

O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHNING MUAMMO VA YECHIMLARI

RESPUBLIKA ILMIIY-TEXNIK ANJUMANI

26-27-aprel

Toshkent - 2024

**“O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG
KADRLARNI TAYYORLASHNING
MUAMMO VA YECHIMLARI”**

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
ANJUMANI MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

26-27-aprel

Toshkent – 2024

“O‘zbekistonda pedagog kadrlarni tayyorlashning muammo va yechimlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. – Toshkent, 2024.- 1165 b.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 24-martdagi “2024-yilda qo‘shimcha o‘tkaziladigan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar to‘g‘risida”gi 76-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida tashkil etilayotgan mazkur anjuman materiallari to‘plamida maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim sifat va samaradorligini oshirishning zamonaviy tendensiyalari, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda innovatsion hamda psixologik yondashuvlar, tillarni o‘qitishda innovatsion metodikalarning ahamiyati, aniq va ijtimoiy fanlarning pedagog kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolariga oid tashkiliy, ilmiy-nazariy va metodologik tadqiqot ishlari natijalari yoritilgan.

Anjuman materiallari to‘plami yuzasidan fikr-mulohazalaringizni www.profiUniversity.uz sayti va <https://t.me/profiUniversity> telegram manzillariga yuborishingiz mumkin.

To‘plamga kiritilgan maqolalar mazmuni, ilmiy salohiyati va dalillarning haqqoniyligi uchun mualliflar mas’uldirlar.

Mas’ul muharrir:

G‘.B. Shoumarov – “Profi University” rektori, psixologiya fanlari doktori, akademik

Taqrizchilar:

U.D. Qodirov – psixologiya fanlari doktori, professor

H.U. Abdusamatov – psixologiya fanlari doktori, professor

N.M. Dalimova – psixologiya fanlari doktori

Ushbu to‘plam “Profi University” Kengashining 2024-yil 22-apreldagi 5-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ANJUMANNING TASHKILY QO'MITASI

G'.B. Shoumarov	-	“Profi University” rektori, ishchi guruh raisi
Z.A. Shaumarova	-	O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, ishchi guruh raisi o‘rinbosari
D.B. Xolmatova	-	Ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo‘limi bosh mutaxassisi, ishchi guruh kotibi
A’ZOLAR		
G.Q. Karimova	-	Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha prorektor
Z.A. Narzikulov	-	Xalqaro aloqalar bo‘yicha prorektor
U.I. Raximov	-	Xo‘jalik ishlari bo‘yicha prorektor
U.Sh. Po‘latov	-	Rektor maslahatchisi
M.Y. Yuldasheva	-	“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasini mudiri
N.P. Nizamova	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini mudiri
K.S. Pardayeva	-	“Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasini mudiri
S.B. Bekmurzayeva	-	“Tillar” kafedrasini mudiri
J.A. Baratov	-	O‘qishni ko‘chirish bo‘limi boshlig‘i
N.M. Dolimova	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini v.b. professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)
G.G. Quvondiqova	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini v.b. dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
N.Z. Rasuleva	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini v.b. dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
G.A. Mamatova	-	“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasini, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
B.U. Mingbayeva	-	“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasini, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
N.U. Nurmatova	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini v.b. dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
L.E. Baxranov	-	“Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasini dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
A.Sh. Abdullayev	-	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasini katta o‘qituvchisi
V.P. Meliyev	-	“Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasini katta o‘qituvchisi
M.P. Masharipov	-	“Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasini katta o‘qituvchisi
N.Q. Nizomov	-	Marketing bo‘limi rahbari
R.X. Shodibekova	-	Kadrlar bo‘limi
M.E. Miraliyeva	-	“Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasini o‘qituvchisi
L.A. Adizova	-	“Tillar” kafedrasini o‘qituvchisi
G'.K. Qurbonov	-	Tizim administratori

S O‘Z B O S H I

Bugungi kunda ta'lim sifati va samaradorligini yana-da oshirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini kengaytirish orqali O'zbekistonda pedagog kadrlarni tayyorlashda ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi, 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida"gi Farmonlari, 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish natijasida mamlakatimizda oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish, oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi yo'lga qo'yildi. Bu borada oliy ta'lim tizimini rivojlantirish hamda malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirishning strategik maqsadlari belgilangan:

mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirish;

oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish;

sohada sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, uning jozibadorligini oshirish, jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta'minlash.

Uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo'nalishlar asosida amalga oshirilmoqda:

oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish;

ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish;

oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;

ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligini oshirish;

yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish;

oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash;

oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;

korruptsiyaga qarshi kurashish, shaffoflikni ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish;

oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 24-martdagi "2024-yilda qo'shimcha o'tkaziladigan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar to'g'risida"gi 76-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida "Profi University"da o'tkazilayotgan "O'zbekistonda pedagog kadrlarni tayyorlashning muammo va yechimlari" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani o'z dolzarbligiga egadir. Anjumanning o'ta dolzarbligi shundaki, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi mamlakatimiz taraqqiyotining yorqin kelajagidan dalolat beradi.

Mazkur anjumanda pedagog kadrlarni tayyorlashning muammo va yechimlariga doir quyidagi:

1. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim sifat va samadorligini oshirishning zamonaviy tendensiyalari.

2. Bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda innovatsion hamda psixologik yondashuvlar.

3. Tillarni o'qitishda innovatsion metodikalarning ahamiyati.

4. Aniq va ijtimoiy fanlarning pedagog kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolariga oid tashkiliy, ilmiy-nazariy va metodologik masalalariga katta e'tibor qaratilgan.

R.H. Djurayev,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, pedagogika fanlari doktori, akademik

ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДАГИ МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Ғ.Б. Шоумаров,

“Profi University” ректори, психология фанлари доктори, академик;

У.Д. Қодиров,

Сурхондарё вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий
маркази директори, психология фанлари доктори, профессор

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда педагог кадрларнинг жамиятда тутган ўрни, роли, ижтимоий-иқтисодий муаммолари ҳамда уларнинг ечимлари юзасидан конкрет илмий асосланган таҳлиллар ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: педагог кадрлар, жамият, таълим-тарбия, ўқитувчи шахси, қобилият психологияси, ижобий ва салбий хислатлар, муаммо ва ечимлар, ўқитувчининг жамиятда тутган ўрни

Аннотация. В статье содержится конкретный научный анализ места и роли педагога в обществе, социально-экономических проблем и путей их решения.

Ключевые слова: педагогические кадры, общество, образование, личность учителя, психология способностей, положительные и отрицательные качества, проблемы и пути решения, роль учителя в обществе.

Annotation. The article contains concrete scientific analyzes of the place and role of pedagogues in society, socio-economic problems and their solutions.

Key words: pedagogical personnel, society, education, teacher's personality, psychology of ability, positive and negative qualities, problems and solutions, the role of the teacher in society.

Ҳаммамизга аёнки, тараққиётнинг тамал тоши ҳам, мамлакатни қудратли, миллатни буюк қиладиган куч ҳам бу — илм-фан, таълим ва тарбиядир. Эртанги кунимиз, Ватанимизнинг ёруғ истиқболи, биринчи навбатда, таълим тизими ва фарзандларимизга бераётган тарбиямиз билан чамбарчас боғлиқ.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Замонавий ҳаётни бугун илм-маърифат ва таълимнинг тараққиётсиз тасаввур этиб бўлмайди. Жаҳоннинг етакчи давлатларида таълимни ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланиши ҳам бежиз эмас. Негаки, мамлакатнинг келгуси равнақи айнан шу соҳада қўлга киритган ютуқлари билан чамбарчас боғлиқ. Таълим эркин, мустақил, ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантириш, инсоннинг келажакдаги фаолияти учун зарур бўладиган билим, кўникма ва малакаларни таркиб топтиришга йўналтирилиши зарур экан, ҳозирги глобаллашув шароитида, мамлакат тараққиётини таъминлашда мазкур соҳанинг аҳамияти беқиёсдир.

Таълимдаги ислохотлар қўяётган вазифаларни амалга ошириш ўқитувчи ва тарбиячилардан катта тажриба, юксак даражадаги касбий маҳорат, билим ҳамда ишга масъулият билан ёндашишни талаб этади.

Шу билан бирга ўтган давр мобайнида таълим борасида муайян муаммолар ҳам пайдо бўлдики, ушбу масала ўрганилаётган муаммонинг нечоғлик даражада долзарб эканлигидан далолат беради.

Жумладан:

- 33 йилдан бери Собиқ Иттифокни давлат, жамият, формация сифатида тарк этиб, янги формациядаги жамият, давлатни барпо этаётганлигимиз, мутлоқ янги жамият қуришда энг мураккаб бўлган ўтиш даврида эканлигимиз, ўтиш даврида таълим-тарбия ва халқ ҳаётида мисли кўрилмаган ислохотларни амалга оширилаётганлиги;

- халқни, ҳар бир авлодни болалигидан саводхон қиладиган мактабгача таълим ташкилоти ва мактабларда педагог кадрларнинг салмоғи анча катта (529 000 нафар) эканлиги;

- 11 йил мактабда ўқитиб, дунёвий билимлар асосини берадиган, таълим билан тарбияни мужассам олиб борадиган, ота-оналар билан ҳамкорликда ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайдиган, ўқувчи турли қийин ҳолатларга тушганда унинг кўнглини кўтарадиган, мотивация берадиган, эгри йўллардан олиб чиқиб кета оладиган инсон; шу билан бирга айрим ҳолларда мутлақо тескари таъсир кўрсатиб, дарс ўтаётган фани, предметдан совутадиган, қизиқишининг йўқолишига сабаб бўладиган шахс ҳам педагог эканлиги.

Техника, тиббиёт, табиий ва аниқ фанларга нисбатан таълим анчагина консервативдир. Ушбу консервативликни кўп жиҳатдан юмшатиш, таълимни қисқа муддатда юқори босқичларга олиб чиқиш, тегишли самарадорликка эришишда техника, шу жумладан, янги информацион технологиялар жуда катта ёрдам беради, педагог ишини енгиллаштиради, ўқувчиларда янги маълумотларни ўзлаштириш самарадорлигини кескин оширади.

Шу билан бирга асосий ролни ўқитувчи-педагог, устоз ўйнайди.

Ўқитувчида компетентликни шакллантиришга нисбатан психологик тайёрлик, ҳозирликнинг ўзиёқ мазкур жиҳат тезроқ ва самаралироқ таркиб топишига сабаб бўлиши тадқиқотларда исботланган. Шунинг учун ўқитувчи ва педагогларда компетентликка тайёр бўлишни рағбатлантиришга ҳам эътибор қаратиш лозим.

Маҳоратли педагог мураккабни оддий, содда қилиб тушунтиради. Ҳаётий мисоллар билан маълумотларни ўқувчи хотирасига “михлайди”. Нисбатан пассив ўқувчини фаоллаштиради ва унда мотивация юзага келтиради. Моҳир ўқитувчи “Гениаллик оддийликдадир” тамойили асосида ишлайди.

Бундай ўқитувчиларнинг дарслари бир томондан чуқур, объектив ҳаётий маълумотлар билан ўқувчини қуроллантирса, иккинчи томондан фанга бўлган меҳр-муҳаббатни шакллантиради.

Ўқитувчи шахси қандай бўлиши керак?

- академик қобилият – ўз фанини чуқур билиши;

- дидактик қобилият – тегишли билимларни ўқувчи онгига етказа олиш маҳоратига эга бўлиши;

- ҳар бир ўқувчининг ўқув предметига бўлган қизиқиши ва потенциални яхши билиши ва шунга кўра индивидуал вазифалар бериши;

- ўқувчиларнинг билим савияси, туғма лаёқати, қобилияти, характер хислатларини яхши билиши ва бу жиҳатларни уларнинг баҳоланишида ҳисобга олиши;

- муомала, нутқ маданияти, ташкилотчилик юқори савияда бўлиши;

- психологик мураккаб вазиятларда ўзини тута билиши, стрессга бардошли бўлиши;

- юмор ҳисларига эга бўлиши ва ундан педагогик жиҳатдан моҳирона фойдалана билиши;

- ўқувчиларнинг ёш босқичлари, характери, темпераменти, қобилияти, когнитив жиҳатлари борасида маълумотларга эга бўлиши, умуман шахс психологиясини яхши билиши керак;

- ҳар бир устоз оила психологиясидан етарли билимларга эга бўлиши ва улардан самарали фойдалана билиши лозим, чунки ҳар бир бола оила маҳсули, оила аъзоси, ўз оиласининг ўзига хос конкрет ифодасидир;

- устозларнинг меҳрибон (яхши кўрган) ва ёқтирмаган, кўришга кўзи йўқ ўқувчилари бўлиши мумкин эмас. Тажрибали педагог ўқувчи шахсидаги салбий хислатдан унинг шахси учун ижобий, тарбиявий манфаатида фойдаланиши мумкин;

- ҳар бир ўқувчининг ўзига хос, ўзга ўқувчилардан устунлик томонлари бўлади. Улардан мактаб, синф ўқувчилари манфаатларида фойдаланиш мумкин;

- ўқувчиларнинг ота-оналарига фақат салбий томонларини айтиш билан чекланмасдан, албатта ижобий хислатларини ҳам айтиб туриш шарт. Ўқувчининг ижобий фазилятларига таянган ҳолда салбий хислатларини тезда бартараф этиш мумкин;

- ўқувчиларнинг салбий хислатларини ота-оналар мажлисида ҳаммага маълум қилиш амалиётини камдан-кам қўллаш лозим.

Педагог кадрларни тайёрлашдаги муаммолар қуйидагилардан иборат:

1. Аҳоли психологик саводхонлигининг қуйи савияда эканлиги болалар тарбиясидаги муаммоларни янада мураккаблаштиради;

2. Мактаб психологлариининг катта қисмида психология бўйича базавий маълумотларнинг йўқлиги ва бугунги кунда улар ўқувчилар билан ишлашда етарли фаолият олиб бормаётгани, айниқса касбга йўналтириш масалаларида ҳам етарли талаб даражасида психолог маслаҳатини бера олмаётганлиги;

3. Ички ишлар вазирлиги ва Миллий гвардия тизимидаги психологлар ўз вазифаларини лозим даражада бажармаётганлиги;

4. Мустақиллик йилларининг дастлабки йилларида Ўзбекистонда мактаб ўқитувчиларининг моддий, маънавий (маоши пастлиги, ўз касбий фаолиятидан ташқари барча ишларга жалб қилингани, педагогика институтлари сонининг кескин қисқариши ҳамда педагог касби рейтинг бўйича энг қуйи поғоналарда бўлганлиги) муаммоларни бошдан кечирганлиги оқибатида талаб даражасида бўлмаган педагог кадрлар тайёрланиб, бугунги кунда уларнинг маълум қисми мактабларда дарс бераётганлиги;

5. Малака ошириш тизимида йўл қўйилган хатоларнинг асорати ва бугунги кунда ҳам уларнинг айримлари тузатилмаганлиги. Баъзи “косметолог”ларнинг қош кўяман, деб кўз чиқараётганлиги;

6. Ривожланган давлатлардан жуда қимматли, илғор тажрибанинг маҳаллий шароитни ҳисобга олмасдан кўчирилиши натижасида мавжуд ҳолатнинг баттар ёмонлаштирилиши;

7. Педагогик йўналишлардаги олий таълим муассасаларига қабулда фақат тест билан чекланиб, шахснинг ушбу касбга мойиллигини мутлақ ўрганмаслик оқибатида дудуқ – логопедияга, ўзини идора қилмайдиган шахс – психологликка, ўз фикрини на ёзма, на оғзаки нормал ифода эта оладиган – филология йўналишларига муваффақиятли равишда ўқишга кириши мумкин. Чунки тест методида кўрсатиб ўтилган жиҳатларнинг биттаси ҳам ҳисобга олинмаган.

Юқоридаги муаммоларни психолог, педагог, методистлар республика кесимида йиғилиб, атрофлича кўриб чиқишлари ва нафақат педагогик йўналиш, балки бошқа бир қатор йўналишлар (мактабгача тарбия, тиббиёт ва бошқалар) учун тестдан ташқари кўшимча синовлар ишлаб чиқишлари зарур.

Юқоридаги муаммоларнинг ечимлари сифатида куйидагилар тавсия этилади:

Педагог-ўқитувчи мақомини жамиятда муносиб ўринга қўйиш, энг обрўли касблардан бирига айлантириш ҳақидаги Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ғоя ва ташаббусларини босқичма-босқич амалга ошириш зарур. Акс ҳолда, мактаб тизимида мустақиллик йиллари йиғилган муаммоларни қисқа муддатда бартараф эта олмаймиз ва ёшларнинг истиқболига таълим-тарбия жиҳатдан кафолат бериб бўлмайди.

Педагог, шифокор, психолог, тарбиячи, филолог ва яна бир қатор касбларга талабаларни танлаб олишда тегишли фан (предмет) бўйича билим савиясидан ташқари уларнинг ушбу касбларга мойиллигини, касб талабларига психологик, педагогик жиҳатда жавоб бера олишини, танлаган касбга шахсий сифатлари жиҳатидан яроқлилигини текшириш шарт.

Бунинг учун тест синовлари билан чекланмаслигимиз, шахсни психологик, педагогик, маънавий жиҳатдан ўрганишимиз лозим. Педагог ходимларнинг малака ошириш тизимини такомиллаштиришда, хориждаги илғор тажрибаларни таълимда татбиқ этишда маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олиш, “қош қўяман деб кўз чиқариш”, “аравани от эмас, отни арава тортиб кетиши” каби ҳолатларнинг олдини олиш лозим. Халқимизда ёш бола ҳам биладиган “Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин” каби ҳикматли фикрларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир.

Хуллас, таълим самарадорлиги кенг тушунча сифатида педагог, ўқитувчининг ўз профессионал, касбий вазифаларини бажаришга бўлган назарий ва амалий тайёрлигини, субъект сифатида ташқи олам, кишилар билан муносабатларини тўғри йўлга қўйишини тақозо этар экан, таълим жараёнида мазкур жиҳатларга эътибор қаратиш олдимизда турган муҳим вазифалардандир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Бобровникова Е.Р., Фоменко С.Л. Научно-методическое сопровождение деятельности современного учителя. / «Педагогическое образование в России», 2014, № 2. –С. 49-53.

2. Педагогика дополнительного образования. Психолого-педагогическое сопровождение детей: учебник для академического бакалавриата. / Отв. ред. Л.В.Байбородова. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Издательство «Юрайт», 2016. –С. 413.

3. Сафарова Р. ва бошқалар. Ўқувчиларда дўстона муносабатлар асосида ҳамкорик кўникмаларини шакллантириш жараёнининг мазмуни. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2015. –216-б.

4. Шоумаров Ғ., Қодиров У. Халқ таълими ходимлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимининг айрим долзарб масалалари. “Педагогик инновациялар ва юқори самарадорликка етакловчи таълимий ғоялар” мавзусидаги республика илмий-амалий онлайн конференцияси материаллари, Термиз, 2020 йил 15 май. 5-11-бетлар.

ПЕДАГОГ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

Х.И. Ибраимов

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти директори, педагогика фанлари доктори, академик

Жамиятимиз шиддат билан ривожланаётган экан, ёш авлод тақдирига бефарқ бўлмаган ҳар бир фуқаро ушбу жараёнда келажак авлод тарбиясида янада сергак ва масъулиятли бўлиши давр талабига айланмоқда. Бутун дунёда ривожланган давлатларнинг бу даражага кўтарилишида албатта кадрлар тайёрлаш тизимига берилаётган эътибор ва тизимли ислохотлар турганлиги бизга маълум. Бу жараёнларга узлуксиз таълимда кадрлар тайёрлаб берувчи олий таълим тизимининг роли ва аҳамияти катта. Юртимизда олиб бориладиган педагогик жараёнларга таълимни замонавий талаблар асосида ривожлантириш ва сифатли педагог кадрлар тайёрлаш вазифалари қўйилган.

Шундан келиб чиққан ҳолда ҳар бир шахс фуқаро, мутахассис, раҳбар, ходим, қолаверса, турли ижтимоий муносабатлар жараёнининг иштирокчиси сифатида ўзига хос инноватор фаолиятни ташкил этади. Америкалик психолог Э.Роджерс ўз тадқиқотларида инновацион характерга эга ижтимоий муносабатларнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари, ижтимоий муносабатларга янгилик киритиш, бу жараёнда иштирок этувчи шахсларнинг тоифалари, уларнинг янгиликка бўлган муносабатлари, янгиликни қабул қилиш, моҳиятини англашга бўлган тайёрлик даражаси ҳамда муайян шахслар тоифалари ўртасидаги инновацион характерга эга ижтимоий муносабатларнинг таснифи масалаларини ўрганган.

Таълим тизимида ёки ўқув фаолиятида инновацияларни қўллашда сарфланган маблағ ва кучдан имкон қадар энг юқори натижани олиш мақсади кўзланади. Инновацияларнинг ҳар қандай янгиликдан фарқи шундаки, у бошқариш ва назорат қилишга имкон берадиган ўзгарувчан механизмга эга бўлиши зарур. Барча соҳаларда бўлгани каби таълимда ҳам “новация”, “инновация” ҳамда уларнинг моҳиятини ифодаловчи фаолият тўғрисида сўз юритилади.

Моҳиятига кўра инновациялар муносабат ёки жараёнга янгилик киритишнинг динамик тизими саналади. Ўз-ўзидан тизим сифатида янгилик киритиш муносабат ёки жараённинг, биринчидан, ички мантиғини, иккинчидан, киритилаётган янгиликнинг муайян вақт оралиғида изчил ривожланиши ва атроф-муҳитга кўрсатадиган ўзаро таъсирини ифодалайди. В.А.Сластенин инновацияни янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланишга қаратилган мақсадга мувофиқ, йўналтирилган жараён мажмуи деб билади. Муаллифнинг фикрига кўра, ҳар қандай инновация янги воситалар ёрдамида ижтимоий субъектларнинг эҳтиёжини қондириш ва интилишларини рағбатлантириш мақсадини кўзлайди. Ҳар қандай инновацияда “янги”, “янгилик” тушунчалари муҳим аҳамиятга эга. Турли муносабат ва

жараёнларга киритилаётган янгилик мазмунан хусусий, субъектив, маҳаллий ва шартли ғоялар тарзида намоён бўлади.

Олий таълим муассасаларида инновацион жараёнларни ташкил этишда ўзига хос ёндашувлар кузатилади.

Улар:

1. Гностик-динамик ёндашув (унга кўра педагоглар педагогик инновациялар, уларнинг турлари, яратилиши, амалиётга татбиқ этилиши, хориж мамлакатларида яратилган илғор педагогик (таълимий) инновациялар ва уларни ўрганиш, маҳаллий шарт-шароитларни инобатга олган ҳолда амалиётда улардан фойдаланишга доир билим, кўникма, малакаларни изчил ўзлаштирадилар, ўз фаолиятларида педагогик инновацияларни фаол қўллаш борасидаги тажрибаларни ўзлаштирадилар).

2. Индивидуал фаолиятли ёндашув (бунда педагоглар ўзларининг индивидуал имкониятлари, қобилиятлари, тажрибаларига таянган ҳолда амалий фаолиятда педагогик инновацияларни қўллашда муайян изчилликка эришадилар).

3. Кўп субъектли (диалогик) ёндашув (мазкур ёндашув педагогик жараёнда инновацияларни ҳамкасбларнинг ўзаро, хусусан, кўп йиллик иш тажрибаси, касбий маҳорат ва тажрибага эга педагогларнинг фаолиятлари билан танишиш, уларнинг таълим инновацияларини самарали, мақсадли ва узлуксиз қўллашга доир тавсия ҳамда кўрсатмаларидан фойдаланишларини ифодалайди).

4. Инсонпарварлик ёндашуви (ушбу ёндашув педагогик жараёнда инновацияларни қўллашда таълим олувчиларнинг имкониятлари, хоҳиш-истаклари, қизиқишлари, билим, кўникма ва малакалари даражасини инобатга олиш мақсадга мувофиқлигини ёритишга хизмат қилади).

5. Индивидуал-ижодий ёндашув (унга кўра ҳар бир педагог фаолиятини ўрганилаётган мавзу, ўқув материалининг моҳияти, шунингдек, ўз имкониятлари, салоҳияти, маҳорати, иш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда таълим ва тарбия жараёнларини ижодий ишланмалар асосида ташкил этади).

Педагогик таълим соҳасини янада такомиллаштириш, замонавий билим ва педагогик технологияларни қўллаш кўникмаларига эга, мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда муносиб ҳисса қўшувчи юқори малакали мутахассислар тайёрлаш учун профессионал педагог кадрлар етказиб бериш зарур.

Кадрларни тайёрлашда инновацион педагогика ҳозирги давр технологик тараққиётининг энг сўнгги ютуқларига асосан, олий педагогик таълимни ривожлантиришга янгича ёндашувларни тақдим этиб келмоқда. Бу борада эътибор олий педагогик таълим жараёнини янгича асосда амалга ошириш ва янги технологияларни пухта эгаллаган кадрлар тайёрлашга қаратилади.

Бунинг учун ривожланган мамлакатлар тажрибаси ва халқаро ҳамкорлик зарур. Унинг воситасида кадрлар тайёрлаш жараёнини кучайтириш имкониятига эга бўлади. Бундан педагогик тажрибасини уйғунлаштирган ҳолда олий педагогик таълимни амалга ошириш ҳамда

инновацион компетенцияларга эга, олий маълумотли педагогларни тайёрлаш олий педагогик таълим бўйича йўлга қўйилиб, асосий эътибор бўлғуси кадрларнинг назарий ва амалий кўникмаларини уйғун тарзда шакллантиришга қаратилади. Ўқув жараёни педагогикасининг миллий тажрибаси ҳамда халқаро баҳолаш таълим дастурлари қоидалари асосида ишлаб чиқилди.

Бу жараёнда таълим берувчилар ва билим олувчилар инновацион технологиялар имкониятига таянган ҳолда тенг иштирок этганини эслаш жоиз.

Ўтказилган таҳлилларга кўра, давлат учун кадрларни тайёрлаш ҳар бир бўлғуси педагогнинг касбий ва умумий ривожланиши учун мақбул шарт-шароитларни таъминлаш борасидаги ижтимоий сиёсатнинг етакчи соҳаси ҳисобланса, жамият учун эса, инновацион таълим ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг муҳим шarti, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнини тезлаштирувчи ҳамда унинг касбий ва маданий салоҳиятини ошириб боровчи механизм ҳисобланади. Жаҳон ҳамжамияти учун олий таълим халқаро ҳамкорлик асосида миллий маданиятларни ва умуминсоний қадриятларни сақлаш, ривожлантириш ва ўзаро бойитиш усули ҳисобланади.

Бугунги кунда олий таълим тизимида амалга оширилаётган инновацион лойиҳалардан – кутилаётган натижа самараларни баҳолашда ижобий ва салбий омилларнинг таъсирини ўрганишга бағишланган тадқиқотларнинг салмоғи ниҳоятда оз. Ушбу масала юзасидан илмий изланишлар олиб борилганлиги натижасида инновацион лойиҳаларнинг самарадорлиги лойиҳавий бошқарувга боғлиқлиги кўриб чиқилди.

Олий таълим тизимида инновацион фаолиятни ахборот технологиялари асосида такомиллаштириш борасида қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

1. Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ва унинг тасарруфидаги олий таълим муассасаларида ўқув-услубий ва илмий жараёнларни замонавий технологиялар асосида ташкил этиш бўйича янги дастурлар ишлаб чиқиш лозим. Шу билан бирга замонавий ахборот-коммуникация ва интернет технологияларининг имкониятларидан унумли фойдаланиб, янги услубдаги масофавий таълим тизими (МТТ) ни шакллантириш ва ҳаётга татбиқ этиш масаласига ҳам эътибор қаритиш пайти келди, деган фикр билдирилади. Бунинг учун биринчи навбатда МТТ нинг асосий меъёрий ҳужжатлари ишлаб чиқилиши лозим. Сўнг масофавий таълим бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш ҳамда олий таълим муассасаларида масофавий таълим марказларини ташкил этиш керак.

2. Олий таълим бошқарув жараёнида раҳбар кадрлар бошқарув ечимларини ишлаб чиқишда ва жорий этишда замонавий бошқарув тизимини ишлаб чиқиш, ахборот-коммуникация технологиялари бозорини модернизация қилиш, корпоратив маданиятни такомиллаштириш, самарали мониторинг тизимини жорий қилиш, кадрлар малакасини ошириш, консалтинг хизматлари бозорини ва инновацион инфратузилмани

ривожлантириш каби муаммоларни ҳал этиши лозим. ОТМ бошқарув жараёни самарадорлигини бошқарув жараёни ва амалий фаолият натижалари ўртасидаги боғлиқлик жиҳатларини аниқлаш, ташкилий тузилмадаги мезонларга кўра бошқарув жараёни самарадорлигини эксперт тизимли баҳолаш усулларини қўллаш ва олинган натижаларни таҳлил қилиш орқали баҳолаш лозим.

3. Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида Олий таълим тизимида бошқарув кадрларни тайёрлаш ва уларни захирасини шакллантириб тўғри тақсимлаш бўйича эҳтиёжни аниқлаш учун таълим тизими мониторингини юритиш, ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда таълим муассасалари ихтисослиги, мутахассисликларга ўзгартириш ва тузатишлар киритиш, зарур ҳолатларда янги йўналишлар очиш ва ҳудуддаги таълим муассасаларига қабул квоталари параметрларини белгилаш зарур.

4. Меҳнат бозорида талаб юқори даражадаги инновацион фаол мутахассисларни фанлараро тайёрлаш ва малакасини ошириш;

5. Фундаментал ва амалий илмий изланишларни, баъзи ҳолларда тажриба конструкторлик ишларини бажариш (интеллектуал мулк объектлари, ноу-хау, лицензия, патентлар, янги усуллар, илмий изланиш ва бошқалар натижаси).

6. Илмий изланиш фаолиятини амалга ошириш бўйича профессор-ўқитувчиларни, илмий ходимларни, докторант, мустақил-изланувчиларни ва талабаларни ўқитиш.

7. Ўқитиш жараёнида тингловчи ва талабаларга турли тармоқ ва соҳадаги замонавий инновациялар ҳақида билимларни тарқатиш (ўқув машғулотларини тармоқларни инновацион фаолияти кенг ўрганилиб, инновацион корхоналар базасида ўтказилади. Бу орқали ОТМ таълим хизмати бозорида ўз рақобатбардошлигини кучайтиради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ibraimov X.I., Quronov M. Umumiy pedagogika (darslik). – T., “Shaffof”, 2023, 416-bet.
2. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 150 б.
3. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.

TA'LIM VA ILM-FAN SOHALARIDA XOTIN-QIZLAR ROLI

N.M. Egamberdiyeva

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti direktori,
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizda demokratik, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yuz berayotgan bir vaqtda ta'lim va ilm-fan sohalarida xotin-qizlarning rolini oshirishda amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: ta'lim, ilm-fan, gender tenglik, oila, xotin-qizlar faolligi, ilmiy faoliyat.

Аннотация. В данной статье говорится о реформах, которые реализуются для повышения роли женщин в сфере образования и науки в то время, когда в нашей стране происходят демократические, общественно-политические и социально-экономические изменения.

Ключевые слова: образование, наука, гендерное равенство, семья, женская активность, научная деятельность.

Annotation. This article is about reforms that are being implemented to increase the role of women in education and science at the time when democratic, socio-political and socio-economic changes are taking place in our country.

Key words: education, science, gender equality, family, women's activity, scientific activity.

Ma'lumki, fuqarolik jamiyati har bir shaxsning ijtimoiy faolligini talab etadi. Ijtimoiy faollik esa huquqiy savodxonlik bilan uzviy bog'liq jarayon hisoblanadi. Mamlakatimizda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ham ayollar huquqlarini himoya qilish, xotin-qizlar ahvolini yaxshilash, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida ularning faolligini oshirish, shuningdek, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan birga, ta'lim va ilm-fanda faolligini oshirish, hunar egallashi uchun zarur shart sharoitlar yaratish hamda bandligini ta'minlashdan iboratdir.

Respublikamizda jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida xotin-qizlar va erkaklarga teng huquq va imkoniyatlar yaratish borasida ildam qadamlar qo'yilmoqda. Buning huquqiy isboti yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek, jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi" – deya e'tirof etilishi bo'ldi¹.

So'nggi yetti yilda mamlakatimizda demokratik ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda, xotin-qizlarning faol ishtirokini inobatga olgan holda, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi hamda boshqaruvdagi o'rnini yanada oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun imkoniyat yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq shunday bo'lsa-da, xotin-qizlarni fan, ta'lim va ilmiy-ijodiy faoliyatga keng jalb etish, mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan zamonaviy kasb-hunarlariga o'qitish, ishlash istagidagi xotin-qizlarning bandligiga ko'maklashish, tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini hamda rahbar lavozimlaridagi ulushini oshirish, shuningdek, huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida bir qator kamchiliklar mavjud².

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-sonli Farmoni imzolandi. Farmonga ko'ra, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatining ustuvor yo'nalishlari etib xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga doir davlat

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. (Конунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон)

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги "Оила ва хотин-қизлар кўмитасининг фаолиятини тақомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-208-сонли Фармони. www.lex.uz/docs/6704824

siyosatining samarali amalga oshirilishini ta'minlash, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi roli va faolligini oshirish; xotin-qizlarning muammolarini o'z vaqtida aniqlash, yordamga muhtoj bo'lgan va og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarning, shu jumladan, nogironligi bo'lgan ayollarning manzilli ro'yxatini tuzish, ularga ijtimoiy-huquqiy, psixologik va moddiy yordam ko'rsatish; xotin-qizlarning bandligini ta'minlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash, xotin-qizlarni, ayniqsa, qishloq joylardagi yosh qizlarni oilaviy va xususiy tadbirkorlikka, hunarmandchilikka keng jalb etish masalalarida har tomonlama manzilli qo'llab-quvvatlash; xotin-qizlar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, birinchi navbatda, huquqbuzarlikka moyilligi bo'lganlar bilan yakka tartibda ish olib borish hamda jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi va moslashishi bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan yaqin hamkorlikni ta'minlash belgilandi³.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi faol islohotlar davrida O'zbekistonda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida to'laqonli ishtirok etishiga erishish, gender tenglik va reproduktiv salomatlikni ta'minlash borasida davlatimiz tomonidan olib borilayotgan oqilona siyosat jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Bu borada qo'lga kiritayotgan yutuqlarimiz BMT, Xalqaro mehnat tashkiloti, YUNISEF, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hamda boshqa ko'plab nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Xususan, O'zbekiston xotin-qizlarini huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish yo'lida ko'plab amaliy qadamlar qo'yilmoqda. Jumladan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining 69-maqsadida: Xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish vazifasi belgilab qo'yilgan⁴.

Hozirgi kunda oliygohlarda ta'lim olayotgan 1 million 300 ming nafarga yaqin talabaning yarmidan ko'pi, ya'ni 653 ming nafardan ziyodini qizlar tashkil etsa, magistraturada o'qiyotgan yoshlarimiz orasida qizlarning ulushi yanada ko'p, ya'ni salkam 14 ming nafarni tashkil etmoqda. Bu – jami magistrantlarning qariyb 60 foizi degani. Joriy o'quv yilida ehtiyojmand oilalariga mansub 1 ming 914 nafar xotin-qiz oliygohlarga qo'shimcha davlat granti bo'yicha o'qishga qabul qilindi. 181 ming 500 nafardan ortiq qizlarimiz uchun imtiyozli ta'lim kreditlari ajratildi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning vakillari, yetim qolgan yoki ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan 2 mingdan ziyod talaba uchun 14 milliard 500 million so'm kontrakt puli mahalliy budjetlar hisobidan qoplab berildi. So'nggi yillarda davlat oliy ta'lim tashkilotlarining magistratura bo'limida o'qiyotgan xotin-qizlarning kontrakt pullari budjet hisobidan qoplanmoqda. Keyingi paytda

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 февралдаги “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5325-сонли Фармони. www.lex.uz

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

yurtimizda ilm-fan va ta'lim, xususan, oliy ta'lim sohasi isloh etilib, jahon standartlariga moslashtirilayotgani sababli xotin-qizlar bu yo'nalishda ham katta natijalarga erishmoqdalar. Buning amaliy ifodasini so'nggi yetti yilda 5 ming 247 nafar ayollarimiz fan doktori (DSc) va o'z sohalari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olgani misolida ko'rish mumkin. Birgina 2023-yilning o'zida 147 nafar xotin-qiz fan doktori, 1 ming 238 nafari esa falsafa doktori ilmiy darajasiga erishgani barchamizni mamnun etadi. Hozirgi kunda ilm-fan sohasida jami 5 mingga yaqin olima ayollarimiz faoliyat ko'rsatmoqda. Oliygozlarda esa 14 mingdan ziyod opa-singillarimiz pedagogika va ilmiy tadqiqot yo'nalishida ish olib bormoqda⁵.

Xotin-qizlarning barcha ilmiy va innovatsion kashfiyotlarda tengma-teng ishtirokini ta'minlash orqaligina sayyoramizda ilm-fan butun insoniyatga xizmat qilishiga erishishimiz mumkin. Bu o'rinda, albatta, xotin-qizlarni iqlim o'zgarishidan toki sog'liqni saqlash va sun'iy intellekt sohalarigacha bo'lgan jamiki ilmiy jarayonlarga faol jalb etish haqida so'z bormoqda. Shu munosabat bilan BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrish 2024-yil 9-fevral kuni, 11-fevral – Ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar xalqaro kuniga bag'ishlangan bayonotida ayollar va qizlarning ilm-fan yo'lida yuksalishlariga tizimliq'ov-to'siqlar va turli johilliklar haligacha xalal berayotganiga e'tiborni qaratdi. Uning ta'kidlashicha, "Bu holat dunyomizni buyuk iste'dodlardan mahrum etmoqda".

YUNESKO ekspertlarining fikricha, xotin-qizlar raqamli iqtisodiyotning uzviy bir qismiga aylanishi darkor. Toki, To'rtinchi industrial inqilobda gender tengsizlik kabi nomaqbul an'anaga o'rin qolmasin.

Ilm-fan sohasida jinsiy mansublik bilan bog'liq kamsitishlarga qarshi kurashning muhim choralaridan biri – olimalarga bo'lgan talabni hisobga olgan holda, tegishli ma'lumotlar bazasini yaratishdir. Hozirda ushbu ma'lumotlar ustida ishlayotgan tashkilot o'z tarkibida 500 nafar olimani jamlagan. Ular, bir tomondan, xotin-qizlarga ta'lim olish va ishga joylashishda ko'maklashayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, muayyan natijaga erishganlarni rag'batlantirish bilan izchil shug'ullanmoqda.

Biroq erishilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda, ba'zi kamchiliklar ham mavjud. Xotin-qizlar ilm-fan, shuningdek, kompyuter, informatika, muhandislik, texnologiya sohalarida haligacha yetarli darajadagi mavqega ega emas. Bu holatni ayollarning "ojiza"ligi yoki bola-chaqa va ro'zg'or tashvishlariga o'ralashib qolishi kabi omillar bilan bog'lab talqin qiladiganlar uchun hayotiy bir misol keltiramiz. Ilmiy izlanishlar olib borayotgan xotin-qizlar, odatda, istiqboli beqaror va oylik maoshi yuqori bo'lmagan lavozimlarda ishlamoqda. Ularning tadqiqotlari mashhur jurnallar sahifalarida yetarli darajada yoritilmayapti va mehnatlari mansab pillapoyalaridan ko'tarilishida inobatga olinmayapti.

Davlat ilmiy tashkilotlari yoki oliy ta'lim muassasalari doktoranturasiga xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratilishi mamlakatimizda ilm bilan shug'ullanadigan ayollar safi kengayishiga xizmat

---

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2176>

qilmoqda⁶. Ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasidagi shu kabi hal qiluvchi islohotlar, yanada aniq qilib aytganda, ilmiy kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish borasida erishilgan amaliy yutuqlar mamlakatimiz taraqqiyotini ta'minlashda, xususan, xotin-qizlarni ilm-fan sohasiga yanada keng jalb etishda ulkan omil bo'lmoqda.

O'zbek olimlari kimyo, biotexnologiya, qishloq xo'jaligi va boshqa ko'plab sohalarda ayniqsa faol izlanmoqdalar. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivojida xotin-qizlarimizning ishtiroki salmoqli o'rin tutadi. Ammo, tabiiy fanlar, matematika, injiniring, texnologiya, sanoat va qurilish sohalarida nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyoda ayollarning o'rni hamda mavqei ancha quyida ekanidan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Binobarin, Nobel mukofoti tarixida ilm-fan sohasida ushbu mukofotga sazovor bo'lgan xotin-qizlar soni atigi 3 foizni tashkil etishining o'ziyoq buni ochiq-ravshan tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda mamlakatimiz rahbari boshchiligida Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo'yilmoqda. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo'lamiz. Mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash bo'yicha ishlar yangi bosqichga ko'tarildi. Ayollarning jamiyatdagi o'rni va roliga yuqori baho berib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xotin-qizlarimizning bilimdon, zamonaviy mutaxassis, malakali kasb egalari bo'lishi davlatimiz va jamiyatimizning doimiy e'tiboridagi eng ustuvor vazifa ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Aslida ham har qanday rivojlangan jamiyat qanchalik taraqqiy etgani o'sha yurtda ayolga bo'lgan munosabat va e'tibor, ularga yaratilgan imkoniyatlar ko'lami hamda darajasi bilan belgilanib kelgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "Oila va xotin-qizlar qo'mitasining faoliyatini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-208-sonli Farmoni. www.lex.uz/docs/6704824
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-sonli Farmoni. www.lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2176>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5899498>

---

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги "Оила ва хотин-қизларни тизimli қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-87-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5899498>

КАСБИЙ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

А.Ғ. Турғунбоева

Наманган давлат педагогика институти,
психология фанлари бўйича фасафа доктори (PhD), доцент

Аннотация. Мақолада тажрибали педагоглар учун хос бўлган қобилиятлардан касбий педагогик маҳорат ҳақида сўз боради. Шунингдек, педагогик фаолият самарадорлигига психологик ёндашув ҳамда педагогик стереотипларнинг таълим жараёнидаги роли кенг ёритилган.

Калит сўзлар: эмпатия, таълим, тарбия, ўқувчи шахси, тараққиёт, касб этикаси, педагогик маҳорат, таълим самарадорлиги, стереотиплар, мулоқот механизмлари.

Abstract. The article talks about professional pedagogical skills, which are characteristic of experienced pedagogues. Also, the psychological approach to the effectiveness of pedagogical activity and the role of pedagogical stereotypes in the educational process are widely covered.

Key words: empathy, education, upbringing, student personality, development, professional ethics, pedagogical skills, educational efficiency, stereotypes, communication mechanisms.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан бир қаторда бугунги кун таълим тизимининг ривожланиб бориши кенг ислохотларнинг замон талабига мос таълим-тарбияга қаратилганлиги ҳамдир. Маълумки, ҳар қандай мамлакатнинг тараққиёти, миллатнинг келажаги унда ўсиб-улғайиб келаётган ёшларга – ҳар томонлама етук, интеллектуал салоҳиятли, замон билан ҳамнафас, ўқимишли, маънавиятли йигит-қизларга боғлиқ. Педагог томонидан ўқувчи шахсини ўрганиш долзарб амалий аҳамиятга эга бўлган муаммо бўлиб ижтимоий-педагогик психологиянинг долзарб масалаларидан биридир. Мазкур муаммога хос бўлган объектив мураккаблик педагогик фаолият самарадорлигига таъсир этиши мумкин бўлган омилларнинг ниҳоятда кўплиги билан изоҳланса, субъектив қийинчилик муаммонинг кўйилиши ва унга бўлган ёндашувларнинг кўплиги ҳамда хилма-хиллиги билан боғлиқдир.

Махсус адабиётларда педагогик фаолиятнинг самарадорлиги, такомиллашуви, қулайлаштирилиши деган тушунчалар тез-тез қўлланилади. Педагогик фаолият самарадорлиги тушунчаси кўпқиррали бўлиб, уни ҳам функционал, ҳам психологик самарадорлиги ҳақида фикр юритиш мумкин. Н.В.Кузьмина, А.А. Реанлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар мазкур муаммога акмеологик ёндашув асосида ташкил этилган. Б.Г.Ананьевнинг ишларида эса ёш психологиясининг янги бўлими акмеологияга асос солинди. Акмеология инсон ҳаётининг энг самарали ва ижодий даври ҳақидаги фан сифатида таърифланади. Мазкур ғояни педагогик психологияга татбиқ этиб, Н.В.Кузьмина назарий ва экспериментал йўл билан педагогик фаолиятга акмеологик ёндашувни асослаб берди. Бу ерда сўз педагогнинг ёш хусусиятлари ҳақида эмас, балки унда касбий педагогик маҳоратнинг шаклланиши устида боради.

Маълумки, сўнгги йилларда фаолият психологияси аста-секин ўз ўрнини мулоқот психологиясига бўшатиб бермоқда. Замонавий назарияларга кўра, фаолият ва мулоқот ўзига хос тузилиш ва қонунларга эга бўлган мустақил психологик воқелиқдир. Бу воқелиқлар ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд. Б.Ф.Ломовнинг таъкидлашича, шундай мулоқот турлари борки, у фаолият қонунларига кўра амалга оширилади, аксинча баъзи фаолият турлари эса мулоқот қонуни бўйича тузилади.

Объектининг моҳиятига кўра педагогик фаолият мулоқот қонунлари асосида ташкил этилади. Н.Н.Обозов ва Я.Л.Коломинскийлар томонидан мулоқот таркибида учта муҳим таркибий қисми – когнитив (билиш, аффектив(ҳиссий) ва хулқ-атвор жиҳатларини ажратиб кўрсатилади. А.А.Бодалев эса мулоқотнинг гностик, аффектив ва амалий компонентлари мавжудлиги ҳақида фикр юритган.

Ҳар бир таснифда когнитив компонентга алоҳида аҳамият берилиши тасодиф эмас, чунки у педагогик мулоқотда жуда муҳим ўрин тутди. Педагог томонидан ўқувчи шахсига хос хусусиятларни тўлиқ ва тўғри билиш фаолият самарадорлигига таъсир этувчи омил ҳисобланади. Бундан педагогик фаолият маҳсулдорлиги ва педагогнинг ўқувчи шахсини билишининг самарадорлиги ўртасида узвий алоқа мавжуд деган хулосага келиш мумкин.

Педагог томонидан ўқувчи шахсини ўрганиш ҳамда билишда педагогик стереотипларнинг таъсири бор ва улар муайян ўрин тутди. Бу яхшими ёки ёмонми деган саволга жавоб бериш жуда қийин.

Ҳар қандай инсон каби педагог ҳам ўқувчини баҳолашида эмоционал-эстетик стереотипларнинг роли борлигини тан олмайди. Бундай стереотипларнинг таъсири камаймайди, аксинча ортиб бораверади. Дарсда ва дарсдан ташқари вақтларда, ўқувчини турли вазиятларда кузатиш орқали у ҳақида кўплаб ахборотларга эга бўлиш баҳонинг индивидуаллашиб ва шахсининг фаолият ҳамда хулқ-атвордаги хусусиятларига адекватлашиб боришига имконият яратади.

Тажрибали педагоглар учун хос бўлган қобилиятлардан бири илк учрашувларданок ўқувчиларни яхши ўрганиши, улар шахсига хос бўлган сифатларни, жамоадаги роллар тақсимотини аниқлай олишидир. Педагогик стереотипларнинг ижобий ёки салбий таъсири ҳақида гапириш мантиқсизлик албатта. Агар педагог мазкур стереотипларга қатъий асосланиб фаолият олиб борса, у салбий таъсирга эга бўлади. Мазкур стереотиплар фақатгина ахборот етишмаслиги сабабли қўлланилаётганини, вақт ўтиши билан унинг ўрнига мақсадга йўналтирилган муносабатлар типини шаклланишини унутмаслик керак. Бироқ педагогнинг ўқувчиларни билиш жараёнида уларнинг ёшига, ижтимоий мақоми ва ролларига кўра тафовутлар кўпроқ кузатилади. Мазкур тафовутлар объектив (масалан, педагогнинг ёшлиги) ва субъектив (тенг ҳуқуқлилиқ ёки ҳамкорлик педагогикаси) жиҳатдан унчалик аҳамиятли бўлмаса, проекциялаш механизми жуда кучли бўлиши мумкин.

Педагог томонидан ўқувчи шахсини билиш жараёнида эмпатия муҳим роль ўйнайди. Ҳамдардлик қобилияти “бошқалар”ни адекват идрок

килишнигина эмас, балки ўқувчи билан самарали, ижобий ўзаро муносабатларни ташкил этиш имконини беради. Бу икки томонлама таъминланган хусусиятдир. Биринчи томондан, ўқувчи шахсини нисбатан чуқурроқ ва адекват акс этиришга асосланган педагогик қарорлар қабул қилиш ва тарбиявий жараён самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Бошқа томондан, эмпатияни намоён этиш натижасида унга нисбатан ҳиссий жавобни вужудга келтиради ҳамда педагог ва ўқувчи ўртасида ижобий муносабатларнинг шаклланишига олиб келади.

Ўзидаги эгоцентризмни енгиб ўқувчиларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитиш, уларни қабул қилиш, ўрнига ўзини қўйиб кўриш орқали унинг шахсини адекват, тўғри ва чуқурроқ ўрганиш мумкин. Педагогик қобилият ривожланишининг дастлабки босқичларида бунга эришиш ниҳоятда мушкул, бунинг учун махсус кўникма ва малакалар талаб этилади. А.М.Позднякованинг тадқиқотларида аниқланишича, ўқувчи шахсига тасодифий, тартибсиз муносабатнинг шаклланиши кутилган натижани бермайди.

Ўқувчи шахсини билишдаги қийинчиликлар педагогнинг шахсиятига хос хусусиятлардан етарлича хабардор эмаслиги, кучли ва кучсиз томонларини яхши билмаслик, педагогик вазиятларга мос ҳолда ҳаракат қилишга хос индивидуал услубнинг шаклланмаганлиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Педагогик мулоқот субъекти қанчалик кўп муаммоларга дуч келса, бу унинг масъулиятлилигининг пастлиги, касбий фаолиятга бўлган қизиқишининг камлиги оқибатидир. Бу ўзига хос психологик ҳимоя механизми ёки экстерналлик (Дж.Роттер, К.Муздибаев) билан изоҳланиши мумкин, яъни “қийин контингент”, “масъулиятсиз шахслар”, “бу касбга тасодифан кириб қолган кишилар” деб баҳолайдилар.

Педагогик фаолият самарадорлиги ва ўқувчи шахсини билиш ўртасида ўзаро алоқа мавжуд бўлиб, унга мос бўлган қобилият ва кўникмаларни рефлексив-перцептив таҳлил қилиш педагогик фаолият самарадорлигини оширувчи энг муҳим омиллардан биридир.

Педагогнинг касбий фаолияти мотивацияси ўқувчиларни билишда муҳим аҳамият касб этади. Педагогик фаолиятни ўрганиш борасида изланишлар олиб борган тадқиқотчилар (А.А.Деркач, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, А.В.Мудрик ва бошқалар) ҳам асосий эътиборни педагогик фаолиятнинг мотивациясига қаратишади. Масалан, А.А.Деркачнинг тажрибаларида аниқланишича, мотивация таркибида ижодий эҳтиёжларнинг мавжудлиги педагог-тарбиячи фаолиятининг самарадорлигини таъминлайди. Н.В.Тумарова тадқиқотларида эса педагогик профессионализм(маҳорат)нинг турли даражасига эга бўлган ишлаб чиқариш усталарининг фаолияти самарадорлиги турлича эканлиги маълум бўлди.

Педагогик фаолиятнинг самарадорлиги педагогнинг касбий мотивацияси таркибидаги мотивлар ва уларнинг кучига ҳам боғлиқ. Педагог томонидан ўқувчи шахсини муваффақиятли билиш кўп жиҳатдан мотивацион компонент билан белгиланади. Баъзи тадқиқотлар педагогнинг

касбий мотивацияси билан ўқувчи шахсини адекват билиш ўртасида бевосита ва мутлоқ алоқа мавжудлигини тажриба асосида тасдиқлашмоқда.

Ўқувчи шахсини ноадекват билиш нотўғри педагогик таъсирларга сабаб бўлиши, салбий мотивларга асосланиш ҳамма вақт ижобий мотивларга нисбатан камроқ самара бериши мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

- 1.Бодалев А.А. Личность и общение. М.1983.ст 101.
- 2.Каримова В.М. Ижтимоий психология. Дарслик. «Т». 2007 й.40-55б.
- 3.Шоумаров Ғ.Б., Турғунбоева А.Ғ. Умумий психология. Ўқув кўлланма. “Наманган”, 2022 й. – 76- 80 б.
4. Социальная психология. Под редакции А.В.Петровского М.1987.ст 55-56.

МАКТАБ VA OILA HAMKORLIGINING SAMARADORLIK MEZONLARI VA KO‘RSATKICHLARI

N.M. Dalimova

“Profi University” “Pedagogika va psixologiya” kafedراسи professorи,
psixologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Ma’lumki, hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biri maktab va oila hamkorligi masalasidir. Mazkur maqola ushbu dolzarb masalaga bag’ishlangan bo’lib, unda maktab va oila hamkorligini samaradorlik ko’rsatkichlari va mezonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: maktab, oila, hamkorlik, samaradorlik ko’rsatkichlari, ta’lim sub’ektlari.

Аннотация. Всем известно, одной из актуальных тем на сегодняшний день является вопрос сотрудничества школы и семьи. Данная статья посвящена, этому актуальному вопросу в которой рассматриваются показатели и критерии эффективности сотрудничества школы и семьи.

Ключевые слова: школа, семья, сотрудничество, показатели эффективности, субъекты образования.

Annotation. Everyone knows that one of the topical issues today is the issue of cooperation between schools and families. This article is devoted to this topical issue, which examines the indicators and criteria for the effectiveness of cooperation between schools and families.

Keywords: school, family, cooperation, performance indicators, subjects of education.

“Oila va maktab, go’yoki sohil hamda ummondir. Sohilda bola birinchi qadamlarini qo’yadi, hayotning birinchi saboqlarini oladi, so’ngra uning oldida cheksiz bilimlar ummoni ochiladiki, bola ushbu ummonda adashib qolmasligi uchun maktab yo’lboshchi bo’ladi”, – deb yozgandi Lev Kassil.

Ya’ni, bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalashda ta’lim muassasasini oila bilan mustahkam bog’lamasdan, tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo’lmaydi. Har bir o’quvchi-talabani yaxshi inson qilib tarbiyalashdan ustoz-murabbiy ham, ota-ona ham manfaatdor. Maqsadlarning birligi esa ustoz-murabbiyni ota-onalar bilan bog’lab turadi. Ustoz-murabbiyning ota-onalar orasidagi obro’si ko’pincha o’quvchi talabaning fikri, mulohazalari asosida ham shakllanadi. Shuningdek, ustoz murabbiyning ota-onalar to’g’risidagi

fikri ham o'quvchi-talabning suvrati va siyratidan olgan taassurotlariga asoslanadi. Shu maqsadda ota-onalar o'rtasida ta'lim-tarbiyaga oid tashviqot ishlarini kengaytirish, ularni maktabning faol yordamchilariga, o'quvchilarning barcha ishlarida har tomonlama foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur buladi.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatyaptiki, maktab ota-onalarga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatishi, oila va maktab hamkorligi mustahkam bo'lishi uchun o'qituvchi nafaqat o'z o'quvchisini, balki uning ota-onasi, oilaviy munosabatlari, ushbu oilaning qadriyat va an'analarini, hayot tarzini, axloqiy munosabatlarini hamda oilaviy sharoiti, oiladagi tarbiya usullarini ham bilish muhimdir.

Maktab va oila hamkorligi borasida mavjud muammo va yechimlar ko'plab maqolalarning mavzusiga aylangan. Ushbu maqolaning maqsadi esa maktab va oila o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni baholashning mezon va ko'rsatkichlarini yoritib berishdan iborat. Quyida T.N. Pozdnyakova tomonidan ishlab chiqilgan o'zaro hamkorlikni baholash mezon va ko'rsatkichlari berilgan bo'lib, unda asosiy mezon sifatida refleksiv mezon (pedagog va ota-onalarning sub'ektiv baholashi), faoliyatli mezon (sub'ektlarning hamkorlik faoliyatida qatnashishi) hamda kognitiv-emotsional mezonlar olingan.

Mezon	Ko'rsatkich	Daraja		
		yuqori	o'rta	past
Refleksiv	Oila bilan o'rnatilgan munosabatlardan qoniqqanlik darajasi	Maktab oila bilan doimiy aloqa o'rnatgan, hamkorlik har ikki tomonga ham xursandchilik keltiradi.	Umuman olganda, o'zaro hamkorlik ikki tomonning ham kutuvlariga mos keladi, ammo ba'zida tomonlarda norozilik hissini vujudga keltiradigan vaziyatlar paydo bo'ladi.	Oila va maktab hamkorligi bir tomonlama amalga oshiriladi hamda tomonlarning umidlari qondirilmaydi.
	O'zaro hamkorlik muvaffaqiyatini baholash	Hamkorlik muvaffaqiyatli qurilgan, chunki yuzaga keladigan barcha muammolar psixologik aloqa va o'zaro tushunishga erishilganlik tufayli o'z vaqtida hal qilinadi.	Hamkorlik ko'proq muvaffaqiyatli va samarali deb tan olinadi, ammo vaqti-vaqti bilan paydo bo'ladigan muammolar har doim ham hal etilmaydi.	Hamkorlik samarali emas, chunki paydo bo'lgan muammolarni o'z vaqtida hal qilish uchun qaytar aloqa yo'q va bu holda mutaxassislarning yordami talab etiladi.
Faoliyatli	Motivatsion	Oila va maktabning o'zaro hamkorligini aniqlaydigan turli xil motivlar (3 dan ortiq) bor. Maqsadlarga erishish uchun oila (maktab) bilan hamkorlik qilishga	Maktabda va uyda bolani tarbiyalash bilan bog'liq masalalarni konstruktiv hal qilishga imkon beradigan, samarali hamkorlikni	O'zaro hamkorlik uchun 1-2 motiv mavjud, asosan vaziyatli, ya'ni - maktab ma'muriyatining talablari, bolaning iltimosi, oilani o'rganish bilan bog'liq.

		undaydigan barqaror shaxsiy sabablar mavjud.	belgilaydigan 2-3 turdagi motiv va ustanovkalar mavjud.	
	Tashkiliy-faoliyatli	Ota-onalar va o'qituvchilar hamkorlikning turli shakllarini qayd etishadi (6 dan ortiq).	Hamkorlik ham guruh, ham individual shaklda amalga oshiriladi (3-5 hamkorlik shakli).	Muloqot ota-onalar majliyalari va telefon suhbatlari bilan cheklangan (hamkorlikning 2 shaklidan ko'p bo'lmagan)
Kognitiv-emotsional	Konstruktiv hamkorlik	Samarali hamkorlikka yo'nalganlik, oila va maktab hamkorligi doirasida shaxslararo qiyinchiliklarni bartaraf qilish, o'zaro ishonchni kuchaytirish, shaxsiy potentsiallarni ochish va hamkorlik faoliyatida samarali natijalariga erishish	Pedagog yoki ota-ona samarali hamkorlikka yo'nalgan, lekin ko'pincha guruhning fikriga yo'nalgan bo'ladi va hamkorlik ko'pincha rasmiy ko'rinishga ega	Ushbu guruh vakillari paydo bo'lgan muammolarini konstruktiv birgalikda hal qilishga qodir emaslar, hamkorlik jarayonida shaxsan ishtirok etishdan qochishadi
	Hamkorlikning o'zaro ahamiyati	Bu guruhdagilar uchun o'zaro hamkorlik ijobiy mazmuniga ko'ra qadrli hisoblanadi. Hamkorlik aloqalarida ijobiy hissiyotlar kuzatiladi, ota-ona va o'qituvchilar o'ziga, o'z kuchiga ishongan, emotsional etuklikni ko'rsatishadi.	Ota-ona va pedagoglar o'zaro hamkorlikni neytral baholashadi, ular o'z rollariga doir vazifalarni bajarayotganda qat'iy chegaralarni saqlashadi.	Hamkorlikdagi faoliyat negativ hissiyotlarni keltirib chiqaradi, ishtirokchilar imkon qadar chetga chiqib olishadi yoki o'zaro hamkorlikda nizolarni vujudga keltirishadi.

Oila va maktab hamkorligini yanada samarasini oshirish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

– maktab tom ma'noda tarbiya markazi bo'lishi uchun o'qituvchi va ota-onalarning maqsad va vazifalari, ularning amaliy faoliyatlari bir-birlari bilan chambarchas bog'langan bo'lishi shart. Bu borada maktabning eng muhim vazifasi ota-onalarga tarbiya ishida va bolalarning mehnati va dam olishini ko'ngildagidek uyushtirishda amaliy yordam berishi;

– Ota-onalar o‘rtasida tarbiyaga oid bilimlarni targ‘ib qilish, ayniqsa, oilaviy tarbiyada qiyinchilikka uchrayotgan ota-onalarga jamoatchilik yordamini kuchaytirish lozim.

– Oilaviy tarbiyada ijobiy yutuqlarni qo‘lga kiritgan ota-onalarning tajribalaridan foydalanish uchun ularni ta‘lim muassasining kengaytirilgan yig‘ilishlariga, ota-onalar qo‘mitalarining majlislariga taklif etish va o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashishni yo‘lga qo‘yish nihoyatda muhimdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Meliev X.A. Oila, maktab va maktabgacha ta‘lim tashkiloti hamkorligini takomillashtirishning mazmuni. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021.

2. Коваленко Т.В. Моделирование взаимодействия семьи и школы в условиях современного начального образования: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Омск, 2016. – 27 с.

3. Позднякова Т.Н. Проблемы взаимодействия семьи и школы в современной образовательной практике. Мир науки. Педагогика и психология 2019, №5, Том 7. – 1-9.

XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODLARNING AHAMIYATI

S.Eshmo‘minova

“Profi University” 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda xorijiy tillarni mukammal o‘rgatish va o‘rganish uchun kerakli metodlar hamda ulardan keng foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: chet tili, texnika, axborot resurslari, innovatsion texnologiyalar, zamonaviy darsliklar, metodlar.

Barchamizga kundek ravshanki, jahon ilm-fan taraqqiyoti kundan kunga gurkirab, rivojlanib borayotgani singari, yurtimizda ham bu kabi ijobiy rivojlanish, ya‘ni ilm-fan, texnika shiddat bilan o‘sib bormoqda. Ta‘lim sohalariga ilg‘or va zamonaviy texnologiyalarning keng targ‘ib etilishi esa chet tili o‘rganayotgan yoshlar uchun keng imkoniyatlar eshigini ochdi desak xato bo‘lmaydi.

Jumladan, muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tashabbuslari bilan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida, bilim olishi, chet tillarini o‘rganishi uchun barcha ta‘lim dargohlarida keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Maqsad yoshlarni bilim olishga, til o‘rganib o‘z sohasining etuk mutaxassisi bo‘lib, jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi ko‘zda tutilgan.

Mamlakatimizda mustaqillikka erishgandan so‘ng ilm-fan ayniqsa chet tillarini o‘rganish bugungi kunning asosiy talabi bo‘lib qoldi. Shuningdek, yosh avlodni chet tillarida o‘qitib hamda shu tillarda erkin muloqot qila oladigan yetuk mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish negizida, yoshlarning jahon miqyosida yutuqlari, butun dunyo axborot resurslaridan foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotlarni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish asosiy maqsad qilib qo‘yildi. Shu bilan bir qatorda O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning chet tillarini o‘qitish va o‘rganishga doir bir qator qarorlari qabul qilinganidan so‘ng yurtimizda yangicha muhit va davr boshlandi.

Qarorga muvofiq zamonaviy darsliklar, metodlar, innovatsion texnologiyalar ishlab chiqarildi.

Bugungi kunda jamiyatimizda zamonaviy metodlar va innovatsion texnologiyalarning o'rnini yuqori darajada. Zamon ilgari lab borgani sari har sohada yangilik ko'payib bormoqda. Til o'rganishda ham uslublar, metodlar paydo bo'lmoqda. Xoh u chet tilini o'rganish bo'lsin, xoh boshqa fanni yoki sohani o'rganishda.

Metod-grek-lotinchacha "metodos-metodus" so'zidan olingan bo'lib, ma'lum maqsadga eltuvchi yo'llar, usul ma'nosini anglatadi. Ya'ni mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'quv materiallarini tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigan dars jarayoni sifatida talqin etiladi. Metodni biz 2-bosqichga bo'lamiz.

Ta'lim usullari yig'indisi

Ta'limning yo'nalishlari

Biz chet tillarini o'rganayotganda asosan to'rtta bosqichni o'rganamiz.

SPEAKING (gapirish ko'nikmasi)

LISTENING (tinglab tushunish)

READING (o'qish)

WRITING (yozish) bu kabi bosqichlar orqli o'quvchi va yoshlar chet tillarini yaxshi o'zlashtira oladi.

Jumladan, ingliz tilini o'rganishning tez muddatda va oson o'rganish uchun, va o'quvchilarning e'tiborini darsga jalb qilish uchun turli xil metodlar mavjud bo'lib, bulardan biri

1. "Muammoli vaziyat yechimi" (CREATIVE PROBLEM SOLVING) bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi. Qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi.

2. "Pantonima" (PANTONIME) – turli xildagi so'zlarni imo-ishoralar orqali tushuntirish. Bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarib o'quvchilar charchagan paytda foydalanilsa maqsadga muvofiq.

3. "Kviz kartochkalar" (QUIZ CARDS) – bunda o'quvchilar soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma o'quvchilar bir vaqtda darsda ishtirok etishini ta'minlaydi, bu esa vaqtni tejaydi.

Xulosa qilib aytganda, chet tillining rivojlanishiga qaratilgan e'tibor kun sayin oshib bormoqda. Misol qilib aytadigan bo'lsak, so'nggi o'n yillikda ikkita Prezident qarori va vazirlar mahkamasining "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori chiqdi. Bu esa chet tiliga bo'lgan e'tibor va yanada yuksaltirilganligini ko'rsatayapti.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Elyor, S.Mehriza, Q.Maqsuda. "Talqin va tadqiqotlar" ilmiy jurnali (Ingliz tilini o'qitishda innovatsion metodlar).

2. Nabiyeva G. "Problems and Prospects for the implementation of interdisciplinary research".

3. <http://buxdu.uz> – Buxoro davlat universitetining masofaviy ta'lim tizimi.

ПОКРОВИТЕЛИ СВЕТА

Х.Абдумаликова

Частная школа “Profi School”

Профессия учителя является одной из самых сложных и, в тоже время, благородных в этом мире. Учителя не только учат нас, но и помогают, когда трудно и непонятно, вдохновляют, когда нет сил и желания, другими словами, проливают свет в жизнь других, освещая путь из мрака невежества. Благодаря их стараниям и вере в наш потенциал, мы сами начинаем верить в себя, наши способности и, что однажды достигнем тех высот, о которых боялись мечтать.

Безусловно, очень трудно быть учителем, потому что много обязанностей и немаленькая ответственность лежит на плечах, но быть хорошим учителем еще труднее. Однако при всем этом Екатерина Георгиевна является одной из лучших в своей профессии, так как не каждый преподаватель может заинтересовать своим предметом всех учащихся и, тем более, заставить прилежно учиться и выполнять задания весь класс. Несмотря на объемные и иногда непонятные темы, уроки русского языка и литературы проходят весело, объяснения и примеры увлекательные и понятные для всех. Вдобавок, преподаватель всегда знает как разнообразить урок с помощью разных заданий и командных игр так, чтобы никто не остался в стороне и все принимали участие во время занятия. И за последнее время, Екатерина Георгиевна стала лично для меня источником поддержки. Перед важными экзаменами и даже после них Екатерина Георгиевна всегда умеет подбодрить и призывает не останавливаться на достигнутом. Благодаря таким учителям как вы\она мы, студенты, не перестаем мечтать о большем и верить в самих себя.

Стоит также отметить, что профессия учителя требует определенного набора качеств, таких как терпение, доброта и, в какой-то степени, учитель должен обладать харизмой, для того чтобы найти общий язык с подростками и уважение в их глазах. Поэтому умение учителя биологии, Эрбола Данияровича, хорошо ладить с учениками и его методики преподавания облегчают и упрощают процесс обучения такой сложной науке, как биология. Атмосфера во время уроков царит дружная и легкая. А если кто-то из учеников что-то не понимает, учитель уделяет внимание для разъяснения, в результате чего ученики не боятся ошибаться, показаться любопытными и задавать вопросы. Во время занятий Эрбол Даниярович дает понять, что нужно не поверхностно изучать материал, а работать самостоятельно над своими знаниями и умениями. Таким образом, учителя поощряют в нас трудолюбие, которое будет в только помощь нам в будущем при трудностях взрослой жизни.

Кроме этого, учителя, работая с пока еще юными учениками, играют немаловажную роль в формировании их как личностей. Они расширяют наш кругозор не просто знаниями, но и ценными советами из жизни, а для

некоторых из нас и вовсе служат примерами для подражания. Поскольку они могут вдохновлять идеями, позволяя мыслить за рамками привычного, раскрывать наши способности, открывая двери возможностей для светлого будущего, еще и побуждать к действию, уча преодолевать страхи. Тем самым, учителя и наставники помогают нам быть умнее, успешнее и лучше, и их заслуги в формировании молодого поколения нельзя недооценивать. И слова С.Л. Соловейчика, что учитель – это и артист, и скульптор, и врач, являются для меня подтверждением этого. На мой взгляд, я не была бы тем же человеком, которым являюсь сейчас, и не смогла бы преуспеть в чем-либо без помощи всех учителей, у кого мне доводилось учиться.

Учитывая все вышесказанное, можно сделать вывод, что учителя – это те, кто формирует наше будущее, освещает нам путь и наполняет наши сердца светом знания. И хочется выразить свое признание всем тем, кто продолжает озарять дорогу другим, невзирая ни на что.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI PIRLS – XALQARO BAHOLASH DASTURIGA TAYYORLASH

G.A. Mamatova

“Profi University”, PhD, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorlash borasidagi bo‘shliqlar, hamda bu tadqiqotga tayyorgarlik ko‘rishda bajarilishi lozim bo‘lgan vazifalar va kelgusida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar masalasiga bag‘ishlangan.

Аннотация. Данная статья посвящена к пробелам в подготовке учащихся начальных классов к международному исследованию PIRLS, а также задачам, которые необходимо выполнить при подготовке к этому исследованию и вопросам предпринимаемых мер в будущем.

Annotation: this article is devoted to the gaps in the preparation of primary school students for the international PIRLS study, as well as the tasks that need to be completed in preparation for this study and the issues of measures taken in the future.

Kalit so‘zlar: PIRLS, tadqiqot, matn, anglash, interpretatsiya, baholash, mezon.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘shish ko‘rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo‘lgan talabni yana-da oshirmoqda. Bu o‘z-o‘zidan o‘quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta‘lim-tarbiyaga e‘tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta‘lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta‘lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg‘or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta‘lim sifati va samaradorligini oshirish yo‘lida xorijiy ilg‘or tajribalarni o‘rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarning erishgan yutuqlarini o‘rganishda barcha o‘quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o‘quvchilardan obyektiv testlarni o‘tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o‘qituvchilar, o‘quvchilar, hattoki ota-onalardan so‘rovnomalari o‘tkazilib, maktabdagi ta‘lim sifatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o‘quvchilarning ta‘lim olishga oid qarashlari, o‘qitish usullari hamda uy sharoitida o‘quvchilarning bilim olishi qanchalik darajada qo‘llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma‘lumotlar to‘planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o‘tkaziladi. Shuningdek, o‘rganilayotgan holatlarning

xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan ham foydalaniladi.

Ushbu dasturning ko'p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to'ladi. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun; Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi.

Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda o'quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o'rinlidir. Raqamli formatga o'tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan PIRLS onlayn o'qishni kompyuterda baholash kabi o'zgarishlar ham ko'zda tutilgan.

Respublikamizning xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo'llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, PIRLS tadqiqotining topshiriqlaridan, ya'ni matnlar va savollaridan bir nechta namunalar hamda ularning baholash mezonlari keltirilgan.

Shuningdek, 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun PIRLSda berilgan matnlarning har biriga alohida mashq daftarlari ishlab chiqilgan. Mazkur ish daftari o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish, o'qiganlarini tahlil qilish, talqin qilish hamda to'g'ri xulosa chiqara olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha didaktik material hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot sinovi har 5 yilda bir marta o'tkazishga mo'ljallangan bo'lib, 2021-yil uchun mo'ljallangan tadqiqotlarda O'zbekistonning boshlang'ich sinf o'quvchilari ham ishtirok etishi o'qituvchilariga katta mas'uliyat yuklaydi. Bu muhim vazifani amalga oshirish o'qituvchidan ta'limga yangicha yondashuvni va faollikni talab etadi.

O'quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda o'qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o'quvchi o'zi mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo'yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o'zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bunda o'quvchining dunyoqarashi, mustaqil

fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib boriladi. Dars jarayonida bola to'g'ri yoki noto'g'ri fikrini tinglab, to'g'ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o'rganib boradi.

Boshlang'ich ta'lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalar sifatida esa ta'lim jarayonida turli xil matnlardan foydalanishni ta'minlash zarur: yaxlit, yaxlit bo'lmagan, murakkab (ko'plik), turli xil matnlarni o'qish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqish, tushunib o'qishni shakllantirish va baholashning turli shakllaridan foydalanish (qog'oz va kompyuter shakllari) kabi vazifalar qo'yilgan.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

PIRLS - bu turli ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarda kitobxonlik sifati monitoringini tadqiq qilishdir. Turli davlatlardagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifati va matni tushunish darajasini, shuningdek, har xil davlatlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni taqqoslash va namoyon qilish imkonini beruvchi tadqiqot metodlaridir.

PIRLS tadqiqotlari doirasida turli ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarning 4-sinf bituvchilarining o'qish sifati va o'qilgan matni tushunish darajasi o'rganiladi. Bu tadqiqotlarga 4-sinf o'quvchilarining tanlanishi shu bilan e'tiborliki, aynan o'qishning to'rtinchi yilida o'quvchilar o'qishning yuqori darajasiga ega bo'lishi, ularning keyingi ta'limda bilimni egallash qobiliyatini shakllantirish va shu orqali hozirgi zamonga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi.

Tadqiqot jarayonida darsda o'quvchilar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning quyidagi ikki turi o'rganiladi:

adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadidagi o'qish.

mazmuni tushunish va amalda foydalanish maqsadidagi o'qish.

badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qishda o'qish ko'nikmalarining quyidagi to'rt guruhi baholanadi:

aniq ko'rinishda berilgan ma'lumotni topa olish.

xulosalarni shakllantirish.

ma'lumotlarni umumlashtira olish.

matnning mazmuni, til xususiyati, tuzilishini tahlil qilish va baholay olish.

O'quvchilar matni o'qishlari va savollarga javob berishlari lozim. Bunda ba'zi topshiriqlar tavsifa etilgan variantlardan birini tanlashni nazarda tutsa, boshqalari esa mustaqil javob berishni talab etadi.

Tadqiqotda boshlang'ich sinf bitiruvchilari ishtirok etadi. Aynan shu davrda o'quvchilarning o'qish va matn ustida ishlash malakalari shu darajada rivojlanadiki, bu yuqori sinflardagi ta'limning samarali bo'lishiga zamin yaratadi.

Turli mamalakatlarining maktab dasturlari bir-biridan tubdan farq qilishi hammaga ayon. Shuning uchun turli davlatlardan olingan natijalar o'zaro taqqoslana oladigan darajada bo'lishini ta'minlash bunday tadqiqot o'tkazuvchi tashkilotchilarning muhim vazifalaridan biiridir. Masalan, ko'pchilik davlatlarda bolalar 6 yoshdan maktabda o'qishni boshlashadi. Ammo Angliya va Yangi Zelandiyada ta'lim 5 yoshdan boshlanadi. SHuning uchun, loyihada 4-sinfdan emas 5-sinfdan o'quvchilar ishtirok etishadi. O'qish

va matnni tushunish sifati tekshiriladigan o'quvchilarning yoshi 10,5 yoshni tashkil etadi. Sharq mamlakatlarida bolalar 7 yoshdan o'qishni boshlagani uchun ulardan 10,7-10,9 yoshdagi o'quvchilar tadqiqotda ishtirok etishadi.

O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.

O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi.

PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni "badiiy tajriba orttirish", "axborotni olish va undan foydalanish"ga qaratiladi. O'z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular:

diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;

to'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish;

kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish;

g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish.

Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko'ra, o'rtacha 500 dan 800 tagacha, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, PIRLSda esa, taxminan 1000 ta so'zdan iborat bo'ladi.

Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o'quvchilarga mos, ayrim madaniyatlarga juda xos bo'lgan mavzulardan chetlashgan, shuningdek, qiziqarli hamda o'quvchiga unchalik tanish bo'lmaydi.

Barcha davlatlarda o'qish savodxonligi bo'yicha yuqori natijalar quyidagi omillar bilan bog'liq: uydagi kitoblar va raqamli qurilmalarning mavjudligi, ziyoli ota-onalar va ularning kitobga bo'lgan muhabbati, bola maktabga borgunga qadar o'qish-yozishni o'rganganligi hamda maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichining yuqoriligi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Воюшина М.П. и др. Методика обучения литературе в начальной школе: учебник для студ. высш. учеб. заведений // под ред. М.П.Воюшиной. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 288 с.

2. Сукерман Г.А. Оценка читательской грамотности. Презентация и обсуждение первых результатов международной программы РИСА – 2009. – М., 2010. – 5-с.

3. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Kennedy, A. M., & Foy, P. (2007). IEA's progress in international reading literacy study in primary school in 40 countries. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA BADIY ADABIYOT NAMUNALARIGA QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YO'NALISHLARI

B.U. Mingbayeva

“Profi University” “Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim metodikalari” kafedrası v.b dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda badiiy adabiyot namunalari qiziqishni shakllantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik muayyan prinsiplarga tayanishi lozimligi, o'quvchilarni badiiy adabiyot namunalari qiziqtirish orqali ularda ideallar, dunyoqarashga asoslangan qadriyatlar tizimini shakllantirish imkoniyatlari, bu jarayonda o'qituvchining vazifalari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'z va iboralar: kichik maktab yoshidagi o'quvchilar, kitobxonlik, badiiy adabiyot namunalari, qiziqish, o'quv predmetlari, pedagogik-psixologik yo'nalishlar, dunyoqarash, kitob bilan muloqot, qadriyatlar tizimi, motivatsiya, hissiy yo'nalganlik.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические и психологические направления формирования интереса к образцам художественной литературы у учащихся младшего школьного возраста. Также в статье высказывается мнение о необходимости индивидуально-ориентированного чтения с опорой на определенные виды печатной продукции, о возможности формирования системы ценностей, основанной на идеалах, мировоззрении, через которое учащиеся интересуются примерами художественной литературы, о задачах учителя в этом процессе.

Базовые слова и фразы: учащиеся младшего школьного возраста, чтение, примеры художественной литературы, интерес, предметы изучения, педагогико-психологические направления, мировоззрение, общение с книгой, система ценностей, мотивация, эмоциональная направленность.

Annotation. In this article, the pedagogical and psychological directions of the formation of interest in samples of art literature in junior school age students are analyzed. Also in the article there is an opinion about the need for individual-oriented reading to rely on certain types of prints, the possibility of forming a system of values based on ideals, worldview, through which students are interested in examples of artistic literature, the tasks of the teacher in this process.

Base words and phrases: pupils of small school age, reading, examples of fiction, interest, subjects of study, pedagogical-psychological directions, outlook, communication with the book, system of values, motivation, emotional orientation.

Bugungi kunda shaxsning ma'naviyatlilik darajasi va uni egallash ehtiyojiga nisbatan turlicha metodologik, psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu milliy-ma'naviyat qadriyatlarining umumiy tarkibiy qismidir. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda

targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi⁷ alohida ahamiyatga ega.

O'quvchilar istiqboldagi hayotiy faoliyatlari jarayonida konstruktiv muloqotga kirishish, hamkorlik ko'nikmalarini namoyon etish, o'quv-biluv topshiriqlarini samarali yechish imkoniyatiga ega bo'lishlari nazarda tutiladi. Bunday vazifani muvaffaqiyatli hal qilish uchun o'quvchilar boshlang'ich sinflardan boshlab kitoblar yordamida o'qish va badiiy asarlarni tushunish madaniyatiga ega bo'lishlari lozim.

O'qituvchining vazifalaridan biri o'quvchilarning nima uchun kitob o'qishni xohlamasliklarini aniqlashdan iborat. Shundagina pedagoglar o'quvchilarda o'qish motivatsiyasining qachon va qanday hosil bo'lishini aniqlashga erishadilar.

O'quvchilarda badiiy asarlarni o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishini bir qator sabablar bilan izohlash mumkin:

- Ommaviy axborot vositalari ta'sirining kuchayishi, o'quvchilarning soatlab televizor va kompyuter qarshisida o'tirishlari;

- Farzand tarbiyasiga befarq oilalar sonining ko'payishi, ularda farzandlarning ma'naviy-axloqiy, intellektual rivojlanishiga e'tibor qaratilmasligi;

- Kattalarning bolalar bilan birgalikda kitob o'qishga bo'lgan intilishlarining to'liq namoyon bo'lmasligi, 1-sinfga qadam qo'ygan o'quvchilarga kattalar tomonidan kitoblarning o'qib berilmasligi, rang-barang badiiy asarlar bilan o'quvchilarni tanishtirish yo'nalishidagi faoliyatning mavjud emasligi, kattalarning o'qishni bilganidan keyin o'zi o'qishi kerak qabilida ish tutishlari va h.k.

Badiiy asarlarni o'qishga bo'lgan qiziqishning namoyon bo'lmasligi bolalarning kun bo'yi yolg'iz qolib, ota-onalarini kutishlari, zerikishlari, ular qachon keladi degan hadikda yashashlari bilan ham izohlanadi. Bunday holat 7-10 yoshli o'quvchilarni befarqlikka olib keladi. Ularda nafaqat badiiy adabiyot namunalarini o'qishga, balki boshqa faoliyat turlariga nisbatan ham qiziqish susayadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni muayyan faoliyatga qiziqtirish uchun ularning fantaziya qilishlari, muayyan rasmlar chizishlari, ijodiy yondashgan holda turli buyumlarni yasashlari uchun qulay sharoit yaratish lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy adabiyot namunalariga nisbatan qiziqishni shakllantirish uchun dastlab ularda o'qish motivlarini hosil qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki motivlar faoliyat manbai bo'lib, o'quvchilarda muayyan harakatlarni amalga oshirish ehtiyojini vujudga keltiradi va qiziqishlarning qo'zg'atuvchisi hisoblanadi. Kichik maktab yoshi badiiy asarlarga qiziqish uyg'otish, o'quvchilarda ularni o'qish istagini vujudga keltirish uchun qulay davr hisoblanadi.

O'qilgan matnni hissiy idrok etish muallifning tuyg'ularini anglashlari uchun o'quvchilarga o'qituvchining his-tuyg'ularga boy nutqi ko'maklashadi.

---

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi / "Xalq so'zi" gazetasi, 2017-yil 13-yanvar.

O'qituvchining bunday nutqi o'quvchilarda badiiy asarlarni o'qish motivlarini qo'zg'ab, kitobxonlikka undaydi.

S.L.Rubinshteynning⁸ ta'kidlashicha, matnni yaxlit tarzda anglash fikriy faoliyat mahsulidir. Matnda ob'ektiv tarzda aks etgan holatlar o'quvchi ongida sub'ektiv tarzda o'z ifodasini topadi. Bu o'quvchining shaxsiy-fikriy faoliyati mahsuli hisoblanadi.

A.P.Kashkarov⁹ esa o'quvchilar kitobxonligini tavsiflab, uni shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik tarzida rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. U shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik quyidagi prinsiplarga tayanishi lozimligini ko'rsatib o'tgan:

1. Har bir kitobxonning betakrorligini tan olish. Barcha kitobxonlar yoshi, hayotiy tajribasi va ko'plab omillarga ko'ra kitobxonlikka turlicha yondashadi. U kitobga va mazkur faoliyat natijasiga nisbatan individual munosabatni ifodalaydi.

2. Har bir kitobxon boshqa shaxslarning ham betakrorligini tan oladi. Kitob muallifi, atrofdagilar va kutubxonasining betakror qadriyat ekanligini tushunib etadi.

3. O'quvchi kitob vositasida badiiy asar qahramonlarining harakatlarini tahlil qiladi. Ularning nuqtai nazarlari va faoliyat motivlarini o'ziniki kabi qabul qiladi. Shu orqali o'quvchi o'zining ijtimoiy rolini namoyon etadi. Kitobxon va muallif orasidagi munosabat o'quvchida nuqtai nazarni tarkib toptirishga xizmat qiladi.

4. O'quvchi badiiy asarni o'qishi, insoniyat erishgan yutuqlar bilan tanishishi natijasidagina, o'zi o'rganayotgan hodisalar, jarayonlar, narsalarning mohiyatini anglab etadi. Natijada o'quvchi tarixiy-madaniy boyliklar bilan munosabat o'rnatadi, ularni o'zlashtiradi. Atrofdagilar va asar qahramonlari bilan aloqaga kirishish jarayoni amalga oshadi. Shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik natijasida o'quvchida madaniy boyliklarga egalik, tolerantlik, pozitiv xulq-atvor ko'rinishlari shakllanadi.

5. Shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik g'oyasi barcha yosh davrlarda vujudga kelishi mumkin. Masalan, bolalar kitobxonligi, ijodiy kitobxonlik, rivojlantiruvchi kitobxonlik va bilishga asoslangan kitobxonlik o'quvchi shaxsga yo'naltirilgan bo'ladi. Bunday kitobxonlik natijasida o'quvchilarda shaxsiy sifatlar tizimi shakllanadi, badiiy adabiyot namunalariga nisbatan kuchli qiziqish vujudga keladi.

Shu tariqa shaxsga yo'naltirilgan kitobxonlik haqida ushbu maqsadga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatni diagnostika qilish natijasida fikr yuritish mumkin. Bunda o'quvchi shaxsining individual, tabiiy, shaxsiy sifatlariga e'tibor qaratiladi. O'qituvchi bilan o'quvchining o'zaro hamkorligi natijasida ushbu prinsiplarni amalga oshirish va insonparvarlikka asoslangan yondashuv doirasida o'quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga nisbatan qiziqishni shakllantirish mumkin.

---

⁸ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2010. - 713 с.

⁹ Книга о детском чтении, в которой затрагиваются неведомые темы. На страницах книга с двух углов зрения (родителя и ... Автор: Кашкаров Андрей Петрович Издательство: Феникс Год издания: 2013.

O'quvchilar badiiy adabiyot namunalarini o'qish jarayonida har doim muvaffaqiyatsizliklardan qochishga harakat qiladilar. Ular kitobni o'qib tushinishga qiynalغانlarida ushbu faoliyatdan osongina voz kechib, kompyuter bilan muloqotga kirishadilar. O'quvchilar kitob o'qishga da'vat etganlarida ota-onalar va o'qituvchilardan norozi bo'ladilar. Bora-bora ular kompyuter va televizorga qattiq bog'lanib qoladilar. Yomon baho olishdan qo'rqish hissi o'quvchilarda badiiy asarni o'qish istagining yo'qolib borishiga sabab bo'lmoqda. Aksariyat past o'zlashtiruvchi o'quvchilar badiiy asarlarni o'qishga mutlaqo qiziqmaydilar. Bu esa ularning bilish faoliyatlari rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqishning barqarorligi ularda kitobxonlik faoliyatining muntazam rivojlanishiga asos bo'ladi. O'quvchilarning badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqishlari ularda kitobxonlik faoliyatining kuchli tarzda namoyon bo'lishi, chuqur anglangan holda amalga oshirilishi, muntazam davom etishi, barqaror shakllanishi, fikrlarning boyishiga ko'maklashishini ta'minlaydi.

Badiiy adabiyot namunalarini o'qishga nisbatan qiziqishning barqaror bo'lmasligi tashqi omillarning ta'siri bilan bog'liq.

O'quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqish quyidagicha bo'lishi mumkin:

- Ijobiy va salbiy;
- Tashqi va ichki;
- Barqaror va nobarqaror.

Kitobxonlik mayllari ijtimoiy, tor shaxsiy va bilishga asoslangan bo'ladi. Ijtimoiy mayllar burch hissi, boshqadan orqada qolmaslikka intilishda ko'rinadi. Tor shaxsiy xarakterga ega bo'lgan mayllar esa atrofdagilarning e'tirofi, shaxsiy muvaffaqiyatga erishish yo'li, o'z-o'zini takomillashtirishga intilishida o'z aksini topadi. Bilish mayllari esa yangi bilimlarni o'zlashtirish istagi, o'z dunyoqarashini kengaytirish ehtiyoji bilan bog'liq holda vujudga keladi.

Badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqish mezonlari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

- Kitobxonlikka nisbatan ijobiy his-tuyg'ularga boy munosabat;
- O'quvchilarni faol tarzdagi bilish va shaxsiy faoliyatga yo'naltirishga asoslangan kitobxonlik faoliyati;
- Mazkur yo'nalishlarning barqaror xarakterga egaligi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy adabiyot namunalariga qiziqishlarining yuqori darajasiga erishish quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Kitobxonlik faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat;
- Muayyan badiiy asarlarga qiziqish;
- Kitobxonlik jarayonini kengaytirish va unga o'quvchilarni jalb etish;
- Kitob bilan muloqot jarayonidagi qoniqish hissini sinfdoshlari, o'qituvchilari va ota-onalari bilan bo'lishish kabilar.

Bunday kitoblarga murojaat qilishning maqsadini o'qituvchi belgilaydi. O'quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqishning shakllanishi asosan 1-2-sinflarda amalga oshadi. Bu davrda boshlang'ich sinf o'quvchilarida

ertaklar, dostonlar va hikoyalarga nisbatan alohida qiziqish paydo bo'ladi. Shuning uchun ham ta'limning dastlabki yilida o'quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga to'g'ri munosabatda bo'lish tajribasini shakllantirish lozim. Buning uchun o'qituvchi muayyan asarlarning o'quvchilar hayotida muhim ahamiyat kasb etishini muntazam tushuntirib borishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi / "Xalq so'zi" gazetasi, 2017 yil 13 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. 14-son, 230-modda.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2010. - 713 с.
4. Книга о детском чтении, в которой затрагиваются не детские темы. На страницах книга с двух углов зрения (родителя и ... Автор: Кашкаров Андрей Петрович Издательство: Феникс. Год издания: 2013.
5. Ниталимова Л.В. Развитие читательского интереса младших школьников / Л.В. Ниталимова, С.Н. Семенова. – М.: Ментор, 2007.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TA'LIM SAMARADORLIGINI YANGI SIFAT DARAJASIGA KO'TARISH OMILLARI

M.Yu. Yuldasheva

"Profi University" "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrasini mudiri

Annotatsiya. Mazkur maqola, "Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi kerak?" savoliga javob beradi. Bunda talabalarga boshlang'ich sinf o'qituvchisi nazariy bilimlar bilan qurollangan, ta'lim metodlari sohasida peshqadamlikka intiladigan mutaxassis bo'lib yetishishi uchun zarur bo'lgan ko'rsatmalar beriladi.

Аннотация. Данная статья отвечает на вопрос, «Каким должен быть современный учитель?». При этом учащимся даются указания, необходимые для того, чтобы стать учителем начальных классов, вооруженным теоретическими знаниями, стремящимся к лидерству в области методов обучения.

Abstract: this article, «What should be a modern teacher?» answers the question. In this, students are given instructions necessary to become a primary school teacher, armed with theoretical knowledge, who strives for leadership in the field of educational methods.

Kalit so'zlar: zamonaviy o'qituvchi, 4"K" modeli: kritik, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya.

Mamlakatimizda yuz berayotgan o'zgarishlar, ijtimoiy taraqqiyot, ma'naviy-ma'rifiy yuksalish jarayoni maktab o'qituvchilari oldiga har bir o'quv fani bo'yicha ta'lim samaradorligini yangi sifat darajasiga ko'tarish vazifasini qo'yimoqda. Bunday zaruriyatni ta'lim-tarbiyadagi mavjud nuqsonlar ko'rsatib turibdi. Maktab tajribasidan kelib chiqib aytilish kerakki, o'quvchilarda bilimlarni mustaqil egallashga intilish sust bo'lib, ular materialni anglash maqsadida tahlilga murojaat qilmaydilar, mavzulararo manbalarni solishtirmaydilar, natijada

nazariy bilimlar mohiyati ochilmaydi va aksariyat o'quvchilar berilayotgan materialni shunchaki yodlab oladilar. Deylik, o'quvchi otlardagi olti kelishikni yoddan biladi, lekin yozma nutqda qaratqich va tushum kelishiklarini farqlamaydi. Ularni farqlash uchun esa shu kelishiklar yordamida o'zaro bog'lanayotgan so'zlar qaysi so'z turkumlariga mansubligini tahlil qilish, qoidaga amal qilishning o'zi, ya'ni mustaqil fikrlash kifoya. Bunday hol ona tili o'qitishda nazariya va amaliyot o'rtasida sezilarli farq mavjudligidan kelib chiqadi.

Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi kerak?

Shubhasiz, zamonaviy o'qituvchi o'z sohasining zukko bilimdoni va ilg'or ish tajribalarini o'zida jo etgan mutaxassisi bo'lishi kerak. Buning uchun u chuqur nazariy bilimlar bilan qurollangan, ta'lim metodlari sohasida peshqadamlikka intiladigan mutaxassisi bo'lishi lozim. Ayniqsa, boshlang'ich sinflardan boshlab fan sohaslarini integratsiyalash asosida yaratilayotgan darsliklar sharoitida keng profilli (sohali) o'qituvchi maqomini egallashi kerak.

Zamonaviy o'qituvchi ta'lim metodikasi bo'yicha yaqin yillarda yaratilgan va amaliyotga tatbiq etilayotgan innovatsion texnologiyalar, ta'lim jarayonini modellashtirish yo'llari, modul darslar, interaktiv usullar, yuqori samara beradigan o'yin turlaridan voqif bo'libgina qolmay, ularni qo'llash orqali yuqori samaradorlikka erisha oladigan ilg'or ish tajribali pedagog bo'lmog'i lozim.

Zamonaviy o'qituvchi innovatsion texnologiyalar shaydosi bo'lmog'i, ularni matbuotdan, internet sahifalaridan izlovchi va eng yaxshi topilmalarni dars jarayoniga olib kirmog'i lozim. Afsuslar bo'lsinki, ayrim o'qituvchilar bunday yangiliklarni qidirmaydilar, o'zlarining kasbiy mahoratini yangi metodikalar hisobiga oshirishda sustkashlik qiladilar.

Aslida o'qituvchi o'quvchilarni ta'lim subyekti darajasiga ko'tarishi kerak:

- o'quvchining qiziqishini barqaror saqlab turish uchun o'qitishning usul va yo'llarini o'zgartirib, almashtirib turish;

- imkon qadar darsda har bir o'quvchiga tez-tez murojaat qilishga intilish;

- doimiy va maqsadli ravishda anglash qobiliyatini rivojlantirish sifatlarini – bolaning reaksiyasi, xotirasi, diqqati va tasavvurini (xayolotini) o'stirib borish;

- darsni qiziqarli olib borish, axborotni yetkazib berishning qiziqarli usullarini qo'llash, o'z fanini qiziqarli tashkil qilish;

- bolani atrofdagi hayotga qiziqtirishning eng qudratli vositasi – bu o'yin. O'yin orqali motivatsiyalash;

- darsda do'stona, ishonch va hamjihatlikka asoslangan muhit yaratish orqali, o'qituvchining yorqin va emotsional nutqi orqali ijobiy emotsional kayfiyat hosil qilish;

- o'quvchining o'z-o'zini va boshqalarni baholashi, faoliyat natijasini baholash, ko'p variantli (masalan, "Bu mashq nima uchun qiyin bo'ldi?", "Bu darsda nimani bildik, nimani o'rgandik?" va hokazo) savollar orqali refleksiya erishish. Muammolarni, ziddiyatlarni birgalikda hal qilish, evristik suhbat, o'quv munozaralari, jismlarning muhim belgilarini ajratish, tasniflash, umumlashtirish va modellashtirish orqali darsda hamkorlikka erishish;

▪ baholar qo'yish, tashakkur aytish, og'zaki rag'batlantirish, eng yaxshi ishlar ko'rgazmasini tashkil qilish, o'qituvchi tomonidan kichik yordam ko'rsatish, vazifalarni murakkablashtirish orqali o'quvchilarning faoliyatini rag'batlantirish;

▪ entuziazm, optimizm muhitini yaratish, bolaning o'z qobiliyat va imkoniyatlariga ishonchini oshirish;

▪ yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish;

▪ har bir bolaning shaxsiyatini hurmat qilish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida zamonaviy kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Hozirgi zamon darsliklari 4 "K" modeli asosida yaratildi.

4 "K" modeli:

1. Kritik (tanqidiy) fikrlash. O'z mustaqil fikriga ega bo'lish va uni ifoda etish, masalaga tanqidiy yondashish.

2. Kreativlik (ijodiy yondashuv). O'z maqsadiga erishish yo'lida yangiliklarga qo'l urush, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va muammolarni hal qilish.

3. Kommunikatsiya (muloqot qilish). Muloqot qilish ko'nikmasini rivojlantirish.

4. Kollaboratsiya (jamoada ishlash). Jamoa bo'lib ishlash qobiliyatini shakllantirish.

Tanqidiy fikrlash. Tahlil, baholash, tushuntirish, maqsadlarni belgilash, o'zini boshqara bilish, modellashtirish -.....

tahlil – topshiriqni alohida kichik vazifalarga bo'lish, masalalarni yechishning yakuniy algoritmlarini yaratish qobiliyati;

baholash – kirish va chiqish ma'lumotlarining sifati va muvofiqligini baholash qobiliyati;

tushuntirish – o'z nuqtayi nazarini dalillash, mantiqiy-bog'liq izchil matnlar qurish;

maqsadlarni belgilash – erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni to'g'ri shakllantirish, zarur ma'lumotlarni va uning yetarililigini aniqlash, shu asosda mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyati;

o'zini boshqara bilish – o'z-o'zini tekshirish, xulosalarni tuzatish va mulohaza yuritish (refleksiya);

modellashtirish – amaliy vaziyatni sifatli tahlil qilish va vazifalarni hal qilish uchun vaziyatni mavhum modeli bilan almashtirish qobiliyati;

dalillarni ajrata olish – ularni shakllantirish va baholash qobiliyati, strategik fikrlash.

Kreativlik (ijodkorlik) ko'nikmasi. Kreativ fikrlash – berilgan muammoga g'ayrioddiy va yaxshi yechimlarni yaratishdir. Qiziquvchanlik, tasavvur, optimallashtirish, g'oyalarni rivojlantirish-.....

qiziquvchanlik – tevarak-atrofdagi olamga qiziqish va u haqida ko'proq bilishga intilish, dunyo obyektlari o'rtasidagi sabab-natija munosabatlarini aniqlash, axborotni mustaqil izlash va o'z savollariga javob topish qobiliyati;

tasavvur – ko'plab original va nostandart g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;

optimallashtirish – maqsadga tez va samarali erishish uchun bir nechta usullarni solishtirish qobiliyati;

g'oyalarni rivojlantirish – g'oyalarni turli nuqtayi nazardan baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini izlash, o'zgaruvchan sharoitlarda va yangi ma'lumotlarning paydo bo'lishida o'z faoliyatini tezda qayta qurish qobiliyati.

O'quvchilar o'z-o'zidan kreativ bo'lib qolmaydi. Uning kreativ qobiliyati ma'lum vaqt ichida o'qib – o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va asta-sekin rivojlanib boradi.

Muloqot qilish ko'nikmasi. Muloqot qoidalari ma'nosini tushunish, muloqotdan cho'chimaslik va muloqotni uyushtira bilish qobiliyati.....

muloqotdan cho'chimaslik – muloqotni uyushtira bilish qobiliyati, savollar berish va ularga javob berishga tayyorlik.

Muloqot maqsadi – mazmuniga, shuningdek, suhbatdoshga moslashish qobiliyati;

muloqotchanlik maqsadlariga erishishda verbal va noverbal vositalardan foydalanish qobiliyati;

muloqot qoidalari ma'nosini tushunish va ishonch darajasini oshirish;

boshqa odamlarning fikrini tinglashni o'rganish;

o'zining ijobiy obrazi shakllanishini ta'minlash;

o'z fikr va his-tuyg'ularini ifodalash amaliyoti;

taqdim etish, qabul qilish va qayta aloqani aks ettirish amaliyoti;

o'z fikrlari va mulohazalarini aniq dalillash amaliyoti;

katta va kichik jamoada boshqalar bilan ishlash amaliyoti.

Jamoaviy ishlash ko'nikmasi – Kooperatsiya. O'z rejalari va g'oyalarni amalga oshirish uchun yetakchilik ko'nikmalarini va o'z jamoasini shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish;

umumiy maqsadlarni o'z maqsadidek qabul qilish qobiliyati, ularga erishish uchun birgalikda harakat yo'nalishini qurish qobiliyati;

ijtimoiy o'zaro ta'sir, ya'ni umumiy maqsadlarni muhokama qilish, muzokaralar olib borish, o'z harakatlarini boshqa odamlarning harakatlari bilan muvofiqlashtirish;

o'z rejalari va g'oyalarni amalga oshirish uchun yetakchilik ko'nikmalarini va o'z jamoasini shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish;

o'z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish;

mustaqillik, muxtor bo'lishlik (avtonomiya) va tashabbuskorlik.

Zamonaviy ta'lim bugungi kun o'quvchisidan quyidagilarni talab etadi:

1. Kompleks vazifalarni hal qilish;

2. Bilimlar, mantiq, tahlil, mushohadalarga tayangan holda tanqidiy fikrlash, fikr-mulohazalarni shakllantirib qaror qabul qilish;

3. Ijodiy fikrlash;

4. Sinfdozlari bilan hamkorlik qilish;

5. Jamoada ishlash;

6. O'zining va boshqalarning emotsiyalarini (his-tuyg'ularini) to'g'ri baholash, ularni boshqarish, emotsional intellektga ega bo'lish;

7. Diqqatni bir vazifadan boshqasiga tez qarata olish, moslashuvchan bo'lish.

Yuqoridagi talablarni amalga oshirish uchun o'quvchilarda birinchi navbatda motivatsiya paydo qilish lozim.

O'quv motivatsiyasini qanday qilib oshirish mumkin?

O'qituvchilar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini quyidagi yo'llar bilan oshirishlari mumkin:

- erkinlik berish;
- individual va differensial yondashuv kerak;
- o'quvchining yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantirib turish;
- muvaffaqiyatsizliklar uchun jazolamaslik. Muvaffaqiyatsizlikning o'zi bir jazodir.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasak, o'quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o'quvchilar faqat fan mazmunini o'zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir.

Boshlang'ich sinflar uchun yangi darsliklar esa kelajagimiz egalari bo'lmish yosh avlodni har tomonlama rivojlantiribgina qolmay, balki zamonaviy jamiyatga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ularda shakllantirishga qaratilgani bilan yanada ahamiyatlidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://kun.uz/news/2023/08/17/xxi-asr-oquvchisi-uchun-zarur-konikmalarini-orgatuvchi-model-4k-haqida>

2. <https://aniq.uz/yangiliklar/barchasi-maktab-partasidan-boshlanadi-boshlangich-sinfda-4k-modeli-zamonaviy-ta'limga-innovation-yondashuv>

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJRIBALARINING O'RNI VA RO'LI

L.B. Axmedova

Profi University "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrasida dotsent vasifasini bajaruvchi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Aksariyat psixologlarning ta'kidlashicha, o'quvchilarning aqliy rivojlanishi jarayonida kreativ fikrlash rivojlanadi va aniq fikrlashning o'rnini to'xtaydi. Shunday qilib, aqliy harakatlarning mahorati, shaxs tomonidan ishlab chiqilgan bilim va konsepsiyalarni o'zlashtirish, «meros» asosida, og'zaki rejadagi subyektning tashqi harakatlardan harakatlarga o'tishini va nihoyat, ikkinchisini bosqichma-bosqich o'zlashtirilishini talab qilish kerak.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, nutqiy ravonlik, zukkolik, faollik.

Аннотация. Большинство психологов утверждают, что в процессе умственного развития учащихся развивается творческое мышление, и роль конкретного мышления прекращается. Таким образом, овладение умственными действиями, усвоение знаний и понятий, выработанных личностью, на основе «наследования» должно потребовать перехода субъекта вербального плана от внешних действий к действиям и, наконец, необходимо потребовать, чтобы второе было освоено шаг за шагом.

Ключевые слова: креативное мышление, беглость речи, сообразительность, активность

Annotation. Most psychologists say that in the process of mental development of students, creative thinking develops, and the role of clear thinking stops. Thus, it is necessary to

master the skills of mental actions, knowledge and concepts developed by the individual, on the basis of «inheritance», to demand that the subject in the oral plan move from external actions to actions, and, finally, it is necessary to demand that the second one be mastered in stages.

Keywords: creative thinking, fluency of speech, intelligence, activity.

O'quvchilarda to'laqonli aqliy harakatlarni rivojlantirish uchun harakatlarni rivojlantirish jarayonini ochish va o'quvchilarni ushbu jarayonning barcha bosqichlarida boshqarish kerak. P.Y.Galperinning fikricha, vazifa «shunchaki (o'quvchida) kreativ fikrlash harakatini rivojlantirish emas, balki uni ma'lum xususiyatlar bilan rivojlantirish, ... ma'lum xususiyatlarga ega bo'lgan harakatning rivojlanishini ta'minlaydigan sharoitlar yaratishdir».

N.F. Talizinning fikricha, o'quvchilar tushunchalarning ta'riflari bilan ishlashini tashkil etishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Ammo ta'rifni o'zlashtirish konsepsiyani o'zlashtirishning oxiri emas, balki bu yo'lda faqat birinchi qadamdir. Keyingi qadam o'quvchilarning tegishli harakatlar bilan bajaradigan va ularning yordamida boshlarida ushbu obyektlar tushunchalarini yaratadigan harakatlar tushunchasining ta'rifini o'z ichiga oladi».

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, quyidagilarni ta'kidlaymiz:

- boshlang'ich ta'limda faqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida, kreativ fikrlash qobiliyatlari shakllanmaydi;

- kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullarida bilim va faoliyat turlarini assimilyatsiya uchun ko'proq urg'u beriladi.

- kreativ fikrlashlarni eng muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin bo'lgan aniq materialni tanlashga ustunlik beriladi;

Tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan zukkolik, nutqiy ravonlik va kreativ fikrlashni rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlariga doir tadqiqotlar boshlang'ich ta'lim o'quvchilariga fikrlashning kreativ usullarini o'rgatish imkoniyatiga ishonch hosil qiladi. Biroq, qanday qilib va har qanday o'qitish, kreativ usullarni rivojlantirish o'quvchilarning aqliy faoliyati jarayonida quyidagilarda ifodalanadigan xususiyatlarni hisobga olishni talab qiladi:

a) zukkolik - boshlang'ich sinf o'quvchining fikrlashi asosan konkret-obrazli xarakterga ega;

b) faollik - amaliy harakatlardan o'quvchilar yangi, qiyin vazifalarni hal qilishda faol foydalanadilar;

v) nutqiy ravonlik - fikrlash nutq bilan chambarchas bog'liq va uning rivojlanish darajasiga bevosita bog'liqdir;

d) kreativ fikrlash - boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining tafakkuri muammolarni «taqqoslash» usuli bilan hal qilish bilan tavsiflanadi;

e) tafakkurning rivojlanishi o'qituvchi tomonidan to'g'ri tashkil etilgan o'quvchilar faoliyatining har xil turlarida eng muvaffaqiyatli sodir bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari faoliyatini bunday tashkil etishning asosiy shartlaridan biri bu uning sistematikligi, izchilligi, bosqichma-bosqich murakkablashishi va o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradigan umumiy uslubning asosini tashkil etadigan boshlang'ich sinf o'quvchilarini tahlil hamda sintezdan faol va to'g'ri foydalanishga undashdir;

f) o'quvchining tafakkurini rivojlantirish uning bilish qiziqishlarini rivojlantirishni talab qiladi.

Bilim o'zlashtirish jarayonida, kirish va xulosa katta ahamiyatga ega, fikr jarayonida ikkisi biri bilan bevosita bog'liq. Bu o'quv materialini o'rganishning induktiv usuli. Yangi olingan bilimlarni aniq muammolarni hal qilishda qo'llash o'quvchidan deduktiv fikr yuritishni talab qiladi.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirishning eng mukammal va samarali nazariyasini va ularning natijasini, ilmiy bilim va tushunchalar tizimini ishlab chiqadilar. Eksperimental tadqiqotlar natijalari tashqi amaliy harakatlardan ichki, aqliy harakatlarga o'tish murakkab ko'p bosqichli jarayon ekanligini aniqlashga imkon berdi. O'quvchilarda to'laqonli aqliy harakatlarni rivojlantirish uchun harakatlarni rivojlantirish jarayonini ochish va o'quvchilarni ushbu jarayonning barcha bosqichlarida boshqarish kerak. P.Ya.Galperin ta'kidlaganidek, vazifa "boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida harakatni rivojlantirish emas, balki uni ma'lum aqliy xususiyatlarini rivojlantirish, ... ma'lum aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan harakatning rivojlanishini ta'minlaydigan sharoitlarni yaratishdir".

Kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yuzasidan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ammo boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yetarlicha o'rganilmagan. Zero, ta'lim jarayonining asosiy vazifasi ta'lim oluvchilarni fikrlashga o'rgatish va ularning ma'lumotlarni o'zlashtirish va o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qo'llay olishga o'rgatishdir.

Bizning fikrimizcha boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim va bu muammo pedagogika sohasida yangilik emas. O'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlarni Ya.Komenskiy, K.Ushinskiy va boshqalarning asarlarida topishimiz mumkin. Ushbu muammoni psixologiya va pedagogika fanining taniqli vakillari tomonidan o'rganishga alohida e'tibor berildi T.Antonova, P.Galperin, V.Suxomlinskiy va boshqalar.

Pedagogik tafakkurining rivojlanishi tahlili asosida shuni aytishimiz mumkinki, taniqli olimlar doimo tafakkur rivojlanishini o'zlarining o'qitish tizimlarida birinchi o'ringa ko'tarishgan. G.Pestalosi ilmiy izlanishlarida tushunchalarni kuzatish, umumlashtirish, ishlab chiqish san'atiga asoslangan ta'lim tizimini ishlab chiqdi, ya'ni olim hissiy idrokni tafakkurning rivojlanishi bilan bog'lashga intildi. Shu bilan birga, kreativ fikrlash, bilish qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z fikrlarini kreativ va izchil ifoda etish qobiliyati deb hisoblagan.

Kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim psixologiyasida ta'kidlanganidek, kreativ vositalar orqali fikrlash fanlararo ma'noga ega, chunki ular har qanday fanning o'ziga xos bilimlari va faoliyatini o'zlashtirishning zaruriy vositasi hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, kreativ metodlarni rivojlantirish uchun o'quv materialini tanlashda matematik sikl mavzulariga ustuvor ahamiyat beriladi T.Kondrashenkova va boshqalar.

Aniq bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchining kreativ fikrlash usullarini o'z-o'zidan rivojlantirish mumkinmi yoki buning uchun ularni

rivojlantirishga qaratilgan maxsus ish kerakmi? Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari va ularning kreativ faoliyatlarini o'zlashtirish samaradorligi o'rtasida bog'liqlikni o'rnatadigan tafakkurini rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu yondashuv maxsus tashkil etilgan treningni muayyan kreativ faoliyatni yanada samarali va sifatli o'zlashtirishga yordam beradigan mumkin bo'lgan omillardan biri sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Piaget fikricha, kreativ fikrlash qobiliyatining rivojlanish va shakllanish jarayoni, insoniyat rivojlanishining ichki qonuniyatlari bilan belgilanadigan, o'z-o'zidan paydo bo'lgan jarayon va bu jarayon insonning yosh xususiyatlariga bog'liqdir.

Ta'lim va taraqqiyot muammosining bunday ta'lqini, natijada ma'lum pedagogik tavsiyalar berishga imkon beradi, ularning mohiyati shundan kelib chiqadiki, pedagogika boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining yosh xususiyatini hisobga olishi va psixologik rivojlanish qonunlariga tayanishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva N.M. Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Namangan, 2020.
2. Abduqodirov A. «Case-study» uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. – Toshkent: «Innovatsiya-ziyo». 2019. – 130 b.
3. Incheon Declaration / Education 2030. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. –p. 6-7// <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>.
4. Jo'rayev R.H., Raximov B.X., Xolmatov Sh.F. Yangi pedagogic texnologiyalar. -T.: «Fan», 2005. – 66 b.
5. Karimova G.Q. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida pedagogik monitoring tarkibi va mazmunini takomillashtirish. Ped. fan. dok. (PhD) ... diss. avto. Toshkent. 2019. – B. 42
6. Samarova Sh. Ta'lim jarayonida individual yondashuv asosida o'quvchilarni o'qishga qiziqtirish mashqlari. «Science and Education» Scientific Journal December 2020 / Volume 1 Special Issue 4. 257-265-b.
7. Soliyeva D.D. O'quvchilar dabilish mustaqilligini shakllantirish. // Pedagogik mahorat j., 2012. 2-son, - B. 11-18.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБУЧЕНИИ

М.Ф. Левкина

старший преподаватель кафедры

«Педагогика, психология и методики начального образования»

НЦОПНМ г.Ташкента

Аннотация. В данной статье раскрыты основные проблемы и пути их решения, возникающие при использовании методов визуализации в деятельностном подходе на уроках в начальных классах.

Abstract. This article discusses the main problems and ways to solve them that arise when using visualization methods in the activity-based approach in elementary school classrooms.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda darslarda faoliyat yondashuvida vizual izatsiya usullaridan foydalanishda yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularni hal qilish usullari ochib berilgan.

Ключевые слова: методы визуализации, деятельностный подход, учебная информация.

Kalit so'zlar: vizual izatsiya usullari, faoliyatga yondashuv, o'quv ma'lumotlari.

Keywords: visualization methods, activity approach, educational information.

Актуальность использования методов визуализации при деятельностном подходе обусловлена несколькими факторами.

Во-первых, визуализация способствует более глубокому и эффективному усвоению учебного материала. Визуальные методы помогают учащимся лучше понять сложные концепции, связать абстрактные идеи с реальными примерами и улучшить запоминающиеся умения.

Во-вторых, использование визуализации стимулирует творческое мышление и развитие навыков работы с информацией. Учащиеся могут создавать собственные визуальные материалы, такие как ментальные карты, ассоциативные карты, коллажи, что способствует развитию их творческих способностей.

В-третьих, визуализация способствует активной учебной деятельности. Интерактивные методы визуализации, такие как создание презентаций, демонстрации видеоматериалов, проведение групповых проектов, стимулируют учащихся к активной учебной деятельности, обмену идеями и коллективному обсуждению материала.

Также использование визуализации позволяет учителям адаптировать материал под различные стили обучения и индивидуальные потребности учащихся, что способствует более эффективному обучению.

Наконец, в современном мире, где визуальная информация становится все более распространенной и важной, использование методов визуализации при деятельностном подходе помогает подготовить учащихся к эффективной работе с информацией в цифровую эпоху.

Таким образом, актуальность использования методов визуализации при деятельностном подходе обусловлена их способностью сделать учебный процесс более интересным, эффективным и соответствующим современным требованиям образования.

Одной из основных проблем использования методов визуализации в деятельностном подходе может быть недостаточное понимание того, как эффективно интегрировать визуальные методы в образовательный процесс. Это может привести к недостаточной подготовке учителей, неэффективному использованию визуальных материалов и недостаточному вовлечению учащихся.

Другая проблема заключается в ограниченном доступе к необходимому оборудованию и ресурсам для визуализации, таким как интерактивные доски, проекторы, компьютеры и программное обеспечение. Это может создать преграды для эффективного использования визуальных методов в обучении.

Кроме того, некоторые учителя могут столкнуться с проблемой в адаптации визуальных методов под различные стили обучения и индивидуальные потребности учащихся. Недостаточная индивидуализация материала и использование однообразных визуальных методов могут привести к неэффективному усвоению учебного материала.

Также существует проблема в том, что некоторые учащиеся могут испытывать затруднения с восприятием визуальной информации, что может привести к потере интереса и недопониманию материала.

Цель использования методов визуализации в деятельностном подходе состоит в том, чтобы сделать учебный материал более доступным, понятным, интересным и запоминающимся для учащихся. Главная задача - стимулировать активную учебную деятельность, развивать творческие и аналитические способности учащихся, а также способствовать глубокому усвоению учебного материала.

Основные проблемы при использовании методов визуализации в деятельностном подходе могут включать:

1. Недостаточная подготовка учителя: Некоторые учителя могут столкнуться с проблемой недостаточной подготовки к использованию методов визуализации в деятельностном подходе. Это может привести к неэффективному использованию визуальных материалов и потере интереса учащихся.

Решение: Проведение специальных тренингов и курсов повышения квалификации для учителей, нацеленных на развитие навыков использования методов визуализации в деятельностном подходе.

2. Недостаточное оборудование: Некоторые учебные заведения могут столкнуться с проблемой недостаточного оборудования для визуализации, такого как интерактивные доски, проекторы, компьютеры и т.д.

Решение: Поиск дополнительных источников финансирования для закупки необходимого оборудования, а также использование доступных альтернатив, таких как рисование на доске, создание рисунков вручную и т.д.

3. Недостаточное вовлечение учащихся: Использование визуальных методов без активного вовлечения учащихся может привести к потере интереса и недостаточному усвоению материала.

Решение: Стимулирование активной учебной деятельности учащихся, использование интерактивных методов визуализации, таких как создание коллажей, ассоциативных карт, и т.д.

4. Недостаточная индивидуализация: Некоторые учащиеся могут испытывать затруднения с восприятием визуальной информации, что может привести к недопониманию материала.

Решение: Индивидуальный подход к учащимся, использование разнообразных методов визуализации и адаптация материала под индивидуальные потребности учащихся.

Все эти проблемы могут быть решены путем комплексного подхода, включающего в себя подготовку учителей, обеспечение необходимого оборудования, активное вовлечение учащихся и индивидуальный подход к обучению.

Ожидаемые результаты от использования методов визуализации в деятельностном подходе включают:

1. Более глубокое понимание учебного материала: Визуализация помогает учащимся лучше понять сложные концепции и связать абстрактные идеи с реальными примерами.

2. Более эффективное запоминание информации: Визуальные методы способствуют более глубокому и долгосрочному запоминанию учебного материала.

3. Развитие творческих навыков: Использование визуализации стимулирует творческое мышление и развитие навыков работы с информацией.

4. Активное участие в учебном процессе: Визуальные методы могут стимулировать активное участие учащихся в учебном процессе, что способствует развитию их критического мышления и умения решать проблемы.

5. Индивидуализация обучения: Визуализация позволяет учителям адаптировать материал под различные стили обучения и индивидуальные потребности учащихся, что способствует более эффективному обучению.

6. Повышение интереса к учебному материалу: Визуальные методы делают учебный материал более интересным и привлекательным для учащихся, что способствует улучшению их учебной мотивации.

В целом, использование методов визуализации в деятельностном подходе способствует более эффективному, интересному и глубокому усвоению учебного материала, а также развитию творческих и критических способностей учащихся.

Список использованной литературы:

1. Трухан И.А., Трухан Д.А. Визуализация учебной информации в обучении математики, ее значение и роль [Интернет - источник] – Режим доступа <http://www.scienceforum.ru/2013/215/3186>

2. Полякова Е.В. Применение способов и методов визуального мышления в современном образовании [Интернет – источник] – Режим доступа <http://cyberleninka.ru/article/n/primeneniyesposobov-i-metodov-vizualnogo-myshleniya-v-sovremennom-obrazovanii>

3. Челнокова Т.А. Техники визуализации и их актуальность в организации работы с учебной информацией современных школьников// Педагогика и психология образования. 2019 №3. С. 30-42. DOI:10.31862/2500-297X-2019-3-30-42

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH METODIKASI MODULINI TAKOMILLASHTIRISHDA LOYIHAVIY TA’LIMNING AHAMIYATI

N.M. Mansurova

Nordik xalqaro universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili o‘qitish metodikasi modulini takomillashtirish yo‘llari, usul va vositalari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: metodika, loyiha, analitik-sintetik ishlar, nutq o‘stirish, loyihalashtirish metodikasi.

Аннотация. В этой статье описаны способы, методы и инструменты для улучшения модуля методики обучения родному языку.

Ключевые слова: методика, проект, аналитико-синтетическая работа, развитие речи, методика проектирования.

Abstract. This article describes the ways, methods and tools to improve the module of mother tongue teaching methods. Keywords: methodology, design, analytical-synthetic work, speech development, design methodology.

Key words: methodology, project, analytical-synthetic work, speech development, design methodology.

Oliy ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta'lim mutaxassisi talablariga o'zi tanlagan yo'nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan mustaqil fikrlay oladigan, yuksak ma'naviyatga bo'lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir. Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilish, ta'lim texnologiyalari orqali darsni loyihaviy tashkil etishdan iborat. Loyihaviy ta'lim asosida darslar tashkil etilganda talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib boorish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Bu masalada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. U Blum taksonomiyasi deb nomlanadi.

Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarni tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi. Blum tafakkurni bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq oltita darajaga ajratdi. Unga ko'ra tafakkurning rivojlanishi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, umumlashtirish, baholash, baholash darajalarida bo'ladi. Dunyoni bilish nazariyasi ona tili o'qitish metodikasining metodologik asosi hisoblanadi. Metodikaning amaliy ahamiyati o'quvchilarning til boyligini har tomonlama to'liq bo'lib olishlarini ta'minlashdir. Buning uchun biz quyidagilarni yodda tutushimiz lozim: til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir; tilsiz jamiyatning yashashi mumkin emas; tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi; maktabning vazifasi tilni aloqa-kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi. Til oqilona, mantiqiy bilish vositasidir; til birliklari va formalari yordamida bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog'lash amalga oshiriladi; til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi; biz fikrni nutqda shakllantiramiz; tilni egallash va nutqni o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sadi. Amaliyot kishi bilimining manbai va harakatlantiruvchi kuchi, haqiqat mezoni va bilim tojidir. Analitek-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatishdan umumiy xulosa chiqarishga, nazariy ta'rif va qoidaga, shular asosida og'zaki va yozma tarzdagi jonli nutqiy aloqaga, to'g'ri talaffuzga o'tadilar. Ular kuzatish jarayonida bilib olgan, uzlashtirgan qoidalarini amaliyotga tatbiq etadilar. Metodika bilish nazariyasidan tashqari, yangi fanlar, xususan, psixologiya, pedagogika ma'lumotlariga tayanadi. Pedagogik psixologiya bilimlarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini, ko'nikma va malakalarning shakllanish jarayonini tekshiradi. O'quvchilarga ona tilni o'rgatish, ularni tarbiyalash, har tomonlama o'stirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalariga asoslanib ona tili o'qitish metodikasi o'z

tamoyillarini ishlab chiqadi. Bu tamoyillar umumdidaktik tamoyillardan tashqari tamoyillar bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi o'quv mehnatining yo'nalishlarini belgilab beradi. Loyihaviy ta'lim – ta'lim modeli bo'lib, unda o'qituvchi tomonidan loyihalash ko'rinishiga ega, muammoni izlash, uni tadqiq etish va hal etish, muayyan, beqiyos, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega natija (mahsulot)ga erishish, uni ommaviy taqdim etish va jamoatchilik tomonidan baholanishini tashkil etish va rejalashtirishni anglatuvchi, mustaqil o'quv faoliyati tashkil etiladi. Ta'lim ma'nosidagi loyihalashtirish – o'qituvchi tomonidan o'quvchining muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkil etishdan to (intellectual yoki moddiy mahsulotni) ommaviy baholash uchun uni hal etish usulini taqdim etishgacha mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus (laboratoriya sharoitlarida) tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir. Loyiha asosida o'qitish o'quvchining mustaqil ishlashi, fikr yuritishi, o'zi o'zlashtirib olishini kafolatlaydi. Bu metod o'quv mahsulini olishda samarali bo'lib, o'quvchining o'quv-biluv faoliyatini tashkil etishda keng tavsiya etiladi. Interfaollikni loyiha asosida tashkil etish hozirgi kunda eng aktual, yuqori samara beruvchi metod sifatida tan olinyapti. Dars jarayonida loyihalar ustida ishlash aniq sotsial ijtimoiy masalalar yechimiga qaratiladi. Loyiha asosida tashkil etilgan darslarda talabalar fikr almashadilar, izlanadilar, hamkorlikda yechimini topadilar. Loyiha asosidagi darslarning boshqa usullardan farqi shundaki, o'quvchilar axborotlarni izlab topib, qayta ishlab, umumlashtiradilar.

References:

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
2. Tolipov U, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T., 2021.
3. Ishmuhamedov R, Abduqodirov A, Pardaev A. Ta'limda innovastion texnologiyalar - Toshkent. Iste'dod- 2019.

RASM CHIZISH VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TASVIRIY ILLUSTRATSIYA YARATISHGA O'RGATISH

O.A. Maxmudova

“Maktabgacha, boshlang'ich ta'lim” kafedrası
dotsenti, PhD “Profi University”

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolaga rasm chizish o'zining noyob ichki taassurotlarini qog'ozdagi tasvirlar orqali o'z his-tuyg'ularini va tajribalarini ifoda etishga yordam beruvchi vosita ekanligi ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация. В данной статье показано, что рисование – это инструмент, который помогает дошкольнику выразить через изображения на бумаге свои неповторимые внутренние впечатления, свои чувства и переживания.

Annotation. This article shows that drawing is a tool that helps a preschooler express his unique inner impressions, his feelings and experiences through images on paper.

Kalit so'zlar: vizual tasvir, kontur, eskiz, strukturaviy tasvir, badiiy uslub, grafik chizmachilik, haykaltaroshlik va me'morchilik.

Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, intellektual va ijodiy rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanib, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashadi. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori misolida ko'rsak, maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarini rivojlantirishning maqsadli vazifalarini qamrab olgan bo'lib, jarayonning ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab beradi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifalaridan biri – bolalarning mustaqil ijodiy qobiliyatini, shuningdek, tasavvur va badiiy didini rivojlantirish. Tasviriy faoliyat buning uchun katta imkoniyatlar yaratadi, bolaning ijodi, tasavvurining haqiqiy mahsuli bo'lgan nazariy va amaliy o'quv-tarbiyaviy faoliyatlarni uyg'unlashtiradi.

Rasm – bu ko'z bilan idrok etilgan shaklning strukturaviy asosi, idrok qilinadigan obyektning vizual tasvirining asosi. Shu ma'noda "rasm" atamasi kontur, eskiz tushunchalariga yaqin. Ilk marotaba Italiya Uyg'onish davri rassomi Pyero Della Franchesko o'zining "Rassomlik istiqbollari to'g'risida"gi risolasida (1460–1480-yillar orasida) shunday deb yozgan edi: "Rasm deganda narsaning tarkibidagi profil va konturlarni tushunamiz". Biroq, chizma nafaqat "kontur", balki obyekt tuzilishini uning uch o'lchovli sifatlarida tasvirlashdir. Rasm, kuzatilayotgan obyektning strukturaviy tasviri sifatida, tasviriy jarayon boshlanishidan oldin ham chizilgan odamning ongida shakllanadi va shuning uchun oqilona, intellektual bog'lanishni olib boradi.

Tasviriy san'at – grafik chizmachilik, tasviriy, haykaltaroshlik va me'morchilik shakllarining strukturaviy asosini tashkil etadi. Chizmani bilish (obyektni loyihalash) shaklning tashqi yuzasini vizual idrok etishda vositachilik qiladi, shuning uchun obyektni nafaqat ko'rinib turganidek, balki joylashinuvda mavjud bo'lgan holda ham idrok qilamiz. Misol uchun, aylanani ko'rsak, unda mantiqiy-taktil idrok tufayli uni to'p sifatida tasavvur qilishimiz mumkin. Kvadratlarning kombinatsiyasini kuzatar ekanmiz, ularni fazoviy kub sifatida tasavvur qilish mumkin. Bunday intellektual idrokda obyektning strukturaviy chiziqlari shakl yo'nalishining tasvirini yaratadi. Bunday tasvirlash turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin: to'g'ridan to'g'ri hayotdan olingan eskizda, etyud, rasm, haykaltaroshlik uchun kompozitsiyaning tayyorgarlik eskizi, arxitektura va dizayni jarayonida uni kashfiyot eskizi deb atash mumkin.

Chizmachilik san'ati tasviriy san'atning barcha turlari va janrlari uchun texnik asos bo'lib xizmat qiladi. Chizmalar rassomlar tomonidan tabiatni o'rganish jarayonida (eskiz, studiyada), grafik, rangtasvir va haykaltaroshlik asarlari (eskiz, karton) uchun kompozitsion yechimlarni izlashda, rasm eskizlarini yaratishda foydalaniladi. Chizmachilik usullari va texnikasi "akademik chizmachilik" o'quv intizomi doirasida rassomlar, o'ymakorlar, haykaltaroshlar va me'morlar tomonidan maxsus o'rganiladi.

Tasviriy faoliyat esa, maktabgacha yoshdagi bolaga o'zining noyob ichki taassurotlarini qog'ozdagi tasvirlar orqali o'z his-tuyg'ularini va tajribalarini ifoda etishga yordam beradi. Tasviriy faoliyatni shakllantirish va takomillashtirish orqali pedagog turli xil hissiy, aqliy, estetik, axloqiy ta'lim turlarini amalga oshiradi. Adabiy asarlar uchun rasmlar va tematik rasm, ya'ni tasviriy illustratsiya chizish maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tasviriy faoliyatning eng qiyin turlaridan biri hisoblanadi. Chunki, ular atrofdagi voqelikni kuzatish, san'at asarlarini idrok etish, rasm chizish natijasida olgan bilim va ko'nikmalarga asoslanadi, ya'ni bu turdagi badiiy faoliyatining sintetik natijasi sifatida e'tirof etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni **tasviriy illustratsiya** yaratishga o'rgatishning **vazifalarini** quyidagicha deb belgilash mumkin: atrofimizdagi dunyoga ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish, natijalarga, bilimga va rasm chizish orqali voqelikni elementar aks ettirishga qiziqishni rivojlantirish; bolalarni tasviriy san'at turlari bilan tanishtirish, tasvirlashning umumlashtirilgan usullarini shakllantirish, an'anaviy va noan'anaviy badiiy uslublar hamda turli materiallardan foydalangan holda buyumlarning shakli, tuzilishi va nisbatlarini, eng sodda sujet va dekorativ kompozitsiyalarni bera olish qobiliyatini shakllantirish; bolalarni kompozitsion markazni ta'kidlash usullari bilan tanishtirish va ulardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish; grafik va rangtasvir ishlarini bajarishda fazoviy bilimlarni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirish; turli xil hissiy holatlarni, kunning qismlarini, fasllarni, tabiat hodisalarini tasvirlash uchun rangdan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish; berilgan mavzu bo'yicha kompozitsiyani tuzish va bajarish uchun alohida obyektlarning tasvirlarini tanlash qobiliyatini rivojlantirish;

kommunikativ tajribani boyitish, chizish jarayonida nutqni tartibga solish funksiyalarini rivojlantirish; tasviriy san'at asarlarining hissiy-semantik mazmunini ajratib ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirish; dunyoga hissiy, estetik munosabatni tarbiyalash. Pedagog ushbu faoliyatlarni tashkil etishda har bir bola bilan individual ish olib borishi kerak.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha bolalarda ham, kattalarda ham ijodiy faoliyat asosan rangli tasvirlar bilan ishlash qobiliyatiga asoslanadi, shuning uchun bolaning rasm uchun rang sxemasini izlashi katta umumiy tarbiyaviy ahamiyatga ega. Rangning ma'nosini tushunadigan bolalar, qoida tariqasida, har qanday narsani tushunishni osonlashtiradi.

Tasviriy illustratsiya nafaqat ma'lum bir adabiy asarni puxta bilishni, balki atrofdagi dunyoni to'g'ridan to'g'ri idrok etish va vizual tasvirlarni manipulatsiya qilish tasavvurini ham o'z ichiga oladi. Tasviriy illustratsiyaning muvaffaqiyati, shuningdek, bolalarning obyektlarni qanday tasvirlash haqidagi bilimlari ularning rasm chizishdagi amaliy ko'nikmalari bilan belgilanadi.

"Illustratsiya" atamasi keng ma'noda adabiy mavzularda ishlangan, lekin ayni paytda mustaqil badiiy ahamiyatga ega bo'lgan rasmlar va haykallarning tasviri sifatida tusuniladi.

Tor ma'noda rasmlar adabiy asarni to'ldiradi yoki matnning o'zini faol ravishda izohlaydi. Ular matn uchun tushuntirish tasvirlari bo'lishi, hikoyani to'ldiruvchi yoki matnga bo'ysunuvchi tasvirlar bo'lishi mumkin. Rangli rasmlar barcha yoshdagi kitobxonlar orasida, ayniqsa bolalar orasida yanada jonli javob

topadi. Shu sababli, illustratsiyaga bag'ishlangan tasviriy faoliyat mashg'ulolarida bolalar har doim bo'yoqlar bilan ishlashni yaxshi ko'radilar, bu pedagogga asarlarning rang sxemalari va usullarini amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Tasvirlashda, avvalo bolalar bilan asarni diqqat bilan o'qish, keyin bu asarning mazmunida illustratsiyada nimani ko'rsatish kerakligi, voqeani qanday yetkazish lozimligi, chizmada kim tasvirlanishi kerakligi, harakat qayerda bo'lishi haqida o'ylanadi, keyin bo'yash texnikasi, formati va boshqa texnik tafsilotlari tanlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng qiziqarli illustratsiya materiali – bu xalq ertaklari va dostonlari hisoblanadi. **Birinchidan**, ular taniqli, **ikkinchidan**, ular yorqin va g'ayrioddiy tasvirlar va belgilarni o'z ichiga oladi, **uchinchidan**, ular ijobiy xislatlarni rivojlantirib, turli yoshdagi bolalar pedagog tomonidan qo'yilgan vazifani osongina engishi mumkinligi bilan izohlanadi. Vazifaning murakkabligi bolalarning rivojlanish darajasi va yosh xususiyatlari bilan belgilanadi. Badiiy asar asosida rasm yaratish estetik, hissiy, g'oyaviy va kognitiv mazmunni tegishli moddiy shaklda gavdalantirish, tushunchani ochib beruvchi tasviriy vositalarni izlash sirasiga kiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida»gi qaror // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi – 10.05.2019 y., 07/19/4312/3106-son.

2. “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim tashkilotining takomillashtirilgan davlat o'quv dasturi. Toshkent. – 2022-yil.

3. Власов В.Г. Рисование, рисунок // Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства: в 10 т.– Т. VIII. – СПб.: Азбука-Классика, 2008. – С. 190–195.

4. Косминская В.Б. Халезова Н.Б. Основы изобразительного искусства и методика руководства изобразительной деятельностью детей. – М.: Просвещение, 1981. – 144 с.

5. Мастера искусства об искусстве: В 7 т. – Т. 2 – М.: Искусство, 1965–1970. – С. 74.

6. Maxmudova O.A., S.A.Maxmudova. San'at markazidagi faoliyat. O'quv qo'llanma, Toshkent. “Tamaddun” 2022.

7. Maxmudova O.A. Tasviriy faoliyat metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2023.

8. Maxmudova O.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rasm chizishga o'rgatish metodikasi. O'quv qo'llanma, “Niso poligraf”. – 2019.

Y.A. KOMENSKIYNING PEDAGOGIK G'OYALARI

S.A. Maxmudova, X. Madaliyeva

Qo'qon universiteti o'qituvchisi,
Maktabgacha ta'lim 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada hozirgi zamonaviy pedagogikaning tamal toshini qo'ygan buyuk shaxs Yan Amos Komenskiyning pedagogik g'oyalari, bola tarbiyasida maktab va o'qituvchilarning o'rni, haqiqiy pedagog qanday bo'lishi kerakligi yoritiladi. Yan Amos Komenskiyning g'oyalari ayni zamon uchun ham mos kelishini ushbu maqolada ko'rishimiz mumkin.

Kalit soʻzlar: Yan Amos Komenskiy, «Chex qardoshlar» jamoasi, «Buyuk didaktika», Buyuk Karl, zamonaviy maktablar, tarbiya turlari.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические идеи Яна Амоса Коменского, великого человека, заложившего основы современной педагогики, роль школы и учителей в воспитании детей, а также то, каким должен быть настоящий учитель. В этой статье мы видим, что идеи Яна Амоса Коменского актуальны и сегодня.

Ключевые слова: Ян Амос Коменский, Команда чешских братьев, «Великая дидактика», Карл Великий, Современные школы, Типы образования.

Annotation. The article describes the pedagogical ideas of Jan Amos Comenius, the great man who laid the foundation of modern pedagogy, the role of schools and teachers in the upbringing of children, what a real teacher should be. In this article we can see that the ideas of Jan Amos Comenius are also relevant today.

Key words: Jan Amos Comenius, The Czech Brotherhood, «The Great Didactics», Charles the Great, Modern Schools, Types of Education.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan buyon ta'lim sohasida katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Aynan ta'lim va uning sifatini oshirish maqsadida bir necha qaror va qonunlar qabul qilindi. Bunday qonun hujjatlaridan asosiy maqsad albatta ta'lim va uning sifatini yaxshilashdir. Ta'lim va uning sifatini yaxshilash uchun, avvalo, ta'lim sohasiga aloqador bo'lgan shaxslar dunyoqarashi va ularning malakalarini oshirish maqsadga muvofiqdir. Albatta, bunga erishish katta kuch, mehnat va vaqt talab qilinadi. Aynan shunday pedagogik kadrlarning bilim salohiyatini yuksaltirishga katta yordam beradigan vositalardan biri bu – buyuk pedagog va faylasuf Yan Amos Komenskiyning dunyoga mashhur bo'lgan «Buyuk Didaktika» asaridir. Aynan Komenskiy asarlari orqali biz bo'lajak pedagoglarni tarbiyalasak, kelajakda o'zimiz kutgan natijaga, albatta, erishamiz. Yan Amos Komenskiy – pedagogika otasi. Ayni mana shu ta'rifni bu insonga qo'llashni nima uchun joiz topdi deb o'ylarsiz, albatta. Yan Amos Komenskiy, shuningdek, Jan Amos Komenskiy nomi bilan ham tanilgan, ta'lim sohasida inqilobchi, zamonaviy pedagogikaning otasi hisoblanadi. Buyuk pedagog Yan Amos Komenskiy insonga bilim va tarbiya berishni yoshligidan berish kerakligini uqtiradi. Insonni ayni shu jihatdan daraxtga o'xshatib, quyidagi fikrlarni keltiradi: «Bu sohada inson bilan daraxt bir-biriga o'xshaydi. Har holda mevali daraxt (olma, nok,anjir,tok)lar qarovsiz qoldirilgan taqdirda ham o'sishi mumkin, lekin bunday holatda o'simlik yovvoyilashib, mevasining ta'mi buziladi, mazali va shirin meva olish uchun esa tajribali bog'bon ko'chat o'tqazishi,sug'orib, daraxt tagiga ishlov berishi,uni butab turishi zarur»[1]. Demak bolani tarbiyalashni ham, unga bilim berishni ham yoshligidan boshlansa maqsadga muvofiq bo'ladi . Komenskiy aytgandek daraxt niholligidan to'g'ri parvarish qilinsa,undan shirin va mazali meva olish mumkin. Bu jarayonda bog'bonning, ya'nikim o'qituvchining roli ham katta hisoblanadi. Agar bog'bon tajribali va o'z ishining ustasi bo'lsa, uning bog'idagi har bir nihol kelajakda serhosil daraxt bo'lib etishadi. Shunday ekan bolani tarbiyalashni kechiktirmaslik lozim. Yan Amos Komenskiy haqiqiy inson bo'lish uchun avvalo bilim olish zarur deb hisoblaydi. Komenskiy inson bilim olishga layoqatlidir, lekin bu uning bilimligini bildirmaydi deya ta'kidlaydi. Uning fikricha har bir inson — xoh u zehni past bo'lsin, xoh iste'dodli, xoh boy yoki kambag'al, xoh yosh-u qari,kim bo'lishidan qat'iy nazar bilim olishi shart deb hisoblaydi va quyidagi

fikrlarni ilgari suradi: «Demak, inson bo‘lib tug‘ilganlarning hammasi hech shubhasiz, odam bo‘lishi uchun, va aksincha yovvoyi hayvon, vahshiy maxluq, tepsa-tebranmas ahmoq bo‘lmoq qolmaslik uchun bilim olish zarur. Boshqalardan ustunroq bo‘lishning siri ham ko‘proq o‘qib-o‘rganishdadir. Demak, bu nomni Premudr kitobidan olingan quyidagi so‘zlar bilan xulosalasak bo‘ladi: «Donishmandlik va nasihatni nazar-pisand qilmaydigan kishi – baxtsizdir, bunday kishi maqsadiga ham erisha olmaydi, uning mehnati ham zoya ketadi, birovga foydasi ham tegmaydi».[3] Komenskiy o‘zining «Buyuk Didaktika» asarida yozishicha, bolani tarbiyalash va bilim berish aslida ota-onaning vazifasidir. Lekin ota-onalar har xil bo‘lganligi yoki ishdan so‘ng farzandlarga yetarli darajada vaqt ajrata olmasligi sababli ham ota-onalarga bu ishda ularga bilimli va tajribali kishilar yordam beradi. «Yoshlarni tarbiyalovchi bunday kishilar muallim» deb ataladi va ular yoshlarni birga to‘plab dars o‘tadigan joy esa «maktab» deb yuritiladi. Ana nima sababdan maktablar paydo bo‘lgan. Maktablar azaldan bolalarga bilim va tarbiya beruvchi dargoh hisoblangan va ayni damda ham bu tushumcha o‘z mazmunini saqlab qolgan. Yan Amos Komenskiy ma‘lumot berishicha ilk maktablar Isroil shaharlarida, ya‘nikim yahudiylar tomonidan ochilgan. Maktablarni ko‘payishi esa franklar qiroli Buyuk Karl nomi bilan bog‘liq ekan. Komenskiy butun xalqiga murojaat qilib, shunday deydi: «Har bir xristian davlati bu muqaddas odatni saqlab qolish bilan cheklanmasligi, balki yanada keng ko‘lamda davom ettirishi lozim, toki, odam yashaydigan har bir obod joyda (poytaxtda ham, shaharda ham, qishloqda ham) yoshlarni to‘plab (o‘qitish) tarbiyalash uchun maktablar bo‘lsin»[2] Darhaqiqat, maktablar yosh avlodni katta hayot yo‘liga tayyorlovchi bosh bo‘g‘in hisoblanadi. Jadidchilik harakatlarining buyuk namoyandasi Mahmudxo‘ja Behbudiyning «Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktabdir» degan fikrlari yuqoridagi gaplarimizning yaqqol dalilidir. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich ham maktab ta‘limini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratmoqdalar. So‘nggi uch yilda yurtimizda 157 ta umumta‘lim maktabi yangidan qurildi. Ulug‘ allomalarimiz – Mirzo Ulug‘bek va Muhammad Xorazmiy nomidagi iqtidorli bolalar maktablari, Hamid Olimjon va Zulfiya, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Ibroyim Yusupov, Is‘hoqxon Ibrat, Muhammad Yusuf, Halima Xudoyberdiyeva nomlari bilan atalgan ijod maktablari, «Temurbeklar maktabi», Prezident maktablari, xususiy maktablar singari yangi va zamonaviy namunadagi ta‘lim dargohlari tashkil etilgani yurtimiz farzandlari uchun ta‘lim-tarbiya olish borasida yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Prezidentimiz nutqidan keltirilgan quyidagi fikrlar orqali ham maktab ta‘limi va undagi ish jarayonining mamlakat siyosati miqyosida muhim ekanligini anglashimiz qiyin emas. «Maktablar tizimini rivojlantirish uchun bundan buyon ham mablag‘ni, imkoniyatni aslo ayamaymiz. Kelajak avlodimiz taqdiri, butun millatimiz, xalqimiz, davlatimiz taqdiri muhtaram muallimlarga bog‘liq» [4]. Shunday ekan biz, bo‘lajak pedagoglar zimmasida ham katta mas‘uliyat turibdi. Mamlakat kelajagi bo‘lgan yosh avlod tarbiyasi va ularning bilim olishi tom ma‘noda bizning gardanimizdadir. Komenskiy o‘qituvchi shunchaki ta‘lim berish bilan cheklanib qolmasligi kerakligini, u boladagi iste‘dodni ko‘ra bilishi va o‘sha iste‘dodni o‘stirishi kerak deb hisoblaydi. Oynani qanchalik chang bosgan bo‘lsa ham, baribir kishi o‘z aksini ko‘rishi

mumkin, albatta, toza oyna kishi aksini toza ko'rsatadi. O'qituvchining vazifasi oynagi changni artib tashlash, ya'ni bilimni bolaga ongiga yetkazish, uni aqliy tomondan o'stirishdir, degan edi. [3] Komenkiy g'oyalarida maktab — bu muassasa, u erda «Hammani har narsaga o'rgatmoq kerak» degan fikr ko'p marta takrorlanishini ko'ramiz. Ko'rib turganingizdek bolaning ta'lim va tarbiya olishida maktabning o'rni beqiyosdir. Nima uchun aynan maktab deb o'ylarsiz, chunki ayni bola psixologiyasida yuz beradigan inqirozlar maktab davriga to'g'ri keladi va ayni shu jarayonda bolaning o'zligini anglash va jamoa bilan ishlash kabi xususiyatlari shakllanadi. Fransuz yozuvchisi, jurnalist va jamoat arbobi Arni Barbus maktab haqida quyidagicha fikr bildiradi: «Maktab – bu yosh avlodning tafakkuri shakllanadigan ustaxona, agar kelajakni qo'yib yuborishni istamasangiz, uni qo'lingizda mahkam ushlab turishingiz kerak». Komenskiy o'z asarlarida tarbiyaning maksadini ko'rsatadi. Tarbiyaning maqsadi kishini manguлик dunyosiga tayyorlashdan iboratdir. Buni uch xil tarbiya orqali amalga oshirish mumkin. Yuqorida ko'rib o'tganimiz Yan Amos Komenskiy — pedagogika ilmning poydevorini qurgan, uning keyingi rivojlanish yo'llarini ko'rsatib bergan, o'zining ongli hayotini, amaliy pedagogik faoliyatini bolalarni o'qitish va tarbiyalashdek oliyanob ishga bag'ishlagan ulug' pedagogning o'z nomi bilan buyuk asari bo'lgan «Buyuk Didaktika»dagi ayrim pedagogik qarashlar edi. Bu hali dengizdan tomchidek gap. Asar XVII asrda yaratilganligiga qaramay undagi g'oyalar shunchalik teran va asosliki, buni hech bir makon va zamon rad eta olmaydi. Bu asar butun jamiyat, mamlakat kelajagini tarbiyalovchi yetuk pedagoglarni shakllantirishga qaratilgan g'oyalar majmuidir desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Shunday ekan mana shunday noyob va betakror asarlarni o'qib o'rganish, biz kabi bo'lajak pedagoglar uchun ayni muddao bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. “Буюк Дидактика”. Ўзбек тилига таржима, «Ўқитувчи», 1975 й.
2. Hashimov Komiljon. Pedagogika tarixi: Darslik. Q2/K.Hashimov, S.Nishonova.— T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2005.—304 b.
3. <https://xs.uz/uz/post/maktab-ta'limini-rivozhlantirish-umumkhalq-harakatiga-ajlanishi-zarur>.
4. Педагогика тарихи: (Педагогика олий ўқув юртлари ва дорилфунунлар талабалари учун ўқув кўлланма) / К.Ҳошимов

BOLALARNING MUSIQIY TARBIYASIDA KARL ORFNING METODIKASI

S.A. Maxmudova, Sh. Najmiddinova

Qo'qon universiteti o'qituvchisi,
maktabgacha ta'lim 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada nemis pedagogi Karl Orfning bolalar musiqiy tarbiyasining metodikasi, o'z qo'l mehnati bilan yasalgan musiqa asboblarni yasash va bolalarni musiqaga qiziqishini oshirish haqida yoritiladi. Karl Orfning bu metodikasi hozirgi zamon uchun kerakli ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit soʻzlar: Karl Orf, Maktabgacha taʼlim tashkiloti (bazi hollarda MTT), musiqa asboblari, ritm, ksilofon, metallofon, shovqinli asboblari.

Аннотация. В статье описана методика музыкального воспитания детей немецкого педагога Карла Орфа, позволяющая изготавливать музыкальные инструменты своими руками и повышать интерес детей к музыке. Мы видим, что эта методология Карла Орфа необходима и в настоящее время.

Ключевые слова: Карл Орф, дошкольная образовательная организация (в некоторых случаях МТТ), музыкальные инструменты, ритм, ксилофон, металлофон, шумные инструменты.

Annotation. The article describes the method of musical education of children by the German pedagogue Karl Orff, making musical instruments with his own hands and increasing children's interest in music. We can see that this method of Karl Orff is necessary for the present time.

Key words: Karl Orff, Preschool education organization (in some cases MTT), musical instruments, rhythm, xylophone, metallophone, noisy instruments.

Respublikamizda Maktabgacha taʼlim tizimining islohoti shu kunning mahsuli sifatida ilk qadam davlat oʻquv dasturida yoritilgan namunaviy oʻquv rejaning bolalarda musiqiy faoliyatini rivojlantirish haqida toʻxtalmoqchiman. Erta yoshdagi bolalar musiqa taʼlimi sohasida yosh bolalarni qoʻshiq aytish, cholgʻu asboblari chalishni va hatto musiqaga raqsga tushishni oʻrgatishning oʻnlab usullari mavjud. Ehtimol, siz yuqori darajadagi skripka chalayotgan kichik bolalarni yoki ajoyib pianinochi boʻlgan besh yoshli bolalarni koʻrgansiz. Bu bolalar kamdan-kam istisnolardir, lekin asosiy jihatni koʻrsatadi: bolalar musiqani oʻrganishlari mumkin va oʻrganishadi. Hozirgi kunda barcha maktabgacha taʼlim tashkilotlarida musiqa faoliyati mavjud. Bolalarning musiqaga qiziqishini orttirish uchun kerakli jihozlar bilan taʼminlangan boʻlishi lozim. Ammo ular qimmat va barcha maktabgacha taʼlim tashkilotlariga yetkazish imkoni boʻlmaganligi sabab koʻplab MTTda mavjud emas. Bu esa bolalarning musiqaga boʻlgan qiziqishi kamaytirib bormoqda. Shu sababli Karl Orfning metodikasi haqida maʼlumot bermoqchiman. Usul muallifi – nemis bastakori, oʻqituvchisi va teatr arbobi Karl Orf, uning eng mashhur asari «Karmina Burana» oratoriyasidir. (Aytgancha, bastakorning dastlabki asarlari Stravinskiy asarlariga juda oʻxshash edi - eslatma Drumspeech.com). Usul 1920-1930-yillarda, Orff Myunxenda asos solgan musiqa, raqs va gimnastika maktabi Gʻnter-Schule direktori boʻlib ishlagan paytda yaratilgan. Uning gʻoyalari ritm va harakatning muhimligiga ishonishga asoslangan edi. Orff oʻz gʻoyalarini «Orff-Schulwerk» kitobida bayon qildi, keyinchalik u tuzatish va moslashtirishdan soʻng, «Musiqqa bolalar uchun» nomi ostida ingliz tilida nashr etildi. Bolalarning oʻzlari yozgan xalq musiqalari va kompozitsiyalari sinfda ijro etiladi. Orff, shuningdek, bolalarni oʻrgatish uchun maxsus asboblarni tanladi. Bu maxsus asboblari toʻplami boʻlib, ularning asosini ksilofonlar, metallofonlar va glockenspiels - qoʻngʻiroqlar (nemis tilidan Gloke - qoʻngʻiroq) tashkil etadi, faqat glockenspiel anʼnaviy maʼnoda qoʻngʻiroq emas. Bu glockenspiel turiga ajoyib jiringlashi, aniq va juda baland ovozi uchun berilgan nom. U Yevropa musiqasida birinchi marta V. Motsart tomonidan «Sehrli nay» operasidan mashhur «Sehrli qoʻngʻiroqlar» xorida qoʻllanilgan. Bu asboblarning barchasi odatda zarbli cholgʻu asboblari deb ataladi (challanish usuliga koʻra). Ular ohangdor (tovush balandligi) -

ksilofonlar, metallofonlar, glokenspiellar va har xil turdagi shovqinli asboblarga bo‘linadi. Asosiy to‘plamga quyidagilar kiradi: soprano va alto glockenspiels, soprano, alto va bass metallofonlari, soprano, alto va bass ksilofonlar. Chiqariladigan asboblarning plitalari gul daraxti va maxsus qotishmalardan tayyorlanadi. Ular maxsus pinga o‘rnatiladi va yuqori ovoz sifatini ta‘minlaydigan rezonator qutisi ustida joylashgan. Asboblarning diatonik va xromatik navlari mavjud. Asboblarning turli xil materiallardan yasalgan boshli tayoqlar to‘plami bilan birga keladi, bu sizga turli xil tembrdagi juda rangli tovushlarni chiqarish imkonini beradi. Orff ksilofonlarining prototipi afrikalik marimba ksilofoni bo‘lib, unda quritilgan qovoqlar yog‘och plitalar uchun rezonator, shuningdek, uning Indoneziya tosh versiyasi edi. Bu masalada Orffning maslahatchisi va maslahatchisi turli mamlakatlar va xalqlardan kelgan Yevropalik bo‘lmagan musiqa bo‘yicha taniqli mutaxassis Kurt Saks edi, u bilan yaqin aloqada bo‘lib, asosiy asboblarning to‘plami ixtiro qilingan. Keyinchalik asosiy to‘plam ba‘zi Yevropa Uyg‘onish asboblari bilan to‘ldirildi. Ayniqsa, magnitofonning ovozi juda mos edi. U Orff asboblari majmuasidagi eng muhim ohangdor asbobga aylandi. Gitara va violonchel umumiy ansambl bilan yaxshi ketadi, uning qismlari kattalar tomonidan ijro etilishi mumkin. Ular yakkaxon emas, balki hamrohlik qiluvchi asboblarning sifatida ishlatiladi. Orff usulidan foydalangan holda darslarda ishlatiladigan shovqin asboblarning xilma-xilligini hatto sanab o‘tish qiyin: uchburchaklar, qo‘ng‘iroqlar va qo‘ng‘iroqlar, ular bilan bilaguzuklar, barmoqlar, daflar va daflar, yog‘och qutilar, klavlar va ohang bloklari, guiro va marakalar, konga va bongo. barabanlar, timpani, qo‘l plitalari va ularning boshqa ko‘plab navlari har bir xalqda juda ko‘p. Orffning qiziqarli kashfiyoti suv bilan turli yo‘llar bilan to‘ldirilgan va ma‘lum bir balandlikdagi tovushlarga sozlangan shisha stakanlar edi. Ular yog‘och yoki metall tayoqlar bilan o‘ynaydi. Orff asboblari ansambl ovozi o‘ziga xos sifatiga ega. U o‘zining ajoyib go‘zalligi, uyg‘unligi bilan ajralib turadi va bolalar qo‘shig‘iga hamrohlik qiladi. Ksilofonning ovozi jim, yumshoq, cho‘zilgan va orkestr ovozi kabi tez so‘nmaydi. Bass ksilofon doimiy past tovushlar vazifasini o‘z zimmasiga oladi va ijro etilayotgan musiqaning asosini va ohang ta‘rifini yaratadi. Metallofonlar ham yumshoq, cho‘zilgan tovushga ega bo‘lib, ohangdor va jo‘r cholg‘u sifatida ishlatiladi. Glockenspiels yuqori, aniq, tez o‘ladigan ovozga ega, u ksilofonlar va magnitafonlarning ovozi bilan yaxshi ketadi. Ansamblidagi asboblarning hech biri yakkaxon deb hisoblanmaydi, lekin har biri bir muncha vaqt bitta bo‘lishi mumkin. Orff asboblari ovozi jozibali go‘zalligi bolalarni o‘ziga jalb qiladi, bu o‘qituvchiga birinchi darsdanoq tovushlar dunyosining xilma-xilligiga e‘tiborini qaratishga imkon beradi: yorqin va zerikarli, shaffof, baxmal, qarsillab. Zero, tovushlar olami bilan tanishish bolaning musiqa olamiga birinchi qadami bo‘lishi kerak. Orff asboblari musiqiy didni va tembr eshitishning nozikligini rivojlantirishga yordam beradi. Bolalarning Orff asboblari bilan bo‘lgan qiziqishi cheksizdir. Ular har doim ularni o‘ynashni xohlashadi. Musiqa pedagogikasida bu asboblarning to‘xtatuvchi va ogohlantiruvchi ta‘sirini boshqa hech narsa bilan almashtirib bo‘lmaydi. O‘yinning texnik qulayligi, ularning teginishga darhol ajoyib tovushlar bilan javob berish qobiliyati bolalarni tovushlar va ranglar bilan o‘ynashga va u orqali eng oddiy improvizatsiyaga undaydi.

Bolalarni nafaqat asboblarning tovushi va tashqi ko'rinishi, balki o'zlari ham ulardan chiroyli tovushlarni chiqarib olishlari bilan o'ziga jalb qiladi. Ushbu asboblarda yordamida barcha darajadagi iste'dodli guruhlar bilan ijodiy musiqa yaratish va elementar musiqa va harakat o'rtasidagi munosabatga erishish mumkin. Orff asboblari to'plami tovushli imo-ishoralarda bilan birgalikda har qanday guruh bolalar yoki kattalarga ularning iste'dodidan qat'i nazar, ansamblda o'ynashga imkon beradi, chunki undagi har bir kishi o'z qobiliyatiga mos keladigan vazifani olishi mumkin. Qattiq yagona o'qitish o'quv dasturi mavjud emas, har bir o'qituvchi Orff usulidan foydalangan holda darslarni o'z rejasiga muvofiq, talabalar guruhining yoshi va hajmiga moslashgan holda olib boradi. Shunday bo'lsa-da, odatdagi dars qanday o'tadi? Misol uchun, o'qituvchi sinfda o'qish uchun she'r yoki hikoyani tanlashi mumkin, keyin o'quvchilardan asbob tanlash va hikoya qahramoni bilan tanishtirish so'raladi. O'qituvchi hikoyani qayta o'qiganda, talabalar tanlangan asbobga ovoz effektlarini qo'shadilar, keyin o'qituvchining o'zi hamrohlik qiladi. Dars davom etar ekan, asboblarni o'zgartirish mumkin, butun sinf o'yinga jalb qilinadi va ishtirok etmagan bolalarga hikoyadan sahna ko'rsatish taklif etiladi. Qo'shiqlarni ijro etish paytida o'qituvchi orkestr qismlariga signal berib, dirijyorlik qiladi. Ba'zilar tanlangan asbobni chalishsa, boshqalari nota bilan yoki notasiz kuylashadi, asosiysi musiqiy qism ularning imkoniyatlari doirasida. "Orff" usuli yordamida o'quvchilar ritm, ohang, garmoniya, kompozitsiya, tekstura va boshqa musiqiy elementlarni o'rganadilar. Bu tushuntirishlar, qo'shiq aytish, raqsga tushish, drama va cholg'u chalish orqali o'rgatiladi. O'rganilgan tushunchalar improvizatsiya va o'z musiqangizni yaratishda keyingi ijodiy izlanishlar uchun tramplin bo'ladi. Bolalar aniq ritmni saqlab qolishlari va kefal o'ynashning to'g'ri texnikasini o'rganishlari muhimdir.

Xulosa qilib aytganda Karl Orff bu metodikasi juda foydali hisoblanadi, ya'ni Maktabgacha ta'lim tizimiga bolalar musiqiy asboblarni balki, bolalar o'z qo'llarida yasalgan jarangdor asboblarda bilan ham musiqaga muhabbat yaratish mumkinligini ta'kidlamoqda. Bu hozirgi zamonga ham juda qo'l keladi. Chunki hozirda ko'plab MTTda musiqiy asboblarda mavjud emas, bunga sabab narxlari qimmatligidir. Shu o'rinda bolalarimiz o'zlari mehnat qilib yasashgan musiqiy asboblarni mehr bilan va qiziqqan holda musiqaga mos tovushlar chiqarishadi. Bu esa bolalarni musiqaga bo'lgan muhabbatini va qiziqishini oshiradi. Misol uchun uyimizda keraksiz ichi bo'sh ichimlik idishlari, kunlik turmushimizda ishlatadigan guruch, mosh, grechka kabi mahsulotlar, turli rangdagi qog'ozlar kerak bo'ladi. Ichi bo'sh idishga sanab o'tgan mahsulotlarimizni birortasini solib mahkamlab rangli qog'oz bn o'zimiz hohlagan shakl asosida o'raymiz qarabsizki chertib chalinadigan musiqa asbobi shiqildoq hosil bo'ladi. «Turk Rit Mitello» deb ham nomlanadi. Bu esa MTT uchun ortiqcha harajatdan ham, bolalar rivojlanishi uchun ham, musiqaga bo'lgan qiziqishini ham orttiradi. Va bolalar o'zlari yasagan musiqiy asboblarni o'zlari uylariga olib ketish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Метод обучения Карла Орфа - DrumSpeech.com
<http://www.drumspeech.com/news.php?id=1004>.

- df
2. [https://detsad132.klgd.prosadiki.ru/media/2021/02/10/1247701570/Orf_sajt_Yanvar.p](https://detsad132.klgd.prosadiki.ru/media/2021/02/10/1247701570/Orf_sajt_Yanvar.pdf)
  3. https://belikcenter.ru/metod_karla_orfa.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И ПРОДУКТИВНОСТИ В ДОШКОЛЬНОМ И НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

З.С. Мустафаева

Преподаватель, Джизакского государственного педагогического университет
в г. Джизак

Annotatsiya. Maqola innovatsion yondashuvlardan foydalangan holda maktabgacha va boshlang'ich ta'limda sifat va samaradorlikni oshirishning dolzarb muammolarini ko'rib chiqadi. Mualliflar ta'limning turli jihatlarini tahlil qiladilar va bolalarda samarali ta'lim olishga qaratilgan zamonaviy texnikalar haqida umumiy ma'lumot beradilar. Ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beruvchi ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuv metodologiyasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuvlar, sifat, mahsuldorlik, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, metodika.

Аннотация. В данной работе рассматривается актуальная проблема повышения качества и продуктивности в дошкольном и начальном образовании с использованием инновационных подходов. Авторы анализируют различные аспекты обучения и предоставляют обзор современных методик, направленных на эффективное усвоение знаний у детей. Особое внимание уделяется методике дифференцированного подхода к обучению, которая позволяет адаптировать учебный процесс к индивидуальным потребностям каждого ученика.

Ключевые слова: инновационные подходы, качество, продуктивность, дошкольное образование, начальное образование, методика.

Abstract. This paper examines the current problem of improving quality and productivity in preschool and primary education using innovative approaches. The authors analyze various aspects of learning and provide an overview of modern techniques aimed at effective learning in children. Particular attention is paid to the methodology of a differentiated approach to teaching, which allows you to adapt the educational process to the individual needs of each student.

Key words: innovative approaches, quality, productivity, preschool education, primary education, methodology.

Дошкольное и начальное образование играют ключевую роль в формировании будущего каждого ребёнка. Качество и продуктивность этого этапа обучения имеют огромное значение для успешного старта в академической и социальной жизни. В свете быстро меняющегося мира и растущих требований к компетенциям, необходимо постоянное обновление подходов и методик, направленных на повышение эффективности обучения.

Одной из основных проблем в дошкольном и начальном образовании является необходимость адаптации к изменяющимся потребностям и требованиям обучения. Традиционные методики могут оказаться неэффективными в современном образовательном контексте, где все больше акцентируется на развитии навыков, необходимых для успешной адаптации в динамичном обществе.

Одним из инновационных подходов к повышению качества и продуктивности в дошкольном и начальном образовании является интеграция технологий в учебный процесс. Использование интерактивных обучающих программ, мультимедийных материалов, а также онлайн-ресурсов способствует более эффективному усвоению знаний и развитию навыков у детей. Это позволяет персонализировать обучение, учитывая индивидуальные потребности каждого ученика, и сделать процесс обучения более интересным и привлекательным.

Одной из успешных методик, применяемых для повышения качества и продуктивности в дошкольном и начальном образовании, является дифференцированный подход к обучению. Эта методика предполагает адаптацию учебного процесса к уровню подготовки и особенностям каждого ученика. Путём группировки учеников по уровню знаний и навыков, а также использованием различных методов и инструментов обучения, педагоги могут обеспечить максимально эффективное усвоение материала всеми учащимися. Методика дифференцированного подхода к обучению: Дифференцированный подход к обучению является эффективным методом, направленным на индивидуализацию учебного процесса для удовлетворения потребностей каждого ученика. Эта методика предполагает адаптацию обучения к различным уровням знаний, интересам, способностям и потребностям учащихся. Учитываются индивидуальные потребности каждого ученика. Преподаватель анализирует уровень знаний и способности учащихся, чтобы предоставить им задания и материалы, соответствующие их уровню подготовки. Учащиеся могут быть разделены на группы в зависимости от их уровня подготовки по конкретному предмету или навыку. Это позволяет более эффективно работать с каждой группой, учитывая их особенности. Для обучения различных групп учащихся могут применяться разнообразные методы и стратегии обучения. Это может включать в себя работу в группах, индивидуальные задания, проектную деятельность, обучение через игры и т.д. Задания, предлагаемые учащимся, могут различаться по уровню сложности и объёму, чтобы каждый ученик мог работать на своём уровне и достигать оптимальных результатов.

Инновационные подходы к повышению качества и продуктивности в дошкольном и начальном образовании играют ключевую роль в подготовке детей к будущему. Использование современных технологий, внедрение дифференцированных методик обучения и постоянное обновление учебных программ помогают создать стимулирующую и эффективную образовательную среду, способствующую развитию потенциала каждого ребёнка. Это не только улучшает результаты обучения, но и готовит детей к успешной адаптации в быстро меняющемся мире.

Литература

1. Saidkulovna, M. Z. (2022). Teaching Preschool Children In Expressive Reading Of Poems. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 14, 76-77.

2. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. In *НОВАЯ НАУКА: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ* (pp. 142-143).
3. Мустафаева, З. С. (2021). *SHAXSNINGKOMMUNIKATIVKOMPETENSIYAGAEGAVO‘LISHININGAHAMIYATI, AKTUALNYE VYZOVY SOVREMENNOY NAUKI*, 15-17
4. Мустафаева, З. С. (2022). *LITERACY TEACHING IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS*, *International Journal of Pedagogics*, 11-26
5. Мустафаева, З. С. (2022). *РАЗВИТИЕ ФОРМ ОБЩЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ*. *PEDAGOG*, 5(7), 17-21.
6. Мустафаева, З. С. (2022). *ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ САМООБСЛУЖИВАНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА МАКТАВГАСНА YOSHDAGI BOLALARDA O‘ZO‘ZIGA XIZMAT QILISH KONIKMASINI SHAKLLANTIRISH FORMATION OF SELF-SERVICE SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN. O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(12), 787-791.
7. Мустафаева, З. С. (2023). *Культураречи учителя*, *Xalqaroonlayn ilmiy-amaliy konferensiya*, 411-415
8. Мустафаева, З. С. (2023). *ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ В СЕМЬЕ В ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ*, *Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya Dzhizak*. 219-224
9. Пак, Д. А., Абдурахмонов, А. М., & Рафиев, Ф. А. (2021). *СОЦИАЛЬНАЯ И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА*. In *Advances in Science and Technology* (pp. 78-79).
10. Рафиев, Ф. А., Пак, Д. А., & Абдурахманов, А. М. *МНОГОКРАТНОЕ ИНТЕРАКТИВНОЕ ЧТЕНИЕ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ*.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

M.Muzaffarova

“Profi Unversity” maktabgacha ta’lim 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Bu maqolada o‘qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining pedagogik va psixologik xususiyatlari haqida fikrlar ifodalangan. Ularni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik amaliyotlar, ilg‘or tajribalar va ota-onalar bilan hamkorlik muhokama qilinmoqda.

Kalit so‘zlar: pedagogik psixologik bo‘lajak maktab o‘qituvchisi, innovatsion kasbiy faoliyat, pedagogik amaliyot, kompetensiya, ijodiy yondashuv, pedagogik vaziyatlar, ilg‘or tajriba.

Аннотация. В данной статье высказаны мнения о педагогических и психологических особенностях процесса подготовки учителей к инновационной профессиональной деятельности. Обсуждаются педагогические практики, передовой опыт, сотрудничество с родителями при подготовке к инновационной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогический психолог будущего учителя школы, инновационная профессиональная деятельность, педагогическая практика, компетентность, творческий подход, педагогические ситуации, передовой опыт.

Annotation. In this article, opinions are expressed about the pedagogical and psychological features of the process of preparing teachers for innovative professional activity.

They discuss pedagogical practices, best practices, and cooperation with parents in preparation for innovative professional activities.

Key words: pedagogical psychological future school teacher, innovative professional activity, pedagogical practice, competence, creative approach, pedagogical situations, advanced experience.

Maqsadlarni, xilma-xil faoliyat va bilimni, odobni, e'tiqodni, mehnatsevarlikni va insonning barkamol bo'lishini ta'minlash uchun xalq ta'lim tizimining oldiga qo'yilgan vazifalarga erishishga xizmat qilish uchun pedagog-tarbiyachi mas'uliyati yuklanadi. Shu sababdan, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi ko'plab dasturlar tasdiqlagan, bu dasturlar o'quv dasturlarini va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni belgilab beradi. Bu hujjatlarda ta'lim muassasasining maqsadlari, vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning g'oyalari, va talabalar bilan o'qituvchilar orasidagi asosiy munosabatlar keltiriladi. Bu belgilanishlar orqali, talabalarning keyingi bosqichga o'tishidagi asosiy kompetensiyalari aniqlanadi. Bu esa, ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilishining zarur ekanligini belgilaydi.

Ta'lim samaradorligini ta'minlashda, o'qituvchilardan chuqur pedagogik-psixologik tayyorgarlik, har bir o'quvchining shaxsiy jihatlari haqida ma'lumotga ega bo'lishi va shaxsiy rejalarni rivojlantirish uchun quyidagi talablarga rioya qilishlarini kuchaytirish talab etiladi:

- ✓ Pedagogik muammolarni bashorat qilish;
- ✓ Muammolarni bartaraf etish usullarini o'zlashtirish;
- ✓ Eng qulay bartaraf etish usullarini tanlash va qo'llash;
- ✓ O'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish va ularni qo'llab-quvvatlash mahoratiga ega bo'lish;
- ✓ Har bir o'quvchi bilan individual ravishda ishlash;
- ✓ O'quvchilar bilan ommaviy tadbirlarni tashkil etish konsepsiyasini o'zlashtirish;
- ✓ O'quvchilarni kitobxonlik va kitob sevarlikka olib borish.

Bunday mahoratlar bo'lajak pedagog-tarbiyachi kasbiy mahorati bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlashga imkon beradi. Pedagog-tarbiyachilarning faoliyati, ularning pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalariga asoslanganligida o'quv faoliyati samaradorligini oshiradi va shaxsiy sifatlari, kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Bunaqa bilim, ma'rifat va yaratuvchilik o'quvchilarda faollik va mustaqillikni rivojlantirishning asosiy omilini tashkil etadi. Pedagogik amaliyot davrida, bo'lajak pedagog-tarbiyachining kasbiy mahoratni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Ular guruhdagi intizomni tarkib to'plash, bolalarga adolatli munosabatda bo'lish, faol o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va ularga yordam ko'rsatish, o'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini rag'batlantirish, topshiriqlar ustida tizimli ishlash va ularni faollashtirish, guruh o'quvchilari orasida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishga o'zlashtirilishi kerak. Bunaqa innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda ma'rulalar, amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlari orqali

dialogga kirishish, yangi ma'lumotlar ustida ishlash, mustaqil bilim olish, manbalarga ishonch keltirish va o'rgangan tajribalarni tahlil qilish kabi muhim omillar katta ahamiyatga ega.

Mamlakat va jamiyat rivojlanganda, har bir insonning shaxsiy xususiyatlari va qadriyatiga e'tibor qaratiladi. Talabalar bugungi kunda axborotlar oqimining jadallashuvi va voqealar haqida ong'ish munosabatga ega bo'lishga ehtiyoj duyadilar. Ularning axborotlarni saqlash va voqealar bilan obyektiv munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirishlari juda muhimdir. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar kundalik ijtimoiy-siyosiy voqeliklarni tahlil qilish va ularni tushuntirish, shu bilan bir qatorda, xatti-harakatlariga tanqidiy munosabatda bo'lishlari kerak. Bu hamma o'quvchilarda ma'naviy xususiyatlarni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Xalq ta'lim muassasasi pedagog-tarbiyachilar bolalarda ijobiy xususiyatlarni rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni xulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarini bartaraf qilishga yordam berishadi. Ko'p o'rnatilgan yangi bolalarda tortinchoqlik, injiqlik, guruh hayotiga moslashmaslik kabi holatlar ko'zatiladi. Bunday holatlarni bartaraf etish va bolalarni jamoa hayotiga moslashtirish, ularni muloqot holatlariga keltirish, ruhiy osoyishtaliklarini ta'minlash pedagog-tarbiyachilar uchun muhim vazifalardandir. Bolalar xulq-atvoridagi salbiy jihatlarni bartaraf qilish, ularni to'g'ri va haqq'o'yiligiga o'rgatish, irodaviy xususiyatlarini rivojlantirish, ularning faollik va mustaqillikni oshirishga yordam beradi. Bunda pedagog-tarbiyachilar jamoaviy ta'sir ko'rsatish metodi bilan foydalanishlari kerak. Bolalarni tevarak-atrofdagi voqelik bilan tanishtirish va ularni shu jarayonda ishtirok etishga tayyorlash juda muhimdir.

Maktablarda barcha faoliyat korsatayotgan pedagog-tarbiyachilar oldiga murakkab vazifalar qoymoqda. Shu bois, bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda ilmiy dunyoqarash va yuksak ma'naviy xislatlarni rivojlantirish va jamoada, jamiyatda o'zini munosib tuta bilish ko'nikmalarini tarkib toptirish tizimli tarzda amalga oshirilishi talab etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuhamedov R. va boshq. Ta'limda innovatsion texnologiyalar, - T.: "Iste'dod" jamg'armasi.2008.-B.16-18.
2. Eganberdiyeva N.M. Va boshq. Yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012-B201-202.
3. Саломова, Г., Жумаева, Н., & Хамраева, Д. (2018). Методические принципы современных методик обучения английскому языку. Наука XXI века, (4).
4. Abdinazarovna, S. G. (2020). THE REFLECTION FEATURES OF ABBREVIATIONS AND ACRONYMS OF THE ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES. Тил, таълим, таржима” халқаро журнали, 2(1).
5. Саломова, Г. А., Болтаева, М., & Холмуминов, А. (2020). УПОТРЕБЛЕНИЯ ФОРМ ГЛАГОЛА И СЛУЧАЕВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ. Интернаука, (1-2), 23-24.
6. Aliyarovich, T. E., & Sayfiddinovich, X. R. (2021). Forms and Methods of Innovative Approach through the use of Ethnopedagogy in the Development of Heury Capacity in Primary Schools. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 1(7), 16–22.

7. Xurramov, R. S., Zokirov, J. G. O., & Xurramov, M. S. (2021). USE OF THE HERITAGE OF CENTRAL ASIAN THINKERS IN THE FORMATION OF ETHNOPEDAGOGICAL, ETHNOGRAPHIC VIEWS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS. Scientific progress, 2(7), 846-853.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MUSIQA FANINING O‘RNI BA AHAMIYATI

S.I. Sunnatova
JDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablaridagi boshlang‘ich sinflarda (1-4-sinflar) musiqa madaniyati fanining maqsadi, vazifalari, o‘rni va ahamiyati haqida bayon qilingan.

Аннотация. В данной статье описаны цель, задачи, роль и значение музыкальной культуры в начальной школе (1-4 классы).

Kalit so‘zlar: umumiy o‘rta ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, musiqa madaniyati.

Ключевые слова: общее среднее образование, начальное образование, музыкальная культура.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashda maktabda o‘qitiladigan barcha fanlar qatori musiqa darslarining ahamiyati katta. Musiqa inson his-tuyg‘ularini orzu-istaklarini o‘ziga xos badiy tilda ifoda etadi va hissiyotlariga faol ta‘sir ko‘rsatadi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar musiqa san‘ati bilan bolalar bog‘chalarida oilada, radio va televideniyanidan beriladigan ko‘rsatuvlar orqali tanish bo‘ladilar. Musiqa darslarida quvnoq kuy va qo‘shiqnlarni tinglash, kuylash, raqs elementlarini bajarish, chapak chalish hamda bolalar cholg‘u asboblariida jo‘r bo‘lish musiqaga ishtiyoqlarini yanada tez oshirib boradi. Chunki bu yoshdagi bolalarda hali diqqat-e‘tibor uncha to‘liq shakllanmagan bo‘ladi, ular ko‘proq serharakat va o‘yinga moyil bo‘ladilar.

Shuningdek, birinchi sinf o‘quvchilari psixologik-fiziologik xarakterga ko‘ra, ma‘lum darajada xotirasi, nutqi diqqati-e‘tibori, ovoz apparatlari to‘liq rivojlanmagan, ovoz pardalari nozik kuchsiz bo‘ladi. Shunga ko‘ra bolalarni musiqaga tobora qiziqtirishda, butun dars davomida ularni kayfiyatini saqlashda, o‘qituvchi ochiq samimiy, shirin muomalasi va yoqimli xatti-harakatlari bilan erishishi lozim.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. O‘quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini, musiqiy o‘quvini rivojlantirish.
2. Musiqani (tinglash) idrok etish malakasini o‘stirish.
3. Kuylash malakalarini o‘stirish.
4. Musiqiy badiy-g‘oyaviy mazmuni vositasida axloqiy estetik tarbiyalash.

Ma‘lumki, musiqa – hayot va davr aksidir.

Shuning uchun ham boshlang‘ich sinflarda musiqa darslarini dasturining bosh mavzusi «Musiqa va hayot»dir. Boshlang‘ich sinfdagi musiqa darslari, bolalarning hayotiy tajribalariga tayangan holda, olib borish, badiy ta‘lim beruvchi

vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Dasturda kuylash va tinglash uchun tavsiya etiladigan qo‘shiq va musiqiy asarlar, baxtli bolalik, insonparvarlik, Vatanga muhabbat, tabiatga muhabbat haqida asarlardan iboratdir. Birinchi sinfda xor bo‘lib qo‘shiq kuylash - jamoa faoliyati sifatida o‘quvchilarni bevosita ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Qo‘shiq kuylash murakkab psixologik va fiziologik jarayondir. Bundan bosh miyadagi nerv hujayralari faol qatnashadi, o‘quvchilarda ijobiy his-tuyg‘ularini faolligini ta‘minlaydi, ko‘krak qismi tovush hosil qiluvchi a‘zolari artikulyatsiya va nafas organlarini faollashtiradi hamda o‘quvchilarning samarali ishlashga sharoit yaratadi. Boshlang‘ich sinflarda qo‘shiq o‘rgatish uchun avval shu qo‘shiq tinglanadi so‘ng qo‘shiq o‘rgatish metodi asosida o‘rgatiladi:

1. Qo‘shiq haqida o‘qituvchining qisqacha kirish so‘zi (qo‘shiq muallifiari haqida, asarning tarixiy yoki tarbiyaviy ahamiyati haqida, qisqa hikoya qilish, shu asarga doir qiziqarli hayotiy suhbat o‘tkazish va rasmlar ko‘rsatish).

2. Qo‘shiqni o‘qituvchi tomonidan to‘liq ijro etib berilishi.

3. Qo‘shiqning musiqiy xarakteri, uning ifoda vositalari, shakli, janrini o‘quvchilar bilan birgalikda aniqlash.

4. Qo‘shiqni musiqiy jummalarga bo‘lib o‘rgatish.

5. Qo‘shiqning ijro sifatleri ustida ishlash (nafas, sof intonatsiya, talaffuz, dinamik belgilar asosida ifodali kuylash).

6. Taassurotlari yuzasidan qisqacha suhbat o‘tkazish (savol-javob) ko‘rgazmali materiallar asosida.

Qo‘shiqlarni o‘quvchilarga musiqiy qobiliyatlari, musiqiy o‘quvi, xotirasiga, talaffuziga ahamiyat beriladi. Qo‘shiqlarning differensial guruhlarga bo‘lib o‘rgatish dars samaradorligini oshiradi. Musiqiy o‘quv bo‘sh bo‘lgan o‘quvchilarni qiziqish va musiqiy qobiliyatini yanada o‘stirish uchun o‘qituvchilarni uch guruhga bo‘lib o‘tkazish lozim. Musiqiy o‘quv bo‘sh bo‘lgan bolalar har tomonidan jarangdor ovozlarni eshitib, ularga taqlid qilib chiroyli, sof intonatsiyada kuylashga harakat qiladilar. Bu yoshdagi o‘quvchilarni ovozi o‘zlariga xos juda mayin va yoqimli tembrga ega bo‘ladi. O‘tirib va turib kuylaganda gavdani to‘g‘ri tutish, nafasini so‘z o‘rtasida olmaslik uchun rejaga solish, unli va undosh tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, sof intonatsiya ustida muntazam ish olib borish lozim. Bolalar ovozini parvarish qilish tavsiya etiladi. Ovoz sozlashni primar tovushlardan (mi, fa, sol) boshlab, elkani ko‘tarmasdan nafas olishga ahamiyat berish, qo‘shiq kuylash samaradorligini oshiradi. Musiqa tinglash - darsning boshidan oxirgacha amalga oshiriladigan faoliyat turidir. Agar bolalar sinfga musiqa sadolari ostida kirsalar, demak ular musiqani idrok etib kiradilar. Bugungi kunda musiqa insonning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Uning hissiyoti va ruhiyatiga faol ta‘sir ko‘rsatadi.

Umumta‘lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarni nafosat olamiga olib kirish va ma‘naviy tarbiya berish. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarni muhim bir musiqa asari bilan tanishtirib uni ifodali “jonli” qilib ijro etib, o‘quvchilar diqqat e‘tiborini jalb etadi, ularning nutqini o‘stirish, fikrlash qobiliyatini, dunyo qarashini kengaytiradi, emotsional his-tuyg‘ularga ham faol

ta'sir etadi. Musiqa darslarining mazmunida faqatgina o'zlashtirish emas, balki o'quvchilar ongini, voqelikka munosabatini rivojlantirish, estetik madaniyatini tarkib toptirish va boshqa ichki his-tuyg'ularning shaklan tuzilishi nazarda tutiladi. Mamlakat kelajak istiqboli har tomonlama rivojlangan komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazishiga bog'liq ekanligi bugungi kunda sir emas. Buni har bir pedagog aniq va ravshan his qilishi zarur. Xalqni buyuk kelajak va ulug'vor maqsadlar sari birlashtirish, mamlakatimizda yashaydigan millati, tili, dini va e'tiqodidan qat'iy nazar har bir fuqaroning yagona vatan baxti uchun doimo mas'uliyat sezib yashashga chorlash ajdodlarimizning bebaho merosi va an'analarimizga munosib bo'lishga erishish, komil insonlarni tarbiyalash milliy istiqbol g'oyasining bosh maqsadidir.

Mana shunda ulug'vor maqsadlarni amalga oshirishga har bir musiqa o'qituvchisi o'z ishiga ijodiy yondoshishi, izlanuvchanlik bilan yondoshishi talab qilinadi. Musiqa darslarida musiqa savodi faoliyatini talab darajasida tashkil etish darsining amaliy faoliyatlari jarayonida bu faoliyatga oid bilim va tushunchalarni o'quvchilarga yetkazilishi har jihatdan samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Musiqa sohasida ish faoliyatini olib borayotgan pedagoglarga ma'lumki musiqa darsidagi har bir faoliyatning o'z ko'zlagan maqsad va oldiga qo'yan vazifalari mavjud. Chunonchi musiqa tinglash orqali o'quvchilarning musiqani tuzilishi shakli janri asar g'oyasi xarakteri kabi eng zarur bilim va tushunchalarni shakllantirib boriladi. O'z navbatida bu bilim va tushunchalar mohiyatdan nazariy bilimlar jumlasiga kiradi. Xor bo'lib qo'shiq kuylashda bolalarning vokal-xor malakalarini egallashlari asosiy maqsad bo'lib bu jarayonda vokal kuylash qoidalari nazariy qoidalar shaklida o'zlashtiriladi. Musiqani ifoda vositalari nota cho'zimi yozilishi pauzalar ladlar templar o, lchovlar reprizalar dinamik tuslar diksiya, soz, ansambillik, pauzalar va hakazolar etiborda tutiladi va ularni qoidalari o'zlashtiriladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bu faoliyatlar o'zaro mushtarak holda o'quvchilarni musiqa savodxonligi bo'yicha bilim va malakalarni mustahkamlashda o'zining ta'sirini ko'rsatadi. Bu faoliyatlarni ma'lum darajada musiqa savodi faoliyatining amaliy ko'inishini va davomi deb aytish mumkin shunga o'quvchilarning umum musiqiy madaniyatini shakllantirishda musiqiy nazariy savodxonlikni ahamiyatini shunday ta'riflash mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Суннатова, С. И. Қ., & Халилов, Ф. Н. (2022). Детский хор. Методы и приёмы организации и управления детскими хорами. *Science and Education*, 3(5), 1477-1483.
2. Sunnatova., S. (2024). REQUIREMENTS FOR MUSIC TEACHERS IN ORGANIZING MUSIC CLUBS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Academic International Conference on MultiDisciplinary Studies and Education*, 2(2), 21–25. Retrieved from
3. BOLALAR XOR JAMOALARI BILAN ISHLASHDA O'QITUVCHINI PEDAGOGIKPSIXOLOGIK IMKONIYATLARI YOKI MUHIM JIHATLARI. Sunnatova Sevara Islom qizi. Jizzax davlat pedagogika universiteti, Pedagogika-psixologiya va musiqa yo'nalishlarida masofaviy ta'lim kafedراسi stajyor-o'qituvchisi Pochta manzili:sunnatovasevara2@gmail.com

4. Qarshiboyeva, M. K. (2024). MAQOM SAN'ATI VA UNING MAKTAB DARSLIKLARIDA O 'QITILISHINING MAQSAD MAZMUNI. Innovative Development in Educational Activities, 3(3), 32-35.

VIZUAL TEXNOLOGIYALAR – BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA NUTQIY TAYYORLASHNING QULAY USULI

F.B. Tashmuhamedova

“Profi University” “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarning maktab ta’limiga nutq tayyorgarligi ahamiyati hamda uni rivojlantirishda foydalanish unumli bo‘lgan vizual texnologiyalar haqida so‘z yuritilgan va ayrim vizual texnologiyalar haqida qisqa ma’lumot berilgan.

Аннотация. В данной статье рассказывается о важности речевой подготовки детей к школьному обучению, а также о визуальных технологиях, которые эффективно используются в его развитии. Так же в содержании дано краткое изложение некоторых визуальных технологий.

Abstract. this article describes the importance of children's speech preparation for school, as well as visual technologies that are effectively used in its development. The content also provides a summary of some visual technologies.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, nutq o‘stirish, kompetensiya, muloqot, pedagog, vizual texnologiya, bola, ta’lim-tarbiya jarayoni.

Maktabgacha ta’limning asosiy vazifasi – bu bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash, shuningdek, nutqiy tayyorgarlik – o‘qish muvaffaqiyatini va bolaning ta’lim muhitiga moslashishini belgilaydigan eng muhim jihatlardan biridir. Nutqni rivojlantirish kattalar va tengdoshlar bilan muloqot o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi, shuning uchun maktabga chiqishdan oldin ham ushbu sohaga munosib e’tibor berish muhimdir.

«Bolaning maktab ta’limiga tayyorligi uning o‘qishdagi muvaffaqiyatida muhim rol o‘ynaydi. Nutqni rivojlantirgan bolalar o‘rganishga ko‘proq qiziqish bildirshadi, o‘quv materiallarini yaxshiroq o‘zlashtiradilar va maktab vazifalarini muvaffaqiyatli bajaradilar».¹⁰

Rivojlanish sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni o‘zaro bog‘liq holda takomillashtirish bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, shuningdek, uning maktab ta’limi bo‘lgan keyingi bosqichiga muammosiz o‘tishi va unga tayyor bo‘lishi, boshlang‘ich ta’limda kompetensiyalarni shakllantirishi uchun zarurdir.

“Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” rivojlanish sohasidagi ta’lim va tarbiya jarayoni yakunida 6-7 yoshli bola:

- ona tilini eshitadi va tushunadi;
- ona tilida to‘g‘ri talaffuz, mos grammatik shakllar va turli gap tuzilmalaridan foydalanadi;
- chet tilini o‘rganishga qiziqish bildiradi;
- chet tili bo‘yicha dastlabki bilimlarini namoyish etadi;

¹⁰ Лурья А. Р. Возрастные особенности ментальных процессов // Психическое развитие детей. – М.: Просвещение, 2011.

- badiiy adabiyotga qiziqish bildiradi;
- soʻzning lugʻaviy maʼnosi, boʻgʻinli va fonetik tuzilishi toʻgʻrisida tasavvurga tushunchaga ega boʻladi;
- gapning turli maʼno shakllarini mustaqil ravishda tuzadi va soʻzlab bera oladi;
- ona tilida yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.¹¹

Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogning maktabgacha taʼlim tashkilotida taʼlim tarbiyani davlat oʻquv dasturi asosida toʻgʻri tashkil etishiga bogʻliq. Bolalar nutqi “Nutq, oʻqish va yozish malakalarini rivojlantirish” frontal faoliyatlarida va rivojlanish markazlarida tashkil etiladigan erkin oʻyin faoliyatlarida rivojlanadi.

6-7 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda vizual texnologiyalarning didaktik oʻyinlaridan foydalanish metodikasi ushbu yoshdagi bolalarda nutq koʻnikmalarini rivojlantirishni ragʻbatlantiradigan maxsus oʻyin materiallari va vazifalaridan foydalanishni oʻz ichiga oladi. Ushbu texnikadagi vizual texnologiyalar turli xil vizual tasvirlar, rasmlar, diagrammalar, sxemalar va boshqa vizual elementlardan foydalanishni oʻz ichiga oladi va pedagog ulardan ham frontal faoliyatlarda ham bolalarning erkin oʻyin faoliyatlarida qoʻllasi mumkin.

Ushbu texnikadan foydalanganda qoʻllash mumkin boʻlgan baʼzi qadamlar:

Maqsadlarni aniqlash: 6-7 yoshli bolalar nutqini rivojlantirish doirasida erishmoqchi boʻlgan aniq maqsad va vazifalarni aniqlang. Masalan, bu soʻz loʻgʻatini yaxshilash, grammatik koʻnikmalarni rivojlantirish, artikulyatsiya va talaffuzni yaxshilash va boshqalar boʻlishi mumkin.

Oʻyin muhitini yaratish: bolalarning faol ishtirokini ragʻbatlantiradigan qulay oʻyin muhitini yaratish. Oʻyinchoqlar, rasm kartalari, jumboq, Lotto va boshqa oʻyin materiallaridan foydalanish.

Vizual materiallardan foydalanish: bolalarga nutqini yaxshilashga yordam berish uchun turli xil vizual materiallardan foydalaning. Masalan, turli xil narsalar yoki vaziyatlar bilan rasmlarni koʻrsating va bolalardan rasmda koʻrganlarini tasvirlashlarini soʻrang.

Vazifalarning xilma-xilligi: bolalar turli vaziyatlarda oʻz nutqlarini qoʻllashlari va rivojlantirishlari uchun turli xil vazifalar va mashqlarni taklif qiling. Masalan, siz bolalarni rasm uchun tavsif taklifini tuzishga yoki rasmlarni qoʻllab-quvvatlash sifatida ishlatib, hikoya aytib berishga taklif qilishingiz mumkin.

Artikulyatsiya va talaffuzni rivojlantirish oʻyinlari: bolalarning artikulyatsiyasi va tovush talaffuzini yaxshilashga yordam beradigan oʻyinlardan foydalaning. Masalan, siz «ovozni taxmin qiling» oʻyinini oʻynashingiz mumkin, bu erda bolalarga rasm koʻrsatiladi va ular berilgan rasimga mos keladigan tovushni chiqarishlari kerak.

Guruh va individual ishlarni tashkil qilish: har bir bola yetarlicha eʼtibor va qoʻllab-quvvatlashga ega boʻlishi uchun guruh va individual formatda mashgʻulotlar oʻtkazing.

---

¹¹ Oʻzbekiston Respublikasi MTTlari uchun “ILK QADAM” davlat oʻquv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr). Toshkent-2022 (<https://docviewer.yandex.uz/view/>)

Vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish: oddiy vazifalardan boshlang va ularni asta-sekin murakkablashtiring, shunda bolalar asta-sekin nutq ko'nikmalarini rivojlantirishlari va takomillashtirishlari mumkin.

Shuni esda tutish kerakki, ushbu uslub o'yin va o'yin-kulgiga asoslangan bo'lishi kerak, shunda bolalar unda ishtirok etishga qiziqishadi va rag'batlantiradilar. Yana bir nechta vizualizatsiya usullari mavjud: taqdimot, kollajlar, video tadqiqotlar, o'yinlar va interaktiv kitoblar va boshqalar. ta'lim jarayonida ishlatiladigan o'quv ma'lumotlarining ba'zi vizual texnologiyalari taqdim etilgan.

Maktabgacha ta'limda foydalanishga tavsiya qilinadigan visual texnologiyalar:

Taymlayn (ingl. taymlayn.– tarjimasi «vaqt chizig'i») – bu xronologiya, voqealar xronologik ketma-ketlikda qo'llaniladigan texnologiya. Vaqt chiziqlari yoki lentalarini o'simlikni ekish bosqichlarini, kun tartibini, biron bir hodisani kutish davrini, hayvonning hayoti bosqichlari va boshqalarni eslab qolish kerak bo'lganda foydalaniladi.

Intellekt xaritasi (aqliy xarita, fikrlar diagrammasi, fikrlar xaritasi, assotsiativ xarita, mind map) – bu g'oyalar, tushunchalar, ma'lumotlarni asosiy va ikkilamchi sxemalardan tashkil topgan xarita sifatida taqdim etishning grafik usuli. Ya'ni, bu g'oyalarni tuzish, vaqtingizni rejalashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni eslab qolish, aqliy hujumlarni o'tkazish vositasidir. Intellektual kartalar yordamida bola oddiydan murakkabga, tahlil qilish qobiliyatiga o'tadi.

Skraybing (ingl. «skribe» - eskizlar yoki rasmlarni chizish) – bu ma'lumotni grafik belgilar yordamida vizualizatsiya qilish usuli bo'lib, uning mazmuni va ichki aloqalarini sodda va aniq aks ettiradi. Skraybing texnikasi britaniyalik rassom Endryu Park tomonidan ixtiro qilingan. Skraybing texnikasidagi nutq, birinchi navbatda, oq doskada (yoki qog'oz varag'ida) sezgir uchli ruchkalar bilan aytilgan nutqni «tezda» kuzatib borish san'atidir. Yorqin tasvirlarni yaratish tinglovchilarda og'zaki nutq bilan vizual aloqalarni keltirib chiqaradi, bu esa ma'lumotni o'zlashtirishning yuqori foizini ta'minlaydi.

Storitelling – o'qitish, murabbiylik, rivojlanish va motivatsiyaning pedagogik muammolarini hal qilishga qaratilgan, ma'lum bir tuzilishga va qahramonga ega bo'lgan improvizatsiya qilingan hikoyalardan foydalanishga asoslangan pedagogik texnika. Oddiy so'zlar bilan aytganda, hikoya – bu ma'lumotni hikoya (ertak, masal) orqali uzatish usuli.

Shunday qilib, ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy vizualizatsiya texnologiyalaridan foydalanish, uning grafik, sxematik taqdimoti ta'lim va tarbiya jarayonining ajralmas qismi va bolani zamonaviy o'qitish usullaridan biridir, sababi ular tarbiyalanuvchilarning nutqini o'yin tarzida faollashtirishning eng qulay usulidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi MTTlari uchun "ILK QADAM" davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr). Toshkent-2022 (<https://docviewer.yandex.uz/view/>)
2. Власенко, Т. В. Технология визуализации учебной информации [Электронный ресурс] / Т. В. Власенко.–Режим доступа: <http://gendocs.ru/v14318>.
3. Лурия А. Р. Возрастные особенности ментальных процессов // Психическое развитие детей. – М.: Просвещение, 2011.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SHAKLLANAYOTGAN NUTQ MADANIYATINING AXLOQIY TARBIYAGA TA'SIRI

N.R. Turanazarova

Jizzax davlat pedagogika universiteti, stajyor o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqiy madaniyatning axloqiy tarbiyaga qay darajada ta'sir qilishi, nutqiy me'yorlar va axloqiy tarbiyaning jipsligi – madaniyatni shakllantirgan holda uni go'zallashtira olish imkoniyatiga ega ekanligi haqida fikrlar yoritilgan.

Tayanch so'zlar: nutq, qobiliyat, axloq, madaniyat, madaniyatlilik.

Аннотация. В данной статье освещается вопрос о том, в какой степени речевая культура влияет на нравственное воспитание, какие речевые нормы и разветвленность нравственного воспитания - способны украсить культуру, формируя ее.

Базовые слова: речь, способности, нравственность, культура, вежливость.

Annotation. This article covers the extent to which a speech culture affects moral education, and whether it has the capacity to beautify it with the formation of a speech norm and the hypocrisy of moral education - culture.

Base words: speech, Kabylie, morality, culture, culturality.

Bugungi kun sanoat inqilobiy takomillashtirish davri inson xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatdi va insonlar orasidagi munosabat shakllarida ham ta'sir kuchini namoyon etadi. Buni biz ona tilimizning ichki va tashqi imkoniyatlari orqali o'zlashtirib boramiz, shuningdek, tildan aloqa vositasi sifatidagina emas, u shaxs xarakterni shakllantirish, ya'ni axloqiy tarbiyaning shakllanishida ham yetakchi o'rinni egallaydi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinf maktab o'quvchilarining yoshi axloqiy qadriyatlarni singdirish uchun to'g'ri yoshdir. Ushbu maqolada nutq madaniyati orqali axloqiy tarbiyani, axloqiy tarbiya orqali esa nutq madaniyatini shakllanishi haqida so'z yurutmoqchimiz. Bu maqsad – boshlang'ich sinf o'quvchilarining (savod o'rgatish davridan yuqori 4-sinfgacha bo'lgan bosqichda) ta'lim-tarbiya jarayonlarni kuzatishdan so'ng belgilandi.

Biz maktabda olib borilayotgan ta'lim tarbiya jarayonlarini uch siklda: o'rgatuvchi, o'rganuvchi va sinf jamoasi siklida jonlantirdik. Bu siklning maqsadli faoliyati uchun nutq, nutq madaniyati birlamchi, etika, axloq normalari ikkilamchi unsur hisoblanadi, ammo bir maqsadda birlashadi. Maktablarda o'qituvchilarga ham, o'zaro munosabatlarga ham o'quvchilarning etikasini oshirishona-tilimizning ustuvor vazifasi sifatida qaraladi. Yaxshi xulq-atvorni o'rgatish va protseduralarni yozmasdan ijtimoiylashtirishda samarali usul ham aynan shu maktab faoliyatida tashkil etilayotgan odob-axloq normalari hisoblanadi.

S.Ro'zimboyev «Madaniyat va madaniyatlilik» risolasida salomlashish madaniyatiga xos va xos bo'lmagan unsurlarni farqlab axloqiy tarbiyaga nutqning ta'siri qay darajada ekanligini ifodalab bergan: «Insonning madaniyatdan qay darajada xabardor ekanligi uning salomlashishidayoq darhol ko'zga tashlanadi. Shuning uchun har bir kishi, eng avvalo, salomlashish madaniyatini egallab olishi zarur... Salomlashganda ilgari ikki qo'lini birga uzatish rasm bo'lgan. Hozir bu udum yo'qolib borayotir bir qo'l bilan salomlashsa ham bo'laveradi. Lekin chap

qo‘lning albatta ko‘krakka qo‘ygan yaxshi. Yoshlar kattalar bilan salomlashganda qo‘l uzatmasdan «Assalomu alaykum» desa tuzuk bo‘ladi...»¹², ko‘rinib turibdiki, axloqiy tarbiya nutq orqali shakllandi.

Har bir sohaga oid zamonaviy texnologiyalarni takomillashtirish va keyingi avlodning rivojlanishida ta‘lim katta rol o‘ynaydi. Bu o‘z navbatida madaniyatni ta‘lim, tarbiya va tushunish orqali bilimdan bilishga o‘zgarishi, doimiy ravishda nutqiy madaniyat normalarining har bir shaxs va vaziyatda amal qilinishi taqazo etadi.

Pedagogikada ta‘lim-tarbiyaning uzviy bog‘liqligi haqida fikrlar keltirilgan, o‘quvchilarda ta‘lim tizimi yutuqlariga qo‘shimcha tarzdata‘lim orqali ijobiy xarakter xususiyatlarini singdirish esa nutq madaniyatni shakllantirishga borib taqaladi. Ijobiy xarakter, axloqiy tarbiyani singdirish uchun faol ta‘limiy harakatlar, yaxshi odatlar orqali erishish mumkin.

Nutq madaniyatining zamirida millatning xarakteri, ijobiy motivatsiyani yuzaga keltiruvchi axloqiy tarbiya yotadi. Motivatsiyaning natijasi ta‘limni yaxshilash, axloqiy tarbiyani rag‘batlantirish, qo‘llab-quvvatlashdan iborat bo‘ladi.

Davlatning ertasi, kelajagi uning quchog‘ida tarbiyalanayotgan yoshlarga bog‘liq, zero axloqsiz, insofsiz, mas‘uliyatsiz bo‘lib shakllanayotgan yoshlarga yurtimiz kelajagini ishonib bo‘lmaydi. Axloq qoidalariga rioya qilmaslik butun dunyo jamiyating inqilobdir. Albatta bunda aqliy ehtiyojlar va axloqiy tarbiya o‘rtasiga chegara qo‘ya olishni bilish, madaniyatni yuqori darajada namoyon eta olish kerak. Ushbu qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar nutq odobining zaruriyat ekanligini isbotlaydi.

Nutq odobi – nutqiy muloqot qoidalari, tamoyillari va shakllarining yig‘indisi, muomala madaniyati sinonimi, ijtimoiy faoliyat sohalari bilan bog‘liq madaniy me‘yorlar majmuidir. Nutq odobi qator talablarga javob berishi kerak. Ijobiy natijaga yo‘nalganlik, nizo va bahsli holatlarni yechishga intilish, kelishish, bitimga erishishga harakat qilish nutq odobining ijobiy uslubidir. Nutq odobiga rioya qilmaslik salbiy jihat bo‘lib, bunday muloqot nizoga, tarafkashlikka, shaxslararo ziddiyatga olib kelishi mumkin. Ishga aloqador muloqotda obyektiv mezonlar asosida masalani baholash, vaziyatni xolis ekspertiza qilish, xulosani aniq ifodalash, tenglik, murosasozlik tamoyillaridan kelib chiqish, o‘z shaxsiy fikriga qarshi tomonning huquqini tan olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu jarayon xolislik, suhbatdoshiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, murojaat qilishda, mulohaza yuritish va fikrni ifodalashda muloqotning umummadaniy me‘yorlaridan foydalanishni taqozo etadi. Nutq odobida suhbat, muzokara, muloqotning muayyan texnologiyasi (yo‘rig‘i) mavjud. U tanishish, murojaat qilish, salomlashish, xayrlashishning muayyan shakli bilan bog‘liq. Nutq odobining madaniy me‘yorlari minnatdorchilik, tilak bildirish, kechirim so‘rash, iltimos qilish, taklif qilish, maslahat berishning tartiblangan bo‘lishini nazarda tutadi. Ishga aloqador suhbatning mazmuni, aniq amaliy masalalarni muhokama qilishdan tashqari, yupatish, hamdardlik bildirish, shuningdek, mulozamat, qo‘llab-quvvatlash, qo‘shilmaslik usullarini ham odob doirasida ifoda etish va bayon qilish

---

¹²Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021. 5-bet

muhim o‘rin tutadi. Yosh avlodda nutq odobini tarbiyalash bugungi kundagi ma‘naviy-ma‘rifiy, ta‘lim-tarbiya sohasidagi dolzarb vazifalardan biridir. Nutq odobining ayni shu xususiyatlari axloqiy tartib-qoidalarga chambarchas holda bog‘lanadi.

Dunyoda ta‘limning bilim berishdan tashqari, tarbiyalash xususiyati ham mavjudligi, tarbiya orqali ta‘lim, ta‘lim orqali tarbiya berilishi haqidagi qator qarama-qarshi fikrlarni yuzaga keltiradi.

Muloqot har bir kishi uchun bilim olish, ta‘sir qilish va axbarotlar almashinuvivositadir. Muloqot ikki tomonlama amalga oshirilishida axloqiy tarbiya nutqni tartib me‘yorini, vaziyat va holatini nazoratda tutadigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Pedagogik faoliyatni tashkil qilishda ham nutqiy qobiliyat axloqiy tarbiyaning me‘yorini ta‘minlaydi. O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik madaniy qadriyatlardan uzoqlashmagan holatda, milliy o‘ziga xoslik va xarakterga ta‘sir qilish, vaziyatni ijobiy boshqara olish kabi xususiyatlarga asoslangan nutqiy aloqa ham keng va axloqiy normada bo‘lishi mumkin.

Nutq jarayonida (muloqotda) bo‘lishi mumkin bo‘lgan va kichik yosh bolalarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatilgan xatoliklar: gap mazmunini anglamaslik, kattalar o‘rtasidagi suhbatga o‘rinli o‘rinsiz aralashish, gaplarni tuzulish jihatdan noto‘g‘ri tuzgan holatda bayon qilish kabi holatlar va h.k.: kichik yoshli izlanuvchilar tilida nutq ko‘proq namundan keyin ya‘ni kattalar o‘rtasidagi muloqotlar natijasi o‘laroq namoyon bo‘ladi. So‘z va gaplarning faolligi unga namuna bo‘layotgan atrofidagi insonlarniki kabi namoyon bo‘ladi.

Alisher Navoiy “Muhokamatul lug‘atayn” asarida ta‘kidlaganidek nutqiy qobiliyat tug‘ma bo‘ladi:

Saodatbaxsh ruh zuloliga matla’ ham til. Tilga iqtidorlig‘- hakimi xiradmand, so‘zga ixtiyorsiz-layni najand.

Ammo bolalarning nutqni o‘zlashtirish qobiliyati rivojlanish xususiyatiga egadir. Aynan shu davridan to so‘zamol bola bo‘lib etilgunga qadar kuzatish, o‘qish, aks ettirish va rejalashtirish kabi to‘rt bosqichni bosib o‘tadi. Shu orqali so‘zlashning me‘yorlarga asoslanishini, ravon va shoshmasdan fikrini ifodalashni o‘rganib oladi.

Demoqchimizki, xalqimizda “Bug‘doy noning bo‘lmasa ham, bug‘doy so‘zing bo‘lsin”, “Sevdigan ham ti, bezdirgan ham til” degan naql bejizga aytilmagan. Atrofimizda biz bilan hamohang yashayotgan har bir insonning fe‘l atvori turlicha bo‘lishi mumkindir, ammo axloqiy tarbiya, nutqiy madaniyat mintalitetimizdan kelib chiqqan holda inson ko‘rki bo‘lib, insonga bo‘lgan samimiy mehr-muruvvat mezonidir. Bu mezonga izchil amal qilish odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi. Odamlar o‘rtasidagi munosabatni belgilaydigan muomala inson yuragini ko‘zguda aks etgandek namoyon etadi. Kishining so‘zidan, muomalasidan uning qanday odam ekanligini bilib olish qiyin emas. Inson kamolotida, hayot rivojida, ish yuritishda, odamlar sihat-salomatligini muhofaza qilishda muomala asosiy omildir. Zero, yaxshi muomala - baxtu saodatning kalitidir...

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Nilufar, T. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDAN O'QUVCHILAR NUTQINI O'QITISHDA IJODIY YONDOSHISH. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(8), 338-343.
2. Ro'zimboyev Safarboy. «Madaniyat va madaniyatlik». Risola. Urganch-2021. 5-bet
3. O'zbek xalq maqollari (Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. M. Usoqulov, B. Sarimsoqov; Mas'ul muharrir: Sh. Turdimov. — T.: «Sharq», 2005. — 512 b. Sarlavhada: O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti. I. Mirzayev T., tuzuvchi.
4. https://www.naqshband.uz/makolalar/muomala_madaniyati11

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

О.А. Рахманова

преподаватель в «Profi University», магистр

Аннотация. 21-asr idealini ta'lim tizimiga kiritish uning barcha tarkibiy qismlarini, shu jumladan maktabgacha ta'lim tizimini sifatli yangilashga bog'liq. Bu inson hayotining dastlabki yetti yilini qamrab oladigan va uning ahamiyati bilan noyob bo'lgan maktabgacha ta'limning tanikli haqiqati. Aynan shu yillarda bola o'zining shaxsiy rivojlanish asoslarini yaratib, o'zining asosiy aloqa qobiliyatlarini rivojlantira boshlaydi. Insonning kelajagi, xulq-atvori, qobiliyatlari, dunyoqarashi ko'p jihatdan bolalik va qanday ta'lim olganiga bog'liq. Bularning barchasi bolalikning ajralmas ahamiyatini, uning barkamol shaxsni shakllantirishdagi alohida rolini ta'kidlaydi, maktabgacha yoshdagi ta'lim sifatini ta'minlash muammosini keltirib chiqaradi va xalq ta'limi siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi.

Калит so'zlar: ta'lim sifati, samaradorlik, obyektivlik prinsipi, o'zaro tushunish tamoyili, shaxsning uyg'unligi.

Аннотация. Включение идеала 21-веке в системе образования зависит от качественного обновления всех ее компоненты, включая дошкольную Система обучения. Это общеизвестный факт дошкольного образования, которое охватывает первые семь лет жизни человека и уникальны в его важности. Именно в эти годы ребенок начинает развивать свои основные коммуникационные способности, закладывая основы его личное развитие. Будущее человека, его поведение, его способности, мировоззрение во многом зависят в том, каким было детство и какое образование получил. Все это подчеркивает незаменимое значение детства, его особую роль в формировании гармонично развитой личности, ставит проблему обеспечения качества образования в дошкольном возрасте и является приоритетом политики государственного образования.

Ключевые слова: качество образования, эффективность, принцип объективности, принцип взаимопонимания, гармонии личность.

Annotation. The inclusion of the 21st century ideal in the education system depends on the qualitative renewal of all its components, including the preschool education system. This is a well-known fact of preschool education, which covers the first seven years of a person's life and is unique in its importance. It is during these years that the child begins to develop his basic communication skills, laying the foundations for his personal development. A person's future, his behavior, his abilities, and worldview largely depend on what kind of childhood he had and what kind of education he received. All this underlines the irreplaceable importance of childhood, its special role in the formation of a harmoniously developed personality, poses the problem of ensuring the quality of education at preschool age and is a priority of public education policy.

Key words: quality of education, efficiency, principle of objectivity, principle of mutual understanding, harmony of personality.

Только тогда, когда управление, цели, содержание, инструменты и методы в дошкольном учреждении системы образования ориентирована на качество, что заключается в повышении качества и эффективности, будет ли это можно достичь такого уровня образования, который обеспечивает основу для «гармоничной личности».

Выявление основных тенденций в развитии дошкольного образования системы, текущая ситуация в образовании и обществе, определение их влияния на качество образование должно быть его начальным этапом.

Принципы объективности, взаимности понимание и развитие – это методологическая основа управления качеством педагогического процесса в дошкольном учреждении образование. Но в то же время объективные качества, отношения и отношения внешнего мира отражаются в сознание субъекта познания и является предметом его познания, на основе которых сделаны определенные выводы. Эти субъективные ситуации соответствует объективному содержанию контекста хорошей теоретической подготовки педагогического и административного состава дошкольного учреждения, которое управляет качеством учебного процесса. Процесс управления качеством дошкольного образования всегда предполагает, прежде всего, все-таки достаточное количество субъективных факторов связанные с выбором оценки показателей, использование соответствующей критерии оценки, точность интерпретации и данные, полученные в ходе экспертной оценки, и т. д. При этом важно для субъектов стремиться к достижению объективности и точности полученной информации, и ее смысл. Реализация этого принципа в повышении качества и эффективности образовательного процесса в дошкольном образовании требует:

- Разделение важных функций, которые определяют качество образовательного процесс от незначительных факторов, которые возникают вследствие временных факторов и, как результат, выбрав правильное направление влияние руководства;

- Использование инструментов мониторинга и оценки, которые отвечают требованиям информативности, объективность и надежность.

- Солидарность – это метод связь каких-либо конструктивных элементов, основе ее изменчивости и устойчивости, поэтому необходимость проникнуть в суть того или иного объекта требует своего рассмотрения через различные отношения с другими аспектами педагогическая деятельность. Зная средства взаимодействия того или иного объекта, можно прогнозировать их состояние в любой момент.

- Принцип взаимного сотрудничества в повышение качества и эффективности работы образовательного процесса в дошкольном образовании должна включать в себя:

- Определить состояние образовательного процесса, ее результаты и причинно-следственная связь между внешними и внутренними факторами, которые привели к ним и, следовательно, предсказали их будущие изменения; использовать результаты анализа и прогнозирование как основа проектирования качества дошкольного образования;

• Принцип развития. Этот принцип применяется к рассмотрению любого объекта в процесс его возникновения, формирования и трансформации; требует раскрытия своего противоречивого характера, учет количественных и качественных изменений, а также возможность перехода из одного состояния в другой. Этот принцип, применимый к качеству и эффективности образовательного процесса в дошкольном образовании, которая в свою очередь требует:

- Систематический мониторинг качества образования, позволяющее увидеть количественные и качественные изменения в объекте управления, определить характер этих изменений (прогрессивные или регрессивные);

- Определить причины и средства перехода изучаемого объекта от реального качества до потенциального качества;

- Осознание субъективного характера развитие личности и его внимание к активизация человеческого фактора в контексте расширения творческой преобразующей деятельности коллектива, направленная на достижение качественного состояния образовательного процесса. Ряд идей и правил, высказанных психологией и педагогикой, которые имеют фундаментальное методологическое значение в развитии педагогической системы повышения качества и эффективности образовательного процесса в дошкольном образовании.

Теория личности и деятельности что определяет особую роль деятельности в

развитии личности. Наиболее важные вопросы по повышении качества и эффективности образовательного процесса в дошкольном образовании – это:

- Разделение развития ребенка индивидуальность, компетентность, инициативность, добровольность, самостоятельность, креативность, свобода действий и безопасность, самосознание и самооценка как главная цель и результаты деятельности в системах образования выступает в качестве его основных характеристик;

- Обосновать роль лидерства в личное развитие;

- Предметное обогащение активной основы для развития детей дошкольного возраста, что подчеркивает важность создания предметно-развивающая среда как средство поддержки деятельности и полного развитие ребенка;

Принцип ведущей роли обучения с целью умственного развития, направленная на раскрытие потенциала ребенка в образовательном процессе, и теория развивающего обучения состоит именно в этом.

Следует отметить об особой роли самооценки ребенка в этапе дошкольного детства, его реальную значимость как уникальный период формирование первых основ человеческого развитие, его реализация – это необходимость создать условия, отвечающие общим законам физического и умственного развития детей данного возраста требует учета специфики. Все эти условия должны быть направлены на обеспечение полного и комплексного развития ребенка во всех его основных областях, а именно:

физическое, когнитивное, социальное, художественное и эстетическое разработка.

Опираясь на эти знания, следует интегрировать методологию обеспечения качества и эффективность обучения в дошкольном учреждении. Можно прийти к следующему умозаключению - образование как совокупность следующих подходов: кибернетический, системный, системно-генетический, комплексный, синергетический, человек центрированный, программно-целевой, квалиметрический, ситуационный.

Использованная литература

1. Leontiev A.N. Activity Consciousness. Personality - M.: Politizdat, 1975. - 304 p.
2. Makarenko A.S. About education. // Golden fund of pedagogy. - M.: School press, 2003. - 192 p.
3. Davletshin M.G. Psychology of the modern school teacher. - T.: Uzbekistan, 1999. - 29 p.
4. Nishanova. Child psychodiagnostics. TDPU Publishing House. Tashkent - 1998. 5) M. Rasulova, D. Abdullayeva, S. Akhunjanova. Psychological readiness of children for school. - Tashkent. - 2003.

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA KOMPETENTLI YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISH

A.A. Urazimbetova
PhD, Profi University

Аннотация. Ushbu maqola boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarida tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda kompetentli yondashuvni amalga oshirish masalasiga qaratilgan bo‘lib, asosiy kompetensiyalarni aniqlash va tanlash ta‘lim natijalarining asosiy iste‘molchilari bilan belgilanishini va hozirgi vaqtda mazkur jamiyatda qaysi qobiliyatlar va sifatlar qadrlil hisoblanishini talqin qiladi. Ammo kompetentli yondashuv mantiq‘ida jamiyat rivojining har bir yangi bosqichida u yoki bu kompetensiyalarni aktallashtirish to‘g‘risida gap boradi. Ta‘lim muassasasi sharoitlarida taklif etilgan asosiy kompetensiyalar butun hayot tarzi, uning ta‘lim muhiti ruhi, o‘quv dasturlarining mazmuni va o‘qituvchilar tarkibining shaxsiy ta‘siri bilan shakllanadi. Asosiy kompetensiyalar metodologik funksiyani bajaradi.

Калит so‘zlar: tayanch kompetensiyalar, innovatsiya, kompetentli yondashuv, qobiliyatlar, investitsiya, axloqiy talablar.

Аннотация. Эта статья посвящена реализации основанного на компетенциях подхода к формированию базовых компетенций у учащихся начальных классов и объясняет, как выявление и отбор ключевых компетенций определяется основными потребителями результатов обучения. Однако логика компетентного подхода заключается в том, чтобы актуализировать те или иные компетенции на каждом новом этапе развития общества. Основные компетенции, предлагаемые в контексте образовательного учреждения, определяются общим образом жизни, духом учебной среды, содержанием учебной программы и личным влиянием преподавательского состава. Основными компетенциями являются методологические функции. чения и какие навыки и атрибуты ценятся в этом обществе в настоящее время.

Ключевые слова: ключевые компетенции, инновации, компетентностью подход, навыки, инвестиции, этические требования.

Annotation. This article focuses on the implementation of a competence-based approach to the formation of basic competencies in primary school students, and explains how identifying

and selecting key competencies is determined by the main consumers of learning outcomes and what skills and attributes are valued in this society at present. However, the logic of a competent approach is that actualizing these or other competencies at each new stage of society's development. The basic competences offered in the context of an educational institution are shaped by the whole lifestyle, the spirit of the learning environment, the content of the curriculum and the personal impact of the teaching staff. The main competences are the methodological functions.

Keywords: key competencies, innovation, competence approach, skills, investment, ethical requirements.

Bugungi kunda jahonda ta'limni rivojlantirish yo'lida olib borilayotgan barcha ishlar kelajakka qo'yilgan investitsiya deb baholanmoqda. Jamiyatda ijtimoiy-lingvistik strategiyalarning samaradorligini oshirish mexanizmlarini joriy etish barcha insonlar uchun bilim olish, kasb o'rganish, mamlakat rivojiga munosib hissa qo'shish orqali qulay sharoitda yashash imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lga kiritgach, o'rta ta'lim muassasalari, xususan, boshlang'ich ta'lim o'quvchilari ta'limi tuzilmasi va mazmunini tubdan yaxshilash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tayanch kompetensiyalarni shakllantirish masalasi hozirgi uslubiy adabiyotlarda til, lug'at boyligi va nutq madaniyati haqida bilimlarga turlicha yondashuvlar asosida hal qilinadi. Rasmiy hujjatlarda yangi atamadan foydalanish misollari mavjud, masalan, «Umumiy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash strategiyasi»da quyidagilar ifodalangan: «o'quvchilarning intellektual, huquqiy, axborot va boshqa sohalaridagi asosiy kompetensiyalari majmui to'g'risida gap bormoqda. Kompetensiyalarga yo'nalganlik, shuningdek, asosiy mezonlari bilim, ko'nikma, malakalar (BKM) bo'lgan eski ta'lim paradigmasidan ajratishni, bunda BKMLarni ta'lim jarayonining zarur elementlaridan biri sifatida saqlash bilan ta'minlaydi. Bildirilgan fikrlarni taqqoslash va ularni prinsipial holatlar bo'yicha umumlashtirish asosida kompetensiyalar, kompetentlikni aniqlashga va ular o'rtasidagi mazmunli aloqalarni o'rnatishga uch nuqtayi nazarni ajratish mumkin. Birinchi nuqtayi nazar uchun quyidagicha fikr xos: kompetensiya-shaxssiz, u me'yor, talablar, sifatlar to'plami, mutaxassisning o'ziga xos malakaviy tavsifi. Uning vazifasi inson, mutaxassis, o'quvchi ma'lum sharoitlarda va ma'lum joyda nima qilishni bilishi kerakligini aniqlashtirishdan iborat. Unga echiladigan muammolarning yoki bajariladigan ish turlarining murakkabligini ifodalovchi mos darajalar, toifalar tayinlanishi mumkin. Kompetentlik mazkur holatda o'rganilayotgan kompetensiyaga ega bo'lgan insonning mavjud sifati tariqasida u xususiy mahalliy xarakterga ega bo'ladi. Masalan, biror-bir kasbiy faoliyat uchun bir necha kompetensiyalarni egallash to'g'risida gap borsa, unda kompetentlik integrativ sifat kabi xizmat qiladi va kasbiy kompetentlik deb ataladi. Ikkinchi nuqtayi nazar «kompetensiya» tushunchasini kengaytiradi va uning doirasiga insonning o'zlashtirgan funksiyalariga yakuniy talablarni, balki unda shakllanadigan psixik, fiziologik, aksiologik, ijtimoiy, faoliyatli tuzilmalarni ham qamrab oladi. Faqat shundan keyingina kompetensiyalar kompetentlik mavqeyiga ega bo'ladi, chunki ularning obyektimazmuni shaxsiy sifatlarning subyektiv obraziga aylanadi. Ikkinchi nuqtayi nazarning birinchisidan farqi «kompetentlik»

tushunchasini kengroq talqin etishdangina iborat. Uchinchi nuqtayi nazarga ko'ra, kompetensiyalar to'g'risida faqatgina ularni xususiy masalalar va vazifalarni yechishga tayyorlik va qobiliyatlilik bilan bog'liqligi to'g'risida aytish mumkin, kompetentlik esa insonning muayyan sohadagi qator kompetensiyalarni egallaganligi to'g'risida guvohlik beruvchi kompleks tavsif sifatida qaraladi. Xususiy va mahalliy kompetentliklar tushunchasi mazkur holatda ma'nosini yo'qotadi. Keyingi o'rganishlarda ikkinchi nuqtayi nazarga tayanamiz. Unga ko'ra «o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish» so'z birikmasi nafaqat o'rinli, balki maktab ta'limiy faoliyatining mazmunini ham tashkil etadi. Tanlangan nuqtayi nazar taniqli pedagog A.V. Xutorskiyning fikri bilan aloqador bo'lib, u kompetentlikni insonning mos kompetensiyaga egaligi, maktab ta'limining maqsadi esa ierarxik tuzilishga ega bo'lgan kompetensiyalarning shakllanishi va rivojlanishi hisoblaydi. «Kompetensiya» atamasiga aniq ma'noli mazmun berishga ko'pgina urinishlar mavjud. Bu boradagi muvaffaqiyatli va kamroq muvaffaqiyatli fikrlar tahlili bizni bahslarning davom etishi zaruratiga ishonch hosil qilishimizga va o'z variantimizni taklif etishimizga undadi. Kompetensiyani muayyan sinf muhiti obyektlari va jarayonlarida ma'lum mahsulotni olish bilan subyektning xabardorligi, ko'nikmalari, mazmunli yo'nalganlik, moslashuv imkoniyatlari, faoliyat tajribasi va usullarining tizimli majmui sifatida ta'riflaymiz. Kompetensiya umumiy holatda jarayon sifati va uning natijalariga muayyan faoliyatli bosqichning mazmunli qismi doirasidagi ma'lum me'yor, talablar majmui sifatida tushuniladi. U shaxssiz va ko'p omilli. Bir tomondan, u bajarilgan ishning sifati belgilanadigan omillarning muayyan majmuini ifodalaydi, boshqa tomondan esa - har bir omil uchun miqdoriy shkalani belgilashi mumkin. Kompetentlik ma'lum insonning ma'lum kompetensiyani egallashi darajasini ifodalaydi. Kompetentlik ostida mos kompetensiyalarning mavjudligi va faol holatini tushunamiz, ularga ko'ra inson ma'lum muammolarni amaliy hal etadi va buni kelajakda amalga oshira oladi. Kompetensiyalar va kompetentlik ta'limiy ifodalarini ta'riflash bir qancha murakkabroqdir. Ayrim mualliflardan farqli ravishda biz mazkur tavsiflarni faqatgina insonning ta'lim muassasasidagi davriga bog'lamagan bo'lar edik. Uzluksiz ta'lim g'oyasi madaniy me'yor shakliga ega bo'lgan va yangi ta'lim paradigmasining asosini tashkil etgan sharoitlarda, o'quv jarayoni muayyan muassasalar, qat'iy muddatli chegaralar va aniq ajratilgan o'quv davrlari doirasidan tashqariga chiqadi. Ochiq ta'lim modeli umumta'lim o'quv muassasalariga kirib kelmoqda, uning birinchi belgisi mazkur ta'lim bosqichidagi qonuniy eksternat hisoblanadi. Keltirilgan fikrlarning oqibati sifatida ta'limiy kompetensiya yuqorida umumilmiy «kompetensiya» tushunchasiga ayrim umumiy tushunchalarni ochib berishda berilgan ifodasi bilan belgilanadi.

Minimallik talabi ixtiyoriy maktab va ixtiyoriy o'quvchi uchun ta'lim jarayonini amalga oshira olishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, mazkur talab sharoitlar mavjud bo'lgan joyda (qobiliyatli o'quvchilar va mahoratli o'qituvchilar) ixtiyoriy yuqori yutuqlarga yo'lni to'sib qo'ymaydi. V.P.Bespalko shaxsning asosiy xususiyatlariga qisqa (annotatsiyali) ta'rifni va ularni shaxs sifatleri tushunchasi orqali talqinini keltiradi. Shaxsning ijtimoiy xususiyatlari strukturasi insonning dunyoqarashi, axloqi, estetik va mehnat sifatleri kabi sifatlar kiradi.

Aynan shaxsning ijtimoiy xususiyatlari bilan insonning insonlar orasidagi, tabiatdagi eng umumiy xulqi, uning u erdagi sodir bo'layotgan jarayonlarga munosabati va ulardagi ishtiroki darajasi belgilanadi. Shaxsning ekzistensial xususiyatlari bilan insonning hayotga tayyorligi darajasi, uning insonlar jamiyatiga foydasi, rivojlanayotgan ijtimoiy-ishlab chiqarish jarayonlaridagi uning o'rni va qadr-qimmatini darajasi belgilanadi. Bu sifatlar bilan ko'p jihatdan insonning farovonligi va uning hayotdagi muvaffaqiyati bilan belgilanadi. Shaxsning ekzistensial xususiyatlari tuzilishiga uning egallangan faol tajribasi, mahorati, onglilik, shaxs madaniyati, uning kundalik odatlari - ijtimoiy tan olishda insondagi qadrlanadigan va ommaviy taqdirlanadigan kabi sifatleri kiradi. Ijtimoiy hamda ekzistensial xususiyatlar shaxs tomonidan faqatgina tashkil etilgan o'qish va insonlar bilan barcha mumkin bo'lgan aloqalar natijasida egallanadi. Ular sharoitlar va ta'limga ko'ra hayot davomida o'zgarishi mumkin. Bizning taklifimizda, avvalo, aniq va tushunarli metodologik asosni (Olam va inson: alohida va birgalikda) ajratdik va o'zi hamda atrofdagi voqelik bilan uyg'unlikka qobiliyatlilik inson va jamiyatga o'zaro qoniqishni keltiruvchi samarali ijtimoiy mavjudlikning garovi hisoblanadi. Shuning uchun bundan so'ng biz tomonimizdan ishlab chiqilgan asosiy ta'limiy kompetensiyalarga tayanamiz. Asosiy kompetensiyalarni aniqlash va tanlash ta'lim natijalarining asosiy iste'molchilari bilan belgilanadi va hozirgi vaqtda mazkur jamiyatda qaysi qobiliyatlar va sifatlar qadrli hisoblanishiga bog'liq. Ammo kompetentli yondashuv mantiqida jamiyat rivojining har bir yangi bosqichida u yoki bu kompetensiyalarni aktuallashtirish to'g'risida gap boradi. Ta'lim muassasasi sharoitlarida taklif etilgan asosiy kompetensiyalar butun hayot tarzi, uning ta'lim muhiti ruhi, o'quv dasturlarining mazmuni va o'qituvchilar tarkibining shaxsiy ta'siri bilan shakllanadi. Asosiy kompetensiyalar metodologik funksiyani bajaradi. Mazkur fanga oid talablarning keyingi batafsil tushuntirishlari umumfan va fanga oid kompetensiyalarda amalga oshiriladi va ular alohida fanlar yoki fanlararo sikllarning o'quv dasturlarini qurishning ma'lum metodik bazasi bo'lib xizmat qiladi. Biz, ko'pchilik tadqiqotchilar kabi ta'lim muhitini kengroq ma'noda ta'lim tizimlari, ularning elementlari, ta'lim materiali va ta'lim jarayonlari subyektlarining o'zaro aloqasi sohasi sifatida tushunish mumkin deb hisoblaymiz. Tadqiqot ishimizda ta'lim sifatini boshqarishda innovatsion o'zgarishlar muvaffaqiyatli strategiyalarini loyihalash faqatgina muayyan ijtimoiy-madaniy muhit: hudud, shahar, qishloq, tumanning ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlarining batafsil tahlilidan so'ng mumkinligi to'g'risidagi xulosaga keldik.

Ta'lim muhiti xususiyatlari tahlilining zarurati hozirgi vaqtda milliy ta'limiy muhitda ahamiyatli o'zgarishlar sodir bo'lganligi, barqarorlikning ustun xususiyati noaniqlik xususiyatiga almashganligiga asoslanadi. Ta'lim muhitining noaniqligiga boshqa o'zaro bog'liq muhitlardagi rivojlanish omillari ta'sir ko'rsatadi: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ilmiy, madaniy va boshqalar. O'zbekiston ta'lim muhiti noaniqligining ta'sir etuvchi omili ta'lim sifatida va darajasiga o'zgaruvchan ijtimoiy va davlat ehtiyojlari hamda ta'lim tizimini isloh qilish va modernizatsiyalashning uzoq muddatli jarayoni hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, asosiy kompetensiyalarning ko'rib chiqilgan oltita majmui bir jihati bilan bir-birini

eslatadi, boshqasi bilan esa ular farqlanadi. Pedagogika sohasidagi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan taklif etilgan asosiy kompetensiyalar majmui tahlili, maktab ta'limiga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy talablar mazmunida boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy kompetensiyalari mualliflik to'plamini ishlab chiqishga undadi. Asosiy kompetensiyalarni tanlashning nazariy asosi bo'lib, pedagog olimlar va psixolog olimlarning inson tabiati, uning subyekтли vazifasi va mohiyatli xususiyatlari masalalaridagi tadqiqotlari, shuningdek, ta'limda kompetentli yondashuvning konseptual qoidalari xizmat qildi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. - М. : ТЦ Сфера, 2005. -160 с
2. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси. Пед.ф.н.диссертация. -Т.:2000. 128 б.
3. Беспалько, В. П. Образование и обучение с участием компьютеров. / В. П. Беспалько. - М. : изд-во Москов. псих.-социал. института; - Воронеж : изд-во НПО «МОДЭК», 2002. - 352 с

BUGUNGI KUNDA BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT SAMARADORLIGINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI

D.A. O'rozboyeva

“Profi University”, o'qituvchi

Annotatsiya. O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta'lim tizimini to'liq axborotlashtirishni, an'anaviy o'qitish mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'quv fanlarini integratsiyalash, o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim muassasasida yagona axborot ta'lim muhitini shakllantirish, axborotlar bazasini yaratish va undan samarali foydalanish, o'quv-me'yoriy hujjatlarni fanlar integratsiyasi asosida takomillashtirish zaruriyatini tug'diradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'quv fanlarini integratsiyalash, axborotlar bazasi, o'quv-me'yoriy hujjatlar, ta'lim tizimi.

Аннотация. Реформы в сфере начального образования в Узбекистане включают полную информатизацию системы образования, пересмотр традиционного содержания обучения, интеграцию учебных предметов, эффективное использование инновационных педагогических технологий в обучении требует организации по принципу использования. Это, в свою очередь, порождает необходимость создания единой информационной образовательной среды в образовательном учреждении, создания информационной базы и ее эффективного использования, совершенствования учебной и нормативной документации на основе интеграции предметов.

Ключевые слова: начальное образование, интеграция учебных предметов, информационная база, образовательные и нормативные документы, система образования.

Abstract. Reforms in the field of primary education in Uzbekistan include complete informatization of the education system, revision of the traditional content of education, integration of academic subjects, effective use of innovative pedagogical technologies in teaching requires organization according to the principle of use. This, in turn, gives rise to the need to create a unified information educational environment in an educational institution, create

an information base and its effective use, improve educational and regulatory documentation based on the integration of subjects.

Key words: primary education, integration of academic subjects, information base, educational and regulatory documents, educational system.

Har qanday jamiyatda ham buyuk davlatning barpo etilishi, yoshlarning ma'naviy tafakkuri, dunyorashining qanday bo'lishiga va qanday tarbiya olishiga bog'liq. Taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy "Ilm inson uchun – g'oyat oliy va muqaddas bir fazilat. Zero, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatlarimizni oyna kabi ko'rsatur" deb yozgan edi. Shunday ekan, boshlang'ich ta'lim o'quvchisini zamon talablari asosida tarbiyalash umumdavlat ahamiyatiga molik masala hisoblanib, har qanday jamiyatni, oilani va ta'lim maskanidagi o'qituvchi va murabbiylar oldiga qo'yilgan muhim talab hisoblanadi hamda ota-ona oldidagi tarbiya mas'uliyatini oshiradi. Istiqlol mafkurasining negizida yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, yoshlarni milliy g'urur, milliy iftixor, milliy ong va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishni taqozo etadi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim o'quvchisini tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligida mavjud holatni tahlil qilishda muhimdir. Boshlang'ich ta'limda oila va maktab hamkorligini ta'minlashga oid adabiyotlarni o'zlashtirish va amaliyotga joriy qilish orqali boshlang'ich ta'lim o'quvchisini zamonga hamnafas etib tarbiyalash, oila va maktab hamkorligini rivojlantirishga doir ma'rifiy bilim ko'nikma va malakalarni to'ldirib borish mumkin. Dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining emotsional barqarorligini ta'minlash maqsadida ma'naviy-ma'rifiy sohalarga doir kompetentlikni rivojlantirish ham muhimdir.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchisi madaniy qadriyatlar asosida muloqot madaniyatini shakllantirishi, oila va maktabda odob-axloq me'yorlariga rioya qilishni o'rganishi kerak. Buning uchun, avvalo, mahalla va maktablarda tashkil etilgan kutubxonalarda farzand tarbiyasi, ota-onalarning huquq va burchlari, ma'naviy tafakkurni tarbiyalovchi, inson ma'naviyatini shakllantirish kabi masalalar to'g'risida so'z yurituvchi adabiyotlar miqdorini ko'paytirish kerak. Ota-onalarning aksariyati farzand tarbiyasiga oid bilimlarga nisbatan befarq ekanligi esa asosiy muammodir. Zamonaviy boshlang'ich ta'limda ota-onalar rolini oshirish maqsadida tajriba-sinov olib borish uchun belgilangan maydonda ota-onalarga axloqlilik, oila mustahkamligi, ota-ona birligi va namunasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchalarining mazmuni va mohiyatiga kengroq e'tibor berish lozim.

Darhaqiqat, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, «Yoshlarimiz haqli ravishda yurtimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur azta'lim-tarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur. Ayni shu maqsadda davlatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta'lim tizimining, professoro'qituvchilarning eng muhim vazifasi-yosh avlodga puxta ta'lim berish, ularni jismoniy va ma'naviy yetuk insonlar etib

tarbiyalashdan iboratdir. Farzandlarimiz uchun zamonaviy ish joylari yaratish, ularning hayotda munosib o‘rin egallashini ta‘minlashga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga ko‘tarishni davrning o‘zi taqozo etmoqda». Bu zarurat bugungi raqamli dunyo sharoitida ayniqsa, juda ahamiyatlidir.

Qolaversa, 2020-yil 25-yanvardagi mamlakatimiz parlamentiga murojaatnomasida raqamli iqtisodiyot ko‘p qirrali faoliyat bo‘lib, unda ilm, ma‘rifat, raqamli axborot ishlab chiqarishning asosiy omili sifatida qo‘llanilishi, zaruriy faoliyat maydoni tariqasida zamonaviy axborot tarmog‘i iqtisodiyot strukturasi optimallashtirish va unumdorlikni oshirishning yetakchi omili tariqasida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish lozimligining nazarda tutilganligi yuqorgi fikrimiz dalilidir.

Xususan, raqamli iqtisodiyotning xarakterli belgilari shundan iboratki, bu iqtisodiyotda asosiy resurs bo‘lib an‘anaviy resurslar(kapital, mehnat, er va boshq) emas, balki, ilm-ma‘rifat bilan sug‘orilgan, ilm sig‘imi yuqori bo‘lgan axborot oqimlari va ularning innovatsiyalardagi ko‘rinishi barqaror iqtisodiy o‘sinh omiliga aylanadi.

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, ta‘lim tizimidagi asosli, dolzarb muammolar o‘rganilishi va ularni hal etish istiqbollari ishlab chiqilishi har kungidan-da bugun o‘ta ahamiyatlidir, aynan bu jarayonni boshlang‘ich ta‘lim fanlari va ularning o‘zaro aloqadorligini ta‘minlash, bunda e‘tibor berish lozim bo‘lgan jihatlar misolida ko‘rib o‘tishni tavsiya etamiz: Boshlang‘ich ta‘lim uchun zarur va ustuvor yo‘nalishlaridan biri ta‘lim mazmunining yangilanishi, darsni innovatsion tajriba va g‘oyalarga tayanib, zamonaviylashtirilgan, takomillashtirilgan hamda ilmiy - innovatsion texnologiyalar asosida o‘tish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Chunki, dars ta‘lim - tarbiya berishning asosiy o‘zagidir. O‘quvchining o‘quv fanlarini chuqur o‘rganib borishi davomida uning bilimi mustahkamlanadi, savodxonligi oshib boradi. Fanlar bo‘yicha beriladigan ta‘lim-tarbiya hayot qonuniyatlari, tabiat dialektikasi, davr talabi asosida o‘quvchilarga yetkazilsa, har bir o‘qituvchi o‘z vazifasini sidqidildan bajargan bo‘ladi.

Dars ta‘limning asosiy shakli ekan, o‘qituvchi shu jarayon o‘z shogirdlarining ongli va faol bo‘lishi, jamiyatning vatanparvar, adolatparvar, mehnatsevar va fidoyi kishilar bo‘lib ulg‘ayishlari uchun mustahkam zamin tayyorlashi lozim. Bu jarayon o‘quv-tarbiyaviy ishlarning samaradorligini ta‘minlash uchun, innovatsion pedagogik texnologiyalar vositasida quyidagilarni amalda qo‘llashni taqazo etadi.

Ta‘lim tizimidagi dolzarb muammolardan biri o‘quv fanlarini integratsiyalash va tabaqalashtirish sanaladi. Integratsiyalash fanlar o‘rtasida tarkibiy bog‘lanishni mustahkamlash, ularni umumlashtirish, o‘quvchi-yoshlarning tabiat va jamiyat to‘g‘risidagi yaxlit tasavvurlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi. Integratsiyalash muammosini hal etish ta‘lim muassasalari o‘quv jarayonida zamonaviy axborot va innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bilan bevosita bog‘liq. Mazkur jarayonni to‘g‘ri tashkil etish o‘qitish samaradorligini oshiribgina qolmasdan, o‘qitishning loyihaviy yaratuvchanlik modeli asosini ta‘minlaydi. Axborotlar ko‘lamining kun sayin

yuksalishi, talabalarga beriladigan bilimlar hajmining ko'payishiga, mutaxassisliklar bo'yicha o'qitiladigan fanlar miqdorining oshishiga sabab bo'lmoqda. «Yoshlarimizga biz sharoit yaratmasak boshqalar sharoit yaratadi, biz ta'lim bermasak, boshqalar ta'lim beradi».

Xulosa qilib aytganda, hozirgi raqamli dunyo sharoiti umumta'lim maktablarida boshlang'ich ta'lim fanlarini o'zaro aloqadorlik orqali o'qitishda, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini fanlararo shakllantirish bo'yicha ishlab chiqilgan ilmiy tadqiqot natijalaridan samarali foydalanishni taqazo etmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. «Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir». Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. 2018-yil 7-dekabr. -16b.

2. MARDONOV, Sh., & JABBOROVA, O. Boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning yangi yo'nalishlari. *EKONOMIKA*, 597-600.

3. Jabborova, O. M. (2021). Scientific research laboratory» future teacher» and its activities. *Ekonomika i sotsium*, (8), 363-366.

4. Jabborova, O. M., & Tashpulatova, D. (2021). Skills requirements for primary school teachers. *Ekonomika i sotsium*, (5-2), 953-956.

5. Jabborova, O. M. (2021). Cluster method of teaching compulsory and electoral subjects in higher primary education. *Ekonomika i sotsium*, (8), 359-362.

6. Samdu.uz news sayti

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHISINING KASBIY KOMPETENSIYASI

G.Xamidova, M.Begimova

Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrası
katta o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Maqolada tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas'uliyatli vazifasini bajarishda siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashi, ta'lim-tarbiya vazifalariga ijodiy yondashishi, o'z mahoratini doimo takomillashtirib borishi va ishdagi o'rtoqlarining o'sishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, bilim, ko'nikma, malaka, kasbiy, shaxsiy.

O'zbekiston Respublikasining ravnaqi bugungi yosh, yangi avlodning har tomonlama to'laqonli, barkamol shaxs sifatida shakllanishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Chunki davlat mustaqil fikrlaydigan, ruhi komil, dili pok insonlar tomonidan quriladi va mustahkamlanadi. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun talablari asosida maktabgacha yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni sog'lom har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash va maktab ta'limiga tayyorlashdan iboratdir.

Demak, hozirgi zamon tarbiyachisi o'z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik hamda turli fan yo'nalishlari bo'yicha maxsus

bilimlarga ega bo'lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarni egallagan, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdir.

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga, ta'lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o'z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o'rtoqlarini o'sishiga yordam beradi.

Zero, tarbiyachi avvalo, bilimli bo'lishi, o'zi yashab turgan ulkan hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi kerak.

Boshlang'ich muhim kompetentiyalar bolaning faoliyat va ahloq sub'yekti sifatida yaxlit rivojlanishini faol ish jarayonida yuz beradi. Faollik bolaga xos hususiyatdir. Tarbiya jarayonida shakllanadi. Ulardan asosiylari munosabatda bo'lish faoliyati, bilish buyumlar bilan bo'ladigan o'yin, oddiy mehnat va o'quv faoliyatlaridir.

Ta'limga kompetensiyaviy yondashuv eskirib qolgan bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtirish konsepsiyasiga qarshi o'laroq kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradi turli ko'rinishdagi malakalarni tarbiyalanuvchilar tomonidan egallashni nazarda tutadi.

Malumki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari uzluksiz ta'limning birlamcha va eng asosiy bo'g'inidir. Ta'lim tizimining boshlang'ich halqasi hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasida ham boshqaruv faoliyatini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi farmoni qabul qilindi. Farmondan ko'zlangan maqsad uzliksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish moddiy texnika bazasini mustahkamlash ularni malakali ta'lim kadrlari bilan ta'minlash. Maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashdir.

Kasbiy kompetentlik– mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Tarbiyachining kasbiy kompetentlikka ega bo'lishida o'zini tahlil qila olishi ham ahamiyatli sanaladi. O'zini o'zi tahlil qilish tarbiyachi tomonidan kasbiy faoliyatda tashkil etayotgan o'z amaliy harakatlari mohiyatining o'rganilishidir. O'zini o'zi tahlil qilish orqali tarbiyachi o'zini o'zi ob'ektiv baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Zero, tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishida ularning o'z-o'zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir. O'zini o'zi

baholash (O‘O‘B) – shaxsning o‘z-o‘zini tahlil qilishi orqali o‘ziga baho berishi. O‘zini o‘zi baholash sub'ekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob- kitob qilish, o‘ziga ob'ektiv baho berish, o‘zidan qoniqishni ta'minlaydi. O‘z-o‘zini baholash shaxsning qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin shaxsni bunga bevosita tayyorlash mumkin. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi tarbiyachining ham o‘zini o‘zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, tarbiyachining ijtimoiy-siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o‘z mas’uliyatini anglashga, ta’lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarini o‘sishiga yordam beradi. Bugungi kun talabi tarbiyachi kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallashi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay bilishi, bir so‘z bilan aytganda kasbiy kompetentlikka ega bo‘ilshi talab etmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T. 1997 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi. PF-5198-sonli Farmoni.
3. “Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablari”. – T.: 2017.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOSLIGI

G.Xamidova, M.Begimova

Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası
katta o‘qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Atrof-muhitni muhofaza qilish respublikamizda dolzarb mummolardan biriga aylangan. Maqolada bu muammo hukumatimizning siyosati bilan bog‘liq bo‘lganligi tufayli O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Ona va bola» Davlat dasturi asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik ong, ekologik faoliyat, ekologik mas’uliyat, ekologik e’tiqod, ekologik ma’rifat, ekologik madaniyat.

Mustaqil O‘zbekistonning kelajagi ko‘p jihatdan yosh avlodni yetuk, har tomonlama barkamol etib tarbiyalashga bog‘liq. Kelajagimiz yoshlar qo‘lida ekan, bolalarni maktabgacha yoshdanoq tabiatni asrab avaylashga oid ekologik bilimlar bilan qurollantirish va tabiat bilan yaqindan tanishtirib borish, ularga ekologik tarbiya berish, shu orqali bolalarning borliq to‘g‘risidagi tasavvurlarini boyitish, dunyoqarashini o‘stirish, hayotiy tajribalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini, ma’naviy hissiyotlarini taraqqiy toptirish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonining tarbiyaviy tomonlariga, ayniqsa, vatanparvarlik,

insonparvarlik, axloqiy, huquqiy, estetik, mehnat hamda ekologik madaniyat tarbiyasiga ham e'tibor kuchaydi.

Bugungi kunda insoniyatni xavf ostida qoldirayotgan hodislardan biri ekologik vaziyat hisoblanadi. Jamiyatning atrof-muhit bilan o'zaro buzilgan aloqasi keng jamoatchilik o'ratsida katta tashvish uyg'otmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar", 55-moddasida esa "Yer osti boyliklari, suv, o'simlik, va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralari umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir" deyilgan.

Ekologiya tushunchasini fanga birinchi bo'lib, 1866 yilda nemis biolog E. Gekkel tomonidan kiritilgan. «Ekologiya» yunoncha so'z bo'lib uning ma'nosi tirik organizmlarning yashash sharoiti yoki tashqi muhit bilan o'zaro munosabatini bildiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish Respublikamizda dolzarb muammolardan biriga aylandi. Bu muammo hukumatimizning siyosati bilan bog'liq bo'lganligi tufayli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Ona va bola» Davlat dasturida puxta ishlab chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining har bir asarlarida, ma'ruzalarida bu muammo alohida tilga olinadi. Jumladan, uning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» asarida shunday deyiladi: «Asrlar tutash kelgan pallada butun insoniy, mamlakatimiz aholisi juda katta ekologik xavfga duch kelib qoldi. Buni sezmaslik, qo'l qovushtirib o'tirish, o'z-o'zini o'limga mahkum etish bilan barobardir». So'nggi yillarda atrof-muhitni, tabiatni, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish haqida qator qonunlar hamda ko'plab me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Bu qonunlarda Respublikamizning hozirgi ekologik-iqtisodiy siyosati umuminsoniy ekosistemani muhofazasini ta'minlashga, inson hayoti mohiyatining barcha qirralarini kafolatlashga qaratilgan Keyingi davrda pedagogika nazariyasi va amaliyotiga "ekologik ta'lim", "ekologik tarbiya", "ekologik ong", "ekologik faoliyat", "ekologik mas'uliyat", "ekologik e'tiqod", "ekologik ma'rifat", "ekologik madaniyat" va boshqa bir qator atamalar va ular bilan bog'liq tushunchalar kirib keldi.

Mustaqillik O'zbekistonimizning ravnaqi bugungi yosh, yangi avlodning har tomonlama to'laqonli, barkamol shaxs sifatida shakllanishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Chunki davlat mustaqil fikrlaydigan, ruhi komil, dili pok insonlar tomonidan quriladi va mustahkamlanadi. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni Vatanga, tabiatga bo'lgan munosabatini ijobiy uyg'otish tarbiyachilarning asosiy vazifalaridan biridir. Bu masalalarni amalga oshirishda, mashg'ulotlarda amalga oshirish joizdir.

Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi kerak. Uning pedagogik hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtayi nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirishni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.:Tafakkur bo'stoni, 2013.
2. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T. : TDPU 2013.
3. Sh.T. Xasanova. Tasviriy faoliyatga o'rgatish nazariyasiva metodikasi. T.TDPU 2019.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMNING IZCHILLIGI HAMDA UZLUKSIZLIGI

G.Xamidova, M.Begimova

Jizzax davlat pedagogika universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası
katta o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Maktabgacha ta'lim va maktablar ishida to'liq uzluksizligini ta'minlaydigan ta'lim muassasalari faoliyatining asosiy yo'nalishi bolalar bilan ishlashdir. Ushbu yo'nalishni amalga oshirishda o'qituvchilar o'zlariga bolalarning maktab, maktab hayoti, o'qituvchilik faoliyati to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish xususiyatlari kabi vazifalarni qo'yдилar, ularning o'ziga xosligi maktabgacha ta'limda darslarni o'tkazish xususiyatlarini yoritadi. Maqolada shu masalalar haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, uzluksiz ta'lim maktab, bolalik, o'qituvchi, muassasa

Jamiyatimizning taraqqiy etishi, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish, jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan huquqiy demokratik davlat qurishni yetuk va malakali yoshlarsiz hal etib bo'lmaydi. Shu bois respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va vazifasi inson va uning har tomonlama o'sib ulg'ayishi, kamol topishi, farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini, ularning ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirishga qaratiladi.

Uzluksiz ta'lim o'zaro mantiqiy izchillik asosida bo'g'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi yaxlit tizim sifatida rivojlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentabrdagi 3261-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari tog'risida"gi qaroriga muvofiq ta'lim tizimiga katta e'tibor berilmoqda.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu Qonun, shuningdek, "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilandi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. Birinchi sinf o'quvchilarini yangi o'quv sharoitlariga moslashtirish muammosi ayniqsa dolzarbdir. Uning tadqiqotida bolalar psixologlari, o'qituvchilari, shifokorlar va olimlarga katta e'tibor beriladi. Ushbu masalani atroflicha o'rganib chiqib, mutaxassislar birinchi sinf o'quvchisining jamiyatdagi moslashuviga ta'sir etuvchi omillardan biri bu maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab ishining uzluksizligi degan xulosaga kelishdi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri fundamental ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun qulay davrdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati – bu o'yin faoliyatidir. Asosiy aqliy jarayonlarning rivojlanishi – xotira, e'tibor, fikrlash, tasavvur ham maktabgacha yosh davrda faol rivojlanadi. Maktabgacha ta'lim va maktab ishining uzluksizligi ta'limning yagona

tizimida tashkil etishning asosiy maqsadi ta'lim va tarbiya masalalariga katta e'ribor beriladi.

Maktabgacha ta'lim va maktablar ishida to'liq uzluksizligini ta'minlaydigan ta'lim muassasalari faoliyatining asosiy yo'nalishi bolalar bilan ishlashdir. Ushbu yo'nalishni amalga oshirishda o'qituvchilar o'zlariga bolalarning maktab, maktab hayoti, o'qituvchilik faoliyati to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish xususiyatlari kabi vazifalarni qo'ydilar, ularning o'ziga xosligi maktabgacha ta'limda darslarni o'tkazish xususiyatlaridan bir oz farq qiladi. "Maktab" deb nomlangan ta'limning keyingi bosqichiga o'tish jarayonida bola o'zini mutlaqo yangi muhitda ekanligini his qilmasligi kerak, lekin "Maktabgacha ta'lim – boshlang'ich maktab" yagona tizimida qolishni davom etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari, o'z navbatida, kelajakdagi birinchi sinf maktabining ishini takomillashtirib, bitiruvchilarni yangi ta'lim darajasiga o'tish bosqichida kuzatib boradilar.

V.A. Suxomlinskiy "Haqiqiy uzluksizlikka bo'lgan ehtiyoj uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lib kelgan va hozirgi bosqichda dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, o'qitish shakllari usullarining o'zgaruvchanligi, maktabgacha ta'lim va maktablarga o'zgaruvchan dasturlar va texnologiyalarni joriy etilishi bilan ketma-ket munosabatlarning mos kelmasligi qayd etilmoqda. Shu sababli bugungi kunda bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim va maktab o'rtasidagi uzviylikni shakllantirish yangi yondashuvni talab etadi" deb ta'kidlaydi. D.B. Elkoninning ta'rifiga ko'ra, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshi inson rivojlanishining bir davri bo'lib, "bolalik" deb nomlanadi. Ammo maktabgacha yoshdan maktabgacha bolalikka o'tish davri eng qiyin va himoyasiz hisoblanadi va hozirda ta'lim muhitining yaxlitligini saqlash zaruriyati Rossiyada ta'limni rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi bejiz emas. Bunga erishishning muhim sharti ta'limning har bir bosqichida ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlarining izchilligi, uzluksizligi tushuniladigan ta'limning uzluksizligini ta'minlashdir.

Tayyorgarlik guruhida ba'zi darslarni boshlang'ich sinf o'qituvchilari olib borishadi, bo'lajak birinchi sinf o'quvchilarining individual xususiyatlari bilan tanishadilar. Katta yoshdagi o'quvchilar kichkintoylar hayotida faol ishtirok etadilar, tadbirlar rejalashtiradilar va o'tkazadilar. Bunday tayyorgarlik ishlari birinchi sinfga o'tish bola uchun o'g'riqsiz bo'ladi, maktabning noto'g'ri ishlashi muammosining oldini olishga yordam beradi. Shunday qilib biz davomiylik turli xil ta'lim darajalarida bolaning shaxsini tayyorlash va rivojlantirish natijalari o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash degan xulosaga kelish mumkin.

Bolani tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab faoliyat bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tizimli tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

Zero, tarbiyachi yosh avlod qalbi kamolotining me'mori, yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yosh avlodni g'oyaviy-siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rgatadi, bolalarni bolalik chog'idan mehnat faoliyatiga tayyorlab, uning sirlarini

puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy–iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19 mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7 avgustda ma’qullangan. Toshkent sh., 2020-yil 23 sentabr, O‘RQ-637-son / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 22 oktabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2019 yil 14 dekabrda ma’qullangan. Toshkent. sh., 2019 yil 16 dekabr, O‘RQ-595-son / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son.

3. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda “2017-2021 yillarda Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

4. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2017-yil 9 sentyabrda PQ-3261-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

5. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrda PF-5198-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

BOLALARGA ASOSIY ILMIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA BOSHLANG‘ICH MAKTAB OMILI

Celal Alĝan

Nizomiy nomidagi TDPU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola asosiy ta’lim muassasalari bo‘lgan boshlang‘ich maktablar o‘quvchilarga beradigan asosiy ilmiy fikrlash qobiliyatlariga qaratilgan. O‘quvchilarning ilmiy qobiliyatlarini ochish va rivojlantirishda boshlang‘ich maktab muhim o‘rin tutadi. Bolalarda olingan bilimlarni ilmiy tafakkurga aylantirish va ularni izlanish xarakteriga aylantirish, ularga ilmiy asoslash, xulosalar chiqarish kabi asosiy ilmiy ko‘nikmalarni egallash boshlang‘ich maktabni ilmiy faoliyatning muhim omiliga aylantiradi.

Tayanch so‘zlar: boshlang‘ich maktab, iste’dod, tadqiqot, fan, intellektual fikr.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется основным навыкам научного мышления, которые прививают учащимся начальные школы, являющиеся базовыми образовательными учреждениями. Начальная школа занимает важное место в раскрытии и развитии научных способностей учащихся. Преобразование полученных детьми знаний в научное мышление и превращение их в персонажей-исследователей, а также предоставление им основных научных навыков, таких как научное рассуждение и умение делать выводы, делают начальную школу важным фактором научной деятельности.

Ключевые слова: начальная школа, талант, исследования, наука, интеллектуальная идея.

Abstract. This article focuses on the basic scientific thinking skills that primary schools, which are basic educational institutions, impart to students. Primary schools have an important place in discovering and developing the scientific abilities of students. Transforming the knowledge gained into children into scientific thinking and transforming them into investigative characters, and providing them with basic scientific skills such as scientific reasoning and drawing conclusions make primary schools an important factor in scientific activities.

Key words: Primary school, talent, research, science, intellectual idea

Har bir sohada bosh aylantiruvchi sur'atlar bilan rivojlanayotgan dunyomizda ta'lim va tarbiyaning samarasi birinchi o'rinda turadi. Axborotdan amaliy hayotda unumli foydalanish shaxs va jamiyatlarning turmush tarzida katta ijobiy va salbiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Shaxsni bilim bilan ta'minlashning eng muhim omili maktabdir. Oiladan keyin boshlang'ich bilim va ko'nikmalar shakllanadigan maskan bo'lgan boshlang'ich maktab bolalarning o'quv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishining asosini tashkil etuvchi muhim davrdir. Boshlang'ich maktablar asosiy ta'lim va tarbiya muassasalari bo'lib, ularda bolalarda fanga qiziqish va ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu muassasalarda egallangan malakalar bolalarning kelajakdagi hayotiga doimiy ta'sir ko'rsatadigan xulq-atvorga aylanib, ularning ta'lim hayotida ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish va bu sohadagi muvaffaqiyatlarga asos bo'ladi.

Sifatli ta'lim ko'p qirrali fazilatlarga ega bo'lgan maktabda amalga oshiriladi [1]. Ta'limni samarali olib borishning eng muhim omili o'qituvchilardir. Yuqori kasbiy bilim va tajribaga ega, boy umumiy madaniyatga ega, umuminsoniy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirgan, yangiliklarga ochiq, o'z kasbini sevuvchi va doimo yangilanib turadigan, maktabda ham, maktabdan tashqarida ham ta'lim-tarbiya faoliyatida faol ishtirok etuvchi o'qituvchilar ta'limning markazida turadi. O'qituvchilar ana shunday xususiyatlari bilan bolalarda ilmiy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadilar va ular uchun namuna bo'lishadi.

Talabalar, odatda, maktabda olgan asosiy darslar yordamida o'zlarining yaqin atrofdagi mavjudotlar va hodisalardan xabardor bo'ladilar. Ular kuzatish orqali mavjudotlarning holatlari va harakatlarini tushunishga harakat qiladilar. Ular o'simliklarning o'sishi, mavsumiy o'zgarishlar, odam va hayvonlarning xatti-harakatlari kabi hodisalarni kuzatish orqali ilmiy fikrlash jarayonining aqliy qadamlarini qo'yadi. Ular o'zlarini qiziqtirgan mavzular bo'yicha savollar berishni va oddiy masalalarni yechishni o'rganadilar. Tabiatshunoslik va matematika darslarida oddiy tajribalar o'tkazish orqali sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, gipotezalarni ishlab chiqish va ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun savollar beradilar.[2] Ular mavzular bo'yicha ma'lumot to'playdi va ularni sinflarda yoki do'stlar guruhlarida taqdim etish orqali tahlil qilish va sintez qilish ko'nikmalarini oshiradi. O'rgangan ma'lumotlarini oddiy grafik tasvirlar orqali konkretlashtirib ko'rish, bir-biri bilan solishtirish va taqdimot tarzida yetkazishni o'rganadilar. Ular bilim va ko'nikmalarni egallash jarayonida noto'g'ri natijalar bo'lishi mumkinligini va o'rganish xatolarni tuzatish orqali sodir bo'lishini tushunadilar.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar kompyuter va boshqa texnologik qurilmalarning o'qishga qo'shgan hissasini tushunishi, shuningdek, turli texnik imkoniyatlar ularning bilim, ko'nikma va boshqa ko'nikmalarini oshirishi mumkinligini tushunishi mumkin. Ular texnologiyaning yangi ma'lumotlarni o'rganishga qo'shgan hissasidan foydalanib, o'zlarining intellektual ta'lim ko'nikmalarini oshiradilar.

O'quvchilarning sinfdan tashqari mashg'ulotlar doirasida tabiatga sayohatlari bolalarga tabiatni o'rganishga va uni muhofaza qilish zarurligini tushunishga yordam beradi. Tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ekologik

muammolar haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Atrofda kuzatgan narsalaridan ijobiy va salbiy xulosalar chiqarishi, ekologik muammolarni hal qilish haqida tasavvurga ega bo'lishi mumkin.

Talabalar turli nuqtai nazarlarni baholashlari, ma'lumotlarga savol berishlari va mantiqiy xulosalarga kelishlarini ta'minlash muhimdir. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ba'zi strategiyalardan foydalaniladi. Ilmiy fanlarda muhim o'rin tutgan savol-javob texnikasi o'quvchilarda turli fanlarga qiziqish uyg'otib, fikrlashga, izlanishga undaydi. Boshlang'ich maktab bosqichida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning o'quv muvaffaqiyatlarini oshiradi, balki butun hayoti davomida ongli va oqilona qarorlar qabul qilishga yordam beradi [3]. Shuning uchun o'qituvchilar uchun tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan strategiyalarni ta'kidlash muhimdir.

Darslarga kiritilgan turli mavzular boshlang'ich sinf o'quvchilariga turli nuqtai nazarlarni baholash imkoniyatini beradi. O'tgan yilda o'rganilgan ma'lumotlarni keyingi yillarda batafsilroq ko'rish ushbu ma'lumotlarning keyingi bosqichi haqida bashorat qilish imkonini beradi. Bu talabalarga ma'lumotni taqqoslash va baholash amaliyotini berish orqali ilmiy fikrlashni rag'batlantirishi mumkin.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlash va fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi boshqotirma, shaxmat va boshqa mantiqiy o'yinlar kabi mashg'ulotlar bilan ta'minlash ularning analitik fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi. Talabalarga berilgan topshiriqlar turli manbalardan ma'lumot to'plash va bu ma'lumotlarni shubha ostiga qo'yish imkoniyatini beradi. Ular sinfdagi topshiriqlarni baholash orqali natijalar bo'yicha turli xil xulosalar bo'lishi mumkinligini bilib oladilar.

Bolalarning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchilar o'quvchilarga ishonchli manbalarni aniqlash va ma'lumotni tekshirish ko'nikmalarini beradi [4]. Lug'atdan foydalanish, imlo qo'llanmasidan foydalanish, atlas va xaritalardan foydalanish kabi manbalar ilmiy bilimlar manbasini bilish haqida tushuncha beradi.

Talabalarda real va xayoliy mavjudotlar bilan bog'liq masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirish, boshqalarning fikrini tinglash va o'z fikrlarini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etish ko'nikmalari shakllanadi. Bu talabalarga ilmiy tadqiqotlarda fikrning to'g'riligini tasdiqlovchi dalillar yaratish qobiliyatini beradi.

She'r, maqol, ko'rgazmali o'qish, ertak va hikoyalar kabi turli matn turlariga oid mashg'ulotlarda o'quvchilar matnni tushunish, xulosa chiqarish va chiqarilgan xulosalarga savol berishni o'rganadilar. Shunday qilib, talabalar ilmiy tadqiqot natijalarini yaratish va sharhlash bo'yicha ma'lumotga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich maktab bosqichidagi ilmiy ixtirolar o'quvchilarda ijodkorlikni rag'batlantirish, qiziqishini uyg'otish, ilmiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va ilmiy savodxon shaxs bo'lib etishishda muhim imkoniyat yaratadi.[5] O'quvchilarning suvning bug'lanishi, o'simliklarning o'sish jarayoni yoki oddiy namunaviy asboblarni yasash kabi mavzularda tajriba va kuzatishlari ularning

ixtirochilik mahoratini oshiradi. Bunday loyihalar o'quvchilarning ilmiy qiziqishlarini uyg'otish, ilmiy fikrlash qobiliyatini oshirishda samarali bo'lmoqda.

Xulosa. Boshlang'ich maktabning fanga qo'shgan hissasi bolalarning ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, fanga qiziqishini oshirishga va fan haqidagi asosiy tushunchalarni o'rganishga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar asosiy ilmiy fikrlash ko'nikmalarini egallash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Turli mavzularda kuzatishlar olib borish, gipotezalarni shakllantirish, tajribalar o'tkazish, ma'lumotlarni to'plash va natijalarni tahlil qilish kabi asosiy ilmiy ko'nikmalar boshlang'ich maktab bosqichida o'rgatiladi va amalda qo'llaniladi. Boshlang'ich maktabning fanga qo'shgan hissasi bolalarning erta yoshda ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, fanga qiziqishini oshirishga yordam beradi. Bu esa bo'lajak olim va ilmiy tadqiqotchilarni tayyorlashga salmoqli hissa qo'shmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Boshtepe, İ. (2009). Ta'lim jarayonining xususiyatlari va samarali maktabning muhit o'lchovlari. Ijtimoiy fanlar elektron jurnali, 8(29), 76-83
2. Aydoğdu, B. (2014). Ilmiy jarayon ko'nikmalari. Fanni o'qitish. Anqara, 66-90.
3. Shahin, S. (2016). Boyitilgan ta'lim dasturining o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, masala yechish ko'nikmalari va matematika tashvishlariga ta'sirini o'rganish. 10-16.
4. Aydin, N. va Yilmaz, A. (2010). Konstruktivistik yondashuvning o'quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalariga ta'siri. Hacettepe universiteti ta'lim fakulteti jurnali, 39(39), 57-58
5. Mustafa, T. A. N. va Temiz, A. G. B. K. (2003). Fanni o'qitishda ilmiy jarayon ko'nikmalarining o'rni va ahamiyati. Pamukkale universiteti ta'lim fakulteti jurnali, 13(13), 97

BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA MUSIQIY QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK METODIKASI

O.I. Kimsanov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, "Musiq ta'limi" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola milliy cholg'ular haqida tegishli ma'lumotlarni to'plab, ularni idrok etishga qaratilgan adabiyotlar haqida yaxlit ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, maqolada milliy cholg'ularning ijroviy shakli – tuzilish va ko'rinishi bilan bog'liq tomonlari, ijro uslublari va ularga tegishli janrlar hamda nufuzli ijrochilar haqida bolalar musiqa va san'at maktablarining o'quv talabiga mos holda umumlashgan ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: metodika, milliy cholg'u, dutor, rubob, ud, nay, g'ijjak, chang, qonun, doira.

Аннотация. В данной статье собрана актуальная информация о национальных инструментах и содержится исчерпывающая информация о литературе, направленной на их восприятие. Также в статье освещены аспекты, связанные с формой исполнения национальных музыкальных инструментов - их строением и внешним видом, стилями исполнения и связанными с ними жанрами, а также общие сведения о престижных исполнителях в соответствии с образовательными требованиями детских музыкальных и художественных школ.

Ключевые слова: методика, национальный музыкальный инструмент, дутор, рубоб, уд, флейта, гиджак, чанг, закон, круг.

Abstract. This article collects relevant information about national instruments and contains comprehensive information about the literature aimed at their perception. Also, the article covers aspects related to the performance form of national musical instruments - their structure and appearance, performance styles and genres related to them, as well as general information about prestigious performers in accordance with the educational requirements of children's music and art schools.

Key words: methodology, national musical instrument, dutor, rubob, oud, flute, gijjak, chang, law, circle.

Ma'lumki, musiqiy cholg'ular xalqlarning moddiy hamda ma'naviy boyligidir. Chunonchi, har bir xalq o'z milliy merosi, davrlar osha yuzaga kelgan an'alarini milliy ohanglar orqali tarannum etuvchi va xalqning milliy ma'naviyatiga xos yaratilgan amaliy san'at namunalari orqali ularga mos keluvchi cholg'u asboblari egadirlar. Milliy musiqiy cholg'ular olami bu xususda ma'nan va moddiy nuqtai nazardan boy hamda rang-barang ekanligini e'tirof etib o'tish lozimdir. Qolaversa, qaysiki xalqning ma'naviyati yuksak bo'lsa, uning tarixi va unga mos merosi ham ulkandir. Tarixdan ma'lumki, o'zbek xalq cholg'ulari rang-barang tarzda, o'ziga xos shakllangan va musiqaning barcha tarmoqlariga mos cholg'u asboblari shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan. O'tmishning zabardast shoirlari o'z asarlarida musiqiy cholg'ular nomlarini zikr etishda sozlarga takror va takror murojaat etganlar. Odatda, musiqiy cholg'ular ijrochilik amaliyotining turli yo'nalishlarida qo'llanilib kelingan. Bunday cholg'ular har bir xalqning cholg'ular dunyosida mavjud, ayni paytda ham iste'molda bo'lib keladi. O'zbek xalq ijrochilik amaliyotida saqlanib, qo'llanib kelinayotgan cholg'ulardan chang, qo'biz, sibizg'i shular jumlasidandir. Bu cholg'ularni tayyorlash va ijro etish ham oddiyligi bilan ajralib turadi.

Davrlar o'tishi bilan, jamiyat taraqqiyoti mezoniga cholg'u sozlar ham hamnafas tarzda rivojlanib, zamonaga mos takomillashib, mukammallashib borgan. Tarixiy manbalarda, Qulmuhammad Udiyning ud cholg'usiga to'rtinchi sim taqqanligi yoki g'ijjak cholg'usining avval ikki torli, keyin uchunchi va to'rtinchi torlari taqilganligi kabi ma'lumotlar aynan cholg'ular takomillashishi bilan bog'liqdir. Takomillashish jarayonida cholg'ularning shakl va tarannum (ovoz) mezonlarini boyitish katta ahamiyat kasb etgan. Bu ikki mezon cholg'ularning ma'nan va moddiy qiymatini ham belgilashga asos bo'lib xizmat qilgan. Zero, chiroyli cholg'u go'zal ovozga ega ekan, u xalq ma'naviy boyligi hamda mulki ekanligini e'tirof etish lozimdir. O'zbek an'anaviy cholg'ularinig tarixiy shakllanishi ham bir qator xalq milliy an'alari negizida qaror topgan.

Kasbiy musiqaning ijodiyoti va uning rivoji aynan cholg'ular bilan chambarchas bog'liqligini qayd etib o'tish lozimdir. Chunonchi, mumtoz ijodiyot cholg'ularning mukammallik xususiyatlarini namoyish etibgina qolmay, ularning rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib kelgan. Shu bois, cholg'ular va cholg'u

musiqasi an'analari o'zining shakllanish davri, ya'ni qadim zamonlardan xalq musiqa madaniyatining asosiy omillaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan XX asrga kelib xalq ijrochilik amaliyotida ommalashgan cholg'ularni o'rganib tadqiq etishga e'tibor kuchaydi. Buni Abdurauf Fitrat o'zining ijodida boshlab berib, qimmatli ma'lumotlarni bayon etadi. Shundan so'ng musiqashunos olimlar cholg'ushunoslik ilmining rivojida bir qator samarali tadqiqotlar olib boradilar. V.Belyayev, F.Karomatov, T.S. Vizgo, A.Malkeevalar shular jumlasidan bo'lib, ular O'rta Osiyo musiqa cholg'ushunosligi sohasining rivojiga samarali hissa qo'shdilar. Ularning tadqiqotlarida an'anaviy cholg'ular musiqiy madaniyatning asoslaridan biri ekanligi va xalq ma'naviyatining go'zal an'analarni o'zida mujassam etib kelayotganligi yoritilgan.

XX asrning 30-40 - yillariga kelib cholg'ularni takomillashtirish jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. Bu jarayon O'zbekistonda kompozitorlik ijodiyotining jahon andozalariga mos rivoji bilan bog'liq edi. Ijrochilik amaliyoti ham shunga moslashib, simfonik orkestr rusumi doirasida o'zbek xalq cholg'ulari orkestrining iste'molga kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Amaliyotda mavjud cholg'ularni orkestr tarkibiga moslash ishlari negizida bir qator cholg'ularning oilaviy namunalari yaratildi. Natijada, simfonik orkestrga muqobil xalq cholg'ulari orkestri yaratildi. Orkestrning rang - barang ovozi tarannumini ta'minlash uchun rubobning prima, alt, tenor; dutorning prima, bas, kontrabas; g'ijjakning alt, qo'biz bas, qo'biz kontrabas; changning - bas, tenor, alt namunalari yaratildi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'z davri musiqa cholg'ularini ikki guruhga bo'ladi: Mizrobli, noxunli, (Borbad, tanbur, rubob) va butun rezanator qapqog'i bo'ylab tortilgan ochiq cholg'u asboblari (shohrux, chiltor, lira), chang (arfa). Olim, ohangi inson ovozigacha yaqin turadigan cholg'u asboblari ud, rubobni batafsil ta'riflagan XVII asrning mashhur ud va chang cholg'usi ijrochisi Darvish Ali o'zining risolasida o'sha davrda qo'llanilgan cholg'u asboblari haqida batafsil ma'lumot bergan. U udni cholg'ular "Shohi" deb ataydi. Udning juft sozlagan o'n ikki tori bo'lgan. Farobiy davridagi dastlabki uddan bir muncha farq qilgan. Risolada yozilishicha chang cholg'ular homiysi Zuhroga bag'ishlangan. Ta'riflangan changning yetti maqom ijrosi uchun yigirma olti tori va yetti pardasi bo'lgan. Nay ham qadimiy cholg'u sifatida tilga olinadi. Yana risolada qonun, rubob, qobiz, musiqor, enbon nayi (xitoyda tarqalgan) ruhavza (olti tordan iborat noxunli) kabi cholg'ulari to'g'risida yozilgan. Darvish Ali ta'rif bergan cholg'u asboblardan yettisasi: tanbur, chang, ud, qonun, rubob, qobiz, g'ijjak, nay o'sha davrda juda keng tarqalgan edi. Risolada changchi Dilorom, naychilar Abduqodir va Xo'ja Abdul-lohilori, Mavlono Merik changi Buxoriy, Mavlono Qosim-Rabboniy, Sulton-Ahmadiy "Devona", rubobchilar aka-uka Shayx Shamsi-Rabboniy va ko'pgina boshqa mashhur ustozlarning nomlari tilga olinadi. G'ijjak cholg'uchisi Shoh Quliy-G'ijjakiy shu musiqa asbobida ajoyib kuylar ijro etgan va uning yaratgan muhammas ritmidagi peshravi "Husayniy" alohida ajralib turadi.

Cholg'ushunoslik ilmi fanda "organologiya" deb yuritiladi va cholg'u sozlarning shakllanishi, amaliyotda qo'llanilishi hamda rivojlanish mezonlarini ilmiy asoslab beradi. Ushbu fanning rivojida bir qator Sharq va G'arb olimlari qatorida o'zbek musiqashunos olimlari ham munosib tadqiqotlar olib borganlar. Qadimiy cholg'ular ko'proq tarixiy obidalar orqali kashf etilib, keyinchalik tarix, adabiyot va musiqiy risolalarda bayon etilgan. Cholg'ularning ilk tasvirlari qadimgi odamlarning istiqomat joylari g'orlarda, qoya toshlarda o'yib chizilgan, imoratlarning peshtoqlari, saroylarning devoriy suratlari, sopol idishlarga chizilgan suratlarda va terrakota haykalchalarida aksini topgan. O'zbek madaniy merosi musiqiy cholg'ularga boy va ularning har biri uzoq o'tmish, tarkibiy rivojlanish va texnikaviy takomillashish jarayonidan o'tganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ijro mezonlariga ko'ra o'zbek xalq cholg'ulari ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga barcha an'anaviy xalq cholg'ulari kiradi. Ikkinchi guruhga XX asr madaniy rivoji bilan bog'liq bo'lib takomillashgan, ya'ni qayta ishlangan (rekonstruksiya qilingan) cholg'ular kiradi. An'anaviy xalq cholg'ulari tarkibidan joy olgan cholg'u sozlar: tanbur, dutor, sato, rubob, ud, nay, surnay, qo'shnay, karnay, g'ijjak, chang, qonun, doyra, nog'ora. Xalq ijodiyotida qo'llani ladigan sozlarga changqo'biz, sibizg'i, safoil kiradi. Qayta ishlangan cholg'u asboblari - rubob, g'ijjak, dutor va chang sozlarining musiqaning soprano, alt, tenor, bas ovozlari mezonlariga ko'ra qayta ishlangan namunalari kiradi.

Mashhur musiqachilar qatoriga Mavlono Miraki Changiy, Darvesh Ahmadi Qonuni, Shoh Quli G'ijjakiy, Alijon G'ijjaki, Ustod Zaytuni G'ijjaki, Ustod Amir Qulixon Tanburi, Yusuf Mavdudi dutori, Hofiz Tanish, Hofizi Poyandan Qobuzi, Mavlono Qosim Qonuni, Ustod Sulton Muhammad Tanburi, Ustod Huseyn Udi kabi o'z kasbining ustalari hamda ijroda mohirlikka erishgan allomalar haqida tegishli ma'lumotlar bayon etadi. Zamonaviy jarayonda xonanda va sozandalikda mohirlikka erishgan namoyandalarning ijodi alohida o'rganilib nashr etilishi ahamiyatlidir. Zero, sozanda va xonandalar ijodini yoritishga bag'ishlangan monografiyalarda ularning hayoti, ijodiy faoliyati, ustoz - shogirdlik sabog'i, ijrochilik uslubi va maktabi, bastakorlik ijodi hamda ulardan namunalari keltirish an'ana bo'lgan.

Ayni paytda benazir ustozlar, ijrochilik san'atining zabardast namoyandalari Hojixon Boltayev, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Hoji Abdulaziz Abdurasulov (Mahmud Ahmedov), To'xtasin Jalilov (Ikrom Akbarov), Yunus Rajabiy, Faxriddin Sodiqov (Ravshan Yunusov), Orifxon Xotamov (S.Begmatov) Turg'un Alimatov (R.Qosimov), Muxtorjon Murtazoyev (S.Begmatov, A.Zokirov) lar ijodiga bag'ishlangan monografiyalar nashr etilgan.

Musiqiy cholg'ularning ta'rifi, ya'ni shakl-tuzilishlari tarkibiy jihatlari, nomlari, ijrochilari bilan bog'liq ma'lumotlar, asosan O'rta asrlardan boshlab badiiy adabiyot asarlari hamda musiqiy risolalarida yoritila boshlanadi. Demak, O'rta asrlarga kelib qadimdan shakllanib takomillashib kelgan xalq musiqiy cholg'ulari ijrochilik amaliyotida o'z o'mini topgan. Shu bilan birga nafaqat xalq,

balki olimlarning e'tiborini ham qozongan. Bu jarayonni O.Matyoqubov «Maqomot» kitobida quyidagicha bayon etadi: «Cholg'ularga bunday atroflicha qiziqishlar zamirida musiqiy asboblarning ijrochilik faoliyatini ob'ektiv aks ettirishdir, degan ilmiy tushuncha yotadi.

Hozirgi davrga kelib o'zbek musiqa ijrochiligini uchta yirik yo'nalishga ajratish mumkin. Xalq folklor musiqa yo'nalishi, xalq mumtoz musiqa yo'nalishi va kompozitorlik musiqa ijodiyoti yo'nalishi. Xalq folklor yo'nalishida ommaviylik xususiyatiga ega bo'lgan, ovoz va texnik jihatlari mos bo'lgan cholg'ulardan ko'proq foydalaniladi. Masalan: rubob, nay, g'ijjak, chang va doyra cholg'u asboblari.

Qayd etish joizki, xalq folklor musiqa ijrochiligida ijro sharoiti, joyi ham o'ziga xos bo'ladi. Shuning uchun cholg'ular ham tez moslasha oladigan va har qanday sharoitda ijro eta olish xususiyati taqozo etiladi. Xalq mumtoz musiqa yo'nalishiga xos bo'lgan cholg'ular guruhlarini ko'proq kamer xususiyat kasb etishlarini nazarda tutib, joy, sharoit va muhitga asoslanadi.

To'liq ansambl tarkibi esa barcha cholg'ularni qamrab oladi, hattoki, g'ijjak, dutor, tanbur cholg'ularidan qo'sh holatda foydalanish katta imkoniyatlarni hosil qiladi. Bunda ansambl zabardast ovoz imkoniyatiga ega bo'ladi. Kompozitorlik ijodiyoti ijrochiligi yo'nalishi ham zamonaviy uslublar asosida bir qator cholg'ular guruhini o'z ichiga oladi.

Musiqa ijodiyotidan o'rin olgan janrlar negizida cholg'ularning tarkibiy guruhlarini tashkil etilib, ijro etiladi. Unga ko'ra cholg'u duetidan toki xalq cholg'u asboblari orkestrigacha bo'lgan cholg'u asboblarning tarkibi tuzilgan va ijrochilik amaliyotida keng qo'llanilib kelinadi. Qayd etish lozimki, orkestrning to'laqonli ovoz imkoniyatlariga ega bo'lish yo'lida Yevropa cholg'ularidan ham keng foydalaniladi. Ijrochilik amaliyotida shakllangan barcha cholg'u asboblari o'z xususiyatlari doirasida uch turga bo'linadi.

Taraqqiyot jarayoni esa har bir xalqning o'z cholg'u asboblarni yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Cholg'ularning kosaxonasi qaysi jihozdan va uning katta - kichiklik hajmi, dastasining uzun - qisqaligi hamda torlar soni va nisbati davrlar o'tishi bilan rivojlanib takomillashib borgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Begmatov S. "Maqom surnay yo'llari" T. 2004 y.
2. T.S.Vyzgo "O'rta Osiyoning musiqa asboblari", T., 1980 y.
3. Ikromov I. "Doyra darsligi", T. 1997 y.

BOLALARDA MUSIQA TERAPIYASI ORQALI PEDAGOGIK MAHORATNI OSHIRISH

M.G'. Fatxullayeva

Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Musiqqa ta'limi" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqqa o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik mahoratini va uning bir tarmog' sanaladigan kasbiy kompetensiyasini oshirish ahamiyati haqida so'z boradi. Bugungi kun musiqqa o'qituvchilari faoliyati samaradorligini, pedagogik faoliyatini yo'lga qo'yishda avvalo, unda pedagogik mahorat, har bir pedagogik jarayonda zarur bo'lgan kompetensiya turlariga egalik faoliyatdagi ahamiyati yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: musiqqa madaniyati, axloqiy tarbiya, estetika, faoliyat, pedagogika, pedagogik mahorat, kompetensiya, komponent, mutaxassis.

Аннотация. В данной статье говорится о важности повышения профессионально-педагогического мастерства учителя музыки и профессиональной компетентности, которая является одной из его отраслей. Сегодня в установлении эффективности деятельности учителя музыки и педагогической деятельности, прежде всего, подчеркивается значение педагогического мастерства и владения видами компетенций, необходимых в каждом педагогическом процессе.

Ключевые слова: музыкальная культура, нравственное воспитание, эстетика, деятельность, педагогика, педагогическое мастерство, компетентность, компонент, специалист.

Abstract. This article talks about the importance of improving the professional-pedagogical skills of music teachers and professional competence, which is one of its branches. Today, in establishing the effectiveness of music teachers' activities and pedagogical activities, first of all, the importance of pedagogical skills and the possession of the types of competences necessary in each pedagogical process has been highlighted.

Key words: musical culture, moral education, aesthetics, activity, pedagogy, pedagogical skill, competence, component, specialist.

Umumiy o'rta ta'limda o'rgatilayotgan har bir fanning maqsad va vazifalari belgilab qo'yilgan. Asosan amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan musiqqa madaniyati fanining ham o'z maqsad, vazifalari bo'lib, umumta'lim maktablarida musiqqa madaniyati fanini o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini, milliy g'urur hamda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, tafakkurini kengaytirish, bolalardagi ijodiy mahorat, nafas va badiiy didni o'stirish hamda tashabbuskorlikni tarbiyalashdan iboratdir. "Musiqqa madaniyatini o'quvchilar ongida shakllantirish asnosida fan o'z oldiga bir necha vazifalarni qo'yadi:

- O'quvchilarga berilayotgan musiqiy ta'lim-tarbiyani hayotga bog'lab olib borish;
- O'quvchilarda musiqqa san'atiga mehr, qiziqishni o'stirish;
- O'quvchilarda musiqiy-badiiy didni va musiqqa faoliyatlariga ehtiyojini rivojlantirish;
- Musiqqa haqida bilim, malakalar doirasini tarkib toptirish;
- Iqtidorli o'quvchilarning musiqiy rivojlanishi uchun sharoit yaratib berish;
- Musiqiy faoliyatlar jarayonida badiiy-ijodkorlik his-tuyg'ularini rivojlantirish;

- Musiqiy asarlarning badiiy-g'oyaviy mazmuni vositasida o'quvchilarda axloqiy-estetik qarashlarni tarbiyalash"[2, 10-11].

Demak, musiqa ta'limining oliy maqsadi: "musiqani idrok eta oladigan, yetuk, barkamol, madaniyatli, nafaqat o'z milliy an'analarini, balki boshqa millatlar madaniyatidan boxabar va bu an'ana, madaniyatlarini hurmat qiladigan qilib voyaga yetkazishdan iboratdir"[8, 4] Yuqoridagi kabi jihatlarni bolalarda shakllantirishda pedagog asosiy rol o'ynashini hisobga olsak, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash musiqa madaniyati fanlarining sifat ko'rsatkichini belgilab berishini anglash qiyin emas. O'qituvchining kasbiy jihatdan shakllanishi oliy ta'limda kasbiy ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. Pedagogika oliy dargohlarining fan dasturlari mazmuni bo'lajak o'qituvchilarga kasb bo'yicha bilimlar berish, pedagog faoliyat sirlarini o'rgatish va talabalarda ko'nikma hosil qilishga qaratilgan. Yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarishda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy va pedagogik mahoratini shakllantirishga ahamiyat berish zarur. Zero o'qituvchi "pedagoglik kasbiga doir bilimlarni, ya'ni psixologik, pedagogik malaka va mahoratni, ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarni puxta egallagan bo'lishi"[3,11] zarur. O'qituvchining kasbiy va pedagogik mahorati deganda ustuvor ijtimoiy-siyosiy, umumilliy, maxsus, psixologik-pedagogik va kasbiy-metodik bilim va ko'nikmalar tizimi asosida olingan kasbiy faoliyatini amalga oshirish qobiliyati tushuniladi. Mahorat – bu "ishni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari kombinatsiyasidir"[5, 26]. Pedagogik mahorat tushunchasiga esa hozirgi zamon psixologiya va pedagogikasida turlicha ta'rif beriladi. "Pedagogik mahoratga ega mutaxassis bu – o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, yondosh fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis" [9, 11] dir. Pedagogik mahorat tushunchasi quyidagicha izohlanadi:

- Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlikning yuqori ko'rsatkichi;
- O'z faniga doir mukammal bilimlar sohibi;
- Pedagogika va psixologiya oid bilimlarni ham puxta o'zlashtirib, o'z kasbiy faoliyatida ularni ishlata oladigan shaxs;
- O'quv va tarbiyaviy ishlar uslubiyatini mukammal biladigan pedagog.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining pedagogik mahorati turli ko'nikmalarga egalik bilan yanada oshib boradi. Ya'ni musiqa o'qituvchida shakllanishi zarur bo'lgan quyidagi ko'nikmalarni tavsiflash orqali uning shakllanish jarayonini, pedagogik mahoratga erishish bosqichlarini yanada teranroq anglaymiz:

Birinchidan, u professional tarzdagi tashkiliy qobiliyatlar: pedagog sifatida har doim o'zini tahlil etib borish, bolalar faoliyati ustidan tezkor nazoratni ta'minlash, bolalarning pedagogik ta'sirga bo'lgan munosabatini hisobga olgan holda, o'z vaqtida o'quvchini yo'naltirish va berilgan pedagogik vazifalarni to'g'rilashni oqilona amalga oshirish, belgilangan vazifalarga erishish uchun ko'rsatmalarni bajarish, bolalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, bolalarning muvaffaqiyatlari va yutuqlarini hisobga olgan holda faoliyatni rag'batlantirish, dars, o'zlashtirishdagi talablarning eng optimal shaklini topish va

ularni bolalarning individual xususiyatlariga va muayyan pedagogik sharoitlarga qarab o'zgartirish, vazifalarni aniq, qisqa va oson tushuntirish kabilar.

Ikkinchidan, tahliliy qobiliyatlar: olingan natijalarni dastlabki ma'lumotlar va qo'yilgan pedagogik vazifalar bilan solishtirganda tahlil qilish, musiqiy faoliyatdagi yutuq va kamchiliklarning mohiyatini tahlil qilish, erishilgan natijalarni tahlil qilish asosida o'z tajribasini pedagogik nazariya bilan bog'lash, pedagogik vazifalarni ilgari surish va asoslash. Pedagog "o'z faoliyatini doimo tahlil qilib, unga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish"[1, 37] i zarur.

Uchinchidan, muloqot qobiliyatlari: musiqa o'qituvchisi bolalar va ularning ota-onalari bilan munosabatlar o'rnatadi, bolalarni axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalaydi, har bir bolaga individual yondashishni ta'minlaydi. Zero, musiqiy va tarbiyaviy faoliyatning asosi muloqotdir. Bolalar bilan muloqot qilish qobiliyati ularga muhabbatsiz rivojlanmaydi. Jamoadagi munosabatlar ko'p jihatdan tarbiya, ta'lim va o'qitishdagi muvaffaqiyatni belgilaydi. Bu o'qituvchining muloqot qobiliyatining mazmuni va ahamiyatini belgilaydi.

To'rtinchidan, loyihalash qobiliyatlari: pedagogik faoliyat natijalarini loyihalash qobiliyati, ularni amalga oshirish yo'llarini rejalashtirish, har bir bolaning va guruhning musiqa fanini o'zlashtirishini loyihalash, tarbiya va ta'lim natijalarini, bolalarni musiqiy tarbiyalash va o'qitishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan ko'ra bilish, aniq vazifalarni ajratib ko'rsatish va shakllantirish. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlaymizki, bo'lajak musiqa o'qituvchisining pedagogik faoliyati – bu maxsus bilim, ko'nikma va malakalar, tashkilotchilik qobiliyatiga egalik, kasbiy tayyorgarlikning yuqori darajasi, kasbda o'z-o'zini anglash, doimiy o'z-o'zini takomillashtirish, muloqot qilish va har bir bolaga to'g'ri yondashuvni topish qobiliyatlarini namoyon qilishdir. Bu uning ijodiga bo'lgan ulkan qiziqish, o'z oldida turgan vazifasini tushunish, san'atdagi o'rni, yuksak shaxsiy madaniyati va kasbiy ishtiyoqi orqali yo'lga qo'yiladigan pedagog sifatidagi kelajagi hisoblanadi. Biz pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlarini o'rganar ekanmiz, yuqoridagi barcha jihatlar musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga to'liq taalluqli ekanligiga amin bo'lamiz. Musiqa o'qituvchisida pedagogik mahoratni shakllantirish shaxs madaniyatiga, o'sib borayotgan shaxsning o'z vaqtida va to'liq ijtimoiylashuviga hissa qo'shishga, bolani ma'naviy, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashga qaratilgandir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Asqarova M., Xayitboyeva M., Nishonov M. Pedagogika. "Talqin" nashriyoti. Toshkent., 2008-yil.
2. Ho'jayeva M. "Umumta'lim maktablarida musiqa o'qitish metodikasi" O'z.D.K.tahrir-nashriyot bo'limi. Toshkent., 2008-yil.
3. Mavlonova R., Abdurahimova R. "Pedagogik mahorat". "Fan va texnologiya nashriyoti". T., 2009-yil.
4. Makarenko A.S. "Pedagogicheskie sochineniya": V 8 t. M.: "Progress", 1983–1986.
5. Markova A.K. "Psixologiya professionalizma" – M.: "Znanie", 1996.
6. Umarov E., Karimov M., Mirsaidova M., Oyxo'jayeva G. "Estetika asoslar". Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2009-yil.

7. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat". "Iqtisod-moliya nashriyoti", Toshkent., 2011-yil.
8. Yusupova N. "Musiqqa savodi, metodikasi va ritmika". "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent., 2010-yil

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA MUSIQA MASHG'ULOTLARINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA OLIB BORISH

M.M. Xalilova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
"Musiqqa ta'limi" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Bu maqolada berilgan metodik tavsiyalar va musiqiy material maktabgacha ta'lim muassasalari – bolalar bog'chalarida bo'lajak musiqqa rahbarlarining zamon talablari asosida musiqiy mashg'ulotlarni olib borishiga qaratilgan. Maqolada ilmiy, ilmiy-nazariy va amaliy bilimlar majmuasi bilan tanishtirib, ularda uslubiy ko'nikma hamda malakalarni tarkib toptirishda yaqindan yordam beradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktabi, o'qitish metodikasi, san'at va madaniyat, maktab musiqqa fani, uslubiy tavsiyalar.

Аннотация. Методические рекомендации и музыкальный материал, приведенные в данной статье, направлены на проведение музыкальной подготовки будущих музыкальных деятелей в дошкольных образовательных учреждениях – детских садах с учетом требований времени. Статья знакомит с комплексом научных, научно-теоретических и практических знаний и оказывает непосредственную помощь в формировании методических навыков и квалификации в них.

Ключевые слова: дошкольные образовательные учреждения, общеобразовательная школа, методика преподавания, искусство и культура, школьное музыковедение, методические рекомендации.

Abstract. Methodological recommendations and musical material given in this article are aimed at conducting musical training of future music leaders in preschool educational institutions - kindergartens based on the requirements of the time. The article introduces the complex of scientific, scientific-theoretical and practical knowledge, and closely helps in the formation of methodological skills and qualifications in them.

Key words: preschool educational institutions, general education school, teaching methodology, art and culture, school music science, methodical recommendations

Maktabgacha ta'lim - uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bosqichi ekan, demak, ta'lim tizimini yanada rivojlantirishni aynan maktabgacha ta'limdan boshlash lozimligi ko'p bora uqtirilmogda. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"1 gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq ko'plab samarali ishlar amalga oshirilmogda. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari yangidan rekonstruksiya qilindi, xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari qurildi, zamonaviy jihozlar bilan ta'minlandi, ta'lim-tarbiya berish jarayoni jadallashdi, yangi o'quv dasturlari ishlab chiqildi, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga jalb qilish samaradorligi oshirildi. Buning hammasi kelajak avlodning yaxshi ta'lim tarbiya olishi uchun.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning musiqiy didini shakllantirishda musiqani ongli ravishda idrok etish ko'zda tutiladi. Maktabgacha ta'lim

muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy tarbiyaviy ishlar bolalarda bog'cha yoshidan boshlab olijanob fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan. Bolalar bog'chalarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar yosh avlodni ma'naviy jihatdan yetuk, barkamol inson bo'lib voyaga etishida xizmat qiladi. Musiqa mashg'ulotlari jarayonida kichkintoylar hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradilar. Ular yoshiga mos musiqiy asarlar tarbiyalanuvchilarda unutilmas taassurotlar qoldiradi, ma'naviy dunyosini boyitadi. Bolalar bog'chasida amalga oshiriladigan mehnat, hisob, atrofimizdagi olam kabi konkret mashg'ulotlarda bolalarning abstrakt fikrlash, mantiqiy xotira kuchi kabi qobiliyatlari o'sib borsa, musiqa mashg'ulotlarida obrazli fikrlashi, nutq madaniyati, musiqiy uquvi, go'zallikni his eta olish qobiliyati rivojlanib boradi.

Turli uslublardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqiy mashg'ulot kichkintoylarda badiiy nafosat zavqini uyg'otadi, musiqaga qiziqishini o'stiradi. Musiqa mashg'ulotlarini ilmiy metodik jihatdan har tomonlama takomillashtirib, zamon talabiga mos ravishda olib borish bugungi kun bo'lajak musiqa rahbarlari oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni musiqa mashg'ulotlarini o'qtishga doir metodik tavsiyalar, mashg'ulotlarning reja namunalari, bog'chalarda o'tkaziladigan ertaliklar, bayramlar, tadbirlar senariylari batafsil yoritilgan ushbu usuldan unumli foydalangan holda amalga oshirish mumkin, deb o'ylaymiz.

Kichkintoylarning musiqiy uquv va qobiliyatlari quyidagi faoliyatlardan iborat:

- musiqiy uquvi (musiqiy tovushlar baland-pastligini his etish qobiliyati);
- tembr uquvi (musiqiy tovushlarni bir-biridan farq qilish);
- ritm tuyg'usi (musiqaga mos harakat bajarish, qadam tashlab, chapak chalib musiqani xotirada saqlab, his etish va ifodalash). Bolalarning musiqiy qobiliyatlari musiqiy mashg'ulotlarning barcha elementlarini amalga oshirish jarayonida muntazam ravishda rivojlanib boradi.

Bolalar bog'chalarida olib boriladigan musiqa ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kichkintoylarni musiqaga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish;
- musiqiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional histuyg'ularni hosil qilish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitish;
- bolalarni musiqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa ostida ritmik harakatlarni bajarish, bolalar cholg'u asboblari bilan jo'r bo'lish faoliyatlari yordamida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib borish;
- bolalar ovozi asrab tarbiyalash, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish va odatlantirish;
- musiqiy asarlardan zavq olishni, shu asosda musiqiy did va badiiy fikr yuritishni rivojlantirish;
- musiqa mashg'ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlarni o'yin va raqs shaklida ifoda etishga o'rgatish;

- musiqa mashg'ulotlarida bolalarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, milliy cholg'u sozlarimiz jo'rligida milliy musiqiy-ritmik harakatlarni bajarishga o'rgatish;

- musiqa mashg'ulotlari mazmunini bog'cha hayoti bilan bog'lash, bog'chada o'tkaziladigan tadbirlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlar bilan ishtirok etish. Turli ertaliklar, konsertlar tashkil etish.

Musiqa mashg'ulotlarida bola hayotni, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bog'chada musiqiy tarbiya ishlari badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy ravishda bog'langan holda amalga oshiriladi. Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan musiqa mashg'uloti kichkintoylarda badiiy-estetik zavq uyg'otadi, ularning his-tuyg'ularini shakllantiradi, ijodiy fikrlash qobiliyati va nuqtini o'stiradi. Bundan tashqari musiqiy o'yinlar va raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanik malakalarini shakllantirib, qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Bu bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy ta'lim, tarbiyaviy ishlar yosh avlodda olijanob fazilatlarini bog'cha yoshidan shakllantirishda nafosat tarbiyasining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. "Musiqa rahbari tomonidan yaxshi tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalarni barkamol inson bo'lib etishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Bu ishda bolalar bog'chasi pedagogik jamoasining ishtiroki va faolligi juda muhimdir".

Bolalar bog'chalarida musiqa mashg'ulotlarini o'tkazishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad, kichkintoylar qalbida nafosatga mehr uyg'otish, ularni barkamol inson qilib tarbiyalab, voyaga yetkazishdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarda milliy musiqa ohanglari yordamida zaruriy bilim va ko'nikmalar tarkib toptiriladi. Bu mashg'ulotlardagi har bir faoliyat turi bolalarning musiqiy didini rivojlantiradi.

Musiqiy mashg'ulotlar oldiga qo'yilgan har qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirish, avvalo, musiqa rahbarining pedagogik tayyorgarligiga bog'liq.

Musiqiy mashg'ulotlar bog'chada o'tiladigan boshqa mashg'ulotlardan ancha farq qiladi va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- musiqa mashg'ulotlari musiqa savodi va ijrochilikka doir bir necha faoliyat turlaridan (qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa savodi, bolalar musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lish) tashkil topadi;

- bu mashg'ulotlar boshqa mashg'ulotlardan o'zining ifoda vositalari, ya'ni "tili" bilan farq qiladi. Tasviriy san'at ranglar bilan, adabiyot so'z bilan, musiqa esa tovushlar orqali vujudga keladigan ohanglar vositasida insonga ta'sir etadi;

- musiqa mashg'ulotlari bolalarning ruhiyatiga, emotsiyasiga faol ta'sir ko'rsatib, ularni quvontiradi, ijodiy kechinmalar hosil qilib, ma'naviy ozuqa beradi;

- musiqa mashg'ulotlari jismoniy tarbiya, rasm, odobnoma, atrofimizdagi olam kabi mashg'ulotlar bilan chambarchas bog'liqdir. Musiqiy mashg'ulotlarni olib borishda musiqa rahbari kichkintoylarning yoshi va qiziqishlarini e'tiborga olishi lozim. Mashg'ulotning tuzilishi o'quv materiallarining mazmunidan kelib chiqishi kerak. Bunda asarlarning ta'lim, tarbiyaviy ahamiyati, badiiy saviyasi, bolalar yoshiga mosligining hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa mashg'ulotlarining tuzilishi quyidagi faoliyat turlaridan iborat:

1. Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish.

2. Musiqa tinglash.

3. Musiqa savodi.

4. Qo'shiq kuylash.

5. Bolalar musiqa cholg'u asboblari bilan jo'r bo'lish.

Endi har bir faoliyat turiga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

- musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish. Milliy ruhni o'zida aks ettirgan xalq qo'shiqlari, laparlari bolalarning olamni badiiy his etishlariga, zavqlanishlariga yordam beradi. Musiqiy obrazlarga muvofiq turli xarakterdagi harakat va raqslarni, turli obrazlarni tasvirlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ritmik harakatlarni bajarish musiqiy qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirishda juda muhimdir. Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish bolalar ruhiyatiga musiqiy asarning mazmuni va kayfiyatini singdiradi, bu bolalarning jismoniy sog'lom bo'lishlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

- musiqa tinglash - har bir bolaning musiqa tinglash madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola, avvalo, musiqani idrok etib, so'ngra unga mos harakatlarni bajaradi;

- musiqa savodi. Musiqa mashg'ulotlarida bolalar qo'shiq kuylash, musiqa tinglash bilan birga qo'shiqlar, musiqiy asarlarning tuzilishi, tempi, xarakteri, ladi, kuyi, ritmi, tovush balandligini ham ongli ravishda anglashlari lozim. Bu ularning aqliy salohiyati, musiqiy uquvi, xotirasi, nutqi, ongi va bilimni oshiradi;

- qo'shiq kuylash. Qo'shiq kuylash jarayonida bolalarning nutqi, musiqiy uquvi, musiqiy qobiliyati, xotirasi rivojlanadi. Jamoa bo'lib qo'shiq kuylash bolalarni do'stlikka chorlaydi, ularning o'zaro hurmat, tabiatga va Ona-Vatanga muhabbat kabi tuyg'ularini tarbiyalaydi;

- bolalar musiqa cholg'u asboblari bilan jo'r bo'lish - musiqa mashg'ulotlarida eng qiziqarli, barcha bolalar sevib qatnashadigan faoliyat turidir. Bolalar musiqa cholg'u asboblari orqali jonli ijro har qanday bolani o'ziga jalb etadi. Ularning musiqa bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiradi, ritm tuyg'usi, musiqiy uquvi, xotirasini mustahkamlaydi. Kichikintoylarda ajablanish, zavqlanish, hayratlanish, quvonish kabi ruhiy holatlarni vujudga keltiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodirov V., Quronov M. va boshqalar. Baxtli bola ma'naviyati. - T.: Sanosnandart. 2018.
2. Xasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. - T.: Ilm ziyo. 2006

JO'JALAR

D. Omonullayeva musiqasi,
Po'lat Mo'min she'ri

Moderato, non troppo

Jo'-ja - lar ju - da qi - ziq,
o - yoq - la - ri qil - ti - riq Chi - qi - shib - di,
tu - xum - dan op - poq kich - ki - na xum - dan.

Da capo

«Chip-chip» deya so'zlashar,
Oyisini izlashar.
Tovuq so'zin uqishdi,
Yerdan uvoq cho'qishdi.

PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERIDA MUSIQA FANINING BOSHQA FANLAR BILAN INTEGRATSYASI

J.S. Qayumov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, "Musika ta'limi" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda "Bolalar musiqasi" mashg'ulotlarini klaster usulida o'tish masalasi tahlil qilingan va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, boshlang'ich, bola, musika, mashg'ulot, klaster, usul, yondashuv, bilim, ko'nikma

Аннотация. В статье анализируется вопрос проведения занятий «Детская музыка» в начальных классах кластерным методом и даются рекомендации.

Ключевые слова: образование, элементарное, ребенок, музыка, деятельность, кластер, метод, подход, знание, умение.

Abstract. The article analyzes the issue of «Children's music» classes in the primary classes in a cluster method and gives recommendations.

Keywords: education, elementary, child, music, activity, cluster, method, approach, knowledge, skill

O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim mashg'ulotlarini yangi texnologiyalar asosida tashkil etish vazifasi birlamchi hisoblanadi [1]. Bunda o'ziga xos texnologiyalar, metodlar, tizimlar va yondashuvlarga asoslanish muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda boshlang'ich sinflarda "Bolalar musiqasi" mashg'ulotlarini klaster usulida tashkil etish va uning samarasiga erishish dolzarb bo'lib turibdi.

Boshlang'ich sinflarda "Musika" o'quv fanining asosiy mashg'ulotlaridan birini (modulini) bolalar musiqasi tashkil etadi. Bolalar musiqasi-bu 7-11 yoshli shaxslarning aqliy va ruhiy imkoniyatlari hisobga olinib yaratilgan musika, qo'shiq va raqslar majmuidir [2]. Shu jihatdan bolalar musiqasi mashg'ulotlari boshlang'ich sinf o'quvchilarini quyidagilar bilan tanishtirishni asosiy maqsad deb biladi:

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy, ruhiy imkoniyatlariga mos musika namunalari bilan tanishtirish va ularning musika tinglash madaniyatini shakllantirish;

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona, Vatan va tabiat to'g'risidagi bolalar qo'shiqlari bilan tanishtirish va ularni mazkur toifadagi qo'shiqlarni kuylashga o'rgatish;

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy, aqliy va estetik xususiyatlariga mos raqslar bilan tanishtirish va o'ziga xos bolalar raqslarini ijro etishga o'rgatish.

E'tibor berilsa, bolalar musiqasi mashg'ulotlari boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy, estetik va ijtimoiy shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli rivojlangan davlatlar boshlang'ich ta'limida bolalar musiqasi imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga diqqat qilinadi. Bu borada mamlakatimizda an'anaviy mashg'ulotlar tajribasi mavjud bo'lsa-da, ayni paytda boshlang'ich sinflarda bolalar musiqasi mashg'ulotlarini noan'anaviy o'qitish

usullaridan foydalanib kuchaytirib borish taqozo etiladi. Klaster usuli ana shunday noan'anaviy o'qitish usullaridan bo'lib, unda hamkorlik va bog'liqlik tamoyillariga asosan mashg'ulotlarni o'tkazish birlamchi ahamiyatga ega ekanligi bilan e'tiborga loyiq [3]. Bu o'rinda e'tiboringizni boshlang'ich sinflarda "Bolalar musiqasi" mashg'ulotlarini klaster usulida o'tkazish shakllariga tortamiz.

1. Musiqashunoslar ishtiroki. Respublikamizning barcha hududlarida bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyat yuritmoqda. Mazkur maxsus ta'lim muassasalarida musiqashunos mutaxassislar mavjud bo'lib, ularning imkoniyatlaridan boshlang'ich sinflarda bolalar musiqasi mashg'ulotlarini tashkil etishda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda musiqashunos mutaxassislar bolalarga bolalar musiqasi shakllarini sodda, aniq va tushunarli ifodalab beradi, ularning ijrosi bo'yicha tavsiyalarni taqdim etadi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilari bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslarining ma'no-mazmunidan yetarli darajada xabardor bo'ladi. Hozirgi paytda maktabning musiqa o'qituvchilari mazkur masalada umumiy tushunsa berish bilan cheklanayotganligi ma'lum. Shu jihatdan boshlang'ich sinf musiqa mashg'ulotlarida musiqashunoslarning ishtirokidan unumli foydalanish ushbu o'quv fanining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Ijrochilar ishtiroki. Mamlakatimizning barcha hududlarida maxsus musiqa ta'limi olgan havaskor va professional musiqa ijrochilari faoliyat yuritmoqda. Misol uchun, bunday san'atkorlar mahalliy ansambllar hamda tuman madaniyat saroylarida, klublarida faoliyat yuritayotganligi ma'lum. Xavaskor va professional musiqa ijrochilari orasidan bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslarini amaliys jihatdan yuksak ijro etuvchi mutaxassislar borligi muhim imkoniyat hisoblanadi.

Bolalar musiqa mashgulotlarini tashkil etishda ana shu mutaxassislarning ijrochilik mahoratidan oqilona foydalanish kutilgan samarani beradi. Bunda ijrochi mutaxassislar bolalarga har bir musiqaning bolalarbop ijro xususiyatlarini, bolalar qo'shiqlarini kuylashning engil jihatlarini va bolalar raqslarini ijro etishning o'ziga xos xatti-harakatlarini o'rgatadi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat musiqa, qo'shiq va raqsni ijro etish ko'nikmasi, balki ulardan ilxomlanish, ruhlanish va estetik zavq olish jihatlari paydo bo'ladi.

3. To'garaklar ishtiroki. Bugungi kunda mamlakatimizning har bir tuman va shaharlarida tashkil etilgan Madaniyat maskanlarida musiqa to'garaklari faoliyati yo'lga qo'yilgan. Mazkur to'garaklarning asosiy maqsadi bolalarni musiqa san'ati olamiga olib kirishdan iborat. Shu ma'noda boshlang'ich sinflarda bolalar musiqasi mashg'ulotlarini tashkil etishda ana shunday to'garaklarning yordami va hamkorligidan foydalanish qiziqarli va samarali bo'ladi. Bu to'garaklar bolalarni nafaqat musiqa san'atiga qiziqtirishi, balki ularni musiqa san'ati olamiga olib kirishi bilan muhim ahamiyatga ega

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinflarda bolalar musiqasi mashg'ulotlarini klaster usuli shaklida tashkil etishning imkoniyatlari keng. Bu imkoniyatlardan oqilona foydalanish uchun maktab musiqa o'qituvchisi ana shu vositalardan foydalanishning rejasi, shakli hamda usullariga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Klaster usulining boshlang'ich sinflarda bolalar musiqasi mashg'ulotlarini tashkil etishning quyidagi imkoniyatlarini eslatish bilan cheklanamiz:

- Bu usul bolalarga aniq musiqiy-nazariy bilim beradi;
- Mazkur usul bolalarni musiqa san'atining amaliy ijrochiligi bilan chuqur tanishtiradi;
- Bu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqa san'ati vositasida tarbiyalashni chuqurlashtiradi va uni amaliyot bilan ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. Musiqa. 3-sinf uchun darslik. –T., 2020.
3. Muhamedov G., Xodjamqulov U. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri: ta'rif, talqin, tasnif. –Chirchiq, 2020.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM

A.M. Sultanova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
"Boshlang'ich ta'lim nazariyasi" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga integratsiyalashgan dars va fanlarning aloqadorligini inobatga olgan holda berilgan, ularga ta'lim yangiliklarini berish va rivojlantirish juda katta mas'uliyat talab qilinadi.

Kalit so'zlar: integratsiya, bo'shlang'ich sinf o'qituvchilari, ta'lim-tarbiya, integratsiyalashgan dars, ilm-fan, integratsiya, o'zaro hurmat, ijodiy hamkorlik.

Аннотация. В данной статье, учитывая взаимосвязь интегрированных уроков и предметов, перед учащимися начальных классов возлагается большая ответственность давать и развивать образовательные инновации.

Ключевые слова: интеграция, учителя начальных классов, образование, интегрированный урок, наука, интеграция, взаимоуважение, творческое сотрудничество.

Abstract. In this article, taking into account the relationship between Integrated lessons and subjects, it is given to elementary school students, a great responsibility is required to give and develop educational innovations.

Key words: integration, primary school teachers, education, integrated lesson, science, integration, mutual respect, creative cooperation.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga muvofiq, ta'lim-tarbiyaviy jarayonda jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalarni uyg'unlashtirish, atrof-muhitga ijodiy munosabatni o'rnatish va shakllantirish muammolari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunga kelib, an'anaviy o'qitish o'rnini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan qayd etish lozimki, XX asrning yakuni texnokratik taraqqiyotga nuqta qo'yib, gumanitar madaniyatning ibtidosiga yo'l ochdi. Kuch va qurquv mantig'ining ong va muhabbat falsafasiga almashingani XXI asrning o'ziga xos strategiyasidir. Demak, ta'lim-tarbiyada ham amalga oshiriluvchi islohotlar mana shu mantiqqa mos tarzda, jamiyatga xizmat ko'rsatishi lozim. Bu o'rinda noan'anaviy o'qitish shakli integratsiyaning ahamiyati yana-da oshib boradi. Negaki, integratsiyaning

darajasiga qarab, uning qo'llanilish texnikasiga ko'ra, amalga oshirilgan texnologiyaning istiqbolini belgilash mumkin bo'ladi.

Zero, integratsiya yetarlicha namoyon bo'la olgan, turli xarakterli mazmunning singdirilishi natijasida yangi sifatli holatga o'tishda asosiy omil bo'lib yuzaga chiqqan o'luvchi faktor hisoblanadi. Integratsiya chuqur, noan'anaviy ta'lim bilan tavsiflana o'luvchi, turfa xarakterdagi katta hajmli o'quv bo'lib, hozirgi kunda tobora ommalashib borayotgan bo'la shaxsini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalardir. Xususan, atrof-muhitga jiddiy munosabatlarning poydevori boshlang'ich sinflarda o'rnatiladi. Insonning bilish qobiliyati, uni qurshab turgan tevarak olamga nisbatan sergak munosabatini tarbiyalash o'z-o'zidan shakllanib qoluvchi jarayon bo'lmasdan, insonning ta'lim olish jarayonidagi kompleksli rivojlanishini ehtimol qiluvchi: mashg'ulotlarni darsning mundarijasi, mazmuniga muvofiq pedagogik texnologiyalarni to'g'ri va ongli qo'llashni nazarda tutgan holda tashkil etish talab etiladi. Bunda pedagog asosiy e'tiborni ta'lim o'luvchining dunyoqarashini kengaytirish maqsadiga qaratadi. Bu ko'proq integratsion tipda o'tkaziladigan mashg'ulotlar bo'lib, ularni tashkil etishda o'qituvchi fanlararo integratsiyaga xos qator jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi lozim bo'ladi.

Ta'kidlash kerakki, integratsiya ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir. «Integratsiya» tushunchasini XVIII asrdayoq olimlar izohlagan edi. Integrativ ta'limni yo'lga qo'yishdan oldin, uning tasnifi integrativ ta'limning sinflarga bo'linishi (klassifikatsiya) borasida ma'lum tushuncha hosil qilish lozim bo'ladi. Pedagogika fanlari doktori, professor Kukushin B.C., Boldireva Varaksina A.V tomonidan izohlangan edi va professor R.A.Mavlonovada bu tasnif kuyidagicha ifodalaydi:

- chegaradosh fanlar asosida;
- asosiy fanlar asosida;
- umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosida;
- fan evolyutsiyasi bilan bog'liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish uslublari, olamning ilmiy ko'rinishini o'rganish asosida;
- kompleks ob'ektlar asosida;
- turli muammolar asosida;
- faoliyat asosida.

Binobarin, mazkur tadqiqotda urg'u berib qaralayotgan boshlang'ich ta'limdagi integratsiya o'z atrofida: o'qish, matematika, tabiatshunoslik, rasm, mehnat singari o'quv fanlari hamda ingliz tilini jamlaydi. O'z darsini integratsiyalashgan usulda tashkil etayotgan o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchisining yoshi, aqliy rivojlanish darajasi va albatta qiziqishlari doirasiga mos tarzda vosita va usullar tanlaydi. Integratsion dars loyihasining tematikasi o'quv dasturining qaysidir masalasiga tegishli bo'lishi mumkin, bunda alohida qaralgan iqtidorli o'quvchilar va umuman, sinf o'quvchilaridagi mazkur mavzu yuzasidan o'zlashtirish darajasini belgilovchi bilimni chuqurlashtirish, o'rganish jarayonini differensiallashtirish maqsad qilib olinadi.

Integratsion dars odatdagi darslardan farqlanadi:

- aniqligi, ixchamligi, o'quv materialining zich ko'lami;

- darsning har bir bosqichida integratsiyalanayotgan o'quv fanlarining har taraflama mantiqiy shartlanganligi;
- berilayotgan o'quv materialidagi keng ko'lamlı axborotga egaligi bilan ajralib turadi.

Integratsiyalashgan darsda maqsadni bir necha fanlarning aloqadorligini inobatga olgan holda belgilash lozim bo'ladi. Bunday mashg'ulotda o'quvchiga beriladigan to'pshiriqlarning optimal yuklama ko'lamini hisob-kitob qilib olish kerak. Mashg'ulotni olib boruvchi bir necha o'quv fanlari o'qituvchilarining darsdagi faoliyati, xatti-harakati muvofiqlashtirilishi shart. Mazkur mashg'ulotlarning pirovard natijada xulosalanishi talab qilinadi. Integratsiyalashayotgan fanlarning bittasi asosiy deb olinishi darkor.

Misol uchun, boshlang'ich sinflarda o'tiladigan mehnat darslari mundarijasida integratsiya jarayonini ko'rib olsak. «Qog'ozdan savatcha yasash» mavzusidagi mashg'ulotni o'tkazish uchun o'qituvchi o'z ish faoliyatini quyidagi ketma-ketlikda rejalashtirarkan, bu bilan u ta'lim mazmuniga qo'yilgan talablarga mos keluvchi darsni loyihalashtirgan hisoblanadi. Ushbu mashg'ulotni tabiatshunoslik, matematika, odobnoma va informatika darslari hamda ingliz tili bilan uyg'unlashtirish mumkin bo'ladi. Boshlang'ich sinf mehnat darslarini integratsion interfaol shaklda tashkil etishda, konstruktorlik va texnik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, shu turdagi o'yinlar ko'magida o'qituvchi hamda o'quvchining kreativligi oshadi. Bunda texnik moslamalar, qurilish detallari to'plami, konstruktorlar, mehnat o'yin qurollarining ba'zi turlari, mexanik, magnit, elektr, elektron va boshqa qurilmalarga urg'u berilib qolmasdan, o'quvchilar ijodkorligi uchun audiovizual multimedia vositalari va texnik predmetlarga o'rin ajratiladi. Bunday o'yinlar bolalarning mazkur yosh xususiyatlariga mo'ljallangan bo'lishi bilan birga, ulardan mustaqil syujetli o'yinlarda, o'quvchilarning tadqiqotchilik xususiyatlarini takomillashtiruvchi bilishga oid o'yinlarda foydalanish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun haqiqiy mehnat qilishga yordam beradigan o'yinlarga mo'ljallangan: bolalar tikuv, to'quv va to'qimachilik mashinalari, bolalar qishloq xo'jaligi va maishiy mehnat qurollari, badiiy dekorativ va bosma ishlar to'plamlari haqiqiy ma'noda mehnat darslarini maroqli va sevimli jarayonga aylantira oladi. Shuningdek, dars jarayonida muayyan mehnat topshirig'ini bajarish jarayoniga oid elektron taqdimotlar, darsning integratsion kiyofasini ta'minlovchi: tabiatshunoslik, matematika, ona tili va odobnoma, jismoniy madaniyat singari fanlararo bog'liqlikka ishora qiluvchi turli videoroliklarni namoyish etish o'rinlidir.

Masalan, qog'ozdan har xil shakl va o'yinchoqlar yasash san'atiga doir mashg'ulotda shakli yasalayotgan jonivorga oid ertak, multfilm epizodlari ekranda namoyish etilishi, o'quvchilar tomonidan mavzuga oid she'r va maqollarning ifodali o'qib berilishi singari vositalar jarayonni tezlashtiradi, intensivlashtiradi. Qolaversa, tabiat jonzotlarini o'rganishga qaratilgan «Men kimman?», tikuv, yopishtirish, yasash, to'qish topshiriqlarini tez muddatda bajarishga o'rgatuvchi «Estafeta», ranglar va shakllarni o'rgatuvchi «Xo'p» kabi rivojlantiruvchi o'yinlarni o'tkazish ham darsning talab darajasida muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Shunday qilib, integratsion ta'limning samarasi ta'lim shaklini to'g'ri,

pedagogik asoslangan tarzda tanlash bilan keskin ravishda bog‘liq bo‘lib, bunda har uch turdagi: ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarning chuqur tahlili talab qilinadi. Fanlararo integratsiyani, shuningdek, sog‘lom muhit, o‘zaro hurmat va ijodiy hamkorlik hukm surgan pedagogik jamoadagina amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Integratsion darsning yutuqli jihatlari quyidagilardan iborat:

1. Bu turdagi mashg‘ulotlarda bola olamni bir butun, yaxlit holda tasavvur etishni boshlaydi.

2. Bola potentsiali rivojlanadi, tevarak-atrofni katta qiziqish bilan o‘rganishga kirishadi, hodisalar uning ongida mantiqiy shakllanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T., O‘zbekiston. 2016.

2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T., O‘zbekiston. 2016.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947-sonli Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjati, 2017-yil, 6-son, 70-modda.

MAKTABDA MATEMATIKANI O‘QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

S. Imomberdiyev

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Boshlangich ta’lim fakulteti o‘qituvchisi

Annotasiya. Zamonaviy maktabda matematikani o‘qitishning dolzarb muammolaridan biri shundaki: rivojlangan matematik savodxonlik bilan - zamonaviy jamiyatda tarbiyalangan, yetuk, bilimli shaxsni tayyorlash so‘raladi.

Kalit so‘zlar: dolzarb, muammo, matematika, metodika, maktab, vazifalar.

Аннотация. Одной из актуальных проблем преподавания математики в современной школе является необходимость подготовки в современном обществе зрелого, образованного человека с развитой математической грамотностью.

Ключевые слова: злободневность, проблема, математика, методика, школа, задачи.

Annotation. One of the pressing problems of teaching mathematics in a Modern School is that: with advanced mathematical literacy - it is asked to prepare a mature , educated person , brought up in modern society.

Keywords: current, problem, mathematics, methodology, school, tasks.

O‘qituvchi muammoga duch keladi — matematika darslarida qanday texnologiyalardan foydalanish kerak? Bir qarashda, muammoli ta’lim tizim-faoliyat yondashuvini amalga oshirishga yordam beradi. Muammoli ta’lim-o‘qituvchi tafakkurni rivojlantirish qonuniyatlarini bilishga tayanib, maxsus pedagogik vositalar yordamida ta’lim jarayonida fikrlash qobiliyatlari va bilim ehtiyojlarini shakllantirish bo‘yicha ish olib boradigan ta’lim [1]. Ammo sinchkovlik bilan tahlil qilib, o‘qituvchi talabalarni muammoga botirayotganini

va ularni undan olib chiqayotganini ko'rishingiz mumkin. Bu katta hajmdagi bilimlarni olish uchun vaqt chegarasi tufayli yuzaga keladi. Shuningdek, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun vaqt yo'q. Matematikaning rivojlanishi va matematikani o'qitish metodikasi o'rtasida qarama-qarshiliklar mavjud, agar matematika juda tez rivojlanib, maktab kurslarida o'z aksini topgan yangi va yangi bilimlarga ega bo'lsa, unda matematikani o'qitish metodikasi, ayniqsa ommaviy ta'lim sharoitida ancha sekin rivojlanadi. Keyingi muammo shundaki, bitta darsda o'qituvchi bir nechta o'quv dasturlarini amalga oshirishi kerak, chunki zamonaviy maktab inklyuziv ta'limni taklif qiladi. Inklyuziya jarayonida nogironligi, kognitiv va aqliy xususiyatlari, etnik ozchiliklarning vakillari, jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslar, jamiyatning chekka qatlamlari, OIV bilan kasallanganlar, chet ellik bolalar, qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalar, iqtidorli shaxslar, turli xil intellektual va jismoniy nogironligi bo'lgan shaxslar va boshqalar ishtirok etadi [2]. Barcha bolalar ta'lim olish huquqiga ega. Ammo bunday vaziyatda o'qituvchi qanday bo'lishi kerak?

Bizni ishdan bo'shatish uchun mustaqil ish olib borilmaydi, chunki barcha talabalar o'quv materiallarini mustaqil ravishda o'rganishlari mumkin.

Talabalarni matematikadan yakuniy davlat imtihoniga tayyorlashda o'qituvchi yana bir muammoga duch keladi — bu zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalarining ushbu turdagi attestatsiyadan o'tishga mos kelmasligi. Masalan, biron bir darslikda amaliyotga yo'naltirilgan vazifalar mavjud emas. Matematika darslarida amaliyotga yo'naltirilgan vazifalardan foydalanish usullari mavjud emas. O'qituvchi uchun uslubiy usullar juda kam. Shubhasiz, bu muammolarni hal qilish juda foydali, chunki ular inson hayotining haqiqatlari bilan bog'liq. O'qituvchi bunday vazifalarni tuzish va darsda va sinfdan tashqari tadbirlarda ularning o'rnini aniqlash muammosiga duch keldi. Xuddi shu narsa o'qituvchi iqtisodiy muammolarni hal qilishda duch kelganda ham sodir bo'ladi.

Yana bir muhim muammo bor. Bu matematika darslarida o'rganilishi kerak bo'lgan juda katta miqdordagi o'quv materiallari. Boshlang'ich sinflarda yangi mavzularni o'rganish deyarli sertifikatlashgacha davom etadi va matematikadan o'tgan mavzularni takrorlash uchun juda oz vaqt qoldiradi.

Shunday qilib, biz maktabda matematikani o'qitishning eng asosiy muammolarini ajratamiz:

1. Matematikaning rivojlanishi va uning o'qitish usullari o'rtasidagi ziddiyatlar.
2. Bitta darsda bir nechta o'quv dasturlarini amalga oshirish.
3. Bitiruvchilarning yakuniy imtihoni darsliklar va zamonaviy talablarning mos kelmasligi.
4. Matematika darslarida o'rganilayotgan materiallarning katta hajmi.

O'qituvchi ushbu muammolarning barchasini mustaqil ravishda hal qilganda, tabaqalashtirilgan ta'lim kuchga kiradi. Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi-bu talabalarning umumiy sharoitlarini ta'minlashda aniq natijaga erishish uchun o'quv jarayonini loyihalash, tashkil etish, yo'naltirish bo'yicha o'qituvchi va o'qituvchining birgalikdagi faoliyatining protsessual tizimi [3].

Ushbu turdagi tabaqalashtirilgan vazifalar ajralib turadi (A.N. Petrovning soʻzlariga koʻra):

1. Namuna mavjud boʻlgan vazifalar (maslahat kartalaridan foydalanish).
2. Talaba oʻz vazifalari tufayli vazifalarning faqat bir qismini bajaradigan vazifalar imkoniyatlar.
3. Tegishli koʻrsatmalar va koʻrsatmalar bilan topshiriqlar (yangi materialni oʻrganayotganda)
4. Nazariy maʼlumotlarga ega boʻlgan vazifalar tegishli nazariya bilan u yoki bu harakatni tanlashni asoslash koʻnikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

5. Agar talaba asosiy maʼlumotlarni yaxshi bilsa, algoritmdan foydalanish bilim bilan.

6. Tasniflashni qoʻllash orqali topshiriq (qaror algoritmini tuzish)

Va matematika oʻqituvchisiga yordam beradigan ikkinchi narsa-bu kompilyatsiya matematik model.

Matematik model-bu matematik til yordamida haqiqiy vaziyatning tavsifi.

Misol. Sakkizinchi parallelda 3-sinf boʻlsin. Sinflarda oʻgʻil bolalar va bolalar bor. Birinchi sinfda 12 oʻgʻil va 18 qiz bor. Ikkinchi sinfda 10 ta malchik va 10 ta qiz bor. Uchinchi sinfda 15 oʻgʻil va 4 qiz bor.

Birinchi sinfda qancha oʻgʻil va qiz bor: $12+18=30$ yigit. Ikkinchi sinfda qancha oʻgʻil va qiz bor:

$$10 + 10 = 20 \text{ bola.}$$

Uchinchi sinfda qancha oʻgʻil va qiz bor: $15+4=19$ yigit.

Matematik tildan foydalanib, biz uchta vaziyatni ham savolga javob beradigan tarzda tasvirlashimiz mumkin-sakkizinchi parallelda nechta oʻgʻil va qiz bor? A — oʻgʻil bolalar soni, b-qizlar soni, keyin $a +$ barcha qizlar va oʻgʻil bolalarda boʻlsin. Biz matematik modelni tuzdik.

Matematik modellar yaratilgan:

1. Ogʻzaki-soʻzlar bilan tavsiflanadi.
2. Algebraik-tenglama, tengsizlik va boshqalar yordamida. Grafik-grafika qurish.
4. Geometrik-geometrik shakl yordamida

Taʼlimning eng yuqori natijalari talabanning oʻzi matematik muammoni oʻylab topganda va uni matematik model yordamida hal qilganda olinadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. https://applied_research.ru/ru/article/view?id=8297
2. <https://pandia.ru/text/78/580/20512.php>
3. <https://infourok.ru/differenciaciya-ka>

JAHON TA'LIM TAJRIBASIGA ASOSLANIB STEAM- TEKNOLOGIYASIDAN MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA FOYDALANISH USULLARI

Sh.Sh. Xudayberganov

Urganch davlat pedagogika instituti magistratura bo'limi boshlig'i,
"Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrasi dotsenti v.b., pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)

X.Sh. Abdullayeva

Urganch davlat pedagogika instituti, maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada STEAM-ta'lim texnologiyasini kelib chiqishi va tatbiq etilishi, shuningdek, bola psixodiagnostikasida o'yinning yetakchi roli, STEMga Artning qo'shilishi natijasida perseptiv qobiliyatlarning shakllanishi haqidagi fikrlar bayon qilingan. Shuningdek, jahon mamlakatlarining o'qitish tajribalarida STEAM-ta'lim texnologiyasidan foydalanish bayonoti haqida tushunchalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: STEAM, individ, shaxs, o'yin, texnologiya, perseptiv, kognitiv qobiliyatlar, robotatexnika, didaktik material.

Аннотация. В данной статье описано зарождение и внедрение STEAM-образовательной технологии, а также ведущая роль игры в детской психодиагностике, формировании перцептивных способностей в результате добавления Искусства к STEM. Кроме того, даются сведения об использовании STEAM-образовательных технологий в педагогическом опыте стран мира.

Ключевые слова: STEAM, личность, человек, игра, технология, перцепция, когнитивные навыки, робототехника, дидактический материал.

Abstract. This article describes the origin and implementation of STEAM-educational technology, as well as the leading role of play in child psychodiagnostics, the formation of perceptive abilities as a result of the addition of Art to STEM. In addition, insights into the use of STEAM-educational technology in the teaching experiences of the world countries are given.

Key words: STEAM, individual, person, game, technology, perceptive, cognitive skills, robotics, didactic material.

Bashariyat mavjud ekan, u o'z hayoti davomida, hayotiy tajribasiga asoslanib, u yoki bu holda idrok etish, olamni anglash, narsa va hayotiy jarayonlarni ajratish kabi xususiyatlarga ega ekanligi haqida o'ziga bayonot berib boradi, shakllanadi, o'sadi va rivojlanadi. Ongi shakllanadi, bir so'z bilan aytganda "individ" timsolidan "shaxs" darajasiga ko'tariladi.

Shaxs – alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Shaxs ijtimoiy-gumanitar fanlarda o'z yo'nalishi, tadqiqot obyekti va maqsadi nuqtai nazaridan turlicha talqin etiladi. U o'ta murakkab, ziddiyatli, qarama-qarshi, o'zini-o'zi inkor etadigan mavjudot sifatida, biologik, fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy, axloqiy va estetik aqlidrok, tafakkur obyekti sifatida, hatto, falsafiy va mantiqiy, yashash huquqi va hayot mantig'i jihatidan tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. Shaxs, mohiyatiga ko'ra, madaniylashgan, ong, aql orqali faoliyatini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lgan, ijtimoiy-tarixiy an'ana, turmush tarzi va tajribaga asoslangan muayyan avlodlar vakili. Shaxs fenomeni inson olamining

butun murakkabliklarini o'zida mujassam etadi. Uni har tomonlama o'rganish maqsadida turli davrlarda tadqiqot olib borilgan. Ayniqsa, sharqda u yuksak axloqiy-ma'naviy me'yorlar orqali tushunilgan va oliy xilqat, bebaho qadriyat deb hisoblangan. Inson shaxs sifatida komillikka intiladi, hayot mazmunini boyitadi, shu asosda kishilik jamiyatining go'zal va farovon bo'lishiga ehtiyoj sezadi. Shaxsning hayot tarzi bevosita jamiyat hayotiga daxldor va hayot ne'matlaridan to'la foydalanishga haqli. Shaxs tushunchasi inson tushunchasining yuksak ko'rinishi, oliy maqomidir. Har qanday odam tabiiy mavjudligi, yashash huquqi va hayot qadriyatiga ega bo'lgan jonzotdir. Biroq u hamma vaqt ham to'laqonli shaxs bo'lib etilmasligi mumkin.

Material va metodlar

Aynan yetuk va ongli shaxsni tarbiyalashda biz eng avvalo uning ilk yosh davrlaridanoq ta'lim-tarbiyasiga katta ahamiyat bermog'imiz darkor. Bu esa o'z navbatida, bevosita maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oila bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, *“Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir”* degan chuqur ma'noli so'zlari naqadar haqiqat ekanini bugun, har qachongidan ham yaxshi anglaymiz. Tarbiya masalalariga e'tiborsiz qaralgan vaziyatda yuzaga keladigan ko'ngilsizliklar ham, u keltirib chiqaradigan zararli oqibatlar ham barchamizga ayon. Ammo bugun kishilarimizga ana shu haqiqatni aytsangiz sizga: *“Nima qilay, ishlamasang bo'lmasa!”*, *“Ko'ryapsiz-ku, oson emas, hayot tashvishlari, bolalarning eb-ichishi-yu, kiyim kechagi ...”*, *“Ha endi o'zi omon bo'lsa, tarbiyasi bir gap bo'lar...”*. Yo'q, tarbiya *“bir gap bo'ladigan”* narsa emas! Uning uchun jon kuydirish shart. Mol-dunyo, kiyim-kechakka hirs qo'yish dardidan forig' bo'lib, tarbiya bilan shug'ullanish kerak.¹³ Bugungi kunda ertamiz egalari – yoshlarni, bolalarni erkin fikrlovchi, yetuk bir shaxs sifatida tarbiyalash va ularga ta'lim berishda yangi texnologiyalardan foydalanish g'oyasini shakllantirish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bu borada jahon ta'lim tajribasida STEAM ta'limi tushunchasini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari o'rganib chiqildi. Muammoni o'rganishda ta'lim muassasalarida keng miqqiyosda qo'llanilayotgan STEAM ta'lim texnologiyasi, rivojlantiruvchi markazlarda faoliyat tushunchalari, ularni qo'llash usullari, yondashuvlari, me'zonlari va bosqichlari tayanch konsepsiya vazifasini bajardi.

Natijalar va ularning tahlili

“STEAM ta'limi” atamasi fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarida o'qitish va o'rganishni anglatadi. U odatda maktabgacha ta'limdan doktorlik bosqichigacha bo'lgan barcha sinflardagi ta'lim faoliyatini o'z ichiga oladi. STEAM ta'limi bolalarga zarur bo'lgan ko'nikmalarni (qattiq va yumshoq) birlashtira oladigan o'rganish sifatida qabul qilinadi. STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi Massachusetts Texnologiya Instituti(MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori *“Mens et Manus”* (*Aql va qo'l*). Massachusetts Texnologiya Instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o'rganish va

---

¹³ O'zbekir G'uzarov, “Xoja Buxoriy” nomli o'rta maxsus islom bilim yurti mudiri Manba: muslim.uz

tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki ba'zi ta'lim muassasalarida STEAM o'quv markazlarini yaratdi.

Ushbu texnologiya orqali endilikda bolalar faqatgina nazariy jihatdan cheklanib qolmaydilar balki, o'rgangan va o'zlashtirgan bilimlarini hayotga tatbiq etadilar. Oddiydan murakkabga tomon harakatlanadilar. STEAMda mashg'ulotlar bir muncha qiziqarli bo'lib, endilikda o'quvchilar o'zi xohlagan yo'nalishda faoliyat olib boradilar. Agar ushbu qisqartmani yoysak, quyidagilarni olamiz: **STEAM** bu-

S-science,
T-technology,
E-engineering,
A-art
M-math.

Ingliz tilida bu shunday bo'ladi: **tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika**. Ushbu yo'nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo'lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta'limi yo'nalishi va amaliy yondashuvni qo'llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. Dunyo o'zgarmoqda, yangicha sharoitlar yuzaga kelmoqda, kelajak bizga noma'lum kasblarni va hal qilinmagan muammolarni tayyorlamoqda. Shu munosabat bilan yosh avlodni ijodiy fikrlash, muloqot, innovatsion ko'nikmalarni rivojlantirish, muammoni yechish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, ijodkorlik, matematika zamonaviy dunyoda eng ko'p talab qilinadigan sohalarga aylanmoqda. STEAM ta'limi fanlararo yondashuvga asoslanadi va bu fanlarni birlashtiradi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta'lim-tarbiyada ko'zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, bolalarning mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish tarbiyachilar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari dasturini o'zlashtirish natijasida "bola turli faoliyatda-o'yinda, muloqotda, kognitiv tadqiqot faoliyatida, dizayn va hokazolarda tashabbus va mustaqillik ko'rsatishga qodir" ekanliklarini bilib oladilar.

Bugungi shiddatli fan va texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir zamonda tarbiyaga ya'ni bola-yosh avlod tarbiyasiga mas'ul qilib, biz tarbiyachi va o'qituvchilarni keyin esa ota-onani ko'rsatishimiz mumkin. Texnika va innovatsiyalar ildamlab ketayotgan bir vaqtda bola o'qishi va tarbiyalanishi ertamiz uchun suv va havoday zarur masalaga aylanib bormoqda.

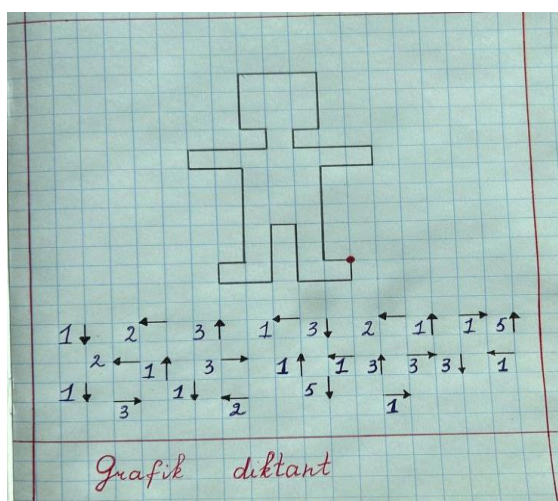
Har zamonda bo'lgani kabi, ta'lim olish uchun ham yangicha o'qitish texnologiyalarning kiritilishi samaradorlikni oshishiga zamin yaratib kelmoqda. Bundayin sifatli va samaradorli ta'lim texnologiyalaridan biri bu STEAM o'qitish ta'lim texnologiyasidir. Bolalarda Har qanday davrda bolalarni qobiliyatini yuzaga chiqarish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas bo'lib ulg'ayishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bilim olishga qiziqtirish va bilim berishni yangi uslubiy yo'llarini izlab topish lozim. Ta'lim berishda hozir noan'anaviy bir uslub ta'lim

jarayoni samaradorligiga xizmat qilmoqda. Unda bolalar bir qancha fanlar va darsliklarni maxsus fan qilib o'qishmaydi. Endilika bolalar integratsiyalangan, beshta sohani o'z ichiga ta'lim metodi orqali yangi bilimlarni o'zlashtiribgina qolmasdan yangiliklarni ixtiro ham etadilar. STEAMni rivojlantiruvchi markazlar bilan bog'lagan holda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarda bu tizimning samaradorligini ko'rib chiqamiz. Bugungi kuni son va raqamlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi, har bir ishni 0 dan boshlaganimizdek aynan STEAM ta'lim texnologiyasini ham elementar matematika mashg'ulotida bolalarni fazoda mo'ljal olishga o'rgatish orqali qo'llay boshlashga qaror qildik. Fazoda mo'ljal olishni o'rgatishda biz Matematik diktant olish usulidan foydalandik.

Mashg'ulot maqsadi: bolalarda fazoda mo'ljal olish ko'nikmalarini, o'ngga, chapga, tepaga, pastga, kabi ko'rsatkichlarni o'rgatishdan iborat va bolalarda dunyoni badiiy tassavvur etishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Biz bu metodda ko'rsatkichlar orqli kataklar bilan ishlaymiz. Bu esa bevosita, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari ongida elementar matematikaga oid (fazo va fazoda mo'ljal olish) tushunchalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Ushbu tugallangan mashg'ulot jarayonini endilikda beshta integratsiyalashgan sohalar bilan, markazlardagi faoliyat jarayonida bog'laymiz.

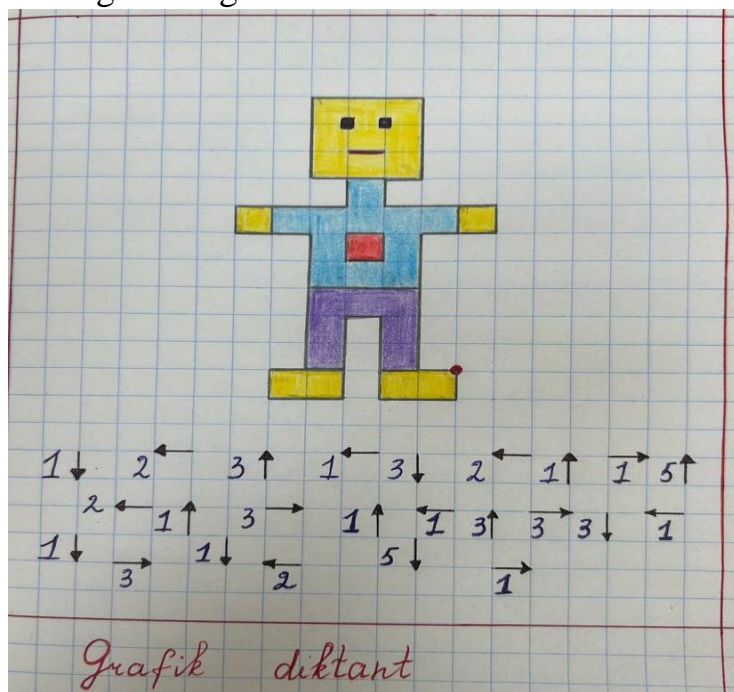
Endi tarbiyachilarimiz tomonidan qo'l mehnati bilan oddiy varaqqa tayyorlangan matematik diktantlarni tarbiyalanuvchilarga tarqatamiz va integratsiyalashgan mashg'ulot jarayonini boshlaymiz. Bu mashg'ulotimiz bevosita STEAM ta'lim texnologiyasidan kelib chiqqan holda, matematika bilan boshlab barcha fanlarni integratsiyalshtirib yana matematika bilan tugallashimizga dasturi amal bo'ladi.

Varaqlar tarqatilgandan keyin MTT tarbiyalanuvchilari mashg'ulotlarda o'rgangan fazoda mo'ljal olish tushunchalari orqali quyidagicha shakllarni hosil qiladilar:

Hosil bo'lgan chizmani (robot)ni San'at markazida bola istagini inobatga olgan holda, bolalar fantaziyasidan kelib chiqib bo'yab olamiz (bu esa o'z navbatida bolalarning A-art (san'at)ga bo'lgan qiziqishlarining ortishiga olib keladi). Demak mash'ulotimiz endi tasviriy faoliyat bilan shug'ullanishga qaratiladi va robotni bo'yashda qanday ranglardan foydalanganliklarini nafaqat

o‘zbek balki, rus va ingliz tillarida ham so‘rashimiz va o‘rgatishimiz mumkin. Bu esa bolalarning MTTlardan o‘q chet tiliga bo‘lgan qiziqishlarining ortishiga va chet tillarida so‘z boyliklarining ortishiga olib keladi.

Tarbiyachilarimiz og‘zaki savol-javob uchun bevosita quyidagi jadvaldan foydalanishlari mumkin:

№	O‘zbek tilida	Rus tilida	Ingliz tilida
1.	sariq	Жёлтый	yellow
2.	qora	Чёрный	black
3.	qizil	Красный	red
4.	oq	Белый	white
.....	.....	.....	.....

Bu bilan STEAMning (A)-Art yo‘nalishi orqali bolalarda til bilish ko‘nikmalari ham rivojlanmoqda. So‘ngra, hosil bo‘lgan chizma-robotimizga nom beramiz. Masalan; (“BILIMDON”) Bu bilan biz (E) Engineering-muhandislikga qo‘l uramiz. Bolalar nutqini rivojlantirish maqsadida endilikda Til va nutq markazida Bilimdon haqida suhbatlashamiz, u qanday ekanligi, nimalar qila olishi mumkin ekanini bolalardan so‘rab bilib olamiz. Chizmamizdan kelib chiqib Bilimdon haqida Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirilgan markazda ertak to‘qisak ham maqsadga muvofiq bo‘ladi. Keyin qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazida (T) texnologiya sohasiga asoslanib, ushbu rasmni ya‘ni loyihani yasashni boshlasak bo‘ladi (lego konstruksiyalash, rangli qog‘ozlar yordamida). Har kim o‘z qiziqishlaridan va ehtiyojlaridan kelib chiqib robotimizni yasashni boshlaydi. Bunda, robot funksiyasini, nima uchun kundalik hayotda qo‘llashimiz kerak ekanini bolalarning o‘zlari biladilar. Masalan; Aziza onasiga idishlarni yuvish uchun robot yasashga qaror qildi. Botir o‘zi bilan futbol o‘ynashi uchun robot yasashga kirishdi va h.k. Mashg‘ulotda STEAM ta‘lim integratsiyasi

asosida mohiyatan ishni dastlabki bosqichdan boshlab, uning tugallanib, hayotga tatbiq etilishigacha bo'lgan bosqichni o'tadik. Bu yo'lda bolalar qiziqishlarini inobatga olgan holda maqsadga erishdik. Bolalar diqqati tarqoqligini inobatga olib, STEAM orqali biz yarim soatlik faoliyatni birdaniga emas, bir necha bo'laklarga bo'lgan holda tushunarli va qiziqarli mashg'ulot tashkil etdik. Mashg'ulotdan ruhlangan bolalar o'zlari bajargan ishlari va o'tagan faoliyati orqali endilikda kasb tanlashga bo'lgan qiziqishlarini ham bilib oladilar. Eng asosiysi bunday mashg'ulotlarimiz tarbiyachilardan hech qanday ortiqcha sarf harajat va texnologiya talab qilmaydi, oddiygina qog'oz-qalam yordamida amalga oshiriladi.

STEAM inson kapitali sifatini yaxshilaydi, shuningdek, gender tengligini kengaytirishga hissa qo'shadi.

Xulosa. STEAM atamasi STEM-dan kelib chiqqan bo'lib, u bolalarni kuzatish, tekshirish va savollar berish orqali atrofdagi dunyo haqida bilimlarni shakllantirishga undaydigan dastur hisoblanadi. STEM bolalar uchun qimmatli va mazmunli ta'lim beradi deb hisoblanadi. O'qituvchilarning fikriga ko'ra, bunday o'rganish bilan bolalar o'z bilimlarini shakllantirishda faolroq va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lar ekan. STEMga (A) "San'at"ning qo'shilishi bolalarga STEM konsepsiyasini ijodiy va xayoliy usullarda tasvirlash ijodiy fikrlash, dunyoni badiiy-estetik jihatdan anglay olish va tafakkur etish imkoniyatini ochib berdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Har bir soha o'z dizayniga ega bo'lgani kabi, san'at sohasining qo'shilishi STEAMda kasb tanlashga yoxud, kognitiv qobiliyatlarni rivojlanishiga ham o'z hissasini qo'shdi. Masalan endilikda bolalar mashinani yasashni xohlab qolishadi, dastlab rasmini chizishadi, dizayn yaratadilar. So'ngra shu dizayn asosida qisamlarini yig'adilar, maket yaratadilar. Uning funktsiyalarini hisobga olib ishlash ko'nikmasini tekshiradilar. Bir so'z bilan aytganda, hayotga tatbiq etadilar. Oddiylikdan murakkablikka tomon yo'nalgan bu tizimda bolalar band bo'lgan holda, innovatsiya qilishar ekan. Shu bilan birga o'zlari bevosita qiziqishlari izidan kasb tanlashga moyillik kabi xususiyatlarini ham rivojlantira boradilar. STEAMning asosiy mohiyati ham shunda bo'lib, integratsiyalanuv orqali inson o'z ehtiyojiga ega bo'lgan bilimlarni o'ziga qulay va samarali tarafdin o'zlashtira boradi va oxirda kutilgan natijaga erishar ekan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi." - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 216-b.
2. Gonzalez H.B. and Kuenzi J.J. "Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Education: A Primer" Congressional Research Service. (August 1, 2012) p. 5.
3. Волосовец Т.В., Маркова В.А., Аверин С.А. STEM-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. Москва БИНОМ. Лаборатория знаний 2019. 16-b.
4. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M., A'zamova M.N. "Maktabgacha pedagogika" T.:Tafakkur,T-2019. 35-bet.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNI INTEGRATSIYALASH

I.B. Madraximova

CHDPU Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti o‘qituvchisi

N.Abdumurodova, Q.Qahhorjonova

CHDPU Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabalari

Anotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda ta‘lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta‘lim tizimini to‘liq axborotlashtirish, o‘qitish mazmuni va sifatini qayta ko‘rib chiqish, o‘quv fanlarini integratsiyalash, o‘qitishda zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan o‘rinli va samarali foydalanish haqida so‘z boradi

Аннотация. В данной статье реформы в сфере образования в Узбекистане предусматривают полную информатизацию системы образования, пересмотр содержания и качества преподавания, интеграцию учебных предметов, современных образовательных технологий в преподавании. Речь идет об эффективном и результативном использовании.

Abstract. In this article, reforms in the field of education in Uzbekistan provide for the complete informatization of the education system, revision of the content and quality of teaching, integration of academic subjects, modern educational technologies in teaching. It's about efficient and effective use.

Kalit so‘z: bilim, interaktiv, integratsiya, iqtisod, fan, ko‘nikma, malaka, rivojlanish, ta‘lim, tarbiya, tafakkur, vazifa.

Ключевые слова: Знание, интерактив, интеграция, экономика, наука, умение, компетентность, развитие, образование, воспитание, мышление, задача.

Key words: knowledge, interactive, integration, economics, science, skill, competence, development, education, upbringing, thinking, task.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishda, fanlararo aloqadorlik mexanizimidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quv fanlarini o‘rganish jarayonida hosil qilingan tasavvur va bilimlarni umumlashtirgan holda o‘quvchilarda tabiiy fanlar turkumidagi o‘quv fanlarni, fanlararo aloqadorlik asosida muayyan ko‘nikma va malakalar orqali shakllantirish zarur.

Kuzatishlar orqali amin bo‘lyapmizki, jahon ta‘lim tizimida fan va texnologiya jadal sur‘atda rivojlanmoqda. Bunday jarayonda interaktiv ta‘lim strategiyalari va mexanizmlarini zamonaviy ta‘lim tamoyillari asosida takomillashtirish, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari haqidagi nazariy va amaliy bilimlarni ta‘lim mazmuniga singdirish, barcha fanlardan o‘zaro aloqadorlikda zarur bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish uchun ijodkor mutaxassislarini tayyorlash ustuvor sanaladi. Bu esa uzluksiz ta‘lim tizimining asosiy vazifasi hisoblanadi. Bunda boshlang‘ich ta‘lim muassasalari fan dasturi va darsliklarni mazmunan maqsadga muvofiq tahlil qilishi, ular o‘rtasidagi uzviylikni, ya‘ni fanlararo integratsiyani sifatli amalga oshirishi, pedagogik jarayonlar va ta‘lim muhitini faol axborot almashinish jarayonlariga qaratishlari mazmunga muvofiqdir.

Ta‘lim tizimi bo‘yicha Prizedent SH.M.Mirziyoyev quyidagi fikrlarni aytib o‘tganlar: “Farzandlarimizni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb hunarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam va vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan masala”dir.[1] Shu fikrga asosan o‘quv jarayonida fanlar integratsiyasi ya‘ni

fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularni idrok etish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga sabab bo'ladi.

Xo'sh, integratsiya o'zi nima? Integratsiya – fanlararo bilimlarni chuqurlashtirish, ularning mazmun-mohiyatini asoslash, o'quvchilarda olamning yaxlitligini, tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ochib beruvchi fandır. Fanning maqsadi - o'qitishning fanlararo bilimlarini bir butun qilib mujassamlashtirish.

Fanlarni integratsiyalash – ta'lim va tarbiya jarayoning muhim didaktik sharti bo'lib, u quyidagi vazifalarni bajaradi.

1.O'quvchilar uchun asosiy bilim manbai bo'lgan o'quv materialining ilmiyligi va izchilligi, boshqa fanlardan o'zlashtirilgan tushunchalarning didaktik bog'liqligini ta'minlash.

2.O'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish ortadi va aqliy rivojlanish tezlashadi.

3.Fanlarni integratsiyalash, ya'ni o'qitishda fanlararo bog'lanishni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga imkoniyat yaratadi.

Integratsiya - tafakkur olamini o'stirish uchun imkoniyat va sharoitlar yaratib beradi. Integratsiya – o'quvchi bilan individual ishlash va uni faollashtirishning muhim vositasi hisoblanadi.Fanlararo aloqani darslarda tashkil qilish natijasida o'quv fanlarining soni kamayib samaradorligi ortadi va o'quvchilarni mustaqil ishlashga davat etadi.

Fanlararo aloqadorlikni quydagilar orqali amalga oshirishimiz mumkin:

-turli xil fanlarni o'rganish ketma-ketligi va izchilligini vaqt bo'yicha shunday tanlash lozimki,ulardan birini o'rganish ikkinchisini o'rganishga ko'maklashsin;

-umumiy tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga bir xil yondashishni ta'minlash;

-bilimlarni o'zlashtirish hamda ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni egallashga bo'lgan talablar birligini ta'minlash;

-bir o'quv faniga oid bilim, ko'nikma,malaka va kompetensiyalarni o'rganishda boshqa fanlarga oid bilim, ko'nikma va malakalardan keng foydalanish;

Bugungi kunga kelib jahondagi mamlakatlarning qarib 70% ta'lim tizimida integrativ xarakterdagi o'quv dasturlari va darsliklardan foydalanib kelmoqda. Har bir mamlakat o'zining ta'lim tizimiga qo'ygan talablardan kelib chiqqan holda, integratsiyaning turli darajalarini ishlab chiqqan va joriy qilib kelmoqda. Buyuk Britaniya ta'lim tizimida asosan integrativ fanlar joriy qilingan bo'lsa, Koreya va Shveytsariyada integratsiyalashgan fanlar yoki alohida o'quv predmetlari, Avstraliyada esa integratsiyalashtirilgan fanlar, Yaponiya, Shimoliy Irlandiya, Gun-Kong va Germaniya kabi mamlakatlarda fanlar, Vengreyida madaniyat yo'nalishidagi o'quv fanlari, inson va tabiat, integrativ fanlar, Niderlandiyada alohida o'quv fanlari, Irlandiyada fan va texnika kabi bloklarda barcha o'quv fanlari mujassamlashtirilgan holda o'qiladi.

Ta'limda integratsiyani amalga oshirish ham iqtisodiy jihatdan, ham pedagogik, fiziologik va gigenik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, „Tabiiy fanlar” hamda „Tarbiya ” kabi o'quv fanlarini „Ona tili va o'qish savodxonligi” uyg'unlashtirish natijasida faqatgina birinchi sinfda 63 soat iqtisod qilinadi. Shuningdek, o'quvchining vaqti va kuchi tejaladi, ortiqcha zo'riqishning oldi olinadi. O'quv – bilish jarayoning samaradorligi ortadi.

Integratsiyalashgan dars natijalari o'quvchilarning ijodiy fanlari rivojida namoyon bo'ladi. Fanlar aro integratsiya – bir necha o'quv fanlarining bir - biriga taluqli sohalarni ko'rsatishimiz, balki integratsiyalab o'qitish orqali o'quvchilarga atrofimizdagi dunyoning yaxlitligi haqida tasavvur berishdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr O'RQ-637 son.

2. Norbo'tayev Xo'shboq Bobonazarovich. “Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'lim” kitobidan 2023-yil.

NUTQIY KOMPETENSIYALARNI O'QISH DARSLARI ORQALI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

L.B. Abdullayeva

Nukus innovatsion instituti assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutqiy kompetensiyalarni o'qish darslari mashg'ulotlari orqali takomillashtirish metodologiyasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'qish, nutq, kompetensiya, metod, matn.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика совершенствования речевых компетенций посредством уроков чтения.

Ключевые слова: чтение, речь, компетентность, метод, текст.

Abstract. This article examines the methodology of improving speech competences through reading classes.

Key words: reading, speech, competence, method, text.

“Nutq”, “nutq o'stirish”, “matn ustida ishlash”, “matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish”, “boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish” kabilar tadqiqot muammosining muhim tayanch tushunchalaridir. Ularning mohiyatini yetarlicha anglash tadqiqotni olib borishda muammoning to'g'ri, oqilona yechimini topishga imkon beradi.

Nutqda quyidagi xususiyatlar namoyon bo'ladi:

1) fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratiladi, tugallangan mavzuni ifodalaydi, logik va grammatik qoidalar asosida tuziladi, mustaqil, tugallangan, o'zaro bog'langan ma'noli qismlarga bo'linadi;

2)og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi;

3)og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish yagona jarayonda kechadi;

4)shunga qaramay, og'zaki va yozma nutq orasida jiddiy tafovutlar mavjud (ularhaqida ishning keyingi bobida batafsil so'z yuritiladi);

5) nutq muloqot chog'ida ishtirok etuvchilarning soniga ko'ra dialogik

vamonologik kabi turlarga bo‘linadi;

6) dialog og‘zaki nutqning keng tarqalgan turlaridan, nutqiy muloqotning tabiiy shakllaridan biri bo‘lib, ikki yoki bir necha shaxs o‘rtasida kechadi;

7) og‘zaki nutq, tabiatiga ko‘ra, ko‘proq suhbat shaklida yuzaga keladi;

8) nutqning juda muhim shakllaridan biri sanaladigan monolog dialogga nisbatan mazmuni ifodalash uchun til vositalarini tanlash, nutqning qurilishiga ko‘ra bir qadar an‘naviylikka ega.

“O‘qish kitobi” darsliklarida berilgan matnlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarining asosiy maqsadi o‘quvchilarni matn mazmunini to‘g‘ri tushunish, ongli va ifodali o‘qiy olish, matnda berilgan axborotni idrok qilish, matnda ifodalangan voqelikka nisbatan munosabat bildirishga tayyorlashdir. Shunga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi metodik tayyorgarlikni darsning maqsadi, o‘rganilayotgan materialning mazmuni, o‘quvchilarning mavjud bilim, ko‘nikma, malakalari darajasiga ko‘ra amalga oshiradi. O‘quvchilarni asar matnini o‘qishga tayyorlashda, birinchi navbatda, ularni matn mavzusi, tili, g‘oyaviy mazmuni va badiiy-estetik qiymati bilan tanishtirish, matn mazmunidan tegishli xulosa chiqarishga e‘tibor qaratiladi. O‘qish faoliyati ham nutqning alohida ko‘rinishi hisoblanadi.

O‘quvchining o‘z fikrini qanchalik mazmunli, aniq va to‘g‘ri ifodalay olishi uning o‘quv-bilish faolligi darajasini, ko‘nikma va malakalarini aniqlashga imkon beradi. O‘qish darslarida matnni idrok qilish va mazmun-mohiyatini o‘zlashtirish yuzasidan qo‘yilgan savol va topshiriqlar o‘quvchilarni o‘ylashga majbur qilishi, javob berishda muallif qo‘llagan iboralardan, badiiy tasvir vositalaridan foydalanishga qaratilishi, nutqda ko‘proq o‘zi uchun yangi so‘z va iboralarni ishlatishga undashi lozim.

Matnni o‘qish ko‘nikmasiga egalik, o‘z navbatida, o‘quvchi nutqini boyituvchi muhim omillardan biri sanaladi.

O‘qitishning mustaqil qismi bo‘lgan har qanday dars ta‘limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Har qanday darsning umumiy maqsadi “o‘quvchilarga bilim berish va ular olgan bilimni amalda qo‘llay oladigan darajaga yetkazishga erishish, har bir o‘quvchida komil shaxsga xos fazilatlarini shakllantirishdir [2, 120-b.].

Matndagi gaplar o‘rtasida kommunikatsiya vazifalari bilan belgilangan munosabatlar, ya‘ni mazmuniy aloqa mavjud. Bu aloqa uni ifoda etuvchi leksik-grammatik vositalar orqali o‘z aksini topadi. Har qanday so‘zlarni gapga birlashtirib bo‘lmagani kabi har qanday gaplarni ham bitta bog‘lanishli matnga birlashtirib bo‘lmaydi. Masalan, “Bolalar dam olishga ketishdi”, “Gullar ochildi”, “Atoqli otlar bosh harf bilan yoziladi” kabi gaplarni bir matnga birlashtirib bo‘lmaydi. Ular turli mazmunga ega bo‘lgani bois biror bir munosabatga ko‘ra ham birlasha olmaydi.

Umumlashtirish va xulosalar chiqarish. Bu kabi ish turlari matn mazmuni yuzasidan umumiy xulosalar chiqarish orqali unda aks ettirilgan masalalarni chuqur idrok etishga, mavzuning ochilmay qolgan qirralari haqida mulohaza yuritishga, o‘zlashtirilgan bilimlarni amalda qo‘llash ko‘nikmalarini hosil qilishga

qaratiladi.

Matn ustida ishlash jarayonida asar voqealari yuzasidan ogʻzaki tasvirlash, qiyoslab hikoyalar tuzish, adabiy qahramonlarning xatti-harakatlari, fe'l-atvorlarini tavsiflash nutq oʻstirishning muhim vositasi sanaladi. Bu jarayonda oʻquvchilarda matnda ifodalangan jarayon, hodisa, shaxs yoki uning xatti-harakatiga nisbatan munosabat shakllanadi. Yaxshining nima uchun yaxshiligini, yomonning nima uchun yomonligini, asar qahramonlarining qilgan ishlarining toʻgʻri yoki notoʻgʻriligini aniqlash boshlangʻich sinflarning oʻqish darslarida matn tahlilining asosiy vazifasidir [3].

Umumiy oʻrta taʼlim maktablaridagi taʼlimning birinchi yilida nutq oʻstirish boʻyicha koʻzlangan natijaga erishilmasa, 2-sinf oʻqish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq oʻstirish jarayoni qiyin kechadi. Bu esa, oʻz navbatida, oʻquvchi tomonidan barcha oʻquv predmetlarining oʻzlashtirilishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shuning uchun ham oʻqituvchining har bir darsni qatʼiy reja asosida uyushtirishi taqozo qilinadi.

Metodika fanida matnning ikki xil yoʻl bilan qayta tasvirlanishi qayd qilinadi. Bular:

a) soʻz bilan tasvirlash; b) grafik tasvirlash.

Soʻz bilan tasvirlash oʻziga xos murakkab ish turi boʻlib, bunda asarda tasvirlangan voqea, qahramon yoki manzarani soʻz yordamida aniq qayta tiklash koʻzda tutiladi. Bunday tasvirlash oʻquvchilar nutqini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri sifatida soʻzlarni toʻgʻri tanlash va talaffuz qilishni talab etadi.

Matnni qayta tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega boʻlib, oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Qayta tasvirlashdan toʻgʻri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlayotgan hayotiy manzaralarni oʻquvchilarning aniq tasavvur qilishlari uchun qulay sharoit yaratadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Boshlangʻich taʼlim Konsepsiyasi / Mualliflar: Q.A.Abdullayeva, R.G.Safarova, M.O.Ochilov, K.N.Nazarov, N.U.Bikbayeva, M.A.Zaynitdinova // Boshlangʻich taʼlim j. – T.: 1998. № 6. – 12-18-b.

2. Abduazizov A. A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. T., 2010.

3. Mahmudov N. v. b. Ona tili. Oʻrta taʼlim muassasalarining 11-sinfi va kasb-hunar taʼlimi muassasalari oʻquvchilari uchun darslik. – T.: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.

4. Nurmonov A. Oʻzbek tilshunosligi tarixi: Oliy oʻquv yurtlari oʻzbek filologiyasi fakultetlarining talabalari uchun oʻquv qoʻllanma. — T.: «Oʻzbekiston», 2012.

BOSHLANGʻICH SINIF OʻQUVCHILARIDA XXI ASR KOʻNIKMALARINI RIVOJLANTIRISH VA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING AHAMIYATI

Y.T. Axmadjonova

Jizzax politexnika instituti oʻqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarida XXI asr koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda xalqaro tadqiqot materiallaridan foydalanishning afzalliklari, PIRLS xalqaro baholash tadqiqotining ahamiyati, mazkur materiallardan oʻqish savodxonligi darslarida foydalanish natijalari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: boshlangʻich taʼlim, XXI asr koʻnikmalari, xalqaro baholash tadqiqotlari, PIRLS xalqaro baholash dasturi, oʻqish savodxonligi, matnni oʻqish va tushunish.

Аннотация. В данной статье представлены преимущества использования материалов международных исследований в формировании и развитии навыков 21 века у учащихся начальных классов, важность международных оценочных исследований PIRLS, а также результаты использования этих материалов на занятиях по грамотности чтения.

Ключевые слова: начальное образование, навыки XXI века, международные оценочные исследования, международная программа оценки PIRLS, грамотность чтения, понимание прочитанного.

Abstract. This article presents the advantages of using international research materials in the formation and development of 21st century skills in primary school students, the importance of PIRLS international assessment research, and the results of using these materials in reading literacy classes.

Key words: elementary education, 21st century skills, international assessment research, PIRLS international assessment program, reading literacy, reading comprehension

Bugungi shiddatli davr har bir taʼlim olayotgan shaxslardan bolalik chogʻidan boshlab qunt bilan oʻqish, ilm va hunar oʻrganishni talab etmoqda. Taʼlim jarayoni uzluksiz boʻlib, uning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan sifatli natijalarga olib keladigan islohotlarga bogʻliqdir. Haqiqatan ham, taʼlimga zamonaviy yondashuvlar taʼlim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali tashkil qilish va qoʻyilgan oʻquv dasturlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlaydi.

Boshlangʻich maktabda olingan taʼlim keyingi taʼlim uchun asos, poydevor boʻlib xizmat qiladi. Boshlangʻich taʼlim, boshlangʻich maktabning sifat jihatidan yangi shaxsga yoʻnaltirilgan rivojlanish modelini belgilaydi. Zamonaviy boshlangʻich taʼlim uchun istiqbolli, ustuvor yoʻnalishlardan biri bu oʻquvchilarning yetuk shaxs sifatida rivojlanishi hamda milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosidan iboratdir. Zamonaviy taʼlim Oʻzbekiston yoshlarini istibolli kelajakka eltadi. Taʼlim tarbiya-bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yoʻq. Qanchalik murakkab boʻlmasin, maktab taʼlimida poydevorni bugundan mustahkam qoʻyishimiz kerak.

Metodologiya. XXI asr koʻnikmalari (21CS) hozirgi kunda butun dunyo boʻylab taʼlim tizimlarida taʼlim maqsadlari sifatida mustahkam oʻrnashgan, ammo ularning oʻqitish va baholash amaliyotida amalga qoʻllanilishi ortda qolmoqda. Toʻgʻri javob berishdan koʻra, qanday qilib javob olishni birinchi oʻringa qoʻyadigan ushbu oʻquv maqsadlari taʼlim tizimlari oldiga yangi muammolarni qoʻymoqda va bunga yangi yechimlar izlanmoqda.

XXI asr koʻnikmalari nima? Ular XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur boʻlgan muhim hayotiy koʻnikmalardir. Oʻquvchilarda XXI asr koʻnikmalariga oid boʻlgan tanqidiy fikrlashni hosil qilishga yordam berish, ijodkorlik, muloqot oʻrnata olish, oʻzaro hamkorlikda ishlash qobiliyatini rivojlantirish hamda muammolarni yechish va maqsadli obyektiv yechimlarni topishdan iborat. Qachonki, oʻqituvchi oʻquvchining chuqur oʻylash jarayonini bosqichma-bosqich ragʻbatlantirib borsa yuqoridagi maqsadlarga erishish mumkin[2].

Yurtimizda ta'lim sifatini baholash markazlari tomonidan olib boriladigan ta'lim sifati bo'yicha ma'lum monitoringlarning aksariyati umumiy konseptual yondashuvlardan va xalqaro tadqiqotlar vositalarining alohida elementlaridan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Zero, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro qiyosiy tadqiqotlarda O'zbekistonning ishtirok etishi mamlakatimizda ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratishda katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi[1].

Dunyoning yetakchi mutaxassisleri tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik baholash texnologiyalaridan foydalanish O'zbekistonda ta'lim sifatini jahon standartlari darajasida baholashning milliy tizimini yaratish imkonini beradi.

Quyida boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini baholovchi PIRLS xalqaro dasturini o'qish savodxonligi darslariga tatbiq etish usullarini ko'rib chiqamiz.

Natija va muhokama. 4-sinf o'qish va savodxonlik darslarida tadqiqot materiallaridan muntazam foydalanish natijasida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 4-sinf o'quvchilarining 38 foizi nafaqat matndan ma'lumotni o'qishni, balki ushbu ma'lumotni jiddiy aqliy qayta ishlashni talab qiladigan o'ta murakkab darajadagi savollarga javob bera oladilar. Ular 800-1000 so'zdan iborat matnlarni bemalol o'qiydilar, mazmunini tushunadilar va sharhlay oladilar.

PIRLS xalqaro baholash mashqlaridan savodxonlik darslarida foydalanish natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnlarni o'qish, bu matnlardan shaxsiy tajriba va bilimlarini oshirish maqsadida foydalanish borasida tayyorgarligi nisbatan past.

Xalqaro testning individual topshiriqlarini bajarish bosqichi tahlil qilinganda o'quvchilar duch kelgan ba'zi qiyinchiliklar aniqlandi. Xususan, natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, har qanday ma'lumotni aniqlashtirish kerak bo'lganda matnga murojaat qilish odatining shakllanmaganligi ikkita tipik muammoga olib keladi: birinchidan, o'quvchilar matnda keltirilgan ma'lumotlarni va o'zlarining shaxsiy tajribalari asosida egalik qiladigan ma'lumotlarni (taxminan 37%) yaxshi farqlamaydilar, ikkinchidan, matndagi ma'lumotlarni taxminan, noaniq o'zlashtirish bilan cheklanadilar (taxminan 26%).

Bolalarga savollarga javob berishda doimiy ravishda matnga murojaat qilish, topshiriqlar qanday shakllantirilganiga e'tibor qaratishni o'rgatish juda muhim, chunki topshiriqlar deyarli har doim "Matnga tayanib...", "Matnga asoslanib...", "Matnda nima deyilgan..." shaklida beriladi.

Agar savol batafsil javobni talab qilsa, o'quvchilar (65% gacha) fikrlarni yozma ravishda ifodalash jarayoni bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'qilgan matnni yaxshi tushunadigan o'quvchilar, ko'p hollarda, o'z fikrlarini ifoda etishda qiynalغانining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ular topshiriqda qo'yilgan savolga javobni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'quvchilar, shuningdek, "savol ichidagi savollar"ni o'z ichiga olgan ko'p qismli javobni talab qiluvchi topshiriqlarni bajarishda qiyinchilikka duch kelishadi,

masalan, Bolalar topshiriqning barcha qismlarini bajarmaydilar, faqat topshiriqda berilgan savollarning bir qismiga javob beradilar.

Yana bir muammo javoblardagi ba'zi rasmiyatchilik bilan bog'liq: ba'zida bolalar savolni shunchaki ko'chirib yozadilar, ba'zida ikkita misol keltirilishi kerak bo'lgan topshiriqlarda ular birinchi misolni ikkinchi qatorga ham ko'chirib yozadilar, bunda ular vaqt yo'qotadilar va, tabiiyki, takrorlangan javob uchun ball olmaydilar.

Natijalarni tahlil qilishda bizni nafaqat o'rtacha ball qiziqtirdi, balki eng zaif va eng kuchli o'quvchilar (yuqorida tavsiflanganlardan) o'qilgan matnni idrok qilishning qaysi darajasiga erishishiga ham e'tibor qaratdik. Eng zaif o'quvchilarning besh foizi o'rtacha 355 va undan past ballni (ushbu ko'rsatkich past darajaga to'g'ri keladi), eng kuchli o'quvchilarning to'qson besh foizi o'rtacha 522 va undan yuqori ballni (yuqori darajaga to'g'ri keladi) ko'rsatdi.

Ta'kidlash joizki, 2016- yildagi yuqori natijalar Shimoliy Irlandiya (673 ball), Angliya (678 ball) va Singapur (687 ball)ning eng yaxshi o'quvchilari tomonidan namoyish etilgan edi[3].

Bu shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining ilg'or o'quvchilariga o'qish savodxonligi darajasini yanada rivojlantirish uchun nisbatan murakkab topshiriqlar berib borishlari kerak.

Bu borada A.Avloniy nomidagi Milliy tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) doirasidagi topshiriqlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan elektron tizim va video mahsulotlarni o'z ichiga olgan "STesting" elektron innovatsion platformasi o'qituvchilar uchun juda katta manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa shuki, baholash "ta'limning richagi" va u ta'lim sifatini boshqaradi. Blum taksonomiyasi asosida dars mashg'ulotlarining o'quv maqsadlarini belgilasak, o'quv topshiriqlarini ishlab chiqsak va ushbu topshiriqlar asosida baholash jarayonlarini tashkil etsak, yuqorida aytib o'tilgan XXI asr ko'nikmalarini o'quvchilarimizda rivojlantirishga erishishimiz mumkin bo'ladi. Zero, bu ko'nikmalar XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan eng muhim hayotiy ko'nikmalardir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8- dekabrda 997-sonli "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori, <https://lex.uz/docs/4097073>

2. Абдуллаев Ф.Р. Ўқувчиларда XXI аср кўникмаларининг шаклланганлигини баҳолаш // Педагогик ва психологик тадқиқотлар. № 1 (2023) Б. 10-17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548737>

3. Muazzamxon Xodjayeva, & Odiljon Parpiyev. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va savodxonlik darajasini oshirishda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 1(1), 914–918. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.758>

TA'LIM JARAYONIDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIM SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

A.A. Sotbarov, Z.M. Jalilova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fakulteti katta o'qituvchisi, talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda biz grafik organayzerlarlar haqida tushuncha berib, uning ta'lim jarayonida tutgan o'rni va hissasini tadqiq qildik. Bu tadqiqot orqali ta'lim sifatini oshirishning bir metodi bilan yaqindan tanishdik va yoritib berishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: grafik organayzer, organizator, metod, usul, venn diagramma, interfaol metod.

Annotation. In this article, we gave an idea about graphic organizers and studied their role and contribution in the educational process. Through this research, we got to know one method of improving the quality of education and tried to explain it.

Key words: graphic organizer, organizer, method, method, venn diagram, interactive method.

Аннотация. В данной статье мы дали представление о графических органайзерах и изучили их роль и вклад в образовательный процесс. Благодаря этому исследованию мы познакомились с одним методом повышения качества образования и попытались его объяснить.

Ключевые слова: графический органайзер, органайзер, метод, метод, диаграмма Венна, интерактивный метод.

Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarini o'z ichiga oladi. Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko'plab ta'lim metodlari hosil bo'lgan va bu jarayon davom etmoqda. Muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo'li, usuli yoki ko'rinishidan iborat bo'lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o'ziga xos ta'lim metodini hosil qiladi. Bunda harakatni amalga oshirish yo'li deb bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldindan ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. Masalan, savod o'rgatish yo'llari: oilada o'rgatish, maktabda o'rgatish, maktabgacha ta'lim muassasasida o'rgatish, o'qituvchi yordamida o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanib harakatni amalga oshirishda har turli metodlarni qo'llaniladi. Masalan, savod o'rgatish maqsadida yuqorida aytilgan yo'llardan istalgani tanlangandan keyin, shu har bir yo'l uchun maqsadga muvofiq deb hisoblangan metodlarni qo'llaniladi. Bular, oilada, maktabgacha ta'lim muassasasida, maktabda

savod o'rgatishni amalga oshirishda o'qituvchinning, tarbiyachining qo'llaydigan ish usullarini; kompyuter, kitob va boshqa ta'lim- tarbiya vositalarini belgilangan maqsadga muvofiq qo'llash metodlarini o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatish yuzasidan hamtanlangan har bir yo'l o'ziga xos metodlarni qo'llashni nazarda tutadi. Demak, har bir harakat ma'lum yo'lda va shunga muvofiq metodda amalga oshiriladi. Biror metodni qo'llamdagi harakatni amalga oshirish ko'rinishi deb shu harakatni batafsil tasvirlovchi ko'rinishga aytiladi. Bunda harakatning kuzatiladigan o'zgarishlari, vaziyatlari, tezligi va uning ortishi yoki sekinlashuvi, to'xtashlari, bir nechta harakatlarning bir vaqtdaligi yoki ularning vaqt oraliqlari, harakatlar natijasi, amaliy ishlar bajarish mashulotlarida esa, ishlov berilayotgan shakllar, fazoviy holatlar, ranglar, qattiq-yumshoqlik, sirtlarning tekisligi yoki adir-budurligi o'zgarishlari va boshqa kuzatish mumkin bo'lgan turli harakat ko'rinishlari nazarda tutiladi. Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operastiyalarining yoki yo'llarining yiindisi deyish mumkin. Ushbu qo'llanmada metod tushunchasini ta'lim-tarbiya jarayoni bilan boliq jihatlardan ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq ta'lim metodlari bilan boliq eng asosiy tushunchalarning izohlarini ko'rib chiqamiz.

Metod – (grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, yo'l, ahloq usuli ma'nolarini anglatadi). Tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. Faoliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakli, ko'rinishi.

Ta'lim metodi – o'qituvchining o'quvchilar bilan muntazam qo'llaydigan, o'quvchilarga o'z aqliy qobiliyatlarini va qiziqishlarini rivojlantirish, bilim va ko'nikmalarni egallash hamda ulardan amalda foydalanish imkonini beruvchi ish usuli. Belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tashkil qilishning tartibga solingan usullari majmuasidir.

Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, usullari, yo'llari majmuasi. U alohida metodikalardan tashkil topadi. Pedagogika fani sohasida ma'lum o'quv fanini o'qitish hamda tarbiyaviy ishlar qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Masalan, tillar metodikasi, arifmetika metodikasi va shu kabilar.

Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi.

Uslub – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish uchun qo'llash lozim bo'lgan usullar majmuasi.

Yo'l (ruscha – priyom) – biror maqsadni amalga oshirish uchun tanlangan harakat turi.[1]

Yuqorida aytilganlardan ko'rinadiki, har bir ta'lim metodi tarkibiga muayyan ta'lim-tarbiyaviy vazifani bajarishga qaratilgan ish-harakat usullari, yo'llari kiradi.

Grafik organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi hisoblanadi.

Respublikamizda olib borilayotgan ta'lim-tarbiya islohotlari, mutaxassis kadrlar salohiyotini oshirishga qaratilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarida pedagoglarning metodik mahoratini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarimiz bu vaziyatdan chiqishda ularni o'z faoliyatiga tanqidiy yondashib, psixologik jihatdan qayta ko'rib chiqib, ularni yangi sharoitda bolalarga samimiy munosabatda bo'lish, ularni rivojlantirishda shaxsiy yondashuv, hamkorlik, hamijodkorlik, individuallashtirish asosida, ularni ta'lim - tarbiya jarayoniga motivatsiya hosil qilish orqali ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga barcha kuchlarini va e'tiborlarini qaratishni talab etadi. Agar pedagog o'zining faoliyatni kuzatib borsa, tahlil qilsa, o'ziga baho bera olsa, o'z faoliyatiga tuzatishlar, yangiliklar kirita olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli ham respublikamizda interfaol metodlarni o'quv jarayoniga qo'llash keng joriy etilmog'i kerak. Bu o'z navbatida o'quv jarayonini insonparvarlashtirish, demokratiyalashtirish, liberilizatsiyalashni tashkil etishni taqozo etmoqda. Qisqa qilib aytganda, o'quv jarayoni markazida bola shaxsi, uning extiyoji bo'lmog'i lozim. O'quv jarayoni uning hoxish, istagiga qaratilgan, yo'naltirilgan bo'lmog'i talab etiladi. Shaxsga qaratilgan ta'lim bolani o'quv – biluv faoliyatini tashkil etishning harakatlantiruvchi, qiziqish, extiyojini, hoxish, istaklarini ro'yobga chiqaruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Grafik organayzerlarning dars jarayonidagi o'rnini, dars mazmuniga ta'siri va afzalliklari haqida.

Grafik organizatorlar, o'qitish jarayonida o'rnini o'zgartirish, dars mazmuni bilan ta'sir qilish va afzalliklarni oshirishda keng qo'llaniladigan vosita bo'ladi. Bu vizual vosita o'quvchilarga o'z fikrlarini tuzish va akademik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun kerakli bo'lgan ko'nikmalarni yaratishga yordam beradi. Grafik organizatorlar faqat vositalar emas, balki ma'lumot va tushunchalarni bir-biriga bog'lash uchun mostamlashtirilganlar. Qiyin mavzularni vizual diagrammalarga ajratib, o'qituvchilar talabalarining qiyin mavzulardan foydalanishini oshirish, ularning eslatishini yaxshilash va kritik fikrlashni rivojlantirishga yordam berishadi. Venn diagramma, konseptlarni solishtirish uchun yoki hikoyani rejalashtirish uchun storyboard - grafik organizatorlarning foydasi talabalarning o'rganish natijalarida muhim o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Grafik organizatorlarni o'qitish jarayonida qo'llash, har qanday fan yoki sinf darajasiga moslashtirilishi mumkin. Ular faol o'rganishni rag'batlantiradi va individual vazifalardan jamoaviy loyihalarga qadar har qanday o'qitish kontekstida ishlatilishi mumkin. Bu vizual yordamni o'qitishda qo'llash orqali siz ko'rsatma va ishtirokchilarni jalb qilish uchun ko'proq dinamik va interaktiv sinf muhitini yaratishingiz mumkin.

Bola (talaba) o'qitilibgina qolmay, mustaqil o'qish, o'rganish, ishlashga, o'zlashtirishga o'rgatiladi. Talabalarni mustaqil ravishda tahlil qilish orqali o'zlashtirishga, ijodiy mulohaza yuritishga, shaxsiy xulosalar asosida erkin fikr yuritishga o'rgatiladi. Bizga yot fikrlarga qarshi fikr yurita olish, o'z nuqtai nazarini himoya eta olish ko'nikmalari shakllantiriladi. Talabaga bilimlar tayyor holda berilmasdan, bilimlarni darsliklardan, axborot – resurs markazlaridan, internetdan, turli boshqa manbalardan izlash, topish, qayta ishlash orqali ijodiy mushohada yuritish imkoniyati yaratiladi. Talabaning darsliklar bilan ishlash, o'qish, o'rganish, konspekt yozish, qo'shimcha adabiyotlar va manbalardan foydalanib, mustaqil o'zlashtirish ko'nikmalarini egallashga o'rgatiladi.

Guruhdagi barcha talabalarni o'z qobiliyatlari darajasida o'zlashtirishlari kafolatlanadi. Talabanning o'zlashtirganligini, olgan bilimlarini kundalik hayotda, amaliy faoliyatda foydalana olish ko'nikma va malakalari bilan belgilanadi.

O'qituvchi - talabalar interfaol metodlar asosida ishlashni o'rganib, uni o'z o'quv - biluv faoliyatlariga olib kira olsalar, barcha talabalar deyarli bir xil natijalarga erishadilar.

Interfaol metodda dars jarayoni tashkil etilganda:

- Talabalarning o'zaro faolligi oshadi, hamkorlik, hamijodkorlikda ishlash ko'nikmalari shakllanadi.

- O'quv reja, dastur, ta'lim mazmuni, darslik, standart, me'yor, qo'llanmalar bilan ishlash malakalari shakllanadi.

- Ta'lim mazmunini, matnini mustaqil mutoala qilish, ishlash, o'zlashtirish kundalik shaxsiy ishlariga aylanadi.

- Talaba erkin fikr bildirish, o'z fikrini himoya qilish, isbotlay olish, tasdiqlay olishga odatlanadi.

- Eng muhimi o'quv jarayonida didaktiv motivlar vujudga keladi. YA'ni talabanning extiyoji, hoxish, istagi qondiriladi, dars qiziqarli kechayotganligi sababli, vaqt o'tayotganini bilmay qoladi. O'quv – biluv jarayonida o'quvchining shaxsiy manfaatdorligi oshadi. Bu holat o'quvchini o'quv maqsadlariga intilishi va erishishida yuqori bosqichga ko'taradi.

Grafik organizatorlar, o'qituvchilar uchun samarali vositalardir. Ular o'quvchilarga ma'lum bir mavzuni osongina tushunishga yordam beradi va g'oyalarni shakllantirish jarayonlarini tashkil qilishda foydali bo'ladi. Grafik organizatorlar foydali o'rganish vositasi bo'lishi mumkin. U talabalarga nimani o'rganayotganini yaxshiroq tushunish uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Bu vosita orqali o'quvchilarning bilimini rivojlantirish uchun tashkilotchidan qanday foydalanishni ko'rsatish juda muhim. Grafik organizatorlar turli komponentlar o'rtasidagi g'oyalar, tushunchalar va o'zaro ta'sirlarni vizual tarzda ifodalanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Olimov Sh.Sh., Samiyeva Sh.X., Aslanova N.X., Ro'ziyev F.J. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlari. 2022.

2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. 2006.

TA'LIMNING KREDIT-MODUL TIZIMIDA MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MUSTAQIL FAOLIYATINI TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

M.S. Nimatova

TAFU "Pedagogika" kafedrasida tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit-modul tizimi o'qitish amaliyotida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarlikkacha barcha kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari, shuningdek, ta'limning kredit-modul tizimida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirishning samarali

yo'llarini izlab topish, hamda amaliyotda qo'llash masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, kredit, modul, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash.

Abstract. In this article, the problems of developing all competencies of pre-school education students in the practice of credit-module system training before professional training, as well as an effective way to improve the methodology of organizing independent activities of pre-school education students in the credit-module system of education. The issue of finding and applying them in practice is covered.

Key words: education, upbringing, credit, module, independent education, self-education.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы развития всех компетенций дошкольников в практике кредитно-модульной системы обучения перед профессиональной подготовкой, а также эффективный путь совершенствования методики организации самостоятельной деятельности дошкольников в кредитно-модульная система обучения. Освещается вопрос их поиска и применения на практике.

Ключевые слова: образование, воспитание, кредит, модуль, самостоятельное образование, самообразование.

Jahonda globallashuv va axborotlashish jarayonlari, innovatsion ta'lim muhitida yuzaga keladigan mustaqil ta'lim topshiriqlarida, pedagogik-metodik o'zgarishlar kiritishni taqozo etib, bu borada kredit-modul tizimida o'qitishning ahamiyati ortib bormoqda. Kredit-modul tizimi o'qitish amaliyotida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarlikkacha barcha kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari, OTMlar kesimida o'rganilmoqda. Ta'limning kredit-modul tizimida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirishning samarali yo'llarini izlab topish hamda amaliyotda qo'llash masalasi dolzarb bo'lib kelmoqda. Mustaqil ta'lim-muvaffaqiyatli bajarilganda talabalarning fikrlash doirasi hamda zamonga bo'lgan qarashlari o'zgarib boradi. Odatda mustaqil ta'lim talabalar e'tiboriga darhol uni hal etish mumkin bo'lgan masala ko'rinishida havola etiladi.

Mustaqil ta'lim ma'lum didaktik vazifalarga qat'iy amal qilishni taqozo etadi. Mustaqil ta'limning shartlari avvaldan tuzuvchi tomonidan belgilab qo'yiladi va talaba bu shartlarini bajarishi kerak bo'ladi. Talaba mustaqil ta'limni bajarishda mavjud ko'nikma va malakalardan foydalanadi. Mustaqil ta'lim yordamida tushunchalarni shakllantirish, subyektlarga mustaqil ravishda muammo belgilarini aniqlash, muhim ma'lumotlarni ikkinchi darajali ma'lumotlardan ajratib olish va qo'shimchalarni izlab topish imkonini beradi. Mustaqil ta'lim o'z-o'zini tarbiyalash, mustaqil o'qish-bilishlarni o'zlashtirish, tasavvurlarni rivojlantirish tushuncha malaka ko'nikmalarni hosil qilishi bo'yicha o'quv jarayonlarining subyektiv maqsadiga muvofiq muntazam mustaqil faolligini tashkil etishidir. Mustaqil ta'lim omilining birinchi tamoyillaridan biri – ilmiy yo'llarni va ilg'or pedagogik tajribalarni aqliy ravishda o'zlashtirishdir.

Ilmiy bilimlar – voqelikning haqqoniy in'ikosidir. Tevarak-atrofnii o'rab olgan dunyoning qonuniyatlarini, narsa va hodisalarning ichki muhim xossalarini va o'zaro aloqalarini aks ettiruvchi bilimlargina ilmiy hisoblanadi. Mustaqil ta'limning ilmiyligi qoidasi o'qituvchining o'quv materialidagi qonuniyatlarni aks ettirishi, tushunishi, o'zlashtirishi uchun to'g'ri sharoit yaratish maqsadida

zarurdir. Nazariy qoidalarni tushunishi, materialni ilmiy asosda izohlab berishni muhim belgisi bo'lib, u o'quvchini fikrlash faoliyatini xususiyatlarini belgilaydi. Ilmiy bilimlar ilmiyligiga xos voqelikni har xil darajada aks ettirishi mumkin. Mustaqil ta'limning ilmiy bo'lishi qoidasi ta'lim jarayonida talabalarni hozirgi zamon darajasiga muvofiq kelajak ilmiy bilimlar bilan qurollantirish yoshlarni ilmiy tadqiqot usullari bilan tanishtirib borishni ta'minlashga qaratilgan. Shunday ekan, ta'lim tizimida talabalarni ta'lim jarayonlarida va mustaqil ishlar faoliyatida erkin, ijodiy, mustaqil fikr yuritishlarida pedagogning o'rni kattadir.

Mustaqil ishni tashkil etishning uch tamoyili mustaqil ishning amaliy faoliyati bilan bog'lashdir. Mustaqil ishni turmush va ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'lab olib borish eng asosiy va yetakchi qoidadir. Talabalarning mustaqil, ijodiy faoliyati shu faoliyatga xizmat qilinganligi va hayot bilan bog'langanligi sababli bu bilimlarini egallash uchun ularning mazmunini o'zlashtirib olishgina emas, balki bilimlarini amalda qo'llay bilishga yordam beradi. Mustaqil ishlarni tashkil etishda guruh a'zolari orasida vazifalar aniq tasdiqlansa, o'zaro hamkorlik yo'lga qo'yilsa, samarali natijalar beradi. Talabalarni mustaqil ishlarini tashkil etishda quyidagi elementlar hisobga olinmog'i zarur:

- talabalarni guruhlarda ishlashga tayyorlash, o'quv topshiriqlarini aniq qo'shish, guruhda ishlash bo'yicha tushuncha berish, reglament o'rnatish;

- o'quv topshiriqlarini bajarish bo'yicha reja tuzish, uni muhokama etish. uni hal etish yo'llarini aniqlash va ishni olib borish bo'yicha o'zaro vazifalarni taqsimlash;

- o'quv topshiriqlarini bajarish bo'yicha ishni tashkil eta olish;

- guruhdagi ishni tashkil etishda ish jarayoni va a'zolar ish joylarini kuzatish va zarur hollarda yordamga kelish;

- guruhlarda topshiriqlarni bajarish natijalari bo'yicha axborot berish, guruhda munozaralar o'tkazish, ish jarayonini borishiga qo'shimcha va tuzatishlar kiritib borish. o'qituvchi tomonidan ishning natijalari bo'yicha xulosalar chiqarish va yakun yasash;

- guruhda topshiriqlarni bajarish jarayonida o'zaro tekshiruv va nazorat olib borishni yo'lga qo'yish;

- har bir guruhning ish natijalariga, guruh ishiga tahliliy baholar berish.

Xulosa qilib chuni aytishimiz mumkinki, Guruh ishining muvaffaqiyatli chiqishi o'qituvchining o'quv faoliyatini tashkil eta olish harakati, mahoratiga bog'liq bo'lib, o'qituvchi guruhda ishtirok etayotgan har bir talabani shaxsiy faoliyatini tashkil eta olishi, har bir talaba o'qituvchi ko'magini olishi, ishning borishi bilan pirovard natijani muvaffaqiyatli ko'rsata olishga bog'liqdir. Guruhlar ishini tashkil etishda bir qator kamchiliklar sodir bo'lishi mumkin. Qiyinchiliklardan biri guruhlarini to'g'ri maqsadli shakllantira olish va unda ishni tashkil eta olishdir. Guruhlarda ishlash jarayonida talabalar ayrim qiyin topshiriqlarni mustaqil yechishga qiynaladilar. Shu sababli guruhlarda ishni tashkil qilishda umumiy ishni tashkil etish bilan bir vaqtda individual ishlarni ham tashkil etishga to'g'ri keladi. Bunday hollarda ko'pincha yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019-yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi // kun.uz. 2018.12.28.
2. "Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir". Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi // "Xalq so'zi" online gazetasi, 2018-yil 8-dekabr.
3. Technologies for education. Wadi D. Haddad, A.Draxler. 94-118.
4. Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. - Toshkent: "Fan", 2010.
5. Axmedova M.E. Features of module-credit, methods of question use and competence in creation of independent educational tasks / New York 2022. 28 iyun. Pages 217-221.
6. Axmedova M.E. Kredit-modulli o'qitish tizimida mustaqil ta'lim topshiriqlar metodikasi. / Gumanitar fanlarni o'qitishning zamonaviy ilmiy yo'nalishlari. Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. 2021-yil. 250-257-bet.
7. Axmedova M.E. Mustaqil ta'lim topshiriqlarini o'rganishda didaktik yondashuv. / 2-an'anaviy respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. Gumanitar fanlarni o'qitishning zamonaviy ilmiy yo'nalishlari. 2022-yil. 220-226-bet.
8. Axmedova M.E. Kredit-modul tizimida tilshunoslik fanlarini o'qitishda integratsion yondashuvlar nazariyasi / "II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya tezislar va ma'ruzalar to'plami": to'plam / "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi" MChJ, Toshkent-2022 y, 8-11 bet.

BOLALARNI XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI

M.Usmanova, Sh.Mamadaminova
JDPU dotsenti va 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarni xalq og'zaki ijodi vositasida tarbiyalashning mazmuni, jumladan Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati haqida fikrlar berilgan.

Tayanch so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, rivoyat, urf-odat, axloqiy-estetik tarbiya, til va nutq madaniyati.

Abstract. In this article, the content of raising children through folk art, including Motherland, work, science, friendship, harmony, wisdom, vigilance, language and speech culture are given.

Key words: folklore, proverb, narrative, tradition, moral-aesthetic education, language and speech culture.

Farzandning dunyoga kelishini barcha zo'r quvonch bilan qarshi oladi. Bu jarayonda turli xil urf-odatlariga rioya qilinadi. Masalan, tuzli suvda cho'miltirish, yog'lash, tanasini chiniqtirish va hokazo. Shuningdek, inson hayoti davomida bolaligidan boshlab hayyuv (o'zbek tilida ona allasi), tulkichak (bolalar qo'shig'i), naql-maqollar, yoramazon, hao'jar (yor-yor), bet ochar (kelin-salom) qo'shiqlari, hamda insonni so'nggi yo'lga kuzatuvchi yo'qlovlar aytilib kelingan.

Jumladan, «**Beshik jiri**» deb ataladigan «hayyuv, bolam» turkumidagi qo'shiqlar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va mukammal janrlaridan biridir.

Bola tarbiyasida muhim o'rin egallagan «Beshik jiri» yoki «hayyuv-hayyuv» qo'shig'i qadimdan ijro qilib kelingan. Onalar tomonidan g'oyat go'zal tuyg'u ila

kuylanadigan «beshik jiri» o'zida yaxshi niyat, farzand kelajagiga orzu-umid, pand-nasihatlarini mujassamlashtirgan xalq durdonasi hisoblanadi. Chunki «ona qo'shig'i (hayyuvi)» farzandga ona suti bilan kiradi, degan ibora bejiz aytilmagan.

Tafakkur mahsuli sifatida yaratilgan bu ibratli so'zlar xalqimizning barcha ma'naviy va madaniy merosini abadiyatga dahldor qilgan. Bunday namunalarni xalq orasidan etishib chiqqan yuksak fazilatli insonlar yaratgan. Milliy meroslarimizda ona qo'shiqlari, bolalar o'yinlari va boshqalar o'z ifodasini topgan.

Xalq og'zaki ijodi namunalaridan bo'lmish kuy, qo'shiqlar bolaning go'zal hayotga intilishiga madad bo'ladi.

Bola dunyoga kelgandan so'ng unga atab aytiladigan milliy poeziya bilan musiqa ona suti bilan bola ulg'aygan sari qon tomirlariga singib boradi va ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qiladi.

Masalan,

Aynalanayin oppog'im,

Qo'zi junli kolpog'im.

Qo'zim mening gul bo'lgay,

Iykkanim to'y bo'lgay

Shu tarzda bitilgan muayyan qo'shiq ko'ngilga yoqimli kuy bilan uyg'unlashib, hatto injiq tabiat bolalarni yupatadi va shirin uyquga chorlaydi. Onaning o'z farzandiga bebaho tuhfasini sanalmish bu bitiklar norasidaning vujudiga singib, uning hali yaxshi rivojlanmagan ongini odob-axloq tuyg'ulari bilan boyitib boradi va hayotining so'nggi damlarigacha hamrohiga aylanadi. Ona va bola munosabatlarida boshlangan bu lirik satrlar bola ulg'aygan sari takomillashib boradi. Onaning beshik tebratib aytgan qo'shig'i «hayyuv» deb boshlansa, bolani beshikka belash, beshikdan yechib olish, yog'lash, kiyintirish, toy-toy (achom-achom) yuritmoq, tushovini kesish va shular kabi rasm-rusumlar, shuningdek, ertaklar, pand-nasihat so'zlar kichkintoylar uchun og'zaki adabiyotning ilk namunasi bo'lib xizmat qiladi.

Xalq og'zaki ijodining ixcham shakliga, ammo chuqur mazmuniga ega bu qo'shiqlar mehr-oqibat, yuksak xulq-atvor, go'zal odamiylik fazilatlarini shakllantirishda o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Beshik tebratgan ona har qancha ta'riflansa ham oz. Shu asnoda mo'tabar zot, ulug' tabib Ibn Sinoning ona haqidagi fikrini eslab o'tish joizdir. Alla aytib o'tirgan ona g'azabnok va yoqimsiz hissiyotlardan holi bo'lib, butun borlig'i bilan bolasining kelajagi uchun kuylaydi. Ona misoli shoira, yaxshilik nuri, ko'ngilochar chashma buloq kabi farzandiga eng ezgu niyatlarini tilaydi. Chunki onalar kechagi aytgan qo'shig'ini bugun, bugungi qo'shig'ini esa qayta takrorlamagan, chunki «hayyuv» onaning go'zal qalb istaklaridir. Shuning uchun ham onalar «hayyuv»i(allasi) doim yangilanib rivojlanib boruvchi ijodiy asar turi hisoblanadi.

Onalar qo'shig'i navo va so'z durdonalari bilan kuylanadi. Shu jihatdan qaraganda, onalarning «hayyuv»i–baxshilarning dostonlariga o'xshab ketadi. Bu qo'shiqlar bolani yupatish, ko'nglini ko'tarish, uxlatish uchun har xil mavzudagi orombaxsh navolar hisoblanadi.

«Beshik jiri» dan keyingi dasturlardan biri-bolaning tushovini kesish udumi hisoblanadi. Ko'pchilik turkiy xalqlarga mansub bu udumda bolaning ona

bag'ridan chiqib, o'zi bemalol tengdoshlariga aralashib yugurib ketishi yaxshi tilak-istaklar ila bayon qilingan

Ota-onalar, ertak, rivoyat, hikoyatlarni bolalariga so'zlab berishganlarida ularda tinglay olish ko'nikmasini shakllantirishlari zarur. Buning uchun ular voqea-hodisalarni obrazli, ta'sirchan qilib bolaga yetkazish layoqatiga ega bo'lishlari lozim. Bolaga yoshlikdan boshlab kichik hajmda turli tovushlar, qo'shiqlarga boy ertaklarni so'zlab berish kerak. Masalan, «Zumrad va Qimmat» ertagi bilan tanishish jarayonida bolalar bolta ovozigga taqlid qilib «taq-taq», shamol ovozigga taqlidan «gu-u-u-v-gu-u- u-v», eshik ovozigga taqlidan «g'iyq-g'iyq», xo'roz ovozigga taqlidan «qu-qa-re-qu» kabi ovozlarni qiziqib tinglaydilar. Chol boboning ovozi yo'g'on bo'lishi, Zumradning so'zlashidan uning odobi va muloyimligi, o'gay opa yoki uning erkatoiy qizi gapirganida esa qo'pollik va tantiqlikning sezilishi bolalarda qiziqish uyg'otish bilan birga, ularni yaxshi va yomonni farqlash, ijobiy odatlarga taqlid qilishga o'rgatadi.

Oila tarbiyasida kitobiy dostonlardan ham unumli foydalanish mumkin. Kitobiy dostonlar yozma adabiyot ta'sirida yaratilgan xalq og'zaki poetik asarlari turlaridan biridir. Kitobiy dostonda o'ziga asos bo'lgan manbaga ko'ra, romantik yoki qahramonlik dostonlariga xos xususiyat saqlangan bo'lishi mumkin. Unda dostonlarga xos bo'lgan jangovorlik xususiyati kamroq bo'lsada, oila va jamiyat ziddiyatlari bilan kelisha olmagan muhabbat mavzui asosiy o'rinni egallaydi. Masalan, «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Bahrom va Gulandom» dostonlarining xalq variantlari Navoiy asarlari asosida «Vomiy va Uzro» yunon romanlari mavzui asosida yuzaga kelgan. Ba'zi kitobiy dostonlarda aniq bir adabiy manba, balki muayyan kitobiy syujetlar ta'sirida yaratilgan «Sanobar», «Zevaxon», «G'arib Oshiq», «Malikai Dilorom», «Tohir va Zuhra» kabi dostonlarda xalq og'zaki hamda yozma adabiyotdagi turli shakllar, an'analar o'zaro qorishib ketgan. Baxshilar, xalq dostonchiligi ijrosidagi kitobiy dostonlarda xalqning ishq-muhabbat, sadoqat, ezgulik va boshqa ma'naviy-axloqiy fazilatlar haqidagi ilg'or qarashlari, orzulari aks etgan bo'lib, oida tarbiyasida ulardan samarali foydalanish lozim. Bolalar uchun tashkil etilgan oila kutubxonasida xalq dostonlariga alohida o'rin ajratish talab etiladi.

Oilada bolalarga nafosat tarbiyasi berishda ularda ruhiy ko'tarinkilikni hosil qilishda xalq og'zaki ijodidan musiqiy folklor asarlari ham alohida ahamiyatga ega. Shunday asarlardan biri laparlardir. Laparlar voqeabandligi va kuy tuzilishi jihatidan uncha murakkab bo'lmagan, tor diapazonli, naqoratsiz, cholg'u jo'rligisiz aytiladigan qo'shiqlarga yaqin. Bunday qo'shiqlarni oilada asosan onalar, buvilar bolalarga kuylab berishlari kerak. Laparlarning ikki turi mavjud: to'y marosimi, xalq sayili, hashar kabi yig'inlarda yigit va qizlar tomonidan tarafma-taraf bo'lib dialog shaklida ijro etiladigan lapar. Bunda davradagi qizlar navbatma-navbat xohlaganiga «lapar soladi», bunga yigit javob qaytarishi kerak. Mos javob qaytarilsa, dastro'mol, belbog' kabi sovg'alar beriladi. Laparni maxsus laparchi ayollar boshqarib boradi. Marosim laparlarining kuylari, ko'pincha, epik tusda, nutqdosh yoki kuychan ohanglarda bo'ladi. Bularda, asosan, yigit va qizning muhabbat kechinmalari, orzu-umidlari aks etadi, shunigdek, engil hajv va yumor ham qo'shilib ketadi.

Oilada bolalarga axloqiy-estetik tarbiya berishida matallar ham samarali vosita hisoblanadi. U muayyan hayotiy hodisani aniq va to'g'ri belgilab beradigan obrazli ifoda, ibora. Matalda o'xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq so'z kabi badiiy vositalardan foydalaniladiki, bu bolaning nutqini rivojlantiradi va uning jozibador bo'lishini ta'minlaydi.

Majoziy iboraning o'z asl ma'nosi bilan ko'chma ma'nosi o'rtasida yaqinlik, mantiqiy bog'lanish bo'lishi lozim. Matal bir yoki bir nechta jumladan tuziladi, ular orasida qofiyalanish hamisha ham saqlanmaydi. Masalan, «shamol bo'lmasa, daraxtning shoxi qimirlamas», «qizim senga aytaman, kelinim sen eshit» va boshqalar.

Tarix – asrlar guvohi bo'lganidek, xalq milliy ruhining aksi hisoblanmish maqollar ota-bobolarimiz so'zi sifatida avlod-dan-avlodga etib kelgan xalq og'zaki ijodini boyitib turuvchi durdonalardir.

“Otalar so'zi-aqlning ko'zi” hisoblangan maqollarning kundalik hayotda, odamlarning bir-biri bilan bo'lgan muomalasida ishlatilishi, kishining zehni o'tkir, farosatligidan dalolat beradi.

Xalq maqollari yosh avlodning ma'naviyatini o'stirishda, nutq madaniyatining yuksalishida va barkamollashuvida milliy manbadir.

Kelajagimiz davomchilari – o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida ona Vatanga sadoqat, ezgulik tuyg'ularini uyg'otish, ota-bobolarimiz merosi – milliy qadriyatlar, milliy an'analar, g'urur-iftixorni tarbiyalashda xalq maqollari alohida o'ringa ega.

Maqollar xalqning tarixiy tajribasida muhim tarbiya vositasi sifatida e'tirof etilgan. Ulardan kundalik hayotda tez-tez foydalanilib turiladi. Ayniqsa, oilaning katta a'zolari bolalarni yaxshilik, ezgulik, qanoat, ozodalik, mehnatsevarlik kabilarga undaydilar. Masalan,

«Tilga e'tibor – elga e'tibor», «Gapni oz so'zla, Ishni ko'p ko'zla», «Boshing qilich kelsa ham, to'g'ri gapir» va xokazo. Maqol qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli gap bo'lib, u bolani mustaqil fikrlashga undaydi. Lo'nda va aniq fikr bayon qilishga o'rgatadi. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va poetik shaklga kelgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Bolalarni milliy qadriyat ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2020-yil 10-iyundagi 369-sonli qarori.
3. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. “G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”. T; 2010. B. 707.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA RASM CHIZISHDA GEOMETRIK SHAKLLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

A.M. Olimov

Qo'qon universiteti, "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari turli yosh guruhlarida rasm chizish mashg'ulotlarini samarali va bolalarga sodda usullar orqali, geometrik shakllar yordamida o'rgatish metodikasi haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Абстрактный. Освещены сведения о методике обучения детей рисованию в разных возрастных группах дошкольных образовательных организаций эффективным и простым способом с помощью геометрических фигур.

Abstract. Information about the method of teaching drawing classes in different age groups of pre-school educational organizations in an effective and simple way to children with the help of geometric shapes is highlighted.

Kalit so'zlar: qalam, qog'oz, geometrik shakllar, chiziq, aylana, to'g'ri to'rtburchak, uchburchak, metodika.

Shaxs tarbiyasiga estetik yondashish orqali uning hissiyotlari tarbiyalanadi. Tabiatni butun go'zalligi bilan qabul qiladi, uni asrashga intiladi, atrofdagilarga hurmat va muhabbat bilan munosabatda bo'ladi. Qolaversa, har bir shaxs u yoki bu turdagi ijodiy qobiliyatga ega bo'lib, uni rivojlantirish bevosita estetik ta'lim va tarbiya asosida amalga oshiriladi. Bolalarga geometrik shakllarni tanishtirish, shakllar orqali rasmlar chizishni mashq qilish va qora qalam bilan ishlash metodikasini o'rgatish orqali ularga rasm chizish nazariyasi va ko'nikmalarini chuqur egallashlarida ko'maklashish, ularning ijodiy qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bugungi kunda turli faoliyatlarni olib borish maqsadida barcha sharoitlar yaratilganini ko'rishimiz mumkin. O'z ustida ishlash orqali bolajonlar rasm chizishga mehr qo'yishadi va ustozlari yordamida ularning ko'nikmalari asta shakllanib boradi.

Buning uchun ta'lim olayotgan har bir bolaning tasviriy san'atga moyilligini, mavjud iqtidorlilik qobilyatlarini boyitib, uni amaliy, nazariy va ilmiy jihatdan shakllantirish maqsad qilingan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi tarbiyachilarning tasviriy, amaliy san'at soxasidagi barcha amaliy va nazariy bilimlar ta'lim sifatida zarurdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga rasm chizish mashg'ulotlarining asosiy vazifasi-tevarak atrofdagi borliqni tasavvur etishda, tabiat go'zalliklarini his qilishlari va ularni oddiy usullar orqali o'rganishlariga yordam beradi.

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ijodiy qobilyatlarini yanada rivojlantirish, bolalarda rasm chizishning oson usullarini o'rgatish va ularni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan faoliyatlardan biri, rasm chizish mashg'ulotlari bolalarda quvonch hissini bir muncha oshiradi. Sababi ular

oq qog'ozga rangli qalamlar yoki bo'yoqlar orqali o'zlarining tasavvurlaridagi rasmlarni qog'ozga tushurishadi. Jajji barmoqlarda chizilayotgan bu rasmlarga e'tibor qaratisa, bolajonlar bor o'y-xayollari bilan rasm chizayotganliklariga guvox bo'lish mumkin. Kichik guruh yoshidagi bolalarda rasm chizishga bo'lgan qiziqish ancha yuqori bo'ladi. Sababi, bu yoshda bolalar, qalamlarda turli ko'rinishlardagi rasmlar va chiziqlar chizish ular uchun juda ham qiziq hisoblanadi. Bolalar qog'ozlarga rasm chizishar ekan ular dastlab nimalarni chizayotganligini darxol anglab olish biroz mushkul. Sababi tasvirdagi o'xshovsiz har-xil chiziqlarni ko'rib, ular nimalar chizganligini bilish murakkab. Albatta bunday holatlarni endi qo'llariga qalam ushlayotgan yoki tarbiyachilardan xali o'rganishni boshlamagan turli yoshdagi bolalarda kuzatishimiz mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli yosh guruhlaridagi bolajonlarga rasm chizish mashg'ulotlarini samarali olib borish, ularga rasm chizish metodikasini, o'rgatish tarbiyachining muxim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Har-bir ish ma'lum bir qoidalarga asoslangani kabi, rasm chizish ko'nikmalarini shakllanishida ham ana shunday qoidalarga murojat qilinadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar rasm chizish mashg'ulotlari orqali oilasiga, ota-onasiga, Vatanga va ustozlariga bo'lgan mehrlarini oppoq qog'ozlarga chizib namoyon etib berishadi. Ular tomonidan chizilgan "bayroqcha", "gullar", "onam" va shu kabi sodda ko'rinishlardagi ko'plab chizgan rasmlarini bunga misol qilish mumkin. Ularning ushbu rasmlarida garchi chiziqlar betartib chizilgani bilan ularning tasavvurida aynan shunday ko'rinadi, har bir narsaning umumiy timsoli bolalarcha gavdalantiriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kichik guruh yoshidagi bolalar dastlab qo'llariga mustaqil qalam ushlab turli narsalarga rasm chizishni boshlashadi. Bularga uy devorlari, turli qog'oz yoki kartonlar va ba'zida kitob va daftarlarga ham har-hir ko'rinishdagi chiziqlarni chizib tashlaganlarini kuzatish mumkin. Bu yoshda bolalarda rasm chizishga bo'lgan qiziqish shunchalik kuchli bo'ladiki, be'etibor qoldirilganida ular xoxlagan narsalariga rasm chizib tashlashlari mumkin. Bu vaqtda ularning ustozlari yoki ota-onalari sodda va oson ko'rinishlardagi rasmlarni chizib farzandlariga ko'mak berishlari kerak bo'ladi.

Bolalarga rasm chizish uchun dastlab nimalarni o'rgatish kerak? Ulardagi qiziqishni rivojlantirish uchun qanday metod va usullardan foydalanish lozim? Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga qora qalamlar orqali ishlashni qanday o'rgatish mumkin? Quyida, rasm chizishda geometrik shakllar orqali metodlar bilan tanishamiz va savollarga javob topamiz.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rasm chizish mashg'ulotlarida ishlash usullari turlicha bo'lishi mumkin, lekin ishning asosiy mazmun-mohiyati va qonunlari bir. Bolalarga avval yoshlaridan kelib chiqib sodda narsalardan murakkablikka qarab o'rgatiladi. Bunda, dastlab bolalar asosan qalam ushlashni kichik guruhdan boshlab o'rganar ekan, ularning tanlagan yo'lga qanchalik qiziqishi borligini ham inobatga olish kerak. Ba'zida bolalarda rasm chizishga qiziqish, ishtiyoq ilk yosh davrlarida boshqalarga nisbatan kamroq bo'lishi mumkin, lekin, vaqt o'tgani sayin tarbiyachilarning faol bilimlar berishi natijasida guruhdagi sog'lom raqobat sabab, o'zlashtirishi pastroq bo'lgan bolalar ham asta

yuqorilay boshlaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rasm chizish mashg'ulotlari orqali bolalarni rag'batlantirib, ularni ruxlantirib borish lozim. Turli yosh guruhlarda bolalarga ijod qilishlari jarayonida tarbiyachi bilan doimiy ravishda ishlashlari talab etiladi. Imkon darajasida bir chizilgan narsani qayta-qayta yana chizaverishi bolalarda zerikish hissini keltirib chiqaradi. Shuning uchun imkon darajasida tez-tez yangi ko'rinishdagi narsalarni ishlashlari maqsadga muvofiqdir.

Bolalarning rasm chizishga qiziqishni rivojlantirish uchun, avval bolaga o'zi chizayotgan rasmlarini yaxshi chiqayotganini va xali bundan ham a'lo darajadagi ishlarni bajara olishlarini aytib, ularni ruxlantirib turish kerak. Ayniqsa bolalarga bunday motivatsiya juda ham yoqadi va ular yana va yana rasmlar chizishni odat qilishadi. Ular chizgan rasmlarni birgalikda tahlil qilib dastlabki mashg'ulotlarda ularning ishlaridagi kamchiliklarga biroz ko'z yumib, imkon darajasida yutuqlari haqida gapirish kerak.

Bolalarga qora qalam bilan ishlash metodikasini o'rgatish jarayonida qalamni boshqarish, uni qanday holatlarda ushlab mashq bajarish, qalam uchki qismini yaxshilab chiqarib olish kerakligini dastlabki mashg'ulotlarda o'rgatiladi. Qora qalamlar uchki qismlarini toki bolajonlar o'zlari o'rganganlariga qadar, tarbiyachi tomonidan chiqarib berishligi lozim. Bolalar qora qalamlardan dastlabki chiziqlarni chizishlari jarayonida qalamni oxista qog'oz sirtiga ishqalab xira tasvirlarni hosil qilishlari kerak. Aksar holatlarda bolalar qalamlarni qog'ozga qattiq bosgan holatlarda rasm chizishadi. Bu mumkin emas. Chunki qalam uchki qismi sinib ketishi yoki qog'ozni yirtib yuborishlari mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rasm chizish mashg'ulotlarida eng muxim narsa chizayotgan narsalarini dastlab geometrik sakillar orqali chizishlari ekanligini anglab olishlari kerak. Chunki shu usulda ish bajarish ish samaradorligini bir-munchaga oshirib, har taraflama bolalarga foyda keltiradi.

1. Bunda bolalar vaqtdan yutishadi.
2. Qisqa vaqtda chizayotgan rasmi tayyor bo'ladi.
3. Chizayotgan narsasi aniq o'lchamlar asosida bajariladi.
4. Bolalar har-bir detalni qurish oldidan uning ko'rinishi qaysi geometrik shakllarga o'xshash ekanligini o'ylaydi.

Quyida 3 ta geometrik shakllar misolida qanday narsalarni chizish mumkinligini ko'rsatib o'taman:

Aylana-(quyosh, non, uzuk, koptok, olma, nok, karam, choynak va ho kazolar)

Uchburchak: (varrak, shapka, pitsa bo'lagi, archa v.h.k)

To'g'ri to'rburchak: (kitob, daftar, televizor, doska, uy devorlari, papka kompyuter, pul v.h.k.) Mana shunday geometrik shakllar orqali har qanday narsani rasmini tez va oson chizishlari mumkin. Yuqoridagi geometrik shakllarni yana davom ettirish mumkin. Lekin bolalarga eng ko'p kerak bo'ladigan 3 ta shakllar va ular orqali nimalarni tasvirini chizish mumkinligi haqidagi muxim ma'lumotlar keltirildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli yosh guruhlarda rasm chizish mashg'ulotlarida yuqoridagi ko'rsatmalarga amal qilgan bolalar yaxshi natijalarga

erishadi. Bilim, malaka va ko'nikmalari yuqorilab boradi. Mashg'ulotlarda tarbiyachi bilan muntazam ishlash, ko'zlangan maqsad sari yetaklaydi.

Ko'p holatlarda bolalar rasm chizish ekan ularning rasmlarini naqadar sodda ekanligini kuzatishimiz mumkin. Aslida ham shunday. Ularning tasavvurida ular nimaniki chizgan bo'lsa usha narsa shunday tasavvurga ega ekanliklaridan darak beradi.

Ushbu qoidalarni maktab yoki oliy ta'limda emas balki maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan bolalarga asta-sekin o'rgatib borish kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. Ularga ko'ra maktab yoshiga etgunga qadar tarbiyalanuvchilar dunyoni badiiy tasavvur etish hamda bir turkum badiiy-ijodiy qobiliyatlarni o'zlashtira olishlari zarur. Bunday qobiliyatlar sirasida rasm chizish, muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatini samarali rivojlantirishga maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan oila, sohaga aloqador ijtimoiy muassasalar o'rtasida o'zaro hamkorlikka erishish orqali erishiladi. Ayni vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotlari oldida bu borada muayyan pedagogik vazifalarni ijobiy hal qilish vazifasi turibdi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, turli yosh guruhlardagi bolalarning rasm chizish ko'nikmalarini yana ham rivojlantirish uchun, bugungi kunda ular bilan tizimli ravishdagi sifatli ta'lim berish yo'lga qo'yilgan. Bugungi kunda mashg'ulotlar jarayonida, bolalar yuqorida ko'rsatilgan qoidalarga amal qilishligi, mashg'ulotlarda ustozlari bilan birgalikda muntazam ishlashlari, chizishni oson usullari orqali samarali natijalarga erishishlari mumkin. Bolalar rasm chizish mashg'ulotlarida turli geometrik shakllarga va ular orqali hosil bo'ladigan tasvirlarga ahamiyat qaratishlari kerak. Har qanday tasvirlanadigan narsalar geometrik shakllar asosiga qurilishini bolalar ongiga singdirish va shu bilan birgalikda, chizayotgan narsani qog'ozlari markaziga joylashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham bilim sifatini nazorat qilib borish va intensiv usullarda mashg'ulot olib borish bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Radjapova Z. Bolalar san'ati (Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma) –T.: , 2022.
2. Maxmudova O.A. Tasviriy faoliyat metodikasi. O'quv qo'llanma, Toshkent-2023, 8-b.
3. Xujamatova X.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy ongini oshirishda muammo va yechimlar. Qo'qon universiteti, (2023). 680-682.
4. Maktabgacha pedagogika / Darslik. Qodirova F.R., Toshpulatova Sh.Q., Kayumova N.M., A'zamova M.N. – T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2019.
5. “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. – T.: YUNISEF, 2018. – 72 b.
6. Nurmatova M.Sh., Hasanova Sh.T. Rasm buyumlar yasash va tasviriy faoliyat metodikasi / O'quv qo'llanma. -T.: Musiqa, 2012.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTEGRATSION MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR

N.R. G'oyibnazarova

Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalara o'rgatish milliy
markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda integratsion mustaqil topshiriqlar va ularni o'tkazish yo'llari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, interasiya, fanlar, ko'nikma, innovatsion yondashuv.

Аннотация. В этой статье обсуждаются самостоятельные интеграционные задачи и пути их выполнения.

Ключевые слова: независимое образование, интерактивность, знания, инновационный подход.

Abstract. This article discusses self-contained integration tasks and how to accomplish them.

Keywords: independent education, interactivity, knowledge, innovative.

Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqea-hodisalarni bir necha tomondan ko'rishi muhim: mantiqiy va emotsional tomondan badiiy asarda hamda ilmiy-ommabop maqolada biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazaridan va boshqalar.

Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqea hodisalarni bir necha tomondan ko'rishi muhim: mantiqiy va emotsional tomondan badiiy asarda hamda ilmiy-ommabop maqolada biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazaridan va boshqalar.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. O'quvchilarda dialektik tarzda fikrlash ko'nikmalari shakllandi. Shu bilan bir qatorda, o'quv fanlariga oid bilim va qiziqishlarini rivojlantirishning muhim shartidir.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. O'quvchilarda dialektik tarzda

fikrlash ko'nikmalari shakllandi. Shu bilan bir qatorda, o'quv fanlariga oid bilim va qiziqishlarini rivojlantirishning muhim shartidir. Matematikadan olgan bilimlarini mustahkamlash jarayonida ona tiliga bog'lash orqali bu fan bilan bog'liq tomonlar yanada yaxlit holda namoyon bo'ladi. Quyida berilgan o'yin to'shiriqlar ham shuni nazarda tutadi. Berilgan baliq so'zidan shu so'zdagi harflar bilan boshlanadigan beshta so'z yasang. Shu boshqa fanga oid beshta so'zlarni so'z yasovchi qoshimchalar bilan ifodalang. Baliq -

1. Bayroq
2. Algoritm
3. lola
4. Irmoq
5. Qavs

So'z yasovchilar bilan ifodalanishi: bayroqli, algoritmsiz, lolazor, irmoqli, qavssiz. Albatta bunda o'quvchilar so'zlarni chiroyli va xatosiz yozishga o'rganadi

“Ziyrak bo'l “ topshirig'i. Bunda predmetlar va hodisalarning muhim belgilarini ajratish malakasi talab qilinadi. O'quvchilarga ikkita misol havola etiladi. Ularning o'rtasidagi mavjud bir nechta farqni topish va har bir farqni topganda uni qog'ozga so'z bilan yozib qo'ying.

$$12 + 42 = 54$$

$$68 - 45 = 23$$

Farqi: natijalar ikki xil juft va toq, qo'shish plyus amali bilan ikkinchisida ayirish minus amali bilan natijalar hisoblangan. Endi shu misollarni so'z bilan yozib mashq qilamiz

O'n ikki plyus qirq ikki barobar ellik to'rt – bunda 3 ta harf ishtirok etdi

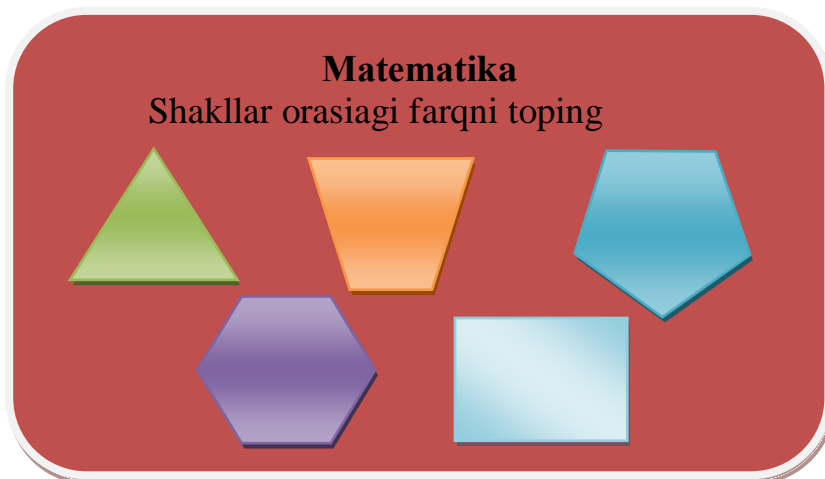
Oltmish sakkiz minus qirq besh barobar yigirm uch- bunda o'ttiz sakkizta harf ishtirok etdi

Quyidagi to'shriqda esa sinfga ekranda yoki ko'rgazmada shakllar berish orqali o'quvchilarni shakl orasidagi no'xshahliklarni farqlni topish topshirig'i beriladi. Bu esa ularni ziyrak bo'lishga undaydi

Masalan: ranglari har xil, tomonari ham bir xil emas, burchaklarida farq bor.

Endi shu o'rinda o'quvilarga oan tiliga bog'lash uchun savollar beramiz. Shakllar nomi ona tili darsida yozuvda qanday yoziladi? Ularni lug'at didiktanti tarzida yozib chiqing.

Uchburchak, to'rtburchak, kvadrat, beshburchak, oltiburchak. Yozuvda qaysi harf ko'p ishtirok etdi.

Bunda berilgan rasmlarni usti yopiq holda bo‘ladi, so‘ngra 10 soniyaga ochib, o‘quvchilardan uning qanday ketma-ketlikda joylashganini eslab qolishlari, so‘ngra esa rasmning o‘rnini almashtirib qo‘yib, avvalgi holatida qanday ketma-ketlikda joylashgan ekanliklarini aniqlashlari so‘raladi. Topshiriqning songi bosqichida o‘sha rasmlarda kimlar va nimalar, qaysi fasl tasvirlangani aytib berish so‘raladi. Bu orqali nutqi va tushunish ko‘nikmalari ham shakllantiriladi.

Qanotli do‘stlar

Quyidagi rasmlardan birini tanlang. Unga mos matn tuzing. Tuzgan matnga sarlavha qo‘ying.

Qish keldi .Juda qattiq sovuq bo‘ldi. Qushlar don topa olmay qiynali. Bolalar ularga in yasadi. Don berdiar. Qushlar ham bizning qanotli do‘stlarimiadir.

Darslarda beriladigan topshiriqlar o‘quvchilarni ishlash jarayoni birdek qiziqarli, o‘rganilgan va anglalshga yo‘naltiradi. Tavsiyada berilgan topshiriqlar kasb mehnati natijalari aasosida berilgan va qo‘yilgan talablar asosida o‘quvchilar egallashi kerak bo‘lgan bilim, ko‘nikmalarga asosan mos holada ijodiy izlanishlar bilan yaratilganligidir. Undan ustozlar o‘rinli va o‘z g‘oyalari bilan bog‘lab o‘rgansalar maqsadga muofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Toirova M.E. Ona tili 1-sinf umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun darslik, III qism. Toshkent, “Novda” nashriyoti, 2023-yil.
2. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. “Ta‘lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar”. Toshkent, 2013-yil.
3. Toirova M.E. Ona tili 2-sinf umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun darslik, II qism. Toshkent, “Novda” nashriyoti, 2023-yil.

UMUMTA‘LIM MUASSASALARIDA KIMYO FANINI O‘QITISH JARAYONIDA PISA TADQIQOTINING O‘RNI VA ROLI

G.Q. Meliqo‘ziyeva

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotasiya. Maqolada kimyo fanidan Xalqaro baholash dasturlari PISA testlar tuzish metodikasi va undan ta‘lim jarayonida foydalanish haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: PISA xalqaro baholash, o‘qish savodxonligi, topshiriqlar, matn, o‘quvchi.

Аннотация. В статье содержится информация о методике тестирования Международной оценочной программы PISA по химии и ее использовании в учебном процессе.

Ключевые слова: международное тестирование PISA, читательская грамотность, задания, текст, учащийся.

Abstract: the article contains information about the International Assessment Program PISA test methodology in chemistry and its use in the educational process.

Key words: PISA international assessment, reading literacy, assignments, text, student.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlarining ta'lim tizimidagi yutuqlarini baholash bo'yicha tadqiqotlar o'tkazuvchi hamda islohotlarni amalga oshirishda ko'maklashuvchi nufuzli xalqaro tashkilotlar mavjud. O'zbekistonning ushbu tadqiqotlardagi ishtiroki va natijalari dunyo hamjamiyatida umume'tirof etilishi, yosh avlodni xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda yangi innovatsion usullarda ta'lim olishini ta'minlash hamda olgan bilimlarini amalda samarali qo'llay bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabda olingan bilim insonning kelgusi hayot yo'lini belgilaydi. Ko'pchilik bilimni baho bilan o'lchaydi. Ammo baho bilimni belgilovchi aniq mezon emas. U o'quvchilarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vosita, xolos. Har bir o'qituvchining o'z ish usuli, baholash metodi bor. Qaysidir o'qituvchi uchun baho bu – rag'bat yoki o'quvchini 45 daqiqa ushlab turish vositasi.

O'zbekiston Respublikasining Xalqaro baholash tadqiqotlaridagi ishtiroki, unga tayyorgarlik ko'rish va o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish, savodxonlik darajasini aniqlashga oid topshiriqlar ishlab chiqish kabi masalalar A. Radjiyev, A.A.Ismailov, X.J. Daminov, I.E. Shernazarov va boshqalar ishlarida o'z aksini topgan

Ta'limda PISA tadqiqotlaridan uning ta'lim jarayonida tutgan o'zni, mavzularda quyidagi olimlar: A.A. Kuznetsov, A.A. Grechixin, T.M. Lepsova, E.S. Polat, V.A. Vul, V.M. Gasov, A.M. Sigantenko, V.N. Ageyev, M.M. Subbotin, Yu.M. Sivenkov, E.Yu. Semenov va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borganlar.

PISA tadqiqotlari innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish uchun o'qituvchi nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish malakasiga ega bo'lishi, balki, axborot uzatish va qayta ishlash mahoratini to'la egallashi, ayni paytda ta'lim oluvchilarda axborot madaniyatini shakllantira olishi lozim.

PISA (The Programme for International Student Assessment) o'quvchilarning ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur bo'lib, dasturning asosiy maqsadi – 15 yoshli o'quvchi yoshlarning o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik darajalarini turli xil testlar ko'rinishida baholashdan iboratdir. Ushbu loyihalar o'quvchi yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlashiga, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish qobiliyatlariga baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalarni hosil qilishga undashdir.

PISA tadqiqoti quyidagi xususiyatlarga ega:

– u butun dunyoda keng qamrovli va muntazam ravishda o'tkazib kelinayotgan dastur;

– ta'lim sohasidagi yirik, keng ko'lamlı xalqaro monitoring tadqiqotlaridan biri;

- tadqiqotda umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida taʼlim olayotgan «15 yoshli» (15 yosh 3 oydan 16 yosh 2 oygacha boʻlgan) oʻquvchilar ishtirok etadi;
- oʻquvchilarning «mustaqil hayotga tayyorlik» darajasi, yaʼni ularning maktabda egallagan bilim va koʻnikmalaridan hayot faoliyatida uchrashi mumkin boʻlgan muammolarni hal etishda qay darajada foydalana olishlari baholanadi;
- oʻquvchilarning funksional savodxonligi, jumladan, oʻqish (matnni tushunish), tabiiy va matematik savodxonligi, shuningdek, ushbu yoʻnalishlardagi hayotiy muammolarni hal etish koʻnikmalari baholanadi;
- tadqiqotda ishtirokchi mamlakatlar taʼlim tizimining oʻziga xosligi boʻyicha maʼlumot olish imkonini beradigan axborot toʻplanadi.

Demak, PISA – 15 yoshli oʻquvchilarning savodxonligi va kompetensiyasini baholovchi xalqaro dastur boʻlib, Xalqaro Iqtisodiy hamkorlik va rivojlantirish tashkiloti tomonidan 3 yilda bir marta oʻtkaziladi. Unda oʻquvchilarning bilim sifati oʻqish, matematika va tabiiy fanlar boʻyicha monitoring qilinadi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Ushbu xalqaro dastur 1997-yili ishlab chiqilib, 2000-yilda ilk marotaba amaliyotda qoʻllangan. Hozirgi davrda maktab bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasi qanday boʻlishi lozimligi haqidagi qarashlar oʻzgarib bormoqda. Maktab oʻquvchilarining fanlar boʻyicha bilim va koʻnikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda oʻz bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qoʻllay olish malakasini rivojlantirishni taʼminlash zarur. Kelajakda bu malakalar maktab bitiruvchisining jamiyat hayotida faol qatnashishiga, butun hayoti davomida bilimni oshirib borishga yordam beradi.

PISA tadqiqotlari innovatsion texnologiyalarni taʼlim jarayoniga tatbiq etish uchun oʻqituvchi nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish malakasiga ega boʻlishi, balki, axborot uzatish va qayta ishlash mahoratini toʻla egallashi, ayni paytda taʼlim oluvchilarda axborot madaniyatini shakllantira olishi lozim.

Hozirgi kunda yangi taʼlim paradigmasi umumiy oʻrta taʼlim muassasalari oʻqituvchilari bilim, koʻnikma va malakalarini – oʻqitishning shaxs shakllanishidagi rivojlanishini boshqarish darajasiga koʻtarishdan iborat boʻladi.

Demak, bu jarayonda PISA Xalqaro tadqiqotlari alohida oʻrni boʻlib, u taʼlim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga koʻtarishda yetakchi vosita hisoblanadi hamda davlat, mehnat bozori va jamiyat ehtiyojlariga eng adekvat (mos) tarzda javob beradi.

Biz olib bormoqchi boʻlgan tadqiqotlar ana shu talablar darajasida boʻlib, kimyo fanidan PISA tadqiqotlarini yaratishga asoslangan.

PISA tadqiqotlari anʼanaviy darslarga koʻra “bir muncha yuqori intellektga” ega boʻlishi zarur, chunki oʻqituvchi faoliyatining bir nechta qirralari (zarur holda va kerakli joyda maslahat berish, egallangan bilimlarni mustahkamlashga yordam berish va h.k.) ni imitatsiya (taqlid) qilish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga u oʻrganilayotgan fan boʻyicha zarur (qoʻshimcha maʼlumotlar) oʻquv materiallarini toʻlaligicha qamrab olgan boʻlishi zarur.

Boʻlajak kimyo oʻqituvchilarini kimyo fanidan PISA Xalqaro tadqiqotlariga tayyorlash metodikasi PISA sinovlarida toʻrt xil sinov usulidan foydalaniladi:

1. Bir javobli testlar;
2. Bir nechta javobli testlar;

3. Qisqa yoki batafsil javob yoziladigan savollar;
4. Biror muammoning yechimi bo'yicha o'quvchi fikri (odatda bunday savollarda tekshiruvchida umumiy javoblar bo'ladi, o'quvchi javobi test tuzivchi javobiga aynan mos kelishi talab qilinmaydi, o'quvchi ijodkorligi qo'llab quvvatlanadi).

Topshiriq darajasi.

Quyidagi topshiriq darajalari ajratiladi

1. **Quyida daraja** – bir bosqichli protseduralarni bajarish, masalan faktlarni, terminlarni, prinsiplarni bilish.
2. **O'rta daraja** – hodisalarni tushuntirishda kontseptual bilimlarni qo'llay olish.
3. **Yuqori daraja** – murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, dalillarni baholay olish, hulosani qila olish.

Meri Montegyu

Maqolani o'qing. Savollarga javob bering.

Vaktsinatsiya tarixi. Meri Montegyu chiroyli ayol edi. 1715 yilda chin chechak kasaliga chalinib, omon qoldi, lekin butun tanasi chandiq bilan qoplandi. 1717 yil Turkiyada yashagan vaqtda u erda qo'llaniladigan emlash usulini kuzatdi. Ushbu usulda inson terisini biroz shikastlab, u orqali virusning kuchsizlantirilgan formasini yuqtirilgan. Bu holda kasallik engil tarzda o'tgan. Meri Montegyu usulni havfsizligiga ishonib, o'g'li va qizini emlatishga ruxsat bergan. 1796 yilda Edvard Djenner chin chechak kasalligiga qarshi organizmda antitelo hosil bo'lishi maqsadida qoramol chechagiga qarshi emlash usulidan foydalandi. Chin chechakka qarshi emlash usulidan farqli o'laroq, ushbu usulning nojo'ya ta'siri kamroq bo'lib, emlangan inson boshqalarga havf tug'dirmagan. Bu usul vaktsinatsiya deb nomlandi.

Qanday kasalliklar turiga qarshi vaktsinatsiya o'tkaziladi?

- A. Gemofiliya kabi irsiy kasalliklarga qarshi.
- B. Poliomielit kabi virusli kasalliklarga qarshi.
- C. Diabet kabi organizm funksiyalarining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan kasalliklarga qarshi.
- D. Har qanday kasalliklarga qarshi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirish ularning dunyoqarashlarini o'stirish, so'z boyligini oshirish, nutq madaniyatini shakllantirish, mantiqiy fikrlashini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar har bir matn ustida ishlash jarayonida uni faqatgina o'qib qolmasdan, ma'nosini anglagan holda ijtimoiy hayot bilan bog'lasalargina samarali va kutilgan natijaga erishish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev Sh. V. Kimyo o'qitish uslubiyotidan ma'ruzalar matni. – Namangan, Faxrizoda xususiy kichik korxonasi, 2002.
2. Akbarov B., Primqulov M. O'tkir zehinlilar kitobi. –Toshkent, O'zbekiston, 2015. –B. 22.
3. Ixtiyarova G., Bekchanov D., Ahadov M. Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar. O'quv qo'llanma. –Toshkent, 2019. –B. 223-230.

O‘YINCHOQLAR TARIXI VA UNING BOLA HAYOTIGA AXLOQIY-TARBIYAVIY TA’SIRI

J.Atamurodova, M.Qurbonova
JDPU o‘qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘yinchoqlarning kelib chiqishi, o‘yinchoqlar – bolalar hayoti uchun katta ahamiyat kasb etishi bilan birga ularda sog‘lom va baxtli bolalikka ega bo‘lishga, kelajakka muhabbat bilan qarashga, axloqiy, aqliy, estetik, jismoniy va ma’naviy kamolotining, tafakkurining shakllanishi va rivojlanishiga ta’siri katta ekanligi xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘yinchoq, tarbiya, axloqiy his-tuyg‘u, mehribonlik, e’tibor, idrok, barbiy qo‘g‘irchoq.

Аннотация. В этой статье рассматривается происхождение игрушек, значение игрушек для жизни детей, а также их способность иметь здоровое и счастливое детство, смотреть в будущее с любовью, нравственной, интеллектуальной, эстетической, физической и духовной зрелостью. говорят, что оно оказывает большое влияние на формирование и развитие мышления

Ключевые слова: любовь, воспитание, нравственное чувство, доброта, внимание, восприятие, кукла Барби.

Abstract. In this article, the origin of toys, the importance of toys for children's lives, as well as their ability to have a healthy and happy childhood, look to the future with love, moral, intellectual, aesthetic, physical and spiritual maturity. , it is said that it has a great influence on the formation and development of thinking

Key word: toy, education, moral feeling, kindness, attention, perception, barbie doll.

O‘yinchoqlar insoniyatga qadim zamonlardan beri ma’lum bo‘lib, ular arxeologlar tomonidan qadimgi sivilizatsiyalar qoldiqlarini qazish paytida topilgan. Eng qadimiy o‘yinchoqlar mavjud tabiiy materiallardan, toshlardan, tayoqlardan va loydan qilingan. Ming yillar oldin misrlik bolalar tosh, sopol va yog‘ochdan yasalgan pariklari va oyoq-qo‘llari harakatlanuvchi qo‘g‘irchoqlar bilan o‘ynashgan¹⁴.

Qadimgi Yunoniston va qadimgi Rimda bolalar mum va terakotadan yasalgan qo‘g‘irchoqlar, kamon va o‘qlar, yo-yos bilan o‘ynashgan. Gretsiyada bolalar, ayniqsa, qizlar voyaga yetganida, bolalik o‘yinchoqlarini xudolarga qurbon qilish odat bo‘lgan. To‘y arafasida o‘n to‘rt yoshga to‘lgan qizlar o‘yinchoqlarini balog‘atga etish marosimi sifatida ma’badga olib kelishgan. Sivilizatsiyaning texnologik taraqqiyoti bolalar o‘yinchoqlariga ham ta’sir qildi.

Bugungi kunga kelib o‘yinchoqlar plastmassadan, batareyali o‘yinchoqlar paydo bo‘ldi. Agar ilgari o‘yinchoqlar uy qurilishi bo‘lsa, endi ommaviy ishlab

¹⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BByinchoq>

chiqarish va tarqatish mexanizmlariga ega bo'lgan o'yinchoqlarning butun sanoati mavjud. O'yinchoqlar evolyutsiyasini qo'g'irchoqlar misolida kuzatish mumkin. Eng qadimgi qo'g'irchoqlar oddiygina yog'ochdan o'yilgan yoki o'tdan bog'langan. Qadimgi Misrda qo'g'irchoqlar allaqachon oyoq-qo'llarini harakatga keltirishlari mumkin edi. XX asr boshidagi qo'g'irchoqlar allaqachon «ona» deb aytishni bilishgan. Bugungi kunda ob'ektlarni, o'z egasining ovozi taniy oladigan va dastur tomonidan o'rnatilgan yuzlab variantlardan iboralarni tanlay oladigan qo'g'irchoqlar allaqachon mavjud. O'yinchoqlar va ularni ishlab chiqarish texnologiyalari o'zgargan, faqat bolalar ular bilan o'ynashni yaxshi ko'rishlari fakti saqlanib qolgan. insoniyat tarixi davomida o'zgarmagan

Bolalarni o'yinlar orqali ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda ularning o'ynayotgan o'yinchoqlari ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu borada birinchi prezidentimiz jonkuyarlik bilan shunday degan edi: - " ... har qaysi go'dak ilk bor olamni o'z atrofidagi ashyo va buyumlar, jumladan, o'yinchoqlar orqali anglashini inobatga oladigan bo'lsak, ularning inson tarbiyasidagi o'rni beqiyos ekani ayon bo'ladi. O'yinchoqlar obrazi bolaning murg'ak tasavvuriga bamisoli toshga o'yilgan naqshdek muhrlanib, uning ongida bir umr saqlanib qoladi. Go'dakning ulg'ayib, kasb tanlashi, kelajakda qanday yo'ldan borishi, o'zining hayot tarzini qanday axloqiy-ma'naviy asoslarga qurishi ham, hech shubhasiz, uning bolalikda qanday o'yinchoqlar bilan oshno bo'lib o'sgani bilan belgilanadi".

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini o'yinchoqlar orqali tashkil etish.

O'yinchoqlar bolaning hissiy jihatdan yetuklikka olib chiqadi hamda aloqa, ijobiy xotiralar va ularning his-tuyg'ulari bilan o'zaro munosabatda bo'lishini ta'minlaydi.

O'yinchoq bola hayotining yo'ldoshi, uning quvonch manbaidir. U nafaqato'yin quroli, balki bolalar o'yinida sherik, o'rtoq, kattalar qo'lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir.

O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi, bolaning go'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga katta ta'sir o'tkazadi. U bolaga shunchalik yaqinki, bola o'z o'yinchoqlarini sevadi, ularga bog'lanib qoladi, shu tufayli u o'zini atrofidagi hayotning to'laqonli a'zosi deb hisoblaydi.

O'yinchoqlari bilan soatlab o'ynaydigan bolalar sog'lom va baxtli bolalikka ega bo'lishadi, ular kelajakka muhabbat bilan qarashadi. Bu ularning ulg'ayish jarayonini engil o'tishga yordam beradi.

Kichik yoshdagi bolalarda eslab qolish qobiliyati kuchli bo'ladi-ki, bolalikda his-hayajon bilan idrok etilgan narsalar bir umr esda qoladi. Shuning uchun ham bolaga o'yinchoq olib berishda e'tiborliroq bo'lish lozim.

O'yinchoq bolaning ovunchog'i bo'lib qolmay, balki uning jismoniy va ma'naviy kamoloti, asab faoliyati, tafakkurining shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bois o'yinchoqlarning nafisligi, ekologik toza mahsulotdan tayyorlanganligi, ma'naviy jihatlariga e'tibor qaratishi alohida ahamiyatga egadir.

O'yinchoq tanlaganda qiz bolalarga yumshoq o'yinchoqlar, yoki o'zbek milliyligi aks ettirilgan qo'g'irchoqlar sovg'a qilish tavsiya etilsa, o'g'il bolalarga esa asosan o'zbek xalq ertaklari qahramonlari va ularning tabiatiga mos bo'lgan

o‘yinchoqlarni sovg‘a qilish maqsadga muvofiq. Bolalarga och rangdagi o‘yinchoqlar bolaning kayfiyatini ko‘tarishga, uning yaxshi va xotirjam uxlashiga yordam beradi.

To‘g‘ri tanlangan o‘yinchoqlar bolani aqliy rivojlanishiga yordam beradi.

O‘yinchoqlar orasida shunday o‘yinchoqlar bor-ki, bolaning rivojlanishiga yordam berishning o‘rniga, psixikaning vayron bo‘lishiga va tarbiya buzilishiga olib keladigan o‘yinchoqlar ham mavjud. Masalan, qo‘rqinchli, yuzlari bo‘yalgan, yarim-yalang‘och qo‘g‘irchoqlar, chandiqlari bo‘lgan xunuk hayvonlar kabi o‘yinchoqlar shular jumlasidandir. Bu o‘yinchoqlarni olib berish bolani tarbiyasiga salbiy ta‘sit etadi.

Bir qaraganda bu muammo arziyas narsa bo‘lib tuyulishi mumkin. Lekin, harqaysi go‘dak ilk bor olamni o‘z atrofidagi o‘yinchoqlar orqali anglashini inobatga oladigan bo‘lsak, ularning inson tarbiyasidagi o‘rni beqiyos ekanligi ayon bo‘ladi.

Darhaqiqat go‘dakning ulg‘ayib kelajakda qanday yo‘ldan borishi o‘zining hayottarzini qanday axloqiy ma‘naviy asoslarga qurishi ham uning bolalikda qanday o‘yinchoqlar o‘ynagani bilan belgilanadi Har bir xalqning o‘yinchog‘i o‘zining pedagogic badiiy va amaliy an‘anasiga egadir O‘yinchoq hamma millat xalqlariga hurmat hissini tarbiyalashi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sodiqova.Sh. Maktabgacha pedagogika. - T.:1992.
2. Xasanboyeva. O. Maktabgacha ta‘lim pedagogikasi. - T.2006.
3. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Ma‘naviyat, 2008.
4. Xamrayeva A.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta‘lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarini qollash asosida bolalarning ijodiy faolligini oshirish samaradorligi. 2023.
5. Allaberdiyeva X. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirishning neyropedagogik imkoniyatlari. 2020.
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BByinchoq>

O‘QUVCHILAR BILIMINI TURLI METODLAR VOSITASIDA OSHIRISH (O‘zbek tili (ona tili) darslari misolida)

S.Sh. Matkarimova

“Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi” kafedrası o‘qituvchisi

N.Z. Kozimova

CHDPU Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tili o‘qitish metodikasi haqida hamda o‘qitish jarayonida qanday metodlardan foydalanilishi haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: metod, texnologiya, usul, ona tili, metodika, ta‘lim.

Аннотация. В данной статье рассказывается о методике преподавания узбекского языка и о том, какие методы используются в процессе обучения.

Ключевые слова: метод, технология, методика, родной язык, методика, образование.

Abstract. This article talks about the methodology of teaching the Uzbek language and what methods are used in the teaching process.

Key words: method, technology, method, native language, methodology, education.

O'zbek tili o'qitish metodikasi hozirgi kunga qadar boy tajribalar to'plab kelmoqda. U pedagogika fanlari sistemasida mustaqil fan sifatida shakllandi va shu kunga qadar rivojlanib kelmoqda. Metodika, ona tili ta'limining ishlab chiqishi darslarni tashkil qilishga oid metodik tavsiyalar tanlash yoki amaliyotga joriy etishgina emas, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarini o'zida ifodalagan ilmiy asoslarini ishlab chiqishidir. Umumiy tilshunoslik, falsafa va tilshunoslikning nazariy asoslari o'zbek tili metodikasi bilan chambarchas bog'liq. Ona tili ta'limining samaradorligi ta'limning qonun qoidalariga rioya qilish bilan bir qatorda ta'lim metodlari va usullarini to'g'ri tanlashga ham bog'liq.

Metod aslida yunoncha "metodos – so'zidan olingan bo'lib, "bilish va tadqiqot yo'li, "nazariya, "ta'limot" kabi ma'nolarni bildiradi. Metodika (yurt, "methodike" biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish metodlarining, usullarining yig'indisi) yoki o'qitish usullari haqidagi ta'limot — ta'lim berish metodlari, yo'llari va vositalari haqidagi fandır. Metod tushunchasining falsafiy ma'nosi hodisalarni kuzatish va ularni ilmiy jihatdan tasnif qilish bo'lsa, uning didaktika o'rganadigan tomoni talabani bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish va ularni amaliyotda qo'llash tushuniladi.

Pedagogika fanlari doktori, metodist-olim A.Q. G'ulomov ta'lim metodlarini quyidagi turlarga bo'lib o'rganishni tavsiya etgan:

O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar: Bu metod o'qitishda eng ko'p tarqalgan metodlardan biridir. Bayon yordamida murakkabroq, ayniqsa, o'quvchilarda avvaldan tushuncha bo'lmagan ma'lumotlar beriladi. Ko'pincha til hodisalarining mohiyatini tushuntirish, o'quvchilar bilimidagi bo'sh tomonlarni to'ldirish, qo'shimcha ma'lumot berishdir.

Bilimlarni tayyor holda bayon etish metodi.

Bu metodda o'quvchi avval tushunchasi bo'lmagan bilimlar beriladi va o'quvchilarga ma'lumot berib ularni bilmini to'ldiradi va mustahkamlaydi.

Bilimlarni suhbat vositasida bayon qilish metodi.

Bilimlarni suhbat asosida bayon qilish metodida asosan savol-javob shaklida o'tkaziladi. Bu metodning asosiy o'rnini o'qituvchi savoli, o'quvchi javobi, shaklida ba'zida esa o'quvchi savoli o'qituvchi javobi shaklida ham bo'ladi. Suhbat jarayonida o'quvchilar tushunmagan joylariga o'qituvchidan so'rashadilar.

Bilimlarni muammoli yo'l bilan bayon qilish metodi. Bu metodda o'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatlarni tushuntiradi va uni yechish yo'lini topish kerakligini tushuntiradi.

Talaba faoliyati bilan bog'liq metodlar:

- reproduktiv (tayyor o'quv material bilan ishlash) metod;

Bu metodning asosiy vazifasi o'quvchilarni o'zi mustaqil fikrlashga va mustaqil ishlarni bajarishga o'rgatadi.

- qisman izlanuvchanlik; izlanishga asoslangan metodlarga bo'lish

mumkin.

O‘zbek tili o‘qitish metodikasining asosiy maqsadi til imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq o‘rinli va unumli foydalanish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish;

mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish; milliy istiqlol g‘oyasini, sharqona tarbiyani shakllantirish; talaba shaxsini ma‘naviy boyitishdan iborat. Til o‘qitish metodikasining asosiy maqsadi quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

Amaliy maqsad. Bu maqsadni amalga oshirishda o‘quvchilarning tilni muloqot vositasi sifatida o‘zlashtirishlari nazarda tutiladi. Shu bilan bir qatorda ayrim o‘quv malakalarining shakllantirilishi ham nazarga olinadi. Bular qatorida darslik, o‘quv qo‘llanmalari va badiiy adabiyot ustida ishlay olish, o‘z fikr mulohazalarini mantiqli va izchil tarzda ifodalay bilish, ayrim qaydlarni amalga oshirish, ta‘limning zamonaviy texnologiyalaridan foydalana bilish va boshqalarni ko‘rsatish mumkin. Demak, amaliy maqsad faqat boshqalar bilan muloqotga kirisha olishni ta‘minlashdangina iborat emas ekan. Til o‘rganishdagi amaliy maqsadning bu tarzda kengroq tushunilishi uning chegarasizligini anglatmaydi. Har bir ta‘lim bosqichi va aniq sharoitdan kelib chiqqan holda uning turlari ham boshqa-boshqa bo‘lishi tabiiydir. Tilni amaliy jihatdan egallash darajalarini belgilash hamda bu jarayondagi oraliq va oxirgi maqsadlarni aniqlash zarurati ham mavjud. Bu mulohazalar nutqiy faoliyat turlariga ham tegishli.

Ta‘limiy maqsad: talabalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki, yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini egallash, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni shakllantirish. Bu erda o‘quvchilarning umumiy madaniy saviyasini yuksaltirishga asosiy urg‘u tushadi. Asosiy maqsad til vositasida ularning dunyoqarashlarini kengaytirishdan iborat bo‘ladi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda turli mavzu va hajmdagi matnlar, o‘quvchilar bilan amalga oshiriladigan suhbatlar, dolzarb hayotiy muammolarning muhokamasi, o‘qilgan badiiy asarlar, ko‘rilgan filmlar tahlili qo‘l keladi. Ta‘limiy maqsadlarga erishish o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurining rivojiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Zero, o‘quvchilar tilni egallash jarayonida reja va qisqa tezislar tuzish, reja asosida hikoya qilish singari topshiriqlarni ham bajarib borishadi. Ular, ayni paytda, o‘quvchilarning umumiy muloqot madaniyatining, aqliy mehnat usullarining takomillashib borishiga ham xizmat qiladi.

Tarbiyaviy maqsad: bu metodning g‘oyasi ma‘naviy, g‘oyaviy-estetik tarbiya berish. Til o‘rganish davomida xalqning ma‘naviy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashish imkoni ko‘payadi va xalqning asrlar davomida shakllangan baholovchi emotsional qarashlari mujassamlashgan. Masalan: Qozonga yaqin yursang, qorasi yuqar, yomonga yaqinyursang, balosi yuqar. Yaxshi topib gapiradi, yomon qopib gapiradi.

Rivojlantiruvchi maqsad: o‘quvchi shaxsini aqliy faoliyatini rivojlantirish.

Ona tilini o‘rgatish jarayonida o‘quvchining aqliy qobiliyatlari bilan birgalikda ona tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlari ham ortib boradi, ayni paytda uning irodaviy xususiyatlari, xotirasi baquvvatlashadi, til vositasida esa olam va odamga bog‘liq bo‘lgan turfa ma‘lumotlarni o‘zlashtiradi.

Yo'naltiruvchi maqsad: o'quvchining tafakkurini kelajakni ko'zlagan holda maqsadli yo'naltirish fanda bu tilida nisbatan global yoki strategik maqsad degan nom berilishi ham tasodifiy emas. Til vositasida o'quvchilarning dunyoqarashlari kengayadi, umumma'daniy saviyalari ko'tariladi, badiiy-estetik didlari kamol topadi. Agar til darslarida o'quvchining kelajakdagi maqsadlari ham uyg'unlashtirilsa (masalan, chuqurlashtirib o'rganiladigan fanlar esga olinishi mumkin), yanada katta samaralar kafolatlanadi.

Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'qitish metodikasi ijodkor, komil-u fozil shaxsni tarbiyalash sohasida hamkorlik pedagogikasiga hamda fikrlash ongli ta'limga tayanadigan yo'lni tanladi. Ona tili o'qitish metodikasi fani yosh avlodga ona tilidan nimalarni? qancha? qanday? o'rgatishi kerak degan savollarga javob beradi. Maqsadga erishishga tog'ri tanlangan mazmun yordam beradi. Til o'qitish metodikasi turli xil metodlarni izlash, topish, tanlash va amaliyotda qo'llay olish muhimdir. Unda zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqishi ilg'or tajribalarni umumlashtirishi o'qitishning samarali foydalanishga tayanadi.

Ijodiy tafakkur sohibini, ya'ni o'sayotgan, rivojlanayotgan va taraqqiyot sari yuz tutayotgan mamlakatimiz uchun zarur bo'lgan ijodkor va mustaqil fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalab, voyaga yetkazish ona tili ta'limi oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarga ona tilini o'rgatish, ularni tarbiyalash, fanni boshqa fanlar bilan bog'lab o'tish va dars jarayonida turli xil zamonaviy metod va usullardan foydalanib dars o'tish va maqsadga aniq yo'naltirilishi biz uchun ham muvofiq sanaladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bobokalonov R., Ne'matova G. Ona tili o'qitishning yangi texnologiyasi haqida. — T.: 1998.
2. "Ta'lim to'g'risida" Qonun. "Ma'rifat", 1997-yil, 30-avgust. Ziyodova T.U. "Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'rganishda kommunikativ jadvallardan foydalanish". O'quv-metodik qo'llanma. Akademik litseylar uchun. — T.: 2002.
3. Ziyodova T.U. "Ona tili o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma". 2002.
4. Gulomov A. "Ona tili o'qitish prinsplari va metodlari". "O'qituvchi", 1992.

BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY AN'ANALARI

Q.X. Alqorov

Jizzax davlat pedagogika universiteti,
"Texnologik ta'lim va tasviriy san'at fanlari" kafedrasida katta o'qituvchisi

M.T. Allamuradova

Jizzax viloyati Baxmal tumanidagi 43-sonli umumta'lim maktabining
texnologik ta'lim o'qituvchisi

Annotatsiya. Quyida keltirilgan maqolada boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning zamonaviy an'analari haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: zamonaviy, anʼana, tendensiya, nafis, xolisona, munosoabat, qadrlash, aybdorlik, uyatchan.

Аннотация. В статье представлены представления о современных традициях повышения качества и эффективности начального образования.

Ключевые слова: модерн, традиция, тренд, элегантность, объективность, отношение, оценка, вина, застенчивость.

Abstract. The following article presents ideas about modern traditions of improving the quality and efficiency of primary education.

Keywords: modern, tradition, trend, elegant, objective, attitude, appreciation, guilt, shy.

Zamonaviy texnologiyada boshlangʻich taʼlim sifati va samaradorligini oshirishning zamonaviy anʼanalarining oʻzi nima? Bola zamonaviy boshlangʻich taʼlim I-IV sinflarda qanday axloqiy va maʼrifiy sharoitga ega boʻlishi kerak? Bu muammolar shubhasiz boshlangʻich taʼlim zamonaviy anʼana tendensiyalariga oid tadqiqotlar asosida yechimni topishi kerak. Chunki boshlangʻich sinfda bolaning olgan taʼlim va tarbiyasi sifati zamonaviy texnologiya samaradorligini taʼminlashning mustahkam yechimidir.

Shu maʼnoda boshlangʻich taʼlim sifati va samaradorligini oshirishda zamonaviy anʼanalarning jamiyatdagi oʻrni masalasi oʻta jiddiy. Bizningcha zamonaviy anʼanalarda jamiyatdagi insoniylik, ilm-fan yangiliklari adolat madaniyat maʼrifat xush-noxush illatlari tarixi va buguniga nozik bir tarzda hamohang boʻlib oddiy oʻquvchilarning koʻzi ilgʻab ulgurmagan (Yoki ilgʻashi qiyin boʻlgan) olgʻa siljishlari yoki ortda qolishlarini xuddi rengen nuridek tez va chuqur ilgʻay olishi bilan ularga hamisha nafis va xolisona munosoabat bildiradi oladigan boʻlishi kerak. Shundagina oʻquvchilar darsni tinglaganda ularda naqadar yuksaklikka yetaklovchi xuddi biror aziz- avliyo bilan hamsuhbat boʻlgandagi kabi taassurot qoldira oladi. Pedagog Doroti Dou Noil eʼtirof etganidek:

Agar bola tanqid bilan yashasa, u ayblanishni oʻrganadi.

Agar bola adovat bilan yashasa u urishishni oʻrganadi,

Agar bola qoʻrquvda yashasa u qoʻrqoqlikni oʻrganadi

Agar bola afsusda yashasa u afsuslanishni oʻrganadi.

Agar bola ustidan koʻp kulishsa, uyatchan boʻlishni oʻrganadi.

Agar bola qiziqish bilan yashasa u havas qilishni oʻrganadi

Agar bola uyat bilan yashasa, u aybdorlik hissini oʻrganadi

Agar bola qoʻllab-quvvatlash bilan yashasa, u oʻziga ishonishni oʻrganadi.

Agar bola bagʻrikenglikda yashasa, u sabrli boʻlishni oʻrganadi.

Agar bola maqtov bilan yashasa, u qadrlashni oʻrganadi.

Agar bola tan olish bilan yashasa, u sevishni oʻrganadi.

Agar bola rostgoʻylik va adolatda yashasau haqiqat va adolat nimaligini oʻrganadi.

Agar bola xavfsizlikda yashasa u oʻziga va atrofdagilarga ishonadi,

Agar bola doʻstlik bilan yashasa u er yuzi yashash uchun ajoyib joy ekanligini tushunadi

Aytilganlarda koʻrinadiki, boshlangʻich sinfda bola tarbiyasi ehtiyojning mohiyati kishilik tomonidan asrlar mobaynida ardoqlanib kelingan axloqiy ideal-haqiqiy inson aslida qanday ahloqiy fazilatlar sohibi boʻlmogʻi lozim degan

umumlashma tasavvurlar tashkil etadi. Shu ma'noda bolaning har bir qadami qiligi uchun jazolayverish oqibati (haqorat, dakki-dashnom, jismoniy) da bolani yaxshi bo'lish ishtiyo'qi vujudga kelmaydi. "Yraversang eti qotadi, So'kaversang beti" deganlaridek, bu holatga duchor qilingan bolada o'zining haqiqatda ham "yomon", "yaramas" ligiga ko'nikish, qolaversa, ishonch hosil bo'ladi, Ota-onasi va boshqalar yaxshi deb hisoblaydigan bolada esa, aksincha kundalik xulq-atvorida "ozmi-ko'pmi axloqiylik odoblilik nomoyon bo'laverib, yaxshi bo'lishga intilish ehtiyoji shakllana boradi".

Keyingi eng dolzarb muammo pedagogik jarayondir.

Pedagogik jarayon o'ta murakkab bo'lib uni muvofiqlashtirish juda ko'p omillarni hisobga olishni talab qiladi va unga: dars kunni qaysi qismida o'tadi; o'quvchining miyasi charchamagan dastlabki soatlardami yoki oxirgi soatlardami; mavzu mazmunining murakkabligi qanday; ushbu mavzuni o'quvchilar mustaqil bilish faoliyatini shakllantirishdagi roliva hokazo ko'plab omillar kiradi.

Shu sababli o'quvchilar oldida doimo quyidagi muammolar turishi lozim.

1. Nima sababdan dars har xil o'tiladi?
2. Nima sababdan darslar natijasi har xil?
3. Nima sababdan muayyan dars bir o'quv guruhida a'lo darajada o'tadi va boshqa guruhda shu darsning o'zi barbod bo'ladi yoki muvaffiyatsizlikka uchraydi?

Hatto, o'quvchining har xil darslarida o'quvchilar o'zlarini boshqacha tutishadi, ular tanib bo'lmaydigan huddi boshqa insonlarga o'xshab qolishadi. Fikrimizcha pedagogic jarayonda Zamonaviy an'analarning mazmuni quyidagicha bo'lishgi maqsadga muvofiq:

- a) Bolalarni kattalarga hurmat, rahmdillik ruhida tarbiyalash;
- b) Hushmuomalalik, kishilar bilan muloqotdga kirishish odobi bilan tanishtirish;
- c) Ishbilarmonlik, tadbirkorlik, iqtisodiy tafakkur ruhini tarbiyalash;
- d) Yoshlikdan mehnatsevarlikka har qanday mehnatni qadrlashga o'rgatish;
- e) Sog'lom jismonan yetuk yosh avlodni tarbiyalash, milliy sport turlari, bayramlari, musobaqalarini tiklash,
- f) Sharq xalqlari azaldan ko'p bo'ladi bolajon bo'lgan. Shuning uchun bolalarda yoshlikdan insoniylikni o'zaro yordamni tayyorlash;
- g) Oila kichik bir jamiyatdir. Bolalarni oilani saqlashruhida tarbiyalash, yoshlarni oilaviy hayotga jiddiy tayyorlash;
- h) Ming afsuslar bo'lsinki, ayollarimizga qo'pol muomala, hurmatsizlik bilan qarashlarning guvohi bo'lib turibmiz. Shuning uchun milliy maktabda bolalarni xotin qizlarga (onalar, opa-singillar, dugonalar) hurmat ruhida tarbiyalash zarur. Buning uchun maxsus amaliyotni muomala kodeksini ishlab chiqish kerak;
- i) Jamiyatning hozirgi va kelajakdagi o'sish jarayoni xalqlar integratsiyasiya (ajralib qolishiga emas) bog'liqdir. Shuning uchun milliy maktabda bolalarga boshqa xalqlarni hurmat qilish, hamjihatlik hamkorlik yo'llarini o'rgatish kerak.

Darsning sifati va samaradorligi ko'p sahifali tuzilgan dars rejasiga bog'liq bo'lmaydi. Rejada maqsadlar amalga oshiriladigan ishlar, kim, nimani va qachon amalga oshirishi, har bir xatti-harakatlar vaqti soniyalarga bo'lingan bo'lsada,

darsga tayyorlanishga qancha mehnat va vaqt sarflansa ham darsdan qoniqish, ko'zlangan maqsadga erishmaslik ham mumkin. Ba'zan puxta (sinchiklab) ishlangan dars rejasi ostin-ustun bo'lib ketishi, o'qituvchi huddi bo'sh o'quv xonasida dars berganga o'xshab qolishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda yuqorida berilgan qisqa ma'lumotlarning o'ziyiq bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga ezgu niyatlarimizga erishishimiz jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va samarasi taqdiri, avvalambor zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlovchi zamonaviy texnologiya muammosi bilan chambarchas bog'liqligi va bu muammo hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmaganligidan dalolat beradi va unda;

1. Mutaxassis kadrlarni tayyorlash ta'lim va bilim berish tizimi jamiyatimiz yangilanishi talablari bilan yaqindan va uyg'un bog'lanmaganligi;

2. Zamonaviy bilim berish uchun avvalo, murabbiyning o'zi ijodkor va yuqori bilimga ega bo'lishi kerakligi;

3. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim mazmuni nimadan iborat bo'lishi kerakligi;

4. Bola I-IV sinflarda qanday bilimlarga ega bo'lishi lozimligi;

5. Ularning tarbiyasi qanday bo'lishi kerakligi;

6. Norasida bolaning miyasi, ongi nimani o'ziga singdira oladi va nimani qabul qilmaydi? Kim bu masalani tadqiq qiladi?

7. Bolalar qachondan va qanday qilib milliy urf-odatlarimizni o'rgatish lozim?

8. Shularga qarab, o'quv jarayoni mazmuni, darsliklar soni, qaysi sinflarda qanday bilim berish kerakligi;

9. Darsliklarimizning talab darajasida emasligi;

10. Olimlar orasida darslik yozishga pastroq nazar bilan qarash illati borligi;

11. Darsliklarni tanlov asosida yaratish lozimligi;

12. Bizga atom bitiruvchilar emas, mustaqil fikr yurita oladigan shaxslar kerakligi;

13. Bolani qaysi sinfdan boshlab, mustaqil fikr yurita boshlaydi;

14. Maktablarda o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish o'rniga, o'qituvchi hukmronlik mavjudligi;

15. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ongli intizom o'rniga majburiy itoatkorlik davom etayotganligi;

16. Kasb-hunarni, ixtisoslikni aniq egallamaganligi oqibatida yoshlarning hayotda o'ziga munosib o'rin topa olmayotganligi kabi muammolarni e'tirof etish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Oliy ta'lim konsepsiyasi 1994-yil.

2. O'zbek milliy ensiklopediyasi. 13-tom, 141-bet, 27-tom, 349-bet.

3. Tog'ayev X., Ismoilov T., O'quvchilar ijodkorligini faollashtirishda graf-sxemalaridan foydalanishning pedagogik texnologiyasi. "Yoshlarning o'qishi va bandligi", Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2008-yil SamDU. 19-dekabr, 154–156-betlar.

4. Tog'ayev X., Ismoilov T., Alqorov Q., Ta'lim tizimida sifatli mutaxassislar tayyorlashning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2009-yil 25-fevral. Samarqand sh.

5. Кедров Б. О творчестве в науке и технике Москва "Молодая гвардия".

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLA TARBIYASINING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

Q.X. Alqorov

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

“Texnologik ta’lim va tasviriy san’at fanlari” kafedrası katta o‘qituvchisi

H.A. Allamuradov

Jizzax davlat pedagogika universiteti, tyutor

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda bola tarbiyasining zamonaviy imkoniyatlari yuzasidan ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: aql, dil, imkoniyat, o‘zaro, birgalashib, butunlik, uyg‘unlik, baxsh, ustundir.

Аннотация. В данной статье представлена информация о современных возможностях обучения детей в дошкольном образовании.

Ключевые слова: разум, сердце, возможность, взаимность, единение, целостность, гармония, дар, совершенство.

Abstract. This article provides information on the modern possibilities of child education in preschool education.

Key words: mind, heart, opportunity, mutual, togetherness, wholeness, harmony, gift, excellence.

Chinakam inson farzandi xaqni nohaqdan yaxshini yomondan go‘zallikni hunuklikdan ajratib beradigan aqlga shu asosda nimadan quvonib yayrashga, nimadan nafratlanib iztirob chekishga imkon beradigan dilga, o‘zining muayyan tipdagi dunyo qarashi, shaxsiy e‘tiqodidan kelib chiqib, o‘z oldiga qo‘ygan turli xil maqsad mudoalari orzu umidlarini qo‘lga kiritishda asqotadigan imkoniyatga ega.

Sirasini aytish kerakki, bani basharada mavjud bo‘lgan bu uch qudrat amalda har bir ayrim inson shaxsida turli obyektiv hamda subyektiv sabablarga ko‘ra xilma-xil, ijobiy yoki salbiy mazmun kasb etib, o‘zaro turlicha nisbat va daraja hosil qilib namoyon bo‘ladi.

Bolalar ma’naviy-axloqiy olamini, ta’bir joiz bo‘lsa, bamisoli muazzam koshona deb faraz qilsak, **aql, dil, va imkoniyatlar** o‘zaro birgalashib, unga bir butunlik, uyg‘unlik baxsh etib turadigan **uch ulkan ustundir.**

Hozirgi zamon psixologiyasi fanida maktabgacha ta’lim deganda bolaning xulq-atvori, faoliyatini mutlaqo ongli tarzda boshqarish, tartibga sola bilish xislati tushuniladi. Bu xislat muayyan maqsad, xatti-harakati, ish, xulq-atvorini amalga oshirish asnosida ko‘ndalang keladigan turfa xil ichki va tashqi to‘siqlarni eng bilishda namoyon bo‘ladi.

Ichki to‘siqlar kishining individual - subyektiv holatlari, tabiatiga qattiq o‘tirishib qolgan nomaqbul odatlari, xislatlari bilan bog‘liq bo‘lib ular maqsadga ters mayl-havaslar, passivlik, yalqovlik, hadiksirash, qo‘rquv, horg‘inlik, o‘z kuchiga ishonmaslik, qaysarlik, hardamhayollik, ikkilanish singarilar tarzida namoyon bo‘ladi.

Tashqi to‘siqlar jumlasiga esa ta’biy shart-sharoit tufayli yuz beruvchi turli xil obyektiv g‘ovlar, boshqa odamlarning qarshi hatti harakati, loqaydligi sababli

paydo bo‘luvchi qiyinchiliklar hamda yuksak maqsad yo‘lida uchrovchi boshqa mashaqqatlar kiradi.

Shu o‘rinda ba’zi ota-onalarning shirin orzulari haqida gapirib o‘tishga izohiy ehtiyoj seziladi. Har bir ota-ona o‘z farzandining biror yetuk kasbiy iste’dod egasi bo‘lishini orzu qiladi.

Ammo uy-joy sharoitlari, oila a’zolari o‘rtasida mavjud munosabatlari o‘rtasida mavjud munosabatlarning holati, oilaviy tendensiya (an’ana)lari xilma-xilligi sababli bolani maktabgacha tayyorlash tarbiyasi turlicha bo‘lishi mumkin. Kuzatuvlarimiz natijalari tahliliga ko‘ra ota-onalar uchta yo‘ldan foydalanadilar, bunga:

1. «Avtoritar» («obro‘parastlik»);

2. «Erkin tarbiya» («Bolalik-poshsholik»);

3. «Ehtiyoj» («Yaxshi bo‘lish», «o‘zligini o‘zi ro‘yobga chiqarish»)lar kiradi. So‘z yuritilgan uchta yo‘ldan foydalanuvchilarning har biri mohiyatiga qisqa to‘xtalamiz.

Birinchi yo‘ldan foydalanuvchilar – benihoya murakkab va o‘ta nozik bola tarbiyasi masalasini jo‘n tushunib, ya’ni faqatgina ota-onadan bola tomon yo‘nalgan jarayon deb tassavur qilishadi. Bu usul bolaning o‘z ma’naviy olamiga ega ekanligini hisobga olmaydi, bolani hissiz, ruhsiz bir buyum deb biladi. Ota-onaning vazifasi amru farmon berish, bolaniki esa uni ikki qilmay ado etishdan iborat deb tushuniladi. Ya’ni bunday ota-onalar majburlash va zo‘rlilikni tarbiyaning bosh usuli deb bilishadi.

Chetdan qaraganda bunday bola mo‘min-qobil, yuvosh-muloyim, itoatkor, ota-onaning chizig‘idan chiqmaydigan bo‘lib o‘sadi. Aslida esa bunday bola qo‘rqoq, betashabbus, ikkiyuzlamachi, munofiq, laganbardor, dilimurda, irodasi bo‘sh, nomustaqil, ijodkorlikka noqodir, ota-onasini til uchida hurmatlasa-da, ich-ichidan ulardan nafratlanadigan kimsa bo‘lib etishadi.

Ikkinchi yo‘l tarafdorlari – esa “Bolalik-poshsholik” maqoli mazmunini aynan tushunib, bolasini butunlay o‘z erkiga qo‘yib berishini, hech qachon uning ra’yini qaytarmaslikni asosiy qoida deb bilishadi. Bunday ota-onalar “Bizga o‘z vaqtida bolalik baxtini nasib etmagan, biz ko‘rgan qiyinchiliklarni bolalarimiz ko‘rmasin, yayrab-yashnab o‘ssin, bolalik gashtini miriqib sursin!” Mehnat-mashaqqat biz tan” deb ular nimani talab qilsa hammasini muhayyo qilishadi. Natijada bola yolg‘iz o‘z manfaatlarinigina o‘ylaydigan xudbin, mehnatdan qochadigan, g‘irt iste’molchi, tekintomoq, ta’magir va bag‘ritosh kimsa bo‘lib etishadi.

Bundan ko‘rinadiki, har ikkala bola tarbiyasi yo‘li ham ayni bir xil natijaga olib keladi.

Uchinchi yo‘l - (“Ehtiyoj”) ni qadimgi dunyo donishmandi Suqrot (“Suqrot usuli”, “Suqrot pedagogikasi” nomini olgan) dan boshlab, asrdan-asrga Sharq G‘arbning ham ikki mutafakkirlari (Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, va boshqalar) tomonidan boyitilib, rivojlantirib kelinganligi barchaga ma’lum.

“Ehtiyoj” usuli (tashqi va ichki) ning talabiga ko‘ra, bolaning o‘zi shaxsan “yaxshi bo‘lishi”ga jonu dili bilan intilishi lozim, ota-onaning vazifasi esa bolada shunday ehtiyojni uyg‘ota bilishdan iboratdir.

Aniq ta'rif beriladigan bo'lsa, "yaxshi bo'lishi"ga ehtiyoj- o'zligini o'zi anglashi qaror topihidan iborat azaliy intilishning, fanda "o'zligini o'zi ro'yobga chiqarish" deb nom olgan ehtiyojning bolalik davridagi ko'rinishdir deyish mumkin.

Xulosa o'rnida yuqoridagi ehtiyojning bolani maktabga tayyorlash haqidagi imkoniyatlariga quyidagi fikrlarni keltirishni maqsadga muvofiq deb qo'llaymiz:

1. Xushmuoaila bo'lishga o'rgatish. "Rahmat", "arzimaydi", "marhamat" kabi so'zlarni qo'llash hozirgacha hech kimga ziyon keltirmagan. Aksincha, ijobiy xatti-harakat va hulq atvor notanish insonlar bilan munosabatni iliqlashtiradi. Har qanday suhbatini jonlantiradi. Shuningdek, bir ko'rishda ochilmaydigandek ko'ringan eshiklarni ochadi.

2. Bola "Yo'q" deyishni bilsin. Masalan, farzandingiz maktabdan kelayapti va notanish odam unga noma'lum tomonga birga ketishni taklif qiladi. Yoki ba'zi sinifdoshlari uning buyumlarini, o'quv qurollarini vaqtincha foydalanish uchun so'rab oladi. Ammo qaytarib bermaydi. Bunday paytda farzandingiz "yo'q" desa, noxush holatlarning oldini oladi.

3. "Egilgan boshini qilich kesmas" degan naql bejiz aytilmagan. Bu bilan yaqinlari va do'st birodarlari va do'st birodarlari bilan ajralib ketish tuyg'usi bolaga yot bo'lishini ta'minlaysiz. Masalan, bola birovni bexosdan turtib yuborsa yoki yiqitsa, "kechirasiz" jumlasini qo'llash lozim. Buni u hatto ota-onasidan ham eshtish muhim. Bu nafaqat yuzaga keladigan sovuqlikni oradan ko'rsatadi, balki inson ruhidagi og'irlikdan ham qutiladi.

4. Eshita bilish maktabda bilimlarni o'zlashtirishda, suhbatdan o'tishda muzokaralar olib borishda va o'zaro munosabatlarda juda qo'l keladi. Shuning uchun ham ota-onalar bolalarini tinglay bilishlari zarur. Zurriyodingiz kattalarning gapiga quloq tutishi va u gapni tugatgandan so'ng fikrini bildirishni ham o'rgansin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tog'ayev X., Murtozayev M., Alqorov Q. - "O'quvchilar va talabalar fikrlashini rivojlantirishda Dj. Dion pedagogik texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari", "Uzluksiz ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning nazariy-amaliy muammolari" respublika ilmiy-amaliy Kengashi. Samarqand, 2008-yil, 27-28-iyun 1-qism 161-163-betlar.

2. B. Otajonova – "Bolani bilasizmi?". "Ma'rifat", 2011-yil 20-avgust.

3. "Bularni har bir ona bilishi shart" sahifasi. Bola tarbiyasiga oid maslahatlar. "Parvona". 2014-yil 9-yanvar soni.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM BERISHDA STEAM TA'LIMINING MOHIYATI

M.X. Qilichova, D.B. Isroilova

JDPU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim berishda STEAM texnologiyalaridan foydalanish va uning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, maktabgacha ta'lim tashkiloti, STEAM ta'lim.

Аннотация. В статье говорится об использовании STEAM-технологий и ее значении в обучении детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Дошкольная молодежь, дошкольные образовательные организации, STEAM-образование.

Annatasion. The article talks about the use of STEAM technologies and its importance in teaching children of preschool age.

Key words: Preschool youth, preschool education organization, STEAM education.

To'g'ri tashkil etilgan ta'lim bolani rivojlanish sari yetaklaydi *L.S. Vigotskiy*

Zamonaviy dunyo ta'lim olish uchun qiyin vazifalarni qo'yadi: bolani kelajak jamiyatida hayotga tayyorlash, bu birinchi navbatda tez o'zgaruvchan axborot bilan ishlashga qaratilgan maxsus intellektual qobiliyatlarni talab qiladi. STEAM texnologiyasi bolalarga dunyoni tizimli o'rganish, atrofdagi hodisalarning o'zaro munosabatlarini aniqlash va tushunish, yangi, g'ayrioddiy va juda qiziqarli narsalarni kashf qilish imkonini beradi. Yangi narsalar bilan tanishishni kutish qiziqish va kognitiv faoliyatni rivojlantiradi; o'zingiz uchun qiziqarli vazifani aniqlash, usullarni tanlash va uni hal qilish uchun algoritm yaratish, natijalarni tanqidiy baholash qobiliyati - muhandislik fikrlash uslubini ishlab chiqish va jamoaviy faoliyat qobiliyatini rivojlantiradi. Bularning barchasi bolaning rivojlanishining tubdan yangi, yuqori darajasini ta'minlaydi va kelajakda kasb tanlashda yanada keng imkoniyatlar yaratadi. STEAM-bolalarning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U bolalarning aniq tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o'quv dasturiga asoslanadi. STEAM- ta'lim texnologiyasi quyidagicha ma'no kasb etadi. S- Science (Fan), T- Technology (texnologiya), E- Engineering (Muhandislik), A-Art (San'at), M –Mathematics (Matematika).

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- ❖ Muammolarni keng qamrovli tushunish;
- ❖ Ijodiy fikrlash;
- ❖ Muhandislik yondashuv;
- ❖ Tanqidiy fikrlash;
- ❖ Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash;
- ❖ Dizayn asoslarini tushunish.

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Bugungi kunda STEAM - ta'lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, buna ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashishi mumkin. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar: lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini

namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi. O'z-o'ziga ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o'z qo'llari bilan yaratgan ko'prik va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan "mahsulot"ni qayta-qayta sinovdan o'tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o'zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g'alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g'alaba, o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch uyg'otadi. Faol muloqot va jamoaviy ishni tashkilotishni o'rgatadi. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh bo'lib ishlashni o'rgatishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida bolalar fikr bildirishga qo'rqqmaslikka o'rganadilar. Faoliyatlar jarayonida bolalar frontal usulda stol atrofida o'tirmaydi, o'zlarining dizaynlari asosidagi "mahsulot"larni sinovdan o'tkazadi va rivojlantiradi. Faoliyat jarayonida bolalar hamma vaqt hamkorlikni ta'minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do'stlari bilan muloqot qilish bilan band bo'lishadi. Texnik fanlar bo'yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha vaboshlang'ich maktab yoshidagi STEAM ta'limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnikfanlar bo'yicha, qilgan ishni yaxshi ko'rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. Bolalarni STEAMga jalb qilish, ushbu ta'lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni bolalar bog'chasiga kiritish zarur. STEAM ta'lim tizimi orqali bolada kreativlik, qund, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo'lgan xususiyat- muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi. «STEAM fikrlash» bolalikdan boshlanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, STEAM- tabiiy fanlar, texnologiyalar, muhandislik, san'at va matematika fanlarini uyg'unlikda o'qitish uslubidir. STEAM texnologiyasi ta'limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o'zaro mutanosib holda olib borishni ta'minlab beradi. Bolalar o'zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo'l keladi. Bu esa STEAM texnologiyalarining bugungi kunda yosh avlod uchun juda ham katta o'rni borligini ko'rsatadi. STEAM texnologiyalarining bugungi kunda ommalashayotganini va samaradorligini, ta'limdagi afzalliklarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonlarida STEAM texnologiyalari qo'llash tavsiya qilinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. R.X.Bultakova, M.Qilichova. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari JDPU-Tahririy nashriyot bo'limi. 2023y.
2. X.A.Meliyev, G.Xamidova, R.X.Bultakova. "Tasviriy faoliyatga o'rgatish nazariyasi va texnologiyalari". T-2023.
4. Sodiqova Sh.A. Metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi. T.: Tafakkur bo'stoni. Darslik. 2017 y.
5. F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M.Kayumova, M.N. Agzamova. «Tasviriy faoliyatga o'rgatish texnologiyasi». Darslik. T.: Tafakkur, T- 2019.
6. Sh.S. Sharipov, X.A. Meliyev, Sh.A.Buranova. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. Jizzax, 2023y, 264b.

7. Manzura Norqo'ziyeva. "Yangi innovatsiyalarni kasbiy faoliyatda qo'llash fanidan ma'ruzalar matni". Uslubiy qo'llanma. "Tahririy-nashriyot bo'limi nashri", 110-bet. Jizzax, 2023-yil.

8. Z.S. Mustafayeva. "Bolani maktab ta'limiga sifatli tayyorlashning o'ziga xosligi". Международная конференция экономических наук. -Октябрь 2021. страницы 41-44, 2021-yil. doi.org/10.5281/zenodo.565140

9. Z.S. Mustafayeva. Учебно-методическое пособие по дисциплине «STEAM технологии в дошкольном образовании» 2023 г. Джизак.

STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

M.X. Qilichova, M.H. Poyonova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

"Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: STEAM, STEM, texnologiya, lego, san'at, dizayn, qurish yasash va konstruktorlash, geometrik jismlar

Аннотация. В статье развитие творческих способностей дошкольников на основе технологии STEAM.

Ключевые слова: STEAM, STEM, технологии, lego, искусство, дизайн, строительство, геометрические фигуры.

Annatasion. The article talks about the, development of creative abilities of preschool children based on STEAM technology.

Key words: STEAM, STEM, technology, lego, art, design, building and construction, geometric figures

"Zamonaviy maktabgacha ta'lim sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin tutadi".

Sh.M. Mirziyoyev

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil ravishda tengdoshlar va kattalar bilan hamkorlikda harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish uchun qanday usullardan foydalanib, qanday texnologiyalarni qo'llash kerak? Har kuni yangi ish turlari va hattoki yangi kasbiy sohalar paydo bo'lmoqda, shuning uchun zamonaviy dunyoda o'qituvchilar o'qitadigan darslar va ularning mahoratlari vaqt talablariga javob beradimi yoki yo'qmi degan savol tug'iladi. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga va maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Mathematics – Matematika STEM – ta'lim va uning afzalliklarini ta'kidlaydi, ya'ni: Tabiiy fanlar, muhandislik ijodkorligi, matematika, raqamli texnologiyalar va hokazolarning turli sohalarini o'zaro uyg'unlashtirishga

asoslangan zamonaviy muammolarni hal qilishning integratsiyalashgan yondashuvi ushbu integratsiyaning markazida badiiy izlanishlarga va faoliyat natijasi sifatida muayyan haqiqiy mahsulotga ega bo'lgan loyihalar usuliga asoslangan. Bilim-tadqiqot faoliyati jarayonida nafaqat intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, balki bolalarni ilmiy-texnikaviy ijodga jalb qilishga qaratilgan, zamonaviy dunyoda, kelajakda hayotning yuqori sifati uchun sharoit yaratish, o'z-o'zini anglashga yordam berish. STEM – maktabgacha va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalash dasturi. Dasturda bolalarning bilimlarini qat'iy tartibga solish va o'qitishda bolalarni har tomonlama qolipga solinmagan. Faqatgina mustaqil, erkin tajribalarga asoslanib, o'zi bajarib ko'rib, his etib, fikrlab, idrok etib bajarish kerak bo'ladigan tamoyillarga tayanadi. Dastur L. S. Vygotskiyning “to'g'ri tashkil etilgan ta'lim – bolani rivojlanish sari yetaklaydi” ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va boshlang'ich maktab darslarida LEGO texnologiyasidan foydalanish bolaning aqliy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan o'quv jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Bu kabi faoliyatlarda diqqat, xotira, nutq, qo'llarning mayda motorikasi ko'nikmalari rivojlanadi. Bolalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini, fantaziyalarini namoyon etadilar, tengdoshlari bilan muloqot qilishni, o'zaro yordamni, ma'lumot almashish zarurligini, qaror qabul qilish qobiliyatini va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar. LEGO texnologiyasi bugungi kunda taniqli va keng tarqalgan pedagogik texnologiyalardan biri bo'lib, u bolani o'qitish va rivojlantirish uchun real dunyoning uch o'lchovli modellari va predmetli o'yin muhitidan foydalanadi. Bu modulda matematik tushunchalarni bolalarga berish 2 bosqichda amalga oshiriladi: 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalarga mo'ljallangan modul 6-7 yoshli bolalarga bo'lgan bolalarga mo'ljallangan modul Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik rivojlanish, intellektual qobiliyatlar ta'lim modulida oddiydan murakkabga qarab qiyinlashtirib bolalarga matematik tushunchalar beriladi. Dastlab elementar matematik tushunchalar: katakichik, uzun-qisqa, ko'p-kam, keng-tor berib boriladi va didaktik o'yinlar orqali STEAM laboratoriyalarida amaliy bajarib ko'riladi. Matematik tasavvurlarni rivojlantirishda bolalarning yosh xususiyatlari inobatga olinib qadamma-qadam tushunchalar nazariy va amaliy jihatdan tushuntiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga geometrik figurlarni ajrata olish, murakkab qirrali predmetlarni proyeksiyalash orqali intellectual qobiliyatlarini rivojlantirish, sensor tarbiya orqali tafakurni boyitish, dunyoqarashini rivojlantirish, bolalarda ixtirochlik ruhida tarbiyalash kabi tushunchalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu sohalarning har birida asosiy dizayn mavjud. “Robototexnika” moduli harakat qobiliyatiga ega robotlarni ishlab chiqarish uchun bir nechta dizaynerlarni o'z ichiga oladi. Yoshga qarab, bola tomonidan hal qilinadigan vazifalar asta-sekin murakkablashadi, maktabgacha yoshdagi bola oddiy yig'ilishdan, modelning mexanik harakatini nazorat qilish tizimlarini dasturlashgacha topshiriqlarni bajarish ko'nikmalarini egallaydi. Modulda mashinalar, inshootlar, turli xil texnik vositalar (namunaga tayangan holda, belgilangan parametrlar yoki nazariy dizayn) yaratiladi. Ish davomida

eskizlar, chizmalar, chizmalar yaratiladi, hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Dizayn turi modellashtiriladi.

STEAM ta'lim texnologiyasining mazmun va mohiyati STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Bir qaraganda STEAM abbreviaturasi juda murakkab ko'rinadi, lekin uni alohida ko'radigan bo'lsak sodda va aniq ekanini ko'rishimiz mumkin, ya'ni: S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics, yoki tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san'ati, ijod, matematika. Oddiy so'z bilan aytganda, zamonaviy dunyoda eng ko'p talab etilayotgan fanlardir. Hech kimga sir emaski, ko'plab fan tarmoqlarida katta yutuqlarga erishish uchun o'zlashtiriladigan turli sohalardagi bilimlarning integratsiyasi talab etiladi. Aynan shunday muammolarni hal qilishda STEAM texnologiyasi yordam beradi. Bu metodika ta'limni aralash turda olib borish va egallangan nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi.

Bugungi kunda STEAM - ta'lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, buna ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashishi mumkin. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar: lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi. O'z-o'ziga ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o'z qo'llari bilan yaratgan ko'prik va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni “ishga tushirib”, suv osti va havo tuzilmalarini “rivojlantirib”, sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bultakova R.X., Qilichova M., Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. JDPU-Tahririy nashriyot bo'limi, 2023y.
2. Meliyev X.A., Xamidova G., Bultakova R.X. “Tasviriy faoliyatga o'rgatish nazariyasi va texnologiyalari” T-2023.
4. Sodiqova Sh.A. Metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi. Darslik. T.: Tafakkur bo'stoni, 2017 y.
5. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M., Agzamova M.N. «Tasviriy faoliyatga o'rgatish texnologiyasi» Darslik. T.: Tafakkur, T- 2019.
6. Sh.S. Sharipov, X.A. Meliyev, Sh.A.Buranova. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. Jizzax, 2023y, 264b.
7. Manzura Norqo'ziyeva. “Yangi innovatsiyalarni kasbiy faoliyatda qo'llash fanidan ma'ruzalar matni”. Uslubiy qo'llanma. “Tahririy-nashriyot bo'limi nashri”, 110-bet. Jizzax, 2023-yil.
8. Z.S. Mustafayeva. “Bolani maktab ta'limiga sifatli tayyorlashning o'ziga xosligi”. Международная конференция экономических наук. -Октябрь 2021. страницы 41-44, 2021-yil. doi.org/10.5281/zenodo.565140

IXTISOSLASHTIRILGAN SAN'AT VA MADANIYAT MAKTABLARIDA FORTEPIANO IJROCHILIGINI TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH

G. Vohidova

О‘zbekiston davlat konservatoriyasi
“Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Uzluksiz musiqa ta’limida sifat va natijadorlikka erishishning muhim omili cholg‘u ijrochiligini tizimli yondashuv asosida amalga oshirish sanaladi. Maqolada mazkur masalaning ayrim jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tizimli yondashuv, uzluksiz musiqa ta’limi, tizimli bilimlar, ta’lim modeli, musiqa ta’limi shakllari, musiqiy-pedagogik jarayon.

Аннотация. Важным фактором достижения качества и эффективности непрерывного музыкального образования является осуществление инструментального исполнительства на основе системного подхода. В статье освещены некоторые аспекты данного вопроса.

Ключевые слова: системный подход, непрерывное музыкальное образование, системные знания, образовательная модель, формы музыкального образования, музыкально-педагогический процесс.

Abstract. An important factor in achieving the quality and effectiveness of continuous music education is the implementation of instrumental performance based on a systematic approach. The article highlights some aspects of this issue.

Key words: systems approach, continuous music education, system knowledge, educational model, forms of music education, music pedagogical process.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda innovatsion ta’lim texnologiyalari rivojlanishi bilan bog‘liq holda, musiqa o‘quv mashg‘ulotlarining zamonaviy shakllarini joriy etish, uzluksiz musiqa ta’limini zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga mos tarzda takomillashtirishning me‘yoriy-huquqiy asoslari yaratildi va moddiy-texnik bazasi rivojlantirilayotganligi haqiqat. Shu bilan birga, fanlarni o‘qitishni chuqurlashtirish, mavjud ilmiy va innovatsion yutuqlarni pedagogik amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmini yaratish ustuvor vazifa sifatida kun tartibiga chiqdi. Bularning barchasi musiqa ta’limida fortepiano o‘qitish metodikasini tizimli yondashuv asosida takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Musiqa, san‘at sifatida “insonni voqelik sub’ekti va shaxs sifatida o‘zgartirish”dek muhim ijtimoiy vazifani bajaradi. Ijtimoiy hayotning teran hodisalarini ifodalab, insonlarni tarbiyalashning qudratli vositasi, ularni ma’naviy yuksaltirish manbai bo‘lib xizmat qiladi¹⁵. Shu bois, umumiy va maxsus musiqa ta’limi vositasida o‘quvchilarni yuksak madaniyatli va ma’naviyatli insonlar etib tarbiyalash vazifasi ustuvor sanaladi.

---

¹⁵ Сраджев В.П. Взаимодействие слуховой и двигательной сфер в процессе формирования исполнительской техники пианиста. Автореф. канд. искусствоведения. 1985. -С.4.

Yu.M.Avanesov fikricha, “tizim - musiqa ta’limini tashkil etish uchun maxsus pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tizim faoliyatining potentsial vektorlari bo’lmish pedagogik, kasbiy va ijtimoiy-madaniy natijalarga erishish imkonini yaratadigan tamoyillar, yondashuvlar, texnologiyalar, usullar, metodlar, shakllar, vositalar majmuini aks ettiruvchi o’quv jarayoni modelidir. Shaxslararo ta’limda hamkorlik, shaxsiy, kasbiy va ijodiy rivojlanishning samarali yo’nalishini to’g’ri tanlash ko’p jihatdan tizimning ishlashini boshqaruvchi o’qituvchining tajribasi va mahoratiga bog’liqdir”¹⁶.

Tadqiqotchi L.Ye.Slutskaya esa zamonaviy musiqa ta’limidagi pedagogik va badiiy-estetik paradigmalarning o’zaro va korrelyatsion bog’liqliklarini nazariy-uslubiy tahlil qilib, uni yanada rivojlantirishning istiqbolli yo’llarini aniqlash, zamon talablariga javob beradigan samarali ta’lim modellarini yaratish zarurligini ta’kidlagan¹⁷.

Yuqorida keltirilgan tavsiflar musiqa ta’limida fortepiano ijrochiligi metodikalarini takomillashtirish pedagogik zarurat sifatida dolzarb ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor ta’kidlaydi. Aytish joizki, musiqa pedagogikasida uzluksizlik boshlang’ich musiqa ta’limi, o’rta-maxsus yoki professional ta’lim tizimi, oliy ta’lim tizimi hamda malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimlari birligida shakllangan. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan yuqorida keltirilgan musiqa ta’limi shakllari yaxlit, yagona tizim sifatida qabul qilinishi mumkin, shu bilan birga, ularning har biri o’ziga xos xususiyatlari asosida o’z navbatida ham tizim, ham quyi tizim sifatida ko’rib chiqilishi mumkin.

Uzluksiz musiqiy-pedagogik jarayonda uning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan yaxlit tizimni tashkil etadi va o’zining yuqori natijasini berishi mumkin. Forteplano o’qitishda pedagogik jarayonning yaxlitlik xususiyatidan kelib chiqqan holda ta’limni tashkil etishdagi bosqichlar, ularning ierarxik ketma-ketligi, mutanosibligi, bir-birini to’ldiruvchi xarakteri yaxlit pedagogik tizimning komponentlari sifatida muhim ahamiyatga ega sanaladi. Tizimli yondashuvning o’ziga xos afzal jihatlari sifatida, ushbu yondashuvda alohida tarkibiy qismlar boshqalaridan ajratilgan holda tadqiq etilmaydi, balki, boshqa tarkibiy qismlar mohiyatidan va aloqadorligidan kelib chiqqan holda yaxlit o’rganilishini ta’kidlash mumkin. Zamonaviy professional ta’limda fortepiano sinfida o’qitishning maqsadi o’zini-o’zi anglash jarayonida o’quvchining shaxsiy va kasbiy salohiyatini har tomonlama yuzaga chiqarishdir.

Mamlakatimizda shakllangan fortepiano pedagogikasi maktablarida milliy va jahon an’analari uyg’unlashganligini ko’rish mumkin. Bu borada A.Malikova, T.Salimdjanova, U.Palvanov, B.Xaqnazarova, F.Xusanov, I.Gulzarova, S.Yudenich, B.Abduraimov, V.Kosminov, O.Yusupova, yoshlardan B.Abduraimov, L.Astanova kabi ijrochi-pedagoglarning faoliyatini alohida ta’kidlash o’rinli. Ushbu ijrochilik maktablari negizida yosh ijrochilarni tayyorlash uchun katta metodik asos shakllangan.

---

¹⁶ Аванесов Ю.М. Системно-синергетический принцип в обучении музыке. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2009. -С.19.

¹⁷ Слуцкая Л.Е. Становление и трансформация педагогических и художественно-эстетических парадигм в системе современного музыкального образования. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2013. -С.7.

Albatta, cholgʻu ijrochiligida “Ustoz-shogird anʼanasi – nafaqat musiqa bilimlarini ogʻzaki oʻrgatish usuli, ayni damda, anʼanaviy musiqachilarning hayot va tafakkur tarzidir”¹⁸. Ushbu anʼana hozirgi kungacha shakllangan ijro maktablarining avlodan-avlodga rivojlangan, takomillashgan shaklda oʻtib borishiga imkon yaratdi.

Muxtasar aytganda, oʻquvchida ijrochilik jarayoni funktsiyalari yaxlit tuzilma bilan belgilanadi, bu: faoliyat motivatsiyasi, yoʻnalganlik va qiziqishlar darajasi, pedagogik kommunikatsiya va ijrochilik ustanovkasi, ifodaviy va tarkibiy qismlari, taʼlim mazmuni, shakli, usullari, tamoyillari, talablari va boshqalarda namoyon etiladi. Musiqiy-taʼlimiy faoliyatning har bir tarkibiy qismlari va elementlari maʼlum funktsiyalarni bajaradi, ular oxir-oqibatda fortepiano oʻqitish jarayonida yaxlit tizim, uning tuzilishida oʻquvchining har tomonlama rivojlangan shaxs tuzilishiga mos kelishi uchun optimal shart-sharoitlar yaratadi.

MAKTABGACHA TAʼLIM FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISH VA REJALASHTIRISHNING MUHIM JIHLTLARI

M.F. Yakubova

Jizzax davlat pedagogika universiteti oʻqituvchisi

Annotatsiya. Maktabgacha taʼlim tashkiloti faoliyatini samarali tashkil etish hamda boshqaruv funktsiyalarini rejalashtirish asosida, yangi innovatsiyalarni joriy etish orqali taʼlim sifatini oshirish maktabgacha taʼlim tashkilotida tarbiya oluvchilarning faoliyatini samarali tashkil qilishda, tarbiyachilarfaoliyatining rejali tashkil etilishida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Аннотация. Повышение качества образования за счет внедрения новых инноваций на основе эффективной организации деятельности дошкольной образовательной организации и планирования функций управления приобретает научное и практическое значение в эффективной организации деятельности воспитанников дошкольного учреждения. образовательная организация.

Annotation. Increasing the quality of education through the introduction of new innovations on the basis of the effective organization of the activities of the preschool educational organization and the planning of management functions acquires scientific and practical importance in the effective organization of the activities of the students in the preschool educational organization.

Tayanch soʻzlar: maktabgacha taʼlim, tashkilot, tarbiyachi, boshqaruv, rejalashtirish, yangi innovatsiya, taʼlim sifati, tarbiya oluvchilar, samara, taʼlim-tarbiya.

Hozirgi kunda maktabgacha taʼlim tashkiloti faoliyatini samarali tashkil etish hamda boshqaruv funktsiyalarini rejalashtirish asosida , yangi innovatsiyalarni joriy etish orqali taʼlim sifatini oshirish Maktabgacha taʼlim tashkilotida boshqaruv jarayonini shakllantirish mexanizmini ishlab chiqish. Maktabgacha taʼlim tashkilotida taʼlim oluvchilarning faoliyatini rejali asosida ishlab chiqish respublika miqyosida maktabgacha taʼlim tizimida roʻy berayotgan yangiliklarni amaliyotga joriy etilishini taʼminlash asosida taʼlim-tarbiya jarayonidaamalga

---

¹⁸ Baltayev U.R. (2022). Ixtisoslashtirilgan musiqa maktablari oʻquvchilarini maqom cholgʻu kuylari vositasida estetik tarbiyalash. Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali, 2 (1), -B.8. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/711>.

oshirilayotgan nazariy-amaliy asoslarni yaratish, ilmiy metodik qo'llanmalar ishlab chiqilmoqda va uni amaliyotga joriy etish borasida ko'plab izlanishlar olib borilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim tarbiya berish va boshqaruv jarayonini rejalashtirishni o'zaro integratsiyalashgan holda olib borish maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiya oluvchilarning faoliyatini samarali tashkil qilishda tarbiyachilarning faoliyatini rejali tashkil etishida ilmiy amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'limda bola 6-7 yoshga etgunicha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamda oilalarda ta'lim-tarbiya ishlari amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim maqsadi va vazifalarini ro'yobga chiqarishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti - murakkab tarmoq bo'lib, rahbarning undagi roli, faoliyati ko'p qirralidir. Rahbar - maktabgacha ta'lim tashkilotining tashkilotchisi, rahbari, malakali pedagog, uning faoliyati maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to'laqonli hal etishga qaratilgan. Rahbar o'z ishida davlatimiz va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o'z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak onglilik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o'ziga va qo'l ostidagilarga talabchanlik - bu mudiraga qo'yiladigan asosiy talablardir. Jamoadagi to'g'ri. o'zaro munosabatlar har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomligiga rioya qilishni ta'minlaydi.

Rahbarlik mavqei mudira o'z g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy, huquqiy saviyasini va mintaqaviylik mahoratini doimo ongli ravishda pedagogik bilimlarni bolalarga ta'lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o'z bilimlaridan amaliy faoliyatiga foydalanishga majbur etadi. U programma, uslubik instruktiv, normativ hujjatlarni yaxshi bilishi va unga amal qilishi kerak. U pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilib, yutuq va kamchiliklarini darhol bartaraf qilish choralarini ko'rish lozim. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari Maktabgacha ta'limini boshqarish organlari tomonidan oliy ma'lumotga va 3 yildan kam bo'lmagan pedagogik ish stajiga ega bo'lgan shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kadrlarini tanlash, joy-joyiga qo'yish tarbiyalash bo'yicha ishni mehnat jamoasi, maktabgacha ta'lim tashkiloti kengashining faollari ishtirokida ma'muriyat amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta'lim mahoratini, umumiy ta'lim va madaniy darajasini muntazam o'stirib borishiga g'amho'rlik qiladi: xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta'lim tashkiloti Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari - ma'naviy, siyosiy, huquqiy axloqiy yetuklik-saviya, ong, ma'rifatchilik, madaniyatlilik, xodimlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, halollik, vijdonlilik, tanqidga chidamli bo'lish, mehnatsevarlik istiqbolni oldindan ko'ra olish kabi xususiyatlar mavjud bo'lishi kerak. manfaatlaridan kelib chiqib, ularni ratsional va o'z vaqtida joydan-joyga ko'chirib turilishini ta'minlaydi. Bu esa basharuvni rejalashtirish va uni samarali yo'lga qo'yishda katta ahamiyatga ega. Reialashtirsh maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishni uning barcha

bo‘linmalarida rejali, muntazam, ratsional hamda samarali ishlashini ta’minlovchi muhim funksiyasidir. Rejalashtirish - murakkab analitik jarayon.

Maktabgacha ta’lim muassasasida yillik rejani tuzish uchun muassasaning istiqbol rejasi asos bo‘ladi. Yakuniy rejalashtirish choraklar uchun tuziladi, u bir yillik rejaning aniqlashgan ko‘rinishi hisoblanadi. Shu tarzda rejalashtirishning bunday aniqlashgan ko‘rinishlari tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar va ota-onalar qo‘mitasining faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bu rejalar tarbiyachilarning ish rejaları bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi. Umuma olganda, boshqarish faoliyatida rejalashtirish vazifasining to‘la amalga oshirilishi ta’lim muassasasi faoliyati samaradorligini oshiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish tarbiyachidan tegishli tayyorgarlikni talab etadigan ancha murakkab ishdir, tarbiyachi bolalarning psixologik-fiziologik rivojlanish darajasini, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini hamda u asosida yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturini yaxshi bilishi kerak. Reja tarbiyachiga dastur talablarini bir yilga bir tekisda taqsimlashga yordam beradi hamda ta’lim-tarbiya berish va tarbiyalashning usullarini oldindan o‘ylab olish, maqsadni aniqroq ko‘rish imkonini beradi. Reja bo‘lsa, tarbiyachi bugun nima ish qilishi va qanday qilishini, qaysi qo‘llanmalardan foydalanishni biladi. Maktabgacha ta’lim muassasasida yillik rejani tuzish uchun muassasaning istiqbol rejasi asos bo‘ladi. Yakuniy rejalashtirish choraklar uchun tuziladi, u bir yillik rejaning aniqlashgan ko‘rinishi hisoblanadi. Shu tarzda rejalashtirishning bunday aniqlashgan ko‘rinishlari tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar va ota-onalar qo‘mitasining faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bu rejalar tarbiyachilarning ish rejaları bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi. Umuman olganda, boshqarish faoliyatida rejalashtirish vazifasining to‘la amalga oshirilishi ta’lim tashkiloti faoliyati samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish tarbiyachidan tegishli tayyorgarlikni talab etadigan ancha murakkab ishdir, tarbiyachi bolalarning psixologik-fiziologik rivojlanish darajasini, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini hamda u asosida yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturini yaxshi bilishi kerak. Reja tarbiyachiga dastur talablarini bir yilga bir tekisda taqsimlashga yordam beradi hamda ta’lim-tarbiya berish va tarbiyalashning usullarini oldindan o‘ylab olish, maqsadni aniqroq ko‘rish imkonini beradi. Reja bo‘lsa, tarbiyachi bugun nima ish qilishi va qanday qilishini, qaysi qo‘llanmalardan foydalanishni biladi. Rejalilik - bu ham ijtimoiy-iqtisodiy, ham pedagogik faoliyat sohasini boshqarishning asosidir. Rejaviylik - asosiy tamoyil. Rejali topshiriqlar asosan barcha xizmatning natijaviyligini aniqlash uchun xizmat qiladi va yanada samarasini oshiradi.

Rejalashtirishning mohiyati faoliyatning asosiy turlari va aniq ijrochilari va rejalashtirish muddati bilan bog‘liq chora-tadbirlarni aniqlashga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini rejalashtirishning maqsadi bir tomondan ma’muriy va pedagogik jamoaning, ikkinchi tomondan, tarbiyalanuvchilar jamoasi harakatlari birligini ishlab chiqishda namoyon bo‘ladi. Rejalashtirishning maqsadi vazifalari bilan aniqlashtiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti ishini, umuman va har bir yosh guruhida rejalashtirishning bevosita

asosini ta'lim-tarbiya vazifalari aniqlanib, bolalar faoliyatining har bir asosiy turiga doir ta'lim-tarbiyaviy ish mazmuni «Ilk Qadam» davlat o'quv dasturida ochib berilgan. Rejalashtirishda bu vazifa va mazmunlar yanada aniqlashtiriladi, ularni amalga oshirish vaqti va izchilligi belgilanadi.

Ta'limiy ishning mazmuni, uslubi va usullari hamda uni tashkil etish turlari, bolalar xulq-atvorini tarbiyalash mazmuni, uslubi va usullari, ularda madaniy-gigienik malakalarni shakllantirish, bolalar mehnati va o'yinlariga rahbarlik usullari, bolalarning bo'sh vaqt va ko'ngil ochishlarini tashkil etish, shuningdek, ota-onalar bilan ishlash turlari va tabiati rejalashtirilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 18-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qarori <https://lex.uz>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining tasdiqlanishi to'g'risida"gi PQ-43-12 son qarori. 2019-yil 18-may <https://lex.uz>.

3. Maktabgacha pedagogika. O'quv-uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi TDPU 2018-yil.

4. Meliyev X.A., Qilichova M.X.. "Maktabgacha pedagogika". Darslik. Toshkent, 2022 yil.

5. <https://lex.uz>.

6. www.pedagog.uz

7. www.Ziyonet.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FAZOVIIY TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIIY TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

X.B. Rahmonqulova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotasiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda fazoviy tasavvurlarni shakllantirishda zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanish usullari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kichik yosh, maktabgacha yosh, maktabgacha ta'lim tashiloti, faoliyat, mashg'ulot, metod, usul, fazo, baland, past, keng tor, old-orqa.

Аннотация. В данной статье описаны методы использования современных образовательных методов в формировании пространственного воображения детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: малый возраст, дошкольный возраст, дошкольное образование, транспорт, деятельность, обучение, метод, прием, пространство, высокое, низкое, широкое, узкое, переднее-заднее.

Abstract. This article describes the methods of using modern educational methods in the formation of spatial imagination of preschool children.

Key words: small age, preschool age, preschool education transportation, activity, training, method, method, space, high, low, wide, narrow, front-back.

Insonning fazoda mo'ljal olish muammosi keng va ko'p qirrali. Fazoda farqlash va fazoni idrok qilish, fazoviy tasavvurlar va har xil fazoviy munosabatlarni, masalan, obektlarning shakli, o'lchami, fazoviy yo'nalishlari, fazoda joylashgan o'rni, hajmi, bo'yicha, eni, balandliklari kabi masofalarining hammasi har xil fazoviy kategoriyalardir. Ularni idrok qilish va ular haqidagi tasavvurlar fazoviy idrok tasavvur qilishdir.

Professor V.S.Sverdlovning tavsifi bo'yicha, fazoda mo'ljal olish "fazoviy idrok va tasavvurlarning seminar ifodasi" dir. Fazoda mo'ljal olish fazoni bevosita idrok qilish va aytib o'tilgan kategoriyalarni bilish asosida amalga oshadi. Bunda diqqat, xotira, tafakkurning qatnashishi majburiydir.

Mana shuning uchun ham "fazoda mo'ljal olish" tushunchasining mazmunini aniqlashda ba'zi mualliflar u atrof tevarakdagi buyumlarning holatlari, o'zaro masofalari, kattaliklari shakllari, o'zaro joylashuvlari va ularning mo'ljal olinayotgan jismga nisbatan vaziyatlarini o'z ichiga oladi, deb hisolaydilar.

Birmuncha torroq ma'noda fazoda mo'ljal olish" ifodasi joyda mo'ljal olish deynada, quyidagilar tushuniladi:

a) "Turish nutqasi"ni, ya'ni subektning uni o'rab olgan obektlarga nisbatan makonini aniqlash. Masalan, men uydan o'ng tomonda turibman va h.k.

b) atrofdagi obektlarni fazoda mo'ljal olayotgan odamga nisbatan yakkaLashtirish. Masalan, javon mendan o'ngda turibdi, eshik esa mendan chap tomonda;

v) buyumlarning bir – biriga nisbatan fazoda joylashuvlarini, boshqacha aytganda, ular orasidagi fazoviy munosabatlarni aniqlash.

Faol harakat qilish fazoda mo'ljal olishning zarur komponentidir, chunki inson fazoda "joyning bir nutqiasidan ikkinchi nuqtasiga harakat qilib, muvaffaqiyatli o'tishini amalga oshirish uchun" fazoda mo'ljal oladi. Shu sababli, fazoda mo'ljal olish amalda har doim quyidagi uchta topshiriqqa bog'liq harakat (yo'nalishi) ni tanlash; shunga rioya (amal) qilish (yo'nalishni saqlash); harakat qoxirida maqsad (nishon) ni aniqlash. Bundan harakatlarning o'zaro muvofiqligi va aniq fazoviy mo'ljal olganligi muhim komponentlar va shu bilan birga. Insonning fazoda mo'ljal olishini egallashning ko'rsatkichi ekanligi ko'rinadi.

"Fazoda mo'ljal olish" kichik yoshdan boshlab berilgan. Ammo bolalarda fazoviy idrok va elementar tasavvurlarni rivojlantirish bo'yicha maqsadga muvofiq ishni, bizning fikrimizcha, ilk yoshdayoq boshlash kerak. Uch yoshgacha bo'lgan bolalarda tevarak –atrofda 9uy sharoiti, guruh "onasida, buyumlarning, o'yinchoqlarning odatdagi joylashuvlarida) juda katta qiziqini qiziqish bilan seminar orientir (mo'ljal) olish bo'yicha har xil tajriba to'plash davridir. Shuning uchun ham katta odam bolani xonalarning (guruh xonasi, uxlash xonasi, yuviniladigan xona, hojatxona), buyumlarning, narsalarning, o'yinchoqlarning fazoviy joylashuvlari bo'yicha erkin mo'ljal olishga o'rgatishi kerak.

Bolalar hayotining ikkinchi yili boshlanishidanoq tanish fazoni (xona yoki uning qismini) ancha aniq tasavvur qila boshlaydilar, tanish buyumlarning joylashuvidagi ba'zi o'zgarishlarni hech bir qiynalmay payqay oladilar. Ikki yoshligidanoq bolalarda tanish chegaralangan fazoda harakat qilish yo'li haqida

dastlabki elementar tasavvurlar tarkib topa boshlaydi, bu tasavvurlar hayot faoliyatida takomillashadi.

Bolalarning dastlabki fazoviy tasavvurlari ular hayotining ikkinchi yilidanoq nutqlarida ham aks eta boshlaydi (“Mana”, “bu erda”, “u erda”, “bunda”). Buning ustiga soʻzlar harakat yoʻnalishini yoki qiziqtiruvchi buyumni koʻrsatuvchi imo – ishoralar bilan kuzatiladi. Ana shu yoshda bolalar “oʻziga”, boshqa odamga nisbatan moʻljal (orientir) olishni egallay boshlaydilar. Kattalarning takliflariga binoan, qoʻgʻirchoqning koʻzlari, ogʻzi, biqini, qoʻlchalari qaerdaligini mamnuniyat bilan koʻrsatadilar. Uch yoshga qadam qoʻygan bolalar, masalan, oʻzlarining chap va oʻng qoʻllarini farqlay boshlaydilar. Bunda katta odamning vazifasi bolaning shu malakalarni egallab olishiga yordam berishdan iborat.

Maktabgacha yoshdagi 4-5 yoshli bolalarning matematika dasturning asosiy vazifasi kichkintoyni “oʻziga” nisbatan moʻljal olishga oʻrgatishdan, iborat, boshqacha aytgancha, kichkintoy bunda “oʻziga” nisbatan oʻng, chap, yuqori tomon va h.k. larni ajrata oladigan boʻla olishi kerak. Oʻz tanasiga nisbatan fazoda tomonlar boʻyicha moʻljal olish bu moʻljal olishning birinchi umumlashtirilgan usulidir. “Oʻziga” va “oʻzidan”ga nisbatan moʻljal olish bu moʻljal olishning birinchi umumlashtirilgan usulidir. “Oʻziga” va “oʻzidan” ga nisbatan moʻljal olishda “oʻng – chapni”ni farqlash eng koʻp qiyinchilik tugʻdiradi. Mana shuning uchun ham bola oldin oʻz qoʻllarini farqlashga oʻrgatiladi. Dasturning bu vazifasi ustida ishlash keyingi yosh guruhida ham davom ettiriladi.

Bolaning oʻziga nisbatan moʻljal olishi dasturining yangi vazifasiga – boshqa odamga, buyumlarga nisbatan moʻljal olishga oʻrgatish vazifasiga – oʻtish uchun zarur asos boʻladi. Ammo boshqa odamga nisbatan moʻljal olish faqat oʻz gavdasi sxemasini bilgandagina mumkin boʻladi. Bola hayolan bu sxemani boshqa obektlarga nisbatan koʻchiradi va oʻxshashlik boʻyicha uni boshqa odamdan va buyumlardan ajratadi. Masalan, bolalar oʻyinchoqlarni qarashadi, ular bilan faol harakat qilishadi. Suhbatning borishida tarbiyachi bolalar eʼtiborini haarkterli detallarga qaratadi. Masalan, mashina qaralayotgan boʻlsin; oldinda kabina, orqada kuzov, pastda oldingi va keyingi gʻildiraklar. Buyumlar tasvirlangan qirqma rasmlar, kubchalar mustaqil ravishda detallardan (qismlardan) butunni tiklash imkonini beradi, yaʼni obektning fazoviy buyumlarini (ustida – ostida, tagida – yuqorisida, oldidan – orqasidan, bir tomoni –yosh tomonidan va ikkinchi tomonidan) oʻzlashtirish imkonini beradi. Bolalar hali obektning oʻng va chap tomonlarini farqlay olishmaydi, bu murakkab malaka maktabgacha katta yoshda oʻzlashtiriladi. Kichik guruhda buyumning fazoviy xarakteristikasini tushunish qisman oʻzlashtiriladi. U holda, deb soʻraladi, bolalarni buyumlarga, boshqa odamga nisbatan moʻljal olishga oʻrgatish zarurmi? “Oʻziga” nisbatan moʻljal olishning oʻzi etarli boʻlishi mumkinmi?

Gap shundaki, tevarak –atrofimiz, yaʼni atrofimizdagi fazo, odamlar, har xil buyumlar toʻplami toʻlib toshib yotibdi. Mana shu fazoda moʻljal olish ularning har xil parametrlarini, jumladan, “oldindan”, “orqasidan”, “yonidan”, “ustidan”, “ostidan”, keyinroq buyumning “chap” yoki “oʻng” tomoni kabi parametrlarini hisobga olish majburiyatini yuklaydi. Oldin oʻziga, soʻngra boshqa odamga, buyumlarga nisbatan qarama –qarshi tomonlarni ajratish, birichidan, istiqbolda

bolaning faqat “o‘ziga” nisbatangina emas, balki boshqa obektlarga, boshqa odamga nisbatan mo‘ljall olish malakasini egallashini ta’minlaydi.

Maktabgacha kichik yoshda bolalar yo‘nalishlarning asosiy guruhlarini farqlashga (oldiga – orqaga, yuqoriga – pastga, o‘ngga – chapga) o‘rgatiladi. Bola bu yo‘nalishlarni o‘z gavdasining tomonlarini bilganligi asosida o‘zlashtiradi. Bolakaylar bungu kundalik turmush faoliyatida o‘rgatiladi. Masalan, yuvinish, kiyinish jarayonida tarbiyachi bolalarning gavda qismlarini aytib ularni o‘ng va chap qo‘lni farqlashga o‘rgatadi; tushlik vaqtida qoshiqni o‘ng qo‘lda ushlashni, chap qo‘lda esa bir burda nonni ushlashni o‘rgatadi, bolalarga chap qulog‘i, o‘ng qulog‘i, chap oyog‘i, o‘ng oyog‘i qaerdaligini ko‘rsatishni taklif qiladi; chap oyoq, chap ko‘z, chap quloq, chap qo‘l joylashgan tomonda, o‘ng oyoq, o‘ng ko‘z, o‘ng quloq esa o‘ng qo‘l tomonda joylashganligini tushuntiradi.

Matematika mashg‘ulotlarida bu vazifalar. “Qo‘g‘irchoqni cho‘miltirish”, “Qo‘g‘irchoqni uzlashga yotqizish”, “Qo‘g‘irchoqni kiyintirish” kabi didaktik o‘yinlarda aniqlashtiriladi. Masalan, tarbiyachi kichkintoylarga qo‘g‘irchoqning boshini, yuzini (oyoqlarini) yuvishni, so‘ngra esa, uning (bolaning) o‘zi yuzi, boshi va boshqa a‘zolari qaerda ekanligini ko‘rsatishni so‘raydi. Bolalarga fazoviy yo‘nalishlarni o‘z gavdasining aniq qismlariga mos qo‘yishni o‘rgatish kerak, yuqoriga – bosh tomonga, pastda – oyoqlar, oldinda yuz, chapda – chap qo‘l, o‘ngda – o‘ng qo‘l.

Mashg‘ulotlarda kichkintoylarni pastda – yuqorida, oldinda – orqada, chapda – o‘ngda kabi juft qarama – qarshi yo‘nalishlarni farqlashga o‘rgatish kerak. Bu malakalarga tayanib, tarbiyachi bolalarni “o‘zidan”ga nisbatan oldinga- orqaga, o‘ngga – chapga kabi fazoviy yo‘nalishlarni ko‘rsatish va aytishga o‘rgatish kerak. Dastur vazifalarini amalga oshirish “Bayroqcha qaysi tomonni ko‘rsatmoqda?” kabi o‘yin-mashqlar yordamida bajariladi. Bolalar, masalan, bayroqcha bilan qaysi yo‘nalish (yuqori yoki past, to‘g‘ri yoki orqa, chekaa) ko‘rsatilayotganini payqab olishlari kerak. Ularning o‘zlari bayroqchalar, lentalar, pufaklar (sharlar), koptoklar yordamida ko‘rsatilgan o‘yin – topshiriqlarni bajaradilar. Yo‘nalishlarni hisobga olgan holda fazoda mo‘ljall olishning birinchi tajribasi, fazoning o‘zini idrok qilishning qayta qurilishi shunday sekin – asta tarkib topadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Djanpeisova G.E., Xodjimuratova B.N. Matematik tasavvurlarni shakllantirish. Toshkent.: “Tafakkur”, 2020-yil, 195-bet.
2. Mardonov E.M., Kushakova G. va boshqalar. Matematik tasavvurlarini shakllantirish. Samarqand davlat universiteti nashri, 2020-yil, 200-bet.
3. Kushakova G.E. Rahmonqulova X.B. Matematik tasavvurlarni shakllantirish nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Jizzax, JizPI nashri, 2023-yil 244-bet.

OILADA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA FARZANDLARNI TARBIYALASH

M.A. Yakubova, M.Begimova

JDPU “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasida dotsenti va 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada xalq og‘zaki ijodi namunalarini vositasida farzandlarni tarbiyalash jarayonida qo‘llaniladigan uslublar, xalq tarixi, ma’naviy-axloqiy qarashlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: xalq ogʻzaki ijodi, xalq tarixi, maʼnaviy-axloqiy qarashlar, oʻzbek xalqi mentaliteti, ruhiy-maʼnaviy dunyo, axloqiy-estetik dunyoqarash.

Аннотация. В статье на примерах народного устного творчества представлены сведения о методах, народно-исторических, духовно-нравственных воззрениях, используемых в процессе воспитания детей в семье.

Ключевые слова: Народное устное творчество, народная история, духовно-этические воззрения, менталитет узбекского народа, духовно-духовный мир, нравственно-эстетическое мировоззрение.

Abstract. The article, using examples of folk oral creativity, presents information about the methods, folk-historical, spiritual and moral views used in the process of raising children in the family.

Key words: Folk oral creativity, folk history, spiritual and ethical views, mentality of the Uzbek people, spiritual and spiritual world, moral and aesthetic worldview.

Xalq ijodi xalq ommasining badiiy, ijodiy-amaliy va havaskorlik faoliyatidir. Yaratilishi va ijodiy jarayonida koʻpchilikning ishtiroki boʻlgan xalq ijodining turlari xalq turmush tarzi, yashash sharoitlari, ijtimoiy mehnat darajasiga mos ravishda shakllanib, avloddan-avlodga, ustozdan-shogirdga oʻtib, doimiy ravishda mukammallashib, sayqallashib, tobora anʼanaviylashib borgan va nihoyat kasbiylik xususiyatiga ega boʻlgan, jonli ijro shaklida va kundalik amaliyotda bizgacha etib kelgan. Inson nutqi shakllanishi bilan xalq ogʻzaki badiiy ijodining qadimiy tur va janrlari ham qorishiq holda yuzaga kela boshladi. Yaratuvchilik va ijrochilik jarayonining ogʻzakiligi va unda koʻpchilikning ishtirok etishi xalq badiiy ijodining asosiy xususiyatidir. Folklor namunalari ogʻzaki yaratilib, ajdodlar va avlodlar aloqadorligida ogʻizdan-ogʻizga tarqalar hamda ommaviy repertuardan keng oʻrin olar ekan, bunda badiiy shakllarning barqarorligi, matndan-matnga oʻtuvchi umumiy oʻrinlarning qatʼiylashganligi, oʻxshash sayyor syujetlarning koʻpligi imkoniyatini yaratadi. Xalq ogʻzaki badiiy ijodining deyarli barcha janrlari turli-tuman ijrochi va ijodkorlar faoliyati bilan bogʻliq. Istʼedodli ijodkorlar folklor namunalarini saqlab qolish va keng ommalashtirish bilan birga ogʻzaki anʼanalar doirasida uni yanada mukammallashtiradilar, baʼzan yangilarini ham yarata oladilar. Biroq bunda barqarorlashgan va qatʼiylashgan jamoaviylik anʼanalari yetakchilik qiladi.

Afsona, rivoyat, lof, latifa, maqol, topishmoq, ertak, doston, qoʻshiq, askiya, ogʻzaki drama va boshqalar xalq ogʻzaki badiiy ijodining asosiy janrlari boʻlib, ular soʻz sanʼati namunalari boʻlish bilan birga muayyan ijtimoiy-maishiy, taʼlimiy-tarbiyaviy vazifalarni ham bajaradilar.

Folklor janrlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan uzviy bogʻliq. Xalq hayotidagi ijtimoiy oʻzgarishlarga koʻra, ular ham oʻzgara borgan. Janrlarning bosqichli taraqqiyoti tarixiy-tipologik nuqtai nazardan qaraganda, eng qadimiy davrlardanoq turli xalqlarda miflar, urugʻ va qabilalar haqida afsona va rivoyatlar, topishmoq va maqollar, olqish va qargʻishlar, mavsum-marosim folklori namunalari, mehnat qoʻshiqlari sifatida keng tarqalgan. Keyingi davrlarda esa, ertaklar, eposning arxaik shakllari yuzaga kelgan. Patriarxal-urugʻchilik munosabatlarining emirilishi va davlatchilikning shakllanishi davrida qahramonlik dostonlari yaratilgan. Keyinchalik romantik epos, lirik va tarixiy qoʻshiqlar, ogʻzaki drama, latifa va loflar paydo boʻlgan.

Xalq og‘zaki badiiy ijodi milliy madaniyat va ma’rifatning tarkibiy qismi sifatida juda katta ijtimoiy, ta’lim-tarbiyaviy qiymatga ega. U xalqning tarixi, urf-odatlari, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari, orzu-umidlari haqida keng ma’lumot berib, yoshlarni ezgulikka undaydi. Xalq og‘zaki badiiy ijodida xalq badiiy didi voqelikka nisbatan xalqona estetik munosabat ifodalangan. Estetik sezgilar rivojida, go‘zallik, badiiy so‘z qadri-qimmatini, ona tili boyliklarini o‘zlashtirishda uning ahamiyati beqiyosdir.

Tarixchilar tarixiy voqealar xalq og‘zaki ijodida qanday aks etganligi, etnograflar muayyan milliy-ma’naviy qadriyatlarining tarkib topishiga xos ayrim jihatlarni, san’atshunoslar folkloridagi musiqa, raqs, o‘yin kabilarning xususiyatlari, tilshunoslar uning lahja, shevalari, til boyliklari, adabiyotchilar xalq og‘zaki ijodining yozma adabiyot bilan munosabatini tadqiq etganlar.

Pedagogika fani xalq og‘zaki ijodining ta’lim-tarbiya sohasidagi ahamiyatini o‘rganib, xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashni, Vatanga sodiq, fidoyi inson bo‘lib shakllanishini ko‘zlaydi.

Bolalar kichik yoshdan boshlab xalq og‘zaki ijodi namunalari, ayniqsa, «Yoriltosh», «Ur to‘qmoq», «Dehqon bobo», «Qizil gul» va boshqa ertaklarni sevib tinglaydilar va mutolaa qiladilar. 3-5 yoshli bolalar ertak, sanama kabilarni qiziqib tinglaydilar, 5–6(7) yoshli bolalar esa tez aytishlarini alohida e’tibor bilan o‘rganadilar.

Shu jihatdan olganda, xalq og‘zaki ijodi namunalari asosida oilada bolalarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda, ayniqsa, buvi va bobolarning o‘rni muhimdir.

Xalq og‘zaki ijodi vositalari orqali atrof-muhit, xalq tarixi, ma’naviy-axloqiy qarashlari, umuman o‘zbek xalqi mentaliteti haqidagi tasavvur va bilimlari shakllanadi, ular bolalarning ruhiy-ma’naviy dunyosi, fikrlari, qarashlari, axloqiy-estetik dunyoqarashining shakllanishiga har tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari - ertaklar, rivoyatlar, hikoyatlar, topishmoqlar, laparlar, sanamalar, qo‘shiqlar, termalar, dostonlar, loflar, askiyalar kabilarda xalq turmushining tarixiy-ijtimoiy, iqtisodiy, axloqiy-ma’naviy qirralari, an’ana, urf-odatlari teran aks etadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari ifodalangan umuminsoniy va milliy qadriyatlar o‘quvchida milliy o‘zlikni aglash, o‘z xalqining tarixi, qahramonlari bilan faxrlanish tuyg‘ularini tarkib toptiradi.

Mutaxassislar tomonidan qayd etilishicha, xalq og‘zaki ijodi mazmuni, tuzilishi, maishiy-hayotiy, ta’lim-tarbiyaviy vazifalari, ijro xarakteriga ko‘ra:

1) epik tur –ertak, og‘zaki hikoya, latifa, tarixiy qo‘shiq, rivoyat, afsona, doston va boshqalar;

2) lirik tur – xalq qo‘shiqlarining barcha janrlari;

3) dramatik tur – og‘zaki dramalar, askiya, lapar, aytishuv, masxarabozlik, qiziqchilik va boshqalar;

4) maxsus tur – xalq donoligi ifodasi bo‘lmish xalq maqollari, hikmatli so‘zlar va topishmoqlar kabilarga ajratiladi.

Oila tarbiyasida kitobxonlik, ma’naviy suhbat, xalq og‘zaki ijodiga oid ertak, qo‘shiq, afsona kabilardan foydalanish ota-onalar, bobo-buvilar tomonidan

farzandlarni axloqiy-estetik tarbiyalashda katta o‘rin tutadi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun kattalar ota-ona, buvi yoki buva tomonidan aytib berilgan ertaklar ularning hissiyoti, dunyoqarashi, borliqni badiiy-estetik idrok etishiga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy manbadir.

Oilada bir yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ona «Alla»sining tarbiyaviy ahamiyati muhimdir.

X asr Markaziy Osiyo xalqlarining mashhur mutafakkiri va xalq tabobatining buyuk namoyondasi Abu Ali ibn Sino ona «alla»sining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildirib, bolaning talabini qondirmoq uchun unga ikki narsani qullamoq kerak, chunonchi: biri - bolani asta-sekin tebratish; ikkinchisi-uni uxlatish uchun odat bo‘lib qolgan musiqa – ona allasi zarurdir, deydi.

Ona allasida volidaning o‘z farzandiga beqiyos muhabbati ifodalanadi. Uning so‘zlari ham o‘ta samimiy, sokin va betakrordir. Unda onaning ruhiy kechinmalari, farzandi kelajagidan umidvorligi, bolasiga baxt va iqbol tilashi aks etadi:

Xo‘sh arslon bilaklim,
Botir, qoplon yuraklim.
Yaxshi-yomon kunimda
Menga juda keraklim.
Alla, bolam, alla-ey,
Jonim bolam, alla-ey.

Xalq og‘zaki ijodi janrlaridan biri ertaklar bolaning ilk yoshidanoq uni quvonchli tuyg‘ularga oshno qiladi. Bola ertak qahramonlari bilan birga olis-olislarga «sayohat qiladi». U erdagi hayot bilan tanishadi. Ertak uning aqlini charxlaydi, tafakkurini boyitadi, faraz qilish qobiliyatini o‘stiradi. Ertakning ravon, obrazli til uslubi bola nutqini rivojlantiradi. Yorqin, hayotiy obrazlar uning hissiyotlariga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. U aqlli, oqko‘ngil, ijobiy qahramonlar bilan tanishadi, ular falokatga yo‘liqqanida qayg‘uradi, g‘alaba qilishganida, yovuz va xasis kishilarni jazolaganlarda xursand bo‘lishadi. Ertakning ishonchli axloqiy g‘oyalari bolani fikrlashga, o‘z xatti-harakatini sevimli ertak qahramonlarining xatti-harakatlari bilan qiyoslashga undaydi, qahramonlar timsolida bolalar qo‘rqmas va rostgo‘y bo‘lishga o‘rganadilar. O‘z oldilariga aniq maqsadlar qo‘yish, unga erishish uchun harakat qilish, turli to‘siqlarni engib o‘tish, do‘stlariga yordam berish, o‘rtoqlariga sadoqatli bo‘lish kabi sifatlarni bosqichma-bosqich egallab borishadi. Bola 2-3 yoshidanoq ertaklarni qiziqish bilan tinglaydi. Ertak bolaning yoshiga mos bo‘lishi zarur. Ertakni sekin-asta, shoshmasdan, ifodali o‘qish, obrazlar qiyofasini bola ko‘z oldida gavdalandirish zarur. Farzand bilan birgalikda ota-onalar ham ertakka mos chizilgan syujetli rasmlarni tamosha qilishlari, ularni sharhlab berishlari lozim. Bolaga unchalik murakkab bo‘lmagan savollar berish, uni ertak yoki rasmni qayta so‘zlab berishga undash amaliy pedagogik jihatdan juda foydalidir. Bu bolaning xotirasi va diqqatini rivojlantirib, o‘qilgan narsaga ongli munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. Bolaning hayotiy tajribasi bu davrda xali juda oz bo‘ladi. Ertak va real olam uning nazarida mutlaqo farq qiladi. Bola «chindan ham jodugar kampir, dev, uchar gilam bo‘lganmi?» kabi savollarni beradi. Bunday paytda ota-ona hushyorlik bilan ertaklar bilan moddiy

borliq orasida aloqadorlikni hamda farqlarni tushuntirib borishi lozim. Aks holda uning faraz qilish qobiliyatiga putur etadi. Ertaklarga ishonchsizlik bilan qaray boshlaydi. Natijada ularga bo‘lgan qiziqishi so‘nib boradi. Masalan, uchar gilamlar o‘rniga fan-texnika, davr taraqqiyoti natijasida samolyotlar, oynai jahon o‘rniga televizor ixtiro qilinganligini ehtiyotkorlik bilan tushuntirish lozim. Bola ulg‘aygan sari ertak va real olam o‘rtasidagi aloqadorlikni yaxshi anglab boradi hamda ulardagi axloqiy-estetik qarashlarni chuqurroq o‘zlashtirib oladi.

Ertak kichik yoshli bolalarga tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. A.Navoiy va Oybek kabi buyuk shaxslarning shakllanishida oilada onalar, buvilar tomonidan aytib berilgan ertaklar muhim ahamiyat kasb etgan. Ertak – xalq poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan sehrli sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Ertak hayot haqiqatining xayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib-g‘aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g‘ayritabiiy jasorati bilan xalq og‘zaki ijodining boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo‘lib, syujet chizig‘idagi dinamik harakatning konflikt yechimini ta‘minlaydi. Uydirmalarning turli xil namunalari ta‘limiy-estetik vazifani bajaradi, janr komponenti sifatida o‘ziga xos badiiy tasvir vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Uydirmalar voqea-hodisalarni hayotda bo‘lishi mumkin bo‘lmagan yoki mavjud bo‘lgan hodisalar tarzida tasvirlaydi. Xayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig‘ida tutgan o‘rni va vazifasiga ko‘ra, ertaklarni 2 guruhga – xayoliy uydirmalar asos bo‘lgan ertaklar, hayotiy uydirmalar asos bo‘lgan ertaklarga bo‘linadi. Xayoliy uydirmalar asosidagi ertaklar syujeti mo‘jizali, sehrli; hayotiy uydirmalarga asoslangan ertaklar syujeti esa hayotiy tarzda bo‘lib, unda real voqea-hodisalar tasvirlanadi. Ertaklar janri obrazlar talqini, g‘oyaviy mazmuni va konflikti, syujet va kompozitsiyasi, uydirmalarning o‘rni va vazifasi, tili va uslubiga ko‘ra, shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklar, hajviy ertaklarga bo‘linadi. Hayvonlar haqidagi ertaklarning bir turi majoziy ertaklardir. «Susanbul», «Bo‘ri bilan tulki», «Tulkining taqsimoti», «Ikki boyqush» kabi majoziy ertaklarda syujet asosida ko‘chma ma‘no, allegorik obrazlar yotadi. Ota-onalar shu obrazlar asosidagi falsafiy fikrlarni sharxlab berishlari lozim. Masalan, laqmalik va qonxo‘rlik bo‘ri orqali, ayyorlik va tilyog‘lamalik tulki orqali ifodalangan. Sehrli ertaklarda voqealar sehr-jodu, fantastik uydirmalar asosiga qurilgan bo‘ladi. Bularda pahlavonlik va qahramonlik madh etiladi. Masalan, «Yalmog‘iz», «Semurg‘», «Devbachcha», «Kenja botir» kabilar. «Quloqboy», «Qandalak polvon», «Uch yolg‘onda qirq yolg‘on» va boshqa ertaklar komik, ba‘zilari hatto hajviy xarakterga ega. Maishiy ertaklarda ko‘proq zulm va adolatsizlik qoralanadi. Uch-og‘a ini botirlar», «Oygul bilan Baxtiyor», «Zolim podsho» kabilar. Masalan, «Uch og‘a-ini botirlar» ertagi odatdagidek, ota nasihati bilan boshlanadi. Bunda ota kambag‘al, lekin hayot tajribalariga boy bo‘lgan shaxs, boshqa variantlarida esa shoh bo‘lib, o‘g‘illari shahzodalardir. Botirlar obrazida axloq va odobning yuksak namunasi, odamiylik, donishmandlik, jasurlik kabi sifatlar ko‘rinsa, shahzodalar qiyofasida mol-mulk to‘plash yo‘lida har qanday

yomon niyatlardan qaytmaydigan yolgʻonchi, johil kishilar obrazi gavdalangan. Masalan, quyidagi ertak bunga yaqqol misol boʻla oladi.

Bola kitoblarni mustaqil mutolaa qila boshlagach, uning shaxsiy kutubxonasida turli xalqlarning ertaklari, jahon adabiyoti oltin fondiga kirgan xalq ogʻzaki ijodi namunalari boʻlishiga oila aʼzolari alohida eʼtibor qaratishi lozim. Masalan, rus, hind, arab xalq ertaklari va hokazo. Ertaklarning oʻziga xos jihati ularning aksariyat qismi hajm jihatdan qisqa boʻlib, maʼnaviy – axloqiy yoʻnalishdagi suhbatga badiiylik bagʻishlashi, bolalarning ichki olami, hissiyotiga juda kuchli taʼsir koʻrsatishida namoyon boʻladi. Masalan, yozuvchi Chingiz Aytmatovning «Oq kema» asarida bobo aytib bergan Shohdor ona bugʻi haqidagi ertakning qahramoni bolakayga koʻrsatgan taʼsiri salmoqlidir. Ushbu ertak uni yovuzlik va ezgulikni farqlash, ular oʻrtasidagi tafovutni anglash, insoniyat va jonzotlarga qiron keltiradigan qabihlikdan jirkanishga oʻrgatadi. Ushbu hissiyot uni shu qadar oʻziga maftun etgan ediki, bolakay ezgulik yoʻlidagi har qanday chekinish va xiyonat, hatto bobosi oʻz qizining kelajagini oʻylab noiljlikdan qilgan «yaltoqligi»ni, «muqaddas ona bugʻu» goʻshtini chaynab huzur-halovat topayotgan qarindoshlarining «badkirdorligi»ni singdira olmadi, bola oʻz hayolida yaratgan orzular mamlakatiga suzib ketdi. Suvning sovuqligi, qiyinchiliklar uni muqaddas orzularidan voz kechishga majbur eta olmadi. Kattalar nazdida oʻlimni ixtiyor qilgandek koʻringan bola aslida oʻzi duch kelgan razolat va pastkashliklardan bezib, orzusidagi goʻzallikka oshifta boʻlgan edi. Bolaning ruhiy dunyosiga bobosi soʻzlab bergan Xizr buva haqidagi rivoyatlar ham kuchli taʼsir koʻrsatadi. Axir nihoyatda dono va ulugʻvor boʻlgan bu afsonaviy inson xalq orasida oʻzini bildirmay yuradi. Oʻzining bilmagan har bir insondan Hazrati Hizrning qiyofasini axtar. U bilan qoʻl berishib, ochiq chehra bilan soʻrashgin, chunki Hazrati Hizrning qoʻlini ushlagan har bir inson kelajakda baxtli boʻladi, deb uqtirgan rivoyat bolaga maʼnaviy-tarbiyaviy taʼsir koʻrsatadi. Shuning uchun ham bolaga bobosining katta-kichikka birdek xushmuomalada boʻlishi, el xizmatida yugurib-elishi yoqadi. U boshqalar oʻylagandek, bularni bobosining yoshiga nomunosib xatti-harakat sifatida baholamaydi.

Ertak, rivoyat, hikoyatlar kabilarning bola dunyoqarashiga kuchli taʼsir koʻrsatishining asosiy sabablaridan biri unda real voqelikning bola yoshi va dunyoqarashiga mos tarzda afsonaviy, tushunarli talqin qilinishidir. Bola ruhiy olamiga yaqin kuchli va adolatli insonlar, yoqimtoy jonivorlar xalq ogʻzaki ijodi qahramonlari sifatida namoyon boʻladi. «Har bir xalqning ertaklarida mazkur xalqning dunyoqarashi, milliy xarakteri, sinfiy munosabatlari, turmushi maʼlum darajada oʻz ifodasini topadi» J.Razzoqovning. «Uch ogʻayni botirlar», «Ziyod botir», «Zumrad va Qimmat» kabi oʻzbek xalq ertaklari bolalarda, mehnatsevarlik, olijanoblik hislatlarini shakllantiradi va mardlik, dovyuraklikka oʻrgatadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida» 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Bolalarni milliy qadriyat ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 10-iyundagi 369-sonli Qarori.

3. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. “G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”. T; 2010. B. 707.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА МАКТАБГАЧА ВА БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ УЗВИЙЛИГИ

Х.Б. Рахмонкулова

Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация. Мақолада узлуксиз таълим тизимида мактабгача ва бошланғич таълим узвийлиги ва мактабгача таълимда амалга оширилаётган педагогик фаолиятлар ёритилган.

Калит сўзлар: мактабгача бошланғич таълим, узвийлик, болалар, мактабга тайёрлов, жараён, мактабгача таълим, таъминлаш.

Аннотация. В статье описывается интеграция дошкольного и начального образования в систему непрерывного образования и педагогическую деятельность дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное начальное образование, интеграция, дети, подготовка к школе, процесс, дошкольное образование, обеспечение.

Abstract. The article describes the integration of preschool and primary education into the system of lifelong education and pedagogical activities of preschool activities of preschool education.

Key words: preschool primary education, integration, children, preparation for school, process, preschool, education, provision.

Мактабгача таълим остонасига илк қадам қўяётган ва эндигина ўз менини англай бошлаган бола дунёни янада ёрқин ва гўзал рангларда таний бошлайди. Негаки, уйдаги муҳит қандай бўлишидан қатъи назар, мактабгача таълим ташкилотининг ўрни беқиёс. Чунки айнан шу маскан узлуксиз таълим олиш жараёнига қиришининг биринчи поғонаси ҳисобланади. Айнан шу поғонадан бошлаб фарзандларини камолини топишига мактабгача таълим ташкилотларнинг сифати, таълим ва тарбия тизимини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим ташкилотлари тармоғини кенгайтириш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этиш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “2017 — 2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” бошланғич таълимдаги ўқувчининг ўқиш сифати, бевосита, мактабгача таълимга боғлиқ. Ўйлаймизки, мактабгача таълим ташкилотсида соғлом муҳит таъсирида ҳам болада дунёқараш шаклланиб, фикрлаш ва ўз фикрини баён эта билиш кўникмалари ҳам шаклланади. Бир

сўз билан айтганда, мактабгача таълимда тарбияланган бола рухан ва жисмонан мактабга тайёр бўлади.

Бугунги болажоннинг жажжи-жажжи қадамчалари эрта келиб юксак, эзгу мақсадларни кўзлаб ташланувчи катта одимга айланади. Шунинг учун ҳам болаларни таълим-тарбиясига этибор бермоғимиз, уни кичиклигидан бошлаб касбга йўналтирмоғимиз биз педагог-тарбиячиларнинг муҳим бурчимиздир. Албаттаки, бу нафақат бурч балки, ўз ватанининг келажак авлод фарзанди тақдирига бефарқ қарамайдиган хар қандай мутахасис, ота-онанинг инсонийлик вазифасидир. Бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотлари тармоғини кенгайтириш, уларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, янги боғчалар қуриш бўйича давлат дастури қабул қилиниб, амалга оширилмоқда. Бу эса узлуксиз таълим сифатига бўлган эътиборнинг юқори эканлигидан даракдир.

Билимга чанқоқ, қалби эса оппоқ, порлаб турган кўзларида беғуборлик акс этиб турган болажонлар мактабгача таълим ташкилотсида у ким? бу нима? каби ўз олами учун янги бўлган барча саволларга жавоб оладилар. Боғча тарбиячиси айтиб берган эртак ва хикояларни тинглаб, болада тасаввур олами кенгаяди. Зўр қизиқиш билан ёдлаётган шерлари эса, нутқини равон қилади ва сўз бойлигини ортиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Юртимиз келажаги бўлмиш болажонлар ўз боғчаларида чет тилларини ўрганиш билан биргаликда эстетик, ахлоқий, жисмоний, меҳнат ва ақлий тарбияолишлари учун барча замон талабларига жавоб бера оладигон инновацион-технологиялардан фойдаланиш барча ташкилотларга татбиқ қилинмоқда. Қаранг, шундай мухитда тарбияланган болажонлар мактаб томон яни билмлар олами сари шахдам қадамлар билан ташриф буюришади. Бу ерда эса болажонлар жонажон боғчасида олган билимларига таяниб, мактабда ҳеч қийналмай, янги ташкилотга ва жамоага мослашиш кўникма хосил бўлади. Негаки, уйда тарбияланган болани мактабдаги ўқув жараёнига ҳамда синф жамоасига мослашуви қийин кечади. Демак, мактабгача таълим болаликдан мактаб томон элтувчи ишончли, мустаҳкам ва албатта, мухташам кўприк эканда! Илк қадамни айнан мактабгача таълим ташкилотсидан бошланмоғи порлоқ келажакнинг пойдеворидир.

Зеро, болаликда олинган билим - тошга ўйилган нақш кабидир. Шунинг учун ҳам юртимизда мактабгача таълим соҳасига катта эътибор берилмоқда. Хусусан, президентимизнинг “Мактабгача таълим тизими тубдан такомиллаштириш чора – таббирлари тўғрисида “ти фармони ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” ги қарорига мувофиқ бу соҳада янги тизим яратилди. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки узлуксиз таълимнинг биринчи поғонаси бўлган мактабгача таълимдаги жадал ривожланиш бошланғич таълимда ўз аксини топади.

Шунингдек, хозирги кунда, мактабгача ва бошланғич таълимнинг узвийлиги, болаларни мактабга тайёрлов жараёнларига алоҳида этибор берилиши, ва болаларнинг мактабгача таълим билан қамровини таъминлаш юртимизда кенг миқёсда муҳокама қилиниб чора тадбирлари олиб

борилмоқда. Бунга мисоли тариқасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Мактабгача таълим тизимини бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 30 сентябрдаги ПҚ-3955-сон қарорига мувофиқ, шунингдек, мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, соғлом, фаол, тўлақонли, жамиятга мослашган бола шахсини шакллантириш, ўсишида турли нуқсонлари бўлган болаларни, шунингдек реабилитация қилиш ва соғломлаштиришга муҳтож болаларни ўқитиш, тарбиялаш ва интеграция қилиш учун қулай муҳит яратиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги 391-сон қарорига мувофиқ “Мактабгача таълим ташкилотларидаги қисқа муддатли гуруҳлар тўғрисидаги” қабул қилинган низом фикримиз йаққол далилидир. Ушбу низомда: Давлат мактабгача таълим ташкилотларида қисқа муддатли гуруҳларнинг қуйидаги турлари фаолият кўрсатади:

- ❖ ривожлантириш гуруҳи;
- ❖ болаларни бошланғич таълимга бир йил мажбурий бепул тайёрлов гуруҳи;
- ❖ инклюзив гуруҳ;
- ❖ кечки, дам олиш ва байрам кунидаги гуруҳ.

Ривожлантириш гуруҳи 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган болалар учун уларни ҳар томонлама камол топтириш, тенгдошлари ва катталар даврасига мослаштириш мақсадида ташкил этилади. Ривожлантириш гуруҳи камида 20 нафар ва кўпи билан 30 нафар бола билан тўлдирилади.

Болаларни бошланғич таълимга бир йил мажбурий бепул тайёрлов гуруҳи 5-6 ёшдаги болалар учун (умумтаълим ташкилотларига қабул қилишдан бир йил аввал) мактабгача таълим ташкилотларига бормайдиган болаларга мактабгача таълим ва тарбия олишида ёрдам бериш мақсадида, шунингдек, болаларни умумтаълим ташкилотларида ўқишга тайёрлаш ва тенг имкониятлар яратиш мақсадида ташкил этилади.

Болаларни бошланғич таълимга бир йил мажбурий бепул тайёрлов гуруҳи кўпи билан 30 нафар бола билан тўлдирилади.

Болаларни бошланғич таълимга бир йил мажбурий бепул тайёрлов гуруҳи кўпинча мактабгача таълим ташкилотлари негизида, шунингдек, бўш турган хоналар бўлса — умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, «Баркамол авлод» болалар марказлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маданият марказлари, болалар мусиқа ва санъат мактаблари негизида ташкил этилади;

Инклюзив гуруҳ 2 ёшдан 7 ёшгача бўлган болалар учун ўзига хос эҳтиёжлари бор болани жамиятга мослаштиришни таъминлаш, боланинг қонуний вакилларига маслаҳат-методик кўмаклашиш, ўзига хос эҳтиёжи бор болаларнинг бундай заифликка эга бўлмаган болалар билан бирга ўқиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида ташкил этилади.

Кечки, дам олиш ва байрам кунидаги гуруҳ 3 ёшдан 7 ёшгача болалар учун болаларни тарбиялаш, таълим бериш, парваришлаш ва уларга қараб туриш масалаларида қонуний вакилларга ёрдам бериш мақсадда ташкил

этилади. Кечки, дам олиш ва байрам кунидаги гуруҳ кўпи билан 15 нафар бола билан тўлдирилади.

Нодавлат мактабгача таълим ташкилотларига қисқа муддатли гуруҳлар турига қараб 7 ёшгача бўлган болалар қабул қилиниши мумкин.

Мактабгача таълим ташкилотларида қонун ҳужжатларига мувофиқ қисқа муддатли гуруҳларнинг бошқа турлари ташкил этилиши мумкинлиги” тўғрисида кенг мулоҳаза қилиниб чора тadbирлари айтилиб утилди.

Демак, фикримиз сўнгида шуни айтмоғимиз керакки, бошланғич таълимнинг сифати янада юқори бўлишида мактабгача таълимнинг ўрни беқиёс экан. Зеро, бу фикрни нафақат бошланғич таълимга нисбатан балки, инсон ҳаётида мактабгача таълимнинг нақадар ўрни катта эканлигини айтмоғимиз ҳам айни ҳақиқатдир.

THE IMPORTANCE OF GAME ACTIVITIES IN INCREASING THE INTEREST OF PRESCHOOL CHILDREN

J. Atamurodova

JDPU teacher

Abstract. This article discusses game technology in preschool educational institutions, types of pedagogical games used in the preschool education system. From the pedagogical point of view, a correctly organized game, along with the formation of the child's moral and volitional characteristics, arouses interest in acquiring knowledge and revealing the secrets of the surrounding world

Key words: game technology, interactive, training, activity, exercise, conditions. The leading activity of preschool children is the game.

The issue of play activities of preschool age children has attracted the attention of many scientists for centuries. It is known that as the child grows up and has the opportunity to act independently, his outlook on things and events around him expands. In the process of getting to know the world of objects around him, the preschool child strives to have a direct practical relationship with these objects. In this case, it is characteristic that the child, due to his thirst for knowledge, strives to have a practical relationship not only with the things around him that are within his limits, but also with the things that are not within his power and cannot be reached, which belong to adults. However, it is natural that the child cannot satisfy any of these needs in a real way.

At this point, the question arises, how to resolve the conflict between the increasingly diverse needs of children and their limited opportunities? This opposition can be solved only through one activity, that is, through the child's game activity. This can be explained by the fact that, first of all, children's game activity is not an activity aimed at producing some kind of material product. Therefore, the reason (motive) that urges children to play is not related to the result, but to the content of various actions in the process of this game. Secondly, during the game, children are free to do whatever they want, turning the things they have at their disposal into things that interest them but belong only to adults.

Children's play activities are one tool for their harmonious physical and mental development.

Play is such a multifaceted activity in children's lives that it includes adult labor, thinking about different things, raw imagination, recreation, and sources of fun, that is, all these processes are clearly present in play. It should also be noted that the game is not only a means of learning about external events, but also a powerful means of education. In creative and plot games, children's individual feelings are formed together with all mental processes. So, the success of educational work in preschool educational organization depends to a large extent on the ability to organize children's play activities in accordance with the purpose

At the preschool age, children master the game activities and begin to prepare for socially valuable and socially valued activities.

There are the following types of pedagogical games used in the preschool education system:

1. Children's mood booster.
2. Invitation to cooperation.
3. Inviting children to express themselves.
4. It is aimed at eliminating physical and intellectual problems that form a sense of self-confidence in children.
5. Describing limitations in the behavior of preschool children.
6. Gives positive corrections to children's personality structure.
7. Shaper of international tolerance.
8. Games that form social and collective relations in children

The use of developmental pedagogical games in preschool education in the educational process has the following specific characteristics:

- firstly, developmental pedagogical games consist of a set of special tasks.
  - secondly, the tasks in the game are carried out using colored cubes, bricks, squares, plasticine, cardboard, constructor-mechanical complexes with the help of various pictures and silent objects.
  - thirdly, in order to ensure independent execution of tasks, it is necessary to ensure their quality execution from easy to difficult, within a specific time frame.
- The use of interactive games in preschool educational organizations leads to positive results.

During these games, the child turns from a passive object into an active subject.

The main task of the teacher is to organize the game and create conditions for children's creativity. In the process of interactive games, the child learns to express his independent opinion correctly, to listen to others, in other words, through interactive games, positive qualities necessary for every child are formed in the future. In order to conduct interactive games effectively, it is necessary to pay attention to the following rules:

1. To determine to what extent the children understood the rules and content of the game before the session.
2. Taking into account the age characteristics of children and their relationships with each other.

3. Taking into account the abilities and psychological characteristics of each child.
4. Use of materials that are interesting to children during the game.
5. Finding styles that attract attention and attention.
6. Correct distribution of roles to children.
7. Knowing how the game can be used.
8. Get an idea of the main stages of the game and analyze the results.

A properly organized game from a pedagogical point of view, along with the formation of the child's moral and willful qualities, arouses interest in learning and discovering the secrets of the world around him. Therefore, game technologies should be widely used in preschool educational institutions. The concept of game technology is a component of pedagogical technology.

Game technology differs from the game method in traditional education by its clear goal, logical sequence and interdependence of the processes to be implemented, and the guarantee of achieving predetermined results. To sum up, through game activity, a new form of action is revealed in children, that is, its mental, mental aspect, and therefore, in the process of forming game actions, the first form of thinking activity is formed in the child.

The importance of the game in the child's mental development or in his general development is expressed through this same argument. The child prepares for school education in game activities, therefore, clear forms of mental actions begin to form in him. A child knows the world while playing.

List of references:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta’lim Vazirligi Ilk qadam davlat o‘quv dasturi Toshkent. 2022
2. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida qarori 2020.
3. Rasulova M., Fayzullayeva M. ‘Bolalarni maktabga tayyorlash dasturi’- Toshkent “O‘qituvchi” 2004

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDAGI BOLALARDA GIPERAKTIVLIKNING O‘ZLASHTIRISHGA TA’SIRI

S.A. Usmanova, F.T. Gayipberganova
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Yoshlar ilmiy salohiyatining qanchalik darajada bo‘lishida katta rol o‘ynaydigan jarayonlardan biri bu kichik maktab yosh davri hisoblanadi. Sababi bolalarning psixikasidagi asosiy jarayonlar shu davrga to‘g‘ri keladi. Bugungi kunda kichik maktab yoshidagi bolalarda haddan tashqari harakatchanlikning ko‘pligi ilmiy til bilan aytadigan bo‘lsak giperaktivlik muammosi yuzaga kelmoqda. Bunday bolalar hamma joyda judayam aktiv bo‘ladilar ular dars jarayonida, uyda, aktiv bo‘ladilar. Ulardagi harakatchanlikni to‘g‘ri yo‘naltirishni o‘rganishimiz kerak.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, giperaktivlik, rivojlanish, diqqatning sustligi, qiziquvchanlik, bolalar.

Аннотация. Одним из процессов, играющих большую роль в уровне научного потенциала молодежи, является период младшего школьного возраста. Причина в том, что

именно этому периоду соответствуют основные процессы в психике детей. Сегодня излишняя подвижность детей младшего школьного возраста порождает проблему гиперактивности, выражаясь научным языком. Такие дети очень активны везде, они активны на уроке, дома. Нам необходимо научиться правильно направлять их подвижность.

Ключевые слова: младший школьный возраст, гиперактивность, развитие, дефицит внимания, любознательность, дети.

Abstract. One of the processes that plays a large role in the level of scientific potential of young people is the period of primary school age. The reason is that the main processes in the psyche of children correspond to this period. Today, excessive mobility of children of primary school age gives rise to the problem of hyperactivity, scientifically speaking. Such children are very active everywhere, they are active in class and at home. We need to learn how to properly direct their mobility.

Key words: primary school, age, hyperactivity, development, attention deficit, curiosity, children.

Kichik maktab yoshidagi bolalar 7 yoshdan 10 yoshgacha bo‘lgan bolalar bo‘lib, ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hisoblanadi. Bu yillarda bolaning hayoti va faoliyatida muhim o‘zgarishlar ro‘y beradi. Binobarin, ularning psixikasida ham o‘zgarishlar sezilarli darajada bo‘ladi. Bolaning o‘qish faoliyatini boshlashi bilan uning hayotidagi asosiy faoliyat o‘qish bo‘lib qoladi. Maktabda bolalar tizimli ravishda yangiliklar oladi, bu o‘quvchilarning kundan kunga orttirib borayotgan xila-xil mavzudagi bilimlarning manbayidir. Bolaning bilimlarni sistemali tarzda o‘zlashtirishi natijasida undagi bilimning doirasi kengayib boradi, aqliy jarayonlari rivojlanadi shu bilan bir qatorda bolaning emotsional-irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topib rivojlana boshlaydi. Maktabdagi ta‘lim jarayoning o‘zi bolaning sezgi, idrok, tafakkur, nutq, va diqqatlariga yangi talablarni qo‘yadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg‘iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta‘sirchan hamda emotsional bo‘ladilar. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda faollikning asosan uch xil ko‘rinishi mavjud bo‘lib ular; jismoniy, ijtimoiy va psixik faollikdir.

O‘quv faoliyati boladan; nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o‘tish davridir. Bu davrda xatti-harakatlarning yangi shakllarining paydo bo‘lishi bevosita o‘quv faoliyati bilan bog‘liqdir. Hozirgi kunda maktablarda giperaktiv bolalar soni ortib bormoqda va ularning barchasi yordamga muhtoj. Giperaktiv bolani psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash zarurati hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Giperaktivlik – bu notog‘ri haddan tashqari harakatchanlik, diqqatni jamlashning buzilishi va uyushgan maqsadli faoliyat bilan shug‘ullana olmaslikda namoyon bo‘ladigan murakkab xulq-atvor buzilishi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ko‘p hollarda ” Diqqat etishmaslining giperaktivligi buzilishi (DESG) atamasi unga murojaat qilish uchun ishlatiladi. Giperaktiv bolalarning bugungi kunga kelib ko‘payganligining asosiy sababi bu onada haddan tashqari energiyaning ko‘pligi hisoblanadi. Chunki ona homilador bo‘lgan paytdan boshlab o‘z bolasiga onaning 80% energiyasi va ichki holat bog‘liq bo‘ladi. Biz bunda onani ayblashga haqli

emasimiz chunki hozir insonlada texnika rivojlanganligi uchun harakatchanligimiz keskin kamayib ketgan va shuning uchun bizda va farzandlarimizda energiya kam almashinmoqda. Giperaktiv bolalarda energiyaning ko'pligi sabali ular dars jarayonida bir vaqtning o'zida bir neshta vazifalarni bajara oladilar. Masalan ; ustozlari ularga bajarishi uchun topshiriq berdi shunda giperaktiv bola berilgan vazifani to'liq bajarib o'zining boshqa ikkinchi faoliyatiga o'tishi mumkin ya'ni u o'rnidan turib yurishi, yugirishi, yoki boshqa bir faoliyatni amalga oshirishi mumkin. Bunday bolalar sinfda barcha fanlardan aktiv bo'ladilar . Ularda xotira, tafakkur, tasavvur va shunga o'xshash faoliyatlar yetarli darajada yaxshi rivojlangan. Giperaktiv bolalarda boshqa bolalardan ajralib turadigan birgina jihati bor u ham bo'lsa undagi energiyaning ko'pligi.

Bunday o'quvchilar boshqalarga nisbatan ancha chaqqon, ziyrak, idrokli va tassavurga boy hisoblanadi. Psixologlar bola bilan ishlayotganda unga energiyaning teng taqsim bo'lishi uchun o'zidagi kerakli bo'lgan metodlarni va korreksion-o'yin mashg'ulotlari olib borishi lozim bo'ladi. Bu metodikalarni dastlab bolaga yaxshilab tushntirib berishlari kerak chunki ular bir joyda jim o'tirishi bir oz qiyin masala hisoblanadi. Ular doimo yugurishadi , sakrashadi, qo'llari doim harakatda bo'ladi.

Giperaktivlikdan kelib chiqadigan sog'lomsizliklardan biri bu- (DESG). Diqqat etishmasligi sindromi. DESG bilan og'riq bolalar ruhiy zo'riqlashlarga duch kelishadi, tezda charchashadi . D.Mattner shunday deb yozadi : “ giperaktiv bolalar, ular atrofidagi hayot haqiqatiga adekvat moslasha olmaydigan va shuning uchun yaqin atrof-muhit tomonidan doimiy g'amxo'rlik ob'ekti va tashvish manbai sifatida qabul qilinadigan bolalardir”.

Bauerning ta'kidlashicha, diqqat etishmasligi buzilishidan aziyat chekadigan bolalar, garchi ular notog'ri ish qilayotganlarini bilishsa va o'zgartirishni xohlasa ham, markaziy asab tizimi jarayonlarining vaziyatiga moslashmaganligi sababli buni qila olmaydilar”.

Giperaktivlik bilan bog'liq kasalliklar 19- asrda shifokorlar tomonidan tasvirlangan. Giperaktivligi bo'lgan bolalarni o'rganish chet elda 30-yillarda boshlangan. Giperaktivlikning paydo bo'lishida homiladorlik, tug'ish va chaqaloqlik davrida miya rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar eng muhim rol o'ynaydi . Bu infeksiyalar, jarohatlar, erta tugilish, yoki qiyin tug'ilishi bo'lishi mumkin.

Stolyarenko “Bolalar psixodiagnostikasi va kasbiy yo'l-yo'riq” kitobida DESGning sababi homiladorlik va tug'ish asoratlari, erta yoshdagi zaiflashtiruvchi somatik kasalliklar, shuningdek jismoniy va ruhiy jarohatlar natijasida yuzaga keladigan mikroorganik miya shikastlanishi ekanligini ta'kidlaydi.

Aksariyat mutaxassislar ko'plab omillarning o'zaro ta'sirini tan olishga moyil jumladan;

Organik miya shikastlanishi (travma,infeksiya va boshqa)

Perinatal patologiya (homiladorlik davridagi asoratlari, tug'ilishdagi shikastlanishlar)

Genetik omil (irsiyat)

Neyrofiziologiya va neyroanatomiyaning xususiyatlari ;

Oziqlanish omillari (oziq- ovqat tarkibidagi uglevodlarning yuqori miqdori e'tibor ko'rsatkichlarining yomonlashishiga olib keladi)

Ijtimoiy omillar (tarbiya, oila, muhit va boshqalar).

Ushbu sindiromning barcha ko'rinishlarini 3 guruhga bo'lish mumkin:

Giperaktiv belgilari, e'tiborsizlik va impulsivlik

Diqqat etishmasligining diagnostik mezonlari:

Ta'fsilotlarga e'tibor bermaydi va ishda xato qiladi

Ishda yoki o'yinda e'tiborni sqalashda qiyinchiliklarga duch keladi.

Unga aytilgan gaplarga quloq solmaydi

Berilgan ko'rsatmalarga rioya qilmaydi.

O'yin yoki biror bir faoliyatni tashkil qila olmaydi

Uzoq vaqt davomida diqqatni jamlay olmaydi.

Ko'pincha narsalarini yo'qotadi.

Tez-tez va oson chalg'iydi

Ko'pincha unutuluvchan bo'ladi.

Giperaktivlikning diagnostik mezonlari:

Qo'llari va oyoqlari bilan notinch harakat qiladi;

Tez-tez o'tirgan joyidan sakrab tushadi;

Har doim harakatda bo'ladi;

Tinch o'yin o'ynay olmaydi;

Ko'p gapiradi;

Impulsivlikning diagnostik mezonlari:

Savolga quloq solmasdan javob beradi;

O'z navbatini kuta olmaydi;

Boshqalarning suhbatlariga xalqit beradi

Giperaktivlik buzilishing 3 ta varianti mavjud:

E'tiborsizlikning ustunligi

Giperaktivlik va impulsivlikning ustunligi

Birlashtirilgan turi

Kasallikning eng keng tarqalgan varianti birinchisi- giperaktivlik va e'tiborsizlikning kombinatsiyasi. Ikkinchi eng keng tarqalgan giperaktivsizlik beparvolik. Bu qizlarda o'g'il bolalarga qaraganda tez – tez uchraydi va ularning fantaziyalari va orzulariga o'ziga xos chekinish bilan tavsiflanadi. Uchinchi giperaktiv variant bir xil ehtimollik bilan markaziy asab tizimining ma'lum bir buzilishlaridan kelib chiqadi.

E.Erkinsonning yosh davriyligiga ko'ra boshlang'ich maktab yoshida 7-10 yosh shaxs rivojlanishida o'rganish qobiliyati birinchi o'rinda turadi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari o'rtasida diqqat etishmasligi giperaktivlikning buzilishini aniqlash uchun biz tadqiqot o'tkazdik. Diqqat etishmasligi giperaktivlikgi buzilishi uchun reyting shkalasi N.K.Sukhotina va T.I.Egorova

Tadqiqotning birinchi bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchisi bilan giperaktivlik muammosi bo'yicha suhbat o'tkazildi. Keyin o'qituvchidan sinfdagi har bir o'quvchi uchun anketa to'ldirish so'raldi. Tadqiqotda 4-sinfdan 31 nafar bola ishtirok etdi, ulardan 16 nafari o'g'il va 15 nafari qiz bolalar.

Tadqiqotning yakuniy bosqichi-natijalarni qayta ishlash

Tadqiqot davomida quydagi natijalarga erishildi:

Giperaktivlik belgilari aniq ko'rsatildi.

E'tiborsizlik -14 ball

Giperaktivlik -11ball

Impulsivlik – 8 ball

Natijalarni qayta ishlash mezonlaroga ko'ra jami 33 ball to'plagan bolada DESG mavjudligini ko'rsatdi. Biroq tadqiqot natijasi tashxis qo'yish uchun etarli emas. Bundan tashqari anketa davomida bir o'g'il bola e'tiborsizlik belgilarini ko'rsatdi.

Xulosa. Giperaktiv bolalarga yordam berishda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining maqsadi bolaning giperaktivligi muammosini ota-onasi bilan muhokama qilish va uni bartaraf etish, kasallik haqida kerakli ma'lumotlarni taqdim etish va ota-onalarga samarali tarbiya strategiyasini ishlab chiqishda yordam berishdir. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bunday bolalar bilan maktab psixologlari va ota-onalar farzandlari bilan alohida shug'illanishlari kerak. Bunday bolalarni o'qituvchi dars vaqtida ajratib qo'yishlari kerak emas. O'qituvchilar o'quvchilariga bosim va tanbehni kamroq berishlari, o'quvchilarning dars jarayonida bir oz bo'lsada erkinliklarini ta'minlashga ko'maklashishlari kerak. Aksincha diqqat etishmasligi sindromiga uchragan bolalarga alohida e'tibor qaratishlari va buning oldini olishga yordam berishlari kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Брызгунов И.П. Непоседливый ребенок или все о гиперактивных детях. 2008 г.
2. P.Alther Giperaktiv bolalar; psixomotor rivojlanishni tuzatish. 2004г.
3. Заваденко Н.Н. Детская гиперактивность и дефицит внимания. 2018г.
4. Иванова С.М. Гиперактивный ребенок. 2015г.
5. Моница Г.Б. Гиперактивные дети: психолого-педагогическая помощь. 2007г.
6. Монгуш О.О. Психолого-педагогическая поддержка дошкольных детей. 2015г.

МАКТАБГАЧА ТА'LIMDA MASHG'ULOT SIFATINI OSHIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

J.S. Saidov, U.Sh. Xo'jaqulova
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda mashg'ulot sifatini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanish haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: yakkama-yakka, didaktik o'yin, tovush munosabati, qoidalarni bajarish, didaktik o'yin mashg'ulotlari, mazmunili qoidalar, bolalar faoliyati, ta'lim sifati, mashg'ulotga tayyorgarlik, tarbiyachi faoliyaoti, bolalar intizomi, samaradorlik, ta'lim natijasi.

Abstract. This article talks about the use of didactic games to improve the quality of training in preschool education.

Key words: one-on-one, didactic game, sound response, compliance with rules, didactic game training, meaningful rules, children's activities, quality of education, preparation for training, teacher's activity, children's discipline, performance, educational outcome.

Аннотация. В данной статье говорится об использовании дидактических игр для повышения качества обучения в дошкольном образовании.

Ключевые слова: индивидуальное общение, дидактическая игра, звуковая реакция, соблюдение правил, дидактическое игровое обучение, содержательные правила, деятельность детей, качество обучения, подготовка к обучению, деятельность педагога, детская дисциплина, успеваемость, образовательный результат.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlar yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimni sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilarni yakkama-yakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvaffaqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin mashg'ulotlarini o'tkazishi kerak. Chunki tarbiyalanuvchilar didaktik o'yin mashg'ulotlarda ishtirok etish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur. Savodga o'rgatish davrida qo'llaniladigan ba'zi didaktik o'yin mashg'ulotlaridan namunalar keltiramiz: I. Mazkur didaktik o'yinni alifbegacha davr va alifbe davrida qo'llash mumkin. Tarbiyalanuvchilarga bir so'z o'qib eshittiriladi. Masalan: «Ism» so'zi. Agar tarbiyalanuvchilar mazkur so'zni yoza olsalar, alifbe davrida bu so'zni guruh xattaxtasiga yozib qo'yish mumkin. So'ngra so'zdagi har bir harfga alohida so'zlar toptiriladi. «Ism» so'zidagi I, S, M harflari uchun tarbiyalanuvchilar: I – ilon, S – sigir, M – maymun so'zlarini topadilar. Tarbiyachi mazkur so'zlar ishtirokida gap tuzdiradi. Tarbiyalanuvchilar «Hayvonot bog'ida ilon, maymun bo'ladi, sigir esa bo'lmaydi», «Men ilon, maymun, sigir rasmini chizdim» kabi gaplarni tuzishlari mumkin. Ilon, sigir, maymun so'zlarini bo'g'inlarga bo'lib o'rgatish, so'zlar tarkibidagi unlilar haqidagi ma'lumotni mustahkamlash asosida tarbiyalanuvchilarning bo'g'in va tovush munosabatiga oid tushunchalari rivojlantiriladi. Guruh xattaxtasiga yozib yoki oldindan tayyorlangan plakat holatida kesma harflar tarbiyalanuvchilarga quyidagi tartibda taqdim etiladi:

K	O	M	S
L	U	N	
T	I		

Demak, birinchi qatorda to'rtta, keyingisi uchta, undan keyingisida ik-kita harf mavjud. Mazkur harflar ishtirokida kim ko'proq so'z topish o'yini o'ynaladi. Tarbiyalanuvchilar daftarlariga topgan so'zlarini yozadilar: mol, tol, mis, kino, zirak, va h.k. Agar mazkur o'yin alifbegacha bo'lgan davrda o'tkazilsa, unda o'yin shartlari tarbiyalanuvchilarga og'zaki tushuntiriladi va boshqa ishlar ham og'zaki bajariladi. Bunda qatorlardan birortasida harf o'rnida bitta bo'sh katakcha shaklini tavsiya etish hamda tarbiyalanuvchilarga bo'sh katakchaga o'zi ma'qul ko'rgan harfni qo'yish imkoniyatini berish mumkin. Albatta, bu holda tarbiyalanuvchida mustaqil fikrlash uchun ko'proq imkoniyat yuzaga keladi. Bo'g'in ustida ishlashga oid didaktik o'yinlardan savodga o'rgatish davrida, imkoniyatga qarab og'zaki

yoki yozma tarzda quyidagi topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Tarbiyachi guruh xattaxtasiga Ta'limiy o'yinlarning muhim elementi qoidalar hisoblanadi. Qoidalarni bajarish o'yin mazmunini amalga oshirishni ta'minlaydi. Ta'limiy o'yin ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, unga yordam beradi.

Tajribali tarbiyachi bu o'yindan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni qo'rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi.

Ta'limiy o'yinni amalga oshirishda har doim g'oyaviylik prinsipiga asoslanish kerak. Ta'limiy o'yin tarbiyachining vazifa hamda maqsadlariga muvofiq kelishi lozim.

Ta'limiy o'yinlar bolalarning birgalikda o'ynab, o'z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashtira olishi, bir-biriga ko'maqlashish va o'rtog'ining muvaffaqiyatidan xursand bo'lishi kabi yaxshi munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. O'yinlar shaxsning sofdillik, rostgo'ylik kabi ijobiy xislatlari shakllanishiga imkon beradi. Ta'limiy o'yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan qaraganda, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi. Bunday o'yinlarga kichik bolalar uchun «Rangiga qarab top», «SHakliga qarab top» kabi o'yinlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Katta guruh bolalari uchun «Ishchilar nimalar va qanday ishlarni bilishadi?», «Dehqonlar nimalarni etishtiradi?», «Kim ko'proq narsalarning nomini ayta oladi?» va boshqa o'yinlarni ko'rsatish mumkin.

Ta'limiy o'yinlar bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarni amalda qo'llay olishga o'rganadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarni tartibga soladi.

Ta'limiy o'yinlar ta'lim jarayonini yengilroq va qiziqarliroq qiladi. Bolalar yoshlariga mos, qiziqarli faoliyat orqali o'yinda amalga oshiraladigan aqliy tarbiya vazifasini juda oson va yaxshi o'zlashtiradilar.

Ta'limiy o'yin kattalar tomonidan bolalarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratiladi. Unda o'yin elementlari qancha ko'p bo'lsa, bolalarga u shuncha quvonch bag'ishlaydi.

Ta'limiy o'yining muhim tomoni – uni o'tkazishdan ko'zda tutiladigan g'oyadir. O'yin g'oyasi bolalarda o'yinga qiziqish uyg'otadi, ko'pincha bu g'oya ta'limiy o'yinni boshlashga sababchi bo'ladi. Masalan, «Xaltachada nima bor?», yoki «Kim qanday qichqiradi» va shunga uxshashlar.

Har bir ta'limiy o'yinda o'yin mazmuni, g'oyasidan kelib chiqqan qoidalar bo'ladi. Unda qoidaning mavjudligi harakat o'ynalishini yoki o'yining borishini belgilab beradi, bolalarning xulqini, o'zaro bir-biriga bo'lgan munosabatini boshqarib, kerak tomonga o'ynaltirib turadi. Qoida bolalar harakatini baholovchi o'lchovdir.

Ta'limiy o'yinda amal qilinadigan qoidalar o'yin harakatlarining to'g'ri noto'g'riligini aniqlovchi va ularga baho beruvchi mezon hisoblanadi. Bolalarning biror bolaga nisbatan “U o'yin qoidasini bo'zib o'ynayapti” deyishlarining o'zi ularning o'yin qoidalariga qandaydir o'zgartirib bo'lmaydigan qonundek munosabatda bo'lishlarini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T.: 2013 y.
2. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika. To'ldirilgan qayta nashr.. –T.: TDPU, 2017 y.
3. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi (Oliy o'quv yurtlari uchun). T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.

Internet materiallari:

1. www.davidmyers.org
2. www.tdpu.uz
3. www.pedagog.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SAVODGA O'RGATISHDA O'YIN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

J.S. Saidov, B.I. Karimova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni savodga o'rgatishda o'yin texnologiyasidan foydalanishning mazmuni haqida so'z yuritigan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, pedagogik texnologiyalar, rivojlantiruvchi ta'lim, differentsiatsiya, muayyan maqsadga yo'naltirish, izlanish, muammoli o'qitish, mustaqil ish usullari, musobaqa-bellashuv metodlari, mustaqil tahlil, ta'limiy o'yin.

Аннотация. В данной статье говорится о содержании использования игровых технологий в обучении детей дошкольного возраста чтению.

Ключевые слова: система образования, педагогические технологии, развивающее обучение, дифференциация, ориентация на конкретную цель, исследование, проблемное обучение, методы самостоятельной работы, соревновательно-соревновательные методы, самостоятельный анализ, образовательная ось инь.

Abstract. This article talks about the content of using game technology in teaching preschool children to read.

Key words: educational system, pedagogical technologies, developmental education, differentiation, orientation to a specific goal, research, problem-based teaching, independent work methods, competition-competition methods, independent analysis, educational axis.

Ta'lim tizimidagi islohot munosabati bilan maktabgacha ta'lim ta'lim oldiga qo'yilgan talablar o'qish darslarida pedagogik texnologiyalarning rivojlantiruvchi, differentsiatsiya, shaxsni muayyan maqsadga yo'naltirish, izlanish, muammoli o'qitish, mustaqil ish usullaridan foydalanishni taqozo etmoqda. Shuni hisobga olgan holda boshlang'ich sinf o'qish darslarini samarali tashkil etishga yordam beradigan, o'quvchining faolligini oshiradigan mustaqil ish, yarim izlanishli muammoli o'qitish, musobaqa–bellashuv metodlaridan, turli interfaol metodlardan foydalaniladi. Mashg'ulotlarni aqliy hujum, mustaqil tahlil, ta'limiy o'yin, turli sahna ko'rinishli andazasiz usullardan foydalanib uyushtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Savod o'rgatish davrida ham o'quvchilarning mavzuni chuqur o'zlashtirishlarini, uni tahlil qila olishlarini ta'minlash kerakligini hisobga olgan holda metod tanlashga e'tibor qaratiladi. Bunda interfaol metodlarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Chunki zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt

ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni yyetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarini hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'quvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda bu borada katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfoal metodlar nomi bilan yuritilmoqda. «Interfaol» atamasi inglizcha “interact”-o'zaro tasirlashishi (yoki “interaction”-o'zaro ta'sir) so'zidan olingan bo'lib, biror faoliyat yoki ma'lumot o'zaro muomalada, o'zaro bahs- munozara, debat usulida, fikrlashni asnosida, hamjihatlik bilan hal qilish ma'nosini anglatadi. Bugungi kunda ta'lim amaliyotida interfaol metodlarning «Aqliy hujum», «Klaster», «6x6», «Guruhlarda ishlash» «Qarorlar shajarasi», “Qadamba-qadam”, “Venn diagrammasi” kabi ko'rinishlaridan foydalanilmoqda. Shuningdek, o'qish darslarining andozasiz noan'anaviy ko'rinishlari ham ta'lim jarayonida qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimga qiziqishlari ham muhim ahamiyatga ega. Psixologik adabiyotlardan qiziqishning ikki turi bizga ma'lum.

Qiziqishning birinchi ko'rinishi muayyan paytda, muayyan faoliyat jarayonida qo'zg'aladigan qiziqish bo'lsa, ikkinchisi, maqsad qiziqishi bo'lib, tashqi ta'sir natijasida o'quvchi oldiga muayyan maqsadini qo'yib, uni shunga qiziqtirishdir. Har bir o'qituvchi o'z faniga nisbatan barqaror, bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga erishishlari lozim. “Ona tili” faniga qiziqtirish dars mashg'ulotlarini qiziqarli tashkil etish, topshiriqlarning rang-barangligiga erishish, ko'rgazmali, aydiovizual va texnik vositalardan unumli foydalanish, dars mashg'ulotlarining amaliy yo'nalishini kuchaytirish, o'quvchini ta'lim jarayonining sub`ektiga aylantiradi.

“Doirada berilgan harflar asosida so'z tuz” o'yini. O'quvchilarda doira ichida 8 ta harf taqdim etiladi. O'quvchilar shu harflar ishtirokida so'zlar hosil qiladilar. Belgilangan vaqtda ko'p so'z hosil qilgan o'quvchilar yoki guruh g'olib sanaladi. Bu o'yinni, ayniqsa, unli va undosh tovushlarni o'rgangandan keyin o'tkazish maqsadiga muvofiq bo'ladi. Agar o'quvchilar e'tiboriga a, u, b, z, f, s, t harflari berilgan bo'lsa, ular bu harflarni qatnashtirib, bu, sab, tuz, bo'ta, aft, saf, bas kabi so'zlar hosil qiladilar.

“Keyingi bo'g'inni top” o'yini.

Berilgan bo'g'inlar ishtirokida so'z tuzish tushuntiriladi. Qaysi o'quvchi ko'p so'z tuza olsa, “besh” baho bilan mukofatlanadi. Masalan, bo, bo', jo', ni, lo, sa, mu, no, hu, ko...

❖ Bola, bobo, bozor, bodom, ... Bo'gin, bori, bo'liq, bo'zchi ... Jo'ja, jo'ra, jo'xori, jo'na ...

❖ Nima, nizom, nido, nihol, ... Lola, lochin, lobar, lozim ... Savob, sarob, sadaqa, salom ...

“Talaffuzda adashmang” o'yini. O'qituvchi o'quvchilarga x va h yoki f-p tovushlari ishtirok etuvchi so'zlardan aytishni topshiradi. O'quvchilar ikki guruhga

bo‘linib, topshiriqni bajarishlari mumkin. Shunda kim so‘zni noto‘g‘ri aytsa, o‘yindan chiqadi. Mavzu asosida so‘zni aytgan o‘quvchi shu so‘zni taxtada yozadi va imlosi bilan taqqoslanadi. Belgilangan vaqtda eng ko‘p to‘g‘ri so‘z aytgan o‘quvchiga, sinfda o‘quvchilar o‘z qo‘llari bilan yasagan o‘yinchoqlardan sovg‘a sifatida beriladi.

Savod o‘rgatish davrida o‘qish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish o‘qish va yozish ko‘nikmasi deyiladi. Bu ko‘nikma bilimni talab qiladi, chunki har qanday ko‘nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim ko‘nikmaga aylanmagan bo‘lishi mumkin. Masalan bola v harfining elementlarini, yozuv chiziqlari orasiga qanday joylashtirilishini bilib uni daftarda yoza olmasligi yoki o‘quvchi harflarni tanib, ularni o‘qiy olmasligi mumkin. Yozish ko‘nikmasini hosil qilish uchun boshqa faoliyat turlari, ya‘ni yozish jarayonida partada to‘g‘ri o‘tirish, ruchkani barmoqlar orasida tutish, daftarni qiyalikda qo‘yish kabilar ham o‘rgatiladi.

O‘qish va yozish ko‘nikmasi takomillashtirila borib, malakaga aylantiriladi. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha bora takrorlanishi lozim. Yozish malakasiga o‘quvchi ruchkani qanday ushlash, qanday yurgizish haqida o‘ylab o‘tirmay, so‘z va gaplarni yoza boshlaydi. Demak o‘qish va yozish malakasi harakatning o‘ylab o‘tirmay amalga oshirilishi jarayonidir. Malaka o‘qitishning keyingi bosqichlarida mustahkamlanib avtomatlashish darajasiga yetkaziladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi (Oliy o‘quv yurtlari uchun). T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.
2. Qodirova F.R. Nutq o‘stirishni baholash uslubi // J.Sog‘lom avlod uchun. 2008. № 4-5, 6-7 betlar.
3. Qodirova F.R. Bolalar bog‘chasida she‘riyat muhiti – bolalar nutqini rivojlantirishning zarur sharti /Oilada bolalarni ma‘naviy-axloqiy va huquqiy tarbiyalash muammolari va yechimi mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2004. 56-59-betlar.
4. Jumaboyev M. “Bolalar dabiyoti va folklor”. T.: Adabiyot jamg‘armasi, 2006 y.
5. Jumaboyev M. “O‘zbek bolalar adabiyoti”. T.: “O‘zbekiston”, 2002.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK HOLATLARI

Y.E. Sobirov, F.T. Madaliyeva
TAFU

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolaning psixikasida kechayotgan o‘zgarishlar, bu yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o‘qish ekanligi, ilmiy salohiyatining qanchalik darajada bo‘lishi o‘quvchi shaxsining xususiyatlariga va uning muayyan davrdagi psixologik holatiga bag‘ishlanadi. Shu bilan birga aqliy faolligi bolalarning psixikasidagi asosiy jarayonlar shu davga to‘g‘ri kelishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar psixologiyasi, yosh davri, kichik maktab yoshi, jismoniy faollik, yoshi va psixologik xususiyatlari, intellekt, krizis, aqliy faollik.

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены изменения, происходящие в психике ребенка младшего школьного возраста, основной деятельностью детей этого возраста является чтение, степень научного потенциала зависит от особенностей личности

школьника и его психологического состояния в тот или иной период. В то же время психическая активность основных процессов в детской психике освещается соответствующим дав.

Ключевые слова: детская психология, возрастной период, младший школьный возраст, физическая активность, возрастные и психологические особенности, интеллект, кризис, умственная активность

Annotation. In this article, the changes in the psyche of a child of a small school age, the main activity of children of this age is reading, how much its scientific potential will be, will be devoted to the characteristics of the personality of the student and his psychological state during a certain period. At the same time it is illuminated that the main processes in the psyche of children with mental activity correspond to this state.

Keywords: child psychology, age period, junior school age, physical activity, age and psychological characteristics, intellect, crisis, mental activity

Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axloqiy hatti-harakat qoidalarini o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. Ushbu sifatlarning shakllanishi bolada bilish jarayonlarining faolligi bilan bog'liqdir. Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotgan paytdan boshlab tayyorgarlik ko'ra boradi, buning uchun u, dastavval ta'lim tarbiya tomonidan o'quvchi shaxsi oldiga qo'yiladigan turli mazmundagi talablar bilan tanishadi, undan tashqari u fan asoslarini egallash uchun ham aqliy faollik ham psixologik jihatdan qariyb etilgan, jismoniy va aqliy mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kichik maktab yoshi 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan davrlarni o'z ichiga oladi. Birinchi sinfnin birinchi kunlaridan boshlab bola engishi kerak bo'lgan bir qancha qiyinchiliklarga uchraydi. Bu qiyinchiliklar: maktab hayotini o'zlashtirish, yangi kun tartibini yaratish va unga moslashish, u uchun yangi bo'lgan sinf jamoasiga qo'shilish, xatti-harakatlarini chegaralovchi qoidalarini qabul qilish, o'qituvchi bilan munosabatlarni o'rnatish, oilaviy munosabatlarni qabul qilish [1]. Bunday vaziyatlarda kattalar, ya'ni ustoz va ota-onalar bolalarga albatta yordam berishlari zarur. Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o'zini to'liq anglashi va o'z xatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o'qituvchigina bolaga me'yorlar qo'yishi, ularning xatti-harakatlarini baholashi, o'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan yangi talablar va shartlarni qabul qiladilar, Shuningdek ularning qoidalariga to'la amal qilishga harakat qiladilar.

Kichik maktab Yoshidagi o'quvchilarning axloqiy ongi 1 va 4 sinfdagi o'qish mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi va axloqiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyib boradi. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida insoniy an'analar asosida harakat qilishga o'rganadi, o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o'tish davridir [2].

Bolaning diqqati, xotira va tasavvuri mustaqil tus ola boshlaydi. Ta'lim yuzasidan nazar solsak kichik maktab yoshidagi bolalarda idrok, diqqat, xotira,

xayol jamlanmasi mujassam bo'ladi. Idrok. Kichik maktab yoshidagi bolalar idrokining o'tkirligi sofligi bilan farq qiladilar. O'quvchilarning idroki o'ziga xos bilimga tomoshabin tariqasida berilganlik bilan farq qiladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar diqqatining asosiy xususiyatlari ixtiyoriy zaifligidir. Kichik maktab yoshida diqqatni iroda kuchi bilan moslash va uni boshqarish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Xotira ta'limining ta'siri bilan ikki yo'nalishda rivojlanadi. So'z mantiq xotirasining va ma'nosiga tushunib esda olib qolish kuchayadi. Birinchi signal sistemasining faoliyatining nisbatan ustunligi tufayli kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda so'z mantiq xotirasi deb atalgan xotiraga qaraganda ko'rgazmali-obrazli xotira ko'proq rivojlangan bo'ladi. Xayol muhim psixik bilish jarayonlaridan biridir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchining xayoli uning o'quv faoliyatining ta'siri va talablari bilan tarkib topadi. Shuning bilan bir qatorda bevosita ta'surotlar (muzey, teatr, ko'rgazmalarni borib ko'rish, kinokartinalarni ko'rish, ekskursiyalarga borish, maktab er uchastkasida ishlash va boshqalar) ham xayol jarayonlarini rivojlantiradi.

Bola shaxsi individualdir, har bir bolaning o'sib-ulg'ayish davri turlicha kechadi. Shuning uchun, bolani maktabga psixologik tomonlama ham tayyorlash zarur. Chunki, bog'chada do'stlari, o'yinchoqlar orasida erkin o'sgan bolani turli qonun- qoidalarga, majburiyatlarga o'rganishi oson kechmaydi, albatta. Bolaning maktabga borish vaqti yaqinlashgani sari, uni jismonan, aqlan va motivatsion tomonlama etilganligiga ishonch hosil qilish zarur [3]. Bolalarning o'ziga xos yana bir xususiyati shundaki ular o'z fikrlarini bayon etish uchungina emas, balki o'z suhbatdoshining diqqatini o'ziga jalb qilish uchun ham gapiradilar. Bu davrda bolaning yozma nutqi ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jummalarni to'g'ri tuzish va so'zlarni to'g'ri yozishga ma'lum talablar qo'yilganligi bilan xarakterlanadi. Bola so'zlarni qanday eshitgan bo'lsa, shundayligicha yozilmasligini bilishi, ularni to'g'ri talaffuz etishga va yozishga o'rganishi zarur. O'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchining aql-idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, eslab qolish va esga tushirish imkoniyatlarining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Ta'lim jarayonida ularning bilimlar ko'lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, ularda tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, o'tkirligi bilan boshqa yosh davrdagi insonlardan keskin farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligini, ularni makonda joylashishini bilish bilan, birga ularni taqqoslay oladi. Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bola sensor rivojlanganlik darajasini yuqori bo'lishi juda muhim. Maktab yoshiga kelib, normal rivojlanayotgan bola rasm va suratlar real hayotni aks ettirayotganligini yaxshi tushunadilar. Shuning uchun ham surat va rasmlarda nimalar aks etganini real hayotga taqqoslagan holda bilishga harakat qiladilar. Bola rasmlarda atrof-hayotdagi narsalarni kichiklashtirib tasvirlanganligini anglay biladilar. Maktabda o'qishning boshlanishi fiziologik krizis bilan mos keladi bola organizmida jadal bo'yning o'sishi, ichki organlarning

kattalashuvi, o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin o'zgarishlar ro'y beradi. «Men shuni xohlayman» motividan, «Men shuni bajarishim kerak» motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi.

Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir [4].

Jismoniy faollik - sog'lom organizmning harakat qilishga bo'lgan turli mavjud to'siqlarni engishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladi. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga intilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o'zaro bog'liqdir. Chunki, psixik sog'lom bola harakatchan bo'ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi.

Psixik faollik - bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir. Psixik faollik deganda, bolani o'zini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ularning, avvalo, bir qancha maktab qoidalariga bo'ysunishi qiyin kechadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o'tirishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning doimo jim o'tirishlariga harakat qilishadi, lekin kamharakatli, passiv, quvvati kam bo'lgan o'quvchigina dars jarayonida uzoq vaqt jim o'tira oladi.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa qilishimiz mumkinki kichik maktab yoshi davridagi bolalarning o'quv faoliyati ko'nikmalarining shakllanishi, o'z-o'zini boshqarish, dunyoni bilish munosabati shakllanishi uchun senzitiv davr hisoblanib bola o'z xulq-atvorini boshqara boshlaydi. Uyda va jamoat joylarida o'zini qanday tutish kerakligi haqida xulq-atvor normalarini aniq tushunadi, kattalar va tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatda o'z emotsiyalarini boshqara oladi. Xulq-atvor normalari o'zining ichki talabiga aylanadi, unda uyatchanlik hislari paydo bo'ladi. Lekin shunga qaramay kichik maktab yoshidagi bola uchun axloqiy jihatdan barqaror emaslik, munosabatlar va kechinmalarining doimiy emasligi xosdir. Bu yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Kichik maktab yoshi davrini bolaning turli faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarning yuzaga kelish va mustahkamlanish davri deb hisoblash mumkin. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil bajaradigan ishlarni ko'proq topshirish va unga ishonch bildirish nihoyatda muhimdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Umarova Gulhayo Murodiljonovna. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiruvchi texnologiyalar // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 09, Oct., 2022. pp. 210-224.

2. Nishanova Z.T., Kajvqlova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti Toshkent – 2018.
3. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: V.M.Karimova. – T.2007. – 316 b.
4. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

MATEMATIKA O‘QITISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI VA METODLARI

G.E. Nurimbetova

“Profi University” “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasining matematika fani
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada matematikani o‘qitishning ayrim zamonaviy shakllari va usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, matematikani o‘qitishning muammoli ta’lim, dasturlashtirilgan ta’lim, matematik modellashtirish kabi shakllari ko‘rib chiqiladi. Ularning har birining afzalliklari va kamchiliklari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qitish shakllari, ta’lim, o‘qitish usullari, ta’lim texnologiyalari, matematika o‘qitish metodikasi.

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены некоторые современные формы и методы обучения математики. Также будут рассмотрены такие формы математического образования, как проблемное обучение, программированное обучение, математическое моделирование. Будут показаны преимущества и недостатки каждого из них.

Ключевые слова: формы обучения, образование, методы обучения, образовательные технологии, методика преподавания математики.

Annotation: This article will discuss some modern forms and methods of teaching mathematics. Such forms of mathematics education as problem-based learning, programmed learning, and mathematical modeling will also be considered. The advantages and disadvantages of each will be shown.

Key words: forms of teaching, education, teaching methods, educational technologies, methods of teaching mathematics.

Mamlakatimizning oxirgi o‘ttiz yillik tarixi barcha sohalarda axborotlashtirish sur‘atlarining ortib borishi bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu tendensiya zamonaviy jamiyatning raqobatbardosh a‘zosining professional portretida aniq fanlar sohasiga oid bilim, ko‘nikma va malakalarning ahamiyatini oshirishga yordam beradi. Raqamli davrda axborot oqimlari amalda cheksiz bo‘lib, ularga bir lahzada kirish mumkin. Shunday ekan kerakli ma’lumotlarni aniq fanlar nuqtai nazaridan izlash, tizimlashtirish va tahlil qilish qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yuqoridagilar tabiiy ravishda matematikani o‘qitishning shakl va metod tizimiga ta’sir qiladi.

Matematika o‘qitishning zamonaviy metodlarini uch toifaga bo‘lish mumkin(1-jadval).

Matematika o‘qitish metodikasi kategoriyalari

Toifa	Misollar
Ijro etish metodlari	Immitatsiyaviy mashqlar
	O‘quv materiallarini ko‘rib chiqish
	Modellashtirish mashqlari
Muammoni yechish metodlari	Kichik guruhlarda umumiy fikrlash mashqlari
	O‘quvchilarning izlanish va tadqiqot faoliyati
	Evristik muhokama
Ijodiy va reproduktiv metodlar	Biznes o‘yinlar
	Ta’lim loyihalari metodi

Matematikani o‘qitishni muammoli o‘qitish shaklida tashkil etish orqali yuqorida bayon qilingan usullarning afzalliklariga to‘liq erishilishi mumkin. Bu atama odatda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va ularni hal etish orqali o‘quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan ta’lim munosabatlari subyektlarining harakatlarini ta’minlovchi texnika va usullar tizimi sifatida tushuniladi.

Muammoli o‘qitish jarayonining tuzilishi 2-jadvalda keltirilgan.

Muammoli o‘qitishdan foydalaniladigan o‘quv mashg‘ulotining tuzilishi

№	Elementlar
1	Oldin o‘rganilgan materialni takrorlash
2	Muammoli vaziyatni yaratish
3	Uning tahlili
4	O‘quvchilarning tahlil asosida muammoning yechimini izlashi, shu jumladan gipotezalarni ilgari surish, ularning dalillarini izlash, o‘quvchilar tomonidan tegishli faoliyat natijalarini taqdim etish va uni tahlil qilish.

Shunday qilib, muammoli o‘qitish ta’lim jarayonini tashkil etish shakli bo‘lib, unda o‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor bilim bermaydi, balki uni olish yo‘lida yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarda nafaqat samarali ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan bog‘liq ko‘nikma va malakalarni, balki bugungi kunda deyarli cheksiz axborot oqimida harakatlanish qobiliyatini shakllantirish jarayonini rag‘batlantiradi.

Shu bilan birga, yechimi rejalashtirilgan muammo o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak. Muammoni shunday qo'yish kerakki, ularda tegishli vaziyatni hal etishga ongli intilish shakllanishini rag'batlantirsin.

Bizni qiziqtirgan mavzuni rivojlanishining hozirgi holati matematikani o'rganish jarayonida hal qilinishi kerak bo'lgan ikkita asosiy turdagi ta'lim muammolari haqida gapirishga imkon beradi (3-jadval).

3-jadval

Matematikani o'rganish jarayonida yechish mumkin bo'lgan o'quv muammolarining turlari

Toifa	Muammolar
Matematik bilimlarni tizimlashtirish muammolari	Tegishli sohadan tushunchalarni aniqlash bilan bog'liq.
	Atrofdagi hodisa va jarayonlari tavsiflarini matematika tiliga tarjima qilish bilan bog'liq
Turli matematik modellarni qurish va o'rganish muammolari	Turli real hayotiy vaziyatlarda matematik bilimlardan samarali foydalanish bilan bog'liq
	O'quvchilar nuqtai nazaridan yangi bo'lgan hodisa va mavzularni o'rganish uchun tegishli sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llash bilan bog'liq

Endi matematika darslarida muammoli o'qitish texnologiyasini amalga oshirishda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati mazmunini ko'rib chiqamiz (4-jadval).

4-jadval

Matematikadan muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati

O'qituvchining faoliyati	O'quvchilar faoliyati
Muammoli vaziyatlarni o'rta qo'yadi	O'rganilayotgan jarayonlar va hodisalardagi mavjud qarama-qarshiliklarni anglashadi
Muammoni muhokama qilish va uni yechish uchun talabalar faoliyatini tashkil qiladi	O'rganiladigan muammoni shakllantirishadi
O'quvchilarning oldin qayd etilgan qarama-qarshiliklarni tushuntiradigan gipotezalarni izlash bilan bog'liq talabalar faoliyatini boshlab beradi	Kuzatilayotgan narsa va hodisalarda mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklarni tushuntiradigan farazlarni ilgari suradilar
O'quvchilar tomonidan ilgari surilgan gipotezalarni tekshirishni	Eksperimentlar yoki muammolarni hal qilish davomida gipotezalarni tekshirib

tashkillashtiradi	ko'rishadi
O'quvchilarning dars davomida olingan bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llash va natijalarni umumlashtirish bilan bog'liq ishini muvofiqlashtiradi.	Natijalarni tahlil qilishadi, xulosalar chiqarishadi, olingan bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llashadi

Shunday qilib, matematikani o'qitish jarayonini optimallashtirish ma'nosida ko'rib chiqilayotgan o'quv jarayonini tashkil etish shakli quyidagi afzalliklarga ega:

- tegishli sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalardan keng foydalanishni nazarda tutuvchi o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish;
- izlanish va tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishni faollashtirish;
- o'quvchilarning ushbu fanni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini oshirish;
- o'quvchilar ijodini rivojlantirish.

Kamchiliklariga esa quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- o'qitish vaqtining potensial taqchilligi;
- ta'lim jarayoniga muammoli o'qitish elementlarini joriy etish uchun o'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi zarurligi.

Boshqa progressiv shakllardan foydalanishni kengaytirish salbiy omillar ta'sirini minimallashtirish bilan birga, o'quv jarayonini tashkil etishning ko'rib chiqilayotgan shaklining afzalliklarini amalga oshirishga yordam beradi.

Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, birinchi navbatda, dasturlashtirilgan ta'lim haqida gapirish o'rinlidir. Bu maxsus ishlab chiqilgan dasturga muvofiq ta'lim faoliyati amalga oshiriladigan ta'lim jarayonini tashkil etish shaklidir. U aniq vazifalarning ma'lum bir ketma-ketligini ta'minlaydi, ularni hal qilish orqali ta'lim munosabatlari subyektlari faoliyati amalga oshiriladi va muvofiqlashtiriladi.

Ularning harakatlari quyidagilarga qaratiladi:

- kerakli materiallarni kichik qismlarda maqsadga muvofiq tanlash va keyinchalik foydalanish;
- o'quv jarayonini tashkil etishning boshqa shakllariga qaraganda tez-tez o'quvchilarning zarur bilim, ko'nikma va malakalar darajasini tekshirish;
- joriy yoki oraliq nazorat vaqtida o'quvchilarning yo'l qo'ygan xatolarini tizimli tahlil qilish natijalariga qarab o'zlashtirilgan o'quv rejalarining keyingi bo'limlariga o'tish;
- har bir o'quvchiga o'z shaxsiy ritmida o'quv faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini berish;
- o'quv materiallarini o'zlashtirish davomida maktab o'quvchilarining mustaqil faoliyati rolini oshirish.

O'qituvchi-tadqiqotchilar va amaliyotchilar o'z asarlarida ko'rib chiqqan o'quv jarayonini tashkil etishning bu shakli matematika bo'yicha dars

mashgʻulotlari davomida muvaffaqiyatli qoʻllanilishi mumkinligini koʻrsatadi. Xususan, uning ijobiy tomonlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- oʻquv jarayonini tashkil etishning boshqa shakllariga nisbatan kengroq, oʻquv materialini optimal tanlash imkoniyatlariga ega;
- oʻquvchilarning individual xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olishi;
- materialning oʻzlashtirilishini tez-tez kuzatib borish tufayli uni tuzatish imkoniyatlarini kengaytirish;
- oʻquvchilarning mustaqil ishi samaradorligini oshirish.

Koʻrib chiqilayotgan shaklda oʻquv jarayonini tashkil etishdagi salbiy omillarga quyidagilar kiradi:

- mavjud oʻquv materiallarini ulardan keng foydalanishga yetarli darajada moslashtirilmaganligi;
- ijodiy va reproduktiv metodlarga yetarlicha eʼtibor qaratilmasligi;
- ushbu shaklda tashkil etilgan oʻquv jarayonida oʻquvchilarning mustaqil ishlari ulushining oshishi oʻqituvchi va oʻquvchilar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning qisman qisqarishiga yordam beradi va shunga mos ravishda ular oʻrtasidagi aloqa ijobiy natijalar beradi.

Matematika darslarida oʻquv faoliyatini tashkil qilishni matematik modellashtirish elementlarini joriy etish orqali ham optimallashtirish mumkin. Uning qoʻllanilishi boshqa fan sohalarida matematika sintezini amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa, oʻz navbatida, ularni chuqurroq oʻrganishga, shuningdek, oʻquvchilar tomonidan oʻquv va boshqa faoliyatning turli sohalarida matematik bilimlarni qoʻllashning kuchayishiga xizmat qiladi.

Raqamli model – predmet yoki hodisaning matematika tilidagi ifodasidir. Shunday qilib, oʻquvchilarni matematik modellashtirish asoslari bilan qurollantirish, bir tomondan, atrofdagi asosiy qonuniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi va tegishli fanlarni oʻrganish orqali maktab oʻquvchilarining qiziqishlari sohasidagi kompetensiyalarini yaxshilashga imkon beradi.

Xulosa oʻrnida yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ishonch bilan aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz tarixining soʻnggi uch oʻn yilliklari uning hayotining aksariyat sohalarini jadal axborotlashtirish bilan chambarchas bogʻliqdir. Ushbu tendensiya zamonaviy jamiyatning raqobatbardosh aʼzosi kompetensiyalari tarkibida aniq fanlar sohasiga, ayniqsa matematikaga oid bilim, koʻnikma va malakalarning ahamiyatini oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy oʻquv yurtlari uchun darslik. J.Hasanboyev va boshqalar. OʻzR Oliy va oʻrta-maxsus taʼlim vazirligi. - Toshkent: «Noshir», 2016. 456 b.
2. Андреева, Н.В. Педагогика эффективного смешанного обучения / Н.В. Андреева // Современная зарубежная психология. – 2020. – № 3. – С. 8-20.
3. Байбородова, Л.В. Какие педагогические технологии являются современными? / Л.В. Байбородова // Проблемы и перспективы развития сельских общеобразовательных

организаций: материалы международной научно-практической конференции. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2019. – С. 156-164.

4. Бочкарева, Д.В. Обучение математике студентов колледжа посредством GeoGebraClassroom на примере темы «Комплексные числа» / Д.В.Бочкарева//Научно-педагогическое обозрение.–2022.–Вып.5(45).–С.67-77

5. Дербуш, М.В. Организация исследовательской деятельности учащихся в условиях смешанного обучения математике / М.В. Дербуш, С.Н. Скарбич // Непрерывное образование: XXI век. – 2021. – Вып. 3(35). – С. 1-18

6. Змиевская М.М. Функции педагогического общения / Змиевская М.М., Змиевской В.В. // Вестник науки и творчества. – 2020. – № 11(59). – С. 25-29.

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASI MOHIYATIGA E‘TIBOR YANGI DAVR TALABI

N.K. Qaytarova
“Profi University” o‘qituvchisi

Annotatsiya. Bugungi kunda zamonaviy va talabchan ta’lim sohasida ta’lim ishtirokchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining shakllanganligi davr talabiga aylanib ulgurdi. Chunki har qanday vaziyatda moslashuvchanlik va rivojlanganlik vaziyatga to‘g‘ri yechim topishning tezkor usulidir. Ayni shuni inobatga olib, mazkur maqola aynan boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish mohiyatiga e‘tibor berildi.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi, yuqori malaka, bilim, ko‘nikma, tipik ijtimoiy rollarni bajarish.

Аннотация. Сегодня в современной и требовательной сфере образования формирование компетентности саморазвития участников образования стало требованием времени. Потому что гибкость и развитие в любой ситуации – это быстрый способ найти правильное решение ситуации. Учитывая это, в данной статье основное внимание уделяется сущности саморазвития учащихся младших классов.

Ключевые слова: компетентность, компетентность саморазвития, высокая квалификация, знания, умения, выполнение типичных социальных ролей.

Abstract. Today, in the modern and demanding field of education, the formation of self-development competence of the participants of education has become the demand of the time. Because flexibility and development in any situation is a quick way to find the right solution to the situation. Taking this into account, this article focuses on the essence of self-development in elementary school students.

Key words: Competence, self-development competence, high qualification, knowledge, skills, performance of typical social roles.

Ta’lim jarayoniga «kompetentlik» tushunchasi bilan kirish pedagogik voqelikni mahoratdan uzoqlashishga majbur qiladi, negaki amaliyotda soha vakillari faqat nazariy bilimlarni o‘rganadiganlar, bu esa muayyan vaziyatlarni hal qilishda qiyinchiliklarni bartaraf etish va vazifalarni to‘la-to‘kis bajarishga hissa qo‘shmaydi. Asosiy kompetensiyalarni shakllantirish shaxsni yaratishga imkon beradi.

Bilamizki, insonda yuqori malakaga erishish uchun har qanday faoliyat turida maxsus resurs mavjud. Asosiy vakolatlar orasida alohida tayyorlik va

qobiliyatni o'z ichiga olganligi sababli, ijtimoiy tayinlangan hayotning turli sohalarida ijtimoiy o'zaro ta'sir, birlik sifatida ijtimoiy moslashuvchanlik va harakatchanlik o'rin tutadi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bu konsepsiyani o'rganish uchun ko'plab yondashuvlar lozim. Chunki insonning atrof-muhit bilan samarali munosabatda bo'lish qobiliyati va boshqa odamlar bilan aloqalarini tartibga solishida aks ettirish ro'y beradi.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi aslini olganda integrativ xususiyat bo'lib, keng doiradagi ko'nikmlarni o'z ichiga oladi. Uning tarkibiga aniqlik kiritishda ham bir necha yondashuvlarning mavjudligini ta'kidlash joiz. Ijtimoiy tadqiqotlarda o'z-o'zini rivojlantirishning turli jihatlari o'rganilganligi buning yaqqol dalili bo'la oladi. Masalan, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya sohaları aynan bunga isbotdir.

«Kompetensiya» atamasi ishlab chiqarish sektoridan olingan, bu erda kompetensiya mutaxassis shaxsining integratsion sifati sifatida aniqlanadi. Yana aytish kerakki, mazkur tushuncha biror vazifani bajarishda foydalaniladigan vakolat va egallangan bilimning ijtimoiy mavqeiga mas'uliyatli pozitsiyaga ham ega. Hamda qurilish bloklaridan biri hamdir. Bular motivatsion, kognitiv, ijtimoiy tayyorgarlik, insonning muvaffaqiyatli, samarali va turli vaziyatlarda mas'uliyatli harakat qilish qobiliyati ham deyish mumkin. Kompetensiya to'rt komponentni o'zida jam qiladi, bular:

1. Bilim;
2. Bilimga qadrli munosabat;
3. Bilimlarni qo'llashga tayyorlik;
4. Bilimlarni ishonchli va ijobiy tajribaga aylantirib, qo'llash.

Bu sanalgan komponentlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasiga alohida e'tibor berishda interfaol usullardan foydalanish bugungi yangi ta'lim davrining muhim talablari sirasidandir. Shu munosabat bilan quyida mazkur muammo yuzasidan fikr-mulohazalar bildirildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ayni vaqtdagi egallab turgan ijtimoiy mavqeiga muvofiq o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini tayyorgarlik sifatida tushunish kerak. O'quvchining olgan bilim, ko'nikma va malakalarini muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati natijasida nostandart vaziyatlarda o'quvchilarda ko'nikmalar hosil bo'ladi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlanishida ahamiyat kasb etadi.

Maktab o'quvchilarining o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi masalasi integratsion xususiyat ekanligi yuqorida ham ta'kidlandi. Bu integratsion xususiyatda o'quvchining bilimlari, ko'nikmalari, tajribasi va shaxsiy fazilatlarini aks etadi. Hamda ko'p madaniyatli muhitda uning samarali ijtimoiylashuvini ta'minlashda yosh xususiyatlari ahamiyatlidir. O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida quyidagilarni o'z ichiga olishi lozimligini alohida e'tirof etish joiz:

- tipik ijtimoiy rollarni bajarish bo'yicha bilim;
- tashqi dunyoda, oilada o'z o'rnini va rolini aniqlash;
- madaniy me'yori va an'analarni o'zlashtirish;

- boshlang'ich ta'lim yoshida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish.

Bulardan kelib chiqib boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini rivojlantirishida qadriyatlarining, e'tiqodlarining, xulq-atvor namunalari, urf-odatlar va jamiyatga xos bo'lgan madaniy yutuqlar, an'analar va yashash ko'nikmalarining ham o'rnini beqiyosdir deyish mumkin. Shu sababli zamonaviy boshlang'ich ta'limda o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasining ustuvor vazifalardan biri o'ziga xos tarzda ham meta-mavzu, ham shaxsiy natijalarni aks ettiradi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchisining rivojlanish darajasi, malakasi uning doimiy rivojlanayotgan jamiyatda muvaffaqiyati va raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish, ularning ijtimoiy shakllanishi, bu jarayonda malakalar ustuvor bo'lishi natijasida boshlang'ich ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishning ahamiyati yanada ortadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qaytarova N.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi va unda boshlang'ich sinf o'qituvchisining roli./ «Таълим тизимидаги ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция тўплами // Тошкент, 2022 йил 29 сентябрь. 203-б.

2. Nargiza K.Q. Boshlang'ich sinflarda o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish haqida. ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI. 1-sonli Respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. 24-sentyabr, 2022-yil. 100-б.

3. Dilshoda Jalilova Ural qizi. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O'QITISHNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK JIHATLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI. 2023-yil 2-iyun (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>)

4. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).

Tavsiya etiladigan internet resurslari:

https://t.me/jalilova_dilshoda_2292

https://t.me/ilmiy_yordam_beraman

<https://cyberleninka.ru>

<https://kpfu.ru>

YANGI O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASH ISTIQBOLLARI VA UNING MEXANIZMLARI

J.N. Mamadjanov

Toshkent davlat yuridik universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sifatli pedagog kadrlarni tayyorlash bo‘yicha O‘zbekistondagi ayni damdagi vaziyat tahlil qilingan, normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganilgan. Shuningdek, bu boradagi muammolar aniqlangan va pedagog kadrlar tayyorlash bo‘yicha xorij tajribasi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog, normativ-huquqiy hujjat, islohot, malaka oshirish, kreativ fikrlash, muammo, oliy ta’lim muassasasi

Аннотация. В данной статье проанализирована текущая ситуация в Узбекистане по подготовке качественных педагогических кадров, изучены нормативно-правовые акты. Также были выявлены проблемы и изучен зарубежный опыт подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: педагог, нормативный акт, реформа, повышение квалификации, креативное мышление, проблема, высшее учебное заведение

Annotation. This article analyzes the situation at the moment in Uzbekistan on the training of quality pedagogical personnel, explores regulatory legal documents. Problems in this regard have also been identified and foreign experience in the training of pedagogical personnel has been studied.

Keywords: educator, regulatory legal Act, reform, professional development, creative thinking, problem, higher education institution.

Mamlakatimiz mustaqilikka erishgan dastlabki kunlardan boshlab jamiyat hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib oldi va bu borada jamiyat rivojlanishi uchun lozim bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy islohotlar amalga oshirildi hamda ularning huquqiy asoslari takomillashtirildi. Har rivojlanish ortida zarur va muhim bo‘lgan islohotlar yotadi, islohotlardan ko‘zlangan natija va kutilmalarni amalga oshirish, avvalo, shu islohotlarni amaliy drayveri bo‘lgan kadrlar va ularning tayyorgarlik sifati bilan bevosita bog‘liqdir. Sifatli kadrlarni tayyorlarning asosi bu ta’lim tashkilotlaridir. Ta’lim olish bu insonning uzviy va ajralmas huquqi ekanligini hisobga olsak, uning amaliyotda realizatsiya qilinishi ushbu huquqning ta’minlanishi bilan aloqadordir. Shuning uchun uning huquqiy asoslari yaratildi va bu huquq fuqarolar uchun konstitutsiya darajasida kafolatlandi hamda normativ-huquqiy hujjatlar bilan yanada mustahkamlandi. Jumladan, bu ijtimoiy huquq konstitutsiyamiz va “Ta’lim to‘grisida”gi qonun bilan kafolatlandi. Bu huquqning qanchalik ta’minlanganligi yetuk kadrlar va mutaxassislarning sonini oshiradi va albatta, ularning qachalik darajada kompetentligini ko‘rsatadi. Bunda mustaqillik yillarida qabul “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mana shunday kadrlar tayyorlash hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Malakali kadr bu hozirgi zamon talablari asosida o‘z kasbiy kompetentligi, noodatiy vaziyat va muammolarga echim bera oladigan, kreativ fikrlash bilan birga ma’naviy-milliy tamoyillarga mos kadr bo‘lishi lozim. Malakali kadrlar salohiyatini baholash bir qator mezonlarga asoslanadi, jumladan, kasbiy ko‘nikma va bilim, ish tajribasi,

ta'lim, muloqot qobiliyatlari, erishgan yutuqlari, til bilish darajasi, xorijda ta'lim olganligi, xalqaro sertifikatlarga egaligi, ilmiy unvon va darajasi, shuningdek, mehnat faoliyatida erishgan yutuqlari ham asos bo'ladi.

Bundan tashqari, hozir ko'pgina vazirlik va idoralarda, hatto aksiyadorlik jamiyatlarida, qo'shma korxonalarda ham kadrlarni faoliyat samaradorligini baholashda KPI (Key Performance Indicators) eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi yo'lga qo'yilgan.¹⁹ Bu joriy etilgan KPI mexanizmi kadrlarning ish jarayonidagi sifat ko'rsatkichlarini yanada yaxshilashga yordam beradi. Yetli kadrlar tayyorlashning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish borasida ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, jumladan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" gi qonun, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi farmoni, "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi qonun, "O'zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni va boshqalar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, sifatli kadrlar tayyorlash borasida ko'plab amaliy islohotlar amalga oshirilmoqda, bu boradagi qonunchilik mustahkamlanmoqda, ta'lim tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Ammo shunga qaramay sifatli kadrlar va ta'lim tizimi bilan bog'liq muammolar hali-hanuz saqlanib qolmoqda.

Kadrlarni tayyorlovchi asosiy tashkilotlar bu ta'lim tashkilotlari, xususan oliy ta'lim muassasalaridir. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida mamlakatimiz oliy ta'lim bilan qamrov darajasi va oliy ta'lim muassasalari soni ortib bormoqda. Jumladan, O'zbekistonda oxirgi yetti yilda maktabgacha ta'lim bo'yicha qamrov darajasi 27 foizdan 72 foizga, oliy ta'limda esa 9 foizdan 42 foizga etdi.²⁰ Shunindek, O'zbekistonda 2023 yilda 7 ta yangi oliy ta'lim muassasasi faoliyati yo'lga qo'yilgan va ularning soni jami 213 taga etgan.²¹

Iqtisodiyotning real sektori va ijtimoiy sohaning ehtiyojlaridan kelib chiqib, hududlarda yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, kadrlar tayyorlash bo'yicha yangi zamonaviy ta'lim bosqichlari, yo'nalishlari va mutaxassisliklari ochilishi xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim va o'rta maxsus tizimini yaratish eng ustuvor vazifadir.

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim va ilm-fan tizimini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan keng ko'lamlı izchil ishlar yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan sharoitlarni ta'minlashga zamin yaratdi. Shu bilan birga, amalga oshirilayotgan ishlarning tahlili oliy ta'lim tizimi oldida turgan vazifalarni samarali tashkil qilish, amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan ayrim muammo va kamchiliklar mavjudligini ko'rsatmoqda. Xususan:

birinchidan, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida o'qitishni tashkil etish jarayoni, ta'lim berayotgan professor-o'qituvchilar tomonidan fan mazmunini

¹⁹ <https://yuz.uz/uz/news/malakali-kadrlar-tayyorlash-oliy-talim-ustuvor-vazifasidir>

²⁰ <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/30/education/>

²¹ <https://m.kun.uz/news/2024/02/14/ozbekistondagi-otm-va-ular-da-talim-olayotgan-talabalar-soni-malum-qilindi>

yetkazish va ta'lim olayotgan talabalarni o'zlashtirish hamda ularning bilimni to'g'ri baholash tizimi talab darajasida emas;

ikkinchidan, professor-o'qituvchilarning o'z ustida doimiy ishlamaganligi, bilimi, pedagogik ko'nikmasi va mahoratining pastligi, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanmaganligi bitiruvchilarni buyurtmachi (ish beruvchi) talabiga javob bermasligiga olib keldi;

uchinchidan, oliy ta'lim va o'rta maxsus muassasalari innovatsion va texnologik g'oyalar bilan fikr almashadigan muloqot markazlariga aylanmaganligi, tegishli sohalarda mavjud muammo va kamchiliklarning tizimli o'rganilmaganligi sohada ilm-fan yo'nalishlarining rivojlanmaganligiga olib keldi;

to'rtinchidan, oliy va o'rta maxsus ta'limining ijtimoiy mavqei va nufuzi, xodimlari mehnatini rag'batlantirish tizimi past darajada bo'lganligi aksariyat holatlarda sohada ko'plab muammolarning saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda;

beshinchidan, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalaridagi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnika va texnologiyalari boshqaruvi, o'quv-jarayonini tashkil etish, dasturiy vositalarni ta'lim mazmuniga singdirish masalalari talab darajasida emas.²² Yuqorida sanab o'tilgan muammolar hal qilish bo'yicha bir qator muhim islohotlar amalga oshirilmoqda va ularning amalga oshirilish mexanizmlari konsepsiyalar, normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlanmoqda. Misol uchun, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonida oliy ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish asosida oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish, sohada sog'lom raqobat muhitini yaratish²³ muhim maqsad sifatida belgilangan. Bundan tashqari, "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi farmonida kadrlar tayyorlash bo'yicha quyidagi muhim vazifa sifatida belgilangan:

-oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi sohasida zamonaviy va mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, bilimli hamda yuqori malakali kadrlar tayyorlash;

-oliy ta'lim muassasalarida kasbiy faoliyat yo'nalishida zamonaviy bilim va malakaga ega, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda chet tillarini o'zlashtirgan kadrlar tayyorlash sifatini ta'minlash²⁴ va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, har qanday jamiyat rivojlanishining drayveri bu yetuk mutaxassislardir. Bunday kadrlarni tayyorlab beruvchi asosiy tashkilotlar bu ta'lim tashkilotlari, xususan oliy ta'limdir. Jamiyat ko'p sohalardan iborat va shuning barobarida ushbu sohalarning rivojlanishi, undagi mavjud muammolarning hal qilinishi, jamiyatning bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishi bevosita kadrlar va ularni tayyorlash bilan bog'liqdir.

²² <https://regulation.gov.uz/uz/document/1522>

²³ <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>

²⁴ <https://lex.uz/docs/-4415388>

Adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://yuz.uz/uz/news/malakali-kadrlar-tayyorlash-oliy-ta'lim-ustuvor-vazifasidir>
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/30/education/>
3. <https://m.kun.uz/news/2024/02/14/ozbekistondagi-otm-va-ularda-ta'lim-olayotgan-talabalar-soni-malum-qilindi>
4. <https://regulation.gov.uz/uz/document/1522>
5. <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>
6. <https://lex.uz/docs/-4415388>

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLAR DARSLARINI TASHKILLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

I.S. Shodiyeva

Farg'ona viloyati Yozyovon tumani, 12-sonli umumta'lim maktabi

Annotatsiya. Bu maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar darslarini tashkillashda zamonaviy yondashuvlar haqida fikr yuritilgan. Dars mashg'ulotlarini tashkillash, o'quvchilarni mashg'ulotlarga qiziqtirishda foydalaniladigan o'yinlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy zondashuvlar, "Sinf qutisi" metodi, savdogar, xarita o'yinlari, amaliy ish.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham 2021-2022-o'quv yilidan boshlab 1-6-sinflarda tabiiy fanlarni o'zida jamlagan tabiiy (Science) fanlar joriy etildi. Tabiiy (Science) fanlarning afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o'quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi. Natijada TIMSS xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi.

Tabiiy fanlar ham asosiy fanlar sirasiga kiradi. Shuning uchun, darslarni qiziqarli va maroqli tashkil etish pedagoglarning oldida turgan muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Xo'sh, darslarni tashkillashda qanday zamonaviy metodlardan foydalanish mumkin? Ushbu maqolada darslarimda foydalanib kelayotgan metodlardan namunalar keltirib o'tmoqchiman.

Sinf qutisi o'yini.

O'yin texnologiyasi: Sinf o'quvchilarini dars mashg'ulotlariga tayyorlash uchun, ushbu o'yinni tashkillaymiz. Xonada quticha tashkillanadi. O'quvchilar o'zlarining bilim olishiga xalaqit beradigan, yomon odatlarini qog'ozga yozib, qutichaga tashlaydilar. Ya'ni, yomon odatlaridan voz kechadilar. O'yin jarayonida o'quvchilar o'zlarining yomon odatlarini tan olishadi. Yaxshi va yomon odatlarni ajrata olishni o'rganadilar.

Ushbu o'yindan darsni tashkillash jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon o'quvchilarga psixologik ta'sir qiladi va darsda faol ishtirok etishlariga sabab bo'la oladi. Nima yaxshi-yu, nima yomonligini anglab yetadilar.

Savdogar o'yini.

O'yin texnologiyasi: Bir o'quvchi do'konda "Savdogar", qolgan 4 nafar o'quvchi "Xaridor" vazifasini bajaradilar. Do'konda har bir mahsulotga rebuslar yozib qo'yilgan bo'ladi. Mahsulot olmoqchi bo'lgan "Xaridor" rebusni javobini

topib, shundan so'ng pulini to'lab mahsulotni olishi mumkin bo'ladi. Masalan, quyidagi rebuslar mahsulotlarga yopishtirib qo'yilgan. Rebuslarning javobini topish uchun mantiqiy fikrlash talab qilinadi.

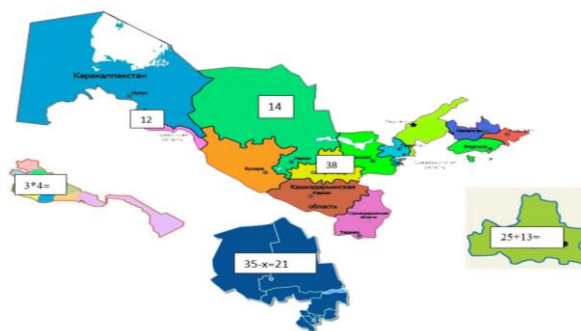

1-rebusning javobi: KOINOT. Koptok so'zidagi **ko-** bo'g'iniga **-in** va **-ot** bo'g'inlari qo'shilib, **ko+in+ot** so'zi hosil bo'ladi. 2-rebusning javobi: YULDUZ. Yo'l so'zidagi **o'** harfining o'rniga **u** harfini qo'yamiz va qunduz so'zidagi **-duz** bo'g'inini olamiz. **Yul + duz** so'zi hosil bo'ladi.

Bu o'yinda o'quvchilarni guruhlariga bo'lib olib, musobaqa shaklida olib borish maqsadga muvofiqdir. Qaysi guruh vakillari ko'p rebus yechib, ko'p mahsulot olgan bo'lsa, o'sha guruh g'olib bo'ladi. Afzalligi, 4-sinf o'quvchilari uchun ham foydalanish qulay. O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Darsning tashkiliy qismida, o'tilganlarni so'rash vaqtida foydalanish mumkin. Rebuslarni esa, mavzuga moslab tuzish lozim.

Xarita o'yini

O'yin texnologiyasi: Sinf o'quvchilari guruhlariga bo'linadilar. Har bir guruh uchun O'zbekiston xaritasi va viloyatlarning xaritasi rasmi tarqatiladi. Viloyatlarni o'z o'rniga qo'yib chiqish topshirig'i beriladi. Viloyatlarning xaritasiga matematik amallar yozilgan bo'ladi. Amallarni to'g'ri bajarsa, viloyatlarning o'rnini topish oson bo'ladi. Qaysi guruh o'quvchilari birinchi bo'lib viloyatlarning joylashuvini to'g'ri bajarsa, g'oliblikni qo'lga kiritadilar.

Bu o'yinni o'ynash orqali O'zbekiston xaritasi bilan yaqindan tanishadilar. Nechta viloyat borligini, ularning geografik joylashuvini va maydoni katta-kichikligini bilib oladilar. Guruh bo'lib ishlaganda esa, o'quvchilar o'zaro bir-birlarining fikrlarini hurmat qilishni o'rganadilar. Afzalligi, 1- 4-sinf o'quvchilari uchun foydalanish mumkin. Darsning tashkiliy qismida, dam olish daqiqasi paytida foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu o'yin o'quvchilarning aqlini charxlab, erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Amaliy ish: o'zimiz bajaramiz

Ishning tartibi: Maktab hovlisidan ekin ekish uchun qulay joy tanlanadi. Maxsus yerni yumshatib, unga turli xil urug'lar ekiladi va nazorat qilinadi.

Kerakli asboblari: belkurak, ketmon, xaskash suv purkagich, urug' solingan plastik idish va urug'lar.

Ishning borishi: Ekin ekish uchun avval belkurak va ketmonda yerni yumshatish lozim. Yerni yumshatib olib, unga yaxshi ishlov beriladi. Ishlov

berilgan yerning bir qismiga bug‘doy, bir qismiga loviya ekamiz. Suvga bug‘doy va loviya urug‘larini solib, saralarini ajratib olamiz. Ehtiyotkorlik bilan ishlov berilgan yerga qo‘yib, ustiga tuproq tortamiz va xaskash bilan ustini tekislab qo‘yamiz. Urug‘lar tuproq bilan yaxshilab aralashadi. Suv purkagich yordamida suv sepiladi. Ekin maydoni nazorat qilib turiladi va kundalik daftarga yozib boriladi. Yer usti qurib qolsa, unga suv purkab turiladi. Unib chiqqan o‘simliklarning farqini solishtirib kuzatuv natijalarini qayd etib boriladi. Bu amaliy ish bahor faslida bajariladi.

Bunday amaliy ishni 3-4-sinf o‘quvchilar bajargan ma‘qul hisoblanadi. O‘quvchilarda amaliy ishlarni bajarish orqali mehnatsevarlik qobiliyatlari rivojlanadi. Dehqonchilik bilan qo‘shimcha daromad topishga qiziqish uyg‘onadi. Oilasi uchun tabiiy toza mahsulot yetishtirishni o‘rganadi. Bu esa turmush tarzini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlar – insonni, koinotni, shuningdek, butun atrof-muhitni: tuproqni, atmosferani, barcha jonli va jonsiz jismlarni tashkil etuvchi moddalar va ularning o‘rganadigan fanlardir. Tabiatda ro‘y berayotgan hodisa va jarayonlar, insoniyatning tabiatga bo‘lgan salbiy va ijobiy ta’sirlarini ham ochishga yordam beradi. Shuning uchun tabiiy fanlar darslariga puxta tayyorgarlik ko‘rish lozim. Har bir darsni san’at asari darajasida tashkillash pedagoglardan mahoratni talab qiladi. Har bir darsda yangidan yangi zamonaviy metodlardan foydalanib, o‘quvchilarni puxta bilim olishiga zamin yaratish vazifamizdir. Boshlag‘ich sinfda olingan bilimlar poydevor hisoblanadi. Poydevor mustahkam bo‘lsa, imorat shunchalik chidamli bo‘ladi. Shunday ekan, har bir darsga kreativ yondashuv bilan tayyorgarlik ko‘rishni o‘z oldimizga maqsad qilib olishimiz lozim.

Adabiyotlar ro‘xati:

1. Tabiiy fanlar ish dafatari 3-sinf. Toshkent-2023.
2. Tabiiy fanlar darslik 3-sinf. Toshkent-2023.
3. RTM konferensiya materiallari, 2022-yil.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FIKRNI YOZMA IFODALASH

O.O. Parpiyev
Qo‘qon universiteti

Abstract. As elementary school native language textbooks prepare for life skills of the 21st century, flexible modern competencies based on the 4 K model - collaboration, critical thinking, creative thinking, communication - are prioritized. This article talks about the approaches used in the written expression of thoughts among elementary school students.

Key words: writing, written thought, spoken thought, text, image, creativity.

Аннотация. Поскольку учебники родного языка для начальной школы готовят к жизненным навыкам XXI века, приоритет отдается гибким современным компетенциям, основанным на модели 4К – сотрудничеству, критическому мышлению, творческому мышлению, общению. В данной статье говорится о подходах, используемых при письменном выражении мыслей у учащихся младших классов.

Ключевые слова: письмо, письменная мысль, устная мысль, текст, образ, творчество.

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklari XXI asr hayotiy ko'nikmalariga tayyorlar ekan, unda 4 K modeli asosidagi moslashuvchan zamonaviy kompetensiyalar – kollaboratsiya, kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikativlik ustuvor hisoblanadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrni yozma ifodalashda qo'llanilayotgan yondashuvlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: yozuv, yozma fikr, og'zaki fikr, matn, tasvir, kreativlik.

Yozish murakkab jarayon. U nozik vosita qobiliyatlari va kognitiv qobiliyatlarni muvofiqlashtirishni talab qiladi, o'quvchi mavjud vaziyatning ijtimoiy va madaniy tomonlarini ifodalay olishi kerak, shuning uchun lingvistik jihatdan ham murakkabdir.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning yozma nutqdagi yutuqlari yaxshilangan bo'lsa-da, bu ularning o'qish savodxonligi, matematika, science fanlarida erishilgan yutuqlariga nisbatan kam va o'g'il bolalarning yozma fikrni ifodalashda qizlarga nisbatan gender tafovutlar mavjud.

Ona tili ta'limi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirishda bir qator yondashuvlar mavjud bo'lib, ular samarali usul hisoblanadi. Yozish jarayonining tarkibiy qismlari hisoblangan reja tuzish, almashish, baholash, qayta ko'rib chiqish, tahrirlash, fikrlarni umumlashtirish, so'z va gaplarni o'z o'rniga qo'yish kabi usullar fikrni yozma ifodalashda yaxshi natijalarni beradi. Dars jarayonida o'quvchilar o'z bildirgan fikrlarini yozuvda to'g'ri ifodalay olishlari kerak. Buning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchi uchun qulay strategiyani taklif qilishi va undan to'g'ri foydalanish yo'l-yo'riqnomalarini berishi juda zarur. O'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishda yozma nutq samaradorligini ta'minlash ona tili mashg'ulotlarining muhim vazifasi bo'lib, unda o'quvchilar yozuv komponentlaridan foydalanishda moslashuvchan bo'lishlariga erishish kerak. O'quvchilarni turli maqsadlarda yozishga o'rgatish ularga yozishning turli maqsadlarini tushunishga yordam beradi. Masalan, "ta'riflash", "hikoya qilish", "xabar berish", "ishontirish", "tahlil qilish" kabi maqsadlarga qaratilgan topshiriqlarni bajarishda o'quvchilar mazmunli yozishga yo'naltiriladi.

3-sinf ona tili darsligining 15-sahifasida quyidagi rasm berilgan.

25

O‘qituvchi rasm bo‘yicha og‘zaki suhbat o‘tkazib, turli gaplar tuzish topshirig‘ini beradi. O‘quvchilar doskada va daftarlarida yozgan gaplaridan ega va kesimni topadilar.

26

Loyiha ishi doirasida o‘quvchilarga quyidagi yo‘nalish berilyapti: tasavvur qiling, siz tadbirkorsiz. Kuzgi meva va sabzavotlardan mahsulot ishlab chiqardingiz. O‘z mahsulotingizni namoyish qiling. Reklama uchun sizga nimalar kerak bo‘ladi? Fikringizni yozma bayon qiling. O‘quvchilar reja asosida o‘z ijodiy ishlarini yozma ifodalaydilar. Bu xildagi topshiriqlar o‘quvchilarda kreativ fikrlash, ijodkorlik, so‘z tanlashda mohirlik fazilatlarini shakllantiradi.

O‘quvchilarga berilgan turli matnli tasvirlar, narsa predmetlar ustida ishlashda “sezgi tafsilotlari” texnikasidan foydalanish yaxshi samara beradi. Buning uchun o‘qituvchilar o‘quvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qiladi: nimani ko‘rdingiz?, qanday ko‘rindi?, qanday tovushlarni eshitdingiz?, nimaga tegdingiz?, qanday his qildi?, nimani hidladingiz?, nimani tatib ko‘rdingiz? va hokazo. Og‘zaki savol-javoblardan so‘ng o‘quvchilarga yozma topshiriq berish mumkin.

3-sinf ona tili darsligida berilgan rasimli hikoyalarni o‘qish va yozish o‘quvchilarda katta qiziqish uyg‘otadi. Bunday ish turi o‘quvchilarda to‘g‘ri yozish

²⁵ D.Baynazarova. Ona tili: umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 88 b.

²⁶ D.Baynazarova. Ona tili: umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 88 b.

ko'nikmalarini mustahkamlasa, matn mazmuniga mos rasmni tahlil qilish va berilgan matnni o'qish va matnni davom ettirish mashqlari esa bolalarda o'g'zaki nutq bilan yozma nutqni taqqoslash usuli orqali xatolarni kamaytirish orqali to'g'ri gap tuzish qoidalarini o'rgatadi.

Kuzatuvlarimiz asosida boshlang'ich sinflarda fikrni yozma ifodalashda quyidagi strategiyalarni amalga oshirib borish foydadan xoli emas:

1.O'qituvchilar og'zaki ish turlaridan ununmli foydalanishlari zarur: bahsmunozara, tezkor savollarga tezkor javoblar, taqdimot, og'zaki hikoya, ta'riflash va hokazo.

2.Sinfdan tashqari mashg'ulotlardan to'g'ri foydalanish bolalarning so'z boyligi va ifodasini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3.Tizimli imloviy mashqlar o'tkazish va tahlil qilish.

4.O'quvchilar muvaffaqiyatlari, rivojlanishini baholab boorish va monitoring ma'lumotlaridan o'rinli foydalanish.

5.Sust o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan individual maqsadli ta'limiy faoliyat olib borish.

6.O'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda AKT vositalari va resurslaridan ununmli foydalanish.

7.Yozma nutqni o'stirish mashg'ulotlarida o'quvchilar mustaqilligini ta'minlash.

8.O'quvchilarning eng yaxshi yozma ishlari rag'batlantirilishini yo'lga qo'yish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Baynazarova D. Ona tili: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 88 b.

2. Parpiyev Odil Olimovich, & Raupova Laylo Rakhimovna. (2024). Stages and Peculiarities of Increasing Written Literacy in Primary Education. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 62–64. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2061>

3. Парпиев, О. . (2024). Повышение грамотности письменной речи учащихся на уроках родного языка на основе передовых педагогических технологий. *Общество и инновации*, 5(2/S), 146–152. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss2/S-pp146-152>.

4. Gulbakhor Abdullayevna Gaynazarova, Karomat Otaboyevna Matnazarova, & Odil Olimovich Parpiyev. (2023). FACTORS AND METHODS OF PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF INDIVIDUAL TRAINING. *Academia Repository*, 4(12), 131–135. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/318>

5. Mirzakarimova Nurhayo Erkinboy qizi, Odil Parpiyev. (2024). Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish metodikasi. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 153–159. Retrieved from <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/436>

[6. Mirzaliyevna, S. Z. \(2023\). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA MULTIMEDIALAR ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 519-521.](#)

[7. Abduraxmonova, N. A. qizi. \(2023\). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK](#)

INKLUZIV TA'LIMDA BOLALAR IJTIMOIYLASHUV MUAMMOLARINI YENGILASHTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGNING O'RNI

M.R. Dilshodova

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Anotatsiya. Ma'lumki Prezidentimizning tashabusi bilan ta'lim sohasiga inkluzivlik tamoyili 2021-yildan kirib keldi. Qaysidir ma'noda yurtimizning barcha aholisi uchun yangilik bo'lgan inkluziv ta'limni tashkil etishda qator islohotlar olib borilishiga, qaramay bir qancha muammoli vaziyatlarga duch kelinmoqda. Ulardan biri bu inkluziv ta'lim jarayonida bolalarning o'zaro moslashuvi, ijtimoiylashuvidir. Quyidagi maqolada bolalar ijtimoiylashuv jarayonida pedagog hodimning o'rni haqida, bir qancha tadqiqotlarni solishtirgan holda, ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: inkluziv, ijtimoiylashuv, jahon tajribasi, pedagog.

Annotation. It is known that the principle of inclusivity entered the field of education with the initiative of our President in 2021. Despite the implementation of a number of reforms in the organization of inclusive education, which is a novelty for all residents of our country, we are facing a number of problematic situations. One of them is mutual adaptation and socialization of children in the process of inclusive education. The following article provides information about the role of the pedagogue in the process of children's socialization, comparing several studies.

Key words: inclusion, socialization, world experience, pedagogue

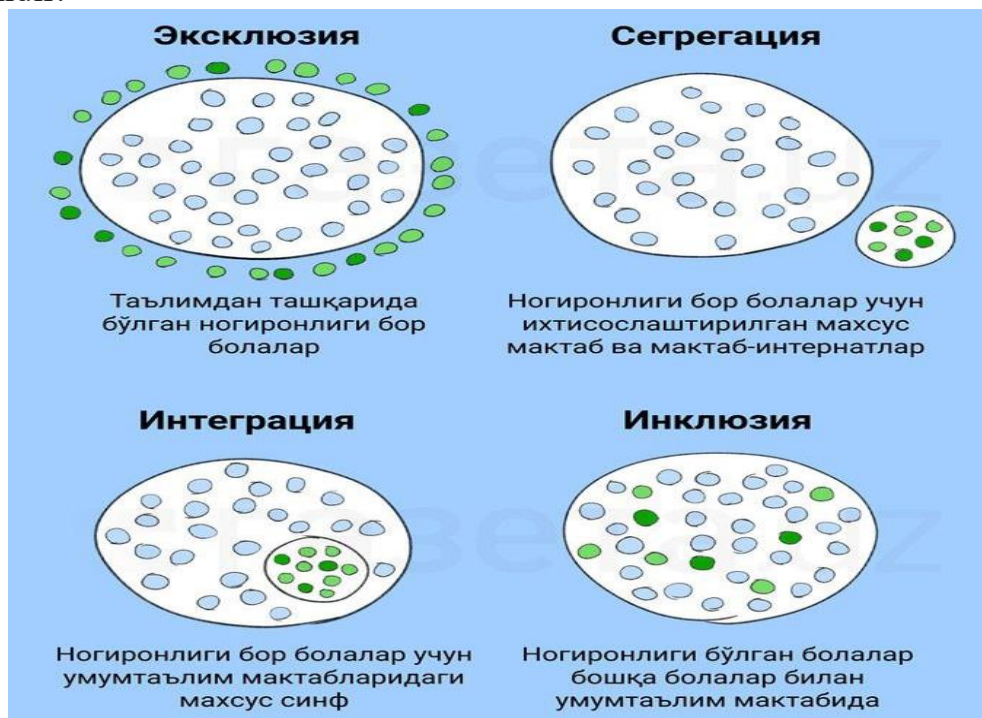
Аннотация. Известно, что принцип инклюзивности вошел в сферу образования по инициативе нашего Президента в 2021 году. Несмотря на реализацию ряда реформ в организации инклюзивного образования, что является новшеством для всех жителей нашей страны, мы столкнулись с рядом проблемных ситуаций. Один из них – взаимная адаптация и социализация детей в процессе инклюзивного образования. В следующей статье представлена информация о роли педагога в процессе социализации детей путем сравнения нескольких исследований.

Ключевые слова: инклюзия, социализация, мировой опыт, педагог.

Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qaroriga [1] muvofiq bugungi kunda ta'lim jarayoniga imkoniyati cheklangan iqtidorli bolalarni jalb qilib inklyuziv ta'limni shakllantirish joriy qilindi. Ta'lim to'g'risidagi qonung [2] yangilangan nashrida esa inklyuziv ta'lim haqida alohida modda qo'shildi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobilyatlari va holatidan qat'iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim tatbiq etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalyotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Inklyuziv ta'lim — bu davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, alohida ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim

sabablarga ko‘ra nogironligi bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’i nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Yuqorida ko‘rib tugan suratimiz inkluziv ta’limni yanada yaxshiroq anglab yetishimizga yaqindan yordam beradi. Inkluziv ta’lim avvalgi ta’lim turlariga qaraganda ancha mukammalroq, va foydaliroq ta’lim turi hisoblanadi.

Jahonda bir qancha rivojlangan davlatlar ilk bor inkluziv ta’limni joriy qilganlarida ko‘zga tashlangan muammolaridan biri bu bolalarni o‘zaro ijimoilashuvlarida ko‘rinayotgan muammolar edi.

Xockings(2010) inkluziv ta’lim o‘quvchilarni mazmunli, dolzarb hamma uchun ochiq bo‘lgan o‘rganishga jalb qiluvchi ta’lim tizimi deb e’tirof etadi. [3] Michigan Universiteti inkluziv ta’limni batafsil tushuntirish, bu tizimni tengsizlik va tarfkalik ta’limiga qanday ta’sir qilinishini o‘rganib chiqishni taklif qilgan.

Nyu o‘zining dasturaridan foydalanishdan avval, har bir pedagog, o‘quv jarayoni inkluziv ta’lim jarayonida mos ekanligini tekshirishi kerak ekanligini ta’kidlab quyidagi savollarni berishni maslhata beradi.

- O‘quv tajribalari barcha uchun ochiqmi?
- kurs siyosati o‘quvchilar duch kelish mumkin bo‘lgan muammolarni hisobga olganmi?
- kurs davomida turli xil istiqbollardan taqdim etiladimi?
- baholar yaxshilash uchun mo‘ljаланganmi?
- talabalar o‘z natijalarini bir necha usulda namoyish eta oladilarmi?[4]

Yuqoridagi savollarni har bir pedagog o‘zigi berishi orqali, ta’lim jarayonida duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni kamaytirish, bolalarning butun imkoniyatlarini namoyish qilgan holda ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishlarini ya’nada oshirishlariga yaqindan yordam beradi.

Chicakoning DePaul Universiteti tominidan aynan inkluziv ta'limni samarali tashkil etish bo'yicha o'qituvchilarga yordamchi sifatida bir qancha o'quv dasturlari, va metodlarini tuzib chiqib barcha uchun foydalanishga qulay holatga keltirib o'tdi. [5]

Inklyuziv o'qituvchi – bu oddiy sinf sharoitida turli xil o'quvchilar guruhini, shu jumladan nogiron o'quvchilarni o'qitish uchun mas'ul bo'lgan umumiy ta'lim o'qituvchisi. Bu mas'uliyat inklyuziya o'qituvchisining yelkasiga tushadi. Inklyuziv o'qituvchi barcha o'quvchilarning darsda to'liq ishtirok etishi va o'qishda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlashi kerak. Bu ularga muhtoj bo'lgan talabalarni qo'llab-quvvatlaydi. Inklyuziv o'qituvchi talablari inklyuziv sinfda maxsus ta'lim o'qituvchisining rolini o'z ichiga olishi mumkin.[6]

O'zining inkluziv ta'lim uchun bir qancha metodlari va uslubi qo'lanmalari bilan mashhur bo'lgan Maxsus pedagogika yozuvchisi Jennifer Hanson inkluziv ta'lim jarayonida o'qituvchining o'rnini haqida maqola yozib unda o'qituvchining vazifalari bo'limida, bolalarning ijtimoiylashuv jarayonlarining qulay kechishi uchun o'qituvchilar o'z vazifalarini maromiga yetqazib bajarishlari kerak deb ta'kidlaydi. Inklyuziv o'qituvchi umumiy ta'lim sharoitida nogiron o'quvchilar bilan ishlash uchun javobgardir. Ushbu vazifada o'qituvchi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- nogiron o'quvchilarning oddiy sinfda o'qishi va ishtirokini qo'llab-quvvatlaydigan o'quv strategiyalarini rejalashtirish va amalga oshirish uchun umumiy ta'lim o'qituvchilari bilan hamkorlik qilish;

- imkoniyati cheklangan o'quvchilarga kerak bo'lganda individual va kichik guruhlarda o'qitish;

- nogironligi bo'lgan talabalarning ishtiroki va rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun turar joy va o'zgartirishlar bilan ta'minlash;

- nogironligi bo'lgan talabalarning ehtiyojlarini baholash va tegishli individuallashtirilgan ta'lim rejalarini (iep) ishlab chiqish va amalga oshirish uchun boshqa maxsus ta'lim guruhi a'zolari bilan hamkorlik qilish;

- umumiy ta'lim o'qituvchilariga nogiron o'quvchilarni o'z sinflariga samarali jalb qilish bo'yicha doimiy yordam va ko'rsatmalar berish;

- imkoniyati cheklangan o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatish va kerak bo'lganda o'qitishni tuzatish;

- maxsus ta'lim va inklyuziyadagi ilg'or tajribalardan xabardor bo'lish uchun kasbiy rivojlanish imkoniyatlarida ishtirok etish;

- nogiron talabalar uchun aniq va maxfiy yozuvlarni, shu jumladan iep va taraqqiyot hisobotlarini yuritish;

- nogiron o'quvchilarning yutuqlari va ehtiyojlari haqida ota-onalar va vasiylar bilan muloqot qilish.

Jennifer Hanson ya'na shuni ta'kidlaydiki, “yaxshi ijtimoiy muhitni tashkil etishda, faqatgina nogironligi bo'lgan shaxs bilan ishlash kifoya qilmaydi, chunki nogironligi bo'lgan shaxs o'z shaxsiyatidan, uyalish, kamchilik kabi hissiyotlarni his qilishiga aksariyat holdi, uning atrofida gilar sabab bo'lishadi”.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, imkoniyati cheklangan iqtidorli bolalarni inkluziv ta’limga jalb qilib ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida biz pedagoglarning o‘rni juda hamiyatlidir. Unutmang inkluziv ta’lim bu markazda boladir, bolaga asoslangan ta’lim turidir, dars jarayonlarini, o‘z o‘quvchilaringizning individual xususiyatlaridan kelib chiqan holatda tashkillashtiring.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://lex.uz/ru/docs/-5679836>
2. <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. <https://resources.depaul.edu/teaching-commons/teaching-guides/inclusive-teaching/Pages/default.aspx>
4. [Inclusive Curriculum Design and Assessment Practices \(nyu.edu\)](#)
5. [Open Books and Textbooks - Open Educational Resources - Guides at DePaul University](#)
6. [4 Key Inclusion Teacher Roles Explained \(special-education-journey.com\)](#)

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TARBIYA JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI

D.A. Qayumova, A.A. Qayumov

Oqdaryo tumani 12-sonli umumta’lim maktabi, TATU Samarqand filiali

Annotation. This article aims to reveal the capabilities of the primary education system in shaping the worldview of primary school students. Opinions on the substance of this issue are presented in the literature.

Key words: student, lesson, program, education, upbringing, task, quality, method, technology.

Аннотация. В данной статье призвана раскрыть возможности системы начального образования в формировании мировоззрения учащихся младших классов. Мнения по существу этого вопроса изложены в литературе.

Ключевые слова: ученик, урок, программа, обучение, воспитание, задача, качество, метод, технология.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishning imkoniyatlari ochib berish ko‘zda tutilgan. Adabiyotlarda bu masalaning mohiyatiga oid qarashlar sanab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi, dars, dastur, ta’lim, tarbiya, vazifa, sifat, metod, texnologiya.

Jahon boshlang‘ich ta’lim tizimida turli davrlarda har xil tarbiya jarayoni amalga oshirilgan. Bunda turli ijtimoiy murakkab davrlar ham kechganligi va bunday davrlarda boshlang‘ich ta’limda o‘ziga xos tarbiya jarayoni amalga oshirilganligini eslatib o‘tish joizdir.

Ijtimoiy murakkab sharoitlarda boshlang‘ich ta’limda tarbiya jarayonini amalga oshirishning metodologik asoslarini biz quyidagicha tasavvur qilamiz:

a) ijtimoiy murakkab sharoitlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarbiyalash dasturini ishlab chiqish;

b) ijtimoiy murakkab sharoitlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalovchi mas'ullar va ularning vazifa hamda majburiyatlarini mazkur dasturda belgilab qo'yish;

v) ushbu dasturda ijtimoiy murakkab sharoitlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash tizimi asoslari, metodlari texnologiyalari aniq belgilab qo'yish;

g) mazkur dasturda ijtimoiy murakkab sharoitlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbichlanganlik darajasini aniqlash indikatorlarini va uni baholash asoslarini aniq ko'rsatish.

Bunday yondashuv kutilmagan sharoitlarda ham boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash ishini amalga oshirish imkonini beradi. Chunki ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik rivojlanish jarayoni, ona tabiatning kutilmagan hodisalari ro'yo berishini hamda ularning ayanchli oqibatlarini idrok etish taqozo etiladi.

Boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayonining zamonaviy omillari. Hozirgi zamon boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayonining zamonaviy omillari mavjud bo'lib, ularni quyidagi ikki turda tasavvur qilish mumkin:

- an'naviy sharoitlarda tarbiya jarayonini amalga oshirish;
- ijtimoiy murakkab sharoitlarda tarbiya jarayonini amalga oshirish.

Bu omillar boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayonini mutlaqo yangicha yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo qiladi. Shu sababli bizningcha, tarbiya jarayonining zamonaviy omillarini belgilashda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- real sharoitlar va imkoniyatlarni hisobga olish;
- tarbiya jarayonini amalga oshirish resurslarini aniqlash;
- tarbiya jarayonini amalga oshiruvchi mas'ullarni belgilash;
- tarbiya jarayoni samaradorligini monitoring qilib borish tizimini yo'lga qo'yish.

Mazkur jarayon boshlang'ich ta'limni milliy va jahon ta'limi standartlari asosida amalga oshirish imkonini beradi.

Boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayonining zamonaviy omillari metodologiyasini quyidagilar tashkil etadi:

- boshlang'ich ta'limning majburiyligi;
- shaxs va jamiyatning boshlang'ich ta'limdan manfaatdorligi;
- ta'lim tarixida boshlang'ich ta'lim tajribaga ega ekanligi;
- boshlang'ich ta'limning jahon ta'lim tizimida mug'im o'rin tutishi.

Bu omillar boshlang'ich ta'lim vositasida 7-11 yoshli shaxslarni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu jihatdan boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayoni quyidagi zamonaviy faktorlarga tayanadi:

- bolaning aqlini rivojlantirish va ruhiy ulg'aytirish;
- bolani jismoniy o'stirish va estetik ongini shakllantirish;
- bolani ijtimoiylashtirish va uni ta'lim-tarbiya jarayoniga tayyorlash;
- bola tarbiyasida oilaga pedagogik-metodologik yordam ko'rsatish.

XXI asrda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya ("modernizatsiya-zamonaviylashtirish, takomillashtirish")

qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda nodavlat ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar dunyodagi rivojlangan davlatlarning davlat ta'lim standartlaridagi kompetensiyalarni o'zida singdirishi va faoliyati davomida qo'llay olishi lozim. Jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o'zini-o'zi rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish, chet tilida muloqot qila olish, pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish, tashabbuskorlik va tadbirkorlik, turli madaniyat va qadriyatlarni tushunish va o'z madaniyatiga ega bo'lish. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda egallagan bilim va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi.

Haqiqatan ham, bugungi kunda dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarda ta'limni modernizatsiyalash jarayonini, uzluksiz ta'lim tizimidagi islohotlarni, yangi qonunchilik normalarini kuzatishimiz mumkin. Tajriba va kuzatuvlarimiz tahlilidan ma'lum bo'ldiki, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishdagi asosiy zaruriyatlar quyidagilarda o'z aksini topadi:

1. Texnogen sivilizatsiya tobora ko'proq ta'lim xizmatlarini, ayniqsa, uzluksiz ta'lim tizimidagi "ta'lim xizmat"larini sifatli tashkil etishni talab qilmoqda.

2. Raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan ehtiyoj rivojlangan mamlakatlar nodavlat ta'lim muassasalari tajribasini va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari kengroq va chuqurroq o'rganishni talab qilmoqda. Shu sababli ta'limni modernizatsiyalash jarayonining uzluksizligini ta'minlash davlatning ijtimoiy sohadagi ustuvor vazifalaridan biri sifatida qayd etilmoqda. Yoshlarni bugungi kun talabi (chet tillarni mukammal bilish, informatsion yangiliklarni o'zlashtirish) asosida moddiy va ma'naviy rivojlanishi ta'lim, xususan, uzluksiz ta'lim tizimida intellektual rivojlanishni ta'minlash – ijtimoiy va iqtisodiy natijalarga erishish vositasi sifatida qaralmoqda.

3. Innovatsion ta'lim jarayonlarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi, uzluksiz ta'lim tizimida yangi texnologiyalardan foydalanish imkoniyati kengayib bormoqda (masalan, transmilliy ta'lim global alyansi – Global Alliance for Transnational Education – GATE).

4. Ijtimoiy sohada qabul qilingan huquqiy qonunlar va ularning ijrosini ta'minlash uchun nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatini chuqur o'rganib chiqishni talab etmoqda.

5. Milliy, mintaqaviy va xalqaro ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mexanizmi, diagnostika va baholash, ichki va tashqi nazoratiga bo'lgan talab kuchaymoqda.

Nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifati oshirish kontekstida boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kompetentligi va pedagogik salohiyati katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, nodavlat ta'lim muassasalarida ta'limni yangi pedagogik texnologiyalar asosida modernizatsiya

qilishda pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligi va mahorat darajasini oshirish alohida o‘rin tutadi.

Bu esa, o‘z navbatida, pedagog kadrlarning o‘z ustida ilmiy va ijodiy izlanishlar olib borishi, ta’lim jarayonini tashkil etishning yangicha shakl, metod, vosita va mexanizmlarini ishlab chiqib, ta’lim samaradorligiga erishish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qurbonova M.F. Boshlang‘ich sinflarda inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 24-son, 20.11.2023
2. Eshmuminovich, T. A. (2023). General characteristics of the organization of continuous pedagogical experimental work. Bphilosophy, 20.
3. Tursoatov, A. E. (2023). Uzluksiz pedagogik amaliyotni tizimlashtirishning pedagogik shartlari. Mugallim, 1(1), 55-59.
4. Tursaotov, A. (2023). General characteristics of the organization of continuous pedagogical experimental work. Science and innovation, 2(В6), 20-26.
5. Турсоатов, А. Э. (2020). Ўқувчи-ёшларни синфдан ташқарида ўтказиладиган машғулотларнинг самарадорлигини ошириш йўллари. TDPU xabarlari, 1(9), 121-123.
6. Bobomurod Khujomov, A. T. (2019). Professional Competencies As Integral Qualities Of A Specialist’s Personality. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 39-43.

МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTI TABIAT BURCHAGIDA BOLALAR MEHNATINI TASHKIL ETISH USULLARI

D.S. Toshtemirova, B.M. Abdug‘aniyeva
JDPU

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tabiat burchagidagi vazifalarni bajarish orqali bolalarning aqliy qobiliyatlari, idroki, maqsadli, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyati paydo bo‘lishi, obrazli tafakkur rivojlanishi va mantiqiy (sababli) fikrlash intensiv shakllanishi haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha yosh, bolalar, tabiat burchagi, vazifa, aqliy qobiliyat, idroki, maqsadli, tahlil qilish, obrazli tafakkur.

Yosh avlodni mehnatga hurmat va muhabbat ruhida tarbiyalash maktabgacha ta’lim tashkilotining asosiy vazifalaridan biridir. Mehnat ta’limi, ya’ni bolalarni mustaqil bajariladigan mehnatga jalb qilish va kattalar mehnatini kuzatish, uning insonlar hayotidagi ahamiyatini tushuntirish bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bolalar mehnatini tashkil etishda o‘zining pedagogik faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini eng maqbul tarzda belgilash uchun tarbiyachi pedagog har bir bolaning va umuman tarbiyalanuvchilarni mehnat faoliyatining rivojlanish darajasi haqida yaxshi tasavvurga ega bo‘lishi kerak. Tabiatda ishlash bolaning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar qiziquvchan va kuzatuvchan bo‘lib, tabiatni sevishni va himoya qilishni o‘rganadilar. Tabiatdagi harakatlar bola tarbiyasiga ta’sir qiladi. U mehnatsevarlik va mas’uliyat, shuningdek, jamoada ishlash qobiliyatini singdiradi. Tabiatdagi mehnat bolalarda atrof-muhitga

muhabbatni uyg'otadi va o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilishni o'rgatadi. Bundan tashqari, darslar bolani rivojlantiradi va sog'lig'ini mustahkamlaydi. Shuning uchun ularni imkon qadar tez-tez bajarish tavsiya etiladi. Katta guruhda bolalar jamoa va mustaqil ishlashni o'rganadilar. Tarbiyachi o'simliklar bir-biridan nimasi bilan farq qilishini va qaysi qismlardan iboratligini tushuntiradi. Bu davrda bolada gullarni ko'chirish, urug' ekish ko'nikmalari shakllanadi. Binobarin, tarbiyachi yil boshidanoq ularni mehnat vazifalarini mustaqil bajarishga odatlantirish imkoniyatiga ega.

Hayotning oltinchi yilidagi bolalar o'rta guruh bolalariga qaraganda ko'proq jismoniy va aqliy qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Ular asosiy harakatlarni o'zlashtiradilar, ularning kattalar va tengdoshlari bilan munosabatlari yanada murakkab va mazmunli bo'ladi, o'yinda ular nafaqat narsalar bilan harakatlar va operatsiyalarni, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlarni ham aks ettiradi. Bolalarning aqliy qobiliyatlari yaxshilanadi: idrok yanada barqaror, maqsadli va farqlanadi, xotira va e'tibor o'zboshimchalik bilan bo'ladi; tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyati paydo bo'ladi, obrazli tafakkur rivojlanishda davom etadi va mantiqiy (sababli) fikrlash intensiv shakllanadi. Bolalar kattalarning nutqini, obyektlar va hodisalarning ramziy (ayniqsa, piktogrammalar yordamida) belgilanishini yaxshiroq tushunadilar; mulohaza yurita boshlaydi, xulosalar chiqaradi, taxminlar qiladi. Bularning barchasi ekologik ta'lim mazmunini murakkablashtirishga imkon beradi.

Bu yoshdagi bolalar bilan ekologik-pedagogik ish texnologiyasi o'tgan yilgi tizimdan o'xshash va farqli tomonlariga ega. Kundalik hayotda tabiat burchagida yashovchi hayvonlarni kuzatish amalga oshiriladi: kuzda – quyon uchun, qishda - qush uchun, bahorda – akvariumdagi baliqlar uchun. Ushbu ishlarni kuzatish hayvonlarning nima yeyishi, ular qanday tuzilishga ega ekanligi haqidagi elementar ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, balki ularning atrof-muhit bilan aloqasini, unga morfofunktsional moslashuvini ham aks ettiradi. Maxsus kuzatishlar baliq, qush, quyon qanday va nimani ko'rishi va eshitishi (ya'ni ular qanday faoliyat ko'rsatishi va sezgi organlari hayotda qanday moslashuv rolini o'ynashi), qanday harakat qilishlari, o'zlariga qanday g'amxo'rlik qilishlarini aniqlashga bag'ishlangan. Bunday kuzatishlar nafaqat hayvonlarning turmush tarzi, xatti-harakatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, balki odamlarning (boquvchi, bolalar) ularning holatiga qanday munosabatda bo'lishlari kerakligini, ularning nosog'lomligini qanday belgilar bilan payqashlari kerakligini aniqlashdir. eng qulay yashash sharoitlari, ya'ni ularning hayotiy faoliyatini tushunish asosida ularga qanday insoniy va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish. Kuzatishlarning barcha davrlari aqliy va axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismlarini birlashtiradi: bolalar tirik mavjudotlarga yagona to'g'ri, samarali munosabatni shakllantirishni ta'minlaydigan sensorli-sezgi vositalari orqali aniq bilimlarga ega bo'ladilar. Katta va maktabga tayyorlov guruhlarida mehnat faoliyatini o'zlashtirish mehnatni tashkil etishning yanada murakkab shakllarida sodir bo'ladi. Bu yoshda mehnat vazifasini qabul qilish va belgilash, uni amalga oshirish natijasini taqdim etish, mehnat operatsiyalari ketma-ketligini aniqlash, kerakli materialni tanlash, kattalarning ozgina yordami bilan mehnat jarayonini mustaqil ravishda bajarish

qobiliyatini shakllantirish kerak. Katta guruhda bolalar tabiat burchagida navbatchilik qilishadi. Bir vaqtning o'zida 2-4 kishi navbatchilik qiladi. Guruhlarni shunday tanlash kerakki, malakasi past bolalar ham yaxshi malakali bolalar bilan birga navbatchilik qiladilar. Navbat muddati – ikki kungacha, ehtimol bir haftagacha. Uzoq muddatli siljishlar mas'uliyat hissi, samaradorlik va manfaatlarning barqarorligini shakllantiradi. Agar bolalar bir hafta davomida navbatchilik qilsalar, haftaning o'rtasida vazifalarni o'zgartirish mumkin. Bolalarni navbatchilikka berish tartibi va ketma-ketligi navbatchilik taxtasida qayd etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1.O.Xasanboyeva, X.Jabborova, Z.Nodirova. “Tabiat bilan tanishtirish metodikasi”O`quv qo`llanma.Toshkent-2016.123bet

2.SH.A.Sodiqova,M.A.Rasulxojayeva bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi.T.:Fan va texnologiya 2013

3.Toshtemirova, d. (2021). nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limni tashkil etishning mazmun mohiyati. Мақтабгача таълим журна́ли.

4.Toshtemirova, D. (2022). Tarbiyachining maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim tarbiyaviy ishlarni tashkil etishdagi o'rni. Мақтабгача таълим журна́ли, 1(Preschool education journal).

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА INNOVATSION FAOLIYATNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Sh.U. Mingbayeva

Navoiy shahar 21-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti

Annotatsiya. Maqolada innovatsiya va innovatsion faoliyatning mazmun va mohiyati, shuningdek, maktabgacha ta'lim va tarbiya jarayonlarida pedagogik innovatsiyalarning paydo bo'lish sabablari, ta'lim tizimini o'zgartirish va takomillashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi, innovatsion texnologiyalar pedagogik faoliyat jarayonida samarali bo'lib, ular ilg'or ijodiy texnologiyalar va ta'limning stereotipik elementlarini o'zida mujassam etgan “Innovatsion faoliyat to'g'risida”, “Maktabgacha ta'lim to'g'risida” hamda “Innovatsiya” va “Innovatsion faoliyat”ga berilgan ta'riflar, munosabatlar yuzasidan fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, ijtimoiy – madaniy, dinamik, pedagogik innovatsiyalar, innovatsion ta'lim, ijodiy texnologiyalar, stereotipik elementlar, progressiv, modernizatsiyalash, shartli, nisbiy yangilik, transformatsiya, analog, prototip, modifikatsiya, tizimli, modulli, ratsionalizatsiya, kombinatsiya, konstruktiv, kombinatorial, radikal, kognitiv, o'yin, ratsionalizatsiya, intuitiv g'oya.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и сущность инноваций и инновационной деятельности, а также причины возникновения педагогических инноваций в процессах дошкольного образования и воспитания, возможность трансформации и совершенствования системы образования, доказано, что инновационные технологии эффективны в процессе педагогической деятельности, объединены стереотипные элементы передовых творческих технологий и воспитания, что отражено в статьях “об инновационной деятельности”, “ О дошкольном образовании” и “Определения инновация – инновационная деятельность”, мнение о взаимосвязи – изложены соображения.

Ключевые слова: инновационные технологии, социокультурные, динамические, педагогические инновации, инновационное образование, творческие технологии, стереотипные элементы, прогрессивные, модернизация, условные, относительные инновации, трансформация, аналог, прототип, модификация, структурные, модульные, улучшение, рационализация, инновации, сочетание, техника элементы, конструктивная,

комбинаторная, радикальная, познавательная, игровая, рационализаторская, интуитивная идея.

Annotation. The article examines the content and essence of innovation and innovative activities, as well as the reasons for the emergence of pedagogical innovations in preschool education and educational processes, the possibilities of changing and improving the educational system, innovative technologies are effective in the process of pedagogical activity, they are definitions given to “innovative activities”, “about preschool education” and “innovation” , feedback on the relationship has been expressed.

Key words: innovative technology, socio – cultural, dynamic, pedagogical innovation, innovative education, Creative Technologies, stereotypical elements, progressive, modernization, conditional, relative novelty, transformation, analog, prototype, modification, systemic, modular, rationalization, combination, constructive, combinatorial, radical, cognitive, game, rationalization, intuitive idea.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo‘lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo‘lmaydi. Bu sohadagi o‘zgarishlarni xalqimizga keng targ‘ib qilmasak, odamlarda ko‘nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo‘lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish, yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo‘lishi kerak”[1]

“Innovatsiya” – yangilanish, o‘zgartirish, yangilik kiritish ham ichki mantiq, ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o‘zaro ta’sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir. Innovatsion texnologiyalar esa – bu zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o‘zgarishlar tufayli ijobiy natijaga erishishga qaratilgan usullar, o‘qitish usullari, o‘quv vositalari tizimi. Pedagogik innovatsiyalar ta’lim va tarbiya jarayonlarini o‘zgartirishi yoki takomillashtirishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar pedagogik faoliyat jarayonida samarali ekanligi isbotlangan ilg‘or ijodiy texnologiyalar va ta’limning stereotipik elementlarini birlashtiradi.

Maktabgacha ta’limda innovatsiyalarning paydo bo‘lishini quyidagi sabablarga ko‘ra ajratish mumkin. ilmiy tadqiqotlar, ijtimoiy-madaniy muhit, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining yangi pedagogik usullarga bo‘lgan ehtiyoji, tarbiyachilarning ijodiy o‘zgaruvchanligi, ota-onalarning bolalar rivojlanishida ijobiy dinamikaga erishishga qiziqishi.

Innovatsion texnologiyalarni tarqatish manbai maktabgacha ta’lim tashkilotlarining uslubiy kengashlari, oliy o‘quv yurtlari negizida ilmiy-amaliy konferensiyalar, ommaviy axborot vositalari hisoblanadi.

Pedagogik innovatsiyalar ta’lim va tarbiya jarayonlarini o‘zgartirishi yoki takomillashtirishi mumkin. Zamonaviy sharoitda innovatsion o‘zgarishlar tizimli tus oladi.

Rivojlanayotgan maktabgacha ta’lim tashkilotidagi o‘zgarishlar tasodifiy emas, balki qonuniy asosda rahbar tomonidan boshqariladi va aniq maqsadlar sari yo‘naltiriladi. Albatta, rahbar shaxs muayyan sohani, korxonani yoki tashkilotni samarali boshqarishi uchun avvalo yetarli malaka va bilim, rahbarlik salohiyati, ko‘plab ma’naviy-axloqiy xislat va fazilatlar sohibi bo‘lishi darkor. Ta’lim sohasi,

jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish ham bundan istisno emas. Ushbu muassasalardagi boshqaruv faoliyatida nazariy bilim va amaliy tajriba va ko'nikmalarni o'zaro uyg'un holda qo'llash ta'lim bilan bog'liq masalalarni talab darajasida hal etish, bu jarayonda foydalaniladigan usul va uslublarni uzluksiz takomillashtirib borish, umuman olganda, maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, kadrlarni tanlash, tayyorlash, malakasini oshirish barobarida ularning rahbarlik salohiyati va ma'naviyatini yuksaltirish g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, bugun boshqaruv jarayonini ilmiy asosda tashkil etmasdan uning izchilligi va samaradorligini tasavvur etib bo'lmaydi. Shuning uchun har bir rahbar innovatsiyalarni qanday amalga oshirishni, o'zlashtirish va uni tatbiq qilishni bilishi kerak. O'z harakatidagi har bir yangilik ma'lum bir davriy bosqichlardan o'tadi.

Yangilik bir marta paydo bo'ladi, ishlatiladi va bir muncha vaqt o'tgach, u boshqa, yanada rivojlangan ijodkorlik mahsuli bilan almashtiriladi.

Innovatsion ishning muvaffaqiyati va samaradorligi, maktabgacha ta'lim tashkiloti rivojlanishiga ta'siri uning dolzarbligiga, ishtirokchilarning qiziqishi va kasbiy malakasiga, uslubiy va tashkiliy tadbirlar tizimiga bog'liq. Innovatsion jarayon ishtirokchilari katta qiyinchilik bilan o'tish davridan o'tayotganini yodda tutishlari kerak, o'ziga xos tarixiy xususiyatga ega va ma'lum bir vaqt uchun (progress) taraqqiyotga yuz tutishi mumkin, ammo keyingi bosqichda u eskiradi hatto keyingi rivojlanayotgan harakat uchun to'xtash bo'ladi.

Yangi, mutlaqo noma'lum yangilik – mutlaq yangilik yoki shartli (nisbiy) yangilik shaklida harakat qilishi mumkin. Aslida, yangilik har doim shaxsiy va vaqtinchalik jihatdan nisbiydir. Yangiliklarga ko'pincha o'ziga xoslik, nomlarning rasmiy o'zgarishi, mayda ixtirolar kiradi. Yangilik turlari quyidagi asoslarga ko'ra guruhlanadi:

1. O'quv jarayoniga ta'siri bo'yicha, ta'lim mazmuni, ta'lim va tarbiya jarayonining shakllari va usullari, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish.

2. Transformatsiyalar ko'lami (hajmi) bo'yicha, xususiy, yakka, bir – biriga bog'liq bo'lmagan, modulli (bir – biriga bog'langan xususiy kompleks), tizimli (butun maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan bog'liq).

3. Innovatsion salohiyat bo'yicha, analogi yoki prototipi haqqoniy va to'laqonli (o'xshashlik) bo'lgan narsani takomillashtirish, ratsionalizatsiya qilish, o'zgartirish (modifikatsiya yangiliklari), yangi kombinatsiyada ilgari qo'llanilmagan mavjud texnikalar elementlarining yangi konstruktiv birikmasi (kombinatorial yangiliklar), radikal innovatsiyalar.

4. Oldingisiga nisbatan, yangilik ma'lum, eskirgan vosita o'rniga kiritiladi (yangilik o'rnini bosuvchi), ish shaklidan foydalanishni to'xtatish, dasturni, texnologiyani bekor qilish (yangilikni bekor qilish), xizmatlarning yangi turini, yangi dasturni, texnologiyani o'zlashtirish (yangilikni ochish), orqaga qaytish – ammo bir vaqtlar maktabgacha ta'lim va ta'lim tizimida ishlatilgan, hozirgi vaqtda bolalar bog'chasi jamoasi uchun yangi Innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyoj, istalgan va haqiqiy natija o'rtasida yaratilganda, biron bir muammoni hal qilish zarurati tug'ilganda paydo bo'ladi. Muammoni hal qilish tizimni o'zgartirishni anglatadi va

agar o'zgarishlar sifatli bo'lsa, muammoni hal qilish natijasida tizim rivojlanadi. Innovatsiyalarning asosiy sabablarini ajratish mumkin:

1. Maktabgacha ta'limda mavjud bo'lgan muammolarni hal qilish yo'llarini izlash zarurati.

2. Pedagogik jamoalarning aholiga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirish, shu bilan bolalar bog'chalarini saqlab qolish, ularni yanada xilma – xil qilish istagi.

3. Boshqa maktabgacha ta'lim tashkilotlariga taqlid qilish, tarbiyachilarning butun jamoaning innovatsion faoliyatini yaxshilaydi degan intuitiv g'oyasini oldinga chiqarish.

4. Oliy o'quv yurtlarining so'ngi bosqich bitiruvchilari, malaka oshirish kurslari tinglovchilari olgan bilimlarini ro'yobga chiqarish istagi.

5. Ota – ona talablarining ortib borayotganligi.

6. Bolalar bog'chalari o'rtasidagi raqobat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatning ijobiy natijalari ma'lum bir tashkilot devorlarida qolmasligi kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining innovatsion faoliyatini taqdim etish variantlari:

- yig'ilishlar, kengashlar, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi ijodiy hisobotlar;

- respublika seminarlarida, konferentsiyalarda, pedagogik o'qishlarda, uslubiy birlashmalarda ish tajribasini taqdim etish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion texnologiyalar uslubiy ish moduli innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash shakllari, innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda ishlash usullari, maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyaviy ishlarning innovatsion yondashuvlari. Maktabgacha ta'lim tashkilotida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish, tarbiyalanuvchilar, ota– onalar, tarbiyachilar va mutaxassislarning to'liq jismoniy, ma'naviy psixo–emotsional salomatligi, shaxslararo, guruhli rivojlanish, o'zaro ta'siri uchun sharoit yaratishga imkon beradi. G'ayrioddiy va ijodiy fikrlashni biladigan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarini tarbiyalash, tashabbuskorlik, qiziquvchanlik, o'zboshimchalik, ijodiy o'zini namoyon qilish qobiliyatini rivojlantirish, turli xil faoliyat turlarida bolalarning kommunikativ, kognitiv, o'yin va boshqa faoliyatini rag'batlantirish. Bolalarni jamiyatda shaxsni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishga va intellektual fikrlash va ijodiy tasavvur darajasini oshirishga qaratilgan zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim jarayonida innovatsiyalardan foydalanish, innovatsion jarayonlar uchun sharoit yaratish, tarbiyachilar tomonidan kasbiy faoliyatda olingan bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish, tarbiyachilarning kasbiy madaniyatini oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ijodiy muhitni yaratish va butun pedagogik jamoaning ta'lim jarayonini qurish borasidagi sa'y - harakatlarini birlashtirish, pedagogik faoliyatda innovatsion texnologiyalarni ratsionalizatsiya qilish va samarali tashkil etish bo'yicha tarbiyachilarning intilishlarini rivojlantirishda quyidagi bosqichlar,

innovatsiyalar to'g'risida ma'lumotlarni tahlil qilish va to'plash, innovatsiyalarni tanlash va amalga oshirish, amalga oshirilayotgan innovatsiyalarning tajribasi va diagnostikasini umumlashtirish.

Bizning maqsadimiz Davlat ta'lim standartlarining asosiy talabi hisoblangan ijodiy tafakkur yurituvchi barkamol shaxsni shakllantirish, bilim, malaka va ko'nikma hosil qilishlari uchun zamin yaratish.

Yuqoridagilar asosida quyidagilarni amalga osgirish maqsadga muvofiqdir, jamiyatda "innovatsiya" va "innovatsion faoliyat" tushunchalarini mazmun va mohiyatini anglash uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish ko'lamini kengaytirish, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning mazmun va mohiyatini ommaga yetkazish borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish, Yangi O'zbekiston qurishning asosini bilimlarga asoslangan innovatsion iqtisodiyot tashkil etilishini nazarda tutgan holda, barcha sohalarni rivojlantirishda innovatsion faoliyatga urg'u berish, ayni paytda innovatsion faoliyat bo'yicha bir qator kamchiliklar mavjudligini qayt etish joiz. Birinchidan, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun mas'ul vazirlik va idoralar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik lozim darajada emas, aholining barcha qatlamlari uchun qulay va sifatli ta'limni yo'lga qo'yish, ta'lim sifatini yaxshilashda maktabgacha ta'lim xodimlarini oylik ish haqini oshirish (bozor o'rtacha darajasidan yuqori), keng ko'lamdagi imtiyozlar taqdim qilish, ikkinchidan, ilmiy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish va amalga oshirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarini yetishtirish, uchinchidan, ilmiy va innovatsion faoliyatni davlat tomonidan moliyalashtirish samarali va shaffof emas, xalqaro miqyosdagi bog'cha, maktablarni yaratish, tan olingan buydjetdan tashqari va xususiy jamg'armalar mablag'larini jalb etishni rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish.

Bugun ta'lim-tarbiya mazmuni umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida qayta ishlanmog'i, milliy istiqloq mafkurasi singdirilmog'i, jamiyatimizdagi ijtimoiy – iqtisodiy, ma'naviy - ma'rifiy, texnik – texnologiya yutuqlarini mujassamlashtirmog'i lozim. Shu bilan birgalikda tarbiya mazmuni ijodiy faoliyat tajribasidan, novator-pedagoglar tomonidan yaratilayotgan ilg'or texnologiyalardan bahra olishi shart. Yuqoridagi yo'nalishlarni amaliyotga joriy qilish hisobi inson kapitaliga qaratilgan innovatsion jarayonlarni tashkil etishning samaradorligini oshirish natijasida 2030-yilga kelib o'z ijobiy samarasini bera boshlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni O'RQ-630-son.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 23.09.2020-yil O'RQ-637-son.
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.2018, 19-20-бетлар.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., Директ-Медиа, 2007. 4. 5. Санто Б. Инновация и глобальный интелектуализм // Инновации. — 2006. — № 9; 5.
7. Инновации: теория, механизм, государственное регулирование: Учебн. пособие /Под ред. Ю.В. Яковца. – М.: РАГС, 2000.

8. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: -T.: «Tarbiyachi», 2004 y.
9. Ijtimoiy axborot ta‘lim portali: www.ziyonet.uz.

XALQARO TADQIQOTLARDA FINLANDIYA TA‘LIM TIZMINING O‘RNI

I.B. Madraximova, A.O. Yusupova
CHDPU

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xalqaro tadqiqotlarda Finlandiya ta‘lim tizimining o‘rni, Xalqaro tadqiqotlarda Finlandiya qanday qilib yuqori o‘rinlarni egallab borayotgani va ularning yuqori natijalarga erishishlarining asosiy sabablari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: PISA, Xalqaro tadqiqotlar, ta‘lim tizimi, baholash dasturi.

Аннотация. В этой статье обсуждается роль финской системы образования в международных исследованиях, высокие места Финляндии в международных исследованиях и основные причины их высоких результатов.

Ключевые слова: PISA, международные исследования, система образования, программа оценки.

Abstract. This article discusses the role of the Finnish education system in international studies, Finland's high ranking in international studies and the main reasons for its high performance.

Key words: PISA, international studies, education system, assessment program.

Xalqaro tadqiqotlarda Finlandiya ta‘lim tizimining o‘rni. 2021-yilda o‘tkaziladigan PISA baholash dasturida O‘zbekiston ham 85 ta davlat qatori ishtirok etdi. Ammo natijalar kutilganidek bo‘lmadi. Finlandiya ta‘lim tizimini nazar solsak, bu davlatda dars o‘tish vaqti kam ko‘proq dam olish daqiqasiga vaqt ajratilgan. 15 daqiqalik tanaffuslar. Bu har bitta darsdan keyin 15 daqiqa tanaffus bo‘ladi degani. Xalqaro tadqiqotlarda rivojlangan davlatlardan ham oldingi o‘rinlarni egalladi. Buning sababi ularning ta‘lim tizimida bolalar toliqib qolmasligi uchun berilgan tanaffuslar va o‘quvchiga bildirilgan ishonchdir. Bolalarga tez – tez muntazam tanaffus qilib turish foydali. Nafaqat bolalar balki kattalarga ham. Shunda ham o‘qish ham ish samaradoqligi ham oshadi. Bizning mamakatimizda 45 daqiqada 1 soat dars o‘tiladi. Lekin 5 daqiqa tanaffus beriladi. Bunga oshroq o‘zgartirish kiritsak bo‘ladi. Miya uzog‘i bilan bir ma‘lumotni 20-25 daqiqada davomida o‘zlashtiradi. Undan keyin toliqish yoki zerikish paydo bo‘ladi. Biz hozir o‘ylab qarajak 40 daqiqa dars 15 daqiqa tanaffus berilsa ham bolalarda 2 – dars boshlangandan keyin diqqat bilan darslarni tinglashi mumkin.

Finlar ko‘proq o‘quvchilarni fikrlashga undaydi. Bundan tashqari devorlarga rangli qilib materiallarni joylab qo‘yadi. Albatta bu nafaqat bolalar balki kattalarni ham e‘tiborini tortadi.

Xalqaro tadqiqotlarda Finlandiya ta‘lim tizimining o‘rni ko‘plab davlatlarning qiziqishlariga sabab bo‘ldi. Ayrim davlatlarda maktab darslari 7-8 soatni tashkil qiladi. Bu esa o‘quvchilarning qo‘shimcha darslarni va maktabdan berilgan darslarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishlariga olib keladi. Bundan keyin bu o‘quvchilarning dam olishlari ham to‘g‘ri nazoratda bo‘lmaydi.

Amerikalik pedagog, o'qituvchi Timoti Uoker (Finlandiya ta'lim mo'jizasi) kitobida maroqli dars o'tishning 33 ta strategiyasi haqida yozadi. T.Uoker ham ko'proq dam olishlar axmoqlik deb biladi. U qancha ko'p bolalar shug'ullansa, ko'proq natija beradi deb o'ylagan. Ammo Finlandiya davlatiga borip u yerda 2 yil davomida ishlab ko'rib shuni biladiki, darslar o'tilganidan keyin o'quvchilar 15 daqiqa tanaffuslardan keyin darslarda o'quvchilar diqqatliroq bo'lib, darslarni kuzatishini bilgan. Demak biz ham yuqori natijalarga erishmoqchi bo'lsak bolalarni toliqtirmaslik uchun tez-tez tanaffuslar qilib turishimiz kerakligini anglab yetdi. Maktab darsliklarni sodda va fikrlashga undaydigan qilib yaratishimiz, sinf xonalarini yorqin va rangli qilib bezashimiz, o'quvchilarga tez-tez tanffus berishimiz, o'quvchilarga darsni qanday o'tishimiz haqida fikrlarini bildirishimni so'rashimiz, ko'proq metodlar qo'llishimiz kerak deb o'ylaymiz. Har bir inson bir xillikdan zerikadi. Har bir dars har xil tarzda o'tilishi lozim. Xalqaro tadqiqotlarga mos testlar o'quvchilardan tez-tez olib turishimiz foydadan holi bo'lmaydi. Xalqaro tadqiqotlar o'quvchining bilimni qay darajada o'zlashtirilayotganini aniqlaydi.

Finlyandiya ta'lim tizimini joriy etishda uning aynan qaysi jihatlari asos qilib olinishi hozircha aniqlik kiritilmagan bo'lsa-da, yuqorida ko'rib o'tilgan har ikkala davlat ta'lim tizimlari, jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayonini tashkil qilish bilan bog'liq keskin farqlar bu borada ba'zi muvofiqlashtirishlar va infratuzilmaviy islohotlar o'tkazilishi talab etilishidan darak beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. ТИМОТИ УОКЕР. ФИНСКАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ, «Альпина Паблишер». Москва 2018
2. Shomansurova G.M. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZMIDA FINLANDIYA TA'LIM DASTURLARI VA DARSLIKLARI. «Новости образования: исследование в XXI веке». часть 2 май, 2023. стр.1 097-1102
3. Махмудова D.M., Shernazarov I.E., Qoraxonova L.M., Xujanov E.B. Xalqaro baholash asoslari. "Olmaliq kitob business" 2023
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/11/08/finland-education/>

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

MAS‘ULIYAT HISSI SHAKLLANISHINING AYRIM PSIXOLOGIK JIATLARI

U.D. Qodirov

Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy
markazi direktori, psixologiya fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada mutaxassis mas‘uliyatining dolzarbligi va xalqaro ilg‘or tajribalar, mutaxassis mas‘uliyati va kasbiy mas‘uliyat tushunchasining psixologik ta‘rifi, mutaxassislarda kasbiy mas‘uliyatlilikni belgilovchi psixologik xususiyatlar hamda kasbiy mas‘uliyat masalasini tadqiq etishning zamonaviy yondashuvlari kabi masalalar keng yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlarda kasbiy mas‘uliyatni shakllantirishning 4 ta bosqichi va shaxsda mas‘uliyat hissi namoyon bo‘lishining mikro, mezo, makro va meta darajalari haqida ilmiy ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: mutaxassis mas‘uliyati, mas‘uliyatlilikni belgilovchi psixologik xususiyatlar, ijtimoiy faollik, mehnatsevarlik, o‘z-o‘ziga ishonch, o‘zini tuta bilish, rasmiy vazifalarni bajara olish qobiliyati, topshiriqlarga sodiqlik, kasbiy refleksiya, o‘z-o‘zini tanqid qila olish qobiliyati, faoliyatdagi ta‘sirchanlik, talabchanlik, yuqori darajada rivojlangan altruizm, chidamlilik, kasbiy munosiblik, mikro, mezo, makro va meta darajalar.

Аннотация. В статье рассматриваются такие вопросы, как актуальность профессиональной ответственности и передовой мировой практики, психологическое определение профессиональной ответственности и концепция профессиональной ответственности, психологические характеристики профессиональной ответственности у профессионалов и современные подходы к изучению профессиональной ответственности. Также представлена научная информация о 4 этапах формирования профессиональной ответственности студентов, а также о микро-, мезо-, макро- и метауровнях личной ответственности.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, психологические характеристики, определяющие ответственность, социальная активность, трудолюбие, уверенность в себе, самоконтроль, способность выполнять служебные обязанности, приверженность задачам, профессиональная рефлексия, умение критиковать себя, эффективность в работе, требовательный, высокоразвитый альтруизм, выносливость, профессионализм, микро-, мезо-, макро- и мета-уровни.

Abstract. The article covers issues such as the relevance of professional responsibility and international best practices, the psychological definition of professional responsibility and the concept of professional responsibility, the psychological characteristics of professional responsibility in professionals and modern approaches to the study of professional responsibility. It also provides scientific information on the 4 stages of professional responsibility formation in students and the micro, meso, macro and meta levels of personal responsibility.

Keywords: professional responsibility, psychological characteristics that define responsibility, social activism, diligence, self-confidence, self-control, ability to perform official duties, commitment to tasks, professional reflection, o ' ability to criticize oneself, efficiency in work, demanding, highly developed altruism, endurance, professionalism, micro, meso, macro and meta levels.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida faoliyat sifati, avvalambor, kadrlarning intellektual salohiyati, kasbiy tashabbuskorlik hamda kasbiy mas'uliyatlilik xususiyatlarining shakllanganlik darajasi bilan belgilanadi. Jumladan, Yaponiya, Germaniya, Angliya, Xitoy, Rossiya, Finlandiya, Daniya, Norvegiya kabi mamlakatlarda mutaxassislarning kasbiy mas'uliyatlilik xususiyatlarini shakllantirishga doir qator psixologik va amaliy – tatbiqiy izlanishlar amaliyoti keng joriy etilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonini baynalmilallashtirish asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniyatlararo munosabatlarda raqobatbardosh, kreativ (ijodiy), ijtimoiy faol, fidoyi kadrlar tayyorlashga ustuvorlik berilgan. Dunyo bo'yicha har yili 7% shaxslar turli hayotiy qiyinchiliklar tufayli o'z kasblarini boshqa kasblarga o'zgartiradilar. Bundan tashqari, xalqaro huquqiy maqomga ega bo'lgan "Pew research center" agentligining 2021-yilgi bergan ma'lumotiga ko'ra, sohalararo kasbiy mas'uliyatlilik sifatlari bank-moliya xodimlarida 84%, axborot texnologiyalari xodimlarida 84%, pedagog xodimlarda 59%, texnika xodimlarida 59%, harbiy xizmatchilarda 46%, tibbiyot xodimlarida 33%, san'at xodimlarida 23%, qishloq xo'jaligi xodimlarida esa 22% ko'rsatkichga ega ekanligi aniqlangan²⁷. Shuning uchun ham, ushbu xususiyatni ertaroq, maktabda ta'lim olish davridan boshlab o'rganish, shaxsda kasbiy mas'uliyatlilik shakllanishining psixologik jihatlarini ilmiy – amaliy jihatdan asoslash kabi masalalar dunyo mutaxassislari tomonidan dolzarb muammo sifatida o'rganilmoqda.

Kasbiy munosiblik va kasbiy mas'uliyatlilik shakllanish dinamikasini o'rganish ishlari dunyo mamlakatlaridagi ko'pgina ilmiy markazlar va oliy ta'lim tashkilotlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Jumladan, Amerika psixologlari assotsiatsiyasi tadqiqotlarida, Barri kasb-hunar universiteti, Xalqaro Yapon fondi, Shvetsariya konsalting markazi, Germaniya federal kasbiy ta'lim va ta'lim instituti, Polsha fuqaro ta'limi markazi, Latviya kasb-hunarga o'qitish markazi, Xitoy kasbiy adaptatsiya markazi, Finlandiya oliy pedagogika instituti, Xalqaro ta'limni rejalashtirish instituti, Rossiya psixologiya instituti kabi muassasalarda mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar olib borilmoqda. Xalqaro ilg'or tajribalarni o'rganish zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan soha kadrlarini tayyorlash va ularning kasbiy kamoloti masalalari hozirga qadar jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri ekanligini ko'rsatmoqda.

Psixologik mazmunga ko'ra, mas'uliyat bu – majburiyatlarni bajarish va jamiyatda qabul qilingan qoidalarga rioya qilish, shuningdek, tashqi muhit ta'sirining oqibatlari to'g'risida xabardor bo'lishdir. Ya'ni, rasmiy vazifalarga nisbatan oqilona munosabatdir. Mutaxassislarning kasbiy faoliyati rasmiy hisoblanib, vazifalariga nisbatan oqilona, odilona munosabatda bo'lishi talab etiladi.

Keng ma'noda aytganda, mas'uliyat – bu inson faoliyatini tartibga solish shaklidir. Shaxs faol bo'lgan sohaga qarab, mas'uliyatlilikning turlari huquqiy, ijtimoiy, kasbiy kabi turlarga ajratiladi. Ular ichida kasbiy mas'uliyat tushunchasi o'ta ahamiyatli sanaladi. Chunki, mutaxassisning kasbiy faoliyati murakkab

---

²⁷<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/01/25/even-in-industries-where-majorities-can-telework-some-face-challenges-working-from-home-during-pandemic>.

faoliyat turi sanalib, u shaxsdan o'ziga kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlarni talab etadi. Demak, mutaxassislarda kasbiy mas'uliyat hissi yuksak darajada bo'lishi nafaqat shaxs uchun balki, faoliyat sohalari uchun ham ahamiyatli bo'lgan xususiyatdir.

“Kasbiy mas'uliyat” – bu faoliyat sub'ektining o'z natijalariga, boshqa sub'ektlarga hamda o'ziga nisbatan faoliyat jarayonidagi munosabatini aks ettiruvchi xususiyatdir. Mazkur munosabatlarning mohiyati esa, kasbiy talablarning aniq va to'liq bajarilishi holati shuningdek, mutaxassis zimmasiga olgan vazifalar bo'yicha javob berishga tayyorligi bilan tushuntiriladi.

“Kasbiy mas'uliyat” masalasiga oid e'tiborga molik tadqiqotlar sifatida V.A. Bodrov, A.G. Lutsenko hamda L.I. Dementiyalar tomonidan amalga oshirilgan ishlarni misol qilish mumkin. Mualliflarning xulosalariga ko'ra kasbiy mas'uliyatning namoyon bo'lishi quyidagi jihatlarda aks etadi²⁸:

– Shaxsning mehnatga bo'lgan munosabatida – mehnatsevarlik, vijdonlilik, faollik, tirishqoqlik va harakatchanlikda;

– O'z-o'ziga bo'lgan munosabatida – xushmuomalalik, ta'sirchanlik, ishga sodiqlik, talabchanlik va hokazo;

– Boshqaruv jarayonida – o'ziga bo'lgan ishonchda, o'z-o'zini tanqid qila olish qobiliyatida va boshqaruv uslubida;

– Xarakter xususiyatlarida – axloqiylik, halollik, adolatlilik, tartiblilik, intizomlilik va hokazo;

– Hissiy-irodaviy xususiyatlarida – qat'iyatlilik, topqirlik, xotirjamlik, jasoratlilik, vazminlilik, dadillik, mustaqillik, hissiy barqarorlik kabilarda aks etadi.

Ta'lim psixologiyasining etakchi mutaxassisi Elena Dmitriyevna Bojovich fikricha, pedagog mutaxassislarda mas'uliyatlilik hissini yuksaltirishda muvaffaqiyatli mehnat munosabatlarini ta'minlovchi quyidagi psixologik fazilatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim:

- “Mustaqillik” bu ko'p qirrali pedagogik va psixologik jarayon, bu oddiy hodisa emas, balki insonning yuksak, sifatlil va talab qilinadigan ta'lim faoliyati;

- “O'z-o'zini anglash” - bu sub'ektiv (ichki) jarayon, bu shaxsiy, individual (o'ziga xos) faoliyat shartlari bilan izohlanadi, shuningdek, yuqori maqsadlarni qo'yadi, ma'naviy ehtiyojlarini qondiradi, imkoniyat motivlaridan foydalanadi;

- “O'z-o'zini faollashtirish” - bu insonning sub'ektiv faoliyatida ichki motiv (harakatga keltiruvchi ichki kuch)larning kurashi bilan izohlanadi, shu tufayli bilish jarayonlari faolligi oshadi;

- “O'z-o'zini tashkil etish” - bilimlarni egallash paytida insonning aqliy qobiliyatlarida paydo bo'ladi, bu o'qituvchining muammo oldida aqliy, intellektual, hissiy qobiliyatlari, shuningdek, iroda cheklovlari va muammoni hal qilishdagi maqsadi bilan belgilanadi;

- “O'z-o'zini boshqarish” - faoliyatni boshlashda psixologik xavfsizlikni va bilim, ko'nikmalar, malakalarni dastlab idrok etish hamda oqilona, odilona qarorga kelish. Ushbu holat tufayli pedagog majburiyat va vazifalarini bajarishda jarayonlarni mustaqil ravishda boshqaradi;

²⁸Bodrov V.A. Sovremenniyе issledovaniya fundamentalniyx i prikladniyx problem psixologii professionalnoy deyatelnosti. Chast 1 / V. A. Bodrov // Psixologicheskiy jurnal. - 2008. - T. 29. № 5. - S. 83-90.

- “O‘z-o‘zini nazorat qilish” - faoliyatning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib shaxsning ma‘naviy-axloqiy, aqliy darajasi, dunyoqarashi va olgan bilimlari bilan belgilanadi.

E.F. Zeer o‘z tadqiqotlarida kasbiy salohiyatni ro‘yobga chiqarish va kasbiy mas‘uliyatning shakllanish bosqichlari masalalariga alohida e‘tibor qaratib, uni kasbiy soha uchun belgilangan standart bilimlar tizimi bilan tushuntiradi. Muallifning so‘zlariga ko‘ra kasbiy rivojlanish uzluksiz jarayon bo‘lib, u quyidagi bosqichlardan iborat²⁹:

– Birinchi bosqich (4-12 yosh) – bolalar va o‘quvchilarda kasbiy qiziqishlar va istaklar paydo bo‘lish davri. Dastlabki ko‘nikma va malakalarni egallash ya‘ni, biror bir faoliyat uchun tayyorgarlik bosqichi.

– Ikkinchi bosqich (12-16 yosh) – shaxsda kasbiy niyatlarning shakllanish bosqichi bo‘lib, u istalgan yoki majburiy tarzda kasb tanlash jarayoni bilan yakunlanadi. Bu hodisa ayrim manbalarda kasbiy o‘z-o‘zini belgilash bosqichi deb ham nomlanadi.

– Uchinchi bosqich (16-23 yosh) – kasbiy tayyorgarlik bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchi yoki talabalar sohaga oid yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtira boradilar. Shu bilan birga yangi ijtimoiy rol, yangi munosabatlar, yangi guruh va soha vakillari bilan hamkorlikda faoliyat olib borish davridir.

– To‘rtinchi bosqich (25-30 yosh) – kasbiy moslashish hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bosqichi sanalib, unda inson o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z ustida ishlash qobiliyati, maxsus qobiliyat, o‘zini o‘zi takomillashtirish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Bu jarayon ijtimoiy javobgarlikni anglash, o‘z burchini mohirona ijro eta borish bosqichi ham hisoblanadi. Demak, kasbiy mas‘uliyatning namoyon bo‘lishi dinamik xarakterga ega bo‘lib, har bir yosh bosqichida rivojlana boradi.

V.I. Baydenkning fikricha, shaxsda mas‘uliyat hissi namoyon bo‘lishining quyidagi darajalari mavjud ³⁰:

– Mikro darajada – bu mas‘uliyat hissining psixofiziologik asoslarida aks etib, unda shaxs o‘z avtonom mavjudligini yaratadi.

– Mezo darajada – jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy me‘yorlar, qonun va qoidalarning mazmunini o‘zlashtirish.

– Makro daraja – bunda inson ongli mavjudod sifatida, ijtimoiy munosabatlarning sub‘ekti sifatida, ma‘naviy tuzilma sifatida, ijodkor sub‘ekt sifatida, intellekt egasi sifatida tan olinadi.

– Meta daraja – ushbu daraja yuqoridagi barcha darajalarni o‘z mazmuniga birlashtirib, u insonga mustaqil harakat qilish, mustaqil fikrlash, boshqalarga ta‘sir qila olish kabi imkoniyatlarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kun mutaxassislari nafaqat jismonan barkamol balki, aqlan yetuk, ruhan sog‘lom, zamonaviy axborot texnologiyalari sirlarini puxta o‘zlashtirgan, o‘z sohasiga oid ilg‘or bilimlardan xabardor, kasbiy

²⁹Zeer E.F. Psixologiya professionalnogo obrazovaniya: uchebnik dlya stud. uchrejdeniy viyssh. prof. obrazovaniya / E.F.Zeer. - 2-e izd., ispr. i dop. — M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2013. – 416 s.

³⁰Baydenko V.I. Bazoviye naviyki (klyucheviy kompetentsii) kak integriruyushiy faktor obrazovatel'nogo protsesssa / V.I. Baydenko, B. Oskarsson // Professionalnoe obrazovanie i formirovanie lichnosti spetsialista: sb. nauch. trud. – M., 2002. – S. 27–34.

yoʻnalgan, oʻz mutaxassisligi uchun shart sanalgan kompetensiyalarga ega, yuqori darajada kasbiy bilim va koʻnikmalarni oʻzlashtirgan, kasbiy masʼuliyat hissini anglay oladigan, har - qanday sharoitda oʻz vazifalarini oqilona bajara oladigan, ijtimoiy faol hamda fidoyilik kabi sifatarga ega boʻlmogʻi lozim sanaladi.

Xalq taʼlimi tizimidagi pedagog xodimlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishdan koʻzlangan asosiy maqsad oʻquvchilarning jismoniy, ijtimoiy va intellektual rivojlanish qonuniyatlarini bilishi, ushbu qonuniyatlardan kelib chiqib oʻquvchilarning taʼlim olish sifatini oshirishga qaratilgan turli strategiya, texnologiya va metodlardan foydalana olishiga erishish, shuningdek, oʻquvchi-yoshlarimizning bilimi, intellekti va kompetensiyalarini yuksak darajalarga koʻtarishdan iboratdir.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Baydenko V.I. Bazoviye naviyki (klyucheviye kompetentsii) kak integriruyushiy faktor obrazovatelnoy protsessy / V.I. Baydenko, B. Oskarsson // Professionalnoe obrazovanie i formirovaniye lichnosti spetsialista: sb. nauch. trud. – M., 2002. – S. 27–34.

2. Bodrov V.A. Sovremenniyye issledovaniya fundamentalniyx i prikladniyx problem psixologii professionalnoy deyatel'nosti. Chast 1 / V. A. Bodrov // Psixologicheskiy jurnal. - 2008. - T. 29. № 5. - S. 83-90.

3. Zeer E.F. Psixologiya professionalnogo obrazovaniya: uchebnik dlya stud. uchrejdeniy viyssh. prof. obrazovaniya / E.F.Zeer. - 2-e izd., ispr. i dop. — M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2013. – 416 s.

4. Turaxonov A.E., Otvetstvennost kak psixologicheskiy fenomen // Nauchny forum: tendentsii razvitiya nauki i obshestva: sbornik materialov Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (19-iyun 2020-g.), – Kemerovo: ZapSibNTs, 2020 – 51 s.

5. Kodirov U.D., Turaxonov A.E., ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ // ISSN 2308-4804. Science and world. 2021. № 6 (89). Vol. II. S. 74.

6. Хасанов А.Ш., Турахонов А.Э. Мутахассисларда касбий масъулият шаклланишининг психологик хусусиятлари // PSIXOLOGIYA. Ilmiy jurnal. БухДУ. №2, 2021. 91 б.

BOʻLAJAK MUTAXASSISLARNI FAOLIYATGA TAYYORLASHDA YONDASHUVLAR

N.X. Voxidova

Nizomiy nomidagi TDPU “Pedagogika” kafedrasi professori,
pedagogika fanlari doktori

Annotasiya. Mazkur maqolada boʻljak oʻqituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda pedagogik yondashuvlarning nazariy jihatlari muhokama qilingan.

Tayanch iboralar: yondashuv, tarbiya, tizim, kompetensiya, imkoniyat, faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические аспекты педагогических подходов в подготовке будущих учителей к образовательной деятельности.

Ключевые слова: подход, образование, система, компетентность, возможность, деятельность.

Abstract. This article discusses the theoretical aspects of pedagogical approaches in preparing future teachers for educational activities.

Key words: approach, education, system, competence, opportunity, activity.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi” 1059-son Qarori³¹ hamda 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son³² farmonlarida shaxs kamoloti va tarbiya masalalarining maqsad va vazifalari belgilanib, uni amalga oshirishda oila va uzluksiz ta’lim munosabatlarini muvofiqlashtirish belgilab qo‘yilgan.

Ma’lumki, oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning asosiy maqsadi mustaqil ijodiy tafakkurga ega bo‘lgan kadrlar tayyorlashdir. Bunda albatta, faqatgina maxsus bilimlarga ega bo‘lgan mutaxassisni tayyorlash uchun yetarli emas, shaxsning intellektual kompetentlikka ega bo‘lishi, ijodiy salohiyatiga egalik darajasini hisobga olish kerak. Bo‘lajak bo‘lajak mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

- bo‘lajak mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligiga zamonaviy talablar va o‘qituvchining professional malakasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish ko‘nikmalarini, shu bilan birga, bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga doir kompetentligini oshirishga qaratilgan aniq maqsadga yo‘naltirilgan jarayonlarni tashkil etish;

- zamonaviy sharoitda tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishdagi ilg‘or qarashlar, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish imkoniyatlari kengayib borayotganligi va bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tashkil etishga to‘g‘ri yo‘naltirish kabi vazifalarni hal etish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga qaratilgan quyidagi yondashuvlar ishlab chiqildi.

1. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv - bo‘lajak mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlayotgan yo‘nalishlar xususiyati hisobga olinib, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta’lim-tarbiya jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning mavjud va shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida o‘zini to‘liq namoyon etish imkoniyatini yaratish, tafakkurini boyitish, dunyoqarashini kengaytirish nazarda tutadi.

2. Texnologik yondashuv – o‘z navbatida maqsadlarga erishishni kafolatlab beruvchi jarayon bo‘lib, tarbiyaviy faoliyat mazmunini to‘liq o‘zlashtirish, texnologiyalarga asoslangan tashkil etish jarayonini nazarda tutadi. Texnologik yondashuv bo‘lajak mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga doir egallashlari kerak bo‘lgan malaka va ko‘nikmalarni qisqa fursatlarda o‘zlashtirishlariga hamda o‘z faoliyatining kompetentli mutaxassisi bo‘lish imkonini beradi. Shu bilan bir vaqtning o‘zida, texnologik yondashuv tarbiyaviy faoliyat jarayonidagi turli nostandart vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l topa olish, zaruriyat tug‘ilganda faoliyat mazmuniga turli o‘zgartirishlar kiritish, tarbiyaviy faoliyat

³¹O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi” 1059-son Qarori

³²2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni

jarayoni samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishlaridagi to'laqonli faolliklarini nazarda tutadi.

3. Motivatsion-maqсадli yondashuv – turli xil tarbiyaviy yangiliklarning yaratilishi, amaliyotga tatbiq etilishi, ilg'or xorijiy tarbiyaviy yangiliklar va ularni o'zlashtirish, milliy va umummadaniy qadriyatlar va an'analarni inobatga olib pedagogik faoliyatlarda ulardan samarali va to'laqonli foydalana olish kompetensiyalarini takomillashtirish, mavjud shart – sharoitlarning mahalliyliги, istiqbolda o'z pedagogik faoliyatlarida ta'limga oid eng so'ngi yangiliklar va innovatsiyalardan unumli foydalanishga doir tajribalarini takomillashtirishga qaratilishini nazarda tutadi. Motivatsion yondashuv samarali bo'lib, u nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Nazariy ahamiyati bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning psixologik mexanizmlarini o'rgatsa – amaliy ahamiyati – nazariy bilimlarga asoslangan holda o'quvchilarga ijobiy motivlarni shakllantirishi bilan izohlanadi.

4. Qadriyatga asoslangan yondashuvda jamiyatning ma'naviy yuksalishi va takomillashuvda, yoshlarning zamonamizning ilg'or kishilari sifatida kamolga etishlarida milliy – madaniy meros, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish nazarda tutiladi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosiga qurilgan tarbiyaviy faoliyat mazmuni bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy qiyofasini ma'rifatga qaratib o'zgartiradi, ularda milliy qadriyatlarimizdan tom ma'noda faxrlanish asosida jamiyatimiz uchun savobli va foydali ishlarni qilishga rag'bat uyg'otadi. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilar tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

5. Kompetensiyaviy yondashuv - bo'lajak mutaxassislarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda kompetentli yondashuvga tayanish asosli ekanligi ko'rindi: kompetentli yondashuv qo'llanilganda, mutaxassis tomonidan nafaqat tarbiyaviy faoliyatga oid bilimlarni o'zlashtiriladi, balki bu jarayon mazmuni, uni tashkil etish yo'llari, shakllari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish bilan bir birga mazkur faoliyatni tashkil etish vazifalarini hal eta olish ko'nikmalarini ham o'zlashtirishini nazarda tutadi, bu esa notanish vaziyatlarda ham maqsadli harakat qilishdir.

6. Innovatsion yondashuv - bo'lajak mutaxassislarda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish madaniyatini rivojlantirish (ularda tarbiyaviy faoliyat maqsadi, mazmuni, mohiyati va ularning o'zaro bog'liqligi haqida adekvat tasavvurlarni shakllantirish, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo'yicha asosli mulohazalar yuritish, ma'lum bir tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat jarayonidagi vaziyatlarni tahlil etish malakasini rivojlantirish, amaliy tajribasini orttirish); yangi O'zbekistonni quruvchilarini mamlakatimizda bo'layotgan strategik o'zgarishlarga ijtimoiy moslashuvi va unda to'g'ri yo'l tanlash, qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish, ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llash uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga oid bilim; ma'lum bir hayotiy vaziyatlarda to'g'ri tanlovni amalga oshirish, qaror chiqara olish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni

shakllantirish; o'z-o'zini tarbiyalash, tashabbuskorlik va faol hayot tarziga o'rgatish asosida yondashuvdir³³.

Demak, mutaxassis tayyorlashda yondashuvlar birlashtiruvchi xarakter kasb etib, uning quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish talab etiladi: mutaxassis tayyorlash jarayonida foydalaniladigan metod va texnologiyalarini takomillashtirish; mashg'ulotlardagi nazariy bilimlarning amaliy ahamiyatiga e'tibor kuchaytirish; mashg'ulot jarayonida o'qituvchining avtoritar faolligini kamaytirish, uning modirator, tashkil kiluvchi va maslahatchi sifatidagi faolligini oshirish; tayyorlanayotgan mutaxassislarga beriladigan mustakil ishlar, topshiriqlarga nisbatan ijodiy yondashish ko'nikmalarini shakllantirish; ta'lim jarayoni sub'ekti va ob'ekti o'rtasida interaktiv munosabatni yo'lga qo'yish; mutaxassis tayyorlash jarayonini ta'lim jarayonining markaziga qo'yish; mutaxassis tayyorlash jarayonini tashkil kilishda muayyan koliplardan foydalanmaslik; mutaxassis tayyorlash jarayoniga ijodiy jarayon sifatida yondashish.

ПРОБЛЕМА АККУЛЬТУРАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

М.М. Насимджанова

и.о доцент, (PhD) кафедры «Педагогика и психология»
университета «Profi»

Annotatsiya. Oliy ta'lim muassasalari muhitida xorijlik talabalarning akkulturasiyasi masalalari ko'rib chiqilgan. Yangi madaniyatga muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlovchi akkulturasiya jarayonining strategiyalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: akkulturasiya, adaptatsiya, integratsiya, ikki madaniyatli, ko'p madaniyatli.

Abstract. The issues of acculturation of foreign students in the educational environment of the university are considered. The main strategies of the acculturation process that lead to successful adaptation to a new culture are analyzed.

Key words: acculturation, adaptation, integration, bicultural, multicultural.

Аннотация. Рассматриваются вопросы аккультурации иностранных студентов в образовательном среде вуза. Анализируются основные стратегии процесса аккультурации которые приводят к успешной адаптации к новой культуре.

Ключевые слова: аккультурация, адаптация, интеграция, бикультурный, мультикультурный.

В современном обществе культурные контакты являются неотъемлемым элементом общения и взаимодействия между людьми. В процессе межкультурного взаимодействия происходит обмен информации между культурами, культуры взаимно обогащаются и адаптируются друг к другу, оказывая влияние на поведение людей. Взаимодействуя, они вступают в сложные отношения, в результате которых происходит взаимная адаптация путем заимствования лучших культурных образцов. Это побуждает людей

³³Voxidova N.X. Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish: Ped. fanl. d-ri (DSs) ... dis. – T., 2023. 238-b.

соприкасающихся культур приспособляться и адаптироваться к ним. Актуальными вопросами в условиях интенсивно развивающихся и крепнущих межгосударственных контактов являются приспособление иностранных студентов к образовательному пространству и адаптация к новой социокультурной среде, представленной новым обществом, городом и теми культурно детерминированными реалиями, с которыми они сталкиваются в новой культуре.

Одним из центральных понятий, связанных с изучением пространства межкультурного и межэтнического общения, является понятие «аккультурация» (от англ. acculturation, лат. ad – к и cultura – образование, развитие), которое В.Г. Крысько определил как процесс взаимовлияния друг на друга людей с определенной культурой, а также результат этого влияния [1].

Понятие «аккультурация» определяется как смена культуры, происходящая в процессе постоянного прямого контакта между двумя различными культурными группами (Редфилд Р., Линтон Р., Херсковитц М.) [2]. Если первоначально это явление понималось в качестве феномена группового уровня, то сейчас оно широко признается как феномен личностного уровня и обозначается понятием психологическая аккультурация [3]. В этом контексте аккультурация обращена на психологические изменения индивида, культурная группа которого коллективно испытывает феномен аккультурации.

Аккультурация – это процесс и результат усвоения личностью элементов другой культуры. Иначе говоря, это не что иное, как процесс и результат взаимовлияния культур, ведущие к адаптации личности к принимающей культуре. В качестве задач аккультурации Н.М. Лебедева и А.Н. Татарко обозначили не столько контакты с принимающей (доминирующей) культурой, сколько определение меры сохранения культурной идентификации иностранных студентов и успешную адаптацию в новом социальном контексте [4].

Таким образом, в ходе аккультурации иностранным студентам необходимо решать задачи сохранения собственной культурной принадлежности – идентичности и вхождения в новую культуру. Решение этих задач аккультурации порождает различные стратегии межкультурного взаимодействия. Существует несколько стратегий аккультурации. До недавнего времени наилучшей вариантом называли ассимиляцию. На сегодняшний день целью аккультурации считается достижение интеграции, результатом которой является бикультурная или мультикультурная личность. Необходимо отметить, что среди представленных стратегий аккультурации, включая ассимиляцию и интеграцию, нет доминанты как таковой. Это универсальные схемы, которые можно выделить в процессе любого межкультурного взаимодействия.

Обобщенный анализ стратегий культурного взаимодействия можно назвать наиболее успешным методом интеграции. В этом контексте взаимную адаптацию к культурам разных народов можно назвать наиболее

успешным методом, поскольку она основана на поведенческих моделях, которые ведут к уважению культурных ценностей, толерантности, гармонии, принятию социокультурных норм и формированию общих культурных черт. Это наиболее приемлемый вариант аккультурации, характеризующийся положительными изменениями в ответ на требования нового окружения в сознании иностранного студента, а также гибким приспособлением к среде. Интеграция способствует развитию культурной идентификации с новой культурой на основе сохранения собственной культурной принадлежности, а также развитию бикультурализма. В результате интеграции доминирующая культура в условиях межкультурного взаимодействия формирует условия для реализации потребностей иностранных студентов.

Интеграция является основанием, позволяющим иностранным студентам быть активными, уверенными членами нового общества, субъектами образовательного процесса. При этом в ходе взаимодействия с представителями нового социума все аспекты коммуникации протекают одновременно, сбалансированно и скоординировано. По мнению А.О. Бороноева и В.Н. Павленко, в процессе интеграции рождаются новые ценности, формы идентичности и эмоционально-психологические состояния [5]. Адаптируясь к новой среде, иностранные студенты изучают общие процессы, происходящие в новом социокультурном обществе, знакомятся с ценностями, паттернами поведения, что позволяет им занять активную позицию субъектов образовательного процесса, влиться в студенческий коллектив не только ингруппы, но и аутгруппы, что будет свидетельствовать о степени аккультурации в новую культуру.

Под проактивным формированием иностранных студентов понимается процесс формирования способности самостоятельно управлять образовательной деятельностью в новой культуре, проявляющийся в стабильном и позитивном отношении к своей будущей карьере, желании продолжить обучение в вузе и усилении чувства академического равенства. В тоже время университеты являются центрами, которые не только способствуют адаптации к новому обществу, но и адаптируют образовательный процесс к потребностям иностранных студентов. Университет - это социокультурное пространство, в котором участники межкультурных обменов могут достичь интеграции в новую культуру.

Список литературы

1. Крысько В.Г. Этнопсихология и межнациональные отношения: курс лекций. М.: Экзамен, 2002. 448 с.
2. Redfield R., Linton R., Herskovits M.H. Memorandum on the study of acculturation // *American Anthropologist*, 38, 149–152, 1936.
3. Graves T.D. Psychological acculturation in a tri-ethnic community // *South-western Journal of Anthropology*, 23, 337–350, 1967.
4. Лебедева Н.М., Татарко А.Н. Этническая идентичность, статус группы и тип расселения как факторы межгрупповой интолерантности // *Психологический журнал*. 2005. Т. 26. № 3. С. 51–64.

PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR JAMIYATIMIZ TARAQQIYOTIGA XIZMAT QILADI

A.R. Baxriyev, ped. f. d., professor v.b.

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta’limni samarali tashkil etishda keng imkoniyatlarni namoyon etayotgan 4K metodi borasidagi ilmiy yondashuvlar, uning tarkibiy qismlari tahlili va samaradorligi yoritilgan.

Tayanch tushunchalar: 4K metodi, kommunikatsiya, kooperatsiya, kreativlik, tanqidiy tafakkur, kollaboratsiya.

Аннотация. В статье описаны научные подходы к методу 4К, показывающие широкие возможности в эффективной организации современного образования и анализ его составляющих.

Ключевые слова: Метод 4К, коммуникация, сотрудничество, креативность, критическое мышление, коллаборация

Abstract. The article describes the scientific approaches to the 4K method, which shows wide possibilities in the effective organization of modern education, the analysis of its components and its effectiveness.

Keywords: 4K method, communication, cooperation, creativity, critical thinking, collaboration.

Sahih hadislarda ilm - sahroda do‘st, hayot chorrahalarida tayanch, yolg‘iz damlarda yo‘ldosh, baxtiyor daqiqalarda rahbar, qayg‘uli onlarda madadkor, odamlar orasida zeb-u ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda qurol kabi qiymatda tavsiflangan. Zamonaviy taraqqiyot markazida avvalo ilmiy taraqqiyot yotadi, bu kosmosni o‘rganishdan boshlab, to nanozarralargacha bo‘lgan unsurlarni tadqiq etish orqali olamni teran anglash va inson hayotini yanada farovonlashtirishga qaratilgandir.

Yangi O‘zbekiston sharoitida uzluksiz ta’limni jahon andozalari darajasiga ko‘tarish orqali jamiyat hayotini, xalq xo‘jaligi, ilm-fan, san‘at, sport va sog‘liqni saqlash sohalaridagi faoliyat sifatini tubdan yaxshilashga qaratilgan ezgu sa’y-harakatlar zalvorli tus oldi. Mamlakatimiz xalq xo‘jaligi uchun yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash oliy ta’limda faoliyat ko‘rsatadigan professor-o‘qituvchilar uchun ulkan mas’uliyat yuklaydi, shu bois, o‘qitish metodlari va texnologiyalarini muntazam takomillashtirishga ehtiyoj mavjud.

Keyingi paytlarda ta’limda 4K metodi (yoki modeli, texnologiyasi, konsepsiyasi)ga keng ahamiyat qaratilayotganligi bois, ushbu metod borasida ayrim mulohazalarni bildirishga jazm etdik. Turli ilmiy-uslubiy va ommabop nashrlarda yangi va endi kirib kelayotgan metod sifatida ta’kidlanayotgan 4K metodi 4 ta tarkibiy qismdan iborat, bular; kommunikatsiya, kooperatsiya, kreativlik va tanqidiy tafakkurdir. 4K metodi tarixiga nazar tashlaganda, ushbu metod o‘tgan asrning 50-yillarida ta’lim sohasida emas, balki, harbiylarda boshqa ko‘nikmalar qatori yuqorida ta’kidlangan ko‘nikmalarni singdirish maqsadida

qo‘llanilgan bo‘lib, ular “qattiq” va “yumshoq” ko‘nikmalar shaklida ifodalangan. “Qattiq” ko‘nikmalarga ma‘lum sohada kompetentlik, bilim, kasbiy malakalar; “yumshoq” ko‘nikmalarga esa muloqot, axborotni tahlil qilish va uni tafakkurda yaxlit qayta ishlash nazarda tutilgan³⁴.

Qator manbalarda 4K metodining tarkibiy qismlari sifatida kommunikativlik, jamoaviy faoliyat, tanqidiy tafakkur va kreativlik ko‘rsatilgan³⁵. Boshqa manbalarda esa 4K metodining tarkibiy qismlari sifatida kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya va tanqidiy tafakkur ifodalangan³⁶. Ko‘pgina mualliflar mazkur metodning aynan kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar ta‘limidagi muhim ahamiyatini ta‘kidlashgan. E’tirof etilishicha, 2023-2024 o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflarda darslar aynan 4K metodi talablari asosida ishlab chiqilgan maktab darsliklari asosida tashkil etildi³⁷.

Biroq, ushbu metodni nafaqat umumta‘lim maktabi boshlang‘ich sinflarida, balki, uzluksiz ta‘limning barcha turlari va bosqichlarida qo‘llash samarali natijalarga olib kelishi imkoni mavjud. Zero, zamonaviy shaxsda, yuqorida ta‘kidlangan 4 ta sifatning mavjudligi unda turli sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatish, jamoalardagi shaxslararo munosabatlarda pozitiv kommunikativ kompetensiyalarni namoyon etish va shu orqali ijobiy natijalar ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Endi 4K metodida ko‘zda tutilgan ko‘nikmalarga to‘xtalamiz. Kommunikatsiya shaxslararo muloqotni, intensiv axborot almashuvini, boshqa insonlar fikrlarini adekvat anglagan holda ularga munosib shaklda javob qaytara olishni, o‘z fikrlarini boshqalar uchun tushunarli tarzda bayon etish kabilarni nazarda tutadi. Buni emotsional intellekt (EI) xususiyatlari sifatida ham ko‘rib chiqish mumkin, ya‘ni, psixoemotsional faollik orqali o‘zini-o‘zi boshqarish usullarini egallash, jamoaviy o‘quv faoliyatida bir-biri bilan samarali hamkorlik qilish, jamoaviy o‘yin muhitida boshqalar bilan harakatlarni muvofiqlashtirish, emotsiyalarni tushunish va anglash kishini turli hadik va noto‘g‘ri qarashlardan xalos etadi, shu orqali nostandart fikrlash va qaror qabul qilish engilroq kechadi³⁸.

Kooperatsiya (hamkorlikda ishlash, interaktivlik va boshq.) o‘quv faoliyati jarayonida ta‘lim oluvchilarning hamkorlik muhitida samarali ishlashini belgilaydi. Uning kontrastida konkurensiya muhiti turadi. Ta‘lim oluvchilar nazoratlarga tayyorlanish, musobaqa, tanlov, konkurs, festivallar, fan olimpiadalariga tayyorlanish jarayonida konkurensiya muhitida faoliyat ko‘rsatishadi, ya‘ni, mazkur jarayonda ular bir-biri bilan faol hamkorlik qilishga intilmaydi, balki, har bir ta‘lim oluvchi o‘zining muvaffaqiyati uchun harakat qiladi. Ta‘kidlash lozimki, o‘quv faoliyatida hamisha konkurensiya muhitida bo‘lish maqbul emas va bu ta‘lim oluvchilar o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlar kechishiga salbiy ta‘sir

³⁴ El. manzil: <https://vgaps.ru/news/metod-4k>.

³⁵ El. manzil: <https://imenapro.ru/knowledge-base/4k-navyki-budushchego-chto-eto-takoe-i-kak-razvit-ikh-u-detey/>

³⁶ Хамзина И.И., Абыкенова Ж.К. Модель «4К» как технологическая модель реализации коммуникативного подхода в работе по развитию речи детей дошкольного возраста. Международный научно-исследовательский журнал, 2022. №5 (119). Часть 3. Май. -С.107-109.; Панов Н.А. Формирование компетенций «4К» (критическое мышление, креативность, коммуникация, коллаборация) обучающихся профессиональных образовательных организаций. Методические рекомендации. Санкт-Петербург, 2021.; O‘rmonova D.M. (2023). Takrorlash va mustahkamlash darslarini “4k” modeli asosida tashkil etishda kolloborativ muhitdan foydalanish usullari. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(3), P.11–22. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/736>.

³⁷ El. manzil: <https://xabar.uz/uz/talim/ozbekistonda-4k-bolajak-talim-tamoyili>

³⁸ Сонина В. Эмоциональный интеллект и жизненный успех. El. manzil: <https://www.maam.ru/detskijasad/yemocionalnyi-intelekt-i-zhiznennyi-uspeh-razvitie-yemocionalnogo-intelekta-u-doshkolnikov.html>

ko'rsatishi mumkin. Kooperatsiya esa aynan hamkorlik muhitida intellektual faoliyatni amalga oshirishni ko'zda tutadi va samarali pedagogik natijalarga yo'l ochadi. Kooperatsiya kvest o'yinlari jarayonida yanada yorqin namoyon etiladi.

O'quvchilar jamoasini o'rganish ***Student Team Learning*** (STL - jamoaviy o'rganish) texnologiyasi "jamoaviy maqsadlar"ga (team goals) va butun guruh muvaffaqiyatiga (team success) qaratiladi, bunga jamoaning har bir a'zosi erishgan natija guruhning boshqa a'zolari erishgan jamoaviy natijada namoyon etilishi mumkin³⁹. Har bir o'quvchining vazifasi nafaqat birgalikda o'rganish, balki har bir guruh a'zosi zarur bilimlarni egallashi, o'zida zarur ko'nikmalarni shakllantirishi va shu bilan birga butun jamoani faollashtirish uchun birgalikda o'rganishdir. STL uchta asosiy tamoyilga asoslanadi:

a) rag'batlantirish / baho shaklida, mukofot shaklida;

b) har bir o'quvchining individual (shaxsiy) mas'uliyati, ya'ni, butun guruhning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi undagi har bir a'zoning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligiga bog'liq;

c) har bir o'quvchining muvaffaqiyatga erishishi uchun teng imkoniyat - bu har bir o'quvchining avvalgi ko'rsatkichlarini yaxshilash orqali o'z guruhi uchun ma'lum ball to'plashini anglatadi.

Kreativlik bu yangi bilimlarni ijodiy o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat shakli bo'lib, shaxsdan nostandart fikrlashni, tavakkalchilikni, qaror qabul qilishda dadillikni, ma'lum masalaga fikr bildirishda mavjud stereotiplardan saqlanishni, boshqalar tomonidan bildiriladigan fikrlarni tolerantlik bilan qabul qilishni, ratsional tafakkurni yuzaga chiqarish imkonini yaratadi. Ta'lim oluvchilarda ushbu sifatlarni tarbiyalash istiqbolda ularning jamiyatda munosib o'rin egallashlarini ta'minlaydi.

Tanqidiy tafakkur - o'quvchilarda kechadigan intellektual jarayonlarni faollashtiradi, ma'lum axborotni boshqasidan muhimligi darajasiga ko'ra ajratishni, aniq ma'lumotni dalillar vositasida asoslash imkonini yaratadi. Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi davrda axborot hajmi shiddat bilan kengaymoqda, bugun inson nisbatan 30 yil oldingidan ko'ra 5 baravar ko'p axborotni qayta ishlashiga to'g'ri kelmoqda⁴⁰.

Bunday vaziyatda ishonchli bo'lmagan va salbiy ta'sirga ega axborotlar ham nihoyatda ko'paymoqda. Ushbu sharoitda ta'lim oluvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularni intensiv axborot oqimining salbiy ta'siridan asrash, har qanday axborotga emotsiya darajasida harakat qilmasdan tanqidiy tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman, bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashda axborot uzatish va uni samarali qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi innovatsion o'qitish metodlaridan keng foydalanish istiqbolda uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida pedagogik muvaffaqiyatlarga keng yo'l ochadi hamda ta'limning natijadorligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

---

³⁹ Slavin, Robert E. *Student Team Learning: A Practical Guide to Cooperative Learning*. Third Edition. National Education Association, Washington, D.C. - 131 p.

⁴⁰ 4К — Навыки будущего: что это такое и как развить их у детей? Эл. manzil: <https://imenapro.ru/knowledge-base/4k-navyki-budushchego-cto-eto-takoe-i-kak-razvit-ikh-u-detey/>

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ЗАПАСА

Р.М. Медетова

Заведующий отделом УзНИИПН,
доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,

А.А. Анорбоев

Доцент Учебного центра военной подготовки
Национального университета Узбекистана, подполковник

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak zahiradagi ofitserlarda texnologik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida innovatsion yondashuvlar ochib berilgan. Tashkiliy-pedagogik va resurs shartlari berilgan, tamoyillari belgilangan va ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuvlar, rivojlanish, texnologik kompetentlik, bo'lajak zahiradagi ofitser.

Аннотация. В данной статье раскрыты инновационные подходы по развитию технологической компетентности у будущих офицеров запаса. Приведены организационные, педагогические и условия ресурсного обеспечения, определены и научно обоснованы принципы.

Ключевые слова: инновационные подходы, развитие, технологическая компетентность, будущий офицер запаса.

Annotation. This article reveals innovative approaches to developing technological competence among future reserve officers. Organizational, pedagogical and resource conditions are given, principles are defined and scientifically substantiated.

Key words: innovative approaches, development, technological competence, future reserve officer.

Современный мир стремительно развивается. В этих условиях весьма важно формировать и развивать у будущих офицеров запаса компетенции, среди которых особое место занимает технологическая компетентность. Создание новейших технологий в современных условиях требует от будущих офицеров запаса знания основ техники, умения применять информационные и цифровые технологии в процессе профессиональной деятельности.

Данный процесс осуществляется на основе взаимодействия, межличностной коммуникации, умения работать в команде. Технологическая компетентность включает умение работать самостоятельно, способствует осуществлению профессиональной деятельности на технологической основе и включает ряд компонентов.

Содержание когнитивно-деятельностного компонента технологической компетентности будущих офицеров запаса составляют следующие обобщенные технологические знания и умения, сформированные в процессе подготовки в высшем военном образовательном учреждении: системный и творческий подход к решению профессиональных проблем; прогнозирование и оценивание результатов принятого решения; использование технологии с соблюдением требований безопасности; организация и осуществление

деятельности на основе цифровых технологий; освоение и внедрение новых технологий, а также их применение в профессиональной деятельности.

Будущему офицеру запаса для продуктивной профессиональной деятельности необходимо создавать и внедрять в профессиональную деятельность инновационные технологии. Такие виды работы будущий офицер запаса может осуществлять на основе разных форм критического и рефлексивного мышления. В этой связи в нашем исследовании одним из компонентов технологической компетентности будущих офицеров запаса выступает рефлексивный компонент, который направлен на развитие у будущих офицеров запаса способности к самоанализу своей деятельности и оценке уже достигнутых результатов. Благодаря сформированности у будущих офицеров запаса данного компонента технологической компетентности функции контроля и оценки переходят в самоконтроль и самооценку будущих офицеров запаса. Под рефлексивной самооценкой мы понимаем знания о собственных возможностях и ограничениях. Поскольку будущие офицеры запаса, обладающие самооценкой, способны описать и оценить эффективность своей деятельности в любой ситуации.

Рефлексивная сфера будущих офицеров запаса в педагогической литературе представлена в следующих направлениях: формирование рефлексивной позиции будущих офицеров запаса, изучение рефлексивных механизмов профессиональной деятельности, развитие профессиональной рефлексии будущих офицеров запаса, становление личностной рефлексии будущих офицеров запаса, развитие способности будущих офицеров запаса к профессиональной рефлексии.

Во время обучения в высшем военном образовательном учреждении происходит осмысление и осознание будущими офицерами запаса будущей профессиональной деятельности, что способствует развитию личностной рефлексии. Эффективность профессиональной деятельности будущих офицеров запаса зависит от оптимального уровня развития у них способности к рефлексии, которая в условиях модернизации Вооруженных Сил становится профессионально важным качеством будущего офицера запаса.

Феномен рефлексии в деятельностном контексте заключается в том, что технологический акт является в определенной мере рефлексивным актом, что обуславливает значимость развития у будущих офицеров запаса рефлексивных умений, являющихся универсальными для решения различных профессиональных задач. Рефлексивные умения понимаются нами как универсальные умения, обладающие свойством переноса на разные области знания и виды деятельности, обеспечивающие на основе самоконтроля, саморегуляции и самооценки достижение поставленной цели в изменяющихся условиях ее протекания. Значит, рефлексивный компонент технологической компетентности будущих офицеров запаса включает умения, определяющие уровень самооценки, самоконтроля, саморегуляции и самореализации, а также ответственности за результаты своей деятельности. Данный процесс требует учёта организационных и педагогических условий.

Организационные условия: 1. Усиление взаимодействия будущих офицеров запаса и профессорско-преподавательского состава в боевой и мобилизационной подготовке войск, прохождение ими стажировок в войсках. 2. Организация учебно-воспитательного процесса и проведение учебных занятий по актуальным проблемам военной теории и практики, контроль организации итоговых практик и оказание помощи в их проведении.

Педагогические условия: 1. Понимание будущими офицерами запаса значимости военного образования для стабильного социально-экономического развития республики и собственного профессионального становления; принятие будущими офицерами запаса подготовки как средства, способствующего более эффективному развитию социально-профессиональной компетентности будущих офицеров запаса, в том числе и ее важной составляющей – технологической компетентности (устойчивая внутренняя и внешняя мотивация будущих офицеров запаса к подготовке, обеспечиваемая решением задач и ситуаций, способствующих применению знаний и умений в будущей профессиональной деятельности, выстраивание будущими офицерами запаса индивидуальных образовательных траекторий). 2. Проектирование содержания военной подготовки с учетом ее междисциплинарных связей с профессиональной подготовкой для развития технологической компетентности. 3. Модернизация содержания, форм, методов и учебно-методического обеспечения подготовки будущих офицеров запаса на основе требований компетентностного подхода: практико-ориентированный характер военной подготовки; организация процесса обучения на основе тесного взаимодействия с будущей профессиональной деятельностью; увеличение доли самостоятельной работы по решению задач и ситуаций, имитирующих социально-профессиональные проблемы и определение результатов образования. 4. Обеспечение готовности преподавателей высших военных образовательных учреждений к организации процесса развития технологической компетентности будущих офицеров запаса в процессе проведения научно-методических семинаров, учебно-методических вебинаров, внедрения в учебно-воспитательную работу инновационных методов обучения.

Для чёткого применения перечисленных выше организационных и педагогических условий весьма важно учитывать также условия ресурсного обеспечения: 1. Подготовка преподавательского состава циклов, не имеющего педагогического образования. 2. Обеспеченность циклов учебно-боевой техникой, вооружением и приборами, специализированными аудиториями, автоматизированными обучающими средствами; совершенствование информационного обеспечения подготовки будущих офицеров запаса с применением мультимедийного сопровождения учебных занятий, использование аудио- и видеоситуаций, тестирования.

Указанные условия необходимо учитывать при развитии технологической компетентности у будущих офицеров запаса, которая способствует модернизации обучения на основе инновационного подхода. Значит, анализ зарождения, становления и развития будущих офицеров запаса в высших военных

образовательных учреждениях на основе инновационного подхода позволяет сделать следующие выводы, которые способствуют формированию у будущих офицеров запаса технологической компетентности.

Образовательная результативность подготовки будущих офицеров запаса обеспечивается ее учебно-воспитательным механизмом, определяемым следующими факторами: анализ ценностей, осуществляемый будущими офицерами запаса, служит основанием для их личностного саморазвития; эксплуатация технических устройств способствует освоению будущими офицерами запаса универсальных технологий профессиональной деятельности; активные и коллективные стратегии обучения и воспитания используются в процессе развития у будущих офицеров запаса технологической компетентности.

Концептуальные основы подготовки будущих офицеров запаса определяются закономерностями (взаимосвязь между процессом развития технологической компетентности у будущих офицеров запаса и изменяющимися социально-экономическими условиями; обогащение содержания и повышения качества подготовки будущих офицеров запаса; зависимость качества подготовки будущих офицеров запаса от степени развития у них технологической компетентности), научно-методическими положениями (содержательно-технологическая интеграция учебных дисциплин; учет требований компетентностного подхода; опережающий характер) и функциями образования (экономическая, социальная, культурная, воспитательная, обучающая).

Научно-обоснованное развитие технологической компетентности будущих офицеров запаса характеризуется ее потенциалом, основными условиями и способами развития; обновлением целей обучения с учетом требований времени; разработкой и внедрением в учебный процесс обобщенных учебно-технологических задач и проблемных ситуаций для анализа; использованием эффективных технологий обучения (технологии коллективной мыследеятельности, ролевых игр, метода проектов, кейс-метода); определением практики как средства, позволяющего выявить уровень развитости технологической компетентности у будущих офицеров запаса.

Определены и научно обоснованы принципы, определяющие требования по развитию технологической компетентности будущих офицеров запаса: личностно-ориентированное обучение; комплексный характер организации подготовки; преемственность между содержанием, учебными формами, методикой профессиональной подготовки будущих офицеров запаса; профессиональная и практическая направленность учебно-воспитательного процесса. Кроме того, определены оптимальные организационные, педагогические и условия ресурсного обеспечения по развитию технологической компетентности у будущих офицеров запаса.

Литература:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 24 январдаги ПҚ-2738-сон “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларини ислоҳ қилиш ва янада ривожлантириш вазифаларини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар дастури тўғрисида” қонуни: <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси 2018 йил 9 январдаги ЎРҚ-458-сон “Ўзбекистон Республикаси Мудофаа доктринаси тўғрисида”ги қонуни: <https://lex.uz>
3. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 4 августдаги ПҚ-3898-сон “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” қонуни: <https://lex.uz>

TURKISTON JADIDLARINING G‘OYAVIY QARASHLARI VA FAOLIYATIDA XOTIN-QIZLAR MUAMMOLARI

G.Q. Karimova

“Profi Universitii” Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha prorektori, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston jadidlarining g‘oyaviy qarshlari va faoliyatida xotin-qizlar muammolari, xotin-qizlarni o‘qitish, ma’naviyatini oshirishga oid qarashlari hamda harakatlari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, xotin-qizlar, ta’lim, o‘qitish, ma’rifat, tarbiya.

Bundan qariyb 1 asr muqaddam Turkiston o‘lkasida taraqqiyparvar jadidlar jamiyat hayotida ko‘plab masalalar singari xotin-qizlarning jamiyatda nufuzini ko‘tarish, ularning ta’lim olishi, huquqlari, umuman jamiyatda xotin-qizlarga nisbatan qarash va munosabatni o‘zgartirish, avvalo ularni bilimli qilib tarbiyash masalasida oldingi qatorda turib bu qarashlarni amalga oshishiga sababchi bo‘ldilar. Demak, hozirgi davrda xotin-qizlarning jamiyat hayotida o‘rni masalasi qanday muhim ahamiyat kasb etsa, XIX asr oxiri XX asr boshlarida ham o‘z dolzarbligi bilan ajralib turgan. Mazkur vaziyatni o‘rganish, tahlil qilish, jadidlarimiz qarashlarini ilmiy muomalaga kiritish bugungi kunda ham dolzarb vazifalardandir.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida o‘lkadagi ma’naviy hayotga nazar tashlaydigan bo‘lsak, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida ommalashgan otinchilik qizlar uchun boshlang‘ich ta’lim vazifasini ado etdi, ularga bibixalifa yoki bibiotinlar dars berganlar. Maktab yillarida qizlar o‘z bibiotinlari boshchiligida asosan, haftiyakni Qur‘oning 2-3 surasini o‘qib o‘rganganlar. Qur‘onning boshqa suralarini esa uylarida o‘rgatishgan. “Xotin-qizlar uchun ilm mutlaqo ortiqcha. Qizlarni tikish, bichish va to‘qishga o‘rgatinglar, o‘qish va yozishni chetga surib qo‘yinglar”, - degan jamoatchilik fikrining mavjudligi adabiyotlarda keltiriladi. Kamdan-kam qizlar o‘qishga o‘rgatiladi, undan ham kam hodisalarda yozishga, qizlarning ko‘pchiligi asosan kunduzgi ibodat, namoz o‘qish bilan band edi. Turkistondagi maktablarda qizlar ko‘prok fors va turk she’riyatini o‘rganib, yozuvga kam e’tibor berganlar. Maktablarni tugatishlari bilan qizlarning o‘qishiga yakun yasalgan. Ba’zi joylarda qizlar maktabi bo‘lsada, ota- onalar bir yildan keyin qizlarining o‘qishini to‘xtatib qo‘yar, odatda ularni juda yosh turmushga berib yuborardilar. Bularning barchasi XIX asr oxiri XX asr boshlarida turkiston maktab - maorifining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri edi.

Ismoilbek Gasprinskiy 1884 -yil “usuli jadid” maktabini ochib, maorif tizimini isloh etish borasida g‘oyalarini “Tarjimon” gazetasida e’lon qilib, maorif tizimi oldida hal etish kerak bo‘lib turgan vazifalardan biri-qizlar maorifiga ham

alohida e'tibor berish lozimligini⁴¹ ta'kidlagan.

Jadidlar farzandlar tarbiyasi ayollar qo'lida ekanligi alohida ta'kidlaganlar, Sadridin Ayniy bu haqida quyidagi fikrni bildirgan edi: "Agarda xotun kishi tarbiyat topgan, savodli bo'lsa, farzandini ham tarbiyat qilib taraqqiylik odami qiladur"⁴². Bu tarbiyada ayniqsa, bolalar bilan ko'proq shug'ullanadigan ona hal qiluvchi ahamiyatga ega hamda onaning bola tarbiyasiga e'tiborsizlik bilan qarashi fojiali oqibatlariga olib kelishi mumkinligi jadidlar tomonidan e'tirof etilgan.

Abdurauf Fitrat kelajak avlodlarning ongsiz, irodasiz, tarbiyasiz, nodon va johil bo'lmasliklari uchun xotin-qizlar o'qimishli, sog'liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo'lishlari kerakligini zarur deb biladi. U tarbiyani juda muhim ijtimoiy hodisa, jarayon deb biladi va unda

"Oiladagi mushkul vazifa go'dak tavalludidan so'ng er-xotin bo'yniga tushadigan farzand tarbiyasidir"⁴³, deb uqtiradi. Umuman olganda, jadidlarning oila masalasidagi qarashlarida Fitratning «Birinchi tarbiya (oilalar tarbiyasi) tarbiyaning eng muhimi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'rnatilgan» - degan fikri asos bo'lib xizmat qiladi.

Fitrat ilm diniy va dunyoviy ishlarni bajarish uchun zarur ekanligini, qizlar avval savod va hisobni, keyin diniy ilmlarni o'rganishlarini ta'kidlagan. «Ular biror kasbni egallashlari uchun, albatta, oliy ilmlardan birini, ya'ni tabobat, handasa, tarbiya, huquq kabi ilmlarni egallashlari zarur"⁴⁴ -deb aytgan. Shuni asos sifatida qabul qilib, qizlarning o'qishlari uchun jadidlar maktablar ochib, ularning sonini ko'paytirish kerakligini targ'ib etadilar. Bu yo'lda ular eski turmush, eski axloq normalari, qizlarni zo'rlab erga berishga qarshi chiqadilar.

Jadidlar oila va jamiyatda o'qimishli ayolning o'rni mavqeyi o'zgacha ekanligini tushuntirishga harakat qilganlar. Bu haqida manbalardan quyidagilarni bilish mumkin: "xotinlarni o'qitmoq va ularning oqillarini jilo bermak va erlari birla yaxshi muomalalar qilmoq va bolalarini tarbiyat qilmoqni yaxshi bilmaklari xususida ta'lim albatta zarurdir"⁴⁵.

Jadidlar o'z mablag'lari hisobidan yangi usul maktablarini ochib, ularda o'g'il va qiz bolalarning birga o'qishlarini tashkil eta boshladilar. Shunday maktablardan birida Abdulqodir Shakuriy Samarqandda o'g'il va qiz bolalarni birga o'qita boshladi, qizlarga uning xotini dars berishga ko'maklashgan⁴⁶. Abdulqodir Shakuriyning bunday ishi mahalliy boylar, ruhoniylarning noroziligiga sabab bo'lgan. Shunday bo'lsada, bunday maktablar Turkistonning boshqa shaharlarda ham ochila boshlagan.

Jadidlarning qarashlarida jamiyat rivojlanishini to'xtatayotgan xotin - qizlar ijtimoiy hayoti bilan bog'liq illatlar: ma'rifat qoloqligi, qayg'u- kulfat, urug'chilik va o'rta asrdan saqlanib qolgan munosabatlardan qutulish yo'l-yuriqlari o'z aksini

⁴¹ Ayni. S. Musulmonlar xayoti Turkiston viloyatining gazetasi. 1906. 16-19 iyul. B- 5

⁴² Fitrat A. Oila va oilani boshqarish tartiblari. / Ma'sul muharrirlar D.A.Alimova; Tarj. Sh.Voxidov. - T.: Ma'naviyat. 1998. B- 56

⁴³ Fitrat A. Tanlangan asarlar: 2 t. / Tahrir hay'ati: O.Sharafiddinov va boshq.: Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboev; Mas'ul muharrirlar N.Karimov, - T.: Ma'naviyat. 2000. B- 89.

⁴⁴ Fitrat A. Tanlangan asarlar: 2 t. / Tahrir hay'ati: O.Sharafiddinov va boshq.: Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboev; Mas'ul muharrirlar N.Karimov, - T.: Ma'naviyat. 2000. B- 89.

⁴⁵ Jadid ma'rifatchilik harakatining g'oyaviy asoslari. -T. «Toshkent islom universiteti».2016. b – 178.

⁴⁶ Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik.- T.: «Ma'naviyat», 2002. B- 304

topgandir. Jadidlar fikricha, xotin-qizlar o'z ayollik huquqini anglab, talab qilishi, tiklashga intilishi, uni tuban kimsalardan himoyalashi jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lishi uchun diniy va dunyoviy bilim imkoniyatlaridan foydalanish sharoitlari yaratilishi zarur. Shunday bir sharoitda davrning ilg'or ziyolilaridan Zuhridin Fathiddinzoda, Rauf Muzaffarzoda, Abdulla Avloniy, Tavallo, Cho'lpon, Ubaydullo, Hamza, Mirmuhsin, Nozimaxonim, Laylixonim kabilar o'sha davrda gazetalarning vaqtli matbuot sahifalarida o'zbek xotin-qizlari ma'naviy, ijtimoiy, siyosiy hayotini, kundalik turmushini, ularning ilm-fanga, hunarga, jamiyatdagi tuzumga bo'lgan munosabatlarini yoritib berishga bag'ishlangan bir turkum publitistik maqolalar yozib chop ettirdilar.

Turkiston jadidlarining otasi bo'lgan Behbudiy millatning ko'zini ochish, asriy qullik iskanjasidan ozod etish, yo'llarini, avvalo, xalq ma'naviy jihatlarini o'stirish bilan bog'ladi. Birinchidan, diniy, va dunyoviy bilimlarni mukammal o'qitadigan yangi jadid maktablari tashkil etib, millatning kelajagi bo'lgan farzandlarni komillik darajasiga ko'tarish. Ikkinchidan, jurnallar tashkil qilib omma ongini oshirish, Uchinchidan, teatr turuppalari tashkil qilib, xalqning ba'zi yomon illatlarini fosh etib madaniy oshirishni maqsad qilib oldi. Jadidlarning qarashlarida jamiyat rivojlanishini to'xtatayotgan xotin-qizlar ijtimoiy hayoti bilan bog'liq illatlar: ma'rifat qoloqligi, qayg'u-kulfat, urug'chilik va o'rta asrdan saqlanib qolgan munosabatlardan qutulish yo'l-yuriqlari o'z aksini topgandir.

Jadidlar musulmon xotin-qizlarini ozodlikka chiqarishga, teng huquqli bo'lishga, shu bilan taraqqiyot yo'lga, ilm-fan, ma'rifatga, dunyoviy ishlarni o'rganishga chaqirganligi, undaganligi ularning xizmatlari beqiyosligini ko'rsatardi. Eng asosiysi, erkaklar bilan teng huquqda jamoat ishlarida qatnashishlari, saylovlarda ishtirok etishlari uchun qilgan sa'y-harakatlari Turkiston ma'rifatparvarlarning sharq mamlakatlarida birinchilardan bo'lib intilganligini ko'rsatardi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, jadid ziyolilari xotin - qizlarning ma'naviy salohiyatini oshirish uchun, avvalo, maktab ta'limini yo'lga qo'yish, ularga ta'lim berishda diniy fanlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni o'qitish, dunyo yangiliklaridan xabardor qilish uchun esa gazeta, jurnallar nashr ettirib, jahon mamlakatlaridagi xotin - qizlarning qanday yutuqlarga erishayotganini ko'rsatib, ularni o'z haq-huquqini talab qila oladigan, siyosiy erkinliklarga ega shaxs qilib tarbilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydilar, zero kelajak avlodning tarbiyasi birinchi navbatda shu xotin - qizlar qo'lida edi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimov B. Ismoilbek Gaspinskiy – T.: Meros. 1992. 34 b
2. Ayni. S. Musulmonlar xayoti Turkiston viloyatining gazetasi. 1906. 16-19 iyul. B- 5
3. Fitrat A. Oila va oilani boshqarish tartiblari. / Ma'sul muharrirlar D.A. Alimova; Tarj. Sh.Voxidov. – T.: Ma'naviyat. 1998. B- 56
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar: 2 t. / Tahrir hay'ati: O.Sharafiddinov va boshq.: Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboev; Mas'ul muharrirlar N.Karimov, - T.: Ma'naviyat. 2000. B- 89.
5. Jadid ma'rifatchilik harakatining g'oyaviy asoslari. –T. «Toshkent islom universiteti». 2016. b – 178.

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА

Д.Р. Рахманова

канд. пс. наук, доцент кафедры «Педагогика и психология»,
Profi University

Аннотация. Обсуждается роль и значимость психологической службы в узбекских вузах для поддержки студентов и создания здоровой образовательной среды. Выделены ключевые аспекты психологической поддержки, такие как доступность, индивидуализация услуг, предупреждение проблем, важность сотрудничества со структурами университета. Предложена модель усовершенствования системы психологической поддержки, включающая анализ потребностей студентов, структурирование службы, обучение персонала, развитие культуры психологического благополучия, создание онлайн-ресурсов, систему отслеживания и оценки, а также сотрудничество с другими институтами.

Ключевые слова: психологическая служба, штатный психолог, групповые сессии, обучение персонала, онлайн-ресурсы.

Abstract. This paper discusses the role and significance of psychological services in Uzbek universities to support students and foster a healthy educational environment. Key aspects of psychological support, such as accessibility, individualization of services, problem prevention, and the importance of collaboration with university structures, are highlighted. A model for enhancing the psychological support system is proposed, which includes analyzing students' needs, structuring the service, staff training, fostering a culture of psychological well-being, creating online resources, establishing monitoring and evaluation systems, as well as collaborating with other institutions.

Key words: psychological service, staff psychologist, group sessions, staff training, online resources.

Annotatsiya. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida talabalarni qo'llab-quvvatlash va sog'lom ta'lim muhitini yaratishda psixologik xizmatning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritilgan. Psixologik yordamning qulayligi, xizmatlarni individuallashtirish, muammolarning oldini olish, universitet tuzilmalari bilan hamkorlik qilishning muhimligi kabi asosiy jihatlari ta'kidlangan. Psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish modeli taklif etilgan bo'lib, jumladan, talabalar ehtiyojlarini tahlil qilish, xizmat ko'rsatishni tashkil etish, xodimlarni o'qitish, psixologik farovonlik madaniyatini oshirish, onlayn resurslarni yaratish, kuzatish va baholash tizimini, shuningdek, muassasalar bilan hamkorlik qilish kabilarga e'tibor qaratilgan

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, shtatdagi psixolog, guruhiy sessiya, xodimlarni o'qitish, onlayn-resurslar.

Психологическая служба в вузе играет критическую роль в поддержке студентов и создании здоровой образовательной среды. Расширение и модернизация этой службы становится все более важным в контексте изменений, происходящих в обществе и образовательной системе Узбекистана.

Одним из ключевых аспектов психологической службы в вузе является доступность. Студенты должны иметь возможность получить помощь в любое время, когда возникает потребность в разрешении определенных

проблем. Это может включать в себя наличие профессиональных психологов на кампусе, предоставление горячей линии для консультаций вне учебного времени, а также возможность онлайн-консультаций.

Важно также учитывать индивидуальные потребности студентов. Некоторым может потребоваться индивидуальная консультация с психологом для решения конкретных проблем, в то время как другие могут предпочитать участие в групповых сессиях для обмена опытом и поддержки со сверстниками. Поэтому психологическая служба должна предлагать разнообразные формы поддержки, включая индивидуальные консультации, групповые сессии, тренинги и самопомощь.

Кроме того, психологическая служба должна активно работать над предупреждением проблем и формированием здорового образа жизни среди студентов. Это может включать в себя проведение образовательных мероприятий по ментальному здоровью, тренинги по управлению стрессом, а также поддержку в освоении навыков самоуправления и решения проблем.

Кроме того, важно обеспечить сотрудничество психологической службы с другими структурами вуза, такими как академические отделы, студенческие объединения и администрация, чтобы создать интегрированный подход к поддержке студентов.

Внедрение штатной единицы психолога в узбекские вузы с 1 сентября 2017 года является значимым шагом для развития системы психологической поддержки студентов. Это предполагает не только наличие психологического специалиста в качестве постоянного члена персонала учебного заведения, но и важность его сотрудничества с другими структурами вуза.

Академические отделы вузов могут сотрудничать с психологической службой для оценки и понимания психологических факторов, влияющих на успех студентов в учебе. Психолог может помогать в выявлении причин снижения успеваемости, а также разрабатывать индивидуальные стратегии поддержки для студентов с различными образовательными потребностями.

Исходя из вышесказанного, считаем, что разработка модели усовершенствования системы психологической поддержки в узбекских вузах требует комплексного подхода, учитывающего разнообразные потребности образовательной системы и студентов. Вот несколько ключевых шагов и аспектов, которые можно учесть при разработке такой модели:

1. **Анализ потребностей.** Необходимо провести исследование среди студентов факультета для выявления основных потребностей в области психологической поддержки, которые могут включать в себя опросы, фокус-группы и анализ статистических данных о психологическом благополучии студентов.

2. **Структурирование психологической службы.** Создать четкую структуру психологической службы в университете, включая определение ролей и обязанностей психологов, их доступность и специализацию (например, диагностика, просвещение, консультирование, кризисное вмешательство).

3. **Обучение и развитие персонала.** Обеспечить высокий уровень профессиональной подготовки психологов, включая регулярное обучение и семинары по современным методам консультирования и терапии, что поможет им эффективно работать с разнообразными потребностями студентов.

4. **Развитие культуры психологического благополучия.** Проводить информационные кампании и мероприятия по повышению осведомленности студентов о важности заботы о своем психологическом здоровье. Например, лекции, тренинги по управлению стрессом, а также психологическую поддержку в периоды экзаменов или других стрессовых ситуаций.

5. **Развитие онлайн-ресурсов.** Создать онлайн-платформу или приложение, где студенты могут получать доступ к информации, ресурсам и услугам психологической поддержки в любое время и из любого места.

6. **Система отслеживания и оценки.** Разработать систему мониторинга и оценки эффективности психологической поддержки, чтобы постоянно улучшать качество услуг и адаптировать их под изменяющиеся потребности студентов и университетской среды.

7. **Сотрудничество с другими институтами.** Установить партнерство с другими учебными заведениями, а также с организациями, специализирующимися на психологической поддержке, для обмена опытом, ресурсами и лучшими практиками.

Внедрение такой модели потребует согласованной работы со стороны администрации университета, психологических служб, студентов и преподавателей. Однако, только при правильной реализации, она может существенно повысить психологическое благополучие студентов и обеспечить более успешное обучение и развитие в университете.

В целом, развитие психологической службы в вузе является неотъемлемой частью обеспечения эмоционального благополучия и успеха студентов в обучении. Это требует постоянного развития и модернизации подходов к поддержке студентов, а также учета их изменяющихся потребностей и предпочтений.

Используемая литература:

1. Хакимов Н.Х., Тураева Д.Т. Реформирование высшего образования в условиях нового этапа развития Республики Узбекистан // eForum. 2021. № 1. 14 с.
2. Высшие образовательные организации / Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. 31.05.2023. URL: <https://api.stat.uz/api/v1.0/data/oliy-ta'lim-tashkilotlari?lang=ru&format=pdf> (дата обращения: 09.03.24)
3. Савинков С.Н. Психологическая служба в образовании: учебное пособие для вузов / Москва: Издательство-Юрайт, 2024 – 169 с.

MILLIY TARBIYANING TARKIBIY TUZILISHI VA UNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISH YO‘LLARI

K.A. Mamatqulova, PhD

Profi University

Annotatsiya. Maqolada milliy tarbiya mazmuni, uning asosiy tarkibidagi nazariy-metodologik va uslubiy-metodik qismlar haqida so‘z boradi. Maqoladagi ma‘lumotlar xorij, jumladan yapon xalqining milliy tarbiyasi bilan qiyosiy-tahlil asosida keltiriladi. Unda keltirilgan barcha ma‘lumotlar ilmiy-pedagogik, ijtimoiy-mafkuraviy hamda tarixiy nuqtai nazardan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, milliy tarbiya, nazariy-metodologik, uslubiy-metodik asos, “oltin o‘rtalik”, “tarbiya importi”.

Ma‘lumki, milliy tarbiya tushunchasi tahlil etilganda unda ikkita tarkibiy qism mavjudligi ayon bo‘ladi. Ular:

- 1) nazariy-metodologik asos;
- 2) uslubiy-metodik asos.

Nazariy-metodologik asosga milliy tarbiya mazmunini shakllanishida asosiy rol o‘ynagan mifologik, diniy yoki dunyoviy (ilmiy) mazmundagi nazariya va ta‘limotlar kiradi. Ko‘p hollarda milliy tarbiyaning nazariy-metadologik asosi yagona mazmunda, ya‘ni faqat mifologik, diniy yoki dunyoviy (ilmiy) mazmunda bo‘lmaydi. U millatning uzoq yillik o‘tmishidagi barcha shakllardagi ta‘limotlar asosida shakllanadi. Ayrim holatlarda nazariy-metadologik asos mazmunida mifologik, diniy yoki dunyoviy (ilmiy) ta‘limotlarning biri ustuvorlik kasb etishi ham mumkin. Lekin, bu degani milliy tarbiyaning nazariy-metodologik asosi yagona ta‘limot asosiga qurilganligini bildirmaydi.

Milliy tarbiyaning uslubiy-metodik asosi deganda:

- axborot uzatish yo‘llari;
- tarbiya berish shakllari;
- tarbiya jarayonida baholovchi, rag‘batlantiruvchi va jazolovchi metodlar nazarda tutiladi.

Mazkur qism ham milliy tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lib, u birinchi qism – nazariy-metodologik asos bilan chambarchas bog‘liqlikda shakllanadi va davr talablari asosida o‘zgarib boradi.

Ta‘kidlash o‘rinliki, o‘quvchi-yoshlarni hayotda o‘z o‘rnini topishlari, raqobatdosh va vatanparvar fuqaro bo‘lishlari aynan milliy tarbiya institutining yuqorida keltirilgan ikki tarkibiy qismini nechog‘lik davr talablariga mosligi hamda ular o‘rtasida o‘zaro muvofiqlik qay darajada shakllanganligiga bog‘liq.

Darhaqiqat, bugungi kunda milliy tarbiya masalasida uning har ikki qismi, ya‘ni nazariy-metodologik va uslubiy-metodik asoslarini davr talablari asosida shakllantirgan va ularni o‘zaro muvofiqlashtira olgan millatlar milliy tarbiya samarasi orqali jahon taraqqiyotining oldi o‘rinlarida egallab turibdi.

Jahonda ushbu masalada “oltin o‘rtalik”ni topgan mamlakatlar talaygina bo‘lib, ulardan eng ko‘p misol keltiriladigani bu Yaponiya hisoblanadi. Darhaqiqat, Yaponiya yuqorida tilga olingan milliy tarbiyaning ikki qismi, ya‘ni:

nazariy-metodologik va uslubiy-metodik jihatlarini davr talablariga moslashtirib, ular o'rtasida o'zaro muvofiqlikni topa olgan mamlakatdir.

Darhaqiqat, yapon bolalari tarbiyasi, odobli, oqko'ngil va kamdan-kam hollarda o'z hissiyotlari ustidan nazoratni yo'qotadi. Buning asosiy sababi yapon milliy tarbiyasida qo'shaloq "amae" - *ona va bola juda yaqinligining muhimligi* hamda "ikudzi" - *bola avval xudo, keyin xizmatkor va teng nazariyalarining mavjudligidir*. Mazkur nazariyalar ayni vaqtda amaliy faoliyat - uslubiy-metodik (axborot uzatish yo'llari, tarbiya berish shakllari, tarbiyani baholovchi, rag'batlantiruvchi va jazolovchi) harakatlar bilan uzviy bog'lanib ketgan.

Asosiy tomoni shundaki, dastlab yapon ta'lim muassasalari (maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari)da tarbiyaga alohida e'tibor qaratiladi. Bu jarayonda yosh avlod "eng yaxshisi" yoki "eng yomoni" kabi sifatlar bilan rag'batlantirilmaydi yoki jazolanmaydi. Mazkur holat yapon milliy tarbiyasida nafaqat tarbiya nazariyasi va ayni vaqtda tarbiyaning amaliy faoliyati - uslubiy-metodik (axborot uzatish yo'llari, baholash, rag'batlantirish, jazolash kabi) jihatlari ham to'g'ri yo'lga qo'yilganligidan dalolat beradi.

"Yaponiya. Uni qanday tushunish kerak" kitobi muallifi Ikeno Osamu qiziq bir tajriba haqida yozadi. Yapon onalari va Yevropalik onalardan bolalari bilan birga piramida yig'ish so'ralgan. Yapon onalari dastlab o'zlari yiqqan va keyin bolalardan takrorlashni so'ragan. Agar bolalar biror narsani o'xshata olmasa, ular ishni qayta boshlagan.

Yevropalik onalar esa boshqa taktikani tanlagan: ular bolalarga piramida qanday yig'ilishini batafsil tushuntirgan. Keyin esa bolalarga ishni bajarishni taklif qilgan. Ko'rinib turibdiki, yapon onalari «men kabi qil» tushunchasini bergan bo'lsa, g'arblik onalar faqat nazariyani tushuntirib, bolalarni hammasini o'zi bajarishga majbur qilgan.

Shuning uchun yapon milliy tarbiyasi "hijjalovchi tarbiya" deb ataladi. Yapon onalar kamdan-kam hollarda bolalarni qilib ko'rmagan ishini qilishga majburlaydi. Ular avval misol ko'rsatib, bolada shu ishni qilishga xohish uyg'otadi.

Yapon milliy tarbiyasining amaliy faoliyati - uslubiy-metodik (axborot uzatish yo'llari, baholash, rag'batlantirish, jazolash kabi) jihatida hissiyotlarga munosabat alohida o'rin tutadi. Bu jarayonda yosh avlodga jamoaviy jamiyatda yashashni o'rgatishdan oldin atrofdegilar hissiyoti va manfaatini ko'rish va hurmat qilish nima ekanligini tushuntiriladi. Shuning uchun ota-onalar bolalarning sezgirligini hurmat qiladi. Ular bolalarga ortiqcha bosim o'tkazmaydi, uyaltirmaydi, balki bolakaylarning hissiyotlarini uyg'otadi. Misol uchun, agar bola mashinani sindirib qo'ysa, "Mashinaning joni og'riyapti, u hozir yig'laydi", - deydi. Yevropalik ota-onalar esa "Bunday qilma, bu yaxshi emas. Mashinani sotib olish uchun qancha ishlash kerak", - deydi.

Yaponlarning o'zi ularning usullari yagona to'g'ri usul ekanligini tasdiqlamaydi. So'nggi vaqtlarda g'arb qadriyatlarini ularning an'analariga ham

ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq yaponcha tarbiya yondashuvning asosiy tamoyili bolalarga sokinlik, sabr va to'liq mehr bilan yondashuv hisoblanadi⁴⁷.

Darhaqiqat, hozirgi murakkab va noaniq davrda "har bir xalq o'z ajdodlardan meros milliy qadriyatlarini asrab-avaylashi, eng muhimi, farzandlarini to'g'ri tarbiyalashi va ularning yaxshi bilim olishlari uchun barcha sharoitlarni yaratib berishi lozim. Globalizatsiya sharoitida dunyoni ulkan bir qishloqqa mengzaydilar. Bu "qishloq"da qarashlar, madaniyatlar, tutumlar, urf-odat va milliy qadriyatlar aralashib ketish xavfi mavjud. Faqat ma'rifat, ilm bilangina o'zligimizni saqlab qolishimiz mumkin"⁴⁸.

Ta'kidlash o'rinliki, milliy tarbiya masalasi juda nozik strategik masala hisoblanadi. Uni shakllanish va rivojlanishi aksariyat hollarda ichki imkoniyatni talab etadi. Xalqaro tajriba yoki import masalasi iqtisodiyot (xom ashyo, ishlab chiqarish texnika va texnologiyalari va xakozolar)da, siyosat (davlat strukturasi takomillashtirish va xakozolar)da, huquqiy soha (chet elda inson huquqlari va boshqalar)da hattoki, ta'lim sohasi (aniq, tabiiy, texnika fanlari nazariyalari, ta'lim texnologiyalari kabilar)da ijobiy ahamiyat kasb etishi mumkin. Biroq, tarbiya, milliy tarbiya masalasida xorij ta'siri, "tarbiya importi" muqarrar ravishda millatni inqirozga, ma'nan yo'q bo'lish tomon olib boradi. Bu aksiomani bugungi kunda milliy tarbiya samarasi orqali barqaror taraqqiy etayotgan mamlakatlar tajribasida ham ko'rish mumkin. Jumladan, Yaponiya, Janubiy Korea, Indoneziya, Singapur, Isroil kabi davlatlar yuqorida keltirilgan "tarbiya importi"dan saqlangan mamlakatlar hisoblanadi. Ular, o'z vaqtida iqtisodiyot, siyosat, huquq va boshqa sohalar hattoki, ta'lim sohasida ham xorij tajribasidan unumli foydalanilib, bu sohalarga importni kirib kelishiga katta imkoniyatlar yaratgan. Lekin, mazkur davlatlardagi asosiy o'xshashlik ularning barchasida milliy tarbiya masalasida ichki imkoniyatga tayanilgan va "tarbiya importi"ga imkon qoldirilmagan.

Mazkur taraqqiy etgan davlatlarning milliy tarbiya masalasidagi tajribalari bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida Tarbiya fanini o'qitish amaliyotini yo'lga qo'yishda ham dolzarb hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak milliy tarbiya masalasi juda nozik, strategik masala hisoblanadi. Uni shakllanish va rivojlanishi aksariyat hollarda ichki imkoniyatni talab etadi. Xalqaro tajriba yoki import masalasi iqtisodiyot, siyosat, huquq va boshqa sohalar hattoki, ta'lim sohasida ijobiy ahamiyat kasb etishi mumkin. Biroq, tarbiya, milliy tarbiya masalasida xorij ta'siri, "tarbiya importi" muqarrar ravishda millatni inqirozga, ma'nan yo'q bo'lish tomon olib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020 y., 09/20/391/0777-son.

⁴⁷Каранг: Факт: Япон болаларини тарбиялашдаги бешта сир. <https://www.adme.ru/svoboda-puteshestviya/5-sekretov-vospitaniya-kotorve-delayut-yaponskih-detej-mechtoj-lyubogo-roditelya-1510365/>

⁴⁸Анвар Шерматов, Берлин шаҳридаги Виндмюленберг мактаби ўқитувчиси "Ким кимга хавас қилиши керак ёки Германияда ёшлар тарбияси қандай?" http://uz.uz/oz/society/kim-kimga-avas-ilishi-kerak-yeki-germaniyada-yeshlar-tarbiya-30-03-2018?month=07&year=2018&sphrase_id=3979224&ELEMENT_CODE=kim-kimga-avas-ilishi-kerak-yeki-germaniyada-yeshlar-tarbiya-30-03-2018&SECTION_CODE=society (мурожат қилинган сана 30.03.2018)

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida «tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 422-son Qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 07.07.2020 y., 09/20/422/1033-son.

3. Fakt: Yapon bolalarini tarbiyalashdagi beshta sir. <https://www.adme.ru/svoboda-puteshestviya/5-sekretov-vospitaniya-kotorye-delayut-yaponskih-detej-mechtoj-lyubogoroditelya-1510365/>

4. A.Shermatov, Berlin shahridagi Vindmyulenberg maktabi o‘qituvchisi “Kim kimga havas qilishi kerak yoki Germaniyada yoshlar tarbiyasi qanday?” http://uza.uz/oz/society/kim-kimga-avas-ilishi-kerak-yeki-germaniyada-yeshlar-tarbiya-30-03-2018?month=07&year=2018&sphrase_id=3979224&ELEMENT_CODE=kim-kimga-avas-ilishi-kerak-yeki-germaniyada-yeshlar-tarbiya-30-03-2018&SECTION_CODE=society (murojat qilingan sana 30.03.2020).

THE PRIORITY OF TRAINING IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM IS TO EDUCATE FUTURE RESERVE OFFICERS IN A NATIONAL AND COMBAT SPIRIT

Kh. Yu. Boboev

Senior lecturer of the Military training center of the National university of Uzbekistan, associate professor, lieutenant colonel

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalashda harbiy an‘analarning dolzarbligi ko‘rsatilgan, shuningdek, ofitserning o‘z or-nomusi, sha‘ni, sharafi, qadr qimmat va Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish, ona tiliga, madaniyati va an‘analariga bog‘liqligi hamda o‘z Vataniga, xalqiga sodiqlik bilan uning tarixi o‘tmishdagi avlodlar bilan faxrlanishi, ona tili, madaniyati va an‘analariga, o‘z eri, xalqiga sadoqat, o‘tgan avlodlar bilan faxrlanishi, o‘z Vataniga hurmati, uning manfaatlarini himoya qilishi yoritilib berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy ruh, jangovar ruh, xavfsizlik, adolat, Qurolli Kuchlar, harbiy an‘analar, or-nomus, sha‘ni, sharaf, qadr qimmat, muhabbat, an‘ana, madaniyat, sadoqat, Vatan, ma‘naviyat, bo‘lajak zaxiradagi ofitser.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность военных традиций в воспитании будущих офицеров запаса в национальном и боевом духе, а также воспитание у офицера чувства чести, достоинства и любви к Родине, привязанности к родному языку, культуре и традициям, а также преданности своей земле, народу, гордости за прошлые поколения, уважение к своей Родине, защита её интересов.

Ключевые слова: национальный дух, боевой дух, безопасность, справедливость, вооруженные силы, военные традиции, честь, достоинство, любовь, традиции, культура, верность, Отечество, духовность, будущий офицер запаса.

Abstract. This article examines the relevance of military traditions in the education of future reserve officers in the national and fighting spirit, as well as the education of an officer’s sense of honor, dignity, dignity and love for the Motherland, attachment to his native land, language, culture and traditions, as well as devotion to his Homeland, people, pride for past generations, respect for his homeland. protection of interests is written about the qualities of striving for perfection.

Key words: national spirit, fighting spirit, security, justice, armed forces, military traditions, honor, honor, dignity, love, traditions, culture, loyalty, Fatherland, spirituality, future reserve officer.

Introduction. The greatest, noble and sacred task of a person is, first of all, the worthy protection of his family, homeland and people. In this regard, it is extremely important to increase the knowledge and skills, mental potential, combat and national spirit of each son, to mature the qualities of military patriotism in them. The definition given by the head of our state Shavkat Miromonovich Mirziyoyev on patriotism: “as we all know well, patriotism is the spiritual basis of the life of every state and manifests itself as the most important mobilizing force in relation to the comprehensive development of society” refers to the fundamental essence of patriotism.

Main part. In a complex and intense period, the development of the national and combat spirit of the future Reserve Officers of our country and their morale, as well as the preservation of various threats, their understanding of the fundamental nature of the processes taking place in the international arena, impartiality and independent opinion on these realities, strengthening the attention to future reserve officers, , issues such as instilling in them the skills of using information technology, promoting military patriotism, military duty, popularism among future reserve officers, increasing their knowledge of military and political phenomena taking place in the world are gaining relevance. Today, the future reserve officers with the peace and development of the country will have their own personal prose on the situations taking place in the world, further development of the national and combat spirit in their concern for the future of their country, rapid and independent non-standard decision-making skills in any complex situations, scientific research is also being carried out.

As the head of our state, the Supreme Commander – in-chief of the Armed Forces Shavkat Mirziyoyev noted, “if the national spirit is strong, willpower, combat potential will also be high”, our national army, ready to give a worthy blow to any threats and risks-our people, is a reliable and solid shield of our country. Therefore, we are now paying serious attention to patriotic education, along with the combat capabilities and training of military personnel. That is, in every soldier and Sergeant, officer and general, the national spirit and pride must be strong in the entire personal composition. National spirit, this is an invincible force. When the national spirit is strong, willpower, combat potential will also be high. Where do our godparents, who dream of becoming military in the future, receive the national spirit, a sense of responsibility for the fate of the Holy Motherland? From the rich history of our homeland, from the courage of our great ancestors, such as Amir Temur. From the trust, care, and attention of his family, loving parents, and el-yurt. It takes from the truly dedicated military, like you, who has always been an example and role model for young people, the president said [1].

Homeland is a place where a person is born, his umbilical cord is shed, his childhood, his youth is passed, he is educated, he is sad when he travels. The feeling of loving the motherland, serving in the path of its prosperity, protecting it from the evil eye, black forces, raising its Honor high was created by adding to the Fitrat of a person. This feeling is present not only in a person, but also in other creatures. The fish strives for water, the animal for its nest, the insect’s nest. Both those mindless creatures and insects recognize their home, build it, live in it with

their pair and continue their offspring, protecting it at the time of need. Therefore, in a person who is endowed with intelligence, thought, and is the flower of beings in existence, this feeling should be highly developed. Combat spirit it is one of the main categories of the theory and practice of educational work, symbolizing the ideological and spiritual readiness to constantly pay attention to the victory and implementation of the spiritual foundations and principles of the military, division, division, unification, unification and armed forces. Patriotism is one of the universal feeling, spiritual values, common to all people, people, Nations, polished for centuries. Historically, patriotism is also a set of emotions that have been improved in the process of Social Development, the struggle of people with the fate of their homeland on the path to the statelessness and independence of the territory in which they live. It is manifested in pride in the past and present of the motherland, in the protection of its interests. It was not for nothing that the love of the motherland is from faith. Patriotic people are much more common in our homeland. The global changes of the present day, the day-to-day development of Science and technology and information and communication technologies require the defender of the fatherland of the 21st century to have a sharp will, pedagogical-psychological knowledge, deep knowledge of his specialty, Science, High thinking, political literacy, a wide and thoughtful range of thinking. As we know, the spiritual wealth of a citizen of a progressive society, in particular an officer, is assessed by his broad worldview, thoughtful thinking ability, literacy, wealth of high human qualities. The Corps of officers of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan is ready to sacrifice their lives for the sake of the airlessness of our Motherland, the peaceful and peaceful life of our people, the bright future of our country, patriotic sons, professional fighters and high-ranking selfless citizens of our society, who embody the historical feats left to us by our great ancestors! So officer, the more proud we talk about the people of this noble profession, the more we create fiction, documentaries and fiction films about them, write poems, epics, books about their life, courage, courage, patriotism, dedication, I am sure that for the future of our native country, the growing up perfect young generation, they will always be an example as a naamuna! Along with famous scholars and statesmen, the past of the Uzbek people is adorned by famous major military leaders such as Mahmud Ghaznavi, Sotuuq Bugrokhon, Jaloliddin Mangubardi, Amir Temur, Babur, Shayboniykhan, Ubaydullahan first, Abdullahan second. In our republic, in recent ears, the main and material technical base for raising future reserve officers in a national and combat spirit, increasing the loyalty to the motherland is being created.

President of the Republic of Uzbekistan on September 11, 2023 – In Decree No. 158 on the Strategy – 2030”, to bring the will of our people to establish a free and prosperous, powerful new Uzbekistan, to create all conditions for the development of its potential for a military citizen, to educate a healthy, educated and spiritually competent generation, to form a strong economy that has become an important link in global production, to, in order to guarantee security and stability, the results of the experience and public discussion gained during the implementation of the new Uzbekistan development strategy will be highlighted.

Also, consistent continuation of the policy based on the principle of a “safe and peace-loving state”, reforms to strengthen the security and defense potential of our country, taking into account the complex global processes taking place in the world, further increase the power of the armed forces, the defense capabilities and military potential of the country, as well as the, on the basis of modern combat and military conflicts and the study of the advanced experience of foreign armies, the issues of developing combat skills and skills of troops, regularly improving the system of training highly qualified military personnel, the widespread introduction of modern methods of military training into training processes were covered in a wide range [2]. In the last years of our republic, the main and material technical base for raising future reserve officers in a national and combat spirit, increasing the loyalty to the Motherland is being created. Prezident of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, in his appeals to the Supreme Assembly and the people of Uzbekistan on December 20, 2022, stated that “improving the quality of education is the only way to develop a new Uzbekistan”. This has a special place in educating prospective reserve officers in the spirit of military patriotism and in enhancing their inner world and moral commitment. In the resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated June 29, 2023 “on measures to increase the effectiveness of work to educate young people in the spirit of military patriotism” dated June 29, 2023, to bring the effectiveness of work on the education of young people in the spirit of military patriotism to a new level, to further increase the, including, to educate in the spirit of military-patriotic, high spiritual-moral values, to deeply instill in their minds the need to preserve peace and harmony as if they were eyebrows, “the people and the army – it’s a body, a soul!” on the basis of a noble idea, the demand to unite the forces and capabilities of the ministries and departments responsible for youth education on the basis of one idea, one goal, the main content and essence of this idea in the growing generation to treat our great history, our long-standing values with respect and respect, to raise national spirit and pride, – it is especially emphasized that the formation of such qualities as the need to preserve and protect peace and tranquility consists in raising, if necessary, in the spirit of standing ready to defend the sovereignty of the country.

It is also an important task to raise the combat spirit and potential of the troops, improve their combat skills and skills based on the study of advanced experience abroad. Now attention is paid to the goals of providing our national army with modern weapons and military equipment, taking into account the features of military conflicts observed in different regions of the world today, priorities for the further development of troops. It is also an important task to strengthen cooperation with the Armed Forces and power structures, increase the efficiency and level of coordination of joint actions, and regularly improve the system of training highly qualified military personnel. In this direction, on the basis of the relevant decision of the Cabinet of Ministers, a regulation on higher militarized educational institutions was approved. This document determines the purpose and main tasks of higher militarized educational institutions in the system of security and law enforcement bodies, the organization of the educational

process, as well as the procedure for managing the educational system. Training of learners with a deepened and professional orientation in specialist subjects, ensuring intellectual maturation and spiritual development and training in a spirit of high patriotism, training of highly qualified specialist personnel, retraining and professional development are the goals of the activities of educational institutions. Last year, for the first time in the military, competitions “for the combat flag of Amir Temur” were held. These competitions are of incomparable importance in improving the combat readiness of the troops, further strengthening the military tradition, raising the brave and brave, educated and physically strong defenders of the motherland worthy of our great ancestors [3]. In the resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated June 29, 2023 “on measures to increase the effectiveness of work to educate young people in the spirit of military patriotism” dated June 29, 2023, to bring the effectiveness of work on the education of young people in the spirit of military patriotism to a new level, to further increase the, including, to educate in the spirit of military-patriotic, high spiritual-moral values, to deeply instill in their minds the need to preserve peace and harmony as if they were eyebrows, “the people and the army – it’s a body, a soul!” on the basis of a noble idea, the demand to unite the forces and capabilities of the ministries and departments responsible for youth education on the basis of one idea, one goal, the main content and essence of this idea in the growing generation to treat our great history, our long-standing values with respect and respect, to raise national spirit and pride, – it is especially emphasized that the formation of such qualities as the need to preserve and protect peace and tranquility consists in raising, if necessary, in the spirit of standing ready to defend the sovereignty of the country.

In connection with the implementation of complex measures aimed at increasing the combat readiness and capacity of the Armed Forces, the decision of the president of the Republic of Uzbekistan to amend and add to the regulation on the procedure for military service of citizens of the Republic of Uzbekistan “includes the formation of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan in every way mature, healthy”, strengthening the sense of loyalty and patriotism to the motherland, optimizing the procedure for military service, improving the legal provision of reforms being carried out, protecting the constitutional order, sovereignty, territorial integrity of the Republic of Uzbekistan, strengthening the defense capability of the state, increasing the combat power and capacity of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, ensuring security, interethnic harmony and religious tolerance “priority areas in the field of mutually beneficial and practical foreign policy are established” [4].

Conclusion. In the development of the national and combat spirit in the future reserve officers, military vandalism is of great importance and relevance. It will also be necessary to instill in the minds of our future reserve officers that the protection of the land, family, parents and children is a sacred duty in front of the memory of the people and ancestors, such qualities as patriotism and heroism, loyalty, dedication, perseverance and courage shown by our compatriots in the path of freedom and independence of the motherland. The widespread promotion of

military patriotism, its essence, content and goals among future reserve officers will be the basis for their upbringing in a national and Militant Spirit.

List of literature used:

1. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil topganining 27 yilligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti – Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoyev Miromonovichning bayram tabrigi: <https://xs.uz/uzkr/post/shavkat-Mirziyoyev-millij-ruh-kuchli-bolsa-iroda-zhangovar-salohiyat-ham-yuqori-boladi>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi 158-sonli “O‘zbekiston – 2030 strategiyasi”: <https://lex.uz/pdfs/6600413>.
3. <https://senat.uz/oz/articles/post-1266>.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-avgustdagi 259-sonli “Qurolli Kuchlarning jangovar tayyorgarligi va salohiyatini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilayotganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risidagi” Qarori: <https://lex.uz/ru/docs/6556805>.

HARBIY XIZMATCHILARINING TA’LIM SIFATINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Z.R. Jabbarov

O‘zbekiston milliy universiteti Harbiy
tayyorgarlik o‘quv markazi o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

Annotation. Maqolada muhandislik qo‘shinlari harbiy xizmatchilarining ta’lim sifatini takomillashtirish jarayonining pedagogik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, kursant, o‘qituvchi, ta’im, jarayon, harbiy xizmatchilar, muhandislik qo‘shinlari.

Аннотация. В статье раскрыты педагогические особенности процесса совершенствования качества образования военнослужащих инженерных войск.

Ключевые слова: образование, курсант, преподаватель, образование, процесс, военнослужащий, инженерные войска.

Abstract. The article reveals the pedagogical features of the process of improving the quality of education of military personnel of the engineering troops.

Key words: education, cadet, teacher, education, process, military personnel, engineering troops.

Ensiklopedik ma’nodarga ko‘ra, turli mualliflar “shartlar” tushunchasiga turli xil terminlarni kiritadilar: vaziyat, talablar, holatlar, jarayonlar oqimiga yordam beradigan yoki to‘sqinlik qiladigan omillar.

“Shartlar” tushunchasining falsafiy ma’nosi shundaki, u shartlangan obyektning paydo bo‘lishi, mavjudligi yoki o‘zgarishi uchun zarur bo‘lgan obyektlar (narsalar, jarayonlar, munosabatlar va boshqalar) yig‘indisidir.

Yetarli shartlar – zarur shart-sharoitlar, nisbatan yopiq minimal obyektlar to‘plami. Pedagogik jarayon nuqtai nazaridan pedagogik shart-sharoitlar – bu ta’lim sifatini takomillashtirishning maqsadlari, vazifalari, mazmuni, vositalari va usullarini amalga oshirishga yordam beradigan minimal shartlar yig‘indisidir.

Pedagogik tizimning bunday xususiyatlari uning ochiqligi bilan bog'liq. Ushbu haqiqatni tushunish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

Kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlashga yondashuvlarni tahlil qilish ikkita asosiy yondashuvni ajratish imkonini beradi: jarayonli va sinergetik. Jarayonli yondashuv nuqtai nazaridan Ye.V. Mitina [1] ta'lim sifatini shakllantirishni pedagogik jarayon deb hisoblaydi. Sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan (M.B. Urazova [2] va boshq.) shart-sharoitlarni taqsimlash ushbu jarayonni boshqarish bilan bog'liq bo'lib, birinchi holda, pedagogik shart-sharoitlarni taqsimlashga e'tibor qaratishga majbur qiladi, ikkinchisida – tashkiliy shartlarga e'tibor beradi. Pedagogik jarayon – bu ta'lim-tarbiyaning yaxlit jarayoni bo'lib, uning subyektlarining birgalikdagi faoliyati muhandislik qo'shinlari harbiy xizmatchilarining rivojlanishiga va o'zini o'zi anglashiga yordam beradi. Pedagogik tizim murakkablik va cheksiz xilma-xil holatlar, munosabatlar va aloqalar bilan tavsiflanadi hamda mazkur jarayonning tarkibiy qismlarini aniqlash mumkin bo'ladi.

Pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismlari – ta'lim va tarbiyaning murakkab jarayonlaridan biridir. Izchillik, yaxlitlik, moslashuvchanlik tushunchalari pedagogik tizim va pedagogik jarayon tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tizimning ichki xususiyatlarini, uning atrof-muhit bilan aloqasini aks ettiradi. Muhandislik qo'shinlari harbiy xizmatchilarining ta'lim sifatini takomillashtirish jarayonida boshqaruv jihatida jamiyat bilan o'zaro munosabatlarni ta'minlash va oliy harbiy o'quv tashkilotlari professor-o'qituvchilari va muhandislik qo'shinlari harbiy xizmatchilarining kasbiy faoliyati uchun sharoitlarni tashkil etish moslashuvchanlik, yaxlitlik bilan maqsadga muvofiqlikni ta'minlash bilan bog'liq. Davlatimizda maxsus harbiy bo'linma faoliyati jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash, inson huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish, aholini turli terrorchilik xatarlaridan, jinoiy va boshqa noqonuniy xatti-harakatlardan himoya qilishga qaratilgan Milliy gvardiya tashkil etildi. Qisqa vaqt ichida Milliy gvardiya mamlakat xavfsizligini ta'minlash tizimidagi muhim bo'g'inga aylandi va Qurolli Kuchlar tarkibiy qismlari bilan yaqin hamkorlik o'rnatildi. “Xavfsiz shahar – xavfsiz mamlakat” konsepsiyasi asosida yurtimizda jamoat tartibini ta'minlashga qaratilgan katta ishlar amalga oshirildi. Har bir shahar va viloyatda xavfsiz hudud loyihasi amalga oshirildi, jamoat tartibini saqlash uchun Ichki ishlar vazirligi bilan birga Milliy gvardiya mas'ul va javobgar etib belgilandi. Davlatimizning milliy armiyasi xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik aloqalarini sezilarli darajada faollashtirdi. Ular bilan harbiy-texnik hamkorlikni mustahkamlash bo'yicha 13 ta amaliy harakatlar rejasi va “yo'l xaritasi” amalga oshirilmoqda. Harbiy sohada xalqaro miqyosdagi tadbirlar soni ko'paydi. Milliy armiyamizni zamonaviy qurol-yarog' va texnikalar bilan ta'minlash jarayonida harbiy xizmatchilarimizni professional jihatdan shunga mos ravishda tayyorlash hal qiluvchi vazifalardan biri bo'lib turibdi.

2018 yil 11 yanvar kuni Shavkat Mirziyoyev Qurolli Kuchlar Xavfsizlik kengashi yig'ilishida **mamlakat mudofaa salohiyatini oshirish bo'yicha fikrlarini bildirgan edi. Bundan tashqari, mazkur yig'ilish yuzasidan yangilanayotgan Qurolli Kuchlarimiz bo'yicha strategik yondashuv ishlab chiqildi.**

Qurolli Kuchlarning tashkil etilganligining 26-yilligi hamda 14 yanvar – Vatan himoyachilari kuniga bag‘ishlangan bayram tadbiridagi ko‘tarilgan masalalar yuzasidan davlatimizda bir qancha ijobiy ishlar o‘z samarasini topti. Mamlakatimizning mudofaa qobiliyatini mustahkamlashda joylardagi davlat hokimiyati organlarining faolligini va rolini oshirish bo‘yicha ishlar sifat jihatdan butunlay yangi bosqichga ko‘tarildi. “Milliy armiyamiz – bizning iftixorimiz va g‘ururimiz” tamoyili asosida hududlarda mudofaa sohasida yagona davlat siyosatini yuritish yo‘lga qo‘yildi, armiya va xalqning yakdilligini ta‘minlash maqsadida harbiy-ma‘muriy sektorlar tashkil etildi. Mazkur ishda el-yurtimizning tinchligini ta‘minlash maqsadida bugun mudofaa sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning qanchalik samara berishi armiya va xalqning birdamligiga bog‘liq. Armiya moddiy jihatdan barcha zamonaviy zarur texnika va jihozlar, qurol-yarog‘lar bilan ta‘minlanib kelmoqda. Bu jarayonda askar va ofitserlarimizda jangovar ruh, Vatanga mehr va sadoqat, uning taqdiri uchun mas‘uliyatni shakllantirilishi, kursantlarimiz va tinglovchilarimiz ta‘lim sohasida eng ilg‘or, innovatsion bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur masalalaridan hisoblanadi.

Harbiy xizmatchilarni harbiy-vatanparvarlik va ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashni yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda xalqimizning qadimiy tarixi, buyuk ajdodlarimiz me‘rosi va ularning harbiy san‘atni rivojlantirishga qo‘shgan hissasini chuqur o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Vatan oldidagi burchini ado etish chog‘ida yurtimiz ozodligi, xalqimizning bugungi tinch va osoyishta hayotini ta‘minlash yo‘lida halok bo‘lgan mard va jasur o‘g‘lonlarimizning aziz xotirasiga ehtirom ko‘rsatish biz uchun ham farz, ham qarzdir. Shu munosabat bilan tegishli vazirlik va huquq-tartibot idoralari, mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlari ana shunday qahramonlarimizning xotirasini abadiylashtirish, ularning oilasi va yaqinlariga har tomonlama g‘amxo‘rlik ko‘rsatish va qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada kuchaytirishi lozim. O‘z xizmat burchini bajarish chog‘ida mardlarcha halok bo‘lgan harbiy xizmatchilarimiz jasoratini ulug‘lash, yosh avlod uchun ibrat namunasiga aylantirish maqsadida shu mavzuga bag‘ishlangan xotira kitobini yuqori saviyada nashr etish bo‘yicha taklif tayyorlash vazifasi topshirildi.

Ikkinchidan, harbiy okruglar qo‘shinlarining jangovar tarkibini yanada takomillashtirish, jangovar shayligi va harbiy qobiliyatini kuchaytirish, shuningdek, qo‘shinlarni boshqarish tizimini avtomatlashtirish va optimallashtirish orqali armiyamizning o‘z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni samarali bajarish salohiyatini oshirish zarurligi inobatga olindi.

Uchinchidan, mamlakatimiz xavfsizligini ta‘minlash va tashkiliy-shtat tuzilmalarini takomillashtirish bo‘yicha konseptual hujjatlar yangilangani munosabati bilan Qurolli Kuchlarni rejalashtirish va ularni qo‘llashning me‘yoriy-huquqiy asoslarini qayta ko‘rib chiqildi.

To‘rtinchidan, qo‘shinlarning jangovar va tezkor tayyorgarlik tizimini yanada takomillashtirish, o‘quv mashqlari faolligini, ularning samaradorligini oshirish muhim vazifa sifatida belgilandi. O‘quv mashg‘ulotlari harbiy bo‘linmalarni imkon qadar to‘liq qamrab olgan va o‘zaro hamkorlikda harakat qiladigan tuzilmalarni jalb etgan holda o‘tkazilishi lozim. Shu asosda boshqaruv organlari va bo‘linmalar imkoniyatlari,

askardan tortib komandirgacha bo'lgan har bir harbiy xizmatchining xatti-harakati va jangovar vazifalarni bajarishda qo'llanayotgan taktikaning maqsadga muvofiqligi va to'g'ri ekanini baholash mumkin bo'ladi.

Beshinchidan, qo'shinlarning real ehtiyojlarini tizimli ravishda tahlil qilib borish, ularning zamonaviy qurol-yarog' va texnika bilan ta'minlanish darajasini oshirish doimo e'tiborimiz markazida bo'lishi kerak.

Bu borada Mudofaa vazirligi, Mudofaa sanoati bo'yicha davlat qo'mitasi tomonidan qo'shinlarni modernizatsiya qilish va zamonaviy qurol-yarog' va harbiy texnika bilan ta'minlash bo'yicha kompleks dastur amalga oshirildi.

Oltinchidan, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy ta'minot tizimi yanada takomillashtirildi. Bu borada Qurolli Kuchlarni ijtimoiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilindi.

Bundan tashqari, Qurolli Kuchlarning jangovar tayyorgarligi va qobiliyati, Kattaqo'rg'on poligonida o'tkazilgan harbiy o'quv mashqlar, Janubiy-G'arbiy, Sharqiy va Toshkent harbiy okruglarida Mudofaa vazirligi va chegara qo'shinlari bo'linmalari, Chirchiq shahridagi harbiy qism shart-sharoitlari o'rganib chiqildi va tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Mazkur aytib o'tilgan vazifalar va qilingan samarali ishlar davlatimizda fan va texnologiyalar rivojlanishining "Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish" ustuvor yo'nalishi doirasida bajarilgan ishlaridan dalolat beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителей. – М.: Академия, 2004.

2. Уразова М.Б. Бўлажак касбий таълим педагогини лойиҳалаш фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – Т., 2015. – 80 б.

TEKNOLOGIYA FANINI MODERNIZATSIYALASHDA ZAMONAVIY TEXNIKA VA TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

O'.O. Toxirov, v.b. dotsent

Yangi asr universiteti

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitladigan Texnologiya fanini mazmunan zamon talablari asosida modernizatsiyalash va zamonaviy texnika va texnologiyalarni o'quvchilarga o'g'atish hamda texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, sun'iy intellektni yaratilganligi sababli kirib kelayotgan yangi, ya'ni XXI asr kasblarni o'quvchilarga o'rgatish bilan bog'liq masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: modernizatsiya, zamonaviy texnika va texnologiya, XXI asr kasblari, virtual texnologiyalar (Virtual (VR) va kengaytirilgan (AR) reallik texnologiyalari), robototexnika, alternativ energiya texnologiyalari, 3D texnologiyalar.

Texnika so'zi bir necha ma'noda qo'llanadi. Biz uni moddiy ne'matlar yaratish uchun qo'llaniladigan ish qurollari va vositalari majmuasi sifatida bilamiz. Shuningdek, u inson faoliyati vositalari yo'nalishini, faoliyatini amalga oshirish usullarini ham anglatadi. Bunday vositalarga mashinalar, mexanik ish qurollari,

turli qurilmalarni kiritish mumkin. Texnologiya nisbatan yangi, ko'p qirrali atama bo'lib, hom ashyodan to mahsulot tayyor bo'lguncha davom etadigan jarayon ketma-ketligi.

Texnologiya doimo takomillashib boradi, yangi texnologiya, yangicha mahsulot ishlab chiqarish zaruriyati tug'ilishi bilan yangidan yangi texnika yaratiladi. Texnika tarixi ibtidoiy jamiyatga borib taqaladi. Texnika tarixini quyidagi bosqichga bo'lish mumkin: oddiy ishlab chiqarish qurollari va usullari yaratilishi; murakkabroq ishlab chiqarish qurollari va usullari yaratilishi; inson tomonidan boshqariladigan murakkab mehnat qurollari yaratilishi; manufaktura sharoitida mashina texnikasining yaratilishi; ilg'or mamlakatlarda bug' dvigateli asosida ish mashinalarining paydo bo'lishi; elektr energiyasi asosidagi mashinalar tizimining yaratilishi; avtomatlashtirilgan mashinalar tizimi va kosmik texnikasining taraqqiy etishi, axborotlar texnologiyasining rivojlanishi.

Texnika ishlab chiqarish va ishlab chiqarishda qatnashmaydigan turlarga ajraladi. Ishlab chiqarish texnikasiga mashinalar, mexanizmlar, asboblar, mashina, texnologik jarayonlar, boshqariladigan apparatlar, sanoat binolari va inshootlari, yo'llar, ko'priklar, kanallar, transport, kommunikatsiya, aloqa vositalari kiradi. Ishlab chiqarish texnikasining faol qismi mashinadir. Unga texnologik mashinalar — metallga ishlov berish, qurilish, tog'kon, metallurgiya, qishloq xo'jaligi., to'qimachilik, oziq-ovqat, qog'oz tayyorlash mashinalari va boshqalar, transport mashinalari - avtomobillar, teplovozlar, samolyotlar va b., konveyerlar, elevatorlar, kranlar, nazoratboshqarish va hisoblash mashinalari – elektr mashinalari, ichki yonuv dvigatellari, turbinalar kiradi.

Ishlab chiqarishda qatnashmaydigan texnikaga maishiy xizmat ko'rsatish texnikasi (kir yuvish, oshxona mashinalari va boshqalar); transport texnikasi (yengil avtomobillar, velosipedlar va b.); sport texnikasi (poyga mototsikllari va b.) kiradi. Ishlab chiqarishning tarmoq strukturasi qarab (masalan, sanoat texnikasi, transport texnikasi) yoki alohida struktura bo'linmalariga qarab (masalan, aviatsiya, melioratsiya texnikasi), ba'zan texnika alohida tarmoqlarining tabiiy ilmiy asosiga qarab (masalan, yadro, sovitish, hisoblash texnikasi va b.) tasniflanadi.

Bugungi kunda texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanib, insoniyat hayotida buyuk o'zgarishlar sodir bo'lishiga va yanada taraqqiy etishiga sabab bo'lmoqda.

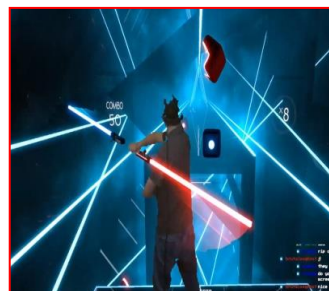
Texnologiyaning quyidagi turlari mavjud: mexanik, biologik, kimyoviy, energetik, kombinatsiyalashgan va raqamli.

Zamonaviy texnologiyalari kelajakda inson hayotini, uning salomatligi haqida qayg'urish, vaqti, mablag'i va kengligini tejash bilan qanchalik engillashtiradi.

Sun'iy intellekt 2022-yilda tabiiy tillarni qayta ishlash va mashinani o'rganishni rivojlantirish bilan yanada kengayishi kutilmoqda. Sun'iy intellekt bizni yaxshiroq tushunishi va ushbu texnologiya yordamida murakkabroq vazifalarni bajarishi mumkin. Taxminlarga ko'ra, 5G kelajakda bizning yashash va ishlash tarzimizda inqilob yasaydi.

Virtual texnologiyalar. Har xil turdagi qurilmalar yordamida foydalanuvchi uchun sun'iy dunyoni simulyatsiya qilishga imkon beradigan kompyuter

texnologiyalari allaqachon hayotimizni bir bo‘lagiga aylangan. Bundan tashqari, bugungi kunda virtual haqiqat ko‘ngilochar sohadan ancha ilgarilab ketdi. Ushbu texnologiyalar hozirda sanoat, qishloq xo‘jaligi, tibbiyot va ko‘chmas mulk savdosida qo‘llanilmoqda.

Virtual (VR) va kengaytirilgan (AR) reallik texnologiyalari tibbiyotda, 3D dizaynida va yangi kompyuter o‘yinlarini yaratishda keng qo‘llaniladi

Biotexnologiya bugungi kunda tibbiyot va qishloq xo‘jaligida keng qo‘llanilmoqda. Biotexnologiya tufayli insoniyat vaksinalar, antibiotiklar, vitaminlar, kasalliklarni aniqlash va davolash uchun dori-darmonlarni, qishloq xo‘jaligi o‘simliklarining yangi navlarini yaratmoqda. Biotexnologning ishi jamiyat uchun juda foydali ish bo‘lib, u biotexnologiya fanining rivojlanishi bilan doimo takomillashib boradi.

Kasb fizika, matematika, kimyo va biologiyaga qiziquvchilar uchun mos keladi

Robototexnika – bu robotlarni yaratish va ularga xizmat ko‘rsatish, mexanika va elektron qismlarini, boshqarish tizimlarini ishlab chiqish, ularning holatini nazorat qilish, to‘g‘ri ishlashini va zarur ta‘mirlashni amalga oshirish tushuniladi.

Bugungi kunda robotlar ishlab chiqarish, tadqiqot, jangovar, ko‘ngil ochar va kundalik hayotda qo‘llanilmoqda. Uy ishlarida (robot changyutgich) va hayot uchun xavfli bo‘lgan ishlar (masalan, hayotga tahdid soluvchi sinovlar yoki Oy va sayyoralarni o‘rganish)da odam mehnatini qisman yoki to‘liq almashtirilmoqda. Robotlar odamlar uchun imkonsiz bo‘lgan aniq va tezkor harakatlar talab qilinadigan joylarda qo‘llaniladi (masalan, konveyerda ishlab chiqarish robotlari). Odamlardan farqli, ular murakkab ishlarni tez va sifatli bajarishi mumkin, bundan tashqari, dam olish va ish haqini talab qilmaydi. Shuning uchun ularni yaratadigan va xizmat ko‘rsatadigan robotlar va mutaxassislar soni o‘sib boradi.

Robototexnika muhandislari avtomobilsozlik sohasida, aerokosmik sanoatida, robotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan muhandislik kompaniyalari va startaplarda ishlashi mumkin. O‘qitish robototexnika muhandisi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda har bir shaharda robototexnika kurslari paydo bo‘lmoqda.

Sanoat robotlari

Jangovar robot

Marsni o'rgangan uchta kosmik robot shunday ko'rinishga ega

Robototexnika mexanika, elektronika va dasturlash chorrahasida. Shuning uchun robototexniklar, ushbu mutaxassislik sohalarining barchasini tushunishi kerak. Mamlakatimizda robototexnika muhandisi kasbini oliy ta'lim muassasalarida olish mumkin.

Alternativ energiya texnologiyalari. An'anaviy energiya manbalaridan (gaz, neft, ko'mir) foydalanish kamayib bormoqda, shuning uchun alternativ taklif qila oladigan mutaxassislarga talab ortib bormoqda. Muqobil energiya ("yashil" energiya deb ham ataladi) shamol, quyosh nurlari, dengiz oqimlari va to'lqinlar, geotermik energiyani elektr energiyasiga aylantirishga imkon beradigan uskunalarni ishlab chiqarish, texnik xizmat ko'rsatish va ulardan foydalanish bilan shug'ullanadi. Muqobil energiya ta'minoti tizimlariga quyosh elektr stansiyalari (quyosh energiyasi); shamol elektr stansiyalari (shamol energiyasi); muqobil gidroelektr stansiyalari - to'lqin va geotermik elektr stansiyalari; biologik yoqilg'i kabi, noan'anaviy yoqilg'idan foydalanadigan elektr stansiyalari kiradi.

Shamol elektr stansiyasi

Quyosh elektr stansiyasi

Kosmik va vodorod energiyasi elektr energiyasini ishlab chiqarishning muqobil usullari deb ham yuritadi. Hozir Yevropa muqobil energiya bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinni egallab turibdi va ushbu sohadagi mutaxassislarga talab tez o'sib bormoqda va yuqori maosh to'lanmoqda. Bugungi kunda jahon bozori shamol turbinalari va quyosh panellarining keng tanlovini taklif etadi. Bu murakkab qurilmalar hisoblanadi. Shuning uchun ularni sozlaydigan va ta'mirlaydigan mutaxassislarga talab katta. Kelajakda ham shunday bo'lib qoladi.

Xalqaro ekspertlarni jalb qilgan holda O'zbekistonda kam uglerodli rivojlanishning milliy strategiyasi ishlab chiqilmoqda. Strategiya bir tomondan mamlakatni energiya bilan ta'minlash muammosini hal qilsa va boshqa tomondan atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish uchun zarurdir. Masalan, yangi zamonaviy issiqxonalar muqobil energiya manbalari bilan to'liq ta'minlanadi.

2030-yilga kelib O‘zbekistonda umumiy quvvati 3 GVt bo‘lgan shamol elektr stantsiyalari va umumiy quvvati 5 GVt bo‘lgan quyosh elektr stantsiyalari mavjud bo‘lishi kutilmoqda. Ushbu mutaxassislikni ham oliy ta‘lim muassasalarida olish mumkin.

3D texnologiyalar. 3D-chop etish yordamida bugungi kunda tibbiyot va sanoatda ishlatiladigan noyob mahsulotlar yaratilmoqda. Matematiklar va muhandislar doimo ushbu turdagi bosmaxonadan foydalangan holda turli qismlar, anatomik modellarni, esdalik sovg‘alarini, uylarni, protezlarni yaratishga imkon beradigan zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqmoqdalar. Hatto inson terisi, allaqachon biomateriallar bilan chop etish uchun ishlatiladigan printerlar yordamida yaratildi. Bu yara va jarohatlarni yaxshiroq va tezroq davolashga imkon bermoqda. Yaqinda ular insonni boshqa a‘zolarini yaratishni o‘rganadilar.

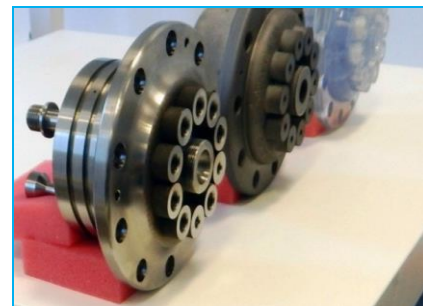
3D chop etishni amalga oshirishni nazorat qilish mukammal dasturchi, texnolog, biolog va hatto kimyogar bo‘lgan muhandis tomonidan amalga oshiriladi, chunki bu kasb uni turli xil materiallar tarkibi va xususiyatlarini yaxshi bilishga majbur qiladi. Ushbu sohada ishlash uchun siz texnik ma‘lumotga ega bo‘lishingiz, shuningdek, IT kurslarida qatnashishingiz va modellashtirish bo‘yicha ma‘ruzalariga borishingiz kerak bo‘ladi. Mutaxassis 3 o‘lchamli modelni mustaqil ravishda loyihalashtirish, kerakli materiallarni tanlash va keyin chop etish, tibbiyot, aviatsiya, sanoat va hokazo sohalar uchun mahsulotlar yaratishga qodir bo‘lishi kerak.

Dunyodagi birinchi to‘liq 3D printerida chop etilgan ofis (Dubay)

3D printerida chop etilgan chinni tishlar

Ushbu qismlar ham 3D yordamida chop etilgan

Bugungi kunda ushbu mutaxassislarga tibbiyot markazlari, sanoat, aerokosmik, mashinasozlik va boshqa sohalarda talab katta. Mutaxassislar kam, chunki ularning ishi juda qiyin. Ish beruvchilar muhandislarga qattiq talablar qo‘yishadi, chunki ularning maoshlari katta. 3D-chop etish bo‘yicha muhandis iqtisodiyot va marketing asoslarini bilishi kerak, chunki uning vazifalariga chop etishni arzonroq va tezroq qilishga qaratilgan ish jarayonlarini optimallashtirish kiradi.

3D chop etish bo‘yicha muhandis juda ko‘p professional bilimlarga ega, shuning uchun u juda yaxshi xotiraga ega bilimdon odam bo‘lishi kerak. Mas‘uliyat, qiziqish, ijodkorlik ushbu noyob mutaxassisning xarakterida bo‘lishi kerak. Muhandis doimiy ravishda o‘qishga majburdir, aniq fanlarga ham, tilshunoslikka ham intilish rag‘batlantiriladi, chunki ko‘rsatmalar, kitoblar va

texnik hujjatlarning aksariyati hali ham asosan chet tillarida yaratilgan. Dastlabki tayyorgarlikni turli ixtisoslashtirilgan kurslarda olish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2020 y. (<https://www.lex.uz/docs/5030957>)
2. National Educational Technology Standards for Teachers. ISTE. (2000). Eugene, OR, USA.
3. Qo'ysinov O.A., Mamatov D.N., Toxirov O'.O. va boshqalar. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf darsligi bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T.: 2022-200 b.

TARBIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA IJTIMOY FAOL O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

N.U. Nurmatova, PhD

Profi University

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya texnologiyalari asosida ijtimoiy faol o'quvchi shaxsini shakllantirish imkoniyatlari, bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va o'quvchilar ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, faol, ijtimoiy, texnologiya, shaxs, oila, ijtimoiy faollik, tarbiya texnologiyasi, maqsad, kognitiv, amaliy, refleksiv, o'quvchi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности формирования социально активной личности школьника на основе технологий воспитания, а также представлены научные исследования технологии развития социальной активности учащихся.

Ключевые слова: воспитание, активный, социальный, технология, личность, семья, социальная активность, технология воспитания, цель, познавательный, практический, рефлексивный, ученик.

Annotation. This article reflects on the possibilities of forming the personality of a socially active student on the basis of educational technologies, on the scientific research carried out in this regard and on the technology for the development of social activity of students.

Keywords: upbringing, active, social, technology, personality, family, social activity, upbringing technology, purpose, cognitive, practical, reflexive, student.

Bugungi kunda ijtimoiy hayotning tobora globallashtirib borishi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining murakkablashishi yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash masalasi, ijtimoiy faollikni tarbiyalab borishni taqozo etmoqda. O'quvchilarning ijtimoiy faolligini yanada oshirish, ularni milliylik ruhida tarbiyalash, yoshlarni jamiyatga sog'lom ijtimoiylashtirish masalasiga katta e'tibor berilmoqda. Bu borada O'zbekiston yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentliklari, "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti, mahalladagi yoshlar yetakchisi o'quvchilar ijtimoiy faolligini rivojlantirish borasida o'zlarining munosib hissasini qo'shib kelmoqdalar.

Subyektning jamiyat hayotida ongli holda mustaqil ishtirok etishi, ma'lum ijtimoiy-ma'naviy sohada vujudga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan

harakati ijtimoiy faollik hisoblanadi⁴⁹. Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va xulq-atvorini ongli ravishda boshqarishning asosiy sharti hisoblanadi. Bizningcha, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi ta’limiy, mehnat, kundalik-maishiy faoliyatda, ijtimoiy hayotga qarashlari, tafakkur qilish qobiliyati va xulosalar chiqara olishi bilan xarakterlanadi. Insonning mehnat faolligi, eng avvalo, moddiy ehtiyojlari natijasida yuzaga keladi, ijtimoiy faollik esa ma’naviy ehtiyojlar asosida yuzaga keladi. Bu bilan aytishimiz mumkinki, o‘quvchilar ijtimoiy hayotda faol ishtirok eta boshlaydilar.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 23-son Qarori⁵⁰ O‘zbekiston yoshlarini har tamonlama aqliy, ma’naviy, jismoniy barkamol qilib voyaga yetkazishga, ularning iste’dod va qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishga, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida yoshlarning har tamonlama faolligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Ushbu qarorning asosiy vazifasi qatoriga yoshlarni, eng avvalo, madaniyat, san’at, sportga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshirish va shu kabi sohalarga jalb qilish kabilar kiritilgan.

Yuqorida sanab o‘tilgan sohalarda, yoshlarning yuqori muvaffaqiyatga erishishlari uchun tashkil qilinadigan musobaqa, ko‘rik-tanlov va turli tadbirlarda o‘quvchilar ishtirok etishlari ularning faollik darajasini ko‘rsatib beruvchi va ijtimoiy faolligini oshiruvchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Yurtimizda va chet elda ta’lim texnologiyalari kabi tarbiya texnologiyalarini ham o‘rganishga va ishlab chiqishga ko‘p diqqat qaratilmoqda.

A.A.Ovcharova “Oila va maktab hamkorligida o‘quvchilar ijtimoiy xislatlarni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik o‘zaro ta’sir texnologiyasi”ni ishlab chiqqan. A.A.Ovcharovanning texnologiyasi beshta modulni o‘z ichiga oladi. Bularga quyidagilar kiradi: analitik modul; axborot-kommunikatsion modul; tashkiliy faoliyat moduli; metodik modul; reflektiv modul kabilar.

Respublikamiz olimlaridan M.Quronov (“Bir tahdidga besh zarba”), R.J.Ishmuxammedov (“Amaliyotda jamoaviy ijodiy ishlar”), Sh.T.Ergasheva (axloqiy tarbiya texnologiyasi), Z.Saliyeva (ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish texnologiyasi), M.Artikbayeva (o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning integrativ texnologiyasi)⁵¹ singari olimlar tomonidan ayrim tarbiya texnologiyalari ishlab chiqilgan. Lekin yurtimizda yaxlit moslashuvchan tarbiya texnologiyasi yaratilmagan edi. Mazkur muammoga javob sifatida pedagogika fanlari doktori N.M. Egamberdiyeva tomonidan “Yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi”⁵²ni ishlab chiqish amalga oshirildi.

M.Quronov tarbiya texnologiyasi borasida so‘z yuritar ekan, uni quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishini ta’kidlaydi: mo‘ljal olish (texnologik jarayonda

⁴⁹ Педагогика энциклопедия II жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2015. – б. 234.

⁵⁰ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 23-son Qarori.

⁵¹ Артикова М.Б. Умумтаълим мактаби ва оила ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда тadbirkorlik кўникмаларини ривожлантириш: пед. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – А., 2020. – 123 б.

⁵² Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Пед. фан. док. ... дисс. –Т., 2010. – 123 б.

qanday ishlar amalga oshirilishi kerakligi borasida aniq maqsad qo'yish), amalga oshirish, nazorat qilish (kuzatish, tahlil etish, test va b. orqali), tuzatish (korreksion ishlarni amalga oshirish orqali).

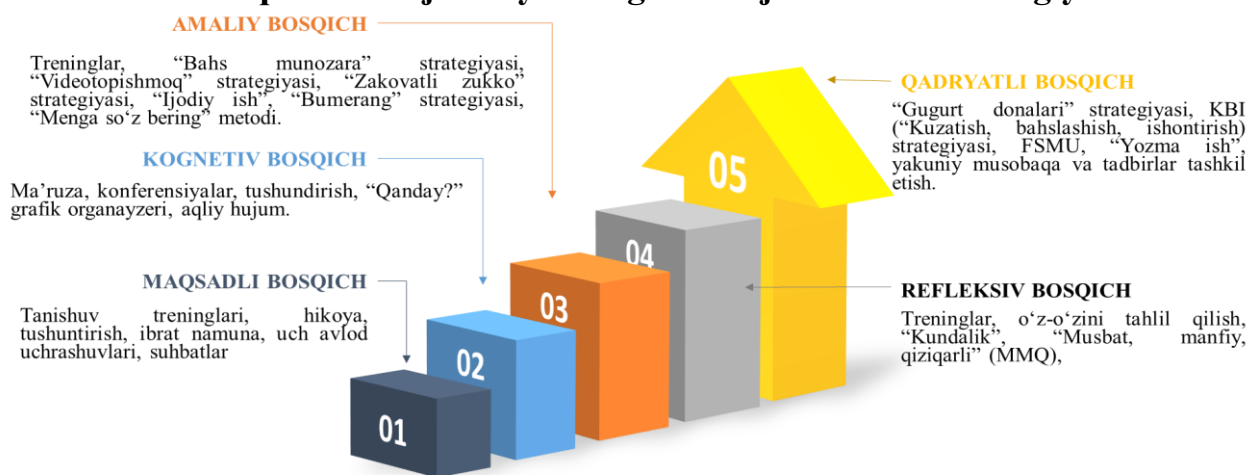
H.X.Hamzayev beshta bosqichdan iborat bo'lgan "O'quvchilarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish texnologiyasi" ishlab chiqqan. Pedagog tomonidan ishlab chiqilgan texnologiya boshqa tarbiya texnologiyalaridan farqli ravishda o'z ichiga ijodiy bosqich va imitatsion bosqichni ham oladi.

Yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasining tasnifiy xususiyatlaridan uning qo'llanish darajasi va tavsifiga ko'ra umumpedagogik darajadan mikrotexnologiya ko'rinishida namoyon bo'la olishi ma'lum bo'ladi. Texnologiyaning ana shu xususiyatini asos qilib olgan holda, undagi to'rt bosqichga (motivatsion, mazmunli, faoliyatli, qadriyatli)⁵³ tayanib, biz "O'quvchilar ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyasi"ni ishlab chiqdik (1-rasm).

Texnologiya besh bosqichdan iborat bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: **maqsadli, kognitiv, amaliy, reflektiv va qadriyatli bosqichlar**. Har bir bosqich 1-rasmda ko'rsatib o'tilgan metodlardan foydalanilgan holda tashkil qilinadi.

1-rasm

O'quvchilar ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyasi

Ushbu jarayondan ko'zlangan natija va natijaga erishish uchun o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishni va mazkur maqsad bilan birga yuqoridagi vazifalarni hal etishni:

- 1) o'quvchilarda ijtimoiy faollikka nisbatan qadriyatli oriyentatsiya tizimini shakllantirish;
- 2) ijtimoiy faollikka oid bilimlarni shakllantirish;
- 3) ijtimoiy burch va mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, pedagoglarning, ota-onalarning va mahallalarning o'zaro hamkorligi o'quvchi-qizlarning yaratuvchilik qobiliyatiga, faolligiga va ularning mustaqil ijodiy faoliyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'limiy va tarbiyaviy ishlar davomida o'quvchilarni faollashtiruvchi

⁵³ Эгамбердиева Н.М., Ходждев Б.Х., Бегимкулов У.Ш. ва б., Юксак маънавиятли шахсни шакллантиришнинг тарбия технологияси. – Т.: "Fan va texnologiya" nashriёти, 2012. – Б. 34.

zamonaviy va moslashuvchan tarbiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning yurtimiz ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy yangilanishlarda faol faoliyatini ta'minlashda ulkan imkoniyatlar yaratishga zamin hozirlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 23-son Qarori.

2. Артикова М.Б. Умумтаълим мактаби ва оила ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантириш: пед. фан. фалс. док. (PhD)...дисс. – А., 2020. – 123 б.

3. Педагогика энциклопедия II жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2015. – б. 234.

4. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Пед. фан. док. ... дисс. –Т., 2010. – 123 б.

5. Эгамбердиева Н.М., Ходждев Б.Х., Бегимқулов У.Ш. ва б., Юксак маънавиятли шахсни шакллантиришнинг тарбия технологияси. – Т.: "Fan va texnologiya" нашриёти, 2012. – Б. 34.

COOPERATIVE LANGUAGE LEARNING (CLL) IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Z.Q. Abduqodirova

Profi University, Lecturer department of "Languages"

Annotation. This article is about one of the invaluable innovational methods in teaching the English Language. This is Cooperative Language Learning (CLL), also called Collaborative Learning (CL), that promotes Communicative Language Teaching (CLT). CLL provides the best student performances, fosters interaction and communication among students, and boosts motivation. This method is likely to be a major asset in implementing innovative methods of teaching the English language.

Keywords: Cooperative Language Learning, asset, foster, hamper, marginalized, communication.

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilini o'qitishdagi bebaho innovatsion usullardan biri haqida. Bu Collaborative Language Learning (CLL), shuningdek Collaborative Learning (CL) deb ham ataladi, bu kommunikativ tillarni o'qitishni (CLT) targ'ib qiladi. CLL talabalarning eng yaxshi ko'rsatkichlarini ta'minlaydi, talabalar o'rtasida o'zaro ta'sir va muloqotni rivojlantiradi va motivatsiyani oshiradi. Bu usul ingliz tilini o'qitishning innovatsion usullarini joriy etishda asosiy foydali va yordamchi metod hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Tillarni o'qitishning kooperativ usuli, foyda, qo'llab-quvvatlash, to'sqinlik qilish, cheklash, muloqot.

Аннотация. Эта статья об одном из бесценных инновационных методов преподавания английского языка. Это совместное изучение языка (CLL), также называемое совместным обучением (CL), которое способствует коммуникативному обучению языка (CLT). CLL обеспечивает лучшие результаты учащихся, способствует взаимодействию и общению между студентами, а также повышает мотивацию. Этот метод, вероятно, станет важным преимуществом во внедрении инновационных методов преподавания английского языка.

Ключевые слова: Совместное изучение языка, преимущества, содействие, препятствование, маргинализация, общение.

It is an undeniable truth that the country's strength and greatness are derived from science, education, and parenting.

The changes being implemented in our nation today are meant to prepare professionals who can contribute to global development, increase the number of youth with higher education, and educate them to be knowledgeable and competent individuals.

It's not for nothing that science is receiving the most attention in New Uzbekistan.

Since it is now impossible to envisage modern life without the advancement of science and knowledge. In the world's most developed nations, improving education is seen as the primary priority.

Thus, the nation's performance in this area will have a significant impact on its future. Of course, significant changes are being made to the educational system in our nation to drastically alter it, bring it into compliance with international standards, and prepare highly skilled professionals for the demands of the job market.

However, alterations in the caliber remain imperceptible. Thus, it is now essential to develop the target criteria for the training of highly educated personnel while also considering the demands and specifications of newly developed programs in specializations, subjects, and regions of higher education institutions.

Any innovations in the sphere of higher education are advised to begin at the elementary school level and even in kindergarten.

Why Cooperative Language Learning (CLL) is considered to be a major asset in non-conventional teaching English Language?

As a teacher of the English Language with more than 20 years of experience, I have observed and implemented both traditional and innovative teaching methods in my lessons and concluded that collaborative learning (CL) has become the core of the non-conventional teaching methods and the essential connection of conventional and non-conventional teaching methods. Several reasons can be evidence for this conclusion. Firstly, collaborative learning helps students to overcome their shyness and share their opinions, avoid hampering communication, and participate in activities. Secondly, CL promotes students with different cultural backgrounds and levels of English language not to become marginalized. Thirdly, students' agency, self-efficacy, motivation, and self-regulation can be boosted by collaboration. All in all, they will step from a passive learning style to an active one and learn to follow "seize the day" ("Carpe diem") which is the most essential. Moreover, almost all innovative teaching methods including Team-Based Learning (TBL), Task-Based Learning (TBL), Problem-Based Learning (PBL), Peer-Assisted Learning (PAL), Computer-Assisted Learning (CAL), small group discussions are based on Collaborative Learning (CL). The implementation of this method provides consistency in learning, adjusts difficulty to the levels of learners, and maintains student performance. Also, the majority of students worldwide

acquire their second language in classroom settings, with many of those classrooms being very large. It's preferable and generally simpler to teach a small class of only a few pupils (say, 10 to 15) than a big class (say, 35 to 120). This holds for both in-person and virtual classes [4].

Large classes, however, are inevitable in many situations. Class size is frequently influenced by budgetary limitations rather than best practices, as Russell and Curtis explain. Nevertheless, there's no denying that a large class of 125 kids is less expensive than five smaller courses of 25 students each. The problem of teaching large classes can also be solved by Cooperative (Collaborative) Language Learning (CLL). Thus, this method can be implemented in all educational establishments ranging from preschool educational establishments (kindergartens) to higher-educational establishments (universities).

The educational approach known as cooperative language learning (CLL) or collaborative learning (CL) is distinct from the standard teacher-centered approach that emphasizes student motivation and engagement less. CLL has emerged as a popular technique for fostering student motivation and student-student engagement in language education environments [1]. Cooperative learning activities have been demonstrated to support language and communication skills development, boost self-esteem, and motivate students in second language classes.

Cooperative learning is an organized teaching approach where students collaborate in small groups to accomplish shared learning objectives [6]. Cooperative learning is described as «a group learning activity organized so that learning is dependent on the socially structured exchange of information between learners in groups and in which each learner is held accountable for his or her learning and is motivated to increase the learning of others» [2].

The primary reason CLL is becoming increasingly popular in language-teaching schools throughout the globe is because it increases communication possibilities and boosts output quality.

Zhang (2010) notes that study results also show that cooperative learning offers several advantages over the conventional competitive and individualistic learning styles.

For instance, students who participate in cooperative learning activities succeed more, build stronger relationships with one another, boost their self-esteem, and comprehend the course material more deeply [5].

For example, Slavin (1995) notes that two essential components that improve learner accomplishment across all age groups and levels are individual accountability and group goals. Because CLL demands students to do their research, it also helps them become more independent and understand how they learn.

Since CLL promotes interaction, it is seen as an extension of communicative language teaching (CLT) and is hence largely reliant on it in second language instruction. CLL is a learner-centered methodology with the following objectives: to support naturalistic second language learning will take place through pair and group activities; teachers will receive methodology appropriate for a range of ESL and EFL curriculum settings; interactivity will be used to incorporate specific

language structures and communicative functions required for communicative competence; learners will be assisted in developing effective learning and communication strategies; and a stress-free learning environment will guarantee low affective filter and increase motivation [3].

References:

1. McCafferty, S. (2006). *Cooperative learning and second language teaching*. New York, NY: Cambridge University Press.
2. Olsen, R., & Kagan, S. (1992). About cooperative learning. In C. Kessler (Ed.), *Cooperative language learning: A teacher's resource book* (pp. 1–30). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. (2001). *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
4. Russell, V. & Curtis, W. (2013). Comparing a large- and small-scale online language course: An examination of teacher and learner perceptions. *Internet and Higher Education*, 16(1), 1-13. Elsevier Ltd. Retrieved April 19, 2024 <https://www.learntechlib.org/p/199275/>.
5. Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
6. Zhang, Y. (2010). Cooperative language learning and foreign language learning and teaching. *Journal of Language Teaching and Research*, 1(1), 81–3.

CRITICAL THINKING READING IN HIGHER EDUCATION

Kh.Adkhamova

Profi University, Lecturer department of “Languages”

Annotation. In our day and age, so-called “bite-sized” information, “fake news” or propaganda is being prevalent, especially considering the fact that a lot of young people use social media platforms to obtain their information. As there is abundance of information, there are certain potential drawbacks of blindly accepting whatever is found online.

Key words: critical reading, critical thinking, higher education, communications.

Аннотация. В наши дни преобладает так называемая информация «на один вкус», «фейковые новости» или пропаганда, особенно если учесть тот факт, что многие молодые люди используют платформы социальных сетей для получения информации. Поскольку информации много, существуют определенные потенциальные недостатки буквального и слепого принятия всего, что можно найти в Интернете.

Ключевые слова: критическое чтение, критическое мышление, высшее образование, коммуникации.

Annotatsiya. Bizning zamonamizda, ayniqsa, ko'pchilik yoshlar o'z ma'lumotlarini olish uchun ijtimoiy media platformalaridan foydalanishini hisobga oladigan bo'lsak, “bir tishlash” ma'lumotlar, “soxta yangiliklar” yoki tashviqot keng tarqalmoqda. Ma'lumotlarning ko'pligi sababli, Internetda topilgan narsalarni ko'r-ko'rona qabul qilishning ma'lum kamchiliklari mavjud.

Kalit so'zlar: tanqidiy o'qish, tanqidiy fikrlash, oliy ta'lim, aloqa.

Digital Era is here, but are we ready for it? During the breaks between the lesson, we can see our students scrolling the social media pages, reading posts on messengers and potentially blindly believing everything they see online. At first glance, this behavior may appear harmless, but the students often times create an “echo chambers”. They might prefer to read or watch their information from the

same sources, where the ideas, be it false or true, will be repeated and confirmed by other commentaries and posts. Thus, as they see the same ideas repeatedly, they may believe they are true and extend this practice to their every day life.

As AI is on the rise, we have even more of questionable information circling inside the Net. The same can be said about the propaganda resources, where certain ideas are exaggerated and can be potentially harmful. Such sources strive to present information in a manner that aligns with the narrative of their owners. That is why it is essential for us, educators, who work at universities to make sure that our students learn how to question the information they are getting through variety of sources, not trust all the pictures and videos presented, potentially seeing the harmful ideas and who are behind them, so they can protect themselves being manipulated. If the students do not learn how to question the information, they might potentially spread the misinformation harming others and whole society.

What is critical thinking?

The main problem of critical thinking is in its definition. According to Halpern, critical thinking is using one's cognitive skills and strategies in order to obtain the results that are desirable⁵⁴. It can involve solving problems (workforce, higher education), making decisions with positive outcome, calculating probabilities, understanding symbols and becoming informed citizens.

Some think of it as a tool to assess the information which is being presented, interpreting, evaluating and analyzing it⁵⁵. Some propose the idea that critical thinking is "thinking clearly", resulting in good understanding and improved communication skills.

Intellectual growth and questioning one's belief system.

In our society we indeed have certain belief systems we gather from our books, relatives, friends and others. Often times, we do not generate our own ideas, we do not create any ideas, as we are taught by others. Some of our thoughts may be outdated, irrelevant, or simply incorrect. If we teach our students to question the ideas they have, they might actually think about them, organize them and have clearer picture of the world they live in. As a result, they are likely to have an understanding of how their own mind works and it might promote intellectual growth.

Critical thinking and reading in higher education.

Working in the sphere of higher education, it can be seen that the majority of time the students are required to memorize the information which is being presented to them. Students often simply repeat the information without engaging in critical thinking, resulting in passive learning. We need to teach them to activate their higher order of thinking. What can be offered? We could try to implement a subject, several topics or integrate the skill of critical reading and thinking into higher education. The students might be asked to question the information which they are presented by asking:

1. Why does this information exist?

---

⁵⁴ Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Psychology Press. – page 5-6.

⁵⁵ Liu, Ou Lydia & Frankel, Lois & Roohr, Katrina. (2014). *Assessing Critical Thinking in Higher Education: Current State and Directions for Next-Generation Assessment*. ETS Research Report Series. 2014. 10.1002/ets2.12009. – page 2.

2. Who wrote it? Whose source is that?
3. What narrative is being used? What adjectives are being used?
4. How does this information change my mind or form my opinion?

Surely, there can be even more questions asked to dive deeper, but even if the students learn how to critically examine their texts, videos and posts online, that would potentially help them to not blindly trust everything.

The students might be given tasks to teach them to work with information, which can be easily manipulated. They can be asked to write an article to try and convince the reader that the message they are sending is right. As an example, they can write an article convincing the reader to consume certain products or believe something ridiculous. As they do it, they will see what strategies they are themselves implementing in order to convince the reader, such as using certain adjectives, by exaggerating certain parts of the information and reducing other parts.

The students might be asked to write down some of their beliefs in order to critically examine them, by asking themselves why they believe those ideas, where they learned them and if they have ever seen any opposing ideas.

Lastly, according to an online survey, the majority of the surveyed employers (93%) preferred a candidate who “demonstrated capacity to think critically, communicate clearly, and solve complex problems is more important than their undergraduate major”⁵⁶. The results show that it does not matter what diplomas our students have on their hands, the employers want to make sure that their workers have an ability to think fast, independently, solve the problems, have the real-world knowledge and communicate effectively⁵⁷. When preparing the students for an adult life, we need to make sure that they are employable, which also includes teaching them to think effectively.

To conclude, we must acknowledge that the younger generations are increasingly interconnected through the World Wide Web, which, while a valuable tool, is still just a tool. I firmly believe that we should not be afraid of it, but rather equip our students with the skills necessary to work with this instrument. We cannot simply rely on blind trust and allow them to believe everything they encounter, as they will be the ones shaping our future and ensuring prosperity for all. That prosperity comes with the price of knowledge and we are responsible to provide them the skills they need.

Reference:

1. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Psychology Press.
2. Hart Research Associates. (2013). *It takes more than a major: Employer priorities for college learning and student success*. Washington, DC: Author Retrieved from http://www.aacu.org/leap/documents/2013_EmployerSurvey.pdf

---

⁵⁶ Hart Research Associates. (2013). *It takes more than a major: Employer priorities for college learning and student success*. Washington, DC. – p.1.

⁵⁷ Hart Research Associates. (2013). *It takes more than a major: Employer priorities for college learning and student success*. Washington, DC. – p.8.

3. Liu, Ou Lydia & Frankel, Lois & Roohr, Katrina. (2014). Assessing Critical Thinking in Higher Education: Current State and Directions for Next-Generation Assessment. ETS Research Report Series. 2014. 10.1002/ets2.12009.

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

А.Ж. Алламуратова

к.ф.н, доц., преподаватель кафедры языков, Profi University

Аннотация. В статье обосновывается необходимость изучения не только лексикологии, но грамматического строя современного русского языка сквозь призму его истории, рассматриваются некоторые приемы объяснения трудных случаев правописания с использованием элементов историко-лингвистического комментирования, а также данных исторической грамматики при изучении некоторых частей речи.

Ключевые слова: обучение русскому языку, история языка, редуцированные, историческая грамматика.

Abstract. The article substantiates the need to study not only lexicology, but the grammatical structure of the modern Russian language through the prism of its history, discusses some techniques for explaining difficult cases of spelling using elements of historical and linguistic commentary, as well as data from historical grammar when studying certain parts of speech.

Key words: teaching the Russian language, history of the language, reduced, historical grammar.

Annotatsiya. Maqolada nafaqat leksikologiyani, balki zamonaviy rus tilining grammatik tuzilishini uning tarixi prizmasidan o'rganish zarurati asoslanadi, tarixiy va lingvistik sharhlar elementlaridan foydalangan holda imloning qiyin holatlarini tushuntirishning ba'zi usullari, shuningdek tarixiy ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. nutqning ayrim qismlarini o'rganishda grammatika.

Kalit so'zlar. rus tilini o'rgatish, til tarixi, qisqartirilgan, tarixiy grammatika.

Историко-лингвистическое комментирование — это объяснение лингвистических явлений, явлений языка и языковой культуры с исторической точки зрения. Оно включает в себя анализ и объяснение того, как формировались и развивались языковые структуры, лексика, фонетика и грамматика в определенный исторический период. Историко-лингвистическое комментирование может также охватывать этимологию слов, их происхождение и изменение значения со временем, а также связь языка с социокультурным контекстом и историческими событиями.

Академик Зализняк А.А. писал: «Школьная традиция, к сожалению, такова, что все такие вопросы остаются за рамками обучения. В школе обучают грамматике, орфографии родного языка и элементам иностранного, но не дают даже самых первоначальных представлений о том, как языки изменяются во времени» [2, с. 8].

В обучении языку историко-лингвистическое комментирование может использоваться для помощи учащимся, чтобы понять языковые явления и процессы с точки зрения их исторического развития. Это позволяет глубже понять структуру и особенности языка, его связь с другими языками и его

эволюцию. Как справедливо отмечал М.Т. Баранов, обращение к языковому прошлому в процессе обучения русскому языку помогает школьникам понять, что язык – это развивающееся явление, что вместе с развитием общества изменяется и сама языковая система [1, с. 11].

В современных учебниках историко-лингвистический комментарий при обучении русскому языку включает в себя объяснение происхождения слов, их изменения в течение времени, их связь с другими языками. На наш взгляд современная методика требует также и включения знаний по истории развития грамматики и фонетики русского языка. Такой комментарий может помочь студентам понять, какова природа русского языка, что позволит им лучше понимать и использовать язык в речи и письме.

Задания и упражнения, включающие историко-лингвистический аспект, не должны занимать много времени. Но при подготовке к очередному занятию учителю необходимо продумать следующие вопросы: 1) Какие исторические явления в развитии русского языка связаны с темой данного урока и как увязывается материал школьного учебника с историческими сведениями? 2) Какие конкретные исторические экскурсы можно и нужно включить в урок с учетом возрастных особенностей и уровня развития учащихся данного класса? 3) Какие положения и выводы будут сообщены учащимся и что целесообразно рекомендовать для запоминания? 4) Какую воспитательную роль могут играть сообщенные учащимся исторические факты?

Можно привести некоторые приемы использования исторических экскурсов при изучении русского языка в школе. Так, вполне доступна для учащихся 4-5 классов история появления беглых Е и О. Именно это языковое явление часто обуславливает изменение звуко-буквенного состава многих корней родственных слов (ср. сон - сна, шел - шла), суффиксов (ср. бережок - бережка, паренек - паренька, замочек - замочка). Только уяснив природу беглых Е и О, учащиеся поймут внутреннюю логику правила о написании суффиксов -ек и -ик (цветочек - цветочка, но ключик – ключика).

Краткий экскурс в историю русских гласных (редуцированные, падение редуцированных, наличие носовых (юс малый, юс большой) позволит учащимся понять природу таких чередований, как я(ня) им(ним) - ем(ём) (типа поднять - поднимать - подъем), я(а) - ин (типа замять - заминать, начать - начинать); я - ен (типа время - времени), я - у (типа трясти - трус), е(и) (типа умереть – умирать).

Можно предложить учащимся небольшие задания следующего типа:

Какая старославянская гласная была на месте выделенных букв: блистать, вычесть, дворец, живчик, замирал

При изучении морфологии современного русского языка целесообразно провести краткий исторический экскурс в историю различных частей речи и после этого предложить небольшие задания:

В каких случаях обязательно употребление личного местоимения перед глаголом? Оно необязательно тогда, когда окончания глаголов сами показывают, о каком лице идет речь (ср. думаю, думаешь, думай). Однако в

формах прошедшего времени или в условном наклонении личные местоимения обязательны; например: я (ты, он) пришел или пришла. Это связано с тем, что в древнерусском языке существовали несколько видов прошедшего времени глагола, и одна из них образовывалась с помощью причастия прошедшего времени на -Л-. Оно образовалось от основы инфинитива путем прибавления к ней суффикса -Л- и родового окончания. Как и всякое причастие, оно не спрягалось, а изменялось по родам и числам. Именно эта форма сохранилась в качестве прошедшего времени в современном русском языке. С историей изменения форм прошедшего времени связано и появление некоторых форм междометий (сохранившиеся следы аориста: РЕК, НЕС и т.п.) Учащимся можно предложить задания на определение частей речи из аориста типа: прыг, стук, хлоп и т.п.

К каким местоимениям и когда прибавляется Н? Оно прибавляется в косвенных падежах к личному местоимению 3-го лица после предлогов, например: знал его, но пришел к нему (история предлогов ВЪН, КЪН, СЪН). После предлогов навстречу, благодаря, вопреки Н не появляется (ср. навстречу ему, ей). Это объясняется тем, что данные слова стали употребляться в качестве предлогов сравнительно недавно.

Почему местоимения каков и таков не склоняются? Местоимения каков и таков, как, и краткие прилагательные и причастия, употребляются в роли сказуемого и, согласуясь с подлежащим, всегда находятся в именительном падеже.

Таким образом, в современной школе историко-лингвистическое комментирование на уроках русского языка может выполнять несколько функций. Во-первых, оно может помочь студентам понять происхождение и развитие русского языка, его связи с другими языками и его место в семье индоевропейских языков. Это позволит учащимся лучше понимать грамматические особенности и лексику русского языка.

Кроме того, историко-лингвистические комментарии могут помочь стимулировать интерес к изучению языка, показывая его богатую историю и культурное значение. Это может помочь учащимся приобрести более глубокие знания о русском языке и его значения для российской и мировой культуры.

И, наконец, такие комментарии могут способствовать развитию лингвистической грамотности учащихся, помогая им понимать, как язык меняется со временем, и какие факторы влияют на его развитие.

Таким образом, историко-лингвистические комментарии на уроках русского языка в современной школе играют важную роль в формировании языковой культуры учащихся и способствуют их глубокому пониманию и уважению к языку.

Список литературы:

1. Зализняк А.А. Из заметок о любительской лингвистике. – М., 2009.
2. Методика преподавания русского языка в школе/под ред. М.Т.Баранова. – М.,

СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СЕРГЕЯ ДОВЛАТОВА)

С.Б. Бекмурзаева

Преподаватель кафедры языков, Profi University

Аннотация. В данной статье мы рассматриваем свойства художественной детали, её место и роль в произведениях С. Довлатова. Сопоставляем понятие подробность и художественная деталь, выделяем некоторые функции художественной детали.

Ключевые слова. Художественная деталь, подробность, образ, функция детали, речевая деталь, портретная деталь.

Abstract. In this article, we consider the properties of artistic detail, its place, and its role in the works of S. Dovlatov. We compare the concept of detail and artistic detail and highlight some functions of artistic detail.

Keywords. Artistic detail, detail, image, function of detail, speech detail, portrait detail.

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz badiiy detalning xususiyatlari, uning S.Dovlatov ijodidagi oʻrni va rolini koʻrib chiqamiz. Detal va badiiy detal tushunchasini solishtiramiz, badiiy detalning ayrim funksiyalarini ajratib koʻrsatamiz.

Kalit soʻzlar. Badiiy detal, detal, tasvir, detalning vazifasi, nutq detali, portret detali.

В зависимости от жанра литературного произведения мы выделяем особенно важные компоненты, составляющие его архитектуру. Так, например, для детективного жанра характерно нарушение фабулы. Этот приём авторы часто используют для того, чтобы мгновенно «захватить» внимание читателя. Для лирики важен ритм, метафоричность и звучание. Однако для всех без исключения жанров литературы важен отбор элементов действительности, преобразованный в художественную деталь.

Не каждая подробность может стать художественной деталью. Отбирая их, автор позволяет реалистично представить героев и погрузиться в созданный им мир. Художественная деталь – это элемент в литературном произведении, который служит для усиления впечатления от произведения. Чехов, признанный мастер короткого жанра, говорил: «Без детали вещь не живёт». Под художественной деталью мы будем понимать мельчайшую подробность в тексте, наделённую смысловой и психологической нагрузкой, которая служит средством создания образа.

Наполненность произведения различного рода деталями, продиктована стремлением автора к ёмкому и исчерпывающему изображению. Детали используются автором при описании интерьера, пейзажа, портрета, а также для изображения характеров героев.

Художественная деталь может иметь несколько функций:

1. Усиление выразительности. Деталь может подчеркнуть основные идеи и эмоции.
2. Создание атмосферы. Деталь помогает создать определённое настроение у читателя.
3. Дополнение сюжета. Деталь, становясь важной частью сюжета, способна перерасти в символ.
4. Эстетическая функция. Деталь служит элементом эстетического удовольствия, вызывает эмоциональный отклик.

Стиль повествования Довлатова обнаруживает в значительной мере влияние Чехова. Довлатов и сам признаётся, что «похожим хочется быть только на Чехова». Обоих авторов объединяет то, что их «лирический герой» как бы созерцает жизнь, осмысливает её философски и принимает как данность. Однако главным сходством по мнению большинства исследователей является изобилие художественных деталей в их рассказах, что делает их краткими и объёмными одновременно.

Художественная деталь помогает понять авторский замысел, позицию автора по отношению к изображаемому. Она призвана сделать прочтение более внимательным, побуждает читателя снова и снова возвращаться к прочитанному. Автор «выбирает из некоторого множества элементов один, употребляемый в данном предложении» [3, 57], добиваясь точности в изображении образа.

Особенно значимая художественная деталь часто становится лейтмотивом не только отдельно взятого произведения, но и в целом творчества автора. Так, например, Довлатов часто изображает пьяниц: «руки тряслись, как у эпилептика» («Заповедник»), «Цилин и Лихачёв с облегчением выпили» («Чемодан»), «Приближается Новый год. К сожалению, это неизбежно. Значит, в казарме будет пьянка» («Зона») [2].

Довлатов особенно бережно относился к языку. В обычной жизни всегда был на страже чистой безупречной речи. Не прощал собеседнику неточностей и считал своим долгом править любые изъяны, даже самые незначительные. Но в своих рассказах он делает речь «настоящей», соответствующей персонажу. Например, в повести «Заповедник» он так описывает речь законченного пропойцы Ивана Михалыча: «Мишины выступления напоминали звукопись ремизовской школы». Одна эта деталь говорит о снисходительном и даже располагающем отношении автора к своему герою несмотря на то, что персонаж скорее отрицательный, чем положительный.

Довлатов подробно описывает речевые особенности своих персонажей: «через диалог высвечивается их характер, в диалоге сквозит их судьба» [1, 12]. В повести «Зона» автор рассуждает о роли качественной речи для заключённых, которые в силу обстоятельств находятся в униженном положении: «Добротная лагерная речь вызывает уважение к мастеру. Трудовые заслуги в лагере не котируются. Скорее - наоборот. Вольные достижения забыты. Остаётся - слово».

Для писательской манеры Довлатова не характерны пространные описания природы и традиционный подход к описанию внешности. В его речи всё точно, просто и лаконично: «До этого были холмы, река, просторный горизонт с неровной кромкой леса. В общем, русский пейзаж без излишеств. Те обыденные его приметы, которые вызывают необъяснимо горькое чувство» («Заповедник»). Одной ёмкой деталью автор компенсирует подробное описание и открывает простор для воображения: «Выжженный солнцем пляж... Жесткая осока... Длинные трусы и следы резинок на икрах... Набившийся в сандалии песок...» («Заповедник») [2].

Его стиль можно было бы назвать нейтральным, так как слова употребляются в прямом смысле. Иносказательность не свойственна Довлатову. Слова в его прозе выполняют в подавляющем большинстве номинативную функцию. Но воспринимать текст его произведений как нечто непритязательное ошибочно. За простотой повествования кроется кропотливая работа в доведении этой простоты до совершенства. Будучи «простой», проза Довлатова тем не менее не теряет своей художественной ценности.

Художественная деталь — это средство «оживить» персонаж. При помощи художественной детали текст произведения проникает в сознание читателя, побуждает его мыслить и чувствовать, а также оценивать поступки героев. Это делают процесс чтения увлекательным. Наиболее удачные детали становятся запоминающимися и порой врастают в нашу повседневную речь, что порой мы забываем об их истинном происхождении.

Список литературы:

1. Арьев А. Ю. Наша маленькая жизнь (Вступительная статья к «Собранию сочинений Сергея Довлатова в 4-х томах»). – СПб.: Азбука, 2021. – С. 5 - 31.
2. Довлатов С. Д. Собранию сочинений Сергея Довлатова в 4-х томах». – СПб.: Азбука, 2021.
3. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 285.

О‘QUVCHILARGA TEXNOLOGIYA FANI DARSLARIDA UY-RO‘ZG‘OR BUYUMLARINI YASASHNI O‘RGATISH TEXNOLOGIYASI

О‘.О. Toxirov, v.b.dotsent
Yangi asr universiteti

Annotatsiya. O‘quvchilarga uy-ro‘zg‘or buyumlarini yasashni o‘rgatish orqali ularni kasb-hunarga yo‘llash, kelgusida tadbirkorlik faolitini tashkil qilishda Texnologiya fani “lokomativ” vazifani bajarib berishiga oid ilmiy-amaliy va pedagogik masalalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kasb-hunar, lokomativ, uy-ro‘zg‘or buyumlari, tadbirkorlik, shablon.

Bugungi bozor munosabatlari sharoitida o‘quvchilarni amaliy hayotga tayyorlash va ularga kasb-hunarlar o‘rgatish eng zaruriy talabga aylanib ulgardi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “Xalq ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-241-sonli qarori 7-bandi 5-6-xatboshlarida “umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining **texnologiya fani ustaxonalari hamda kasb-hunar amaliyoti xonalari namunaviy loyihalarini** ishlab chiqish va tasdiqlash; 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab tasdiqlangan namunaviy loyihalar asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining **texnologiya fani ustaxonalarini hamda kasb-hunar amaliyoti xonalarini bosqichma-bosqich tashkil etish va jihozlash** choralarini ko‘rish” vazifalarini belgilab berilganligining o‘zi ham o‘quvchilarni hayot amaliyoti bilan bog‘liq va yangi kirib kelayotgan kasb-hunarlariga o‘rgatish dolzarb masalalardan ekanligidandir.

O‘quvchilarni kasb-hunarlariga o‘rgatish maqsadida Maktabgacha va maktab vazirligi tomonidan **64 ta** kasb-hunarlar belgilab berilgan bo‘lib, tahlillarga ko‘ra bu kasb-hunarlarining **51 tasi** umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitiladigan Texnologiya fani darslarida o‘rgatiladi.

Shu sababli, o‘quvchilarga Texnologiya fani darslarida uy-ro‘zg‘or buyumlarini yasashni o‘rgatish orqali ularni kasb-hunarga yo‘llash, kelgusida o‘z oilasi uchun daromad manbaini yaratish va tadbirkorlik faolitini tashkil qilishda

dastlabki qadam bo‘lib xizmat qiladi. Bu jarayonda Texnologiya fanidan olgan bilim, ko‘nikma va malakalari hamda egallagan kompetensiyalari “**lokomativ**” vazifani bajarib beradi. Shu maqsadda o‘quvchilarga uy-ro‘zg‘or buyumlaridan “Idishlar uchun taglik” va “Salfetka uchun taglik”ni yasashni ko‘rib chiqamiz.

1-amaliy mashg‘ulot. Idishlar uchun taglik.

Ishning maqsadi: Issiq idishlar uchun taglik yasash.

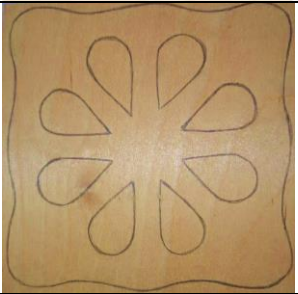

Jihozlar: Idishlar uchun taglik buyumini yasashning texnologik xaritasi, xavfsizlik texnikasi bo‘yicha yo‘riqnoma, buyum namunasi, asbob-uskunalar va moslamalar.

Ishni bajarish tartibi: Idishlar uchun taglik yasash xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilingan holda berilgan texnologik xarita asosida amalga oshiriladi.

Idishlar uchun taglik yasashning TEXNOLOGIK XARITASI

№	Ishni bajarish ketma-ketligi	Ishni bajarish bo‘yicha ko‘rsatma	Asboblari		Jihoz va moslamalar
			O‘lchash	Ishchi	
1.	Qog‘ozdan shablon tayyorlab olinadi.		Mashtabli chizg‘ich, qalam	Qaychi	Duradgorlik dastgohi
2.	Shablon asosida faneraga reja chiziqlari chizib olinadi.		Mashtabli chizg‘ich, qalam	-	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar
3.	Tashqi reja chiziqlari lobzik arrada kesib olinadi va ichki chiziqlarni kesish uchun teshiklar teshib olinadi.		-	Lobzik arra, elektr drel	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar

4.	Teshib olingan teshiklardan lozik arra polonosi o'tkazilib keiladi		-	Lobzik arra	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar
5.	Pardoatlanadi, bo'yash yoki loklash ishlari amalga oshiriladi.		-	Jilvir qog'oz, cho'tka	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar

2-amaliy mashg'ulot. Salfetka uchun taglik.

Ishning maqsadi: Salfetka uchun taglik yasash.

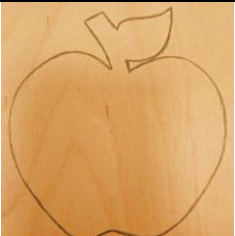

Jihozlar: Salfetka uchun taglik buyumini yasashning texnologik xaritasi, xavfsizlik texnikasi bo'yicha yo'riqnoma, buyum namunasi, asbob-uskunalar va moslamalar.

Ishni bajarish tartibi: Salfetka uchun taglik yasash xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilingan holda berilgan texnologik xarita asosida amalga oshiriladi.

Salfetka uchun taglik yasashning TEXNOLOGIK XARITASI

№	Ishni bajarish ketma-ketligi	Ishni bajarish bo'yicha ko'rsatma	Asboblari		Jihoz va moslamalar
			O'lchash	Ishchi	
1.	Qog'ozdan shablon tayyorlab olinadi.		Masshtabli chizg'ich, qalam	Qaychi	Duradgorlik dastgohi
2.	Shablon asosida yog'och yoki faneraga reja chiziqlari chizib olinadi.		Masshtabli chizg'ich, qalam	-	Duradgorlik dastgohi
3.	Reja chiziqlari asosida shakllar kesib olinadi.		-	Lobzik arra, jilvir qog'oz	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar

4.	Salfetka uchun taglik qismlari yig'ib chiqiladi.		-	Jilvir qog'oz, cho'tka	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar, elim
5.	Pardozlanadi, bo'yash yoki loqlash ishlari amalga oshiriladi.		-	Jilvir qog'oz, cho'tka	Duradgorlik dastgohi, qisqichlar, lok va bo'yoqlar

Texnologiya fani darslarida uy-ro'zg'or buyumlarini yasashni o'rgatish o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash va kelgusida bozor munosabatlari talablariga mos ishlab chiqarish ishlarini tashkil qilishlarida yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. Mehnat ta'limi o'qitish texnologiyalari. – T.: “TDPU”, 2013.-227 b.
2. Qo'ysinov O.A., Tohirov O'.O., Mamatov D.N., Aripova D.F. Mehnat ta'limi. 5-sinf. // O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T.: “POYTAXT-PRINT” MCHJ, 2016.-176 b.
3. Simonenko V.D. Texnologiya: Uchebnik dlya uchashixsya 5 klassa selskix obsheobrazovatelnix shkol. – M.: «Ventana-Graf», 2002, 240 s.
4. Tohirov O'.O. Texnologiya o'quv fani davlat ta'lim standarti va o'quv dasturini ta'lim amaliyotiga joriy etish metodikasi. // Metodik tavsiyanoma. – T.: “RTM”, 2017.-72 b.
5. Sharipov Sh.S., Muslimov N.A. Texnik ijodkorlik va dizayn. // O'quv qo'llanma. – T.: “TDPU”, 2011.-166 b.
6. O.A.Qo'ysinov, D.N.Mamatov, O'.O.Toxirov va boshqalar. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf darsligi bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T.: 2022-200 b.

ADABIY TA'LIMDA KOMIL INSON TARBIYASINI O'RGANISHNING UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK MASALALARI

Sh.T. Dusanova

Angren shahar 2-son kasb-hunar maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot fanida komil inson tushunchasining o'rganilishi haqida atroflicha ma'lumot berilgan. Maqolani o'qish jarayonida o'quvchi tasavvuf haqida, uning adabiyotdagi o'rnini haqida axborotlar oladi. Komil inson qanday sifatlarga ega bo'lishi kerakligi haqidagi savollarga javob topadi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, komil inson, adabiyot, tabiat, salbiy, fazilat, nafs, nafsi ammora, riyokor, so'fiy, anbiyo.

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация об исследовании понятия идеального человека в литературе. В процессе чтения статьи читатель получит информацию о суфизме и его месте в литературе. Он находит ответы на вопросы о том, какими качествами должен обладать идеальный человек.

Ключевые слова: Суфизм, совершенный человек, литература, природа, негативность, добродетель, эго, эгоизм, лицемер, суфий, пророк.

Annotation. This article provides detailed information about the study of the concept of a perfect person in literature. In the process of reading the article, the reader will get information about Sufism and its place in literature. He finds answers to the questions about what qualities a perfect person should have.

Key words: Sufism, perfect man, literature, nature, negativity, virtue, ego, selfishness, hypocrite, Sufi, prophet.

Ma'lumki, dunyo miqyosida ortib borayotgan axborotlar ko'lami shu axborotlarni o'zlashtirishga imkon beruvchi yangi texnologik jarayonlarni yaratishni talab etmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "Yurtimizda "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyida, – ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilash, yoshlarni turli diniy ekstrimistik oqimlar ta'siridan asrash masalasi barchamiz uchun eng asosiy vazifa bo'lib turibdi... Yoshlarimiz o'zimizning gazeta-jurnallarimizni o'qimasa, o'z milliy adabiyotimiz va san'atimizni bilmasa, ular qanday qilib vatanparvar bo'ladi? Ularning ong-u tafakkuri, dunyoqarashi nima hisobidan shakllanadi?"⁵⁸

Adabiy ta'limning tubdan o'zgarib borishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonidagi bu kabi sezilarli o'zgarishlar quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi.

Ajratilgan vaqtda dars samaradorligiga erishish uchun dars jarayonini jadallashtiruvchi innovatsion texnologiyalardan foydalanish; o'quv jarayoniga yangi axborot texnologiyalarini tatbiq etish orqali ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish; tezkor axborotga ega bo'lish bo'yicha elektron multimedia vositalaridan foydalanish va b. Buning uchun adabiyot fanini o'zlashtirishda ta'lim turlariaro, fanlararo bog'liqliklarni chuqur tahlil qilib, ularning uzviyligi hamda uzluksizligini ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Adabiy ta'limning uzviyligi asosida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mazmuni, vositalari, metodlari va shakllarini ishlab chiqish zarurati mavjuddir. Adabiy ta'lim bosqichlarida uzviylikning ta'minlanishi o'quv dasturlari talabalari asosida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamoloti, xususan, intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim shartlaridandir.

Adabiyot – mafkura, g'oya, dunyoqarashlarni yoyish va o'zgalarga singdirishning ommabop shakli. Shunday ekan, badiiy adabiyotning ta'sir doirasini yanada kengaytirish, o'sib kelayotgan yosh avlodga teranroq singdirish va ijobiy natijaga erishish fanni o'qitishning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu maqsadni yuzaga chiqarish, bugungi kundagi ta'lim talablari doirasida barcha fan sohalari kabi adabiyot o'qitish metodikasida ham yangicha yondashuvlarni amaliyotda qo'llash, mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini yanada oshirib borish, fanni o'qitish borasidagi ijodiy izlanuvchanlikni izchillikda takomillashtirib borish zarurligini ko'rsatadi.

---

⁵⁸ Мирзиёев Ш.М. "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойида сўзланган нутқ. Халқ сўзи, 2017 йил 1 июнь.

Adabiy ta'limning uzviy va uzluksiz xarakterda bo'lishi, unga kompetensiyaviy yondashuvni mustahkamlash o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va intellektual imkoniyatlarni namoyon etish, badiiy-estetik tafakkurini o'stirishning asosidir.

Barkamol inson bashariyatni qadimdan qiziqtirib kelgan masaladir, komil insonni tarbiyalash, voyaga yetkazish esa asrlar mobaynida kishilarning orzusi, istagi, ideali bo'lib kelgan. Davrlar o'tishi, zamonlar o'zgarishi bilan u haqdagi fikrlar ham o'zgarib borgan hamda uning qanday bo'lishi tuzumning xarakteri, ishlab chiqarish darajasi, davlatni boshqarish uslubi, ilm-fan va madaniyatning rivojiga bog'liq bo'lgan.

Komil insonni tarbiyalash g'oyasi eng qadimiy dinlardan biri zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" ("Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal")da, jahon dinlaridan biri hisoblangan buddaviylik dini ("To'rt oliy haqiqat", azob uqubatlardan qutilishning "Oliyjanob sakkiz yo'li")da ham, muqaddas islom dinimiz (Muhammad payg'ambar(s.a.v.) barchaga namuna, bekamu ko'st, axloqan pok, kamtar va xokisor, sabr-toqatli, sofdil va bilimdon insonligi hamda "Qur'oni karim")da ham o'z ifodasini topgan.

Insonparvarlik, komil inson masalalari islom dini va tasavvufda markaziy o'rinni egallaydi. Tasavvuf ta'limotida inson va uning mohiyati, yashashdan maqsadi, dunyoviy va ilohiy, zohiriy va botiniy masalalar, komil inson va kamolotga erishish yo'llari, unga etgan ulug' zotlar – avliyo va anbiyolar, mashoyix va pirlarning ibratli hayoti, inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ko'plab masalalar to'g'risida fikr yuritiladi. Tasavvuf ta'limoti zamirida paydo bo'lgan tasavvuf adabiyoti ham komil insonni tarbiyalash tushunchasini o'zida aks ettiradi. Darhaqiqat komil inson deganda, tasavvuf adabiyoti vakillari har tomonlama yetuk, yaxshi axloq bilan bezanib poklangan, nuqsonlardan xoli, nafsini tiya olgan, sabr-qanoatli, boylik va mulkka hirs qo'ymagan shaxsni tushunganlar hamda o'z asarlari bilan bunday kamolot uchun qayg'urganlar, axloqsizlik va tuban illatlarga qarshi kurashganlar.

Tasavvuf ta'limoti va adabiyoti namoyondalarining komil inson borasidagi qarashlari va ta'riflarini jamlab, tasnif qilgan taniqli adabiyotshunos N.Komilov quyidagi xulosaga keladi:

“Komil inson – insonlarning eng mukammali, eng oqili va donosi.

Komil inson – insonlar jamiyati ichidan etishib chiqadigan mo'tabar zotdir. U azaldan martabasi aniq bo'lgan ruh emas, balki axloqiy – ma'naviy poklanish jarayonida kamolotga erishgandir.

Komillikning oliy belgisi haq yo'ldan borib xalqqa foyda keltirishdir. Kishi o'z so'zi, amaliy ishlari, niyati bilan qanchalik odamlarga naf keltirsa, yomonlarni tuzuk yo'lga solsa, haq yo'lida fido bo'lsa, u shuncha komildir”.⁵⁹ Olim bu fikrlarini davom ettirib: “Komil inson – bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi Mutlaq ruhga tutash, fayzu karomatdan serob, siyratu surati saranjom, qalbi ezgu tuyg'ularga limmo-lim pokiza zot” - deb ta'rif beradi.

---

⁵⁹ N.Komilov. "Tasavvuf" T.: "Yozuvchi" 1996 -y

Demak, qalb pokligiga erishgan, yuksak ma'naviyatli, aqlan va jismonan barkamol shaxs komil insondir. Bunday mavqega inson ruhiy poklanish va ruhiy kamolot tufayli erishadi. Ruhiy kamolot vositasi esa badiiy so'zdir, chunki hech bir san'at asari inson ruhiyati va tafakkuriga badiiy adabiyotchalik kirib bora olmaydi yoki ta'sir o'tkaza olmaydi. Badiiy adabiyot nafaqat atrofdagi voqeahodisalar, balki insonning orzu-armonlari, o'y-xayollari, ko'ngildagi sezimlarini ham o'zida to'laqonli aks ettiradi.

Demak, pedagogika gumanizatsiyalashgan, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonidagi eng asosiy qadriyat – tarbiyalanuvchi shaxsi barcha tarbiyaviy tadbirlarning markaziga qo'yilgan sharoitda o'quvchilar ma'naviyatini shakllantirish borasida eng ko'p samara berishi mumkin bo'lgan uzluksiz ta'limda olib borilayotgan adabiyot ta'limi muammolariga alohida e'tibor qaratilishi tabiiydir. Pedagogik jarayon butunicha insoniylashish yo'lga kirar ekan, asl mohiyatiga ko'ra gumanistik tabiatga ega bo'lgan badiiy adabiyot o'qitishning mavqei ortadi. O'z-o'zidan bu jarayon shaxs shakllanishining asosiy bosqichi bo'lgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida adabiy ta'limni isloh qilish, uni nafaqat bugun, balki uzoq kelajak talablariga ham javob bera oladigan darajaga ko'tarish, eng muhimi, didaktik adabiyotni komil insonni tarbiyalash ishiga samaraliroq yo'naltirish kabi bir qator maqsad va vazifalarni qo'yadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish yo'lida bir qancha qadamlar bosib o'tilgan, adabiyot o'qitish metodikasi yangi bosqichga ko'tarilgan bo'lsa-da, uzluksiz ta'lim jarayonida adabiyot o'qitishning uzviyligi hamda mavzular o'qitishning uzluksizligi to'la ta'minlay olingani yo'q.

Adabiyot fanidan kasb-hunar maktab o'quvchilari uchun yaratilgan darsliklarda qisman uzluksizlik, uzviylik ta'minlanganini kuzatish mumkin. Biroq adabiyot darslarida o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan metodik jarayonda bosqichlar o'rtasidagi adabiyotni o'qitish borasidagi uzviylik qay darajada ta'minlanganligi mavhumligicha qolmoqda. Binobarin, uzviylik muammosining dolzarbligi jamiyat va ta'limni rivojlantirishning umumiy masalalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, u fanning tegishli sohasida qaror topgan qoida hamda qonuniyatlarni muvofiqlashtirish ehtiyoji asosida yuzaga keladi. Shaxsning har tomonlama uyg'unligi, uning ma'naviy hamda ijodiy sifatlarining shakllanishi kasbiy asosda umumlashtirish bu boradiga tadqiqotlarning amaliy yo'nalganligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta hamda kasb-hunar ta'limi tizimida o'quvchilarda badiiy ijodkorlik sifatlarini shakllantirish uzviyligini ta'minlash muammolari alohida tadqiqot ob'ekti sifatida yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababli, adabiy ta'lim orqali komil inson sifatlarini shakllantirishda yagona metodologik asosga quriladigan uzviy tizimni yaratish kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Fikrimizga ko'ra, bunday tizim quyidagi konseptual asoslarga tayangan holda yaratilishi mumkin:

– uzviylik maktab adabiy ta'limida to'plangan tajribalarni umumlashtirgan holda, navbatdagi bosqichlarga o'tkazishga qaratilganligi bilan adabiyot ta'limining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi;

– adabiyot fanini o'qitishdagi uzviylik tamoyili qadriyatlarni aks ettiruvchi aksiologik, ta'lim va tarbiya metodlarining muvofiqligini ta'minlovchi

antropologik, faoliyat ko'rsatish muhitin loyihalash kabi tashkil etuvchilarni o'zida mujassamlashtiradi.

Shunday qilib, uzviylik, adabiyot ta'limida mavzulararo uzluksizlik tamoyilining barcha ta'lim bosqichlarida ustuvor vazifa sifatida amalga oshirilishi shaxs potensialining to'la ro'yobga chiqarilishi, pedagogik tafakkurning rivojlanishi, natijada uning o'ziga mos kasbiy faoliyat sohasining tanlashi hamda imkoniyatlarini amalga oshirishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Insonni tarbiyalash uning murg'akligidayoq hayot haqiqatini singdirib borishdan boshlanadi. Shunday ekan, o'quvchining shaxs sifatidagi kamolotida o'qitiladigan har bir adabiyot darsi muhim ahamiyatga ega. Misol tariqasida akademik litseylarning 1-bosqich "Adabiyot" majmuasida keltirilgan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridan olingan parchalarni o'rganishni komil insonni tarbiyalash darsining bir ko'rinishi sifatida tavsiya etamiz (ko'rgazma sifatida o'qituvchida badiiy asarning o'zi bo'lishi kerak). Mazkur asardan berilgan to'rtliklarda tilni tiyish odobi, ota-ona pandiga quloq tutish, aqlli, ilmi, zehni, oqil hamda vafoli bo'lish, yaxshi nom qoldirish kabi komillikka yetaklovchi sifatlar va insonni tubanlashtiruvchi ayrim illatlar aks ettirilgan.

Avvalo, asar matni o'qib beriladi yoki ayrim to'rtliklar o'quvchini darsga yanada singdirish maqsadida yoddan aytiladi. Shundan so'ng o'quvchilarni ushbu mavzuga qiziqtirish va ayni paytda, umumiy o'rta ta'lim bosqichida shu mavzuga doir o'tilganlarini uzviylashtirish, o'tilayotgan mavzuning uzluksizligini ta'minlash uchun o'qituvchi ulardan Yusuf Xos Hojib va "Qutadg'u bilig" asari haqida nimalar bilishini aniqlaydi (o'quvchilar ayrim ma'lumotlarni eslashadi).

Komil inson tizimida o'z dunyoqarashi, nuqtai nazariga ega bo'lgan, o'z haq-huquqlarini hurmat qilishga o'rgangan, shaxslik xislatlarini tushungan, o'z bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini namoyon eta oladigan shaxs shakllanadi. Buning uchun o'qituvchidan pedagogik ijodkorlikni takomillashtirish, adabiyot fani imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish, komil insonni tarbiyalashga oid bilimlarini yanada kengaytirish va muhim tavsiyalar bilan qurollanish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kun ijtimoiy talablariga javob beradigan komil insonni tarbiyalashda adabiy ta'limga kompetensiyaviy yondashish hamda dars mashg'ulotlarini ushbu yondashuvga xos metodlardan foydalangan holda tashkil etish ko'zlangan natijaga olib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойида сўзланган нутқ. Халқ сўзи, 2017 йил 1 июнь.
2. Hamidulla Boltaboyev. "Tasavvuf- so'fiylik ta'limoti"
3. N.Komilov. "Tasavvuf" T.: "Yozuvchi" 1996 -y 3
4. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. "Tasavvuf haqida tasavvur" T.: "Movarounnahr" 2004- y

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING INNOVATSION USULLARI

N.M. Mamatqulova

Bektemir tumanidagi 290-sonli umumta'lim maktabining tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ta'limga yondashuvi haqida tushuncha, ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ta'lim sifati, pedagogika, innovatsiyalar, davlat ta'lim standartlari, texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье кратко описаны понятие современного образования и инновационных технологий, подход к образованию, значение инновационных подходов в повышении качества образования.

Ключевые слова: система образования, качество образования, педагогика, инновации, государственные образовательные стандарты, технологии.

Annotation. This article briefly describes the concept of modern education and innovative technologies, the approach to education, the importance of innovative approaches in improving the quality of education.

Key words: educational system, quality of education, pedagogy, innovations, state educational standards, technologies.

Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalarida chuqur islohotlar olib borilmoqda. Ayniqsa mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar ko'lami oshdi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi".

Zamonaviy dunyoda ta'limni rivojlantirish va uni isloh qilish vazifalarini belgilashda uning sifatini ta'minlash masalalari ustuvor o'rin tutadi. Jamiyatini modernizatsiya qilishning zamonaviy tendensiyalari nuqtai nazaridan o'quvchilarning ta'lim sifatini boshqarish muammosida ta'lim sifatini oshirish muhim bo'lib, yildan-yilga uning dolzarbligi ortib bormoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim sifati muammosi murakkab va keng qamrovli masala.

E. Gusinskiy o'z tadqiqotlarida: "Ta'lim – bu shaxsni madaniyatga o'rgatish, uning tillarida savodxonlik va uning matnlarida yo'naltirilganlikni egallashi jarayonidir" deya ta'kidlaydi, shuningdek, u: "Ta'lim – bu dunyo haqidagi tushunchalar, g'oyalar tizimini yaratish, shakllantirish va rivojlantirish jarayoni va natijasi bo'lib, u maqsadga intilish imkoni beradi" degan fikrlari bilan ta'limga to'g'ri ta'rif beradi.[5]

Pedagogik lug'atlarda "ta'lim" tushunchasining talqini "tizimlashtirilgan bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni va natijasi; insonni hayotga tayyorlashning zaruriy sharti" deb bayon etilgan.

Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan paradigmasi ta'lim sifatining oshishiga olib keldi. Ushbu yondashuvning mazmuni o'quvchilarning ma'lum mezonlarga ko'ra guruhlariga bo'lingan muammolarni yangi usulda hal qilish qobiliyatidan iborat:

– tanlagan vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qilish bilan bog'liq muammolar;

- zarur ma'lumotlarni qidirish, tanlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatiga qarab qaror qabul qilish uchun axborot bazasi bilan bog'liq muammolar;
- normalar va qoidalarning, ba'zan vaziyat xarakteridagi harakatlarini hisobga olgan holda qarorlarni qabul qilish va amalga oshirishning huquqiy asoslari bilan bog'liq muammolar;
- maqsadlarni amalga oshirish va o'z faoliyatini o'z-o'zini tashkil etish yoki boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlar asosida qabul qilingan qarorni amalga oshirish bilan bog'liq muammolar;
- faoliyat natijalarini baholash bilan bog'liq muammolar va birinchi navbatda, baholash mezonlarini aniqlash bo'yicha shakllangan ko'nikmalar asosida shaxsning ularni mustaqil ravishda baholash qobiliyati.

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ko'lami ularning ijtimoiy ehtiyojlarga qarab amalga oshirilishi va ta'lim sohasidagi davlat siyosatining strategik yo'nalishlari hisoblanishi mumkinligini ko'rsatadi. Ta'lim islohotining bunday tushunchasi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida o'z aksini topgan.

Ta'lim standartlarini amalga oshirish davlat ta'lim makonining birligini ta'minlaydi va o'quvchilarning to'laqonli ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Ta'lim standartlari bajarilishini nazorat qilish vositasi sifatida monitoringdan foydalanish har doim maqsadga muvofiq.

Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak. Ta'lim jarayonidagi eng keng tarqalgan innovatsiyalar:

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT);
- talabalarga yo'naltirilgan ta'lim;
- dizayn va tadqiqot faoliyati;
- o'yin texnologiyalari.

AKT nazarda tutadi o'qitish fanlarini informatika bilan integratsiyalash; shuningdek baholash va umuman aloqani kompyuterlashtirish. Kompyuterdan o'quv jarayonining istalgan bosqichida foydalanish mumkin. Maktab o'quvchilari asosiy dasturlar bilan ishlashga, elektron darslik va o'quv qo'llanmalari tufayli materialni o'rganishga o'rgatiladi. O'qituvchi kompyuter va proyektor yordamida materialni taqdim etadi. Taqdimotlar, diagrammalar, audio va video fayllar aniqligi tufayli mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Slaydlar, diagrammalar, xotira kartalarini o'z-o'zidan yaratish bilimlarni shakllantirishga yordam beradi, bu esa yodlashda ham yordam beradi. Kompyuter, Internet va maxsus dasturlarning mavjudligi bunga imkon beradi masofaviy o'qitish, onlayn turlar, konferentsiyalar va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifati zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan, shaxs, jamiyat va davlatning ta'lim ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan ta'limning muhim xususiyatlari majmuini o'z ichiga oladigan ko'p qirrali tushunchadir. Ta'lim sifatini oshirish uchun esa amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar juda ko'p va ular qatorida eng muhimlari bizning fikrimicha quyidagilar:

- yuqori malakali o'qituvchilarni ta'lim tizimiga imkon qadar teng taqsimlashga harakat qilish.
- kasb maqomini va mehnat sharoitlarini o'zgartirish orqali o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirish.

– bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘qish davridayoq ixtisoslashtirilgan o‘quv kurslari va o‘qituvchilik amaliyoti orqali amaliy faoliyatga tayyorlash.

– o‘qituvchilarga har xil tabiatga ega o‘quvchilarning ehtiyojlari va turli materiallardan kelib chiqib turli yondashuvlardan foydalangan holda samarali va mos pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkonini berish.

Umuman olganda bu ro‘yxatni juda uzoq davom ettirish mumkin, ammo ishni eng avvalo shulardan boshlash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. Anorqulova G.M. “Ta’lim texnologiyalari“-Toshkent:“Innovatsiya– Ziyoy” 2021-yil 3-bet.

3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017-yil, 416 bet.

4. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. – М. : Логос, 2000. – 223 с.

5. Тагур А.О. Стандарты и тесты в образовании – М. : Педагогическое общество России, 2005. – 48 с.

ALISHER NAVOIY ASARLARI MATNI USTIDA ISHLASH USULLARI

N.M. Oymatova

“Profi University”, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

“Tillar” kafedrasida v.b.dotsenti

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiy asarlari matnini tahlil qilishda metodik jihatdan yordam beradigan ayrim usullar tavsiya etiladi. Bu metodlar o‘quvchilarni matn bilan ishlashga, tahlil qilishga o‘rgatadi.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, badiiy obraz, matn tahlili, metod, doston.

Аннотация. В статье предлагаются некоторые методы, которые помогут проанализировать текст произведений Алишера Навои. Эти методы учат студентов работать с текстом, анализировать.

Ключевые слова: Суфизм, художественный образ, анализ текста, метод, эпос.

Annotation. The article suggests some methods that will help to analyze the text of Alisher Navoi’s works. These methods teach students to work with text, to analyze.

Keywords: Sufism, artistic image, text analysis, method, epic.

Adabiyot mashg‘ulotlarida o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish, ularni badiiy asar matni ustida ishlashga o‘rgatish, adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Badiiy asar tahlili yozuvchining o‘sha asarni yaratish jarayonidagi ijodiy yo‘lini qayta bosib o‘tish, muallif fikrlari vositasida badiiy obrazning hissiyoti va xulosalariga sherik bo‘lish, ayni paytda uning yutuqlaridan ruhlanish, kamchiliklariga tanqidiy munosabat bildirishdan iborat.

Ma’lumki, badiiy asarda tasvirlangan hayot ijodkor tomonidan tafakkur qilingan, his etilgan voqealardan tashkil topadi. Mana shu faktorlar tufayli asarni o‘zlashtirishda ijodkorning qarashlari, uning shaxsiga nisbatan ehtiyotkor munosabatda bo‘lish talab etiladi. O‘qituvchi Alisher Navoiy asarlari matni ustida

ishlashda ham shu jihatlarni hisobga olgan holda faoliyat turlarini belgilashi, ma'lum maqsadga yo'naltirgan savollarni tuza olishi zarur.

Badiiy asarlar matni ustida ishlashda mashg'ulot rejasini tuzish, sahnalashtirish va ular yuzasidan seminarlar o'tkazish ham samarali natijalar beradi. Masalan, "Hayrat ul-abror" dostonidagi "Hotam Toyi haqida" hikoyati o'quvchilarda komillik sifatlarini tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Navoiy hikoyatda halollik, saxiylik kabi insoniy fazilatlarni ulug'laydi. Tekinxo'rlik, birovlar mehnati hisobiga yashash, ta'magirlik kabi yaramas xislatlarni qoralaydi. Bundan tashqari, o'tin terib kun ko'ruvchi mehnatkash bir cholning himmati badavlat, saxovatpesha Hotam Toyi himmatidan baland ekanligini ko'rsatadi. Hikoyatdagi Navoiyning o'quvchi kitobxonga murojaati o'ziga xos tarzda ifodalangan:

Bir diram olmoq chekibon dastranj,
Yaxshiroq andinki, birov bersa ganj.
Sen dog'i chekkil bu tikon mehnatin,
Tortmag'il Hotami Toyin minnatin.

Ushbu falsafiy-didaktik hikoyat o'quvchi-yoshlar psixologiyasida shakllanayotgan salbiy xislatlarni bartaraf etishda tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Chunki bugungi kunda yosh avlod voyaga etgunga qadar ota-ona qaramog'ida bo'lib, ba'zi holatlarda oila boshliqlarining mashaqqat ila topgan rizqlariga qanoat qilmaslik kabi holatlar ham kuzatiladi.

Asar matni ustida ishlashda o'quvchilar diqqatini xalq orasida bugungi kunda ham "Hotami Toyimisan?", "Hotam Toyi bo'lib keting-e" kabi iboralarning ko'p qo'llanishiga qaratish hikoyat mazmunini to'la o'zlashtirishga yordam beradi.

O'qituvchi "Hotam Toyi" hikoyati matni ustida ishlashda quyidagicha savol va topshiriqlar tuzishi mumkin:

1. "Hayrat ul-abror" dostonining 5-maqolatidagi karamlilik vasfi nima haqida? (*Xayr-u ehson haqida bo'lib, karamlilik yaxshilik demakdir. Beminnat karamlilik Allohga xosdir.*)

2. "Hotam Toyi" hikoyatidagi Hotam Toyi karamlimi? (*Muhtojlarga ko'rsatilgan saxovat Alloh oldida qabul bo'ladi. Saxovat qilguvchining nomi yashirilsagina himmat sanaladi. O'tinchining so'nggi so'zida: "Sen ham bir tikan azobini tortib ko'r, shunda Hotam Toyi minnatini eshitmaysan!" deya ifodalangan. Demak, minnatli osh –karam emas.*)

3. Xayr-u ehson qilish uchun hikoyatda ifoda etilgandek katta ziyofat berish, 100 ta tuya, son-sanoqsiz qo'y-qo'zi so'yish lozimmi? (*Xayr-u ehson qilish boyga ham, kambag'alga ham joiz ish. Xalq orasida "Kambag'al bo'lsang ham ehson qil" degan naql bor. Har kim o'z holatidan kelib chiqib, ehson qilishi mumkin. Muhimi, bunda ta'ma, manfaat ko'zlanmasa kifoya.*)

4. O'tinchi chol Hotam Toyining taklifiga rad javobini berishi to'g'rimi? Vaziyatdan foydalanib, umrida tatib ko'rmagan noz-ne'matlarni to'yib eb kelsa bo'lmasmidi? (*Halol odam kimning minnatli oshiga "luqma" deb aytmas, bunday emakni taom demas.*)

5. O'tinchi cholning himmati nimada? (*Alloh berayotgan har kunlik rizqqa shukrona aytishida.*)

Asarda uchraydigan *diram* – tanga, mayda pul, *dastranj* – qo‘l mehnati kabi so‘zlar lug‘ati ustida ishlash ham talab etiladi.

Matn tahlilida uni kichik qismlarga ajratish va har bir qismga sarlavhalar qo‘yish kabi topshiriqlar o‘quvchilarning matndagi asosiy g‘oyani anglashi va o‘zlashtirishiga yordam beradi. Hotam Toyi haqidagi hikoyani quyidagicha kichik sarlavhalarda qismlarga bo‘lish mumkin.

1. Pok tabiatli Hotam Toyi suhbatlari.
2. Hotam Toyining cho‘ldagilarga bergan ziyofati.
3. O‘tinchi chol va Hotam Toyi.

“Hayrat ul-abror” dostonidagi joy olgan “Ikki do‘st” hikoyati ham mazmunan “Hotam Toyi” ga yaqin. Dostonning 7-maqolatida “Qanoat bobida” sarlavhasi ostida qanoatli va qanoatsiz do‘stlar haqida berilgan hikoyatda qanoatli inson o‘z sabr-u qanoati tufayli shoh martabasiga erishishi, qanoatsiz inson esa, ta‘ma ilinjida xor-u zor bo‘lishi tasvirlangan.

Qanoat – bu sabr demakdir. O‘quvchi-yoshlarda qanoat bilan ilm egallash orqali o‘z orzu-maqсадlariga erishishlari mumkinligi tarbiyasini berishda bu hikoyat alohida o‘rin egallaydi. Ilm olishda qanoat va qunt birinchi o‘rinda turishi, bu esa, o‘z navbatida, mashaqqatni talab etishi uqtiriladi.

Hikoyaning boshida Fors mamlakatidan ikki do‘stning Chin mamlakati tomon safar qilishi, yo‘lda ikkisi ham sinovdan o‘tishi syujetning qisqa bir voqea tasvirida berilishi bilan uzviy bog‘langan holda rivojlanib boradi. Hikoyatdagi voqealar davomida asosiy qahramonning taqdirini o‘quvchi zo‘r ehtiros bilan kuzatib boradi, yuz berayotgan voqeadan so‘ng nima bo‘lishi bilan qiziqadi.

“Qanoat” bobidagi maqolat badiiy timsollarga boyligi bilan “Hayrat ul-abror” dostonidagi boshqa maqolatlardan alohida ajralib turadi. Navoiyning fikricha, kimki qanoatni o‘ziga kasb qilgan bo‘lsa, u eng boy insondir. Asarda oltin, kumush va zeb-u ziynatlarni boylik deb bilmaslik, balki haqiqiy boylik – qanoat xazinasi ekanligi g‘oyasi ilgari suriladi.

Kingaki ish bo‘ldi qanoat fani,
Bilki, ani qildi qanoat g‘ani.
Ganji tajammulni g‘ino bilmagin,
Balki g‘ino ganji qanoatni bil.

Komillikning bir belgisi bo‘lgan qanoat haqidagi bu hikoyatning matni ustida ishlash dastlab hikoyat mazmunini o‘zlashtirishga qaratilgan savol va topshiriqlardan boshlanishi tavsiya qilinadi:

1. Hikoyatdagi tosh – detal nima uchun tasvirlangan deb o‘ylaysiz? (*Ikki do‘st xarakterini yaratishda tosh tasviri berilgan va shu tosh orqali ularning qanoat bobidagi sifatlari sinalgan*).

2. Toshdagi yozuv har qaysi qiziquvchan odam e‘tiborini tortadi. Ushbu fikrga qanday qaraysiz? (*Toshdagi yozuvning e‘tibordagi tortishi to‘g‘ri, ammo undagi ma‘no “kimki mehnat qilib, alam tortishni istamasa, uning uchun sabr-u qanoat baridan yaxshiroq”. Kishidan sabrli bo‘lish – Alloh in‘om etganiga qanoat etish kabi fikrni ham uyg‘otadi.*)

3. Qanoatli do‘stning xulosasi to‘g‘rimi? (*Ha, chunki kim ham katta boylikni tosh ostiga yashirib, yana unga ishora qiluvchi yozuvni ifoda etardi.*)

shundan bilish mumkinki, bunday qiziqishni uyg'otuvchi o'yinlar bir taqdiriy xulosalardir) Bugungi kundagi turli o'yin shoular bunga misol.

4. Qanoatli odamning boshiga baxt qushi qo'nishi hikoyatdan ma'lum. Shu fikrga qo'shilasizmi? (Ha, xalqimiz "Sabrning tagi sariq oltin", "Qanoat – har narsaga shijoat" deganlari bejiz emas).

5. Hayotda faqat "menga, menga, menga..." deguvchilar qanoatsizlarmi? (Elimizda "Boriga shukr qil, yo'g'iga sabr qil" degan naql berilgan. Aslida, faqat "menga" deguvchilar ma'lum bir vaqt o'z orzu-maqсадlariga erisharlar, ammo chegara bilmaslik oqibatida bir baxtsizlikka duchor bo'lishi yoki hikoyatdagi qanoatsiz do'stning holiga tushish mumkin).

6. Hikoyatdagi qanoatsiz do'st shoshqaloqmi? (Ha, chunki u bir lahza ishida davlatga ega bo'lishni istadi. Alloh berayotgan rizq – boylik uni qoniqtirmadi).

Savol va topshiriqlardan so'ng reja asosida qayta hikoyalatish asarni bir butunlikda anglashga xizmat qiladi. Buning uchun asarni qismlarga bo'lib, quyidagicha kichik sarlavhalar qo'yish mumkin:

1. Ikki do'st safari.
2. Ikki do'stning taqdir sinovi.
3. Qanoatsiz odamning shoshqaloqligi.
4. Baxt qushi.
5. Xomtamalik – pushaymonlik.

"Hayrat ul-abror" dostonining "Osmon tuzilishidan hikoyat" deb nomlangan 14-maqolatida Iskandar haqidagi hikoyat keltiriladi. Hikoyatdagi Iskandar obrazi hayotiy epizodda, ixcham formada, ishonarli qilib tasvirlangan. Navoiy Iskandar obrazini yaratish bilan podshoh qanday bo'lishi kerakligi haqidagi o'z orzularini bayon etadi. Shu bilan birga, o'sha davrdagi shoh va shahzodalarni hikoya qahramonlaridan o'rnak olishga, adolatli bo'lishga chaqiradi. Navoiyning ko'pchilik hikoyatlaridagi obrazlari kabi Iskandarning ham bir lahzalik holatini ko'rsatish asosiga qurilgan bo'lib, o'quvchining esida qoladigan darajada jonli va real tasvirlangan. Navoiy Iskandarning portretiga xos ba'zi asosiy shtrixlarni, masalan, *ham shoh, ham valiy, ham payg'ambar, bilimlar sohasidagi tengsiz olim* va hokazo belgilarni keltirish bilan uning to'liq qiyofasini, portretini o'quvchi ko'z oldida gavdalandira olgan.

Shoir "Hayrat ul-abror" dostonidagi har bir hikoyani pand-nasihat xarakteridagi didaktik murojaati orqali olg'a surilgan g'oyani ibratli misralarda ta'kidlab, bo'rttirib ko'rsatadi. Hikoyat kompozitsion qurilishi jihatidan kichik hajmda bo'lishiga qaramay, katta g'oyaviy mazmunni o'z ishiga olganligi bilan diqqatga sazovor. Asarda foniy dunyoda shoh va gado qiyomat kuni barobar, teng bo'lishi haqidagi majoziy ma'no tasavvufiy yo'l orqali ifodalanadi.

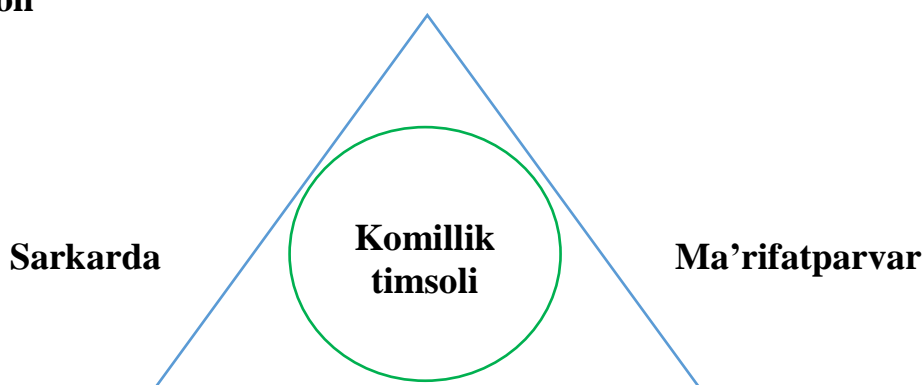
Navoiy Iskandar siymosida adolatli, ma'rifatli shoh obrazini yaratdi. Adolatparvar va xalqparvar hukmdor Iskandar xarakterida ideal podsho uchun zarur bo'lgan barcha xususiyatlarni mujassam etgan holda hikoyatga olib kirgan. Iskandar faqat adolatli podshohgina emas, balki ilm-madaniyat uchun keng yo'l oshib bergan ma'rifatparvar hukmdor hamdir. Navoiy Iskandarni urush va g'avg'o bilan ovora bo'lgan, aysh-ishrat uchun el-yurt manfaatini qurbon qilayotgan

temuriy shahzodalarga qarshi qo‘yadi va ularni Iskandardan o‘rnak olishga mamlakatni idora etishga Iskandar kabi tadbirli bo‘lishga chaqiradi.

Hikoyat matni ustida ishlashda ijodiy faoliyatga yo‘naltiruvchi topshiriqlar berish o‘quvchilarni nafaqat asar mazmunini chuqur o‘zlashtirishga, balki ularda ijodkorlik, kreativlik kompetensiyalarini shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qiladi. Quyida shunday topshiriqlar namunalarini keltiramiz:

1. Iskandar obraziga xos bo‘lgan portretni “Uchburchak” metodi orqali chizib bering. **Javob:**

Podshoh

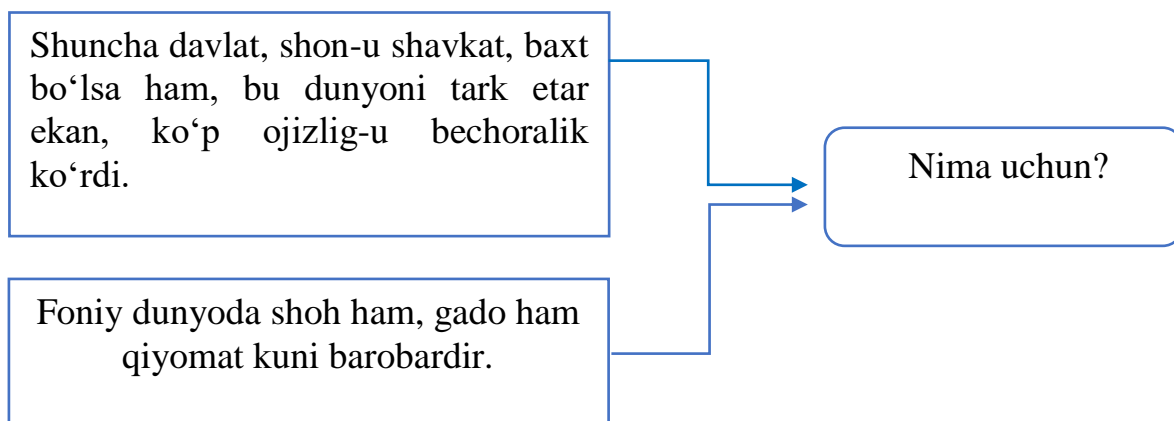

2. “Iskandar Jamshid ishini davom ettirib ...” degan fikrni izohlang.

Javob: *Iskandar Jamshid ishini davom ettirib, butun dunyoni ko‘ra oladigan jom yasattiradi.*

3. Shuncha davlat, shon-u shavkat, baxt bo‘lsa ham, bu dunyoni tark etar ekan, ko‘p ojizlig-u bechoralik ko‘rdi. “Nima uchun metodi” asosida izoh bering.

Javob:

4. Iskandarga hayot bergan tajriba nima ekanligini matndan aniqlang.

Javob: *Iskandar: “Kim bu nafas bejon holda jo‘nar ekanman, shunday vasiyat qilaman. Mening jonim uzilgach, oh bilan olamni qaro aylab qabr tomon olib borar ekansizlar, tobutim yonidan bir qo‘limni chiqarib qo‘yinglar, to bu qo‘lga kimning nazari tushsa, unga ibrat ko‘zi bilan boqsin”.*

5. Matn yaratish. Navoiy hikoyat asosida bergan xulosani badiiy so‘z bilan ifodalangan holda hikoya yozing.

Tort Navoiy, bu jahondin ilik,
Qaysi jahon, javhari jondin ilik.

Mazkur hikoyat matni ustida ishlashda asarni kichik qismlarga bo‘lib, sarlavhalash va reja asosida qayta hikoyalash topshirig‘ini berish tavsiya etiladi:

1. Iskandar qudrati.
2. O‘tkinchi dunyo.
3. Iskandar vasiyati.

Alisher Navoiy ijodi o‘z xususiyatlariga ko‘ra favqulodda turfa: uning ishida qisqa hikoyatlardan tortib, bir nechta mustaqil syujetga ega, ammo ma‘lum markazda birlashgan katta hajmdagi asarlar mavjud.

Badiiy asarni o‘qish turlari undagi har bir so‘z, ibora va jumlaning qiroat bilan, to‘g‘ri, ravon o‘qishgina emas, balki matnning umumiy ruhiga kirib, tushunib o‘qishni ham anglatadi, asarning janriy xususiyatlaridan tashqari, o‘ziga xos ichki tuzilishi va ruhiyatini hisobga olishni ham taqozo etadi. Bunga erishish uchun o‘quvchilarni matn ustida jiddiy ishlashga o‘rgatish zarur. Umuman olganda, matn ustida ishlash orqali o‘quvchilarda kichik janrlardan katta hajmdagi asarlar o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantirish mumkin.

Adabiyotlar ro‘xati:

1. Yuldashev N.M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Avtoreferat. T – 2009, 4-bet.
2. Qodirov M. Navoiyning tilshunoslikdagi mahorati//Tilshunoslikning dolzarb masalalari//O‘zMU ilmiy ishlar to‘plami. – Toshkent: Universitet, 2002. 85-bet.
3. Oybek. Navoiy gulshani. – Maqolalar to‘plami. T.: 1967, 73-bet.
4. Oymatova N.M. Alisher Navoiy ijodida komil inson tarbiyasini pedagogik ta‘lim innovatsion klasteri asosida o‘rganish texnologiyasi. Dis-ya. Ch.: 2023, –148 b.

TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODIKALARNING AHAMIYATI

N.K. Sabirova

“Profi University”, “Tillar” kafedrasining o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining Oliy ta‘lim muassasalarida chet tilini o‘qitishning zarur komponentlari sifatidagi roli, shuningdek, interaktiv televidenie va Internet kabi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot natijasida yaratilgan zamonaviy interaktiv aloqa turlarining ahamiyati keng kamrovda yaratilgan.

Kalit so‘zlar: interaktiv, ijtimoiy, kognitiv, kommunikatsiya, paradigm, motivatsiya, ishbirligi, kooperatsiya

Abstract. This article examines the role of modern information technologies as a necessary component of teaching a foreign language in higher educational institutions, as well as the importance of modern interactive types of communication created as a result of scientific and technological progress, such as interactive television and the Internet, is widely considered.

Key words: interactive, social, cognitive, communicative, paradigm, motivation, cooperation

Аннотация. В данной статье рассматривается роль современных информационных технологий как необходимой составляющей преподавания иностранного языка в высших учебных заведениях, а также широко рассматривается значение современных интерактивных видов общения, созданных в результате научно-технического прогресса, таких как интерактивное телевидение и Интернет.

Ключевые слова: интерактивный, социальный, когнитивный, коммуникативный, парадигма, мотивация, кооперация, кооперация.

Mavjud ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat inson faoliyatining ko'plab sohalari, shu jumladan, ta'limda turli xil innovatsiyalarning kiritilishiga, jadal rivojlanishiga sabab bo'ldi, bu esa ta'lim paradigmalarining an'anaviydan innovatsion tartibga o'zgarishiga olib keldi, va o'z o'rnida oliy ta'limda tegishli darajadagi malakali xodimlarni tayyorlashni takomillashtirish va chet tili o'qitishning yetakchi maqsadi bo'lgan chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni taqozo etdi.

Lingvistik kompetensiya murakkab hodisa bo'lib, unga kiritilgan hodisalarning butun majmuasini alohida tarkibiy qismlarga bo'lishni talab qiladi. Barcha o'qituvchilar o'z ishini talabalarining haqiqiy ehtiyojlari, motivatsiyasi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda qurishlari kerak. Chet tilini o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat yangi texnik vositalarni, balki o'qitishning yangi shakl va usullarini, o'quv jarayoniga yangicha yondashuvni ham talab qiladi. O'qituvchining asosiy vazifalari tilni amaliy o'zlashtirish uchun shart-sharoitlarni yaratish, har bir o'quvchiga o'z faolligi va ijodkorligini ko'rsatishga imkon beradigan o'qitish usullarini tanlash, shuningdek, chet tilini o'rganish jarayonida talabaning kognitiv faolligini oshirishdan iborat. Zamonaviy texnologiyalar o'quv faoliyatini oshirish va talabalar o'rtasida mustaqil ishlash madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator pedagogik muammolarni hal qilish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurati ham o'quv jarayonida o'rganilishi va qayta ishlanishi kerak bo'lgan axborotlar hajmining doimiy ortib borishi bilan bog'liq. Internet va axborot texnologiyalari butun O'zbekiston va Yevropa hamjamiyatida yagona ta'lim makonini yaratishga qaratilgan.

Tillarni o'qitishda innovatsion metodikalarning ahamiyati juda katta. Innovatsion metodikalar, o'quvchilarning ko'nikma va qobiliyatlarini oshirish, ularning qiziqishlarini o'zgartirish va ta'limning samarali bo'lishiga yordam beradi. Quyidagi sabablarga ko'ra, bu usullar juda muhimdir:

- ***O'quvchilar Bilan Bog'lanish (o'qtuvchi o'quvchilari o'rtasida kommunikatsiyani yo'lga qo'yish)***: Innovatsion metodikalar, o'quvchilar bilan maslahatlashish, ularning fikrini eshitish va ularning qiziqishlariga qaraganda ta'limni yo'nalish imkoniyatini beradi. Bu, o'quvchilarning qat'iyroq qatnashishi va ta'lim jarayoniga qiziqish ko'rsatishi uchun juda samarali bo'ladi.

- ***Amaliyotga Asoslangan Ta'lim***: Innovatsion metodikalar o'quvchilarga teoridan ko'ra amaliyotda ishlash imkoniyatini beradi. Bu, o'quvchilarning o'zlashtirish va o'rganish jarayonlarini yanada samarali qiladi.

- ***Texnologiyalar Va Interaktiv Darsliklar***: Innovatsion metodikalar, texnologiyalar va interaktiv darsliklar o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishi mumkin. Bu, o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ta'lim materiallarini o'rganishda yordam beradi.

- ***Ishbirligi Va Kooperatsiya***: Innovatsion metodikalar, o'quvchilar o'rtasidagi ishbirligini va kooperatsiyani ta'lim jarayonining asosiy qismi qiladi.

Bu, ularning bir-birlari bilan fikr almashishlarini, maslahatlashishlarini va jamiyatga foydali a'zolar bo'lishlarini ta'minlaydi.

- **Ta'lim Sifatini Oshirish:** Innovatsion metodikalar, o'quvchilarning tushunish darajasini oshirish, ta'lim materiallarini ko'rsatish va ta'limning o'quvchilar uchun ko'proq ma'noqo'l va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi.

- **O'quvchilarning Muxolifliklarini Qadrlash:** Innovatsion metodikalar, har bir o'quvchining shaxsiy qobiliyatlarini, ko'nikmalarini va muxolifliklarini qadrlashga yordam beradi. Bu, o'quvchilarning o'zlarini o'zlashtirish va rivojlantirish uchun zarurdir.

Innovatsion metodikalar, ta'lim jarayonini yanada samarali qilish, o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirish uchun zarurdir. Bu usullar o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirishda, harakat qilish va yaratishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Chet tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning asosiy afzalligi-bu diqqatni an'anaviy og'zaki axborot uzatish usullaridan audiovizual usullarga o'tkazishdir. Eng yangi ishlanmalar ko'pincha internetda taqdim etiladi va talabalar ularni tanlash imkoniyatiga ega. Axborot texnologiyalari o'quv materialini ko'paytirish va tarqatish muammolarini bartaraf etadi, unga o'quv yurtida ham, uyda ham, foydalanuvchi uchun qulay vaqtda kirish mumkin. Yangi ta'lim standartlariga muvofiq, talabalarning mustaqil ishlashi uchun umumiy soatlarning 50% dan ortig'i ajratilgan. Shu bilan birga, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va ta'limni individuallashtirishning roli ortib bormoqda. Internet va tarmoq hamjamiyati talabalar va madaniyat fanlari o'rtasida vositachi rolini o'ynaydi, bu esa o'quv faoliyatining asosidir. Bu ko'p jihatdan talabalarning hayotiy faoliyati kontekstini belgilaydi, shuningdek aks ettiradi, bu o'qituvchilarga ta'lim muhitini yaratish, talabalarning kasbiy qiziqishlari, hayotiy istiqbollari va qobiliyatlari nuqtai nazaridan ta'lim yaratish imkonini beradi. Bundan kelib chiqadiki, an'anaviy ish usullari innovatsion usullarga nisbatan ancha cheklangan salohiyatga ega. Zamonaviy voqelik oliy maktab o'qituvchilariga yangi ilg'or ta'lim texnologiyalari, o'qitish usullaridan foydalanish vazifasini qo'yadi. Hozirgi vaqtda muloqot, interaktivlik, muloqotning haqiqiyliigi, madaniy kontekstda til o'rganish, o'rganishning avtonomligi va insoniylashuviga ustuvor ahamiyat beriladi. Ushbu tamoyillar kommunikativ qobiliyatning tarkibiy qismi sifatida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga imkon beradi.

Ta'lim natijalari bo'yicha yangi qarashlar yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga va eskirganlaridan voz kechishga yordam berdi. Bugungi kunda internet resurslaridan foydalanishning yangi usullari chet tillarini an'anaviy o'qitishga qarshi. «An'anaviy» tushunchasi, birinchi navbatda, qoidalarni o'rganish va til mashqlarini bajarish, boshqacha aytganda, «tilda muloqot qilish o'rniga til haqida gapirish» bilan bog'liq. Ko'pgina o'qituvchilar yaxshi so'z boyligi va to'g'ri bilim va chet tilining grammatik tuzilmalaridan to'g'ri foydalanish o'quv jarayonining markazida ekanligiga aminlar. Biroq, bunday e'tiqodni mutlaqo to'g'ri deb hisoblash mumkin emas, chunki har qanday aloqada mavjud bo'lgan motivatsiya va hissiy tarkibiy qismga ehtiyoj ko'pincha uslubiy materialda qayd etilmaydi. Chet tilida muloqotni o'rgatish uchun o'qituvchilar materialni o'rganishni

rag'batlantiradigan va yetarli xatti-harakatlarni rivojlantiradigan haqiqiy hayotiy vaziyatlarni yaratishlari kerak bo'ladi. Innovatsion texnologiyalar ushbu xatoni tuzatishga harakat qilmoqda. Ma'lumki, inson nimani o'rgansa, u kelgusi faoliyatda undan foydalanishga intiladi. Shuningdek, bilim, ko'nikma va ko'nikmalardan foydalanish ushbu bilim, ko'nikma va ko'nikmalardan foydalanish kerak bo'lgan sharoitlar uchun o'quv sharoitlarining yetarliligiga bog'liq bo'lgan transferga asoslanganligi ma'lum. Binobarin, talabani chet tilidagi muloqot jarayonida ishtirok etishga tayyorlash auditoriyada yaratilgan bunday muloqot sharoitida zarur. Bu kommunikativ ta'limning mohiyatini belgilaydi, ya'ni o'quv jarayoni aloqa jarayonining modeli hisoblanadi.

Kommunikativ yondashuv-bu muloqotni modellashtirish, muloqotga psixologik va lingvistik tayyorgarlikni yaratish, materialni ongli ravishda tushunish va u bilan harakat qilish usullari, shuningdek, bayonotning samaradorligiga qo'yiladigan talablarni anglash strategiyasi. Foydalanuvchi uchun internetda kommunikativ yondashuvni amalga oshirish juda qiyin emas. Kommunikativ topshiriq talabalarga muhokama qilish uchun muammo yoki savol berishi kerak va ular nafaqat ma'lumot almashishlari, balki uni baholashlari kerak. Bunday vazifa barcha bilim va ko'nikmalardan moslashuvchan foydalanishga imkon berishi muhimdir. Ushbu yondashuvni o'quv faoliyatining boshqa turlaridan ajratib turadigan asosiy mezon shundaki, talabalar o'z fikrlarini shakllantirish uchun mustaqil ravishda til birliklarini tanlaydilar. Ular o'zlarini va tajribalarini chet tili orqali ifoda etish imkoniyatiga ega. Kommunikativ yondashuv asosan zamonaviy didaktikaning asosiy mezoniga javob beradigan talabga qaratilgan.

Kommunikativ yondashuvda Internet va boshqa innovatsion texnologiyalardan foydalanish eng yaxshi motivatsiyaga ega: uning maqsadi talabalarni o'z bilimlari va tajribalarini to'plash va kengaytirish orqali chet tilini o'rganishga qiziqtirishdir. Ular darsdan tashqarida, masalan, o'rganilayotgan tilga tashrif buyurish paytida, yozishmalar paytida va hokazolarda haqiqiy aloqa uchun tildan foydalanishga tayyor bo'lishlari kerak. Kommunikativlikni faqat nutq orqali ijtimoiy aloqalarni o'rnatish bilan qisqartirish mumkin emas. Bu shaxsni boshqa madaniyatlarning ma'naviy qadriyatlari bilan tanishtirish – shaxsiy muloqot va kitob o'qish orqali. Axborot texnologiyalari orqali tilni kommunikativ o'qitish talabalarining qobiliyatini rivojlantirish muhimligini va ularning o'rganilayotgan chet tilini samarali muloqot qilish uchun aniq foydalanish istagini ta'kidlaydi. Tarkibni tushunish, yetkazish va ma'noni ifodalashga katta ahamiyat beriladi va chet tilining tuzilishi va lug'atini o'rganish shu maqsadga xizmat qiladi. Kommunikativ ehtiyojlardan tashqari, talabalar o'zlarining ta'limlari uchun ko'proq javobgar bo'lishlari uchun innovatsion texnologiyalar bilan ishlash texnikasini o'zlashtirishlari kerak. Ular til resurslari yetarli bo'lmagan vaziyatni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak; yaxshi o'rganish ko'nikmalariga ega bo'lish; o'z nutqi va yutuqlarini baholash qobiliyati va ta'lim muammolarini aniqlash va hal qilish qobiliyatlari ustida ham ishlashlari lozim. Global tarmoq yordamida talabalarining mustaqilligini rivojlantirish doimiy ravishda rag'batlantirilishi kerak bo'lgan bosqichma-bosqich jarayondir. Ehtimol,

o'qituvchi oldida turgan eng muhim vazifa talabalarni asta-sekin o'sib borayotgan mustaqillikka olib borishning maqbul usullarini topishdir.

Internet-resurslar va multimedia uskunalaridan foydalangan holda chet tillarini o'qitishning yangi talablaridan biri bu darsda interaktivlik deb ataladigan o'zaro ta'sirni yaratishdir. Ushbu tamoyil yangi emas, ammo hozirgacha u yagona va umumiy qabul qilingan ta'rifga ega emas. R. P. Milrud interaktivlikni kommunikativ maqsad va natija harakatlarini nutq vositalari bilan birlashtirish, muvofiqlashtirish va bir-birini to'ldirish sifatida belgilaydi [4]. Ushbu ta'rifga ko'ra, virtual makonda interaktiv yondashuv darsda kommunikativ maqsadga erishish vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi degan xulosaga kelishimiz mumkin. U kommunikativlik prinsipidan haqiqiy hamkorlikning mavjudligi bilan ajralib turadi, bu erda asosiy e'tibor aloqa va guruh ishlarini rivojlantirishga qaratiladi, kommunikativ vazifa uchun esa bu majburiy maqsad emas.

Interaktivlik nafaqat real hayotiy vaziyatlarni yaratadi, balki sizni chet tili orqali ularga munosib javob berishga majbur qiladi. Va bu ishlay boshlaganda, biz til malakasi haqida gapirishimiz mumkin. Xatolar bo'lsa ham. Asosiysi, o'z-o'zidan, boshqalarning so'zlariga uyg'un munosabatda bo'lish, his-tuyg'ularingizni, his-tuyg'ularingizni ifoda etish, yo'lda moslashish va qayta qurish qobiliyati. Shunday qilib, biz interaktivlikni Internet orqali o'z-o'zini rivojlantirish usuli sifatida ko'rib chiqishimiz mumkin: sheriklarning til, ko'nikmalar, xatti-harakatlar modellaridan foydalanishni kuzatish va nusxalash imkoniyati; muammolarni birgalikda muhokama qilishda yangi ma'nolarni ajratib olish singari. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda til o'rgatish va madaniyatlararo muloqotda interaktiv multimedia vositalari va internet texnologiyalaridan keng foydalanish natijasida kompyuter va internetning interaktiv imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, Real til nutqini kompyuterlashtirilgan o'zaro ta'sirdan farqlash uchun kompyuter-mediated Communication (CMC) atamasi paydo bo'ldi [1].

Xulosa qilib shuni ta'kidlashni istardimki, chet tilini o'qitish sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanish salohiyati juda katta va uning imkoniyatlari hali to'liq o'rganilmagan. Universitetda chet tilini o'qitishning innovatsion metodologiyasini ishlab chiqish zamonaviy lingvistik va uslubiy fanlarning ustuvor yo'nalishi bo'lib, qo'shimcha o'rganishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro'xati:

1. Heichman L. K. madaniyatlararo aloqa modeli sifatida interaktiv muloqotni o'rganish // Westn. Moskva davlat universiteti. – 2003. Ser. 19. – № 3. – C. 26.
2. Dmitrieva E. I. Internet kompyuter telekommunikatsiya tarmoqlari orqali chet tillarini masofadan o'qitishning asosiy uslubiy muammosi. // Maktabda chet tillari. – 1998. – №1
3. Kushnirenko A. G. Internet nima? Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. / A. G. Kushnirenko, A. G. Leonov, M. A. Kuzmenko // Informatika va ta'lim. – 1998. – №5-7.
4. Milrud R. P. chet tili darsidagi hamkorlik // maktabda chet tillari. – 1991. – № 6. – C. 19.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ

С.Б. Эргашева
“Profi University”

Аннотация. В нашем современном мире очень много подходов к изучению языка. Существуют разные онлайн-урок, словари. Чтобы выразить свои мысли, а также разговаривать свободно на этом языке разработаны разные обучающие программы, которые дают возможность расширять форм самообучения и саморазвития.

Ключевые слова. Инновационный подход, языковой уровень, самообучения и саморазвития.

Annotation. In our modern world there are many approaches to language learning. There are different online lessons and dictionaries. To express your thoughts, as well as speak fluently in this language, various training programs have been developed that make it possible to expand the forms of self-learning and self-development.

Keywords. Innovative approach, language level, self-learning and self-development.

Аннотация. Bizning zamonaviy dunyomizda til o‘rganishning ko‘plab yondashuvlari mavjud. Turli xil onlayn darslar va lug‘atlar mavjud. Fikrlaringizni ifoda etish, shuningdek, ushbu tilda ravon gapirish uchun turli xil o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular o‘z-o‘zini o‘rganish va o‘z-o‘zini rivojlantirish shakllarini kengaytirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar. Innovatsion yondashuv, til darajasi, o‘z-o‘zini o‘rganish va o‘z-o‘zini rivojlantirish.

В нашем современном мире очень актуальной темой является внедрение инновационных технологий при преподавании языков. Инновационный подход к обучению дает возможность людям раскрыть в себе творческий потенциал во время изучения языка. В последние годы преподаватели иностранных языков волнует поиски новых методик обучения. Многие преподаватели остаются сторонниками традиционных методов обучения, остальные представители этого обучения желают, чтобы развитие происходило при помощи инновационных технологий. Использование компьютерных технологий в процессе изучения языка дает возможность сделать этот процесс легче. Желание и востребованность изучения языка с каждым днем дает свои результаты.

Каждый преподаватель при преподавании русского языка задается одним самым важным вопросом. Как интересно провести сам процесс чтоб в дальнейшем были самые лучшие результаты.

Инновационные технологии призваны сделать процесс обучения русского языка эффективным и снизить энергозатраты со стороны преподавателя и студентов. Вывести качество изучение русского языка на новый уровень. Развивать мотивацию студентов с пассивной позиции на активную.

Что же такое инновационный подход в системе образования. Это процесс совершенствования педагогических технологий. При преподавании русского языка учитель должен изменить свою роль. В нашем современном мире очень много подходов к изучению языка. Существуют разные онлайн-

урок, словари. Чтобы выразить свои мысли, а также разговаривать свободно на этом языке разработаны разные обучающие программы, которые дают возможность расширять форм самообучения и саморазвития. Существуют также ряд технологии, которые способствуют для развития языка. Одна из этих технологий является медиа-урок. Данный вид технологии дает возможность развивать наглядно-образное мышление, параллельно с этим развивает интерес к языку. Интернет дает возможности не только черпать информацию, но также решать многие коммуникативные задачи. Сама идея пользование интернетом не является уже для нас сверхъестественным. С начало 20-ых веков его начали широко использовать в учебных целях.

Благодаря этим технологиям в изучении русского языка можно актуализировать различные книги разных преподавателей. Одним еще очень действующим методом является использование интернет-общения с учащимися зарубежных вузов при изучении русского языка. Поделиться уровнем своего знания русского языка показать тонкости, а также аспекты этого замечательного языка.

Для того чтобы развить языковой уровень русского языка, также можно проводить интернет-тестирования по изученным темам. В данном виде технологии можно узнать знание русского языка и одновременно самооценки своих способностей.

Следующим интересным этапом при изучении русского языка является проведение интерактивных недель. В данном этапе можно особо обратить внимание на изучение какой-либо одной темы.

Очередная предлагаемая технология - конечно просмотр разных образовательных видео при изучении русского языка. Оно помогает глубже и яснее разобраться в тонкостях языка.

До появления интернета для изучения какого-либо языка отводилось определенное количество времени. Нужно было найти огромное количество литературы при изучении русского языка. Проводить однообразные процессы обучения. В конечном итоге у каждого тот, который хочет изучить любой иной язык отпадал интерес к изучению.

При использовании инновационных технологий каждый урок при изучении русского языка превращается в интерактивный, интересный, очень увлекательный процесс. После этих технологий каждый получает хоть какую-либо часть интересного момента этого этапа. Процесс не является скучным, однообразным, а также неинтересным. Инновации дают возможность воплотить в себе что-либо новое, которое даст плоды при изучении русского языка. С каждым днем технологии меняются и параллельно требование к изучению языка тоже. Все больше хочется изучить язык очень быстро для этого и служат технологии. Целью педагога при преподавании русского языка является творческий подход преподавания, который направлен на положительный настрой и эффективному запоминанию полученной информации, переходящая в дальнейшем в умения и навыки. Благодаря этим стараниям и пользованием инновационных технологий, появляется интерес изучению русского языка. Для успешного развития каждого иностранного языка в числе русского является внедрение инновационных технологий и их употребление.

Инновационный подход обучению при проведении образовательного процесса дает возможность провести его и в радость, и приносит в пользу не превращая его в какую-либо забаву либо в игру. Может в таком подходе при изучении русского языка как говорил Цицерон «Зажгутся глаза слушающего о глаза говорящего».

Список литературы:

1. Азимов Э. Г. Информационно-коммуникационные технологии в преподавании русского языка как иностранного / Э.Г. Азимов. - М.: Русский язык. Курсы, 2012. - 352 с.
2. Капитонова Т. И. Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе предвузовской подготовки / Т.И. Капитонова, Л.В. Московкин. - М.: Златоуст, 2006. - 276 с.
3. Эргашев А. Х. Методика преподавания русского языка. Уч. – пособие – Чирчик., 2023. – 167 с.

TALABALARDA BADIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

O.G'. Yunusov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan badiiy to'garaklarning muhim vazifalari, hamda badiiy to'garaklarda kechuvchi pedagogik jarayonlar talabalarning badiiy-estetik qadriyat va hodisalarni baholash va ifoda qilish, ularga faol munosabat bildirish malakalarini shakllantirish, badiiy to'garaklardagi tarbiyaviy texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy to'garak, badiiy tafakkur, ijodiy tafakkur, san'at, musiqa, ta'lim va tarbiya, madaniyat, ma'naviyat.

Bugungi kunda talabalarning badiiy tafakkurini o'stirish, estetik dunyoqarashini shakllantirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Jahonda ta'lim tizimlari bo'lajak kadrlarning ma'naviy va jismoniy rivojlantirishga qaratilgan texnologik jarayonlar, ijtimoiy-madaniy faoliyat kategoriyalari integratsiyalashuvi asosida muntazam takomillashtirib borilmoqda. Bu esa talabalarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash, mafkuraviy sog'lomlashtirish, madaniy turmush tarzini muqobillashtirishga xizmat qilmoqda. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, «yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir»[1]. Shu o'rinda oliy ta'lim tizimida badiiy to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yilishi, ular tomonidan tashkil qilinayotgan madaniy tadbirlar, suhbatlar va dars mashg'ulotlarining samaradorligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Badiiy to'garaklar – talabalarning qiziqishlari asosida tashkil etiladigan guruhlar bo'lib, ular talabalarning bo'sh vaqtlarini maqsadli tashkil etish, faol ijtimoiy munosabatlarga jalb etish, ma'naviy, g'oyaviy-estetik, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, yoshlarning o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratish, shuningdek tarbiya, targ'ibot, tashviqot funksiyalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan, ixtiyoriy, baholanmaydigan mahsuldor (ijodiy)

faoliyat shakli hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalari badiiy to'garaklari oldida talabalarda mustaqil badiiy tafakkur qilish, estetik munosabatga kirishish; "ommaviy madaniyat"ning asl maqsad-mohiyatini tushuntirish; talabalarni yot g'oyalarni targ'ib qiluvchi san'at namunalari himoya qilish; milliy g'oya ideallari asosida yashash va ishlashga o'rgatish; milliy urf-odatlarimiz va an'alarimizga sadoqatni shakllantirish; yuksak ma'naviyat va ma'rifatga doir ko'nikma va malakalarni shakllantirish; ijodkorlik, erkin va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish; ustozlarga hurmat, ularni e'zozlash, barcha jabhalarda talabalarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga e'zozli munosabatini tarbiyalash kabi vazifalar yuklatilgan.

Talabalarning badiiy qadriyatlarga qiziqishini rivojlantirishning ayrim psixologik jihatlari B.Abduraximov, M.Davletshin, V.Karimova, A.Leont'yev[3] tomonidan o'rganilgan. Shuningdek, talabalarning ma'naviy, ijtimoiy-kasbiy va kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirish, ularning umuminsoniy va milliy badiiy qadriyatlarga qiziqishini rivojlantirishning pedagogik asoslari O.Musurmonova, Sh.Mardonov, A.Nurmanov[4] kabi olimlar tomonidan ilmiy-amaliy talqin etilgan.

Qayd etilgan tadqiqot ishlarida talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishning ba'zi masalalari yoritilgan bo'lib, badiiy to'garaklar vositasida talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirish masalasi alohida tadqiqot mavzusi sifatida to'liq o'rganilmagan.

Nafosat tarbiyasi talabalarni voqelikdagi, san'at va tabiatdagi kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi, shuningdek, turmushidagi go'zallikni idrok qilish hamda to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish va hayotga go'zallik olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir. «Nozik didli bo'lish, go'zallikni fahmlay va qadrlay olish, badiiy madaniyatni tushunish, xullas o'z hayotini go'zallik qonunlari asosida ko'ra olish komil insonning eng zaruriy fazilatidir. Insonda go'zallikni tushunish birdaniga vujudga kelmaydi, balki u jamiyat va odamlar, atrof-muhit ta'sirida shakllanib boradi. Shunga ko'ra, insonning badiiy rivojlanish qonunlari ijtimoiy rivojlanish qonunlari bilan bog'langan.

Badiiy tafakkur tarbiyasi asosan ijtimoiy-estetik ideallar orqali namoyon bo'ladi. Nafosat tarbiyasi, eng avvalo, har bir kishida badiiy hissiyot tuyg'ularini badiiy tarbiyalashdir[6.-B.58.]. Bunday yuksak nafosatlilik aql-zakovatdan xoli bo'ladi, degan ma'noni tushunmaslik kerak. Shaxsning barkamol inson bo'lib shakllanishida bu ikki tomon bir-birini to'ldiradi. Chinakam san'at asarida hissiyot chuqur g'oyaviy, aqliy mazmun bilan idrok qilish birikib ketadi. Nafosat tarbiyasi aql bilan hissiyotni tarbiyalash, yanada aniqroq qilib aytganda, hissiyot vositasi bilan aqlni tarbiyalashdir. Bu ikki tomon bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Badiiy tafakkur talabalarning ijtimoiy-estetik ehtiyojlarini qondirishga va manfaatlari sari yo'naltirishga xizmat qiladi. U rang-barang faoliyat hamda badiiy-estetik munosabatlar tizimi sifatida badiiy ijodning professional hamda havaskorlik turlari, san'at, ommaviy kommunikatsiya vositalari, badiiy-estetik idrok madaniyatining shakllanishi bilan bog'liq jarayonlarni qamrab oladi. Bu erda jamiyat uchun aksiologik ma'noda tushunarli hamda foydalaniladigan badiiy

qadriyatlar nazarda tutiladi. Demak, talabalarning badiiy tafakkuri badiiy obrazlilik, estetik ong va munosabat, san'atning yuksak tafakkurda idrok etish asosida shakllanadigan bilim, ko'nikma va malakalarning majmuasiga nisbatan ishlatiladi. Bu orqali talabalarning badiiy tafakkurini va badiiy-estetik qarashlari tizimini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishda ularda badiiy qadriyatlarni qadrlash tuyg'usini qaror toptirish muhim ahamiyatga ega. Badiiy qadriyatlar talablardagi san'at va badiiy ijodkorlikka shunchaki faoliyat turi emas, balki qadriyat sifatida baho berish vazifalarini yuklaydi. Zero, san'at, bir tomondan, davrning "ijtimoiy-tarixiy voqealari ta'sirida shakllanadigan va rivojlanadigan, ikkinchi tomondan, milliy madaniyat va har bir san'atkorning estetik ehtiyojlarini aks ettiruvchi"[7.- B.94.] estetik idealni gavdalantirishning asosiy sohasi bo'lib, ijtimoiy jarayonlarning mohiyatmazmunini o'zlashtirish, ularning rivojlanish tendensiyalarini belgilash maqsadlariga xizmat qiladi. Badiiy-estetik qadriyatlarni idrok etish kuchli g'oyaviy-emotsional ta'sirchanlik xususiyatiga ega bo'lib, talabalarning olamni estetik o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Demak, talabalarda badiiy qadriyatlarni qadrlash tuyg'usini shakllantirish, ularga ongli munosabatda bo'lish ko'nikmasini rivojlantirish kerak bo'ladi. Chunki badiiy qadriyatlar ijtimoiy muhitning ehtiyojlari va ijtimoiy qiziqshlarning mazmun-mohiyatini ko'rsatib beruvchi va g'oyaviy-emotsional ta'sir kuchiga ega bo'lgan voqelikdir.

Havaskor badiiy jamoalar oliy ta'lim muassasalarida ham faoliyat ko'rsatishlari maqsadga muvofiq. Ularda havaskor yoshlar o'zlarining badiiy, estetik ehtiyojlarini qondirish bilan bir vaqtda, yoshlarni har tomonlama rivojlangan komil inson sifatida tarbiyalash ishiga xizmat qilib, iqtidorlarini ro'yobga chiqarmoqda. Zero, "professional san'at ham, havaskorlik san'ati ham kishilarni tarbiyalashda umumiy maqsad va vazifalarga ega. Chunki san'at kishilarning quvonch va hayajonlari, ehtiroslarining manbai sifatida ularning hissiyoti, fikri, irodasini ifoda etib, shaxsni ma'naviy va g'oyaviy boyitishga xizmat qiladi".

Turli tadbirlarda qatnashish talabalarni tasavvur qilinayotgan holatlarda harakat qilishga, yangiliklar yaratishga undaydi, ularning ijodiy kuch-quvvatini yuzaga chiqaradi, g'oyaviy taassurotlarini uyg'otadi. Talabalar, ayniqsa, badiiy faoliyat jarayonida badiiy obrazlar yaratish bilan bevosita bog'langan adabiyot, musiqa sahna asarlaridagi go'zallikni yaxshi his qiladilar. Bu esa, ularda badiiy tafakkurini rivojlantirib, notiqlik madaniyatini namoyon qilishga, ijodkorlik ko'nikmalarini kasbiy faoliyatda ko'rsatib berishlariga turtki beradi.

Badiiy qadriyatlarni o'rganish talabalarning adabiy-estetik tafakkurini yuksaltiradi, ularning evristik va kreativ qobiliyatini rivojlantiradi, ilmiy mushohada qilishga yordam beradi. Shuningdek, biz Cho'lponning «Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan, o'chgan, yarador ko'ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg'on, o'tkur yurak kirlarini yuvadurg'on toza ma'rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug' va ravshan qiladirg'on, chang va tuprog'lar to'lgan ko'zlarimizni artub tozalaydirg'on buloq suvi bo'lg'onlikdan bizga g'oyat

kerakdir» kabi badiiylikka dahldor fikrlarihamma zamonlar uchun ham muhim va dolzarbligini yetkaza olishimiz lozim[9.-B.40.]. Shunday ekan, badiiy to‘garaklar oliy ta‘lim tizimida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning texnologik segmenti hisoblanadi.

Badiiy to‘garaklarda tarbiyaviy jarayonni tashkil qilishga texnologik yondashuv xarakteri to‘garaklarning xususiyatlaridan kelib chiqishi talab etiladi. Shu sababli ushbu masalani hal qilishda hozirgi davrda amalda bo‘lgan, qo‘llanilishiga, qamrov hajmiga ko‘ra umumiy pedagogik, xususiy pedagogik va modulli kichik universal texnologiyalar tasniflaridan kelib chiqib yondashildi. Ya‘ni umumiy pedagogik texnologiyalar o‘z ichiga yirik, ya‘ni butun ta‘lim tizimiga tegishli bo‘lgan masalalarni qamrab olishi, xususiy pedagogik texnologiyalar esa ma‘lum fan doirasida qo‘llanilishi inobatga olindi. Badiiy to‘garaklar xususiyatidan kelib chiqib, suggestiv modulli kichik universal texnologik yondashuv tanlandi. Ma‘lumki, ushbu yo‘nalishdagi texnologiyalar tarbiyalanuvchilarda biror refleksni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, qamrov va mazmun jihatlaridan badiiy to‘garaklarda ishlatilishi mumkin bo‘lgan texnologiyalardir.

Xulosa qilib aytganda, badiiy tafakkurni rivojlantirmasdan bo‘lajak kadr shaxsining kamolotiga erishib bo‘lmaydi. Badiiy to‘garaklarda kechuvchi pedagogik jarayonlar talabalarning badiiy-estetik qadriyat va hodisalarni baholash va ifoda qilish, ularga faol munosabat bildirish malakalarini shakllantirish imkonini beradi. Badiiy to‘garaklardagi tarbiyaviy texnologiyalarning o‘ziga xos xususiyatlari badiiy to‘garaklarning boy pedagogik imkoniyatlarga egaligini ko‘rsatib, oliy ta‘lim muassasalarida o‘tkaziladigan ma‘naviy-ma‘rifiy, madaniy tadbirlar, bayramlarda talabalarning badiiy-estetik tarbiyaning sub’ektlari sifatidagi chiqishlaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Adabiyotlar ro‘xati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –Toshkent.: O‘zbekiston. 2021. –B. 303.
2. Mustafoev Sh. Globallashuv sharoitida talabalarni g‘oyaviy-estetik tarbiyalash texnologiyasi (Badiiy to‘garaklar faoliyati misolida)// Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand.: SamDU. 2018. –B. 48.
3. Abduraximov B. Sotsiodinamika xudojestvennoy kulturi Uzbekistana: Avtoref. diss. ... dokt.iskusstvoved.nauk. – Tashkent, 2000. - 44 s.; Davletshin M.G. Kobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: O‘qituvchi, 1997. – 134 b.; Karimova V. Psixologiya.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA MUSIQA DARSLARINING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

A.M. Syomkina

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan, nogironligi mavjud o‘quvchi yoshlarni inklyuziv ta‘lim orqali musiqiy madaniyatini shakllantirishning pedagogikpsixologik xususiyatlari atroflicha yoritilgan.

Kalit soʻzlar: inklyuziv taʼlim, inklyuziya, musiqiy tafakkur, pedagogik tamoillar, mezonlar, natija, uslub, imkoniyati cheklangan oʻquvchilar.

Oʻzbekistonning yangi taraqqiyoti bosqichida mamlakatimizda boʻlayotgan oʻzgarishlar va yangilanishlar mustahkam maʼnaviy-axloqiy qadriyatlar negizida amalga oshirilayapdi. Bu esa yoshlarning yuksak fazilatlarini shakllantirishda, shu bilan birga, ularning maʼnaviy dunyoqarashini kengaytirishda taʼlimning oʻrni va roli muhim ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatadi.

Xayotning murakkab sinovlariga bolaligidayoq uchrayotgan nogiron farzandlarimizga gʻamxoʻrlik qilishimiz lozimligi isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Ana shu haqiqatni amalga oshirish yoʻlida koʻplab loyihalar ishlab chiqilmoqda va u hayotga izchillik bilan tatbiq etilmoqda. Ana shunday dastur-loyihalardan biri inklyuziv taʼlim loyihasi boʻlib u ijtimoiy tashabbuslarni qoʻllab-quvvatlash jamgʻarmasi, Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi hamda Shvesariya konfederatsiyasi Oʻzbekistondagi elchihonasi hamkorligida amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv yoki integratsiyalashgan taʼlim tushunchasi maxsus eʼtiborga muhtoj boʻlgan bolalarning umumtaʼlim maktablarida bilim olishlarini nazarda tutadi. Tadqiqotning asosiy gʻoyasi imkoniyati cheklangan bolalarning nozik ruhiyatiga uning nogironligi oʻlaroq salbiy taʼsir oʻtkazilishiga yoʻl qoʻymaslik, uning boshqa bolalar bilan bir qatorda taʼlim olishi uchun barcha kerakli imkoniyat va sharoitlarni yaratib berish omillarini ishlab chiqishdan iboratdir. Inklyuziv taʼlimni joriy qilish barobarida nogiron degan tushunchaning inkor etilishi va har bir bola teng huquqli ekanini imkoniyati cheklangan bolalar va ularning ota-onalari bilishlari zarurdir.

Bugungi kunda mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar taʼlim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida “Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy taʼlim loyihasi” asosida ish yuritib kelinmoqda. Bu borada Respublikamizda amalga oshirilayotgan bir qator ishlar alohida tahsinga sazovordir. Xususan, 2020 yil 13-oktabrda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4360-son “Alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarga taʼlimtarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarori respublika boʻyicha rivojlanishida nuqsoni boʻlgan bolalarning inklyuziv taʼlimtarbiya olishi uchun bir qator afzalliklar yaratib berishga xizmat qilmoqda.

Respublikamizda imkoniyati cheklangan oʻquvchi yoshlarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga koʻra maxsus yoki umumtaʼlim tizimida taʼlim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv taʼlim siyosati amalga oshirilmoqda. Inklyuziv taʼlim alohida yordamga muxtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda boʻlishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan boʻlib ulgʻayishi, oʻz kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish koʻnikmalarini egallay olishi, hayotga moslashib, umumtaʼlim maktablarida sogʻlom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda oʻqiy olishi, ular bilan oʻzaro doʻstona munosabatga kirishishi, topshiriqlarga masʼuliyat bilan yondashish uchun

qulayliklar tugʻdiradi. Shuni nazarda tutib, ushbu tadqiqot ishimizda inklyuziv taʼlim asosida oʻquvchilar musiqa madaniyatini shakllantirishning oʻziga xos samaradorlik belgilarini asoslash, uni taʼlim muassasalaridan boshlab oliy taʼlimgacha boʻlgan uzluksiz taʼlim jarayonida yoʻlga qoʻyish uchun zaruriy pedagogikpsixologik yondashuv yoʻllarini aniqlash koʻzda tutilgan.

Shunga koʻra bir qator maxsus institutlashtirilgan markazlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi holatlar aniqlandi:

- 1) Oʻquvchilarning ijtimoiy muhitdan ajralib qolganligi;
- 2) Rivojlanib borayotgan jamiyatda oʻz oʻrnini topa olmasligi;
- 3) Ijtimoiy hodimlarning bu masalaga boʻlgan munosabatlarida ayrim kamchiliklar borligi shular jumlasidandir.

Demak, mamlakatda inklyuziv taʼlimni rivojlantirishga qaratilgan takliflar talab darajasida oʻrganilmayotganligi va unga yetarlicha eʼtibor qaratilmayotganligi mazkur tadqiqotning naqadar dolzarb ekanligidan dalolat beradi. Shu bois imkoniyati cheklangan oʻquvchi yoshlar ham sogʻlom bolalar kabi jamiyatda oʻz oʻrni borligini xis etishlari jamiyatning maʼnaviy yangilanishida maʼnaviy taraqqiyotning tarkibiy qismi sifatida maxsus tadqiq etish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Inklyuziv taʼlim – davlatimiz tomonidan yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan asosiy masalalarning kun tartibidan oʻrin olganligi bilan va bu jarayonning oʻqituvchipedagoglar oldiga qoʻyilgan vazifalardan biri ekanligi, taʼlim yoʻnalishini joylarda amalga oshirish oʻzining yangiligi bilan namoyon boʻlib kelmoqda. Olib borilayotgan tadqiqot bugungi kun uchun yangi hamda oʻz natijalarini ochish borasida oʻqituvchipedagoglar oldida turgan muammolar yechimini isbotlashga qaratilganligi bilan diqqatlidir.

Inklyuziv taʼlimni oʻrganish pedagogika fanida yangi, eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Muammoga doir tadqiqot ishlarini oʻrganish, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish asosida maʼlum boʻldiki, imkoniyati cheklangan yoshlarning tarbiyaviy muhiti hamma vaqt yaxshi, moʻtadil boʻlishi, hamisha alohida eʼtiborda tutilishi, kattalarning nazaridan chetda qolmasligi lozim.

Bugungi kunda mamlakatimizda joylardagi XTVning halqaro UNISEF tashkiloti bilan hamkorlikda “Inklyuziv” taʼlim orqali bolaga doʻstona munosabat muhitini shakllantirish” loyihasi amalga oshirilmoqda. Jumladan, 11ta tumanda jami 110 ta maktabda 210 nafar imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv tarzda taʼlim olishi aniqlangan. Manitoring natijalarining tahlillaridan bilish mumkinki, hozirgi kunda inklyuziv sinflari mavjud maktablar soni mamlakatimizda 117 ta boʻlib, inklyuziv sinflardagi imkoniti cheklangan oʻquvchilar soni 378 nafarga etgan

Gʻarbiy Yevropa mamalakatlari va AQShda inson psixologik xususiyatlari bilan bogʻliq tajribalarga asoslangan ilmiy nazariya va yoʻnalishlar vujudga keldi. Bu nazariyalar maʼlum darajada imkoniyati cheklangan bolalarning pedagogik psixologiyasining rivojlanishiga turtki boʻladi. Bu borada J.Bruner, J.Piaje, A.Vallon, S.Xoll, Ye.Meyerman, K.Byuler, Ye. Dyurkgeym, D.Lokk va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarini eʼtirof etish mumkin.

Jumladan, amerikalik psixolog olim S.Xoll “Har qanday bola o‘zining individual taraqqiyotida filogenezni ontogenezda takrorlaydi, shu bois bolalarga ibtidoiy instinktlarni og‘riqsiz, engil kechishi uchun qulay imkoniyatlar yaratib berish zarur”, - deb ataydi. J.Bruner esa “Shaxsning tarkib topishi bilan ta’lim o‘rtasida o‘zaro aloqa mavjudligini ta’kidlab, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o‘qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi”, - deb uqtiradi.

Shuningdek, rus olimlaridan L.S. Vigotskiy, I.I. Mamaychuk, L.P. Koskovoy, O.S. Nikol’skaya, V.C. Manova-Tomova, Yu.S. Alyonina, V.S. Muxina, A.A. Bodalyov kabi olimlar o‘zlarining ilmiy ishlarida imkoniyati cheklangan bolalarni pedagogikpsixologik korreksiyalash masalalari bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borganlar. O‘rta Osiyo mutafakkirlari Imom Buxoriy, Abu Iso Muhammad at-Termiziy, Ibn Sino, Forobiy, Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Yusuf Xos Hojib, Imom G‘azzoliy, Bahovuddin Naqshband, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Avaz O‘tar kabi allomalarning asarlarida oila va jamiyatda yoshlar tarbiyasi va uning kamolotida pedagogik-psixologik yondashuv muammosi to‘g‘risidagi ilmiy va ilmiy pedagogik mushohadalari bizgacha etib kelgan. Hozirgacha mamlakatimizda ta’lim muassasalarida nuqsonli bolalarga ta’limtarbiya berishda inklyuziv ta’lim muammolarini G‘.B. Shoumarov, R.Shomahmudova, A.Berdieva, O.U. Ablayev, D.S. Qaxarova kabi olimlarning tadqiqot ishlarida muammolar nazariy jihatdan o‘rganilgan. Mazkur tadqiqot ishida esa ham nazariy, ham amaliy jihatdan tadqiq etilgan.

Izlanishlarimiz natijalarining ilmiy ahamiyati o‘quvchilarni inklyuziv ta’lim asosida musiqa madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy va pedagogik jihatlarini tadqiq qilinganligi, shuningdek, sog‘lom va imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning musiqiy madaniyatini shakllantirish orqali jamiyat ma’naviy taraqqiyotiga ta’siri, xususan O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichidagi ahamiyatini chuqur anglab etishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Ushbu fikrlardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga to‘xtaldik:

- inklyuziv ta’lim asosida o‘quvchi yoshlarning musiqa madaniyatini shakllantirish omillari nazariy va amaliy jihatdan aniqlandi;

- o‘quvchi yoshlarning musiqa madaniyatini shakllantirishda inklyuziv ta’limning roli masalalari tadqiq etildi;

- milliy musiqa durdonalaridan unumli foydalanish sog‘lom va imkoniyati cheklangan bolalarning ma’naviy barkamol bo‘lib tarbiya topishlarida muhim omil bo‘lishligi tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundaki, unda o‘z aksini topgan nazariy xulosa, taklif va tavsiyalaridan yosh musiqashunos tadqiqotchilar, inklyuziv ta’lim bilan shug‘ullanuvchi va shug‘ullanayotgan mutasaddi tashkilotlar, ijodiy uyushmalar faoliyatini rivojlantirishda hamda inklyuziv ta’lim asosida o‘quvchilarning musiqiy madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan tashabbuslarni tizimli asosda amalga oshirish ishlarini belgilashda amaliy ko‘mak beradi.

Adabiyotlar ro‘xati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4360-son “Alohida ta’lim ehtoyjlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori

2. Qaxarova D.S. Inklyuziv ta’lim texnologiyasi. Monografiya –T.: 2014. –B. 9

3. A.Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” –T.: 2000 yil

4. Qahorova A.A. – Musiqa madaniyati. Toshkent 1996.

KOMPETENTLIKKA YO‘NALTIRILGAN KEYS TOPSHIRIQLAR

Sh.R. Qo‘qonboyeva

Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, p.f.f.d. (PhD)

B.M. Kukonboyev, I.M. Raxmonova

Farg‘ona viloyati, Furqat tumani kasb-hunar maktabi fizika fani o‘qituvchilari

Annotatsiya. Maqolada kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlarning bir turi keyslardan foydalanish keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: keys, mikroto‘lqinli pech, vaziyat, muammo, metal idish, temperatura, molekula.

Аннотация. В статье упоминается использование кейсов как разновидности компетентностно-ориентированных задач.

Ключевые слова: случай, микроволновая печь, ситуация, проблема, металлический контейнер, температура, молекула.

Abstract. The article mentions the use of cases as a type of competence-oriented tasks.

Key words: case, microwave oven, situation, problem, metal container, temperature, molecule.

Case-study usuli yoki aniq vaziyatlar usuli (inglizcha, case – hodisa (holat), vaziyat) – bu muayyan muammolar – vaziyatlarni (keyslarni hal qilish) hal qilish orqali o‘rganishga asoslangan faol muammoli-vaziyatli tahlil usuli. Keys – bu voqea (yoki voqealar ketma-ketligi) haqidagi hikoya bo‘lib, unda guruh bo‘lib yanada hal qilish uchun yetarli muammolar bo‘lgan aniq amaliy vaziyat keltiriladi. Keys – bu yagona axborot kompleksi bo‘lib, asosan, uch bo‘limdan tashkil topadi: ishni, muayyan vaziyatni tavsiflash va keysni tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan yordamchi ma’lumotlar, aniq bir vaziyatning tavsifi va keys uchun berilgan topshiriq.

Keyslar butunlay boshqacha: tematik, ilmiy, keys – yo‘riqnoma, video keyslar bo‘lishi mumkin. Ammo ularning barchasi mazmunan odamlarning hayotiy tajribalaridan kelib chiqadigan bo‘lishi kerak.

Shuningdek, unda o‘z-o‘zidan fikr yuritishga va savollar berishga imkon beradigan qarama-qarshiliklar bo‘lishi kerak.

Kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlarning bir turi keyslarga misol keltiramiz. Bu keys nafaqat savollar beradi va munozarani talab qiladi, shuningdek, inson uchun hayotda foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan qiziqarli ma’lumotlarni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu keys bilan ishlash uchun basketusul usulidan, ya’ni biznes yoki texnik ma’lumotlar bilan ishlash usulidan foydalanamiz. “Mikroto‘lqinli pechning ishlash prinsipi” matni taklif qilinadi.

Mikroto‘lqinli pechning ishlash prinsipi

Mikroto‘lqinli pech – detsimetr diapazonidagi elektromagnit to‘lqinlar yordamida (odatda 2450 MHz chastotali) oziq-ovqat mahsulotlarini kundalik hayotda muzdan tushirish, ovqatni tez pishirish yoki isitish uchun ishlatiladi. Sanoat sharoitida ushbu pechlar plastmassalarni quritish, muzdan tushirish, eritish va elimlarni yumshatish, keramik materiallarga ishlov berish va h.k.larda ishlatiladi. Odatdagi pechlardan farqli ravishda mikroto‘lqinli pech mahsulotning ustgi qismini qizdirib qolmasdan, balki hajmi bo‘yicha taxminan 2,5 sm chuqurlikgacha qizdiradi. Bu mahsulotni qizdirish vaqtini qisqartiradi.

Pechdagi isitish “dipolni almashtirish” prinsipi asosida amalga oshiriladi. Elektr maydon ta’sirida molekulyar dipol siljishi qutbli molekulalarni o‘z ichiga olgan materiallarda uchraydi. Elektromagnit maydon tebranishlarining energiyasi molekulalarning doimiy siljishiga olib keladi, ularni dipol momenti deb ataladigan elektr maydon kuch chiziqlari bo‘ylab siljitadi. Maydon o‘zgaruvchan bo‘lgani uchun molekulalar vaqti-vaqti bilan yo‘nalishini o‘zgartiradi. Harakatlanayotganda molekulalar tebranadi, to‘qnashadi, bir-biriga urilib, energiyani ushbu materialdagi qo‘shni molekulalarga o‘tkazadi.

Temperatura materialdagi atomlar yoki molekulalar harakatining o‘rtacha kinetik energiyasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri mutanosib bo‘lganligi sababli, bu molekulalarning bunday aralashishi, ta’rifi bo‘yicha, materialning temperaturasini oshiradi. Shunday qilib, dipol siljishi – bu elektromagnit nurlanish energiyasini materialning issiqlik energiyasiga aylantirish mexanizmidir. O‘zgaruvchan elektr maydoni ta’sirida dipol siljishi natijasida mikroto‘lqinli pechda isitish molekulalarning xususiyatlariga va muhitdagi molekulalararo o‘zaro ta’sirga bog‘liq. Yaxshi isitish uchun o‘zgaruvchan elektr maydonining chastotasi shunday tanlanishi kerakki, molekulalar yarim davr mobaynida to‘liq qayta joylashishga ulgursin.

Suv deyarli barcha mahsulotlarda mavjud bo‘lganligi sababli, mikroto‘lqinli pechning o‘ta yuqori chastotali nurlantirgichi chastotasini suv molekulalarini suyuq holatda yaxshiroq isitadigan holda tanlanadi. Bu isitgich muz, yog‘ va shakarni ancha yomon isitadi.

Mikroto‘lqinli nurlanish metall narsalarga kira olmaydi, shuning uchun ovqatni metall idishlarda pishirish mumkin emas. Isitish paytida pechda bo‘lgan metall buyumlar (qoshiq, vilkalar) unga zarar yetkazishi mumkin.

Mikroto‘lqinli pechkaga sirtiga purkagich yordamida metall (“oltin suvi”) qoplangan idishlarni qo‘yish kerak emas. Idishdagi metall qoplama hattoki juda yupqa bo‘lsa ham uyurmaviy tok bilan kuchli qiziydi. Bu narsa idishning metall purkalgan sohasini parchalashi mumkin. Mikroto‘lqinli pechda yopiq idishlarda ovqat isitmaslik va butun qush tuxumlarni isitmaslik kerak. Suvning kuchli bug‘lanishi tufayli ular ichida yuqori bosim hosil bo‘ladi va natijada ular portlashi mumkin. Mikroto‘lqinli pechda suvni isitish paytida siz ham ehtiyot bo‘lishingiz kerak – suv haddan tashqari qizib ketishi mumkin, ya’ni qaynash nuqtasidan yuqori temperaturagacha qizishi mumkin. Haddan tashqari qizib ketgan suyuqlik deyarli bir zumda ehtiyotsiz harakatlardan qaynashi mumkin.

Bu nafaqat distillangan suvga, balki ozgina muallaq turgan zarrachalari bo‘lgan suyuqlikka ham tegishli. Suvli idishining ichki yuzasi qanchalik silliq va

bir jnsli bo'lsa, xavf shunchalik yuqori bo'ladi. Agar idish tor bo'yniga ega bo'lsa, unda qaynash boshlanishida o'ta qizigan suv toshib, qo'llaringizni kuydirish ehtimoli katta.

Keys bo'yicha savollar:

Ushbu qurilma bilan tanishmisiz? Siz uchun qaysi ma'lumotlar yangi edi va siz uchun allaqachon ma'lum bo'lganlari qaysi?

Keysda sizga tanish bo'lmagan atamalarni uchratdingizmi? Ularning ma'nosini qanday aniqlash mumkin?

Ushbu qurilmadan kundalik hayotda foydalanishning afzalliklari nimada va qanday kamchiliklarni ko'rasiz? Ushbu maishiy texnika bilan ishlashda qanday xavfsizlik choralariga rioya qilish kerak?

Keyingi dars uchun ushbu vaziyatdan kelib chiqib, o'zingiz uchun vazifalar qo'ying.

Keys uchun qo'shimcha ma'lumot manbalari bilan ishlashni nazarda tutadigan hodisalar usulidan foydalanish mumkin.

Adabiyotlar ro'xati:

1. Qo'qonboyeva Sh.R., Turdiyev N.Sh. Bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining kompetentligini shakllantirishda va baholashda kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish.- (Turon-Iqbol).-T.: 2021.- 184 b.

2. Qo'qonboyeva Sh R. «Formation of professional competence of future physics teachers through independent education.» *Academicia An International Multidisciplinary Research journal*» India, Vol 12, Issue 05, May 2022.» 1202-1205.

3. Qo'qonboyeva Sh R. «On the diagnosis of the level of professional training of future physical teachers.» *Web of scientist: International scientific research journal* 3: 85-90.

SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING PEDAGOGLAR BOSHQARUV FAOLIYATIGA XOS IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK QARASHLARI

S.B. Saidqulov

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti stajyor-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarini boshqarishda rahbarlarning pedagoglar bilan munosabatlarini tashkil etishining ijtimoiy-psixologik usullari sharq mutaffakkirlarining asarlari miqyosida tahlil etilgan

Kalit so'zlar: Boshqaruv, pedagog, ijtimoiy-psixologik usullar, sharq, ta'lim-tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические методы организации отношений руководителей с педагогами в управлении общеобразовательной школой в масштабе трудов восточных мыслителей.

Ключевые слова: Менеджмент, педагог, социально-психологические методы, восток, образование.

Abstract. This article analyzes the socio-psychological methods of organizing relations between leaders and teachers in the management of a comprehensive school on the scale of the works of Eastern thinkers.

Key words: Management, teacher, socio-psychological methods, East, education.

Boshqaruv bilimlari ko'p jihatdan davr ehtiyojini aks ettiruvchi asosiy manba hisoblanadi. Boshqaruv jarayoni, bir tomondan, jamoadagi sog'lom va ijodiy muhitni yaxlitligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, uni yanada takomillashtirish va rivojlantirish imkonini beradi.

Mustaqil O'zbekistonimiz o'zining boy tarixi, buyuk o'tmishi hamda ajdodlarining yuksak ilmiy merosiga egadi. Xususan boshqaruv faoliyatiga xos ajdodlarimizning ham sharqona qarash va yondashuvlari ham mavjud bo'lib, bunda boshqaruv faoliyatining nazariy va tahliliy jihatlariga to'xtalinib, adolatli va adolatsiz munosabatlar yuzaga kelishi rahbar shaxsiga bog'liq ekanligi to'g'risidagi fikrlarni keltirib o'tganlar.

“Bizning qadimiy va go'zal diyorumiz nafaqat sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini xalqaro jamoatchilik tan olmoqda va e'tirof etmoqda. Bu tabarruk zamindan ne-ne buyuk zotlar, olimu ulamolar, siyosatchi va sarkardalar etishib chiqqanini, umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy qismiga aylanib ketgan dunyoviy va diniy ilmlarning, ayniqsa, Islom dini bilan bog'liq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga ko'tarilishida ona yurtimizda tug'ilib kamolga etgan ulug' allomalarning xizmatlari beqiyos ekani bizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi”.⁶⁰

Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida insonlarning yaxshi hayot kechirishi boshqaruvchi, ya'ni rahbar shaxsiga bog'liq ekanligini, uning turli fazilatlari bu borada unga yordam berishini uqtiradi. Uning fikricha, bu o'rinda rahbar shaxsi uchun gumanistik, insonparvarlik xususiyatlari muhimdir: “Kimki birovni baxt va saodatga erishtirish uchun zarur bo'lgan ish-harakatlarga ruhlantira olish qobiliyatiga ega bo'lmasa va bu ish-harakatni bajara olishga qudratsiz bo'lsa, bunday odam sira ham rahbar bo'la olmaydi. Ular yo'l-yo'riqlarni o'tmishda yashab o'tgan qarab o'zgartiradi. Shuningdek, yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni ham o'zgartirmog'i kerak. Aks holda o'tmishni boshliqlardan o'rganadilar, lekin shu bilan birga, rahbar kelajak o'tmishdagi rasm-rusum, yo'l-yo'riqlarni isloh qilishni lozim topsa, turmush sharoiti taqozosiga talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda hech qanday engillik, o'zgarish va o'sish ham bo'lmaydi”⁶¹

Forobiyning bu fikrlaridan ko'rinadiki, rahbar shaxsi birinchi navbatda o'zini yomon odatlardan ozod qila olishi, o'zini-o'zi boshqara olishi (Self menejment) va shu bilan bir qatorda qo'l ostidagi xodimlarni olib borayotgan mehnat faoliyatiga ruhlantira olishi kerak ekan. Bu fikrlarning bugungi kunimiz uchun ham naqadar muhim ekanligini hamda zarracha bo'lsada o'z ahamiyatini yo'qotmaganligini ko'rishimiz mumkin.

O'rta Osiyoning buyuk donishmandlaridan biri bo'lmish Abu Rayhon Beruniy ham boshqaruv va boshqaruvchi shaxsi xususida o'zining bir qator fikr-mulohazalarini bayon etgan. Beruniy har bir kishiga baho berish uchun, uning qilgan ishini kuzatish mumkinligini ta'kidlaydi: “Har bir odamning bahosi o'z ishini ajoyib bajarishidir”⁶².

⁶⁰ Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T., 2008. -B. 19-sahifa

⁶¹ Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-yil 89-sahifa.

⁶² Beruniy Abu Rayhan. Indiya. Soch., T.2. – T.: Fan, 1963. – S. 8

Beruniy o'zining «Hindiston» asarida ushbu g'oyani ilgari suradi: “Tabiati jihatidan boshqarish va siyosat ishlariga qiziquvchi, boshliq bo‘lishga fazilat va kuchi bilan haqli, fikr va maqsadda sabotli, davlatni o‘zidan keyingilarga qoldirib, ularning o‘z ota-bobolariga qarshi bo‘lmasliklarini maqsad qilib olgan kishi tomonidan berilgan har bir buyruq, buyurilgan kishi oldida turg‘un tog‘lar singari mahkam bo‘lib, u buyruqqa ko‘p vaqtlar va uzoq zamonlar o‘tsa-da, keyingilar ham bo‘ysunadilar”.⁶³

Uning fikricha, tabiatan boshqarishga moyil bo‘lgan hokim o‘z fikri va qarashlarida qat’iy bo‘lishi, o‘z ishlarini amalga oshirishda donishmandlar tomonidan bildirilgan ilg‘or mulohazalarga bo‘ysunishi, boshqaruv hamda siyosatga qiziqishi lozim. Adolatli rahbarning asosiy vazifasi oliy va past tabaqalar, kuchlilar va kuchsizlar orasida tenglik va adolat o‘rnatish, bu orqali esa jamoada sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishdan iboratdir. Rahbarning muhim vazifalaridan yana biri esa ilm-fan taraqqiyotiga, olimlarga, ilmiy izlanuvchilarga g‘amxo‘rlik qilishdir.

Demak, Beruniy o‘z insonparvarlik g‘oyalari bilan boshqaruv va rahbarlik psixologiyasi ta’limotlari rivojiga, rahbarlarning ilk navbatda bajarishi lozim bo‘lgan vazifalarini aniq belgilab berish borasida o‘z so‘zini ayta olgan. U insonlar orasida o‘zaro tushunish, tenglik va boshqaruvda adolatni himoya qilib chiqdiki, bu fikrlar bugungi kundagi boshqaruv hamda rahbar faoliyatini tashkil etilishida ham muhim ahamiyatga egadir.

XI asrning yirik allomalaridan Yusuf Xos Hojib o‘zining “Qutadg‘u bilig”, ya’ni “Saodatga boshlovchi bilim” asarida boshqaruvchi shaxsi, ya’ni podsho xalq bilan birga va adolatli bo‘lishi lozimligi g‘oyasi ilgari suriladi. Uning o‘git va nasihatlarini hokimlarga qaratilgan bo‘lib, boshqaruvchi rahbar tevaragida tabiatan yaxshi niyatli, yuksak axloq sohibi bo‘lgan kishilar bo‘lgandagina, u to‘g‘ri ishlar qilishi, to‘g‘ri farmonlar chiqarishi, shundagina mamlakat farovon bo‘lib ravnaq topishi mumkinligini ta’kidlab o‘tadi. Yusuf Xos Hojibning fikricha, “Kishi qanchalik yuqori martabaga erishmasin, u baribir kamtar bo‘lib qolishi lozim”.⁶⁴

Buyuk sarkarda, sahibqiron bobomiz Amir Temur ham katta bir saltanatning asoschisi, rahbari sifatida boshqarish va rahbarlik masalalariga oid kuchli tamoyillarni yaratgan. U o‘zining “Temur tuzuklari” kitobida 12 ta ijtimoiy tabaqani farqlab beradi: (1) sayidlar, ulamo, mashoyix, fozil odamlar; (2) ishbilarmon, donishmand odamlar; (3) xudojo‘y, tarki dunyo qilgan kishilar; (4) noyonlar, amirlar, mingboshilar; (5) sipoh va raiyat; (6) maxsus ishonchli kishilar; (7) vazirlar, sarkotiblar; (8) hokimlar, tabiblar; (9) tavsir va hadis olimlari; (10) ahlihunar va san’atchilar; (11) so‘fiylar; (12) savdogar va sayyohlar.

Amir Temur davlatni boshqarish vositalari haqida asarda to‘xtalib, yana shunday yozadi: “Saltanat ishlarida to‘rt narsaga amal qilish lozim: (1) kengash; (2) mashvaratu maslahat; (3) qat’iy qaror, tadbirkorlik, hushyorlik; (4) ehtiyotkorlik”. Uning fikricha, “Ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi, azmi

⁶³ Beruniy Abu Rayxan. Indiya. Soch., T.2. – T.: Fan, 1963. – S. 8

⁶⁴ Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – T.: Fan, 1972. – B. 163

qat'iy, tadbirkor va hushyor bir kishi ming-minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir”⁶⁵

Bundan tashqari, o'rta bo'g'in rahbarlarini tanlash, ulardan hukumatni boshqarish ishlarida samarali foydalanishda uni nafaqat sinab ko'rish lozimligi, balki rahbarning individual-psixologik xususiyatlari, shaxsiy yo'nalganligi, e'tiqodi, ehtiyoji, motivi, qadriyatlarini tizimini inobatga olish, bu rahbarlarni rag'batlantirish, yuqori lavozimlarga ko'tarish yoki jazolash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligi ham Amir Temur tuzuklarida bayon etilgan.

Boshqaruv faoliyati doirasida ko'plab atoqli shoir va davlat arboblari ham o'z fikrlarini bildirganlar. Jumladan Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloqga oid” asarida:

“Har qanday nisbatan katta miqyosdagi bevosita ijtimoiy yoki birgalikdagi qilinadigan mehnat idora qiluvchiga ma'lum darajada muhtojdir, bu idora qiluvchi shaxsiy ishlarni bir-biriga muvofiqlashtiradi va ishlab chiqarish organizmini mustaqil organlari harakatidan kelib chiqadigan vazifalarni bajaradi”⁶⁶, degan fikrlari keltirilgan bo'lib, to'g'ri rahbarlik qilish uchun oldindan ko'ra bilish, ro'y berishi mumkin bo'lgan o'zgarish va qiyinchiliklarni oldindan payqash va nazarga olish zarurligi uqtiriladi. Zamonaviy menejmentga oid bir nechta adabiyotlarda ham rahbarning uzoqni ko'ra olishi, jamoani muvaffaqiyatga yetaklovchi strategiyani ishlab chiqishi lozimligi ko'p bora takrorlanadi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, keltirib o'tilgan adabiyotlardan ham tashqari Respublikamizning boy tarixida bir nechta asarlarida aynan boshqaruvga oid bo'lgan nazariy ma'lumotlar taqdim etilgan. Jamoani boshqarish, unga rahbarlik qilishdagi sharq olimlarining bir nechta asarlari, kitoblari mavjudki, bu adabiyotlar bilan tanishish, ularni o'rganish yosh ilmiy izlanuvchilarga, bo'lajak rahbarlarga juda samarali asqotadi. Bu meroslardan rahbarlar bugungi kun muammolarini bartaraf etish chog'ida ham foydalanishlari mumkin.

Adabiyotlar ro'xati:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. –T., 2008.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-yil 89-sahifa.
3. Beruniy Abu Rayxan. Indiya. Soch., T.2. – T.: Fan, 1963. – S. 8
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – T.: Fan, 1972. – B. 163
5. Amir Temur Tuzuklari (Tarixiy-huquqiy tadqiqot). Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Davlat universiteti Ilmiy kengashining qaroriga muvofiq nashr etilmoqda. Samarqand-2008 73-sahifa
6. Turkiy Guliston Yoxud Axloq. A. Avloniy
7. <https://www.ziyouz.com/>

---

⁶⁵ Amir Temur Tuzuklari (Tarixiy-huquqiy tadqiqot). Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Davlat universiteti Ilmiy kengashining qaroriga muvofiq nashr etilmoqda. Samarqand-2008 73-sahifa. <https://www.ziyouz.com/>

⁶⁶ Turkiy Guliston Yoxud Axloq. A. Avloniy <https://www.ziyouz.com/>

KOMPETENTLIKKA YO‘NALTIRILGAN KLASSIK TOPSHIRIQLAR

Sh.R. Qo‘qonboyeva

Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, p.f.f.d (PhD)

B.M. Kukonboyev, I.M. Raxmonova

Farg‘ona viloyati, Furqat tumani kasb-hunar maktabi fizika o‘qituvchilari

Annotatsiya. Maqolada tayanch va predmetga oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirish va baholash usullaridan biri kompetentlikka yo‘naltirilgan klassik topshiriqlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: o‘quv jarayoni, tayanch kompetensiya, rag‘bat, topshiriq, baholash, masala, vaziyat, muammo.

Аннотация. В статье рассматривается один из методов формирования и оценки общих компетенций, связанных с базой и предметом, о классических заданиях, ориентированных на компетентность.

Ключевые слова: учебный процесс, базовая компетентность, стимул, задача, оценка, вопрос, ситуация, проблема.

Abstract. In the article, one of the methods of formation and evaluation of general competences related to the base and subject is discussed about the classical assignments focused on competence.

Key words: educational process, basic competence, incentive, task, assessment, issue, situation, problem.

Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta‘lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak.

Lekin bu yuksak natijalarga erishish uchun ta‘lim tizimidagi mavjud muammolarni hal qilishimiz lozim. Tayanch va predmetga oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirish va baholash usullaridan biri kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanishdir. Kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlar deyilganda shunday topshiriqlar tushuniladiki, uni yechishda o‘quvchi tayyor axborot yoki oldindan ma‘lum bo‘lgan harakatlar qilmasdan, bilimlarini noaniq vaziyatlarda, o‘quv vaziyatlaridan tashqarida foydalanishni talab qiladigan, faoliyatlarini ijodiy ravishda tashkillashtirib ishlaydigan masala tushuniladi. Kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlar odatda, rag‘bat, masalaning qo‘yilishi, axborot manbai, masalani yechish uchun blanka va baholash instrumentidan iborat:

– rag‘bat masalaning kontekstiga sho‘ng‘itadi (ichiga kiradi) va uni bajarishga motivatsiya uyg‘otadi (nega men buni bajarishim kerak, buning menga nima keragi bor? – kabi savollarga javob beradi);

– masalaning qo‘yilishi o‘quvchining vazifani bajarishi uchun ko‘rsatadigan faoliyatini (bu topshiriqni bajarish uchun men nima qilishim kerak?) belgilaydi;

– axborot manbaida, topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘lgan material (men nimaning yordamida topshiriqni bajaraman?) bo‘ladi;

– topshiriqni bajarish uchun zarur bo‘lgan blanka faqat ma‘lum strukturaga ega bo‘lgan javob tayyorlash zarur bo‘lganda kerak bo‘ladi;

– baholash instrumenti (usuli) modeli javob ko‘rsatkichlari va mezonlar shkalasi, kuzatish blankasi va h.k. dan iborat bo‘ladi.

1. Rag‘bat. Talabada (o‘quvchida) topshiriqni bajarishga rag‘bat uyg‘otadi; amaliy, hayotiy va boshqa vaziyatlarni modellashtiradi; zarur bo‘lganda axborot manbai vazifasini ham bajarishi mumkin.

2. Masalaning qo‘yilishi. O‘quvchiga topshiriqni bajarish uchun yuritadigan faoliyatini ko‘rsatadi. Topshiriqni ifodalashda inkor etuvchi so‘zlar bo‘lmasligi va talabaga (o‘quvchiga) notanish bo‘lgan shaklda natija so‘ralmasligi kerak.

3. Axborot manbai. O‘quvchi tomonidan topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘lgan axborotdan iborat. O‘quvchilar topshiriqni bajarishdan oldin manba bilan tanish bo‘lmasliklari kerak.

4. Topshiriqni bajarish blankasi. O‘quvchi bajargan topshirig‘ining natijasini qanday strukturada tayyorlashi kerakligini ko‘rsatuvchi varaq. Bu narsa agar topshiriqni strukturalashtirilgan holda javob beriladigan bo‘lsa kerak bo‘ladi. Unda maxsus blankaga javob belgilanadi.

5. Tekshirish usuli. Masalaning qo‘yilishida bajarilishi talab qilinadigan faoliyatlarni baholash. Buni ikkita shaklda berish mumkin.

1. Kalit – aniq qayd etilgan javob.

2. Modelli javob – o‘quvchining javobini solishtirish uchun tayyorlangan taxminiy javob. Modelli javob odatda quyidagi elementlardan tashkil topgan:

– to‘g‘ri javob namunasi;

– agar javob bir qiymatli bo‘lmasdan alternativ javoblari bo‘lsa to‘g‘ri javobning boshqacha ifodasi;

– qisman to‘g‘ri bo‘lgan javoblar namunasi;

– ballarni sanash (qisman to‘g‘ri yoki to‘la to‘g‘ri javoblarga berilgan ballar miqdori).

Modelli javob masalaning qo‘yilishida belgilangan barcha faoliyatni baholay olishi kerak. Analitik shkala, guruh ishini kuzatish blankasi, o‘z-o‘zini baholash varag‘i va b.

Shkala – nima uchun va qanday chegaralar ichida ballar berilishini ko‘rsatadi.

Rag‘bat topshiriqning kontekstini yaratadi va uni bajarishga motivatsiya hosil qiladi. Shunga ko‘ra, u o‘quvchi uchun qiziqarli va ahamiyatli bo‘lishi hamda ma‘lum bir hissiy yuklamaga ega bo‘lishi kerak. Rag‘batga quyidagi *talablar* qo‘yiladi: qisqa bo‘lishi, jozibali va original bo‘lishi kerak. Rag‘bat bolaning yoshini hisobga olgan holda o‘quvchiga yaqin, va muhim bo‘lgan material asosida ishlab chiqilishi kerak. U shunday axborotni aks ettirishi kerakki, o‘rganuvchini ishni bajarishdan manfaatdor qilishi va masalaning qo‘yilishini tushunishni engillashtirishi lozim. Rag‘bat hayotiy vaziyatlardan uzoq bo‘lmasligi, masalaning qo‘yilishiga zid bo‘lmasligi va uni tushunishni qiyinlashtirmasligi kerak. Qisqa shaklda bayon qilingan rag‘batning mazmuni berilgan topshiriqni bajarishdan olingan natijaning foydasini tasavvur qilishga imkon berishi kerak. Agar faoliyatning mahsuli aniq bilinib tursa o‘quv masalasini sifatli bajarish motivatsiyasining darajasi ortadi.

Masalaning qo'yilishi ta'lim oluvchi faoliyatini rejalashtirishdan iborat. Topshiriq matnida nima qilish kerak va qanday qilish kerak degan savollarga ko'rsatma berilishi kerak.

Masalaning qo'yilishini ifodalashda quyidagini hisobga olish kerak. **Masala:**

– talabalar (o'quvchilar)ning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda aniq shakllanishi kerak;

– talabani o'zi bajarishi kerak bo'lgan faoliyatga yo'naltirishi;

– talabalar yoshiga mos bo'lishi, ular uchun qiziqarli bo'lishi;

– ish natijalarini taqdim etish uslubiga qo'yilgan talablarni o'z ichiga olishi;

– tekshirish vositasi bilan o'zaro bog'liq holda javob uchun qo'yilgan talablarni ko'rsatishi;

– vaziyat yoki muammo sifatida ifodalangan bo'lishi;

– axborot bilan ishlashga yo'naltirilishi;

– har tomonlama bo'lishi kerak, ya'ni kompetensiyalar to'plamini baholashga imkon berishi;

– baholanishi kerak.

Masalaning qo'yilishini ifodalashda yo'l qo'yiladigan *xatolar*:

– topshiriqda aniq faoliyatga yo'naltiradigan ishoratning bo'lmasligi;

– topshiriq tavsiya etilgan axborotlar bilan ishlashga qaratilmasdan, balki bilim, ko'nikma va malaka (BKM)larni tekshirishga qaratilgan bo'lishi;

– ortiqcha gaplar bo'lishi yoki so'zlarning yetarli emasligi.

Axborot manbai bir turdagi ma'lumotlarni (matn, rasm, jadval, diagramma va boshqalarni) o'z ichiga olishi va ma'lum turdagi ma'lumotlarni birlashtirishi hamda bevosita yoki bilvosita bo'lishi mumkin.

Manbaning murakkablik darajasi. U sodda bo'lishi mumkin, ya'ni bitta turdagi ma'lumotni o'z ichiga oladi. Unda faqat matn, rasm yoki jadval va h.k. bo'ladi.

Audiovizual yoki og'zaki-grafik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan holda murakkab bo'lishi mumkin.

Masala qo'yilganidan so'ng uni darhol ma'lumot manbalari bilan birga topshiriqni bajarish blankasini ham berish kerak. Chunki blankadagi shakl talabalarning topshiriqni bajarish algoritmini belgilaydi va ishini osonlashtiradi. Blanka strukturalashgan topshiriqlar uchun talab qilinadi.

Topshiriqning bajarilishi uning tuzilishiga, qiyinlik darajasiga, javob shakliga va sinovdan o'tayotgan ko'nikmalar xususiyatlariga qarab ball bilan baholanadi. Topshiriqni bajarish natijasi kengaytirilgan xulosa, mulohaza, jadval, diagramma va boshqa shakllarda keltirilishi mumkin.

Kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlarning har bir tarkibiy qismi ma'lum talablarga bo'ysunadi, chunki bunday topshiriqlar ma'lumotni takrorlash yoki individual harakatlarni emas, balki o'quvchining faoliyatini tashkil qiladi.

Adabiyotlar ro'xati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2020-yil 30-sentabrdagi O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.

2. Qo‘qonboyeva Sh.R., Turdiyev N.Sh. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarining kompetentligini shakllantirishda va baholashda kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish. - (Turon-Iqbol).-T.: 2021.- 184 b.

3. Qo‘qonboyeva Sh.R. Pedagogik amaliyot jarayonida bo‘lajak fizika o‘qituvchisi kompetentligini shakllantirish masalasi. Academic research in educational sciences, Volume 2(CSPI conference 3), 108-112. (2021).

4. Qo‘qonboyeva Sh.R, Method of diagnosing the formation of competensions in the future teachers, International Conference on Research in Humanities, applied Sciences and Education». Berlin, Germany, June 30th 2022.- P 275-278.

NOTALASHTIRISH VA KOMPYUTER DASTURLARIDA ISHLASH FANINI O‘QITISHDA SIBELIUS DASTURI ORQALI TALABALARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

A.I. Umarova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Musiqqa ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim dargohlarida musiqqa ta’limi fanlarini zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitilishining samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Xususan, Sibelius nota muharririning o‘qituvchi va talabalar faoliyatidagi o‘rni va ahamiyati atroflicha ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: musiqqa ta’limidagi axborot texnologiyalari, Sibelius, nota muharrir, kompyuter dasturi.

Hozirgi kunda musiqqa bo‘limlari talabalari tomonidan o‘quv jarayonini intensivlashtirish, o‘qitishni individuallashtirish, qayta aloqa o‘rnatish, talabalar tomonidan o‘zlashtirilayotgan materiallarni optimallashtirish uchun AKTdan yetarli foydalanilmayotganligi kuzatilmoqda.[3] Kompyuter bilan jihozlangan sinf xonalar nafaqat axborot texnologiyalarini o‘rganish, balki ularni mutaxassislik fanlari, xususan, musiqiy ta’lim yo‘nalishi predmetlarini o‘rganishda qo‘llash uchun ham zarur. Musiqqa fanlari o‘qituvchilari dasturchilar bilan doimiy muloqotida bo‘lishlari kerak.

Musiqqa bo‘limi talabalari va o‘qituvchilari uchun “Encore”, «Final», «Sibelius» kabi kuchli va ommabop musiqqa dasturlarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Sibelius musiqqa nota muharriri 1986 yilda Ben va Jonatan Finnlardan tomonidan ixtiro qilingan va birinchi marta 1998 yilda ishlab chiqarilgan. Dasturning va uni ishlab chiqargan kompaniyaning nomi finlyandiyalik bastakor Yan Sibelius nomiga to‘g‘ri keladi. Bu nom kompaniya asoschilarining familiyasi – Finn bo‘lgani uchun ham tanlangan degan fikrlar mavjud.

Sibelius nota muharriri - eng kuchli zamonaviy nota yozuvi tizimlaridan biridir. Unda 450 dan ortiq turli ish asboblari mavjudki, ularning har biri bilan turli kalitlarda yoza olish maxsus tizimlari ko‘zda tutilgan.

Sibelius nota muharririni musiqiy ta’lim mutaxassisligi bo‘yicha tahsil olayotgan institut talabalari tomonidan o‘rganish tizimli, ilmiy, yaxlitlik, ko‘p funktsionallik, shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyillariga asoslangan.

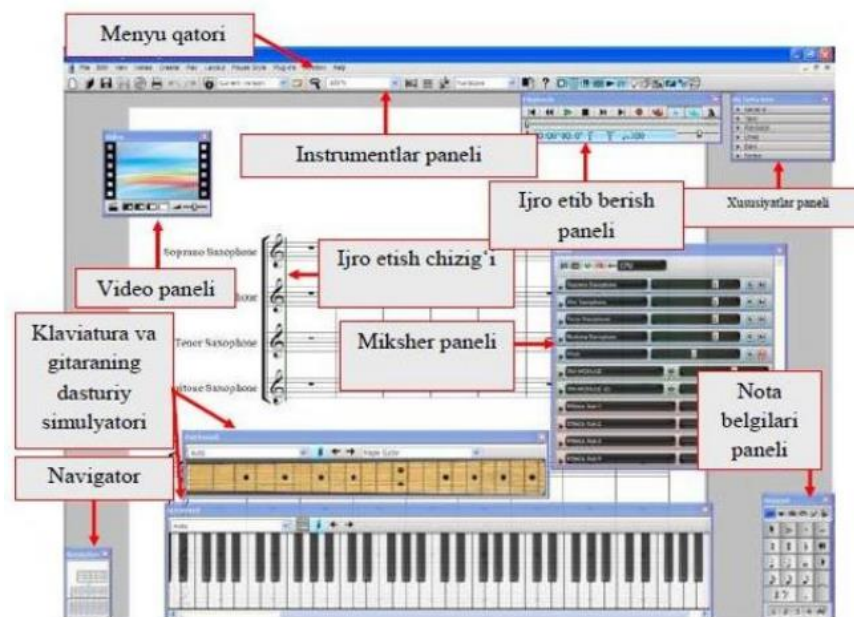

Sibelius nota muharriri belgisi.

Ushbu dasturdan foydalanish usuli murakkablikni oshirib borish prinsipi va har bir talabaning individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda bir necha ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- to'g'ridan-to'g'ri dasturning texnik elementlarini o'rgatish;
- maxsus musiqiy fanlarni o'rganishda dasturdan foydalanish;
- kasbga yo'naltiruvchi musiqa fanlarini o'rganish jarayonida dastur elementlarini joriy qilish;
- talabalarning kasbiy darajasini oshirish uchun dasturdan foydalanish;
- maktabda va bolalar bog'chasida pedagogik amaliyotni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun dastur elementlariga tayanish;
- musiqa ta'limi fanlarini pedagogika, psixologiya va boshqalar kabi umumta'lim fanlari bilan bog'lash uchun dastur elementlaridan foydalanish

Musiqa muharriri bilan tanishganidan so'ng talaba musiqa-kasbiy faoliyat sohasidagi vazifalarni hal qilish uchun undan foydalanish tajribasini oladi, musiqiy kompyuter savodxonligi asoslarini o'rganadi, pedagogik va ijodiy faoliyatda innovatsion ko'nikmalarni qo'llashni, bolalar musiqa ijodiyotini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalarini o'rganadi.

Sibelius kompyuter dasturining imkoniyatlaridan foydalanib, maxsus musiqiy fan darslarini o'qitish uchun mamlakatimizda yangi yondashuv ishlab chiqish va joriy etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Rossiyaning Sankt - Peterburg

shahrida individual ta'lim darslariga nisbatan turli xil tembr, temp, aranjirovka ishlarini bajarish bilan kompyuter dasturlarini qo'llashning yangi usuli sinovdan o'tkazilgan. «Jo'rnavoqlik», «Qo'shimcha cholg'u», «Cholg'u ijrochiligi va ansambl» fanlaridan kompyuter dasturidan foydalangan holda talabanning musiqiy materiallaridan birgalikda foydalanish bo'yicha muvaffaqiyatli tadqiqotlar o'tkazilgan

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda, ayniqsa musiqa ta'limida, mamlakatimiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida zamonaviy kompyuter dasturlardan foydalanish zarur va muhim. Biroq, kompyuter - talaba, o'qituvchi, qolaversa insonning yordamchisi bo'lib qolishi yanada muhim. Uning ijodkor inson o'rniga ish bajaruvchi vositaga aylanishiga yo'l qo'ymaslik lozim. Zamonaviy axborot texnologiyalari ko'nikmalarini va ularni qo'llash usullarini muvozanatini saqlash, o'qituvchilarning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu muammoning to'g'ri yechimini topish o'qituvchining tajribasi, mahorati va shaxsiy insoniylik dunyoqarashlariga bog'liq.

Adabiyotlar ro'xati:

1. Getman V.V. Musiqachi-o'qituvchi shaxsini shakllantirishning psixologik-pedagogik jihati // O'rta kasb-hunar ta'limi. 2018-yil 9-son.
2. Odinokova E.V. Texnik universitetning ta'lim muhitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari // O'rta kasb-hunar ta'limi. 2019-yil. 8-son
3. Antonov L. Yozuvlarni tiklash // «Yosh texnik», No 2. -M., 2016-yil.

O'QUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

D.Sh. Ko'makova

Toshkent amaliy fanlar universiteti "Pedagogika" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mamlakatimizda ta'lim tizimini boshqarish organlari tomonidan umumta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarining yuqori ko'rsatkichlariga erishish maqsadida juda ko'p islohatlar amalga oshirilmoqda. O'quvchilarning ijodkor shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi ularning ichki va tashqi olami o'zgarishining o'zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda ularga ta'lim jarayonlarida kreativ sifatlarini oshirilishiga qaratilgan vazifalarni amalga oshirishga bog'liq. Ushbu amaliy harakatlar o'quvchilarda yangi yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning o'quv bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, o'quvchilar, kreativlik, kreativ sifatlar, kreativ qobiliyat, kreativ muhit, kreativ fikrlash, ijodkorlik, shaxsga xos kreativlik sifatlar.

Аннотация. В нашей стране проводится множество реформ органами управления системой образования с целью достижения высоких показателей образовательного процесса в общеобразовательных учреждениях. Формирование и развитие студентов как творческих личностей зависит от взаимной сочетаемости изменений их внутреннего и внешнего мира, социально-экономических условий, реализации задач, направленных на повышение их творческих качеств в образовательном процессе. Эта практическая деятельность создает у учащихся потребность в достижении новых достижений и

прогресса в определенной степени, помогает в определенной степени развивать их способности к обучению.

Ключевые слова: образовательная система, обучающиеся, креативность, творческие качества, творческие способности, творческая среда, творческое мышление, креативность, творческие качества личности.

Abstract. In our country, many reforms are being carried out by the educational system management bodies in order to achieve high indicators of educational processes in general education institutions. The formation and development of students as creative individuals depends on the mutual compatibility of changes in their internal and external world, socio-economic conditions, and the implementation of tasks aimed at increasing their creative qualities in educational processes. These practical activities create the need for students to achieve new achievements and progress to a certain extent, help to develop their learning abilities to some extent.

Keywords: educational system, students, creativity, creative qualities, creative ability, creative environment, creative thinking, creativity, personal creativity qualities.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish, uni yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Jumladan, yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [1] ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama yetuk, jahonning eng rivojlangan mamlakatlari yoshlari bilan bellasha oladigan, kreativ fikrlay oladigan o'quvchi-yoshlarni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilayotganligining isbotidir.

Muhtaram Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida [2] hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim tizimini takomillashtirish va shu orqali o'quvchi-yoshlarning kreativ sifatlarini shakllantirishga qaratilgan ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Respublikamizda barcha umumta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini zamon talablari asosida tashkil etish, unga eng ilg'or innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bu orqali ta'lim sifat-samaradorligiga erishish dolzarb hisoblanadi. Bu o'rinda o'quvchi-yoshlarning kreativ sifatlarini rivojlantirish, kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni ishlab chiqish masalasi alohida ahamiyatga ega. Avvalo, "Kreativlik" tushunchasiga izoh berib o'tamiz. Kreativlik (lot., ing.

"create" – yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati hisoblanadi.

Metodologiya. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Shuningdek, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, o'quvchilar e'tiborini ta'lim jarayonlariga faol jalb etishni ta'minlaydi.

Psixolog olimlar V.V. Davidova, A.V. Zaporozsa, B.F. Lomovalarning ta'kidlashicha [3].

psixologiyada bu tushuncha ikkita yo'nalishda: - "ijodkor shaxsning hayotiy tajribasi va individual xususiyati (shaxsiyatli omillar); ijodiy tafakkur va uning mahsulari (kreativ omillar-tafakkur ongliligi, aniqligi, o'zgaruvchanligi, muammolarga nisbatan sezuvchanligi, o'ziga xosligi, topqirligi, ularning yechimini topishda konstruktivligi) sifatida ko'rib chiqadi".

Kreativlik. Kreativlik (inglizchada creativivty) o'ziga xos qadriyatlar yaratish, nostandart, ijodiy qarorlarni qabul qilishga irod individual xususiyatlarga egalik qobiliyatidir. O'quvchilardagi kreativlik kuchli idrok qilish qobiliyati, muammoni hal etish yo'llarini izlash, xushyorlik, ziyraklik, yangi g'oyalarni ilgari surish, tanqidiy fikrash kabi faoliyatlarida namoyon bo'lib, yangicha g'oyalarni ishlab chiqishga qaratilgan ijodiy faoliyat hisoblanadi.

Falsafiy ensiklopediya lug'atida kreativlik (lotincha creo-idoj qilmoq, yaratmoq) berilgan jarayon va muammolarni noodatiy ko'rinishda yechimini topishga yo'naltirilgan ijodiy o'zgarishlarga bo'lgan qobiliyat sifatida tavsiflanadi [4].

Umumta'lim maktablari o'quvchilarining intellektual-ijodiy ishiga bir qancha talablar qo'yilib, bular asosan o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlaridan amalda mustaqil foydalana olishi, o'zini namoyish qilishga qaratilgan imkoniyatlardan to'daqonli foydalana olishi kabi faoliyatlarida aks etadi.

Tahlil va natijalar. Umumta'lim maktablari geografiya ta'limida o'quvchilarning tabiat va inson munosabatlari, tabiiy geografik voqea va hodisalarni tushunib etish, geografik qobiq,

Yer va uning ichki tuzilishi, koinot bilan bog'liq bo'lgan materiallarni o'zlashtirish asnosidagi kreativ qobiliyatida kuchli tafakkur va o'quvchilar tomomnidan o'rganilayotgan geografik ob'ektlarning his etilishi va tushunib etilishi katta ahamiyat kasb etadi.

Geograf olim A.S. Abduvohidov geografiya ta'limi jarayonlarida o'quvchilarning ijodkorligini oshirish masalalariga to'xtalib, shunday yozadi: "O'quv-biluv faoliyati ijodkorlikka yo'naltirilsagina o'quvchilarning yaratuvchanlik qobiliyati rivojlantirib boriladi [5]". Masalan:

1. Ijodkorlik asosida ish yuritishda faqatgina ob'ektning o'zi bilangina cheklanmay, sub'ekt (o'quvchi-o'quvchi)ning ijodkorligi, moyilligi, ehtiyojiga qarab ish tutilsa, ijobiy natijalar beradi, ya'ni ijodkorlikka yoshlikdan o'rgatish mumkin va zarur.

2. Umuman ulug' kashfiyot namoyondalarining fikrlash algoritmini yaxshi o'zlashtirganlar, atroflicha bilimga ega bo'lganlar. Ular asosan evristik metod va usullarni yaratganlar, shular asosida ijodkorlik namunalarini namoyon qilganlar.

Foxt Babushkinning ta'kidlashicha kreativlik bu – hayratlanish va idrok qilish, nostandart vaziyatlarda o'z yechimini topish mahorati, bu aniq bir maqsadda yangilikni kashf etishga yo'nalganlik va o'z tajribasini chuqur anglab olish qobiliyatidir.

O'quvchilardagi ijodiy faoliyat tanqidiy tafakkur qila olish, interfaol harakat qila olish, kuchli iroda kabilar bilan chambarchas bog'liq faoliyat hisoblanadi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini amalga oshirish ta'lim jarayonida zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarini, elektron ta'lim vositalarini qo'llashni talab etadi.

Geograf olimlar Vaxobov X., N.R. Alimkulov, N.B. Sultonovalarning fikriga ko'ra geografiyani o'qitishda o'quvchilarda mustaqil va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish o'quvchilar bilan birgalikda va o'quvchilar mustaqil bajaradigan ishlar: darslik, yozuvsiz xarita, rasm, jadval, statistik ma'lumotlar va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash hamda amaliy mashg'ulotlarni bajarish katta ahamiyatga ega [6].

O'quvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirishda ularda ijodiy tasavvurni shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. Chunki aynan ijodiy faoliyatning olib borilishi avvalo ijodiy tasavvur qilishdan boshlanadi.

Geografiya ta'limida o'quvchilar geografik xaritalar bilan ishlashda, yozuvsiz xaritalar bo'yicha topshiriqlarni bajarishda, shuningdek biror geografik hudud bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilganda, tabiiy-geografik hodisalar haqida fikr yuritganda, biror hududning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishganlarida avvalo ularda ijodiy tasavvur hosil bo'ladi va bu orqali ularda ijodiy faoliyat amalga oshiriladi.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning izlanishlarida geografiya fanini o'quv fani sifatida ijodiy rivojlantirish mumkinligi va geografiya ta'limidagi ijodkorlik prinsiplari:

- 1) ijodkorlik obrazli fikrlash yoki xulq-atvorni nazarda tutishi;
- 2) ijodiy faoliyatning maqsadga muvofiqligi, ya'ni qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilganligi;
- 3) bu jarayonlar qandaydir o'ziga xos (original) narsalarni yaratishi kerakligi;
- 4) natija maqsadga nisbatan muhim ahamiyatga ega bo'lishi zarurligi asoslab berilgan.

N.V. Martilova tadqiqotida ixtisoslashgan geografiya ta'limida amaliy landshaftshunoslikni o'rganish asosida o'quvchilarning ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish muammosi hal etilgan bo'lib, unda ijodiy faoliyat tajribasi ta'limning shaxsiy faoliyatli yo'nalishini aks ettiruvchi maqsad-sub'ekt va ta'lim mazmunining tarkibiy qismi sifatida vujudga kelishi, shaxsning ijodiy faolligini rivojlantirish jarayoni va kreativ ta'lim mahsuli sifatida tavsiflanishi mumkinligi aniqlangan [7].

Psixologlarning fikrlariga ko'ra, o'quvchilarning materiallarni o'zlashtirishi kitob olib o'qigandan ko'ra, ko'z bilan ko'rib, ekranda o'qib o'zlashtirishi samaraliroq bo'ladi. Mavzu bo'yicha animasiyalar, multimedia vositalari, videodarslar, elektron tasvirlar, ovozli jarayonlar mavzu materialining asl mohiyatiga tushunib etishlariga qulaylik yaratadi.

G.Ya. Nechepurenko o'zining "O'quvchilarda ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirishda "geografiya" o'quv fanining imkoniyatlari" deb nomlangan maqolasida geografiya ta'limida ta'lim oluvchilarda shakllantiriladigan individual ijodiy faoliyat tajribasining mazmunini aniqlashda keltirilgan o'quvchilar ijodkorligining uchta darajasini ajratib ko'rsatadi [8]: Bular quyidagilar:

1-daraja: o'quv faniga qiziqishi noaniq, mujmal xarakterga ega. O'qituvchining muayyan yo'l-yo'riqlari bilan peshqadamlikka intilish paydo bo'ladi. O'quvchilar o'quv faoliyatini amalga oshirishda ma'lum darajada mustaqillikka ega. Ularda murakkab masalalarning yechimi bo'yicha nostandart fikrlash qobiliyati shakllanmagan bo'ladi;

2-daraja: o'quv faniga qiziqish yanada kengroq xarakterga ega, har qanday bilimlarni to'plash istagi rivojlangan. O'quvchilar mantiqiy operatsiyalarni yaxshi egallagan, bilimlarni yangi vaziyatlarga ko'chirishga qodir. Shu bilan birga, ular amalga oshirilgan faoliyatni tahlil qila olmaydilar, o'z ishidagi xatoliklarni har doim ham ko'rmaydilar;

3-daraja: ijodkorlik faoliyat uslubiga aylanadi. O'quv faniga qiziqish barqaror tabiatga ega. O'quvchilar mustaqil ravishda ta'lim olish qobiliyatini namoyon etadilar, peshqadamlikka moyil. Maqsadlarga erishishda qatiyatli, jamoaviy ishlashga intiladi.

V.A. Blajenov o'zining "Geografiyada rivojlantiruvchi ta'lim usullari" ("Приемы развивающего обучения в географии") nomli kitobida "ijodiy faoliyat tajribasi" tushunchasining mohiyatini geografik ko'nikma va malakalar majmui sifatida talqin etgan [9].

A. G.Zaxarov esa geografiya kursini o'rganishda o'quvchilar ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish muammosi bo'yicha amalga oshirgan tadqiqot ishida "ijodiy faoliyat tajribasi" tushunchasiga quyidagi ta'rif berilgan: shaxsning o'ziga va atrofdagi olamga bo'lgan munosabati ijobiy o'zgarishiga olib keluvchi nazariy bilimlar (faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladigan), ko'nikmalar va yangi muammolarni izlab topish usullari va ularni amaliy hal etish yo'llarining birligini nazarda tutadigan ma'naviy mahsul [10].

Yu.V. Mitrofanova o'z joyi geografiyasini o'rganishda yangi pedagogik texnologiyalar vositasida o'quvchilarning individual ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish mavzusida amalga oshirgan tadqiqot ishida "ijodiy faoliyatning individual tajribasi – bu o'quvchilarga ijodiy topshiriqlarni bajarishda samarali yechimlarni topishga, motivatsiya va refleksiyaning faollashtirish

asosida yangini yaratish jarayonida shaxsan ishtirok etishga imkon beradigan ko'nikmalar majmuidir", degan xulosaga kelgan [11].

B.A. Kolobovanning fikriga ko'ra, o'quvchilarning ijodiy o'lkashunoslik faoliyati nafaqat muammoni hal qilishning yangi usulini aniqlashda, balki ularning o'zlariga ma'lum bo'lgan aqliy hatti-harakat usullarini o'zaro moslab, bir butunlik hosil qilishda va ularni yangi vazifalarga ko'chirishda namoyon bo'ladi. Uning ta'kidlashicha, faol ijodiy faoliyatning shartlaridan biri o'quvchilarga nafaqat ijodiy topshiriqlar berish, balki ularni o'quv ishlarining turli usullari: qiyoslash, sabab-oqibat aloqalarini o'rnatish, xulosalar chiqarish va geografik axborotlarni tahlil qilishga o'rgatish lozim [12].

Ta'kidlash joizki, geografiya ta'limida ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirishga oid ilmiy metodik izlanishlarda psixologik va didaktik tadqiqotlar natijalaridan keng foydalanilgan [13].

I.Ya. Lerner o'z ilmiy ishlarida geografiya ta'limida shakllanadigan ijodiy faoliyat tajribasining mazmuni tomonidan ajratib ko'rsatilgan ijodiy ish tartiblari:

bilimlar va ko'nikmalarni yangi vaziyatga mustaqil ko'chirish, tanish vaziyatlarda muammoni ko'ra bilish, faoliyatning oldindan ma'lum bo'lgan usullarini yangisiga mustaqil ravishda moslab, bir butunlik hosil qilish, yechimning tubdan yangi usulini yaratish kabilar bilan izohlangan [14].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'quvchilarda kreativ qobiliyatlarini aniqlash, shakllantirish va uni rivojlantirish ularning kelajakda har tomonlama yetuk, keng fikrli, dunyoqarashi keng insonlar bo'lib etishishlariga xizmat qiladi. Buning uchun o'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur.

Adabiyotlar ro'xati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2020 y., 23-sentyabr, 13-16-modda.
2. 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
3. Давыдова В.В., Запорожца А.В., Ломова Б.Ф. Психологический словарь. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
4. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А.Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. (ИСБН 5-8297-0050-6).
5. Abduvoxidov A.S., Z.A.Ganiyev. "Geografiya ta'limi metodikasi". Samarqand.: 2021 yil. 4952 b.
6. Vaxobov X., Abdulqosimov A.A., Alimkulov N.R. Materiklar va okeanlar. - Toshkent: "Nodirabegim" nashriyoti, 2021. 574 b.
7. Мартилова Н.В. Экология и эстетика объектов ландшафтной архитектуры в урбанизированной среде мегаполисов», М.: 2009.
8. Нечепуренко Г.Я. «Отсценка качества географического образования». М.: 2017. 87-88 С.
9. Блаженнов В.А. Приемы развивающего обучения географии. – М.: Дрофа, 2006. – 60 с.
10. Захаров А.Г. Сто приемов учебного успеха ученика на уроках географии: Методическое пособие для учителя по освоению и исползованию педагогической технологии «ИСУД» - дидактического ресурса личностно-ориентированного образовательного протсесса – М.: «5 за знания», 2006. – 128 с.
11. Митрофанова Ю.В. Политическая система и государственная политика РФ в постсоветский период – М.: 2018. 82-85 с.
12. Колобова Б.А. Совершенствование системы дополнительного экологического образования подрастающего поколения в северном регионе. Монография. Издательство Нижневартковского государственного гуманитарного университета. 2009. 123-124 с.
13. Абдуллаева Д. Н. МАКТАБ ГЕОГРАФИК ТАЪЛИМИ ОРҚАЛИ ГЕОЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ //Современное образование (Узбекистан). – 2022. – №. 12 (121). – С. 36-42.
14. Lerner I.Ya. Pedagogicheskie zametki iz-za reshetki. М.: 1990. 45-48 S.

OLY PEDAGOGIK TA'LIMDA JADID MA'RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN DIDAKTIK QADRIYATLARNI O'RGANISH DOLZARBLIGI

N.T. Jalilova

Profi University, "Tillar" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada oliy pedagogik ta'limda talabalar o'rganishi zarur bo'lgan jaded ma'rifatparvarlari ilgari surgan didaktik qadriyatlar mazmuni aks ettirilgan bo'lib, ulardan bo'lajak kasbiy faoliyatlarida innovativ mazmun bilan boyitgan holda foydalanish dolzarb masala sifatida yoritilgan.

Kalit so'zlar: didaktik qadriyat, usuli savtiya, jadidlar, munozara, oliy pedagogik ta'lim.

Аннотация. В статье отражено содержание выдвигаемых джaded просветителями дидактических ценностей, которые должны усвоить студенты высшего педагогического образования, а их использование в будущей профессиональной деятельности, обогащенное инновационным содержанием, выделено как актуальный вопрос.

Ключевые слова: дидактическое значение, метод savtiya, джadedы, дискуссия, высшее педагогическое образование.

Abstract. The article reflects the content of didactic values put forward by jaded enlighteners, which should be learned by students in Higher Pedagogical Education, and their use in future professional activities, enriched with innovative content, is highlighted as an urgent issue.

Key words: didactic value, method savtiya, jaded, discussion, higher pedagogical education.

O'tmish pedagogik merosimiz, zamonaviy didaktik qadriyatlarimiz hamda bu boradagi xorijiy tajribalarni yaxlit va tizimli o'rganish hamda hayotbaxsh didaktik qadriyatlardan oliy pedagogik ta'limda foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish orqali O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 24 iyuldagi "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni, 2020 yil 27 fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni (2022 yil 11 may) hamda ushbu Farmon ijrosini ta'minlash yuzasidan "Xalq ta'limini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarorida [Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.05.2022 y., 07/22/241/0408-son] ilgari surilgan vazifalarni amalga oshirishga muayyan hissa qo'shish imkoniyati yuzaga keladi. Bu borada jadidlar ilgari surgan didaktik qadriyatlarni oliy pedagogik ta'lim mazmuniga chuqurroq singdirish masalasi dolzarb masalalardan

biridir. Jadidchilik harakati davrida ta'lim islohotiga xorijiy davlatlar ta'lim tajribalari juda katta ta'sir ko'rsatdi. Jadidlar Yevropadagi fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ta'lim tuzilmasi, usullari hamda shart-sharoitlarini ibrat-namuna sifatida e'tirof etib, yoshlarni xorijiy davlatlarda o'qitishga, shu yo'l bilan xalqimizni iqtisodiy-siyosiy, madaniy rivojlantirishga intilishgan. Bu haqida adabiyotshunos olim N.Karimov shunday deydi: "... yoshlarni nafaqat Yaqin Sharq mamlakatlari, balki birinchi navbatda, Germaniya, Fransiya, Angliya, Polsha singari mamlakatlarga o'qishga yuborgani tasodifiy emas. Ular kelajakda Yevropa tipidagi dunyoviy davlatni barpo etish g'oyasi bilan yashaganlar, desak, mubolag'a bo'lmaydi"⁶⁷.

Jadidlarning ta'lim jarayonini ilmiy-metodik ta'minlash; zaifalar (qizlar) ta'limi sifatini ko'tarish; milliy ta'lim muassasalarining moddiy bazasini kuchaytirish, ta'limda jahondagi ilg'or mamlakatlar tajribasidan foydalanish kabi yo'nalishlarda ta'limni isloh qilish g'oyasining negizini quyidagilar tashkil etdi:

№	Jadidlarning didaktik qadriyatlarni yangilash borasidagi islohotlari yo'nalishlari
1.	usuli jadid maktablarini ko'paytirish, majburiy boshlang'ich ta'limni yo'lga qo'yish orqali maorifni yuksaltirish, chunki "sano' va maorif salohi ila qurollanmagan millat dunyoda rohat va saodat yuzini ko'rolmas" ⁶⁸
2.	ta'lim mazmunini yangilash, imlo, xusnixat, ilmi hol, hisob, tarixi islom, jo'g'rofiya, handasa kabi o'quv predmetlaridan bilim berish;
3.	ayollarning yoppasiga savodli, o'qimishli bo'lishlariga erishish, "bizning birinchi tarbiyamiz onalarimiz tarafidandir, ularning o'zlari tarbiya ko'rmagan bo'lsalar, biz ham ularning yomon tarbiyasidan hamisha yomon axloq egasi bo'lamiz" ⁶⁹
4.	darslarni yagona o'quv dasturi, dars rejasi, o'quv darsligi asosida tashkil etish;
5.	yagona ta'lim mavsumi, dars soatlari, o'quv tanaffuslari, gigienik va o'quv talablariga mos sinf xonalarini joriy etish;
6.	ta'limga tushunarlik, o'quv materialining o'quvchi yoshi va bilim darajasiga mos bo'lishi tamoyillari asosida tashkil etish; zero, "Voqean, o'z ona tilini durust bilmag'on, emdigina harflarni bir-biridan ayirg'onbir yosh bolaning qo'liga "Chahor kitob" berib: Ibtido mekunam banomi xudo" yoki "Sabotul ojizin" berib: "Sano lil-xoliqi g'abrovu aflok" yoki Fuzuliy berib : "Qad anoral-ishq-lil ushshoq minhojil-hudo yoki Xo'ja Hofiz berib: Alo yo ayyuxas –soqiy, adar ka'san va novilho" va soyiralar kabi forsiy, arabiy lisonlarida yozilmish eng adabiy va hikmatlik jummalarni o'quvmak ila erdan turib yulduzdarga qo'l uzatmak yoki igna ila quduq qazimak orasida farq yo'qtur" ⁷⁰

⁶⁷ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. II жилд. Илмий асарлар. - Т.: Маънавият, 2000. – 208 б. – 205-б.

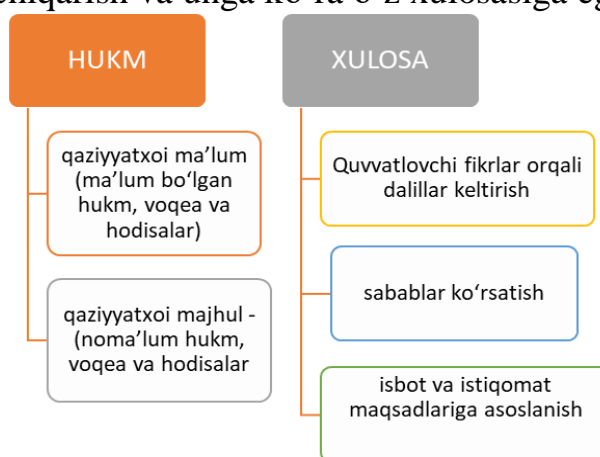
⁶⁸ Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. Tuzatilgan va to'ldirilgan 3-nashri. - Т.: Ma'naviyat, 2006. – 280 б. – 177-178-б.

⁶⁹ Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 1-jild. She'rlar, nasriy asarlar, dramalar. - Т.: Ma'naviyat, 2000. – 256 б. - 59-б.;

⁷⁰ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. Шеърлар, ибратлар. - Т.: Маънавият, 1998. -272 б. – 80-б.

Jadid maktablarida qoʻllangan usuli savtiya (tovush) metodi Chexiyada Ya.A.Komenskiy (1592-1670), Shveysariyada I.G. Pestalotsi (1746-1827), Rossiyada K.D.Ushinskiy (1823-1871), Odessa), Bogʻchasaroyda I.Gasprinskiy(1851-1914)lar tomonidan amaliyotga tatbiq etilgan boʻlib, jadidlar XX asr boshlarida bu usulni oʻz pedagogik tajribalarida qoʻlladilar⁷¹. Yaʼni, xuddi ular kabi taʼlimda xorijiy tajribalardan keng foydalandilar.

XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat oʻzining “Rahbari najot” asarida AQSh pedagoglari tomonidan taklif etilgan kognitiv *yondashuviga yaqin gʻoyalarni ilgari suradi*. Xususan, Fitrat juzʼiy (kichik) masalalar tahlili asosida umumlashma xulosalar chiqarishga oʻrgatishni taʼlim jarayonida amalga oshirilishi zarur deb hisoblaydi. Chunki aqliy tarbiyada muhokama va munozara muhim oʻrin tutadi. Zero, muhokama hukm va xulosaga tayanadi. Uning asosida muayyan narsa, hodisalar haqida hukm chiqarish va unga koʻra oʻz xulosasiga ega boʻlish yotadi.

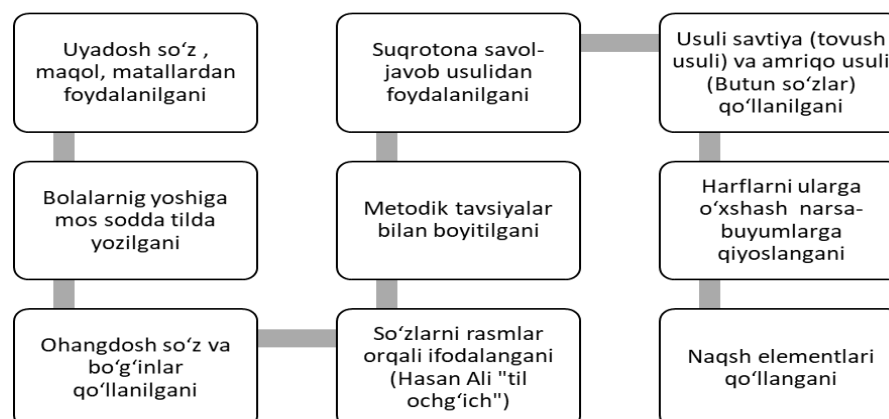
“Darslik” nomi bilan chop etilgan va amalda qoʻllanilgan nashrlarning ilk mualliflari jadid pedagoglaridir (Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori, Ibrat kabilar). Ularning alifbe darsliklari ilk sahifalarida oʻqituvchilarga qisqacha metodik tavsiyalar berilgan boʻlib, taʼlimda osondan qiyinga, oddiydan murakkabga oʻtish borasidagi didaktik tamoyillarga tayanilgan. Ilk alifbe darsliklaridagi [10, 12, 16, 22, 49, 74] didaktik materiallarda qissadan hissa tarzida gʻoyaviy-mantiqiy xulosalarning keltirilganligi, butun soʻzlar usuli (74, Hasanali “Til ochgʻich” alifbe dariligidagi), usuli savtiya-tovush usuli⁷² (10, Munavvar qori “Adibi avval”, Abdulla Avloniy “Birinchii muallim”, Saidrasul Saidaziziy “Ustodi avval” kabilar), uyadosh soʻzlar turkumlaridan foydalanilganligi; pand-nasihati, ibrat va eslatma usulidan foydalanilganligi, harf shakllarini narsa-buyumlar tasviri orqali berish usulidan foydalanilganligi (Hasanalining “Til ochgʻich” darsligida), ilk bor rasmlar kiritilib, taʼlimning koʻrgazmalilik tamoyiliga tayanilganligi (Munavvar qori, Abdulla Avloniy darsliklarida), qayd etilgan barcha darsliklarda milliy kolorit va milliy tarbiyaning

⁷¹ Бу ҳақида қаранг: Исмоилбек Гаспринский. Ҳаёт ва маъмот масаласи. – Т.: Маънавият, 2006. – 318 б.; Зайнобиддин Абдирашидов. Исмоил Гапсринский и Туркестан в начале XX века: связь – отношения – влияние. – Т.: Академнашр, 2011. – 375 с.; Б.Қосимов. Миллий Уйғониш. - Т.: Маънавият, 2002. – 397 б.; Марказий Осиё маданиятига Рус ва дунё маданиятининг таъсири-<https://elib.buxdu.uz>

⁷² Мунаввар қори жаҳид мактабларида қўлланилган усули савтия методининг моҳиятини қуйидагича изоҳлайди: “... усул савтия болаларга ҳарфларнинг овозлари ила танитмоқ, ўқулгон сўзларни ёздириб, маъносини билдирмақ, Бедил, Хўжа Ҳофиз каби форсий ва мушкул китобларнинг бадалига эътиқод, имло, хуснихат, илми ҳол, ҳисоб, тарихи ислом, жўғрофия, Ҳандаса, хайъат ва сонрлар каби диний ва дунёвий илмларни ҳар қимнинг ўз тилида ёзилмиш китоблардан ўқитиб билдирмақдан иборат” Қаранг: Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. Т.: Маънавият, 2003. -304 б. - 147-б.

ustuvorligi tamoyiliga tayanilganligi kabilar ham didaktik qadriyat sifatida e'tiborga loyiq bo'lib, ularga xos didaktik qadriyatlarni zamonaviy darsliklarga tatbiq etish imkoniyatlari mavjuddir.

Jadid pedagoglari tomonidan qoldirilgan merosdan foydalangan holda ishlab chiqilgan innovatsion didaktik qadriyatlarni qo'llash uchun avvalo: 1) ta'lim subyektlarida innovatsion didaktik qadriyatlarni qo'llashga oid bilimlar mavjud bo'lishi kerak. Demak, o'qituvchi qo'llaniladigan innovatsion didaktik qadriyatlarning mazmuni haqida batafsil ma'lumot berishi, ilmiy-metodik manbalar tavsiya etishi lozim; 2) innovatsion didaktik qadriyatlarni qo'llash o'qituvchidan o'z fanining bilimdoni bo'lishni, qo'yilgan maqsadni aniq tasavvur etishni, ta'lim oluvchilar bildiradigan fikrlarni ayrim va umumiy izohlashni talab etadi.

Adabiyotlar ro'xati:

1. Исмоилбек Гаспринский. Хаёт ва маъмот масаласи. – Т.: Маънавият, 2006. – 318 б
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. Tuzatilgan va to'ldirilgan 3-nashri. – Т.: Ma'naviyat, 2006. – 280 b. – 216-b.
3. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 1-jild. She'rlar, nasriy asarlar, dramalar. – Т.: Ma'naviyat, 2000. – 256 b. - 59-b.);
4. Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. Т.: Маънавият, 2003. -304 б. - 147-б.

O'QITUVCHILARNING NUTQ MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH – IJTIMOYIY ZARURAT SIFATIDA

Z.Raxmonova

NamDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Nutq insoniyatga berilgan eng bebaho ne'matlardan biridir. Ijtimoiylashuvning asosiy sababchilaridan biri nutqdir. Ibtidoiy jamiyatda insonlarning nutqi shakllangandan keyin rivojlanish jadal bo'la boshlagan. Maqolada o'qituvchi-pedagoglar muloqotining asosiy vositasi bo'lgan nutqni takomillashtirish masalalari borasida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagog, ta'lim, tarbiya, nutq, A.N. Forobiy, Kaykobus, A.Jomiy, A.Navoiy, mahorat, kasbiy layoqat, o'qitish, shaxslararo muloqot va munosabat.

Abstract. Speech is one of the most precious gifts given to mankind. One of the main causes of socialization is speech. Development began to accelerate after the formation of human speech in primitive society. The article discusses the issues of improving oral and written speech, which is the main means of communication between teachers and pedagogues.

Key words: pedagogue, education, upbringing, speech, A.N. Farobi, Kaykovus, A. Jomiy, A. Navoi, skill, professional competence, teaching, interpersonal communication and attitude.

Аннотация. Речь – один из самых драгоценных даров, данных человечеству. Одной из основных причин социализации является речь. Развитие начало ускоряться после формирования человеческой речи в первобытном обществе. В статье рассматриваются вопросы совершенствования устной и письменной речи, которая является основным средством общения учителя и педагога.

Ключевые слова: педагог, образование, воспитание, речь, А.Н. Фароби, Кайкобус, А. Джами, А. Навои, мастерство, профессиональная компетентность, преподавание, межличностное общение и отношение.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi uzluksiz va yagona ta'lim tizimining o'z yechimini kutayotgan bir qator muammolari mavjud. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ta'lim turi ham bundan mustasno emas, albatta. Bu ta'lim sohasida faoliyat yuritayotganlar zimmasiga o'qituvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonlarining yangi va dolzarb muammolari bilan tanishtirish va ularning ijobiy yechimlarini topishdek asosiy va mas'uliyatli vazifa yuklanadi.

Bundan tashqari, o'qituvchi shaxsining majoziy ma'noda aytilganda, ikki "yorug' yuzi" – uning mukammal tarzidagi og'zaki va yozma nutqiga ega bo'lishi ham muhimdir. Til va adabiyot ta'limi mutasaddilari hamkasblarining shu asnodagi kamchiliklarini bartaraf etishlari uchun ularga yordam berishlari lozim. Ta'lim sifati sog'lom til bilan ham bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining yagona va uzluksiz ta'lim tizimidagi standartlashtirilgan uchta ta'lim turi (umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, oliy ta'lim) orasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi alohida o'rin tutadi. Bu ta'lim turining bilim va tarbiya oluvchilari ayrim jihatlari bilan maktab o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalaridan farqlanadilar [1]. Ularda ixtiyoriy-majburiy uch yillik ta'lim (akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari ixtiyorida) olish mobaynida ona (o'zbek) tili va adabiyotini keng qamrovda va chuqurroq o'rganish imkoniyatlari mavjuddir. Aynan shu asnoda bunday ta'lim muassasalarida filologik savodxonlikni ko'tarish, badiiy adabiyotning sehirli kuchidan bahramand etish, boy va go'zal o'zbek tilining jozibasini namoyish etishning sharoitlari bor. Lekin barcha gap, bunday imkoniyat va shart-sharoitlardan qay darajada foydalanilayotganlikdadir.

Bu sohadagi mavjud ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik va tashkiliy-ma'rifiy muammolarning kelib chiqish ildizlari quyidagilardan iborat deb hisoblash mumkin:

-pedagog kadrlarning filologik ilmiy salohiyatining yetarli darajada emasligi;

-ularda kasbiy va pedagogik mahorat bilan bog'liq kamchiliklarning mavjudligi;

-ommaviy axborot vositalari va boshqa turdagi manbalarning evaziga bilim oluvchilarning badiiy adabiyotdan uzoqlashayotganligi;

-diktant, bayon yoki insholar yozish orqali egallanadigan imloviy, stilistik va punktuatsion malakalarga bo'lgan e'tiborning sustlashganligi;

-nasriy va nazmiy asarlarning yetarli darajada muhokama qilinmasligi;

-milliy va jahon adabiyoti durdonalarining qiyosiy va keng ko'lamli tahlil asosida o'rganilmayotganligi.

-til insonni hayvondan farqlatuvchi hodisa ekanligining to'la anglab etilmasligi, adabiyotning shaxs kamolotida bebaho odob-axloq manbai sifatidagi qudratli ta'limtarbiya omili ekanligini anglamaslik va boshqalar[3].

Adabiyotlar sharhi. Sharq mutafakkirlari mudarrisning muloqotga kirishish odobi to'g'risidagi adabiy meroslarida ko'plab ijobiy fikrlarini bayon qilganlar. Ana shu nuqtai-nazardan qaralsa, «Nutq odobi», «Muomala madaniyati» nomlari bilan yuritilib kelingan nutq madaniyati tushunchasi juda qadimdan olimlar, ziyolilarning diqqatini jalb etgan. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Unsurul Maoliy Kaykobus Abu Abdulloh Al-Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, Zamahshariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ulug' siymolar nutq odobi masalalariga, umuman notiqlik san'atiga jiddiy e'tibor berishga da'vat etish bilan birga tilga, lug'atga, grammatikaga va mantiqshunoslikka oid asarlar yozdilar.

Buyuk qomusiy olim Beruniy (973-1048) o'zining «Geodeziya» asarida har bir fanning paydo bo'lishi va taraqqiy etishi inson hayotidagi zaruriy ehtiyojlar talabi bilan yuzaga kelishini aytadi. Uning fikricha, notiqlik san'atining ildizlari bo'lmish grammatika, aruz va mantiq fanlari ham shu ehtiyojning hosilasidir,

Ulug' vatandoshimiz Abu Nasr Forobiy to'g'ri so'zlash, to'g'ri mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmundor va go'zal nutq tuzishda leksikologiya, grammatika va mantiqning naqadar ahamiyati cheksizligi haqida shunday deydi: «Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish masalasiga kelganimizda, bu haqda bilimlarning eng birinchisi jismlarga va hodisalarga ism beruvchi til haqidagi ilmlar deb tasdiqlayman...» Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida mudarrisning "so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsin... Bilish vao'qishga muhabbati bo'lsin, o'rganmoqchi bo'lgan bilimni charchashni sezmasdan, osonlik bilan o'zlashtira olsin" deydi.

Unsurul Maoliy Kaykovus tomonidan 1082-1083 yillarda yaratilgan, qadimgi Sharq pedagogikasining ajoyib namunalaridan biri hisoblangan «Qobusnoma»da ham nutq odobi va madaniyati haqida ibratomuz fikrlar aytilgan. Muallif farzandiga qilgan nasihatlar orqali o'quvchini yoqimli, muloyim, o'rinli so'zlashga, behuda gapirmaslikka undaydi. So'zlaganda o'ylab, har bir fikrdan kelib chiqadigan xulosalarni ko'z oldiga keltirib gapirish kerakligini, kishi aql-idrokli bo'lishi, o'zini xalq orasida omiy, kamtar tutishi lozimligini eslatib, mahmadonalik qilish, ko'p gapirish donolik belgisi emasligini ta'kidlaydi [10].

Ulug' shoir Yusuf Xos Hojib turkiy xalqlarning XII asrdagi ajoyib badiiy yodgorligi bo'lgan «Qutadg'u bilig» («Baxt keltiruvchi bilim») asarida so'zlarni

to'g'ri tanlash va to'g'ri qo'llash haqida «Bilib so'zlasa so'z bilig sanalur» degan edi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini mukammal egallash muhim ahamiyatga ega. Zero, nutq vositasida o'qituvchi bolaning his-tuyg'ularini uyg'otadi, o'quvchilar bilan ongli muloqotni ta'minlaydi, ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni tahliliy idrok etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi, avvalo, nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak. Nutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun, nutq texnikasiga oid talablarni bilish lozim. Bu talablar nutqning mantiq jihatdan to'g'ri, aniq, chiroyli, yorqin va maqsadga muvofiq bo'lishidir. Nutqning asosiy xususiyatlari ushbu talablardan kelib chiqadi:

- nutqning to'g'riligi va ravonligi.
- nutqning aniqligi va ta'sirchanligi.
- nutqning mantiqiyliigi.
- nutqning tozaligi va ifodaliligi [5].

Nutqning to'g'riligi va ravonligi uning adabiy til normalariga to'g'ri kelishidir. Bunda ikkita jihatga e'tibor beriladi: urg'u va grammatik normalarga amal qilinishi.

Grammatik norma – nutqning mazmundorligini, ma'noli ekanligini bildirib, nutq oqimidagi so'zlarning o'zgarishi, mazmunan bir-biriga birikishini ifodalovchi xilma-xil qoidalar yig'indisidir.

Nutqning aniqligi va ta'sirchanligi – mazmundor nutqning tinglovchiga ta'sir etish omilidir. O'qituvchi so'z va tilning ravonligi, notiqlik qobiliyati bilan aniq faktlar asosida o'quvchilarga bilim beradi, ularning ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi. O'qituvchi nutqning aniq bo'lishi, o'z mas'uliyatini chuqur his etish shartidir. Aniqlik, o'rganilayotgan mavzuning o'qituvchi tomonidan ifodalanayotgan voqelikka, faktlarga muvofiq kelishidir. Aniqlikning chegarasini belgilashda o'qituvchi so'zlarni to'g'ri qo'llay olishi, o'zbek tili grammatikasini mukammal bilishi, to'g'ri talaffuz eta olishi talab qilinadi.

Nutqning mantiqiyliigi – nutqning mantiqiy bo'lishi eng avvalo o'qituvchining so'z boyligi, tafakkur yuritish qobiliyati, idrok etish mahoratiga bog'liq. O'qituvchi tilni juda yaxshi bilishi, so'z boyligi keng bo'lishi mumkin. Ammo o'zi fikr yuritayotgan mavzuga nisbatan chuqur bilimga ega bo'lmasa, bilimlarini o'z tafakkuri doirasida tahlil qila olmasa notiqlik san'ati natija bermaydi. So'zlarning o'qituvchi ifodalayotgan mavzuga mos ravishda to'g'ri ifodalanishi, so'z birikmalarining, gaplarning, matnlarning bir-biriga to'g'ri kelishi, fikrni izchil bayon etish uchun bo'ysundirilishi nutqning mantiqiy boy ekanligini bildiradi. O'quvchilarga aytilayotgan fikr mantiqan bir-biriga bog'langan bo'lishi kerak. Gaplar o'rtasida fikriy bog'lanish, izchillik yo'qolishi bilan o'qituvchi nutqning mantiqiyliigiga putur etadi.

O'rganilayotgan mavzu matnlari o'rtasida mantiqiy bog'lanish bo'lish uchun, matnlar boshlanma bilan ajratiladi (masalan, xulosa qilib aytganda; shu bilan birga; ta'kidlash lozimki va hokazo). Demak, o'qituvchi nutqning mantiqiyliigi deyilganda, yaxlit bir tizim asosida tuzilgan, fikr va mulohazalar rivoji

izchil bo'lgan, har bir so'z, ibora aniq maqsadga muvofiq ishlatiladigan nutq tushuniladi.

O'qituvchi nutqining tozaligi, avvalo uning adabiy til lisoniy normalariga muvofiq ifodalanishi bilan belgilanadi. O'qituvchining chiroyli va mazmunan boy nutqi hozirgi o'zbek adabiy tili talablariga mos holda tuzilgan bo'lishi, g'ayriadabiy til unsurlaridan holi bo'lishiga qarab baholanadi. Nutqning toza bo'lishiga halaqit beruvchi unsurlar: dialektizm va varvarizmdir. Zero, ushbu unsurlar badiiy adabiyotda ma'lum bir badiiy – estetik vazifani bajarsada, o'qituvchining dars jarayonidagi va tarbiyaviy faoliyatidagi nutqida ishlatilmasligi kerak. O'qituvchi doimiy ravishda idoraviy atamalarni, rasmiy so'z va iboralarni no'rin ishlatishi o'z nutqining notabiiyligiga, ishonchsiz chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada o'quvchilar ta'lim–tarbiyasida o'qituvchi tomonidan ishontirish metodi orqali qo'llaniladigan fikrlarni bayon etishga putur etadi [4].

Nutqning tozaligi, uning turli sheva so'zlaridan holi bo'lib, faqat abadiy tilda ifoda etilishidir. Til vositalari vaziyatga qarab ishlatilgan, siyqa so'z va iboralarsiz hosil bo'lgan o'qituvchi nutqi tabiiy va samimiy bo'ladi, tinglovchi va o'quvchining qalbiga tez borib etadi.

Natijalar. Nutq madaniyati — ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko'zgudir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli — yozma va og'zaki shakli uchun zarurdir. Nutq madaniyatiga e'tibor yolg'iz o'qituvchidan emas, balki har bir fuqarodan ongli ravishda o'zlashtirish talab qilinadigan insoniy fazilatlardan biridir. Uni egallash har bir o'qituvchining va shaxsning madaniy saviyasi va bilimiga bog'liq. O'qituvchi pedagogik mahoratida nutq madaniyati, uning nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini, fikr va mushohada yuritishini belgilovchi me'yordir. O'qituvchining nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga etadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar o'giti natijasida yillar davomida takomillashib boradi. O'qituvchining nutqiy qobiliyati madaniy, kasbiy, pedagogik talablar asosida shakllanib boradi. Uni rivojlantirish faqat o'qituvchining shijoatiga bog'liq. Shu qobiliyat tufayli o'qituvchining nutq madaniyati ham shakllanib boradi.

O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to'g'rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta'sir etish uchun yo'naltirilgan bo'ladi.

Nutqning ta'sirchanligi deganda, asosan, o'qituvchining og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o'quvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Ya'ni notiq-o'qituvchi o'quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha kuzatib turishi, o'z nutqining o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jo'n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, yetarli darajada notiqlik ma'lumotiga ega bo'lmagan o'qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq-o'qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va

ifodalamoqchi bo'lgan har qanday fikrini to'raligicha o'quvchilarga yetkazishga harakat qilish vazifa qilib qo'yiladi.

O'quvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish o'qituvchi oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o'qituvchida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o'zaro bog'lab, o'quvchilarni avvalo nutq rejasi bilan tanishtirib, so'zni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. Chunki so'zlash muddati oldin e'lon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo'lsa, sal oldinroq tugatilsa, o'quvchilar zerikishmaydi[9].

Nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligi haqidagi gap ma'lum ma'noda nutq sifatlari haqida aytilgan gaplarga yakun yasashdir. Chunki yaxshi nutqning fazilatlarini ko'rsatib o'tish, nutqda uchraydigan ayrim tipik xatoliklarni tahlil qilish, pirovard natijada ta'sirchan bir nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqdagi fikrlarni o'quvchilarga mazmunli yetkazishning xilma-xil yo'llari va vositalari mavjud. Ularni yordamchi vositalar deb ham atash mumkin. Masalan, yumor yoki biror hikoyatni olaylik. Nutqdagi uzluksiz ilmiy-ommabop fikr oqimi, uning bir maromda bayon qilinishi o'quvchini ham, har qanday tinglovchini ham zeriktirib qo'yishi mumkin. Shunday paytda, yumor, hikoyat, qiziqarli voqealar haqida gapirish o'qituvchiga juda qo'l keladi. Yumorning nutq mazmuniga mos holda keltirilishi yana ham yaxshidir. Shunday qilinsa, o'quvchi ham dam oladi, ham o'rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi.

Nutqda mavzu doirasida ba'zi fikr va mulohazalarni keltirish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday fikrlar notiq fikrining to'g'riligini, haqqoniy ekanligini isbotlash uchun foydalaniladi, faqat ulardan foydalanishni suiste'mol qilmaslik kerak. Badiiy adabiyot namunalari, hikmatli so'zlardan, tildagi ifoda – tasvir vositalaridan nutqda o'rni bilan foydalanish ham foydadan holi bo'lmaydi.

O'qituvchida kasbiy kasallik kelib chiqmasligi uchun, albatta, tovush gigiyenasiga amal qilish kerak. O'qituvchi ish vaqtining 50% davomida gapirib turadi. Pedagog ish vaqti tugagach 2-3 soat davomida uzoq vaqt so'zlashishdan qochishi kerak. Zarur bo'lib qolsa, qisqa va sekin gapirishi kerak. Dars jadvali qo'yilishida shunga e'tibor berish kerak. 3-4 soat darsdan so'ng nutq apparati charchaydi, shundan so'ng 1 soat tovush dam olishi kerak. Ko'p stajli, ya'ni tajribasi ko'p o'qituvchi 2-3 soatda charchaydi va 2 soat dam olishi kerak. Yuqori nafas yo'llari, asab tizimlari, ovqatlanish rejimiga e'tibor berish kerak.

Diksiya – so'z, bo'g'in, tovushning aytilishidagi to'g'rilik va aniqlik. Diksiyani takomillashtirish nutq organlarining harakatini qayta ishlash bilan bog'liq. Maxsus mashqlar boshqariladi.

Ritmika – ayrim bo'g'inlarni aytishdagi to'liq davomiylik, shu bilan birga nutqni tashkil qilish etapi. Bu nutqning muhim elementi bo'lib, ba'zan O'qituvchi nutqning kommunikativ o'ziga xosligi bilan bilimni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi va esda qolishi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa bor. Nutq buni ta'minlashi yoki qiyinlashtirishi mumkin. O'qituvchining nutqi faqat axborot berib qolmay, o'quvchining ongi, sezgisiga ta'sir qilishi, ularni o'ylash faoliyatiga undashi kerak. O'qituvchi nutqi, ikkinchidan, o'quvchining samarali o'quv

faoliyatini, darsda samarali o'quv eshituvchini ta'minlashi kerak. O'quvchi o'qituvchi nutqini eshita turib, qator operatsiyalarni bajaradi: berilayotgan axborotni ko'rgazmali shakldaaniqlashtiradi, o'zidagi bilim bilan unga munosabat bildiradi, eslab qoladi, nutq mantiqini, fikrlar rivojini kuzatib boradi.

O'qituvchi nutqining kommunikativ o'ziga xosligi bilan bilimni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi va esda qolishi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa bor. Nutq buni ta'minlashi yoki qiyinlashtirishi mumkin. Nutqning o'quvchilarga qanday ta'sir qilishida va ularda qanday taassurot qoldirishida o'qituvchining nutqiy jarayon davomida o'zini qanday tuta bilishi, imo-ishoralari, hatto kiyinishi kabi omillarning ham o'rni bor. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o'quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o'quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo'ladi.

Mukammal notiqlik san'atiga ega bo'lish – o'qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o'tkirligi, yorqinligi va originalligi tinglovchi va o'quvchida his-tuyg'u va qiziqish uyg'otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab yetkazish uchun zarurdir.

Xulosa. Demak, nutq aniq va ravon bo'lishi, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan bo'lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo'ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o'rganilayotgan bilim o'quvchi qalbiga borib etadi. Shunday nutq madaniy nutq talablariga javob beradi. Buning uchun o'qituvchidan tinimsiz izlanish va o'z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq talab qilinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017 y.
2. Rasulov R., Husanov N., Mo'yudinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. (O'quv qo'llanma.) – T.: «Iqtisod-Moliya», 2006. –210-b.
3. Omonov H.T., Xo'jayev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. (Darslik.) – T.: Iqtisod-Moliya, 2009. –240-b.
4. Hamrayeva Sh. Madaniy nutq «модный» nutq degani emas. «Ma'rifat» gazetasi. 2016 yil 12 oktyabr
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. (Darslik.) – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2011. –418-b.
6. Azizxo'jayeva N.»Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat». TDPU-2003.
7. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – Toshkent:Iqtisod-Moliya, 2010 y.
8. Ochilov M. «Muallim qalb me'mori»: Saylanma. –T., O'qituvchi, 2000
9. Sultonova G. «Pedagogik mahorat». O'quv-metodik qo'llanma. – T., 2005
10. Go'zal Erkinovna Xalikulova. Sahna nutqi (tarixiy dramalar talqinida). O'quv qo'llanma. Toshkent. O'zDSI. – B.1-9.
11. Sobirova, M. (2021). The use of integrated technology in the teaching of humanism in language education. POLISH SCIENCE JOURNAL (ISSUE 1(34) - Warsaw: Sp. z o. o. «iScience», 2021. Part 3 – 234 p. <https://sciencecentrum.pl/wp-content/uploads/2021/01/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%9634%20-%203%20%28web%29.pdfcrp>. 98-105.
12. Sobirova M. Notiqlik san'ati. O'quv qo'llanma. – Namangan, 2019-y. – B.148.
13. Sobirova M. Notiqlik mahorati. Darslik. – Toshkent: Muharrir. 2023. – B. 302.

PEDAGOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING IJODIY FIKRLASH USULLARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

N.X. Ernazarova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarni raqobatbardosh, ijodiy tafakkurga ega, yetuk kadr qilib shakllantirish va tarbiyalash ta'limning dolzarb muammolaridan biridir. Ushbu maqolada bo'lajak matematika o'qituvchilarining ijodiy fikrlash usullarini shakllantirish imkoniyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: talabalar, o'quv faoliyati, tahlil, masala, ijodiy fikrlash, imkoniyatlar

Аннотация. Сегодня формирование и воспитание будущих учителей как конкурентоспособных, творчески мыслящих, зрелых кадров является одной из актуальных проблем образования. В данной статье исследуются возможности формирования творческих методов мышления будущих учителей математики.

Ключевые слова: студенты, учебная деятельность, анализ, задачи, творческое мышление, возможности

Annotation. Today, the formation and education of future teachers as competitive, creatively thinking, mature personnel is one of the pressing problems of education. This article explores the possibilities of developing creative thinking methods for future mathematics teachers.

Key words: students, educational activities, analysis, tasks, creative thinking, opportunities

Matematikani o'rganish tufayli talaba nafaqat matematik vositalarni egallaydi, balki intellektual madaniyatni ham egallaydi Afsuski, pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari va bitiruvchilarining aksariyati, qoida tariqasida, matematikani yetarlicha katta hajmda o'rgansalar ham, faqat olingan bilimlarni takrorlashga tayyor. Bu holatni faqat o'quv rejaları va dasturlarining yetarlicha mukammall emasligi bilan izohlab bo'lmaydi. Talabaning o'quv va bilish faoliyatining tabiatini takomillikashtirish kerak. Bu o'z ornida talabaning ijodiy faoliyatini shakllantirish, uning tafakkurining bilish usullarini takomillashtirish vazifasining dolzarbligini anglatadi⁷³.

Oliy ta'limning ilmiy-pedagogik faoliyatida ushbu muammoning yechimi ta'limning individual – shaxsiy ma'nosini o'zgartirishdan izlash kerak. Ta'lim qachon muvaffaqiyatli bo'ladi? Qaconki talaba ta'limning faol sub'ekti sifatida nafaqat o'quv maslasini qabul qilsa, uning yechimini maqsadli qidirsas, balki aqliy faollik ko'rsatganda u muvaffaqiyatli bo'ladi, (D.B.Bogoyavlenskaya). Bunday ta'lim talabaning aqliy faoliyati dastlab qo'yilgan masalani hal qilish uchun zarur bo'lgan chegaralardan tashqarida davom etsa, intellektual tashabbus ko'rinishini oladi. U o'zining motivatsion tuzilishi orqali mustaqil savollarni qo'yish muhitida namoyon bo'ladi, bu esa butun bir sinf masalalarini echishning umumiy usulini,

---

⁷³Петров Ю.А. Культура мышления: Методические проблемы научно-педагогической работы. М.: МГУ, 1990

yangi masalalarning original formulalarini, tasdiqlarni va algoritmlarni yaratishga imkon beradi⁷⁴.

Maqsadli tanlangan va o'zaro bog'liq bo'lgan masalalar usuli uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lib, matematika o'qitish metodikasida S.I. Shoxor-Trotskiy nomi bilan bog'liqdir. Ammo ushbu usul D.Poyaning ishlarida masalani yechishning to'rtinchi - orqaga qarash bosqichga, topilgan yechimni o'rganishga alohida e'tibor berilgan holda boshqacha rivoj oldi. Endi bu usul javobni tanqidiy tahlil qilish, uni baholash va tekshirishni; yangi yechimlar va yechimni samarali qilish usullarini izlash; yechimda nima muhim, boshqa masalalarni yechishda foydali ekanligini aniqlashlarni o'z ichiga oladi.

Matematikani o'qitish holatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, oddiy maktab amaliyotida masalani yechish jarayonining dastlabki ikki bosqichiga (shartni tahlil qilish va yechim g'oyasini izlash) etarlicha e'tibor berilmaydi va to'rtinchi bosqich, deyarli, yo'q, ammo aynan shu bosqichda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari ko'proq rivojlanadi. Masala yechish o'quv faoliyatining eng muhim turi bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar matematika nazariyasini o'zlashtiradilar, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradilar va samarali fikrlash asosidagi faoliyat usullarini shakllantiradilar. Ulardan umumlashtirish matematik bilimlarni kengaytirishning eng sodda yo'llaridan biridir.⁷⁵

Maktab amaliyotida masalani umumlashtirish asosida o'zgartirish usuli ko'pincha geometrik masalalarning tor sinfiga nisbatan qo'llaniladi. Shu bilan birga, umumlashtirish asosan faqat "masala savolini umumlashtirish" orqali amalga oshirilishi mumkin, deb noto'g'ri ko'rib chiqiladi. Eng muhimi, uning yechimining umumlashtirilgan ko'rinishi, vaziyatni tahlil qilish va shart bilan tavsiflangan vaziyatda yuzaga keladigan masalalarning butun majmuasini o'zaro bog'liq masalalarning maxsus tashkil etilgan sikllari orqali o'rganishdir. Bu G.V. Dorofeev umumlashtirishning hususiy holati sifatida ko'rib chiqishni va uni "masalaning matematik genealogiyasini tahlil qilish" deb atashni tavsiya qilgan ushbu usulning mazmunidir. Umumlashtirishning o'zi juda mavhum kategoriya bo'lib, masala bayonini umumlashtirish kerak bo'lgan yo'nalishlar har doim ham aniq emas. Taklif etilayotgan "genealogiya" atamasi biz uchun amalga oshirilayotgan umumlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqroq ko'rsatuvchidir. Masalalarni o'zgartirish usullarini tizimlashtirishga urinishda paydo bo'ladigan nazariy qiyinchiliklarga qo'shimcha ravishda, aniq sikllarni tuzish sof amaliy xarakterdagi katta qiyinchiliklarga duch keladi.

Shunday qilib, ko'rib chiqilayotgan muammoning nazariy jihati o'zaro bog'liq bo'lgan masalalarning sikllarini tuzish usullarini tavsiflashdan, umumlashtirish usuli – masalaning matematik genealogiyasini tahlil qilish asosida qurilgan masala muhitini o'rganishdan iborat. O'rganilayotgan muammoning amaliy ahamiyati o'qitishning o'ziga xos holati bilan belgilanadigan tegishli didaktik materiallarni tayyorlashdan iborat. Bizning fikrimizcha, bo'lajak

---

⁷⁴ Пойа Д. Математическое открытие. М.: Наука, 1998

⁷⁵ Ernazarova N.X. Bo'lajak matematika o'qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirishda ba'zi masalalar vosita sifatida // "Matematikani o'qitishning dolzarb muammolari va yechimlari" respublika ilmiy onlayn konferentsiya materiallari to'plami. 15.12.2021y

matematika o'qituvchisi maxsus tayyorgarlik kursida, albatta, bunday masalalar sikllarini echish bilan bog'liq kasbiy yo'naltirilgan faoliyatga kiritilishi kerak.

Talabalarni siklning tuzilishi bilan tanishtirish va tegishli masalalarni yechish ularning matematik rivojlanishi uchun ham, bo'lajak o'qituvchilarni aniq bir masalani yechishda uning matematik mohiyatiga kirib borish uslubiy qobiliyatini tarbiyalash uchun asos bo'ladi. Bunday holda, sikllar bilan ishlash talabalarning matematik madaniyatini shakllantirishda masala bo'yicha ishning yakuniy bosqichi o'ynagan roli va ushbu bosqichning oddiy pedagogik amaliyotda egallagan o'rnini o'rtasidagi mavjud qarama-qarshilikni bartaraf etishga imkon beradi.

Oliy ta'lim Algebra kursini o'qitish jarayonida talabalar bilan topshiriqlarning "Quyidagini isbotlang ...", "Hisoblang ..." an'anaviy xarakterdagi masalalarni yechishdan tashqari yuqorida tavsiflangan ketma-ket intellektual faoliyatni tashkil etishga imkon beruvchi o'quv-tadqiqot xarakterli sikllarni tuzamiz.

Har bir vazifa bir-biriga bog'liq bo'lgan 10-15 ta masaladan iborat. Birinchi masala, qoida tariqasida, oddiy va standart shaklda tuzilgan. Keyingi masalalar qatorida ushbu masalaning mavzusi yuqorida ko'rsatilgan ko'rsatmalarga muvofiq ishlab chiqilgan. Biz taklif qilayotgan masalalarning muhim qismi ma'lum bir tasdiqning isbotini tahlil qilish bilan bog'liq. Talabalarning e'tibori doimo har qanday tasdiqning isbotini sinchkovlik bilan o'rganish, umumiyroq tasdiq olishga imkon berishga qaratiladi va buning uchun tasdiqning asosiy fikrlarini unda ishlatilgan asosiy narsa alohida ko'rsatilishi kerak. Ilgari olingan tasdiqning yangi isbotini izlash va tahlil qilish talabalarga o'rganilayotgan hodisalar doirasiga boshqacha qarashga, ob'ektni yangi bog'lanishlarga kiritishga imkon beradi. Talaba uchun olingan matematik natijalarni turli tillarda (tabiiy, formulali, grafik) shakllantira olish juda muhimdir. Shuning uchun deyarli har bir vazifada u yoki bu tasdiqni qayta shakllantirishni, uni matematik tilning boshqa vositalariga "tarjima qilish"ni talab qiladigan mashqlar mavjud.

Taklif etilayotgan vazifalarning xususiyatlaridan biri ularning talabalarning turli qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilganligidir. Shuning uchun, ba'zi topshiriqlar to'g'ri javoblarning turli xil variantlariga imkon beradi, misollar va qarama-qarshi misollarni qidirishni taklif qiladi.

Sikllarni tuzishda biz oliy ta'lim algebra kursining maktab matematika kursining tegishli mavzulari bilan bevosita bog'liq bo'lgan bo'limlariga alohida e'tibor beramiz. Bunday mavzuga "Bir ozgaruvchili kophad" mavzusi misol bo'la oladi. Ushbu mavzu maktab kursida matematika va uning tatbiqi uchun zarur bo'lgan apparatlar bilan ta'minlaydigan algebraik tenglamalarning uyg'un va ma'lum ma'noda to'liq tizimini yaratishga imkon beradi.⁷⁶

Quyida n dan kichik darajali kophadning n nuqtadagi qiymatlari ma'lum bo'lsa, u bir qiymatli tiklanishi mumkin degan xususiyatini asoslashga qaratilgan sikl misoli keltirilgan. 1–9-mashqlar kerakli xossalarga ega bo'lgan ko'phad mavjudligini asoslaydi. 11 – 14 -topshiriqlarda ko'phadlarning muhokama

---

⁷⁶ Дорофеев Г.В., Пчелинцев С.В. Многочлены с одной переменной. М., Просвещение, 2001.

qilingan xususiyatining geometrik tasviri berilgan. 10-topshiriqni bajarib, talaba: cheklangan maydonni o'z ichiga olgan barcha funktsiyalar polinomdir degan noaniq tasdiqni isbotlaydi. Nihoyat, oxirgi mashqlarda talaba kophadlarga oid ma'lum bir qator olimpiada masalalari bilan tanishtiriladi.

Sikldagi topshiriqlarning ayrim namunalarini keltirib o'tamiz:

1. A – yaxlitlikning cheksiz sohasi, $f, g \in A[x]$ shu bilan birga $f = a_0 + a_1x + \dots + a_{n-1}x^{n-1}$, $g = b_0 + b_1x + \dots + b_{n-1}x^{n-1}$ bo'lsin va f, g ko'phadlarning qiymatlari n ta elementdan iborat to'plamda bir hil ekanligi ma'lum. f, g ko'phadlar va ular tomonidan hosil qilingan funktsiyalar haqida nima deyish mumkin?

2. Oldingi tasdiqni quyidagi so'zlar bilan boshlash orqali qayta ifodalang: "Yaxlitlikning cheksiz sohasi ustida har qanday natural n uchun, darajasi ... bo'lgan ko'pi bilan bitta kophad mavjud."

3. Oldingi topshiriqlardan kelib chiqadiki, yaxlitlikning cheksiz sohasi ustida har qanday n natural son uchun darajasi n dan kichik bo'lgan va berilgan qiymatlarni ixtiyoriy tanlangan n nuqtalarda qabul qiladigan ko'pi bilan bitta ko'phad mavjud. Endi qanday tabiiy savol tug'iladi.

4. Agar A cheksiz yaxlitlik sohasi bo'lsa, $A[x]$ halqasidagi har qanday natural n soni uchun darajasi n dan kichik bo'lgan va tanlangan n nuqtada berilgan qiymatlarni qabul qiluvchi ko'phad mavjudligi to'g'rimi?

5. $A[x]$ halqadagi har qanday natural n uchun darajasi n dan kichik bo'lgan va tanlangan n nuqtada berilgan qiymatlarni oladigan ko'phad bo'lishi uchun A cheksiz yaxlitlik sohasi qanoatlantirishi kerak bo'lgan shartni toping?

6. 3 va 5-topshiriqlarda olingan natijalarni bitta tasdiq shaklida tuzing.

7. 5-topshiriqda olingan tasdiqni isbotlashda A yaxlitlik sohasining cheksizligidan foydalanilganmi?

Keltirilgan o'quv tadqiqot vazifalaridan tizimli foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi, bu kursni o'zlashtirish muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Петров Ю.А. Культура мышления: Методические проблемы научно-педагогической работы. М.: МГУ, 1990.

2. Пойа Д. Математическое открытие. М.: Наука, 1998.

3. Афанасьев В.В. Формирование творческой активности студентов в процессе решения математических задач. Ярославль, ЯГПУ, 1996.

4. Дорофеев Г.В. О составлении циклов взаимосвязанных задач // Математика в школе, 1983, №6.

5. Дорофеев Г.В., Пчелинцев С.В. Многочлены с одной переменной. М., Просвещение, 2001.

6. Ernazarova N.X. Bo'lajak matematika o'qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirishda ba'zi masalalar vosita sifatida // "Matematikani o'qitishning dolzarb muammolari va yechimlari" respublika ilmiy onlayn konferentsiya materiallari to'plami. 15.12.2021y

TA'LIM MUASSASALARI O'QITUVCHILARINI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

N.P. Nizamova

Profi University, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagog kadrlarni puxta ilmiy-nazariy bilimlar bilan qurollantirish, egallagan ilmiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash uchun ko'nikma va malakalarini rivojlantirishva ilg'or pedagogik texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Kalit so'zlar: uzluksizlik, uzviylik, pedagogik yondashuvlar, pedagogik texnologiya, interfaol, mahorat, ijodkorlik, kuzatuvchanlik.

Аннотация. В данной статье описаны возможности формирования педагогов глубокого научно-теоретического знания, развития их навыков и квалификации для применения полученных научных знаний, а также эффективного использования достижений передовых педагогических технологий в практической деятельности.

Ключевые слова: непрерывность, последовательность, педагогические подходы, педагогическая технология, интерактив, навыки, креативность, наблюдательность.

Annotation: This article describes the possibilities of equipping teachers with thorough scientific and theoretical knowledge, developing skills and qualifications for applying acquired scientific knowledge in practice, and effectively using the achievements of advanced pedagogical technologies.

Key words: continuity, consistency, pedagogical approaches, educational technology, interactivity, skill, creativity, observation.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talab yanada oshmoqda. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'qituvchi shaxsinining muloqoti, madaniyati va mahoratini shakllantirish muammosi alohida ahamiyatga ega. Jamiyat ta'lim muassasalarida ma'naviy va axloqiy jihatdan boy, individual, ijtimoiy ahamiyatga ega madaniy dunyoni yaratishga qodir o'qituvchilarni ko'rishni xohlaydi.

Ma'lumki, uzluksizlik va uzviylik ta'lim tizimida ortiqcha takroriylikka chek quyib, avvalo, jamiyatning ma'naviy va intellektual salohiyatini kengaytiradi, qolaversa, davlatning ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyotini takomillashtirish omili sifatida ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bois bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda innovatsion pedagogik yondashuvlar va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida xar bir pedagog-o'qituvchi o'z kasbiy tayyorgarligini, pedagogik mahoratini rivojlantirib borishi talab etiladi.

Mamlakatimiz rivojlanishining muxim sharti zamonaviy iqtisodiyot, fan, madaniyat, texnika, texnologiya rivoji asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimining amal qilishiga erishishdir. Buning uchun, avvalo, ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini ilgor, ilmiy-uslubiy jihatdan yangi va zamonaviy

uslubiyot bilan ta'minlash lozim. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko'ra fan, texnika va ilg'or texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Har bir yosh mutaxassisni puxta ilmiy - nazariy bilimlar bilan qurollantirish, egallagan ilmiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash uchun ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, albatta, oson ish emas. O'qishga ilmiy, ongli munosabat bilan qaraydigan, mustaqil fikrlaydigan, mukammal ma'lumotlarni egallashga layoqatli, bilish faolligi va aqliy mehnat madaniyatini o'zida mujassamlashtirgan yoshlarni voyaga yetkazish - muhim vazifadir.

Ta'limning samaradorligini oshirish va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, interfaol uslublarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan pedagog kadrlar talab etiladi. Buning uchun barcha fan o'qituvchilari talabalarni pedagogik va axborot texnologiyalar, interfaol uslublar bilan qurollantirish hamda olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini shakllantirib borishi lozim.

O'qituvchi barkamol avlod ta'lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib, nafaqat bilimi, balki ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahoratini ham namoyon eta olishi zarur. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan xoli bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

Shunday ekan har qanday kasbda faoliyat samaradorligi va muvaffaqiyatli kasb sohiblarining tayyorgarligi, mahorati, o'z qobiliyatlarini takomillashtirish ustida nechog'lik qunt va izchillik bilan ishlashiga bog'liq. O'qituvchilik kasbida esa:

- o'z bilimdonligi, zukkoligi, kasb mahoratini takomillashtirish;
- umr bo'yi muntazam o'z kasb mahoratini o'stirish;
- davr talabi bilan hamnafas bo'lgan xolda ijodkorlikni oshirib borish;
- jaxon pedagogikasi yangiliklaridan nafaqat xabardor bo'lish, balki o'z faoliyatida foydalanish;

- ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash hamda ularni zamonga zailiga qarab moslashtirish;

- ta'limda nazariy bilimlarni amalga qo'llashni optimallashtirishni amalga oshirmasdan turib, el ardoqlagan, obro'-e'tiborli pedagog bo'lish mumkin emas. Bugungi kunda barchamiz uchun eng muhim vazifaga aylanayotgan bir masala borki, biz amalga oshirayotgan barcha islohatlarni aynan shu masalani qanday hal etishimizga bog'liq. U ham bo'lsa, hayotimiz mazmuni, ertangi kunimiz egasi bo'lgan yosh avlod, farzandlarimiz tarbiyasidir. Pedagoglarimiz yaxshi biladi, tarbiya, odob-axloq sohasida "amaliy namuna" hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Farzandlarimizga avvalo o'zimiz hamma sohada-Vatanga, xalqqa

sadoqatli bo'lishda, ilmga, kasb-u hunarga mehr qo'yishda, ota-onaga, jamiyat oldidagi burchimizni sidqidildan ado etishda amaliy namuna ko'rsatishimiz kerak. Shunday ekan, bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentligini shakllantirish bugungi kun talabi asosida ta'lim oldidagi eng muhim vazifalardan biridir. Bunday murakkab va muhim jarayonni amalga oshirishda o'qituvchilarni o'rni beqiyosdir va ularning zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi. O'qituvchi o'z kasbini sevishi, mohir bilimdoni, muammolarning oqilona yechimlarini topa oladigan, o'z ustida tinimsiz ijodiy ishlab, yangiliklar yarata oladigan, o'quvchilar qalbidan munosib o'rin egallagan bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bugungi kunda o'qituvchining kasbiy kompetentligi masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu muammo barcha rivojlangan mamlakatlarda mutaxassis tayyorlashning asosiy muammolaridan biriga aylangan. Kompetentli o'qituvchigina ta'lim samaradorlini ta'minlay olishi, o'quvchilar uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantira olishi, ta'lim jarayonini kompetentlarini shakllantirishga yo'naltira olishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni g'oyalarini amalga oshirish jarayonida o'qituvchining pedagogik mahorati va innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Komil inson va yetuk malakali mutaxassis maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat jarayonida shakllanar ekan, ushbu jarayonda o'qituvchilarning o'rni beqiyosdir.

Xulosa o'rinda shuni qayd etish joizki, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda kasbiy mahorat, ijodkorlik ko'nikmalarini hosil qilish, muomala madaniyati, pedagogik texnika malakalarini shakllantirish, o'qituvchilik, tarbiyachilik mahoratining dastlabki malakalarini tarkib toptirishdan iboratdir. Zamonaviy innovatsion yondashuvlar bo'lajak pedagoglarda kuzatuvchanlik, ijodkorlik, ilg'or pedagogik tajribalarni mustaqil o'zlashtirish sirlarini o'rgatadi. Bo'lajak kadrlar o'qish va o'qitish jarayonida diqqatni taqsimlash, bilim, ko'nikma va malakalar, psixik holatlarini boshqara olish, pedagogik texnika madaniyatini va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan mustaqil o'zlashtirish malakalarini shakllantirishga e'tibor qaratadilar.

Adabiyotlar ro'xati:

1. A.Xoliqov. "Pedagogik mahorat", o'quv qo'llanma, Toshkent-2010.
2. R.Ishmuxamedov, M.Yuldashev "Ta'lim tarbiyada innovatsion texnologiyalar", o'quv qo'llanma Toshkent – 2013.
3. TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR: ilmiy maqolalar to'plami / 2023.
4. <https://www.ziyounet.uzkutubxonasi>

OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR VA ZIDDIYATLAR

Z.Xusanbayeva, G.Erkayeva

TAFU, “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi,
TAFU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyatda ota-ona va farzandlarning o‘zaro munosabatlari, ijtimoiylashuvining an’anaviy ko‘rinishi bilan bir qatorda ziddiyatli dolzarb shakli hamda resotsializatsiya jarayoning namoyon bo‘lishi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Ota-ona, farzand, nizo, o‘zaro munosabat, ijtimoiy tarbiya, suhbat, munozara, rag‘bat, empatiya.

Аннотация. В данной статье показано взаимодействие родителей и детей в обществе, наряду с традиционным взглядом на социализацию как на конфликтную актуальную форму, так и на проявление процесса ресоциализации.

Ключевые слова: родитель, ребенок, конфликт, взаимодействие, социальное воспитание, разговор, обсуждение, стимул, сочувствие.

Annotation. This article shows the interaction of parents and children in society, a controversial topical form of socialization, as well as the manifestation of the resocialization process, in addition to the traditional appearance.

Keywords: parent, child, conflict, reciprocity, social upbringing, conversation, discussion, incentive, empathy.

Mamlakatimizda oila, oilaviy munosabat, yoshlar tarbiyasi masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida oilaviy munosabatlar, xususan, ota-ona farzandlar o‘rtasidagi munosabat, nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish masalalari dolzarb muammolardan sanaladi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar bugungi zamonaviy dunyoga kelib o‘zining an’anaviy ko‘rinishi bilan birgalikda ziddiyatli shaklini ham namoyon qilmoqda. Ota-onaning bolaga bo‘lgan munosabati o‘ziga xos tarixga ega. XVIII asrgacha “родительская любовь” alohida xislat sifatida ko‘rilmagan. Ota-ona munosabatlari jamiyat tomonidan o‘rnatilgan ijtimoiy-madaniy talablar ko‘rinishida bo‘lib, bu tarbiya, bolaning ruhiy va jismoniy sog‘lomligi, bolani nazorat qilish va jazolash ko‘rinishida namoyon bo‘lgan. Buning sababi tug‘ilish va bolalar o‘limining yuqori bo‘lmaganligidadir. O‘rta asrlarda Yevropada 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar orasidagi o‘lim 30% ni tashkil etgan. Bolalar ko‘p bo‘lganligi uchun ota-onalar har bitta bolaga alohida mehr bera olishmagan va faqat XVIII asrdan boshlab Yevropada onalik mehri majburiy xislat deb tan olingan.

Ota-onaning bolaga bo‘lgan emotsional munosabati quyidagi variantlarga bo‘linadi:

1. Shartsiz emotsional qabul qilish - hech narsaga qaramay farzandni yaxshi ko‘rish;

2. Shartli emotsional qabul qilish - bolani xulq-atvori, yutuqlariga qarab yaxshi ko‘rish;

3. Ambivalent emotsional munosabat - bolaga nisbatan ijobiy va salbiy munosabatlarning qo‘shilib ketgani. Masalan: muhabbat va nafrat;

4. Indifferent munosabat - befarqlik, sovuqqonlik, masofa saqlash, past empatiya;

5. Emotsional inkor etish.

Onalik mehri-bu tabiatan berilgan biologik instinktdir. Lekin boladan voz kechish holatlari ham uchrab turadi. Bunday ayollarni psixologik xususiyatlari o‘rganilganda bu holatni yuzaga kelishiga ayolning emotsional holatini krizisi, ehtiyojini buzilishi, ijtimoiy holatlar sabab bo‘ladi. Bolani qabul qilish yoki inkor etish shaxs tipining turlariga bog‘liq. Rus olimlari M. Rodionova, F. Vasilyuklar shaxs tiplarini 4 ga ajratishgan bo‘lib, bunga quyidagilar kiradi: *infantil, realistik, qadriyatli va ijodiy*.

E. Fromm konsepsiyasi bo‘yicha onalik va otalik muhabbati bir-biridan farqli; yuzaga kelishi, ko‘rinishi va bolaning rivojlanishidagi farqli ta‘siri bo‘ladi.

Onalik mehri - tabiatan shartsiz bo‘ladi, bolaning yutuqlariga bog‘liq emas, ko‘zlari ko‘r va adolatli bo‘lmaydi.

Otalik mehri esa - shartli, talabchan ko‘rinishida bo‘ladi, otasining muhabbatiga farzand erishishi kerak bo‘ladi. Ota oilada boshqaruvchi vazifasini bajaradi: bolani tekshirish, intizom talab qilish, o‘zining qonun-qoidalariga bo‘ysundirish va xokazo. Tadqiqot shuni ko‘rsatganki, o‘smirlar ota tomonidan olinadigan jazoni to‘g‘ri qabul qiladilar; onaning jazosini esa – rad etish, yaxshi ko‘rmaslik, adovat deb qabul qiladi. Tarbiya jarayonida ota va onaning ota-onalik xulq-atvori modeli bolaning jinsiga qarab o‘zgaradi, bu esa bolaning jinsiy mosligi shakllanishida muhim shart hisoblanadi. Tadqiqotlarda o‘g‘il va qizlarning tarbiyasida otaning xulq-atvorida ko‘rinarli farqlar ko‘ringan. Otalar bolani go‘dalik va ilk bolalik davrida qiz va o‘g‘ilni jinsiy farq qilmagan holda munosabatda bo‘ladilar. Jinsiy farqlash tarbiyada, bolaning bog‘cha yosh davrida boshlanadi. O‘g‘illarda maskulin sifatlari, qizlarda esa femin sifatlarning shakllanishi katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Maskulin sifatlarga: avtonomlik, mustaqillik, konkurentlik, maqsadga erishish kiradi; femin sifatlarga – yuqori darajadagi empatiya, g‘amxo‘rlik, kommunikativlik kiradi.

Otaning yoki onaning o‘g‘ilga va qizga bo‘lgan munosabati: ota-onaning yoshiga, er-xotinning o‘zaro munosabatiga, oiladagi bolalar soniga, bola oilada nechanchi farzandligiga va bolani shaxs xususiyatlariga bog‘liq. Agar er-xotin munosabatlari yaxshi bo‘lsa, ota bolalar tarbiyasiga ko‘proq ahamiyat beradigan bo‘ladi. O‘zi namuna sifatida o‘g‘il va qizida jins mosligiga xos xususiyatlarini shakllanishida yordam beradi. Agarda er-xotin munosabatlari yaxshi bo‘lmasa, unda oilada “ona bilan qiz otaga qarshi”, yoki “ota bilan o‘g‘il onaga qarshi” kabi vaziyatlar yuzaga keladi, bu esa o‘z navbatida farzandlarda shaxs rivojlanishidagi buzilishlarga olib keladi. Yana ota-onalarni ko‘pincha oilada qizlarga nisbatan o‘g‘illarga ko‘proq e‘tibor berishi kuzatiladi. Hozirgi zamonda ota-ona o‘rni o‘zgarib bormoqda: bunga sabab, ota-onaning teng huquqligi, onalarning ishlashi. Buni ham albatta oilaga, farzandlarga yaxshi tomoni ham, yomon tomoni ham bor.

Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o‘chog‘i, maskani hisoblanadi. Ijtimoiylashuvning ikkilamchi

maskanlari ham mavjudki, unga Mehribonlik uylari, maxsus internatlar hamda harbiy bilim yurtlari kiradi. Chunki u erda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalandi, o'sha erning normalari, qadriyatlar va talablari ta'sirida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo'lib etiladi. Agar dastlabki yoki ikkilamchi sotsializatsiyadan chekinish, undan mahrum bo'lish yoki xulqning tashqi salbiy ta'sirotlar natijasida deviant shaklga kelishi qayd etilsa, unda ilmiy tilda aytganda, *resotsializatsiya* deb nomlangan jarayon nazarda tutiladi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o'ziga yarasha sifat va fazilatlarini shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog' va salomat shaxs bo'lib etishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, oila va uning sog'lom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo'lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Rus sotsiolog olimi A.Antonovning ta'kidlashicha, oila ijtimoiy psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta'sirlarini ko'rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo'lsa, uning normativ ta'siri ham shunchalik samarali bo'ladi. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari, jamiyatning qadriyatlarini, qonun-qoidalar va normalar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan bo'ladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha tarbiya muassasasida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki litseyda o'qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas'uliyat bilan vijdonan bajadaradigan bo'lib, bolalar jamiyatida hamisha o'zining o'rniga ega bo'la oladi. Bunday farzandga turli bid'atlar, bemaza chaqiriqlar, da'vatlar ta'sir etmaydi, mustqil fikrli, pok vijdonli inson bo'lib etishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo'lsa, jamiyat ham mustahkam bo'lishini o'zbek xalqi juda yaxshi biladi, shuning uchun ham ayniqsa, mustaqillik yillarida oila bizning Vatanimizda qadrlanadi, nikoh muqaddas rishta sifatida e'zozlanadi.

Albatta, bolaning ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi boshqa ijtimoiy omillar ham mavjud. Masalan, jamiyat miqyosida amalga oshirilayotgan islohotlar, davlatning yoshlar siyosati, ta'lim muassasalari va u erlardagi ta'lim va tarbiya standartlari, diniy muassasalar (machitlar), bozor munosabatlari kabi qator jarayonlar ushbu masalaning mazmun va mohiyatini belgilaydi. Yuqorida aytilgan resotsializatsiya jarayonidan tashqari, oila muhitining o'zi ham ayrim holatlarda salbiy ma'nodagi ijtimoiylashuvga aloqador bo'lib qolishi mumkin.

Olimlar o'tkazilgan qator tadqiqotlar asosida ana shunday omillarning olti guruhini ajratganlar:

- *ota-onalar o'rtasida murosaning yo'qligi, oilaviy o'zaro munosabatlarni mustahkamlash borasida aniq belgilangan ahloqiy tamoyillarning mavjud emasligi;*
- *ota-onalarning ruhiy nosog'lomligi va qonunbuzarligi;*

- *yashash sharoitlarining yaxshi emasligi, bolaning to‘laqonli o‘sishi, dars tayyorlashi, jismonan chiniqishi uchun sharoitlarning yetarli emasligi;*
- *maktab sharoitining talab darajasida emasligi;*
- *mahalla xududida oila obro‘sining yaxshi emasligi, notinch, noqobil oila maqomiga egalik;*
- *global axboratlashuv sharoitida turli axborot manbalari, jumladan, Internet tarmog‘i orqali bola ongiga etib kelayotgan turli ma‘lumot, ig‘vo, uydirma, mish-mish, oila qadriyatlariga zid axloq namunalari va boshqalar oxirgi yillarda bola ijtimoiylashuviga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan ijtimoiy omillar jumlasidandir.*

Yuqoridagi holatlar ayniqsa, globallashtirish davrida oila institutining bola sotsializatsiyasi va ijtimoiy tarbiyasidagi o‘rni nechog‘li sezilarli ekanligini isbotlamoqda.

Ijtimoiy tarbiyaning asl ma‘nosi ham, vazifasi ham boladagi ijtimoiy faollikni oshirish orqali, undagi ijobiy fazilatlarni kamol toptirishdir. Odatda oilada ijtimoiy faollikni oshirish bola irodasini chiniqtirish orqali amalga oshiriladi. Chunki ko‘pincha ota-onalar bolalarining aqlli, farosatli bo‘lib etishlariga e‘tibor berib, uning ruhiyatini hamda jismoniy quvaatini oshirishga, irodasini mustahkamlashga bee‘tibor qoladilar. Buning oqibatida bola turmush so‘qmoqlarida tez qoqiladigan, turli ijtimoiy vaziyatlarda qiyinchiliklarni engay olmaydigan, ruhiyati mo‘rt bo‘lib katta bo‘ladi. Shuning uchun ham oilaviy ijtimoiylashuvda bolaning ijtimoiy bilimdonligi, ijtimoiy ko‘nikmalar va ularni oshirishga qaratilgan choratadbirlarga alohida urg‘u beriladi.

Mutaxassislar oilaviy sotsializatsiyaning bosqichlari, funksiyalarini tafovutlash bilan birgalikda uning har birida o‘ziga xos ijtimoiylashuv usullari ustivor bo‘lishini ham ta‘kidlaydilar. Masalan, rus sotsiologi N.Andreyenkova ijtimoiylashuv jarayonini ikki katta bosqichda tasavvur qiladi. Uning **birinchi bosqichi** – individning ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishini ta‘minlovchi hayot bo‘lagini o‘z ichiga olib, u inson hayotining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadi.

Bu davrda asosan bolaning:

- *dastlabki ilk sotsializatsiyasi (bolalik davri);*
- *normativ xulqning marginal jihatlarini o‘zlashtirish davri (o‘smirlik davriga to‘g‘ri keladi);*
- *o‘spirinlikdan balog‘at yoshiga o‘tish davrini o‘z ichiga olgan ijtimoiylashuv oqibatlari yaxlit namoyon bo‘ladigan bosqich.*

Ikkinchi bosqich – shakllanib bo‘lgan shaxsning jamiyatda faoliyat yuritishi davrlarini o‘z ichiga olgan hayot bosqichi. Bunda shaxs dastlab mehnatga yaroqli jamiyat a‘zosi sifatida, so‘ngra nafaqa yoshiga etgan inson sifaidagi o‘z o‘rniga ega bo‘ladi.

Ijtimoiylashuvning dastlabki yillarida uning samaradorligi ko‘proq yuqorida ta‘kidlaganimizdek, oila, undagi ijtimoiy-psixologik muhit va ota-onaning tarbiyachilik burchini qanday ado etganligiga bog‘liq bo‘lsa, uning keyingi bosqichlarida ta‘lim muassasalari va mehnat jamoalarining roli ortib boradi. Shunga mos ravishda ijtimoiylashuv usullari ham turlicha bo‘ladi.

Ko'plab olimlar va oila masalalari bo'yicha mutaxassislarni xavotirga solgan jihat shuki, zamonaviy oila o'zining bola shaxsini ijtimoiylashtiruvchi vazifasini yaxshi va to'liq ado etmayapti. A. Antonovning ta'kidlashicha, zamonaviy oila oilaviy turmush tarzini shakllantira olmayotganligi sababli ham o'zining bola tarbiyasi borasidagi ijtimoiy bilimdonligini namoyon eta olmayapti. Bundan tashqari, G'arb mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlarda aksariyat ayollarda onalik ustanovkalarining yo'qligi, bola tarbiyalash xohishining yo'qligi, qo'ydichiqdining bemalol amalga oshirilishi, rasman FXDYO bo'limlarini nikohni qayd etmay yashash (fuqarolik nikohi), ajrimlardan keyingi erkak va ayolning o'zaro yomon munosabatlari bolalarning ijtimoiylashuviga nihoyatda salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday er-xotinlarning farzandlari bir tomondan umuman oila institutiga va nikohga nisbatan salbiy qarashlarga ega bo'lib, voyaga etsalar, ikkinchi tomondan, ularning xarakterida asosan xudbinlik, egoizm, agressivlik kabi salbiy sifatlar egasi sifatida shakllanmoqda. Demak, jamiyatda o'z davriga munosib, sog'lom fikrlovchi yoshlarni tarbiyalab, voyaga yetkazishning muhim omili bu rasmiy nikohda bo'lgan er-xotinlar oilasining bahamjihatlikda yashashlaridir.

Psixolog olim V.I. Selivanov oilada shaxsni shakllantirish jarayonini o'rganib, baxtli bolalik – bu oiladagi quvonchni, xamjihatlikni hamda otalarning bolalariga g'amxo'rligining samarasidir degan xulosaga keladi. Muallif oilaning yo'nalishiga qarab uch toifaga mansub ekanligini ko'rsatib beradi:

1. Ijtimoiy – ilg'or yo'nalishdagi oila.
2. Ziddiyatli yo'nalishga ega bo'lgan oila.
3. Past darajadagi ijtimoiy yo'nalishga ega bo'lgan oila.

Birinchi toifaga xos bo'lgan oilalar bizdagi oilalarning ko'pchilik qismini tashkil qiladi. Bunday oilalarda shaxslararo munosabatlar axloq prinsiplari va qoidalaridan kelib chiqqan xolda amalga oshiriladi, shuningdek har tomonlama kamol topgan shaxsning ijtimoiy ideali (yuksak orzu timsoli) nazarda tutiladi.

Ijtimoiy ilg'or yo'nalishdagi oilalarning voyaga etgan a'zolari ishlab chiqarishda, korxonada, jamoat ishlarida faol qatnashadilar, ilg'or madaniyatga nisbatan qiziqishlarni namoyish qiladilar, shuning bilan bu narsaga o'z farzandlarida ham xavas uyg'otadilar. Oilada goho bo'ladigan ziddiyatlarni juda qisqa muddatda xamjihatlik bilan bartaraf qiladilar. Ushbu toifaga mansub oilalarda xo'jalik ashyolari, qimmatbaho materiallar har-xil ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida qaraladi, bu narsalar shaxsning kelajak istiqboli bilan mutlaqo bog'lanmaydi.

Ikkinchi toifaga mansub oilada barqaror yo'nalish bo'lmaydi. Oiladagi turmush munosabatlari uzluksiz ravishda biron-bir g'oyani boshqa g'oya bilan o'zaro niqoblangan kurashi bosqichida bo'ladi. U yoki bu qarashlarning ustunligi, istiqboli xech qanday ahamiyat kasb etmaydi.

Er-xotinning yoki boshqa voyaga etgan oila a'zolarining murosasiz pozitsiyalari (nuqtai nazarlari) ko'pincha ularning fe'l-atvor xususiyatlariga tafovut negizi bilan bog'liq bo'lib, oilada so'z bilan ish birligi masalasi bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishda bo'ladi. Burch hissiga muayyan majburiyatni bajarishgina oila a'zolarining o'zaro birlashtirib turadi. Mana bunday oilalarda er-xotinning bolalarga ta'sir o'tkazish kuchi kurashi, raqobati yaqqol namoyon bo'ladi.

Uchinchi toifadagi oilalarda ko‘pincha mol-dunyo va ideallari hokimlik qiladi. Mazkur oilalarda barcha narsa yagona narsaga bo‘ysundirilgan, ya’ni mol-dunyo to‘plashga, moddiy-maishiy jihatdan ustunlikka erishishga qaratilgan. Voyaga etgan oila-a’zolarining, ota-onaning korxonada, muassasada, tashkilotda mehnat qilishi ana shu ko‘zlagan maqsadga etishi vositasi sifatida, xar qanday mehnat esa ish haqi miqdori bilan o‘lchanadi.

Oila boshlig‘ining zo‘ravonligi, zolimligi, unga ko‘r-ko‘rona va so‘zsiz bo‘ysunishlik sajda qilishlik, zaif va nimjon oila a’zolari faolligini poymol qilishga intilishi va hokazolar ustun bo‘ladi. Shu bois past darajadagi ijtimoiy yo‘nalishga mansub oilalarda xudbin, qo‘qoq, jamiyat uchun nafi kam tegadigan o‘g‘il-qizlar etishib chiqishi mumkin.

Oiladagi munosabatlar ta’sirida ilk bolalikdan umumiy ishga sodiqlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, qat’iylik, qadr-qimmat hissi kabi insoniy xislar shakllana boshlaydi.

Asta-sekin tug‘ishganlarga g‘amxo‘rlik, ak-uka va opa-singillik mehri, ota-onalarga muhabbat va shafqat tuyg‘ulari namoyon bo‘lib boradi. Agarda oilalarda turmush munosabatlari qo‘pollik, andishasizlik negiziga qurilgan bo‘lsa, u holda oila a’zolari ruhiy dunyosida kekkayish, pismiqlik ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan xatti-harakatlar qoidalarni sezmaslik, ularni mensimaslik, yalqovlik, ma’suliyatsizlik, dimog‘dorlik illatlari unib chiqadi.

Oila boshlig‘i hisoblangan ota-onalarning asosiy diqqat e’tibori ahloq normalari va qoidalari talabidan kelib chiqqan xolda o‘z farzandlarida ijobiy xarakter xislarini zamon ruxiga mos shaxs fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan. Mazkur toifadagi oila a’zolari davrasidagi suhbatlar, munozalar, mulohazalar o‘zaro tinchlik, o‘zaro hurmat ruhiga bo‘ysindiriladi. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi nizolarga quyidagilar zamin bo‘lib xizmat qiladi:

1. Dunyoqarashlar o‘rtasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi.
2. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mustaqil tashkil etishi, do‘stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga, bugungi kun talabiga mos kiyinishi, kasb tanlashdagi mustaqilligi, umr yo‘ldoshi tanlashda mustaqillik uchun ota-onalari bilan ba’zan kurash olib borishning xush kelmasligi.
3. Ota-onalarning jamiyat normalariga mos kelmaydigan xatti-harakatlari.
4. Ba’zi bolalarni mehnat qilishga o‘rgatilmaganligi va buning oqibatida engil-yelpi hayot kechirishga o‘rganib qolishi.
5. Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unitib qo‘yishi.
6. Ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, oiladagi nizolarni oldini olish va bartaraf etish yo‘li sifatida eng avvalo oilaviy munosabatlarga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi. Ota-ona iloji boricha farzandi bilan ochiq va samimiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yishi, ko‘plab muammolarning yechimi bo‘lishi mumkin. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi nizolarning aksariyati ularning xohish-istaklarining mos tushmasligidan kelib chiqishi mumkin. Bolaning sog‘lom oila muhitida ulg‘ayishi va munosabatlardagi erkinlik uning kelajakda jamiyatga tezroq ijtimoiylashishiga va yaxshi moslashishiga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalilova S.X., G'ayibova N.A. Umumiy psixodiagnostika. T.: 2017.
2. G'ayibova N.A. Oilada farzandlar o'zaro munosabatlarini o'rganish. Metodik qo'llanma. T.: 2014. -68 b.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. М.: 2005. 320 с.
4. Kadirova A.T. O'smirlarda oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari nomzodlik diss. T.: 2007-B.24.

PEDAGOG SHAXSIDA FRUSTRATSION TOLERANTLIK IFODALANISHINING PSIXOLOGIK MOHIYATI

N.N. Nurmatov

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
"Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada frustratsion tolerantlik tushunchasining mohiyati, uning pedagog shaxsida ifodalanishi hamda o'quv jarayonida mazkur fenomenning zaruriy jihatlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagog shaxsi, frustratsiya, frustratsion tolerantlik, ehtiyoj, maqsad, ruhiy holat.

Аннотация. В статье широко освещены сущность понятия фрустрационной толерантности, ее выражение в личности педагога, а также необходимые аспекты этого явления в образовательном процессе.

Ключевые слова: личность педагога, фрустрация, фрустрационная толерантность, потребность, цель, психическое состояние.

Abstract. The essence of the concept of frustration tolerance, its expression in the personality of the pedagogue, and the necessary aspects of this phenomenon in the educational process are widely covered in the article.

Key words: pedagogue's personality, frustration, frustration tolerance, need, goal, mental state.

Bugungi kunda «frustratsiya» tushunchasining ko'plab ta'riflari uchraydi. Jumladan, psixologik lug'atda quyidagi ta'rif keltiriladi: frustratsiya (lotincha frustratio – aldash, behuda kutish) – ehtiyoj yoki istakni qondira olmaslik natijasida yuzaga keladigan ruhiy holat. Psixologik tahlilga qaratilgan lug'at-ma'lumotnomada frustratsiya belgilangan maqsadlarga erishish va xohishni qondirishning mumkin emasligi, rejalar va umidlarning barbod bo'lishi to'g'risidagi kechinmalar natijasida yuzaga keladigan holat sifatida ta'riflanadi [5].

Frustratsiya (lotincha frustratio – aldash, muvaffaqiyatsizlik, rejalarining buzilishi, behuda kutish) – umidsizlik, qoniqmaslik, inson uchun ahamiyatli bo'lgan har qanday maqsad yoki ehtiyojga erisha olmaslik sharoitida yuzaga keladigan psixologik holat. Keng ma'noda ushbu tushuncha hozirgi ehtiyojlarni qondirishning iloji bo'lmaganda yuzaga keladigan ruhiy holatni ifodalash uchun qo'llaniladi. Yana bir psixologik lug'atda frustratsiya «muayyan maqsadga erishish yo'lida haqiqiy yoki xayoliy engib bo'lmaydigan to'siqlarga duch kelganda yuzaga keladigan muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechirishning psixologik holati» deb

ta'riflanadi [5]. Uning alomatlarini sifatida bosuvchi qo'zg'alish, bezovtalik, umidsizlik hissi namoyon bo'ladi. Frustratsiyaga nisbatan javob berish eskapizm (xayollar olamiga chekinish), mavjud rejimga nisbatan ijtimoiy passivlik va konformizm yoki, aksincha, agressiv xatti-harakatlar ko'rinishida ifodalanishi mumkin.

Frustratsiyaning eng keng tarqalgan ta'rif – bu maqsadga erishish yo'lida yuzaga keladigan, obyektiv ravishda engib bo'lmaydigan yoki subyektiv tushunilgan qiyinchiliklar tufayli yuzaga keladigan psixik holatlardan biri sifatida izohlanadi. Boshqacha qilib aytganda, frustratsiya – bu muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechirish holatidir. Frustratsiyani boshdan kechirish turli shaxslarda xulq-atvorning har xil javob harakatlarini keltirib chiqaradi.

Hozirgi vaqtda frustratsiya deganda, odatda, maqsadga erishish yoki muammoni hal qilish yo'lida yuzaga keladigan engib bo'lmaydigan obyektiv (yoki subyektiv ravishda idrok etilgan) qiyinchiliklar tufayli namoyon bo'ladigan insonning psixik holati tushuniladi. Shuni ta'kidlash joizki, frustratsiyani ko'pincha «stress» va «deprivatsiya» kabi tushunchalar bilan adashtirishadi. Frustratsiya ikki xususiyat bilan ajralib turadi: birinchidan, shaxsga bevosita ijtimoiy ta'sir, ikkinchidan, uning nisbatan qisqa davomiyligi. Frustratsiyani keltirib chiqaradigan holatlar odatda «frustratsion holat» yoki «frustratsion ta'sir» deb ataladi.

Frustratsion holat yuzaga kelishi uchun muhim ehtiyoj va uni qondirish uchun to'siq mavjud bo'lishi kerak. Frustratsion vaziyatga duch kelgan organizm stress, noqulaylik va kuchlanishni boshdan kechiradi. Bu holat odatda frustratsion kuchlanish deb ataladi. Frustratsion kuchlanish past, o'rtacha va yuqori bo'lishi mumkin. Har qanday aniq vaqtda frustratsion kuchlanish o'zgarishi mumkin. Umuman olganda, uning darajasi zarur hayotiy ehtiyojlar soni va frustratsion ta'sirlar yig'indisi nisbatiga bog'liq. Frustratsion kuchlanish psixik moslashishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Braun va Farber tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, frustratsiya – bu kutilgan javobning oldini oladigan yoki sekinlashtiradigan sharoitlarning natijasidir [2]. Louson ushbu mualliflarning pozitsiyasini izohlar ekan, frustratsiya munosabatlarning «maqsad – reaksiya» turiga tegishli bo'lgan va interferensiya bo'ladigan sharoitlar ta'sirida paydo bo'ladigan ikki tendensiya o'rtasidagi ziddiyatli holat ekanligini ta'kidlaydi.

Frustratsiya holatining mazmunini yoritishga S.Rozensveyg alohida hissa qo'shdi. Bu olimning fikricha [1], frustratsiya organizm har qanday hayotiy ehtiyojni qondirish yo'lida ozmi-ko'pmi engib bo'lmaydigan to'siqlarga duch kelgan hollarda yuzaga keladi. Uning nazariyasiga ko'ra, frustratsiya inson o'zi uchun muhim bo'lgan ba'zi bir ehtiyojni qondirish yo'lida to'siqlarga duch kelgan hollarda yuzaga keladi. Organizmni frustratsion vaziyatlarda himoya qilish uch darajada amalga oshiriladi: hujayraviy, avtonom va psixologik. Psixologik darajada turli ko'rinishdagi muvaffaqiyatlar bilan frustratsiya qilinayotgan vaziyatlarni engib o'tadigan shaxs turlari va yo'nalishlari namoyon bo'ladi.

Frustrator tomonidan yuzaga kelgan ruhiy holat, shubhasiz, ushbu ta'sir qiluvchi omilning turiga bog'liq. S.Rozensveyg bunday vaziyatlarning uch turini

ajratgan [1]: mahrumlik (privation), ya'ni maqsadga erishish yoki ehtiyojni qondirish uchun zarur bo'lgan resurslarning etishmasligi; yo'qotish (deprivation); ziddiyat.

S.Rozensveyg frustratsion reaksiyalarni uch guruhga bo'lishni taklif qildi va mazkur tasnifni o'zi ishlab chiqqan testning asosi sifatida saqlab qoldi [1]:

1. Ekstrapunitiv javoblar (tashqi ayblov). Ularda sinaluvchi tajovuzkorlik bilan tashqi to'siqlarni va shaxslarni ayblaydi. Bunday reaksiyalar bilan birga keladigan his-tuyg'ular – bu g'azab va qo'zg'alishdir. Ba'zi hollarda, tajovuz avval yashirin bo'ladi, keyin u proyeksion mexanizmga javob berib, bilvosita ifodasini topadi.

2. Intrapunitiv yoki o'zini ayblash javoblari. Ular bilan bog'liq his-tuyg'ular – bu aybdorlik, vijdon azoblari.

3. Impunitiv javoblar. Bunda atrofdagilar tomonidan o'ziga nisbatan aytilgan qoralashlardan qochishga va yuzaga kelgan frustratsion holatni murosa nuqtayi nazaridan yondashishga urinishlar kuzatiladi.

Yuqorida ta'kidlangan ma'lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, maqsadga erishish yoki muammoni hal qilish yo'lida yuzaga keladigan engib bo'lmaydigan obyektiv (yoki subyektiv ravishda idrok etilgan) qiyinchiliklar tufayli namoyon bo'ladigan insonning psixik holati tushuniladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rosenzweig S. The children's Form of the Rosenzweig Picture-Frustration Study / S. Rosenzweig, E.E. Fleming, L. Rosenzweig // J. Psychol. - 1948. -V. 26. – P. 15-29.

2. Ермолаева Л.И. Фрустрация как социально-психологический феномен: Автореф. дис.к. психол. наук. -М., 1993. -22с.

3. Заремба Г.Ф. Фрустрация в профессиональной деятельности учителя начальной школы и условия её преодоления: Автореф. дис. .к. психол. наук. -М., 1982.-23с.

4. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний // Вопросы психологии. 1967. № 6. С. 123.

5. Словарь практического психолога. Минск: Харвест, 1997. - 800с.

NOTO'LIQ OILALARDA TARBIYALANAYOTGAN KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDAGI OILAVIY QADRYATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

N.X. Djumanova

Alfraganus universiteti

Pedagogika fakulteti magistranti

Annotatsiya. Noto'liq oila - bu bitta ota-ona va bolalardan iborat oila. Oilalar ikki sababga ko'ra to'liq bo'lmaydi: ota-onaning ajralishi ;turmush o'rtoqlardan birining o'limi. Sotsiologlar va psixologlar uchinchi omil - nikohsiz bolaning tug'ilishini aniqlaydilar. Aslida, tug'ilishdan oldin oila yo'q edi, shuning uchun buni sabab deb atash qiyin, aksincha shart. Ammo mutaxassislar ta'sir qilish bo'yicha ikkinchi o'ringa qo'yishadi (birinchi - ajralish). Nikohdan tashqari tug'ilishlar orasida voyaga etmagan onalarning tug'ilishi alohida o'rin tutadi. Noto'liq oilada voyaga etgan farzandlarda ijtimoiy muhitga kirishish bo'yicha muammoli vaziyatlar ko'p uchraydi.

Kalit soʻzlar: gender tenglik, bola tarbiyasi, salomatlik muammolari.

Annotation. Incomplete family is a nuclear family consisting of one parent and children. an incomplete family most often consists of a mother and children. Families become incomplete for two reasons: the separation of parents, the death of one of the spouses. Sociologists and psychologists identify the third factor - the birth of a child out of wedlock. In fact, there was no family before birth, so this can hardly be called a reason, rather a condition. But experts put him in second place in terms of exposure (the first is divorce). Among births out of wedlock, births of underage mothers occupy a special place.

Keywords: gender equality, children's education, health problems.

Аннотация. Неполная семья – это нуклеарная семья, состоящая из одного родителя и детей. В неполная семья чаще всего состоит из матери и детей. Семьи становятся неполными по двум причинам: расставание родителей, смерть одного из супругов. Социологи и психологи выделяют третий фактор - рождение ребенка вне брака. На самом деле семьи не было до рождения, так что это сложно назвать причиной, скорее условием. Но эксперты ставят его на второе место по разоблачению (первое – развод). Среди рождений вне брака особое место занимают рождения несовершеннолетних матерей.

Ключевые слова: гендерное равенство, детское образование, проблемы со здоровьем.

Toʻliq boʻlmagan oilalarning paydo boʻlishining yana bir muhim sharti - bu ayollarning emansipatsiyasi tufayli yuzaga keladigan «oʻzi uchun» bolalarning tugʻilishi. Toʻliq boʻlmagan oilalar munosabatlar turiga koʻra farqlanadi, ularning toʻrttasi bor:

1. Ona ota haqida gapirmaydi, u hech qachon boʻlmagandek koʻrinadi.
2. Ona otaning qadr-qimmatini pasaytirishga, uni bolalarning koʻz oʻngida yomon koʻrinishga solishga harakat qiladi.
3. Ona ota haqida oʻzining kuchli va zaif tomonlari bilan oddiy odam sifatida gapiradi.
4. Agar otasi ketmasa, lekin vafot etgan boʻlsa, unda uning qiyofasini idealizatsiya qilish koʻproq uchraydi. Eng yaxshi variant - bolalarga hamma narsani qanday boʻlsa, shunday qilib aytib berishdir. Ularga oʻtgan turmush oʻrtogʻingizga boʻlgan munosabatingizni, vaziyatga qarashingiz va tushunishingizni yuklashning hojati yoʻq. Bolalar ulgʻayib, oʻzlari xulosa chiqaradilar.

Toʻliq boʻlmagan oilalar quyidagi muammolarga duch kelishadi:

- Kam daromad. Bitta daromad manbai yoki bola parvarishi boʻyicha nafaqa va boshqa davlat toʻlovlari (vaziyatga qarab) har doim ham barcha oila aʼzolarining asosiy ehtiyojlarini qondira olmaydi.
- Ish bilan taʼminlash bilan bogʻliq muammolar. Bu narsa koʻp jihatdan bolaning yoshiga bogʻliq, lekin, qoida tariqasida, ota-onaga uyga yaqin ish, yuqori maosh, moslashuvchan ish soatlari, tungi smenalar va ish safarlari kerak emas.
- Bolaning eʼtiborsizligi. Ushbu tavsifga mos keladigan ish topish oson emas, bu esa toʻliq boʻlmagan oilalarning uchinchi muammosi - bolalarning qarovsizligiga olib keladi.
- Farzandlar va ota-onalarda pastlik, zulm hissi.
- Maktabda, bolalar bogʻchasida, koʻchada tengdoshlar tomonidan zoʻravonlik

• Haddan tashqari himoyalanişga aylanadigan ota-onaning aybi . Va bolalarning aybi, agar ular o‘zlarini oilaning buzilishiga sababchi deb bilishsa. Shunday qilib, to‘liq bo‘lmagan oilalar ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va pedagogik muammolarga duch kelishadi. Agar oila a'zolaridan birining sog‘lig‘i yoki nogironligi bo‘lsa, vaziyat yanada og‘irlashadi. To‘liq bo‘lmagan oilalar muammolarini nafaqat umumiy, balki bolalarning rivojlanishi nuqtai nazaridan va ota-ona pozitsiyasidan ham alohida ko‘rib chiqish mumkin. Voyaga etmagan bolalari bo‘lgan har beshinchi rus oilasi to‘liq emas. Bolalar to‘liq bo‘lmagan oilada tarbiyalanishning oqibatlarini boshdan kechiradilar:

- gender identifikatori bilan bog‘liq muammolar;
- og‘ishlar;
- o‘gay onasi yoki o‘gay otasi bilan munosabatlardagi qiyinchiliklar;
- sog‘liq muammolari.

To‘liq bo‘lmagan oilalardagi bolalarning asosiy muammosi - bu jinsni aniqlash va jinsiy orientatsiya qilishdagi qiyinchilik. Ota-onalarning munosabatlari erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlarning namunasi. Kelajakda, o‘z munosabatlarida, bolalar ushbu misolni boshqaradilar. To‘liq bo‘lmagan oilalarning bolalari ma‘lum bir vaziyatda erkak va ayolning xatti-harakati haqida o‘ziga g‘oyalarga ega. Shu sababli ularning oilalarida ziddiyatlar, tushunmovchiliklar, nizolar, kelishmovchiliklar, ajralishlar kelib chiqadi. Oila a‘zolari tomonidan bolalar oldiga qo‘yiladigan talablarning birligi, o‘zaro mas‘uliyat va ta‘sir k o‘rsatishdagi uyg‘unlik bola shaxsining har tomonlama rivojlanishining muhim manbai hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bola yashayotgan va tarbiyalanayotgan oila uning uchun tabiiy manba bo‘lib, u bolaning xarakteri va xulq-atvorida alohida iz qoldiradi. Bola shaxsi ko‘p jihatdan va asosan, oilada shakllanadi. Yashashning boshlang‘ich qoidasini o‘rganadi. Oilaning tarbiyaviy ta‘siri shunchalik kuchli bo‘ladiki va bizning nazarimizda ota-onalarning xarakterlari xususiyatlari bolaga biologik yo‘l bilan o‘tganday tuyuladi. Shuning uchun ham oilani “hissiyotlar maktabi” deb bejiz aytilmaydi. Oiladagi maishiy turmush sharoiti, oila jamg‘armasi, qadriyatlari, oila a‘zolarining o‘zaro munosabatlari, ularning xulq-atvorlari, axloqiy sifatlari, ehtiyojlari va qiziqishlari bolaga ilk yoshlik davridanoq o‘z ta‘sirini o‘tkaza boshlaydi. Ayniqsa ota va onaning ma‘naviy qiyofasi, ijtimoiy sifatlari kelgusida bolada qanday xarakter xususiyatlari shakllanishini oldidan belgilab beradi. Chunki bola eng avvalo o‘ziga yaqin bo‘lgan kishilarga taqlid qiladi, ularning xulq-atvorlarini o‘zida ifoda eta boshlaydi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarning xulq-atvorlariga qarab oilani, oila tarbiyasining xarakterli tomonini baholash mumkin. Agarda bolaning xulq-atvorida salbiy xatti-harakatlar mavjud bo‘lsa, oila va undagi tarbiyaning, namunali, ta‘sirchan emasligi haqida xulosa chiqarish mumkin bo‘ladi. Bolalar tarbiyasida namunali oilalar bilan bir qatorda bolalarga moddiy sharoit yaratish bilangina chegaralanadigan, bolaning tarbiyasi, uning kelajagi haqida o‘ylamaydigan, e‘tibor bermaydigan noto‘liq oilalarni ham uchratish mumkin. Oila a‘zolarining ajralishlari yoki ota va onaning birining vafot etishi natijasida noto‘liq oilalar paydo bo‘ladi. Oila a‘zolaridan birining bola tarbiyasida qatnashmasligi qator obyektiv qiyinchiliklarni keltirib

chiqaradi. Natijada bola tarbiyasi bilan shugullanuvchi onaning zimmasiga ikkita og'ir vazifa: o'z qaramog'ida qolgan bolalarni moddiy jihatdan ta'minlash va ularning tarbiyasi uchun javobgar bo'lish mas'uliyati yuklanadi. Bundan tashqari yoig'iz ona juda katta ruhiy qiyinchilikni hamda bolalar tarbiyasiga doir katta javobgarlikni his qila boshlaydi. Noto'liq oilaga xos xarakterli xususiyat uning o'ziga xosligi (yopiqligi)dir. Tevarak-atrofdan unga ta'sir etish birmuncha qiyinroq bo'ladi. Chunki oila a'zolari ona va bolalar to'liq oila a'zolariga nisbatan kamgapligi, kamsuqumliligi va tortinchoqligi bilan ajralib turadi. Noto'liq oilada o'ziga xos ruhiy muhitning mavjudligi va uning vaqti-vaqti bilan o'zgarib turishi bu oilada tarbiyalanayotgan bolaning aqliy, axloqiy va ruhiy kamolotiga alohida ta'sir etadi. Masalan, bolaning ota-onasi bilan bo'lgan osoyishta va erkin munosabati-uning ijtimoiy ongiga, xulq-atvoriga, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchining ortib borishiga ijobiy ta'sir etadi. Tekshirishlardan ma'lumki, to'liq oilada tarbiyalangan bola odatda oila va oila a'zolari to'g'risida kamroq tashvishlanadi, o'z oilasi to'g'risida hotirjamlik hissi mavjud bo'ladi. Oilaning ajralishi tufayli sodir bo'ladigan to'xtovsiz oilaviy nizolar va son-sanoqsiz mojarolar oilaviy muammolarning tez-tez muhokama qilinishi bolaning osoyishtaligi, hotirjamligini, tinchini, huzur-halovatini yo'qotadi, o'ziga nisbatan ishonchsizlikning ortishiga sabab bo'ladi. Kuzatishlar natijasida bola qanchalik kichik yoshda bo'lsa oila va uning oqibatlarini, ajralishini tasavvur qila olmaydi degan tushuncha noto'g'ri ekanligi ma'lum bo'ldi. Bolalar qanday yoshda bo'lishlaridan qat'iy nazar oilaviy nizo va ajralishdan qattiq iztirob chekadilar, ruhiy tushkun, odamovi bo'lib qolishadi. Natijada bunday oila bolalarida qo'rquv hissi, hadiksirash hissi uyg'onadi va hatto bolalarning nutqlarida nuqsonlar paydo bo'la boshlaydi, duduqlanib, ishonchsizlik bilan gapiradigan bo'lib qoladilar. Bolalarning otasizlikni his etishlarini ularning turli xatti-harakatlarida, jumladan, onasiga bo'lgan munosabatlarida o'zgarishlarda kuzatish mumkin. Bolalarning tevarak-atrofdagi voqelikka bo'lgan kuchli qiziqishlari susaya boshlaydi, tengdoshlari va kattalarga bo'lgan munosabati keskin o'zgaradi, injiq, janjalkash, gap ko'tara olmaydigan va kattalarga quloq solmaydigan bo'lib qoladilar. Eng xavfli shundaki, boladagi samimiylik, g'mho'rlik o'rmini asta-sekin bag'ritoshlik, befarqlik egallay boshlaydi, chunki bola oila ajralishi jarayonini, eng yaqin kishilarining bir-birlariga bo'lgan sovuqqonlik, berahmlik munosabatlarini o'z ko'zi bilan ko'rgan, g'azablangan va nihoyat, bunga o'rganib qolganligidir.

Xulosa

To'liq bo'lmagan oilalarni qo'llab-quvvatlash har tomonlama bo'lishi kerak:

- ota-onani topishda bandlik xizmatidan yordam;
- tibbiyot muassasalariga profilaktik ko'riklar o'tkazishda yordam berish, patronaj;
- ta'lim tashkilotlariga oziq-ovqat, ta'lim uchun imtiyozlar berishda yordam berish;
- ijtimoiy xizmat va advokatlarga hujjatlarni rasmiylashtirishda, pensiyalar, nafaqalar, alimentlar olishda yordam berish;

• boshqa to‘liq bo‘lmagan oilalar bilan muloqot qilish, tajriba almashish, qo‘llabquvvatlash, birgalikda dam olish, o‘zaro yordam. Oilaning o‘zi faoliyatiga katta rol beriladi. Siz o‘z huquqlaringizni bilishingiz, qonunchilik bazasi bilan tanishishingiz, ijtimoiy xizmatga murojaat qilishingiz kerak. To‘liq bo‘lmagan oilalar uchun asosiy yordam har bir shaharda mavjud, buning uchun siz psixolog yoki boshqa mutaxassis bilan pulli maslahatlashuvlarda qatnashishingiz shart emas. Shu bilan birga, to‘liq bo‘lmagan oila maqomini qabul qilish va tasdiqlash, huquqlarni himoya qilish bir qator muammolarni hal qilishi mumkin. Ijtimoiy xodimlar bilan bog‘lanish, muammolar va qiyinchiliklarni tasvirlash, yordam so‘rash kifoya - ular rahbarlik qiladi, muvofiqlashtiradi. Psixologik yordamga kelsak, o‘xshash odamlarni, o‘xshash vaziyatga ega odamlarni topish juda muhimdir. Bu nafaqat muloqot va birgalikda dam olish uchun, balki tajriba almashish, shuningdek, o‘zaro yordam uchun ham kerak: bola bilan o‘tirish, bolalarni maktabga olib borish, ularni maktabdan olib ketish. Agar bolalar bir xil ta‘lim muassasasiga boradigan bo‘lsa, unda siz boshqa ota-onalar bilan kelishib, navbat bilan bolalarni (har bir ota-onaning ish tartibiga qarab) kutib olishingiz mumkin.

To‘liq bo‘lmagan oilalardagi ota-onalar uchun yana nimani e‘tiborga olish kerak:

- Iloji bo‘lsa, bola va ikkala ota-ona o‘rtasida to‘liq muloqotni saqlang.
- Turmush o‘rtog‘ingiz bilan iloji boricha yaxshi munosabatda bo‘ling. Olimlar ota-onalar o‘rtasidagi nizolar bolaning ahvoriga salbiy ta‘sir ko‘rsatishini isbotladilar, hatto u boshqa ota-onani ko‘rsa ham. Sobiq turmush o‘rtoqlarning janjallari bola va ota-ona o‘rtasidagi muloqotning ijobiy ta‘sirini zararsizlantiradi.
- Bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligini rag‘batlantiring, bolalarni o‘zlariga bog‘lamang.
- Bolalardan «qoplaman», ulardan ideal erkak yoki ayolni yarating. Turmush o‘rtog‘ingiz bilan bo‘lgan munosabatingizni ularga ko‘rsatmang. Agar siz bolada ajralish sababini ko‘rsangiz yoki u ketgan turmush o‘rtog‘iga juda o‘xshashligi sababli sizni bezovta qiladigan bo‘lsa, unda psixolog bilan maslahatlashing. Bu jiddiy muammo.
- Giper va gipo-vasiylikdan, oilaviy but kabi tarbiyadan saqlaning.

Noto‘liq oilada voyaga etayotgan qiz bola ham ayol va erkakning o‘zaro munosabatlariga noto‘g‘ri yondashishi mumkin. Uning shaxsiy jinsiy idenfikatsiyasi o‘zgaruvchan bo‘lishi, ya‘ni u hayotda itoatkor bo‘lib, hamma narsaga rozi bo‘lishi, hech narsani talab qilmasligi, yoki aksincha, barcha narsani o‘zi mustaqil qilib, erkinlikni talab qilishi kuzatiladi. Bunga misol tariqasida hozirgi kunda rivojlanib borayotgan emansipatsiya (ozod bo‘lishga intilish) jarayonini keltirish mumkin. Ya‘ni, yolg‘iz ayol farzand tarbiyasida epchillikni, uddaburonlikni, tadbirkorlikni namoyon etib, oiladagi barcha muammoni o‘z elkasiga olgan oilada voyaga etgan qiz bola turmushga chiqqandan so‘ng erkakning ustun kelishiga yoki muammolarni erkak tomonidan hal qilinishiga ko‘nmasligi ham mumkin. Biroq ayol-ona erkaklarga nisbatan to‘g‘ri munosabatda bo‘lsa, bolalarda salbiy tushunchani vujudga keltirmaydi. Ayol o‘zi tanigan,

hurmat qilgan erkaklarga nisbatan o'z farzandlarida ijobiy munosabatni shakllantirish imkoniyatiga ega. Chunki oilaning mustahkamligi ko'p jihatdan oila qurayotgan yoshlarning oilaviy hayotga qay darajada tayyorligiga bog'liq. Shuning uchun oilaviy hayot zaminida yuzaga keladigan nohush hodisalarning oldini olish, oilalar buzilishining oldini olish va noto'liq oilalar miqdorini kamaytirish, ularda har tomonlama sog'lom psixologik iqlimni yuzaga keltirish borasida amalga oshiriladigan ishlarning samaradorligi shu oilalarni yuzaga keltirayotgan yoshlarning shaxsiga, individual psixologik xususiyatlariga, ularning oilaviy hayotlarini maqsadga muvofiq ravishda tashkil etishga qay darajada tayyor ekanliklariga bog'liqdir. Bugungi kunda bu masala yanada dolzarblikni taqozo etmoqda va davlat siyosati darajasigacha ko'tarildi. Chunki, mustaqil davlatimizning taraqqiyoti kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga, ularning dunyoqarashiga, oilaviy muhitning sog'lomligiga, mustahkamligiga uzviy bog'liqdir.

TO'LIQ BO'LMAGAN OILADA QIZ BOLANI TARBIYALASHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

M.M. Eshpulatova
Profi University

Annotatsiya. Qiz bolani to'liq bo'lmagan oilada tarbiyalash ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlar bilan kesishadigan o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola ushbu hodisaning ko'p qirrali tomonlarini o'rganadi, oila tuzilishining qiz bolaning rivojlanishi va farovonligiga ta'sirini o'rganadi. Mavjud adabiyotlar va empirik dalillarni har tomonlama tahlil qilish orqali u ijtimoiy pedagogikaning qiyinchiliklarni yumshatish va bunday sharoitlarda chidamlilikni oshirishdagi rolini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy pedagogika, qiz bola, to'liq bo'lmagan oila, chidamlilik, rivojlanish.

Oila birligi bolaning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishining poydevori bo'lib, uning umumiy farovonligi uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy muhitni ta'minlaydi. Biroq, an'anaviy oila tuzilishi universal emas, "to'liq bo'lmagan oilalar" deb ataladigan bolalar soni ortib bormoqda. Ushbu oilalar ajralish, ajralish yoki yolg'iz ota-onalik kabi omillar bilan tavsiflanadi, bu uy xo'jaligidagi dinamikaga va ularda tarbiyalangan bolalar tajribasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu bolalar orasida qizlar gender dinamikasi, ijtimoiy umidlar va oilaviy munosabatlar ta'sirida o'ziga xos ijtimoiy pedagogik ehtiyojlarga ega bo'lgan noyob demografiyani ifodalaydi.

Qiz bolani to'liq bo'lmagan oilada tarbiyalashga xos bo'lgan ijtimoiy pedagogik xususiyatlarni tushunish ular duch keladigan muammolarni hal qilish va har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola ushbu hodisaning murakkabliklarini yoritish uchun mavjud adabiyotlar va empirik dalillarga asoslanib, ushbu xususiyatlarni har tomonlama o'rganishga qaratilgan.

To'liq bo'lmagan oilalarda qiz bolalar duch keladigan qiyinchiliklar:

To'liq bo'lmagan oilalarda o'sayotgan qizlar ularning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu qiyinchiliklar tugallanmagan oila tuzilmalarida mavjud bo'lgan o'ziga xos dinamika va stress omillaridan kelib chiqadi, ular ajralish, ajralish, yolg'iz ota-onalik yoki oilaviy buzilishning boshqa shakllarini o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu muammolarni tushunish, to'liq bo'lmagan oilalarda tarbiyalangan qiz bolalarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun maqsadli tadbirlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Quyida ular duch kelishi mumkin bo'lgan asosiy muammolardan ba'zilari:

1. Identifikatsiyani shakllantirish:

Ota-onalardan birining yo'qligi yoki oila dinamikasining buzilishi qizning o'ziga xosligi va o'zini o'zi anglashiga chuqur ta'sir qilishi mumkin. To'liq bo'lmagan oilada o'sgan u qarama-qarshi rollar va umidlarni yarashtirish uchun kurash olib borishi mumkin, bu esa ishonchsizlik, chalkashlik yoki o'zini o'zi qadrlash tuyg'usining pasayishiga olib keladi. Ota-ona roli modelining yo'qligi yoki turli xil tarbiya uslublariga ega bo'lgan bir nechta tarbiyachilarning mavjudligi shaxsni shakllantirish jarayonini yanada murakkablashtirishi, qizning umumiy psixologik farovonligiga ta'sir qilishi mumkin.

2. Hissiy farovonlik:

To'liq bo'lmagan oila tuzilmalari ko'pincha qiz bolalarni hissiy stress va beqarorlik darajasiga olib keladi. Ajralish, ajralish yoki ota-ona o'rtasidagi mojarolar natijasida yuzaga kelgan hissiy ta'sir ularning ruhiy salomatligi va hissiy barqarorligiga doimiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Qizlar oila birligining buzilishi va barqaror qo'llab-quvvatlash tizimining yo'qolishi natijasida qayg'u, tashvish, g'azab yoki aybdorlik tuyg'ularini boshdan kechirishi mumkin. Bundan tashqari, izchil hissiy tasdiqlash yoki tarbiyalashning yo'qligi ularni noto'g'ri kurashish mexanizmlari yoki ruhiy salomatlik kasalliklari rivojlanishiga qarshi himoyasiz qoldirishi mumkin.

3. Ijtimoiy munosabatlar:

To'liq bo'lmagan oilalarda buzilgan oila dinamikasi qizning oila ichida ham, undan tashqarida ham sog'lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va saqlab qolish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar uyat, sharmandalik yoki ularning oila tuzilishi bilan bog'liq ijtimoiy stigma tufayli keskinlashishi mumkin. Qizlar hukm yoki rad etishdan qo'rqib, o'zlarining oilaviy ahvolini do'stlari yoki tengdoshlariga oshkor qilish uchun kurashishlari mumkin. Bundan tashqari, ijobiy oilaviy namunalar yoki ota-onalarning yo'l-yo'riqlarining yo'qligi ularning ijtimoiy rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin, bu chegaralarni belgilash, nizolarni hal qilish yoki boshqalarga ishonishda qiyinchiliklarga olib keladi.

4. Ma'lumot darajasi:

Ko'pincha to'liq bo'lmagan oilalar bilan bog'liq bo'lgan beqarorlik va moliyaviy tanglik qizning ta'lim olishi va akademik muvaffaqiyati uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Cheklangan moliyaviy resurslar sifatli ta'lim imkoniyatlari, darsdan tashqari tadbirlar yoki akademik yordam xizmatlaridan foydalanishni cheklashi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy

buzilishlar natijasida yuzaga keladigan hissiy tartibsizliklar diqqatni jamlashni, motivatsiyani va maktabga kirishishni buzishi mumkin, bu esa o'qishda muvaffaqiyatsizlikka yoki maktabni tark etishga olib keladi. Qizlar, shuningdek, g'amxo'rlik mas'uliyatini o'zlarining akademik majburiyatlari bilan muvozanatlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, bu esa ularning ta'lim muammolarini yanada kuchaytiradi.

5. Ota-onaning yo'qligi yoki rolning chalkashligi:

To'liq bo'lmagan oilalarda ota-onadan birining yo'qligi yoki an'anaviy oila tuzilishining yo'qligi qiz bolalarning roli chalkashligi va noaniqligiga olib kelishi mumkin. Ular o'zlarining shaxsi, oilaviy majburiyatlari va ota-onasi yo'qligi bilan bog'liq savollar bilan kurashishlari mumkin. Bundan tashqari, to'liq bo'lmagan oilalar stress va g'amxo'rlik talablarini boshdan kechirishi mumkin, bu ota-onalarning ishtiroki sifatiga va qiz bolani qo'llab-quvvatlashiga ta'sir qilishi mumkin. Bu uning hissiy farovonligi va tegishlilik tuyg'usiga ta'sir qilib, yolg'izlik, tashlab ketish yoki qobiliyatsizlik tuyg'ularini yanada kuchaytirishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish to'liq bo'lmagan oilalardagi qiz bolalarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ijtimoiy, hissiy va ta'limni qo'llab-quvvatlash tizimlarini birlashtiradigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Siyosatchilar, o'qituvchilar va amaliyotchilar o'zlarining tajribalarini shakllantiruvchi omillarning murakkab o'zaro ta'sirini tan olish va tushunish orqali ular duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga qaramay, chidamlilikni rag'batlantiradigan, qizlarning imkoniyatlarini kengaytiradigan va ijobiy natijalarga erishadigan tadbirlarni ishlab chiqishi mumkin.

To'liq bo'lmagan oilalarda o'sayotgan qizlar hayotlarining turli jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ota-onalardan birining yo'qligi, buzilgan oila dinamikasi va ijtimoiy-iqtisodiy stresslar ularning rivojlanish traektoriyalarini shakllantiradigan murakkab bir qator qiyinchiliklarga yordam beradi. Bu qiyinchiliklarga shaxsni shakllantirish, hissiy farovonlik, ijtimoiy munosabatlar va ta'lim darajasi kiradi.

Oila dinamikasining buzilishi qizning o'ziga xosligi va tegishlilikiga ta'sir qilishi mumkin, bu uning oiladagi va jamiyatdagi roli haqida ishonchsizlik yoki chalkashlik hissini keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy muhitda hissiy qo'llab-quvvatlash yoki barqarorlikning yo'qligi qizlarni stress, tashvish va depressiyaning yuqori darajalariga olib kelishi mumkin. Ular oilaviy buzilishlar bilan bog'liq bo'lgan hissiy g'alayonlarni engish uchun kurashishlari mumkin, bu ularning umumiy farovonligiga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, to'liq bo'lmagan oilalardagi qizlar oiladan tashqarida ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va saqlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Tengdoshlarning oila tuzilishi tufayli stigma yoki kamsitish ularning ijtimoiy qiyinchiliklarini yanada kuchaytirib, izolyatsiya yoki begonalashish tuyg'usini keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy-iqtisodiy cheklovlar va ota-onalarning yo'qligi ta'lim resurslari va darsdan tashqari imkoniyatlardan foydalanishga to'sqinlik qilishi mumkin, bu ularning akademik samaradorligi va uzoq muddatli ta'lim natijalariga ta'sir qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.
2. Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). Basic Books.
3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
4. Garmezy, N. (1991). Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. *Pediatric Annals*, 20(9), 459-466.
5. Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220.
6. McLeod, J. (2015). *Understanding social work: History and context* (3rd ed.). SAGE Publications.
7. Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21(2), 119-144.
8. Theron, L. C., & Theron, A. M. C. (2010). The integration of positive and negative dimensions of resilience. *South African Journal of Psychology*, 40(1), 26-35.

O'SMIRLIK DAVRIDA GAZLAYTING KO'RINISHLARI

N.Usmonova, Sh.Ilyosjonov

Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Maqolada o'smirlik davrida gazlayting ko'rinishlari va belgilari oldini olish hamda davolash choralarini haqida yozilgan. O'smirlik ko'p jihatdan insonning kelajak hayotini belgilab beruvchi muhim davr sanaladi. Bu davrda ota-onalar farzandlariga har doimgidan ko'proq e'tibor berishlari maqsadga muvofiq sanaladi.

Kalit so'zlar: gazlayting, manipulyatsiya, o'smirlik, psixiatr, psixoterapevt, psixoz, ajralmaslik, tavakkalchilik.

O'smirlik davrida emotsional soha ba'zi o'zgarishlarga uchraydi. Yoshi bilan bolalar his-tuyg'ularni yaxshiroq farqlashni o'rganadilar, «hissiy» tushunchalar chegaralari aniqroq bo'ladi. O'smirlik davrida, ular o'sib ulg'ayganida hissiyotlar so'z boyligining sezilarli darajada kengayishi va emotsiyalar farq qiladigan parametrlar sonining ko'payishi kuzatiladi. O'smirlar atrofdagi dunyoning turli xil ko'rinishlariga kattalar va bolalarga nisbatan ko'proq intensiv munosabatda bo'lishadi. O'smirlikda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan emotsional holatlar tezda bir-birini almashtirish holatlari uchrab turadi.

O'smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinfdan boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas»- ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini ifodalaydi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyib, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga etish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taa'lluqli chigal

masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tassavvur va yanglish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.⁷⁷ O'smirlar dunyoqarashlari bilan bog'liq bo'lgan masalalar bilan qiziqqa boshlaydilar. Mana shularning hammasi xilma-xil intellektual va axloqiy hislarni o'sishi uchun manba bo'lib qoladi. O'smirlarda xayol kuchli ravishda o'sadi. Hislarning o'zi xayolning o'sishiga yordam beradi va xayolning o'zi ham xilma-xil chuqur emotsional kechinmalarning manbai bo'lib qoladi. Kelajak to'g'risidagi orzular, qahramonlik, romantika shularning hammasi emotsional kechinmalarning manbaidir. Bu yoshda o'z-o'ziga baho berish hissi kuchli ravishda o'sadi. O'smir yoshidagi bolalarning aloqa doirasining kengayishi va ularda ijtimoiy siyosiy masalalarga qiziqish o'sishi tufayli axloqiy hislar o'smirlar hayotida katta o'rin oladigan bo'lib qoladi, ularda vatanparvarlik hissi yorqin namoyon bo'ladi. Shu bu yoshda organizmda fiziologik o'zgarishlar sodir bo'lishi sababli emotsional qo'zg'alishlarning xarakterida ham o'zgarish ro'y beradi. Hislar kuchli ravishda namoyon bo'laveradi, lekin ko'pincha bu hislar barqaror bo'lmaydi. Boshqa yoshdagi bolalarga qaraganda o'smirlarda injiqlik va arazlash ko'p uchraydi.

O'smirlik davrining xarakterli xususiyatlaridan yana biri - bu davrda o'smirlarda kuzatiladigan o'smirlik avtonomiyasi holatidir. O'smirlik avtonomiyasining xuquqiy avtonomiya, iqtisodiy avtonomiya, emotsional avtonomiya, makoniy avtonomiya kabi turlari farqlanadi. Ma'lumki, bola dunyoga kelgandan boshlab kimningdir qaramog'iga muxtoj bo'ladi. Ota-onasi va boshqa yaqinlari uni oziqlantiradi, kiyintiradi, tarbiyalaydi va uni muntazam nazorat ostiga oladi. Ular bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlashi bois bola bunday e'tiborga, daldalarga muxtojlik his etib turadi. O'smirlik davrida esa bola o'z hayotini, xavfsizligini ta'minlash borasida mustaqillikka erishadi. Endi u o'zini o'zi himoya qila olishi, lozim bo'lsa o'zi o'z imkoniyatlari darajasida mehnat qilib, yetarli darajada daromad qilishi, o'z ehtiyojlarini mustaqil ravishda o'zi qondira olishi mumkin bo'ladi. Bola kamolotining bu davrini ko'pincha «qiyin», «murakkab», «muhim» davr deyiladi. Ota-onalar hamda hali tarbiyaviy ish sohasida yetarli tajribaga, shuningdek o'smirlik yoshidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari haqida zarur bilimlarga ega bo'lmagan yosh pedagoglar, odatda o'smirlarni tarbiyalash juda qiyin deb o'ylaydilar. Lekin hozirgi kunda o'smirlarni tarbiyalashni o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari fanga ma'lumdir. O'smirlik davri o'zining taqlidchanligi, muhim nuqtai nazarning shakllanmagani, hissiyotga beriluvchanligi, mardligi bilan farqlanadi. Bu o'smirlarga xos xususiyatdir. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il- qizlarga alohida e'tibor berish talab qilinadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y beradi. Bu o'zgarishlar biologik, fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir.

---

⁷⁷ <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlik-davrining-fiziologik-psixologik-va-jismoniy-jihatdan-o-ziga-xos-xususiyatlari>

Gazlayting – bu manipulyatsiya bo‘lib, uning maqsadi jabrlanuvchini voqelikni, uning his-tuyg‘ularini, va xotiralarini adekvat idrok etishiga shubha qilishdir. Aytaylik, siz sherigingiz bilan janjallashib qoldingiz va janjal paytida u sizga baqirdi. Keyinchalik, siz nima bo‘lganini muhokama qilishga qaror qilasiz va sherigingizga odamlar sizga ovozini ko‘tarish sizga yoqmasligini tushuntirasiz. Va bunga javoban ular eshitdilar: “Siz har doim hamma narsani bo‘rttirib yuborasiz. Men xotirjam edim.» Agar siz o‘z da‘vongizga shubha qila boshlasangiz, tartibsizlik qildingizmi deb hayron bo‘lsangiz va o‘zingizni ayblashni boshlaysiz.

Gazlayting - bu psixologik zo‘ravonlikning bir turi bo‘lib, unda manipulyator sodir bo‘lgan voqealarni inkor etadi, jabrlanuvchini o‘z xotiralariga shubha qilishiga va voqelik haqidagi tasavvurini o‘zgartirishga harakat qiladi.

Gazlayner boshqa odamning so‘zlari, tajribasi, harakatlari va muvaffaqiyatlarini muntazam ravishda pasaytiradi. Oxir-oqibat, uning qurboni o‘zini nochor va ishonchsiz his qila boshlaydi. Biror kishi o‘zining hissiy barqarorligi va adekvatligi haqida tobora ko‘proq o‘ylaydi, gaslayter esa munosabatlarda deyarli to‘liq nazoratni qo‘lga kiritadi. Bunday manipulyatsiya taktikasini hamma joyda - juftlikda, oilada, ishda, do‘stlarda topish mumkin. Gazni yoritish qasddan bo‘lishi mumkin yoki bo‘lmasligi ham.

Ushbu atama 20-asrning o‘rtalarida qo‘llanila boshlandi. Uning paydo bo‘lishi 1944 yilda Jorj Kukorning «Gaslight» filmidan olingan. Syujetga ko‘ra, makkor er yosh xotinning ongini manipulyatsiya qilib, uni o‘zini ruhiy kasal deb hisoblashga majbur qiladi. Birinchidan, u o‘z sevgilisini qo‘shiqchilik qobiliyatiga ega emasligiga ishontiradi, uni karyerasini tashlab, ona shahriga qaytishga ko‘ndiradi. Va keyin u qizni atrofida hech qanday g‘ayrioddiy narsa yuz bermasligiga ishontirib, g‘alati voqealarni uyushtira boshlaydi. Ma‘lum bo‘lishicha, qahramon bularning barchasini xotining merosiga egalik qilish uchun qiladi. Gazlayting qurboni bo‘lgan odam o‘z his-tuyg‘ulariga ishonishni to‘xtatadi. Vaqt o‘tishi bilan, manipulyatorning harakatlari tufayli, u ruhiy kasallikdan aziyat chekayotganini jiddiy o‘ylay boshlaydi. Bundan tashqari, tizimli gazli yoritish ko‘pincha haqiqiy psixologik va hissiy muammolarga olib keladi. Bularga xavotirning kuchayishi, depressiya, travmadan keyingi stress buzilishi va o‘zaro bog‘liqlikning rivojlanishi kiradi. Bularning barchasi jabrlanuvchining manipulyator ta’siridan qochishini qiyinlashtiradi.

Gazli yorug‘lik qurbonlari odatda o‘zlarini juda past baholaydilar. Ular sizga bu sodir bo‘lmagani yoki sezilmasligini doimiy ravishda isbotlashsa, o‘zingiz haqingizda yaxshi fikrda bo‘lish qiyin; siz his qilayotgan narsa «bema’nilik» va «fantastika». Siz darhol o‘zingizni qandaydir boshqacha his qila boshlaysiz, - tushuntiradi Anastasiya Afanasyeva, psixiatr, psixoterapevt va Alter psixologni tanlash xizmati mutaxassisi.⁷⁸

Yana bir muhim nuqta: hissiy zo‘ravonlik ko‘pincha hujumga aylanadi. Shunday qilib, agar kishi munosabatlarning boshida gaz yoritilishini boshdan kechirgan bo‘lsa, kelajakda u jismoniy zo‘ravonlikka duchor bo‘lish ehtimoli ko‘proq. Ba’zi ekspertlar gazni yoritish shizofreniyaga olib kelishi mumkinligini

---

⁷⁸ <https://style.rbc.ru/life/604f05fe9a79477b66054b35>

ta'kidlaydilar. «Psixoz yuzaga kelishi mumkin, ammo gaz yoritilishi buning asosiy tetiklashtiruvchisi bo'lishi dargumon. Ehtimol, odam allaqachon genetik moyillikka ega edi. Ammo his-tuyg'ularingizni tushunish va farqlashni to'xtatish, o'z xotirangizga ishonchni yo'qotish, siz bilan sodir bo'layotgan narsalarni qadrsizlantirishni boshlash - bu gazni yoritishning bevosita oqibatlaridir «, - deya qo'shimcha qiladi **Anastasiya Afanasyeva**.

Gazlayting so'nggi paytlarda o'smirlar va yoshlar orasida mashhur so'zga aylandi. So'nggi yillarda ko'proq yoshlar aqliy salomatlik haqida gapiradi, bu atama tez-tez ishlatiladi. Garchi o'smirlar uchun gaz yoritgichi haqiqiy bo'lsa-da, bu so'z har doim ham to'g'ri qo'llanilmaydi, bu esa ota-onalarni o'smirlari haqiqatda nima boshdan kechirayotgani haqida chalg'itishi mumkin. Umuman olganda, o'smirlar ruhiy salomatlik lug'atini to'liq aniq bo'lmagan usullarda ishlatishadi. Ular o'zlarini OKB deb atashlari mumkin, chunki ular tartibli bo'lishni yaxshi ko'radilar yoki o'zlarini teleko'rsatuvga yoki muzqaymoqning ma'lum bir lazzatiga «odatlanib qolgan» deb ta'riflaydilar. Garchi o'smirlar bunday gapirganda, odatda, salbiy niyatlarga ega bo'lmasalar ham, bunday atamalarni tasodifiy ishlatish stigma va tushunmovchilikni davom ettirishi mumkin. Biroq, agar o'smir haqiqatan ham gazlangan bo'lsa, bu ularning ruhiy salomatligiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, ota-onalar va o'smirlar uchun gazlayting aslida nimani anglatishini tushunish va munosabatlardagi gaz yoritgichi belgilarini, bu romantik yoki platonik bo'ladimi, qanday aniqlashni o'rganish juda muhimdir. Gazlayting hissiy va jismoniy zo'ravonlikning har xil turlari, jumladan bezorilik, kiberbulling va qizlarning nojo'ya xatti-harakatlari bilan bog'liq. Kattalar va yoshlar uchun bu masala odatda samimiy ishqiy munosabatlar yoki yaqin do'stlik doirasida sodir bo'ladi. Umuman olganda, kattalar o'zlarining xatti-harakatlariga qarshi turishlari mumkin bo'lgan guvohlar tomonidan kuzatilmagan holda, gaz yoritgichlarini suiste'mol qilishni yashirincha sodir etishlari mumkin. O'smirlar uchun gaz yoritgichi, ayniqsa, jiddiyroq munosabatlarda bo'lgan katta yoshli o'smirlarni o'z ichiga olgan holda, yakkama-yakka munosabatlarda ham sodir bo'ladi. Biroq, o'smirlar uchun gazni yoritish tengdoshlar guruhlar doirasida ham amalga oshirilishi mumkin. O'smirlar tengdoshlarining bosimi va o'zlarini nishonga olish qo'rquvi tufayli bezorilik yoki zo'ravonlikning boshqa shakllari qurbonlarini himoya qilishda ko'proq ikkilanishadi .

Ota-onalar o'smir farzandlariga kimdir sizni manipulyatsiya qilayotganini bu do'stlar guruhida yoki ular bilan uchrashayotgan odam bilan sodir bo'layotganini qanday aniqlashni o'rgatib borishlari lozim. Mana bir nechta misollar:

1. Biror narsani yolg'on gapirish yoki inkor qilish va ularga dalil ko'rsatilganda ham yolg'onni tan olishdan bosh tortish;

2. Voqea yoki xatti-harakat hech qachon sodir bo'lmaganligini va boshqa odam buni noto'g'ri eslayotganini ta'kidlash;

3. Mish-mishlar va g'iybatlarni tarqatish yoki jabrlanuvchiga boshqalar ular haqida g'iybat qilishini aytish;

4.Mavzuni o'zgartirish yoki yolg'on yoki boshqa shunga o'xshash xatti-harakatlarga duch kelganda tinglashdan bosh tortish;

5.Boshqa odamga uning maqsadlari va ular uchun muhim bo'lgan narsalar «ahmoqlik» ekanligini aytish;

6.Ularning harakatlariga mos kelmaydigan yoqimli so'zlar bilan narsalarni yumshatishga harakat qilish;

7.Haqiqatni burish, shunda ular har doim to'g'ri, boshqa odam esa har doim noto'g'ri;

8.»Bu shunchaki hazil edi» yoki «Siz juda sezgirsiz» kabi so'zlarni aytish orqali ularning xafa qiladigan xatti-harakatlari yoki so'zlarini minimallashtirish;

9.Rashk qilish va boshqa odamni boshqa birov bilan noz-karashma qilish uchun ayblash, hatto bu noto'g'ri bo'lsa ham;

10.Jabrlanganlarni do'stlari va boshqa tengdoshlaridan ajratish, ular gazni yoqish alomatlarini sezishi mumkin;⁷⁹

Gaslighting bir qator xarakterli belgilar asosida aniqlanishi mumkin. Buning uchun, birinchi navbatda, o'z his-tuyg'ularingizni diqqat bilan tinglashingiz kerak. Mana, manipulyator bilan munosabatlarga kirganingizni ko'rsatishi mumkin bo'lgan «alomatlar» ro'yxati:

1.siz hamma narsani noto'g'ri qilyapsiz deb o'ylaysiz;

2.siz o'z istaklaringizni fonga surasiz;

3.siz o'zingizni tashvish va ishonchsiz his qilasiz;

4.biror narsa noto'g'ri bo'lsa, siz doimo o'zingizni ayblaysiz;

5.hatto oddiy qarorlar qabul qilishda ham qiynalasiz;

6.siz o'zingizni haddan tashqari sezgirlikda gumon qilasiz;

7.sevimli mashg'ulotlaringizdan zavqlanishni to'xtatdingiz;

8.ilgari o'zingizni ishonchli va quvnoqroq deb o'ylaysiz;

9.sheringiz, ota-onangiz, hamkasblaringizdan tez-tez kechirim so'raysiz.

Doimiy ravishda sizni noto'g'ri, chalkash yoki hatto «aqldan ozgan» deb aytish ruhiy salomatlikka halokatli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zlarining haqiqatlari va e'tiqodlarini shubha ostiga qo'yish bilan bir qatorda, o'smirlar o'zlarini ko'pincha yolg'iz va kuchsiz his qilishadi. Gazlaytingni suiiste'mol qilish belgilari, shuningdek, o'z-o'zini hurmat qilishning pastligi, orientatsiya, o'ziga ishonchsizlik va maktabda yoki ijtimoiy vaziyatlarda ishlashda qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi. Natijada, manipulyatsiyani boshdan kechirgan o'smirlar tashvish, depressiya va o'z joniga qasd qilish fikrlari uchun yuqori xavf ostida. Zo'ravonlikdan oldin ushbu shartlar bilan kurashgan o'smirlar gaz yoritilishiga ko'proq moyil bo'lib, ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarni yomonlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, manipulyasiyalangan o'smirlar ko'pincha TSSB bilan kurashadilar. Ular o'sib ulg'ayganlarida, ular o'zlariga ishonish bilan bir qatorda tengdoshlariga ishonishda ham qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Shunday qilib, ular o'zaro bog'liq munosabatlarga kirishish ehtimoli ko'proq va haqiqiy aloqalarni o'rnatishda muammolarga duch kelishadi.

---

⁷⁹<https://www.newportacademy.com/resources/empowering-teens/teen-gaslighting/#:~:text=Along%20with%20questioning%20their%20own,school%20or%20in%20social%20situations.>

O'smir gazlaynerlar odatda kechirim so'ramaydilar yoki noto'g'ri hatti-harakatlar qilganliklarini tan olmaydilar, ularning qurbonlari tajribadan o'tishlari qiyinroq.

Bundan tashqari, gazni yorituvchi jinoyatchilar odatda ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi. Ular bu nazorat qilish xatti-harakatlarini bolalik travmasina javob sifatida ishlab chiqqan bo'lishi mumkin. Agar ularga e'tibor berilmasa, bu muammolar yoshi ulg'aygan sayin ularning ruhiy salomatligiga ta'sir qilishda davom etishi mumkin. 250 nafar yosh kattalar ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'z sheriklarini g'azablangan zo'ravonlar ham yuqori darajadagi hissiy ajralmaslik, tavakkalchilik va jamiyatga zid xatti-harakatlarni namoyon qiladi.

O'smirlar uchun gazni yoritishning ruhiy salomatlik oqibatlarini davolash

Tengdoshlarning g'amxo'r hamjamiyatida rahmdil ruhiy salomatlik mutaxassislari bilan yashash yoki ambulator davolanish barcha farqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Klinik va tajribaviy terapevtik usullarda ishtirok etish orqali o'smirlar gazni suiiste'mol qilish jarohatini xavfsiz tarzda qayta ishlashlari va ularning alomatlariga yordam beradigan boshqa asosiy muammolarni hal qilishlari mumkin.

To'g'ri g'amxo'rlik bilan o'smirlar o'zlariga va boshqalarga ko'proq ishonch bilan oldinga siljishlari mumkin. Ular yana o'z ovozlari topishni va kim ekanligiga ishonchni his qilishni o'rganadilar. Muloqot va munosabatlar ko'nikmalarini o'rganish va amalda qo'llash orqali o'smirlar umrining oxirigacha foydalanishi mumkin bo'lgan muhim vositalarga ega bo'lishadi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki o'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim davr hisoblanadi. Inson bu davrda yaxshi, o'ziga xos va atrof-dagilarga foyda keltiradigan ishlarni qilishga o'zlarini safarbar etishlari kerak. O'smirlik davrida inson qancha o'qib o'rgansa maqsadga muvofiqdir. Bu davrda ota-onalarning va ustozlarning bolaga beradigan tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir! Gazlaytingni boshdan kechirgan o'smirlar tashvish, depressiya va o'z joniga qasd qilish fikrlari ta'siri ostida bo'lishadi. Ota-onalar maktab mutaxassislari bilan suhbatlashish va o'smirlarning ijtimoiy tarmoqlardagi ishtirokini kuzatish kabi amaliy harakatlar qilishlari maqsadga muvofiq sanaladi. O'smirlik davrida gazlayt bilan bog'liq muammolarni hal qilish e'tiborga loyiqdir. Ogohlikni oshirish, shaffof muloqotni targ'ib qilish va o'smirlarni manipulyatsiyani aniqlash va unga qarshi kurashish ko'nikmalari bilan jihozlash orqali biz kelajak avlod uchun o'smirlik davridagi murakkab qiyinchiliklarni engib o'tish uchun xavfsizroq va ko'proq g'amxo'rlik muhitini yaratishga hissa qo'shishimiz mumkin. Manipulyatsiya tobora kengayib borayotgan dunyoda ota-onalar o'z farzandlarini gazlayt haqida o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Ochiq muloqot, tanqidiy fikrlash va o'z-o'zini hurmat qilishni rivojlantirish orqali biz bolalarimizga gazni yorituvchi xatti-harakatlarni tan olish va ularga qarshi turishga yordam bera olamiz. Keling, hayotiy qiyinchiliklarni ishonchli tarzda boshqara oladigan, hissiy farovonligini himoya qilish uchun bilim va ko'nikmalar bilan qurollangan, hissiy jihatdan bardoshli o'smirlarni tarbiyalash uchun hamkorlik qilaylik. Esingizda bo'lsin, gaz yoritgichi bilan bog'liq muammolarni hal qilish doimiy jarayondir. Vaqtimiz va kuchimizni

sarflab, biz manipulyatsiyaga qarshi turish va o'z his-tuyg'ularini saqlab qolish uchun yaxshi jihozlangan shaxslar avlodini yaratishimiz mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, gazni yoritish hissiy va psixologik zo'ravonlikning bir ko'rinishidir va agar siz yoki siz bilgan kishi buni boshdan kechirayotgan bo'lsa, ishonchli kattalar, o'qituvchi, maktab maslahatchisi yoki boshqa mutaxassislardan yordam so'rash muhimdir. Muammoni hal qilishga yordam bering. O'smirlar hamma narsani bilishga qiziqadilar. Ko'pchilik o'smirlar boshqalardan yomonroq bo'lishni xohlamaydilar va o'z muhitida ko'zga tashlanib turishga hamda boshqalardan nimalar bilandir farq qilishga intiladilar. O'smirlarning hammasi g'ayratli va faoldirlar, biroq, o'zlarining kuch-quvvatlarini qayoqqa yo'naltirishni hamma vaqt ham bilavermaydilar. Binobarin, ularni bevosita natijalari bilan xursand qiladigan xilma-xil foydali va qiziqarli ishlar bilan band qilish kerak. O'smirlar, garchi hamma vaqt ham bunga tayyor emasliklariga qaramay, mustaqillikka intiladilar. Ammo ko'pincha mustaqil ish-harakatlar uchun ularning imkoniyatlari bo'lmaydi. Demak, ularni mustaqil faoliyatga yaxshiroq tayyorlash va ularga mustaqil ishlarni ishonib topshirish hamda muvaffaqiyatli bajarilishini hamma vositalar bilan ta'minlash kerak. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, o'smirlar psixikasida ijobiy tomonlar yetarli darajada mavjuddir. Bu ijobiy tomonlardan foydalanib va ularni rivojlantirish, salbiy ishtiyoq, mayl, ishlar va xatti-harakatlarni yo'qotish kerak. Katta o'smirlar asta-sekinlik bilan bevosita ishlari va xatti-harakatlarining natijalarini hamda oqibatlarini oldindan ko'ra boshlaydilar. Ularda o'z-o'zini tuta bilish, matonat paydo bo'ladi, qarorlari birmuncha qat'iy bo'la boshlaydi, iroda tarkib topadi. Ular o'zlarining faoliyatlarida ishtiyoq va istaklardan ko'ra ko'proq sog'lom fikrga asoslanadigan bo'ladilar. Ularning ichki kechinmalari va hayajonlari endi irodaviy nazoratga bo'ysundirilgan bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlik-davrining-fiziologik-psixologik-va-jismoniy-jihatdan-o-ziga-xos-xususiyatlari>.
2. Nishonova Z. Rivojlanish va ta'lim psixologiyasi. Darslik. Toshkent. 2019- yil.
3. RAXIMJONOVNA, U. N. (2023). O'smir yoshidagi o'quvchilarda "Tarbiya" fanini o'qitish orqali mustaqil fikrlashga o'rgatish. Finland international scientific journal of education, social science & humanities, 11(6), 232-237.
4. 5.ASILOVA, S. X. (2023). O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.
5. 6.XURSANOV, O. (2023). Talabalarni hamkorlik texnologiyasi asosida o'quv - ma'naviy moslashuvchanlik imkoniyatlarini oshirish texnologiyasi (1 - kurs talabalari misolida). educational research in universal sciences, 2(12), 264–269. retrieved from

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА АРТ ПЕДАГОГИКАНИНГ ИМКОНИАТЛАРИ

Х.Х. Ҳайдаров

ЎзДСМИ "Педагогика ва психология" кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Замонавий таълим шароитида Арт педагогиканинг аҳамияти ва имкониятлари баён этилган. Жумладан Арт педагогика аҳамияти, мақсади, вазифалари ва йўналишлари ёритилган.

Калит сўзлар: арт педагогика, аҳамияти, мақсади, вазифалари, йўналишлари, изотерапия (тасвирий санъат), мусиқа терапия, эртак терапия, ўйин терапия, имаготерапия (театрлаштирилган ҳаракат).

Аннотация. В данной статье рассказывается о значении и возможностях арт-педагогике в контексте современного образования. В частности, рассматриваются значение, цель, задачи и направления артпедагогике.

Ключевые слова: арт педагогика, значение, задачи, направления, изотерапия, музыкальная терапия, сказочная терапия, игротерапия, имаготерапия (театральное действие).

Annotation. This article describes the importance and possibilities of art pedagogy in the context of modern education. In particular, the meaning, purpose, tasks and directions of art pedagogy are considered.

Key words: art pedagogy, importance, functions, directions, isotherapy (fine art), music therapy, fairy-tale therapy, game therapy, imagertherapy (theatrical action).

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар таълим-тарбия жараёнини сифат жиҳатидан юқори даражага кўтаришни тақозо этмоқда. Шахснинг камол топиши учун ушбу ислохотларнинг таълим-тарбия жараёнига эътиборни кучайтириш, ёш авлодни ҳар томонлама етук ва баркамол шахс этиб тарбиялашга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Ҳозирда таълим-тарбия сифатига бўлган эътибор таълим берувчиларнинг ўз устида кўпроқ ишлашга, янги инновацион технолгияларни қўллаш олишга бўлган талабни оширмоқда. Таълим муассасаларида замонавий фикрловчи кадрлар тайёрлашда, таълим жараёнида илғор педагогик услубдан фойдаланишни йўлга қўйишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шундай технологиялардан бири арт педагогик технологиялардир.

Таълим-тарбия жараёнида арт педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти каттадир. Айниқса, берилган назарий билимларни амалда қўллашда кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлишида муҳим ҳисобланади.

Арт педагогик технологиялар (Арт-инглиз тилидан. санъат) - тасвирий санъат, технология - шакл, метод, таълим воситаларининг махсус танланиши ва тартибини белгиловчи психологик-педагогик тузилмалар мажмуидир[1]. Коррекцион педагогик ишларда мустақил йўналиш сифатида ХХ асрнинг ўрталаридан бошлаб Буюк Британия ва АҚШда арт технологиялар ривожлана бошлади. Бу технологиянинг асосий мақсади: шахсга йўналтирилган таълим муҳитида шахснинг баркамол ривожланиши, унинг ижодий қобилиятларини юзага чиқариши, шунингдек микро ва макро жамиятда ижтимоий мослашувидир.

Арт педагогик технологияларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат.

* Маданий вазифаси - инсоннинг маданият билан объектив алоқаси, кадриятлар тизими, бадий маданиятни ривожлантириш, шу билан бирга унинг яратувчиси бўлиш асосида ривожланиши.

* Таълимий вазифаси - бадий-ижодий фаолиятда амалий кўникмалар олиш имконини берувчи санъат орқали мустақил шахсни шакллантириш ва унинг ижодкорлигини ривожлантиришга қаратилган.

* Тарбиявий вазифаси - инсоннинг ахлоқий ва эстетик, коммуникатив-рефлексив асосларини шакллантириш ва уни санъат ёрдамида ижтимоий-маданий компетенцияларини ривожлантиришга ёрдам бериш.

* Коррекция – шахснинг комплекс ривожланишидаги камчиликларни олдини олиш, тузатиш ва компенсация қилишга ёрдам беради.

Арт педагогик технологияларининг таълим-тарбия ишларининг бошқа педагогик технологияларидан қуйидаги афзалликларга эга:

- деярли ҳар бир таълим олувчи ҳеч қандай махсус қобилият (музикий, бадий, пластик) талаб қилмайдиган арт технологияларнинг иштирокчисига айланади. Бу ерда энг муҳими, унга бадий, вокал ёки театр маҳоратини ўргатиш эмас, балки бадий ижод орқали дунёни, ўзини ва бошқаларни ўрганиш учун шароит яратишдир;

- арт технологиялар асосан оғзаки мулоқотнинг муҳим воситаси бўлиб, таълим олувчининг ҳис-туйғу ва кечинмаларини ифода этиш учун ёрдам беради. Бу, айниқса, ёпик, уятчан, камгап, ўз ҳис-туйғуларини сўз билан ифодалаши қийин бўлганлар учун аҳамиятлидир;

- арт технологияларда иштирок этиш жараёнида таълим олувчи ўз ҳис-туйғулари, кайфиятлари, ўй-фикрлари, атроф-муҳитга бўлган муносабатини очиқ беради, бу эса уларни яхши билиш ва уларга қандай ёрдам бериш имконини беради. Бунда асосийси натижа эмас, балки ўзини эркин ифодалаш жараёнидир (ранглар, товушлар, ҳаракатлар орқали). Шунинг учун бадий-ижодий вазифалар ҳар қандай таълим олувчини фаол иштирок этиши ва ўзларини муваффақиятли ифодалаши учун мўлжалланган.

Педагогика ва психологияда қўлланиладиган арт технологияларнинг асосини арттерапиянинг усул ва методлари ташкил этади. Бевосита арт технология усулларига мурожаат қиладиган бўлсак, арт терапиянинг бир неча йўналишлари бор:

Изотерапия(тасвирий санъат),
музыка терапия,
эртак терапия,
ўйин терапия ,
имаготерапия (театр фаолияти) [2]

Изотерапия - тасвирий санъат воситаларининг терапевтик таъсири: чизиш, моделлаштириш, декоратив, амалий санъат ва бошқалар. Изотерапия таълим олувчиларда ижодкорликни шакллантириши билан биргаликда, улардаги стресс ва ҳавотирланиш ҳиссини бартараф этишга ёрдам беради.

Музыка терапияси ўқувчиларда коррекция мақсадларда ишлатиладиган музыка билан боғлиқ арт технологиянинг тури ҳисобланади. Ҳозирги вақтда музыка терапияси педагогик-психологик коррекция йўналиш бўлиб, унинг ёрдамида ўқувчиларнинг ривожланишидаги педагогик-психологик камчиликлар(нуқсон) тузатилади. Ушбу турдаги арт

технологиянинг терапевтик ва коррекцион, ҳамда педагогик таъсирининг намоён бўлиши сифатида қуйидагилар таъкидлашимиз мумкин:

- психологик жараёнларни тартибга солиш, тананинг физиологик функцияларини ошириш; психоэмоционал ҳолатни тартибга солиш;
- ҳиссий ифодалашнинг янги воситаларини қўллаш кўникмаси;
- янги ижобий муносабатлар ва хулқ-атвор шакллари эгаллашни осонлаштириш,
- ижодий қобилиятларини фаоллаштириш;
- мулоқот кўникмаларини ривожлантириш;
- ижтимоий фаолликни ошириш.

Эртак терапияси - шахсда бадий тасаввурларни шакллантириш ва коррекцион ишларни амалга ошириш учун фойдаланилади. Эртак терапияси ҳикоя қилиш, воқеа ва ҳодисаларни сахналаштириш, тасвирий ифодалаш (чизиш) ва ҳ.к. орқали шахсни ижодий фикрлашга ва кўрқувини самарали равишда енгишга ўргатади.

Ўйин терапия – таълим олувчилар учун табиий машғулотлардан фойдаланиш орқали ташқи олам билан муносабатларни моделлаштириш ва ўз-ўзини ривожлантириш усуллари ўргатади. Ўйин таълим олувчиларга стрессни йўқотиш, депрессиядан халос бўлиш, жисмоний ва когнитив равишда ўз-ўзини ифодалашни рағбатлантиради, уни ҳиссий фаровонлик муҳитига солади, шунингдек уларда креатив қобилиятларни шакллантиради.

Имаготерапия - ўқув материалларини тасвирий ифодалаш, театрлаштириш орқали таълим олувчиларга таъсир қилиш усулидир.

Шундай қилиб, санъатнинг ҳар қандай тури таълим олувчига мураккаб ўқув материалларини ўрганишга ёрдам беради, Когнитив муаммони ҳал қилишда таълим олувчи ўйиннинг муайян қоидаларига мувофиқ ўз ролини бажариш усуллари тўлиқ ёки қисман танлайди. Шу билан бирга, у импровизация қилиш, ихтиро қилиш, танлаш, таҳмин қилиш учун етарлича эркинлик даражасига эга бўлади.

Арт технологиясидан фойдаланиш натижасида таълим олувчиларда:

1. Муҳимлик ҳисси пайдо бўлади, ўз-ўзини ҳурмат қилиш ортади;
2. Жамоавийлик ҳисси пайдо бўлади;
3. Ҳар бир болани фаоллаштириш юқори даражада бўлади;
4. Гуруҳларда қулай психологик иқлим яратилади: хайрихоҳлик, очиқлик, самимийлик, ҳар бир ўқувчининг фикри тингланади;
5. Ижодий ёндашув рағбатлантирилади;
6. Гуруҳдошларининг фикр ва мулоҳазаларини тинглаш, қабул қилиш ва баҳо бериш кўникмаси шаклланади; шунингдек ўз қарашларини ҳимоя қилиш кўникмасига эга бўлади;
7. Шахсда ҳавотирланиш ҳисси камаяди, масъулияти ошади, ортиқча тажовузкорлик йўқолади[3].

Бугунги кунда арт технологияларидан фойдаланган ҳолда дарс олиб бориш таълим олувчиларнинг билиш фаолияти даражасини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, ўқув материални ўрганишга бўлган интилишларини уйғотиш ва таълим олувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш

имконини беради. Арт технология турли қобилиятга эга бўлган таълим олувчилар билан гуруҳларда ишлашнинг энг ишончли усули ҳисобланади, чунки у ҳар бир шахсга ўз даражасида ҳаракат қилиш ва ўз ижодкорликларини намоён этишига қаратилган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Анисимов В.П. Арт-педагогика нравственности: монография - Тверь: Тверь.гос.ун-т, 2010. -320 б.

2. Тезаурус основных понятий в сфере гуманитаризации образования / ФГНУ «Институт художественного образования» РАО; [сост. Е.П.Олесина, Л.Г.Савенкова]. - Москва: Интеллект-центр, 2014. -72 б.

3. Тяглова С.А. Творческая технология арт-педагогического в подготовке учителя // Педагогический журнал. -2015. -№6. -С.66-82

MALAKALI PEDAGOG ISH FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING AHAMIYATI VA O'RNI

N.I. Ataboyev

Toshkent amaliy fanlar universiteti, "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Annatsiya. Yosh avlodni tarbiyalash, ularga zamon talablaridan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonini olib borish hozirgi kun pedagoglaridan nafaqat o'z sohalarning mutahasisi bo'lishni balki inavotsion, psixologik bilimlarni ham bir maromda o'zlashtirib borish talabini qo'yadi. Axborot asri bo'lmish yigirma birinchi asrda ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiya va psixologik bilimlarsiz tasavvur etish mumkin emas.

Kalit so'zlar: pedagog, ta'lim, tarbiya, introvert, ekstrovert,

Kirish. Statistika agentligining 2022/2023-o'quv yili boshida bergan xabariga ko'ra O'zbekistonda umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilar soni qariyb 6,5 million nafarni tashkil etgan. Jamiyatdagi eng ma'suliyatli ishlardan biri bu shubxasiz ta'lim jarayonida faoliyat olib borayotgan pedagog hodimlar faoliyatidir. Xo'sh ta'lim tizimi samaradorligini oshirishda psixologik bilimlarning ahamiyati va ro'lini maqolamizda imkon darajasida yoritib borishga harakat qilamiz.

Yosh avlodning ma'naviy shakllanishi, uning dunyoga bo'lgan qarashlar tizimini tarkib topishida o'qituvchi kasbi egalarning o'rnini beqiyosdir. Umuman barcha hayotiy jarayonlar, ularning normalari, oiladan ko'chagacha bo'lgan hayot tarzida insonning o'zini tutishi, jamiyatda o'rnini topishi hamma hammasida ot-onalar bilan birga pedagoglarimizning roli ahamiyatli va muhimdir. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat olib borayotgan pedagog o'qituvchilar soni 2023-2024 yil hisobiga 547,7 mingni tashkil etadi (statistika agentligi). Albatta bu faqat umumiy o'rta ta'lim sohasidagi pedagog kadrlar bo'lib undan tashqari oliy ta'limda hamda nodavlat ta'lim tashkilotlarida ham o'z faoliyatini olib borayotgan pedagog kadrlar soni ancha salmoqli. O'z o'zidan anglash mumkinki, pedagogik soha jamiyatdagi o'rganilishi kerak bo'lgan alohida e'tibor va e'tirof etilishi lozim bo'lgan sohalardan biri hisoblanadi.

Pedagog bevosita shaxs bilan ishlar ekan uning ruhiyati, yosh xususiyatlari, o'quvchida qanday psixologik o'zgarishlar bo'lishini bilgan holda auditoriyaning

yoshidan kelib chiqib dars o'tish uslubini tanlasa ta'lim jarayoni yanada samarali amalga oshiriladi.

Xususan kichik maktab yosh davri ham o'zining bir qancha psixologik xususiyatlari bilan boshqa yosh davrlaridan ajralib turadi. Kichik maktab yoshi davri psixologik adabiyotlarda olti yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga qamrab oladi. Bu davrda bola endi o'quv faoliyatiga nisbatan adaptatsiya jarayonini boshidan kechirayotgan bo'ladi va o'yin faoliyatidan bevosita o'qish faoliyatiga o'tish bola uchun bir qancha qiyin tarzda o'tishi mumkin. Shu bilan birga bu paytda o'quvchida bilish jarayonlarida jadal rivojlanishlar kuzatiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi. Ushbu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, sofliqi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, ishonuvchanligi, hayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi.

Albatta bu xususiyatlarni bilmagan pedagog o'quvchilar bilan ishlashda, ta'lim jarayonini samarali olib borishda qiyinchiliklarga duch kelishi muqarrar. Shu kabi har bir yosh davrining o'ziga xos xususiyatlari mavjud va ta'limning turli bosqichlarida shu xususiyatlarni inobatga olgan xolda ta'lim jarayonlarini olib borish hozirgi zamon o'qituvchisidan nafaqat o'zining mutahassisligini chuqur bilishni, shu bilan birga psixologik bilimlardan ham boxabar bo'lishni taqazo etadi. Yuqorida biz ta'lim jarayonida oddiygina kichik maktab yosh davri va uning psixologik xususiyatlari va bu xususiyatlarning ta'lim olib borish jarayonidagi ahamiyatini biroz bo'lsada yoritishga harakat qildik. Masalaning ikkinchi tomoni bo'lmish pedagogik faoliyat va o'z mutaxassisligini qanchalik yaxshi bilishi ta'lim sifati va samaradorligini belgilovchi muhim omillaridan biridir. Pedagog shaxsi o'z faoliyatini samarali tashkil etish uchun unga bir qator talablar va vazifalar qo'yilgan.

1. Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratning nazariy va metodologik asoslari bilan qurollantirish.

2. Pedagogik mahorat fanining pedagogik texnika, pedagogik hamkorlik (muloqot), pedagogik nazokat, pedagogik qobiliyat, tarbiyachi mahorati, o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish, nutq madaniyati, pedagogik ijodkorlik kabi tarkibiy qismlari to'grisidagi bilimlar tizimini egallash.

3. Bo'lajak o'qituvchilar milliy urf-odat va an'analarimizda va O'rta Osiyo mutafakkirlarining boy ijodiy meroslarida aks etgan pedagogik mahorat sirlarini mustaqil egallashga nisbatan o'zlarida ehtiyoj va havasni rivojlantirib boradi.

4. Egallangan pedagogik-psixologik va metodik bilimlar, ko'nikma va malakalar to'grisidagi ma'lumotlar asosida har bir bo'lajak o'qituvchi o'zining shaxsiy pedagogik mahoratini shakllantiradi.

5. O'quv-tarbiyaviy jarayonni jahon andozalariga xos so'nggi zamonaviy metod va shakllar asosida tashkil etish va boshqarishni amalga oshirishning nazariy va amaliy asoslarini muntazam o'zlashtiradilar.

6. Yuksak zamonaviy axborot texnologiyalari va portal tizimidan foydalanish asosida o'z kasbiy mahoratlarini shakllantiradilar.

Bu maqsad va vazifalarning hal etilishi o'qituvchi - tarbiyachini zamon bilan hamnafas bo'lishga, yoshlarni tarbiyalash va kelajakni aniq ko'ra olishga o'rgatadi. Har bir o'qituvchi shaxsi o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini vijdonan bajarib borishi uchun o'z imkoniyati, bilimi, tajribalarini ishga solishga o'rgatadi, hamda pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish malakalariga ega bo'lishni tarbiyalaydi.⁸⁰

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, hozirgi kun ta'lim jarayonida pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish uchun nafaqat mutaxassislik sohasini balki zamonaviy texnologiyalardan to'g'ri foydalana olish, ta'lim oluvchi shaxslarning psixologiyasini yaxshi bilish shu bilan birga o'z o'rnida ishlata olish ta'lim sifatini belgilab beruvchi yetakchi omillardan biriga aylandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Shirinov M.K., Hafizov S. Umumiy pedagogika. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, 528 bet.
2. Xoliqov A. “Pedagogik mahorat” o'quv qo'llanma Toshkent-2010.
3. Zahidova D.A. “Pedagogika nazariyasi va tarixi” ma'ruzalar matni. Toshkent 2014.
4. Raxmonov A., Jumanazarov Y., Akbarov S. “Yosh davrlari psixologiyasi” ma'ruzalar matni. Namangan 2019-y.

BOJXONA INSTITUTI KURSANTLARI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

M.S. Qodirov

Bojxona qo'mitasining Bojxona instituti “Psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish” markazi boshlig'i, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bojxona instituti kursantlarining kasbiy kompetentligining rivojlantirish masalalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: bojxona, kursant, faoliyat, kasbiy kompetentlik, mutaxassis, kasbiy sifatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития профессиональной компетентности курсантов таможенного института.

Ключевые слова: курсант, деятельность, профессиональная компетентность, специалист, профессиональные качества.

Abstract. This article discusses the issues of development of professional competence of cadets of the customs institute.

Key words: customs, cadet, activity, professional competence, specialist, professional qualities.

Bojxona organlarining barcha darajadagi tuzilmalari vazifa va funksiyalarini aniq belgilash hamda taqsimlash, shuningdek, bojxona organlari markaziy va hududiy mahkamalarining samarali faoliyat ko'rsatishini tashkil qilishda sohaviy tuzilmalarning muvofiqlashtiruvchi roli va uslubiy ko'magini kuchaytirish [3] uchun zamonaviy sharoitlar bojxona xodimlarining bilim va amaliy ko'nikmalariga, shuningdek, bojxona sohasida mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha oliy ta'lim tizimiga mutlaqo yangi talablarni keltirib chiqarmoqda.

Bojxona xodimlarining professional faoliyatining murakkab tabiati iqtisodiy jarayonlar, bojxona qonunchiligini chuqur bilishi, bojxona nazorati shakllarini amalga

⁸⁰ Xoliqov A. “Pedagogik mahorat” o'quv qo'llanma Toshkent-2010. 12-13-b.

o'shinishda ko'nikmalar va qobiliyatlar, bo'xona qoidalarini buzgan shaxslarning xatti-harakatlarini oldindan o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi, ularning kasbiy kompetentligiga bog'liqdir [5].

Bo'xona xizmati xodimlariga xos bo'lgan shaxsiy fazilatlarini, halollik, vazminlik, o'zini tanqid qila olish, sadoqat kabi kasbiy kompetentligini belgilovchi sifatlarda namoyon bo'ladi. Bu kabi sifatlarni bo'xona organlari tizimida korrupsiya ko'rinishlariga murosasiz munosabatni shakllantirishda [2] ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda bo'xona organlari mamlakatimizning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish hamda davlat byudjetiga bo'xona to'lovlarini undirish kabi muhim vazifani sharaf bilan bajarib kelmoqda, shuningdek mamlakatimiz iqtisodiy xavfsizligini himoya qilish zaruriyatidan kelib chiqqan holda amalga oshirilayotgan bo'xona sohasidagi islohotlarning talablaridan biri bo'xona xizmati uchun yuqori malakali mutaxassislar, yuksak intellektual, ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lgan, kasbiy kompetentligi yuqori darajada shakllangan kadrlarni tayyorlashdan iborat. Shu bilan birga bo'xona xizmati organlari obro'si va ravnaqi uchun jonkuyar bo'lishi lozim [1].

Globalashuv jarayonida kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir bo'xonachidan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda.

Kompetentlik inglizcha "competence" so'zidan olingan bo'lib, lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish"ni yoritishga xizmat qiladi. "Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi [4].

Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi [7].

Bo'xona sohasi nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda, fan va texnikaning taraqqiyot darajasi, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan kasbiy kompetentligini shakllantirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida ularning bilim, ko'nikma va malakalarining puxta va chuqur bo'lishini taqozo qiladi.

Ta'lim beruvchi shaxsiy tarkibga u egallayotgan mutaxassislikning xususiyati, har bir mashg'ulot mavzusining mazmuni va maqsadlaridan kelib chiqqan holda mashg'ulotlarni turli shakllarda rejalashtiradi va tashkil etadi. O'z maqsadiga ko'ra yangi nazariy bilimlar berish, mavjud bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, rivojlantirish, tekshirish, baholash mashg'ulotlari bo'lib, ularning har biridan alohida yoki bir mashg'ulotning o'zida bir necha turidan foydalanish mumkin. Masalan, ma'ruza mashg'ulotida tinglovchi yoki kursantga faqat yangi o'quv materialini (yangi bilimlarni) berish bilan kifoyalanibgina qolmay, shu mashg'ulotning o'zida o'tgan mavzuni qisqacha takrorlash va yangi materialni mustahkamlash mumkin. Mashg'ulot qaysi shaklda tashkil etilmasin, uning asosiy maqsadi yuqori malakali professional bo'xona mutaxassis tayyorlash dasturi talablariga javob bergan holda tinglovchi va kursantga zarur bilimlarni berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish

hamda rivojlantirish, keng dunyoqarashga ega bo'lgan bojxona xodimlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdan iborat.

Bojxona xodimining o'quv jarayonidagi kasbiy kompetentligini rivojlantirishda o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bojxona instituti pedagoglarining vazifasi ta'lim oluvchi kursant va tinglovchilarning o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Shu boisdan, bojxona ta'lim tizimida mashg'ulotlarning mazmunini chuqur va ko'zlangan maqsadga yetkazish uchun bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalangan holda mashg'ulotlarni qiziqarli tarzda olib borish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Mamlakatimizda fan va texnikaning taraqqiy etgan bir davrida tinglovchi va kursantlarga uzluksiz ravishda yangi ma'lumotlarni yetkazish bilan birga mutaxassislik ma'lumotlarini yetkazishda kasbiy ko'nikma va malakalar tizimidan to'g'ri foydalanish, tinglovchi va kursantlarni kasbiy kompetentligi yuqori darajada shakllangan qilib tarbiyalashda bojxona instituti o'qituvchisi har tomonlama bilim va malakaga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, har bir o'qituvchi o'z sohasining ustasi, mohir tarbiyachi, jonkuyar va fidoyi bo'lishi uchun o'z ustida tinmay izlanishi, o'z ishiga ijodiy yondashishi, ta'lim oluvchilarni fanga qiziqitira olishi kerak.

O'qituvchilar darsga tayyorlanayotganda har xil interfaol metod va usullarni qo'llab, yangi materialni qanday bayon qilishni o'ylaydi. SHu boisdan, hozirgi zamonaviy o'qituvchini tinglovchi va kursantlarga ta'lim-tarbiya berishning zamon talabiga javob beradigan ilg'or pedagogik texnologiyalardan xabardor qilib borish bilan birga, ularni amalga oshirish texnologiyalari bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Bojxona instituti tinglovchi va kursantlarining o'quv jarayoniga yangicha yondashuv asosida, "Charxpalak", "Blits-so'rov", "Klaster", "Qarorlar shajarasi", "Rezyume", "BBB" kabi grafikli organayzerlar vositasi hamda "Aqliy hujum", "Zinama-zina", "FSMU", "Intervyu", "6x6x6", [6] va boshqa shu kabi zamonaviy interfaol pedagogik texnologiyalarni keng tatbiq etish orqali ularning kompetentligini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bunday interfaol metodlardan mashg'ulot vaqtida foydalanish ta'lim oluvchilar va o'qituvchi orasida ma'lumot almashish muhitini kengaytirib, ta'lim oluvchilar o'zlarini bu muhitda erkin tutishi orqali o'z fikr-mulohazalarini ravon ifoda etish, mantiqiy fikrlash, to'g'ri qarorlar qabul qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishi, kasbi, sohasiga doir me'yoriy hujjatlarni puxta o'zlashtirishlari uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, bojxonachilar tomonidan yangi g'oya va loyihalarning ixtiro etilishiga yana bir yangi qadam bo'lar edi.

Ma'lumki, hozirgi globallashuv sharoitida ishlab chiqarish juda tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Narkotik moddalar kontrabandasi bilan shug'ullanuvchi shaxslarning ham chegara postlari orqali turli xil taqiqlangan ashyolarning olib o'tish usullari ham uzluksiz takomillashib bormoqda. Bu ma'lum darajada ta'limda ularning aniqlash usullari o'z aksini topishi kerak. Demak, pedagog-o'qituvchilar fan va texnika sohasidagi taraqqiyotni uzluksiz kuzatib borishi, ulardan ta'lim oluvchilarni tushunarli shaklda xabardor qilib turishi va o'z mahorati ustida tinmay izlanishlar olib borishi zarur.

Buning uchun Bojxona instituti ofitser-pedagoglari o'z oldiga qo'yilgan mas'uliyatli va dolzarb vazifalarni bajarish, ta'lim-tarbiya jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarni rivojlantirish hamda tinglovchi va kursantlarda kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirishlari uchun quyidagi taklif va fikrlarni keltirmoqchimiz. Jumladan:

➤ o'z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishga undovchi yangi bilimlarni o'zlashtirishga intilish;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, o'z faniga tegishli bo'lgan ilmiy-texnik taraqqiyotning ilg'or tajribalarni o'rganish;
- zamonaviy rentgen apparatlari va bojxona nazorati jarayonida kerak bo'ladigan texnikalarni o'rganish, tinglovchi va kursantlarning shaxsiy xususiyatlari, ularga ta'sir ko'rsatuvchi samarali omillarni, shuningdek, axloqiy va huquqiy normalarni;
- o'z fani mashg'ulotlarining o'quv-tarbiyaviy maqsadlariga erishish, yangilikka, yangi natijalarga intilib yashash, o'z faoliyatining ahamiyatini oshirish, tinglovchi va kursantlarning umumiy madaniyatini rivojlantirish;
- o'z faniga tegishli bo'lgan axborotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va undan maqsadli foydalanish usullarini egallash, internetdan ma'lumot olish va ma'lumotlar kiritish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- tinglovchi va kursantlarning kasbiy faoliyatlarida asosli mustaqil qarorlar qabul qila olishga bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirib borishga o'rgatish;
- kursantlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, jangovar va jismoniy tayyorgarligi, huquqiy madaniyatini va huquqiy ongini oshirish bo'yicha samarali tizimni yaratish, ularda yuksak ma'naviy, axloqiy va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish hamda rivojlantirish [2].

Shunday qilib, bugungi zamonaviy sharoitda bojxona xizmatini malakali kadrlar bilan ta'minlash muammosini samarali hal qilishda, birinchi navbatda, hozirgi kun talablariga javob bera oladigan, o'z kasbining ustasi bo'lgan, qo'l ostidagi shaxsiy tarkibni har qanday sharoitda boshqara oladigan, ularni o'qitib, tarbiyalab, o'z Vataniga sadoqatli, harbiy burch va qasamyodga sodiq qoladigan bojxonachi qilib tarbiyalashda chuqur bilimga ega bo'lgan tarbiyachi ofitser-pedagoglarning o'rni kattadir. Shu ma'noda bugungi globallashtirish sharoitida kadrlar tayyorlashning milliy modelini ro'yobga chiqarish, har tomonlama kamol topgan, ta'lim-tarbiyani ongli ravishda idrok eta oladigan, davlat va jamiyat oldida javobgarlik hissini yuragida tuya oladigan bojxona xizmatchilarini tarbiyalashni nazarda tutish bilan birga, bojxona sohasini tubdan isloh qilish. Bojxona instituti pedagog kadrlari kasbiy kompetentligini rivojlantirish, malakasini yanada oshirish, ularning chet tillarni egallashi, ta'lim jarayonlarini tashkil etish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirishi va o'quv ishlariga eng yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etishi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy jamiyatimizning jadal sur'atlarda rivojlanishi va yangilanishi harbiy-siyosiy vaziyat tez o'zgarib, iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi xatar va tahdidlar tobora kuchayib borayotganligi bilan ajralib qolmoqda. SHu boisdan, professional bojxona sohasida kadrlarni tayyorlash ularning intellektual salohiyati, kasbiy kompetentligini rivojlantirish, jahon hamjamiyatida rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali professional bojxona sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yaratish masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari xodimlarining odob-axloq qoidalari.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi bojxona organlari kadrlarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 2-noyabrda PQ-3995-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 12-apreldagi PF-5414-son Farmoni.

4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. –P.35-37.
5. Т.И.Белоусова. Аспекты формирования профессиональных компетенций при подготовке специалистов для таможенных органов. Таможенная политика России на Дальнем Востоке № 3(72)/2015. -С. 65-66.
6. <http://uz.denemetr.com/docs/768/index-340201-1.html>
7. <https://www.reference.com/business-finance/professional-competence-a3f8bc9f9f3d3511>

O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI VA KOMPETENSIYAVIY XUSUSIYATLARI

J.X. Razaqov

Surxondaryo viloyati PYMO‘ milliy markazi

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagoglarning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishni ta‘minlovchi bilimlar va amaliy faoliyat usullarini tizimli ravishda rivojlantirish masalalariga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, pedagog, kompetentlik, kasblar, pedagogik-mahorat, jamiyat, o‘quvchi, STEAM.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется системному подходу к освоению знаний и практическим методам, обеспечивающим успех в профессиональной деятельности педагогов.

Ключевые слова: образование, педагог, компетентность, профессия, педагогическое мастерство, общество, студент, STEAM.

Annotation. This article focuses on the systematic approach to the development of knowledge and practical methods of pedagogues that ensure success in their professional activities.

Key words: education, pedagogue, competence, professions, pedagogical skills, society, student, STEAM.

Dunyo miqyosida fan va texnika taraqqiyotining jadallik bilan amalga oshishi, innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar yangi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Bunday o‘zgarishlar globallashuv sharoitida barcha sohalarda kuchli raqobat muhitini shakllantirib, o‘z navbatida, ta‘lim sohasiga nisbatan yangi talablarni qo‘ymoqda. Xususan, so‘ngi yillarda O‘zbekiston ta‘lim tizimida ham, muhtaram Prezidentimiz va Vazirlar Mahkamasining qaror, farmon va farmoyishlarida belgilangan vazifalar buning yorqin isbotidir.

Shu jumladan, Sh.Mirziyoyevning “Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2023-yil 26-may, PF-79-son farmoniga muvofiq, 2024-yil 1-yanvardan boshlab davlat maktabgacha, umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta‘lim tashkilotlari pedagog kadrlariga malaka toifasini berishning yangi tartibi joriy qilindi. Bunda: malaka toifasini olish bo‘yicha sinovlar bir yilda kamida bir marotaba ikki bosqichda o‘tkazilishi hamda birinchi bosqichda talabgorning mutaxassislik fani va kasb standarti bo‘yicha bilim darajasi, ikkinchi bosqichda — pedagogik mahorati baholanishi keltirilgan. 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son

farmoniga ko'ra, ko'p yillik mehnat stajiga ega yuqori malakali va tajribali pedagoglar ingliz tili yoki kompyuter savodxonligi bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi sababli attestatsiyadan o'ta olmaslik holatlari kuzatilayotganliklarini inobatga olib, pedagoglarning metodik ta'minotini yaxshilash lozimligi hamda, ta'lim berishning zamonaviy nazariyalarini o'zlashtirishni, pedagogik psixologiyani tushunish, ta'lim berishga kompetentlik hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashni ko'zda tutgan holda pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash markazlari faoliyatini qayta ko'rib chiqish kerakligi va bo'lajak pedagoglar uchun pedagogik faoliyatga moyillik va ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash imkoniyatini beruvchi metodlarni ishlab chiqib, umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarning sifat tarkibini, xususan magistrlik darajasiga ega bo'lgan pedagoglar sonini bosqichma-bosqich oshirish lozimligi ta'kidlab o'tilgan.

Hozirgi sharoitda jamiyatning o'qituvchilik kasbiga nisbatan qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarni amalda to'g'ri tashkil qilish vazifasi o'qituvchiga bog'liq. Endilikda global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi o'qituvchidan yuksak mahoratni, o'tkir irodani, psixologik quvvatni, chuqur bilim va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda maktablar oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri – yuqori malakali, o'z sohasining bilimdoni bo'lgan o'qituvchilar bazasini shakllantirish bilan birga, metodologiyaning to'g'ri tashkil etilishi, tanlangan texnologiya va metodlarning mavzularga muvofiqligini ta'minlashdir. Zero, bugungi ta'lim tizimi eski mazmundagi o'quv dasturlaridan voz kechib, innovatsion raqamli iqtisodiyot va axborotli jamiyat uchun kadrlar tayyorlash imkonini beradigan o'qitish tizimiga o'tish vaqti keldi. Shunga mos ravishda ta'lim berishga yondashuvlar ham o'zgarib, internet va axborot texnologiyalari davrida oddiy bilim beruvchidan, qiziqqan yo'nalishi bo'yicha avtomatlashtirilgan yuqori texnologiyalarga mos kasbga tayyorlashga undalmoqda. Yana dolzarb masalalardan biri bu pedagogning kasbiy kompetentligi va ularning kasbiy mahoratidir. Shu boisdan ham kadrlar tayyorlash milliy dasturi zamonaviy pedagog javob berishi kerak bo'lgan talablar kompleksini belgilaydi.

Darhaqiqat, jamiyat misli ko'rilmagan darajada o'zgardir, sanoat rivojlandi, texnologiyalar kirib keldi, aynan, bu o'zgarishlar sababli o'quvchilar ancha ilgarilab ketdi. O'qituvchilar bu "shiddatli to'lqin"da chetda turish, avtoritar shaklida ma'ruza va topshiriq berish bilan dars o'tib bo'lmasligini tushundi. Uzoqqa bormaylik, yigirma yil ortga qaytib, bugungi davr bilan qiyoslaydigan bo'lsak, misli ko'rilmagan darajada o'zgarishlar tufayli turli kasblar: menejerlar, dasturchilar, injinering, nanotexnologlar, IT-mutaxassislar, turizm sohasi mutaxassislari, logist-naqliyotchilar, imijmeykerlar, anesteziologlar va boshqa shunga o'xshash mutaxassislarga ehtiyoj oshib bormoqda.

Kasblarga bo'lgan ehtiyojni bugundan o'ylash uchun, avvalo, o'qituvchilarni tayyorlash zarurati dolzarb masaladir. Texnologiyalarning jadal rivoji kelgusi kasb egalarining tabiiy fanlar, filologiya, muhandislik va texnologiyadan chuqur bilimga ega bo'lishlarini talab qiladi. Hozirgi vaqtda inson hayotining turli sohalarini keng miqyosda robotlashtirish: mashinasozlik, tibbiyot,

kosmik sanoat va boshqalar ishlab chiqarish sohasining ajralmas qismiga aylandi. Birgina, tibbiyot sohasini olaylik, xorij texnik jihozlari keng qo'llanilmoqda. Bu meditsina jihozlarini ishlatish uchun albatta kuchli mutaxassislar kerak bo'ladi. O'qituvchilar loqal shuni ko'z oldilariga keltirishi va bugungi o'zining o'tayotgan darsini shu talabga muvofiqmi degan savol bilan qiziqib ko'rishi shart.

O'qitishning pedagogik g'oyalari: o'quvchilarning yoshligidanoq adabiy va ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish, insonparvarlik, vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish, jamoada shaxsiy madaniyat, oilaviy hayotga tayyorlash kabi g'oyalar bugungi yangilik emas, bu g'oyalar metodologiyaning tub ildizi sanaladi.

Yangi yondashuvlardan birgina STEAMni oladigan bo'lsak, buning asosiy xususiyati shundaki, bunda o'quvchilar ko'pchilik fanlarni samarali o'rganishda aqli va qo'l mehnatidan foydalanishadi, amaliy bilimlarni mustaqil egallashadi. O'quvchilar o'quv mashg'ulotlarida tajribalar o'tkazishadi, modellarni konstruksiyalaydi, robotlarni yasashadi, o'z g'oyalarini amalga oshiradilar.

O'qituvchilardan bu «shiddatli to'lqin»da suza olishlari uchun o'quv jarayonini zamonga mos shaklda o'zgartirish, uning tadqiqot xarakterini ta'minlashga e'tibor berish, o'quv va kognitiv faoliyatni tashkil etish, ta'limga loyihalash, raqamli iqtisodiyot, modellashtirish, evristik yondashuvlarini joriy etish talab etiladi. Jumladan, "Miya ishi" usuli. Bu metodning qo'llanishida barcha g'oya, fikrlar yozma bayon etiladi. Bu esa o'z fikr va g'oyalarini og'zaki bayon etishga qiynaladigan ba'zi o'quvchilar uchun qulaylik yaratadi. O'quvchilar tomonidan yozilgan fikr va g'oyalarning imloviy va uslubiy xatolariga e'tibor qaratilmaydi hamda yozilgan fikrlar oralarida keyinchalik xayolga kelgan fikrlarni yozish uchun bo'sh joylar ham qoldiriladi. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin, mustaqil ifoda etish topshiriladi. G'oyalar tahlili keyinroq o'tkaziladi. Bu metoddan foydalanilganda muammoning yechish variantlari imkon qadar ortadi.

Bugungi dolzarb masalalardan biri bu pedagogning kasbiy kompetentligi va ularning kasbiy mahoratidir. Shu boisdan ham kadrlar tayyorlash milliy dasturi zamonaviy pedagog javob berishi kerak bo'lgan talablar kompleksini belgilaydi. Quyidagilar mutaxassisning pedagogik ishga tayyorgarligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy talablar hisoblanadi. Zero, davlatimiz tomonidan ta'limga qaratilayotgan e'tibor barcha pedagoglarning o'zi ustida ishlashi, tinmay izlanish olib borishi hamda o'quv jarayonini zamon talablari darajasida, ilmiy asosda tashkil etishlari uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish bilan bir qatorda, ta'lim sohasiga yosh mutaxassislarning kelib qo'shilishiga imkoniyat yaratmoqda, bu esa o'z navbatida ta'lim muassasasi pedagoglar oldiga yangi vazifalar qo'yadi. Natijada pedagogik mahorat to'laqonli mazmunga ega bo'lmay, uni egallash qiyin bo'lib qolishi mumkin. Xo'sh, pedagogik mahoratning o'zi nima? Uni qanday egallash mumkin?

Pedagogik mahorat – bu o'qituvchi-tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi, samimiyligi, nazokati, va h.k) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi va h.k) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, o'z o'quv fanini chuqur va atroflicha bilishida,

pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarligida, o'quvchi-yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topib, amaliy faoliyatiga qo'llashidir.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv fanini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini mukammal o'zlashtirishni hamda insoniylik, mehnatsevarlik va fidoyilik kabi ma'naviy-axloqiy fazilatlarni o'zida tarkib toptirishi lozim. Shuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, pedagogik kasbi murakkab va ma'suliyatli kasbdir. O'qituvchi ta'lim jarayonida o'qitish shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni tarbiyalash nazariyasini turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim.

Shunday qilib, bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qoyilayotgan talablar mazmuni zamonaviy o'qituvchini talab etadi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur? Uning pedagogik mahorati zaminida qanday komponentlar mujassam etilgan? Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab ushbu muammo boyicha ko'plab pedagog va psixolog olimlar o'z fikr va mulohazalarini bayon etganlar. O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini milliy an'ana va urf-odatlarimizdan, qadriyatlarimizdan kelib chiqib yanada takomillashtirish, ularning pedagogik faoliyatini hozirgi zamon talablari darajasida rivojlantirish uchun metodik qo'llanmalar, tavsiyanomalar qilindi. Hozirgi kunda ham ushbu muammo bo'yicha ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh. Mirziyoyev "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-79-son farmoni. Toshkent sh. 2023-yil 26-may.
2. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T: 2000.
3. Asadov.Y., Turdiyev.N, Akbarova.S., Temirov.D., Babadjonov.S. O'quvchilar kompetensiyalarning shakllanganligini tashxislash va korreksiyalash metodikalari. – T.: 2016. 7-6.
4. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. T.: "Moliya" – 2003.

O'SPIRINLARDA KASB-HUNAR TANLASH MUAMMOLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH

S.X. Asilova, X.Farxodova

Qo'qon universiteti Ta'lim fakulteti o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Kasb-hunar orqali inson hayotda o'z o'rnini topadi. Shu boisdan ham o'spirinlarda kasb-hunar tanlash muammolariga psixologik yordam ko'rsatish muhimdir. Maqolada o'smirlarda kasb-hunar tanlash muammolariga psixologik yondashuvlar haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, o'spirinlarda, kasb, fiziologik, ijtimoiy, qobiliyat, individual, jamiyat, muloqot, maktab, anketa, trening.

Har bir shaxsning jamiyatga qo'shayotgan hissasi uning kasbi yoki hunari orqali bo'lishi mumkin. Kasb tanlash va ana shu kasbda o'zining haqiqiy baxtini

topib yashsh bu har bir insonning ezgu maqsadlaridan biri hisoblanadi. O'spirinlarda kasb tanlash jarayoni - bu ijtimoiy foydali jarayon bo'lib insonni o'zi tanlagan kasbi orqali jamiyatga qo'shadigan hissasi hisoblanadi. Chunki inson o'zini katta bo'lib borayotganini anglaydi va kelajakda ma'lum bir kasb bo'yicha ishlashi zarur ekanligini sezadi. Bu tanlagan kasbi insonni qoniqtirishi, ehtiyojlarini qondirishi va kelajak hayoti uchun asos bo'lishini anglashi orqali yuz beradi. Ushbu jarayonni dunyoni ko'plab psixolog mutafakkirlari o'rganganlar. Kasb tanlash bu o'ziga xos bo'lgan murakkab jarayon bo'lib, u inson va uning psixologik, fiziologik, ijtimoiy, moddiy imkoniyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Kasb tanlovchilarning kasb tanlashlariga ko'pgina omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunda birinchi o'rinda shaxsning kasbga bo'lgan ehtiyoji, uning motivlari, layoqati, qiziqishi, iqtidori va qobiliyati kabilar turadi. Yana shuni aytish kerakki, o'spirinlarda kasb tanlashda insonning jinsiga nisbatan ham kasblarga yo'naltirish muhim hisoblanadi. Bu kabi omillarni hisobga olgan holda o'spirinlarda kasb tanlashlariga yo'nalish berish o'ziga xos tomonlarda ko'zga tashlanadi. Bu kasbiy maorif yoki kasblar haqidagi bilimlar berish hisoblanadi. Bunda o'spirinlarda kasbning mohiyati, har bir kasbni inson oldiga qo'yadigan talablari va vazifalari, jamiyatga kerakli darajalari kabilar bilan tanishtiriladi.

Psixologlarning o'spirinlarda kasb tanlashiga oid ko'plab fikrlar mavjud. Shunday fikrlardan biri E.A. Klimovga tegishlidir. U kasb tanlashni uchta tomonini ajratib ko'rsatadi.

1. Shu kasbda ishlashni istash (xohlayman).
2. Kasbni egallashga bo'lgan qobiliyat, imkoniyatlarni hisobga olish va keyinchalik yaxshi natijaga erishish (bajara olaman).
3. Tanlagan kasbga xalq xo'jaligini ehtiyojlarini hisobga olish (kerak).

Shuningdek, E.A. Klimov tomonidan kasb tanlashning aniq omillari ham ajratiladi ular 7taga ajratilgan .

Bular quyidagilar:

1. O'zini qiziqish va xohishlarini hisobga olish;
2. O'zidagi qobiliyatlarni hisobga olish;
3. Kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;
4. Ota - onaning fikrlarini hisobga olish;
5. Sinfdoshlarini, tengdoshlarini, o'rtoqlarini fikrlarini hisobga olish;
6. Ishlab chiqarish bozorini hisobga olish;
7. Ma'lum bir kasbni tayyorlash bo'yicha dasturlarning mavjudligini hisobga olish.

A.I. Zelichenko va A.G. Shmelevlar kasb tanlashning ichki va tashqi faktorlarini ko'rsatib u yoki bu kasbni tayyorlashning motivlarini asoslab beradilar.

Kasbiy qiziqish - shaxs tanlagan kasbining jamiyat va o'zi uchun ahamiyatini anglagan holda, uni muvaffaqiyatli egallash uchun yo'nalgan faoliyatidir. Kasbiy qiziqishlarni shakllantirishni kasbga oid bilimlar berish va ularni o'zlashtirish kabi ikki yo'nalishning bir-biri bilan chambarchas bog'liqligi sifatida ta'savvur etiladi.

Kasb psixologiyasi o'zida juda ko'plab masalalarni qamrab olgan va jamiyatda yoshlarni kasb tanlashlariga o'z yordamini beruvchi fan hisoblanadi. Bu

sohada ko‘plab insonlar hozirgacha o‘z xizmatlarini amalga oshirib kelmoqdalar. Bular esa o‘spirin hisoblanadi. Bolalar bilan har doim muloqotda bo‘lgan o‘spirinlarda ularning havaslari, qiziqishlari va manfaatlarini bilib borib ulari ma‘lum bir kasbni egallashlariga o‘z tavsiyalarini berib, ularni kasblarga yo‘naltirib turadilar. Hozirda esa, maktab psixologlari olib borayotgan amaliy ishlar natijasida bolalar o‘zlari qiziqqan kasblarni egallashga va unga tayyorgarlik ko‘rishga intilib boradilar. Psixologiyaga bo‘lgan qiziqish o‘sib bormoqda. Jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan fanlar qatoriga kirib bormoqda

Trening sohasi mutaxassislarining metodik tayyorgarligi borgan sari rivojlanib bordi. Ular ko‘plab seminarlarga bora boshlashdi va boshqa trenerlarning yondashuvlarini ham o‘rganib chiqib, o‘zlarining tizimlashgan trening dasturlarini ishlab chiqishdi. Bugungi kunda hamma uchun umumiy qabul qilingan “trening” tushunchasi yo‘q, shuning uchun bo‘lsa kerak, psixologik amaliyotda uning ma‘nosini anglatuvchi ko‘plab metod, shakl va uni anglatib beruvchi manba hamda vositalar kabi tushunchalar kelib chiqadi. Trening termini ingliz tilidan kelib chiqqan bo‘lib, ko‘plab ma‘nolarga ya‘ni: o‘qitmoq, tarbiyalamoq, (trenirovka) mashq qilmoq kabi ma‘nolarga ega. Xuddi shunday ko‘p ma‘nolilik treningning ilmiy talqiniga ham mos keladi. Trening insonlarda mavjud bo‘lgan xulq-atvori va faoliyatini boshqaruv modelini qayta dasturlash vositasidir. Trening shuningdek tashkilotni rejalashtirilgan faolligini oshirish uchun, kasbiy bilimlarini oshiruvchi, ko‘nikmalarini yaxshilashga yo‘naltirilgan, yoki tashkilotning maqsadli faoliyati talablariga mos keluvchi attityudlar modifikatsiyasi va jamoatning ijtimoiy xulq-atvorini tuzatish uchun zarurdir. Psixologiya tarixida o‘qitishning eng keng tarqalgan shakli faol ijtimoiy-psixologik treninglardir. L.A.Petrovskaya ijtimoiy psixologik treningga ta‘rif berar ekan, uni quyidagicha izohlaydi: “Trening - shaxslararo munosabatlardagi bilimlar, ijtimoiy ustanovkalar, ko‘nikma va tajribalarni rivojlantirishga qaratilgandir”, shuningdek “Muloqotda kompetentlikni rivojlantirish vositasi hamdir”. Davlat va jamiyat tomonidan yoshlarning, ta‘lim muassasalari mutaxassislari hamda ota-onalarning oldiga qo‘yilayotgan vazifalar bevosita psixologiya sohasida yaratilayotgan turli psixodiagnostik metodlar yordamida amalga oshiriladi. Trening - bu sizning vaziyatingizni tushinish, uni turli tomonlarga burish, barcha narsalarni tartibga solish va qiyinchiliklarni hal qilish imkoniyatidir. Trening kerakli o‘zgarishlar uchun manba bo‘ladigan kuchlarni beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, o‘spirinlar o‘rtasida kasb-hunar tanashda psixologik yordam ko‘rsatish bu dolzarb masalaalrdan biridir. O‘smir tanlayotgan kasb-hunar eng avvalo uning kelajagi va davlat uchun kerakli bo‘lishi lozim. To‘g‘ri tanlangan kasb-hunar albatta muvaffaqiyat garovi hisoblanadi. Psixologlar kasb-hunarni tanlashga yordam beruvchi metodikalar yordamida o‘spirinlarni ichki xohishlarini yuzaga chiqarishga yordam berishlari lozim. o‘spirinning qiziqish va xohishlarini ota-onaning qo‘llab-quvvatlashlari ham muhimdir. Ota-onalar o‘zlarining xohishlariga qarab emas farzandlari xohish va istaklarini inobatga olib kasb-hunarga yo‘naltirsalar kelajakda muvaffaqiyatga erishgan farzandlarni ko‘rishlari mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jumanova S.I., Asqarova D. (2023). Maktabgacha ta'limda tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining kreativ fikrlashini o'stirishda stem ta'limining o'rni Educational Research in Universal Sciences 2 (15), 377-381
2. Ikromjonovna, J. S. (2023). boshlang'ich sinflarga ta'lim berish jarayonida zamonaviy metod va vositalarning ahamiyati. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 581-583.
3. Asilova, S. X. (2023). O'quvchilarni kasb-hunarga yo 'naltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.

ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ СТУДЕНТА – БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Д.А. Абдуганиева

Международная исламская академия Узбекистана
докторант

Аннотация. Современная школа предъявляет особые требования к уровню эмоционального развития педагога, к его эмоциональной устойчивости и уравновешенности нервных процессов. Высокие требования обусловлены тем, что педагогу необходимо выдерживать действия сильных раздражителей и уметь концентрировать внимание, сохранять высокий эмоциональный тонус, проявлять терпеливость и собранность, быть выдержанным и спокойным в изменяющихся условиях деятельности.

Ключевые слова: Педагогическая деятельность, эмоции, негативные эмоции, деструктивные эмоциональные состояния, эмоциональная культура, эмоциональная саморегуляция.

Модернизация сферы образования, определяемая переходом от парадигмы знания дисциплин к парадигме, основанной на компетенциях, происходит как в школьной системе образования, так и в системе подготовки студентов, обучающихся на будущих учителей. В подготовке будущих специалистов много противоречий, и одно из главных состоит в том, что профессиональная подготовка происходит в процессе качественной и существенно иной деятельности, заметно отличной от профессиональной среды [1]. Профессиональные навыки студента, обучающегося на будущего педагога должны быть исследованы в правильных условиях, но на данный момент все еще существует проблема с выполнением поставленных задач, не соответствующей педагогическим целям.

Как показала практика, педагог, который не способен установить контакт с учениками на эмоциональном уровне, впоследствии рискует не только утратить уважение и понимание школьников, но и обрести целый ряд хронических нервных заболеваний. Сравнительно недавно выделенный синдром эмоционального выгорания состоит из целого комплекса неврозов, которые создают существенные препятствия для профессиональной деятельности учителя. Высокий уровень эмоционального развития педагога необходим обеим сторонам учебного процесса как важнейшее условие для обеспечения полноценного педагогического процесса. Эмоциональная неустойчивость в экстремальных ситуациях, повышенный уровень

тревожности у педагога, отсутствие социальной и психологической мобильности в конфликте – все это негативно отражается на психике учащихся, разрушает эмоциональные связи школьников с микросоциумом педагогов и сверстников, вызывает проявления личностной изменчивости и нарушения социального развития. Известно, что личность подростка как интегральная индивидуальность реагирует на неблагоприятные социальные воздействия и прежде всего, со стороны школьного учителя.

Сегодня особо остро стоит вопрос о создании таких психологических условий, которые способствовали бы многостороннему развитию эмоциональной сферы студентов — будущих педагогов. Теоретический анализ исследуемой проблемы, а также изучение опыта средних общеобразовательных учреждений в этом направлении обнаруживают ряд существенных противоречий между:

- необходимостью в подготовке квалифицированных педагогов с высоким уровнем эмоционального развития и отсутствием комплексных мер по организационно-содержательному обеспечению такой подготовки;

- растущей востребованностью научного обоснования процесса эмоционального развития будущих педагогов в условиях их профессиональной подготовки и неразработанностью психологических условий осуществления такого процесса;

- необходимостью формирования эмоциональной устойчивости в системе подготовки работников образования и недостаточной психологической компетентностью преподавателей высшей школы к выбору и использованию в этом процессе оптимальных психолого-педагогических средств.

Вышеуказанные противоречия помогли нам выяснить, что в обучении современного педагога необходимым компонентом становится воспитание эмоциональной культуры. Управление эмоциональными состояниями — важная, но не единственная составляющая эмоциональной культуры личности. Мы можем говорить о высоком уровне эмоциональной культуры только тогда, когда развиты высшие чувства человека: способность к эмоциональному восприятию и глубокому переживанию пре красного и безобразного в природе, человеческих отношениях, в искусстве; способность не только эмоционально воспринимать, но и выражать свои чувства, т. е. когда происходит то, что называют утончением чувств. В.А. Сухомлинский считал, что «...главное, что необходимо развивать в человеке, — это способность к тонким эмоциональным движениям души, такие чувства, как любовь, благодарность и доверие» [2].

Управление эмоциональным состоянием включает и умение владеть собой в сложных ситуациях, понимать эмоциональное состояние и побудительные мотивы поведения других людей, помогать освободиться от негативных эмоций, не реагируя на них необдуманными эмоциональными реакциями и действиями.

Разнообразие эмоций бесконечно велико, механизм возникновения сложен. По мнению У. Джеймса, гнев, страх, любовь, ненависть, радость,

печаль, стыд, гордость и различные оттенки этих эмоций могут быть названы наиболее грубыми формами эмоций, так как они тесно связаны с относительно сильным телесным возбуждением, которое отражается в звуках голоса или выражении глаз и т. п. Утонченными эмоциями являются моральные, интеллектуальные и эстетические чувствования, с которыми обыкновенно бывают связаны значительно менее сильные телесные возбуждения. Объекты эмоций можно описывать без конца. Бесчисленные оттенки каждой из них незаметно переходят один в другой и отчасти отмечаются в языке синонимами, например отрицательный ряд эмоций: ненависть, антипатия, вражда, злоба, нерасположение, мстительность, неприязнь. Положительный ряд эмоций: доверие, симпатия, уважение, привязанность, и т. д.

Следовательно, все эмоциональные состояния (собственно эмоции) различаются в зависимости от их качества (положительные и отрицательные), глубины, интенсивности и продолжительности влияния на деятельность. Эмоциональная устойчивость человека при различных ситуациях проявляется в стабильности его поведения. Устойчивость к трудностям, терпимость к поведению других людей называется толерантностью. В зависимости от преобладания в опыте человека положительных или отрицательных эмоций, соответствующее настроение становится устойчивым, характерным для него. Хорошее настроение можно культивировать.

Эмоциональная культура учителя включает такое необходимое качество, как эмпатия, представляющее собой сплав эмоционального отклика, сопереживания эмоциональному состоянию другого человека и его понимания. Воздействуя на учеников словом, жестами, мимикой, педагог должен уметь передать свое эмоциональное состояние, выразить с помощью речи и других невербальных средств свои чувства и переживания, свое отношение к тому, о чем рассказывает ученикам. Эмпатия предполагает не только понимание, но и помощь другому. Помочь же ему мы сможем только в том случае, если сопереживание и понимание будут уравновешены и не приведут к эмоциональной идентификации (отождествлению) себя с другими. По словам американского психолога Карла Роджерса, «быть в состоянии эмпатии означает воспринимать внутренний мир другого точно, с сохранением эмоциональных и смысловых оттенков. Как будто становишься этим другим, но без потери ощущения «как будто». Так ощущаешь радость или боль другого, как он их ощущает, и воспринимаешь их причины, как он их воспринимает» [3].

Отмечая важность развития эмоциональной культуры, исследователи определяют алгоритм их использования в практике. Профессиональные умения в области эмоциональной деятельности педагога включают в себя следующие умения: оперативно управлять своим психическим состоянием; снимать излишнее напряжение, волнение; спокойно относиться к неожиданностям, возникающим в учебно-воспитательном процессе; поддерживать стабильность эмоциональных ресурсов; держаться уверенно,

свободно и естественно (отсутствие телесной скованности). Адекватно выражать и передавать необходимые эмоции; широко использовать диапазон интонаций в речи; внушать симпатию, заинтересованность; улавливать изменения в состоянии учащихся по незначительным признакам; сопереживать, сочувствовать [4].

Это позволяет утверждать, что эмоциональное относится к наиболее ярким отличительным особенностям высших биологических существ на планете. Эмоция присуща всем: и взрослым и детям, причем всегда яркая, открытая, непосредственная. В мозаике эмоций конкретного индивида отражается структура его потребностей, строение его личности, система его ценностей. Поэтому учителю надо обогащать свою эмоциональную память, расширять свой жизненный кругозор, пополнять запасы впечатлений, чувствований, переживаний из произведений искусства, путешествий, общения с людьми. Педагогу полезно научиться использовать положительные открытые жесты и телодвижения и избавиться от элементов, которые несут негативную окраску. Для этого необходимо сознательно наблюдать за своими жестами и жестами других людей, чтобы получать успех и удовольствие от эффективной педагогической коммуникации.

Литература:

1. Гуцин А.В. Миссия педагогических вузов в условиях информатизации общества / А.В. Гуцин, Л.А. Ленинградский // Вестник Мининского университета. - Н. Новгород: НГПУ им. К. Минина, 2016. - № 1 (13); URL: <http://vestnik.mininuniver.ru/reader/search/missiya-pedagogicheskikh-vuzov-v-usloviyakh-inform>.
2. Сухомлинский, В. Л. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В.А. Сухомлинский. — М.: Педагогика, 1989. — 286 с.
3. Роджерс, К. Эмпатия [Текст] / К. Роджерс // Психология эмоций: хрестоматия; под ред. П.К. Орлова — М.: МГУ, 1984. — С. 235—237.
4. Рейковский, Я. Экспериментальная психология эмоций [Текст] / Я. Рейковский. — М.: Прогресс, 1999. — 392 с.

OLIV PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHNING MUAMMO VA YECHIMLARI

R.N. Bekmirzayev f.-m. f. d., professor,

F.Q. Tugalov dotsent, **B.N. Shermatov** dotsent, **H.O. Valiyeva** talaba

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlash masalalari muhokama qilinadi. Mavjud muammolar va ularni hal qilishning mumkin bo'lgan usullari muhokama qilinadi.

Tayanch so'zlar: islohot, pedagogika, milliy dastur, texnologiya, ijtimoiy xulq-atvor, ta'lim, ma'naviyat, ijodiy tafakkur, talaba, o'qituvchi.

Аннотация. В работе рассматриваются вопросы подготовки высококвалифицированных педагогических кадров. Обсуждаются существующие проблемы и возможные пути их решения.

Ключевые слова: реформа, педагогика, национальная программа, технология, социальное поведение, воспитание, духовность, творческое мышление, студент, учитель.

Abstract. In the article the issues connected with training highly skilled pedagogical staff is considered. The existing problems and their possible solutions are discussed.

Key words: reform, pedagogy, national program, technology, social behavior, education, spirituality, creative thinking, student, teacher.

Jahon tajribasidan kelib chiqqan holda bugungi kun talabi asosida ilmiy – tadqiqot ishlarini olib boruvchi raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash dolzarb masala hisoblanib, bu ishlarni amalga oshirishda oliy ta’limning o’rni beqiyosdir.

Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar tufayli bugungi kunda yangilanayotgan pedagogik tafakkur o’ziga xos ustuvor tamoyillar asosida milliy istiqloq g’oyasi va jamiyatning ehtiyojlariga tayanib ish yuritishni talab etmoqda. Milliy taraqqiyot g’oyasi va mafkurasi taraqqiyotning tub manfaatlarini, maqsad va vazifalarini o’zida mujassamlashtirib, milliy o’zlikni anglash, milliy ong va tafakkurni, o’zbekona mentalitetni shakllantirishga o’zining samarali metodlari bilan izchil bilim berish qobiliyatiga ega bo’lgan ratsional va ommaviy pedagogikani yaratishni taqozo etadi. Hamma bilish imkoniyatiga ega deb gapiramiz, ammo amalda shundaymi? Afsuski, yo’q. Shuning uchun barchaga bilim berishning maqbul usullari ishlab chiqilishi va ular har tomonlama tekshirilgan aniq baza asosida yaratilib, texnologik xususiyatlarga ega bo’lishi kerak.

Demokratik jamiyat, eng avvalo o’z fuqarolarining intellektual salohiyati uchun g’amxo’rlik qilishga mas’ul bo’lishi lozim. Ta’limning bosh maqsadi ham yosh avlodni barkamol, ma’naviy yetuk inson qilib shakllantirish, asosiy vazifasi esa insonni jamiyatdagi mehnat faoliyatiga tayyorlash, shaxsning hayotda o’z o’rmini topishiga ko’maklashish va shaxsiy qobiliyatlarini ro’yobga chiqarishdan iborat.

«Davlat ta’lim standarti va malaka talablari»da - «... inson har tomonlama uyg’un kamol topishi, shaxs manfaatlarini ro’yobga chiqarishning sharoitlarini va ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorlarning andozalarini o’zgartirish, respublikada amalga oshirilayotgan tub islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchi» - ekanligi ta’kidlangan. Bunday maqsadni amalga oshirish, asosan pedagoglar zimmasiga yuklanadi. Shuning uchun ham oliy ta’lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlashning mazmuni va mohiyatiga jamiyatning bugungi, kelajakdagi talablariga mos yangilanishlar kiritishni davr taqozo etmoqda. U o’z navbatida, oliy ta’lim muassasalari hamda professor-o’qituvchilari ilmiy-pedagogik faoliyatiga qat’iy talablarni qo’ymoqda. Oliy ta’lim muassasalarining asosiy kuch-qudrati, oltin fondi va qadr-qimmati pedagogik jarayon mohiyatini chuqur tushunadigan, yetuk bilim, tajriba va mahoratga ega o’qituvchilarni etishtirishi bilan belgilanadi.

Oliy o’quv yurti o’qituvchisi - o’z millatining moddiy va ma’naviy ravnaqini ta’minlovchi mutaxassis kadrlarni kamol toptiruvchi ham olim, ham murabbiydir. Olim - bu, o’qituvchilarni maxsus tayyorlashning yuqori imkoniyatlariga ega bo’lgan shaxs. Murabbiylik - mukammal fazilatlar va sifatlar yig’indisidan iborat

bo'lgan bo'lib, ko'pincha o'qituvchilar bunday darajaga hayotiy va pedagogik tajriba orqaligina erishadilar.

O'qituvchi inson aqli va ruhining muhandisidir. Uning bosh vazifasi o'qitish, tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirish jarayonini boshqarishdan iboratdir. O'qitish jarayonini boshqarish o'qituvchidan pedagogik vaziyatni tahlil qilishning tashxislash va bashorat qilish metodlarini mukammal bilishni taqozo etadi. Chunki o'z faoliyatining natijalarini oldindan ko'ra bilmaydigan, nimaga intilayotganligini tushunib etmaydigan o'qituvchi, tavakkal qilib ish yurituvchi yo'lovchiga o'xshab, o'z maqsadiga faqat tasodifangina erishishi mumkin. Hozirgi kunda ma'naviy-madaniy salohiyati yuqori bo'lgan o'qituvchilar juda zarur. Ularni tayyorlash uchun o'ziga xos shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Bu zaruriyat qanchalik tez va chuqur anglab etilib, tez amalga oshirilsa, milliy istiqloq g'oyalarini amaliyotga joriy etish imkoniyatlari shunchalik yuqori bo'ladi. O'qituvchi milliy yuksalishni ta'minlovchi birinchi shaxsga aylanishi uchun uning shaxsiyati, qadr-qimmati munosib darajaga ko'tarilishi lozim. Hamma ham o'qituvchi bo'la olmaydi. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchilik kasbiga tanlovni o'ta jiddiy talablar asosidagi mezonlar orqali amalga oshirishni talab etadi. Hozirgi kunda bu masala juda murakkab va muammoli sanaladi. Chunki o'qituvchilik kasbiga tanlov mezonlari yo'q. Xohlagan odam o'qituvchilik diplomiga ega bo'lishi mumkin va ega bo'lmoqda.

Sir emaski, pedagogika oliy o'quv yurtlariga kirgan ayrim talabalar bir amallab eng ko'pi bilan maktab darsliklari hajmidagi o'quv materiallarini o'zlashtirib, havoyi «4» va «5» yoki «3» baho olib «o'qituvchi» diplomiga ega bo'lmoqda. Hatto bu talabalar orasida tor doiradagi darslik yoki boshqa manbalardan olgan muayyan o'lchovdagi axborotga tayanib «men bilaman, lekin o'qituvchi nohaq baholadi» - deb da'vo qiluvchilar ham bor. Bir amallab oliy o'quv yurtini bitirib «o'qituvchi» diplomiga ega bo'lganlarning ayrimlari bugungi oliy ta'lim muassasasida o'qituvchi bo'lib ishlashga ham da'vogar.

Oliy ta'limni rivojlantirishning bugungi yangi shart-sharoitlari va vazifalari pedagogga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirishni taqozo etmoqda. Chunki oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisidan maxsus chuqur bilimdan tashqari, talabalarni o'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini, ularning ijodiy tafakkurini shakllantirishning xususiyatlarini ichki tuyg'ulari orqali ongiga singdirish, ratsional va emotsional jihatlarni uyg'unlashtirib, ularga ta'sir etish yo'llarini bilishni talab etadi (afsuski, oliy ta'lim muassasasida ko'pchilik o'qituvchining o'zi bunga muhtoj).

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga differensiallashgan, ilmiy, g'oyaviy, metodologik asosga ega bo'lgan pedagogik-axborot texnologiyalarning joriy etilishi, o'qitishning metod, shakl va usullari bilan birga o'qituvchilarning funksiyalarini ham tubdan o'zgartirmoqda.

Shuning uchun ham hozirgi zamon oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi o'qitishning uslubi, usul va vositalaridan tashqari o'quv jarayonining barcha tomonlarini va uning tarkibidagi qarama-qarshiliklarni bilish va baholash qobiliyatiga, mutaxassis sifatida psixologik va pedagogik nazariya, ta'lim-tarbiya texnologiyalari orqali faoliyatini oqilona tarzda tashkil qila oladigan, aniq maqsad

qo'yib, unga erishish yo'l-yo'riqlarini belgilash mahoratiga, inson sifatida esa yuqori axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan bo'lishi kerak. Buning uchun esa o'quv jarayonida talabalarni ratsional tarzda ijodiy fikrlashga o'rgatish lozim.

Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi timsolida ikkita - ilmiy va pedagogik asosni birlashtirish masalasi juda muhim bo'lib, u o'z navbatida quyidagi yangi vazifalar hal etilishini taqozo etadi:

- fan-texnika taraqqiyotining g'oyaviy-metodologik jihatdan asoslanishini kuchaytirish;

- tabiiy boyliklarni rivojlantirish va saqlash maqsadida talabalarni fan-texnika yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishda o'ta mas'uliyatli munosabatda bo'lishga o'rgatish;

- axborot ta'minotining differensiallashgan va markazlashgan usullarini tashkil etish va o'quv jarayonida qo'llash;

- ta'lim mazmuni va uni tashkil etish usullarida fan-texnika sohasida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlardan samarali foydalanish;

- talabalarni fanning nomutanosib rivojlanish sohalarini tahlil eta bilish va ularni amaliyotga tatbiq eta olishga tayyorlash;

- ta'lim va ilmiy tadqiqot mazmunini belgilashda ilmiy bashorat qilish usullaridan keng foydalanish;

- kadrlar tayyorlashda sinergetik yondashuvdan foydalanish va hokazolar.

Bularning barchasi oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisidan bu vazifalarning mazmunini va hal qilish yo'llarini belgilovchi tamoyillar hamda qonuniyatlarini bilishni talab qiladi.

Oliy ta'lim muassasasi oldiga qo'yilayotgan bugungi vazifalar har bir professor-o'qituvchidan oliy ta'limni rivojlantirishning barcha yo'nalishlarida millatning tub manfaatlarini aniq ifoda etadigan faoliyatni qat'iylik bilan amalga oshirishni talab etadi. Agar o'qituvchi bu masalaning mazmun va mohiyatini chuqur anglab etmasa, undagi bilimlar fan-texnika va texnologiya taraqqiyotidan ortda qolayotgan bo'lsa, uning zaifligi o'quvchilari orqali kelajakka o'tishi aniq bir haqiqatdir.

ТАЛАБАЛИК ДАВРИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЕТУКЛИК ИСТЕЪДОДНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛИ СИФАТИДА

Г.Г. Қувондиқова

Profi University, "Педагогика ва психология" кафедраси доценти в/б,
психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Ушбу мақолада истеъдод инсоннинг ҳаёти давомида муҳим қобилиятларнинг шаклланиши ва ривожланишини таъминлайдиган ва унга муайян фаолиятда юқори натижаларга эришиш имкониятини берадиган тегишли хусусиятларнинг ўзига хос бирлиги ва истеъдодни иждодий-интеллектуал фаолият имкониятини таъминловчи шаклланган ноёб ақлий тажрибанинг мувофиқ даражаси сифатида талқин қилади.

Калит сўзлар: истеъдод, интеллектуал етуклик, иждодий фаолият, умумий ва махсус қобилиятлар.

Аннотация. В этой статье талант интерпретируется как особое единство соответствующих качеств, которое позволяет формировать и развивать важные навыки на протяжении всей жизни человека и позволяет ему достигать высоких результатов в определенной деятельности, а талант - как соответствующий уровень уникального умственного опыта.

Ключевые слова: талант, интеллектуальная зрелость, творческая активность, общие и специальные способности.

Annotation. In this article, giftedness is interpreted as a special unity of relevant qualities, which allows the formation and development of important skills throughout a person's life and allows him to achieve high results in certain activities, and talent as an appropriate level unique mental experience.

Keywords: talent, intellectual maturity, creative activity, general and special abilities.

Илмий адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, истеъдод масаласига бағишланган ёки шунга тўхталиб ўтилган мавжуд назарий ҳам амалий тадқиқотларда ўрганилаётган ҳодисани бир хил талқин қиладиган умумлаштирувчи концепциялар етишмайди.

Бу ҳолатлар истеъдодга оид ижтимоий-психологик тадқиқотларни ташкил этиш ва ўтказиш йўлида жуда кўп тўсиқларни келтириб чиқаради.

Шу муносабат билан, уларнинг натижаларини умумлаштириш ва шу асосда ўрганилаётган ҳодисани келгусида тадқиқ этиш учун олимларнинг асосий нуқтаи назарларини таъкидлаш учун мавжуд замонавий ёндашувларни чуқур ўрганиш зарурати жуда долзарбдир.

Шундай қилиб, А.О. Лучинина истеъдод муаммосини ўрганишда тегишли ўқув дастурларини ишлаб чиқишда амалий муаммоларни ҳал қилишга эътиборини қаратган.

Муаллиф истеъдод деганда таълим олишда тенгдошларига нисбатан юқорироқ заҳнлиликни ва яққолроқ ижодий кўринишларни тушунади.

Шунингдек, муаллиф истеъдодни ижодий-интеллектуал фаолият имкониятини таъминловчи шаклланган ноёб аклий тажрибанинг мувофиқ даражаси сифатида талқин қилади ва интеллектуал етукликни истеъдоднинг психик эквиваленти деб атайди, бу субъектнинг дунёга когнитив муносабати ва шахсий онгда воқеликни такрорлаш табиатига таъсир қилувчи шахсий интеллектуал ресурслар тизимини ташкил этади [1].

Шу ўринда Б.А. Вяткин истеъдодни қобилиятларни ривожлантиришнинг энг юқори даражаси, ўзига хос қадриятлар тизими, ўз-ўзини англаш ва интеллектуал етуклик сифатида ўрганеди.

Бундай шахсни ривожлантиришнинг асосий омиллари қуйидаги даражалардир:

маънавий ривожланиш, яъни қадриятлар ва маънолар тизими;
шахсий ривожланиш, яъни ўз-ўзини англаш соҳаси;
интеллектуал етуклик;
ҳақиқатни англаш [2].

А. Л. Орлов ижодий интеллект концепциясини ҳисобга олган ҳолда, бу ёндашув тадқиқот соҳасини сезиларли даражада кенгайтириши ва иқтидор

структураси доирасида иждорликка эътибор қаратиши мумкинлигини таъкидлайди.

Бундан ташқари, муаллифнинг фикрига кўра, бугунги кунда иқтидорнинг психометрик концепциялари аксарияти интегративдир, яъни улар кўплаб омилларни (ижодий, интеллектуал, шахсий) ўз ичига олади.

Улар орасидаги фарқ фақат уларнинг қайси бири етакчи ўринда туриши билан белгиланади, яъни омилларнинг ҳеч бўлмаганда биттасининг юқори даражада ривожланганлигини намоён қилиши билан иқтидорли деб ҳисобланиши мумкин [3].

Интеллектуал иқтидор назарияларининг яна бир хусусияти шундаки, улар аксиоматик метод асосига қурилган бўлиб, унга мувофиқ айрим фикрлар махсус далилларсиз қабул қилинади ва бошқа барча билимлар тегишли мантиқий қоидаларни ҳисобга олган ҳолда чиқарилади.

Шундай қилиб, айнан интеллектуал доира иқтидорнинг намоён бўлиш даражасини белгилаб беради.

Уларнинг ҳаракатлари ўз моҳиятига кўра фақат ақлий ривожланиш даражасини аниқлаш, интеллектнинг эмпирик-статистик моделларини тузишнинг диагностик методикаларини (тестлар) ишлаб чиқиш ва тузишга қаратилган.

Бунинг натижасида иқтидорнинг умумий, ижтимоий психология муаммоларини ишлаб чиқиш мувофиқ эътиборсиз қолди, бу вақтда эса бу масаланинг дифференциал-психологик ва психометрик жиҳатлари нисбатан фаол ишлаб чиқилди.

Истеъдод феноменини муваффақиятли фаолиятининг ички шарти бўлган, инсоннинг барқарор индивидуал психик хусусиятлари сифатида тушуниладиган қобилият тушунчасига асосланган ҳолда ўрганиш тавсия этилади.

Бундан ташқари, бу бирон-бир фаолиятда муҳим ютуқларга олиб келадиган муайян имкониятлар, даражаси ва характери дир.

Қобилиятлар таркибида одатда умумий ва махсус қобилиятлар ажратилади.

Умумий қобилиятлар деганда шахснинг интеллектуал-мотивацион ривожланиш даражаси, яъни ҳулқ-атворнинг барча шакллари учун умумий хусусиятларнинг шаклланиш даражаси тушунилади.

Махсус қобилиятлар фаолиятнинг муайян махсус соҳаларида аниқ намоён бўладиган қобилиятлар дир. Умумий ва махсус қобилиятлар элементар ёки мураккаб бўлиши мумкин. Умумий қобилиятлар махсус қобилиятларга нисбатан аниқловчидир, яъни улар ривожланиш шартларидан биридир.

Фанда қобилиятларнинг юқори даражада ривожланганлиги истеъдод деб тушунилади, шундай экан, умумий истеъдод деганда умумий қобилиятларнинг ривожланганлик даражаси, яъни ҳар қандай фаолиятнинг муваффақиятини белгиловчи ягона тизим сифатида психиканинг хусусиятларини, махсус деганда эса муайян фаолият турларининг самарадорлигини белгиловчи алоҳида психик-функционал тизимларнинг

хусусиятлари сифатида махсус қобилиятларни ривожлантириш даражаси тушуниш лозим.

Шундай қилиб, олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижаларига асосланиб, инсоннинг ўзаро боғлиқ сифат хусусиятларининг махсус тизими – ижодий ҳаваскорлик, интеллектуал фаолият ва ташаббуснинг намоён бўлишига тайёрлигини тушуниш мақсадга мувофиқдир (мотивацион-қадриятли, интеллектуал хусусиятлар, турли қобилиятлар, ҳаётнинг индивидуал услубини белгилайдиган, ижтимоий таъсирларни акс эттирувчи ва ўзгартирадиган бошқа шахсий хусусиятлар). Ўз моҳиятига кўра, истеъдод инсоннинг ҳаёти давомида муҳим қобилиятларнинг шаклланиши ва ривожланишини таъминлайдиган ва унга муайян фаолиятда юқори натижаларга эришиш имкониятини берадиган тегишли хусусиятларнинг ўзига хос бирлигидир.

Адабиётлар рўйхати

1. Лучинина А.О. Стимулирование развития одаренности подростков. // Эксперимент и инновации в школе. - 2009. - №6. - С. 94-100.
2. Вяткин Б.А. Одаренность в интегральном исследовании индивидуальности человека // Психология интегральной индивидуальности: Пермская школа. – М.: Смысл, 2011. - С. 378-393.
3. Орлов А.Л. Основные современные концепции творчества и одаренности. // Педагогика и психология. - 2007. - №4. - С. 64-71.

ИЧКИ ИШЛАР ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ

О.А. Хўжакулов

Наманган вилояти Ички ишлар бошқармаси бошлиғининг ўринбосари,
подполковник

Аннотация. Ушбу мақолада ички ишлар органлари ходимлари касбий компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланишини тадқиқ этиш ҳамда унинг ўзига омилларини такомиллаштириш ҳақида фикр юритилиб, ички ишлар органлари ходимлари касбий компетентлиги ва сифатларини ривожлантирувчи омилларини аниқлаш, ички ишлар органлари ходимларидаги эмоционал ва шахслик компонентларининг намоён бўлиши ва ривожланишини тадқиқ қилиш билан боғлиқ тадқиқот натижалари баён этилган.

Калит сўзлар: ички ишлар органлари ходимлари, касбий компетентлиги, компетентлик, эмоционал интеллект, шахслараро муносабатлар, касбий фаолият, ижтимоий-психологик компетентлик

Аннотация. В данной статье рассматривается исследование проявления и развития факторов профессиональной компетентности сотрудников органов внутренних дел и совершенствование собственных факторов, определение факторов, развивающих профессиональную компетентность и качества сотрудников органов внутренних дел. органов внутренних дел, проявление и развитие эмоционального и личностного компонентов сотрудников органов внутренних дел, описываются результаты исследования, связанные с исследованием.

Ключевые слова: сотрудники органов внутренних дел, профессиональная компетентность, компетентность, эмоциональный интеллект, межличностные отношения, профессиональная деятельность, социально-психологическая компетентность.

Abstract. This article discusses the study of the manifestation and development of factors of professional competence of employees of internal affairs bodies and the improvement of their own factors, the identification of factors that develop the professional competence and qualities of employees of internal affairs bodies. internal affairs bodies, the manifestation and development of the emotional and personal components of employees of internal affairs bodies, the results of the study related to the study are described.

Key words: employees of internal affairs bodies, professional competence, competence, emotional intelligence, interpersonal relationships, professional activity, socio-psychological competence.

Ўтган 6 йилда бевосита ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш билан боғлиқ 200 га яқин қонун, Президентимизнинг фармон ва қарорлари, ҳукумат меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари қабул қилинди. Бу билан ички ишлар органларида ҳар бир соҳавий хизмат тубдан такомиллаштирилди ва бу жараён бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Ички ишлар органлари тузилмаси ҳамда куч-воситаларнинг тақсимланиши қайта кўриб чиқилиб, энг олис қишлоқларда ҳам аҳолига хизмат кўрсатиш мақсадида 85 фоизгача шахсий таркиб қуйи тизимга туширилди. Бунинг учун 314 та янги ички ишлар бўлинмаси ташкил этилди.

Ички ишлар органлари ташкил этилганининг 30 йиллиги ҳамда 25-октябрь – ички ишлар органлари ходимлари куни байрами муносабати билан Президентимиз соҳа ходимлари ва фахрийларига йўллаган байрам табригида ички ишлар органларида кадрлар тайёрлаш йўналишига ҳам алоҳида тўхталиб ўтдилар. Жумладан, “мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизими йўлга қўйилиб, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, раҳбарларнинг профессионал салоҳиятини ошириш борасида тизимли чоралар кўрилмоқда. Ички ишлар вазирлиги Академиясида бакалаврият ва магистратурани ўз ичига оладиган икки босқичли замонавий олий таълим тизими, ўқув жараёнига назария билан амалиёт уйғунлигини таъминлаш учун янги таълим механизмлари жорий қилинди”. Шунингдек, ички ишлар органлари тизимида кадрлар салоҳиятини ошириш, янгиликка интилувчан ва замонавий фикрлайдиган ходимларни соҳага тайёрлаш мақсадида “Темурбеклар мактаби” ва ихтисослашган мактаб-интернат ҳамда барча ҳудудларда академик лицейлар иш бошлади. Ҳозирги замон талабидан келиб чиққан ҳолда, хавфсиз туризмни таъминлаш, пробацая, кибер жиноятчиликка қарши курашишга ихтисослашган янги бўлинмалар фаолияти йўлга қўйилди ва бу соҳаларга малакали етук ходимларни тайёрлаш бугунги кунда асосий вазифалардан биридир.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Ҳарбий педагогика – бўлажак ички ишлар органлари ходимларини ўқитиш жараёнида мутахассислик фанларининг интеграцияси орқали ноанъанавий усулларини фаол равишда ишлаб чиқаётган илмий билим ва амалиёт соҳасидир.

Ички ишлар органлари соҳасида педагогиканинг шаклланиши ва ривожланиши учун тарихий-педагогик изланишларни ташкил қилишда қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

- у ёки бу ҳодисани шакллантириш концепциясини мавжудлиги;
- фан ва амалиёт ғояларининг мавжудлиги;

- педагогика ва ички ишлар органлари ўртасидаги боғлиқлик ва уларни тарихий-педагогик жараёнда амалга ошириш ғояларининг мавжудлиги.

М.В. Волков ва А.Э. Штайнметс сингари педагог олимлар “касбий маҳоратнинг асосий шартларидан бири талаба/курсантларнинг психологик тайёргарлик” деб билади. И.И. Богданова олиб борган тадқиқотлар талабаларнинг касбий ўзини ўзи англаш ва ўз тақдирини ўзи белгилаш муаммосига бағишланади. М.Н. Пруткина ўз тадқиқотида «касбий компетенцияни шакллантириш узок ва кўп қиррали педагогик жараён бўлиб, у маълум бир мантиқий кетма-кетликда амалга оширилади» деб таъкидлайди.

Ички ишлар органлари ходимлари касбий фаолияти уларнинг чуқур иқтисодий билимларга, жамоат ҳавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш ва ички ишлар органлари қонунчилигини аниқ шарҳлай олишига, фавқулодда вазиятларда кечиктирмай иш кўриш маҳоратига эгаллик, қонунбузарлик ҳолатларини олдини олиш қобилиятига асосланади.

Психологияда бўлажак ички ишлар ходимлар шахс ривожланишида касбий фаолиятнинг ўрни ва ўзига хослиги кўп бора тадқиқ этилган⁸¹. Қолаверса, касбий фаолият инсоннинг ижтимоий муҳитдаги фаоллигининг ифодаси, атроф оламни англашнинг ўзига хос жиҳатидир. Бу эса шахснинг фаолиятида муносабатлар тизиминининг етарлича динамик характерга эга эканлигини англатади.

Муҳокама. Илмий далилларнинг назарий таҳлили, уларни умумлаштириш ва тизимлаштириш, шунингдек, илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш бўлажак ички ишлар ходимларнинг касбий тайёргарлигини таъминлаш жараёнида муҳим аҳамият касб этувчи мезон, йўналиш ва психологик-педагогик шароитларни аниқлаш имконини беради. Булар қуйидагилардан иборатдир:

– бўлажак ички ишлар ходимларни касбий ижтимоийлаштиришга қўйилаётган талабларнинг таълим муассасалари ҳамда жамият эҳтиёжлари билан ўзаро мувофиқлиги;

– бўлажак ички ишлар ходимларни касбий ижтимоийлаштиришнинг таълим ҳамда ижтимоий-маданий муҳитга боғлиқлиги;

– бўлажак ички ишлар ходимларни касбий ижтимоийлаштиришнинг юқори даражадаги рефлексив бошқарувларидан иборат.

---

⁸¹ Лях С. Ф. Психологические особенности профессиональной мотивации сотрудников органов внутренних дел МВД России. Автореф. дисс. канд. псих. наук. – Санкт-Петербург, 2005. – 22 с.; Васильева И. В. Профессиональная интуиция сотрудников органов внутренних дел. Автореф. дисс. докт. псих. наук. – Москва, 2019. – 24 с.; Хлудова О.В. Психологические особенности профессионального роста личности (на примере сотрудников органов внутренних дел). – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 124 с.

Рефлексив бошқарув аниқ мақсадда ташкил этилаётган жараён хусусиятларини максимал даражада ҳисобга олиш, шунингдек, ҳар бир таъсирни унинг мазмунида намоён бўлувчи қонуниятлар билан мувофиқлаштиришни талаб этади.

Касбий компетентлик ва бўлажак ички ишлар ходимларининг касбий ривожланиши орасидаги боғлиқлик қуйидагиларда кузатилади: касбий тренинглар, фаолиятни амалга оширишга нисбатан қўйиладиган талаблар ва стандартларни ўзлаштириш, меҳнат жамоаси доирасида хулқ-атвор меъёрларини тушуниш.

Чунки касбий компетентлик касбий ривожланиш жараёнида шаклланади ва ривожланади. Касбий ривожланиш эса меҳнат жамоаси ижтимоий-таълимий муҳит билан узвий боғлиқ. Касбий компетентлик муаммосини тадқиқ қилишда асосий эътибор бўлажак ички ишлар ходимларининг касбий ривожланишидаги муаммоли вазиятларни қабул қилиш ва уларни бартараф этиш усулларини билишини таҳлил қилишга қаратилади.

Бўлажак ички ишлар ходимларда касбий компетентликнинг ўзига хос хусусиятларини қуйидалардан ташкил топади:

Биринчидан, унинг мутахассислик хусусиятига эга эканлигида ва касбий фаолиятнинг мазмуни билан ўз эгаллаган соҳасига кириша олишида. Бундан ташқари, деярли бўлажак ички ишлар ходими ҳеч бир ижтимоий фаолияти унинг таъсиридан ташқарида бўлмайди. Ўзи ёлғиз қолганда ҳам, инсон ўзининг касбий компетентлик таъсирида ўйлайди ва ҳаракат қилади.

Иккинчидан, бўлажак ички ишлар ходимининг касбий компетентлиги унинг онги, ҳисси, иродасида ҳам намоён бўлиб, уни ўз соҳасига доир қарорлар қабул қилишига таъсир кўрсатади.

Учинчидан, касбий компетентлик шахсининг дунёқараш даражасига, шахсий жавобгарлик ҳиссига бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва Ички ишлар вазирлиги ички ишлар органларининг сафдор ва офицерлар таркибининг психологик – педагогик тайёргарлигига қуйидаги талабларни қўяди:

- узвий компонентни бирлиги, ишга ташаббускорлик билан ва ижодий ёндашиш;
- ижтимоий-сиёсий, тарбиявий жиҳатларни ҳисобга олишни билиш;
- инсонларга турмушда намуна бўлиш, уларнинг талаб ва эҳтиёжларини билиш;
- оқилона ташаббускорлик кўрсатиш, илмий-назарий савиясини ошириш, жанговар ва сиёсий тайёргарликни, интизомни юксалтиришда ўз ҳиссасини қўшиш;
- бўйсунувчилар билан сидқидилдан ишлаш, уларни ўргатиш ва тарбиялаш ҳамда оталарча ғамхўрлик кўрсатиш.

Ушбу талабларни бажариш ҳар бир ички ишлар ходимидан билим, савия ва кучли руҳий тайёргарликни талаб этади.

Касбий ўзини ўзи англаш борасида қарор қабул қилиш жараёни қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- муаммоли вазиятларнинг юзага келиши, реал имкониятларни аниқлаш, имкониятларни қатор мезонлар ёрдамида баҳолаш;
- адекват имкониятларни танлаш ва амалга ошириш.

Натижалар. Ҳозирги замон ички ишлар органлари ходими ўз мутахассислигига оид билимлар билан бирга, психологик билимларни ҳамда турли фан йўналишлар бўйича махсус билимларга эга бўлган, касбий тайёргарлик, юксак ахлоқий фазилатларни эгаллаган, ички ишлар органларида фаолият кўрсатувчи шахсдир. Ушбу нуқтаи назардан ҳозирги кунда қуйидаги бурч ва масъулиятлар ички ишлар органлари ходимларидан талаб қилинади:

1. Ички ишлар органлари ходими, энг аввало, масъулиятни ҳис этувчи, тажрибали нотик, маданият ва маърифат тарғиботчисидир.

2. Ички ишлар органлари ходими фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш жараёнига амалдаги қонунчилик доирасида фуқаролар иштирокини жалб этиш, улар билан ҳамкорликни йўлга қўйиши, ҳурматига сазовор бўлиши.

3. Замонавий ички ишлар органлари ходимининг илм-фан, техника ва ахборот-коммуникацион технологиялари янгиликларидан ва ютуқларидан хабардор бўлиб бориши лозим.

Яна таъкидлаш жоизки, касбий компетенция бўлажак ички ишлар органлари ходимларининг шахсий ва касбий сифатларининг йиғиндиси бўлиб, ходим касбий маҳоратини шакллантиришни таъминловчи омиллари, педагогик-психологик, касбий билимларни доимий эгаллаб бориш натижасида ривожланиб боради. Юксак касбий компетенцияни ривожлантиришни таъминловчи омиллар қуйидагилар ҳисобланади:

а) ихтисослик бўйича ўқув предметини бошқа ўқув фанлари билан ўзаро алоқадорликда, замон, илм-фан, техника тараққиёти даражасида мукамал ўзлаштириш;

б) курсантларнинг ёш, физиологик, психологик ҳамда шахсий хусусиятларини ҳисобга олиши, уларнинг фаолиятини объектив назорат қилиши ва баҳолаши;

в) инсонпарварлик тамойили асосида ўз фаолиятини ташкил этиши;

г) замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланишни билиши;

д) жамоани «кўра билиш», фуқароларнинг ҳаёт фаолиятларида учрайдиган қийинчиликларни бартараф этишга кўмаклашиш;

ж) ўз шахсий сифатлари (нутқининг равонлиги, ташкилотчилик қобилияти, бадий эҳтиёжи, диди ва ҳоказо) ни такомиллаштириш малакасига эга бўлиши.

Бўлажак ички ишлар ходимларининг касбий фаолиятга оид билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, уларнинг *тафаккури*, *хотираси*ни ривожланганлик даражаси билан боғлиқдир.

Инсонда шахсий тажриба, кўникма, малака ва билим кўлами орта бориши ҳисобига фаолият ҳамда хулқ-атвор тобора мураккаблашиб, янги мазмун, янги сифат касб эта бошлайди. Маълумки, агар ташқи оламнинг бош

мия катта ярим шарлари қобиғида ҳосил бўладиган образлари, тимсоллари ва уларнинг излари йўқолиб кетаверса, тажрибанинг сақланиши, билимларнинг бойиши, мураккаблашиши, муайян тартибга келиши, қайтатдан жонланиши мутлоқо мумкин бўлмас эди.

Инсон ҳаётида тўпланган тажрибанинг инъикоси, жойлашиши ва сақланиши психик жараён сифатида *хотира* номи билан аталади. Ҳозирги даврда қўлланиб келинаётган адабиётларда хотирага мана бундай тарзда таъриф берилиб келинмоқда: «Индивиднинг ўз тажрибасида эсда олиб қолиши, эсда сақлаши ва кейинчалик уни яна эсга тушириши хотира деб аталади»⁸².

Демак хотира тўртта жараённи ёки босқични ўз ичига олади: *эсга олиш; эсда сақлаш; эсга тушириш; унутиш*.

Эсда олиб қолиш. Хотира жараёнлари эсда олиб қолишдан, яъни нарса ва ҳодисалар ўртасида алоқа ўрнатишдан иборатдир. Эсда олиб қолиш бош мия пўстлоғида юзага келадиган турли мураккабликдаги ассоциацияларга боғлиқдир.

Ассоциация (лотинча *assotiatio* – боғлаш, бирлаштириш) деганда, инсон онгида турли тасаввурларнинг орасидаги фикран боғланиш ёки чалкашлик келтириб чиқариши тушунилади. Исталган тасаввур бошқа бирини кўзгаши, у билан ассоциатив алоқа ҳосил қилиши мумкин. Тасаввур шакллангандан кейин узоқ муддат хотирада сақланади ва кейинчалик инсон бирон вазиятга дуч келганида, у тасаввур билан умумийлик ва муайян ўхшашлик мавжуд бўлса, олдингисини кўзгатади.

Хотирамизда нимаики сақланаётган бўлса, шуларнинг кўпчилигини биз ихтиёрсиз равишда эсда олиб қолганмиз. Масалан: иички ишлар ходими хизматга кетаётган пайтида олдида аниқ мақсад қўймаган бўлса ҳам жуда кўп нарсалар ихтиёрсиз тарзда эсда сақланиб қолади. Кўпинча беихтиёр идрок қилинган нарса ва ҳодисалар эсда сақланиб қолади.

Эсда мустаҳкам сақлаш учун талаба/курсантларда 5 дақиқа диққат эътиборни тўплашга сарфлаш ва ҳар бир нарсани диққат билан кузатиш кўникма ва малакаларни такомиллаштиришни тақозо этади. Фуқаролар билан танишиш пайтида янги танишнинг фамилияси (ёки исми ва отасининг исми)ни тўғри эшитиб олиш, уни қайтариб кўриш ва қандай ёзилишини билиб олиш йўли билан кучли ва ёрқин хотирани юзага келтириш мумкин.

Лекин эсда сақланиб қоладиган маълумотга ҳиссиёт таъсир қилиши мумкин. Чунки ҳиссиёт туғдирадиган маълумот ҳиссиётга ҳеч бир таъсир қилмайдиган маълумотга қараганда эсда ҳам тезроқ, ҳам мустаҳкамроқ ўрнашиб қолади.

Бўлажак ички ишлар органлари ходими эсда олиб қолиш шарт бўлган муҳим маълумотларни: телефон рақами; фуқаронинг фамилияси; учрашиш куни кабиларни ёзиб олиши ва бу ёзувларга бир неча мартадан кўз ташлаб, уларни ҳаёлан такрорлаши керак.

---

⁸² Багдасарян Л.Ш. Интуиция в системе когнитивной деятельности: автореферат дис. ... кандидата философских наук. – Нальчик, 2010. – 25 с.; Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. – Ярославль., 2020. –С. 125-127.

Эсда сақлаб туриш. Биз нимани эсда олиб қолган бўлсак, шундан нисбатан озроқ қисмигина хотирада узоқ вақт давомида, баъзан бир умрга сақланиб қолади. Ўзлаштирилган маълумотлар мустақамланмаслиги туфайли аста-секин унутилиб боради. Шу сабабдан ўзлаштирилган материални хотирада сақлаш учун уни такрорлаб туриш керак.

Бўлажак ички ишлар органлари ходими бир фактни ёдда узоқ вақт асраши учун уни бошқа бир факт билан боғлаши мақсадга мувофиқдир. Чиниққан хотира ўзаро ташкил топган боғланишлар мажмуасига, яъни ассоциацияларга таянади.

Бўлажак ички ишлар органлари ходими фуқаролар билан мулоқот олиб бораётган пайтида ўз нуқтаи назарини ҳимоя қила билиши муҳим аҳамият касб этади. Бироқ, фуқаро ноҳақ бўлса, уни очикдан очик танқид қилиш фойдасиз, чунки у кишини ўз ўзини мудофаа қилишга ва одатда ўзини оқлашга мажбур қилади. Танқид хавфли, чунки у киши ғурурига зарба беради, унинг иззат-нафсига тегади ва ранжитади.

Бошқаларнинг фикрига қарши чиқишдан ўзини тийиш, шунингдек ўз нуқтаи назарини ишонч билан мудофаа қилишни ўзига қоида қилиб олиш ҳар доим манфаатлидир.

Эсга тушириш. Эсга тушириш одатда танишдан бошланади. Таниш бу илгари идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни қайта идрок қилишда эсга туширишидир. Таниш – ярим-ёрти ва тўлиқ таниш бўлиши мумкин. Ярим-ёрти танишда илгари идрок қилган нарсамиз ғира-шира эсимизга тушади. Тўлиқ танишда эса идрок қилинган нарсага оид илгари ҳосил бўлган тасаввур ва фикрлар онгимизда тикланади. Бундай ҳолда биз бу нарсани қаерда ва қачон кўрганимизни ҳам эслай оламиз.

Хотирада сақлашнинг тескари ҳодисаси – **эсдан чиқариш** ёки дейилади. Шу боис хотирани – онг акс эттирган нарсаларни сақлаб қолиш ва кейинчалик қайта тиклашдан ташкил топган ақлий фаолият дейиш мумкин.

Эсда олиб қолиш жараёни, энг биринчи галда, мия пўстида идрок қилинаётган нарсаларнинг, буюм, сўз, фикр, суратларнинг “излари” пайдо бўлишидан ва эсда олиб қолинган материалларнинг айрим қисмлари орасидаги боғланишнинг ҳосил бўлишидан ташкил топади. Демак, хотирада атроф муҳитдаги воқеликни бевосита ва билвосита, фаолиятнинг мақсадига қараб *ихтиёрий*, *ихтиёрсиз* ва *механик* ҳолда, *актив* ва *пассив* равишда, репродуктив ва продуктив тарзда, фаолият кўзғатувчисининг сифатига кўра *вербал* ва *новербал* шаклда, фаолиятнинг фаоллигига кўра *мантиқий йўл* билан эсда олиб қолиш мумкин.

Хулоса. Қобилият – шахснинг индивидуал-психологик хусусияти бўлиб, муайян фаолият юзасидан лаёқати ва ишни муваффақиятли амалга ошириш субъектив шарт-шароитини ифодаловчи индивидуал психик сифатлар йиғиндисидир.

Умуман, ички ишлар органлари ходимлари шахсий ва касбий фаолияти уйғунлигининг намоён этилишида муҳим аҳамият касб этувчи психологик компетентликни кўрсаткичларига баҳо беришда, уларнинг адекват мулоқотмандлиги, адекват эмоционал муносабати каби омилларини чуқур

Ўрганиш, таҳлил қилиш ва тегишли эмпирик хулосалар чиқариш орқали касбий фаолият компетентлигини таъминлаш мумкинлиги яна бир бор ўз тасдиғини топди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение: личностной аспект.: Автореф. дисс. ... докт. психол. наук. – М., 1995. – 41 с.
2. Зеер Э.Ф. Психолого-дидактические конструкты качества профессионального образования. – М.: “Образование и наука” журналы. 2002. – №2. – С.14.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования. – М.: «Академия», 2013.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – М.: “Эксперимент и инновации в школе” журнал. 2009. – №2. – С.25.
5. Химматалиев Д. О. Касбий фаолиятга тайёргарликни диагностика қилишда педагогик ва техник билимлар интеграцияси: Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) дисс. автореф. – Т.: 2018. – 40 б.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы. // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

М.А. Yakubova

Nizomiy nomidagi TDPU, mustaqil izlanuvchi (PhD), Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani 256-sonli umumta'lim maktabi direktori

Аннотация. Ushbu maqolada ta'lim sifati, unga ta'sir etuvchi omillar, boshqarishning nazariy asoslari, o'quvchilarga yo'naltirilgan umuta'lim muassasalari tizimlari va an'anaviy ta'lim tizimining potentsialligi masalalari muhokama qilingan.

Калит со'злар: ta'lim muassasasi, fan, ta'lim tizimi, sifat, tashqi, ichki omil, o'qituvchi, o'quvchi, bilim va malaka, madaniyat.

Аннотация. В этой статье рассматриваются вопросы качества образования, факторы, влияющие на него, теоретические основы управления, ориентированные на учащихся системы образовательных учреждений и потенциал традиционной системы образования.

Ключевые слова: учебное заведение, наука, система образования, качество, внешний, внутренний фактор, учитель, ученик, знания и квалификация, культура.

Annotation. This article discusses the quality of education, the factors affecting it, the theoretical foundations of management, the systems of student-oriented educational institutions and the potential of the traditional educational system.

Keywords: educational institution, science, educational system, quality, external, internal factor, teacher, student, knowledge and qualifications, culture.

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO) turli xil milliy standartlar tashkilotlari vakillaridan tashkil topgan xalqaro standartlarni belgilovchi tashkilotdir. Ushbu tashkilot “Sifat – bu obyektning belgilangan va kutilgan ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lgan xususiyatlar to‘plamidir”, deya sifatga ta‘rif berdi.

Sifat ko‘rsatkichlariga erishish menejmentga bog‘liq bo‘lib, ularning qadriyatlarini, murakkabligi va kombinatsiyasini ta‘minlaydi.

Sifat nafaqat faoliyat natijasi sifatida, balki unga ichki potensial va tashqi sharoitlar shaklida erishish imkoniyati, shuningdek, xususiyatlarni shakllantirish jarayoni sifatida qaraladi.

Ta'lim, inson faoliyatining har qanday jarayoni yoki natijasi kabi, ma'lum bir sifatga ega. Konseptual jihatdan eng to'g'risi ta'lim sifatining quyidagi ta'rifidir.

Ta'lim sifati – bu kompetensiya va kasbiy ongni izchil va amaliy jihatdan samarali shakllantirishni belgilovchi o'quv jarayonining xususiyatlari majmuidir. Bu erda xususiyatlarning uchta guruhini ajratib ko'rsatish mumkin: ta'lim maqsadiga erishish samaradorlik sifati, uzviylikni shakllantirish jarayonining sifati va ta'lim natijasining sifati.

Ta'lim sifatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarning tarkibi va tizimi. Ta'lim sifatining asosiy mezonlari sifatni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar majmuini hamda bu omillar ta'sirining o'lchovi va xususiyatlarini, ularning bir-biri bilan o'zaro ta'sirini aks ettiradi.

Ta'lim sifatining asosiy omillari ta'lim maqsadi va salohiyatidir. Birinchisi, nafaqat bugungi ta'lim ehtiyojlarini, balki ertangi kunni ham qondiradigan qaysi ta'lim variantini ideal deb hisoblash mumkinligi haqidagi jamoatchilik fikrini aks ettiradi. Maqsad, ta'lim ehtiyojlarining rivojlanish tendensiyasini aks ettiradi va butun ta'lim tizimiga kiradi, nafaqat davlat siyosatida, balki ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisining xatti-harakatlarida ham namoyon bo'ladi.

Ikkinchi omil - ta'lim salohiyati - resurslar va ob'ektiv sharoitlar nuqtai nazaridan maqsadga erishish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Bu omillar ma'lum bir ta'lim tashkilotiga nisbatan tashqi va ichkidir. Maqsad, potensial, umumiy ta'lim uchun, har bir tashkilot uchun ham alohida mavjud.

Ammo ta'lim sifatini shakllantirishning boshqa omillarini shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin - tashqi va ichki.

Birinchisiga ta'limni davlat boshqaruvi (Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi faoliyati), ta'limni tashkiliy-huquqiy ta'minlash («Ta'lim to'g'risida»gi qonun, Davlat ta'lim standartlari va boshqalar), ta'limni moliyalashtirish tizimi, ta'lim ehtiyojlarining namoyon bo'lishi va ta'lim, ta'lim sifati haqidagi jamoatchilik fikri kiradi.

Ikkinchi guruh omillari - ichki - o'qituvchilar va o'quvchilar tarkibi, o'quv jarayonini moddiy-texnik ta'minoti, axborot-metodik ta'minlash, ta'lim texnologiyasi va o'quv ishlarini o'z ichiga oladi. Sifatni boshqarishning ixtisoslashtirilgan tizimi (agar mavjud bo'lsa) va ta'lim dasturi alohida rol o'ynaydi.

Oxir oqibat, bu omillar ta'lim sifatini ham tizim sifatida, ham uni olish va ta'minlash jarayoni sifatida, shuningdek, ta'lim natijasi sifatini belgilaydi. Bundan tashqari, barcha omillar o'z xususiyatlariga ega, ularning har birining sifati haqida alohida aytish mumkin.

Ta'lim sifatini boshqarish nafaqat uning ma'lum darajasiga erishish, balki uning o'zgarishining ijobiy dinamikasini ta'minlashdir.

Ta'lim sifatining barcha zamonaviy ishlanmalarida asosiy e'tibor uning ma'lum bir darajasiga erishishga qaratilgan. Ammo ijtimoiy rivojlanish jarayonida ta'limning ehtiyojlari va shartlari o'zgaradi va ulardan keyin sifatga qo'yiladigan talablar ham, uni baholash mezonlari ham o'zgarishi kerak.

Ta'lim sifati dinamikasi har xil bo'lishi mumkin. U barqaror yoki beqaror bo'lgan barqarorlik keskin, asta-sekin pasayish, o'sish yoki har xil turdagi sifat o'zgarishlari bilan tavsiflanishi mumkin. Bu tendensiyalar o'zgarishlarning yo'nalishi, sur'ati va ritmi bilan farqlanadi.

Ta'lim sifatini oshirish kerak. Ammo buni tushunish yetarli emas. Ta'lim sifatini oshirish uchun qanday tendensiyalar mumkin va maqsadga muvofiq, qandaylaridan aylanib o'tish yoki ulardan qochish kerak degan savolga javob berish uchun quyidagilarni bilish zarur:

Ta'lim sifatini oshirishning bosqichma-bosqich tebranish tendensiyasi mavjud. U bir-biridan keyingi ikkita logistik egri chiziqni ifodalaydi. Ushbu tendensiyada sifatning sakrashi deb atash mumkin bo'lgan bosqichda burilish nuqtasi mavjud. Bu tashqi muhit va sifat menejmentidagi sezilarli o'zgarishlar bilan belgilanadi: yangi tizim va boshqaruv mexanizmini joriy etish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotga erishish, ta'limni muvaffaqiyatli isloh qilish, barcha omillardan foydalanishda tanqidiy massani to'plash sifatini yaxshilaydi.

Shu munosabat bilan ta'limda ta'lim sifatini boshqarish bo'yicha pedagoglar jamoasi faoliyatini tahlil qilish tizimini yaratish muhim ko'rinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Adizova J: M. Boshqaruv muloqoti. Toshkent:Nizomiy nomli nashriyot, 2000.
2. Ahlidinov R, SH., Nosirova F. A., Rajabova M. R. OTM boshqaruvida ichki nazorat. Toshkent: Sharq, 1996.
3. Klaus L.A. Quality Progress Sixth Quality in Educftion Listing / Quality Progress/- 1996/ August. P. 336.
4. Mustafaqulov A.A. Pedagogik kadrlarni yalpi sifat boshqaruvi sharoitida tayyorlash tizimi / Ped. f. f. dok.diss. –T.: 2019.
5. Нуждин В.Н. Информатизация и система тотального управления качеством высшего образования: лекция-доклад. –М.: Исслед.центр проблем качества подготовка специалистов, 1998. – 250 s. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE3 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Academic Research, Uzbekistan 777 www.ares.uz
6. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: лекция-доклад. - М.: 2001. – 79 s.
7. O'zbekiston - Toshkent O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. - O'zbekiston, 2020- y, 37-son.
8. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
9. www.rezult.academy.freenet.uz.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Э.Р. Муртазин

Ассистент Джизакского политехнического института

Д.Р. Муртазина

Магистр направления «Теория и история педагогики»

Джизакский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья рассматривает инновационные подходы к развитию коммуникативных навыков у студентов педагогических вузов. Автор обсуждает использование современных технологий, интерактивных методик, межкультурного общения, развитие навыков эмпатии и активного слушания, а также значение менторства и обратной связи в этом процессе.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, педагогические вузы, инновации, технологии, интерактивные методики, межкультурное общение, эмпатия, активное слушание, менторство, обратная связь.

Annotatsiya. Maqolada pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Muallif zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, interfaol texnikalar, madaniyatlararo muloqot, empatiya va faol tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, bu jarayonda murabbiylik va teskari aloqaning ahamiyati haqida fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: muloqot qobiliyatlari, pedagogik universitetlar, innovatsiyalar, texnologiya, interaktiv usullar, madaniyatlararo muloqot, empatiya, faol tinglash, maslahat, fikr-mulohaza.

Abstract. The article examines innovative approaches to the development of communication skills among students of pedagogical universities. The author discusses the use of modern technologies, interactive techniques, intercultural communication, the development of empathy and active listening skills, as well as the importance of mentoring and feedback in this process.

Key words: communication skills, pedagogical universities, innovation, technology, interactive methods, intercultural communication, empathy, active listening, mentoring, feedback.

В современном обществе, где информационные потоки неизбежно переплетаются, развитие коммуникативных навыков становится ключевым аспектом подготовки будущих педагогов. Студенты педагогических вузов должны обладать не только глубокими знаниями в своей предметной области, но и умением эффективно общаться с различными аудиториями – от учеников до коллег и родителей. Однако, в контексте современных технологий и изменяющихся социокультурных реалий, методы обучения и развития коммуникативных навыков также должны эволюционировать. Инновационные подходы становятся необходимостью для обеспечения эффективной подготовки студентов к современным требованиям.

В данной статье мы рассмотрим различные инновационные методы и подходы к развитию коммуникативных навыков у студентов педагогических вузов. Мы обсудим использование современных технологий, интерактивных

методик, значимость межкультурного общения, развитие навыков эмпатии и активного слушания, а также важность менторства и обратной связи в этом процессе. Рассмотрение этих аспектов поможет выявить ключевые моменты в формировании комплекса коммуникативных умений у будущих педагогов.

В современном мире, где обмен информацией становится всё более интенсивным и важным, развитие коммуникативных навыков становится необходимостью для студентов педагогических вузов. Особенно важно учитывать, что будущие педагоги не только передают знания, но и общаются с различными аудиториями – от учеников до коллег и родителей. Инновационные подходы к развитию коммуникативных навыков играют ключевую роль в подготовке квалифицированных и успешных специалистов в области образования. Давайте рассмотрим несколько таких подходов.

1. Использование технологий в обучении: Современные технологии предоставляют широкий спектр инструментов для улучшения коммуникативных навыков. Это включает в себя веб-конференции, онлайн-форумы, социальные сети и даже виртуальную реальность. С помощью таких средств студенты могут практиковать устную и письменную коммуникацию, общаться на различные темы, выступать с презентациями и принимать участие в дискуссиях.

2. Интерактивные методики: Интерактивные методики обучения активно вовлекают студентов в процесс обучения и обмена информацией. Это может включать в себя игровые подходы, ролевые игры, групповые проекты и другие формы коллективного взаимодействия. Такие методики способствуют развитию навыков коммуникации, сотрудничества, а также умению слушать и понимать точку зрения других.

3. Межкультурное общение: Учитывая многообразие культурных фонов студентов, важно обеспечить опыт межкультурного общения. Это может включать в себя обмен студентами между различными университетами, проведение международных проектов, а также изучение межкультурных различий в коммуникации. Такой опыт не только расширяет кругозор студентов, но и учит их эффективно взаимодействовать с представителями различных культур.

4. Развитие навыков эмпатии и активного слушания: Коммуникация – это не только о передаче информации, но и о восприятии и понимании собеседника. Инновационные методы обучения должны включать в себя тренировку навыков эмпатии, умения ставить себя на место другого человека, а также активного слушания. Это позволит студентам лучше понимать потребности и точку зрения своих собеседников, что является ключевым аспектом успешной коммуникации.

5. Менторство и обратная связь: Эффективное развитие коммуникативных навыков требует не только активного участия студентов, но и поддержки со стороны опытных наставников. Менторство и обратная связь играют важную роль в процессе формирования коммуникативной компетенции. Опытные преподаватели и практикующие педагоги могут не

только передавать знания, но и делиться своим опытом, помогая студентам развивать свои коммуникативные умения

В современном мире, где обмен информацией становится все более интенсивным и разнообразным, развитие коммуникативных навыков становится необходимостью для студентов педагогических вузов. В данной статье мы обсудили ряд инновационных подходов к развитию этих навыков, которые играют важную роль в подготовке квалифицированных и успешных специалистов в области образования.

Использование современных технологий, таких как веб-конференции, онлайн-форумы и социальные сети, предоставляет студентам возможность практиковать различные формы коммуникации в виртуальной среде. Интерактивные методики обучения, такие как игровые подходы и ролевые игры, стимулируют активное участие студентов и развивают навыки сотрудничества и адаптации. Межкультурное общение и изучение межкультурных различий в коммуникации помогают студентам осознать разнообразие культурных контекстов и адаптировать свое общение к различным аудиториям.

Кроме того, развитие навыков эмпатии, активного слушания, а также менторство и обратная связь играют важную роль в формировании коммуникативной компетенции у будущих педагогов. Опытные наставники могут не только передавать знания, но и помогать студентам развивать и совершенствовать их коммуникативные умения на практике.

Таким образом, инновационные подходы к развитию коммуникативных навыков у студентов педагогических вузов являются важным элементом их профессиональной подготовки. Понимание и использование этих подходов поможет создать благоприятную среду для развития коммуникативной компетенции, что в свою очередь сделает педагогическую деятельность более эффективной и успешной.

Литература:

1. Kuziev, B. N., Murtazin, E. R., & Kholmuminova, D. A. (2016). Introduction information technologies to educational process. Ученый XXI века, (3-1 (16)), 26-28.
2. Муртазина, Д. Р. (2023). МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО. Science and innovation, 2(Special Issue 14), 139-145.
3. Шакирова, Л. Ф., & Муртазина, Д. Р. ПРИМЕНЕНИЕ АУДИРОВАНИЯ В ОБУЧЕНИИ. УЧЁНЫЙ XXI ВЕКА, 77.
4. Кузиев, Б. (2023). ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 14-17.
5. Кузиев, Б. Н., & Муртазин, Э. Р. (2023). ОБРАЗОВАНИЕ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ. Экономика и социум, (5-2 (108)), 786-789.
6. Муртазин, Э. Р. (2024). RADIOELEKTRONIKA: KELAJAKGA NAZAR. IQRO INDEXING, 8(2).

KONSULTATIV PSIXOLOGIYA PSIXOLOGIK MASLAHATNI TADQIQ ETUVCHI ZAMONAVIY YO‘NALISH SIFATIDA

Sh.S. Ablusamatova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Psixolog mutaxassisga yordam uchun murojaat qilayotgan ko‘pchilik insonlarning asosiy muammosi shundaki, ular biror kishi bilan o‘zlarini qiynayotgan muammolar borasida ochiqdan-ochiq gaplasha olmaydilar. Shuning uchun psixolog konsultantning uni diqqat bilan eshitishi va tushunishga tayyorligining o‘ziyoq kishi uchun katta ahamiyatga ega hamda bu muayyan ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Kalit so‘zlar: diqqat, muammolar, taraqqiyot, faollik, sotsialintellektual, ijtimoiy, ijtimoiy manfaatlari, mafkuraviy.

Аннотация. Основная проблема большинства людей, обращающихся за профессиональной помощью к психологу, заключается в том, что они не могут открыто говорить с кем-либо о проблемах, с которыми они сталкиваются. Поэтому психологу важно, чтобы консультант внимательно его выслушал и был готов понять, что само по себе имеет большое значение для человека, а также вызывает определенные положительные изменения.

Ключевые слова: внимание, проблемы, прогресс, активность, социоинтеллектуальный, социальный, социальные интересы, идеологические.

Annotation. The main problem of most people seeking professional help from a psychologist is that they cannot openly talk to anyone about the problems they face. Therefore, it is important for a psychologist that the consultant listens carefully to him and is ready to understand what in itself is of great importance to a person, and also causes certain positive changes.

Keywords: attention, problems, progress, activity, socio-intellectual, social, social interests, ideological.

Bu yorug‘ olamda eng oliy xilqat hisoblangan Insonni o‘rganish, uni tarbiyalash, unga alohida xizmat ko‘rsatish muammosi butun insoniyat paydo bo‘lishining ibtidosidan boshlab intihosiga qadar o‘ziga xos ob‘ktiv va sub‘ektiv imkoniyatlar ko‘lami bilan bog‘liq ravishda namoyon bo‘lib kelayotganligini bugungi hayotning o‘zi tasdiqlamoqda. Zero, insonni bilish va uning tashqi -real va ichki ideal olamiga adekvat ta‘sir ko‘rsatish va shu ta‘sirlar orqali uni boshqarish mumkinligi aniq bo‘lsa-da, bu jarayonda turli xil ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy va ma‘naviy manfaatlar mushtarakligiga ham alohida e‘tibor berishga to‘g‘ri keladi. Chunki inson taraqqiyoti va faolligi, eng avvalo, uning ijtimoiy manfaatlari, mafkuraviy qarashlari sotsialintellektual salohiyatiga ta‘sir etuvchi omillar bilan belgilanadi va baholanadi.

Qolaversa, insonning shakllanishi unga xizmat ko‘rsatuvchi tizimlarning muvaffaqiyatli ishlashi mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-amaliy islohotlarning hosilasi hisoblanadi. Shu ma‘noda Konsultativ psixologiya o‘zining shakllanishi va tuzilishiga ko‘ra faqat insonga va uning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik taraqqiyotiga bevosita xizmat qilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, bugungi ilmu-fan taraqqiyoti bilan bog‘liq innovatsion yondashuvlarga keng ko‘lamdagi imkoniyatlarning ochib berilishi har bir innovatsion g‘oyalarni

targ'ib qiluvchi insonga psixologik xizmat ko'rsatish tizimini yanada mukammallashtirishni taqozo etmoqda.

Konsultativ psixologiyada psixologik xizmat ko'rsatish boshqa turdosh bo'lgan fundamental fanlarning hosilasi sifatida yuzaga kelgan bo'lsa-da bugungi kunda bu xizmat turi o'zining alohida ob'ekti, sub'ekti, predmeti va vazifalariga egadir. Qolaversa, aniq yo'naltirilgan ob'ekti, predmeti va vazifalarini to'g'ri anglamay turib mazkur fanning tarixi, buguni va kelajagi haqida mulohaza yuritib bo'lmaydi.

Shundan kelib chiqib, konsultativ psixologiya psixologik xizmatni asosiy vazifalarining belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Garchi kundalik muloqot davomida boshqa odamlarni kuzatib borgan kishilar xulq-atvorining turli xil omillari -harakatlar, qiliqlar, ish bajarish va hokazolar) bilan bevosita munosabatda bo'lsalar ham amalda o'zaro birgalikda harakat qilishga bo'lgan ehtiyoj ularni tashqi xulq-atvor ortida yashirinib yotgan psixik jarayonlarni farqlay bilishga majbur qilishi tabiiy.

Kishining hatti-harakatlari zamirida hamisha dasturilamal bo'lgan maqsadlar, mayllar, u yoki bu voqeadan ta'sirlanishi zamirida esa shaxs xarakteridagi asosiy belgilar muhim o'rin tutadi. Ushbu belgilarni o'rganish, tadqiq qilish, korreksiyalash konsultativ psixologiyaning muhim vazifalarini belgilab beradi. Ijtimoiy va shaxsiy tajribada yuzaga kelgan sodda psixologik ma'lumotlar ilmiy psixologiyagacha yaratilgan psixologik bilimlarni tashkil etadi. Ular ancha keng miqiyosli bo'lishi, ma'lum darajada tevarak-atrofdagi kishilarning xulqatvoriga qarab ish qilishga yordam berishi mumkin.

Ilmiy psixologiyaning predmeti deyilganda, avvalo, psixik hayotning konkret hodisalari nazarda tutiladi, psixik hayotga doir har bir hodisa esa ham miqdor, ham sifat jihatdan xarakterli xususiyatlarga ega. Masalan, psixologiya fani insonning tevarak-atrofdagi narsalarni idrok qilish jarayonini tekshirib, juda muhim sifatlarni aniqlagan, idrok sharoitlari o'zgarib tursa-da idrok qilingan predmetning inson ongidagi obrazi nisbatan o'zgarmay qolaverar ekan.

Darhaqiqat, konsultativ psixologiyaning predmeti, eng avvalo, inson omili va uning psixologik imkoniyatlarini o'rganish, tadqiq qilish hamda shu asosida unga biror bir yordam ko'rsatishni taqozo etadi. Buning uchun esa, albatta, turli-tuman metodlardan foydalanish mumkin.

Ayni paytda, aholining turli qatlamlari bilan individual va guruhiiy suhbatlar o'tkazib, shu suhbat natijalari asosida muayyan maqsadga yo'naltirilgan psixotreninglar olib borish, ilmiy ommabop adabiyotlarni yaratish va ularni tarqatish, o'rganiladigan ob'ektlarda tizimli ravishda psixokonsultativ, psixodiagnostik, psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni olib borish, uyushgan va uyushmagan yoshlar guruhida har bir shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini hamda shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq psixologik holatlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Konsultativ psixologiyada – bunda shaxsga shaxsiy, kasbiy va hayotiy muammolarini hal etishga yordam beriladi, ularni o'z psixologik salomatligini muhofaza qilishga o'rgatiladi. Psixologik maslahat individual, guruhiiy tarzda o'tkaziladi, profilaktik va korreksion xarakterga ega bo'ladi.

Bu jarayonda psixolog quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim: Shaxsda sodir bo'luvchi har xil nizolarning psixologik ildizini o'rganish, shaxslararo munosabatlarning asl mohiyatini namoyon qilish, ularni keltirib chiqaruvchi motivlarni tahlil qilish, favqulotdagi vaziyatlarni engillashtirish va ularni tamoman bartaraf qilish yo'llari yuzasidan maslahatlar berish. Kasb-hunarga yo'naltirish - o'quvchilarni layoqati, qiziqishi va qobiliyatlariga mos kasb-hunarlarni ongli tanlashga tayyorlashdan iborat tadbirlar majmuasidir. Mazkur yo'nalishlarning uzviy va uzluksiz bog'liqligi psixologik xizmat mazmunining yaxlitligini ta'minlaydi. Konsultativ psixologiya va psixokorreksiya psixologik konsultatsiya jarayonining qonuniyatlarini o'rganadigan zamonaviy fandır.

Konsultatsiya lotincha "consultare" so'zidan olingan bo'lib, "maslahat bermoq", "g'amxo'rlik qilmoq" ma'nolarini anglatadi. Shunga ko'ra konsultatsiyaga o'zbek tilidagi maslahat so'zi ma'nodosh bo'la oladi. Konsultativ psixologiya fanining vujudga kelishi XX asrning o'rtalariga to'g'ri keladi.

Konsultativ psixologiya klinik jihatdan og'ishga ega bo'lmagan odamlarga psixologik yordam ko'rsatish maqsadida vujudga kelgan amaliy psixologiya tarmog'idir.

H. Burkus va B. Steffire (1979) psixologik konsultatsiya jarayoniga quyidagi ta'rifni beradi: "Konsultatsiya-patsient bilan psixologning professional munosabatidir". Psixologik konsultatsiyaning maqsadi mijoz(kliyent)ga hayot yo'lida yuzaga kelgan emotsional va shaxslararo xarakterdagi muammolarni engishga ko'maklashishdan iborat.

Psixolog olimlar George va Cristiani 1990-yil konsultativ psixologiyaning asosiy maqsadini ajratib berdi. Ular quyidagilar:

1. Mijoz xulq atvorini o'zgartirish natijasida undagi ijtimoiy chegaralanishni bartaraf etish hamda samaraliroq hayot tarzida yashashini ta'minlash.
2. Mijozda hayotiy qiyinchiliklarni engib o'tish uchun yangi layoqatlarni shakllantirish.
3. Samarali qaror qabul qilish malakasini shakllantirish.
4. Mijozda shaxslararo qiyinchiliklarda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish.
5. Mijozni shaxs sifatida takomillashish, o'z potensialini namoyon qilishga erishtirishdan iborat.

Shuni aytish mumkinki, konsultativ psixologiya o'zo'zidan yuzaga kelgani yo'q. Uning vujudga kelishida shaxs ma'naviy ehtiyojlari muhim rol o'ynagan. Xususan, odamlar o'zini qiynayotgan psixologik muammolarni hal etish, emotsional barqarorlikka erishishga bo'lgan intilish psixologik xizmatning ko'rinishlaridan biri psixologik maslahatning taraqqiy etishiga sabab bo'lgan. Bugungi kunda esa shaxsda psixologik madaniyatning rivojlanganligi, o'zi hamda o'zgalar hissiyotlarini tushuna olish qobiliyati ruhiy farovon bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Butun dunyo bo'yicha aholi tomonidan kun sayin psixolog maslahatiga talab ortib bormoqda. Konsultativ psixologiya psixologiyaning nisbatan yosh tarmog'i bo'lsada, juda ham tez rivojlanmoqda. Bo'lg'usi psixologlar esa ushbu yo'nalish bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi zarurdir.

Psixologik yordam qanday shaklda, qay ko‘rinishda amalga oshirilishi xususidagi savolga javob berish uchun psixolog konsultant faoliyati jarayonida amal qilishi lozim bo‘lgan tamoyillarni yaxshi o‘zlashtirgan hamda amaliyotda qo‘llay olishi muhimdir.

Psixolog mutaxassisga yordam uchun murojaat qilayotgan ko‘pchilik insonlarning asosiy muammosi shundaki, ular biror kishi bilan o‘zlarini qiynayotgan muammolar borasida ochiqdan-ochiq gaplasha olmaydilar. Shuning uchun psixolog konsultantning uni diqqat bilan eshitishi va tushunishga tayyorligining o‘zaroq kishi uchun katta ahamiyatga ega hamda bu muayyan ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Qayd etish kerakki, mijoz qadriyatlarini kishining risoladagi shaxs sifatida faoliyat yuritishiga xalal berayotgan paytdagina psixolog ularga alohida e‘tibor qaratishi va hurmat bilan munosabatda bo‘lgan holda mijozga ta‘sir o‘tkazishda foydalanishi mumkin.

Konsultativ psixologiya psixologik maslahatni tadqiq etuvchi zamonaviy yo‘nalishi sifatida jarayonining asosiy shartlaridan biri maxfiylik, anonimlikdir.

Psixolog konsultant o‘z faoliyati jarayonida ushbu tamoyillarga amal qilishi, birinchidan psixologik maslahatning samaradorligini oshirsa, ikkinchidan, uning kasbiy malakasini ham namoyon etadi.

Umuman, konsultativ psixologiya miya va psixika, psixika va ongning ontogeneza rivojlanishi, shaxs va uning faolligi, shaxslararo munosabat, shaxsning bilish jarayonlari diqqat, sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol, nutq), shaxsning hissiy irodaviy sifatleri, shaxsning individual–psixologik xususiyatlari: temperament, xarakter, qobiliyatlar) kabi psixosotsial tushunchalar bilan belgilanadi va baholanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘oziyev E. Oliy ta‘limda psixologik xizmat – T.: O‘qituvchi, 2002. – 95 b.
2. Ovcharova R. Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya. M., 2003.
3. Nemov.R.S. Psixologiya. V 3-x knigax Psixologicheskaya slujba v obrazovanii. Kn.2. – S . 506-527
4. Dubrovina I.V. Shkolnaya psixologicheskaya slujba. – M., 1991.
5. Davletshin.M.G. Zamonaviy oliygoh talabasi psixolo-giyasi. – Toshkent, 1998. – 94 b.
6. Nishonova.Z.T. Psixologik xizmat (o‘quv qo‘llanma) –T.; 2006. – 156 b.
7. Barotov.Sh.R O‘quvchi shaxsi va sinf jamoasini psixologik tahlil qilish usullari. – Buxoro, 1993. – 29 b.
8. Barotov.Sh.R va boshq. Eksperimental psixologiya.- Magistrlar uchun o‘quv ko‘llanma. – T.: - Fan, 2008. – 108 b.
9. Nishonova.Z.T., Alimbaeva.Sh.T., Sulaymonov.M. Psixolo-gik xizmat. – T.:Fan va texnologiya markazining bosmaxonasi, 2014.
10. Nemov R.S. Psixologiya. V 3 kn.-VLADOS, 1995.
11. <http://www.psychol-ok.ru/library/html>
12. <http://www.koob.ru>
13. www.psixologiya.uz
14. <https://psychologiya.com>
15. <https://ru.wikipedia>

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНОЙ ЛИЧНОСТИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Т.А. Орлова, К.А. Байрамова

д.п.н., и.о. доц., кафедры «Физика и методика её преподавания» ТГПУ имени Низами, студентка 1 курса “Profi University”

Annotatsiya. Maqolada oʻrta maktabda oʻquvchining barkamol shaxsini rivojlantirishga hissa qoʻshishi kerak boʻlgan pedagogik vaziyatlar muhokama qilinadi. Har xil talqinlarda barkamol rivojlangan shaxs va pedagogik vaziyatning taʼriflari ham berilgan.

Tayanch soʻzlar: oʻqituvchi, Oʻzbekiston Respublikasi, pedagogik vaziyatlar, umumtaʼlim maktabi, yosh avlod, barkamol shaxs.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические ситуации, которые должны способствовать развитию - гармоничной личности ученика, в условиях общеобразовательной школы. Также приводятся определения гармонично развитой личности и педагогической ситуации в разных интерпретациях.

Ключевые слова: педагог, Республика Узбекистан, педагогические ситуации, общеобразовательная школа, подрастающее поколение, гармонично развитая личность.

Annotation. The article discusses pedagogical situations that should contribute to the development of a student's harmonious personality in a secondary school. Definitions of a harmoniously developed personality and pedagogical situation in different interpretations are also given.

Key words: teacher, Republic of Uzbekistan, pedagogical situations, secondary school, younger generation, harmoniously developed personality.

С обретением Независимости в Узбекистане важным фактором является формирование всесторонне и гармонично развитой молодёжи, духовно богатой личности, как основы прогресса общества.

Без высокого уровня культуры, развитие молодежи независимого государства невозможно, как и невозможно без соответствующей модернизации педагога – психологического образования. Формирование гармоничной личности является не только результатом, но и условием для развития Независимого Нового Узбекистана.

Формирование профессионально-компетентной, общественно-активной, креативной и творческой личности в системе образования и экономики выступает фактором развития во всех отраслях народного хозяйства в Республике Узбекистан. Усложнение задач идейно-воспитательной работы в Узбекистане на современном этапе обусловлено практической реализацией формирования научного мировоззрения, развитию гармоничной личности и включения в активную созидательную деятельность всех членов общества. Это требует новых подходов в воспитании и решений в руководстве и организации образовательной деятельности в общеобразовательной школе [1].

Гармоничное и всестороннее развитие личности – это процесс формирования различных интересов и способностей, которые соответствуют

различным сферам жизнедеятельности человека, с выделением наиболее значимых личностных сфер жизнедеятельности [2].

Формирование нравственной, духовно богатой личности, которая бы обладала независимым мировоззрением и самостоятельным мышлением, должно опираться на наследие наших великих предков и общечеловеческие ценности. Идея воспитания гармонично развитой личности, однозначно была частью национальной культуры и идеи узбекского народа [3].

Воспитание подрастающего поколения в условиях общеобразовательной школы, является одной из основных задач современного общества и педагогов. В данной статье описано применение педагогических ситуаций, которые способствуют воспитанию гармоничной личности.

Педагогическая ситуация – это взаимодействие учителя с коллективом класса или учеником на основе противоположных интересов, ценностей и норм, которое сопровождается значительными проявлениями эмоций и направлено на изменение сложившихся ранее взаимоотношений, как в лучшую, так и худшую сторону. Приведем еще одно определение, наиболее подходящее на наш взгляд.

Педагогическая ситуация — совокупность условий и обстоятельств, специально задаваемых социальным педагогом или возникающих спонтанно в социально-педагогическом процессе; кратковременное взаимодействие социального педагога и воспитанника (группы) на основе противоположных норм, ценностей и интересов, сопровождающееся значительными эмоциональными проявлениями и направленное на перестройку сложившихся взаимоотношений [4].

Ситуация 1: Учитель, уставший от постоянного шума на уроках, говорит ученикам: «Зачем Вам посещать школу?! Вы же приходите для того чтобы получать знания, не так ли? В таком шуме невозможно ничего объяснить!» Ученики хором: «Мы хотим общаться с одноклассниками!»

Объяснение и разрешение педагогической ситуации: К сожалению, подобную ситуацию создает сам педагог, на уроке ученикам не интересно, урок проходит скучно. Педагогу нужно пересмотреть методику преподавания своей дисциплины, применить игровые методы обучения, которые активизируют учащихся. Например, педагогу можно организовать на уроке проблемную ситуацию, внести инновационные технологии и методы. Учащиеся должны чётко понимать, для чего им нужны знания по дисциплине и как они их смогут применить в жизни. Чтобы остановить шум в классе, больше всего подойдёт методика работа в малых группах. В идеалетемами общения учеников должны стать темы уроков по дисциплине. Детям нужно общаться, это их потребность, но это не должно мешать усвоить новый материал и закрепить знания.

Ситуация 2: К педагогу пришли родители ученика из 7 класса, которые недовольны выставленной им оценкой за четверть. Они считают эту оценку несправедливой, обвиняют педагога в необъективности и предвзятости.

Объяснение и разрешение педагогической ситуации: самое важное в данной педагогической ситуации сохранять спокойствие. Разговаривать спокойно, ответить на все интересующие вопросы родителей, не грубить. Этого подсознательно или сознательно будет ждать родитель ребенка. Попытаться спокойным тоном успокоить родителей. Начать разговор о позитивных качествах ученика. Затем показать родителям электронный журнал (Кундалик), оценки ученика за контрольные и самостоятельные работы, и его тетради по контрольным работам, рассказать, как учился ученик в течение четверти, какие темы ему давались особенно сложно изучить, как сам педагог старался помочь ученику. Предложение для родителей: вместе с ними в следующей четверти следить за оценками ученика и интересоваться его успеваемостью в течение этого времени. Согласовать план совместных действий по улучшению качества знаний ученика по данной дисциплине – время и способ проверки, и в этом случае ожидать желаемые результаты.

В приведенных нами педагогических ситуациях, которые характерны для общеобразовательной школы, содержится инструкция педагогической этики педагога, и закладываются основы для воспитания гармоничной личности учеников. Можем сделать вывод, что правильное реагирование на сложившуюся в классе ситуацию педагогом, а также педагогический такт и мастерство, помогут осуществить социальный заказ общества по обучению и воспитанию подрастающего поколения.

Список использованной литературы:

1. Халимбетов Ю.М., Махмудов С.Х., Маткаримова Г.М., Джумаева З.У., Джуманиёзова Ф.С. Халимбетов Ю.М., Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана / Достижения науки и образование. - 2020. – с. 14-17.
2. Столяренко, Л. Д. Психология и педагогика: Учебник для академического бакалавриата / Л. Д. Столяренко, В. Е. Столяренко. — Люберцы: Юрайт, 2016. — 509 с.
3. Шарипов, И. Н. Гармоничная личность — один из приоритетов национальной идеи Узбекистана / И. Н. Шарипов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 3 (137). — С. 631-633.
4. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. ГОУ ВПО УГТУ-УПИ – 2006.-135 с.

O‘QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH IXTISOSLASHTIRILGAN TA’LIM MISOLIDA

M.A. Pazilov

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarni musiqiy iqtidorini rivojlantirish masalalari, ixtisoslashtirilgan ta’lim misolida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: iqtidor, generativ musiqa, musiqiy iqtidor, kognitiv yondashuv, uloq.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о вопросах развития музыкального одаренности учащихся, на примере специализированного образования.

Ключевые слова: одаренность, генеративная музыка, музыкальная одаренность, когнитивный подход, Козерог, черная лошад.

Annotation: this article will talk about the issues of developing musical talent of students, on the example of specialized education.

Keywords: giftedness, generative music, musical giftedness, cognitive approach, Capricorn, black horse.

Bugungi kunda iqtidorli yoshlarimiz, yoki boshqa musiqaga qiziqishi bor bolalar musiqa san'atiga bir-ikki kuy va navolarni cholg'u asboblari bilan chalib bilishi, bir-ikki ashulani aytib bilishi bilan emas, balki ijro etayotgan musiqasining ma'nosini, ijro etayotgan ashulasining so'zi bilan uning musiqasining mos kelishini to'g'ri tushunishi uchun ham ilmiy asoslangan ma'lumotlar ma'lum darajada xizmat qilishiga umid bog'laymiz. Negaki insonning inson bo'lib shakllanishida uning ilk qiziqishlari va u orqali vujudga kelgan qobiliyatining takomillashishi natijasida buyuklikka intiluvchi yoshlarning faoliyati o'rin egallaydi.

«Barchangiz guvohsiz, shu kunlarda generativ musiqa, sun'iy intellekt haqidagi bahslar qizg'in tus olmoqda. Kelajak musiqasini endi faqat texnika yaratadi, degan bashoratlar ilgari surilmoqda. Lekin hammamiz yaxshi bilamizki, har qanday mukammal texnika vositasi ham tirik inson nafasini, uning yurak nolalarini, jonli ovoz jozibasini, chinakam san'at o'rnini hech qachon bosolmaydi» [SH.M. Mirziyoyev 2019: 1] - degan Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning so'zlari shu o'rinda yodimizga muhrlanib qoladi. Bu fikrning zamirida bugungi kunda musiqa savodxonligida kognitiv yondashuvning etishmayotganligi va shu asnoda ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining musiqiy iqtidorini rivojlantirish zarur ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Shuning uchun bizningcha «ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon» [ЎЗР «Таълим тўғрисида» Қонуни: 2] da ajdodlarimizdan qolgan bebaho musiqiy merosini ma'no-mazmunini chuqur o'rganishi, asosiysi mumtoz navolarimizning va ularni yaratuvchilarining hissiyotlarini, ichki kechirmalarini sezishi uchun, uni qalban idrok eta olishida kognitiv yondashish zarur bo'lib hisoblanadi.

Fan taraqqiyoti negizida o'quvchilarning musiqiy savodxonligini oshirish bilan emas, balki insonning umumiy dunyoqarashi, ichki olami, ma'naviyati va tarbiyasi ham asosiy omil bo'lmog'i lozim. Chunki musiqa savodxonligi orqali aql-zakovat egasida mavjud bo'lgan badiiy madaniyatining bir ko'rinishi sifatida aks etadigan falsafiy va tarbiyaviy jarayonlarning mohiyatiga nazar tashlanadi. Musiqa ta'limi bugungi kunda ta'lim-tarbiya mezonlarini birlashtiruvchi tizim sifatida qaralishi olimlar tomonidan e'tirof etilmoqda. Jumladan E.B.Abdullin musiqa ta'limining mazmuni ta'lim-tarbiya jarayonlarini har taraflama qamrab oluvchi muammo ekanligini aytib, bunda «Asosiy e'tibor o'quvchining shaxsiyati va faoliyati, musiqa o'qituvchisi va ularning musiqa san'ati bilan o'zaro ta'siriga qaratilgan» [Холостякова Л.В: 3] deb ta'kidlab o'tadi.

Zamonaviy musiqa ta'limi san'at va pedagogika imkoniyatlarini o'rganishi, ya'ni musiqaga qiziquvchi iqtidorli o'quvchi qobiliyatining ustuvor fazilatlarini talqin qilishi, musiqa san'atining inson hayotidagi hususiyatlarini kashf etishi bilan ajralib turadi. Bunda musiqa san'atining ma'no-mohiyati, turlari va yutuqlari, inson hayotida tutadigan roli e'tiborga olinadi. Jamiyat rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini o'rganish, nafaqat yuqori kasbiy samaradorlikka, balki, o'zini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanganligi jahon olimlari tomonidan e'tirof etilmoqda. Lekin ayrimlarida «Musiqiy iqtidorning yagona nazariy konsepsiyasining yetarli darajada ilmiy rivojlanmaganligi, musiqiy iqtidorni tashxislash, aniqlash va rivojlantirish bo'yicha tadqiqotchilarning yagona fikrining yo'qligi ushbu muammoni o'rganish jarayonini murakkablashtiradi» [Лосева С.Н: 4] - degan fikrlar ham yo'q emas. Bu esa o'z o'rnida musiqa fanida iqtidor fenomenini psixologik jihatdan o'rganishni, uning tarkibiy qismlarini aniqlashni va bir qancha tushunchalarni o'zlashtirishni talab qiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida iqtidorni rivojlantirishning asosiy tamoyillari va texnologiyalari kognitiv pedagogik yondashuvning asosi bo'lishi mumkin. «Unda tafakkurning rivojlanishi shaxsni shakllantirish jarayoni, bilim (nazariy, uslubiy, ijro etuvchi) - ma'lum bir bilish elementining boshqa barcha bilish elementlari bilan aloqalari (birlashmalari), o'rganilayotgan tizimdagi ushbu bilish elementining o'rnini va ma'nosini tushunish sifatida qaraladi» [Karimova D.A. Ibrakhimjanova G.A. Salimova D.I: 5]. Shuning uchun o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda kognitiv yondashuvni zamonaviy musiqa darslarida badiiy-pedagogik asar deb hisoblashimiz mumkin.

O'quv faoliyatining tuzilishida, uning pedagogik va psixologik jihatdan strukturasi tavsiflashga e'tibor qaratish zarur. Bunda o'qitish jarayonini o'quvchining individual maqsadi sifatida ma'lum bir majburiyatlarni amalga oshirishda ma'nan yo'naltirilgan o'quvchining maxsus faoliyati sifatida ko'rib chiqqan rus olimi D.B.El'konin «Ta'lim faoliyatidagi eng muhim narsa bu insonning o'ziga aylanishi, u o'zi uchun o'zgaruvchan mavzuga aylanganmi... Baholash orqali o'zini ta'lim faoliyatidagi o'zgarishlar sub'ekti sifatida ajratish va o'zidagi o'zgarishni anglash mumkin» [Лукьянова М.И. Калинина Н.В: 6] -deya e'tirof etib ta'lim jarayonida o'z-o'zini rivojlantirishga va sub'ektiv baholashni o'rganib borishni tavsiya qilgan.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim sharoitida kognitiv yondashuvni amalga oshirishda o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda dars va darsdan tashqari vaqtlarda loyiha usulidan foydalanishi mumkin. Nostportal.ru internet sayti asoschisi E.V.Beynikovanning fikricha «iqtidorli o'quvchilar bu erda o'zlarining tabiiy qobiliyatlarini qo'llashlari mumkin, chunki musiqa tinglab, ular turli xil miya operatsiyalarini bajaradilar» [Бейникова Е.В: 7].

Ixtisoslashtirilgan ta'lim maskanlarining musiqa fani darslarida loyiha usulidan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish mumkin. Sababi, bunda «o'quvchilar rassomlarga, shoirlarga va musiqa analizatorlariga aylanadi» [Бейникова Е.В: 7]. Bu kabi metod va usullardan foydalanish o'quvchilarning kognitiv qiziqishlarini faollashtirib ijodkorlikni orttiradi va ta'limda o'zlariga bir qancha imkoniyatlar

yaratadi. Masalan, musiqa darslarida loyihalar usulida o'quvchilar to'g'ridan-to'g'ri sinf mashg'ulotlarida o'zlari yoqtirgan vazifani bajarishlari mumkin, faqat uni o'qituvchi eshittirgan musiqadan topishi kerak. Ya'ni o'quvchilar o'zlari yoqtirgan fan predmetlarini dars jarayonida o'rganilayotgan musiqadan topishlari va uning qo'llanilish joyini aniq topishlari kerak bo'ladi. Masalan, zoologiya ot haqida, anatomiya odam haqida, geografiya «Uloq» o'yinini o'ynaydigan davlatlar haqida, biologiya cho'lda yoki tog' hududlarida o'sadigan o'simliklar, matematika otlar soni tuyoqlar soni bo'yicha ma'lumot v.x.k berishi kerak bo'ladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim sharoitida o'quvchilarning musiqiy iqtidorining rivojlanishi, faoliyat sifatining o'ziga hosligi va tabiati, ijtimoiy-madaniy muhitning o'zaro ta'sirchanligining natijasi hisoblanadi. Shuningdek bolaning ijodiy faoliyati individual iqtidorni shakllantirishda va uni amalga oshirishda o'zini-o'zi rivojlantirishning psixologik mexanizmlari katta ahamiyatga ega. Mazkur mexanizmning uzluksizligi iqtidorni rivojlantirishda qo'l keladigan maxsus model va kontsepsiyalarga asoslanadi.

Aslini olganda insoniyat jamiyatining rivojlanishi, yangi iqtidorlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Sababi, mana shunday iqtidor egalarining yuksak g'oyalari asnosida nafaqat ilm-fan taraqqiyotiga erishish mumkin, balki, jamiyat va unda yashovchi inson tafakkurining ijobiy tomonlarini ko'rish imkoniyati ham paydo bo'ladi. Bu mexanizmni zamon talabiga mos ravishda yanada rivojlantirish uchun, yangi iqtidorlarni kashf etish, ularni tarbiyalash, ularning savodxonligini oshirish, iqtidor yo'nalishini to'g'ri aniqlash va yo'naltirish, iqtidordan mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lida foydalanish zarur.

Hozirgi vaqtda aqliy rivojlangan, iqtidorli, progressiv o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega, o'z g'oyalarini ilgari surishga qodir yosh kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Chunki fan va ishlab chiqarish yangi g'oyalarsiz rivojlanmaydi, ammo ularni qasddan rivojlantirib ham bo'lmaydi. Demak ushbu maqsadning amalga oshirilishi ijtimoiy hayotda iqtisodiy o'zgarishlar, jamiyatning yuqori ma'lumotli ijodiy shaxsini shakllantirishga bo'lgan ehtiyoj orqali yuz berish ehtimoli katta. Bu esa mamlakat taraqqiyotiga faol tasir ko'rsatish va uning raqobatbardoshligini oshirish zarurligi, iqtidorli shaxsni shakllantirish bilan alohida o'rin tutadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Prezident Sh.Mirziyoyevning "Sharq taronalari" XII xalqaro musiqa festivalining ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so'zi 26.08.2019 president.uz
2. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida» O'RQ-637-sonli Qonuni 2020-yil 23-sentyabr
3. Холостякова Л.В. «Музыкальная педагогика: концепции, методы и специфика» Муниципальное образование: инновации и эксперимент №5, 2012 /стр-61/
4. Лосева С.Н. «Развитие музыкальной одаренности» cyberleninka.ru
5. Karimova D.A. Ibrakhimjanova G.A. Salimova D.I. «Project activity of students in music lesson» 4-april 2021. agir.academiascience.org./page/200/
6. Лукьянова М.И. Калинина Н.В. «Учебная деятельность школьников: сущность и возможности формирования» Ульяновск-1998-г /8-стр/
7. Бейникова Е.В «Методы и формы работы с музыкально-одаренными и отстающими в музыкальном развитии учащимися» nsportal.ru

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH MASALALARI

N.T. Xudaybergenova

Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahridagi 13-sonli umumta'lim maktabining amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabda o'quvchilarni kasb-xunarga yo'naltirishning psixologik metodik asoslari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация. В данной статье представлена информация о психологических и методических основах профориентации учащихся в школе.

Abstract. This article provides information on the psychological and methodical foundations of vocational guidance of students at school.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, ta'lim, o'quvchi shaxsi, o'quv faoliyat, kasb-hunar, metodika.

Ключевые слова: социально-экономические отношения, образование, личность студента, образовательная деятельность, профессия, методика.

Key words: socio-economic relations, education, student personality, educational activity, profession, methodology.

Bozor iqtisodiyoti zamon talablariga muvofiq faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislarni talab etadi. Yosh avlodda mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Bunday mutaxassis yuqori malakali, keng ixtisosli, yangi texnika va texnologiyalarni tez va oson o'zlashtirish qobiliyati, muntazam ravishda mustaqil o'qib-o'rganib o'z kasbiy mahoratini hamda tajribasini oshirib borish, bir so'z bilan aytganda, faol ijodiy izlanuvchan faoliyat ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Hozirgi zamon fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida o'quvchilarni turmushga va mehnatga, ijtimoiy zarur kasbni ongli ravishda tanlashga tayyorlash, bugungi kunning dolzarb, asosiy vazifalaridan biridir. Zero, kasb tanlash insonning hayot yo'lida o'ziga xos burilish yasaydi. Kasb tanlashdan maqsad, jamiyat va oilaga foyda keltirishidir. Bunda inson kasblar haqida og'zaki tushunchaga ega bo'lib qolmasdan, balki amaliy bilimlarga tayangan holatda o'z qobiliyatlarini sinab ko'rishi va bu kasblar haqida bir qancha tushunchalarga ega bo'lishi lozim. O'quvchilarni qiziqishlari, mayillari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini muntazam ravishda o'rganishlari zarur. Kasb tanlashda xato qilmaslik uchun o'quvchilarga, avvalo, maktab va oila hamkorlikda ish olib borishi kerak. Kim bo'lsam ekan? degan savol har bir yigit-qiz uchun eng asosiy muammolardan biridir. Odamning shundan keyingi butun hayoti ana shu muammoni hal qilishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash mehnatda va ijtimoiy faoliyatda eng yuksak ko'rsatkichlarga erishishga yordam beradi.

Shuningdek kasb tanlashda ikkilanishlar mavjud bo'lgan o'quvchilar ishtirokida quyidagi mashg'ulotlarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

“Siz tanlamoqchi bo'lgan kasbdan xabardormisiz?”

Mashg'ulot maqsadi: Shaxsiy kasbning shakllanishini o'rganish
Mashg'ulotning borishi: Qatnashchilarga qog'oz va qalam tarqatiladi, Ishtirokchilar agar tanlagan kasblari bo'lsa, qog'ozning yuqori qismiga yozishlari

taklif etiladi, hali biror bir kasbni tanlamagan bo'lsa, o'ziga yoqqan biror kasbni yozish taklif etiladi., shundan keyin qatnashchilardan quyidagi anketa bo'yicha savollarga "ha" yoki "yo'q" deb javob berishlari talab qilinadi. Javoblarni qog'ozning pastki qismiga yozish taklif etiladi. Tanlagan kasbingiz mazmun-mohiyatini bilasizmi? Tanlagan kasbingiz bo'yicha qaysi o'rta maxsus ta'lim muassasasida ta'lim olish kerakligi haqida bilasizmi? Kasbni egallash uchun iqtidor, qobiliyatingiz yetarli? Tanlagan kasbingiz uchun bilimingiz yetarli? Tanlagan kasbingiz uchun, o'quv fanlarini chuqur o'zlashtirish kerak? Tanlagan kasbingiz bo'yicha mehnatga qarab haq to'lash va malakangiz oshirish lozimligi haqida bilasizmi?

Agarda anketaning 40-60 % javoblari yaxshi natijaga ega bo'lsa, o'z oldiga qo'yilgan maqsadga erishilgan hisoblanadi. Agarda qoniqarsiz javob bo'lsa, individual maslahatlar olishingizni maslahat beramiz. Psixoprofilaktik o'yin "Kasblar zanjiri" Mashg'ulotning borishi: Hozir biz sizlar bilan "Kasblar zanjiri"ni hosil qilamiz. Men birinchi kasbni aytaman, siz esa, o'xshashlik tomoni bor bo'lgan navbatdagi kasbni aytib o'yinni davom ettirasiz. Masalan: elektrik kasbiga o'xshashlik tomoni bo'lgan oshpaz kasbi, eng asosiysi, ishtirokchilar kasblar o'rtasidagi o'xshashliklarni aytishi va boshqalar uni tushunishi kerak. Misol uchun, elektrik bilan oshpaz kasbining o'xshashlik tomonlari, ikkalasi ham yuqori haroratli pechlarda, o't bilan ishlaydi. Olib boruvchi navbat bilan quyidagi yo'nalishda aniqlovchi savollarni o'rtaga tashlaydi: "Sizlar aytayotgan kasblarning, oldingi aytilgan kasblar bilan o'xshashlik tomonlari bormi?" Bunda shu narsa ko'zda tutiladiki aytilgan kasbning to'g'riligiga, guruh qatnashchilari tomonidan ishonch hosil qilinishi kerak. O'yinni muhokama qilish vaqtida, qatnashuvchilar diqqatini turli xil kasblar o'rtasida umumiy o'xshashliklar uchrashi mumkinliiga jalb qilish kerak. Agar o'quvchilar kasblar o'rtasidagi o'zaro o'xshashlikni tahlil qilishni o'rganishsa, bu o'yinning natijalari bo'layotganidan dalolat beradi.

Umumlashtirib aytadigan bo'lsak, maktab o'quvchilarining qiziqishi, qobiliyati, iqtidori va tanlagan kasbiga sog'ligi to'g'ri kelishini, yashayotgan manzilida tanlagan kasbiga zamon talabining mavjudligini e'tiborga olib, kasbga yo'natirish davlatimiz barqaror rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Zero, buyuk tarixiga, o'tmishiga ega bo'lgan kelajakda ko'plab, katta-katta marralarni egallashga intilayotgan xalqimizni mehnatsiz, kasb-hunarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziev E. Yosh davrlar psixologiyasi. Toshkent. "O'qituvchi nashriyoti" 1994.
2. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlonov M., To'ychieva S., Djumabaeva M. 3. "Yosh va pedagogik psixologiya" o'quv qo'llanma Toshkent-2007

SEMINAR MASHG‘ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING “KOUCHING” SHAKLI

K.A. Mamatqulova, PhD
Profi University

Annotatsiya. Maqola Amerikalik professor Villi Rolf Xanish tomonidan tashkil etilgan seminar-treningdan olgan xulosalar asosida tayyorlangan. Shuningdek, amaliy va seminar mashg‘ulotlarni kouching shaklida tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari va ahamiyati hamda o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan samarali usullar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: couching, trening, seminar mashg‘uloti, kompetensiya, bilim, ko‘nikma, malaka.

Аннотация. Статья подготовлена по итогам семинара-тренинга, организованного американским профессором Вилли Рольфом Ханишем. Также выделены особенности и важность организации практической и семинарской подготовки в форме коучинга, а также эффективные методы, используемые в образовательном процессе.

Ключевые слова: коучинг, обучение, семинарское обучение, компетентность, знания, навык, квалификация.

Abstract. The article is based on the results of a seminar-training organized by the American professor Willie Rolf Hanisch. the specific features and importance of organizing practical, practical and seminar training coaching and effective methods used in the educational process are highlighted.

Key words: coaching, training, seminar training, competence, knowledge, skill, qualification.

Bugungi kunda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash mamlakatimiz ta’lim tizimini dunyo ta’lim tizimi bilan muvofiq holga keltirishda asosiy vosita rolini bajaradi. Chunki ta’lim muassasalari har tomonlama yetuk shaxsni shakllantirish uchun rivojlanish yo‘lidan borishni talab qilmoqda. Buning uchun eski yondashuvlarni takomillashtirish emas, ta’lim tizimini innovatsion strategiya ruhida rivojlantirish zarur. Ya’ni, yangi ta’lim amaliyotini yaratish bilan bog‘liq jarayonlarni amalga oshirish, ta’lim innovatsiyalarini, ta’lim texnologiyalarini yaratish va o‘zlashtirish uchun pedagog kadrlarni innovatsion jarayonlarga tayyorlash lozim.

Mustaqillik sharofati bilan O‘zbekiston dunyo bozoriga chiqdi, xorijiy mamlakatlar, xalqaro tashkilotlar bilan bevosita hamkorlik ishlari rivojlandi. Butun jahon hamjamiyatida o‘zining munosib o‘rni egallashga intilayotgan, o‘z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun ta’lim sohasida erishgan va erishayotgan yutuqlarimizni xorijiy hamkasblar bilan o‘rtoqlashishi hamda ilg‘or innovatsion texnologiyalar va yondashuvlarni amaliyotga joriy etishga bo‘lgan qiziqish kuchaydi.

Dastlab, *“kouching”* va *“trening”* terminlarining ma’nosiga to‘xtalib o‘tsak. “Kouching” va “trening” terminlarini o‘zaro mutanosiblikda qo‘llanilishi ko‘p hollarda uning asosiy mazmun mohiyatini anglab etishda tushunmovchiliklarga sabab bo‘ladi. Keling avval ular orasidagi farqli tomonlarni aniqlab olsak.

“Trening” mohiyatan ma’lum bir fan, soha bo’yicha ma’lumot yoki bilimlarni o‘tkazish ya’ni uzatish ma’nosini anglatasa, “kouching” biror bir soha

bo'yicha olgan mavjud bilimlarni mustahkamalsh, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni rivojlantirish degan ma'noni anglatadi.

Boshqa so'z bilan ifodalasak, trening mashg'ulotlarini olib boruvchi "trener" biror bir soha bo'yicha yangi ma'lumot, bilimni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini, shu yo'nalish yoki soha mutaxassislaridan tashkil topgan guruhga amaliy mashq va topshiriqlar, baxs munozaralar orqali o'rgatadi va yakuniy xulosalar asosida qo'llanma yaratiladi. Ishlab chiqilgan qo'llanma asosida kurslar yoki amaliy mashg'ulotlar tashkil etiladi va o'tkaziladi. Bosqichma-bosqich o'tkazilgan amaliy trening albatta o'z natijasini berishi esa sir emas.

Kouching shaklida tashkil etilgan mashg'ulot ishtirokchisi o'z sohasi bo'yicha ma'lum bir yoki yetarli darajada bilim, ko'nikma va malaka ega bo'lgan shaxs bo'lishi mumkin. Mashg'ulotni olib boruvchi "kouch" esa shu sohaning sifati va samaradorligini oshirishning o'ziga xos sirlari va samarali yo'llarini savollar orqali aniqlaydi va ishtirokchi bilan birga tahlil qiladi.

Quyida berilgan jadvalda "trening" va "kouching" mazmun-mohiyati o'rtasidagi asosiy farqlar keltirilgan: (1-jadval)

TRENING	KOUCHING
<i>Ma'lumot/bilim trener orqali yetkaziladi.</i>	<i>Bilim va ko'nikmalar mustahkamlanadi.</i>
<i>Asosan guruh shaklida tashkil etiladi va o'tkaziladi.</i>	<i>Odatda yuzma-yuz yakka tartibda o'tkaziladi.</i>
<i>Asosan ishdan ajralgan holda yoki maxsus ajratilgan bino yoki ta'lim muassasasida o'tkaziladi.</i>	<i>Odatda ishdan ajralmagan holda tashkil etiladi.</i>
<i>Ko'pincha yangi ishga olingan yoki ma'lum bir soha bo'yicha yangi ish boshlagan xodimlar uchun, ta'lim jarayoniga joriy etilayotgan yangi texnologiyalar asosida tashkil etiladi.</i>	<i>Ko'pincha tajribali va ma'lum bir sohada bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan xodimlar uchun tashkiletiladi.</i>
<i>Tizimlashtirilgan holda, rasmiy shaklda tashkil etiladi.</i>	<i>Alohida tizimlashtirilmagan, norasmiy shaklda, suhbat tarzida tashkil etiladi.</i>
<i>Bilim olish va o'rganishga yo'naltiriladi.</i>	<i>Bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish maqsadidagi savollarga asoslanadi.</i>

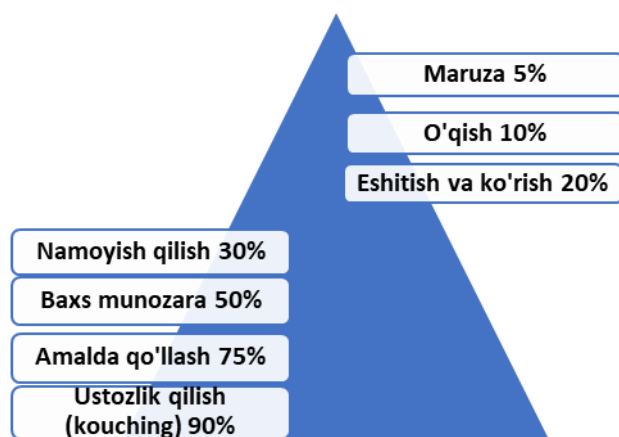
1-jadval. "Trening" va "kouching" mazmun-mohiyati o'rtasidagi asosiy farqlar

Demak, **kouching** bu tahliliy xulosalar asosida rivojlantirilgan ko'nikma va malakalarga tayangan holda faoliyatni tashkil etish bo'lsa, **trening yetkazib** berilgan ma'lumot va bilimlarni trening ishtirokchi eslab qolganligi va uni qo'llay olishiga ishonishdir.

Kouching bu narvon yordamida pastdan yuqoriga asta sekinlik bilan harakatlanishdir. Biroq muammo shundaki, insonlar olgan ma'lumotlarini har doim ham yaxshi eslay olmasligidadir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson tomonidan

taqdimot shaklida yetkazilgan ma'lumotning o'rtacha 50% 1 soat ichida, 24 soatdan keyin uning 70%i, bir haftadan keyin esa olingan ma'lumotning 90% i unitilar ekan. Masalan a'naviy ta'limdan farqli ravishda zamonaviy dars mashg'ulotini tashkil etishda Kanadalik professor Nor Gring tomonidan ishlab chiqilgan "O'qish piramidasi" tushintirish orqali darsning tashkiliy bosqichlarini qanday tarzda tashkil etish yaxshi samara berishi tushintirib o'tdi.(1-rasm)

1-rasm. Nor Gring o'qish piramidasi

Darhaqiqat, dars mashg'ulotlarini tashkil etishda qanday usuldan foydalanish ham muhim. Agar biz mashg'ulotlarni ustozlik qilish(kouch) shaklda tashkil etsak, tinglovchida 90% dars mashg'ulotidan ko'nikma hosil bo'ladi.

Bunday mummoni xal etish yoki oldini olish uchun muntazam ravishda kouching shaklidagi faoliyatni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir. Seminar mashg'ulotlarini samarali tashkil etishning "kouching" shaklini kompetensiyasi misolida tahlil qilsak, yakka tartibda bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi:

- ko'nikmalar mashq va topshiriqlar orqali shakllantiriladi;
- kouching orqali ko'nikma va malakalar rivojlantiriladi;
- ko'nikma va malakalar ekspert yordamida rivojlantiriladi;
- o'zlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikmalarni tahlil qilish orqali ko'nikma va malakalar mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, agar biz "trener" va "kouch"ning vazifasiga bir so'z bilan ta'rif bersak u quyidagicha ifodalanadi:

Trener	Kouch
Guruh bilan ishlaydi	Yakka tartibda ishlaydi
Mazmun va jarayonni nazorat qiladi	Mazmunni boshqarmaydi
O'qib-o'rganishga yo'naltiradi	Hamkorlikdagi faoliyat
	Jarayonni savollar orqali nazorat qiladi

Quyida kouching usulida mashg‘ulotni olib borishda savollardan bosqichma-bosqich qay tarzda foydalanish bo‘yicha tavsiya etilgan mashqlardan biri bilan tanishamiz.

Mashqning nomi: “Okean tubidagi xazina”

Ishtirokchilarga quyidagicha murojaat qiling:

1-bosqich. Kouching savollari.

➤ **Oddiy savollar.** O‘tmishingizni bir marotaba okean sifatida tasavvur qiling. Uning tubida bir talay boyliklar mudrab yotibdi. Ular sizning yutuqlaringiz, tajribangiz, xotiralaringiz, quvonchu- shodliklaringiz, g‘am-tashvishlaringiz va go‘zal lahzalaringizdir. **Agar shu okean tubiga sho‘ng‘ish imkoniyati bo‘lganida, sizga aynan hozir yordam bera oladigan nimani olib chiqardingiz?**

➤ O‘tmishingiz okeani tubiga yana bir bor sinchkovlik bilan nazar tashlab quyidagi savollarga javob bering.

- **Yana qaysi boyliklaringizni okean tubidan yuqoriga olib chiqardingiz?**

- **Hazinangizdagi boyliklaringizdan qay biri eng qadimiysi?**

- **Qay biri eng yoshi?**

➤ **Muammoni qanday xal etishni aniqlashga yo‘naltirilgan savollar (Amaliy jarayonga oid savollar):**

Agar sizda suv ostida suratga olish imkoni bo‘lsa,

- **qanday ruxlantiruvchi holatlarni suratga olardingiz?**

- **ko‘z oldingizdan qaysi rasmlar o‘tgan bo‘lardi yoki o‘tkazar edingiz?**

➤ **Muammoni xal etish yo‘nalishiga ko‘ra harakatlanishga qaratilgan savollar:**

Agar siz okean tubidan hozirgi davrga nazar tashlasangiz,

- **suv tubiga yashirib qo‘ygan narsalaringizdan qay biri sizning hozirgi holatingizda yordam berar edi?**

- **va aynan nimani shu boylik bilan o‘zgartirsa bo‘ladi degan fikrdasiz?**

2-bosqich. Trenerlikka o‘tish.

Bu bosqichda savollarga berilgan javoblar va ma‘lumotlar asosida trenerlikka o‘tamiz. Bu bosqichda biz ishtirokchilarga:

- **muammoni qanday xal etish yo‘llarini o‘rgatamiz.** Bu bosqichda ham muammo yoki mavzu mazmunidan kelib chiqib kamida 7 ta savol beriladi.

Trening va kouching o‘zining alohida xususiyatiga ega bo‘lgan, bir-biridan farqli jarayon ekanligiga qaramay, ta‘lim jarayonida har ikkalasidan o‘rinli mutanosiblikda foydalanilsa o‘quv jarayoni sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Басовская Н.И. Может ли лекция быть непроблемной?: Педагогическое эссе. – М.:ПГГУ, 2006 г.

2. K.A.Mamatqulova. The concept of need and its importance in the educational process. Vol. 7 no. 1 (2022): thematics journal of education.

3. G‘ulomov S., Begalov B. Ta‘lim va axborot texnologiyalari. //Iqtisodiyot va ta‘lim, 2010 y, 2-son.

OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING O'SMIR TARBIYASIDAGI PEDAGOGIK JIHATLARI

Q.D. Yusupov

Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oiladagi shaxslararo munosabatlarning o'smir shaxsi tarbiyasidagi pedagogik asoslari bo'yicha metodik ma'lumot va tavsiyalar keltirilgan.

Аннотация. В данной статье представлены методические сведения и рекомендации по педагогическим основам межличностных отношений в семье в воспитании подростка.

Abstract. This article presents methodical information and recommendations on the pedagogical foundations of interpersonal relations in the family in the upbringing of a teenager.

Kalit so'zlar: Oila, muloqot, shaxs, o'smir, ta'lim-tarbiya, odob-ahloq, intizom.

Ключевые слова: Семья, общение, личность, подросток, воспитание, манеры, дисциплина.

Key words: Family, communication, personality, teenager, education, manners, discipline.

Oila milliy qadriyatlar maskani hisoblanadi. Oilaviy madaniyat, oilaviy hayotga ongli kirib borish, oilaviy vazifalarni bajarishga tayyorgarlik, hayotda oilani yuksak qadrlash, oilaga mas'uliyat bilan qarash, xalq ma'naviy merosidagi oila qadriyatlarini o'z zamoni talablari bilan birga uyg'unlashtirib rivojlantirish har vaqt inson hayotiy mezonini va jamiyat oldida turgan dolzarb vazifalardan biri sifatida tan olingan. Jamiyat negizi-oilada yoshlar ma'naviyatini tarbiyalashda asosiy tayanchdir. Har bir oilaning mustahkamligi, oila a'zolarining tinch va farovon hayot kechirishi, o'zaro hurmat va izzatda yashash bu yoshlarni kelgusi oilaviy hayotga tayyorlashda muhim omildir.

Mamlakat aholisining yarmidan ko'proq qismini yoshlar tashkil qilishi, o'sib borayotgan yosh avlodni jamiyatda mustaqil yashashga tayyorlash vazifasining dolzarbligi yoshlarda jamiyat hayotiga va oilaviy turmushga tayyorlash ishlarini jadallashtirishni talab etadi. Insonlarning o'zaro munosabatlarida keskinliklarning o'sib borayotganligi, zamonaviy ziddiyatlarning inson tafakkuri va ongiga ta'sir etish orqali uning psixologik holatida salbiy va asabiy oqibatlarining vujudga kelishi, yosh oilalardagi ajrim holatlarning muntazam o'sib borayotganligi, bolalar va o'smirlardagi agressiya holatlarining vujudga kelayotganligi kabi muammolar yoshlarni oilaga tayyorlash vazifasini to'laqonli olib borish talabini kun tartibiga qo'yadi.[1]

Oila shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, ularning manfaatlari va ehtiyojlarini integratsiyalashuvi va ustuvorligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir. Oila insonga hayotiy maqsadlar va qadriyatlar, nimani bilishi va o'zini qanday tutishi kerakligi haqida tushuncha beradi. Ota-onalarning tushuntirishlari va ko'rsatmalari, ularning namunasi, xonadondagi butun turmush tarzi, oilaviy muhit bolalarda yaxshi va yomonni, munosib va noloyiq, adolatli va

nohaqlikni baholashning xulq-atvor odatlari va mezonlarini shakllantiradi. Oilaning ta'lim muassasasi sifatidagi ahamiyati shundan iboratki, bola hayotining eng muhim davrida unda bo'ladi va uning shaxsga ta'sirining kuchi va davomiyligi nuqtai nazaridan hech bir ta'lim muassasasi buni qila olmaydi. oila bilan solishtiring. Bolaning shaxsiyatining poydevori qo'yilgan va u maktabga kirganida, u allaqachon shaxs sifatida yarmidan ko'pi shakllangan bo'ladi.

Hozirgi vaqtda oila muammolari ko'plab fanlar tomonidan o'rganilmoqda: iqtisod, huquq, sotsiologiya, demografiya, psixologiya, pedagogika va boshqalar. Bu fanlarning har biri o'z predmetiga ko'ra o'zining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishining muayyan tomonlarini ochib beradi. Pedagogika zamonaviy jamiyat oilasining tarbiyaviy funksiyasini maqsad va vositalar, ota-onalarning huquq va majburiyatlari, bolalarni maktab va boshqa bolalar muassasalari bilan tarbiyalash jarayonida ota-onalarning o'zaro munosabatlari nuqtai nazaridan o'rganadi, zaxira va xarajatlarni aniqlaydi. Oila bu har bir a'zoning o'zini-o'zi saqlash (naslni davom ettirish) va o'zini o'zi tasdiqlash (o'zini o'zi qadrlash) ehtiyojlarini optimal darajada qondirish uchun yaratilgan ijtimoiy va pedagogik guruh. Oila insonda uy tushunchasini nafaqat u yashaydigan xona, balki ular sevadigan, tushunadigan, himoya qiladigan his-tuyg'ular, hislar sifatida yaratadi.

Oila yosh avlodni ijtimoiylashtirishning eng muhim institutidir. U bolalar, o'smirlarning hayoti va rivojlanishining shaxsiy muhitini ifodalaydi, ularning sifati ma'lum bir oilaning bir qator parametrlari bilan belgilanadi. Bular quyidagi parametrlar: demografik-oila tarkibi (katta, shu jumladan boshqa qarindoshlar, shu jumladan, faqat ota-onalar va bolalar; to'liq yoki to'liq bo'lmagan; bir bolali, kam yoki ko'p bolali); ota-onalarning ijtimoiy madaniy-ma'rifiy darajasi, ularning jamiyatdagi ishtiroki; ijtimoiy-iqtisodiy, mulkiy xususiyatlar va ota-onalarning ish joyidagi bandligi; texnik va gigienik-yashash sharoitlari, uy jihozlari, turmush tarzi xususiyatlari. [2]

Oilaviy tarbiyaning maqsadi hayot yo'lida duch keladigan qiyinchilik va to'siqlarni munosib tarzda engib o'tishga yordam beradigan va har bir insonda shaxsiy fazilatlarni shakllantirish maskani hisoblaniladi. Aql-idrok va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, boshlang'ich ish tajribasi, axloqiy va estetik shakllanishi, hissiy madaniyati va bolalarning jismoniy salomatligi, ularning baxtiyorligi - bularning barchasi oilaga, ota-onalarga bog'liq va bularning barchasi oilaviy tarbiya vazifalarini tashkil etadi. Bolalarga eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan ota-onalar birinchi o'qituvchilardir. Shuningdek, J. Russo har bir keyingi o'qituvchi bolaga avvalgisiga qaraganda kamroq ta'sir qiladi, deb ta'kidladi.

Bola shaxsining shakllanishi va rivojlanishiga oila ta'sirining ahamiyati katta. Oila va ta'limi jarayoni bir-biri bilan bog'liq, bir-birini to'ldiradi va ma'lum chegaralarda, hatto bir-birini almashtirishi mumkin, lekin umuman olganda, ular teng emas va hech qanday sharoitda bunday bo'lishi mumkin emas.

Oilaviy tarbiya boshqa tarbiyalarga qaraganda ko'proq emotsionaldir, chunki uning "drijori" ota-onaning bolalarga bo'lgan mehridir, bu esa bolalarda ota-onalarga nisbatan o'zaro tuyg'ularni uyg'otadi". Keling, oilaning bolaga ta'sirini ko'rib chiqaylik.

1. Oila xavfsizlik hissi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bog'lanish munosabatlari nafaqat munosabatlarning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhimdir-ularning bevosita ta'siri bolada yangi yoki stressli vaziyatlarda paydo bo'ladigan tashvish tuyg'ularini kamaytirishga yordam beradi. Shunday qilib, oila asosiy xavfsizlik tuyg'usini ta'minlaydi, bolaning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlarida xavfsizligini kafolatlaydi, uni o'rganish va unga javob berishning yangi usullarini o'zlashtiradi. Bundan tashqari, yaqinlar umidsizlik va tashvishli daqiqalarda bolaning tasalli manbai hisoblanadi.

2. Ota-onalarning xatti-harakatlari modellari bola uchun muhim bo'ladi. Bolalar odatda boshqa odamlarning va ko'pincha ular bilan eng yaqin aloqada bo'lganlarning xatti-harakatlaridan nusxa ko'chirishga moyildirlar. Qisman bu boshqalar o'zini tutishi kabi ongli ravishda o'zini tutishga urinish, qisman bu ongsiz taqlid bo'lib, bu boshqasi bilan identifikatsiya qilish jihatlaridan biridir. Shaxslararo munosabatlar shunga o'xshash ta'sirlarni boshdan kechiradi. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, bolalar ota-onalardan nafaqat ularga to'g'ridan-to'g'ri yetkazilgan qoidalarni (tayyor retseptlar) o'zlashtirish, balki ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarda mavjud bo'lgan modellarni kuzatish orqali ham muayyan xatti-harakatlar usullarini o'rganishadi (misollar). Retsept va misol bir-biriga to'g'ri keladigan hollarda, bola ota-onasi kabi yo'l tutishi mumkin.

3. Bolaning hayotiy tajribasida oila katta rol o'ynaydi. Ota-onalarning ta'siri ayniqsa katta, chunki ular bola uchun zarur hayotiy tajriba manbai hisoblanadi. Bolalarning bilim zaxirasi ko'p jihatdan ota-onalar bolaga kutubxonalarda o'qish, muzeylarga tashrif buyurish va tabiatda dam olish imkoniyatini qanchalik ta'minlaganiga bog'liq. Bundan tashqari, bolalar bilan ko'p gaplashish muhimdir.

Hayotiy tajribalari turli xil vaziyatlarni o'z ichiga olgan va muloqot muammolarini engishga qodir bo'lgan va turli xil ijtimoiy munosabatlardan bahramand bo'lgan bolalar yangi muhitga moslashishda va atrofdagi o'zgarishlarga ijobiy munosabatda bo'lishda boshqa bolalarga qaraganda yaxshiroq bo'ladi.

4. Bolada intizom va xulq-atvorni shakllantirishda oila muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar bolaning xulq-atvoriga muayyan turdagi xatti-harakatlarni rag'batlantirish yoki qoralash, shuningdek, jazo qo'llash yoki xatti-harakatlarda maqbul darajada erkinlik berish orqali ta'sir qiladi. Bola ota-onasidan nima qilish kerakligini va o'zini qanday tutish kerakligini o'rganadi.

5. Oiladagi muloqot bola uchun namunaga aylanadi. Oiladagi muloqot bolaga o'z qarashlari, me'yorlari, munosabatlari va g'oyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bolaning rivojlanishi unga oilada muloqot qilish uchun sharoit qanchalik yaxshi ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi; rivojlanish ham oiladagi muloqotning ravshanligi va ravshanligiga bog'liq.

Bola uchun oila tug'ilgan joyi va asosiy yashash joyidir. Uning oilasida uni tushunadigan va uni kimligi uchun qabul qiladigan yaqin odamlar bor - sog'lom yoki kasal, mehribon yoki unchalik mehribon emas, moslashuvchan yoki tikanli va beadab - u o'sha erda.

Aynan oilada bola atrofdagi dunyo haqidagi bilim asoslarini oladi va ota-onaning yuqori madaniy va ma'rifiy salohiyati bilan u nafaqat asosiy bilimlarni, balki madaniyatning o'zini ham butun umri davomida olishda davom etadi. Oila-bu ma'lum bir

axloqiy va psixologik iqlim, bu bolalar bilan munosabatlarning birinchi maktabidir. Bolada yaxshilik va yomonlik, odob-axloq, moddiy va ma'naviy qadriyatlarini hurmat qilish haqidagi g'oyalari oilada shakllanadi. Oiladagi yaqin odamlar bilan u muhabbat, do'stlik, burch, mas'uliyat, adolat tuyg'ularini boshdan kechiradi.

Jamoat tarbiyasidan farqli o'laroq, oilaviy tarbiyaning o'ziga xos xususiyati bor. Tabiatan oilaviy tarbiya hissiyotga asoslanadi. Dastlab, oila, qoida tariqasida, ushbu ijtimoiy guruhning axloqiy muhitini, uning a'zolarining munosabatlarining uslubi va ohangini belgilaydigan sevgi tuyg'usiga asoslanadi: muloyimlik, mehr, g'amxo'rlik, bag'rikenglik, saxiylik namoyon bo'lishi, kechirish qobiliyati, burch hissi.

Ota-ona mehrini yetarlicha qabul qilmagan bola do'stona, g'azablangan, boshqa odamlarning tajribasiga qo'pol, beadab, tengdoshlari bilan til topishish qiyin, ba'zan esa o'zini tutib qo'yadigan, notinch va haddan tashqari uyatchan bo'lib ulg'ayadi. Haddan tashqari mehr-muhabbat, ehtirom muhitida o'sgan kichkina odam o'z-o'zidan xudbinlik, ayollik, buzuqlik, takabburlik va ikkiyuzlamachilik kabi fazilatlarini erta rivojlantiradi.[3]

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Маҳмудова М.М. Оила тарбия асослари Ўқув қўлланма:. Самарқанд - 2021
2. Мухатаева, Ж. А. Психолого-педагогические основы семейного воспитания / Проблемы и перспективы развития образования: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Пермь, май 2012 г
3. <http://www.kld5.ru/> родителям/рекомендации/принципы-и-методы-семейного-воспитания/

TIBBIYOT VA SUN'IY ZAKO

S.N. Mahmudov

“Profi University” Axborot tizimlari va texnologiyalari yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellect nima ekanligi, uning inson hayotiga ta'sirim tibbiyotga ta'siri va keng qo'llanilishi, Sun'iy intellektning hozirgi kun tibbiyotidagi yutuqlari va nazariyadan haqiqiy amaliyotga tatbiq qilingan loyihalar to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy zako, tibbiyot, kelajak, ma'lumotlar, SI, IBM, shifokor, tashxis, texnologiya.

Abstract. The article describes what artificial intelligence is, its impact on human life, its impact on medicine and its wide application, the achievements of artificial intelligence in modern medicine, and the projects that have been applied from theory to real practice.

Keywords: artificial intelligence, medicine, future, data, SI, IBM, doctor, diagnosis, technology.

Аннотация. В статье описано, что такое искусственный интеллект, его влияние на жизнь человека, его влияние на медицину и его широкое применение, достижения искусственного интеллекта в современной медицине, а также проекты, которые были применены от теории к реальной практике.

Ключевые слова: искусственный интеллект, медицина, будущее, данные, SI, IBM, врач, диагностика, технология.

Sun'iy intellekt yoki Sun'iy zako – bu kompyuterlar va mashinalarga inson aqli va muammolarini hal qila olish qobiliyatiga taqlid qilish imkonini beruvchi texnologiya. Sun'iy zako insonlarning ya'ni bizning yashash, ishlash umuman hayot tarzimizni o'zgartirish uchun muhim hisoblanadi. U inson hayotidagi odamlar tomonidan bajariladigan vazifalarni, jumladan insonlarga xizmat

ko'rsatish, har xil turdagi foydali qazilmalarni qazib olish, turli xil tovlamachilarni aniqlash, mahsulotlarning sifat nazoratlari va tibbiyotdagi turli xil jarayonlarni avtomatlashtirishda keng foydalanilmoqda. Sun'iy zako vazifalarini hozirgi kunda bir nechta sohalarda odamlarga qaraganda yaxshiroq bajarmoqda. Shuningdek, sun'iy zako insonlarga qulaylik, samaradorlik va yangi imkoniyatlar yaratishda katta rol o'ynamoqda. Bu texnologiya yana ko'proq sohalar uchun yaxshi xizmat ko'rsatishga yondashyapti va kelgusi hayotimizni kengaytirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Kompyuter fanlari va informatika sohasidagi so'nggi yutuqlar tufayli sun'iy intellekt tezda zamonaviy sog'liqni saqlashning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Sun'iy Intellekt algoritmlari va sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan boshqa ilovalar tibbiyot mutaxassislarni klinik sharoitlarda va davom etayotgan tadqiqotlarda qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilyapti. Hozirgi vaqtda tibbiy sharoitlarda sun'iy zako uchun eng keng tarqalgan rollar klinik qarorlarni qo'llab-quvvatlash va tasvirni tahlil qilishdir. Klinik qarorlarni qo'llab-quvvatlash vositalari provayderlarga bemorlarga tegishli ma'lumotlar yoki tadqiqotlarga tezkor kirishni ta'minlash orqali davolanish, dori-darmonlar, ruhiy salomatlik va bemorning boshqa ehtiyojlari bo'yicha qaror qabul qilishda yordam beradi. Tibbiy tasvirlashda sun'iy zako vositalari kompyuter tomografiyasi, rentgen nurlari, MRI va boshqa tasvirlarni inson radiologi o'tkazib yuborishi mumkin bo'lgan shikastlanishlar yoki boshqa ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ishlatiladi.

COVID-19 pandemiyasi ko'plab sog'liqni saqlash tizimlari uchun yaratgan muammolar, shuningdek, butun dunyo bo'ylab ko'plab sog'liqni saqlash tashkilotlarini sun'iy zako tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan yangi texnologiyalarni, masalan, bemorlarni kuzatishga yordam beradigan algoritmlar va COVID-19 ni tekshirish uchun sun'iy intellekt vositalarini sinovdan o'tkazishni boshlanishiga olib keldi. Ushbu testlarning tadqiqotlari va natijalari hali ham to'planmoqda va tibbiyotda sun'iy zakodan foydalanishning umumiy standartlari hali ham aniqlanmoqda. Shunga qaramay, sun'iy intellektning shifokorlar, tadqiqotchilar va ular xizmat ko'rsatadigan bemorlarga foyda keltirishi uchun imkoniyatlar tobora ortib bormoqda. Hozirgi vaqtda sun'iy zako zamonaviy tibbiyotni shakllantiradigan va qo'llab-quvvatlovchi raqamli sog'liqni saqlash tizimlarining asosiy qismiga aylanishiga shubha yo'q. Hozirgi kunda amaldagi tibbiyot sohasida turli hil turdagi sun'iy zako ilovalaridan foydalanilmoqda. Ular tur xil IT kompaniyalariga va tibbiyot texnologiyalari bilan shug'ullanuvchi kompaniyalarga tegishli. Quyida ularning bir necha turlari bilan tanishtrib o'taman.

Kasalliklarni aniqlash va tashxis qilishda sun'iy zako.

Odamlardan farqli o'laroq, sun'iy zako hech qachon uxlamasligi kerak. Mashinalarni o'rganish modellari jiddiy yordam ko'rsatayotgan bemorlarning hayotiy belgilarini kuzatish va agar ma'lum xavf omillari kuchaysa, shifokorlarni ogohlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Yurak monitorlari kabi tibbiy asboblarning hayotiy belgilarini kuzatishi mumkin bo'lsa-da, sun'iy zako bu qurilmalardan ma'lumotlarni to'plashi va viruslar kabi turli sharoitlarni qidirishi mumkin. IBM mijozlaridan biri erta tug'ilgan chaqaloqlar uchun sun'iy zakoning bashorat modelini ishlab chiqdi, bu og'ir virusni aniqlashda 75% aniqlikdir.

Shaxsiy kasalliklarni davolash.

Virtual sun'iy zako yordami bilan nozik tibbiyotni qo'llab-quvvatlash osonroq bo'lishi mumkin. Sun'iy zako modellari muammoni tez o'rgana olishi sababli, sun'iy intellekt bemorlarga kecha-yu kunduz moslashtirilgan real vaqtda tavsiyalar berish imkoniyatiga ega. Har safar yangi odam bilan ma'lumotni takrorlashning o'rniga, sog'liqni saqlash tizimi bemorlarga bemorning kasallik tarixidan foydalangan holatda shaxsiy ehtiyojlarini qondiruvchi savollarga javob beradigan sun'iy intellekt asosida ishlaydigan virtual yordamchidan foydalanishlari mumkin.

Tibbiy tasvirlashda sun'iy zako.

Sun'iy zako allaqachon tibbiy tasvirlashda muhim rol o'ynamoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy neyron tarmoqlari tomonidan boshqariladigan sun'iy intellekt ko'krak bezi saratoni belgilari va boshqa holatlarni aniqlashda inson radiologlari kabi samarali bo'lishi mumkin. Shifokorlarga kasallikning dastlabki belgilarini aniqlashda yordam berishdan tashqari, sun'iy intellekt, shuningdek, bemor tarixining muhim qismlarini aniqlash va ularga tegishli tasvirlarni taqdim etish orqali shifokorlarlar kuzatishi kerak bo'lgan hayratlanarli miqdordagi tibbiy tasvirlarni boshqarishga yordam bermoqda.

Klinik sinov samaradorligi.

Bemor natijalariga tibbiy kodlarni belgilash va tegishli ma'lumotlar to'plamini yangilash uchun klinik sinovlar davomida ko'p vaqt sarflanadi. Sun'iy zako tibbiy kodlarni tezroq va aqlliroq qidirishni ta'minlash orqali bu jarayonni tezlashtirishga yordam beradi. Ikki IBM Watson Health mijozi yaqinda sun'iy intellekt yordamida tibbiy kodlarni qidirish sonini 70% dan ko'proq kamaytirishi mumkinligini aniqladi.

Dori vositalarining tez rivojlanishi.

Giyohvand moddalarni topish, ko'pincha giyohvand moddalarni ishlab chiqishning eng uzoq va eng qimmat qismlaridan biridir. Sun'iy intellekt yangi dori vositalarini ishlab chiqish xarajatlarini kamaytirishga birinchi navbatda ikki yo'l bilan yordam berishi mumkin: yaxshi dori dizaynlarini yaratish va istiqbolli yangi dori kombinatsiyalarini topish. Sun'iy zako yordamida hayot fanlari sanoati oldida turgan ko'plab katta muammolarini engib o'tish mumkin.

Axborotlashgan bemorni parvarish qilish.

Tibbiyot sun'iy intellektga shifokorlarning ish jarayonlariga integratsiya qilish provayderlarga parvarish bo'yicha qarorlar qabul qilishda qimmatli kontekstni berishi mumkin. Mashinani o'rganish algoritmi bemor hali ham xonada bo'lganida, shifokorga muolajalar va protseduralar haqida dalillarga asoslangan tushunchalar bilan qimmatli qidiruv natijalarini berish orqali tadqiqot vaqtini qisqartirishga yordam beradi.

Xatolarni kamaytirish.

Sun'iy zako bemor xavfsizligini yaxshilashga yordam berishi mumkinligi haqida ba'zi dalillar mavjud. Sun'iy zakoning bemorlar xavfsizligiga ta'sirini o'rganuvchi 53 ta tadqiqotning yaqinda tizimli ko'rib chiqilishi natijasida sun'iy zako tomonidan boshqariladigan qarorlarni qo'llab-quvvatlash vositalari xatolarni

aniqlash va dori boshqaruvini yaxshilashga yordam berishi mumkinligini aniqlandi.

Xizmat xarajatlarini kamaytirish.

Sun'iy zakoning sog'liqni saqlash sanoatida xarajatlarni kamaytirishning ko'plab potensial usullari mavjud. Eng istiqbolli imkoniyatlardan ba'zilari orasida dori-darmonlar xatolarini kamaytirish, moslashtirilgan virtual sog'liqni saqlash yordami, firibgarlikning oldini olish va yanada samarali ma'muriy va klinik ish oqimlarini qo'llab-quvvatlash kiradi.

Shifokor va bemorning faolligini oshirish.

Ko'pgina bemorlar odatdagi ish soatlaridan tashqari savollar haqida o'ylashadi. Sun'iy intellekt chatbotlar orqali kecha-yu kunduz yordam ko'rsatishi mumkin, ular asosiy savollarga javob bera oladi va provayderning ofisi ochiq bo'lmaganda bemorlarga resurslar beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt savollarni tahlil qilish va ma'lumotlarni ko'rib chiqadi, bu esa mijozlar yoki bemorlarni qo'shimcha e'tibor talab qiladigan sog'liq o'zgarishlari haqida ogohlantirishga yordam beradi.

Kontekstga aloqadorlikni ta'minlash.

Chuqur o'rganishning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, sun'iy zako algoritmlari turli xil ma'lumotlar turlarini farqlash uchun kontekstdan foydalanadi. Misol uchun, agar klinik eslatma bemorning hozirgi dori-darmonlari ro'yxatini va ularning provayderi tavsiya qilgan yangi dori-darmonlarni o'z ichiga olsa, yaxshi o'rgatilgan sun'iy zako algoritmi bemorning kasallik tarixida qaysi dorilarga tegishli ekanligini aniqlash foydalanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. WHAT IS ARTIFICIAL INTELLIGENCE? John McCarthy Computer Science Department Stanford University Stanford, CA 94305 jmc@cs.stanford.edu <http://www.formal.stanford.edu/jmc/> 2004,
2. Artificial Intelligence: A Modern Approach, 4th US ed. [Stuart Russell](#) va [Peter Norvig](#) *AI: A Modern Approach* Modified: June 09, 2021.
3. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE
15th Conference on Artificial Intelligence in Medicine, AIME 2015, Pavia, Italy, June 17-20, 2015. Proceedings

BO'LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA HAMKORLIKDA O'QITISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

G.I. Xasanova, D.Abdullayeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanish haqida so'z boragan.

Kalit so'zlar: ta'lim samaradorligi, innovatsiya, pedagogik innovatsiyalar, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, malaka tayyorgarligi, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish, hamkorlikda o'qitish g'oyasi, hamkorlikda o'qitish, ta'lim nazariyasi.

Abstract. This article talks about the use of collaborative teaching technology in the training of future pedagogues.

Key words: educational efficiency, innovation, pedagogical innovations, innovative activity, innovative pedagogy, skill training, management of innovative processes in education, the idea of cooperative education, cooperative education, theory of education.

Аннотация. В данной статье говорится об использовании технологии совместного обучения в подготовке будущих педагогов.

Ключевые слова: эффективность образования, инновация, педагогические инновации, инновационная деятельность, инновационная педагогика, подготовка кадров, управление инновационными процессами в образовании, идея кооперативного образования, кооперативное обучение, теория образования.

Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida "ta'lim texnologiyasi" tushunchasi e'tirof etilgan vaqtida paydo bo'ldi. O'sha vaqtdayoq Yevropadapedagogik innovatsiyalar markazi va institutitashqil etildi. Bu tushunchalarning paydo bo'lishi va innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish orqali ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasidavujudga keldi. O'qituvchilarning yangilikni o'zlashtirishga tayyorgarlik mezonlari esa o'qituvchi motivatsiyasi, malaka tayyorgarligi, pedagogik tajribas-inov ishlarini amalga oshirish borasidagi bilim va malakalari, innovatsiya yo'lidagi to'siqlarni bartaraf eta olish mahorati bilan belgilanadi.

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi turli mamlakatlardagi, jumladan, Amerikadagi J.Xopkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professori – R.Jonson, D.Jonson(1987), Koliforniya universiteti professor – Sh.Sharon (1988), tomonidan ishlab chiqilgan.Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlikda o'qitish, asosan o'quvchilarda DTS va fan dasturida qayd etilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, IsroilvaYevropa olimlari tomonidan tavsiyaetilgan hamkorlikda o'qitish, yuqorida qayd etilganidek, ko'proq o'quvchilar tomonidan o'quv materialini qayta ishlash loyihalash faoliyatini rivojlantirish, o'quv bahsi va munozaralar o'tkazishni nazarda tutadi. Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-birini taqozo etadi.

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970 yillarda paydo bo'lgan. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanila boshlagan. Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi – o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qish o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida onglilik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr qimmat tuyg'usinivujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi. Hamkorlikda o'qitish

texnologiyasi har bir o'quvchining tahlil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda mustaqil va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga o'quv materialini puxta o'zlashtirishga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam ubishtirishga zamin tayyorlaydi.

Ma'lumki, shaxsning ijobiy fazilatlari faoliyat ko'rsatish jarayonida shakllanadi va faoliyatning natijasi hisoblanadi. Shu sababli o'qituvchilar o'zlarida yangilikka intilish, mustaqil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlashga nisbatan zaruriyat sezishlari, o'zlarida innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini shakllantira olishlari kerak.

Demak, innovatsion faoliyat bir necha bosqichlard tarkib topadigan faoliyat bo'lib, o'zining nazariy va amaliy asoslariga ega bo'lgan pedagogik faoliyatning alohidabosqichi. Innovatsion faoliyatga tayyorlashda pedagoglarning psixologik tayyorgarligini oshirish, ularning shaxsiy imkoniyatlarini namoyish etishga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu tadbirlar malaka oshirish jarayonida amalga oshirilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qurbonov Sh., Inoyatov U, Seytxalilov E., Sharipov Sh., Yuzlikayeva E. Milliy ta'lim modeli va kadrlar tayyorlash milliy dasturi: – Islom Karimov modelil – O'zbekiston mustaqilligining yuksak yutug'i va natijasi. – T.: TDPU, 2013 – 182 b.
2. Raximov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy madaniyat munosabatlarining shakllanishi. // Ped.fan.nomz.diss:T., 2005.-161b.
3. Choriyev R. Yangi pedagogik texnologiyalar –ta'lim –tarbiya sifati va samaradorligi omili // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. -№4. –B. 12-18
4. Tolipov O'.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari. // Ped. Fan. Dokt. Diss. – Toshkent. 2004. -314 b.

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASIDA LIDERLIK MASALASINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

B.R. Avlaqulov

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Maqolada yoshlarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bugungi bozor iqtisodiyoti talablarini inobatga olgan holda bayon etilgan. Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarda liderlik qobiliyatning tutgan o'rni haqida so'z yuritilgan. Shuningdek maqolada rahbar va liderlik o'zaro farqli jihatlarini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lider, yetakchilik psixologiyasi, dominant, talaba, lider, muloqot, psixologik omil, introvert.

Аннотация. В статье описаны приоритетные направления развития лидерских качеств у молодежи с учетом требований современной рыночной экономики. Обсуждалась роль лидерских качеств студентов в образовательном процессе. Также в статье анализируются различные аспекты лидерства и лидерства.

Ключевые слова: лидер, психология лидерства, доминанта, ученик, лидер, общение, психологический фактор, интроверт.

Annotation. The article describes the priority directions for the development of leadership qualities in young people, taking into account the requirements of today's market economy. The role of leadership skills in students was discussed in the educational process. The article also analyzes the different aspects of leadership and leadership.

Key words: leader, psychology of leadership, dominant, student, leader, communication, psychological factor, introvert.

Mamlakatning umumiy taraqqiyoti individual komillikning yig'indisi, ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Xalqimiz mentalitetiga xos bo'lgan ana shu o'ziga xoslik, ya'ni jamoaga qarab fikrlash, qaror qilishdan iborat mazkur tamoyildan

kelib chiqib, yoshlarda liderlik ko'nikmalarini shakllantirish va boshqaruv mahoratini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Yetakchi, eng muhimi, u yoshlar bir-birlarini muloqotda yo'l topishi, ular bilan hamnafas bo'lib, ularni yuksak maqsadlar sari boshlaydigan, ularning haqiqiy yordamchisiga, maslahatgo'yiga, maslakdoshiga aylanishi zarur.

“Yetakchi” so'zi guruh a'zolariga ta'sir o'tkazuvchi va maqsadga yetaklovchi shaxsga nisbatan qo'llaniladi. Ilmiy adabiyotlarda ba'zan “**lider**” so'zini “**yetakchi**” atamasi bilan almashtirish hollari ham uchraydi. Yetakchi - o'z atrofidagi odamlarning fikri va xulq-atvoriga ijobiy ta'sir o'tkaza oladigan, maqsadli vazifalarni amalga oshirish qobiliyatiga va yuqori shaxsiy mavqega ega bo'lgan ijtimoiy guruh a'zosi. Yetakchilikguruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali insonda shakllangan qobiliyatga suyanish va qobiliyatni imkoniyatga qarab, namoyon etish holatidir.

Yosh yetakchi degani o'ziga tengdosh shaxslar manfaatlari uchun qonun doirasida faol ish yuritishni anglatadi. Yetakchi o'z kuchiga ishongan, jasur va xarizmatik inson bo'lishi lozim. U, hatto, yosh avlodning himoyachisi bo'la oladi. Odatda, yosh yetakchilar tengdoshlari orasida ajralib turadigan yorqin xislatlarga ega shaxslardir. Ular nafaqat tengdoshlarini o'ziga jalb qila oladi, balki o'zidan katta yoshdagilar bilan ham tez til topisha oladi. Bunday yetakchi tengdoshlaridan ko'ra ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi, bu esa unga muhim masalalarni hal etish imkonini beradi.

Mehnat jamoasidagi har bir xodim guruhda o'z mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidankelib chiquvchi vakolatlari bilan fodalanadi. Har bir xodim o'z hamkasblari bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar samimiy tus ola boshlaydi.

rahbarlar lider guruh maqsadi va manfaatiga erishish yo'lida foydalanishga intiladi.

Rasmiy **rahbar** va guruh **lider** alohida-alohida shaxs bo'lsa, ular o'rtasidagi kelishmovchilik xodimlar tomonidan ijtimoiy adolatning buzilishi sifatida idrok etiladi. Lider bilan kelishuvesa guruhdagi kuchlarni tan olish, oqillik yo'lini tanlash, deb baholanadi. Guruhda norasmiy liderning mavjudligi rahbar uchun guruh a'zolari bilan iliq munosabat o'rnatishda qo'shimcha ko'prikdir. Lekin rasmiy rahbar bilan norasmiy yetakchi manfaati bir-biriga zid bo'lishi, mos kelmasligi ham mumkin. Bu esa jamoadagi turli nizolarga sabab bo'ladi. Mehnat

jamoasidagi har bir xodim guruhda o'zining mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda qo'lga kiritilgan bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidan kelib chiquvchi vakolatlari bilan ifodalanadi. Har qanday xodim o'z hamkasabalari bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar hissiy rang ola boshlaydi. Hissiyotga asoslangan munosabatlar ikki ko'rinishda:

- yoqtirish (simpatiya) va yoqtirmaslik (antipatiya) sifatida shakllanadi. Shunday xodimlar ham borki, ular o'zining ma'lum xislatlari bilan jamoaning ko'pchilik a'zolarida simpatiya uyg'ota oladilar va ular guruhning norasmiy tizimida yuqori mavqeni egallaydilar. Psixologik talqin bo'yicha, jamoaning rasmiy tizimida yuqori mavqeni egallovchi xodim rahbar bo'lib hisoblansa, norasmiy tizimda yuqori mavqeni egallovchi shaxs esa lider.

Liderlik holati, odatda, guruhning norasmiy munosabatlar tizimida amalga oshadi. Biron-bir shaxsning lider darajasida tan olinishi unga borliq bo'lgan qator fazilatlarini yuqori baholashni va ushbu shaxsning guruh manfaatlariga e'tiborliligini anglatadi.

Lider - guruhning aksariyat a'zolari tomonidan tan olingan shaxs. Liderning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati - guruh manfaatini har narsadan ustun qo'yish, doimo guruh oldiga qo'yilgan vazifani yechishga sidqidildan kirishish va bu jarayonda jamoani safarbar eta olishidir.

Mehnat jamoasidagi lider avvalambor o'zining ishchanlik xususiyatlari bilan farqlanib turadi, chunki, u aynan mehnat faoliyati tufayli boshqalardan ajralib ko'zga tashlana boshlaydi. Bundan tashqari, lider, jamoa manfaatini himoya etar ekan, kezi kelganda rasmiy munosabatlar tizimiga va rasmiy doiralar manfaatiga ham zid chiqa oladi. Natijada, jamoada rasmiy rahbar va norasmiy lider o'rtasida ziddiyat paydo bo'lishi mumkin. Korxonada yokitashkilot manfaatidan kelib chiqsak, jamoadagi rasmiy rahbar va norasmiy tizimda shakllanuvchi lider bir shaxs orqali ifodalanishi eng maqbul xoldir.

Bugungi kunda zamonaviy liderlar kamayib boroyotganligi hammamizga ma'lum, shuning uchun yosh zamonaviy liderlarni yetkazib chiqarish dolzarblik kasb etmoqda. Har bir sohada liderlarni izlab topish va ularni qo'llab-quvvatlab turish lozim. Chunki, bugungi kun jamiyatiga ham mukammal shaxslar albatta kerak. Barcha ta'lim tizimida yoshlarning ijodiy iste'dodlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim. Ustozlarning asosiy vazifalaridan biri – izdoshlarning tashabbuslari, innovatsion g'oya va fikrlarini, iste'dod va iqtidorini o'z vaqtida ko'ra olishi va uni ro'yobga chiqarish uchun ko'makdosh bo'lish.

Yoshlarda liderlik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish xususiyatlari.

Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash bashariyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz yosh avlodlarga ma'rifat va madaniyatni o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini izlaganlar. Aristoteldan keyin, Sharq va G'arbda "Muallimi soniy", ya'ni "Ikkinchi muallim" nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri", "Yaxshi hulqlar", "Baxt-saodatga erishish haqida" kabi asarlarida sardor, yetakchiga xos xislatlar haqida yozadi. Forobiy bunday fazilatlar deganda, bilimdonlik, donolik,

mulohazalilik va vijdonlilik, kamtarlik, jamoa manfaatlarini yuqori qo'yish, haqiqiy ma'naviy komillikka intilish, adolatli bo'lish kabi xislatlarni tushungan.

Masalan, fozillar shahrining (davlat nazarda tutilgan) tarkib topishi va unda qanday axloqiy sifatdagi shaxsning rahbar bo'lishi tasniflari bugungi demokratik jamiyat qurishning bevosita nazariy talablari bilan uyg'un keladi. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida yetakchiga xos bo'lgan 12 ta xislat haqida quyidagilarni ta'kidlaydi:

Birinchidan, to'rt muchasi sog'lom bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda biror a'zosidagi nuqson halal bermasligi lozim, aksincha, u sog'-salomatligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim;

Ikkinchidan, tabiatan nozik farosatli bo'lib, suhbatdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini aniq tasavvur qila olishi zarur;

Uchinchidan, u anglagan, ko'rgan, eshitgan, idrok etgan narsalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qolishi, barcha tafsilotlarni unutmasligi zarur;

To'rtinchidan, zehni o'tkir, zukko bo'lib, har qanday narsaning bilinarbilinmas alomatlari va u alomatlari nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur;

Beshinchidan, u fikrini aniq tushuntirish maqsadida, uni chiroyli so'zlar bilan ifodalay olishi zarur;

Oltinchidan, u (ustozlardan) ta'lim olishga, bilim, ma'rifatga havasli bo'lishi, o'qish-o'rganish jarayonida sira charchamaydigan, mashaqqatlardan qochmaydigan bo'lishi zarur;

Yettinchidan, eb-ichishda ochofat bo'lmasligi, aksincha, o'zini tiya olishi, (qimor yoki boshqa) o'yinlardan zavq, huzur olishdan uzoq bo'lishi zarur;

Sakkizinchidan, u haq va haqiqatni, odil va haqgo'y odamlarni sevadigan, yolg'on va yolg'onchilarni yomon ko'radigan bo'lishi zarur;

To'qqizinchidan, u o'z qadrini biluvchi va nomus-oriyatli odam bo'lishi, pastkashlardan yuqori turuvchi, tug'ma oliyhimmat bo'lishi, ulug', oliy ishlarga intilishi zarur;

O'ninchidan, bu dunyo mollariga, dinor va dirhamlarga qiziqmaydigan (moldunyo ketidan quvmaydigan) bo'lishi zarur;

O'n birinchidan, tabiatan adolatparvar bo'lib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr-zulmni, mustabid va zolimlarni yomon ko'ruvchi, o'z odamlariga ham, begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va o'zi suygan go'zalliklarni ravo ko'ruvchi bo'lishi zarur. O'zi haq ish oldida o'jarlik qilmay, odil ish tutgani holda har qanday haqsizlik va razolatlarga murosasiz bo'lishi zarur;

O'n ikkinchidan, o'zi zarur deb hisoblagan chora-tadbirlarni amalga oshirishda qat'iyatli, sabotli, jur'atli, jasur bo'lishi, qo'rqqoqlik va hadiksirashlarga yo'l qo'yimasligi zarur.

"Temur tuzuklari" da uning ibratli, hayotiy pand-nasihatlarini va purma'no o'gitlarining teranligi, ta'sirchanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu asarni davlat boshqaruvida, yoshlarda liderlikka xos xislatlarni va boshqaruv mahoratini shakllantirishda beqiyos xazina - qo'llanma, deya olamiz. Sohibqironning davlat

boshqaruv tajribasi, yetakchilik haqidagi ilg'or g'oyalari, pand-nasihatlaridan hozirgi kunda ham dasturilamal sifatida foydalanish mumkin. Shaxsning yetakchilik imkoniyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlaridan biri insonda shakllangan qobiliyatga suyanish va qobiliyatni imkoniyatga qarab namoyon etishdir. Bunday yondashuv **“vaziyatli yetakchilik”** deb ataladi, unda yetakchi deb tan olingan shaxsning umumiy maqsadga erishish yo'lida muammoli vaziyatda o'z qobiliyatini namoyon eta olishi tushuniladi. Bu nazariyaga binoan, guruh bir necha yetakchiga ega bo'lishi mumkin, kezi kelganda, har bir jamoa a'zosi muammoli vaziyatni hal etish borasida o'z qobiliyat va imkoniyatini namoyish eta oladi. Samarali faoliyat olib boruvchi rahbar o'z jamoasida aynan shunday muhitni yaratishi kerakki, har bir xodim zarur vaziyatda o'z imkoniyatini ishga solish orqali muammoli vaziyatni hal etishda faol qatnashishi va boshqaruv jarayonida ishtirok etayotganini anglasin. Buning uchun jamoa har qanday vaziyatni hal etishda mas'uliyatni his qiluvchi va professional xodimlarga ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga, guruhda shunday xodimlar ham borki, ular yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni hal eta oluvchi universal qobiliyatga ega. Yoshlar yetakchilariga xos xususiyatlarni quyidagi toifalarga bo'lish mumkin:

- ishonch;
- o'z bilim va tajribasini qo'llash;
- faollik - g'ayrat bilan harakat qila olish;
- tashabbuskorlik;
- faollikning ijodiy namoyon bo'lishi, g'oyalar, takliflarni ilgari surish;
- bilimdonlik;
- ishni chuqur bilish orqali namoyon qilish;
- kirishimlilik;
- o'zgaralar bilan muloqotga tez kirishish, samimiy bo'lish, insonlararo muloqotga ehtiyoj;
- zehnlilik;
- voqea-hodisaning mohiyatini tezda anglash, uning sabab va natijasini oldindan;
- ko'ra bilish, eng muhimini aniqlay olish;
- qunt-matonatlilik;
- iroda kuchini namoyon qila olish, qat'iyatlik, ishni yakuniga yetkaza olish;
- dadillik;
- his-tuyg'u va harakatlarini, ayniqsa, qiyin vaziyatlarda nazorat qila olish;
- mehnatkashlik;
- bardoshlilik, murakkab vazifalarni bajara olish qobiliyati;
- kuzatuvchanlik;
- ishni ko'ra bilish, yo'l-yo'lakay muhimini ajratish, maydachuyda narsalarni fahmlay olish;
- tartibililik;
- o'z xatti-harakatlarini rejalashtira olish, ketma-ketlikni aniqlay olish;
- mustaqillik;
- mulohaza yuritishda mustaqillik, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish.

Yetakchisining o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni yetakchilik iste'dodining boshqalardan farqli ko'rsatkichlari qatorida yana quyidagilarni qayd etish mumkin:

- tashkilotchilik
- ziyrakligi
- o'zgalarni tushunish, ularning ichki olamiga kira olish, individual fazilati, kayfiyatini inobatga olgan holda masalaga yondashish;
- faol psixologik ta'sir kuchiga egalik;
- yuzaga kelgan vaziyatni hisobga olgan holda, ularning xususiyatidan kelib chiqib, insonlarga turli usullar bilan ta'sir o'tkaza olish;
- yetakchilik mas'uliyatini o'ziga olish.

Yetakchining asosiy xususiyatlaridan biri – ijtimoiy qatlam orasida “bir qadam oldin”da bo'lish. U yangiliklardan doimo xabardor, boshqalar uchun ochiq bo'lmagan axborotga ega bo'lishi kerak.

Barcha jabhada yoki sohada axborotga egalik qilish boshqalardan ustun bo'lish imkonini beradi. Yetakchi bunday manbani qayerdan, qanday topishni yaxshi biladi. Bunday axborotga ega bo'lmagan rahbarlar uning o'rnini xayol, gumon va shubha bilan to'ldiradi. Ular hayotidagi unutilmas kun yoki umuman bo'lmagan voqealar bilan o'rtoqlashadilar, bunday narsalarni yaxshi qabul qiladilar. Shu tariqa shaxsning yetakchilik xususiyatlari o'z fikrini erkin bildirishida namoyon bo'ladi. Yosh rahbar yoki lider aniq dalil va isbotlar bilan o'z bilimini boyita oladi.

Bunday holatda yetakchiga nisbatan ishonch ortadi. Yosh yetakchining yana bir xususiyati shundaki, u o'ziga xos va takrorlanmas fikrlarni dadil bildira oladi. U fikrlarini qiziqarli tarzda ifodalaydi va boshqalardan ham dadillik kutadi. Bunday xususiyatga ega bo'lgan yetakchiga yoshlar ishonadi va unga ergashadi. Shuning uchun yoshlarga yetakchilik xususiyatlari bilan birga axloqiy qoidalar asosi va ko'nikmalarini singdirish hamda har bir xatti-harakatning natija va oqibatlarini anglashni o'rgatish kerak. Bu, o'z navbatida, barkamol, yetuk insonni shakllantirish imkonini beradi. Yoshlarlar ichida turli ijtimoiy guruhlar, harakatlarga a'zo bo'lish alohida ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida aytganimizdek, yetakchining asosiy xususiyatlaridan biri - guruh manfaati haqida g'amxo'rlik. Shuning uchun “yetakchi” ta'rifidagi asosiy ma'no shaxsning vaziyatni muvaffaqiyatli hal eta olish qobiliyati va guruh maqsadi yo'lidagi jonbozligi deb tushunilishi mumkin. Yetakchilikni rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirgan holda tegishli ko'nikmalarni shakllantirish hamda mustahkamlashdir. Yoshlar tashkilotida yetakchilik bilan boshqarish muammosining ushbu jihati yetakchilik qobiliyatini o'rgatish hamda o'zi ham o'rganish, motivlashtirish, treninglar va amaliy tajriba orqali yanada rivojlantirish imkonini hisobga oladi. Yoshlar tashkilotida yoshi, jinsi, millati va mavqei turlicha bo'lgan yetakchi ijodkorlar uchraydi, masalan:

- harakatga keltiruvchi tashkilotchilar (rasmiy) yetakchilar;
- ruhiy kayfiyatga chorlovchi (da'vatkor) yetakchilar;
- tashabbuskor (ijodkor) yetakchilar;
- bilimdon (ilmiy salohiyatli) yetakchilar;

- mohir, ishbilarmon, ishni hammadan yaxshi (sifatli) bajara oladigan yetakchilar.

Yoshlar huquqiy ong va psixologiyasida ushbu davr **yetuklik** hamda, qadriyatlarni anglashning shakllanishi, o'zligini anglashi va shaxsning mavqei shakllanishi davri sifatida qaraladi. **Yetuklik** va **navqironlik**, shaxsning o'zini anglashi o'ziga xos beriluvchanlik, axborotlarni qayta ishlash va o'zlashtirish qobiliyati bilan xarakterlanadi.

Ushbu davr tanqidiy nigohdagi tafakkur, turli jarayonlarni o'z nuqtai nazari bilan baholash, turli dalillar izlash va original fikrlash vaqtidir. Shu bilan birga, ushbu yoshda oldingi avlodga xos bo'lgan hayot tarzi saqlanib qoladi. **Yosh yetakchi** va **yetuklik** davruda faol harakat vaqti ba'zan hayot tajribasi etishmay qoladi, bu uning ijtimoiy munosabatlar tizimiga to'la kirishmaganligi bilan bog'liq. Demak, zamonaviy yetakchi guruhda yetakchilik qobiliyati, umumiy va o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqalardan ajralib turadi.

Bu vaziyatlarda esa albatta hayotiy va amaliy tajribasi yuqori ustozlardan orttiriladigan ilm vatajribalar rahbar yoli liderlarni mukammallikka yetaklaydi.

TA'LIM JARAYONIDA TALABALAR O'ZINI O'ZI FAOLLASHTIRISHI MUAMMOSINING MAHALLIY MUHITDA O'RGANILISHI

A.N. Qurbonboyev, PhD

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirish xususiyatining mohiyati hamda o'quv faoliyatida mazkur fenomenning zaruriy jihatlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: shaxs faolligi, shaxsning o'zini o'zi faollashtirishi, o'quv faoliyati, bilish ehtiyoji, ijodkorlik, mustaqillik, o'z-o'zini tushunish, intiluvchanlik qobiliyati.

Аннотация. В статье описывается природа самоактивации в студенческий период и необходимые стороны этого явления в учебной деятельности.

Ключевые слова: личностная активность, самоактивация человека, учебная деятельность, потребность в знаниях, творчество, самостоятельность, самопонимание, способность стремиться.

Abstract. The article describes the nature of self-activation during the student period and the necessary aspects of this phenomenon in educational activities.

Key words: personal activity, self-activation of a person, educational activity, need for knowledge, creativity, independence, self-understanding, ability to strive.

Ma'lumki, talabalik davrida o'quv faoliyatida o'zini o'zi faollashtirish muammosi hozirgi kun ta'lim tizimi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'qitish jarayonida talabalarda mustaqil faoliyatlarini tashkil qilish, o'z individual imkoniyatlarini rivojlantirish talab etilayotgan vaqtda mazkur xususiyat shaxsda shakllanishi zarur ekanligi barchamizga ma'lum.

Ta'kidlash joizki, o'zbek psixologlari tomonidan aynan shaxs o'zini o'zi faollashtirish masalalari o'rganilmagan bo'lsa-da, unig yondosh o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi nazorat qilish, o'quv bilish faolligi, o'quv motivatsiyasi muammosi borasida respublikamiz psixolog olimlari ham

chuqur ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar. Ular sirasiga M.G. Davletshin, E.G'. G'oziyev, R.I. Sunnatova, Z.T. Nishonova, X.A. Ruxiyeva, A.A. Fayzullayev, F.I. Xaydarov, M.Hakimova, N.I. Xalilova va boshqalarni kiritish mumkin.

Professor M.G. Davletshin [2] tomonidan talabalik davrining psixologik xususiyatlari, xususan, bilish jarayonlari, individual psixologik xususiyatlarning rivojlanish muammolari yuzasidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularda shaxsda o'zini o'zi nazorat qilish o'zini o'zi anglash, tarbiyalash, boshqarish jarayonlari bilan bog'liqligi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, olim ilmiy asarlarida o'zini o'zi nazorat qilishning yoshga bog'liq rivojlanish xususiyatlari va uning shaxs ta'lim-tarbiyasidagi roli atroflicha bayon qilingan.

Professor E.G'. G'oziyev [1] tadqiqotlarida o'smir o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish xususiyatlari, o'quv faoliyatini rejalashtirish, bunda o'zini o'zi nazorat qilish, o'z oldiga maqsad qo'ya olish, bo'sh vaqtini aniqlash kabi muammolar yuzasidan chuqur izlanishlar olib borilgan. Olim bu sohadagi tadqiqotlar uchun o'quv faoliyatini boshqarishning diagnostik metodini ishlab chiqib, psixologiya fanining tadqiqot sohalaridan biri bo'lgan o'qish faoliyatini boshqarish muammosining nazariy va amaliy tomonlarini yoritib beradi.

R.I.Sunnatova [5] tomonidan "Fikrlash faoliyatining individual-tipologik xususiyatlari" mavzusida yozilgan doktorlik dissertatsiyasi doirasida shaxs individual xususiyatlari, jumladan, fikrlashning mantiqiyliqi, shakllanganlik darajasi, o'zini o'zi baholashning konstruktiv-destruktivligi, shaxslararo o'zaro ta'sirda nizolashuvchanlik-komformlik, sub'yektning qaror qabul qilishda mustaqil yoki mustaqil emasligi kabi xususiyatlari o'rganilgan.

Tadqiqot ishida boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilari hamda talabalarining o'zini o'zi boshqarish jarayonidagi fikrlash faoliyatiga xos xususiyatlar aniqlangan. Olima o'zini o'zi boshqarish jarayonlarining fikrlash faoliyatiga ta'sir etish xususiyatlarini quyidagicha izohlagan: bir tomondan, o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish jarayonlarida qator o'zgarishlar mavjudligi ko'zga tashlanadi, ikkinchi tomondan, o'quvchilarda o'quv faoliyatiga nisbatan qiziqishning ortib borishi hamda o'zini o'zi boshqarish jarayonida bilim olishga nisbatan yangicha qarashlarning shakllanganligi ham ko'rinadi. Shuningdek, o'quvchilar o'zini o'zi boshqarish jarayonida o'zini tarbiyalash va o'z qobiliyatlarini takomillashtirishga harakat qilganliklari ham kuzatiladi.

R.I. Sunnatovanning izlanishlarida umuman (intellektual aqliy hodisalarni shaxsiy sifatlardan abstraksiyalashda sun'iylik ko'zda tutilgan bo'lsa-da) vazifalarni hal etish jarayoni, uning shaxsiy komponentlari fikrlash faoliyatidagi individual-tipologik tafovutlar asosi ekani ko'rsatib berilgan.

Tadqiqot ishida shaxsdagi o'ziga nisbatan hissiy qadriyatli munosabat, ya'ni kongruentlik, o'zini yoqtirish bilan xarakterlangan o'zini o'zi baholashga intilish, mustaqil rivojlanishga ko'maklashadigan konstruktiv o'zini o'zi baholash yoki, aksincha, o'zini yoqtirmaslik, ichki nokongruentlik, o'z-o'zi bilan nizolashuv bilan tavsiflanadi, shaxs o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga, uning mustaqil rivojlanishiga juda qattiq ta'sir ko'rsatishi isbotlab berilgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, aynan talabalar o'quv faoliyatida o'zini o'zi faollashtirishning shakllanishi, uning o'quv

motivatsiyasi, o'quv faoliyatidan qoniqqanlik darajalari bilan bog'liqligi, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni masalalari maxsus tadqiqot doirasida o'rganilmagan. Shu tufayli talabalik davrida o'quv faoliyatida o'zini o'zi faollashtirish muammosining o'rganilishi mamlakat miqyosida psixologik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan birini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Газиев Э.Г. Психологические основы развития самоуправления учебной деятельностью у школьников и студентов: Автореф. дис... докт. психол. наук. – М.: МГУ, 1992. – 38 с.
2. Давлетшин М.Г. Танланган илмий ишлар тўплами. – Тошкент: ТДПУ, 2008, 81 б.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. - М., 1954. – электронный ресурс сайта http://www.koob.ru/age_psychology/
4. Олпорт, Г. Становление личности: избранные труды/Г. Олпорт - М: Смысл, 2002. - 464 с
5. Суннатова Р.И. Индивидуально-типологические особенности мысли-тельной деятельности: Автореф. дис...д. психол. наук. – Т.: НУУз, 2001. –41 с.
6. Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с

O'QUVCHILARNI MA'NAVYI-AXLOQIY TARBIYALASHDA O'ZBEK MILLIY HARAKATLI O'YINLARINING AHAMIYATI

K.R. Abdullayeva, PhD

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning ma'naviy ta'lim-tarbiyasida o'zbek milliy harakatli o'yinlarining ahamiyati va afzalliklari haqida so'z boradi. Hamda, jismoniy tarbiya va sport-sog'lom turmush tarzi ekanligi, u bilan shug'ullanish kundalik turmushning ajralmas qismiga aylanishi, foydalari haqida yozilgan bo'lib, bunday turmush tarzi jarayonida inson tanasidagi barcha a'zolar va tizimlarning harakatiga nisbatan bo'lgan tabiiy talabi qo'shimcha ravishda yuzaga keltiradigan serharakatlik bilan yoki jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishva o'zbek milliy harakatli o'yinlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: harakatli o'yilar, milliy o'yinlar, qilichbozlik, kurash, ko'pkari, urf-odat, an'ana.

O'zbekistonda o'sib kelayotgan yosh avlod salomatligini saqlash, jismonan baquvvat, chaqqon, ishbilarmon qilib tarbiyalash hamda ularni hayotga, mehnatga, Vatanni himoya qilishga tayyorlash masalalariga tegishli direktiv hujjatlarni amalga oshirish uchun jismoniy tarbiya ishlarida yangicha yondashish, izlanishda bo'lish tizimning amaliy asoslarini ilmiy –nazariy va qayta ishlab chiqishni taqozo etadi.

Inson organizmining rivojlanishida harakat, muskul faoliyati, jismoniy ish muhim o'rin tutadi, chunki uning hayot kechirishi, turmush tarzi bevosita faol harakatni taqozo qiladi. Bunday bog'lanish inson paydo bo'lganidan beri hayot kechirishning ajralmas qismi bo'lib, evolyutsion yo'l bilan mustahkamlangan.

Shu sababli harakat faqat yashash uchun kerak bo'lib qolmasdan, barcha

tashqi va ichki a'zolarining me'yoriy ishlashi uchun zaruratga aylangan. Hozirgi sharoitda esa texnikaning tezlik bilan rivojlanishi, turmushda avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirishning tobora keng ko'lamda qo'llanilishi insonning bevosita harakat qilishini ancha-muncha cheklab qo'ydi.

Faol harakatning cheklanishi bilan organizmdagi barcha a'zolarining me'yoriy ishlashi buziladi, chunki ular asosan serharakat sharoitda o'z funksiyalarini to'liq bajaradilar. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish kundalik turmushning ajralmas qismiga aylanishni taqozo etadi. Boshqacha qilib aytganda, bunday turmush tarzi jarayonida inson tanasidagi barcha a'zolar va tizimlarning harakatiga nisbatan bo'lgan tabiiy talabi qo'shimcha ravishda yuzaga keltiradigan serharakatlik bilan yoki jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish orqali qoplanishi kerak.

Qoidali harakatli o'yinlar muhim ahamiyatga ega bo'lgan yalpi ta'lim-tarbiya jarayonidir.

Bu jarayonning asosini tashkil etuvchi bolalarning harakat faoliyati jismoniy rivojlanishga, harakat ko'nikmalari va jismoniy sifatlarning shakllanishiga, organizmning funksional faoliyatini oshirgan va emotsional quvnoqlik tuyg'ularini kuchaytirgan holda salomatlikni mustahkamlashga ijobiy ta'sir etadi. Harakatli o'yinlar jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari va metodlaridan biri sifatida yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni samarali hal etishga yordam beradi.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda erishiladigan sog'lomlashtirish samarasi bolalarning o'yin faoliyati jarayonida yuzaga keladigan va bola ruhiyatiga yaxshi ta'sir etadigan ijobiy emotsional holat bilan uzviy bog'liqdir. Emotsional ko'tarinkilik bolalarda barcha uchun umumiy bo'lgan maqsadga erishishiga intilish uyg'otadi va u vazifalarni aniq tushunishda, harakatlarning o'zaro mosligiga, fazoda va o'yin sharoitlarida aniq mo'ljal olishda, topshiriqlarni tezlashtirilgan sur'atda bajarilishida ifodalanadi. Bolalarning maqsadga erishishga nisbatan kuchli ishtiyoqi va zavqli intilishi asnosida turli to'siqlarni engib o'tishga yordam beruvchi irodaning roli oshadi. Harakatli o'yinlar bolalar tomonidan avval egallangan harakat ko'nikmalarini takomillashtirish va jismoniy sifatlarni tarbiyalash metodi bo'lib xizmat qiladi. O'yin jarayonida bola o'z e'tiborini harakatni bajarish usuliga emas, balki maqsadga erishishga qaratadi. Bu o'yin shartlariga muvofiq harakat qiladi. Bunda chaqqonlik ko'rsatadi va shu asnoda harakatlarni takomillashtiradi. Shuning uchun, masalan, "Bo'ri jarlikda" o'yini bolalar yugurib kelib uzunlikka sakrashni bilib olganlaridan keyin beriladi.

Harakatli o'yinlarning kelib chiqishi qadim xalq pedagogikasiga borib taqaladi. O'yinlarning kelib chiqishi va tarixi haqidagi ma'lumotlar bizgacha XI asrning buyuk lingvisti, tarixchisi, etnografi Maxmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» kitobi orqali etib kelgandir. Asarda o'zbek harakatli o'yinlarini boshlashdan oldin amalga oshiriladigan chaqirish, to'planish, o'yin boshi, chek tashlash kabi o'yin shakllaridan namunalar keltirilgan. [1]

Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma» asarida ham sport o'yinlaridan qilichbozlik, kurash, ko'pkari... ga alohida e'tibor berilib, ularni yoshlarni jismonan baqquvat bo'lishlariga katta ta'sir ko'rsatishi ko'rsatib o'tilgan.

Ilk yoshli bolalar oilalarda bolaning dastlabki harakati bilan bog'liq ovunmachoqlar, ermak o'yinlar yordamida tarbiyalanganlar. Undan kattaroq yoshdagi bolalar hayotida rang-barang harakat mazmuniga ega bo'lgan (o'z ichiga bolalarni rom qiluvchi o'yin boshlanmalari, xirgoyilari, sanashmachoqlarni oluvchi) xalq o'yinlari katta o'rin olgan. Bolalarni ilk yoshidan boshlab, o'z xalqining urf-odatlarini, an'analarini, tarixini bilishga bo'lgan qiziqishni tarbiyalashda tayanch dasturlarda ham har bir yosh guruhi uchun o'rgatiladigan milliy va harakatli o'yinlar belgilab ko'rsatib berilgan. [2]

Atoqli rus pedagogi P.F. Lesgaft «o'yinni bolani hayotga tayyorlashga yordam beruvchi mashq deb hisoblaydi».[3] Bu mashq mustaqil faoliyat bo'lib, unda bolaning shaxsiy tashabbusi rivojlanadi va ahloqiy sifatleri tarbiyalanadi. U har bir o'yin maqsadga ega bo'lishi kerak deydi.

Buning uchun o'yindagi harakatlar bolaning o'zini boshqara olish malakasiga mos bo'lishiga; bu harakatlar tizimli mashqlarda oldindan o'zlashtirilgan bo'lishi lozim.

Harakatli o'yinlarni muntazam o'tkazish bolalarda o'z harakatlarini boshqarishni rivojlantirishga yordam beradi, ular gavdasini tartibga soladi, ya'ni turli zo'riqishda harakat qilishga o'rgatadi. O'yinlar bolani juda chaqqonlik, muayyan maqsad va tezkorlik bilan harakat qilishga; qoidalarni bajarish, o'zini tutish, o'rtoqlikni qadrlay olishga o'rgatadi.

Ma'lumki, aniq manzilga qaratilgan har qanday faoliyat o'z samarasini beradi, shuning uchun oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish va bolalarga to'g'ri tarbiya berishda jismoniy mashqlarni to'g'ri tanlash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Maxmud Qoshg'ariy, "Devonu lug'otit turk". Qayta ishlangan, to'ldirilgan nashr: "Yangi asr avlodi", Toshkent. 2018-yil
2. Zahiriddin Muhammad Bobur, "Boburnoma". "Yangi asr avlodi", Toshkent. 2018-yil
3. Abdullayeva Kibriyo Ravshanbekovna, "Xalq pedagogikasi vositasida O'quvchilar ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik mexanizmlari" Dis. Namangan-2023.
4. Lesgaft P.F., "Predvideni i realnost". -M.: AST, 1992.
5. WWW.Pedagog.uz.

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA "MEN" KONSEPSIYASINI SHAKLLANTIRISH ORQALI BOLANING IJTIMOIYLASHUVIGA ERISHISH VA BU AMALIYOTDA OILANING O'RNI

X.N. Toshmatova

Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani
18-umumiy o'rta ta'lim maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Muammolarning ayrimlari: ijtimoiy izolyasiya (yolg'izlanish), ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarda bo'shliqlar mavjudligi, "Men" konsepsiyasining pastligi, mehnat bozorida muvaffaqiyatli ish topolmaslik. Shaxsning o'z-o'zini anglashi va "Men" konsepsiyasi inklyuziv ta'limning muammoli nuqtalaridan biridir. Imkoniyati cheklangan o'quvchida "Men" obrazining shakllanishi, rivojlanishi va o'zgarishi ichki va tashqi qoidalarga

bog‘liq. Tashqi muhit (oila, maktab, rasmiy va norasmiy guruhlar) “Men”–obrazining shakllanishiga katta (kuchli) ta’sirlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Men konsepsiyasi”, kasb tanlashdagi muammolar va yechimlar, kadrlar tayyorlashning psixologik yechimlari, inklyuziv ta’lim.

Аннотация. Некоторые из проблем: социальная изоляция (одиночество), пробелы в социально-эмоциональных навыках, низкая самооценка, неспособность найти успешную работу на рынке труда. Самосознание личности и концепция «Я» является одним из проблемных моментов инклюзивного образования. Формирование, развитие и изменение образа «Я» у студента с ограниченными возможностями здоровья зависит от внутренних и внешних правил. Внешняя среда (семья, школа, формальные и неформальные группы) оказывает большое (сильное) влияние на формирование образа «Я».

Ключевые слова: «Я-концепция», проблемы и решения при выборе профессии, психологические решения подготовки кадров, инклюзивное образование.

Annotation. Some of the problems are: social isolation (loneliness), gaps in social-emotional skills, low self-concept, inability to find a successful job in the labor market. Self-awareness of the individual and the concept of «I» is one of the problematic points of inclusive education. The formation, development and change of the image of «I» in a student with disabilities depends on internal and external rules. The external environment (family, school, formal and informal groups) has a great (strong) influence on the formation of the image of «I».

Key words: «I concept», problems and solutions in choosing a profession, psychological solutions of personnel training, inclusive education.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash ustuvor vazifa hisoblanadi, shu jumladan inklyuziv ta’lim bugungi kunda dunyo hamjamiyati bilan bir qatorda O‘zbekiston ta’limida ham dolzarb masala sanalyapti. Bu vazifani mukammal darajada bajarilishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 13 oktyabr 2020 yilda 4860-sonli qarori bilan belgilab berildi. Shuningdek, mamlakatda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ta’lim olish darajasida muammolar mavjud. Muammolarning ayrimlari: ijtimoiy izolyasiya (yolg‘izlanish), ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarda bo‘shliqlar mavjudligi, “Men” konsepsiyasining pastligi, mehnat bozorida muvaffaqiyatli ish topolmaslik. Shaxsning o‘z-o‘zini anglashi va “Men” konsepsiyasi inklyuziv ta’limning muammoli nuqtalaridan biridir. Imkoniyati cheklangan o‘quvchida “Men” obrazining shakllanishi, rivojlanishi va o‘zgarishi ichki va tashqi qoidalarga bog‘liq. Tashqi muhit (oila, maktab, rasmiy va norasmiy guruhlar) “Men”–obrazining shakllanishiga katta (kuchli) ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiylashuv jarayonida “Men” obrazining shakllanishida oila asosiy rol o‘ynaydi. “Men” obrazining mos kelmasligi shaxsni o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishning manbai bo‘lishi xam mumkin. “Men” obrazi asosida xar bir shaxsda o‘z-o‘ziga nisbatan baxolash tizimi shakllanadi. “Men” obrazining ma’lum qismi ijobiy va salbiy bo‘yoqda bo‘yalgan bo‘lishi mumkin. O‘z-o‘ziga baho tushunchasi teskari bo‘lib, unda odam o‘zini va o‘z sifatlarini baholaydi. Inklyuziv ta’limdagi o‘quvchining “men” obrazi ko‘p holatlarda negativ oqibatlariga olib keladi. Buning asosiy sabablaridan biri o‘quvchining jismoniy yoki ruhiy holatidagi o‘zgarishlar, bola rivojlanishidagi ruhiy o‘ziga past baho berishni shakllantiradi. O‘z-o‘ziga past baho bolaning “Men” obraziga tasir qilib, ijtimoiy holatda ruhiy beqarorlik va o‘zidan qoniqmaslik holatlarini keltirib chiqadi. Ushbu holatni yuzaga kelmasligi uchun ota-ona va jamoatchilikning inklyuziv ta’lim tarbiyalanuvchisini har tomonlama

qo'llab-quvvatlanishini, ijtimoiy himoyasini taqozo etadi. O'z-o'zini baholash shaxsining shakllanishida markaziy o'rin tutadi, uning yadrosi hisoblanadi. O'z-o'zini baholash ma'lum darajada shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasini aniqlaydi, xulq-atvor va faoliyatini boshqaradi. O'z-o'ziga baho berish ijtimoiylashuv jarayonida, faoliyatda va o'zaro munosabatda yuzaga keladi. Tashqi olam shaxsda o'z-o'zini baholashning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

O'z-o'zini baholash ijtimoiy muhitda suyanch (tayanch) topmasa, o'z-o'ziga baho berishga nisbatan boshqalar bergan baho past bo'lsa, hurmatga sazovor bo'lish ehtiyoji doimiy ravishda amalga olinsa, shaxsiy diskomfort hissiyoti keskin oshadi. Shaxs doimo kuchli diskomfortni his qilib yashay olmaydi, natijada u yuzaga kelgan vaziyatdan chiqib ketishga harakat qiladi. Shuning uchun bolaning o'z-o'zini baholashi ijtimoiy muhitda to'g'ri tayanchni topishi lozim. Bu muammoni hal etishning asosiy yo'li o'quvchining boshqa qayerdadir o'zini boshqalar tomonidan to'g'ri baholaydigan guruhga o'tishidir. Bu guruhda uni qadrlaydilar, bu esa hurmatga sazovor bo'lish ehtiyojini qoniqtiradi, natijada u o'zini guruhda yaxshi his qiladi. Shu munosabat bilan qaraganda, bunday o'quvchilarda "Men" obrazini to'g'ri shakllantirish orqali shaxs sifatida rivojlanishi, o'zidan qoniqish va kelgusi hayotida o'z o'rniga ega bo'lishi ayrim faoliyat turlari muhim rol o'ynaydi. Bular quyidagi faoliyat turlaridir:

O'yin – shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning jarayonida jamiyatdagi murakkab va xilma – hil faoliyat normalari, harakatlarning simvolik andozalari bola tomonidan o'zlashtiriladi. Bola toki o'ynamaguncha kattalar, xatti – harakatlarining ma'no mohiyatini anglab etolmaydilar.

O'qish faoliyat xam shaxs kamolotida muhim rol o'ynaydi va ma'no kasb etadi. Bu shunday faollik, uning jarayonida bilimlar, malaka va ko'nikmalar o'zlashtiriladi.

Mehnat eng tabiiy ehtiyojlarga asoslangan faoliyat bo'lib, uning maqsadi, albatta, biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni yaratish, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishdir. Ushbu faoliyat turlarida oilaning o'rni beqiyosdir. Oiladagi komfort holat o'quvchining inklyuziv ta'limda yanada o'zini normal his qilishiga olib keladi. Oilaviy muhitda qo'llab-quvvatlanish o'quvchining bu ta'lim jarayoni oson o'zlashtirishini ijobiyligiga erishiladi. Buni amalga oshirishda maktab amaliyotchi psixologining o'rni alohida ahamiyatga ega.

Tushunganingizdek, so'zlarning o'zigina emas, ota-onalarning mazkur so'z ortida turuvchi munosabatlari ham muhim sanaladi. Ota-onaning xulq-atvori bundan ham muhimroq. Shuning uchun nafaqat yomon so'zlar, balki yomon odat va ishlardan ham voz kechish lozim.

Yuqoridagi ishlarni tashkillash va takomillashtirish orqali inklyuziv ta'limda o'quvchilarni psixologik jihatdan qo'llab quvvatlanishiga erishiladi.

SMART-ПОДХОД К ОБРАЗОВАНИЮ: ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Н.М. Абдуллаева

доцент университета Perfect,
доктор философии (PhD) в области педагогических наук

Аннотация. В статье рассмотрены научно-теоретические основы SMART компетентности преподавателя вуза на современном этапе образования. Раскрыты возможности информационного пространства, информационной культуры, инновационных технологий, SMART - образования, SMART - общества, SMART - технологий, SMART - кампуса, SMART - компетенций, SMART - сообщества, SMART - среды и их важность адаптации в образовательном пространстве.

Ключевые слова: информационная культура, инновационные технологии, SMART-образование, SMART-общество, SMART-технологии, SMART-кампус, SMART-компетенции, SMART-сообщество, SMART-среда и SMART-принципы.

Abstract. The article discusses the scientific and theoretical foundations of SMART competence of a University teacher at the present stage of education. The possibilities of information space, information culture, innovative technologies, SMART - education, SMART - society, SMART - technologies, SMART - campus, SMART - competencies, SMART - communities, SMART - environments and their importance of adaptation in the educational space are revealed.

Key words: information culture, innovative technologies, SMART education, SMART society, SMART technologies, SMART campus, SMART competencies, SMART community, SMART environment and SMART principles.

В эпоху стремительных технологических преобразований и постоянных изменений образовательной парадигмы современный педагог оказывается перед необходимостью адаптации к новым требованиям и вызовам. Он больше не просто передающий знания фактический источник, но скорее, исследователь и мобильный носитель инноваций в области образования. Понятия мобильности, исследования и инноваций становятся неотъемлемыми составляющими его профессионального роста и эффективности.

Педагог XXI века обладает способностью быстро ориентироваться в информационном пространстве, использовать разнообразные образовательные ресурсы и подходы, а также взаимодействовать с учащимися в различных контекстах.

Исследовательский подход в деятельности педагога становится ключевым в условиях постоянно меняющейся образовательной среды. Педагогическое исследование позволяет осмысливать собственную практику, опираться на актуальные научные знания и методы, а также развивать критическое мышление и творческий подход к решению педагогических задач.

Наконец, инновации становятся движущей силой развития образования в XXI веке. Педагог, владеющий навыками инновационной деятельности,

способен создавать новые образовательные практики, адаптировать существующие методы под потребности конкретных учащихся и создавать условия для их успешного развития в современном мире.

Таким образом, педагог XXI века - это не просто учитель, а мобильный исследователь, готовый к постоянному обучению и инновациям, способный адаптироваться к изменяющимся условиям и эффективно формировать образовательное пространство для каждого ученика.

Нынешнему педагогу приходится решать много задач в процессе профессиональной деятельности. Он не только обучает подрастающее поколение основам дисциплин, но и помогает им учиться, заинтересовывая и мотивируя ребенка. Вот почему ему надо быть мобильным, уметь совершенствовать процесс обучения и воспитания, своевременно быть информированным во всех новинках в обучаемой им учебной дисциплине, уметь привлекать учащихся, создавая условия и возможности. В процессе такой целенаправленной работы учащийся совместно с учителем совершенствует стратегию своей образовательной деятельности.

Современный педагог должен быть мобильным исследователем, своевременно быть информированным во всех областях наук, уметь привлекать обучающихся, создавая условия и возможности, вовлекать их в проектную деятельность. В процессе этой деятельности обучающийся совместно с преподавателем совершенствует стратегию образовательной деятельности. В век информационных технологий новое цифровое поколение молодёжи зависит от мобильных телефонов, компьютеров и интернета.

28 августа 2023 года под председательством Шавката Миромоновича Мирзиёева состоялось видеоселекторное совещание по приоритетным задачам повышения качества образования и увеличения количества ученических мест в школах, а также поддержки учителей. Глава государства озвучил новые инициативы по улучшению как содержания, так и условий школьного образования.

И сегодня главными ориентирами для совершенствования системы образования республики Узбекистан, являются нормативные документы определяющие главные задачи, такие как Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года, Указ Президента Республики Узбекистан от 29 января 2022 года «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы», Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 8 декабря 2018 года «О мерах по организации международных исследований в области оценки качества образования в национальной системе образования», Указ Президента Республики Узбекистан от 11 мая 2022 года «Об утверждении Национальной программы по развитию школьного образования в 2022 - 2026 годах», Стратегия «Узбекистан-2030».

Шавкат Миромонович Мирзиёев утвердил Стратегию «Узбекистан-2030», которая отображает основные цели, такие как вхождение в число государств с доходом выше среднего путём устойчивого экономического развития; создание системы образования, медицины и социальной

защиты, полностью соответствующей потребностям народа и международным стандартам; создание благоприятных экологических условий для населения; построение служащего народу справедливого и современного государства; гарантированное обеспечение суверенитета и безопасности страны.

И все эти цели направляют на пять приоритетных направлений: создание достойных условий для реализации потенциала каждого человека; обеспечение благосостояния населения путём устойчивого экономического роста; экономия водных ресурсов и охрана окружающей среды; обеспечение верховенства закона, организация государственного управления, ориентированного на служение народу; последовательное продолжение политики, основанной на принципе «безопасное и миролюбивое государство».

Фундаментальным документом, как мы говорили выше, является Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года, в 5 главе четко определён правовой статус педагогических работников образовательных организаций, где рассмотрены право на занятие педагогической деятельностью, статус педагогических работников и гарантии их деятельности и право на занятия педагогической деятельностью на прямую направлены на совершенствование системы образования.

В век интенсивного развития информационных технологий новое цифровое поколение молодёжи не может обойтись без технических средств. В их числе: гаджеты, мобильные телефоны, компьютеры и интернет. И поэтому информационное пространство, информационная культура, инновационные технологии, SMART - образование, SMART - общество, SMART - технологии, SMART - кампус, SMART - компетенции, SMART - сообщество, SMART - среда и SMART - принципы для нас являются платформой для обучения и воспитания молодого поколения. [3, с. 5]

Для современной молодежи не характерна такая отличительная черта «поколения Z» как высокий уровень цифровой грамотности. Готовя специалиста нового поколения, мы обязаны учитывать, что ядром компетенций работника «нового типа» - это: творческое осмысление своих обязанностей, возможность восприятия новой информации, высокий уровень накопленной квалификации, гибкие навыки (автономность, адаптивность, мобильность, конкурентоориентированность, инициативность).

Говоря сегодня о Smart-компетенции, мы имеем ввиду компетенции XXI века, современные надпрофессиональные навыки и ценностно-целевые установки. Они включают в себя цифровую грамотность (грамотность в использовании новых технологий), ценностное отношение к современным технологиям и интернет-практикам (уровень доверия виртуальной среде, отношение к интернет-буллингу), финансовую грамотность (знания в области финансов, личных сбережений и умения ими управлять), исследовательскую грамотность (умение работать с массивами информации), креативность (умение творчески мыслить), коммуникативность и организаторские способности (умение работать в команде).

Именно это все и так же определяет информационное общество для которого характерны: увеличение роли информации, знаний и информационных технологий; возрастание числа людей, занятых информационными технологиями, коммуникациями и производством информационных продуктов и услуг; нарастающая информатизация общества с использованием телефонии, радио, телевидения, сети Интернет, а также традиционных и электронных СМИ; создание глобального информационного пространства, обеспечивающего эффективное информационное взаимодействие людей, их доступ к мировым информационным ресурсам, удовлетворение потребностей в информационных продуктах и услугах.

Смарт-образование - это концепция образования, которая интегрирует современные технологии и инновационные методики обучения для создания более эффективной, доступной и персонализированной системы обучения. Оно стремится использовать информационные и коммуникационные технологии (ИКТ), интерактивные методики, а также аналитику данных для улучшения процесса обучения и обеспечения индивидуализированного подхода к каждому учащемуся. Сегодня необходимо изменить содержание образования, его методы, инструменты и среду на SMART-образование. Глобальной задачей SMART общества является подготовка кадров, думающих и работающих в инновационном мире, обладающих креативным потенциалом, умением коммуницировать в социальных сетях, отбирающих полезную информацию, работающих с электронными источниками.

Основными принципами SMART-образования являются:

1. Использование в образовательной программе актуальных сведений для решения учебных задач.
2. Организация самостоятельной познавательной, исследовательской, проектной деятельности обучающихся.
3. Реализация учебного процесса в распределенной среде обучения. [1]

Важно осознавать, что образовательная среда SMART должна включать в себя: индивидуальный подход в обучении, обучение в интерактивной среде, междисциплинарные программы обучения, возможность обучаться в любое время и в любом месте, используя для этого учебный контент, рациональное сочетание аудиторных занятий с самостоятельной работой.

Для каждого субъекта информационной культуры в отдельности необходимо формирование SMART-компетенций для успешной социализации и создания общественно-полезных благ. SMART-компетенции (S – самоуправляемые, M – мотивирующие, A – гибкие, R – вариативные, T – технологические) являются надежным инструментом формирования культуры информационного общества на ранних этапах развития личности и профессионала.

Процесс развития SMART-компетенций у личности синхронизирован с темпами развития информационного общества, для которого SMART-

компетенция больше, чем просто знания, умения и навыки [2]. SMART-компетенции принципиально важны для работников нового типа, «работников знаний», умению их адаптироваться к быстро меняющимся информационным и коммуникационным технологиям и влияющими на все области личной и профессиональной жизни. Перспективы развития идеи формирования SMART-компетенций в информационно-технологической парадигме и парадигме общества знания связаны с проработкой концепции SMART-компетенций как основы для развития человеческого потенциала.

SMART-компетентность - это способность учителя осуществлять самоанализ и самооценку своей деятельности, на их основе выстраивать индивидуальную траекторию саморазвития и корректировать свое продвижения по этой траектории на основе промежуточной саморефлексии. Если учитель управляет будущим, то такие механизмы, как цифровая компетентность, методическую компетентность, коммуникативную компетентность, психолого-педагогическую компетентность, помогают ему управлять своим будущим профессиональным ростом?

SMART-компетентность учителя - это способность эффективно использовать современные технологии и методики обучения в образовательном процессе с целью достижения конкретных образовательных целей. Акроним SMART часто ассоциируется с конкретными характеристиками, которые учителя могут демонстрировать в своей работе:

1. **Specific (Специфичность):** Учитель должен четко определить образовательные цели и задачи, которые он стремится достичь при использовании технологий в учебном процессе.

2. **Measurable (Измеримость):** Учитель должен иметь возможность измерить прогресс и успех учащихся при помощи технологий, например, через сбор данных или оценку результатов.

3. **Achievable (Достижимость):** Учитель должен выбирать технологии и методики обучения, которые доступны и подходят для конкретных образовательных ситуаций и возможностей учащихся.

4. **Relevant (Релевантность):** Учитель должен использовать технологии и методики, которые имеют прямое отношение к образовательным целям и способствуют развитию навыков, необходимых для учащихся в современном мире.

5. **Time-bound (Ограничение времени):** Учитель должен устанавливать ясные временные рамки для достижения образовательных целей и эффективного использования технологий.

SMART-компетентность позволяет учителям интегрировать технологии в учебный процесс таким образом, чтобы они стали мощным инструментом для повышения качества образования и достижения успехов учащихся.

Использованная литература:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании»// Национальная база правовых документов, 24.09.2020, № 03/20/637/1313. <https://lex.uz/ru/docs/5013009>

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 29 января 2022 года УП-60 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» <https://lex.uz/ru/docs/5841077>
3. Стратегия «Узбекистан-2030» <https://www.gazeta.uz/ru/2023/09/12/strategy>
4. Личность в информационно-инновационном обществе / Под ред. проф. В.Н. Стегния. – Пермь: ПНИПУ, 2015.
5. The OECD Program Definition and Selection of Competencies (2005). The definition and selection of key competencies. Executive summary. June 30, 2005. Available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf>
6. Бабич Л.В., Головчин М.А., Мироненко Е.С. Модель SMART-компетенций как основа формирования человеческого капитала // Экономика образования. – М., 2021. – № 1 (122). – С. 4-17.

YOSH RAHBARLARDA STRESSGA BARDOSHLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA VOSITALARI

Л.У. Инагамова

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви
академияси “Бошқарув маҳорати” кафедраси муdiri в.б., доцент

Annotatsiya. Maqolada hozirgi zamon yosh rahbarlarining ish faoliyatida favqulodda qobiliyati, muayyan kasbiy sohalardagi zamonaviy bilimlarga ega bo'lishi lozimligi haqida so'z boradi. Maqolada shuningdek hozirda rivojlangan xorijiy davlatlarda rahbar xodimlar uchun «IPT» ko'plab tashkiliy konsalting firmalar tomonidan psixologik xizmat ko'rinishi sifatida ham taklif etilyotgani va uning samaralari hususida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, “soft skills”, trening, IPT, tarbiya, ta'lim, tayyorgarlik, mashq qilish, o'rganish, “hard skills”, o'zgacha idrok etish, enerjayer mashqalar, trening mashg'ulotlari, stressga bardoshlilik, Vaqtni boshqarish.

Аннотация. В статье говорится о необходимости современным лидерам обладать незаурядной трудоспособностью, владеть современными знаниями в определенных профессиональных областях. В статье также рассматривается тот факт, что «ИПТ» в настоящее время предлагается многими фирмами организационного консалтинга как форма психологической помощи менеджерам в развитых зарубежных странах, и обсуждаются ее последствия.

Ключевые слова: компетентность, “soft skills”, обучение, ИПТ, образование, обучение, обучение, обучение, обучение, “hard skills”, специальное восприятие, активизирующие упражнения, учебные занятия, стрессоустойчивость, тайм-менеджмент.

Annotation. the article talks about the need for modern leaders to have extraordinary ability to work and to possess modern knowledge in certain professional fields. The article also examines the fact that “IPT” is currently offered by many organizational consulting firms as a form of psychological assistance to managers in developed foreign countries, and discusses its implications.

Key words: competence, “soft skills”, training, IPT, education, training, training, training, learning, “hard skills”, special perception, energizing exercises, training sessions, stress tolerance, time management.

Jamiyatda rahbarning ish faoliyati favqulodda qobiliyat va puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Muayyan kasbiy sohalardagi bilim (hard skills), shubhasiz, u yoki bu tashkilot rahbari (ayniqsa yosh rahbar) boshqaruv faoliyatida

muhim va zaruriy kompetensiyalardir. Ammo turli bo'g'in rahbarlari orasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rovlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, ularning faoliyatida ish vaqtining 60 foizdan 90 foizigacha bo'lgan hajmi ish bo'yicha muloqotga sarflanadi. Ana shu muloqot paytida rahbarning butun yo'nalganligi «vaziyatni tizimli tahlil etish»ga, muhim «boshqaruv qarorlarini qabul qilish»ga, qo'l ostidagi xodimlarni «qaror ijrosini ta'minlash uchun safarbar eta olish»ga qaratilgan bo'ladi.

Fikrimizcha, an'anaviy ta'lim shakllari orqali o'zlashtirilgan kompetensiyalar, odatda, stressli holatlar davomida rahbarlarning muhim boshqaruv qarorlarini qabul qilish texnologiyalari mazmunini tushuntiruvchi «soft skills»ni to'laqonli ifodalamaydi. Rahbarlar ko'pincha «soft skills»ga doir bilim va ko'nikmalarni amaliy ish jarayonida, asosan intuitiv ravishda harakat qilib, qator xatolarga yo'l qo'ygan holda, o'zlari o'zlashtiriga to'g'ri keladi.

Albatta shu jihatdan qaraganda, «soft skills» ko'nikmalari tajriba davomida shakllanishi to'g'ri. Ammo, bunday «o'zini o'zi o'qitish» samara bermaydigan usuldir, chunki u «inson-inson» tizimida ishlayotgan xodimlar, ayniqsa ushbu faoliyatdagi boshqaruvchi (yosh rahbar)larning ish samaradorligini susaytiradi. Bundan tashqari, qaror qabul qilish va (yoki) ishbilarmonlik muloqotlarida noto'g'ri stereotiplar yuzaga kelishiga olib keladi va keyinchalik ularni tuzatish ancha mushkul sanaladi. Sababi, an'anaviy usuldagi ta'lim mazkur sohada yetishmayotgan kompetensiyalarni, ya'ni «soft skills»ni o'zlashtirishni ta'minlay olmaydi.

Bu holatda samarali ta'limning eng faol shakli – bu «ijtimoiy-psixologik trening» (bundan keyin matnda – IPT). Jumladan, IPT bugungi kunda qator tijorat tashkilotlarida qo'llaniladigan o'ta mashhur «soft skills»ni shakllantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyasidir. Hozirda rivojlangan xorijiy davlatlarda «IPT» ko'plab tashkiliy konsalting firmalar (konsalting kompaniyalar, ishga qabul qilish agentliklari va markazlar) tomonidan psixologik xizmat ko'rinishi sifatida ham taklif etilmoqda.

«Trening» atamasi (ingl. – train, training), bir qancha ma'nolarga egaligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, «tarbiya», «ta'lim», «tayyorgarlik», «mashq qilish», «o'rganish» shular jumlasidandir. Lekin o'zbek tilida «trening» so'zi ma'nosini aynan aks ettiradigan atama yo'q. Zamonaviy ta'lim jarayonini treninglarsiz tasavvur qilish juda qiyin. Sababi, «trening» o'quv materialini o'zlashtirishda ishtirokchilarning aqliy va ijodiy salohiyatini maksimal faollashtiruvchi usul hisoblanadi. Faol o'qitish uslublari orasida «trening» alohida o'rin egallaydi. «Trening» guruhviy mashg'ulot bo'lib, insonda bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari zaruriy kompetensiyalarni ham rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bundan tashqari, «trening» insonga o'zini va boshqalarni yaxshiroq tushunish imkonini ham beradi.

Shuningdek, «trening» qator vazifalarni ham bajaradi. Masalan: vaziyat tahlili, yangi bilimlar olish va ularni o'sha zahotiyiq amaliyotda qo'llash, ijodiy salohiyatni rivojlantirish va guruhda ishlay bilish. Trening auditoriyasi ham rang-barang bo'lib, ham tadbirkorlarni, ham sotuvchilarni, ham uy bekalarini, ham o'qituvchilarni, ham rahbarlarni qamrab oladi. Trening uslubi qo'llashda kasb-kor

yoki yosh nuqtai nazardan cheklovlar qo'yilmaydi.

Sababi, ishtirokchilar «o'zini o'zi anglash», atrofdagi hayotni «o'zgacha idrok etish» evaziga bunday imkoniyatlarni, o'z shaxsiy hayotlarini yaxshilash vositasi sifatida to'laqonli anglab yetadilar. Boshqacha aytganda, trener trening jarayonida shunday muhitni yaratishi kerak-ki, unda o'z shaxsiy va (yoki) kasbiy hayot tarzini o'zgartirishga ahd qilgan g'ar qanday shaxs ushbu maqsadi sari harakatni darhol boshlashi zarur. Ana shu jihatdan, trening jarayonida dastavval, shaxsiy maqsadlarni belgilab olish va ularga erishish yo'llari hamda usullari aniqlanadi. Ssenariyga muvofiq, keyingi ko'p sonli mashqlar (jumladan, enerjayer mashqalar) zaruriy axborotlarni yodda saqlab qolish imkonini berib, istiqbolda bu ko'nikmalarni kundalik hayotda qo'llashga zamin bo'lib xizmat qiladi.

XXI asrga kelib, «trening» ta'limning qo'shimcha shakli sifatida keng ko'lamda qo'llanib kelinmoqda. Axborotlashgan jamiyatda kadrlarga mansab pillapoyalaridan ko'tarilishga professional bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish, ya'ni «hard skills»ning o'zi yordam bermay qo'ydi. «Hard skills»ga qo'shimcha ravishda ular samarali muloqot yuritish, o'z ustida tinimsiz ishlash, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalariga, ya'ni «soft skills»ga ham ega bo'lishlari zarur sanalmoqda. Bundan tashqari, ular hayotiy manfaatlar turfa xil ekanligini ham chuqur anglashlari shart. Fikrimizcha, «trening mashg'ulotlari» jarayonida yuqoridagilarning barcha shartlari ta'minlanadi. Oxir-oqibat, «trening» u yoki bu darajadagi mutaxassisning yetakchilik sifatlarini rivojlanishiga olib keladi. Shu sababdan, bugungi kunda boshqaruv kadrlarini tayyorlash va (yoki) qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish jarayonida «trening» usulining roli beqiyos» [25; 43].

Aniqlanilishicha, trening jarayonida muammoning nazariy jihatlariga kamroq e'tibor qaratilib, uning maqsadi ko'proq amaliy (yumshoq) ko'nikmalar (soft skills)ni rivojlantirish va takomillashtirishga yo'naltirilgan. Sababi, treninglar tashqi va ichki o'zgarishlarga tezkor ta'sirlanish bilan javob beriladigan uslubdir. Shu bois, trening mashg'ulotlari juda qizg'in va interfaol shaklda o'tkaziladi hamda kundalik ishda zarur bo'ladigan amaliy ko'nikmalarni qaror toptirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, mehnat faoliyatida katta natijalarga erishish imkonini beradi, korxonada va xodimlarning resurslari hamda vaqtini tejashga eordam beradi.

Olib borgan nazariy tadqiqotlar asosida, trening jarayonining quyidagi ijobiy jihatlarini ajratib sharhlash mumkin:

Birinchi, trening insonga yangi ko'nikma va malakalarni orttirish imkonini beradi. Bu jarayon o'rtaga tashlangan muammoli vaziyat va (yoki) muayyan vazifadan kelib chiqqan holda tajriba o'tkazish, muammoni hal qilishning yangicha yechimlarini topish vositasida amalga oshiriladi.

Ikkinchi, guruhda ishlash trening ishtirokchilarida yangi ko'nikma va malakalarni shakllantiradi, bunda trenerdan ko'ra guruh ishtirokchilarining yordami ko'proq bo'ladi.

Uchinchi, trening ishtirokchisi doimiy ravishda faoliyat turini o'zgartirib turgani sababli o'quv jarayoniga e'tibori susaymaydi, axborotlarni o'zlashtirish darajasi yuqori bo'ladi, ish jarayoni qizg'in kechadi. Bularning hammasi pirovard

natijaga erishishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, trening ishtirokchilari o'rtasidagi tajriba almashinuvi mehnat faoliyatida foydali bo'ladi.

Aniqlanilishcha, amaliyotda keng ko'lamda va faol qo'llanilayotgan treninglarning quyidagi: «IPT lar», «shaxsiy yuksalish treninglari», «biznes-treninglar» kabi uch turi ajratiladi.

Bizningcha, aynan «stressga bardoshlilik»ni rivojlantirish uchun maxsus, professional bilimlar (hard skills)dan tashqari, yosh rahbar uchun juda zarur sanalgan yumshoq ko'nikmalar (soft skills)ni shakllantirish yuqorida ta'kidlaganimizdek IPT lar orqali samarali kechadi.

IPT metodi fanda Germaniyaning Leypsig universitetida M.Forverg (1973, [107; 198]) boshchiligida ishlab chiqilgan. MDH davlatlari amaliyotida ushbu atama ilk bor L.A. Petrovskaya (1982, [66; 168]) tomonidan ishlatilgan. Tahlillarga ko'ra, IPT ko'proq ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni takomillashtirish maqsadida yangi tajribani o'zlashtirishga yo'naltirilgan. Ta'limning bu turi qisqa muddatli bo'lib, mashg'ulot jarayonining jadal va qizg'inligi bilan ajralib turadi. Ishtirokchilarning yorqin hissiyotlarga berilib ishlashini, o'z navbatida, IPT ning ijobiy jihat sifatida ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Sababi, IPT mashg'ulotlarida ishtirokchilar tomonidan mutlaqo yangi axborot o'zlashtiriladi. Natijada, IPT lar guruh ishtirokchilarining shaxsiy yuksalishiga ham salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ham IPT mashg'ulotlarida natija emas, balki jarayon muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, IPT larni yosh rahbarlarda «stressga bardoshlilik»ni shakllantirish jarayonida foydalanish uchun mutaxassis va (yoki) trener quyidagilarni albatta inobatga olish zarur:

1. Trening dasturiga relaksatsiya va (yoki) dam olishga qaratilgan usullarini kiritish. Sababi, meditatsiya va dam olish tinglovchilarga o'z his-tuyg'ularini boshqarish va stressni yengishni o'rganishga yordam beradi. Ushbu usullarni IPT ssenariysi mazmuniga kiritish ishtirokchilarga «bardoshlilik» ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

2. «Vaqtni boshqarish» stressni yengish uchun eng muhim xususiyatdir. Bunda IPT ssenariysi trening ishtirokchilarga vaqt va ustuvorliklarini qanday boshqarishni o'rgatishni o'z ichiga qamrab olgan bo'lishi shart.

3. Jismoniy salomatlikka e'tibor berish. Jismoniy salomatlik stressni yengish uchun zarur omil sanaladi. Sababi, IPT orqali trening ishtirokchilarini sog'lom turmush tarziga o'rgatish, jumladan, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy faollikni oshirishga qaratilganligi katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

4. Amaliy topshiriqlar trening ishtirokchilariga o'rganganlarini real hayotda qo'llash va (yoki) «stressga bardoshlilik» ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

5. Har bir insonning o'ziga xos muammolari va stressni yengish yo'lidagi ehtiyojlari tabiatan individual ahamiyat kasb etadi. Shu sabab IPT ssenariysi har bir ishtirokchining shaxsiy xususiyatlarini va stressni yengishda ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual rivojlanishiga qaratilgan bo'lishi kerak bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Безрукова Е.А., Генералова О.В., Гринева Д., Казакова А.Н. Инновационные методы подбора персонала в России. // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2010. № 6. С. – 244-245.
2. Бурдакова О.П. Критерии и показатели профессионального развития педагогов. // Царскосельские чтения Сборник статей, 2013. – С.123-126.
3. Бережная Н.И. Стрессоустойчивость оперативных сотрудников таможенных органов // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25-28 июня 2003 г. В 8 т. – Санкт-Петербург, 2003. – Т. 1.
4. Ходаковский А.В. Психологическая характеристика профессиональной стрессоустойчивости руководителя в управленческой деятельности // Социально-психологические проблемы профессионализации личности. Доклады секции на IV Научно-практической конференции. – Москва, 2011.
5. Бодров В.А. Проблема преодоления стресса. Ч.1: «Coping stress» и теоретические подходы к его изучению // Психологический журнал, 2006. № 1. – С. 122-133.
6. Бурнашева Е.А. Покидышева Т.И. Влияние стрессоустойчивости на эффективность деятельности руководителя образовательной организации. // Управление образованием: теория и практика, 2018. № 4 (32). С.65-66.
7. Катунин А.П. Стрессоустойчивость как психологический феномен // Молодой ученый. 2012. №9. – С. 243-246.
8. Савина Н.С. Специфика психического выгорания в управленческой деятельности // Вестн. Яросл. гос. ун-та им.П. Г. Демидова. Сер. «Гуманитарные науки». Ярославль, 2009. № 1. – С.6-9.
9. Sattorov E. Kadrlar zahirasi shakllanishi masalasining nazariy asoslanganligi kadrlar bilan ishlashni to'g'ri tashkil etishning muhim sharti sifatida // Zamonaviy ta'lim / Sovremennoe obrazovanie 2021, 4 (101). – В. 86-88.
10. Сирота Н.А., Ялтонский В.М. Копинг-поведение и психопрофилактика психосоциальных расстройств у подростков // Обзорение психиатрии и медицинской психологии – 1994. – № 1. – С. 63-74.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЗАЩИТНОГО И СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

С.М. Туйчиева

Кандидат психологических наук, доцент
Ташкентский университет прикладных наук

Аннотация. Диспозиции повсеместно проявляются в различных сферах жизнедеятельности человека. Их проявление в условиях образовательной среды имеет определенную специфику, во многом определяющую особенности поведения и качество учебной деятельности. В статье приводятся результаты проведенного исследования.

Ключевые слова: личность, диспозиция, деятельность, учебная деятельность, стимул, учёба, выбор, конфликт, цель, формирование, ситуация.

Annotatsiya. Ushbu maqola shaxs dispozitsiyasi muammosiga bag'ishlanadi. Dispozitsiya inson faoliyatining turli tarmoqlarida ifodalanadi. Maqolada o'quv jarayonida yaratilgan shart-sharoitlarni shaxs hulq-anvori va o'quv faoliyati sifatiga ta'siri haqida gap ketadi. Maqola olingan natijalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: shaxs, dispozitsiya, faoliyat, o'quv faoliyati, stimul, o'qish, tanlov, nizo, maqsad, shakllantirish, vaziyat.

Abstract. This article is devoted to the problem of personality disposition. Dispositions manifest themselves everywhere in various spheres of human life. Their manifestation in the educational environment has a certain specificity, which largely determines the characteristics of behavior and the quality of educational activities. The article presents the results of the study.

Key words: personality, disposition, activity, educational activity, incentive, study, choice, conflict, goal, formation, situation.

Диспозиция неизбывное стремление к целевому состоянию, побуждающее, направляющее и обуславливающее. Возможность получить удовольствие от той или иной «стимульной» ситуации представляется человеку как цель. Она не всегда им осознается. Диспозиция формируется в самой ситуации поведения во взаимодействии потребностью, сформировавшихся ранее на ее основе фиксированных диспозиций и тех личностных потенций (навыков, умений, способностей и т. п.), которые могут реализоваться в данной ситуации. Проявление диспозиции поведения в условиях образовательной среды имеет определенную специфику, во многом определяющую особенности поведения и качество учебной деятельности. Проблема диспозиции поведения будущего специалиста достаточно не изучена. Юркова И.Г. в своей диссертационной работе утверждает, что диспозиции личности (восприятие жизненного пути во времени и трудовые ориентации) являются достаточно стабильными и мало изменяются на первых этапах профессионализации и карьерного роста, что позволяет рассматривать их как первичные по отношению к изменению должностного статуса⁸³.

Методики диагностики диспозиций защитного и совладающего поведения уже существует, однако ее актуальный инструментарий направлен на выявление исследуемого конструкта исключительно в ситуациях городской среды и не пригоден для применения в условиях образовательной организации. Мы же предлагаем вниманию авторский опросник, диагностирующую проявления диспозиций защитного и совладающего поведения обучающихся в образовательной среде, которая может быть применена как для старших школьников, так и для студентов.

В целях решения поставленных задач мы предприняли психометрическое проектное исследование с опорой на общую технологию разработки тестов, адаптированную для поставленной задачи и включающую следующие процедуры: 1) теоретико-методологический анализ феноменологического поля дефиниций (т. е. определения понятий) феноменов защитного и совладающего поведения, где при уточнении данных была найдена наиболее оптимальная теоретическая классификация защитного и совладающего поведения для создания психодиагностического инструментария, основанная на описании диспозиций защитного и совладающего поведения; 2) конструирование и проверка личностного опросника. Всего в процессе конструирования и проверки методики было задействовано 62 студента. 1. Этап подбора пунктов опросника.

---

⁸³ Юркова И. Г. Представления и диспозиции личности как фактор карьерного роста : на примере работников торговых предприятий : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01.- Краснодар, 2007.- 150 с.

Респондентам предлагалось в свободной форме ответить на такие вопросы как: «В каких ситуациях в процессе обучения Вам приходилось защищаться?»; «Что у Вас вызывает напряжение в образовательной среде?» и т.д. Информантам с соблюдением принципа анонимности предлагалось привести примеры реальных ситуаций, соответствующие на их ответы. Все ответы и примеры обрабатывались методом контент-анализа (качественно-количественного анализа содержания текстов с целью выявления или измерения различных фактов и тенденций, отраженных в этих текстах), по итогам которого было отобрано 37 наиболее типичных ситуаций, на основе которых формулировались пункты первоначального варианта опросника. 2. Этап экспертной оценки. Отобранные ситуации послужили основой для создания анкеты, в которой экспертам предлагалось по пятибалльной шкале (от 0 до 5) оценить реальную напряженность учебного процесса. Полученные многочисленные взаимосвязи отражают особенности диспозиций защитного и совладающего поведения и свидетельствуют о высокой критериальной конкурентной валидности (характеристика методики, отражающая соответствие результатов диагностики прогнозам поведения респондента). Делая выводы, можно утверждать, что опросник диагностики диспозиций защитного и совладающего поведения в образовательной среде обладает достаточной внешней валидностью. Блокируя информацию, обучающийся старается не выделяться среди других, часто игнорирует и не усваивает учебный материал. Обучающийся, предпочитающий проявлять диспозицию «Контроль», отличается высокой дисциплинированностью, ответственностью и организаторскими способностями. Для обучающегося с доминированием диспозиции «Преобразование» характерна активная реализация себя в учебной и творческой деятельности, он отличается от других высокой мотивацией к обучению. Одна из самых деструктивных для обучающегося и окружающей его образовательной среды диспозиций – изменение дистанции. Ее опасность заключается в том, что обучающийся имеет высокую готовность к агрессивной реакции (направленную во вне или на себя) на любую возникшую в образовательной среде стрессовую ситуацию. На разных этапах проектирования опросника приняли участие студенты различных курсов обучения. Опросник может широко применяться в учебном процессе. Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что при росте будущих специалистов не только находятся, формируются и проявляются новые качества, умения, навыки и способности, но и корректируются некоторые деформированные качества, характеристики личности.

Использованная литература

1. Юркова И. Г. Представления и диспозиции личности как фактор карьерного роста: на примере работников торговых предприятий : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01.- Краснодар, 2007.- 150 с.:
2. Туйчиева, С. (2023). Эффективность учебного процесса и диагностика психологической устойчивости к учебному процессу. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(4 Special Issue), 274-279.

O'QITUVCHINING KASB AXLOQINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING AHAMIYATI

R.X. Boymirzayeva

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti Davlat huquqi va boshqaruvi kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogning kasbiy axloqi va uning rivojlanishida huquqiy ong va huquqiy madaniyatning o'rnini haqidagi fikr yuritiladi. O'qituvchining kasbiy etikasining ta'lim sohasidagi o'ziga xos xususiyatlari hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni pedagog kasbiy rivojiga ta'siri o'rganilgan.

Tayanch so'zlar: pedagog, kasbiy axloq, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.

Старший преподаватель кафедры государственного права и управления юридического факультета Наманганского государственного университета.

Аннотация. В данной статье рассматривается профессиональная этика педагога и роль правосознания и правовой культуры в ее развитии. Особенности профессиональной этики педагога в сфере образования и влияние правового сознания и правовой культуры на профессиональное развитие педагога,

Ключевые слова: педагог, профессиональная этика, правовое сознание, правовая культура.

Annotation. This article examines the professional ethics of a teacher and the role of legal consciousness and legal culture in its development. Features of professional ethics of a teacher in the field of education and the influence of legal consciousness and legal culture on the professional development of a teacher.

Key words: teacher, professional ethics, legal consciousness, legal culture.

Kasblar orasida pedagoglik sharaflari kasblardan hisoblanadi. Yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, uni savodli, bilimli bo'lishi, hunar va kasbni egallashi, mustaqil hayotda o'z o'rniga ega bo'lishi bevosita ustoz, o'qituvchi, murabbiy bir so'z bilan aytganda pedagogning uzoq va mashaqqatli mehnati hisoblanadi. Ma'lumki, odamlar kishilik jamiyatining uzok tarixi davomida o'zlarini o'rab turgan olamda muayyan tartib izlaganlar, uni topmagan mahallarda esa o'zlari mazkur tartibni o'rnatishga intilganlar. Aynan bir mutaxassislikka ega kasb egalari bir-birlaridan muayyan ishlab chiqarish sir-asrorlarini o'rganib o'z oldilarida vujudga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etganlar. Shu boisdan kishilar o'rtasidagi munosabat ham mazkur kasb-korga muvofiq ravishda o'zgarib, yaqinlashib borgan. Ushbu yaqinlik o'zaro talabchanlikni ham keltirib chiqargan.

O'qituvchining inson va jamiyat uchun kerakli kasb egasi ekanligi to'g'risida biz bugungi kunda juda ko'p fikrlar bildiramiz. Biroq, pedagog – o'qituvchilar to'g'risida sharqning buyuk allomasi Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" nomli risolasida eng ezgu hislatlarga ega bo'lgan o'qituvchi kasbi, bunday shaxslarning fazilatlarini to'g'risida keng mulohaza qiladi. U o'z asari shunday deydi: "Ta'lim so'z va o'rgatish bilan bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o'rganishdir, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakatga, kasb-hunarga berilgan bo'lishidir. Agar ular ish, kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb – hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-

hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar. Maqsadni amalga oshirishda jahd va g'ayrat mo'ljallangan ishni bajarishda zo'r ta'sirga egadir. Nazariy bilimlarni yo ustozlar yoki hikmatlar o'rgatadilar"⁸⁴.

Boshqacha aytganda, pedagogning kasb axloqi milliy axloqiy qadriyatlarga, umuminsoniy qadriyatlarga tayangan xolda qaror topdi, rivojlandi. Shunga ko'ra, pedagog avvalo qonuniylikning eng yaxshi an'anlari ruhida tarbiyalangan fozil odam bo'lmog'i darkor. Ya'ni u yosh alodning kamol toptirishdagi aosiy sub'ekt sifatida sifatida uning o'zi qonun va qoidalarga rioya qilishi, barchaning huquq va manfaatlarini hurmat qilishi zarur. Bunday fazilat axloqning "oltin koidasi" bo'lib, unga ko'ra inson o'zi uchun nomaqbul bo'lgan xatti-harakatlarni boshkalarga nisbatan xam amalga oshirishi aqldan emasligi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, pedagog ilm egasi ekan, ma'lum ma'noda o'zining namunaviy turmush tarzi bilan axloqiy qilmishlarning mezoni, tarozusi bo'lishi lozim. O'qituvchilik kasbi jamiyat rivojiga o'zining salmoqli hissa qo'shuvchi kasblardan biri hisoblanadi. Bu kasbning axloqining o'ziga xos xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- o'quvchi – talabalarni eng zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularni hayotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatib berish ;
- ularga zamonaviy usullar asosida ta'lim – tarbiya berish, talabchan bo'lish o'quvchi – talabalarni o'z farzandidek sevib tarbiyalash ;
- o'z fikrlarini aniq ifodalay olish, o'z ustida tinmay ishlash, o'quvchi – talabalarining qalbida bilimga chanqoqlik hissini uyg'otish ;
- turmushda o'z xulq – atvorini qattiq nazorat qilib , shu asosda o'quvchi – talabalarga har sohada doimo ibrat bo'lish.

Bizning tahlillarimizda pedagogning kasbiy axloqini ko'rib o'tdik. Pedagogdagi ushbu sifatning shakllanishi, rivojlanishi va kamol topib, mukammal darajada bo'lishiga huquqning xizmati kattadir. Chunki axloq va huquq tushunchalari doimo yonma – yon keluvchi tushunchalar hisoblanadi. Biz ushbu kichik tadqiqotda pedagogning kasbiy axloqiga huquqiy ong va huquqiy madaniyatning ta'sirini o'rganish jarayonida, huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarini bilib olmog'imiz kerak.

Huquqiy ong bu jamiyatning taraqqiyot darajasi bilan belgilanadigan ijtimoiy ongning muhim bir tarkibiy qismi bo'lgan, insonlarning huquq, siyosiy-huquqiy hodisalar, yuridik amaliyot, huquqiy tizim va istalayotgan, kutilayotgan huquq haqidagi fikrlari, o'ylari, his-tuyg'ulari, qarashlari, iztirob-kechinmalari hamda baholari va tasavvurlari majmuasidir. Huquqiy madaniyatni inson ongida shakllantirish va uni rivojlantirishdagi eng birinchi qadam, bu huquqiy madaniyat tushunchasini insonning o'z qarashlari orqali anglay olishidir. Demak, birinchi navbatda, huquqiy madaniyatning vujudga kelishining eng birinchi belgilaridan biri, bu – insonning shaxsiy fikrga ega bo'lishidir. Huquqiy madaniyat to'g'risida quyidagi fikrlar o'rinlidir "Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismidir. Shu bois, huquqiy madaniyat deganda, jamiyatning huquqiy hayoti, uning huquqiy voqeligi, normativhuquqiy hujjatlar, huquqiy ong rivojida erishilgan ma'naviy-axloqiy va huquqiy qadriyatlar tizimi hamda unga

---

⁸⁴ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Тошкент. Янги аср авлоди. 2016 йил. Б-284.

muvofoiq tarzda qaror topadigan qonunga itoatgo'ylik va mamlakatda huquqiy-tartibot muhitini o'rnatish uchun ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning amalga oshirilishi tushuniladi"⁸⁵.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadiki, har bir pedagog o'zning kasbiy faoliyatidan kelib chiqib, huquq va majburiyatlarini anglamog'i lozim. Mehnat qonunchiligini, o'zining zimmasiga yuklatilgan vazifalarni sidqidildan bajarishi, ta'lim sohasiga tegishli bo'lgan qonun va qonunosti hujjatlarining mazmunidan xabardor bo'lishi ham uning kasbiy axloqini rivojlanganlik darajasini belgilaydi. Ayrim hollardan pedagoglar oddiygina mehnat shartnomasining mazmunini, shartnomadagi ish beruvchi va xodimning huquq va majburiyatlarini bilmaslik holatlarini ham uchratamiz. Qonunni faqat huquqiy soha vakillari emas, uni barcha bilishi shart. Shundagina aholini, jumladan, pedagogik soha vakillarining huquqiy ongi rivojlanadi. Pedagog qonundan xabardor bo'lishi, uning huquq va manfaatlarini bilishi, himoya qilishi va qonunlarga rioya qilishiga xizmat qiladi. Pedagogning kasbiy axloqining rivojiga huquqiy ongi va huquqiy madaniyatning ta'sirini oddiygina bir misolda keltirish mumkin. Pedagog o'z vaqtida ishga kelishi, zimmasiga yuklatilgan vazifalar o'z vaqtida bajarishi, sifatli ta'lim berishi kabilardir.

Shunday qilib, pedagog kasbiy axloqining rivojlanishida uning huquqiy madaniyat darajasini oshirishda, pirovard natijada, qonun buzilishlarini oldini olishda aholining huquqiy xabardorligini oshirish va jamiyatimiz har bir a'zosini huquqiy axborotlar bilan to'liq ta'minlash beqiyos o'ringa egaligi, ayniqsa, qabul qilinayotgan qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlardan o'z vaqtida va to'liq xabardor bo'lish aholining huquqiy ongi va huquqiy tarbiyasiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. Тошкент. Янги аср авлоди. 2016 йил.
2. Boymirzayeva R. "Huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini xalq ta'limi xodimlarining malaka oshirish tizimida shakllantirish". Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Ilmiy jurnal.2023-yil 1- son.148-b.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗА

Н.Х. Валиева
Преподаватель НУУз

Annotatsiya. Maqolada OTM o'qituvchilari orasida emotsional kuyish muammosi ko'rib chiqiladi. Oliy ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyati yuqori mas'uliyat, o'quv jarayoniga katta kommunikativ va emotsional jalb etilishi bilan ajralib turadi, bu esa yuqori hissiy barqarorlik va chidamlilikni talab qiladi. Bu xususiyatlar emotsional charchashga olib kelishi

---

⁸⁵ Raximaxon Boymirzayeva . "Huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini xalq ta'limi xodimlarining malaka oshirish tizimida shakllantirish".Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Ilmiy jurnal.2023-yil 1- son.148-b.

mumkin. Ta'lim sohasi xodimlari o'rtasida emotsional kuyish holatlari paydo bo'lishining oldini olish choralari ko'rish zarurligi to'g'risida xulosa qilinib, bunday chora-tadbirlar vaziyatni baholash, emotsional kuyishning birlamchi belgilari va alomatlarini aniqlash asosida amalga oshirilishi zarurligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: emotsional kuyish, o'qituvchilar, emotsional kuyish belgilari, emotsional kuyishni aniqlash usullari, profilaktika choralari.

Annotation. The article examines the problem of emotional burnout among university teachers. It is shown that the professional activity of higher education teachers is characterized by high responsibility, great communicative and emotional involvement in the educational process, which requires high emotional stability and endurance. These features can cause emotional burnout. It is concluded that it is necessary to take measures to prevent the occurrence of burnout among employees of the educational sector and it is emphasized that such measures should be based on an assessment of the situation, identifying the primary signs and symptoms of burnout.

Key words: emotional burnout, teachers, symptoms of burnout, ways to identify burnout, preventive measures.

Аннотация. В статье исследуется проблема эмоционального выгорания преподавателей вузов. Показано, что профессиональная деятельность преподавателей высшей школы характеризуется высокой ответственностью, большой коммуникативной и эмоциональной вовлеченностью в образовательный процесс, что требует высокой эмоциональной устойчивости и выдержки. Данные особенности могут стать причинами возникновения эмоционального выгорания. Сделан вывод о необходимости принимать меры к предупреждению возникновения выгорания у сотрудников образовательной сферы и подчеркнуто, что такие меры должны основываться на оценке ситуации, выявлении первичных признаков и симптомов выгорания.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, преподаватели, симптомы выгорания, способы выявления выгорания, меры профилактики.

Повышение эффективности учебного процесса и соответственно качества подготовки выпускников вуза является проблемой, требующей комплексного подхода к ее решению. Одним из элементов этого подхода является улучшение психологического состояния профессорско-преподавательского состава учебного заведения. Проблема обеспечения психологического состояния преподавателя особенно приобрела актуальность в последние три десятилетия. Это обусловлено повышением требований к личности преподавателя и его роли в преподавательской деятельности.

На современном этапе развития высшего профессионального образования для профессорско-преподавательского состава образовательных организаций актуальной проблемой является сохранение профессионального здоровья, так как динамичные изменения в этой сфере и резко усложнившиеся условия труда приводят к негативному их влиянию на психологическое и физиологическое состояние. Среди факторов, отрицательно сказывающихся на личность преподавателя вуза, необходимо отметить растущие требования к уровню профессионализма и качеству профессиональной деятельности, что, наряду с отсутствием адекватного роста вознаграждения, провоцирует снижение трудовой мотивации [1].

Снижение трудовой мотивации зависит от ряда факторов, таких как возраст, стаж, занимаемая должность, индивидуальные ценности и профессиональные цели [2].

В целом особенности профессиональной деятельности преподавателей, к которым следует отнести высокую интеллектуальную составляющую и частую необходимость эмоционального напряжения, интенсивные социальные контакты и высокий уровень ответственности обуславливают склонность к психическому и физическому выгоранию [3]. Возникновению и развитию выгорания у преподавателей также способствует ухудшение условий труда, в том числе материально-технического обеспечения, резкие изменения характера и содержания профессиональной деятельности, финансовая нестабильность, неблагоприятный социально-психологический климат в образовательной среде и другие подобные факторы.

Синдрому эмоционального выгорания присущи три стадии развития:

- первая – нервное напряжение, выражающееся в ощущении повышенной ответственности, приглушении эмоций, недовольстве собой, нечувствительности к вещам, которые раньше вызывали острую реакцию, тревоге и депрессии, состоянии эмоционального тупика, загланности «в клетку»;

- вторая – сопротивление, заключающееся в попытках ограждения от неприятных впечатлений, возникновении негативных чувств к коллегам по кафедре и студентам, неадекватных эмоциональных реакциях, упрощении профессиональных обязанностей, выборочного выполнения профессиональных функций, экономии эмоциональных затрат;

- третья – эмоциональное истощение, выражающееся в эмоциональной опустошенности и усталости, вызванное собственной работой в университете.

К признакам, характеризующим возникновение синдрома выгорания, относятся:

1. Физические и соматические признаки, включающие: головокружения и головные боли; потерю аппетита и веса; истощение; сонливость; потливость; дрожь в конечностях, особенно в кончиках пальцев рук; мышечную усталость и слабость.

2. Эмоциональные признаки: неуверенность в себе; безразличие к результатам своей работы в вузе; возможная истерика; депрессия.

3. Психологические: отсутствие мотивации и желания расти как преподаватель; работа на кафедре и её результаты больше не приносят удовольствие; ухудшение восприятия коллег по работе.

4. Поведенческие: «случайные» ошибки, описки, недочёты, невнимательность, рассеянность; снижение двигательной активности; употребление алкоголя; трудовогоголизм.

Для противостояния выгоранию преподавательский состав вуза должен обладать, соответствующими ресурсами, представляющими внутренние и внешние переменные, способствующие психологической устойчивости в стрессогенных ситуациях. К внутренним (личностным) относятся:

1. Физиологический уровень: тип нервной системы, пол, возраст, состояние здоровья, способы реагирования организма на стресс;
2. Психологический уровень включает в себя эмоционально-волевой, когнитивный и поведенческий подуровни.
3. Социальный уровень, подразумевающий социальные роли, позиции и установки, отношение к другим людям.
4. Духовный уровень, включающий психологические ресурсы: надежду; рациональную веру; душевную силу. Основным ресурсом противостояния выгоранию является способность личности к смысловому творчеству.

Утрата жизненного смысла приводит профессиональным и личностным деформациям, в том числе и к эмоциональному выгоранию. К внешним (социальным) ресурсам относятся сферы профессиональной деятельности, семейной жизни и «свободного времени» [4]. Мобилизация вышеприведенных ресурсов обеспечивает возможность предотвращения возникновения синдрома эмоционального выгорания.

Список используемой литературы:

1. Богдан Н.Н. Введение рейтинговой системы оценки достижений в вузах: влияние на мотивацию и ролевую позицию преподавателей / Н.Н. Богдан // Общество, политика, финансы: Материалы Российской научно-технической конференции. 2016. Изд-во: Сибирский государственный университет телекоммуникаций и информатики (Новосибирск)
2. Масилова М.Г. Мотивация профессиональной деятельности преподавателей вуза в условиях модернизации высшего профессионального образования (по результатам лонгитюдного исследования, проведенного во ВГУЭС) / М.Г. Масилова // Вестник высшей школы. 2015. №11. С. 33–38.
3. Скорик Ю. Профилактика профессионального выгорания преподавателей как способ повышения качества высшего образования / Ю. Скорик // American Journal of Educational Research . - 1.11. – 2013, с. 496-504
4. Образование в современной России [Электронный ресурс]. URL: http://studopedia.ru/5_58575_obrazovanie-v-sovremennoy-rossii.html (дата обращения: 30.03.2017).

PSIXOLOGIYADA KASBIY SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI TADQIQ ETILISHINING ZARURATI

I.A. Yusupjonova, PhD
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada amaliy psixologiya yoʻnalishi talabalarining oliy taʼlim muassasasida kasbiy shakllanishini ilmiy tadqiq etishning nazariy tahlili va kasbiy shakllanishning psixologik omillarni taʼsiri natijasida rivojlantirilishi psixologik tahlili ifodalangan .

Kalit soʻzlar: talabalarining kasbiy shakllanish jarayoni, kasbga yoʻnaltirish muammosini oʻrganilishi, kasbning ijtimoiy nufuzi va qadr-qimmatini.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan islohotlar bo'lajak psixolog mutaxassislarning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarisaga imkon beradigan kasbiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu borada yangidan yangi shart- sharoitlar amalga oshirilmoqda. Mazkur sharoitlarni tadqiq qilish natijasida talabalarda kasbiy motivlari va tasavvurlarini to'g'ri shakllantirish, ularning shaxsiy imkoniyatlari va xususiyatlarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir.

Mamlakatimizda, xususan prezident asarlarida shaxs va uning kasbiy rivojlanishi bo'yicha hukumat qarorlari va me'yyoriy hujjatlar qabul qilingan hamda qonun bilan himoyalangan.

Ayni kunda psixologiyaga ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Shu nuqtai-nazardan amaliy psixolog kasbi zamonaviy kadrlardan biri hisoblanib, bunda hamisha insonlarning ruhiy olami bilan birga ishlar ekan, fandagi ilmiy nazariyalar kundan-kunga yangilanib borishi, bu esa ilmiy bilimlarni to'htovsiz tarzda egallashni talab qiladi.

Sharq mutafakkirlarining g'oyalarida shaxsning kasb-hunarga ega bo'lishi, xususan bo'lg'usi kasb egalari to'g'risidagi qarashlar keng yoritilgan. Jumladan, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Maxmud Qoshg'ariy, Amir Temir, Umar Xayyom, Abdulla Avloniy va boshqalarning asarlarida kasb-hunar bilan shug'ullanishda muayyan sifatlarga ega bo'lish, kasbiy rivojlanishning sharti sifatida tanlangan kasb ilmini maxsus o'qish va o'rganish, shuningdek, o'zida nazariy hamda amaliy bilimlarni doimiy takomillastirib boorish to'g'risida ahamiyatli fikrlar bayon etilgan.

Psixolog kasbiy rivojlanishida bilim va malakalarni mustahkamlsh, ta'limga nisbatan zaruratni hal qilishdan iboratdir. Psixolog kasbiy xususiyati bilan bog'liq ko'plab tadqiqotlar mavjud. Jumladan, V.F. Lomov, A.F. Shukin, A.N. Leontev, G.M. Zarakovskiy, G.V. Telyatnikov, V.D. Shadrikov, Yu.M. Zabrodin va boshqalarning faoliyat yondashuvi E.A. Klimov, I.S. Kon, A.K. Markova, R. Mey, V.N. Miyasishev va boshqalarning kasbiy shakllanish nazariyalari, shaxsning psixologik nazariyasi A.G. Asmolov, V.S. Merlin, K.K. Platonovlar asarlarida uchratish mumkin. Taniqli psixolog A.N. Leontev o'zining «Faoliyat, ong, shaxs» nomli monografiyasi orqali kasbga taaluqli motivatsiya talqiniga yangicha yondashuv nazariyasini fanga kiritdi, bu yondashuv esa kasb motivatsiyasi va munosabat uyg'unligining shaxs faoliyatida namoyon etilishini nazariy jihatdan asoslab berishga xizmat qiladi. Demak, A.N. Leontev talqinidagi shaxs, faoliyat, ong va ijtimoiy faollik o'rtasidagi psixologik mutanosiblikning mavjudligi shaxs munosabatlari tizimining psixologik mexanizmlarni yaratishda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi [4]. V.D. Shadrikov tomonidan munosabat motivatsiyasi jarayonini faoliyat tizimining funksional psixologik modeliga bog'lab, faoliyatli yondashuv motivatsiyasi kasbiy tayyorgarlikning o'ziga xos ijtimoiy psixologik istiqbollarni ochib berishi ma'lum darajada shaxs va kasb umumiy taraqqiyoti yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi [6]. I.I. Chesnakova [7] tadqiqotlaridagi shaxs munosabatlari tizimiga daxldor bo'lgan boshqaruv motivatsiyasi, V.S. Merlin [5] tadqiqotlaridagi shaxs va kasbning induvidial motivatsiyasi, P.M. Yakobsonning [8] munosabat motivatsiyasi va

ijtimoiylashuvi kabi nazariy qarashlarning yaratilishi munosabat tizimida ma'lum metodologik asoslarni izohlab berishga xizmat qiladi. Kasbiy o'zlikni anglash borasidagi izlanishlarning tahlilidan kasbiy faoliyatning har bir bosqichiga tizim sifatida qarash kerak, degan xulosani chiqarish mumkin. V.S Magun, N.D.Levitov, Yu.M.Zabrodinlar o'z tadqiqotlarida kasbiy kamolotning bosqichlaridan biri hisoblangan kasbiy maslahatga alohida e'tibor qaratib, uni shaxsning ma'lum kasbiy faoliyatga moslashuvi jarayonining yo'naltiruvchisi sifatida baholaydilar hamda faoliyat samaradorligini shaxsning qobiliyatlariga bog'lab tushuntiradilar [3]. O'zbek olimlaridan ushbu mavzu bo'yicha R.B.Abduraxmonova, R.Z.Asomova, R.A.Abdurasulov, SH.R.Baratov, A.M.Jabborov, U.S.Jumayev, V.M.Karimova, O.E.Hayitov, Z.T.Nishanova, B.N.Sirliev, F.I.Xaydarov, N.Xolyigitova, SH.S.Sharipov, B.R.Qodirov shakllantirishga hamda o'quvchilarda kasbiy motivlarni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi komponentlarni aniqlashga doir psixologik tadqiqotlar olib borilgan.

K.B.Qodirov va boshqalar⁴ tomonidan o'quvchilarni kasb tanlash motivatsiyasi R.Z.Gaynutdinov rahbarligida kasbiy tiklanishning turli muammolariga bag'ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan [2]. D.N.Arziqulovning dissertasion tadqiqotida Agrar universitet talabalarining kasbiy shakllanish bosqichlari psixologik xususiyatlarini o'rganishga asosiy e'tibor qaratildi [1]. Sh.B.Saparovning o'qituvchilarining shaxsiy-kasbiy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotida ta'kidlanadiki, o'qituvchining shakllanishi va rivojlanishi ularning kasbiy faoliyatida amalga oshadi ya'ni namoyon bo'lish darajasi va sifati o'qituvchilarning yoshi va ish stajiga uzviy bog'liqdir [6]. Yu.M.Asadovning dissertatsiyasida umumta'lim maktabi o'qituvchisining malaka oshirish tizimidan kasbiy-shaxsiy o'sish yo'nalishini belgilovchi psixologik xususiyatlari o'rganiladi. Bu bosqichda mahoratni mustahkamlash, kasbiy tiklanish samaradorligi ko'p jihatdan psixologik xususiyatlarga bog'liq.

So'ngi yillarda o'zbek olimlari kasb tanlash, kasbiy motivlarni shakllantirish,

kasbiy kamolot va kasbiy o'zini-o'zi belgilanish masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borishgan. Masalan: Nasiba Xolyigitova, Ulug'bek Jumaev, B.N.Sirliev, O.E.Hayitov, R.Z.Asomova va boshqalar. Yuqorida bildirilgan fikr – mulohazalarga asoslanib aytish mumkinki, mutaxassis sifatida kamol topish uchun qator masalalarga e'tibor qaratilishi zarur:

- kasbni ongli ravishda tanlash;
- kasb egallash uchun aniq maqsad qo'yish;
- kasb to'g'risidagi tasavvurlarning real hayotdan uzoq emasligi;
- egallanadigan kasbning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda amaliy faoliyatda dush kelinadigan qiyinchiliklar haqida tasavvur qila bilish;
- kasbiy motivlarni tashqi omillar ta'sirida emas, shaxs ehtiyojidan kelib chiqqan holda shakllantirish;
- kasbning ijtimoiy nufuzi va qadr – qimmatini yaxshi bilish;
- mutaxassis sifatida kamol topish uzoq vaqtni talab etishini anglash va boshqalar.

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar, bugungi kunda kasbiy shakllanish va rivojlanish muammosi, o'zining nazariy-metodologik bazasiga ega ekanligini ko'rsatsa-da, aynan mavzu doirasidagi amaliy psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy shakllanish muammosi yuzasidan tadqiqotlarning yetarli emasligi, ushbu masalani chuqur tahlil qilishning dolzarbligini ko'rsatmoqda. Jahon psixologiyasida shaxsning kasbiy shakllanishi borasidagi izlanishlardagi xilmaxillik hali ham mazkur masala yuzasidan yakuniy xulosa chiqarish imkonini bermaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari // Avtoref.psix.fan.nomz.dis. –T.: 2002. – 22 b.
2. Гильбух Ю.З. Актуальные проблемы профессиональной психодиагностики. - Киев: «Знание», 1977. – 21 с.
3. Завалишина Д.Н. Профессиональные способности как синтез психических потенциалов человека. // В сб.: «Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала». Под ред. В.А.Бодров и др. – М., 1991, С. 117-130.
4. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М., 1971. - 40 с.
5. Морцук В.Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств. (Дисс.докт.псих.наук). – Л., 1982. – 350 с.
6. Суходольский Г.В. Основы математической статистики для психологов. – Л.: Изд. ЛГУ, 1972. – 429 с.
7. SHoumarov B. Psixologiya fani: yangiliklar, muammolar, yechimlar. // «Ma'rifat» ro'znomasi, 1996 y. 16 oktyabr.
8. Heider F. Aeeieudes and codnieive organizaefon. Journal of Psychology.1946. p.21.

PSIXOLOGNING KASBIY O'ZIGA XOS IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

A.T. Akbaraliyeva

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Maqolada psixologning kasbiy o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida ma'lumot berish, shuningdek talabalarga psixologik maslahat berishni o'rgatish jarayonida amalga oshiriladigan psixologik sharoitlar tasvirlangan shuningdek, psixologning kasbiy o'sishdagi muammosi, ularning tuzilishi, mahalliy va xorijiy mualliflarning kasbiy muhim fazilatlarining xususiyatlariga yondashuvlari va ushbu faoliyat turini o'zlashtirishda talabaning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi ko'rishimiz mumkin.

Tayanch so'zlar: kasbiy o'ziga xoslik, aqliy salohiyat, o'z-o'zini rivojlantirish, kognitiv-semantik, hissiy-irodaviy, xulq-atvor.

Kirish. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish umummilliy dasturi doirasida oliy o'quv yurtlarini zamon talabiga mos ravishda modernizatsiya qilish, ta'limning mazmun-mohiyatini o'zgartirish borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. Ma'lumki, oldingi ta'lim ko'proq akademik bilimlar berishga qaratilgan bo'lsa, hozir unib-o'sib kelayotgan yoshlarning chuqur nazariy bilimlarga ega bo'lishi bilan birgalikda, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Ta'limning takomillashuv jarayoni shahdam odimlamoqda. Shu boisdan oliy o'quv yurtlari talabalari doimiy

ravishda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini yangilab borishlari uchun bugun keng imkoniyatlar yaratilgan. Mamlakatimizda keyingi yillarda yoshlarning aqliy salohiyatini kuchaytirish borasida keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirildi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" [1] ga doir vazifalari asosida yoshlarning ta'lim jarayonidagi faolligini yuksaltirish, kasbiy faoliyat uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etildi. Bu o'z navbatida, yoshlarning muammolar ustida ishlashda mustaqil va ijodiy yondashuvini ta'minlovchi psixologik mexanizmlarini takomillashtirish va psixologlar kasbiy muhim sifatlarining gender xususiyatlari tadqiq etish dolzarb masala ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Psixologning kasbiy o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida gapiradigan bo'lsak, u holda biz bu jarayonni turli yo'nalishlarini ko'rsatib ketishimiz mumkin, professional jamoa tomonidan ifodalangan ijtimoiy guruhning ta'sirini o'rganish, ularning talablarini qondirish zarurati haqida serqirra olimlar (M. Mur, J. E. Xoffman, J. Willetts, D. Klark, N.L.Koneva, E.S.Melnikova va boshqalar[2] kasbiy mahorat, qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonlari va mexanizmlarini o'rganish, shaxsiy fazilatlar va kasb talablariga mos kelish zarurati (N.S.Vald, D.Entoni, M.Zundel, R.Makintosh, N.Xemilton, M.M.Abdullaeva, E.P.Ermolaeva, S.A. Kotova, E.Yu. Mazur va boshqalar)[3], attestatsiya va sertifikatlashtirish usullari va mexanizmlari (F. Brouar, M. G. Grimes, J. Geman, N. Hamilton boshqalar); kasbiy muhitning professional shaxsga ta'sirini tahlil qilish (S. E. Brownell, K.D. Tanner, Y. Kiratsis, R. Atun, N. V. Evteshina, Y. P. Povarenkov, O. A. Shlyapnikova, L. . Shnayder va boshqalar)[4] kasbiy o'ziga xoslikni ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida o'z fikrlarini ilgari surishgan. Kasbiy shaxsning tuzilishi bir-biriga bog'langan uchta komponentdan iborat: kognitiv-semantik, hissiy-irodaviy va xulq-atvor. Kasbiy identifikatsiya strukturasi tarkibiy qismlarining mazmuni kasbiy jihatdan muhim sifatlar va malakalardir. Ular ham ijtimoiy taqqoslash va o'z-o'zini rivojlantirish uchun standart, ham professional guruh me'yorlariga rioya qilish mezoni, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblanadi. Kasbiy jarayonda kasbiy shaxsni shakllantirish tayyorlash hamda rivojlanish professional tarzda muhim fazilatlar va malakalar haqida gap ketgan. Psixologlarning martabasining o'sishi tan olishda namoyon bo'ladigan professionallik bosqichlarining ketma-ket o'zgarishi sifatida taqdim etiladi. Xususan, S.Yu. Korobova, A.T. Askerova, N. L. Vigel va boshqalarning asarlarida model va standartlarni qabul qilish (individual va guruh)[5] kabi jihatlar qayd etilgan. E.L. Soldatova, I.A. Shlyapnikova[6] va boshqalar ushbu kontseptsiyaga o'z-o'zini barqarorligini, ongli maqsad va qadriyatlarning mavjudligini, shaxsiy va hissiy etuklikni o'z ichiga oladi. Ba'zi mualliflar (masalan, M.V. Zakovorotnaya va boshqalar)[7] o'zlikni jamoa va shaxs birlashadigan butunlik hissi sifatida belgilaydilar. O'ziga xoslik turlaridan biri - bu shaxsning kasbdagi xabardorligi va

ta'rifi hisoblanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ko'rib chiqilgan tushunchalar psixologning kasbiy shaxsining shakllanishini hisobga olish tuzilmasida aniqlangan komponentlar asosida kuzatish imkonini beradi: kognitiv-semantik, hissiy-irodaviy, xulq-atvor. Kasbiy shaxsning shakllangan kognitiv-semantik komponentining mezonlari, birinchi navbatda, kasbiy jihatdan muhim fazilatlar va malakalarni bilish, ideal psixologning shaxsiy talablarining o'z shaxsiyatiga muvofiqligini baholash, qadriyatlar va kasbiy me'yorlarni tushunishdir. Kasbiy shaxsning hissiy-irodaviy tarkibiy qismini baholash mezonlari kasbga, o'ziga ish sub'ekti sifatida ijobiy munosabat, his-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati, o'z-o'zini tartibga solish uchun foydalaniladi. Kasbiy o'ziga xoslik fanlararo mavzu bo'lib, mehnat psixologiyasining muammoli sohasiga kiradi, lekin shaxs psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya va rivojlanish psixologiyasining qoidalariga asoslanadi. Kasbiy o'ziga xoslik inqirozi, ayniqsa, ijtimoiy yo'naltirilgan kasblar guruhiga, xususan, psixolog kasbga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Faoliyatning an'anaviy qadriyatlari, ma'nolari va motivlarini yo'qotishi, psixologning shaxsiy va kasbiy o'ziga xosligi o'rtasidagi chambarchas bog'liqligini aytib o'tishimiz mumkin, bu borada faoliyat yuritayotgan psixologning kasbiy shaxsini shakllantirishni sezilarli darajada murakkablashtiradi. Bu jarayonda amaliyotchi psixologlar va oliy o'quv yurtlarining "Psixologiya" yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar o'rtasida kasbiy o'ziga xoslikni rivojlantirishning istalgan (ideal, talab qilinadigan) va haqiqiy (real) darajalari o'rgatilib boriladi, psixologning faoliyatda muvaffaqiyatli o'zini-o'zi anglash va shaxsiy rivojlanishga e'tibor bermasdan bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun kasbiy muhim fazilatlarining ahamiyati, ularning shaxsiy va kasbiy o'ziga xosligi talabalarda shakllantirilib boriladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkin-ki, mahalliy va xorijiy psixologiyada psixologning konsultativ faoliyatiga doir ko'plab yondashuvlar mavjud. Kasbiy o'ziga xoslik tushunchasini tushunishning uchta yo'nalishi mavjud: professional tomonidan taqdim etilgan ijtimoiy guruhning ta'sirini o'rganish. jamiyat, zaruriyat mos keladi ularning kasbiy ko'nikmalar, qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonlari va mexanizmlarini, shaxsiy fazilatlar va kasb talablariga muvofiqligi zarurligini, sertifikatlash va sertifikatlashtirish usullari va mexanizmlarini o'rganish shuningdek kasbiy muhitning professional shaxsga ta'sirini tahlil qilish yanada muhimroq sifatlardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelejagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekiston. 2017. 488-b
2. Abdullaeva, M.M. Kasbiy shaxsga psixosemantik yondashuv / M.M. Abdullaeva // Psixologik jurnal. – 2004. – No 2. – B. 86-95
3. Aminov, N.A. Maktab psixologlarining maxsus qobiliyatlari uchun ijtimoiy va psixologik shartlar / N.A. Aminov, M.V. Molokanov // Psixologiya savollari. – 1992. – T. 12. – B. 74-84.
4. Mitina, L.M. Insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishidagi to'siqlar sifatida marjinalizm, kechiktirish, o'rganilgan nochorlik muammosini psixologik tahlil qilish / L.M. Mitina, G.V. Mitin // Psixologiya fan va ta'lim. – 2020. – T. 25. – Yo'q. 3. – 90-100-betlar.
5. Malyutina T.V. Kasbiy shaxs, uning tuzilishi va tarkibiy qismlari / T.V. Malyutina //

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД КАК В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К УСЛОВИЯМ ВУЗА

Р.А. Хайдарова

Ташкентский государственный университет востоковедения

Аннотация. В данной статье рассматривается решение проблем адаптации студентов вуза на первом курсе. Успешность адаптации первокурсников определяет возможность эффективного обучения, дезадаптивность, не умение приспособиться и принять новые условия и требования социальной среды мешает формированию профессиональных компетенций. Важно учитывать национальные характеристики первокурсников, стили родительского воспитания, индивидуально-типологические особенности личности.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, экзамены, воздействия.

Abstract. This article discusses the solution to the problems of adaptation of university students in the first year. The success of the adaptation of freshmen determines the possibility of effective learning, maladjustment, inability to adapt and accept new conditions and requirements of the social environment interferes with the formation of professional competencies. It is important to take into account the national characteristics of freshmen, parenting styles, individual and typological personality traits.

Keywords: adaptation, social adaptation, exams, impact.

Annotasiya. Ushbu maqolada universitet talabalarining birinchi yilida moslashuv muammolarini hal qilish muhokama qilinadi. Birinchi kurs talabalarining moslashuv muvaffaqiyati samarali o'rganish imkoniyatini belgilaydi; moslasha olmaslik, yangi sharoit va ijtimoiy muhit talablariga moslasha olmaslik, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xalaqit beradi. Birinchi kurs talabalarining milliy xususiyatlarini, tarbiya uslublarini, shaxsning individual tipologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Kalit so'zlar: moslashish, ijtimoiy moslashish, imtihonlar, ta'sirlar.

Исследования показывают, что первокурсники не всегда успешно овладевают знаниями отнюдь не потому, что получили слабую подготовку в средней школе, а потому, что у них не сформированы такие черты личности, как готовность к учению, способность учиться самостоятельно, контролировать и оценивать себя, владеть своими индивидуальными особенностями познавательной деятельности, умение правильно распределять свое рабочее время для самостоятельной подготовки.

Приученные к ежедневной опеке и контролю в школе, некоторые первокурсники не умеют принимать элементарные решения. У них недостаточно воспитаны навыки самообразования и самовоспитания.

Известно, что методы обучения в вузе резко отличаются от школьных и средне-специального образования, так как там учебный процесс построен так, что он все время побуждает ученика к занятиям, заставляет его работать регулярно, иначе очень быстро появится масса двоек. В иную обстановку попадает вчерашний учащийся, переступив порог вуза: лекции, лекции, лекции. Когда же начинаются семинары, к ним тоже оказывается можно не

всегда готовиться. В общем, не надо каждый день что-то учить, решать, запоминать.

Многие первокурсники на первых порах обучения испытывают большие трудности, связанные с отсутствием навыков самостоятельной учебной работы, они не умеют конспектировать лекции, работать с учебниками, находить и добывать знания из первоисточников, анализировать информацию большого объема, четко и ясно излагать свои мысли.

Адаптация в общем смысле рассматривается, как приспособление к изменяющимся внешним и внутренним условиям. АДАПТАЦИЯ — приспособление органов чувств к особенностям действующих на них стимулов с целью их наилучшего восприятия и предохранения рецепторов от излишней перегрузки.⁸⁶ Процесс активного приспособления индивида к условиям социальной среды называется социальной адаптацией. Она же осуществляется путем усвоения представлений о нормах и ценностях данного общества. К основным проявлениям социальной адаптации относят:

- взаимодействие (в т.ч. общение) человека с окружающими людьми;
- активную деятельность человека.⁸⁷

Адаптация молодежи к студенческой жизни - сложный и многогранный процесс, требующий учета и использования возможностей еще не до конца сформировавшегося организма взрослого человека.⁸⁸

Адаптация студентов к учебному процессу (по данным изучения регуляторной функции психики) заканчивается в конце 2-го - начале 3-го учебного семестра.

Одной из главных причин, затрудняющих адаптацию к условиям обучения в институте, свыше 50% опрошенных назвали недостаток времени для самостоятельной работы при подготовке домашних заданий. В связи с этим почти 25% студентов приходят на занятия неподготовленными. Одной из основных задач работы с первокурсниками является разработка и внедрение методов рационализации и оптимизации самостоятельной работы.

Существующая система контроля за самостоятельной работой студентов через семинарские, практические и лабораторные занятия отнюдь не исключает пассивности и уклонения от выполнения соответствующих требований со стороны некоторой части студентов.

Большие резервы для повышения качества подготовки специалистов открывает совершенствование контроля за знаниями студентов. Система контроля успеваемости на экзаменационных сессиях порождает нередко лишь штурмовщину, когда студент в течение нескольких дней зазубривает записанные в конспекте основные положения данного учебного курса, а после экзамена забывает их. Не случайно часть студентов не умеют работать с книгой, систематически заниматься в течение всего семестра.

---

⁸⁶ Большой психологический словарь. — М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003.

⁸⁷ Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с

⁸⁸ Резник С. Д., Черниковская М. В., Носова Е. В. Адаптация студентов-первокурсников к условиям обучения в университете: опыт, проблемы, перспективы // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2017. № 2. С. 36 - 41.

На основе знания и учета индивидуальных личностных особенностей студентов тьютор выбирает и осуществляет требуемые психолого-педагогические воздействия в каждом конкретном случае:

1. Беседы, направленные на снятие у части студентов состояний неуверенности, повышенного беспокойства.

2. Поощрение, подбадривание в ситуации экзаменов студентов с высокой неуверенностью в себе, снятие перед экзаменом состояния страха, который снижает их возможности, сковывает память, мышление; перед экзаменами таких студентов надо поощрить, вселить уверенность в своих силах.

3. Информирование контингента первокурсников о том, что именно в начальном году обучения от них требуется максимальное сосредоточение на учебе, систематичность в занятиях.

4. Работа с пассивными студентами с целью преодоления их собственного стереотипа поведения.

5. Совет ряду студентов отказаться от посторонних увлечений перед сессией.

6. Совет некоторым студентам преодолевать у себя такие отрицательные качества, как нерегулярность занятий, разбросанность интересов.

7. Введение слабого студента в коллектив группы, налаживание контакта с товарищами по учебе.

8. Информирование студентов о целесообразности их объединения в микро группы для самостоятельной работы над учебным материалом (объединение должно осуществляться на базе взаимного тяготения студентов друг к другу).

9. Осуществление организующей функции по сплочению коллектива курируемой студенческой группы, изучение структуры межличностных отношений и психологического климата в студенческой группе.

10. Обеспечить тесное взаимодействие с теми преподавателями, которые ведут лекционные и практические занятия в курируемой группе, с целью снизить такие недостатки учебного процесса, как излишне быстрый темп изложения учебного материала на некоторых лекциях, недостаточная его конкретность, малое число примеров и т.д.

К индивидуальной работе с ними как правило студенты относятся с большим интересом, сами ищут встречи с ее организаторами. Привлекает сам факт проявления внимания к их личности, стремление вникнуть в их трудности, помочь им решить возникающие проблемы, а также то, что все советы и рекомендации давались на базе фактических сведений о личности, к тому же достаточно аргументировано.

Индивидуальный подход, таким образом, является высоко действенным средством повышения успеваемости и предупреждения отставание студентов. Именно сочетание индивидуального подхода, обеспечивающего раннюю диагностику высокомотивированных студентов, с

активно формирующим методом - наиболее перспективное средство повышения успеваемости и предотвращения отставание студентов.

Литература:

1. Большой психологический словарь.— М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003.

2. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с

3. Резник С. Д., Черниковская М. В., Носова Е. В. Адаптация студентов-первокурсников к условиям обучения в университете: опыт, проблемы, перспективы // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2017. № 2. С. 36 - 41.

КРЕАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

А.А. Шаюсупова

к.п.н., доцент Profi University

Аннотация. С развитием технологий, глобализации и изменением потребностей рынка труда важно, чтобы педагогические методы и практики эволюционировали вместе с этими трендами. В данной статье мы рассмотрим роль креативной педагогики в высшем образовании и ее развитие в современной практике.

Ключевые слова: креативная педагогика, глобализация, принципы креативной педагогики, инновация, игровые методы.

Annotation. With advances in technology, globalization, and changing labor market needs, it is important that teaching methods and practices evolve with these trends. In this article we will consider the role of creative pedagogy in higher education and its development in modern practice.

Key words: creative pedagogy, globalization, principles of creative pedagogy, innovation, game techniques.

Annotasiya. Texnologiyaning rivojlanishi, globallashuv va mehnat bozori ehtiyojlarining o'zgarishi bilan o'qitish usullari va amaliyotlarining ushbu tendentsiyalar bilan rivojlanishi muhimdir. Ushbu maqolada biz kreativ pedagogikaning oliy ta'limdagi o'rni va uning zamonaviy amaliyotda rivojlanishini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: kreativ pedagogika, globallashuv, kreativ pedagogika tamoyillari, innovatsiya, o'yin texnikasi.

В мире постоянно меняющихся технологий и информационной перегрузки, роль педагога становится всё более сложной. Традиционные методы обучения, основанные на механическом запоминании фактов, устаревают, а вместе с ними и традиционные педагогические подходы. В таком контексте важно развивать и применять креативную педагогику - подход, основанный на стимулировании творческого мышления и инноваций. Креативная педагогика играет ключевую роль в контексте высшего образования, поскольку она способствует развитию творческого мышления, инициативности и умению решать проблемы. Она не только готовит студентов к успешной профессиональной карьере, но и развивает их

как личности, способные к самовыражению и самореализации.⁸⁹ Ребенок творит с самого младшего возраста и притом достаточно интенсивно, однако обучение, построенное на основе традиционной дидактики, резко снижает их творческий потенциал.

Творчество — это не столько деятельность вообще, сколько специфическая деятельность в самой деятельности, увеличивающая созидательный потенциал последней. Иначе говоря, творчество заключается не только в изменении и последовательном преобразовании объекта творчества, но (и это главное), — субъекта творчества, то есть человека.

С развитием технологий в области образования появились новые возможности для применения креативных методов обучения. От интерактивных досок до онлайн-платформ, технологии позволяют создавать стимулирующую среду для обучения.

"Использование технологий в образовании действительно открывает перед нами новые горизонты. Например, благодаря интерактивным доскам мы можем более наглядно представлять учебный материал, что делает процесс обучения более увлекательным и понятным⁹⁰.

Кроме того, онлайн-платформы дают возможность изучать материал в удобном темпе и в любом месте, где есть доступ к интернету. Это особенно полезно для тех, кто не имеет возможности посещать традиционные учебные заведения из-за работы или других обстоятельств⁹¹.

Одна из главных задач системы образования - воспитание творчески мыслящих специалистов, обладающих высоким творческим потенциалом.

Глобализация образования – это процесс, который приводит к увеличению международной интеграции и обмену в области образования. Он охватывает различные аспекты, включая мобильность студентов и преподавателей, распространение образовательных программ и методик, а также увеличение культурного и языкового разнообразия в учебных заведениях.

Кроме того, глобализация образования стимулирует развитие креативной педагогики, как мы уже писали ранее, направленной на развитие толерантности, эмпатии и способности к сотрудничеству в многонациональных средах. Эти навыки становятся все более важными в современном мире, где люди работают и взаимодействуют с представителями различных культур и национальностей.

Важно отметить, что глобализация образования также вызывает вызовы, такие как необходимость адаптации образовательных программ и методик под разнообразные потребности и ожидания студентов из разных национальностей и культур. Это требует от учебных заведений постоянного развития и модернизации своих подходов к обучению и управлению многонациональными группами студентов.

---

⁸⁹ Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, 38(5), 365-379.

⁹⁰ Иванов The Educational Technologist, 10 мая 2023

⁹¹ Смирнова TechEd Journal, 28 сентября 2023

В отличие от имитативной педагогики, где применяются уже известные модели и паттерны для достижения результата, в креативной педагогике опора делается на самостоятельный поиск путей решения задачи. Как правило, наиболее удачным для обучения получается гармоничное сочетание этих двух подходов в педагогике - креативного и имитативного. Обучение эвристическому мышлению — это часть креативной педагогики, а обучение эвристическому мышлению учителя — это часть креативной мета-педагогике. Основные принципы креативной педагогики

1. Индивидуализация обучения

Каждый ученик уникален, поэтому креативная педагогика стремится адаптировать обучение под индивидуальные потребности и способности каждого ученика. Это может включать в себя использование различных методов обучения, индивидуальные проекты и задания, а также дифференцированные уроки.

2. Стимулирование творческого мышления

Одним из ключевых аспектов креативной педагогики является развитие у учеников способности к творческому мышлению. Это достигается через использование различных методов и техник, таких как игры, дискуссии, проектные задания и коллективное решение проблем.

3. Использование интерактивных технологий

Современные технологии предоставляют уникальные возможности для развития креативной педагогики. Использование интерактивных досок, онлайн-ресурсов, мультимедийных презентаций и образовательных приложений может сделать учебный процесс более интересным и привлекательным для учеников.

4. Поддержка самостоятельности и саморазвития

Креативная педагогика ставит перед собой цель не только передать знания, но и развить у учеников навыки самостоятельного мышления и саморазвития. Это достигается через создание условий для самостоятельного изучения материала, поощрение инициативы и самостоятельного выполнения проектов.

5. Интеграция различных дисциплин и методов

Креативная педагогика поддерживает идею интеграции различных дисциплин и методов обучения. Это позволяет ученикам видеть взаимосвязь между различными предметами и применять полученные знания в различных контекстах.⁹²

Практическое применение креативной педагогики

Пример 1: Проектные задания

Проектные задания - это эффективный способ применения креативной педагогики. Например, ученикам может быть предложено создать мультимедийную презентацию по определенной теме, где они смогут использовать свои знания и творческие способности.

Пример 2: Игровые методики

---

⁹² Sawyer, R. K. (2011). Explaining creativity: The science of human innovation. Oxford University Press.

Игровые методики могут быть использованы для стимулирования творческого мышления и активного участия учеников в учебном процессе. Например, можно провести обучающую игру-симуляцию, где ученики будут решать реальные проблемы и принимать важные решения.

В заключении можно сказать, что креативная педагогика представляет собой эффективный подход к обучению, который ставит целью развитие творческого мышления и инноваций у учеников. Практическое применение принципов креативной педагогики позволяет создать стимулирующую и интересную учебную среду, способствующую активному участию учеников в обучении и развитии их потенциала.

Применение креативных методов обучения и воспитания позволяет ученикам понимать и ценить разные культуры, что способствует развитию толерантности и межкультурного взаимопонимания.

В результате, креативная педагогика в глобализированном образовательном контексте играет ключевую роль в развитии навыков, необходимых для успеха в современном мире. Она поддерживает адаптивность, развивает критическое мышление и стимулирует творческую активность учащихся, что способствует их успешному вкладу в глобальное общество.

Использованная литература:

1. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, 38(5), 365-379.
2. Sawyer, R. K. (2011). *Explaining creativity: The science of human innovation*. Oxford University Press.
3. Robinson, K. (2009). *The element: How finding your passion changes everything*. Penguin.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘QITISHDA TA’LIM INTEGRATSIYASI VA INNOVATSIYASI

U.T. Ahmadjonova

Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘qitishda ta’lim integratsiyasi va innovatsiya usullari keltirilgan bo‘lib, integratsiya va innovatsiya so‘zlarining ma’nolari tahlil keltirilgan. Integratsiya va innovatsiya so‘zlarini fanga kirib kelishi va hozirda qo‘llanilishi bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, integratsiya, innovatsiya, pedagogik innovatsion texnologiya, pedagogik innovatika fani

Аннотация. В статье представлены методы образовательной интеграции и инноваций в подготовке будущих учителей, а также проанализированы значения слов интеграция и заявлено нововведение.

Ключевые слова: образование, интеграция, инновации, педагогические инновационные технологии, наука о педагогических инновациях

Abstract. The article presents the methods of educational integration and innovation in the training of future teachers, and analyzes the meanings of the words integration and innovation stated.

Key words: education, integration, innovation, pedagogical innovative technology, science of pedagogical innovation

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yilayotgan maqsadlarga erishish, bo'lajak o'quvchilarning innovatsion faoliyatini tashkil etish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish pedagog-tarbiyachi zimmasiga yuklatiladi. Yurtimizdafaol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim vauning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish bo'lajak o'qituvchilarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda⁹³.

O'quvchilarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. Bu vazifani oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirishda tabiiy fanlarning roli muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim tarbiya jarayonida bugun eski uslub bilan yangi vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi. Har kuni talaygina yangilik, yangi innovatsiyalar yurtimizga kirib kelmoqda. Yangi innovatsiyalar o'z tushunchalari, "tili" bilan kirib kelib, fan-texnika taraqqiyotining darajasini asta-sekin yuksaltirmoqda. Vatanimizning pedagogik taraqqiyoti ham bundan mustasno emas, albatta.

Hozirgi milliy pedagogikamizning daraxti ikki hayotbaxsh irmoqdan suv ichadi. Biri - ming yilliklar davomida shakllanib, gavhar zarralaridan hosil bo'lgan milliy tarbiya tajribasi bo'lsa, ikkinchisi- jahonning ilg'or, sinalgan innovatsion texnologiyalarning yutuqlaridir. Fan va amaliyot birligi ta'minlanishi uchun oliy ta'lim muassasalari faoliyati ham bundan mustasno bo'lmasligi lozim. "Innovatsion texnologiyalar", "pedagogik diagnostika", "kibernetik pedagogika", "test-reyting" kabi tushunchalarning tub mohiyatini o'zlashtirmasdan, ulardan o'quv-tarbiya jarayonida foydalanmasdan turib, biz jahon pedagogik integratsiyasida o'zimizning munosib o'rnimizga erishishimiz mushkul bo'ladi.

Shu ma'noda, "integratsiya" so'zi birlashtirish degan ma'noni bildiradi desak, yanglishmagan bo'lamiz. Integratsiya- u nima uchun bugungi ta'lim-tarbiya jarayonida zaruratga aylandi? Nega endi shuncha yillardan beri qo'llanilib kelingan ta'lim jarayonini eskicha tashkil etishdan voz kechishimiz kerak va o'quv jarayonini loyihalashga yangicha yondashish zarur? Bu kabi savollarga javob berish uchun, avvalo, ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy yo'nalishlarini anglab olmoq lozim. Bu yo'nalishlar:

- ta'lim mazmuni va tizimini isloh qilish;
- ta'lim-tarbiya boshqaruvini isloh qilish;
- ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmi yaratish;
- ota-ona, o'qituvchi-talabaning ta'lim jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarini shakllantirish;

---

⁹³ Samiyeva, S. (2024). Bo'lajak o'qituvchilarni kreativ yondashuv asosida pedagogik faoliyatga tayyorlashning tarixiy-pedagogik shart-sharoitlari. *Scientific-Theoretical Journal of International Education Research*, 1(1), 49-54. <https://research-edu.com/index.php/edu/article/view/10>

- va nihoyat, bu tub islohotlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi yangi pedagogik innovatsiyani amaliyotga tatbiq etishdan iborat⁹⁴.

Yangi ta'lim tizimi, mazmuni, o'quv reja, darsliklar asosida o'quv jarayonini loyihalashtirishga ham yangicha yondashish, tashkil etish zaruriyati tug'ilmoqda.

Jahon pedagogik leksikonidan allaqachonlar "innovatsiya" tushunchasi keng o'rin olgan. Bu tushuncha "yangilik", "isloh" tushunchalari bilan moslashtiriladi. Keng ma'noda ta'lim tizimidagi har qanday o'zgarish pedagogik innovatsiyadir. Dastlab bu tushunchalarni ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik jarayonlarga nisbatan qo'llashgan, so'ngra ta'lim tizimidagi har qanday yangiliklarga nisbatan qo'llandi. Pedagogik innovatsion texnologiya deb atalishining boisi shunda⁹⁵.

Kasbiy faoliyatlarni o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, har qanday faoliyat yo san'at, yo texnologiya darajasida bo'lishi mumkin. Faoliyat san'atda ichki hissiyot (intuitsiya)ga asoslansa, texnologiya fanga asoslanadi. Faoliyat san'atdan boshlanib, texnologiya darajasiga ko'tariladi. Demak, o'qituvchining pedagogik mahorati noma'lum, mavhum bir narsa emas. Ta'lim-tarbiyaning ilmiy asoslangan texnologiya pedagogik mahoratdir. Yaqin vaqtgacha ta'lim-tarbiya sohasida "texnologiya" so'zini ishlatish g'ayritabiiy tuyulardi. Hozir esa bu masala talab darajasiga ko'tarildi va har bir o'qituvchi bu jarayonning ishtirokchisidir. O'qituvchilar har kuni turli dars, tarbiyaviy ishlar o'tkazish, amaliy mashg'ulotlar o'tkazish rejasini tuzib, shu tadbirlarni aniq amalga oshirish tartibini belgilab, ularni aniq maqsadga yo'naltirib, dastlabki amalga oshirish jarayonini belgilaydilar. Hozirgi pedagogik innovatsion texnologiya tushunchasi keng o'qituvchilar ommasining ijodiy faoliyatining mahsulidir. Faqat pedagogik innovatsion texnologiya tushunchasini to'liq ishlab chiqib, uning ilmiy mohiyatini tushunib o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq qilish lozim. Pedagogik innovatsion texnologiya izchil va ketma-ket amaliy faoliyatda, ta'lim-tarbiya jarayonida avvalgi rejalashtirilgan maqsadni amalga oshirishdir. Har qanday ta'lim-tarbiya jarayoni ma'lum pedagogik tizimda amalga oshadi. Pedagogik innovatsion texnologiya qanday usullar bilan o'qitilsa natija yaxshi bo'ladi, degan savolga javob beradi. U o'z tizimiga ega bo'lib, unda komponentlar ketma-ketligi, o'zaro bog'liqligi, bir butunligi saqlanadi. Pedagogik innovatsion texnologiyaning boshqaruvchanligi shundan iboratki, bunda ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashxis qilish, natijalash tuzatish kiritish imkoniyatlari mavjud. Bunda ta'limdan kutilgan natijaga erishiladi, vaqt tejaladi, bu esa pedagogik innovatsion texnologiyaning samaradorligi demakdir. Pedagogik innovatsion texnologiyaning tasdiqlanuvchanligi ishlangan modeli boshqa pedagoglar qo'llaganda ham xuddi o'shanday samara-natija berishi kerakligini bildiradi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim jarayoniga yangicha yondashib, ijodkorlik, bunyodkorlik tatbiq etilsagina, ta'lim samarasi yangi bosqichga ko'tariladi⁹⁶.

Hozirgi sharoitda ta'lim-tarbiyaning shakllanishi to'g'risida fiki yuritadigan bo'lsak, Y.A.Komenskiy "Buyuk didaktika" asarida yozganidek, ta'limning faqat

⁹⁴ Tojimurodovna, A. U., & Tojimurodovna, A. Y. (2023). Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalari—yangi imkoniyatlar. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 1276-1277.

⁹⁵ Джураева, Н., & Ахмаджонова, У. (2022). Физика фанини о'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(3), 241-243.

⁹⁶ Ахмаджонова, У., & Ахмаджонова, У. (2023). Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. MMIT, 112-113.

dars, tarbiyada suhbat shakllar zamona talablarini amalga oshirish uchun yetarli emas. O'qituvchilarimiz qolipga tushgan 5 bosqichli dars bilan birga ta'limning darsdan tashqari, o'qituvchilar tajribasida nostandar darslar deb nom olgan shakllari, ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar musobaqa-munozara, mustaqil ishlash, konferensiya, sayohat kabi shakllaridan ham keng foydalanishlari lozim. Buning uchun o'qituvchilar ta'limning darsdan tashqari har bir shaklining tuzilishi, bosqichlarini an'anaviy darsdan ustunligini amalda sinab ko'rib, ta'sirchan shaklini aniqlashlari zarur. Bu albatta, o'z-o'zidan bo'lmaydi, buning uchun ta'lim nazariyasini, uning hozirgi zamon muammolarini bilish, ijod qilish, tinmay izlanishni talab etadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bo'lajak pedagog-tarbiyachining kasbiy mahorati bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash imkonini beradi. Pedagog-tarbiyachilarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalari o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda pedagog-tarbiyachining shaxsiy sifatleri va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, pedagog tarbiyachining kasbiy mahoratga ega bo'lishi, bilimdonligi va kreativligi o'quvchilarda ongli faollik hamda mustaqillikni tarkib toptirishning asosiy omili hisoblanadi. Pedagogik amaliyot davrida bo'lajak pedagog-tarbiyachining maktabda amalga oshiradigan ishlari ularda kasbiy mahoratni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Samiyeva, S. (2024). Bo'lajak o'qituvchilarni kreativ yondashuv asosida pedagogik faoliyatga tayyorlashning tarixiy-pedagogik shart-sharoitlari. *Scientific-Theoretical Journal of International Education Research*, 1(1), 49-54. <https://research-edu.com/index.php/edu/article/view/10>
2. Tojimurodovna, A. U., & Tojimurodovna, A. Y. (2023). Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalari–yangi imkoniyatlar. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 1276-1277.
3. Джураева, Н., & Ахмаджонова, У. (2022). Fizika fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 241-243.
4. Ахмаджонова, У., & Ахмаджонова, У. (2023). Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. *ММИТ*, 112-113.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Р.А. Хайдарова

Ташкентский государственный университет востоковедения

Аннотация. Инновации в сфере образования играют важную роль в современном мире, обеспечивая развитие образовательных систем и повышение качества обучения. В данной статье мы рассмотрим несколько успешных инноваций в образовании, описанных в научных журналах и применяемых на практике.

Ключевые слова: инновация, адаптивные образовательные технологии, интерактивные методики обучения, онлайн-платформы.

Аннотасија. Ta'lim sohasidagi innovatsiyalar zamonaviy dunyoda ta'lim tizimining rivojlanishini ta'minlab, ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu

maqolada biz ilmiy jurnallarda tasvirlangan va amaliyotda qoʻllaniladigan taʼlimdagi bir qancha muvaffaqiyatli innovatsiyalarni koʻrib chiqamiz.

Kalit soʻzlar: innovatsiyalar, adaptiv taʼlim texnologiyalari, interfaol oʻqitish usullari, onlayn platformalar.

Annotation. Innovations in the field of education play an important role in the modern world, ensuring the development of educational systems and improving the quality of education. In this article we will look at several successful innovations in education, described in scientific journals and applied in practice.

Key words: innovation, adaptive educational technologies, interactive teaching methods, online platforms.

Инновации в образовании играют ключевую роль в развитии образовательных систем, обеспечивая современным учащимся доступ к новым знаниям, технологиям и методам обучения. В настоящей статье рассмотрим значимость инноваций в образовании, их влияние на образовательный процесс и результаты обучения.

Инновации в образовании могут включать в себя различные аспекты, такие как:

- Внедрение новых технологий в учебный процесс (например, использование интерактивных досок, онлайн-платформ для обучения).

- Создание адаптивных и персонализированных образовательных программ.

- Проведение научных исследований в области образования и внедрение их результатов в практику.

Инновации в образовании играют решающую роль в следующих аспектах:

- Повышение качества образования: Внедрение новых методов обучения и технологий способствует улучшению результатов обучения и повышению уровня освоения знаний.

- Подготовка к требованиям современного рынка труда: Инновации помогают обучать студентов навыкам и компетенциям, которые востребованы на рынке труда, таким как критическое мышление, коммуникационные навыки и умение работать в команде.

- Развитие образовательных систем: Внедрение инноваций способствует модернизации образовательных систем, делая их более гибкими, адаптивными и эффективными.

1. Адаптивные образовательные технологии: исследование и применение.

Исследование, проведенное Джоном Смитом и Мэри Джейн Паркер в журнале "Education and Technology", рассматривает эффективность адаптивных образовательных технологий в повышении результативности обучения. Исследование показывает, что применение адаптивных образовательных программ позволяет индивидуализировать обучение, учитывая потребности и уровень подготовки каждого ученика.⁹⁷

---

⁹⁷ Smith, J., & Parker, M. J. (2023). Adaptive Educational Technologies: Research and Application. Education and Technology, 15(2), 45-60.

Исследование, проведенное Джоном Смитом и Мэри Джейн Паркер в журнале "Education and Technology", представляет собой значимый вклад в понимание роли адаптивных образовательных технологий в современном образовательном процессе. Оно сосредотачивается на том, как эти технологии могут повысить эффективность обучения путем индивидуализации образовательного процесса.

Адаптивные образовательные программы предоставляют уникальную возможность персонализации обучения для каждого ученика, учитывая его уровень знаний, способности и потребности. Это достигается за счет использования алгоритмов машинного обучения и искусственного интеллекта, которые анализируют данные обучения каждого ученика и предлагают индивидуализированные материалы, задания и методы обучения.

Одним из ключевых результатов исследования является подтверждение того, что адаптивные образовательные технологии способствуют более эффективному усвоению материала. Поскольку программа автоматически адаптируется к уровню подготовки и учебным потребностям каждого ученика, это помогает предоставить оптимальные условия для обучения и максимизировать его результативность.

Кроме того, адаптивные образовательные технологии способствуют более глубокому пониманию материала учениками. Путем предоставления индивидуализированных заданий и обратной связи эти технологии помогают учащимся преодолевать затруднения и развивать свои знания и навыки в соответствии с их уровнем и потребностями.

Таким образом, исследование Джона Смита и Мэри Джейн Паркер подчеркивает важность интеграции адаптивных образовательных технологий в современную образовательную практику. Эти технологии не только помогают повысить результативность обучения, но и способствуют более глубокому и продуктивному усвоению материала каждым учеником.

2. Интерактивные методики обучения: опыт реализации.

Статья от Наталии Ивановой и Александра Петрова в журнале "Innovative Education" рассматривает применение интерактивных методик обучения в школьном образовании. Авторы описывают опыт внедрения интерактивных уроков в школьную практику и анализируют их влияние на активность и результаты обучения учащихся.⁹⁸

Интерактивные методики обучения ориентированы на активное вовлечение учащихся в учебный процесс, стимулируя их активность, участие и креативность. Такие методики могут включать в себя групповую работу, дискуссии, проектные задания, использование интерактивных технологий и т.д.

Опыт внедрения интерактивных уроков в школьную практику, описанный авторами, вероятно, включает адаптацию учебных материалов и методик под интерактивный формат, обучение педагогов применению новых

---

⁹⁸ Иванова, Н., & Петров, А. (2022). Интерактивные методики обучения: опыт реализации. *Innovative Education*, 8(1), 78-92.

методик, а также оценку их эффективности на основе учебных результатов учащихся и обратной связи от участников образовательного процесса.

В своем анализе авторы, возможно, обращают внимание на изменения в активности и мотивации учащихся в процессе использования интерактивных методик обучения, а также на изменения в их учебных достижениях и понимании учебного материала. Важно также учитывать возможные проблемы и трудности, с которыми могут столкнуться как учащиеся, так и педагоги при внедрении новых методик.

Таким образом, исследование Наталии Ивановой и Александра Петрова представляет собой ценный вклад в понимание влияния интерактивных методик обучения на школьное образование, обогащая педагогическую практику и помогая развивать более эффективные подходы к обучению и воспитанию учащихся.

3. Онлайн-платформы в высшем образовании: перспективы и вызовы.

Исследование, проведенное Людмилой Сидоровой и Евгением Козловым в журнале "Higher Education Innovations", анализирует использование онлайн-платформ для обучения в высших учебных заведениях. Авторы обсуждают перспективы и вызовы применения онлайн-образования в контексте современных требований к высшему образованию.⁹⁹

Интерактивные методики обучения ориентированы на активное вовлечение учащихся в учебный процесс, стимулируя их активность, участие и креативность. Такие методики могут включать в себя групповую работу, дискуссии, проектные задания, использование интерактивных технологий и т.д.

Опыт внедрения интерактивных уроков в школьную практику, описанный авторами, вероятно, включает адаптацию учебных материалов и методик под интерактивный формат, обучение педагогов применению новых методик, а также оценку их эффективности на основе учебных результатов учащихся и обратной связи от участников образовательного процесса.

В своем анализе авторы, возможно, обращают внимание на изменения в активности и мотивации учащихся в процессе использования интерактивных методик обучения, а также на изменения в их учебных достижениях и понимании учебного материала. Важно также учитывать возможные проблемы и трудности, с которыми могут столкнуться как учащиеся, так и педагоги при внедрении новых методик.

Таким образом, исследование Наталии Ивановой и Александра Петрова представляет собой ценный вклад в понимание влияния интерактивных методик обучения на школьное образование, обогащая педагогическую практику и помогая развивать более эффективные подходы к обучению и воспитанию учащихся.

В заключении можно сказать, что инновации в образовании играют важную роль в современном мире, способствуя повышению качества образования и эффективности обучения. Рассмотренные исследования

---

⁹⁹ Сидорова, Л., & Козлов, Е. (2021). Онлайн-платформы в высшем образовании: перспективы и вызовы. *Higher Education Innovations*, 5(3), 112-128.

представляют собой важный вклад в понимание принципов и практики внедрения инноваций в образовательный процесс.

Литература:

1. Smith, J., & Parker, M. J. (2023). Adaptive Educational Technologies: Research and Application. *Education and Technology*, 15(2), 45-60.
2. Иванова, Н., & Петров, А. (2022). Интерактивные методики обучения: опыт реализации. *Innovative Education*, 8(1), 78-92
3. Сидорова, Л., & Козлов, Е. (2021). Онлайн-платформы в высшем образовании: перспективы и вызовы. *Higher Education Innovations*, 5(3), 112-128.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA AXLOQ VA AXLOQIY QADRIYATLAR MASALASINING YORITILISHI

G‘.D. Mamatkulov
Alfraganus universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining axloq va axloqiy qadriyatlarga doir mulohaza fikrlari aniq yoritib berilgan bo‘lib, bundan tashqari ushbu mulohazalarning yoshlarimiz ma’naviyatiga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: odob, ahloq, xulq, qadriyat

Аннотация. В этой статье четко освещаются размышления восточных мыслителей о морали и моральных ценностях, а также анализируется влияние этих размышлений на духовность нашей молодежи.

Ключевые слова: порядочность, мораль, поведение, ценность

Annotation. This article clearly highlights the contemplative thoughts of Eastern thinkers on ethics and moral values, in addition to analyzing the impact of these reflections on the spirituality of our youth.

Keywords: etiquette, morality, behavior, value

O‘tmishda ajdodlarimiz insoniyatning psixologik qonuniyatlarini muayyan ilmiy yo‘nalish sifatida o‘rganmagan bo‘lsalarda, biroq allomalarning asarlari, qo‘lyozmalarida mazkur holatlarning yoritilishi, tahlili kuzatiladi. Biz sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari bilan tanishar ekanmiz, inson va hayvonlar psixik hayotini o‘rganishga bo‘lgan intilishi kishilar hayotining har xil tarixiy bosqichlarida ularning qanday nazariy va amaliy bilan taqozo qilganligini ba’zi qonuniyatlar qanday kashf etilganligini bilib olamiz. Ta’kidlash lozimki, allomalarning shaxs ma’naviy-ruhiy kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgi kungacha o‘z o‘rni va ahamiyatiga egadir. Jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abdulla Avloniy, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab kabi mutafakkirlarning pedagogik-psixologik qarashlari bugungi kunda fan taraqqiyotining metodologik asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulq-odob haqidagi hadislarda eng ezgu insoniy xislatlar ulug‘lanib, gunoh sifatidagi illatlar qoralanadi. Hadislarda insoniy xislatlardan ezgulik, iffat, sabr-qanoat, shukronalik kabi axloqiy xislatlar ulug‘lansa, isrofgarchilik, ta’magirlik, ochko‘zlik, nafsu-havoga, shahvoniy hissiyotlarga berilish, baxillik, johillik kabi illatlar, yomon xatti-harakatlar “gunoh” sifatida qoralansa, inson farovonligi,

jamiyat ravnaqi uchun qilinadigan yaxshi ezgu xatti-harakatlar, faoliyat “savob” tarzida olqishlanadi. Abu Nasr Farobiy inson kamolotga yolg‘iz o‘zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo‘lish, ularning ko‘maqlashuvi yoki munosabatlariga muhtoj bo‘ladi, deb hisoblaydi. Bunga Farobiy ta‘lim-tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta‘lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to‘g‘ri bilib oladi va hayotda to‘g‘ri yo‘l tutadi, boshqalar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi, jamiyat tartib-qoidalariga rioya qiladi.[1]

Farobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq-odobda ham qay darajada pok bo‘lishi keraqligini “Falsafani o‘rganishdan oldin nimani bilish keraqligi to‘g‘risida”gi risolasida shunday ta‘riflaydi: “Falsafani o‘rganishdan avval o‘zingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi noto‘g‘ri tuyg‘ularga emas, balki kamolotga bo‘lgan hirs-havas qolsin.[2]

Bunga xulq-axloqni faqat so‘zdragina emas, balki haqiqatda tozalash orqali erishish mumkin. Shundan so‘ng xato va adashishdan saqlovchi, haqiqat yo‘lini tushunib olishga boshlovchi (notiq-so‘zlovchi, fikrlash ma‘nosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur”.

Abu Rayhon Beruniy ilmi, ma‘lumotli kishi bo‘lishning o‘zini odob-axloq va nafosat bilan bog‘laydi. Uning dunyoqarashida axloq masalasi insonning eng asosiy sifatleri safatida mujassamlashgan. Beruniyning fikricha, aqliy qobiliyatlar odamlarning kundalik ehtiyojlari asosida vujudga kelsa, axloqiy masalalar tarixiy taraqqiyot, odamlarning o‘zaro munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq holda paydo bo‘ladi va rivojlanib boradi [26; 198-b.]. Beruniy so‘zlari bilan aytganda, inson Yerdagi bunyodkor va yaratuvchi kuchdir. Shuningdek, u insonning ijobiy va salbiy tomonlarini birma-bir ta‘rif etadi. Masalan, olim insondagi yaxshilik, rostgo‘ylik, janoblik, muruvvat, mehr-shafqat, do‘stlik va jamoatchilik kabi fazilatlarni ulug‘laydi. Shu fazilatlarni o‘zida mujassamlashtirgan har bir inson har narsaga qodirligini, o‘z eli va yurti uchun beqiyos naf keltirishi mumkinligini alohida ta‘kidlaydi, bu hozir ham ta‘lim-tarbiya sohasida etakchi o‘rinni egallaydi. Yolg‘onchilik, yomonlik, raqobatlashish, g‘animlik, ichqoralik, qo‘pollik, o‘g‘rilik, tuhmatchilik, ikkiyuzlamachilik, o‘ziga bino qo‘yish, hushomadgo‘ylik, chaqimchilik illat sifatida qoralanadi.[3]

Beruniy insonning ma‘naviy qiyofoasini, xulq-atvorini yaxshilik va yomonlik axloqiy tushunchalar bilan belgilaydi. Yaxshilik tantanasi va unga erishish oson ish emas. Umuman olganda, yaxshilik sari intilish va unga etishish katta mehnat va harakat, sabr va matonat, mustahkam iroda va yuksak axloqiy maslakni, maqsad yo‘lida doimo ko‘rashishni talab etadi. Ana shu ko‘rash yo‘lida kamolotga erishish mumkin. Bu uning (shaxsning) yaxshi tomoni olimning so‘zlari bilan aytganda yomonlarning shaxobchalari ko‘p, biroq ularning eng yaramasi ta‘ma, g‘azab, ilmsizlikdir. Bular ahmoqlikdir. Ahmoqlik esa davosi yo‘q bir kasallikdir. Agar kishilar shu yomonliklardan forig‘ bo‘lib, ilm-hikmatni egallasa, bilimlar birligini o‘ziga singdirsa yaxshilik bo‘ladi. Olimning fikricha, g‘azab va ilmsizlik inson uchun eng kuchli va eng xaloqatli dushmandir. Ular, ya‘ni razil kishilar

ovqatlanganda qanday lazzat va rohat olgan bo'lsalar, o'ch olganda ham shunday rohatlanishga o'rgatadi.[3]

Beruniy g'azab, ta'ma balosidan qutila olmagan kishilarni inson degan pok nomga sazovor emas, deb ta'lim bergan. Yuqorida lazzat va alam kabi tushunchalarning mazmunini bayon etar ekan, alloma alam, ta'ma, o'ch olish singari salbiy tushunchalarni yaxshilik tushunchasiga mutlaqo yot deb hisoblaydi. Beruniy axloqsiz odamlarni qayta tarbiyalash orqali odobli, yaxshi kishilar safiga qo'shishi, axloqsiz yomon odamlar birinchi navbatda nafsoniy hirs-havasdan o'zini tozalashi, axloqiy kitoblarda zikr qilingan barcha yaxshiliklarni o'rganishi hamda yaxshilar bilan yaqin munosabatda bo'lishi, yaxshilarga taqlid qilib yashash orqali odam o'zini-o'zi qayta tarbiyalashi mumkinligini isbotlashga uringan. Yaxshi kishilarga ergashish bu faqat bolalargina emas, balki barcha jamiyat a'zolariga ham xos xususiyat ekanligini o'sha zamonda aytilgan bo'lsada, ular hozirgi zamon pedagogik-psixologiyasining ham asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.[3]

Yaxshi xulqqa intilgan, namunaga taqlid qilgan o'quvchi eng avvalo o'z imkoniyatlarini tushuna boradi, jamoadagi o'rnini to'g'ri belgilaydi. Inson ongli va tabiatning eng mavjudoti bo'lgani uchun ham namunadan o'rnak oladi. Irodasizlik o'zini-o'zi qo'lga ololmaslik insonga xos xususiyat emas deb ko'rsatgan edi, Beruniy.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida inson kamoloti masalasi markaziy masala bo'lib hisoblanadi. Mazkur asarda insonning jamiyat va hayotda tutgan o'rni, burch va vazifalari haqidagi muammolar o'ziga xos bir tarzda bayon etiladi. Yusuf Xos Hojib olimlarni hurmat etish keraqligini ta'kidlab, ilm ahlini qadrlasa, ilmsizlarni johil kishilar deb biladi. Dunyoda inson bilim va zakovati tufayli orzu-tilaqlarga, ulug'likka erishish mumkinligini aytadi. Lekin shunday bilim va zakovatning qadriga faqat xuddi o'zlariga o'xshagan donolar va zakovatlilar etadi. Johil va nodonlar bunday xislatlarga ega emas, deydi. Chunki jamiyatdagi barcha xatolar bilimsizlik, nodonlik, jaholat tufayli sodir bo'lishidan u qayg'u tushadi, hayotda nodon va johillar ko'payib ketganligidan afsuslanadi.

Qutadg'u bilig" asarida insoniylik, rostgo'ylik, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, shafqat, muruvvat, insof, adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomalalik, shirinso'zlik, saxovat, mardlik, himmatlilik, tavoze, hurmat va ehtiro, tadbirkorlik, aql, zakovat, halollik, ezgulik kabi xislatlar ulug'lansa, yolg'onchilik, noinsoflik, fisqu fasod, bevafolik, mehrsizlik, dag'allik, baxillik, nomardlik, quvlik, hurmatsizlik, nodonlik, johillik, haromxo'rlik, ochko'zlik kabi xislatlar qattiq qoralanadi.[4]

Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-haqoyiq" asari boshqa ta'limiy-axloqiy asarlar kabi insonni barkamol etishning ikkinchi belgisi bu uning xushxulqligidir, deyiladi. Shuning uchun adib asarda axloqlilikning tarkibiy qismi sanalgan tilni tiyish, mol-dunyoga hirs qo'yishning oqibatlarini, saxovat va baxillik, kamtarlik va kibru havo va ochko'zlik haqida, zulm va jinoyat yo'lidan saqlanish haqida, harom va halolni farqlay olish, e'tiqod va sadoqat kabi muhim masalalar yuzasidan fikr yuritadi. U yaxshi xulq-odobni shakllantirish va yomon illatlardan saqlanish yo'llarini tavsiya etadi.[5]

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, Ahmad Yugnakiyning “Hibatul haqoyiq” asari, yoshlarni ma’naviy kamolatga yo‘llaydi, ijtimoiy hayotdagi kishilar o‘rtasidagi ziddiyatlarni ahillik, saxovat, yaxshilik bilan hal etib, harislik, baxillik, jaholatni ilm-ma’rifat bilan bartaraf etishga da’vat etadi.[6]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, davrlar silsilasidan o‘tib, bizning istiqloq davrimizgacha etib kelgan sharq allomalarini durdona asarlari bugungi kunda nodir qo‘lyozmalar qatoridan munosib o‘rin egallagandir. Ma’naviy merosimizdagi tarbiyaviy g‘oyalar rivojiga bir nazar soladigan bo‘lsak, qanchalik ma’naviy javohirlarga ega ekanligimizga ishonch hosil qilamiz.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov: ma’sul muharrir: A.Jalolov. – T: «Yozuvchi», 2001. – 64b.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 224 b.
3. Abu Rayhon Beruniy. Feruza (Javohirlar haqida naql va hikoyatlar). – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 96 b.
4. Aliqulov H., Omonboyeva R., Jomiy va Davoniy ta’lim – tarbiya haqida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1981, - 60 b.
5. Norqo‘ziyev, D., Raimdjanov, D. (2021). Sharq allomalari asarlarida o‘z-o‘zini rivojlantirish muammosining psixologik talqini. *Инновационное образование международный опыт*, 1(1), 462-463.
6. Raimdjanov, M. T. (2023). Sharq allomalari asarlarida shaxs kommunikativ xulq-atvori masalalarining o‘rganilishi. *Oila, xotin-qizlar va ijtimoiy hayot*, 1(5), 40-48.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

O.Sh. Baymurzayeva, F.T. Cnindaliyeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada bo‘ljak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda innovatsion va psixologik yondashuvlar tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: san’at, mahorat, intellektual, ijodkorlik, qobiliyat, tajriba.

Аннотации. В статье характеризуется инновационные и психологические подходы при подготовке будущих педагогов профессиональной деятельности.

Ключевые слова: искусство, мастерство, интеллектуальность, творчество, способности, опыт.

Annotatsion. The article describes innovative and psychological approaches to preparing future pedagogues for professional activity.

Key words: art, skill, intellectual, creativity, ability, experience.

Bo‘ljak pedagoglarni tayyorlashda innovatsion hamda psixologik yondashuvlar pedagogika universitetlari va institutlarida bo‘ljak kasbiy pedagogik ta’limdagi o‘qitish jarayonida talabalarni tanlagan mutaxassisliklariga (fizika, matematika, ximiya, tasviriy san’at va hakoza) amaliy tayyorlash tavsifidagi tadqiqodchilikka oid bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish muhim ahamiyatga ega.

Shu ma'noda bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kelajak faoliyatidagi muvaffaqiyatlar esa, ular kasbiy mahoratining nechog'lik shakllanganligigga bog'liq. Bu esa, mutaxassislikka oid nazariy bilimlarni egallash jarayoni intellektual (zakovatli) mahoratlari (tahlil, taqqoslash, sintez, abstraktlash va boshqalarning) va amaliy tavsifdagi ko'nikmalari (kuzatish, hodisalarni o'rganish, hisoblash, tajriba o'tkazish va boshqalar)ning rivojlanishi, uzluksizligi bilan aloqadordir. Shu ma'noda, kasbiy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni tadqiqodchilikka tayyorlash mazmuni va uslubiy ta'minotini takomillashtirish moduli mohiyatini-kasbiy mahoratlar strukturasi va ular shakllanish jarayoni xususiyatlarining tahlili, mahoratlar shakllanganligining umumiy mezonini, ular asosida esa kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini aniqlashga imkon beradigan o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan zanjir deb, u o'quv materialining mantiqan tugallangan birligi sifatida mutaxassislikka tayyorlashning bir yoki bir necha fundamental tushunchalarini o'rganishga qaratilgan mantiqiy yondashuv deyish mumkin. Bu esa bo'lajak pedagoglarning kasbiy innovatsion sifat va psixologik xususiyatlarini takomillashtirish hamda rivojlantirish uchun ma'lum tartibga tushirilgan uzviy va shaxsni har doim olg'a yetaklab, zavq-shavq uyg'otuvchi yondashuvni talab qiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, talabalarning o'quv jarayonida kasbiy innovatsion va psixologik xususiyatlarini rivojlantirish bugungi oliy dargohlardagi pedagog murabbiylarning muhim vazifasi va burchi hamdir.

Bunday vazifa va burchning nechog'lik darajada bajarilishi o'z navbatida murabbiyning qadr-qimmatini bekgilaydi. Bu qadr-qimmatning yagona sharti esa - halol va beg'araz ijodkorlik faoliyatidir. O'zimiz ishlab turgan sohada qanchalik ko'p yoki oz muvaffaqiyatga erishishimiz avvalo o'zimizning iqtidorimiz qay darajaligiga bog'liq. Chunki xalq pedagogikasida "qopday biliming bo'lsa, angishvonaday bilim berasan" deb bejiz aytilmagan.

Shu yerda "Sharq pandnomalari" dan o'rin olgan "Aflotunning arastu vasiyati" dagi, "Shuni bilingki, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi odam o'zi tarbiya ko'rmagan bo'lsa, boshqalarni tarbiya qilolmaydi. Xulqi yaxshi kishi boshqalarni yaramas va iflos ishlarga boshlay olmaydi. Agar sen o'z shogirdingni tarbiyalamoqchi bo'lsang, avval o'z ruhingni yaxshilashdan boshla. Mobodo o'zgalar aybini bartaraf etishni ixtiyor etsang, bundan avval o'zingni nuqson va illatlardan tozalashing zarur" degan vasiyat va "Arastuning Iskandarga nasihati"da keltirilgan; "Shuni bilginki, agar xulqing buzuk bo'lsa, fuqoroni to'g'ri yo'lga boshlash qo'lingdan kelmaydi, agar gumroh bo'lsang, ularga yoboshchilik qilolmaysan, agar o'zing to'g'ri yo'ldan adashgan bo'lsang, ularga pand-nasihati qilolmaysan. Axir, ko'zi ojiz bo'lgan kishi qanday qilib ko'rga yo'l ko'rsata oladi? Kambag'al odam o'zgani boy qila oladimi? Xor va tuban kishi boshqalarga obro' va qadr-qimmat ato qila oladimi?" degan nasihatlarini har bir ustoz va murabbiy o'ziga burchiy ramz sifatida qabul qilib, unga iqtidorlilikni mustahkamlashning bosh g'oyaviy quroli deb qarashlari lozimligini alohida ta'kidlash zarurati tug'iladi. Binobarin, o'z oldiga ezgu maqsadlar qo'yib, uning amalga oshishini chin dildan istagan har bir murabbiy, avvalo o'z iqtidorini o'zi tarbiyalab takomillashtirishga erishish lozim. Shundagina ularning shogirdlari nafaqat yuqori

iqtidorlilikka va hatto iqtidolilikning eng yuqori cho‘qqisi bo‘lmish daholikka ham erishmog‘i mumkin va erisha oladi ham.

Aytilganlar esa: bo‘lajak pedagoglarning mutaxassisliklari, yonalishlariga mos holda talabalar ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning istiqbolli va joriy yillik innovatsion ilmiy markazini ishlab chiqishni taqazo etadi.

Ana shu rejani amalga oshirish bo‘yicha barcha ishlarni tashkillashtiradi. Ilmiy markaz a‘zolarining institutni bitirib ketganlari o‘rniga yangilarini qabul qilishni va barcha qatnashchilarning ijodkorlik qobiliyati saviyasini yanada yuqori bo‘lishni ta‘minlashni sistemali tashkillashtiradi.

Ilmiy markaz a‘zolarini zaruriy o‘quv uslubiy hujjatlar, o‘quv ko‘rgazmali qo‘llanmalar, asbob-uskuna va homashyo materiallari bilan ta‘minlaydilar.

Ilmiy markaz a‘zolari oldiga qo‘yilgan vazifalarning o‘z vaqtida va sifatli bajarilishini, shuningdek, individual topshiriqlarning bajarilishini nazorat qilib boradi.

Ilmiy markaz a‘zolarining yakunlangan va arziydigan ishlarinin tatbiq etish bo‘yicha tegishli tashkilot va korxonalar bilan mehnat va xo‘jalik shartnomalari (tayyorlash, chop etish bo‘yicha) tuzadilar.

Ilmiy markaz a‘zolari ishlari bo‘yicha ishlanmalar, tavsiyalar, qo‘lda yasalgan qurilmalar, uslubiy va ko‘rgazmali qo‘llanmalar ishlab chiqishni tashkillashtiradi.

Tanlov-ko‘riklarni va uni tashkillashtirishning uslubiy jihatlarini fakultetda tashkil etadi.

Institut talabiga ko‘ra fakultetdagi talabalarning ishlari bo‘yicha zaruriy hisobotlarni va boshqa kerakli materiallarni tayyorlab taqdim etadi.

Innovatsion ilmiy markazi rahbari quyidagilarni bilishi kerak:

- ta‘lim to‘g‘risidagi qonunlarni respublikamizda xalq ta‘limini rivojlantirish tamoyillarini, rahbarlik qilish va boshqarishning etika va estetikasi asosiy tamoyillarini;

- hozirgi zamon xalq ta‘limi islohatlari asoslarini;

- o‘quv jarayonini ilmiy asosda tashkil qilish, ilmiy ijodkorlikda tejamkorlik va ishlarning tashkiliy samaradorligini ta‘minlashni;

- fakultet mutaxassisligi predmetlarini to‘la hajmda bilishi;

- o‘quv-moddiy bazalari, kabinetlarni, o‘quv laboratoriyalarni jihozlashga qo‘yiladigan talablarni;

- talabalar jamoat, ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishni faollashtirish uslublari, shakllari va harakatga keltiruvchi omillarni, muammoli topshiriq berish nazariyasi asoslarini, talabalar ijodkorlik ishlarini to‘g‘ri baholash uslublari va mezonlarini;

- tajribani yakunlash tahlili va hujjatlarini rasmiylashtirishni.

Quyidagilarni uddalay olishlari kerak:

- hisobot-rejalashtirish hujjatlarini (istiqbolli va joriy rejalarini, uslubiy ishlar rejasi) asoslash va tuzishni;

- o‘quv-uslubiy va o‘quv-hisobot hujjatlarini ishlab chiqish va rasmiylashtirishni;

- talabalar ijodkorlik ishini to‘g‘ri tahlil qilish va xolisona baholashni;

- har xil rejalarda suhbatlar o'tkazish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida pedagogik va metodik masalalarga oid ma'ruzalar bilan chiqq olishni;
- talabalar bilan o'zaro bir-birini to'g'ri tushunadigan va ishonchga asoslangan munosabat, muhit o'rnatishni;
- qatnashchilar bilan ishlashning eng muvofiq, samarali shakl va uslublarini tanlay olishni;
- o'quv jarayonini va mehnatni ilmiy asosda tashkil etish asosida o'z va talabalar faoliyatini to'g'ri tashkil eta olishni;
- seminarlarni samarali o'tkazish hamda talabalarga mantiqiy va aniq topshiriqlar bera olishni.

Mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlovchi quyidagi psixologik jihatlari bilan tanish bo'lishlari kerak:

- umumiy va yoshlar psixologiyasi asoslari, pedagogik psixologiya tizimi bilan;
- jamoaning psixologik asoslari bilan;
- talabalarni kasbiy va umumilmiy tayyorlashning mazmuni bilan;
- o'qituvchining professional gigiyenasiga va uni saqlash usullari talablari bilan;
- o'z-o'zining ma'lumotini oshirish usullari, pedagogik va uslubiy tadqiqodlar metodikasi bilan.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, mazkur innovatsion hamda psixologik yondashuvlar bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta'minlaydigan muhim omil-o'qituvchining malakaviy darajasi hisoblanadi. O'qituvchining malakaviy mahorati darajasi esa , aniq nomoyon bo'ladigan uning darsdagi faoliyati va u tashkil etadigan talabalar ijodkorlik qobiliyatini oshirish orqali mutaxassislikka tayyorlash mazmunini boyitish va uning uslubiy ta'minotini takomillashtirishning samarali imkoniyatlarini yaratishda asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. Bu esa respublikamiz ta'lim tizimiga asos bo'ladigan milliy xalq pedagogikasini jahon standartlari darajasiga ko'tarilishi uchun yangi ufqlar ochilishi imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tog'ayev X, Alimov N. Texnikaviy ijodkorlikda maqsad, mezon va talabalar ijodkorlik qobiliyati uyg'unligi "Kasbiy ta'lim muammolari" Samarqand-2003y. 62-64 betlar.
2. Tog'ayev X, Qosimov U, Ismoilov T. Talabalarning iqtidorlilik qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha uslubiy qo'llanma. Jizzax davlat pedagogika instituti. 2003 y. 41-44-betlar.
3. A.S. Prosmushkin. Irsiyat va qobiliyat "Fan va turmush". 1973 y. №10, 12-14-betlar.
4. Дзёнушкайте С. А. Педагогический поиск: опыт, проблемы, находки. Москва, «Педагогика», 1987г.

LUQMON BO‘RIXONNING “SIRLI MUALLIM” QISSASIDA O‘QITUVCHI SHAXSI

N.Kiryigitova, Z.Xudoyberdiyeva

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti o‘qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘sha davr va tuzumdan kelib chiqqan holda o‘qituvchi kasbiga bo‘lgan hurmat, ularning ishidagi mashaqqat, kasbiga sadoqat tushunchalari aks ettirilgan. Eskilik sarqiti bilan hech narsaga erishib bo‘lmaslik, ta‘lim sifatini oshirish uchun yangilik olib kirish, avvalo, o‘qituvchi shaxsining o‘z ustida ishlashi asar qahramoni Najot muallim timsolida gavdalantirib berilgan.

Kalit so‘zlar. Najot G‘aybulli, muallim, ta‘lim, tarbiya, jamiyat, kasb.

Abstract: This article reflects the concepts of respect for the teacher’s profession, hard work in their work, and loyalty to their profession based on that time and system.

The hero of the work, Najot Muallim, can’t achieve anything with the old style, bring in new things to improve the quality of education, and first of all, the teacher’s work on himself.

Key words: Najot Ghaybulli, teacher, education, upbringing, society, occupation.

Аннотация. В данной статье отражены концепции уважения к профессии учителя, трудолюбия в своем труде и верности своей профессии, основанные на том периоде и системе. Прежде всего, работа учителя над собой воплотилась в образе Наджота Муаллима, героя работы.

Ключевые слова: Najot Gajbullo, uchtir, obrazovanie, vospitanie, obshchestvo, zanyatie

Dunyoda bir kasb bor – o‘qituvchi, qolganlari esa uning hosilasidir. Ushbu kasb bo‘yicha bir qancha asarlarni sanab o‘tishimiz mumkin, ammo Mustaqillik davri adabiyoti namunalaridan biri hisoblangan Luqmon Bo‘rixonning “Sirli muallim” qissasi alohida ajralib turadi. Buning sababi, birinchidan mustaqillik davri mevasi bo‘lsa, ikkinchidan esa o‘z kasbini suiste‘mol qilayotgan ba‘zi qo‘shirnoq ichidagi kimsalarning kirdikorlarini bir fidoyi inson orqali ochib berganidadir.

“Muallim haqida so‘zim ushbududur;

Muallim kamolot ichra ko‘zgudir.” [1;75]

Abdulla Oripovning ushbu satrlari bejizga epigraf qilib qo‘yilmagan. Bilamizki, “Epigraf bu adabiy asar yoki uning biror qismi (bobi)ning tepasiga yozib qo‘yilgan va shu asar yoki qism (bob) mazmunini ifodalaydigan, asosiy yo‘nalishini belgilab beradigan teran ma‘noli ibora, maqol, matal, hikmatli so‘z, qo‘shiq, she‘r yoki o‘zga bir manbadan olingan parcha.”[3]

Asar Najot G‘aybulli haqidagi mish-mishlardan boshlanadi. U haqida jurnalist kitob yozish uchun 41-posyolkaga yo‘l oladi. Qalqonov domla bilan uchrashadi. Najot G‘aybullaga ochilgan jinoyat ishi bilan tanishish oraqali asar boshlanadi.

Birinchi tushuntirish xati Q.Qalqonovniki edi. U o‘zining bosib o‘tgan yo‘llari, 20 yoshidan beri muallimlik qilishi va rus tilidan dars berganligi-yu, yillar o‘tib shu maktabda direktor bo‘lib ishlayotgani haqida ma‘lumotlar berilgan. O‘zining xatida shunday voqea keltirilgan uchta o‘quvchi kasb tanlab o‘tirishganini tasodifan Qalqonov eshitib qoladi, ularning orasida Zokir degan

bilimli o'quvchi men mafia bo'laman deb hayqiradi va qolgan bolalar bilan janjallashayotgan payt Qalqonov chiqib kelib o'quvchisini yoniga chaqirib shunday deydi: «Zokirboy, - dedim qo'lidan tutib, - nima u mafiya-pafiya? Unaqa bema'ni gaplarni qo'ying, bolam. Siz a'lochi o'quvchisiz-ku, kelajakda olimmi, bilimdon o'qituvchimi bo'lasiz, degan umiddamiz». Zokir qo'limdan yulqinib chiqdi.

«Baribir mafiya bo'laman!»[1;79]

Oradan vaqt o'tgach uning onasi kelib, janjal qiladi va Qalqonovning o'ylashiga sabab bo'lgan so'zlarni aytadi: «Jo'ralari ustidan kulib yurishibdi ekan. Nega unday dedingiz? Bolam kimdan kam, nega u muallim bo'lar ekan?! Yurak bag'rim zirqiragancha xiyla vaqt o'tirib qoldim. Xayollarim alg'ov dalg'ov bo'lib ketdi.

Yo, xudo, o'qituvchi bo'lasan deyish haqoratmi?! Nega shunday tabarruk kasbdan or qilishadi? Muallim qachon ularning arpasini xom o'rdi, qachon birovning oshtobog'iga qo'l cho'zdi? Yo, o'qituvchi otning kallasiday maosh olib, bular quruq qolishdimi? O'qituvchi dang'illama uylar qurib, gijinglagan mashinada yuribdimi? Axir, hamma-hammasi el qatori-ku, yo'g'ini yashirib, borini oshirib kun ko'ryapti-ku?! Yo, xudo, yo, G'ulomxon pirim, bu qanday nafrat, bu qanday ko'rgulik?[1;80]

Bu voqealardan o'sha paytda o'qituvchi kasbiga xalqning, jamiyatning o'z qarashi aks etgan. Bu kasb Navoiy, Jomiy balki undan oldingi Amir Temur hukmronligi davrida ham qadrlanib kelgan. Biz bilamizki makedoniyalik Aleksandr yoki Amir Temur bobomiz ham jangdan oldin ustozlaridan maslahat olib jangga kirishgan. Lekin shunday davrlar keldiki, o'qituvchilik kasbi qadrsizlanib ketdi, ularga e'tibor kamaydi. "Ikki eshik orasi" asaridagi Robiyaning dadasi ham muallim bo'ladi, o'sha tuzum sabab quloq qilinadi. Shunday voqealar sabab o'qituvchi jamiyat ahvoriga moslashishidan boshqa iloji qolmaydi.

Asarda yana bir necha o'rirlarga qarajak, ilmiy mudir Norxol Xushboqavanning tushuntirish xatida: Nahotki men o'ksidim? Nega?! Yangi muallimday dars berolmasligimni anglab yetdimmi?

Tekshiruvdan dilgir va asabiy kayfiyatda chiqdim. Qalqonov muallim darrov huzuriga chorladi.

- Qalay?

- Yomon.

- Nega?

- Rostdanam dars o'tarkan.[1;97]

Oxirgi jumlagacha bor diqqatimizni qaratsak, "Rostan ham dars o'tarkan?" Ushbu savol deyarli qolgan maktabdagi o'qituvchilarga berilgan umumiy xulosaga aylanib qoladi.

Hozirgi kunda ham shunday o'qituvchilar bor, faqat zamon boshqa, lekin moddiyat o'zgarmagan. Bugungi kunda puliga qarab kasb tanlash ko'paygan." Qilingan mehnatga qarab oylik to'lanmasa, berilgan oylikka qarab ishlanadi", - degan gap amalda qo'llanmoqda. Shifokor savodsiz bo'lsa bir odamni o'ldirish mumkin, o'qituvchi savodsiz bo'lsa butun jamiyat o'ladi.

Norxol, Boymurodboy, Xurramovich kabi o'qituvchilar kabi jamiyat muammosini bir yechimi sifatida Najot muallimni kiritgan, Najot G'aybulla hech qanday oliy ma'lumotga ega bo'lmagan inson, uning sevimli ishi, orzusi o'qituvchi bo'lish. U qolgan o'qituvchilarga shunday o'rnak bo'ldiki, hatto kiyinishda, balki kimlarningdir vijdonining uyg'onishiga sababchi bo'lgan shaxs. Bor mehrini, bor shijoatini bolalarga sarf etadi. Jamiyatda o'qituvchi ta'lim ham tarbiya beruvchi inson sifatida gavdalanadi, ammo Yan Amon Komeniskiyning shunday gapi bor: "Ta'limni o'qituvchi berishi kerak, tarbiyani ota-ona".[4;197] Sharqda bunday qarash aslo alohida e'tirof qilinmaydi. Bizda ikkisi ham uyg'unlikda olib boriladi. Shunday o'rinlar ham asarda kiritilgan. Maktabda shunday bezori, chekadigan o'quvchi bo'ladi. O'qituvchilar u bilan birga nos chekadi, Najot domla esa, uni to'g'ri yo'lga soladi. Bolalar uning darslarini intizorlik bilan kutishadi. Bir so'z bilan aytganda haqiqiy o'qituvchi. Afsus yaxshilik uzoqqa cho'zilmadi, yolg'on fosh bo'ldi. Najot G'aybullaning diplomi soxta ekanligi haqidagi haqiqat. Xurramovich to'g'ri qildim degan ishi qaysidir ma'noda xato edi. Sevimli ustoz ketgandan so'ng bolalarning ruhiyati qanday bo'ladi, maktabda holat oldingidek Najot G'aybulla davridagidek bo'ladimi? Yig'ilish bo'lganida "Bilaman, ishonmaysiz, ammo haqiqat shunday. Bolalar kulgusining jarangidan zavq olaman, ularni ko'zlari, so'zlari beg'ubor. Ilmdan bolalargina hayratlanishadi. Murg'ak ongiga, o'y-xayoliga kirib kelgan ozgina yangilik ham jajjilarni chinakamiga quvontiradi, chinakamiga hayajonlantiradi. Ularning sevinchiga, hayratiga hayrat qo'shishdan-da ortiq qanday baxt bor? Bolalarning beg'ubor qalbida yangidan-yangi dunyo ochuvchi ko'ngliga ilm sehrini soluvchi inson – bu muallimdir." Ushbu gaplar qahramonning qanday inson ekanligini yaqqol ochib bergan. Muallim hayoti batamom jasorat, fidoyilik ekan! Satrlari o'qituvchi kasbining bor mashaqqatini havola qildi.

Najot G'aybulla obrazi oraqli bir haqiqat yuzaga chiqdi desak ham bo'ladi. Orzu bir kun unut bo'ladi yoki boshqasiga almashadi, lek oldinga qo'yilgan maqsad hech qachon o'zgarmaydi. Sinovlar kelsa ham ortiga qayrilmaydi.

«Najot G'aybulla qaytadi, - deb o'ylardim nafasimni issig'roq qilib. Hujjatlarini to'g'rilab albatta qaytadi. Axir, u bolalarsiz, bolalar shunday muallimsiz yashayolmaydi!..»[1;130] asarning oxirgi xotimasi. Chin dildan xohlagan inson, o'z kasbini sevgan inson maoshiga, sharoitiga qaramasdan ham ishini sidqidildan ado etadi.

Asar xulosasi qilib ba'zi o'qituvchilarni kamsitish yoki kimnidir kimga o'rnak qilish emas, balki o'zimizga ko'zgu tutishdir. Najot G'aybulla bu biz yoki siz bo'lishingiz mumkin. Muhimi o'zligimizni, o'z menimizni va qiziqishimizni qalbimizdan topa olishimizdir. Siz o'z kasbingizni seving, dunyo qarshi bo'lsa ham hech narsaga parvo qilmaysiz, xuddi sirli muallim kabi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Luqmon Bo'rixon. "Sirli muallim"(qissa) -Toshkent; O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.2006.
2. WWW.ziyouz.com kutubxonasi.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 2000-2005.
4. Komenskiy. Buyuk didaktika. "O'qituvchi". Toshkent, 1975.

YOSHLARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA QATAG'ON QURBONLARI MEROSINING O'RNI

J.A. Yo'ldoshev

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'z haq-huquqlarini tanitadigan, atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan erkin, har jihatdan barkamol yoshlarni tarbiyalashning istiqboldagi vazifalarini belgilash kabi dolzarb masalalar atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: jadidlar, ma'naviy ruh, insonparvarlik, barkamol avlodni tarbiyalashda jadidlar merosining o'rni va ahamiyati, fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, shaxs, psixologik portret, milliy ruh, milliy mentalitet.

Аннотация. В данной статье мы определяем будущие задачи воспитания свободной, всесторонне развитой молодежи, знающей свои права, самостоятельно относящейся к происходящим вокруг событиям, видящей свои личные интересы в гармонии с интересами страны и народа. подробно освещены актуальные вопросы. В данной статье мы определяем будущие задачи воспитания свободной, всесторонне развитой молодежи, знающей свои права, самостоятельно относящейся к происходящим вокруг событиям, видящей свои личные интересы в гармонии с интересами страны и Народ. Актуальные вопросы подробно освещены.

Ключевые слова: джадиды, духовный дух, гуманизм, роль и значение наследия джадидов в воспитании совершенного поколения, гражданство, гражданская позиция, личность, психологический портрет, национальный дух, национальный менталитет.

Abstract. In the current era of globalization, one of our main tasks is to improve the spirituality and culture of our youth, to form their feelings of patriotism and humanity.

In this article, we define the future tasks of educating free, well-rounded young people, who know their rights, who have an independent attitude to the events happening around them, who see their personal interests in harmony with the interests of the country and the people. topical issues are covered in detail.

Key words: jadids, spiritual spirit, humanitarianism, role and importance of Jadids heritage in raising a perfect generation, citizenship, civic position, personality, psychological portrait, national spirit, national mentality.

Barkamol avlod tarbiyasida jadidlar faoliyatining muhim xususiyati shunda ediki, avvalambor Turkistonni o'rta asrga xos tarqoqlikdan ozod qilish, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, zamonaviy idora usulidagi ozod va farovon jamiyat qurish hamda ma'rifatparvarlik kabi masalalar edi. Bunday g'oyalar avvalambor yosh avlodni milliy, ma'naviy hamda g'oyaviy jipslashtirish, ularni o'lka taqdiriga dahldorlik tuyg'usi bilan yashashga jalb etish kabilarda aks etadi. Turkiston jadidchiligidagi asosiy g'oyaviy-nazariy yo'nalish Behbudiy, Munavvar Qori, Fitrat, Cho'lponlar tomonidan ilgari surilgan bo'lib, Turkiston xalqi va davlatini qurish, zamonaviy taraqqiyot yo'lidan borishni taklif etganlar.

Sog'lom farzandlarni tarbiyalash uchun o'qib-o'rganib ilmi, ma'rifatli, eng asosiysi esa ota-onalar o'z vaqtida farzandlarini zamonaviy fanlarini egallashga yordam berishlarini ta'kidlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning

ta'lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so'z yuritib, o'z farzandining ma'rifatli bo'lishi uchun qo'llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta'kidlagan.

Turkistondagi maorif tizimini isloh qilishni asosiy maqsad qilib olgan jadidlar yoshlarni milliy mustaqillik manfaatlarini himoya qila oladigan, iqtisodiy va siyosiy qaramlikdan chiqish muammolari bilan shug'ullanadilar, zamonaviy bilimga ega kadrlar bo'lishi kerakligini anglaganlar. Jadidlar xalqning madaniyatdarajasini xalqaro saviyaga ko'tarishni orzu qilganlar, buning uchun esa yoshlarni Yevropaning eng yaxshi o'quv maskanlarida o'qitish zarur, deb hisoblaganlar.

Yosh avlodning maktabdagi tarbiyasiga ham alohida e'tibor berish kerakdir, degan g'oyga ham jadidlar alohida e'tibor berganlar. Chunki, jadidlar yosh avlodni ozodlik, istiqloq, mustaqillik uchun kurashganlar, Vatanning kelajagi, ravnaqi deb qaraydilar. Shuning uchun ham ular bolalar va Vatan taqdiri masalasiga alohida e'tibor beradilar. Shuni ta'kidlash kerakki, jadidlar o'z maktablari orqali yosh avlodga faqat milliy ruhigina emas, balki umuminsoniy qadriyat, baynalminallik, Vatan ravnaqi, go'zalligini ham singdirishga harakat qilganlar. Ular, bolalar, yoshlartarbiyasi uchun birgina maktab emas, balki ularning o'zlari mustaqil ravishda zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotdan ogoh bo'lmoq kerakligini tatbiq etgandir.

Bugungi jamiyat taraqqiyotida tarixiy merosning ayniqsa ma'naviy va madaniy merosning jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti, xususan yoshlar tarbiyasidagi o'rni va mohiyati beqiyosdir.

Barkamol shaxsning shakllantirishning ilmiy, axloqiy, ta'lim-tarbiyaviy, texnologik usullari qatorida tarixdan va madaniy merosdan foydalanishning ham alohida o'rni bor. U uzoq davom etadigan tizimli jarayondir. Tarix va ajdodlar merosi kechagi kun va o'tmishga tegishli bo'lsa-da, unda o'ziga xos ibrat, progressiv kuch yashiringan bo'ladi. Bu o'tmish bugungi kun orqali ertangi kunga yo'naltirilgandagina o'ziga xos mazmun va mohiyat kasb etadi.

Barkamol shaxsni shakllantirishda tarixiy tafakkurning o'rni quyidagilarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- Tarixiy tafakkur, avvalo bilim orqali shakllanadi. Bilim insonning tafakkuri va turmush tarzini o'zgartira oladigan kuchga ega;

- Tarixiy tafakkur orqali inson o'zligini, ajdodlari kimligini anglaydi, unda milliy g'urur, iftixor tuyg'ulari shakllanadi;

- Tarixiy tafakkur insonda o'zining jamiyatdagi o'rnini belgilashda, ijtimoiy faolligini oshishida, atrofda bo'layotgan voqea-hodislarga loqayd bo'lmaslikka yordam beradi;

- Tarixiy tafakkur tarixga falsafiy munosabat, yondashuv shakllanishga, bu esa tarixiy hodisalarni teran tahlil qilish, rivojlanish qonuniyatlarini anglash va shundan kelib chiqib voqea-hodisalar mantiqiy xosilasini ko'ra bilish va taraqqiyot uchun muhim ahamiyatga ega xulosalarni chiqarish imkonini beradi.

Vatan tarixi yoshlarda jamiyatda ertaroq mustaqil faoliyat yuritish, o'z qobiliyatini to'laroq ochish va hayotga tatbiq etish sifatlarini shakllantiradi, Vatan, xalq taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi yuksak ma'naviy burchni

tarbiyalaydi, milliy g'oya bilan qurollantiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish yaxlit pedagogik jarayonning asosini tashkil etib, mazkur jarayonda shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtirish talab etiladi. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllanishi shaxs va umuman jamiyatning mamlakat hayotining siyosiy va boshqa sohalarida sodir bo'layotgan jarayonlarga ta'sir ko'rsatadigan muhim vositadir. Agar odamlar o'zlarini atrof-dagi haqiqatga ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan jamiyatning to'laqonli a'zolari sifatida anglamaslar, unda ular fuqarolik pozitsiyasi haqida to'liq tushunchaga ega emaslar deb xulosa qilsak ham bo'ladi.

Yoshlar fuqarolik jamiyatining eng faol tarkibiy qismidir, shuning uchun yosh avlodning faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish zarurati, ya'ni ularning jamiyat hayotidagi ongli ishtiroki, o'zlarining atrof-muhitga nisbatan ongli real harakatlarini shaxsiy va ijtimoiy jihatdan aks ettirish zarurdir.

Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy faoliyatlarini tahlil qilib va ularning asr boshidagi g'oyaviy qarashlarini kelib chiqqan holda shuni aytishimiz o'rinliki, jadidlar Turkiston xalqlarini savodsizlik, qullik, qashshoqlikdan chor hukumati mustamlakachiligidan qutqarishga bel bog'laganlar va shu yo'lda yoshlar asosiy kuch bo'lganligini tushunib, ularning on-saviyasini oshirish uchun ko'p sa'y-harakatlar qilganlar. Yoshlar manfaatini himoya qilish, ularning jamiyat va davlatda munosib o'rin egallashlari uchun tegishli imkoniyatlarni yaratish borasidagi jadidlarning fikrlari bugungi mustaqil O'zbekistonda namoyon bo'lib turmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Alijonov A, Rahmatullayev J. Komil inson tarbiyasi — milliy g'oyamiz maqsadi. Maqola. T: 2016.
2. Barkamol avlod tarbiyasida tarixiy, madaniy va ma'naviy merosning ahamiyati. Maqolalar to'plami. Toshkent 2015. B 344.
3. Rajabova D.N. Turkiston jadidchiligi va yoshlar ta'lim-tarbiyasi. Maqola. Toshkent 2012. B 3.
4. Temirova M. Jadidlarning Turkistonda olib borgan ma'rifatparvarlik harakati Toshkent-2016. B-78-79.
5. Usmonboyeva M. Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining huquqiy madaniyatini shakllantirish (VIII–IX sinflar misolida). Ped.fan. nom... diss. – T., 2000. – B. 64.
6. Yusupov E. Yoshlar o'rtasida vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirish yo'llari.- T.: O'qituvchi, 1996. – B. 187.

O'QUVCHI SHAXSINING SHAKLLANISHIDA MULOQOTNING O'RNI

S.O. Qalmuratov

Qoraqalpog'iston Respublikasi 12-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchi yoshlarda shaxs sifatlarining rivojlanishida muloqotning ahamiyati va vazifalari bo'yicha metodik ma'lumot, tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, madaniyat, shaxs ijtimoiylashuv, motivatsion, vaziyat, shakllanish.

Аннотация. В данной статье представлены методические сведения и рекомендации о значении и задачах общения в развитии личностных качеств младших школьников.

Ключевые слова: Общение, культура, социализация личности, мотивация, ситуация, формирование.

Abstract. This article presents methodical information and recommendations on the importance and tasks of communication in the development of personal qualities of young students.

Key words: Communication, culture, personal socialization, motivational, situation, formation.

21-asr psixologiyasining asosiy maqsadi kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarni yetuk inson qilib tarbiyalashdan iboratdir. Inson bolasi dunyoga kelar ekan u mustaqil harakatlanish, yurish, yuzma-yuz kelganda nimalar qilish kerakligiga o'rgatishdan iboratdir. Shunda shaxs xarakteridagi qaysidir jihatlaridan kechishga yoki yangi bir odatlarni o'rganishga to'g'ri keladi. Ammo odamlarning aqli, irodasi, hissiy madaniyati tarbiyalanganligi, nazokati va shu kabilarning barchasi shaxsiy munosabat muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Shu bilan birga uyqusizlik, bosh og'rig'i, nevrozlar, insultlar, infarktlar va boshqa turli kasalliklar, hatto o'z joniga qasd qilish kabilar ham shu muloqot natijasidir.

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir-birlariga nimanidir aytish istagi tug'iladi. Muloqot – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ jihati hisobga olinadi. Kishilar munosabatga kirishishda avvalo tilga murojaat qiladilar. Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati – nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham ayirboshlashdan iborat. Masalan, munosabatga kirishar ekanmiz, u bizni qoniqtirsa imo-ishora bilan muloqotda bo'lamiz. Munosabatning keyingi jihati muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlaridir. Masalan, biz bir kishi bilan muloqotga kirishishdan avval uni hurmat qilib yoki mensimasdan munosabatda bo'lamiz. Demak, muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok etish amalga oshiriladi.

Muloqot va munosabat madaniyati odamda ilk yoshlikdan boshlab shakllana boradi. Muloqotda buyruq ohangining o'stirilishi bolalar va o'quvchilarda raqobatni vujudga keltiradi. Chunki do'q-po'pisa, o'quvchilarga va o'qituvchilarga nisbatan tez-tez bildirib turilgan norozilik, samimiy muloqotga putur yetkazadi. Oilada esa o'zaro yordam, bir-birini tushinishga harakat qilish, maslahatlashish kabi usullardan foydalanilsa, bunday oilalarda, ta'lim muassasalarida do'stona munosabat o'rnatiladi va eng yaxshi psixologik muhit yuzaga keladi. Albatta muloqot jarayonida yuzaga keladigan to'siqlar mavjud. Bular qo'ydagilardan iborat:

1. Psixologik qarama-qarshilik. Bu suhbatdoshga yoqmay qolishdan qo‘rqish, tushinolmay qolishdan, keskinlikdan qo‘rqish, qo‘pollik qilishdan xavotirlanish.

2. Vaziyatli to‘siqlar-suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushinishlari.

3. Mazmuniy to‘siqlar-suhbatdosh tushinmaganligi tufayli, uning mazkur jumlasini qanday ma’nodan aytilgani, u qanday fikrni ilgari surayapti, shu mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi.

4. Motivatsion to‘siqlar-bu shunday vaziyatda yuzaga keladiki, bunda gapirayotgan odam yo o‘zi bayon qilayotgan fikrini motivini yetarlicha anglay olmaydi yoki atayin ularni (asosiy motivni) yashirishga harakat qilayotgan bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari to‘siqlar bo‘lib, suhbatdoshning psixologik madaniyatlilik nuqsonlaridan biri, ya’ni xizmat qilishi mumkin.

Muhit va o‘zaro muloqot qanday bo‘lsa o‘quvchi xudi shu muhit ta’sirida ulg‘ayadi. Umuman har qanday ta’lim va tarbiyaning ta’sirchanligi, samardorligi ko‘p jihatdan ta’lim muassasalarida o‘qituvchi o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro axloqiy-ruhiy holatiga bog‘liq. Har bir ta’lim-tarbiya dargohida o‘quvchilar uchun g‘amxo‘rlik qilinishi tabiiy holdir. Ta’lim muassasalarida o‘quvchilar o‘qituvchilar xamg‘o‘rligiga muhtoj bo‘ladilar. O‘qituvchilar bolalarga g‘amxo‘rlik qilish ekan, bola o‘zini baxtiyor his qiladi. Lekin o‘qituvchilar o‘quvchilar shaxsiga o‘ta jiddiylik bilan yondashishsa yoki aksincha e’tiborsiz bo‘lsa ular o‘rtasida psixologik to‘siq paydo bo‘ladi. Natijada samimiy muloqot o‘rnatib olish qiyinlashadi. O‘qituvchining roli va mavqei muhim masalani belgilaydi. Chunki o‘qituvchi shaxs sifatida har qanday yoshdagi o‘quvchilarning oldida o‘zini bilimdon ko‘rsata olishi kerak. Bolang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim dargohida o‘qituvchi obro‘sinini birinchi navbatda uning yoshi, egallab turgan mavqeiga qarab belgilaydilar. Afsuski, hamma muallimlar haqida ham shunday deb bo‘lmaydi. O‘zining dag‘al muomalasi bilan bolaning ko‘nglini o‘qishdan sovuq, dilini o‘rinsiz ranjitadiganlari ham uchrab turadi. Pedagogik tajribada bunga misollar ko‘plab topiladi. Bundaylar yoshlar tarbiyasiga, ularning ahloqiga salbiy ta’sir etadilar. Tarbiyaviy ishlarga tuzatish qiyin bo‘lgan darajada ziyon yetkazadilar.

Demak o‘quvchi shaxsining muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish orqali o‘quv faoliyatida o‘z fikrini bayon etish, bahslashish, munozaraga kirishish, tushuncha va tasavvurlarini ifodalashga o‘rgatilib borilishi lozim. Bolaning muloqot qilishga kirishishi o‘quvchilar jamoasida o‘zini tutish, sinfdoshlari bilan samimiy munosabatda bo‘lish, atrofdagilar bilan barqaror aloqalar o‘rnatish, do‘stlar orttirish, ularga yordam berish, o‘z fikrini ifodalash, agar tushunmasa savol bilan muomala qilish ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Давлетшин М.Г., Дўстмухамедова Ш., Мавлонов М., Тўйчиева С., Джумабаева М. «Ёш ва педагогик психология» ўқув кўлланма Тошкент-2007

2. Драгунова Т.В. Психические особенности подростков / Т.В. Драгунова // Возрастная и педагогическая психология. – М.: Просвещение, 1999.

3.Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Наукова думка, 2006.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHGA INNOVATSION YONDASHUV

B.M. Isayev

Andijon mashinasozlik instituti

Annotation. An innovative approach to teacher training is offered, which varies at the traditional, targeted, personal, interpersonal (poly subject) and technological levels. The purpose of training a new internship teacher associated with the development of personal characteristics of future specialists (orientation, competence, flexibility, self-awareness), which acts as direct indicators of professional maturity of the teacher, attitude to the value for the new generation of the student's personality.

Keywords: innovative educational environment, systematic approach to personal development, new practice of teacher training, personal and professional development, concept, technology, indispensable personal characteristics.

Аннотация. Предлагается инновационный подход к подготовке учителей, который различается по традиционному, целевому, личностному, межличностному (поли субъектному) и технологическому уровням. Цель подготовки педагога к новой практике связана с развитием личностных качеств будущих специалистов (ориентированность, компетентность, гибкость, самосознание), которые выступают в качестве непосредственных показателей профессиональной зрелости педагога, отношения ценности личности ученика к новому поколению.

Ключевые слова: инновационная образовательная среда, системный подход к личностному развитию, новая практика подготовки учителей, личностное и профессиональное развитие, понятие, технология, интегральные черты личности.

Kirish

XXI asrda jahon tsivilizatsiyasining barcha sohalarida katta tezlashuv bilan yangi sifat o‘zgarishlari. Turli mamlakatlarning rivojlanish tahlili shuni ko‘rsatadiki, kelajakni bashorat qila oladigan jamiyatni boshqaradi, tadbirlar va proaktiv chora, bas, u innovatsion yo‘llar asosiy modellarini aniqlash muhim ahamiyatga ega transformatsiya.

Innovatsiya darajasiga ta’sir qiluvchi eng muhim omillar inson kapitali, moliyaviy kapital va iqtisodiy shaffoflik darajasi.

Mamlakat uchun yangilik ijobiy ta’sir umumiy rivojlanish uch asosiy omillar birinchi va inson kapitali birinchi ko‘rsatkich. Bu shuni anglatadiki, g‘oyalarni oldindan bilish va ularni amalga oshirish uchun asosiy tizimni yangilash, uzluksizligi asosida ta’limni rivojlantirish mumkin va bo‘lishi kerak avlodlar.

Biz asosan quyidagilar bilan bog‘liq bo‘lgan fundamental ijtimoiy o‘zgarishlar (ijtimoiy burilish nuqtasi) davrida yashayapmiz, yoshlar avlodining paydo bo‘lishi (millennials) boshqa xulq-atvor amaliyotlari va usullari bilan atrof-muhitni idrok etish, oldingi avlod va katta avlodlardan sezilarli darajada farq qiladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Otalar va bolalar, talabalar va o‘qituvchilar muammosi doimo dolzarb bo‘lib kelgan. Ammo endi savol bu nafaqat avlodlar farqida, balki bugungi yoshlar

o'sgan sharoitlarda ham mavjud tubdan o'zgardi. Ochiq axborot jamiyati, kompyuter texnologiyalarining kengayishi, keng tarqalgan ijtimoiy tarmoqlarning kirib borishi va raqamlashtirish-bularning barchasi ularning shakllanishiga ta'sir qildi va ularni uzoqlashtirdi, oldingi avlodlar dunyosidan dunyo.

Vaqtning strategik muammosi sifatida muammo birinchi navbatda o'rganish zarurati bilan bog'liq zamonaviy yoshlarning psixologik xususiyatlari, shuningdek, quyidagi sohadagi fundamental tadqiqotlar o'qituvchining resurs salohiyatini kengaytirish-ta'limni o'zgartirishning asosiy mavzusi va avlodlarning uzluksizligini va shaxsning integratsiyasini ta'minlaydigan ta'lim maydoni milliy va jahon madaniyati.

Tadqiqotning metodologiyasi va asosiy bosqichlari

O'qituvchi ta'limida innovatsion yondashuv, Tadqiqot muammosi bir qator muhim qarama-qarshiliklarda, xususan: ijtimoiy ehtiyoj o'rtasida o'qituvchilar tarkibini yangilash va o'qituvchi shaxsining salohiyati to'g'risida eksperimental ma'lumotlarning yetishmasligi, ta'lim islohoti kontekstida rivojlanish; zamonaviy dunyodagi tub ijtimoiy o'zgarishlar o'rtasida yoshlarning yangi avlodining paydo bo'lishi bilan bog'liq, bir qator tubdan farq qiladi oldingi avlodlarning xususiyatlari (avlodlararo bo'shliq) va innovatsion yetishmasligi, bo'lajak o'qituvchilarni yangi sharoitlarda ishlashga tayyorlashning psixologik texnologiyalari.

Muammo vaqtning strategik muammosi sifatida, avvalambor, fundamental va amaliy ehtiyojga bog'liq, o'qituvchi shaxsining resurs salohiyatini kengaytirish sohasidagi o'zgarishlar-asosiy mavzu avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan ta'lim va ta'lim makonini o'zgartirish shaxsning milliy va jahon madaniyatiga qo'shilishi. Ingliz tili o'qituvchisining malakasini oshirish bo'yicha to'plangan keng nazariy material va xorijiy psixologiya. Shu bilan bir vaqtda uzoq vaqt davomida psixologlar e'tibor qaratilgan qilindi, o'qituvchi shaxsining funktsionalligini oshirish va uning kasbiy rivojlanishi qisqartirildi, belgilangan idealga erishish istagiga. Shunday qilib, o'qituvchi ishining professiogrammalarida o'qituvchilar ro'yxati mavjud xususiyatlar, shu jumladan o'ndan yuzlab professional zarur fazilatlar. Bunda o'rnatilgan standart yo'l va belgilangan, qoida tariqasida, tashqi me'yoriy, ammo ichki qarama-qarshi bo'lib chiqdi, chunki u tekislangan individuallik. Bundan tashqari, o'qituvchilar malakasini oshirishning turli modellarini ishlab chiqish quyidagilar edi ideal, kerakli natijaga yaqin bo'lgan yagona mumkin bo'lgan rivojlanish variantini tavsiflashga qisqartirildi kasbiy yo'l murakkab, qarama-qarshi, ammo shakllanishi va rivojlanishiga qaratilgan o'qituvchi. Bizning fikrimizcha, hozirgi vaqtda o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasini yaxlit tushunish uchun ta'limni yanada isloh qilish, yangi nazariy, uslubiy va texnologik asoslar zarur ko'rsatmalar zamonaviy olimlarning asarlarida bayon qilingan.

Bizning kontsepsiyamizda o'qituvchi professionalining ikkita muqobil strategiyasi (modellari) ish ajralib turadi: adaptiv faoliyat va kasbiy rivojlanish.

Adaptiv faoliyat modeli kasbdagi halokatli yo'lni, turg'unlik yo'lini belgilaydi va nevrotizm, xavf va muvaffaqiyatsizliklar, halokat yo'li, ijodiy salohiyatni o'g'irlash va shaxsiy resurslari. Shu bilan birga, kasbiy rivojlanish

modeli o'qituvchining konstruktiv yo'lini tavsiflaydi kasbda yaratilish yo'li, o'z ijodiy salohiyatini shakllantirish va resursni ro'yobga chiqarish imkoniyatlar. Ushbu strategiya o'qituvchiga o'zini namoyon qilish va o'zini anglash huquqini beradi, chunki u har kimga faqat bitta odamga xos bo'lgan, uning noyobida mavjud bo'lgan "o'sish nuqtalarini" topishga imkon beradi, ichki dunyo va to'plangan individual professional tajriba. Amaliyotga yo'naltirilgan qadamlardan biri ushbu yondashuvni amalga oshirish biz kelajakdagi o'qituvchilarni tayyorlash uchun ishlab chiqayotgan yangi amaliyotdir an'anaviy oliy ta'lim muammolarini bartaraf etishda. Shu maqsadda, biz maqsad, shaxsiy, orasi (polysubject) bo'yicha o'zgarishlarni amalga oshirish texnologik darajalar.

Munozaralar

* Jarayonning uzluksizligi sifati va samaradorligi va avlodlarni yangilash quyidagilarga bog'liq yoshlar (talabalar) avlodining psixologik xususiyatlari va shaxsiy pozitsiyasi va shaxsiy va kasbiy rivojlanish darajasi va o'qituvchilarning yetkazish qobiliyati ko'proq tajriba va qadriyatlar tizimining o'ziga xos madaniy va tarixiy mazmuni.

* O'qituvchilar va talabalarning qadriyatlari, vaqtinchalik va mazmunli hayotiy yo'nalishlaridagi avlodlararo bo'shliq ta'limdagi qadriyatlarning qutblanishi va polisubekt munosabatlarining yo'q qilinishini ko'rsatadi atrof-muhit.

* An'anaviy oliy darajadagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan o'qituvchilarni tayyorlashga innovatsion yondashuv ta'lim va hodisaning birligini aks ettiruvchi "o'qituvchi-talaba" jamoasini shakllantirish ijtimoiy sinish davrida innovatsion ta'lim muhiti sub'ektlari.

Xulosa

O'qituvchilarni tayyorlashning yangi amaliyotining natijasi (biz bo'ylama tadqiqot o'tkazdik (2015-2019), oliy ta'lim fanlarini psixologizatsiya qilish, talabalarning ijodiy salohiyatini faollashtirish va o'qituvchilar, "o'qituvchi-talaba" jamoasini ajralmas dinamik psixologik sifatida shakllantirish ta'lim, talabalarni samarali o'qitish va ularning keyingi muvaffaqiyatli o'qituvchilik faoliyatini ta'minlash ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning qiyin sharoitlari.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. (2016). Zamonaviy o'spirinlarning istiqbollari hayot traektoriyasining konteksti. Zamonaviy xorijiy psixologiya, 5 (2), 31-38.
2. Burk, M. (2017). Noaniq kelajak. Xalqaro valyuta jamg'armasining choraklik jurnali: Millennials va ishning kelajagi, 2(54), 4-5.
3. Zhurakhovskaya, I. M., & Sholotonova, E. S. (2017). Millenniallarning tizimli martaba rivojlanishi. Byulleten Moskva Davlat mintaqaviy universiteti. Seriya: Iqtisodiyot, 2, 79-85.
4. Abdujabbor, A., & Makhamatshoevich, I. B. (2022). DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD THE PROCESS OF CARRYING OUT CALCULATIONS IN THE US AND JAPAN THROUGH NON-CASH PLASTIC CARDS. EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 2(4), 21-23.

KREDIT TEXNOLOGIYASI SHAROITIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM SIFATINI OSHIRISH MEKANIZMI

M.Q. Samandarova
Xalqaro Nordik universiteti

Annotatsiya. Mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi – bu talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, darslik, dars mashg'uloti va dars mashg'ulotidan tashqari vaqtda ham turli darajadagi murakkablikdagi o'quv vazifalarini mustaqil bajarishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan faoliyat.

Kalit so'zlar: kredit, modul, mustaqil ta'lim, individual, qobiliyat, kommunikatsiya, raqobatbardosh, professional, dinamik hayot.

Аннотация. Работа над самостоятельными учебными задачами – это специально организованная деятельность, направленная на самостоятельное выполнение учебных задач различного уровня сложности с учетом индивидуальных особенностей учащихся в учебнике, на уроке и вне урока.

Ключевые слова: кредит, модуль, самостоятельное образование, индивидуальность, способности, общение, конкурентоспособность, профессиональная, динамичная жизнь.

Annotation. The work of independent educational tasks is a specially organized activity aimed at independent performance of educational tasks of various levels of complexity, taking into account the individual characteristics of students, in the textbook, during the lesson and outside of the lesson.

Key words: credit, module, independent education, individual, ability, communication, competitive, professional, dynamic life.

Jahonda talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari faoliyatini tashkil etish shakllari muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega hisoblanadi. Oliy ta'limdagi mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi – bu o'quv jarayonida talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos vositasi, zarur bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtirishda talabalarning o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi tarbiyalash vositasidir. Kelajakda professionallikka ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri maqsadli sifatli ta'limdir. Mustaqil ta'lim topshiriqlari – bu ta'lim jarayonida ham, ta'lim qiyinchiliklarini yengib o'tish jarayonida ham zarur bo'lgan ta'lim topshiriqlari, ta'lim muvaffaqiyatining ko'rsatkichidir. — Mustaqil ish tushunchasining o'zi keng ko'lamli ish va yo'nalishlarni nazarda tutadi. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro nashrlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Y.Babanskiy, A.Verbiskiy, L.Derkach, V.Kazakov, O.Kirichuk, B.Korotyayev, A.Kucheryavy, S.Matushkin, A.Moroz P.Pidkasistiy, N.Polovnikova kabi olimlar tomonidan talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning turli jihatlarini o'rganilgan. Hozirda OTMda mustaqil ta'lim topshiriqlari ishlashning ikki shakli mavjud: – an'anaviy, ya'ni talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi, o'zboshimchalik rejimida va vaqtida, talaba uchun qulay soatlarda, ko'pincha dars mashg'ulotidan tashqarida mustaqil ravishda bajariladi; – o'qituvchi nazorati ostida mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlash, undan topshiriq paytida maslahat olishi mumkin; – talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari ishlariga asoslangan ta'lim jarayonini ikki turga bo'linadi. Birinchisi, ta'lim jarayonida mustaqil

ta'limning o'sib borayotgan roli. Ushbu yo'nalishni amalga oshirish o'qituvchilardan talabalarning yuqori darajadagi mustaqilligini ta'minlash va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradigan dars mashg'ulotlarni tashkil etish usullari va shakllarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ikkinchisi, dars mashg'ulotidan tashqari mustaqil ta'lim topshiriqlari barcha sohalarida talabalarning faolligini oshiradi.

Mustaqil ta'lim topshiriqlari ishini tashkil etishda hal qiluvchi rol oliy ta'limda o'qituvchiga tegishli bo'lib, umumiy talaba bilan emas, balki uning individual xususiyatlari, kuchli va zaif tomonlari, qobiliyatlari va moyilliklari bilan ishlashi kerak. O'qituvchining vazifasi kelajakda talabaning yuqori malakali mutaxassis sifatida eng yaxshi sifatlarini ko'rish va rivojlantirishdir. Mavzuni o'rganishda mustaqil ta'lim topshiriqlari ishlarni tashkil etish o'zaro bog'liq uchta shaklning birligini ifodalashi kerak: – o'qituvchining bevosita nazorati ostida guruhda ishlash; ish guruhdan tashqarida amalga oshiriladi; – ijodiy, shu jumladan tadqiqot ishlari. Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ta'lim topshiriq ishlarini, birinchi navbatda, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida aniq bajarish bo'yicha mantiqiy savollarni qo'shish kerak. Bizning fikrimizcha, intellektual yetuk salohiyatli shaxs mustaqil ta'lim topshiriqlarni bajarishda ta'limiy faollik va mustaqillikka ega ijodiy xarakterini belgilaydi. Oliy ta'lim tizimida muhokama qilingan muammo nuqtai nazaridan o'z fikrlarini bayon qilar ekan ularning asarlari shaxsning tafakkuri va qobiliyatini rivojlantirishda mustaqil ta'lim topshiriq ishining belgilovchi rolini ochib beradi, o'quv jaraenida talabalarni ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati va zarurligini asoslaydi, kognitiv faoliyat va mustaqillikni rivojlantirishning ayrim yo'nalishlarini aniqlaydi. va amalga oshiriladi. OTMda dars mashg'ulotlari, ular tushuntirgan va takrorlagan, ko'nikma va malakalarni qo'llagan va ma'lum o'quv materiallarini o'rnatgan holda, ma'ruzalar, seminarlar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, tadqiqot faoliyati bilan almashtiriladi, bu yerda mustaqil ta'lim topshiriqlari ta'lim jarayoni faoliyatida yetakchi hisoblanadi. Ba'zi zamonaviy olimlar, ya'ni A.Krivileva, A.Kucheryavy, I.Mostovaya, N.Sagina va A.Chizx mustaqil ta'lim topshiriqlari uchun psixologik tayyorgarlikning yetishmasligi, o'zini o'zi tashkil etishning umumiy qoidalarini bilmaslik, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash qobiliyatlari va qobiliyatlarning yetishmasligi va ko'plab o'quv fanlariga yetarlicha yuqori darajada qiziqish yo'qligini bildirishgan . Biz talabalar uchun o'z vaqtlarini ajratish, shuningdek, har qanday o'quv doirasida talabalarning nutqini takomillashtirishda mustaqil ta'lim topshiriq ishining asosi bo'lgan o'quv materiallari bilan ishlashning oqilona usullari va uslublarini o'zlashtirish juda muhim ekanligiga to'liq qo'shilamiz. Bunday ko'nikmalar orasida Yu.Miroshnichenko va O.Troyan quyidagilar bilan ajralib turadi: – vaqtdan oqilona foydalanish, ish va dam olishni almashtirish, tarbiyaviy ishlar gigienasi qoidalari; – ma'lumot qidirish, kataloglar, ensiklopediyalar, tarmoq resurslari bilan ishlash va boshqalar; – matnlarni semantik qayta ishlash, asosiy narsani ta'kidlash (g'oyalar, qonunlar, tamoyillar); – diqqatni jamlash va yodlash; – axborotlarni qisqacha ratsional qayd qilish (ko'chirmalar, tezislar, reja, konspekt, referat, taqriz va boshqalar.); – ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya va amaliy

ishlarga, shuningdek modullarning yakuniy dars mashg'ulotlarilariga tayyorgarlik . Shunday qilib, mustaqil ta'lim topshiriq ishlarida, o'qituvchi ko'plab rollarga ega va modul-kreditli o'qitish tizimi doirasida o'qituvchi, novator, inovator motivator-fasilator, tyutr (moderator) vazifalarini bajarishi kerak. Demak, o'qituvchi ko'plab rollarga ega va kredit-modulli o'qitish tizimi doirasida bizning fikrimizcha, birinchi o'qituvchi-mavzuni uchta maqsad asosida amalga oshirib berish, ikkinchi navbatda novator mavzuga yangilik kirita oladigan, uchinchi navbatda inovator-fanga yangilik kirita oladigan, to'rtinchi navbatda motivator-fanga qiziqtirish, g'oyalar bera oladigan, keyin yordamchi va faoliyat jarayonida – ustoz-murabbiy, moderator va maslahatchi bo'lishi kerak. V. Kurinskiy va S. Dneprov —avtodidaktika kabi tushunchani, aslida, o'z-o'zini o'rganish bilan sinonim deb hisoblaydilar. Darhaqiqat, olimlarning fikriga ko'ra, bu o'z-o'zini o'rganish jarayoni sub'ektining maqsadli, tizimlashtirilgan, mustaqil va alohida faoliyati. O'z-o'zini o'rganishning mohiyati bilim olish, zarur ko'nikmalarni egallash jarayonini ongli ravishda o'z-o'zini tashkil etishdir. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z - o'zini rivojlantirish usullari bilan shaxsiy fazilatlar, qobiliyat va ko'nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirishga yordam beradi. Har uchala tarkibiy qism (o'z - o'zini tarbiyalash, o'z - o'zini tarbiyalash, o'z -o'zini rivojlantirish) bir - biri bilan chambarchas bog'liq, ammo bu tarkibiy qismlarning hech biri asosiy emas. O'z - o'zini o'rganish, o'z - o'zini tarbiyalash va o'zini rivojlantirish samaradorligi talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari faoliyatiga bog'liq bo'lib, u nafaqat shaxsning ixtiyoriy jarayonlarini rivojlantirishga, balki barqaror motivatsiyaga, ya'ni faoliyat va xulqatvorning o'ziga xos shakllarini belgilaydigan motivlar tizimiga asoslanadi. Bukina, A. Verbiskiy va boshqalar. Mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi mustaqillikning asosiy shaxs xususiyati sifatida rivojlanishiga yordam beradi. Mustaqillik – bu tashabbuskorlik, tanqidiylik, o'z faoliyati va xatti - harakatlari uchun yetarli darajada o'zini hurmat qilish va shaxsiy javobgarlikda namoyon bo'ladigan shaxs sifati. Shunday qilib, o'qitilgan va mustaqil talaba bo'lajak mutaxassis sifatida quyidagilarni amalga oshirishi kerak: talabalarning mustaqilligini rivojlantirish uchun, bizning fikrimizcha, talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari faoliyatiga tayyorlik darajasini aniqlash kerak. Iloji bo'lsa, ushbu darajani oshirish va shunga mos ravishda talabalarning individual xususiyatlarini, tayyorgarlik darajasi va zarur motivatsiyani hisobga olgan holda mustaqil ta'lim topshiriqlari ishlarini tashkil etish. Shaxsiy mustaqillikni rivojlantirish mezonlarini mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi uchun taklif qilinadigan vazifalarning intensivligi, shuningdek o'zini o'zi tashkil etish sharoitida bajariladigan vazifalarning ma'lum bir intizom bo'yicha taklif qilingan vazifalarning umumiy soniga nisbatan foizi deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari, ish qiziqish bilan amalga oshirilishi kerak. Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish — mustaqil ta'lim topshiriqlari ishi kabi tushunchani aniqlashga asosiy yondashuvlarni bilishga imkon berdi.

Xulosa sifatida mustaqil fikrlashga o'rgatish – har qanday o'quv fani bo'yicha darslikning asosiy didaktik xom-ashyosi matnlar, savol-topshiriqlar, mashqlar yoki misol-masalalar hisoblanadi. Shu o'quv materiallari asosida talabani mustaqil fikrlashga o'rgatish uchun, avvalo ularga darslik muallifning, dars

mashg'uloti jarayonida o'qituvchining o'rnini ko'rsatmasligi kerak. O'qituvchini mustaqil fikrlashga o'rgatishda yetakchilik qiladigan ikkinchi jihat uni mavzudagi ilg'or fikrlar, ilmiy xulosalar, amaliy haqiqatlarga, voqea-hodisa yoki inson shaxsiga o'z munosabatini bildirishga yo'naltirishdir. Shunday qilib, modul-kreditli o'qitish tizimida talabalarning mustaqil ta'lim topshiriq ishini rivojlantirishni, ta'lim shaklini tashkil etishning asosiy shakli bo'lib, shu jumladan individual va jamoaviy o'quv faoliyati turlari, shuningdek, o'qituvchi rahbarligida talabalarning individual xususiyatlari va bilim qobiliyatlarini hisobga olgan holda, guruhdan va dars mashg'ulotidan tashqari amalga oshiriladi. Talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlari ishining maqsadi nafaqat talabalarning bilimlarini mustaqil ravishda to'ldirish va ilmiy ma'lumotlar oqimida erkin harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish, balki erkin demokratik jamiyatda o'zo'zini o'rganish va o'zini o'zi anglashning zarur sharti sifatida faoliyat va mustaqillikni takomillashtirishdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. - М.: Педагогика, 1984. – 96 с. 289.
2. Axmedova M.E. (hammualliflikda) Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik–T., 2023. 5-b.(380)
3. Axmedova M.E. Modul kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi 2022. 115 b.

PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH AKTUAL MUAMMO SIFATIDA

A.Sh. Abdullayev
Profi University

Abstract. This article assumes that the formation of socio-psychological knowledge in the system of teacher training is an urgent problem. In this case, the question is approached based on the job satisfaction factor. The main goal is to increase the status of teachers in society.

Key words: teacher, job satisfaction, psychological knowledge, personnel training.

Аннотация. В данной статье предполагается, что формирование социально-психологических знаний в системе подготовки педагогических кадров является актуальной проблемой. В данном случае к вопросу подходят исходя из фактора удовлетворенности работой. Основная цель – повышение статуса учителя в обществе.

Ключевые слова: педагог, удовлетворенность работой, психологические знания, подготовка кадров.

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida ijtimoiy-psixologik bilimlarni shakllantirish aktual muammo ekanligi ilgari suriladi. Bunda mehnatdan qoniqish omili asosida masalaga yondashiladi. Pirovard maqsad sifatida jamiyatda o'qituvchi maqomini oshirish maqsad qilinadi.

Kalit so'zlar: pedagog, mehnatdan qoniqish, psixologik bilimlar, kadrlar tayyorlash.

Pedagogik jamoalarda psixologik muhitning ijobiyligi ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim komponentlardan biri ekanligi nazariy va amaliy jihatdan inkor etib bo'lmaydigan faktordir. Jamoada ijobiy psixologik

muhit mavjud bo'lsa, nafaqat pedagogik majburiyatlar balki, har qanday mehnat jamoasida oldiga qo'yilgan vazifalar sifatli bajarilishiga zamin hozirlanadi. Masalaning yana bir muhim tomoni ham borki, bu ham bo'lsa, mehnat jamoasi a'zolarining o'z kasbidan qoniqqanligidir. Chunki, jamoada ijobiy muhit bo'lishi uchun, jamoa a'zolari o'zidan, ayniqsa, o'z kasbidan qoniqqan bo'lishlari zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'qituvchilarda mehnatdan qoniqqanlikni o'rganish hamda o'z mehnatidan qoniqmaslik holatlarini korreksiya qilish orqali pedagogik jamoalarda ijobiy muhitni shakllantirish, pirovardida ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga ta'sir ko'rsatish maqsad qilingan. E'tiborga olish kerakki, pedagogik faoliyat odam-odam tipiga mansub kasb hisoblanib, agar mazkur soha egalarida o'z kasbiga nisbatan loqaydlik, e'tiborsizlik yoki sustkashlik vujudga kelsa, bevosita pedagogik faoliyat obyekti bo'lgan o'quvchilar mazkur jarayonda zarar ko'radilar. Bu zarar ta'lim-tarbiya sifatini pasayishida o'z aksini topadi.

Islohotlar samarasini aniq va maqsadli ijtimoiy psixologik tadqiqotlar bilan tekshirilishi islohotlarning amalda namoyon bo'layotganini ko'rsatib beradi. Shu ma'noda xalq ta'limi tizimida ishlab kelayotgan o'qituvchilarning mehnatdan qoniqqanligini o'rganish islohotlarning amalda qay darajada namoyon bo'layotganini ko'rsatib berishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan o'qituvchilarimizning muammolarini individual tahlil qilib olishlari, o'z ustida psixologik jihatdan ishlashlariga turtki berishni nazarda tutadi.

Rossiyalik olim B.Z. Vulfovning fikriga ko'ra, pedagog shaxsidagi destruksiya (psixologik buzilishlar – bizning izlanishimiz mavzusi doirasida mehnatdan qoniqqanlik darajasi past pedagoglar) ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. Olimning yozishicha “Qalb va yurak amortizatsiyasi” pedagoglarda ham professional ham insoniylik jihatdan qochib bo'lmas holatdir. Yuqorida ta'kidlangan amortizatsiya jarayoni esa bir guruh pedagoglarda malakasizlanish, ikkinchi guruh pedagoglarda loqaydlik, uchinchi guruh pedagoglarda o'zini baholashning oshib ketishi va agressivlikka olib keladi.¹⁰⁰ Bizning fikrimizcha aksariyat hollarda pedagoglar professional rehabilitatsiyaga muhtoj bo'ladilar. Lekin, rehabilitatsiyaga muhtojlik boshqalar (hamkasblar, ma'muriyat, ayniqsa maktab psixologi) yoki pedagogning o'zi tomonidan vaqtida anglanilmasa, pedagogni yuqoridagi sanab o'tilgan uchta xavfli holatlarga tushib qolishi ehtimoli oshadi.

Bugungi kunda Xalq ta'limi tizimidagi umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlarga e'tibor kuchli ekanligini eslab o'tish o'rinli, zero davlatimiz tomonidan pedagog xodimlarning mehnatidan qoniqqanligini ta'minlash, ta'lim-tarbiya sifatini oshirishning asosi ekanligi chuqur anglangan. Shuning uchun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son qaroriga asosan ilk marotaba belgilangan eng kam ish haqi miqdoriga bog'liq bo'lmagan holda, pedagog xodimlarning ish haqi 2 bosqichda (2018-yil 1-sentyabr va 2019-yil 1-yanvar) 1,5 baravarga oshirildi.¹⁰¹ Psixologik jihatdan, stimul bo'lgandagina, unga nisbatan reaksiya bo'ladi, shu jihatdan pedagoglarning moddiy jihatdan bunday

---

100 Вульф, Б. З. Профессиональная рефлексия: потребность, сущность, управление / Б. З. Вульф // Магистр. – 1995. – №1. С. 77.

101 <https://lex.uz/docs/-4312785>

rag'batlantirilishi ularga albatta ijobiy ta'sir qiladi, kasblariga nisbatan muhabbat va mas'uliyat bilan yondoshishga undaydi. Pedagog-xodimlar tomonidan yuritiladigan hujjatlar esa kamaytirildi. Xususan, o'qituvchilarning hisobotlari avval 7 tadan 3 taga, bugungi kunga kelib 1 taga kamaytirildi.¹⁰² Yuqoridagilargdan kelib chiqib, tizimda faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarning ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlagan holda ularning ishini tashkil etilishi albatta pedagog xodimlarning o'z mehnatidan qoniqqan holda faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5712-son Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlangan. Unga ko'ra 3 ta ko'rsatkichdan iborat "II. Jamiyatda o'qituvchining maqomini oshirish" nomli alohida bo'lim mavjud. Bu ham davlat tomonidan pedagog xodimlarni mehnatdan qoniqqanligini oshirish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash uchun qilinayotgan muhim ishlardan hisoblanadi. Ta'kidlash o'rinliki, yuqoridagi islohotlar natijasida birgina 2018-yilda 13 ming nafar erkak o'qituvchilar maktablarga qaytgan.

Yuqorida aytib o'tilgan islohotlar, davlat, hukumat va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar diqqatga sazovor va natijador ekanligini o'tkazgan tadqiqotimizda 74% pedagoglar o'z mehnatidan yuqori darajada, yana 21% pedagoglar o'z mehnatidan o'rta darajada qoniqqanligida o'z aksini topdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5712-son Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga ko'ra O'zbekiston 2030-yilga borib jahonning ta'lim sifati rivojlangan top 30 ta davlati ro'yxatiga kirish belgilangan ekan¹⁰³, ertangi pedagoglarning umumiy kasbiy professional va psixologik holati, motivatsiyasi kechagidan farqli bo'lishini talab etadi. Bu ishda global yondashuv amalga oshirilmoqda, kerakli qarorlar, farmonlar imzolanib ijrosi ta'minlanmoqda, lekin "Individual yondashuv, islohotlar mendan boshlanadi", "Men islohotlarning harakatlantiruvchi kuchiman" degan tamoyilu-shior bilan tizimdagi har bir xodim harakat qilishi kun tartibidagi muhim masaladir.

Sanab o'tilgan faktorlar, bildirilgan ilmiy fikr va xulosalarga tayangan holda, xalq ta'limi tizimidagi umumta'lim maktab direktorlari, psixologlari hamda pedagoglarning shaxsan o'ziga pedagogik jamoalarda optimal psixologik muhitni shakllantirish, ta'lim tarbiya sifatini oshirish uchun xizmat qiladigan quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- maktab direktorlari qo'l ostidagi pedagoglarning kayfiyatini muntazam kuzatib borishi, maktab psixologi tomonidan pedagogik jamoa o'rtasida ijobiy muhitni shakllantirishga, mehnatdan qoniqqanlikni oshirishga qaratilgan ishlarni tashkil etilishini nazorat qilishi, qolaversa, pedagoglarning ma'muriyat tomonidan

---

¹⁰² <https://www.gazeta.uz/oz/2018/12/13/erkak-oqituvchi/>

¹⁰³ <https://lex.uz/ru/docs/3864155>

moddiy, ma'naviy, ijtimoiy jihatdan munosib rag'batlantirilishini hamda qo'llab-quvvatlanishi choralari ko'rishi kerak;

- maktab direktori mehnatdan qoniqqanlik faktorlari spiralida keltirilgan har bir faktor bo'yicha maktab psixologi yordamida umumta'lim maktabi pedagoglari o'rtasida faktorli tahlilni (kuzatuv, ijtimoiy so'rov yoki psixologik testlashtirish) ham o'tkazishi, tahlildan kelib chiqqan holda maktabdagi pedagoglarning mehnatdan qoniqqanligini oshirish chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqishi va uni amalga oshirishi mumkin.¹⁰⁴ Bunda, maktab psixologining tegishli tadqiqotni tashkil etish uchun professional tajribasi yetarli bo'lishi, maktab direktorining esa tadqiqotdan maqsadi ijobiy yo'nalgan bo'lishini eng muhim komponentdir;

- o'z navbatida maktab psixologi maktab direktorining xodimlarni psixologik jihatdan rehabilitatsiya qilish, rivojlantirish hamda qo'llab-quvvatlash masalalari bo'yicha maktab direktorining maslahatchisiga aylanishi joiz;

- maktab psixologlari kuzatuv asosida yoki guruhiy psixodiagnostik tadbirlar asosida pedagoglar o'rtasida mehnatdan qoniqqanlikni individual o'rganish, psixologik diagnostika natijalarini kuzatsa, muayyan destruksiya aniqlangan pedagog shaxsi bilan maqsadli korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni olib borishi zarur;

- maktablarda faoliyat yuritayotgan pedagoglar o'z hamkasblariga ham e'tiborli bo'lishlari, ularni muammoli psixologik vaziyatlarda qo'llab-quvvatlashlari zarur qo'llab-quvvatlanishni amalga oshirilishi uchun bu ishda maktab psixologi bilan muntazam maslahatlashib borishlari samaralidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Интегральная удовлетворенность трудом / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. С.470-473.

2. Вульф, Б.З. Профессиональная рефлексия: потребность, сущность, управление / Б. З. Вульф // Магистр. – 1995. – №1. С. 77.

3. <https://lex.uz/docs/-4312785>

4. <https://lex.uz/ru/docs/3864155>

5. <https://www.gazeta.uz/oz/2018/12/13/erkak-oqituvchi/>

TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

B.B. Abdug'aniyev p.f.f.d (PhD), Sh.Sh. Nu'monova
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limda axborot texnologiyalarining o'rni, dars mashg'ulotlarida axborot texnologiyalarini qo'llash orqali dars sifatida va yoshlarni IT sohasiga qiziqishini orttirish, bundan tashqari ta'limda multimedia vositalari afzalliklarini taqdim etadi.

Abstract. This article presents the role of information in education, the use of information technology in the classroom as a lesson and the interest of young people in the field of IT ,as well as the advantages of multimedia tools in education.

---

104 Интегральная удовлетворенность трудом / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. С.470-473.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog‘i integratsiyaga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta‘lim samaradorligining muhim omili bo‘ldi. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o‘zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog‘liq muammolarning qanday va qancha muddatga hal etilishiga bog‘liq. O‘quv fanlari bo‘yicha elektron o‘quv vositalarning yaratilishi mazkur fanlarni o‘qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bu o‘z navbatida, talabalarning mazkur fanlar bo‘yicha bilimlarini chuqur o‘zlashtirishlarining omili bo‘lib keldi. Ta‘lim va tarbiya sifatini oshirdi. Ayni shunday sa‘y-harakatlar amalga oshirilishi ta‘lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tatbiq etishni yanada jadallashtirish, xorijiy oliy ta‘lim muassasalarni tajribasini chuqur o‘rganish va ulardagi samarali usul va vositalarni milliy ta‘lim tizimimizga joriy etishga imkon yaratadi. Multimedia – gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi: axborotning xilma-xil turlari: an‘anaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar) original (nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar telekadrlar, animatsiya va boshqalar) turlarini bir dasturiy mahsulotda integratsiyalaydi. Bunday integratsiya axborotni ro‘yxatdan o‘tkazish va aks ettirishning turli qurilmalari, muayyan vaqtdagi ish, o‘z tabiatiga ko‘ra statik bo‘lgan matn va grafikadan farqli ravishda audio va videosignallar faqat vaqtning ma‘lum oralig‘ida ko‘rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy protsessor tez harakatchanligi, ma‘lumotlar uzatish shinasining uzatish tezligi operativ va video xotira katta sig‘imli tashqi xotira, hajm va kompyuter kirish va chiqish kanallari bo‘yicha almashinuv tezligi taxminan 2 baravar oshishi talab etiladi “inson-kompyuter” interaktiv muloqotning yangi darajasi, bunda muloqot jarayonida foydalanuvchi ancha keng va har tomonlama axborotni oladiki, mazkur holat ta‘lim berish va kadrlarni qayta tayyorlashni yo‘lga qo‘yish hozirgi kunning dolzarb muammosi hisoblanyapti. Multimedia tushunchasi 90-yillar boshida hayotimizga kirib kelgan. Uning o‘zi nima degan savol tug‘iladi? Ko‘pgina mutaxassislarining fikricha multimedia bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalarida audio video matn grafika va animatsiya effektlari asosida darsni o‘quvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko‘rinishidir. Rivojlangan mamlakatlarda oqitishning usuli hozirgi kunda ta‘lim sohasi yo‘nalishlari bo‘yicha tatbiq qilinmoqda. Hatto har bir oila multimedia vositalarisiz hordiq chiqarmaydigan bo‘lib qoldi. Multimedia vositalarining 81-yildagi yalpi daromadi 4 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa 94-yilga kelib bu ko‘rsatkich 16 milliard AQSh dollarini tashkil qildi. Hozirgi kunda sotilayotgan har bir kompyuterni multimedia vositalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Kompyuterlarning 70-yillarda ta‘lim sohasida keng qo‘llashga urinishlar zoye ketganligi avvalambor ular unumdorligining nihoyatda pastligi bilan bog‘liq edi. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, multimedia vositalari asosida o‘quvchilarni

o'qitish ikki barobar unumli va vaqtdan yutish mumkin. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallardan ko'rish asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlash 25-30% oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video, garfika ko'rinishda mujassamlashgan holda berilsa, materiallar xotirda saqlab qolish 75% ortadi.

Multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish quyidagi afzalliklarga ega:

- 1) berilayotgan materialni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkonini berish;
- 2) ta'lim olishda yangi sohalar bilan yaqindan aloqa o'rnatish ishtiyoqi yanada oshadi;
- 3) ta'lim olish vaqtining qisqarish natijasida vaqtni tejash imkoniga erishish;
- 4) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniga ega bo'ladi.

Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida komyuter axborot tizimlar negizida istalgan obyektlar bilan boshqaruv jarayoni axborot jihatdan ta'minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Shunday fikr ham mavjudki, fanning asosiy vazifalaridan biri axborot tizimlar nima, ular qanday o'rin egallaydi, qanday tuzilmaga ega bo'lishi, qanday ishlaydi, uning uchun qanday qonuniyatlar mos ekanligini aniqlashdir. Yevropada informatika sohasida quyidagi asosiy ilmiy yo'nalishlar ajratib ko'rsatilgan: tarmoq tuzilmasini shlab chiqish, kompyuterli integratsiyalash jarayonini ishlab chiqarish, iqtisodiy va tibbiy informatika, ijtimoiy sug'urta va atrof muhit informatikasi, professional axborot tizimlar. Multimedia tizimining paydo bo'lishi ta'lim, fan, sa'nat, kompyuter treninglari, reklama, texnika, tibbiyot, matematika biznes ilmiy tadqiqot kabi bir qancha kasbiy sohalarda revolyutsion o'zgarishlar yuzaga kelishiga olib keldi. Kompyuterlarni ta'lim tizimida qo'llash g'oyasi ancha ilgari paydo bo'lgan bo'lsada, ta'lim tizimining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini qo'llash multimedia qurilmalari bilan jihozlangan kompyuterlar paydo bo'lgach to'liq ma'noda joriy etilib boshladi. Multimedia vositalarini qo'llash ta'limda quyidagilarga imkoniyat yaratadi.

- ta'lim tizimining gumanizatsiyalashuvini ta'minlash;
- o'quv jarayonlarining samaradorligini oshirish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlari (o'zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo'llay olishi);
- ta'lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirish;
- ta'lim oluvchiga faol bilim oluvchi subyekt sifatida qarash, uning qadr-qiymati tan olish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi F-4947-sonli Farmoni

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi. Toshkent oqshomi. 2020-yil 25-yanvar No 13 (14064).
3. G‘ulomov S.S. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari: Oliy o‘quv yurti talabalari uchun darslik /Akademik S.S.G‘ulomovning umumiy tahriri ostida –T “Sharq”, 2000.
4. The pedagogy of the Massive Open Online Course: The UK view .Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy. 2013.
5. Akhmedov.B.A, Kuchkarov, Sh.F (2020). CLUSTER METHODS OF LEARNING ENGLISH USING INFORMATION TECHNOLOGY. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(2) 40-43

PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI

Sh.S. Abdusamatova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ta’lim jarayonida tolerantlikni rivojlantirish muammolari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda, bu bag‘rikenglikni ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar tarkibining ko‘payishi va murakkablashuvida namoyon bo‘ldi. Ushbu mavzuni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishning ortishi XXI asrning birinchi o‘n yilliklarida sodir bo‘lgan voqealar bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: shaxs, tolerantlik, ijtimoiy rivojlanish, tarkibiy qism, ijtimoiy-psixologik mazmun, sotsionomik, kasb, kasbiy muhit, sifat.

Аннотация. Проблемы развития толерантности в образовательном процессе становятся все более актуальными, что проявилось в увеличении и усложнении содержания социально-психолого-педагогических исследований толерантности. Повышенный интерес к изучению данной темы объясняется событиями первых десятилетий XXI века усиление террористических актов, широкое распространение межнациональной и межконфессиональной нетерпимости.

Ключевые слова: личность, толерантность, социальное развитие, компонент, социально-психологическое содержание, соционика, профессия, профессиональная среда, качество.

Abstract. The problems of developing tolerance in the educational process are becoming more and more urgent, which has manifested itself in an increase and complication of the content of socio-psychological and pedagogical research on tolerance. The increased interest in studying this topic is explained by the events of the first decades of the XXI century, the intensification of terrorist acts, the widespread spread of interethnic and interfaith intolerance.

Keywords: personality, tolerance, social development, component, socio-psychological content, socionomics, profession, professional environment, quality.

Dunyoda shaxsning tolerantlikligi ijtimoiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir. Tolerantlikning ijtimoiy-psixologik mazmuni sotsionomik turdagi kasblarda kasbiy muhim sifat sifatida belgilanadi.

Oliy ta’limning o‘quv jarayonida sotsionomik kasblarni o‘zlashtirgan talabalarning tolerantlikligini rivojlantirishni tashkil etish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi talabalarning bag‘rikengligini rivojlantirish funksiyasini juda samarali amalga oshirmoqda. Talabalarning tolerantlikligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan universitetning ta’lim muhitining xususiyatlari aniqlandi va tavsiflandi: o‘quv maqsadlari, mazmuni va texnologiyalari sotsionomik kasblarning xususiyatlarini hisobga oladi va o‘quv jarayoni ishtirokchilarining faol ijtimoiy o‘zaro ta’sirini rivojlantirishga qaratilgan va o‘qituvchilar o‘quv

jarayonida tolerantlik pozitsiyasini namoyish etadilar. Talabalar ilmini faollashtiradigan ta'lim o'zaro ta'sirining sub'ektlari sifatida ko'rib chiqiladi.

Sotsionomik kasblarni o'zlashtirgan o'quvchilarda tolerantlikni rivojlantirish o'quv jarayoni sub'ektlarining o'zaro ta'sirini tashkil etishga qaratilgan ta'lim muhitida yanada muvaffaqiyatli bo'ladi degan tasdiqlangan gipoteza. Tolerantlikni rivojlantirish ko'rsatkichlarining yuqori ko'rsatkichlari yanada faol va muammoli yo'naltirilgan ta'lim modelini amalga oshiradigan va ta'lim o'zaro ta'siri ishtirokchilarining tolerant pozitsiyasini yanada aniqroq ko'rsatadigan ta'lim muhitida o'qiyotgan talabalar ekanligi aniqlandi.

Ta'lim jarayonida tolerantlikni rivojlantirish muammolari tobora dolzarb bo'lib bormoqda, bu bag'rikenglikni ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar tarkibining ko'payishi va murakkablashuvida namoyon bo'ldi. Ushbu mavzuni o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortishi XXI asrning birinchi o'n yilliklarida sodir bo'lgan voqealar bilan izohlanadi.terrorizm harakatlarining kuchayishi, millatlararo va dinlararo murosasizlikning keng tarqalishi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda faol olib borilgan bag'rikenglikni shakllantirish muammolari bo'yicha konferentsiyalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimi talabalarning bag'rikengligini rivojlantirish funksiyasini juda samarali amalga oshirmoqda. Universitetda o'qitish amaliyotida talabalarning bag'rikengligini shakllantirish jarayoni asosan o'z-o'zidan amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, u talabalarning tolerantligini rivojlantirish muammosini umumiy shaklda ko'rib chiqadi, tadqiqotning asosiy yo'nalishi universitet o'qituvchilarining zaruriy sifati sifatida bag'rikenglikni o'rganishga qaratilgan.

Tolerantlikni o'rganishga bag'ishlangan psixologik ishlarda u shaxslararo o'zaro munosabatlarning o'ziga xos xususiyati sifatida qaraladi, bu boshqalarga xayrixohlik va boshqalarning huquqlarini tan olish, insonni qadriyat sifatida so'zsiz qabul qilishda namoyon bo'ladi. Tolerant xulq-atvorning mazmuni shaxsning dialog va hamkorlikka yo'naltirilganligi, tomonlarning o'zaro hurmati va o'zaro tushunishi, shuningdek qadriyatlardagi farqlarni yoki ularning talqinini qabul qilishdan iborat. Ushbu bag'rikenglik xususiyatlari har qanday shaxs uchun muhimdir, ammo sotsionomik kasblarni egallagan talabalar uchun alohida ahamiyatga ega. Ular uchun bag'rikenglik nafaqat muhim shaxsiy, balki zarur kasbiy sifatga ham aylanadi.

Sotsionomik kasblarni o'zlashtirgan talabalarda, o'quv jarayonida sub'ektlarning o'zaro ta'sirini tavsiflovchi ko'rsatkichlar bo'yicha farqlarga ega bo'lgan ta'lim muhitida o'qitish sharoitida bag'rikenglikni rivojlantirish xususiyatlari.

“Tolerantlik” tushunchasi lotincha tolerantia so'zidan kelib chiqqan bo'lib, so'zma-so'z “sabr” degan ma'noni anglatadi. Taniqli psixolog Yu.P. Zinchenko bag'rikenglikni “turli xil oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarda ushbu tizimlarning imkoniyatlarini kengaytirish va ularning barqarorligini ta'minlaydigan murakkab tizimlarning xilma-xilligini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish mexanizmi” deb biladi.

XXI asrda ijtimoiy rivojlanishning muhim xususiyati bo'lib xizmat qiladigan noaniqlik dunyosidagi shaxsning tolerantligi uning tanqidiy tafakkuri bilan ijobiy

bog'liqdir – odamning mantiqiy fikrlashga tayyorligi, baholovchi hukmlarga tanqidiy munosabatda bo'lish, o'z xulosalari va xulosalarini chiqarish. Noaniqlikka bardoshli odam o'zini yanada ishonchli his qiladi va mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmasdan javobgarlikni o'z zimmasiga olishga qodir.

E.A. Klimovning kasblarni tasniflash tizimidagi sotsionomik tipdagi kasblarga sub'ekt-sub'ekt tipidagi kasblar kiradi, ya'ni tadqiqot va faoliyatning asosiy ob'ekti turli yoshdagi odamlar va ijtimoiy jamoalar bo'lgan kasblar. Kasbiy faoliyatning maqsadi boshqa odamning (ijtimoiy hamjamiyat) turli muammolarini hal qilishda yordam berishdir. Tarkib rehabilitatsiya va shaxsning asosiy ijtimoiy funksiyalarini rivojlantirish, uni jamiyatning barcha sohalaridagi faoliyatga integratsiya qilishdir.

Sotsionomik kasblarning predmeti o'qitish, tarbiyalash, sotsializatsiya; individual va shaxsiy rivojlanish va boshqalar. Ushbu kasblar ijtimoiy va kommunikativ bo'lib, ular shaxslararo makonga chuqur kirib boradi. Tolerantlik asosida boshqa odam bilan qo'llab-quvvatlovchi va yordam beradigan munosabatlarni shakllantirish ko'zda tutilgan. V.S. Tretyakova ta'kidlashicha, ushbu kasblar “bir kishining boshqa odamlarga yaxshi hayot, rivojlanish, shaxsiy o'sishni tashkil etishda, boshqa odamlar bilan tiltopishishda yordam berish bilan tavsiflanadi”, shu bilan birga “yordam berish faoliyati kasbiy faoliyatning asosiy elementiga aylanadi”. Hayotning talabalik davri ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat turi jihatidan insonning asosiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sezgirdir. Universitetda o'qish jarayonida ijtimoiy yo'naltirilgan fikrlash usuli shakllanadi, shaxsiy bag'rikenglik rivojlanadi.

Monologik ma'ruzalarni o'qishning an'anaviy shakllaridan foydalangan holda universitetda o'qitishning keng tarqalgan amaliyotlari va ularni seminarlarda takrorlash, tezislar o'qish, yozma so'rovlar, talabalar tomonidan darsliklarni takrorlash ham hissa qo'shmaydi, aksincha, bag'rikenglik ongining tarkibiy qismlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Talabalar bag'rikengligini rivojlantirishga qaratilgan universitet muhitining maxsus tashkiloti uning barcha tarkibiy elementlariga ta'sir qiladi. Ushbu yondashuvni amalga oshirish uchun talabalarining o'z taqdirini o'zi belgilash imkoniyati, ularning individual ta'lim traektoriyasi bo'yicha rivojlanishi, o'zlarining kasbiy o'sishi yo'nalishlarini qurish bilan bog'liq masalalar printsiplial ahamiyatga ega.

O'quv jarayonida interfaol ta'lim shakllari va usullaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Interaktivlik yondashuv sifatida hozirgi vaqtda oliy ma'lumotga kirib bormoqda, o'qituvchi o'zaro hamkorlik jarayonini tashkil etishga, talabalar tashabbusi uchun sharoit yaratishga e'tibor qaratmoqda. Yu.V. Gushchinning ta'kidlashicha, “interaktiv ta'lim o'quvchilarning o'z tajribasiga, ularning o'zlashtirilgan kasbiy tajriba sohasi bilan bevosita o'zaro ta'siriga asoslangan”. Ushbu yondashuv bilan bilim talabalarga tashqaridan "berilmaydi", balki ular tomonidan birgalikdagi faoliyatda olinadi.

Shunga muvofiq, ta'lim amaliyotida ta'lim sub'ektlarida ularning ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonini tashkil etish ehtiyojlarini aniqlashga, shaxsni moslashtirish, himoya qilish va qo'llab-quvvatlash vositalari va shakllarini izlashga qaratilgan aks ettirishni rivojlantirish jarayonlarini faollashtiradigan faoliyat turlarini tashkil etish

orqali talabalarning shaxsiy bag'rikengligini rivojlantirishga yordam beradigan usul va texnologiyalarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

O'quv jarayonini tashkil etishdan tashqari, talabalarning bag'rikengligini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omil bu o'qituvchilarning bag'rikenglik pozitsiyasining mavjudligi. Shu bilan birga, o'qituvchining bag'rikenglik pozitsiyasi va kommunikativ kompetensiyasiga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda, chunki u samarali kommunikativ xatti-harakatlar normalarining tashuvchisi hisoblanadi. O'qituvchi talabaning o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyasini uyg'otishi, uning tashabbusi va bag'rikengligini qo'llab-quvvatlashi, muloqotni tashkil qilishi mumkin.

Oliy ta'lim muhiti talabalarning tolerantligini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, unda o'quv maqsadlari, mazmuni va texnologiyalari sotsionomik kasblarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga oladi va o'quv jarayoni ishtirokchilarining faol ijtimoiy o'zaro ta'sirini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchilar tarkibi ta'lim jarayonida bag'rikenglik pozitsiyasini namoyish etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tolerantlik ksenofobiya qarshi omil sifatida: xavf jamiyatida ksenofobiya xavfini boshqarish / Ed. M.: firo, 2011 yil. 608 s.
2. Gershunskiy B.S. Ta'limning qiymat-maqsadli ustuvorliklari tizimidagi bag'rikenglik / Pedagogika. 2003. № 1. 3-10-betlar.
3. Mehnat psixologiyasi, muhandislik psixologiyasi va ergonomikasi / Ed.M. Yurayt Nashriyoti, 2015 Yil. 618 s.
4. Tretyakova V.S. Kasbiy faoliyat sub'ektiga qo'yiladigan sotsiopsixologik talablar paradigmasidagi sotsionomik kasblar // kasb-hunar ta'limi Akmeologiyasi: 14-Butunrossiya ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari (2018 yil 14-15 mart, Yekaterinburg). Yekaterinburg: Rgppu nashriyoti, 2018. 151-156-betlar.
5. Kislyakov P.A. Ta'lim muhitining ekopsixologiyasi: loyihalash va monitoring yondashuvlari // inson ekologiyasi. 2017. № 4. 42-50 betlar.
6. Gushchin Yu.V. Oliy maktabda o'qitishning interaktiv usullari // xalqaro psixologik jurnal.

IJTIMOIIY FANLARNING PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI O'RNI

N.I. Choriyeva
Profi University

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ijtimoiy fanlarning pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonidagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy fanlar, ta'lim va tarbiya, fan, sotsiologiya, pedagogika, jamiyat, shaxs

Аннотация. В статье рассматривается значение социальных наук сегодня в процессе подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: обществознание, образование и воспитание, наука, социология, педагогика, общество, личность

Annotation. The article will talk about the importance of Social Sciences in the field of pedagogical training today.

Keywords: social sciences, education and upbringing, science, sociology, pedagogy, society, personality

Jamiyatda har bir yoshning o‘z o‘rnini topishi uni barkamol inson sifatida kamol topishi uchun bir qancha omillar rol o‘ynaydi. Shular jumlasiga bunday omillarni ko‘plab keltirish mumkin.

Har bir shaxsning jamiyatdagi o‘z o‘rnini, o‘zligini anglashi, hayotiy-axloqiy me‘yorlarni o‘zida mujassam etishi jamiyatda shu ma‘naviy-axloqiy sifatlarni namoyon etib, ijtimoiy hayotimiz, zamonamiz bilan hamnafas yoshlarni tarbiyalashda pedagogika va sotsiologiya fanlarining hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Vaholanki ta‘lim-tarbiyaning o‘zi ijtimoiy hodisa va pedagogik jarayondir.

Shaxs shakllanishi jarayonida ichki va tashqi ta‘sir imkoniyatlari o‘zaro omuxta qilish, tarbiya jarayonini yoshlar faoliyatining xususiyatlari, o‘zini anglash kabi muhim xususiyatlari asosida shaxsning erkinligi va g‘ururini paymol qilmasdan, demokratik, insonparvarlik va milliy tamoyillarga tayanib, ularda ma‘naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish davr talabidir. Jamiyatga insonlar ongini, tafakkurini ijobiy tomonga o‘zgartirish ijtimoiy- ma‘rifiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, uni ilmiy jihatdan o‘rganish muhimdir.

Jamiyat oldidagi muhim ustuvor vazifalarni ichida albatta, yoshlarda vatanparvarlikni targ‘ib qilish, sadoqatli avlodni voyaga yetkazish vazifasi ham alohiyat ahamiyat kasb etadi. Jamiyatimizning rivojlanganlik darajasi, hozirgi globallashtirish davrida ushbu yo‘nalishdagi turli g‘oyaviy tahdidlar va mafkuraviy xurujlarni ilmiy tahlil qilishda O‘zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyevning asarlari, ko‘plab ma‘ruza va chiqishlaridagi mamlakatimizning yangi qiyofasini yaratish, demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda ma‘naviy omillarga alohida ahamiyat qaratish, ular asosida tarbiyalangan ma‘naviy barkamol avlodni voyaga yetkazish, ularda xalqimizning ezgu intilishlariga sodiqlikni shakllantirish haqidagi fikr – mulohazalari nazariy – metodologik asos bo‘lganini alohida qayd etishimiz lozim. 2022-yil 28-yanvarda Prezidentimizning Yangi O‘zbekistonni yanada rivojlantirish bo‘yicha PF–60 bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni va uning asosida qabul qilinayotgan bir qancha me‘yoriy hujjatlar ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish va soha rivojini yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risidagi qarori eng muhim va tayanch metodologik hujjatlardir. Ayni paytda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” (T.:O‘zbekiston, 2016.), “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” (T.: O‘zbekiston, 2017) kabi asarlari, jamiyatimiz taraqqiyotining ma‘naviy-ma‘rifiy sohalariga oid boshqa qaror va farmonlari ham ushbu ishimizning metodologik asosi hisoblanadi.

Izlanishlarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, yoshlarning vatanparvarlik tuyg‘usini oshishiga bugungi kunda ularning ma‘naviy immunitetini shakllantirish tadbirlari alohida ahamiyat kasb etib, yuksak axloqiy madaniyatni talab etuvchi ijtimoiy-

ma'naviy voqelik hisoblanadi. U yosh insonning shaxsi bilan bevosita bog'liq bo'lib, muayyan g'oyaviy tarbiya va axloqiy madaniyat uyg'unligini taqozo etadi.

Shu o'rinda fan nima degan savolga ham javob berib ketsak. Fan — dunyo haqidagi bilimlar sistemasi, ijtimoiy ong shakllaridan biri. U yangi bilimlarni egallash bilan bog'liq faoliyatni ham, bu faoliyatning mahsuli — olamning ilmiy manzarasi asosini tashkil etuvchi bilimlarni ham o'z ichiga oladi; inson bilimlarining ayrim sohalarini ifodalaydi.

Ijtimoiy fanlar nimaligini tushunish uchun avvalo jamiyat nima degan savolga javob berish kerak. Chunki ijtimoiy so'zining asosi jamiyat hisoblanadi. Jamiyat har xil ma'nolarni anglatishi mumkin. Ammo jamiyat deganda ko'z oldimizga asosan odamlar jamoasi keladi. Haqiqatdan ham jamiyat bu insonlarning ma'lum bir maqsad umumiyliги negizida birlashishidir.

Ijtimoiy fanlarning kelib chiqish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning uzoq o'tmishga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ijtimoiy fanlar qadimdan shakllangan desak ham adashmagan bo'lamiz. Misol uchun Suqrot, Demosfen, Gerodot va boshqa olimlar insoniyatni tushunishga uning psixologiyasini tariflashga urinishgan va buning ustida ko'plab ishlar olib borishgan.

Hozirgi kunda ushbu fanlarning insonlar hayotida o'rni kattadir. Shuningdek, ijtimoiy fanlar rivoji xalq va hukumat o'rtasidagi aloqalar yaxshilanishiga ham sabab bo'la oladi. Taniqli nemis sotsiologi E.Fromm shunday deydi: “ Shaxsning o'zi qonun va normalarni yaratadi, tartibga soladi va amal qiladi”. Bu esa zamonaviy inson ongining kerakli xususiyatidir.

Bugungi kunda Ijtimoiy fanlarga bo'lgan e'tibor yurtimizda ham oshib bormoqda. Zamonaviy jamiyatning kasbiy tuzilishidagi o'zgarishlar turli xil, ba'zan qarama-qarshi tendentsiyalarda namoyon bo'ladi. Bir tomondan, turli kasblar soni ortib bormoqda, mutaxassislar tayyorlashga yanada qat'iy talablar qo'yilmoqda, ikkinchi tomondan, umumiy kasbiy ta'limning yuqori darajasiga ehtiyoj bor. Bakalavr yoki magistraturada nimani va qanday o'qitish kerakligi haqidagi bahslar tabiiydir, chunki bugungi kunda oliy ma'lumotli mutaxassis juda tor maxsus texnologiyalarni o'zlashtirishi va birinchi navbatda umumiy universal tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak.

Zamonaviy sivilizatsiya talabiga javob beradigan ta'lim odamlarning haqiqiy qobiliyatlarini aks ettiruvchi, ularning yashirin imkoniyatlarini tanlashga imkon beradigan va tez o'zgarib borayotgan dunyoda ularni amalga oshirish istiqbollari belgilab beruvchi o'ziga xos "oyna"ga aylanishi kerak.

Dunyoni inson orqali va faqat shaxs orqali anglash va o'zgartirish mumkin, degan qarash allaqachon iqtisod va siyosat, sotsiologiya, psixologiya va pedagogikada tasdiqlanib, davom ettirilmoqda. Rivojlanayotgan jamiyatning barcha jabhalariga joriy etilgan axborotni qayta ishlashning inson tomonidan yaratilgan intellektual vositalari ijtimoiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylanmoqda.

Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki, zamonaviy pedagogik kadrlarni tayyorlash dolzarb vazifa bo'lib, uni amalga oshirishda albatta ijtimoiy fanlarning o'rni nihoyatda ahamiyatli hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva Havoxon Yaqubjanovna. IJTIMOY PEDAGOGIKA FANIGA ZARURIYAT VA UNING AHAMIYATI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 6 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor, 993-bet
2. Shukurov Nusratillo Narzullayevich. GLOBALASHUV DAVRIDA MA'NAVY BARKAMOL VA VATANPARVAR SHAXSNI TARBİYALASHNING DOLZARB MASALALARI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 3 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor, 182 bet
3. Aslonova Zarnigor Alijon qizi. ZAMONAVIY DUNYODA IJTIMOY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR.
4. Е.В. Прямикова. СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОБОСНОВАНИЕ НОВОГО ПОДХОДА. ОТЕЧЕСТВЕННАЯ И ЗАРУБЕЖНЫЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
5. С.В. Лапина. РОЛЬ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ МИРЕ. Академия управления при Президенте Республики Беларусь ул. Московская, 17, 220017, Минск, Беларусь<<<Философия и социальные науки в современном мире : материалы междунар. науч. конф. к 30-летию фак. философии и соц. наук Белорус. гос. ун-та, Минск, 26–27 сент. 2019 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: В. Ф. Гигин (пред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2019. – С. 311-314

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING ILMIY DUNYOQARASHI SHAKLLANISHI HAQIDA YEVROPA VA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING FIKRLARI

D.Q. Abdullayeva
NamDPI

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagoglar hozirgi zamonaviy rivojlangan dunyoda o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda ularning tanqidiy fikrlashi, qiziquvchanlik, ilmiy uslubni chuqur anglashni tarbiyalashda tutgan o'rni muhimligi va shu xislatlarni tarbiyalash orqali o'quvchilarni ilmiy savodxonlikka, izlanuvchanlikka, dunyo bilan mulohaza yurituvchi va tahliliy munosabatda bo'lish qobiliyatiga ega bo'lishga yordam berishi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: taraqqiyot strategiyasi, ilmiy savodxonlik, ma'naviy taraqqiyot, milliy his-tuyg'u, sog'lom raqobat, uzluksiz ta'lim, tanqidiy fikrlash, qiziquvchanlikni rag'batlantirish, ilmiy tushunish, axloqiy tamoyil.

Аннотация. В данной статье педагогам в современном развитом мире показана важность роли критического мышления, любознательности и глубокого понимания научного метода в формировании научного мировоззрения учащихся, а воспитанием этих качеств учащиеся способны развивать научная грамотность, любознательность, рефлексивное и аналитическое отношение к миру. Поясняется, что это помогает иметь способность быть.

Ключевые слова: стратегия развития, научная грамотность, духовное развитие, национальное чувство, здоровая конкуренция, обучение на протяжении всей жизни, критическое мышление, стимулирование любознательности, научное понимание, этический принцип

Abstract. In this article, pedagogues in today's modern developed world, the importance of the role of critical thinking, curiosity, and deep understanding of the scientific method in the formation of the students' scientific worldview, and by educating these qualities, students are

able to develop scientific literacy, inquisitiveness, and a reflective and analytical relationship with the world. It is explained that it helps to have the ability to be.

Key words and concepts: development strategy, scientific literacy, spiritual development, national sentiment, healthy competition, lifelong learning, critical thinking, stimulating curiosity, scientific understanding, ethical principle.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoniga binoan ishlab chiqilgan 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning to‘rtinchi va beshinchi boblari alohida ta’lim tarbiya masalalari, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, ma’naviy taraqqiyot va inson manfaatlarini rivojlantirishga qaratilganligi mamlakatimizda yuqori malakali kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligi va ta’limga e’tibor nechog‘lik muhimligini ko‘rsatadi. Jumladan, ushbu taraqqiyot strategiyaning 44-maqсадida: maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqishni alohida ta’kidlab o‘tilgan. [1]. Bugungi islohotlar davri o‘qitishning samarali metodlarini yaratishni, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta’lim-tarbiyaning yetakchiligini ta’minlashni, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg‘ularini e’tiborga olib, ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda[2].

Shaxsda ilmiy dunyoqarash izchil, tizimli, uzluksiz hamda maqsadga muvofiq tashkil etilishi lozim bo‘lgan ta’lim-tarbiyaning yo‘lga qo‘yilishi va o‘z-o‘zini tarbiyalab borishi natijasida shakllanadi. Pedagog shaxsi haqidagi Sharq mutafakkirlarning qarashlari: O‘qituvchilik-inson jamiyati tarixi boshlanganidan to hozirgi kungacha jamiyat va jamoatchilik tomonidan e’tiborga loyiq, e’zozlab kelingan kasbdir. Al-Forobiy o‘qituvchi haqida shunday fikr bildiradi, “O‘qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o‘xshaydi, shu sababli o‘qituvchi eshitgan va ko‘rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroylik nutqga ega bo‘lishi, o‘quvchilarga aytmqochi bo‘lgan fikrlarni to‘la va aniq ifodalab berishni bilmog‘i lozim. Shu bilan birga o‘z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo‘lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi”[3]. Abu Ali ibn Sinoning fikricha: “O‘qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo‘y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo‘lmog‘i lozim.” Ulug‘ shoirimiz Alisher Navoiy ham o‘qituvchi mehnatini xolisona baholab: “Agar shogird podsholikka erishsa ham, muallimga qulluq qilsa arziydi”, “Haq yo‘lida kim senga bir harf o‘rgatmish ranj ila, aylamoq oson emas haqqin ado ming ganj ila” kabi satrlar bitganlar[4]. Hozirgi zamon ilm-fan taraqqiyotini buyuk allomalar yaratgan ko‘plab qimmatli asarlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bu nodir asarlar bir necha asrlar ilgari yaratilgan bo‘lsada, o‘z qimmatini yo‘qotgan emas. Umuman olganda, Sharq olimlari ko‘pincha ilmiy bilimlarni kengroq axloqiy, ma’naviy va jamoaviy o‘lchovlar bilan birlashtiradigan istiqbolni targ‘ib qiladilar, bu esa pedagogni

nafaqat ma'lumot yetkazib beruvchi, balki har tomonlama va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashda rahbarlik roliga qo'yadi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda pedagog yoki pedagogning o'rni Yevropa olimlari orasida keng e'tirof etilgan va yuqori baholangan. Ko'pchilik yevropa olimlari pedagogni fanga qiziqish uyg'otish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash, o'quvchilarni ilmiy tushunchalarni chuqur tushunishga yo'naltirishda muhim shaxs deb biladi. James J. Gallagher ning "Teaching Science for Understanding: A Practical Guide for Middle and High School Teachers" kitobi o'qituvchilarning o'quvchilarda ilmiy tushunish va tanqidiy fikrlashni qanday samarali tarzda rivojlantirishi mumkinligi haqida amaliy tushunchalarni taqdim etadi. [5]. Yevropa olimlari ko'pincha malakali pedagoglar tomonidan yordam beradigan amaliy, so'rovga asoslangan ta'limning muhimligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, qiziquvchanlikni rag'batlantirish, tajriba ruhini tarbiyalash, ilmiy tamoyillarni yaxlit tushunishga ko'maklashish kabi samarali o'qitish usullari o'quvchilarda ilmiy tafakkurning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. James W. Stigler va James Hiebertlarning "The Teaching Gap: Best Ideas from The World's Teachers for Improving Education in Classroom" kitobida Stigler va Hiebert talabalarning ilmiy tushunchalarni tushunishlariga ta'sir ko'rsatadigan o'qitish amaliyotlarini muhokama qiladilar, o'quvchilarning ta'lim va ilmiy izlanishga bo'lgan qarashlarini shakllantirishda pedagoglarning roliga oydinlik kiritadilar[6]. Gilbert, John K. va Mary C. McCutcheonning "Science Education in the 21st Century: Using the Science of Learning to Teach Science" kitobida ilm-fanni o'rganishni va o'qituvchilarning ta'lim-tarbiyani yaxshilash uchun bu bilimlardan qanday foydalanishi haqida o'rganadi. Unda ilmiy tamoyillarni chuqur anglashda pedagoglarning roli haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi va o'quvchilarda ilm-fanga ishtiyoq uyg'otishga intilayotgan o'qituvchi va pedagoglar uchun amaliy ko'rsatmalar berishgan[7]. Mari Kyuri, Albert Eynshteyn va Karl Sagan kabi olimlar o'qituvchilar o'quvchilarning fanga muhabbat va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalashdagi ahamiyatini ta'kidlab kelishgan. Ular pedagoglar o'quvchilarni ma'lumotni tanqidiy so'roq qilish, tahlil qilish va baholashga undashlari lozimligini va taxminlarga qarshi chiqish va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga tabiiy dunyoni tushunishda shubhali va dalillarga asoslangan yondashuvni rivojlantirishga yordam berishlari kerak deb hisoblashgan[8]. Pedagoglar o'quvchilarni atrofdagi dunyoga qiziquvchanlikka undashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogning ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi roli bugungi dunyoda har qachongidan ham dolzarbdir, chunki u bilimdon, izlanuvchan va moslasha oladigan shaxslarning rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi va tobora murakkab va o'zaro bog'liq bo'lib borishga hissa qo'shadi. Yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar asoslarining ular tomonidan puxta o'zlashtirilishi muhim o'rin tutadi. Bu bilan birga shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondashuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega

bo‘lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo‘lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni. T.: 2022.
2. Sh.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To‘ldirilgan ikkinchi nashri, - Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti 2022.
3. K.Ishmatov. Pedagogik texnologiyalarni nazariy asoslari. Ta‘lim muammolari, Toshkent.: 1999.
4. B.M.Umarov. Psixologiya. “Vorish-nashriyot”. T.: 2012.
5. James J. Gallagher. “Teaching Science for Understanding: A Practical Guide for Middle and High School Teachers” . Pearson (2006-04-10).
6. James W. Stigler & James Hiebert, “The Teaching Gap: Best Ideas from The World’s Teachers for Improving Education in Classroom ” Free Press; Reissue edition (june 16, 2009).
7. Gilbert, John K. & Mary C. McCutcheon. “Science Education in the 21st Century: Using the Science of Learning to Teach Science”. Innovation in Education and Teaching International (January 2020).
8. Badritdinova, M. B. (2019). THE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.
9. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
10. Badritdinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR USLUBINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to‘plami.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA HAMKORLIKDA TARBIYALASH TEXNOLOGIYALARI

Z.O. Ismatova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Innovatsion muammolari bilan bog‘liq bir qator tadqiqotlarda o‘zgarishlar, yangilik bo‘lishi, biroq har doim butunlay yangi g‘oyalar yoki shakllar bo‘lmaslik mumkinligi faraz qilinadi. Ushbu maqolada innovatsion yondashuv asosida hamkorlikda tarbiyalash texnologiyalari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Innovatsiya, tarbiyalash texnologiyalari.

Аннотация. В ряде исследований инновационных проблем предполагается, что изменения - это новые, но не всегда совершенно новые идеи или формы. В данной статье говорится о технологиях совместного обучения, основанных на инновационном подходе.

Ключевые слова. Инновации, образовательные технологии.

Annotation. In a number of studies of innovation problems, it is assumed that changes are novel, but not always completely new ideas or forms. This article talks about collaborative education technologies based on an innovative approach.

Key words. Innovation, educational technologies.

Innovatsiya biror yangi narsani, yangi tartib qoidani kiritishni anglatadi. Yangilik ko‘pincha yangi metodlar, vositalar, yangi konsepsiyalar, yangi o‘quv dasturlari kiritishni hamda qo‘llanishga xosdir. Innovatsiyaning turli ta‘riflari mavjud: innovatsiya (lotincha inovatis) - bu yangilik, yangi tartib qoida, o‘zgarish degan ma‘noni anglatadi.

Yangilik va o‘zgarish?

Yunesko hujjatlaridan birida «Yangilik albatta yangi bo‘lishi shart emas, biroq u albatta nimasi bilandir yaxshiroq va o‘z-o‘zidan namoyon etilishi mumkin bo‘ladi» - deb ko‘rsatilgan. Innovatsion muammolar bilan bog‘liq bir qator tadqiqotlarda o‘zgarishlar yangilik bo‘lishi, biroq har doim butunlay yangi g‘oyalar yoki shakllar bo‘lmaslik mumkinligi faraz qilinadi.

Pedagogikada innovatsion muammolarni hal etishda tarbiyachining ijodiy faoliyati eng dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda (eng zarur pedagogik texnikani egallash, tarkibiy qismlari). Avvalo nega bugunga kelib pedagogik texnologiyaga qiziqish shunchalik kuchaydi, degan savol tug‘iladi. Aytish mumkinki, rivojlanayotgan davlatlarda odatda birinchi navbatda pedagogik texnologiyaga ta‘lim sohasidagi siyosatning bosh vazifasi sifatida qarab kelingan. 1972 yilda «Ta‘limni-tarbiyani rivojlantirish masalalari» bo‘yicha Xalqaro Komissiya tashkil topdi: Bu komissiya zamonaviy texnologiya ta‘limni modernizatsiyalashda harakatlantiruvchi kuchdir deb baholadi.

Hamkorlikka asoslangan tarbiyalanuvchilarning faolligini oshirishga mo‘ljallangan, tarbiyalanuvchilarni boshqalarning fikrini eshitish, tushunish, hurmat qilish, o‘zgalar manfaatlari bilan hisoblashish, ulardan o‘rganish, ularga o‘rgatish, ta‘sir qila olish, o‘zining va boshqalarning “men”ligini sezish, his qilish, o‘zini boshqarish, fikrini lo‘nda, puxta va aniq bayon qila olishga o‘rgatishga qaratilgan interfaol o‘qitish usullari tez rivojlanib, ijobiy samara bermoqda.

Bunday interfaol usullardan biri “bahs-munozara” usuli hisoblanadi. Interfaol usullar guruhlar o‘rtasida raqobat muhitini vujudga keltirib, tarbiyalanuvchilarni harakatchanlikka boshlab, ruhlantiradi, natijada tarbiyalanuvchilar hamkorlikka o‘rgata boshlaydilar.

Bahsli, muammoli vaziyat – insonning faoliyati davridagi fikrlash natijasiga bog‘liq bo‘lib, qoladigan murakkab holatga yoki sharoitga tushib qolishidir. Bunday holatda u hodisa yoki jarayonni qanday izohlashni bilmaydi. Bahsli, muammoli vaziyatlar tarbiyalanuvchilarning aqliy kuchini zo‘riqtiradi, u vaziyatni oydinlashtirish uchun yo‘llar qidira boshlaydi, qiyinchiliklar bilan to‘qnashadi.

Odam muammo bilan yuzma-yuz (to‘qnash) kelgandagina fikrlay boshlaydi. O‘zida mavjud bilimlar bilan fikrlab amallar bajara boshlab, saviyaga mos darajadagi xulosalarga kela boshlaydi.

Tarbiyalanuvchilar o‘zlari bajargan topshiriqlarni qanday qilib bajarganliklarini aytib, tushuntirib bera olishlari lozim.

Bola faoliyati erkin bo‘lsa, hurrligiga dahl qilinmasa, unda shaxsga hurmat tuyg‘usi paydo bo‘ladi.

Bahs jarayonida tarbiyachining tarbiyalanuvchilar bilan hamkorligi bolani mutelikdan, ko‘r-ko‘rona itoatdan qutqaradi. Mashg‘ulot bir maqsad sari intilayotgan hamkorlikning yagona faoliyatiga aylanadi.

Pedagogik texnologiyalar sohasidagi yangi izlanishlar bilan tanishish, o'qitishning faol usullarini bilish va qo'llay olish har bir pedagog va muhandis-pedagogning oldiga qo'yayotgan zamon talablarining asosiylaridandir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. va boshqalar. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: Tarbiyachi, 1997. -134 b.
2. Yo'ldoshev J. "Ta'lim yangilanish yo'lida". – T.: Tarbiyachi. 2000. 207 b.
3. Nishonaliyev U. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar. // Xalq ta'limi. 1999. № 6. 28-31 b.
4. Ismatov N. Matematika fanini o'qitishda integrativ yondashuv //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
5. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: O'z MU. 2003. - 66 b.

KOMPETENSIYALI PEDAGOGLARNI TAYYORLASH BUGUNGI KUNNING DOLZARB MASALALARIDAN BIRIDIR

E.Kuldashev, S.Yokubjonov
Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya. Bu maqolada, kompetensiyali pedagoglarni tayyorlashning muhim jihatlari va ahamiyati ko'rsatilgan. Pedagoglar kompetensiyalarining turlari, ularni tayyorlash jarayoni va bu jarayon masalalarining algoritmi va prinsiplari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, pedagog, o'qitish metodikasi, algoritmi, axborotlashtirish, ta'lim, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация. В данной статье освещены важные аспекты и значение подготовки компетентных педагогов. Виды компетенций педагогов, процесс их подготовки, алгоритм и принципы этого процесса научно обоснованы.

Ключевые слова: компетентность, педагог, методика обучения, алгоритм, информатизация, образование, образовательная технология.

Abstract. This article highlights the important aspects and importance of training competent teachers. The types of competencies of teachers, the process of their preparation, the algorithm and principles of this process are scientifically substantiated.

Key words: competence, pedagogue, teaching methodology, algorithm, informatization, education, educational technology.

Yangi O'zbekistonni ijtimoiy- iqtisodiy va texnik-texnologik rivojlantirish dolzarb masalalarning biridir. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq aholining hayot darajasini yanada yuksaltirish, ta'lim sifatini ilg'or xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish hamda kambag'allikni qisqartirish borasidagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish vazifasi alohida belgilab qo'yilgan¹⁰⁵.

Bu eng muhim ustuvor vazifalarni bajarishning asosiy yo'llaridan biri kompetensiyali pedagoglarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Davlatimizni yanada rivojlantirish bo'yicha muhim yo'llaridan biri uzluksiz

---

¹⁰⁵ Mirziyoyev Sh.M. 2023-yil 28-fevraldagi Prezident farmoni.

ta'lim tizimida yangi avlod pedagog kadrlarini, ya'ni zamonaviy raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Bu masalani muvaffaqiyatli bajarishda oliy ta'lim muassasalarida va boshqa ta'lim tizimidagi tashkilotlarda o'qitiladigan fanlarni bo'lajak pedagog talabalarga va o'quvchilarga o'rgatishda innovatsion ta'lim va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, ularning pedagogik kompetentligini rivojlantirish zarur. Shu sababli, pedagog talabalarni kompetentlik darajalarini rivojlantirish hozirgi kuni dolzarb masalalaridan biridir¹⁰⁶.

Kompetensiya so'zining lug'aviy ma'nosi lotincha "kompityentsii" so'zidan olingan bo'lib, "mos keladi" ma'nosini bildiradi. Hozirgi kunda olimlar, uslubchilar va amaliyotchi o'qituvchilar tomonidan tayanch kompetensiyalari oltita deb belgilab olingan.

1. Kommunikativ kompetensiya;
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi;
3. Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi;
4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi;
5. Umummadaniy kompetensiyalar;

6. Matematik savodxonlik fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda ulardan foydalanish kompetensiyasi.

Pedagog talabalarning kompetentlik darajalarini rivojlantirish uchun innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samaradorli foydalanish zarur. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy usullari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy usullarini qo'llash, ta'lim tizimida yuqori natijalarga erishishga olib keladi.

An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchi bo'lg'usi pedagoglar faoliyatini faollashtiradigan usullar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'tarilishiga olib keladi.

Buning natijasida talabalarda pedagogik kompetentlik elementlari va tayanch kompetensiyalar shakllanadi. Talabalarda ta'lim texnologiyalari va zamonaviy informatikadan foydalanib kompetentlik darajalarini rivojlantirishda o'rgatilayotgan masalalarni xar-bir fan bo'yicha ilmiy asoslangan holatda tushuntirish talab etiladi.

$$Ia=\{T;O;S;C;t\} \quad (I)$$

Bu yerda: Ia — ilmiy asoslash, T - tarixiylik, O - obyektiv qonuniyatlar, S - sistema, C - obyektning strukturasi, t- tizimni faoliyat ko'rsatish vaqti.

Bo'lg'usi pedagog har qanday masalani yechishda unga ilmiy asoslanganlik prinsipi asosida yondashsa, optimal natijaga erishadi. Eng asosiysi – bu jarayonning ta'siri talabada pedagogik kompetentlik va raqobatbardoshlik darajasini rivojlantiradi.

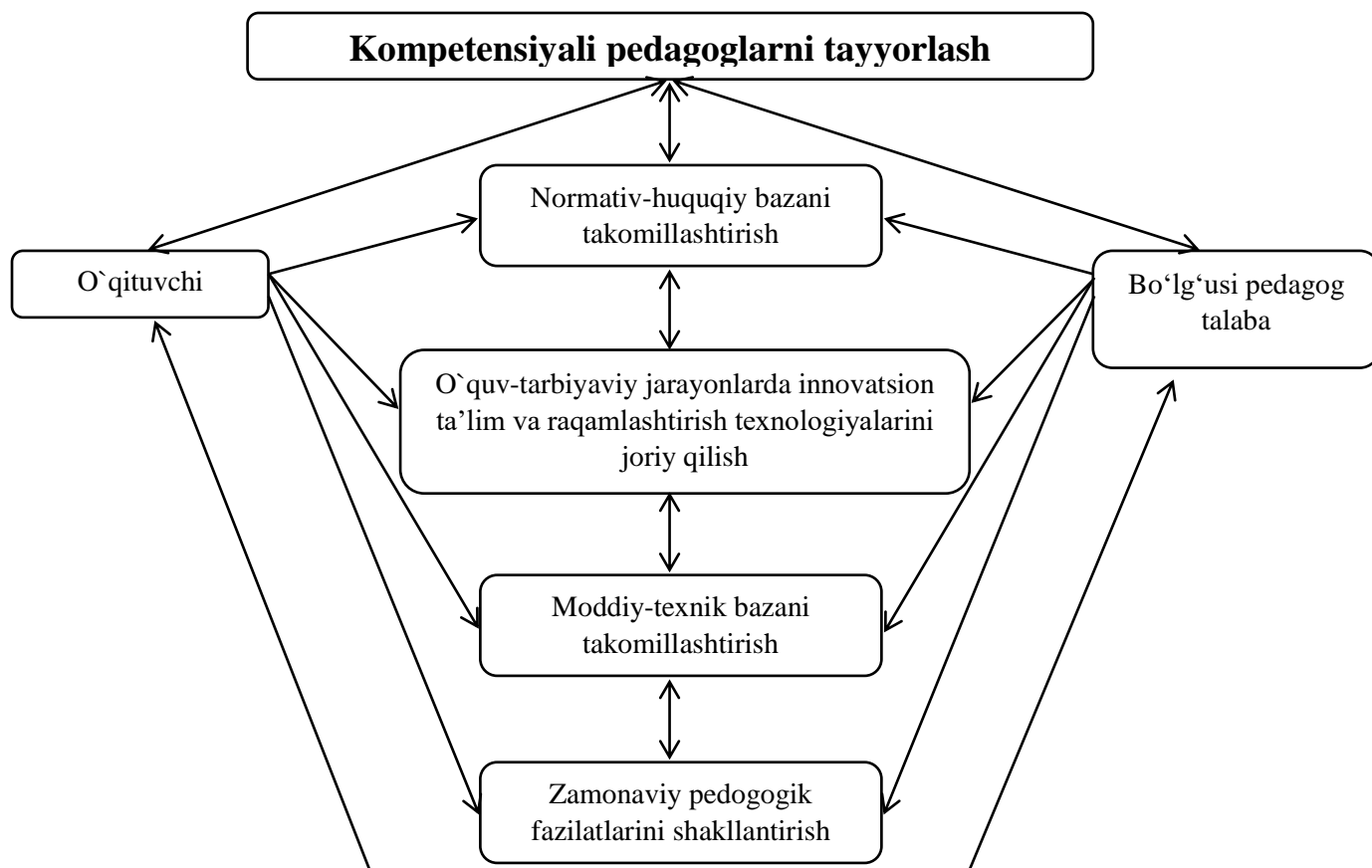
Birinchi rasmda ko'rsatilganidek bo'lg'usi pedagog talabaning kompetentlik darajasini oshirish uchun professor-o'qituvchilar tomonidan o'tilayotgan har bir darsda "Aqliy hujum", talabalarni kichik guruhlariga bo'lib savol-javoblar o'tkazish va boshqa interfaol usullarni qo'llash zarur.

¹⁰⁶ Кудашев Э., Расулов А. Узлуксиз таълим тизимида замонавий муҳандислар тайёрлаш узлуксиз таълим журнали, - 2015. №5, 91-98 б.

Bu jarayonda normativ huquqiy bazani shakllantirish va uni takomillashtirish katta ahamiyatga ega. Dars jarayonida o'quv-tarbiyaviy jarayonlarga innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy qilish talab etiladi¹⁰⁷.

Kompetensiyali pedagoglarni tayyorlashda talabalarni birinchi kursdan boshlab mustaqil ravishda oldiga qo'ygan maqsadi bo'yicha optimal qaror qabul qilish ko'nikmasiga o'rgatib borish zarur.

Professor-o'qituvchilar har bir talaba bilan muloqot qilishlarida ularga individual yondashib, qiziqishlarini aniqlab darsdan - darsga raotivatsiya asosida qiziqishlarini uzluksiz rivojlantririshlari zarur.

1-rasm. Kompetensiyali pedagoglarni tayyorlash jarayoni

Bo'lajak pedagoglarning kompetentlik darajalarini oshirish uchun normativ huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish, o'quv tarbiyaviy jarayonlarga innovatsion ta'lim texnologiyalarini uzluksiz joriy qilib borish va ta'lim muassasalarimizni moddiy texnika bazalarini yanada takomillashtirish asosida zamonaviy kadrlarni kompetentlik darajalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi fazilatlarini shakllantirish amalga oshiriladi.

Yuqoridagi taklif va tavsiyalar amaliyotga joriy etilsa bitiruvehi talabalarimizni pedogogik kompetentligini rivojlanganlik darajalari yuqori bo'ladi. Bu esa zamonaviy pedagoglarni kompetensiyalarining shakllanishiga va uzluksiz

¹⁰⁷ Кудашев Э., Худайбердиев М. Роль современных кадров в развитии нового Узбекистана. «Universum», Психология и образование: электронный научный журнал, 2020, №7 (73), 4-8 б.

rivojlanishiga asos bo‘ladi. Kompetentli zamonaviy pedagoglar o‘qitgan kadrlar ishlab chiqarishda, xizmat ko‘rsatishda va boshqa raqamli iqtisodiyot soxalarini rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bu esa Yangi O‘zbekistonimizni yanada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga va xalqimizni turmush darajasini yanada yaxshilanishiga asos bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. 2023-yil 28-fevraldagi Prezident farmoni
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 88 b.
3. Кулдашев Э., Расулов А. Узлуксиз таълим тизимида замонавий мухандислар тайёрлаш узлуксиз таълим журнали, - 2015. №5, 91-98 б.
4. Азизходжаева Н. Компетентный подход в становлении педагога. “Таълим муаммолари” журнали, - 2016. №2, 7-10 б.
5. Кулдашев Э., Худайбердиев М. Роль современных кадров в развитии нового Узбекистана. «Universum», Психология и образование: электронный научный журнал, 2020, №7 (73), 4-8 б.
6. Yokubjonov, S. (2024). THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION IMPACTS ON THE ECONOMY. Research and Implementation, 2(2), 94–100.

TALABALARDA GURUHDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK TRENINGLARNING O‘RNI

O.A. Otajonova, psixol. f.n.
Profi University

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologik trening mashg‘ulotlarini o‘tish jarayonida talabalarda liderlik sifatlarni rivojlantirish, ulardagi guruhga nisbatan javobgarlik, mas’uliyat hissining muhim ekanligini anglatish va liderga qo‘yiladigan talablar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: psixologik trening, liderlik sifatlari, javobgarlik mas’uliyat to‘g‘ri qarorni qabul qilish, trening ishtirokchisi.

Аннотация. В данной статье говорится о важности развития лидерских качеств у студентов в ходе психологических тренингов, показана важность чувства ответственности по отношению к своей группе, а также требования к лидеру.

Ключевые слова: Психологический тренинг, лидерские качества, ответственность, принятие правильного решения, участник тренинга.

Abstract. This article talks about the importance of developing leadership qualities in students during psychological training sessions, showing the importance of a sense of responsibility in relation to their group, and the requirements for a leader.

Keywords: psychological training, leadership qualities, responsibility, making the right decision, training participant.

Dunyo miqyosidagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayot kishilik jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o‘ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki intellektual salohiyat, aql-idrok, fikrlash, yangi texnika va texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni mustaqil ijodiy fikrlashga o‘rgatish tufayli ular kelgusida o‘z oldilarida vujudga kelishi kutiladigan

muammolarni ijodiy ravishda hal qilish orqali xalq xo'jaligining rivojlanishiga, respublikamizning ilg'or texnologiyali jahon davlatlari qatoridan munosib o'rin egallashiga hissa qo'shishga erishish mumkin.

Shu ma'noda psixologik trening mashg'ulotlarida yoshlardagi liderlik sifatlarni rivojlantirish, ulardagi guruhga nisbatan, ayniqsa mas'uliyat hissining muhim ekanligini anglatish maqsadida **Halokatga uchragan kema** nomli trening o'yin mashg'ulotni o'tish ahamiyatlidir.

Bu treningda o'yin boshida trening ishtirokchilardan boshlanishidan oldin boshlovchi «Javobgarlikning o'zi nima? Siz buni qanday tushunasiz?» degan savolni o'rtaga tashlaydi. Boshlovchi talabalarning javoblarini flipchartga yozar ekan, talabalar tomonidan «javobgarlik» so'zining ma'nosini tushunishga harakat qilishlarini odilona baholashi va ushbu masala yuzasidan bildirilgan fikrlar kundalik turmush tarzimizda uchrab turishini ta'kidlab, so'ng javoblarni qo'shimcha yangi misollar bilan yanada boyishga harakat qilishi lozim buladi

Bu o'rinda boshlovchi «O'zbek tilining izohli lug'ati»da javobgarlik so'ziga qanday tarif berilganligini aytib o'tishi mumkin. Lekin lug'atdagi so'zning ma'nosi faqat bir tushuncha bilan kifoyalanib qolmaydi. Undagi «javobgarlik» tushunchasining izohidan tashqari o'z zimmasiga olingan «javobgarlik mas'uliyati», «javobgarlikni o'z zimmasiga olish», o'z bo'ynidan javobgarlikni soqit qilish, javobgarlikka tortish, javobgarlik kimgadir «tushyapti» kabi javobgarlikka taalluqli umumiy tushunchalar izohi bilan ham yaqindan tanishtirib o'tish kerak. Suhbat mavzusiga nisbatan talabalarning faolligini yanada oshirish maqsadida, so'zga tegishli izoh bermasdan avval, o'rtaga «Javobgarlik» so'zi qanday kelib chiqqan? U qanday paydo bo'lgan? Qani kim javob beradi?», - deb savol tashlash o'rinli. «Javobgarlik» so'zi tushunchasi hakida to'la-to'kis ma'lumot berilganidan so'ng, «o'z zimmasiga javobgarlik olish»ning ahamiyati qayd etiladi, keyin boshlovchi tomonidan talabalarga ushbu sifatni shakllantirish mashqini taklif etish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu mashqni bajarish uchun o'qituvchi tomonidan quyidagi yo'riqnoma beriladi: «O'zingizni Tinch okeanida yaxtada suzib ketayotgandek his qiling. Yong'in tufayli yaxtaning va yuklarning ko'p qismi nobud bo'ldi. Yaxta asta-sekin cho'ka boshlaydi. Zarur jihozlarning ishdan chiqqanligi sababli siz turgan joy noaniq. Yaqin quruqlikdan taxminan janubiy-g'arbiy yo'nalish bo'yicha 1000 km. masofada turibsiz. Bu holatdan qanday chiqish mumkin? Quyida yong'indan so'ng butun qolgan va ziyon ko'rmagan 14 ta jihozning ro'yxati berilgan. Bunga qo'shimcha ravishda ihtiyoringizda eshkagi bor pufakli qayiqcha ham saqlanib qolgan. U ekipaj a'zolarini saqlash imkoniga ega. Shuningdek, bunday holatlarda juda zarur bo'lgan 4 ta narsa ham omon qolgan. Bular bir quti sigaret, bir necha quti gugurt va 5 ta kog'oz pul.

Har biringizga 15 minutdan vaqt beriladi. Shu vaqt ichida okeanda siz o'zingiz uchun hamda boshqalar uchun javobgarlik mas'uliyatini his etishingiz kerak. Pastda berilgan 14 ta jihozdan hayot uchun zarur bulgan 4 ta narsani aniqlash lozimki, bu jihozlar yordamida cho'kayotganlarni ham qutqarish mumkin bo'lsin. Bunday tanlash jarayonida eng muhim hisoblangan jihoz 1-o'ringa, keyingi muhim jihoz 2-o'ringa undan keyingisi 3-o'ringa va h.k. qo'yiladi. Bu usul

yordamida mavjud barcha jihozlarning o'rnini belgilanadi. Oqibatda, 14-o'rnini unchalik ahamiyatiga ega bo'lmagan jihoz egallaydi. Endi quyidagi 14 ta jihozni o'z o'rniga qo'yishingiz kerak bo'ladi. Bunda aslo siz o'zingiz va do'stlaringiz uchun javobgarlik vazifasini olayotganligingizni unutmasligingiz kerak». Shundan keyin ishtirokchilarga quyidagi jihozlar ro'yxati havola etiladi.

1. Kompas.
2. Soqol olish uchun ko'zgu.
3. 5 litrli suv idish.
4. Baliq tutadigan to'r.
5. Tinch okeani xaritalari.
6. Havo to'ldirilgan yostiq.
7. 2 litrli neft va gaz aralashmasi idishi.
8. Kichik tranzistrlil radio.
9. Akulalarni qo'rqituvchi jihoz, rapellent.
10. Yomg'ir suvini yig'ish uchun katta yuzali timqora plastik (kleenka).
11. Bir necha 80 s li Puerto-riko romi.
12. Ikki quti shokolad.
13. 25 metr neylon yo'g'on arqon.
14. Bir yashik konserva.

Talabalarlar tomonidan tegishli jihozni ajratib olish jarayoni bajarilgach, bir qarorga kelib olishlari uchun sinfga yana vaqt beriladi. Talabalarlar berilgan vazifani alohida-alohida bajarib bo'lishganidan so'ng, birgalikda hayot uchun yordam beradigan 4 ta asosiy jihozni tanlab olishlari kerak bo'ladi. Ularning umumiy bir to'xtamga kelishi osonroq bo'lishi uchun talabalarga quyidagilarni tavsiya qilish mumkin:

- o'zini shaxsiy fikrini himoya qilishdan ehtiyot bo'lish, ya'ni o'zini ustun qo'ymasdan, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan yagona qarorga ko'ra javobgarlikni olish;

- bu qiyin bo'lsa, umumiy qarorning ma'qul jihatlari qisman qabul qilish; - qaror qabul qilinishida yordam beradigan turli fikrlarni ko'rib chiqish.

Ushbu trening har bir talabada, o'zini guruh oldidagi mas'uliyatini, o'z hayoti, ularning hayoti uchun javobgar ekanligini chuqurroq anglash hissini anglashga o'rgatadi.

Trening jarayonida ham talabalardan kutilgan muhim jihat, qisqa muddat ichida muhim to'g'ri qarorni qabul qilishga erishishi, qiyin vaziyatdan boshqalarga ta'sir o'tkazish bilan birga boshqalar hayoti uchun javobgarlikni his qilgan holda, uning birgina qilgan xatosi sabab, o'zi va yonidagi insonlar hayotini fojiali tugashi mumkinligini anglab yetishdir.

Kuzatishlar, o'tkazilgan trening jarayonlari shuni ko'rsatadiki, aksariyat talabalarimiz hali jamiyat oldidagi, o'z yaqinlari oldidagi javobgarlik hissini to'laligicha his qilishga tayyor emaslar, ularda ko'proq boshqalar fikriga ergashuvchanlik, vaziyatni to'liq anglab tushunishga, yani taffakkur qilib ko'rishga intilishning sustligi sabab, juda ko'plab treninglarda kema halokati kutilayotganligi achinarli holdir. Eng ahamiyatlisi, liderlikka intilayotgan talabalarda ham,

boshqaruvchi o'zi qanday bo'lishi kerak, unda qanday sifatlar, guruh oldida eng muhim sanaladi degan masalaga befarqliklari kuzatiladi.

Trening mobaynida guruh a'zolarining kutishlari, ularning kayfiyatlari, o'zlarini qanday tutishlari kuzatilganda qaror qabul qilishda, o'z shaxsiy fikrini ayta olmaslik, loqaydlik, qaror qabul qilishdagi realistik taffakkurning yetishmasligi, shoshib qaror qabul qilish, o'zgalar fikriga ergashish kabi sifatlarning namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Demak, biz terening mashg'ulotlarimizda talabalardagi ushbu salbiy sifatlarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalarni berish o'rinlidir.;

a) har bir trening ishtirokchisi, ya'ni talaba dastlab inson, ya'ni, bu o'rinda lider-rahbar o'zi uchun lider bo'lishi, ya'ni shaxsiy maqsad va maslaklar, o'zini o'zi kuzatish, o'zini o'zi rag'batlantirish, hayoliy mashqlar va kognitiv tahlillar orqali o'zining mustaqil inson, shaxs ekanligini, o'zida boshqalarga o'rnak bo'luvchi sifatlar borligini anglashga va kamchiliklarini bartaraf etishga qodir bo'la borishga o'rgatish

b) har trening ishtirokchisida o'zini lider sifatida yuqorida qayd etilgan o'zidagi fazilatlarning afzalliklarini o'zgalarga namoyish etib, aynan shunday sifatlar sohibi bo'lishning afzallik tomonlariga boshqalarni ishontirish muhim ekanligini anglatishdir.

v) har bir guruh azosida, o'z guruhiga, yaqinlariga o'zlarida tashabbus va o'ziga ishonchni namoyon etish uchun sharoit yaratish, tashabbuslar ko'rsatilishini tinimsiz rag'batlantirish ko'nikmalarini o'rgatishdan iboratdir.

Demak, yuqoridagilardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, har bir guruh azosining treningdagi mas'uliyat bilan ishtiroki, bu guruhni o'z ortidan o'z fikrlariga ishontirib samarali boshqarib bora olishiga, o'zini guruh ichida liderlik maqomini his qilishiga, liderlik – avvalo shaxsning o'ziga, so'ngra o'zgalarga bera oladigan ta'sirida ko'rinadigan fazilatlar majmui ekanligini anglab yetishi treningdagi juda muhim natija hisoblanadi.

Va eng muhimi, treningdan ko'zlangan natijalardan yana muhim jihati, superliderlik g'oyasining asosida yotgan muhim fazilat o'zgalarga tashabbuslarni namoyish etishlariga imkoniyat yaratish ekanligi bilan ahamiyatlidir

Masalan, amerikalik mashhur psixolog Deyl Karnegining ta'kidlashicha, Amerika cho'yan quyish industriyasining yetakchilaridan bo'lgan Erdryu Karnegi «Men cho'yan quyish borasida eng oddiy ishchidan ham no'noq edim, asosiy yutug'im – men o'zgalarni boshqarishni bilganman. Mendagi eng noyob sifat – **odamlarda tashabbusni uyg'otish** qobiliyati edi. Chunki insondagi eng noyob, qimmatli narsani tan olish – uning tashabbusini qo'zg'atishdir».

(Ijtimoiy psixologiya V karimova 130 b)

Demak, biz o'quv mashg'ulotlarimizda, trening jarayonlarida diqqatimizni yoshlarda har qanday sharoitlarda ham o'sha muammo yoki ishga taalluqli barcha alternativ variantlardan eng to'g'risi va maqsadga muvofiq'ini tanlay oladigan, ishni to'g'ri tashkil eta bilgan, ya'ni eng kam kuch va vaqt sarflab ishni uddalay olgan, noaniq yoki tasodifiy vaziyatlarda ham ish taktikasini to'g'ri yo'naltira oladigan, o'z oldida turgan ishning har bir alohida detallarigacha tasavvur qilib, uni

amalga oshirishning barcha bosqichlari va vositalarini oldindan ko'ra bilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratmog'imiz ahamiyatlidir.

Va eng muhimi, har bir jamiyat azosini, o'z yurti va yaqinlari oldidagi mas'uliyatini va javobgarligini his qiladigan shaxslar qilib tarbiyalashga diqqatimizni qaratmog'imizdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" – T.: "O'zbekiston", 2017.

2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. O'quv qo'llanma.- T.: Universitet, 1999 – 96 b.

5. Otajonova O., Karimova V. Kasbiy psixologiya. O'quv qo'llanma. K. Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti.- T.: "Iqtisod Moliya", 2018 -232 bet.

6. Otajonova O. A. Kasbiy psixologiya {Matn}: O'quv qo'llanma. /O. A Otajonova.- Toshkent Bookmany print, 2023. -268 b.

XONDAMIRNING HAYOTI VA UNING "XULOSAT UL-AXBOR" ASARI HAQIDA

A.K. Polvanov

TMC instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada XV asr oxiri XVI asr boshlarida yashagan tarixchi Xondamirning hayoti, faoliyati va uning "Xulosat ul-axbor" asari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. XV asr oxirida Xuroson va Movaraunnahrda yuz bergan voqealar, shuningdek, o'sha davrda yashagan olimlar, ulamolar, tarixiy shaxslarning "Xulosat ul-axbor" asarida tasvirlanishi o'rganildi.

Kalit so'zlar: "Xulosat ul-axbor", Hirot, "Habib us-siyar", "Ravzat us-safo", "Ikhlosiya".

Аннотация. В данной статье научно проанализированы жизнь и деятельность историка Хандамира, жившего в конце XV-начале XVI веков, и его работы "Xulosat ul axbor". События, происходившие в Хорасане и Маварауннахре в конце XV века, а также описание ученых, улемов, исторических личностей, живших в период XV, были изучены в труде "Xulosat ul axbor".

Ключевые слова: "Xulosat ul axbor", Герат, "Хабиб ус-Сияр", "Равзат ус Сафо", "Ихлосия"

Annotation. This article scientifically analyzes the life and work of the historian Khandamir, who lived at the end of the 15th and beginning of the 16th centuries, and his work "Xulosat ul axbor". The events that took place in Khorasan and Mavaraunnahr at the end of the 15th century, as well as descriptions of scientists, ulemas, and historical figures who lived during the XV period, were studied in the work "Xulosat ul axbor".

Key words: Xulosat ul axbor "", Herat, "Habib us-Siyar", "Ravzat us Safo", "Ikhlosia

Xondamir XV asr oxiri va XVI asrning birinchi yarmida yashagan tarixchi olimdir. Uning to'liq ismi: G'iyosiddin Muhammad ibn xoja Burhoniddin bo'lib, 1475-yili Hirot shahrida tavallud topgan. Otasi xoja Humomiddin Muhammad temuriylardan Sulton Abu Saidning o'g'li Sulton Muhammad mirzo (1459-1494-yillari Chag'anyon, Huttalon, Qunduz, Bag'lon va Badaxshon hokimi) ning vaziri bo'lgan. Ona tarafdan u tarixchi Mirxondning nabirasi bo'lgan. Xondamir ziyoli

o'qimishli oilada tarbiyalanishi va o'sha davrda muhim ilm, fan va madaniyat o'chog'i hisoblangan Hirot shahri uning kelajakda buyuk tarixchi olim bo'lib yetishishiga katta ta'sir o'tkazdi. Xondamir yoshligidan ilmga chanqoqligi ilm fanga ishtiyoqi balandligidan buyuk shoir alloma Alisher Navoiyning e'tiborini qozondi va uning kutubxonasiga ishga qabul qilindi. U to Navoiyning vafotiga (1501-yil 3-yanvar) qadar uning xizmatida bo'ldi va uning boy kutubxonasiga mudirlik qildi.

Xondamir o'zining keng va chuqur ma'lumoti, ilm-fanga chanqoqligi va salohiyati bilan ko'plarning tahsiniga sazovor bo'ldi. U haqida Navoiyning "Majolis un-nafois" (1490-yili yozilgan) asarida mana bularni o'qiymiz: "Mavlono Xondamir Mirxondning farzandidir va salohiyatli yigitdir. Tarix ilmida mahorati bordir..."

Navoiy vafotidan so'ng Xondamir mamlakatda kuchayib ketgan o'zaro kurashlar ayniqsa saroyda avj olgan ziddiyatlar natijasida Balxga ketib qoldi va Badi'uzzamon Mirzo (1496-1506-yillari balx hokimi; 1517-yili vafot etgan)ning xizmatiga kirib uning shaxsiy kotibi bo'ldi. Hirot Shayboniyxon tomonidan ishg'ol qilingandan so'ng Zahiriddin Muhammad Bobur huzurida undan so'ng Gurjistonga boradi va ilm fan bilan shug'ullanadi. 1521-yil Hirotga qaytadi va 6 yildan so'ng 1527-yil Hirotni tark etib Hindistonga Zahiriddin Muhammad Bobur huzuriga boradi va uning xizmatiga qabul qilinadi. Boburning vafotidan keyin Boburning to'ng'ich o'g'li va taxt vorisi Humoyun Mirzoning xizmatida bo'ldi. Xondamir 1535-yili vafot etdi va o'zining vasiyatiga binoan Dehlida, shayx Nizomiddin Avliyo mozorida buyuk shoir Xusrav Dehlaviy yoniga dafn etildi.

Xondamir sermahsul olim edi. Movaraunnahr, Turkiston, Yaqin va O'rta Sharq xalqlari tarixi va madaniyatiga oid o'nga yaqin asr yozib qoldirgan. "Xulosat ul-axbor" ("Tarixlar xulosasi"), "Humoyunnoma", "Maosir ul-mulk" ("Podsholarning asrdoshlari"), "Nomayi nomi" ("Atoqli maktublar") va "Habib us-siyar" va boshqalar.

Xondamirning "Xulosat ul-axbor" asari muhim tarixiy manba hisoblanib bu asar 1498-1499-yillar orasida Alisher Navoiyning iltimosi bilan yozilgan. Asar muqaddima, xotima va 10 bobdan iborat bo'lib uni Mirxondning "Ravzat us safo" asarining qisqartirilgan variant deish mumkin. Lekin bu asarning Sulton Husayn Mirzo (1470-1506-yillar hukmronlik qilgan)ga bag'ishlangan o'ninchi bobi va xotimasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni ham aytish kerakki, Xondamir mazkur asarini yaratishda bobosi Mirxondning yuqorida tilga olingan asaridan tashqari Tabariy, Hamidulloh Qazviniy, Ja'fariy, Nizomulmulk va Juvayniy asarlaridan ham keng foydalangan. Asarning o'ninchi bobida Sulton Husayn Mirzo bilan Yodgor Muhammad mirzo o'rtasida bo'lgan Xuroson taxti uchun 1469-1470-yillardagi kurash o'z aksini topgan. Xotimada esa Hirot shahri, uning ichkari va tashqarisidagi mashhur binolar (madrasalar, masjidlar, xonaqohlar, shifoxonalar, kutubxonalar qal'alar) bog'u bo'stonlar, shuningdek, Navoiy bilan zamondosh bo'lgan mashhur shayxlar, olim va shoirlar, xattot va musiqashunoslar haqida hikoya qilinadi. Ular orasida tarixchi olim va ko'zga ko'ringan davlat arbobi mavlono Kamoliddin Abdurazzoq Samarqandiy, atoqli qonunshunos Ixtiyoriddin Xasan, "Ixlosiya" madrasasining mudarrislari mavlono G'iyosiddin Xayrobodiy,

mavlono Muhammad Xanafiy, mavlono Muhammad Tabriziy, shuningdek, xattotlardan zo‘r san‘ati bilan Sharqda dong chiqargan mavlono Sulton Ali Mashhadiy, hoji Hofiz Muhammad, mavlono Nizomiddin Shoh Ali kabi o‘z davrining taniqli kishilari, ularning nasl nasabi qilgan xayrli ishlari keng yoritilgan.

Xondamirning “Xulosat ul axbor” asarining xotimasida keltirilgan ma’lumotlar orqali biz XV asrda Xuroson va Movaraunnahrda yashab ijod etgan olimlar, shoirlar, ulamolar, va o‘z zamonasining ilg‘or kishilari va ularning qilgan xayrli ishlari haqida qimmatli ma’lumotlarga ega bo‘lishimiz mumkin. Xulosa qilib aytganda Xondamirning “Xulosat ul axbor” asari XV asrda Xuroson va O‘rta Osiyoda ilm fanning deyarli hamma sohalarini keng taraqqiy etganligini isbotlovchi, hamda shu davrda ilm fan va madaniyatga hissa qo‘shgan tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyati haqida ma’lumot beruvchi muhim tarixiy manbadir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xondamir. “Xulosat ul-axbor”. O‘z FA. SH.I. № 2209. L (489-497-betlar)
2. B. Ahmedov. “O‘zbekiston tarixi manbalari”. T.2001.(204-207-betlar)
3. B. Ahmedov. “Tarixdan saboqlar”. T.1992 (337-341-betlar)

PSIXOLINGVISTIK QARASHLARNING SHAKLLANISHI VA TILNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI

Sh.A. Axmedov

Toshkent amaliy fanlar universtiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixolingvistik so‘zining shakllanishi va insonni hayotida tilni ahamiyati, xolatlari ularning vujudga kelish sabablari va lingvopsixologiya yo‘nalishining yuzaga kelish shartlari, o‘ziga xosligi va bugungi kunda hayotimizda zarurati xususida so‘z boradi. Shu o‘rinda til nutqiy faoliyatda yuzaga chiqqanligi va inson sivilizatsiyasi davomida shakllanib borishini ko‘rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: Tilshunoslik, psixolingvistika, nutq, axborot, muloqot, fonemik, ontolingvistika, tafakkur

Аннотация. В данной статье говорится о формировании слова психоллингвистика и значения языка в жизни человека, его условиях, причинах их возникновения, условиях возникновения направления лингвopsихологии, его уникальности и необходимости в наша жизнь сегодня. На этом этапе мы видим, что язык возникает в речевой деятельности и формируется в ходе человеческой цивилизации.

Ключевые слова: языкознание, психоллингвистика, речь, информация, общение, фонематика, онтолингвистика, мышление.

Abstract. This article talks about the formation of the word psycholinguistics and the importance of language in human life, its conditions, the reasons for their emergence, the conditions for the emergence of the direction of lingu-psychology, its uniqueness, and its necessity in our lives today. At this point, we can see that language emerges in speech activity and is formed during human civilization.

Key words: Linguistics, psycholinguistics, speech, information, communication, phonemics, ontolinguistics, thinking.

Kirish. Psixolingvistika atamasi amerikalik psixolog J.R.Kantorga tegishli (birinchi marta 1936 yilda J. Kantorning "Grammatikaning oboektiv psixologiyasi")

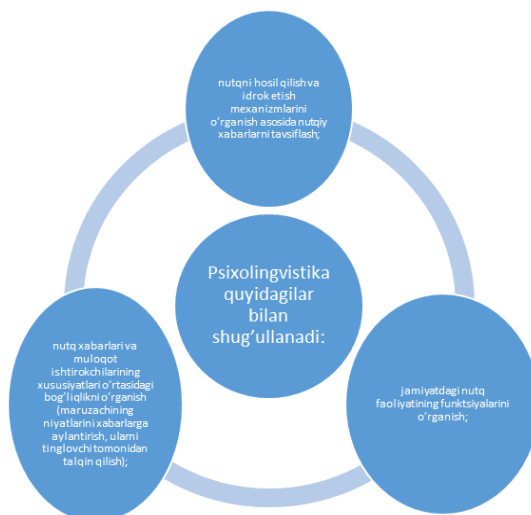
kitobida ishlatilgan); Kantorning shogirdi N. G. Oronkoning “Til va psixolingvistika” (1946) maqolasi nashr etilgandan keyin keng qo‘llanila boshlandi.

Psixolingvistika uchta asosiy nazariy manbaga ega. Birinchisi, tilshunoslikdagi psixologik yo‘nalish. O‘tgan asrlar tilshunoslari tilni xalq ruhining faoliyati va madaniyatining inoikosidir, deb yozganlar. SHu bilan birga, ular til nafaqat jismoniy, balki aqliy tarkibiy qismni xam o‘z ichiga oladi va shuning uchun shaxsga tegishli ekanligini ta’kidladilar. Til muloqot qilish va inson faoliyatini tartibga solish sharti bo‘lib, dunyo haqidagi bilimlarni cheklaydi va boshqa odamni to‘liq tushunishga imkon bermaydi. Psixolingvistika tarixidagi asosiy nazariyalardan biri Saoir-Uorf giootezasi (lingvistik nisbiylik giootezasi) edi. Aynan B. L. Uorfning til va tafakkur munosabatlariga faol qiziqishi tufayli bu masala ilmiy dunyoda faol ko‘tarilib, o‘rganila boshlandi.

Ilm-fan rivojining hozirgi bosqichida tor ixtisoslashgan individual ilmiy tadqiqotlar emas, balki hodisalarni fanlararo tushunish va ularning murakkab ilmiy-amaliy muammolarini hal qilish uchun yagona tizimlarga integratsiyalashga doir tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi tilshunoslik tilni – semiotik tizimni – ushbu tizimni ishlab chiqaradigan va aloqa uchun ishlatadigan shaxsning o‘zi bilan yaqinlashtirish jarayoni bilan xarakterlanadi. Zamonaviy tilshunoslik nafaqat psixologiya bilan, balki insonga va uning tiliga yaqin bo‘lgan boshqa fanlar bilan ham integratsiyaga intiladi. Biroq, bu kabi psixolingvistik ishlar hali ham juda kam. Tegishli fanlardagi ilg‘or sohalarning so‘nggi ma’lumotlarini har tomonlama nazariy tahlil qilish va amaliy psixolingvistik muammolarni hal qilish maqsadida yagona tizimli yaxlitlikka birlashtirishga imkon beruvchi, nutqqa keng multidistsiplinar yondashuvni taklif qiluvchi mazkur tadqiqotlar dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv nafaqat nazariy va eksperimental psixolingvistikaning amaliyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirib borishini taminlaydi, balki zamonaviy psixolingvistikani, yuqorida aytib o‘tilganidek, so‘nggi o‘n yillikda dunyoda jadal rivojlanayotgan yaxlit tadqiqotlar oqimiga olib kiradi.

Psixolingvistikaning ikkinchi manbasi - amerikalik strukturalistlar va eng avvalo N.Xomskiyning ishlari bo‘lib, ular tilni bilish to‘g‘ri gaplar tuzish qobiliyatiga asoslanadi.

Psixolingvistikaning uchinchi manbai til va nutq masalalari bilan shug‘ullangan psixologlarning ishlaridir. L. S. Vygotskiy asarlarida nutq ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish faoliyat bosqichlarining ketma-ketligi (motivatsiya - fikr - ichki so‘z - amalga oshirish) sifatida talqin qilinadi. L.V. SHcherba kontseptsiyasi lingvistik material (matnlar), lingvistik tizim (lug‘atlar va grammatika) va lingvistik faoliyat (nutqni tushunish va nutqni tushuntirish kabi) mavjudligini taxmin qiladi. Sovet psixolingvistikasi birinchi navbatda nutq faoliyati nazariyasi sifatida shakllangan.

Shu o'rinda shuni ta'kidlash lozimki tilni o'rganishda hatto hayvonlarga til o'rgatish bo'yicha ko'plab urinishlarga qaramay, hayvonlar uch yoshli bolanikidan yuqori darajada muloqot qila olmasligini isbotlangan. Eng mashhur "gapiruvchi hayvonlar" orasida: Koko gorilla, Kanzi bonobo shimoanze, Viki shimoanze, Washoe shimoanze, SHimosky shimoanze, Lana shimoanze, Sara shimoanze, Elvar delfin, Feniks va Akekamai va delfin.

Bolaning nutqini rivojlantirishda maxsus tayyorgarlik ko'rmagan bola to'rt yoshga to'lganida tilni o'zlashtiradi. Nutqdan oldingi bosqichda u qichqiriq, g'o'ng'irlash, va modulyatsiyalangan xirillashni namoyish etadi. Fonemik ongni rivojlantirish bolaga fonemalarni o'zlashtirishga imkon beradi. Bir yarim yoshida u ikki yoshga kelib onomatorik so'zlarni rivojlantira boshlaydi, u ikki so'zli iboralarni ishlab chiqadi va grammatikani o'zlashtira boshlaydi. Uch yoshga kelib, bolaning so'z boyligi ko'p marta oshadi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash lozimki muloqot jarayonidan chetda qolgan bolalar Jungle bolalari odamlar bilan aloqa qilishdan mahrum bo'lgan bolalar 6 yoshdan katta bo'lsa ham (lekin 12 yoshdan kechiktirmasdan) jamiyatga qaytsalar, jamiyatga moslasha olishlari mumkin.

Til o'rganayotganda bola ko'p xatolarga yo'l qo'yadi, bu esa u gapiradigan hamma narsaga eng umumiy qoidalarni qo'llashga harakat qilishi bilan bog'liq. Hatto "oraliq til" deb ataladigan narsa ham paydo bo'ladi. Ko'pgina bolalarning xatolari odatiy bo'lib, ularning yoshi va til rivojlanish darajasiga bog'liq. Bolalarning so'z yaratilishi tilni o'zlashtirishning ijodiy xususiyatini aks ettiradi va ma'lum qonuniyatlarga ham bo'ysunadi.

So'nggi yillarda psixolingvistikada bolalar nutqini o'rganish alohida sohaga aylandi: bolalar nutqining ontogenezi yoki ontolingvistika, ingliz tili. rivojlanish psixolingvistikasi. Bu muammo bo'yicha xalqaro simooziymlar o'tkazilib, maxsus darsliklar yozilmoqda.

Ikkinchi tilni o'zlashtirishda odam qiyinchiliklarga duch keladi, ularni o'rganish o'z-o'zidan muhim va nutq va fikrlash jarayonlarini o'rganish, ona tilini egallash jarayonini yoritish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Psixolingvistika - nisbatan yaqinda, 50-yillarning boshlarida oaydo bo'lgan fan. o'tgan asr. Ilmiy bilimlarning ikkita "eng qadimgi" tarmog'ining "choragida" paydo bo'lgan psixologiya va tilshunoslik (tilshunoslik), psixolingvistika nisbatan kichik.U o'z mavjud bo'lgan davrda asosiy "nutq" va til fanlaridan biriga aylandi.

Ushbu yangi fan sohasining paydo bo'lishi oboektiv ravishda belgilandi. Insoniyat jamiyatining ijtimoiy rivojlanishi ehtiyojlari, xususan, inson aqliy intellektual faoliyatining tabiatini ilmiy bilish zarurati (A.A.Leontev, 2003 va boshqalar). Nutq eng yuqori aqliy funktsiya sifatida hisoblanadi. Intellektual faoliyatning tarkibiy qismlari, nutq faoliyati va fikrlash jarayonlarini amalga oshirishning asosiy vositasi sifatida til uzoq vaqtdan beri psixologlar va tilshunoslarning alohida e'tiboriga sazovor bo'lgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Уч. М., 1997. 287 с.
2. Акбарова З. Мурожаат моҳияти ва унинг ташкил этувчилари. Фил.фан.номз.дисс., Т. 2006.
3. Арутюнова Н.Д. Практическое рассуждение и язык. Сб. : «Сущность, развитие и функции языка» М.: Наука, 1987, с. 6.
4. Янко Т. Лексическая семантика обращений: семантические особенности русских антропонимов и других имён, обозначающих людей // Язык и речевая деятельность. Т. 11. Спб. 2011. С 239-255.
5. СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕН-ВОЛЕЙБОЛИСТОВ
ША Ахмедов, ЎБ Шамсиев - Uzbek Scholar Journal, 2022.

PSIXOLOGIK TRAVMA VA ULARNING SABABLARI

N.I. Qobilova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologik travma nima ekanligi, uning qanday yuz berishi va unga doir nazariyalarning ilk yuz berish holatlari haqida yoritilgan. Maqolada alohida to'xtalib o'tilgan jihatlari psixologik travmaning asl sabablari va uning turlarining olimlar tomonidan keltirilgan tavsiflari keltirib o'tilgan.

Kalit so'z: psixologik travma, psixoanaliz, ruhiy shikaslanish, nevroz, ongsiz tasavvur, me'yordan chiqish, stress, harbiy opertasiya, terrorchilik, og'ir kasalliklar, emotsional ta'sirchanlik.

Abstract. This article describes what psychological trauma is, how it occurs, and the first occurrences of theories about it. The original causes of psychological trauma and the descriptions of its types given by scientists are mentioned in the article.

Key words: psychological trauma, psychoanalysis, mental injury, neurosis, unconscious imagination, abnormality, stress, military operation, terrorism, serious diseases, emotional sensitivity.

Аннотация. В данной статье описывается, что такое психологическая травма, как она возникает, а также первые появления теорий о ней. В статье упомянуты первопричины психологической травмы и описания ее видов, данные учеными.

Ключевые слова: психологическая травма, психоанализ, психическая травма, невроз, бессознательное воображение, аномалия, стресс, военная операция, терроризм, серьезные заболевания, эмоциональная чувствительность.

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib idrok, хотира, hissiyot va psixoterapiya bilan bog'liq birinchi psixologik nazariyalar paydo bo'la boshlagan paytda psixologik travma atamasi ham ilmiy muomalaga kirib kela boshladi. Psixologik

travma atamasi 1878 yilda nemis nevrologi A.Eulenburg tomonidan kiritilgan bo'lib ruhiy shikastlanish bo'yich muammolarni o'rganish vbo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari XIX asrning ikkinchi yarmida boshlandi. Bu aynan xotira hissiyotlarlarning ilmiy nazariy asoslari shakllantirildi, nevrozning asosiy sabablari haqida yangi g'oyalar vujudga kela boshladi, psixologik kasalliklar va ularni davolashning yangi usullari ishlab chiqildi.

Psixologik travma tushunchasi Z.Freyd, J.M.Sharko va J.Breyerlarning ilmiy tadqiqot ishlari va yozgan asarlariga borib taqaladi. Xususan, Zigmund Freyd psixoxanalitik nazariyani yaratdi va travmaning asosini tashqi hodisalar natijasi emas balki psixikaning o'zida ongsiz tasavvurlarni travmatik tashvishlarga olib keladigan Egoning bo'linishida ko'radi.

Psixologik travma deb insonning hayotda muhim bo'lgan jihatlariga o'z ta'sirini ko'rsatadigan, muhim psixologik tajribalarga asoslangan, insonning hayotga moslashishiga halal beradigan va stressga olib keladigan jarayonga aytamiz. Aslida psixologik travma stress bilan birgalikda yuz beradi. Bu bir insonda me'yordan tashqariga chiqish natijasida yuz berishi mumkin. Psixologik travmaning sababini biz turlicha ko'rsatishimiz mumkin. Masalan:

- yaqinlarining o'lim holati yoki ular bilan buzilgan munosabatlar. Turmushi bilan ajrashish nafaqat ajrashgan insonlarda balki farzandlarda ham psixologik travmani keltirib chiqarishi mumkin;

- insonning o'zi yoki yaqinlarida yuzaga kelgan og'ir kasalliklar;

- harbiy operatsiyalar, terrorchilik harakatlarining qurboni yoki ishtirokchisiga aylanish;

- migratsiya tufayli odatdagi turmush tarzining o'zgarishi;

- agar inson emotsional ta'sirchan bo'lsa va ko'z o'ngida ruhiyatiga qattiq ta'sir ko'rsatadigan nostandart vaziyatlar yuz bersa ham inson psixologik travma olishi mumkin.

Umumiy olganda psixologik travmaning ham sabablari uning bir nechta turlarini keltirib chiqaradi. Psixologik travma turlariga turli olimlar turlich fikrlar bildirganlar. Quyidagilarni misol sifatida keltirishimiz mumkin. Tasniflash G.K.Ushakova va B.A.Voskresenskiyning fikrlariga ko'ra, psixologik travma ko'rinishlari quyidagicha:

1. Halokatli, to'satdan, behosdan sodir bo'ladigan bir o'lchovli psixologik travmalar:

- shaxs uchun muhim bo'lgan;

- shaxs uchun ahamiyatsiz.

2. Vaziyatli o'tkir, kutilmagan, odamni ko'p jihatdan e'tiborini qaratadigan (inson obro'-e'tiborini yo'qotish, o'ziga zarar beradigan jarayonlar bilan bog'liq)

3. Inson hayotida uzoq yillar davom etgan vaziyatli, o'zgaruvchan sharoitlar:

- xabardor va yengib o'tish mumkin;

- ongsiz va chidab bo'lmas.

4. Muttasil aqliy zo'riqish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar:

- vaziyat holatidan kelib chiqqan holda;

- odatiy faoliyatga erishish uchun insonning resurslari yetarli bo'lmagan paytda haddan tashqari ko'p harakat qilish.

Umumiy olganda insonda psixologik kasalliklarni keltirib chiqaradigan ruhiy travmalarni biz uch katta guruhga bo'lishimiz mumkin:

1. Psixologik travmani biz shartli ravishda "emotsional mahrumlik" deb aytishimiz mumkin. Bunday vaziyatlarga biz inson mehr ko'rsatuvchi yaqinlaridan uzoq bo'ladi va pozitiv hislar beradigan vaziyatlardan tashqarida qolib ketishi. Biz bu vaziyatlarga misol tariqasida ajrimlar, farzandlarning yetim qolishi, insonlarning yaqinlardan uzoq bo'lishi va vatandan chatga chiqishni aytishimiz mumkin.

2. Har xil turdagi nizolar. Insonlar o'rtasida munosabatlarni buzlishi natijasida hosil bo'lgan oilaviy nizolar, farzandlar o'rtasidagi nizolar. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi nizolar, er-xotin o'rtasidagi nizolar va hokazo.

3. Inson hayoti uchun xavfli bo'lgan turli xil ruhiy jarahotlar. Zilzila, suv toshqini, avtohalokatlar va boshqalar bunga misol bo'lishi mumkin.

Psixologik travmalar va ularning oldini olishda biz Art terapiya, Geshtalt terapiya va boshqa ko'plab usullardan foydalanishimiz mumkin. Eng muhim jihati shundaki psixologik travma hosil bo'lgan insonlar albatta mutaxassislar bilan birgalikda ishlashlari lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. LATIPOVA NODIRA MUXTARJANOVNA, ZIYAYEVA XOLEDA OMONQUL QIZI. ZO'RAVONLIKKA UCHRAGAN AYOLLAR VA BOLALAR BILAN IJTIMOYIY ISH PROFILAKTIKASI. O'QUV QO'LLANMA «BOOK TRADE KO» TOSHKENT – 2022 21-22 bet.

2. Qobilova N. O'QUVCHILARDA IRODA RIVOJLANISHINING OZBEKISTON OLIMLARI TOMONIDAN TADQIQ ETILGANLIK HOLATI. //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – №. I.

3. O'tgan yilgi bolalarga nisbatan zo'rvonlikning global tarqalishi: tizimli tahlil va minimal hisob-kitoblar. Hillis S, Mercy J, Amobi A, Kress H. *Pediatrics* 2016; 137(3): e20154079.

INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA PEDAGOGIK RISKLARNI MINIMALLASHTIRISH TAMOYILLARI

Sh.B. Xalmuratova

Nukus davlat pedagogika instituti

Abstract. In this article, the formation of risk culture of future teachers for professional and innovative activities, management of risks that may occur in innovative educational conditions and their minimization are highlighted.

Key words: risk, riskological culture, professional activity, innovative activity, pedagogical risk, innovative education, future teachers.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы формирования риск-культуры будущих учителей профессиональной и инновационной деятельности, управления рисками, которые могут возникнуть в инновационных образовательных условиях, и их минимизации.

Ключевые слова: риск, рискологическая культура, профессиональная деятельность, инновационная деятельность, педагогический риск, инновационное образование, будущие учителя.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy va innovatsion faoliyatga tayyorlashda ularning riskologik madaniyatini shakllantirish, innovatsion ta'lim sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni boshqarish va ularni minimallashtirish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: risk, riskologik madaniyat, kasbiy faoliyat, innovatsion faoliyat pedagogik risk, innovatsion ta'lim, bo'lajak o'qituvchilar.

Bizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida pedagog xodimlarning kasbiy faoliyati davomida amal qilishi kerak bo'lgan quyidagi majburiyatlari belgilab berilgan bo'lib, bular: o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi, ta'lim oluvchilarning psixologik va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi, ularni o'qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e'tibor qaratishi o'z malakasini muntazam ravishda oshirib borishi kabilar belgilab qo'yilgan [1].

Bu esa, zamonaviy pedagoglardan nafaqat o'z kasbi doirasida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni, balki faoliyat samaradorligini belgilovchi qator fazilatlarni egallashni ham talab etadi. Ayniqsa, bugungi kunda mehnat bozoriga raqobatbardosh, o'z-o'zini rivojlantirishga, noaniq va riskli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishga, kasbiy muammolarga to'g'ri yechim topishga qodir, izlanuvchan va salohiyatli mutaxassislariga talab kuchayib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat pedagogik faoliyatga tayyorlash, balki ushbu faoliyat jarayonida uchraydigan risklarning oldini olish va ularni bartaraf etishga ham tayyorlash talab etiladi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarda riskologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishni taqozo etadi.

Bugungi kunda ta'lim sohasining shiddat bilan rivojlanishi, maktab darsliklariga XXI asr ko'nikmalarining singdirilishi, innovatsion jarayonlarning kuchayib borishi natijasida o'qituvchilar o'z pedagogik faoliyati davomida ko'plab riskli vaziyatlarga duch kelmoqda, bularning oqibati ta'lim jarayoni sub'ektlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, yosh pedagog kadrlarda kasbiy va innovatsion faoliyatdagi risklarga moyillikning bo'lmasligi, risklarga nisbatan charchoqni kuchaytiradi, stressli vaziyatlarga olib keladi va natijada quyidagi jarayonlar yuzaga keladi: ta'lim tashkilotining o'quv jarayoniga yangi pedagogik yangiliklarning kirib kelishiga qarshilik, ularni rad etish va innovatsiya natijalarini sohtalashtirish, o'z kasbiy faoliyatiga mas'uliyatsiz yondashish va befarqlik hissining paydo bo'lishi, o'quv mashg'ulotlarini sifatsiz olib borish.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy va innovatsion faoliyatga tayyorlashda, eng avvalo ularda riskologik madaniyatni shakllantirish zarur. Ushbu zaruriyatni quyidagi jummalarda ko'rishimiz mumkin.

Riskologik madaniyat kasbiy pedagogik faoliyat va innovatsion ta'lim sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Riskologik kompetensiya innovatsion faoliyatning pedagogik risklarni minimallashtirish zarurati bilan belgilanadi [5].

Bugungi kunda innovatsiya sub'ektining kompetensiya modeli riskli vaziyatlarda ishlashga tayyorgarlikni, ularni samarali hal qilish va innovatsion jarayon natijasini nazorat qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi [2].

Innovatsion ta'lim sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni quyidagicha minimallashtirish mumkin:

pedagogik risklarni bashorat qilish orqali ularning yuzaga kelishining va riskli hodisalar natijasida kelib chiqadigan vaziyatlarning oldini olish;

pedagogik risklarga tayyor turish, riskologik madaniyatni shakllantirish orqali riskli vaziyatlarning oqibatlarini yumshatish;

pedagogik kasbiy faoliyat jarayonida uchraydigan risklarga moyil bo'lish;

innovatsion faoliyat jarayonida kelib chiqadigan riskli vaziyatlarga javobgarlik bilan yondashish va ularning natijasida yuzaga kelgan zararlarni qoplash.

Hozirgi kunda innovatsion ta'lim sharoitida pedagogik risklarni qabul qilishning yana bir samarali usuli aniqlangan bo'lib, bu riskni o'zlashtirish va yo'qotishlarning oldini olish uchun faol harakatlarni amalga oshirish [4].

Xulosa qilib aytganda, pedagogik risklarni boshqarish va minimallashtirish usullari xilma-xil bo'lib, risk tushunchasi va uning tasnifi kasbiy va innovatsion faoliyatdagi pedagogik risk turlari bo'yicha ularni boshqarishning mavjud usullarini taqsimlashni belgilab beradi [3]. Demak, pedagogik risk hodisalarning yuzaga kelish ehtimolini baholash orqali muqobil variantlarni tanlashga asoslanadi va ma'lum bir hodisaning sifat xususiyati bo'lishi bilan birga, kutilayotgan natijadan chetlanish belgisidir. Hozirgi kunda ta'lim sohasidagi doimiy o'zgarishlar sharoitida kasbiy va innovatsion risklarni minimallashtirish va boshqarish juda muhim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (23.09.2020) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.

2. Кларин М.В. Субъект непрерывного профессионального образования – кто он? [Текст] // Профессиональное образование. Столица. – 2016. – № 8. – С. 26–28.

3. Подымова Л.С. Инновации как ценность [Текст] // Инновации в науке и образовании: сб. науч. ст. междунар. науч.-практ. конф. – М., 2014. – С. 7–11.

4. Тавстуха О.Г., Матвиевская Е.Г. Минимизация рисков инновационной деятельности в образовании // Мир науки. Педагогика и психология, 2019 №6, <https://mir-nauki.com/PDF/49PDMN619.pdf> (доступ свободный).

5. Юсуфбекова Н.Р. Педагогическая инноватика: возникновение и становление [Текст] // Вестник Московского городского педагогического университета. – 2010. – № 4(14). – С. 8–17.

MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARI TUZISHDA DIDAKTIK YONDASHUVDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK USULLARI

J.H. Smetova

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Maqolada mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzishda didaktik yondashuvdan foydalanishning pedagogik usullari va mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish asosida fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning kompetensiyalarini aniqlash, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish va topshiriqlar bilan ishlashda ta'lim traektoriyasi qulay va amaliy ahamiyatga ega metod, usul va texnologiyalarni tanlash, talabalarni mustaqil ta'lim asosida mantiqiy fikrlashga, ijodiy izlanish doiralari kengaytirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: didaktika, fikrlash, pedagogika, oliy ta'lim, tizim, tarbiya fanlari, mustaqil ta'lim, topshiriqlar tuzish, pragmatika, didaktika, metodika, gibrid, traektoriya, kompetensiya.

Аннотация. В статье рассмотрены педагогические методы использования дидактического подхода при создании самостоятельных учебных задач и определения компетенций развития навыков мышления на основе создания самостоятельных учебных задач, создания самостоятельных учебных задач из учебных предметов и образовательной траектории в работе с заданиями. удобны и имеют практическое значение, описан выбор соответствующих методов, методов и технологий, идей, которые помогают учащимся логически мыслить на основе самостоятельного обучения, расширять рамки творческих исследований.

Ключевые слова: дидактика, мышление, педагогика, высшее образование, система, педагогические науки, самостоятельное образование, создание заданий, прагматика, дидактика, методология, гибрид, траектория, компетентность.

Abstract. The article discusses pedagogical methods of using the didactic approach when creating independent educational tasks and determining competencies for the development of thinking skills based on the creation of independent educational tasks, the creation of independent educational tasks from educational subjects and the educational trajectory in working with tasks. convenient and of practical importance, describes the selection of appropriate methods, methods and technologies, ideas that help students think logically on the basis of independent learning, expand the scope of creative research.

Key words: didactics, thinking, pedagogy, higher education, system, pedagogical sciences, independent education, task creation, pragmatics, didactics, methodology, hybrid, trajectory, competence.

Rivojlangan mamlakatlarda "Pedagogik ta'lim" barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan kredit modul tizimida belgilangan yangi ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa etib belgilandi.

Bir qator pedagogik adabiyotlar tahlili va pedagogik lug'atlarda "didaktika" tushunchasi keng qo'llaniladi. Pedagogika fanining izohli lug'atida didaktika-pedagogikaning mustaqil tarmog'i sifatida ko'rsatilgan. Ta'lim-tarbiya nazariyasi, ya'ni maqsadlari, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Didaktika ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismdir. Didaktika grekcha so'z bo'lib, "didasko" - o'qitish, o'rganish

degan soʻzlardan kelib chiqqan. “Didaktika”ning soʻzma-soʻz tarjimasini taʼlim nazariyasini anglatadi. Didaktika-taʼlim nazariyasi tushunchasini anglatadi. Taʼlim nazariyasi taʼlim-tarbiya jarayonida amal qilishi shart boʻlgan tamoyillar, taʼlim usullari, taʼlim-tarbiya shakllari va pedagogikadagi asosiy tushunchalarni oʻz ichiga oladi¹⁰⁸.

Didaktikshunos olim I.Ya. Lerner didaktika taʼlim nazariyasi deganda, “taʼlimni tashkil etish, boshqarish va nazorat etish muammolari didaktika tatbiq etadigan asosiy masalalardir, yoki taʼlim jarayonida talabalarning oʻquv-biluv faoliyati tashkil etiladi, oʻqitish va bilish faoliyati tafakkuri asosida taʼlim jarayonida mustaqil taʼlim topshiriqlari tuzishda didaktik yondashuvdan foydalanishning pedagogik usullari asosida amalga oshiriladi. Mazkur yondashuvlar taʼlimda samarali metodik faoliyati tamoyiliga koʻra oʻqitish va bilish jarayonini amalga oshirish uchun nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqib biz, oʻz tadqiqotimizda:

-tarbiya fani taʼlim mazmunida didaktik nuqtai nazardan ikki subʼektning mustaqil taʼlim topshiriqlari tuzishda didaktik yondashuvdan foydalanib oʻqitish va taʼlimda samarali metodik faoliyatni amaliyotga tatbiq etish, ona tili taʼlim jarayoniga pedagog tomonidan amalga oshiriladigan uzluksiz, izchil faoliyat sifatida qaraymiz;

- tarbiya fani taʼlim jarayonlari doimiy harakatdagi dinamik ijtimoiy tizim sifatida oʻqitish va bilish faoliyatini tashkil etish obʼekti hisoblanadi va u ijtimoiy tizimlarga xos boʻlgan barcha xususiyatlarni oʻzida jamlashini taʼkidlaymiz;

- tarbiya fani taʼlimi mazmunini takomillashtirish OTM va undagi mustaqil taʼlim sifatini tashkil etishga metodologik yondashuvlarni didaktikaning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari va funksiyalaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish lozim, deb hisoblaymiz.

Haqiqatdan ham, tarbiya fani taʼlim jarayoni turli-tuman mustaqil taʼlim topshiriqlari tuzishda didaktik munosabatlarga boy hodisadir. Munosabatlar, aloqalar taʼlim jarayoni komponentlari oʻqituvchi-talaba oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir shaklida yuzaga chiqadi, amal qiladi. Modulli taʼlim texnologiyasiga tegishli ishlanmalar yaratish va ularni amaliy faoliyatga joriy etish sohasidagi ishlarda keng qoʻllaniladi, umumlashtirilgan real jarayon hisoblanib tajribaning namoyon boʻlishi, maʼlum bir qolipdagi harakatlar tazimi sifatida talqin etilgan¹⁰⁹.

Didaktik jarayon mexanizmlari:

–pedagogik tizim boʻlib, unda pedagogik obʼektlar va jarayonlarning xususiyatlari qaytadan shakllantiriladi;

-umumlashtirilgan real jarayon;

–tajribaning namoyon boʻlishi;

–maʼlum bir qolipdagi harakatlar tizimidan iborat.

Taʼlimning zamonaviy metodologiyasiga asoslanib aytishimiz mumkinki, tarbiya fani taʼlim tizimidagi didaktik jarayonlarda mexanizm oʻquv faoliyati yuqori samaradorlikka erishishi, oʻqituvchining oʻz bilimini namoyon etishi, talabalarga yetkaza olishidagi pedagogik mahorati, kompetentlilik, didaktik omillar

¹⁰⁸ M.Axmedova (hammualliflar). Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik.:T-2012.43- b (304 b)

¹⁰⁹ M.Axmedova (hammualliflar). Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik.:T-2012. 87- b (304 b)

va psixologik talablarni hisobga olgan holda tarbiya fani ta'limning har xil shakli va uslublarini mustaqil ta'lim faoliyatini uyg'unlashtirishi bilan tavsiflanadi.

Yuqoridagi fikrlarga va adabiyotlar tahliliga tayanib biz tadqiqotlarimiz davomida didaktik jarayon mexanizmlari: masalasiga alohida urg'u berdik.

Tarbiya fani ta'lim mexanizm ishlari o'zining asoslari jihatidan abstrakt (mavhum), aniq va rivojlantiruvchi turlardan iboratdir. Shunday qilib, biz pedagoglar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini o'rganish hamda tahlil etish natijasida "tarbiya fani ta'lim tizimini didaktik jarayon mexanizmlari asosida", "o'qitish", "o'rgatish" tushunchalarining mazmun mohiyatini o'rganishga muvaffaq bo'ldik. Bu esa, tarbiya fani ta'lim jarayonida "didaktika" – "o'qitish", "o'qish" tushunchasining pedagogik mazmuni mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish tipologiyasini yaratishga asos bo'ldi.

Mazkur tipologiya asosida (**tipologiya - bilish metodi bo'lib, uning asosida ob'ektlar tizimini taqsimlash va yoki tezkor savol-javoblar yordamida ularni keyingilar uchun guruhlariga ajratish, shuningdek tipologik tasvirlash natijasidir**) OTM tarbiya fanini o'qitish ta'limi jarayonida, didaktik tizim mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish asosida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ta'limiy jarayon ishlarini tashkil etishga tayyorlash dissertatsiyaning tajriba-sinov ishlari bosqichida ilmiy-nazariy gipoteza tarzida amaliyotga tatbiq etildi va sinovdan o'tkazildi. Uzoqqa mo'ljallangan umumiy aniq reja strategik maqsad uzviyligini ta'minlashni, ular davomiyligi va ustuvorligini talab etadi. Didaktik tizimni mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish asosida fasilitator va tyutorlik faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish texnologiyasi, didaktik o'yinlarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega, didaktik tizim ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi mutlaqo yangicha ta'limiy metodik yondashuv, amaliy-o'zgartiruvchi funksiyalarga qaratilishini taqozo qiladi. Kredit modul tizimi, mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimi bo'lib, yangi o'quv dasturlari, sillabus, o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish, tatbiq qilish, kreativ loyihalar va innovatsion jarayonlarda faol ishtirok etadigan ta'limda o'qituvchilarga muhtojlik sezmoqda.

Demak, mustaqil ta'lim topshiriqlari sifatini yaxshilash va innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish, oliy ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini takomillashtirishni bosqichma-bosqich joriy etish, interaktiv ta'lim xizmatlarini ko'rsatish uchun ta'lim portalini tashkil etish: elektron ma'lumotlar bazasini, talabalarning davomati va o'zlashtirishini hisobga olish elektron tizimini (elektron jurnal, kundaligi va tabel) yaratish, boshqa elektron xizmatlar ko'rsatish zarurligi ta'kidlandi.

OTM ta'limda ta'lim sohasida ayrim noan'anaviy ta'lim shaklining o'rni o'zlashtirishi lozim bo'lgan manbani bo'laklarga bo'lib o'rganish imkonini beradigan kredit modulli ta'lim texnologiyasiga tegishli ishlanmalar yaratish va ularni amaliy faoliyatga joriy etish, ma'lum bir tilshunoslik fanining fundamental tushunchalarini – ma'lum hodisa yoki qonun, o'zaro bog'liq tushunchalar guruhini o'z ichiga oladigan, o'quv materialining mantiqan tugallangan o'quv moduli bir yoki bir necha fanlar integratsiyasini o'rganishga qaratilgan ma'lumotlar bankini yaratish zaruriyati mavjud.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуллина О.Л. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. специальностей высших учебных заведений. – 2-изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.;
2. Axmedova M.E Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari pedagogika fanlari doktori uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati T.:2023-54-b.
3. Bepalko V.P. Pedagogika i progressivnie texnologii obucheniya. – M.: “Prosveshenie”, 1995. – 336 s.;

ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDAGI TURKIY QATLAMNI IFODALOVCHI IJTIMOYIY-SIYOSIY LEKSIKANING TAHLILI

Sh.T. O'tamurodov, A.H. Adilova
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tilning lug'at tarkibi madaniy-tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot davomida tadrijiy ravishda doimo boyib, rivojlanib boradi. Shu nuqtayi nazardan, eski turkiy til, eski o'zbek tili davriga oid yozma yodgorliklar leksikasini tadqiq qilishda E.Fozilov, A.Rustamov, Q.Mahmudov, A.Ahmedov, B.Bafoyev, G'.Abdurahmonov, H.Dadaboyev, Q.Sodiqov, S.Rustamova, B.Abdushukurov, Z.Xolmanova, Z.Isoqova, A.O'razboyev, D.Abduvaliyeva, M.Xolmuradova, L.Sindorov, M.Axatova singari o'zbek olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar muhim qiymatga ega¹¹⁰. “Tilshunosligimizda ijtimoiy-siyosiy leksikani lingvistik jihatdan o'rganish hali o'z yechimini to'la topgan masala emas”, – deb yozadi A.O'rozboyev. – Xususan, ularning etimologik jihati anchayin murakkab masala bo'lishi bilan birga bu borada munozarali o'rinlarga ko'plab duch kelinadi. Ijtimoiy-siyosiy leksikaning yasaliş xususiyatlarini ular tarixan mansub bo'lgan tillar xususiyatiga bog'liq holda o'rganmaslikning imkoni yo'q. Shu jihatdan tadqiqot turkiy, arab, eroniy (xususan, dariy, tojik, fors) tillarining grammatik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy-siyosiy leksika juda uzoq va murakkab taraqqiyot mahsuli ekanligini e'tiborga olsak, unda substrat elementlar saqlanib qolmasligi mumkin emas, degan mantiqiy xulosa chiqadi. Bu esa mavzu tadqiqida yana bir murakkab masalani o'rtaga tashlaydi. Ularning yana bir jihati shundaki, ko'p hollarda muayyan bir so'zning turli ijtimoiy formatsiya, davlat qurilmasi, shuningdek, muarrix va adiblarning individual

¹¹⁰Fozilov Э. Қадимги обидалар ва Алишер Навоий. – Тошкент: Фан, 1969; Рустамов А. Алишер Навоий тилининг фонетик ва морфологик хусусиятлари. Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1966; Махмудов Қ. Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-хақойиқ” асари ҳақида: кириш, фонетика, морфология, матн, транскрипция, шарҳ, луғат. – Тошкент: Фан, 1972; Аҳмедов А. Фурқат поэзиясининг лексикаси: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1976; тилининг грамматик Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1983; Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Алишер Навоий асарлари хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1984; Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономические терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. – Тошкент: Ёзувчи, 1991; Содиков Қ. XI-XV аср уйғур ёзуви туркий ёдгорликларнинг график-фонетик хусусиятлари. Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1992; Рустамова С. Махмуд Кошгарий луғатининг лексикографик хусусиятлари. Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1998; Абдушуқуров Б. XI-XIV аср туркий манбалар тилидаги зоонимлар. Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1998; Шу муаллиф. “Қисаси Рабғузий” лексикаси. Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2017; Холманова З. “Бобурнома”нинг лексик тадқиқи. Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2009; Исоқова З. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асаридаги ижтимоий-сиёсий лексика: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2010; Ўразбоев А. Огаҳий тарихий асарлари лексикаси. Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2018; Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Тошкент, 2017; Холмурадова М. “Қутадғу билиг” лексикаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Тошкент, 2018; Синдорov Л. “Ҳибат ул-хақойиқ” лексикаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Жиззах, 2021; Ахатова М. Ўзбек тили тасаввуф лексикаси. Filol.fan. dokt. (ДСс). ... дисс. автореф. – Тошкент, 2021.

uslubiga ko‘ra hamda tilning turli tarixiy etaplarida o‘ziga xos ma’no kasb etganligidir. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy leksika o‘ziga xos sabablarga ko‘ra, muayyan tartibga solingan emas. Demak, bularni lingvistik va tarixiy faktlarga asoslangan holda chuqur tadqiq qilish natijasidagina aniqlashtirish mumkin bo‘ladi. Ijtimoiy-siyosiy leksikaning mavzuiy-semantik tasnifining ham ma’lum chegaralarini belgilash zarurati bor. Yuqorida qayd qilingan dolzarb masalalar tarixiy asarlarda bir-biriga bog‘liq holda eng ko‘p qo‘llanilgan ijtimoiy-siyosiy leksikaga oid so‘zlarni muayyan adib (muarrix) yoki asar misolida lingvistik tadqiq qilish ehtiyojini yuzaga keltiradi va ana shu zarurat natijasida ushbu ish yuzaga keldi¹¹¹.

Alisher Navoiy asarlari misolida qadimgi turkiy so‘zlarning leksik tahlilini o‘tkazgan Sh.Egamova va S.Suxanberdieyvalar 1400 atrofidagi qadimgi turkiy til leksikasining Navoiy asarlarida uchrashini qayd etadilar: Istalgan tilning so‘z boyligida shunday leksik birliklar mavjud bo‘ladiki, ular bir necha asrlik lisoniy taraqqiyot davomida, unda yuz bergan turfa jarayonlardan qat’i nazar, o‘zlariga yuklatilgan ma’no nozikliklarini sobitlik bilan saqlab qolishga muvaffaq bo‘ladi. Bunday leksemalar sirasiga nafaqat fan va texnika doirasidagi maxsus tushunchalarni ifodalovchi terminlar, shuningdek, boshqa mavzuiy guruhlarga tegishli monosemantik so‘zlar qatori, ko‘p ma’noli leksemalarning ham kirishi ehtimoldan xoli emas. Yuqoridagi dastlabki bobda qayd etilgan taxminan 1400 atrofidagi qadimgi turkiy til leksikasi ma’lum qismining Navoiy davri eski o‘zbek adabiy tilida deyarli hech qanday semantik o‘zgarishlarga uchramagan tarzda iste’molda bo‘lganligini biz tomondan amalga oshirilgan tahlil yaqqol ko‘rsatdi¹¹². Bu holat turkiy tilga oid so‘zlarning Alisher Navoiy ijodida muhim o‘rin tutganligidan dalolat beradi.

Alisher Navoiyning tarixiy asarlari leksikasi bo‘yicha kuzatishlar olib borgan D.Abduvaliyeva shunday qiziqarli ma’lumot keltiradi: “TAH (“Tarixi anbiyo va hukamo” – ta’kid bizniki) leksikasining umumiy miqdori (takrorlar bilan) 26 693 so‘zdan iborat. Mazkur asar lug‘at tarkibida mavjud (takrorlarsiz) 3047 ta so‘zning 748 tasi turkiy, 1756 tasi arabcha, 506 tasi forscha-tojikcha, 19 tasi qadimgi yahudiy, 9 tasi yunoncha, 4 tasi mo‘g‘ulcha, 1 tasi sanskritcha, 2 tasi urducha, 3 tasi so‘g‘dcha, 1 tasi xitoycha ekanligi aniqlandi.

Asarda (takrorlarsiz) 2418 ta so‘z ishlatilgan. SHundan turkiy so‘zlar 581 ta, arabcha so‘zlar 1188 ta, forscha-tojikcha so‘zlar 601 ta, qadimgi yahudiy so‘zlar 18 ta, yunon tiliga xos so‘zlar 13 ta, mo‘g‘ulcha so‘zlar 4 ta, sanskritcha so‘zlar 2 ta, urducha so‘zlar 5 ta, so‘g‘dcha so‘zlar 2 ta, xitoycha so‘zlar 2 ta, gruzincha so‘z 1 ta, arman tiliga oid so‘z 1 ta”¹¹³.

Turkiy qatlamga oid kasb-hunar va u bilan aloqador tushunchalar nomi: **Ayolg‘uchi** – xonanda, sozanda; kuychi; ayolg‘u sozandachi; naqoratchi;

Voizki dastyorsiz o‘lmas suxanguzor,

Anga yorod-u manga ayolg‘uchi hukmi bor. (Mahbub ul-qulub, 14-33);

Aytg‘uchi – aytguchi, deguvchi, so‘zlaguvchi.

¹¹¹ Ўразбоев А. Огахийнинг “Риёз уд-давля” асарида ижтимоий-сиёсий лексика. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/abdulla-orozbek-ogahiyning-riyoz-ud-davla-davlat-bog'lari-asarida-ijtimoiy-siyosiy-leksika.html>

¹¹² <https://interonconf.org/index.php/usa/article/view/2403/2153>

¹¹³ Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. – Тошкент, 2017.

*Kim so'zni terib aytguchi og'ziga bergay,
Malik ani do'zax o'tining dudiga tergay.* (Mahbub ul-qulub, 95-96);
Aytguchi – ashulachi, xonanada.

Aytquchi va cholg'uchi zorlig' va iynamak bila olg'uchi. (Mahbub ul-qulub, 31-32);

Bitirguchi – tugatguvchi.

Bu zolimlar – mulkni barbod berguvchilardur va mulk ahli yig'ishturg'onlarin bitirguchilardur. (Mahbub ul-qulub, 16-17);

Ichguchi – araqxo'r, mayxo'r, ko'p ichuvchi.

Yamonroq ichguchi anga mag'lubroq, har necha yamonlig' zohir bo'lsa aning qoshida mahbubroq. (Mahbub ul-qulub, 104-b);

Surguchi – 1. Yozguchi.

2. Yurutguchi

3. Aytguchi

Nazoirxon bila surguchi maqol- dastiyor bila yirgaluchi qavvol. (Mahbub ul-qulub, 32-b);

Cholg'uchi – musiqa asbobidan biror kuy, ohang ijro etuvchi, nog'ora chaluvchi.

Aytquchi va cholg'uchi zorlig' va iynamak bila olguchi. (Mahbub ul-qulub, 31-b);

Buyurg'uchi – 1. Amr etguvchi, buyurguvchi.

2. Aytguchi, gapirguvchi.

Aytg'uchi va chalg'uchi zorlig' va iynamak bila olg'uchi. To buyurg'uchida sila va in'om bor, alar mulozimdurlar va xizmatgor. (Mahbub ul-qulub, 31-b);

Yetkurguchi – yetkazuvchi.

Shohga to davlat bor – dushman erur xor va xoksor. Davlatga yetkurguchi Tengri ham olguchi, ham berguchi Tengri. (Mahbub ul-qulub, 18-b);

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida qo'llanilgan ijtimoiy-siyosiy leksikani tahlil qilishda turkiy tilga oid so'zlarni o'rganish leksik vositalarning etimologik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tillararo aloqalar to'g'risida muayyan xulosalarga kelishga imkon beradi.

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O'RNI

M.T. Fayzullayev

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada ta'lim texnologiyalari haqida ma'lumotlar, Ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual yondashuvlar haqida asosiy tushunchalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'limiy texnologiya, kompetentlik, pedagogik texnologiya, keys – stadi.

Abstract. The article provides information about educational technologies, basic concepts about the main conceptual approaches in the design of educational technology.

Key words: Educational technology, competence, Pedagogical technology, case study.

Keyingi yillarda, ta'limning turli bosqichlari u yoki bu ilg'or texnologiyalarni ham nazariy, ham metodologik jihatdan asoslagan o'quv qo'llanmalari yaratildi. Ularda Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy g'oyasi o'z ifodasini topgan. O'quvchi-talabalar hukmiga havola etilgan ushbu kitoblarning yangiligi shundaki, unda iqtisodchilar tayyorlovchi oliy o'quv yurtida tahsil olayotgan talabalar bilan ishlayotgan o'qituvchi-professor uchun turli xil pedagogik shart-sharoitlar hamda imkoniyat inobatgan olingani holda Pedagogik texnologiyalar ilk marotaba haqiqiy o'quv qo'llanmasi sifatida batafsil bayon etilgan.

Ta'limiy texnologiya – bu yaxlit ta'lim jarayonini optimallashtirish maqsadida uni amalga oshirishda ishtirok etuvchi texnik vositalar hamda inson omilining o'zaro uyg'unligini inobatga olgan, dars berish jarayonida bilimlarni (ma'lumotlar, tavsiyalar, aniq tushunchalar va boshqalar) imkon darajada to'la o'zlashtirilishiga yo'naltirilgan tizimli uslubni yaratish, qo'llash va amaliyotga joriy etishni o'z ichiga oladi.

O'qitish texnologiyasi – dars mobaynida ma'lumotlarni uzatish, vaqt va sharoit mezoniga monand tarzda eng samarali usullarni qo'llashni tartibga soluvchi o'zaro muloqot jarayonidir.

Pedagogik texnologiya – yaxlit ta'lim jarayonini texnologik, ya'ni uslubiy jihatdan ta'minlashni nazarda tutadi. Yuqoridagi ikki tushunchaga bog'liq tarzda, bu jarayon bevosita o'qitishning barcha bosqichlarida qo'llaniladigan barcha pedagogik usullarni nazarda tutadi. Shu sababli aynan shu tushuncha – pedagogik texnologiyalar orqali biz bugun yuqori malakali kadrlar tayyorlashning barcha yo'nalishlariga joriy etiladigan optimal uslublar haqida gapirmoqdamiz.

O'quvchi-talabalarda bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayonida amaliy mashg'ulotlar va seminarlardan foydalanish an'anaviy ishlarimizdan hisoblanadi. Ana shu mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun maksimal ravishda talabani faol maqomga ko'taradigan, uni o'qituvchi bilan deyarli bir maqomga olib chiqadigan ish – amaliy o'yinlarni tashkil etish, intellektual treninglar chog'ida biyron bo'lish, turli vaziyatlar, “keys – stadi”ni yechishda uning bilimi, dunyoqarashini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi texnologik vositalar va usullardan foydalanishni hamda amaliyotda qo'llashni bilish o'qituvchilar uchun nihoyatda zarurdir.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi.

Ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual yondashuvlarga quyidagilar kiradi:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining

shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog‘liq o‘qish ma’soadlaridan kelib chiqqan holda yondashilishni nazarda tutadi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta’lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o‘quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo‘naltirilgan ta’limni ifodalaydi.

Dialogik yondashuv o‘quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o‘zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o‘z-o‘zini faollashtirishi va o‘z-o‘zini ko‘rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda yangi pedagogik texnologiyalarning dars jarayonlarida qo‘llanilishi dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik texnologiya usullari dastlab o‘qitishning harakatini namunaviy vaziyatdagi belgilangan qoida bo‘yicha o‘zlashtirish talab etiladigan mahsuldor darajasi uchun ishlab chiqilgan. Mahsuldor ta’lim har qanday ta’limning zaruriy tarkibiy qismi hisoblanib, u insoniyat jamg‘argan tajribani aniq o‘quv fani doirasida o‘zlashtirish bilan bog‘liq.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ganiyeva M.A. Fayzullayeva D.M. “Keys-stadi o‘qitishning pedagogik texnologiyalari to‘plami” Met.qo‘ll. “O‘rtamaksus, kasb-hunar ta’limi tizimida innovation texnologiyalar” seriyasidan. T.: TDIU-2013.

2. Olimov Q.T. “Pedagogik texnologiyalar” T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti-2011.

3. PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF RELATIONSHIP OF THEORY AND PRACTICE IN TEACHING EXACT SCIENCES AT TECHNICAL SCHOOLS. F. Musobek - Thematics Journal of Education, 2023.

BOSHQARUV JARAYONINING AYRIM JIHLARI

M.B. Abdulxayeva

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy tadqiqot instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab ishini boshqarishga oid ayrim mulohazalarning nazariy jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktab, boshqaruv, deontologiya, tizim, kompetensiya, faoliyat.

Абстрактный. В данной статье рассматриваются теоретические аспекты некоторых соображений, касающихся управления школой.

Ключевые слова: школа, менеджмент, деонтология, система, компетентность, деятельность.

Abstract. This article discusses the theoretical aspects of some considerations related to school management.

Key words: school, management, deontology, system, competence, activity.

Muayyan tashkilotni boshqarish faoliyati ko‘p qirrali bo‘lib, uning turli sohalaridagi samarali rahbarlik faoliyati turlicha yondashuv va malakali mutaxassislar ishtirokini talab qiladi. Mamlakatimizda maktab rahbarlarini kasbiy

faoliyatga tayyorlash, ularda boshqaruvga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish, boshqaruv faoliyatida kasbiy deontologik yondashuv mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 maydagi PQ-3755-son "Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi¹¹⁴, 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonilari¹¹⁵ hamda boshqaruv faoliyatiga tegishli boshqa normativ-huquqiy hujjatlar aynan ana shu mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Ilm-fanda ta'lim tizimida deontologik yondashuv asosida umumta'lim maktablari rahbarlari va ta'lim rahbarlarining kasbiy va kommunikativ madaniyatini oshirish muammosining nazariy, metodik va amaliy jihatlarining turli jihatlari talqin etilgan, bir qator ijobiy tajriba to'plangan. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida ta'lim muassasalari rahbarlarining kasbiy va kommunikativ madaniyati darajasini yuksaltirish maqsadida xodimlar bilan ishlashda ularning shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy-moslashuv darajasini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratish zarurligi, boshqaruv faoliyatining samarali bo'lishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, "Direktor – o'qituvchi" o'zaro hamkorligi jarayonidagi rahbarning o'z burchlarini anglashi, kasbiy etika qoidalariga rioya qilishi muhimdir.

Burch so'zi izohli lug'atda ado etilishi, bajarilishi majburiy bo'lgan vazifa, majburiyat¹¹⁶ deb ta'riflangan. Maktab rahbari burchi – bu pedagoglar va butun jamoa oldidagi mas'uliyatini anglashni nazarda tutib, undan talab qilinadigan xulq-atvorning axloqiy tamoyillariga asoslanadi. Pedagogik burchning bu xususiyati mas'uliyat o'lchovi va uning chegaralari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning mazmuni va texnologik jihatlarini nazarda tutadi.

Kasbiy etikaning xususiyatlar umumiy va xususiy xarakter kasb etib, har bir jihati o'ziga xosligi, bu tomonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sohasidagi tomonlarning farqliligi bilan bog'liq. Aynan shu xolat tengsizlik yaratilishga olib keladi. Professional deontologiya, axloqiy me'yorlari, mutaxassisning xulq-atvor normalari va qoidalarini nazarda tutadi. Turli mutaxassisliklarga doir ilmiy adabiyotlarning tahliliga ko'ra etika va deontologiya – tushunchalarning umumiy jihatlari borligini ko'rishimiz mumkin, biroq bu tushunchalar mazmunan bir-biridan farq qiladi.

"Etika axloq ta'limoti sifatida" sifatida ko'plab soha vakillariga tanish tushuncha sifatida qaralgani holda, "deontologiya" atamasini juda ko'p soha vakillari birinchi marta eshitayotganliklarini ko'rishimiz mumkin. "Deontologiya" atamasi fanga 19-asrda ingliz tadqiqotchisi Jeremi Bentam¹¹⁷ [4] tomonidan kiritilgan bo'lib, u so'zma-so'z tarjima qilinganda "nima qilish kerakligi haqidagi ta'limot" degan ma'noni anglatadi. Deontologiya tarixiga qaralsa uning uzoq vaqtdan beri mavjud ekanligini hamda u tibbiyot sohasida keng rivojlanganligini

¹¹⁴O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 maydagi PQ-3755-son "Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qonuni

¹¹⁵ 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni <https://izoh.uz/word/burch>.

¹¹⁷ Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии / К.М. Левитан. М.: 1994. – 192с

ko'rishimiz mumkin. Pedagogik deontologiya boshqa kasbiy deontologiyalar qatorida yuridik, muhandislik, psixologik va hokazolar qatorida yangi ilmiy yo'nalishdir. Pedagogik kadrlarni tayyorlashda pedagogik deontologiyasini shakllantirish ta'lim jarayonini modellashtirish, ishlab chiqish va amalga oshirish orqali amalga oshiriladi

Bunda, ta'lim sifatini boshqarishning barcha yondashuvlarini: pedagogik kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilishda tizimli yondashuvni hisobga olish; pedagogik jarayon sub'ektlarining manfaatdor o'zaro ta'siri; tizimli hamda kompleks yondashuv prinsiplariga rioya etish; ta'lim jarayoni mavjudligining eng muhim sharti sifatida ko'rib chiqish kerak.

Har bir maxsus deontologik intizom ikkita komponentga ega: birinchisi kasbiy faoliyat va xulq-atvoriga oid normativ hujjatlarga tegishli bo'lsa, ikkinchisi fanlararo aloqaga tegishli bo'lib, har ikkala intizom maktab rahbari faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni rivojlantirishga doimiy ehtiyoj mavjud. Maktab direktorining odamlar bilan o'zaro munosabati - bu uning kasbiy mavjudligi, kasbiy o'zini o'zi anglash shakli bo'lib, mutaxassisdan o'z kasbiy nutq madaniyatini doimiy ravishda oshirish zarurligini taqozo etadi.

Ma'lumki, maktab direktorori ta'lim tashkilotida faoliyatni tashkil etish, o'qituvchilarning mehnatidan tortib, texnik xodimlarning vazifalarini bajarishi, buxgalteriya hisobi va boshqalar uchun javobgardir. Umumta'lim maktab direktorining kasbiy majburiyatlariga quyidagilar kiradi: muassasaning ustavi va qonun hujjatlariga zid bo'lmagan o'quv-tarbiyaviy va tashkiliy-xo'jalik faoliyatini boshqarish; maktab ishini tashkil etish va o'quvchilarni davlat ta'lim standartlari asosida o'qitish; ish jadvallarini, rejalarini, o'quv dasturlarini va boshqalarni tasdiqlash; ta'lim faoliyati davomida o'quvchilar va ta'lim tashkilotlari xodimlarining xavfsizligini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish (yong'in xavfsizligi qoidalariga, sanitariya talablariga va boshqalarga rioya qilish); talabalarga ovqatlanish va tibbiy yordam ko'rsatish; ta'lim muassasasining o'qituvchilari va xodimlarini ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish, ularning kasbiy mas'uliyatini belgilash, o'qituvchilarning kasbiy o'sishini ta'minlash (o'qituvchilarni qayta tayyorlash, malaka oshirish kurslariga yuborish va boshqalar); pedagogik kengashga rahbarlik qilish; eng yaxshi xodimlarni mukofotlar va mukofotlar bilan taqdirlash; ota-onalar bilan muloqot qilish; hisobotlarni tayyorlash va boshqalar.

Bu jarayon maktab direktoridan¹¹⁸ [3] o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirishda ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini hurmat qilish hamda pedagogik etika qoidalarini bilish va ularga amal qilishni talab etadi. Qonunning ushbu moddalariga ko'ra maktab rahbarining pedagogik burchi uning o'z vazifalarni bajarishga tayyorligi hamda o'z harakatlari uchun javobgarligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Boshqaruv masalasiga Sharqda juda qadimdan alohida e'tibor berilib, bu jarayonni axloq va adolat qoidalari asosida tashkil etish kerakligi aytilgan. Xususan, Konfutsiy bundan kariyb uch ming yil ilgari shunday yozadi: "Xalq

---

¹¹⁸ O'zbekiston Respublikasining Pedagogning maqomi to'g'risidagi Qonuni. 7-8 moddalar. Toshkent 2024y

ma'muriy buyruqbozlik bilan boshqarilsa, uning xatti-harakatlari iskanjalari yordamida tartibga solinsa, oddiy xalq majburan o'zini jinoyat sodir etishdan tiyib turadi, lekin jinoyatning isnodligini tushunib yetmaydi. Xalk muruvvat va ishontirish yuli bilan boshqarilsa va axloq qoidalari, adolatga asosan boshqarilsa, bunday xalq egri ish kilish isnodligini tushunadi. Shuningdek, o'z xatolarini o'zi to'g'rilay oladi"[10.22]. Bu mulohazalardan ko'rinadiki, insonga e'tibor, mavjud sharoitni hisobga olish asosida boshqaruv, kasb odobiga rioya qilish, o'z rolini anglash talab etiladi.

Xulosa. Boshqaruv – san'at bo'lib, u pedagogdan faoliyat yuritish jarayonidagi pedagogik faoliyat mohiyatiga mos keluvchi talablar mohiyatini bilishni, uni mahorat bilan amalga oshirishni talab etadi.

O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL O'QITISH METODLARI

G.X. Baratova

Sh.Rashidov tumani 5-sonli umumta'lim maktabi

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini mazmunan yangilash, axborotlar globallashtirgan bir davrda mazkur ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritayotgan pedagogik faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni modernizatsiyalash, maqsadga muvofiq tashkil etishga zamin tayyorlaydigan o'quv-metodik majmua, elektron darsliklar, nostandart adaptiv testlar banki, o'quv kurslari bo'yicha silabus yaratish orqali talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish, ta'lim samaradorligiga erishish uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va yangilash, ularni davlat talablari va jahon ta'lim standartlari darajasiga ko'tarish islohotlar davrining asosiy masalalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: "Aqliy hujum" metodi, "Kichik guruhlarda ishlash" metodi, "Bahsmunozara" metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.

Аннотация. Обновить содержание системы высшего образования Республики Узбекистан, модернизировать организацию образовательного процесса профессоров и преподавателей, занимающихся педагогической деятельностью в этой системе образования в эпоху глобализации информации, подготовить основу для целенаправленной организации путем создания учебно-методического комплекса, электронных учебников, банка нестандартных адаптивных тестов, силлабусов учебных курсов, для активизации познавательной деятельности обучающихся, формирования методических знаний, навыков и квалификации, необходимых для достижения образовательной эффективности и обновление, доведение их до уровня государственных требований и мировых стандартов образования является одним из главных вопросов реформаторского периода.

Ключевые слова: метод «Мозговой штурм», метод «Работа в малых группах», метод «Дискуссия», метод «Проблемная ситуация».

Annotation: To update the content of the higher education system of the Republic of Uzbekistan, to modernize the organization of the educational process of professors and teachers who are engaged in pedagogical activity in this educational system in an era of globalization of information, to prepare the ground for the purposeful organization by creating educational-methodical complex, electronic textbooks, bank of non-standard adaptive tests, syllabus for educational courses, to activate the cognitive activity of students, to develop methodological knowledge, skills and qualifications necessary to achieve educational efficiency and updating,

raising them to the level of state requirements and world education standards is one of the main issues of the reform period.

Key words: "Brainstorming" method, "Working in small groups" method, "Discussion" method, "Problem situation" method.

“Aqliy hujum” metodi - biror muammo bo‘yicha ta‘lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali ma‘lum bir yechimga kelinadigan metoddir. “Aqliy hujum” metodining yozma va og‘zaki shakllari mavjud. Og‘zaki shaklida ta‘lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta‘lim oluvchilarning har biri o‘z fikrini og‘zaki bildiradi. Ta‘lim oluvchilar o‘z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta‘lim oluvchilar o‘z javoblarini qog‘oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko‘rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarni ma‘lum belgilar bo‘yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to‘g‘ri va ijobiy qo‘llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o‘rgatadi. “Aqliy hujum” metodidan foydalanilganda ta‘lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo‘ladi, shu jumladan ta‘lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta‘lim oluvchilar o‘z fikrini faqat og‘zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi ta‘lim oluvchilarda turli g‘oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod ta‘lim oluvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi - ta‘lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlarga ajratgan holda o‘quv materialini o‘rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan darsdagi ijodiy ish.

Muammoli savol beriladi, Fikr va g‘oyalar eshitiladi va jamlab boriladi. Fikr va g‘oyalar guruhlanadi, Aniq va to‘g‘ri javob tanlab olinadi. Ushbu metod qo‘llanilganda ta‘lim oluvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi rolda bo‘lishga, bir-biridan o‘rganishga va turli nuqtai-nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo‘ladi. “Kichik guruhlarda ishlash” metodi qo‘llanilganda ta‘lim beruvchi boshqa interfaol metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Chunki ta‘lim beruvchi bir vaqtning o‘zida barcha ta‘lim oluvchilarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi.

“Bahs-munozara” metodi-biror mavzu bo‘yicha ta‘lim oluvchilar bilan o‘zaro bahs, fikr almashinuv tarzida o‘tkaziladigan o‘qitish metodidir. Har qanday mavzu va muammolar mavjud bilimlar va tajribalar asosida muhokama qilinishi nazarda tutilgan holda ushbu metod qo‘llaniladi. Bahsmunozarani boshqarib borish vazifasini ta‘lim oluvchilarning biriga topshirishi yoki ta‘lim beruvchining o‘zi olib borishi mumkin. Bahs-munozarani erkin holatda olib borish va har bir ta‘lim oluvchini munozaraga jalb etishga harakat qilish lozim. Ushbu metod olib borilayotganda ta‘lim oluvchilar orasida paydo bo‘ladigan nizolarni darhol bartaraf etishga harakat qilish kerak

“Muammoli vaziyat” metodi-ta’lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metoddir. “Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi ta’lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo‘yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo‘lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmagach, ta’lim oluvchilarning qiziqishlari so‘nishiga, o‘zlariga bo‘lgan ishonchlarining yo‘qolishiga olib keladi. «Muammoli vaziyat» metodi qo‘llanilganda ta’lim oluvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o‘rganadilar.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O‘zbekiston, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni
7. J. Tolipova. Pedagogik kvalimetriya. O‘quv qo‘llanma. TDPU. T.: 2017yil.160 bet.
8. K. Jalilov. Baholash nazariyasi asoslari (pedagogik o‘lchovlar, testologiya). Toshkent: Akademnashr, 2020.
9. Brookhart, S.M. (2014) How To Design Questions and Tasks To Assess Student Thinking, Alexandria, VA: ASCD, 2014.

Internet saytlari:

10. <http://yedu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi.
11. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
12. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiymetodik markazi.
13. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA FANLARNI O‘QITISH

L.S. Baratov

Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya. Maqolada an’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasini ko‘tarish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiya, pedagogik texnologiya, baholash texnologiyasi, axborotning ta’sir ko‘rsatish texnologiyasi.

Abstract. Keeping the traditional form of the lesson, enriching it with various methods that activate the activities of district learners, raising the level of mastery of learners.

Key words: innovative technology, pedagogical technology, assessment technology, information impact technology.

Аннотация. Сохраняя традиционную форму урока, обогащая его различными приемами, активизирующими деятельность учащихся района, повышающими уровень мастерства учащихся.

Ключевые слова: инновационная технология, педагогическая технология, технология оценивания, технология информационного воздействия.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish – o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olinishi;
- o'qish shiddatini ta'lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Innovatsion texnologiyalar talabalarning faol hayotiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o'quv jarayonidagi yangi shakldagi interaktiv usullar kiradi. Bu texnologiyalar bugungi kunda rivojlangan horijiy mamlakatlarning jumladan, AQSh, Germaniya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda keng qo'llanilmoqda.

Bugungi kunda respublikamizni rivojlangan davlatlar darajasiga chiqarish maqsadida bir qator qonun va qarorlar qabul qilindi. Ta'lim O'zbekiston davlati siyosatining ustuvor sohasiga aylandi. Buning yaqqol misoli sifatida mamlakatimizni rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" bo'limining "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish" bandida keltirilgan. Bundan tashqari kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlangan mamlakatlar darajasida raqobatbardosh, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni egallagan, yuqori malakali kadrlar tayyorlash maqsadi va vazifasi kun tartibiga qo'yildi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

1. Pedagogik muloqot texnologiyasida o‘qituvchi (pedagog)ning o‘quvchi-talabalar bilan muloqoti.

Muloqotning vazifalari:

- shaxsni tanish, axborot almashish;
- kelgusi pedagogik muloqotni modellashtirish va tahlil etish;
- muloqotdan olinadigan tasavvurlar;
- muloqot yuzasidan fikrlash va fikr almashish;
- pedagogik muloqotni tashkil etishning texnikasi va texnologiyasi;
- ishga ijodiy yondashish va boshqalar;
- pedagogik talab texnologiyasi;
- “pedagogik talab” tushunchasi, uning o‘ziga xos xususiyatlari;
- xulq-atvor va ijtimoiy-madaniy qoidalarning namoyon bo‘lishi.

2. Baholash texnologiyasi, pedagogik baho va uni mezonlash.

- Xatti-harakatlardan olingan taassurot, voqelikni, ob‘ekt va sub‘ektni qabul qilish;
  - baho berish usullarini tanlash, o‘qituvchi (pedagog)ning o‘z imkoniyatini tahlil etishi va ta’sir samaradorligini oshirishi;
  - pedagogik baholash texnologiyasi.

3. Axborotning ta’sir ko‘rsatish texnologiyasi.

- nutqiy-axborot berish, “ratsional axborot berish” tushunchalari, demonstratsion va ko‘rgazmali vositalar-axborot olish vositalaridan biri sifatida;
  - nutqiy ta’sir etish, suhbat, hamkorlik, tezis, argument, ko‘rgazmalar va obrazlar;
  - nutqiy ta’sir etish texnologiyasi;
  - demonstratsion va ko‘rgazmali vositalar, etik, iqtisodiy, estetik, gigienik materiallar;
  - qabul qilishning fiziologik va psixologik xususiyatlarini demonstratsiya qilish texnologiyasi.

4. Pedagogik vaziyatni yaratish va uni yechish texnologiyasi.

- pedagogik konflikt tushunchasi – konflikt pedagogik texnologiya elementi sifatida, konflikt sub‘ektlari orasidagi qarama– qarshiliklar, bo‘sh va mazmunli konflikt;
  - holat tahlili (voqeani aniqlash);
  - konflikt;
  - konfliktning xilma-xilligi (norozilik, qarshi chiqish);
  - konfliktni echish shakllari (yumor, hazil, mutoiba).

Zamonaviy pedagogik texnologiyaning qo‘shimcha elementlari:

- psixologik muhit yaratish texnologiyasi;
- guruh faoliyatini tashkil etish texnologiyasi;
- muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz holatlarni tashkil etish texnologiyasi;
- o‘quvchining xatti - harakatiga pedagogik reaksiya qilish texnologiyasi;
- xulqi va odobi yomon o‘quvchi–talabalar bilan ishlash texnologiya;
- muammoli vaziyatlar yaratish texnologiyasi;
- pedagogik vosita texnologiyasi;
- pedagogik improvizatsiya texnologiyasi.

Pedagogik texnologiya – ta’lim shakllarini optimallashtirish maqsadida o’qitish va bilimlarni o’zlashtirish jarayonining inson salohiyati va texnik resurslarni qo’llash, ularning o’zaro ta’sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir.

Interfaol metodlar – o’zaro fikr almashishga, o’zaro fikrlarni to’ldirishga qaratilgan harakatlar majmuasidir. Interfaol metodlarni qo’llashda o’zaro ta’sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta’sir yoki turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmaydi va hamkorlik sub’ektlarini ijodiy izlanishga yo’naltirish, noma’lum holatni ochishga (kashf etishga) ko’mak beruvchi nazariy – aqliy mulohazalarni yaratish funksiyalarini ham bajarishi mumkin.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 488 b.
  2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. 1-jild. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 592 b.
  3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O’zbekiston”, 2018. – 507 b.
  4. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O’zbekiston, 2023.
  5. O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-sonli Qonuni.
  6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi 4947-sonli Farmoni
  7. J. Tolipova. Pedagogik kvalimetriya. O’quv qo’llanma. TDPU. T.: 2017yil.160bet
  8. K. Jalilov. Baholash nazariyasi asoslari (pedagogik o’lchovlar, testologiya). Toshkent: Akademnashr, 2020.
- Internet saytlar:**
9. <http://lex.uz> – O’zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
  10. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiymetodik markazi.
  11. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

М.М. Комилова, Н. М. Махкамбаева
Ташкентский университет прикладных наук

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос высшего образования в мире и в Узбекистане. В частности, в сопоставительном варианте изучены деятельность государственных и частных университетов. Указаны положительные и неположительные стороны деятельности государственных и негосударственных высших учебных заведений. Утверждается необходимость эффективного качественного образования.

Ключевые слова: высшее образование, древние философы, мыслители, Сократ, Платон, Аристотель, учебные программы, государственные и частные вузы, воспитание на Востоке и в Европе.

Abstract. The article discusses the issue of higher education in the world and in Uzbekistan. In particular, the activities of public and private universities were studied in a

comparative manner. The positive and negative aspects of the two universities are indicated. The need for effective quality education is asserted.

Key words: higher education, ancient philosophers, thinkers, Socrates, Plato, Aristotle, educational programs, public and private universities, education in the East and Europe.

Annotatsiya. Maqolada jahon va O'zbekistonda oliy ta'lim tizimiga e'tibor masalasi muhokama qilingan. O'zbekistondagi davlat va nodavlat oliy o'quv yurtlari faoliyati qiyosiy o'rganilgan. Davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatining ijobiy va salbiy tomonlari ko'rsatilgan. Bugungi kunda samarali sifatli ta'limning zarurligi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, antik faylasuflar, mutafakkirlar, Sokrat, Platon, Aristotel, ta'lim dasturlari, davlat va xususiy universitetlar, Sharq va Yevropada ta'lim.

Высшее образование – это уровень образования, который следует за средним образованием и обеспечивает более глубокие знания и навыки в определенной области знаний. Оно включает в себя учебные программы, ведущие к получению академических степеней, таких как бакалавр, магистр, доктор наук и другие. Одним словом, высшее образование очень важный этап образования для каждого человека кто стремится быть профессионалом в какой-то сфере и принести пользу обществу и стране.

В древности высшее образование часто ассоциировалось с элитарностью и привилегиями. Например, древние философы и мыслители, такие как Сократ, Платон и Аристотель, обсуждали важность образования для развития интеллекта и мудрости.

Древние университеты, такие как Университет в Болонье и Оксфордский университет, были местами, где обсуждались и развивались знания в различных областях, таких как право, медицина, богословие и философия. Образование часто сопровождалось ученичеством, когда молодые люди изучали знания у опытных мастеров или учителей в различных областях, таких как ремесло, искусство, философия и наука [1]

Французский философ-писатель Вольтер говорил, что «Образование развивает способности, но не создает их» [2].

Тема воспитания молодёжи всегда и все времена была актуальной не только в Европе, но и на Востоке. Нам известны педагогическая деятельность Ибни Сина, Фараби, Мирзо-Улугбека, и многих других мыслителей. Мы и по сей день формируемся на основе образования, данного нашими дедами.

Сегодня в Узбекистане внимание в области образования осуществляется на уровне государственной политики. Последнее время в нашей стране открываются негосударственные вузы.

Негосударственный вуз представляет собой университет, который был основан частными лицами. Учредителем такого учебного заведения остается частное лицо или группа предпринимателей, общественные организации, которые одновременно являются спонсорами. Целями таких университетов являются одновременно обучение студентов и обеспечение доступного высшего образования, а также прибыль [3].

В данной статье решили сопоставить двух вузов:

Государственные	Негосударственные
Обучение студентов ведется за счет бюджета, выделяемого государством	Обучение проходит за счет частных средств
Много бесплатных мест, целевой прием, льготы при поступлении, учет результатов республиканских олимпиад, спортивных и личных достижений	Количество бюджетных мест минимально или они отсутствуют
Большинство направлений подготовки аккредитованы и соответствуют образовательным стандартам	Далеко не все направления подготовки аккредитованы
Предпочтение отдают классическим методикам преподавания	Инновационный подход к обучению

Первые финансируются из средств бюджета, а вторые содержатся на деньги самой организации. То есть они обеспечивают себя сами.

Но это не значит, что в частных вузах обучение всегда платное. Некоторые университеты, предоставляют бюджетные места за свой счет или за счет государства.

Среди преимуществ частных вузов:

1. Лояльное отношение к студентам. За систематические пропуски или не сдачу сессии некоторые вузы практически не отчисляют своих студентов. Логично, им не выгодно терять студентов, которые платят за обучение.

2. Современные учебные аудитории и техника. В отличие от государственных, частные университеты покупают все необходимое сами.

3. В частные вузы нет конкурса на платное обучение. Университеты сами заинтересованы в наборе как можно большего числа студентов-контрактников.

4. Интересные направления подготовки. Рынок труда постоянно меняется, а частные вузы быстро реагируют на его требования и вводят новые актуальные программы.

5. Программы обмена. Частные вузы нередко сотрудничают с иностранными университетами и создают совместные программы по обмену студентами. Но за поездку в другую страну придется платить самостоятельно.

Теперь посмотрим на минусы:

1. В частном вузе нет военной кафедры. Но и не в каждом государственном она есть.

2. Очень мало возможностей для бесплатного обучения. Так как эти вузы на самообеспечении, бюджетных мест встречаются редко.

3. Частные вузы периодически лишаются лицензий и аккредитаций. Поэтому подходить к выбору частного вуза, возможно, стоит ответственно.

Учеба в вузе совсем не похожа на школьную жизнь. Самостоятельность, свобода, новые знакомства – все это вызывает волнение и становится причиной многих проблем. Разберем основные ошибки, которые совершают первокурсники.

Многие первокурсники уверены, что первый курс университета посвящен повторению пройденного материала. Поэтому посещать все занятия совсем не обязательно. К тому же здесь нет классного руководителя, который контролирует студентов. Это заблуждение приводит к тому, что уже после первой сессии начинаются отчисления первокурсников. Не все преподаватели спокойно относятся к прогулам. На первом курсе важно познакомиться с педагогами, узнать коллектив, наработать положительный имидж. После этого учиться станет намного легче.

Студенческая жизнь включает множество мероприятий. Студенты участвуют в духовно-просветительских мероприятиях, спортивных конкурсах, КВН. Но некоторые студенты пытаются их игнорировать и делают вид, что это не для них. И это – еще одна ошибка. Такие мероприятия позволяют узнать своих однокурсников, сплачивают коллектив, позволяют проявить свои таланты. Преподаватели всегда обращают внимание на активных студентов и часто идут им навстречу.

Встречается и противоположная ситуация: когда студенту хочется участвовать во всех мероприятиях, ходить на разные дополнительные секции, вступить в ряды студенческого самоуправления. В этом случае растет опасность отставания по учебе.

В высших учебных заведениях никто не заставляет студентов учиться. Они сами должны посещать лекции, повторять пройденный материал, выполнять практические работы. Проверка знаний наступает только в периоды сессий. Поэтому многие считают, что между ними можно не учиться. В вузах изучают много предметов и большинство из них очень сложные. Поэтому выучить все перед зачетом или экзаменом не получится. К тому же, студенты, которые хорошо занимаются на протяжении семестра, могут рассчитывать на баллы «автоматом».

В вузе допускается вести на занятиях дискуссии, поддерживать аргументированный спор.

Известно, что такие престижные вузы, как Гарвардский, Стенфордский, Пристонский университеты являются частными. В Великобритании 74% известных судей, 51% успешных журналистов, 61% известных и высокооплачиваемых докторов получали образование в частных университетах, требования к которым являются не менее высокими, чем к государственным вузам. Это показывает эффективность негосударственного сектора в сфере высшего образования [4].

Хотим отметить, что и в государственных, и в негосударственных вузах страны главная цель – предоставить студентам эффективное и

качественное образование, подготовить квалифицированных кадров, которые служат государству и вносят свой вклад в развитии Узбекистана.

Использованная электронная литература:

1. <https://ru.wikipedia.org/>
2. <https://ru.citaty.net/tsitaty-ob-obrazovanii/>
3. [https://ya.ru/search/?](https://ya.ru/search/)
4. <https://uznews.uz/posts/408>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

**Д.А. Пак, Е.В. Ловыгина, Р.Г. Каримов, .М.Абдурахмонов,
Б.А. Юнусбоев**

Джизакского государственного педагогического университета, Джизакская музыкальная художественная школа №8, Джизакского политехнический институт

Аннотация. В данной работе рассматривается актуальная проблема использования компьютерных технологий в педагогической подготовке студентов с учётом психологических аспектов. Автор анализирует современные тренды в образовании и выявляет неэффективное использование информационных технологий в учебном процессе. Предоставляются различные аспекты проблемы, такие как недостаточная мотивация студентов и отставание в обучении.

Ключевые слова: использование, компьютерные технологии, образование, педагогическая подготовка, студенты, психологические подходы.

Abstract. This paper examines the current problem of using computer technology in the pedagogical training of students, taking into account psychological aspects. The author analyzes modern trends in education and identifies the ineffective use of information technologies in the educational process. Various aspects of the problem such as lack of motivation of students and lagging behind in learning are provided.

Key words: use, computer technology, education, teacher training, students, psychological approaches.

Annotatsiya. Ushbu ishda kompyuter texnologiyalaridan talabalarni pedagogik tayyorlashda foydalanishning dolzarb muammosi psixologik jihatlarni hisobga olgan holda ko'rib chiqiladi. Muallif ta'limning zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilib, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan samarasiz foydalanishni aniqlaydi. Muammoning turli jihatlari, masalan, talabalarning motivatsiyasining yo'qligi va o'rganishda ortda qolishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: foydalanish, kompyuter texnologiyalari, ta'lim, o'qituvchilar malakasini oshirish, talabalar, psixologik yondashuvlar.

Эволюция образования в наше время неотделима от использования современных компьютерных технологий. Особенно важным аспектом является их применение в педагогической подготовке студентов. Развитие этого направления через призму психологических подходов становится ключевым в контексте эффективного обучения и развития обучающихся¹¹⁹.

¹¹⁹ Ахметова Л.В. Социально-педагогическая адаптация и профессиональное развитие личности в педагогическом вузе // Вестник ТГПУ 2010. № 4. С. 131.

Одной из главных проблем, с которой сталкиваются современные образовательные системы, является неэффективное использование компьютерных технологий в педагогическом процессе. Несмотря на широкие возможности современных информационных технологий, многие учебные заведения не в полной мере используют их потенциал для повышения качества образования. Это может привести к недостаточной мотивации студентов, отставанию в обучении и устареванию учебных программ¹²⁰.

Для решения данной проблемы необходимо активное внедрение компьютерных технологий в педагогический процесс на основе современных психологических подходов. Это включает в себя создание интерактивных образовательных платформ, адаптированных под индивидуальные потребности студентов, использование методов искусственного интеллекта для персонализации обучения, а также интеграцию виртуальной и дополненной реальности для более глубокого погружения в учебный материал.

Эффективной методикой, основанной на использовании компьютерных технологий в педагогической подготовке студентов, является методика проектного обучения. Она предполагает организацию образовательного процесса в форме проектов, которые студенты реализуют с использованием современных информационных технологий. Проектное обучение способствует развитию творческого мышления, коммуникативных навыков и умения работать в команде. При этом использование компьютерных технологий позволяет студентам создавать цифровые презентации, анимации, веб-сайты, мультимедийные материалы и другие интерактивные продукты. Студенты могут применять различные программные средства для реализации своих проектов, такие как графические редакторы, видео- и аудиоредакторы, программирование и многие другие. Это позволяет им не только углубить свои знания в предметной области, но и освоить новые цифровые навыки, которые будут полезны им в будущей профессиональной деятельности¹²¹.

Использование компьютерных технологий в педагогической подготовке студентов через призму психологических подходов представляет собой важный шаг в современной эволюции образования. Эффективное применение современных информационных технологий, с учётом особенностей психологического развития студентов, позволит значительно повысить качество образования и обеспечить индивидуализированный подход к каждому обучающемуся.

Для улучшения педагогической подготовки студентов с использованием компьютерных технологий через призму психологических подходов можно разработать методику, основанную на принципах когнитивной психологии и теории конструктивизма.

---

¹²⁰ Никифоров В.И., Сурыгин А.И. Теория и практика высшего профессионального образования. Термины, понятия и определения. СПб.: Изд-во Политех. ун-та, 2009. 141 с.

¹²¹ Сазонова З.С., Матвеева Е.В. Информационно-образовательное пространство новой педагогики // Высшее образование в России. 2011. № 2. С. 98-103.

Методология. Интерактивное онлайн-обучение с применением когнитивно-конструктивистского подхода¹²².

Интерактивные онлайн-платформы: Создание специализированных онлайн-платформ, которые предоставляют студентам доступ к образовательным материалам, упражнениям и тестам, а также обеспечивают интерактивное взаимодействие между преподавателями и студентами.

Конструктивистский подход к обучению: В основе методики лежит идея, что студенты активно строят свое знание, а не просто получают его извне. Подход предполагает создание среды, которая способствует самостоятельному и исследовательскому обучению, где студенты формулируют собственные вопросы, решают проблемы и применяют знания на практике.

Использование мультимедийных ресурсов: Платформа предлагает разнообразные мультимедийные ресурсы, такие как видеоуроки, интерактивные симуляции, аудиоматериалы и визуальные презентации, что помогает учащимся лучше усваивать информацию и стимулирует различные типы восприятия.

Персонализация обучения: Система адаптирует контент к индивидуальным потребностям и уровню знаний каждого студента, используя алгоритмы машинного обучения и анализа данных.

Результаты:

Улучшение академических достижений: Использование интерактивных онлайн-ресурсов и персонализированных подходов способствует повышению уровня понимания и усвоения материала студентами.

Развитие критического мышления и навыков самостоятельной работы: Конструктивистский подход позволяет студентам развивать умение анализировать информацию, выработать собственные выводы и решать проблемы самостоятельно.

Повышение мотивации к обучению: Интерактивные и мультимедийные ресурсы делают процесс обучения более увлекательным и интересным для студентов, что способствует повышению их мотивации к учебе.

Эффективное использование времени: Онлайн-платформы позволяют студентам гибко планировать свое время и обучаться в удобном для них режиме, что особенно важно для студентов, сочетающих учебу с работой или другими обязанностями.

Исходя из выше указанной информации можно сделать выводы что методика интерактивного онлайн-обучения с применением когнитивно-конструктивистского подхода позволяет эффективно использовать компьютерные технологии в педагогической подготовке студентов, обеспечивая им качественное образование и развитие необходимых навыков для успешной карьеры и личностного роста.

Литература:

---

¹²² Зайнутдинова Л.Х. Создание и применение электронных учебников (на примере общетехнических дисциплин): монография. Астрахань: Изд-во ЦНЭП, 1999. 364 с.

1. Ахметова Л.В. Социально-педагогическая адаптация и профессиональное развитие личности в педагогическом вузе // Вестник ТГПУ 2010. № 4. С. 131.
2. Никифоров В.И., Сурыгин А.И. Теория и практика высшего профессионального образования. Термины, понятия и определения. СПб.: Изд-во Политех. ун-та, 2009. 141 с.
3. Сазонова З.С., Матвеева Е.В. Информационно-образовательное пространство новой педагогики // Высшее образование в России. 2011. № 2. С. 98-103.
4. Зайнутдинова Л.Х. Создание и применение электронных учебников (на примере общетехнических дисциплин): монография. Астрахань: Изд-во ЦНЭП, 1999. 364 с.
5. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. In *НОВАЯ НАУКА: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ* (pp. 142-143).
6. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОО В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 628-631.
7. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЯ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ В ОБЛАСТИ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОО. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 624-627.
8. Пак, Д. А., & Абдурахманов, А. М. (2021). МНОГОКРАТНОЕ ИНТЕРАКТИВНОЕ ЧТЕНИЕ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ. In *ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 178-179).
9. Рафиев, Ф. А., & Пак, Д. А. (2022). ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ. *РАЗРАБОТКА И ПРИМЕНЕНИЕ НАУКОЕМКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ*, 139.
10. Пак, Д. А., & Абдурахманов, А. М. (2021). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ. *ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАУКИ И ОБЩЕСТВА*, 140.
11. Пак, Д. А. (2021). МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИВАЮЩИХ ИГР ДЛЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ.
12. Пак, Д. А. (2020). КРЕАТИВНОСТЬ КАК СПОСОБНОСТЬ К ПОИСКУ НОВЫХ ПОДХОДОВ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ. In *Colloquium-journal* (No. 34-3, pp. 47-48). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості= Голопристанский районный центр занятости.

HARBIY TA'LIM TIZIMIDA KADRLAR TAYYORLASH STRATEGIYASI

Sh.B. Zoxidov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda dunyoda ro'y berayotgan harbiy to'qnashuvlar xarakterini inobatga olgan holda harbiy kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish dolzarb sanalishi asoslanib, harbiy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash masalasi davlat ahamiyatiga molik strategik vazifa ekanligiga e'tibor qaratish lozimligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zi: professiogramma, psixogramma, professiya, professionalizatsiya, strategiya, taktika.

Аннотация. В статье, учитывая характер военных конфликтов, происходящих сегодня в мире, совершенствование системы подготовки военнослужащих считается

актуальным, и указывается, что вопрос подготовки кадров в системе военного образования является стратегической задачей государственного значения.

Ключевые слова: профессиограмма, психограмма, профессия, профессионализация, стратегия, тактика.

Abstract. The article, taking into account the nature of military conflicts occurring in the world today, improving the military training system is considered relevant, and indicates that the issue of personnel training in the military education system is a strategic task of national importance.

Key words: professional chart, psychogram, profession, professionalization, strategy, tactics.

Harbiy kadrlarni tayyorlash siyosati bu davlatimizning kadrlar tayyorlash va ularni o'z o'rniga qo'yish strategiyasi bo'lib, aynan davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan jarayondir. Shu bois, bugungi Yangi O'zbekistonning Qurolli Kuchlarida amalga oshirilayotgan islohotlarda asosiy e'tibor qo'shinlarning tarkibiy tuzilishi, joylashuvi, kasbiy va jangovar tayyorgarligi, o'quv-moddiy ta'minotining takomillashuvi, ularni zamonaviy qurol-aslaha bilan ta'minlash, harbiy infrastrukturani yaratish, mamlakatimiz iqtisodiyoti, sanoat imkoniyatlari safarbarligini moslashtirishga qaratilmoqda.

Harbiy ta'lim tizimini zamonaviy harbiy to'qnashuvlar xarakterini inobatga olgan holda takomillashtirish harbiy kadrlarni tayyorlashning asosiy g'oyasi sanalishi lozim, O.N.Leuxin bu masalada "harbiy ta'lim muassasasi – qo'shinlar" tizimi tarzida munosabatda bo'lishni afzal ko'rib, qo'shinlardagi real vaziyat (talab, majburiyat, funksiyalar, qurol-aslaha va texnikalar bilan jihozlanganlik, ularni qo'llash tajribasi) harbiy ta'limda o'z ifodasini topishi lozim deb hisoblaydi¹²³. T.S.Slivin va V.V.Tananayko SSSR harbiy ta'lim muassasalarining so'ngi yildagi holatini o'rganib¹²⁴, ta'limda asosan NATO bloki shartli dushman tariqasida tanlanib, harbiy tayyorgarlikni ularga qarshi kurashish tarzda olib borilganligini ko'rsatib o'tgan.

Hozirgi davrda amaliyotda mavjud kasblarning sifatlari, professiogrammalari ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ammo mamlakatimiz Qurolli Kuchlari tizimida professional harbiy kadrlar professiogrammasi ishlab chiqilmagan¹²⁵. Shuning uchun biz "professiogramma", "psixogramma", "professiya", "professionalizasiya" kabi tushunchalarga ta'rif berib, professional harbiy kadrlar faoliyatida nima uchun professiogramma zarurligi ko'rsatib o'tilgan.

Olimlar tomonidan oliy harbiy ta'lim muassasalari (OHTM) uchun tayyorlangan darslikda professiogramma – aniq faoliyat, mehnatning texnik va axborot vositalari, sanitariya-gigiena va ijtimoiy sharoitlari to'g'risida, texnik, texnologik, ergonomik, fiziologik, psixologik, ijtimoiy-madaniy tavsiflar haqida axborot beruvchi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hujjatlar majmuidir¹²⁶ deyiladi. Harbiy professiogramma – insonning shaxsiy sifatlari, tafakkur yuritish

¹²³ Леухин О.Н. Процесс адаптации курсантов к военно-профессиональной деятельности в системе «военный вуз – войска» // Дис. ... канд...пед...наук. – Казань, 2006. – С.47.

¹²⁴ Сливин Т.С., В.В.Тананайко Военно-учебные учреждения СССР в послевоенные годы // Мир образования – образование в мире. 2015. – №1(57). – С.48-51.

¹²⁵ Глебов В.А. Сущность профессиональных компетенций курсантов военного вуза // Современные проблемы науки и образования, 2013. №5. - С.23-26.

¹²⁶ Психология и педагогика. Военная психология: Учебник для вузов. / Под ред. А.Г.Маклакова. – СПб.: Питер, 2005. – С. 464.

imkoniyatlari, ushbu kasbni muvaffaqiyatli egallay olishi uchun zarur bo'lgan bilimlari, mahorati, ko'nikmalarini o'z ichiga olgan, harbiy kadrlarga qo'yiladigan talablar tizimidir.

O'zbekistonda ofitserlarning kasbiy sifatlari va professiogrammasini ishlab chiqish muammosi hozirgacha ilmiy tadqiq etilmagan bo'lsada, bir qator mavzuviy ishlar bajarilgan. Aynan shuning uchun OHTM kadrlarni tayyorlashga doir turli davlatlarning tajribasini o'rganish va ahamiyatligini belgilash, milliy mudofaani ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Harbiy kadrlarning professionalligi, safarbarlik va shaylikni amalga oshirish imkoniyatini rivojlantirish, bevosita harbiy kasbga doir bilim, ko'nikma va malaka asosida vujudga keladi. Yu.A.Lenev "Formirovanie professionalnykh kachestv u kursantov (issledovanie na materialax VVUZov voysk svyazi)" mavzusida o'tkazilgan tadqiqotida uning algoritmini harbiy ta'lim va qo'shinlar faoliyatida aloqa tizimi tarzida ko'rib chiqib, harbiy ta'lim fan va texnika yutuqlariga tayanishi lozimligini ko'rsatib o'tgan¹²⁷. Harbiy professionalizm, bu Vatan himoyachisining xizmat faoliyatini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan, bilim, ko'nikma, malaka va tajribalar majmui sanalib, doimiy tarzda takomillashuvni taqozo etadi. Harbiy xizmatni professional darajada o'tash, uning mazmunan yuqori darajada amalga oshirilishini nazarda tutadi. Harbiy professionalizm jamiyat rivoji uchun salohiyatli mehnat qilish, ijtimoiy boylik va ma'naviy qadriyatlarni bunyod qiluvchi kuchdir. Shuning uchun ham u harbiy mutaxassis xizmatini yuksaltiruvchi qadriyat bo'lib qoldi. Professionalizm murakkab ijtimoiy-falsafiy majmua ekanligi uchun olimlar uni turlicha izohlaydilar. N.Yu. Klochkoning ta'kidlashicha, harbiy professionalizm:

mutaxassislikni mukammal egallash uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar, mahorat va ko'nikmalar, shaxsga oid intellektual sifatlarning rivojlanishini nazarda tutadi:

malaka yuqori bo'lsa, harbiy mutaxassis xizmatining sifati, ijtimoiy ahamiyati fuqaro va mamlakatga kutilgan foyda keltiradi;

professionalizm, shaxsning xizmatida o'zi va boshqalar foydasi uchun rivojlanishning asosi, faoliyatning erkin namoyon bo'lishi va faol ijodiy mehnat uchun yuqori motivni shakllantirishga yordam beradi¹²⁸.

Professional harbiy kadr kasbga doir bazaviy komponentlarni mukammal o'zlashtirib, uni qo'llay bilish ko'nikmasiga ega bo'lib, harbiy xizmat faoliyatida o'zining o'rnini (professional mutaxassis sifatida) topib, harbiy jamoada obro'li mutaxassis ekanligini namoyish etishi lozimdir¹²⁹. Kasbiy professionalizm qanday belgilanadi, uning tarkibiy qismlari qanday tasniflanadi degan savollar bugungi kun nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb, tadqiqiy masalalardan biri hisoblanadi. Kasbiy tizim doirasida o'zlarini mutaxassis sifatida namoyon etishlari uchun gohida ob'ektiv va sub'ektiv sabablar mone'lik qilayotganligini kuzatish mumkin.

¹²⁷ Ленеv Ю.А. Формирование профессиональных качеств у курсантов (исследование на материалах ВВУЗов войск связи) // Дис. ... канд. пед. наук. – М.: 1993. – 277 с.

¹²⁸ Клочко Н.Ю. Профессионализм и ценностные ориентации. - http://nostalgia.ncstu.ru/content/_docs/pdf/conf/past/2002/skgti2/philos/05.

¹²⁹ Кудрявцев Ю. Подготовка командных кадров к воспитательной деятельности в вузах США, ФРГ и Великобритании. – <http://pentagonus.ru/publ/9-1-0-218>, Ленеv Ю.А. Формирование профессиональных качеств у курсантов (исследование на материалах ВВУЗов войск связи) // Дис.... канд. пед. наук. – М.: 1993. – 277 с.

Mazkur masala amaliy ahamiyatga ega ekanligini inobatga olib, unga konseptual yondashish maqsadga muvofiqdir. Aynan konseptual yondashuv asosida harbiy nazariya va harbiy amaliyot birligi (harbiy ta'lim va qo'shinlar) tamoyili ta'minlanadi. Agarda, so'nggi yillardagi qurolli to'qnashuvlarda zamonaviy psixologik otryad (PsO)larning rivojlanishi va shakllanishi alohida tashkiliy tuzilmaga ega bo'lgan mustaqil operativ ta'minot tizimini ko'rishimiz mumkin. Tarkibi va tuzilishidan kelib chiqib, mazkur tuzilmalar shartli ravishda G'arbiy va Sharqiy deb nom olgan ikkita modeldan iboratligini, ularning har biri o'ziga xos tashkiliy shaklga ega deb ko'rsatilganligini inobatga olsak, harbiy ta'lim tizimini uzluksiz tarzda "harbiy ta'lim – qo'shin" konsepti asosida takomillashtirish lozim bo'ladi. Chunki, professionalizm real harbiy amaliyotda mudofaaviy vazifalarni aniq bajarib, maqsadga erishishni nazarda tutadi.

Harbiy to'qnashuvlar va harbiy siyosiy nizolarning dinamikasi harbiy kadrlarni tayyorlash tendensiyasini belgilab, P.I.Obrazsov va V.M.Kosuxinning ko'rsatib o'tishicha, harbiy didaktikaning asosiy tamoyillari asosida harbiy bilimlar kursantlarga berilishi lozim, harbiy-kasbiy bilimlarini, harbiy kasbning ko'nikma va malakasini shakllantirishda esa dala-o'quv mashqlari jarayonida olingan baho, mezon hisoblanishi lozim¹³⁰. Shu tariqa, harbiy kadrlarni tayyorlash tendensiyasini nafaqat harbiy fan va harbiy texnikaning yutuqlari, balki harbiy to'qnashuvlar dinamikasi belgilab beradi. Bu harbiy-pedagogik va harbiy-tarixiy xususiyatlarni inobatga olib:

birinchidan, harbiy kadrlarni tayyorlash tarixiy davriylik asosida rivojlanib, harbiy to'qnashuvlarning takomillashuvi natijasida harbiy kasbning talablari shakllanib, ortib bormoqda. Bu o'z navbatida, "harbiy fan – harbiy ta'lim – harbiy amaliyot – harbiy-ilmiy faoliyat – harbiy pedagog – ilmiy-uslubiy manba – kursant - qo'shin" tarzida mantiqiy aloqadorlikni ta'minlashni;

ikkinchidan, o'tmishda harbiy kasb talablari har bir mintaqani geosiyosiy vaziyati va dushmanlarni real va potentsialligini inobatga olgan holda rivojlangan. Bugungi kunda, harbiy kadrlarni tayyorlashda umumiylik va xususiylik asosan qurol-aslahalar darajasida, kiyim-kechak va suvoriy usullarida kuzatiladi deb ko'rsatish mumkin. Agarda harbiy meros, harbiy-professional kadrlarni tayyorlash nuqtai nazari asosida o'rganilsa, milliy harbiy ta'lim tarixi tiklanib, harbiy xizmatchilarimizda milliy iftixor, milliy g'urur va sharaf ruhida shaxsiy va harbiy-professional darajada rivojlanadi.

---

¹³⁰ Образцов П.И., Косухин В.М. Дидактика высшей военной школы: учебное пособие. - Орел: Академия Спецсвязи России, 2004. - 317 с.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ ОБ ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

М.М. Комилова

старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук,
самостоятельный соискатель НИИ педагогических наук им. Т. Н. Кары Ниязи

Аннотация. Данная статья посвящена особенностям воспитания и обучения подрастающего поколения. В ней рассмотрены идеи о воспитании и обучении детей в священной книге «Авесто» и хадисах, в трудах восточных ученых. Перечислены причины актуальности темы воспитания и образования в современном мире. Утверждается, что в Узбекистане большое внимание уделяется образованию и воспитанию молодёжи.

Ключевые слова: «Авеста», хадисы, ученые востока, воспитание, образование, учеба, дети, методы воспитания, педагогическое воздействие, труды ученых, подрастающее поколение, вопрос образования в Узбекистане.

Abstract. This article is devoted to the peculiarities of education and training of the younger generation. It examines ideas about the upbringing and teaching of children in the sacred book “Avesto” and hadiths, in the works of oriental scientists. The reasons for the relevance of the topic of upbringing and education in the modern world are listed. The opinion was expressed that today in Uzbekistan much attention is paid to the education and upbringing of the younger generation.

Key words: “Avesta”, hadiths, Eastern scientists, upbringing, education, study, children, methods of education, pedagogical influence

Annotatsiya. Ushbu maqola yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlariga bag‘ishlangan. Muqaddas “Avesto” kitobi va hadislarida, sharq allomalari asarlarida farzand ta‘lim-tarbiyasiga oid fikrlar o‘rganilgan. Zamonaviy dunyoda tarbiya va ta‘lim mavzusining dolzarbligi sabablari sanab o‘tilgan. Asosiy e‘tibor o‘qituvchining shaxsiyatiga qo‘yiladigan talablarga qaratilgan. Bugungi kunda O‘zbekistonda yosh avlod ta‘lim va tarbiyasiga katta e‘tibor qaratilayotgani haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Tayanch so‘zlar. “Avesto”, hadislar, Sharq olimlari, tarbiya, ta‘lim, o‘qish, farzandlar, tarbiya usullari, pedagogik ta‘sir, olimlar asarlari, yosh avlod, O‘zbekistonda ta‘lim-tarbiya masalasi.

Тема воспитания молодёжи и обучение их грамоте всегда была актуальной темой. Актуальность темы заключается в том, что, во-первых, в связи с демографическими изменениями, молодежь становится все более значимой группой населения, и их взгляды, ценности и поведение начинают оказывать все большее влияние на общество. Во-вторых, обучение и воспитание молодежи имеет важное значение для экономического роста и развития каждой страны. Хорошо образованная и обученная рабочая сила является ключом к устойчивому экономическому росту. В-третьих, молодежь является важным двигателем изменений и инноваций в обществе, особенно в свете растущего влияния социальных медиа и интернета. В-четвертых, воспитание молодежи также важно для сохранения и передачи культурных ценностей, традиций и истории общества. В-пятых, воспитание молодежи в духе уважения к закону и социальным нормам может помочь предотвратить преступность и другие формы антиобщественного поведения. В-шестых,

образование и воспитание играют ключевую роль в подготовке молодежи к взрослой жизни, помогая им стать ответственными и самостоятельными гражданами. А также воспитание молодого поколения в духе устойчивого развития может способствовать решению глобальных проблем, таких как изменение климата, загрязнение окружающей среды и бедность.

Молодёжь и ее воспитание на Востоке испокон веков является самым важным и актуальным вопросом. Многие восточные мыслители, такие как Сунь-цзы, Лао-цзы, Конфуций, аль Фараби, Фергани, Аль Хорезми, Ибн Сино и другие, придавали большое значение воспитанию и обучению молодежи.

В священной книге зороастризма «Авесте», которая являлась ведущей религией Среднеазиатских народов в древности, большое внимание уделено образованию и воспитанию. В ней сказано: «Самой значимой опорой жизни является воспитание. Каждого молодого надо воспитывать так, во-первых, чтобы он хорошо читал, потом писал. Поднимаясь на высокую ступень» [1]. В священной книге подчеркивалась ответственность учителей, обучавших детей грамоте, нравственные нормы зороастрийцев. Педагоги-наставники должны научить их хорошим манерам, умению отличать хорошее от плохого, помочь выбрать правильный жизненный путь. Книга восхваляет умных и добрых учителей, которые учат детей противостоять злу, говорить только правду, думать только о добре. В то же время «Авеста» проклинала учителей-наставников, которые отпугивали детей от учебы из-за своей лени и незнания, безответственности и неграмотности.

В хадисах говорится: «Лучшее, что родитель может дать, даровать своему ребёнку, – это хорошее воспитание» или «Благонравный ребёнок (сын или дочь) должны стараться быть благонравными, правильными, зарекомендовать себя в обществе как порядочные люди» [2].

Неоспоримый факт, что Восток является колыбелью высокой культуры, нравственности и мудрости. С Востока вышли многие ученые, философы и педагоги, имена которых известны во всем мире.

Известно, что великий учёный Востока Мухаммад ибн Муса аль Хорезми руководил «Домом мудрости» («Байт аль-хикма»). Он высоко ценил науку и образования. Ученый подчеркивает необходимость выбирать простые и легкие способы объяснения сложных вопросов.

Труды Аль-Хорезми сыграли исключительную роль не только в истории математики, но и в истории мировой цивилизации, как основной источник распространения десятичной позиционной системы счета и записи чисел, используемой ныне на всех континентах, взамен греческой, римской и китайской. [3]

Еще одна из знаменитостей мира ученый-энциклопедист Аль-Фараби принадлежал к категории прогрессивных личностей, создавших научные школы. В своей научной системе он стремился к педагогическому натурализму, ставил гуманизм и гуманитарное образование выше специального образования; в то же время он высоко ценил индивидуальность ребенка, для его развития считал семью лучшей средой.

Цель воспитания, по мнению Фараби, – привести человека к этому добру, привив страсть к добрым делам. Знания помогают понять, что хорошо, а что плохо. Фараби предложил систему методов воспитания хороших качеств. Ученый приемы воспитания делит на «мягкие» и «жесткие». Мягкие приемы применялись тем, кто старался учиться хорошо, совершал добрые поступки. Жесткие приёмы тем, кто своенравный, непослушный и злобный. [4]

Существенное отличие Аль-Фараби от большинства своих предшественников состоит в том, что свои наставнические идеи он брал из практики и пытался проверить их эффективность в деятельности открытых им учебных заведений.

Аль-Фараби придавал особое значение музыке в развитии эмоциональной чувствительности детей. Он также рассматривал музыку как психотерапевтический инструмент, оказывающий сильное эмоциональное воздействие на психологию человека. Такая идея аль-Фараби не потеряла своего значения и сегодня.

Выдвигая педагогические идеи наглядности и системности обучения, Абу Райхон Беруни, выдающийся мыслитель Востока, утверждал, что главная цель воспитания – нравственное очищение – от бесчеловечных обычаев, фанатизма, безрассудства, жажды властвовать, что без научного знания человек становится сомнительным в своей сущности. Наука – это признак превосходства человека над живыми существами, а также принцип существования на протяжении всей жизни. По мнению Беруни, основу обучения должна составлять строгая научность. Учебники и учебные пособия должны быть научными, ясными, доступными» [5].

Проблема системности обучения и научность учебной литературы актуальна по сей день. Ученые современности работают над совершенствованием учебного процесса и учебно-методических комплексов.

Интересны взгляды Абу Али ибн Сины на образование. Ученый мечтал о разностороннем образовании и воспитании, прежде всего музыкальном, поэзии, философии, творчески подходил к вопросам обучения и воспитания детей. Он проявляет широкое и глубокое понимание природы ребенка и относится к нему не только как к врачу, но и как к прекрасному педагогу. Ибн Сина рассматривал образование как средство совершенствования творческой, думающей, чувствующей и активной личности. В своем сочинении «Книга указаний и наставлений» он утверждает, что, прежде чем человек познает себя человеком, он должен понять, почему его называют человеком. Среди педагогических взглядов великого мыслителя, не потерявших своего значения и в наши дни, интересна новаторская для того времени педагогическая идея Ибн Сины о школе [6]. В книге «Тадбири манзил», в разделе «Обучение и воспитание детей в школе» Ибн Сина, в первую очередь, останавливается на вопросе об охвате всех детей школой [7]. Достойны похвалы мнение ученого о преимуществах коллективного обучения. Он считает, что, если ученики будут учиться вместе, не будет скуки и у них развивается желание соревноваться между собой, что, в общих

беседах дети рассказывают друг другу интересные истории, которые они узнали из книг и услышали от старших, что, в итоге они начинают дружить и уважать друг друга, помогая друг другу в усвоении знаний. Ученый предъявляет учителю некоторые требования, что им необходимо соблюдать умеренность в обращении с детьми; в работе с детьми он должен применять разные методы и формы работы. При этом важно учитывать индивидуальность ребёнка. Эмоциональность учителя, использование жестов, мимики помогают детям хорошо и легко усваивать материал.

Кей-Кавус, персидский писатель и автор книги «Кабус-Наме», считает, что воспитание детей должно быть требовательным, но и нежным [8].

Выдающийся математик, астроном, педагог, просветитель и поэт своего времени Мирзо-Улугбек считает, что «стремление к просвещению – путь к процветанию государства», что учитель должен вести себя достойно и беречь свою честь. Учителям необходимо неустанно работать, совершенствовать свои знания и педагогическое мастерство, чтобы на каждом уроке обеспечить содержание преподаваемого учебного материала на высоком уровне. Тогда ученики будут учиться с интересом, быть внимательными и дисциплинированными на уроке, что каждого ребенка следует приучать к трудолюбию, физическому и нравственному воспитанию.

Вопрос образования поднят на уровень государственной политики в Узбекистане, принято множество нормативно-правовых документов. Ученые-педагоги работают над совершенствованием системы образования. Так как от успеха в этой важной работе зависит будущее нации и государства.

Вышеперечисленные ученые, которые были ведущими людьми своего времени, оставили нам огромное наследие полезных знаний и советов в области образования и воспитания подрастающего поколения. Гуманистические идеи, поднятые в священных книгах и трудах восточных ученых, открыли новые возможности для утверждения принципа гуманности во всем мире.

Продолжая их традиции, нам следует особое внимание уделять сфере образования и воспитания. В формировании личности подрастающего поколения необходимо опираться на образовательные методы предков, применять на практике полученные знания и опыты, воспитывать духовно богатого и физически здорового поколения.

Использованная литература

1. Тоджибаева К. С. Мыслители Востока о профессии педагога и педагогическом мастерстве // Academy. 2016. №12 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mysliteli-vostoka-o-professii-pedagoga-i-pedagogicheskom-masterstve> (дата обращения: 15.04.2024).
2. <https://umma.ru/musulmanskaya-etika-vospitaniya-detej>
3. Кадырбаев, Рахман. Аль-Хорезми — великий математик и основатель классической алгебры / Рахман Кадырбаев, Г. С. Ражабова, А. К. Кенжегул. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 12 (116). — С. 687-691. — URL: <https://moluch.ru/archive/116/31438/> (дата обращения: 15.04.2024).

4. Аминов Т.М., Аминова Л.Я. Педагогическая теория «Аристотеля Востока» аль-Фараби / Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. 2020. № 04 (45). Режим доступа: <https://scipress.ru/pedagogy/articles/pedagogicheskaya-teoriya-aristotelya-vostoka-al-farabi.html>

5. Камолова Ш.У. и другие. Абу Райхан Беруни о духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения // Вестник науки и образования. 2016. №4 (16).

6. Педагогические взгляды Абу Али ибн Сины (Авиценны) / Ш. У. Камалова, Р. У. Мунарова, Н. А. Ахмедова [и др.]. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С. 1068-1070. — URL: <https://moluch.ru/archive/89/17662/> (дата обращения: 16.04.2024).

7. Авазова, А. К. Дидактические принципы Абу Али Ибн Сино / А. К. Авазова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 19 (153). — С. 369-371.

8. Белофост М. Г., Великанова Е. Г. Из дали времен минувших: наследие Кей-Кавуса // Гаудеамус. 2006. №9.

BO‘LAJAK FILOLOG MUTAXASSISLARNING TERMINOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA O‘ZBEK XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI O‘RNI

М.А. Hojiyeva, G.Soliyeva
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Аннотация. Мақоллада hozirgi oliy ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri – kasbiy hamda terminologik kompetentlikka ega mutaxassisni shakllantirishda o‘zbek xalq og‘zaki ijodining ahamiyati haqida fikr yuritilgan. O‘zbek xalq og‘zaki ijodiga oid terminlar haqida ma’lumotlar berish, terminning tasnifi, badiiy-estetik mazmuni ochilishi masalasi yoritib berilgan.

Калит so‘zlar: terminologik kompetentlik, kasbiy kompetensiya, xalq og‘zaki ijodi, janr, topshiriq, termin, malakali mutaxassis.

Аннотация. В статье рассматривается значение узбекского фольклора в формировании специалиста, обладающего профессиональной и терминологической компетентностью, что является одной из актуальных задач современной системы высшего образования. Освещена проблема предоставления информации о терминах, относящихся к узбекскому народному искусству, классификации термина, раскрытию художественно-эстетического содержания термина.

Ключевые слова: терминологическая компетентность, профессиональная компетентность, фольклор, жанр, задача, термин, квалифицированный специалист.

Abstract. The article discusses the importance of Uzbek folklore in forming a specialist with professional and terminological competence, one of the urgent tasks of the current higher education system. The problem of giving information about terms related to Uzbek folk art, classification of the term, opening of the artistic-aesthetic content of the term is highlighted.

Key words: terminological competence, professional competence, folklore, genre, task, term, qualified specialist.

Butun jamiyatda ta’lim va tarbiya masalasi eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Har qanday mamlakatning rivoji ta’lim, ilm-fan bilan bevosita aloqador. Har bir xalqning, millatning kelajagi uning til va adabiyotda o‘z aksini topadi. Adabiyot fani so‘z orqali insonlar qalbi va ruhiyatiga ta’sir qilishi bilan ahamiyatlidir. Adabiyotning ilk namunasi hisoblangan o‘zbek folklori – xalq og‘zaki ijodi qadimgi ajdodlarimizning, ota-bobolarimizning o‘ziga xos yashash

tarzi, mashg'ulotlari, e'tiqodi hamda urf-odatlarining badiiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida har bir talaba so'z boyligini oshirishga, mustaqil fikrlashga, fanga tegishli bo'lgan terminlarni puxta o'zlashtirishga va ularni mustahkamlashga erishmog'i lozim. Samarali tashkil etilgan darsda ilmiy yangiliklar, fanga, mavzuga oid terminlar beriladi, ta'lim va tarbiyaning uzviyligi ta'minlanadi.

Oliy ta'lim muassasalarining o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi talabalariga birinchi semestrda "O'zbek folklori" fani o'qitiladi. Mazkur fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga xalq og'zaki ijodi namunalari sintetik san'at sifatida xalq ma'naviy hayotida muhim o'rin tutishini, unda o'zbek xalqining asrlar davomida ijtimoiy, maishiy, madaniy hayoti o'zining badiiy ifodasini topganligi, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari va ularning janrlar tarkibi, o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ilmiy-nazariy ma'lumot berishdan iborat¹³¹.

"O'zbek folklori" fan o'quv rejada 1 semestrda o'qitilishi, auditoriya mashg'ulotlari 90 soat, mustaqil ta'limga 90 soat vaqt ajratilishi belgilab qo'yilgan. O'quv fan dasturining ma'ruza mashg'uloti qismida mavzularga oid terminlar haqida ma'lumotlar berish, terminning tasnifi, badiiy-estetik mazmuni ochilishi belgilab qo'yilganligini ta'kidlash lozim. Chunki ma'ruza mashg'ulotlarida o'zbek xalq og'zaki ijodiga oid terminlarni chuqur o'rganish, terminlarning kelib chiqishi, variantlari va qo'llanishi haqida ma'lumot berish zarur. Fanga oid terminlarni o'qib-o'rgansagina talabalarda terminologik kompetentlik shakllanadi. Bu jarayon amaliy va seminar mashg'ulotlarida yanada mustahkamlanadi hamda o'qituvchining sa'i harakati bilan amalga oshadi.

Umumta'lim maktab o'quvchisi maktab adabiyot darslarida o'zbek xalq og'zaki ijodiga oid quyidagi terminlarni hamda mavzularni o'zlashtiradi: umumta'lim maktablarida maqol, topishmoq, masal, ertak, xalq qo'shiqlari, dostonidan parcha, doston va uning turlari ma'lumotlarga ega bo'ladi. Maktab adabiy ta'limida o'quvchi o'zbek xalq og'zaki ijodining bir necha janrlari – maqol, topishmoq, ertak, xalq qo'shiqlari, doston va uning turlarini o'qib o'rganadilar. Oliy ta'limning o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishida esa o'zbek xalq og'zaki ijodi fan sifatida chuqurlashtirib o'rganadilar. O'rganish asnosida o'zbek xalq og'zaki ijodining so'z san'ati sifatida, xalq og'zaki ijodining o'ziga xos xususiyatlari, belgilariga tadrijiy tarzda to'xtaladi, mif, afsona, rivoyat, naql, mifologik tafakkurning badiiy-estetik tafakkurga o'tish bosqichlari, epos, ertak, qo'shiq misolida ochib berilishi o'rgatiladi. Afsona va rivoyatlar tasnifi, mavsumiy va marosim folklori tushunchalari izohi, marosim folklorining tarixiy asoslari (Sust xotin, Choy momo, loy tutish, Shoh moylar), oilaviy marosim tushunchasi, tasnifi, turlari izohlanadi. Yor-yor, kelin salom, o'lan va boshqa janrlarning badiiyati, ma'no qatlamlari ko'rsatiladi. Maktab darsliklarida xalq dostonlari va ularning o'ziga xos xususiyatlar bayon etilgan, ammo oliy ta'limda doston – xalq og'zaki ijodining sintetik janr sifatidaligi, dostonda badiiy matn (nazm va nasr va musiqaning o'rni, xalq baxshilari haqida, xalq dostonlarining ijro an'anasiga ko'ra

¹³¹ O'zbek folklori. Fan dasturi. A.Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. Toshkent, 2020, - B.5

(Samarqand, Xorazm, Farg‘ona) turlari, dostonlarning tasnifi, turkumlik masalalari batafsil yoritiladi. Xalq ertaklari, ertak janrini anglatuvchi atamalar, xalq ertaklarining janr xususiyatlari, mazmuniga ko‘ra tasnifi, ertaklarning syujet tiplari, yetakchi motivlar, asosiy qahramonlar haqida ma‘lumotlar yoritiladi. Qo‘shiq, mehnat qo‘shiqlari va termalar, bolalar folklori, lirik qo‘shiqlar, ularda parallelizm, vazn, qofiya, badiiy til masalalari, ramz va timsollar, xalq maqollari va topishmoqlari, latifa va loflar janrining o‘ziga xos xususiyatlari, Nasriddin Afandi timsoli, loflar askiyaga yaqin janr sifatida mulohazaga boy janr ekanligi, askiya janri, o‘zbek xalqining milliy merosi sifatida noyob janr ekanligi, askiyachilar haqida ma‘lumot, askiyachi ijodida omonim so‘zlardan foydalanish mahorati, tomosha san‘ati, xalq dramasi janr xususiyatlari haqida batafsil ma‘lumotlar beriladi. Talaba xalq og‘zaki ijodiga oid yangi terminlar haqida mukammal bilim ega bo‘ladi. Mif, mifologiya, epos, ertak, afsona, rivoyat, naql, mavsumiy va oilaviy marosim qo‘shiqlari, yor-yor, kelin salom, o‘lan, xalq dostonlari, baxshi, bashchilik, baxshichilik maktablari, doston, kitobiy doston, ertak, sa‘j san‘ati, qo‘shiq, mehnat qo‘shiqlari, termalar, lirik qo‘shiqlar, bolalar folklori, tez aytishlar, sanamalar, ovunchoqlar, maqol va topishmoq, latifa, lof, askiya, xalq teatri, qo‘g‘irchoqbozlik, xalq dramasi kabi terminlarni o‘zlashtiradilar.

Bizningcha, har bir fanning o‘quv fan fasturi, ishchi o‘quv dasturi, mavzulari, ularning har bir rejasida fanga oid terminlarni o‘qitishga, talabalarni kasbiy faoliyatida muhim hisoblangan terminlarni o‘rgatishga alohida e‘tibor qaratish zarur. Terminlarni puxta o‘zlashtirish – malakali mutaxassis yetishtirishning asosiy omili hisoblanadi. Shu ma‘noda, ma‘ruza, amaliy, seminar mashg‘ulotlari hamda mustaqil ta‘lim va mustaqil ishlar mavzulariga terminlarning o‘qitish, ular haqida batafsil ma‘lumot berish, ma‘nosi, mazmun-mohiyati haqida tushunchalar berish bo‘lajak filolog talabalarni terminologik kompetentligini, kasbiy fazilatlarini o‘stirishning muhim shartlaridan biridir.

“O‘zbek folklori” fani kelajak avlodni ma‘nan sog‘lom, aqlli, bilimdon, mehnatsevar, vatanparvar shaxs sifatida kamol topishida o‘ziga xos muhim o‘rin egallaydi. Mazkur insoniy tuyg‘ularni shakllantirishda xalq og‘zaki ijodi namunalari hisoblangan qo‘shiq, maqol, afsona, rivoyat, ertak, doston, marsiya, qasida, tez aytishlar, topishmoqlarning o‘rni katta.

Filolog talabalarning terminologik kompetentligini shakllantirish, terminlarni puxta o‘zlashtirishlari uchun mavzuga oid krosvord berish ham talabalarda fanga oid terminlarni hamda mavzuni anglab yetishishiga asos bo‘ladi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi krosvordni guruhlariga berishi hamda talabalarda hamkorlik bilan ishlash texnologiyasini rivojlantirishi mumkin.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, terminologik kompetentlik – fanni o‘rganish, fan haqida tasavvur hosil qilish vositasi. Fanga, mavzuga oid terminlarni o‘zlashtirmasdan turib, terminologik kompetentlikka ega bo‘la olmaydi. Terminologik kompetentlik – talabalarda terminlarni maqsadli ravishda amaliy qo‘llash layoqatini shakllantirishdan iborat.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zbek folklori. Fan dasturi. A.Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. Toshkent, 2020, – B.5

2. “Innovation ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo’yicha o’quv-metodik majmua. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi. T.: 2016.

5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2013, – B 17-18. (128 bet)

6. Turdiyev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.J. Umumiy o’rta ta’lim tizimida o’quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo’naltirilgan ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: T.N. Qori Niyoziy nomidagi O’zbekiston Respublikasi pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti. 2015. – B 160.

7. Turdiyev N. O’quvchilarda tayanch kompetensiyalar // Umumta’lim fanlari metodikasi, 2015. – №9. – B.2.

8. Hojiyeva M.A. Filolog talabalar lingvistik kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirish–malakali mutaxassislar tayyorlash omili sifatida // Yangi O’zbekistonda pedagogik ta’lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 1-qism. – Chirchiq, 2022. – B. 405-407.

БЎЛАЖАК ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ШАКЛЛАНИШИДА ПОЗИТИВ ТАФАККУРНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Ш.Қ. Саттарова, доцент (PhD)

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Ф.А. Расулова

Чирчиқ шаҳар касб-хунар мактаби ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада замонавий педагог фаолияти, педагогнинг касбий компетентлиги, муаммоларни тўғри таҳлил қила олиши ҳамда хориж олимларининг педагогнинг касбий шаклланишидаги қарашлари тўғрисида маълумотлар келтирилган. Бунда педагогларнинг касбий ривожланишида ўқитувчининг компетентлиги, касбий маҳорати, хулқ-атвори, маданияти ва фикрлаш даражаси ва шу билан бирга ўқувчини кизиқтириш, мустақил ишлашга ундаш учун педагог индивидуал ёндашувга риоя қилиши, мослашувчанлик, қатъиятлилиқ кўрсатиши ва ижобий фикрлаши кераклиги тўғрисида маълумотлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: педагогнинг позитив фикрлаши, компетентлик, касбий шаклланиш, мослашувчанлик, қатъиятлилиқ, касбий фаолиятда ночорлик феноменини, касбий идентификация, оптимистик қабул қилиш.

Аннотация. Проведённый анализ научной литературы по исследуемой проблеме показывает, что большинство исследовательских работ учёных посвящены изучению профессиональной подготовки к педагогической деятельности.

Ключевые слова: личность, педагогическая деятельность, позитивное мышление, пессимизм, иррациональные суждения.

Annotation. The article discusses the socio-psychological problems of positive psychology and positive mood in teaching. Some psychological problems, focusing on the characteristics of a positive mood in education: everyday life, mood of people in society, the independence of teachers and spirituality is analyzed.

Keywords: educators, high mood, adaptation, positive psychology, favorable conditions, happiness, values, compatibility, psychological problems.

Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг ҳозирги босқичи фуқаролик жамиятининг жадал шаклланиши, мақсадли ривожланиши, мамлакат ҳаётида турли соҳалар фаолиятининг сифат жиҳатидан янги даражасига эришиши билан характерланади. Бу жиҳатдан замонавий педагог кадрларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилаётганининг аҳамияти беқиёс. Педагог ўз фаолиятида илмий-техника тараққиётининг ишончли, илғор ютуқларидан фойдаланиб, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашга даъват этади. Шу муносабат билан, бугунги кунда педагог нафақат касбий компетентли бўлиши, балки юзага келаётган муаммоларни таҳлил қилиш, баҳолаш, ўз ўқувчиларига самарали психологик ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлаш, позитив фикрлашда шахсий намуна бўлиши, воқеаларни объектив баҳолаш асосида позитив фикрлай олиши керак. Ўрганилаётган муаммога оид илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, позитив тафаккур муаммоси ҳар бир таълим олувчининг шахсий ва касбий ривожланиши, жумладан, бўлажак педагогларнинг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчиларнинг жамиятдаги ўрни, касбий-педагогик фаолиятига бағишланган кўп сонли психологик тадқиқот ишларини таҳлил қилган ҳолда Э. Ғ. Ғозиев бу касб соҳибларининг характериологик, индивидуал-психологик, ижтимоий-маданий жиҳатларини эътироф этиб, куйидаги этнопсихологик хусусиятлар ҳам зарурлигини қайд этади: андишалилик; бағрикенглик; дилкашлик; самимийлик; ибрат - намуналилик; сабр - тоқатлилик; саховатлилик; педагогик одоблилик; юксак маънавийлилик; касбига садоқатлилик; юксак эзгу туйғуларга эгалик; ижтимоий фаоллик; нутқий қобилиятлилик (сухандонлик); ташаббускорлик каби хислатларларнинг мавжудлиги.[145;55-96]

Шундай қилиб, Ф. Богачев жамият ҳаётининг мавжуд шароитлари ва ўзига хос хусусиятлари замонавий ўқитувчининг компетентлиги, касбий маҳорати, хулқ-атвори, маданияти ва фикрлаш даражаси, шунингдек олий таълим тизимида касбий ва шахсий тайёргарлик даражасига педагогика соҳасидаги бўлажак мутахассис учун жадал ривожланаётган талабларни кўяди. Олимнинг нуқтаи назарига кўра, касбий шаклланиш атамаси психологияда кенг қўлланилади[20,145-146].

В.В. Третьяченконинг позициясига кўра, позитив тафаккур тегишли установкага асосланган бўлиб, бу мураккаб ҳаёт шароитлари олдида лоқайдлик, умидсизлик ёки депрессиянинг олдини олиш ҳисобланади. Бундан ташқари, бу установка шахсий ва касбий ривожланишга тайёрликка ҳам киради. Позитив фикрловчиларнинг ҳаётдан ижобий умидлари бор, улар орзу қилинган мақсадни кўради ва уни амалга ошириш учун ҳаракатларини тўхтатмайди, яъни позитив тафаккур деганда ташқи, касбий оламда мақсадга мувофиқ ҳаракат қилиш, орзуларни рўёбга чиқариш, янги тажрибаларга очик бўлиш ва қийин ҳолатлар таъсирига қарши тура олиш қобилиятига асосланган комплекс таълим тушунилади.

Шу билан бирга, негатив фикрловчининг ўзига хос хусусиятлари асосан ҳаётдан ёмон нарсаларни кутади, улар мақсадга эришиш учун ҳаракат қилишдан бош тортадилар[119,171-173].

С.В. Климентьеванинг таъкидлашича, педагогнинг касбий шаклланиши мутахассис шахсини лойиҳалашнинг анча мураккаб ва узлуксиз жараёнидир. Бўлажак мутахассисларни ўқитиш, тайёрлаш орқали педагог жамоатчилиги онгини янги босқичга кўтаради, у ўз касбий ва шахсий имкониятларидан муайян шахс ўз-ўзини англашнинг касбий ўсишига таъсир этиши учун фойдаланади. Ўқувчини қизиқтириш, мустақил ишлашга ундаш учун педагог индивидуал ёндашувга риоя қилиши, мослашувчанлик, қатъиятлилиги кўрсатиши ва ижобий фикрлаши керак. Фақат ўз олдида турган муҳим вазифаларни ҳал этишга ички ва касбий жиҳатдан тайёр бўлган ижобий фикрловчи шахсгина бу миссияни самарали амалга ошириши мумкин. Бу ҳолда ижобий фикрлаш реалистик оптимизм призмаси орқали уларнинг индивидуал хусусиятлари, ҳолати ва ёш имкониятлари, ўз тамойилларини жамият ва бошқалар талаблари билан бирлаштириш, боғлаш қобилиятини намоён этади[55,138-142].

П.А. Семченко касбий шаклланишни ўрганиб, касбий қизиқиш, ижобий кўриш, фикрлаш, ўз навбатида, юзага келаётган ҳаёт тўсиқларига қарамай, касбий режаларини амалга ошириш учун ўз-ўзини такомиллаштиришга хизмат қилишини қайд этади.

Шу билан бирга, муаллиф ташвиш ва унинг салбий таъсири ҳодисасини ажратади. Унинг негизида кўрқув ҳолатининг бир ёки бир неча бошқа ҳис-туйғулар: ғазаб, айб, уят, манфаат билан уйғунлиги вазифасини бажаради. Ўз моҳиятига кўра, у кўрқув ҳолатини бир ёки бир нечта бошқа эмоциялар бирлашувчи сифатида юзага чиқади: ғазаб, айб, уят, қизиқиш. Невротик хавотирнинг асосий манбаи адоват, аниқроғи, ондан адоватни сиқиб чиқариш ҳисобланади. Ноадекват хавотирга сабаб бўлган субъектив реаллик моделининг номутаносиблиги тартибга солиш жараёнлар, ижобий фикрлашнинг бузилиши ёки таназзулга олиб келиши мумкин. Бошқа томондан, хавотирнинг ноадекват паст кўрсаткичлари кутилган ҳодисанинг аҳамиятини пасайтиради ёки ушбу ҳодисанинг мумкин бўлган таҳдиди ҳақиқат даражасини идрок қилишнинг бузилиши, яъни ноадекват оптимизмдан дарак беради[109,124-129].

А. У. Панина касбий фаолиятда ночорлик феноменини ўрганиб, воқеалар сабабларини тушунтириш тегишли тафаккур услубига асосланганлигини таклиф қилади. Синалган касбий муваффақиятсизликлар салбий фикрлайдиган мутахассисни синдириши ва фаолиятда ночорликка олиб келиши мумкин. Муваффақиятсизликларни пессимистик тушунтириш, негатив тафаккур ва ҳаракатдан бош тортиш, фаолиятдан чиқиш истаги касбий ривожланиш, шунингдек, ҳаётнинг турли соҳаларидаги муваффақиятларни оғирлаштиради. Бундан ташқари, олимларнинг таъкидлашича, мутахассис тайёрлаш босқичида касбий истиқболнинг реализм даражаси муҳим роль ўйнайди, бу эса ижобий хулқ-атворнинг шартидир[87,128-133].

К.К. Маркованинг нуқтаи назарига кўра педагогнинг шахсга бўлган касбий таъсири натижалари педагогик фаолият субъекти шахсий ривожланишининг умумий даражасига боғлиқ бўлади. Мақсад, мазмун,

шунингдек, унинг фаолият хусусиятлари, касбий вазифаларни бажаришда қўллайдиган методлари педагог шахси билан белгиланади. Айнан шунинг учун мазкур мутахассислар бошқалар билан муваффақиятли ишлашлари учун аввало, ўзига нисбатан психологик тайёрликни амалга оширишлари керак. Шу маънода шахс тайёгарлигининг уч даражали тизими ўзида қизиқиш уйғотади:

бўлажак педагогларнинг касбий онгини шакллантиришга мўлжалланган дунёқараш даражаси;

таълим олувчилар томонидан бўлажак педагогнинг касбий фаолияти учун зарур билимлар тизими, технологиясини ўзлаштиришга йўналтирилган касбий даражаси;

таълим олувчиларда касбий аҳамиятли сифатларни шакллантиришда намоён бўладиган шахсий даража, гуманистик йўналганлик, марказий таркибий қисм сифатида диалогиклик, касбий идентификация қилиш қобилияти ва бошқалар[68,121-126].

У.Ф. Низовцеванинг таъкидлашича, позитив тафаккур жамиятда педагог шахсияти, профессионал жамоа, унинг уйғунлиги ва яхлитлигини яхшилашга, ҳаёт сифатини оширишга ёрдам беради, бу, шубҳасиз, унинг профессионал сифатида шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Позитив тафаккурнинг мавжудлиги педагогнинг ички низоси, зўриқишини пасайтиради, эмоциялари, эҳтиёжларини назорат қилиш имконини беради ва шунга мос равишда тегишли касалликлар эҳтимолини камайтиради.

Бундан ташқари, бундай фикрлаш қуйидаги хусусиятларга эга:

англаганлик, яъни инсон вазиятни онгли мушоҳада қилади;

стрессли вазиятлар бўшашиш, осойишталик ва четланишда қайта англанади;

диққат концептрациясининг юқори даражаси;

бошқаларнинг нейтрал позициясини баҳоловчи мулоҳазаларга шошилмасдан қабул қилиш[79,211-217].

И.О. Бабушкинанинг позитив тафаккур бўйича нуқтаи назари диққатни жалб қилади. Унинг фикрича, шундай тафаккурга эга бўлган мутахассис касбий синовларга яхши тайёрланган, келажакка ишонч билан назар солади, ўзи ва ўз имкониятларини объектив баҳолайди. Буларнинг барчаси мутахассисга ривожланиш ва касбий муваффақиятга эришиш, тўғри келганда муваффақиятсизликларни кўтариш, юзага келадиган тўсиқларни бартараф этишга ёрдам беради.

Шахсий нуқтаи назардан позитив тафаккур мувофиқ ривожланиш мезони, шахснинг бошқаларни конструктив ҳаракатларга ундаш қобилияти, атрофдагиларни позитив ғоялар ва ижобий натижаларни кутишга рағбатлантира олиши сифатида юзага чиқади. Шунинг учун позитив тафаккурни самарали ижтимоий фаолиятга қодир ва муваффақиятли, ижобий ижтимоий алоқаларга асосланган соғлом шахснинг таркибий қисмига киритиш мумкин[15,20-27].

А.Н. Кокун педагогнинг касбий шаклланиш жараёнини ўрганиб, унинг позитив тафаккури касбий ривожланиш учун ҳал қилувчи рол ўйнаши мумкинлигини таъкидлайди. Ўз навбатида, бу жараён олдин ўз фикрлашини тўғрилаш, атроф-муҳитни оптимистик ва адекват идрок этиш йўналишида шахсий даражада иш олиб бориши лозим.

Шу билан бирга, касбий шаклланиш фақат ўқув жараёнининг шахсга йўналтирилган педагогикасини амалга ошириш орқали ҳал қилиниши мумкин. Ўқитувчига махсус топшириқ юклатилган, у фақат ўзига хос шахсий фазилатларни ва айниқса, позитив таафқурни ривожлантирса, уни бажариш имкониятига эга бўлади[57,200].

Ш.П. Шарманинг фикрича, оптимистик дунёни англашга бўлган установка позитив таафқурни амалга оширишга ёрдам беради. Инсоннинг атроф-олам ва ўзи ҳақида ҳаёт фаолиятининг субъекти сифатидаги ижобий тасаввурини тадқиқотчи психологик фаровонлик ҳисси сифатида белгилайди. Фикрларнинг позитив йўналганлиги муваффақият, касбий ўсишга йўналтирилган шахсий позитив дастурни яратади.

Шу билан бирга, бундай мутахассис касбий ва ҳаётий вазифаларнинг мураккабликларига эътибор бермайди, ўз имкониятларини ҳисобга олади ва уларни фаолиятнинг реал шароитлари билан таққослайди[131,191].

Т. Сато позитив тафаккур ҳар қандай мутахассиснинг касбий ривожланишида асосий ўринлардан бирини эгаллаши мумкинлигига ишонади. Бундан ташқари, тадқиқотчи илмий ютуқларни синтез қилиб, кўйидагиларни бундай фикрлашнинг асосий манбалари деб ҳисоблайди:

ривожланган рефлексиянинг мавжудлиги, эмоциялар, мослашувчан, стереотип бўлмаган тафаккурни юзага келтирадиган ақлий операцияларнинг анланганлиги;

шахснинг атроф-муҳит билан етарлича алоқаларининг мавжудлиги, ривожланган коммуникатив ўз-ўзини бошқариш;

шахснинг эмоционал мустақиллиги, яъни доимий хавотирнинг йўқлиги, бирор нарсани яхшироқ ўзгартириш истикболи. Ўз навбатида, эмоционал жиҳатдан қарам бўлган шахсда кўпинча патологик қайғу, патологик айбдорлик, патологик ғазаб, эмоционал дистресс ва бошқалар каби патоген туйғулар ривожланади;

аффектив кечинмаларнинг тор доирасида шахс концентрациясининг йўқлиги[106,185].

Л. Сан шахснинг адаптив (етук) ва ноадаптив (ибтидоий) фикрлаши орқали онгсизлик доирасида позитив тафаккурни кўриб чиқади. Муаллифнинг фикрига кўра, етук фикрлаш вазифалари оптимистик, ижобий, бебаҳо, қимматли, варианттив ва тегишли хатти-ҳаракатлар сифатида ишлайди.

Бироқ примитив (салбий) тафаккур бир ўлчамлилик, глобаллик, қайтарилмаслик билан характерланади ҳамда хулқ-атвор характерида эга. Касбий фаолият шароитида ижобий фикрларни онгли равишда танлаб олган ходим позитив таафқурга эришиши мумкин. Улар муваффақиятсизликлар вақтинчалик, таълим берувчи характерга эга эканлигига ишонишади ва

уларни нафақат ўз хатолари билан, балки ташқи омиллар билан ҳам тушунтирадилар[105,238].

Шундай қилиб, илмий адабий манбаларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш бўлажак педагогнинг касбий шаклланиши жараёнида позитив таафқурнинг роли етарли даражада аҳамиятга эга эканлигини таъкидлашга асос беради. Бу яхлит динамик тарзда кечадиган жараён, аввало, талаба шахсининг ўзгариши, ривожланиши билан боғлиқ кўпгина омилларни қамраб олади, уларнинг муваффақиятли кечиши келажакда педагогик фаолиятнинг самарадорлигига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Бу жиҳатдан позитив тафаккур ижобий фикрлар, ҳис-туйғулар, касбий конструктив хатти-ҳаракатлар, мослашувчанлик, муваффақиятга эришиш ҳолатларида бошқаларга нисбатан муносабатни шакллантириш ва ривожлантириш учун муҳим манбалардан бири сифатида юзага чиқади. Бундан ташқари, бўлажак педагогнинг позитив тафаккури ўзини муваффақиятли касб эгаси сифатида оптимистик қабул қилишда ҳал қилувчи омиллардан биридир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Бабушкина И.О. Мироззрение, мышление и формирование здорового образа жизни. // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования: Межвуз. сб. науч. тр.- Вып. 14.- М.: Изд-во Русско-американского института, 2009. - С. 20-27.
2. Есина Т.А. Патогенные эмоции и их источники возникновения. // Сборник научных статей международной конференции «Ломоносовские чтения на Алтае». - 2015. - С. 1344-1346.
3. Климентьева С.В. Профессиональное становление педагога как процесс проектирования личности. // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. - 2007. - №6. - С. 138-142.
4. Кокун А.Н. Психология профессионального становления современного специалиста: Монография. - М.: ГП «Информ.-аналит. Агентство», 2012. – 200 с.
5. Маркова К.К. Особенности психологической подготовки педагогических кадров. // Психологический ресурс пространства высшего образования: Сб. науч. пр. - М.: ИВЦ «Издательство» Политехника, 2005. - Вып.3. - С. 121-126.
6. Низовцева У.Ф. Влияние позитивного мышления на жизнедеятельность педагога. // Ежегодник Российского психологического общества. - М.: УМО «Инсайт», 2003. - Т.5. - Вып.4. - С. 211-217.
7. Панина А.У. Феномен беспомощности в профессиональной деятельности педагога. // Непрерывное профессиональное образование: теория и практика. - Киев, №4, - 2002.- С. 128-133.
8. Сан Л. Путь Сверхсознание. От позитивного мышления к преобразению сознания. - СПб.: Невская перспектива, 2007. - 238 с.
9. Сато Т. Позитивное мышление. - СПб.: Вектор, 2006. - 185 с.
10. Селигман М. Новая позитивная психология: научный взгляд на счастье и позитивный смысл жизни. - М.: Издательство «София», 2006. - 368 с.
11. Семченко П.А. Становление профессионала в современных условиях педагогической деятельности. // Перспективы науки и образования. - 2014. - № 2. - С. 124-129.
12. Третьяченко В.В. Влияние установки на формирование готовности к личностному и профессиональному развитию. // Современная психология: актуальные проблемы и тенденции развития: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: Изд-во «ЭНСКЕ» - 2010. - С. 171-173.

13. Шарма Ш.П. Достижение успеха при помощи позитивного мышления. - М.: Астрель, АСТ, 2007. - 191 с.
14. Ғозиев Э.Ғ. Psixologiya. Илмий журнал, №1. 2016, 5-10б
15. Ғозиев Э.Ғ. Психология методологияси: ўқув қўлланма. – Т.: Noshir, 2013. – 36 б.
16. Ғозиев Э.Ғ. Тараққиёт психологияси.Т.«Университет»1999, 48-б
17. Ғозиев Э. Ғ. Тафаккур психологияси – Т.: «Университет» 1990, 76 б. 18.Ғозиев Э. Ўқитувчининг этнопсихологик хусусиятлари // Халқ таълими. Т.: 1991. № 1. – б. 55-96.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИННОВАЦИОН МЕТОДЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ СИФАТИДА

У.У. Абдурахмонов

Тошкент Амалий фанлар университети

Аннотация. Ижтимоий инновациялар жамиятнинг иқтисодий ривожланишига ва аҳоли турмуш сифатини яхшилашга ёрдам беради. Улар жамиятдаги қийин вазиятларни ҳал қилади, технологик жараёнларнинг бир босқичидан иккинчисига ўтишни силлиқлаштиради.

Калит сўзлар: интеллектуал салоҳият, интенсиф ахборот, инновацион амалиёт, ижтимоий ҳаёт, жамият, тафаккур, таълим, тарбия.

Аннотация. Социальные инновации способствуют экономическому развитию общества и улучшению качества жизни населения. Они помогают решать сложные проблемы в обществе и ускоряют переход технологических процессов с одной стадии на другую.

Ключевые слова: интеллектуальная компетенция, интенсивная информация, инновационная деятельность, социальная жизнь, общество, размышление, обучение, воспитание.

Annotation. Social innovations contribute to the economic advancement of society and improve the quality of life of the population. They help address challenging situations within society and streamline the transition of technological processes from one stage to another

Key words: intellectual competence, intensive information, innovative action, social life, society, reflection, education, upbringing.

Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичи халқ хўжалигининг барча соҳаларида сезиларли ўзгаришларга олиб келган инсон интеллектининг ривожланиши билан тавсифланади. Мураккаб технологиялар, интенсиф ахборот оқимлари, инсонлараро ўзаро таъсирнинг юқори даражаси билан тўйинган янги жамият инсон ҳаётида интеллектуал фаолиятнинг аҳамиятини устун қилади.

Инновацион амалиётда интеллектуал салоҳиятнинг мунтазам ўстириб бориш аввало таълим ва тарбиядан бошланиб, кейинчалик ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида гавдаланиб боради. Буни биз таълим-тарбия масаласи, унинг узоқ ўтмиш тарихи ҳамда буюк авлодларимиз бўлмиш жадидлар даврида ҳам кузатишимиз мумкин. “Миллатнинг тараққийси анинг аввали мунтазам мактабларидан бошланур. Агарда биз динимизни, миллатимизни яхши кўруб, муҳофаза қилмоқчи бўлсак, аввал саодат эшиги бўлган мактабимизни замонга мувофиқ ислоҳ қилиш керак”[1], - деб ёзган

эди туркистонлик жаидлардан бири Ҳожи Муъин Шукрулло. Ҳақиқатан ҳам, мактаблар ислоҳи масаласи жаид матбуотининг кенг ва қамровли мунозараларига сабаб бўлди. Туркистон мактаблари қандай бўлиши керак, улар қайси йўналишда ривожланиши зарур, каби муаммолар ўз даври муаллифларининг диққат марказида бўлди. Мунаввар қори Абдурашидхонов асрлар давомида ҳукм суриб келган мактаб ва мадрасалардаги ўқитиш тизимини ислоҳ этишни илгари суради. Мактабларда ҳали асл мазмуни ва маъносини тушунишдан йироқ болаларга Фузулий, Навоий, Ҳўжа Ҳофиз, Бедилнинг муҳаббат ҳақидаги шеърлари ўқитилади ва унингча: “бир болага Фузулий ўрнига илми қироат, Навоий ўрнига масоили эътиқодия, Ҳўжа Ҳофиз жойига масоили амалиёт, Бедил бадалиға илми ҳисоб ўқитилса, дин ва дунёси учун қанча фойдалар ҳосил қилиб, мусулмон ўлур”[2]. Балоғатга етмаган болалар улардаги фалсафий маънони укмаган, ҳатто уларни ўқийдиган домласи ҳам тушунмаган ҳолда “жоҳил домлаларни таълими фалонни қоши қора, кўзи қора, юзи оқ, сўзи ширин, деб болаларни фасод ахлоқиға биринчи сабаб ўладурғон” асарларга айланаётганлигини таъкидлаган муаллиф, буларнингўрнига математика, география, ислом тарихи каби дунёвий ҳам диний илмларни ўқитиш фойдали, деган фикрда эди. “Ибтидоий мактабларимизнинг тартибсизлиги ёхуд тараққийнинг йўли” мақоласининг муаллифи Ниёзий Ражабзода ўлкадаги бошланғич мактабларнинг замон талабига жавоб бера олмайётганлигини далиллар билан келтиради: “... хоҳ Бухоро, Самарқанд, Тошқанд, хуллас, умум Туркистон шаҳарларинда бўлган мусулмон қариндошларимиз инсоф ила фикр қилсалар, мактабларимизни кўп паришон ва беинтизом ҳолатда кўрарлар. Муддати таҳсил кўп узок бўлганлиги учун кўп кишилар болаларини 8-10 йил мактабга кўёлмайдурлар. Чунки қудрати истеъдодлари етмайдир. Шунингучун мактабда юрган болаларимиздан 10 ё 8 нафардан 2 ё 3 нафар аҳли савод бўлуб чиқадурлар”[3].

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2016 йил 30 декабрда бир гуруҳ олимлар, илм-фан вакиллари билан бўлган учрашувида таъкидлаб ўтганидек, «Ёш авлодни салоҳиятли кадрлар этиб тарбиялашдаги биринчи босқич – мактаб таълимини тубдан такомиллаштириш, илмий кадрлар ва юксак малакали мутахассислар тайёрлаш жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш зарур. Бу йўлда ҳеч нарсани аямаймиз». Мазкур учрашувда Президентимиз иқтисодиётимизнинг барча соҳалари тараққиётида илм-фаннинг ўрни, аҳамияти ғоят катта экани, бу борада давлатимиз тараққиётида фан ва ишлаб чиқариш ҳамкорлиги бугун ниҳоятда долзарб эканини алоҳида таъкидлади.

Буни инсон қобилиятлари негизида таҳлил қилишимиз мақсадга мувофиқдир. Тадқиқотчи Говард Гарднер қобилиятларни интеллектлар тўплами деб атади ва унинг еттита жиҳатини ажратиб кўрсатди[4]. Биз интеллектнинг ушбу жиҳатларидан олтитасини ўқитувчи педагогик маҳоратини такомиллаштириш нуқтаи назаридан таҳлил қилишимиз мумкин. Психолог олим Ольга Матвеева ушбу жиҳатларни психологик технология билан кучайтириб модификациялайди ва ўқитувчининг касбий фаолиятида

муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб, қуйидаги қобилиятларни кўрсатиб ўтади:

1. Мулоқот қилиш (коммуникатив) қобилияти: Ўқитувчи ўқувчилар билан дарс ва дарсдан ташқари жараёнларда, синфда ижобий руҳий иқлим ярата олади.

2. Воқеаларни олдиндан кўра олиш қобилияти: Ушбу қобилият тури хар бир ўқитувчининг сергаклигида, ўқувчиларнинг руҳиятини, ички дунёсини кўра олишида намоён бўлади. Шунда ўқитувчи ким нимага қодир эканлигини олдиндан башорат қила олади.

3. Эшитиш ва ҳис қилиш қобилияти: Бундай қобилиятга эга бўлган инсонлар муסיқани севишади, оҳангни яхши ҳис қилишади, декламация асосида проза ва поэзияни яхши ўқишади, эшитган нарсасини хотирада сақлайди, айниқса шеър ва қўшиқларни севиб тинглайди[5].

интеллектуал салоҳиятнинг аҳамиятини белгилайди, балки ундаги креативлик ошиб бориши учун муносиб хизмат қилади. Kahoot – дастури бир пайтни ўзида аудиториядаги барча талабаларни диққатини жалб қилган ҳолда, мавзунини ўзлаштиришда фаолликни оширади. Learnigapps-дастури эса олдингисидан фарқ қилади, бунда викторина, сўзлар ҳосил қилиш, тест, кроссворд, матнлар билан ишлаш, аудио ва видео машғулотларни бажариш, харфлардан муаммога оида бўлган сўзни яшаш каби амалларни бажариш имконини беради.

Умуман олганда ижтимоий ҳаёт инновацион амалиётида интеллектуал салоҳиятни мунтазам ўстириб боришимиз лозим. Бошқача қилиб айтганда, инновацион интеллектуал салоҳият фалсафий муаммо сифатида жамиятимизнинг барча бўғинларида кузатилади. Юқорида келтирилган фикр ва мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги тавсияларни беришимиз мумкин:

- инновацион интеллектуал салоҳиятни ривожлантиришда инсон капитали мавзуси, уни шакллантириш муаммоси бугунги кунда анъанавий жамиятдан замонавий жамиятга, саноат-хомашё иқтисодиёт типидан саноат-инновация типига ўтаётган мамлакатлар учун жуда долзарбдир. Қолаверса, мамлакатимизда инсон капиталининг энг асосий инфратузилмаси бўлган таълим тизими ва соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш учун улкан куч-ғайратлар сарфлангани туфайли инсон капиталини шакллантириш муаммолари ва амалга оширилган ишларни кенг жамоатчилик билиши лозим.

- Инновацион технологияларни қўллаш орқали давлат хизматлари кўрсатишнинг юқори сифати, тезкорлиги, очиқлигини таъминлаш, аҳолининг давлат хизматларидан фойдаланиш имкониятини ошириш мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

1. Жаҳид маърифатпарварларининг миллий таълим, матбуот, адабиёт ва санъатни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ва унинг Миллий ғоя тарғиботидаги аҳамияти, Республика илмий-амалий анжумани (2016; Тошкент). 155-бет

2. Абдурашидхонов М. Бизни жаҳолат - жаҳли мураккаб // Абдурашидхонов М. Танланган асарлар Тошкент, 2003.143-144-бетлар.

3. Ражабзода Ниёзий.Ибтидоий мактабларимизнинг тартибсизлиги ёхуд тараққийнинг йўли // Ойина (1914-1915Й.). Тошкент, 2001.5-бет.

4. Теория множественного интеллекта Г.Гарднера и ее принципиальное значение для современного образования. Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» Москва 2017 г, Семерикова Алена Владимировна, 89 с

5. «Фан ва таълимни ривожлантиришда ёшларнинг ўрни/ Роль молодёжи в развитии науки и образования» Республика илмий ва илмий-техник конференция материаллари (23 ноябрь 2018 йил). –Тошкент: ЎзР ФА, 2018. 300-с. Тит. вароғи ўзб. тилида. 142-с.

ЁШЛАРДА РАҚОБАТБАРДОШЛИК СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ СОЦИОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Д.А. Рахмонов, PhD

Тошкент амалий университети

Н.Ж. Назарова

Тошкент давлат транспорт университети

Аннотация. Ушбу мақола доирасида рақобат ва рақобатбардошлик концептлари таҳлил этилиб, ёшларни қўллаб-қувватлашга доир ижтимоий сиёсатни кучайтириш, ижтимоий тараққиётни таъминлашда ёшларни ўрни ва ёшларда рақобатбардошлик кўникмаларни ривожлантириш, ёшлар даромади ва турмуш даражасини ошириш учун самарадорликни ошириш каби масалалар ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: ёшлар, рақобат, рақобатбардошлик, индикатор, параметр.

Аннотация. В рамках данной статьи анализируются понятия конкуренции и конкурентоспособности, а также такие вопросы, как усиление социальной политики по поддержке молодежи, роль молодежи в обеспечении социального развития и развитии навыков конкурентоспособности у молодежи, а также повышение эффективности для увеличения доходов молодежи и уровень жизни выражен.

Ключевые слова. молодежь, конкуренция, конкурентоспособность, индикатор, параметр.

Abstract. This article analyzes the concepts of competition and competitiveness, as well as issues such as strengthening social policy to support youth, the role of youth in ensuring social development and developing competitive skills among young people, as well as increasing efficiency to increase youth income and living standards.

Key words: youth, competition, competitiveness, indicator, parameter.

Ёшларни мамлакатимиз келажаги, ижтимоий тараққиёт давомчилари сифатида тадқиқ этиш ва улар билан боғлиқ масалаларни ўрганиш Янги Ўзбекистонда долзарб аҳамият касб этмоқда. Таъкидланишича, «Жамиятни тараққий эттириш, фан-техника ва технология тараққиёти суръатларини жадаллаштириш, мамлакат ҳаётини такомиллаштириш замирида ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш мужассамки, мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар ёшларнинг юксак билим даражасига эга бўлишларини таъминлаш билан бирга ХХІ асрда турган мураккаб муаммоларни муваффақиятли ҳал этишдек жиддий масъулият юклайди»¹³². Негаки,

¹³² Исакова З.Р. Миллий ва умуминсоний кадрятлар-ёшлар маънавий камолотининг муҳим омилли. Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясини жамиятга тадбиқ қилишда фалсафа фанининг ўрни ва аҳамияти. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Фарғона: ФарДУ, 2019. – Б. 78-80.

тараққийнинг замирида фан ва таълим мужассамлашган бўлиб, фан соҳасида қўлга киритилган ютуқларни таълим амалиётга тадбиқ этилиши натижасида, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий ва сиёсий сатҳларида сон кўрсаткичини сифат кўрсаткичига кўчиш, аниқроғи назарияни амалиётга тадбиқ этиш ҳодисаси вужудга келади¹³³. Дунёда рўй берган COVID-19 пандемияси жамият ҳаётида жиддий ўзгаришларга сабаб бўлди. Бу эса ўз навбатида ёшлардаги рақобатбардошлик сифатларини шаклланишига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Буюк Британияда рақобатбардошлик методологиясидан фойдаланган ҳолда тадқиқот лойиҳаси доирасида «Шимолий Ирландия учун рақобатбардошлик кўрсаткичларини (The Competitiveness Scorecard for Northern Ireland) аниқлаш» бўйича ўтказилган социологик тадқиқот натижаларига кўра, рақобатбардошлик харитаси тузилиб, 100 мингдан ортиқ респондентлар жалб этилган ва турли назарий маълумотларни ўз ичига олган уч босқичли тадқиқот ишлари амалга оширилган. Биринчи босқичда аҳолининг ҳаёт даражаси, фаровонлиги масалалари, иккинчи босқичда бутун мамлакат аҳолисининг турмуш даражасига таъсир этувчи иқтисодий ва ижтимоий омиллар, учинчи босқичда экологик вазият кўрсаткичлар бўйича деярли 150 дан ортиқ рақобатбардошлик индикаторлари аниқланган»¹³⁴. «Ёшлар рақобатбардошлигини пасайиб кетишининг олдини олишга доир тавсиялар ишлаб чиқилиб, фаровонлик, технологик инфратузилма ва экологик барқарорлик кўрсаткичлари бўйича ижобий кўрсаткичларини сақлаб қолиш, ёшларга сифатли таълим бериш, билим ва кўникмаларни эгаллашга кўмаклашишдаги бир қатор муаммолар мавжудлиги аниқланиб, аҳолини, жумладан ёшларни янада қўллаб-қувватлашга доир ижтимоий сиёсатни кучайтириш, рақамли ва яшил иқтисодиёт имкониятлардан кенг фойдаланишни йўлга қўйиш, ижтимоий тараққийни таъминлаш учун ёшларда рақобатбардошлик кўникмаларни ривожлантириш, ёшлар даромади ва турмуш даражасини ошириш учун самарадорликни ошириш, ёшлар масаласига халқаро экспертлар эътиборини қаратиш сингари таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган»¹³⁵. Бу эса халқаро экспертлар томонидан кенг эътироф этилган ҳолда тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этишга доир муҳим қарорлар қабул қилиш вақти келганлиги қайд этилган.

XXI аср жамиятда билимлар даври деб эълон қилинди. ЮНЕСКОнинг Жаҳон таълими мониторинги ҳисоботида кўра, бу асрда таълимнинг аҳамияти янада ортиб, унинг даражаси, сифати ва қулайлиги нафақат шахснинг тақдирини, балки бутун жамият тараққийтини белгилайди. БМТ ҳужжатларида: «Барқарор келажакни яратиш учун фақат таълим етарли эмас; аммо, барқарор ривожланиш учун таълим ва билимсиз биз ушбу мақсадга эриша олмаймиз»¹³⁶ деб кўрсатилган.

¹³³ Самаров Р. Миллий тараққийни таъминлаш стратегиясида фан ва таълим: сиёсий-фалсафий жиҳат // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2017/2 (№10). – Б. 7 – 10.

¹³⁴ Richard Johnston, Gillian McCausland & Karen Bonner. The Competitiveness Scorecard for Northern Ireland A framework for measuring economic, social and environmental progress. / Ulster University Economic Policy Centre, 2020. – 195 p.

¹³⁵ Richard Johnston, Gillian McCausland & Karen Bonner. The Competitiveness Scorecard for Northern Ireland A framework for measuring economic, social and environmental progress. / Ulster University Economic Policy Centre, 2020. – P. 120-125.

¹³⁶ Десятилетие образования в интересах устойчивого развития / ООН. 2002. <http://ru.unesco.org/node/263843>

Ёшлар рақобатбардошлик сифатларига доир замонавий социологик ёндашувлар ҳақида муносабат билдирганимизда, шуни алоҳида эътиборга олиш лозимки, мазкур мавзу бўйича нафақат социолог олим ва тадқиқотчилар балки, иқтисодчилар, менежмент вакиллари, психолог ва педагог олимлар томонидан ҳам катта қизиқиш билан ўрганилганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса ёшлар масаласи ижтимоий тараққиётга таъсир этувчи катта куч сифатида ўрганишга нисбатан қизиқиш юқорилигини кўрсатади. Шу сабабли ҳам ёшлар рақобатбардошлик сифатларини шакллантириш барча ижтимоий-гуманитар фанлар соҳа вакиллари ва мутахассислари томонидан тадқиқ этиб келинмоқда.

«Рақобат» концептининг социологик ўзига хослиги шундаки, бунда В.В.Радаев ёзишича, «бир-бирига боғлиқ бўлмаган ва мустақил иштирокчилар ўртасидаги рақобат сифатида эмас, балки бошқа бозор иштирокчиларига қаратилган ижтимоий ҳаракат сифатида тушунилади»¹³⁷. Шунга кўра, рақобатбардошлик фаолиятининг ўзига хос хусусияти рақобатчига нисбатан юқори натижаларга эришишдир.

Социологик талқин доирасида, рақобат жараёнида агентлар, ижтимоий алоқаларга киришадилар ва рақобат жараёнининг муваффақиятли кечишини таъминлашга кўмаклаши билан бирга, шахс томонидан билим ва касбий кўникмаларни ўзлаштиришга ва шахснинг бундай алоқаларга тайёр бўлишига ҳам таъсир қилади.

Профессор М.Бекмуродов ёзишича, «агар дунёда инсоннинг 3 ёшидан 22 ёшигача бўлган даврида унга киритилган инвестиция 19-22 марта фойда келтирса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич атиги 4 марта фойда бериши кузатилмоқда»¹³⁸. Ёшларда рақобатбардошлик сифатларини шакллантиришдан нафақат ёш мутахассис кадрларнинг ўзи балки, бутун бир жамият ва қолаверса давлат манфаатдордир. Рақобатбардошлик тор талқинда кўпинча ёшларнинг меҳнат бозори талабларига мувофиқлиги билан белгиланади, бу эса ёшларга маълум бўш иш ўринларига ариза бериш имконини беради. Бироқ, баъзи муаллифлар “шахсий рақобатбардошлик ва мартаба (карьера) рақобатбардошлигини фарқли жиҳатларини ажратиб кўрсатишган. Шахсий рақобатбардошликка кўпинча маиший-ижтимоий ҳаётдаги муваффақият сифатида қаралса, мартаба (карьера) рақобатбардошлигига эса касбий муваффақиятга эришиш сифатида қарашган»¹³⁹. Тадқиқотчи Е.А.Полищук “ёшларнинг рақобатбардошлигининг асосий параметрлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтган:

- олинган касбий таълим даражаси ва сифатини, унинг иқтисодиётнинг эҳтиёжларига мослигини, касбий маҳоратини, тўпланган интеллектуал салоҳиятини, меҳнатга ижодий муносабатини қамраб оладиган таълим ва касбий даражаси, интеллектуал ва ижодий салоҳияти;

¹³⁷ Радаев В. В. Что такое конкуренция? // Экономическая социология. 2003. - С. 16–25. https://ecsoc.hse.ru/da-ta/2011/12/08/1208204948/ecsoc_t4_n2.pdf#page=16

¹³⁸ Бекмуродов М. Ижтимоий ривожланиш жараёнларининг социологик асослари. /Ахборотлашган жамиятда замонавий социологиянинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент: ЎзМУ, 2019. -Б. 22-25.

¹³⁹ Андреев В.И. Конкурентология. - Казань: Центр инновационных технологий, 2013. - 468 с.

- ёшларнинг касбий мобиллиги (ҳаракатчанлиги), унинг янги касбий билимларни эгаллашга, малакасини оширишга, янада жозибали меҳнат бозорини излашга, шунингдек, миллий ва халқаро меҳнат бозорлари доирасидаги қобилиятига ва тайёрлигига эга бўлиши;

- саломатлик даражаси, меҳнатнинг замонавий ритми ва интенсивлигига қарши туриш қобилияти, жисмоний ва психологик жиҳатдан меҳнат шароитидаги тез ўзгаришга мослашиш қобилиятига эга бўлиши;

- фаоллик, ташаббускорлик, масъулият, ҳамкорликка тайёрлик, жамоада ишлаш, ижтимоий ва ақлий хусусият кабилар”¹⁴⁰.

Юқорида келтирилган фикрларнинг якуний хулосаси сифатида, ёшлар рақобатбардошлиги, касбий билимларнинг ўзлаштирилганлиги ва унинг иқтисодиёт эҳтиёжларига мослиги, касбий маҳоратга, интеллектуал салоҳиятга эгаллиги, меҳнатга ижодий муносабати, касбий ҳаракатчанлиги, янги касбий билимларни эгаллашга, малакасини оширишга, янада жозибали меҳнат бозорини излашга, шунингдек, миллий ва халқаро меҳнат бозорлари доирасидаги қобилиятини намоён этишга мойиллиги, саломатлик даражаси, фаоллиги, ташаббускорлиги, масъулиятлилиги, ўзаро ҳамкорликка тайёрлиги, жамоада фаолият олиб бориш кўникмаларига эгаллиги билан ифодаланади.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСИ: СТРУКТУРАВИЙ-ФУНКЦИОНАЛ ЁНДАШУВ

Р.С. Самаров психол.ф.н., Д.А. Рахмонов, PhD
Тошкент амалий университети

Аннотация. Тараққиётни таъминлашда таълим–тарбия маънавий пойдевор сифатида амал қилиб, жамиятнинг ижтимоий–иқтисодий ва маданий–сиёсий соҳаларининг ҳаётини таъминлайди. Таълим–тарбия миллий, минтақавий ва жаҳон меҳнат ҳамда таълим бозорларининг талабларидан келиб чиққан ҳолда вазифадорлиги жиҳатидан такомиллашиб боради. Шу тарзда меҳнат, билим ва ахборот бозорларида маънавий яратувчанликнинг ҳосиласи ҳисобланмиш: –ахборот, билим, кадрлар ўз ўрнини эгаллаб боради.

Калит сўзлар: ижтимоий макон, меҳнат бозори, маърифий салоҳият, тараққиёт, ижтимоий диагностика, касбий фаолият.

Аннотация. Образование является нравственной основой обеспечения развития и обеспечивает жизнь социально-экономической и культурно-политической сфер общества. Образование и подготовка кадров совершенствуются с точки зрения задач, исходя из требований национального, регионального и мирового рынков труда и образования. Таким образом, на рынках труда, знаний и информации свое место занимают продукты духовного творчества: информация, знания, кадры.

Ключевые слова: социальное пространство, рынок труда, образовательный потенциал, развитие, социальная диагностика, профессиональная деятельность.

Abstract. Education is the moral basis for ensuring development and provides the life of socio-economic and cultural-political spheres of society. Education and personnel training are improving in terms of tasks based on the requirements of national, regional and world labor and

¹⁴⁰ Полищук Е.А. Систематизация составляющих конкурентоспособности молодежи на рынке труда // Сборник I научной конференции: Дни науки КФУ им. В. И. Вернадского. 2015. - С. 10-11.

education markets. Thus, in labor, knowledge and information markets, the products of spiritual creativity: - information, knowledge, personnel take their place.

Key words: social space, labor market, educational potential, development, social diagnostics, professional activity.

Жамиятда XX асрнинг охири ва XXI асрнинг аввалига келиб таълим–тарбия¹⁴¹ масаласига инсонларнинг муносабати ўзгарди. Муносабатни ўзгаришига эса, жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий ҳаётида кечаётган жараёнлар сабаб бўлмоқда. Оқибатда инсонларни қадриятлари, ўзига ва атрофдагиларига, тақдири ва предметларга бўлган муносабатининг мазмуни, маиший ва ижтимоий ҳаёт тарзи такомиллашиб бормоқда. Бир сўз билан айтганда маънавий юксалиш, аниқроғи ижтимоий муносабатлар доирасида индивидуал маънавиятнинг шаклланганлик даражасига (аниқ ҳаракат тимсолида намоён бўлишига, яъни функционаллигига) алоҳида эътибор қаратила бошланди. Бу, бевосита таълим–тарбия герменевтик давра тарзида намоён бўлиб, дунёни англаш ва уни ҳис этишга доир авлодлар томонидан (олим, ёзувчи ва шоирлар ижодида ўз ифодасини тоган) яратилган билим ва тажрибалардан фойдаланилаётганлигини кўрсатади. Таълим–тарбия маърифий қадриятларни сақлаш ва тўлдиришда ворислик ва аккумулятив каби функцияларни бажариб келмоқда. Бу борада 2023 йил 22 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган йиғилишида таъкидлаганидек: “Тарихдан маълум: Ватан ва халқ тақдирига нисбатан таҳдидлар кучайган вазиятда айнан миллат фидойилари – уйғоқ қалбли зиёлилар, шоир ва адиблар, санъат намояндалари, маънавият ва маърифат соҳаси ходимлари жасорат билан майдонга чиққанлар. Мамлакатимиз ўз тараққиётининг янги, юксак босқичига кираётган ҳозирги пайтда бизга жаҳид боболаримиз каби ғарб илм-фан ютуқлари билан бирга, миллий қадриятлар руҳида тарбия топган етук кадрлар сув билан ҳаводек зарур”¹⁴².

Таълим–тарбия жамият ҳаётининг маданий соҳасини таъминлаш мақсадида, унда кечаётган барча жараёнларнинг сабаб ва оқибат алоқадорлигини белгилаб, инсонларда идрок маданиятини, тафаккур маданиятини, эмоционал маданиятни шакллантириб боради. Негаки, бугунги кун ижтимоий муносабатлар тизимида нафақат мутахассис, балки инсон шахсини камол топтириш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Шу сабабли XXI аср таълим-тарбия олдида ижтимоий буюртма кўринишида мутахассис шахсини тарбиялаш каби, ижтимоий мазмундорлиги юқори бўлган вазифани кўймоқда. Бу вазифани бажариш учун маърифат масаласига янги назарий ёндашув асосида муносабатда бўлиш лозим бўлади. Яъни, таълим-тарбия масаласига анъанавий ёндашувнинг маърифий самарадорлик даражаси нисбатан паст эканлигини ҳисобга олиб, минтақа ва жаҳон меҳнат

¹⁴¹ Шарқда таълим-тарбия яхлит мажмуа тарзида идрок этилади ва шу тарзда психологик баҳоланади.

¹⁴² Мирзиёев Ш. Маънавият бошқа соҳалардан олдинда юриши, янги кучга, янги ҳаракатга айланиши керак. 2023 йил 22 декабрь. <https://president.uz/uz/lists/view/6941>

бозорининг талаблари, фан ва техника ютуқларини маиший ҳамда ижтимоий ҳаётга тадбиқ этилиши натижасида вужудга келаётган янги ихтисосликларни вужудга келаётганлини, хизмат кўрсатиш тармоқларини институционаллашувини, билим ва ахборот бозорининг вужудга келганлигини инобатга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш лозим бўлади. Бунинг учун меҳнат бозорининг ўз структураси ва мақсади борлигини инобатга олиш лозимки, уни қуйидагилар белгилаб беради:

- ишчи кучига бўлган талаб, яъни меҳнатга бўлган эҳтиёж;
- меҳнатнинг талаблари, яъни ишчининг касбий тайёргарлиги ва шахсига иш берувчи (буюртмачи) томонидан қўйиладиган талаблар;
- меҳнатнинг қиймати, яъни меҳнат учун тўланадиган маблағ каби таркиблар;
- бандлик сиёсатининг таркиблари.

Шу сабабли, жамият ҳаётида кечаётган жараёнларни идрок этишда, таълим-тарбиянинг ролини англаш лозим бўлади. Бунинг учун аниқ маконда, маълум тарихий давр оралиғида фан ва техника, саноат ва ишлаб чиқариш, санъат ва маданият, тиббиёт ва спорт каби соҳаларда қўлга киритган ютуқларни қиёсий таҳлилини амалга ошириш лозим бўлади. Айнан шу соҳаларга тааллуқли бўлган рақам ва далилларнинг қиёсий таҳлил этиш натижасида тараққиётни таъминлашда таълим-тарбиянинг функционал ролини белгилаб олиш мумкин бўлади. Таълим-тарбия ижтимоий институт сифатида жамиятни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётини таъминлаш учун кадрлар тайёрлаб беради. Бунда турли фаолиятлар мажмуасидан иборат бўлган – педагогик фаолият, инсонни жамият ҳаётида иштирокини таъминлаб, уни мақсадини шакллантириб ўз иқтидорини намоён этишини таъминлашдай вазифаларни амалга оширади.

Хулоса сифатида, таълим сифатини таъминлаш учун аниқ маконда амал қилувчи ижтимоий тизимининг функционал ҳолати (шу жумладан миллий таълим–тарбиянинг мақсад ва вазифалари) ва унинг миллий маънавиятни ҳимоялашга қаратилганлиги, таълим-тарбия муассасаларининг миллий ва минтақавий меҳнат бозорини кадрлар билан таъминлашга қўшадиган ҳиссаси, таълим тизими меҳнат бозорларининг талаб ва эҳтиёжларини қондириш билан бирга инсон камолотини таъминлашга қўшаётган ҳиссаси, кадрларни малакасини ошириш ҳамда касбга қайта тайёрлашда иш берувчиларни кадрларга қўйиладиган талабни инобатга олган ҳолда фаолият юритиши, мавжуд ижтимоий ҳимоядан аҳолини қониққанлигига алоҳида эътибор қаратиш муҳим саналади. Бу ўз навбатида «Инсон – Жамият – Давлат» каби триаданинг фаолияти таълим ва унинг сифатига бевосита боғлиқлигини эътиборга олиш лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. История социальной мысли в Исламе. – Москва: Вече, 2012. - С. 217-228.
2. Лиферов А.П. Культурологическая составляющая интернационализации мирового образования. – Рязань: Рязанский Государственный педагогический университет. – 2006. – 245 с.

3. Малянов Е.А. Социально-культурная инноватика: методология, теория и практика // Дисс. ... докт. пед. наук. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина, 2011. – С. 83.
4. Мирзиёев Ш. Маънавият бошқа соҳалардан олдинда юриши, янги кучга, янги ҳаракатга айланиши керак. 2023 йил 22 декабрь. <https://president.uz/uz/lists/view/6941>
5. Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари Тошкент: Akademiya, 2010. – 256 б.
6. Самаров Р. Мудофаавий фаолият: назарий ёндашувлар (монография). – Тошкент: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 213 б.
7. Самаров Р., Садриддинов С. Баркамоллик тизимида касбий лаёқатлилиқ // Замонавий таълим журнали. 2013, 6-сон. – Б.10-14.
8. Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. Монография. – Тошкент: Академия, 2010. – 148 б.
9. Суворов А.В. Человечность как фактор саморазвития личности // Автореф... дисс. ... докт... психол... н. – Москва: МГУ, 1996. – 57 с.
10. Fuchs I.H. The promise and challenge of new technologies in higher education // Proceedings of the American Philosophical society Philadelphia. – 1998. – Vol.142. – № 2. – P. 197-206.

ТАҲДИДБАРДОШ ЖАМИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

У.Қ. Акбаров

Термиз давлат педагогика институти

Аннотация. Мазкур мақолада таҳдидбардош жамиятни шакллантиришнинг айрим психологик жиҳатлари, миллий манфаатларни асраш, ривожлантиришда ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашнинг роли ҳақида фикр юритилган

Калит сўзлар: давлат ва жамият хавфсизлиги, ахборот тизими, ахборот-психологик хавфсизлик, глобаллашув жараёнлари, ижтимоий-сиёсий жараёнлар, тамаддун.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые психологические аспекты формирования устойчивого к угрозам общества, роль обеспечения информационной и психологической безопасности в защите и развитии национальных интересов.

Ключевые слова: безопасность государства и общества, информационная система, информационно-психологическая безопасность, процессы глобализации, социально-политические процессы, цивилизация.

Annotation. This article discusses some psychological aspects of the formation of a threat-resistant society, the role of ensuring information and psychological security in the protection and development of national interests.

Key words: security of the state and society, information system, information and psychological security, globalization processes, socio-political processes, civilization.

Жаҳонда XX аср охири – XXI аср бошларида авж олган геосиёсий рақобат натижасида шахс, давлат ва жамият хавфсизлигига, барқарор тараққиётга таҳдид соладиган омиллар, тенденциялар, инкирозлар ниҳоятда кўпаймоқда.

Энг аҳамиятлиси, бу таҳдидлар давр ўтгани сайин тобора мураккаблашиб, кўлами кенгайиб бормоқда. Оқибатда мамлакатларнинг миллий хавфсизлигини таъминлашга хизмат қиладиган тизим билан унга

тахдид солаётган омиллар ўртасида зиддият вужудга келмоқда.

Мазкур зиддиятларни бартараф этиш учун, энг аввало, геосиёсий рақобат шароитида миллий хавфсизликни таъминлаш концепциясини қайта кўриб чиқиш зарур бўлади. Шу муносабат билан ушбу концепциянинг назарий асосларини такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар долзарб аҳамият касб этмоқда.

Жаҳон сиёсатида юзага келган янги сиёсий муҳит, глобаллашув жараёнлари, мамлакатлар ўртасида ҳамкорлик йўналишларининг кенгайиб бориши ҳамда фойдаланилмаган имкониятларни ишга солишга бўлган зарурат тобора кучайиб бормоқда. Зеро, бу халқаро тизимда замонавий хавф-хатар ва таҳдидларга қарши биргаликда курашиш, дунё бўйича қулай инвестициявий муҳит яратиш, мамлакат суверенитетига салбий таъсир этадиган қалтис вазиятларнинг олдини олиш ва уларга қарши ҳамжиҳатликда курашишни тақозо этмоқда.

Бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси тобора ўзига хос кураш майдонига айланиб бормоқда. Бу, авваламбор, минтақанинг геостратегик мавқеи ва табиий ресурсларга бойлиги билан боғлиқ. Мана шундай вазиятда ҳар қандай давлат ўзининг реал ва потенциал хавфларга қарши турадиган ўз вақтида жавоб берадиган тизимга эҳтиёж ва зарурият сезилмоқда.

Глобаллашув даврида бирорта ҳам давлат жаҳон миқёсида ҳам, минтақавий нуқтаи назардан ҳам ўзга мамлакатлардан ажралган ҳолда тараққий эта олмаслигини ҳозирги давр воқелиги яққол кўрсатиб турибди. Бундай ўзига хос вазият ҳозирги замон инсоният тараққиётининг кўпгина омиллари ҳамда ҳам минтақавий, ҳам глобал аҳамиятга молик долзарб муаммолар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланган. Улар қаторига, энг аввало халқаро терроризм, диний экстремизм, сепаратизм сингари инсоният хавфсизлигига таҳдидларни киритмоқ даркор. Бундай омиллар ўзини яққол намоён этаётган минтақалар қаторига аҳолисининг тарихий илдизлари маданий-маънавий қадриятлари муштарак бўлган Марказий Осиёни ҳақли равишда киритиш мумкин. Бундан ташқари, Марказий Осиё жаҳон миқёсида юз бераётган жараёнларга бевосита таъсир кўрсатаётган минтақалардан бири ҳисобланади.

Дунёнинг кўпгина илмий марказлари томонидан “тахдидбардош жамият”ни шакллантириш масаласини, бугунги кунга келиб, замонавий жаҳон сиёсатида устувор йўналишга айлантириш муаммолари ҳар томонлама тадқиқ этилмоқда.

XXI аср тезкор, кенг қўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиши ҳаётнинг деярли барча соҳаларига ва инсон фаолиятига кириб бориши, ахборот маконининг глобаллашуви, бутунжаҳон ривожига таъсир кўрсатган ва кўрсатаётган омил сифатида эътироф этилади. Мамлакат ичидаги ва ташқи дунёдаги фаол ахборот алмашувига одамлар эҳтиёжининг ортиб бориши яққол сезилмоқда. Ахборот соҳасининг бундай тезлик билан ривожланиши, унинг жамоатчилик ва давлат ҳаётидаги турли хил йўналишларда кенг тарзда ишлатилиши, янги босқичдаги одамзот тараққиётини аниқлаб берувчи муҳим омилларнинг бири

бўла олади. Республикамизда сўнгги йилларда виртуал оламнинг салбий оқибатларини бартараф этиш масалаларига жиддий эътибор берилиб, Янги Ўзбекистонда жамиятимиз талаб этаётган ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялаш, анъанавий қадриятлар асосида таркиб топтириш бўйича зарур ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилди, «... ягона давлат сиёсатини ёшлар келажагига йўналтириш орқали уларнинг салоҳиятини қўллаб-қувватлаш, келажаги учун ишончини ошириш муҳим аҳамият касб этмоқда...»¹⁴³. Бунда виртуал оламнинг фаол фойдаланувчиси бўлган ёшлар дунёқарашини шакллантиришда инсон кадр-қимматини устун қўйиш устувор аҳамият касб этади.

Маълумки, ҳар бир фуқаро ўз шахсий нуқтаи назари, ўз қарашлари, маънавий-маърифий, ахлоқий-руҳий имкониятлари доирасидагина фаолият кўрсатади, ўз олами ҳудудида яшайди ва ташқи оламга ўз ақли доирасида шахсий муносабатини билдиради. Ҳар бир индивид мустақил инсон сифатида табиий-биологик камолотидан ва руҳий эҳтиёжидан келиб чиқиб, ўзига мос ахборотни қабул қилади, уни таҳлил этади. Унинг атрофида мушоҳада юритади, фикрлайди ва ана шу таҳлиллар асосида ўзининг шахсий ҳулосасига эга бўлади. Натижада у ёки бу тарздаги ўз нуқтаи назарини шакллантиради. Демак, ҳар бир ахборот мазмуни, моҳияти, таъсир этиш даражаси, жамиятга фойдали ёки зарарлилиги, кишини эзгуликка ёки ёвузликка даъват этиши билан «шахс – жамият – давлат» мутаносиблилигига ижобий ёки салбий таъсир этади. Ана шу жиҳатдан қараганда миллий манфаатларни асраш, ривожлантиришда ахборот- психологик хавфсизлигини таъминлашнинг роли жуда муҳим. Шу мақсаддан келиб чиқиб, ёшларимизда бу ғояни тўғри талқин қилиш, фикр мулоҳазаларини бойитиш учун илмий изланишлар, тадқиқотлар олиб борилиши давр талабларидан бири ҳисобланади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, давлат ахборот инфраструктурасининг ривожланиши жамият ва давлатнинг ҳамма жабҳаларини, жумладан, одамларнинг дунёқарашини ва уларнинг меҳнат, ижтимоий ва сиёсий ҳаётда иштирок этиши шартларини ўзгартириб, жамият ривожланишини тезлаштиради. Ҳар хил ахборот технологиялари, автоматлаштирилган тизимлар ва маълумотлар базаси давлат тузилмалари, иқтисодиёт ва мамлакат мудрофаасини бошқаришнинг ажралмас қисми бўлиб қолган. Бошқа маҳсулотларга ўхшаб ахборот ҳам ўз фойдаланувчиларига, харидорларига хизмат қилади. Шунинг учун ҳам у маълум бир миқдорларига эга. Ахборот қабул қилувчилар ва ишлаб чиқариш талабларига жавоб берадиган хусусиятларига эга бўлиши лозим. Миқдорлар нуқтаи назарига кўра, фойдаланилаётган ахборотнинг сифати қўшимча молиявий ва маънавий самара бериши керак. Кузатувчилар нуқтаи назарига кўра ахборот муҳим тиждорат сирининг сақланиши, ишлаб чиқариш бозорида товарларни сотиш ва хизмат кўрсатишда, омадли рақобатлашишга имкон бериши керак. Бу табиийки, сир сақланиши керак бўлган ахборотни ҳимоя қилишга таъсир

¹⁴³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 августдаги 490-сон «Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори/ <https://lex.uz/docs/5550539>.

кўрсатишни талаб этади. Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, ер курраси аҳолиси кайфияти, руҳияти, мақсад ва интилишлари, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир бўлган ахборот технологияси вужудга келган бир даврда яшамокда. Бу ҳозирги замон тамаддунининг ўзига хос ютуғи бўлиб, халқлар, мамлакатлар, давлатлар ўзаро муносабатларини тобора яқинлаштиришга, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, дунёвий кайфият, дунёвий руҳият ва маслакнинг вужудга келишига хизмат қиладиган мўъжизакор ҳодисадир.

Мамлакатимизга қарши амалга оширилаётган ахборот урушларига Ўзбекистон интернет порталлари ва дастурларига қарши хакерларнинг хужумлари, шунингдек, турли давлатлар ҳудудидан қилинаётган ахборий хуружларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Бугунги кунда давлатнинг дунё ҳамжамиятида тутган обрўси нафақат унинг ҳарбий, молиявий қудрати, балки бошқа давлатлар ақлий салоҳиятидан ўринли фойдалана олиши, шу билан бирга хориж мамлакатлари маданий экспансиясини тўхтата олиши, ўз миллий-маънавий қадриятларини тарғиб, ташвиқ ва татбиқ эта олишида намоён бўлади. Айни нуқтаи назардан таъбир жоиз бўлса ахборот миллатнинг сиёсий сармоясидир, дейиш мумкин.

Ахборий жамиятда аҳолининг дунёда бўлаётган воқеа-ҳодисалардан хабардорлиги, маълумотга эгаллиги муҳим аҳамият касб этадиган омиллардан ҳисобланади. Давлатнинг ривожланишига ҳам таъсир кўрсатадиган мазкур омилнинг шаклланишида таълимнинг ўрни бекиёсдир.

Тамаддун ривожланиб борган сари, инсониятнинг маълумотга эга бўлмаган, илм, таълим олмаган вакиллари тараққиётнинг барча неъматларидан тўла-тўқис баҳраманд бўлиш имконидан маҳрум бўла боришади. Таълим-тарбия тизимидаги ҳар қандай камчилик, шу жумладан, аҳоли барча қатламнинг таълим билан қамраб олинмаганлиги шахс ақлий-интеллектуал ва маданий инқирозига сабаб бўлади, бу эса ўз навбатида ахборий хавфсизликка, айни пайтда мамлакатнинг барқарор тараққий этишига ўз салбий таъсирини кўрсатади.

Таҳдидбардош жамиятни шакллантиришда, ёшларни деструктив ғоялар таъсиридан ҳимоялашнинг ижтимоий-психологик асосларини яратишда антиманипулятив хулқ-атвори шакллантиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Антиманипулятив хулқ догматик характерга эга бўлмасдан, унинг ривожланишига ижтимоий, биологик, психологик ва сиёсий омиллар таъсир ўтказди. Ушбу хулқ моделини яратишда ижтимоий-биологик, психосоциал унсурлардан фойдаланиш самарали натижа беради. Шахсга хос бўлган индивидуал-психологик хусусиятлар билан носоғлом ижтимоий муҳит ўртасидаги ўзаро мослик ва уларнинг бир-бирини тўлдириши ёшларнинг деструктив ғоялар таъсирига тушиб қолишига имкон яратади. Ёшларда ассертив хулқ шаклланмаганлиги, мафкуравий иммунитет таркиб топмаганлиги, ахборот истеъмоли маданияти лозим даражада ривожланмаганлиги уларнинг деструктив ғоялар таъсирига тушишида асосий сабаблар сифатида намоён бўлади. Ўсмирлар, йигит ва қизларни деструктив ғоялар таъсиридан ҳимоялашга қаратилган чора-тадбирлар ва тавсияларни

ишлаб чиқишда ижтимоий-психологик, индивидуал-психологик, ёш, жинсий, худудий, демографик, этнопсихологик хусусиятларни инобатга олиш лозим. Психологик ҳимоя механизмларининг таркиб топиши ёш даврларига хос ўзгаришлар табиатига узвий боғлиқ бўлиб, ёшлик даврига хос психологик ҳимоя механизмларининг амал қилишида шахс хусусиятларига боғлиқ равишда қабул қилинадиган психологик ҳимоя кўринишлари муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга ёшларнинг микро ва макро муҳитга нисбатан ижтимоий-психологик жиҳатдан мослаша олмасликлари уларнинг деструктив воялар ва гуруҳлар таъсирига тушиши эҳтимолини ошириши мумкин. Таълим ва тарбия жараёнида нафақат инсоннинг билим, кўникма, малакаларини такомиллаштиришга, балки ундаги ассертивлик хусусиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга ҳам эътибор берилиши мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда танқидий тафаккур, рефлексия ва ассертивликни ривожлантиришга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш, психологик манипуляция ва унинг таъсирини бартараф этиш восита ва усулларини тадқиқ этиш, ёшларда зарурий кўникмаларни шакллантириш ҳозирги даврда аҳамият берилиши зарур бўлган муҳим вазифалардандир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Умаров Б.М., Қодиров У.Д., Каримов Х.К. Очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. –Т.: «Fan va texnologiya», 2012, 221 бет.
2. Қодиров У. Ёшларни деструктив таъсирлардан ҳимоялашнинг деструктив жиҳатлари. Монография, Т.: «Fan va texnologiya», 2013, 267 бет.
3. Шарапова С. Талабаларда ижтимоий макон ва ахборот таҳдидлари шароитида виртуал маданиятни шакллантиришнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари. Психология фанлари доктори (Dsc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент, 2023.
4. Ҳусанов А. Ўсмир ўқувчиларда киберҳужумлардан сақланишнинг психологик детерминантлари. Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Қарши – 2023.

ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

З.Р. Исламова
ТГПУ им. Низами

Аннотация. В современном мире крайне актуальной становится проблема поддержания высокого уровня качества в дошкольном образовании, где ведущую роль играет педагог. Ключевую роль в этом контексте занимают психологические навыки воспитателя. Эффективность психологической компетентности воспитателя заключается в способности создавать и управлять образовательной средой, которая способствует всестороннему развитию детей. Основная задача воспитателя – способствовать развитию детских способностей, помогать им осознать своё место и роль в социуме.

Ключевые слова. компетентность, педагог, воспитатель, воспитательно-образовательная деятельность, учебно-методическая деятельность, социально-педагогическая деятельность.

Annotatsiya. Zamonaviy dunyoda maktabgacha ta'limda yuqori sifat darajasini saqlab qolish muammosi juda dolzarb bo'lib qolmoqda, bu yerda o'qituvchi yetakchi rol o'ynaydi. Ushbu kontekstda o'qituvchining psixologik ko'nikmalari asosiy rol o'ynaydi. O'qituvchining psixologik kompetensiyasining samaradorligi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadigan ta'lim muhitini yaratish va boshqarish qobiliyatidir. O'qituvchining asosiy vazifasi bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish, ularga jamiyatdagi o'rni va rolini anglashga yordam berishdir.

Kalit so'zlar: kompetensiya, o'qituvchi, o'qituvchi, o'quv-tarbiyaviy faoliyat, o'quv-uslubiy faoliyat, ijtimoiy-pedagogik faoliyat.

Annotation. In the modern world, the problem of maintaining a high level of quality in preschool education, where the teacher plays a leading role, is becoming extremely urgent. The key role in this context is played by the psychological skills of the educator. The effectiveness of a teacher's psychological competence lies in the ability to create and manage an educational environment that promotes the comprehensive development of children. The main task of the educator is to promote the development of children's abilities, to help them realize their place and role in society.

Keywords: competence, teacher, educator, educational and educational activities, educational and methodological activities, social and pedagogical activities.

Известно, что высокий уровень профессионализма педагога проявляется в стремлении к постоянному повышению квалификации, проявлении творческой активности, стремлении к удовлетворению возрастающих требований в сфере культуры и образования, а также в совершенствовании результатов своего труда. При этом профессиональная компетентность педагога включает не только профессиональные, но и личностные аспекты, что является ключевым для педагогической профессии, ориентированной на взаимодействие человека с человеком.

Исследования показывают, что хотя структура и ключевые характеристики требований к деятельности и личности педагогических работников хорошо описаны, существует недостаток работ, в которых представлены конкретные требования к формированию профессиональной компетентности педагогов дошкольного образования.

Эффективная система формирования профессиональной компетентности предполагает взаимодействие администрации, воспитателей, педагогов и специалистов методической службы в определении компетенций, решении сложных профессиональных задач и осуществлении нравственно обоснованного выбора.

Некоторые элементы предложенной системы уже находят отражение в практике различных дошкольных образовательных организаций, в то время как другие еще находятся на стадии внедрения или требуют дальнейшей проверки.

В этот комплекс можно включить и другие эффективные подходы и методики, направленные на формирование профессиональной компетентности работников ДОО.

Основной задачей является разработка такой модели профессиональной компетентности воспитателей, которая предполагает выбор наилучших методов решения профессиональных задач; творческую

реализацию функций; планирование стратегий профессионального и личностного развития; адекватную самооценку и самосовершенствование; учет факторов, способствующих профессиональному росту; внесение конструктивных изменений в профессиональный путь и создание обогащающей образовательной среды.

Исследование истории формирования профессиональной компетентности воспитателей в области дошкольного образования на разных этапах развития педагогической мысли, от первобытных времен до современности, показывает, как менялись требования к квалификации педагогов.

В исследованиях и научных работах таких авторов, как Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский, М.Х. Свентицкая, П.Ф. Лесгафт, А.С. Симонович, освещались аспекты компетентности педагогов в их взаимодействии с дошкольниками. В.А. Сухомлинский и Н.И. Пирогов размышляли о необходимости педагогу обладать особым пониманием дошкольника. В зарубежных педагогических концепциях также выделяются требования к компетентности воспитателя.

Важное внимание в истории педагогики уделялось вопросам мастерства воспитателей и их ораторского искусства, особенно выраженному у древних философов, таких как Сократ, Аристотель, Платон. Зенон Элейский предложил диалогическую модель передачи знаний.

Гуманное отношение к ребенку, основанное на учете индивидуальности каждого, было высоко ценено прогрессивными мыслителями эпохи Возрождения, такими как Т. Мор, Ф. Рабле, Э. Роттердамский. Современные антиавторитарные модели дошкольного образования основываются на философских, гуманистических и психолого-педагогических концепциях ученых, таких как Р. Штейнер и М. Монтессори, подчеркивающих важность уважительного отношения к личности ребенка и способности воспитателя видеть и воспринимать мир глазами дошкольника.

Современные исследователи, анализирующие аспекты педагогической деятельности, включая критерии её успешности, рассматривают профессиональную компетентность в связке с такими понятиями, как педагогическая деятельность, педагогическая техника, мастерство и умения. Подводя итог, можно выделить основные аспекты профессиональной компетентности воспитателя:

- Глубокие знания о психофизических и возрастных особенностях дошкольников;
- Развитые навыки взаимоотношений с детьми и понимание их индивидуальности;
- Овладение педагогической техникой и мастерством;
- Обладание личностными качествами и ценностными ориентациями, значимыми в профессии.

Исследования последних лет подчеркивают важность поиска новых методов управления качеством в образовании, а также применения передовых педагогических технологий. Образовательные организации могут

решить эту задачу, соблюдая требования к непрерывному развитию и поиску новаторских методик и технологий, а также повышая профессионализм на уровне управления, методики и педагогики.

Произошедшие изменения в системе дошкольного образования отражают потребность в адекватных реформах в образовательной сфере. Главным механизмом таких изменений является освоение новых технологий для повышения профессиональной компетентности, что ведет к качественным изменениям в работе образовательных организаций.

Результаты исследований указывают на определенные проблемы в профессиональной компетентности воспитателей, такие как недостаточные знания в области возрастных особенностей детей и минимальный уровень профессионализма в индивидуальной диагностике.

Источники:

1. Багаутдинова С. Ф. Организация методической работы в дошкольном образовательном учреждении : учеб.- метод. комплекс / Багаутдинова С. Ф. , Корнилова К. В. - 3-е изд. , стер. - Москва : ФЛИНТА, 2020. - 74 с.
2. Белая К.Ю. Организация инновационной деятельности в ДОО: методическое пособие / К. Ю. Белая. - Москва : ТЦ Сфера, 2017. – 125 с.
3. Поздняк Л.В. Управление дошкольным образованием: учеб. пособие для студентов вузов / Л.В. Поздняк, Н.Н. Лященко. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2001. – 432 с.

TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION
METODIKALARNING AHAMIYATI

XORIJIY TILLARNI O‘RGANISHDA ZAMONAVIY METODLAR VA
ULARNING QO‘LLANILISHI

N.I. Xursanov, PhD, G.Muxtorova
Renessans ta’lim universiteti

Annotatsiya. Hozirgi kunda butun jahonda tilga bo‘lgan ehtiyoj oshib bormoqda, xususan o‘qish, yozish, tinglab tushunish, gapirish kabi ko‘nikmalarni mukammal o‘rganish tilni tez va samarali natijalarni ko‘rsatadi. Mazkur maqolada chet tillari o‘qitish metodikasi va ularning turlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: metod, metodika, ta’lim, nutqiy faoliyat, motivatsiya.

Аннотация. В настоящее время потребность в языке возрастает во всем мире, в частности, совершенное освоение таких навыков, как чтение, письмо, понимание на слух и устная речь, дает быстрые и эффективные результаты. В данной статье говорится о методах обучения иностранному языку и их видах.

Ключевые слова: метод, методика, обучение, речевая деятельность, мотивация, грамматика.

Abstract. Nowadays, the need for language is increasing all over the world, in particular, perfect learning of skills such as reading, writing, listening comprehension, and speaking shows fast and effective results. This article talks about foreign language teaching methods and their types.

Keywords: method, methodology, education, speech activity, motivation, grammar.

Barchamizga ma’lumki bugungi kunda chet tilini o‘rganuvchilarning soni sezilarli darajada oshmoqda, binobarin, chet til metodikasi ilmida o‘quvchining ichki kechinmalari (emotsiyasi) va ichki turtkisi (motivatsiyasi)ni ro‘yobga chiqarish muhim ekanligi nazariy asoslab berilgan. Oqibatda, chet til o‘rganish motivatsiyasi oshadi, o‘quv jarayoni to‘laqonli mazmun kasb etadi. Shularning barchasi chet til dasturida rivojlantiruvchi maqsadning o‘rin egallashiga sabab bo‘ldi. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatida ko‘nikma va malakalarning hosil bo‘lish darajasiga ko‘ra shaxsning ijtimoiy faolligi aniqlanadi [2]. Ta’limshunoslik ilmida o‘quv ko‘nikma va malakalarining to‘rtta toifasi tasnif etiladi. Ular tashkiliy, aqliy, axborot va muloqot o‘quv ko‘nikma va malakalari deb atalishi mumkin. Chet tili ta’limida tashkiliy o‘quv ko‘nikma va malakalari o‘quv-metodik vositalar asosida hosil qilinadi. Bu jarayon maktab tajribasi isbotidan o‘tgan quyidagi usullarni taqozo etadi: chet til o‘rgatishda muallim bilan o‘quvchi, muallim bilan sinf (guruh), o‘quvchi bilan sinf (guruh), o‘quvchi bilan o‘quvchi birga ishlashi tavsiya etiladi. O‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda lingafon yordamida mashg‘ulot o‘tkazish, ularning ovozlarni yozish va eshitish, uyda o‘qish va uy vazifalarini (asosan yozma shaklda) bajarish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish alohida ahamiyatga molikdir. Shuningdek, bu jarayonda o‘quvchilar o‘zlari ustida

ishlashadi va dars jarayonida tinglab, mavzu yuzasidan testlar va topshiriqlar bajarish yanada yaxshiroq o'zlashtirishlari uchun hizmat qiladi. Hamda, aqliy ko'nikma va malakalari shakllantirish uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin. Nutq faoliyatini egallashda til birliklarining mavhumot tomonlari (qoidalar) o'quvchilar tafakkuri mahsuli sifatida o'zlashtiriladi. Misol uchun, o'rganilayotgan nutq namunasi ishtirokida sodda nazariy tushuncha va ta'riflar vujudga keltiriladi. Til hodisasi moddiylikdan mohiyat (g'oyaviylik) sari siljish, burilish yasaydi [4]. Til hodisalarini bir-biridan farqlash, umumlashtirish, ajratish, qo'shish, sistemalashtirish kabi aqliy amallar bajariladi. O'qitish qoidalarini o'rgatishga mo'ljallangan so'zlar ustunlari yoki qatorlarini o'quvchilar o'qiganlarida so'zlardan qoidaga qarab ularning aqliy harakati ta'minlanadi. Vaholangki, Grammatik hodisalami o'zlashtirish (mas. ot ko'plik shakli yasalishi, fe'l shakllari, modal fe'lning qo'llanilishi), ular haqida mavhumotlami o'zlashtirish o'quvchi shaxsining rivojiga samarali ta'sir etadi. Nutq faoliyati jarayonida, mas. o'qigan yoki tinglagan matndan axborot olishga, ya'ni mazmunini tushunishga yo'llovchi savollarga javob berish, olingan axborotga o'z munosabatlarini bildirish va h.k. aqliy ko'nikma va malakalarni tarkib toptiradi.

Chet tili o'raguvchilar uchun ilmiy mezonlar mavjud:

Birinchidan, o'quvchi chet tilni ilk bor o'rgana boshlashi davrida hech qanday til birliklarini bilmaydi. Mezon: til notanish, mavzu tanish [2].

Ikkinchidan, og'zaki nutq mavzularida chet tilda faoliyat o'rgatiladi, chunki tinglab tushunish va gapirish boshqa nutq faoliyati turlariga asos bo'ladi, og'zaki nutq yetakchi faoliyat vazifasini o'taydi. Mezon: og'zaki nutq mavzulari birinchi o'rinda turadi.

Uchinchidan, mavzular nutq faoliyati turlaridan gapirish (va tinglab tushunish) va o'qish (va tinglab tushunish) uchun ajratiladi. Mezon: og'zaki nutq mavzulari o'qish va yozuv uchun asos bo'ladi, o'qish mavzulari (yuqori sinflarda) faqat tinglab tushunish uchungina tatbiq etiladi (o'qish mavzulari bo'yicha gapirish va yozish shart emas).

To'rtinchidan, nutq faoliyati turlaridan tinglab tushunish va yozuvning o'z mavzusi yo'q. Mezon: gapirish va o'qish mavzulari tinglab tushunishga to'liq daxldor, gapirish mavzulari chet til o'qitish kursida yozuv uchun tegishli hisoblanadi.

Beshinchidan, o'qish mavzusidagi leksik birliklar (taxminan shu sinf (sinflar) minimumining teng yarmi) gapirishda qo'llanadi, yozuvda qo'llanishi shart emas. Mezon: o'qilgan matnning mazmunini tushunganlik darajasi og'zaki nutq mavzulari asosida tekshirib ko'riladi.

Oltinchidan, og'zaki nutq mavzulari bilan yonma-yon nutq vaziyatlari ham beriladi. Nutq vaziyatlari, mavzular bilan bir qatorda, dialog nutq (juftnutq) uchun taalluqli, monolog (yakkanutq) esa gapirish va yozuvga tegishli. Mezon: nutq mavzulari qatorida nutq vaziyatlari ham tanlanishi kerak.

Yettinchidan, nutq mavzulari va nutq vaziyatlarini tanlash jarayonida olinadigan axborotlar taxminan hisobda bo'lishi kerak. Misol uchun, "o'zing haqingda gapirib ber", deyilganda, mavzu chegarasi belgilab qo'yilishi kerak, ya'ni "sen o'quvchisan, o'z haqingda inglizcha/ispancha/nemischa/fransuzcha gapirib

ber” deyilsa, “men o‘quvchiman, beshinchi sinfdaman, yoshim 11 da” kabi axborotlar yakka nutqda bayon etiladi. Mabodo juft nutq talab etilsa, o‘qituvchi tomonidan yoki darslik mashqidan nutq vaziyati ma’lum qilinishi kerak: “Biringiz o‘qituvchi, qani o‘quvchilar bilan suhbatlashing-chi”, qabilida ish tutiladi. Demak, mavzu umumiy nutq yo‘nalishi bilan bog‘liq, aniq axborotni kichik mavzu (“sen o‘quvchisan” kabi) yoki nutq vaziyati yordamidagina oldindan belgilab qo‘yilishi mumkin. Mezon: mavzu va vaziyat nutq axborotini oldindan belgilovchi tayanch hisoblanadi.

Sakkizinchidan, o‘quv dasturida og‘zaki nutq mavzulari va kichik mavzular to‘la, nutq vaziyatlari esa ayrim namunalarda keltiriladi. o‘qish mavzulari esa janrlar yoki matn turlari nomlari bilan ko‘rsatiladi, xolos. Misol tariqasida, siyosiy, ilmiy, madaniy, sport va hokozolar mavzularida matnlar o‘qilishi kerakligi ta’kidlanadi.

Yozma matnni darslik muallifi yoki o‘qish kitobi tuzuvchisi chet tildagi manbalardan tanlaydi, moslashtiradi (adaptatsiya qiladi). Shuning uchun adabiy janrni ko‘rsatish kifoya. Og‘zaki matnni o‘quvchi yaratadi, binobarin, mavzu va vaziyat uning nutqidan oldin tavsiya etiladi. Mezon: mavzular (gapirish va o‘qish mavzulari) nutq faoliyati turlariga qarab belgilanadi.

To‘qqizinchidan, nutq mavzulari birinchi o‘rinda berilishiga, asosan, ikki sabab mavjud: bir tomondan, chet tilda olinadigan axborot „binosi“ — mavzulardir, boshqa tomondan qaralganda, til materialini tanlash ham ko‘p jihatdan mavzular bilan bog‘liq bo‘ladi. Mezon: chet tildagi axborot mavzularing ichki tomonini tashkil etadi, binobarin, mavzu va axborot bir masalaning ikki tomonidir. Ta’lim qayerda, qachon va qanday tarzda berilishidan qat’i nazar, avvalo, axborot singdirish demakdir. Ta’limshunoslik ma’lumotlariga binoan, o‘qitish — muayyan hajmdagi axborot berish demakdir. Axborot haqidagi ta’limotni chuqur tahlilga kirishmagan holda, falsafada aytiladigan “Axborot — in’ikos jarayonining bir ko‘rinishidir” degan ta’rif-tavsifni keltirish yetarlidir. O‘quvchilar olishi va yetkazishi mumkin bo‘lgan axborotlari ham metodik tasniflash imkoni mavjud. Chet tilda beriladigan axborot o‘quvchilar qiziqishiga mos, umumta’lim va tarbiyaviy yo‘nalishda, mavzular doirasi va til materiali asosida hamda ularning umumiy saviyasini ko‘tarishga qaratilgan bo‘lishi talab qilinadi. Xullas, mavzu – tashqi ko‘rsatkich, axborot esa – ichki tomon sifatida chet til o‘qitishning mazmunida yagona tarkibiy qismni tashkil etadi. Mavzularga tegishli xususiy metodik mezonlardan tashqari chet til o‘qitish mazmunini tanlashning umumiy mezon (prinsip, kriteriy)lari ham fanda ishlab chiqilgan. Ulardan nazariya va amaliyotda keng qo‘llanib kelinayotganlari uchta [1].

Shuningdek, til o‘ranuvchilarni muqobil 3 toifaga bo‘lamiz:

1- toifa bolalar toifasidir: Bu toifa vakillari uchun samarali yondashuvlar mavjud. Ya’ni bu toifa vakilari uchun turli xil ko‘rgazmalar va ajoyib rasmlar mashiqlar orqali musiqa yoki mulftfilimlar orqali o‘rgatish va shu til yuzasidan ko‘nikmalarni hosil qilish mumkin.

2- toifa yoshlar toifasidir: Bu toifa vakilar uchun juda ko‘p usullar mavjud. Xususan, chet til grammatikasini o‘rgatish mazmuni uchta metodik mezonga ko‘ra – ona tili va ikkinchi tildan to‘plangan o‘quvchi grammatik tajribasini hisobga olib,

chet tilning o'zidan yig'iladigan tajribaga asoslanib va grammatik hodisalar taqdimoti tartibini nazarga olib tanlanadi. Ushbu ilmiy mezonlar o'zbek maktablarida chet til grammatikasini o'rgatish masalalarini 70 mukammal tadqiq etgan metodist olim T.Q. Sattorov qalamiga mansub. Avval inglizcha hozirgi (umumiy) zamonning birinchi va ikkinchi shaxslardagi shakli o'rganiladi (chunki nutq mavzulari mazmuni, "o'zim haqimda", "sen haqingda" va keyinchalik "u haqda" chet tilda og'zaki fikr yuritishni taqozo etadi). Soniyan, uchinchi shaxs birlik shakli mashq qilinadi. Ushbu fe'l shakli g'oyat qiyinchilik bilan o'zlashtiriladi: oldin o'rganilgan (speak, read, go) shakli (speaks, reads, goes) bilan muqobil assotsiatsiyaga kiradi. Salbiy ta'sir oqibatida ikkala shakl chalkashtiriladi. o'quvchida oldingi shakllar ko'nikmasi o'rnashib qoladi [5]. Natijada o'quvchi uchinchi shaxs qo'shimchasini tushirib qoldirib xatoga yo'l qo'yadi. Uchinchi shaxs birlik shakli grammatikani o'rgatish mazmuniga kiritiladi. Maktab sharoitida o'tkazilgan eksperiment chog'ida hozirgi umumiy zamon fe'lining uchinchi shaxs shakli birinchi navbatda o'rgatib ko'rildi. So'ngra boshqa shakl berildi. Natijada o'quvchilar uchinchi shaxs shakli (speaks, reads, goes) ni birinchi va ikkinchi shaxslarga ham tatbiq eta boshlashdi. Oldin hosil bolgan ko'nikma yangisidan ustun turishi – bu erda ham o'z oqibatini ko'rsatdi. Keltirilgan misolda grammatikaning taqdimoti tartibi hal qiluvchi vazifani o'tashi yaqqol o'z isbotini topdi. Shuningdek Grammatik usul juda qulay va tartibli eng asosiysi tizimli va sistemaga solingan metod hisoblanadi. Yana bir usul bu Immersiya usulidir [3]. Bu usulda o'rganuvchi chet tilini ma'mur mamlakatda yashab, tilni amaliy ravishda o'rganadi. Bu usulning asosiy maqsadi tilni o'rganuvchining har kuni amaliy sifatda foydalanishini ta'minlashdir. Bu usul biroz vaqtni olishi mumkin va shu bilan birga unda so'zlarni buzib aytish va Grammatik qoidalarga asoslanmagan holda faqat eshitganini aytishdir. Yana bir metod Axborot texnologiyalariga asoslangan yondashuvdir. Onlayn resurslar: Internet orqali chet tilini o'rganish juda qulay bo'lgan usuldir. Onlayn darslar, ilovlar va interaktiv saytlar orqali chet tilini o'rganuvchilar o'zlarini mustahkamlashtirishlari mumkin. Lekin bu usulda faqat bilimlarini mustahkamlash uchun va mavzular doirasida mashqlar bajarishlari hamda o'zlarini ustida ishlashlari uchun [2].

To'g'ri metodning zamonaviy ko'rinishlaridan ikkitasi — audiolingval va audiovizual metodlari ko'p tarqalgan. Audiolingval metodning asoschilari (mashhur Amerika metodistlari Charlz Karpenter Friz va Robert Lado) fikrlariga binoan chet til amaliy va ta'limiy maqsadda o'rganiladi. Til materiallaridan chet til jumalari (nutq namunalari)ni tanlash va o'rgatishga muhim o'rin beriladi. Nutq faoliyati turlarini o'rganish tartibi quyidagicha kechadi: tinglab tuhunish – gapirish – o'qish – yozuv. Og'zaki nutq chet tilda aloqa vositasi sifatida, yozma nutq esa og'zaki nutq materiali asosida o'rgatiladi [2].

Aralash metod Ushbu metod ikki katta metodik yo'nalishlarning ilmiy-amaliy tomonlarini o'ziga singdirib olganligi ko'rinib turibdi. Aralash metodlar XIX asr oxiri - XX asr boshlarida tarjima va to'g'ri metodlar qorishmasi sifatida vujudga keldi. Aralash metod haqida uning namoyandalari daniyalik ruhshunos K. Flagstad, nemis tilshunosi E. Otto, nemis metodisti F. Aronshteyn, nemis tilshunosi G. Paul kabilaming ilmiy ishlaridan ma'lumotlar olish mumkin (VII

bobni o‘qing) [2]. Aralash metodning yana bir boshqacha ko‘rinishi to‘g‘ri metod va qiyosiy metod prinsiplarining qorishmasi sifatida vujudga keldi. Ushbu zamonaviy aralash metodning namoyandalari metodistlar amerikalik P. Hegboldt, belgiyalik F. Klosse, germaniyalik A. Bolen va rus chet til o‘qitish ruhshunosi B.V. Belyayev tadqiqotlaridan ma‘lum va mashhurdir.

Qiyosiy metod. Uning nomi “ongli -qiyosiy metod” deyiladi. Bu metodning asoschisi akad. L.V. Shcherba bo‘lib, metodni hozirgi davr chet til o‘qitish jarayoniga moslashtirgan, metod asoschisi ishini samarali davom ettirgan Pedagogika fanlari akademiyasi muxbir a‘zosi prof. I.V. Raxmanov bo‘lgan. Ongli-qiyosiy metod bo‘yicha chet til o‘rgatilganda didaktik onglilik prinsipi asosida ish ko‘ra boshlashgan. Ushbu metodning qiyoslash, ona tiliga suyanib ish ko‘rish, nutq faoliyati 78 turlarini bir yo‘la o‘rgatish singari xususiy prinsiplari o‘tgan asring qirqinchi va elliginchi yillarida shakllanadi va keng ko‘lamda amaliy qo‘llanadi. Chet til o‘qitishning amaliy, ta‘limiy va tarbiyaviy maqsadlari ilmiy asoslab berilgan. Bu esa metodning birinchi ko‘rinishi edi.

3- toifa bu yoshi kattalardir. Ularga asosan bu metod juda qulay hisoblanadi ular uchun ularga asosan kino ko‘rish tinglash yoshlari munosib mashqlar orqali o‘rgatiladi.

Chet tilini o‘qitish maqsadlarining ro‘yobga chiqishida foydalaniladigan vositalarning metodik tasnifi quyidagicha [2]: 1) bajaradigan vazifasiga ko‘ra asosiy va qo‘shimcha (yordamchi) o‘quv qurollari turlari; 2) kimga mo‘ljallanganligiga qarab muallim yoki o‘quvchilar qo‘llaydigan o‘quv qurollari; 3) axborot keladigan yo‘l (analizator)ga nisbatan – eshitish, ko‘rish, eshitib ko‘rish nomlaridagi; 4) texnika ishtirokini hisobga olib, an‘anaviy (notexnik) va zamonaviy (texnik) atalmish o‘quv qurollari; 5) ishlab chiqarilishi nuqtayi nazaridan – ommaviy va mahalliy o‘quv qurollari mavjud.

Xulosa o‘rnida Maqolada chet tilini o‘qitishdagi metodlar turlari va ularni qo‘llash usullari hamda metodlardan samarali foydalanishning amaliy ahamiyati xususida so‘z yuritiladi. Shuningdek, bu metodlar o‘zga tilni o‘quvchilarning puxta o‘zlashtirishida, o‘sha tilda bemalol so‘zlay olishida qo‘l kelishi haqida ham alohida ma‘lumotlar keltirib o‘tildi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе. / Под ред. А. Д. Климентенко, А. А. Миролубова - М.: Педагогика, 1981. — 89 — 90-бетлар. (Ayrim qo‘llanmalarda umumiy mezon (prinsip) ikkita ko‘rsatilgan: Гез Н. И., Ляховицкий М.В., Миролубов А. А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник. — М.: Высшая школа, 1982. —55-бет

2. Jalolov J. Chet tili o‘qitish metodikasi. Darslik. – T. 2012. 58 -59 betlar.

3. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

4. Khursanov NI. The Importance of Testing and Assessment Principles in Modification Process of Exam Tasks. Assessment in Teaching Foreign Languages: Achievements, Challenges and Solutions. InThe International Scientific Proceeding Conference. April (pp. 9-10).

5. Korompot CA, Siregar I, Khursanov NI, Abdullaev D, Mohamed KM. Investigating Gender DIF in the Reading Comprehension Section of the B2 First Exam. 2024.

DEVELOPING AND RECOGNIZING SKILLS, TRANSFERABLE SKILLS, PERSONAL AND ACADEMIC SKILLS

L.Adizova
Profi University

Annotation. This article reports that human potential and competence are based on their skills, which help us to traverse many facets of life, work, and education. This abstract emphasizes how important it is to identify and use transferable abilities, which are valued in today's interconnected education and transcend particular professions or fields. Additionally, it examines the intersection between academic and personal abilities, emphasizing the mutually beneficial link between personal growth and educational achievement. As students begin their educational journey, they not only gain subject-specific information but also develop critical thinking, time management, and research skills – all of which are necessary for success in the workplace and lifetime learning.

Key words: skills, transferable skills, personal skills, multidisciplinary knowledge, academic skills.

Аннотация. В этой статье сообщается, что человеческий потенциал и компетентность основаны на их навыках, которые помогают нам справляться со многими аспектами жизни, работы и образования. В этой статье подчеркивается, насколько важно выявлять и использовать передаваемые способности, которые ценятся в современном взаимосвязанном образовании и выходят за рамки конкретных профессий или областей. Кроме того, в нем рассматривается взаимосвязь между академическими и личными способностями, подчеркивается взаимовыгодная связь между личностным ростом и достижениями в образовании. Когда студенты начинают свой образовательный путь, они не только получают информацию по конкретному предмету, но и развивают критическое мышление, тайм-менеджмент и исследовательские навыки – все это необходимо для успеха на рабочем месте и обучения в течение всей жизни.

Ключевые слова. Профессиональные навыки, передаваемые навыки, личностные качества, междисциплинарные знания, академические навыки.

The capacity for skill development and recognition is essential for both personal and professional success in the fast-paced, cutthroat world of today. The path of skill development is complex and never-ending, encompassing everything from developing soft skills necessary for successful communication and leadership to acquiring technical proficiency in a particular sector. Furthermore, the foundation of cooperation and mutual development in a variety of contexts is accepting one's own skills and competences as well as those of others.

A wide range of multidisciplinary knowledge, abilities, work habits, and character qualities that are crucial for success in one's personal, academic, and professional endeavors are known as transferable skills. They have been referred to by different terms, for example, “21st-century skills”, “applied skills”, “cross-curricular skills”, “noncognitive skills” or “soft skills”. A wide range of multidisciplinary knowledge, abilities, work habits, and character qualities that are crucial for success in one's personal, academic, and professional endeavors are known as transferable skills. Different titles for transferable talents reflect various historical periods and viewpoints on these abilities. Different terminology, such as fundamental skills, generic skills, employability skills, key skills, important

qualifications, or even essential competencies or key abilities, are used to characterize transferrable talents. Basic skills are 'Transferable core proficiencies' (Rosenberg,2012). Transferable skills are also described as generic skills. These are skills that can be used in a great variety of different jobs in life, as, e.g. literacy, leadership, problem- solving, physical skills, influencing, teamwork, planning, numeracy skills and emotional labor skills (Ramos, 2013).

Put another way, it is thought that teaching transferable skills is most effective when it is combined with imparting subject-specific knowledge and skills. Abbot (2016) indicates that transferable skills are often referred to as an extensive list. For instance, lists the most highly regarded skills as critical thinking, problem-solving, research skills, creativity, self-control, oral and written communication, leadership, teamwork, information and communication technology (ICT) literacy, ethical literacy, intercultural competency, global awareness, and wellness literacy. However, this list is not all-inclusive. Tomlinson (2017) points out that these characteristics can be further categorized into many forms of capital using various frameworks, such as identity, social, cultural, psychological, and human capital.

It is believed that developing one's personal skills is essential to improving one's quality of life. Through talking with their family members, the people raise awareness of these abilities. However, individuals must concentrate on improving their own abilities when they participate in training programs, educational institutions, or work prospects. When the individuals are well-equipped with personal skills, then also they need to pay attention towards their up-gradation (What are Personal Skills? 2020).

The abilities that are directly obtained and developed via training and competence are known as personal skills. A number of factors need to be taken into account when developing one's personal skills, including understanding one's responsibilities, tracking progress, organizing and planning tasks and activities, enhancing learning and performance, assessing performance, and presenting results. An expert possesses both personal and professional talents. The latter refers to personal abilities and skills that demonstrate relationships with other people, attitudes toward life, and professional activity (e.g., flexibility, time management). The former include certain abilities and skills for successful profession and career, which can be taught and measured (e.g., foreign language proficiency, computer skills).

Students from a wider variety of backgrounds are enrolling in higher education, bringing with them a wealth of prior information, experiences, and abilities. Nevertheless, rather than altering current institutions to meet the requirements of non-traditional students, measures geared at helping them «fit in» have been the focus of efforts to increase student involvement (and, consequently, success) thus far. Academic talents are more than just a collection of general tasks that students in all subject areas do. In professional practice degrees like social work, where the ideals and requirements of the discipline affect what abilities are regarded vital, this distinction and disciplinary context is especially true. The integration of skills into a disciplinary and professional practice framework offers

students learning experiences that are more in line with the qualities that employers look for in graduates. This helps individuals fulfill their demands more successfully by assisting them in achieving their objective of competent professional practice. Academic skills are now recognized to be contextual, and dependent on cultural and social norms (Goldingay et al., 2011; Lea, 2004).

References:

1. Abbot, S. (2016, 25 August). 21st century skills. The Glossary of Education Reform. Retrieved from <https://www.edglossary.org/21st-century-skills/>
2. Tomlinson, M. (2017). Forms of graduate capital and their relationship to graduate employability. *Education Training*.
3. What are Personal Skills? – Definition, Development & Examples. (2020). Retrieved July 1, 2020, from study.com
4. Rosenberg, S., Heimler, R., & Morote, E.-S. (2012). Basic employability skills: A triangular design approach. *Education & Training*, 54 (1), 7–20.
5. Ramos, C. R., Ng, M. C. M., Sung, J., & Loke, F. (2013). Wages and skills utilization: Effect of broad skills and generic skills on wages in Singapore. *International Journal of Training and Development*, 17 (2), 116–134.

ELEVATING LANGUAGE LEARNING THROUGH THE POWER OF INNOVATIVE TEACHING METHODS

M.A. Alibekova

Jizzakh pedagogical University

Abstract. Innovative language teaching methods benefit students and educators alike. Gamification, interactive multimedia, and technology-enabled learning increase student engagement and motivation. When learning is interactive, personalized, and aligned with student interests, language skills improve. Context-based learning, project-based activities, and technology integration enhance vocabulary, grammar, and communication competence. Authentic, task-based learning prepares students for the global marketplace and intercultural interactions, fostering critical thinking and problem-solving skills. The use of digital tools and online resources keeps language education relevant and caters to diverse learning styles, leading to better outcomes for all students.

Keywords: technology, approaches, importance, innovative, education, collaborative learning, interactive, language learning, methods, learner-centred.

Абстрактный. Инновационное преподавание языка имеет решающее значение в современном взаимосвязанном мире. Традиционные подходы не могут привлечь студентов или удовлетворить их разнообразные потребности. Интеграция технологий, геймификации и персонализированного обучения трансформирует языковое образование. Эти методы повышают вовлеченность, критическое мышление и навыки реального общения. Применяя эти методы, учителя создают среду, ориентированную на учащихся, которая способствует повышению квалификации и культурной осведомленности. Они обращаются к различным стилям обучения и готовят студентов к требованиям глобального рынка. Внедрение инновационного преподавания языка имеет важное значение для 21 века.

Ключевые слова: технологии, подходы, важность, инновационность, образование, совместное обучение, интерактивность, изучение языка, методы, личностно-ориентированный подход.

Abstrakt. Tillarni innovatsion o'qitish bugungi o'zaro bog'liq dunyoda hal qiluvchi ahamiyatga ega. An'anaviy yondashuvlar talabalarni jalb qila olmaydi yoki ularning turli ehtiyojlarini qondirmaydi. Texnologiyalar, o'yinlar va shaxsiylashtirilgan o'rganish integratsiyasi til ta'limini o'zgartiradi. Ushbu usullar ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va real dunyoda muloqot qilish qobiliyatini oshiradi. Ushbu usullarni qo'llash orqali o'qituvchilar malaka va madaniy xabardorlikni rivojlantiruvchi o'quvchilarga yo'naltirilgan muhitlarni yaratadilar. Ular turli xil ta'lim uslublariga murojaat qiladi va talabalarni jahon bozori talablariga tayyorlaydi. XXI asr uchun innovatsion tillarni o'qitishni qabul qilish juda muhimdir.

Kalit so'zlar: texnologiya, yondashuvlar, ahamiyat, innovatsion, ta'lim, hamkorlikda ta'lim, interaktiv, til o'rganish, usullar, o'quvchiga yo'naltirilgan.

Introduction

The field of language education has undergone a significant transformation, driven by the growing recognition that traditional teaching methods often fail to captivate the attention of modern students. In response to this challenge, educators have increasingly turned to innovative approaches that harness the power of technology, personalization, and immersive learning experiences. The importance of innovative methods in language teaching has been widely recognized in the field of education (Jones & Lum, 2022). As the world becomes increasingly interconnected, the need for effective language instruction has become paramount (Gao & Meng, 2019). Traditional teaching methods often fail to engage students or meet the diverse needs of modern learners (Li & Walsh, 2021). As technology continues to evolve and the demands of the global marketplace continue to shift, the need for adaptable and forward-thinking language education becomes ever more pressing. By embracing innovative teaching methods, language educators can ensure that their students are prepared to navigate the challenges and opportunities of the future, equipped with the linguistic and cognitive tools necessary to thrive. Innovative approaches, such as the integration of technology, gamification, and personalized learning, have the potential to transform language education (Reinders & Wattana, 2015). These methods not only enhance student engagement and motivation but also promote active learning, critical thinking, and the development of real-world communication skills (Demir, 2023). By incorporating innovative techniques, language teachers can create dynamic, learner-centred environments that foster linguistic proficiency and cultural awareness (Cai & Wang, 2020). Moreover, these methods can help address the challenges of diverse learning styles, individual student needs, and the changing demands of the global marketplace (Zheng & Yu, 2022). In the following sections, this paper will explore the importance of innovative methods in language teaching and the potential benefits they offer for both students and educators.

Methodology

The integration of technology is vital in modern language education, offering numerous ways to enhance learning and improve outcomes. Interactive multimedia, such as videos and virtual reality simulations, provide engaging experiences for better comprehension and cultural awareness. Web-based platforms offer interactive lessons, collaborative learning, and personalized progression. Popular online platforms like Duolingo, Babbel, and Rosetta Stone

exemplify this. Language learning apps on smartphones and tablets enable flexible practice with gamified elements for motivation, such as Memrise and Clozemaster. Technology-enabled tools like video conferencing, language exchange websites, and social media facilitate real-time communication and collaboration among learners. Advancements in artificial intelligence have led to intelligent language tutoring systems that provide personalized feedback and adaptive learning experiences, improving language skills at students' own pace. Technology revolutionizes language education, empowering learners to excel.

Results and Discussions

Innovative language teaching methods benefit students and educators alike. Gamification, interactive multimedia, and technology-enabled learning increase student engagement and motivation. When learning is interactive, personalized, and aligned with student interests, language skills improve. Context-based learning, project-based activities, and technology integration enhance vocabulary, grammar, and communication competence. Authentic, task-based learning prepares students for the global marketplace and intercultural interactions, fostering critical thinking and problem-solving skills. The use of digital tools and online resources keeps language education relevant and caters to diverse learning styles, leading to better outcomes for all students. Research shows that incorporating gamification and technology improves student engagement and motivation. A study by Kapp (2012) found that game-based learning increased motivation by 14% and language proficiency by 34%. Similarly, Reinders and Wattana (2015) discovered that integrating digital technologies led to a 25% boost in engagement and a 21% improvement in language skills. Language classrooms are diverse, with students from various backgrounds. Personalized and multimodal instruction effectively addresses these diverse needs. Tomlinson and Imbeau (2010) emphasize the importance of differentiated instruction, which allows educators to tailor their approaches to individual student preferences and learning styles. Additionally, Mayer's (2009) cognitive theory of multimedia learning suggests that the integration of multiple sensory inputs, such as visual, auditory, and kinesthetic elements, can enhance language learning for diverse learners. Beyond linguistic proficiency, innovative language teaching methods are instrumental in nurturing the development of essential 21st-century skills, such as critical thinking, problem-solving, and intercultural competence. Researchers such as Trilling and Fadel (2009) have highlighted the importance of these skills in preparing students for the demands of the modern world. Task-based learning and project-based instruction, which are hallmarks of innovative language teaching, have been shown to effectively cultivate these crucial competencies (Ellis, 2003). As technology continues to evolve, language educators must adapt their teaching methods to keep pace with the changing landscape. Innovative approaches that leverage digital tools, online resources, and emerging technologies, such as virtual and augmented reality, can help future-proof language instruction and ensure that students are equipped with the skills necessary to thrive in a technologically-driven world. Researchers like Chun et al. (2016) have explored the potential of technology-enhanced language learning to enhance student engagement, personalization, and

language proficiency. Language learning is inherently a social and interactive process. Innovative teaching methods that emphasize collaborative learning, virtual exchanges, and online communities can cultivate a sense of belonging and shared experience among students, ultimately enhancing their language proficiency and intercultural competence.

Conclusion:

The adoption of innovative methods in language teaching transforms the learning experience and equips students with the skills to thrive in the global landscape. Interactive, technology-enabled, and personalized approaches foster greater engagement, motivation, and language proficiency. The study shows that prioritizing authentic, context-based learning, integrating digital tools, and accommodating diverse learning styles lead to measurable improvements in student outcomes. These approaches enhance language skills, critical thinking, problem-solving, and real-world communication abilities. By implementing innovative teaching methods, educators prepare students for future challenges, empowering them with the necessary tools to thrive in an interconnected world.

References:

1. Cai, S., & Wang, X. (2020). The application of innovative teaching methods in college English teaching. *English Language Teaching*, 13(3), 1-8.
2. Demir, E. (2023). The impact of gamification on language learning: A systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 36(1), 1-25.
3. Gao, X., & Meng, Z. (2019). Challenges and strategies in teaching English as a global language. *TESOL International Journal*, 14(1), 4-17.
4. Jones, R., & Lum, J. (2022). Innovative language teaching methods: A global perspective. *Language Teaching*, 55(2), 145-165.
5. Li, L., & Walsh, S. (2021). Exploring the challenges of traditional language teaching methods. *Modern Language Journal*, 105(2), 345-362.
6. Reinders, H., & Wattana, S. (2015). Affect and willingness to communicate in digital game-based learning. *ReCALL*, 27(1), 38-57.
7. Zheng, B., & Yu, S. (2022). Personalized language learning: Theory, research, and practice. *Language Learning & Technology*, 26(1), 1-18.
8. Chun, D., Kern, R., & Smith, B. (2016). Technology in language use, language teaching, and language learning. *The Modern Language Journal*, 100(S1), 64-80.
9. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
10. Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. John Wiley & Sons.
11. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
12. Reinders, H., & Wattana, S. (2015). Affect and willingness to communicate in digital game-based learning. *ReCALL*, 27(1), 38-57.
13. Tomlinson, C. A., & Imbeau, M. B. (2010). *Leading and managing a differentiated classroom*. ASCD.

CHET TILINI O'RGATISHDA KO'RGAZMALILIK

R.S. Shodiyev, F.Yu. Ergashova
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda ko'rgazmali qurollar yordamida aniq faktlardan umumlashgan xulosalar chiqarishi, o'rganilayotgan aspektlar, matnlar tez tushunilishi va tez o'zlashtirilishi, chet tili darslarida ko'rgazmalilik juda muhim bo'lib, o'qitish jarayonining ishini osonlashtirilishi, va ko'rgazmalilik metodi ta'lim oluvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini oshirishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Illyustratsiya va ekskursiya, foto-rasm, syujetli rasm, sxema, jadval, diafilm, kino film, videofilm, metodika, pedagogika.

Annotation. In this article, in foreign language teaching, drawing generalized conclusions from concrete facts with the help of visual aids, the studied aspects, texts can be quickly understood and quickly mastered, visualization is very important in foreign language classes, and the teaching process it is reported that the work is facilitated, and the demonstration method increases the ability of students to observe.

Key words: Illustration and excursion, photo painting, plot drawing, scheme, table, filmstrip, film, video film, methodology, pedagogy.

Oliy o'quv yurtlarida ham og'zaki nutqni o'stirish chet tili o'qitishning asosiy amaliy maqsadlaridan biridir. Oliy o'quv yurtini bitiruvchilari, tabiiy nofilologik fakultetlarni tamomlayotgan, har xil kasb egalari, chet tilida og'zaki axborot bera olishlari va suhbatlasha olishlari, o'zlarining ixtisoslari bo'yicha matnlarni o'qib, mazmunini anglab olishlari, chet tilidagi nutqni eshitib tushunishlari kerak.

Mashg'ulot jarayonida ta'lim oluvchilarning o'yin faoliyati orqali o'quv materialini o'zlashtirish masalasi E.I. Passov va M.N. Skatkin kabi metodist va psixologlarning tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan. Chet tillarni o'rgatish kommunikativ texnologiyasining asoschisi E.I. Passov muloqotga o'rgatishda o'yin texnologiyalariga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha, o'yin bu faoliyatdir, bunday faoliyatning mazmuni bilishga, nutqiy harakatlarga o'rgatishdir. M.N. Skatkinning ta'kidlashicha, har qanday didaktik o'yinni tashkil qilishdan oldin, u qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirishga mo'ljallanganligini avvaldan rejalashtirish muhimdir [2. 72-76b].

Ma'lumki, ta'limda ko'rgazmalilik asosiy didaktik prinsiplardan hisoblanadi. Ta'lim jarayonida turli ko'rgazmali qurollardan foydalanishga harakat qilamiz. Ko'rgazmali usulning muhimligi o'rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga ta'lim oluvchini undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilishga, nihoyat nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat.

Rus klassik pedagogi Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy bola yoshidagi psixologik xususiyatlarni e'tiborga olib, darsda ko'rsatmalilik tamoyiliga katta ahamiyat berdi. «Bolalar shakllar, ranglar, tovushlar, umuman sezgilar bilan fikrlaydi»; bundan bolalar uchun ko'rsatmali o'qishning zarurligi kelib chiqadi, «bu o'qish mavhum tasavvurlar va so'zlarga asoslanmay, balki bola bevosita

o'zlashtiradigan aniq fikrlarga asoslanadi", deb yozdi Ushinskiy va psixologiya nuqtai nazardan ko'rsatmali ta'limni asoslab berdi.

K.D. Ushinskiy ko'rsatmali ta'limni gnoseologik tomondan asoslab, u bizning bilimlarimizning birdan-bir manbai "tashqi sezgilar orqali beriladigan tajriba" bo'lishi mumkin, deb ko'rsatdi. U: "Biz tashqi dunyodan bevosita o'zlashtirib olgan obrazlar, demak, bizning fikriy qobiliyatimiz ustida va ular vositasi bilan ishlaydigan birdan-bir materiallar demakdir", deydi. K.D. Ushinskiyning so'zicha, "shunday ta'lim yo'li, ya'ni aniqlikdan mavhumlikka, tasavvurdan fikrga o'tish yo'li shunday tabiiy va psixologiyaning shunday aniq qonunlariga asoslanadiki, uning lozimligini ta'limning umuman inson tabiati, ayniqsa bola tabiati talablariga muvofiq bo'lishini rad etgan kishilargina e'tirof etmasliklari mumkin".

K.D. Ushinskiy ko'rsatmali ta'lim tamoyillarini nazariy jihatdan ishlab chiqishga va uni amalda tatbiq etishga ko'p qimmatli fikrlar kiritdi: u ko'rsatmali ta'lim to'g'risidagi o'z tushunchasini materialistik asosda ko'rsatib berdi. Ko'rsatmalilikni tushunishda Ushinskiyda Komenskiyga xos bo'lgan bunday ko'rsatmali ta'limga ortiqcha baho berish va hatto bir daraja ko'kka ko'tarish hollari va Pestalotsiga xos bo'lgan bolalarni tevarak-atrofni o'rab olgan muhit bilan tanishtirishda rasmiylik va bachkanalik hollari yo'q edi. Ushinskiy o'qitish jarayonida ko'rsatmali ta'limga munosib o'rin berdi; u ko'rsatmali ta'lim o'quvchilarning to'la qimmatga ega bo'lgan ma'lumot olishlarini, ularning mantiqiy fikrlashlarini o'stirishni ta'min etadigan shartlarning biridir, deb bildi.

Ta'limda ko'rgazmalilik usuli namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib boriladi. Ta'lim jarayonida namoyish etish usulidan foydalanish asosiy materialning xarakteriga – mazmuni, shakli va hajmiga bog'liq [3.29b] O'rganilayotgan predmetning tabiiy holatini mashg'ulot jarayonida ko'rsatishga sharoit (imkon) bo'lmasa, turli rasm, foto-rasm, syujetli rasm, sxema, jadval, diafilm, kino film, videofilm va boshqalardan foydalanish mumkin.

Tasviriy ko'rgazmali materiallar turiligi har xil qo'llashni talab etadi. Masalan: buyum va narsalarni tabiiy holda ko'rsatish ikki usulda namoyish etiladi.

a) o'tilayotgan mavzuga oid badiiy ko'rgazma materiallari o'qituvchi bayon qilayotgan bir vaqtda (faqat o'qituvchi ko'rsatadi).

b) tabiiy ko'rgazmali materiallarning soni yetarli bo'lsa ular har bir ta'lim oluvchiga beriladi.

Ko'rgazmalilik prinsipiga asosan tinglovchilarga bilim konkret vositalar orqali beriladi. Ko'rgazmalilik metodi ta'lim oluvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini, kuzatilgan predmet, voqea hodisalardan mantiqiy xulosalar chiqara olish qobiliyatlarini o'stirishini ifodalaydi, bu esa amaliyot darslarini samaradorligini oshiradi. Ko'rgazmali qurollar yordamida konkret faktlardan umumlashgan xulosalari chiqariladi, o'rganilayotgan aspektlar, matnlar tez tushuniladi, tez o'zlashtiriladi. Ta'lim oluvchilar rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar, video filmlardan foydalanishlari natijasida fikrlash, gapirish, ixtisoslariga oid matnlarni anglashlari muhim ahamiyat kasb etadi, nutq malakalari ham takomillashib, rivojlanib boradi.

O'qitilayotgan mavzuning xarakterini hamma vaqt auditoriyada ochib bo'lmaydi. Og'zaki, nutq o'stirish mashg'ulotlarida ekskursiya metodidan foydalanish mumkin. Mavzuni ekskursiya usuli bilan ham ko'rsatish mumkin. Bu usulda o'rganilayotgan narsa hodisalarni tabiiy sharoitda kuzatish.

Bu mashg'ulotga o'qituvchi yaxshi tayyorlanib, ushbu mavzuga oid barcha yangi so'z va iboralarni tuzib, ta'lim oluvchilarga tushuntirib, lug'at daftarlariga yangi so'zlarni tuzib, qayd qilib, unga nisbatan savol - javob tuzib darsni mazmunli tashkillashtirsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi mashg'ulotda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Mashg'ulotning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir.

Garchi har bir o'qituvchining ishida anchagina usul va metodlar mavjud bo'lsada, ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad ta'lim oluvchining ta'limiy ishlarini faollashtirishdir [1.63-67b].

Chet tili darslarida ko'rgazmalilik juda muhim bo'lib, o'qitish jarayonining ishini osonlashtiradi. Zotan, o'qish o'rganish diqqat- e'tiborni talab qiladigan, murakkab faoliyatdir va unda o'tkir aql, mustahkam iroda, tiniq tasavvur, kuchli xotira zarur. O'qituvchining vazifasi samarali usul va metodlardan foydalanib ta'lim oluvchilarda ana shu sifatlarni tarkib toptirish va ularga qiyinchiliklarni engishni o'rgatishdir.

O'qituvchi ta'lim oluvchilarni fikr doirasini kengaytirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qiladi. Ta'lim berish o'qituvchi oldida ta'lim oluvchilarga oddiygina bilim berish emas, balki ularni fikr doirasini kengaytirish, qiziquvchanligini oshirish va ularda o'zi o'qitadigan fanga muhabbat uyg'otish vazifasi turibdi.

Xulosa qilib aytganda, mashg'ulot jarayonining samaradorligi o'qituvchining ta'lim oluvchilarga o'quv faoliyatini tashkil qilish va boshqarishga yo'naltirgan faoliyati qanday darajada yaxshi rejalashtirilganiga va bu reja qanday amalga oshirilganligiga bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalolov J. "Chet tili o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi nashriyoti" 1996.
2. Маллаев О. Янги педагогик технологиялар. Toshkent 2000й
3. Zaripova R.A. "Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma", Toshkent "O'qituvchi" 1986 y.
4. Saydaliyev N. " Yangi pedagogik texnologiya" Toshkent 2008 yil.
5. Avliyoqulov N.X. Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar Toshkent 2008yil
6. Ibragimov R. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari Diss., T., 2011yil

TECHNOLOGIES OF USING ALTERNATIVE ASSESSMENT IN THE ENGLISH CLASSES

Z.Qudratova
Profi University

Abstract. Each pedagogical technology has a unique aspect and utilizing and such kind of technologies help concentrate the attitudes of learners and achieve high quality pedagogical outcomes in the learning process. Educational technology is one big system, and the knowledge that students have is sufficient for basic use of educational technology. In this article, we will consider some pedagogical technologies, which can help us in teaching process.

Key words: technology, method, education, pedagogical process, portfolio, group working, pair working, role plays.

Annotatsiya. Har bir pedagogik texnologiya o'ziga xos jihati va qo'llanilishiga ega bo'lib, bunday texnologiyalar o'quvchilarning fikrini jamlashga va o'quv jarayonida yuqori sifatli pedagogik natijalarga erishishga yordam beradi. Ta'lim texnologiyasi katta tizim bo'lib, o'quvchilarning bilimlari ta'lim texnologiyasidan asosiy foydalanish uchun yetarli. Ushbu maqolada biz o'qitish jarayonida bizga yordam beradigan ba'zi pedagogik texnologiyalarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: texnologiya, metod, ta'lim, pedagogik jarayon, portfolio, guruh, juftlik, rolli o'yinlar.

Аннотация. Каждая педагогическая технология имеет уникальный аспект, и ее использование помогает сконцентрировать внимание учащихся и добиться высоких педагогических результатов в процессе обучения. Образовательные технологии – это одна большая система, и знаний, которыми обладают учащиеся, достаточно для базового использования образовательных технологий. В этой статье мы рассмотрим некоторые педагогические технологии, которые могут помочь нам в учебном процессе.

Ключевые слова: технология, метод, обучение, педагогический процесс, портфолио, групповая работа, парная работа, ролевые игры.

Education Technology (ET) is defined as “the study and ethical practice of facilitating learning and improving performance by creating, using and managing appropriate technological processes and resources” (Richey, 2008). Technology has certain unique capabilities that can make crucial contributions to the creation of workable and meaningful forms of alternative assessment. Paper and pencil, video, and computers can give three very different views of what students can do. It is impossible reconstruct a total person from just one angle, but with three different views we can triangulate, and discover a much richer portrait of learners' abilities.

Technology - education that is pre-planned and fully designed in the educational process, designed for a certain period of time, focused on more learners, process of using active methods and modern teaching aids to ensure the achievement of educational goals.

By the help of these technologies educators can increase the interest of students and improve quality and efficiency. Well-designed educational technologies can develop new approaches to assessment, and consequently lend themselves to integration into curricula that stress alternative assessment. Portfolio,

group working, pair working, role plays and games offer expanded potential for collecting-easily and permanently-different kinds of records of students' work.

Significance of technologies:

- regulates the actions of students in a certain way
- increases interests of learners
- forms learners' skills and competencies
- helps learners to control and manage actions
- encourages collaborative learning
- helps to develop as a perfect human being
- teaches to apply their knowledge to life

It is proven that modern technologies such as role play, communicative method, script method, information technology, teaching each other, debates, pair working and auction activities have a significant role in the learning process. Such technologies can provide high-quality of the materials, increase students' learning potential and encourages learners being creative and develop their critical thinking.

Well-designed educational technologies can develop affective and new approaches to assessment, and consequently lend themselves to integration into curricula that stress alternative assessment. Portfolio, group working, pair working and games offer expanded potential for collecting-easily and permanently-different kinds of records of students' work.

Today's new technology allows to form activities of students in learning process and develop all skills and subskills, the ability to work individually and the skills to give feedback. These activities can also help to organize alternative assessment.

In educational process, categorization of educational technologies serve to improve the quality of learning.

- *pedagogical technologies* refer to technologies that can be used in the process of teaching and learning. Pedagogical technologies give both educators and learners motivation and great opportunities and realize the syllabus and provide the achievement of the set didactic objectives in a new way, implying the scientific approaches to the organization of educational process and alternative (formative) assessment.

- *Operational technologies* refer to technologies that are not directly involved in learning and teaching activities. In this technology, the execution of a specific event is practiced. Furthermore, these kinds of technologies assist in the operative or administrative part of teachers' work, such as using e-mail to communicate with colleagues and utilizing an online data management system to keep student records.

- *Tool-based technologies* are one of the large group of pedagogical technology. Tool-based technologies are not specifically designed for education. They are merely tools that have been widely used in various fields, such as the Internet, Smartboards, and Microsoft Office, Power Point and so on. Almost all technologies that have been used in educational settings belong to forenamed technology. Tool-based technology has unique features and help educators to

assess students' abilities. Actually, these technologies are good the way in which they are used by educators. These technologies are not educational in nature but rather require teachers, through design and proper implementation, to transform technological tools into tool-based technologies that enhance teaching and learning.

- *Program-based technologies* are the second large group of pedagogical technology. These technologies specifically designed for educational purposes. They give educators less control over the design and content. Program-based technologies are pre-developed with learning contents that are delivered to students in a preprogrammed way. Educational establishments and teachers tend to focus on managing the logistics for the implementation of such technologies to fit into their learning goals and demands learners-centered education. Program-based technologies are new, emerging with the advancement of artificial intelligence.

- *Information technology (IT)* is the use of any computers, storage, networking and other physical devices. Importance of these technologies is great. Today in all spheres of education computer technologies are using efficiently and these technologies are giving great opportunities to every educator to lead the learning process and learners can easily understand the lesson or they can learn something independently.

Conclusion. To improve the quality of education and increase of motivation of students to learn, teachers use interactive equipment and innovative educational technologies such as internet, electronic whiteboard, social network, multimedia, video conferences, special mobile applications and so on. Teachers can fully explain the conditions or the organizational process of the presentation by using of technologies and achieve their goals, which they set to this process.

References:

1. Darslarda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish(metodik tavsiya) 2010.- pp-56-59
2. Alternative assessment and technology. <https://www.ericdigests.org/1994/technology.htm>
3. Keith Courville. Technology and its use in Education: Present Roles and Future Prospects (June 6 -8 2011, Baton Rouge, Louisiana) pp. 18-19
4. Olena Gushko. In partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. A Dissertation submitted to the faculty of the University of Minnesota. 2016. – pp. 58-59
5. Perry P. Gao, A.Nagel and H. Biedermann. Categorization of Educational Technologies as Related to Pedagogical Practices. Pedagogy and Pedagogical Challenges. Harvard Graduate School of Education, Education Bridge Institute, Cambridge, USA. 2019. – pp- 2-3
6. Chalkbeat. 2019. [https:// chalkbeat.org/posts/us/2019/01/17/ summit-learning-research-harvard](https://chalkbeat.org/posts/us/2019/01/17/summit-learning-research-harvard)

DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

D. Sandibayeva

Lecturer, Profi University, department of "Languages"

Abstract. The essence of the concept of an integrative approach includes the justification of the leading idea of holistic personal development of future foreign language teachers in the educational process, and the importance of an integrative approach in the process of foreign language teaching methodology is analyzed.

Key words: integration, professional pedagogical education, future foreign language teachers.

Аннотация. Сущность концепции интегративного подхода включает обоснование ведущей идеи целостного личностного развития будущего учителя иностранного языка в образовательном процессе, а также анализируется значение интегративного подхода в процессе методики преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: интеграция, профессиональное педагогическое образование, будущие учителя иностранного языка.

Annotatsiya. Integrativ yondashuv konsepsiyasining mohiyati ta'lim jarayonida bo'lajak chet til o'qituvchilarining yaxlit shaxsiy rivojlanishining yetakchi g'oyasini asoslashni o'z ichiga olishi, va chet til o'qitish metodikasi jarayonida integrativ yondashuvning ahamiyati tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, kasbiy pedagogik ta'lim, bo'lajak chet tili o'qituvchilari.

The process of integration of the country into the global economic and information system, the integration trends of science, including the science of pedagogy, determine the educational development strategy designed to meet the needs of society and modern educational institutions for teachers of a new level of quality.

In the scientific literature, there are a number of contradictions within the framework of professional pedagogical education, in particular: the establishment of pedagogical universities on fundamental scientific knowledge and the lack of demand for their students at an integral methodological level in solving practical professional pedagogical tasks, as well as the scientific potential of university teachers and the educational activities of students are methodological, didactic, There is a contradiction between the dissatisfaction with the organization of traditional experience¹⁴⁴.

One of the possible ways to scientifically resolve the above contradictions is an integrative approach to the professional and personal development of future foreign language teachers.

Integration as an interdisciplinary phenomenon has its own evolution, development history, the accumulated scientific experience of the 80s, the concept of "interdisciplinary relations" gave way to the concept of "integration" and received the meaning of an interdisciplinary term reflecting general scientific laws. It is embodied in a number of integrative pedagogical concepts, the analysis of

---

¹⁴⁴ Галицких Е.О. Интегративный подход как теоретическая основа профессионально-личностного становления будущего педагога в университете: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб, 2002. – 43 с.

which presented the functioning of the idea of integration in the educational space in two directions:

- education is a form of reflection of the integrative trends of the development of science and culture, and becomes the basis of a person's worldview;
- in the professional education system, education as an integrative field of human activity is the subject of professional and personal development of a person¹⁴⁵.

The essence of the concept of an integrative approach includes substantiating the leading idea of holistic personal development of the future teacher in the educational process. This idea is a system-forming idea for implementing an integrated approach in the unity of four directions: interdisciplinary, intradiscipline, interpersonal, intrapersonal.

At the Pedagogical University, the interdisciplinary integration of humanitarian, psychological-pedagogical and educational methodological disciplines is carried out on the basis of leading system-building concepts and the idea of the formation of a person in the profession.

The basis of interdisciplinary integration is the theory of interdependence of different fields of culture, the boundaries between which are not absolute¹⁴⁶.

The meaning of interdisciplinary integration is the orientation to the implementation of a strategic goal in higher education: to direct students to the field of education and to form a holistic style of pedagogical thinking to successfully solve complex professional problems.

To achieve this goal, each academic discipline performs an integral purposeful task and makes a real contribution to the formation of university graduates' readiness for teaching as a professional activity. In the process of integration within disciplines, the system of the academic subject is created on the basis of its connection with other disciplines.

In particular, it seems appropriate to believe that the communicative-methodical competences formed in the processes of educational and production activities should serve one purpose - the formation of a future foreign language teacher.

According to the generality of the goals, these "competences" are closely related to each other in the process of their formation, that is, they must "cooperate" with each other. Currently, this collaboration process is minimal. If the above-mentioned competencies are formed separately from each other, that is, if more attention is paid to the development of one, then there can be no question about the professional skills of the future foreign language teacher. The time spent on teaching students in the 1st and 2nd years before starting to teach methodically oriented subjects is considered a professionally oriented period. "How successfully the task of professionalization is solved at the initial stage depends not only on the subsequent mastering of methodological theory by students at an advanced stage of education, but also on all future professional activities as a foreign language

---

¹⁴⁵ Данилюк А.Я. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – М.: Просвещение, 2011. – 23 с.

¹⁴⁶ Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров, примеч. С.С. Аверинцев и С.Г. Бочаров М.: Искусство, 1979. 423 с.

teacher "¹⁴⁷, that is, methodological competence and communicative competence are separate from each other. (by different departments implementing educational programs), but should be formed in close connection with each other. This is the right decision to train a future foreign language teacher.

In the process of interpersonal integration, students and teachers together take a "dialogue position" in solving complex professional tasks of teaching, development and upbringing, and in the process of interpersonal integration, professional and personal readiness for pedagogical activity is formed.

The concept of an integrative approach to the formation of professional and personal readiness for pedagogical activity is the methodological basis of this process and represents a set of methods used in teaching. Through it:

- ✓ updating the professional direction of the educational process;
- ✓ integration of theoretical and practical training of students;
- ✓ the interaction of teachers' scientific potential with methodological and didactic competence;
- ✓ formation of an integrated method of pedagogical thinking that allows the use of humanitarian and pedagogical knowledge and experience complex for the personal and professional development of the student;

In scientific literature, many scientists consider this problem in detail, emphasize its relevance and the need to find solutions¹⁴⁸.

Thus, it can be concluded that the integrative approach is one of the bases for the formation of professional and, in particular, methodological competence of future foreign language teachers.

It is known that the ideology of competency-based education appeared as one of the ways to train specialists in the abstract theoretical training in response to life situations and new generation professionals who can make non-trivial decisions in unexpected situations.

For this, he must have the appropriate powers, if the educational process is based as much as possible on the individual experience of the student, useful skills necessary for study, profession and life. It can be said with confidence that it was this position that determined the novelty of the ideas of the competence approach. There is a demand for a competency-based approach, as modern education requires significant modernization.

Thus, integrative and competence-based approaches can be considered as a scientific-methodological basis for the formation of methodological competence of future foreign language teachers.

References:

1. Галицких Е.О. Интегративный подход как теоретическая основа профессионально-личностного становления будущего педагога в университете: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб, 2002. – 43 с.
2. Данилюк А.Я. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – М.: Просвещение, 2011. – 23 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров, примеч. С.С. Аверинцев и С.Г. Бочаров М.: Искусство, 1979. 423 с.

---

¹⁴⁷ Галицких Е.О. Интегративный подход как теоретическая основа профессионально-личностного становления будущего педагога в университете: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб, 2002. – 43 с.

¹⁴⁸ Дьяченко М.В. Формирование методической компетенции студентов педагогических вузов для создания и проведения интегрированного курса «Иностранный язык+экология» (на материале английского языка): Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2004. – 228 с.

4. Галицких Е.О. Интегративный подход как теоретическая основа профессионально-личностного становления будущего педагога в университете: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб, 2002. – 43 с.
5. Дьяченко М.В. Формирование методической компетенции студентов педагогических вузов для создания и проведения интегрированного курса «Иностранный язык+экология» (на материале английского языка): Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2004. – 228 с.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INTEGRATSION YONDASHUV TEXNOLOGIYASIDAN FODALANISHNING METODOLOGIK ASOSI

G.I. Xasanova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘ljak pedagoglarni tayyorlashda integratsion yondashuv texnologiyasidan fodalanishning metodologiyasi haqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, ta‘lim, turli fanlar, rivojlantirish, hamkorlikda o‘qitish, mutaxassislik, hamkorlik texnologiyasi, darslarni bog‘lash, bilim, ko‘nikma va malaka, qobiliyatlar, yangi dalillar, aniqlik, assotsiatsiya, tizim.

Аннотация. В данной статье говорится о методике использования технологии комплексного подхода в подготовке будущих педагогов.

Ключевые слова: интеграция, образование, междисциплинарность, развитие, совместное обучение, экспертиза, совместная технология, связывание уроков, знания, навыки и компетенции, способности, новые данные, точность, ассоциация, система.

Abstract. This article talks about the methodology of using the technology of the integrated approach in the training of future pedagogues.

Keywords: integration, education, cross-disciplinary, development, collaborative learning, expertise, collaborative technology, linking lessons, knowledge, skills and competencies, abilities, new evidence, precision, association, system .

Bugungi kunda ta‘limda bilimlar integratsiyasi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu haqida L.V. Tarasov shunday yozadi: “ta‘limda integratsiya eng avvalo, fanlararo aloqani keskin rivojlantirishni, turli fanlarni o‘zaro hamkorlikda o‘qitishdan, ularni chuqur o‘zaro ta‘sir o‘tkazishiga o‘tishini taqozo etadi”. Haqiqatdan ham ta‘lim jarayonida pedagoglarimiz mutaxassislikdan kelib chiqqan holda o‘zaro darslarni bog‘lashlari shuningdek, hamkorlik texnologiyasi asosida darslarni tashkil etishlari muhim sanaladi.

Psixolog E.N. Kabanova integratsiyani “O‘qituvchiga hali uchramagan vazifa asosida bilim, ko‘nikma va malaka, qobiliyatlarni mustaqil ko‘chirishida aqliy rivojlanishining muhim ko‘rsatkichi” deb hisoblaydi. Ushbu fikrdan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, integratsiya o‘qituvchilarning turli fanlar bo‘yicha kuzatishlari va xulosalarini tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbaidir. Pedagogik ilmlarning vazifasi-o‘qituvchilarga turli fanlardagi alohida elementlarni yagona bir butunlikka birlashtirish asosida integrallab o‘rgatishga yordam beradi. Ushbu fikrlardan kelib chiqqan holda aytishimiz mumkinki, integratsiya o‘qituvchilardan nazariy va amaliy bilimlarni amaliyotga qo‘llay olish qobiliyati sanaladi.

Pedagogik jarayonda integratsiya zarurligini asoslashga birinchi urinish I.F. Gerbart tomonidan amalga oshirildi. U o'rganishning to'rt bosqichini aniqladi: aniqlik, assotsiatsiya, tizim va usul. Agar Gerbartning dastlabki ikki bosqichi bilim olishga qaratilgan bo'lsa, oxirgi ikkitasi ilgari o'rganilgan narsalarni bog'lash va «yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'ziga xos ko'prik yaratish» uchun mo'ljallangan. Gerbartning ta'kidlashicha, «ruhiy muhit sohasi» hozirgi vaqtda olingan bilimlar bilan bog'liq holda ilgari olingan bilimlarni takrorlash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, XVII-XIX asrlar olimlari-pedagoglari ta'limdagi integratsiyani o'quv jarayonida real dunyoning o'zaro bog'liqligini aks ettirish, o'rganilayotgan mavzular va hodisalarni yagona ajralmas zanjirga birlashtirish istagida namoyon bo'ladigan zaruratsifatida qaradi, bu esa, o'z navbatida, uyg'un rivojlanishni ta'minlashi kerak edi.

Ta'limdagi integratsiya birinchi marta Buyuk Britaniyada 20-asrning boshlarida, Yevropa olimlari «kooperativ kurslar» deb ataladigan kurslarni ishlab chiqishganida, amaliyotga tatbiq etildi, ularning mohiyati kasbiy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiya qilishdan iborat edi. Keyinchalik, bu kurslar Evropa va Amerika Qo'shma Shtatlaridagi ko'plab kollej va universitetlarda mashhur bo'ldi. Xorijiy ekspertlarning fikriga ko'ra, hamkorlikdagi ta'lim integratsiyaning alohida turi sifatida, umuman olganda, pedagogik jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va mutaxassislarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi shaklidir, bu esa shaxsning har tomonlama rivojlanishiga imkon beradi.

Keyinchalik, 1920-yillarda Rossiyada o'rganishni hayot bilan, talabalarning ishlab chiqarish mehnati bilan uyg'unlashtirish uchun integratsiyadan foydalanish tajribasi ishlab chiqildi. Mahalliy pedagogikada V.Ya. Stoyunin, N.V. Bunakov, V.I. Vodovozov, B.G. Ananiev va boshqalar. Ular o'quv jarayonidagi integratsiya predmetning tizimi va mantig'ini hamda alohida mavzular va masalalar o'rtasidagi mavjud aloqalarni tushunishni o'z ichiga oladi, deb hisoblashgan, shuningdek, ta'lim jarayonida integratsiyadan foydalanishning bir qator afzalliklarini ta'kidlaganlar:

- bu bilimlardan o'zaro foydalanish;
- materialning takrorlanishini bartaraf etish;
- qarashlarning yaxlit tizimini shakllantirish.

Bu davrda ilg'or o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuv haqidagi qarashlari o'quv rejalari va dasturlarini qurishga yangicha yondashuvda o'z ifodasini topdi. Bu yondashuv «integratsiyalashgan yondashuv» deb ataldi, uning maqsadi maktab va hayot o'rtasidagi munosabatni o'rnatish edi. 50-yillarda pedagogik jarayondagi integratsiya o'quv jarayoniga tizimli yondashish nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Tizimli yondashuv ostida olimlar miyaning tizimli tabiatining fiziologik va psixologik kontseptsiyasiga mos keladigan turli hodisalarning o'zaro bog'liqligi ta'rifini tushundilar. Shundan kelib chiqib, psixolog B.G. Ananiev sezgilarning o'zaro ta'sirini ochib berdi va ularning murakkab tizimini ko'rsatdi, bu esa pirovard natijada «insonning ob'ektiv voqelikni hissiy aks ettirishning yaxlitligini, moddiy dunyoning birligini» ta'minlaydi.

Ananev boshchiligida barcha o'quv dasturlari uchun fundamental ilmiy kontsepsiyalarni ishlab chiqish bosqichlarini ko'rsatadigan "muvofiqlashtiruvchi tarmoq" yaratildi. U o'qituvchilar va o'qituvchilarga bir fandan boshqasini o'rganayotganda materialdan foydalanishga yordam berdi.

Shunday qilib, pedagog olimlar integratsiyani o'quv jarayonidagi mazmunli o'zgarishlar bilan bog'lashdi. Ular bilimlarning mazmuni, o'quv materialining tuzilishi, dars tuzilishiga bog'liqligini aniqladilar, mavjud ta'lim standartlarini o'zgartirishga va yangi o'quv dasturlarini yaratishga harakat qildilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. Fan. Dok. Dis. Avtorev. – Toshkent, TDPU, 2007. – 47 b.
2. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. ped. fan. dok. diss. – Toshkent: 2007. – 315 b.
3. Tolipova J. O'qituvchilarning kompetentligiga qo'yiladigan talablar. Metodik qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 125 b.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2005. – 206 b.

O'ZBEK TILI DARSLARIDA INTERFAOL O'QITISH USULLARI

N.E. Qodirova
Profi University

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabalarga O'zbek tilini zamonaviy usullaridan foydalanib oson o'rgatish xususidagi fikrlar keltirilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol uslublarning, texnologiyalarning ta'lim sohasiga, xususan, o'zbek tilini o'qitishdagi ahamiyati, zamonaviy o'zbek tili o'qituvchisi uchun xos axborot asri sharoitida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun zarur ko'nikmalarni, ijodiy va texnologik madaniyatni shakllantirishdan iborat.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, multimedia, chet tillar tizimi, o'yin va metodika, "Rasmdagi so'zlar o'yini", "Zinapoya", "So'z harfidan so'z yasang", "Quvnoq topishmoqlar", "Zakovat", "Pantomima".

Аннотация. В этой статье представлены идеи по легкому обучению студентов узбекскому языку с использованием современных методов. Значение интерактивных методов, технологий в современном образовании для сферы образования, в частности, в обучении узбекскому языку, заключается в формировании навыков, творческой и технологической культуры, необходимых для эффективной организации педагогического процесса в условиях информационного века, характерного для современного учителя узбекского языка.

Ключевые слова: педагогическая технология, мультимедиа, система иностранных языков, игра и методика, "игра слов в картинке", "лестница", "сделай слово из буквы", "веселые загадки", "интеллект", "пантомима".

Annotation. This article presents ideas for easy teaching of the Uzbek language to students using modern methods. The importance of interactive methods and technologies in modern education for the field of education, in particular, in teaching the Uzbek language, lies in the formation of skills, creative and technological culture necessary for the effective organization of the pedagogical process in the information age, characteristic of a modern teacher of the Uzbek language.

Keywords: pedagogical technology, multimedia, foreign language system, game and methodology, “word game in a picture”, “ladder”, “make a word out of a letter”, “funny riddles“, “intelligence”, “pantomime».

Bugungi kunda turli fanlarni o‘qitishda zamonaviy axborot texnologiyalari, innovatsion pedagogik usullar joriy etilib, dars samaradorligini yanada oshirmoqda. Mamlakatimiz ijtimoiy-ma’naviy hayotining barcha sohalarida bo‘lganidek, ta’lim tizimida ham keng qamrovli islohotlar yo‘lga qo‘yildiki, bunda ta’lim-tarbiya tizimiga, oliy ta’limning o‘quv-tarbiya jarayoniga axborot texnologiyalarini olib kirish orqali ta’lim sifatini uzluksiz ravishda takomillashtirib borish, uning samaradorligini orttirish talab etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimovning 2016-yil 13-maydagi “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti Universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmoni o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchilari oldiga juda katta mas’uliyatni qo‘ydi.

Pedagogik tajriba va amaliyotda “o‘qitishning faol usullari va shakllari” atamasi uzoq vaqtdan beri qo‘llanilgan. Zamonaviy ta’lim fani ta’lim jarayonida eng muhim narsani – har bir bolaning shaxsiyatini, uning faoliyatini rivojlantirishni ta’minlaydigan yangi pedagogik texnologiyalarga shoshilinch ehtiyoj paydo bo‘lgan paytga “yetib keldi”. Talaba o‘z ishining yangi natijalarini olishga intilishi va keyingi ishlarida ularni amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli qo‘llashi uchun bunday o‘quv sharoitlarini yaratish va ulardan foydalanish kerak. Zamonaviy o‘quv adabiyoti, o‘qituvchilar uchun turli xil qo‘llanmalar yuqori sifatli tayyorgarlik bilan o‘quvchilarni fikrlash, xotira, e’tibor va kognitiv faoliyatning boshqa turlarini rivojlantirish uchun dars yaratishga imkon beradi. Samarali dars nafaqat chuqur va kuchli bilimlarni, balki ularni turli vaziyatlarda ishlatish, mustaqil ravishda bilim olish va muammolarni hal qilish tajribasini shakllantirish qobiliyatini ham shakllantirishi kerak.

Olimlar ta’limga o‘yin orqali yondashuv ta’lim jarayonini osonlashtiradi, deb hisoblagan. Nafaqat osonlashtiradi, balki bu tilga qiziqishini kuchaytirib, bolani chuqur bilim olishiga undaydi. O‘yin tarzidagi interaktiv darslar talabalarning og‘zaki nutqini rivojlanishiga yordam beradi. Mashg‘ulot jarayonida talabalarning so‘zlarni qolishi, to‘g‘ri talaffuz etishiga qarab rag‘batlantirib borish zarur, hamda turli xil musobaqalarni tashkil etish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib, o‘qituvchilar rusiyzabon talabalarga O‘zbek tilini yoki boshqa chet tillarini oson o‘rgatishlari mumkin.

“So‘z harfidan so‘z yasang” o‘yinida berilgan so‘zga bir tovush qo‘shib, kamaytirib yoki o‘zgartirib yangi so‘zlar hosil qilish va ularning ma’nosini sharhlash orqali o‘zlariga notanish bo‘lgan so‘zlarni o‘rganadilar, so‘z birikmalari va sodda gaplar tuzadilar, ijodiy matn yaratishga olib keladi.

1-ish. Tosh, tish, tush, tesh, to‘sh;

Tosh, toshli, toshdi, toshir, tushir, tushim, tushum, tuzum, tuxum

2-ish. Yasalgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari hosil qilish, ma’nodoshlar tanlash;

Yoqut tosh, yapaloq tosh, toshli ko‘cha, tilla tish, qiziqarli tush, toshni tesh, teshik tog‘ora, zirakning toshi, sut toshdi, qoplarni tushir, tushum kelishigi...

Ma‘nodoshlar: Yoqut tosh-yoqut ko‘z; tilla tish-oltin tish, toza tish; qiziqarli tush-hayratlanarli tush, qo‘rqinchli tush...

3-ish. So‘z birikmalari ishtirokida gaplar tuzish.

Bu yoqut toshliuzuk menga dadamdan meros qolgan. Singlim tilla tish qo‘ydirish uchun tish shifokoriga qatnay boshladi. Tongga yaqin ko‘rgan tushimni singlimga so‘zlab berdim. Bu zirakning toshi asl gavhardan.

“Zinapoya” usuli orqali til o‘rganishda so‘zdagi tovushni o‘zgartirib, tovushdosh, o‘zakdosh so‘zlar hosil qilish, qo‘shimchadan qofiyadosh, ohangdosh so‘zlar yasash o‘quvchilarning so‘z boyligini hamda nutqiy malakalarini shakllantiradi. Masalan OL

OLA
OILA
OILAM
OLAM
OLIM
OLIMLAR
OLIMA
OLINMAGAN

“Hikoya zanjiri” usuli talabalarning o‘gzaki nutqini oshirishda va xotirani mustahkamlashda yordam beradi. Kichik matnlarni o‘quvchilar birinma-ketin zanjir usulida qayta so‘zlab berish orqali mantiqni saqlashga, mazmuni to‘la anglanishiga, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishiga erishiladi.

“Rasmlar so‘zlaganda” usuli ancha qulay bo‘lib, O‘zbek tilini o‘rgatishda, bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalanish lozim. Bu o‘yin o‘quvchilar xotirasini charxlashga va topqir bo‘lishga undaydi. Kartalarda har xil manzaralar rasmlari bor, masalan: yomg‘ir yog‘ishi, to‘g‘lar manzarasi, bolalarning birgalikda mehnat qilishi kabi rasmlar bor. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi savol javob orqali ya‘ni jonli suhbatlari orqali rasmlar so‘zga kiradi.

“Pantomima”. Bu usul o‘tilgan mavzular mustahkamlanishi kerak bo‘lgan mashg‘ulotlarda foydalansa bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, o‘zbek tilini o‘qitishda talabalardagi chet tilini o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi, ehtiyojini to‘la qondirishga yordam beruvchi pedagogik texnologiyalarga asoslangan zamonaviy didaktik ishlanmalarni tayyorlash va ularni amalga oshirishning mustahkam mexanizmini ishlab chiqish muammoning amaliy yechimini ta’minlaydi. Chet til o‘rganish ko‘p qirrali ta’limot bo‘lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o‘zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan, ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o‘rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o‘rgatish samarali natija beradi. Chet tilini o‘rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo‘lishni taqozo etadi. Talaba o‘z ishining yangi natijalarini olishga intilishi va

keyingi ishlarida ularni amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llashi uchun bunday o'quv sharoitlarini yaratish va ulardan foydalanish kerak.

Zamonaviy o'quv adabiyoti, o'qituvchilar uchun turli xil qo'llanmalar yuqori sifatli tayyorgarlik bilan o'quvchilarni fikrlash, xotira, e'tibor va kognitiv faoliyatning boshqa turlarini rivojlantirish uchun dars yaratishga imkon beradi. Samarali dars nafaqat chuqur va kuchli bilimlarni, balki ularni turli vaziyatlarda ishlatish, mustaqil ravishda bilim olish va muammolarni hal qilish tajribasini shakllantirish qobiliyatini ham shakllantirishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T – 2006, 15-50 bet.

2. Muhammadjonova G. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda rusiyzabon o'quvchilarning o'zbekcha nutqini o'stirish metodikasi (5-9-sinflar misolida). Ped.fan.nom.diss. avtoref. –T.: 2003.20 –24-b.

3. “XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR..FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR”.Nomli Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi, 1(11), 175-178

TIL VA JAMIYAT ALOQALARIDA IKKI TILLILIK

G.Q. Safarova, PhD

Profi University

Annotatsiya. Maqolada til va jamiyat aloqalarida kommunikatsiya jarayonida so'zlovchining bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tishi, bir til va uning subkodlari, ikki tillilik, ko'p tillilik hodisalari, ichki til (diglossiya) va adabiy til me'yorlari masalasi, adabiy til, sheva, lahjalar, argo, jargonlar aralashuvi, bilingvizmning kommunikativ vaziyatda qo'llanish o'rinlari haqida fikr-mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: kodlar aralashuvi, kod, subkod, sheva, lahja, argo, milliy til, bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tish, so'zlovchi rolining almashinuvi, muloqot mavzusi, diglossiya, bilingvizm, ikki tillilik, ko'p tillilik, ichki til.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы перехода говорящего от одного кодового слова к другому в процессе коммуникации в языковых и общественных отношениях, вопрос о языке и его под кодах, двуязычии, многоязычии, о внутреннем языке (диглоссии) и нормах литературного языка, изложены соображения о смешении литературного языка, слогов, диалектов, Арго, жаргонов, о месте билингвизма в коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: кодовое вмешательство, код, под код, диалект, Арго, национальный язык, переход от одного кодового подчинения к другому кодовому подчинению, смена роли говорящего, субъекта общения, диглоссия, билингвизм, двуязычие, многоязычие, внутренний язык.

Annotation. The article describes the transition of the speaker in the process of communication in the language and society relations from one code disposition to the second code disposition, views on the issue of one language and its subcodes, bilingualism, multilingualism, internal language (diglossia) and literary language norms, literary language, dialects, argot, jargon intervention, the place of bilingualism in the communicative situation.

Keywords: code intervention, code, subcode, dialect, dialect, argot, national language, transition from one code disposition to another code disposition, exchange of colloquial role,

subject of communication, dictation, bilingualism, bilingualism, multilingualism, internal language.

Ma'lumki, kodlar o'zgarishi (bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tish) inglizcha "code-switching" ("переключение кодов") atamasining tarjimasini bo'lib, u XX asrning 70-yillarida ingliz tilshunosligida paydo bo'lgan.

Bunday nutq hodisalari ikki yoki undan ortiq til qo'llaniladigan jamiyatlarda ko'proq kuzatiladi. Ikki yoki undan ortiq tilda so'zlashuvchilar (zullisonaynlar) odatda bu tillarni muloqot vaziyatiga ko'ra qo'llashadi, ya'ni rasmiy sharoitda idoralar bilan bir tilda, kundalik hayotda, oilada, ko'chada, bozorda va h.k. bilan ikkinchi tilda gaplashadilar. Mazkur holatda ham bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tiladi, faqat bu erda birinchi misoldagidek kod tilning uslublari, subkodlari sifatida emas, balki turli tillar sifatida namoyon bo'ladi. Kommunikatsiya almashinuvda so'zlovchining muloqot vaziyatidan kelib chiqib, bir tildan (dialekt, lahja, uslubdan) boshqa bir til ko'rinishiga o'tishi kodlar o'zgarishi, ya'ni bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tish deyiladi. Bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tish deganda, so'zlashuvchining bir tildan (yoki o'sha til subkodlaridan) boshqa bir tilga to'liq o'tishi tushuniladi. Bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o'tishning badiiy adabiyotdagi namunasi sifatida L.N.Tolstoyning "Urush va tinchlik" romanidagi rus zodagonlari nutqida rus tilining fransuz tiliga (yoki aksincha) almashtirilishini ko'rsatish mumkin. Yoki taniqli yozuvchi Isoqjon Nishonovning "Afg'on shamoli" asarida sobiq rus zobitlarining iltimosiga ko'ra Afg'onistondagi urush paytida yashirilgan xazinani topish maqsadida borgan Bo'ronning jangarilar qo'liga tushib qolishini ham misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Jangarilar orasida qo'liga qurol olib erli aholini talayotgan, ayollar, qizlar nomusiga tajovuz qilayotgan, uylarni yoqib kulini ko'kka sovurayotgan, umuman, bir inson boshqa insonni vahshiylarcha azoblayotgan o'z vatandoshlarini ko'radi. Ular orasida qishloqdoshlari, harbiyda birga xizmat qilgan do'stlari, hatto ota-onadan etim qolganda o'z qaramog'iga olgan Fathulloxon ham bor edi. Xuddi shu ondan boshlab Bo'ron O'zbekiston bilan aloqa bog'lab, Vataniga xiyonat qilgan, odamlarning tinch hayotini parokanda qilishga urinayotgan jangarilarni fosh qila boshlaydi.

(*Ichki til*) diglossiyasi (yun. *di* – "ikki" va *gloss* "til") deganda, bir milliy tilning turli subkodlarida gapira olish, sharoit va muloqot doirasiga bog'liq holda, tilning bir subkodidan ikkinchi bir subkodiga ko'chish, bir til doirasidagi turli uslublardan foydalana olish tushuniladi. Masalan, Xorazm shevasi aksariyat hollarda xorazmliklar orasida qo'llaniladi. Xorazmliklar boshqa sheva vakillari bilan muomalada bo'lganda yoki Toshkentda (yoki boshqa viloyatlarda) yashashganda adabiy tilda so'zlashadilar. Bundan tashqari, diglossiya termini turli tillarni bilish va ularni muloqot vaziyatiga ko'ra galma-gal qo'llay olishini ham anglatishi mumkin. Bunday hollarda "ichki til" aniqlovchisi chiqarib tashlanib, "diglossiya" terminining o'zi qo'llaniladi. Aytayotgan har bir gapim hayotimni hal qilishi mumkin.

– Mayda tosh bo'laklari har bir qabr tepasida bor...

– Lekin men toshlardan shartli belgi hosil qilganman. Bu so‘zim bilan xatoga yo‘l qo‘yganimni birdan angladim.

– Qanday belgi qo‘ygansan?

– Oltmish besh raqamni. G‘ofur birdan jim qoldi. So‘ng o‘rnidan turib, Odilovga yuzlandi.

– Оказывается он прав, – dedi rus tilida.

– Что тогда будем делать?

– Надо уберат одного из них.

– Именно...

“Diglossiya” termini ilmiy muomalaga amerikalik tadqiqotchi S.A.Ferguyson tomonidan 1959-yilda kiritilgan. Bungacha tilshunoslikda xalqaro “bilingvizm” va uning muqobili “ikki tillilik” (zullisonayn) terminlari qo‘llanilgan (hozir ham qo‘llanishda davom etmoqda). Uch va undan ortiq yoki ko‘p tillar mavjud bo‘lgan holatlarga nisbatan “ko‘p tillilik” (ingl. multilingualism, frans. plurilinguisme) terminidan foydalanish hodisasi ham kuzatiladi. “Ikki tillilik” va “ko‘p tillilik” terminlarining nomlaridan ham ko‘rinib turibdiki, bu biron jamiyatda (odatda davlatda) ikki va undan ortiq tillarning faoliyat ko‘rsatishini bildiradi. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab davlatlarida ikki yoki ko‘p tillilik hodisasi mavjud. Mazkur hodisalarni Rossiya (rus tili bilan birga, boshqird, tatar, yoqut, buryat, osetin va h.k. tillar qo‘llaniladi), Afrika mamlakatlari, Belgiya, Gana, Hindiston, Kanada, Paragvay (misollarni barcha mintaqalardan olinganini ko‘rish mumkin) davlatlarida kuzatish mumkin. Ikki tillilik va ko‘p tillilik hodisasini bir nechta tillarni biladigan shaxslarga nisbatan ham ishlatish mumkin. Binobarin, *bilingvizm* (ikki tillilik) deganda, ikki tilda bemalol fikrlasha olish, ikki tilni bir xilda egallaganlik tushuniladi. Ikki tillilik va ko‘p tillilikdan farqli o‘laroq, diglossiya hodisasi ikkita mustaqil tilni yoki bir tilning boshqa-boshqa subkodlarini bilishni ifodalaydi. Bu tillar va subkodlar vazifasiga ko‘ra taqsimlangan bo‘lib, ko‘p tilli jamiyatlarda rasmiy vaziyatlarda, jumladan, qonunchilik, ish yuritish, davlat tashkilotlari orasidagi yozishmalarda rasmiy til (yoki davlat tili)dan foydalaniladi; maishiy, kundalik hayot va oilaviy muloqot sharoitlarida esa rasmiy maqomga ega bo‘lmagan boshqa tillar va ularning subkodlaridan foydalaniladi. So‘zlovchilarning ongli ravishda turli kommunikativ vositalardan birini tanlashi va uni muvaffaqiyatli muloqot uchun qo‘llay olishi diglossiyaning muhim sharti hisoblanadi. Masalan, muloqot vaziyatidan kelib chiqib, jinoyatchilarning turli kodli so‘zlarni qo‘llab, faqat ulargina tushuna oladigan atamalardan foydalanishlari (muloqot jarayonida argo, jargonlarni qo‘llash)

– Tashvishlanmang Ergashboy. Yaqin kunlarda sizga besh-olti kilogramm toza dori yuboraman. Bu o‘ris do‘stingiz bilan aloqani tiklashingizga yordam beradi.

– Ko‘nglimni tog‘dek ko‘tardingiz!

– Vadim Volfovich bilan kim aloqaga chiqadi?

– Ruslan ismli yigit. Ufada yashaydi. U G‘ofur orqali jo‘natgan dorilarimizni o‘ris do‘stimizga yetkazadi.

– Odamlaringiz ishonchlimi?

- Shunday, ular bizga vafodor.
- Demak, biz beradigan dorilar o‘z egalarining qo‘liga etib borishiga ishonasiz?
- Tashvishlanishingizga o‘rin yo‘q,, Bashir og‘a!
- Ular yukni qayerda qabul qilib oladi?
- Qirg‘iziston bilan Afg‘oniston chegarasidagi «Ajdar g‘or»da. Ergashboyni har bir gapi razvedka xodimining cho‘ntagidagi mitti magnitafonga yozilayotganidan laqma qo‘rboshi bexabar edi. –O‘sha odamingizga biz ham ishonsak bo‘ladimi? — qarmoq tashlashda davom etdi Bashir.
- Qambarga ham, Hikmatga ham xuddi menga ishonganday ishonishingizni iltimos qilardim Bashir og‘a!
- Unda sovg‘amizni kuting! Bashir o‘rnidan turdi. Xayrlashish oldidan bir gapni aytdi.
- G‘ofurni o‘rtadan olib tashlang. Odamlarim uning qo‘li qinrirligini, sizga xiyonat qilayotganligini aniqlashdi.
- Bugunoq boshqa ishga o‘tkazaman!
- Shoshilmang. Vaqti kelib asqotib qolishi mumkin!
- Tushundim og‘a!
- Darvoqe, yaqinda guruhning navbatdagi kengashi o‘tkazildi.
- Qayerda?
- Joyi noma‘lum, bu haqda keyin xabar qilamiz.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Эрвин-Трипп С. М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – М., 1975. – С. 336.
2. Ferguson C.A. Diglossia // Word. –N. 15. 1959. – P 325-340.
3. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика. – М., 2001. – С. 9.
4. Dittmar N. Soziolinguistik. Exemplarische und kritische Darstellung ihrer Theorie, Empirie und Anwendung. – Frankfurt: Main, 1973. – P. 389.

XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA AN‘ANAVIY VA INNOVATSION TA‘LIM METODLAR

M.A. Fayzullayeva

Jizzax shahridagi 10-umumta‘lim maktabi ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o‘qitishda an‘anaviy va innovatsion ta‘lim metodlari haqida va ularni haqida aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Metod, an‘anaviy va innovatsion metodlar, The silent way.

So‘nggi yillarda yurtimizda xorijiy tillarni o‘rganishga bo‘lgan e‘tibor sezilarli darajada oshdi. Yurtboshimiz tomonidan ham xorijiy tillarni o‘qish va o‘qitishga katta e‘tibor berilmoqda, xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish

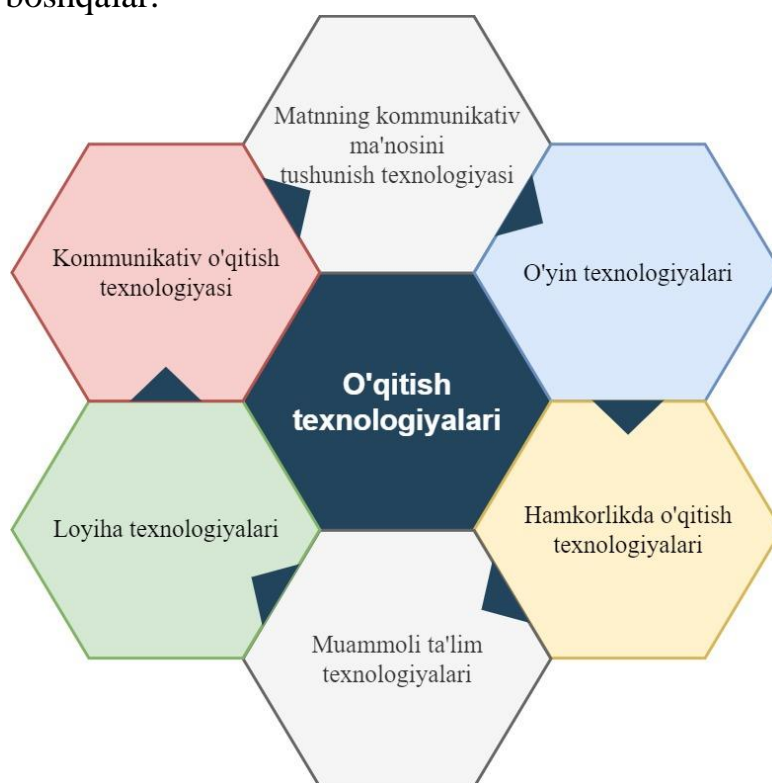
chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-5117-son qarorida ham xorijiy tillarni o'rganish maqsad va vazifalari aniq belgilab berildi.

Shiddat bilan o'zgarayotgan dunyo ta'lim tizimlarida ham xuddi shunday o'zgarishlarni talab qilmoqda. Shuning uchun innovatsiyalar mavzusi butun ta'lim tizimi va xususan, chet tillarini o'qitish uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Nafaqat chet tillarini balki barcha fanlarni o'qitishning zamonaviy usullari bizga an'anaviy va innovatsion o'qitish tushunchalari, usullari va texnologiyalarining keng tanlovini taklif qiladi. O'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va o'qituvchilar o'quv maqsadlariga, talabalar soniga, o'quv kursining davomiyligi va intensivligiga va boshqa shartlarga qarab u yoki bu uslubga ustunlik beradilar. Bundan tashqari, o'qitish usullarining har biri o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega va ularni qo'llashning muvaffaqiyati o'qitishning aniq maqsadlari va shartlariga bog'liq.

Xorijiy tillarni o'qitishning o'ziga xosligi shundaki, pedagoglar fan asoslarini emas, balki ko'nikma va malakalarni o'rgatishadi va bu yetarli darajada nutq amaliyotini talab qiladi. Til o'rgatishning maqsadi nafaqat o'quvchilarni xorijiy tillar tizimi bilan tanishtirish, balki, eng avvalo, tildan muloqot vositasi sifatida foydalanishga o'rgatishdir. Binobarin, darslarning butun tuzilishi va qo'llaniladigan usullar haqiqiy muloqot holatiga mos kelishi kerak va mashg'ulotlar o'quvchilarning o'zaro ta'siri sharoitida amalga oshirilishi kerak.

O'quvchilarning shaxsiy natijalari bilan bir qatorda fan va predmetlararo natijalariga erishish vositalari ta'lim texnologiyalari hisoblanadi. Xorijiy tillarni o'qitish hamda o'quvchilarda yaxshi natijalarni ta'minlash bo'yicha o'qituvchining ish tizimida quyidagi texnologiyalarni amalga oshirishni o'z ichiga olishi kerak: kommunikativ o'qitish texnologiyasi, matnning kommunikativ ma'nosini tushunish texnologiyasi, o'yin texnologiyalari, hamkorlikda o'qitish texnologiyalari, Loyiha texnologiyalari, Muammoli ta'lim texnologiyalari va boshqalar.

Xorijiy tillarni o'qitishning an'anaviy usullari yangilarining paydo bo'lishi bilan o'z o'rnini yo'qotmadi: bir usulning boshqasiga, yangining eskisiga yoki eskisining yangisiga superpozitsiyasi paydo bo'di. Keng ma'noda shuni ta'kidlash mumkinki, turli usullar o'rtasida aniq chegara yo'q, ularning aralashmasi mavjud.

Tizimli yondashuv. An'anaviy usullardan biri bu tizimli yondashuv. Ushbu yondashuv doirasida tilning bilim tuzilishi yoki modeli sifatidagi g'oyasi malakani shakllantirish orqali shakllanadi.

Xorijiy tillarni o'qitishning tizimli yondashuvi psixologiyadagi strukturaviy tilshunoslik va bixeviorizm tamoyillariga asoslanadi. O'rganish bir qator grammatik tuzilmalarni - namunalarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi, ular assimilyatsiya qilish qiyinligiga qarab ma'lum bir ketma-ketlikda joylashgan.

Grammatika tuzilish sifatida qaraladi. Shuning uchun tilni o'rganish nafaqat grammatik qoidalarni, balki tilning barcha tarkibiy qismlarini ham o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Strukturaviy yondashuv doirasida chet tillarini o'qitishning bir nechta usullarini ajratib ko'rsatish mumkin: grammatika-tarjima, og'zaki va audio-nutq usullari.

Audio-nutq metodi. Audio-nutq usuli chet tillarini o'qitishning Amerika tizimli an'alariga mos keladi. Amerika struktur tilshunosligining asoschisi L.Blumfeldni ushbu uslubning asoschisi deb hisoblash mumkin. Usulning mohiyati shundan iboratki, tilga o'rgatish kerak bo'lgan "xulq-atvor" sifatida qaraladi. Shunday qilib, audiolingualizm metodi asosan chet tilini o'rgatishda og'zaki yondashuvga, nutqning to'g'riligini birinchi o'ringa qo'yishga asoslanadi. Bunda grammatika qoidalarini tushuntirish muhim rol o'ynamaydi. Bu usulning bir qator kamchiliklari bor, ulardan asosiysi o'quvchilarning passivligi, o'qituvchining tashabbuskorligi, o'rganilayotgan hodisaning ma'nosiga tayanmasdan til shaklini o'rgatish, shuningdek, o'rganilayotgan hodisani hamda o'rganishning kognitiv jarayonlari va yozma nutqning roli yetarlicha baholamaslikdir.

Xorijiy tillarni o'qitishning innovatsion usullaridan loyiha usuli, aqliy hujum, "The silent way" usuli, jismoniy harakatlarga tayanish usuli, kommunikativ vazifalar usuli, neyro-lingvistik dasturlash va boshqalarni ta'kidlash kerak.

"The silent way" usuli haqida batafsilroq to'xtalamiz. Ushbu usulning mohiyatini B. Franklinning mashhur iqtibosidagi oxirgi satr orqali yetkazish mumkin:

Tell me and I forget.

Teach me and I remember.

Involve me and I learn.

Usulning nomi muallif C. Gattegnoning darsdagi tashabbusni nutqi darsda ko'p vaqtni oladigan o'quvchilardan chiqishi kerakligi haqidagi fikrini aks ettiradi. O'qituvchi iloji boricha kamroq gapirishi kerak, ushbu usul tarafdorlari yangi bilimlarni kashf qilish orqali o'quvchilar materialni yodlash yoki takrorlashdan ko'ra ko'proq tilni o'zlashtirishda muvaffaqiyat qozonishadi, degan taxmindan kelib chiqadilar. O'qituvchi orqasida takrorlash va takrorlashdan farqli o'laroq,

jimgina o'qish, o'quvchilarning aqliy faolligini va vazifaga diqqatni jamlashga yordam beradigan texnikaga aylanadi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, o'qitishning an'anaviy usullari kabi ko'plab innovatsion uslublar mavjud va xorijiy tillarni o'qitishning universal usullari va vositalari mavjud emas. Har qanday o'qitish usullarini qo'llash pedagogik tizim kontekstida, uning elementlari va xususiyatlarini, o'quvchilar soni, o'qitishning maqsad va mazmuni va boshqalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Muayyan metoddan foydalanish uslubiy jihatdan ta'minlanishi kerak, busiz uning o'qitish imkoniyatlari amalga oshirilmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Hymes, D.H. "Two types of linguistic relativity". In Bright, W. Sociolinguistics. The Hague: Mouton. P. 114-158.
2. Кашина Е.Г. Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка: учеб. пособие для студентов филологических факультетов университетов. Самара: Изд-во "Университет-Групп", 2006. 75 с.
3. Копылова В.В. Методика проектной работы на уроках английского языка. М.: Глобус, 2007. 96 с.
4. О. В. Золотова "Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка".

МЕТОДЫ ПЕРЕДОВОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СТУДЕНТОВ В ТЕХНИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

S.Yokubjonov

Andijon mashinasozlik instituti

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные методы обучения иностранных языков студентам учащиеся в технической сфере. Обсуждается актуальность изучения иностранных языков в контексте глобализации медицинских знаний и развития международного сотрудничества. Рассматриваются преимущества и недостатки различных методов обучения, включая традиционные и инновационные подходы.

Abstract. This article discusses innovative methods of teaching foreign languages to students in the technical field. The relevance of learning foreign languages in the context of the globalization of medical knowledge and the development of international cooperation is discussed. The advantages and disadvantages of various teaching methods are considered, including traditional and innovative approaches.

Ключевые слова: иностранные языки, инновационные методы обучения, глобализация технических знаний, международное сотрудничество.

Key words: foreign languages, innovative teaching methods, globalization of technical knowledge, international cooperation.

В современном мире иностранные языки играют важную роль во многих сферах, в том числе в технической сфере. Студенты техники все чаще сталкиваются с необходимостью изучения иностранных языков для получения доступа к новейшим технологическим знаниям и технологиям. В данной статье рассмотрены инновационные методы обучения иностранным языкам, которые могут быть использованы для повышения эффективности

обучения студентов.

Ландшафт технического образования постоянно меняется, и знание иностранных языков, особенно английского, становится все более важным для студентов. Традиционные методы, основанные на учебниках, часто не могут уловить конкретные потребности и интересы этой аудитории. Необходимы инновационные подходы, чтобы вооружить будущих техников языковыми навыками, необходимыми для достижения успеха в глобализированной среде.

Одним из многообещающих направлений является обучение с помощью технологий. Интерактивные платформы, мобильные приложения и онлайн-симуляции могут предоставить учащимся персонализированный опыт обучения.

Социальные сети и инструменты онлайн-сотрудничества могут способствовать формированию чувства общности и практического применения. Общение с носителями языка через онлайн-форумы или участие в виртуальных конференциях позволяет студентам практиковать свои языковые навыки в динамичной и культурно значимой среде. Взаимодействие с международными техническими журналами и исследовательскими работами знакомит их с новейшей терминологией и укрепляет их способность интерпретировать техническую информацию на целевом языке¹⁴⁹.

Обучение на основе проектов предлагает еще один инновационный подход. Разделение студентов на команды и назначение им совместных проектов, требующих от них исследования и представления технологических тем на изучаемом языке, способствует развитию навыков критического мышления, общения и работы в команде. Представьте себе команду студентов, которая исследует конкретный проект, готовит презентацию для многонациональной аудитории, а затем отвечает на вопросы своих коллег – и все это на целевом языке. Это не только укрепляет языковые навыки, но и развивает методы профессионального общения, необходимые для успеха в глобальной технологической среде.

Геймификация, использование игровой механики в образовательных целях, может сделать изучение языка увлекательным и интерактивным. Представьте себе приложение для изучения языка, которое использует баллы, значки и таблицы лидеров, чтобы мотивировать учащихся выполнять языковые упражнения и соревноваться со своими сверстниками в глобальном масштабе. Это может сделать изучение словарного запаса и грамматики более приятным и эффективным, особенно для студентов, которым традиционные методы могут показаться утомительными.

Кроме того, решающее значение имеет развитие культуры самостоятельного обучения. Оснащение студентов инструментами и стратегиями для самостоятельного изучения языка дает им возможность

---

¹⁴⁹ Барон, Н.С., и Тан, Э.Л. (2020). Использование виртуальной реальности в изучении языка: систематический обзор. Изучение языков и технологии, 24 (2), 136–161.

продолжать обучение еще долгое время после окончания курса.

1. Микрообучение и интервальное повторение:

У студентов плотный график. Небольшие учебные модули, предоставляемые через мобильные приложения или онлайн-платформы, могут отлично подойти. Эти «микроуроки» могут быть сосредоточены на конкретной медицинской терминологии или коммуникативных навыках, что позволяет целенаправленно обучаться короткими порциями. Системы разнесенного повторения, которые доставляют информацию через определенные промежутки времени, что, как доказано, оптимизирует запоминание, могут быть интегрированы в эти платформы для закрепления обучения¹⁵⁰.

2. Смешанное обучение с перевернутыми классами:

Объедините преимущества традиционного обучения в классе с обучением в самостоятельном темпе. Студенты могут использовать онлайн-ресурсы, такие как видеолекции или интерактивные модули, чтобы понять фундаментальные концепции вне занятий. Это освобождает время в классе для более интерактивных занятий, таких как тематические исследования, ролевые игры и групповые дискуссии – и все это проводится на изучаемом языке.

3. Программы телесотрудничества и виртуального обмена:

Представьте себе студентов учащихся в технической сфере из разных стран, совместно работающих над исследовательским проектом. Платформы телесотрудничества и программы виртуального обмена могут связать студентов с носителями языка и иностранными коллегами, позволяя им практиковать языковые навыки, получать культурные знания и создавать глобальную сеть медицинских специалистов¹⁵¹.

Главное – адаптировать подход к конкретным потребностям студентов. Нужно учитывать такие факторы, как их стиль обучения, предпочтительные технологии и конкретный технический словарь, который им необходимо освоить. Регулярная оценка потребностей и отзывы студентов могут способствовать разработке и внедрению этих инновационных методов.

Ключ к успешному изучению языка для студента учащегося в технической направлении заключается в многостороннем подходе, который использует технологии, способствует их практическому применению, способствует активному участию и признает конкретные потребности. Применяя эти инновационные методы, технические вузы могут вооружить своих студентов языковыми навыками, необходимыми для эффективного общения и сотрудничества в постоянно расширяющемся глобальном ландшафте технологических прогрессов.

---

150 Sobotjon o'g'li Yokubjonov Sardorbek; ZAMONAVIY AXBOROT RESURSLARI YARATUVCHI DASTURLARNING ISHLASH PRINSIPI, Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1,1,516-518, 2023

151 Гао Х., Ши Ю., Чжан Дж., Чжан Л. и Цзэн Ю. (2021). Влияние виртуальной реальности на изучение иностранного языка. Границы психологии, 12, 641858.

Список литературы

1. Барон, Н.С., и Тан, Э.Л. (2020). Использование виртуальной реальности в изучении языка: систематический обзор. *Изучение языков и технологии*, 24 (2), 136–161.
2. Гао Х., Ши Ю., Чжан Дж., Чжан Л. и Цзэн Ю. (2021). Влияние виртуальной реальности на изучение иностранного языка. *Границы психологии*, 12, 641858.
3. Sobitjon o'g'li Yokubjonov Sardorbek; ZAMONAVIY AXBOROT RESURSLARI YARATUVCHI DASTURLARNING ISHLASH PRINSIPI, *Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari*, 1, 1, 516-518, 2023.
4. Yokubjonov, S. (2024). THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION IMPACTS ON THE ECONOMY. *Research and Implementation*, 2(2), 94–100.
5. Андерсон Р. и Надь В. (2015). Искусственный интеллект и овладение вторым языком: обзор. *Журнал искусственного интеллекта для обучения*, 6 (3), 309–324.
6. Бейкер, Южная Каролина, и О'Мэлли, СМ (2008). Эффективность изучения языка с помощью компьютера: метаанализ. *Обзор исследований в области образования*, 78 (1), 36–69.

ENHANCING INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE IN ASPIRING ENGLISH LANGUAGE EDUCATORS: A COMPREHENSIVE EXPLORATION

B.E. Madaliyev

Abstract. This paper explores the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers, focusing on recent advancements, persistent challenges, and actionable recommendations. Information-analytical competence, encompassing the ability to access, evaluate, and synthesize information effectively, is crucial for English language educators in today's digital era. Recent developments include the integration of information literacy courses and digital resources into teacher education programs. However, challenges such as the lack of standardized assessment tools and the need to bridge the gap between theory and practice persist. Recommendations include integrating information literacy across the curriculum, embracing authentic assessment practices, collaborating with librarians, and promoting technology integration.

Keywords: Information-analytical competence, advancements, challenges, recommendations, literacy, resources, assessment, collaboration, technology, educators, integration, practices.

Annotatsiya. Ushbu maqola bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari o'rtasida axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirishning amaliy holatini o'rganib, so'nggi yutuqlarga, doimiy muammolarga va amaliy tavsiyalarga e'tibor qaratadi. Axborot-analitik kompetensiya ma'lumotlarga kirish, baholash va samarali sintez qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi, bugungi raqamli davrda ingliz tili o'qituvchilari uchun juda muhimdir. Oxirgi o'zgarishlarga axborot savodxonligi kurslari va raqamli resurslarni o'qituvchilar ta'limi dasturlariga integratsiyalash kiradi. Biroq, standartlashtirilgan baholash vositalarining yo'qligi va nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish zarurati kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Tavsiyalar orasida axborot savodxonligini o'quv dasturi bo'ylab integratsiyalash, haqiqiy baholash amaliyotlarini qo'llash, kutubxonachilar bilan hamkorlik qilish va texnologiya integratsiyasini rag'batlantirish kiradi.

Kalit so'zlar: Axborot-tahliliy kompetensiya, yutuqlar, muammolar, tavsiyalar, savodxonlik, resurslar, baholash, hamkorlik, texnologiya, o'qituvchilar, integratsiya, amaliyotlar

Аннотация. В данной статье исследуется практическая ситуация развития информационно-аналитической компетентности у будущих учителей английского языка,

уделяя особое внимание последним достижениям, постоянным проблемам и практическим рекомендациям. Информационно-аналитическая компетентность, включающая в себя способность эффективно получать доступ, оценивать и синтезировать информацию, имеет решающее значение для преподавателей английского языка в современную цифровую эпоху. Последние события включают интеграцию курсов информационной грамотности и цифровых ресурсов в программы подготовки учителей. Однако сохраняются такие проблемы, как отсутствие стандартизированных инструментов оценки и необходимость преодоления разрыва между теорией и практикой. Рекомендации включают интеграцию информационной грамотности в учебную программу, внедрение аутентичных практик оценивания, сотрудничество с библиотекарями и содействие интеграции технологий.

Ключевые слова: Информационно-аналитическая компетентность, достижения, проблемы, рекомендации, грамотность, ресурсы, оценка, сотрудничество, технологии, преподаватели, интеграция, практики.

Introduction:

In the contemporary educational landscape, the development of information-analytical competence stands as a cornerstone for aspiring English language teachers. As the world becomes increasingly interconnected and reliant on digital technologies, educators must equip themselves with the skills necessary to navigate the vast sea of information effectively. This introduction serves as a gateway into the practical situation surrounding the cultivation of information-analytical competence among future English language educators. It sets the stage for an in-depth exploration of recent advancements, persistent challenges, and actionable recommendations in this critical domain.

The significance of information-analytical competence cannot be overstated in the context of English language teaching. Beyond simply imparting language skills, educators play a pivotal role in shaping students' abilities to access, evaluate, and synthesize information from diverse sources. In an era characterized by an abundance of information and rapid technological advancements, the ability to discern reliable sources, critically analyze content, and utilize information ethically has emerged as a prerequisite for academic success and lifelong learning.

Recent years have witnessed notable efforts to integrate information literacy into teacher education programs. Recognizing the pivotal role of information-analytical competence in effective teaching and learning, institutions have begun to incorporate dedicated courses and workshops aimed at developing these skills among future educators. These initiatives often emphasize hands-on learning experiences, collaborative projects, and the utilization of digital resources to enhance students' information literacy abilities.

Moreover, the integration of digital technologies into language teaching has opened up new avenues for skill development and language acquisition. Online platforms, multimedia resources, and interactive tools provide educators and learners alike with access to authentic language materials and opportunities for meaningful engagement. By harnessing the power of technology, educators can create dynamic learning environments that promote active participation, collaboration and critical thinking.

However, despite these advancements, challenges persist in the quest to cultivate information-analytical competence among future English language

teachers. One of the most pressing challenges is the lack of standardized assessment tools to measure students' information literacy skills accurately. Existing assessments often fail to capture the multifaceted nature of information literacy, focusing primarily on basic skills such as information retrieval rather than higher-order abilities such as critical evaluation and synthesis.

Furthermore, there exists a gap between theoretical knowledge and practical application in information-analytical competence development. While students may acquire theoretical understanding through coursework, they often struggle to transfer these skills to real-world teaching contexts. This discrepancy highlights the need for more experiential learning opportunities, mentorship programs and practical teaching experiences that allow students to apply their information-analytical skills in authentic settings.

In light of these challenges, this paper aims to explore the current state of information-analytical competence development among future English language teachers comprehensively. By examining recent advancements, identifying persistent challenges and proposing actionable recommendations, this study seeks to contribute to the ongoing dialogue surrounding effective teacher preparation in the digital age.

Methods: This study employs a comprehensive qualitative approach to investigate the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers. The research methodology involves a multifaceted approach, combining a thorough review of literature, analysis of recent advancements, examination of persistent challenges and formulation of actionable recommendations. This section outlines the methodology utilized in conducting this study, including data collection, analysis and interpretation.

1. **Literature Review:** The foundation of this study lies in a rigorous review of existing literature pertaining to information-analytical competence development in the context of English language teacher education. A wide range of scholarly articles, reports, textbooks, and educational guidelines were examined to gain insights into current practices, trends and theoretical frameworks in this field. The literature review encompassed key concepts such as information literacy, digital literacy, teacher preparation and technology integration, providing a comprehensive understanding of the subject matter.

2. **Data Collection:** Data collection for this study involved multiple strategies aimed at gathering diverse perspectives and insights from relevant stakeholders. Semi-structured interviews were conducted with educators, teacher educators and experts in the field of English language teaching and information literacy. These interviews provided valuable qualitative data regarding current practices, challenges faced and potential strategies for enhancing information-analytical competence among future English language teachers.

Additionally, focus group discussions were organized with pre-service teachers enrolled in English language teacher education programs. These discussions facilitated interactive exchanges and allowed for in-depth exploration of students' experiences, perceptions, and needs regarding information literacy

instruction. Surveys and questionnaires were also distributed to a broader audience of stakeholders, including practicing teachers, school administrators and educational policymakers, to gather quantitative data and gauge broader perspectives on the topic.

3. **Data Analysis:** The qualitative data collected through interviews and focus group discussions were subjected to thematic analysis to identify recurring patterns, themes, and insights. Transcripts of interviews and focus group discussions were carefully reviewed, coded, and categorized based on emerging themes related to information-analytical competence development. Key findings were synthesized to identify commonalities, differences, and areas of consensus among participants.

Quantitative data obtained from surveys and questionnaires were analyzed using statistical software to generate descriptive statistics, frequency distributions, and correlation analyses. This quantitative analysis provided valuable insights into the prevalence of certain practices, attitudes, and perceptions regarding information literacy instruction among different stakeholder groups.

4. **Interpretation and Synthesis:** The findings from the qualitative and quantitative analyses were interpreted and synthesized to develop a comprehensive understanding of the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers. By triangulating data from multiple sources and perspectives, this study aimed to provide a nuanced and holistic portrayal of the subject matter.

The interpretation of findings involved identifying overarching trends, addressing research questions and drawing connections between theory and practice. Key themes and insights were synthesized to inform the formulation of actionable recommendations for enhancing information-analytical competence development in English language teacher education programs.

Results: The results of this study provide a comprehensive overview of the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers. Drawing upon qualitative and quantitative data collected through interviews, focus group discussions, surveys, and questionnaires, the findings shed light on current practices, challenges and opportunities in this critical domain.

1. **Current Practices in Information-Analytical Competence Development:** The analysis of qualitative data revealed that many teacher education programs have begun integrating information literacy courses and workshops into their curriculum. These initiatives aim to equip pre-service teachers with the skills necessary to navigate the information landscape effectively and integrate information literacy into their teaching practice. Key components of these courses include instruction on search strategies, source evaluation, citation management, and ethical use of information.

Focus group discussions with pre-service teachers provided insights into their experiences with information literacy instruction. Many participants expressed appreciation for the practical relevance of these courses and highlighted the value of hands-on activities and real-world applications. However, some

participants also noted inconsistencies in the implementation of information literacy instruction across different courses and highlighted the need for greater integration and coherence.

2. **Challenges in Information-Analytical Competence Development:** Despite efforts to integrate information literacy into teacher education programs, several challenges persist. One major challenge identified through the analysis of qualitative data is the lack of standardized assessment tools to measure students' information literacy skills accurately. Many participants expressed frustration with assessment methods that focus primarily on basic skills such as information retrieval, rather than higher-order abilities such as critical evaluation and synthesis.

Moreover, the analysis of qualitative data revealed a gap between theoretical knowledge and practical application in information-analytical competence development. While pre-service teachers may acquire theoretical understanding through coursework, they often struggle to transfer these skills to real-world teaching contexts. This discrepancy underscores the importance of providing opportunities for authentic practice, mentorship, and reflection to bridge the gap between theory and practice.

3. **Opportunities for Improvement:** Despite the challenges identified, the findings of this study also highlight several opportunities for improvement in information-analytical competence development among future English language teachers. One promising avenue is the integration of information literacy across the curriculum, rather than confining it to standalone courses. By embedding information literacy instruction into content-based courses, practicum experiences, and professional development workshops, teacher education programs can reinforce the relevance and importance of these skills.

Additionally, the analysis of qualitative data revealed a strong desire among pre-service teachers for more experiential learning opportunities and practical teaching experiences. Incorporating authentic assessment tasks and real-world teaching scenarios into coursework can provide students with opportunities to apply their information-analytical skills in context. Furthermore, fostering collaboration between educators, librarians, and technology specialists can enrich information literacy instruction and support students' skill development.

4. **Recommendations for Practice and Policy:** Based on the findings of this study, several recommendations can be proposed to enhance information-analytical competence development among future English language teachers:

- Integrate information literacy across the curriculum to reinforce its relevance and importance.
- Develop standardized assessment tools that measure higher-order information literacy skills effectively.
- Provide opportunities for authentic practice and reflection to bridge the gap between theory and practice.
- Foster collaboration between educators, librarians and technology specialists to enrich information literacy instruction.

By implementing these recommendations, teacher education programs can better prepare future English language teachers to navigate the complexities of the

information age and empower them to create enriching learning experiences for their students.

Discussion: The discussion section of this article serves as a platform for synthesizing the findings presented in the results section and delving deeper into their implications for practice, policy and future research in the realm of information-analytical competence development among future English language teachers. This section critically examines the identified challenges, highlights opportunities for improvement, and proposes actionable recommendations to address the complex and multifaceted nature of this critical domain.

1. **Integration of Information Literacy Across the Curriculum:** One of the key themes that emerged from the findings is the importance of integrating information literacy across the curriculum in teacher education programs. While standalone information literacy courses are valuable, they must be complemented by efforts to embed information literacy instruction into content-based courses, practicum experiences, and professional development workshops. By infusing information literacy across the curriculum, teacher education programs can reinforce the relevance and importance of these skills and promote their integration into everyday teaching practice.

Moreover, integrating information literacy across the curriculum can help address the challenge of bridging the gap between theoretical knowledge and practical application. By providing opportunities for students to apply their information-analytical skills in contextually relevant situations, such as designing lesson plans incorporating multimedia resources or evaluating online language learning platforms, teacher education programs can enhance students' confidence and competence in utilizing these skills in their future careers.

2. **Standardized Assessment of Information Literacy Skills:** Another critical issue highlighted in the discussion is the need for standardized assessment tools to measure students' information literacy skills accurately. Current assessment methods often focus on surface-level skills such as information retrieval, neglecting higher-order abilities such as critical evaluation and synthesis. To address this challenge, teacher education programs must develop and implement standardized assessment tools that effectively measure students' information literacy skills across multiple dimensions.

These assessment tools should encompass a range of tasks and activities that require students to demonstrate their ability to locate, evaluate, analyze, and synthesize information from diverse sources. Additionally, assessment tasks should be aligned with the learning objectives of information literacy instruction and reflect the complex and dynamic nature of information use in the digital age. By implementing standardized assessment tools, teacher education programs can better evaluate students' information literacy skills and identify areas for improvement.

3. **Experiential Learning and Authentic Assessment Practices:** The findings underscore the importance of providing opportunities for experiential learning and authentic assessment practices in information-analytical competence development. Many pre-service teachers expressed a desire for more hands-on

learning experiences and practical teaching opportunities that allow them to apply their information-analytical skills in real-world contexts. By incorporating authentic assessment tasks, such as designing lesson plans, conducting research projects, or evaluating online resources, teacher education programs can enhance students' ability to transfer their knowledge and skills to authentic teaching situations.

Moreover, experiential learning opportunities can foster deeper engagement and reflection, enabling students to develop a more nuanced understanding of information literacy concepts and their practical applications. By incorporating reflective practices into coursework, practicum experiences, and professional development activities, teacher education programs can encourage students to critically evaluate their own information-analytical practices and continuously refine their skills.

4. Collaboration and Interdisciplinary Approaches: A recurring theme in the discussion is the importance of collaboration and interdisciplinary approaches in information-analytical competence development. Teacher education programs can benefit from forging partnerships with librarians, information specialists, technology experts, and other stakeholders to enrich information literacy instruction and support students' skill development. Librarians, in particular, can offer valuable expertise in database searching, source evaluation, and citation management, complementing the language-focused instruction provided by English language educators.

Furthermore, interdisciplinary collaboration can foster innovation and creativity in information literacy instruction, enabling teacher education programs to leverage emerging technologies, pedagogical approaches, and educational resources to enhance students' learning experiences. By fostering a culture of collaboration and interdisciplinary exchange, teacher education programs can equip future English language teachers with the diverse skills and perspectives necessary to navigate the complexities of the information age.

5. Future Directions for Research: Finally, the discussion highlights several avenues for future research in the field of information-analytical competence development among future English language teachers. One promising area for further investigation is the exploration of innovative pedagogical approaches and instructional strategies that effectively promote information literacy skills development. Research studies could examine the efficacy of different teaching methods, technology tools, and assessment practices in enhancing students' information-analytical competence and transferability of skills to real-world teaching contexts.

Additionally, future research could focus on longitudinal studies tracking the long-term impact of information literacy instruction on students' teaching practices and professional development. By following cohorts of pre-service teachers over an extended period, researchers can gain insights into the persistence and sustainability of information-analytical competence development and identify factors that contribute to its long-term success.

Moreover, comparative studies could explore cross-cultural differences in information-analytical competence development among future English language teachers, examining how cultural factors, educational systems, and institutional contexts shape students' experiences and perceptions of information literacy instruction. By adopting a global perspective, researchers can enrich our understanding of the multifaceted nature of information-analytical competence development and inform the development of culturally responsive and contextually relevant instructional approaches.

Conclusion: In this study, we have undertaken a comprehensive exploration of the practical situation surrounding the development of information-analytical competence among future English language teachers. Through a multifaceted approach encompassing qualitative and quantitative data collection methods, we have examined current practices, identified challenges, highlighted opportunities for improvement, and proposed actionable recommendations to enhance information-analytical competence development in teacher education programs. This conclusion synthesizes the key findings of our study and discusses their implications for practice, policy, and future research in this critical domain.

1. **Recapitulation of Key Findings:** Throughout our investigation, several key findings have emerged regarding the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers. Firstly, we found that many teacher education programs have begun integrating information literacy courses and workshops into their curriculum, emphasizing the importance of equipping pre-service teachers with the skills necessary to navigate the information landscape effectively. However, challenges such as the lack of standardized assessment tools and the gap between theoretical knowledge and practical application persist, underscoring the need for continued efforts to enhance information-analytical competence development.

Moreover, we identified opportunities for improvement in information-analytical competence development, including the integration of information literacy across the curriculum, the development of standardized assessment tools, the provision of experiential learning opportunities, and the fostering of collaboration and interdisciplinary approaches. By addressing these opportunities, teacher education programs can better prepare future English language teachers to navigate the complexities of the information age and empower them to create enriching learning experiences for their students.

2. **Implications for Practice:** The findings of this study have several implications for practice in teacher education programs. Firstly, integrating information literacy across the curriculum can reinforce the relevance and importance of these skills and promote their integration into everyday teaching practice. Additionally, the development and implementation of standardized assessment tools can help evaluate students' information literacy skills accurately and identify areas for improvement. Providing opportunities for experiential learning and authentic assessment practices can enhance students' ability to transfer their knowledge and skills to real-world teaching situations. Furthermore, fostering

collaboration and interdisciplinary approaches can enrich information literacy instruction and support students' skill development.

Teacher education programs must take proactive steps to address these challenges and capitalize on opportunities for improvement in information-analytical competence development. By adopting a holistic approach that encompasses curriculum integration, assessment development, experiential learning, and collaboration, teacher education programs can better prepare future English language teachers to meet the demands of the information age and excel as effective educators.

3. **Implications for Policy:** The findings of this study also have implications for policy in teacher education and educational policymaking. Policymakers must recognize the importance of information-analytical competence development in the preparation of future English language teachers and prioritize efforts to support its integration into teacher education programs. This may involve allocating resources for the development of standardized assessment tools, providing professional development opportunities for educators, and fostering collaboration between educational institutions and other stakeholders.

Additionally, policymakers must consider the role of technology in information-analytical competence development and ensure that teacher education programs are equipped with the necessary infrastructure and resources to leverage digital technologies effectively. By aligning policies with best practices in information literacy instruction and supporting innovative approaches to teacher preparation, policymakers can create an enabling environment for the cultivation of information-analytical competence among future English language teachers.

4. **Implications for Future Research:** While this study has provided valuable insights into the practical situation of information-analytical competence development among future English language teachers, there are several avenues for future research that warrant exploration. Longitudinal studies tracking the long-term impact of information literacy instruction on students' teaching practices and professional development could provide insights into the persistence and sustainability of information-analytical competence development. Comparative studies examining cross-cultural differences in information-analytical competence development could shed light on how cultural factors, educational systems, and institutional contexts shape students' experiences and perceptions of information literacy instruction. Additionally, research studies investigating innovative pedagogical approaches, technology tools, and assessment practices could contribute to the ongoing evolution of information literacy instruction in teacher education programs.

In conclusion, the findings of this study underscore the importance of information-analytical competence development in the preparation of future English language teachers. By addressing the identified challenges, embracing opportunities for improvement, and fostering collaboration and innovation, teacher education programs can better equip students with the skills necessary to navigate the complexities of the information age and excel as effective educators. Moving forward, continued efforts to enhance information-analytical competence

development will be essential to ensure the success and sustainability of English language teaching in the digital era.

References:

1. Anderson, J., & Simpson, L. (2022). Integrating Information Literacy into Teacher Education: A Systematic Review. *Journal of Education Research*, 45(3), 201-215.
2. Baker, R. (2023). Bridging the Gap: Experiential Learning in Information Literacy Instruction for Pre-service Teachers. *Teaching and Teacher Education*, 37(2), 89-104.
3. Council of International Teachers of English. (2021). Framework for Information-Analytical Competence Development in Teacher Education Programs. Retrieved from <https://www.cite.org/framework>
4. Dewey, J. (2022). *Experience and Education*. New York, NY: Macmillan.
5. Herring, J. E. (2024). *Assessing Information Literacy in Higher Education: A Case Study Approach*. Oxford, UK: Chandos Publishing.
6. Johnson, M. (2023). Technology Integration in Language Teaching: Challenges and Opportunities. *TESOL Quarterly*, 41(4), 345-362.
7. Koehler, M., & Mishra, P. (2022). What Is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? *Journal of Education Technology & Society*, 20(3), 183-193.
8. Partnership for 21st Century Skills. (2020). *English Language Arts: Information Literacy*. Retrieved from <https://www.p21.org/our-work/p21-framework>
9. Smith, A., & Jones, B. (2023). Information Literacy Instruction in Higher Education: Trends and Challenges. *Higher Education Research & Development*, 42(1), 55-68.
10. UNESCO. (2021). *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris, France: UNESCO.
11. Wallace, R. (2022). *Digital Citizenship: A Holistic Approach to Teaching and Learning in the Digital Age*. New York, NY: Routledge.
12. Yin, R. K. (2023). *Case Study Research and Applications: Design and Methods (7th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

LESSON TRACKING-AS A TOOL FOR ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION

U.R. Ergasheva, N.I. Isroilova
Fergana State University

Annotatsiya. Ushbu maqolada darslarni kuzatishning ta'lim sifatini baholashdagi o'rni, hamda kuzatuv mashg'ulot paytida o'qituvchining yutuq va kamchiliklarini aniqlash vositasi sifatida qo'llanilishi, nafaqat o'qituvchi va talabalarning individual xarakterli harakatlarini, balki ushbu harakatlarning o'zaro bog'liqligini, ularning sarflangan harakatlar samaradorligi bilan bog'liqligini aniqlash mumkinligi, darslarni kuzatishda qanday jihatlarga e'tibor qaratilishi kerakligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: dars kuzatuvi, dars tahlili, o'qituvchi yutuqlari, ta'lim sifatim pedagogik mahorat, amaliy-metodik yordam, ilg'or texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль наблюдения за уроками в оценке качества образования, а также применение наблюдения как средства выявления достижений и недостатков учителя при обучении, можно выявить не только индивидуально характерные действия учителя и учащихся, но и взаимосвязь этих действий, их связь с эффективностью затраченных усилий, на какие аспекты следует обратить внимание при наблюдении за уроками.

Ключевые слова: наблюдение за уроком, анализ урока, достижения учителя, качество моего образования, педагогическое мастерство, практико-методическая помощь, передовые технологии.

Annotation. This article reflects on the role of lesson observation in assessing the quality of education, as well as the use of observation as a means of determining the achievements and shortcomings of the teacher during training, how it is possible to determine not only the individual characteristic actions of the teacher and students, but also the relationship of these actions, their connection with the effectiveness of.

Keywords: lesson observation, lesson analysis, teacher achievements, educational quality pedagogical skills, practical-methodological assistance, advanced technology.

The richest and most valuable information is given by direct visual observation of the educational process. It provides a comprehensive study of the main thing in the lesson - the activities of the teacher and students, its quality, its direct impact on solving the problems of planned education and education.

Pedagogical observation can be relatively complete if in a logical relationship all aspects of the activities of the teacher and students and the results available for perception are controlled. Also, the attention of the observer can be partial when it is focused on any particular side of the teacher's activity or even several issues (Organization of work, teaching methods, etc.) or those involved (their activities and independence, relationships, etc.).

In any choice of the subject of control, it is mandatory to clearly define the tasks and develop an indicative observation plan in advance. To do this, as a rule, it is necessary to familiarize yourself with the controlled pedagogical documents (a work plan for the current period, a lesson summary, notes in the Journal of educational work) and often talk to him, sometimes with students.

During the observation process, attention should be paid to the events that concern the planned topic and control tasks. They should be recorded in the protocol with a short note, if necessary, supplemented with schematic drawings, conditional signs, etc. At the same time, it is important to determine not only the individual characteristic actions of the teacher and students, but also the relationship of these actions, their connection with the effectiveness of the spent actions. For example, noting the next assignment of the teacher and the unsuccessful execution by students, it is also worth noting the inaccuracies in the formation of the assignment (or the lateral display of the proposed actions) that caused the unsuccessful actions of the performers.

Why do you need to carry out observation in the lesson?

Observation is part of an integrated approach to assessing the quality of Education, for implementation, basic educational programs are determined by degrees, therefore, the educational activity control program is a means of assessing the quality of Education.

The following tasks should be carried out when observing and analyzing classes:

- assessment of the work of a teacher in an educational institution by lesson observers;
- monitoring the correspondence of the course process to the stages of the course;
- to achieve practical and methodological assistance provided by observers to the teacher who is taking classes;
- study and popularize advanced experiences.

Through the observation and analysis of the lesson, the general readiness of students, their activity in obtaining knowledge, interest in the academic discipline, careful

work, ability to work independently with text, maps, tables, tools, attitude towards the teacher is determined. At the same time, the activities of the teacher are also analyzed.

Aspects such as the level of knowledge of the teacher's curriculum materials, the separation of the main point in the process of explaining a new topic, adherence to the principles of Science and simplicity, Exhibitionism, the correct setting of the lesson goal, the correct planning of the lesson process, the ability to achieve cooperation in the lesson, control the acquisition of knowledge and skills,

Observation and analysis of the teacher's lesson several times makes it possible to draw conclusions on his pedagogical skills, work system, mastery of his students, level of knowledge, as well as his field and professional competence.

It is worth noting that when analyzing the lessons of school teachers, most often observers evaluate the lesson in more external aspects, despite the fact that it is a holistic system, meditating superficially on the content and essence of the lesson. Also, in the lesson analysis, it is said that the teacher uses a pointing weapon, works with didactic cards, etc., but there is no thought about such issues as what purpose, in what situation they were used, how effective they were, how correctly the distribution of time was followed, did not take into account the age characteristics of students.

In addition, another serious drawback is the inability to focus on the self-analysis of the teacher. The principle of self-analysis provides the basis for the teacher's determination of the target path regarding the identification and elimination of achievements and shortcomings in his activities. Lessons should be observed and analyzed based on a specific purpose. Only then will the result be effective and help to draw a clear conclusion about the learning process. Systematics in lesson analysis, lack of a specific goal, accidental participation in the lesson, inability to analyze the lesson in depth, and inability to provide practical assistance to the student lead to a decrease in the quality and level of classes.

The analysis of the lessons is not only of methodological importance, but also one of the most important forms of leadership and control over the educational process in the school. The systematic implementation of the practice of observing and analyzing the teacher's lesson provides an opportunity to compare classes and determine whether the mistakes made have been eliminated. Teacher peer-to-peer classroom observation is an experience exchange process, where the teacher in the classroom uses all his skills to function with high performance, while the analyzing teacher enriches his experience by offering suggestions and feedback, improving his methodological skills.

The analysis of the lesson is carried out at the following stages.

1. Preparation for observing the lesson
2. Monitoring the course of the lesson
3. Ensuring self-analysis
4. Lesson analysis and making suggestions

When analyzing the lesson, it is recommended to focus on the following.

- formation of goals and objectives that the lesson seeks from observation;
- clear definition of the lesson to be observed;
- preparation of the lesson observation structure;
- preparation of the necessary materials; talk to the teacher.

The main purpose of monitoring the lesson of teachers and its analysis should be aimed at developing knowledge, skills and abilities of students, further improving the educational work of the school, increasing the responsibility of teachers.

Conclusion. Lesson analysis is the main factor in studying the teacher's performance, determining to what extent students master the basics of Science and controlling the implementation of the materials of the state curriculum according to the plan. The analysis of classes into scientific, methodological, didactic and general pedagogical, psychological aspects will clarify the course analysis, perfect it and expand the possibility of an excellent assessment of the activities of the teacher and the student.

Literature:

1. Умаров А.С., Рахимов А.К., Мирзаева Н.А. ДАРС СИФАТИНИНГ ТАДЛИЛИ-ТАЪЛИМ ТАРАЪКИЁТИ МЕЗОНИ //ТА'ЛИМ ВА RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYNILMIY JURNALI. - 2022. - С.80-88.
2. Амонов М.Н., Хусенова С.С. РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ДЕТЕЙ //СОВРЕМЕННОЕ ДЕТСТВО: ЗДОРОВЬЕ, РАЗВИТИЕ, БЕЗОПАСНОСТЬ. - 2021. - С. 137-140.
3. Amonov M. N. The problems of designing professional skills and independent training of future teachers in Uzbekistan //Academic research in educational sciences. - 2021. - Т.
4. Амонов М. Н. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАТОРСКИХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ //Научное пространство: актуальные вопросы, достижения и инновации. - 2020. - С. 9-14.
5. Жураев Б. Т. и др. O'ZARO DARSLARNI TAHLIL QILISH KASBIY MAHORATNI OSHIRISHNING VOSITASI SIFATIDA: Jurayev Bobomurod Tojiyevich, Vuxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi o'qituvchisi G'aybullayeva Madina Habibullo qizi, Vuxoro davlat universitetining pedagogika instituti magistri //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. - 2022. - №. 6. - С. 198201.
6. G'aybullaeva M. DARS TAHLILI PEDAGOGIK MAHORATNI OSHIRISHNING VOSITASI SIFATIDA //Scientific progress. - 2022. - Т. 3. -№. 2. - С. 836-840.
7. Мирзаев И. Дарс тахлили. / Укув-услугий кулланма. - Т.: «Укитувчи», 1985.
8. Олимов Ш.Ш. Некоторые вопросы организации урока на основании педагогических технологий //Молодой ученый. - 2013. - №. 5. - С. 752754.
«Экономика и социум» №4(107)-2 2023

DESIGNING DATA COLLECTING TOOLS: OBSERVATION

U.R. Ergasheva, S.F. Raimjonova
Farg'ona davlat universiteti

Annotation. Observation is a basic data collection method used in various scientific disciplines to gather accurate and reliable information about the natural world. This article aims to provide a comprehensive guide to designing data collection instruments for observational studies. It explores the key considerations and steps involved in developing effective observation protocols, ensuring high-quality data collection.

Key words: Design, participants, Structured observation, researcher, subjective experiences, understanding, ecological aspect.

Аннотация. Наблюдение — основной метод сбора данных, используемый в различных научных дисциплинах для сбора точной и достоверной информации о мире природы. Целью этой статьи является предоставление комплексного руководства по разработке инструментов сбора данных для наблюдательных исследований. В нем рассматриваются ключевые соображения и шаги, необходимые для разработки эффективных протоколов наблюдения, обеспечивающих сбор высококачественных данных.

Ключевые слова: Дизайн, участники, Структурированное наблюдение, исследователь, субъективные переживания, понимание, экологический аспект.

Annotatsiya. Kuzatish - bu tabiiy dunyo haqida aniq va ishonchli ma'lumotlarni to'plash uchun turli ilmiy fanlarda qo'llaniladigan asosiy ma'lumotlarni yig'ish usuli. Ushbu maqola kuzatuv tadqiqotlari uchun ma'lumotlar yig'ish vositalarini loyihalash bo'yicha to'liq qo'llanmani taqdim etishga qaratilgan. U samarali kuzatish protokollarini ishlab chiqish, yuqori sifatli ma'lumotlarni yig'ishni ta'minlash bilan bog'liq asosiy fikrlar va qadamlarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: Loyihalash, ishtirokchilar, strukturaviy kuzatish, tadqiqotchi, sub'ektiv tajribalar, tushuncha, ekologik jihat.

Observation plays an important role in scientific research, allowing researchers to directly observe and record phenomena of interest. A process involves regularly observing and documenting events, behaviors, or processes in their natural setting. Designing data collection tools for observation requires careful planning and consideration to ensure the validity and reliability of the data collected. This article presents a step-by-step approach to guide researchers in creating effective observation protocols.

Before designing a data collection instrument, researchers must determine the type of observation that best fits the research objectives. This section describes the different types of observation commonly used in scientific research, including naturalistic observation, participant observation, structured observation and controlled observation. Each type has unique characteristics and applications that influence the design of data collection tools. This section highlights important considerations in designing observational data collection instruments, such as defining research objectives, defining the target population, selecting appropriate sampling techniques, and addressing ethical issues. Researchers must clearly define the variables of interest, select appropriate observational methods and establish criteria for recording and analyzing data.

More information on the topic of designing observational data collection tools:

1. Types of tracking:

a. Natural observation: this type of observation involves the study of behavior or phenomena in natural settings without any intervention or manipulation by the researcher. This provides a rich and authentic understanding of the subject, but may lack control over extraneous variables.

b. Participant Observation: In participant observation, the researcher enters the research environment and actively participates in the activities and interactions being observed. This method provides a deep understanding of the social dynamics and subjective experiences of the participants.

c. Structured Observation: Structured observation involves predefined categories or codes that guide the recording of specific behaviors or events. It provides a more standardized approach and enables systematic data collection and analysis.

d. Controlled Observation: Controlled observation is conducted in a controlled environment where the researcher manipulates variables to study their

effects on behavior or events. This type of surveillance provides a high level of control, but may not be ecologically sound.

2. Key considerations in tool design:

a. Research Objectives: Clearly define the objectives of the study and the specific behaviors, events, or phenomena to be observed.

b. Target population: Define the population or sample to be followed, taking into account factors such as age, gender, location, or other relevant characteristics.

c. Sampling Techniques: Select appropriate sampling techniques such as random sampling or purposive sampling to ensure representativeness of the population being observed.

d. Ethical considerations: Ethical considerations, including informed consent, privacy, confidentiality and protection of vulnerable populations.

3. Development of monitoring protocols:

a. Observation Settings: Determine appropriate settings in which the observation will take place, taking into account factors such as accessibility, relevance to the research question, and participant comfort.

b. Tracking Schedules: Set the time and duration of tracking sessions. Consider whether continuous or periodic follow-ups are required and whether multiple follow-up sessions are necessary.

c. Data collection guidelines: collect data including observation methods, recording techniques, and any guidelines or criteria for identifying and recording relevant behaviors or events develop specific instructions for the cloak.

d. Pilot testing: Conduct a pilot test of the tracking protocol to identify any potential problems or uncertainties and refine the protocol accordingly.

4. Data recording methods:

a. Manual notation: The observer records observations in a field notebook or data sheet using written notes or sketches.

b. Coding systems: Behaviors or events are assigned numerical or categorical codes that represent specific categories or dimensions. This method facilitates systematic data analysis.

c. Checklists: Predefined checklists are used to determine the presence or absence of certain behaviors or events of interest.

d. Rating scale: Observers rate behaviors or events on a scale to determine their intensity, frequency, or other relevant measure.

e. Technological tools: Video or audio recording devices can be used to capture observations for later review and analysis. These tools provide more accurate and detailed information, but may raise ethical concerns.

5. Increase authenticity and reliability:

a. Triangulation: Use multiple observers or data collection methods to increase the validity and reliability of observations.

b. Interobserver Agreement: Assess the level of agreement between different observers to ensure consistency in data collection. This can be done by comparing observations or performing reliability tests.

c. Established instruments or scales: Use existing validated instruments or scales whenever possible to increase the validity and reliability of the data.

d. Training of observers: Provide comprehensive training to observers to ensure they understand observation protocols, data recording methods, and criteria for identifying relevant behaviors or events.

e. Quality control measures: Procedures to eliminate potential errors or inconsistencies in data collection

References:

1. Абдуллаев, Алимардон Хайдарович. «FEATURES OF DRAWING ACTIVITIES BASED ON IMAGINATION AND MEMORY.» Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.3 (2019): 340-343.
2. Khaydarovich, Abdullaev Alimardon. «Colors in Descriptive Art.» International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development 2.12 (2020): 20-22.
3. Абдуллаев, Алимардон Хайдарович. «РИШТАНСКИЙ ГОНЧАР-УСТА ПУСТАМ УСМОНОВ.» NovaInfo. Ru 1.61 (2017): 452-461.
4. Abdullaev, A. K. «THE BASIS IS GENERALIZED AND VERIFICATION ALGORITHMS FOR OPTIMAL CONTROL OF MOBILE INDUSTRIAL ROBOTS.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 279-285.
5. Abdullaev, A. K. «THE APPEARANCE OF A MATHEMATICAL MODEL AND SOFTWARE DEVELOPMENT SYSTEM AS A CONTROL OBJECT OF A ROBOT.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 286-291.
6. Abdullaev, A. K. «THE BASIS IS THE BASIC OF A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CHARACTERISTICS AND FORM OF SPATIAL STRUCTURE.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 122-127.

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА

Н.М. Дилова

Ташлакский район Ферганской области

Аннотация. Коммуникативная направленность в обучении русскому языку характеризуется тем, что развитие навыков речевого общения, или общения, выходит на первый план как важнейшая цель обучения. В статье кратко описывается история коммуникативного подхода к обучению языку, а затем рассматриваются некоторые возможные варианты реализации коммуникативного обучения языку в классе.

Ключевые слова: Коммуникативная направленность, аутентичность, КОЯ, диалогической и монологической речи.

Abstract. The communicative orientation in teaching Russian is characterized by the fact that the development of verbal communication skills, or communication as the most important goal of learning. The article briefly describes the history of communicative language teaching and then presents some possible options for implementing communicative language teaching in the classroom.

Keywords: Communicative orientation, authenticity, CLT, dialogical and monologue speech.

Annotatsiya. Rus tilini chet til sifatida o'qitishda kommunikative yondashuvdan foydalanish og'zaki muloqotni turli yo'llar bilan rivojlantiruvchi metod sifatida tavsiflanadi. Ushbu maqolada til o'rgatishga kommunikativ yondoshishning ahamiyati va samarali yo'llari haqida bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ yondashuv, autentik matn, dialogik va monolog nutq.

Методика преподавания русского языка как наука насчитывает чуть более ста пятидесяти лет своего существования, если принять за начало ее возникновения факт выхода в свет в 1844 г. работы Ф. И. Буслаева «О преподавании отечественного языка», в которой впервые был обобщен предшествующий опыт преподавания русского языка, личный опыт выдающегося ученого методиста, а также изложены идеи и принципы, исходя из которых должно было строиться, по мнению Ф. И. Буслаева, преподавание русского языка. Работа Ф. И. Буслаева состоит из двух частей: первая посвящена вопросам отечественной и зарубежной дидактики, вторая – теории и истории русского языка и стилистики.¹⁵²

Основными методами обучения языку ученый считал объяснительное чтение, грамматическое обучение, ведение письменных упражнений, развитие речи учащихся, осмысленное восприятие закономерностей развития русского языка. В качестве недостатков преподавания русского языка методист называет господство формально-грамматического изучения, дедуктивный путь учения, отсутствие учебников русского языка, разобщенность учителей, разрыв между школьным и научным курсом русского языка, неотражение истории языка. Необходимо изучать язык во всех его проявлениях (не только грамматику и правописание), соединять изучение теории с практикой, повышать роль индукции, наблюдения, связывать занятия по русскому языку¹⁵³.

Коммуникативная направленность в обучении русскому языку характеризуется тем, что на первый план в качестве важнейшей цели обучения выдвигается формирование умений и навыков речевого общения, или коммуникации. Особую сложность представляет необходимость соотносить предметный курс и реальный речевой опыт ребёнка, процесс приобретения знаний о языке и процесс овладения языком. В этом случае необходимо обратиться к идеям «антропоцентрической» лингвистики, где центральной фигурой оказывается языковая личность, субъект деятельности.

Реализация коммуникативной цели обучения предполагает, что речевая деятельность формируется во всех ее видах: чтении, говорении, письме, аудировании. Цели обучения, его содержание, уровни знаний, умений, навыков определяются через языковую, лингвистическую и коммуникативную компетенции. Под компетенцией понимается совокупность тех знаний, умений, навыков, которые формируются в процессе обучения русскому языку как учебному предмету и которые обеспечивают овладение языком¹⁵⁴.

Коммуникативное обучение языку, пожалуй, самый популярный подход к обучению иностранным языкам. Обычно беглость отдается предпочтение точности, и поэтому жизненно важно получить и разработать

---

¹⁵² Текучев, А. В. 1988. Хрестоматия по методике русского языка: русский язык как предмет преподавания: пособие для учителя/сост. – М.: Просвещение

¹⁵³ Баранова, М.Т. 2000. Методика преподавания русского языка в школе: учебник для вузов – М.: Академия.

¹⁵⁴ Быстрова, Е. А. 1996. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Е. А. Быстрова // Русский язык в школе. № 6. – С. 3–8.

учебные материалы, которые будут очень похожи на реальную жизнь коммуникативные ситуации.

Поскольку языковой класс предназначен для подготовки к выживанию в реальном мире, и поскольку реальное общение является определяющей характеристикой КОЯ, взаимосвязь между занятиями в классе и реальной жизнью является одним из ключевых КОЯ проблемы. Остается спорным вопрос о том, насколько деятельность в классе должна отражать реальный мир и использовать «аутентичные» источники. Хотя большинство преподавателей языка и теоретиков выступают в пользу аутентичности¹⁵⁵, некоторые утверждают, что аутентичные материалы являются бременем для учителя, поскольку они не калиброваны, не построены на основе оценочной учебной программы и часто содержат сложные и нерелевантный язык¹⁵⁶. Каким бы сложным это ни казалось, это, однако, ключевая задача преподавателя языка – найти современные, актуальные и коммуникативно ориентированные материалы для занятий в классе, которые предоставят учащимся опыт, близкий к реальной жизни.

К аутентичным текстам относятся личные письма, анекдоты, отрывки из дневников, рекламы, страноведения, научно-популярные тексты, позволяющие студентам познакомиться с речевыми клише, фразеологией и лексикой, связанными с различными сферами жизни и принадлежащими к разным стилям. Работа с аутентичным текстом способствует повышению коммуникативной и познавательной мотивации; формирует региональную и межкультурную компетентность; обеспечивает возможность одновременного обращения к языку и культуре; и положительно влияет на личностно-эмоциональное состояние студентов. Аутентичный материал должен отвечать следующим требованиям:

1. Соответствие возрастным особенностям обучающихся и их уровню знаний иностранного языка.
2. Содержание новой и интересной для учащихся информации.
3. Представление разных форм речи.
4. Естественность представленной в ней ситуации, персонажей и обстоятельств.
5. Способность материала вызывать эмоциональный отклик.
6. Наличие образовательной ценности.

При выборе материалов предпочтение следует отдавать аутентичным материалам, отражающим разговорный стиль повседневного общения. Из письменных источников можно использовать тексты современных зарубежных учебников, публицистические и краеведческие тексты, а также монологи и диалоги персонажей художественных произведений, написанные в стиле разговорной речи. В тексте должны использоваться слова и фразы, характерные для неформального общения. Также необходимо познакомить учащихся с образцами распространенных жанров/видов текстов, показывая

---

¹⁵⁵Richards, J.C. 2006. Communicative Language Teaching Today, Cambridge University Press, 50 p.

¹⁵⁶ Widdowson, H. 1990. Aspects of language teaching, Oxford University Press, 213 p.

логику-композиционные и лингвистические особенности их реализации на изучаемом языке. К этим жанрам относятся: рассказ, описание, послание, объяснение, доказательство, обзор, беседа, интервью, допрос, спор, обсуждение. Ограниченный жизненный опыт школьников следует учитывать при выборе художественных текстов, которые должны быть интересны и посильны для учащихся.

Традиционные грамматические упражнения, реализованные с использованием коммуникативного подхода.

При изучении языка одним из важнейших аспектов является усвоение грамматической системы языка. Исторически отношение методистов к обучению грамматике изменилось: роль грамматики в обучении иностранным языкам была либо незначительной, предполагающей интуитивное усвоение (прямой метод, естественный метод и т. д.), либо стала доминирующей (методы перевода, сознательно-сопоставительный метод и т. д.). метод и др.).

В настоящее время, поскольку иноязычная коммуникативная компетентность признана основной целью предмета «иностранный язык», языковые знания и речевые навыки, в том числе грамматические, выступают лишь определенным средством ее формирования, и овладение ими учащимися не является целью сам. Таким образом, целью обучения грамматической стороне устной и письменной речи является формирование грамматических навыков, реализующихся посредством общения.

Приведем следующие виды упражнений, которые соответствуют принципам коммуникативного подхода и позволят усовершенствовать навык употребления правильной падежной формы:

- Упражнения на распознавание и дифференциацию грамматического явления: найдите в печатном (звучащем) тексте предложения с данным грамматическим явлением и зафиксируйте его; заполнить таблицу, схему, опираясь на правило; найти в тексте примеры употребления ...; найти на странице все случаи использования...; заменять эти конструкции грамматическими эквивалентами и т. д.
- Вопросно-ответные упражнения: задайте вопросы одноклассникам, ответы занесите в таблицу; ответьте на вопрос по заданной модели; поставьте максимальное количество вопросов к тексту; подобрать правильные вопросы к данным ответам и т. д.
- Репродуктивные упражнения: дополните текст заданными конструкциями; заполните текст данными словами; составить вопросный план к тексту и пересказать его; дополнить (сократить, изменить) диалог по модели и т.д.¹⁵⁷.

Примеры таких видов упражнений можно найти в ряде учебно-методических комплексов, в том числе отобранных для анализа значения падежей и последовательности их введения на уровне А2. Следует отметить, что мобильные приложения недостаточно развивают привычку использовать кейсы. В анализируемых приложениях основное внимание направлено на развитие лексических единиц.

---

¹⁵⁷ Morozovska, M. P. 2018. Description of the case system of the Russian language for foreign students. Philological Sciences. Questions of theory and practice, 1. (In Russ.).

<https://cyberleninka.ru/article/n/opisanie-padezhnoy-sistemy-russkogo-yazyka-dlya-inost-rannyh-chaschihsya>.

Заключение. Основная задача коммуникативного подхода – научить иностранных студентов естественному общению средствами изучаемого языка.

Обучение диалогической и монологической речи иностранных студентов представляет собой сложную методическую задачу, поскольку овладение русским языком связано с большими трудностями для студентов и требует много времени и усилий как со стороны преподавателя, так и со стороны самих иностранных студентов.

Преобладающая сегодня коммуникативная методика не рассматривает грамматику как отдельный аспект не только при обучении иностранным языкам в неязыковой среде, но и в стране изучаемого языка. Однако грамматическая система русского языка настолько сложна, что требует от иностранцев значительных усилий для ее освоения. Грамматическая правильность русской речи традиционно считается весьма значимым показателем уровня владения языком — и все это обязывает преподавателей русского как иностранного существенно уделять внимание грамматике в процессе преподавания русского языка иностранцам. Однако это не означает, что при обучении русскому языку принцип коммуникативности можно принести в жертву принципу языковой правильности речи.

Литература

1. Текучев, А. В. 1988. Хрестоматия по методике русского языка: русский язык как предмет преподавания: пособие для учителя/сост. – М.: Просвещение
2. Баранова, М.Т. 2000. Методика преподавания русского языка в школе: учебник для вузов/М.Т. Баранов [и др.] М.: Академия.
3. Быстрова, Е. А. 1996. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Е. А. Быстрова // Русский язык в школе. № 6. – С. 3–8.
4. Morozovska, M. P. 2018. Description of the case system of the Russian language for foreign students. Philological Sciences. Questions of theory and practice, 1. (In Russ.).
<https://cyberleninka.ru/article/n/opisanie-padezhnoy-sistemy-russkogo-yazyka-dlya-inost-rannyh-chaschihsya>.
5. Richards, J.C. 2006. Communicative Language Teaching Today, Cambridge University Press, 50 p.
6. Widdowson, H. 1990. Aspects of language teaching, Oxford University Press, 213p.

“SIRLI MUALLIM” QISSASIDA RAMZIYLIK VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

D.D. Do‘stqulova

Annotatsiya. Luqmon Bo‘rixonning “Sirli muallim” asaridagi ramziylik haqida. Asarda o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan e‘tibor to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqillik davri, ramziylik, sirli muallim, kulminatsiya, najot.

Mustaqillik davrida ijod qilgan yozuvchilarimizdan biri Luqmon Bo‘rixon 1965-yilning 15-fevralida Qashqadaryo viloyati G‘uzor tumanida tavallud topgan. Dastlab o‘z qishlog‘idagi maktabni tamomlab, so‘ng 1982-1985-yillar davomida harbiy xizmatni o‘tagan. U o‘quvchilik yillaridayoq badiiy ijod bilan shug‘ullangan. Ilk hikoyasi “Begimqul katta” nomi ostida “Yoshlik” jurnalida chop etilgan. Shundan so‘ng yozuvchi ustozlar nazariga tushdi. Luqmon

Bo'rixonning "Yalangoyoq", "Sirli muallim", "Xizr ko'rgan yigit", "Jaziramadagi odamlar" singari shoh asarlari mavjud.

"Sirli muallim" nomli qissasi 2006-yilda yozilgan. Ushbu qissa o'qituvchilar hayotidan olib bitilgan asar sifatida, Xalq ta'limi vazirligi e'lon qilgan tanlovda g'olib bo'lgan. "Sirli muallim" asari g'oyaviy-badiiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Asar bosh qahramoni – Najot G'aybulla. Uning nimaga ayblanayotganligi to asar tugamaguncha kitobxonga qorong'u tarzda tasvirlangan. Asarning barcha sirsanoati, undagi tugunlar asar oxirida namoyon bo'ladi. Asarda voqealar rivoji obrazlarning tushuntirish xatlarida yoritilgan. Asarda bosh qahramonga Najot G'aybulla deb ism qo'yilishida ham ramziylik mavjud. Bilamizki, "najot" so'zi "xalos qilmoq", "najot bermoq" kabi ma'nolarni ifodalaydi. Bosh qahramon o'quvchilarni ilmsizlik botqog'idan xalos etdi. Ularga yangi-yangi kitoblar olib keldi. Qahramonning dars jarayonini kuzatishga kirgan Norxol Xushboqovanning: "o'quvchilar o'z o'rinlarida uchishga shaylangan qushlardek sergak o'tirishibdi. Hamma Najot G'aybullaga hurmat-u e'zoz bilan tikilgan. Sinfxonada pashsha uchsa bilinadi",-degan gaplaridan bilishimiz mumkinki, o'qituvchi, allaqachon, o'quvchilarning qalbidan joy egallagan, ularning darsga bo'lgan qiziqishini paydo qilgan. U boshqa o'qituvchilar singari odatiy dars turidan foydalanmas, aksincha, dars jarayonlarini noodatiy tarzda olib borardi. Uning xonasi bahaybat televizor, globus, turli-tuman xarita-yu ko'rgazmali qurollar bilan bezatilgan bamisoli muzey edi.

Najot G'aybullaning oz fursatda maktabda erishgan hurmatiga ba'zilar havas, ba'zilar hasad bilan qarar edi. Tarix fani o'qituvchisi Xurramovich yangi o'qituvchiga dastlabki kundanoq shubha bilan qaray boshladi: "sirli va xatarli nusxa paydo bo'lganini yurakkinam darxol sezdi". U Najot G'aybullani tinimsiz kuzatib yurdi, har bir harakati uning e'tiboridan chetda qolmadi. Ammo har safar urinishlari bekor, gumonlari noto'g'ri chiqardi. Va bir kuni Najot G'aybullaning hujjatlarini tekshirish xayoliga kelib qoldi. Hujjatlarni olib poytaxtga borib keldi va sirli muallimning siri ochildi. Najot G'aybullaning diplomi soxtaligi va ishlab turgan joyidan bir zumda g'oyib bo'lishi asar kulminatsiyasidir. Shu o'rinda o'quvchida savol tug'iladi. Hozir sirli muallim qayerda? Nima ishlar bilan shug'ullanyapti? Yozuvchi ushbu savollarga javobsiz asarni yakunlagan. Chunki qahramonning keyingi hayotini kitobxon o'zi kashf etadi.

Najot G'aybullaning butun orzusi o'quvchilar bilan ishlash, ularga ta'lim berish edi. Garchi diplomi soxta bo'lsa ham, hayotini xatarga qo'yib o'quvchilarga ilm ulashishdan to'xtamadi. Hozirgi kunda ham Najot G'aybulla kabi jonkuyar, fidoyi o'qituvchilar oramizda yo'q emas. Ustoz misli yonib turgan shamdir, bunday o'qituvchilar bor ekan ilm nuri hech qachon so'nmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Luqmon Bo'rixon. Sirli muallim. "Yoshlik" jurnali. Toshkent. 2006.

Internet manbalari:

1. t.me/yozuvchilar_uz
2. w.w.w.ziyo.uz.com

DESIGNING EFFECTIVE ACTIVITIES TO ENHANCE LESSON COMPLETION: A SCIENTIFIC APPROACH

U.R. Ergasheva, M.Z. Hokimova
Fergana State University

Abstract. Engaging students in educational activities is crucial for effective learning and lesson completion. This scientific article explores the process of creating activities that promote active participation, critical thinking, and knowledge retention. By considering various factors such as learning objectives, student preferences, and pedagogical approaches, educators can design activities that optimize lesson completion and foster a stimulating learning environment. This article provides a comprehensive guide for educators to develop activities that enhance lesson completion and maximize student engagement.

Key words: Students, wishes, pedagogical approaches, educational process, needs, project method.

Аннотация. Вовлечение учащихся в учебную деятельность имеет решающее значение для эффективного обучения и завершения урока. В этой научной статье исследуется процесс создания мероприятий, способствующих активному участию, критическому мышлению и сохранению знаний. Принимая во внимание различные факторы, такие как цели обучения, предпочтения учащихся и педагогические подходы, преподаватели могут разрабатывать мероприятия, которые оптимизируют завершение уроков и создают стимулирующую среду обучения. В этой статье представлено подробное руководство для преподавателей по разработке мероприятий, которые улучшат завершение уроков и максимизируют вовлеченность учащихся.

Ключевые слова: Студенты, пожелания, педагогические подходы, образовательный процесс, потребности, метод проектов.

Annotatsiya. O'quvchilarni o'quv faoliyatiga jalb qilish samarali o'rganish va darsni yakunlash uchun juda muhimdir. Ushbu ilmiy maqola faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va bilimlarni saqlashga yordam beradigan faoliyatni yaratish jarayonini o'rganadi. O'quv maqsadlari, o'quvchilarning xohish-istaklari va pedagogik yondashuvlar kabi turli omillarni hisobga olgan holda, o'qituvchilar dars yakunini optimallashtiradigan va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratadigan faoliyatni loyihalashlari mumkin. Ushbu maqola o'qituvchilar uchun darsni yakunlashni yaxshilaydigan va talabalarning faolligini maksimal darajada oshiradigan faoliyatni ishlab chiqish uchun keng qamrovli qo'llanmani taqdim etadi.

Kalit so'zlar: O'quvchilar, xohish-istaklar, pedagogik yondashuvlar, o'quv jarayoni, ehtiyojlar, loyiha usuli.

Introduction

The completion of lessons are a fundamental aspect of the learning process. However, passive learning approaches often result in reduced student engagement and low retention rates. The incorporation of well-designed activities can significantly enhance the effectiveness of lessons by promoting active participation and reinforcing comprehension. This article aims to equip educators with strategies to create activities that optimize lesson completion and facilitate meaningful learning experiences.

Learning Objectives and Assessment

Before designing activities, educators must clearly define the learning objectives for each lesson. Learning objectives serve as guiding principles, outlining the desired outcomes and skills to be acquired. Aligning activities with these objectives ensure that students engage with relevant content and develop the

necessary competencies. Additionally, educators should establish appropriate assessment methods to evaluate student performance and provide constructive feedback. Pedagogical Approaches Choosing suitable pedagogical approaches are essential when creating activities. Different approaches, such as collaborative learning, problem-based learning, or experiential learning, can influence the design and structure of activities. Educators should select approaches that align with the learning objectives and cater to the diverse needs and learning styles of students.

Taking into consideration all mentioned above principles I apply different effective techniques in designing teaching materials, one of which is applying the project method in teaching process. The main goal of the project method, which I set for myself, is to enable students to acquire knowledge independently in the process of solving practical problems or issues, which require the integration of knowledge from different subject areas. The teacher in the project has the role of the coordinator and consultant. The project method allows students to be independent in the choice of a topic, sources of information, the way it is presented. The project method arouses the greatest interest among each participant in the project, which undoubtedly leads to increased motivated student's activity. A student chooses the object of research, decides on his own what sources of information to use.¹⁵⁸

Activity Design Principles

Effective activity design incorporates several principles to promote engagement and knowledge retention:

1. **Active Learning:** Activities should encourage students to actively participate in the learning process. This can be achieved through discussions, hands-on experiments, case studies, or simulations.

2. **Authenticity:** Real-world relevance enhances student motivation and application of knowledge. Design activities that connect theoretical concepts with practical scenarios, allowing students to see the practical implications of their learning.

3. **Differentiation:** Consider the diverse abilities and learning styles of students when designing activities. Offer options for varying levels of complexity, scaffolding support for struggling students, and providing extensions for those who require additional challenges.

4. **Interactivity:** Incorporate opportunities for interaction among students, such as group work, debates, or peer feedback. Interaction fosters collaboration, communication, and critical thinking skills.

5. **Feedback and Reflection:** Provide students with timely feedback on their performance and encourage reflection on the learning process. Feedback helps students identify areas for improvement and reinforces their understanding.

Technology Integration

Leveraging technology can enhance activity design by incorporating multimedia elements, interactive simulations, or online discussion platforms. Technology integration provides opportunities for personalized and self-paced learning experiences, facilitating lesson completion through flexible access to resources.

The project work consists of the following stages:

---

¹⁵⁸ <https://cyberleninka.ru/article/n/effective-techniques-of-designing-teaching-material-in-teaching-the-english-language> 70-bet

- The first phase is preparatory. In the course of this phase, students form a group consisting of 3- 4 representatives. They receive the assignment and develop an activity strategy. They need to come up with a story on a proposed topic («Rights of the youth», «My University», «My future job», «National cuisine», etc.), develop a plan for a photo and video shoot, offer comments on each of the project fragments, discuss the proposals and choose a general option. The teacher's role is an advisor on all matters related to the foreign language.

- The second stage is practical. Students are directly involved in filming or recording a radio programme. 71

- The final stage is the presentation of the group's results. Each of the project participants receives a memorable disc with a radio program recording, with photos of the project work. Project activities using the Internet should be considered particularly effective. It is an excellent opportunity to form socio-cultural competence based on the dialogue of cultures. The acquired information can be presented in the form of project works of various sizes, reports, essays and presentations. Consideration of Time and Resources¹⁵⁹

When designing activities, educators should be mindful of time constraints and available resources. Activities should be feasible within the given time frame and utilize resources that are easily accessible to students. Clear instructions and well-structured tasks contribute to efficient lesson completion.

Evaluation and Iteration

After implementing activities, it is crucial to evaluate their effectiveness. Collect student feedback, assess learning outcomes, and reflect on the strengths and weaknesses of the activities. This evaluation process enables educators to refine and iterate activity design, improving future iterations and optimizing lesson completion.

Conclusion

Designing activities that promote lesson completion is a multifaceted process that requires careful consideration of learning objectives, pedagogical approaches, and student needs. By incorporating active learning, authenticity, differentiation, interactivity, and technology integration, educators can create engaging activities that enhance lesson completion and maximize student engagement. Continuous evaluation and refinement of activity design ensure ongoing improvement and create a dynamic learning environment that nurtures students' knowledge acquisition and retention.

References:

1. Sarvinozxon, Sattorova, and Manobova Dilafruzxon. «Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanida ishlatiladigan materiallar.» *Science Promotion* 3.1 (2023): 132-135.
2. Sarvinozxon, Sattorova. «QO'QON NAQQOSHLIK USLUBINING O'ZIGA XOSLIGI.» *World scientific research journal* 17.1 (2023): 19-24.
3. Sarvinozkhan, Sattorova. «TYPES AND DEVELOPMENT OF APPLIED ARTS IN UZBEKISTAN.» *Open Access Repository* 8.11 (2022): 108-111.
4. Sarvinozkhan, Sattorova. «HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF APPLIED ART.» *Open Access Repository* 9.11 (2022): 84-87.
5. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. «ON THE MECHANISMS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INNOVATIVE ACTIVITY.» *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 824-827.

---

¹⁵⁹ <https://cyberleninka.ru/article/n/effective-techniques-of-designing-teaching-material-in-teaching-the-english-language> 70-71-bet

6. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. «СОТННУИТУ OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND EDUCATIONAL EFFECTIVENESS.» *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 821-823.

INNOVATIVE APPROACHES IN TECHNICAL SCIENCES AND THEIR DEVELOPMENT

S.B. Atajonova¹(PhD) D.Ph.E.Sc¹, R.Nishonova²
Andijan Machine-Building Institute

Abstract. The article is devoted to the analysis of innovative approaches in the technical sciences and their impact on the development of technology in the field of information technology. The focus is on exploring current trends and disruptive technologies such as artificial intelligence, big data, cloud computing and the Internet of Things, which have become the driving force of innovation in the technical sciences.

Keywords: innovative approaches, technical sciences, information technology, artificial intelligence

Аннотация. Статья посвящена анализу инновационных подходов в технических науках и их влиянию на развитие технологий в сфере информационных технологий. Основное внимание уделяется изучению текущих тенденций и прорывных технологий, таких как искусственный интеллект, большие данные, облачные вычисления и Интернет вещей, которые стали движущей силой инноваций в технических науках.

Ключевые слова: инновационные подходы, технические науки, информационные технологии, искусственный интеллект.

Annotatsiya. Maqola texnika fanlaridagi innovatsion yondashuvlar va ularning axborot texnologiyalari sohasidagi texnologiyalarni rivojlantirishga ta'siri tahliliga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor muhandislik fanlari innovatsiyalarini ilgari suruvchi kuchiga aylangan sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, bulutli hisoblash va narsalar interneti kabi zamonaviy tendensiyalar va IoT texnologiyalarni o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuvlar, texnik fanlar, axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt.

Introduction. In the modern world, technical sciences play a key role in the development of society and the economy. Information technology, in particular, has become one of the fastest growing fields, having a significant impact on all aspects of human life. Innovative approaches in technical sciences contribute to the creation of new technical solutions and devices that lead to qualitative changes in various fields of activity. The purpose of this article is to analyze modern innovative approaches in the technical sciences and their impact on the development of technology in the field of information technology.

Research methods. Innovative approaches in technical sciences and technology development in the field of information technology covers a wide range of research and development aimed at applying innovative ideas, methods and technologies to improve technical sciences and accelerate technical progress in the field of information technology (IT) [1]. Key aspects of innovative technologies include:

- innovative technologies;
- application of innovations;
- infrastructure development;
- interdisciplinary approach;
- education and training.

Research and development of advanced technologies such as artificial intelligence, machine learning, big data, blockchain, quantum computing, Internet of things and others, which can radically change approaches in technical sciences and IT. An analyzing way of integrating new technologies into existing technical systems and processes, as well as a study of their impact on the development of technology and the effectiveness of solving engineering problems, justify the use of innovations in education [2].

Results. Exploring ways to improve infrastructure to support innovative technologies, including hardware, software, networking, data security and other aspects are considered indispensable aspects of infrastructure development. Considering the interaction of engineering sciences with other fields such as economics, sociology, ethics and law to provide a holistic approach to innovation and its implementation in society reveals the possibilities of innovation as an aspect of an interdisciplinary approach. Analysis of changes in the education and training system necessary to prepare specialists capable of working with new technologies and implementing innovative projects in technical sciences and IT is considered a key moderator in education and training.

Innovative approaches in the technical sciences and the development of technology in the field of information technology are relevant in light of the ever-increasing requirements for the efficiency, safety and sustainability of technical systems, as well as the need to quickly respond to the changing conditions and challenges of the modern world. And also the relevance of this area can be considered as

Role of Information Technology: Information and communication technologies play a key role in the higher education system. They ensure more efficient and rapid learning by students. For example, in the field of technical disciplines, they can help teach programming, data analysis and other modern skills [4,5].

In general, innovative approaches in technical sciences and the development of technology in the field of information technology play an important role in the modern world, contributing to progress and improving the quality of life.

Education uses resources such as articles, books, encyclopedias, dictionaries, technology, projectors, computers, internet, infrastructure and monetary sources. They must be used properly to gain adequate understanding and information. Previously, in higher schools and educational institutions, teaching and learning took place only from textbooks and dictation of notes by teachers. But nowadays, the use of other articles, documents, technology and the Internet has greatly contributed to modernization and innovation in the field of education. Effective use of resources allows people to update their skills, knowledge and abilities to create a scientific and resourceful atmosphere in the learning environment.

I would like to note that in reality, practice is the essence of theory, the source of nutrition and the criterion of its reliability. We use new curricula and digital technologies to develop new pedagogical technologies and methods for teaching special sciences. They are based on physical phenomena as a basic component of the system of methodological training of future engineers and organized pedagogical experiments for implementation in practice.

To carry out experimental work and ensure the objectivity of the results, a gradually improved curriculum and a differentiated curriculum were used in each academic year. Two parallel groups were allocated - experimental and control. In the control groups, the educational process was carried out in accordance with the current curriculum and methods of teaching special subjects. The experimental groups used a modernized curriculum and innovative teaching methods [7, 8].

The development of innovative and interactive methods for improving student performance in special subjects based on visualization of physical phenomena in electronic devices, as well as the electrophysical properties of semiconductors and mathematical formulas, as well as mobile learning of virtual technologies, interactive teasers in the development of professional training for future engineers has proven to be very effective. Possibilities in the process of using didactic tools have been identified, their performance has been theoretically and practically proven

References

1. Mirzakhidova, Ozoda. (2023). Современные инновационные технологии преподавания технических дисциплин. 1. 154-159.
2. Kendjaeva, Dildora & Djamalov, K. (2018). Роль инновационных технологий в системе высшего образования и проблемы их развития. Кузнецов А.А. Искусственный интеллект в технических науках. Москва: Техносфера, 2019.
3. Новиков Д.А. (2020) Облачные вычисления: технологии и перспективы развития. Москва: Финансы и статистика.
4. Аничкин Е.С. (2016) «Модернизация высшего образования в центрально-азиатских странах: тенденции, проблемы и решения» М.
5. Kasimakhunova A.M., Atajonova S.B. (2022) Research of interdisciplinary relationships of physics and special objects of the specialty «Mechatronics and robotics»// Bulletin of the National University of Uzbekistan (ACTAUUZ), [1/2]. pp.83-86.
6. Атажонова С.Б., Зухриллаев А.А., (2020) Обучение с использованием инновационных технологий в технических вузах Узбекистана// НТЖ НамИТИ, стр. 432-438
7. Атажонова С.Б. (2022) Техника олий ўқув юртларида махсус фанларни ўқитишнинг янги инновацион усуллари жорий этиш методикаси алгоритми // НамТИ илмий-техника журналы, 2-Том, Махсус сон № 1, 617-623 б
8. Лебедева Е.В. (2021) Большие данные в инновационной деятельности. Москва: Экономика.

CULTURE AND LANGUAGE

A.S. Toshmatov, M.S. Madaminova
Fergana State University

Annotation. propose that both culture and language are about how human beings make meaning in the world. I briefly introduce various cognitive mechanisms that human being use in making sense of their experiences. Given such mechanisms as categorization, framing, and metaphor, and so on, I discuss three examples of meaning making.

Key words: culture, culture-language relationship, framing, categorization, imageschemas, metaphor, meaning making.

Аннотация. Я полагаю, что и культура, и язык связаны с тем, как люди придают смысл миру. Я кратко представляю различные когнитивные механизмы, которые люди используют для осмысления своего опыта. Учитывая такие механизмы, как категоризация, фреймирование, метафора и т. д., я рассматриваю три примера создания смысла.

Ключевые слова: культура, культурно-языковые отношения, фрейминг, категоризация, образные схемы, метафора, смыслообразование.

Annotatsiya. Bu maqola shuni xulosa qiladiki, madaniyat ham, til ham inson dunyoda qanday ma'no yaratishi haqida muhokama qiladi. Men inson o'z tajribalarini anglashda foydalanadigan turli xil kognitiv mexanizmlarni qisqacha tanishtiraman. Bunday mexanizmlarni

toifalash, ramkalash va metafora va boshqalarni hisobga olgan holda, ma'no yasashning uchta misolini muhokama qilaman.

Kalit so'zlar: madaniyat, madaniyat-til munosabatlari, ramkalash, turkumlash, tasvir sxemalari, metafora, ma'no yasash.

The many interconnections between culture and language

Culture and language are connected in a myriad ways. Proverbs, politeness, linguistic relativity, cooperative principle, metaphor, metonymy, context, semantic change, discourse, ideology, print culture, oral culture, literacy, sociolinguistics, speech acts, and so forth, are just some of the areas in the study of language that deal with some obvious connections between culture and language. Several disciplines within the language sciences attempt to analyze, describe, and explain the complex interrelations between the two broad areas.

A group of people's characteristics and patterns of behavior define their culture. Language, arts, and customs are the basic categories we use to characterize culture.

Culture, on either side, is much more than that. Culture teaches us how to think, communicate with others, and perceive our surroundings. This is your cultural perspective. Culture comes from the Latin word "colere," which means "to produce something out of the earth." In specific ways, our history is what brings us closer together. Culture is often used to identify or separate people into groups. Western culture, Eastern culture, and African culture, for example. However, much like language, everybody has their own distinct culture. Even though two people living in similar situations will share characteristics. However, they are unable to share the same cultural experiences or ideas.

Language is a system of "speech, manual, or written symbols" that humans use to communicate. It enables us to communicate, interpret, and play. Language helps us to share with others and identify ourselves. The roots of human language remain a mystery. Linguists agree that the first humans, the homo sapiens, used some spoken language. Yet, there is no record of this early language to show us how the speech started. Within a social community, culture and language share human beliefs, realities, and actions. As a result, there is a relationship between culture and language. Whether it's national folklore or everyday conversation, language and culture go hand in hand. Paralanguage is the non-lexical portion of any culture's language. It's a broad word that encompasses things like body language and voice pitch or sound. Depending on where you grew up, the paralanguage will be different. We pick up on those behaviors, expressions, and intonations from the people around us.

What come first, language or culture?

What role do Language and Culture play in our personality?

The language and culture you experience in life have a significant impact on your personality. Culture shapes beliefs and ethics by telling you how to deal with others. Furthermore, it keeps you in touch with like-minded people. Also, it strengthens your sense of belonging to society. Language, on the other hand, is a resource that allows you to communicate your culture. In reality, language uses to

convey cultural ideas and beliefs. Culture and language are deeply intertwined aspects of human society, shaping the way we communicate, interact, and understand the world around us. Language is not only a means of communication but also a reflection of the values, beliefs, and customs of a particular culture.

Language also plays a crucial role in preserving cultural heritage. Many indigenous languages, for example, are closely tied to traditional knowledge and practices that have been passed down through generations. When a language dies out, valuable cultural knowledge is lost as well. Furthermore, language shapes our perception of the world and influences our thought processes. Different languages have different ways of categorizing and conceptualizing the world, leading speakers to perceive and interpret things in unique ways. For example, some languages have specific words for emotions or concepts that may not exist in other languages, leading to differences in how those emotions or concepts are understood and expressed.

Overall, culture and language are inseparable aspects of human identity and play a crucial role in shaping our understanding of the world and our interactions with others. By recognizing and valuing the diversity of languages and cultures around us, we can foster greater understanding, empathy, and appreciation for the richness of human experience.

Reference:

1. Barrett L. F. (2007). Language as context for the perception of emotion. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(8), 327–332.
2. Berry J. W., Lonner W. J., Best D. L. (2022). The advent of cross-cultural psychology. *The Journal of Cross-Cultural Psychology*, 53(7-8), 715–728.
3. Chomsky N. (1972). *Language and mind*. Harcourt Brace Jovanovich.
4. Jacobs J. F., Pierce M. L. (1965). Bilingualism and creativity. *Elementary English*, 40, 499–503.
5. Matsumoto D. (2011). Evidence for training the ability to read microexpressions of emotion. *Motivation and Emotion*, 35, 181–191.

OGAHİY G‘AZALLARINI “TURFA ZAKOVATLAR” NAZARIYASI ASOSIDAGI TAHLILI

M.O. Fayzullayeva
TAFU

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammadrizo Ogahiy g‘azallari amerikalik olim Govard Gardnerning “Turfa zakovatlar” (multiple intelligence) deb nomlangan nazariyasi asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: lingvistik zakovat (Linguistic Intelligence), mantiqiy matematik zakovat (Logical-Mathematical Intelligence), jismoniy harakatga asoslangan zakovat (Bodily-Kinesthetic Intelligence), Intelligence), 9-10-sinf adabiyot darsliklari.

Abstract. In this article, Muhammadrizo Ogahi's ghazals are analyzed based on the theory of American scientist Howard Gardner called “Turfa zakovats” (multiple intelligence).

Аннотация. В данной статье анализируются газели Мухаммадризо Огахи на основе теории американского учёного Говарда Гарднера под названием “Турфа заковат” (множественный интеллект).

Amerikalik olim Govard Gardnerning “Turfa zakovatlar” (multiple intelligence) deb nomlangan nazariyasi 1991-yilda vujudga kelgan bo‘lib, odamlarning asar mazmunini turli yo‘llar orqali tushunishlari va o‘rganishlariga asoslangan holda yaratilgan. Gardnerning fikricha, inson yagona bilish bosqichiga emas, balki turli zakovatlariga ega bo‘lishlari mumkinligini ta’kidlaydi. Gardner nazariyasi o‘quv uslublaridan biri va o‘ziga xos yondashuv hisoblanib, o‘zida insonda mavjud bo‘lgan turfa xil zakovatlarni qamrab olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etishni belgilab beradi.

Quyida biz Ogahiy g‘azallarining ushbu metod asosida tatbiqini amalga oshiramiz. Bunda har bir zakovat haqida dastlab ma’lumot berib, so‘ngra ushbu xususiyatga ega o‘quvchilar uchun maxsus savol va topshiriqlar namunasini beramiz. Bugungi kun umumiy o‘rta ta’lim maktablarining o‘quv jarayoni kuzatilib, o‘quv dasturlari o‘rganib chiqilganda, Muhammad Rizo Ogahiy hayoti va ijodini o‘rganishga ajratilgan soatlar quyidagicha ekanligi ko‘rinadi:

9-sinf adabiyot (Adabiyot: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. Q.Yo‘ldoshev, V.Qodirov, J.Yo‘ldoshibekov. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2019.) jami 4 soat:

- 1) Muhammadrizo Ogahiyning hayoti va ijodi;
- 2) Ogahiy lirikasi;
- 3) “Ustina” radifli g‘azal tahlili;
- 4) Ogahiyning g‘azallari haqida; Lirika haqida.

Ushbu darslik hozir amalda bo‘lib, 1-soatda o‘quvchilarga ijodkor hayoti va ijodiyoti haqida ma’lumotlar berish, qolgan 3 soat darsda esa uning g‘azallari tahlilini qilish ko‘zda tutilgan. Darslikda ijodkorning jami 4 ta g‘azali berilgan bo‘lib, 2 ta g‘azal tahlilga tortilgan.

Lingvistik zakovat (Linguistic Intelligence). Bunday zakovat egalarining qobiliyati Matn lingvistikasi vositasida namoyon bo‘ladi.. Bunday o‘quvchilarga Ogahiy g‘azallari bo‘yicha quyidagicha topshiriqlar berish mumkin:

1. Ogahiyning “Qish” radifli g‘azali (yoki “Navro‘z”, “Ilohi, har kuning navro‘z bo‘lsun”, “Ustina”) asosida insho yoki bayon yozing.
2. G‘azal asosida qisqa hikoya yarating.
3. Ogahiyshunos olimlardan intervyular oling.
4. G‘azalda asosiy hal qiluvchi yoki uning mohiyatini ochib beruvchi jumla va so‘zlarni toping hamda sababini izohlang.

Mantiqiy matematik zakovat (Logical-Mathematical Intelligence). Bu zakovat, asosan, muayyan matn ichki va tashqi hayotiga yashiringan ma’nolarni deduksiyaga (umumiy vaziyatlardan xususiy xulosalar chiqarish) asoslangan holda inkishof etishni taqozo etadi. O‘quvchilardagi bunday qobiliyat asosan ilmiy va matematik tafakkurga asoslanadi.

1. G‘azaldagi muammoli vaziyat nimada, tahlil qiling.
2. Adabiyotshunoslikdagi makon va zamon tushunchasini g‘azal misolida izohlang.
3. G‘azalning mantiqiy asosini ishlab chiqing.
4. G‘azalga tanqidiy baho bering.
5. G‘azaldagi vaqt jadvalini yarating.

Jismoniy harakatga asoslangan zakovat (Bodily-Kinesthetic Intelligence). Bu – muayyan badiiy matnni, kitobxon fikr mulohazalarini tana a'zolari vositasida ifodalash usuli. O'rganishning bu turi inson tana a'zolari harakatiga asoslangan bo'lib, Gardner ta'rifi bilan aytganda, bunday zakovat egalari jismoniy faoliyat vositasida muloqot qilishni sevadilar, ayni o'rinda ularga biror bir badiiy asarni sahna ko'rinishlari, turli xil harakatlar orqali o'rgatish ko'proq samara beradi.

1. G'azal asosida sahna asari yarating.
2. G'azaldagi qahramonga xos xususiyatlarni harakatlar orqali ko'rsatib bering.
3. G'azaldagi qahramonning ruhiy holatini jismoniy harakatlar orqali qanday tasvirlagan bo'lar edingiz?

Musiqiy zakovat (Musical Intelligence). Bu – musiqa vositasida o'rganish usuli. Bunday iste'dod egalari badiiy matnni musiqa, musiqiy nutq, tovushlar, ohanglar orqali o'rgatish ijobiy natijalar beradi.

1. G'azal ruhiga mos musiqa toping va uning audio variantini yarating.
2. G'azaldagi qahramonning his-tuyg'ulari, iztiroblari (yoki shodliklari)ni qanday ohanglarda ifodalash mumkin?
3. G'azal asosida o'zingiz musiqa bastalang.

Voqelikni tashqi belgilar orqali ko'rish zakovati (Visual-Spatial Intelligence). Bunday qobiliyatga ega o'quvchilarga muayyan badiiy matnni kartalar, suratlar, illyustratsiyalar, uch o'lchamli modellari, videolar, videokonferensiyalar, televideniya, grafiklar va chatlar orqali o'rgatish tavsiya etiladi. Bunday zakovat egalari o'zlari ham asarni mana shunday tashqi omillar orqali o'rganishga xayrixoh bo'ladilar. Gardner nazariyasiga asoslangan bunday yondashuv uslubi bir paytning o'zida ham ko'rish, ham eshitish va ham tafakkur qilish orqali muayyan badiiy asar mohiyati, muallifning poetik tasvirlash mahoratini chuqur idrok eta olish imkoniga ega bo'ladilar.

1. G'azal mazmuniga oid rasmlar toping va bog'liqligini izohlang.
2. G'azal voqealarini qanday ranglar orqali tasvirlash mumkin deb o'yaysiz va nima uchun?
3. G'azalda tasvirlangan qahramon, tabiat yoki vaziyatdan birini tanlang. Uni o'z his-tuyg'ularingizni ifoda etgan holda chizish orqali tasvirlang. Unda chiziqqlar, kontur, soyalar, ranglar va ifodalarga e'tibor bering.

O'zaro muloqotga asoslangan zakovat (Interpersonal Intelligence). Bunday zakovatga ega o'quvchilar badiiy matn anglovida boshqalarning qarashlari, fikr-mulohazalariga ham tayanadilar. Atrofidagilarning fikri ularda yangi g'oyalarning tug'ilishiga rag'bat berishi mumkin. O'zaro muloqotga asoslangan zakovat turida guruhlar bilan ishlash, muayyan badiiy asardagi muammoli vaziyatlarni birgalikda hal qilish, badiiy asar asosida guruh loyihalarini yaratish, qahramonlar nutqi asosida dialoglar tuzish tavsiya etiladi.

1. G'azal haqida fikrlarni kitobxonlar(sinf-doshlar)dan yig'ib chiqing va xulosalarni umumlashtiring.
2. O'quvchilar uchun g'azal asosida munozara qilish mumkin bo'lgan savollar tuzing.

3. Gʻazal haqida aytilgan salbiy fikrlarga qanday ijobiy yechim bera olasiz?

Ichki muloqotga asoslangan zakovat (Intrapersonal Intelligence).

Bunday zakovatga ega oʻquvchilar oʻz ichki kechinmalari, his tuygʻulariga quloq tutishni, oʻzlari bilan “muloqot qilishni” afzal biladilar.

1. Gʻazal asosida reja tuzing.
2. Gʻazal asosida biror bir jurnal yoki gazetaga maqola yozing.
3. Gʻazal yozilgan oʻtmish bilan vizual bogʻlaning hamda shoir yoki gʻazal qahramonlariga qiziqtirgan savollaringiz bilan murojaat qiling. Gʻazal yaratilishining tarixiy, ijtimoiy omillarini topishga harakat qiling.
4. Oʻzingizdagi gʻazal bilan bogʻliq metakognativ jarayonlarni izohlang. (Masalan, sizning gʻazalni tushunishingizga qanday faktorlar yordam berdi? Nima uchun aynan mana shu omillarga tayandingiz?)

Tabiiy-ilmiy zakovat (Naturalistic Intelligence). Tabiiy-ilmiy zakovat egalari atrof-muhitni kuzatish va tabiatni oʻrganish orqali borliqni idrok qilishni xush koʻradilar. Badiiy matn bilan ishlayotganda bunday zakovat egalari uchun asardagi tabiat (bu oʻrinda real voqea-hodisalarga asoslanib oʻrganish ham nazarda tutiladi), muhitni tahlil qilish, tabiiy fanlardan (geografiya, fizika, kimyo, biologiya) olingan bilimlar bilan bogʻlash samara beradi.

1. Gʻazalda qanday tabiat manzarasi keltirilgan va uni gʻazal mazmunini ochib berishdagi bogʻliqligi haqida fikr bildiring.

2. Gʻazalda qahramonning holatiga mos muhit tasviri yaratilgan oʻrinlarni toping va daftaringizda qayd eting.

3. Gʻazalda qahramonga xos qaysi jihatlar tabiat bilan uygʻun tasvirlangan deb oʻylaysiz va nima uchun?

4. Gʻazaldagi siz muhim deb hisoblagan detallarning gʻazal gʻoyasi takomilidagi ahamiyatini misollar bilan tushuntirib bering.

5. Gʻazaldagi gʻoyani tabiat bilan bogʻlab tahlil qiling.

Gardnerning turfa zakovatlarga asoslangan nazariyasi, nafaqat adabiyotda, balki butun bir taʼlim sohasida oʻqitishga integrativ yondashuv boʻlib, bunday oʻqitish usuli oʻquvchilardagi turli xil zakovatlarni yuzaga chiqarishda, biror bir masalaga individual yondashuvda muhim ahamiyat kasb etadi.. Anʼanaviy tipdagi savol va topshiriqlar bugungi kun oʻquvchisini qiziqtirmay qoʻyganligi hech kimga sir emas. Bu borada bir qator yangiliklar qilinayotganligi maʼlum, ammo bu izlanish va yangiliklar taʼlim sohasi rivoji yoʻlida kamlik qiladi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Yoʻldoshev Q., Qodirov V., Yoʻldoshibekov J. 9-sinf . Adabiyot. –T.: 2019.
2. Oʻzbek adabiyotidan umumtaʼlim maktablari uchun dastur (V-XI sinflar uchun. Tuzuvchi: Q.Yoʻldoshev va boshqalar) – T.:RTM-1999.
3. www.howardgardner.com. multiple intelligence.

INNOVATIVE TEACHING METHODS OF ENGLISH

D.N. Yakubova

English teacher of “Renaissance University”

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilini o‘qitishning ko‘plab texnikalariga bag‘ishlangan. Ushbu tadqiqotning maqsadi talabalarga ingliz tilida muloqot qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish uchun ijodiy strategiyalardan foydalanishni namoyish etishdir. Audio video vositalar, o‘yinlar, guruh muhokamalari, rol o‘ynash va aqliy hujum kabi yangi yondashuvlar talabalarga ingliz tilida muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni osonlashtiradi va ularning ishonchini oshiradi. Hayotimizda zamonaviylik va texnologiyalar paydo bo‘lishi bilan ta‘lim tizimini rivojlantirish va hozirgi fikrlashga moslashish uchun yangi ta‘lim tendensiyalarini kiritish zarur bo‘ldi. Bu, shubhasiz, eski ta‘lim tuzilmasida sezilarli o‘zgarishlarga olib keladi. An‘anaviy ta‘lim tizimi hali ham muvaffaqiyatli, ammo zamonaviy yutuqlar umuman ta‘lim tizimiga, xususan ingliz tilini o‘rganuvchilarga katta hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan tarzda emas. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishdagi eng muhim o‘zgarishlar va elektron ta‘lim ingliz tilini o‘rganishda vosita sifatida qanday qo‘llanilishi muhokama qilinadi. Texnologiya va internet yordamida ushbu yangi tendensiya o‘rganishni tezroq va soddalashtiradi. Maqolada veb-ga asoslangan o‘quv vositalari va o‘qituvchilar ta‘lim muhitini yanada qiziqarli qilish uchun ulardan qanday foydalanishlari mumkinligi muhokama qilinadi. Biroq, ijodiy tendensiyalar faqat elektron ta‘lim va texnologiyalarga asoslangan emas; maqolada o‘qituvchi sinfdan texnologiyani ishlatmasdan ishlatishi mumkin bo‘lgan yangi tendensiyalar taklif qilindi. Yuqori texnologiyali ta‘lim qo‘llaniladimi yoki yo‘qmi, o‘qituvchi har doim o‘z talabalari uchun harakatlantiruvchi kuch va kuchli rahbardir.

Kalit so‘zlar: tendensiyalar, kooperativ ta‘lim, to‘g‘ridan-to‘g‘ri usul, elektron ta‘lim, innovatsion ta‘lim, usullar, rolli o‘yin, miya bo‘roni, bajarish orqali o‘rganish, krossoverni o‘rganish, sinf muhitini rag‘batlantirish, jamoa bo‘lib birgalikda ishlash, stsenariy o‘qitish, sinfdan tashqari, aqliy hujum, audio va vizual materiallar, ijodiy fikrlash.

Annotation. This article addresses the many modern techniques of teaching English. The purpose of this article is to demonstrate the usage of creative strategies for teaching English communication skills to students. Novel approaches such as audio video aids, games, group discussions, role play, and brainstorming will make it easier for students to develop English communication skills and boost their confidence. With the advent of modernity and technology in our lives, it has become necessary to include new educational trends in order to grow the education system and adapt to current thinking. This will undoubtedly cause a significant shift in the old educational structure.

The conventional educational system is still successful, but not in the same way that contemporary advances may contribute significantly to the educational system in general, and to English language learners in particular. This article discusses the most important changes in English language teaching and how e-learning is used as a tool in English language learning. With technology and the internet, this new trend makes learning faster and simpler. The article discusses web-based learning tools and how teachers may utilize them to make the educational environment more engaging. However, the creative tendencies are not solely centered on e-learning and technology; the article offered new trends that a teacher might employ without employing technology in the classroom. Whether or not high-tech learning is used, the instructor is always the driving force and forceful leader for his students.

Keywords: Trends, Cooperative learning, Direct Method, E-Learning, Innovative learning, methods, role play, brainstorm, learning by doing, crossover learning, Stimulating Classroom Environment, Work Together as a Team, Storyboard Teaching, Outside Classroom, Brainstorming, Audio and Visual Materials, Creative thinking.

Introduction

English has now become the most significant and vivid method of global communication, preventing our isolation from the rest of the world and providing a window into the quick advancement and development in all aspects of life. It is the most widely spoken and utilized language for cultural and educational interaction between nations and individuals globally. Furthermore, the usage of English has become a need not just in local but also global education. The development of foreign language teaching technology is an essential topic nowadays.

New norms are imposed by information society, and any new knowledge rapidly becomes obsolete. In general, creative language instruction refers to the teacher's inventiveness and innovation in changing the style and technique of teaching. Essentially, there are two elements to the teaching process: sending and receiving knowledge. Finally, a teacher does his best to impart knowledge in the manner in which he understood it. The implementation of new approaches in educational institutions has a tremendous influence on not only improving education but also empowering students.

E - Learning: This is a new form of learning from a distance, and it is based on the same four abilities (hearing, speaking, writing, and reading), but they can be done on the internet. Students like e-learning and communication via e-mails, blogs, or chats because they are simple to learn, use, and create. Such a new teaching trend is beneficial if it is used to supplement the main lecture, but it cannot replace traditional lectures. It is critical to ensure that e-learning is used appropriately; otherwise, several difficulties may arise.

- **E-mail.** E-mail is a communication tool that was utilized before the Internet, but it is now used by students to join e-mail lists and connect with their teachers. It is a fantastic tool to communicate since it is simple and effective, particularly with international connections, and teachers may incorporate e-mail-based activities into their curriculum.

Blogs. Blogs are perfectly adapted to act as discussion forums for informational websites published on a global scale. Blogs are well-suited to act as personal online journals, especially for students. Students who desire to study a language can use blogs to link to a course and write for their peers. The author expects other readers or reviewers to reply to his piece with criticism.

Brainstorming should take place throughout class sessions. Make time to provide a single essential topic, a multiple brain focus, to encourage everyone in the class to engage and to give voice to the students' ideas without worrying about whether they are correct or incorrect. Before you use a basic brainstorming session in class, you need establish some ground rules. Ramazani (1994) employed the brainstorming approach in his class by requesting his students to submit brief summaries of readings, which he then distributed in class as ideas for brainstorming and sparking class discussions.

Outside the Classroom: The environment has a significant impact on learners. Most of the greatest classes are held outside of the classroom; moving pupils out of their typical class environment refreshes their aptitude and desire for studying. Whatever is offered because there is a shift in routine will be

remembered easily. This activity is classified as a field trip, and it helps to accumulate experience for completing an assignment later. The teacher should set a purpose for the event and tie it to the new environment, since the new location provides inspiration, encouraging language learners to mix between society and curriculum; students should complete an assignment on the connected topic.

The conventional “chalk and talk” technique of teaching, which was effective for hundreds of ears, is no longer as effective; instead, current innovative teaching approaches are required in the present day. Educators, instructors, and higher education of professionals are always looking for innovative methods to improve the quality learning experiences for students of all ages. Electronic gadgets are one of the most significant trends of the present day; it is the youth's demand to learn through social media, and while they do not replace conventional ways of instruction, they do greatly aid in teaching. Examples include e-reading, Kindle book reading, iPods, mobile devices, blogs, Skype, and email. Adopting new methods necessitates training instructors and educators on how to apply the new approaches and what types of classrooms to use them in. As a result, educators require extensive training and seminars to build the skills necessary to apply the new methodologies to their pupils.

Finally, there is no one-size-fits-all approach to teaching, but there is one that works best. A teacher can utilize either the classic or trendy approach, or a combination of the two, depending on the needs of his students. Teaching is a difficult art; the more ways a teacher has, the better, since they will be able to apply the correct one at the right moment. Whether or not technology is used, the teacher is the master of the teaching position, and his approach can be effective if he picks the proper method at the right time and place, as well as if he can solve the learners' issues and meet their demands.

References:

1. Kalyani D., Rajasekaran K. Department of Educational Planning and Administration, Tamilnadu Teachers Education University, Karapakkam, Chennai - 600 097, Tamil Nadu, India. Innovative teaching and learning // Journal of Applied and Advanced Research, 2018: 3(Suppl. 1). S. 23-25.
2. Norseha Unina, Polin Bearing. Brainstorming as a Way to Approach Student-Centered Learning in the ESL Classroom. [Electronic Resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/305394171_Brainstorming_as_a_Way_to_Approach_Student-centered_Learning_in_the_ESL_Classroom/ (date of access: 25.11.2019).
3. Sharples M., Adams A., Alozie N., Ferguson R., FitzGerald E., Gaved M. & Roschelle J., 2015. Innovating Pedagogy 2015: Open University Innovation Report.
4. Baylor A.L. Perceived disorientation and incidental learning in a Web-based environment: Internal and external factors J of Educational Multimedia and Hypermedia Vol. 10/3 227-251:2001.
5. Foglia L. & Wilson R.A., 2013. Embodied cognition. Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science. 4 (3). 319–325.
6. Patil chetan Vitthal, Bhavna R Sharma, M. Ramachandran. Innovation Practices for Teaching English Communication skills to Professional Students // IJARIE-ISSN(O)- 2395-4396. Vol. 1 Issue-2 2015
7. Baviskar, Dipak Prabhakar, Prof. (2016) Modern Approaches and Methods in Teaching English Language. Vol.2, New York: Cambridge University Press.

8. Bolliger, Doris U. (2018) Engagement Matters: Student Perceptions on the Importance of Engagement Strategies in the Online Learning Environment. Carolina: Charlotte University of Wyoming press. Bucholz, Jessica L. & Sheffler, Julie. (2009).

9. Creating a Warm and Inclusive Classroom Environment: Planning for All Children to Feel Welcome. Vol. 2, No. 4. Cox., B.E. (2011).

10. A Developmental Typology of Faculty Student Interaction Outside the Classroom. New York: McGraw-Hill Education.

11. Deelip, Kamalja Mahesh & Faruk, Khatik Salman. (2016) Modern Approaches and Methods in Teaching English Language. vol. Maharashtra: Patel College of Education press.

12. Gomes, Natalia Fernandes. (2012) Step by Step: Building an E - Learning Project. Guarda, Portugal: Inland Development of Guarda. Harris, P. R., & Harris, K. G. (1996). Managing effectively through teams. Team Performance Management: An International Journal, vol.2. Issue.

13. Katchen, J.E. (1996) Using authentic video in English language teaching: Tips for Taiwan's teachers. Taipei: The Crane Publishing Company, Ltd. Lamb, Karen. Quotes.

MAKTAB DARSLIKLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA MUMTOZ ADABIYOT NAMUNALARINI O'RGATISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA

Z.B. Kurbanova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Bu maqolada Maktab darsliklari asosida o'quvchilarda mumtoz adabiyot namunalarini o'qish ishtiyoqini shakllantirish nihoyatda murakkab masala bo'lib, o'quvchilarning kitobxonlikka bo'lgan munosabatini oshirish.

Kalit so'zlar: Maktab, darslik, ishtiyoq, kitobxon, o'quvchi, rivojlanish, natija, ota-ona, pedagog.

Maktab darsliklari asosida o'quvchilarda mumtoz adabiyot namunalarini o'qish ishtiyoqini shakllantirish nihoyatda murakkab masala bo'lib, o'quvchilarning kitobxonlikka bo'lgan munosabatini belgilaydi. Tan olish kerak, o'quvchilarning bugungi kitobxonlik darajasi qoniqarli emas. Bu ijtimoiy muammodan chiqib ketishning yagona yo'li ota-onaning yordamga kelishidir. Maktabda o'qituvchi, uyda ota-ona hamda bolada kitob o'qish ko'nikmasini hosil qilishi kerak. Bunda oddiydan murakkablikka, ya'ni murakkabligi jihatidan normal, bolaning kamolot darajasiga mos bo'lgan kitoblar tanlash qo'l keladi. Umumta'lim maktablarida fan asoslarini o'qitish o'z mohiyatiga ko'ra kollektiv xarakterga ega. Bundan kelib chiqib, pedagog o'quvchilarining pozitiv ijtimoiy mazmunga ega o'zaro aloqalarini hisobga olibgina qolmay, balki tizimli tarzda ta'minlab borishi ham kerak. Xullas, gap o'qituvchi faoliyatining muhim sohasi – tashkilotchilik to'g'risida bormoqda”.

Kitob tanlashda o'quvchilarning ma'naviy darajasini hisobga olish lozim. o'qituvchilarning o'quvchilarda kitob o'qish ko'nikmasini hosil qilishdagi ilk vazifasi kitob tanlashda yordam berishdir. Ularning saviyasiga mos bo'lgan adabiyotlarni keng targ'ib qilish o'quvchilarni jamiyatning munosib fuqarosi, mustaqil davlatimizning yetuk, barkamol insonlari bo'lib etishishi uchun va ma'naviyatining yuksakligi bilan oilasiga va jamiyatga foyda keltirishga olib

keladi. Buning uchun maktabda va oilada kitobxonlik ruhi bo'lishi kerak. Kitob tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatini hisobga olish o'quvchilarning ratsional o'sishiga olib kelsa, ma'naviy darajasini hisobga olish esa intellektual rivojlantiradi. Bu esa ratsionallikdan ko'ra keng qamrovli va samaralidir. Jamiyatdagi kitobxonlik ruhi bevosita bola ruhiyatiga ham ta'sir etadi, shu sababli, bunda birinchi galda badiiy adabiyotni, ayniqsa, ularga mumtoz adabiyot namunalarini tavsiya etish mumkin. O'quvchilarda mumtoz adabiyot namunalarini o'rgatish samaradorligini oshirishga doir quyidagi tavsiyalar o'zini oqlaydi deb hisoblaymiz:

1. Kitob tanlashga ixtisoslashish. O'qituvchi o'quvchilarni kitobxonga aylantirib borishida uni ixtisoslashtirib borish yo'lini tutishi kerakligi tushuniladi. Bu borada eski texnologiya - o'quvchilar yuqori sinfga o'tganda ixtisoslashtirish kerak, degan fikrdan voz kechish lozim. Aksincha, dastlabki (boshlang'ich) bosqichlardanoq o'quvchilarning ma'naviy dunyosi, tarbiya muhiti, qiziqishi, dunyoqarashi va ruhiy xususiyatlari hisobga olinib, ixtisoslashtirilib borilishi kerak. Bu tajriba Amerika ta'lim tizimida o'zini oqlagan. Ularda bolani 12 yoshga qadar ixtisoslashtirishga harakat qilinadi va shunga qarab kitob tanlab beriladi. Bu dastlab mutaxassislarni cho'chitgan edi, lekin Amerika ta'lim tizimining keyingi 30 yillik tajribasi o'quvchilarni boshlang'ich sinflardayoq ixtisoslashtirish samarali ekanligini isbotladi. Natija o'quvchilarda mustaqil fikrlash va harakat qilishga intilishning paydo bo'lishiga erishildi.

2. Kitobni ekspertizadan o'tkazish. Jamiyatimiz erkinlashib, demokratlashib borgan sari kitob nashr etish ishlarida ham erkinlik yuzaga kela boshladi. Tabiiyki, bu hol turli saviyadagi kitoblarning nashr etilishiga sabab bo'lmoqda. Ota-onalar tomonidan bolalarga kitob tanlashda, ayniqsa, o'quvchilarning yoshi, ruhiyati, qiziqishi, didini hisobga olishi yoki zarur hollarda mutaxassislar bilan maslahatlashishi kerak. Shu bilan birga bola o'qiyotgan har bir badiiy asarning tarbiyaviy jihatlariga ham e'tibor berish zarur. Shu ma'noda o'quvchilar uchun kitob tanlayotganida kitobning ma'no-mazmuni, uslubiy jihatdan mutaxassis ko'rigidan o'tkazib olishi maqsadga muvofiq. Mutaxassis sifatida shuni aniq aytish mumkinki, mumtoz adabiyot namunalari didaktik adabiyot bo'ganligi sababli o'quvchilar tafakkurini shakllanishida va tarbiyaning oliy namunasi sifatida tavsiya etilishi muhim. Bunday qilish tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan chalg'imaslikka, o'quvchilar ma'naviy dunyosining to'g'ri shakllanishiga va qo'yilgan maqsadga etishish uchun olib keladi. Bu tajriba o'zbek milliy pedagogikasi tajribasidan ham ma'lum. Ular talabga javob bermaydigan kitobni o'z farzandiga o'qishni qat'iy taqiqlagan. Bugun ham bu tarbiya jihati muhim sanaladi.

3. O'quvchilarda mumtoz adabiyot namunalari o'qishni kuzatib, nazorat qilib borish. Bugun ham o'qituvchilar, ham ota-onalar tarbiya jarayonining natijasi bo'lgan kitobxonlik bilan ko'proq qiziqishi kerak. Shu ma'noda o'qituvchi tomonidan o'quvchilar kitobxonligini monitoring qilib borish maqsadga etishning samarali jihatlaridan biridir. Monitoring, kitobxonlik yuzasidan test sinovlari, kitobxonlik kechalari, muloqot, davra suhbatlari, turli

mavzularda munozaralar, ilmiy-amaliy anjumanlar, suhbatlar, sosiologik-empirik tadqiqotlar va analitik tekshiruvlar vositasida amalga oshirilishi mumkin.

Ma'lumki, o'quvchilar ma'naviyati rivojlanib boruvchi faol jarayon. O'quvchini, avvalo, kitobda tasvirlangan voqelik qiziqtiradi. Asta-sekin bu qiziqish uning hissiyotiga ta'sir etib, tasvirlangan voqelik bilan hayot voqeligini taqqoslay boshlaydi, tasvirlardagi go'zallikni anglay boshlaydi, qahramonlarning xarakteri haqida o'ylay boshlaydi, muallifning maqsadi bilan qiziqadi. Faqat bu borada biz kitob vositasida tarbiyalashning yangi usul va mexanizmlarini yaratishimiz lozim. Shu sababli o'qituvchilar mumtoz adabiyot namunalaridan o'rgatishda quyidagi uslubiy tavsiyalarga e'tibor berishlari maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev Q. Adabiy saboqlar. Umumta'lim maktablarining 8-sinf "Adabiyot" darsligi uchun metodik qo'llanma. – T.: Sharq, 2004.
2. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: O'qituvchi, 1996. – B.81.
3. Yo'ldoshev Q. va boshq. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinfi uchun darslik. I qism. –T.: Yangiyo'l poligraph servis, 2014. –B.93.
4. Yo'ldoshev Q., Qodirov V. Adabiy saboqlar. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. –T.: Sharq, 2005. –192 b.
5. Yo'ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V. Adabiyot. 7-sinf darsligi. – T.: Sharq, 2005. – B. 368;
6. Yo'ldoshev. Q. Yoniq so'z. –T.: Yangi asr avlodi, 2006. – B.175.
7. Zunnunov A. Maktabda Gulxaniy va Muqimiy ijodini o'rganish. –T.: O'qituvchi, 1965. –76 b.
8. Zunnunov A. O'zbek adabiyoti metodikasi tarixidan ocherklar. –T.: O'qituvchi, 1980. –196 b.
9. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. –T.: O'qituvchi, 1992. – B.118.
10. Zunnunov A. V–X sinflarda adabiy-nazariy tushunchalarni o'rganish. –T.: O'qituvchi, 1967. –142 b.

ULUG'BEK HAMDAMNING "SO'Z" HIKOYASIDA RAMZIYLIK, IJTIMOYLIK VA FALSAFIYLIK

N.Kiryigitova, D.Boymurotova

JDPU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik davri nasrida o'zining zabardast o'rniga ega bo'lgan adiblardan Ulug'bek Hamdamning "So'z" hikoyasidagi ijtimoiy munosabatlar, ramziy obrazlar va falsafiy tushunchalar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: "Bema'ni kun", so'z qudrati, oilaviy munosabatlar, huzur-halovat, osh, umr, muhabbat, nafrat.

Mustaqillik davri hikoyachiligida majoziylikka, falsafiylikka alohida urg'u beriladi, birgina detal ham asar mohiyatini ochish uchun xizmat qiladi. Xususan, "So'z" hikoyasida ham aynan shu narsa kichik hikoya mazmunini katta asarga tenglaydi. Hikoyada er va xotin o'rtasidagi shuncha yillik munosabat aslida qanday bo'lganligi birgina osh epizodi orqali ochib beriladi. Voqealar rivojida hayotini

endi huzur-halovatda yashamoqchi bo'lgan oila vakillarining "bema'ni kun" tufayli tub burilishga uchragan hayoti aks etadi.

Hikoyada ramziylik va falsafiylik ruhida tushunilishi kerak bo'lgan epizodlar juda ko'p. Masalan, hikoya boshidagi dalahovliga kirishda qahramonlarga yangi fasl - kuzning peshvoz chiqishi (aslida, ancha oldin o'z sepini yoyib bo'lgan). Bundan ko'rinadiki, er va xotin ishga, kundalik muammolarga benihoya berilib ketishgan, hatto ko'chadagi, atrofidagi ob-havoga ham e'tibor berishmagan. Ular inson faqat farzandlarini uyli-joyli qilib, o'zlari yaxshi joyda ishlab, yaxshi sharoitda yashab keyin huzur-halovatga erishiladi deb hisoblashgan. Buni er tomonidan aytilgan quyidagi so'zlarda ham o'z aksini ko'ramiz: "Yashaymiz! Inson bo'lib! Insonlardek yashaymiz!" Vaholanki, umr insonga bir marta beriladi, uni faqat moddiy hayotga bag'ishlab bo'lmaydi. Alisher Navoiy bobomiz umrga shunday misralar bilan baho beradilar:

Xushdurur bog'-u koinot guli,

Barchadin yaxshiroq hayot guli.[1;]

Yana bu epizodda er va xotinning faqat atrofga emas, bir-birlariga ham allaqachon e'tibor bermay qo'yganliklari ko'rsatiladi. Voqealar davomida bu o'z isbotini topadi.

Hikoyadagi Zaxariqdaryoda ham ramziylik bor. U umrning yoshlikda daryo, o'rta yoshda ariq, keksayganda zax suv bo'lishini tushuntirib beradi. Bilamizki, insonga suvda o'z aksi ko'rinadi, qahramonlarga esa suv orqali o'z umrlari ko'rsatildi.

Yozuvchi Ulug'bek Hamdam asarlarida tabiat motiviga alohida urg'u beriladi, har biri sizga asil mohiyatni ko'rsatib berishga harakat qiladi. Jumladan, yuqoridagi kuz tasviri. Keyinchalik ochiq havoning bulutli bo'lib avzoyi buzilishida ham quyidagi falsafiy tushuncha bor: er va xotin dalahovliga dam olish uchun yaxshi niyatda kelishgandi, lekin urning xotinning tilidan «bema'ni kun» iborasini eshitib qolishi butun kunni qop-qora bulut qoplashiga sababchi bo'ldi. Zero, Tolstoy aytganidek, bir so'z bilan insonlarni birlashtirish, bir so'z bilan insonlar orasini buzish mumkin.[2;]

Hikoyadagi osh epizodini oilaviy hayot deb, izohlasak bo'ladi. Agar er va xotin uning tarkibiga, tayyorlanishiga yaxshi e'tibor bersalar, osh mazali va hammaga yoqadigan bo'ladi. Lekin suv quyish kerak joyda quyilmasa, olovni pastlash kerakligida pastlatilmasa, shuncha mehnat bekorga ketadi. Hikoya qahramonlari hayotida aynan shunday bo'ldi, oshni tayyorladilar, lekin unda hech qanday ta'm yo'q edi. Osh laganga suzilgandan so'ng unga tuz solish befoyda. Er va xotin ham shuncha payt birga hayot kechirishgan, lekin bir-birlarining ta'bini bilmay, bir-birlarini tushunmay. (Xotin sho'rroq eydi, er esa chuchuk). Bu erdagi tuz ham o'zida ramziy ma'no jamlagan. Negaki u bir tarafdin muhabbatning nafratga aylanayotganini ko'rsatsa, ikkinchi tarafdin, endi o'z izmiga tushmaydigan umrni tasvirlagan. Bu tuz dastlab butun kunga, keyin butun umrga hujum qilgan. Chunki umr sarhisobi er uchun aynan shu voqeadan boshlangan. Yoki osh eyish jarayonidagi "muzokara" ham endi o'nglanishi qiyin bo'lgan hayotni bildiradi.

Asardagi er obrazining holatini “Nur borki soya bor” romanidagi quyidagi jumlar bilan izohlasak bo‘ladi: “Yomon tushdan xira narsa yo‘q. Shirin tush ko‘rayotganda uyg‘onib ketsangiz, harchand uringan bilan davomini ko‘rolmaysiz. Qo‘rqinchli tush bo‘lsa o‘zingizni chalg‘itishga ming uringaningiz bilan qaytarilaveradi”. Erning qo‘rqinchli tushi endi yakunlanmaydi, chunki u yuqoridagi so‘zlarni umuman eshitmasligi ham mumkin edi. [3;38]

Hikoyadagi ayol obrazi esa ko‘z oldimizda umrini mehnatga, boshqalarga yaxshi ko‘rinishga bag‘ishlagan qahramonni shakllantiradi. Unda oila tushunchasi yolg‘izlik bilan namoyon bo‘ladi. Asardagi ayol nutqi qatnashgan satrlar unda samimiylik ancha chekinganini isbotlaydi.

Zero, ayol kishi uchun haqiqiy pardozi lablarini rostgo‘ylik, ko‘zlarini mehrshafqat, rahmat bilan bo‘yashida, qaddi qomati kelishgan, tik bo‘lishi uchun faqat rost gapirishida. Ammo hikoya qahramoni pardozi anjomlarini boshqa narsaga almashtiribdi. [4;119]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, er va xotin obrazi bizga hayot daftarimizni qanday to‘ldirish kerakligini bayon qiladi, birgina so‘z qudratini ko‘rsatib beradi

Demak, Ulug‘bek Hamdamning “So‘z” hikoyasi insonlarga umrning har daqiqasi g‘animatligini, inson o‘z hayotining yozuvchisi, rassomi ekanligini tushuntiradi. Buni ramziylik bilan ifodalash esa yozuvchining mahoratidan dalolat beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://n.ziyouz.com>
2. <https://cyberleninka.ru>
3. O‘tkir Hoshimov “Nur borki soya bor” . – T. “O‘qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018, 240.
4. Solihlar gulshani. Zayriyev Abdulhamid, G‘iyosiddin Habibulloh. – T.:”Hilol-Nashr” 2021. -300

THE IMPORTANCE AND USE OF METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.

S.Shermamatova, Yo.Mamadaliyeva
Fergana State University

Abstract. This article describes the importance of learning foreign languages today as well the use and importance of techniques in teaching foreign languages. There are a number of examples of modern methods.

Key words: modern methods, importance foreign languages, teaching, activity, learning.

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda chet tillarini o‘rganishning ahamiyati va chet tillarini o‘qitishda metodlardan foydalanish va ahamiyati tasvirlangan. Zamonaviy metodlarning bir qator misollari mavjud.

Kalit so‘zlar: zamonaviy usullar, ahamiyati chet tillari, o‘qitish, faoliyat, o‘rganish.

Аннотация. В этой статье описывается важность изучения иностранных языков сегодня, а также использование и значимость методик в преподавании иностранных языков. Приводится ряд примеров современных методов.

Ключевые слова: современные методы, важность иностранных языков, преподавание, деятельность, обучение

Today, the acquisition and assimilation of foreign languages is becoming an integral part of Education. Knowledge of several foreign languages is essential to success in the 21st century. A person who knows foreign languages has a lot of opportunities. Therefore, foreign languages are important in the current globalized period, while it is also important to introduce foreign languages and what modern methods are used in this process. This article is about the importance of methods in the development of foreign languages and their application.

Examples of active learning techniques include role-playing, case studies, group projects, think-pair-share, peer teaching, debates, and short demonstrations followed by class discussion, which are now modern techniques in the development of foreign languages.¹⁶⁰

The Direct Method, often used in teaching foreign languages, exposes the child to the target language without translating it into their native language. This method encourages thinking in the foreign language, promoting a higher level of language proficiency.

Another successful method is the Audio-Lingual Method. It focuses on pattern drills, where children are taught standard phrases and sentences in the foreign language. For example, to teach French, you might start with simple sentences like “Je suis...” (I am...) followed by different adjectives. This repetitive practice helps children retain the language better.¹⁶¹

Teaching methods are the broader techniques used to help students achieve learning outcomes, while activities are the different ways of implementing these methods. Teaching methods help students master the content of the course and learn how to apply the content in particular contexts.

Instructors should identify which teaching methods will properly support a particular learning outlook. Its effectiveness depends on this alignment. To make the most approach choice, an instructor should consider learning outcomes, student needs and the learning environment.

Teaching methods vary in their approach, some are more student-centered while others are more instructor centered, and you will see this reflected in the chart. Choose methods that will best guide your students to achieve the learning outcomes you've set and remember that your teaching approach, teaching methods and activities all work together.

Teaching method-lecture.

What students do:

Instructor presenting material and answering student questions that arise. Students receive, take in and respond.

Activities:

Demonstration, modeling, questions (convergent), presentation, slideshow, note-taking

Teaching method: Directed Discussion

---

¹⁶⁰ Social behavioural sciences. Carmen Charvase

¹⁶¹ www.eurokidsindia.com

What do students: Class discussion that follows a pre-determined set of questions to lead students to certain realities or conclusions, or to help them meet a specific learning outlook

Activities:

Direct, specific, or open-ended questions that are connected to learning outcomes and include varied cognitive processes

Teaching method: Direct Instruction

What do students: lecture, but includes time for guided and independent practice

Activities: Create mind/concept maps, free writes, one-sentence summary, one minute papers

Teaching method: Guided Instruction

What do students: Direct and structure instruction that includes extensive instructor modeling and student practice time.

Activities

Showing and explaining examples, model strategies, demonstrate tasks, classify concepts, define vocabulary, scaffold steps

Teaching method: Just-in-Time Teaching

What students do:

Instructor adjusts class activities and lectures to respond to the misconceptions revealed by assessing students' prior knowledge

Activities:

Warm ups, Goodfors, Conceptual questions (usually a quiz) to motivate students to do the

When students are taught during the lesson using similar interesting and modern techniques, they will be more interested in learning foreign languages and will grow more easily'rganishadi. Using forms critical thinking techniques, one can think more easily in a foreign language. The importance of both new and modern methods is very high in the current global period. A well-designed method can help teachers organize their lessons, set clear learning objects, and plan approach activities to engage students in the learning process. Methods also provide students with a framework for understanding the language, making it easier for them to grasp new concepts and practice language skills in a systematic way. Furthermore, methods in teaching foreign languages can help students develop important language learning strategies and skills that are essential for long-term language acquisition. By exposing students to a variety of language input, providing opportunities for meaningful practice, and engaging reflection on their learning progress, methods can help students become more independent and effective language learners. This not only improves their language proficiency but also equips them with valuable skills that can be applied to learning other languages in the future.

In conclusion, teaches students during the course of a lesson using similar interesting and modern techniques that further increase their interest in learning foreign languages and make it easier to learn. Some forms a critical thinking in the stream in techniques, and one can think more easily in a foreign language. The

importance of both new and modern methods is very high in the current globalized period.

IMPORTANCE AND METHODS OF FORMATION OF INDEPENDENT LEARNERS

M.A. Turayeva

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Abstract. An independent learner does his research and asks questions, rather than relying solely on materials provided by his teacher or tutor. He also takes ownership of his learning path by setting his own goals and tracking his progress. This article summarizes the information about the significance of being an independent learner and ways of forming an independent learner, and it is structured based on materials available today.

Keywords: independent learner, autonomous learner, tangible goals, cognitive skills, digital skills, artificial intelligence, innovative era

Annotatsiya. Mustaqil o'quvchi faqat o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan materiallarga tayanmasdan, o'zi tadqiqot qiladi va savollar beradi. Shuningdek, u o'z maqsadlarini belgilash va taraqqiyotini kuzatish orqali o'z ta'lim yo'liga egalik qiladi. Ushbu maqolada mustaqil o'quvchi bo'lishning ahamiyati va mustaqil ta'lim oluvchini shakllantirish yo'llari haqidagi ma'lumotlar umumlashtirilib, bugungi kunda mavjud materiallar asosida tuzilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil o'quvchi, avtonom o'quvchi, aniq maqsadlar, kognitiv qobiliyatlar, raqamli ko'nikmalar, sun'iy intellekt, innovatsion davr

Аннотация. Независимый ученик проводит собственное исследование и задает вопросы, а не полагается исключительно на материал, предоставленный учителем. Он также берет на себя ответственность за свой путь обучения, ставя собственные цели и отслеживая свой прогресс. В этой статье на основе доступных сегодня материалов обобщена информация о важности быть независимым учеником и способах развития независимого ученика.

Ключевые слова: независимый обучающийся, автономный обучающийся, конкретные цели, когнитивные навыки, цифровые навыки, искусственный интеллект, эра инноваций.

Introduction

The implementation of reforms in the social, economic, cultural, and spiritual spheres in our country since the first days of independence has set many important tasks for the education of the youth of our great country, who are mature in all respects, physically strong, competitive, and intellectually capable. This requires, first of all, comprehensive education of the future generation from a spiritual and moral point of view, to have modern knowledge, a broad outlook, and faith in them. Because the future and prospects of our country depend on the education of this young generation.

Nowadays, the task of independently searching for and learning knowledge according to the requirements of the state educational standard is one of the most pressing problems. Therefore, the importance of being an independent student is one of the most urgent issues in our national education system.

Independent learners have strong ‘affective skills’ which refers to the ability to manage feelings – the most important of which is the ability to delay gratification¹⁶².

In the more recent higher education white paper ‘The Future of Higher Education’, lifelong independent learners are regarded as essential to meet the needs of the economy and address the ‘productivity gap’ at a time of rapid social and technological change: Today’s generation of students will need to return to learning – full-time or part-time – on more than one occasion across their lifetime in order to refresh their knowledge, upgrade their skills and sustain their employability. Such independent learners investing in the continuous improvement of their skills will underpin innovation and enterprise in the economy and society.’ (DFES 2003, p. 16)¹⁶³.

Hence, independent learning has been set up as valuable for both the individual and society. Education both produces this independence and also, at the higher levels, requires it, with higher education students in particular expected to be independent learners. The following reasons: interchanging educational practices, contexts, and funding, including the development of a ‘mass’ system of higher education with greater reliance on resource-based, online, blended and distance learning involves greater levels of independent study.

Being an autonomous learner has great benefits for the student and society and there are many useful benefits of being an independent learner. Here are some of the most important and prominent benefits of it. Firstly, it is a skill that is highly valued at University and in the workplace and is vital in life preparation. This skill and associated benefits will remain invaluable while the world will change. Second, it will enable students to feel in control of their academic studies, hence reducing stress, increasing well-being, and leading to improved academic performance. Next, it will enhance student organization and the ability to set tangible goals which will increase student motivation and confidence. In addition, it will enable teachers to provide differentiated tasks. It is consistent with our philosophy on coaching. It will develop resilience for academic purposes and beyond. As you can see, there are many benefits to being an independent learner.

To be a successful independent learner student must develop the necessary organizational skills to work towards independence. In order to thrive in an independent learning culture, they must develop the necessary motivation and confidence. Students will learn how to collaborate effectively in a meaningful way. At the same time, there is a critical balance for teachers to establish between using subject-specific expertise and challenging students through effective and powerful questioning and dialogue. Positive relationships between teachers and students are based on trust and mutual responsibility for learning. Marking is not the same as feedback. The quality of feedback is fundamental to the success of independent learning. Students will need to learn cognitive and metacognitive skills. Teachers

---

¹⁶² Carl Hendrick. Author and Teacher. Dr Carl Hendrick is the author of several books on teaching and learning, including *How Learning Happens* (2020).

¹⁶³ Carole Leathwood

Institute for Policy Studies in Education, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, N7 8DB, London, UK

will all need to develop the ability to ask the right questions to elicit independent thinking.

To develop independent learners in today's modern life, we need to know the main characteristics that belong to them. According to Dr. Carl Hendrick¹⁶⁴, independent learners are firstly well organized with a clear sense of success criteria for each subject unit. They have a positive relationship with their teachers and tutors and ask for help and guidance when needed. We know that independent learners have developed a robust set of digital skills to enable them to use technology and navigate the Internet in a discerning and critical manner. Independent learners focus less on poor revision techniques such as the storage of information (re-reading/highlighting) and more on the generation of questions and answers themselves through self-quizzing/regular low-stakes testing. Many of them can evaluate exemplar material from their peers or from the exam board to reflect and improve on their work. They have strong self-regulation and metacognitive skills and are deeply reflective about their strengths and weaknesses. Independent learners have an intellectual curiosity bolstered by a wide range of extra-curricular activities. Independent learners have a well-developed capacity for intrinsic questioning as opposed to extrinsic questioning. Independent learners are empowered, unstressed, and in control.

We know that the learners we currently educate will enter a world of work that is shaped by wide-ranging innovations in areas such as artificial intelligence, augmented reality, and robotics. Therefore, we must use the latest modern methods in raising successful independent learners and we can rely on the following ways:

- Encourage goal setting
- Encourage a sense of purpose
- Encourage collaboration
- improved academic performance;
- increased motivation and confidence

If learners set their main goals, they can be able to create targets that they would like to work on independently and achieve in a given limited time. This boosts success as students will feel a stronger sense of enthusiasm toward accomplishing their personal goals as they know the gains will benefit them. Moreover, setting goals helps activate new behaviors, helps, guide their focus, and promotes a sense of self-mastery that helps them sustain that momentum in life.

So, in today's rapidly changing innovative era, the role of teachers plays an important role in helping our young people find their rightful place in independent life. Therefore, we need to always show our young people a reasonable, correct, and clear path by encouraging them to self-reflect and set challenging et realistic goals. Once students reach this stage of independence, they will have developed key skills necessary to succeed academically and beyond.

References:

---

¹⁶⁴ Carl Hendrick Author and Teacher. Dr Carl Hendrick is the author of several books on teaching and learning, including How Learning Happens (2020).

1. Carl Hendrick Author and Teacher., Dr Carl Hendrick is the author of several books on teaching and learning, including How Learning Happens (2020).
2. Bill Meyer, Naomi Haywood, Sally Faradey London: Department for learners, Report 051, 2008
3. Carole Leathwood Institute for Policy Studies in Education, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, N7 8DB, London, UK
4. www.google.com the importance of being an independent learner

A COMPARATIVE STUDY OF TERMS RELATED TO CHILDREN'S DISEASES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

X.N. Murtazayeva

Termez branch of Tashkent medical academy

Abstract. One of the difficult issues for medical workers is the translation of text from English into Uzbek. The need for translation arises for a variety of reasons: lack of documentation for equipment in the native language, implementation of scientific activities, organization of international cooperation. In order to correctly understand what you read or translate the required text, it is necessary to take into account a number of linguistic features that are quite rare outside of translation activities, but are very important. The thesis discusses these features with examples and ways to overcome difficulties that arise during the translation process.

Key words: translation, medical, abbreviation, terms, clinical, synonym.

English is the most widely used language for communication between people around the world. For this reason, a significant part of scientific works, both in the field of medicine and in other fields, is published in English. To work efficiently with English-language texts, a certain level of language training and at least basic knowledge of the features of translation of special terminology are required. This is primarily due to the need to correctly select the meaning of terms and concepts used for a specific specialty, which will avoid misinterpretation of texts and ensure high-quality translation.

Difficulties often arise when translating medical texts from English into Uzbek. In most cases, this involves finding and using equivalent terminology that is adequate and specific to a particular field.

The most commonly used terminology in medical texts is clinical terminology, which is defined as follows:

“Clinical terminology (from the Greek klinike (techne) - patient care) is the most extensive section of medical terminology, which concerns a variety of subjects, processes, phenomena related to the prevention, diagnosis of diseases, with methods of examining and treating patients” [8]. According to the author's full definition, the terminology is also used to name operations, medical equipment, treatments and examinations.

The authors name the following techniques used when translating English terms in medical texts [6, 2]:

a) descriptive technique, in which a term is translated through an extended explanation of the meaning of this term. This technique is used if the

corresponding meaning of the word is not in the dictionary and in the Uzbek language as a whole, for example, “history of cancer” will be translated in this case as “indication of a malignant tumor in the anamnesis”;

b) specification; used when replacing a word or phrase in the source language with a broader subject-logical meaning with a word or phrase in the target language with a narrower meaning, for example, “cerebral NaCl wasting” is translated as “loss of NaCl caused by brain damage”;

c) generalization; occurs when replacing a lexical unit with a narrower meaning with a target language unit with a broader meaning, for example, “cerebral NaCl wasting” can be represented as “loss of salt due to brain damage.”

d) tracing (literal translation) consists of translating an English term by accurately reproducing it in the Uzbek language, for example, “subcutaneous tissue atrophy” is “atrophy of subcutaneous tissue”;

e) transliteration; used when conveying the phonetic appearance of an English word in Uzbek letters, for example, “vasodilator” is translated into Uzbek as “vasodilator”.

Due to such a variety of techniques, a number of problems arise that require solutions during the translation process. This arises because the same term can be translated differently depending on the method of translation. Among the main problems of translating clinical terms are:

a) the admissibility of using Anglicisms in the translated text (words borrowed from English into any other language) [7];

b) translation of abbreviations;

c) terminological synonymy;

d) problems of translating eponyms;

e) “false friends of the translator”;

f) problems of translating titles of medical texts.

Words of Western European origin attract the most attention, and therefore many scientists give preference to the use of foreign language vocabulary. To a lesser extent, words and terms from the Uzbek language are used, for example, “analgesic” instead of “painkiller”, “accommodation” instead of “habituation”. Anglicisms are characterized by a high degree of assimilation and the presence of a large number of derivatives.

Bibliography:

1. Belskaya A.E. Specifics of translating English medical terminology into Russian. *Young scientist*. 2017; 4(138): 275-277.

2. Vorobyova D.A. Lexico-grammatical transformations in the translation of medical texts. *Young scientist*. 2020;23(315): 474-476.

3. Zabrovsky A.P. Medical discourse and the process of intercultural communication. *Bulletin of Moscow University. Episode 19: Linguistics and intercultural communication*. 2012; 3: 127-134.

THE SPIRIT OF RENEWAL IN THE WORKS OF KAMIL KHOREZMI

N.A. Bo'tayeva

A.Qodiriy in the name of JDPU External section, "In preschool and elementary schools, teacher of the "distance education" department"

Abstract. The article talks about the changes that took place in the political life of Central Asia at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the social condition of the people, the reflection of news in literary literature, in particular, the embodiment of social and political reality in the work of Kamil Khorazmi.

Key words: Jadidism movement, national renaissance period, enlightenment, social reality, literary environment of Khiva, printing, ghazal, ode

The end of the XIX century and the beginning of the XX century is a socio-political and educational movement that gained significant importance in the life of Turkestan, Caucasus, Crimea, and Tatarstan. Jadidism first appeared in the Crimea in the 80s of the XIX century. It spread in Central Asia from the 90s of the XIX century.

We know that the main goals of Jadidists were to liberate the nation from medieval backwardness and religious superstitions, to reform Sharia law, and to spread enlightenment to the people. History testifies that in Turkestan, the appearance of this movement in the regions was different. In particular, the Jadids of Khiva were not content with educational activities, but also fought against the khan system. Until the First World War, Khiva did not have a single center and program documents. However, the Jadidist movement became a major social and political force in the Khiva Khanate, and in August 1914 it took the form of a party. The beginning of the Jadidist movement in Khiva corresponds to the era of Muhammad Rahimkhan Soni-Feruz.

Muhammad Rahimkhan Soni-Feruz was the smartest and most intellectual among the khans of Central Asia. He gave way to "methodology" and brought lithographs to Khiva long before the arrival of the Russians. On his behalf, Ahmad Tabibi (1869-1911) created "Majmuatash-shuaroyi Feruzshahi" ("Anthology of Feruzshah poets"). It gives examples of poems of 30 poets. Among them were poets of various scope and power, such as Kamil Khorazmi (1825-1899), Muhammadrasul Mirzo (1840-1922), Avaz Utar (1884-1919).

Uzbek contemporary literature was formed and improved mainly on the basis of classic literary experiences, partly on the basis of world aesthetic thinking. This feature is also common to the works of representatives of Khorezm literary environment. Unfortunately, in a number of researches about Jadidism in Khorezm, the main attention was focused on socio-political issues, and samples of Jadid literature were not sufficiently evaluated. (With the exception of Begali Kasimov and Sharif Yusupov's opinions on the works of Bayani, Kamil Khorazmi, Muhammad Rahimkhan Feruz, Ahmad Tabibi in the book "Uzbek Literature of the National Renaissance"). Although the role of Khorezm poets in the literary environment of the national renaissance is acknowledged in many cases, the term "jadid" is not applied to them. At first glance, the influence of Jadidist ideas in the

literary environment of Khiva is not very noticeable. Although there is a desire for innovation in the general plan, the creators of the period did not abandon traditionalism. They took any sign of progress as modernism.

The intellectuals of this period took the path of mastering Russian science, language and culture, thereby, firstly, trying to understand and restore the identity, and secondly, bringing up the generation of a nation that meets the requirements of the time.

Although the classical spirit is not noticeable in the works of the representatives of Khiva literature of that time, in the works written in classical genres, the mood of dissatisfaction with the times and striving for newness can be felt. In particular, the enlightened poet Kamil Khorezmi, as one of the famous representatives of the advanced culture of his time, was a witness and participant of the above processes. Having seen Kamil's talent, Khiva ruler Syed Muhammad (1856-1865) invited him to the palace, and he served as a calligrapher in the Khan's court, and during the reign of Muhammad Rahim II - Feruz (1864-1910), he served as a mirzaboshi and devanbeg.

Economic and cultural ties, undoubtedly, became closer and stronger than ever after the annexation of Central Asia to Russia in the second half of the 19th century. During this period, interest in studying Russian science and technology, getting better acquainted with Russian language and literature increased. The door to the whole world was opened through Russia for the khanates, who previously could not imagine other countries than the territory of their country, and did not know what was happening in the world. He went to Moscow and Petersburg with the poet Kamil Khorezmi after Muhammad Rahimkhan II returned from there, he opened a Russian language school in Khiva.

The role of Kamil Khorezmi and Muhammad Rahim Khan II in the development of the enlightenment of Khiva in the early period is incomparable. The reason is that the printing press organized by them was the prelude to these actions. In 1874, on the initiative of Muhammad Rahim Khan II, a lithography machine was brought to Khiva from Russia. Ibrahim Sultan, a printer from Iran, was invited to the palace. Because the first printing press in the East was established in Iran in 1832. Also, musicologist Pahlavonniyoz Mirzabashi tried to organize meetings with the Khan and to exchange ideas with historians and progressives, to end violence and bribery in the country. The development of printing in Khiva was a bold step towards the enlightenment of the people. All these movements began to be reflected in fiction. In his works, Kamil promoted the ideas of traditional love, enlightenment, and peaceful living.

does. But the ideas of enlightenment took the leading place in the work of the poet. The poet's works such as "Kamal", "Description and Description of Dar Bayani Tashkent", "Golden Hour" are clear examples of this. On his way to Petersburg in September 1891, Kamil stopped in Tashkent and wrote an ode called "Tashkand" at the request of the editors of the "Gazette of the Turkistan Region". This ode of his is a great poetic work that reflects the new social development in Uzbek literature. Visiting cities such as Petersburg, Moscow, and Tashkent, getting acquainted with the state of the people strengthened the feeling of patriotism in the

poet's heart. The fate of the homeland and its future did not give peace to the poet. That is why the poet says in one of his poems:

Ne sud ochilsa gul, o'lsa bahor g'urbat aro,
Mengaki bo'lmasa yoru diyor g'urbat aro,
Ochilmadi chamaniston havomidin ko'nglum,
Ko'zimga gul erur andoqki, xor g'urbat aro.
Chiqay Vatan sadafidin dema guhar yanglig',
Garchi bo'lsa senga e'tibor, g'urbat aro,

- he feels alienated in his country. Kamil was the first to invent the Uzbek musical notation. By Feruz's decree, he created the Khorezm note called "Tanbur Lines" and recorded the first part of the status of "Rost" in the note. "Murabbai Kamil", "Peshravi Feruz" and "Peshravi Feruz" related to Kamil's status are still preserved and sung by singers and musicians. This work of the poet was continued by his son Muhammadrasul Mirza, who created music based on notes for Khorezm maqam tunes. The well-known composer Matniyoz Yusupov published a five-volume book on the status of Khorezm and presented it to a wide readership. Cultural and literary heritage of Kamil is diverse and rich. Most of them are based on the traditional theme of love. Although many works have been written on this topic, the poet has added a fair share to it with his new poems and epics. In particular, the poet:

Yig'latur oshuqlaring la'li labing xandasi,
Tubiyu shamshod erur sarv qadding bandasi
Husnu jamol avjining mehri duraxshandasi,
Ko'rsa mehr orazing, bo'lg'usi sharmandasi,
So'yla mango ey sanam, kimni sevar yorisan?

such lines of fireworks involuntarily fascinate a person, encourage him to think. For example: "Crying with the muted lips of your lovers". I wonder why the lover's lips cry. Because a lover cannot reach his lover. He is suffering from hijran. His mistress watches his situation with a smile on her face. Even if the lover hurts, the lover can't get away from her. After all, the mistress is absolutely beautiful. Her figure is full of light, and the sun is ashamed of her rosy face. See how much meaning the poet has packed into a few lines. The work of such poets as Navoi, Munis, Ogahi became a literary school for Kamil. He deeply studied the work of his predecessors. He creatively used the ideas of humanity and justice sung in their works. Therefore, the idea of nationalism occupied a special place in the work of the poet. This idea is embedded in the core of Kamil's works. During the lifetime of Kamil, the Khiva Khanate was a vassal of the Russian Empire, and the people's life was in an extremely miserable condition. Having seen oppression and violence with his own eyes, the poet felt sorry for the life of the hardworking people and sought measures to alleviate it. But he could not find it. That is why he called upon the khan and his officials to be honest and fair and compassionate:

Gar oltin qasr esa johing, ulus holiga rahm etgil,
Sendek necha shahanshohni o'tkardi bu ayvon...

Kamil continued the best traditions of Uzbek classical literature and creatively developed it. Therefore, many of his works expose the ignorance,

hypocrisy, and cruelty of the ruling class. The poet's poems such as "Tama", "Roza", "Mulla-Imam" are vivid examples of this

Kamil Khorezmi begins the radifli ghazal "Tama" with the following verses.

Ey ko'ngul, zinhor qilma ahli davrondin tama,

Bor esa bu xasta jisinga agar jondin tama.

Admittedly, taking care of people is putting your life at risk. The stanzas remind of the thoughts "Homtama suffers forever" highlighted in "Hayrat ul Abror". Continuing his thoughts, Kamil laments the lack of an impartial friend. If you don't have someone better than a friend, don't miss him, says the poet:

Chunki yo'q ermish jahon ahlida xolis do'stig',

Kimki ondin yaxshiroq yo'q, aylama ondin tama.

Kamil Khorezmi continues his critical views. Poets say that the real Sultanate is contentment. Tamagir shah is even lower than gado. A king who wants religion from his opponent is like a king who eats the bread in his hand.

Xoni vaslig'a raqibidin diyonat istamak,

Aylagan yanglig' gado ilkidag'i nondin tama.

At the end of the ghazal, social views are given on the basis of mystical and philosophical ideas:

Olam ichra gar bo'lay desang aziz-u arjumand,

Aylama Komil juz zilli subhondin tama.¹⁶⁵

Kamil also knew Persian well. He used the Persian language effectively to expose the injustice, oppression, and vices of the Khiva Khanate. The poet's ghazals, which begin with the words «Algiyas», «Zi bedodi gardun», «Dod az dasti charkhi dun», are filled with the spirit of rebellion. Analyzing the content of the work «Algiyos», it can be seen that the poet's dissatisfaction with his time rose to the level of rebellion.

Doimo aylanib yuruvchi davr hodisalaridan faryod,

Bu aylanuvchi charx tufayli yuz bergan voqealardan ham dod.

Ohim sovuq, chehram sariq, nolam dardli, vujudim garddek;

Ko'z yoshim qon, qaddim nigun, qalbim so'zon, dod.

Yor esa g'ofil, hijron qotil, ahvol qiyin, dil xasta.

In his ghazals, the poet calls people to goodness. He calls us to walk away from evil and evil. Kamil was a skilled calligrapher. He beautifully copied many works of art and divans. He produced many calligraphers. Ustad Mohammad Panoh, Khudoybergan Muhrikon, Sharif Tarro devan, Matyakub Harrot devan are among them. Divans copied by Kamil Khorezmi and his students are preserved in libraries of several countries of the world. Kamil Khorezmi was a skilled translator as well as a calligrapher. He translated "Mahbub ul-qulub" by Barkhordar bin Mahmud Turkman Mumtaz, who lived in the 18th century. The work is written in prose and contains small stories and anecdotes. Fakhriddin Ali Safi's "Latoif at-tawaiif" ("Of different categories anecdotes") is written by Kamil Khorezmi. The book contains stories and anecdotes about Abdurahman Jami, Alisher Navoi and other famous people. Kamil Khorezmi, along with revising these works, made

---

¹⁶⁵ Devon. 1975y. 11-bet

some changes to them, reworked some stories, adapted the style of the book to the taste and level of the readers of his time.

Kamil Khorezmi, as a patriot of the nation, called on the people to be enlightened and called for national awakening. He expressed his attitude to the realities happening in the society through his poetry mixed with socio-philosophical content. The idea of not being indifferent to the fate of the nation, and being saddened by the fate of the wise people was embedded in the essence of this attitude. This is evident in his works. He did not openly express his rebellion against his time, but tried to convey his appeal to the times and system through beautiful ghazals.

In a word, Kamil Khorezmi continued the best traditions of Uzbek classic literature and made a great contribution to the development of advanced literature. He dreamed of seeing his people enlightened, his land free, prosperous and prosperous. The poet's dreams came true only in our days.

References

1. Бартольд В. В., История культурной жизни 1927. стр. 113.
2. Devon. 1975y 11-bet
3. Zebo Saidjonova. Jadidchilik va Xorazm adabiy muhiti “*Sharq yulduzi*” *jurnali*, 2016–4
4. М.Юнусов. *Комил Хоразмий. ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти Тош-1960*
5. Turkiston viloyatining gazet, 1891 yil, 35-son
6. “Jadidchilik”. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. (2000-2005).

THE IMPORTANCE OF TEACHING PRONUNCIATION TO ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE EFL LEARNERS

S.O‘. Shermamatova, M.Z. Rajabova
Fergana State University

Annotation. This research article provides a comprehensive review of the importance of teaching pronunciation to English as a Foreign Language (EFL) learners. Drawing on theoretical frameworks, empirical studies, and practical implications, the article highlights the significance of pronunciation instruction in EFL contexts. It explores the impact of pronunciation on various aspects of language learning, including communication skills, intelligibility, and overall language proficiency. Additionally, the article discusses effective instructional approaches, strategies, and technologies that can enhance teaching pronunciation and learning. By recognizing the importance of pronunciation instruction, educators can better support EFL learners in achieving accurate and intelligible oral communication skills.

Keywords: science, teaching foreign languages, planning, correct approach, planning principles, elements, stages of mastering, success.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot maqolasida ingliz tilini chet tili (EFL) o‘rganuvchilarga talaffuzni o‘rgatish muhimligi to‘liq ko‘rib chiqiladi. Nazariy asoslar, empirik tadqiqotlar va amaliy natijalarga tayangan holda, maqola EFL kontekstlarida talaffuzni o‘rgatishning ahamiyatini ta’kidlaydi. U talaffuzning til o‘rganishning turli jihatlariga, jumladan, muloqot qobiliyatlari, tushunarlilik va umumiy tilni bilish darajasiga ta’sirini o‘rganadi. Bundan tashqari, maqolada talaffuzni o‘rgatish va o‘rganishni yaxshilaydigan samarali ta’lim yondashuvlari, strategiyalari va texnologiyalari muhokama qilinadi. O‘qituvchilar talaffuzni o‘rgatishning

muhimligini tan olgan holda, ingliz tilini o'rganuvchilarni to'g'ri va tushunarli og'zaki muloqot ko'nikmalariga erishishda yaxshiroq qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Kalit so'zlar: Fan, chet tillarini o'rgatish, rejalashtirish, to'g'ri yondashuv, rejalashtirish tamoyillari, elementlari, o'zlashtirish bosqichlari, muvaffaqiyati.

Аннотация. В этой исследовательской статье представлен всесторонний обзор важности обучения произношению изучающих английский как иностранный язык (EFL). Опираясь на теоретические основы, эмпирические исследования и практические выводы, в статье подчеркивается значение обучения произношению в контексте EFL. В нем исследуется влияние произношения на различные аспекты изучения языка, включая коммуникативные навыки, разборчивость и общее владение языком. Кроме того, в статье обсуждаются эффективные учебные подходы, стратегии и технологии, которые могут улучшить преподавание и обучение произношению. Признавая важность обучения произношению, преподаватели могут лучше поддерживать учащихся EFL в достижении точных и понятных навыков устного общения.

Ключевые слова: Наука, обучение иностранным языкам, планирование, правильный подход, принципы планирования, элементы, этапы освоения, успех.

Introduction:

Pronunciation is a vital component of language learning, as it directly affects learners' ability to communicate effectively in English. This research article aims to explore the importance of teaching pronunciation to EFL learners. By examining theoretical foundations, empirical research, and practical implications, this article provides a comprehensive understanding of the significance of pronunciation instruction in EFL contexts.

The Role of Pronunciation in Language Learning:

Pronunciation plays a crucial role in language learning, encompassing various aspects such as intelligibility, comprehensibility, and oral fluency. Accurate pronunciation enhances learners' ability to communicate effectively, understand spoken language, and be understood by native speakers. It contributes to overall language proficiency and facilitates successful interaction in both academic and real-world settings.

Clear and accurate pronunciation positively impacts learners' communication skills. It enables learners to convey their intended meaning accurately and helps them understand spoken language more effectively. Intelligible pronunciation allows for successful interaction and reduces potential communication breakdowns. Additionally, it enhances learners' confidence and motivation to engage in oral communication.

Pronunciation instruction fosters cultural competence by helping learners develop an awareness of and sensitivity to the phonological features of English. Accurate pronunciation enables learners to navigate cultural nuances and communicate with native speakers more effectively. It contributes to social integration and facilitates cross-cultural understanding and collaboration.

Proficient pronunciation skills are essential for academic and professional success. In academic contexts, accurate pronunciation supports learners in participating in classroom discussions, delivering presentations, and engaging in collaborative projects. In professional settings, clear pronunciation enhances

employability, facilitates effective workplace communication, and promotes career advancement.

Effective pronunciation instruction employs a range of pedagogical approaches and strategies. Integrating pronunciation into regular language lessons, providing explicit instruction on pronunciation rules and patterns, incorporating meaningful and authentic pronunciation practice, and utilizing technology-based resources are effective approaches to teaching pronunciation in EFL contexts.

Teacher training and professional development programs play a crucial role in equipping educators with the necessary knowledge and skills to teach pronunciation effectively. Providing teachers with opportunities for ongoing professional development, access to instructional resources, and training on effective pronunciation assessment strategies can enhance the quality of pronunciation instruction in EFL classrooms.

Technology offers innovative tools and resources for pronunciation instruction. Computer-assisted pronunciation training (Chat GPT) programs, mobile applications, and online platforms provide learners with opportunities for individualized practice, immediate feedback, and self-directed learning. Integrating technology into pronunciation instruction can enhance learners' engagement, motivation, and autonomy.

Assessment and feedback are integral components of effective pronunciation instruction. Formative and summative assessment strategies, such as oral presentations, pronunciation portfolios, and peer feedback, allow learners to monitor their progress and receive constructive guidance. Regular feedback helps learners identify areas for improvement and make necessary adjustments in their pronunciation.

Implications for EFL Teaching and Learning:

Recognizing the importance of pronunciation instruction, EFL educators should integrate pronunciation into their teaching practices, provide learners with ample opportunities for practice, and create a supportive and inclusive classroom environment. Additionally, collaboration between EFL teachers, teacher educators, and curriculum developers can promote the integration of pronunciation instruction into language programs and materials.

Conclusion:

Teaching pronunciation to EFL learners is of paramount importance as it directly impacts learners' communication skills, intelligibility, and overall language proficiency. By emphasizing the significance of pronunciation instruction, educators can better support EFL learners in developing accurate and intelligible oral communication skills, enabling them to communicate effectively in English and succeed in both academic and real-world contexts.

References:

1. G'aniyevich, Do'smatov To'g'onboy. "THE FACTOR OF USING NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING LESSON EFFICIENCY" (2022).

2. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. "ON THE MECHANISMS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INNOVATIVE ACTIVITY". *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 824-827.

3. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. «СОПТИНУИТИ ОФ ИППОВТИВЕ ЕДУКАТИОНАЛ ТЕХНОЛОГИЕС АНД ЕДУКАТИОНАЛ ЕФФЕКТИВЕНЕСС.» *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 821-823.

4. Ganievich, Dosmatov Togonboy. «REQUIREMENTS FOR THE CREATION OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF YOUTH STUDENTS.» *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 814-817.

5. Ganievich, Dosmatov Togonboy, and Oktamova Irodakhon Dilshodovna. «COMBINED AGGREGATE FOR WORKING THE SOIL BEFORE PLANTING.» *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.12 (2023): 873-876

REVOLUTIONARY APPROACHES IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

D.B. Turdiboyeva

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotation. Teaching foreign language has become very important in recent decade. This article can explain about some of the really crucial approaches during teaching English language to language learners with few clear examples.

Аннотация. Обучение иностранному языку стало очень важным в последнее десятилетие. В этой статье можно объяснить некоторые действительно важные подходы при обучении английскому языку изучающих язык с помощью нескольких четких примеров.

Annotatsiya. So‘nggi o‘n yillikda chet tilini o‘rgatish juda muhim bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqola ingliz tilini o‘rganuvchilarga ingliz tilini o‘rgatishda ba‘zi juda muhim metodik yondashuvlarni bir nechta aniq misollar bilan izohlab beradi.

Keywords: motivation, engagement, critical thinking, creativity, cultural context.

Ключевые слова: мотивация, вовлеченность, критическое мышление, креативность, культурный контекст.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, jalb qilish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, madaniy kontekst.

English language teaching has witnessed a paradigm shift in recent years, with educators increasingly exploring innovative methodologies to enhance the learning experience for students. In this article, we delve into some of the groundbreaking approaches that are reshaping the landscape of English language education, focusing on the integration of technology, task-based learning, and culturally relevant pedagogy.

One of the most transformative innovations in English language teaching is the integration of technology into classroom practices. Interactive multimedia resources, language learning apps, virtual reality simulations, and online communication tools have revolutionized the way students engage with the language. By incorporating digital platforms, educators can create dynamic, interactive lessons that cater to diverse learning styles and enhance student motivation and engagement.

Task-based learning is another innovative approach that emphasizes practical language use in real-world contexts. Instead of rote memorization and

drills, students are engaged in meaningful tasks that require them to apply their language skills authentically. Tasks such as role plays, problem-solving activities, simulations, and collaborative projects not only develop linguistic proficiency but also foster critical thinking, creativity, and communication skills.

In today's increasingly interconnected world, cultural competence is an essential aspect of language learning. Innovative educators are incorporating culturally relevant content, diverse perspectives, and authentic materials into their English language curriculum. By exposing students to a wide range of cultural influences, teachers can help learners develop a deeper understanding of the language in its cultural context and become more effective communicators in a globalized society.

Let's explore a few examples of innovative approaches in action:

1. Flipped Classroom Model: In the flipped classroom approach, students engage with instructional materials online before attending class, allowing in-person sessions to focus on interactive activities, discussions, and application of knowledge.

2. Gamification: Using game-based elements such as leaderboards, rewards, and challenges in language learning activities can enhance student motivation and engagement while reinforcing language skills in a fun and interactive way.

Innovative approaches in teaching the English language are revolutionizing the education landscape, offering fresh perspectives and strategies to enhance student learning outcomes. By embracing technology, task-based learning, and culturally relevant pedagogy, educators can create dynamic, engaging, and culturally responsive English language programs that empower students to become proficient communicators in an increasingly interconnected world.

References:

1. Warschauer, M., & Whelan, E. (2006). **Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide**. The MIT Press.
2. Nunan, D. (2004). **Task-Based Language Teaching**. Cambridge University Press.
3. Gay, G. (2010). **Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice**. Teachers College Press.

WAYS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT THROUGH THE EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN

N.A. Saidkulov

Gulistan State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of
“Social Sciences and Art Studies”

Abstract. This article talks about reforms in the educational system and their importance. The country will develop and progress only if the education system is set up correctly, and the main attention will be paid to intellectual knowledge. Through intellectual knowledge, the human capital of the country develops. Where human capital is developed, population welfare increases.

Key words: family, neighborhood, education, training, human capital, intellectual knowledge, Third Renaissance.

Today, in general, the traditional education and upbringing processes in our educational system are being replaced by innovative methods that are considered the basis of their development. Innovation means innovation. This is interpreted in terms of quality and efficiency. When innovation is applied to education, innovative education means the use of promising methods and tools in educational processes.

When it comes to innovative and creative thinking, paying attention to the «intellectual potential» that is part of it is of great theoretical and methodological importance. Innovative culture refers to the ability of society and individuals to freely create innovations based on the laws of succession. Innovative culture is a set of knowledge and abilities that comprehensively master and apply innovations in various fields of human activity.

Nevertheless, the following factors hinder the innovative and creative development of a person, especially young people:

1. Avoiding taking risks (that is, not trying your luck, or fearing challenges and trials to achieve results).

2. Not being tactful in thinking and relationships.

3. Lack of appreciation of personal fantasy.

4. Not being independent, but dependent on others.

5. Always thinking only about winning.

6. The existence of hesitation in most cases when starting a job.

7. Lack of logical thinking and avoidance of communication with people.

8. The existence of a situation of underestimating one's knowledge and talent.

9. Believing and following other opinions as a result of not having an independent opinion.

10. A one-sided view during one's activity is only a high confidence in one's own rightness.

11. Factors such as the fear of making mistakes before starting a job prevent innovative and creative development in young people and contribute to a decrease in self-confidence. Therefore, protecting young people from the influence of such factors has a positive effect on their innovative and creative activity. Their intellectual potential creates a foundation for creating a set of intellectual and creative possibilities.

In contrast to intellectual resources, intellectual potential means a set of mental and creative capabilities, which are often hidden, although not officially recorded, are considered the real basis for the implementation of behavior. Consequently, for the subject to perform a certain activity, to have a set of functions of performing, implementing, performing actions, that is, a set of separate, complex mental behaviors that ensure gradualism in learning the subject of mental work must. Therefore, personal knowledge always requires intellectual capacity and ability. It is not only the presence of knowledge, but also the person, man, individual who is trying to know, understand, his interest in knowledge, his

individual, personal approach to the interpretation and analysis of knowledge and its effective and beneficial use, understanding it in a unique and appropriate way. understanding becomes embodied.

Modern technologies develop the education system by promoting thinking, innovative approach and innovation and creativity. Therefore, the development of the educational system is directly related to innovative changes. It is appropriate if innovative changes are focused on the following aspects of the educational system:

- the purpose, content, method and methodology of education, technical-technological aspect, form and method of organization and management system and structural composition;
- material supply and material-technical base and specific incentives in pedagogical educational (student) activities;
- innovative methods in the system of control and assessment of types and levels of education;
- organization of pedagogical and educational process and educational-methodical support;
- to the correct organizational system of educational work in the educational system;
- the innovative nature of the curriculum and educational programs;
- depends on the activity of the student and the teacher and on the strictness of the discipline.

The use of modern advanced pedagogical technologies in the educational system is an important factor in the development of society. That is, the investment directed to the development of the country is the investment aimed at the education of young people, which is the most objective fact proven by historical development. In this sense, the bold step into the Third Renaissance of the new Uzbekistan depends on the intellectual potential, talent and ability of young people who have mastered modern knowledge and matured in all aspects. According to scientific analysis and research, the investment spent on a person between the ages of 3 and 22 will bring 19-22 times more profit in the future.

Therefore, fundamental reforms and changes are continuously being carried out in the education system, which is the basis of all reforms in Uzbekistan. At the same time, the amount of spending on education, including the social sphere, is more than half of the total cost of the state budget. Evaluating these expenses not as an expense, but as an investment for the future, the quality and level of education is the main factor that determines the development of the state.

In fact, the effectiveness of the ongoing reforms depends, first of all, on the level of personnel and how well they can meet the requirements of the time. Therefore, the system of school education in our country was completely reformed and 11-year general secondary education was restarted. New higher education institutions, scientific and creative centers are being established. Places for admission to higher educational institutions are increasing every year. Correspondence and evening forms of special higher education have been restored. In the next two years, branches of prestigious universities of about 20 developed

countries were opened. Academic and financial independence was granted to 35 higher educational institutions this year.

Practical work on the development of an effective, targeted system that covers children from birth to the age of 30 in the educational system of our country and helps them find their rightful place in life is being conducted. In this process, it is planned to mobilize all opportunities for our children to be raised as physically and spiritually healthy, people-loving and patriotic people.

In a word, to create modern, comfortable, advanced, creative and innovative conditions for young people to receive education, acquire a profession, and become well-rounded people. Uzbekistan is making full use of its existing capabilities. The main goal is to create the basis of the Third Renaissance, to make innovative and creatively thinking enterprising young people the drivers of the new Uzbekistan so that our country becomes one of the most developed countries in the world.

References:

1. Саидкулов Нуриддин Акрамкулович.,. (2023). ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Actual Problems in Higher Education in the Era of Globalization: International Scientific and Practical Conference*, 48–53.
2. Saidkulov , N. (2023). INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(11), 169–174. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/23849>
3. Saidkulov, Nuriddin. “ISSUES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF YOUTH POLITICAL CULTURE IN THE NEW RECONCILIATION PERIOD OF UZBEKISTAN”.
4. Акрамкулович, С. Н. . (2023). ЖАМИЯТ ИЖТИМОЙИЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Miasto Przyszłości*, 36, 455–460.

THE ROLE OF GAMES IN CLASSROOM

U.R. Ergasheva, SH.B. Akramova
Fergana State University

Annotation. Using games in the classroom can be an effective pedagogical strategy to engage students, promote active learning, and enhance understanding of complex concepts. Games provide a hands-on and interactive approach to learning, allowing students to apply their knowledge in a fun and engaging way. By incorporating games into lessons, educators can create a dynamic learning environment that caters to different learning styles and encourages collaboration among students. Furthermore, games can help reinforce key concepts, improve critical thinking skills, and boost student motivation and participation. Overall, integrating games into the classroom can lead to increased student engagement and academic success.

Keywords: EFL, online tools, gamification, jeopardy game, language learning, student engagement, mixed-methods approach.

Annotatsiya. Sinfda o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarni jalb qilish, faol o‘rganishni rivojlantirish va murakkab tushunchalarni tushunishni kuchaytirish uchun samarali pedagogik strategiya bo‘lishi mumkin. O‘yinlar o‘rganishga amaliy va interaktiv yondashuvni ta‘minlaydi, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini qiziqarli va qiziqarli tarzda qo‘llash imkonini beradi. O‘yinlarni darslarga kiritish orqali o‘qituvchilar turli xil o‘rganish uslublariga mos keladigan va talabalar o‘rtasida hamkorlikni rag‘batlantiradigan dinamik o‘quv muhitini yaratishi mumkin. Bundan

tashqari, o'yinlar asosiy tushunchalarni mustahkamlashga, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga va o'quvchilarning motivatsiyasi va ishtirokini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, o'yinlarni sinfga integratsiyalash o'quvchilarning faolligini oshirish va akademik muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: EFL, onlayn vositalar, gamifikatsiya, xavf o'yini, til o'rganish, talabalarni jalb qilish, aralash usullar yondashuvi.

Аннотация. Использование игр в классе может стать эффективной педагогической стратегией для вовлечения учащихся, содействия активному обучению и улучшения понимания сложных концепций. Игры обеспечивают практический и интерактивный подход к обучению, позволяя учащимся применять свои знания в увлекательной и увлекательной форме. Включая игры в уроки, преподаватели могут создать динамичную среду обучения, которая соответствует различным стилям обучения и поощряет сотрудничество между учениками. Кроме того, игры могут помочь закрепить ключевые понятия, улучшить навыки критического мышления и повысить мотивацию и участие учащихся. В целом, интеграция игр в класс может привести к повышению вовлеченности учащихся и академическим успехам.

Ключевые слова: EFL, онлайн-инструменты, геймификация, рискованная игра, изучение языка, вовлечение студентов, смешанный подход.

Integrating educational games into the classroom can revolutionize traditional lesson plans by providing an engaging learning experience. While games are commonly used for independent work or during breaks, they are not typically seen as intentionally instructional activities. However, incorporating educational games into the classroom can effectively utilize technology to keep students engaged and promote interaction with their peers. The importance of games in the classroom lies in their ability to help students develop additional skills beyond the academic concepts being taught. These games facilitate the acquisition of 21st-century social and problem-solving skills, foster a sense of community, and enhance learning in core subjects.

To maximize the effectiveness of games, it is crucial to carefully plan and integrate them into learning objectives. Time to Climb, for example, can be seamlessly integrated into existing Nearpod lessons or used as a standalone activity.

If you are new to Nearpod, you can sign up for free to access interactive activities and create engaging lessons.

Here are some guidelines on how to incorporate educational games into the classroom:

1. Consistently use gamified learning to enhance students' skills: In addition to teaching academic subjects, educators aim to equip students with essential social and emotional learning skills like problem-solving, collaboration, behavior management, responsibility, and social skills. By introducing gamification in the classroom, students have the opportunity to practice these life skills and observe them in action through their peers' interactions. Games allow students to work on 21st-century skills while making decisions, narrowing down answer choices, or using logic to select the correct responses.

For instance, Time to Climb is a gamified quiz where students compete to reach the top of a mountain by answering a series of questions quickly and

accurately. This game enhances memory, encourages students to take responsibility for their learning, and fosters the development of social skills. Teachers can customize the gamified quiz according to their specific needs, incorporating multiple correct answer options, images, or text.

2. Create engaging learning experiences: Educational games in the classroom can significantly increase student engagement during the learning process. When students are actively engaged in a game, their motivation levels rise, leading to greater participation and the formation of positive connections and memories associated with learning. Student outcomes and achievements improve when they are motivated and engaged in their education.

Time to Climb allows students to select their own characters and compete with them, adding an element of competition and excitement to the classroom. Teachers can choose from various themes, such as beach, carnival, underwater, space, or mountain, to further enhance engagement. Additionally, special themes like Valentine's, Halloween, and Winter Holiday are available during relevant holiday periods.

3. Monitor and assess student learning progress: Implementing formative assessments as a regular classroom practice offers numerous benefits. It helps teachers gauge students' progress along the learning continuum, gather feedback on the effectiveness of lessons, and identify students who may require additional support. Incorporating games into the classroom is an effective way to assess students before, during, or after a lesson. Time to Climb offers a unique feature that allows teachers to pause between questions and access real-time data as they teach. During live gameplay, teachers can instantly gather data on students' comprehension of the concept being taught. By enabling the option to pause between questions, teachers can quickly review the collected data and address any misconceptions in real-time. This feature gives teachers the opportunity to ensure that students have a chance to strategize and retry if they answer a question incorrectly. Start incorporating games into your classroom today! When playing Time to Climb in a live classroom setting, students of all ages experience laughter and enjoy the integrated community-building elements of their learning experience. This educational game is designed to keep students engaged in any learning environment. Teachers can create a gamified quiz as a self-paced activity or launch it in the classroom for live participation. Gamified quizzes have always been popular among teachers and students. Some teachers use them as pre-assessments to gain insight into students' prior knowledge before introducing a new concept. Others use them as engaging formative assessments during lessons, final assessments, exit tickets, or opportunities to review key concepts for test preparation. Regardless of the assessment approach, gamified assessments can transform quizzes into engaging instructional moments in the classroom.

References

1. Amalia, D. F. (2020). Quizizz website as an online assessment for English teaching and learning: Students' perspectives. *Jo-ELT (Journal of English Language Teaching) Fakultas Pendidikan Bahasa & Seni Prodi Pendidikan Bahasa Inggris IKIP*, 7(1), [1-8].

2. Cooperman, L. (2017). *The Art of Teaching Online: How to Start and How to Succeed as an Online Instructor*. Chandos Publishing
3. Crane, E. (2012). *Using Web 2.0 and Social Networking Tools in the K-12 Classroom*. Chicago: American Library Association.
4. Islam, M. S. (2019). Bangladeshi University students' perception about using Google classroom for teaching English. *Psycho-Educational Research Reviews*, 8(2), 57-65.
5. <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/9297>
6. <https://tadqiqotlar.uz/index.php/03/article/view/616>

USING GAMES IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

S.O' Shermamatova , SH.B. Akramova

Fergana State University

Annotation. Using games in the classroom can be an effective pedagogical strategy to engage students, promote active learning, and enhance understanding of complex concepts. Games provide a hands-on and interactive approach to learning, allowing students to apply their knowledge in a fun and engaging way. By incorporating games into lessons, educators can create a dynamic learning environment that caters to different learning styles and encourages collaboration among students. Furthermore, games can help reinforce key concepts, improve critical thinking skills, and boost student motivation and participation. Overall, integrating games into the classroom can lead to increased student engagement and academic success.

Keywords: EFL, online tools, gamification, jeopardy game, language learning, student engagement, mixed-methods approach.

Annotatsiya. Sinfda o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni jalb qilish, faol o'rganishni rivojlantirish va murakkab tushunchalarni tushunishni kuchaytirish uchun samarali pedagogik strategiya bo'lishi mumkin. O'yinlar o'rganishga amaliy va interaktiv yondashuvni ta'minlaydi, o'quvchilarga o'z bilimlarini qiziqarli va qiziqarli tarzda qo'llash imkonini beradi. O'yinlarni darslarga kiritish orqali o'qituvchilar turli xil o'rganish uslublariga mos keladigan va talabalar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiradigan dinamik o'quv muhitini yaratishi mumkin. Bundan tashqari, o'yinlar asosiy tushunchalarni mustahkamlashga, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga va o'quvchilarning motivatsiyasi va ishtirokini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, o'yinlarni sinfga integratsiyalash o'quvchilarning faolligini oshirish va akademik muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: EFL, onlayn vositalar, gamifikatsiya, xavf o'yini, til o'rganish, talabalarni jalb qilish, aralash usullar yondashuvi.

Аннотация. Использование игр в классе может стать эффективной педагогической стратегией для вовлечения учащихся, содействия активному обучению и улучшения понимания сложных концепций. Игры обеспечивают практический и интерактивный подход к обучению, позволяя учащимся применять свои знания в увлекательной и увлекательной форме. Включая игры в уроки, преподаватели могут создать динамичную среду обучения, которая соответствует различным стилям обучения и поощряет сотрудничество между учениками. Кроме того, игры могут помочь закрепить ключевые понятия, улучшить навыки критического мышления и повысить мотивацию и участие учащихся. В целом, интеграция игр в класс может привести к повышению вовлеченности учащихся и академическим успехам.

Ключевые слова: EFL, онлайн-инструменты, геймификация, рискованная игра, изучение языка, вовлечение студентов, смешанный подход.

In recent years, the field of education has witnessed a paradigm shift with the incorporation of technology into traditional teaching methods. This article focuses

on the utilization of different games as well as online tools. Games can be a valuable tool for educators to enhance learning in the classroom. Here are some ways in which games can be effectively used:

1. **Review and Reinforcement:** Games can be used to review and reinforce material that has been taught in class. This can help students retain information and solidify their understanding of key concepts.

2. **Skill Development:** Games can help students develop various skills, such as critical thinking, problem-solving, decision-making, and teamwork. By engaging in gameplay, students can practice and improve these skills in a fun and interactive way.

3. **Engagement and Motivation:** Games are inherently engaging and can motivate students to participate actively in the learning process. They can create a sense of excitement and competition that encourages students to stay focused and involved.

4. **Differentiation:** Games can be adapted to cater to different learning styles and abilities. Educators can modify game rules or levels to provide appropriate challenges for all students, ensuring that everyone can participate and benefit from the activity.

5. **Collaboration:** Many games require teamwork and collaboration, fostering communication and cooperation among students. By working together towards a common goal, students can learn how to effectively communicate, listen to others' perspectives, and contribute to a group effort.

6. **Real-World Application:** Games can simulate real-world scenarios or problems, allowing students to apply their knowledge and skills in practical situations. This hands-on approach can deepen understanding and demonstrate the relevance of classroom learning to everyday life.

7. **Assessment:** Games can also be used as formative assessment tools to gauge students' understanding of a topic. Observing how students approach gameplay and solve challenges can provide valuable insights into their learning progress and areas for improvement.

Overall, incorporating games into the classroom can make learning more engaging, interactive, and effective. By leveraging the power of games as educational tools, educators can create a dynamic and stimulating learning environment that benefits students academically and holistically.

Previous research has highlighted the benefits of gamification in language learning. Gamified learning environments are known to motivate students, foster collaboration, and provide immediate feedback, all of which are crucial elements in language acquisition (Deterding et al., 2011; Hamari et al., 2014). The Jeopardy game, a widely recognized and interactive quiz format, has been successfully employed in various educational settings to promote active learning and critical thinking skills (Martyn, 2016). However, the specific application of Jeopardy in EFL classes requires further investigation. Using games in the classroom offers a myriad of benefits that go beyond mere entertainment. It fosters a dynamic and engaging learning environment where students can actively participate, collaborate, and apply concepts in a fun and interactive way. By incorporating

games into teaching practices, educators can enhance student motivation, retention of knowledge, and overall academic performance. Games encourage creativity, critical thinking, problem-solving skills, and social interaction among students, making learning enjoyable and effective. They provide a platform for experiential learning, personal growth, and skill development that are essential for holistic education. As a versatile tool, games can cater to diverse learning styles, promote active participation, and create a positive classroom atmosphere conducive to effective learning outcomes. In conclusion, integrating games into the classroom enriches the educational experience, making learning engaging, immersive, and rewarding for students of all ages.

References:

1. Amalia, D. F. (2020). Quizizz website as an online assessment for English teaching and learning: Students' perspectives. *Jo-ELT (Journal of English Language Teaching) Fakultas Pendidikan Bahasa & Seni Prodi Pendidikan Bahasa Inggris IKIP*, 7(1), [1-8].
2. Cooperman, L. (2017). *The Art of Teaching Online: How to Start and How to Succeed as an Online Instructor*. Chandos Publishing
3. Crane, E. (2012). *Using Web 2.0 and Social Networking Tools in the K-12 Classroom*. Chicago: American Library Association.
4. Islam, M. S. (2019). Bangladeshi University students' perception about using Google classroom for teaching English. *Psycho-Educational Research Reviews*, 8(2), 57-65.
5. <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/9297>
6. <http://tadqiqotlar.uz/index.php/03/article/view/616>

STORYTELLING AS AN EFFECTIVE METHOD FOR TEACHING ENGLISH IN DISTANCE EDUCATION.

U.R. Ergasheva, G.Nomozova
Farg'ona davlat universiteti

Annotation. This article explores the efficacy of storytelling as a teaching method in distance education, particularly in the context of teaching English as a second language. It discusses how storytelling transcends traditional teaching approaches by immersing learners in narratives that contextualize language acquisition and foster engagement. The article emphasizes the interactive and participatory nature of storytelling, highlighting its role in developing listening, speaking, and comprehension skills among students. Furthermore, it examines the integration of multimedia elements and technological tools in enhancing the impact of storytelling in remote learning environments. The article also underscores the cultural and empathetic dimensions of storytelling, emphasizing its ability to promote cultural exchange and empathy building among learners. Finally, it addresses the importance of careful curriculum integration and follow-up activities in maximizing the effectiveness of storytelling as a teaching tool in distance education.

Keywords: Storytelling, English teaching distance education, language acquisition, engagement, multimedia elements, technology integration, cultural exchange, empathy building, curriculum integration.

Аннотация. В этой статье рассматривается эффективность сторителлинга как метода обучения в дистанционном образовании, особенно в контексте преподавания английского как второго языка. В ней обсуждается, как сторителлинг выходит за рамки традиционных подходов к обучению, погружая учащихся в повествования, которые

контекстуализируют усвоение языка и способствуют вовлечению. В статье подчеркивается интерактивный характер рассказывания историй и его роль в развитии навыков аудирования, говорения и понимания у учащихся. Кроме того, в статье рассматривается интеграция мультимедийных элементов и технологических инструментов для повышения эффективности рассказывания историй в условиях дистанционного обучения. В статье также подчеркиваются культурные аспекты рассказывания историй и его способность способствовать культурному обмену и развитию эмпатии среди учащихся. Наконец, в нем подчеркивается важность тщательной интеграции учебной программы и последующих мероприятий для максимального повышения эффективности рассказывания историй как средства обучения в дистанционном образовании.

Ключевые слова: Рассказывание историй, дистанционное обучение английскому языку, овладение языком, вовлечение, мультимедийные элементы, интеграция технологий, культурный обмен, развитие эмпатии, интеграция учебных программ.

Annotatsiya. Ushbu maqola masofaviy ta'limda o'qitish usuli sifatida, xususan ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish kontekstida hikoya qilishning samaradorligini o'rganadi.

Maqolada hikoya qilishning interaktiv va ishtirok etish xususiyati ta'kidlanib, uning talabalar o'rtasida tinglash, gapirish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni ta'kidlangan. Bundan tashqari, u masofadan o'qitish muhitida hikoya qilishning ta'sirini kuchaytirishda multimedia elementlari va texnologik vositalarning integratsiyasini o'rganadi. Maqolada, shuningdek, hikoya qilishning madaniy va empatik o'lchovlari ta'kidlanib, uning o'quvchilar o'rtasida madaniy almashinuv va empatiyani rivojlantirish qobiliyatini ta'kidlaydi. Va nihoyat, u masofaviy ta'limda o'qitish vositasi sifatida hikoya qilish samaradorligini oshirishda o'quv dasturlarini sinchkovlik bilan birlashtirish va keyingi tadbirlarning ahamiyatini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Hikoyalar, ingliz tilini o'qitish masofaviy ta'lim, tilni o'rganish, jalb qilish, Multimedia elementlari, texnologiya integratsiyasi, madaniy almashinuv, hamdardlik binosi, o'quv dasturining integratsiyasi.

In the realm of education, particularly in the domain of teaching English as a second language, innovative methods are constantly sought after to engage learners effectively. With the surge in distance education, educators face the challenge of maintaining students' attention and fostering meaningful learning experiences remotely. Amidst this landscape, storytelling emerges as a potent tool, weaving together language acquisition and engagement seamlessly.[2]

Storytelling transcends the confines of traditional teaching methods by immersing learners in narratives that captivate their imagination and evoke emotional responses. Leveraging storytelling in distance education not only enriches the learning journey but also addresses the diverse needs of learners, catering to different learning styles and proficiency levels.[5]

One of the most significant advantages of storytelling lies in its ability to contextualize language. Through narratives, students encounter vocabulary, grammar structures, and cultural nuances in authentic contexts, making the learning process more meaningful and memorable. Whether it's through folktales, literature excerpts, or personal anecdotes, storytelling provides a rich tapestry for language exploration.

Moreover, storytelling fosters a conducive learning environment by promoting active engagement and participation. As students immerse themselves in the narrative world, they naturally develop listening, speaking, and

comprehension skills. This interactive approach encourages learners to articulate their thoughts, ask questions, and engage in discussions, thereby enhancing their communicative competence.[3]

In the realm of distance education, technological advancements further amplify the impact of storytelling. Multimedia elements such as audio recordings, videos, and interactive platforms offer dynamic avenues for delivering stories, catering to diverse learning preferences. Virtual storytelling sessions, facilitated through video conferencing tools, create a sense of connection among learners and educators, bridging the physical distance inherent in remote learning.[4]

Furthermore, storytelling serves as a catalyst for cultural exchange and empathy building. By exploring narratives from different cultures and perspectives, students gain insights into diverse linguistic and cultural landscapes. This not only broadens their worldview but also nurtures empathy and tolerance, essential skills in an interconnected world.

Additionally, storytelling transcends age barriers, making it a versatile tool for learners of all ages. Whether teaching young children or adult learners, educators can tailor stories to suit the cognitive and emotional needs of their audience. For young learners, colorful illustrations and animated storytelling capture their imagination, while for adult learners, complex narratives challenge their linguistic skills and critical thinking abilities.[1]

However, successful implementation of storytelling in distance education requires careful planning and integration into the curriculum. Educators must select stories that align with learning objectives, considering factors such as language proficiency, cultural relevance, and student interests. Moreover, incorporating follow-up activities such as comprehension questions, vocabulary exercises, and creative writing assignments reinforces learning outcomes and facilitates language acquisition.[6]

In conclusion, storytelling emerges as a potent method for teaching English in distance education, offering a holistic approach that integrates language acquisition with engagement and cultural enrichment. By harnessing the power of narratives, educators can create immersive learning experiences that transcend the confines of physical classrooms, fostering language proficiency, cultural awareness, and interpersonal skills among learners. In an era defined by digital connectivity, storytelling stands as a timeless art that continues to inspire, educate, and connect individuals across borders and boundaries.

References

1 Chelnokova communications / E.A. Chelnokova, S.N. Kaznacheeva, K.B. Kleinkind, I.M. Grigoryan // Prospects for Science and Education. 2017 No. 5 (29).

2 Gerasimenko O. Storytelling is an effective option for informal learning. Text: electronic. (Reference date: 12.04.2024).

3 Hazel, P. (2008). Toward a narrative pedagogy for interactive learning environments. *Interactive Learning Environments*, 16, 199–213. – Text: electronic. – <http://dx.doi.org/10.1080/10494820802113947> (Reference date: 12.04.2024).

4 Kesenbury W. Storytelling in interface design / W. Quesenbury, K. Brox. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber, 2013

5 Propp V. Morphology of a fairy tale. Moscow: Labyrinth, 2006

6 Sakharova Ya. Storytelling: how to learn to tell stories in an interesting way. – Text: electronic. – URL: <http://www.m24.ru/articles/26830> (Reference date: 12.04.2024).

THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

S.Sh. Temirov

An English teacher of military institute of information communication
technologies and signals

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitishda qo'llaniladigan interaktiv metodlar va ularni samarali qo'llash usullari atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, interaktiv metodlar, loyiha, nazariy bilimlar, ko'nikma, malaka, tajriba, muloqot, muhokama, qobiliyat.

Annotation. In this scientific article, the interactive methods used in teaching foreign languages in the educational system and the methods of their effective application are described in detail.

Key words: educational system, interactive methods, project, theoretical knowledge, skills, competence, experience, communication, discussion, ability.

Аннотация. В данной научной статье подробно описаны интерактивные методы, используемые при обучении иностранным языкам в системе образования, и методы их эффективного применения.

Ключевые слова: образовательная система, интерактивные методы, проект, теоретические знания, навыки, компетентность, опыт, общение, обсуждение, способности.

INTRODUCTION

The main aim of teaching methods is to facilitate effective learning by engaging students, promoting understanding, and fostering the acquisition of knowledge, skills, and competencies. Ultimately, teaching methods seek to empower students to achieve learning objectives, develop critical thinking abilities, and become independent and lifelong learners.¹⁶⁶

The acquisition of foreign languages is a complex process that often requires innovative teaching strategies to facilitate effective learning. Interactive methods have gained prominence in language education due to their ability to engage learners actively and promote meaningful communication. This essay explores the role of interactive methods in teaching foreign languages, highlighting their benefits and implications for language acquisition.¹⁶⁷

Engagement and Participation: Interactive methods such as group discussions, role-playing, and language games encourage active participation, fostering a dynamic learning environment. By engaging in real-life scenarios and interactive tasks, learners are motivated to communicate and practice language skills in context. This active engagement enhances comprehension and retention as learners apply language rules and concepts in meaningful ways.

---

¹⁶⁶ CANDLIN, C.N. 1984. "Syllabus design as a critical process", in C.J. Brum fit (ed.), General English Syllabus Design. ELT Documents, Pages 118-123.

¹⁶⁷ ALLWRIGHT, R.L. 1982. "Perceiving and pursuing learners' needs", in M. Geddes and G. Sturridge (eds.), Individualization. Oxford: Modern English Publications. Pages 167-175.

Communication Skills Development: Interactive methods focus on promoting communication skills, including speaking, listening, reading, and writing. Through collaborative activities and interactive exercises, learners develop their ability to express themselves fluently and accurately in the target language. By engaging in authentic conversations and interactive tasks, learners gain confidence in using the language in various social and cultural contexts.

Cultural Understanding: Interactive methods often integrate cultural elements into language learning, promoting cross-cultural awareness and understanding. Through authentic materials, such as videos, music, and literature, learners explore the cultural nuances embedded within the language. By engaging with native speakers and cultural artifacts, learners develop a deeper appreciation for the target culture, which enhances their language proficiency and intercultural competence.

Personalized Learning: Interactive methods allow for personalized learning experiences tailored to individual learner needs and preferences. By incorporating multimedia resources and technology-enhanced activities, educators can cater to diverse learning styles and preferences.

Motivation and Engagement: Interactive methods create a dynamic and engaging learning environment that motivates learners to actively participate and pursue language proficiency. Through interactive storytelling, virtual simulations, and gamified challenges, learners are incentivized to practice language skills and achieve learning objectives in a fun and interactive manner.¹⁶⁸

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Teaching methods encompass a wide range of strategies and approaches employed by educators to facilitate learning and enhance student understanding. Here's an overview of some common teaching methods:

Lecture-Based Teaching: This traditional method involves instructors delivering information to students through verbal presentation. Lectures can be supplemented with visual aids, slideshows, and demonstrations to enhance comprehension.

Interactive Teaching: Interactive teaching methods promote active participation and engagement among students. This includes techniques such as group discussions, debates, role-playing, and hands-on activities that encourage students to apply concepts and collaborate with peers.

Project-Based Learning: Project-based learning involves students working on long-term, interdisciplinary projects that address real-world problems or challenges. This method encourages inquiry, creativity, and collaboration while allowing students to explore topics in depth and develop critical thinking skills.

Collaborative Learning: Collaborative learning emphasizes peer interaction and cooperation, where students work together in small groups to achieve common learning goals. This method promotes communication skills, teamwork, and a sense of community among students.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ BREEN, M.P. 1987. "Contemporary Paradigms in Syllabus Design". *Language Teaching*, XX, 3 and 4. Cambridge: Cambridge University Press. Pages 233-245.

¹⁶⁹ BLOOMFIELD, L. 1942. *Outline guide for the Practical Study of Foreign Languages*. Baltimore: Linguistic Society of America. Pages 121-144.

Effective teaching often involves a combination of these methods tailored to the subject matter, learning objectives, and the needs of individual students. By employing diverse teaching strategies, educators can create dynamic and engaging learning experiences that promote student success and achievement.

DISCUSSION AND RESULTS

Interactive methods in teaching have become increasingly popular and effective, especially in subjects like foreign language learning. Here's a breakdown of how interactive methods can be utilized in teaching:

Group Discussions and Debates: Encourage students to engage in group discussions or debates on various topics related to the language they are learning. This not only helps improve their speaking skills but also fosters critical thinking and active participation.

Role-Playing: Incorporate role-playing activities where students take on different roles and scenarios, such as ordering food in a restaurant or negotiating a business deal. This allows them to practice real-life language usage in a simulated environment.

Simulations: Create simulated situations or environments where students can immerse themselves in the target language. For example, organizing a simulated travel experience where students role-play as tourists interacting with locals in the language they are learning.

Technology-Enhanced Learning: Utilize technology tools and resources to enhance interactive learning experiences. This could include language learning apps, interactive websites, virtual reality simulations, or online language exchange platforms.

Authentic Materials: Incorporate authentic materials such as videos, music, news articles, and literature in the target language. This exposes students to real-life language usage and cultural contexts, helping them develop language skills in a meaningful way.¹⁷⁰

The learning pyramid

Picture 1.

CONCLUSION

In conclusion, interactive methods play a crucial role in teaching foreign languages by fostering engagement, communication skills development, cultural understanding, personalized learning, and motivation. By embracing interactive

¹⁷⁰ GÁNALE, M. and SWAIN, M. 1980. "Theoretical basis of communicative approaches to second language teaching and testing". Applied Linguistics, 1,1. Pages 78-98.

pedagogies, educators can create immersive and meaningful learning experiences that empower learners to communicate effectively in the target language and navigate intercultural interactions with confidence and proficiency.

References:

1. ALLWRIGHT, R.L. 1982. "Perceiving and pursuing learners' needs", in M. Geddes and G. Sturridge (eds.), *Individualization*. Oxford: Modern English Publications. Pages 167-175.
2. BLOOMFIELD, L. 1942. *Outline guide for the Practical Study of Foreign Languages*. Baltimore: Linguistic Society of America. Pages 121-144.
3. BREEN, M.P. 1987. "Contemporary Paradigms in Syllabus Design". *Language Teaching*, XX, 3 and 4. Cambridge: Cambridge University Press. Pages 233-245.
4. GÁNALE, M. and SWAIN, M. 1980. "Theoretical basis of communicative approaches to second language teaching and testing". *Applied Linguistics*, 1,1. Pages 78-98.
5. CANDLIN, C.N. 1984. «Syllabus design as a critical process», in C.J. Brumfit (ed.), *General English Syllabus Design*. *ELT Documents*, Pages 118-123.

THE POWER OF CONTENT- BASED LEARNING: UNDERSTANDING ITS BENEFITS

U.R. Ergasheva, S.I. Rahmonaliyeva
FerSu

Annotation. This article explores the advantages of content-based learning, a pedagogical approach that integrates subject matter content with language learning objectives. It emphasizes benefits for students, educators, and educational systems alike. The article highlights how content-based learning enhances engagement and motivation by presenting meaningful and relevant material to learners, leading to deeper comprehension and long-term retention. It also discusses the importance of authentic language use in real-world contexts, which fosters language proficiency and communication skills.

Keywords: Content-based learning, language acquisition, authentic language use, engagement, Motivation, subject matter content, critical thinking skills, interdisciplinary learning, cultural competence, academic success, career readiness, global citizenship.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarkibga asoslangan ta'limning afzalliklari, mavzu mazmunini tilni o'rganish maqsadlari bilan birlashtirgan pedagogik yondashuv ko'rib chiqiladi. Bu talabalar, o'qituvchilar va ta'lim tizimlari uchun foydalarni ta'kidlaydi. Maqolada tarkibga asoslangan ta'lim o'quvchilarga mazmunli va tegishli materiallarni taqdim etish orqali qiziqish va motivatsiyani qanday kuchaytirishi, chuqurroq tushunishga va uzoq muddatlar saqlashga olib kelishi ta'kidlangan. Shuningdek, u tilni bilish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradigan haqiqiy dunyo sharoitida haqiqiy tildan foydalanishning ahamiyatini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: Tarkibga asoslangan o'rganish, tilni o'rganish, haqiqiy tildan foydalanish, jalb qilish, motivatsiya, mavzu mazmuni, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, fanlararo o'rganish, madaniy kompetensiya, akademik muvaffaqiyat, martaba tayyorgarligi, global fuqarolik

Аннотация. В этой статье рассматриваются преимущества обучения, основанного на содержании, педагогического подхода, который объединяет содержание предмета с целями изучения языка. В ней подчеркиваются преимущества как для студентов, так и для преподавателей и образовательных систем. В статье рассказывается о том, как обучение, основанное на содержании, повышает вовлеченность и мотивацию, предоставляя учащимся значимый и актуальный материал, что приводит к более глубокому пониманию и долговременному запоминанию. В статье также обсуждается важность использования

аутентичного языка в реальных условиях, что способствует повышению уровня владения языком и коммуникативных навыков.

Ключевые слова: Обучение на основе контента, Овладение языком, аутентичное использование языка, вовлеченность, мотивация, предметное содержание, навыки критического мышления, междисциплинарное обучение, культурная компетентность, академические успехи, готовность к карьере, глобальное гражданство

In the realm of education, there is an ongoing debate about the most effective methods of learning. Traditional approaches often prioritize rote memorization and standardized testing, but in recent years, there has been a shift towards more dynamic and immersive learning experiences. One such approach gaining traction is content-based learning, a methodology that centers around using subject matter as the focal point for instruction. This method has garnered attention for its ability to foster deeper understanding, critical thinking skills, and real-world applicability. Let's delve into the benefits of content-based learning and why it's becoming increasingly popular in educational settings worldwide.[5]

Engagement and Relevance Content-based learning places the subject matter at the forefront, making lessons more relevant and engaging for students. Instead of isolated facts and abstract concepts, students interact with material that directly relates to their lives and interests. Whether it's dissecting a historical event, analyzing a scientific phenomenon, or exploring a literary masterpiece, students are more likely to be invested in their learning when it's anchored in meaningful content.

Deep Understanding by immersing themselves in content-rich material, students develop a deeper understanding of the subject matter. Rather than simply memorizing facts for exams, they engage in critical thinking, problem-solving, and synthesis of information. Content-based learning encourages students to ask questions, make connections, and explore topics from multiple perspectives, leading to a more profound comprehension of the material.[1]

Holistic Learning and Content-based learning integrate various disciplines, allowing students to see the interconnectedness of knowledge. Subjects are not taught in isolation but rather as part of a larger tapestry of learning. For example, a history lesson may incorporate elements of literature, geography, and sociology, providing students with a holistic view of the topic. This interdisciplinary approach fosters a more comprehensive and nuanced understanding of complex issues.

Real-World Application One of the hallmarks of content-based learning is its emphasis on real-world application. Students are encouraged to apply their knowledge to solve authentic problems, engage in hands-on projects, and connect classroom learning to their everyday experiences. Whether it's conducting scientific experiments, writing persuasive essays, or participating in debates, students develop skills that are directly transferable to their lives and future careers.[2]

Cultivation of Lifelong Learners. Content-based learning nurtures a curiosity for learning that extends beyond the classroom. By exploring topics in-depth and pursuing their interests, students develop a love for learning that lasts a lifetime. Rather than viewing education as a series of hurdles to overcome, they see it as a

journey of discovery and growth. This mindset not only enhances academic success but also cultivates lifelong learners who are curious, adaptable, and eager to explore new ideas.[3]

Cultural Awareness and Empathy Content-based learning often incorporates diverse perspectives, helping students develop cultural awareness and empathy. By studying literature, history, and social issues from different cultures and perspectives, students gain a deeper appreciation for the complexities of the world around them. This exposure fosters empathy, tolerance, and an understanding of diverse viewpoints, essential skills for navigating an increasingly interconnected global society.[6]

In conclusion, content-based learning stands as a beacon of innovation in education, offering a transformative approach that prioritizes engagement, deep understanding, and real-world application. By immersing students in rich and meaningful subject matter, this methodology ignites a passion for learning, cultivates critical thinking skills, and fosters empathy and cultural awareness. As educators embrace content-based learning, they pave the way for a future where students are not just passive recipients of knowledge but active participants in their own learning journey. With its myriad benefits, content-based learning holds the promise of empowering individuals to thrive in an ever-evolving world, equipped with the knowledge, skills, and curiosity to navigate the complexities of the 21st century and beyond.

References:

1. Chen C Y, Wang W D, He X H, et al. Research and Practice of International Education in Railway Engineering Oriented Towards the “Belt and Road Initiative” [J]. *Journal of Higher Education in Architecture*, 2021, 30(4): 1-6.
2. *Innovation Mechanism of GBA in China: A Free Port Approach*. Singapore: Springer Nature Singapore, 2022: 201-305.
3. Zhou Y, Xu G. Vocational School–Enterprise Cooperation in China: A Review of Policy Reforms, 1978–2022[J].
4. Operation Management Major in Higher Vocational Colleges: A Case Study of Subway “Order Class”. *Innovation and Entrepreneurship: Theory Research and Practice*, 5(5), 75-77, 87. DOI: 10.3969/j.issn.1672-8963.2019.06.024.
5. Pan, Changshan, Fang, Yuan, & Wang, Qian. (2019). *Exploration and Practice of «Order-Style» Talent Training*

THE CATEGORY OF MOOD IN ENGLISH

U.R. Ergasheva, J.Odiljonova
Farg‘ona davlat universiteti

Annotation. The article focuses on correlation between mood and modality in Modern English. The relations between logical and linguistic modalities are discussed. The semantic scope of linguistic modality is established. The typology of language means used to express linguistic modality is presented. Different approaches to the category of mood as a morphological means of expressing modality are analyzed. It is argued that a two-mood system

is the most reasonable one for Modern English morphology. Perspectives of further research are outlined.

Keywords: Mood; modality; reality; unreality; non-factuality; inducement; supposition; language means

Аннотация. Статья посвящена соотношению наклонения и модальности в современном английском языке. Обсуждаются отношения между логическими и лингвистическими модальностями. Устанавливается семантический объем лингвистической модальности. Представлена типология языковых средств, используемых для выражения лингвистической модальности. Анализируются различные подходы к категории наклонения как морфологическому средству выражения модальности. Утверждается, что система из двух наклонений является наиболее приемлемой для современной морфологии английского языка. Намечаются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: наклонение; модальность; реальность; нереальность; нефактуальность; побуждение; предположение; языковые средства.

Annotatsiya. Maqola zamonaviy ingliz tilidagi kayfiyat va modallik munosabatlariga bag'ishlangan. Mantiqiy va lingvistik usullar o'rtasidagi munosabatlar muhokama qilinadi. Lingvistik modallikning semantik hajmi belgilanadi. Lingvistik modallikni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik vositalarning tipologiyasi keltirilgan. Modallikni ifodalashning morfologik vositasi sifatida kayfiyat toifasiga turli xil yondashuvlar tahlil qilinadi. Ikki kayfiyat tizimi zamonaviy ingliz morfologiyasi uchun eng maqbul ekanligi ta'kidlangan. Keyingi tadqiqotlar istiqbollari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kayfiyat; modallik; haqiqat; haqiqiy emaslik; faktuallik emas; motivatsiya; taxmin; til vositalari

1. Introduction

The category of mood is often seen as the category of the verb expressing relations between the situation and reality from the point of view of the speaker. In other words, the category of mood shows the subjective appraisal of the situation reality-unreality by the speaker.

The category of mood in the present day English verb has generated many discussions. It has been treated in many different ways and is considered the most controversial category of the verb. Some linguists admit that due to the complexity of this category it seems hardly possible to arrive at any convincing and universally acceptable conclusion concerning it.

2. The category of modality

2.1. Modality in logic and linguistics. Definition

It is essential to note that the notion of modality is used in various sciences, particularly in logic and linguistics, which creates some confusion regarding logical and linguistic modalities. In modal logic modality is defined as the relation of the proposition to objective reality on the basis of either its mode of existence (possibility, factuality, necessity), or whether it is true or false. The notion of modality in linguistics seems vague and opens a number of possible definitions. Without going into detail I would like to proceed directly to the results of my study of this category, which is carried out along the lines of a functional-semantic approach. Thus, linguistic modality is defined as a functional-semantic (notional)

category, which expresses the relation of the utterance to reality-unreality as stated by the speaker. [5]

2.2. Linguistic modality: Semantic scope

Returning to linguistic modality, I should make clear that it is seen as a unity of two modalities: modality of reality and modality of unreality. Modality of reality characterizes situations as facts of reality from the point of view of the speaker, while modality of unreality is a feature of situations interpreted by the speaker as non-facts. For example: *Today is Tuesday. Romeo and Juliet were in love* (facts - modality of reality); *I wish it were Sunday today. If it were Sunday, I wouldn't go to school. Go and fetch my things! (The dean requested that all be present at the conference. He might come. Perhaps he'll help us* (non-facts - modality of unreality). [3]

As seen from the examples above, modality does not relate semantically to the verb alone, but to the whole of the sentence (Jespersen, 1992; Palmer, 1998). Moreover, the semantic scope and means of expression of unreality are not uniform (Khomutova, 1985).

Thus, the semantics of unreality is represented by three types of modality: 1) non-factual modality, e.g. *I wish it were Sunday today. If it were Sunday today, I wouldn't go to school*; 2) modality of inducement, e.g. *Go and fetch my things! (The dean requested) that all be present at the conference*; 3) suppositional modality, e.g. *He might come*.

Perhaps he'll help us. Let's now define each semantic type of modality in turn.

Non-factual modality is seen as implicit negation of the reality of the situation, e.g. *I wish it were Sunday today* means *It is not Sunday today*.

Modality of inducement is characteristic of direct and indirect inducement to perform an action, e.g. *Go and fetch my things! (The dean requested) that all be present at the conference*. [1]

Suppositional modality characterizes situations, which are possible or probable from the point of view of the speaker, e.g. *He might come. Perhaps he'll help us*.

The above semantic types of unreal modality have common semantic base: all of them characterize the situation as a non-fact from the point of view of the speaker.

Thus, with respect to meaning linguistic modality is an opposition of reality and unreality. The meaning of reality is intensive. The meaning of unreality is extensive: it consists of non-factuality, inducement and supposition.

3. The category of mood

3.1. Definition

Proceeding from the accepted definition of the grammatical category, the verbal category of mood is a set of opposed form classes, which express modality by grammatical (morphological) means (Ivanova, 1981; Jespersen, 1992; Palmer, 1998; Smirnitsky, 1959). Mood is a morphosyntactic category, because it is characteristic of finite forms only.

However, the number of opposed form classes (moods), their semantics and means of expressing modality (synthetic and analytical) remain obstacles for grammatical theories. These obstacles generate numerous debates. The reasons for this have been mentioned earlier. [2]

Before describing different approaches to the category of mood in English I want to make our view of the problems under discussion clear.

First of all, a clear distinction between mood and modality was made; then, the semantic scope of modality was defined. Next, a grammatical category was viewed as a unity of form and meaning; hence, a combination of approaches could be consistently applied to all the members of the opposition. Moreover, since combinations of modal verbs with the infinitive are not characterized by a discontinuous morpheme, they cannot be regarded as analytical mood (Barkhudarov, 1975). Next, we study the present state of the mood system in English, which means that analogies with Latin, Greek and even Old English are not valid, unless they are substantiated with proper linguistic data. Finally, we proceed from the assumption that homonymy in the language system should be avoided. [4]

Now I would like to look at different interpretations of the mood system in Modern English and choose the one, which would meet our requirements for the grammatical category.

4. Conclusion

In summary, I would like to point out that in treating the category of mood it is necessary to make a distinction between mood and modality. Modality is a notional category which expresses the relation of the utterance to reality as stated by the speaker. There are two semantic types of modality: reality and unreality. Reality represents actions as facts, while unreality is seen as comprising non-factuality, inducement and supposition. Means of expressing modality are various. Mood is the morphological means of expressing modality. There are different approaches to the system of moods in Modern English, the most reasonable one seems the system proposed by Professor Barkhudarov. According to L. S. Barkhudarov there are two moods in Modern English: the Indicative and the Imperative. The opposition lies in the sphere of the non-past only. Past tense forms and different combinations of modal verbs with the infinitive are used as morphological, lexical and syntactic means of expressing modality, different from the category of mood. The perspectives of further research include contrastive investigation into the typical means of expressing modality in different languages, which will contribute to defining its socially and culturally-bound character, as well as help learners of foreign languages find and retrieve textual information with minimal efforts.

References

1. Barkhudarov, L. S. (1975). *Ocherki po morfologii sovremennogo anglijskogo jazyka [Essays on Morphology of Modern English]*. Moscow: Vysshaja shkola.
2. Blokh, M. Ja. (2000). *(Teoreticheskaja grammatika anglijskogo jazyka [A Course in Theoretical English Grammar]*. Moscow: Vysshaja shkola.

3. Curme, G. O. (1931). *A Grammar of the English Language*, 2-3. Boston – New York – London: D. C. Heath & Co.
4. Deutschbein, M. (1928). *System der neuenglischen Syntax*. Heidelberg: University of Heidelberg.
5. Piyish, B. A. (1981). *Stroj sovremennogo anglijskogo jazyka [The Structure of Modern English]*. Leningrad: Prosveshhenie.
5. Ivanova, I. P. (1981). *Morfologija [Morphology]*. In Ivanova, I.P., Burlakova, V.V., Pohepcov, G.G. *Teoreticheskaja grammatika sovremennogo anglijskogo jazyka [Theory of Modern English Grammar]* (pp. 4 – 99). Moscow: Vysshaja shkola.

THE ROLE OF AUTHENTIC VIDEOS IN TEACHING ENGLISH

R.U. Narbekova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotation. The article deals with the role of authentic videos in teaching English. The main attention of the article is focused on the benefits and goals of using authentic video materials for language learning and teaching, as well as the advantages of using videos at English language lessons.

Keywords: technology, international communication, audio-visual materials, visual presentation, illustrating, authentic video, collaborative method, motivate

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'rgatishda haqiqiy videolarning roli haqida so'z boradi. Maqolaning asosiy e'tibori tilni o'rganish va o'qitish uchun haqiqiy video materiallardan foydalanishning afzalliklari va maqsadlariga, shuningdek, ingliz tili darslarida videolardan foydalanishning afzalliklariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, xalqaro aloqa, audio-vizual materiallar, vizual taqdimot, illyustrativ, haqiqiy video, hamkorlik usuli, motivatsiya

Аннотация. В статье рассматривается роль аутентичных видеороликов в обучении английскому языку. Основное внимание в статье сосредоточено на преимуществах и целях использования аутентичных видеоматериалов для изучения и преподавания языка, а также преимуществах использования видео на уроках английского языка.

Ключевые слова: технологии, международная коммуникация, аудиовизуальные материалы, визуальное представление, иллюстрирование, аутентичное видео, метод сотрудничества, мотивация.

The continuous technological progress influences the teaching process significantly every year. It is no longer possible to teach English at colleges only with the help of course-books and hand-outs. At colleges this issue is the most acute, while their students deal with state-of-the-art technologies. Therefore, application of up-to-date authentic video materials into the English language teaching is what the lecturers should aim at nowadays. The English language becomes the means of international communication, the language of trade, education, politics, and economics. People have to communicate with each other. It is a well-known fact that audio-visual materials are a great help in stimulating and facilitating the learning of a foreign language. According to Arthur many media and many styles of visual presentation are useful to the language learner. That is to say, all audio-visual materials have positive contributions to language learning as long as they are used at the right time, in the right place. Video makes meaning clearer by illustrating relationships in a way that is not possible with words, which

proves a well-known saying that a picture is worth thousand words. Three minutes of video can provide an hour of classroom work, or it can be used to introduce a range of activity for five minutes.

The key problem that technical students, who study English, face is that they often do not understand the concepts or processes, even related to their specialty, which they listen to or read about in the foreign language classroom. Mainly this happens due to the lack of visual presentation. Not every student has vivid enough imagination to relate the concept they read about in English to the one they have already studied at professional lessons conducted in their native language.

The brain consists of two hemispheres, each associated with distinct modes of cognition: verbal functions predominantly reside in the left hemisphere, while nonverbal functions are primarily localized in the right hemisphere. It emphasizes factual information over theoretical concepts and operates with a structured, precise, and strategic approach, aiming for objectivity. Conversely, the right hemisphere embodies creativity, spontaneity, and emotional depth, often engaging in intuitive and empathetic responses. It favors imagery, color, and melody, and tends to be less organized and more subjective in its thinking. When using audiovisual aids, both hemispheres are engaged: the left hemisphere analyzes verbal content, including language and rhythm, while the right hemisphere processes visual elements, relationships, and auditory cues.

Considering the diverse neuronal structures within the brain, it's crucial to introduce students in technical fields to a wide array of learning approaches through video resources. These videos can cater to both verbal and visual learning styles, as outlined by R.A. Berk. Verbal/linguistic learning encompasses activities like reading, speaking (including debates and discussions), listening, and writing. On the other hand, visual/spatial learning occurs through activities such as observing, visualizing, and mentally creating images.

Numerous research findings demonstrate the efficacy of incorporating videos into English lessons, leading many experts to advocate for their consistent use. C. Canning-Wilson's study highlights students' inclination towards incorporating more authentic videos in lessons, while other researchers suggest that audiovisual materials can enhance students' comprehension of particular topics and contexts.

Using authentic video materials in language learning and teaching offers numerous advantages:

They provide real-life examples across various contexts during classroom sessions. Students can concentrate on the language skills pertinent to their needs, disregarding those irrelevant to their professional or academic pursuits.

Authentic videos spark students' interest and enhance language acquisition, as they are inherently more engaging than artificially created materials. Even if comprehension is limited, students are motivated to watch.

Emphasis is placed on grasping meaning rather than memorizing word forms or structures. This approach taps into students' existing knowledge of the world, including concepts, discourse, and language systems. As asserted by I. Cakir,

incorporating videos into English lessons allows students to contextualize their language learning.

The primary advantage of any video, whether it's a program or a segment of a film, lies in its ability to captivate viewers and evoke various emotions, ensuring that they will vividly recall what they've watched. Simultaneously, it subtly enhances their English vocabulary through the usage of language found in the video. Authentic video resources serve multiple purposes in English lessons, including grabbing students' attention, inspiring and motivating them.

Considering that many universities, especially those focused on technical subjects, lack significant collections of English-language video materials relevant to students' fields of study, it is incumbent upon the English instructor to prepare audiovisual aids for lessons independently. Researcher R.A. Berk identifies optimal sources for selecting videos for foreign language lessons at universities:

Movies, encompassing segments from timeless classics, Academy Award-winning masterpieces, as well as modern and popular releases.

Television shows tailored for University-aged individuals, aligned with their specific fields of study.

Considerations such as students' socio-demographic characteristics (age, English language proficiency, etc.), video structure (length, relevance to lesson topics, authenticity, character count), psychological and ethical impacts on viewers, and genre.

Utilizing videos in English language classes at technical universities offers several benefits: capturing students' attention and directing it towards lesson topics, fostering interest and English communication within the classroom, creating vivid visual stimuli, stimulating imagination, improving attitudes towards learning, enhancing comprehension and retention of material, promoting freedom of expression and teamwork, boosting confidence, making learning engaging, and reducing anxiety or hesitation in speaking English in class.

The prepared aids can be presented at the lesson with the help of a notebook or special equipment in the multimedia class. It is important to remember that videos viewing in the auditorium should differ from a typical passive television watching [3, p. 71]. At the English lesson I use numerous ways of implementing videos.

The mentioned below are the basic ones, but others can be added if needed:

I choose a video clip or segment from a film or program to illustrate a concept or process for students to study.

I offer students guidelines or discussion questions to help them focus on key details while watching.

Next, I provide a brief overview of the video to underscore its purpose.

The video or segment is then played.

Finally, I facilitate further discussion in small groups about the material that was viewed.

In order to reach the lesson's objectives, it is necessary to create a sequence of interrelating activities (opening, sequencing, and closing) .

At the opening stage I ask questions to develop ideas related to the topic or assess the students' background knowledge of a particular process or concept, concerning their specialty; use brainstorming and debates; ask students to write a brief test, but the best way to attract students' attention is to show a video or a short fragment of some movie or programme related to the lesson's theme.

Videos can also play a crucial role in the concluding phase. They serve to recap the lesson's objectives by demonstrating the studied vocabulary in practical contexts, thereby inspiring students to pursue their studies in English for Specific Purposes.

It's increasingly vital to incorporate genuine videos into English language classes at technical universities. These audiovisual resources not only enhance comprehension but also significantly boost students' English vocabulary by providing real-life examples of the terms and expressions they're studying. Importantly, videos foster a trusting and relaxed atmosphere, which fosters productive collaboration among students and strengthens the bond between students and teachers.

Used Literature:

1. Canning- Wilson, C., 2000. Practical Aspects of Using Video in the Foreign Language Classroom, The Internet TESL Journal, vol. VI.
2. Kael Rawskin. Toronto Board of Education. Television as a teaching aid, 2005. – 405.
3. Scacco, J. (2007). Beyond Film: Exploring the content of movies. Forum, 2007. 10-15.

USING INTERNET WEBSITE RESOURCES FOR

U.R. Ergasheva, S.Muhammadjonova

Farg'ona davlat universiteti

Annotation. This article discusses the relevance of the use of modern Internet technologies in teaching of foreign languages and also analyzes the importance and effectiveness of usage of web technologies in the study of foreign languages both in class and in independent work of students. The author analyzes different points of view on the expediency of using information technology in teaching of a foreign language and expresses a comprehensive position on this issue, supported by illustrative examples of the positive effect of using modern technology. The author believes that using web resources, teachers greatly simplify the process of communication of students both among themselves and with native speakers, as students are able to communicate both in writing and oral through video conferences or social networks, and not only on the subject of matter but discovering situations of daily communication, as close to real-life communication as possible.

Keywords: Internet resources, web technologies, communicative technologies, Internet technologies, multimedia, student's independent work, social networks, foreign language teaching.

Аннотация. В настоящей статье рассматривается актуальность применения современных интернет-технологий в обучении иностранному языку, а также анализируется важность и эффективность использования веб-технологий в изучении иностранного языка как на уроке, так и в самостоятельной работе учащихся. Автор статьи анализирует различные точки зрения на целесообразность применения информационных технологий в обучении иностранному языку и выражает целостную позицию по данному

вопросу, подкрепляя наглядными примерами положительного эффекта в ходе использования современных технологий. Автор считает, что используя веб-ресурсы, преподаватели значительно упрощают процесс коммуникации учащихся как между собой, так и с носителями языка, так как студенты получают возможность общаться как письменно, так и устно посредством видео конференций или социальных сетей, при этом не только на темы по предмету, а открывая для себя ситуации ежедневного общения, максимально приближенные к коммуникации в реальных условиях.

Ключевые слова: интернет-ресурсы, веб-технологии, коммуникативные технологии, интернет-технологии, мультимедийные средства, самостоятельная работа студентов, социальные сети, обучение иностранному языку.

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda zamonaviy Internet texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi muhokama qilinadi, shuningdek, sinfda ham, talabalarning mustaqil ishlarida ham chet tillarini o'rganishda veb-texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Muallif chet tilini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida turli xil nuqtai nazarlarni tahlil qiladi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ijobiy ta'sirining yorqin misollari bilan qo'llab-quvvatlanadigan ushbu masala bo'yicha har tomonlama pozitsiyani bildiradi. Muallifning fikricha, veb-resurslardan foydalangan holda o'qituvchilar talabalarning o'zaro va ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradilar, chunki talabalar nafaqat mavzu bo'yicha, balki video konferentsiyalar yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali ham yozma, ham og'zaki muloqot qilishlari mumkin. lekin kundalik muloqot holatlarini kashf qilish, xuddi shu mavzuga yaqin. iloji boricha Real hayotiy aloqa.

Kalit so'zlar: Internet resurslari, veb-texnologiyalar, kommunikativ texnologiyalar, Internet texnologiyalari, multimedia, talabalarning mustaqil ishi, ijtimoiy tarmoqlar, chet tillarini o'qitish.

Discussion

In recent years in the field of foreign language teaching, the question of the importance and expediency of using Internet resources in foreign language education has been increasingly raised, which implies not only analyzing the use of new technical means, but also researching the positive and negative sides of the introduction of innovative forms and methods of teaching [5].

Modern methods of teaching foreign languages are connected with ongoing technological progress, as well as with the technological renewal of the learning process. Recent advances in high technology and the spread of global Internet provide foreign language teachers, methodologists, and students themselves with tremendous opportunities for further improvement of the teaching process [6].

That is why it is so important to improve the methodology of using computer information technologies in teaching English. Modern information technology is becoming part of the learning process. Computer technologies and English language classes are an actual direction that requires modern approaches and innovative solutions.

Modern pedagogical technologies such as collaborative learning, project methods, the introduction of modern information technologies and Internet resources can help bring to life a person-centered approach to learning, provide individualization and differentiation of training, taking into account the capabilities of children and their level of learning.

The possibilities of Internet resources are endless. The universal Internet creates conditions for obtaining any important information for students and teachers from anywhere in the world: country study materials, announcements from life of young people, notes from printed editions and magazines, etc. At English lessons with the help of the Internet, you can solve the whole range of didactic tasks: forming reading skills, improve the knowledge of written language, enrich the vocabulary of students, create motivation in teenagers to learn English.

The idea of introducing Internet technologies to the course of theoretical and practical classes in a foreign language, according to E. Y. Sokolova, has been widely spread among teachers, methodologists around the world. The didactic aspects of computerization of education have been developed by well-known scientists and educators E. G. Azimov, V. P. Bepalko, B. S. Gershunsky, I. O. Loginov, E. I. Mashbitz, R. P. Mil-rud, E. S. Polat, N. F. Talizina, I. V. Robert, A. V. Khutorskoy and others [1].

Scientists believe that the expediency of using the Internet is due to the fact that information technology provides a time-and-money-saving method of learning a foreign language that meets the needs of students in an informative society. Web resources provide with the opportunity for foreign language learners to be in constant contact with native speakers, up to 24 hours a day, thereby introducing the learner in a continuous process of active use of a foreign language, as well as allowing them to choose the time and place of training, such as, its options, types and even a teacher, a native speaker, depending on the needs of a particular learner.

The famous American scholar David Crystal in his publication "Language and the Internet" identifies several reasons for the advisability of using the Internet in foreign language teaching [3]. He argues that one reason is that the linguistic nature of online communication is necessary to improve language learning. Another reason for the effectiveness of using the Internet in foreign language teaching, according to the scholar, is that web-based resources create beneficial conditions for writing instruction because online resources provide an audience for written communication. The next reason put forward by David Crystal is that communicating online increases students' motivation to learn a live language several times, and there is a positive effect of the large amount of time students spend online [3].

Considering different opinions about the benefits of using Internet resources in teaching foreign languages, we refer to the opinions of foreign researchers. For example, in the recommendations for teachers at Cambridge University, M. Warschauer states that the Internet is one of the factors contributing significantly to the promotion of the use of computers for language education [2]. According to the scholar, with the appearance of the Internet language learners got a great opportunity to communicate with other students or native speakers of the language being studied all over the world with minimum expenses and time. In addition, M. Warschauer highlights one of the advantages of using computers and the Internet in the practice of teaching and learning languages specifically for teachers, arguing that the Internet and live language communication have now become a single process, constantly available to the target audience of foreign language learners

[6]. As a result, one of the main advantages of the introduction of web technologies is to provide the teacher with a huge variety of learning resources, materials, technologies through the Internet. It is through the Internet that teachers now have the opportunity to easily obtain various materials for teaching students, as well as discover all the most modern methods of teaching a foreign language, used both in Uzbekistan and in the countries of the target language.

Having analyzed the popularity of Internet resources in foreign language teaching, we come to the conclusion that it is necessary to classify and structure the possibilities of using the Internet in foreign language teaching, as they really ensure the effectiveness and interest of students in mastering a foreign language. The use of ICT in the course of teaching a foreign language has an impact on the professional growth of the teacher, his ability to “keep up with the times”, which in turn is reflected in a significant increase in the quality of education of students and their knowledge of the foreign language [3].

Conclusion

In conclusion, it should be emphasized that the Internet provides many opportunities to improve the quality of teaching a foreign language and to create incentives for learning. It is an excellent assistant in the organization of the learning process, namely in teaching various types of speech activity; but despite the many obvious advantages of the Internet, many experts who actively use it in their teaching practice and advocate the introduction of new technologies in the educational process, emphasize the need for rational, methodologically justified, strictly dosed, proportionally differentiated depending on the aspect and purpose of teaching use of the Internet in the classroom

The didactic potential usage of the Internet is very great. It can become a means of achieving educational goals, both for the student and for the teacher. In this case, a teacher becomes an assistant doing the work that is most organic to the modern educational context. The Internet does not replace the teacher but becomes one of the most important means of teaching a foreign language in the modern stage.

References:

1. Akramova, N. M., Nigmatullina, A. S., & Galiakberova, A. R. (2019). Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms. *Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniya*, (11-2), 53-55.
2. Bogomolov A. N. Virtual'naya sreda obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu: lingvokul'turologicheskii aspekt. M.: MAKS Press, 2008. 319 s.
3. Crystal, D. (2002). Language and the Internet. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 45(2), 142-144. <https://doi.org/10.1109/TPC.2002.1003702>
4. Rinatovna, G. A., Shamsunovna, N. A., & Muzaffarovna, A. N. (2019). Using information and communication technologies to develop writing competence of students at the lessons of the English language. *Vestnik nauki i obrazovaniya*, (20-3 (74)). 8-10.
5. Erenchinova, E. B. (2014). Ispol'zovanie seti Internet pri obuchenii inostrannomu yazyku. In *Innovatsionnye pedagogicheskie tekhnologii: materialy Mezhdunar. nauch. konf. (g. Kazan', oktyabr' 2014 g.)*. Kazan', 325-327.
6. Nizamova, R. A. (2018). Obuchenie angliiskoi leksike v tekhnicheskome vuze. *Voprosy nauki i obrazovaniya*, (5 (17)), 66-68.

THE ROLE OF PHONETICS IN ENGLISH LANGUAGE

U.R. Ergasheva, Z.L. Tursunaliyeva
Farg'ona davlat universiteti

Annotation. This annotation discusses the importance of phonetics in the study of language, particularly focusing on its role in forming speech sounds and giving language a definite form. The text emphasizes the independence and development of phonetics according to its own laws, as well as its essential role in language structure alongside vocabulary and grammar. It explores the origins of the term “phonetics” from Greek, highlighting its meaning as the science of speech sounds. The annotation also touches on the historical knowledge of phonetics among ancient Greeks and Hindus, indicating its longstanding presence as a field of study. Overall, this annotation provides an insightful overview of phonetics and its significance within linguistics.

Keywords: studying foreign language, meanings, linguistics, vowels.

Аннотация. В этой аннотации обсуждается важность фонетики в изучении языка, особое внимание уделяется ее роли в формировании звуков речи и придании языку определенной формы. В тексте подчеркивается независимость и развитие фонетики в соответствии с ее собственными законами, а также ее существенная роль в структуре языка наряду со словарным запасом и грамматикой. В ней исследуется происхождение термина “фонетика” из греческого языка, подчеркивается его значение как науки о звуках речи. В аннотации также затрагиваются исторические знания о фонетике у древних греков и индусов, что указывает на ее давнее присутствие в качестве области изучения. В целом, эта аннотация дает глубокий обзор фонетики и ее значения в лингвистике.

Ключевые слова: изучение иностранного языка, значения, лингвистика, гласные.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilni o'rganishda fonetikaning ahamiyati muhokama qilinadi, uning nutq tovushlarini shakllantirish va tilga ma'lum bir shakl berishdagi rolga alohida e'tibor beriladi. Matn fonetikaning o'z qonunlariga muvofiq mustaqilligi va rivojlanishini, shuningdek, lug'at va grammatika bilan bir qatorda til tuzilishidagi muhim rolini ta'kidlaydi. U yunon tilidan “fonetika” atamasining kelib chiqishini o'rganadi, uning nutq tovushlari haqidagi fan sifatida ahamiyatini ta'kidlaydi. Annotatsiya, shuningdek, qadimgi yunonlar va hindularda fonetika haqidagi tarixiy bilimlarga to'xtalib o'tadi, bu uning o'rganish sohasi sifatida uzoq vaqtdan beri mavjudligini ko'rsatadi. Umuman olganda, ushbu Referat fonetika va uning tilshunoslikdagi ahamiyati haqida chuqur ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: chet tilini o'rganish, ma'no, tilshunoslik, unlilar.

Our Independent, which has achieved great progress, has entered the Renaissance period of the new epoch of the Stable State. In the ear of “Friendship of the People”, our dear country has achieved higher levels, and great developments are being made aimed at the creative work of our people and a happy life. In the country, the main direction is the well-being of citizens, living in a noble life. Considering demands made to the students studying at the foreign language faculties and intending to become a philologist or an English teacher we pay great attention to the lesson of analytical reading, the grammar and the essential component of which is fully - made special researches on the meanings of the units in the text, of each word in it. [2]

Phonetics is a branch of linguistics which deals with the ways of forming speech sounds with their physiological and semantic properties. Phonetics being branch of linguistics occupies a peculiar position. It is quite independent and

develops according to its own laws. Phonetics is an essential part of the language, because it gives the language a definite form; - the vocabulary and grammar of the language can function only when the language has phonetic form. The reason of this is that the lexical and grammatical forms are expressed phonetically. The term “phonetics” comes from the Greek word “fonetikos” which means “science of speech sounds” Phonetics as a science is based on the principal scientific language theory. This theory has two main principles: thinking and speaking. According to the second principle language is the most important means of human intercourse. Human thinking is expressed by means of words and words sentences. The words of the sentence consist of sounds. So language can exist with the material forms which are the sound system of the language. And the sound system of the language is the subject matter of phonetics. Phonetics was known to ancient Greeks and to the ancient Hindus. The scientists of that time studied only the speech sounds. The phonetic system of English consists of some basic components. The first and basic component of the phonetic structure of English is the system of phonemes. This phonetic component has a systematic character, which finds its expression in different classifications of phonemes. [3]

The phonemes are divided into vowel phonemes and consonant phonemes. Vowels are divided into monophthongs and diphthongs long vowels and short vowels. Consonants are divided into voiced and voiceless consonants and noise consonants and sonorants. The phonemic component of the phonetic structure of the English language doesn't only consist of the phonemes described above, but also of the phonetic system of English has three aspects: The system of its phonemes. The presence of allophones. The ways of joining speech sounds as VC, CVC, CV and so on. The second component of the phonetic system of English is the syllabic structure of the words. The syllabic structure of words has two aspects which are inseparable from each other: Syllable formation. Syllable division. In English syllables may be formed by a single vowel, by a vowel and a consonant and also by consonants only.

The third component of the phonetic system of English is the accentual structure of words. By accentual structure we understand the word-stress which may be divided into primary word stress, secondary word stress and a weak word stress. So in word stress we distinguish three aspects: The physical nature of word stress (strong or weak). The position of word stress in disyllabic and polysyllabic words. The degrees of word stress. We distinguish different degrees of stress in disyllabic and polysyllabic words. The fourth component of the phonetic system of English is the intonation of the sentence. In the language sentences are pronounced with different kinds of intonation as rising and falling intonation. Phonetics is a branch of linguistics and it is closely connected with other branches of linguistics. Phonetics is closely connected with grammar. In grammar the plural form of some nouns is formed with sound interchanges. English word stress helps to distinguish different parts of speech English intonation shows different communicative types of the sentence. Phonetics is closely connected with lexicology. Lexicology studies words and these words consist of speech sounds. There are different lexical words in English with short and long vowels, which belong to different parts of speech.

Phonetics is connected not only with linguistic sciences, but also with many other sciences. [1]

For example, the study of intonation is impossible without a good knowledge of logic. Acoustic phonetics is connected with physics, mathematics and cybernetics. Phonetics is also connected with physiology, anatomy and with the general history of language. There are some branches of phonetics such as: General phonetics; Special phonetics; Phonology; Historical phonetics Comparative phonetics; Comparative historical phonetics. General phonetics studies all the sound producing possibilities of human speech apparatus, it finds out what types of speech sounds exist in the languages of the world, and what role they play in expressing thoughts. Special phonetics studies the present phonetic system of a given language, at the given period synchronically. It gives a description of the system of pronunciation of the given individual language. Historical phonetics studies the changes in the phonetic system of a given language at different stages of its historical development. Comparative phonetics studies the phonetic system of two or more languages comparatively finding out the sameness or differences of the phonetic system of those languages. References: Chaudhari Bhati. Phonetics and Grammar.2011y. Broughton Geoffrey. English Grammar A to Z.

References:

1. Нурымова, К. О. The subject and Purpose of Theoretical Phonetics of the English language / К. О. Нурымова, Г. В. Мередова, А. М. Оразнепесова. —
2. Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 9 (456). — С. 219-220. — URL: <https://moluch.ru/archive/456/100555/> (дата обращения: 09.04.2024).
3. <https://www.urbanpro.com/spoken-english/importance-of-phonetics>

МИФОЛОГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ДЕРЕВА В ПЬЕСЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ «ФЕДРА»

Э.С. Халикова (PhD), Д.Шерханова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Рассмотренная в статье символика архетипических образов деревьев в пьесе «Федра» Марины Цветаевой помогает раскрыть экспрессивно-выразительную и этико-эстетическую интерпретацию образов Ипполита и Федры.

Ключевые слова: архетипический образ дерева; лавр; мирт; Ипполит; Федра.

Annotatsiya. Marina Tsvetaevaning «Fedra» spektaklidagi maqolada muhokama qilingan daraxtlarning arxetipik tasvirlarining ramziyligi Gippolitus va Fedra obrazlarining ekspressiv va axloqiy-estetik talqinini ochishga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: daraxtning arxetipik tasviri; dafna; mirt; Gippolit; Fedra.

Abstract. the symbolism of archetypal images of trees discussed in the article in the play “Phaedra” by Marina Tsvetaeva helps to reveal the expressive and ethical-aesthetic interpretation of the images of Hippolytus and Phaedra.

Key words: archetypal image of a tree; laurel; myrtle; Hippolytus; Phaedra.

Одним из древнейших архетипических образов в мировой мифологии, фольклоре и литературе является образ дерева. С образом «мирового древа,

древа жизни» связано представление о единстве мира. Мировое древо – это центр мироздания, модель самого мироустройства, символ жизни. Актуализация комплекса символических значений архетипических образов деревьев в пьесе «Федра» Марины Цветаевой помогают обнаружить в драме соотношение исторически повторяющегося, творчески наследуемого и уникально-личностного.

Цветаева – стихийный поэт, поэт всепоглощающей страсти. Самая главная ее стихия – любовь, вызывающая «тайный жар», сердцебиение. В любовь она бросалась как в омут: «В мешок и в воду – подвиг доблестный! Любить немножко – грех большой». Максимализм Цветаевой воплотился и в «Федре», несмотря на то, что в античной мифологии и затем в истории мировой литературы образ Федры – это образ преступной любви. Кочующая из века в век Федра навсегда осталась женщиной, страдающей из-за роковой страсти к пасынку, избавлением от которой может быть только смерть. Античным источником сюжета пьесы Цветаевой явились мифы и трагедия Еврипида «Ипполит». В древнегреческой мифологии Федра, дочь критского царя Миноса и его супруги Пасифаи, вторая жена афинского царя Тезея, воспылала страстью к своему пасынку Ипполиту (сыну Тезея от первого брака), которую наслала разгневанная Афродита; была отвергнута им, оклеветала его, покончила с собой, Тезей проклял сына и обрек его на смерть, поверив клевете Федры. Еврипид в трагедии «Ипполит» изображает сложный противоречивый внутренний мир Федры: с одной стороны, безграничная, всепоглощающая, запретная любовь к пасынку, с другой стороны, душевное и благородство, борьба с этим «тяжким бременем», с безумной страстью ради детей, ради сохранения чести семьи, величия и достоинства царицы.

В драме «Федра» (1927) безумная любовь к пасынку рассматривается не как наказание Федры, а как наказание ее мужа Тезея, бросившего любившую его Ариадну. Любовь Федры – месть богини Афродиты старому мужу. В 1923 г. Цветаева задумала драматическую трилогию «Гнев Афродиты», главный персонаж которой – Тезей. Части трилогии должны были называться именами женщин, которых любил Тезей: первая часть – «Ариадна», вторая – «Федра», третья – «Елена». «Ариадна: ранняя юность Тезея, восемнадцать лет; Федра: зрелость Тезея, сорок лет; Елена: старость Тезея, шестьдесят лет», – писала Цветаева. Первая часть трилогии – «Ариадна» – была закончена в 1924 г., «Елена» не была написана.

Цветаева оправдывает Федру: она невиновна, она искренне любит Ипполита и испытывает невыносимые душевные и физические муки от этой безответной любви. Драма Цветаевой – гимн любви, неразделенной и трагической.

Цветаевская Федра – третья жена Тезея, и она по-женски несчастлива: она не любит Тезея, и жизнь с ним не приносит ей радости. Кормилица «вытягивает» из Федры признание:

КОРМИЛИЦА

Не царя, царица, нежишь! ФЕДРА Няня, по живому режешь!

КОРМИЛИЦА

Не царя, царица, любишь! ФЕДРА Няня, по живому рубишь! [3: 644].

В четырех картинах Цветаева намечает основные этапы трагической любви Федры. Картина первая. Привал. Федра встречает в лесу Ипполита и в ее сердце загорается пламя любви. Картина вторая. Дознание. Кормилица выпытывает у Федры ее страшную тайну, озвучивает страстные желания Федры и подталкивает к признанию Ипполиту. Картина третья. Признание. Федра признается в любви к Ипполиту, а пасынок с презрением оскорбляет и отвергает ее. Картина четвертая. Деревце. Отчаявшаяся Федра повесилась, Кормилица возводит клевету на Ипполита, Тезей в гневе обрекает сына на смерть. В конце драмы Тезей понимает, что смерть Федры и его сына – это страшная расплата за предательство любившей его Ариадны.

Ипполитовы кони и Федрин сук –

Не старухины козни, а старый стук Рока [3: 681].

Архетипические образы деревьев в картине мира в драме Цветаевой служат сюжетобразующим фактором; основополагающим средством создания образов. Обращение Цветаевой к символике образа деревьев, таких как лавр и мирт, помогает раскрыть ценностные ориентации героев. В первом диалоге Ипполита и Федры намечена резкая антитеза образов:

ИППОЛИТ

Артемиде служу. А ты?

По наречию – чужестранка? ФЕДРА

Афродите служу – критянка [3: 641].

Артемиды, которую почитает Ипполит, в древнегреческой мифологии – вечно юная богиня охоты, богиня целомудрия, вечная дева, сопровождающие ее нимфы дают обет безбрачия. Нимфа Дафна, спасаясь от преследований бога Аполлона, упростила своего отца изменить ее облик и превратилась в дерево – лавр. В драме Цветаевой облик Артемиды воспринимается через образ вечнозеленого лавра:

Как лавр вечнозелен,

Как Понт вечно-волен –

Так вечна в нашем сердце глиняном

Артемиды высококочевья [3: 637].

Цветаева создает нетленный памятник любви как страданию, как роковой страсти, перед которой человек бессилён. Архетипические образы деревьев – лавр и мирт – позволяют выявить цветаевскую концепцию «вечного» образа, уникальную по своей сути и принципиально неповторимую в содержательно-формальном единстве.

Список использованной литературы:

1. Варламова В.Н. Архетипический образ дерева в художественном тексте // Журнал Санкт-Петербургского политехнического университета Петра Великого. 2015. № 4 (18). С. 256–260
2. Топоров В.Н. Древо мировое // Мифы народов мира: Энциклопедия. Т. 1. М., 1995. С. 389–406.

3. Цветаева М.И. Федра (пьеса) // Собрание сочинений: В 7 т. Т. 3. Поэмы. Драматические произведения. М.: Эллис Лак, 1994. С. 633–686.

ДЕТЕКТИВНАЯ И ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА РУССКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ

Э.С. Халикова (PhD), С.Абдиханова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Массовая литература русского зарубежья, ориентирующаяся на коммерческий спрос, изображает многообразие современного ей эмигрантского общества. В то время как в 1920-х гг. эмигрантская детективная литература в основном использовала сюжеты, отражающие ностальгию по утраченной России. Уже спустя декаду массовая литература зарубежья становится более разнообразной. Особое место в истории русского детектива и приключенческой литературы занимают художественные тексты, отражающие экзотику эмигрантской среды в Маньчжурии и Китае. Процесс развития детективной и приключенческой литературы русского зарубежья анализируется в его историческом аспекте.

Ключевые слова: массовая литература; русский детектив; литература русского зарубежья; сравнительно-исторический анализ.

Abstract. Mass literature of the Russian diaspora, focusing on commercial demand, depicts the diversity of the contemporary emigrant society. While in the 1920s. emigrant detective literature mainly used plots reflecting nostalgia for the lost Russia. After only a decade, popular literature abroad becomes more diverse. A special place in the history of Russian detective and adventure literature is occupied by literary texts that reflect the exoticism of the emigrant environment in Manchuria and China. The process of development of detective and adventure literature of Russian abroad is analyzed in its historical aspect.

Key words: popular literature; Russian detective; Russian literature abroad; comparative historical analysis.

Annotatsiya. Rus diasporasining ommaviy adabiyoti tijorat talabiga e'tibor qaratib, zamonaviy muhojirlar jamiyatining xilma-xilligini tasvirlaydi. 1920-yillarda. muhojir detektiv adabiyotida asosan yo'qolgan Rossiyaga bo'lgan sog'inchni aks ettiruvchi syujetlar ishlatilgan. Atigi o'n yildan so'ng xoriydagi ommabop adabiyotlar xilma-xil bo'ladi. Rus detektiv va sarguzasht adabiyoti tarixida Manchuriya va Xitoydagi emigrant muhitining ekzotizmini aks ettiruvchi adabiy matnlar alohida o'rin tutadi. Xoriyda rus detektiv va sarguzasht adabiyotining rivojlanish jarayoni tarixiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ommabop adabiyot; rus detektivi; chet eldagi rus adabiyoti; qiyosiy tarixiy tahlil.

Массовая литература русского зарубежья еще не становилась предметом подробного анализа, хотя необходимо отметить, что творчество одного из ее ярчайших представителей, Б. М. Юльского, с недавних пор стало объектом изучения многих исследователей. Популярная литература, созданная в эмигрантской среде, долгое время не считалась достойной внимания ученых, что характеризовало общее отношение к изучению массовой литературы. Тем не менее, как писал Ю. М. Лотман: «...двойная природа “примитивности” массовой литературы, проявляющаяся и в отношении к другим конструктивным принципам, определяет и противоречивость функции ее в общей системе культуры. Выступая в

определенном отношении как крайнее средство разрушения культуры, она может втягиваться в ее систему, участвуя в строительстве абсолютно новых структурных форм» [4: 280].

Развивая эту мысль, Е. В. Романенко считает, что «в литературном процессе XX века массовая литература вытворила собственный целостный мир, особенное семиотическое пространство, в котором пересекаются разные тексты, сложная образная структура, динамика которой постоянно вбирает в себя идеи и художественные приемы из других семиосфер (термин Ю. Лотмана), например, высокой литературы» [5: 165].

Таким образом, возможно утверждать, что массовая литература русского зарубежья, созданная в эмигрантской среде, не только унаследовала традиции популярной литературы Российской империи, но и стала одним из участников нового культурного процесса, связанного с переосмыслением места русской литературы в жизни русской эмиграции. Новые пространства, в которых оказались изгнанные с родины люди, новые языки, окружавшие их, новые стандарты человеческих отношений послужили канвой для создания нового корпуса литературных текстов, через призму которого их авторы рассматривали окружающую их новую жизнь.

С исторической точки зрения, массовую литературу, созданную в русском зарубежье в период до Второй мировой войны, можно четко разделить на литературу 20-х и 30-х гг. Если первая еще несет на себе отпечаток ностальгии по утраченным реалиям Российской империи, то литература 30-х гг. уже предпочитает подробности новой, окружающей эмигрантов жизни. В массовой литературе 1930-х гг. уникальным явлением можно считать корпус художественных текстов, созданных в среде русской эмиграции в Маньчжурии, т. к. он фиксирует и отражает экзотическую для русской литературы обстановку, в которой обнаружили себя бежавшие в Китай эмигранты. Как было отмечено, массовая литература, созданная в эмигрантской среде в 1920-е гг., в подавляющем своем большинстве использовала сюжеты, связанные с жизнью в дореволюционной России. Среди произведений этого временного отрезка выделяются сборники детективных рассказов А. Ф. Кошко (1867–1928), бывшего начальника Московской сыскальной полиции. В последние годы жизни им были опубликованы в парижской газете «Иллюстрированная Россия» несколько десятков коротких и динамичных рассказов о полицейских расследованиях в дореволюционной России и Константинополе. Лучшие двадцать рассказов в 1926 г. были изданы в сборнике «Очерки уголовного мира царской России. Воспоминания бывшего начальника Московской сыскальной полиции и заведующего всем уголовным розыском Империи», снискавшем автору громкую известность в русских эмигрантских кругах и удостоенном похвалы А. В. Амфитеатрова.

В отличие от знаменитого дореволюционного цикла рассказов Р. Л. Антропова «Гений русского сыска И. Д. Путилин», рассказы А. Ф. Кошко не являются чистым вымыслом, а основаны на личном опыте автора. Так, в предисловии к первому изданию рассказов он признается: «Тяжелая старость

мне выпала на долю. Оторванный от родины, растеряв многих близких, утратив средства, я, после долгих мытарств и странствований, очутился в Париже, где и принялся тянуть серенькую, бесцельную и никому теперь не нужную жизнь. Я не живу ни настоящим, ни будущим – все в прошлом, и лишь память о нем поддерживает меня и дает некоторое нравственное удовлетворение...

Часто теперь, устав за трудовой день, измученный давкой в метро, оглушенный ревом тысяч автомобильных гудков, я, возвратясь домой, усаживаюсь в покойное, глубокое кресло, и с надвигающимися сумерками в воображении моем начинают воскресать образы минувшего. Мне грезится Россия, мне слышится великопостный перезвон колоколов московских, и, под флером протекших лет в изгнании, минувшее мне представляется отрадным, светлым сном: все в нем мне дорого и мило, и не без снисходительной улыбки я вспоминаю даже и о многих из вас – мои печальные герои...» [3: 4–5].

Для корпуса эмигрантской литературы 1920-х гг. было чрезвычайно характерно подобное ностальгическое отношение к «навекки ушедшей», как ее называет А. Ф. Кошко, России. В рассказах сборника отражены исключительно реалии дореволюционной жизни, в описании которых автор не скупится на детальное отображение исчезнувшего быта царской России.

Так, например, в рассказе «Розовый бриллиант» фигурирует знаменитая меценатка княгиня Евгения Федоровна Шаховская-Глебова-Стрешнева. В нем же автор, описывая свое путешествие на Нижегородскую ярмарку, замечает: «Только русский человек дореволюционной эпохи может иметь понятие о том, что представлял из себя Нижегородский шантан в период ярмарки. Русский безбрежный размах подгулявшего купечества, питаемый и воодушевляемый сказочными барышами, зашибленными в несколько дней; шальные деньги, энергия, накопленная за год и расточаемая в короткий промежуток времени – вот та среда и атмосфера, в какой я очутился.... На шансонеток, съехавшихся со всех концов Европы, посыпался дождь сторублевых бумажек, и пошел пир горой, неудержимый, дикий, не знающий границ ни в тратах, ни в сумасбродствах, – словом, тот пир, о масштабах и размахе которого не могут иметь и не имеют хотя бы приблизительного понятия все те, кто не родился с русской душой» [3: 8].

Весь цикл рассказов А. Ф. Кошко действительно направлен к «русскому человеку дореволюционной эпохи», «родившемуся с русской душой». Ностальгия, пронизывающая повествование, отражается и в речи его героев, стилизованной под утерянную манеру разговора царской России: «И перепуганный купец рассказал следующее: – Вчерась мы, как и кажинный день, заперли в 9-м часу лавку, отпустили приказчиков, подсчитали выручку и, покончив с делами, поставили самовар и принялись чай пить. Выпили это мы с моей супружницей стаканчика по три. “Дай, – говорит, – Степаныч, я подолью тебе свеженького”. А я ей: “Нет, Савишна, что-то не пьется, не по себе мне как-то: не то сердце ноет, не то под ложечкой сосет”. – “Это ты окрошки перекушал нынче”, – отвечает она. “Нет, окрошки мы съели в

плипорцию. Не в ей дело, душа, – говорю, – как-то ноет. Не быть бы беде!” («Жертвы Пинкертона») [3: 27]. Обращает на себя внимание использование в приведенном диалоге устаревшего еще в дореволюционные времена слова «плепорция», искаженного «пропорция» и означавшего норму или порцию.

В прозе Б. М. Юльского (1912–1950?) подобные мотивы сплетаются с экзотикой китайских мифов и легенд, влиянием американской «литературы фронта», в частности, с творчеством Джека Лондона, переплетенным с традицией русского мистицизма времен Серебряного века. Юльский в своих рассказах создает мир, в котором русский герой, заброшенный судьбой в чуждое ему окружение, балансирует на грани сна и реальности, что может служить художественным отражением эмоций, испытываемых русской эмиграцией. В одном из известных рассказов писателя «След лисицы», опубликованном в харбинском журнале «Рубеж» в 1939 г., используется знаменитый китайский мифологический мотив об обращении прекрасной женщины в коварную лису. Однако описывая героиню рассказа, Юльский использует лексику, напоминающую произведения авторов Серебряного века: «Ее ресницы были опущены, придавая мистическую загадочность удлинённым полузакрытым глазам. Один раз он встретился с ней взглядом. Глаза у нее были ослепительно черные, и, уловив их взгляд на себе, Самарин покраснел» [7: 112]. Обратим внимание на то, что Д. С. Мережковский в романе «Петр и Алексей» подобным образом описывает отрицательную героиню, также обладающую мистическими способностями: «Но когда она глянула на него своими большими тускло-черными глазами, он вдруг понял, как она хороша» [5: 322].

Массовая литература русского зарубежья представляет собой оригинальную стадию развития классической русской детективной и приключенческой литературы, где авторы, согласно приведенному выше мнению Ю. М. Лотмана, одновременно сохраняя верность традициям психологизма, участвуют в конструировании новых для русской литературы жанров, таких как нуар у Я. М. Дейча или этнографический мистицизм у Б. М. Юльского.

Список использованной литературы:

1. Дейч Я.Л. Дама со стилетом. Polaris: Путешествия, приключения, фантастика. Вып. ССLIV. М., 2018. 259 с.
2. Забияко А.А. Проза харбинского писателя Бориса Юльского в контексте художественной этнографии дальневосточного зарубежья [Электронный ресурс] // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2015. № 2 (32).
3. Кошко А.Ф. Очерки уголовного мира царской России. Воспоминания бывшего начальника Московской сыскальной полиции и заведующего всем уголовным розыском Империи. Париж, 1926. 180 с.
4. Лотман Ю.М. Массовая литература как историко-культурная проблема // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 3. Таллинн, 1994. 315 с.
5. Мережковский Д.С. Антихрист (Петр и Алексей). М.: Панорама, 1993. 428 с.
6. Романенко Е.В. Семиотическое пространство массовой литературы: теоретический аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 3 (33): в 2-х ч. Ч. II. С. 162–167.

7. Юльский Б.М. След лисицы // Юльский Б. Зеленый легион: повесть и рассказы / сост. А. Колесова, А. Лобачева; вступ. ст. А. Лобычева; коммент. А. Колесова. Владивосток: Альманах «Рубеж», 2011. С. 110–122. (Серия «Восточная ветвь»).

ТВОРЧЕСТВО БОРИСА ПОПЛАВСКОГО В КОНТЕКСТЕ НЕМЕЦКОГО РОМАНТИЗМА

Э.С. Халикова (PhD), У.Уктамова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается поэтическое творчество Бориса Поплавского в контексте немецкого романтизма, определяются основные аспекты в развитии немецкой культуры, повлиявшие на становление поэта.

Ключевые слова: Борис Поплавский; немецкий романтизм; русская эмиграция.

Annotatsiya. Maqolada Boris Poplavskiyning she'riy ijodi nemis romantizmi kontekstida ko'rib chiqiladi, nemis madaniyati rivojlanishining shoir shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Boris Poplavskiy; nemis romantizmi; Rossiya emigratsiyasi.

Abstract. The article examines the poetic work of Boris Poplavsky in the context of German romanticism, identifies the main aspects in the development of German culture that influenced the formation of the poet.

Key words: Boris Poplavsky; German romanticism; Russian emigration.

Борис Поплавский – поэт русской эмиграции, творчество которого отражает его глубоко индивидуальное сознание. По остроумному замечанию В. В. Набокова, Поплавский – «далекая скрипка среди близких балалаек» [8: 320]. Несмотря на яркий индивидуализм и стремление создать собственный художественный мир, вся поэзия Поплавского заключена в контекст мировой литературы и философии. Становление поэта обусловлено тщательным изучением им европейской культуры. Исследованием поэтики Поплавского занимаются, в частности, такие исследователи, как Д. В. Токарев, О. А. Савинская, Р. Б. Компарелли, Г. М. Маматов и др. В своей диссертационной работе Н. Милькович [6: 40] справедливо указывает на то, что теоретическая основа поэтики Бориса Поплавского формировалась под влиянием творчества немецких романтиков, прежде всего Ф. Шеллинга и Г. Гегеля. Сам Поплавский в этой связи отмечал: «Гегель труден; но лучше, то есть ближе, не напишешь» [13]. Отметим, что интерес поэта к немецкой культуре возрос во время его поездки как художника в Берлин в 1922 г. Отметим, что способствовало этому и ежедневное посещение в Париже библиотеки св. Женевьевы, где он изучал философию, теологию и историю. Истоки немецкого романтизма следует искать в мистическом учении Якова Беме. Впоследствии оно повлияет на становление Бориса Поплавского как поэта-визионера. Согласно воззрению Беме, вселенское бытие внутренне имеет амбивалентный характер. Обосновывая происхождение зла, Беме усматривает хаос, темное начало в пределах Божества: Бог по своей природе сочетает как доброе, так и злое начала. Противоположные качества постоянно борются, при этом существуя в единстве. В этом проявляется

будущий гегелевский принцип диалектики – единство и борьба противоположностей.

На амбивалентность мотивно-образной системы в художественном мире Поплавского справедливо указывает в своей диссертации О.С. Кочеткова [4]. Двойственность представлений ярко проявляется в эсхатологических мотивах Апокалипсиса. Как уже отмечалось, по своей природе поэзия Поплавского абсолютно интимна и субъективна. Все литературное творчество поэта-младоземigrанта носит исповедальный оттенок. Поэзия – это в первую очередь метод рефлексии, включающий анализ поведения, признание не только своих ошибок, но и собственной уникальности: Я равнодушно вышел и ушел. Мне было безразлично, я был новый... («Я равнодушно вышел и ушел...») [12: 314] В приведенных строках отчетливо проявляется мифологизация житнетворчества поэта – Борис Поплавский как романтический герой, одинокая и исключительная личность. Как известно, для Гегеля, выдающегося представителя немецкой классической философии, лирическая поэзия – это «излияние души», т. е. явление всесторонне субъективное. В этом смысле Поплавский, продолжая гегелевские традиции, самозабвенно погружается в самоанализ. Проблематика и тематика в творчестве не разрабатываются по принципу сознательности. Все, о чем пишет Поплавский, – отзвук его внутреннего мира, страданий и томительных размышлений о смысле бытия: Я стану жизнь рассчитывать и мерить. Они прошли, безумные года, Как отошла весенняя вода, В которой отражалось поднебесье. («Померкнет день; устанет ветер реветь...») [12: 181] Главным положением немецкого романтизма является слияние различных видов искусств, в том числе, литературы, с философией. Эту практику Поплавский делает постулатом своей поэтической жизни. Создавая лирические произведения, поэт формулирует тезисы своей философии, одновременно подкрепляя словотворчество написанием статей и ведением дневника, где ставятся проблемы экзистенциального и религиозного характера. Отметим, что на формирование поэтики Поплавского повлияла и идея синтеза искусств [9], зародившаяся в рамках Йенского кружка в Германии. Искусство в целом, а не отдельный ее вид, приобретает свойства «музыкальности», «живописности», «поэтичности», вследствие чего литература, взаимодействуя с другими видами искусств, трансформируется, расширяя свои границы. Яркий пример присутствия образов музыкального искусства – творчество Гофмана. Поэзии Бориса Поплавского присуща мелодичность. Музыкальность стала главной характеристикой его поэтики и выделила автора из ряда других поэтов русской эмиграции. На наш взгляд, на становление музыки в качестве значимой категории в эстетико-философской концепции поэта немецкий романтизм оказал особое влияние. Важнейшим понятием немецкого романтизма является «трансцендентальная философия» – учение Ф. Шеллинга, согласно которому гений, совмещающий в своем творчестве свободу и необходимость, способен создавать шедевры. Развивая собственное учение об искусстве, Шеллинг утверждает, что гений действует

сознательно и бессознательно [3: 302]. Именно бессознательное, выступающее в данном случае в качестве дополнительного элемента, позволяет поэту привносить в конечные образы бесконечный смысл. Исследуя творчество Поплавского, можно утверждать, что бессознательное в его поэзии превалирует над сознательным. Вероятно, в этом в некоторой степени можно усмотреть источник его таланта. Сборник «автоматических стихов», изданный посмертно, иллюстрирует выдвинутый тезис. Сюрреалистическая практика «бессознательного» письма выражает стремление поэта выйти за границы обыденного представления о поэзии: Тогда вы поймете что в малом Что приснилось вам на рассвете Было все что есть во вселенной И то что снилось вселенной (Стихотворение 27) [7: 59]. Наиболее значим интерес немецких романтиков к мифу как особой форме мышления. Романтический миф – мифология, в которой главную роль играет индивидуальная фантазия творца [9]. По Шеллингу, искусство не мыслится без мифологии. Когда миф отсутствует – художник сам создает его, чаще всего инстинктивно. В своих текстах Поплавский конструирует образ Рембо как давнего знакомого и творит личный миф о нем. Для поэта Рембо – жизненный и поэтический ориентир. Кроме того, на протяжении всего своего творчества он постоянно обращается к мифу об Орфее, в котором разрабатывается тема поэта и поэзии [5]. Однако главный миф, в сотворении которого приняли участие все современники Поплавского, – это миф о жизни поэта. В этом случае он следовал философии Шеллинга более, чем сам Шеллинг. Из воспоминаний о Поплавском Г. Газданова: «У него в жизни не было ничего, кроме искусства и холодного, невысказываемого понимания того, что это никому не нужно. Но вне искусства он не мог жить. И когда оно стало окончательно бессмысленно и невозможно, он умер» [1: 60].

Список использованной литературы:

1. Борис Поплавский в оценках и воспоминаниях современников / предисл. Л. Аллена; сост. Л. Аллена, О. Гриз. СПб.: Logos; Дюссельдорф: Голубой всадник, 1993. 184 с. (Судьбы. Оценки. Воспоминания. XIX—XX вв.).
2. Васинева П.А. Миф и мифотворчество в философии раннего немецкого романтизма [Электронный ресурс] // Общество. Коммуникация. Образование. 2017. № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mif-i-mifotvorchestvov-filosofii-rannego-nemetskogo-romantizma> (дата обращения: 24.06.2022).
3. История философии / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. М.: Академический проект, 2008. 518 с.
4. Кочеткова О.С. Идеино-эстетические принципы «парижской ноты» и художественные поиски Бориса Поплавского: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2010. 24 с.
5. Кочеткова О.С. Миф об Орфее в творчестве Бориса Поплавского [Электронный ресурс] // Вестник РУДН. Серия: Литературоведение, журналистика. 2010. № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mif-ob-orfee-vmifotvorchestve-borisa-poplavskogo> (дата обращения: 24.06.2022).
6. Милькович Н.С. Поэтическое искусство Бориса Поплавского: дис. ... канд. филол. наук. Белград, 2021. 256 с.
7. Менегальдо Е., Поплавский Б.Ю. Автоматические стихи. М.: Согласие, 1998. 228 с.

8. Набоков В.В. Другие берега: Автобиография. Берлин: Директ-Медиа, 2020. 368 с.
9. Никифорова А.С. Идея синтеза искусств в культуре немецкого романтизма (от И. Г. Гердера до Р. Вагнера) [Электронный ресурс] // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. 2015. № 3
10. Поплавский Б.Ю. Из дневников. 1928–1935. Париж, 1938. 66 с.
11. Поплавский Б.Ю. Метафизический граммофон [дневник]. СПб.: Леонардо, 2010. 192 с.
12. Поплавский Б.Ю. Сочинения / общая ред. и коммент. С.А. Ивановой. СПб.: Летний сад: Журнал «Нева», 1999. 448 с.
13. Токарев Д.В. «Гегель труден, но лучше, то есть ближе, не напишешь»: Романы Бориса Поплавского как «гегелевский текст» русской литературы // Новое литературное обозрение. 2019. № 2 (156). С. 41–59.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКЕ СИМВОЛИСТОВ: ПОЛЬ ВЕРЛЕН И ВАЛЕРИЙ БРЮСОВ

Э.С. Халикова (PhD), Н.Музрובה

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена исследованию схожих и различных интерпретаций женских образов, а также эволюции темы любви в творчестве основателей французского (Поль Верлен) и русского (Валерий Брюсов) символизма.

Ключевые слова: символизм; Поль Верлен; Валерий Брюсов; любовная лирика; образ женщины.

Abstract. The article is devoted to the study of similar and different interpretations of female images, as well as the evolution of the theme of love in the works of the founders of French (Paul Verlaine) and Russian (Valery Bryusov) symbolism.

Key words: symbolism; Paul Verlaine; Valery Bryusov; love lyrics; image of a woman.

Annotatsiya. Maqola ayol obrazlarining o'xshash va turli talqinlarini o'rganishga, shuningdek, frantsuz (Pol Verlen) va rus (Valeriy Bryusov) ramziyligi asoschilarining asarlarida sevgi mavzusining evolyutsiyasiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: simvolizm; Pol Verlen; Valeriy Bryusov; sevgi qo'shiqlari; ayol tasviri.

Тема исследования продиктована постоянством в искусстве и литературе любовной тематики: поэты и прозаики всех времен рефлексиируют о происхождении любви, ее формах и воплощениях. Любовная поэзия не может обойтись без предмета обожания. Неслучайно мы обращаемся к образу женщины, ведь поэзия вплоть до XX века – преимущественно мужской взгляд на любовь и ее объект.

В связи с этим представляется интересным проследить взгляд на женщину со стороны символистов, особенно учитывая, что в нашем исследовании фигурируют представители разных временных эпох и культурных традиций. Объединяющими факторами будем считать направление «символизм» и преемственность традиций Поля Верлена в творчестве Валерия Брюсова. Известно, что для произведений символизма характерно формирование более глубокого и вдумчивого взгляда на привычные слова и предметы, а также приемы недосказанности и загадочности.

Данное направление возникло в 1870-е гг. во Франции. Основателем французского символизма считается Поль Верлен. В России одним из основоположников символизма выступил Валерий Брюсов, который вдохновлялся работами вышеупомянутого автора. Стоит отметить, что символизм в России более поздний и более разнообразный по форме поэтических произведений, стихотворным размерам и, соответственно, темам, интересующим поэтов-символистов. Одной из общих тем является тема любви.

В творчестве Поля Верлена она прослеживается на каждом этапе, переходя из сборника в сборник, в то время как Валерий Брюсов в большей степени посвятил любовной лирике ранний этап творчества. Подробнее на реализации темы любви в творчестве авторов остановимся в ходе исследования выбранных произведений. Центральным объектом анализа является образ женщины в творчестве упомянутых поэтов-символистов. Нам удалось выявить интерпретации этого образа, которые схожи у обоих авторов. Лирический герой видит женщину как амбивалентную сущность: в ней есть и божественное, и демоническое. Особенно данный взгляд заметен в раннем творчестве Верлена.

В стихотворении «Никогда вовеки» герой называет возлюбленную «милой», наслаждается «звонким голосом небесной чистоты» [1], однако тут же обращает внимание, что голос в то же время и «сладострастный». В стихотворении «Важная дама» представлен портрет женщины, которая «красива так, что всех могла б святых смахнуть», что говорит о ее божественном происхождении. И в следующей же строке проявляется демоническое начало: женщина способна «скопца-судью зажечь под тогой!» [1].

В любовной поэзии Валерия Брюсова образ женщины практически лишен божественного начала – демоническое превалирует в ней. В стихотворении «Да, можно любить, ненавидя...» лирический герой вопрошает: «Кто магию сумрачной власти / В ее приближения влил?» [2]. В творчестве Брюсова образ женщины приобретает оттенки мистицизма и волшебства. В стихотворении «Женщине» звучат строки: «Ты – ведьмовской напиток», «Ты – в наших безднах образ божества» [2]. Однако здесь «божество» не связано с небесной чистотой, скорее наоборот – божество как нечто сниженное, сродни божествам из мифологии, которые могут быть и положительными, и отрицательными.

В стихотворении «Лесная дева» [2] образ героини оказывается призраком, который заманивает героя, призывает его отдать душу, что вносит новое в реализацию образа женщины. Мистическое в образе лирической героини Поля Верлена выражено не так ярко, однако присутствует в способности видеть «обманы, подозренья, тайны сердца» лирического героя, например, в стихотворении «Сон, с которым я сроднился» [1]. Поль Верлен, как первый символист, многое перенимает у романтизма, более того – он иронизирует над идеальной героиней романтиков в стихотворении «Аллея». Образ героини высмеивается с первых строк

(«Вздыбась прическою чудовищной своей...»), а ее попытка подражать героине романтических романов («Шлейф голубой влача...», «...Улыбается она, полна мечтой») кажется лирическому герою глупой («оттеняет блеск чуть глуповатых глаз»). Неестественность женского персонажа бросается в глаза, что искусно передал Верлен в строках: «лукавей черной мушки», «и сочный алый рот, несущий напоказ / Надменность» [1].

В стихотворениях Валерия Брюсова нами не было обнаружено примеров столь очевидных «заигрываний» с романтическими образами, однако появляется образ женщины-ребенка в стихотворении «Женский портрет». Лирический герой обращает внимание на «ясность глаз», «детский облик». Но и здесь вновь проявляется амбивалентность образа героини, у которой «что-то строгое в глазах», и в то же время «она – как лань пугливая» [2]. «Детскость» образа женщины вновь придает ей черты божественного («как некий идол»), но не возвышает окончательно. Поль Верлен не видит в женщине ребенка, но мастерски проводит параллели в стихотворении «Женщина и кошка» [1], отмечая иносказательную схожесть обеих. Интересно обыгрывается сходство кошки и хозяйки («Бой белой ручки с лапкой белой»), во второй строфе даже сложно по первой строчке заключить, о ком идет речь («Шалила – хитрая!»). Лирический герой вновь заостряет внимание на сочетании в женщине высокого и низкого, божественного и дьявольского, подчеркивая «воздушный смех» героини и то, что «дьявол не терял нисколько».

В стихотворении «Ребенок-женщина» [1] героиня названа «сестрой души».

Однако не чувствуется той нежности, с которой проводит аналогию Валерий Брюсов в ранее упомянутом стихотворении. Поль Верлен же иронизирует в свойственной ему саркастической манере. Лирическому герою «больно видеть» в «очей лазурных зеркалах» лишь желчь, оттого страхи героини ему смешны, а ее саму он называет «овечкой грустной», не ведающей, что такое любовь. И все же лирический герой тянется к героине, он готов служить ей и восхищаться ею, даже определенно зная, что будет страдать. Данная мысль находит отражение в творчестве обоих символистов. В стихотворении «Душе какие муки...» [1]

Поль Верлен отмечает, что любовь бывает мучительной, иногда кажется безысходной, но еще мучительнее «быть с нею, с нею быть в разлуке». Независимо от исхода герой страдает от любви. Указанное стихотворение входит в более поздний сборник «Романсы без слов» [1], который связан с преобладанием мотивов страдания. Более ярко представлен мотив служения женщине в творчестве Валерия Брюсова. В стихотворении «Женщине» лирический герой постулирует: «Тебе мы служим, тверди гор дробя» [2].

Поэтическое произведение «Раб» [2] содержит мифологический элемент. Лирический герой видит себя «рабом покорным прекраснейшей из всех цариц», который предстал «пред взором пламенным и черным» своей госпожи, однако нарушил запрет и взглянул на нее. За это он обязан до конца

жизни трудиться на каменоломне. В столь иносказательной манере раскрывается видение непростых взаимоотношений мужчины и женщины. Лишь раз взглянув, можно всю оставшуюся жизнь вспоминать об этом. Тему служения подхватывают русские символисты, вследствие чего появляются «Стихи о Прекрасной Даме» А. Блока [2].

В ранних сборниках Поль Верлен видит любовь чистой, противится низменным проявлениям этого чувства, хотя и признает их влияние. Например, в стихотворении «Покорность» [1], которое входит в первый сборник поэта «Сатурнические поэмы», лирический герой желал страсти («Без конца – гарем, жаркой плоти мир») [1], однако осознал, что страсть необходимо усмирить. Поэтому в следующих стихотворениях этого же сборника лирический герой «и руку белую смиренно целовал» («Никогда вовеки»), предпочитал страсти утешения «объятий бешеных дорожке в час такой / Твой долгий поцелуй» [1] («Усталость»). В творчестве Брюсова любовь, как правило, является воплощением страсти. В стихотворении «Женщинам» лирический герой признает, что «опаленные яростной страстью» женщины «падали ниц» перед ним, а он обманывал их и теперь уверен: «жить мне и быть одному» [2].

В другом произведении – «Портрет женщины» – лирический герой признает, что страсть особенно овладевает им тогда, когда портрет женщины как будто упрекает его в этом. В ходе исследования наше внимание привлекло стихотворение Верлена «Раковины» [1], в котором в качестве персонифицированного символа любви выступают две ракушки: одна символизирует любовь страстную («пурпур наших душ», «кровь пылает в те мгновенья, / Когда с тобою мы говорим»), другая же – духовную («бледность и томлень»).

Интересно также, что форма ракушки напоминает лирическому герою «ушко» любимой. А значит, любовь – в самой женщине, и сама женщина есть любовь.

В стихотворении «Целует клавиши прелестная рука...» символом любви становится песня, которая «баюкает дух, усталый и скорбящий», тогда как женщина видится лирическому герою «песни нежным хмелем» [1]. Данных символов не удалось встретить в поэзии Брюсова. Отчасти мы можем объяснить данный феномен тяготением к традициям романтизма в творчестве Верлена, что не характерно для поэзии русского символиста.

Особое внимание символисты обращают на глаза (или взгляд), руки, походку и голос женского персонажа. Благодаря этому можно судить о трансформации любовной поэзии символизма в рамках литературного процесса.

Образ женщины оживает, отрывается от «идеальности» романтического восприятия. В поэзии символистов женщина равно может предстать как «ангелом», «божеством», «царицей», «милой сестрой», так и «шлюхой», что свидетельствует о сложной многомерности этого образа. Итак, нам удалось выявить некоторые сходства и различия в изображении образа женщины в поэзии основателей символизма.

Однако тема неисчерпаема и способна подарить исследователям немало интересных открытий в творчестве Поля Верлена и Валерия Брюсова как родоначальников символизма во Франции и России.

Список использованной литературы:

1. Библиотека Максима Мошкова: [сайт]. М., 1994. – URL: http://lib.ru/POEZIQ/WERLEN/stihi.txt_with-big-pictures.html#37 (дата обращения: 30.11.2022).
2. Культура.рф: [сайт]. М., 2013. – URL: <https://www.culture.ru> (дата обращения: 30.11.2022).
3. Никифорова А.С. Идея синтеза искусств в культуре немецкого романтизма (от И. Г. Гердера до Р. Вагнера) [Электронный ресурс] // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. 2015. № 3

ТРАНСФОРМАЦИЯ МОТИВА МИФОЛОГИЧЕСКОЙ НОЧИ В ЛИРИКЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА

Э.С. Халикова (PhD), М.Тохтаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается взаимодействие ночного и мифологического мотивов в ранней лирике Ф. И. Тютчева, их трансформация, а также комплекс значений мотива мифологической ночи как единого целого.

Ключевые слова: мотив ночи; мифологический мотив; поэзия; хаос.

Annotatsiya. Maqolada F.I.Tyutchevning ilk lirikasidagi tun va mifologik motivlarning o‘zaro ta’siri, ularning o‘zgarishi, shuningdek, mifologik tun motivining yaxlit ma’nosi bir butun sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: tungi motiv; mifologik motiv; she’riyat; tartibsizlik.

Abstract. The article examines the interaction of night and mythological motifs in the early lyrics of F. I. Tyutchev, their transformation, as well as the complex meaning of the mythological night motif as a single whole.

Key words: night motif; mythological motif; poetry; chaos.

Творчество Ф.И. Тютчева занимает центральное место в литературе середины XIX в. В.Я. Брюсов справедливо отмечал «импрессионистическую» природу лирики Тютчева, проникнутую насквозь впечатлением от мира [2: 206]. Типичными для ранней лирики Тютчева являются мотивы ночи и мифологические мотивы, прежде всего античные, с их образами моря, звезд, хаоса и бездны, поэтому его называют ночным поэтом [6].

Однако нельзя утверждать, что мотивы и образы поэта не претерпевали трансформации. Так, в его стихотворениях 1820–1830-х гг. мотив звездной ночи сменился мраком, а вместо мотивов античности стали преобладать фольклорные мотивы, в которых чувствуется философия немецких романтиков. Для идей немецкого романтизма характерно слияние искусства и философии, восприятие неуловимого и непостижимого в природе, гармоническое видение мира, воспевание ночи и стихий [3: 43] – все это отражается в лирике Тютчева.

Необходимо подчеркнуть: нельзя рассматривать трансформацию ночного и мифологического мотивов по отдельности. Ночь – это не только

фон для размышлений и диалога лирического героя и мироздания, но и «живое тело с душой», как отмечает Н.Ю. Абузова [1: 133], т. е. практически действующий герой в лирике Тютчева; это и условие возникновения мифологического мотива, а также мотива бездны и хаоса, вечности и древности, которые обнажаются и срывают «покров златотканый». Это образ, особенно ярко прописанный в стихотворении «День и ночь» (1839), встречается в тютчевской лирике нередко.

Мотивы бездны и хаоса, вечности и древности выступают связующим звеном между ночным и мифологическим мотивами.

В стихотворении «Уrania» (1820) образ ночи противопоставлен «туманной и тесной пелене» – она ярка, светла, «с горящими звездами». Образ ночного неба нельзя назвать плоским, напротив, он достаточно объемный, физически глубок, всеобъемлющ благодаря свету. Кроме самой Урации, в стихотворении перечисляется большое число античных героев и топонимов, среди которых Фивы, Мемнон, Паллада, «Певец слепой» (Гомер) и др. Античные мотивы становятся тем прошлым, или древностью, в котором «родилась» муза, теми временами, в которые покровительствовали Урации. Образ самой музы выступает здесь как гармоничное слияние искусства, науки и философии [4: 138], как нечто первозданное; этот образ является и олицетворением ночи «с горящими звездами».

Как отмечает Г. В. Косяков, в этом стихотворении впервые возникают хаос и бездна, однако они сдерживаются природной гармонией и силой Урации [4: 138]: «Куда, куда ты скрылась, небесная! Везде хаос и мрак!». Ночь и хаос «густеют» в стихотворении «Видение» (1829), в котором мотив звезд исчезает, однако возникает образ «колесницы мироздания», который можно соотнести с Луной – Селеной, по аналогии с колесницей Гелиоса.

В этом плане справедливо уточнение Г.В. Косякова: “Колесница мироздания” – символ цикличности мира, гармонии природы, вечности и нерушимости [4: 140]. Тем не менее мотив света сопутствует ночному. Античные мотивы здесь не только отражают философские идеи автора, но и транслируют его мировидение через призму античности, что формирует выбор определенных образов. Так, метафору терзания души Музы можно трактовать как процесс создания поэзии, стихов. В этом случае мотив ночи выступает условием для творчества и диалога поэта с мирозданием. В целом при анализе мотивов античной мифологии можно прийти к следующим наблюдениям.

Во-первых, с точки зрения хронологии религий древнегреческое и древнеримское язычество первичнее христианства, поэтому античность ближе к первобытному хаосу. Из этого вытекает второе наблюдение: идея гармонии и миропорядка, родившихся, согласно философии Тютчева, из хаоса, близка учению о синергетике. Самоорганизация структур, находящихся в далеких от организации состояниях, схожа с тем, как из хаоса рождается гармоничная природа [5: 505].

Стихотворение «Ночные мысли» (1829), которое воспринимается достаточно самобытно в отрыве от перевода Гете, обращено к образу звезд в

ночном, подчеркнуто «беспредельном» небе. Движением звезд управляют Оры – богини-стражницы ночного неба в древнегреческой мифологии [5: 506]; звезды не получают платы за свое странствие, т. е. вечным «безвозмездным» движением образ звезд противопоставлен покою и относительной неподвижности лирического героя: «...как я в объятьях милой вас и полночь сладко забываю».

Таким образом, в указанном стихотворении, во-первых, образ ночного неба включает мотив звезд; во-вторых, мотив звезд зависим от мифологического античного мотива, что вербально выражено в строчке: «Неудержно вас уведят Оры».

Далее в стихотворении «Из Шекспира. Песня» (1829) появляется кладбищенская тематика, вместе с которой уходит мотив звезды и вводится образ ночного неба с месяцем, а также «сырого сумрака» – именно это определение использует Тютчев.

На смену мифологическому античному мотиву приходит мифологический фольклорный мотив, распространенный в средневековой европейской культуре: «волк завыл», «дико филин прокричал саван провещал», «высылают мертвецов» – все это символы смерти.

Так, в данном стихотворении идея вечности, созданная благодаря слиянию мотивов безграничного звездного неба и античной мифологии, сменяется идеей смерти. Здесь и далее в лирике Тютчева положительный окрас мотива ночи уходит. Далее рассмотрим фрагмент стихотворения Тютчева «» (1829).

Мотив ночи становится фоном для жизни «отцов». Создается впечатление, что при праотцах ночь длилась вечность, поскольку они «всю жизнь насквозь томилась», и не было дневного света, но только мрак. Мотив ночи связан с мифологическим античным мотивом посредством образа Эреба, или «Ерева» (титана, чье имя с древнегреческого дословно переводится как «мрак»): ночь становится его порождением вместе с «гнусными совами и лаврами подземными», которые в античной мифологии являлись злыми духами, мучившими живых.

В стихотворении «Альпы» (1830) образ ночи создается с помощью цветового эпитета «лазурный», т. е. благодаря достаточно холодному оттенку, вероятно, возникшему из-за оптического отражения света от льда и снега. Мотив ночи связан напрямую с мотивом смерти: это не только фон, но и условие цикличной жизни.

Мифологический мотив выражен в возрождении из мертвого состояния, напоминающего языческое возвращение Персефоны из царства Аида к матери Деметре, т. е. наступление весны, а также воскрешение Диониса. Однако эту связь можно лишь восстановить по аналогии. Тем не менее в оживлении чувствуется свой миропорядок, как и в цикличности природы и смене времени суток, поэтому ночь, смерть, но и жизнь, пробуждение выступают как неотъемлемая часть круговорота природы. Мотив ночи становится сопутствующим мотиву стихийного моря в стихотворении «Все бешеной буря, все злее и злей...», созданном в период

между 1831 и 1836 гг. Для изображения ночи используются такие лексические средства, как «впотьмах» и «мгла», в семантике которых чувствуется «туманная и тесная пелена», упомянутая в стихотворении «Урания».

В совокупности с мотивом «мглистой» ночи возникает образ «тени мужа», чью сущность нельзя однозначно трактовать. В этом произведении особенно чувствуется влияние на Ф. И. Тютчева романтических баллад и раннего творчества В.А. Жуковского. В стихотворении «Наполеон», написанном достаточно поздно (1850), ночь становится временем существования духа императора, и он «бежит, как бы почуя передрасветный ветерок», т. е. исчезает при смене определенных условий.

Образ Наполеона неоднозначен, парадоксален и лиминален, он создается благодаря оксюмору, например, в словосочетании «вернувшийся мертвец»: с одной стороны, говорится о его физико-географическом движении (с острова Святой Елены в Париж), с другой, это метафизическое возвращение из мира мертвых; или в словосочетании «тревожный дух», в котором эпитет типично характеризует живых. Так мотив ночи и мифологический мотив в данном стихотворении характеризуются непостоянством, и если для ночи как времени суток характерно изменение состояния, то образ Наполеона двойствен во всем. Таким образом, можно прийти к некоторым выводам.

Во-первых, корреляция мифологического и ночного мотивов присуща по большей части лирике Тютчева периода 1820–1830-х гг.; в другие периоды, например, в 1850-х гг. эти мотивы встречаются реже.

Во-вторых, трансформация мотива и образа ночи влечет за собой изменение мифологической составляющей.

В-третьих, имеет место общая тенденция романтизации, связанная с традицией немецких романтиков (образы духов, кладбищенская тематика, мистицизм). Что касается мотива мифологической ночи, то он представляет собой целый комплекс значений. Во-первых, это внешняя составляющая, или фон. Во-вторых, это время творчества и поэзии, диалога лирического «я» и мироздания, время, когда обнажается бездна, а вместе с ней выходит на поверхность нечто inferнальное, иное, потустороннее, рожденное из первобытного хаоса.

Образ ночи амбивалентен: он может быть как светлым, сопровождаемым образом звезд и/или луны, так и мрачным беззвездным, стелющимся пеленой.

Список использованной литературы:

1. Абузова Н.Ю. Гипотетический пейзаж в лирике Ф.И. Тютчева // Культура и текст. 1998. № 3. С. 133–140.
2. Брюсов В.Я. Ф.И. Тютчев. Смысл его творчества // В.Я. Брюсов. Собрание сочинений: В 7 т. Т. 6. М.: Художественная литература, 1975. С. 193–208.
3. Кириенко Н.Г. Поэзия Ф.И. Тютчева и философия немецкого романтизма // Вестник ТГПУ. 2010. № 8. С. 42–47.

4. Косяков Г.В. Художественная рецепция античной культуры в лирике Ф.И. Тютчева // Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2013. № 3 (13). С. 137–142.
5. Словарь философских терминов / под ред. проф. В.Г. Кузнецова. М.: ИНФРА-М, 2005. С. 504–506. Е. А. Первуниных
6. Соболев Л.И. Федор Тютчев. Ночь, бездна и хаос. Русская классика. Начало [видеозапись лекции Л.И. Соболева] // Youtube. 19 марта 2015 г.
7. Тютчев Ф.И. «Нам не дано предугадать...»: Стихотворения. СПб.: Азбука: Азбука-Аттикус, 2020. 368 с.

К ВОПРОСУ О ЕСЕНИНСКОЙ ТРАДИЦИИ В ПОЭЗИИ А. ПЕЛЕВИНА

Э.С. Халикова (PhD), Х.Бекниёзова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье анализируется поэзия Александра Пелевина в аспекте есенинской традиции. Исследуются: тема родины, проблемы: «писатель и творчество», «жизнь и смерть».

Ключевые слова: традиция; интертекстуальность; концепт; метамодернизм; претекст.

Annotatsiya. Maqolada Aleksandr Pelevin she'riyati Yesenin an'anasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Quyidagi mavzular o'rganiladi: Vatan mavzusi, muammolar: «yozuvchi va ijod», «hayot va o'lim».

Kalit so'zlar: an'ana; intertekstuallik; tushuncha; metamodernizm; bahona.

Abstract. The article analyzes the poetry of Alexander Pelevin in the aspect of the Yesenin tradition. The following topics are explored: the theme of the homeland, problems: “writer and creativity”, “life and death”.

Key words: tradition; intertextuality; concept; metamodernism; pretext.

Современное литературоведение во многих случаях позволяет обращаться к термину «интертекстуальность» (введенному в 1967 г. Ю. Кристевой) для описания и объяснения явлений, связанных с метамодерном. Метамодерн как течение современной литературы, пришедшее, по мнению некоторых исследователей, на смену постмодерна, раскрывающееся в попытке соединить противоположности, традиции и новаторство, ярко проявился в поэзии А. С. Пелевина, что он и сам неоднократно подтверждает. В связи с этим попытки проанализировать творчество поэта с точки зрения интертекстуальности превращаются в поиски нескончаемых смыслов, аллюзий и идей, связанных с художественным миром предшественников; претексты в таком случае могут являться неким «ключом» к пониманию текста: «включенная в текст цитата в значительной мере влияет на его семантику, приводя к новому, отличному от общеязыкового, осмыслению выражений текста» [3: 170].

Безусловно, можно говорить о схожести художественных миров С. Есенина и А. Пелевина. Есенинская поэзия пронизана той «лиричностью», которую в свое время искал Николай Рубцов («Стихи не лирические!» – это было самым суровым приговором «) [4: 28]. На первый взгляд, довольно

трудно обнаружить в громкой, бросающей вызов, местами юмористической поэзии Александра Пелевина искренность, характерную для Есенина. Но традиции классика все же присутствуют в творчестве современного поэта. Известно, что Пушкин являлся кумиром Есенина. Как и многие поэты XX в. (А. А. Блок, А. А. Ахматова, М. И. Цветаева, В. В. Маяковский, Б. А. Ахмадулина и мн. др.), С. А. Есенин вступает в диалог с классиком (стихотворение «Пушкину»). И образ кумира, сосредоточенный в «бронзе выкованной славы» [1: 203], несмотря на свою отдаленность (памятник – не человек, а лишь его подобие), оказывается близким лирическому герою. Пушкин будто спускается с пьедестала, поскольку лирический герой ставит между ним и собой в некоторой степени знак равенства:

О Александр! Ты был повеса,
Как я сегодня хулиган [1: 203].

Но все же образ Пушкина – ориентир для «обреченного на гоненье» лирического героя на пути к становлению иным, великим, большим, чем он есть. Это желание преодолеть себя, переродиться и достичь высоты:

А я стою, как пред причастьем,
И говорю в ответ тебе:
Я умер бы сейчас от счастья,
Сподобленный такой судьбе [1: 203].

Читаем у Александра Пелевина:

Может быть, денешься от себя самого никуда, никуда,
Чтобы не понимать, где суббота, а где среда,
Чтобы из-за волнения не выговаривать букву «с»,
Чтобы по старому телевизору вечное поле чудес.
Может быть, денешься в белый огонь, в изумрудный дым,
Может, увидишь там Сашу Пушкина стареньким и седым... [6: 88]

И для лирического героя Пелевина Пушкин – близкий, родной человек (использование уменьшительно-ласкательной формы имени – Саша), но все же недостижимый, тот, кто обитает в ином мире («стареньким и седым»). И вновь образ Пушкина стоит рядом с мечтой, но в этот раз с мечтой уйти из реальности, «деться от себя самого». Для обоих поэтов Пушкин является воплощением недостижимого мира счастья с разницей в том, что для Есенина – это мир славы, а для Пелевина – мир покоя и тишины. Пелевинская тема перерождения и перехода в «поле чудес» коррелирует с темой смерти, которая является одной из магистральных в творчестве обоих поэтов. У Есенина смерть – уход в «ту страну, где тишь и благодать» (стихотворение «Мы теперь уходим понемногу»). Но смерть для каждого – это невозможность творить и созидать. Это успокаивающее счастье, бесстрашие, готовность покинуть мир живых:

Много дум я в тишине продумал,
Много песен про себя сложил,
И на этой на земле угрюмой
Счастлив тем, что я дышал и жил [1: 201].
У Пелевина:

Мне не страшно умереть

Умереть

Приходите на меня

Посмотреть... ..

Я уже не напишу

Ни строки

И запляшут надо мной

Огоньки [5: 32–33].

Смерть есть окончание «бурного положенного пути» [1: 215].

Приведем фрагмент стихотворения Есенина «Несказанное, синее, нежное...»:

Я утих. Годы сделали дело,

Но того, что прошло, не кляню.

Словно тройка коней оголтелая

Прокатилась во всю страну.

Напылили кругом. Накопытили.

И пропали под дьявольский свист.

А теперь вот в лесной обители

Даже слышно, как падает лист [1: 215].

Жизнь для поэта – буря, гроза, а смерть – умиротворение, успокоение.

Пелевин вторит Есенину: «Когда я стану очень тихим.../ смертельно тихим... как земля...» [8]. Для него смерть – это и безмолвие:

Я не буду писать про поле,

Я не буду писать про Луну.

Мне не надо несказанной боли,

Я закончу свое – и умру...

...И я буду навеки беспечен,

Плону в небо последним плевком.

Здравствуй, Черный мой человечек.

Заходи в мой обшарпанный дом... [9].

В приведенном фрагменте Пелевина многие строки выступают в качестве аллюзий на есенинское «Несказанное, синее, нежное» (ср.: «бездонная муть» и «забываясь в кабацком чаду», «не дожив до скрипучей коляски» и «только жаль – на тридцатом году...», «мне не надо несказанной боли...» и «простим, где нас горько обидели...»). Цитирование Пелевиным есенинской поэмы «Черный человек» («Здравствуй, Черный мой человечек») расширяет границы художественного мира, формирует второй пласт произведения, основанный на обозначении претекста: «всякий говорящий, произносящий высказывание от своего имени, становится метафорой первосказавшего» [3: 214].

Есенин в 1915 г. пишет стихотворение «О дитя, я долго плакал над судьбой твоей...», где предрекает собственную кончину («Знаю, знаю, скоро, скоро, на закате дня, / Понесут с могильным пенъем хоронить меня...») [2: 374]. Но погибает поэт в 1925 г., написав в этот год стихотворение «Гори, звезда моя, не падай...». Приведем известную строфу:

Я знаю, знаю. Скоро, скоро

Ни по моей, ни чьей вине
Под низким траурным забором
Лежать придется так же мне [1: 238].

В поэзии Пелевина предчувствие смерти обращается в лейтмотив:
Ночью сегодня по комнате кто-то ходил.
Вижу: смолистые волосы, тонкая бровь.
Как же теперь называют тебя, я забыл,
Может быть, Анна, Оксана, София, Любовь [5: 63].

Характерным оказывается то, что мотив смерти в произведениях обоих авторов неразрывно связан с мотивом возвращения в родной край, в отчий дом. У Есенина:

Чтоб за все за грехи мои тяжкие,
За неверие в благодать
Положили меня в русской рубашке
Под иконами умирать [1: 186].

Для Пелевина концепт «смерть – дом» есть нечто иное, как пограничное состояние, возвращение в безопасную среду детства для последующего перехода в мир мертвых. И лирический герой поэта интуитивно находится в поиске этого «дома», поскольку лишь он открывает мир без границ, мир спокойный, безболезненный. Эсхатологические элементы и поиск дома и пути в иной мир образуют идейный мир поэзии Пелевина: Не раз и не два горизонт обойдя кругом, Мы снова увидим большой и красивый дом, Тот самый, куда неизбежно приводит след, Где все переходят дорогу на белый свет [6: 96].

Читаем далее:

Важно помнить, что у вас разные языки,
Он говорит на русском мертвом, а ты на русском живом.
В русском мертвом все перевернуто, будто читаешь с конца строки,
«Сон» означает «жизнь», а «смерть» означает «дом» [6: 84].

Итак, проблемы и темы жизни и смерти, творца и творчества, родины – одни из доминирующих в русской литературе, их освещают поэты различных эпох. Констатирующей чертой современной поэзии является диалогичность. Есенинский импульс определил многие принципы художественного мира Александра Пелевина, который, как представитель метамодерна, вплетает есенинские образы и концепты в собственное творчество, наделяя их новыми смыслами.

Список использованной литературы:

1. Есенин С.А. ПСС: В 7 т. Т. 1 / подгот. текста и коммент. А.А. Козловского. М.: Наука: Голос, 1995. 672 с.
2. Есенин С.А. ПСС: В 7 т. Т. 4 / сост., подгот. текста и коммент. С.П. Кошечкина и Н.Г. Юсова. М.: Наука: Голос, 1996. 544 с.
3. Золян С.Т. Семантика и структура поэтического текста. М.: ЛИБРОКОМ, 2014. 336 с.
4. Зуев Н. Николай Рубцов и национальная поэтическая традиция // Литература в школе. К 60-летию со дня рождения Н. Рубцова. 1996. № 1. С. 25–32.

5. Пелевин А. Как мертвый Лимонов. Книга стихотворений. М.: СТиХИ, 2021. 48 с.
6. Пелевин А. Красное, черное, белое и нечто совершенно иное. Сборник стихов. М.: Городец, 2021. 168 с.
7. Фатеев Д.Н., Кирик Д.А. Традиции Ф.М. Достоевского в поэзии Александра Пелевина // Достоевский – 2021: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 200-летию со дня рождения писателя. М., 2022. С. 177–183.
8. vk.com: Александр Пелевин [Электронный ресурс]. – URL: https://vk.com/alexandrpelevin?w=wall-44789748_4869 (дата обращения: 26.10.2022).
9. Stihi.ru [Электронный ресурс]. – URL: <https://stihi.ru/2005/12/22-233> (дата обращения: 26.10.2022).

ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ И МОТИВЫ В ПОЭЗИИ СЕРГЕЯ КЛЫЧКОВА

Э.С. Халикова (PhD), Т.Нарбаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуются фольклорно-мифологические образы и мотивы славянской демонологии как источник заимствования в поэзии С. А. Клычкова. Рассматриваются верования о леших и русалках, их роль в построении сюжета и создании художественного пространства стихотворений.

Ключевые слова: славянские мифы; леший; русалка; Сергей Клычков.

Abstract. The article examines folklore and mythological images and motifs of Slavic demonology as a source of borrowing in the poetry of S. A. Klychkov. Beliefs about goblin and mermaids, their role in constructing the plot and creating the artistic space of poems are considered.

Key words: Slavic myths; goblin; mermaid; Sergey Klychkov.

Annotatsiya. Maqolada slavyan demonologiyasining folklor va mifologik tasvirlari va motivlari S. A. Klychkov she'riyatida qarz olish manbai sifatida ko'rib chiqiladi. Goblin va suv parisi haqidagi e'tiqodlar, ularning syujetni qurish va she'rlarning badiiy makonini yaratishdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: slavyan afsonalari; goblin; suv parisi; Sergey Klychkov.

Клычков вступил в литературу как поэт, возродивший жанр народной песни, ориентированной на фольклор. В его текстах Русь является «потаенным садом», неким сакральным пространством, населенным персонажами из языческого фольклора (древнеславянскими богами – это Лада, Лель, Купава, Дубравка; персонажами низшей демонологии – русалки, лешие), одухотворенной природой (месяц, звезды, ручьи), сказочными и былинными героями (Бова, Садко, Иванушка, Аленушка), живыми существами (звери, птицы, насекомые), нечистой силой, колдунами и обычными людьми.

В рамках статьи рассмотрим образы из низшей мифологии, а именно образы лешего и русалки, и их трансформацию в творчестве писателя.

В стихотворении «Леший» хозяин леса изображен как пастух. Он описывается как «старичок преклонный», который сидит нога на ногу, играет на рожке и «молсет осоку». Леший находится у края реки, «за туманной пеленою», что говорит о соприкосновении реального мира и мифологического. Он пасет стадо ночью, на небе много звезд и месяц. Леший

засыпает, а один из бычков «бодает тучу / Красными рогами». В некоторых преданиях грозовые тучи олицетворяли образы быков, звезды могли представлять в виде животных (обычно это козы и овцы), а в качестве пастуха небесного стада обычно выступал месяц или бог Велес. В южнославянской традиции земля стояла на четырех быках, согласно четырем сторонам света, и красный бык держал на своих рогах восточную часть.

В стихотворении «Мельница в лесу» леший аукается, «Дочку Мельникову теща / Звонким посвистом в лесу», что является его характерным звуковым поведением. Здесь образ хозяина леса используется для создания атмосферы волшебства «дикивинного плеса», где утонувший мельник подсыпает зерно в жернова, а его дочь «Саван шьет, поет в кручине / При лучине в полночь» [2: 14].

Леший появляется и в стихотворении «Медвежата», где Клычков указывает на его способность к оборотничеству: «Ушли медведи, и подались лоси, / На гари леший обернулся в пень» [2: 28]. Противясь наступлению цивилизации, поэт тем не менее вынужден признать, что «люди с самого начала своего существования вынуждены жить за счет леса, вторгаться в него, а значит, встречаться с представителями “низшей демонологии”, которые несут для них непосредственную опасность» [8]. Однако в данном тексте превращение лешего, который должен защищать свои владения, в неподвижный пень во время пожара подчеркивает окончательное отречение человека от прежней веры. Леший уже не может противостоять людям, строившим железную дорогу, наказывать тех, кто нарушил его правила.

Русалка – «персонаж восточнославянской мифологии, вредоносный дух, появляющийся в летнее время в виде длинноволосой женщины в злаковом поле, в лесу, у воды, способный защекотать человека насмерть или утопить» [4: 495]. Поверья наиболее распространены в Белоруссии, Украине и на территории южнорусских земель. К характерным чертам этого образа можно отнести: женскую ипостась (чаще всего это молодые девушки), точно определенное время гуляния по земле (троицко-русальский или купальский период), отнесенность к классу «заложных покойников», нахождение в злаковом поле, в лесу, на деревьях, реже – у воды и в воде, и щекотание человека до смерти.

По верованиям, русалкам нравится качаться на растениях или на волнах, они часто делают для себя качели. Они любят петь, танцевать, водить хороводы, могут прийти на звук пастушьей свирели. Русалки собирают цветы и вяжут себе венки. Им также нравится расчесывать длинные волосы на берегу рек и озер. Они любят прясть и ткать. Следует отметить, что источником литературно-поэтического образа русалки как девушки с рыбьим хвостом являются произведения писателей-романтиков XIX в., которые брали за основу античную и европейскую мифологию.

В стихотворении Клычкова «Лада плавает в затоне...» русалки водят хоровод вокруг Лады и играют в салки. Они встают с туманами из вод, что подчеркивает их потустороннюю, мистическую природу. Лада являлась одной из главных богинь древнеславянского пантеона, богиней весны,

плодородия, любви и брака. В творчестве Клычкова она представлена как обычная крестьянская девушка, однако некоторые детали и символические ряды помогают увидеть в ней мифологический образ. В данном стихотворении Лада плавает в реке, и ей взгрустнулось. Из следующих стихотворений цикла («Кольцо Лады») мы узнаем, что девушка мечтает о замужестве. Появление русалок можно объяснить тем, что время выполнения обрядов в честь Лады (зеленые святки – дни вокруг Троицына дня и Духова дня) и время нахождения русалок на земле совпадает.

В стихотворении «Я не тебя любил... Ты только странный случай...» лирический герой сравнивает свою возлюбленную с русалкой, которую он видел в детстве. У русалки влажные сияющие ресницы и речные глаза, в которых герой замечает «улыбки полнолунную игру». Она смотрит на него нежно, полулежа на ветках куста. Герой очарован прекрасной русалкой и говорит своей возлюбленной, что она похожа на эту незнакомку. Однако персонаж добавляет: «Но губы у тебя, а не... уста... / Коса у ней была пышней и тоньше пряжи». Герой признается, что плохо разглядел русалку, испугался ее, но выбирая между обычной девушкой и мифологическим персонажем, он все же отдает предпочтение второй. Герой полюбил русалку, миф и искал в возлюбленной ее черты: «С тех пор я, может, и тебя люблю слегка ведь» [2: 34].

В первой части цикла «Заклятие смерти» образ русалки связан с мотивом предназначения поэта. Лирический герой не спит ночью, и все вокруг него дышит жизнью: русалка бегает по саду, опадают листья, плывут облака. Поэт размышляет о том, что его жизнь пройдет и исчезнет без следа: «И вот: судьбы моей и доли / И не было и нет!». Он не боится тяжелой участи и не беспокоится о будущем чего-то материального, ему жаль только «лад привычный слов», он волнуется о судьбе своего творчества. Но герой отбрасывает свои сомнения и уверенно говорит: «Но знаю я: с такой любовью / Никто, к околице припав, / Не соберет к себе в кошевьё / Следов русалки с трав!» [2: 43]. Следы русалки символизируют всю мифологическую, фольклорную, крестьянскую тематику произведений Клычкова. Поэт считает, что именно эта любовь к исконно русскому началу, к образам, близким народу, открывающим богатство славянской культуры, и сделает его творчество бессмертным, придаст смысл его «мирному жребию».

В стихотворении «На чужбине далеко от родины...» лирический герой вспоминает о своем доме и саде, где около пруда в осоке русалки живут. Здесь образ русалки связан с представлением о родных местах, миф предстает неотъемлемой частью культуры народа, его мировоззрения.

В стихотворении «Вся в тумане, в дремоте околица...» мать лирического героя молится на рассвете. Свет из ее окна – единственное, что освещает туманное пространство. Но встает солнце, наступает новый день, просыпаются русалки («Уж мелькает русалочья тень»), кони возвращаются с ночнины. А вместе с рассветом приходит и надежда. Здесь образ русалки – лишь тень, призрак, однако и он оживает с наступлением нового дня.

Таким образом, Сергей Клычков использует в своем творчестве образы народной демонологии с целью передачи колорита народной культуры, описания жизни деревни. Поэт связывает этих персонажей с родным домом, с дорогим его сердцу лесом и садом.

Список использованной литературы:

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т. М.: Современный писатель, 1995.
2. Клычков С.А. Стихотворения // Литмир: электронная библиотека. – URL: <https://www.litmir.me/br/?b=175331&p=1> (дата обращения: 20.10.2022).
3. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. Т. 1–3 / под ред. Н.И. Толстого. М.: Институт славяноведения РАН, 1995.
4. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого; Институт славяноведения РАН. Т. 4. М.: Международные отношения, 2009. 656 с.
5. Солнцева Н.М. Последний Лель: О жизни и творчестве Сергея Клычкова. М.: Московский рабочий, 1993. 222 с.
6. Фатеев Д.Н. Фольклорные пространственные мотивы в прозе Л. Леонова («Русский лес») и А. Солженицына («Матренин двор»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. 16 с.
7. Фатеев Д.Н. Применение мата как оберега в частушечном цикле «Шел я лесом...» // Вопросы языка и литературы в современных исследованиях: Материалы научно-практической конференции (Москва, 18–19 мая 2010 года). М.: Ремдер, 2010. С. 400–408.
8. Парсаданова А.А., Фатеев Д.Н. Место славянского оберега в фольклорном жанре быличек // Вопросы языка и литературы в современных исследованиях: Материалы научно-практической конференции (Москва, 18–19 мая 2010 г.). М.: Ремдер, 2010. С. 383–386.

ПРОСТРАНСТВА ЛАКЕЙСКОЙ, ПЕРЕДНЕЙ, ПРИХОЖЕЙ И ГОСТИНОЙ В РУССКОЙ ЭПИГРАММЕ ПУШКИНСКОЙ ЭПОХИ

Э.С. Халикова (PhD), Л.Суннатов

Чирчикский государственный педагогический университет

Abstract. The article examines the appeal to the spaces of the footman, front hall, hallway and living room in the Russian epigram of the Pushkin era. The functions of these spaces in the literary text are determined, and the ambivalence of the living room space is substantiated. A general conclusion is made about the role of reference to the spaces in question in the literary struggle of the indicated period.

Key words: epigram; front; footman; hallway; living room.

Аннотация. В статье рассматривается обращение к пространствам лакейской, передней, прихожей и гостиной в русской эпиграмме пушкинской эпохи. Определяются функции данных пространств в художественном тексте, обосновывается амбивалентность пространства гостиной. Делается общий вывод о роли обращения к рассматриваемым пространствам в литературной борьбе указанного периода.

Ключевые слова: эпиграмма; передняя; лакейская; прихожая; гостиная.

Annotatsiya. Maqolada Pushkin davrining rus epigrammasida piyoda, old zal, koridor va yashash xonasi bo'shliqlariga murojaat qilish ko'rib chiqiladi. Badiiy matndagi bu bo'shliqlarning vazifalari aniqlanadi va yashash xonasining makonining noaniqligi asoslanadi.

Ko'rsatilgan davr adabiy kurashida ko'rib chiqilayotgan makonlarga murojaatning o'rni haqida umumiy xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: epigramma; old; oyoqchi; koridor; Mehmonxona.

Пушкинская эпоха была ознаменована в литературе небывало активной и многосторонней борьбой. Одной из составляющих литературной борьбы стала вражда дворянских писателей и представителей третьего сословия, в которой часто использовались оскорбления именно по принадлежности к тому или иному сословию. В то же время для литераторов в целом растет значение репутации в обществе. Все это не могло не отразиться в эпиграммах – «коротких сатирических стихотворениях, обычно с остротой (пуантом) в конце, отчасти перерабатывающих традиционные марциаловские мотивы» [1: 1233]. Не в последнюю очередь – через обращение к тем или иным пространствам, обладавшим в обществе того времени набором устойчивых функций и соответственно ассоциировавшимся с ролью человека в общественной жизни. В их числе лакейская, передняя, прихожая и гостиная – пространства, непосредственно связанные с общественной иерархией.

Прежде всего рассмотрим сами понятия «лакейская», «передняя», «гостиная» и «прихожая» в реалиях XIX в. Лакейская, как и следует из названия, – помещение для прислуги. Передняя и прихожая – как правило, нежилые помещения, в которых посетители оставляли одежду, ожидали приглашения или встречались с хозяевами, если по той или иной причине не допускались в сам дом; здесь же часто спали и проводили свободное время слуги. Гостиная – во многом противоречивое понятие: с одной стороны, они в большей мере, чем прихожие и передние, предназначались для встреч и общения представителей высшего общества; с другой – противопоставлялись салонам как более доступные и соответственно менее престижные пространства.

Иван Ключников, вводя в текст пространство передней («Подлец по сердцу и из видов, / Душеприказчик старых баб, / Иван Иванович Давыдов, / Ивана Лазарева раб. // В нем грудь полна стяжанья мукой, / Полна расчетов голова, / И тащится он за наукой, / Как за Минервою сова. // Сквернит своим прикосновеньем / Науку Божию педант, / Так школьник тешится обедней, / Так негодяй официант / Ломает барина в передней» [3: 333]), делает акцент на сословном статусе тех, кто там обычно находится. Странная, нарушающая установленный порядок ситуация, когда человек из прислуги «ломает барина в передней», то есть имитирует нечто, стоящее выше него, для автора ничем не отличается от научных исканий «педанта» И. И. Давыдова.

А. С. Пушкин в эпиграмме «Надеясь на мое презренье...» («Надеясь на мое презренье, / Седой зоил меня ругал, / И, потеряв уже терпенье, / Я эпиграммой отвечал. / Укушенный желаньем славы, / Теперь, надеясь на ответ, / Журнальный шут, холоп лукавый, / Ругать бы также стал. – О нет! / Пусть он, как бес перед обедней, / Себе покоя не дает: / Лакей, сиди себе в передней, / А будет с барином расчет» [3: 255]) также говорит о передней в первую очередь как о помещении для прислуги, но с другим посылом. Он

равняет Н. И. Надеждина (который, по ошибочному мнению поэта, вступился за М. Т. Каченовского) с лакеем, т. е. с тем, кто не несет за себя ответственности и стоит ниже всякой критики, не заслуживает даже ответа и должен знать свое место (в передней).

В другой эпиграмме Пушкина («Князь Г. со мною не знаком. / Я не видал такой негодной смеси: / Составлен он из подлости и спеси, / Но подлости побольше спеси в нем. / В сражении трус, в трактире он бурлак, / В передней он подлец, в гостиной он дурак» [3: 243]) передняя трактуется как пространство, где лицо, являющееся объектом обличения, может в полной мере проявить свои низкие душевные качества, позволить себе не стесняться своей сути. В этом свете важно противопоставление с гостиной как помещением, где находятся люди, условно равные осмеиваемому лицу, но обладающие более высоким умом. Здесь объект обличения уже явно ниже всех остальных.

В эпиграмме Н. С. Голицына («Обритый сын брадатого отца, / В статьях своих, прескучных и предлинных / Толкует все, без меры и конца, / О балах и гостинных; / Так и Вольтер об рае пел, / Хотя войти в него надежды не имел» [3: 320]) эксплицитно представлено уже пространство гостиной, а пространство передней только подразумевается. По мысли автора, это место, где пребывают лица, по какой-либо причине (в данном случае это сословный статус) не заслуживающие права находиться в гостинных и бальных залах. Подчеркивая чуждость Н. А. Полевого дворянскому миру, Голицын переносит в эпиграмму его неправильное написание слова «гостиная».

Иначе представлена гостиная в эпиграмме П. А. Вяземского на Ф. В. Булгарина: «Синонимы: гостиная, салон. / Недоумением напрасно ты смущен: / Гостиная – одно, другое есть салон. / Гостиную найдешь в порядочном трактире, / Гостиную найдешь и на твоей квартире, / Салоны ж созданы для избранных людей. / Гостиные видал и ты, Видок Фиглярин, / В гостиной, может быть, и ты какой-то барин, / Но уж в салоне ты решительно лакей!» [2: 125]. Здесь она противопоставлена уже не передней, а салону – месту встреч высшего общества. Таким образом в эпиграммах проявляется амбивалентность этого пространства.

Различно обращение к пространству лакейской в эпиграммах П. А. Вяземского и В. Г. Теплякова. Для Вяземского («У Каченовского в лакейской / Он храбро петушится вслух. / Быть так! Но если он петух, / То, верно, уж петух индейской» [2: 120]) принадлежность к этому пространству символизирует то, что адресат эпиграммы, М. А. Дмитриев, является в его глазах клеветником, «лакеем» М. Т. Каченовского. Можно сказать, что в этой эпиграмме мы видим вариант косвенной адресации, один из множества способов распространить эпиграмматическое обличение более чем на одного адресата. Иначе распределяется авторское осуждение в эпиграмме В. Г. Теплякова: «Собака лает – ветер носит»; / Страницы белые поносит / Наш фантастический барон: / Тупой остряк, зоил жестокой, / Ужели тем он так глубоко / В страницах этих огорчен, / Что в белизне их лиходейской / Нашел не то, чем для лакейской / Он сам, журнальный наш Ферсит, / Базарной

публики вития, / Свои страницы заказные, / Немолчно каркая, чернит!...» [4: 393–394]). Здесь лакейская – пространство, где существует аудитория адресата эпиграммы. Не признавая вкусов «лакеев» и не давая им права на равенство с собой, автор все же оставляет резкое осуждение непосредственно для своего адресата, который работает для людей с низким вкусом. Таким образом, в обеих эпиграммах с упоминанием лакейской под удар попадает не один лишь адресат, но происходит это по-разному в силу различного авторского подхода и намерения.

Эпиграмма П. А. Вяземского на М. Л. Магницкого («NN, вертлявый по природе, / Модницкий, глядя по погоде, / То ходит в красном колпаке, / То в рясах, в черном клобуке; / Когда безбожье было в моде, / Он был безбожья хвастуном. / Теперь в прихожей и приходе / Он щеголяет ханжеством» [2: 116]) – единственный обнаруженный в ходе исследования пример употребления в эпиграмме данного периода слова «прихожая». Представляется, что в целом обращение к этому понятию очень схоже с употреблением слова «передняя» в том, что создает представление о недоверии или неуважении к адресату людей того же круга, что и автор. Однако это уже не пространство для прислуги, хотя и его упоминание – часть пространственной организации неравенства, которое было важной составляющей мировоззрения дворянских поэтов пушкинской эпохи.

Таким образом, обращение в эпиграмме к рассмотренным в данной статье пространствам было в пушкинскую эпоху одним из распространенных способов указать на свое превосходство перед оппонентом и его низкое положение в общественной иерархии. При этом таким образом передавалось не только сословное неравенство (часть рассмотренных эпиграмм адресована дворянам), но и потакание низким вкусам, дурная репутация. Представляется перспективным дальнейший анализ обращения к пространству и предметному окружению как важной части литературной борьбы.

Список использованной литературы:

1. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкина. ИНИОН РАН. М.: Интелвак, 2001. 1600 с.
2. Русская эпиграмма (XVIII–XIX вв.). Л.: Советский писатель, 1958. 416 с.
3. Русская эпиграмма (XVIII – начало XX века): Сборник / сост. и примеч. М.И. Гиллельсона и К.А. Купман. Л.: Советский писатель, 1988. 784 с.
4. Русская эпиграмма второй половины XVII–XX вв. / вступ. статья Л.Ф. Ершова; сост., подг. текстов и прим. В.Е. Васильева, М.И. Гиллельсона, Н.Г. Захаренко. М.: Советский писатель, 1975. 968 с.

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ»

Э.С. Халикова (PhD), А.Асролова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен женской прозы в контексте современной литературы. Описываются мотивы, своеобразие и система героев в произведениях известных представителей данного направления.

Ключевые слова: женская проза, феномен, личность, мотив, метафора, эпитет, сравнение, олицетворение, литературные иллюзии, наука.

Annotation. This article examines the phenomenon of women's prose in the context of modern literature. The motives, originality and system of heroes in the works of famous representatives of this movement are described.

Key words: women's prose, phenomenon, personality, motive, metaphor, epithet, comparison, personification, literary illusions, science.

Anontatsiya. Ushbu maqolada ayollar nasri fenomeni zamonaviy adabiyot kontekstida ko'rib chiqiladi. Bu oqimning mashhur namoyandalari ijodidagi qahramonlarning motivlari, o'ziga xosligi va tizimi tasvirlangan.

Tayanch so'zlar: ayol nasri, hodisa, shaxs, motiv, metafora, epitet, qiyos, timsol, adabiy illyuziya, fan.

В хронологическом смысле феномен русской женской прозы распространился примерно в конце 1980-х – начале 90-х годов. Современные литературоведы отмечают, что женское мировоззрение и восприятие в литературе отличается от мужского. В частности М.Абашева пишет: «Судя по всему, у нас появилась женская проза. Нет, не то чтобы женщины раньше, десятилетие или два, три назад, не писали рассказов и повестей. Писали. Печатались. Но такого изобилия женских имен в «толстых» журналах не встречалось, специальные женские сборники один за другим не выходили. Да и споры о том, существует ли женская проза, не возникали, поскольку не было предмета» [1, С. 9]. В противовес данному мнению В.Киляков отмечает, что видит нескольких «лидеров» (Петрушевскую, Толстую, Токареву) в группе женщин-авторов, но в превосходстве «женской литературы» как отдельной категории сомневается: «Факт, что женщины могут и имеют право заниматься творчеством, стал просто фактом и, пожалуй, не требует оценок и комментариев. А настаивать на типологических отличиях «женской» литературы - неосторожно. Хорошая проза хороша как таковая, как явление словесности» [2, С. 108-111].

Женская проза представлена именами писательниц – Л. Е. Улицкая, Л. С. Петрушевская, Т. Н. Толстая, В. С. Токарева, Г. Н. Щербакова. Яркая представительница данного литературного течения Л. Е. Улицкая считает, что «Искусство делится на мужское и женское. Деление не несет абсолютного характера, но антропологи отлично знают, что есть народы, где традицию устного рассказывания хранением преданий, несут женщины... Мир мужской и мир женский – разные миры. Местами пересекающиеся, но не полностью. В женском мире большее значение приобретают вопросы,

связанные с любовью, семьей, детьми». Следовательно, это проза, написанная женщинами на женские темы, затрагивающая основные мотивы поиска идеала. Очевидно, что женщины всегда играли свою роль в литературном искусстве, но именно в этот период выявляется надрывность прозы, горечь жизненного бытия. В этой прозе выявляются особые, свойственные только ей мотивы: одиночества, богооставленности, разлада мечты и действительности, бегства от действительности, поиска ложных идеалов. Героям свойственна жизнь в мире иллюзий, при этом они не в силах освободиться от преследовавшего их рока.

Обращаясь к рассказам Л.Е. Улицкой мы можем проследить схожесть с философскими притчами, герои которых «маленькие люди»: старые и страдающие недугами, дети, считающие, что все происходящее с ними когда-то принесет благо. Хронотоп произведений – послевоенное время и разрушенные города, где часто дети лучше взрослых противостоят цинизму повседневности. Автор описывает обстоятельства, меняющие их личностные качества [3]. Улицкая, как она сама замечает, не придерживается задачи отражать современность. Жизнь тяготит ее героев, но они учатся преодолевать препятствия с достоинством, сохраняя в себе все лучшее, хотя в них происходит переоценка прежних ценностей. Герои Улицкой родственны шукшинским «чудикам», которых автор не осуждает, не подводит итог происходящему и не выводит мораль. Особая черта её рассказов – эмоциональная сдержанность. Все это позволяет критикам называть ее рассказы «натуральными зарисовками психологической натуры человека» [4, С. 237].

Современная критика отмечает, что в произведениях известного новеллиста, писательницы Т.Н. Толстой поднимаются социально-психологические и нравственные вопросы современной жизни. Новеллы Толстой – лиричны и ироничны, направлены на сопереживающего читателя. «Мир в прозе Толстой предстает как бесконечное множество разноречивых сказок о мире, условных, знающих о своей условности, всегда фантастических и потому поэтических», – заявляют исследователи Н.Л. Лейдерман и М.Н. Липовецкий [5, С. 13]. В сказке под названием «На золотом крыльце сидели...» автор использует метафоры, эпитеты, сравнения, олицетворения, литературные иллюзии. Толстая владеет даром цветописи, и это служит одним из способов превращения действительности в сказку. Автор не описывает характер и переживания героев, напротив их внутренний мир раскрывается через чувства и поступки, отношения к миру и взрослым. Взрослые герои тождественны героям сказок – это царицы, цари, злые ведьмы. Толстая играет на контрасте взрослого и детского мира. Чем взрослее герой, тем меньше остается чудес в его жизни. Толстая исследует сознание современного человека, ища причины его разлада с действительностью, все знает о своем герое, вживается в его проблемы, сочувствует ему. Ее герои всегда полны веры в жизнь, в исполнение мечты.

Прозе Т.Н. Толстой можно противопоставить прозу Л.С. Петрушевской, где реальность полная негативных изображений

сопровождается мрачным миром ее героев. Петрушевская строит свои произведения на игре. Обладая словесные даром, на первое место она ставит не прозу жизни, а поэзию языка. Также выявляются общие черты писательниц: Петрушевская поддерживается сказовых традиций русской литературы, а также традиций М. М. Зощенко и А. П. Платонова. Духовная жизнь героя складывается из мелких бытовых ситуаций, автор делает своего героя — «маленького человека» с его философией — открытым читателю. Критик Липовецкий видит «глубину взаимного понимания» между повествователем и героем. Герой закрыт в своем круге повседневности и обыденности, его жизнь лишена гармонии, живет без душевного покоя, в предчувствии катастрофы. Жизнь его – суета, страдание, лишённое вечных ценностей. Читатель должен ощутить то чувство безысходности, которое испытывает герой [6, С. 318].

Женская русская проза стала новым этапом в литературе, новым ее направлением. Она отражает характерные черты современного искусства, подводит итоги эстетическим исканиям всего столетия, своими художественными экспериментами и стилевыми открытиями намечает перспективу культуры будущего. Русская женская проза отражает страстный мучительный поиск идеала, поскольку это – главный смысл творчества каждого истинного художника слова. Любые пути раскрытия типологии женского творчества будут способствовать более глубокому проникновению в природу женского творчества, что и составляет задачу современной науки о литературе. Исследование специфики женской прозы будет способствовать ее дальнейшему утверждению и развитию в русле литературного процесса.

Список использованной литературы:

1. Абашеева М. Чистенькая жизнь не помнящих зла // Литературное обозрение. - 1992. - № 5-6. - С. 9.
2. Киляков В. О женском в современной литературе // Литературная учеба. - 1996. - № 4. - С. 108-111.
3. Sergeeva E.S. Artistic identity of L. Solovyov's novel "The Tale of Hodja Nasreddin". "European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences". Progressive Academic Publishing, UK. www.idpublications.or/ № 6/2020
4. Сафронова, Л. 2007. Автор и герой в постмодернистской прозе. Монография: Спб, 237с.
5. Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Н. Современная русская литература: 1950-1990-е годы: в 2 т.: учеб. пособие для вузов / Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий. - М.: Academia, 2008. - 2 т. – С. 13.
6. Липовецкий М. Русский постмодернизм (Очерки исторической поэтики) / М. Липовецкий. - Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1997. - 318 с.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Э.С. Халикова (PhD), Д.Тельманова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассмотрена проблема мотивации как один из основных аспектов повышения качества обучения русскому языку как иностранному. Методика преподавания русского языка является ведущим научным и учебным звеном, которое берёт своё начало с достижений современной лингвистики, дидактики, педагогики, психологии, психолингвистики, основанная на методическом наследии прошлого, а также на опыте преподавания русского языка иностранцам.

Ключевые слова: традиционная учебная мотивация, система мотивационного обеспечения, аспекты речи, приоритет индивидуального планирования.

Annotatsiya. Maqolada rus tilini chet tili sifatida o'qitish sifatini oshirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida motivatsiya muammosi ko'rib chiqiladi. Rus tilini o'qitish metodikasi etakchi ilmiy-ma'rifiy bo'g'in bo'lib, u o'tmishning uslubiy merosiga asoslangan zamonaviy tilshunoslik, didaktika, pedagogika, psixologiya, psixolingvistika yutuqlaridan, shuningdek, rus tilini o'qitish tajribasidan kelib chiqadi. Chet elliklar uchun rus tili.

Kalit so'zlar: an'anaviy ta'lim motivatsiyasi, motivatsion qo'llab-quvvatlash tizimi, nutqning aspektlari, individual rejalashtirish ustuvorligi.

Abstract. The article examines the problem of motivation as one of the main aspects of improving the quality of teaching Russian as a foreign language. The methodology of teaching the Russian language is a leading scientific and educational link, which originates from the achievements of modern linguistics, didactics, pedagogy, psychology, psycholinguistics, based on the methodological heritage of the past, as well as on the experience of teaching the Russian language to foreigners.

Key words: traditional educational motivation, motivational support system, aspects of speech, priority of individual planning.

Процесс глобализации в сфере высшего образования наряду с другими обострил проблему мотивации в изучении иностранных языков, в частности русского языка как иностранного [1]. Она становится актуальной, поскольку термин «глобализация» означает более возрастающую роль личностных контактов людей, а значит, вербальные коммуникации, в том числе многонациональные. Они требуют знания русского языка как иностранного. Все вышеперечисленные факторы существенно повышают престиж дисциплины «Русский язык как иностранный» в качестве дисциплин факультета международных образовательных программ [2].

Мотивация является самой важной основой достижения успеха в изучении языков [3]. Это главная сила, которая обеспечивает активность учащихся, повышая при этом результативность. Мотивация определяется, интересом учащихся к предмету, их желанием и готовностью его изучать, способствуя тем самым концентрации и усилению внимания во время занятия, стимулирует повторение изученного материала, а также обогащает их знания, формирует общую компетенцию. Научиться общению – это первая и естественная потребность изучающих иностранный язык. Только в этом случае у учащихся будет создаваться перспектива на дальнейшее

изучение, будет создана основа для формирования результативных мотивов учебной деятельности [4].

Конечно, проблемы мотивации возникают в обучении каждой дисциплине, но особенно она проявляется в изучении русского как иностранного. Все дело в особенной специфике предмета, требующий от студента наличия определенной базы коммуникативных способностей. Нередко это вызывает сложность, и мотивированность изучения языка подчас ослабевает или вовсе исчезает. Поэтому, рассматривая мотивацию как основную движущую силу в изучении иностранного языка, отметим, что мотивы относятся к субъективному миру человека, характеризующиеся его внутренним побуждением. Отсюда все трудности вызова мотивации со стороны. Человек может выучить русский язык, если только сам почувствует необходимость в этом, то есть будет замотивирован.

Организация учебной деятельности – ещё один немаловажный аспект на пути формирования мотивации. Содержание учебного материала усваивается учащимися в процессе учебной деятельности. Успешность учебной деятельности зависит от того, на что она направлена, какие цели ставят перед собой обучающиеся и учитель, направлены ли эти цели на овладение учебным материалом. А как мотивировать учащихся, на что следует обратить внимание? Считаю целесообразным:

а) составить индивидуальные упражнения, учитывая уровень знаний учащихся;

б) доброжелательное отношение и эмоциональность преподавателя;

в) широкое применение в процессе уроков наглядностей, аудио, видеоматериалов, слайдов и презентаций, а также занимательных упражнений (ребусов, кроссвордов, игр и т.д.);

г) составление проблемных ситуаций, вопросов, связанных с реальной ситуацией, предоставляющие возможность самостоятельно и достойно выйти из неё.

Поэтому к понятию надо подходить комплексно, учитывая все возможные аспекты, и для поддержания мотивации в целом необходима специальная система мотивационного обеспечения каждого занятия в зависимости от темы и с учетом вышеперечисленных факторов.

Каковы же традиционные учебные мотивации?

К ним относят следующее:

- особенность обучающегося (пол, самооценка, уровень интеллектуального развития)
- особенности преподавания и отношение преподавателя к своей педагогической деятельности (индивидуальность)
- организация педагогического процесса
- специфика учебного процесса)
- разнообразие (коллективные и индивидуальные формы работы)
- оценка и самооценка учебной деятельности

- опора на метакогнитивные, учебные и коммуникативные стратегии каждого обучаемого и развитие его стратегической компетенции с целью повышения автономности в процессе изучения языка)[5].

Особая роль в процессе обучения отводится социокультурной компетенции, которая является средством воспитания вторичной языковой личности, способствует эффективному осуществлению межкультурного общения как в повседневной жизни, так и в учебно-профессиональной сфере.

Толерантность и позитивное отношение к носителям иноязычной культуры, аналитический подход к социокультурным явлениям могут быть привиты в ходе педагогического общения и могут стать мощной мотивацией в процессе изучения языка. Это способствует проявлению уважения, открытости, пониманию межличностных различий и принятию партнеров.

Мотивацию обучения также усиливает анализ и сравнение фактов и явлений русской и родной культуры иностранных студентов, благодаря которым студенты осознают уникальность русской культуры, и она приобретает значение в характерной для нее системе норм и ценностей.

Хорошее отношение в коллективе, удовлетворение своим статусом в коллективе положительное восприятие преподавателя – это тоже мощный мотивационный фактор. Игровая соревновательная организация тренировочного процесса вызывает познавательный интерес и поэтому является результативной.

Принимая это во внимание, студентам подготовительного факультета по окончании семестровой или годовой программы предлагается защита индивидуальных проектов научного, социокультурного, исторического и т.д. характера. Подготовка к ним требует применения комплекса речевых навыков, который, в том числе, включает в себя личностный, творческий, эмоциональный, психологический, соревновательный и другие аспекты мотивации.

Высокая мотивация на занятиях свидетельствует о стремлении иностранных учащихся не только овладеть необходимыми знаниями, навыками и умениями в области русского языка для получения образования, но и к расширению своих знаний, связанных с культурно-историческим прошлым, особенностями его ментальности и накопленным за многие века опытом социальной жизни, традициями, обычаями и другими социокультурными сведениями. Это, как правило, приводит к следующим результатам:

- расширению лексического запаса слов и круга лексических значений, что формирует речевую компетенцию, которая является структурным компонентом коммуникативной компетенции;
- повышению уровня когнитивно-страноведческой мотивации, укреплению внутренних мотивов овладения русским языком, расширение потребностей в общении с носителями языка;
- сопоставлению речевых явлений родного и русского языка, что укрепляет уровень знания неродного языка, тем самым расширяет познавательный интерес и усиливает мотивацию в обучении.

- отработке навыка поиска необходимых знаний в справочной литературе профессионального характера; - применению полученных навыков в аудировании, диалогической и монологической разговорной речи;
- использованию шаблонных синтаксических конструкций при устном анализе текстов научного и научно-популярного стилей;
- совершенствованию исследовательского анализа при рассмотрении современных речевых единиц, что ведет к обогащению лексического круга и усилению познавательного интереса.

Основная трудность в обучении иностранному языку учащихся заключается в том, чтобы сделать для них иностранный язык активным средством коммуникации. Именно игра, аудио и видеоматериалы, исполнение песен на иностранном языке дают возможность преподавателю заинтересовать учащихся. Необходимо также проводить «Дни иностранных языков», конкурсы, викторины, олимпиады по иностранным языкам, когда они поощряются грамотами, дипломами или призами, что, несомненно, повышает интерес учащихся к изучению языков. Самая главная и самая трудная задача учителя - сохранить у учащихся интерес к изучению иностранных языков.

Для этого необходимо повышать уровни мотивации, способствуя развитию познания и интеллектуальной деятельности у учащихся, которое приводит к повышению эффективности процесса обучения [6].

Таким образом, повышение мотивации, как одного из результативных принципов обучения, должно стать ведущим направлением в подготовке и проведении комплекса заданий обучения русскому языку как иностранному.

Список использованной литературы:

1. Л.С. Крючкова Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: учебное пособие / Крючкова Л.С.//М.Флинта: Наука, 2009
2. Бозорова Л.Б Современные информационные технологии в процессе формирования лексических навыков на уроках английского язык Наука, образование и культура». № 4 (19), 2017
3. Исаева Л.Б. Обучение иностранных студентов в технических российских вузах: актуальность, проблемы/ Исаева Л.Б. // Вестник Каз. технолог. ун-та. - 2010. - № 11.
4. Исаева Л.Б. Некоторые аспекты процесса формирования профессиональной компетентности иностранных студентов российских технических вузов/ Исаева Л.Б. // Вестник Каз. технолог. ун-та. - 2011. - №8
5. Пешковский А.М. Наш язык: Учебная книга по грамматике для школ 1-й ступени. Ч. 1. Книга для учителя. М., 1922. С. 5
6. Маматкулова Б.Р. Концепт «огня» и процесс его изучения в истории. «Наука и образование сегодня» № 5 (16), 2017. Стр. 393

СНИЖЕННАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Г.З. Наркузиева, Ш.Абдужалолова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье описываются особенности функционирования сниженной лексики в политическом дискурсе.

Ключевые слова: дискурс, сниженная лексика, сленг, экстралингвистический фактор, социолект.

Annotatsiya. Maqolada siyosiy nutqda qisqartirilgan lug‘atning ishlash xususiyatlari tasvirlangan.

Kalit so‘zlar: nutq, qisqargan so‘z boyligi, jargon, ekstralingvistik omil, sotsiolekt.

Abstract. The article describes the features of the functioning of reduced vocabulary in political discourse.

Key words: discourse, reduced vocabulary, slang, extralinguistic factor, sociolect.

Язык не однороден в социальном отношении. Вариативность, разновидность нашей речи зависит от возрастных особенностей людей, от их общеобразовательного уровня и от круга интересов и др.

Лексика – это самый динамичный уровень языка, на который очень сильно влияет экстралингвистический фактор – экономические, социальные и политические преобразования в стране. Д.Н. Шмелев замечает: «Непосредственная обращенность лексики к внеязыковой действительности является ее существенной особенностью по сравнению со всеми другими областями языка, и вряд ли всестороннее исследование лексики осуществимо без учета этой особенности». [1;15] Влияние внеязыковой действительности на лексику очень заметно в случае политического дискурса.

Одной из традиционных областей существования языка политики являются средства массовой информации, в том числе газеты. Основной стилистической нормы языка прессы была схема распределения языковых средств (тексты трёх стилей, от высокого стиля передовой статьи и разного рода официальной информации по сниженный стиль фельетона). Как отмечает исследователь, в настоящее время правила построения текста, характерные для фельетона, применяются для всех типов газетных текстов, а тексты в высоком стиле совсем исчезли из прессы. Е.В. Какорина отмечает также, что появилось такое органичное свойство газетного текста, как утраченная в советское время стилистическая многомерность (многообразие индивидуальных лексиконов, представленных в газетном языке без предварительной модификации). [2;15]

Одной из характерных черт современной языковой ситуации является жаргонизация речи. Актуальной для современной лингвистики стала проблема разграничения понятий арго-жаргон-сленг. Требуют уточнения и дефиниции этих понятий, т.к. границы между этими тремя языковыми стратами становятся все более зыбкими. Е.А. Лукашенец [3;218] призывает вообще отказаться от этих традиционных для социолингвистики понятий и

ограничиться двумя универсальными для всей социально маркированной лексики терминами – социолект и социолектизм, считая, что они сохраняют экспрессивно-оценочные коннотации традиционных терминов, но при этом структурируют однородные социально означенные дифференциации словарного состава языка. Совокупность языковых особенностей, присущих [4] какой-либо социальной группе – профессиональной, сословной, возрастной – в пределах той или иной подсистемы национального языка в лингвистике именуется социолектом. Социолекты не являются собой целостных систем коммуникации. Это именно особенности речи – в виде слов, словосочетаний, синтаксических конструкций. Основа социолектов – словарная и грамматическая – практически не отличается от характерной для данного национального языка. «Специальная», «профессиональная» лексика, хотя и представляется непрофессионалам по большей части сугубо книжной, не может не употребляться специалистами и в неофициальном, разговорном общении. Тем более, что не всегда просматривается четкая граница между «официальным» и «неофициальным» наименованием. Но «лицо» социально-профессионального диалекта определяет не «специальная», а специфическая разговорная лексика, отражающая не только реалии профессии и социального положения той или иной группы людей, но и свойственные этой группе взгляды на жизнь, убеждения, а также «языковые вкусы». Когда имеют в виду подобного рода лексику, то говорят о жаргонах и арго. Жаргон – достояние «открытых» социально-профессиональных групп: школьников, студентов, врачей, спортсменов. Как эти группы не изолированы от общества, так и жаргон не является средством изоляции от «непосвященных», а только отражает специфику быта, занятий. Арго, в отличие от жаргона, является достоянием замкнутых, стремящихся к обособлению социально-профессиональных групп и призвано служить одним из средств этого обособления. Поэтому для арго характерна искусственность, условность, которая должна обеспечить тайность общения, принятые в определенной среде и непонятные остальной части общества способы словесного общения. Наряду с этими терминами получило распространение и слово «сленг» (слэнг). Термин сленг более характерен для западной лингвистической традиции. Содержательно он близок к тому, что обозначается термином жаргон. Жаргон как маргинальная система отражает все закономерности системы нормативной, в т. ч. когнитивную и прагматическую организацию языкового материала. Условный язык какой-либо небольшой социальной группы, отличающийся от общенародного языка лексикой, но не обладающий собственной фонетикой и грамматической системой; жаргон; жаргон (лингв.). Условный знак какой-либо небольшой социальной группы, отличающейся от общенародного языка лексикой, но не обладающий собственной фонетикой и грамматической системой; арго. Термин «сленг»/«слэнг» словарем не зафиксирован. Арго является одним из самых «синкретических» феноменов языка: в нем собраны язык (со всеми экстралингвистическими средствами), быт, социальные отношения, социальная и индивидуальная психология и культура. При этом в языковой

поведенческой культуре человечества необходимо различать два социально-культурных фактора: 1) наличие разделения труда на уровне осознанных цеховых корпораций; 2) наличие интеграционных процессов на основе товарообмена. Именно арго является языковым отражением потребности людей объединяться с различными целями. Чем сильнее внутренние традиции социума, чем более он обособлен от окружающего мира в ключевых для его существования вопросах, тем самобытнее, самостоятельнее арго. Арготизм содержит в себе не только информацию о быте, но и информацию об отношении арготирующего социума к быту. Это не просто слово с его точным значением, а как бы единица мироощущения. При соблюдении каких условий возможно вхождение жаргонизмов в литературный язык? О. Б. Трубина видит этот путь следующим: корпоративный жаргон – общий жаргон (интержаргон) – просторечие – разговорная речь – литературный язык. На этапе «разговорная речь – литературный язык» слова проходят «зону нейтрализации»: перестают выполнять креативную функцию, маркирующую функцию; расширяется сфера употребления, слово становится известным большинству носителей языка, входит в язык художественной литературы, язык СМИ, публицистики. Но яркий стилистический «шлейф» остаётся за словом до следующего этапа. При вхождении в разговорную речь жаргонизм окончательно формирует своё семантическое поле, происходит грамматическая и семантическая трансформация слова (изменение парадигмы). Автор выделяет следующие семантические особенности жаргонизмов: 1) наличие в семантике слова семы, указывающей на сферу употребления; 2) семантическая трансформация; 3) несвободное значение; 4) обязательная эмоциональность, экспрессивность и оценочность (пейоративная). Любой язык национально маркирован, т. е. кроме социальной природы в нем необходимо выделять и конкретное этнолингвистическое проявление. В языке социально отражается и национально воспроизводится процесс создания материальных и духовных ценностей народа. Но не все разновидности национального языка, в частности русского, имеют одинаковый статус, с точки зрения прогресса и вклада в мировую цивилизацию, и способны с достаточной полнотой отражать ценности культуры. Лишь литературный язык в состоянии стать «сокровищницей отражения всей материальной и духовной культуры народа». [5;301]

Молодёжный сленг, как устойчивый набор определённых лексических единиц и правил, употребление в неформальном общении представителей определённой статусно-возрастной субкультуры, имеет ряд словообразовательных особенностей, отличающих его от литературного языка и проявляющихся в сфере речевого общения.

Феномен сленга заключается в том, что в процессе его использования часть лексики становится общеупотребительной и даже включается в лексику литературного языка. К примеру: слово «однокашник», которое в «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой (2003) расшифровывается как «товарищ по учёбе», и, следуя логике относится к

полноправной лексической единице русского языка, пришло из молодёжного сленга XIX века.

Список использованной литературы:

1. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства. Русский язык конца XX столетия (1895-1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – 477 с
2. Шмелев 1973. стр 15
3. Какорина 1992. стр15-18
4. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2001. – 439 с.
5. Диалог культур в аспекте проблем обучения в высшей школе: Материалы конференции. – Луганск, 2001. – 218 с.
6. Язык и культура // Международная научная конференция (Москва, 14-17 сентября 2001): Тезисы докладов. – М., 2001. – 368 с
7. Дубровский В.В. Лексикография русского языка \ В.В. Дубровский, М.: Флинта, Наука 2009. с. 432.

ФУНКЦИИ ВЫСОКОЙ И СНИЖЕННОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ

Г.З. Наркузиева, З.Аширова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается определение места публицистического стиля в системе функциональных стилей современного русского языка и функции высокой и сниженной лексики в современной русскоязычной прессе.

Ключевые слова: средства массовой информации (СМИ), синонимичный ряд, газетно-публицистическая лексика, лексическая единица, лексические средства.

Abstract. The article discusses the determination of the place of journalistic style in the system of functional styles of the modern Russian language and the functions of high and low vocabulary in the modern Russian-language press.

Key words: mass media (media), synonymous series, newspaper and journalistic vocabulary, lexical unit, lexical means.

Anontatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilining funktsional uslublari tizimida jurnalistik uslubning oʻrni aniqlash va zamonaviy rus tilidagi matbuotda yuqori va past lugʻat funktsiyalari muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: ommaviy axborot vositalari (OAV), sinonimik turkum, gazeta va jurnalistik lugʻat, leksik birlik, leksik vositalar.

В научной литературе отмечается, что основная функция газетно-публицистического стиля – это функция воздействия, ведь главной чертой публицистики является политическая заострённость, гражданственность, полемический накал.

Именно поэтому лексические единицы, которые употребляются в газетных публикациях, имеют оценочную или экспрессивно-эмоциональную окраску.

Газетно-публицистическая лексика, которая составляет концептуальный словарь издания, имеет, прежде всего, книжный характер. Приведём примеры наиболее употребительной газетно-публицистических

слов, встречающихся в газетно-журнальных обзорах, в общественно-политических и литературно-критических статьях, в памфлетах, фельетонах, очерках, прокламациях и так далее: гуманизм, единение, нейтралитет, автономия, патриотизм, пропаганда, мероприятие, прогрессивный и др.

В контекстах: «Стратегически я обозначу её как усиление экономической цензуры»; «Поиск самоидентификации сводится к поиску оригинальности»; «Требуется консолидация всего медиа – сообщества»; «А ещё, наверное, целесообразно сделать этот экзамен двухуровневым: базовый – для всех и углублённый – для гуманитариев»; «Дебаты прошли шумно, депутаты высказали много претензий»; «Иначе погоня за свободой и богатством обернётся вечным рабством духа».

В отличие от книжной лексики, точно называющей абстрактные понятия, но несколько суховатой (то есть минимально эмоциональной), лексика высокая характеризуется приподнятостью, нередко – торжественностью и поэтичностью. Слова высокой лексики принадлежат к четырем частям речи:

- 1) существительные: дерзание, избранник, отчизна, свершение, творец;
- 2) прилагательные: державный, дерзновенный, лучезарный, невозвратимый;
- 3) Наречия: вовеки, отныне;
- 4) Глаголы: водрузить, воздвигнуть, предначертать, свершить.

Например: «Полноте! Не льстите им.»; «Нелегко высокоморальным людям в этой стране»; «ветшает с каждым годом»; «Да и 150-летие со дня рождения миновало...»; «А задействуешь в беседе крупицу национального достоинства»; «смотрит на тебя с мольбой»; «ибо сознание помещает его только в один из них».

Высокая лексика придает речи торжественное, приподнятое или поэтическое звучание. Она используется в тех случаях, когда речь идет о значительных событиях в жизни страны и народа, когда чувства автора высоки и праздничны.

Моделирующая - основная функция сниженной лексики народно-разговорных слов, остальные вторичны по отношению к ней. Моделирующая функция рассматривается и как основная функция языка, служащая воссозданию окружающего мира через вторую сигнальную систему, иначе - функция отображения.

Кульминативная функция – функция привлечения к слову внимания читателя. Осуществляется, во-первых, через прием нарушения цельности графического образа слова, т.е. отступления от правил орфографии или грамматики – фонетические и словообразовательные или грамматические диалектизмы. Во-вторых, через введение в текст слов, чужеродных системе литературного языка, т.е. лексических диалектизмов.

Кульминативная функция осуществляется через контексты, которые бывают однородными, контрастными и сфокусированными, когда сниженная лексика выделяется, противопоставляется лексике литературного языка.

Список использованной литературы:

1. Будагов Р. А. О языковых стилях // Вопросы языкознания/ Р. А. Будагов. - М.: Высшая школа, 1954. - № 3. - С.12-23.
2. Виноградова В. Н. Стилистический аспект русского словообразования/ В. Н. Виноградова. - М.: Высшая школа, 1984. - 212 с.
3. Винокур Г. О. Об изучении языка литературных произведений // Избранные труды по русскому языку/ Г. О. Винокур. - М.: Наука, 1959. - С. 34- 61.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование/ Е. А. Земская. - М.: Просвещение, 1973. - 302 с.
5. Кожина М. Н. Стилистика русского языка/ М. Н. Кожина. - М.: Просвещение, 1977. - 342 с.
6. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе/ В. Г. Костомаров. - М.: Просвещение, 1971. - 453 с.
7. Котелова Н. З. Лексическая сочетаемость слова в словаре // Современная русская лексикография/ Н. З. - Л.: Наука, 1977. - С. 36-53.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ

Г.З. Наркузиева, С.Атабекова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Данная статья работа посвящена изучению роли выразительного чтения в обучении русскому языку и в повышении общей культуры речи.

Ключевые слова: выразительное чтение, медитативное чтение, беглость, интонация, мелодика речи

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tilini o'rgatish va umumiy nutq madaniyatini oshirishda ifodali o'qishning rolini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ifodali o'qish, meditatif o'qish, ravonlik, intonatsiya, nutq ohangi.

Abstract. This article is devoted to the study of the role of expressive reading in teaching the Russian language and in improving the general culture of speech.

Key words: expressive reading, meditative reading, fluency, intonation, melody of speech.

Современная методология понимает способность к чтению как автоматизированную способность читать устный текст, которая включает понимание воспринимаемой идеи произведения и развитие отношения к тому, что читается. В свою очередь, такое чтение подразумевает способность думать до, во время и после чтения текста. Это «медитативное чтение», основанное на совершенных навыках чтения, становится средством приобщения детей к культурным традициям, погружения в мир литературы и развития его личности. «При этом важно помнить, что навык чтения - залог успешного учения, как в средней школе, так и в начальной, а также проверенное средство ориентации в сложном потоке информации, с которыми приходится сталкиваться современному человеку».

В методике принято характеризовать навык чтения, называя четыре его качества (критерия): беглость, правильность, выразительность и сознательность.

Основная задача выразительного чтения – проникнуть в идеологический и художественный смысл прочитанного. Учитель внимательно читает произведение, готовясь к чтению, узнает содержание, в чем заключается идея произведения и каков его путь, какой объем жизненных событий в нем обсуждается, как происходит представление событий, какие люди действуют в произведении. Очень важно определить уровень понятности произведения для слушателей. Содержание произведения точно определит жанр произведения, и какими способами, следует пользоваться при передаче его детям.

Чтобы чтение произведения было действенным, нужно верно определить свою задачу (воспитательную и образовательную). То же самое можно сказать о содержании, целях.

Для того чтобы обеспечить успех чтения, учитель должен постоянно работать над выразительностью своей речи.

Интеллигентный человек должен красиво и выразительно говорить, грамотно строить свою речь. Навыки устной речи должны быть закреплены путем специальных упражнений по развитию дикции, дыхания, голоса. К этим упражнениям надо возвращаться множество раз.

Выразительное чтение требует от каждого настойчивой, терпеливой и систематической работы. Овладение эмоциональной выразительной речью дается не всегда сразу; особенно при самостоятельных занятиях. Здесь важное значение приобретает самодисциплина. Проверяется, как дети умеют пользоваться дыханием в процессе речи, умеет ли четко произносить звуки.

Значение интонации в выразительной речи очень важно. «Никакая живая речь без интонации невозможна», - говорят психологи. «Интонация есть высшая и самая острая форма речевого воздействия», - утверждают мастера писанного слова. Она фонетически организует речь, разделяя ее на предложения и фразы (синтагмы), выражает смысловые отношения между частями предложения, придает произносимому предложению значение вопроса, сообщения, приказания и так далее, выражает чувства, мысли, состояния говорящего – так оценивают роль интонации филологи.

Интонация – это совокупность совместно действующих звуковых элементов устной речи, определяемая содержанием и целями высказывания.

Цельная синтаксическая интонационно-смысловая ритмическая единица называется синтагмой или фразой. Синтагма может быть отдельным словом или группой слов. От паузы до паузы слова произносятся вместе. Это соединение определяется значением предложения. Набор слов, представляющих синтагму, выделяется одним словом, обычно другим. Выделяется одно из слов в группе: на него падает ударение фразы. Практически это достигается немногим усилием или повышением голоса, замедлением темпа проговаривания слова или паузой после него.

От фразового надо отличать логическое ударение (правда, иногда эти виды ударения совпадают: одно и то же слово несет на себе и фразовое, и логическое ударение).

Главная мысль, выделенная словом в предложении выделяется тоном голоса и силой выдыхания, оно выдвигается на первый план, подчиняя себе другие слова. Это «выдвижение тоном голоса и силой экспирации (выдыхания) слова на передний план в смысловом отношении и называется логическим ударением. В простом предложении, как правило, одно логическое ударение.

В устной речи очень важно логическое ударение. Если логическое ударение выделить неправильно, то смысл всей фразы может быть тоже неверным. Правильность логического ударения определяется смыслом всего прочитанного текста или его части. В каждом предложении необходимо найти слово, на которое падает логическое ударение.

Механически применять эти правила, нельзя, для установления логического напряжения. Всегда следует учитывать содержание произведения в целом, весь контекст, его ведущую идею, а также задачи, которые ставит перед собой читающий при чтении произведения в этой аудитории.

Также не рекомендуется «злоупотреблять» логическим ударением.

Речь, перегруженная ударениями, теряет смысл. Иногда перегрузка это является результатом разделения слов при произношении. «Разделение есть первый шаг к распространению ударения на о, что ударения не требует: это начало той невыносимой речи, где каждое слово становится «значительным», где ничто уже ничего не значит, потому что, больше не важного. Такая речь - невыносима, она хуже, чем неясная, потому что неясную не слышишь или можно не слушать, а эта речь заставляет себя слушать, а вместе с тем – понять нельзя, ибо когда ударение не помогает ясному раскрытию мысли, оно искажает и разрушает ее».

Осмысленное произношение предложения требует правильного его разбиения на словосочетания, речевых мерок. Но в простой связной речи нет четкого разделения на слова, поэтому в печатном или письменном тексте пробелы, отделяющие слова друг от друга, не всегда являются показателем разделения речи при произношении. Смысловая завершенность синтагмы или предложения служит знаком, знаком остановки.

При выразительном чтении группировка слов по синтагмам облегчает читающему анализ текста, а слушающим – правильное восприятие его на слух. Объединение слов по группам придает предложению звуковую законченность, цельность. Восприятие читаемого текста, расчлененного на синтагмы, с обозначением синтагматического ударения, гораздо легче уже потому, что при таком чтении устанавливается смысл всех логических связей в предложении и далее в тексте, а так же, дается истолкование текста, обеспечивающее правильную и убедительную его передачу.

Членение речи обозначается паузами. Пауза разделяет группы слов, но в то же время и объединяет слова в непрерывный ряд звуков, ограничивает их. Это логическая пауза. Паузы могут быть разной длительности, в зависимости от высказываемой мысли, от содержания текста. Читающий, соблюдая логические (остановки) паузы, произносит слова, как одно слово,

заклученные между ними слитно. Пауза разделяет фразу на звенья. Слова в пределах текста произносятся слитно.

Логические паузы придают речи законченность, тем самым, оформляя речь. Иногда логическая пауза переходит в психологическую. Логической паузе «отведено более или менее определяемое, очень небольшое время длительности. Если это время затягивается, то бездейственная логическая пауза должна скорее переродиться в активную психологическую».

Психологическая пауза – остановка, которая усиливает, выявляет психологическое значение фразы, отрывка. Она активна, богата внутренним содержанием, так как обуславливается отношением читающего к действующему лицу, к его поступкам, к событию. Она отражает работу воображения чтеца, тотчас же это видно, и на интонации, иногда даже меняет логическую группировку слов, так как проистекает из жизни воображения, внутренней жизни.

Психологическая пауза – выразительный инструмент при чтении художественного произведения. Темп и ритм неразрывно связаны с паузами. Звуки речи состоят из слов и слогов, то есть групп или ритмических частей.

Одни ритмические партии или группы требуют рваного произношения, другие – плавного, мелодичного, вытянутого; одни звуки вызывают стресс, а другие – нет, и так далее. Между потоками этих звуков есть паузы. Таким образом, в речи мы чувствуем определенный темп и ритм.

На протяжении предложения или всего произведения темпо-ритм меняется в зависимости от смысла текста. Если вы хотите привлечь внимание слушателя, вы произнесете фразу или ее часть замедленно, вводные же слова или предложения мысли, второстепенные, высказываемые между прочим, произнесете в среднем или даже быстром темпе.

Кроме ударения, темпа и ритма, в понятие интонации входит мелодика тона. Напомним, что движение голоса вниз и вверх по звукам разной высоты является мелодикой речи.

Список использованной литературы:

1. Львов М.Р., Горещкий В.Г., Сосновская О.В. Методика преподавания русского языка в начальных классах. – М.: 2000.
2. Светловская Н.Н. Методика обучения чтению: что это такое?// Начальная школа, 2005, №2.
3. Васильева М.С., Оморокова М. И., Светловская Н.Н. актуальные проблемы обучения чтению в начальных классах. – М., Педагогика, 1997.
4. Зайцев В.Н. Резервы обучения чтению. – М., Просвещение, 1991 г.
5. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие. - СПб.: МиМ, 1997. - 286 с.
6. Ладыженская Т. А. Речь. Речь. Книга для учителя. – М., «Педагогика», 1990.
7. Новоторцева Н. В. Развитие речи детей. Ярославль. ТОО «Гринго», 1995.
8. Светловская Н. Н. Методика внеклассного чтения. Пособие для учителя. – М., «Просвещение», 1977.

ПОНЯТИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ И ТЕХНИКИ РЕЧИ

Г.З. Наркузиева, А.Бекбаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотция. В данной статье рассмотрен вопрос о работе над техникой выразительного чтения в системе развития *речи* младших школьников. Предлагается система многоаспектных заданий для формирования навыков выразительного чтения.

Ключевые слова: выразительное чтение, логическое ударение, интонация, дикция, пауза.

Abstract. This article is devoted to the study of the role of expressive reading in teaching the Russian language and in improving the general culture of speech.

Key words: expressive reading, meditative reading, fluency, intonation, melody of speech.

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tilini o'rgatish va umumiy nutq madaniyatini oshirishda ifodali o'qishning rolini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ifodali o'qish, meditatif o'qish, ravonlik, intonatsiya, nutq ohangi.

Умение читать не приходит само собой. Его надо развивать последовательно и умело. Наиболее доступной для детей формой восприятия художественного произведения является слушание выразительного чтения.

Выразительное чтение – возможность проникнуть во внутренний мир героев, учиться понимать саму суть произведения. Оно служит образцом для учащихся, углубляет понимание детьми выразительных средств устной речи, ее красоты и музыкальности.

Основной принцип выразительного чтения – проникновение в художественный и идейный смысл текста.

одна из сторон навыка чтения – это выразительное чтение. Чтение, которое правильно передает идейное содержание произведения и его образы.

Признаки выразительного чтения:

- 1) умение соблюдать логические ударения и паузы, передающие мысль автора;
- 2) умение соблюдать утверждения, интонации вопроса, а также придавать голосу нужные эмоциональные оттенки;
- 3) ясное, четкое произношение звуков, хорошая дикция, достаточная громкость, темп.

Большое влияние на учащихся оказывает выразительное чтение учителя. Чем выразительнее он прочитал, тем глубже и устойчивее впечатление, оставшееся в сознании юных слушателей, и сознательнее дальнейшая работа по анализу услышанного. Чтение учителя, раскрывает благородство нравственного облика героя, доставляет детям эстетическую радость и вызывает глубокие эмоциональные переживания. Наблюдая образцовое чтение учителя, дети стремятся и сами при чтении раскрывать свое отношение к прочитанному всеми доступными им средствами.

Дети, приучаются к естественному понижению голоса на точке, к передаче вопросительной или восклицательной интонации при

соответствующих знаках в конце предложения. При этом надо воспитать в них навык связать определенный знак интонации с содержанием предложения. Недостаточно только указать, что в конце предложения стоит тот или иной знак: ученик должен осознать необходимость выразить радость, удивление или страх в зависимости от мысли предложения.

Постепенно учащиеся усваивают типичные интонации и при других знаках препинания: тире в бессоюзном предложении, запятая при однородных сказуемых, двоеточие перед перечислением и так далее. Учащиеся узнают о том, какие знаки препинания не требуют пауз и изменения тона. Так, не делается остановки перед обращением, стоящим в конце предложения, не выделяются пауза или одиночные вводные слова и одиночные деепричастия.

Паузы определяются значением отдельных слов и частей предложения, и не зависят от знаков препинания. Логические паузы делаются для выделения наиболее важного слова в предложении, перед словом или после его. Пауза после слова привлекает внимание слушателя к этому слову. Использование паузы также повышает значение распространенных членов предложения, помогая схватить смысл всего словосочетания.

Психологическая пауза нужна для перехода от одной части произведения к другой, резко отличающейся по эмоциональному содержанию. Интонация в стихотворении распределяется по предложению, а не по строке и паузы между стихами не должны ее исказить.

В сложном словосочетании или в предложении одно из слов выделяется изменением тона голоса, а иногда большей силой выдыхания. Обычно это бывает наиболее важное по смыслу слово. Поэтому такое выделение слова из предложения называется логическим ударением.

Местоимение, как и одиночное прилагательное, обычно не выделяется ударением. На него иногда распространяется усиление голоса, которое делается для существительного. Если же прилагательное стоит после существительного, оно чаще всего несет в себе основной смысл предложения и подчеркивается усилением голоса и паузами. Яркие, выразительные средства (метафоры, звуковые повторы, сравнения) оттеняются в эстетических целях, чтобы подчеркнуть эмоциональное содержание или красоту художественного образа.

Скорость чтения также влияет на выразительность. Общее требование к темпу выразительного чтения – соответствие его тему устной речи: чересчур замедленное, как и слишком быстрое, и с излишними паузами, трудно воспринимается. Однако в зависимости от картины, рисуемой в тексте, темп меняется, замедляясь или ускоряясь соответственно мысли автора.

При чтении стихотворений существенно важен верный ритм. Равномерность дыхательных циклов определяет собой и ритмическое чтение. Обычно характер ритмического рисунка зависит от размера, которым написано стихотворение, от чередования в нем безударных и ударных слогов. При выборе ритма в каждом отдельном случае, надо идти прежде всего от

содержания произведения, определяя, какая картина рисуется, о чем говорится в нем.

Интонация – это окраска чаще всего передает авторское отношение к описываемым фактам: одобрение, презрение и другие оценки и эмоции. Ярче всего этот оттенок проявляется в мелодике речи, то есть в понижении и в повышении голоса. Интонация понижается в конце повествовательного предложения, повышается на смысловом центре вопроса, поднимается вверх и затем резко падает на месте знака тире, ровно повышается при перечислении определений или сказуемых, стоящих перед существительными, а также ровно снижается при обратном их соотношении. Но, кроме этих синтаксических обусловленных изменений высоты тона, огромную роль в определении выражения мыслей и чувств играет интонация смысловая и психологическая, определяемая содержанием и нашим отношением к нему.

После подготовки чтения произведения, учащиеся приобретают живую, естественную окраску, интонация становится осмысленной и психологически оправданной.

Навыки выразительной речи и чтения развиваются в течение четырех лет начальной школы. Отправной точкой для обучения выразительности речи и чтения является живая устная речь. Мы улучшаем выразительность чтения, когда развиваем фонетическую сторону устной речи детей, и наоборот.

Выразительная речь – это устная речь, соответствующая содержанию прочитанного текста или речи. Интонация является средством выразительности голосовой речи. Выразительное чтение зависит от способности ученика видеть своим голосом. Звук, как и дыхание, должен развивать наилучшее звучание – умеренной силы и высоты звука, естественное, хорошо усваиваемое читателем.

При чтении художественного произведения интонация возникает после осмысления произведения, понимания мысли и намерения писателя или автора, осознанного отношения к героям, их поступкам и событиям. Интонация не выражает сути фразы, она является результатом глубокого проникновения в текст, читателя. Поэтому необходимо учить детей нужной интонации.

Еще одно из условий отработки выразительности чтения это – работа над языком произведения. Если учениками не понята форма произведения, то невозможно будет добиваться от них выразительного чтения.

Работа над выразительностью чтения должна полагаться на воссоздающее воображение, то есть на умение представить картину жизни по авторскому словесному описанию, увидеть внутренним взглядом то, что хотел изобразить автор. Приемами, развивающими воссоздающее воображение, являются графическое и словесное иллюстрирование, составление диафильмов, написание киносценариев, а также чтение по ролям, драматизация.

Таким образом, можно назвать еще один фактор, влияющий на выразительность чтения, - сочетание такой работы с разнообразными видами деятельности на уроке чтения.

Обязательным условием работы над выразительным чтением является также обсуждение в классе вариантов прочтения проанализированного текста. От умелого образно-эмоционального чтения преподавателя во многом зависит степень воздействия художественного произведения на ум, волю и чувства учащихся.

С помощью различных педагогических и методических средств учитель облегчает активное усвоение материала: подбирает посильный для данного возраста учебный материал, использует различные методы и приемы обучения, организует занятия в системе.

В специальных упражнениях, используемых на уроке чтения, используются разные методы и приемы обучения выразительному прочтению текста. Их цель - овладеть интонационно-правильной речью; работа над пониманием всего текста; креативная подача связного текста. Опыт показывает, что при организации первичного понимания текста учащиеся лучше понимают работу преподавателя, даже если она несовершенная. Тщательный и полный анализ образца можно проводить не всегда, а только тогда, когда выразительное чтение является основной целью урока.

Чтение в лицах практикуется на заключительном этапе работы над текстом (чаще всего басни), когда ученики разобрались в характерах действующих лиц, выражения которых они будут произносить, и представляют, в каких моментах эти слова произносятся. Необходимо создавать условия, при которых каждый внимательно следит за чтением другого. Чтение по ролям – это одна из форм драматизации (инсценирования). Художественное рассказывание – это свободная передача произведения при исполнении которого образцом является искусство сказочников – народных художников.

Важное место в школе должна занимать работа преподавателя по развитию техники речи учащихся: правильного дыхания, хорошего звучания голоса и четкого произношения. Используя все вышеперечисленные приемы и методы, преподавателю следует учитывать уровень сформированности у детей необходимых умений и навыков, а также возрастные особенности.

Список использованной литературы:

1. Львов М.Р., Горецкий В.Г., Сосновская О.В. Методика преподавания русского языка в начальных классах. – М.: 2000.
2. Светловская Н.Н. Методика обучения чтению: что это такое?// Начальная школа, 2005, №2.
3. Васильева М.С., Оморокова М. И., Светловская Н.Н. актуальные проблемы обучения чтению в начальных классах. – М., Педагогика, 1997.
4. Зайцев В.Н. Резервы обучения чтению. – М., Просвещение, 1991 г.
5. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие. - СПб.: МиМ, 1997. - 286 с.

- 6.Ладыженская Т. А. Речь. Речь. Книга для учителя. – М., «Педагогика»,1990.
7.Новоторцева Н. В. Развитие речи детей. Ярославль. ТОО «Гринго», 1995.
8.Яковлева В. И. пути совершенствования уроков чтения. // Начальная школа. – 1996 г. - № 6 – с. 12- 16.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «АРХАИЗМ» И ЕГО ОСНОВНЫЕ ВИДЫ

Г.З. Наркузиева, Н.Джалолова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается определение понятия «архаизм» и его основные виды, функционирование архаизмов в системе языка.

Ключевые слова: лексика, устаревшая лексика, архаизмы, историзмы, классификация, словарный запас.

Annotatsiya. Maqolada “arxaizm” tushunchasining ta’rifi va uning asosiy turlari, til tizimidagi arxaizmlarning faoliyati muhokama qilinadi.

Tayanch soʻzlar: lugʻat, eskirgan lugʻat, arxaizmlar, istorisizmlar, tasnif, lugʻat.

Abstract. The article discusses the definition of the concept “archaism” and its main types, the functioning of archaisms in the language system.

Key words: vocabulary, outdated vocabulary, archaisms, historicisms, classification, vocabulary.

Архаизмы – это слова, вышедшие из употребления вследствие замены их новыми. Такие лексемы имеют синонимы в современном литературном языке. Они отличаются от современных слов синонимов разными чертами. Архаизмами считаются слова, у которых понятие о предмете, явлении, действии, качестве сохраняется, а старые их наименования переходят в пассивный запас лексики. У исследователей наблюдаются различные подходы к проблеме классификации архаизмов в современном литературном языке. [1]

Главная причина появления архаизмов – развитие языка: на смену одним словам приходят другие, наполняясь новым, более современным, смыслом. Лексика русского языка постоянно изменяется, непрерывно обогащается. Одни слова живут на протяжении веков, другие - отмирают, не успев родиться, или находят себе другое применение, другой смысл существования. Язык - живой организм, он сам регулирует набор слов, нужный данному поколению в данное время. Искусственно изменить набор слов языка невозможно. [2]

В русском языке различают 2 группы архаизмов. Они похожи тем, что уже вышли из повседневного общения, но продолжают оставаться в самом языке в той или иной форме. Группа лексических и грамматических архаизмов.

Лексические архаизмы – это устаревшие слова, полностью изменившие свою структуру, но имеющие соответствующий синоним в современной речи. Лексические архаизмы, в свою очередь, делятся на 3 подгруппы:

1. Семантические архаизмы – это слова, сохранившиеся в современном языке, но употребляемые в устаревшем значении (живот – в значении «жизнь»; позор – в значении «зрелище»; сущий – в значении «существующий»).

2. Лексико-фонетические архаизмы – это слова, сохранившие свое значение, но имеющие другое произношение вместо устаревшего (глад – голод; пиит – поэт; зеркало – зерцало).

3. Лексико-словообразовательные архаизмы – это слова, сохранившие свое значение, но имеющие другое строение слова вместо устаревшего (действие – бедствие; ответственность – отвечать; пастырь – пастух).

Грамматические архаизмы – это слова, не входящие в систему современного языка, а сохранившиеся только в определенных устойчивых выражениях. Рассмотрим это на примере выражения «притча во языцех». Форма «языцех» не объяснима с точки зрения современных типов склонения. Это застывшая форма слова «язык» или «языках», сохранившаяся благодаря устойчивости самого выражения. Невозможность ее замены соответствующей современной формой определяется специфическим значением всего словосочетания, семантической архаичностью входящих в него слов. [3]

При анализе стилистических функций устаревших слов необходимо разграничивать историзмы и архаизмы. Разграничение это осуществляется в зависимости от причин устаревания. Историзмы – это такие устаревшие слова, которые вышли из активного употребления в связи с исчезновением обозначавшихся ими понятий (напр., названия старинной одежды: армяк, камзол, кафтан). Архаизмы – это слова, которые называют существующие реалии, но при этом являются вытесненными по каким-либо причинам из активного употребления синонимами. [4]

Функции архаизмов очень разнообразны, и само понятие архаизм нуждается в некотором уточнении. Этот термин объединяет разнородные понятия. Разнообразны пути развития лексики. Все время идет процесс утраты языком одних слов и появления в нем других; одни слова выходят по тем или иным причинам из употребления и могут вообще «выпасть» из языка; другие же, появившись, начинают играть важную роль в живом общении, завоевывают себе постепенно прочное место в языке.

Необходимо понимать, что живой национальный язык в своем развитии не может быть законсервированным, и на разных этапах функционирования изменяется и лексический запас языка. Это связано с самой историей. Новые слова вытесняют прежние, изменяется их состав на всех языковых уровнях: фонетическом, морфологическом, грамматическом, лексическом, синтаксическом. Некоторые слова приобретают более современные эквиваленты, соответствующие эпохе и литературным нормам языка, иные выходят из употребления и вовсе исчезают. В первую очередь, это связано с историческими преобразованиями в быту, культуре, поведенческих особенностях, природе, то есть сама специфика существования определяет словарный запас носителей языка. Научно-

технический прогресс, появление новых предметов, вещей, приборов, открытия в разных областях науки, заимствования из иных культур, явление ассимиляции и процессы завоевания приводит к появлению новых слов, в том числе путем замены уже существующих. Исчезновение определенных предметов материального мира влечет за собой и исчезновение слов, их обозначающих. Можно сказать, что изменение состава языка - вполне «природный» процесс. Вместе с появлением неологизмов, часть активно используемой лексики переходит в разряд устаревших слов или вовсе выходит из употребления. Известно, что основу языка составляет активная и пассивная лексика. Как, собственно говоря, еще не укоренившиеся в речевом составе неологизмы, так и слова, постепенно выходящие из моды или утратившие свою семантику вместе с изменениями исторических реалий, относятся к пассивной лексике.

Устаревшая лексика, в свою очередь, представлена историзмами и архаизмами. Данное языковое явление подлежит тщательному изучению в диахронии языка, так как дает возможность ученым-лингвистам проследить изменение языка на всех уровнях, а также разобрать древние тексты. Писатели же используют маркированную лексику для передачи атмосферы изображаемой исторической эпохи. Также данная категория слов представляет собой интерес для историков, археологов, этнографов и культурологов, так как помогает во многом восстановить исторические реалии определенной эпохи. Даже психологи при изучении ментальных особенностей обращаются к языковедам за помощью в определении значения устаревших слов. Еднералова Наталья Геннадьевна распределяет историзмы и архаизмы с точки зрения их отнесенности по следующим тематическим группам:

- 1) бытовая лексика;
- 2) личностно-физиологическая и психологическая лексика;
- 3) общественно-политическая лексика;
- 4) экономическая лексика;
- 5) военная лексика;
- 6) лексика культуры, воспитания и образования;
- 7) лексика природы, пространства, времени;
- 8) научно-техническая лексика. [5]

Также она отмечает, что часть пассивной лексики и фразеологических единиц, вышедших из употребления в силу исторических обстоятельств, может относиться сразу к двум и более тематическим группам. Наиболее активно пополняется историзмами и архаизмами бытовая, военная, личностно-физиологическая и психологическая лексика. Так как именно интимная, социальная и бытовая сферы жизни подвержены сильным преобразованиям, а войны, как известно, способствуют как ассимиляции языков, так и научно-техническому прогрессу в области наращивание военного потенциала, явлениям субстрата и суперстрата, наконец, устареванию многих предметов военного пользования.

Большую часть устаревших слов составляют именно архаизмы. Эта цифра доходит приблизительно до 70 % от общего состава пассивной лексики. Также отображается соотношение историзмов и архаизмов на тематических группах. Если бытовую, военную и личностно-физиологическую лексику в большей степени представляют историзмы, также историзмы преобладают в научно-технической лексике. То экономическая лексика, лексика культуры, воспитания и образования, общественно-политическая, а также лексика природы, пространства и времени в своей массе представлена архаизмами, так как понятия данных групп редко подлежат полному исчезновению и продолжают существовать в языке в своей новой форме, что представлено синонимическими словами. Также большая часть устаревших фразеологических единиц относится именно к архаизмам, так как метафорика языка редко подвержена исчезновению. [6]

Список использованной литературы:

1. Р.Б. Камаева-ст. «Архаизмы как одна из основных категорий устаревшей лексики», 2012г.
2. Н.М. Шанский – «Современный русский язык», 2 издание, М: Просвещение, 1987г.
3. И.А. Нестерова – «Архаизмы в русском языке».
4. Н.Г. Еднералова – «Устаревшая лексика русского языка новейшего периода», Воронеж, 2003г.
5. Современный русский язык: морфология / под ред. В. В. Виноградова. М.: Издательство МГУ, 1952 - 519 с.
6. Фомина М.И. Лексика современного русского языка. М.: Высшая школа, 1973 - 152 с.
7. А.С. Белоусова – «Устаревшие слова/Лингвистический энциклопедический словарь», Издание: Москва, 1990г.
8. www.studbooks.ru
9. www.wikipedia.ru

НОВАЯ ЖИЗНЬ СТАРЫХ СЛОВ: АРХАИЗМЫ В СОВРЕМЕННЫХ КОНТЕКСТАХ

Г.З. Наркузиева, Р.Эгамбергана

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящается рассмотрению функций и особенностей употребления архаизмов в современной живой речи. Обсуждаются механизмы этого явления, предоставляет примеры архаизмов, используемых в современной речи, и рассматривает причины их возвращения.

Ключевые слова: Архаизмы, слова, живая речь, современность, лексика, развитие, язык, контекст.

Abstract. The article is devoted to the consideration of the functions and features of the use of archaisms in modern living speech. Discusses the

mechanisms of this phenomenon, provides examples of archaisms used in modern speech, and examines the reasons for their return.

Key words: Archaisms, words, living speech, modernity, vocabulary, development, language, context.

Annotatsiya. Maqola zamonaviy jonli nutqda arxaizmlardan foydalanish funktsiyalari va xususiyatlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Ushbu hodisaning mexanizmlarini muhokama qiladi, zamonaviy nutqda qo'llaniladigan arxaizmlarga misollar keltiradi va ularning qaytish sabablarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Arxaizmlar, so'zlar, jonli nutq, zamonaviylik, lug'at, taraqqiyot, til, kontekst.

Архаизмами называются слова, которые уже достаточно давно вышли из употребления, но не исчезло само понятие, которое они обозначали. Вместо устаревшего слова появился современный аналог, который и используется в современной русской речи. Но большей частью архаизмы представлены в поэтических творениях и стилизованных произведениях. Архаизмы действительно придают всем литературным источникам особую красоту и колоритность, особенно если человек точно знает, как употреблять такие слова. Частично архаизмы вышли из употребления, однако их почти все знают. Так, например, очи означают глаза, однако в песнях и стихах до сих пор используются именно «очи» как образец красоты. [1]

Во многих странах архаизмы достаточно общеупотребимы в определенных сферах, так, например, юриспруденция почти полностью состоит из подобных слов и выражений, которые сложились исторически для определения чего-либо. В нашей жизни и сейчас используется большое количество архаизмов, многие из которых выучены даже маленькими детьми после прочтения сказок и просмотра старых мультфильмов. Использование этих словосочетаний делает речь гораздо более красочной и эмоциональной, а ведь именно этого не хватает большинству рассказчиков. Установленная таким образом, цель исследования устаревшей лексики на сегодняшний день оказывается преимущественно актуальной в свете современной живой речи. «Говоря строго, язык никогда не устанавливается окончательно: он непрестанно живет и движется, развиваясь и совершенствуясь... Язык идет вместе с жизнью народа», – писал В.Г. Белинский. [2]

В начале 20-х гг. XX в. в пассивный запас языка по идеологическим причинам переместились большие группы лексики общественно-политической и морально-этической тематики. Например, вышли из употребления, перейдя в пассивный запас языка, слова губернатор, гимназия, городской, департамент, столоначальник, прошение, проситель, галантный, светский и подобные лексические единицы, обозначающие явления дореволюционной жизни. В связи с категоричными запретами на отдельные слова некоторые элементы лексической системы начали утрачиваться. «Жесткая идеологическая борьба, – пишет Е.М. Верещагин, – не осталась без последствий для хранительно-мемориальной функции языка. С течением времени отдельные конкретные звенья могут не только ослабевать, но и

вообще утрачиваться. Если какое-либо слово или какая-либо смысловая доля из лексического фонда на протяжении десятилетий не поддерживаются, они могут быть потеряны». [3]

Так, например, в «Словаре современного русского литературного языка» (БАС) устаревшими определяются почти все слова с элементами благо – (благовидный, благоволить, благовоспитанный, благодушный, благодушие, благосклонный, благословлять, благотворить, благотворитель, благочестивый и др.). Несомненно, что после революции идеологический фактор оказал решающее влияние на русскую религиозную лексику. За годы советской власти, когда атеизм был важнейшей составляющей государственной политики, эта лексика была решительно отодвинута на периферию лексической системы и практически вытеснена из языкового сознания людей. Первые послереволюционные десятилетия перевели в пассивный запас большое количество слов данной тематики, ранее активно употреблявшихся. Конечно, это не могло не отразиться на состоянии лексической системы русского языка. «Борьба с Церковью в сов. России и насаждение безбожия имело своим следствием оскудение русского языка, подрыв в нем одного из существенных элементов, связанного с наследием вековой греко-болгарской культуры. Это обеднение языка находится в прямой связи с ослаблением Церкви, являвшейся на протяжении вековой истории России носительницей и охранительницей церковной струи русского литературного языка». Однако духовная сфера не относится к сферам человеческой жизнедеятельности, которые изменяются очень быстро. Она наиболее консервативна. Как часть культуры она является основой преемственности целых поколений народа. В 30 – 40 гг. XX в. в речевое употребление вернулись некоторые слова общественно-политической тематики, относящиеся к области военного дела, техники, и некоторые слова, обозначающие бытовые явления, которые после революции были перемещены в пассивный запас языка (генерал, министр, адвокат, указ и др.). Слова этих разрядов «приспосабливались» для называния предметов, явлений и процессов трудового, хозяйственного, производственного быта, социальной, политической и культурной жизни. Некоторые слова подверглись переосмыслению. Например, слово династия представлено в «Словаре русского языка» (МАС) таким образом: «Династия – 1. Ряд монархов из одного и того же рода, последовательно сменявших друг друга на троне по праву родства или наследования. Династия Романовых в России. Династия Бурбонов во Франции. 2. перен. Ряд поколений, передающих из рода в род профессиональное мастерство, традиции и т.п. Династия доменщиков. Глава рабочей династии». Процесс семантического расширения и смещения при этом акцентов в сторону «светского» значения можно назвать характерным для лексики религиозной (святой, священный, паломник, юродивый и др.). Политические, экономические и культурные изменения в России в конце XX – начале XXI в. повлекли за собой новое изменение языковой ситуации и активизировали следующие процессы в лексике русского языка: архаизацию советизмов и некоторых других групп

лексики, заимствования, жаргонизацию литературного языка и др. Среди активных процессов в лексике русского языка нашего времени следует отметить процесс лексической деархаизации – возвращения в активное речевое употребление устаревших (в той или иной степени) слов. Активизация в конце XX – начале XXI в. достаточно большой группы лексики (современные словари фиксируют несколько сотен слов) – явление в русском языке, характерное для конца XX в. Ценность большей части возвращенной лексики бесспорна. Это значительный пласт культуры, часть традиционного сознания народа. [4]

Следствием многочисленных изменений в лексической системе русского языка стало создание ряда толковых словарей, отражающих состояние лексической системы. К словарям нового времени можно отнести «Толковый словарь русского Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания, 2009, № 2 14 языка XX века. Языковые изменения» (1998); «Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия» (2005); «Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика» (2006) и др., которые отразили российские реалии конца XX – начала XXI столетия, новую языковую ситуацию в стране. Авторы «Толкового словаря русского языка начала XXI века. Актуальная лексика» выделяют следующие тематические разряды и группы, которые наиболее активно функционируют и формируют языковое сознание современников:

- 1) политика, социальное устройство, идеология;
- 2) экономика, финансовое дело;
- 3) армия, охранительные органы;
- 4) техника, автоматизация;
- 5) спорт, игры;
- 6) медицина;
- 7) религия, верования;
- 8) массовая культура;
- 9) музыка современной массовой культуры;
- 10) молодежная субкультура и т.д.

Создавая новые тренды, тенденции в моде дизайнеры и модельеры не редко прибегают к использованию устаревшей лексики, тем самым всё искусней воздействуют на сознание потребителей. Это очень важная составляющая успеха продвижения бренда на рынке. Имя компании и название бренда повлияют на восприятие потребителей, что и является крайне актуальным на сегодняшний день в сфере рекламы и индустрии моды. Так, например, нами не были встречены такие номинации, как боливар, солоп, муфта, шушун, цилиндр, жюстокор, фижмы, фрепон, модест, контуш, голошейки, сермяга, лапти. Которые в свою очередь широко представлены в литературе XVIII, XIX, начала XXI вв. Данный вывод может быть перспективой исследований по выбранной проблематике. [5]

Список использованной литературы:

1. Фомина М. И. Лексика современного русского языка. М.: Высшая школа, 1973 - 152 с.
2. Верещагин Е.М. Русский язык и российское православие: общелингвистическая проблематика. Доклад на XI Конгрессе МАПРЯЛ. — М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2007.
3. Бем А.Л. Церковь и русский литературный язык. — Прага: Русская Ученая Академия, 1944.
4. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Избранные труды: Лексикология и лексикография. — М.: Наука, 1977.
5. И.А. Нестерова – «Архаизмы в русском языке».
6. www.studbooks.ru
7. www.wikipedia.ru

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Г.З. Наркузиева, А.Эгамназаров

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье сформулированы основные принципы подбора художественных текстов для чтения, на которых выстроен процесс обучения языку. Развитие речи на занятиях по русскому языку как иностранному предполагает поиск новых путей и методов, эффективность которых должна стать основой дальнейшего повышения мотивации к предмету.

Ключевые слова: художественный текст, подход, дидактика, коммуникативные и когнитивные компетенции.

Annotatsiya. Ushbu maqola til o'rganish jarayoni qurilgan o'qish uchun adabiy matnlarni tanlashning asosiy tamoyillarini shakllantiradi. Chet tili sifatida rus tilidagi darslarda nutqni rivojlantirish yangi usullar va usullarni izlashni o'z ichiga oladi, ularning samaradorligi fanga motivatsiyani yanada oshirish uchun asos bo'lishi kerak.

Kalit so'zlar: badiiy matn, yondashuv, didaktika, kommunikativ va kognitiv kompetensiyalar.

Abstract. This article formulates the basic principles of selecting literary texts for reading, on which the language learning process is built. The development of speech in classes in Russian as a foreign language involves the search for new ways and methods, the effectiveness of which should become the basis for further increasing motivation for the subject.

Key words: literary text, approach, didactics, communicative and cognitive competencies.

В методике обучения русскому языку в иноязычных классах текст рассматривается «как средство обучения, относясь к такой его разновидности, как учебные материалы. С этой точки зрения текст, будучи продуктом речи, есть любая последовательность графических или звуковых знаков, ограниченная единым названием». [1]

Согласно А.Р. Артюнову, «текстом является любой факт культуры и истории языка, целесообразный для учебной коммуникации и имеющий знаковую функцию». [2] Таким образом, текст занимает важное положение в методической организации учебного процесса, выступая в свою очередь ее единицей. В соответствии с данным положением, текст, объединяющий в

себе основную тему и задачи урока, используется в качестве совокупности материалов, предлагаемых учащимся, в виде упражнений и заданий, и таким образом организует их учебную деятельность.

С методической точки зрения тексты бывают «неучебными» (аутентичными), которые в учебных целях могут подвергаться сокращениям, и учебными. Последние предусматривают упрощение, адаптацию его содержания и структуры в зависимости от языковой подготовки учащихся. [3] Учебные тексты, составленные с учетом известного / неизвестного учащимся материала, точно дозирующие трудности и т.п., максимально используются на начальном этапе обучения. По мере овладения языком учащимся все более активно предлагаются оригинальные, аутентичные письменные тексты:

1) газетно-публицистические: для знакомства с языком средств массовой информации и получения оперативной информации разного рода;

2) деловые: для обучения составлению различного рода документов (заявка, анкеты и др.);

3) научные: для знакомства будущих специалистов с языком науки;

4) художественные. [4]

Художественный текст представляет собой подлинный, аутентичный текстовый материал, который не подвергался обработке в дидактических целях, как, например, адаптированные к различным этапам обучения учебные тексты. Художественный текст обладает особенностями, свойственными тексту вообще. Однако он имеет и специфические признаки, отличающие его от текстов нехудожественных. Художественный текст выполняет особую функцию эстетическую, которая в сложном взаимодействии с коммуникативной и является определяющим моментом его специфической организации. Особой содержательной стороной художественных текстов является абсолютный антропоцентризм (мировоззрение, в котором человек рассматривается как центр и высшая цель мироздания), что выражается не только в форме, но и в содержании. Абсолютный антропоцентризм практически противопоставляет художественные тексты нехудожественным.

Будучи включенным в учебный процесс, художественный текст выполняет учебные функции. Работа с таким текстом должна являться существенным компонентом процесса обучения русскому языку в национальной аудитории. Обучение языку и речи средствами художественной литературы - одна из наиболее крупных проблем современной лингводидактики, имеющая огромную социокультурную значимость. Он является источником лингвистической, содержательной, культурно-страноведческой информации, а также как уже было упомянуто выше, обладает эстетической, коммуникативной, прагматической, этической функциями и оказывает воздействие на эмоции читателя, стимулирует его мыслительную деятельность.

Работа с художественным текстом в иноязычных классах предусматривает его полное понимание с помощью определенной системы

заданий, направленных на формирование умений вчитываться в художественное произведение, размышлять над значением слов и на совершенствование навыков говорения. Оригинальными и эффективными, на наш взгляд, являются упражнения на сопоставление текстов оригинальных и переводных, оценку переводов (построчных и творческих), самостоятельное выполнение переводов с родного языка на русский и наоборот. Подобные задания развивают языковое и литературное чутье, критическое отношение к выбору языковых средств, подавляют влияние интерференции, формируют языковые, коммуникативные и когнитивные компетенции.

Список использованной литературы:

1. Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения французскому языку М.:Просвещение,1990.-224с.-ISBN 5-09-001010-2.
2. Ипполитова Н. Текст в системе изучения русского языка в школе. – М.,1992
3. Артюнов А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев.- М.:1990.-С.66-76
4. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). -СПб.: 1999. - С. 352
5. Е.А. Жиндеева, О.А.Романенкова. Художественный текст как средство обучения русскому языку в национальной аудитории: от аутентичности к сопоставлению. Мордовский государственный педагогический институт имени М.Е.Евсевьева. УДК 373.016:821(470.345)© 2012г
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981, с.18
7. Граник Г.Г., Концевая Л.А., Бондаренко С.М. О реализации закономерностей понимания в учебном тексте. – В книге: Проблемы школьного учебника. Выпуск 20. М., 1991
8. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: Пособие для студентов пед.вузов и учителей/ Е.Н. Соловова. -М.:Просвещение, 2002.
9. Иностранному языку как наука и проблемы школьного учебника. - М.,1994. 184 с
10. Гончаров А.А., Мильруд Р.П. Теоретические и практические проблемы обучения пониманию коммуникативного смысла иноязычного текста // ИЯШ. - 2001. - №3. - 54-61

ЭТАПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Г.З. Наркузиева, Д.Халимова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются этапы организации чтения на уроках русского языка в национальной школе.

Ключевые слова: текст, этап, процесс чтения, заголовок, диалог, речевые умения, вопрос.

Abstract. The article discusses the stages of organizing reading in Russian language lessons in a national school.

Key words: text, stage, reading process, title, dialogue, speech skills, question.

Annotatsiya. Maqolada milliy maktabda rus tili darslarida o'qishni tashkil etish bosqichlari muhokama qilinadi.

Tayanch so'zlar: matn, bosqich, o'qish jarayoni, sarlavha, dialog, nutqiy ko'nikmalar, savol.

Процесс организации чтения и применение его на уроках русского языка в национальных классах требует прохождения ряда этапов до прочтения текста, во время прочтения, а так же после прочтения, в совокупности которые организуют целостный методический прием.

В современной науке существуют разные подходы к пониманию природы текста. И.Гальперин утверждает: «Текст – произведение речетворческого процесса, обладающее завершённостью, объективированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа, произведение, состоящее из названия (заголовков) и ряда особых единиц (сверхфразовых единств), объединённых разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определённую целенаправленность и прагматическую установку».

[1]

Организация процесса чтения на уроках русского языка в национальных классах предусматривает выстраивание ряда этапов его осуществления. Г. Граник делит работу с текстом на три этапа.

Первый – это работа читателя до чтения текста.

Второй – работа в процессе чтения.

Третий этап – работа над текстом после его прочтения. В ходе каждого этапа используются определённые приёмы. [2]

Основными целями, преследуемыми до текстовым этапом, выступают формулировка и определение речевой задачи для первого прочтения, создание необходимого уровня мотивации и вызов интереса к тексту, активизация фоновых знаний по тематике текста, а также определение и устранение трудностей языкового, речевого и содержательного характера. Дотекстовый этап представляет собой в первую очередь работу над заголовком текста, при котором определяется тематика текста, перечисляется ряд проблем, выделяются ключевые слова и выражения. Человек приступает к чтению с установкой понять, большая роль в решении этой задачи отводится заголовку. Именно заголовок «запустит» весь дальнейший процесс, направленный на получение недостающей информации. Заголовок актуализирует нужные знания человека. Заголовок даёт начало диалогу с текстом, который организует всю работу в дальнейшем. Заголовки бывают двух видов: одни содержат скрытый вопрос, другие нет. Если заголовок не содержит скрытого вопроса, то для создания «старта» нужно ввести вопросы в начало текста. [3]

Следом производится работа с ассоциациями, связанными с именем автора, строятся предположения о тематике текста на основе иллюстраций. Ознакомление с новой лексикой занимает важное место при данном этапе, т.к. служит для образования лексической базы учеников. [4]

Целью текстового этапа является контроль степени сформированности различных языковых навыков и речевых умений. На данном этапе производится полноценная работа с образовательным текстом и выполнение обговоренных и выделенных на дотекстовом этапе заданий. Стержень

второго этапа – диалог читателя с текстом. «Идеей рассматривать мышление как диалог пронизана практически вся философская, а позднее и психологическая мысль. Мы рассматриваем диалог с текстом как систему следующих операций: постановка вопросов к тексту, выдвижение предположительных ответов на эти вопросы и гипотез относительно дальнейшего содержания текста, проверка этих ответов и гипотез...

Среди операций диалога, особенно важную роль играет вопрос, так как он «запускает» другие операции. Прежде всего, это скрытые в тексте вопросы, которые дают начало диалогу. Однако научить школьников видеть в тексте эти вопросы – особая и достаточно трудная задача». Следующая группа вопросов связана с формулировкой суждения. Это вопросы, которые помогают выделить главную мысль текста, связывают её с заголовком. [5]

После текстовый этап предполагает использование ситуаций из текста в качестве языковой, речевой или содержательной опоры для развития умений в устной и письменной речи.

Выдвинув определённое предположение, человек ждёт подтверждения своей правоты. В связи с этим возникает ожидание – установка. Дальнейшее чтение окрашено этой установкой. «Умственные действия, которые мы описали: возникновение вопроса, вероятностное прогнозирование возможных ответов на него и дальнейшего содержания текста, появление установки – всё это заполняет сцепления и составляет особый вид общения читателя с текстом, который условно можно назвать диалогом. Руслом для протекания диалога является продвижение мысли по тексту – перецентрировка. Три попутчика сопровождают читателя в его движении сквозь текст: выявление связей причин и следствий, установление сходств и различий, выяснение правдоподобия и неправдоподобия. А заставляет их работать одна из самых важных мыслительных операций – операция сравнения». [6]

Создание вторичных текстов. План, пересказ, тезисы, конспект и тому подобное. Это итог понимания и начало произвольного запоминания. [7]

Художественный текст является одним из видов образовательных текстов, с которым чаще всего встречаются на уроках русского языка в национальных классах. Работа с подобным текстом должна являться существенным компонентом процесса обучения русскому языку, т.к. он является источником не только лингвистической, но и культурно-страноведческой информации. Работа с художественным текстом в иноязычных классах предусматривает его полное понимание с помощью определенной системы заданий, направленных на формирование умений вчитываться в художественное произведение, размышлять над значением слов и на совершенствование навыков говорения.

Список использованной литературы:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981, с.18
2. Граник Г.Г., Концевая Л.А., Бондаренко С.М. О реализации закономерностей понимания в учебном тексте. – В книге: Проблемы школьного учебника. Выпуск 20. М., 1991

3. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: Пособие для студентов пед.вузов и учителей/ Е.Н. Соловова. -М.:Просвещение, 2002.
4. Кучерявая Наталья Андреевна. Обучение приёмам понимания текста на уроках. учитель русского языка и литературы.МБОУ «СОШ №9» г.Нефтеюганска. www.nsportal.ru
5. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам [Текст]: учеб.пособие.- М.: Просвещение, 2005.-354
6. Гончаров А.А., Мильруд Р.П. Теоретические и практические проблемы обучения пониманию коммуникативного смысла иноязычного текста // ИЯШ. - 2001. - №3. - 54-61

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЛОВАРЯ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

Г.З. Наркузиева, А.Хайдаралиев

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема определенных типов отношений слов в лексическом составе, их роли в системной организации словарного фонда и в его развитии.

Ключевые слова: словарный фонд, структура, лексические единицы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada lug‘aviy tarkibdagi so‘zlar o‘rtasidagi munosabatlarning ayrim turlari muammosi, ularning lug‘at fondini tizimli tashkil etish va rivojlanishidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: lug‘at fondi, tuzilmasi, leksik birliklar.

Abstract. This article examines the problem of certain types of relationships between words in the lexical composition, their role in the systemic organization of the vocabulary fund and in its development.

Key words: vocabulary fund, structure, lexical units.

Язык развивается непрерывно. Особой сложностью отличается развитие словарного фонда. Естественно, эволюция отдельных слов и лексического состава в целом имеет принципиальные отличия. Но слово и словарный состав диалектически взаимодействуют, и развитие слов в известной степени является показателем эволюции лексического фонда.

Проблемы развития лексики требуют постоянного исследования, ибо каждая историческая эпоха привносит свои специфические черты в этот процесс и ставит перед языковедами все новые и новые вопросы.

Следовательно, для оценки языковых изменений стоит ответить на следующие вопросы: Способствует ли изменение укреплению положительных свойств языка (выразительности, богатства, ясности и др.)?

Способствует ли изменение тому, чтобы язык лучше выполнял свои функции?

В первую очередь, на развитие языка влияют следующие факторы: политическая свобода в обществе, свобода слова, политический плюрализм, переход к рыночной экономике, открытость общества, экономическая и социальная нестабильность, поляризация общества, техническое перевооружение быта, возникновение в обществе тревоги за состояние русского языка.

Теория развития языка постоянно совершенствуется и пополняется

новыми фактами. В лексикологии еще недостаточно полно освещаются закономерности, направления, характер развития лексики. Анализ языковых данных современной эпохи дает интересные результаты и способствует обогащению и дальнейшей разработке проблематики развития лексики. Большую роль играют здесь и особенности исторического периода, в который мы живем. Они позволяют лучше осознать и объективнее оценить все новое, что наблюдается в развитии лексики сегодня. Современный научный подход характеризуется тем, что окружающий нас мир воспринимается не как состоящий из отдельных, изолированных друг от друга вещей, явлений, процессов, а как совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих объектов, что подтверждается наукой и практикой. Бесконечное многообразие реальной действительности отображается в познании и соответственно в лексике языка.

В языковой системе все приспособлено для целей коммуникации. Каждая ступень иерархии выступает как средство достижения цели ступени более высокого уровня. Языковая система определяется как организованный комплекс средств, обеспечивающих процесс коммуникации. Вместе с тем языковая система обладает также определенными ресурсами, которые обеспечивают ее функционирование и развитие.

Языковая система не является неизменной, раз навсегда данной, она исторична, проходит разные стадии развития, совершенствования. То же относится и к ее структуре, ибо она конституирует не только устойчивость, нечто сохраняющееся в системе, но и качественную определенность системы. Структура подвижна, динамична, изменчива. Динамизм структуры знаменует смену этапов, фаз движения системы, характер, содержание этого процесса. В рамках структуры происходят количественные изменения, которые подготавливают качественные изменения (хотя в известных пределах и не меняют качества системы). Структура системы изменяется под влиянием изменений ее элементов.

Структура, как и система в целом, исторически преходяща. Это относится и к структуре слова, а также лексического состава.

Такие параметры системы, как ее элементы, структура, функции, характеризуют ее как данное относительно статичное состояние, как соответствующую качественную определенность, обладающую интегративными, системными качествами. Однако язык изучается не только в статике, но и в динамике, движении, развитии.

Проблемы словарного состава тесно связаны с проблемами обоснования закономерностей функционирования лексических единиц в процессе коммуникации, их информативной ценности, сопряженной с отражательной функцией языка, внутреннего взаимодействия языковых элементов в системе и структуре словарного состава. Хотя в последнем и отражаются непосредственно предметы и явления объективной действительности, тем не менее лексические единицы подчинены и определенной языковой классификации. Они характеризуются также отношениями, созданными самой языковой системой.

Как известно, системный характер основных элементов языкового строя расценивается в настоящее время как один из универсальных признаков, характеризующих сущность человеческого языка. Признано также, что языковые универсалии неоднородны и получают неодинаковую реализацию в разных языках.

В современную эпоху, которая характеризуется многогранной жизнью человечества, расширением социальных функций литературных языков, что влияет на их внутривидовое развитие, фактор развития, вариативности в первую очередь связан с лексическим фондом, его элементами.

Список использованной литературы:

1. Баранникова Л.И. О вариантных единицах диалектных систем. -В кн.: Проблемы истории и диалектологии славянских языков. М., 1971. с.31-38.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. М., 1975. -304с.
3. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные работы по общему языкознанию. Т.1. М., 1963. 384с.
4. Баранов А.Н. Русская политическая метафора: материалы к словарю [Текст] / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – Москва: Институт русского языка АН СССР, 1991. – 193 с.
5. Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии. АДД. М., 1976. 42с.
6. Бельчиков Ю.А. Стилистика и культура речи [Текст] / Ю.А. Бельчиков. – Москва: Издательство УРАО, 2000. – 160 с.

ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКИ МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА

Г.З. Наркузиева, Д.Каримова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические работы, связанные историей изучения сленга, местом сленга в современном русском языке, особенностями молодежного сленга.

Ключевые слова: вербальный язык, сленг, метафорика, жаргон.

Abstract. This article examines theoretical works related to the history of the study of slang, the place of slang in the modern Russian language, and the features of youth slang.

Key words: verbal language, slang, metaphors, jargon.

Annotatsiya. Ushbu maqolada jargonni o'rganish tarixi, zamonaviy rus tilida jargonning o'rni va yoshlar jargonining xususiyatlari bilan bog'liq nazariy ishlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: og'zaki til, jargon, metafora, jargon.

Лингвисты отмечают, что любой вербальный язык — это многоуровневое образование, состоящее из:

— общеупотребительного уровня, включающего слова и выражения, используемые, понимаемые и принимаемые большинством носителей языка независимо от места их проживания и контекста употребления. Значение подобных слов легко объяснить, их правописание и произношение представлено в толковых и орфографических словарях. Как правило, именно этому языковому уровню обучают иностранцев;

— разговорного уровня, используемого в бытовой речи и письме, но не подходящего для деловой переписки, переговоров и вежливой речи. Данный

уровень используется и понимается практически всеми носителями языка. Если употребление сленга предполагает принадлежность к некоему «братству» и посвященность во что-то неведомое другим, то разговорная лексика подчеркивает лишь информативность и повторяемость общих житейских ситуаций. Например, так: «Заруби себе на носу, что мне не стоит вешать лапшу на уши и пудрить мозги»;

— уровня диалектов, который включает в себя слова, выражения, специфическое произношение и разговорные обороты, свойственные тем или иным географическим местностям, этнической группе;

— уровня сленга, состоящего из слов и выражений, свойственных отдельным группам людей (профессиональным, возрастным, социальным). Суть сленга в том, что он не предназначен для того, чтобы быть понятным всем.

Указанные выше уровни языка (кроме общеупотребительного) максимально проявляются в разговорной речи, а в письменную практически не проникают. Сленг здесь не представляет исключения. [1]

Сленг («под-язык» от англ. slang; s(sub) — приставка, указывающая на второстепенность, непервоочерёдность, дополнительность; находящийся под чем-то или ниже чего-то; замещающий что-то или кого-то; lang (language) — язык, речь.). — набор особых слов или новых значений уже существующих слов, употребляемых в различных человеческих объединениях (профессиональных, социальных, возрастных групп). [2]

Некоторые исследователи полагают, что термин сленг применяется у нас в двух значениях: как синоним жаргона и как совокупность жаргонных слов, жаргонных значений общеизвестных слов, понятных достаточно широкому кругу. При этом попавшие в сленг жаргонизмы могут получить иное значение, чем в жаргоне-источнике. Сленг — это стремление к выразительности, к экспрессии.

Молодежный сленг, как и любой другой, представляет собой только лексикон на фонетической и грамматической основе общенационального языка, и отличается разговорной, а иногда и грубо-фамильярной окраской. Наиболее развитые семантические поля — «Человек», «Внешность», «Одежда», «Жилище», «Досуг».

С досугом, с местами молодежных сборищ связана и топонимика сленга: «труба» — переход на Плотинке, «аллея» — аллея от площади 1905 года до площади Коммунаров, «Бивис и Батхед» — памятник основателям Екатеринбурга, в Москве «Лужа» — Лужники. Гораздо меньше сленгизмов, которые относятся к учению или работе молодежи.

Большая часть элементов представляет собой различные сокращения и производные от них, а также английские заимствования или фонетические ассоциации.

Характерной особенностью, отличающей молодежный сленг от других видов, является его быстрая изменчивость, объясняемая сменой поколений.

Молодежный сленг — это один из функциональных стилей, к которому прибегают носители языка с относительно высоким уровнем образования

(его «англизированность» – веское тому доказательство) только в определенной ситуации общения.

Русский молодежный сленг представляет собой интереснейший лингвистический феномен, бытование которого ограничено не только определенными возрастными (14-25 лет), но и социальными, временным и пространственными рамками. Он бытует в среде городской учащейся молодежи.

Наиболее типичные особенности молодежного сленга: [3]

- эти слова служат для общения людей одной возрастной категории. При этом они используются в качестве синонимов к английским словам, отличаясь от них эмоциональной окраской.

- молодежный сленг отличается «заикленностью» на реалиях мира молодых. Рассматриваемые сленговые названия относятся только к этому миру, таким образом отделяя его от всего остального и зачастую непонятны людям других возрастных категорий.

Формирование словаря сленга происходит за счет тех же источников и средств, которые свойственны языку вообще и русскому в частности. Разница только в пропорциях и сочетаниях.

На первое место по продуктивности выходят иноязычные заимствования, причем почти исключительно англоязычные. Этот способ органично сочетается с аффиксацией, так что слово сразу приобретает русский «вид». Как правило, это пародийно русифицированная форма: из parents родители – «пренты», «пэрснты», издень рождения – «бёздник» или «безник» и т.п.

Появившись в таком гротескном облике, заимствованный сленгизм сразу активно вступает в систему словоизменения: «Герла» – «герлы», «герлов»; «зиппер» – молния – «зиппера»; отсюда «герла», «герлёнш», «герлушки», «герловый»; «дринк» (дринч) – спиртные напитки – «дринкач», «дринкер», «дринк-команда», «дринкать», «задринчить», «надринчаться»;

Аффиксация как средство словообразования весьма продуктивна и исконно русскими корнями: «оттяг» наслаждение, «оттягиваться» – получать наслаждение, предаваться веселью; «приколоться» – обращать внимание, цепляться, насмехаться, увлекаться, «прикол» – то, над чем можно посмеяться, чем можно увлечься, «приколист», «прикольщик» – тот, кто любит придирается, шутить над кем-либо, «прикольный» – забавный, интересный, «прикольный» – весело, оригинально.

Молодежный сленг обходится самыми стандартными суффиксами. Например, большинство прилагательных, происходящих от английских корней, образованы с ударным суффиксом -ов-: «брендовый» – совершенно новый, «олдовый» – старый, «янговый» – молодой, «френдовый» – принадлежащий другу, «прайсовый» – денежный, «хитовый» – популярный; Исключение составляет редкостный в системе русских формантов, которые используется при образовании имен нарицательных, суффикс -лов-о: «зависалово» – сильное увлечение, «глюкалово» – состояние галлюцинации; «стремалово» – ощущение безгловости.

Следующим мощным источником формирования лексического состава сленга является метафорика. Здесь и собственно метафоры (такие, как «киски» – узкие треугольные темные очки), и метонимии (такие, как «волосатые» – хиппи). Метонимии типа «стекло» – лекарства в ампулах, употребляемые как наркотики, метафоры типа «дорога» – идущие подряд следы на вене от систематических уколов, затушевывают негативную суть называемых предметов.

В метафорике часто присутствует юмористическая трактовка означаемого: «соплевич» – эфедрин, лекарство от насморка, которое используется как наркотическое средство, или метафоры с иронией: «баскетболист» – человек маленького роста.

Как и любой другой язык, сленг эволюционирует.

Таким образом, основные характеристики сленга: [4]

1. Сленг занимает огромное место в современном русском языке;
2. Сленг приобретает все большую популярность;
3. Сленг привлекает внимание молодежи своей популярностью, выразительностью;
4. Сленгизмами пользуются не только школьники и студенты, но и звезды эстрады, политики (что совсем недопустимо).

При отнесении слова к молодежному сленгу, как правило, учитывается:

- наличие в семантике слова указания на сферу употребления, связанную с деятельностью молодежи;
- частотность словоупотребления;
- признание слова носителями молодежного сленга как своей лексемы;
- семантика ненормативности;
- ярко выраженная эмоционально-экспрессивная окраска.

Список использованной литературы:

1. Береговская Н.В. Молодежный сленг: формирование и функционирование.// Вопросы языкознания. - М., 1996.- с.46-52
2. Матизен В. Почему нецензурная брань стало модной в кино, театре и рок – музыке/ Новые известия.- 2008.- № 4. – с 3.
3. Гриценко Е., 2004
4. Пресняков В., Пресняков О. Изображая жертву.- М.: Тривола, 2008.-74с.
5. Радзиховский Л.А., Мазурова А.И. Сленг как инструмент отстранения. Язык и его деятельность. М.: Просвещение, 1999.- 277 с.
6. Береговская Е. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование// Вопр. Языкознания. – 1996г. №3
7. Шкапенко Т., Хюбнер Ф. Русский «тусовочный» как иностранный. – Калининград: Янтарный сказ, 2003.- 240 с.

Электронные ресурсы:

- https://vuzlit.ru/891791/yazyk_internet_obscheniya_raznovidnost_slenga
- <https://lingvotech.com/sleng>
- <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2018/11/13/molodezhnyy-sleng-v-obshchenii-uchashchih-sya-i-v-proizvedeniyah>
- https://booksafe.net/read/presnyakov_vladimir-izobrazhaya_zhertvu_pesa-14995.html

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКАХ ИДЕАЛИСТИЧЕСКИХ ПОСТРОЕНИЙ ПОЗДНЕГО ГОГОЛЯ

Г.З. Наркузиева, М.Мейлиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье обращается внимание на важное значение отечественной консервативной журналистики 1840-х годов как одного из источников религиозно-утопических построений Н.В. Гоголя, автора второго тома «Мертвых душ» и «Выбранных мест из переписки с друзьями».

Ключевые слова: «Мертвые души» (второй том), «Выбранные места из переписки с друзьями», консервативное мировоззрение, литературная утопия.

Anontatsiya. Maqola 1840-yillardagi mahalliy konservativ jurnalistikaning N.V.ning diniy-utopik konstruksiyalarining manbalaridan biri sifatida ahamiyatiga e'tibor qaratadi. Gogol, «O'lik ruhlar» va «Do'stlar bilan yozishmalardan tanlangan parchalar» ning ikkinchi jildi muallifi.

Kalit so'zlar: «O'lik ruhlar» (ikkinchi jild), «Do'stlar bilan yozishmalardan tanlangan parchalar», konservativ dunyoqarash, adabiy utopiya.

Abstract. The article draws attention to the importance of domestic conservative journalism of the 1840s as one of the sources of religious-utopian constructions of N.V. Gogol, author of the second volume of *Dead Souls* and *Selected Passages from Correspondence with Friends*.

Key words: “*Dead Souls*” (second volume), “*Selected passages from correspondence with friends*,” conservative worldview, literary utopia.

В подготовке комментариев ко второму тому «Мертвых душ» в рамках общей работы над научно-академическим изданием полного собрания сочинений Н.В. Гоголя серьезное внимание уделяется выявлению источников утопических построений автора «Выбранных мест из переписки с друзьями», консервативные идеи которого и легли в основу идейной структуры второго тома поэмы. Что касается источников, то наряду с указанными в материалах круглого стола художественными параллелями (романы и повести Ф. Булгарина, В.Т. Нарезного, утопические и антиутопические произведения В.К. Кюхельбекера, А.Д. Улыбышева, В.Ф. Одоевского), нельзя не признать и серьезного воздействия на утопические построения Гоголя современной ему консервативной публицистики.

Так, одна из ведущих идей «Выбранных мест» – мысль о богоустановленности царя, согласно которой его нельзя рассматривать только как «высшего чиновника в государстве, поставленного от людей», – эта мысль приводит Гоголя к выводу о возвышении царя над Законом, о необходимости Высшей милости, умягчающей формальный Закон. В консервативной журналистике 1840-х гг. нужно искать источники и такого образа, как «идеальный помещик» Костанжогло. Как известно, этот образ непосредственно отсылает читателя к соответствующим главам «Выбранных мест» – «Русский помещик» и «Сельский суд и расправа». Подход Гоголя к проблеме крепостного права хорошо известен. Писатель не рассматривал его как социально-экономический институт рабства и видел в нем форму

патриархально-патерналистских, чуть ли не родственных отношений помещика и крестьянина, которые служат взаимному спасению их душ.

В монографии Сартакова приводятся многочисленные аналогии гоголевской модели отношений «помещик – крестьянин» в консервативной публицистике, начиная с записки Н.М. Карамзина «О древней и новой России» и заканчивая статьями публицистов «Москвитянина» и «Маяка». Общая с Гоголем идея состоит в том, что на сельское хозяйство предлагалось смотреть не как на источник дохода, а как на «святое дело», ибо помещик несет ответственность за своих крестьян не столько перед государством, сколько перед Богом.

Уверенность в общности хозяйственных, жизненных целей помещика и крестьян и отсутствии между ними какого-либо антагонизма, отсутствие у помещика интереса к деньгам и желания нажиться на крепостных; идея важности личного примера со стороны барина; отрицательное отношение к попыткам оторвать крестьянский труд от земли путем введения в сельское хозяйство сомнительных западных технических новшеств; наконец, крайне осторожное отношение к «народному образованию» как явлению, совершенно чуждому крестьянскому быту и мировоззрению. Любопытно, что Кулжинский, как установил Сартаков, один из немногих, кто одобрительно отнесся к «Выбранным местам» Гоголя и даже защищал Гоголя от нападок недоброжелателей. Так, в письме к Н.В. Гербелю, комментируя распространившийся слух о сумасшествии Гоголя, которое якобы нашло отражение в самом факте публикации «Выбранных мест», Кулжинский писал: «У человека больна душа, от души разболелось тело. А его лечат от простуды». Не раз уже в работах В.А. Воропаева и И.А. Виноградова, подчеркивалась аналогия многих положений Гоголя об идеальном хозяйствовании на земле с положениями книг Священного Писания.

К ним, в частности, относится важнейший тезис о труде как о форме подвижничества, мирского духовного подвига – не во имя прибыли и наживы, а во славу Божью. В таком понимании труд становится трудничеством. У Гоголя есть недатированный набросок, опубликованный в Собрании сочинений 1896 года и не вошедший в современное академическое собрание сочинений: «В поте лица снеси хлеб свой», – сказал Бог по изгнанию человека за непослушание из рая, и с тех пор это стало заповедью человеку, и кто уклоняется от труда, тот грешит перед Богом. Богу не нужно, чтобы ты выработал много денег на этом свете; деньги останутся здесь. Ему нужно, чтобы ты не был в праздности и работал.

Поэтому работая здесь, человек вырабатывает себе Царствие небесное, особенно если работает с мыслью, что он работает Богу. Работа – святое дело». Любопытно, что Костанжогло трактует эту мысль Гоголя слишком гуманистически, видя в труде не столько гимн Богу, сколько духовной силе самого человека.

Таким образом, утверждая тесную связь государственной, правовой, экономической, эстетической и т.д. утопии в второго тома «Мертвых душ» с

религиозными взглядами Гоголя и полагая, что в ее основе лежит мысль о том, что «служить Богу» возможно не только в монастыре, но и, главным образом, в миру, относясь к своим гражданским обязанностям как к духовному подвигу, мы должны иметь в виду, что Гоголь в утверждении этой программной установки всей своей жизни, опирался не только на личный духовный опыт, но и на духовный опыт многих своих современников, черпая его, в частности, из актуальной для него журналистики. И когда он открыто выносил на обсуждение всей читающей России свою поэму и требовал от читателей критики и замечаний, то искренно полагал, что в его творении отразится коллективный дух нации, т.е. мыслил свое творение не столько как индивидуально-авторский, сколько как текст, близкий фольклорному бытованию. Вымышленный сюжет, переносящий нас в некую фантастическую, не существующую в наличной топографической и геополитической реальности страну, занимающую весьма неопределенное место в географическом времени и пространстве, которой дается вымышленное название; композиционный прием сна, дающий толчок к путешествию героя в эту страну. Перед нами как бы утопия. Впрочем, разговор собственно о специфике жанра литературной утопии применительно к «Мертвым душам» – тема отдельного исследования.

Список использованной литературы.

1. Беспрозванный В., Пермяков Е. Из комментариев к первому тому «Мертвых душ» // Тартуские тетради / Сост. Р.Г. Лейбов. М., 2005. С.185–203.
2. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 14 т. М.; Л., 1937–1952.
3. Гоголь Н.В. Сочинения. 10-е изд. Т. 6. М.; СПб., 1896.
4. Кулжинский И.Г. Уездный судья нашего уезда // Маяк. 1842. № 6–7.
5. Сартаков Е.В. Консервативная идеология в публицистике Гоголя и русской журналистике 1840-х годов. Изд. 2-е, испр. М.: URSS, 2015. 128 с.
6. Хомяков А.С. Опера Глинки «Жизнь за царя» // Москвитянин. 1844. № 5. С. 100–102.

МИНОЛОГИИ МОСКОВСКИХ СЛУЖИТЕЛЕЙ В КОНТЕКСТЕ ЖАНРА ХРИСТИАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г.И. Тангилова, М.Насивалиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются жития митрополитов Петра, Алексия и Ионы московских, опирающиеся на византийские образцы житий святителей, а также на предшествующие образцы древнерусской агиографии. Разработанный в Византии канон святительского жития, включающий типичные композиционные мотивы и стилистические формулы, использовался древнерусскими агиографами для создания оригинальных памятников.

Ключевые слова: агиография, святительские жития, тип святости, житийная схема, византийские образцы.

Abstract. The article examines the lives of metropolitans Peter, Alexy and Iona of Moscow, based on Byzantine samples of the lives of saints, as well as previous samples Old Russian hagiography. The canon of the saint's life, developed in Byzantium, including typical

compositional motifs and stylistic formulas, was used by ancient Russian hagiographers to create original monuments.

Key words: hagiography, saintly lives, type of holiness, hagiographic scheme, Byzantine examples.

Annotatsiya. Maqola metropolitenlarning hayotini ko‘rib chiqadi

Piter, Aleksiya va Moskva Iona, Vizantiyaga asoslangan avliyolar hayotidan namunalar, shuningdek, avvalgi namunalar Qadimgi rus agiografiyasi. Vizantiyada ishlab chiqilgan avliyo hayotining kanoni, jumladan, tipik kompozitsion motivlar va stilistik formulalar qadimgi rus agiograflari tomonidan original yodgorliklarni yaratish uchun ishlatilgan.

Kalit so‘zlar: agiografiya, avliyolar hayoti, muqaddaslik turi, agiografik sxema, Vizantiya misollari.

Формирование жанровых разновидностей агиографии связано с типом святости главного героя, то есть с тем особенным путем следования Христу, который избирал герой житийного произведения. В современной медиевистике выделены следующие основные разновидности византийской и древнерусской агиографии: жития мученические, равноапостольские, святительские, отшельнические, столпников, юродивых Христа ради, святых жен, в которых реализовывались различные виды канонической житийной схемы в соответствии с типом святости.

Авторы житий московских святителей Петра, Алексия и Ионы опираются на разработанные в византийской и предшествующей древнерусской литературе образцы. Основные мотивы восходят к Житию Николая Мирликийского Симеона Метафраста, популярному на Руси. Наряду с ним образцами служили жития святителей Василия Великого, Иоанна Златоуста, Григория Богослова, Стефана Сурожского.

Во вступлении к Житию святителя Николая Мирликийского приводятся слова из Евангелия от Матфея: «праведники просияют, яко солнце. И Самъ Господь ко Своимъ оученикомъ и апостоломъ рече: вы есте светъ миру». В эпизодах, посвященных описанию детских лет будущего святого, подчеркивается мысль о решении оставить все дорогое и удалиться в пустыню, понимаемую как уединенное место, в котором начинается духовный подвиг. Мотив ухода из родительского дома реализуется и в житии митрополита Ионы. Иона, отвергая мирскую любовь и родительское попечение, «вселися в велицей обители», где «трудолюбно подвижашеся бдением... со тщанием прилежаше»).

Уход будущих святителей от мирской жизни в монастырь, а также их отказ от всех «мирских благ» можно рассматривать в качестве реализации характерного для преподобнических и отшельнических житий мотива разрыва с «миром», так как герои уже не могут возвратиться к «мирской жизни» с родными. Этот традиционный мотив отсылает к византийскому святительскому житию Иоанна Златоуста, написанному в конце VII – начале VIII в. Иоанн покидает отчий дом и уходит в монастырь, в котором много трудится и все время молится, освящая свою жизнь постом. Начало жизни в монастыре в житиях

митрополитов Петра, Алексия и Ионы описано так же, как в преподобнических житиях: они отвергают все мирское, прилежны в посте и молитве, много трудятся на благо монастыря и братии, выполняя все предписанные церковные правила. Эти фрагменты восходят к византийской традиции.

Следующее «общее место» для святительских житий – «благовествование». Его содержание можно описать следующим образом: некое высшее существо (Бог, ангел, святой) или наставник будущего святого в монастыре является герою во сне или после молитвы и сообщает о том, какой путь ему надлежит выбрать или какой путь ему определен. «Благовествование» предсказывает жизнь будущего подвижника. Епископ города Патары Николай, дядя святого Николая, рукоположив своего племянника в священники, пророчествовал о том, что святой явит собой милосердное утешение для скорбящих, будет добрым пастырем для заблудших душ, станет помощником в скорбях и бедах. В житии митрополита Алексия приведен рассказ о видении, явленном отроку во сне. Однажды, уснув во время ловли птиц силками, Елевферий услышал голос: «Алексие, что все тружаешься? Се отसे будеши человеки лова». Агиографу было важно спроецировать библейские события на события современные. Призвание к служению Елевферия содержит аллюзию к евангельскому рассказу о призвании Иисусом верховного апостола Петра и первозванного брата его Андрея, когда оба еще были галилейскими рыбаками. Следуя призыву, они оставили рыбацкие сети. Далее Пахомий описывает душевное состояние отрока, услышавшего призыв. После этого события Елевферий стал воздержанным, молчаливым и сосредоточенным книжечем, а затем отверг все мирское и принял монашество. Все эти фрагменты содержат пророчества о духовных подвигах будущего святого. В первых двух житиях эпизоды представляют собой жанр видений, который выполняет религиозно-дидактическую и символическую функции и одновременно получают сюжетно мотивирующее значение.

Важнейшей составляющей святительских житий является праведное пастырство героев. Так, например, после долгих аскетических подвигов святители несли пастырские обязанности (Иоанн Златоуст, Василий Великий, Григорий Богослов, Тихон Задонский и др.). В своей митрополии московские святители учили заблудших христиан подобно раннехристианским святителям, тем утверждая истинную веру.

Агиографы характеризуют героев через устойчивые световые образы. Метафоры светильника и света предстают воплощением Божественного света, митрополит становится светилом небесным на земле, являет собой спасение. Книжники могли заимствовать эти образы как из предшествующих русских житий (святые страстотерпцы Борис и Глеб, Феодосий Печерский, Сергей Радонежский), так и из Жития Антония Великого: «Господь делает их видимыми для всех, подобно

светильникам, чтобы, слыша о них, знали, как могут заповеди приводить к приспению, и возревновали идти путем добродетели».

Традиционную формулу «земной ангел, небесный человек», встречающуюся в житиях преподобных, мы находим и в святительских житиях. Этот универсальный топос восходит к переводному византийскому житию преподобного Саввы Освященного, но в нем он появляется в начале повествования, сразу определяя избранника Божия. В святительских житиях формула «земной ангел, небесный человек» подытоживает характеристику святого в похвальных словах.

В житиях московских митрополитов встречаются и эпизоды, которые характерны только для древнерусских святительских житий. Все эти элементы образуют в рассмотренных нами святительских житиях сюжетные топосы.

Таким образом, из византийской традиции заимствованы основные принципы композиционной организации и набор стилистических элементов, характерные для святительских житий.

Список использованной литературы:

1. Житие митрополита Ионы третьей редакции // Усачев А.С. Житие митрополита Ионы третьей редакции / Вестник церковной истории. М.: Православная религиозная организация Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. № 2(6). С. 5–60.
2. Крутова М.С. Святитель Николай Чудотворец в древнерусской письменности. М.: Мартис, 1997. С. 9–39.
3. Минеева С.В. Житие Зосимы и Савватия Соловецких в контексте рукописной и жанровой традиции: дисс... д-ра филол. наук: 10.01.01. М., 2002. С. 134–156.
4. Памятники византийской литературы IV–IX веков. М.: Наука, 1968. С. 316.
5. Пространная (Киприановская) редакция Жития митрополита Петра // Клосс Б.М. Избранные труды. Т. II. Очерки по истории русской агиографии XIV–XVI веков. М.: Языки русской культуры, 2001. С. 35–47.
6. Руди Т.Р. Об одном мотиве житий преподобных («вселение в пустыню») // От Средневековья к Новому времени: Сборник статей в честь О.А. Белобровой / Отв. ред. и сост. М. А. Федотова. М.: Индрик, 2006. С. 15–36.
7. Руди Т.Р. Топика русских житий // Русская агиография. Исследования. Публикации. Poleмика. СПб.: Дмитрий Буланин, 2005. С. 59–101.
8. Старшая редакция Жития митрополита Алексия // Кучкин В.А. Из литературного наследия Пахомия Серба (Старшая редакция Жития митрополита Алексия) / Источники и историография славянского средневековья. М.: Наука, 1967. С. 245–257.

О ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ ДРЕВНЕРУССКИХ ПАМЯТНИКОВ-ЦИКЛОВ

Г.И. Тангилова, З.Обидова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена проблеме восприятия циклизации в древнерусской словесности. Рассматривается специфика построения сборников-ансамблей в контексте эпохи средневековья и с точки зрения

исследовательского взгляда. В соответствии с этим выявляются подходы к пониманию древнерусского цикла и основные принципы объединения группы текстов Древней Руси.

Ключевые слова: Древнерусская словесность, циклизация, сборники-ансамбли.

Annotatsiya. Maqola siklizatsiyani idrok etish muammosiga bag'ishlangan Qadimgi rus adabiyotida. Qurilishning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. To'plam-ansambllar o'rta asrlar kontekstida va nuqtai nazardan tadqiqot nuqtai nazari. Shunga ko'ra, u oshkor qilinadi Qadimgi rus tsiklini tushunishga yondashuvlar va Qadimgi Rus matnlari guruhini birlashtirishning asosiy tamoyillari.

Kalit so'zlar: Qadimgi rus adabiyoti, siklizatsiya, ansambl to'plamlari.

Abstract. The article is devoted to the problem of perception of cyclization in Old Russian literature. The specifics of construction are considered collections-ensembles in the context of the Middle Ages and from the point of view research perspective. In accordance with this, it is revealed approaches to understanding the Old Russian cycle and the basic principles of unifying a group of texts from Ancient Rus'.

Key words: Old Russian literature, cyclization, ensemble collections.

В современном литературоведческом пространстве активно изучается цикловедческая проблема, происходит практическое и теоретическое осмысление прозаической циклизации, однако акцент делается преимущественно на текстах нового и новейшего времени, часто оставляя в стороне средневековые памятники и, в целом, эпохи традиционализма, обладающие уникальными особенностями в отношении циклопостроения.

Для литературы Древней Руси характерна особая система построения произведений. Важной чертой является соединение в отдельных текстах разных жанровых форм, в ряде случаев функционирующих независимо от этих текстов. Такая сложная «наполненность» произведений формирует особые типы жанров: «первичные» и «объединяющие» (термины Д.С. Лихачёва, что, в свою очередь, обуславливает существование в литературной медиевистике проблемы циклизации. Д.С. Лихачёв отмечал, что ни одно сочинение, оригинальное или переводное, не существовало вплоть до XVII века в отдельных списках, обязательно включалось в состав сборников разных видов: азбуковников, летописей, хронографов, палей, патериков, физиологов, четий-миней и многих других.

В результате основой объединения таких текстов, в первую очередь, становился не авторский замысел и не читательские/редакторские правки (в силу целостности христианского сознания, не испытывавшего по большому счёту духовного кризиса в тот период), а исторический (временной) критерий (принцип историзма), формирующий, априори, «естественный» цикл. Важным является и жанровый принцип. Этому способствовало особое отношение к категории жанра в Древней Руси. Она была настолько значимой, что создавался т.н. «жанровый стиль», «жанровый» авторский образ и «жанровый» тип авторского повествования (Д.С. Лихачёв), при котором роль книжника в тексте нивелировалась «этикетностью».

Строгое следование жанровому канону являлось неотъемлемой частью работы над созданием текста. В результате реализовывался «принцип подобия», когда все произведения одного жанра в определённой мере походили друг на друга на уровне топики, сюжеттики, мотивного комплекса, и главным, по утверждению Д.С. Лихачёва, был единый сюжет и тема. «...Древнерусскую литературу можно рассматривать как литературу одной темы и одного сюжета. Этот сюжет – мировая история, и эта тема – смысл человеческой жизни... На данном уровне происходит сближение жанрового принципа с историческим, тесно связанным, в свою очередь, с мировоззренческим аспектом: «...Литература соткана в единую ткань благодаря единству тематики, единству художественного времени с временем истории, благодаря прикреплённости сюжета произведений к реальному географическому пространству благодаря вхождению одного литературного произведения в другое со всеми вытекающими отсюда генетическими связями, и, наконец, благодаря единству литературного этикета».

С другой стороны, циклизация средневековых текстов рассматривается как последующая разработка уже имеющегося материала. В таком случае мы сталкиваемся с исследовательским подходом, когда ряды произведений, естественным образом представляющие объединённые формы, подвергаются ещё большей систематизации и сцеплению на различных основаниях

Подобные попытки заметны ещё в древности, когда переписчики включали разные формы в одну крупную, однако научное структурирование текстов началось с XIX века, времени развития филологической медиевистики, способствовавшее обращению учёных к древнерусским произведениям и рассмотрению разных аспектов их поэтики, и продолжается до наших дней. По-прежнему выявляется доминантный исторический принцип как базовый (имеется в виду не объединение текстов по принципу определённой эпохи, периода (тексты XII в., XVI–XVII вв., домонгольские или, к примеру, эпохи Ивана Грозного), а принцип «естественной», непрерывной циклизации, являющийся неотъемлемым свойством древнерусской словесности, о чём сказано вначале), но добавляются другие («исследовательские») критерии. Чаще всего объединение происходит на тематической и жанровой основе (например, цикл муромо-рязанских повестей, Куликовский цикл, цикл повестей о Николе Зараском, Азовский цикл и др.).

Эти принципы (исторический, тематический и жанровый), как правило, дополняются другими (использование одних и тех же образов, локусов, временного пространства), образуя более сложный фундамент цикла. Тексты в результате объединяются по смешанному принципу, включая, например, образную составляющую, при которой во главу угла ставится определённый образ, герой, которому посвящён цикл (например, в житийном Борисо-Глебском – святые князья, о Владимирской иконе Божьей Матери – икона, в старообрядческом Кирилло-Епифаниевском – Кирилл и Епифаний).

Таким образом, существуют два главных подхода к изучению цикловедческой проблемы древнерусского текста: через рассмотрение циклизации как неотъемлемого свойства средневековой русской словесности («естественный» подход, все типы произведений изначально осознаются как своеобразные циклы и главными принципами циклизации выступают исторический и жанровый); через исследовательское восприятие циклизации («искусственный» подход, признание текстов циклом является поздним результатом научных изысканий; при этом принципы многообразны: помимо жанрово-тематического и исторического, выявляются и другие на разных уровнях поэтики). Подобные подходы позволяют выявлять разные принципы циклизации, лежащие в основе древнерусского сборника-цикла.

Список использованной литературы:

1. Дёмин А.С. Писатель и общество в России XVI–XVII веков (общественные настроения): монография. М.: Наука, 1985. С.247.
2. Дмитриева Р.П. Четыре сборники XV в. как жанр // ТОДРЛ. Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1972. Т. 27. С.150–180.
3. Лихачёв Д.С. Повести о Николе Заразском // ТОДРЛ. М.; Л.: ИМЛИ РАН, 1949. Т. 7. С. 257–406.
4. Памятники Куликовского цикла / Сост. А.А. Зимин, Б.М. Клосс, Л.Ф. Кузьмина, В.А. Кучкин. М.: Институт российской истории РАН, 1998. 412 с.
5. Первые семьсот лет русской литературы/ сост. Д.С. Лихачёв // О филологии. М.: Высшая школа, 1989. С. 107–128.
6. Прокофьев Н.И. О мировоззрении русского Средневековья и системе жанров русской литературы XI – XVI вв. // Литература Древней Руси: сб. трудов /Отв. ред. Н.И. Прокофьев. М., 1975. Вып. 1. С. 5–39.
7. Ромодановская Е.К. Пополнение комплекса сюжетов русской литературы за счет переводных сборников // Сюжетномотивные комплексы русской литературы/ Отв. ред. Е.К. Ромодановская. Новосибирск: Академическое изд во «Гео», 2012.С. 9–15.

ОБРАЗ ТОЛПЫ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «БЕСЫ»

Г.И. Тангилова, Ф.Ортикбоева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается образ толпы в романе Ф.М. Достоевского «Бесы». Сюжеты, иллюстрирующие саму толпу, столкновение героев с толпой, ее влияние на их судьбы и происходящие события, важны для осмысления идейно-тематической структуры произведения. Современные исследования в области социологии и психологии позволяют сделать вывод о том, что различные виды толпы, а также феномен поведения отдельного человека в «неконтролируемом потоке», движимом определенной идеей, были художественно осмыслены Достоевским задолго до того, как стали предметом изучения современной науки.

Ключевые слова: Достоевский, Бесы, образ толпы.

Abstract. The article examines the image of the crowd in the novel by F.M. Dostoevsky «Demons». Plots illustrating the crowd itself, the clash of heroes with the crowd, its influence on their destinies and the events taking place, are important for understanding the ideological and thematic structure of the work. Modern research in the field of sociology and psychology allows

us to conclude that various types of crowds, as well as the phenomenon of individual behavior in an “uncontrolled flow” driven by a certain idea, were artistically conceptualized by Dostoevsky long before they became the subject of study of modern science.

Key words: Dostoevsky, Demons, image of the crowd.

Annotatsiya. Maqolada F.M.ning romanidagi olomon obrazi tadqiq qilinadi. Dostoevskiy «Jinlar». Olomonning o'zini, qahramonlarning olomon bilan to'qnashuvini, ularning taqdiri va sodir bo'layotgan voqealarga ta'sirini aks ettiruvchi syujetlar asarning g'oyaviy-tematik tuzilishini anglashda muhim ahamiyatga ega. Sotsiologiya va psixologiya sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar shuni xulosa qilish imkonini beradiki, har xil turdagi olomon, shuningdek, ma'lum bir g'oya tomonidan boshqariladigan «nazoratsiz oqim» dagi individual xatti-harakatlar hodisasi ular mavzu bo'lishidan ancha oldin Dostoevskiy tomonidan badiiy jihatdan kontseptsiyalangan. zamonaviy fanni o'rganish.

Kalit so'zlar: Dostoevskiy, Jinlar, olomon obrazi.

К образу толпы в творчестве Ф.М. Достоевского, его роли в формировании идейно-тематического комплекса произведения исследователи обращались исключительно как к смежной теме, не заслуживающей отдельного рассмотрения. Толпа могла быть упомянута лишь как фон для развернувшихся событий. Любое упоминание толпы в романе «Бесы» сводилось исключительно к разговору о Петре Верховенском и его пятерке.

Так, С.Н. Булгаков, анализируя произведение еще в начале прошлого века, замечает стремление героя к превращению людей в безликую массу («должны потерять личность и обратиться вроде как в стадо»). Н.А. Бердяев, называя Петра Верховенского главным бесом русской революции, приходит к выводу о том, что сама революция ведет непосредственно к стиранию индивидуальности и формированию массового мышления, чего и добивается герой Достоевского («Всюду он в центре, он за всеми и за всех»). Верховенский своей непосредственной деятельностью стремится к превращению людей в толпу, и к властвованию над этой толпой для достижения конкретных целей. Если мы обратимся к исторической основе романа, то поймем, что во многом на его создание повлиял «Нечаевский процесс», начавшийся в 1869 году. Именно фигура Нечаева стала одним из прообразов главного «беса революции». На это обращает внимание Л.И. Сараскина, подробно описывая хронологию террора и осмысливая влияние этого события на творческий процесс Достоевского. Исследовательница видит в основе организации, которую хочет создать Петр Верховенский, принцип строгой иерархичности с диктатурой верхушки. Рассматривая мотивацию и пути достижения «бесами» своих целей, Сараскина тоже подмечает желание героя к уничтожению личности и превращению людей в стадо («где народ, объединенный вокруг ложной идеологии, превращается в толпу»).

Причем ученый указывает и на то, что Петр Верховенский скрывается за маской, что позволяет ему найти подход к разным слоям населения и внушить им свои идеи. «Маска — это знак, который личность предлагает вместо себя обществу». Маска, по мнению исследовательницы, видит в окружающих лишь безликую массу, без которой, она, однако, не может

существовать. Маска представляет собой мнимую силу, она стремится к власти, но в то же время боится ответственности.

Это мы видим и на примере Верховенского, желающего оставаться в тени. На первый план он хочет выставить фигуру «Ивана-Царевича», а именно Николая Ставрогина. Образ толпы необходимо рассматривать как самостоятельную тему, не зависящую от образа Петра Верховенского и его пятерки. Толпа тоже является одним из действующих лиц романа и помогает раскрыть идейный пласт произведения. Толпу Достоевский упоминает в романе двадцать пять раз. Впервые мы встречаемся с этим явлением в пятой главе «Перед праздником»: «Поднялся смех, ропот: толпа стеснилась, стали ругаться...» Этот эпизод примечателен появлением в городе книгоноши, продававшей Евангелие. Второй раз в этой же главе толпа появляется перед ограбленной и оскверненной иконой Богоматери: «Постоянно стояла толпа, хоть не бог знает какая, но все-таки человек во сто». Здесь мы видим уже совершенно другое настроение среди собравшихся, «толпа была молчалива», людей объединяло, несмотря на то, что они постоянно сменялись, потрясение после случившегося.

Одним из ярчайших примеров, отображающих психологию толпы в романе, является эпизод с работниками шпигулинского завода («рабочие пришли наконец всею толпою», «твердо стоявшую толпу «бунтовщиков», «толпу оцепили»). Здесь же возникает и параллель со стадностью: «Но рабочие стали в упор, как стадо баранов, дошедшее до забора»

Важным моментом считается появление в толпе Степана Трофимовича. Он оказывается в центре происходящих событий, как бы желая стать ее предводителем, хотя понятно, что эта роль ему не по силам, да и сам он к ней не стремится. Герой-рассказчик вытаскивает его, чтобы предотвратить развитие событий в негативном ключе и ведет в дом губернатора. Примечательно, что в этом эпизоде с толпой связаны сразу два Верховенских: сын, который искусно настраивает работников на «бунт», и отец, который появляется в самом сердце этого движения.

Речь Степана Трофимовича еще больше разжигает толпу, а последний оратор уже доводит всех до безумного восторга («последних слов даже нельзя было расслышать за ревом толпы», «восторг перешел все пределы», «были как пьяные»). Здесь уже никто не в силах взять контроль над ситуацией, всем правит анархия, и провозглашает ее толпа.

Героев, так или иначе связанных с толпой в этих эпизодах, А.Б. Криницын относит к «злободневно-политическому уровню». Основными событиями этого сюжетного плана он как раз и выделяет гнусные поступки пятерки, связанные с книгоношей и надругательством над иконой, забастовку шпигулинских, бал в честь гувернанток и пожар.

Образ толпы, изображенный Достоевским, во многом предвосхищает сделанные в этой области открытия, которые появятся только к концу XIX в. Писатель мастерски показывает психологию поведения отдельного человека в разных ситуациях. Первые исследования толпы были связаны с французской революцией, что привело к формированию негативного взгляда

на это явление. Ученые в то время придерживались объяснения феномена толпы посредством проявления злой природы человека, а именно, инстинктов, которые делили людей на лидеров, ведомых и жертв массовой агрессии. Для толпы важна фигура вожака, но в романе Достоевского мы этого не видим. Толпа подвергается влиянию извне (Петр Верховенский и его пятерка), но действует самостоятельно. Это, по мнению Г. Лебона, можно объяснить возникновением бессознательной, коллективной души толпы.

Это вторая ступень формирования толпы, первая же заключается в исчезновении разумной, думающей личности, а последняя — в доминировании бессознательного и ориентировании чувств и мыслей людей в одном направлении. Вот почему люди в толпе способны на совершение даже самых тяжких преступлений. Они теряют самоконтроль и способность к критическому мышлению, поддаются наплыву эмоций, которые в обычной ситуации подавлены, начинают остро чувствовать свою значимость и силу.

В этом направлении и развивает свою идею Достоевский: «В моем романе “Бесы” я попытался изобразить те многообразные и разнообразные мотивы, по которым даже чистейшие сердцем и простодушнейшие люди могут быть привлечены к совершению такого же злодеяния». Получается, что писатель действительно поставил перед собой в качестве одной из задач отразить причины изменения сознания человека, и в этом ему и помог образ толпы. Мы видим конфликт личности и массы, причем развивается он не вовне, а внутри каждого человека. На это, в частности, ссылаются Е.В. Никитина и О.В. Михеева: «Конфликт <...> личности и толпы превращается у него в конфликтность внутреннего мира как такового»

Толпа в романе делится на действующую и выжидающую. К первой относится толпа, осуждающая книгоношу, публика на балу в честь гувернанток и толпа, убивающая Лизу. Причем первое и последнее появление толпы в романе связано с проявлением агрессии, что создает своеобразную кольцевую композицию. В конце все приходит к тому, с чего началось. Ф.М. Достоевский, изображая толпу, раскрывает поведенческие паттерны конкретных людей, простых жителей уездного города, поддавшихся влиянию «бесов революции». Петр Верховенский желает подчинить себе толпу, получить над нею власть и направить в нужном ему направлении. А вождем этой толпы он видит Николая Ставрогина, за которым, не раздумывая, пойдет безликая масса, как стадо свиней за своим пастырем. Но Верховенский младший не берет верх над толпой, она остается самостоятельной движущей силой, раскрывающей людские пороки и обнажающей язвы общества. И в то же время вполне понятно, какими ужасными могут быть последствия, если у толпы все же появится предводитель и использует всю ее силу в собственных интересах. В этом писатель и видит ужас обезличивания, слепого следования чужим идеалам.

Список использованной литературы:

1. Бердяев Н.А. Духи русской революции // «Бесы»: антология русской критики. М.: Согласие, 1996. С. 513–518.

2. Булгаков С.Н. Русская трагедия // «Бесы»: антология русской критики. М.: Согласие, 1996. С. 489–507.
3. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: В 30 т. Л.: Наука, 1972– 1990.
4. Лебон Г. Психология народов и масс. 3-е изд. М.: Академический проект, 2014. 239 с.
5. Лютикова Е.В. Маска как функция текста в романной прозе Г. Джеймса и Ф.М. Достоевского: Романы «Княгиня Казамассима» и «Бесы». Дис. ... канд. филол. наук. М., 1996. 175 с. Образ толпы в романе Ф.М. Достоевского «Бесы»
6. Почебут Л.Г. Социальные общности. Психология толпы, социума, этноса. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 284 с.
7. Сараскина Л.И. «Бесы», или Русская трагедия // «Бесы»: антология русской критики. М.: Согласие, 1996. С. 435–460.
8. Шутая Н.К. Художественное время и пространство в повествовательном произведении: на материале романа Ф.М. Достоевского «Бесы». Дис. ... канд. филол. наук. М., 1999. 223 с.

ОТОБРАЖЕНИЕ ВОЕННЫХ ПОХОДОВ КНЯЗЯ ВЛАДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА 981-985 ГГ. В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»

Г.И. Тангилова, Х.Отакулова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена особенностям изображения военных походов князя Владимира Святославича, сообщения о которых помещены под 981–985 гг. в «Повести временных лет». Рассматривается связанная с этими походами специфика летописного образа князя Владимира как полководца и как государственного деятеля. Анализируется значение сообщений о военных походах 981–985 гг. в контексте всего летописного повествования о Владимире Святославиче.

Ключевые слова: летопись, летописец, русские князья, «Повесть временных лет».

Annotatsiya. Maqola tasvirning xususiyatlariga bag'ishlangan knyaz Vladimir Svyatoslavichning harbiy yurishlari, bu haqda xabar beradi. 981–985 ostida joylashtirilgan. «O'tgan yillar haqidagi ertak» da. Ko'rib chiqilmoqda bu yurishlar bilan bog'liq bo'lgan shahzodaning xronika obrazining o'ziga xosligi Vladimir qo'mondon va davlat arbobi sifatida. 981-985 yillardagi harbiy yurishlar haqidagi hisobotlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Vladimir Svyatoslavich haqidagi butun yilnomaning konteksti.

Kalit so'zlar: xronika, yilnomachi, rus knyazlari, «O'tgan yillar haqidagi ertak».

Abstract. The article is devoted to the features of the image military campaigns of Prince Vladimir Svyatoslavich, reports of which placed under 981–985. in The Tale of Bygone Years. Under consideration the specificity of the chronicle image of the prince associated with these campaigns Vladimir as a commander and as a statesman. The significance of reports on military campaigns of 981–985 is analyzed. V the context of the entire chronicle narrative about Vladimir Svyatoslavich.

Key words: chronicle, chronicler, Russian princes, “The Tale of Bygone Years.”

В 980 г., согласно изображению «Повести временных лет» (далее - ПВЛ), князь Владимир Святославич одерживает победу в междоусобной войне за киевский престол и становится единоличным правителем государства. Сообщение под 981 г. говорит сразу о двух военных походах

киевского князя: один из них обращен в ту область, где были расположены так называемые Червенские города, второй направлен в земли вятичей.

Целью первого похода Владимира, согласно изображению летописца, является захват Червенских городов: «Иде Володимиръ к ляхомъ и зая грады ихъ: Перемышль, Червень и ины города, иже суть и до сего дне подъ Русью». Присоединение этих территорий должно было способствовать постоянному притоку материальных ценностей в пределы государства за счет обретения контроля над главными торговыми магистралями. В данном случае увеличение территории государства самым тесным образом связано с увеличением его экономического могущества. Ранее, повествуя о военных предприятиях отца Владимира – князя Святослава – летописец сообщал, что Святослав дважды – в 964 и 966 гг. – вступал в земли вятичей, и только после победы, одержанной князем в 966 г., на вятичей была возложена дань. Однако после смерти князя созданная им империя распалась, весь прежний порядок был нарушен. Владимир, взойдя на киевский престол, изображается как правитель, восстанавливающий утраченные позиции государства. Сравнение данного летописного героя с его отцом («якоже отець его ималь») еще более акцентирует на этом внимание.

В следующем сообщении – под 983 г. – летописец изображает новый поход князя Владимира, на этот раз направленный в земли ятвягов и завершающийся присоединением очередных территорий. Обладание Ятвяжской землей означало, помимо прочего, контроль над важным участком торгового пути, шедшего по Неману и Висле (через приток Вислы Нарев). Так же, как и в сообщении под 981 г., увеличение территории государства здесь непосредственно связано с увеличением экономического могущества страны.

В сообщении под 984 г. летописец изображает поход киевского князя против радимичей. Дань на радимичей была возложена еще Вещим Олегом в 885 г. Поход на радимичей князя Владимира представляет собой все тот же процесс восстановления предыдущего порядка, утраченных позиций государства, что и поход на вятичей.

Последний в этой серии поход киевского правителя изображен в сообщении под 985 г. – он осуществлен совместно с родственником и приближенным князя – его дядей Добрыней – и направлен против болгар.

Среди исследователей существуют разные точки зрения, против каких именно болгар был направлен поход 985 г. Так, А.А. Шахматов полагал, что противниками Владимира и Добрыни были болгары дунайские: «Я считаю вероятным, что статья 6493 года имеет в виду Дунайских болгар, ибо поход совершается в лодьях, а вспомогательное войско из Торков идет берегом на конях; ср. двойной путь в Болгарию, отмеченный в рассказе о походе Святослава».

А.Ю. Карпов склоняется к иному мнению: поход 985 г. был направлен на восток, в земли волжских болгар. Десятина, взимавшаяся болгарским

царем с этих товаров, составляла основу экономического могущества страны», поэтому «если раньше походы русских в мусульманские (главным образом, прикаспийские) области больше напоминали пиратские, грабительские набеги, имевшие целью лишь захват добычи, то теперь Владимир начинал войну за обеспечение жизненно важных интересов своей страны. В сообщениях 981-985 гг. князь Владимир показан в непрерывном движении; важным приемом создания его образа как могущественного властителя является изображение постоянного расширения пространства, подвластного – и территориально и экономически – главному герою повествования. Повествуя о военных походах Владимира 981–985 гг., летописец изображает киевского князя в двух основных аспектах: как правителя, расширяющего границы государства, обретающего контроль над главными торговыми магистралями своего времени, что прямо ведет к увеличению экономического могущества государства; как правителя, восстанавливающего предыдущий порядок и утраченные позиции государства, достигнутые его предшественниками, что, помимо прочего, также увеличивает экономическую мощь страны. Если рассматривать сообщения о военных походах князя Владимира 981–985 гг. в контексте всего летописного повествования о данном герое, хорошо заметно, что он изображается летописцем как правитель, обладающий поистине эпическим финансовым могуществом. Только Владимир мог – в отличие от всех своих предшественников и последователей – осуществлять самые масштабные преобразования, требующие постоянных исключительных финансовых затрат.

Однако все эти непрерывные колоссальные расходы не помешали князю Владимиру еще и накопить почти немислимые богатства. Весь период правления этого героя носит в изображении летописца ярко выраженный созидательный характер. Занявший после смерти Владимира киевский престол князь Святополк изображается уже с совсем иных позиций, что составляет особенно резкий контраст с летописным образом его предшественника. «Неописуемые» богатства, накопленные Владимиром, Святополк щедро раздает для укрепления своей власти: «Святополкъ же седе в Киеве по отци своемъ, и созва кыяны и нача имение имъ даяти, а они приимаху».

Таким образом, с новым правителем, занявшим киевский престол, связано на страницах летописи изображение прямо противоположных эпохе Владимира явлений государственного масштаба: не увеличение, а уменьшение территории государства; не приток материальных ценностей в страну, а мощный отток их; не увеличение экономического могущества государства, но прямое его обеднение. Изображение же летописцем всех основных государственных деяний князя Владимира есть вместе с тем изображение эпического финансового могущества этого летописного героя, одним из шагов к созданию которого являются в том числе и военные походы Владимира – глубоко значимые и продуманные, сообщения о которых помещены в ПВЛ под 981-985 гг.

Список использованной литературы:

1. Библиотека литературы Древней Руси. Т.1. XI–XII вв. СПб.: Наука, 2004.
2. Карпов А.Ю. Владимир Святой. 3-е изд., испр. М.: Молодая гвардия, 2015.
3. Шахматов А.А. Разыскания о русских летописях. М.:Кучково поле, Академический проект, 2001.
4. Латиноязычные источники по истории Древней Руси: Германия. IX – первая половина XII в. М.; Л.: Академия наук СССР, Институт истории, 1989.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОДНОМ МОТИВЕ «МАЛЕНЬКОЙ ТРАГЕДИИ» «МОЦАРТ И САЛЬЕРИ» А.С. ПУШКИНА

Г.И. Тангилова, А.Равшанова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья содержит полемику с концепцией В.Э. Вацуро о «философском убийстве» Моцарта, которое должно было стать двойным самоубийством. Текст не дает оснований для такой трактовки «маленькой трагедии» Пушкина. Философский смысл ее заключается в признании того, что талант и любовь к искусству не оправдывают убийцу, а мир, хотя и прекрасен, но трагичен.

Ключевые слова: А.С. Пушкин, маленькая трагедия «Моцарт и Сальери», В.Э. Вацуро, философский смысл.

Abstract. The article contains polemics with the concept of V.E. Watsuro about Mozart's «philosophical murder», which was supposed to be a double suicide. The text does not provide grounds for such an interpretation of Pushkin's «little tragedy.» Its philosophical meaning lies in the recognition that talent and love of art do not justify a murderer, and the world, although beautiful, is tragic.

Key words: A.S. Pushkin, small tragedy «Mozart and Salieri», V.E. Watsuro, philosophical meaning.

Annotatsiya. Maqolada V.E. tushunchasi bilan polemika mavjud. Vatsuro Motsartning «falsafiy qotilligi» haqida, bu ikki tomonlama o'z joniga qasd qilishi kerak edi. Matn Pushkinning «kichik fojiasini» bunday talqin qilish uchun asos bermaydi. Uning falsafiy ma'nosi iste'dod va san'atga muhabbat qotilni oqlamasligini, dunyo esa go'zal bo'lsa-da, fojiali ekanligini tan olishdadir.

Kalit so'zlar: A.S. Pushkin, «Motsart va Salyeri» kichik tragediyasi, V.E. Watsuro, falsafiy ma'no.

Пушкинская трагедия открывается монологом Сальери, в котором тот бросает вызов несправедливости всего бытия – и на земле, и на небе. Воплощением этой несправедливости он считает Моцарта. В конце первой сцены Сальери предлагает Моцарту отобедать «вместе / В трактире Золотого Льва». Моцарт соглашается, не подозревая, какой обед ему уготовил его мнимый друг. После ухода Моцарта Сальери произносит второй монолог, в котором разъясняет свои тайные намерения.

В первой части нового монолога Сальери внушает себе необходимость убийства Моцарта и называет причины, по которым Моцарт должен быть принесен в жертву, а дружеский обед превратиться в жертвенную трапезу, имеющую некое высшее, едва ли не сакральное значение. Одна из этих

причин – голос судьбы («Нет! не могу противиться я доле / Судьбе моей: я избран, чтоб его / Остановить...»).

Другая – грядущая судьба музыки. Она (музыка) неизбежно падет после естественной смерти Моцарта, не в силах удержаться на той высоте, на которую ее поднимет искусство гения. Третья причина – незавидная судьба служителей музыки, ее жрецов в случае, если Моцарт не умрет.

Все три причины, по мнению Сальери, настолько убедительны, что Моцарт обречен на смерть. И тогда остается лишь обдумать план убийства. Итак, убийство замыслено, и план давно отработан. Орудием убийства избран яд. Заметим: не шпага или рапира, не пистолетная пуля, не нож, не сильный удар каким-либо предметом, а именно яд.

Из монолога Сальери В.Э. Вацура сделал вывод о том, что будущий отравитель, насладившись музыкой своего врага Моцарта, намерен тут же заодно покончить с собой. Но последовательность действия нарушается: Сальери не выпивает отраву, а снова слушает музыку своего врага-гения. По мысли В.Э. Вацура, он «обдернулся», и случай не дал ему совершить самоубийство.

Будущему акту отравления Моцарта Сальери придает высокий философский смысл, и потому речь его возвышенна, риторична, богата эвфемизмами: «заветный дар любви» – яд, «чаша дружбы» – посуда для вина (рюмки, бокалы, стаканы). На самом деле никакой чаши не предполагалось. Все это произнесено для красного словца.

В.Э. Вацура придавал выражению «чаша дружбы» особое значение и пояснял его так: «Чаша дружбы» – это круговая чаша. Она передается из рук в руки».

Однако надо учесть и то, что уже в пушкинское время слово «чаша» обросло множеством прямых и переносных значений, причем в различных сочетаниях с другими словами одни смысловые оттенки могли возникать, а другие исчезать. В «Моцарте и Сальери» единственная «чаша дружбы» превращается в два стакана, как в других стихотворениях. В устах Сальери выражение «чаша дружбы» звучит иронически. Оно ни к чему его не обязывает и ничего не значит. Простодушный Моцарт не подозревает ни о торжественном пире, ни о «чаше дружбы», ни об исполнении связанного с ней ритуала. Для него это обычное приглашение на обыкновенный обед.

Вторая сцена начинается в трактире. Внимание исследователей привлекла ремарка, объясняющая действия Сальери: «Бросает яд в стакан Моцарта», за которой следует тост Моцарта и упрек Сальери: «Постой, / Постой, постой!.. Ты выпил!.. без меня?» Снова отметим то, что никакой «чаши дружбы», о которой столь много писали пушкинисты, нет, а есть обыкновенный прозаический стакан Моцарта и, можно уверенно предположить, – столь же прозаический стакан Сальери, потому что если упомянут стакан Моцарта, то почему не быть стакану Сальери.

Особое возбуждение у исследователей вызвали ремарка «Бросает яд в стакан Моцарта» (в ней не сказано, что яд вброшен тайно) и упрек Сальери, который будто бы с недоумением пенял Моцарту, что тот не дал ему допить

отравленное вино, то есть невольно или вольно воспрепятствовал желанию убийцы отравить себя. По зрелом размышлении, исследователи пришли к выводу, что яд вброшен на глазах Моцарта.

Свет на темное обстоятельство бросает начало второй сцены. Сальери по окончании обеда говорит: «Обед хороший, славное вино, / А ты молчишь и хмуришься». Дальше выясняется, что Моцарту заказан Реквием, что сам заказ и его исполнение тревожат композитора. Сальери пытается успокоить Моцарта, но ясно, что Моцарту не до Сальери: он занят своими переживаниями и погружен в себя. Когда Сальери вспоминает Бомарше, Моцарт в духе своих предчувствий и раздумий неожиданно спрашивает: «Ах, правда ли, Сальери, / Что Бомарше кого-то отравил?» И далее на презрительно выраженное несогласие Сальери с этим слухом Моцарт выдвигает совершенно иной, по сравнению с Сальери, аргумент: «Он же гений, / Как ты да я. А гений и злодейство – / Две вещи несовместные. Не правда ль?»

С этого момента намерение Сальери отравить Моцарта получает новый и притом особенно острый и сугубо личный импульс. Перед Сальери встает неожиданное препятствие: оказывается, отравитель не может быть гением. Но Сальери берется доказать, что высокое преступление не есть злодейство, и одновременно опровергнуть формулу Моцарта, который только что признал Сальери гением: гений, совершающий убийство во имя высокой цели, не перестает быть гением. Между тем Сальери спешит. Он отвлекает Моцарта вопросом: «Ты думаешь?». Сальери ясно, что Моцарт, занятый своими мыслями, переживаниями и предчувствиями, и не видит в эту минуту никого, ни, пожалуй, даже своего отравителя. И потому он спокойно, на глазах своей жертвы бросает яд в стакан. Поэтому тайны нет, и в то же время она есть. Психологически точный расчет Сальери безупречен. Он торопит Моцарта и как бы выводит его из задумчивости, потому что Моцарт не сразу выпил вино из своего стакана.

Отсюда можно сделать вывод, что Моцарт ничего не знал о замысле Сальери. А раз так, то ни о каком гордом и героическом вызове на неизвестный Моцарту жест Сальери речи нет. Моцарт хочет жить, у него нет влечения к смерти, как у Сальери, он не думает о самоубийстве. После того как Моцарт выпил отравленное вино, Сальери сразу же заволновался и произнес, как писал В.Э. Вацуро, всегда удивлявшую его фразу: «Постой, / Постой, постой!.. Ты выпил!.. без меня?». «Она, – признавался В.Э. Вацуро, – загадочная фраза, и я думаю, что ее можно истолковать только одним образом».

И далее ученый поясняет смысл, ставший для него вполне внятным: поскольку чаша круговая, то «Моцарт должен был отпить из нее и передать ее Сальери. Вот тогда... и получается, что смерть окончательно торжествует над всем, что есть, но искусство спасено». Моцарт и Сальери «уходят вместе во имя спасения искусства! Тогда это высокая философская жертва. А когда <один> Моцарт допивает бокал до конца, – это простое убийство». Но Моцарт погибает один. В.Э. Вацуро толкует это так: жертва Моцарта

принята, а жертва Сальери не принята. Стало быть, Сальери никак не мог прикрыть «высокими» соображениями свое злодеяние, и оно обнаружило свой истинный смысл – самое обыкновенное убийство. Философского убийства не получилось и не могло получиться, даже если бы католик Сальери взял на себя еще один непростительный грех – грех самоубийства. И в этом случае он не мог надеяться на оправдание его замысла.

Пушкинская трагедия полна глубокого философского содержания и без домыслов о двойном самоубийстве, которые, вопреки словам некоторых пушкинистов, отнюдь не обогащают ее смысл. По их мнению, Сальери, вследствие его несостоявшейся попытки самоубийства, изображен не просто заурядным злодеем, но злодеем-философом. Трагедия Пушкина как раз и демонстрирует то, что, несмотря на талант, на любовь к искусству и другие ценные качества, человек, совершивший злодеяние, становится обычным преступником. Наконец, «Моцарт и Сальери» свидетельствует о том, что мир, хотя и прекрасен, но трагичен. Он превращает одних в трагических героев, совершающих преступления против человечности и несущих гибель самим своим существованием, а других – в жертвы трагического состояния бытия.

Список использованной литературы.

1. Беляк Н.В., Виролайнен М.Н. «Моцарт и Сальери»: структура и сюжет // Пушкин. Исследования и материалы. Вып. XV. СПб., 1995. С. 109–121.
2. Вацуро В. О «Моцарте и Сальери» // Еженедельник «Русский язык» издательского дома «Первое сентября». № 05. 2001.
3. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 16 т. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937–1949. Т. 7. Л., 1948. 395 с.
4. Чумаков Ю.Н. «Ремарка и сюжет» (К истолкованию «Моцарта и Сальери») // Болдинские чтения. Горький, 1979. С. 48–69.
5. Чумаков Ю.Н. Два фрагмента о сюжетной полифонии «Моцарта и Сальери» // Болдинские чтения. Горький, 1981. С. 54–68.

СЛОВЕСНАЯ ИГРА В РОМАНЕ «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» А.С. ПУШКИНА

Г.И. Тангилова, Х.Рахимбердиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена анализу языковой игры в романе А.С. Пушкина «Евгений Онегин». Рассматриваются особенности и типы языковой игры, а также цели, которые преследует автор, используя языковую игру.

Ключевые слова: языковая игра, «Евгений Онегин», роман, А.С. Пушкин.

Annotatsiya. Maqola A.S. Pushkinning romanidagi til o'yinini tahlil qilishga bag'ishlangan. Pushkin «Yevgeniy Onegin». Til o'yinlarining xususiyatlari va turlari, shuningdek, muallifning til o'yinidan foydalangan holda ko'zlagan maqsadlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: til o'yini, «Yevgeniy Onegin», roman, A.S. Pushkin.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the language game in the novel by A.S. Pushkin «Eugene Onegin». The features and types of language games are considered, as well as the goals pursued by the author using the language game.

Key words: language game, “Eugene Onegin”, novel, A.S. Pushkin.

В романе «Евгений Онегин» содержится достаточно большое количество примеров языковой игры. Причем, в отличие от общепринятых представлений, ключевой задачей языковой игры представляется именно решение прагматических задач, а не создание комического эффекта. Наличествует же игровое начало в поистине художественных произведениях главным образом в качестве «оболочки» авторской серьезности. Одно из ярких свидетельств тому – поэзия Пушкина, в частности роман «Евгений Онегин». Чаще всего за языковой игрой в художественном произведении скрывается глубокий посыл, ирония, которые заставляют читателя задумываться над прочитанным, декодировать текст, и тем самым становиться активным участником непрямого «диалога» с автором.

Чтобы убедиться в этом, обратимся к тексту романа и проанализируем ряд фрагментов, в которых наличествует языковая игра. И первый пример, который до нас уже анализировала М.В. Захарова мы находим в первой же главе:

... Там некогда гулял и я:

Но вреден север для меня...

Это намёк, иронически, который сопровождён авторским примечанием: написаны строчки были в Бессарабии в 1823 году, когда автор находился в южной ссылке из-за вольнодумства. Понять и воспринять данные

строки можно по-разному, они полисемичны, в этом и состоит языковая игра. Наивный читатель может понять строки буквально: петербургский климат плохо сказывается на здоровье автора, поэтому он и предпочитает там не находиться. Вдумчивый же читатель может интерпретировать строки по-другому, это зависит от его широты мышления, уровня образованности.

Во-первых, читатель может подумать, что вреден автору не климат, а общество в Петербурге, какие-то прочие моменты, условия и обстоятельства жизни в тогдашней столице, ведь под словом «север» (северной территорией) можно подразумевать что угодно, не только климатические условия.

Во-вторых, читатель, который знаком с биографией писателя, понимает, что автор находится в Бессарабии против своей воли, а значит, не сам автор считает север вредным для себя – так считает власть, чиновники. Последний читатель может не только понять намёк автора, но и по-разному его воспринять. Читатель может задаться вопросом: заслуженно ли А.С. Пушкин находится в ссылке или незаслуженно. Если незаслуженно, то читатель может сформировать определённое мнение и о власти имущих в пушкинское время. Таким образом, мы видим, что даже две строчки могут породить в душе читателя множество мыслей. Данный пример языковой игры выполняет одновременно: 1) игровую функцию, делая текст интересным и «непресным»; 2) маскировочную функцию, ведь посредством эвфемизмов минует цензура; 3) парольную функцию: языковая игра позволяет отделить автору «своих, умных, слышащих» от «случайных, поверхностных, не слышащих» читателей.

Некоторые примеры языковой игры в романе заметны больше остальных в силу своей формальной выраженности, один из таких:

Театра злой законодатель,
Непостоянный обожатель
Очаровательных актрис,
Почетный гражданин кулис...

Конструкции «законодатель театра» и «гражданин кулис» автором придуманы, это окказиональные образования, стилистические смешения общеупотребительных слов с канцеляризмами. Данные иронические статусы подчёркивают образ жизни Евгения Онегина – он светский человек. В театре он чуть ли не властитель, управляющий, кулисы метафорически выступают государством, а Онегин – жителем этого государства, гражданином. Это значит, что почти всё своё время Онегин проводит именно там, он «прописался» в театрах, на вечерах и балах, празднествах и увеселениях, поэтому Онегин – праздный человек. Также важно упомянуть и иронический контекст: как писал Ю.М. Лотман в комментариях к этим строкам, под любителями театров здесь подразумевается публика, которую в первую очередь в театрах привлекало не искусство, а закулисные интриги, любовные связи. На основании этого становится понятно, почему Онегин в театре буквально живёт: Онегин не только праздный человек, но и ловелас, интриган. Таким образом, данный пример языковой игры выполняет прежде всего характерологическую функцию, во вторую очередь – поэтическую, являя необычность формы. Коммуникативные нормы нарушаются А.С. Пушкиным и в следующем примере языковой игры:

И вот уже трещат морозы
И серебрятся средь полей...
(Читатель ждет уж рифмы розы;
На, вот возьми ее скорей!)

Автор опять эксплицитно выражает себя, опять «вторгается» в полотно романа, описывает приход зимы и тут же с иронией упоминает избитую рифму «морозы – розы». На первый взгляд, автор в данном фрагменте всего лишь высмеивает рифму, к которой прибегают неталантливые, нетворческие поэты, чтобы придать комизма повествованию, не дать читателю заскучать. Однако если присмотреться, то можно разглядеть и следующий смысл: данной шуткой, данным примером языковой игры автор вновь дифференцирует читателей на две категории: есть читатели невзыскательные, довольствующиеся примитивными рифмами, а есть читатели умные, над которыми автор тоже решает немного пошутить. Потребности первых автор легко угадывает и удовлетворяет, предлагая то, что от него и просят, ожидают. Вторые же, понимая, что перед ними большой настоящий поэт, после слова «розы» ожидают, что банальная рифма будет как-то обыграна, что она не встретится в следующей строке, но автор выбирает разрушить их ожидания и не обыграть эту рифму, тем самым придать общему тону повествования романа

оттенок несерьёзности, артистизма. Следовательно, проанализированный пример выполняет в произведении в первую очередь комическую функцию, а во вторую – парольную (завуалированно). За примерами языковой игры в романе имеется глубокий, «зашифрованный» автором посыл, который необходимо улавливать, чтобы понять всё произведение целиком. Почти каждый из примеров полифункционален и выполняет целый ряд задач (какой-то игровую, маскировочную, парольную; какой-то комическую и характерологическую; какой-то композиционную и комическую).

Список использованной литературы:

1. Захарова М.В. Художественный текст в зеркале языковой игры // Пушкинские чтения – 2022. Классическая и новая словесность в XXI веке: жанр, автор, текст, медиатизация: СПб.: ЛГУ имени А.С. Пушкина, 2022. С. 145–154.
2. Захарова М.В. Языковая игра в художественных текстах XIX века // Вестник МГПУ. Серия: Филологическое образование. 2011. № 2 (7). С. 15–20.
3. Лотман Ю.М. Роман А.С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий: пособие для учителя.
4. Пушкин А.С. Собр. соч. в 10 томах. М.: ГИХЛ, 1959–1962. Т. 4. Евгений Онегин, драматические произведения
5. Хализев В.Е. Теория литературы. М.: Высшая школа, 2002. URL:

СМЫСЛОВАЯ НАГРУЗКА БЕЛОГО И ЧЁРНОГО ЦВЕТА В «ТАИНСТВЕННЫХ ПОВЕСТЯХ» И.С. ТУРГЕНЕВА

Г.И. Тангирова, М.Режабоева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Данная работа посвящена анализу семантики белого и черного цвета в «таинственных повестях» Ивана Сергеевича Тургенева. На примерах этих цветов мы рассмотрим один из видов передачи авторского замысла и то, как цветовые решения автора влияют на читательское восприятие текста.

Ключевые слова: семантика, цвет, черный, белый, Тургенев.

Abstract. This work is devoted to the analysis of the semantics of white and black in the “mysterious stories” of Ivan Sergeevich Turgenev. Using the examples of these colors, we will look at one of the types of conveying the author’s intention and how the author’s color decisions affect the reader’s perception of the text.

Key words: semantics, color, black, white, Turgenev.

Annotatsiya. Ushbu ish Ivan Sergeevich Turgenevning «sirli hikoyalari» dagi oq va qora semantikani tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ushbu ranglarning misollaridan foydalanib, biz muallifning niyatini yetkazish turlaridan birini va muallifning rangli qarorlari o‘quvchining matni idrok etishiga qanday ta’sir qilishini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: semantika, rang, qora, oq, Turgenev.

И.С. Тургенев – писатель, проза которого привлекала множество исследователей, но основательно прочитанной на сегодняшний день ее считать нельзя. Изучению творчества Тургенева посвящены работы С.Е. Шаталова, Г.Б. Курляндской, С.М. Телегина, Е.В. Науменко и др. Тургенев делал большой акцент на цветовой составляющей своих текстов, однако

исследований, посвященных семантике цвета, крайне мало. Известный литературовед С.Е. Шаталов отмечал, что у писателя тонкое видение цветов: «...это в полном смысле подобие палитры живописца – цвета, краски, переливы света и тени, доступные писателю и с помощью определенного круга словесно-речевых средств воспроизведенные им в своем творчестве»

И.С. Тургенев «раскрашивает» свои произведения и в желтый, и в серый, и в синий, и в зеленый, тем не менее, самыми распространенными цветами по частотности их употребления в «таинственных повестях» являются белый и черный. Белый цвет трактуется как «многофункциональный символ, обозначающий чистоту, целомудрие, свет, мудрость и др. Именно в белом платье предстает невеста перед своим женихом, принцессы томятся в замках в ожидании принцев на белых конях, а новорожденных младенцев пеленают в белые вещи, которые символизируют целомудрие и чистоту.

Противоположным белому цвету является черный, который у многих народов ассоциируется с ночью, а ночь – со злыми духами и колдовством: «С черным цветом в истории мировых цивилизаций связаны только отрицательные стороны, в том числе и черная магия, подземный мир, наконец, ад». Получается, что в традиционном подходе эти цвета являются антагонистами, у которых преобладает оппозиция света и хаоса, жизни и смерти. Тем не менее, в древнеславянской мифологии белый цвет не характеризовал «невинность», люди ассоциировали его со смертью: так, например, белое платье невесты – это не «чистая душа», а символ смерти в роду, своеобразный обряд инициации, который включает в себе переход в семью мужа. Еще одним примером является саван – одеяние белого цвета для умершего человека. Таким образом, однозначно трактовать цвета нельзя, и в творчестве Тургенева нет строгого деления цветовых ассоциаций на добро и зло, жизнь и смерть. Если рассматривать первую повесть из цикла – «Призраки» – то можно обратить внимание на то, что главный герой проживает дневные часы в томлении и нервных ожиданиях ночи, когда его призрак появится перед ним и заберет летать по миру. Но на самом деле всё не так просто: ночь действительно является спутником в потусторонний мир, но белый цвет – это спутник смерти. Цветовой доминантой у всех мистических персонажей «таинственных повестей», так или иначе связанных со смертью, является белый. Через этот цвет Тургенев хотел передать не «чистоту» и «святость» своих героев, а то, что миру живых людей стоит помнить о существовании противоположного мира – потустороннего – о параллели жизни и смерти, о возможностях перехода из одного мира в другой.

Эллис в повести «Призраки» является скитающейся по миру живых людей душой, таинственным обликом то ли привидения, то ли вампира, которая предстала перед главным героем как белая фигура в белых одеждах, и с каждым ее прикосновением он ощущал, словно «белый туман из сырой долины обдал меня». Помимо тумана возникает образ Луны, которая

своим белым светом озаряет приход призрака. Благодаря «следу Луны, что начинает тихонько приподниматься, выпрямляется, слегка округляется сверху» главный герой понимает, что вот-вот случится встреча с представительницей потустороннего мира.

В повести «Сон» матушка главного героя, «белокурая женщина с прелестным, но вечно печальным лицом», стала единственным персонажем, в описании которого присутствует белый цвет, и именно она в конце повести умирает: когда сын протянул ей «то самое кольцо», она «побледнела страшно, глаза ее раскрылись необычайно и помертвели, как у того...», после чего «она долго была больна» и в конце концов умерла. Исходя из этого, следует вывод, что семантика белого цвета устойчива: несмотря на то, что это полиморфный цвет, в творчестве И.С. Тургенева он несет в себе семантику опасности, смерти, мучительного угасания, то есть ассоциативный ряд читателя меняет традиционную установку в отношении этого цвета.

Черный всегда трактовался как цвет хтонического ужаса, и в творчестве Тургенева он олицетворяет некий древнегреческий хаос. Во всех четырех повестях прослеживается один общий лейтмотивный образ человека – представителя потустороннего мира с черными глазами и черными волосами, который погружает остальных персонажей в атмосферу тайны, страха и безысходности. В повести «Сон» черными глазами обладал таинственный мужчина, который приснился главному герою и предстал наяву перед ним, а в последствие оказался его отцом. У него были «черные, колючие глаза» и «жидкие завитки черных волос». В повести «Песнь торжествующей любви» Муций – живой труп – обладатель черных волос и карих глаз «имел лицо смуглое, волосы черные, и в темно-карих его глазах не было того веселого блеска». И завершает список отравившаяся от безответной любви Клара Милич, которая после своей смерти завладевает душой своего возлюбленного. У нее была «громадная черная коса» и черные «как уголь» глаза, которые проникли глубоко в сознание Аратова и подчинили его волю. В конечном итоге, Аратов, плененный этими глазами, ушел из мира живых, а в его руке оказалась «небольшая прядь черных женских волос». Черные глаза манят своей глубиной и затягивают в себя, подобно бездне.

Е.В. Науменко в своей статье отмечала, что «черный цвет непрогляден, что спрятано за ним – невозможно увидеть. Этот цвет выступает как символ непознаваемости обладательниц черных глаз» и именно «благодаря темным глазам и их глубокому, проникновенному взгляду героини «таинственных повестей» получают власть над героями. Таким образом, несмотря на то что белый и черный всегда воспринимались как противоположные, И.С. Тургенев создал своё уникальное видение этих цветов: он не расположил их на разных полюсах, а раскрыл в единой семантике, ориентируясь на фольклорную: эти цвета ассоциированы друг с другом, потому что представляют две грани одного и того же и символизируют тайну и смерть. Их оппозиция не столь однозначна – это не «жизнь и смерть», их трактовка

может звучать как «переход из мира живых в мир мертвых», причем белый – это цвет смерти, а черный – первобытного хтонического ужаса.

Список использованной литературы:

1. Багдасарян В.Э., Орлов И.Б., Телицын В.Л. Символы, знаки, эмблемы: энциклопедия. 2-е изд. М.: Локид–Пресс, 2005. 494 с.
2. Курляндская Г.Б. И.С. Тургенев. Мироззрение, метод, традиции. Тула: Гриф и К, 2001. 230 с.
3. Телегин С.М. Таинственные повести И.С. Тургенева: опыт мифологического прочтения // И.С. Тургенев. Общество любителей российской словесности. М.: Academia, 2009. 330 с.
4. Тургенев И.С. Таинственные повести и рассказы. М.: Rosebud Publishing, 2019. 351 с.
5. Шаталов С.Е. Художественный мир И.С. Тургенева. М.: Наука, 1979. 290 с

ТРИ ВОЗРАСТА КАТЕРИНЫ В ДРАМЕ А.Н. ОСТРОВСКОГО «ГРОЗА»

Г.И. Тангилова, О.Толанова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуются некоторые психологические особенности характера героини драмы А.Н. Островского «Гроза» в аспекте двойничества. Двойники Катерины – Марфа Игнатьевна Кабанова, полусумасшедшая барыня, Варвара – рассматриваются как возможные проекции ее судьбы. К анализу привлечены рецензии на недавние постановки «Грозы» в московских театрах.

Ключевые слова: А.Н. Островский, Л.П. Косицкая, «Гроза», «темное царство» души, измененное состояние сознания, двойник .

Annotatsiya. Maqolada drama qahramoni A.N. xarakterining ba'zi psixologik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ostrovskiyning «Momaqaldiraq» asari duallik nuqtai nazaridan. Katerinaning dubllari - Marfa Ignatievna Kabanova, yarim aqldan ozgan xonim, Varvara - uning taqdirini taxmin qilish mumkin. Tahlil Moskva teatrlarida so'nggi paytlarda «Momaqaldiraq» spektakllarining sharhlarini o'z ichiga oldi.

Kalit so'zlar: A.N. Ostrovskiy, L.P. Kositskaya, «Momaqaldiraq», ruhning «qorong'i shohligi», o'zgargan ong holati, ikki barobar.

Abstract. The article examines some psychological characteristics of the character of the heroine of the drama A.N. Ostrovsky's «The Thunderstorm» in the aspect of duality. Katerina's doubles - Marfa Ignatievna Kabanova, the half-crazy lady, Varvara - are considered as possible projections of her fate. The analysis involved reviews of recent productions of “The Thunderstorm” in Moscow theaters.

Key words: A.N. Ostrovsky, L.P. Kositskaya, “Thunderstorm”, “dark kingdom” of the soul, altered state of consciousness, double.

В центре настоящей работы – «темное царство» души, сложная структура психики главной героини драмы А.Н. Островского «Гроза». На место действия пьесы – волжский город Калинов – при этом можно попытаться посмотреть как на подобие гоголевского «сборного города» – душу Катерины «в разрезе»: на каждого крупным планом изображенного

калиновца, в особенности женские персонажи пьесы, – как на отражение той или иной грани личности или уровня сознания героини.

Прототипом и первой исполнительницей роли Катерины стала близкая знакомая Островского, адресат его многолетней переписки Л.П. Косицкая (1827–1868), – актриса со сложной судьбой, отличавшаяся экзальтированным поведением и склонная к бурным психоэмоциональным жестам. Изображая героиню с лабильной, повышено-эмоциональной психикой, гиперболизируя ее страсти, Островский исследует широкий русский характер, «горячее сердце» и больную душу. Гроза в таком контексте может быть рассмотрена как предельная пульсация души, наиболее драматическое время жизни, обусловленное моментом прощания с ней героини, предощущением перехода в смерть на протяжении всего действия пьесы.

Гроза – долго под спудом копившаяся и вырвавшаяся наружу энергия страсти, подобная волжскому разливу. Слова Островского о волжской природе можно отнести в этом смысле к Волге и Катерине: «Природа – ты любовница верная, только как ни люби тебя, ты все недовольна; неудовлетворенная страсть кипит в твоих взорах, и как ни клянись тебе, что не в силах удовлетворить твоих желаний, ты не сердишься, не отходишь прочь, а все смотришь своими страстными очами, и эти полные ожидания взоры – казнь и мука для человека» Предельно внушаемая, порой она энергетически заряжается от случайно произнесенных слов, рождающих в ее подсознании угрожающие образы. Так, в сцене с ключом Катерина бессознательно повторяет слова мужа, сказанные им при прощании: «Катерина. Ну, так вот что! Возьми ты с меня какую-нибудь клятву страшную...»

Сходство между Кабановой и Катериной отмечалось, например, А.И. Журавлевой: обе из одного старого патриархального мира, максималистки, не мирящиеся с человеческими слабостями, не идущие на компромисс, обладающие высокой требовательностью к себе, «религия их сурова и беспощадна, греху нет прощения, и о милосердии они обе не вспоминают».

Катерина – единственная, кто обращается к Кабанихе на «ты» – как к равной себе и даже как к Богу. Тихон воспринимает двух женщин – мать и жену – как одно целое: «Куда как весело с тобой <Катериной> ехать! Вы меня уж заездили здесь совсем!». По мнению театрального критика Р. Должанского, «в Катериной свекрови когда-то умерла такая же, как теперь у девушки, невесть откуда взявшаяся страсть. «В незаурядном характере Катерины ее свекровь Кабаниха узнает свою порывистую молодость», переживает «печаль утекающих дней», и ее «роль выстраивается как цепь личных размышлений», более того, «умная свекровь измену невестки предвидит с самого начала, самоубийство предчувствует» – читаем о спектакле «Гроза» театра им. Е.Б. Вахтангова созданному будто по «современным».

Именно она первой говорит Катерине о «любовнике», будто читая ее мысли, возможно, бывшие некогда ее собственными мыслями, и таким образом бессознательно подталкивает к Борису: «Кабанова. Так, по-твоему,

нужно все лаской с женой? Уж и не прикрикнуть на нее, и не пригрозить? (горячо). Хоть любовника заводи!» Один из принципов поэтики «Грозы» – «взаимозамещение» персонажей – возможность одного оказаться на месте другого – своего рода психологическое «оборотничество».

В Кабановой проглядывают черты Катерины в будущем. С одной стороны, она предстает «сверх-Эго» героини – взрослым, разумным, сдерживающим началом. Кабанова вслух проговаривает тайные, подавленные желания героини, и таким образом совершается процесс своеобразного внушения ей определенной модели поведения.

Полусумасшедшая барыня в «Грозе» появляется в конце 7 явления 1 действия подобно отклику на реплики Варвары, уговаривающей Катерину решиться на свидание с Борисом. Барыня «полусумасшедшая» – сумасшедшая наполовину. «Полу» может означать находящаяся, как и Катерина, на грани, в состоянии перехода, – между грехом и покаянием, жизнью и смертью. Возможно, барыня – воплощение некогда согрешившего дальнего предка Катерины, предостерегающего ее от повторения родового греха. Во второй раз барыня появляется с карательной функцией, подобной мефистофельской. Она приходит, чтобы увести душу Катерины в преисподнюю.

В драме можно обнаружить также проекцию прошлого главной героини в образе Варвары – еще одном возможном «возрасте» Катерины. В ночи свиданий она уподобляется Варваре, которой мать «ласково» внушает: «Гуляй, пока твоя пора придет. Еще насидишься!» Её измена – род возвращения к девичеству, однако игра навыворот, по чужому сценарию, для Катерины в родном доме морально неприемлемая.

Сама в себе в юности не осознавшая душевного жара, который теперь душит, она на время отдает себя во власть игры в прошлое, дублируя действия срежиссировавшей ее Варвары. Итак, само пребывание в Калинове, помимо того, что оборачивается для Катерины острым семейным кризисом, становится для нее временем самопознания.

Другой берег Волги – иномирье, небытие, кривозеркально отражающее родной мир Катерины. Героиня увидела себя в нескольких зеркалах, в двух возможных возрастах-ипостасях (Кабановой и полусумасшедшей барыни), словно прожив жизнь наперед, а также вернулась к своему прошлому. Встреча с собственными двойниками в зазеркальном мире «по ту сторону Волги» позволила ей увидеть себя отраженной в других и столкнуться тем самым с темным миром внутри себя. Катерина примеривает на себя разные маски с последующим их снятием – «развенчанием» себя. Эти маски – род защитной адаптации, или посвящения, психологической инициации в новом мире, пройти которую Катерине не удается.

Заглянув в «темное царство» своей души, осознав и с болью приняв свою чужеродность миру масок и кривых зеркал, она убила себя вместе со всеми своими грозными духовной гибелью проекциями – призраками Кабанихи, барыни, Варвары. Не в силах потушить своего внутреннего пожара, героиня, будто горящий факел, за защитой и успокоением

обращается к Волге, устремляясь на тот берег – к своим истокам – и одновременно в смерть.

Список использованной литературы.

1. А.Н. Островский в воспоминаниях современников. М.: Художественная литература, 1966.
2. А.Н. Островский. Дневники и письма. М.; Л.: «Academia», 1937.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Изд. 4-е. М.: Советская Россия, 1979.
4. Журавлева А.И. Гроза А.Н. Островского // Русская трагедия. Пьеса А. Н. Островского «Гроза» в русской критике и литературоведении. СПб., 2002. С. 378–395.
5. Островский А.Н. Полное собрание сочинений. В 12 тт. М.: Искусство, 1974. Т. 2. Пьесы (1856–1866).
6. Тамарченко Н.Д. Точка зрения персонажа и авторская позиция в реалистической драме Гроза А.Н. Островского // Русская трагедия. Пьеса А. Н. Островского «Гроза» в русской критике и литературоведении. СПб., 2002. С. 396–415.

ТЕМА «КАВКАЗСКИХ ПЛЕННИКОВ» В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Г.И. Тангирова, А.Усипбекова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается пушкинская традиция в повести Л.Н. Толстого «Кавказский пленник» на фоне творческих поисков писателя в эпоху создания «Азбуки». Устанавливается связь между письмом А.С. Пушкина к Н.И. Гнедичу о поэме «Кавказский пленник» и повестью Толстого, знакомого с этим посланием.

Ключевые слова: Л.Н. Толстой, А.С. Пушкин, Н.Н. Страхов, «Кавказский пленник», «Азбука», письмо Пушкина Гнедичу, сюжет, образы.

Abstract. The article examines the Pushkin tradition in the story by L.N. Tolstoy's "Prisoner of the Caucasus" against the backdrop of the writer's creative searches during the era of the creation of "The ABC". A connection is established between the letter from A.S. Pushkin to N.I. Gnedich about the poem "Prisoner of the Caucasus" and the story of Tolstoy, who is familiar with this message.

Key words: L.N. Tolstoy, A.S. Pushkin, N.N. Strakhov, "Prisoner of the Caucasus", "ABC", Pushkin's letter to Gnedich, plot, images.

Anontatsiya. Maqolada L.N. hikoyasidagi Pushkin an'anasi ko'rib chiqiladi. Tolstoyning «Kavkaz asiri» yozuvchining «ABC» yaratilish davridagi ijodiy izlanishlari fonida. A.S.ning xati o'rtasida aloqa o'rnatiladi. Pushkin N.I.ga. Gnedich «Kavkaz asiri» she'ri va bu xabar bilan tanish bo'lgan Tolstoyning hikoyasi haqida.

Kalit so'zlar: L.N. Tolstoy, A.S. Pushkin, N.N. Strakhov, «Kavkaz asiri», «ABC», Pushkinning Gnedichga maktubi, syujet, tasvirlar.

Во втором номере журнала «Заря» за 1872 год было напечатано новое произведение Л.Н. Толстого – «Кавказский пленник». Этой публикации предшествовала просьба Н.Н. Стрхова в письме к писателю. В то время Л.Н. Толстой и Н.Н. Страхов еще не были знакомы лично, между ними не велась переписка. Началом этой переписки послужило обращение Стрхова с просьбой дать какое-либо произведение для журнала «Заря», где он в то время был редактором, чтобы поддержать подписку на следующий год. В

марте 1872 года в письме к Н.Н. Страхову он сообщает, что написал новое сочинение: это и был «Кавказский пленник», напечатанный в журнале. Напечатанное в «Заре» произведение не осталось незамеченным читателями. Среди отзывов – полученное Л.Н. Толстым в октябре того же 1872 года письмо от А.А. Толстой, с которой писатель постоянно делился своими творческими планами и мнением которой весьма дорожил. В ее письме, датированном 3 октября 1872 года, содержится отзыв о прочитанном ею новом рассказе Л.Н. Толстого: «Я не помню, писала ли я вам, что читала «Кавказский пленник» и что только тогда поняла значение слова Азбука, или по крайней мере, мне показалось, что поняла. Не правда ли, вы приняли этот особый стиль, чтобы он был доступен пониманию всех, и я думаю, вы будете его развивать».

Тема «Азбуки» не первый раз возникла в переписке Толстого с его постоянной корреспонденткой и дальней родственницей. После окончания «Войны и мира» он начал непосредственно заниматься будущей «Азбукой». В этот период Толстой получил письмо от Александры Андреевны с сообщением о том, что она с удовольствием перечитывает «Войну и мир». На это писатель ответил письмом, в котором признавался, что «Война и мир» ему теперь «противна вся», а занимает его работа над «Азбукой», которую он просит свою корреспондентку не смотреть, так как она не учила маленьких детей. Работе над рассказами для детского чтения предшествовал глубокий творческий кризис Толстого, выразившийся в неудовлетворенности «Войной и миром», главным образом, языком этого произведения. Большое влияние в период кризиса на писателя оказывала так называемая им «народная литература».

3 марта 1872 года Толстой начинает делиться мыслями, неотступно сопровождающими его во время работы над «Азбукой» и выражающими суть того творческого кризиса, который сопутствовал этой работе. «Если будет какое-нибудь достоинство в статьях азбуки, то оно будет заключаться в простоте и ясности рисунка и штриха, т.е. языка...» Известно, что тема Кавказа, военных действий на Кавказе, жизни горцев – одна из самых популярных в литературе первой половины XIX века, и порождена она была не только романтическим пафосом литературных произведений, но и реальной исторической жизнью. Столь же актуальной для того времени была и тема кавказского плена. Во второй половине 1820 года А.С. Пушкин под впечатлением пребывания с семейством Раевских на Кавказских минеральных водах написал поэму «Кавказский пленник», которой сам дал жанровое определение «повесть». Ее содержание несложно и памятно всем.

Свое критическое отношение к этой юношеской поэме Пушкин выражал неоднократно в письмах, в статье 1830-го года «Опровержение на критики». В этой статье он, в частности, писал: «Кавказский пленник» – первый неудачный опыт характера, с которым я насилу сладил; он был принят лучше всего, что я ни написал, благодаря некоторым элементам и описательным стихам. Но зато Николай и Александр Раевские и я, мы вдоволь над ним насмеялись». Как известно, название пушкинской поэмы,

равно как основу сюжета и целые строки из нее воспроизвел в своей ранней юношеской поэме М.Ю. Лермонтов. Рассказы и воспоминания о плене у кавказцев неоднократно появлялись в печати.

В начале 1850-х годов Л.Н. Толстой служил на Кавказе и однажды, 13 июня 1853 года, сам чуть не попал в плен к чеченцам, которые напали на нескольких русских офицеров, отставших от «оказии», среди которых был и он. Спустя два десятилетия Толстой написал рассказ с таким же названием для «Азбуки». В толстовском рассказе также прослеживаются некоторые пушкинские следы. Следует заметить, что в начале своей творческой работы Толстой недооценивал прозу Пушкина, не видя в ней развитого психологизма, к которому стремился сам.

Среди сохранившихся в первом томе помет Толстого одна прямо относится к поэме «Кавказский пленник». Анненков помещает оставшееся в черновике письмо Пушкина к Н.И. Гнедичу, в котором речь идет о «Кавказском пленнике»: «Недостатки этой повести, поэмы или чего вам угодно – так явны, что я долго не мог решиться ее напечатать. Простота плана близко подходит к бедности изобретения, описание нравов Черкесских или отчет путешественника. Характер главного лица (а всего-то их двое) приличен более роману, нежели поэме, да и что за характер? Кого займет изображение молодого человека, потерявшего чувствительность сердца в каких-то несчастиях, неизвестных читателю? Его бездействие, его равнодушие к дикой жестокости Горцев и к прелестям Кавказской девы могут быть очень естественны, но что тут трогательного? Вы видите, что отеческая нежность не ослепляет меня на счет Кавказского Пленника, но, признаюсь, люблю его, сам не зная за что: в нем есть стихи моего сердца...» Рассказ («быль») Толстого «Кавказский пленник», как представляется, написан не без учета всех замечаний, которые Пушкин перечислил в письме Гнедичу.

Толстой значительно усложняет план своего повествования. Подробно описан эпизод пленения Жилина, что восходит, вероятно, к личному опыту автора и знанию обстоятельств службы на Кавказе. По сравнению с пушкинской поэмой, в рассказе Толстого появляются не только два пленника, Жилин и Костылин, но и множество других героев: аул, в котором происходят события, населен довольно большим количеством людей, каждый из которых играет какую-то роль в действии. Наконец, Жилин совершает два побега, первый из которых оканчивается неудачей и еще более жестокими условиями жизни в плену.

Учел Толстой и пожелание Пушкина самому себе о более подробном описании сюжетной роли других персонажей. В рассказе Толстого, помимо большого количества эпизодических лиц, действуют достаточно подробно описанные и охарактеризованные второстепенные персонажи: красный татарин Кази-Мугамед, пленивший Жилина, и черноватый татарин Абдул-Мурат, отец Дины, перекупивший у первого пленника в счет долга. Большую роль в рассказе и судьбе пленников играет и старый татарин, живущий не в ауле: «Жилин не понял всего; но понял, что старик велит хозяину убить

русских, а не держать их в ауле. Как положено в романтических историях, есть в рассказе Толстого и главная героиня, помогающая пленнику бежать – это татарская девочка Дина. С одной стороны, Толстой соблюдает все заданные параметры романтического повествования, с другой стороны, он пишет рассказ для детей, в котором неуместна была бы какая-то любовная история.

Таким образом, даже при беглом анализе рассказа заметно, что в нем присутствуют практически все особенности, выделенные А.С. Пушкиным в своей поэме. Это позволяет с большой долей уверенности предположить, что отмеченный в биографии А.С. Пушкина отрывок письма к Н.И. Гнедичу послужил для Л.Н. Толстого хорошим примером мастерства, побудил учесть все сделанные поэтом самому себе замечания.

Список использованной литературы:

1. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений: в 90тт. (Юбилейное издание). М.; Л.:ГИХЛ, Гослитиздат, 1928–1958.
2. Л.Н. Толстой и А.А. Толстая. Переписка (1857 – 1903). М.: Наука, 2011.
3. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 10 тт. Изд. 2-е. М.: Изд-во АН СССР, 1958. Т. VII. С. 170.
4. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: в 10 тт. Изд. 2-е. М.: Изд-во АН СССР, 1958. Т. X. С. 56.
5. Библиотека для чтения. 1838. Т. XXXI. С. 17–52.
6. Пушкин А.С. Сочинения. С приложением материалов для его биографии, портрета, снимков с его почерка и с его рисунков и пр. СПб.: П.В. Анненков, 1855.
7. Анненков П.В. Материалы к биографии Александра Сергеевича Пушкина»// Пушкин А.С. Сочинения. С приложением материалов для его биографии, портрета, снимков с его почерка и с его рисунков и пр. СПб.: П.В. Анненков, 1855.

НЕКОТОРЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕРМИНОВ

М.А. Шукурова, Ж.Хасанов

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В лексикологических исследованиях и учебных пособиях принято рассматривать термины как особые слова, как такую часть словарного состава, которая отличается от обычных слов некоторым комплексом признаков. Терминология в свою очередь строится на базе общеязыковых средств, в том числе и лексических.

Ключевые слова: Лексика, речь, культура, терминология, синонимия.

Annotatsiya. Leksikologik tadqiqotlar va darsliklarda atamalarni maxsus soʻzlar, lugʻat tarkibining oddiy soʻzlardan maʼlum xususiyatlar majmui bilan ajralib turadigan qismi sifatida koʻrib chiqish odat tusiga kiradi. Terminologiya, oʻz navbatida, umumiy lingvistik vositalar, jumladan, leksik vositalar asosida quriladi.

Kalit soʻzlar: Lugʻat, nutq, madaniyat, terminologiya, sinonimiya.

Abstract. In lexicological studies and textbooks, it is customary to consider terms as special words, as such a part of the vocabulary that differs from ordinary words by a certain set of features. Terminology, in turn, is built on the basis of general linguistic means, including lexical ones.

Key words: Vocabulary, speech, culture, terminology, synonymy.

В лексикологических исследованиях и учебных пособиях принято рассматривать термины как особые слова, как такую часть словарного состава, которая отличается от обычных слов некоторым комплексом признаков. Сложился и метод анализа различий этих двух знаковых единиц путем явного или неявного, но прямого противопоставления «термин–нетермин».

В результате полученные лингвистические характеристики термина можно суммировать так: а) термин однозначен, по мнению одних имеет тенденцию к однозначности, по мнению других; б) термин точен, он имеет номинативную функцию, но ему не свойственны эмоциональная, экспрессивная и модальная функции, с чем связано и отмечаемое безразличие термина к контексту; в) значение термина равняется понятию (в объеме познанного); г) термин стилистически нейтрален (с чем согласны не все); д) термин системен, что в литературе последних лет подчеркивается особенно настойчиво.

Однако системность, или систематичность, термина понимается по-разному: одни авторы усматривают в ней классификационную сущность, другие считают, что термину свойственна системность словообразовательная, по мнению третьих, термин системен вдвойне: как элемент терминологической системы, с одной стороны, как элемент системы языковой – с другой.

Терминология в свою очередь строится на базе общеязыковых средств, в том числе и лексических. Слово общего языка на терминологической почве получает специальное значение, не свойственное ему в общем употреблении. Таким образом, наличие процесса «обмена» элементами, своеобразного «взаимодействия» между общим языком и терминологическими системами служит дополнительным основанием для высказанного предположения о различии системной организации специальных терминологий, с одной стороны, и системы общеязыковой лексики – с другой. Одной из задач данного доклада является попытка выяснить свойства терминологической системы, их отличия от системы общеязыковой лексики, определить терминологию как особый тип знаковой системы, а знаковые и системные свойства термина – как результат ее ограничений. Главная трудность здесь состоит в том, что сравнению подлежат два малоизученных объекта: система общеязыковой лексики и система терминологическая. В этом случае целесообразно исходить из объективных, доступных прямому наблюдению фактов. Так, в системе общеязыковой лексики непосредственному наблюдению даны хорошо известные типы отношений слов, которые принято рассматривать как системные: отношения полисемии, омонимии и синонимии.

Синонимические средства языка, предоставляя широкие возможности выбора, служат не только выразительности, но и точности речи. Синонимика справедливо признается поэтому достоинством литературного языка. Но до сих пор исследователей мало интересовала другая сторона вопроса. Она

заключается в том, что все названные системные отношения лексики свидетельствуют о существовании каких-то более общих закономерностей системы, приводящих в соответствие языковой план выражения с планом содержания.

В современном языкознании, связанном с построением языков для хранения информации, изучающем естественные языки на фоне прочих семиотических систем, замечена и сформулирована особенность естественного языка, заключающаяся в одно, многозначных соответствиях знака и обозначаемого. Именно ее наглядно иллюстрируют названные выше системные отношения полисемии, омонимии и синонимии. Синонимический ряд – это множество знаков к одному обозначаемому, различным образом соотносенных с ним, полисемичное слово – это один знак, поразному соотносенный со множеством обозначаемых. С формальной точки зрения так же рассматриваются и омонимы. Они заключают в себе основное свойство лексико-семантической системы общего языка – нерегламентированность соответствий знака и обозначаемого, плана выражения и плана содержания, на основании которой в общем языке с помощью конечного числа знаков можно выразить бесконечное количество ситуаций. Почву для одно-, многозначных соответствий создает сложный характер общезыковой семантики, с одной стороны, и перекрестные отношения между семантическими полями и предметными группами – с другой. Общий язык служит не только интеллектуальным целям, но выражает также и эмоционально-экспрессивные аспекты человеческого общения. Поэтому в общезыковой семантике отчетливо различимы несколько слоев содержания. В частности, важно отметить, что наряду с предметно-понятийным, или интеллектуальным, слоем и синтаксическим, состоящим из многочисленных типов отношений между понятиями и предметами, не менее важную и значительную часть общезыковой семантики составляют многообразные экспрессивные и эмоциональные элементы как выражение человеческого отношения к миру. Интеллектуальный слой общезыковой семантики делится на так называемые семантические поля, в которых понятия и предметы связаны внутренне логическими отношениями. Но сосуществование и постоянный контакт между ними в общественном сознании дает пищу для ассоциативного мышления. Логические отношения перестают быть единственным типом связей семантического поля. Семантические поля, далекие по содержанию, оказываются связанными посредством ассоциаций, которые являются внутренним импульсом, побуждающим языковой знак к семантическому развитию. Образуется множество вторичных или переносных значений разных типов, лишенных первичных знаковых функций номинации и различения. Например: предметная группа названий частей человеческого тела оказывается связанной с группой слов, обозначающих служебные отношения через переносное значение слова голова (начальник) и словосочетания правая рука (первый помощник); группа слов названий животных (свинья, медведь, корова) – с семантическим полем обозначений внешних и внутренних свойств человека и т. д. Связи

семантических полей, таким образом, становятся перекрестными и имеют тенденцию к всеобщности. Как следствие семантического развития знака в лексике возникает слой знаков вторичных с вторичными (экспрессивными, эмоциональными и модальными) функциями, которые выражают соответствующую часть общезыковой семантики и обслуживают эмоционально-экспрессивные потребности общения. Системным результатом процесса семантического развития знака является одновременное возникновение отношения полисемии для одних слов и синонимии – для других. Например: при возникновении переносного значения у глагола переплюнуть превзойти кого в чем в его семантической структуре появляются отношения полисемии, а для глагола превзойти в системе лексики возникает синоним. Нерегламентированность (одно-, многозначность) соответствий знака и обозначаемого придает этому процессу в сущности перспективу бесконечности. Это только один путь возникновения одно-, многозначных соответствий знака и обозначаемого в общем языке. Он заслуживает особого внимания потому, что иллюстрирует одно из свойств естественного языка, отличающее его от прочих семиотических систем – способность знака к собственному знаковому развитию в процессе употребления, т. е. к таким изменениям в семантике языка которые не выражают адекватных изменений в плане содержания. Из других типов синонимов, возникающих в процессе количественного обогащения словарного состава, следует отметить собственно экспрессивные или эмоциональные (ударить - сада путь, умереть – угаснуть), экспрессивно-стилистические (бить-колотить - лупить – дубасить - колошматить – тузить) собственно-стилистические (родина - отчизна, топтать - попирать, умереть – скончаться), оттеночные (дом – изба – хата; беспокойство – волнение – тревога – смятение).

Полисемия в общем языке тоже возникает не только как следствие семантического развития знака (перенос значения), но во множестве случаев отражает и его ономаσιологическую историю т. е. жизнь знака в качестве названия. Это - многочисленные переносы названий (метафорические, метонимические, по аналогии и т. п.). Полисемия в общем языке является необходимым проявлением экономии знака, связанной с ограниченными возможностями человеческой памяти. Зависимость знака от контекста в общем языке избавляет от затруднений в понимании полисемичного слова.

Полисемия - одна из тенденций языкового знака получающая в общем языке наглядное выражение.

Одно-, многозначные соответствия следует рассматривать как специфическую характеристику плана выражения, т. е. языка как системы знаков. Чтобы определить, как же обстоит дело в терминологических системах, необходимо сразу же выделить две стороны вопроса: а) для выяснения принципиальных и в известном смысле абстрактных свойств системы и лингвистических свойств знака в ней следует исходить из идеального состояния плана содержания; применительно к терминологическому полю это значит – каждое понятие имеет определенные

границы и занимает соответствующее место в классификации; б) рассмотрение имеющихся в этом содержании помех, характеристика их состава и отношения к принципиальным свойствам терминологической системы является второй стороной вопроса.

Список использованной литературы:

1. Алексеев Д.И. Аббревиатуры как новый тип слов// Развитие словообразования современного русского языка. М., 1966, с.13-38
2. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык // Вопросы языкознания. 1987, № 3, с. 3-19
3. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка и методика их изучения // Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка. М., 1988, с. 3-13
4. Баудер А.Я. К лингвистической интерпретации явлений переходности в грамматическом строе русского языка // Филологические науки, 1980, № 5, с. 79-81
5. Гловинская М.Я. Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок) // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М., 1996, с. 237-305.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И АКТУАЛЬНОСТЬ ЭТИХ МЕТОДОВ НА ДАННЫЙ МОМЕНТ

М.А. Шукурова, Н.Юлдошева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Русский язык - один из самых сложных мировых языков. И при этом - один из самых распространённых: по численности говорящих на нём русский считается пятым в мире. Как следствие, большое количество людей вынуждено обучаться разговаривать и писать на русском языке. Педагогической наукой, которая занимается этим вопросом, является методика преподавания русского языка. Эта наука постоянно развивается, поскольку меняются условия и темп жизни.

Ключевые слова: методы обучения, практика, принципы обучения, учебные действия.

Annotatsiya. Rus tili dunyodagi eng murakkab tillardan biridir. Va shu bilan birga, bu eng keng tarqalganlardan biri: so'zlashuvchilar soni bo'yicha rus tili dunyoda beshinchi hisoblanadi. Natijada, ko'plab odamlar rus tilida gapirish va yozishni o'rganishga majbur bo'lmoqda. Bu masala bilan shug'ullanadigan pedagogika fani rus tilini o'qitish metodikasi hisoblanadi. Bu fan sharoit va hayot sur'ati o'zgargan sari doimo rivojlanib boradi.

Kalit so'zlar: o'qitish usullari, amaliyot, o'qitish tamoyillari, ta'lim faoliyati.

Abstract. Russian language is one of the most complex world languages. And at the same time, it is one of the most widespread: in terms of the number of speakers, Russian is considered the fifth in the world. As a result, a large number of people are forced to learn to speak and write in Russian. The pedagogical science that deals with this issue is the methodology of teaching the Russian language. This science is constantly evolving as conditions and the pace of life change.

Key words: teaching methods, practice, teaching principles, educational activities.

История школы свидетельствует о том, что в разные периоды ее развития цели обучения менялись и дополнялись в соответствии с господствовавшими социальными целями и мировоззрением. Так, во времена феодализма главное и, по сути, единственной задачей официальной школы

ставилось усвоение преимущественно схоластических знаний. С возникновением и развитием буржуазного общества, по мере того как в школе стали изучаться знания, имеющие практическое значение, к задаче их усвоения прибавилось требование обучать применению знаний на практике. И только на современном этапе, в наиболее последовательной форме первые две задачи дополнены новой - целенаправленно и последовательно развивать самостоятельность учащихся, умение приобретать и творчески применять новые знания.

В соответствии с изменением целей менялись и методы обучения.

До тех пор пока усвоение готовых знаний и их прикладное применение были единственными задачами школы, на первом месте стояли способы достижения этих целей: с одной стороны, сообщение и показ учителя, а с другой - восприятие информации и воспроизводящая практика учащихся. Все то, что обогащало эти способы обучения и содействовало решению основных задач школы тех социальных эпох, и служило методами обучения. Когда же в соответствии с новыми социальными условиями перед школой ставятся вместе с прежними еще и новые задачи, соответственно разрабатываются новые способы обучения, направленные на решения этих задач, и прежде всего те, которые обеспечивают вместе с усвоением и воспроизведением знаний, играющими изначально решающую роль в процессе обучения вместе с практическим их применением, еще и организацию познавательной деятельности учащихся различного уровня.

Таким образом, способ обучения - социальная категория, поскольку он зависит от социальных условий, определяющих цели обучения и способы их достижения.

Без методов невозможно достичь поставленной цели, реализовать намеченное содержание, наполнить обучение познавательной деятельностью.

Метод - сердцевина учебного процесса, связующее звено между запроектованной целью и конечным результатом. Его роль в системе «цели - содержание - методы - формы - средства обучения» является определяющей.

Метод обучения (от греч. *metodos* - буквально: путь к чему-либо) - это упорядоченная деятельность педагога и учащихся, направленная на достижение заданной цели обучения. Под методами обучения (дидактическими методами) часто понимают совокупность путей, способов достижения целей, решение задач образования. В педагогической литературе понятие метода иногда относят только к деятельности педагога или к деятельности учащихся. В первом случае уместно говорить о методах преподавания. А во втором - о методах учения. Если же речь идет о совместной работе учителя и учащихся, то здесь, несомненно, проявляются методы обучения.

Согласно традиционной классификации Перовского и Лордкипанидзе, среди методов обучения можно выделить следующие:

- Практические методы - к ним относятся опыты, упражнения, учебная практика;

- Наглядные методы - к ним относятся иллюстрация, демонстрация, наблюдение;

- Словесные методы - к ним относятся объяснение, рассказ, беседа, инструктаж, лекция, дискуссия;

- Работа с книгой - к ним относятся чтение, конспектирование, цитирование, составление плана, реферирование;

- Видеометоды - к ним относятся просмотр видеофильмов, обучение через интернет.

Все из них можно использовать на уроках русского языка.

Говоря о методах обучения русскому языку, нельзя не сказать сначала о принципах обучения. Принципы обучения русскому языку – это основные, исходные теоретические положения, определяющие выбор методов, приёмов, других средств обучения.

Различают следующие общедидактические принципы методики преподавания русского языка:

- принцип дидактики

- принцип воспитательного обучения

- принцип научности

- принцип систематического обучения

- принцип доступности

- принцип наглядности

- принцип сознательности и активности учащихся в обучении

- принцип прогнозируемости

- принцип индивидуального обучения

- принцип связи теории с практикой.

И специализированные принципы обучения русскому языку:

- принцип внимания к материи языка

- принцип понимания лексических и грамматических значений

- принцип оценки выразительности речи

- принцип развития чувства языка

- принцип опережающего усвоения устной речи перед письменной.

В состав знаний по русскому языку входят: а) знания о языке и речи, б) знания о способах учебных действий с языковым (речевым материалом).

К знаниям о языке и речи относятся понятия из различных областей науки о языке: фонетики (например, звук и буква, гласные и согласные звуки), лексики (прямое и переносное значение слова, синонимы и антонимы), словообразования (корень, приставка, суффикс, окончание, производящая основа), морфологии (части речи: существительное, глагол, наречие, морфологические категории: число, род, время, вид), синтаксиса (словосочетание; предложение, член предложения, вид связи), лингвистики текста (текст, типы текста: описание, повествование, рассуждение), стилистики (стиль речи, стилистически окрашенное средство); классификация понятий (деление согласных на мягкие и твердые, звонкие и глухие, частей речи на самостоятельные и служебные, предложений на простые и сложные); нормы (орфоэпические, лексические, грамматические,

стилистические) и правила (орфографические и пунктуационные); перечни фактов языка, не укладывающиеся в нормы, не подчиняющиеся правилам (исключения из правил, непроверяемые написания, управление ряда слов).

К знаниям о способах учебных действий относятся схемы разбора (фонетического, словообразовательного, морфологического, синтаксического, стилистического, орфографического, пунктуационного); образцы предписаний, фиксирующих последовательность операций при выполнении тех или иных учебных действий (например, как определить спряжение глагола, как проверить безударную гласную, как отличить качественные прилагательные от относительных); памятки (как работать над сочинением, как совершенствовать написанное).

Методы обучения русскому языку можно разделить на несколько групп:

- Метод сообщения знаний в готовом виде (в методической литературе встречается и второе название этого метода – догматический) ориентирован на рецептивную деятельность учащихся: знания сообщаются ученику в готовом виде, он должен их воспринять и запомнить.

- Метод объяснения нового материала. Знания вводятся в готовом виде или учителем, или через учебник. В отличие от метода сообщения метод объяснения предполагает наличие элементов проблемного изложения: учитель (или автор учебника) использует для объяснения тип речи – рассуждение и, таким образом, не только вводит какое-либо новое понятие или правило, но и доказывает вводимое положение, приводя логические аргументы и примеры, раскрывает связи и зависимости, существующие между явлениями и фактами.

- Метод эвристической беседы, или метод наблюдения над языком, соотносится как с рецептивной, так и с продуктивной деятельностью учащихся. Он состоит в том, что от наблюдения специально подобранных примеров, опираясь на вопросы учителя, ученики приходят к нужным выводам.

- Метод закрепления введенных знаний основывается на репродуктивной деятельности учащихся. Чтобы удержать в памяти полученные знания, ученик должен неоднократно возвращаться к ним и воспроизводить формулировки правил или определения понятий, перечни фактов языка.

Каким бы методом ни вводилось новое знание – методом сообщения, объяснения или методом наблюдения над языком (эвристическим), – оно должно быть закреплено, чтобы ученик удержал его в памяти. Также важно помнить, что в каждой возрастной группе есть свои, особо часто применяемые методы обучения.

Необходимо также иметь в виду возможность преподавания в ряде школ по альтернативным и экспериментальным учебным программам, которые представляют значительно видоизмененный курс русского языка.

Список использованной литературы:

1. Авдеева С. Учебные материалы нового поколения в проекте ИСО// Народное образование, №9, 2007.
2. Азимов Э.Г. Методическое руководство для преподавателей по использованию дистанционных технологий в обучении русскому языку как
3. Быстрова Е.А. Практическая методика обучения русскому языку в средних и старших классах. - Л., 1988.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1996.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ АНТИТЕЗЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА

М.А. Шукурова, А.Исмоилова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Антитеза как средство художественной выразительности, базирующееся на антонимии, также представляет интерес для лингвистов. Антитеза помогает поэту создать художественные образы, передать идейное содержание произведения.

Ключевые слова: Тютчев, антитеза, антонимы, сопоставление, противопоставление.

Abstract. Russian language is one of the most complex world languages. And at the same time, it is one of the most widespread: in terms of the number of speakers, Russian is considered the fifth in the world. As a result, a large number of people are forced to learn to speak and write in Russian. The pedagogical science that deals with this issue is the methodology of teaching the Russian language. This science is constantly evolving as conditions and the pace of life change.

Key words: teaching methods, practice, teaching principles, educational activities.

Annotatsiya. Rus tili dunyodagi eng murakkab tillardan biridir. Va shu bilan birga, bu eng keng tarqalganlardan biri: so'zlashuvchilar soni bo'yicha rus tili dunyoda beshinchi hisoblanadi. Natijada, ko'plab odamlar rus tilida gapirish va yozishni o'rganishga majbur bo'lmoqda. Bu masala bilan shug'ullanadigan pedagogika fani rus tilini o'qitish metodikasi hisoblanadi. Bu fan sharoit va hayot sur'ati o'zgargan sari doimo rivojlanib boradi.

Kalit so'zlar: o'qitish usullari, amaliyot, o'qitish tamoyillari, ta'lim faoliyati.

Проблема определения антитезы состоит в терминологических разногласиях. Очень часто антитезой называют те речевые конструкции, которые не отвечают основным признакам данного приема, заложенным в определении. В широком смысле антитеза понимается как «стилистическая фигура сближения двух противоположных образов, понятий, мыслей»[1], «постановка рядом противоположных по значению слов, антонимов»[2]. То вся она – печаль, то вся она – приманка, То всё в ней – блеск и свет, то всё – позор и тьма... (С.Я. Надсон «Жизнь») Данный подход приравнивает к антонимам все средства речевой выразительности, основанные на антонимии. Тем не менее, следует обратить внимание на то, что семантические отношения антонимов выходят за рамки отношений противопоставления. Антонимы могут выступать в отношениях: · соединения (и сзади и спереди) - амфитеза; · сопоставления (Горсть отвоёванной России / Он захотел на память взять, / и не сумели мы, живые, / Те пальцы мёртвые разжать. –Я.В. Смеляков «Пряха») - оксюморон; ·

сравнения (Лучше поздно, чем никогда – поговорка); · усиления одного за счёт отрицания противоположного (Не худой, толстый) - акротеза; · превращения (Всё стало блеклым – даже самое яркое [3]).

В творчестве Тютчева встречается большое количество повторяющихся антитез, таких как космос – хаос, день – ночь, свет – тьма, горнее – дольнее. Интересен тот факт, что при анализе его поэтического творчества наблюдается отсутствие стабильных заключенных значений внутри антитестических пар. Встречаются случаи, когда одинаковые члены, образующие антитезу, имеют прямо противоположное значение.

Рассмотрим антитезу «день –ночь», построенную на контрастных понятиях, в творчестве Тютчева. День вечереет, ночь близка, Длинней с горы ложится тень, На небе гаснут облака...[4] В данном стихотворении день и ночь употреблены в своем прямом значении – как времена суток: день вечереет, ночь близка. Ключевые слова, свидетельствующие о процессе перехода дня в ночь, наступления сумерек, имеют значения угасания, растворения: ложится тени, гаснут облака. В следующих строках мы сталкиваемся с тем же значением антитезы: Сентябрь холодный бушевал, С деревьев ржавый лист валился, День потухающий дымился, Сходила ночь, туман вставал. В стихотворении «Как ни дышит полдень знойный...» антитеза «день-ночь» выражает соединение, постоянство (и днем и ночью). Как ни дышит полдень знойный Здесь фонтан неутомимый День и ночь поет в углу И кропит росой незримой Очарованную мглу. Перейдем к рассмотрению более глубоких значений антитезы «день-ночь». В. Брюсов отмечал, что для творчества Тютчева характерно видение двух миров – дневного и ночного. Противопоставленность двух миров выражена в стихотворении Тютчева «День и ночь»: На мир таинственный духов, Над этой бездной безымянной, Покров наброшен златотканый Высокой волею богов. День — сей блистательный покров День, земнородных оживленье, Души болящей исцеленье, Друг человеков и богов! Но меркнет день — настала ночь; Пришла — и, с мира рокового Ткань благодатную покрыва Сорвав, отбрасывает прочь... И бездна нам обнажена С своими страхами и мглами, И нет преград меж ей и нами — Вот отчего нам ночь страшна! Данное стихотворение полностью построено на композиционной антитезе. Тютчев вводит день в ранг живого существа (друг человеков и богов»). С самого начала день - это лишь покров ночи. И хотя семантика слова «день» должна быть связана со светом, на самом деле день искусственен и сделан. Он является лишь обманом, дарующим облегчение «человекам». День является прикрытием мира таинственных духов, безымянной бездны. «Но меркнет день – настала ночь» - эта строчка разрывает стихотворение на две части, становится рубежом противостояния всего текста. Здесь ночь выступает как некая истина, которая обнажает роковой мир, бездну. Бездна наделена «страхами и мглами» каждого человека: И бездна нам обнажена С своими страхами и мглами, Вот отчего нам ночь страшна! День выступал посредником между человеческими внутренними страхами и самим человеком. Следует заметить, день противопоставляется ночи как внутренняя

сущностная сила, а не во времени. День исчезает с наступлением ночи, а ночь исчезает с наступлением дня. Проанализировав антитезу «день-ночь» можно увидеть еще одну антитезу «бездна – человек». Эти сущности могут сосуществовать, но бездна прикрыта днем, а ночь ее обнажает. В результате между «днем» и «ночью» возможны довольно мирные отношения. В позднем стихотворении Тютчева наблюдаются эти отношения: Святая ночь на небосклон взошла, И день отрадней, день любезней Как золотой покров она свила, Покров, накинутый над бездной. В целом, можно говорить о том, что «бездна» вмещает в себя «день» и «ночь».

Среди ранних стихотворений Тютчева встречается философское стихотворение «Всесилен я и вместе слаб...», которое построено по принципу антитезы. Антитеза, построенная на принципе контрастирующих понятий, здесь употреблена с целью показать двойственность человеческого бытия. Всесилен я и вместе слаб, Властитель я и вместе раб, Добро иль зло творю — о том не рассуждаю, Я много отдаю, но мало получаю, И в имя же свое собой повелеваю, И если бить хочу кого, То бью себя я самого. Данное стихотворение явно отсылает читателя к оде Державина «Бог», которая также раскрывает двойственность человеческой природы. У Гавриила Романовича встречается похожая мысль: «Я царь — я раб — я червь — я бог!». По Тютчеву, человек является одновременно всеильным и слабым, властителем, и рабом. Человеческая природа не дает отчета о сотворенных поступках, не различая добро и зло. Далее мы находим еще один парадокс: лирический герой много отдает, но мало получает. Тютчев в своем творчестве не раз пытался найти ответы на вечные вопросы человеческого самопознания. Антитеза позволяет полностью понять противоречивость человеческой природы.

В стихотворении «Одиночество» безысходность состояния лирического героя достигается именно за счет антитезы. В данном случае слова, составляющие антитетическую пару «день – тени» выступают в качестве контекстных антонимов, соответственно и сама антитеза является контекстной. Пара «мрак-свет» в данном случае выступают в качестве отражения внутреннего состояния человека, а их соединение в антитезе позволяет понять все безысходность лирического героя. Судьба лирического героя «не знает изменений» независимо от окружающего мира. Встает ли день, ношны ль сходят тени – И мрак и свет противны мне... Моя судьба не знает изменений – И горесть вечная в душевной глубине! Все стихотворение Тютчева «Близнецы» выступает в качестве развернутой антитезы. Он строит его на двух антитезах: «смерть – сон», «самоубийство и любовь». Несмотря на то что эти понятия выступают в качестве контекстуальной антитезы, Тютчев называет их близнецами. Они не двойники, хотя и как брат с сестрой (антонимия) похожи, они разного рода (смерть – женского, сон – мужского), в чем-то они совпадают, а в чем-то и враждуют друг с другом. Им присущи одинаковые черты (кротость и угрюмость), но в разной степени. Есть близнецы – для земнородных Два божества – то Смерть и Сон, Как брат с сестрою дивно сходных – Она угрюмей, кротче он... Но есть других два

близнеца – И в мире нет четы прекрасней, И обаянья нет ужасней, Ей предающего сердца... Союз их кровный, не случайный, И только в роковые дни Своей неразрешимой тайной Обворожают нас они. И кто в избытке ощущений, Когда кипит и стынет кровь, Не ведал ваших искушений – Самоубийство и Любовь! Во второй части стихотворения появляется новая пара, «прекрасная чета» - Самоубийство и Любовь. Вторая строфа, контрастная по отношению к первой, утверждает красоту обаяние другой антитетической пары. Кровность союза Самоубийства и Любви сближает эту пару со Смертью и Сном. Самоубийство и Любовь являются губительной для человека. Эта пара захватывает разум и чувства человека без остатка. Тютчев с помощью антитезы соединяет несоединяемое. При внешних различиях Самоубийство и Любовь имеют внутреннее сходство.[5]

Антитеза являлась важным художественным средством в творчестве Тютчева. Она организует повествование, обеспечивает последовательность определенных смысловых планов: сон — явь, день — ночь, зима — лето, внешнее — внутреннее, земное — небесное и т.д. Антитеза выступает в качестве симметричной фигуры и обычно значимость сопоставления мира человека и мира природы, земного и небесного. Тютчев предстает перед нами как поэт-философ.

Список использованной литературы:

1. Введенская Л.А. Учебный словарь антонимов русского языка. М.: МарТ, Ростов н/Д: МарТ, 2005. - 320 с.
2. Гиришман М.М. Анализ поэтических произведений А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, Ф.И. Тютчева. – М.: Высшая школа, 1981 – С. 42–64.
3. История западноевропейской литературы. XIX век: Англия: Учеб. пособие для студ. филол. фак. высш.учеб. заведений//Л. В. Сидорченко, И. И. Бурова, А.А. Аствацатуров и др.;
4. Книгин И. А. Словарь литературоведческих терминов//И.А. Книгин. Саратов: Лицей, 2006. 272 с. 12. Ковтунова И.И. Федор Тютчев // Ковтунова И.И. Очерки по языку русских поэтов. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 61–75.

СТРУКТУРНЫЕ И ПОНЯТИЙНЫЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКА

М.А. Шукурова, Г.Абдуллаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Языковой знак несет в себе значение, до тех пор пока он не означает что-либо он не является знаком. По отношению значений языкового знака к единицам языка можно выделить два типа значений. Структурные языковые значения и понятийные.

Ключевые слова: языковой знак, языковая единица, значение, грамматическая форма, термин

Anontatsiya. Til belgisi, agar u belgi emasligini bildirmasa, ma'noni o'z ichiga oladi. Til belgisi ma'nolari bilan til birliklari o'rtasidagi munosabatlardan kelib chiqib, ikki xil ma'noni ajratish mumkin. Strukturaviy lingvistik ma'nolar va konseptual ma'nolar.

Tayanch so'zlar: lingvistik belgi, lingvistik birlik, ma'no, grammatik shakl, termin

Abstract. A linguistic sign carries meaning as long as it does not mean that it is not a sign. Based on the relationship between the meanings of a linguistic sign and units of language, two types of meanings can be distinguished. Structural linguistic meanings and conceptual ones.

Key words: linguistic sign, linguistic unit, meaning, grammatical form, term

Структурное значение языкового знака. Значение является семантической функцией языковой единицы, потому что эти единицы, имея свое собственное содержание, образуют внутреннюю форму мысли. Значение языковых единиц не является предметом мысли говорящего, если он не на них направляет свое внимание. Значение языковых единиц абстрагировано от их внеязыковых коррелятов и конкретности, и в этом смысле в языке есть только общее и формальное, но содержательное формальное. Лексическое и грамматическое значения языкового знака можно рассматривать как содержание языкового знака. Эти значения не совпадают со значением словарной единицы и значением грамматической формы, которые проявляются в одном знаменательном слове.

Лексическое значение отличается от грамматического тем, что оно привязано к отдельным словам, тогда как грамматическое значение свойственно не какому-то отдельному слову, а языку в целом: любое лексическое значение может проявляться только через общее значение – групповое лексическое и грамматическое.

Грамматическое значение, следовательно, является способом представления лексического значения. Так, понятие черного не может существовать вообще; оно существует лишь как черный (признак), чернота (предметность), чернеть (действие) и т. п. Грамматические значения как классифицирующие понятия и категориальные семантические свойства языка обязательны для всех говорящих на данном языке; лексические значения в различной степени используются говорящими – в зависимости от наличия специальных знаний, знакомства со словарным составом языка и владения стилистическими ресурсами языка.

Вариантность лексических значений, их синонимичность значительно шире и разнообразнее, чем вариантность и синонимичность грамматических значений. Деление языковых значений на лексические и грамматические предполагает их взаимосвязь, наличие переходных случаев и дальнейшее уточнение. Необходимо различать во-первых, значения модели языковой единицы и конкретных языковых единиц; во-вторых, разные виды единиц (например, морфемы и словоформы, словосочетания и предложения).

Наконец, языковые единицы бывают простые и сложные (лексема и фразеологизм, синтетическая и аналитическая форма слова и т. п.), и это влияет на структуру их значения. Говоря о структурных языковых значениях, мы должны различать среди них указательные и характеризующие. Указательные значения (денотаты) означают и называют значение или отношение; характеризующие значения (дисигнаты) выражают отношение к этому значению или отношению. Они являются как бы значениями о значениях, отношениями к отношениям. Называют эти виды

значений и другими терминами: первый – означающим, номинативным, тогда как второй – обозначающим, смысловым, модальным, модально-смысловым.

Особенно много терминов существует для названия видов значений применительно к лексическому значению слова, причем многие из них пришли из логики и семиотики: референт и символ, денотат и десигнат (сигнификат), значение и смысл и т. п. Следует подчеркнуть, что структурное значение языковых единиц, их категорий и моделей (по своей природе семантических и воспроизводимых) не является непосредственным предметом сообщения. Лексическое значение, обладая номинативным и десигнативным содержанием, в речи наполняется конкретным смыслом и получает дополнительное денотативное и коннотативное (стилистическое) значение. Таким образом, лексическое (как и грамматическое) значение используется для организации и передачи внеязыковой семантики, конкретного сообщения.

Понятийное значение языкового знака. За пределами языковой семантики оказывается не структура, а конкретное содержание передаваемого сообщения. Этот тип языковых значений характеризуется направленностью на структуру передаваемых сообщений, поскольку эта направленность постоянна для единиц, категорий и моделей языка. Информативные языковые значения подразделяются на следующие основные виды:

1. **Логико-языковые значения.** Обычно выделяют логико-грамматические значения, обнаруживаемые чаще всего при формальном логическом и смысловом членении предложений. Логико-языковые значения обнаруживаются и при анализе соотношения лексического значения и понятия как формы мышления, причем объем и содержание понятия находятся в прямой зависимости от многозначности и употребительности слова как конкретной лексической единицы;

2. **Предметно-понятийные (когнитивные) значения** – это прежде всего те значения, которые зафиксированы словарным составом языка в качестве конкретных знаний о вещах и понятиях, означенных и обозначенных при помощи указательных и предметно-логических слов. Такими значениями располагает и грамматика, когда она вскрывает такие значения, как вещественность, активность и т. п.

3. **Эмоционально-оценочные (субъективные) значения** обнаруживаются среди лексических и грамматических значений;

4. **Стилистические (коннотативные) значения** выделяются благодаря тому, что язык является не только структурой, объединяющей единицы разных уровней, но и структурой функциональных стилей. Кроме того, коннотативная семантика непосредственно связана с разными формами общения. Информативные значения связаны не только с семантической структурой языка, но и выражаются в словах и предложениях языка.

Так, лексическое значение слова содержит понятие, представление, оценку, т. е. отношение говорящего к понятию и представлению, причем это отношение может быть рациональным и эмоциональным.

Соотношение компонентов семантической структуры лексического значения друг с другом, а также их отношение к культурно-историческому содержанию слова различно. В конкретной речи, в контексте может быть актуализирован любой компонент; в словарном составе языка, в лексических значениях слов происходит специализация лексического значения.

Список использованной литературы:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993
3. Комлев Н. Г. Слово в речи: денотативные аспекты языка. М., 1992
4. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию. М., 1990

ОБРАЗ ГОРОДА В РАННИХ РАССКАЗАХ Л. АНДРЕЕВА

М.А. Шукурова, М.Акбаралиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Творческое наследие Леонида Николаевича Андреева, формировавшееся в период переломной исторической эпохи рубежа веков, богато и разнообразно. Писателя интересовала актуальная для рубежа веков проблема человека и цивилизации. Автор затрагивал вопрос о влиянии города на сознание и душу человека в современном ему обществе.

Ключевые слова: Л. Н. Андреев, город, герой, рассказ, сюжет, рутина, образ.

Abstract. The creative heritage of Leonid Nikolaevich Andreev, formed during the critical historical era of the turn of the century, is rich and varied. The writer was interested in the problem of man and civilization that was relevant at the turn of the century. The author touched upon the question of the influence of the city on the consciousness and soul of a person in contemporary society.

Key words: L. N. Andreev, city, hero, story, plot, routine, image.

Annontatsiya. Leonid Nikolaevich Andreevning asr boshidagi tanqidiy tarixiy davrda shakllangan ijodiy merosi boy va rang-barangdir. Yozuvchini asr boshida dolzarb bo'lgan inson va sivilizatsiya muammosi qiziqirdi. Muallif zamonaviy jamiyatda shaharning inson ongi va ruhiga ta'siri masalasiga to'xtalib o'tdi.

Kalit so'zlar: L. N. Andreev, shahar, qahramon, hikoya, syujet, tartib, tasvir.

Литературная деятельность писателя началась, как он сам признавал, в 1898 году, когда был опубликован первый его рассказ «Баргамот и Гараська». В нем отразились живые впечатления Леонида Андреева о губернском городе Орле, а герои рассказа имели реальных прототипов.

Андреев почти не выдумывал сюжеты для своих произведений. Он писал «о том немногом, что показала ему жизнь в Орле, Петербурге и Москве, о людях и событиях, объективно не поднимающихся выше и не опускающихся ниже усредненной рутины и скучной повседневности. И во всем этом нужно было увидеть что-то скрытое от других глаз, сказать о

привычном особенными, «странными» словами, чтобы заставить читателя заговорить о себе - в ответ».

Образ города явно или отдельными штрихами создается почти во всех ранних рассказах Леонида Андреева. Многие его герои - жители провинциальных городков, Москвы и Петербурга. В описании городов прослеживается как реалистически объективный способ изображения действительности, так и повышенно экспрессивный. В рассказах воспроизводится городской пейзаж, внешний облик городов и жизнь людей в городских квартирах и домах. Внутреннее пространство городских построек может совершенно отгораживать человека от внешнего мира («У окна»), может быть социально иерархичным («В подвале»). В произведениях упоминаются топографически достоверные отличительные особенности городов, например, Воробьевы горы и Третьяковская галерея в «Рассказе о Сергее Петровиче» или набережная Невы рассказа «В тумане». Образ города Леонида Андреева может быть разным. Но это всегда город, тлетворно влияющий на сознание и душу простого человека. Человек ощущает дисгармонию в нем, гибнет в условиях стремительно крепнущей буржуазной цивилизации. В создании образа города отразилась склонность Андреева к восприятию мрачных и трагических сторон жизни.

Подробнее рассмотрим образ города в таких рассказах Леонида Андреева, как «Петька на даче» и «В тумане».

Рассказ «Петька на даче» можно совершенно определенно отнести к раннереалистическим произведениям Л. Андреева, пробуждающим гуманное отношение к человеку. Этим человеком в рассказе становится маленький мальчик десяти лет. Ребенок одинокой и бедной кухарки лишен беззаботного детства. Он с раннего возраста был вынужден прислуживать в парикмахерской, где слышал лишь злой окрик - «Мальчик, воды!» и угрозу - «Вот погоди!». Петьку наказывали за то, что он проливал воду, но он не жаловался. Тяжелое и однообразное существование притупляло чувства в ребенке, физически истощало мальчика и превращало его в апатичного старика. Он все худел, а «около глаз и под носом у него прорезались морщинки, точно проведенные острой иглой, и делали его похожим на карлика». Петька родился и вырос в одном из нищих районов Москвы. Здесь он работал в грязной парикмахерской, недалеко от которой «находился квартал, заполненный домами дешевого разврата». И Петька привыкал к этой грубой и неприглядной жизни человека, где обычным явлением были кражи и грабежи. Это был город обезличенных, бесприютных, социально обездоленных людей. Символом другой жизни для Петьки оказалась дача в Царицыно, куда пригласили мальчика господина его матери Надежды. «Он не знал, что такое дача, но полагал, что она есть то самое место, куда он так стремился». Петька жил в предельно замкнутом пространстве города. За чертой города для Петьки открылся удивительный мир, о существовании которого он и не подозревал. Это был мир полей, равнин, гор, лесов, речек и широкого ясного неба. Это был мир свободы и простора, представший перед глазами мальчика как нечто новое и странное. «В противоположность

дикарям минувших веков, терявшимся при переходе из пустыни в город, этот современный дикарь, выхваченный из каменных объятий городских громад, чувствовал себя слабым и беспомощным перед лицом природы. Все здесь было для него живым, чувствующим и имеющим волю». Городской пейзаж обрисован в темных и печальных тонах: грязная, черная от копоти парикмахерская, серые от пыли деревья, порыжевшая на солнце трава. Петька, живя в этом городе, не мог даже осознать, скучно ему или весело. Он механически выполнял приказы хозяина Осипа Абрамовича или кого-нибудь из подмастерьев. Красота природы пробудила душу ребенка. Петька словно научился понимать свои ощущения и выражать свои чувства. В восприятии мальчика теперь по небу плывут беленькие радостные облака, а зеленые и светлые полянки с яркими цветами становятся веселыми. Когда же Петьку спрашивали, нравится ли ему жить на даче, он «конфузливо улыбался и отвечал: Хорошо!..» На даче Петька наконец-то обрел настоящее детство. Он ловил рыбу, купался в пруду, лазал по развалинам дворца, бегал босой, играл в «классики». У Петьки разгладились морщинки на лице, и сам он заметно помолодел на свежем воздухе (и это в десять лет?!). Но через неделю на дачу пришло письмо «куфарке Надежде», в котором хозяин парикмахерской требовал, чтобы Петька вернулся в город. Когда мальчику сообщили эту страшную новость, он не сразу понял, куда ему нужно ехать. Дача стала для него родным домом, а про город он совсем забыл. Осознав случившееся, Петька не просто заплакал - он закричал. Ребенок в истерике всем своим существом выражал протест и несогласие, ведь так не хотелось терять обретенное счастье и возвращаться в город, где никому нет дела до его страданий. Петька и его мать приехали на поезде в Москву. «Толкаясь среди торопившихся пассажиров, они вышли на грохочущую улицу, и большой жадный город равнодушно поглотил свою маленькую жертву».

Композиция произведения представляет собой круг: рассказ оканчивается на том же месте, с которого начался. Город не отпускал и преследовал ребенка, как злой рок. И маленький человек Леонида Андреева не смог противостоять этой силе, стоящей выше его. Снова оказавшись в душной парикмахерской, Петька беспрекословно исполнял приказания. И только по ночам с замиранием сердца он вспоминал о даче и рассказывал Николке о том, «чего не бывает, чего никто не видел никогда и не слышал». В рассказе естественная, природная среда, которая дарит внутреннюю свободу, противопоставляется пространству города, замкнутому, сковывающему и поработавшему человека. Подобная антитеза была значимой в творчестве Андреева. Она встречается в таких рассказах писателя, как «Из жизни штабс-капитана Каблукова», «Гостинец», «Город», «Рассказ о Сергее Петровиче».

В рассказе Леонида Андреева «В тумане» отображается психическое состояние 17-летнего юноши, обостренно переживающего собственную нравственную ничтожность. В душе героя происходит борьба двух начал: мечты о светлой любви к чистой и невинной Кате Реймер сосуществуют с неоднократными его «падениями». Леонид Андреев раскрывает в

произведении явление «распада» буржуазно-интеллигентской среды. Сергей Андреевич, отец Павла, думал, что знает своего сына, ведь он всегда обсуждал с ним многие вопросы жизни серьезно и откровенно, как с взрослым. Но оказалось, что Павел «в каких-то загадочных настроениях, в каких-то омерзительных рисунках...». Писатель, по убеждению В.Гречнева, говорит о том, что общество не может ответить на важный вопрос: как поступить с тем, что человек издавна живет двойной жизнью - явной, которой он гордится, и тайной, которую презирает и пытается скрыть.

Псевдонравственное общество закрывает глаза на эту оборотную сторону цивилизации, не позволяет себе думать о ней. Павел Рыбаков опускается на дно уличного разврата с переездом в Петербург. Образ столицы раскрывается в рассказе метонимически: через природно-климатическую характеристику города - туман. Туман не столько является деталью городского пейзажа, сколько воссоздает символический план произведения, отражает душевное состояние Павла. Ноябрьский туман окрашивается Андреевым-художником в тревожный темно-желтый цвет. Он покрывает все: улицы, дома каменного города, фигуры прохожих. Туман проникает и в комнату Павла: «все было от него желтое: потолок, стены и измятая подушка», «желтели...тетради и бумаги», «желтело от него и лицо Павла». В рассказе метафорически сближаются грязный городской туман и «грязная» болезнь главного героя. Они несут в себе смерть. В тумане, который сравнивается с бесформенной желтобрюхой гадиной, гибнут запоздалые болезненно-яркие цветы. Из-за болезни Павел чувствует себя жалким, страшно одиноким, «как прокаженный на своем гноище». Он решает на самоубийство и убийство проститутки Манечки именно в тот день, когда город с самого рассвета задыхался в желтом тумане. В Петербурге Павел находится во власти чего-то фатального, не оставляющего никаких надежд на спасение. Здесь его беспощадно преследуют женщины с холодными и наглыми глазами. Когда Павел «спит и бессилён управлять своими чувствами и желаниями, они огненными призраками вырастают из глубин его существа; когда он бодрствует, какая-то страшная сила берет его в свои железные руки и... бросает в грязные объятия грязных женщин». Город производит жуткое и неприятное впечатление не только на Павла, но и на читателя: «на мостовой лежала липкая и серая грязь», «воздух неподвижен и тяжел», «по скользким, высоким стенам ползают мокрицы». Равнодушный город покрыт мутным и холодным туманом. И Павлу непонятным и странным казалось то, «что в этом свинцовом, пахнущем гнилью тумане, продолжает течь какая-то своя, неутомная и бойкая жизнь...». Образ Петербурга рассказа Леонида Андреева «В тумане» продолжает в русской литературе фольклорную традицию, согласно которой Петербург является центром зла и преступления, страдания и смерти.

Список использованной литературы:

1. Андреев Л.Н. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.1. М., 1990.

2. Ачатов А.А. Своеобразие жанра рассказа Л.Андреева начала 900-х годов // Проблемы метода и жанра. Томск, 1977. Вып. 5.
3. Бахтин М.М. Эпос и роман. СПб., 2000.
4. Богданов А. Между стеной и бездной // Андреев Л.Н. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.1. М., 1990.
5. Мескин В.А. Между «двух правд» // Андреев Л.А. Красный смех. Ремизов А.М. Петушок. М., 2001.

СРАВНЕНИЕ ОБРАЗА АЗАЗЕЛЛО В РОМАНЕ «МАСТЕР И МАРГАРИТА» С ОБРАЗОМ АЗАЗЕЛЬ В КНИГЕ ЕНОХА

М.А. Шукурова, Р.Балтабаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Над романом «Мастер и Маргарита» М.А. Булгаков работал до последнего дня своей жизни. Оставленный в архиве автора, он был впервые опубликован в журнале «Москва» в 1966-1967 годах. Это произведение явилось достойным продолжением традиций отечественной литературы, утверждавших прямое соединение фантастики, гротеска, ирреального с реальным в едином потоке повествования, поэтому неудивительно, что этот роман принёс автору посмертную мировую славу.

Ключевые слова: роман «Мастер и Маргарита», образ, Воланд, Азazelло, свита.

Annotatsiya. M.A.ning «Usta va Margarita» romani haqida. Bulgakov umrining so‘nggi kunigacha ishladi. Muallif arxivida qolgan, u birinchi marta 1966-1967 yillarda Moskva jurnalida nashr etilgan. Ushbu asar rus adabiyoti an‘analarining munosib davomi bo‘lib, u fantastika, grotesk, haqiqiy bo‘lmagan va haqiqiy hikoyaning yagona oqimida to‘g‘ridan-to‘g‘ri uyg‘unligini tasdiqladi, shuning uchun bu roman muallifga vafotidan keyin jahon shuhratini keltirganligi ajablanarli emas. .

Kalit so‘zlar: «Usta va Margarita» romani, obraz, Voland, Azazello, mulozim.

Abstract. On the novel “The Master and Margarita” by M.A. Bulgakov worked until the last day of his life. Left in the author's archive, it was first published in the Moscow magazine in 1966-1967. This work was a worthy continuation of the traditions of Russian literature, which affirmed the direct combination of fantasy, the grotesque, the unreal with the real in a single stream of storytelling, so it is not surprising that this novel brought the author posthumous world fame.

Key words: novel “The Master and Margarita”, image, Woland, Azazello, retinue.

Персонаж романа «Мастер и Маргарита», член свиты Воланда, «демон безводной пустыни, демон-убийца» - все это Азazelло. От ветхозаветного имени Азazel (или Азazelь) образовано Булгаковым имя Азazelло. Так зовут падшего ангела, который научил людей изготавливать оружие и украшения, отрицательного культурного героя ветхозаветного апокрифа - книги Еноха «Женщины освоили «блудливое искусство» раскрашивать лицо благодаря Азazelу». Поэтому крем, волшебным образом меняющий внешность передает Маргарите именно Азazelло. Азazelь фигурирует в апокрифическом «Завете Авраама», где он изображен как «нечистая птица», садящаяся на жертву, приготовленную Авраамом; идентифицируется с Адом (грешники горят во чреве «злобного червя Азazelя») и со Змием, соблазнившим Еву («дракон с человеческими руками и ногами, имеющий на плечах шесть крыльев справа и шесть слева»). Ориген отождествлял его с

Сатаной. В сравнении с булгаковским Азazelло Азazelь мифологический имеет некоторые отличия: традиционно демон Азazelь изображается в виде дракона, имеющего кроме пары человеческих рук и ног, еще и двенадцать крыльев. А также характерной особенностью образа демона Азazеля является пронзенный нос, который согласно легендам стал таким в наказание, после того, как он стал падшим ангелом. В книге Библии и в талмудической литературе имя Азazеля связано с идеей искупления греха - прелюбодеяния падших ангелов, а главное - с идеей общего искупления грехов народа, об этом упоминается в части, в которой описывается «день искупления» и соответствующий ему ритуал, суть которого сводилась к необходимости в определенный день приношения двух жертв: первая из которых отправлялась Яхве, а вторая Азazelю. Для этого принималось решение о том, каких именно двух козлов стоит выбрать, ведь на них народ собирался переложить каждый из своих грехов. Животное, последняя миссия которого заключалась в становлении жертвой для демона, уводили в безводную пустыню, где, по легенде, и находился Азazelь. Это и является одной из причин, почему его часто зовут Повелитель Пустыни. Там также говорится, что Бог, видя, что этого падшего ангела уничтожить нельзя, приказал одному из своих излюбленных героев - Архангелу Рафаилу обрубить ему крылья, а потом сбросить клятвопреступника в Ад. Азazelь оказался в Аду, но и там продолжал бороться против «тирании Бога», причем в Библии описаны сцены жизни и падения этого ангела. Рассказывается там и об охоте на него, причем, более подробно. Конечно, не факт, что данное историческое лицо действительно существовало на нашей планете, но этот миф откуда-то стал известен многим древним жителям Земли. Существует множество самых разных мнений о том, какую именно роль выполняет этот персонаж. Некоторые считают, что Азazelь является, своего рода, пробразом Христа, другие же категорически не согласны с этим заключением. Можно лишь с большой осторожностью говорить о том, что ветхозаветное представление об Азazelь было воспроизведено в НЗ. Не исключено, что слова Иоанна Крестителя: «Вот Агнец Божий, Который берет на Себя грех мира» связаны с вышеописанным ветхозаветным обычаем. Из этих слов следует, что Христос занимает место посредника;) Многие считают, вообще нельзя козла «для Азazelь» толковать как некий прообраз Христа. Кроме того, согласно Книге Левит, искупительной жертвой служит не козёл «для Азazelь», а козёл «для Господа». Таким образом, только этот последний истолковывается как указание на Христа;) Иногда для сравнения приводят стих из НЗ: 1Кор 5:5, где Павел во имя Иисуса Христа предает сатане человека за грех кровосмешения. Различие, однако, состоит в том, что здесь сатане предается сам грешник, и, как небезосновательно надеется Павел, не навсегда. В известной, скорее всего, автору «Мастера и Маргариты», книге И. Я. Порфирьева «Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях» (1872), отмечалось, в частности, что Азazel «научил людей делать мечи, шпаги, ножи, щиты, брони, зеркала, браслеты и разные украшения; научил расписывать брови, употреблять драгоценные камни и всякого рода

украшения, так что земля развратилась». «Демона безводной пустыни» из романа «Мастер и Маргарита» с древнесемитским Азазелом связывает и уходящая глубоко в подтекст библейская традиция, определяющая идейно-философский смысл образа и переосмысленная писателем. Однако, ветхозаветный «след» булгаковского Азазелло, несмотря на его очевидность, не лежит на поверхности, поскольку в каноническом тексте Священного Писания (в его русско-славянском переводе) даже само имя «Азазель» нигде не упоминается. «В День Очищения (Йом-Киппур)» - как описательно сообщается в Книге Левит (Лев. 16, 7-10), «этого злого духа символизирует козел отпущения, на которого возлагаются грехи народа и который затем изгоняется в пустыню». С древнееврейской мифологией, также как и с книгой Н. Н. Евреинова «Азazel и Дионис», М. А. Булгаков был хорошо знаком, сведения о ней он черпал не только из Библии или Торы, но и из исследовательских работ авторитетных историков культуры. О происхождении сцены в связи с зачатками драмы у «семитов», повлиявшая на создание образа Азazelло, в котором М. А. Булгаков причудливо соединил черты грозного древнееврейского «козла-бога» (Азazelа) с древнегреческим «козлом» - трагосом (греч. τράγος - козел) - первообразом театрального искусства. На генетическую близость иудейского обряда и эллинской драмы, вышедшей из недр народных игрищ, указывала О. М. Фрейденберг, отмечавшая, «что козлы отпущения были основой этих игр», в которых маски «актера, покойника и такого козла были различными метафорическими разновидностями одного и того же образа смерти как оживления». Древнесемитский Азazel, который ассоциировался со смертью и ритуальным убийством жертвы для того, чтобы стало возможным очищение от грехов всего народа, мог вызвать у евреев не столько чувство страха, сколько эффект, более походящий на «катарсис или катармос» (О. М. Фрейденберг), который переживал античный зритель во время спектакля в театре. Сочетание в одном персонаже способности к обольщению и убийству привлекло Булгакова. Маргарита принимает Азazelло за коварного обольстителя, во время их первой встречи в Александровском саду. Но с насилием связана главная функция Азazelло в романе. Именно он изгоняет из Нехорошей квартиры дядю Михаила Александровича Берлиоза Поплавского, выбрасывает Степана Богдановича Лиходеева из Москвы в Ялту, убивает из револьвера Барона Майгеля. «Азazelло, в ранних редакциях, совершал это убийство с помощью ножа, который более подобает ему как изобретателю всего существующего в мире холодного оружия». Булгаков учел в окончательном тексте «Мастера и Маргариты», что уже в ходе создания романа прототип Барона Майгеля Б. С. Штейгер был расстрелян, и заставил Азazelло убить предателя не ножом, а пулей. Крем, который сам демон безводной пустыни дарит Маргарите, также изобрел Азazelло. Этот крем так и называется «крем Азazelло». Волшебный крем одаривает женщину новой, ведьминской красотой, а не только делает героиню невидимой и способной летать. Азazelло появляется через зеркало в Нехорошей квартире, т.е. также с помощью своего собственного

нововведения. Имя Азazelло в некоторых сохранившихся фрагментах редакции «Мастера и Маргариты» 1929 г. носил сатана - будущий Воланд. Здесь Булгаков, очевидно, учел, что у мусульман Азazel - это высший ангел, который после своего падения был назван сатаной, из указания И. Я. Порфирьева. Вплоть до 1934 г., Азazelло назывался Фиелло (Фьелло). Возможно под влиянием сообщения И. Я. Порфирьева о том, что в книге Еноха есть два латинских имени мессии: *Fillius hominis* (сын человеческий) и *Fillius mulieris* (сын жены) появилось имя Фиелло, в переводе с латинского означающее «сын». Подчиненное положение будущего Азazelло по отношению к будущему Воланду (тогда еще Азazelло), оттеняло имя Фиелло, а с другой стороны оно пародийно приравнивало его к мессии. Азazel был вооружен мечом и владел им виртуозно. Бледным и холодным было его лицо, а глаза - пустыми и черными. Его невероятно боялись и почитали, и наряжали несчастного козла в венки из цветов, украшали рога лентами, обвешивали дарами и отпускали в пустыню, принося, таким образом, в жертву, чтобы умиловить Азazela. Однако Азazel приходил к умирающему только вторым, по верованиям тех же племен. Первым был вестник смерти, ангел Авадон. Он был знаменит тем, что крылья его были сплошь увешаны... парами человеческих глаз, и был столь же черный, как Азazel. С закрытыми глазами являлся он людям, и только тот, кто умирал, встречался с ним взглядом. «Человек читал свой приговор, когда Авадон смотрел ему в глаза». С Авадоном, в отличие от Азazela, с которым человек мог встречаться на жизненном пути несколько раз, встречался единожды. Счастливцу, который сумел избежать смерти от руки Азazela после такого свидания, Авадон дарил пару глаз со своих крыльев, которые позволяли видеть все иначе. Глаза эти были для души человека. Как считали Арабы, Азazel и Авадон - братья. Булгаков не стал разлучать их, не упоминая об их родстве. «На протяжении всего романа Азazelло сопровождают сцены кровавых расправ». Сначала он насильно выбрасывает из Москвы Лиходеева и отправляет в Ялту, затем избивает и увозит с собой Варенуху, пользуясь помощью своего напарника, кота Бегемота, потом бьет и сбрасывает с лестницы Поплавского. Демон, также, присутствует в одной из самых кровавых сцен романа: именно он на балу подходит к Воланду с отрезанной головой Берлиоза на подносе, а потом убивает из пистолета барона Майгеля.

Азazelло в романе «Мастер и Маргарита» обладает такими негативными чертами, как жестокость, коварство умение обольщать и заманивать свою жертву. Он играет такую же роль в команде Воланда, как и брызговик передний в автомобиле: берет на себя исполнение самых грязных дел, защищая главный корпус от грязи.

Список использованной литературы:

1. Акимов В.М. Свет художника, или Михаил Булгаков против Дьяволиады. - М.: Просвещение, 2005. - 311 с. .
2. Бабинский М.Б. Изучение романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» в XI классе. - М.: Высшая Школа, 2002. - 274 с.

3. Барков А.Н. Роман Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита»: «Вечно-верная» любовь или литературная мистификация? - М.: СЛОВО, 2009. - 381 с.
4. Гаспаров Б.М. Из наблюдений над мотивной структурой романа М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита»

МОДЕЛИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

М.А. Шукурова, Д.Чоршанбиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Методы обучения с развитием человечества менялись, подстраиваясь под новые требования. На данный момент сформирован целый ряд универсальных методов, которые используются при обучении во всех науках.

Ключевые слова: урок, русский язык, метод, развитие, модульное обучение, учебный материал.

Abstract. Methods of teaching have changed with the development of mankind, adapting to new requirements. At the moment, a number of universal methods have been formed that are used in teaching in all sciences.

Key words: lesson, Russian language, method, development, modular training, educational material.

Annotatsiya. Ta'lim usullari insoniyat taraqqiyoti bilan yangi talablarga moslashib o'zgarib bordi. Hozirgi vaqtda barcha fanlar bo'yicha o'qitishda qo'llaniladigan bir qancha universal usullar shakllangan.

Kalit so'zlar: dars, rus tili, metod, ishlanma, modulli o'qitish, o'quv materiallari.

Модульное обучение и его элементы активно используются в практике преподавания русского языка. Модульное обучение базируется на деятельностном подходе к обучению: только то учебное содержание осознано и прочно усваивается учеником, которое становится предметом его активных действий. Модульное обучение опирается на теорию развивающего обучения, основы которой были заложены Л.С. Выготским. Реализация этой теории обучения требует, чтобы ученик находился постоянно в зоне своего ближайшего развития. В модульном обучении это достигается путем дифференциации содержания и дозы помощи ученику, организации учебной деятельности в разных формах: индивидуальной, парной, групповой, в парах сменного состава.

Очень многое модульное обучение использует из программированного обучения. Это, во-первых, планирование действия каждого ученика в определенной логике, во-вторых, опора на активность и самостоятельность действий, в-третьих, учет индивидуализированного темпа обучения и, в-четвертых, постоянное подкрепление, которое осуществляется путем сличения (сверки) хода и результата деятельности, самоконтроля и взаимоконтроль. В качестве основы выделяется учебный модуль, который включает в себя законченный блок информации, целевую программу действий и советы учителя по успешной ее реализации.

Учебный материал разделен на тематические блоки, каждый тематический блок укладывается в жесткие временные рамки двухчасового занятия. Для лучшего усвоения содержания тематического блока учитель следует этапам жесткой структуры модульного занятия: повторение, восприятие нового, осмысление, закрепление изученного, контроль. Каждый этап начинается с целевой установки и указания системы действий; заканчивается каждый этап урока контролем, позволяющим установить успешность обучения.

При помощи модулей учитель управляет процессом обучения. На самом учебном занятии роль учителя заключается в формировании положительной мотивации ученика, в организации, координации, консультировании, контроле.

Технология проектов, или метод проектов, в силу своей дидактической сущности позволяет решать задачи формирования и развития интеллектуальных умений критического и творческого мышления.

Работа над учебным проектом, как правило, проводится в течение всего учебного года и включает несколько этапов: предварительный выбор выпускником темы с учетом рекомендаций учителя; составление плана, изучение школьником литературы по данной теме и сбор материала, создание собственного текста, содержащего анализ литературы и собственные выводы по теме, защита, которая предполагает устное выступление выпускника, содержащее краткую характеристику работы, ответы на вопросы по теме работы. В некоторой степени это сближает учебный проект с уже традиционной формой - рефератом.

Однако все более становится общепринятой точка зрения, что учебный проект - самостоятельная исследовательская деятельность ученика, которая имеет не только учебную, но научно-практическую значимость, хорошо осознаваемую как преподавателем - руководителем проекта, так и его исполнителем. Это решение задачи, требующей интегрированного знания, исследовательского поиска для ее решения. Поэтому и предъявление результатов проекта может быть различным: научный доклад с постановкой проблем и научными выводами о тенденциях, прослеживающихся в развитии данной проблемы; создание словаря современной лексики, проект «Музей русского слова», подготовка компьютерных программ по русскому языку под названием «Лингвистические кроссворды» и т. д.

Метод проектов в настоящее время активно утверждается в школе, в том числе и при обучении русскому языку. Этот метод предполагает организацию совместной или индивидуальной работы учащихся над той или иной проблемой с обязательным предъявлением результатов своей деятельности.

Какие же интеллектуальные умения можно развить в учебной деятельности, организованной по методу проектов? Во-первых, аналитическое мышление в процессе анализа информации, отбора необходимых фактов, сравнения, сопоставления фактов, явлений. Во-вторых, ассоциативное мышление в процессе установления ассоциаций с ранее изученными, знакомыми фактами, явлениями, установление ассоциаций с новыми качествами предмета, явления и пр. В-третьих, логическое мышление, когда формируется умение выстраивать логику

доказательности принимаемого решения, внутреннюю логику решаемой проблемы, логику последовательности действий, предпринимаемых для решения проблемы.

Кроме того, у ученика формируется умение рассматривать проблему в целостности связей и характеристик, а также устанавливать причинноследственные связи, искать новые решения, переносить знания из разных областей для решения проблемы.

Эта технология актуализирует важнейшие речевые умения, включая учеников во все виды речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо), совершенствует умение работать с текстами разных стилей и типов речи на уровне информационно-смысловой обработки в первую очередь.

«Языковой портфель достижений ученика» является одной из новых, недавно оформившихся технологий обучения русскому языку.

По форме «Языковой портфель» - новый тип рабочей тетради-папки, фиксирующей самооценку речевых, коммуникативных умений учащихся на протяжении всего школьного курса обучения языку. Назначение языкового портфеля заключается в описании проделанной учеником работы по совершенствованию речевых умений за годы обучения в школе (описание дает как учитель, так и ученик); в качественной фиксации учеником и учителем уровня овладения основными видами речевой деятельности (слушанием, говорением, чтением и письмом) в зависимости от этапа обучения (начальный, средний и старший); в презентации (по выбору ученика) наиболее удачных письменных работ, разнообразных по жанру (сочинения разных жанров, ответы на вопросы, диктанты, изложения и т. д.); в определении личной позиции ученика по отношению к предмету на определенном этапе обучения; в прогнозировании профессиональных склонностей ученика на этапе предпрофильного и профильного обучения

Технология блочного обучения. Создание речевых произведений определенных жанров - это одна из сторон формирования у обучающихся речевой компетентности. Реализуется это на уроках русского языка с использованием технологии блочного обучения, а на уроках литературы с использованием информационнокоммуникационных технологий.

Технология блочного обучения позволяет создать условия для реализации системного мышления, активизации внимания.

Основой блочной технологии является:

- одновременное изучение аналогичных понятий;
- представление большого количества информации в образно - наглядной форме (матрице);
- усложнение заданий от урока к уроку.

Например, уроки развития речи с применением технологии блочного обучения в работе с нетрадиционными жанрами сочинений (репортажстатья-письмо).

Цель таких занятий: развивать речевую компетентность путем сравнения, сопоставления и практического использования нетрадиционных жанров сочинений: статьи, репортажа, письма на основе технологии блочного обучения.

Важным аспектом является то, что обучающиеся получают возможность осуществлять между собой общение, передавая сообщение в

виде текста, звука и изображения, обеспечивая тем самым устойчивую мотивацию познавательной деятельности, подходя творчески к накопленным знаниям, воспринимая, осмысливая их и излагая усвоенное в своем понимании.

Список использованной литературы:

1. Авдеева С. Учебные материалы нового поколения в проекте ИСО// Народное образование, №9, 2007.
2. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. - М.: Педагогика, 1987.
3. Львов, М.Р. Основы теории речи. - М.: Педагогика, 2000.
4. Бройде М. Русский язык в упражнениях и играх. / М. Бройде. - М., 2001.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

М.А. Шукурова, М.Элмуродова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. При освоении любой деятельности человек приобретает определенные способности. В учебной деятельности ребенок обретает способность учить себя, или умение учиться.

Ключевые слова: методика обучения, русский язык, дидактика, исследование.

Annotatsiya. Har qanday faoliyatni o'zlashtirganda, odam ma'lum qobiliyatlarni egallaydi. O'quv faoliyatida bola o'zini o'zi o'rgatish qobiliyatini yoki o'rganish qobiliyatini egallaydi.

Kalit so'zlar: o'qitish metodikasi, rus tili, didaktika, tadqiqot.

Abstract. When mastering any activity, a person acquires certain abilities. In learning activities, the child acquires the ability to teach himself, or the ability to learn.

Key words: teaching methods, Russian language, didactics, research.

Составной частью основ методики обучения русскому языку являются психология, ее концепции и конкретные учения, которые принципиально важны для эффективной организации обучения младших школьников русскому языку. При этом значимыми являются основные положения, как общей психологии, так и возрастной, в частности психологии младшего школьника. Особую роль, безусловно, играет педагогическая психология-методика активно вбирает в себя все то, что непосредственно связано с процессом обучения.

Так, основополагающей для методики обучения русскому языку, как и для методики обучения математики, природоведения и т.д., является концепция соотношения обучения и развития, закрепившаяся в понятии «развивающее обучение». Выдвинутое Л.С. Выготским и разработанная психологами его школы (А.Н. Лентьев, Д.Б. Эльконин, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов и др.) идея о том, что обучение, опираясь на достигнутый уровень детского развития, должно опережать вести его за собой, является принципиально важной для решения как крупных, так и более частных методических вопросов.

Важнейшим понятием, которое легло в основу фундаментальной психологической концепции, разработанной А.Н. Леонтьевым, является понятием «деятельности». С позиции этой концепции, на ее основе психологами созданы теории, играющие принципиальную важную роль в развитии методики. Одной из них является теория учебной деятельности. Этот термин не тождествен терминам «учения» «учебный процесс». Учиться ребенок может и в игре, и в труде, и в непринужденном общении со взрослыми; учебный процесс не всегда организуется «по законам» учебной деятельности, имеющей свое содержание и определенную структуру.

Сегодня психологами дидактами, методистами теория учебной деятельности признается особо значимой. Опора на нее дает возможность выйти на решение стратегической задачи современной школы: не просто формировать у учащихся определенные знания, умения, навыки, а обеспечивать развитие личности, т.е. самостоятельность мышления, желание и умение учиться.

Многолетними исследованиями психологов под руководством Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова показано, что к формированию у ребенка учебной деятельности (а это должен быть целенаправленный процесс) можно и нужно приступать с самого начала школьного обучения. «Для нормального пребывания в средней школе все дети должны иметь... потребность в учении и умении учиться. Эта потребность и умение могут быть сформированы у детей именно в младшем школьном возрасте.... Создание в начальной школе надлежащих условий для формирования у младших школьников полноценной учебной деятельности, содержанием которой являются теоретические знания и основанные на них умения и навыки, будет находиться в русле решения...задач, поставленных... перед начальным образованием. Во-первых, полноценная учебная деятельность младших школьников может быть основой их всестороннего развития. Во-вторых, действительно прочные умения и навыки формируются у детей при наличии у них определенных теоретических знаний. В третьих, добросовестное отношение детей к учению опирается на потребность, желание и умение, учиться, которое возникает в процессе реального выполнения учебной деятельности.

В рамках теории учебной деятельности сложилась теория поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина, она помогает управлять процессам познания ребенка, подсказывает те этапы, по которым его нужно провести, чтобы обеспечить правильное, надежное формирование полноценных умственных действий.

Кроме психологических концепций, признанными основополагающими для методики обучения, можно также назвать исследования, принципиально важные для решения вопросов преподавания русского языка. К их числу относится теория речевой деятельности, которая связана с разработкой фундаментального психологического понятия «деятельность». Эта теория, представленная в работах психологов А.А. Леонтьева, и А.Зимней и др., особенно значима для методики развития речи.

Важным вопросом методики обучения русскому языку являются исследования Н.И. Жинкина. Так с опорой на проведенное им исследование, изучение процесса создания письменного и устного пересказа Т.А. Ладыженской были сформированы умение связной речи: понимать и раскрывать тему высказывания, осознавать основную мысль и др.

Именно Н.И. Жинкину психология, а через нее к методике обязаны открытием «тайн слияния звуков при чтении. Н.И. Жинкин изучал, устную речь его интересовало как в (основном) в словесном потоке достигается плавность, слитность произношения звуков. Открытый им механизм упреждения (предвосхищения) Д.Б. Эльконинным был перенесен на процесс чтения. Так было выведено общее правило обучения позиционному чтению: формировать у детей умение при чтении слога ориентироваться не последовательно на каждую букву, а, прежде всего на ту, которая обозначает гласный звук. Открытые механизма «слияния» звуков при чтении помогло сделать этот процесс управляемым.

Сегодня в общественном сознании постепенно происходит смена приоритетов: на первое место выдвигается задача, прежде всего развития ребенка, поскольку развитие позволит сделать процесс вооружения школьников знаниями, умениями и навыками более эффективным. Установку на развитие учащихся и можно считать современной стратегией школьного обучения.

Среди различных концепций развивающего обучения, базирующихся на теории Л.С. Высотского о зоне ближайшего развития ребенка, развивающее обучение практикуется как обучение, содержание, методы и формы организации которого прямо ориентированы на закономерности развития ребенка. В качестве основы развития школьников рассматривается учебная деятельность, которая «понимается как особая форма активности, направленная на овладение принципами построения определенных действий с изучаемыми объектами – словом, числом и т.д.

Овладениями такими принципами должно расширять возможности ученика, превращать его в подлинного субъекта учения. Эта позиция положительно сказывается на становлении учебно–познавательных интересов школьника, на перестройке его мышления, воображения, памяти, на возникновении ряда свойств и качеств личности.

Чтобы в дальнейшем вести обсуждение проблемы обучения русскому языку с позиции теории развивающего обучения, выдвигающей в качестве центральной задачи становление у младших школьников умения учиться, необходимо прежде разобраться в том, что подразумевается под этим умением и как следует осуществлять его формирование при обучении русскому языку в начальных классах.

Умение учиться формируется, в учебной деятельности. Появление этого умения знаменует революционное событие в психическом развитии: с этого момента ребенок из обучаемого, ведомого взрослым становится хозяином, субъектом собственного развития человеком, обучающим себя, меняющим самого себя, сознательно и целенаправленно.

Если переход ребенка к саморазвитию к концу начальной школы произошел, то можно говорить о развивающем характере обучения, об обучении, осуществляемом по закону учебной деятельности.

Главной особенностью научного знания, на котором формируется умение учиться и, которым овладевают школьники на уроках, является системный характер изучаемых понятий. У системного знания есть одно замечательное свойство: из любой точки системы можно рассмотреть несколько следующих точек, даже не побывав в них. Связи понятий в системе не случайны, поэтому, открыв ребенку одно понятие, мы можем ожидать, что ему приоткрылись некоторые другие понятия.

Выбор исходных понятий – это важнейшее условие открытости понятийной системы до детального знакомства о ней. В начало обучения должны быть положены предельно общие понятия, ядерные, центральные для данной системы, те, из которых система может быть постепенно выведена.

Список использованной литературы:

1. Соловейчик М.С. Русский язык в начальных классах. Теория и практика обучения /учебное пособие для пединститутов - Москва,1993
2. Репкин В.В. Формирование орфографического навыка как умственного действия // Вопросы психологии – Москва,2000
3. Педагогический поиск. / Сост. И.Н.Баженова – Москва,1999

РАЗВИТИЕ УСТНОЙ РЕЧИ СРЕДСТВАМИ КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

М.А. Шукурова, А.Хайитов

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассмотрено развитие речевых умений у учащихся средствами коммуникативных технологий и пересмотра подходов к обучению и организации учебного процесса.

Ключевые слова: обучение, коммуникация, методика, инновация, развитие.

Abstract. The article examines the development of students' speech skills through the use of communication technologies and the revision of approaches to teaching and organization of the educational process.

Key words: training, communication, methodology, innovation, development.

Annotatsiya. Maqolada kommunikativ texnologiyalardan foydalangan holda talabalarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirish va o'qitish va o'quv jarayonini tashkil etishga yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: trening, aloqa, metodologiya, innovatsiya, rivojlanish.

В настоящее время раздел «Связная речь» предусматривает обучение различным видам речевой деятельности. Разработка вопросов развития связной речи (и в плане восприятия, и в плане ее создания) опирается на достижения лингвистической науки в области синтаксиса текста, культуры речи, стилистики, современной риторики, а также на достижения психологии

речи (общения), психолингвистики (в частности, на теорию речевой деятельности), социолингвистики, теории коммуникации и т.д. и - главное - на собственные данные об уровне развития связной речи школьников (ее отдельных сторон), о динамике формирования некоторых коммуникативных умений при определенной методике обучения, о сравнительной эффективности некоторых приемов работы и средств обучения.

Необходимость в создании инновационных методик развития речи на уроках русского языка в средней школе определяется следующими причинами.

1. Существующая методика не направлена на формирование коммуникативной потребности у учащихся, мотивации к овладению и пользованию разнообразными речевыми средствами. Речь наших детей часто бедна просто потому, что они не стремятся говорить более ярко и разнообразно.

2. Используемая в настоящее время методика направлена на ознакомление учеников с разнообразными средствами речи (типами, стилями речи и пр.), но не на практическое овладение ими: немотивированность детей, небольшое количество учебных часов, отводимых на развитие речи, недостаточный тренинг умений и навыков приводят к тому, что учащиеся обычно знают о возможностях речи, но не умеют ими пользоваться.

3. Работа по развитию речи отделена от других видов учебной работы на уроках русского языка, среди которых преобладают тренинги, направленные на выработку орфографических и пунктуационных навыков, а также изучение научной лингвистики, и именно такая работа воспринимается как учителями, так и учениками как основная; соответственно, развитие речи понимается как второстепенная задача.

4. Уроки развития речи не направлены на развитие умения мыслить с помощью языка, фактически существующая методика понимает речь не как высшую психическую функцию, не как творческую деятельность, а как чисто технический навык, однако еще Л.С. Выготский доказал, что это не так.

5. Развитие речи в существующей методике понимается как развитие только письменной речи, хотя в жизни все мы пользуемся главным образом устной речью, – вообще общепринятая методика не ориентирована на подготовку детей к реальной жизни, к решению жизненных задач посредством речи.

6. Речь изначально диалогична, возникает в диалоге, в общении двух людей, а уже затем человек приобретает способность к монологической речи, – однако используемая сейчас методика стремится развивать только монологическую речь, искусственно игнорируя то, что речевая деятельность включает в себя умение слушать и слышать собеседника, которое также необходимо развивать.

7. Нормальное освоение речи проходит следующие этапы: а) слушание, б) практическое освоение, в) осознание – существующая методика делает упор на осознание, игнорируя предыдущие этапы.

Принципы обучения связной речи. Коммуникативный (Ведущий принцип методики развития речи Подготовка школьников к полноценному речевому общению как в устной, так и в письменной форме). Единства различия речи и мышления (Язык-средство общения и одновременно познания мира. Развивать речь ребенка-это значит учить его мыслительным операциям, таким как синтез, анализ, абстрагирование, обобщение, индукция, дедукция). Единства изучения языка и обучения речи (Язык и речь объединены понятием «речевая деятельность») Усваивая единицы языка в единстве их значения, формы и функции, школьники учатся употреблять эти единицы в речи. Выполняя упражнения, направленные на усвоение норм русского литературного языка, школьники развивают свою речь).

Опора на синтаксическую модель, образец (Создание текста как микросистемы, функционирующей в качестве основной коммуникативной единицы, имеющей смысловую коммуникативную законченность в общении. Для построения высказывания на первый план выдвигается умение школьников правильно представить замысел(модель)создаваемой речи: выбрать структуру и наполнить ее лексическими единицами)

Контекстный принцип (Анализ языковых единиц в их связях. Языковые единицы необходимо рассматривать в контексте, так как каждая единица обусловлена семантикой и грамматическими свойствами. Только контекст может показать семантику языковой единицы всех уровней)

Принцип непрерывности работы (Развитие речи учащихся происходит на уроках регулярно, являясь аспектом изучения русского языка. Словарная работа, работа над словосочетанием и предложением, элементы стилистики и культуры речи, беседы, связные развернутые ответы по грамматике, сочинения, изложения- все это создает непрерывную систему развития речи учащихся)

Для того чтобы учащиеся школы усвоили определённые знания о том, как строится описание, какие требования предъявляются к устному докладу, какое значение имеет систематизация материала к сочинению, учитель должен использовать различные методы как репродуктивного, так и продуктивного типа, т.е. учащиеся усваивают и готовые знания, воспроизводят известные им способы деятельности и открывают самостоятельно новые знания. При этом учитель использует беседу, рассказ, работу над учебником, упражнения как средства реализации указанных методов обучения, форму организации познавательной и речевой деятельности учащихся.

Основные формы работы для развития устной речи учащихся.

Выделяются следующие виды беседы: 1) беседа по тексту или анализ текста; 2) анализ элементов и частей текста (формулировок тем, планов, материалов к высказыванию); 3) беседа об изображённом на картине, об увиденном на экскурсии и т.п.

Анализ текста. Только при анализе текста можно определить его содержание, особенности структуры, композиционное и языковое оформление. Анализ текста может включать анализ содержания, способов

раскрытия авторского замысла, средств организации текста, его структуры, анализ композиции речевого произведения, анализ особенностей языкового оформления (языковой анализ) в зависимости от дидактической задачи определённого этапа работы.

В школьном обучении различают: анализ исходного текста, который проводится на этапе подготовки к изложению; анализ текста на этапе подготовки к сочинению; анализ текста, созданного учащимися.

Анализ исходного текста необходим для того, чтобы учащиеся поняли о чём говорится в тексте, на основе которого им предстоит создать свой текст. Осмысление содержания и структуры текста – условие успешного воспроизведения. Поэтому в процессе беседы по тексту важно ставить вопросы, которые помогли бы учащимся определить основную мысль автора, выделить главное, основное, установить последовательность развёртывания событий, их причинно-следственную связь, структуру текста, особенности его языкового оформления. Анализ содержания и структуры исходного текста завершается составлением его плана. Данная работа в современной школе очень важна и необходима, так как выпускники 9-х классов выполняя часть С1, пишут сжатое изложение. Поэтому работу данного типа нужно начинать с 5-го класса.

Беседа по картине, фильму, по наблюдениям. Данная работа проводится для того, чтобы учащиеся уяснили замысел художника и то, как этот замысел реализован. Поэтому учителю нужно все вопросы для обсуждения продумать так, чтобы в ответах учащихся прозвучал этот самый замысел. Что касается беседы по наблюдениям, то в этом случае задача учителя – не навязывать своё мнение, но в то же время помочь учащемуся. Выявить разные подходы к раскрытию темы, отметить среди них наиболее интересные, оригинальные, противопоставить разные точки зрения, подсказать другие возможные пути решения проблемы, указать неизвестные детям источники получения материала.

Слово (рассказ) учителя. Слово учителя на уроках развития связной речи создаёт у учащихся определённый эмоциональный настрой, стимулирует их творческие поиски, пробуждает желание как можно лучше выразить свои мысли – вот почему так важен добрый, заинтересованный тон высказываний учителя. С чего начинается работа учителя: во-первых, учителем всегда ставится цель урока по развитию речи, затем сообщается о том, какой вид работы предстоит выполнить, чему предстоит научиться на уроке. Нередко учитель напоминает детям о том, что они уже умеют делать, как они подготовлены к предстоящей работе. Устанавливая связь с предыдущим, учитель ставит новые задачи, чтобы показать учащимся их движение вперёд.

Список использованной литературы:

1. Гусев В.В. Познавательная самостоятельность учащихся и развитие образовательной технологии. - М., 2004- 122с.

2. Гущина Т.Н. Игровые технологии по формированию социальных навыков у подростков: Практическое пособие. – М., 2007 – 120с.
3. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. – Ростов-на-Дону, 2002 - 439с.
4. Дереклеева Н.И. Мастер-класс по развитию творческих способностей учащихся. - М., 2008 - 224с.

ТЕМА ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ А.Ю. ШАДРИНОВА

М.А. Шукурова, Ш.Исломова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Данная статья посвящена теме природы в творчестве А. Ю. Шадринова. натурфилософия поэзия шадринов лирика Изучение его творчества важно для раскрытия индивидуального стиля поэта и представления целостной картины литературного Белозерья и Вологодчины в целом.

Ключевые слова: Шадринов, лирика, природа, лирический герой.

Annotatsiya. Ushbu maqola A. Yu. Shadrinov asarlaridagi tabiat mavzusiga bag'ishlangan. natural falsafa she'riyati Shadrinov lyrics Uning ijodini o'rganish shoirning individual uslubini ochib berish va adabiy Belozeriya va umuman Vologda viloyatining yaxlit tasvirini taqdim etish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: Shadrinov, lirika, tabiat, lirik qahramon.

Abstract. This article is devoted to the theme of nature in the works of A. Yu. Shadrinov. natural philosophy poetry Shadrinov lyrics Studying his work is important for revealing the individual style of the poet and presenting a holistic picture of the literary Belozerie and the Vologda region as a whole.

Key words: Shadrinov, lyrics, nature, lyrical hero.

Литературные произведения А. Шадринова пронизаны временными и пространственными представлениями, бесконечно многообразными и глубоко значимыми. Они составляют некое единство. Существенную взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно освоенных в литературе, мы, вслед за М.М. Бахтиным, будем называть хронотопом. Хронотопическое начало может придавать произведениям философский смысл. Время и пространство запечатлевается в литературных произведениях двойко. Во-первых, в виде мотивов и лейтмотивов (преимущественно в лирике), которые не редко приобретают символический характер и обозначают ту или иную картину мира. Во-вторых, они составляют основу сюжета. Характер условности литературного времени и пространства в большей степени зависит от рода литературы. В лирике эта условность максимальна, однако в тоже время лирика способна воспроизводить предметный мир с его пространственными координатами, которые обладают большой художественной значимостью.

Природные составляющие, лежащие в основе хронотопической организации, имеют такие характеристики, как сакральность, оппозиция «верх» / «низ», «свое» / «чужое», ограниченность пространства, его наполненность, легкопроницаемость. С художественным временем лирика обращается также свободно. Мы часто наблюдаем в ней сложное

взаимодействие временных пластов: прошлого и настоящего; прошлого, настоящего и будущего; бытового и бытийного времени.

В лирике в образы времен года поэты часто вкладывают индивидуальные смыслы. В поэтических текстах А.Ю. Шадринова все насыщено образами затухания - в основном автор использует такие времена года, как осень и зима. Осенним днем ни солнечным, ни тусклым. Снова осень горит, снова ночью горят фонари. Время года ассоциировалось в культуре человечества в основном с земледельческим циклом. Почти во всех мифологиях осень - время умирания, а весна - возрождения. Одна из наиболее мощных пространственно-временных моделей - циклическая, подкреплена вечной сменой природных циклов (лето-осень-зима-весна-лето...). В ее основе представление о том, что все возвращается на круги своя. Циклическая модель весьма архаична, но ее проекции ясно ощутимы и в современной культуре. Она заметна и в творчестве А.Ю. Шадринова, в котором идея жизненного цикла становится доминирующей. Я отовсюду слышу ветер. Я вижу серый небосвод. Я знаю то, зачем на свете Запущен дней круговорот. Циклическое восприятие лирическим героем бытового времени повлияло на отражение природы в ее круговороте. Календарный год включает в себя пейзажную лирику, посвященную каждому времени года, хотя большое внимание уделяется осени. Это, пожалуй, самое неоднозначное время из четырех времен года: еще свежа память о тепле ушедшего лета, но уже заметны признаки близкой зимы. Осень ассоциируется с третьим циклом жизни человека, где она олицетворяет зрелость. В стихотворении «Здесь зима и, слегка припорошено снегом» цикличность бытового времени подчеркивается не только на содержательном уровне, но кольцевой композицией стихотворения. Здесь зима и, слегка припорошено снегом, Спит земля <...> Здесь по осени ветер вздымает на волны И гоняет по крышам листву <...> Здесь весеннее небо дождями проплачет <...> Здесь зима. И глухой отголосок смятения Непрестанно грызет синеву.

В творчестве А. Ю. Шадринова тема природы тесно связана с темой любви к родному краю. Прикрепленность жизни и ее событий к месту - к родной стране с ее полями, реками и лесами, к родному дому - характерные черты идиллического хронотопа. В нем наблюдается и особое отношение к пространству и времени. Еще одна особенность идиллии - сочетание человеческой жизни с жизнью природы, единство их ритма, общий язык для явлений природы и событий человеческой жизни. Восприятие вечного круговорота природы в ее непрерывности повлияло и на восприятие циклического для природы процесса человеческой жизни. Умирая, люди уступают место следующему поколению. Это было со мной, это вновь повторится Не со мной, так с другим: на зеленом ковре Обессиленно мечется пестрая птица, Легкий пух поднимая, как снег в ноябре.

Наряду с образами времени года автор обращается к изображению времени суток. Для литературы характерно индивидуализировать эмоционально-психологический смысл времени суток применительно к лирическому герою. Ночь - время, когда происходят события, описанные в

большинстве стихотворений А. Ю. Шадринова: «Ночь, дождь, тучи над городом», «Разметала ночка» и другие. В мифологии многих стран ночь - это время безраздельного господства тайных и чаще всего злых сил, а приближение рассвета, возвещаемого криком петуха, несло избавление от нечистой силы. Также ночь может становиться временем напряженных раздумий, тревоги и тоски. Показательным является стихотворение «Я хочу быть один с этой ночью с глазу на глаз», в котором ночь воспринимается как время, когда человеку нужно остаться наедине со своими мыслями. Для лирического героя это еще и время творчества, написания стихотворений. Образ звена выступает здесь как связь с вдохновением. Она хрупка, поэтому требует от лирического героя уединения. Заклинаю: уйдите, сейчас распадется звено Вы растопчете час, вы растопчете ночь, вы растопчете строки. Для стихотворений А.Ю. Шадринова свойственна взаимосвязь двух типов времени: бытового, который делится на отрезки жизни, зависящие от внешних обстоятельств, и бытийного времени вечности, существующего всегда, независимо от человека. Если бытийное время воспринимается как необратимое, движущееся только вперед, то бытовое время мыслится как смена жизненных состояний. Ушла весна, минуло лето, В полях снегов неочернимых кладь Горит холодным, бездыханным светом. В другом стихотворении лирический герой размышляет о невозможности вернуть ушедшие события. Время необратимо. Символично, что такие мысли посещают лирического героя в ночь, сокровенное время суток. Жизнью измерена жизнь, но в ночь верой тоска гонима. Боже! Какие минуты прочь, Скачут необратимо. Обратимся к другому стихотворению, в котором значимо ночное время суток «Ночь, дождь, тучи над городом». В его пространственных характеристиках ясно просматривается оппозиция «верха» и «низа». Лирический герой находится вначале где-то высоко над городом и с этой высоты обзревает «Ночь, дождь, тучи над городом», а затем опускает свой взгляд вниз и начинает всматриваться в «Шторы в окне, кружевные бороды. Тени мелькающие по земле». Пространство неограниченное, в это же время легкопроницаемое, не существует каких-либо препятствий для передвижения в нем. Важно определить место лирического героя в заданном пространстве и времени. Он не возвышается над землей в своей гордыне, а поднимается выше, чтобы понаблюдать за миром и задуматься над смыслом существования. В другом стихотворении лирический герой не просто поднимается над земным пространством, а парит над родным краем, где его душа переходит в духовную сферу. Моя душа над родиной летит, Обняв ее бесплотными руками. Лирический герой пытается вписать свою судьбу в бытийное время, осознать свое место в движении времени. Пусть мать лишь, пишет об одном, Что след мой не истерт, Но тополь за моим окном На половину мертв. Но долженствует и грядет Ответ! Пройдут года, и в том, что Воле Божьей Из тьмы страниц моих польется Свет Виновны Вы, приведшая к подножью. Ретроспективный характер большинства произведений создает концепцию видения временных координат, близких к романтическому двоемирию. Идеализированный образ прошлого становится прекрасным

миром «там», попыткой убежать от действительности, вернуться в это время. В стихотворении «Этой ночи страшное начало» мы находим следующие строки: То, что потерял я за полгода, Не подарит добрый Алладин... И нити рек с водой зеркальной, И дух покосов молодых, И силуэты ив печальных, И мачты сосен вековых.

Тема природы, связывающая воедино представления поэта о вселенной и подчиняющая себе ряд других тем и мотивов лирики, является центральной в творчестве А.Ю. Шадринова. Природа, находящаяся в различных отношениях с лирическим героем (он ее поклонник, пленник, сын), становится в стихотворениях не просто фоновым материалом, а ядром философских размышлений. Лирический герой верит в божественное начало природы, стремится понять сущность бытия, законы мироздания. При этом он пантеистически слит с миром и улавливает малейшее изменение.

Список использованной литературы:

1. Есин, А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: учеб. пособие / А. Б. Есин. - Москва: Флинта, Наука, 2000. - 248 с.
2. Шадрин, А. Ю. «Моя душа над родиной летит...»: Избранные стихотворения и поэмы / А. Ю. Шадрин. - Вологда: Легия, 2008.
3. Алексей Шадрин // Вологодский литератор. - 2014. - № 4.
4. Еремина, О.А. «Моя душа над родиной летит...» О поэзии Алексея Шадринова // Литература. 11 кл.: поурочные разработки: книга для учителя. - М., 2006.

АНГЛИЙСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.С. ПУШКИНА

Г.А. Хамидуллаева (PhD), Ф.Абдужабборова
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье исследуются английские заимствования в произведениях А.С.Пушкина.

Ключевые слова: лингвистические особенности, А.С.Пушкин, английская литература, английский язык, английские вкрапления.

Abstract: the article examines English borrowings in the works of A.S. Pushkin.

Key words: linguistic features, A.S. Pushkin, English literature, English language, English inclusions.

Annontatsiya: Maqolada A.S. Pushkin asarlaridagi ingliz tilidagi qarzlilar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik xususiyatlar, A.S.Pushkin, ingliz adabiyoti, ingliz tili, inglizcha qo'shimchalar.

Известно, что Александр Сергеевич обладал прекрасными лингвистическими способностями. Он блестяще владел французским языком, за что в лице получил прозвище «француз». Он изучал латинский, греческий, итальянский, немецкий, английский, испанский, цыганский, арабский, турецкий, древнееврейский языки. *«И то, как он ими занимался, – просто чудо. Никто из исследователей на это как-то не обращал внимания,*

но я вам скажу, что такое убыстренное изучение языков – явление удивительное». Эти слова принадлежат крупнейшему пушкинисту Семену Семеновичу Гейченко.

Несмотря на это, большое влияние на творчество Пушкина оказала английская литература. Особое внимание изучению английского языка Пушкин уделяет во время южной ссыпки. В дальнейшем изучение продолжается, но в конце 1825 года его познания остаются еще недостаточными. Об этом Пушкин пишет в своем письме Вяземскому: *“Мне нужен английский язык – и вот одна из невыгод моей ссылки: не имею способов учиться, хотя пора. Грех гонителям моим!”* По воспоминаниям друзей, впервые он читал поэмы Байрона в оригинале в 1820 году в Гурзуфе вместе Е.Н. Раевской, которая в особо сложных случаях переводила Байрона на французский язык. Позже, в Михайловском, поэт занялся английским более основательно, но учил язык самостоятельно. Пушкин выписывал в Михайловское книги на английском и нередко вводил цитаты в свои произведения. Так, эпитафией к поэме *“Полтава”* являются слова Байрона:

The power and glory of the war, Faithless as their vain votaries, men, Had pass'd to triumphant Czar.

Глава VIII романа *“Евгений Онегин”* также имеет эпитафией слова великого английского романтика:

Still forever fare thee well.

Цитаты из произведений английских писателей, отдельные слова и выражения на английском языке органично входят в ткань многих творений Пушкина. В ранней молодости Александр Сергеевич, как он пишет друзьям, «сходил с ума по Байрону». Обаяние лорда Джорджа Гордона Байрона граничило с магнетизмом, его образ был легендарен. Под знаком Байрона развивались литература, музыка и искусство романтизма, складывались убеждения, образ мыслей, манера поведения. Он был наряду с Наполеоном кумиром своей эпохи. Что же привлекало Александра Сергеевича и его современников в творчестве Байрона?

Во-первых, умение лорда давать блестящие описания природы:

*And gentle winds, and waters near,
Make music to the lonely ear.*

Второй чертой, пленившей современников, было умение Байрона правдиво изображать весьма сложные душевные переживания:

*My soul is dark – Oh! quickly string
The harp I et can brook to hear...*

И, наконец, третья особенность творчества Байрона – поразительное умение рисовать пленительные женские образы:

*She walks in Beauty, like the night
Of cloudness climes and starry skies.*

Все это было чрезвычайно близко Пушкину. Восторженные отзывы о произведениях Байрона мы находим во многих его письмах: *“Что за чудо ‘Дон Жуан’! Я знаю только пять первых песен; прочитав первые две, я*

сказал тотчас Раевскому, что это *Chef d'onte oeuvre* Байрона, и очень обрадовался после, видя, что *Walter Scott* моего мнения”.

В апреле 1824 года мир узнал о кончине Байрона. Пушкин откликнулся на эту трагедию стихотворением “*К морю*”:

Таким образом, знание английского языка, толчок к изучению которого дало творчество Байрона, помогло Пушкину познакомиться с английской литературой и по достоинству оценить ее.

Прочитывая письма и критические статьи А.С. Пушкина, можно заметить, что именно в них содержится самое большое количество английских вкраплений, поменьше - в поэзии, еще меньше - в прозе. Что представляют собой эти вкрапления? Во-первых, это имена писателей: Byron, Walter Scott, Wordsworth, Southy, Shakespeare, Walpole, Coleridge и др., при этом английское написание имен сохраняется и в русском, и в английском текстах. Так же Пушкин пишет и имена литературных героев: Child-Harold, Manfred, Lalla-Rookh. Прямые цитаты служат в основном эпиграфами, в текстах их крайне мало.

Самой многочисленной группой английских вкраплений являются непосредственно английские слова, чаще всего в русском тексте. Набор этих слов заметно ограничен: *gentleman, comfort, speech, spleen, vulgar, blue stocking, beef-steak, roast-beef, dandy*. Простое их перечисление - это описание «английскости» того образа, который возникает в представлениях читателей об Англии. Большинство этих слов пришло в английский язык из французского.

Список использованной литературы:

1. Пушкин. А.С. «Словарь языка А.С. Пушкина»
2. Виноградов. В.В. «Язык Пушкина»
3. Гуковский. Г.А. «Пушкин и проблемы реалистического стиля»
4. Лехин. И.В. «Словарь иностранных слов»
5. Бабкин. А.М., Шендецов. В.В «Словарь иноязычных выражений и слов»

АРХАИЗМЫ В РУССКОЙ ПОЭЗИИ Ф.И. ТЮТЧЕВА

Г.А. Хамидуллаева (PhD), Ш.Исламова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуются архаизмы в поэзии Ф.Тютчева. В ней предпринята попытка классификации архаизмов поэзии Ф.Тютчева.

Ключевые слова: искусство слова, Ф.Тютчев, устаревшие слова, архаизмы, фонетические архаизмы, словообразовательные архаизмы.

Abstract. The article examines archaisms in the poetry of F. Tyutchev. It attempts to classify the archaisms of F. Tyutchev's poetry.

Key words: art of words, F. Tyutchev, obsolete words, archaisms, phonetic archaisms, derivational archaisms.

Annotatsiya. Maqolada F. Tyutchev she'riyatidagi arxaizmlar ko'rib chiqiladi. F. Tyutchev she'riyatining arxaizmlarini tasniflashga harakat qiladi.

Tayanch so‘zlar: so‘z san'ati, F.Tyutchev, eskirgan so‘zlar, arxaizmlar, fonetik arxaizmlar, so‘z yasash arxaizmlari.

Исчезновение из языка слов и отдельных их значений представляет собой сложное явление, совершающееся медленно и не сразу (да и не всегда) приводящее к выпадению слова из лексики языка вообще. Утрата слова или того или иного его значения – результат длительного процесса архаизации соответствующего языкового факта, когда он из явления активного словарного запаса первоначально делается достоянием пассивного словаря и лишь потом постепенно забывается и совершенно исчезает из языка.

Этот процесс не представляет собой прямолинейного процесса: в ряде случаев устаревшие слова впоследствии вновь возвращаются в активный запас лексики нашего языка. Естественно, что при этом происходит, как правило, и резкое изменение их значений (указ, солдат, министерство).

Устаревшие слова, в совокупности образующие устаревшую лексику русского языка, представляют сложную и многослойную систему. Причиной этого является их неоднородность и многообразие с точки зрения: степени их устарелости, причин их архаизации, возможности и характера их использования.

Как уже было сказано, устаревшие слова различаются между собой прежде всего степенью своей устарелости. Среди них выделяется в первую очередь группа слов, которые являются в настоящее время совершенно неизвестными рядовым носителям современного русского литературного языка и поэтому непонятны без соответствующих справок. Сюда относятся:

а) слова, совершенно исчезнувшие из языка, не встречающиеся в настоящее время в нём даже в составе производных слов (локы-лужа, которассора, просинец-февраль, стрый-дядя по отцу, нетий-племянник по сестре, рака-могила, гробница и т. д.);

б) слова, не употребляющиеся в языке как отдельные слова, но встречающиеся в качестве корневых частей производных слов: вервь-верёвка, руг-насмешка (ругать), вреть-кипеть (варить, овраг), говядо-скот (говядина, говяжий), усние-кожа (заусенец), мжура-тьма, мгла (жмурить), худог-искусный (художник), скоро-шкура (скорняк), подаять-подавать (подавание) и т.п.;

в) слова, исчезнувшие из языка как отдельные значимые единицы, но употребляющиеся ещё в составе фразеологических оборотов: сокол – старое стенобитное орудие, большой таран (гол как сокол); зга – дорога (ни зги не видно); кол – небольшой участок земли (ни кола, ни двора) и др.

Архаичность поэтического стиля Ф.И. Тютчева была замечена уже в середине XIX века его младшими современниками. Филологи XX в. объясняли эту особенность либо имманентными свойствами тютчевской художественности (Ю.Н. Тынянов, К.В. Пигарев, В.В. Кожинов), либо «инертностью» стиля поэта, пребывавшего в языковой изоляции (А.Д. Григорьева, А. Юнгтрен).

Стиль - система всегда развивающаяся и в связи с «внутренней логикой» (имманентные свойства), и под влиянием внешних факторов. Исходя из этого необходимо опровергнуть представление об «инертности» как характерной особенности стиля Ф.И. Тютчева 30-40 годов. К.В. Пигарев отметил, что с годами в поэзии Ф.И. Тютчева количество архаизмов уменьшается, при этом они приобретают отчётливо выраженную стилистическую функцию.

Употребление архаизмов в 20-х, 30-40-х и 50-70 годах поступательно развивалось у поэта как под влиянием «внутренних» процессов, так и под влиянием языковой ситуации. Путём сплошной выборки из поэтических произведений Ф.И. Тютчева (рассматривались только непереводаемые произведения, указ. соч., сс. 39-222) выделено 527 единиц архаизмов (помещены в Приложении 1 к работе, в разделе «Словник»). Первая уровневая группа - фонетические архаизмы - наиболее важна с точки зрения поэтической традиции. Преобладающее число в этой группе составляют неполногласные старославянские варианты, типичные поэтизмы. Ф.И. Тютчев активно использует фонетические архаизмы в период раннего творчества (10-20-е), а также в период первого расцвета (с меньшей интенсивностью) (30-е).

Вторая группа - словообразовательные архаизмы - явление более редкое и специфическое. Многие из них трудно произносимы - взвеваться, воспомяненья, возглавие, - что мешает им быть типичными поэтизмами. От нейтральных современных вариантов некоторые словообразовательные архаизмы отличаются не только стилистической окраской, но и семантикой, причём семантическая оппозиция наметилась уже в первой половине XIX века. Ф.И. Тютчевым архаизмы этой группы употребляются довольно равномерно, пик использования приходится на второй период расцвета творчества (60-70-е годы). Среди морфологических архаизмов {укора вместо укор, завес вместо завеса) больше всего архаизмов времени - Лексические архаизмы - самая многочисленная и разнообразная группа. Среди них попадаются как типичные поэтизмы (взор), так и лексика политической (крамола), научной и философской (естество, бестелесный) сфер употребления. Как и в первой группе, здесь преобладают старославянские по происхождению слова и славянизмы. Лексические архаизмы Ф.И. Тютчев интенсивно употребляет на протяжении всего творчества.

Семантические архаизмы - (слова брань в значении битва, внятный в значении понятный уму, исход в значении 'выход на поверхность') группа, многочисленность которой в лирике Ф. И. Тютчева возрастает со временем. Это явление лишь отчасти обусловлено инертностью стиля поэта. Среди семантических архаизмов большое количество приходится на старославянизмы и славянизмы, утратившие конкретное значение и сохранившие как актуальное вторичное отвлечённое значение. Большое количество семантических архаизмов в поэтическом языке Ф.И. Тютчева указывает на склонность поэта актуализировать семантику устойчивых поэтических выражений, употребляя славянизм в устаревшем конкретном

значении. В употреблении архаичной лексики в поэтическом языке Ф.И. Тютчева есть тенденция, которая касается всех уровней групп. В сороковые годы поэт перестаёт употреблять маркированную архаичную лексику, а в 50-70-е годы это употребление вновь приобретает интенсивность. Несмотря на то, что последний названный период приходится на вторую половину XIX века, есть основания полагать, что творческие процессы этого периода - продолжение единого процесса, корни которого уходят в языковое сознание первой половины XIX века. Это можно доказать, подробно изучив художественные функции архаизмов в тютчевской лирике.

Основная художественная функция архаизмов - ретроспективное обозначение узнаваемой культурной реальности, но совместно с ней «работают» прикладные, служащие созданию образа лирического героя, языковой картины мира, моделированию языкового авторского мышления, жанровой ориентации. Архаизм в лирике Ф.И. Тютчева является знаком узнаваемых литературных традиций (рассмотрено на примере стихотворений «Странник», «Снежные горы», «Над виноградными холмами», «Фонтан», «Люблю глаза твои, мой друг...», «Кончен пир, умолкли хоры...», «Восток белел, ладья катилась...», «На Новый 1855 Год», «Песнь скандинавских воинов» (из Гердера), «Как птичка, раннею зарей...») и знаком разнообразных культур, начиная с античной и древнерусской (рассмотрено на примерах стихотворений «Пол-день», «Фонтан», «Уралия», «Ватиканская годовщина», «Близнецы», «Певучесть есть в морских волнах...»). Архаизмы играют значительную роль в формировании жанровой специфики тютчевских произведениях, в частности - в создании жанра поэтического фрагмента.

Список использованной литературы:

1. Баратынский Е.А. Стихотворения и поэмы /Е.А. Баратынский; Сост. и авт. вступ. статьи В.А. Приходько. Петрозаводск: Карелия, 1979. -263 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Междунар. отношения, 1975. - 395 с.
3. Батюшков К.Н. Сочинения в 2-х т. /Сост., подгот. текста, вступит, статья и коммент. В. Кошелева. М.: Худож. лит., 1989.
4. Белинский В.Г. Полн. собр. соч. В 13-ти т. М.: Изд-во АН, 1953-1959.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), А.Жабборова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье описываются структурные особенности отглагольных имён существительных.

Ключевые слова: словообразовательные процессы, словообразовательные модели, отглагольные существительные, способы словообразования.

Abstract. The article describes the structural features of verbal nouns..

Key words: word formation processes, word formation models, verbal nouns, word formation methods.

Annotatsiya. Maqolada ogʻzaki otlarning tarkibiy xususiyatlari tasvirlangan.

Tayanch soʻzlar: soʻz yasalish jarayonlari, soʻz yasalish modellari, ogʻzaki otlar, soʻz yasalish usullari.

Современное состояние языка характеризуется активными словообразовательными процессами, что объясняется как внутриязыковыми, так и внеязыковыми, преимущественно, социальными причинами, поэтому процессы образования слов, различные типы словообразовательных моделей становятся сегодня объектами пристального внимания лингвистов. Отглагольные существительные представляет собой один из наиболее интересных разрядов всего класса имен существительных, поскольку в нем сконцентрированы возможности семантической соотнесенности мотивирующих глаголов и их именных дериватов.

Отглагольные существительные образуются:

а) безаффиксным способом словообразования: ввоз, взмах, вывоз, заплыв, нагрев, накал, сжиг, обмолот, отлов, отстрел, подрыв, провоз, прогул, прокат, распад;

б) суффиксальным способом словообразования: аренда, барахтанье, бурение, возвращение, высказывание, награждение, овладение, оказание, окончание, появление, приобретение, разбрасывание, управление, установление (с суффиксами -ни-е (-нь-е), -ани-е, -ени-е); бритье, вздутие, взятие, закрытие, мытье, нажатие, развитие (с суффиксом -ти-е (-ть-ё) - малопродуктивным); варка, клейка, возка, ходка, разбивка, чистка (с суффиксом -к-а); грабеж, дележ, платеж (с суффиксом -ёж-); бомбежка, дележка, зубрежка, кормежка (с суффиксом -ёжк-а); молотья, пальба, резьба, стрельба, ходьба (с суффиксом -б-а).

Отглагольные существительные широко используются во всех стилях речи (научном, официально-деловом, публицистическом, разговорном). В них выработались разнообразные синонимические отношения (дележ - дележка, нагрев - нагревание, проход - проходка), особенно между словами на -ние и -ка (варение - варка, корчевание - корчевка, плавление - плавка, резание - резка, шлифование - шлифовка). Однако их использование требует осторожности, так как отсутствие у них основных глагольных категорий может привести к неясности высказывания. Ср. : «На повестке дня вопрос о выполнении плана» (непонятно, пойдет ли речь об итогах выполнения, о ходе выполнения или о мероприятиях по его выполнению). В языке художественной литературы иногда создаются искусственные образования, используемые как прием пародийной стилизации под канцелярскую речь. Равным образом воспрещается выколотие глаза, откушение носа ... отнятие головы (Салтыков Щедрин). Губернское правление, получив этот рапорт, вошло в такого рода рассуждение: так как влетение и разбитие стекол вороною показывает ясную небрежность со стороны лиц, смотрению которых непосредственно подлежат присутственные места, то израсходованную сумму возложить на виновных ... (Писемский). Умерщвление произошло по причине утонутия (Чехов).

Рассмотрение словообразовательного значения как функции словообразовательной структуры в ее ономаσιологическом аспекте дает возможность вскрыть комплексный, композиционный характер семантики мотивированных слов как вторичных образований. Вслед за Р.С. Манучаряном,

под словообразовательным значением в данной работе понимается общая для ряда производных слов семантическая реляция их структурных компонентов, основанная на корреляции этих производных и соответствующих производящих. Словообразовательное значение выводится полностью из структуры производных слов. Исследование значения слова всегда представляло определенные трудности, так как большинство лексических единиц современного языка обладают комплексом лексико-семантических вариантов.

Слова на -ние (-нье), -ение (-енье), -ание (-анье), -тие (-тье), -ие (-ье), совмещают в своем значении присущее мотивирующему глаголу значение процессуального признака (действия, состояния) со значением существительного как части речи.

Существительные с суфф. -ни|j|- называют действие, состояние как процесс. Возможно их употребление в знач. однократного повторяющегося действия: в громе, писке и буханьях саксофонов, скрипок и барабанов.

Нередки образования от соотносительных глаголов сов. и несов. вида: возвеличение (возвеличить) -возвеличивание (возвеличивать), переосмысление - переосмысливание, укрытие - укрывание, печатание -напечатание, формирование - сформирование, комплектование - укомплектование. Однако видовое значение мотивирующего глагола, как правило, не отражается на семантике существительного. Поэтому возможно употребление таких слов в тождественных контекстах: процесс переосмысления и процесс переосмысливания; завершено формирование правительства и завершено сформирование правительства.

Некоторые образования одновременно мотивируются соотносительными глаголами с постфиксом и без него: поселение (поселить и поселиться), ознакомление (ознакомить и ознакомиться).

Часть существительных имеет наряду с основным процессуальным значением вторичные конкретные значения: «орудие, средство осуществления действия» (зажигание, заземление, крепление, удобрение); «единичный предмет или совокупность чего-л. как объект или результат действия» (владение, вязание, вышивание, покрытие, сооружение, объединение, издание, спец. остекление; литьё, варенье, соленье); «производитель действия - единичный предмет или их совокупность» (явление, управление, командование, население); «место действия» (расположение, селение, помещение, спец. разрытие). Эти конкретные значения не развиваются у сущ., мотивированных глаголами несов. вида с суфф. морфом -ива-: в таких существительных (улавливание, переосмысливание, наматывание) наиболее сильно процессуальное значение.

Тип высокопродуктивен в различных сферах - в спец. терминологии, книжной, разг., художественной речи: нов.прилуновение, приводнение, катапультирование; окказ.: постоянное роняние чего-нибудь (устн. речь); это скучное отдыхание (устн.речь); увидеть в питье, / в едении / автора произведения.

Суффикс -аж. Существительные с суфф. -аж, орфогр. также -яж имеют то же значение, что и слова предыдущих типов, и мотивируются глаголами II кл. с инф. основой на -ирова-: массировать -массаж, инструктировать - инструктаж, тренаж, зондаж (спец.), хронометраж, блокаж (спорт.), дубляж. Тип продуктивен в спец. терминологии, в разг. речи и просторечии: жонглировать - жонгляж (спец.), компрометировать - компрометаж (разг.), реагировать -реагаж (в проф. речи).

Существительные с суфф. -ость/ -ть/-ность называют отвлеченное состояние. Тип непродуктивный.

Существительные с суф. -изм, обозначающие действие, представляют собой названия идейных и политических направлений, склонностей: отозвать (отзовут) - отзовизм, приземлять (перен.) -приземлизм (в публицистической речи). Конечная гласная инф. основы отсутствует. Тип обнаруживает продуктивность в разг. речи и просторечии.

Существительные с суф. -ищ(е)/ -лищ(е), называющие , принадлежат к книжной или устарелой лексике: играть - игрище, позорить - позорище, побить - побоище (с чередованием гласных корня), судить - судилище. В последнем слове (после гласной) - морф -лищ(е) при сохранении конечной гласной инф. основы; в остальных словах - с морфом -ищ(е) - эта гласная отсутствует. Сюда же примыкают семантически обособленные слова со знач. (стечение, скопление людей); сборище, скопище. Тип непродуктивный.

Существительные с суф. -|и|ш, орфогр. -ыш, называющие действие, мотивированы префиксальными глаголами с компонентом играть: проигрыш, выигрыш, обыгрыш, подыгрыш, отыгрыш,наигрыш, розыгрыш (с отсечением конечной гласной инф. основы), а также глаголом выкидывать: выкидыш (с отсечением финали -ыва-).Тип непродуктивный.

Список использованной литературы:

1. И.Т. Бабакулов. Русский язык. Саманканд-2019. 46-62 с.
2. Современный русский язык: Учебник: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис. – 3-е изд. / Л.А. Новиков, Л.Г. Зубкова, В.В. Иванов и др.; Под общ. ред. Л.А. Новикова. – СПб.: Изд – во «Лань», 2001. – 864с. (Учебники для вузов. Специальная литература).
3. Современный русский язык. Ч. 1. Фонетика. Лексикология. Фразеология / П.П. Шуба, Л.А. Шевченко, И.К. Германович и др.; Под ред. П.П. Шубы. - 2-е, испр. и доп. - Мн.: ООО «Плопресс», 1998. - 464с.

ЗНАЧЕНИЕ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Г.А. Хамидуллаева, (PhD), С.Салохиддинова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуется значение номинативных предложений в русском языке, описываются их типы.

Ключевые слова: односоставные предложения, номинативные предложения, номинативные предложения бытийные, номинативные предложения указательные.

Abstract. The article explores the meaning of nominative sentences in the Russian language, describes their type..

Key words: one-part sentences, nominative sentences, existential nominative sentences, demonstrative nominative sentences.

Annotatsiya. Maqola rus tilidagi nominativ jumjalarning ma'nosi o'rganiladi va ularning turlari tavsiflanadi.

Tayanch so'zlar: bir bo'lakli gaplar, nominativ gaplar, ekzistensial nominativ gaplar, ko'rsatuvchi nominativ gaplar.

Номинативными (назывными) называются односоставные предложения, обозначающие предметы, явления, состояния, мыслимые или

имеющиеся в действительности. Главный член номинативных предложений - подлежащее - выражен именем существительным, местоимением, субстантивированной частью речи, имеющими форму именительного падежа.

Именительный падеж является формальным признаком номинативного предложения, однако это отнюдь не решающий фактор для формирования номинативного предложения, так как далеко не каждое имя способно образовать номинативное предложение. Например, такие существительные, как студенчество, меньшинство, отклонение, типаж, промежуток и т. д., не могут приобрести функцию предложения. [1, 120]

В формировании номинативных предложений основную роль играют слова, называющие явления и предметы, которые поддаются наглядно-чувственному восприятию. К этим словам можно отнести названия явлений, действий и состояний, мыслимых во временной протяженности: дождь, холод, снег, жара, тишина, погоня (ср.: Был снег; Будет жара и т. д.). Среди таких наименований выделяются слова, прямо указывающие на время: лето, зима, утро, ночь; причем в тех случаях, когда эти имена называют время неконкретно (например: месяц, год), при оформлении номинативного предложения они конкретизируются: Десятый год; Прошлый год.

Вторую группу слов, способных образовывать номинативные предложения, составляют наименования предметов, размещающихся в пространстве или прямо заключающих в себе пространственное значение: стул, книги, улица, вокзал, театр и др. Утверждение бытия называемых предметов реальной действительности обуславливается конкретно-предметным значением таких имен существительных. Например: Жили мы там одни. Три коровы, две лошади, инвентарь. Молотилка, сеялка. Два сарая, небольшой прудик. Сад, огород, как полагается. Большой погреб. Пасека — двадцать ульев (В.Солоухин). Номинативные предложения лексически ограничены словами, способными передавать значение бытийности. [2, 880]

Кроме формы именительного падежа, обусловленной грамматической природой главного члена, номинативное предложение имеет и другие обязательные грамматические признаки: эти -предложения бывают только утвердительными (отрицание противоречит самой сущности номинативного предложения); номинативные предложения не обладают модальными модификациями (например, значение будущего и прошедшего времени переводит их в разряд двусоставных: Была зима; Будет зима); больше того, многие предложения, особенно с существительными конкретно-предметного значения, а также предложения, осложненные собственным указательным значением (Вот книга), вообще не способны претерпевать временные и какие-либо другие изменения; значение предикативности выражается констатирующей интонацией.

Среди номинативных предложений выделяются следующие основные разряды: номинативные предложения бытийные (экзистенциальные), утверждающее наличие называемого явления, предмета: Ночь. Чужой вокзал (Л. Мартынов); Изморось. Сумерки. Дорога в степь (М. Шолохов); Тихая

августовская ночь (А. Чехов); Ну уж ночка! Страх! (Л. Толстой) [3, 760]; , А еще и дворянин (Н. Гоголь); номинативные предложения указательные, содержащие, кроме значения бытия, существования, указание на имеющиеся предметы и явления. Структурным признаком таких предложений являются указательные частицы вот (вот и), вон, а вот. Семантическая специфика их заключается в указании на появление, обнаружение предмета: Вот ива. Выли здесь ворота (А. Пушкин); Вот оно, глупое счастье с белыми окнами в сад (С. Есенин); Вот и лес. Тень и тишина (Л. Толстой); номинативные предложения назывные, содержащие название учреждений на вывесках, название улиц, подпись под картиной и т. д.: Магазин (в смысле 'здесь помещается магазин'); Невский проспект (в смысле 'это - Невский проспект'). Внимание!

Номинативные предложения могут быть нераспространенными и распространенными.

Нераспространенные номинативные предложения состоят только из главного члена, в роли которого чаще всего употребляется имя существительное (но может употребляться и личное местоимение, числительное, количественно-именное сочетание): Окопы... Грязь... (М. Шолохов); Двадцать первое. Ночь. Понедельник (А. Ахматова); Полдень. За окнами душное лето (К. Симонов). К нераспространенным относятся и предложения, усложненные частицами: Вон и станция (А. Н. Толстой); «Какие новости!» — ужасается тощая дама (А. Чехов).

Под именительным представлением, понимается именительный падеж существительного, называющий предмет или лицо с целью вызвать представление о нем. Такой именительный интонационно обычно выделяется в изолированную синтаксическую единицу, за которой следует предложение, тематически с ней связанное: Журавли... Заваленный работою, вдалеке от сумрачных полей, я живу со странною заботою — увидеть бы в небе журавлей! (В. Солоухин); Милая детская речь! Никогда не устану ей радоваться (К. Чуковский); Труд! О, трудом можно сделать все, что захочешь (А. Куприн); Анна Ахматова! Это имя - огромный вздох (М. Цветаева) [4, 560].

Не все считают номинативным предложением именительный падеж, указывающий на причину, основание, вывод, связанные с предшествующим контекстом: Прощайте, однако. Пора удирать из дому. Погода хорошая (А. Чехов); Утром не захотели везти на пароме: ветер (А. Чехов); Иркутск — превосходный город. Совсем интеллигентный. Театр, музей, городской сад с музыкой, хорошие гостиницы (А. Чехов); Подле отеля был новый, двухэтажный дом, внизу двери открыты настежь. Мы заглянули: магазин (И. Гончаров). Именительный падеж в таких случаях как бы соответствует придаточной части предложения, но имеет ту своеобразную черту, что не выражает утверждения, а только называет тему. Все эти именительные объединяются общим синтаксическим свойством: свое функциональное качество они приобретают в результате воздействия предшествующего контекста и как самостоятельная синтаксическая единица не существуют.

Именно этим они отличаются от номинативных предложений, которые сами по себе, безотносительно к предшествующему и последующему предложениям, выражают значение бытия, утверждают его существование или указывают на его наличие.

Типы номинативных предложений:

1) Собственно-бытийные выражают наличие называемого явления, мыслимого во временной протяженности, предметы, расположенные в пространстве, и передают идею их существования:

Синий май. Заревая теплынь.

Не прозвякнет кольцо у калитки. (1925)

2) Указательно-бытийные, кроме значения бытия, существования, содержат указание на имеющиеся предметы и явления. Структурным признаком таких предложений являются указательные частицы вот (вот и), вон, а вот. Семантическая специфика их заключается в указании на появление, обнаружение предмета:

Вот уж вечер. Роса

Блестит на крапиве. (1910)

3) Оценочно-бытийные предложения объединяют предложения субстантивного типа, в которых значение бытийности сопровождается оценкой. Структурной особенностью этих предложений являются эмоционально-экспрессивные частицы: ну, то-то, тоже мне, а еще, да и, и же, что за, какой, ай да, прямо и др.:

Какой скандал!

Какой большой скандал!

(«Русь уходящая», 1924)

Список использованной литературы:

1. Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис / Н.Ю. Шведова (гл. ред.). – М.: Наука, 1980.
2. Зализняк А.А. Грамматический словарь русского языка. – М.: Русский язык. 1980. – 880 с.
3. Зализняк А.А. Русское именное словоизменение. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 760 с.
4. Современный русский литературный язык / Под. ред. П.А. Леканта. Изд. 4-е, стереотип. – М.: Дрофа, 2007.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕПОЛНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ А.АХМАТОВОЙ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), Д.Серкабоева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуются неполные предложения в лирических текстах А.Ахматовой.

Ключевые слова: предложение, неполные предложения, типы неполных предложений, структурно-семантическая неполнота.

Abstract. The article examines incomplete sentences in the lyrical texts of A. Akhmatova.

Key words: sentence, incomplete sentences, types of incomplete sentences, structural-semantic incompleteness.

Annotatsiya. Maqolada A.Axmatovaning lirik matnlaridagi to'liqsiz gaplar ko'rib chiqiladi.

Tayanch so'zlar: gap, to'liqsiz gaplar, to'liqsiz gap turlari, strukturaviy-semantik to'liqsizlik.

Неполные предложения имеют длительную историю изучения и в своем лингвистическом представлении отражают разные подходы исследователей к центральной категории синтаксиса - предложению. При изучении научной литературы, посвященной неполным предложениям, и соответствующих разделов учебников по современному русскому языку, нам пришлось столкнуться с определенными трудностями: практически все ученые-языковеды, занимавшиеся этой проблемой, дают разные определения неполного предложения и сильно отличающиеся друг от друга их классификации. Ученые подходят к этому вопросу с различных точек зрения.

Так, неполное предложение могло пониматься как единица: психо-мыслительная (А.А. Шахматов); формальная, имеющая в основе отвлеченный образец, структурную схему (А.М. Пешковский, Н.Ю. Шведова); структурно-семантическая с определенным типовым значением (И.А. Попова, Г.А. Золотова, В.А. Белашапкова).

При анализе неполных предложений в творчестве А.А. Ахматовой мы будем использовать предложенный А.А. Чувакиным комбинированный подход, при котором учитывается специфика сигнализирующих членов и характер невербальных (сигнализуемых) позиций. Эта классификация двухступенчатая: на первой ступени мы будем выявлять, позиции какого члена выступают в качестве сигнализирующей, и соответствующим образом классифицируем структурный тип предложения. На второй ступени выясним характер сигнализируемой позиции, и определим структурный подтип предложения.

Анализируемые предложения разделим на два типа неполноты:

структурно-семантическую неполноту, к которой относятся неполные контекстуальные и неполно-ситуативные предложения;

структурную, к которой относятся эллиптические предложения.

Сегодня я с утра молчу,

*А сердце – **пополам** [1, с. 9].*

Перед нами сложносочинённое предложение, во второй части мы наблюдаем эллиптическое предложение, в котором использована метафора. Значение этой конструкции поддерживается лексико-семантической группой глагола нахождения «разбито» (ослабление глагола). Тип - сигнализирующая позиция обстоятельства «**пополам**», подтип - сигнализируемая позиция - сказуемого.

На рукомоynике моём

Позеленела медь.

*Но так играет луч на нём,
Что весело глядеть* [1, с. 10].

В предикативной части сложноподчинённого предложения использовано контекстуально-неполное предложение. Тип - сигнализирующая позиция - сказуемого, подтип - сигнализируемая позиция – дополнения «на рукомойник».

*Тот же голос, тот же взгляд,
Те же волосы льняные.
Всё как год тому назад.*

***Свежих лилий аромат
И слова твои простые*** [1, с. 10].

Контекстуально-неполное простое предложение. Тип предложения с сигнализирующей позицией подлежащего, подтип с сигнализируемой позицией определения «те же». Автор использовала художественный приём инверсии для того, чтобы акцентировать внимание читателя на свежести лилий и простоте слов, которые остались «теми же».

***То змейкой, свернувшись клубком,
У самого сердца колдует,
То целые дни голубком
На белом окошке воркует*** [1, с. 12].

Контекстуально-неполное предложение. Восстановить «цепочку связей» помогает название стихотворения «Любовь». Тип - сказуемого, подтип - подлежащего. Художественный прием олицетворения. Понятие «любовь», поэссса заведомо не озвучивает в предложениях, но наделяет свойствами змеи и голубка.

Также к данному типу предложения можем отнести следующий пример:

*По аллее проводят лошадок.
Длинные волны расчесанных грив* [1, с. 13].

Односоставное номинативное предложение. Тип - с сигнализирующей позицией подлежащего, подтип с сигнализируемой позицией дополнения. Позиция дополнения «лошадок» восстанавливается из предыдущего предложения и акцентирует внимание читателя с помощью метафоры на «длинных волнах грив»

***...А там мой мраморный двойник,
Поверженный под старым клёном,
Озёрным водам отдал лик,
Внимает шорохам зелёным*** [1, с. 13].

Контекстуально-неполное простое односоставное предложение. Тип - подлежащего, подтип – сказуемого «лежит». Благодаря последующему предложению можно восстановить контекст неполного предложения. На это указывает определение «поверженный» и глагол «отдал». По «теории трёх штилей» М.В. Ломоносова слова «внимает» и «лик» относятся к высокому стилю.

Смуглый отрок бродил по аллеям,

У озерных грустил берегов [1, с. 14].

Во второй части бессоюзного сложного предложения пропущено подлежащее «отрок», следовательно, тип предложения с сигнализирующей позицией сказуемого, подтип - сигнализируемая позиция подлежащего. В качестве художественного приёма использована инверсия (сказуемое предшествует подлежащему), с целью указать на состояние грусти лирического героя.

*Посмотри! На пальце безымянном
Так красиво гладкое кольцо* [1, с. 20].

Ситуативно-неполное простое, двусоставное предложение. Тип - сигнализирующая позиция подлежащего, сигнализируемая позиция сказуемого «смотрится», «блестит», и т. п. В данном примере кольцо - символ крепкого брака.

*Мне больше ног моих не надо,
Пусть превратятся в рыбий хвост!* [1, с. 20]

Сложное предложение. В предикативной части двусоставное предложение с пропущенным подлежащим «ноги» - сигнализируемая позиция, которая легко восполняется из контекста; сигнализирующая позиция – сказуемого «превратятся».

*Я живу, как кукушка в часах,
Не завидую птицам в лесах.
Заведут – и кукую* [1, с. 21].

Эллиптическая конструкция, в которой пропущено дополнение «меня» и сравнительный оборот «как кукушку». Тип - сигнализирующая позиция дополнения, сигнализируемая позиция - сказуемого.

*Я места ищу для могилы.
Не знаешь ли, где светлей?* [1, с. 21]

В предикативной части сложноподчинённого предложения используется односоставное номинативное предложение с пропущенным подлежащим «место» - сигнализируемая позиция, которая восстанавливается из контекста; тип - сигнализирующая позиция определения.

*И радуют пестреющие клумбы,
И резкий крик вороны в небе чёрной,
И в глубине аллеи арка склепа* [1, с. 23].

Сложносочинённое предложение, состоящих из трёх частей; вторая и третья части относятся к двусоставным неполным предложениям (контекстуальным). Пропущено сказуемое «радует», так как в предложениях присутствуют дополнения и обстоятельства. Тип с сигнализирующей позицией дополнения, подтип с сигнализируемой позицией сказуемого. Художественный приём инверсии использован для подчеркивания положительного настроения лирического героя.

*На стволе корявой ели
Муравьиное шоссе* [1, с. 24].

Простое, двусоставное предложение с пропущенным сказуемым - сигнализируемая позиция «*проложено*», «*было*», «*находится*» и т. п.; тип - сигнализирующая позиция обстоятельства «*на стволе*».

*Ты поверь, не змеиное острое жало,
А тоска мою выпила кровь* [1, с. 29].

В сложносочинённом предложении первый компонент относится к неполному предложению, так как пропущено сказуемое с зависимым дополнением «*выпило кровь*» (антитеза), которое представлено во втором компоненте предложения. Тип - сигнализирующая позиция подлежащего «*жало*», подтип - сигнализируемая позиция сказуемого «*выпило*».

Умирая, томлюсь о бессмертье.

Низко облако пыльной мглы... [1, с. 65]

Простое, двусоставное, неполное предложение с пропущенным сказуемым «*плывёт*», «*находится*» и т. п., которое восстанавливается из контекста. Тип с сигнализирующей позицией обстоятельства «*низко*», подтип - сигнализируемая позиция сказуемого. Метафорическое сравнение «*облака*» с «*пыльной мглой*».

*В этом сером, будничном платье,
На стоптанных каблуках...* [1, с. 66]

Таким образом, проанализировав неполные конструкции в поэзии А.А. Ахматовой, мы пришли к выводу, что поэтесса в синтаксисе рассмотренных поэтических текстов использовала как структурно-семантическую, так и структурную неполноту. В качестве художественных приёмов можно выделить инверсию, антитезу, метафорическое сравнение.

Список использованной литературы:

1. Ахматова А.А. Лирика / В. Черных, И. Махов. - М.: Худож. лит., 1989. - 415 с.
2. Бабайцева В.В. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / В. Бабайцева, Л. Максимов. - М.: Просвещение, 1987. - 256 с.
3. Белошапкина В.А. Современный русский язык / Белошапкина В.А. - М.: Высшая школа, 1989. - 800 с.
4. Валгина Н.С. Синтаксис современного литературного языка / Валгина Н.С. - М.: Высшая школа, 1978. - 439 с.

РОЛЬ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С. ПУШКИНА

Г.А. Хамидуллаева (PhD), Н.Тилаганова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуется трансформация культуры русского искусства слова на пушкинском языке, описывается роль иноязычной лексики в творчестве А.С.Пушкина.

Ключевые слова: искусство слова, А.С.Пушкин, пушкинский язык, иноязычная лексика, лексический состав.

Abstract: the article examines the transformation of the culture of Russian art in Pushkin's language, meaning the role of foreign language vocabulary in the work of A.S. Pushkin.

Key words: art of words, A.S. Pushkin, Pushkin language, foreign language vocabulary, lexical composition.

Annotatsiya: maqolada rus tilidagi so'z san'ati madaniyatining Pushkin tilidagi o'zgarishi ko'rib chiqiladi, A.S.

Kalit so'zlar: so'z san'ati, A.S.Pushkin, Pushkin tili, chet tili lug'ati, leksik tarkibi.

На пушкинском языке вся предшествующая культура русского слова искусства не только достигла своего пика, но и обнаружила решающую трансформацию.

Язык Пушкина, прямо или косвенно отражающий всю историю русского литературного языка, начиная с XVII в. вплоть до конца 30-х годов XIX века он в то же время определил во многих направлениях пути последующего развития русской литературной речи и продолжает служить живым источником и непревзойденным примером художественного слова для современного читателя.

В 20-30-е годы XIX в. дальнейшее обогащение лексического состава русского литературного языка продолжается. Утверждение на литературном языке слов, более или менее известных в предыдущий период, завершается. В то же время слова быстро ассимилируются в литературном языке, что только в начале 19-го века начал поступать в литературный оборот.

Известно, что письменный лексикон А. С. Пушкина включает в себя, по данным „Словаря языка Пушкина», свыше 21 тысячи слов. Русский язык начала XIX века отразился в творчестве писателя самыми разнообразными гранями - стилистическими, социальными, генетическими и др. Многие из аспектов пушкинского словоупотребления, например, привлечение писателем просторечия, научной терминологии, церковнославянизмов, уже были предметом исследовательского внимания. Однако этимологический спектр заимствований и их количественное соотношение в языке Пушкина пока не изучались. Анализ пушкинской лексики показывает, что в ней встречаются заимствования из более чем 20 языков:

- древнегреческого (аллегория, амброзия, анахорет, афоризм и др.),
- латинского (арена, бестия, вулкан, грация, дирекция и др.),
- старославянского (аз, алкать, бездна, божество и др.),
- древнееврейского (Авель, Адам, Азраил, Гавриил и др.),
- арабского (арак, бусы, рамазан, факир, халиф и др.),
- персидского (диван, караван, пери, сурьма и др.),
- скандинавских (блюдо, верблюд, кнут, сага и др.),
- тюркских (алый, арба, аркан, артель, атаман, беа, кунак и др.)
- польского (вензель, гарцевать, отвага, пан, сейм и др.),
- итальянского (ария, гондола, олива, паяц и др.),
- испанского (мандарин, мантилья, сеньор и др.),
- голландского (апельсин, верфь, гавань, зонтик, матрос и др.),

- французского (авангард, актер, алебарда, альбом, антресоли и др.),
- немецкого (бригадир, веер, галстук, герцог, граф и др.),
- английского (бифштекс, дистрикт, грог, памфлет, парк, портер, раут и др.),
- украинского (кобзарь, аже и др.),
- китайского (чай)у
- литовского (кувшин),
- чешского (полька) и других.

Общее число иноязычных элементов в словаре писателя - свыше двух тысяч лексем, что составляет приблизительно 10 % от всего лексикона Пушкина. На долю старославянизмов приходится 2,6 %, заимствований из античных языков (древнегреческого и латинского) - 2,5 %, галлицизмов - 1,7 %, заимствований из немецкого языка - 0,9 %, тюркизмов - 0,5 %, полонизмов - 0,4 %, заимствований из итальянского и английского языков - по 0,2 % и т. д.

Отдельные заимствования проникали в русский язык, и в частности в пушкинские произведения, не прямо из языка-источника, а через посредство иных языков, например, латинского, старославянского, польского, французского, немецкого, испанского, английского, голландского, тюркских: *автор, агат, агроном, ад, адвокат, администрация, адмирал, адъютант, академик, акт, алгебра, алкоран, аллилуя, алтарь, альманах, аманат, амбар, амбиция, аминь, амнистия, анатомия, анафема и др.*

Немало в языке писателя словообразовательных и семантических калек, чаще всего по модели древнегреческих, латинских, французских, немецких слов, например, *августейший, введение, высочество, живопись, загробный, занимательный, землемер, значительный, идолопоклонство, издание, насекомое.*

Встречаются иностранные слова, записанные кириллической графикой:

- *бель-серы* (франц. belle-soeurs - в значении «свояченица»),
- *бонмо* (франц. bon mot «острота»),
- *брудер* (нем. der Bruder „брат»),
- *васисдас* (нем. ¡Vas ist das! и франц. Vasistas- употреблялось в значении «форточка; фрамуга»),
- *кокю* (франц. соси «рогоносец»),
- *дормир* (франц. dormir «спать»),
- *кензельва* (франц. quinze-ell-va - ставка в карточной игре в 15 раз больше первоначальной),
- *колера морбус* (лат. choiera morbus «холера») и др.

В итоге можно сделать вывод, что, несмотря на «интернациональный» характер привлекаемых писателем средств, основу его языка составляют исконно русские элементы. Это важно, поскольку были попытки рассматривать русский литературный язык как русифицированный вариант церковнославянского и даже «слепок» французского. Ядром нашего литературного языка, представшего в классическом виде в творчестве

Пушкина и его современников, остается национальная речевая стихия, подпитываемая в нужной мере иноязычными источниками.

Список использованной литературы:

1. Пушкин. А.С. «Словарь языка А.С. Пушкина».
2. Виноградов. В.В. «Язык Пушкина».
3. Гуковский. Г.А. «Пушкин и проблемы реалистического стиля»
4. Лехин. И.В. «Словарь иностранных слов».
5. Бабкин. А.М., Шендецов. В.В «Словарь иноязычных выражений и слов».

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), М.Турдиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье исследуются способы образования абстрактных имен существительных в русском языке.

Ключевые слова: способы словообразования, абстрактные существительные, продуктивные и непродуктивные модели.

Abstract: The article explores the ways of forming abstract nouns in the Russian language.

Key words: words: word formation methods, abstract nouns, productive and unproductive models.

Annotatsiya: maqola rus tilida mavhum otlarni shakllantirish usullarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: so'z yasalish usullari, mavhum otlar, unumli va unumsiz modellar.

Пополнение словарного состава языка во все исторические времена осуществляется с помощью различных словообразовательных способов, на основе которых по определенным моделям создаются новые слова. Поэтому одной из актуальных задач языкознания является всестороннее и глубокое изучение словообразовательных способов и средств, обеспечивающих обогащение лексики и постоянное совершенствование языка. Изучая особенности развития лексического состава языка, мы обнаруживаем пути, по которым осуществлялись поиски совершенствования языкового общения, пути и способы отражения в словарном составе языка социально – политических отношений, развития науки, культуры и искусства.

Абстрактные, или также имеющие второе название отвлеченные имена существительные составляют в языке особый разряд слов, образованный на стыке двух объективно и универсально противопоставленных категорий: субстанции и признака. Посредством абстрактных имен процессуальные и непроцессуальные признаки (действия, состояния, свойства, качества), а также факты, события, явления предстают в языковом выражении в виде отдельных, независимых предметов. Выражение действия или качества как самостоятельной субстанции в форме имени существительного становится идеальным средством представления признака без соотнесения его с носителем, без степени его проявления, без намека на активность или

неактивность, без характеристики протекания действия, а также позволяет четко отграничить данный признак от других, связанных с ним понятий.

В русском языке существуют различные способы образования имен существительных, на пример: образование слов при помощи присоединения аффиксов, сокращение, сложение, субстантивация, соединение сложения с аффиксацией и так далее. Среди словообразовательных суффиксов различаются непродуктивные, с помощью которых в настоящее время новые слова не образуются (например, непродуктивен суффикс -нь: болезнь, жизнь; суффикс -ух: петух, пастух), и суффиксы продуктивные, активно участвующие в современном словообразовании.

Все продуктивные словообразовательные суффиксы делятся на несколько групп:

- 1) суффиксы, служащие для образования названий предметов;
- 2) суффиксы, употребляемые для образования названий лиц (мужчин и женщин);
- 3) суффиксы, служащие для образования слов с абстрактным значением (отвлеченных);
- 4) суффиксы, служащие для образования существительных, передающих субъективную оценку.

В современном русском литературном языке наиболее продуктивными суффиксами этой группы являются следующие:

1) -ость (-ность), при помощи которого образуются существительные (от основ прилагательных и страдательных причастий) со значением отвлеченного качества, свойства (бодрость, гибкость, изысканность, изнеженность, готовность); подобные слова чаще всего употребляются в книжной речи, их круг все более расширяется (русскость, газетность);

2) -мость (-емость), при помощи которых образуются существительные (от основ глагола) со значением состояния (заболеваемость, сопротивляемость); слова с этими суффиксами особенно употребительны в книжной речи (например, в научном стиле);

3) -ни-е (-н-ье), -ени-е, употребляемые для образования существительных (от глагольных основ) со значением действия, процесса (достижение, взыскание, изобретение, строение, сцепление); слова такого рода характерны для книжной речи;

4) -atsi-я (-яци-я), -фикatsi-я, при помощи которых от основ глагола образуются, существительные со значением действия (военизация, агитация, теплофикация, калькуляция); слова с этими суффиксами употребляются в книжных стилях речи (например, производственно-техническом);

5) -к-(а), при помощи которого образуются существительные (от глагольных основ) с тем же (см. п. 4) значением (вклейка, заливка, браковка);

6) -и-е (-ье), при помощи которого образуются существительные со значением признака, свойства (изобилие, усердие, раздолье);

7) -ств-о (-еств-о), используемый для образования существительных (от именных основ) со значением состояния, положения, деятельности (авторство, председательство, ученичество); слова с осложненным

суффиксом -ианств-о (-янств-о) называют идейное направление, течение (кантианство, вольтерьянство); подобные слова характерны для книжного стиля речи;

8) -изм, при помощи которого образуются существительные (от именных основ), являющиеся названием учений, направлений, склонностей (демократизм, ленинизм, материализм, оптимизм, туризм); слова с этими суффиксами употребляются преимущественно в книжной речи;

9) -ур-(а), который служит при образовании слов (иноязычных по происхождению) для обозначения сферы деятельности, отрасли искусства, профессии (архитектура, адвокатура, скульптура); слова такого рода употребляются главным образом в книжной речи;

10) -аж, используемый при образовании слов для названия действия (монтаж, инструктаж), количества (метраж, тоннаж), а также при образовании слов с собирательным значением (картонаж); этот суффикс выделяется преимущественно в словах иноязычного происхождения; для русского языка наиболее характерным является использование этого суффикса при образовании существительных, обозначающих количество чего-либо (листаж), причем подобные слова чаще всего употребляются в производственно-технической речи.

Суффиксы, служащие для образования имен существительных с абстрактным значением. В современном русском литературном языке наиболее продуктивными суффиксами этой группы являются следующие:

1) -ость (-ность), при помощи которого образуются существительные (от основ прилагательных и страдательных причастий) со значением отвлеченного качества, свойства (бодрость, гибкость, изысканность, изнеженность, готовность); подобные слова чаще всего употребляются в книжной речи, их круг все более расширяется (русскость, газетность);

2) -мость (-емость), при помощи которых образуются существительные (от основ глагола) со значением состояния (заболеваемость, сопротивляемость); слова с этими суффиксами особенно употребительны в книжной речи (например, в научном стиле);

3) -ни-е (-н-ье), -ени-е, употребляемые для образования существительных (от глагольных основ) со значением действия, процесса (достижение, взыскание, изобретение, строение, сцепление); слова такого рода характерны для книжной речи;

4) -atsi-я (-яци-я), -фикatsi-я, при помощи которых от основ глагола образуются существительные со значением действия (военизация, агитация, теплофикация, калькуляция); слова с этими суффиксами употребляются в книжных стилях речи (например, производственно-техническом);

5) -к(-а), при помощи которого образуются существительные (от глагольных основ) с тем же (см. п. 4) значением (вклейка, заливка, браковка);

6) -и-е (-ье), при помощи которого образуются существительные со значением признака, свойства (изобилие, усердие, раздолье);

7) -ств-о (-еств-о), используемый для образования существительных (от именных основ) со значением состояния, положения, деятельности

(авторство, председательство, ученичество); слова с осложненным суффиксом -ианств-о (-янств-о) называют идейное направление, течение (кантианство, вольтерьянство); подобные слова характерны для книжного стиля речи;

8) -изм, при помощи которого образуются существительные (от именных основ), являющиеся названием учений, направлений, склонностей (демократизм, ленинизм, материализм, оптимизм, туризм); слова с этими суффиксами употребляются преимущественно в книжной речи;

9) -ур-(а), который служит при образовании слов (иноязычных по происхождению) для обозначения сферы деятельности, отрасли искусства, профессии (архитектура, адвокатура, скульптура); слова такого рода употребляются главным образом в книжной речи;

10) -аж, используемый при образовании слов для названия действия (монтаж, инструктаж), количества (метраж, тоннаж), а также при образовании слов с собирательным значением (картонаж); этот суффикс выделяется преимущественно в словах иноязычного происхождения; для русского языка наиболее характерным является использование этого суффикса при образовании существительных, обозначающих количество чего-либо (листаж), причем подобные слова чаще всего употребляются в производственно-технической речи.

Список использованной литературы:

1. Буланин Л.Л. Трудные вопросы морфологии / Буланин Л.Л. – М.: Просвещение, 196. – 208 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов – 4-е изд. – М.: Рус.яз., 2001. – 720 с.
3. Винокур Г. О. О некоторых словообразованиях технической терминологии. М. 1939.
4. Даль В.И. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка. Современное написание. / В.И. Даль. – М.: Астрель, 2006. – 352 с.
5. Ефремова Т.В. Новый толково-словообразовательный словарь / Т.В. Ефремова – М.: Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с.

СПОСОБЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОМОНИМИИ И ПОЛИСЕМИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), С.Убайдуллаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье исследуется проблема разграничения омонимии и полисемии в современном русском языке.

Ключевые слова: лексика, омонимия, полисемия, концепции полисемии, способы разграничения.

Abstract: The article examines the problem of distinguishing between homonymy and polysemy in the modern Russian language.

Key words: vocabulary, homonymy, polysemy, concepts of polysemy, methods of differentiation.

Annontatsiya: maqola zamonaviy rus tilida omonimiya va polisemiyanı farqlash muammosini ko‘rib chiqadi.

Tayanch so‘zlar: lug‘at, omonimiya, polisemiya, polisemiya tushunchalari, farqlash usullari.

Нельзя не согласиться с тем, что омонимия и полисемия – понятия разные. Но нельзя не признать и того, что понятия эти имеют общий признак – различие значений при тождестве формы. Это позволяет объединить их в более широкое понятие неоднозначности.

Трудность разграничения полисемии и омонимии приводит некоторых ученых к утверждению, что «омонимами целесообразно считать только слова, различные по происхождению». Однако, во-первых, не во всех случаях удается установить происхождение слова, а во-вторых, – и это главное – следование такой установке отодвинуло бы понятие омонимии в область исторической лексикологии, в то время как именно для современных языков приходится разграничивать значения, связанные одно с другим, и значения, которые, хотя и выражены одинаковой звуковой формой, в семантическом плане не имеют ничего общего. Это вопрос не только лингвистической теории, но и лексикографической практики.

Проблема разграничения омонимии и многозначности может возникнуть в том случае, когда омонимы появляются в результате семантического расщепления многозначного слова. При этом на основе разных значений одного слова формируются совершенно разные слова. Их прежние семантические связи утрачиваются, и только этимологический анализ позволяет установить некогда общий семантический признак, свидетельствующий об их едином историческом корне. Например, вследствие распада многозначного слова появились омонимы: брань – ругань и брань - война, битва; среда – окружение и среда - день недели.

Однако расхождение значений многозначного слова происходит очень медленно, и поэтому появление омонимов не всегда осознается как завершившийся процесс. Возможны переходные случаи, которые могут быть по-разному истолкованы.

Современной наукой выработаны критерии разграничения омонимии и многозначности, помогающие развести значения одного и того же слова и омонимы, которые возникли в результате полного разрыва полисемии.

Согласно представлению Д.Э. Розенталя, существует три способа разграничения омонимии и полисемии: лексический, морфологический и семантический.

Лексический способ заключается в выявлении синонимических связей омонимов и полисеманта. Если созвучные единицы входят в один синонимический ряд, то у разных значений еще сохраняется семантическая близость и, следовательно, рано говорить о перерастании многозначности в омонимию. Если же у них синонимы разные, то перед нами омонимия. Например, слово *коренной* в значении «коренной житель» имеет синонимы *исконный*, *основной*; а *коренной* в значении «коренной вопрос» -

синоним главный. Слова основной и главный - синонимичны, следовательно, перед нами два значения одного и того же слова. А вот иной пример; слово худой в значении «не упитанный» образует синонимический ряд с прилагательными тощий, щуплый, сухопарый, сухой, а худой – «лишенный положительных качеств» - с прилагательными плохой, скверный, дурной. Слова тощий, щуплый и др. не синонимизируются со словами плохой, скверный. Значит, рассматриваемые лексические единицы самостоятельны, т. е. омонимичны.

Морфологический способ основан на различном словообразовании омонимов и полисемичных лексем. Так, лексические единицы, имеющие ряд значений, образуют новые слова с помощью одних и тех же аффиксов. Например, существительные хлеб – хлебный злак и хлеб – пищевой продукт, выпекаемый из муки, образуют прилагательное с помощью суффикса -н-; ср. соответственно: хлебные всходы и хлебный запах. Иное словообразование свойственно омонимам лексемы «худой». У первого производные слова худоба, похудеть; у второго – ухудшить, ухудшение. Это убеждает в их полном семантическом обособлении.

Используется и семантический способ разграничения этих явлений. Значения слов-омонимов всегда взаимно исключают друг друга, а значения многозначного слова образуют одну смысловую структуру, сохраняя семантическую близость, одно из значений предполагает другое, между ними нет непреодолимой границы.

Однако все три способа разграничения многозначности и омонимии нельзя считать вполне надежными. Бывают случаи, когда синонимы к разным значениям слова не вступают в синонимические отношения между собой, когда слова-омонимы еще не разошлись при словообразовании. Поэтому нередки разночтения в определении границ омонимии и многозначности, что сказывается на толковании некоторых слов в словарях.

Омонимы, как правило, приводятся в отдельных словарных статьях, а многозначные слова - в одной, с последующим выделением нескольких значений слова, которые даются под номерами.

Таким образом, для обоснованного отграничения омонимии (и полисемии необходимо использовать как можно больше сопоставительных данных, которые позволят выявить, какие признаки преобладают: сходные над различительными или наоборот — различительные над сходными. Однако решающими признаками для этапов анализа (сопоставление синонимических замен, подбор словоформ, установление деривационных связей, перевод на другие языки, определение границ лексической сочетаемости и сравнены синтаксического построения макротекстов) являются все-таки собственно семантические. Именно они, как отмечают современные исследователи, должны быть признаны основными при отграничении омонимии от полисемии, именно они должны присутствовать во всех остальных различительных сопоставлениях.

Список использованной литературы:

1. Введенская, Л. А., Дыбина. Т. В., Щеболева, И. И. Современный русский литературный язык : учеб. пособие . - Изд.3-е,испр.и доп. - Ростов н/Д, 1976. - 232 с.
2. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях // ВЯ, 1965, № 5. С. 3-17.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М. Л.: Учпедгиз, 1977. - 418 с.
4. Вороничев С. В. Об омонимии и смежных явлениях // Русская речь. -1990, № 6. С.43-51.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СФЕРЕ ИНТЕРНЕТ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), Н.Жумаев

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье исследуется функционирование неологизмов в сфере интернет. В ней предпринята попытка классификации неологизмов, связанные с информационными технологиями.

Ключевые слова: лексика, неологизмы, информационные технологии, интернет, программисты, техника.

Abstract. The article examines the functioning of neologisms in the Internet sphere. It attempts to classify neologisms related to information technology.

Key words: vocabulary, neologisms, information technology, Internet, programmers, technology.

Annontatsiya. Maqola Internet sohasidagi neologizmlarning ishlashini o'rganadi. U axborot texnologiyalari bilan bog'liq neologizmlarni tasniflashga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: lug'at, neologizmlar, axborot texnologiyalari, Internet, dasturchilar, texnologiya.

Язык - это живая лексическая система, в которой постоянно появляются новые слова и отмирают устаревшие. Темп этих перемен неравномерен. И сейчас русский язык переживает период, когда в результате ряда резких социальных перемен возникла необходимость в обозначении множества новых понятий.

Стремительно развивающееся общество, постоянные изменения и нововведения в социальной, экономической, научно-технической жизни не могут не отражаться в языке. Словарный состав языка постоянно пополняется новыми единицами.

Известно, что конец XX века называют веком неологизмов. Для того чтобы оставаться человеком, современным собственному времени, чтобы постоянно идти в ногу с цивилизацией, понимать язык средств массовой информации, необходимо знакомиться с новыми словами, постоянно появляющимися в языке и демонстрирующими тем самым его неисчерпаемые возможности. Часто, смотря телевизор, читая газеты, журналы мы сталкиваемся с тем, что многие слова нам просто непонятны.

Исследуемый материал, собранный из словарей, позволяет разделить отобранные неологизмы на пять тематических групп.

Как известно, русский язык всегда был и остается открытым для новообразований и употребления терминов в различном контексте, поэтому некоторые слова в нашей работе могут относиться одновременно к

нескольким тематическим группам, в зависимости от сферы их употребления.

Постепенно Интернет превращается, в своего рода, отдельную республику, со своими собственными правилами и языком. Все труднее становится отследить язык интернет-пользователей, т.к. либо старые слова получают новое значение, либо появляются англицизмы, приобретшие в русском языке новые формы.

Аккаунт - учетная запись.

Анлимитед - схема доступа в Интернет, при которой пользователь покупает доступ на определенный срок.

Аркадный - компьютерная игра, цель которой - сбить движущийся объект. Игра доступна для скачивания в Интернете.

Банер/Баннер - статическое или динамическое изображение на веб-странице, как правило рекламного характера. Содержит гиперссылку на рекламируемую страницу.

ББ-код - специальные зарезервированные последовательности символов, используемые в форумах и других общественных скриптах для оформления текста.

Блог - сетевой журнал, содержащий различные записи или дневник событий.

Браузер - приложение для использования Интернета.

Виджет - небольшая независимая скрипт-программа, встраиваемая в сайт, блог или другую среду и добавляющая ему определённую функциональность.

Викиальность - существование электронного документа в сети Интернет, подтверждающееся наличием определенного количества ссылок.

Закладка - ссылка на какой-либо ресурс, сохраненная в браузере для быстрого доступа.

Зеркало - сайт, дублирующий информацию с основного сайта.

Интрасеть - замкнутая внутренняя сеть какой-либо организации, работающая по Интернет - протоколу TCP/ IP.

Капча - графический элемент веб-страницы, содержащий в себе буквы и цифры.

Линк - ссылка.

Нетлор – сетевой фольклор.

Оффлайн - находящийся в выключенном состоянии, не в сети.

Пакет - блоки информации в локальной сети .

Пиратство - незаконная деятельность на рынке компьютерных услуг в издательском деле.

Портал - крупный сайт с большим количеством информации, объединяющий в себе несколько тем, учитывающий интересы широкой аудитории, чем обеспечивает себе большое количество посетителей, известность, популярность.

Пост - авторская статья, отдельное сообщение в форуме.

Почта - электронный ящик для получения и отправления писем.

Редирект - перенаправление.

Сайт - местоположение, местонахождение.

Сервер - компьютер, выполняющий функции обслуживания пользователей, а также управляющий распределением ресурсов.

Сквозной протокол - протокол, обеспечивающий беспрепятственное прохождение IP - пакетов через не - IP - сеть.

Торрент - сетевой протокол для кооперативного обмена файлами.

Трафик - поток сообщений или объем переданной информации .

Файл-сервер - файловый сервер.

Фейк - искажение, с помощью специальных программ-редакторов оригинальных цифровых фото или видеофайлов.

Флуд – размещение повторяющихся коротких сообщений на интернет-чатах, форумах, в блогах и т.п .

Хостинг - услуга по предоставлению дискового пространства для физического размещения информации на сервере, постоянно находящемся в сети.

Экстранет – корпоративная сеть, защищенная от несанкционированного доступа пользователей.

В настоящее время, появление новых слов обусловлено научно-техническим прогрессом, культурным сближением стран и общественно-политическими условиями. Все эти процессы будут продолжать свое существование, поэтому лексика русского языка будет изменяться и далее.

Список использованной литературы:

1. Алаторцева С.И. Проблемы неологии и русская неография [Текст]: автореф. дис. д-ра филолог. наук / С.И. Алаторцева; РА, ин-т ЛИ. - СПб., 1999. - 40 с.
2. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов [Текст] / Н.З. Котелова // Новые слова и словари новых слов. - Л.: Наука ЛО, 1983. - С. 71 - 81.
3. Плотникова Л.И. Процесс порождения нового слова в условиях коммуникации // Язык. Система. Личность / Материалы Международной научной конференции [Текст] / Л.И. Плотникова. - Екатеринбург, 1998. - С. 124-128.
4. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект [Текст] / Р.Ю. Намитокова - Ростов на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986. - 160 с.

БЕЛЛЕТРИСТИКА В ТВОРЧЕСТВЕ (Л. УЛИЦКАЯ)

Н.Ф. Шагиева, Н.Жумаев

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья раскрывает творчество Л. Улицкой, где она обращается к повседневной жизни обычных людей, Л. Улицкая оперирует классическим арсеналом повествовательных приемов и характерологии, которые подвергает принципиальной инверсии. Эта инверсия, тем не менее, является не открытием чего-то нового и ранее не использованного, но, скорее, возвращением к уже отработавшим свое и отработанным моделям, известным по классической литературе.

Ключевые слова: «топос», «женоцентрична», нарративно-актантную модель, «маскулинизация», «капсулированность».

Abstract. The article reveals the work of L. Ulitskaya, where she addresses the everyday life of ordinary people. L. Ulitskaya operates with a classic arsenal of narrative techniques and characterology, which she subjects to a fundamental inversion. This inversion, however, is not the discovery of something new and previously unused, but rather a return to well-established and proven models known from classical literature.

Key words: “topos”, “woman-centric”, narrative-actant model, “masculinization”, “encapsulation”.

Annontatsiya. Maqolada L. Ulitskayaning oddiy odamlarning kundalik hayotiga bag‘ishlangan asarlari ochib berilgan, u erda L. Ulitskaya o‘zi fundamental inversiyaga duchor bo‘lgan hikoya qilish texnikasi va xarakterologiyasining klassik arsenalida ishlaydi. Biroq, bu inversiya yangi va ilgari foydalanilmagan narsani kashf qilish emas, balki klassik adabiyotdan ma‘lum bo‘lgan yaxshi tasdiqlangan va tasdiqlangan modellarga qaytishdir.

Kalit so‘zlar: «topos», «ayol markazli», hikoya-aktant modeli, «erkaklashtirish», «kapsulyatsiya».

Основные темы, рассматриваемые автором, – мужчина и женщина в современном мире, семья, взаимосвязь поколений, отношение к смерти, призвание и т.д.

Так, семья как центр освоенного мира, доминантная первичная структура, организующая жизненное пространство индивида, его систему координат в мире – основное поле событийности в прозе Л.Улицкой, что связывает ее с традицией классического романа, который после открытий Л. Н. Толстого проблемы мира и общества рассматривает через призму семейных отношений [1]. Семья – один из «топосов» художественного мира современного эпоса, первичная «органическая общность», которой и отдает должное Л. Улицкая, но содержательное наполнение норм и ролей, организующих внутрисемейное взаимодействие, в ее произведениях существенно меняется. Касается это, прежде всего, распределения ролей в рамках семьи. Женщина в произведениях Л. Улицкой, с одной стороны, соотносится с традиционными образами женственности (верная подруга, образцовая мать), с другой стороны, созданные искусством предшествующих эпох мифы о женственности / мужественности разрушаются писательницей. Члены оппозиций, связанных с традиционными представлениями о различиях мужского и женского начал, таких, как активность / пассивность, сила / слабость, интеллект / эмоции, дух / тело, меняются местами. Мужчина в изображении женщины-писательницы утрачивает признаки мужественности. Мужской образ редуцируется (но иначе, чем, допустим, у Веллера, где за скобки выносятся все немужественное в мужчине). У Улицкой мужчина приобретает черты «неполноценности, дегенеративности» [2].

В подобной ситуации женские персонажи оказываются перед необходимостью быть сильными, «менять пол»; женщина становится центром семейного мира и – шире – мира вообще. Проза Л. Улицкой «женоцентрична» [2], и писательница таким образом подвергает

инверсированию всю семейную структуру как топологическую основу современной прозы, ее нарративно-актантную модель.

«Маскулинизация» женского мифа наиболее отчетливо проявляется в романе «Медея и ее дети», который основывается на инверсии одной из наиболее известных женских мифологем.

Указание на миф как прецедентный текст содержится уже в названии романа «Медея и ее дети». Но Л. Улицкая отказывается от традиционной разработки женского мифа, более того – она полемизирует с его каноном.

Семантическое ядро мифа о Мее – материнство (пусть и трагически изломанное). Но в «Мее и ее детях» Л. Улицкой семантика мифа инверсирована. Медея не может иметь детей, и она не может их убить. Роман «Медея и ее дети», содержа отсылку к античной мифологии и вызывая ассоциацию с классическим сюжетом о детоубийстве, вступает в конфликт с семантической структурой устойчивой мифологемы, десемантизирует ее, отчего сам мифологизм в романе Улицкой становится не содержательным, а формальным компонентом, тем инструментом, при помощи которого структурируется повествование. Взяв за основу античную мифологическую систему – «общие мифологические места» [4], Л. Улицкая разрушает ее образную и символическую структуру и создает новый миф и новую реальность.

Образ Медеи Синопли восходит к героине Коринфского эпоса, но в романе Л. Улицкой античный сюжет переосмысливается. Медея Мендос никого не убивает, не имеет собственных детей, но является хранительницей семейного очага, собирая вокруг себя детей и внуков своих многочисленных братьев и сестер, она призвана стабилизировать, уравновешивать отношения в многонациональной семье.

Медея берет на себя функции патриарха (мужские функции), видоизменяя и гендерные характеристики прецедентной мифологемы. Вся жизнь Медеи в романе Л. Улицкой вращается вокруг ее дома и ее многочисленной и многонациональной семьи – основных составляющих бытия. Это бытие – символическая модель мира женщины, которую реконструирует автор.

Монументальность характера сближает Медею с древними богами. Такого рода характерология непосредственно связана с хронотопическими характеристиками мифа – бог (Медея) наделен завершенностью, законченностью, вечной жизнью как статичной (чуждой динамике изменения) молодостью или зрелостью. Мифологичен не только внешний облик Медеи, но и ее мышление, что проявляется в ритуальном характере традиций в ее доме, в цикличности ритма ее жизни.

Мифологизм как мироощущение и миропонимание реализуется в поэтике произведения, проявляя себя как художественный прием и как средство сюжетосложения. Цикличность и повторяемость в произведении Улицкой – ведущие принципы повествования, которые проявляются в судьбах героев.

В «кольцевом» пространстве время останавливается; движение «по кругу» не есть движение во времени; это – движение в пространстве, «умножение», уплотнение пространства за счет редукции временного компонента хронотопа. При этом пространственные характеристики художественного мира выстраиваются не по оси «начало / конец», как в случае с линейными формами хронотопа. В контексте «семейной мифологии» координатами художественного мира становятся точки «центр» и «периферия». Поселок и дом, где живет Медя, есть центр, остальной мир становится периферией.

Для художественного пространства произведений женщины-писательницы характерны уплотнение, концентрация, некая «капсулированность» [5]. Это обусловлено прежде всего прикрепленностью жизни к определенному месту, которое ограничено и не связано существенно с другим миром. На уровне нарративной структуры эта капсулированность пространства предопределена редукцией хронологического аспекта хронотопа, циклическим характером последнего. Не исключено, что в этом проявляется и одна из характеристик «женского» мира как гендерно окрашенного варианта художественной концепции бытия.

Воплощая в себе черты матриархальной архаики, призванная воплотить образ Великой Богини, героиня не является при этом женщиной в матрице культурно – мифологических представлений. Ее женская добродетель словно списана с мужского образца, она инверсирована – при сохранении основных структурных особенностях мифологемы.

Переосмысливая основные культурные символы, в первую очередь, связанные с женщиной, писательница создает новый мономиф, который в современной литературе есть средство «концептуализации мира, того, что находится вокруг человека и в нем самом» [6].

В романе «Искренне ваш Шурик» Улицкая вновь обращается к семейной теме. Но по-иному представлена в нем тема любви, в которой духовное редуцируется до ложно понятого чувства долга и жалости, а плотское – до механического.

На первый взгляд, герой романа «Искренне ваш Шурик» не выходит за рамки традиционного любовно-психологического сюжета, характерного для современной романистики: в современном романе романтические чувства вытесняются иными – с преобладанием физиологии. Эрос, связанный с любовью, поднимает человека на высочайший уровень духовных прозрений. На человека, растрачивающего себя в связях, лишенных любви, эрос оказывает механически-мертвящее воздействие. Любовные истории типичного героя современного романа – это Эрос без любви.

Но любовные истории Шурика – при всей их заурядности и обыденности – несут в себе поистине демоническое начало, и это, с одной стороны, есть эффект той трансформации, которой подвергается нарратив любовно-психологической прозы, а с другой, та введенная автором характеристика актанта, которая обуславливает трансформацию нарратива.

Шурик обозначен писательницей как «демонический гений сострадания» [7]. В своих отношениях с рядом персонажей-женщин Шурик руководствуется состраданием. Именно сострадание из практических целей (необходимость помочь), а не романтические чувства вовлекают его в нелепые отношения. Осуществляя свою «миссию», Шурик становится жертвой агрессии несчастных женщин и незаметно для себя и для них страдает сам и причиняет горе им.

Данная характерная черта актанта обладает сюжетогенным потенциалом. В романе Л. Улицкой происходит, мы бы сказали, «мультипликация» базовой нарративной модели любовно-психологического романа, что, в свою очередь, видоизменяет и сам жанр, и героя.

Л. Улицкая «мультиплицирует» традиционный любовно-психологический сюжет, проводя своего героя через целую анфиладу альковных перипетий. При этом перед нами – не авантурный роман; психологическая разработка каждой новой любовной истории в романе «Искренне ваш Шурик» представлена полностью, что не характерно для авантурного сюжета.

Движение к «мультипликации» любовного события и, соответственно, к выхолащиванию традиционной темы классической литературы наблюдается уже в романистике Флобера, в «Мадам Бовари». Но здесь это выхолащивание, ведущее к дегероизации героини, искупается смертью последней.

Теоретически данный феномен можно осмыслить как весьма прихотливое взаимодействие (сосуществование, симбиоз) двух принципиально отличных друг от друга эстетических моделей, с помощью которых в структурализме описывается проблема преемственности, проблема традиции. Это – «эстетика тождества» и «эстетика противопоставления», концепция которых была, в частности, разработана Ю. М. Лотманом. Суть этого взаимодействия – взаимный конфликт, а оттого – и взаимное уничтожение, взаиморедукция факторов преемственности и новаторства на «поле» современной беллетристики, что и объясняет «сниженный» характер последней, ее «вторичность».

Переосмысление моделей классики в современной беллетристике приобретает двойственный и даже парадоксальный характер. В ориентации на классические произведения и шаблонизации последних устойчивость подавляет изменчивость как одну из характеристик романной меры. С другой стороны, этим подавлением современная беллетристика «взрывает» внутреннюю меру романа, который может существовать только как постоянно изменяющаяся структура. Эта изменчивость приобретает не качественный, а количественный характер.

Список использованной литературы:

1. См.: *Мотылева Т.Л.* О мировом значении Л.Н. Толстого. М., 1957.
2. *Савкина И.* Говори, Мария! (Заметки о современной русской женской прозе) // Преображение. 1996. №4. С. 62–67.

3. Мела Э. «Сонечка» Л.Улицкой с гендерной точки зрения: новое под солнцем? // Преображение. 1998. №6. С. 101–107.
4. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. М., 2000. С. 24.
5. Олехова И.П. Беллетристика О.А. Шапир: особенности проблематики и поэтики: автореф. дис... канд. филол. наук. Тверь, 2005.
6. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. С.24.
7. Никакого авторского произвола. Л.Улицкая: «Мой герой – частный человек» // http://exlibris.ng.ru/fakty/2004-05-13/1_ulitskay.html

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СУЩНОСТЬ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Н.Ф. Шагиева, З.Маллаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается постмодернизм как широкое движение, которое развивалось в середине-конце XX века по философии, искусству, архитектуре и критике, что означало отход от модернизма.

Ключевые слова: «постмодерн», общеэстетический феномен, «принцип айсберга».

Abstract. The article examines postmodernism as a broad movement that developed in the mid-to-late 20th century in philosophy, art, architecture and criticism, which meant a departure from modernism.

Key words: “postmodern”, general aesthetic phenomenon, “iceberg principle”.

Annotatsiya. Maqolada postmodernizm 20-asr o'rtalari va oxirlarida falsafa, san'at, arxitektura va tanqidda rivojlangan, modernizmdan chekinishni anglatuvchi keng oqim sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: «postmodern», umumiy estetik hodisa, «aysberg prinsipi».

Постмодернистское направление в литературе родилось во второй половине XX века. В переводе с латинского и французского языков «постмодерн» – означает «современный», «новый». Это литературное направление считают реакцией на ущемление прав человека, ужасы войны и послевоенные события. Оно родилось из отрицания идей эпохи Просвещения, реализма и модернизма. Последний был популярен в начале XX века. Но если в модернизме основная цель автора – найти смысл в меняющемся мире, то писатели-постмодернисты говорят о бессмысленности происходящего. Они отрицают закономерности и ставят превыше всего случай. Ирония, черный юмор, фрагментарность повествования, смешение жанров – вот основные черты, характерные для литературы постмодернизма.

С начала 80-х годов XX в. постмодернизм был осознан как общеэстетический феномен, специфическое явление в философии и литературе. М.Эпштейн считает, что постмодернизм (или post modernity) – это «эпоха в истории культуры, начавшаяся с Ренессанса и закончившаяся в середине XX в., связанная с верой в осмысленность мира и прогресс человечества» В.Курицын числит появление в России постмодернизма после социалистического реализма. М.Шапир полагает, что постмодернизм появился в России после авангарда [1].

В постмодернизме можно выделить два категориальных доминантных качества, пишет Я.В. Погребная: 1) «принцип айсберга», т.е. уход текста корнями в глубь истории и культуры; 2) ориентация культуры не на действительность, а на культуру же. Формируя нового читателя, постмодернизм создает и новую действительность, в которой реальной жизнью живут не только люди и вещи, но и символы, созданные людьми. Истинное имя табуируется, заменяется псевдонимом, даже превращается в псевдоним (Саша Соколов, Пригов Дмитрий Александрович) или заменяется именем двойника (Алиханов у С.Довлатова, Мемозов у В.Аксенова) [2].

Роман **«Школа для дураков»**, написанный еще в раннее, был опубликован в эмиграции в 1976 г. В 1980 г. в США был опубликован роман **«Между собакой и волком»**. Затем читатель познакомился с романом **«Палисандрия»**. Если первые два романа связаны с философией времени, то **«Палисандрия»** является одновременно пародией на исторические и эротические романы. Появление в России трех вышеназванных романов Саши Соколова совпало с расцветом русского постмодернизма, напоминает И.В.Ащеулова.

Появление русского постмодернизма связывается с жестокой встроенностью отечественной литературы в европейские эстетические системы и с крушением Советского Союза. Это предопределило превращение «гадкого утенка» из провинциального Харькова в по-своему «прекрасного лебедя» литературы русского зарубежья последней трети XX в.

В русской литературе второй половины XX века постмодернизм как художественное мышление впервые и независимо от зарубежной литературы заявил о себе в романе Андрея Битова **«Пушкинский дом»** (1964—1971). Роман был запрещен к публикации, читатель познакомился с ним лишь в конце 1980-х вместе с другими произведениями «возвращенной» литературы. Зачатки постмодернистского мироощущения обнаружились и в поэме Вен. Ерофеева **«Москва — Петушки»**, написанной в 1969 году и долгое время известной лишь по самиздату, с ней массовый читатель познакомился также в конце 1980-х годов.

Расцветом постмодернизма считают 1960 – 1980 годы. В это время вышли в свет романы Уильяма Берроуза, Джозефа Хеллера, Филипа Дика и Курта Воннегута. Это яркие представители постмодернизма в зарубежной литературе.

Работы писателей-постмодернистов поражают воображение, стирают границы жанров, меняют представления о прошлом.

Список использованной литературы:

1. Федорова Л.Ф. Некоторые проблемы теории и критики постмодернизма .
2. Погребная Я.В. Имя-псевдоним-безымянность в художественном мире В.В.Набокова (К вопросу о генезисе новой прозы // Там же. — С.82-88.

КРИТИКА СЕТЕВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Н.Ф. Шагиева, Д.Рустамбоева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассмотрено мнение ученых о сетевой литературе и о литературе 21 века в общем. Многие считают, что в наше время писателями называют себя незаслуженно. С чем сложно не согласиться. Дилетанты, пишущие книги в роде «Как выйти замуж за пару месяцев» смело называют себя писателями.

Ключевые слова: дилетанты, катехизис, дихотомия, графоманы.

Abstract. This article examines the opinion of scientists about network literature and literature of the 21st century in general. Many people believe that in our time, writers call themselves undeservedly. Which is hard to disagree with. Amateurs who write books like “How to Get Married in a Couple of Months” boldly call themselves writers.

Key words: amateurs, catechism, dichotomy, graphomaniacs.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarmoq adabiyoti va umuman XXI asr adabiyoti haqidagi olimlarning fikri o'rganiladi. Ko'pchilik bizning davrimizda yozuvchilar o'zlarini noloyiq deb atashadi, deb hisoblashadi. Bu bilan rozi bo'lmaslik qiyin. «Bir necha oy ichida qanday turmush qurish kerak» kabi kitoblarni yozadigan havaskorlar o'zlarini jasorat bilan yozuvchilar deb atashadi.

Kalit so'zlar: havaskorlar, katexizm, dixotomiya, grafomanlar.

Тема профессионализма и дилетантства в сетевой литературе не нова. К ней стали обращаться практически сразу после появления в Рунете такого явления как сетевая литература, а уже через несколько лет появились отдельные работы, посвящённые качеству литературы в Интернете.

В своей статье «Краткий катехизис русского литературного Интернета» (1999) Дмитрий Кузьмин говорит не только о необходимости существования экспертных оценок, но и о необходимости дифференциации сетевого литературного творчества по уровню качества. С этой целью в иерархии структуры Руинета он пытается провести разделение между «творчеством дилетанта» и произведениями профессиональных писателей.

Впрочем, необходимость дифференциации текстов по качеству возникает не только в сетевой литературе. «Каждая культура неизбежно включает дихотомию текстов высокой и низкой ценности. Крайним проявлением её будет противопоставление того, что спасает, тому, что губит» [1], – отмечает известный филолог и культуролог Юрий Михайлович Лотман.

Для начала попробуем разобраться, кого можно называть в наши дни писателем. И это не так просто, как кажется. Кто только не считает себя писателем: авторы дешёвых графоманских романов, многочисленных методических книг вроде «Как выйти замуж за два месяца», ведь они тоже пишут, литераторы, блогеры, копирайтеры и даже авторы, публикующиеся в самиздате, в том числе и на сайтах свободной публикации типа Стихи.ру, Проза.ру, Самиздат Мошкова и т.д.

Казалось бы, всё просто: если писательство является основным источником дохода, пишущего – значит это профессиональный писатель.

Но сегодня практически любой работоспособный человек, любящий писать, при наличии желания может зарабатывать писательским трудом: писать многочисленные сборники советов, компилятивные научно-популярные книги и т.п. Конечно, всё это не имеет ни малейшего отношения к художественной литературе, и, тем не менее, авторы таких книг тоже зачастую считают себя вправе называться писателями. Впрочем, и в самой художественной литературе, как говорится, «много званых, а мало избранных» [2].

Владимир Жуков говорит: «[...] грань между профи и всеми остальными оказалась размыта. Стать писателем по профессии может сегодня каждый» [1], и отмечает, что «из-за девальвации некогда высокого слова писателя сегодня зачастую можно уравнивать в правах с обыкновенным литератором – просто по принадлежности к одному пишущему сословию» [1].

«Похоже, что скоро литература из занятия профессионального превратится в занятие любительское» [2], – указывает на ту же проблему литературный критик Ольга Славникова.

И всё же, несмотря на то, что в наши дни грань между профессионалами и любителями довольно размыта, давно уже стало ясно, что критерий профессионализма заключается отнюдь не в том, является ли литература основным источником дохода писателя. В настоящее время при оценке популярности произведений того или иного автора (в первую очередь сетевого) очень маленькое значение играет тот факт, получает ли пишущий материальное вознаграждение за своё творчество.

Впрочем, такое определение профессионального литератора дал в 1999 году.

Дмитрий Кузьмин: «профессионал – не тот, кто деньги зарабатывает, и не тот, у кого членский билет писательского союза, а тот, чье письмо оказывается органичной и в то же время неповторимой частью актуального литературного контекста».

Хотя, надо отдать должное, и в прошедшем десятилетии с тех пор, как Кузьмин поднял вопрос о профессионализме в Рулинете, и в настоящее время, по-прежнему преобладающую часть литературных ресурсов Интернета составляет творчество непрофессиональных авторов довольно низкого качества. Впрочем, на сегодняшний день это симптом болезни всей русскоязычной литературы в целом, а не только сетевой.

Впрочем, и многие классические толстые литературные журналы, раньше считавшиеся ориентирами в мире литературы, давно уже сдали свои позиции. Хотя они пока ещё и не берут денег с авторов за публикации в них. Но то, что проблемы качества есть и в толстых литературных журналах отмечают и сами авторы этих журналов, и сторонние критики.

И всё же, несмотря на то, что качество – общая проблема современной русскоязычной литературы, тем не менее, в обществе сложилось устойчивое представление, что «печатная» литература куда более качественная, чем

«непечатная», и что именно сетевая литература является пристанищем графоманов.

В своём мнении о литературном процессе в Сети многие авторы категоричны: «Общая закономерность: все авторы Интернета пишут плохо. Как дебютанты, так и те, кто уже состоялся по сю сторону электронного зазеркалья. Искушает легкость сетевой публикации» [1]. Так считает всё тот же критик Валерий Сердюченко.

Получается, что довольно качественные писатели остаются порой на этих сайтах незамеченными, а у заядлых графоманов – толпы читателей. Причина, по которой так происходит, очевидна.

Графоманам проще общаться между собой, им не о чем разговаривать с профессиональным писателем (или с тем, кто уже на пути к профессионализму), да и неловко заходить к нему на страничку, оставляя приглашения заглянуть почитать свои доморощенные творения: ведь в ответ можно услышать довольно неллицеприятную критику. Или, что скорее всего, предложение такого неравного союза просто останется без ответа. Поэтому графоманы предпочитают читать и комментировать равных себе. Они ведут между собой оживлённые беседы не столько о литературе (о которой довольно трудно говорить отвлечённо, не переходя на личности), сколько на другие темы: «за жизнь», о погоде, о природе, куда поехать в отпуск и т.п....

Или же просто самозабвенно хвалят творения друг друга в надежде на то, что захваленному автору станет неловко и он зайдёт с ответным хвалебным визитом на страничку воспевающего дифирамбы «рецензента». Обилие комментариев, рецензий друг на друга (именно – друг на друга, а не на произведения: само творчество тут зачастую отходит на второй план) создаёт популярность среди «своих» авторов, наиболее комментируемые и рецензируемые, становятся довольно известными на сайте и быстро попадают в топ-листы. Именно поэтому и возникает такая ситуация, что в топы сайтов свободной публикации лучше не заглядывать, а литературные самородки погребены настолько глубоко в графоманской массе, что отыскать их там – и жизни не хватит.

Главная трудность в определении вопроса качества литературного произведения заключается в том, что объективной оценки литературного произведения быть не может. Любая оценка художественного произведения всегда субъективна, так как нет единых универсальных измерений качества художественного произведения. Потому что оценивают произведения живые люди, со своими вкусами и пристрастиями. [1]

В сетевой литературе не так уж много «долгоиграющих» произведений. Новизна нередко доминирует над содержанием. Форма зачастую становится главнее сюжета. Стиль тяготеет к публицистике. В сетевой литературе, как и в мировой эволюции, выживают наиболее мелкие и наиболее приспособляющиеся к новым условиям жанры: анекдоты, рассказы, короткие стихотворения. Но их век тоже недолог. На смену опубликованному сегодня с утра уже вечером приходят новые публикации, перетягивая на себя скользящее внимание читателя, столь редко останавливающееся на чём-то

одном. Литературный процесс в Сети имеет довольно зыбкую, постоянно меняющуюся форму – этаким словесный Протей.

Современникам явления очень сложно оценивать его действительные масштабы, его настоящую ценность.

«Начнем с того, что всякая современная поэзия (музыка, живопись) действительно гораздо жиже и разбавленной соответствующей классической. Нетрудно понять в чем дело – там уже произведен культурно-исторический отбор, а тут еще нет. Поэзия Серебряного века в этот самый серебряный век была по большей части мишура и перепевы. Отсюда, в очищенном виде, Серебряный век выглядит куда величественнее», [4]– говорит критик Леонид Костюков. Так давайте не будем спешить, дадим сетевой литературе срок, чтобы она могла, как хорошее вино, настояться. А потом уже будем дегустировать и сравнивать молодое вино с другими бочками, которые уже выдержаны много десятилетий. Тогда и будет видно, где виноград был незрел, а где и вовсе вино прокисло...

Список использованной литературы:

1. Юрий Михайлович Лотман «Внутри мыслящих миров». Азбука 2014г. №1
2. Евангелие от Матфея 20:16, 22-14
3. Владимир Жуков. Как войти в литературу за шестьдесят секунд. Октябрь. 2006. № 7.
4. Владимир Жуков. Как войти в литературу за шестьдесят секунд. Октябрь. 2006. № 7.
5. Ольга Славникова. Спецэффекты в жизни и литературе. Новый Мир. 2001. № 1.
6. Валерий Сердюченко. Новейший проект Российской словесности. Литература в Интернете // Вопросы литературы. 1999. № 5.
7. Ю.М.Лотман. Семиосфера. Культура и взрыв внутри мыслящих миров. СПб, 2000. С. 219.
8. Леонид Костюков. Провинциализм как внутричерепное явление // Арион. 2009. № 4.

МЕМУАРЫ. МЕМУАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Н.Ф. Шагиева, М.Абдуллаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье говорится о том, что автобиография и мемуары как жанр имеют неоднозначный характер, совмещая многие, подчас противоположные особенности, что делает невозможным однозначную стандартизацию. И в следствии этого сделать обобщение, касающееся лишь типовой структуры этих жанров: автобиографические произведения чаще всего являются повествованием от первого лица и пишутся умудрёнными жизнью авторами (с целью самооправдания либо раскрытия истины), они начинаются с момента рождения, и уже в первых строках читатель узнает, что речь пойдет о жизни определенного человека.

Ключевые слова: mémoires, фактографичность, хроникальность повествования, псевдомемуары.

Abstract: The article states that autobiography and memoirs as a genre have an ambiguous character, combining many, sometimes opposing features, which makes unambiguous standardization impossible. And as a result of this, make a generalization

concerning only the typical structure of these genres: autobiographical works are most often a first-person narrative and are written by world-wise authors (for the purpose of self-justification or revelation of the truth), they begin from the moment of birth, and already in the first lines the reader learns that we are talking about the life of a certain person.

Key words: mémoires, factuality, chronicle narrative, pseudo-memoirs.

Annotatsiya: Maqolada aytilishicha, avtobiografiya va memuar janr sifatida noaniq xususiyatga ega bo'lib, ko'p, ba'zan qarama-qarshi xususiyatlarni birlashtiradi, bu esa bir ma'noli standartlashtirishni imkonsiz qiladi. Natijada, ushbu janrlarning faqat tipik tuzilishiga oid umumlashtirish: avtobiografik asarlar ko'pincha birinchi shaxs hikoyasi bo'lib, dunyo bilimdon mualliflar tomonidan yoziladi (o'zini oqlash yoki haqiqatni ochish maqsadida).), ular tug'ilgan paytdan boshlab boshlanadi va birinchi satrlarda o'quvchi ma'lum bir odamning hayoti haqida gapirayotganimizni bilib oladi.

Kalit so'zlar: xotiralar, faktiklik, xronika hikoyasi, psevdomemuarlar.

Мемуарная литература – литература в жанре мемуаров (франц. *mémoires*, от лат. *memoria* память), разновидность документальной литературы одновременно являющаяся «исповедальной прозой». Обозначает записки-воспоминания исторического или любого другого лица о реальных событиях прошлого, очевидцем которых он являлся. Основные реалии труда мемуариста – строгое соответствие исторической правде, фактографичность, хроникальность повествования (ведение рассказа по вехам реального прошлого), отказ от «игры» сюжетом, сознательных анахронизмов, нарочито художественных приемов [1]. Данные черты сближают мемуары с жанром дневника. Отличием от дневника является то, что мемуары обозначают ретроспекцию, обращение к далекому прошлому, неминуемый механизм переоценки событий с учетом опыта приобретенного мемуаристом. В.Г.Короленко в воспоминаниях «История моего современника» так выразил идеальные устремления мемуариста: «В своей работе я стремился к возможно полной исторической правде, часто жертвуя ей красивыми или яркими чертами правды художественной. Здесь не будет ничего, что мне не встречалось в действительности, чего я не испытал, не чувствовал, не видел» [1]. По сему высказыванию, мы понимаем что, достоверностью и отсутствием вымысла мемуары близки к исторической прозе, научно-биографическим, автобиографическим и документально-историческим очеркам. В отличие от строго научных жанров, мемуары подразумевают активное присутствие голоса автора, его индивидуальных оценок и неизбежной пристрастности. Т.е. один из конструктивных факторов мемуарной литературы – авторская субъективность.

Устойчивые признаки мемуаров – фактографичность, преобладание событий, ретроспективность, непосредственность свидетельств, что никак не обеспечивают «чистоты жанра». Мемуары остаются одним из наиболее подвижных жанров с чрезвычайно размытыми границами. Далекое не всегда мемуарные признаки свидетельствуют о том, что читатель имеет дело именно с мемуарами [2].

В 19 в., по мере развития принципа историзма, уже достигшая зрелости мемуарная проза воспринимается как важный источник научно-исторических реконструкций. Здесь дают знать о себе попытки злоупотребления такой

репутацией жанра. Возникают псевдомемуары и разнообразные мемуарные мистификации. Особенно явно эти тенденции заметны в сочинениях, посвященных сугубо мифологизированным фигурам истории и уже завершившимся циклам прошлого. Как следствие, возможны досадные исторические заблуждения в трудах, построенных на неосновательных мемуарных источниках. Так, Д.С.Мережковский в своем этюде об А.С.Пушкине из цикла Вечные спутники (1897) всю концепцию творчества поэта выстроил на записках приятельницы Пушкина А.О.Смирновой. Однако по прошествии нескольких лет выяснилось, что эти воспоминания целиком фальсифицированы ее дочерью, О.Н.Смирновой. Другой пример – мемуары Петербургские зимы Г.Иванова, посвященные воссозданию атмосферы предреволюционных лет «серебряного века». Есть основания считать его художественным текстом, основанном на условной литературной технике[1]. Литература русской послереволюционной эмиграции, в которой мемуары вообще играли особо значимую роль, дала наряду с шедеврами прозы в жанре воспоминаний и множество образцов мистифицированной и фальсифицированной мемуаристики (поддельный «дневник» фрейлины императрицы Александры, покровительницы Г.Распутина А.А.Вырубовой и др.).

В первой пол. 20 в. в эпоху т.н. «конца романа», когда литература переживала кризис традиционных условных форм и переключалась на пограничье между вымыслом и документом, появляется череда синтетических текстов. В них мемуарное начало включено в органику художественной литературы. Исторический материал, реальная жизнь автора претворяется в факт искусства, а стилистика подчинена задаче произвести на читателя эстетическое воздействие. О зрелости и завершенности процесса «усыновления» мемуарной прозы художественной литературой 20 в. свидетельствуют факты пародийного использования ее законов в жанре романа («Признания авантюриста Феликса Круля» (1954) Т.Манна). Мера исторической содержательности мемуаров и сам тип их практического использования разными гуманитарными дисциплинами как источников во многом зависят от личности автора. Исторический материал при этом отходит на обочину внимания. Яркий пример сочинения такого рода – Десять лет в изгнании (1821) мадам де Сталь, выдающейся женщины эпохи, одной из блистательных писательниц и культурных деятельниц романтизма. Образец воспоминаний иного типа оставил герцог Сен-Симон. Его Мемуары (опубл. в 1829–1830) ценны прежде всего маленькими фактами, деталями, скрупулезно передающими атмосферу придворной жизни Парижа последнего двадцатипятилетия царствования Людовика XIV и периода регентства. Как следствие, воспоминания мадам де Сталь – объект внимания прежде всего литературоведов, мемуары Сен-Симона – историков. С 1940-х благодаря исследователям «Школы Анналов» (Л.Февр, Ф.Бродель, Ж. Ле Гофф и др.) историческая наука переживает всплеск интереса к запискам-воспоминаниям ничем не примечательных и непубличных людей. Их сочинения (по типу: «записки немецкого мельника середины 17 в.», «записки

лондонского купца средней руки начала 18 в.» и т.д.) помогают восстановить объективную историю быта, выявить определенные социальные стереотипы, фиксирующие характерное, стандартное, а не исключительное. Мемуарная продукция такого рода – важный источник истории цивилизации и исторической социологии. Свое происхождение мемуарная литература ведет от воспоминаний Ксенофонта о Сократе (4 в. до н.э.) и его Анабасиса (401 до н.э.) – записок о военном походе греков [1].

В 19–20 вв. одним из ведущих жанров словесности становятся воспоминания писателей и о писателях. Тем самым формируется собственно литературная мемуаристика, свои воспоминания оставляют И.-В.Гете, Стендаль, Г.Гейне, Г.-Х. Андерсен, А.Франс, Р.Тагор, Г.Манн, Р.Роллан, Ж.-П.Сартр, Ф.Мориак и др. В России мемуарная литература ведет начало от Истории о Великом Князе Московском (сер. 16 в.) Андрея Курбского[1]. Важная веха в становлении личностного самосознания в русской литературе – автобиографическое Житие (1672–1675) протопопа Аввакума.

Таким образом, автобиография и мемуары как жанр имеют неоднозначный характер, совмещая многие, подчас противоположные особенности, что делает невозможным однозначную стандартизацию. Можно сделать обобщение, касающееся лишь типовой структуры этих жанров: автобиографические произведения чаще всего являются повествованием от первого лица и пишутся умудрёнными жизнью авторами (с целью самооправдания либо раскрытия истины), они начинаются с момента рождения, и уже в первых строках читатель узнает, что речь пойдет о жизни определенного человека.

Список использованной литературы:

1. <https://www.krugosvet.ru/>
2. В.Г.Короленко «История моего современника» 1954
3. Аннотированный указатель мемуарной литературы. Ч. 1, М., 1985. Ч. 2, 1961
4. Кардин В. Сегодня о вчерашнем. Мемуары и современность. М., 1961
5. Катанян В. О сочинении мемуаров // Новый мир, 1964, № 5
6. Елизаветина Г. Становление жанров автобиографии и мемуаров // Русский и западноевропейский классицизм. Проза. М., 1982.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЗЫ Л. ПЕТРУШЕВСКОЙ

Н.Ф. Шагиева, А.Аъзамов

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Проза Петрушевской продолжает ее драматургию в тематическом плане и в использовании художественных приемов.

Ключевые понятия: проза, модернизм, постмодернизм, лирический герой, персонаж.

Annotation. Petrushevskaya's prose continues her dramaturgy in thematic terms and in the use of artistic techniques.

Key concepts: prose, modernism, postmodernism, lyrical hero, character.

Annotatsiya. Petrushevskaya nasrida dramaturgiyani tematik jihatdan va badiiy uslublardan foydalanishda davom ettiradi.

Tayanch tushunchalar: nasr, modernizm, postmodernizm, lirik qahramon, xarakter.

Ее произведения представляют собой своеобразную энциклопедию женской жизни от юности до старости: «Приключения Веры», «История Клариссы», «Дочь Ксении», «Страна», «Кто ответит?», «Мистика», «Гигиена» и многие другие. В 1990 был написан цикл «Песни восточных славян», в 1992 – повесть «Время ночь». Пишет сказки как для взрослых, так и для детей: «Жил-был будильник», «Ну, мама, ну!» – «Сказки, рассказанные детям» (1993); «Маленькая волшебница», «Кукольный роман» (1996).

Проза Петрушевской так же фантазмагорична и одновременно реалистична, как и ее драматургия. Язык автора лишен метафор, иногда сух и сбивчив. Рассказам Петрушевской присуща «новеллистическая неожиданность» (И.Борисова). Так, в рассказе Бессмертная любовь (1988) писательница подробно описывает историю нелегкой жизни героини, создавая у читателя впечатление, будто считает своей главной задачей именно описание бытовых ситуаций. Но неожиданный и благородный поступок Альберта, мужа главной героини, придает финалу этой «простой житейской истории» притчевый характер.

Персонажи Петрушевской ведут себя в соответствии с жестокими жизненными обстоятельствами, в которых вынуждены жить. Например, главная героиня рассказа Свой круг (1988) отказывается от единственного сына: она знает о своей неизлечимой болезни и пытается бессердечным поступком заставить бывшего мужа взять на себя заботу о ребенке. Однако ни один из героев Петрушевской не подвергается полному авторскому осуждению. В основе такого отношения к персонажам лежит присущий писательнице «демократизм... как этика, и эстетика, и способ мышления, и тип красоты» (Борисова).

Стремясь создать многообразную картину современной жизни, цельный образ России, Петрушевская обращается не только к драматургическому и прозаическому, но и к поэтическому творчеству. Жанр написанного верлибром произведения Карамзин (1994), в котором своеобразно преломляются классические сюжеты (например, в отличие от бедной Лизы, героиня по имени бедная Руфа тонет в бочке с водой, пытаясь достать оттуда припрятанную бутылку водки), писательница определяет как «деревенский дневник». Стиль Карамзина полифоничен, размышления автора сливаются с «песнопениями луга» и разговорами героев.

В «Девятом томе» Петрушевская пишет, что когда в 1968 году принесла первые рассказы («Такая девочка», «Слова», «Рассказчица», «История Клариссы») в «Новый мир», результатом стала резолюция А.Т.Твардовского: «Талантливо, но уж больно мрачно. Нельзя ли посветлей. – А.Т.» и «От публикации воздержаться, но связи с автором не терять». [1]

Понятно, что «социальная проза» Петрушевской неслучайна и имеет «наглядный референт» – все то, о чем довольно подробно написано в том же

«Девятом томе», книге вообще много объясняющей: военное детство, уличное воспитание, без матери, без денег, «еда», собранная по помойкам, детдом, затем долгие поиски путей выживания уже на профессиональном поприще, потом личная трагедия, потеря мужа после его долгого неподвижного угасания, безденежье, болезни детей, запреты на издания... Понятно, стало быть, и стремление писателя говорить об «обыкновенном человеке», о том, что «так бывает» (одно из самых любимых присловий Людмилы Петрушевской), – и говорить так, как этого не делали в литературе социалистического реализма (да и потом).

Однако тогда, в 60-х годах, «Девятого тома» не было, не было и прецедента, на который можно было бы равняться в оценке, и Твардовский так и не допустил ни одного рассказа к публикации. Впервые произведение Л. Петрушевской (повесть «Свой круг») было опубликовано в «Новом мире» лишь 20 лет спустя.

(Конечно, нельзя не назвать здесь и «Лингвистические сказочки», давно используемые практикующими преподавателями-лингвистами в качестве наглядного пособия по грамматике и словообразованию русского языка. Опыт настолько удачный (даже эмоционально), что, например, слово «некузявый, -ая, -ое, -о» очень скоро вошло в молодежный жаргон.) [2]

Это не значит, что Л.С. Петрушевской недостает фантазии; писатель она именно «хороший». Это не значит, что за лицами героев стоит она сама: в различных статьях и интервью Людмила Петрушевская несколько раз настоятельно подчеркивает биографическую непричастность к историям своих персонажей (хотя многие страницы этой книги, написанной конкретным человеком, от «я», рассказчиком в которой выступает не кто иной как сам исторически достоверный автор, – многие страницы этой книги говорят именно языком Стефановны, даже с употреблением «особенно важных фраз в конце»: «ты (вы) что!», «такие дела», «что делать!», «так бывает»...). Однако именно средствами сказа из сконструированного Петрушевской «эпоса обыденности» (Мирза Бабаев) вычерчивается некое собирательное лицо повествователя, наделенного знанием и зрением, явно превосходящими возможности согретого писательским участием «обыкновенного человека». Складывается некий универсальный субъектно-объектный образ рассказчика – этакое полусироты среднеарифметического возраста, обладающего какими-то нераскрытыми способностями и затаившего в себе неизвестные призрачные мечты. Словами Петрушевской («Верба-хлѣст»): «Король был, как все короли, обычным человеком: явно не дурак, но и не академик. Не урод, но и красивым его нельзя было назвать даже на параде при мундире, что делать!». Пол, однако, у этого рассказчика явно женский, хотя это и не слишком принципиально. Этим Петрушевская сделала себе имя. Заняв однажды свою нишу в литературе – бездонную, неприглядную, далекую от коммерции – и ни разу не изменив этому выбору, Людмила Петрушевская смогла сделать так, чтобы из этой ниши не ушел не только свой читатель, но читатели самых различных эстетических предпочтений. Как заметил в одной из статей Марк Липовецкий,

Петрушевская дидактична в том, что, несмотря на собственные сомнения («Зритель скажет: зачем мне на это смотреть в театре, да еще за деньги – я вон на улице их вижу толпами таких. И дома у себя, спасибо»; та же мысль почти дословно звучит и в рассказе «Жизнь это театр»), несмотря на сомнения, продолжает вбивать в ладони читателя ржавые гвозди катарсического – почти физического – страдания и ужаса, поднимая чернуху на высоту трагедии. «Новелла <...> должна вызвать шок», – говорит она – и читатель его испытывает. Однако необходимо сказать, что задача Петрушевской именно шокировать – и оставить с этим жить, – а не убить: в этом весь смысл, и в этом ее мера. В главе «Брат Алеша» «Девятого тома» Л.С. Петрушевская рассказывает эпизод, произошедший с ее товарищем по драмстудии Александром Розановым, «который принес как раз контаминацию на тему рассказов Чехова, но каких! “Палата номер шесть”, “Скрипка Ротшильда”, “Черный монах”. Такая миленькая пьеса в двух жутких действиях. <...> Тянутся сумасшедшие, врачи, смерти, гробы, болезни, о господи! <...> Все в панике. И вдруг при словах “Снова вносят гроб” народ начинает давиться от хохота. <...> Говорили о том, что, как ни странно, перебор смешного рождает пустую голову, а перебор страшного – хохот». Произведения Петрушевской хохота не вызывают – даже читаемые подряд (чего делать, однако, не стоит). Мимо читателя, зрителя тоже проплывают «гробы»: пусть даже только портреты («Слова», «Цикл», «Странный человек»...), только пунктирные сюжетные зарисовки («История Клариссы», «Отец и мать», «Платье»...), только краткие, без полноценного развивающегося действия и персонажного мира, рассказы и пьесы, – но этого оказывается достаточно. Ужас читателя таких рассказов, как «Страна», «Дитя», «Бедное сердце Пани», повести «Время ночь» и многих других, – ужас его может быть даже невыносимым, но хохотом он не спасется. С этим теперь жить.

«Литература не занимается счастьем». Так считает Людмила Стефановна.

Список использованной литературы:

1. Борис Поплавский в оценках и воспоминаниях современников / предисл. Л. Аллена; сост. Л. Аллена, О. Гриз. СПб.: Logos; Дюссельдорф: Голубой всадник, 1993. 184 с. (Судьбы. Оценки. Воспоминания. XIX—XX вв.).
2. Васинева П.А. Миф и мифотворчество в философии раннего немецкого романтизма [Электронный ресурс] // Общество. Коммуникация. Образование. 2017. № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mif-i-mifotvorchestvov-filosofii-rannego-nemetskogo-romantizma> (дата обращения: 24.06.2022).
3. История философии / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. М.: Академический проект, 2008. 518 с.

«ПЕРЕХОДНЫЕ ЭПОХИ» И ФЕНОМЕН МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Н.Ф. Шагиева, А.Элмуродова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается массовая литература, которая воспринимается как «сфера для преднамеренного снижения, как выход из сложных социальных связей и условностей, из многочисленных скреп официального этикета, высокой морали, строгой нравственности, или, иначе, движение «от идеала». В период социальных перемен, ломки стереотипов, стрессовых обстоятельств возникает новая ситуация теоретического осмысления нового объекта исследования, построения его универсальной модели.

Ключевые слова: «литературный пейзаж», полифония, реактуализация, микроцефальные журналы и книги.

Abstract. The article examines mass literature, which is perceived as “a sphere for deliberate decline, as a way out of complex social connections and conventions, from numerous bonds of official etiquette, high morality, strict morality, or, in other words, a movement “from the ideal.” In a period of social change, breaking stereotypes, and stressful circumstances, a new situation arises for the theoretical understanding of a new object of study and the construction of its universal model.

Key words: “literary landscape”, polyphony, re-actualization, microcephalic magazines and books.

Annotatsiya. Maqolada “qasddan tanazzulga yuz tutuvchi soha, murakkab ijtimoiy aloqalar va konventsiyalardan chiqish yo‘li sifatida qabul qilinadigan ommaviy adabiyot ko‘p sonli rasmiy odob-axloq, yuksak axloq, qat‘iy axloq, boshqacha qilib aytganda, odob-axloq me‘yorlaridan chiqish yo‘li sifatida ko‘rib chiqiladi. «idealdan» harakat. Ijtimoiy o‘zgarishlar, stereotiplarni buzish va stressli vaziyatlar davrida yangi tadqiqot ob'ektini nazariy tushunish va uning universal modelini qurish uchun yangi vaziyat yuzaga keladi.

Kalit so‘zlar: «adabiy manzara», polifoniya, reaktualizatsiya, mikrosefal jurnallar va kitoblar.

Переходный период в литературе – это период «обновления разных видов и жанров художественного творчества, период рождения новых форм, выработки нового художественного зрения» [1]. «Особенный интерес представляют уровни и рамки человеческих притязаний в переходные эпохи, когда происходит массовая переоценка социальных ценностей и ресурсов» [2]– эти слова Ю. Левады приобретают особое звучание при обращении к текстам Б. Акунина, в которых автор фиксирует эти переоценки и старается определить маркеры изменений переходного времени. «Новое художественное зрение» рождается в поэтике Б. Акунина из ощущения новой языковой среды.

В последние десятилетия XX в. произошли значительные изменения в «литературном пейзаже». Полифония сегодняшнего дня внесла серьезные коррективы в фабульно-тематический и жанровый диапазон современной литературы. Стремительно изменяются маршруты литературного формотворчества.

Феномен переходных эпох заключается в изменении способа функционирования основных факторов художественного сознания, в смене

идеологических и культурных векторов. В переходные эпохи предельно обобщаются фундаментальные основы уходящей культуры и совершаются прорывы в будущее. Б. Эйхенбаум отмечал, что «смена проблем и смысловых знаков приводит к перегруппировке традиционного материала и к вводу новых фактов, выпадавших из прежней системы в силу ее естественной ограниченности» [3]. Поисковый характер эпохи отражается на всех уровнях культуры.

Констатация кризиса стала своеобразной аксиомой современного общественного сознания, определяющей не только общую тональность рассуждений о культуре, но и стилистику современного дискурса. Современная переходная эпоха демонстрирует вариативность эстетических экспериментов, эклектику художественного развития, связанного с освобождением культуры от господствующих догм. Проблема «переходных эпох» в последнее время стала предметом изучения и философов, и культурологов, и историков, и филологов.

В моменты слома культурных эпох, как правило, резко интенсифицируются две противоположные культурные традиции: с одной стороны, «элитарное» искусство, ориентированное на усложнение языка, поиск нового экспериментального кода, а с другой – искусство, ориентированное на массовые формы художественного мышления. Реактуализация прошлого как аспект календарного рубежа проявляется в разные исторические эпохи, однако, в истории России рубеж веков часто совпадал с радикальной сменой культурных парадигм: начало XVII в. – Смутное время, начало XVIII в. – реформы Петра I, начало XX в. – февральская и Октябрьская революции, конец XX – начало XXI в. – изменение социальных, экономических, культурных координат.

В связи с этим в XX в. с его драматической, конфликтной историей представляется возможным выделить три переходные эпохи:

Серебряный век – рубеж XIX и XX вв., переход от традиций Золотого века к эстетике модерна;

1920-е гг. – переход от Серебряного века к новой монологической системе литературного развития (соцреализм) с новой системой эстетических и нравственных координат;

1980 —1990-е гг. – очередной рубеж веков, очередная глобальная смена эстетических координат, обусловленная не только концом века и тысячелетия, но и концом советской культуры.

Массовая литература не может не ориентироваться на новые культурные стандарты, на изменившуюся шкалу ценностей. Качественное изменение читателя оценивал еще в начале XX в. К. Чуковский: «Существует изрядное количество признаков, что пришел какой-то новый, миллионный читатель, и это, конечно, радость, но беда в том, что имя ему – обыватель, он с крошечной, булавочной головкой. Читатель-микроцефал. И вот для такого микроцефала в огромном, гомерическом количестве стали печатать микроцефальные журналы и книги» [1]. Созвучны и слова современного писателя А. Курчаткина о примитивности и шаблонности выбора «массового

читателя» конца XX в.: «Хочу, чтоб не больно, хочу, чтоб красиво, подсказывает коллективное бессознательное покупателю, пришедшему в книжный магазин. И, немного поколебавшись, постояв у полки с «авторской» литературой, он решительно направляет стопы к ряби цветных, бьющих в глаза ядовитыми красками обложек» [2]. Явная переключка оценок писателей рубежей разных веков убеждает в сходных процессах формирования стилевых импульсов эпохи.

Толпа – новое философское понятие, которое стало предметом философско-социологических исканий XX в. Значимой для понимания современной культуры и литературы представляется предложенная Ж. Бодрийяром концепция «молчаливых масс», потерявших свое лицо: «У социального больше нет имени. Вперед выступает анонимность. Массы. <...> Масса является массой только потому, что ее социальная энергия уже угасла. Это зона холода, способная поглотить и нейтрализовать любую действительную активность» [3].

Проблема «массового человека», толпы отражена в текстах как элитарной, так и массовой литературы разных эпох. Лишенность смысла понимается как бездонность, бездна или провал – место, которое отвел Мандельштам кончающейся культуре. Сила толпы заключается в немощи ее слов, в отсутствии какого-либо понятия, каких-либо функций и какой-либо целесообразности.

Взрывчатая активность масс расслоила читательскую аудиторию начала XX в. Отличительной чертой переходного периода стал разрыв традиционных связей интеллигенции и массовой аудитории, кризис диалога. Отношения однородных вкусов и представлений, присущие формирующимся субкультурам, моделировали сознание человека, таким образом конструировался новый социальный мир, возникали новые субкультуры со своими эстетическими предпочтениями. Об этом процессе очень точно писал в начале XX в. Б. Пастернак: «Угождающее творчество» постепенно приводит к тому, что «нет читателя, который умел бы отличить поэта от самозванца, ибо нет читателя, который ждал и нуждался бы в поэте. <...> Клиент-читатель стал господином нового вида промышленности. <...> Читатель стал производителем через посредство безразличного для него поэта» [4].

Одной из устойчивых черт массовой литературы, подчеркнута социальной, жизнеподобной и жизнеутверждающей, становится эскапизм, уход от реальности в другой, более комфортный, мир, где побеждают добро, ум и сила. Словарь «Современная западная социология» (1990) определяет эскапизм как стремление уйти от действительности, общепринятых стандартов и норм общественной жизни.

Если эскапизм в широком смысле слова понимается как уход, игнорирование негласных «правил игры», задающих «социально институционализированную» реальность, то в узком смысле слова – это уход в некий упрощенный мир, при котором человек не достигает реализации своего потенциала, но, напротив, еще более сужает и ограничивает свои

возможности. Не случайно наиболее распространенные ответы читателей на вопрос о причинах их увлечения тем или иным жанром массовой литературы – «хочется отвлечься, отдохнуть, отключиться от забот, окунуться в другую реальность, вместе с героем оказаться в другой стране и т. д.». Принципиально значимым представляется то, что стремление к эскапизму обостряется именно в переходные эпохи.

Феномен эскапизма чаще всего обсуждается применительно к жанру фэнтези. Однако с уверенностью можно утверждать, что эскапизм становится доминантным кодом и других жанров массовой литературы. Так, об эскапизме применительно к современному отечественному триллеру размышляет О. Славникова в статье «Супергерой нашего времени»: «Злободневность в триллере прекрасно уживается с неправдоподобием сюжета: это своего рода симбиоз. Симбиоты вместе составляют модель реальности, в которой читатель может почувствовать себя, как в игре-симуляторе. В пределе это – целый город, создаваемый, обставляемый и заселяемый автором на протяжении цикла романов. Это, к примеру, Тиходонск Данила Корецкого и Шантарск сибиряка Александра Бушкова. Города-фантомы имеют все приметы новейшей российской реальности» [5].

Список использованной литературы:

1. Тынянов, 1977: 89
2. Левада, 2000: 54
3. Эйхенбаум, 2001: 67
4. Чуковский, 1969: 145
5. Курчаткин, 1999
6. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального – Екатеринбург, 2000. С.32.
7. Пастернак, 1990: 123.
8. Славникова, 1998: 123

РОЛЬ ИКОНОГРАФИИ В КОНСТРУИРОВАНИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯХ МИФА О ПУШКИНЕ В ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА

Н.Ф. Шагиева, Р.Гулматова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются все портреты А. С. Пушкина, сделанные от младенчества до гибели в живописи.

Ключевые слова: Ксавье де Местра, Е. Гейтман, воротник «а la Byron», О.А. Кипренский, В.А. Тропинин, Л.М. Аринштейн, Н. Шведе-Радловой, Михаила Шемякин.

Abstract. The article examines all the portraits of A. S. Pushkin, made from infancy to death in painting.

Key words: Xavier de Maistre, E. Geitman, collar “a la Byron”, O.A. Kiprensky, V.A. Tropinin, L.M. Arinshtein, N. Shwede-Radlova, Mikhail Shemyakin.

Annotatsiya. Maqolada A. S. Pushkinning go‘daklikdan to o‘limgacha bo‘lgan rasmda yaratilgan barcha portretlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Xavier de Maistre, E. Geitman, «a la Bayron» yoqasi, O.A. Kiprenskiy, V.A. Tropinin, L.M. Arinshtein, N. Shwede-Radlova, Mixail Shemyakin.

Все знаковые этапы жизни от младенческого возраста до гибели Пушкина отражены в живописи. Самый первый прижизненный портрет – Пушкин-младенец, миниатюрная работа Ксавье де Местра, в которой видны характерные черты внешнего облика: выпуклые губы, прижатые ноздри, бороzdка посреди подбородка, серые глаза, приглаженные кудри.

Второй портрет – приложение к поэме «Кавказский пленник». Портрет Пушкина, сделанный в лицейские годы предположительно С. Чириковым, гравированный Е. Гейтманом: мягкие, округлые черты лица 14-летнего подростка, воротник «a la Byron». Об этом портрете Пушкин в письме к Гнедичу писал: «А. Пушкин мастерски литографирован, но не знаю, похож ли» [1]. Заметим, что «А. Пушкин» увиден как бы со стороны: «Если на то нужно мое согласие – то я не согласен», – пишет он в постскрипуме того же письма. На рисунках-автопортретах той поры Пушкин изображал себя с более резкими, определенными чертами. По-видимому, подражательный байронический подросток категорически не устраивал поэта, стоящего у истоков создания собственного художественного образа.

Классический облик Пушкина – «социальный стереотип» – был порожден тиражированием портретов работы О.А. Кипренского и В.А. Тропинина. «Льстивое зеркало» портрета Кипренского – мифологизация внешнего облика Пушкина. По собственному признанию художника, Кипренский писал гения. Именно этот образ является самым распространённым, каноническим. Его портрет Пушкина, написанный в Петербурге, отличает внешняя красота с элементами традиционных в живописи представлений о том, как следует изобразить крупную творческую личность.

Более «домашний» (Пушкин в халате), но не менее приукрашенный портрет художника Тропинина порождает популярный «московский» миф о Пушкине, «хорошем человеке», «добром семьянине». Тропинин писал поэта в Москве: это домашний московский портрет, вместо парадного, «питерского».

Помимо хрестоматийного образа существует прижизненная карикатура П.И. Челищева «Пушкин и Хвостов», на которой поэт, отличавшийся небольшим ростом, изображен великаном, за которым пытается угнаться карлик Д.И. Хвостов. Очевидно, что данная карикатура апологетична по отношению к Пушкину, по сравнению с карикатурой неизвестного художника, изобразившего «непричесанного» Пушкина, уводящего с бала упирающуюся М.И. Хвостову, как и поэт, не отличающуюся красотой. Характерно, что именно этот портрет поместил на обложке четвертого издания книги «Пушкин. Непричесанная биография» Л.М. Аринштейн (2007).

Академическая пушкинистика, как правило, сопровождалась в качестве иллюстраций для обложки «рисунками Пушкина», представляющими собой

мифологизирующие автопортреты. Например, «А.С. Пушкин. Биография писателя» Ю.М. Лотмана (1983). Визуальным знаком изменений в постсоветской пушкинистике становится воспроизведение на обложке книги И. Сурат и С. Бочарова «Пушкин: Краткий очерк жизни и творчества» (2002) самоироничного рисунка Пушкина, изобразившего себя в лавровом венке.

Из портретов, написанных к Пушкинскому живописному конкурсу, проводившемуся в 1936 г. в Ленинграде, резко выделяется портрет смеющегося Пушкина кисти Н. Шведе-Радловой, актуализирующий множество свидетельств современников о заразительном, обаятельном смехе Пушкина. Отвергнутый с эстетических позиций соцреализма портрет кисти Шведе-Радловой на сегодняшний день вызывает двойственное впечатление. Неестественная широкая улыбка на фоне статичности тела и вместе с тем черты вполне конкретного человека, по сравнению с обобщенно-романтическими, наследующими черты знаменитого портрета О. Кипренского советскими изображениями поэта, вызывают эффект остранения, сближаясь по эстетическому воздействию с поэтикой соц-арта. Характерной чертой современной иконографии Пушкина как структурного элемента пушкинского мифа являются концептуальные портреты в графической стилистике рисунков Пушкина.

Например, рисунок Михаила Шемякина, оформившего обложку книги Абрама Терца «Прогулки с Пушкиным» санкт-петербургского издательства «Всемирное слово». По-онегински просто («добрый мой приятель») Абрам Терц берет поэта под руку. Тонкий длинный Пушкин в цилиндре и с тросточкой и округлый приземистый Терц в ушанке, ватнике и валенках, больше похожий на самого Синявского, чем на его alter ego – одесского бандита Абрашку Терца (Стеньку Разина, Емельку Пугачева). О лагерной тематике, помимо специфической одежды одного из героев, напоминает рамка, в которую заключен рисунок – двойная колючая проволока, прибитая гвоздями.

Шемякинский образ вызывает целый спектр аллюзий, проясняющих поэтику «Прогулок с Пушкиным»: первый и второй суды над Абрамом Терцем; Пушкин в роли Дон Кихота, сопровождаемого своим лукавым и житейски смекалистым Санчо; тени, отбрасываемые героями, напоминают одну гордую птицу (сирин?) с округлым крылом, что сигнализирует о модернистской символике «Прогулок...» по вечности. Во вступлении автор оговаривается, что «гулять» собрался не с Пушкиным, а с его растиражированным двойником, имеющим, тем не менее, реальные черты поэта. «Карманный» размер издания 1993 г. подразумевает и буквальный смысл заглавия: с терцевским «Пушкиным» действительно можно «гулять». Поэзию Пушкина нельзя уподобить дому, в котором можно было бы жить, скорее некоему продуваемому со всех сторон пространству – вечности. Андрей Битов в одноименном романе, как бы солидаризируясь с Синявским-Терцем, писал, что в «Пушкинском доме» русской литературы жить нельзя.

Рисунки современного карикатуриста и писателя А. Бильжо подчеркивают мифологическую природу пушкинского образа. На одном из

рисунков художник изображает всем знакомый образ (кудри, бакенбарды) в компании Чебурашки, героя сказки Э.Н. Успенского. Соединение образов свидетельствует о том, что в массовом сознании и тот и другой символизируют преимущественно детское чтение, что подтверждают статистические подсчеты в монографии М. Загидулиной[2]. Пушкин и Чебурашка изображены в ситуации застолья: последний читает строки из «Пророка», что можно считать аллюзией на воспоминания поэта о лицейских пирушках в стихотворении «19 октября»: «Друзья мои, прекрасен наш союз!». Своеобразным откликом на современные литературоведческие дискуссии по поводу рецепции Гоголем пушкинского мифа является картина И. Гаршиной, изобразившей «братьев» по литературе Пушкина и Гоголя в манере картины М. Шагала «Над городом», летящими по небу.

Сатирическая вариация на тему «птички божьей», которая в рассказе Т. Толстой «Сюжет» спасает поэта от пули «рокового хлыща», в нужный момент «нагадив» ему на руку с пистолетом, а также не менее гротескное изображение памятника Пушкину, «загаженного голубями мира», представленного в рассказе того же автора «Лимпопо», находят отражение в рисунке современного анонимного художника. Две «птички» с человеческими головами, обрамленными бакенбардами, «обделывают» монумент важной вороны. Ворона – по-видимому, монументальный образ официального чиновника от пушкинистики, обрядившего свободного поэта в мундир служителя новой государственности. Зная, как не любил поэт оставлять обидчика безнаказанным, можно счесть эту иллюстрацию соответствующей пушкинскому духу – своеобразной мстостью за статичные, рукотворные во всех смыслах «памятники». Вспомним также пушкинский рисунок- автопортрет в виде Конька-горбунка, который можно считать началом «зоологической» тематики в иконографии Пушкина.

Еще одна мифологема (о жажде Пушкина вырваться за пределы России) осмыслена А. Битовым и художником Р. Габриадзе в книге «Метаморфоза». Книга строится вокруг цикла ранее не публиковавшихся живописных работ Габриадзе «Пушкин-бабочка», изображающих, как Пушкин бежит с Натальей Николаевной от своих недругов через Грузию и, превращаясь по дороге в бабочку, улетает за границу, где много путешествует и проживает счастливо до глубокой старости. Мрачный пафос романа-исследования Ю. Дружникова

«Узник России», разрабатывающий эту мифологему, снимается «легкостью необыкновенной» рисунков Габриадзе и сопровождающих текстов Битова. Образ Пушкина-бабочки раскрывает битовское понимание жизни и смерти как пульсации вечности, времени как ритма человеческого бытия, которое мгновенно и вечно. Понимание, сближающее в свою очередь поэтику Битова с набоковской: «Набоков изловил бесконечное количество бабочек, но и бессмертие его детали есть та же самая бабочка, но уже человеческого бытия» [3].

Аналогичная «просветляющая» тенденция характерна для многих современных полотен, выставленных в музее Пушкина в Москве на выставке

«Поэзия пушкинского мифа», которая завершается большим полотном, изображающим в жанре семейного портрета седого «патриарха» Пушкина с предполагаемыми потомками. Таким образом, пушкинская иконография, как прижизненная, так и современная, активно участвует в строительстве и обновлении мифа о Пушкине, порождая новые образы и мифологемы. Современная иконография свободно варьирует различные мифологемы пушкинской биографии, отражая актуальные представления о месте поэта в культурном пространстве. В этом она является безусловным отражением аналогичной тенденции в литературе.

Список использованной литературы:

1. *Пушкин А.С.* Полн. собр. соч.: в 10 т. Л.: Наука, 1979. Т. 10. С. 39. Далее ссылки на это издание приводятся в тексте с указанием римской цифрой тома и арабской – страницы.
2. *Загидулина М.В.* Пушкинский миф в конце XX века. Челябинск, 2001. С. 166–182.
3. *Битов А.Г.* Жизнь без нас. Стихопроза // Новый мир. 1996. № 9. С. 97.

ТВОРЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ

Н.Ф. Шагиева, С.Исакова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В настоящее время русская поэзия вновь переживает свой расцвет, однако полное осознание этого процесса произойдет только годы спустя.

Ключевые понятия: поэзия, лирический герой, постмодернизм, мордернизм.

Annotation. Currently, Russian poetry is once again experiencing its heyday, but full awareness of this process will occur only years later.

Key concepts: poetry, lyrical hero, postmodernism, morderism.

Annotatsiya. Ayni paytda rus she'riyati yana o'zining gullab-yashnash davrini boshdan kechirmoqda, ammo bu jarayonni to'liq anglash faqat yillar o'tgach sodir bo'ladi.

Tayanch tushunchalar: she'riyat, lirik qahramon, postmodernizm, morderizm.

Проблема заключается в том, что в настоящее время не существует критериев, по которым можно было бы оценить современный поэтический текст. Все оценки являются исключительно субъективными, а аналитические материалы о современной поэзии и вовсе являются редкостью. Характерной чертой современности является существование локальных референтных сообществ, которые пропагандирует определенные литературные сообщества и группы [1]. Основная масса литературных критиков современности – это одаренные поэты, имеющие организаторские способности и выраженные пристрастия. То есть это те люди, которые формируют мнение общественности в соответствии со своими представлениями о поэзии и со своей практикой. Поэтому не всегда такая критика является объективной. Одной из важнейших особенностей современности является чрезвычайно высокий уровень поэзии российских регионов и поэзии столичных городов, не выведенной в мейнстрим. В

настоящее время в русской поэзии осуществляет свою творческую деятельность большое количество талантливых поэтов, которые пишут силлабо-тонические стихи. Однако, к сожалению, такие поэты зачастую обделены вниманием литературоведов и критиков. Эти поэты опираются на лучшие стихотворные традиции, однако в их произведениях ужесточены черты современной просодии, в стихах появилась просторечная, бытовая лексика, а порой даже и обценная лексика. Это поэзия часто граничит с физиологическим очерком, она жесткая, даже нелюбезная. Тоска, смерть – эти слова часто присутствуют в этих произведениях, что сильно отличает стихи современных поэтов от стихов советского периода. Поэзия отражает изменения, происходящие в обществе, являясь своеобразным зеркалом. Среди современных поэтов, пишущих в подобном стиле: Анна Павловская, Феликс Чечик, Игорь Галеев и многие другие [1].

Основным лейтмотивом этих поэтов является трагическое ощущение мироздания. Часто это ощущение скрывается за маской иронии, брутального сарказма и гротеска. Поэты современности постоянно напоминают о том, что бытие абсурдно и брэнно. Речь этих поэтов синтаксически простая. Современные поэты разделены на традиционалистов и авангардистов. Такое разделение обусловлено, главным образом, путаницей в терминологии и существованием неких идеологических запретов. К авангардистам относят и тех поэтов, которые пишут в комбинаторной манере – визуальной поэзии, аннаграмматического письма, однострока, палиндромии и т.д., что является ошибочным. Перечисленные жанры не являются новыми, им десятки и даже сотни лет [2].

Современные поэты являются последователями классиков, развивают традиции изящной словесности. То есть тоже являются поэтами – традиционалистами. В комбинаторной манере пишут такие современные поэты, как Арсен Мирзаев, Георгий Жердев, Константин Кедров, Елена Круглова и многие другие. Много современных авторов пишут свободные стихи. Эти стихи все чаще стали появляться на страницах известных литературных журналов. Например, в журнале «Новый мир» публикуются верлибры таких поэтов, как Наталия Азарова, Юрий Косаговский, Евгений Харитонов и другие. Регулярно проводятся фестивали свободных стихов. Однако, по мнению критиков, свободный стих в современной поэзии переживает кризис, так как чаще всего оказывается низведенным до уровня не самой лучшей прозы. По-настоящему энергичный верлибр, усиленный элементами отстранения, встречается достаточно редко [2].

Список использованной литературы:

1. Абаева Л.Н., Коробов В.Б., Кублановский Ю.М. Антология современной российской поэзии в 2-х тт. ПЛАМЕНЬ, т. 2, ПОЭЗИЯ. - М.: Союз российских писателей, 2009. - 463 с.
2. Абашев В.В. Заресничная страна // Новый Мир . - 1998. - № 5. -С. 240-244.
3. Абдуллаев Е.В. Автор умер. Да здравствует... // Арион. - 2008. -№ 3.URL: <http://www.arion.ru/mcontent.php?year=2008&number=104&idx=2052> (дата обращения: 27.08.2018).

3. Абдуллаев Е.В. Десятилетие поэзии — или прозы? // Вопросы литературы. - 2013. - № 12. - С. 216-240.
- 4.

ФАНФИКШН В СЕТЕВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Н.Ф. Шагиева, М.Лутфуллаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья раскрывает понятие, что такое фанфикшн и критерии его написания. Очень сложно разграничить жанры фанфиков, ведь авторы пишут в жанре просто то, о чем их история. Фанфикшн бывает ориджинал, когда автор выдумывает своих персонажей и героев, и фанфик, когда повествование идет об уже существующих героях других авторов. Авторы фанфиков не хотят становиться писателями по профессии и призванию, а просто пишут для души и оценивают друг друга и зачастую речь не о самом повествовании, что так же плачевно сказывается на объективной критике произведений, из-за чего мы не можем выявить настоящих и талантливых писателей.

Ключевые слова: фанфик, «джен», «гет», «Слэш», или «слеш», экшен, дарк или даркфанфик, Deathfic, POV (Point of view), Смарм (Smarm), Романтика (Romance), драма (Drama), ангст (Angst), Hurt/comfort, Established Relationship (ER), макси (Max), миди (Midi), миди (Midi), мини (Min), Драббл (Drabble), виньетка (Vignette), фанфиклет (Ficlet), дилогия (Ambilogy), трилогия (Trilogy of novels), сиквел (Sequel), приквел, сетелитература, фандома.

Abstract. The article reveals the concept of what fan fiction is and the criteria for writing it. It is very difficult to distinguish between fan fiction genres, because authors write in the genre simply what their story is about. Fan fiction can be original, when the author invents his own characters and heroes, and fan fiction, when the story is about already existing heroes of other authors. Fan fiction authors do not want to become writers by profession and vocation, but simply write for the soul and evaluate each other, and often it is not about the story itself, which also has a deplorable effect on the objective criticism of works, because of which we cannot identify real and talented writers .

Key words: fanfic, «gen», «het», «Slash», or «slash», action, dark or darkfanfiction, Deathfic, POV (Point of view), Smarm, Romance, drama (Drama), Angst, Hurt/comfort, Established Relationship (ER), Maxi, Midi, Midi, Mini, Drabble, Vignette, Ficlet), dilogy (Ambilogy), trilogy (Trilogy of novels), sequel (Sequel), prequel, network literature, fandom.

Annotatsiya. Maqolada fanfikshn nima ekanligi va uni yozish mezonlari ochib berilgan. Fantastik janrlarni farqlash juda qiyin, chunki mualliflar janrda o'zlarining hikoyalari haqida oddiygina yozadilar. Muallif o'z qahramonlari va qahramonlarini ixtiro qilganida, fantastika o'ziga xos bo'lishi mumkin, va agar hikoya boshqa mualliflarning allaqachon mavjud qahramonlari haqida bo'lsa, fantastika. Fan-fantastika mualliflari kasbi va kasbi bo'yicha yozuvchi bo'lishni xohlamaydilar, balki shunchaki qalb uchun yozadilar va bir-birlarini baholaydilar va ko'pincha hikoyaning o'zi haqida emas, bu ham asarlarning ob'ektiv tanqidiga ayanchli ta'sir ko'rsatadi. haqiqiy va iqtidorli yozuvchilarni aniqlay olmaymiz.

Kalit so'zlar: fanfik, «gen», «xet», «Slash» yoki «slash», harakat, qorong'u yoki qorong'u fanfiction, Deathfic, POV (nigoh nuqtasi), Smarm, Romantika, drama (drama), Angst, Hurt/ konfor, O'rnatilgan munosabatlar (ER), Maxi, Midi, Midi, Mini, Drabble, Vignette, Ficlet), dilogiya (Ambilogiya), trilogiya (Romanlar trilogiyasi), davomi (Davom), prequel, tarmoq adabiyoti, fandom.

Фанфик — жанр массовой литературы, созданной по мотивам художественного произведения фанатом этого произведения, не преследующим коммерческих целей, для чтения другими фанатами.[1]

Литературные фанфики, как и любые другие литературные произведения могут быть представлены в виде рассказов, повестей, романов, стихов, пьес. Нельзя сказать, что есть какая-то общепринятая классификация фанфиков.

Но фанфики делят на категории по разным признакам, например, по наличию в сюжете любовной линии:

«Джен» — любовная линия отсутствует или малозначима, «просто приключения».

«Гет» — любовная линия определяющая, описываются отношения между разнополами героями.

Фанфики с любовной линией обычно делятся по так называемым «жанрам», видов которых довольно много. В принципе, многие «жанры» могут быть присущи и джену. Слово «жанр» в таком случае используется несколько вольно, имеется в виду общее «настроение» фанфика и некоторые сюжетные характеристики. Деление весьма условно.

Экшен, Экшн — фанфики с динамичным сюжетом, много действий, мало загадок и отношений героев.

Юмор — юмористический фанфик.

Пародия — пародия на оригинальное произведение.

Дарк или Даркфанфик — рассказ с огромным количеством смертей и жестокостей.

Deathfic — фанфик, в котором один или несколько героев умирают.

POV (Point of view) — точка зрения, повествование от первого лица одного из героев.

Любовные жанры

Романтика (Romance) — фанфик о нежных и романтических отношениях. Как правило, имеет счастливый конец.

Драма (Drama) — романтическая история с печальным финалом.

Ангст (Angst) — это сильные переживания, физические, но чаще духовные страдания персонажа, в фанфике присутствуют депрессивные мотивы и какие-то драматические события.

Hurt/comfort — фанфик, в котором один персонаж, так или иначе, страдает, а другой приходит ему или ей на помощь.

Established Relationship (ER) — установившиеся отношения между героями.

Размер (форма) фанфика

Макси (Max) — большой фанфик. Размер часто превышает средний роман. Примерно от 70 машинописных страниц.

Миди (Midi) — средний фанфик. Примерный размер: от 20 до 70 машинописных страниц.

Мини (Min) — маленький фанфик. Размер от одной машинописной страницы до 20.

Драббл (Drabble) — отрывок. Часто просто сцена, зарисовка, описание персонажа. Иногда под драбблом подразумевают короткую (в сто слов) историю, имеющую двойной подтекст и/или неожиданный конец.

Виньетка (Vignette) — очень короткая история, включающая в себя какую-то одну мысль (описание чувств, внутренний монолог, небольшое событие).

Фанфиклет (Ficlet) — короткий одночастный фанфик.

Серии фанфиков

Обычные литературные термины применяются и для фанфикшена.

Дилогия (Ambilogy) — серия из двух фанфиков, как правило, два макси-фанфика.

Трилогия (Trilogy of novels) — серия из трёх фанфиков.

Сиквел (Sequel) — продолжение фанфика/рассказа и т. п.

Приквел — описание событий, которые случились с героями до событий другого фанфика.

Сетелитература - это не просто тексты, размещенные в Сети, написанные с использованием новейших информационных технологий. Сетевой текст, опубликованный в книжном варианте, не утрачивает своей художественной ценности, если написан талантливым автором и если в тексте затронуты не только те вопросы/проблемы, которые интересны членам фандома, но и ведется общечеловеческий, общекультурный разговор с широким кругом читателей [2]. Основные принципы деления сетевых текстов на жанры более сложны, чем они виделись исследователями первой волны сетевой литературы, когда объектом исследования был только фанфикшен. В одной из первых жанровых классификаций фанфикшена К. Бейкон-Смит жанры упрощенно представлены текстами «о нас» (женщинах) и «о них» (мужчинах).

Почти так же упрощенно видит жанры фанфикшена и другая исследовательница - К. Дрисколл, поделившая фики на тексты о любви и тексты о постельной жизни.

Более интересно и сложно жанры сетевых фандомных текстов представлены в диссертационном исследовании К. Просоловой 2009 года «Фанфикшен: литературный феномен конца XX - начала XXI века (творчество поклонников Дж. Ролинг)» [3]. И хотя в этом исследовании нет анализа и классификации жанров, тем не менее в глоссарии приводятся определения жанров фанфиков. Основная проблема заключается в том, что все еще теоретическое изучение сетевой литературы сводится к разговору о фанфикшене, фандомах и социокультурных и психологических особенностях проблемах создателей фанфиков. Да, безусловно, первоначально, зарождаясь, сетевая литература была представлена только любительскими текстами на заданные и уже существующие темы/образы/мотивы/сюжеты. Но ситуация стремительно изменилась, и сетевая литература обогатилась оригинальными (этот термин вполне может быть прочитан как «оригинальными») произведениями. По сути от фанфиков оригинал отличается только самобытностью героев миров сюжетов. Но жанровую классификацию, выраженную в подробном описании (так называемой шапке), имеет аналогичную с фанфикшеном. При этом, разделяя тексты сетевой литературы на две большие группы - фанфикшен и оригинал,

которые некоторыми исследователями трактуются как жанры, мы имеем два рода сетевой литературы, имеющих одну жанровую классификацию.

Современная филологическая наука должна признать, что фанфикшен - это часть сетевой литературы, которая представлена более сложной системой сетевых текстов. И более продуктивное изучение этих текстов, как и сетевой литературы в целом, целесообразнее начинать с изучения их жанровой классификации

Список использованной литературы:

1. Сетевое будущее русской литературы. «Липки-2003». Круглый стол // Сетевая поэзия. 2003. № 2 (1 сент.)
2. Владимир Жуков. Как войти в литературу за шестьдесят секунд // Октябрь. 2006. № 7.
3. Прасолова, Ксения Андреевна «Фанфикшн: литературный феномен конца XX - начала XXI века: творчество поклонников Дж. К. Ролинг» 2009г.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ДЕТАЛЬ В ПРОЗЕ А. СОЛЖЕНИЦЫНА 1990-Х ГОДОВ

Н.Ф. Шагиева, Ч.Норбутаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются произведения А.И. Солженицына, которые представляют собой материал, выявляющий скрытые потенции русского национального языка, представляющий возможности его развития. Основным направлением является обогащение словарного запаса за счет таких групп, как авторская окказиональная лексика, жаргонная лексика, диалектно-просторечная лексика.

Ключевые понятия: проза, лексика, окказионализмы, жаргон.

Abstract. The article examines the works of A.I. Solzhenitsyn, which represent material that reveals the hidden potential of the Russian national language, representing the possibilities of its development. The main direction is to enrich the vocabulary through such groups as the author's occasional vocabulary, slang vocabulary, and dialect-colloquial vocabulary.

Key concepts: prose, vocabulary, occasionalisms, jargon.

Annotatsiya. Maqolada A.I.ning asarlari ko'rib chiqiladi. Soljenitsin rus milliy tilining yashirin imkoniyatlarini ochib beruvchi, uning rivojlanish imkoniyatlarini ifodalovchi materialdir. Muallifning oraliq lug'ati, jargon lug'ati, sheva-so'zlashuv lug'ati kabi guruhlar orqali so'z boyligini boyitish asosiy yo'nalishdir.

Tayanch tushunchalar: nasr, lug'at, okkazializm, jargon.

Художественной деталью принято называть выразительную подробность, выполняющую в произведении важную идейно-смысловую, эмоциональную, символично-метафорическую роль. «Смысл и сила детали в том, что в бесконечно малое вмещено целое»²⁸. К художественной детали относят подробности исторического времени, быта и уклада, пейзажа, интерьера, портрета.

В произведениях А. Солженицына художественные детали несут настолько значимую идейно-эстетическую нагрузку, что без их учёта понять авторский замысел в полном объёме практически невозможно. В первую

очередь, это относится к его раннему, «подцензурному» творчеству, когда писателю приходилось прятать, уводить в подтекст самое сокровенное из того, что он хотел донести до приученных к эзоповому языку читателей.

Творчество А. И. Солженицына относится к литературе «возвращенной», которая стала в России доступная широкому кругу читателей только в постсоветском периоде.

В литературных произведениях А. И. Солженицына есть сильный идейно-нравственный потенциал, очень выражено патриотическое начало.

К ранним произведениям писателя относятся: поэма «Дороженька», написанная в 1948-1953 гг., также некоторые пьесы – «Пир победителей» (1951) и «Республика труда».

А уже с 1990-х годов Солженицын возвращается к малой эпической форме, он подготавливает книгу «Россия в обвале» (1997-1998). Также трудится над созданием «Двухчастных рассказов».

Особое место в творчестве писателя занимает цикл прозаических миниатюр «Крохотки» (1958–60, 1996–97). Солженицын – мастер крупной эпической

формы, поэтому «невесомость», «воздушность» этих стихов в прозе кажется неожиданной. В то же время художественная деталь выражает здесь глубокое религиозно-философское содержание.

В повести «Раковый корпус» перед читателем предстает «мозаика индивидуальных хроник – «личных дел» героев, центральных и второстепенных, всегда соотнесенных с грозными событиями 20 века». Все обитатели изображенной в повести палаты для больных раком вынуждены так или иначе решать проблему личного отношения к возможной скорой смерти, исходя из собственного жизненного опыта и своей индивидуальности. Оказавшийся в палате том произведений Л.Н. Толстого заставляет их задуматься над вопросом: «Чем люди живы?». Появление этого мотива на страницах «Ракового корпуса» может натолкнуть на мысль о прямом влиянии на писателя идей Толстого, однако Солженицын подчеркивал, что Толстой никогда не был для него моральным авторитетом и что, по сравнению с Толстым, Ф.М. Достоевский «нравственные вопросы... ставит острее, глубже, современнее, более провидчески». В то же время показательна высокая оценка Толстого-художника, поэтому неудивительно, что в построении крупной эпической формы писатель отчасти следует толстовской традиции. Вместе с тем несомненно влияние на поэтику произведений Солженицына модернистской прозы Е.И. Замятина, М.И. Цветаевой, Д. Дос Пассоса. Солженицын – писатель 20 в., и его не страшат новые и необычные формы, если они способствуют более яркому художественному воплощению изображаемой реальности.

Показательно в этом смысле и стремление писателя выйти за рамки традиционных жанров. Так, «Архипелаг ГУЛаг» имеет подзаголовок «Опыт художественного исследования». Солженицын создает новый тип произведения, пограничный между художественной и научно-популярной литературой, а также публицистикой. «Архипелаг ГУЛаг» с документальной

точностью изображения мест заключения напоминает «Записки из Мертвого дома» Достоевского [1], а также книги о Сахалине А.П. Чехова и В.М. Писатель собрал и обобщил огромный исторический материал, развеивающий миф о «гуманности» ленинизма. Сокрушительная и глубоко аргументированная критика советской системы произвела во всем мире эффект разорвавшейся бомбы. Причина и в том, что это произведение – документ большой художественной, эмоциональной и нравственной силы, в котором мрачность изображаемого жизненного материала преодолевается при помощи своего рода катарсиса. По мысли Солженицына, «Архипелаг ГУЛаг» – дань памяти тем, кто погиб в этом аду. Писатель исполнил свой долг перед ними, восстановив историческую правду о самых страшных страницах истории России.

Книга «Бодался теленок с дубом» (1967–75; последняя ред. – 1992) имеет подзаголовок «Очерки литературной жизни». Здесь объектом изучения является литературно-общественная ситуация в стране 60-х – 1-й пол. 70-х гг. 20 в. Эта книга рассказывает о борьбе писателя с системой, подавляющей какое бы то ни было инакомыслие. Это история о противостоянии правды и официальной лжи, хроника поражений и побед, повествование о героизме и подвижничестве многочисленных добровольных помощников писателя. Эта книга – о духовном освобождении литературы вопреки всем усилиям компартии, государства и карательных органов. В ней множество ярких портретов литературных и общественных деятелей той поры. Особое место в «очерках» занимает образ А.Т. Твардовского. Главный редактор «Нового мира» изображен без идеализации, но с большим сочувствием и щемящей болью. Художественно-документальный портрет Твардовского многомерен и не укладывается ни в какую схему.

Продолжением воспоминаний «Бодался теленок с дубом» является автобиографичная книга «Угодило зернышко промеж двух жерновов» (1978), имеющая подзаголовок «Очерки изгнания». В ней рассказывается о судьбе писателя в годы вынужденного пребывания вне России.

10-томная тетралогия «Красное Колесо» посвящена подробному и исторически глубокому изображению Февральской революции 1917 и ее истоков. Писатель собрал и использовал множество документов изучаемого времени. Ни один историк до сих пор не описывал февральских события так подробно, буквально по часам, как это сделал Солженицын в «Красном Колесе».[2]

Солженицын считает «Красное Колесо» эпопеей, отвергая такие жанровые определения, как роман или роман-эпопея. Это произведение глубоко новаторское и исключительно сложное. Помимо чисто художественных глав в нем есть и «обзорные» главы, в которых рассматриваются те или иные исторические события. Эти главы тяготеют к жанру художественного исследования. Вместе с тем в тетралогии присутствует монтаж газетных материалов (прием, заимствованный у Дос Пассоса), используются и художественные средства сценарной драматургии («экран»). Кроме того, некоторые главы состоят из коротких фрагментов,

каждый в несколько строк. Так, солженицынская эпопея «получает структуру, совершенно отличную от традиционного реалистического романа».

В 90-е гг. Солженицын вернулся к малой эпической форме. В «двучастных» рассказах «Молодняк» (1993), «Настенька» (1995), «Абрикосовое варенье», «Это», «На краях» (все – 1994), «Все равно» (1994–95), «На изломах» (1996), «Желябугские выселки» (1998) и небольшой по объему «односуточной повести» «Адлиг Швенкиттен» (1998) интеллектуальная глубина сочетается с архитектурным совершенством, диалектически-неоднозначное видение художественной реальности – с тончайшим чувством слова. Все это – свидетельство зрелого мастерства Солженицына – писателя.

Список использованной литературы:

1. Абаева Л.Н., Коробов В.Б., Кублановский Ю.М. Антология современной российской поэзии в 2-х тт. ПЛАМЕНЬ, т. 2, ПОЭЗИЯ. - М.: Союз российских писателей, 2009. - 463 с.
2. Абашев В.В. Заресничная страна // Новый Мир . - 1998. - № 5. -С. 240-244.
3. Абдуллаев Е.В. Автор умер. Да здравствует... // Арион. - 2008. -№ 3.URL: <http://www.arion.ru/mcontent.php?year=2008&number=104&idx=2052> (дата обращения: 27.08.2018).
4. Абдуллаев Е.В. Десятилетие поэзии — или прозы? // Вопросы литературы. - 2013. - № 12. - С. 216-240.

ПРИКЛАДНАЯ ЛИНГВИСТИКА В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТА

М.Т. Юнусова, Б.Раджабов

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается сложившаяся в практике система коммуникативно-ориентированных курсов, изучающими прикладную филологию, обеспечивающая компетенции в области профессиональной риторики, культуры речи и медиаграмотности.

Ключевые слова: прикладная лингвистика, коммуникативно-ориентированные курсы, профессиональная риторика, медиаграмотность профессионала.

Abstract. The article examines the system of communication-oriented courses that have developed in practice for students of applied philology, providing competencies in the field of professional rhetoric, speech culture and media literacy.

Key words: Applied linguistics, communication-oriented courses, professional rhetoric, professional media literacy.

Annotatsiya. Maqolada amaliy filologiya ta'lim yo'nalishi talabalari uchun kasbiy ritorika, nutq madaniyati va mediasavodxonlik yo'nalishlari bo'yicha kompetensiyalarni ta'minlovchi amaliy mashg'ulotlarda shakllangan muloqotga yo'naltirilgan kurslar tizimi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: amaliy tilshunoslik, muloqotga yo'naltirilgan kurslar, professional ritorika, professional mediasavodxonlik.

В программе подготовки специалиста по прикладной лингвистике сложилась последовательность разновидностей работы с разной текстовой информацией, что формирует у студентов внимательное отношение к тексту.

На занятиях по курсу «Коммуникативно-речевой практикум» опыты с текстом помогают усвоению принципов грамотной и продуктивной коммуникации: при подготовке словесного инициативного речевого высказывания, где яркое и оригинальное слово востребовано в приветствии; при выборе слова как «диалоговой пристройки» в активном восприятии информации или при поддержке реплики слушателя; при отборе нужного слова в оценочном микровысказывании или резюмирующего слова в рецензирующем или воздействующем монологе. Все эти прикладные опыты со словом осуществляются на основе примеров текстов ситуаций, эталонных или негативных. При создании собственного этикетного высказывания, студент должен не только выбрать правильное слово, но и обосновать его стилистическую форму и «стимульную» функцию в решении коммуникативной задачи. Особое внимание уделяется созданию словаря этикетных формул, где слово приобретает полифункциональное назначение: поддерживает фактическое общение и сопровождает «язык внешнего вида».

На практических занятиях «Основ теории коммуникации» в работе с текстами социокультурной тематики совершенствуется концептуально значимое слово: в ходе анализа большого текстового отрезка определенной функциональной направленности, отбираются ключевые слова, обеспечивающие понимание авторского намерения, осознается студентами социокультурная «словесная нагрузка», заключенная в авторском слове. Отдельного внимания заслуживает работа со словом в контексте межкультурного взаимодействия: подбор слов – синонимов при переводе текста, отбор и анализ слов – концептов, дающих представление о языковой картине мира носителя языка. Работа в этом направлении не может осуществляться без использования различных словарей, где слово выполняет инструментальную функцию. Расширению словарного запаса языковой личности посвящены задания по «расшифровке» крылатых слов или определению значения известных прецедентных высказываний. Вызывают интерес у студентов опыты с профессионально значимыми словами (история происхождения, изменение первоначального значения, появление новых смыслов) и составление тематического глоссария.

Курс «Практической риторики» предлагает интереснейшие опыты работы, где «сила словесного образа» формирует представление об инструментах личного воздействия в письменном или устном высказывании. Составляя список распространенных риторических фигур, мы помогаем будущему профессионалу усвоить наиболее важные формулы речевого воздействия. Внимательно изучаются в этом курсе и приемы «словесного маркирования» при организации устного диалога в аудитории при передаче информации. В рамках данного курса, в процессе речевого общения, будущий филолог учится не только реализовывать «доминирующую коммуникативную интенцию», но и решать не менее важные

коммуникативные задачи как «сопутствующие целеустановки»: информировать и комментировать, объяснять; воздействовать и изображать, сравнивать; побуждать и инструктировать, утверждать. К риторическому монологу предъявляются особые требования: необходимо не только представить определенный уровень владения коммуникативными умениями устной речи (грамотно отбирать составляющие для развертывания предмета речи; правильно и логично оформлять свои мысли в устной и письменной форме; уместно использовать выразительные возможности русского языка; определять стратегию речевого поведения в публичном диалоге; организовывать речевое взаимодействие в условиях публичной презентации), но, самое главное, доказать, что успешная риторическая практика подготовки монологического высказывания – свидетельство профессионально ориентированной коммуникативной компетентности выпускника вуза.

Вот почему можно говорить, что включенная практика подготовки и презентации риторического монолога формирует метапредметные коммуникативно-речевые умения выпускника, дает право проверить, насколько он владеет культурой мышления, готов ли к критическому восприятию информации, что лежит в основании его топики; и, наконец, насколько способен он анализировать социально значимые проблемы и процессы, предлагая свое «видение настоящего». Заслуживает особого внимания тематика монологов, которые готовят студенты: мы неоднократно убеждались, что выбранные студентами яркие и проблемные темы высказывания опровергают традиционные представления о «мелкотемности бытия» современного молодого человека.

Если рассматривать подобные монологи в традициях риторического идеала, то необходимо обратить внимание на такие требования, как ясность, точность, эмоциональность и искренность, что помогает избежать нарочитости и ложной пафосности в контексте личных рассуждений. Можно говорить и о сложившихся «правилах ораторики», которые включают этапы подготовки устного высказывания: определение цели и характера выступления; выбор формы речи; требования к речевому оформлению устного выступления и «языку внешнего вида». Особого внимания при подготовке к акции требует «речевое сопровождение презентационных слайдов». Опыт показывает, что должны быть разработаны специальные рекомендации к выступлению с презентацией как активным приемом передачи основной информации в рассуждении.

Опыты работы со словом в медийном тексте осваиваются в курсе «Медиакультура профессионала». Слово как семиотический знак, сопровождающий в поликодовом медийном пространстве визуальный знак – изображение, требует особого конструктивного отбора. «Знаки автора» и «навигационные знаки» в медийном тексте чаще всего формируются на словесной (вербальной) основе. Необходимо учить будущего филолога использованию словесных «поддержек» при оформлении гиперссылки в пространстве медийного текста или графемике для выделения слов-сигналов, регулирующих переход в смежный интерконтекст в медиапространстве.

Практическая работа с текстовой информацией медижанров (блог, твиттер, кейсстори, бэкграундер) требует у начинающего филолога понимания словесного образа в практике кодирования информации и создании своего медийного текста. В работе с медиатекстами мы отработываем приемы словесной игры для обучения слоганистике; формируем практические навыки анализа и оформления рекламного и PR-текста, где слово является «оптимизирующим» знаком при размещении медийной информации. Слово «убеждающее» и слово «провоцирующее» рассматривается в практических опытах студентов-филологов по созданию грамотных медийных высказываний для связей с общественностью.

Список использованной литературы:

1. Антонова Л.Г. Коммуникативная компетентность профессионала. – Ярославль, 2010.
2. Федоров А.В. Медиаобразование: вчера и сегодня. М.: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2009.
3. Леорда С.В. Речевой портрет современного студента: дис. канд. филол. наук: 10.05.01 / С.В. Леорда; СГУ. – Саратов, 2006.
4. Матвеева Г.Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего. – автореф. дис. ... д-ра филол. наук. СПб., 1993

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНТА

М.Т. Юнусова, О.Сададинова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей речевого портрета современного студента-медика. В статье дан анализ лексикона студентов медицинского вуза, предпринята попытка описания коллективного речевого портрета, характеризующего специфику речи будущего врача на лексическом и фразеологическом уровнях

Ключевые слова: речевой портрет, языковая личность, лексикон, индивидуальный и коллективный речевой портрет.

Abstract. The article is devoted to the study of the characteristics of the speech portrait of a modern medical student. The article provides an analysis of the vocabulary of medical University students and an attempt to describe a collective speech portrait that characterizes the specific speech of a future doctor at the lexical and phraseological levels.

Key words: speech portrait, linguistic personality, lexicon, individual and collective speech portrait.

Annotatsiya. Maqola zamonaviy tibbiyot talabasi nutq portretining xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tibbiyot universiteti talabalarining so'z boyligi tahlili va bo'lajak shifokorning leksik va frazeologik darajadagi o'ziga xos nutqini tavsiflovchi kollektiv nutq portretini tasvirlashga urinish berilgan.

Kalit so'zlar: nutq portreti, lingvistik shaxs, leksika, individual va jamoaviy nutq portreti.

Современное общество предъявляет достаточно высокие требования к уровню готовности выпускников вузов к профессиональной деятельности.

Реализовать себя в будущей профессиональной деятельности в современных, достаточно сложных и изменяющихся условиях может специалист, обладающий высоким профессионализмом.

Профессионализм – это набор личностных характеристик человека, необходимых для успешного выполнения профессиональной деятельности. Профессионализм специалиста проявляется в трех составляющих: профессионализм знаний, профессионализм общения и профессионализм самоусовершенствования.

В структуре профессиональной компетенции врача профессионализм общения имеет первостепенное значение, так как профессия врача предполагает в той или иной степени интенсивное и продолжительное общение с пациентами, их родственниками, медицинским персоналом. От умения общаться, устанавливать и развивать взаимоотношения с людьми во многом зависит профессиональная успешность врача. Умение общаться обеспечивает взаимопонимание, доверие в отношениях, эффективность в решении поставленных задач. В то время как неосторожно сказанное врачом слово способно ухудшить состояние пациента.

Недаром существует такое понятие, как ятрогения (от греч. *iatros* – врач + *γενναο* – порождаю), означающее неблагоприятное изменение состояния больного под влиянием неосторожных слов врача. Именно поэтому исследование речевого портрета современного студента-медика представляется нам весьма актуальным.

Обращаясь в нашем исследовании к проблеме изучения речевого портрета социальной группы студентов-медиков, мы исходили из наработок ученых, проанализировали их труды и предприняли попытку прояснить сущность понятия «речевой портрет».

По мнению С.В. Леорды, «речевой портрет – это воплощенная в речь языковая личность», а проблема речевого портрета является частным направлением исследования языковой личности. М.В. Китайгородская и Н.Н. Розанова называют речевой портрет «функциональной моделью языковой личности». Профессор Г.Г. Матвеева понимает под речевым портретом «набор речевых предпочтений говорящего в конкретных обстоятельствах для актуализации определенных намерений и стратегий воздействия на слушающего».

В самом общем смысле понятие «речевой портрет» можно определить как речевые предпочтения личности; совокупность особенностей, которые делают ее узнаваемой.

Как отмечают исследователи, речевой портрет может быть индивидуальным или коллективным. В центре внимания индивидуального речевого портрета находится индивидуальный стиль, отражающий особенности конкретной языковой личности. Коллективный речевой портрет представляет собой описание языковых явлений, присущих определённому кругу людей, объединенных по какому-либо признаку (национальному, возрастному, социальному). Описание коллективного речевого портрета позволяет создать наиболее полный образ коллективной языковой личности,

представляющий собой совокупный набор типичных языковых, речевых и речеповеденческих характеристик».

Единой строгой схемы анализа речевого портрета не разработано, однако изучение проведенных исследований позволяет выделить основные моменты, требующие описания: во-первых, это лексический уровень, при анализе которого рассматриваются особенности словоупотребления; во-вторых, уровень, отражающий представления о мире, заключенные в значении слов и выражений – картину мира говорящего; в-третьих, уровень коммуникативных ролей, стратегий и тактик.

Важнейшим в описании коллективного речевого портрета современного студента-медика для нас был анализ особенностей лексикона. Чтобы определить, насколько студенты-медики чувствуют недостатки в собственной речи и, значит, готовы их устранить, мы предложили студентам ответить на вопросы о том, где они проживали до поступления в университет, к какой социальной прослойке принадлежат, отличается ли их речь в контролируемой (на занятиях) и неконтролируемой (среди сверстников, дома) среде; какие ошибки наиболее часто встречаются в их речи; с чем связаны отступления от нормы в их речи. Опрошено было 150 студентов медицинского факультета (студенты первого и пятого курсов).

В результате удалось установить, что самой распространенной ошибкой студенты считают злоупотребление словами иноязычного происхождения (36%); многословие в своей речи понимают как речевой недочет 29% опрошенных; неуместное использование разговорной и просторечной лексики отметили 16% будущих врачей, использование ненормативной лексики – 12%; употребление фразеологизмов и неуместное употребление клише и штампов отметили в своей речи 7% респондентов.

В качестве причин возникновения ошибок респонденты отметили следующие: студенты первого курса – влияние круга общения (62%); влияние «домашнего языка» (21%), влияние места жительства (17%); студенты пятого курса – влияние круга общения (87%), влияние «домашнего языка» и места жительства (13%)

По данным анкетного опроса общеупотребительной лексикой, речью, приближенной к литературной, студенты пользуются при устных ответах на практических занятиях, зачетах, экзаменах, в письменных работах, разговорах с преподавателями и другими взрослыми людьми. В официальной обстановке студенты стараются оставаться в рамках литературной речи, почти не используя просторечные слова и жаргонизмы.

Употребление слов-терминов студенты связывают с изучением спецпредметов. Исследование с помощью анкеты-опросника показали хорошее знание студентами терминов по химии и биологии. Отвечая на вопросы анкеты, студенты объяснили знания терминов важностью изучаемых наук для будущей профессии. Лексикон студентов с точки зрения знания и использования в речи фразеологических выражений также изучался с помощью анкеты-опросника, состоящей из специально разработанной системы заданий.

Важной составляющей частью речевого портрета современного студента является использование компьютерной лексики. Нами также было проведено анкетирование, позволяющая выявить, какие слова компьютерной тематики активно используются в речи, какие отсутствуют, какую часть из них составляют жаргонные слова, каковы термины. По разнообразию слов самые представленные – это части компьютера, дополнительные устройства (монитор, мышка, клавиатура, процессор, экран, и т.д.); на втором месте компьютерные игры и приставки; на третьем – носители информации (флешка, диск, дискета и т.д.); названия глобальной сети: нэт, инет, интик, интер, лазейка, инт; наименования компьютера: компьютер, комп, компик, компак, ноут. Все студенты назвали такие слова, как портал, чат, ник, сайт, блог и др. Это говорит о том, что современные студенты являются активными пользователями социальных сетей. Часть слов, используемых опрошенными являются компьютерными терминами: монитор, клавиатура, интернет, процессор, компьютер, принтер, программист. Большинство компьютерных слов сленговые, образованные от терминов: клавиша, вебка, флешка, пень, аська, винда, виста, болванка, интик, компик, компак и т.д. Таким образом, компьютерная лексика – важная составляющая лексического портрета современного студента-медика.

Достаточно большой объем всего лексического состава речи студентов составляют жаргонные слова и выражения. На этой части речевого портрета мы остановимся наиболее подробно. Молодежный сленг как явление продолжает возникать и стабильно присутствовать в языковой субкультуре молодёжи. Сленг используется большинством студентов, но 51% учащихся понимают значение термина сленг на интуитивном уровне, 40% затруднились определить это понятие, и только 9% опрошенных знали значение слова. При этом на вопрос: «Употребляете ли вы в своей речи сленг?» 95% студентов ответили утвердительно. Сленгом студенты пользуются в разных ситуациях: в кругу друзей и сверстников (80%), в общении с родителями (4%), нигде (4%), везде (12%). На вопрос: «Обогащает ли сленг русский язык?» 44% ответили утвердительно, 31% считают, что сленг делает речь ярче и выразительней, 25% – что сленг обедняет речь. Абсолютное большинство ребят (70%) считают, что у сленга есть будущее, 30% отметили, что сленг изменится, но сохранится как язык молодёжи.

Большим недостатком речи считают студенты присутствие в ней слов-паразитов: блин, как бы, а я такая, он такой. По отношению к грубым словам и выражениям часть студентов категорична: 81% считает, что матерные слова и выражения используют люди, у которых ограниченный словарный запас, низкий интеллектуальный уровень, невысокая культура. Другая часть (19%) с откровенностью отмечает, что грубые слова и выражения занимают особое место в их жизни, что они приобрели форму слов-паразитов и используются в речи без видимой причины.

Анализ собранного в результате исследования материала позволил создать коллективный речевой портрет студента-медика, характеризующий особенности речи на лексическом и фразеологическом уровнях. В результате

исследования удалось выяснить, что речевой портрет социальной группы студентов-медиков на сегодняшний день еще имеет серьезные недостатки и, безусловно, требует серьезных преобразований в целях приближения к профессиональному идеалу.

Список использованной литературы:

1. Крысин Л.П. Современный русский интеллигент: попытка речевого портрета // Русский язык в научном освещении. – 2001. – №1.
2. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Русский речевой портрет. Фонохрестоматия. – М., 1995.
3. Леорда С.В. Речевой портрет современного студента: дис. канд. филол. наук: 10.05.01 / С.В. Леорда; СГУ. – Саратов, 2006.
4. Матвеева Г.Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего. – автореф. дис. ... д-ра филол. наук. СПб., 1993.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ К РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ЯЗЫКУ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ

М.Т. Юнусова, И.Сайфиева

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Настоящая статья рассматривает проблему созданию предпосылок для бесконфликтного функционирования русского языка в условиях двуязычия, по обеспечению обучения русскому языку в современных общеобразовательных учреждениях. В работе приводятся результаты мониторинга детей-мигрантов и последующего эксперимента по теме «Особенности обучения детей-мигрантов в школе с русским языком обучения», проведенного учителями русского языка и литературы одного из подмосковных муниципальных образовательных учреждений при содействии сотрудников Ресурсного центра русского языка МГОУ.

Ключевые слова: Двуязычие, русский язык, общеобразовательные учреждения, многонациональный.

Abstract. This article examines the problem of creating prerequisites for the conflict-free functioning of the Russian language in conditions of bilingualism, to ensure the teaching of the Russian language in modern educational institutions. The paper presents the results of monitoring of migrant children and a subsequent experiment on the topic “Peculiarities of teaching migrant children in a school with Russian as the language of instruction,” conducted by teachers of Russian language and literature of one of the municipal educational institutions near Moscow with the assistance of employees of the Russian Language Resource Center of the Moscow State Educational Institution.

Key words: Bilingualism, Russian language, educational institutions, multinational.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus tilining ikki tillilik sharoitida konfliktiz ishlashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, zamonaviy ta’lim muassasalarida rus tilini o’qitishni ta’minlash muammosi ko’rib chiqiladi. Maqolada municipal ta’lim muassasalaridan birining rus tili va adabiyoti o’qituvchilari tomonidan o’tkazilgan «Rus tilida o’qitiladigan maktabda migrant bolalarni o’qitishning o’ziga xos xususiyatlari» mavzusidagi migrant bolalar monitoringi va keyingi eksperiment natijalari keltirilgan. Moskva davlat ta’lim muassasasining rus tili resurs markazi xodimlarining yordami bilan Moskva yaqinida.

Kalit so’zlar: ikki tillilik, rus tili, ta’lim muassasalari, ko’p millatli.

В настоящее время образование в нашей стране становится интернациональным, многоязычным и поликультурным. Современная школа сегодня отражает пространственный срез межкультурных, духовно-нравственных процессов, происходящих в жизни общества. Основой языковой политики, включая политику в области образования, является стратегия сохранения сбалансированного национально-русского и русско-национального двуязычия, при котором обеспечивается знание русского языка как языка межнационального общения.

Сохранение духовного, художественного, научного и культурного достояния русской культуры выражается в укреплении позиций русского языка как средства межнационального общения, государств-участников СНГ и стран Балтии; обновление содержания и методов обучения русскому языку. В настоящее время практическое значение русского языка как учебного предмета сочетается с его общеобразовательной ценностью. Когда сегодня говорят о катастрофическом падении интереса к русскому языку, выход из этого положения – в развитии устойчивого познавательного интереса к предмету, основа которого закладывается в школе. В современных условиях миграции населения становится очевидным, что назрела необходимость в проектировании процесса развития познавательного интереса к русскому языку в процессе обучения в классах с многонациональным составом. Создание на уроках русского языка условий, благоприятных для выражения ребенком своей языковой индивидуальности, для реализации творческих способностей является фактором, необходимым для развития познавательного интереса. Проблема билингвизма актуальна в большей части школ. Среди учащихся, наряду с русскоязычными учащимися, имеется значительное число учеников, для которых русский язык не является родным. Из-за небольшого словарного запаса им приходится подробно заучивать пересказы по литературе, т.к., потеряв нить повествования, им уже трудно своими словами сформулировать мысль.

Проблема развития познавательного интереса школьников к русскому языку решается учителями общеобразовательных учреждений. Одним из решений проблемы становятся разработки различных методик обучения учащихся русскому языку, направленные на овладение живой устной речью, способствующей общению, познанию, получению знаний по разным предметам, где основными принципами являются: формирование целостного восприятия окружающего мира;

- развитие представлений о человеке и обществе;
- обогащение лексического запаса учащихся;
- формирование элементарной эрудиции учащихся, их общей культуры;
- социализация школьников;
- воспитание эмоционально-положительного взгляда на жизнь;
- формирование нравственных и эстетических чувств.

На подготовительном этапе проводится диагностика исходного уровня владения русским языком (говорение, слушание). Результаты проверки

показывают уровень знания русского языка. Чаще всего учителя сталкиваются с акцентологическими ошибками, допускаемыми учащимися: неправильная постановка ударения, употребление мягких согласных вместо твердых и т.п. Стараясь быстро говорить по-русски, дети «глотают» окончания слов и даже целые слова. От этого речь становится бессвязной и непонятной окружающим. Обучающиеся среднего и старшего звена испытывают трудности при употреблении исконно русских слов, диалектных слов, историзмов, значение которых не понимают. Слабое владение русским языком напрямую отражается на понимании учебной информации. Практика показала, что фактор погружения в русскоязычную среду не является достаточным для формирования правописных навыков и коммуникативной компетенции учащихся, у которых русский язык не родной. Методика обучения русскому языку в классах с многонациональным составом строится на основе учета особенностей родного языка учащихся. Применение новейших технологий, использование приема сопоставления дает возможность успешно решать образовательные и воспитательные задачи, предупредить те трудности, с которыми встретятся обучающиеся. Так как среди учеников общеобразовательного учреждения, больше всего узбеков, мы остановимся на кратком сопоставительном анализе русского и узбекского языков, который позволит выявить трудности для учащихся-узбеков в усвоении русского языка и предупредить ошибки в русской речи. Эти трудности обусловлены расхождениями в системах узбекского и русского языков. Например: В узбекском языке нет категории родов имен существительных и деления их по склонениям. Ряд звуков русского языка ([ц, щ], все мягкие согласные) в узбекском языке отсутствуют. Поэтому типичными для узбеков являются ошибки, в написании некоторых частей речи разделяя их по родам и в употреблении мягкого знака после шипящих, в выборе гласных после шипящих и ц. Отсутствие категории рода является причиной устойчивых и трудноискоренимых ошибок на употребление рода: неправильное согласование существительных и прилагательных в словосочетании, неправильное согласование в прошедшем времени и т.п. Это трудности самого русского языка. К ним следует добавить трудности, связанные с несовпадением в падежных системах русского и узбекского языков. Усвоение предлогов и предложно-падежных сочетаний затруднено. Практика показывает, что самой трудной грамматической темой в русском языке практически для всех иностранцев являются виды глагола. Учителю, обучающему нерусских детей, важно видеть все трудности в комплексе: фонетические, лексические, грамматические. Педагогами школы разработаны и апробированы следующие формы и методы работы по русскому языку:

➤ Использование индивидуального дидактического материала (карточки, таблицы, схемы), что помогает работать с учащимися разного уровня подготовки, учитывая индивидуальные особенности.

➤ Разработка алгоритмов орфографических правил. Пошаговое применение правил помогает учащимся осознанно работать с разного рода упражнениями.

➤ Тестирование с вариантами ответов помогает быстрее и точнее вспомнить правило или нужное определение.

➤ Диктанты «Проверяю себя». Особенностью такого диктанта является то, что обучающиеся имеют право задать учителю любой вопрос, получить ответ на него, исправить свою ошибку, и оценка за это не снижается.

➤ При устных опросах на уроках первыми отвечают сильные ученики, потому что «вслед» повторить слабым учащимся легче.

Все это, безусловно, способствует формированию механизмов адаптации учащихся к учебной деятельности в образовательном пространстве. Проведя сравнительный анализ успеваемости учащихся и зависимости её показателей от уровня владения русским языком в конце учебного года, был сделан вывод, что успешное обучение в школе учащихся напрямую зависит от владения русским языком обучения. Средний балл успеваемости по предмету «Русский язык» возрос, что свидетельствует об эффективности систематического применения (из класса в класс) принципов, методов, приемов и форм обучения, направленных на развитие познавательного интереса к изучению русского языка. Педагогическая острота проблемы двуязычия может быть смягчена следующим образом: облегчить изучение нового языка можно с помощью дополнительного или компенсационного обучения. В этом случае школьная программа должна включать в себя систематическое обучение обучающегося русскому языку в рамках элективных курсов. Организация лектория для родителей также способствует оказанию консультативной помощи по поддержке детей в условиях домашнего обучения русскому языку. Большое внимание уделяется коммуникативной успешности учеников в межличностном общении со сверстниками. Они вовлечены в традиционные общешкольные и классные мероприятия. Ученики посещают индивидуально-групповые занятия и кружки на базе школы: «Художественное оформление»; «История просвещения»; «Юный корреспондент»; «Туристический». Достижения и участие обучающихся различных национальностей в мероприятиях школы и района размещаются на стенде «Уголок интернациональной дружбы». Проблема обучения учащихся русскому языку остается актуальной, общество испытывает объективные потребности в инновационных технологиях поликультурного образования. Таким образом, образовательное пространство призвано реализовать ценностное, бережное отношение к ребенку, гуманизацию отношений между людьми, поддержку и защиту, культурную идентификацию каждой личности. Русский язык в нашей стране остается языком межнационального общения и помогает в достижении столь необходимого разным народам взаимопонимания.

Список использованной литературы:

1. Программа по русскому языку для иностранных граждан. Первый сертификационный уровень. Общее владение / Н.П. Андриюшина и др. – 4-е изд. – СПб.: Златоуст, 2009.
2. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному/ Владимирова Т.Е. и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М. – СПб.: Златоуст, 2001.
3. Рожкова Г.И. Вопросы практической грамматики в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Изд. Московск. ун-та, 1978.
4. Брагина М.А., Синячкин В.П. Русский язык. Базовый курс. Учебник и рабочая тетрадь. – М.: Изд-во РУДН, 2006.

НАУЧНЫЙ СТИЛЬ РЕЧИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

М.Т. Юнусова, С.Султанова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы обучения научному стилю речи студентов-иностранцев гуманитарного профиля. Основными задачами являются отбор и представление тематического и лексикосемантического полей, их методическая реализация. Инновацией в учебных пособиях нового поколения является использование диалогической речи.

Ключевые слова: тематическое поле; лексико-семантическое поле; инновация, диалогическая речь, комплексность.

Abstract. The article discusses the problems of teaching the scientific style of speech to foreign students in the humanities. The main tasks are the selection and presentation of thematic and lexical-semantic fields, their methodological implementation. An innovation in the new generation of teaching aids is the use of dialogic speech.

Key words: thematic field; lexical-semantic field; innovation, dialogic speech, complexity.

Annotatsiya. Maqolada gumanitar fanlar bo'yicha chet ellik talabalarga ilmiy nutq uslubini o'rgatish muammolari muhokama qilinadi. Asosiy vazifalar mavzu va leksik-semantik sohalarni tanlash va taqdim etish, ularni uslubiy jihatdan amalga oshirishdir. Yangi avlod o'quv qurollaridagi yangilik dialogik nutqdan foydalanishdir.

Kalit so'zlar: tematik maydon; leksik-semantik soha; yangilik, dialogik nutq, murakkablik.

Коммуникативно-личностная методика, лежащая в основе современного процесса обучения, ставит перед преподавателем научного стиля речи специфические задачи:

1. Необходимо произвести тематический отбор учебного материала на основе имеющихся учебных пособий по данному предмету. При этом приоритет выбора должен быть связан, в первую очередь, с материалом, представленным преподавателями-предметниками в целях информационной, языковой и мировоззренческой межпредметной координации. В основе формирования научных концепций должна лежать такая согласованность материала, которая предупредит расщепление понятий в сознании обучающихся.

2. Следующим уровнем в иерархии задач при создании пособия по русскому языку в учебно-профессиональной сфере является языковой

уровень. В традиционной трактовке учебное пособие должно ввести и закрепить минимум общенаучной, терминологической и терминованной лексики для изучения предмета в логике самого предмета; расширить лексический запас обучающегося на морфологической и синонимической основе и создать потенциальный словарь, необходимый для рецепции на материале, близком к профилю будущей специальности обучающегося: сформировать навыки диалогического общения, монологического высказывания, а также компрессии текста с установкой на чтение.

Лексика является сложным аспектом теории и практики в обучении иностранному языку, так как требует:

- ✓ формирования системы ассоциаций языкового мышления;
- ✓ понимания многоаспектности слова;
- ✓ знания лексического и грамматического статуса слова;
- ✓ соотнесенности слова с внеязыковой действительностью.

Авторы пособий по НСР априори должны «задаться семантическим полем», которое, как показывает практика, не может ограничиться «Лексическим минимумом по научному стилю речи». Особенно это положение относится к пособиям гуманитарного профиля. Семантические поля объединяют слова разных частей речи. В пределах семантического поля необходимо выделить лексико-семантические группы (ЛСГ), то есть объединения слов, члены которых имеют одинаковый грамматический статус и характеризуются однородностью смысловых отношений.

Итак, определение тематического и лексического-семантических полей – это основные задачи, решаемые при составлении учебного пособия по НСР. Проблема описания типов парадигматических отношений ЛСГ тесно связана со способами семантизации лексики, с типологией упражнений. Методический аппарат представления лексико-грамматического материала разработан достаточно давно – предтекстовые, притекстовые и послетекстовые задания, но эта формальная схема может наполняться и традиционными, и инновационными типами упражнений.

Обязательным компонентом процесса обучения иностранному языку на любом этапе является перевод, так как в нём аккумулируются полученные знания по грамматике, лексике и словообразованию. Первые лингвистические модели процесса перевода сводили его к чисто языковой операции нахождения межъязыковых соответствий. В учебных пособиях традиционного типа в предтекстовых упражнениях давался список слов с заданием посмотреть их значение в словаре. Возникали две трудности: выбрать из множества значений слова в родном языке студента только одно, которое встретится в тексте, или невозможность вообще найти нужное значение, потому что одному русскому слову могли соответствовать несколько разных слов. Так, например, глагол решать-решить в корейском языке в словосочетаниях решить проблему и решить (математическую) задачу переводится разными словами. Авторы пособий, учитывая эти трудности, перенесли перевод в притекстовые упражнения – посмотреть в словаре подчеркнутые в тексте слова, – что облегчало задачу, так как в

тексте они были не изолированы, а представлены в форме словосочетаний. В учебных пособиях нового поколения перевод, как и многие другие способы семантизации лексики реализуется в диалогической форме подачи информации. Например, один из героев полилога говорит: «Вы помните, мы прочитали, что эта наука рассказывает нам о жизни и культуре разных народов. Я понял, что слово «этнос» значит народ, эта наука рассказывает нам о жизни и культуре разных народов» (И.В. Богатырева, Н.Ю. Крылова, Д.Н. Рубцова «По страницам русской истории». Пособие по научному стилю речи для студентов-иностранцев гуманитарных специальностей. Русский язык. Курсы. М., 2011).

Диалогическая форма презентации как тематического, так и лексического семантических полей является важным резервом методики, не отрицая при этом и типов традиционных упражнений.

Коммуникативная направленность преподавания РКИ ставит задачу сформировать у обучающихся навыки и умения владения как перцептивной, так и репродуктивной формами владения языком. Если традиционные типы упражнений дают модели правильного грамматического употребления слова и словообразовательные образцы, то диалогические формы работы помогают обучающимся запомнить речевые образцы. Диалог является наиболее употребительной формой не только социально-речевого общения, но и необходимым условием участия обучающихся в семинарских занятиях. Введение полилога как типа упражнений в пособия по научному стилю речи, обучает и речевому поведению – умению воспринимать вопрос преподавателя или другого участника семинара, найти в памяти речевую формулировку ответа, согласиться с мнением собеседника или опровергнуть его высказывание. В эмоционально-мотивационной сфере полилоги важны и потому, что высказывания и формулировки связаны в сознании обучающегося с какими-то героями, или героем, которым является он сам. Это способствует лучшему запоминанию и переходу изучаемого материала из оперативной памяти в долговременную.

В системе методического аппарата полилоги могут быть представлены как предтекстовыми, так и послетекстовыми заданиями. В первом случае они выполняют следующие функции:

*презентуют новые слова в логике предмета, дают толкование новых слов с помощью словообразования, например, в одну словообразовательную семью объединяются слова общий, сообща и община. Затем, один из героев конкретизирует значение каждого слова: «Мы говорим общая земля, общие орудия труда, общее жилище, но трудиться, решать дела – сообща, т.е. вместе. Община – это форма жизни людей...» (И.В. Богатырева, Н.Ю. Крылова, Д.Н. Рубцова «По страницам русской истории». Пособие по научному стилю речи для студентов-иностранцев гуманитарных специальностей. Русский язык. Курсы. М., 2011).

*предтекстовый полилог может: представить краткую дефиницию, которая потом в тексте может быть расширена, развернута, например,

Лю: Какие науки помогают изучать нам прошлое?

Ахмед: Конечно, хронология. Хронология – это наука - времени. Она помогает нам узнать, когда происходили разные исторические события (И.В. Богатырева, Н.Ю. Крылова, Д.Н. Рубцова «По страницам русской истории». Пособие по научному стилю речи для студентов-иностранцев гуманитарных специальностей. Русский язык. Курсы. М., 2011.) Это краткое определение в следующей теме превращается в полноценный текст об историческом летоисчислении.

*Осуществляют многократную повторяемость лексики не только в лексикограмматической, но и в коммуникативной форме.

*Разъясняют слова с экстралингвистическим значением не в форме комментариев, а в ситуации условно-речевого общения.

*Послетекстовые полилоги решают несколько другие задачи. Они расширяют лексический запас за счет синонимического ряда, данного в специальных упражнениях, закрепляют лексический минимум урока и суммируют его понимание, проверяют понимание текста, формируют умение формулировать проблему и на основе диалога строить монологическое высказывание.

Пособия нового поколения соединяют методические формы работы с введением диалогической речи, что не практиковалось ранее. Выполняя специфические функции, диалог является одним из эффективным видов упражнений, в то время как текст остается основной единицей урока, так как он соединяет лексико-семантический уровень процесса обучения и дает возможность реализовать все виды речевой деятельности: чтение, аудирование, говорение, письмо.

В книге «По страницам русской истории» для студентов-иностранцев гуманитарных специальностей указывается, что отбор и организация материала пособия направлены на то, чтобы научить студентов непосредственному живому общению, а ключевым приёмом работы является многократное воспроизведение языковых и речевых единиц.

Комплексность методических принципов реализуется в следующих рубриках пособия:

«Спрашиваем и отвечаем» (полилог) осуществляет введение новых слов, повторение слов из предыдущих уроков и презентацию новой информации, подготавливающей к чтению основного текста.

«Слушаем и повторяем» – это отработка навыков правильного произношения. «Наша грамматика» – вводит и закрепляет новый грамматический материал на основе опережения основного курса грамматики.

«Читаем текст» предусматривает включение нового информационного материала.

«Это можно сказать по-другому» – расширение лексического запаса на синонимической и трансформационной основе.

«Обсуждаем проблему» направлено на формирование навыков грамотного построения собственной монологической речи на основе диалога.

«Советуем познакомиться» – это факультативная рубрика для самостоятельной работы, учитывающая различный уровень подготовленности обучающихся.

Авторам будущих пособий по научному стилю речи еще предстоит исследовать лингводидактическую природу диалогической речи и проверить эффективность её использования в изучении НСР.

Список использованной литературы:

1. Арутюнова Н.М. О типах диалогического стимулирования// Теория и практика лингвистического описания разговорной речи, вып. 49, Горький, 1972.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. изд 2-е, М.: Просвещение, 1965.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М. Наука, 1977.
4. Леонтьев А.А. Психологические основы обучения русскому языку как иностранному, М., 1977.
5. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. М.: Русский язык, 1985.
6. Слесарева И.П. Проблемы описания и преподавания русской лексики. М.: Русский язык. Курсы.
7. Чаузова Л, Румянцева Н., Богатырева И., Сучкова Г. Мотивационная основа деятельности учащихся «Теория и практика русистики в мировом контексте» Симпозиум, М.: РУДН, 1977

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА РАННЕМ ПЕРИОДЕ РАЗВИТИЯ РЕБЁНКА

М.Т. Юнусова, Г.Суюнова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается обучение иностранному языку на раннем этапе развития ребенка и специфика возрастных особенностей детей, точнее - особенностями их мышления и психики. Любая методика обучения детей иностранному языку базируется на основополагающих принципах, а именно: интеграции в естественную среду, эмоциональной насыщенности занятий, отказе от прямого объяснения правил и перевода. Конечной целью процесса изучения ребенком иностранного языка является формирование у него учебной мотивации и речевой компетенции.

Ключевые слова: обучение, развитие, речевая компетенция, иностранный язык, период, возраст, мышление, психика, речь.

Abstract. The article discusses teaching a foreign language at an early stage of child development and the specifics of the age-related characteristics of children, more precisely, the characteristics of their thinking and psyche. Any method of teaching children a foreign language is based on fundamental principles, namely: integration into the natural environment, emotional intensity of classes, refusal to directly explain the rules and translation. The ultimate goal of a child's learning a foreign language is to develop his learning motivation and speech competence.

Key words: learning, development, speech competence, foreign language, period, age, thinking, psyche, speech.

Annotatsiya. Maqolada bola rivojlanishining dastlabki bosqichida chet tilini o'rgatish va bolalarning yoshga bog'liq xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlari, aniqrog'i, ularning fikrlash va psixikasi xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Bolalarga chet tilini o'rgatishning har qanday usuli

asosiy prinsiplarga asoslanadi, ya'ni: tabiiy muhitga integratsiyalashuv, sinflarning hissiy intensivligi, qoidalar va tarjimoni bevosita tushuntirishdan bosh tortish. Bolaning chet tilini o'rganishining yakuniy maqsadi uning o'rganish motivatsiyasi va nutq kompetensiyasini rivojlantirishdir.

Kalit so'zlar: o'rganish, rivojlantirish, nutq kompetensiyasi, chet tili, davr, yosh, tafakkur, psixika, nutq.

По причине глобальных, геополитических, социокультурных и экономических изменений, требования к человеку становятся все более жесткими. Возрастает потребность свободного общения на одном или нескольких иностранных языках. Объем и способ восприятия информации тоже постоянно меняются, что диктует необходимость к изменению непосредственно самих подходов к обучению.

Как следствие изменения общего информационного фона и жизни в целом, одним из актуальных вопросов современности стала тема раннего развития детей, подразумевающая обширный спектр целенаправленных развивающих занятий непосредственно с момента рождения ребенка. Цель такого рода занятий – развитие мышления и органов чувств ребенка, закрепление навыков счета, чтения и письма, а также развитие творческих и музыкальных способностей.

Существует огромное количество всевозможных методик раннего развития. Наиболее популярными и фундаментальными из них являются следующие: Никитиных, Монтессори, Лупан, Домана и др. Важно отметить, что разработка новых методик в современном контексте идет непрерывно, тем не менее, все существующие методики имеют одно сходство: отдельную позицию в них занимает изучение детьми иностранных языков. Внимание к этой проблематике объясняется одновременно несколькими факторами, а именно:

1) к наиболее благоприятному периоду для освоения иностранного языка причисляют дошкольный;

2) изучение иностранного языка в раннем возрасте положительно сказывается на развитии детского мышления;

3) изучение языка на раннем этапе можно совмещать с иными видами активности, направленными на общее развитие ребенка.

Существует точка зрения о негативном влиянии раннего обучения иностранному языку, так как считается, что оно затрудняет содержание дошкольного образования, негативно сказывается на ребенке и «лишает его детства». Однако, согласно последним исследованиям, изучение иностранных языков при правильной организации занятий стимулирует общее развитие ребенка, способствует более быстрому формированию иноязычной коммуникативной компетенции, повышает его культурный и образовательный уровень.

На ранней ступени обучения язык должен прежде всего рассматриваться как средство развития личности ребенка с учетом мотивов, интересов и способностей. Через общение и деятельность на языке и через деятельность с языком ребенок развивается, воспитывается, познает мир и

себя, т.е. овладевает всем тем духовным богатством, которое может дать ребенку процесс иноязычного образования. Развитие на ранней ступени не менее практично, чем само владение языком, поскольку является предпосылкой успешного обучения в будущем. Необходимо отметить, что под обучением иностранному языку на раннем этапе понимается обучение, базирующееся на интуитивно-практической основе и берущее начало непосредственно с рождения до 6-7 лет.

В возрасте до 6 лет у детей активнее всего идет развитие головного мозга: формируются основы мышления, восприятия, внимания, памяти. Имеется прямая зависимость между количеством развивающих стимулов (запахи, музыка, ощущения, предметы, эмоции, яркие впечатления, события) и базой для дальнейшего совершенствования последующих навыков. Развитие речи у ребенка оказывает огромное влияние на развитие его головного мозга. Учитывая высокую пластичность психики и мозга, ребенок располагает обширными потенциальными возможностями, осуществление которых напрямую зависит от воспитания и обучения старшего окружения. Поэтому, целесообразнее начинать развивать ребенка в различных направлениях непосредственно с момента его рождения. Чем больше развита речь у ребенка – тем выше его умственное развитие в целом.

Язык – система знаковая, поэтому количество и уровень владения ребенком одной или несколькими из таких знаковых систем – напрямую связаны с развитием его логических способностей. Образное мышление и память развиваются лучше, когда ребенок для обозначения идентичных вещей использует большой набор слов. Развитие аналитического мышления осуществляется путем непосредственного перехода с одного языка на другой.

Освоение родного языка с нуля на раннем этапе развития ребенка идет достаточно легко, так как способность к овладению родной речью наследуется с момента рождения и проявляется с первых дней жизни. Как правило, специальной работы в этом направлении не проводят (не считая отдельных случаев речевых проблем). Сначала ребенок воспринимает речь на слух, затем наступает постепенное понимание, попытка произнести отдельные звуки и слова, в итоге приходит свободное владение родным языком (начало говорения приходится на период с 2 до 4 лет). При этом совершенно не играет роли страна, степень сложности фонетической и грамматической структур родного языка.

При общении на нескольких языках одновременно в раннем возрасте происходит быстрое овладение ребенком несколькими языками (детский билингвизм). Начиная с шести месяцев ребенку необходимо «почувствовать» что такое билингвизм (называть предметы и явления одновременно на двух языках, указывая на них). При несовпадении родных языков родителей, желательно, чтобы каждый из них говорил с ребенком на своем родном языке. При подобном подходе у ребенка начинает формироваться речевая компетенция на обоих языках одновременно. Но этого может не произойти, если ребенок испытывает неловкость от того, что один из его родителей плохо владеет языком той страны, где проживает его семья. В подобных

случаях ребенку необходимо объяснить важность изучения языка с детства в целях правильного владения им в дальнейшем.

На раннем этапе развития ребенка огромную роль играет создание условий схожих с теми, при которых произошло освоение родного языка, а именно:

1) В дошкольный период лучшие учителя ребенка – его ближайшее окружение: родители, няня, родственники. Обучение становится тем лучше, чем больше степень знакомства и доверия. Учитывая особенности психики и внимания, занятия с детьми в этом возрасте являются эффективными только в течение первых 20-ти минут. Затем происходит рассеивание внимания, и ребенок хочет заниматься чем-то другим, так как ему трудно сконцентрировать внимание на одном виде деятельности. Важно учитывать не столько продолжительность занятий, сколько их периодичность. Цель обучения в этот период быстрее достигается путем игровой мотивации и оценки со стороны сверстников;

2) Необходимо интегрировать изучаемый иностранный язык в естественную жизнь ребенка, включая его в игры, творческие занятия, спортивные виды активности. Методы обучения иностранному языку должны быть схожими с методами при освоении ребенком 70 родного языка: ролевая игра, заучивание стихов, песни, рисунки и т.д. Освоение грамматики в этом возрасте больше идет через слуховое восприятие и параллельное запоминание: склонение существительных, спряжение глаголов и др.;

3) Все проводимые занятия необходимо сделать эмоционально насыщенными: целью в данном случае является не непосредственное изучение иностранного языка как такового, а веселое и приятное времяпрепровождение. Ребенок лучше всего запоминает именно те слова, которые ему интересны и несут эмоциональную значимость;

4) Лучше избегать прямого перевода: объяснение слова важно совершить через действие – показать предмет, используя при этом уже знакомые ребенку слова на изучаемом иностранном языке. В таком случае у ребенка задействована ассоциативная память, как следствие – слово запоминается. Если же необходимо выиграть время и перевести трудное слово, перевод не должен идти непосредственно после появления нового слова в речи: ребенок должен сам постараться понять его интуитивно из контекста, как он привык делать на родном языке;

5) Необходимо избегать объяснений правил. Освоение грамматики в этом возрасте лучше проводить через большое количество повторений грамматических конструкций. Ребенок повторяет, запоминает и говорит так же, потому что «так надо», «так правильно».

Взрослея, ребенку становится сложнее учить иностранный язык, так как в дошкольный период ребенок свободно говорит на родном языке, беспрепятственно общается с окружающими. Происходит «застывание» уникальных свойств, присущих механизму способности заговорить. Происходит это потому, что эти свойства уже выполнили свою главную функцию по обеспечению жизнеспособности организма в окружающей

среде, тем самым исчерпав свое назначение. Таким образом, последующее усвоение иностранного языка идет в условиях целенаправленного обучения уже больше на основе действия функций мышления, памяти и воли.

Подводя итог всему вышесказанному, можно заключить: при обучении иностранному языку на раннем этапе развития, обращение к разнообразным педагогическим приемам и знаниям особенностей направленности личности ребенка позволяет сделать процесс обучения более эффективным. Цель педагога в данном случае – сделать процесс наиболее доступным для ребенка, выработать тем самым мотивацию к обучению.

Список использованной литературы:

1. Тарасюк Н.А. «Иностранный для дошкольников. Уроки общения (на примере английского языка)» – М.: 1999.
2. Леонтьев А.А. Раннее обучение иностранным языкам. М., 1986.
3. Рожкова Г.И. Вопросы практической грамматики в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Изд. Московск. ун-та, 1978.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебное пособие. – М., 2005.

СТАДИИ ОСМЫСЛЕНИЯ ТЕКСТА: ОТ ОТДЕЛЬНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ К ЦЕЛОСТНОМУ ТЕКСТУ

М.Т. Юнусова, Г.Усмонжонова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассказывается об обучении пониманию смысла как отдельного высказывания, так и публицистического текста в целом. Для этого предлагается осознать функциональную значимость подлежащего и сказуемого, абзацев, причинно-следственных связей между абзацами. Автор обращается к основным, общепринятым риторическим законам создания и понимания текста, доказывает, что обучение смысла отдельного высказывания развивает речемыслительные умения, необходимые в любой ситуации общения.

Ключевые слова: информация, текст, речемыслительные умения, высказывание, функция языковой единицы, смысловые связи.

Abstract. The article talks about learning to understand the meaning of both an individual statement and a journalistic text as a whole. To do this, it is proposed to understand the functional significance of the subject and predicate, paragraphs, and cause-and-effect relationships between paragraphs. The author turns to the basic, generally accepted rhetorical laws of creating and understanding a text, and proves that learning the meaning of a single statement develops the speech-thinking skills necessary in any communication situation.

Key words: information, text, speech-thinking skills, utterance, function of a linguistic unit, semantic connections.

Annotatsiya. Maqolada alohida bayonot va umuman jurnalistik matnning ma'nosini tushunishni o'rganish haqida so'z boradi. Buning uchun sub'ekt va predikat, paragraflar va paragraflar orasidagi sabab-natija munosabatlarining funktsional ahamiyatini tushunish taklif etiladi. Muallif matn yaratish va tushunishning asosiy, umume'tirof etilgan ritorik qonuniyatlariga murojaat qiladi va bitta gapning ma'nosini o'rganish har qanday muloqot sharoitida zarur bo'lgan nutqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishini isbotlaydi.

Tayanch soʻzlar: axborot, matn, nutqiy fikrlash koʻnikmalari, gap, til birligining vazifasi, semantik bogʻlanishlar.

Современная политика школьного образования ориентирована на достижение обучающимися не только предметных, но и метапредметных результатов. Поэтому особенно значима работа по совершенствованию видов речевой деятельности, обеспечивающих эффективное овладение разными учебными предметами и взаимодействие с окружающими людьми в ситуациях формального и неформального межличностного и межкультурного общения.

Успешность работы по развитию умения понимать информацию определяет успешность обучения школьников и в условиях многоязычия. Однако именно с навыком понимания информации и связаны основные трудности в обучении школьников речемыслительным умениям:

- ✓ учащиеся плохо умеют находить, преобразовывать, использовать и воспроизводить информацию, полученную как в устной, так и в письменной форме;

- ✓ с трудом воспринимают большую по объему информацию;

- ✓ ученики привыкли общаться при помощи отдельных слов, коротких предложений, поэтому не дочитывают текст до конца, делают вывод по первым фразам, остальное домысливают сами;

- ✓ не умеют выделять существенное и несущественное в полученной информации, поэтому стараются не понимать, а запоминать;

- ✓ не умеют структурировать информацию, видеть логические связи микротем.

Речемыслительные умения могут успешно формироваться при использовании довольно традиционных учебных упражнений: написание изложения, сочинения, чтение и пересказ параграфа учебника, восприятие объяснения учителя, устный ответ, понимание заданий и др.

Дадим иллюстрации к сказанному на примере занятий по русскому языку. Эффективной деятельностью по развитию умений воспринимать информацию может оказаться работа по формированию навыков написания сочинения на экзамене в 9 и 11 классах. Особенно она важна при обучении школьников, для которых русский язык не является родным.

Работа по написанию сочинения-рассуждения на лингвистическую тему на экзамене в 9 классе требует сформированности навыка внимательного чтения задания. Школьники должны понимать смысл предложенного их вниманию высказывания. Для того чтобы правильно организовать их деятельность, необходимо знание существующих проблем. Можно назвать некоторые из них:

1. Учащимся бывает трудно понять предложенную их вниманию цитату, они обычно просто ее повторяют.

2. Часто учащиеся понимают только тему высказывания. Они осознают, о чем их просят рассказать, о каком языковом явлении. Но автор высказывания говорит об определенных функциях названного языкового

явления, о том, что это языковое явление обычно делает. Этой информации в предлагаемой им цитате школьники не видят. Они не обращают внимания на сказуемое, а именно с ним и предстоит работать, доказывая справедливость названной функции.

В основе работы над пониманием смысла высказывания достаточно простой алгоритм деятельности. Учащиеся должны знать, что главная информация предложения, а данное им высказывание – это предложение, содержится в подлежащем и сказуемом. Подлежащее – это то, о чем (о каком языковом явлении) им предлагается писать в сочинении. Сказуемое – это то, что это языковое явление, по мнению автора высказывания, делает.

Обучающиеся умеют выделять подлежащее и сказуемое, но часто не понимают, зачем необходимо это умение. Мы предлагаем научить понимать функции главных членов предложения.

Деятельность можно организовать через ответы на вопросы. Ответ на вопрос «О чем?» позволяет понять тему высказывания, понять, о каких языковых явлениях необходимо говорить. Часто подобная информация заключается в составе подлежащего. Понять, что об этом языковом явлении необходимо рассказывать, помогает ответ на вопрос: «Что конкретно об этом языковом явлении говорится в высказывании? Что эта языковая единица обычно делает?» Можно просто обратить внимание школьников на сказуемое в высказывании, так как оно называет функции языкового явления. Рассмотрим пример такой работы. Можно использовать слова С.И. Львовой: «Пунктуационные знаки имеют своё определённое назначение в письменной речи. Как и каждая нота, пунктуационный знак имеет своё определённое место в системе письма, имеет свой неповторимый «характер». Сначала учащиеся должны понять, о чем им предстоит писать. Затем устанавливают, что говорится о знаках препинания, что они всегда, по мнению С.И. Львовой, делают (их функции). Предстоит работа с составом сказуемого. Поняв смысл высказывания, ученик должен доказать, используя примеры из текста, что каждый знак препинания выполняет свое назначение, функцию и стоит на своем месте.

Подобную работу можно проводить не только при подготовке к написанию сочинения и не только в 9 классе. Работа над пониманием смысла предложения помогает правильно читать и слушать предлагаемые на уроке задания. Например, ученикам необходимо написать сочинение по теме «Можно ли назвать Базарова трагическим героем?». Приступая к работе, обучающиеся выясняют, о ком, о каком литературном герое им предстоит писать. Часто на этом анализ задания завершается, школьники просто рассказывают все, что знают о Базарове. Мы предлагаем особое внимание обратить на состав сказуемого, выделить ключевые слова, помогающие понять, что именно предстоит доказывать в сочинении. Подобный акцент заставляет вспомнить категорию трагического и затем анализировать, что в характере, взглядах, отношении к жизни, в судьбе героя делает его трагической личностью.

Работа над сочинением по русскому языку в 11 классе выявляет уровень коммуникативной компетентности, которая выражается в умении понимать

содержание прочитанного текста, правильно определять его проблему, комментировать ее, определять позицию автора.

Формулируя проблему, поднимаемую в тексте, обучающиеся, как и в 9 классе, должны сначала ответить на вопрос: «О чем говорит автор текста?» Затем они должны ответить на вопрос: «Что по этой теме он говорит?» Ответы на эти вопросы помогают понять, какую мысль доказывает автор.

В публицистических текстах автор доказывает с помощью доводов, что проблема существует. Важно увидеть эти доводы. Каждая микротема текста – довод, который показывает проблему либо с новой стороны, либо уточняет какие-то ее аспекты. Поэтому необходимо внимательно читать каждый абзац и отмечать, какая новая информация предьявляется автором. Опять пригодятся вопросы: «О чем говорит автор?», «Что именно он говорит по этой теме?» Добавим еще вопрос: «Что новое появляется в информации каждой микротемы?»

Для осмысления информации важно также понять, какие смысловые связи существуют между абзацами (микротемами). Работа над пониманием смысла высказывания, абзацев текста в их взаимосвязи способствует развитию навыка восприятия информации, развитию речемыслительных умений, обеспечивающих эффективное обучение и взаимодействие с окружающими людьми в условиях многоязычия.

Список использованной литературы:

1. Быстрова Е.А. Цели обучения русскому языку, или какую компетенцию мы формируем на уроках // Обучение русскому языку в школе / под ред. Е.А. Быстровой. – М.: ДРОФА, 2004.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. М.: Наука. 1981.
3. Капинос В.И. Развитие речи: теория и практика обучения / В.И. Капинос, Н.И. Сергеева. – М.: Просвещение. 1994.
4. Долинина Т. А. Пишем сочинение на лингвистическую тему. Подготовка обучающихся к итоговой аттестации по русскому языку в 9 классе (ОГЭ), часть С: учебное пособие для / Т.А. Долинина; ГБОУ ДПО СО «Ин-т развития образования. – Екатеринбург: ГБОУ ДПО СО «ИРО», 2013.
5. Долинина Т.А. Учимся писать сочинение. ЕГЭ по русскому языку. 10-11 класс: метод. пособие для учителей / Т.А. Долинина; ГБОУ ДПО СО «Ин-т развития образования. – Екатеринбург: ГБОУ ДПО СО «ИРО», 2011.

УРОКИ ЧТЕНИЯ ДЛЯ ВСЕХ: ЦЕЛЬ, СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДЫ

М.Т. Юнусова, К.Худайбергатов

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена проблеме катастрофически низкого уровня владения навыками речевого общения на родном языке школьниками, студентами и выпускниками высших учебных заведений, прежде всего, навыками понимания при чтении. Автор статьи предлагает решение – уроки чтения для всех желающих в сетке ТВ и радиовещания, в рамках открытых курсов в интернете, специальные программы для планшетов, мобильных средств связи и т.п. Предлагаются ответы на основные вопросы организации обучения чтению: зачем читать тексты художественных произведений, что именно (какие тексты) читать и как читать на уроке?

Ключевые слова: русский язык, филология, методика, чтение, понимание, художественный текст.

Abstract. The article is devoted to the problem of the catastrophically low level of proficiency in verbal communication skills in their native language by schoolchildren, students and graduates of higher educational institutions, primarily, reading comprehension skills. The author of the article offers a solution - reading lessons for everyone on TV and radio broadcasting, as part of open courses on the Internet, special programs for tablets, mobile communications, etc. Answers are offered to the basic questions of organizing teaching reading: why read literary texts, what exactly (which texts) to read and how to read in class?

Key words: Russian language, philology, methodology, reading, understanding, literary text.

Annotatsiya. Maqola maktab o'quvchilari, talabalari va oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari o'z ona tilida og'zaki muloqot ko'nikmalarini, birinchi navbatda, o'qishni tushunish ko'nikmalarini o'zlashtirish darajasining halokatli darajada pastligi muammosiga bag'ishlangan. Maqola muallifi yechim taklif qiladi - Internetdagi ochiq kurslar, planshetlar, mobil aloqalar uchun maxsus dasturlar va boshqalar doirasida televidenie va radioeshittirishda hamma uchun o'qish darslari. O'qishni tashkil etishning asosiy savollariga javoblar taklif etiladi: nega adabiy matnlarni o'qish kerak, aynan nimani (qaysi matnlarni) o'qish va sinfda qanday o'qish kerak?

Kalit so'zlar: rus tili, filologiya, metodologiya, o'qish, tushunish, badiiy matn.

Лев Владимирович Щерба в «Опытах лингвистического толкования стихотворений» (1923, 1936) очень точно подметил и описал лагуну, существовавшую в то время в системе педагогического образования: «Мое многолетнее преподавание ... убедило меня в том, что молодые девушки, кончающие филологический факультет и готовящиеся стать преподавательницами русского языка, зачастую не умеют читать, понимать и ценить с художественной точки зрения русских писателей вообще и русских поэтов в частности. Причин этому множество... одна из существеннейших – отсутствие классического образования; здесь и далее, если не указано особо, выделено нами – Н.К.).

Спустя почти столетие мы с огорчением должны констатировать аналогичную ситуацию. О неумении читать, т.е. понимать чужие мысли, положенные на бумагу, а значит, и высказывать письменно и устно свои собственные мысли, а также воспринимать на слух чужую речь, иными словами, об отсутствии навыков речевого общения не только у школьников, но и у студентов, а также выпускников высших учебных заведений не пишет только ленивый журналист.

Положение о том, что обучение речевому общению является основной целью практического курса русского языка как иностранного, разделяет большинство преподавателей-практиков и методистов в преподавания области РКИ.

Симптоматично, что и в практике преподавания русского языка как родного начинает распространяться аналогичный подход. Выступая в телевизионной программе («Тем временем», канал «Культура», 20.05.2013), известный российский лингвист Максим Кронгауз, рассказывая о том, что ему предложено разработать принципы создания линейки школьных учебников по русскому языку (как родному), выделил формирование умений

создавать и понимать тексты на родном языке как приоритетную методическую задачу обучения русскому языку в российской общеобразовательной школе.

В своё время Л.В.Щерба, предлагая одно из возможных решений исправления катастрофической ситуации, по его собственным словам, «проповедовал необходимость... учить читать с пониманием» литературные произведения. «Отличное понимание текстов», по мнению Л.В. Щербы, является «основой филологии», но нужно... не только филологам. Дмитрий Сергеевич Лихачев в своей книге «Письма о добром и прекрасном» (Письмо тридцатое «Об искусстве слова и филологии»), обращаясь к юным читателям, пишет: «Понимание текста есть понимание всей стоящей за текстом жизни... Поэтому филология есть связь всех связей... Она нужна всем, кто пользуется языком... Отсюда ясно, что филология лежит в основе не только науки, но и всей человеческой культуры» [Лихачев 1985: 196]. И далее он советует: «Каждый интеллигентный человек должен быть хотя бы немного филологом. Этого требует культура».

Сергей Сергеевич Аверинцев называет филологию «службой понимания» и отмечает, что она «помогает выполнению одной из главных человеческих задач – понять другого человека».

Великие отечественные филологи писали о чтении художественной литературы как об «искусстве читать» (Г.О. Винокур), «искусстве понимать написанное» (С.С. Аверинцев), «читать с пониманием» (Л.В. Щерба). Позволим себе добавить, читать... с удовольствием, порой – с восторгом, т.е. испытывая эмоциональный подъем, нечто близкое тому, что описывал А.С.Пушкин: «Порой опять гармонией упьюсь, Над вымыслом слезами обольюсь».

Но это умение не приходит само, ему нужно учить. Учить в школе (с первого класса до последних уроков в выпускном классе) и других учебных заведениях, а также вне их, включая «уроки чтения» в сетку вещания на ТВ и радио, предлагая открытые курсы чтения на отечественных платформах, подобных Курсере, например, платформах Универсариум и Юнивеб, разрабатывая аналоги таких уроков для планшетов, мобильных устройств связи, которыми с удовольствием пользуется молодёжь, и другое.

Итак, уроки чтения. Зачем? Что? Как? ЗАЧЕМ?

«Искусство чтения» необходимо каждому человеку, чтобы совершенствовать свои когнитивные и коммуникативные способности, а также как дополнительный источник интеллектуального (и в том случае, если читается детектив, только хороший – умный – детектив) и эмоционального удовольствия. Кроме того, описание жизненных коллизий в художественной литературе позволяет человеку «пережить» их до того, как они произойдут в его собственной жизни, в известной степени – подготовиться к ним. Алексей Алексеевич Леонтьев называл искусство «полигоном для развития человеческой личности». Он писал: «Мы учимся чувствовать, хотеть, относиться к другим людям – через искусство. Мы учимся быть людьми – через искусство».

ЧТО? Очень важно, чтобы каждый читатель мог сам выбрать текст для урока чтения. Не только текст классического произведения, но и современного автора: например, текст песни гуру русского рока Бориса Гребенщикова или стихотворение Веры Полозковой, притчу блогера Петра Бормора из книги «Игры демиургов» или фантастический рассказ Сергея Лукьяненко. Зачем? Чтобы было интересно читать, чтобы возник внутренний мотив деятельности, тогда деятельность будет успешной.

КАК? Прежде всего, необходимо учитывать, что простой читатель (а не специалист-литературовед) читает текст литературного произведения, а не само произведение. Это обстоятельно существенным образом определяет и ограничивает глубину проникновения в само произведение, его осмысление. Вне поля зрения читателя оказываются биография автора, история создания произведения, его анализ (лингвистический, стилистический литературоведческий), выполненный специалистами, и пр.

Главное – понимание ситуации текста во взаимосвязи ее компонентов: субъекта, события, места и времени.

Важно, чтобы методический аппарат к тексту представлял собой не комментирование текста (от простого объяснения слов до пространного толкования исторических событий, фактов культуры и пр.), а был комплексом вопросов и заданий, которые предлагают 190 читателю задуматься над тем, что сказано автором и почему так сказано, и тем самым самостоятельно понять текст. Методика подобной работы неоднократно проверена автором на практике (на занятиях с российскими и иностранными учащимися) и описана во многих публикациях (как теоретические положения, так и практические учебные материалы).

Список использованной литературы:

1. Кулибина 2001 – Кулибина Н.В. Зачем, что и как читать на уроке. Художественный текст при изучении русского языка как иностранного. – СПб.: Златоуст, 2001.
2. Кулибина 2004 – Кулибина Н.В. Написано женщинами. Учебное пособие для изучающих русский язык. – М.: Русский язык. Курсы, 2004
3. Кулибина 2008а – Кулибина Н.В. Читаем по-русски на уроках. Книга для учителя. – Рига, RETORIKA A, 2008.
4. Кулибина 2008б – Кулибина Н.В. Читаем по-русски на уроках и дома. Книга для ученика. – Рига, RETORIKA A, 2008.
5. Кулибина 2012 – Кулибина Н.В. Читаем стихи русских поэтов XVIII–XX веков. – СПб.: Златоуст, 2012 (пятое издание).
6. Кулибина 2014 – Кулибина Н.В. Зачем, что и как читать на уроке. Новое издание. – СПб.: Златоуст, 2014 (в печати).

ОВЛАДЕНИЕ ЯЗЫКОМ КАК ПРОЦЕСС ОСВОЕНИЯ ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ

М.Т. Юнусова, Н.Зоитова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена проблемам билингвизма и врожденной языковой способности. Рассматриваются вопросы становления и развития языковой способности у ребенка, в частности, гипотеза представителей генеративной грамматики о том, что обучаемость языку подобна другим биологическим функциям человека. Во второй части подчеркивается важность владения обучаемого, как и обучающего, достаточным уровнем речевой культуры, даются характеристики типов речевой культуры.

Ключевые слова: языковая способность, билингвизм, типы речевой культуры, русский как иностранный.

Abstract. The article is devoted to the problems of bilingualism and innate language ability. The issues of the formation and development of language ability in a child are considered, in particular, the hypothesis of representatives of generative grammar that language learning is similar to other biological functions of a person. The second part emphasizes the importance of the learner, as well as the teacher, having a sufficient level of speech culture, and gives characteristics of the types of speech culture.

Key words: language ability, bilingualism, types of speech culture, Russian as a foreign language.

Annotatsiya. Maqola ikki tillilik va tugʻma til qobiliyati muammolariga bagʻishlangan. Bolada til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalari, xususan, generativ grammatika vakillarining tilni oʻrganish insonning boshqa biologik funktsiyalariga oʻxshashligi haqidagi farazlari koʻrib chiqiladi. Ikkinchi boʻlimda oʻquvchining, shuningdek, oʻqituvchining nutq madaniyati yetarli darajada boʻlishi muhimligi taʼkidlanadi va nutq madaniyati turlariga xos xususiyatlar beriladi.

Kalit soʻzlar: til qobiliyati, ikki tillilik, nutq madaniyati turlari, rus tili chet tili sifatida.

«Культура (и язык как ее составляющая) – это огромное, целостное явление, которое делает людей, населяющих определенное пространство, из просто населения – народом, нацией» Д.С. Лихачев.

Главное условие овладения языком как средством общения – это соизучение языка, культуры, истории и традиций его носителей. Без фоновых знаний о мире изучаемого языка активно пользоваться языком невозможно. Перевод слова обманчив, потому что создает иллюзию эквивалентности слов и эквивалентности миров. Поэтому изучающий русский язык как иностранный и пользующийся им как средством общения должен иметь максимально полное представление о том мире, в который ведет тропинка значения иностранного слова. Хотя возможности любого языка ограничены, язык только отражает культуру и мышление, объективирует их, тем не менее, язык набрасывает на окружающий мир сеть с соответствующей формой ячеек и недооценивать язык нельзя.

В первые шесть лет жизни человеку дано стать билингвом без особых затрат умственной и психической энергии. Поэтому самый эффективный способ обучению русскому как иностранному приходится именно на этот

период. Именно в этот период обучения лингвистические, методические и педагогические усилия будут наиболее плодотворными.

Для того, чтобы научить языку как средству общения, нужно создавать обстановку реального (не аудиторно-лабораторного, искусственного) общения, необходимо наладить связь преподавателей с действительностью, активно использовать русский язык в живых, естественных ситуациях. Полезно развивать внеаудиторные формы общения: клубы, кружки, открытые лекции, круглые столы, общества по интересам и т.п. Создается контекст деловой игры, когда средствами русского языка решается какая-либо проблемная задача. Это способствует не только пониманию конкретной задачи и ее решения, но и более свободному использованию русского языка как средства общения для совместного решения поставленной задачи. И задача преподавателя не исправить ошибки, а стимулировать процесс говорения.

В филогенезе к полутора годам ребенок начинает понимать около двухсот слов, произнося только десять-двенадцать; к трем годам он понимает более тысячи слов, при этом его активный словарь составляет около пятисот слов; к четырем годам ребенок понимает до полутора тысячи слов, а к шести годам владеет уже четырьмя тысячами слов, т.е. его родной язык усвоен на 55%. В первый год жизни каждый младенец способен без труда произносить 70 различных фонем. При этом он обладает достаточной потенцией для усвоения любого языка и может с одинаковым успехом произносить английское *th*, щелкающий звук, имеющийся в языке бушменов, и арабские гортанные звуки. Но поскольку ребенок оказывается погруженным лишь в одну языковую среду, он постепенно перестает издавать звуки, не свойственные родному языку. Что касается детей, в семьях которых говорят на двух и более языках, то они «выбирают» тот язык, который им необходим для повседневного общения вне дома. При этом, сначала ребенок смешивает два языка, около трех лет ребенок начинает четко отделять один язык от другого, в шесть лет он активно использует язык в игре со сверстниками.

По всей видимости, дети врожденно обеспечены алгоритмами для усвоения грамматических правил и лексических единиц языка. Эти алгоритмы первоначально извлекаются из воспринимаемых контекстов благодаря осмыслению значений слов. По мнению родоначальника генеративной грамматики Н.Хомского, «дети не усваивают десятки сотен правил, они просто переключают несколько ментальных рубильников. При этом мозг содержит рецепт или программу, чтобы получать неограниченное число предложений из ограниченного числа слов» [Хомский 2005]. Получаемые таким образом первые грамматические правила используются для анализа последующих воспринимаемых предложений и для извлечения из них других алгоритмов научения. То есть до усвоения языка ребенок «знает» полную структуру грамматики и формальную природу правил разных видов, а также те примитивы (исходные элементы), из которых эти правила могут составляться.

Многие лингвисты отсюда делают выводы о том, что тот факт, что родители обучают своих детей языку, является иллюзией, поскольку основная заслуга детей в том, что они усваивают язык – их собственная, и на практике можно показать, что дети знают то, чему не могли быть обучены. Подтверждением этому является то, что носители языка постоянно сталкиваются с выражениями, которых никогда не встречали в прежнем своем языковом опыте, и, тем не менее, оказываются в состоянии производить и понимать их без усилий. Но чтобы начать говорить, дети не могут просто заниматься запоминанием, они должны прыгнуть в «дебри языка» и начать делать обобщения, чтобы впоследствии продуцировать бесконечное число предложений.

Как только от окружающих взрослых были усвоены детали языка, дальнейшая способность к обучению (помимо усвоения лексики) становится избыточной. Поэтому обучаемость языку может быть подобна другим биологическим функциям. По истечении шестилетнего возраста способность к обучению второму иностранному языку все больше и больше ставится под угрозу до достижения пубертатного возраста, а далее редко имеет место. Вероятные причины этого – возрастные изменения в мозге, такие, как уменьшение уровня метаболизма и количества нейронов на протяжении младшего школьного возраста и достижение наименьшего количества синапсов и уровня метаболизма в пубертатном возрасте. Поэтому «языковые мучения» взрослых, возможно, являются платой за «языковую гениальность», проявленную в детском возрасте. До наступления времени действия указанной способности человеку необходимо набрать минимальный словесный «багаж» и «начать строительство» языка, которое выражается в наращивании связей между словами и правилами выстраивания последовательностей слов.

Особую важность при обучении русскому языку как иностранному приобретает получаемый на выходе уровень речевой культуры. В процессе обучения следует учитывать тот факт, что сегодня язык приобрел максимально эклектический характер. По уровню речевой культуры в настоящее время выделяются элитарный, средне-литературный, литературно-разговорный, фамильярно-разговорный, жаргонный и просторечный его типы. Так, носитель элитарного типа речевой культуры соблюдает все этические и коммуникативные нормы, владеет всеми функциональными стилями языка как устной, так и письменной речи; способен контролировать свою речь, у него отсутствует языковая самоуверенность. Для него характерен «неперенос» того, что типично для устной речи, в письменную речь, и наоборот, он имеет привычку все время проверять себя, пополнять свои знания по авторитетным текстам и словарям, а не путем подражания услышанному в СМИ. Для элитарной языковой личности характерно богатство словаря, логичность и последовательность речи, как минимум пассивное владение основными достижениями мировой и национальной культуры, использование в общении прецедентных текстов, имеющих общекультурное значение.

Среднелитературный тип речевой культуры воплощает общую культуру человека в ее упрощенном и не полном варианте; характерен для большинства людей с высшим и средним образованием, которые владеют двумя-тремя функциональными стилями, включая стиль обиходно-бытового общения и профессиональный стиль, которые в речи часто смешиваются. Для них характерен невысокий уровень самоконтроля в речи, отсутствие привычки сомневаться в правильности своей речи и проверять свои знания. Они удовлетворены своим интеллектуальным багажом, самоуверенны, переоценивают свои знания (неуместное употребление терминов, иностранных слов наряду со сниженной лексикой). Прецедентными текстами для носителей данного типа речевой культуры являются СМИ и массовая литература. Отсутствие большого словарного запаса не позволяет им использовать широкие синонимические ряды, что превращает речь в достаточно штампованную, со стремлением сделать ее экспрессивнее. Типичные представители среднелитературного типа речевой личности – журналисты печатных и электронных СМИ, речь которых является прецедентной (эталонной) для носителей этого же типа речевой культуры, что создает замкнутый круг и способствует все более широкому распространению этого типа речевой культуры.

Литературно-разговорный, как и фамильярно-разговорный типы речевой культуры складываются как самостоятельные в 90-х годах XX в. Для них характерно владение только разговорной лексикой, используемой ими в любой обстановке, в том числе официальной. Своей стилевой монотонностью сниженной речи они сближаются с просторечным типом. Преобладает ты-общение, использование жаргонизмов, просторечных и грубых слов. Иноязычная лексика и книжные слова становятся заполнителями пауз. Для них типично неразличение письменной и устной формы речи, неумение строить развернутый связный монолог, предельная редукция. Для разговорных типов характерно распространение законов непринужденного персонального общения на любые темы, но они оказываются беспомощными в официальных ситуациях, с трудом справляются с письмом, их речь сбивчива, нелогична, ориентирована только на диалог и на языковую среду как критерий языковой нормы.

Жаргонный и просторечный типы речевой культуры характеризуются ненормативностью, ориентацией на свою группу общения, ты-общением, вульгаризмами. Негативной тенденцией является расширение круга носителей сниженной речи. Нестабильность, низкий уровень жизни, безработица и др. влияют на речевую агрессивность.

Итак, врожденная способность строить лингвистические структуры не ограничивается предрасположенностью только к одной знаковой системе. Способность говорить о сложности языка на языке, понятном для других, приводит к выводу о том, что хотя сознание человека – это чрезвычайно сложное явление, язык прост для сознания, которому он принадлежит, и тем самым выполняет свою функцию. И, действительно, мы наблюдаем то, как дети легко овладевают языком в первые три-четыре года жизни. Сравнение

же собственного языка с языками других народов помогает каждому человеку почувствовать собственную индивидуальность. При этом особую важность при обучении русскому языку как иностранному приобретает получаемый на выходе уровень речевой культуры.

Список использованной литературы:

1. Песина С.А. Лексический прототип в семантической структуре слова. Диссерт. канд. филол. наук. – СПб: РГПУ, 1998.
2. Песина С.А. Исследование семантической структуры слова на основе прототипической семантики (на материале английских существительных). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук / Санкт-Петербург, 2005.
3. Песина С.А. Разграничение языка и речи в свете прототипической семантики // Вестник Томского гос. ун-та. – 2006. – № 291.
4. Песина С.А. Когнитивная семантика: ментальное и языковое пространства : учеб. пособие. – Магнитогорск: Изд-во ГОУ ВПО «МГТУ», 2007.
5. Песина С. А. Теории происхождения языка // Гуманитарные и социальные науки: Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 6. Магнитогорск: ГОУ ВПО «МГТУ», 2009.
6. Песина С.А. Когнитивный подход к взаимодействию языка и мышления // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Проблемы онтологии, теории познания и философской антропологии. – 2009. – № 7(101).
7. Песина С.А. Репрезентация слов в лексиконе // Международный конгресс : сб. материалов ; МОиН РФ, Ин-т языкознания РАН, Тамбовск. гос. ун-т, Рос. ассоциация лингвистов-когнитологов. – Тамбов: Изд. дом ТГУ, 2010.
8. Песина С.А. Сознание и языковой организм // И вновь продолжается бой... . науч. ст., посвященный юбилею д-ра филол. наук, проф. С.Г. Шулежковой. – Магнитогорск: МаГУ, 2010.
9. Песина С.А. Специфика философского и лингвистического подхода к основным проблемам языка // Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия «Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология». – Майкоп: Изд-во АГУ, 2011. – № 4.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГРАММАТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

М.Т.Юнусова, А.Жабборова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматриваются основные моменты процесса организации учебной речевой деятельности грамматическому аспекту русского языка, который состоит в выявлении коммуникативных и когнитивных механизмов языка и речи, в усвоении правил, регулирующих функционирование языковых единиц, их участие в речевом акте, а также правил построения речевых произведений – высказывания и текста как продуктов речемыслительной деятельности. Речевая деятельность – это сложный и важный когнитивный процесс, при котором когнитивная обработка языковой информации, поступающей к человеку во время иноязычной речевой деятельности, осуществляется как во время восприятия и понимания, так и во время порождения речи.

Ключевые слова: учебная речевая деятельность, языковая единица, коммуникация, коммуникативная компетенция, когнитивная обработка информации.

Abstract. The article discusses the main points of the process of organizing educational speech activity in the grammatical aspect of the Russian language, which consists in identifying the communicative and cognitive mechanisms of language and speech, in mastering the rules governing the functioning of language units, their participation in the speech act, as well as the rules for constructing speech works – statements and texts as products of speech-cognitive activity. Speech activity is a complex and important cognitive process in which the cognitive processing of linguistic information coming to a person during foreign language speech activity is carried out both during perception and understanding, and during the generation of speech.

Key words: educational speech activity, language unit, communication, communicative competence, cognitive processing of information.

Annotatsiya. Maqolada rus tilining grammatik aspektida o‘quv nutq faoliyatini tashkil etish jarayonining asosiy jihatlari ko‘rib chiqiladi, bu til va nutqning kommunikativ va kognitiv mexanizmlarini aniqlash, til birliklarining ishlashini tartibga soluvchi qoidalarni o‘zlashtirishdan iborat. ularning nutq aktidagi ishtiroki, shuningdek nutqiy asarlarni - gaplar va matnlarni nutqiy-kognitiv faoliyat mahsuli sifatida qurish qoidalari. Nutq faoliyati murakkab va muhim kognitiv jarayon bo‘lib, unda chet tilidagi nutq faoliyati davomida odamga keladigan lingvistik ma’lumotlarni kognitiv qayta ishlash idrok etish va tushunish jarayonida ham, nutqni shakllantirish jarayonida ham amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: o‘quv nutq faoliyati, til birligi, aloqa, kommunikativ kompetensiya, axborotni kognitiv qayta ishlash.

В современных лингвистических исследованиях все большее внимание методистов и преподавателей русского языка как иностранного приобретают инновационные технологии. При этом подчеркивается что, данные технологии предполагают такое построение процесса обучения, в результате которого активизируется речемыслительная деятельность иностранных обучающихся при овладении учебным (языковым и речевым) материалом. Организация учебной речевой деятельности состоит в выявлении коммуникативных и когнитивных механизмов языка и речи, в усвоении необходимых правил, регулирующих функционирование единиц языка, их участие в речевом акте, а также правил построения речевых произведений – высказывания и текста как продуктов речемыслительной деятельности. В процессе обучения грамматике русского языка иностранных обучающихся в центре внимания ученых:

а) «ментальные» основы понимания и продуцирования речи, при которых языковое знание участвует в переработке информации;

б) когнитивные структуры и процессы, которые свойственны человеку, а именно: системное описание и объяснение механизмов человеческого усвоения языка, принципы структурирования этих механизмов.

Речевая деятельность – это сложный и важный когнитивный процесс, при котором когнитивная обработка языковой информации, поступающей к человеку во время иноязычной речевой деятельности, осуществляется как во время восприятия и понимания, так и во время порождения речи. Следовательно, при организации процесса овладения языковыми реалиями следует учитывать не только те ментальные репрезентации, которые возникают по ходу обработки или извлекаются из долговременной памяти, но и те процедуры или операции, которые при этом используются. С этих позиций язык необходимо рассматривать как когнитивный процесс

получения и переработки информации, заключенной в любом речевом произведении. Включая передачу и получение информации, закодированной языковыми средствами, требуя определенных приемов вербализации складывающегося замысла в актах порождения речи и, напротив, извлечения смысла из поступающего речевого высказывания в актах его восприятия и понимания, этот когнитивный процесс проявляет яркую зависимость от условий его осуществления, от того, между какими партнерами он протекает и пр. Язык обеспечивает двустороннюю связь между индивидуальным и коллективным знанием. Закрепление индивидуального знания в звуковой форме, а затем в письменности сделало возможным сохранение знания и передачу его от одного индивида другому. На этой основе формируется коллективное знание. Вместе с тем, язык позволяет индивидууму усвоить то коллективное знание, которым располагает социальное окружение. Кроме этого, язык является одним из основных инструментов создания нового знания. Роль языка в продуцировании нового знания обусловлена тем, что языковым знакам присущи не только функции «кодификации смысла», но и свойства «операциональности». Человеческое мышление может быть дополнено, а иногда заменено операциональной деятельностью со знаками. Оперирование со знаками языка в процессе учебной речевой деятельности равносильно преобразованию содержащейся в них информации, что позволяет сформировать новую информацию, которая не конструируется без языка как когнитивно-функционирующей системы в процессе речевой коммуникации.

Усвоение иностранного языка – это не только обретение знаний о языковой системе (лексике, грамматике, фонетике и т.д.), но, что очень важно, усвоение языка – это обретение средства иносоциокультурной коммуникации. Благодаря этой передаваемой языком возможности перехода от субъективного к интерсубъективному, и в этом смысле объективному, можно рассматривать усвоение правильного употребления языковых явлений как усвоение соответствующих классификаций (или различий) в мире – как предпосылку межкультурной коммуникации. Сфера использования языка не может быть ограничена рамками и канонами повседневного опыта, а его теоретическое рассмотрение – выявлением правил сообразности употребления выражений типа «читать книгу»; «слушать музыку»; «учить песню» и категоризации речевых актов и лежащих в их основе намерений.

В связи с этим, можно сделать вывод о том, что неправомерно «отождествлять осмысленность языкового выражения с правильностью его употребления, а понимание со смыслом – со знанием правил употребления». Такая редукция делает необъяснимым: как усвоение языка (лексики, грамматики и т.д.), так и его использование в процессе иноязычной РД; возможность осмысленного использования одних и тех же языковых средств в разных (в т.ч. и в новых) ситуациях для выражения разных (в т.ч. и несовместимых) представлений носителей изучаемого языка об окружающей действительности. Иными словами, в процессе обучения иностранных студентов лексико-грамматическому аспекту необходимо помнить, что

грамматические категории, формы, явления следует рассматривать не только в «плане содержания» и «плане выражения», но и в «плане поведения» в структурной функционально-семантической организации словосочетания, предложения, текста как продукта учебной речевой деятельности.

Все сказанное выше позволяет сделать следующий вывод: в настоящее время в обучении грамматическому аспекту речевой деятельности необходимо принимать во внимание следующие критерии, на основе которых строится осознанное понимание языковых единиц:

а) рассмотрение каждого грамматического явления со стороны формы, значения языковых средств и особенностей их использования в различных речевых ситуациях;

б) выявление особенностей выражения грамматических значений и отношений и показ актуализации языковых средств в речи;

в) учет особенностей использования языковых единиц в зависимости от сферы употребления;

г) показ роли тех или иных языковых единиц в процессе организации обучения иноязычной речевой деятельности.

Учет перечисленных этих критериев в процессе организации учебной речевой деятельности в обучении грамматическому аспекту русского языка как иностранного будет способствовать отражению наиболее общих и существенных признаков в понимании, осознании различных внутриязыковых отношений, чаще всего зависящих от функционально-коммуникативной и когнитивной природы самого языка. Более того, иностранные обучающиеся, прежде всего, сами должны осознать и учесть не только структурно-системную, но и коммуникативно-когнитивную значимость изучаемых грамматических категорий, закономерностей их употребления в различных речевых ситуациях, понимать, что от этого во многом зависит эффективность формирования и развития их коммуникативной компетенции, что позволяет связать систему языка и систему речи, парадигматику и синтагматику, статику и динамику на уровне сознательного осмысления иноязычной речевой деятельности. В этом смысле язык выступает не только как система знаков, набор средств выражения, но и как коммуникативно-когнитивная система переработки информации в любом речевом произведении. Организация учебной речевой деятельности, включая передачу и получение информации, пользуясь языковыми средствами, требуя определенных приемов вербализации складывающегося смысла в процессе порождения речи или извлечения смысла из поступающего речевого высказывания, проявляет зависимость не только от условий его осуществления, от того, между кем он протекает и т.д., но и осознанного усвоения грамматических единиц язык, что позволяет раскрыть всю сложность феномена «слово», которое «обладает определенной семантической структурой, осложнено социальным и эмоционально-экспрессивным компонентом, содержит зачатки знания и формирует определенное понятие о мире, потенциально заряжено образностью, членится на значимые части, включает правила формально грамматической

изменяемости ... и в нужный момент обнаруживает скрытые синтаксические связи».

Список использованной литературы:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987.
2. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма. Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. М., 1994, № 4.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка [Текст] / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52, № 1.
4. Павиленис Р.И. Язык как объект логико-методического анализа: новые тенденции и перспективы / Р. И. Павиленис, В. В. Петров // Вопросы философии. – 1987. – № 7.

КРЕАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ РКИ В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

М.Т. Юнусова, Н.Музрабова

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье представлен опыт использования кейс-метода при обучении студентов-инофонов письменной речи. Кейс-технологии максимально приближают процесс обучения, в частности, публицистическому стилю к реальной практике подготовки текстов разной жанрово-стилевой направленности. Этому в полной мере способствует и проведение деловых игр, в ходе которых участник играет роль, выполняя действия, аналогичные поведению людей в жизни, но с учетом принятия условий, заданных конкретной ситуацией.

Ключевые слова: Компетенции, качественно предельный образовательный результат, кейс-технологии, кейс-метод, деловая игра, русский язык как иностранный (РКИ), студенты-инофоны, публицистический стиль.

Abstract. The article presents the experience of using the case method in teaching written language to foreign language students. Case technologies bring the learning process, in particular, journalistic style, as close as possible to the real practice of preparing texts of different genres and styles. This is fully facilitated by the conduct of business games, during which the participant plays a role, performing actions similar to the behavior of people in life, but taking into account the acceptance of the conditions set by a specific situation.

Key words: Competencies, qualitatively limiting educational result, case technologies, case method, business game, Russian as a foreign language (RFL), foreign students, journalistic style.

Annotatsiya. Maqolada chet tili talabalariga yozma tilni o'rgatishda keys usulidan foydalanish tajribasi keltirilgan. Keys texnologiyalari o'quv jarayonini, xususan, jurnalistik uslubni turli janr va uslubdagi matnlarni tayyorlashning haqiqiy amaliyotiga imkon qadar yaqinlashtiradi. Bunga ishbilarmonlik o'yinlarini o'tkazish to'liq yordam beradi, uning davomida ishtirokchi hayotdagi odamlarning xatti-harakatlariga o'xshash harakatlarni amalga oshiradi, lekin muayyan vaziyat tomonidan belgilangan shartlarni qabul qilishni hisobga oladi.

Kalit so'zlar: Kompetensiyalar, sifat jihatidan cheklovchi ta'lim natijasi, keys texnologiyalari, keys uslubi, biznes o'yini, rus tili chet tili (RFL), chet ellik talabalar, jurnalistik uslub.

Состояние конкурентной среды, ситуация перехода на стандарты нового поколения, а также сокращение теоретических курсов в учебном

процессе студентов вузов и увеличении часов на практическую работу диктуют качественно новые правила организации образования, которое не может быть просто традиционной передачей знаний от преподавателя к студенту.

Сегодня стало очевидным, что надо управлять не только личностью, но и процессом ее развития. Применение интерактивных форм и методов в образовании позволяет не только повысить уровень знаний, умений и навыков студентов, но и раскрывать их новые возможности, развивать различные способности, что является необходимым условием для совершенствования компетентностей.

Одной из новых форм эффективных технологий обучения является проблемно-ситуативное обучение с использованием кейсов. Внедрение учебных кейсов в практику российского образования в настоящее время является весьма актуальной задачей, так как позволяет формировать ключевые профессиональные компетенции в процессе обучения: коммуникабельность, лидерство, умение анализировать в короткие сроки большой объем неупорядоченной информации, принимать решения в условиях стресса и недостаточной информации, создавать тексты разной жанрово-стилистической направленности.

«Кейс представляет собой описание конкретной реальной ситуации, подготовленное по определенному формату и предназначенное для обучения учащихся анализу разных видов информации, ее обобщению, навыкам формулирования проблемы и выработки возможных вариантов ее решения в соответствии с установленными критериями».

Что касается деловой игры, то в настоящее время ее можно рассматривать и как область деятельности научно-технического знания, и как имитационный эксперимент. В деловой игре каждый участник играет роль, выполняет действия, аналогичные поведению людей в жизни, но с учетом принятия условий, заданных конкретной ситуацией. Деловые игры применяются в качестве средства практического обучения, служат приемом познания норм определенного вида поведения, освоения процессов принятия решений, формируют тип мышления. Настоящая статья посвящена особенностям обучения письменной речи американских студентов, которые проходят стажировку по русскому языку как иностранному в рамках программы Миддлбери колледжа (штат Вермонт). Спецификой данной программы является полное погружение инофонов в языковую среду, отказ от коммуникации на родном языке, посещение занятий по 1-2 курсам в русскоязычной аудитории. В связи с этим весьма востребованными в контексте общей языковой подготовки стажеров становятся так называемые элективные курсы, которые играют важную роль в системе преподавания РКИ, так как выполняют функцию индивидуализации образования и компенсируют ограниченные возможности базовых курсов в удовлетворении разнообразных потребностей обучаемых.

Элективный курс «Письменная речь» предназначен для продвинутого этапа обучения. Предполагается, что студенты на достаточно высоком

уровне знакомы с грамматикой русского языка, имеют большой лексический запас. В данном курсе под письменной речью понимается умение сочетать слова в письменной форме для выражения своих мыслей в соответствии с ситуацией общения.

Дидактическими единицами данного курса являются разножанровые и разностилевые тексты, отражающие характер профессиональных знаний обучаемых. Особое внимание уделяется стилистической оформленности письменной речи студентов. Предполагается, что обучаемые должны овладеть основными характеристиками функциональных стилей современного русского литературного языка.

Коммуникативная направленность обучения письменной речи очевидна: студент в требуемой форме письменно излагает свои мысли так, чтобы они были понятны определенной русскоязычной аудитории.

Курс «Письменная речь» построен по принципу «от простого – к сложному – и очень сложному». Самым сложным для усвоения традиционно является публицистический стиль. Правда, к этому времени у студентов значительно расширяется и качественно меняется лексический состав языка, обогащается грамматический строй предложения, поэтому они вполне готовы к созданию сложных жанров публицистического стиля речи. В качестве жанровых опытов им предлагается представить как публицистический материал в местной газете интервью с режиссером спектакля. А в качестве контрольной работы студенты готовят проблемную публицистическую статью на тему «Российская провинция глазами американских студентов» и тоже оформляют ее как газетный или журнальный материал в соответствии с жанрообразующими и жанроопределяющими признаками.

Итак, элективный курс «Письменная речь» призван расширить полученные в ходе обучения базовым курсам знания и умения работы с текстами разной функционально-стилевой принадлежности. В рамках статьи представлен опыт работы по созданию вторичных текстов общественно-политической сферы деятельности – интервью и публицистической статьи. Отметим, что российское образование имеет принципиальное отличие от американского, в том смысле, что оно более традиционно и чаще всего представляет собой передачу знаний от преподавателя к студенту. В США преподавание в большей степени ориентировано на групповые формы обучения, основой которых является дискуссия. Использование кейс-технологии, таким образом, позволяет максимально сблизить принципиально отличные методики преподавания и получить качественно предельный образовательный результат.

Особую сложность в процессе создания жанров публицистического стиля вызывает, безусловно, их языковое оформление, поскольку в публицистическом стиле используется весь арсенал средств современного русского литературного языка. Именно поэтому создание и интервью, и статьи требует большой предварительной подготовки. Поскольку для публицистического стиля характерно большое разнообразие лексических

средств, то особое значение в системе подготовки студентов-инофонов к созданию письменных речевых высказываний, маркированных ситуацией общения, приобретают лексико-грамматические упражнения, направленные на выявление прямого и переносного значения слов, выстраивание синонимических и антонимических рядов, определение стилистической окраски лексических / текстовых единиц. Безусловно, такого рода задания вызывают у стажеров наибольшие трудности при выполнении, поэтому на этих занятиях обязательным требованием является использование словаря.

Только после этого стажеры могут приступать к собственным жанровым опытам (Ср.: Вариант задания. По опорным словам культура – человек – язык – общество попробуйте создать небольшое высказывание в публицистическом стиле).

Кейс-метод целесообразно использовать на заключительном этапе обучения письменной речи, когда у стажеров складывается вполне отчетливое представление о жанрообразующих и жанроопределяющих особенностях будущих высказываний.

Деловая игра «Интервью с режиссером спектакля». В рамках курса «Письменная речь» студентам предлагается следующий кейс:

1. Посетить спектакль театра имени Ф. Волкова («Горе от ума», «С любимыми не расставайтесь», «Зойкина квартира» и др.), подготовить вопросы к режиссеру спектакля, предварительно выбрав жанровую разновидность интервью, провести интервью с режиссером спектакля (в этой роли выступает преподаватель курса), записав его на диктофон.

2. Расшифровать запись интервью, перевести ее в письменную форму, оформить в виде статьи в газете или журнале, предварительно придумав броский заголовок, рубрику, 2-3 врезки, отобрав нужные фотографии.

Студенты-инофоны охотно включаются в деловую игру «Интервью с режиссером спектакля», как правило, выбирая жанр событийного интервью (здесь в центре внимания журналиста находится новостное событие в жизни известной персоны, организации, государства). Отмечая трудности в понимании сюжетных линий театральной постановки, сложности в расшифровке интервью и создании целостного текстового материала, студенты, тем не менее, отмечают необходимость использования подобного метода в подготовке текстов публицистического стиля, поскольку попадают в ситуацию, максимально приближенную к реальной, и, выступая в роли журналистов, более ответственно и добросовестно подходят к своим жанровым опытам.

Деловая игра «Подготовка проблемной статьи». В рамках курса «Письменная речь» студентам предлагается следующий кейс:

1. В соответствии с предложенной преподавателем темой «Российская провинция глазами американских студентов» определите проблему, подлежащую анализу.

2. Придумайте издание, которое будете представлять в качестве журналиста.

3. В соответствии с политикой издания определите вектор представления изучаемой проблемы.

4. Напишите публицистическую статью, соответствующую жанрообразующим и жанроопределяющим параметрам проблемной статьи, подобрав сильные аргументы и приведя их в систему.

5. Оформите написанный материал в виде статьи в газете или журнале, предварительно придумав журналистский заголовок, рубрику, 2-3 врезки, отобрав нужные фотографии (по необходимости).

Опыт показал, что погружение студентов в реальную журналистскую практику дает высокий качественный результат, поскольку стажеры не просто выполняют учебную задачу, а «примеряют» на себя роль профессиональных журналистов, очень ответственно и добросовестно подходя к созданию письменного высказывания определенной жанрово-стилевой направленности. Последнее касается и постановки проблемы для обсуждения (русская душа, русский характер, русская кухня, особенности культуры, храмы, транспорт, спорт/ болельщики, театр/зрители, кино и др.), и, что особенно ценно, языкового и стилистического воплощения задуманной идеи.

В итоговом анкетировании практически все студенты отмечают кейс-технологии не только как интересную и креативную, но, главное, необходимую форму обучения, поскольку и в ходе подготовки, и в ходе презентации жанровых опытов появляется возможность, с одной стороны, продемонстрировать полученные в ходе обучения знания и умения, а с другой – выявить еще существующие проблемы, чаще всего связанные с недостаточным практическим опытом, так необходимым в их будущей профессиональной деятельности.

В заключение отметим, что роль преподавателя при использовании кейс-технологий весьма многогранна: он и креатор, и конструктор, и консультант, и эксперт, и, наконец, непосредственный участник деловой игры. Все это требует от руководителя курса соответствующих знаний и умений.

Список использованной литературы:

1. Багиров, И.Х., Бурыхин, Б.С. Кейс-стади как интерактивный метод в образовании студентов-экономистов в процессе изучения дисциплины «Управление персоналом» [Текст] / И.Х. Багиров, Б.С. Бурыхин // Вестник Томского государственного университета. Экономика. 2012. № 3.

2. Ухова, Л.В. Интерактивные формы обучения студентов-инофонов в условиях языковой среды [Текст] / Л.В. Ухова // Русский язык как неродной: новое в теории и методике / Материалы III Международных научно-методических чтений. – М.: Изд-во МГПИ, 2012.

3. Ухова, Л.В., Никкарева, Е.В. Инновационные образовательные технологии в преподавании коммуникативных дисциплин [Текст] / Л.В. Ухова, Е.В. Никкарева // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2014. – № 7.

4. Ухова Л.В. Использование кейс-технологии в практике преподавания русского языка как иностранного // Ярославский педагогический вестник. Том II (Психолого-педагогические науки). – 2014– №3.

TURKIY XALQLAR TA'LIM TIZIMI SHAKLLANISHIGA HISSA QO'SHGAN ALLOMALARIMIZ IJODIDAN

S.B. Allayorova, Sh.X. Ergashev
CHDPU

Annotatsiya. Bu maqolada turkiy xalqlarning ilm – fan rivojiga qo‘shgan hissalarini. Bu ilmlar orqali butun dunyoda sodir bo‘lgan kashfiyotlar, jadidchilarimizning millatimiz sha‘ni uchun amalga oshirgan ishlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: jadid – arabcha “yangi”, maorif – arabcha “ ta’lim berish, bilim berish”, proletariat – ishchi sinf, sinus, cosinus – trigonometrik funksiyalar, renessans – italyancha “uyg‘onish”, astronomiya – osmon jismlari va harakatlarini o‘rganuvchi fan.

Аннотация. В данной статье представлен вклад тюркских народов в развитие науки. Речь идет об открытиях, которые произошли во всем мире благодаря этим наукам, о работе, проделанной нашими первооткрывателями во славу нашей нации.

Ключевые слова: джадид – арабское «новый», маариф – арабское «обучать, передавать знания», пролетариат – рабочий класс, синус, косинус – тригонометрические функции, ренессанс – итальянское «пробуждение», астрономия – небесные светила и наука о движении.

Abstract. In this article, the contribution of the Turkic peoples to the development of science is presented. It is about the discoveries that have happened all over the world through these sciences, about the work done by our pioneers for the honor of our nation.

Key words: jadid - Arabic «new», maarif - Arabic «to educate, impart knowledge», proletariat - working class, sine, cosine - trigonometric functions, renaissance - Italian «awakening», astronomy - heavenly bodies and movement science.

Bugungi kunda bizning ilm – fan, maorif tizimimiz rivojlanishi uchun, albatta, bu shaklga chiqishi, xalqni ma’rifatli qilish uchun o‘z jonini qurbon qilgan, umrini baxshiyda etgan jadidchilarimizga rahmat aytishimiz kerak. Ular millatni rivojlantirish uchun turli xil yo‘llarni amalga oshirishdi. O‘z mablag‘laridan bolalarni chetga o‘qishga yuborish, maktablar ochish, ular uchun darsliklar chiqarish, gazetalar bosib chiqarishdi, maorifni rivojlantirishdi. Shu kabi ishlarni amalga oshirib millatni faqatgina ilm orqali mustaqil qilishga ishonishdi.

Turkistondagi jadidchilik harakati bu bir tasodif hodisa bo‘lmay, balki hayotimizdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar mahsulidir.

Jadidchilik jamiyati to‘ntarish yo‘li bilan emas, islohotlar yo‘li bilan rivojlantirishni o‘zining asosiy vazifasi deb belgiladi, chunki oddiy ketmon, bolta, tayoq bilan Rossiya imperiyasiga qarshi chiqish ilojisiz edi. U o‘zining bu vazifasini ado etishda, faqat bir sinfga –proletariatgagina tayanmadi. Umuman jadidchilik insoniyatni sinflarga bo‘lib tashlash tarafdori emas. Jadidlar hatto qadimchilar bilan ham ittifoq tuzib, xalq va kelajak manfaati yo‘lida baqamti ishlash, bugungi ifoda bilan aytganimizda turli siyosiy qarashlarga ega bo‘lgan xalq qatlamlarining tinch-totuv yashashi va ishlashi g‘oyasini ko‘tarib chiqdilar. Behbudiy ana shu «muttahid» front tuzish g‘oyasini bayon qilar ekan, «ulamo yoki ziyoli va taraqqiyparvarlarimiz boylar birlashib, din va millat va vatanning rivoji uchun xizmat etsak» deb yozgan. Jadidlarning bunday muttahid frontni

tuzishga intilganlarining boisi turli sharoit bilan belgilangandi. Avom ham, boylar ham, ulamo ham, ziyolilar ham chor hukumati qaramog'ida bo'lgan mustamlakaning biri oz, ikkinchisi ko'p siquvda bo'lgan kishilar edilar. Markaziy Osiyo bozorlarida rus savdo va sanoat burjuaziyasi hukmron bo'lib, mahalliy burjuaziya vakillari sina boshlagan edilar. Boshqacha aytganda, mustamlakachilik azobini mahalliy boylar va savdogarlar ham seza boshladilar. Ana shunday tarixiy sharoitda, jadidlarning fikr-mulohazalariga ko'ra, oddiy xalqning iqtisodiy-madaniy hayotini yaxshilash qanday zarur bo'lsa, chet el kapitali iskanjasidan, mustamlakachilik kishanlaridan qutilish ham shunchalik kechiktirib bo'lmas vazifa edi. Jadidlar 1906 yildayoq «Taraqqiy» deb nomlangan gazeta nashr ettirib, o'z g'oyalarini tarqata boshladilar, oradan ko'p o'tmay, «Xurshid», «Shuhrat» singari yangi gazetalar dunyo yuzini ko'rdi. Markaziy Osiyoning turli shaharlarida jadid maktablari bodroqdek ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar ham keng targ'ib qilindi. «Jadidlar nima haqida gapirishmasin, hammasi yangi nafas, yangi g'oya edi, proletar mafkurasi ham, ishchilar sinfi ham yo'q edi, tabiat birlamchi deguvchilarning mafkurasini deyarli hech kim tushunmas, biladiganlar esa juda ozchilikni tashkil qilar edi. Shuning uchun jadidchilikning yang g'oyalar bilan paydo bo'lib, ruhoniylarga, hukmron sinflarga qarshi turishi, madaniyatni yaratishi, bir so'z bilan aytganda, yangilik edi.

Shu bilan birga turk ta'limi tarixini yoritib bergan buyuk turk siyosatshunosi, davlat arbobi Najmiddin Erbakani asarlarida ham turk ta'limi tizimidagi oqsashlar haqida gap borar ekan u o'zining "G'oyam" asarida shunday deb yozadi.

Bundan ikki asr oldingacha ham Parijdagi Sarbonna universitetida bizni olim, mutafakkirlarimiz asar, qo'lyozmalarini o'qishlik ular uchun iftixor sanalar edi. Endi ayting – chi hozir qay holdamiz, buni mutloq aksi emasmi? Ta'lim tizimimiz qay darajada?

Bugun o'z maorif tizimi o'zi uchun mutaxassis kam etishtiradigan yagona biri bo'lgan millatga aylandik qoldik. Buning ustiga G'arbning abgor dunyoqarashiga asoslangan tuturiqsiz, taqlidchi va o'ta sun'iy maqsadlar oldimizga qo'yildi. Madaniyat va tafakkurt jallodlari mezbon bo'lgan, haqiqiy mezbon esa o'z fikr darajasiga begona o'lgan bir muhit yuzaga keldi. Avlodlarimiz milliy shuur va shaxsiyatdan uzoqlashdi.

Buyuk va shonli tariximiz bilan faxlanadigan, o'tmishni sevadigan, biladigan, ana'ana va urf – odatlarini qadrlaydigan har qanday taqlidchilikdan yiroq yangi kadrlarni etishtirib chiqarish bosh maqsadimiz bo'ladi. Shu tariqa bugungi moddaparast va samarasiz o'qitish tizimi o'rniga haqiqiy milliy ta'lim dasturini shaklantirish zarur.

Bugun g'arb ilmi deb bilganimiz fizika, kimyo, matematika, astronomiya, tibbiyot, tarix va geografiyaning asoschilari, aslida, musulmonlardir. Tabiiyki, bu juda katta da'vo. Ammo mazkur da'vomizni faktlar bilan isbotlab berishga tayyormiz.

Zamonamizdagi eng muhim hodisalardasn biri, shubhasiz. Oyga, o'zga sayyorlarga qadam quyish mavzusidir. Bu – biz bilgan astronomiya dagan fanga oid masala sanaladi. "Astronomiyaning asoschisi musulmonlardir". Bularning

faqatgina bir nechtagina e'tibor bersak, mashhur Islom olimlaridan Battoniy ismli buyuk astronom olimning nomiga ko'zimiz tushadi. Ayrimlar, afsuski, o'z ilmlarimiz o'zimizdan yashirib kelingan. Yana Battoniy haqida o'rganish o'rniga bizga Ptolemey haqida ertaklar to'qishgan. Kitoblarimizda mana shu nom zikr qilingan. Battoniyni esa tilga ham olishmagan. Chunki biz o'qigan kitoblar o'ta tarafkashlik ruxida yozilgan G'arb asarlarida tarjima qilingan. Holbuki, Ptolemey qayerda-yu, Baattoniy qayerda!

Endi esa Algebra faniga nazar solsak. Trigonometriyani tarixini bilgan bilimli kishilarga ma'lumki, Turkiya davlatida darsliklarda hammaga ma'lum **sinus va cosinus** ilmiy atamalar o'rniga **jeyb** va **tamomi jeyb** so'zlari qo'llanilgan. Turkiya davlatida XX asr 60- yillaridagi ayrim darslik kitoblarida ularning nomi **jeyb** shaklida keltirilgan. **Jeyb**, aslida arabcha so'z bo'lib, dastlab Xalifa Ma'mun davrida musulmon olimlari masofani o'lchash jarayonida bu atamalardan foydalanganlar. Mazkur uzunlikni anglatuvchi atama kelib chiqish tarixi, o'sha paytdan ya'ni Xalifa Ma'mun davrida yashagan insonlar cho'ntakka o'xshatganlar va turk tilida **jen** (cho'ntak) ma'nosini anglatuvchi so'zni arabcha **jeyb** deb ataganlar. Hisob- kitoblarda "Pastki jeyb, yuqoriga jeyb" kabi iboralarni qo'llaganlar.

Bu kitoblarni XIII asr Salib yurishlaridan keyin Yevropaliklar olib izlanishadi va ularda O'rtayer dengizining o'lchamlari aniqlik berilgan. Keyin bunday hisob-kitobni musulmonlar qanday yechishgani qiziqtiradi. Shundan keyin tarixiy lug'at va kitoblarni izlanishadi va o'sha so'zni topishadi. Arabchada **jeyb** kalimasining lotinchadagi muqobil variant bo'lgan **sinus** atamasi kelib chiqadi va butun dunyo ilm – fani shu shaklda ishlatila boshlanadi.

Yana bir ajoyib faktni aytib o'tmasam bo'lmaydi. Bu fakt Amerika qit'asi musulmonlar tomonidan kashf qilingan. Biz Amerikani Kolumb tomonidan kashf qilingan deb bilamiz. Xo'sh bu fikr qay shaklda paydo bo'lgan? Chunki bizni katta xatomiz Yevropani ma'lumotlaridan foydalanamiz. Biz o'zimiz musulmon diyorida millat elatlar yagona birlashgan tarixni yaratishimiz kerak. Xristofor Kolumb haqida qaytadigan bo'lsak, Bu shaxs Venetsiyada Islom olimlarining qo'lyozmalatini o'qib chiqadi. Bu kitoblar orqali g'arb tomon yurilsa yangi bir qit'a borligi haqida ma'lumotlarni o'qib o'rganadi. Shuning uchun bu hodisaga juda qiziqish bildiradi va bu to'g'ri va yoki noto'g'ri ekanligini bir shaklda isbotlash uchun Atlantika okeanni suzib o'tish maqsadida bu ishga qo'l urgan dastlabki jasur ispan dengizchisi bo'ladi. Dastlab ekspeditsiya ummonda oylar davomida suzgan, ammo notanish bulgan hech bir quruqlikka duch kelishmaydi. Vaziyat bu darajaga etgandan so'ng kema matroslari qo'zg'olon ko'tarishadi niyatlari esa ortga qaytish edi. Bu vaziyatda Kolumb isyoni bostirish uchun: **"Niyatingizni yaxshi qiling. To'xtamasdan g'arb tomonga yurilsa albatta yangi qit'a chiqadi, buni musulmon olimlari ma'lumolarida o'qidim. Musulmon olimlari yolg'on gapirmaydi"**. Shundan so'ng qozg'olon bostiriladi va yangi qit'a kashf qilinadi. Shundan keyin Amerika Kolumb tomonidan kashf qilingan deya aytilgan va bu haqida yozilgan. Aslida bu qit'a ochilishga asosiy sababchilar musulmonlardir.

Butun dunyo ilm – fani barchasi musulmonlar tomonidan yaratilgan, uning yaratilishining birdan – bir manbai Qur’oni Karim hisoblanadi. Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom shunday deganlar: **“Musulmonning farosatidan ehtiyot bo‘ling, u Allohning nur ziyosi ila qaraydi”**. Bu nazariya faqat diniy, moddiy vayoki ijimoiy sohani o‘z ichiga qamrab oladi. Yuqorida aytib otilgan barcha kashfiyotlar dunyo ilmiga qo‘shilgan hissalar barchasi musulmonlar tomonidan yaratilgan. Ammo yaqin o‘rta asrlarda bu ilm mayog‘ini biz musulmonlar yaxudiyalar, Yevropaliklar va kun botar amerikaliklarning kaftiga o‘z qo‘llarimiz bilan tutqazdik. Shundan so‘ng o‘z o‘zligimizni tanimay bir shaklda o‘g‘ir bir ahvolga yaqinlashib qoldik.

Bundan xulosa qilib aytishimiz mumkinki vaziyatdan chiqish uchun Prezidentimiz tamonidan Uchinchi Renessansga tamal toshini qo‘yishimiz. Bu bilan yurtimizda etishib chiqan Beruniy, Ibn sino, Farobiy, Farg‘oniy, Xorazmiy, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiy kabi ajdorlarimizga munosib avlod bo‘lishimiz. Prezidentimizga Uchinchi Renessansni qurishga bir shakldosh bo‘lishimiz zarur. Hozirdan maktab bolalarining qalbini ahloq, milliy va ma’naviy qadriyatlar bilan to‘ldirmasak, aks holda bir nechta salbiy tadbirlar bilan qalbi bo‘sh o‘quvchi va talabalarni yangilish yo‘llardan qaytarib bo‘lmaydi. Ta’lim tizimimizdagi bo‘sh mavhumiyatlardan halos qilishimiz kerak. Doimiy tarzda qurbaqalarning ko‘payish jarayoni, barglarni quritib gerbari qilish, kabilarni kamaytirish. Uning o‘rniga odob, axloq, tarbiya, hayo, iffatni o‘rgatgan taqdirdagina hozirgi yoshlarni odam bo‘lishini tushuntirishimiz kerak. Bu jarayonda pedagog kadrlarga ma’suliyat yuklatiladi. Ular bola tarbiyasini ota – onalar bilan birga yaxshi tarafga yo‘naltirish orqali jamiyatni bir shaklda ma’naviyatli, ma’rifatli qilishi kerak. Milliy ta’lim siyosatimizni mana shunday tayanch maqsadlarga yo‘naltirish, o‘quv dasturlarimizni shunga kura ishlab chiqish, ilmiy kashfiyotlar va yangiliklarni davlat vositasi orqali tashviq etish va o‘z o‘rnida rag‘batlantirishni oshirish milliy ma’orif tizimini yangi yuksak bosqichga olib chiqadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Najmiddin Erbakan “G‘oyam” “Credo print group” nashriyoti 2023. 42, 50, 67, 70, 76, 228 bet
2. Kadirova Xurshida Abduhalilova ning “Turkiston jadidchilik harakati va ta’lim tarbiya masalasi” maqolasi
3. Mutafakkirlarimizning ilmiy asarlarida fanlararo yondashuv Inson farovonligini o‘rganishda fanlararo yondashuv xalqaro ilmiy konferensiya. 9-11 oktabr Toshkent-2023

ПРОЕКТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ КАК ОДНА ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Г.У. Лекеева

Ст. преподаватель кафедры «Методика преподавания языков»,
Национальный центр обучения педагогов новым методикам,
г. Нукус, Республика Каракалпакстан

Аннотация. В данной статье отмечено, что одним из направлений является межкультурная коммуникация, которая в силу своей аксиологической ценности определяет необходимость расценивания ее как обязательной учебной ситуации, как на занятиях русского языка, так и на занятиях литературы.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, метод проектов, конструктивно-практические проекты, игровые-ролевые проекты исследовательские проекты, сценарные проекты, творческие, учебные проекты.

Annotation. This article notes that one of the areas is intercultural communication, which, due to its axiological value, determines the need to regard it as a mandatory educational situation, both in Russian language classes and in literature classes.

Key words: intercultural communication, project method, constructive and practical projects, game - role-playing projects, research projects, scenario projects, creative, educational projects.

Смена парадигмы образования в Узбекистане обусловила необходимость новых способов, методов, направлений в преподавании всех учебных дисциплин, включая русский язык и литературу.

Отсюда важнейшей задачей современных занятий по русскому языку является целенаправленная подготовка обучаемых к коммуникации, что определяется природой человеческого бытия, основанного на коммуникации.

Ученые проявляют повышенный интерес к проблеме коммуникации, особое внимание, уделяя проблеме межкультурной коммуникации, по-разному, определяя сущность этого понятия.

Проблема межкультурной коммуникации нами рассматривается в методическом аспекте, с точки зрения ее реализации на занятиях по русскому языку как иностранному.

Природе межкультурной коммуникации отвечают современные методики, прежде всего проектная технология.

И.А. Каиров в своем «Педагогическом словаре» дает следующее определение: «Метод проектов – основанная в прагматической педагогике форма организации обучения, заключающаяся в том, что сами учащиеся получают себе те или иные практические задания (проекты) и в процессе их выполнения приобретают знания и навыки¹⁷¹».

«Метод проектов – один из методов личностно-ориентированного обучения, способ организации самостоятельной деятельности учащихся в процессе решения задач учебного проекта»¹⁷². В ходе работы над проектом обучающиеся учатся организовывать учебное сотрудничество и совместную деятельность с учителем и сверстникам, работать в группе и индивидуально и нести ответственность за результативность, происходит формирование и развитие компетентности в области использования информационно-коммуникативных технологий.

Можно выделить следующие виды проектной технологии:

---

¹⁷¹Каиров И.А. «Педагогический словарь». М.,1970. С.315.

¹⁷²Кормашова Н.С. «Проектная деятельность на уроках русского языка в 6 классе». М.,2015. С.37.

Конструктивно-практические проекты, (дневник наблюдений, создание игры и ее описание). Организуются экскурсии по музеям, и в качестве самостоятельной работы задается написать дневник наблюдений.

Игровые - ролевые проекты (разыгрывание фрагментов урока в школе, драматизация пьесы).

Исследовательские проекты, (курсовая работа, эссе). На уроке дается задание написать эссе на тему «Есенин и Омар Хайям».

Сценарные проекты – сценарий внеклассного мероприятия для школы или отдельного класса. Можно организовать литературный вечер «Книга – друг человека». В сценарии вечера включается русская и узбекская литература.

Творческие работы – свободное литературное сочинение, литературный перевод произведения на родной язык.

Учебные проекты – подготовка видеороликов, презентации, подготовка материалов для презентации по теме, предусмотренного в учебнике.

«Одним из путей повышения мотивации и эффективности учебной деятельности в основной школе является включение учащихся в исследовательскую и проектную деятельность¹⁷³». Задачей современной школы является не только обеспечение высокого уровня образования учащихся, но и всестороннее развитие их мышления, умений самостоятельно получать знания. Проектная деятельность в этом плане дает учителю и ученикам самые широкие возможности. «Специфической особенностью проектной деятельности является ее активизирующее влияние на развитие творческой направленности личности и обеспечение творческого характера освоения действительности¹⁷⁴».

«Проектная деятельность в школе осуществляется в двух направлениях: применение метода учебного проекта на уроках и в процессе социально-значимой внеурочной деятельности учащихся¹⁷⁵».

Одним из таких направлений является межкультурная коммуникация, которая в силу своей аксиологической ценности определяет необходимость расценивания ее как обязательной учебной ситуации, как на занятиях русского языка, так и на занятиях литературы. Ведь, «Язык как межкультурный феномен в коммуникации» является орудием культуры, и служит средством освоения культурных ценностей.

В современном мире многое изменилось в образовании. Сегодня нет учителя, который не задумывался бы над вопросами: «Как сделать урок интересным, ярким?» Какой современный учитель не мечтает о том, чтобы ребята на его уроке работали добровольно, творчески и познавали предмет на максимальном для каждого уровне успешности?

---

¹⁷³ Петрова А.В. «Проектная технология в обучении английскому языку». М., 2014. С13.

¹⁷⁴ Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 2011 – С85.

¹⁷⁵ Ахметов М.А. «Проектный метод обучения // Химия в школе» М., 2012.

И это не случайно. Новая организация общества, новое отношение к жизни предъявляют и новые требования к образованию. Сегодня основная цель обучения – это не только накопление учеником определенной суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка учащегося как самостоятельного субъекта образовательной деятельности. Вчерашнее кредо педагога: «Я над вами» - уходит и сменяется на: «Я рядом с вами». Сущность этого подхода можно выразить словами китайской притчи:

Скажи мне – и я забуду;
Покажи мне – и я запомню;
Дай сделать – и я пойму.

Современная система образования располагает богатым выбором различных способов и методов обучения межкультурной коммуникации.

Для реализации межкультурной коммуникации на занятиях по русскому языку можно применять такие виды методик, как проектная методика, модульное обучение, интегративная методика, интерактивная методика.

Таким образом, развитие теории культуры и теории коммуникации имеет глубокие практические корни. Все это стимулировало разработку философских проблем культуры и коммуникации и привело к значительному прогрессу в этой области знания, вплоть до постановки вопроса о возникновении термина «межкультурная коммуникация».

Использованная литература:

1. Грачев В.И. Коммуникации – Ценности – Культура (опыт информационно – аксиологического анализа). М.,2011. С.350.
2. Львова И.С. Межкультурная коммуникация – основа развития языка и культуры.Ташкент, 2012. С.44.
3. Обдалова О.А. Язык и культура». М.,2012.С.83-96.
4. Ожегов С.И. «Словарь русского языка». М., 1990.С.281.
5. Рахматуллаева Г.М., Кельдиев Т.Т. «Русский язык». Ташк.,2007. С.132-135
6. Хван Л.Б. «Краеведение России – животворный источник межкультурной коммуникации на занятиях по русскому языку и литературе». Нукус,2016.

Электронно-образовательные ресурсы

<http://center.fio.ru/som> - методическая поддержка учителей предметников

<http://www.ziyounet.uz> - Информационный образовательный портал.

<http://www.uzsci.net> - Научная и образовательная сеть Узбекистана

<https://www.wikipedia.ru>

TEACHING THEORITICAL GRAMMAR IN SEMINAR CLASSES. USING “CONCEPT MAPPING” TECHNIQUE TO TEACH THE MORPHEMS

R.O. Ermatova, F.Mamarajabov

Termez branch Tashkent Medical Academy

Annotation. The aim of the article is to study the ways of teaching Theoretical Grammar in seminar classes by the application the effective interactive techniques mainly “Concept

mapping” and explore the challenges and possibilities of formation opportunities for discussion skills on the base of the topic “Types of the morphemes”.

Key words: competence, linguistic, pragmatic, socio-linguistic, concept mapping, interactive technique, method, strategies, approaches, morphemes.

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Seminar mashg’ulotlarida nazariy grammatikani o’qitish usullarini konsepsiya xaritasi” morfemalarning turlari metodikasi asosida ishlab chiqish mavzusida nazariy grammatikani o’qitish ma’lum bir konsepsiyani aks ettiruvchi bir nechta misollarni keltirishni va o’quvchilarning ushbu misollardan konsepsiyaning qanday ishlashini sezishini kutishni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar: kompetensiya, lingvistik, pragmatik, konsepsiya, metod, interfaol usul, morfema.

Аннотация: Разработка способов обучения теоретической грамматике на семинарах с помощью методик «Отображение концептов»: Типы морфем». Преподавание теоретической грамматики включает всебя представление нескольких примеров, иллюстрирующих конкретную концепцию, и ожидание, что студенты заметят, как эта концепция работает на этих примерах.

Ключевые слова: компетенция, лингвистика, прагматика, морфема, интерактивные методы

Introduction: Transformational grammar is one variety of theoretical grammar lead above given Theoretical Grammar class with 1st year students in medical institutions. I implemented effective teaching tools as Pictionary for creating words which includes different morphemes in warm up stage, the technique “Concept mapping” for developing communicative competence, authentic video materials for testing learners awareness of the topic in while stage. These learning materials showed their excellent results and my students took great satisfaction, it seemed the used techniques were applicable for learning different types of morphemes, especially in improving speaking mastery on the field.

The brief overview of used literature: During writing this article I used several instruction books which are written by the authers Ulugbek Azizov and David L. Chiesa’s “Reconceptualizing language teaching: an in-service teacher education courses in Uzbekistan”, Ur, Alan’s “Teaching Listening Comprehension”, Bialystok, Ellen’s “Communicative Strategies: A Psychological Analysis of Second-Language Use” and other books which devoted investigating integrated skills sphere. From these books you can gain a lot of knowledge as communicative language teaching and some other language teaching approaches.

Materials and methods: My topic for homework was “Types of the morphemes” aimed to enable students to distinguish types morphemes according to existing classification criteria and use them in appropriate discourses. We began our lesson with warm up stage by dividing the class into three small groups and they are told the word and they have to draw that word. They are not allowed to use letters or numbers in their drawing. The other students try to guess the word and earn points for their team. It made students more interested using them in speaking as with this I wanted to awaken the lexical awareness of my students. In while stage with activity1. I have implemented the interactive technique “Concept mapping” in 3 steps in order

to create an opportunity for students to apply their theoretical knowledge in practice by proving it in their speech.

- In what branch of theoretical grammar do we learn compounds?
- Why do we need to identify types of the morphemes?
- What features of derivational and inflectional morphemes?

Activity 1. Concept mapping (Handout 1a, Handout 1b)

1-step: Teacher provides students with clear instructions on the principles and guidelines for concept mapping. Instructor provides students with a topic, question or problem to base their concept maps on. Concept maps may be based on (a) a singular question, (b) a single concept, (c) multiple concepts to compare and contrast, or (d) an explicit list of concepts and/or sources to be incorporate d.

2-step: Students, individually or in groups, identify (or are provided) the key components of their concept map; they discuss relationships between components and the meaning of the links (e.g., are they causal). Students (group to group), compare, contrast and justify their concept maps (i.e., the relationships and selection of concepts, if applicable).

3-step: Groups of students annotate and peer review their colleagues' concept maps, making suggestions for alterations/improvements. In groups, students analyze their existing concept maps, adding, organizing and linking additional materials. Teacher reviews student concept maps, providing feedback on ways to improve the map.

Activity 2: Students were tested using authentic video to see if they could recognize learned and practiced material in an authentic context. You can see that working with the language created by the learners in this way after the assignment is typical of a task-based learning methodology and means that the development of speaking skills can occur at the expense of the development of accuracy and complexity. Students are encouraged to update and expand their use of the language, and to focus on the target language from the assignment. In the lesson plan, all exercises served as the basis for the development of speech strategies and complemented each other by completing tasks that serve for the practical application of the language being studied methods of integrative teaching in the theory and practice of grammar.

Discussion: Advantages: Concept mapping helps to elicit my students' thinking and relationships between concepts and ideas. In the most successful cases, concept mapping when used as a strategy with groups, the tasks involved helps to generate deep and meaningful conversations among students. When used for a specific learning objective concept mapping works well when there are some constraints on the nodes and the relational links. Specifically, try to limit the number of concepts (nodes) and ask students to elaborate on their relational links. While it is a strategy that can be used for individual learning, its benefits are most effective for collaborative work but this needs to be well defined. Specifically, concept mapping can become a trivial task if concepts are not well defined.

Disadvantages:- lack of knowledge can be hindrance-may not respect others ideas-the noise hindrance assessment can be difficult

Results: We matched expected results before conducting our class, they are strengthen their theoretical knowledge improve their communicative skills by sharing and defending their opinions on morphemes show the proper understanding of the theoretical knowledge in practice. I made my opinion to use short and clear imperative sentences for instructing my learners. It was found that learning Theoretical grammar through ‘Concept mapping’ technique was able to increase most students’ memory and speaking abilities significantly. I think this approach gives the students more of a supportive framework and a goal for their discussion.

Conclusion: In order to make the students enjoy and happy in learning types of the morphemes, we decided to use “concept mapping” technique to teach the morphemes.. Concept Mapping is an instructional approach to visually show the relationships between and among different concepts. Students systematically break down and categorize concepts, ideas or topics using circles, boxes, connecting lines, labelled arrows, etc. Essentially a concept map is a graphical representation of information and knowledge. Concept maps are often used as a brainstorming technique to generate ideas and provide a visual break down of complicated and complex concepts. They are especially useful to anyone who needs to structure knowledge because they provide a method to understand how different concepts can be related and affect each other. Theoretical grammar through ‘Concept mapping’ technique was able to increase most students’ memory and speaking abilities significantly. I think this approach gives the students more of a supportive framework and a goal for their discussion.

The list of used literature

1. Ankitaben A. Desay. Characteristics and Principles of Communicative Language Teaching. – International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences//Vol. 3, Issue: 7, July: 2015
2. Brown, H, Douglas. Teaching by Principles, an Interactive Approach to Language Pedagogy. New York: Addison Wesley Longman. 2001
3. David L. Chiesa, Ph.D. (Ed.), Ulugbek Azizov, Ph.D., Svetlana Khan, Klara Nazmutdinova, Komila Tangirova. Reconceptualizing language teaching: an inservice teacher education course in Uzbekistan.- Tashkent: Baktria press, 2019.
4. Takkaç Tulgar, A. (2016). The role of pragmatic competence in foreign language education. Turkish Online Journal of English Language Teaching (TOJELT), 1(1), 10–19.
5. R. O. Ermatova. “Tibbiy atamalarni shaklantiirishda prefiksatsiya usuli” Tamaddun nuri-2024.2-son 277-279.

AUTHENTIC READING MATERIALS

U.Ergasheva, D.Nuraliyeva
FerSu

Annotation. In this article, the author explores the significance of authentic reading materials in education and personal development. The author argues that authentic reading materials, which encompass real-world language usage, cultural

nuances, and diverse perspectives, offer numerous benefits beyond mere language acquisition. The annotation highlights four key points discussed in the article:

Bridging the Gap: Language Acquisition and Proficiency The author emphasizes how authentic reading materials facilitate language learning by exposing learners to natural language usage in various contexts. Unlike artificial exercises found in textbooks, authentic materials provide learners with a deeper understanding of vocabulary, grammar, and cultural references.

Keywords: authentic reading materials, Language acquisition, Cultural awareness, Critical thinking, Communication skills, Real-world language usage, Diversity, Cross-cultural understanding, Intellectual growth, Education.

Аннотация. В этой статье автор исследует значение аутентичных материалов для чтения в образовании и личностном развитии. Автор утверждает, что аутентичные материалы для чтения, которые охватывают использование языка в реальном мире, культурные нюансы и различные точки зрения, предлагают множество преимуществ, помимо простого овладения языком. В аннотации выделяются четыре ключевых момента, рассмотренных в статье:

Преодоление разрыва: приобретение языковых навыков Автор подчеркивает, что аутентичные материалы для чтения способствуют изучению языка, знакомя учащихся с использованием естественного языка в различных контекстах. В отличие от искусственных упражнений, которые можно найти в учебниках, аутентичные материалы позволяют учащимся глубже понять лексику, грамматику и культурные особенности.

Ключевые слова: аутентичные материалы для чтения, изучение языка, культурная осведомленность, Критическое мышление, коммуникативные навыки, использование языка в реальном мире, Разнообразие, межкультурное взаимопонимание, интеллектуальный рост, образование.

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif haqiqiy o'qish materiallarining ta'lim va shaxsiy rivojlanishdagi ahamiyatini o'rganadi. Muallifning ta'kidlashicha, haqiqiy tildan foydalanish, madaniy nuanslar va turli istiqbollarni o'z ichiga olgan haqiqiy o'qish materiallari shunchaki tilni egallashdan tashqari ko'plab afzalliklarni beradi. Izoh maqolada muhokama qilingan to'rtta asosiy fikrni ta'kidlaydi:

Bo'shliqni bartaraf etish: tilni o'zlashtirish va bilish muallif o'quvchilarni turli kontekstlarda tabiiy tildan foydalanishga ta'sir qilish orqali haqiqiy o'qish materiallari til o'rganishni qanday osonlashtirishini ta'kidlaydi. Darsliklarda topilgan sun'iy mashqlardan farqli o'laroq, haqiqiy materiallar o'quvchilarga lug'at, grammatika va madaniy ma'lumotnomalarni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: haqiqiy o'qish materiallari, tilni o'rganish, madaniy xabardorlik, Tanqidiy fikrlash, muloqot qobiliyatlari, haqiqiy tildan foydalanish, Turli xillik, madaniyatlararo tushunish, intellektual o'sish, ta'lim.

In today's world inundated with information, the pursuit of authentic reading materials has become akin to finding a rare gem in a sea of pebbles. Authenticity in

reading materials refers to content that is genuine, unadulterated, and reflective of real-world language usage, culture, and contexts. Whether it's books, articles, or online resources, authentic reading materials offer an array of benefits that transcend mere language acquisition. Let's delve into why authentic reading materials are indispensable in our quest for knowledge and understanding.[3]

Bridging the Gap: Language Acquisition and Proficiency

One of the primary advantages of authentic reading materials lies in their ability to bridge the gap between language learning and real-world language usage. Unlike contrived language exercises found in textbooks, authentic materials present language in its natural habitat, exposing learners to the nuances of vocabulary, grammar, idioms, and cultural references as they occur in everyday discourse.[4]

Consider, for instance, the difference between learning the word "ubiquitous" from a vocabulary list and encountering it in a thought-provoking article discussing the omnipresence of technology in modern society. Authentic materials not only teach language but also illustrate its usage in context, enabling learners to grasp subtleties and develop a deeper understanding of how words come to life.

Cultural Insight and Awareness

Language is deeply intertwined with culture, and authentic reading materials serve as windows into the diverse tapestry of human experiences. Whether exploring literature, news articles, or blogs written by native speakers, readers gain invaluable insights into the customs, traditions, values, and societal norms of different cultures.

By engaging with authentic materials, learners not only enhance their linguistic proficiency but also cultivate cultural awareness and sensitivity. They develop an appreciation for the rich tapestry of global perspectives, fostering empathy and understanding across cultural boundaries.[6]

Stimulating Critical Thinking and Analysis

Authentic reading materials often tackle complex topics and present multifaceted arguments, challenging readers to think critically and analytically. Whether it's dissecting a political opinion piece, deconstructing a scientific study, or interpreting a work of literature, authentic materials encourage readers to question, evaluate evidence, and form their own opinions.[8]

Moreover, encountering diverse viewpoints and conflicting perspectives fosters intellectual growth, broadening one's cognitive horizons and encouraging open-mindedness. Authentic reading materials, with their inherent complexity, serve as catalysts for intellectual curiosity and inquiry, nurturing a lifelong love of learning.[1]

Enhancing Communication Skills

Effective communication transcends linguistic proficiency; it requires the ability to articulate thoughts, express opinions, and engage in meaningful dialogue. Authentic reading materials provide fertile ground for honing these communication skills by exposing readers to a variety of writing styles, rhetorical devices, and argumentative techniques.

Through exposure to authentic materials, learners not only expand their vocabulary and language fluency but also refine their writing and speaking abilities. They learn to adapt their communication style to different contexts, audiences, and purposes, thereby becoming more effective and persuasive communicators.[2]

Conclusion

In a world where information is abundant yet authenticity is scarce, the value of authentic reading materials cannot be overstated. From language acquisition and cultural insight to critical thinking and communication skills, authentic materials serve as indispensable tools for intellectual growth and personal development.[3]

As readers, educators, and learners, let us embrace the richness and diversity of authentic reading materials, for they have the power to nourish our minds, broaden our horizons, and enrich our lives in profound ways. In the pursuit of knowledge and understanding, authenticity is not merely a preference but a necessity—a guiding light illuminating the path to enlightenment and empowerment.

References:

1. Alderson, J.C. & Urquhart, A.H. (1984) *Reading in a Foreign Language* London, Longman
2. Alderson, J.C. (2000) *Assessing Reading* Cambridge, C.U.P.
3. Allwright, R. (1977) *Language Learning through communication practice ELT Document 76, 3:2-14* The British Council reprinted in Brumfit, C.J. & Johnson, K. (1979) *The Communicative Approach to Language Teaching* Oxford, O.U.P. pp 172-173
4. Anderson, N.J. (1999) *Exploring Second Language Reading – Issues and Strategies* Canada, Heinle & Heinle
5. Bartlett, F.C. (1932) *Remembering* Cambridge, C.U.P.
6. Breen, M.P. (1985) *Authenticity in the language classroom Applied Linguistics 6/1* pp60-70
7. Brumfit, C.J. & Johnson, K. (1979) *The Communicative Approach to Language Teaching* Oxford, O.U.P.
8. Carrell, P.L., Devine, J. & Eskey, D.E. (Editors) (1988) *Interactive Approaches to Second Language Reading* Cambridge, C.U.P.

CHET TIL O‘QITISH METODIKASI PRINSIPLARI

N.M. Turdaliyeva

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. Chet tillar o‘qitish metodikasida prinsiplarni tadqiq etish, ularni ilmiy-nazariy asoslab berish masalalari ko‘plab metodistlar e‘tiborini tortib keladi. Maqolada chet el va mamlakatimiz metodikasi manbalarida bu sohada munozarali fikrlar yoritilgan. Avvalo, chet til o‘qitish metodikasi prinsiplarini olg‘a surish mezonlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: umumiy prinsiplar, og‘zaki nutq, nutq faoliyat turlari, transpozitsiya, interferensiya .

Abstract. Researching the principles of foreign language teaching methodology, and the issues of their theoretical justification attract the attention of many methodologists. Controversial opinions in this area are discussed in foreign and methodological sources. First of all, the criteria for promoting the principles of foreign language teaching methodology are considered.

Key words: general principles, oral speech, types of speech activity, transposition, interference.

Аннотация. Многих методистов интересует исследование принципов обучения иностранным языкам и их научно-теоретическое обоснование. Противоречивые мнения в этой области освещены в зарубежных и отечественных методологических источниках. Прежде всего, обсуждаются критерии продвижения принципов методики преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: общие принципы, устная речь, виды речевой деятельности, транспозиция, интерференция.

Chet tili o‘qitish metodikasi prinsiplarini gapirishdan oldin, uning mezonlariga to‘xtalib o‘tish kerak. Birinchisi — bu mezon chet tildan boshqa o‘quv predmeti metodikasiga tatbiq etish o‘rinsizligi, ya’ni ushbu predmetning o‘zigagina xosligi mezoni. Ikkinchisi — chet til metodikasida shakllangan prinsipga oid ilmiy tushunchalarni hatto yaqin fanlarga ham daxli yo‘qligi, mazkur sohanigina aks ettira olish mezoni.

Mazkur mezonlar asosida metodik prinsiplar tadqiq etiladi. Chet til o‘qitish metodikasi prinsiplari mazmunan va shaklan bir xil emas. Ayrimlari umumlashgan (mas. nutqiy yo‘nalganlik prinsipi), boshqalari tor ma’noda (mas. og‘zaki nutqning ilgarilashi prinsipi) qo‘llanadi, qolganlari esa ushbu predmet mohiyatiga o‘ta xosligi bilan (mas. grammatikani o‘rgatish prinsiplari) ajralib turadi. Binobarin, chet til o‘qitish metodikasining umumiy, xususiy va maxsus prinsiplari ishlab chiqilgan. Ushbu prinsiplarni farqlash va izchil asoslash fanda oxirigacha to‘liq yetkazilmaganligini ta’kidlab o‘tish joizdir.

Metodikaning umumiy prinsiplari quyidagilardan iborat: 1) chet til o‘qitishning nutqiy yo‘nalganlik prinsipi; 2) chet tilni chegaralab (farqlab) va yaxlit o‘rgatish prinsipi; 3) mashqlarga asosiy o‘rin berish prinsipi; 4) til tajribasini hisobga olish prinsipi. Ilmiy manbalarda birinchi nomdagi prinsip barcha mutaxassislar tomonidan yakdil tan olingan. Ikkinchi prinsipni prof. G. V. Rogova va boshqalar tavsiya etgan. Uchinchi prinsip prof. M. V. Lyaxovitskiy tadqiqotlarida uchraydi. To‘rtinchi prinsip aksariyat metodistlar tarafidan ma’qullanishi bilan birga, uning nomlanishida jiddiy farq seziladi. Rus tilida chop etilgan yoki rus maktablari tajribasini aks ettiradigan ilmiy adabiyotlarda „ona tilini hisobga olish prinsipi“ termini qabul qilingan. O‘zbek maktablarida chet til o‘qitish tadqiqotchilari asarlarida u „til tajribasini hisobga olish prinsipi“ deb ishlatiladi. O‘quvchilar chet tildan avval ona tili va ikkinchi til o‘rganishlari sababli bu prinsipga shunday nom berilgan.

Shunday qilib, umumiy prinsiplar quyidagicha sharhlanishi mumkin. Nutqiy yo‘nalganlik prinsipiga ko‘ra chet tilni aloqa vositasi sifatida egallash, ya’ni o‘quv dasturidagi mavzular doirasida nutqiy ko‘nikma va malakalar hosil qilish maqsadida ta’lim jarayoni tashkil etiladi. Chet tilni amaliy egallashga nutqiy mashqlar tufayli erishiladi. Til materialini o‘rgatuvchi mashqlar miqdori juda ko‘payib ketsa, nutqiy yo‘nalganlikka putur yetadi. Leksik, grammatik, talaffuz

mashqlarining davomi chet tildagi nutqda ularni qo'llash bilan yakunlanadi. Til birliklarini o'zlashtirish nutq faoliyatini egallashga bo'ysundiriladi. Pirovard natija chet tilda axborot olish/berish bilan tugallanishi amaliy yo'nalganlik prinsipining asosiy shartidir.

Nutqiy yo'nalganlik prinsipi talabiga binoan chet til o'rganuvchilar gapiruvchi, o'quvchi, tinglovchi, yozuvchi sifatida nutq faoliyatida ishtirok etadilar. Ikkinchi prinsipga ko'ra chet tildagi nutq farqlanib, til materiali esa yaxlit tarzda o'rganiladi. Chunki gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv o'ziga xos xususiyatga molik. Og'zaki nutq (gapirish va tinglab tushunish), yozma nutq (o'qish va yozuv), gapirish (yakkanutq va juftnutq), o'qish (ovozli va ovozsiz), ovozsiz o'qish (mazmuni umumiy tarzda yoki to'liq tushunish), yozuv (yozish, imlo, yozma fikr bayon etish) ni farqlab o'rgatish ushbu prinsip mazmunini tashkil etadi.

Shunday qilib, qayd etilgan nutq faoliyati turlari yoki ularning tarkibiy qismlari ta'limning turli bosqichlarida o'z chegarasi (sifat va miqdor o'lchovi) mavjud. Ularni farqlab o'rgatish deganda, bir-biridan butunlay ajratib tanlash emas, balki har birining muayyan ko'rsatkichi borligi tushuniladi, ya'ni ular o'zaro bog'liq holda o'rganiladi. O'quv dasturi va darsliklar bularni hisobga olib tuziladi.

Muhokama qilinayotgan prinsipning ikkinchi qismi yaxlit o'rgatishga bag'ishlanadi. Yaxlitlik (integratsiya) til materialini o'zlashtirishga taalluqli metodik hodisa. Leksika, grammatika va talaffuz birliklari tarqoq holda emas, balki yaxlit tarzda, ya'ni leksikada grammatika, leksika va grammatika asosida esa talaffuz o'rgatiladi. Ajratib o'rgatish hollari ularning qiyinchiligini bartaraf etish uchungina kerak. Yaxlitlik tinglab tushunish va gapirishni mashq qilishda, o'qish va tinglab tushunish, o'qish va yozuvni o'rganishda ham kuzatilishi tabiiy. Tajriba ko'rsatishicha, har bir darsda (birinchi yilning dastlabki mashg'ulotlari bundan mustasno) o'quvchi gapiradi, tinglaydi, o'qiydi va yozadi. To'rtala nutq faoliyati turi bo'yicha bajariladigan mashqlar miqdoran bir xil emasligi muallimlarga ma'lum.

Umumiy prinsiplar ichida til tajribasini hisobga olish alohida ahamiyatga molikdir. O'quvchi hozirgacha o'zlashtirgan ona tili va ikkinchi til hamda chet tilning o'zidan o'rganilgan hodisalar yangi material taqdimoti chog'ida ko'maklashuvchi yoki qarshilik ko'rsatuvchi omil bo'lishi mumkin. O'quvchi ongida aloqaga kiradigan uchala til operatsiya, harakat va faoliyat darajalarida to'qnashadi. Boshqacha qilib aytganda, oldin o'zlashtirilgan til mavhumoti, ko'nikmasi va nutq malakasi o'rganilayotgan tilga salbiy/ijobiy ta'sir qiladi. Qisqasi, to'plangan til tajribasi istiqbolda ko'zlanadigan nutq ko'nikma va malakalarini egallashda hisobga olinmog'i lozim. Nutq malakalarining ijobiy (transpozitsiya) yoki salbiy (interferensiya) ko'chishi haqidagi ma'lumotlar mashqlar sistemasini tuzishda hisobga olinishi shart bo'lib, o'quv jarayonida ular haqida o'quvchilarga bayonot berilmaydi. Oz yoki ko'p kuch va vaqt sarflanishi til birligining oson yoki qiyinligi bilan belgilanadi. Yuqoridagi fikrlardan qisqacha xulosa shuki, chet til o'rgatish metodikasi umumiy prinsiplari ushbu chet tilning mohiyatini ifodalash, boshqa predmetlardan uning keskin farqini ko'rsatish va o'qitish yo'l-yo'riqlarini aniqlashga jiddiy yordam beradi. Chet til o'qitishning

xususiy prinsiplariga kelganda, ular bayon etilgan umumiy prinsiplar bilan mazmunan tutashgan bo'lib, torroq ma'nodagi metodik hodisalarni aks ettirishini ta'kidlash darkor. Xususiy prinsiplar tizmasi quyidagilardan iborat: 1) nutq namunasi asosida chet til o'rgatish; 2) til mashqlarini nutq amaliyoti bilan bog'lash; 3) nutq faoliyati turlarining o'zaro munosabati; 4) og'zaki nutqning ilgarilashi; 5) chet tilda tabiiy nutqqa yaqinlashish; 6) ibtidoiy bosqichni jadallashtirish. Chet tillar o'qitish metodikasi fanida xususiy prinsiplar haqida g'oyat tarqoq va bir-biriga zid ma'lumotlar keltiriladi. Muhokama qilinayotgan xususiy prinsiplar M. V. Lyaxovitskiyning taklifi va tasnifi asosida ko'rib chiqildi. Xususiy prinsiplarning birinchisi „nutq namunalari asosida chet til o'rgatish“ni tashviqot qiladi. Xalqaro miqyosda chet til o'qitish metodikasida nutq namunasi asos birlik sifatida tan olish oqilona yo'l deb qaraladi. Leksika, grammatika va talaffuz birliklari nutqiy namunalarda o'zlashtirilishi ommaviy tus olgan. Nutq namunalari ilmiy asosda tanlanadi, taqsimlanadi va mashqlar sistemasida taqdim etiladi. Nutq namunasi og'zaki nutqning ilgarilashi prinsipida, avvalo, tayyor jumla mavqeyiga, undagi tarkibiy qismlar almashtirilib, o'rganilayotganda tipovoy jumla maqomiga molik bo'ladi. Mas. I see a pen, dastavval, o'rganilishida yaxlit (tayyor) jumla tarzida olinadi. So'ngra nutq namunasi (I see a book, You see a pen/book, I read book)ning qismlari o'zgartirilganda, tipovoy jumla huquqini oladi. Endi yangi leksik birlikni o'quvchi nutq namunasi mustaqil qo'llay oladigan payt keldi. Nutq namunasi so'roq va bo'lishsiz shakllari birinchi bor muallim nutqida tinglab o'rganiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Zaripova R. A. Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma, — T.: O'qituvchi, 1986. — 184 b
2. Saydaliyev S. S. Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar: O'qituvchi va talabalar uchun qo'llanma. Namangan: NamDU, 2004. — 238 b.
3. O'rta maktabda chet til o'qitish kursi/Prof. V. S. Setlin tahririosida (ruscha 1971-yil nashridan tarjima. Tarjimonlar: Soatov S., Aliyev G'.). — T. O'qituvchi, 1978. — 223 b.

USING GAME METHOD IN TEACHING ENGLISH TO ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

M.M. Umaraliyeva, D.V. Shukhratalieva
Ferghana State university

Abstract. This article aims to investigate the opinions on the scientific basis of the game method, in particular, the use of interactive games in teaching English to elementary school students and the factors that arouse their interest in learning a foreign language.

Key words: game, intellectual activity, primary class, interactive games.

Аннотация. В данной статье даются отзывы о научном обосновании игрового метода обучения английскому языку учащихся начальных классов, в частности, об использовании интерактивных игр и факторах пробуждения у них интереса к изучению иностранного языка.

Ключевые слова: игра, интеллектуальная деятельность, начальный класс, интерактивные игры.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tili fanini o'qitishda o'yin metodi, xususan, interaktiv o'yinlardan foydalanish va ularning xorijiy tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish omillarining ilmiy asoslari yuzasidan fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'yin, intellektual faoliyat, boshlang'ich sinf, interfaol o'yinlar.

Introduction

Today, the study of foreign languages, especially the study of English, is becoming one of the integral parts of each field. The current young generation has a high demand for Learning English, since the communication of specialists in every modern profession with foreign partners requires a perfect knowledge of one foreign language. To this end, it is the main task of each educator to get young learners to control language learning from elementary school education and organize classes through an interesting play and play method. The decision of the first president of the Republic of Uzbekistan PQ-1875 on December 10, 2012 "of measures to further improve the system of learning foreign languages" was one of the decisions that caused positive changes in primary education. In accordance with this decision, it is implemented in stages to establish the teaching of foreign languages, in particular English from primary education, further increase students' enthusiasm for learning a foreign language organize English lessons from the 1st grade using interesting games and techniques, and prepare personnel to meet these requirements, provide students with a sufficient set of textbooks and modern technology of the classroom.

LITERATURE ANALYSIS AND METADODOLOGY

According to psychologists, the enthusiasm of young children for language learning will be much higher than that of adults and will quickly, easily master the language. Therefore, teachers are required to have a high pedagogical skill in order to further interest young learners in the lesson and increase the effectiveness of English lessons, that is, to use different methods of games. The game is considered the main activity of students of primary educational age, through which the child is formed as a person. The game is of great importance in the mental and physical development of children, their upbringing from the moral and aesthetic side. At each age stage of the game, the child helps to know the world, the attitude of people in him and to himself, and in what way to respond to him, to increase worldview, to think clearly. Because in terms of its essence, the game ensures that the learner's behavior, his attitude towards the course of the lesson change for the positive, and in addition, he increases his activity, concentrating his mind in the lesson. Playing all kinds of games during the course of the class further increases the enthusiasm for Science in the classroom, encouraging inactive students to participate better in classes as well.

DISCUSSION AND RESULTS

As one of the Japanese inventors, Masaru Ibuka, wrote in his famous book "too late after Ush": "...the child's brain can have an unlimited amount of information...". It should be noted that children aged 7-8 years do not understand

the meaning of information, but memorize it directly. Therefore, when teaching English to elementary students, it is inappropriate to explain it precisely on the basis of grammatical rules. To begin with, it will be the same purpose to memorize the alphabet of the English language through various games, and then teach simple words around them, such as numbers, seasons, colours, without causing them difficulties. One of the effective ways is to start greeting even in an unusual, playful way, for example, by saying an English song about greeting as soon as the teacher enters class (a motivational method for students of the same elementary school). If this continues, the student will not lose focus until the end of the lesson and will even be looking forward to English lessons. In addition, according to pedagogists and scientists, the role of play in the development of the child's psyche is incomparable. Therefore, teachers will have to organize various interactive games while demonstrating their creativity and improving the quality of the lesson. Below are the games that serve to create an interesting environment in teaching English:

- **LAST MAN STANDING** (Last Remaining man). This game is considered a fast-paced game that encourages students to learn together, meaning that the students who remain while the other students are speaking will be thinking the word themselves. To play the game, a ball will be needed, and all students will have to insist in a circle. The teacher chooses a topic. For example, Things found in a classroom. A ball is thrown at a student and he says a word about the topic of his choice. He then throws the ball at the other student, and he again says a word on the subject, being removed from the game if he returns the said word or if the ball gets stuck in his hand a lot. Thus the game continues. This game encourages students to speed up and helps to enrich imagination.

- **"Rocket"** game. A rocket picture is drawn on the board or cards with English words are attached, making three rockets. The rocket must be free of cargo to fly to another planet. Readers are divided into three groups, and which group members get rid of rocket cards if they correctly translate words bo'ladi. Va which group will be won by the same group if they first fly out of words on their rocket.

- **"Charades"** game uses nonverbal actions to express words. This game is very accessible at times when readers are sluggish, bored and sleepy. To do this, words (exactly verbs) are written on stationery. because it will be easy to show verbs. The class is divided into two teams, and students from each group Exit and choose paper. They show the word written on paper with movement and gestures, and those in the team find the word. Which group of students will win if they find a lot of words and score points.

- **What Am I Thinking Of?** (What am I thinking about?)

Pupils are separated into pairs. Each reader will have to write 5-10 words describing an item on a sheet of paper. When time runs out, the students switch sheets and try to find out what their partner describes. The first team to find the words is the winner.

Most primary education age students, for instance, grade 1-2-3, are actively involved in any game process due to the lack of a feeling of reluctance, embarrassment, since development in their psyche will now begin. Therefore, they try to express to the public during the game, for example, in

the role of a driver or a chauffeur, concentrating on the peculiarities of the owners of the same profession. As a result, they further strengthen their self-confidence.

Conclusion

In fact, the use of the game method is important in the development of students, and teachers can change the level of games depending on the age of the students, their knowledge. The above interactive games have the most important effect on students' memory enhancement, mental capacity, elegance and agility, and successfully impacting the meaningful course of the lesson. In today's educational process, it is advisable to properly organize foreign language lessons and use a variety of modern technologies and interesting games when the growing younger generation becomes an expert in these learning languages. After all, as noted by our great thinker poet Alisher Navoi, "the language knows- world knows".

References:

1. Kadyrova, G. "The use of the game method in Language Teaching". 2021. 888-892
2. Tajibayeva G. Sh. teaching English in elementary grades. - Namangan 2019. 38-44
3. Sandford R, Ulicsak M, Facer K and Rudd T " Using commercial off-the-shelf computer. games in formal education." Retrived 28-10-2011 from <http://www2.futurelab.org.uk/resources/documents/project_reports/teaching_with_games/TWG_report.pdf>, 2005.
4. Kadirov, B., & Aripova, A. X. (2021). ISSUES IN MODERN EDUCATION. Scientific progress, 699-704.
5. Aripova, A. K., & Khodjayeva, K. S. (2020). The ideal appearance of a modern teacher. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 1816-1821

CHET TILINI O'RGATISHDA KO'RGAZMALILIK

R.S. Shodiyev, F.Yu. Ergashova
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda ko'rgazmali qurollar yordamida aniq faktlardan umumlashgan xulosalar chiqarishi, o'rganilayotgan aspektlar, matnlar tez tushunilishi va tez o'zlashtirilishi, chet tili darslarida ko'rgazmalilik juda muhim bo'lib, o'qitish jarayonining ishini osonlashtirilishi, va ko'rgazmalilik metodi ta'lim oluvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini oshirishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Ilyustratsiya va ekskursiya, foto-rasm, syujetli rasm, sxema, jadval, diafilm, kino film, videofilm, metodika, pedagogika.

Annotation. In this article, in foreign language teaching, drawing generalized conclusions from concrete facts with the help of visual aids, the studied aspects, texts can be quickly understood and quickly mastered, visualization is very important in foreign language classes, and the teaching process it is reported that the work is facilitated, and the demonstration method increases the ability of students to observe.

Key words: Illustration and excursion, photo painting, plot drawing, scheme, table, filmstrip, film, video film, methodology, pedagogy.

Oliy o'quv yurtlarida ham og'zaki nutqni o'rgatish chet tili o'qitishning asosiy amaliy maqsadlaridan biridir. Oliy o'quv yurtini bitiruvchilari, tabiiy

nofilologik fakultetlarni tamomlayotgan, har xil kasb egalari, chet tilida ogʻzaki axborot bera olishlari va suhbatlasha olishlari, oʻzlarining ixtisoslari boʻyicha matnlarni oʻqib, mazmunini anglab olishlari, chet tilidagi nutqni eshitib tushunishlari kerak.

Mashgʻulot jarayonida taʼlim oluvchilarning oʻyin faoliyati orqali oʻquv materialini oʻzlashtirish masalasi E.I. Passov va M.N. Skatkin kabi metodist va psixologlarning tadqiqotlarida atroflicha oʻrganilgan. Chet tillarni oʻrgatish kommunikativ texnologiyasining asoschisi E.I. Passov muloqotga oʻrgatishda oʻyin texnologiyalariga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha, oʻyin bu faoliyatdir, bunday faoliyatning mazmuni bilishga, nutqiy harakatlarga oʻrgatishdir. M.N. Skatkinning taʼkidlashicha, har qanday didaktik oʻyinni tashkil qilishdan oldin, u qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirishga moʻljallanganligini avvaldan rejalashtirish muhimdir [2. 72-76b].

Maʼlumki, taʼlimda koʻrgazmalilik asosiy didaktik prinsiplardan hisoblanadi. Taʼlim jarayonida turli koʻrgazmali qurollardan foydalanishga harakat qilamiz. Koʻrgazmali usulning muhimligi oʻrganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga taʼlim oluvchini undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilishga, nihoyat nazariy bilimlarni amaliyotda qoʻllay olishga oʻrgatishdan iborat.

Rus klassik pedagogi Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy bola yoshidagi psixologik xususiyatlarni eʼtiborga olib, darsda koʻrsatmalilik tamoyiliga katta ahamiyat berdi. «Bolalar shakllar, ranglar, tovushlar, umuman sezgilar bilan fikrlaydi» ; bundan bolalar uchun koʻrsatmali oʻqishning zarurligi kelib chiqadi, «bu oʻqish mavhum tasavvurlar va soʻzlarga asoslanmay, balki bola bevosita oʻzlashtiradigan aniq fikrlarga asoslanadi», -deb yozdi Ushinskiy va psixologiya nuqtayi nazardan koʻrsatmali taʼlimni asoslab berdi.

K.D.Ushinskiy koʻrsatmali taʼlimni gnoseologik tomondan asoslab, u bizning bilimlarimizning birdan-bir manbai «tashqi sezgilar orqali beriladigan tajriba» boʻlishi mumkin, deb koʻrsatdi. U: «Biz tashqi dunyodan bevosita oʻzlashtirib olgan obrazlar, demak, bizning fikriy qobiliyatimiz ustida va ular vositasi bilan ishlaydigan birdan-bir materiallar demakdir», -deydi. Ushinskiyning soʻzicha, «shunday taʼlim yoʻli, yaʼni aniqlikdan mavhumlikka, tasavvurdan fikrga oʻtish yoʻli shunday tabiiy va psixologiyaning shunday aniq qonunlariga asoslanadiki, uning lozimligini taʼlimning umuman inson tabiati, ayniqsa bola tabiati talablariga muvofiq boʻlishini rad etgan kishilargina eʼtirof etmasliklarimumkin».

Ushinskiy koʻrsatmali taʼlim tamoyillarini nazariy jihatdan ishlab chiqishga va uni amalda tatbiq etishga koʻp qimmatli fikrlar kiritdi: U koʻrsatmali taʼlim toʻgʻrisidagi: oʻz tushunchasini materialistik asosda koʻrsatib berdi. Koʻrsatmalilikni tushunishda Ushinskiyda Komenskiyga xos boʻlgan bunday koʻrsatmali taʼlimga ortiqcha baho berish va hatto bir daraja koʻkka koʻtarish hollari va Pestalotsiga xos boʻlgan bolalarni tevarak-atrofni oʻrab olgan muhit bilan tanishtirishda rasmiylik va bachkanalik hollari yoʻq edi. Ushinskiy oʻqitish jarayonida koʻrsatmali taʼlimga munosib oʻrin berdi; u koʻrsatmali taʼlim

o'quvchilarning to'la qimmatga ega bo'lgan ma'lumot olishlarini, ularning mantiqiy fikrlashlarini o'stirishni ta'min etadigan shartlarning biridir, deb bildi.

Ta'limda ko'rgazmalilik usuli namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib boriladi. Ta'lim jarayonida namoyish etish usulidan foydalanish asosiy materialning xarakteriga – mazmuni, shakli va hajmiga bog'liq [3.29b] O'rganilayotgan predmetning tabiiy holatini mashg'ulot jarayonida ko'rsatishga sharoit (imkon) bo'lmasa, turli rasm, foto-rasm, syujetli rasm, sxema, jadval, diafilm, kino film, videofilm va boshqalardan foydalanish mumkin.

Tasviriy ko'rgazmali materiallar turliligi har xil qo'llashni talab etadi. Masalan: Buyum va narsalarni tabiiy holda ko'rsatish ikki usulda namoyish etiladi.

a) o'tilayotgan mavzuga oid badiiy ko'rgazma materiallari o'qituvchi bayon qilayotgan bir vaqtda (faqat o'qituvchi ko'rsatadi).

b) tabiiy ko'rgazmali materiallarning soni yetarli bo'lsa ular har bir ta'lim oluvchiga beriladi.

Ko'rgazmalilik prinsipiga asosan tinglovchilarga bilim konkret vositalar orqali beriladi. Ko'rgazmalilik metodi ta'lim oluvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini, kuzatilgan predmet, voqea hodisalardan mantiqiy xulosalar chiqara olish qobiliyatlarini o'stirishini ifodalaydi, bu esa amaliyot darslarini samaradorligini oshiradi. Ko'rgazmali qurollar yordamida konkret faktlardan umumlashgan xulosalari chiqariladi, o'rganilayotgan aspektlar, matnlar tez tushuniladi, tez o'zlashtiriladi. Ta'lim oluvchilar rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar, video filmlardan foydalanishlari natijasida fikrlash, gapirish, ixtisoslariga oid matnlarni anglashlari muhim ahamiyat kasb etadi, nutq malakalari ham takomillashib, rivojlanib boradi.

O'qitilayotgan mavzuning xarakterini hamma vaqt auditoriyada ochib bo'lmaydi. Og'zaki, nutq o'stirish mashg'ulotlarida ekskursiya metodidan foydalanish mumkin. Mavzuni ekskursiya usuli bilan ham ko'rsatish mumkin. Bu usulda o'rganilayotgan narsa hodisalarni tabiiy sharoitda kuzatish.

Bu mashg'ulotga o'qituvchi yaxshi tayyorlanib, ushbu mavzuga oid barcha yangi so'z va iboralarni tuzib, Ta'lim oluvchilarga tushuntirib, lug'at daftarlariga yangi so'zlarni tuzib, qayd qilib, unga nisbatan savol - javob tuzib darsni mazmunli tashkillashtirsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi mashg'ulotda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Mashg'ulotning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir.

Garchi har bir o'qituvchining ishida anchagina usul va metodlar mavjud bo'lsada, ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad ta'lim oluvchining ta'limiy ishlarini faollashtirishdir [1.63-67b].

Chet tili darslarida ko'rgazmalilik juda muhim bo'lib, o'qitish jarayonining ishini osonlashtiradi. Zotan, o'qish o'rganish diqqat- e'tiborni talab qiladigan, murakkab faoliyatdir va unda o'tkir aql, mustahkam iroda, tiniq tasavvur, kuchli xotira zarur. O'qituvchining vazifasi samarali usul va metodlardan foydalanib

ta'lim oluvchilarda ana shu sifatlarni tarkib toptirish va ularga qiyinchiliklarni yengishni o'rgatishdir.

O'qituvchi ta'lim oluvchilarni fikr doirasini kengaytirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qiladi. Ta'lim berish o'qituvchi oldida ta'lim oluvchilarga oddiygina bilim berish emas, balki ularni fikr doirasini kengaytirish, qiziquvchanligini oshirish va ularda o'zi o'qitadigan fanga muhabbat uyg'otish vazifasi turibdi.

Xulosa qilib aytganda, mashg'ulot jarayonining samaradorligi o'qituvchining ta'lim oluvchilarga o'quv faoliyatini tashkil qilish va boshqarishga yo'naltirgan faoliyati qanday darajada yaxshi rejalashtirilganiga va bu reja qanday amalga oshirilganligiga bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalolov J. "Chet tili o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi nashriyoti" 1996.
2. Маллаев О. Янги педагогик технологиялар. Toshkent 2000й.
3. Zaripova R.A. "Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma", Toshkent "O'qituvchi" 1986 y.
4. Saydaliyev N. "Yangi pedagogik texnologiya". Toshkent, 2008-yil.
5. Avliyoqulov N.X. Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar Toshkent 2008-yil.
6. Ibragimov R. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari Diss., T., 2011-yil.

DESIGNING AN EFFECTIVE SURVEY FOR STUDENT FEEDBACK: METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS AND BEST PRACTICES

U.R. Ergasheva, M.B. Hamdamova
Fergana State University

Abstract. Surveys are a valuable tool for gathering student information and perspectives, helping with program evaluation, curriculum development, and the overall improvement of the educational experience. However, designing an effective survey requires careful attention to various methodological considerations. This article discusses the key steps in creating a survey, including defining your goals, choosing appropriate survey types, crafting clear and objective questions, ensuring validity and reliability, and maximizing response rates. Best practices in survey design and data analysis are also explored, highlighting the importance of ethical considerations and practical considerations.

Key words: feedback, curriculum, careful selection of types, Questionnaire design, questionnaire language

Аннотация. Опросы являются ценным инструментом для сбора информации и мнений учащихся, помогают в оценке программ, разработке учебных программ и общем улучшении образовательного опыта. Однако разработка эффективного обследования требует пристального внимания к различным методологическим соображениям. В этой статье обсуждаются ключевые этапы создания опроса, включая определение ваших целей, выбор подходящих типов опросов, формулирование четких и объективных вопросов, обеспечение достоверности и надежности, а также максимизацию количества ответов. Также изучаются лучшие практики в разработке опросов и анализе данных, подчеркивая важность этических и практических соображений.

Ключевые слова: обратная связь, учебная программа, тщательный выбор типов, дизайн анкеты, язык анкеты.

Annotatsiya. So‘rovlar talabalar haqida ma'lumot va istiqbollarni to‘plash, dasturni baholash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va ta’lim tajribasini umumiy yaxshilashda yordam beradigan qimmatli vositadir. Biroq, samarali so‘rovni loyihalash turli uslubiy mulohazalarga diqqat bilan e’tibor berishni talab qiladi. Ushbu maqolada so‘rovni yaratishning asosiy bosqichlari, jumladan, maqsadlaringizni aniqlash, tegishli so‘rov turlarini tanlash, aniq va xolis savollarni tuzish, haqiqiylik va ishonchlilikni ta’minlash va javob tezligini maksimal darajada oshirish muhokama qilinadi. So‘rovlar o‘tkazish va ma’lumotlarni tahlil qilish bo‘yicha ilg‘or tajribalar ham o‘rganilib, axloqiy mulohazalar va amaliy fikr-mulohazalarning muhimligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: fikr-mulohaza, o‘quv dasturi, turlarini sinchkovlik bilan tanlash, so‘rovnomanini tuzish, so‘rov tili.

Introduction:

Surveys serve as essential instruments for collecting student feedback, providing valuable insights into their perceptions, experiences, and needs. This article aims to guide educators and researchers in creating effective surveys for students, focusing on the methodological considerations required for rigorous data collection and analysis.

Clearly defining the objectives and research questions of the survey is the first critical step. This involves identifying the specific areas of interest, such as curriculum, teaching methods, student support services, or overall satisfaction. Well-defined objectives ensure that survey questions align with the desired outcomes and facilitate meaningful data analysis. Different survey types, such as Likert scales, multiple-choice, open-ended, or a combination thereof, offer distinct advantages for gathering student feedback. Choosing the most appropriate survey type(s) depends on the research objectives, desired level of detail, and available resources. A thoughtful selection of survey types ensures the data collected aligns with the research goals. The construction of survey questions plays a pivotal role in collecting accurate and unbiased data. Questions should be clear, concise, and unambiguous, avoiding jargon or complex language. Additionally, questions should be neutral and avoid leading or biased phrasing, ensuring respondents provide honest and unbiased feedback.

Surveys are a tried and tested method to get feedback. In the very basic sense, a survey is a mechanism to take direct feedback from a target audience. A survey instrument can capture feedback on many different aspects of a certain situation. There are many benefits of using surveys. Typically, a survey is designed as a list of questions that capture specific data insights in them. The questions are designed keeping the survey participants in mind - the questions need to be relevant and engaging, or else participants lose interest in the survey!

Surveys are often conducted among students to take their feedback on various topics. Many student surveys are designed around the academic curriculum and question students on the quality and methodology of teaching. Some surveys can also take peer review into consideration. In this article, we shall see the design elements that make a survey engaging. We shall also see how surveys can improve the quality of education delivered to students.¹⁷⁶

Best Way To Design A Survey

---

¹⁷⁶ <https://blocksurvey.io/research/student-surveys-to-improve-quality-of-education>

In today's technological day, people's attention spans of people are reduced. As a result, the best surveys are the ones that don't require a lot of time to fill out. Given below are a few points to do a great survey to take feedback on education:

14. Keep the survey language simple to understand.
15. Do not ask unnecessary questions.
16. Ensure your questions are objective.
17. Take personal information at the end of the survey.
18. Avoid asking open-ended questions.¹⁷⁷

Validating the survey instrument is crucial to ensure the accuracy and reliability of the collected data. Conducting pilot tests, obtaining expert feedback, and employing established validation techniques, such as content validity and construct validity, contribute to the survey's overall validity. Reliability can be enhanced through test-retest reliability measures and internal consistency analysis. Achieving high response rates is essential for obtaining representative and reliable data. Strategies to maximize response rates include clear and concise instructions, personalized invitations, reminders, and utilizing multiple modes of survey administration (e.g., online platforms, paper-based forms). Ethical considerations, such as ensuring informed consent, confidentiality, and voluntary participation, also contribute to higher response rates.

Survey Administration and Data Collection:

Efficient administration of the survey involves planning the timing, duration, and accessibility of the survey. Taking into account students' schedules, utilizing appropriate distribution channels, and providing user-friendly interfaces enhance participation rates. Additionally, ensuring data integrity and security through proper data collection procedures is essential. Appropriate data analysis techniques, such as descriptive statistics, inferential analysis, and qualitative coding, enable meaningful interpretation of survey results. Utilizing statistical software and employing rigorous analytical methods help uncover patterns, trends, and meaningful insights. Triangulating quantitative and qualitative data can provide a comprehensive understanding of student perceptions and experiences. Ethical considerations should underpin all aspects of survey design and administration. Obtaining informed consent, protecting participant confidentiality, and adhering to ethical guidelines and regulations are crucial for maintaining the trust and welfare of survey respondents.

Conclusion:

Designing an effective survey for collecting student feedback requires careful attention to methodological considerations. By defining clear objectives, selecting appropriate survey types, constructing unbiased questions, ensuring validity and reliability, maximizing response rates, and adhering to ethical guidelines, educators and researchers can generate robust data and valuable insights. The insights gained from student feedback surveys can inform evidence-

---

¹⁷⁷ <https://blocksurvey.io/research/student-surveys-to-improve-quality-of-education>

based decision-making, leading to improved educational experiences and enhanced student outcomes.

References:

1. Sarvinozxon, Sattorova, and Manobova Dilafruzxon. "Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanida ishlatiladigan materiallar." *Science Promotion* 3.1 (2023): 132-135.
2. Sarvinozxon, Sattorova. "QO'QON NAQQOSHLIK USLUBINING O'ZIGA XOSLIGI." *World scientific research journal* 17.1 (2023): 19-24.
3. Sarvinozkhan, Sattorova. "TYPES AND DEVELOPMENT OF APPLIED ARTS IN UZBEKISTAN." *Open Access Repository* 8.11 (2022): 108-111.
4. Sarvinozkhan, Sattorova. "HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF APPLIED ART." *Open Access Repository* 9.11 (2022): 84-87.
5. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. "ON THE MECHANISMS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INNOVATIVE ACTIVITY." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 824-827.
6. Toshpulatovich, Yuldashev Odiljon. "CONTINUITY OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND EDUCATIONAL EFFECTIVENESS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 821-823.

INVESTIGATING SPEAKING PROBLEMS OF SECONDARY SCHOOL PUPILS

Sh.Sh. Voxobjonova
Fergana State University

Annotation. This study explores the speaking difficulties encountered by secondary school students, analyzing factors such as language proficiency, confidence levels, and classroom dynamics. By investigating the challenges faced by pupils in verbal communication, the research aims to provide insights into effective teaching strategies and interventions to enhance students' speaking skills. The article offers valuable findings for educators and researchers seeking to address the speaking problems of secondary school pupils and improve their overall communication abilities.

Key words: Speaking difficulties, secondary school students, verbal communication, language education, mixed-methods approach, barriers to communication, vocabulary development, fear of speaking, practice opportunities, speaking strategies, peer collaboration, feedback mechanisms, language pedagogy, speaking tasks, learning environments, confidence building.

Аннотация. В этом исследовании изучаются трудности с речью, с которыми сталкиваются ученики средних школ, анализируются такие факторы, как знание языка, уровень уверенности и динамика в классе. Исследуя проблемы, с которыми сталкиваются ученики в устном общении, исследование направлено на то, чтобы дать представление об эффективных стратегиях обучения и мерах по улучшению разговорных навыков учащихся. Статья предлагает ценные выводы для педагогов и исследователей, стремящихся решить проблемы с речью учащихся средних школ и улучшить их общие коммуникативные способности.

Ключевые слова: трудности речи, учащиеся средних школ, вербальное общение, языковое обучение, смешанный подход, барьеры в общении, развитие словарного запаса, страх говорить, возможности практики, стратегии разговорной речи, сотрудничество со сверстниками, механизмы обратной связи, языковая педагогика, разговорные задачи, учебная среда, укрепление доверия.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot oʻrta maktab oʻquvchilari duch keladigan nutq qiyinchiliklarini oʻrganadi, tilni bilish darajasi, ishonch darajalari va sinf dinamikasi kabi omillarni tahlil qiladi. Ogʻzaki muloqotda oʻquvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni oʻrganish orqali tadqiqot oʻquvchilarning nutq qobiliyatlarini oshirish uchun samarali oʻqitish strategiyalari va tadbirlari haqida tushuncha berishga qaratilgan. Maqolada oʻrta maktab oʻquvchilarining nutq muammolarini hal qilishga va ularning umumiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga intilayotgan oʻqituvchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli topilmalar mavjud.

Kalit soʻzlar: Nutqdagi qiyinchiliklar, oʻrta maktab oʻquvchilari, ogʻzaki muloqot, til taʼlimi, aralash usullar yondashuvi, muloqotdagi toʻsiqlar, soʻz boyligini rivojlantirish, gapirishdan qoʻrqish, mashq qilish imkoniyatlari, nutq strategiyalari, tengdoshlar bilan hamkorlik, qayta aloqa mexanizmlari, til pedagogikasi, nutq vazifalari, taʼlim muhiti, ishonchni mustahkamlash.

In this globalization era, there are forceful changes taking place everywhere around the world. These tremendous vicissitudes occur when people have a strong desire to reach something. People's desires will be fulfilled when they can express their ideas and opinion to others clearly. Furthermore, people need to learn communication skills to achieve their ambitions, desires, and goals. According to Srinivas, "In the present global world, communication plays a vital role in getting success in all fields"¹⁷⁸. For that, everybody has to prosecute to have good communication in this modern era against the world.

Effective communication is not possible for every human without using language. It means that perfect communication needs language as the connector. In this modern days, English is one of the international languages which we know it is spoken by many people all around the world. It is also used in the field of scientific research, education, business, technology, Media, and so on. So, English is very important to be mastered by all people because as we know that everything needs English speaking skills nowadays. As a medium of communication, language offers many skills to be mastered by all people to produce effective communication. Like a human life, we can accept and give information through language to others. They are, listening and reading. Besides, Golkova & Hubackova (2014) said that productive skills which are called active skills are the transmission of information that a language user produces in either spoken or written form. Productive skill is divided into two skills. They are speaking and writing. These skills are important to learn to improve language skills. Listening, reading, writing, and speaking are skills that determine people to be mastered a language or more languages. Aside from its importance, speaking is considered a challenging skill to be mastered. According to Li as cited in Zhang , "most English language learners remain that speaking is the highest difficult skill to master."¹⁷⁹ When people have a conversation, they have no time to prepare or think about what they are going to say. They are linguistics and psychological problems. The first is the linguistics problem. The linguistic problem refers to the performance aspects that belong to language skills. The results of several research studies reveal

---

¹⁷⁸ Srinivas Rao, P. (2019). The Importance of Speaking Skills in English Classrooms. Alford Council of International English & Literature Journal(ACIELJ), 2(2), 6–18.

¹⁷⁹ Zhang, S. (2009). The Role of Input, Interaction, and Output in the Development of Oral Fluency. English Language Teaching (ELT),2(4),91-100.

that a lack of vocabulary, a lack of grammar mastery, and a lack of correct pronunciation are some of the difficulties students when speaking English. The other aspect that might be put into consideration is fluency. Besides, according to Jannah, & Fitriati, the reason why language learners are having problems when they speak is caused linguistic problems as they are poor in grammar, vocabulary, and pronunciation.¹⁸⁰

The first is the **Psychology problem**. Psychology problem brings a great effect on English foreign language learners to master the skills of speaking. Human psychology plays a significant role in every learning situation or environment, whether formal or informal. The ability to communicate in English is a language skill that is heavily influenced by human psychology.¹⁸¹ According to Jannah and Fitriati, Psychology is knowledge or study that learns about processes and humans' behavior and also animals in their environment's interaction. The students' psychological problems such as anxiety, low confidence, and lack of practice may obstruct students' speaking ability to increase. Both of these categories of difficulties make language learners lazy to learn because of their mindset. They always think that it is hard to be mastered it because it is not used in daily communication as like is their first language.

Linguistics Problem. The linguistic problem in speaking is the problem that makes language learners' ability in speaking bad. Richards (2008) claimed there are some particular problems faced by speaking learners. Those problems are lack of vocabulary needed in speaking, lack of grammar, and lack of pronunciation. The first is a lack of grammar. Even students who have been learning English for many years are still lacking in using grammar. Effendi said " Study about grammar in college for many years does not ensure language learners have correct and good ability in using grammar in sentences."¹⁸² Most language learners often forget what vocabulary they want to use, moreover the new one. English language learners also think and know what they are going to say, but it is difficult for them to switch the words from their mother tongue into English.

Psychological Problem. Psychology problems very affect English foreign language learners mastering speaking skills. This problem will bring negative effects on language learners during the process of learning. There are several problems in psychology. They are anxiety, low confidence, and lack of practice. Anxiety means the emotional reaction in the classroom to a foreign language. There are so many English language learners who feel anxiety, worry, and are afraid to make mistakes while they speak. So, they can put interest and confidence to express their thought in a language they learn. The next is lack of practice. There are so many language learners have lack practice. Many students will only have English speaking practice in the classroom, or even only when the speaking class is

---

¹⁸⁰ Jannah, M. and Fitriati, S. (2016) "PSYCHOLOGICAL PROBLEMS FACED BY THE YEAR "ELEVEN STUDENTS OF MA NUHAD DEMAK IN SPEAKING ENGLISH", *English Education Journal*, 6(1).

¹⁸¹ Haidara, Y. (2016). Psychological Factor Affecting English Speaking Performance for the English Learners in Indonesia. *Universal Journal of Educational Research*, 4(7), 1501–1505.

¹⁸² Effendi, M. S., Rokhyati, U., & Rachman, U. A. (2017). A Study on Grammar Teaching at an English Education Department in an EFL Context. 5(1), 42–46

held. This lack of speaking practice can also cause difficulty in speaking. Many language learners speak English more frequently only in the class and less frequently outside it.

Conclusion. In conclusion, investigating the speaking problems of secondary school pupils is crucial for understanding the barriers they face in verbal communication and language development. By employing a mixed-methods approach that combines quantitative data with qualitative insights, educators can gain a comprehensive understanding of the challenges students encounter in expressing themselves effectively. Addressing these issues through targeted language education strategies, such as vocabulary development, speaking tasks, peer collaboration, and confidence-building activities, can help students overcome their fear of speaking and enhance their communication skills. Ultimately, creating supportive learning environments that provide ample practice opportunities and feedback mechanisms is essential for empowering secondary school pupils to become confident and proficient speakers.

References:

1. Srinivas Rao, P. (2019). The Importance of Speaking Skills in English Classrooms. *Alford Council of International English & Literature Journal (ACIELJ)*, 2(2), 6–18.
2. Zhang, S. (2009). The Role of Input, Interaction, and Output in the Development of Oral Fluency. *English Language Teaching (ELT)*, 2(4), 91-100.
3. Jannah, M. and Fitriati, S. (2016) “PSYCHOLOGICAL PROBLEMS FACED BY THE YEAR “ELEVEN STUDENTS OF MA NUHAD DEMAK IN SPEAKING ENGLISH”, *English Education Journal*, 6(1).
4. Haidara, Y. (2016). Psychological Factor Affecting English Speaking Performance for the English Learners in Indonesia. *Universal Journal of Educational Research*, 4(7), 1501–1505.
5. Effendi, M. S., Rokhyati, U., & Rachman, U. A. (2017). A Study on Grammar Teaching at an English Education Department in an EFL Context. 5(1), 42–46

THE IMPORTANCE AND USE OF METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

S.Shermamatova, Yo. Mamadaliyeva
Fergana State University

Abstract. This article describes the importance of learning foreign languages today and the use and importance of techniques in teaching foreign languages. There are a number of examples of modern methods.

Key words: modern methods, importance foreign languages, teaching, activity, learning.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda chet tillarini o‘rganishning ahamiyati va chet tillarini o‘qitishda metodlardan foydalanish va ahamiyati tasvirlangan. Zamonaviy metodlarning bir qator misollari mavjud.

Kalit so‘zlar: zamonaviy usullar, ahamiyati chet tillari, o‘qitish, faoliyat, o‘rganish.

Аннотация. В этой статье описывается важность изучения иностранных языков сегодня, а также использование и значимость методик в преподавании иностранных языков. Приводится ряд примеров современных методов.

Ключевые слова: современные методы, важность иностранных языков, преподавание, деятельность, обучение.

Today, the acquisition and assimilation of foreign languages is becoming an integral part of Education. Knowledge of several foreign languages is essential to success in the 21st century. A person who knows foreign languages has kòplab opportunities bòladi. Therefore, foreign languages are important in the current globalized period, while it is also important to introduce foreign languages and what modern methods are used in this process. This article is about the importance of methods in the development of foreign languages and their application.

Examples of active learning techniques include role-playing, case studies, group projects, think-pair-share, peer teaching, debates, and short demonstrations followed by class discussion, which are now modern techniques in the development of foreign languages.¹⁸³

The Direct Method, often used in teaching foreign languages, exposes the child to the target language without translating it into their native language. This method encourages thinking in the foreign language, promoting a higher level of language proficiency.

Another successful method is the Audio-Lingual Method. It focuses on pattern drills, where children are taught standard phrases and sentences in the foreign language. For example, to teach French, you might start with simple sentences like “Je suis...” (I am...) followed by different adjectives. This repetitive practice helps children retail the language better.¹⁸⁴

Teaching methods are the broader techniques used to help students achieve learning outcomes, while activities are the different ways of implementing these methods. Teaching methods help students: master the content of the course learn how to apply the content in particular contexts.

Instructors should identify which teaching methods will properly support a particular learning outlook. Its effectiveness depends on this alignment. To make the most approach choice, an instructor should consider learning outcomes, student needs and the learning environment.

Teaching methods vary in their approach, some are more student-centered while others are more instructor centered, and you will see this reflected in the chart. Choose methods that will best guide your students to achieve the learning outcomes you've set and remember that your teaching approach, teaching methods and activities all work together.

Teachin method-lecture.

What students do:

Instructor presenting material and answering student questions that arise. Students receive, take in and respond.

Activities:

Demonstration, modeling, questions (convergent), presentation, slideshow, note-taking

---

¹⁸³ Social behavioural sciences. Carmen Charvase

¹⁸⁴ www.eurokidsindia.com

Teaching method: Directed Discussion

What do students: Class discussion that follows a pre-determined set of questions to lead students to certain realities or conclusions, or to help them meet a specific learning outlook

Activities:

Direct, specific, or open-ended questions that are connected to learning outcomes and include varied cognitive processes

Teaching method: Direct Instruction

What do students: lecture, but includes time for guided and independent practice

Activities: Create mind/concept maps, free writes, one-sentence summary, one minute papers

Teaching method: Guided Instruction

What do students: Direct and structure instruction that includes extensive instructor modeling and student practice time.

Activities

Showing and explaining examples, model strategies, demonstrate tasks, classify concepts, define vocabulary, scaffold steps

Teaching method: Just-in-Time Teaching

What students do:

Instructor adjusts class activities and lectures to respond to the misconceptions revealed by assessing students' prior knowledge

Activities:

Warmups, Goodfors, Conceptual questions (usually a quiz) to motivate students to do the

When students are taught during the lesson using similar interesting and modern techniques, they will be more interested in learning foreign languages and will grow more easily. Ba'zi forms critical thinking in the stream in techniques, and he can think more easily in a foreign language. The importance of both new and modern methods is very high in the current globalized period. A well-designed method can help teachers organize their lessons, set clear learning objects, and plan approach activities to engage students in the learning process. Methods also provide students with a framework for understanding the language, making it easier for them to grasp new concepts and practice language skills in a systematic way. Furthermore, methods in teaching foreign languages can help students develop important language learning strategies and skills that are essential for long-term language acquisition. By exposing students to a variety of language input, providing opportunities for meaningful practice, and engaging reflection on their learning progress, methods can help students become more independent and effective language learners. This not only improves their language proficiency but also equips them with valuable skills that can be applied to learning other languages in the future.

In conclusion teaches students during the course of a lesson using similar interesting and modern techniques that further increase their interest in learning foreign languages and make it easier. Ba'zi forms critical thinking in

the stream in techniques, and he can think more easily in a foreign language. The importance of both new and modern methods is very high in the current globalized period.

Used references:

1. Social behavioural sciences. Carmen Charvase
2. www.eurokidsindia.com
3. buffalo.edu.

TYPES OF SYNTACTIC RELATION IN A SENTENCE

U.R. Ergasheva, M.Z. Rajabova

Fergana State university

Annotation. This syntactic link between traditional and structural linguistics is examined in this article. Syntactic relationships are a powerful tool for expressing syntactic attitudes and demonstrating their significance in sentence analysis. In classical linguistics, the relationship is statistical; in structural linguistics, however, it becomes dynamic. In classical linguistics, the syntactical relationship is developed in a linear order; in structural linguistics, however, the relationship is developed in a hierarchical order. It should be mentioned that as Lucien Tesnière's theory of syntax has evolved, so too has the understanding of the syntactical link. The French and Azerbaijani languages follow the same visual norm in the system, even though Tesnière applied his concepts to the French language and they are members of distinct language families. Consequently, we may state that natural languages have the same fiction in deep structure.

Keywords: syntax, coordination, syntactical processes, meaning, relation, word combination, sentence.

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy va strukturaviy tilshunoslik o'rtasidagi sintaktik bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Sintaktik munosabatlar sintaktik munosabatni ifodalash va gap tahlilida ularning ahamiyatini ko'rsatish uchun kuchli vositadir. Klassik tilshunoslikda munosabatlar statistikdir; strukturaviy tilshunoslikda esa u dinamik bo'ladi. Klassik tilshunoslikda sintaktik munosabat chiziqli tartibda rivojlanadi; strukturaviy tilshunoslikda esa munosabatlar ierarxik tartibda rivojlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, Lyusen Tesnierning sintaksis nazariyasi rivojlanib borgan sari sintaktik bog'lanish tushunchasi ham rivojlandi. Fransuz va ozarbayjon tillari tizimda bir xil vizual me'yorga amal qiladi, garchi Tesniere o'z tushunchalarini frantsuz tiliga qo'llagan va ular alohida til oilalarining a'zolaridir. Binobarin, tabiiy tillar chuqur tuzilishda bir xil fantastikaga ega ekanligini aytishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: sintaksis, koordinatsiya, sintaktik jarayonlar, ma'no, munosabat, so'z birikmasi, gap.

Аннотация. Эта синтаксическая связь между традиционной и структурной лингвистикой рассматривается в данной статье. Синтаксические отношения являются мощным инструментом выражения синтаксических отношений и демонстрации их значения при анализе предложения. В классической лингвистике взаимосвязь носит статистический характер; однако в структурной лингвистике оно становится динамическим. В классической лингвистике синтаксические отношения развиваются в линейном порядке; однако в структурной лингвистике отношения развиваются в иерархическом порядке. Следует отметить, что по мере развития теории синтаксиса Люсьена Теньера развивалось и понимание синтаксической связи. Французский и азербайджанский языки следуют одной и той же визуальной норме в системе, хотя Тесниер применил свои концепции к французскому языку и они являются членами различных языковых семей. Следовательно, мы можем утверждать, что естественные языки имеют та же фикция в глубокой структуре.

Ключевые слова: синтаксис, координация, синтаксические процессы, значение, связь, словосочетание, предложение.

Introduction:

Sentences are made up of the grammatical and semantic combinations of various words and make up our spoken language. Words are joined together in sentences through syntactic linkages and morphological modifications. These word pairings are referred to as syntactical relations.

The objective relations found in nature are the internal relationships that exist between the words. The objective relationship between topics or subjects and occasions is reflected in these interactions. Words have distinct and varied meaning relationships because there are differences in the connections they have with objects or events. There are various types of meaning relations that exist between subjects and occasions, including featured, quantitative, time, location, directed, reason, purpose, consequence, fully, gender-typed, and other types. These meaning relations emerge between words that are also the names of subjects and situations because they are represented through words. There are two categories of objective meaning relationships between subjects and occasions.

1) predicate relations and 2) non-predicate relations. As the same meaning of connection is expressed by words, they appeared in the names of objects and events, too. Such objective meaning of connection between words erupted are distinguished into two types: 1) predictive relationship, and 2) non-predictive relationship. 1) The predicate relation in language is the relation between the subject and the predicate. The predicate relation appears in place, tense and personal categories of the verb, and predicate, person and number categories of nouns. 2) In non-predicate relation the predicative connection between words does not exist. There are three types of non-predicate relations between the words:

A) The objective relation – sometimes it is called object connection. In the objective relation the defining word is the object and it expresses the object of the word which defines.

b) The attributive relation. The defining member in this connection is an attribute. The defining word determines all the members except the verb. Among all world languages an attributive relations appear between the parts of word combinations with different gender categories: in most languages, usually the first part of word combination defines the second part, but in some languages, (e.g., Persian and French) the second part defines the first part (bæradære “brother” bozorg “elder”).

c) The relative relation – the defining member in this relation mainly indicates the feature of member (word) expressed by the verb. Therefore, in some linguistics literature this relation is referred as the adverbial modifier relation.

The limitations of traditional and structuralist grammars should be clearly appreciated. Although such grammars may contain full and explicit lists of exceptions and irregularities, they provide only examples and hints concerning the regular and productive syntactic processes. In old style language structure the examination of the sentence is taken that way: the subject and the predicate are the

principal parts of the sentence, simultaneously the subject is the fundamental, however the predicate is reliant upon it. "A condition customarily has a subject and predicate. Yet, when they ask, how a provision is shaped they expect that the conventional differentiation ought to, assuming that conceivable be unaffected" (Matthew P.H, 2007, 4). There are connection among quality and its precursor, item and predicate and word intensifying modifier and predicate. As we know, this scheme is given in the scientific literature as dependency tree, we prefer to call it the scheme. Branches of the scheme directly and indirectly are the units. The scheme reflects many rules, but it also shows whether this rule suits to the unit's conditions. Difficulty is the component of characterized by the word-hub which is written in straight request. Subsequently, confusion is viewed as the quantity of words which straightforwardly or by implication connected with the single word. On the off chance that there are many depended words from single word, the complexity size of the word is bigger. Complexity can be characterized in the plan by the quantity of units depending of one unit. Part of unit shows depended word number.

Conclusion:

In our PhD thesis, we thoroughly examined "Syntactical relations in structural linguistics." However, due to the length of the article, we are unable to display the findings in full. We adapted Tesniere's theories to the language of Azerbaijan. The French and Azerbaijani languages follow the same visual norm in the scheme, even though Tesniere adapted it to the French language and they are members of distinct language families. As a result, we can claim that the deep structure of natural languages is the same.

References:

1. Günthner S. From subordination to coordination? Verb-second position in German causal and concessive constructions. Arbeitspapier Nr. 75. Konstanz: Fachgruppe Sprachwissenschaft der Universität Konstanz, 1996.
2. Haumann D. The syntax of subordination. Tübingen: Max Niemeyer, 1997.
3. Lefèvre M. (ed.). Subordination in Syntax, Semantik und Textlinguistik [Eurogermanistik 15]. Tübingen: Stauffenburg, 2000.
4. Manjali F. D. Dynamic Semiotics or the Case for Actantial Case, in Semiotiques, Paris, 1994, Vol. 5-6, p. 85-97.
5. Matthews P.H. Syntactical Relations: A Critical Survey, 2007.
6. Modern Azerbaijan language. Syntax. ALU publications, Baku, 1959, 456 s (in Azerbaijani).
7. Modern Azerbaijan language. Syntax. Azertedrisneshr, Baku, 1962, 271 s (in Azerbaijani).
8. Recebli A. Goyturk syntax. Baku, 2002, 475 s (in Azerbaijani).[14] Sova L.Z. Valency and transitivity from the position and the dualism // Language universals and linguistic typology. M., Nauka, 1969, c.244-250 (in Russian).
9. L.Tesniere. The basis of structural syntax. M., Progress, 1988, 656 c (in Russian).

IMPLEMENTING VOCABULARY IN LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Q.Khujaakhmatova, N.Nishonboyev
Samarkand State University

Annotation. This article is devoted to identify effective ways and strategies of reinforcing vocabulary skills and discuss the argumentative points which belong to increasing lexical resources of language learners. In addition, the issues of learning strategies and problems of learning vocabulary are solved in this article.

Key words: vocabulary acquisition, learning strategies, cognition, metacognition, methods, approaches, interaction, types of learners.

Аннотация. Эта статья посвящена выявлению эффективных способов и стратегий укрепления словарных навыков и обсуждению аргументирующих моментов, которые относятся к увеличению лексических ресурсов изучающих язык. Кроме того, в данной статье решаются вопросы стратегии обучения и проблемы изучения словарного запаса.

Ключевые слова: приобретение словарного запаса, стратегии обучения, познание, мета познание, методы, подходы, взаимодействие, типы обучающихся.

Annotatsiya. Ushbu maqola lugʻat koʻnikmalarini mustahkamlashning samarali usullari va strategiyalarini aniqlashga va til oʻrganuvchilarning leksik resurslarini koʻpaytirishga tegishli boʻlgan bahsli fikrlarni muhokama qilishga bagʻishlangan. Bundan tashqari, ushbu maqolada oʻrganish strategiyalari va lugʻatni oʻrganish muammolari hal qilinadi.

Kalit soʻzlar: soʻz boyligini oʻzlashtirish, oʻrganish strategiyalari, bilish, metabolish, usullar, yondashuvlar, oʻzaro taʻsir, oʻquvchilar turlari.

Introduction

It is widely defined that vocabulary is concerned as a knowledge of words, including explanations of word meanings. In short, a word is described as a sound or a grouping of sounds, or its depiction in writing or printing that represents and connects a meaning. To build a word is not only to learn its meaning but also to learn its register, association, collocation, grammatical behavior, written form, spoken form and frequency. All above mentioned features are accepted as “word knowledge”. For many learners, understanding the meaning of a word means to control the definition of the word in dictionaries. Schmitt says that word meaning contains the link of the word and its referent, and the latter means the person, thing, action, and situation. The meaning of a word in dictionaries shows the main elements of meaning.

Nevertheless, a word can possess various meanings in different contexts. This phenomenon includes the register. It is used in people’s daily life commonly, and it means the significance of a word meaning from the basic meaning in diverse contexts. It is the relationship between the content, sender, receiver, situation and purpose (Carthy 1999: 61). For instance: the word pet, its main meaning in a dictionary means “a domesticated animal kept for friendship or delight”. However, when in informal situation it is used to address the person you like or love. On the characteristics of association, it means that words are concerned as belonging to others in various ways and any word can be dedicated to a certain word family. There are four main categories in association (Aitchison 2003: 86-100). The first

one is coordination: words group together on similar level of detail, e.g. apple and orange. Moreover, contraries also belong to this kind, e.g. full and hungry. The second one is super ordination. It describes that some words include other words which are subordinate to the upper ones, e.g. when people mention the word animal, others can easily associate to tiger and lion. The third one is synonymy, which means lexis has the same or similar meanings are grouped together, e.g. happy and glad.

David .E. (1995) outlines learning strategies as how learners collect new L2 rules and how they systematize current ones. This process can be conscious or subconscious. He clarifies it as the mental processes of obtaining and using the L2 (David 1995: 145-289). They are concerned as the techniques, approaches, methods, or deliberate actions that learners take to fully acquire the target language. Rubin (2000:230-245) divides the strategies into three kinds, based on their contributions to language learning: learning strategies, communication strategies and social strategies. Learning strategies can directly contribute to language learning, while communication strategies and social strategies only play a role in contribution to language learning in an indirect way.

There are two basic types of learning strategies: cognitive learning strategies and metacognitive learning strategies. The cognitive learning strategies refer to the steps or operations used in language learning or problem-solving that requires direct analysis, translation, or synthesis of learning materials, while metacognitive learning strategies refer to the knowledge of cognitive process and regulation of cognition or executive control or self-management through such process as planning, monitoring and evaluating. (Wenden & Rubin 2001: 23) Rubin (Wenden & Rubin 2001: 23-4) further categorizes cognitive strategies into six key categories.

Students are likely to find the following strategies useful when creating vocabulary:

1 Select a reliable method for recording new vocabulary that makes it easy to recover and re-use. This might contain one or more of the following suggestions:

- Take note new words in a vocabulary booklet that is used for writing translation of the words.
- record new words at the back of an exercise book with distinct topic pages.
- highlight key words, new vocabulary in an exercise book, using a text book in a different color pen.

2 Deliberate vocabulary as a treasure trove. Take care to record it accurately, and signpost it usefully so that you can return to it later and still understand it.

- writing the English and the TL
- noting the gender of nouns.
- noting characteristics of verbs (regular, irregular (with details of how)).
- masculine / feminine forms of adjectives.
- writing an example of how the word can be used in a sentence.

3 Vocabulary will most often be come across within a specific theme or topic, but there are high-frequency words that exceed topics and could be noted separately. For example:

- time expressions (for example; minute, half, second, moment).
- opinion phrases(for example: to my mind, in my opinion, to my point).
- verbs and phrases that are followed by an infinitive (it is crucial, essential to do, remember to).
- Prepositions (in, on , at, in front of etc).
- most common adjectives, in pairs of contraries (bad-good, strong-weak)
- Conjunctions (but, and. in short, however).

Some topics at KS4 require students to re-activate prior vocabulary. In those situations, these strategies may be helpful:

1. With a set of vocabulary provided by the teacher at the start of a new topic, students rate their own vocabulary knowledge. For each word, they ask:

- ✓ Do I know what it means when I see it?
- ✓ Can I pronounce it?
- ✓ Can I spell it correctly?
- ✓ Can I use it in a sentence?

For any words that rate lower than 3 students undertake one of the learning strategies for new vocabulary described below.

2 Students are given a set of previously-learnt vocabulary related to a KS3 topic (e.g. school) and asked to categorise it, either as an open-ended task, or with specific categories (e.g. subjects, opinions, buildings, rules).

3 When introduced to a new topic, students are first given one minute to generate a list of any vocabulary they know related to the topic. Students exchange lists, and use a second minute to add any words to their partner's list.

References:

1. Ellis David, "Vocabulary acquisition and methods of improving lexical resources" 2001.
2. Carty. H, "Strategies in learning vocabulary" 1999.
3. Aitchison. F, "Effective ways of learning vocabulary". 2003.

O‘ZBEK VA NEMIS MAQOLLARIDA AYOL OBRAZINING SHAKLLANISHI

Sh.N. Ubaydullayev p.f.n., dotsent,
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada "ayol" konseptining verballashuvida maqollarning o'rni, uning ijobiy va salbiy xususiyatlari, "ayol" konseptini o'rganishda maqollarni tahlil qilishning maqsadga muvofiqligi xususida fikr yuritiladi. Maqollarda "ayol" konsepti *xotin, kelin, qizcha, qiz, ona, buvi, opa-singil, beva, beka, Momo Havo* leksemalari orqali namoyon bo'lishi izohlanadi hamda paremik birliklar bilan "tashqi ko'rinish", "ayol jinsiy obyekt sifatida" kabi freymlari asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: konsept, maqollar, paremiya, freym, kognitiv aspekt, kognitiv daraja.

Аннотация. В статье рассматривается роль пословиц в вербализации понятия «женщина», ее положительные и отрицательные характеристики, целесообразность анализа пословиц при изучении понятия «женщина». В пословицах поясняется, что понятие «женщина» проявляется через лексемы *жена, невеста, маленькая девочка, дочь, мать, бабушка, сестра, вдова, любовница, Ева*, а также на основе таких фреймов, как «внешность» и «внешность». «Женщина как сексуальный объект» с паремическими единицами.

Ключевые слова: понятие, пословицы, паремия, рамка, когнитивный аспект, когнитивный уровень.

Abstract. The article discusses the role of proverbs in the verbalization of the concept of "woman", its positive and negative characteristics, the feasibility of analyzing proverbs in the study of the concept of "woman". In proverbs, it is explained that the concept of "woman" is manifested through the lexemes of wife, bride, little girl, daughter, mother, grandmother, sister, widow, mistress, Eve, and based on frames such as "appearance" and "woman as a sexual object" with paremic units. will be lit.

Key words: concept, proverbs, paremia, frame, cognitive aspect, cognitive level.

KIRISH

Asrlar davomida shakllanib kelayotgan o`zbek adabiyotida ona obrazi alohida ahamiyat kasb etadi hamda u buyuklik va mehr-oqibat timsolida gavdalaniriladi. Har qanday asarda ko`rinadigan obrazlardan biri ona obrazi hisoblanadi. Shu asosda, o`zbek folklorida kichik janr bo`lsada, maqollarda ona mavzusiga bag`ishlangan namunalar anchagina va ular ona obrazining qanchalik mukammal ekanligini anglatadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Paremik so`zlar tarkibiga ikkita katta birlik sinflari kiradi: *maqollar* va *hikmatli so`zlar*. Paremiyalarning an'anaviy ta'riflaridan biri – bu maqol “xalqning ko`p asrlik tajribasi qayd etilgan, qisqa, barqaror, qoida tariqasida, ritmik ravishda tashkil etilgan tarbiya tabiatining so`zlari; u to`liq (oddiy yoki murakkab) jumla shakliga ega.

Har qanday tilning frazeologik birliklarida, birinchi navbatda, an'anaviy madaniy kodlar va qadriyatlarning aks etishi ularning erkakning yetakchi mavqeiga va ayolning qaram pozitsiyasiga urg`u berishidir, bu esa gender assimetriyasining davom etishidan dalolat beradi.

Maqol – umumiy va qiyosiy-chog`ishtirma tilshunoslik obyekti va predmeti sifatida poliaspekt tarzida o`rganiladi. Shuning uchun uni tadqiq qilish natijalari til va nutq hodisalari, xalqning milliy-madaniy o`ziga xosligi va umuminsoniy qadriyatlarni ifoda etish vositasi sifatida tilshunoslik, lingvokulturologiya, etnopsixologiya, lingvodidaktika va metodika kabi fan hamda yo`nalishlar uchun ham sof ilmiy ham ta'limiy materialdir. O`zbek xalq maqollarida ona obrazi orqali xalqning ushbu tabarruk zotga munosabati ifodalanadi.

“Ayol” konseptini verballashtiruvchi asosiy lug`aviy birliklar (nominantlar) quyidagilar: ayolning jinsiy yetukligini ifodalovchi nomlar: qizaloq, qiz, bo`yqiz, bolig`a; oilaviy munosabatlar doirasidagi nomlar: ona (oyi), xotin, turmush o`rtoq (rafiqa), qiz, buvi, o`gay ona, o`gay qiz, kelin, ovsin, opa-singil, kelinoyi, xola, amma, qaynopa, qaynsingil, qaynona, momaqaynona va h.z.

O‘zbek va nemis maqollardagi ayollarga xos salbiy va ijobiy xislatlarning ko‘p ekanligi ularni tarbiyalash, yaxshilikka chaqirish yoki odatda, erkaklarni ulardan ogoh bo‘lishga chaqirish mazmunini ham ifodalashi xususiyatiga qarab quyidagi guruhlariga bo‘lish mumkin.

Ўзбек va nemis maqollarida shakllangan ayol obrazining asosiy komponenti onalik va u bilan bog‘liq fazilatlar, ayolning bolalarni tarbiyalashdagi yetakchi roli, ayolning o‘z farzandiga hayotning mazmuni sifatida qarashidir. Onaning ijtimoiy roli faqat ijobiy baholanadi, maqollar uning ajralmasligini ta’kidlaydi, ular onani hurmat qilishga chaqiradi. Ona – farzandi tug‘ilgan kundan umrining so‘nggiga qadar unga beminnat mehr beruvchi zotdir. Ona obrazining ushbu semantik komponenti quyidagi maqollar bilan tasvirlangan:

O‘zbek maqollarida:

Onaning ko‘ngli bolada, bolaning ko‘ngli dalada;

Bolaning qo‘li shilinsa, onaning ko‘ngli shilinadi;

Arqog‘ini ko‘rib, bo‘zini ol, onasini ko‘rib, qizini ol;

Она сути билан кирмаган

Тана сути билан кирмас.

Otasi buzuqning biri buzuq, onasi buzuqning bari

Nemis maqollarida:

Der Mutter Herz ist immer bei den Kindern.

Die beste Amme ersetzt keine Mutter.

Eine Mutter kann man verlieren, aber nicht wiederfinden.

Wenn eine Mutter weint, so sind die Tränen echt.

“Ayol” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari o‘zbek va nemis xalq maqollarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bunday maqollar *ona, ayol, xotin, kampir, qiz, kelin, beva, kundosh* verbalizatorlari asosida shakllanadi.

O‘zbek va nemis maqollarida kelin va xotinning ijtimoiy roli keng ifodalanadi, ayolning oila o‘chog‘ining saqlovchisi sifatidagi roli va nikohni saqlashdagi ahamiyati ta’kidlangan. O‘zbek va nemis maqollarida ayollarga xos go‘zallik, oqillik va donolik, sarishtalik sifatleri, beva ayol holati, qaynana va kelin, er va xotin o‘rtasidagi oilaviy munosabatlar o‘z ifodasini topgan bo‘ladi. O‘zbek va nemis maqollarida qiz turmushga chiqishi va keyinchalik erining uyida birga yashash paytida duch keladigan qiyinchiliklar aks etadi.

Ayol – oila va jamiyat ustuni, hayotimizning fayzi va ko‘rki, ayollar bilan hayotimiz go‘zal va mazmunli, xonadonlarimiz obod va nurafshon bo‘lishi mazmundagi maqollarda qiyoslash yetakchilik qiladi. Ayol obrazining bu semantik komponentini quyidagi maqollar misolida kuzatish mumkin:

O‘zbek maqollarida:

Qizning qilig‘i yaxshi // Sutning – ilig‘i;

Onali kelin – qarqara // Onasiz kelin – tasqara;

Xotin – uyning guli // Bola – dilning;

Ikki sigir olganning ayroni bor // Ikki xotin olganning vayroni bor.

Nemis maqollarida:

Wer in seinem Hause Friede haben will, der muss tun, was die Frau will.

Wenn die Frau nichts hat und der Mann nichts tut, wird die Ehe selten gut.

Eine gute Frau ist Goldes wert.

Wer kein Weib hat, der hat auch kein Haus.

Nemis maqollari, shuningdek, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan odamlarning tajribasini qayd etadi, bunda ayol ko'proq ta'sir kuchiga ega, shuningdek, bu munosabatlarga tashqaridan aralashmaslikka chaqiradi:

Mann und Weib sind ein Leib.

Der Finger einer Frau zieht stärker als ein Paar Ochsen.

Ein Frauenhaar zieht mehr als ein Glockenseil.

O'zbek va nemis maqollarida qayd etilgan ayol obrazining tipik semantik komponenti tashqi go'zallikdir:

O'zbek maqollarida:

Aqlli xotin – uy ko'rki, Chiroyli xotin – ko'cha ko'rki.

Yigit chiroyi – arg'um og'i, Kelin chiroyi – chaqalog'i.

Qo'y qo'zichog'i bilan chiroyli, Xotin – chaqalog'i bilan.

Xotinning chiroyi – erdan.

Onangni otangga beparдоз ko'rsatma.

Nemis maqollarida:

Eine schöne Frau will jeder küssen.

Eine schöne Frau hat immer recht.

Ein schönes Weib braucht keine Schminke

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ozbek va nemis maqollarida ayol obrazini shakllantirishda ayolning ijtimoiy rollari, uning shaxsiy fazilatlari va tashqi ko'rinishi bilan bog'liq gender stereotiplarini ifodalashning leksik-semantik vositalari ishtirok etadi. o'zbek va nemis xalq maqollarida ayollar haqidagi g'oyalar farqlardan ko'ra ko'proq umumiy xususiyatga egaligi qayd etiladi.

O'zbek maqollarida ayollarning oiladagi rollarining ustunligini ko'rsatiladi, chunki o'zbek ayyollarining dunyoqarashida eng yuqori qadriyat shaxsiy hayot emas, balki oila va farzandlar turadi. O'zbek va nemis maqollarida keltirilgan gender stereotiplarining etnik-madaniy o'ziga xosligi, shuningdek, ayolning individual shaxsiy fazilatlari – ijobiy va salbiy ta'kidlashda ham namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Адонина Л. В. Концепт «женщина» в русском языковом сознании: дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2007. – 246 с.

2. Миронова Н. И. Пол и гендер в лингвистических исследованиях / Н. И. Миронова // Вестник Челябинского государственного университета: научный журнал. Серия: Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2008. – Вып. 28. – № 37 (138). – С. 125–132.

3. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / А. В. Кирилина. – М., 2000. – 369 с.

4. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: Musiqqa, 2010.

5. Ўзбек халқ мақоллари. I жилд (А-О) – Т.:Фан, 1987.

ICT IS REALLY IMPORTANT IN TEACHING ENGLISH

S.Shermamatova, M.N. Qodirberdiyeva

Fergana State University

Abstract. The article talks about how technology is used to help teach English. The article shows how teachers use technology in English classes.

Key words: ICT, outside dialect, instruction, lesson, cognitive activity

Anotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'rgatishda texnologiyadan qanday foydalanish haqida so'z boradi. Bunda o'qituvchilar ingliz tili darslarida texnologiyadan qanday foydalanishlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: АКТ, tashqi dialekt, ko'rsatma, dars, kognitiv faoliyat

Аннотация. В статье рассказывается о том, как технологии используются для обучения английскому языку. В статье показано, как учителя используют технологии на уроках английского языка.

Ключевые слова: ИКТ, иноязычный диалект, обучение, урок, познавательная деятельность.

Within the advanced world, instruction is getting to be progressively vital. But the prerequisites for the instruction framework and for the understudy have changed. Based on the substances of today's life, the aptitudes fundamental for a understudy of the XXI century were decided: tall polished skill in a certain field, the capacity to show and display themselves, information of brain research, the capacity to apply information in genuine life conditions. Such competencies within the instruction framework are created through the utilize of inventive academic innovations. Among all educational advances, data and communication advances (hereinafter-ICT) can be recognized. We accept that the utilize of ICT in instructive exercises contributes to the accomplishment of metasubject comes about of education. Standard characterizes the metasubject comes about of instruction as "cross-subject concepts and widespread learning activities (administrative, cognitive, communicative) aced by understudies, the capacity to utilize them in instructive, cognitive and social hone, the freedom of arranging and performing instructive exercises and organizing instructive participation with instructors and peers, building an person instructive direction". Talking almost a remote dialect, it is inconceivable not to specify the objectives that we set for ourselves as practicing instructors within the framework of usage:

1. advancement of outside dialect communicative competence within the totality of its components, to be specific: discourse, dialect, socio-cultural/intercultural, compensatory, instructive and cognitive;

2. individual improvement of understudies through the realization of the instructive potential of a remote dialect;

3. instruction of a individual competent of self-development.

Accordingly, the errands of the instructor ended up:

1. enactment of the action of each understudy within the instructive prepare;

2. making a circumstance of victory for the advancement of imaginative movement of the understudy.

In this respect, data and communication advances are of awesome significance, namely: they create inspiration in English lessons, give adaptability within the administration of instructive exercises, offer assistance within the determination of the leading learning choice, take part within the usage of control over the activities of understudies. The utilize of mixed media apparatuses in English lessons makes a difference to implement a personality-oriented approach to learning, gives individualization and separation, taking into consideration the characteristics of children, their interface and slants. Hence, a cutting edge instructor has to always make strides the level of proficient capabilities, take after all the developments within the field of instruction, go to classes, conferences, ace classes and circular tables. One of the shapes of progressing the ICT competence of a instructor can be support in a inventive research facility. The utilize of Web assets is no less vital for making strides the quality of students' information in English lessons. The sensible utilize of such resources contributes to: the arrangement of reading skills; improving the capacity of composing understudies; the advancement of tuning in aptitudes based on bona fide sound writings; moving forward the capacity of monological and dialogical articulations based on tricky discourse of Web materials; recharging of the lexicon of understudies; the arrangement of understudies ' steady inspiration to memorize English; to grow their skylines; to set up and keep up cross-cultural relations with peers from other countries. As of now, instructive organizations are well prepared with specialized preparing devices. In our supposition, an intelligently whiteboard is an successful instrument that makes a difference to extend the cognitive movement of schoolchildren. Interactive whiteboards permit not as it were "to present audio-visual data with the assistance of different interactive media assets, but moreover contribute to the enactment of instructive and cognitive action of understudies through the interaction of members in instructive relations amid an intelligently exchange, actualized through the utilize of different sorts of criticism, freedom in choosing the think about of instructive data, the volume and level of complexity, time and pace of work, the creation of a imaginative instructive item within the handle of dynamic change of instructive data". The utilize of intelligently whiteboards in instructive exercises makes it conceivable to combine data and communication and conventional methods, shapes of organizing instructive exercises. Too, much obliged to the intuitively whiteboard devices, each activity or response of the interaction members is reflected on the screen, accessible for thought, awareness and discourse by all participants of instructive exercises. As a result, there's an increment within the efficiency of the learning handle by decreasing the time for person interaction with the understudy. Thus, the utilize of data and communication innovations is conceivable at all levels of preparing and for different purposes: to supply clarity, construct a monologue and discourse, plan for the state last certification, etc. The utilize of information and communication innovations in instructive exercises "makes it conceivable to make the key competencies of understudies, accomplish a positive result in the arrangement of all inclusive instructive activities, and actualize intercultural communication in hone."

In conclusion, Information and Communication Technology (ICT) refers to the technologies used to manage and communicate information. It encompasses a wide range of tools and systems that facilitate the acquisition, storage, processing, and dissemination of data. ICT plays a crucial role in modern society, enabling individuals and organizations to connect, collaborate, and access information more efficiently.

The idea of ICT has been around for decades, evolving alongside advancements in technology. While it is challenging to pinpoint a single individual or entity responsible for the concept of ICT, it is clear that numerous innovators and pioneers have contributed to its development over time. From early computing devices to the internet and mobile technologies, the evolution of ICT has been driven by the collective efforts of countless individuals and organizations.

Overall, ICT has revolutionized the way we communicate, work, learn, and interact with the world around us. As technology continues to advance, the impact of ICT will only grow, shaping the future of society in profound ways.

References:

1. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81). – 2020. – C. 747-750.
2. Sodirjonov, M. M. (2020). EDUCATION AS THE MOST IMPORTANT FACTOR OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT. Theoretical & Applied Science, (4), 901-905.
3. Farxodjonqizi F. N., Dilshodjonugli N. S. Innovative processes and trends in the educational process in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 4. – C. 621-626.
4. Mahamadaminovich S. M. THE ESSENCE OF SOCIAL CAPITAL CONSEQUENCES AND THEIR INFLUENCES TO THE MODERN SOCIETY //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 2-2 (80).

CHET TILLARINI O‘QITISHDA INRTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Sh.A. Israilova

Andijon davlar chet tillari instituti

Annotatsiya. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta‘lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Shularni e‘tiborgan olgan holda *hozirgi* ilm-fan va texnika taraqqiyoti davri har bir yosh kadrlarni zamon bilan hamnafas odimlashi, shuningdek turli soha mutaxassislari o‘z ona tilini mukammal bilish bilan bir qatorda, bir nechta xorijiy tillarda muloqot qila olishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xorijiy tillarni o‘zlashtirishda yangi metodlardan foydalanishning afzalliklari ochib berildi.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiyalari, axborot texnologiyalari, *til* aspektlari, interfaol ta‘lim, interfaol metod, interfaol ta‘lim texnologiyasi, tarbiyaviy vazifalar.

Аннотация. Будущее каждого общества определяется уровнем развития системы образования, которая является его неотъемлемой частью и жизненной необходимостью. Учитывая это, в нынешнюю эпоху развития науки и техники считается целесообразным, чтобы каждый молодой кадр шел в ногу со временем, а также чтобы специалисты различных областей помимо владения несколькими иностранными языками могли общаться на нескольких иностранных языках. в совершенстве владеют родным языком. Выявлены преимущества использования новых методов в изучении иностранных языков.

Ключевые слова: педагогические технологии, информационные технологии, языковые аспекты, интерактивное обучение, интерактивный метод, интерактивная образовательная технология, образовательные задачи.

Abstract. The future of every society is determined by the level of development of the education system, which is an integral part of it and a vital necessity. Taking this into account, the current era of science and technology development is considered appropriate for every young personnel to keep pace with the times, as well as for specialists of various fields to be able to communicate in several foreign languages in addition to having a perfect knowledge of their native language. The advantages of using new methods in learning foreign languages were revealed.

Key words: pedagogical technologies, information technologies, language aspects, interactive education, interactive method, interactive educational technology, educational tasks.

Yurtboshimiz, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 6-may kuni chet tillarini o‘qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig‘ilishi o‘tkazilgan edi. Unda Davlatimiz rahbari “Mamlakatimizda xorijiy tillarni o‘rgatish bo‘yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladigan yangi tizimni yo‘lga qo‘yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat’iy talab har bir ta’lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim”, degan ta’kidlari sohadagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Xorijiy tillarni o‘rganishni takomillashtirish maqsadida xalqaro nashriyotlar tomonidan ishlab chiqilgan chet tillari fanlari darsliklarini olib kelish va umumiy o‘rta ta’lim maktablarida joriy qilishga qaratilgan tizimli islohotlar davom etmoqda [1-2].

Biz bilamizki, hozirgi ta’lim jarayonida o‘quvchi sub’ekt bo‘lishi lozim. Bunda ko‘proq interfaol metodlarga e’tiborni qaratish ta’lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo‘yilgan eng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishdir. Bugungi kunda ingliz tili o‘qituvchilari Amerika Qo‘shma Shtatlari, Angliya pedagoglari tajribasiga tayangan holda quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqda:

Asosiy maqsad – ta’lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish.

Ta’lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni olib kirish ta’lim sifati va samaradorligini oshirish demakdir. Xususan, xorijiy tillarni o‘rganish va o‘rgatishda bunday kommunikativ texnologiyalardan foydalanishning bir qancha ahamiyatli ustunliklari mavjud. Hozirda chet tili ko‘nikmalarini baholashning IELTS, CEFR, TOEFL kabi testlari ishlab chiqilgan. Bu jarayonlarda texnologik vositalardan foydalanish chet tilining har bir aspektini o‘rgatishda noan’anaviy hamda interfaol topshiriqlar kabi zamonaviy yondashuvlar bilan qo‘l keladi. Masalan, tinlab tushunish qismi uchun, albatta, turli qurilmalar, player, CD disklersiz tasavvur qilish qiyin. Shu sababdan ham zamonaviy texnologiya va metodlardan foydalanish talab etiladi. Bu texnik vositalardan foydalanish o‘quvchilarning chet tilini o‘rganishlari jarayonini qiziqarliroq va samaraliroq bo‘lishini ta’minlaydi, bundan tashqari harakatli o‘yinlar vositasida o‘quvchilar diqqati dars jarayonida bir joyda jamlashni ta’minlaydi [3-4].

Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega [5-6].

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi [5-6]. Innovatsion texnologiyalarning xorijiy til kompetensiyalarni o'qitishdagi ahamiyati katta. Xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish darsni sifatli va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Innovatsion texnologiya ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan foydalanish, turli pedagogik jarayonlarni loyihalash va amalda qo'llash orqali bilim egalashni takomillashtirish usullaridir. Uning asosiy maqsadi ta'lim jarayonida o'qituvchi va bilim oluvchi faoliyatga yangilik, o'gartirishlar kiritish bo'lib, interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir bilim oluvchining faolligiga erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi [7-8].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, har bir innovatsion texnologiya o'ziga xos afzallik jihatlari egadir. Bulardan asosiysi o'quvchilarning muloqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, o'quvchilar orasida emostional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z o'rtoqlarining fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ayni paytda xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish darsni har tomonlama sifatli va qiziqarli o'tish imkonini beradi va innovatsion texnologiyaga qiziqish kundan kunga ortib bordi. Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga tahlil, xulosa qilishga o'rgatadi.

Adabiyotlar:

1. Jalolov Jamol. Chet til o'qitish metodikasi. "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2012.
2. Отабоева, М. Р. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2017. — № 4.2 (138.2). — С. 36–37.
3. Robotjazi, M. A. (2008). Language education: Intercultural communicative competence and curriculum. Glossa, 3(2), 245-265
4. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent – 2012 yil
5. Отабоева, М. Р. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева. — Текст: непосредственный,

THE ROLE AND IMPORTANCE OF EXACT SCIENCES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN THINKING AND POTENTIAL

M.G. Ergasheva

Teacher of Andijan Institute of Mechanical Engineering

Annotation. In this article, the role and importance of specific sciences in the formation of human thinking is explained through several examples. The application of these sciences to practice has been considered. The importance of these subjects for the pedagogue of each field has been clarified.

Key words: Pedagogue, exact sciences, mathematics, imagination, worldly knowledge, thinking, scientific potential, model, modeling, mathematical language.

Annatatsiya. Ushbu maqolada inson tafakkurini shakllantirishdagi aniq fanlarning o'rnini va ahamiyati bir qancha misollar orqali izohlangan. Ushbu fanlarni amaliyotga tatbiqlari ko'rib chiqilgan. Har bir soha pedagogi uchun ushbu fanlarning ahamiyati aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, aniq fanlar, matematika, tasavvur, dunyoviy bilimlar, tafakkur, ilmiy salohiyat, model, modellashtirish, matematik til.

Аннотация. В данной статье на нескольких примерах поясняется роль и значение конкретных наук в формировании мышления человека. Рассмотрено применение этих наук на практике. Выяснено значение этих предметов для педагога каждой области.

Ключевые слова: Педагог, точные науки, математика, воображение, мировые знания, мышление, научный потенциал, модель, моделирование, математический язык.

Today, human knowledge and imagination are developing on a very large scale. This is caused by global changes in the environment, modern information technologies and people with a different way of thinking. Man is the only creature with the ability to think. There is no limit to human imagination, the more the imagination expands, the more thinking grows. Many factors can influence this thinking. It is worth noting that reading a book has a special place. Humanity's level of imagination is very important in any field, be it production, medicine, pedagogy, and many other fields. Only a person with a broad imagination can set clear and correct goals, realize them, and change the worldview of others with his thoughts. It is no mistake to say that pedagogues are the field in which special emphasis and attention is paid to such ability. The reason is that pedagogues produce new personnel for all fields. In order to become a master of their field, pedagogues need not only a strong level of knowledge, but also a broad imagination. Only a pedagogue with a high imagination and scientific potential can form independent personnel who can innovate in the future and have new ideas. Taking into account the above points, what can be required from pedagogues for such opportunities, is it only scientific potential?

We know that man is a high-level creature with a high potential and a complex structure. Many methods have been developed to expand the activity of the brain, which has a complex structure. Of course, artistic and popular science books have an incomparable role in this, but it is worth noting here that specific

subjects taught from school to higher education institutions and beyond also have their place.

For example, among sports, it has been scientifically proven that chess occupies a special place in the development of the human brain, while another one is mathematics. Many people say that mathematics is needed only for calculations, and its deeper mastery is only for representatives of this field. Since mathematics and some other specific subjects are necessary for calculation, then why are these subjects taught in parts from primary grades to higher educational institutions. Mathematical knowledge in elementary school is enough for calculations, what about the next stages? Why is it passed as a mandatory subject to be studied? Or for representatives of other fields, such as linguists, why is higher mathematics set as a compulsory subject in higher educational institutions? Representatives of this field do not need this in their further work, do they?

The above questions are the sentences that arise in the minds of many people, especially for those who are not interested in specific sciences at all... Therefore, many people do not see any sense in mastering this science even on an elementary basis.

Well, what is the need for mathematics in general and where is its place in the system of all natural sciences and how is it used in practice? We can successfully translate natural phenomena into the language of mathematics and understand the structure of the phenomenon's relationships. And after we make these connections in a mathematical language, we can build models, predict the future state of the phenomena that these models describe, only on paper or in the computer's memory!

For example, one of the world-recognized scientists, Einstein, smiled and showed a pen and a sheet of paper in response to a question about the location of Einstein's laboratory. His formulation of the theory of relativity was an important step towards understanding the universe in which we live. And this happened before man began to study space, and only then did the great scientist experimentally confirm the correctness of his equations! Thanks to the application of mathematics, we do not need to conduct expensive and life-threatening experiments before any complex project, such as space exploration. We can calculate in advance the parameters of the orbit of the spacecraft launched from the earth to deliver the astronauts to the orbital station. Mathematical calculations make it possible to calculate in advance all the parameters necessary to launch a rocket and ensure a safe flight without endangering people's lives. Of course, a model is a model because it doesn't take into account all possible variables, so disasters happen, but it still gives reliable forecasts.

You can see the embodiment of mathematical calculation everywhere: in the car you drive, on the computer, or on the portable device on which you are reading this article right now[2]. All buildings, buildings will not collapse under their own weight, since all the information necessary for construction is calculated in advance using formulas. The fields of medicine and healthcare also exist because of mathematics, which is used, firstly, in the design of medical devices, and

secondly, in the analysis of data on the effectiveness of certain treatments. Even weather forecasting is incomplete without the use of mathematical models.

Thanks to mathematics, all the technology we have today is based on this. The world would be completely different without him.

Mathematics also allows you to develop some important mental skills. These are analytical, deductive generalization skills, critical, prognostic forecasting skills, ability to think several steps ahead.

Also, this subject improves abstract thinking capabilities, ability to concentrate, trains memory and increases thinking speed. Speaking in detail and working with concrete skills, as well as mathematics, help a person develop the following intellectual abilities[4].

- Ability to generalize. Visualizing a particular event as a manifestation of a general order. The ability to find the role of a feature in general.
- Analytical skills: The ability to be decisive in the face of difficult life situations, problem solving and difficult choices.
- Ability to find shapes.
- Ability to think logically and reason: competently and accurately formulate thoughts, draw correct logical conclusions.
- Ability to think quickly and make decisions.
- Ability to plan ahead, ability to remember several consecutive steps.
- Conceptual and abstract thinking skills: the ability to construct and remember complex concepts or operations in a coherent and logical manner.

It is possible to speak not only about mathematics as an exact science, but about all areas of knowledge in which the mathematical method is used, where precision, order and logic prevail. Thus, for the development of some qualities of the mind, it is appropriate to study specific sciences, to make decisions. Logic puzzles and more.

Mathematics cultivates mental qualities that form the basis and skeleton of your entire thinking! This is primarily a logical ability. It is what unites all your thoughts into a coherent system of concepts and ideas and the connections between them.

Mathematics itself is an embodiment of natural order, and it is no wonder that it organizes your thinking[6]. And this famous irrational person in his head cannot draw correct logical conclusions, cannot compare different concepts, he loses the ability to properly analyze and reason. A confusion of ideas and reasoning can lead to a lack of argument.

It is very easy to mislead such a person, because he does not have clear thoughts and cannot make the right decision independently. Always lives with the opinion of others and creates a life path drawn by others. Of course, this is very sad and critical.

So it's not just calculations and formulas, it's primarily logic and order! It is a set of rules and functions that make your thinking coherent and logical. This is reflected in your ability to think, form ideas, hold complex concepts in your head, and build complex relationships.

The human mind is a universal thing designed to solve various problems. Of course, there is a limit to this imagination: each person has certain inclinations to master various disciplines based on the specific characteristics of his innate and acquired thinking characteristics. In addition, specialization often requires knowing something: it is difficult to be an excellent mathematician, chemist, lawyer, teacher in one (we are not all Lomonosovs)[4]. There will always be something to choose from. But everyone can master the basic skills of mathematical thinking! For some it's just harder, for others it's easier. But it's for everyone. And as we said, this is necessary balanced development of your mind. It follows from what you are interested in, for example, literature or psychology, that you do not need mathematics, and you cannot master it somehow by nature! However, one of these does not exclude the other, on the contrary, they complement each other harmoniously. From the above, it can be concluded that the role and importance of exact sciences, including mathematics, in the development of human imagination and the perfect interpretation of worldly sciences, in the formation of a person with a personal opinion, independent and clear decision in society, is incomparable!

References:

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik– har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 104 b.
2. T.X.Holmatov, N.I.Toyloqov. Amaliy matematika, dasturlash va kompyuterning dasturiy ta'minoti. T.: “Mehnat”, 2000 y.
3. M.G'.Ergasheva. Ochiq kalitli kriptotizimlarda Ryukzak shifrlash algoritmining dasturiy ta'minotini ishlab chiqish.AndMI, maxsus son. 2023 y.
4. David Darling. The Universal Book of Mathematics .USA. 2004
5. Sh.Sh.Shohamidov. Amaliy matematika unsurlari. T.:2014 y.
6. Меняев Михаил Федорович. Информационные технологии управления. Москва, «Омега-Л», 2003 г.
7. M.G'.Ergasheva, I.I.Xomidov. Chiziqli algebraic tenglamalar sistemasini yechishda haydash usulini dasturiy ta'minotini ishlab chiqish. 2-tom, 2024 y.
8. Zulfixarov I.M. Matematikadan amaliy mashg'ulotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni // O'zMU HABARLARI, –Toshkent.
9. Zulfixarov.I.M., Mamadaliyeva N.B. Matematika fanidan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari // Muhammad Al-Xorazmiy izdoshlari, –Urganch. 2018. –250 b.

THE ROLE OF AUTHENTIC VIDEOS IN TEACHING ENGLISH

R.U. Narbekova

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotation. The article deals with the role of authentic videos in teaching English. The main attention of the article is focused on the benefits and goals of using authentic video materials for language learning and teaching, as well as the advantages of using videos at English language lessons.

Keywords: technology, international communication, audio-visual materials, visual presentation, illustrating, authentic video, collaborative method, motivate

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'rgatishda haqiqiy videolarning roli haqida so'z boradi. Maqolaning asosiy e'tibori tilni o'rganish va o'qitish uchun haqiqiy video materiallardan foydalanishning afzalliklari va maqsadlariga, shuningdek, ingliz tili darslarida videolardan foydalanishning afzalliklariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, xalqaro aloqa, audio-vizual materiallar, vizual taqdimot, illyustrativ, haqiqiy video, hamkorlik usuli, motivatsiya

Аннотация. В статье рассматривается роль аутентичных видеороликов в обучении английскому языку. Основное внимание в статье сосредоточено на преимуществах и целях использования аутентичных видеоматериалов для изучения и преподавания языка, а также преимуществах использования видео на уроках английского языка.

Ключевые слова: технологии, международная коммуникация, аудиовизуальные материалы, визуальное представление, иллюстрирование, аутентичное видео, метод сотрудничества, мотивация.

The continuous technological progress influences the teaching process significantly every year. It is no longer possible to teach English at colleges only with the help of course-books and hand-outs. At colleges this issue is the most acute, while their students deal with state-of-the-art technologies. Therefore, application of up-to-date authentic video materials into the English language teaching is what the lecturers should aim at nowadays. The English language becomes the means of international communication, the language of trade, education, politics, and economics. People have to communicate with each other. It is a well-known fact that audio-visual materials are a great help in stimulating and facilitating the learning of a foreign language. According to Arthur many media and many styles of visual presentation are useful to the language learner. That is to say, all audio-visual materials have positive contributions to language learning as long as they are used at the right time, in the right place. Video makes meaning clearer by illustrating relationships in a way that is not possible with words, which proves a well-known saying that a picture is worth thousand words. Three minutes of video can provide an hour of classroom work, or it can be used to introduce a range of activity for five minutes.

The key problem that technical students, who study English, face is that they often do not understand the concepts or processes, even related to their specialty, which they listen to or read about in the foreign language classroom. Mainly this happens due to the lack of visual presentation. Not every student has vivid enough imagination to relate the concept they read about in English to the one they have already studied at professional lessons conducted in their native language.

The brain consists of two hemispheres, each associated with distinct modes of cognition: verbal functions predominantly reside in the left hemisphere, while nonverbal functions are primarily localized in the right hemisphere. It emphasizes factual information over theoretical concepts and operates with a structured, precise, and strategic approach, aiming for objectivity. Conversely, the right hemisphere embodies creativity, spontaneity, and emotional depth, often engaging in intuitive and empathetic responses. It favors imagery, color, and melody, and tends to be less organized and more subjective in its thinking. When using audiovisual aids, both hemispheres are engaged: the left hemisphere analyzes

verbal content, including language and rhythm, while the right hemisphere processes visual elements, relationships, and auditory cues.

Considering the diverse neuronal structures within the brain, it's crucial to introduce students in technical fields to a wide array of learning approaches through video resources. These videos can cater to both verbal and visual learning styles, as outlined by R.A. Berk. Verbal/linguistic learning encompasses activities like reading, speaking (including debates and discussions), listening, and writing. On the other hand, visual/spatial learning occurs through activities such as observing, visualizing, and mentally creating images.

Numerous research findings demonstrate the efficacy of incorporating videos into English lessons, leading many experts to advocate for their consistent use. C. Canning-Wilson's study highlights students' inclination towards incorporating more authentic videos in lessons, while other researchers suggest that audiovisual materials can enhance students' comprehension of particular topics and contexts.

Using authentic video materials in language learning and teaching offers numerous advantages:

They provide real-life examples across various contexts during classroom sessions. Students can concentrate on the language skills pertinent to their needs, disregarding those irrelevant to their professional or academic pursuits.

Authentic videos spark students' interest and enhance language acquisition, as they are inherently more engaging than artificially created materials. Even if comprehension is limited, students are motivated to watch.

Emphasis is placed on grasping meaning rather than memorizing word forms or structures. This approach taps into students' existing knowledge of the world, including concepts, discourse, and language systems. As asserted by I. Cakir, incorporating videos into English lessons allows students to contextualize their language learning.

The primary advantage of any video, whether it's a program or a segment of a film, lies in its ability to captivate viewers and evoke various emotions, ensuring that they will vividly recall what they've watched. Simultaneously, it subtly enhances their English vocabulary through the usage of language found in the video. Authentic video resources serve multiple purposes in English lessons, including grabbing students' attention, inspiring and motivating them.

Considering that many universities, especially those focused on technical subjects, lack significant collections of English-language video materials relevant to students' fields of study, it is incumbent upon the English instructor to prepare audiovisual aids for lessons independently. Researcher R.A. Berk identifies optimal sources for selecting videos for foreign language lessons at universities:

Movies, encompassing segments from timeless classics, Academy Award-winning masterpieces, as well as modern and popular releases.

Television shows tailored for university-aged individuals, aligned with their specific fields of study.

Considerations such as students' socio-demographic characteristics (age, English language proficiency, etc.), video structure (length, relevance to lesson topics, authenticity, character count), psychological and ethical impacts on viewers, and genre.

Utilizing videos in English language classes at technical universities offers several benefits: capturing students' attention and directing it towards lesson topics, fostering interest and English communication within the classroom, creating vivid visual stimuli, stimulating imagination, improving attitudes towards learning, enhancing comprehension and retention of material, promoting freedom of expression and teamwork, boosting confidence, making learning engaging, and reducing anxiety or hesitation in speaking English in class.

The prepared aids can be presented at the lesson with the help of a notebook or special equipment in the multimedia class. It is important to remember that videos viewing in the auditorium should differ from a typical passive television watching [3, p. 71]. At the English lesson I use numerous ways of implementing videos.

The mentioned below are the basic ones, but others can be added if needed:

I choose a video clip or segment from a film or program to illustrate a concept or process for students to study.

I offer students guidelines or discussion questions to help them focus on key details while watching.

Next, I provide a brief overview of the video to underscore its purpose.

The video or segment is then played.

Finally, I facilitate further discussion in small groups about the material that was viewed.

In order to reach the lesson's objectives, it is necessary to create a sequence of interrelating activities (opening, sequencing, and closing) .

At the opening stage I ask questions to develop ideas related to the topic or assess the students' background knowledge of a particular process or concept, concerning their specialty; use brainstorming and debates; ask students to write a brief test, but the best way to attract students' attention is to show a video or a short fragment of some movie or programme related to the lesson's theme.

Videos can also play a crucial role in the concluding phase. They serve to recap the lesson's objectives by demonstrating the studied vocabulary in practical contexts, thereby inspiring students to pursue their studies in English for Specific Purposes.

It's increasingly vital to incorporate genuine videos into English language classes at technical universities. These audiovisual resources not only enhance comprehension but also significantly boost students' English vocabulary by providing real-life examples of the terms and expressions they're studying. Importantly, videos foster a trusting and relaxed atmosphere, which fosters productive collaboration among students and strengthens the bond between students and teachers.

Used Literature:

1. Canning-Wilson, C., 2000. Practical Aspects of Using Video in the Foreign Language Classroom, The Internet TESL Journal, vol. VI.
2. Kael Rawskin. Toronto Board of Education. Television as a teaching aid, 2005. – 405.
3. Scacco, J. (2007). Beyond Film: Exploring the content of movies. Forum, 2007. 10-15.

XORIJIY TIL O‘RGANUVCHILAR TURLARI: METODLAR VA ULARNING QO‘LLANILISHI

G.Muxtorova, N.I. Xursanov
Renessans ta’lim universiteti

Annotatsiya. Hozirgi kunda butun jahonda tilga bo‘lgan ehtiyoj oshib bormoqda, xususan o‘qish, yozish, tinglab tushunish, gapirish kabi ko‘nikmalarni mukammal o‘rganish tez va samarali natijalarni ko‘rsatadi. Mazkur maqolada chet tillari o‘qitish metodikasi va ularning turlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: metod, metodika, ta’lim, nutqiy faoliyat, motivatsiya, grammarika.

Аннотация. В настоящее время потребность в языке возрастает во всем мире, в частности, совершенное освоение таких навыков, как чтение, письмо, понимание на слух и устная речь, дает быстрые и эффективные результаты. В данной статье говорится о методах обучения иностранному языку и их видах.

Ключевые слова: метод, методика, обучение, речевая деятельность, мотивация, грамматика.

Abstract. Nowadays, the need for language is increasing all over the world, in particular, perfect learning of skills such as reading, writing, listening comprehension, and speaking shows fast and effective results. This article talks about foreign language teaching methods and their types.

Keywords: method, methodology, education, speech activity, motivation, grammar.

Barchamizga ma’lumki bugungi kunda chet tilini o‘rganuvchilarning soni sezilarli darajada oshmoqda, binobarin, chet til metodikasi ilmida o‘quvchining ichki kechinmalari (emotsiyasi) va ichki turtkisi (motivatsiyasi)ni ro‘yobga chiqarish muhim ekanligi nazariy asoslab berilgan. Oqibatda chet til o‘rganish motivatsiyasi oshadi, o‘quv jarayoni to‘laqonli mazmun kasb etadi. Shularning barchasi chet til dasturida rivojlantiruvchi maqsadning o‘rin egallashiga sabab bo‘ldi. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatida ko‘nikma va malakalarning hosil bo‘lish darajasiga ko‘ra shaxsning ijtimoiy faolligi aniqlanadi [2]. Ta’limshunoslik ilmida o‘quv ko‘nikma va malakalarining to‘rtta toifasi tasnif etiladi. Ular tashkiliy, aqliy, axborot va muloqot o‘quv ko‘nikma va malakalari deb atalishi mumkin. Chet til ta’limida tashkiliy o‘quv ko‘nikma va malakalari o‘quv-metodik vositalar asosida hosil qilinadi. Bu jarayon maktab tajribasi isbotidan o‘tgan quyidagi usullarni taqozo etadi: chet til o‘rgatishda muallim bilan o‘quvchi, muallim bilan sinf (guruh), o‘quvchi bilan sinf (guruh), o‘quvchi bilan o‘quvchi birga ishlashi tavsiya etiladi. O‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda lingafon yordamida mashg‘ulot o‘tkazish, ularing ovozlari yozish va eshitish, uyda o‘qish va uy vazifalarini (asosan yozma shaklda) bajarish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish alohida ahamiyatga molikdir. Shuningdek bu jarayonda o‘quvchilar o‘zlari ustida

ishlashadi va dars jarayonida tinglab, mavzu yuzasidan testlar va topshiriqlar bajarish yanada yaxshiroq o'zlashtirishlari uchun hizmat qiladi. Hamda, aqliy ko'nikma va malakalari shakllantirish uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin. Nutq faoliyatini egallashda til birliklarining mavhumot tomonlari (qoidalar) o'quvchilar tafakkuri mahsuli sifatida o'zlashtiriladi. Misol uchun, o'rganilayotgan nutq namunasi ishtirokida sodda nazariy tushuncha va ta'riflar vujudga keltiriladi. Til hodisasi moddiylikdan mohiyat (g'oyaviylik) sari siljish, burilish yasaydi [4]. Til hodisalarini bir-biridan farqlash, umumlashtirish, ajratish, qo'shish, sistemalashtirish kabi aqliy amallar bajariladi. O'qilish qoidalarini o'rgatishga mo'ljallangan so'zlar ustunlari yoki qatorlarini o'quvchilar o'qiganlarida so'zlardan qoidaga qarab ularning aqliy harakati ta'minlanadi. Vaholangki, Grammatik hodisalami o'zlashtirish (mas. ot ko'plik shakli yasalishi, fe'l shakllari, modal fe'lning qollanilishi), ular haqida mavhumotlarni o'zlashtirish o'quvchi shaxsining rivojiga samarali ta'sir etadi. Nutq faoliyati jarayonida, mas. o'qigan yoki tinglagan matndan axborot olishga, ya'ni mazmunini tushunishga yo'llovchi savollarga javob berish, olingan axborotga o'z munosabatlarini bildirish va h.k. aqliy ko'nikma va malakalarni tarkib toptiradi.

Chet tili o'raguvchilar uchun ilmiy mezonlar mavjud:

Birinchidan, o'quvchi chet tilni ilk bor o'rgana boshlashi davrida hech qanday til birliklarini bilmaydi. Mezon: til notanish, mavzu tanish [2].

Ikkinchidan, og'zaki nutq mavzularida chet tilda faoliyat o'rgatiladi, chunki tinglab tushunish va gapirish boshqa nutq faoliyati turlariga asos bo'ladi, og'zaki nutq yetakchi faoliyat vazifasini o'taydi. Mezon: og'zaki nutq mavzulari birinchi o'rinda turadi.

Uchinchidan, mavzular nutq faoliyati turlaridan gapirish (va tinglab tushunish) va o'qish (va tinglab tushunish) uchun ajratiladi. Mezon: og'zaki nutq mavzulari o'qish va yozuv uchun asos bo'ladi, o'qish mavzulari (yuqori sinflarda) faqat tinglab tushunish uchungina tatbiq etiladi (o'qish mavzulari bo'yicha gapirish va yozish shart emas).

To'rtinchidan, nutq faoliyati turlaridan tinglab tushunish va yozuvning o'z mavzusi yo'q. Mezon: gapirish va o'qish mavzulari tinglab tushunishga to'liq daxldor, gapirish mavzulari chet til o'qitish kursida yozuv uchun tegishli hisoblanadi.

Beshinchidan, o'qish mavzusidagi leksik birliklar (taxminan shu sinf (sinflar) minimumining teng yarmi) gapirishda qo'llanadi, yozuvda qo'llanishi shart emas. Mezon: o'qilgan matnning mazmunini tushunganlik darajasi og'zaki nutq mavzulari asosida tekshirib ko'riladi.

Oltinchidan, og'zaki nutq mavzulari bilan yonma-yon nutq vaziyatlari ham beriladi. Nutq vaziyatlari, mavzular bilan bir qatorda, dialog nutq (juftnutq) uchun taalluqli, monolog (yakkanutq) esa gapirish va yozuvga tegishli. Mezon: nutq mavzulari qatorida nutq vaziyatlari ham tanlanishi kerak.

Yettinchidan, nutq mavzulari va nutq vaziyatlarini tanlash jarayonida olinadigan axborotlar taxminan hisobda bo'lishi kerak. Misol uchun, „o'zing haqingda gapirib ber“, deyilganda, mavzu chegarasi belgilab qo'yilishi kerak, ya'ni „sen o'quvchisan, o'z haqingda inglizcha/ispancha/nemischa/fransuzcha gapirib

ber“ deyilsa, „men o‘quvchiman, beshinchi sinfdaman, yoshim 11 da“ kabi axborotlar yakka nutqda bayon etiladi. Mabodo juftnutq talab etilsa, o‘qituvchi tomonidan yoki darslik mashqidan nutq vaziyati ma’lum qilinishi kerak: „Biringiz o‘qituvchi, qani o‘quvchilar bilan suhbatlashing-chi“, qabilida ish tutiladi. Demak, mavzu umumiy nutq yo‘nalishi bilan bog‘liq, aniq axborotni kichik mavzu („sen o‘quvchisan“ kabi) yoki nutq vaziyati yordamidagina oldindan belgilab qo‘yilishi mumkin. Mezon: mavzu va vaziyat nutq axborotini oldindan belgilovchi tayanch hisoblanadi.

Sakkizinchidan, o‘quv dasturida og‘zaki nutq mavzulari va kichik mavzular to‘la, nutq vaziyatlari esa ayrim namunalarda keltiriladi. O‘qish mavzulari esa janrlar yoki matn turlari nomlari bilan ko‘rsatiladi, xolos. Misol tariqasida, siyosiy, ilmiy, madaniy, sport va hokozolar mavzularida matnlar o‘qilishi kerakligi ta’kidlanadi.

Yozma matnni darslik muallifi yoki o‘qish kitobi tuzuvchisi chet tildagi manbalardan tanlaydi, moslashtiradi (adaptatsiya qiladi). Shuning uchun adabiy janmi ko‘rsatish kifoya. Og‘zaki matnni o‘quvchi yaratadi, binobarin, mavzu va vaziyat uning nutqidan oldin tavsiya etiladi. Mezon: mavzular (gapirish va o‘qish mavzulari) nutq faoliyati turlariga qarab belgilanadi.

To‘qqizinchidan, nutq mavzulari birinchi o‘rinda berilishiga, asosan, ikki sabab mavjud: bir tomondan, chet tilda olinadigan axborot „binosi“ — mavzulardir, boshqa tomondan qaralganda, til materialini tanlash ham ko‘p jihatdan mavzular bilan bog‘liq bo‘ladi. Mezon: chet tildagi axborot mavzularing ichki tomonini tashkil etadi, binobarin, mavzu va axborot bir masalaning ikki tomonidir. Ta’lim qayerda, qachon va qanday tarzda berilishidan qat’i nazar, avvalo, axborot singdirish demakdir. Ta’limshunoslik ma’lumotlariga binoan, o‘qitish — muayyan hajmdagi axborot berish demakdir. Axborot haqidagi ta’limotni chuqur tahlilga kirishmagan holda, falsafada aytiladigan „Axborot — in’ikos jarayonining bir ko‘rinishidir“ degan ta’rif-tavsifni keltirish yetarlidir. O‘quvchilar olishi va yetkazishi mumkin bo‘lgan axborotlari ham metodik tasniflash imkoni mavjud. Chet tilda beriladigan axborot o‘quvchilar qiziqishiga mos, umumta’lim va tarbiyaviy yo‘nalishda, mavzular doirasi va til materiali asosida hamda ularning umumiy saviyasini ko‘tarishga qaratilgan bo‘lishi talab qilinadi. Xullas, mavzu — tashqi ko‘rsatkich, axborot esa — ichki tomon sifatida chet til o‘qitishning mazmunida yagona tarkibiy qismni tasffil etadi. Mavzularga tegishli xususiy metodik mezonlardan tashqari chet til o‘qitish mazmunini tanlashning umumiy mezon (prinsip, kriteriy)lari ham fanda ishlab chiqilgan. Ulardan nazariya va amaliyotda keng qo‘llanib kelinayotganlari uchta [1].

Shuningdek, til o‘ranuvchilarni muqobil 3 toifaga bo‘lamiz:

1- toifa bolalar toifasidir: Bu toifa vakillari uchun samarali yondashuvlar mavjud. Ya’ni bu toifa vakilari uchun turli xil ko‘rgazmalar va ajoyib rasmlar mashiqlar orqali musiqa yoki mulftfilimlar orqali o‘rgatish va shu til yuzasidan ko‘nikmalarni hosil qilish mumkin.

2- toifa yoshlar toifasidir: Bu toifa vakilar uchun juda ko‘p usullar mavjud. Xususan, het til grammatikasini o‘rgatish mazmuni uchta metodik mezonga ko‘ra — ona tili va ikkinchi tildan to‘plangan o‘quvchi grammatik tajribasini hisobga

olib, chet tilning o'zidan yig'iladigan tajribaga asoslanib va grammatik hodisalar taqdimoti tartibini nazarga olib tanlanadi. Ushbu ilmiy mezonlar o'zbek maktablarida chet til grammatikasini o'rgatish masalalarini 70 mukammal tadqiq etgan metodist olim T. Q. Sattorov qalamiga mansub. Avval inglizcha hozirgi (umumiy) zamonning birinchi va ikkinchi shaxslardagi shakli o'rganiladi (chunki nutq mavzulari mazmuni „o'zim haqimda“, „sen haqingda“ va keyinchalik „u haqda“ chet tilda og'zaki fikr yuritishni taqozo etadi). Soniyan, uchinchi shaxs birlik shakli mashq qilinadi. Ushbu fe'l shakli g'oyat qiyinchilik bilan o'zlashtiriladi: oldin o'rganilgan (speak, read, go) shakli (speaks, reads, goes) bilan muqobil assotsiatsiyaga kiradi. Salbiy ta'sir oqibatida ikkala shakl chalkashtiriladi. O'quvchida oldingi shakllar ko'nikmasi o'rnashib qoladi [5]. Natijada o'quvchi uchinchi shaxs qo'shimchasini tushirib qoldirib xatoga yo'l qo'yadi. Uchinchi shaxs birlik shakli grammatikani o'rgatish mazmuniga kiritiladi. Maktab sharoitida o'tkazilgan eksperiment chog'ida hozirgi umumiy zamon fe'lining uchinchi shaxs shakli birinchi navbatda o'rgatib ko'rildi. So'ngra boshqa shakl berildi. Natijada o'quvchilar uchinchi shaxs shakli (speaks, reads, goes) ni birinchi va ikkinchi shaxslarga ham tatbiq eta boshlashdi. Oldin hosil bolgan ko'nikma yangisidan ustun turishi — bu yerda ham o'z oqibatini ko'rsatdi. Keltirilgan misolda grammatikaning taqdimoti tartibi hal qiluvchi vazifani o'tashi yaqqol o'z isbotini topdi. Shuningdek Grammatik usuljuda qulay va tartibli eng asosiysi tizimli va sistemaga solingan metod hisoblanadi. Yana bir usul bu Immersiya usulidir [3]. Bu usulda o'rganuvchi chet tilini ma'mur mamlakatda yashab, tilni amaliy ravishda o'rganadi. Bu usulning asosiy maqsadi tilni o'rganuvchining har kuni amaliy sifatda foydalanishini ta'minlashdir. Bu usul biroz vaqtni olishi mumkin va shu bilan birga unda so'zlarni buzib aytish va Grammatik qoidalarga asoslanmagan holda faqat eshitganini aytishdir. Yana bir metod Axborot texnologiyalariga asoslangan yondashuvdir. Onlayn resurslar: Internet orqali chet tilini o'rganish juda qulay bo'lgan usuldir. Onlayn darslar, ilovlar va interaktiv saytlar orqali chet tilini o'rganuvchilar o'zlarini mustahkamlashtirishlari mumkin. Lekin bu usulda faqat bilimlarini mustahkamlash uchun va mavzular doirasida mashqlar bajarishlari hamda o'zlarini ustida ishlashlari uchun [2].

To'g'ri metodning zamonaviy ko'rinishlaridan ikkitasi — audiolingval va audiovizual metodlari ko'p tarqalgan. Audiolingval metodning asoschilari (mashhur Amerika metodistlari Charlz Karpenter Friz va Robert Lado) flkrlariga binoan chet til amaliy va ta'limiy maqsadda o'rganiladi. Til materiallaridan chet til jumalari (nutq namunalari)ni tanlash va o'rgatishga muhim o'rin beriladi. Nutq faoliyati turlarini o'rganish tartibi quyidagicha kechadi: tinglab tuhunish— gapirish—>o'qish— yozuv. Og'zaki nutq chet tilda aloqa vositasi sifatida, yozma nutq esa og'zaki nutq materiali asosida o'rgatiladi [2].

Aralash metod Ushbu metod ikki katta metodik yo'nalishlarning ilmiy-amaliy tomonlarini o'ziga singdirib olganligi ko'rinib turibdi. Aralash metodlar XIX asr oxiri - XX asr boshlarida tarjima va to'g'ri metodlar qorishmasi sifatida vujudga keldi. Aralash metod haqida uning namoyandalari daniyalik ruhshunos K. Flagstad, nemis tilshunosi E. Otto, nemis metodisti F. Aronshteyn, nemis tilshunosi G. Paul kabilaming ilmiy ishlaridan ma'lumotlar o'Ush mumkin (VII

bobni o‘qing) [2]. Aralash metodning yana bir boshqacha ko‘rinishi to‘g‘ri metod va qiyosiy metod prinsiplarining qorishmasi sifatida vujudga keldi. Ushbu zamonaviy aralash metodning namoyandalari metodistlar amerikalik P. Hegboldt, belgiyalik F. Klosse, germaniyalik A. Bolen va rus chet til o‘qitish ruhshunosi B. V. Belyayev tadqiqotlaridan ma‘lum va mashhurdir.

Qiyosiy metod. Uning nomi „ongli -qiyosiy metod“ deyiladi. Bu metodning asoschisi akad. L. V. Shcherba bo‘lib, metodni hozirgi davr chet til o‘qitish jarayoniga moslashtirgan, metod asoschisi ishini samarali davom ettirgan Pedagogika fanlari akademiyasi muxbir a‘zosi prof. I. V. Raxmanov bo‘lgan. Ongli-qiyosiy metod bo‘yicha chet til o‘rgatilganda didaktik onglik prinsipi asosida ish ko‘ra boshlashgan. Ushbu metodning qiyoslash, ona tiliga suyanib ish ko‘rish, nutq faoliyati 78 turlarini bir yo‘la o‘rgatish singari xususiy prinsiplari o‘tgan asring qirqinchi va elliginchi yillarida shakllanadi va keng ko‘lamda amaliy qo‘llanadi. Chet til o‘qitishning amaliy, ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlari ilmiy asoslab berilgan. Bu esa metodning birinchi ko‘rinishi edi.

3- toifa bu yoshi kattalardir. Ularga asosan bu metod juda qulay hisoblanadi ular uchun ularga asosan kino ko‘rish tinglash yoshlari munosib mashqlar orqali o‘rgatiladi.

Chet tilini o‘qitish maqsadlarining ro‘yobga chiqishida foydalaniladigan vositalarning metodik tasnifi quyidagicha [2]: 1) bajaradigan vazifasiga ko‘ra asosiy va qo‘shimcha (yordamchi) o‘quv qurollari turlari; 2) kimga mo‘ljallanganligiga qarab muallim yoki o‘quvchilar qo‘llaydigan o‘quv qurollari; 3) axborot keladigan yo‘l (analizator)ga nisbatan — eshitish, ko‘rish, eshitib ko‘rish nomlaridagi; 4) texnika ishtirokini hisobga olib, an‘anaviy (notexnik) va zamonaviy (texnik) atalmish o‘quv qurollari; 5) ishlab chiqarilishi nuqtayi nazaridan — ommaviy va mahalliy o‘quv qurollari mavjud.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе. / Под ред. А. Д. Климентенко, А. А. Миролюбова - М.: Педагогика, 1981. — 89 — 90-бетлар. (Ayrim qo‘llanmalarda umumiy mezon (prinsip) ikkita ko‘rsatilgan: Гез Н. И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А. А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник. — М.: Высшая школа, 1982. —55-бет
2. Jalolov J. Chet tili o‘qitish metodikasi. Darslik. – T. 2012. 58 -59 betlar.
3. Khursanov NI. The Importance of Testing and Assessment Principles in Modification Process of Exam Tasks. Assessment in Teaching Foreign Languages: Achievements, Challenges and Solutions. InThe International Scientific Proceeding Conference. April (pp. 9-10).
4. Korompot CA, Siregar I, Khursanov NI, Abdullaev D, Mohamed KM. Investigating Gender DIF in the Reading Comprehension Section of the B2 First Exam. 2024.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ АУДИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Л.Б. Хурсанова

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои

Аннотация. Известно, что изучение любого языка осуществляется посредством 4 основных актов речевой деятельности. Это процессы говорения, чтения, письма и понимания на слух, и в особенности важно обучать этим видам речевой деятельности при изучении иностранных языков, поскольку через них передается и принимается информация. В данной статье говорится о факторах развития компетенции восприятия на слух при обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: темп речи, психологическая трудность, методика, устная речь, письменная речь, компетентность, общение.

Annotatsiya. Ma'lumki har qanday tilni o'rganish nutqiy faoliyatning 4 ta asosiy amali vositasida amalga oshiriladi. Bular gapirish, o'qish, yozish va tinglab tushunish jarayonlari bo'lib, xususan, chet tillarini o'rganishda nutq faoliyatining mazkur turlarini o'rgatish muhim hisoblanadi, chunki ular orqali ma'lumot beriladi va olinadi. Mazkur maqolada xorijiy tillarni o'qitishda tinglab tushunish kompeteniyasini rivojlantirish omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nutq tempi, psixologik qiyinchilik, metodika, og'zaki nutq, yozma nutq, kompetenya, muloqot.

Abstract. It is known that learning any language is carried out using 4 main acts of speech activity. These are the processes of speaking, reading, writing, and listening comprehension, and in particular, it is important to teach these types of speech activities in learning foreign languages, because information is given and received through them. This article talks about the factors of the development of listening comprehension competence in teaching foreign languages.

Keywords: pace of speech, psychological difficulty, methodology, oral speech, written speech, competence, communication.

Если получение информации осуществляется посредством прослушивания и чтения, то доставка информации осуществляется посредством устной и письменной речи. Различают две формы речевой деятельности: устную и письменную речь. Обучение устной речи включает обучение аудированию и говорению, а обучение письменной речи включает обучение чтению и письму [1, 302].

Научиться слушать и понимать – важный шаг в общении. Ведь общение двустороннее. Человек, общающийся на иностранном языке, должен не только уметь ясно говорить, но и понимать, что говорит собеседник, и отвечать ему в ответ. Самая большая проблема в обучении и преподавании аудирования сегодня – это понимание речи носителей языка [9]. В этом случае основная задача преподавателя — устранить расхождения в произношении изучающих иностранный язык и носителей языка, максимально унифицировать их произношение, ускорить темп речи. Отсутствие некоторых английских звуков в узбекском языке, фонетические и фонологические особенности языка являются одними из основных трудностей, с которыми сталкиваются студенты. Хорошо известно, что слабостью большинства студентов в изучении языка являются трудности с пониманием на слух [7]. Простая причина заключается в том, что студенты часто слушают учителя или английский язык, который они изучают, вместо того, чтобы слушать реальную речь, которую учат понимать речь.

Итак, речевые компетенции студентов при иноязычном обучении.

Чтобы упражнение на понимание на слух было правильным и эффективным, учащиеся, прежде всего, должны иметь глубокие знания по

произношению и фонетике английского языка. То есть знание правильного произношения букв, связи слов в повседневной речи, краткого и долгого произношения гласных, правила ассимиляции, правильного использования ударения является основой и помогает ученику освоить. Хорошо тренируется понимание на слух. При аудировании необходимо знать 90–100% словарного запаса текста, а не 80%, как при обучении другим языковым материалам. Основная цель – не ввести новую лексику, а уметь слушать и понимать употребление приобретенной лексики в речи [3, 115].

Умение слушать речь состоит из следующих компонентов:

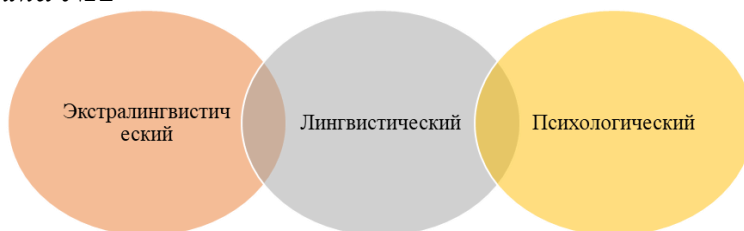
- А) фонематическое слушание,
- Б) фонетическая способность слушать,
- В) умение интонационного слушания.

Способность фонематического слушания служит для различения фонологических, то есть смыслоразделительных свойств фонем. Фонетическое слушание служит для различения фонетического характера звуков речи, то есть умения правильно слушать звуки речи, не различающие значения. Умение интонационного слушания служит для правильного понимания тона предложений и предложений [8]. Этот тип способностей так же важен, как и предыдущие.

Ученый-методист Т.Саттаров, изучая лингвистические и психологические особенности обучения аудированию в высших учебных заведениях, объяснил трудности аудирования следующими факторами [4, 191]: *Диаграмма №1*

И.Якубов оценил понимание аудирования как важный вид речевой деятельности и выделил 3 типа трудностей в обучении аудированию [5]: *Диаграмма №2*

Экстралингвистические трудности – это:

- механика прослушиваемой речи, т.е. она транслируется с помощью механического устройства;

- тон речи, скорость, условия слушания, обстановка;
- внимание ученика;
- сколько раз прослушивается речь;
- наличие вспомогательных средств, осмысленных картинок и других подобных факторов в процессе понимания на слух.

Лингвистические трудности – это трудности, связанные с языком. Г.Рогова выделяет 3 типа таких трудностей [6]:

- фонетические трудности, т.е. трудности в понимании и различении близких друг к другу звуков;
- лексические трудности, т.е. трудности, связанные с прослушиванием и пониманием слов, близких по произношению друг к другу;
- грамматические трудности, то есть трудности, связанные с грамматическими правилами (в связи с тем, что английский язык является аналитическим языком).

Психологические трудности связаны с индивидуальными особенностями обучающегося. С психологической точки зрения память учащихся играет важную роль в понимании речи на слух. При прослушивании речи, если содержащаяся в ней информация сохраняется в памяти, ее не нужно прослушивать еще раз, и выполнять задачи становится немного легче.

Методист Ж.Джалолов классифицирует трудности понимания на слух следующим образом [2]: *Диаграмма №3*

Чтобы избежать этих трудностей, необходимо правильно подобрать аудиотекст для восприятия на слух. На наш взгляд, при выборе аудиотекста следует соблюдать следующие требования: *Диаграмма №4*

Преподавание и работа над пониманием речи на слух на практическом английском языке не преподается как отдельный предмет. На практических занятиях, наоборот, студентов учат слушать и понимать. На наш взгляд, методика работы над аудированием на практическом английском языке разработана с учетом особенностей, сложностей и требований программы, о которых мы упомянули выше. При этом учитываются знания студентов, процент зачисления, возрастные особенности.

И. Якубов рекомендует организовать методику понимания на слух на практическом английском языке в 3 этапа [5]:

- этап подготовки
- этап аудирования микротекста
- основной этап, то есть этап прослушивания и понимания более сложного текста и выполнения сопутствующих упражнений.

Подготовительные упражнения включают работу над языковым материалом, то есть фонетические, лексические, грамматические упражнения. Речевые упражнения учат пониманию, дифференциации и умозаключениям. Речевые упражнения более важны. Потому что цель обучения аудированию — подготовить учащихся к разговору и общению.

- основной этап, то есть этап прослушивания и понимания более сложного текста и выполнения сопутствующих упражнений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Известно, что речевая деятельность и общение являются двусторонними. Человек, общающийся на иностранном языке, должен не только уметь ясно говорить, но и слушать и понимать, что говорит собеседник. Поэтому научиться слушать и понимать – важный шаг в общении. Самой большой проблемой в обучении и обучении аудированию является понимание речи носителей языка. Основная задача учебного процесса – максимально унифицировать исходную речь и произношение учащихся. Устранение различий между реальной речью и речью изучающих язык при обучении иностранным языкам, отсутствие некоторых английских звуков в узбекском языке, фонетические и фонологические особенности языка относятся к числу основных трудностей, с которыми сталкиваются школьники и студенты.

Использованная литература:

1. Hoshimov O‘., Yoqubov I. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. –Т.: Sharq, 2003. –302 b.
2. Jalolov J. Chet tili o‘qitish metodikasi – Т.: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2012.
3. Mayer. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge. Cambridge University Press, 1989. –115p.
4. Sattorov T. Q. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi. –Т.: TDYUI, 2003.–191 b
5. Yoqubov I. Amaliy ingliz tili metodikasi. – Т.: “Perfect Print” nashriyoti 2011
6. Рогова Г.В., Методика обучения английскому языку. на английском языке — 1975
7. Khursanov, N. I. "The Importance of Testing and Assessment Principles in Modification Process of Exam Tasks. Assessment in Teaching Foreign Languages:

Achievements, Challenges and Solutions." In *The International Scientific Proceeding Conference*. April, 2021. pp. 9-10.

8. Raupova L., Axmedova M. Oliy filologik ta'limda talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kredit-modul tizimiga o'tishning amaldagi holati va istiqbollari. *O'zbekiston milliy universiteti xabarlari*, 2022, [1/1/2]. 95-97.

9. Давлетназарова ЛБ. The notion of critical period hypothesis and its role in learning foreign languages. *Международный журнал искусство слова*. 2021 Oct 29;4(2).

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Н.И. Хурсанов

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доц. и. о.
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация. В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий, что является одной из уникальных особенностей современности, особое внимание уделяется новому подходу к образовательному процессу и его организации, использованию его возможностей. В статье говорится о роли информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: ИКТ, Web-ресурс, TOEFL, IELTS, перевод, устная речь, психологический фактор.

Annotatsiya. Davrimizning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lgan axborot kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan uning imkoniyatlaridan foydalanib, ta'lim jarayoniga yangicha yondashish va uni tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada axborot kommunikatsion texnologiyalarining xorijiy tillarni o'qitishdagi o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: AKT, Web-resurs, TOEFL, IELTS, tarjima, og'zaki nutq, psixologik omil.

Abstract. With the rapid development of information and communication technologies, which is one of the unique features of our time, special attention is being paid to a new approach to the educational process and its organization, using its opportunities. The article talks about the role of information and communication technologies in teaching foreign languages.

Keywords: ICT, Web-resource, TOEFL, IELTS, translation, oral speech, psychological factor.

Известно, что с появлением единого персонального компьютера возможности образовательной системы радикально изменились. Интернет предоставил системе образования больше возможностей для внедрения новых педагогических технологий. Реформирование системы образования в условиях рыночной экономики в нашей стране связано, прежде всего, с внедрением передовых информационных технологий в систему образования и обучения. Информационные и коммуникационные технологии напрямую связаны с открытиями в области микроэлектроники, вычислительной техники (аппаратного и программного обеспечения), телекоммуникаций и оптоэлектроники – микропроцессоров, полупроводников и волоконно-оптических кабелей.

Эти открытия позволяют обрабатывать и хранить очень большие объемы информации и быстро распространять их по сетям связи. Он создает

новую мощную технологическую структуру, которая позволяет компьютерам соединяться и взаимодействовать друг с другом — информационные системы, использующие общий протокол. Они соединяют людей, их дома и учреждения и выполняют большое количество задач за очень короткий период времени. Это фундаментально изменит характеристики использования информации и коммуникационные структуры.

При этом компьютеры могут установить связь с любой точкой земного шара. Для системы образования это создает новые возможности коммуникации между образовательным учреждением и учащимися, родителями, учащимися и преподавателями, имеющими отношение к этой сфере. С точки зрения развития человечества новизна и уникальность информационных и коммуникационных технологий заключается в их проникновении практически во все сферы человеческой деятельности, использовании в неограниченных масштабах и целях.

Информационные и коммуникационные технологии являются наиболее бурно развивающимися направлениями в сфере образования. Новые информационные технологии резко расширяют использование информации и коммуникаций, электронная почта, электронные библиотеки, сайты открывают неограниченные возможности для системы образования, создают возможности получения учебной и научной информации из любой точки мира.

Для тренингов, проводимых с использованием ИКТ, характерны следующие особенности:

- принцип адаптивности: влияние на индивидуальные характеристики компьютера;
- принцип управления: руководство преподавателя в любой момент учебного процесса;
  - наличие интерактивности и диалогических условий в образовании;
  - ИКТ дополняют действия учителя и ученика;
  - якобы вести с ними диалог и развивать компьютерную грамотность;
  - удобство индивидуальной и групповой работы;
  - устойчивость психологического состояния обучающегося при работе на компьютере;
- неограниченные возможности в образовании: контент, множество приложений и т.д., [4].

С помощью инструментов ИКТ можно собрать информационную базу важных знаний, что побуждает пользователей к новым творческим исследованиям. Для этой цели может служить удобная информационная база для студентов, а также Web-ресурс образовательного учреждения, позволяющий обмениваться опытом внутри одного учебного заведения и между студентами другого образовательного учреждения. Виртуальный клуб творческих разработок позволяет объединить талантливых пользователей.

По этой причине необходим иной подход к процессу воспитания молодого поколения. Меняется и роль учителя на уроках. Учитель теперь выступает в основном в роли гида. Настало время учителям, которые

стремятся идти в ногу со временем, быть готовыми оживить любую часть урока с помощью ИКТ.

Из нашего разговора со многими учителями стало понятно, что учителя должны планировать и готовиться к использованию ИКТ в процессе обучения на основе государственных стандартов. На уроке ИКТ никогда не могут заменить учителя, а служат ему помощником. По содержанию урока необходимо поочередно использовать ИКТ и другие педагогические технологии. Целью применения ИКТ в учебном процессе является обогащение урока, предоставление дополнительной информации и дидактических выставок [2, 95-97; 3, 365-392].

Чтобы преподавать английский язык молодежи через компьютер, прежде всего, сам преподаватель должен уметь использовать компьютерные технологии на профессиональном уровне. Использование этого уровня включает в себя не только умение полностью использовать имеющиеся возможности компьютера, но и умение организовывать на его основе новые образовательные программы. Чтобы стать педагогом такого уровня, каждому учителю иностранного языка необходимо больше работать над собой в сфере современных технологий.

Преподавание английского языка с помощью компьютера имеет ряд преимуществ перед традиционными методами обучения.

Прежде всего, студент, изучающий английский язык на базе компьютера, получит возможность проверить свои навыки в четырех областях языка (аудирование, говорение, чтение и письмо). В настоящее время это возможно с помощью продвинутых программ. Необходимо только уметь направить ученика на этот метод обучения [5].

Кроме того, доказано, что каждое правило, каждое слово, каждая единица понятия, преподаваемая при обучении иностранным языкам с помощью компьютера, лучше сохраняется в памяти ученика. Естественно, что богатые графические возможности компьютера, возможность доставлять информацию о ситуациях в виде голоса, текста, изображений и видео делают обучение иностранным языкам посредством компьютера одним из наиболее эффективных методов [6].

Наличие сети Интернет на компьютере делает обучение английскому языку с помощью компьютера более эффективным. Студенты могут не только изучать язык с помощью компьютерного искусственного интеллекта, но и развивать свои навыки, общаясь с другими изучающими язык посредством живого общения в Интернете.

Также в результате использования Интернета и его больших возможностей в обучении иностранным языкам становится все более очевидной перспектива внедрения мультимедийных технологий в образовательно-педагогический процесс. Наши наблюдения показали, что в качестве основного средства общения «Интернет-знакомства идут по четырем направлениям:

- как средство получения информации;
- как средство связи;

- как средство обучения;
- как средство развлечения» [7, 436–444].

Большое внимание уделяется отработке работы с основными средствами связи (электронная почта, чат) при поиске информации в сети. На начальном этапе процесс обмена информацией ограничивается только письменным текстом, но постепенно в него включаются графические и аудиодокументы.

Также в целом ряд дидактических вопросов можно решить за счет использования ИКТ и, в частности, Интернета на занятиях по иностранному языку. Из этих:

- в проверке знаний студентов;
- можно эффективно использовать для закрепления предмета.

При контроле знаний учащихся:

- различные онлайн-тесты, то есть интерактивные тесты; оффлайн-тесты, то есть можно использовать электронную версию тестов;
- в интернет-системе существует множество тестов, таких как TOEFL, IELTS для студентов от начального уровня до самого высокого уровня знаний.

Таким образом, обучая иностранному языку с использованием Интернета, как преподаватели, так и учащиеся получают удобные возможности в работе, поэтому внедрение ИКТ в учебный процесс является актуальным вопросом. Эффективность современных уроков достигается на основе образовательных программ, поиска информации в Интернете, повышения интереса к изучению иностранных языков, как следствие, осознания актуальности межнационального и межкультурного общения, расширения сферы деятельности. образовательная среда.

Однако использование современных информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе не всегда дает положительный эффект. Здесь необходимо не забывать о негативных психолого-педагогических факторах и о том, что средства ИКТ могут вызвать плохие последствия для физиологического состояния и здоровья обучающегося. Например, студент, который проводит долгое время перед компьютером с целью обучения, потеряет способность к общению. Ведь наукой доказано, что склонность к творчеству рождается в человеке через диалогическую речь [1, 79-81].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс, особенно в преподавании и изучении иностранных языков, становится все более важным. Информационные технологии открывают большие возможности в обучении иностранным языкам, играют важную роль в получении качественных научных знаний и повышении эффективности образования. Однако, прежде всего, сам преподаватель должен уметь использовать компьютерные технологии на профессиональном уровне.

Использованная литература:

1. Khursanov N. Using the Information Resource Center to Create Independent Educational Assignments. MMIT. 2023 May 25:79-81.
2. Raupova L., Axmedova M. Oliy filologik ta'limda talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kredit-modul tizimiga o'tishning amaldagi holati va istiqbollari. *O'zbekiston milliy universiteti xabarлари*, 2022, [1/1/2]. 95-97.
3. Roth, M. Gestures: Multimedia and their Role in Teaching and Learning. *American Educational Research*, 71, 2001. 365-392.
4. To'raqulov X.A. Zamonaviy kompyuter tarmoqlari bo'yicha multimediali elektron o'quv qo'llanma yaratish texnologiyasi //Uzluksiz ta'lim. 2011.
5. Yo'ldoshev J. Yo'ldosheva F. Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim sifat kafolati. –T.: 2008 y.
6. Yoqubov I. Amaliy ingliz tili metodikasi. Fan nashriyoti, Toshkent-2009.
7. Потапова Р.К. Некоторые аспекты немецкой произносительной вариантологии //Язык: Теория, история, типология. – М., 2000. – С. 436–444.

УПРАВЛЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕМ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

А. Джанабаева

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Аннотация. В статье раскрыты основные компоненты методической компетентности учителя английского языка, выявлены факторы, влияющие на ее формирование, предложены методы управления этим процессом. Цель: Рассмотреть сущность и структуру методической компетентности, факторы, влияющие на ее формирование, а также методы управления этим процессом. Раскрывается сущность понятия профессиональная компетентность и методическая компетентность. Определены основные направления формирования методической компетентности будущих учителей иностранного языка.

Ключевые слова: методическая компетентность, учитель английского языка, управление, формирование, факторы, методы.

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili o'qituvchisi uslubiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari ochib berilgan, uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi va ushbu jarayonni boshqarish usullari taklif etiladi. Maqsad: Uslubiy kompetensiyaning mohiyati va tuzilishini, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni, shuningdek, ushbu jarayonni boshqarish usullarini ko'rib chiqish. Kasbiy kompetensiya va uslubiy kompetensiya tushunchasining mohiyati ochib berilgan. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining metodik kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi.

Kalit so'zlar: uslubiy kompetensiya, ingliz tili o'qituvchisi, boshqaruv, shakllantirish, omillar, usullar.

Abstract. the article reveals the main components of the methodological competence of an English teacher, identifies factors influencing its formation, and proposes methods for managing this process. Purpose: To consider the essence and structure of methodological competence, the factors influencing its formation, as well as methods for managing this process. The essence of the concept of professional competence and methodological competence is revealed. The main directions for developing the methodological competence of future foreign language teachers have been identified.

Key words: methodological competence, English teacher, management, formation, factors, methods.

Введение

В современном мире, где английский язык играет все более важную роль, возрастает спрос на высококвалифицированных учителей английского языка. Одним из ключевых компонентов профессиональной компетентности учителя является его методическая компетентность.

Методическая компетентность - это совокупность знаний, умений и навыков, необходимых учителю для эффективного преподавания английского языка. Она включает в себя знание теории и практики преподавания английского языка, умение разрабатывать и реализовывать уроки, использовать различные методы и технологии обучения, оценивать достижения учащихся и совершенствовать свою педагогическую деятельность.

Методическая компетентность — это так же интегративное свойство личности педагога, которое определяет его готовность и способность эффективно решать методические задачи в процессе реализации целей обучения, связанных с формированием коммуникативной компетентности, образованием, воспитанием и развитием учащихся [1].

Основными понятиями концептуальной сферы «компетентностный подход» выступают «компетенция» и «компетентность», требующие теоретического осмысления и уточнения в рамках понятия методической подготовки учителя иностранного языка [2].

Сущность и структура методической компетентности

Методическая компетентность учителя английского языка имеет сложную структуру, которая включает в себя следующие компоненты:

➤ **Теоретическая компетентность:** знание основ теории и практики преподавания английского языка, а также современных тенденций в методике обучения иностранным языкам.

➤ **Практическая компетентность:** умение разрабатывать и реализовывать уроки, использовать различные методы и технологии обучения, оценивать достижения учащихся и решать методические проблемы, возникающие в процессе преподавания.

➤ **Рефлексивная компетентность:** способность к самоанализу и самосовершенствованию, умение оценивать свою педагогическую деятельность и находить пути ее совершенствования.

Факторы, влияющие на формирование методической компетентности

На формирование методической компетентности учителя английского языка влияют различные факторы, такие как:

➤ **Образование и профессиональная подготовка:** учителя, которые прошли качественную подготовку в педагогических вузах и имеют опыт работы в школе, как правило, обладают более высоким уровнем методической компетентности.

➤ **Самообразование и самосовершенствование:** учителя, которые постоянно самообразовываются и совершенствуют свои знания и умения, как правило, более успешны в своей работе.

➤ **Участие в методической работе:** участие в методических семинарах, конференциях, мастер-классах и других мероприятиях позволяет учителям обмениваться опытом, знакомиться с новыми методиками и технологиями обучения, что способствует повышению их методической компетентности.

➤ **Наставничество:** опытные учителя, которые выступают в роли наставников для молодых коллег, могут помочь им в освоении различных методических приемов и повышении их методической компетентности [3].

Управление формированием методической компетентности

Управление формированием методической компетентности учителей английского языка - это комплексный процесс, который включает в себя:

➤ **Целеполагание:** определение целей и задач формирования методической компетентности учителей.

➤ **Планирование:** разработка плана мероприятий по формированию методической компетентности учителей.

➤ **Реализация:** проведение мероприятий по формированию методической компетентности учителей.

➤ **Контроль и оценка:** мониторинг результатов формирования методической компетентности учителей и оценка их эффективности.

Заключение

Формирование методической компетентности учителей английского языка - это непрерывный процесс, который требует постоянных усилий со стороны самих учителей, а также методической службы образовательных учреждений.

Используя различные формы и методы работы, можно создать условия для эффективного формирования методической компетентности учителей английского языка, что позволит им повысить качество преподавания английского языка и добиться более высоких результатов в обучении учащихся.

Список литературы:

1. Москаленко, А. А. Управление формированием методической компетентности учителей общеобразовательной школы / А. А. Москаленко. — Текст : непосредственный // Аспекты и тенденции педагогической науки : материалы III Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2017 г.). — Санкт-Петербург : Свое издательство, 2017. — С. 136-139. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/273/13382/> (дата обращения: 20.04.2024).

2. Никитина Елена Юрьевна, Афанасьева Ольга Юрьевна, Федотова Марина Геннадьевна Методическая компетенция будущего учителя иностранного языка // Вестник ЮУрГГПУ. 2013. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskaya-kompetensiya-buduschego-uchitelya-inostrannogo-yazyuka> (дата обращения: 20.04.2024).

3. Павлова, А. Е. Управление качеством образования: повышение предметной компетентности учителей английского языка в контексте реализации ФГОС / А. Е. Павлова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 12 (459). — С. 168-170. — URL: <https://moluch.ru/archive/459/100937/> (дата обращения: 20.04.2024).

НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ЗООНИМЛИ МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

К.Х. Мансурова

Наманган давлат университети

Аннотация. Мақол ва маталлар ҳар қандай тилнинг муҳим қатлами бўлиб, ҳар бир халқ маданиятининг шаклланишида муҳим роль ўйнайди. Мақолларнинг тил бирликлари ва уларнинг тил тузилишидаги ўрни ҳақида ягона таъриф мавжуд бўлмаганлиги боис улар тадқиқотчиларда доимий қизиқиш уйғотади. Мақолада немис ва ўзбек тилларидаги мақол ва маталларнинг табиатини ўрганиш, уларнинг фарқ ва ўхшаш томонларини топишга ҳаракат қилинди. Зоонимик элементли, яъни ҳайвонларнинг айрим сифатларини ифодаловчи мақол ва маталларга алоҳида эътибор берилди. Ҳар қандай маданиятда ҳам ёввойи, ҳам уй ҳайвонлари муҳим элементлардир. Улар асосан инсон ҳаётини белгилайди.

Калит сўзлар: мақоллар, мақоллар, паремия, зоонимлар, «тор» назария, «кенг» назария, коннотация.

Аннотация. пословицы и поговорки являются важным пластом любого языка, играют важную роль в формировании культуры любого народа. Они представляют неизменный интерес, исследователи до сих пор не пришли к единому определению таких единиц языка, их места в структуре языка. В статье была предпринята попытка изучить природу пословиц и поговорок в немецком и узбекском языках, найти их отличия и сходства. Особое внимание уделяется пословицам и поговоркам с зоонимическим элементом, то есть тем, которые описывают какие-то качества животных. В любой культуре как дикие, так и домашние животные являются важными элементами. Они во многом определяют быт человека.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, паремия, зоонимы, «узкая» теория, «широкая» теория, коннотация.

Abstract. proverbs and sayings are an important layer of any language and play an important role in the formation of the culture of any people. They are of constant interest; researchers have not yet come to a unified definition of such units of language and their place in the structure of the language. The article made an attempt to study the nature of proverbs and sayings in the German and Uzbek languages, to find their differences and similarities. Particular attention is paid to proverbs and sayings with a zoonymic element, that is, those that describe some qualities of animals. In any culture, both wild and domestic animals are important elements. They largely determine a person's life.

Key words: proverbs, sayings, paremia, zoonyms, “narrow” theory, “broad” theory, connotation.

КИРИШ

Мақолларнинг юзага келиши халқнинг шаклланиш тарихи каби кўҳнадир. Чунки улар халқнинг ҳаёт тажрибалари давомида орттирган хулосаларини ўзида ифодалайди. Инсоният азалдан табиат кучларининг моҳиятини англаш, уларни ўзига бўйсундириш, рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни тушунишга ҳаракат қилиб келган. Барча халқлар жамиятда доим адолат, бахт-саодат, тўкин-сочинлик бўлишини орзу қилганлар. Бу эзгу ниятлар, айниқса, мақолларда турлича ифодаланган. Уларда миллат одоб-ахлоқи, ишонч-эътиқоди, урф-одати, руҳияти, ўзига хос тарихи ва миллий колоритининг бадий аксини кўриш мумкини. Қолаверса, ҳар бир тилда бу тажриба ўрнатилган ифодаларда тўпланган.

Паремиолигия соҳасига доир адабиётларни ўрганиш натижасида, шу соҳада илмий изланишлар олиб борган тилшунос олимлар паремия тушунчасига мақол ва маталларни киритганлигини кузатиш мумкин. Изоҳли луғатларда ва тилшунос олимларнинг тадқиқотларини таҳлил қилиш шундан далолат берадики, мақол ва маталларнинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда уларга турли таърифлар берилган.

Паремиология соҳасида жуда кўп тадқиқотлар бўлишига қарамай олимлар ва тадқиқотчилар ўртасида “мақол” тушунчасига нисбатан ягона фикр йўқ. Уларнинг аксариятида мақолга – қисқа ва лўнда, образли, грамматик ва мантикий тугал маъноли ҳикматли ибора, матал – у ёки бу ҳаётий воқеликка эмоционал-экспрессив тус берувчи, халқ орасида тарқалган ифодалар, халқ оғзаки ижоди жанрларидан бири деб таъриф берилган [4; 7, 20].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мақол атамаси ўзбек тилида этимологияси бўйича “гапирмоқ, айтмоқ, хикоя қилмоқ” маъносини англатади. Мақоллар шаклининг мукамаллиги, фикрининг теранлиги, мантиқан ва мазмунан тугалланганлиги билан ажралиб туради.

Узоқ йиллардан бери олимлар диққат-эътиборини ўзига жалб этиб келаётган мақоллар фольклор, этнографиянинг ўрганиш объекти сифатида тадқиқ этилди. Кейинги даврда бу соҳа билан тилшунослик ҳам шуғуллана бошлади. Бу борада Ш.Раҳматуллаев Я.Пинхасов, Ғ.Саломов, Қ.Самадов, Ш.Шораҳмедов, Х.Абдурахмонов, М.Садриддиноваларнинг ишларини эътироф этиш мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, замонавий паремиологияда мақол ва матал ўртасидаги фарқ икки жиҳатдан – семантик ва таркибий (структур) жиҳатдан атрофлича ўрганилган [7, с. 141]. Биринчи ҳолда мақолларнинг маъновий ва шаклий хусусиятлари, тугалланганлиги ва ибратли хусусияти касб этиши назарда тутилади [4; 13]. Демак, мақолда умумий мулоҳаза ифодаланади ва у мантикий тугал маъно эга бўлади. Маталда эса маълум бир умумлашма ва хулосага эга эмас, маъновий тугалланмаганлик хусусият касб этади [1; 7].

Мақолдан фарқли ўлароқ матал бир ҳадли, мулоҳаза қисми бор, маълум бир умумлашма ва хулосага эга эмас, маъновий тугалланмаганлик, контекстли ва вазиятли сабаблар билан ажралиб туради [5].

Тилшуносликда мақол ва матал паремияларнинг бир тури сифатида қайси соҳага тааллуқли эканлиги ҳақида ягона фикр йўқ. Шубҳасиз, улар халқнинг кўп асрлик тажрибаси билан тасдиқланган, панд-насиҳат, доноликни ўзида мужассам этган халқ оғзаки ижодининг бир қисмидир. Ҳозирги пайтда мақол фразеологиянинг таркибий қисмидир, деган фикр устунлик қилади, аммо у мунозарали ва бир маъноли эмас.

Ўзбек тилида ҳам, немис тилида ҳам ҳайвон номлари иштирок этган мақоллар салмоқли ўрин тутаяди. Бунинг сабаби, ҳар бир халқнинг тарихи уларнинг турмуш тарзида ҳам ёрдамчи, ҳам ҳимоячи, ҳам ўлжа бўлган ҳайвонот дунёси (фауна) билан чамбарчас боғлиқ бўлганлигидадир.

Мақол ва маталларни тавсифлашда муаллифлар “зооним” атамасини қўллайдилар. ЎТИЛда зооним – (юн. зоо – “ҳайвон” ва опута – “ном”, “исм”) ҳайвон номлари билан боғлиқ сўзлар [10], деб шарҳланган. Умумий маънода бу ҳайвон номларини билдирувчи умумий от [2]. Аммо зооним деганда ҳайвоннинг ташқи кўриниши, ақлий қобилиятлари, характер хусусиятлари, хатти-ҳаракатлари ва фазилатларининг метафорик кўчирилиши сифатида ҳам тушуниш керак [9] киши бошига [3].

Бундай мақолларда ҳайвон номлари тимсол сифатида ижобий ва салбий хусусиятларга эга инсонлар образини яратишга ёрдам беради. Масалан, шер – мард, довюрак, ботир кишиларни; туя – кучли, чидамли, сабр-матонатли, баъзан такаббур инсонларни; қўй – ювош табиатли, бўйсунувчанларни; бўри – қонхўр, золим кишиларни; тулки – айёр, иккиюзламачиларни; ит – очкўз, ёмонларни; эшак ва хўкиз – бефаҳм, бефаросат, дангаса инсонларни; қуён – қўрқоқларни; чумоли ёки асалари - меҳнаткаш одамларни таърифлаш, уларга образли тарзда нисбат беришга хизмат қилади.

Ҳайвон номлари асосида шаклланган мақолларни: ёввойи ва уй ҳайвонлари, паррандалар, қурт-қумурсқа номлари ёрдамида шаклланганлигига қараб бир нечта гуруҳларга ажратдик (98 рус ва 70 инглиз). Бу гуруҳлар ичида “хонаки ҳайвонлар” номлари асосида шаклланган мақолар кўп сонни ташкил этиши кузатилди (20 ўзбек ва 57 немис). Кузатишлар “хонаки ҳайвонлар” асосида шаклланган мақолларнинг кўпчилиги уй ҳайвонларининг ташқи кўриниши ҳамда биологик хусусияти, уларнинг табиати, феъл-атвори ва ҳаракатига кўра юзага келганлигини кўрсатади.

“Хонаки ҳайвонлар” мавзусидаги мақолларни таҳлил қилиш натижасида, бундай мақолларнинг аксарияти уй ҳайвонларининг “табиати” ва “феъл-атвори” билан боғлиқлиги кузатилди (33). Уй ҳайвонлари иштирок этган мақолларни “эҳтиёткорлик”, “жасорат”, “такаббурлик”, “қўрқоқлик” сингари кичик гуруҳларга бўлиб ўрганилди:

ХУЛОСА

Лингвокултурологик жиҳатдан ўрганилган немис ва ўзбек мақоллари немис ва ўзбек халқининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб беради. Аҳамиятли томони шундаки, ҳар икки тилда мавжуд бўлган бир хил мақоллар баъзан икки халқ томонидан бир хил, баъзан умуман бошқача ифода билан ўзининг хусусиятларини очиб беради. Бунинг сабаби шундаки, халқда бор нарса унинг тилида ҳам ифодаланади. Агар бир нарса ёки ҳолат ҳар иккала тилда ҳам мавжуд бўлса, мақол кўпинча бир хил маъно англатади. Агар бунинг акси бўлса, мақоллар умуман бошқача маъно бериши ёки бир мақолнинг муқобил варианты қиёсланаётган тилда умуман мавжуд бўлмаслиги мумкин. Шу ўринда немис ва ўзбек мақолларида халқнинг ўтмишидан бугунги қунигача бўлган барча миллатга хос урф-одатлар ўз аксини топган ва халқ оғзаки ижодининг нодир намуналари сифатида мақоллар бу вазифани бажаришда етакчилик қилади. Ўзбек ва инглиз халқининг менталитетига хос жиҳатларни ўрганишда ўзбек ва инглиз

мақоллар бу икки халқнинг ўзига яраша ўхшаш ва фарқли томонларини кўрасатиб бера олади.

Адабиётлар рўйхати:

1. **Аникин В.П.** Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / А.П. Аникин. – М.: Наука, 2007. – 237 с.
2. **Бичер О.** Пословицы и поговорки с компонентом-зоонимом в системе языка и лингвострановедческого знания / О. Бичер // *Universum: филология и искусствоведение.* – 2014. – №6 (8). – С. 4.
3. **Жураева Б.** Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланиши: Филол. фанлари номзоди дисс. – Бухоро, 2002. – 136 б.
4. **Кудрявцева Е.В.** Фразеологизмы с компонентом-зоонимом собака: лингвокультурологический комментарий / Е.В. Кудрявцева // *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова.* – 2015. – №2. – С. 38–49.
5. **Пермяков Г.Л.** Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1988. – 233 с.
6. **Потапова Н.А.** Анализ понятий «пословица» и «поговорка» в современной лингвистике / Н.А. Потапова // *Мир науки, культуры, образования.* – 2016. – №6 (61). – С. 358–361.
7. **Стариченок В.Д.** Большой лингвистический словарь. – С.458–459
8. **Тошева Д.А.** Зооним компонентли мақолларнинг лингвокультурологик хусусиятлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2017, – Б.12.
9. **Хамидуллина В.Г.** Коннотативные свойства зоонимов (названий домашних животных) в русских и немецких пословицах и поговорках / В.Г. Хамидуллина // *Коммуникативные аспекты языка и культуры: сборник материалов XIV Междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых.* – 2014. – С. 107–114.
10. **Холмонова З., Тошева Д.** Зооним компонентли паремаларнинг изоҳли луғати (ўзбек, инглиз ва рус тили материаллари асосида). Луғат. – Тошкент: *Tugon zamin ziyo*, 2016.-260 б.
11. **ЎТИЛ – Ўзбек тилининг изоҳли луғати.** Беш томлик. – Т.1. – Тошкент: ЎзбМЭ, 2006. – 679 б.; –Т.2. – 2006. – 671 б.; –Т.3. – 2007. – 662 б. –Т.4. – 2008. – 606 б.; – Т.5. – 2008. – 591 б.

ANIQ VA IJTIMOIIY FANLARNING
PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI O'RNI

ИНТЕРНЕТГА ТОБЕЛИК ВА БУНИНГ НАТИЖАСИДА КЕЛИБ
ЧИҚАДИГАН МУАММОЛАР

Н.Э. Хошимов
Profii University

Аннотация. Психологларнинг таъкидлашларича, интернетга қарамликнинг сабаблари ҳаётнинг бирон бир жиҳатидан норозилик, ўзини паст баҳолаш, ўзини ўзи англашдан қўрқиш, мулоқот қила олмасликдир.

Таянч сўзлар: Интернетга қарамлик, анонимлик, Интернет-аддикт, симпатия, монитор, тобелик

Аннотация. По мнению психологов, причинами интернет-зависимости являются неудовлетворенность каким-либо аспектом жизни, низкая самооценка, страх самореализации, неумение общаться.

Ключевые слова: интернет-зависимость, анонимность, интернет-зависимый, сочувствие, монитор, зависимость.

Annotation. According to psychologists, the causes of Internet addiction are dissatisfaction with any aspect of life, low self-esteem, fear of self-realization, and inability to communicate.

Key words: Internet addiction, anonymity, Internet addict, sympathy, monitor, addiction

Замонавий жамиятда ахборот-коммуникация технологияларидан кенг кўламда фойдаланиш имкониятлари ўзига яраша муаммоларни ҳам келтириб чиқараётгани ҳеч кимга сир эмас. Интернетга қарамлик, тобелик (интернет-аддикция) шундай муаммолардан ҳисобланади.

Мутахассисларнинг фикрича, ёш хусусиятларидан келиб чиқиб, интернет-аддикти сифатида шаклланиши мумкин бўлган энг хатарли ёш гуруҳи вакиллари ўсмирлардир. Ўсмирларга хос бўлган специфик жиҳатлар (муайян гуруҳга мансублик, эмансипация, ўзини ўзи намоён қилишга интилиш ва ҳ.к.) киберхудуднинг ўзига хос хусусиятларига кўра (анонимлик, ҳар қандай маълумотга дарҳол эга бўлиш имконияти) ушбу ёш даврлари эгаларини хавф-хатар олдида анча заиф қилиб қўяди. Ёш даври хусусиятларидан ташқари ўсмирлик даврида интернетга тобеликни шакллантирувчи омиллар – муайян шахс хусусиятлари; тенгдошлари ва оила аъзолари билан мулоқот-муносабатлардаги таранглик, низолар; замонавий ўсмирлар қизиқишлари доирасининг торлиги ҳисобланади. Ушбу муаммо билан шуғулланувчи кўпчилик мутахассислар интернет-аддиктлари ҳисобланган ўсмирлар интернетга қарам бўлмаган тенгдошларига нисбатан ўзгача шахс хусусиятларини намоён қилишларини таъкидлайдилар.

Интернетга тобе ўсмирлар ёрқин ифодаланган салбий, негатив кечинмалар, паст даражадаги мослашув, ўзи ва ўзгаларни қабул қила

олмаслик, муаммолардан қочишга интилиш, психик жараёнларнинг суслигини намоён қиладилар. Улар ҳолат, вазиятнинг ўзгаришига дарҳол мослаша олмайдиган, хавотирланишга мойил, ўзига ишончи кам, ҳар бир нарсани ўзига оладиган ёшлардир. Улар учун ён-атрофдаги инсонларга танқидий муносабатда бўлиш, тажовузкорлик, ўзига нисбатан ҳам негатив муносабатда бўлишларини кутиш, маҳдудлик, бефарқлик хусусиятлари хосдир. Бундай аддиктларда намоёишкороналик, аслидагидан кўра кўпроқ нарсага эга эканликларини кўрсатишга интилиш хос. Интернетга тобе шахслар атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисалар учун жавобгарликни ташқи кучларга юклаб, масъулиятни зиммаларига олишни хоҳламайдилар.

Интернетга қарам ёшларнинг мотивлари ва қадриятлари ўзларига ва муаммоларига йўналганлиги билан ажралиб туради. Интернет-аддиктлар ҳаётга фалсафий муносабатда бўладилар. Улар учун тенгдошлари билан мулоқот кам аҳамиятга эга, чунки севги-муҳаббат, илиқ ҳиссий муносабатлар, мулоқотга нисбатан эҳтиёж мавжуд бўлса-да, бу эҳтиёж виртуал оламда қондирилади.

Ёшларнинг шахсий, индивидуал хусусиятлари ҳам интернет тобелик шаклланиши учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Психологларнинг таъкидлашларича, интернетга қарамликнинг сабаблари ҳаётнинг бирон бир жиҳатидан норозилик, ўзини паст баҳолаш, ўзини ўзи англашдан кўрқиш, мулоқот қила олмасликдир. Инсонларда бу муаммо оилада ўзаро бир-бирини тушуниш, севги ёки эътиборнинг етишмаслиги ёки аксинча, ортиқча эътибор туфайли юзага келиши мумкин. Ҳар қандай ҳолатда ҳам одамнинг реал воқеликни эътиборсиз қолдириб, виртуал оламга киришининг доим ҳақиқий сабаби бўлади.

Инсоннинг Интернетда кўп вақт ўтказиши унинг Интернетга қарамлигини англамайди. Бунинг сабаби оддий иш жараёни бўлиши мумкин. Аммо агар тармоқда бўлиш муайян вақтда одамнинг психологик ҳолатига салбий таъсир кўрсата бошласа, хатти-ҳаракатларида ва умумий ҳиссий фонда ўзгаришларга олиб келадиган бўлса, унда хавотирга тушишга сабаб пайдо бўлади. Интернетга қарамликнинг биринчи белгилари қандай?

Интернетда бўлган вақтда эйфорияни ҳис қилиш. Интернет-аддиктларида бундай ҳолларда қувонч, хурсандчиликнинг ягона манбаси фақат интернет бўлиши мумкин.

• **Ота-она ва яқинлар билан алоқанинг йўқолиши.** Ота-она, жигарлар, қариндошлар, дўстларга нисбатан меҳр-муҳаббат, симпатия, биргаликда вақтни ўтказишга интилиш истаги – буларнинг барчаси интернет аддиктларида қадрсизланади. Интернетга қарам инсонни масалан, айланиб келиш учун компьютер, планшет ёки смартфондан бир дақиқага ҳам ажратишининг имкони бўлмайди.

• **Интернет-аддиктлар учун вақтнинг бошқача ўтиши.** Интернетга тобе инсонлар учун вақт тушунчаси ҳам деформацияланади. Айтайлик, бундай шахс ўзига бирор маълумотни қидириш учун 10-15 минутдан ортиқ вақт кетказмаслик тўғрисида сўз берган бўлса ҳам, интернетда бир неча соат вақт ўтказгандан сўнггина ўзига келади.

• **Ҳаётдан тўлиқ узилиш.** Шахс қандай муаммолар, кечинмалар, ташвишлар гирдобида бўлмасин, қанчалик банд бўлмасин у ҳар доим интернетга киришга вақт топади.

• **Интернетга тўлиқ боғланиб қолиш.** Интернетга қарам инсонларга фақат ва фақат интернет кизиқдир. Улар дўстлашган инсонлар билан мулоқот мавзуси ҳам интернетдан бошқа мавзуни қамраб олмайди.

• **Саломатликнинг ёмонлашуви.** Интернетга тобелик инсон саломатлигига жиддий зарар етказди, уйқу, хотира, диққатнинг ёмонлашишига сабаб бўлади. Шунингдек, қад-қоматни тик тутиш ва кўриш билан боғлиқ муаммолар ҳам ривожланади.

• **Психикадаги негатив ўзгаришлар.** Интернетга қарам бўлган хоҳ катта киши, хоҳ ёш бола бўлсин унда **аста-секин асабийлашиш, тажовузкорлик,** хавотирланиш, кўрқув ҳислари ривожлана бошлайди. Интернет фойдаланувчиси воқеликда босим ҳис қилиб, ўзини ҳимоясиз сезади.

• **Интернетдаги савдо-сотикқа, онлайн харидларга ружу кўйиш.** Интернетда кўплаб харидлар учун тўлов, ўйинларнинг охириги янгиланган версияларини сотиб олиш, пулли контентларни томоша қилиш, онлайн қимор ўйинларида қатнашиш-буларнинг барчаси пул талаб қилади. Интернет-аддикт эса ўзининг хою-ҳавасларига пул тўлаш, нафақат ўзига, балки оиласига ҳам зарар етказиш учун ҳамма нарсага тайёр бўлади. Интернетга қарамликдан қандай қутулиш мумкин?

Ҳар қандай даволаниш жараёнидаги энг муҳим қадам –бу, муаммони тан олишдир. Шахс ниманидир ўзгартириши кераклигини англаши биланок, бу муаммодан қутулиш йўлининг бошланиши деб ҳисобланиши мумкин. Кейинги, аҳамиятли қадам эса муаммонинг сабабини тушунишдир. Муаммо сабаби оиладаги муҳитдан тортиб, касбий соҳадаги муаммоларгача, мулоқотдаги камчиликлардан бир қатор комплексларгача бўлиши мумкин. Мутахассис ёрдамида интернетга тобе шахс муаммонинг асл сабабини аниқлаштиргач, қарамликни йўқотиш ва унинг психикага салбий таъсирини мўътадиллаштириш юзасидан ишлар бошланади. Интернет-қарамликни даволаш учун яна қуйидаги ишлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

• **Интернетдан бир неча кунга воз кечиш.** Бу самарали ва кўпинча энг безарар усул ҳисобланади. Интернетдан маълум муддат фойдаланмаслик психологик хумор ҳолатига олиб келиши мумкин. Лекин сабр қилиб, чидаса интернет-аддиктнинг ҳолати аста-секин яхшилана боради.

• **Ўзига ёқадиган машғулот билан шуғулланиш.** Ҳар бир инсон чин кўнгилдан, берилиб шуғулланадиган бирор иш тури бўлади. Бу расм чизиш, мусиқа тинглаш, китоб ўқиш ёки бирор спорт тури билан шуғулланиш бўлиши мумкин. Асосийси – ўша машғулотни билиб, унга нисбатан кизиқишни ривожлантириш керак.

• **Ўз орзу-истакларини ҳаётда амалга ошириш.** Гап ўзини ўзи ривожлантириш ва ўз устида мунтазам ишлаш, ўзига ёқадиган ва қизиқарли йўналишларда олдиға қўйган мақсадига эришиш ҳақида боради. Энг оддий

нарсалардан бошлаб билимларини ошириб бориш, янги танишлар орттириш, турли курсларга қатнаш тавсия этилади.

• **Тармоқда бўлиш вақтини назорат қилиш.** Агар ҳақиқатан интернетсиз фаолият олиб боришнинг имкони бўлмаса, унда таъсирчан чора сифатида масалан, “зарарли” сайтларни блоклаш, интернетда бўлиш вақтини чегаралаш, лимитлаш, интернетдан кўчириб олинган ҳужжатлар устида ишлаш сингари тадбирларни амалга ошириш мумкин.

• **Ҳар қандай жисмоний фаоллик.** Энг оддий жисмоний ҳаракатнинг бирор тури билан шуғулланишни дарҳол бошлаш лозим. Югуриш ёқмаса, пиёда юриш, сайр қилиш, сузиш, саёҳатга чиқиш, йога, рақс билан шуғулланиш мумкин. Вақтнинг муайян қисми доимий жисмоний ҳаракатга бағишланса, натижа тез кунларда кўринади.

• **Компьютерга эҳтиёж бўлмаса, уни ўчириш.** Бу муҳим кўникма бўлиб, у эгалланмаса, интернет-тобеликдан қутулиш тўлиқ ўзлаштирилмайди. Компьютерни кутиш, фон режимда ёқиқ қолдириб бўлмайди. Қурилма дам олгани, инсоннинг эса бу вақтда ундан фойдаланиш имконияти бўлмагани маъқул.

• **Компьютер столи қаршисида, кавшаниш, овқатланиш сингари зарарли одатлардан зудлик билан воз кечиш керак.** Интернетда бўла туриб ёки телевизор кўриш вақтида овқатланиш бир неча баравар, зарур бўлганидан кўпроқ таом истеъмол қилишга олиб келиши аниқланган. Инсон бир ўзи бўлса ҳам чиройли тузалган дастурхонда, нафис идишларда овқатланишни одат қилиши лозим. Бу монитор қаршисидаги зиёфатдан кўра гигиеник нуктаи назардан ҳам маъқул ва фойдалидир.

• **Қатъий кун тартиби.** Кун тартибига риоя қилиш қимматбаҳо вақтни тўғри тақсимлаш ва уни зое қилмасликка ўргатади. Агар кун тартибини ўзи учун керакли ва фойдали ишларни назарда тутиб тузса ҳамда унга амал қилса, инсонда зарур бўлмаган вақтда интернетга кириш хоҳиши умуман кузатилмайди.

• **Психотерапевт қабулига бориш.** Фақат тажрибали ва билимли психологгина мавжуд муаммоларни тўғри тушуниб, уларнинг ечимини айта олиши мумкин. Врачлик амалиёти ва психолог маслаҳати интернет-қарамликдан қутулишда муҳим аҳамиятга эга. Малакали психотерапевт ёрдамида шахс ўз хатолари, муаммоларини англаши ва улардан ўз хоҳиши билан фориғ бўлиши мумкин.

Умуман олганда, интернет инсонга зарар келтириши керак эмас. У янги билим, маълумотларни топиш манбаси сифатида шахс имкониятларини кенгайтиришига, салоҳиятини юксалтиришига, ривожланиши ва такомиллашувига шароит яратиши зарур.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, ёшларда, талабаларда интернетга тобелик намоён бўлиши жараёни ўрганиб чиқилганда, шу нарса аён бўлдики, шахсдаги қатъиятлилиқ, матонатлилиқ сифатлари виртуал оламга қарамлик пайдо бўлишининг олдини олади. Мазкур кўрсаткичлар ёшларда интернетга тобелик юзага келишига шахсдаги иродавий хусусиятларнинг шаклланганлик даражаси бевосита таъсир қилиши мумкинлигини кўрсатди.

Адабиётлар рўйхати:

1. С.Шарапова. Талабаларда ижтимоий макон ва ахборот тахдидлари шароитида виртуал маданиятни шакллантиришнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари. Психология фанлари доктори (Dsc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент, 2023.
2. А. Хусанов. Ўсмир ўқувчиларда киберхужумлардан сақланишнинг психологик детерминантлари. Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Қарши – 2023.

“DONISHMAND”, “DONO”, “FAYLASUF”, “FALSAFASHUNOS” TUSHUNCHALARINING IJTIMOY-FALSAFIY MOHIYATI VA VOQELIKDA NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARI

L.E. Baxranov (PhD)
“Profi University” dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “donishmand” va “dono”, “faylasuf” va “falsafashunos” tushunchalarining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, voqelikda namoyon bo‘lish xususiyatlari ochib berilib, insoniyat ma’naviy taraqqiyotidagi ahamiyati, muayyan zamon va davrga xos paradigmalarning yuzaga kelishidagi o‘rni to‘g‘risida tajribaviy fikr-mulohazalar o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: donishmand, dono, faylasuf, falsafashunos, mohiyat, xususiyat, ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyot, zamon, davr, paradigma.

Аннотация. в данной статье рассматривается социально-философский смысл и особенности терминов “учёный” и “умный”, “философ” и “философский энтузиаст”, а также их значимость в современном обществе, включая важность для духовного развития человечества, их релевантность для определённых исторических периодов и эпох, и эмпирические выводы о их возникновении в контексте определённых парадигм.

Ключевые слова: учёный, умный, философ, философский энтузиаст, смысл, особенности, общественно-духовное развитие, период, эпоха, парадигма.

Abstract. This article examines the social-philosophical essence and distinctive features of the terms “scholar” and “smart”, “philosopher” and “philosophy enthusiast”, highlighting their significance in the spiritual development of humanity, their relevance to certain historical periods and epochs, and presenting empirical reflections on their emergence within the context of certain paradigms.

Keywords: scholar, smart, philosopher, philosophy enthusiast, essence, features, social-spiritual development, period, epoch, paradigm.

Aksariyat o‘quv-ilmiy va badiiy adabiyot namunalarida o‘zining hikmatli so‘zlari, ilmiy-falsafiy konsepsiyalari bilan tanilgan fikr odamlari haqida so‘z borganda ularni goh donishmand, goh faylasuf deb tanishtirish, shu so‘zlar bilan ularni tavsiflash, sifatlash, ikki istilohni sinonim o‘rnida iste’foda etish holatlari kuzatiladi. Bu o‘z-o‘zidan bu tushunchalar bir xil ma’noga egami yoxud sinonim tushunchalarni degan savol tug‘dirib, kitobxonlarda ikkilanish va ishtibohlarni keltirib chiqaradi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ta’kidlanishicha, donishmand so‘zining ma’nosi “olim, bilimli, dono”dir. Donishmand mavjud ilmu hikmatlarni egallagan, ba’zi voqea-hodisalar haqida oldindan bashorat qila oladigan, bilimdon” odamdir. Lug‘atda “donishmandlik” tushunchasiga – “o‘qimishlilik”, “bilimlilik”, “donolik” deb ta’rif berilgan. “Donolik” tushunchasini ham donishmandlikning deyarli bir xil

ma'noga ega boshqacha shakli deyish mumkin. Ammo ikki fenomenal hodisa o'rtasida namoyon bo'lish xususiyatlari va ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotda tutgan o'rni, bajaradigan gumanistik vazifasining qamrov doirasiga ko'ra muayyan farqlar mavjud. Bu haqda biroz quyiroqda alohida to'xtalamiz.

Lug'atda faylasuf – “donolikni sevuvchi”, “falsafa ilmi, dunyoqarash muammolari bilan shug'ullanuvchi olim, mutaxassis”, deyilgan. Shuningdek, ikkinchi ma'nosi sifatida “donolar kabi muhokama yuritadigan, donishmand”ga nisbatan qo'llanilishi ta'kidlangan. Mazkur ta'rifda “faylasuf” so'zini “donishmand” so'ziga sinonim etib ta'riflashga harakat qilinganini ilg'ash qiyin emas. Faylasuflik esa, “falsafa ilmi bilan shug'ullanish”, “faylasuf singari, faylasufnamo fikr yuritish”dir.

“Falsafa: qomusiy lug'at”da faylasuf “filosof” atamasining o'zbekcha ifodalanishi”, “hozirgi kundalik hayotda falsafa fanining asoslarini egallagan, mazkur yo'nalishda tadqiqot olib boradigan yoki ilmiy daraja va unvonga ega bo'lgan mutaxassis”, deya ta'rif berilgan. Mazkur ta'rifda tushunchaga birmuncha tor qarashning guvohi bo'lishimiz mumkin. Chunki insoniyat tarixida falsafa fanining asoslarini egallamasdan, mazkur yo'nalishda tadqiqot olib bormay yoki ilmiy daraja va unvonga ega bo'lmay ham soha bilan erkin, o'zining ruhiy-ma'naviy ehtiyojlariga ergashgan holda yetuk faylasuf darajasiga erishganlar yetarlicha topiladi. Yanayam aniqroq aytganda jahonga mashhur faylasuflarning ko'pchiligi falsafa mutaxassisligi yoxud ixtisosligi diplomiga ega emas, balki tabiiy-aniq fan vakillaridir.

Mashhur donishmand va faylasuflar o'z hikmatlarida bu haqda turli fikr, nazar va qarashlarni ilgari surganiga guvoh bo'lish mumkin. Ayrim o'rinlarda ularni bir xil ma'noga ega tushuncha sifatida qo'llash, mohiyatini tushuntirish, ba'zan esa bir-biridan farqlash holatlari kuzatiladi.

Masalan, Pifagor: “Donishmandlik ibtidosi: fikrlashni o'rganish, vaysaqilikka barham berish”, “Tinglash va sukut saqlash seni donolikka yetaklaydi. Sukut – donolikning boshlanishi”dir, yana “bilimlilik va donishmandlikni ayni bir narsa deb hisoblamang”, deya o'git beradi. “Agar sendan ezgulik nima, deb so'rasalar: amalda foydalanilgan donishmandlikdir, deb javob ber”, deb uqtiradi. Pifagorning bu fikrlari donishmandlik nafaqat so'zda, balki amalda ham voqe bo'lishi kerakligini, barcha ezguliklar donishmandlik mahsuli ekanidan dalolat beradi.

Budda Shakya Muni shogirdlariga: “Siz yo ter to'kib, erda mehnat qilmog'ingiz yoxud yolg'izlikda erdan yuksaklikka ko'tarilishga o'zingizda ruhiy quvvat topmog'ingiz darkor. Donishmand odam bema'ni fikr to'lqinini qo'zg'atishdan doimo saqlanmog'i zarur... Donishmand doimo yuksaklik sari intiladi. Zero, odamlar doimo bir-biriga donolik sifatlarini ochgusidir”, deydi.

“Donishmandlik, – deydi yunon olimi Geraklit, – haqiqatni so'zlamog va tabiatga quloq tutib, unga bo'ysunmoqlikdan iboratdir”. Demak, donishmandlik haqiqatni boricha ayta olmog va tabiat qonunlariga muvofiq yashamoqdir.

Yana bir yunon faylasufi Antisfen falsafa menga o'z-o'zim bilan suhbat qurishni o'rgatdi deya ta'kidlar ekan: “Donishmand hech narsaga va hech kimga muhtoj bo'lmaydi, chunki o'zgalarga tegishli barcha narsalar unga ham

tegishlidir”, deydi. Albatta, uning fikrini abstrakt ma’noda, falsafaning immanent xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tushunish joiz.

Suqrot faylasuflarga ta’rif berar ekan: «Faylasuf donishmand hamda johil oralig’idagi mavqeni egallaydi», deydi. Bundan ko’rinadiki u mazkur uch hodisani pog’onalarga ajratgan. Uning qarashicha, donishmandlik faylasuflikdan yuqoriroq rutba hisoblanadi. Boshqa bir o’rinda Suqrotning donolikni bilimdonlik bilan bog’liq deb tushunganligiga guvoh bo’lamiz: “Adolat va ezgulikdan ayri tushgan har qanday bilim dog’ulikka aylanadi. Uni donolik, deb atash nojoizdir”.

Aristippdan so’radilar:

– Faylasuflar o’zgalardan qay jihatlari bilan ustunlar?

Faylasuf javob berdi:

– Bordi-yu, barcha qonunlar bekor qilinsa, faqat faylasuflargina avvalgidek yashayveradilar.

Aflotun “Hayrat faylasuflarga xos sifatligini” hamda “Haqiqatni anglashga intiluvchilar chin faylasuflar” ekanini ta’kidlar ekan, “Donishmandlar ham, johillar ham falsafa bilan mashg’ul bo’la olmaydilar. Donishmandlar bilan johillar oralig’idagi odamlargina haqiqiy faylasuf bo’la oladilar”, deydi. U bu borada ustozini Suqrot bilan hamfikir ekani ko’rinib turibdi. Ayni paytda uning fikri faylasuflarni aniq bir soha mutaxassisi sifatida ko’rsatgani bilan o’ziga xosdir. Lekin donishmandlar nega falsafa bilan shug’ullana olmasligi haqidagi xulosasi turli xil mulohazalarga imkon beradi.

Arastuning orzusi tarki dunyo qilgan baxtiyor faylasuflarning afsonaviy orolidagi akademiya bog’ining shiyponida nazariy fikrlar bilan band bo’lib, osoyishda hayot kechirishdan iborat edi. Shiori: faylasuf imkon qadar o’tkinchi narsalardan uzoqroq turishi va o’zining “vatani” – chin haqiqatlar saltanati tomon intilmog’i lozim. Undan falsafadan qanday naf olgani haqida so’rashganida esa quyidagicha javob qaytargan:

“– Boshqalar qonun qarshisidagi qo’rquv tufayli majburan bajaradigan ishlarni men o’z ixtiyorim bilan ado etishni o’rgandim”.

Taniqli o’zbek olimi Usmon Hosil: “Hamma faylasuflar ham donishmand darajasiga ko’tarila olmaydi”, deb yozadi. Demak, olimning qarashicha donishmandlik faylasuflikdan yuqori turadigan o’ziga xos yuksak hodisa sanaladi.

Faylasuflik mohiyati haqida akademik Erkin Yusupov rahbarligida tayyorlangan “Falsafa” o’quv qo’llanmasi mualliflari quyidagicha to’xtamni ilgari suradilar: “Jamiyatda hamma zamonlarda yetuk bilimli, axloq-odobli, insoniyat erishgan ilmiy, amaliy yutuqlarni aqliy umumlashtirib, ulardan istiqbol yo’lini ko’rsata oladigan teran xulosalar chiqarish imkoniga ega bo’lgan kishilar faylasuflar deb atalgan. Faylasuflik ilmiy, ma’naviy kamolotning belgisi hisoblangan. Faylasuf degan nom shaxsning ma’naviy yetukligini, jamiyatdagi katta obro’-e’tiborini ham ifodalagan”. Mualliflarning ushbu fikrlaridan ular faylasuflik mohiyatini deganda donishmandlik bilan uyg’unlashtirib tasvirlaganini ilg’ash qiyin emas. Xo’sh, faylasuflik donishmandlikka yaqin tushuncha bo’lsa, unda oliy falsafiy ma’lumotga ega, soha tarixini, sohaga doir nazariy qarashlarni chuqur biladigan, o’zlari ham muyyan izlanishlar olib borib, ilmiy darajalarga erishganlarni kimlar deb atash mumkin? Bizningcha ularni falsafashunoslar deb

atash mumkin. Chunki ular chuqur bilimga ega bo'lishlariga qaramay, yondashuvlarida o'zlaridan avval o'tgan donishmandlarga ergashish yetakchlik qiladi, yangi konsepsiya yaratish, insoniyat tafakkuriga kuchli ta'sir ko'rsatadigan falsafiy fikrlarni ilgari surish, umuminsoniy ahamiyatga ega asarlar yaratish ularga xos emas.

Yuqoridagi fikr va qarashlarni hamda maxsus adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish quyidagicha pog'onali tasnifda to'xtash, mazkur fenomenlarning namoyon bo'lish xususiyatlari haqida fikr-mulohaza yuritish imkonini beradi:

1. Donishmand. 2. Dono. 3. Faylasuf. 4. Falsafashunos.

Avvalo shuni aytish joizki, o'zining namoyon bo'lish xususiyatlariga ko'ra, mazkur hodisalar o'rtasida prinsipial farqlar mavjud bo'lsa-da, o'xshash jihatlari ham bor. Ammo bu ularni alohida-alohida tadqiqot predmeti sifatida olib qarash, dialektik aloqadorlikda o'rganish, insoniyat ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotidagi rolini baholash, tahlil qilish mumkinligini inkor etishga olib kelmaydi.

“Donishmand” tushunchasi unga ma'nodosh, shakldosh bo'lgan “donolik” defenitsiyasiga o'xshash, shuningdek ba'zan “faylasuf” tushunchasiga sinonim sifatida qo'llanilsa-da, “donishmandlik” fenomeni ulardan immanent belgi va xususiyatlariga ko'ra katta farq qiladi.

Azal-azaldan qadim Sharqda donishmandlar ma'naviy barkamollikning, adolat va haqiqatning, erkinlikning yorqin timsoli bo'lib kelgan. Xalq og'ir pallalarda ularga ishonib suyangan, ularning g'oyalarga tayanib, ortidan ergashgan. Shuning uchun xalq og'zaki ijodi, xalqimizning falsafiy-estetik merosidan chuqur o'rin egallagan Hotami toy, Luqmoni Hakim, Suqrot singari donishmandlar obrazlari mudom ijtimoiy-axloqiy ideallar sifatida qadrlanib keladi. Buyuk donishmandlardan – Zardusht, Lao Tzi, Suqrot, Konfuçiy, Aflotun, Arastu, Alisher Navoiy, Immanuel Kant, Tolstoy va Mahatma Gandilar yaratgan konsepsiyalar insonparvar g'oyalarga yo'g'rilgani bilan insoniyat tafakkuri rivoji, baxt-saodatga erishuvi, adolatparvar, haqiqatparvar paradigmalarning shakllanishga sezilarli ta'sir etgan.

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalar, faktik misollardan donishmandlik fenomeni muayyan millat yoki xalq doirasidan keng umuminsoniy hodisa ekanini ilg'ash qiyin emas. Shu ma'noda faylasuflik mohiyatan donishmandlikka yaqin hodisa. Donolik esa lokal ahamiyatga ega bo'lib, o'zini ko'proq oila, mahalla, mahalliy darajada, ko'proq og'zaki nutq shaklida namoyon qiladi. O'zbek teatr va kino san'atining oltin fondidan o'rin olgan badiiy asarlarning qahramonlari – Sulaymon ota (Shukur Burxonov ijro etgan), Anzirat buvi (Zaynab Sadriyeva ijro etgan) obrazlari oddiy, lekin xalq orasidan chiqqan dono insonlarning yaqqol obrazlaridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 644 b.; – 645 b. 2008. – 320 b.

2. Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf / To'plovchi va tarjimon: Saida Jo'raeva. – T.: “Yoshlar matbuoti”, 2023. – 25-26 b.; – 29 b.; – 42 b.; – 75 b.; – 63-67 b.; – 77 b.; – 81-86 b.; – 99-108 b.

3. Usmon Hosil. Fikrnoma. – T.: “Donishmandlar ziyosi”, 2022. – 56 b.

4. Falsafa. O'quv qo'llanma / E.Y. Yusupov, S.Sh. Shermuhamedov, A.T. Ayupov va boshq. to'ldirilgan 2-nashri. – T.: “Oqituvchi”, 2005. – 10 b.

НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕОРИИ МАТРИЦ В ЭКОНОМИКЕ

Н.Т. Парпиева

“Profi University”, кандидат физика-математических наук, доцент
кафедры “Дошкольная и начальная образования”

Annotatsiya. Maqolada matritsa nazariyasining iqtisotdagi ba'zi ilovalari keltirilgan. Jumladan, turli mahsulotlarni ishlab chiqarish va is'temol qilish orqali tarmoqlarni bog'lashda sanoatning rejalashtirgan yalpi mahsuloti, tarmoqlararo mahsulot yetkazib berish, tarmoqlarning sof ishlab chiqarish hajmi hisoblab chiqiladi.

Kalit so'zlar: matritsa, savdo tuzilmaviy matritsa.

Аннотация. В работе приведены некоторые применения теории матриц в экономике. В частности, при связи между отраслями путем производства и потребления различной продукции, вычисляется количество запланированного валового продукта отраслей, межотраслевая доставка продукции, чистая продукция отраслей.

Ключевые слова: матрица, структурная матрица торговли.

Abstract. The paper provides some applications of matrix theory in economics. In particular, when the industry is connected by production and consumption of different products, the number of planned gross product of industries, inter-industry delivery of products, and net products of industries is calculated.

Keywords: matrix, the structural matrix of trade.

В настоящее время умение применять теоретические знания при решении практических задач становится решающим фактором для изучения дисциплины. В частности, преподавания прикладную математику в экономическом направлении в университете, автор представляет необходимым продемонстрировать решение некоторых экономических задач при помощи математического аппарата.

Если мы не сможем улучшить математическое образование, учитывая потребности современного мира и студентов, мы находимся в опасности превращения математики во все более «мертвый язык» и отчуждения групп студентов, математический потенциал которых останется неразвитым [1].

Самым первым понятием, с которым приходится сталкиваться студентам при изучении практической математики, является понятие о матрице. Здесь им необходимо усвоить, какие действия можно выполнять над матрицами. Например, сложение, вычитание, умножение на число, а также умножение матрицы на матрицу. Объясняется вычисление детерминантов. Затем вводится понятие обратной матрицы.

На следующем этапе приводятся несколько способов решения систем линейных уравнений: по правилу Крамера, методом Гаусса и методом обратных матриц.

Возникает вопрос о применении этих теоретических знаний на практике. Поэтому, в работе рассмотрены некоторые применения теории матриц в экономике [2]. Например, как можно выразить спрос на нефть в виде

линейного вектора, а также как можно вычислить спрос на нефть. Алгеброй матриц также удобно воспользоваться для определения доли телефонов в разном качестве ремонта через 1, 2, 3 года, если известно процентное соотношение качества отремонтированных телефонов.

Пример 1. Пусть спрос на нефть за время T линеен:

$$q' = \beta_0 + \beta_1 x_1^t + \beta_2 x_2^t + \beta_3 x_3^t + \beta_4 x_4^t + \beta_5 x_5^t$$

здесь t -в верхнем индексе означает период времени, x_1 -стоимость нефти, x_2 -средний доход, x_3 -стоимость альтернативного топлива, x_4 - дополнительная стоимость (например, автомобиля), x_5 — население.

Спрос на нефть за время T можно выразить в виде линейного вектора спроса следующим образом:

$$q' = \beta q' = [\beta_0 \quad \beta_1 \quad \beta_2 \quad \beta_3 \quad \beta_4 \quad \beta_5] \begin{bmatrix} 1 \\ x_1' \\ x_2' \\ x_3' \\ x_4' \\ x_5' \end{bmatrix}$$

Пример 2. Спрос на нефть (в миллионах баррелей) можно выразить при помощи модели $q = \beta x$ и здесь предположим,

$$\beta = [\beta_0 \quad \beta_1 \quad \beta_2 \quad \beta_3 \quad \beta_4 \quad \beta_5] = [4,2 \quad -0,1 \quad 0,4 \quad 0,2 \quad -0,1 \quad 0,2]$$

Вычислим спрос на нефть при векторе переменных.

$$x = \begin{bmatrix} 1 \\ x_1' \\ x_2' \\ x_3' \\ x_4' \\ x_5' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 30 \\ 18,5 \\ 52 \\ 12,8 \\ 61 \end{bmatrix}$$

Решение. Спрос на нефть вычисляется следующим образом:

$$q = \beta x = [4,2 \quad -0,1 \quad 0,4 \quad 0,2 \quad -0,1 \quad 0,2] \begin{bmatrix} 1 \\ 30 \\ 18,5 \\ 52 \\ 12,8 \\ 61 \end{bmatrix} = [29,92]$$

Таким образом, ответ: 29,92 миллионов баррелей.

Пример 3. Телефонный мастер 70% аппаратов ремонтирует низкокачественно, 20% среднего качества и 10% качественно. Согласно статистическим данным, 70% некачественно отремонтированных телефонов через год чинят 10% некачественно, 60% среднего качества, 30% качественно. Среднего качества отремонтированные телефоны через год

заново чинят 20% некачественно, 50% средне, 30% полностью. Полностью отремонтированные телефоны через год чинят 60% некачественно, 40% сред некачественно. Если условие задачи продолжается в том же духе, для определения доли телефонов в каждом качестве ремонта через 1, 2, 3 года удобно воспользоваться алгеброй матриц.

$$X_0 = (0,7 \quad 0,2 \quad 0,1)$$

$$A = \begin{pmatrix} 0,1 & 0,6 & 0,3 \\ 0,2 & 0,5 & 0,3 \\ 0,6 & 0,4 & 0 \end{pmatrix},$$

$$X_1 = X_0 \cdot A = (0,17 \quad 0,56 \quad 0,27)$$

$$X_2 = X_1 \cdot A = (0,291 \quad 0,490 \quad 0,219)$$

$$X_3 = X_2 \cdot A = (0,2585 \quad 0,5072 \quad 0,2343)$$

Список литературы:

1. Parpieva N., Yakubova U., Mirkhodjaeva N. The Relevance of Integration of Modern Digital Technologies in Teaching Mathematics // Бюллетень науки и практики. 2020. Т. 6. №4. С. 438-443. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/53/51>.
2. Rosser M. Basic mathematics for economists. Routledge, 2003

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA GEOMETRIYA FANINI O'QITISH JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNINI

K.S. Pardayeva, Sh.O. Qalandarova
 Profi University

Annotatsiya. Axborotlashtirish – inson hayotining barcha sohalarida intellektual faoliyatning rolini oshirish bilan bog‘liq ob‘ektiv jarayondir. Umumta‘lim maktablarida axborot texnologiyalari orqali yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanish bilim sifati va dars samaradorligini ortishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: axborotlashtirish, axborot texnologiyalari, kompyuter dasturlari.

Аннотация. Информатизация - это объективный процесс, связанный с повышением роли интеллектуальной деятельности во всех сферах жизни человека. Использование современного педагогического технолога общего образования информационного технолога способствует повышению качества знаний и эффективности уроков.

Ключевые слова: информатизация, информационные технологии, компьютерное программное обеспечение.

Annotation. Informatization is an objective process associated with increasing the role of intellectual activity in all spheres of human life. The use of a modern pedagogical technologist of general education. The information technologist helps to improve the quality of knowledge and the effectiveness of lessons.

Keywords: informatization, information technology, computer software.

Hozirgi davrda maktab o‘quvchilarining bilim darajasi haqidagi fikrlar, qarashlar kundan kunga o‘zgarib bormoqda. Maktab o‘quvchilarining fanlar b

o'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, o'z bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish malakasini rivojlantirish zarur. Axborotlashtirish - inson hayotining barcha jabhalarida intellektual faoliyatning rolini oshirish bilan bog'liq ob'ektiv jarayondir.

XXI asr -axborot jamiyati qurilishi norasmiy, darsdan tashqari o'quvchilar faoliyatini bilim to'plashda o'rganishning sezilarli darajada oshirdi. Ilgari maktabda o'rganilgan ko'plab ko'nikmalar, endi bo'sh vaqtlarda o'rganilmoqda. Maktab va ta'lim muassasalarida elektron ta'limga bo'lgan ehtiyojni oshirdi, bunda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari yordamida maktabda o'rganishdan tashqari imkon qadar ko'proq mumkin bo'lgan ,mustaqil ta'lim imkoniyatlari, ma'lumotlar izlanishi, an'anaviy o'quv materiallaridan boshqa manbalardan ham boshqariladigan jarayonlar eshiklari keng ochildi . Fan va texnika jadal suratda rivojlanayotgan paytda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib dars o'tishni hayotni o'zi talab qilmoqda. Hozirgi kunda nafaqat ta'lim jarayonida, balki har sohada kompyuterning grafik imkoniyatlaridan foydalanishga bo'lgan qiziqish va bunga bo'lgan talabning oshib borayotgani kuzatilmoqda.

Umumta'lim o'rta maktablarda Geometriya darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun avvalo kompyuter dasturlari va ulardan foydalanish yo'llarini bilib olish-zamon talabidir. Bu esa kompyuter dasturlari nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, balki kompyuterni qo'llash orqali ularning ijodiy ko'nikmalarini rivojlanishiga, hayotiy tasavvurlarini kengayishiga, multimedia dasturiy ta'minoti esa muayyan o'quv birliklari va integratsiyaga qaratilgan animatsiya, dinamik harakat, ovoz va grafikalar o'quvchilarni mavzu yoritilishida yangi tushunchalarni tasavvur qilishga yordam beradi. Axborot texnologiyalari keng me'yoriy tushuncha bo'lib, olib borilayotgan har bir mavzu ana zamonaviy texnika, texnologiyadan foydalanishni taqozo etadi.

-muayyan predmetlarni o'qitishda kompyuter darslari;

-kompyuter darslari ko'rgazmali material sifatida;

- o'quvchilarning guruhli va jamoaviy ishlarini takomillashtirish va boshqalar.

Umumta'lim maktablarida geometriya fanini o'qitish jarayonida axborot texnologiyasidan foydalanish uchun bir nechta dasturlarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin: MsPowerPoint , Macromedia Flash, Microsoft Front Page, HTML muharrirlari va Microsoft Word, 3d MaxStudio, MatLab, Adobe Photoshop, Corel Draw kabi dasturiy vositalardan foydalanish mumkin. Axborot texnologiyalari yordamida geometriya fani o'qitilsa, quyidagilarga erishiladi:

-elektron o'quv qo'llanma imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilarga mavzuni to'liqroq tushunish va tasavvurlarini kengaytirish imkoniyati oshadi;

-o'quvchilarning bilim doirasi kengayadi, ko'nikma va malakalari oshadi;

-harakatli tasvirlarni ko'rish va animatsiyalar o'quvchilarning tasavvurlarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi, o'quvchilarning ijodiy faoliyat zaminida yotuvchi intuitsiyani, tasavvurni va boshqa muhim xislatlarni rivojlanadi;

- amaliy -misol va masalalar yechishda, hayotiy misollar keltirishga, o'quvchilar o'rtasida savol-javob o'tkazish va tushunchalarini bayon qilishlariga ko'proq vaqt ajratiladi;

-ularning ijodiy fikrlash qobiliyati shakllanadi, tadqiqotchilik qobiliyati oshadi, mustaqil ishlash faoliyati rang baranglashadi;

-o'quvchilar darsdan ijobiy saboq oladilar, darsga nisbatan qiziqish oshadi, yangi geometrik shakllar hosil qilishda real faktlar aniqlash imkoni, isbotlash va tekshirib korish imkonini beradi ;

- o'quvchilarda fazoviy tasavvurlari rivojlanadi, mantiqiy fikrlashi, geometrik o'lchash va yasashning amaliy usullarini o'rganish imkoniyatlarini beradi.

Axborot texnologiyalari – tasvir, chizma, diagramma, jadval ko'rinishidagi ma'lumotlarni o'qish qobiliyatini rivojlantiradi, mustaqil o'qish, o'rganish va yaratuvchanlikka xizmat qiladi. Xulosa qiladigan bo'lsak, umumta'lim maktablarida axborot texnologiyalari orqali yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kiritilishi, o'quvchi va o'qituvchi faoliyati, ularning darsdagi o'rni va vazifalarini keskin o'zgarishiga olib keladi. Shu bilan birga, bilim sifati va darsning samaradorligi ortadi, o'quvchilar diqqatini yo'naltirish imkoni kengayadi, bilimlarini o'zlarining kuchi, qobiliyati va tempiga asosan qabul qilishi va ularni mustaqil ravishda o'zlashtirishiga olib keladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. PISA 2021 Mathematics: A Broadened Perspective (2017) by the OECD Subject Advisory Group (EDU/PISA/GB(2017)17).

2. OECD (2013), PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.

3. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Axmedov, G.O.Tog'aeva. O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi, qo'llanma, Toshkent, 2019-yil.

QURILISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

M.M. Yuldashev

Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyatda insonlar faoliyati asosan axborotni qayta ishlashga qaratilgan, ya'ni bilimlarni ishlab chiqish, saqlash, qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazib berishdan iboratdir. Fan va texnikaning yuksak darajada rivojlanishi, kompyuter texnikasining o'sishi hamda Internet tizimining ommalashishi axborot texnologiyalaridagi sohaga tegishli yo'nalishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga etibor berilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, algoritmik vositalar, dasturiy vositalar, texnik vositalar.

Аннотация. В данной статье деятельность человека в информационном обществе в основном ориентирована на обработку информации, то есть разработку, хранение, обработку и доставку знаний потребителям. Уделяется внимание высокому уровню развития науки и техники, росту компьютерных технологий и популяризации системы Интернет, появлению и развитию направлений, связанных с областью информационных технологий.

Ключевые слова: информационные технологии, алгоритмические средства, программные средства, технические средства.

Abstract. In this article, human activity in the information society is mainly focused on information processing, that is, knowledge development, storage, processing and delivery to consumers. High level of development of science and technology, growth of computer technology and popularization of the Internet system, emergence and development of directions related to the field of information technologies are given attention.

Keywords: Information technologies, algorithmic tools, software tools, technical tools.

Bugungi texnologiyalar asrida axborot texnologiyalarisiz har qanday sohani boshqarish va rivojlantirish qiyin albatta, shu jumladan qurilish sohasida ham axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Axborot texnologiyalarining uchta asosiy yo‘nalishi mavjud:

Birinchi yo‘nalish: axborotni uzatish, yig‘ish va tahrirlashning texnik vositalarini rivojlantirish nazariyasi bilan bog‘liq. U o‘z ichiga hisoblash komplekslarini, lokal va global hisoblash tarmoqlari, aloqa nazariyasini olgan keng ilmiy-ommaviy sohadir.

Ikkinchi yo‘nalish: ma‘lumotlarni tahrirlash bo‘yicha har xil amaliy vazifalarni hal etish yuzasidan turli kategoriyadagi foydalanuvchilar uchun texnik vositalar bilan samarali ishlashni tashkil qilish imkonini beradigan, dasturiy ta‘minotni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan, matematik va amaliy fanlar kompleksini o‘z ichiga olgan dasturlashtirishdir.

Uchinchi yo‘nalish: avtomatlashtirish usulida turli darajadagi vazifalarni hal etish modellari, algoritmlari, tartibi, texnologiyasini ishlab chiqish va tashkil qilishdir.

Axborotlar ustida ishlashda o‘zaro aloqador bo‘lgan uchta qismga ahamiyat berishimiz kerak. Bular:

- algoritmik vositalar;
- dasturiy vositalar;
- texnik vositalar.

Axborot texnologiyasi – obyektning (axborot mahsulotining) holati, jarayon yoki voqeaning yangi xususiyati to‘g‘risida axborot olish uchun ma‘lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va uzatish vositalari hamda usullari majmuyidan foydalaniladigan jarayondir.

Axborot texnologiyalari har qanday kompyuterlar, ma‘lumotlarni saqlash, tarmoq va boshqa harakat mexanizmlari, infratuzilma va yaratish jarayonlari hamda ulardan foydalanish va elektron ma‘lumotlarning barcha shakllarini almashish demakdir. Odatda, axborot texnologiyalari korxonalar operatsiyalari doirasida ishlatiladi. Axborot texnologiyalari tijoratda foydalanish, kompyuter texnologiyasi va telefonlarni ham o‘z ichiga oladi.

Axborot keng qamrovli tushuncha bo‘lib, unga quyidagicha ta‘riflar ham berish mumkin:

1. Dalil, voqea, hodisa, predmet, jarayon kabi obyektlar haqidagi bilim hamda tushunchalar yoki buyruqlar.

2. Ma‘lum xos matnda aniq ma‘noga ega tushunchalarni ichiga olgan dalil, voqea, hodisa, predmet, jarayon, taqdimot kabi obyektlar haqidagi bilimlar majmuyi.

3. Qiziqish uyg'otishi mumkin bo'lgan, saqlanishi va qayta ishlanishi lozim bo'lgan jami dalil va ma'lumotlar. Kitob matni, ilmiy formulalar, bank hisob raqamidan foydalanish va to'lovlar, dars jadvali, o'lchash majmualarining Yer va fazo stansiyasi o'rtasidagi masofa to'g'risidagi ma'lumotlar va hokazo axborotlar bo'lishi mumkin.

Ma'lumki, axborotlarni insonlar bir-biriga uzatish jarayonida matn ko'rinishidagi, jadval ko'rinishidagi, tovush ko'rinishidagi va tasvir ko'rinishidagi ma'lumotlardan foydalanadi.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining arxitektura va qurilish sohasidagi ahamiyati. Zamonaviy 3D printerlar: Ultimaker B.V. tomonidan ishlab chiqarilgan Ultimaker 2 printeri 3D bosib chiqarish texnologiyasidan foydalangan. Ushbu model polietit, tormoz va xlorli polietilen (CPE)dan 223x223x205 mm gacha bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi. Ro'yxatga olingan materiallar diametri 2,85 mm bo'lgan sariq zarg'aldoq shaklida yetkazib beriladi. Ultimaker 2 bosma kallagi diametri 0,4 mm bo'lgan bir jism bilan jihozlangan. Yuklangan materialga qarab eritma nuqtasi 180 –260°C orasida o'zgarib turadi.

1.1-rasm. 3D printer Ultimaker 2.

Ushbu printer 20, 40, 60, 100 yoki 200 mikron qalinlikdagi qatlamlardan hosil qilish imkonini beradi. Tanlangan rejimga qarab chop etish tezligi 30 dan 300 mm/s gacha o'zgaradi. Qatlamning takrorlanadigan aniqligi 12,5 mm.

Zamonaviy kompyuterlarning dasturiy ta'minoti

Dastur – buyruqlarning tartiblangan ketma-ketligidir.

Kompyuter uchun tuzilgan har qaysi dastur vazifasi – apparat vositalarini boshqarishdir. Birinchi qarashda dasturning qurilmalar bilan hech qanday bog'liqligi yo'qdek ko'rinadi, ya'ni masalan, dastur kiritish qurilmalaridan ma'lumot kiritishni va chiqarish qurilmalariga ham ma'lumot chiqarishni talab qilmasa ham, baribir uning ishi kompyuterning apparat qurilmalarini boshqarishga asoslangan.

Kompyuterning yoqilishi bilan ishga tushuvchi ushbu dastur kompyuterni va uning resurslarini (tezkor xotira, diskdagi o'rinlar va hokazo) boshqaradi, foydalanuvchi bilan muloqotni tashkil etadi, bajarish uchun boshqa dasturlarni (amaliy dasturlarni) ishga tushiradi.

OT, avvalambor foydalanuvchiga qulay interfeys yaratuvchidir degan g'oya albatta, masalani yuqoridan pastga qarab nazar solishga mos keladi. Boshqa nuqtayi nazar, ya'ni pastdan yuqoriga qarab nazar tashlash, bu OTga murakkab tizimning hamma qismlarini boshqaruvchi mexanizm nazar solishidir. Zamonaviy hisoblash tizimlari protsessorlar, xotira, taymerlar, disklar, jamg'armalar, tarmoq kommunikatsiya qurilmalari, printerlar va boshqa qurilmalardan iboratdir. Ikkinchi yondashishga mos ravishda OTning funksiyasi protsessorlar, ya'ni resurslarni raqobatdosh jarayonlar orasida taqsimlashdan iboratdir. OT hisoblash mashina

resurslarini jamisini shunday boshqarish kerakki, uni ishlashi maksimal samaradorlikni ta'minlashi zarur. Samaradorlik ko'rsatkichi, masalan, tizim o'tkazuvchanlik qobiliyati yoki reaktivligi bo'lishi mumkin.

Resurslarni boshqarish, masalan resursi tipiga bog'liq bo'lmagan ikkita umumiy masalani yechishni o'z ichiga oladi:

– resursni rejalashtirish, ya'ni berilgan resursni kimga, qachon taqsimlashdan iboratdir;

– resurs holatini kuzatish resursning band yoki bo'shligi, bo'linadigan resurslar haqida esa resursning qancha qismi taqsimlanmaganligi haqidagi operativ ma'lumotni olib turishdan iboratdir.

Resurslarni boshqarishning umumiy masalasini yechishda, turli OTlar turli algoritmlardan iboratdir, bu esa o'z navbatida OTlarning umumiy himoyasi, unumdorlik xarakteristikalarini, qo'llanilish sohalari va hatto foydalanuvchi interfeysini yuqori darajada OT vaqtni bo'lish tizimi, paketli ishlov berish tizimi yoki real vaqt tizimiga mutanosibligini belgilaydi. Tizimli dasturiy ta'minot (DT) eng quyi dasturiy ta'minotdir. Bunday dasturiy ta'minotga quyidagilar kiradi: операция tizim – OT, fayllarni boshqaruv tizimlari, OT bilan foydalanuvchi muloqoti uchun interfeys qobiqlari, dasturlash tizimlari, utilitalar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. U.A. Shadmanova, F.S.Islamova, E.Sh.Qurbonov, QURILISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR Toshkent, 2018 y.
2. [METHODS OF USING MODERN ADVANCED AND VIRTUAL REAL TOOLS IN THE PROCESS OF TEACHING HIGHER EDUCATION](#) IB Makhamatshoyevich INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (30), 332-339
3. Yuldashev, M. (2023). FOODAPP. Scienceweb academic papers collection.
4. Yuldashev, M. (2023). Nachalo raboti s Kotlin.
5. Koldashev, E., & Yuldashev, M. (2023). TO THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN IS MODERN MANAGEMENT. International Journal of Advance Scientific Research, 3(12), 215-223.

FANLARARO INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

G.A. Umarova, p.f.n.

Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada fanlararo integrativ yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalarini loyihalashning bosqichlari hamda kompetentlikka erishishni ta'minlovchi o'qitish jarayonini tashkil etish usullarini keltirilgan.

Аннотация. В данной статье представлены этапы проектирования педагогических технологий развития профессиональных компетенций на основе междисциплинарного интегративного подхода, а также методы организации учебного процесса, обеспечивающие достижение компетентности.

Abstract. This article presents the stages of designing pedagogical technologies for the development of professional competencies based on an interdisciplinary integrative approach, as

well as methods of organizing the educational process that ensure the achievement of competence.

Kalit soʻzlar: fanlararo integratsiya, izchillik, yaxlitlik, sinergiya, vazifalarni faollashtirish, boshqaruv samaradorligi, oʻquv harakatchanligi, kasbiy faoliyat.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, системность, целостность, синергизм, активизация задач, эффективность управления, мобильность обучения, профессиональная деятельность.

Keywords: Interdisciplinary integration, consistency, integrity, synergy, task activation, management efficiency, learning mobility, professional activity.

Fanlararo integratsiya keng va koʻp qirrali tushuncha boʻlib, XX asrning 30 yillaridan boshlab uni pedagogik amaliyotga joriy etishga qiziqish paydo boʻla boshlagan. Bu yoʻnalish asosan turli sohalardagi bilimlarni ularning hayot bilan aloqasini umumlashtirish orqali oʻlkashunoslik va sinfdan tashqari ishlarni rivojlantirishda oʻz aksini topgan. Fanlararo integratsiya bilishning yangi maxsus obʻekti sifatida turli fanlardagi bilimlarning ayrim belgilari oʻrtasidagi aloqalarni ajratib koʻrsatadi, chunki bu aloqalar materiya harakati shakllarining umumiy oʻzaro aloqasini ifodalovchi ilmiy bilishni tashkil etish va sintezlashtirish yoʻllarini koʻrsatib beradi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning yaxlit jarayoni esa taʼlimdagi uzviylik va fanlararo integratsiya yordamida taʼminlanadi. Fanlararo integratsiyani amalga oshirish esa ayni bir holatga turli nuqtai-nazardan qarash va bu holat toʻgʻrisida yaxlit tasavvurga ega boʻlish imkonini beradi.

Fanlararo integratsiyani amalga oshirish masalasi -taʼlim metodikasini takomillashtirishning umumiy jihatlaridan biri boʻlganligi sababli biz oʻz tadqiqotimiz davomida “**Aniq**” va “**Ixtisoslik**” fanlarining **integratsiyasini** amalga oshirishdagi asosiy qiyinchiliklar sifatida quyidagilarni aniqladik: oʻquv fanlari mazmunida oʻzaro muvofiqlashtirilmagan tushuncha va iboralarning qoʻllanilishi; oʻquv materialidan asosiy gʻoya, nazariya va tushunchalarning ajratib olinmaganligi; ilmiy bilimlarning ichki aloqadorligi, yaʼni bilimlarning mantiqan tugallanmaganligi eʼtiborga olinmaganligi; oʻquv fanlarining tarqoqligi, ularning mazmunan uzviy bogʻlanmaganligi va izchil oʻrganilmaganligi.

Fanlararo integratsiyaning pedagogik vazifasi haqidagi fikrlarning turli xilligining asosiy sabablaridan biri uning oʻquv jarayonida koʻp qirrali tarzda namoyon boʻlishidir.

G.I. Shukina oʻz tadqiqotida oʻquv jarayoniga kiritilgan faoliyatning barcha koʻrinishlarining oʻzaro aloqadorligi faqat oʻzlashtirilgan bilimlarni kengaytirishga emas, balki talabalar uchun zarur boʻlgan koʻplab ilmiy va dunyoviy bilimlarni rivojlantirishga ham taʼsir etishi kerakligini taʼkidlagan. Bu integratsiyada har bir faoliyat turining xususiyati namoyon boʻladi va ular hisobiga oʻzaro bir-birini toʻldirish amalga oshiriladi. Faoliyatning bunday turlarida har bir talaba oʻzining individual ehtiyojini koʻrsatish, imkoniyatlarini namoyish qilish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga yoʻl topishi mumkin. fanlararo integratsiya sharoitida esa bunday imkoniyatlar toʻlaqonli namoyon boʻladi. Chunki, talaba har qanday fan boʻyicha oʻzining bilimi va qiziqishini toʻlaqonli namoyon eta olishi mumkin [1].

Fanlararo integratsiya eng avvalo, o‘z tuzilmasiga ko‘ra tavsiflanadi, chunki predmetning ichki tuzilishi uning shaklini belgilaydi, shunga ko‘ra biz integratsiyaning quyidagi shakllarini ajratib ko‘rsatamiz (1-jadval):

1-jadval:

Fanlararo integratsiya shakli va turlari bo‘yicha tasnifi:

Fanlararo integratsiya shakllari	Fanlararo integratsiya turlari	Fanlararo integratsiya turlarini tashkil etuvchi o‘quv materiallar mazmuni	
Tarkibi bo‘yicha	1. Mazmuni bo‘yicha	Dalillar, tushunchalar, qonunlar, nazariyalar bo‘yicha	
	2. Bajariladigan operatsiyalari bo‘yicha	Shakllantiriladigan ko‘nikmalar, malaka va fikrlash operatsiyalari bo‘yicha	
	3. Metodik qo‘llanilishi	Pedagogik metodlardan foydalanish bo‘yicha	
	4. Tashkil etilishi bo‘yicha	O‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish shakllari va metodlari bo‘yicha	
Integratsiyaning yo‘nalishlari bo‘yicha	Bir tomonlama; Ikki tomonlama; Ko‘p tomonlama.	To‘g‘ri; Teskari (qaytar) yoki tiklanuvchi.	
Integratsiyani tashkil etuvchi elementlarining o‘zaro ta‘siri bo‘yicha	Vaqt omiliga ko‘ra	Xronologik	Izchillikdagi; Sinxron; Istiqboldagi.
		Xronometrik	Lokal; O‘rtacha vaqt davomidagi; Uzoq vaqt davomidagi.

Birinchi shaklda fanlararo integratsiyalar turlarini tarkibi bo‘yicha ajratamiz. Fanlararo integratsiya tarkibi bo‘yicha aniq mavzuni o‘rganishda boshqa o‘quv fanlaridan nimalar olinishini ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqib, fanlararo integratsiya tarkibi ko‘nikma, malaka va fikrlash operatsiyalari bilan shakllanadigan o‘quv mavzusining mazmuni bilan belgilangani uchun ularning birinchi shaklida fanlararo integratsiyalarning quyidagi xillarini ajratish mumkin: Mazmuni bo‘yicha – o‘rganilayotgan mavzu mazmuni bo‘yicha turli o‘quv fanlarida o‘rganiladigan tushunchalar, hodisalar, jarayonlarni talqin qilish birligi bo‘yicha;

1. *Bajariladigan operatsiyalari bo‘yicha* – fanlararo xususiyatda shakllanadigan ko‘nikmalar, malakalar va fikrlash operatsiyalari bo‘yicha;

2. *Metodik qo'llanilishi* – turli o'quv fanlari bo'yicha o'quv ishlari metodlarini kelishtirish, turli o'quv fanlari mavzularini o'rganishda bir xil metodlarni qo'llash (grafik, tahliliy);

3. *Tashkil etilishi bo'yicha* – orasida integratsiya o'rnatiladigan o'quv fanlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish shakllari va tuzilmasini mos kelishi.

Ikkinchi shaklda fanlararo integratsiya turlarini tashkil etuvchi o'quv materiallar mazmuni bo'yicha ajratamiz.

Fanlararo integratsiyaning xatti-harakat metodlarining yo'nalishlari bo'yicha fanlararo integratsiya asosda o'rganilayotgan bir (bir tomonlama), ikki (ikki tomonlama) yoki bir nechta (ko'p tomonlama) o'quv fanlarining aniq ko'rib chiqilayotgan o'quv mavzusi uchun fanlararo axborot manbasi bo'lib hisoblanishini ko'rsatadi. Fanlararo integratsiyaning uchinchi, vaqt omili bo'yicha shaklida integratsiyaning quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi:

1. **Xronologik** – bu amalga oshirish ketma-ketligi bo'yicha integratsiyadir;

2. **Xronometrik** – integratsiyani tashkil etuvchi o'zaro harakatlar davomiyligi bo'yicha integratsiyadir.

Vaqt omiliga ko'ra:

- boshqa fanlardan jalb qilingan qanday bilimlar o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan, qaysilarini esa kelgusida hali faqat o'rganishgina talab qilinadi (xronologik integratsiya);

- qaysi mavzu fanlararo integratsiyani amalga oshirish jarayonida o'rganish muddati bo'yicha etakchi sanalishi, qaysi biri esa etaklanuvchi ekanligi (xronologik sinxron integratsiya);

- fanlararo integratsiyani amalga oshirish jarayonida mavzularning o'zaro harakati qanchalik uzoq davom etishi kabilarni ko'rsatadi.

Fanlararo integratsiyaning yuqorida keltirilgan tasnifi xuddi shu ko'rinishda ichki fan kurs integratsiyaini (masalan, umumkasbiy va mutaxassislik fanlari orasidagi integratsiya), shuningdek, ma'lum bir o'quv fani, masalan, **“Fizika”** va **“Ixtisoslik”** fanlarining mavzulari orasidagi fan ichki integratsiyani tasniflashga imkon beradi. Tahlillar va shaxsiy tajribamiz fanlararo integratsiyani quyidagi jihatlarga ko'ra turlash va amaliyotiga qo'llash mumkinligini ko'rsatadi:

I. Xronologik vaqt mezoni jihatdan:

1. Oldin o'rganilgan;

2. Bir vaqtning o'zida parallel o'rganiladigan-yo'ldosh;

3. Istiqbolda o'rganiladigan.

Fanlararo integratsiya ko'p qirrali murakkab pedagogik muammo sifatida faqat vaqt bo'yicha amalga oshirilishi bilan chegaralanmasdan, balki o'quv materialining mazmunini tashkil etuvchi dalillar, tushunchalar, nazariyalar va boshqalar bilan ham xarakterlanadi.

II. *Umumiyliigi bo'yicha integratsiya:*

-o'quv materialini tarkibiga kiruvchi dalillar, tushunchalar tarkib topishi uchun zaruriy tayanch hisoblanadi va o'rganilayotgan ob'ektning eng muhim jihatlarning idrok etilishini ta'minlaydi;

-tushunchalar o'rganilayotgan ob'ektlarning eng muhim jihatlarini o'zida aks ettirib, nazariy jihatdan umumlashtirilgan xulosalar chiqarish asosini tashkil etadi.

III. *O'rganishda qo'llaniladigan ilmiy metodlarning umumiyligi bo'yicha integratsiya.*

IV. *Aqliy faoliyat xarakterining umumiyligi bo'yicha integratsiya.*

V. *Integrativ integratsiya.*

Shuningdek, fanlararo integratsiya tashkiliy-iqtisodiy tuzilish jihatlariga ham ega. Ulardan unumli foydalanish o'quv vaqtini tejash, o'quv rejasi, dasturi, darslik va shu kabilarning tuzilishini aniqlashga imkon berib, ta'lim-tarbiya jarayonini maqbullashtirish uchun xizmat kiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Шукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. - М., Педагогика, 1971. - 351 с.

2. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarining bilim, ko'nikmalarini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi // Monog. – T.: TDPU Rizografi, 2014. -7,5 b.t. -129 b.

3. Умарова Г.А. Аспекты, заложенные в содержание профессиональных знаний будущих инженеров на основе интегративного подхода // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалык журнал. 2023, 6-3сан.

4. Umarova G. A. Improving the method of effective teaching for modelling and performing virtual laboratory works in physics / Current research journal of pedagogics, vol.3 no.11(2022), pp.06–18, <https://masterjournals.com/index.php/crjp/article/view/1065>

ФИЗИКА ФАНИ РИВОЖИГА ҲИССА ҚЎШГАН ОЛИМНИНГ НУРЛИ ЙЎЛИ

Д.Б. Холматова
“Profi University”

Аннотация. Мақолада физика фани ривожига ҳисса қўшган олим, Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги, хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби Орифов Убай Орифовичнинг нурли йўли ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: физика, олим, нурли йўл, тадқиқот, диссертация, кашфиёт, ватанпарварлик, фидойлик.

Аннотация. В статье содержатся сведения о светлом пути Орифова Убая Орифовича – ученого, внесшего вклад в развитие физической науки, академика Академии наук Узбекистана, выдающегося деятеля науки и техники.

Ключевые слова: физика, учёный, световой путь, исследование, диссертация, открытие, патриотизм, самоотверженность.

Abstract. The article contains information about the bright path of Orifov Ubay Orifovich, a scientist who contributed to the development of physical science, an academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan, and a distinguished figure of science and technology.

Keywords: physics, scientist, light path, research, dissertation, discovery, patriotism, dedication.

Яхши инсондан яхши хотиралар қолади. Фидоий олимнинг илм-фанда янгилик бўлиб кирган илмий-изланишлари эса унинг сермазмун умр йўлидаги шамчиरोқ мисол порлаб туради.

Машхур физик олим, Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги, хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби Орифов Убай Орифович ҳам ана шундай заҳматкаш инсонлардан бири эди. У Қўқон пахтачилик институти ассистентлигидан фанимизнинг сардори, нафақат ўз юртимиз, балки жаҳонга танилган академик олим даражасигача бўлган машаққатли ва фахрли ҳаёт йўлини босиб ўтди.

Орифов Убай Орифович 1905 йил 15 июнда Қўқон шаҳрида таваллуд топган. Фарғона педагогика техникумини 1928 йилда, Самарқанд педагогика академиясини (ҳозирги СамДУ) 1932-йилда битириб, 1932-1934 йилларда Қўқон пахтачилик институтида, Ўрта Осиё Давлат университетида (ҳозирги ТошДУ) иш фаолиятини бошлади. У улуғ Ватан уруши қатнашчиси (1935-1941 йй). Собиқ ЎзССР ФА нинг Физика-техника институтида (1945-1956 йй), Ядро физикаси институтида (1956-1962 йилларда директор), Собиқ ЎзССР ФА Президенти (1962-1966 йй), унинг президиуми аъзоси 1956 йилдан умрининг охиригача), Собиқ ЎзССР ФА нинг Электроника институтида лаборатория бошлиғи ва шу институт директори (1966 йилдан умрининг охиригача) Беруний номидаги Тошкент политехника институти, Физика-электроника кафедрасининг бошлиғи вазифаларида ишлади.

У.Орифовнинг илмий фаолияти физиканинг замонавий масалалари – электрон физикаси, радиоактив изотопларнинг халқ хўжалик манфаатларида ишлатиш усуллари ишлаб чиқиш, Куёш энергиясидан фойдаланиш масалаларига бағишланган.

У.Орифов ўзининг электрон физикаси соҳасидаги ажойиб тадқиқотларини **“Вольфрамли литий хлориднинг сирт ионизацияси”** мавзусидаги номзодлик диссертациясида (1945 й) ва **“Металларни мусбат ионлар билан бомбардимон қилганда содир бўладиган процессларни текшириш”** мавзусидаги докторлик диссертациясида (1956 й) баён қилган, унинг бу тадқиқотларга бағишланган **“Атом заррачалари – металллар сирти билан ўзаро таъсири”** номли монографияси (1961 й) амалий физикада ўзига хос ўрин олди.

У.Орифов пахта ҳосилдорлигини ошириш устида тадқиқотлар ўтказиб пахта қуритиш шкафининг янги конструкциясини ишлаб чиқди, пахта тола ва чигит намуналарининг дастлабки оғирликларининг дастлабки оғирликларига қараб намлигини аниқлайдиган махсус логарифмик инструкция ишлаб чиқди, вакуум шароитида учиб чиқадиган органик моддаларни аниқлаш методларини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатди.

У.Орифов раҳбарлигида ва ҳамкорлигида ипак қурти ғумбакларини гамма нурлари таъсирида ўлдириб, пиллани узоқ сақлашга эришиш устида диққатга сазовор ишлар қилинди.

У.Орифов ўз шогирдлари билан ҳамкорликда қаттиқ жисм сирти билан атомлар, бир ва кўп зарядли, мусбат ва манфий ионлар, электронлар ва позитронлар, когерент бўлмаган (Куёш нурлари) когерент бўлган (лазер

нурлари) фотонларнинг ўзаро таъсирини кўрсатувчи турли аспект ва хусусиятларга бағишланган тадқиқот ўтказди. Унинг раҳбарлигида атом ядроси физикаси, ионлаштирувчи нурларнинг моддаларга таъсири соҳасидаги олиб борилган илмий тадқиқотлар, ярим ўтказгичлар ва геофизикага оид тадқиқотлар амалий натижалар бермоқда.

У.Орифов ўзининг илмий фаолиятини республикада фан тараққиётини таъминлаш чораларини ташкил қилиш ишлари билан бирга олиб борди: унинг раҳбарлигида Тошкентда циклотрон ва атом реактори ишга туширилди (1959 й), электроника институти, Ядро физикаси институти ва илмий текшириш лабораториялари ташкил қилинди.

У.Орифов 100 дан ортиқ илмий ишларнинг муаллифи, унинг икки монографияси АҚШда 1963 йили ва 1969 йилларда инглиз тилида нашр этилди. У.Орифов ўзининг илмий фаолияти ва педагогик ишларини жамоатчилик ишлари билан бирга олиб борди. У Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотининг (1968 й) лауреати.

Голландиялик йирик олим А.Бурс “Тошкент электроника мактабининг, У.Орифов бошлиқ олимларнинг илмий ишлари бизнинг ишларимизга асос бўлди, шу сабабли биз уни фанимизнинг устуниси деб атаيمиз” деганида ҳақ эди. Чунки, юртимизда физика фанининг тараққиёти ва илмий тадқиқот марказлари – Физика-техника, Ядро физикаси ҳамда Электроника институтларининг ташкил этилиши ва уларнинг истиқболи бевосита ана шу инсон номи билан боғлиқ.

У.Орифов пахта саноати, Қуёш энергиясидан халқ хўжалигида фойдаланиш масалаларига ҳам катта эътибор берган бўлиб, чунончи олим бошчилигида унинг шогирдлари ва сафдошлари томонидан пахтанинг физик-механик хоссалари кенг ўрганилиб, натижада пахта тозалаш саноатида муҳим техникавий янгиликлар жорий қилинган. Бунинг самараси ўлароқ уруғлик учун ва мой саноатига сарфланадиган чигитдан момуғини тўлиқ ажратиб олиш ва уларни саралаш имконияти юзага келди. Шу тариқа Электроника институти олимлари ишлаб чиққан технология асосида юқори сифатли уруғлик чигит тайёрлайдиган тизим лойиҳаси ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилди.

Бундан ташқари, У.Орифов кучли ёруғлик нури дастаси ва лазер нурларининг жисмлар хоссаларига таъсири, Қуёш энергиясини электр энергиясига айлантириш, бир қатор гелиотехник қурилмаларни яратиш ва уларни халқ хўжалигига татбиқ қилиш каби масалаларга бағишланган кўплаб бетакрор рисоалар муаллифи эканини ҳам таъкидлаш жоиз. Қолаверса, Қуёш энергиясидан фойдаланиш масаласи Ўзбекистон Республикаси учун ғоят муҳим аҳамиятга молик эканини яхши тушунган бу фидойи академикнинг ташаббуси билан 1965 йилдан бошлаб “Телиотехника” журнали нашр қилина бошланди. Журнал ўз даврида нафақат Ўзбекистонлик олим ва тадқиқотчилар балки хорижлик олим ва тадқиқотчи гелиотехникларни бирлаштиришда, илмий-техникавий янгиликларни оммалаштиришда муҳим воситага айланди.

Этироф этиш лозимки, У.Орифов серқирра олим бўлиши билан бирга фаннинг йирик ташкилотчиси ва ёш авлоднинг жонкуяр мураббийси эди. Унинг ташкилотчилик фазилати, хусусан, Шарқда атомни тадқиқ қилиш маркази – Ўзбекистон Фанлар Академияси Ядро физикаси институтини ташкил этишдан тортиб, уни етарли мутахассислар билан таъминлаш, илмий ишлар савиясини замон талаби даражасида амалга ошириш, фан-техника соҳасида мамлакатимиз учун ҳали янги бўлган муаммоларни юқори даражада ҳал қилиш каби ҳаракатларида янада ёркинроқ намоён бўлади.

Одатда кўпчилигимиз ўзимизга тегишли бўлган тор доиралардаги соҳаларда фаолият юритиб, ҳаётдаги бошқа муаммоларга “Бу менинг соҳам эмас” деб эътибор бермаймиз. Ваҳоланки, бу ҳамма вақт ҳам тўғри бўлиб чиқмайди. У.Орифов эса ҳақиқий физик олим бўлишига қарамай, ўз соҳасидан узоқ бўлган бошқа тармоқларга алоқадор баъзи муаммоларнинг ечимини топишни ҳам ўзи учун шараф деб биларди. Жумладан, тиббиётдаги совуқ кислородлар муаммоси, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини ошириш учун лазер, реактор ва Қуёш нурларидан, магнит майдонидан фойдаланиш, тупроқда кўзга кўринмас қурт-ҳашаротларни Қуёш нури таъсири билан йўқотиш, даладаги тупроқ таркибида азот ва бошқа ўғитларнинг қанча муддат сақланишини масс-спектрометр қурилмада аниқлаш каби кўплаб муаммолар бугун ҳам ўз долзарблигини йўқотгани йўқ.

Дарҳақиқат, бу етук олим Ўзбекистон Фанлар Академияси Президентидек ўта масъулиятли раҳбарлик вазифасида фаолият юритаётганида ҳам ҳар доимгидек вақт ва имконият топиб, бевосита илмий тадқиқотлар ўтказар ва катта иштиёқ билан тажрибалар учун янги экспериментал қурилмалар яратишга киришар эди. У бир гуруҳ шогирдлари билан ядро парчаланиш зарраларининг массалари, энергиялари, ионли зарядларини анализ қиладиган ноёб масс-спектрометрни яратди. Бу қурилма ёрдамида зарурий параметрларга эга бўлган парчаланиш зарралари оқимларини шакллантириш имконияти вужудга келди.

Шу ўринда эслаш жоизки, фидойи устозимиз ўзбек илм-фанини юқори поғоналарга кўтариш учун энг аввало, малакали кадрлар тайёрлаш зарурлигини яхши биларди. Бугунги кунда унинг ёрдами ва ғамхўрлигида кўплаб физик, химик, биолог олимлар, муҳандис кадрлар етишиб чиқди. Улар физикавий электроника, ядро физикаси, атом ва Қуёш энергиясидан фойдаланишнинг фундаментал муаммоларини тадқиқ қилишда устоз асос солган институтлар ва лабораторияларда, олий таълим муассасаларида фаолият юритишмоқда.

Чиндан ҳам бу маҳоратли физик олим яратган илмий янгиликлар, қилган эзгу амаллар биз учун дастурул-амалдир. Агар устоз ҳозирда ҳаёт бўлмасаларда, унинг умри у яратган кашфиётлар тимсолида, кўплаб шогирдлари изланишлари мисолида давом этмоқда десак, хато бўлмайди. Вақтнинг ўтиб бориши ва дунёда техника-технологияларни ривожланиши илмий-техникаларга қанчалик ўзгаришлар киритмасин бутун борлиғи билан ўзини фанга бағишлаган, юксак инсоний фазилатлар эгаси, академик Орифов

Убай Орифович номи ҳамиша ўзининг нурли саҳифасига эга эканлиги қалбга таскин ва ғурур бахш этади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Раҳматов М.Н. Ватанимиз Физиклари:Олий ўқув юрт. Студентлари, ўрта мактаб ўқитувчилари учун қўлланма. Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашри. Т.: Ўқитувчи, 1983. 432 б. 250-252 бет.
2. https://znanio.ru/media/buyuk_fizik_olimlar_trisida_taqdimot-267649.

BO‘LAJAK SOTSIOLOGLARDA IJTIMOYIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Х.А. Yulbarsova

Farg‘ona davlat universiteti, “Sotsiologiya” kafedrasida dotsenti

Аннотация. Ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish muammosi Oliy ta’lim muassasalarida amalga oshirilayotgan zamonaviy ta’lim paradigmasining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir, chunki bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish bo‘lajak mutaxassislar o‘z qobiliyatlari va moyilliklarini qanday ro‘yobga chiqarishlari, jamiyatga foydali bo‘lish, o‘zlari uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish ijtimoiy yetuklikka ega bo‘lishlariga bog‘liq. Maqolada bo‘lajak sotsiologning ijtimoiy kompetentligi tushunchasi va mohiyati, uni rivojlantirish shakl hamda vositalari tahlil qilingan.

Калит so‘zlar: bo‘lajak sotsiolog, ijtimoiy kompetentlik, kompetensiya, zamonaviy ta’lim, modernizatsiya, malakali mutaxassis.

Аннотация. Проблема развития социальной компетентности является одним из приоритетов современной образовательной парадигмы, реализуемой в высших учебных заведениях, поскольку от успешной реализации этого процесса зависит, насколько будущие специалисты реализуют свои способности и склонности, будут полезны обществу, от них зависит. иметь социальную зрелость, создавать себе комфортные условия жизни. В статье анализируются понятие и сущность социальной компетентности будущего социолога, формы и средства ее развития.

Ключевые слова: будущий социолог, социальная компетентность, компетентность, современное образование, модернизация, квалифицированный специалист.

Annotation. The problem of developing social competence is one of the priorities of the modern educational paradigm implemented in higher educational institutions, since the successful implementation of this process determines how much future specialists will realize their abilities and inclinations, will be useful to society, depends on them. have social maturity, create comfortable living conditions for yourself. The article analyzes the concept and essence of the social competence of the future sociologist, the forms and means of its development.

Key words: future sociologist, social competence, competence, modern education, modernization, qualified specialist.

Respublikamizda ta’limni modernizatsiya qilish oliy o‘quv yurtida o‘qishning asosiy vazifasi sifatida malakali, raqobatbardosh, barkamol, mas’uliyatli, o‘z kasbini mukammal biladigan, tegishli faoliyat sohalariga yo‘naltirilgan, samarali faoliyat yurita oladigan, jahon standartlari darajasida, doimiy professional o‘shishga tayyor, ijtimoiy va professional mobillikni namoyon etgan mutaxassisni tayyorlashni nazarda tutadi. Bugungi kunda kompetentli

mutaxassis - bu yangi ijtimoiy talablarga munosib javob beradigan, ijodiy o'sishga va o'zini o'zi kasbiy takomillashtirishga qodir, shaxsiy resurslarini doimiy ravishda yangilab turadigan mutaxassis hisoblanadi. Jamiyat hayotning barcha jabhalarida shaxsiy qulaylik, kasbiy samaradorlik va ijtimoiy dolzarblikni ta'minlaydigan muvaffaqiyatli ijtimoiylashgan va yuqori darajadagi ijtimoiy kompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassis shaxsini shakllantirishdan manfaatdor. Bu esa, zamonaviy ta'lim sharoitida bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik tizimi va texnologik modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etishning pedagogik mexanizmini takomillashtirishni taqozo etadi.

Shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy jamiyatni modernizatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasasi faoliyatining barcha talablariga mos keluvchi kompetensiyaviy yondashuv, yangi avlodni har tomonlama shakllantirishda salohiyatli, mahoratli mutaxassis tayyorlashga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishning mohiyati ta'limni modernizatsiyalashda (ta'lim va tarbiyaning o'zaro birgalikdagi harakati), uning sifat jihatidan o'zgarishi, ta'lim-tarbiyaning ustuvor yo'nalishi sifatida yangi insoniy qadriyatlar tizimini yaratishda yaqqol namoyon bo'ladi.

Bo'lajak mutaxassis, albatta, hayotining tashqi va ichki so'zida malakali bo'lishi kerakligi talab qilinadi. Shu ma'noda u bilim va ko'nikmalarni nafaqat o'zining eng yaqin muloqot aloqalari doirasida - ishda, do'stlar, tanishlar orasida, oilada, balki butun jamiyat orasida ham shakllantiradi. Ularning zamonaviy jamiyatida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-axloqiy munosabatlar haqida ma'lumotga ega bo'lish muhimdir. Shu sababli ijtimoiy kompetensiya ko'pincha zarur ijtimoiy texnologiyalardan foydalanish qobiliyati bilan qo'llab-quvvatlanadigan insonning ijtimoiy etukligining maxsus shakli sifatida qabul qilinadi. Bu jihatdan bo'lajak sotsiolog uchun jamiyatdagi, mintaqadagi va davlat xizmati amalga oshiriladigan muayyan shahar yoki hududdagi ijtimoiy tabaqalanish tuzilishini bilishi alohida ahamiyatga ega. Uning kasbiy faoliyati va jamiyat hamda davlatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga munosib javob bera olishi ko'p jihatdan bunga bog'liq.

Bo'lajak sotsiologning yetuk mutaxassis sifatidagi ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish o'sib kelayotgan yoshlarni mehnat faoliyatlarida o'z o'rnini topishlariga, sifatli ta'lim olishlariga, shaxslararo ijtimoiy-madaniy muloqotlarini shakllantirishga yordam berishi kerak, biroq bunda eng muhimi – shaxsni talabga to'la javob beradigan darajada rivojlantirish va uning o'z imkoniyatlarini amalga oshirishi uchun zaruriy sharoitlarni yaratish dolzarb muammodir.

Aynan shuning uchun mutaxassislar tayyorlash ta'lim jarayonining asosiy vazifasi bo'lajak mutaxassisni kasbiy-pedagogik tayyorgarligining ajralmas qismi bo'lgan ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasining taniqli olimlari tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar bo'lajak sotsiologlarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu masala O'zbekiston Respublikasi pedagog va psixologlari (B.X.Xodjayev, N.A. Muslimov, M.H. Usmonboeva, D.M. Sayfurov, A.B. To'raev, R.X. Jo'raev, O.Musurmanova, U.Sh. Begimqulov, N.N.

Azizxodjaeva, Z.K. Kurbaniyazova, M.M. Kuranova) tadqiqotlarida turli nuqtai nazarlardan ko‘rib chiqilgan. Jumladan, B.X. Xodjayev umumta‘limiy kompetensiyalarning konseptual asoslarini tahlil qilib, ta‘lim mazmuni bilan bog‘liqlikda kompetensiyalarni uch darajasi farqlanishini aytib o‘tgan:

“yaxlit umumiy o‘rta ta‘lim mazmuniga taalluqli tayanch kompetensiyalar;
real voqelikni aks ettirishiga ko‘ra ma‘lum bir fanlar guruhiga tegishli umumiy kompetensiyalar;
bir fan doirasini qamrab oladigan va shakllantiriladigan xususiy kompetensiyalar”¹⁸⁵.

Shuningdek N.Azizxodjaeva bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini shakllanishini o‘rgangan¹⁸⁶. Tadqiqotchilar N.A.Muslimov, M.H. Usmonboeva, D.M. Sayfurov, A.B. To‘raevlar pedagogning pedagogik kompetentligi hamda kreativligi asoslariga e‘tibor qaratganlar¹⁸⁷. Pedagog olimalarimizdan O.Musurmanova yuqori sinf o‘quvchilarining ma‘naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslarini o‘rganganlar¹⁸⁸. R.X. Jo‘raev ta‘lim sifatini rivojlantirish asoslarini o‘rganganlar¹⁸⁹. U.Sh. Begimqulov esa pedagogik ta‘lim jarayonini axborotlashtirishni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq qilganlar¹⁹⁰. Shuningdek, Z.K. Kurbaniyazova¹⁹¹ tadqiqotida aralash ta‘lim sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishga doir didaktik jarayonlar o‘rganilgan. M.M. Kuranova bo‘lajak boshlag‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarning rivojlantirishga ta‘lim oluvchi, tarbiyalanuvchi o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi, intellektual salohiyati, emosional iroda va shaxsiy sifatlari, aniq maqsadga qaratilgan javobgarlik hissi, insonparvarlik, tolerantlik, fidoyilik va boshqalarni rivojlantirish orqali erishish mumkinligini ta‘kidlab o‘tgan¹⁹².

Ijtimoiy kompetensiyaning mohiyatini aniqlashning turli yondashuvlarini tahlil qilish bizga quyidagi ta‘rifni shakllantirish imkonini beradi. **Ijtimoiy kompetensiya** - bu shaxsning asosiy integrativ xususiyati bo‘lib, uning boshqa insonlar bilan munosabatlarni rivojlantirishdagi yutuqlarini aks ettiradi, ijtimoiy vaziyatni o‘zlashtirishni ta‘minlaydi va uning xatti-harakatlarini vaziyatga qarab va jamiyatda qabul qilingan me‘yorlarga muvofiq samarali tashkil etishga imkon beradi.

Shunday qilib, bo‘lajak sotsiolog uchun ijtimoiy kompetentlikning muhimligini ta‘kidlagan holda, ushbu sifatning rivojlanishi uning o‘zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashishiga, mazkur o‘zgarishlarga o‘z vaqtida va

---

¹⁸⁵ Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Тошкент, 2016. – 314 б.

¹⁸⁶ Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. – 108с.

¹⁸⁷ Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 120 б.

¹⁸⁸ Мусурманова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. док... дис. – Тошкент: 1993. – 364 б.

¹⁸⁹ Джураев Р.Х. Проектирование качества образования. – Ташкент: Фан. 2009. – 62 б.

¹⁹⁰ Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. док... дисс. – Т., 2007. – 305 б.

¹⁹¹ Kurbaniyazova Z.K. “Aralash taъlim sharoitida бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-педагогик компетентлигини ривожлантириш” dissertatsiya...// pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun. – Toshkent, 2002. – 254 б.

¹⁹² Kuranova M.M., Bo‘lajak boshlag‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy kompetentsiyalari rivojlantirishning o‘ziga xos masalalari// Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar jurnali// №SI-2 | 2020// <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9513-2020-SI-2-83>

ijtimoiy jihatdan maqsadga muvofiq javob berishga tayyorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, - degan xulosaga keldik. Bu esa bo'lajak sotsiologga dunyoqarashni kengaytirish, qadriyatli munosabatlar tizimi, mustaqil bilim olish uchun motivatsiya, o'z kasbiga qiziqishiga yaxlit bir nuqtai nazarni shakllantirishga imkon beradi. Bunda sotsiologlarning kasbiy funktsiyalarini shakllantirishda sifat o'zgarishlari sodir bo'lib, ular ijtimoiy-kasbiy faoliyat asosida yotadigan axloqiy qadriyatlarni amalga oshirish; fuqarolarga ijtimoiy yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash; ijtimoiylashuv jarayonida bolaga yaqindan yordam berish, ta'lim jarayonining barcha sub'yektlari o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga yo'naltirilganligi (mahalla, oila, maktab); individual va guruhiy farqlarni hurmat qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. Qoidaga muvofiq, bunday mutaxassislar bolalarning, umuman fuqarolarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratib, fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga intilishadi, shaxsiy va kasbiy odob-axloqning yuqori standartlarini o'z faoliyatida qo'llash orqali namoyon qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. – 108 с.
2. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. докд... дисс. – Т., 2007. – 305 б.
3. Джураев Р.Х. Проектирование качества образования. – Ташкент: Фан. 2009. – 62 б.
4. Kunbaniyazova Z.K. “Aralash ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish” dissertatsiya...// pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun. – Toshkent, 2002. – 254 b.
5. Kuranova M.M., Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy kompetensiyalari rivojlantirishning o'ziga xos masalalari// Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar jurnali// №SI-2 | 2020// <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9513-2020-SI-2-83>
6. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 120 б.
7. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. док... дис. – Тошкент: 1993. – 364 б.
8. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. –Тошкент, 2016. – 314 б.

ТЕХНИКА ОЛИЙ ТА'ЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАТЕМАТИКАДАН О'QUV MASHG'ULOTLARINI LOYIHALASHTIRIB O'QITISH METODIKASI

I.M. Zulfixarov

Andijon mashinasozlik instituti “Axborot texnologiyalari” kafedrası
katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish uchun matematika fani misolida o'quv mashg'ulotlarni loyihalashtirib o'qitish jarayonlarining samarasi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar. pedagogik texnologiya, pedagogik jarayon, loyihalash metodi, o'quv mashg'ulotini loyihalash, loyihalashning pedagogik va psixologik imkoniyatlari, SCAMPER usuli.

Аннотация. В данной статье на примере математики показана эффективность процессов проектирования и обучения образовательной деятельности в целях повышения качества и эффективности образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова. Педагогическая технология, педагогический процесс, метод проектирования, проектирование образовательного обучения, педагогико-психологические возможности проектирования, метод СКАМПЕР.

Annotation. In this article, the effectiveness of the design and teaching processes of educational activities is shown on the example of mathematics in order to improve the quality and efficiency of education in higher education institutions.

Keywords. Pedagogical technology, pedagogical process, design method, educational training design, pedagogical and psychological possibilities of design, SCAMPER method.

YUNESKO ning ta'rifi bo'yicha, "Pedagogik texnologiya – bu, bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o'zaro uzviy bog'liq holda ko'rib butun ta'lim jarayonini loyihalashda va amalda qo'llashda majmu yondashuv ta'moilidan foydalanishdir.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish va raqabotbardosh kadrlarni tayyorlash masalasi pedagogik texnologiya va uning tamoyillari asosida o'quv mashg'ulotlarni loyihalarini tuzib chiqish hamda uni amaliyotda qo'llashda foydalaniladigan zamonaviy interaktiv usullar asosida amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonga ta'lim va tarbiyaning turli usullari va vositalari jalb etila boshlangan hozirgi paytda oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan matematika fani o'quv mashg'ulotlarini loyihalab o'qitish samarali natija berish jarayonlaridan biri deyishimiz mumkin. Pedagogik texnologiya usuli, to'g'ri loyihalangan mashg'ulotlarni qayta takrorlash imkonini beradi va shu jihatidan o'qituvchi hamda pedagogning metodik mahorati, shaxsiy fazilatlaridan qat'iy nazar o'quv mashg'ulotlarni yuqori natijalarga olib kelishga sharoit yaratadi.

O'quv mashg'ulotlarini loyihalashtirish hozirgi zamonaviy ta'limda keng qo'llanilib, keyingi vaqtlarda nazariy ham amaliy metodikaga va didaktikaga kirib keldi.

Matematika fanini o'qitish jarayonini loyihalash orqali o'quv fanini o'qitishning metodik sistemasi va uning elementlari (ta'lim maqsadi, mazmuni, usullari, vosita, shakl va jarayonlari) orasidagi uzviylik tamoyiliga asoslanib ta'limni tashkil etish, ta'limda qo'yilgan maqsad va undan kutilayotgan natijaga bosqichma-bosqich erishishni ta'minlaydi.

Respublikamizni M.Tojiyev, B.Ziyomammedov, M.O'rolova, M.Barakayev, A.Xurramov, K.Mamadaliyev kabi olimlarining ilmiy asarlari pedagogik texnologiya tamoyillari asosida ta'lim-tarbiya va matematikani o'qitish jarayonlarini loyihalashga qaratilgan hamda quyidagi aksiomalarni berishgan.

Loyihalash metodi – o'qitishni tashkillashtirish, rejalashtirish jarayoni.

O‘quv mashg‘ulotini loyihalash – o‘quv mashg‘ulotining har bir daqiqasida amalga oshiriladigan o‘qituvchi va talaba faoliyatini rejalashtirish, batafsil bayon etish.

Loyihalashning pedagogik va psixologik imkoniyatlari – ta‘lim tarbiya jarayonida loyihalashning pedagogik va psixologik xususiyatlari, samaradorligi, afzalligi shaxsni psixologik va pedagogik rivojiga ta‘siri.

O‘qitish metodikasi – ta‘limni tashkil etish uchun tayyorlangan loyiha, metod, ketma-ketlik, ta‘lim shakllari tizimi.

Respublikamiz ta‘lim muassasalarida matematika fanini loyihalab o‘qitish bo‘yicha:

G.Izetayeva ilmiy tadqiqot ishida matematika turkumiga kiruvchi fanlarni modulli texnologiya asosida o‘qitishning nazariy va metodik asoslarini ochib bergan;

Z.Siddiqov oliy matematikani o‘qitishda matematik modellashtirish orqali talabalarning ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha loyihalash usulidan foydalanib ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan;

M.Egamov texnika yo‘nalishlaridagi oliy ta‘lim muassasalarida “Sferik trigonometriya” fanini o‘qitish metodikasini rivojlantirish bo‘yicha loyihalash usulidan foydalangan xolda ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan;

A.Xurramov ilmiy tadqiqot ishida matematika fanlarini o‘qitish jarayonini loyihalashning nazariy va amaliy asoslarini ochib bergan;

M.Qo‘chqarov oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitiladigan “Oliy matematika” fanini o‘rganishda talabalarning mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish nazariyasi va texnologiyasi bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. Tadqiqotchi, talabalarning mustaqil ta‘lim olishni rivojlantirish bo‘yicha loyihalash usulidan foydalangan.

Matematikadan o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalashtirish asosida ta‘limni tashkillashtirish algoritmi matematika fani o‘quv mashg‘ulotlarini samarali tashkil qilishning omillaridan biri ekanligini ko‘rsatdi.

Xorijiy mamlakatlarning ta‘lim tizimi amaliyotida o‘qituvchi va talabalarni kreativlik sifatlarida shakllantirish yoki rivojlantirishga xizmat qiladigan usul va strategiyalar qo‘llaniladi. Shunday usullardan biri SCAMPER usulidir.

SCAMPER usulini Eberlening 1971 yilda ishlab chiqqan (SCAMPER – ingliz. “tez yugirish”). “Matematika” fani o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish jarayoniga SCAMPER usulini qo‘llashni ko‘rib chiqamiz (1- jadval).

1-jadval

Mazmun va mohiyati	Muammo (savol, misol, masala, mashg‘ulot)	Vazifalar
Substitute, Заменить, O‘zgartirish (almashtirish)	Agar matematikadan ananaviy o‘quv mashg‘ulotini noananaviy o‘quv mashg‘ulotiga almash-tirilsa qanday bo‘ladi?	Rejalar tuzing, ulardan birini tanlang, loyihalashtiring

Combine, Комбинировать, Aralashtirish	Agar matematika o'quv mashg'ulotida interaktiv usul va uslublardan foydalansangiz qanday bo'ladi?	interaktiv usul va uslublarni tanlang, foydalanish mumkin bo'lgan joylari va o'rni rejalashtiring
Adapt, Адаптировать, Moslashtirish	Talabalarni ushbu o'quv mashg'ulotiga qanday moslashtirasiz?	Talabalar bilan ishlash rejasini tuzing, qiziqarli va faollashtiruvchi misol va masalalardan ko'proq foydalaning
Modify (Magnify), Модифицировать (Увеличить), O'zgartirish (Kengaytirish)	Talabalarni baholash va rag'batlantirish tizimingizni qanday o'zgartirasiz, mustaqil va erkin fikirlashga qanday keng yo'l ochib berolasiz?	Talabalarni baholash, rag'batlantirish va boshqarish rejasini tuzing
Put to other uses, Продолжить другое применение, Boshqa tatbiq taklif etish	Talabalar mutahassisligiga mos qanday tatbiqiy misol va masalalar ko'rsatib berolasiz?	Mavzu bo'yicha mutahassislikga mos misol va masalalar toping, tatbiqini tushunarli va oson tushuntirish rejasini tuzing
Eliminate or minify, Устранить или уменьшить, Bartaraf etish yoki ixchamlash	Agar mavzu keng berilgan bo'lsa yoki ajratilgan vaqt kamroq taqsimlangan bo'lsa uni qanday ixchamlaysiz?	Mavzu keng berilgan bo'lsa, ajratilgan vaqt kam berilgan bo'lsa uni ixchamlash rejasini tuzing
Revers (Rearrange), Поменять на противоположное (Реорганизовать), Aksiga almashtirish (Qayta tashkil etish)	Yetarli darajada tashkil etilmay qolgan o'quv mashg'ulotlarini yoki keng yoritilmay qolgan mavzularni qanday qayta tashkil etasiz?	Talabalar mustaqil (mustaqil ta'lim) bajarishlari uchun topshiriqlar berish va uni nazorat qilish rejasini tuzing

Xulosa sifatida, Rossiyalik olimlar V.S. Bezrukova va G.Ye. Muravyevalarning "Talabalarga ta'lim va tarbiya berishning muvaffaqiyatliligi va natijaga egaligi o'qituvchi tomonidan o'quv mashg'ulotlarni loyihalashni qanchalik o'zlashtirib olganligiga bog'liq, chunki bu faoliyat vaziyatga qarab texnologik yechimlarni takomillashtirishga qodir, yangi ta'lim yondashuvlari va usullarini ishlab chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchi tomonidan o'quv mashg'ulotlarni loyihalash faoliyatni yuqori darajada o'zlashtirganligini oldindan ayta olish, rejalashtirish, tuza olish va modellashtirish ko'nikmalarini shakllanganlik darajasini belgilaydi" deb aytgan fikirlarini asos qilib olishimiz mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Зулфихаров И.М. Олий таълим муассасаларида математикадан ўқув машғулотларни креатив лойиҳаланган таълим усули воситасида ташкил этиш // Монография, 106 бет. “Андижон нашриёт-матбаа” МЧЖ. AndMI -2023.
2. И.М.Зулфихаров ТАЛАБАЛАРНИ МАТЕМАТИКА ФАНИГА ҚИЗИҚТИРИШ БИЗНИНГ БУРЧИМИЗДИР // “ФИЗИКА-МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИ” электрон журнал, -Тошкент, -2020. 3-сон, 1-жилд, -11-16 б.
3. И.М.Зулфихаров, Д.Х.Искандаров, Ф.У.Маматов ТАЛАБАЛАРНИ МАТЕМАТИК ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА “ИНТЕГРАЛ” ҚОНУНИГА АМАЛ ҚИЛИШ // DIFFERENSIAL TENGLAMALAR VA МАТЕМАТИКАНИНГ TURDOSH BO‘LIMLARI ZAMONAVIY MUAMMOLARI mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiya, -Farg‘ona, -2020 yil. 12-13 mart, -308-311 б.
4. Pkhom Makhmudovich Zulfikharov, Ibaydullaev Tulanboy Methods of effective organization of teaching of mathematics by using the problem-based teaching // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. –9(21).2019. –p.9-13. –Warsaw, Poland. 2019.
5. Pkhom Makhmudovich Zulfikharov, Mamarejab Tajiev Methods of effective organization of teaching mathematics and self-study in the problem-based teaching // European Journal of Education and Applied Psychology, –№ 1. –2020. –scientific Journal, –Czech, Praha. 2020. –p.11-16.

DORIXONALAR MA'LUMOTLAR BAZASINI AVTOMATLASHTIRISH VA LOYIHALASH

D.U. Mirzayeva, A.A. Botiraliyev

Andijon mashinasozlik insituti “Axborot texnologiyalari” kafedراسи stajyor o‘qituvchisi va 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dori-darmonlar, birinchi yirik korxonalar paydo bo‘lganligi va hozirgi kunda zamonaviy dunyoda farmatsevtika dori vositalari va moddalarni sanoat, ommaviy va iqtisodiy jihatdan mukammal ishlab chiqarish manfaatlarini ko‘zlab bilim va amaliyot sohasi ekanligi ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: dorixona, farmasevtika, dori, ma'lumotlar bazasi, avtomatlashtirish.

Аннотация. В этой статье предполагается, что фармацевтика-это область знаний и практики, в которой возникли первые крупные предприятия, и в настоящее время в современном мире фармацевтика представляет интересы промышленного, массового и экономически совершенного производства лекарств и веществ.

Ключевые слова: аптека, фармацевтика, лекарство, база данных, автоматизация.

Abstract. This article provides that medicines appeared in the first large enterprises, and now in the modern world pharmaceutical drugs and substances are a field of knowledge and practice in the interests of excellent industrial, mass and economic production.

Keywords: pharmacy, Pharmaceutical, Drug, Database, automation.

Dorixona qadim zamonlardan, birinchi dori vositalari yaratila boshlanganidan beri ma'lum. Hozirgi kunda farmatsevtika ilmiy fan bo'lib, uning faoliyat doirasiga dori vositalarini yaratish, ularning ishonchliligini o'rganish, dori vositalarini sintez qilish va ishlab chiqarish sohasidagi tadqiqotlar, dori vositalarining insonga ta'sir qilish mexanizmini o'rganish va boshqalar kiradi. Shuningdek, o'rganish mavzusi tabiiy vositalarni izlash va sinovdan o'tkazishdir.

Farmatsevtika – bu dori vositalarining sanoat ishlab chiqarishi, ommaviy iste'molchi ehtiyojlarini qondirish uchun farmatsiya rivojlanishining navbatdagi bosqichi. Farmatsevtika farmatsevtikaning bir qismi sifatida 19-asrda paydo bo'ldi, o'shanda dori vositalarini ishlab chiqarishning mashhur usuli ommaviy iste'molchini ta'minlay olmasligi va hosil bo'lgan dori vositalarining hunarmandchilik xarakteriga ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Natija bemorlarda tez-tez asoratlar bo'lgan, har bir mutaxassis - «farmatsevt» - ma'lum bir dori uchun o'z retsepti bo'lgan, dori vositalarining umumiy formulasi va standartizatsiyasi mavjud emas edi. 19-asrdan standartlashtirish davri va dorixona tarmoqlarining paydo bo'lishi boshlandi, harakat tibbiy bozorni yaratish rentabelligini anglagandan so'ng AQShda boshlandi. Dori-darmonlar birinchi yirik korxonalar paydo bo'lgandan keyin ommaviy ishlab chiqarila boshlandi. Shunday qilib, farmatsevtika bu yuqori texnologiyali sanoatning barcha tegishli manfaatlariga javob beradigan dori vositalarining texnologik ishlab chiqarishidir.

Farmatsevtika nima qiladi: Zamonaviy dunyoda farmatsevtika bu dori vositalari va moddalarni sanoat, ommaviy va iqtisodiy jihatdan mukammal ishlab chiqarish manfaatlarini ko'zlab bilim va amaliyot sohasidir. U dori vositalarini ommaviy ishlab chiqarishning barcha jihatlarini o'rganadi.

Uning vakolatlari:

- ✓ Dori vositalarining samaradorligi va ularning inson organizmiga ta'sirini o'rganish.
- ✓ Dori vositalarining kimyoviy tarkibiy qismlarini o'rganish (dozalash, konsentratsiya va boshqalar).
- ✓ Dozalash shakllarining turlari, ularni ishlab chiqarish va sotishga kiritish usullari.
- ✓ Dorivor moddalarning fizik holati (hajmi, shakli va boshqalar).
- ✓ Ommaviy ishlab chiqarish texnologiyasi, sanoat uchun mashina va apparatlar, ishlab chiqarish liniyasi uskunalari.
- ✓ Dori vositalarining yordamchi moddalari, ularning yakuniy mahsulot va inson organizmiga ta'siri.

Avtomatlashtirilgan tizimlar dasturiy ta'minotda shaxsiy hisobga olish ma'lumotlari ostida ishlaydigan cheksiz ko'p foydalanuvchilarni qabul qiladigan ko'p foydalanuvchi rejimini ta'minlaydi. Ko'p kanalli rejim turli bo'limlarning barcha xodimlarini mahalliy tarmoq orqali ma'lumot va xabar almashish uchun qabul qiladi. Cheklanmagan miqdordagi filiallarni, filiallarni va omborlarni bitta ma'lumotlar bazasida ro'yxatga olish mumkin, ularning har biri ustidan nazorat mavjud. Demak, menejer tanlangan ob'ektlar bo'yicha avtomatik ravishda to'liq tahliliy va statistik ma'lumotlarni olish, hujjatlar yaratish, hisobotlar, o'qishlarni taqqoslash va h.k.larni qabul qilishi mumkin. Materiallarni ro'yxatdan o'tkazish bir necha daqiqada, materiallarni bitta hujjatdan ikkinchi jadvalga o'tkazishda amalga oshiriladi, ma'lumotlar bazalari va bayonotlar.

Avtomatlashtirilgan zaxiralashni amalga oshirish, ma'lumotlar uzoq vaqt davomida bitta ma'lumotlar bazasida uzoq serverda saqlanadi. Kontekstli qidiruv tizimi mavjud bo'lganda, elektron formatni hisobga olgan holda, masofaviy kirish va boshqarish bilan ham mavjud bo'lgan kerakli ma'lumotlarni tezda qidirish

mumkin. Mutaxassislar istalgan vaqtda o'zlarining rasmiy mavqelariga ega bo'lgan, foydalanuvchi huquqlariga muvofiq chegaralangan materiallardan foydalanishlari va shu bilan yuqori darajadagi himoyani kafolatlashlari mumkin. Umumiy ishlab chiqarish jarayonlarini, menejmentni, xodimlar va pudratchilar ustidan tovar va xizmatlarni boshqarish qo'shimcha tizimlar va qurilmalar (ma'lumotlar yig'ish terminali, shtrix-skaner, printerlar, kuzatuv kameralari va boshqalar) yordamida avtomatik ravishda amalga oshiriladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar hajmidan qat'i nazar, har qanday vazifani bajaradi, uni bajarish muddatini belgilash kifoya. Avtomatlashtirilgan USU Software dasturi turli xil ma'lumotlar bazalarini (mijozlar va yetkazib beruvchilarga, xizmatlar va tovarlarga, xodimlarga va boshqalarga) xizmat ko'rsatishga imkon beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirzayeva D., & Usmoniy Z. (2024). KITOBLARNI SOTISH UCHUN MOBIL PLATFORMA YARATISH. *Research and Implementation*, 2(4), 263–266. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/rai/article/view/2377>.
2. Mirzayeva D. DEVELOPMENT OF A MULTIMEDIA ONLINE COURSE IN DISTANCE EDUCATION Neo Science Peer Reviewed Journal Volume 16, December 2023 ISSN (E): 2949-7701 www.neojournals.com .
3. Mirzayeva, D. (2024). AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHDA LOGISTIKA SOXASINI AHAMIYATI. *Research and Implementation*, 2(2), 144–150. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/rai/article/view/2265>.
4. B.Ya. Sovetov, V. V. Sexanovskiy, V. D. Chertovskiy. Bazi dannix. Teoriya i praktika [Tekst] : uchebnik dlya stud. vuzov / - M. : Vissh. shk., 2005 - 463 s. : il. - Spisok lit. s. 459-460. - 2 ekz.
5. Chetverikov V.N. i drugiye «Bazi i banki dannix» Moskva, VSh, 1987g.

AXBOROTLI VA MATEMATIK MODELLAR

N.F. Isayev
JDPU

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak matematika va informatika o'qituvchilari kasbiy tayyorgarlik jarayonida axborotli va matematik modellarni amaliyotga tatbiq qilish haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: modellashtirish, dasturlash, matematik model, modelni vizuallashtirish.

Аннотация. В данной статье дается представление о применении информационно-математических моделей в процессе профессиональной подготовки будущих учителей математики и информатики.

Ключевые слова: моделирование, программирование, математическая модель, визуализация модели.

Annotation. This article provides insights into the application of informational and mathematical models in the process of professional training of future teachers of mathematics and informatics.

Key words: modeling, programming, mathematical model, model visualization.

Matematik modellashtirish aniq fanlardagi turli amaliy masalalarni yechishda muvaffaqiyat bilan qo'llanib kelinmoqda. Matematik modellashtirish uslubi masalani xarakterlaydigan u yoki bu kattalikni miqdor jihatdan ifodalash,

so'ngra bog'liqligini o'rganish imkoniyatini beradi.

Uslub asosida matematik model tushunchasi yotadi. *Matematik model* deb o'rganilayotgan obyektни matematik formula yoki algoritm ko'rinishida ifodalangan xarakteristikalarini orasidagi funksional bog'lanishga aytiladi.

Kompyuter ixtiro etilganidan so'ng matematik modellashtirishning ahamiyati keskin oshdi. Murakkab texnik, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarni yaratish, so'ngra ularni kompyuterlar yordamida tatbiq etishning haqiqiy imkoniyati paydo bo'ldi. Endilikda obyekt, ya'ni haqiqiy tizim ustida emas, balki uni almashtiruvchi matematik model ustida tajriba o'tkazila boshlandi.

Kosmik kemalarning harakat trayektoriyasi, murakkab muhandislik inshootlarini yaratish, transport magistrallarini loyihalash, iqtisodni rivojlantirish va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan ulkan hisoblashlarning kompyuterda bajarilishi matematik modellashtirish uslubining samaradorligini tasdiqlaydi.

Odatda, matematik model ustida hisoblash tajribasini o'tkazish haqiqiy obyektни tajribada tadqiq etish mumkin bo'lmagan yoki iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda o'tkaziladi. Bunday hisoblash tajribasining natijalari haqiqiy obyekt ustida olib boriladigan tajribaga qaraganda juda aniq emasligini ham hisobga olish kerak. Lekin shunday misollarni keltirish mumkinki, kompyuterda o'tkazilgan hisoblash tajribasi o'rganilayotgan jarayon yoki hodisa haqidagi ishonchli axborotning yagona manbai bo'lib xizmat qiladi. Masalan, faqat matematik modellashtirish va kompyuterda hisoblash tajribasini o'tkazish yo'li bilan yadroviy urushning iqlimga ta'siri oqibatlarini oldindan aytib berish mumkin.

Kompyuter yadro qurolli urushda mutlaq g'olib bo'lmasligini ko'rsatadi. Kompyuterli tajriba er yuzida bunday urush oqibatida ekologik o'zgarishlar, ya'ni haroratning keskin o'zgarishi, atmosferaning changlanishi, qutblardagi muzliklarning erishi ro'y berishi, hatto er o'z o'qidan chiqib ketishi mumkinligini ko'rsatadi.

Matematik modellashtirishda berilgan fizik jarayonlarning matematik ifodalari modellashtiriladi. Matematik model tashqi dunyoning matematik belgilar bilan ifodalangan qandaydir hodisalari sinfining taqribiy tavsifidir. Matematik model tashqi dunyoni bilish, shuningdek, oldindan aytib berish va boshqarishning kuchli uslubi hisoblanadi.

Matematik modelni tahlil qilish o'rganilayotgan hodisaning mohiyatiga singish imkoniyatini beradi. Hodisalarni matematik model yordamida o'rganish to'rt bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich - modelning asosiy obyektlarini bog'lovchi qonunlarni ifodalash.

Ikkinchi bosqich - modeldagi matematik masalalarni tekshirish.

Uchinchi bosqich - modelning qabul qilingan amaliyot mezonlarini qanoatlantirishini aniqlash. Boshqacha aytganda, modeldan olingan nazariy natijalar bilan olingan obyektни kuzatish natijalari mos kelishi masalasini aniqlash.

To'rtinchi bosqich - o'rganilayotgan hodisa haqidagi ma'lumotlarni jamlash orqali modelning navbatdagi tahlilini o'tkazish va uni rivojlantirish, aniqlashtirish. Shunday qilib, modellashtirishning asosiy mazmunini obyektни dastlabki o'rganish asosida modelni tajriba orqali va (yoki) nazariy tahlil qilish, natijalarni obyekt

haqidagi ma'lumotlar bilan taqqoslash, modelni tuzatish (takomillashtirish) va shu kabilar tashkil etadi.

Matematik model tuzish uchun, dastlab masala rasmiylashtiriladi. Masala mazmuniga mos holda zarur belgilar kiritiladi. So'ngra kattaliklar orasida formula yoki algoritm ko'rinishida yozilgan funksional bog'lanish hosil qilinadi. Aytib o'tilganlarni aniq misollardada ko'rib chiqamiz. 1-misol. O'ylagan sonni topish masalasi (matematik fokus). Talabalarga ixtiyoriy sonni o'ylash va u bilan quyidagi amallarni bajarish talab etiladi:

1. O'ylagan son beshga ko'paytirilsin.
2. Ko'paytmaga bugungi sanaga mos son (yoki ixtiyoriy boshqa son) qo'shilsin.
3. Hosil bo'lgan yig'indi ikkilantirilsin.
4. Natijaga joriy yil soni qo'shilsin.

Olib boruvchi biroz vaqtdan so'ng talaba o'ylagan sonni topishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Ravshanki, talaba o'ylagan son matematik fokusga mos model yordamida aniqlanadi. Masalani rasmiylashtiramiz: X – o'quvchi o'ylagan son, U - hisoblash natijasi, N - sana, M - joriy yil.

Demak, olib boruvchining ko'rsatmalari:

$U = (X * 5 + N) * 2 + M$ formula orqali ifodalanadi.

Ushbu formula masalaning (matematik fokusning) matematik modeli bo'lib xizmat qiladi va X o'zgaruvchiga nisbatan chiziqli tenglamani ifodalaydi.

Tenglamani echamiz:

$$X = (U - (M + 2N)) / 10$$

Ushbu formula o'ylagan sonni topish modelini ko'rsatadi.

2-misol. Determinatsiyalangan oddiy modellar- iqtisodiy masalalarni o'zgartirish uchun ishlatiladigan modellar. Bunday modellarga misol qilib to'qimachilikda mashinalarning ish unumdorligi tenglamasini keltiramiz.

$$N = 0,06\pi dnTK_n$$

Bunda d -mashina ichki organning diametri; T - ishlab chiqarilgan mahsulotning chiziqli mustahkamligi; n -ishchi organning aylanishlar soni(chastota), min; K_n – foydali vaqt koeffitsenti. Yuqoridagi bu formula faqat tikuv dastgohlariga emas, balki kimyoviy tolalar, suniy charm ishlab chiqarish va h.k. dastgohlar uchun ham o'rinli.

3-misol. $Q = \sqrt{2PS_1/S_2}$ – ehtiyojlarni optimal boshqarish modeli, unda mahsulot-larni yetkazib berish va xom ashyolar xarajatlarning optimal hajmi o'lchovi Q aniqlanadi: u xomashyolarni yetkazib berish va omborlarda saqlash harajatlaridan tashkil topadi. Formulada:

P – korxonaning material "zahiralariga" bo'lgan umumiy talab;

S_1 - transport-tayyorlov harajatlari;

S_2 – xarajat o'lchovining proporsionalligi.

Bunday oddiy modellarning kamchiligi ularda o'zgaruvchilarning bir-biri bilan bog'liq emasligi va teskari aloqada bo'lmasligi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Маликов Р.Ф. Практикум по имитационному моделированию сложных систем в среде AnyLogic6 / Уч. издание под ред. Т.В. Подкопаевой, 2013.
2. Нохрина Г.Л. Математическое и имитационное моделирование: Курс лекций, 2014.
3. Ablazov L.A. Imitacion modellashtirishning asosiy konsepsiya va vositalari. "Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari" elektron ilmiy jurnali. 131-bet.
4. N. Ravshanov, F.M.Nuraliyev, B. Yu. Palvanov. Matematik va kompyuterli modellashtirish asoslari. Ma'ruzalar to'plami (uslubiy qo'llanma). II-qism. Toshkent-2016
5. Имитационное моделирование производственных систем / под ред. А.А. Вавилова. – М.: Машиностроение, 1983.
6. Isayev N.F. Imitacion modellarni qurishning asosiy bosqichlari. Uzluksiz ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. (2022 yil 20-dekabr).

INTERAKTIV USULLAR VOSITASIDA TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

N.A. Ismatov

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Interaktiv metodlarni qo'llash mashg'ulot samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu maqolada interaktiv usullar vositasida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish usullari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: interaktiv metod, ta'lim, tarbiya.

Аннотация. Использование интерактивных методов способствует повышению эффективности обучения. В данной статье говорится о способах повышения эффективности обучения с помощью интерактивных методов.

Ключевые слова: интерактивный метод, образование, воспитание.

Annotation. The use of interactive methods helps to increase the effectiveness of training. This article talks about ways to increase the effectiveness of education through interactive methods.

Key words: interactive method, education, upbringing.

Hozirgi davrda ta'lim-tarbiya sohasida eng muhim vazifalar eskirgan tamoyillar va bir qolipdagi tarbiyalash metodlaridan voz kechib, zamon talablariga javob beradigan yangi yo'nalishlarni izlashni taqozo etmoqda.

Tarbiyalashning eng samarali yo'li - mashg'ulotlarda tarbiyalanuvchilarning haqiqatni bilishga, fikrlashga, erkin mulohazaga, hamkorlikka intilishidir. Mashg'ulotlarda bu ruh bo'lmasa, bunday mashg'ulotlar jonsiz, zerikarli va samarasiz bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim-tarbiyani tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni tarbiyalanuvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan bilimlarni hosil qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash tarbiyachidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan texnologik yondashuvni talab etadi.

Ta'lim - tarbiya jarayonida tarbiyachi tarbiyalanuvchi shaxsiga mos metodlarni qo'llay olmasa, tarbiyalanuvchi shaxsini o'zgartirish uchun sharoit yaratilmasa, uning

tarbiyasida chekinish yuz beradi. Buning oldini olish uchun tarbiyachi interaktiv metodlardan keng foydalanishi lozim.

Interaktiv metod – ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchilar hamda tarbiyachi o’rtasidagi faollikni oshirish orqali tarbiyalanuvchilarning bilimlarini o’zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlarni qo’llash mashg’ulot samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interaktiv ta’limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o’tkazish, o’quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, tarbiyalanuvchilar tashabbus ko’rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, guruh jamoasi bo’lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo’lib, ular ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o’ziga xos ahamiyatga ega.

Hozirda ta’lim-tarbiya metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo’nalishlardan biri interaktiv ta’lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha guruh tarbiyachilari mashg’ulotlari jarayonida interaktiv usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar.

Interaktiv usullarni qo’llash natijasida tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o’z fikrini bayon qilish, uni asoslangan holda himoya qila bilish, sog’lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko’nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Tahlil darajasidagi tafakkurda tarbiyalanuvchi yaxlitning qismlarini va ular o’rtasidagi o’zaro bog’liqliklarni ajrata oladi, fikrlash mantiqidagi hatolarni ko’radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma’lumotlarning ahamiyatini baholaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: keltirib chiqarish, ajratish, tabaqalashtirish, tasniflash, tahmin qilish, bashorat qilish, yoyish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash.

Umumlashtirish darajasidagi tafakkurda tarbiyalanuvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o’tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalardagi bilimlardan foydalanadi. Ma’lumotni yangilik yaratish uchun ijodiy qayta ishlaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: yangilik yaratish, umumlashtirish, birlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish, tizimlashtirish, kombinatsiyalashtirish, yaratish, tuzish, loyihalash.

Baholash darajasidagi tafakkurda tarbiyalanuvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko’radi, xulosalarning mavjud ma’lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: tashxislash, isbotlash, o’lchash, nazorat qilish, asoslash, ma’qullash, baholash, tekshirish, solishtirish, qiyoslash.

Interaktiv usullar ko’p turli bo’lib ularning hammasi ham har qanday progressiv usullar kabi eng avvalo, tarbiyachidan mashg’ulot oldidan katta tayyorgarlik ko’rishni talab qiladi.

Bunda ta’kidlash lozimki, interaktiv ta’lim usullari O‘zbekistonda qadim zamonlardan beri ta’lim-tarbiya jarayonida tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchilar o’rtasidagi muloqotlarda muhokama, munozara, muzokara, mushohada, tahlil, mashvarat, mushoira, mutolaa kabi shakllarda qo’llab kelingan.

Bu usullar tarbiyalanuvchilarning nutq, tafakkur, mulohaza, zehn, iste'dod, zakovatlarini o'stirish orqali ularning mustaqil fikrlaydigan, komil insonlar bo'lib etishishlariga xizmat qilgan.

Hozir interaktiv mashg'ulotlarni olib borishda ma'lumki, asosan interaktiv usullar qo'llanilmoqda. Kelgusida esa bu usullar ma'lum darajada interaktiv texnologiyaga o'sib o'tishi maqsadga muvofiq.

Interaktiv mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni mashg'ulot mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlanadi va tegishli tayoqchilik ko'riladi. Interaktiv mashg'ulotda ishtirok etish uchun tarbiyalanuvchilarning tayyorliklariga o'ziga xos talablar qo'yiladi, bular mashg'ulotda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o'zlashtirganlik, muloqotga tayoqchilik, o'zaro hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko'nikmalari va boshqalardan iborat.

Metodlarni to'g'ri tanlash mashg'ulotning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Interaktiv metodlar konstruktivizm nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, bu metodlardan amalda foydalanish konstruktivizmning quyidagi asosiy xulosalarini hisobga olish lozim:

-tarbiyalanuvchi o'zi o'rganishi kerak, aks holda unga hech kim hech narsani o'rgata olmaydi;

-tarbiyachi tarbiyalanuvchilarga bilimlarni "kashf qilishga" yordam beradigan jarayonni tashkil qiladi;

-bilim borliqan ko'chirilgan nusxa emas, uni odam shakllantiradi.

Konstruktivizm nazariyasi nima?

Bu nazariyani amerikalik pedagog Djon Dyui (1859-1952) ishlab chiqqan. Jan Piage shu yo'nalishda ishlar olib borgan.

So'nggi 30 yil davomida konstruktivizm pedagogikada nazariy hamda amaliy yo'nalish sifatida ommalashdi. Unga ko'ra ta'lim-tarbiya tarbiyalanuvchining fikrlash faoliyati yordamida bilim yaratiladigan jarayon hisoblanadi. Hech kim hech kimni hech narsaga o'rgata olmaydi, tarbiyalanuvchi o'zi o'rganishi kerak.

Konstruktivizm bola tomonidan yangi bilimlarni o'rganish bo'yicha o'z tajribasi, bilimlari bilan tashqi, no'ma'lum reallik orasidagi bilish ziddiyatini engib o'tish jarayonini ifodalaydi.

Tarbiyachi mashg'ulot maqsadlarini belgilashda tasniflang, asoslab bering, tekshirib ko'ring, umumlashtiring, tahlil qiling, bashorat qiling, baholang, modelini yasab ko'ring va shu kabi faoliyat atamalaridan foydalanadi. Ta'lim-tarbiya maqsadlarini hamda o'quv muammolari va vazifalarini shunday belgilash tarbiyalanuvchilarning mashg'ulot materialini bo'yicha chuqurroq fikrlashi, ularni mazmunli bahs-munozaraga jalb qilish, o'z nuqtai-nazarini, mulohazalarini va taxminlarini aytish motivlarini shakllantiradi.

Interaktiv mashg'ulotning asosiy usullari: interaktiv seminar, trening, aqliy hujum, ishchanlik o'yini, rolli o'yin, muhokama, bahs, munozara, tanqidiy fikrlash, skarabey, bumerang, zigzag yoki arra, press, intervyu, zanjir, sinkveyn, pinbord, insert, suratli diktant, chigilyozdi, muzyoralar, fideb va boshqalar.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, an'anaviy ta'limda tarbiyachi asosiy bilim manbai bo'lgan bo'lsa, yuqoridagi berilgan usul va mashg'ulot namunalarida ko'rinib turganidek, tarbiyachining vazifasi tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirish, mashg'ulot jarayonida o'z fikrlarini himoya qilish, taqqoslash kabilarga qaratilgan. Albatta, ushbu interfaol usulni joriy etish, tarbiyalanuvchilar faolligini oshirish, mustaqil fikrga ega bo'lgan tarbiyalanuvchi shaxsini to'la shakllantirish imkoniyatlari har birimizning qo'limizdadir.

Adabiyotlar ro'yxati:

6. Azizxo'jayeva N.N. Tarbiyachi mutaxassislari tayyorlash texnologiyasi. – T.: «Nizomiy TGPU». 2000. - 52 b.
7. Bepalko V.P. Slagayemiye pedagogicheskoy texnologii. – Moskva: Pedagogika, 1989. - 190 b.
8. Davletshin M.G. va boshqalar. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: Tarbiyachi, 1997. -134 b.
9. Ismatov N. Математик ва физик билимлар интеграцияси //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
10. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf. 2000. - 80 b.
11. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: O'z MU. 2003. - 66 b.

TEXNIK TIZIMLARDA TARMOQ XAVFSIZLIGI

M.X. Xoshimova

Andijon mashinasozlik instituti “Axborot texnologiyalari” kafedrasida assistenti

Annotatsiya. Axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy maqsadi ma'lumotlarning konfidentsialligi, yaxlitligi va mavjudligini muvozanatli, qo'llashning maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda va tashkilot faoliyatiga hech qanday zarar yetkazmasdan himoya qilishdir.

Kalit so'zlar: tarmoq xavfsizligi, NAT, IPv4, IP-manzil.

Tarmoq xavfsizligi – bu kompyuter himoyasini ta'minlash amaliyoti bo'lib, tarmoqlarni ruxsatsiz kirish, ma'lumotlarning sizib chiqishi, viruslar, zararli dasturlardan tarmoqqa, uning qurilmalariga va zarar yetkazadigan dasturlar va boshqa tahdidlar hisoblanadi. Tarmoq xavfsizligi foydalanishni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarni shifrlash kabi turli xil texnologiyalar, usullar va jarayonlar, foydalanuvchi autentifikatsiyasi va avtorizatsiyasi, tarmoq faoliyatini monitoring qilish, hujumlarni aniqlash va oldini olish, shuningdek, malaka oshirish va rivojlantirish axborot xavfsizligi sohasidagi foydalanuvchilar hisoblanadi.

Xavfsizlik muhimdir, chunki kompyuter tizimlari va tarmoqlari himoyalaniishi zarur bo'lgan keng spektrdagi axborot va resurslarni o'zida saqlaydi. Internet orqali xarid qilish uchun kredit kartadan foydalanganda shartnoma tuzayotgan vaqtda internetdagi sotuvchi xavfsiz aloqa ta'minlayotganiga ishonish zarur va berayotgan ma'lumotlar uchun hech qanday xavf yo'qligiga ishonch bildiriladi. Bugungi kundagi identifikatsiyaga tahdid yuqori bo'lgan davrda tashkilot xodimlari xavfsizlik bo'limiga o'zining ijtimoiy

himoya nomeri yoki oilaga oid axborot kabi shaxsiy ma'lumotlari himoyadaligiga ishonadi.

Hujumlardan amaliy himoyalanish mustahkamlikni oshirish jarayonidagi qadamdir. Mustahkamlikni oshirish o'z tarkibiga tarmoq himoyasi va operatsion tizim usullari orqali hujumni to'xtatish yoki oldini olish uchun belgilangan vazifalarni qabul qiladi.

Tarmoq va xavfsizlik auditi bu – tarmoq tekshiruvi talab qilinadigan xavfsizlik holatini baholash uchun aniq ma'lumot olish tashkilotidir. Tarmoq auditing afzalliklari identifikatsiyani o'z ichiga oladi, ya'ni e'tiborni, aniqlashni talab qiladigan potentsial zaifliklar foydalanilmagan yoki keraksiz ilovalar, xavfsizlik devori ishonchliligini baholash va nozik sozlash, tarmoq serverlari holatini o'lchash, dasturiy ta'minot uchun ilovalar va uskunalarning barchasi samaradorligini tasdiqlash xavfsizlik infratuzilmasi va joriy zaxiralar holatini baholash serverlaridir. Tashkilotlar uchun muntazam va o'tkazish juda muhim tekshiruvlar vaqt o'tishi bilan ketma-ket bajariladi.

Tarmoq manzili tarjimai (NAT): NAT kamchiliklarni qoplaydi tashkilot ichidagi shaxsiy manzillarni tarjima qilish orqali IPv4 tarmog'idagi manzillar Internet kabi umumiy tarmoqdagi yo'naltiriladigan manzillarga aloqadordir. Tashkilotlar bir nechta kompyuterlarni ulash uchun NAT-dan foydalanadilar. Yagona IP manzilidan foydalangan holda umumiy Internet NAT orqali ishlaydi. Ichki xavfsizlik uchun qo'shimcha himoyani ta'minlovchi xavfsizlik devorlari bilan bog'langan tarmoqlar orqali amalga oshiriladi. Xavfsiz tarmoqlar ichidagi xostlar odatda ular bilan muloqot qilish mumkin bo'lgan tashqi dunyodir. Biroq, tashqi tizimlar bloklardan o'tishi kerak, ya'ni ichki tarmoqqa kirish uchun NAT ham foydalanishga imkon beradi. Tajovuzkorlarni aldash uchun kamroq IP-manzillar qaysi xostni nishonga olishni biladi.

Markazlashtirilgan ro'yxatga olish va darhol jurnalni tahlil qilish:

- Tashkilotlar shubhali loginlar va turli xil loginlarni kiritishlari kerak anomaliyalarni aniqlash uchun kompyuter hodisalari, ya'ni maqsad - mavjud yoki o'tmishdagi hujumlar paytida sodir bo'lgan narsalarni tiklashlar;
- kashfiyot jarayonini yaxshilash uchun zarur qadamlarni aniqlash tahdidlar va kelajakdagi voqealarga javoblarni tezlashtirish.

Zaxira va tiklash rejasi: Zaxira strategiyasining maqsadi va qayta tiklash - ishlamay qolish vaqtini minimallashtirish va umumiy cheklash huquqbuzarliklar va boshqa hodisalarning narxi kabi zaxira nusxalarini yaratish juda muhimdir. Maxfiy ma'lumotlar uzluksizligi va ma'lumotlar yo'qotilishining oldini olish uchun zaxira rejalarini zaxira va qayta tiklash barqarorligi ayniqsa muhimdir. Turli tahdidlarga, xususan, to'lov dasturi hujumlariga va operatsion uzilishlarni oldini olish uchun zaxira rejalarini muhimdir.

Tizimingizni tajovuzkordan himoya qilishning ikkita usuli mavjud, ulardan birinchisi darvozabon funktsiyasini joriy qilishdir. Darvozabon funktsiyasini joriy etish kiruvchi identifikator va parollarni kiritishni anglatadi, bu esa kiruvchi kirishni to'xtatadi. Agar kiruvchi foydalanuvchi tizimga kirish huquqini olgan bo'lsa, tizimingizni xavfsizligini ta'minlashning ikkinchi usuli - bu tizim faoliyatini tahlil qilish orqali tizimga kirishga urinayotgan kiruvchi

foydalanuvchini aniqlaydigan ichki boshqaruvni joriy qilishdir. Ushbu ikkinchi usulni biz antivirus deb nomlaymiz, uni kiruvchi foydalanuvchiga Internet orqali kompyuter tizimiga kirishni oldini olish uchun o'rnatamiz. Shunday qilib, bularning barchasi tarmoq xavfsizligi modeli haqida. Biz ikkita tarmoq xavfsizligi modelini muhokama qildik. Bittasi, axborot uzatish paytida ma'lumotlaringizni tarmoq orqali ta'minlash. Ikkinchidan, xaker tomonidan tarmoq yoki internet orqali kirish mumkin bo'lgan axborot tizimingizni ta'minlash.

Xavfsizlik modeli - bu xavfsizlik siyosatini aniqlash va o'rnatish uchun ishlatiladigan kompyuter modeli. Buning uchun oldindan shakllanish talab qilinmaydi, chunki u kirish huquqi modelida yoki tarqatiladigan hisoblash modelida yoki hisoblash modelida o'rnatilishi mumkin.

Ma'lumotlarimizni manbadan manzil tomonga yuborganimizda, biz Internet yoki boshqa har qanday aloqa kanallari kabi uzatish usulidan foydalanishimiz kerak. Ushbu bitimning asosiy tomonlari bo'lgan ikki tomon almashinuvni amalga oshirish uchun hamkorlik qilishi kerak. Ma'lumotlarning uzatilishi bir manbadan ikkinchi manbaga o'tkazilganda, ular orasida Internet orqali manbadan manzilga marshrutni belgilash va ikkala prinsip tomonidan hamkorlik protokollaridan (masalan, TCP / IP) foydalanish yo'li bilan ular o'rtasida mantiqiy axborot kanali o'rnatiladi.

Ushbu mantiqiy axborot kanali uchun protokoldan foydalanganda asosiy xavfsizlik ta'minlandi. kim maxfiylik, haqiqiylik va boshqalarga tahdid solishi mumkin. Xavfsizlikni ta'minlashning barcha usullari quyidagilarga ega:

Yuboriladigan ma'lumotlarning xavfsizligi bilan bog'liq o'zgarish.

Ikkala direktor tomonidan yashiringan ba'zi bir maxfiy ma'lumotlar va raqibga noma'lum deb umid qilamiz, biz ma'lumotlarimizni manbadan manzil tomonga yuboramiz, biz Internet yoki boshqa har qanday aloqa kanali kabi uzatish usulidan foydalanishimiz kerak. bizning xabarimiz. Ushbu bitimning asosiy tomonlari bo'lgan ikki tomon almashinuvni amalga oshirish uchun hamkorlik qilishi kerak.

Ma'lumotlarning uzatilishi bir manbadan ikkinchi manbaga o'tkazilganda, ular orasida Internet orqali manbadan manzilga marshrutni belgilash va ikkala prinsip tomonidan hamkorlik protokollaridan (masalan, TCP / IP) foydalanish yo'li bilan ular o'rtasida mantiqiy axborot kanali o'rnatiladi. Ushbu mantiqiy axborot kanali uchun protokoldan foydalanganda asosiy xavfsizlik ta'minlandi. kim maxfiylik, haqiqiylik va boshqalarga tahdid solishi mumkin. Xavfsizlikni ta'minlashning barcha usullari quyidagilarga ega. Yuboriladigan ma'lumotlarning xavfsizligi bilan bog'liq o'zgarish.

Ikkala direktor tomonidan baham ko'rilgan ba'zi maxfiy ma'lumotlar va umid qilishlaricha, raqibga noma'lum Xavfsiz uzatishni amalga oshirish uchun ishonchli uchinchi tomonga ehtiyoj sezilishi mumkin. Masalan, maxfiy ma'lumotlarni har qanday raqibdan saqlagan holda, ikkita direktorga tarqatish uchun uchinchi tomon javobgar bo'lishi mumkin. Yoki xabarni uzatishning haqiqiyliги to'g'risida ikki rahbar o'rtasidagi nizolarni sud qilish uchun uchinchi tomon talab qilinishi mumkin. Ushbu model ma'lum bir xavfsizlik xizmatini loyihalashda to'rtta asosiy vazifalar mavjudligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Малюк, А.А. Информационная безопасность: концептуальные и методологические основы защиты информации / А.А. Малюк. — М.: ГЛТ, 2016. — 280 с.
2. Партыка, Т.Л. Информационная безопасность: Учебное пособие / Т.Л. Партыка, И.И. Попов. — М.: Форум, 2016. — 432 с.
3. Петров, С.В. Информационная безопасность: Учебное пособие / С.В. Петров, И.П. Слинькова, В.В. Гафнер. — М.: АРТА, 2016. — 296 с

NEW STAGE OF TRANSITION TO MARKET ECONOMY IN UZBEKISTAN. ECONOMICS AND MATHEMATICS

B.Q. Mamasidiqov

Andijan Institute of Mechanical Engineering

Аннотация. Представлена информация об изменении состояния рыночной экономики Узбекистана и развитии ее отраслей. Рыночная экономика Узбекистана включает в себя изменения и новые этапы. Этот анализ дает сравнительную и практическую информацию посредством изучения проблем и направлений их решения в основах экономики и математики.

Ключевые слова: развитие рыночной экономики, анализ и прогнозирование волатильности, анализ и создание математической модели.

Annotation. Provides information about the changing state of the market economy of Uzbekistan and the development of its sectors. The market economy of Uzbekistan includes changes and new stages. This analysis provides comparative and practical information through the study of problems and directions of their solution in the foundations of economics and mathematics.

Keywords: development of market economy, volatility analysis and forecasting, analysis and creation of a mathematical model.

By the beginning of the 21st century, new trends appeared in the world economy that were not characteristic of previous periods of human development. The content and character of the economy has changed radically. The economic situation in the world market has become complicated, the character of economic relations between countries has changed radically. In such conditions, the issue of introducing mechanisms that ensure regular improvement of our country's economy, carefully defining the tasks related to ensuring a stable economy becomes of urgent importance [1].

The market is the economic relations of sellers and buyers arising from the exchange of goods, their mutual relations. The market object is a variety of goods, which include consumer goods, means of production, material resources, labor, land and water, construction, money capital, securities and services. The more developed the production, the more diverse the market objects. Currently, almost 25 million people in developed countries. different products and services will come. The subjects of the market are buyers and sellers. Sellers are firms, enterprises or certain manufacturers that offer goods and services in the market, labor force, land - water, machine - equipment, building - construction owner, monetary capital and securities, currency holders, they sell or rent z goods.

Market economy is based on economic liberalism, freedom, i.e. freedom of property and economic freedom. In the conditions of the market economy, there are ways to rent land, property, buildings individually, based on one's own property and funds, on a corporate, partnership basis. The market price is formed based on the ratio of supply and demand. There are two ways to transition to a market economy:

1. Revolutionary - suddenly
2. Evolutionary - slowly

Uzbekistan has now chosen the 2nd path of economy. It is passing step by step.

It can be said that the development of any society, the well-being and level of life of the members of the society depends on their economic thinking. After all, their ability to manage the economy rationally and economical qualities determine the efficiency of economic activity. Formation and improvement of economic literacy of the members of the society comes from the need to satisfy their ever-growing needs. The efficiency of work and business activity of a person who has acquired more and deeper economic knowledge and can think based on this knowledge is always high. The contribution of such people to the development of society and nation is always high [3]. In turn, economics is inextricably linked with mathematics and works side by side. It is difficult to imagine economics without mathematics. All problems in the field of economics are solved with mathematical calculation books. Therefore, it would not be wrong to say that in modern times, every growing young generation's mastery of mathematics and full knowledge of calculation operations serve as a strong foundation for the development of our country. Our president Shavkat Mirziyoyev Miromonovich, who deeply understood this issue, also signed the decisions «On measures to improve the quality of education in the field of mathematics and develop scientific research».

In our country, mathematics has been identified as one of the priority areas of science development in 2020. During the past period, a number of systematic works aimed at bringing the science and education of mathematics to a new level of quality have been carried out. Necessary conditions have been created for inviting compatriot mathematicians working in advanced scientific centers and conducting international scientific research. A system was introduced to encourage the work of our young people who won the international science Olympiads and their mentors. In order to ensure mutual integration of higher education and scientific research, the Academy of Sciences V.I. A new and modern building of the Mathematical Institute named after Romanovsky was built. Funding of fundamental research in the field of mathematics was increased by one and a half times, supercomputer, modern equipment and tools were purchased from budget funds [2].

It is not wrong to say that the arrival of young scientists from many countries for research, the bringing of modern technical tools, the opening of a number of schools specializing in mathematics, the deepening of lesson systems, the re-editing of school textbooks was one of the new steps for the development of the field of mathematics. we will be As a result of the increased attention to

mathematics, we can see pictures of growth in the learning of the young generation. This, in turn, is one of the big steps taken for the further development of the economy of our country and its place among the developed countries in the next few years. On the other hand, it is difficult to imagine economics without mathematics, and mathematics without economics.

The use of modern pedagogical technologies in teaching mathematics to elementary school students, explaining with examples from the life of society, and teaching the subject in connection with the economy serve as a basis for preparing students for economic saving and family life from a young age. The teacher's preparation for the lesson and the level of knowledge are also important for this process.

When we say the methodical training of a primary school teacher, we mean his training in the methodology of teaching mathematics based on a scientific worldview, in an integral connection with the general psychological pedagogical and mathematical training. The task of such preparation includes the acquisition of certain knowledge and skills in mathematics in the field of primary education, as well as mastering the education of students through teaching. Methodological training is a component of primary school teacher training and cannot be considered separately from his educational activity [4].

Market relations are of great importance in the development of every country. The market is the economy. Economics is a book of accounts. And calculus is math. The union of economics and mathematics is the guarantee of development.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. 'Yangi o'zbekiston strategiyas' 2021-yil 128-bet
2. Mirziyoyev Sh.M. "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari" 07.05.2020-yildagi PQ-4708-son
3. Matritsalarining iqtisodiy masalalarga tatbiqlari va ulardan foydalanish <https://scholar.google.com/citations>.
4. Iqtisodiy masalalarni yechishda differensial hisob usullaridan foydalanish <https://scholar.google.com/citations>.

O'ZBEKISTONDA BOZOR IQTISODIYOTIGA O'TISHNING YANGI BOSQICHIDA IQTISODIYOT VA MATEMATIKANING O'RNI

B.Q. Mamasidiqov

Toshkent moliya instituti assistenti

Annotatsiya. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotining o'zgaruvchan holati va undagi sohalarning rivojlanishi haqida ma'lumot beradi. O'zbekiston bozor iqtisodiyoti o'z ichiga o'zgaruvchanlikni va yangi bosqichlarni oladi. Bu tahlil iqtisodiyot va matematika asoslari bo'yicha muammolarni va ularning hal qilish yo'nalishlarini o'rganish orqali qiyosiy va amaliy ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyotini rivojlanish, o'zgaruvchanlik analiz prognozlash, tahlil va matematik modekini yaratish.

Annotation. Provides information about the changing state of the market economy of Uzbekistan and the development of its sectors. The market economy of Uzbekistan includes changes and new stages. This analysis provides comparative and practical information through the study of problems and directions of their solution in the foundations of economics and mathematics.

Keywords: development of market economy, volatility analysis and forecasting, analysis and creation of a mathematical model.

O'zbekiston iqtisodiyoti so'nggi yillarda katta o'zgarishlar va yangi yo'nalishlar bilan ko'zga tashlandi. Bu o'zgarishlarning matematik modellar va analizlar orqali tahlili va tushunchalarni oshirishda ahamiyatga ega. XXI asr boshlariga kelib, jahon iqtisodiyotida insoniyat taraqqiyotining avvalgi davrlariga xos bo'lmagan yangi tendensiyalar vujudga keldi. Iqtisodiyotning ma'no mazmuni va xarakteri tubdan o'zgardi. Jahxon bozoridagi iqtisodiy vaziyat murakkablashdi, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tabiati tubdan o'zgardi. Bunday vaziyatda mamlakatimiz iqtisodiyotini muntazam takomillashib borishini ta'minlaydigan mehanizmlarni joriy etish, barqaror iqtisodiyot bilan bog'liq vazifalarni puxta belgilab olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1].

Bozor – bu sotuvchilar va xaridorlarning tovarlarni pul vositasida ayirboshlash yuzasidan kelib chiqqan iqtisodiy munosabatlari, ularning o'zaro aloqalaridir. Bozorning obyekti — xilma – xil tovarlar bo'lib, ular tarkibiga iste'mol tovarlari, ishlab chiqarish vositalari, moddiy resurslar, ish kuchi, er – suv, inshoat, pul kapitali, qimmatbaho qog'ozlar va xizmatlar kiradi. Ishlab chiqarish qanchalik rivojlangan bo'lsa, bozor obyektlari shunchalik ko'p va xilma – xil bo'ladi. Hozirgi rivojlangan mamlakatlar bozor tovar aylanmasiga deyarli 25 mln. xil maxsulot va xizmatlar kelib turadi. Bozorning subyektlari esa xaridorlar va sotuvchilardir. Sotuvchilar – bozordagi tovar va xizmatlarni taklif etuvchi firma, korxonalar yoki ayrim ishlab chiqaruvchi, ish kuchi, er – suv, texnika – uskuna, bino – inshoat egasi, pul kapitali va qimmatbaho qog'ozlar, valuta egalaridan iborat bo'lib, ular o'z tovarlarini sotadilar yoki ijaraga beradilar.

Bozor iqtisodiyoti iqtisodiy liberalizm erkinlik yani mulkiy erkinlik va xo'jalik erkinligiga asoslanadi. Bozor iqtisodiyotida yakka tartibda o'z mulki va mablag'iga tayangan holda, korporativ, sherikchilik asosida er, mulk, inshoatlar ijaraga olish usullari mavjud bo'ladi. Bozordagi narx talabdan kelib chiqqan holda talab-taklif nisbati asosida shakllanadi. Bozor iqtisodiyotiga 2 hil yo'l bilan o'tiladi:

1. Revolyutsion - birdaniga
2. Evolyutsion - sekin asta

O'zbekiston hozirda iqtisodiyotning 2-yo'lini tanlagan. U bosqichma - bosqich o'tib bormoqda.

Har qanday jamiyatning taraqqiyoti, jamiyat a'zolarining turmush farovonligi va darajasi ko'p jihatdan ularning iqtisodiy tafakkuriga bog'liq deb aytish mumkin. Zero, ularning xo'jalikni oqilona yurita olish qobiliyati va tejamkorlik xislatlari xo'jalik faoliyatining samaradorligini belgilab beradi. Jamiyat a'zolarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirish va oshirish ularning doimo ortib boruvchi ehtiyojlarini qondirish zarurligidan kelib chiqadi. Iqtisodiy

bilimlarni ko‘proq va chuqurroq o‘zlashtirgan, bu bilimlarga tayangan holda fikrlay oluvchi odamning mehnat va tadbirkorlik faoliyati samaradorligi hamisha yuqori bo‘ladi. Bunday odamlarning jamiyat, millat taraqqiyotiga qo‘shadigan hissasi ham hamisha yuqoridir [3]. O‘z navbatida iqtisodiyot matematika bilan uzviy bog‘liq va yonma-yon faoliyat yuritadi. Iqtisodiyotni matematikasiz tasavvur qilish qiyin. Iqtisodiyot sohasidagi barcha masalalar o‘z navbatida matematik hisob kitoblar bilan echiladi. Shunday ekan, hozirgi zamonda har bir o‘shib kelayotgan yosh avlod vakillari matematikani puxta egallashlari, hisob amallarini to‘liq bilishlari mamlakatimiz taraqqiyotida kuchli poydevor bo‘lib xizmat qilishini aytsak adashmagan bo‘lamiz. Ushbu masalani chuqur anglab etgan yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ham “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi” qarorlarini imzolaganlar.

Mamlakatimizda matematika 2020-yildagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. O‘tgan davr ichida matematika ilm-fani va ta’limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirildi. Ilg‘or ilmiy markazlarda faoliyat yuritayotgan vatandosh matematik olimlarning taklif qilinishi va xalqaro ilmiy-tadqiqotlar olib borilishi uchun zarur shart-sharoit yaratildi. Xalqaro fan olimpiadalarida g‘olib bo‘lgan yoshlarimiz va ularning murabbiy ustozlari mehnatini rag‘batlantirish tizimi joriy etildi. Oliy ta’lim va ilmiy-tadqiqotlarning o‘zaro integratsiyalashuvini ta’minlash maqsadida Talabalar shaharchasida Fanlar akademiyasining V.I. Romanovskiy nomidagi Matematika institutining yangi va zamonaviy binosi barpo etildi. Matematika sohasidagi fundamental tadqiqotlarni moliyalashtirish hajmi bir yarim barobarga oshirildi, budjet mablag‘lari hisobidan superkompyuter, zamonaviy texnika va asbob uskunalari xarid qilindi [2].

Yurtimizga qator mamlakatlardan tashrif buyurgan yosh olimlarning tadqiqotlar uchun kelishi, olib kelinayotgan zamonaviy texnika vositalari, matematikaga ixtisoslashgan qator maktablarning ochilishi, dars tizimlaridagi chuqurlashtirishlar, maktab darsliklarining qayta o‘zgartirilgan holda nashr etilishi ham matematika sohasining rivojlanishi uchun yangi bir qadamlardan biri bo‘ldi desak adashmagan bo‘lamiz. Matematikaga bo‘lgan e’tibor oshishi natijasida o‘shib o‘rganib kelayotgan yosh avlodning ham bilim olishida o‘shish suratlarini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa o‘z navbatida kelajakda yurtimiz iqtisodiyotining yanada rivojlanishi va rivojlangan mamlakatlar qatoridan yaqin yillar oralig‘ida joy olishi uchun qo‘yilgan katta qadamlardan biridir. O‘z navbatida iqtisodiyotni matematikasiz, matematikani esa iqtisodiyot tasavvur etish qiyin.

Ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matematikani o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, jamiyat hayotidagi misollar bilan tushuntirish, mavzuni iqtisodiyotga bog‘lab o‘rgatish o‘quvchilarni yoshligidanoq iqtisodiy tejamkorlikka, oilaviy hayotga tayyorlanishi uchun ham asos vazifasini bajaradi. Bu jarayonga o‘qituvchining darsga tayyorgarligi va bilim darajasi ham muxim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik tayyorgarligi deyilganda, biz uni ilmiy dunyoqarash asosida matematika o‘qitish metodikasi bo‘yicha umumiy

psixologik pedagogik va matematik tayyorgarlik bilan uzviy bog‘lanishda tayyorlanishni tushunamiz. Bunday tayyorlanish vazifasiga matematikadan boshlang‘ich ta‘lim sohasida ma‘lum bilim va malakalarni egallash hamda o‘quvchilarni o‘qitish orqali tarbiyalashni o‘zlashtirishi kiradi. Metodik tayyorgarlik boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlashning tarkibiy qismi bo‘lib, uning ta‘lim-tarbiyaviy faoliyatidan ajralgan holda qaralishi mumkin emas [4].

Har bir mamlakat rivojida bozor munosabatlari katta ahamiyatga ega. Bozor-bu iqtisodiyot demakdir. Iqtisodiyot –bu hisob kitob. Hisob-kitob esa matematikadir. Iqtisodiyot va matematikaning bir bulishi taraqqiyot garovidir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyas” 2021-yil 128-bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Matematika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari” 07.05.2020-yildagi PQ-4708-son.
3. Zulfixarov I.M., Mamasidikov B.Q. Proportional-integral-differential robot control algorithm// European Journal of Research volume 8 issue 8 2023 pages 24-27
4. Mamasidikov B.Q. talabalarda kompleks o‘zgaruvchili funksiyalarning integrali va uni hisoblash usullarini shakllantirish// №1 (maxsus son) 2023 yil www.Andmiedu.uz 319-324.
6. Mamasidikov B.Q. Matematika ta‘limida fanlararo aloqadorlikdan foydalanib o‘qitishni tashkil etish// №2 (maxsus son) 2023 yil www.Andmiedu.uz.
7. Zulfixarov I.M., Mamasidikov B.Q. Oliy ta‘limda matematika o‘qitish jarayonini tashkil etishning mantiqiy ketma-ketligi// “Fan va innovatsiya-2023: rivojlanish va ustuvor yo‘nalishlari” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya, Namangan 22-23.10 2023 pp 375-378.
8. Zulfixarov I.M., Mamasidikov B.Q. Sun‘iy intellekti yaratishda bul algebrasining mantiqiy yo‘nalishdagi matematik tahlili// “Qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan foydalanishning dolzarb muammolari, energiya tejamkor qurilmalarning samaradorligini oshirishda sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalarni tatbiq etish” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjuman 18-19.09 2023 pp. 346-348.
9. Mamasidikov B.Q. Yuqori tartibli determinantni hisoblashni qulay usullari “Science and Education” scientific journal / www.openscience.uz Oktober 2023 / volume 4 ISSUE 10. 8-13

BLUM TAKSONOMIYASI VA UNING BOSQICHLARI

N.A. Xolboyev

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Blum taksonomiyasi lekin aslida nima haqida ekanligini va undan qanday foydalanish mumkinligini bilmayapsiz. Bu aslida yangraganidan sodda, ammo undan maksimal darajada foydalanish uchun barcha ta‘sir etuvchi omillarga e‘tibor berish kerak. Ta‘limda, o‘rganish afzalliklaridan foydalanishni anglatadigan har qanday narsa ma‘qul.

Kalit so‘zlar: Blum, AQSh, ta‘lim, baholash, tushunish, tahlil, taksianoma.

Аннотация. Таксономия Блума, но вы не знаете, о чем она на самом деле и как ее можно использовать. На самом деле это проще, чем кажется, но чтобы получить от этого максимальную пользу, вам нужно обратить внимание на все влияющие факторы. В образовании хорошо все, что означает получение преимуществ от обучения.

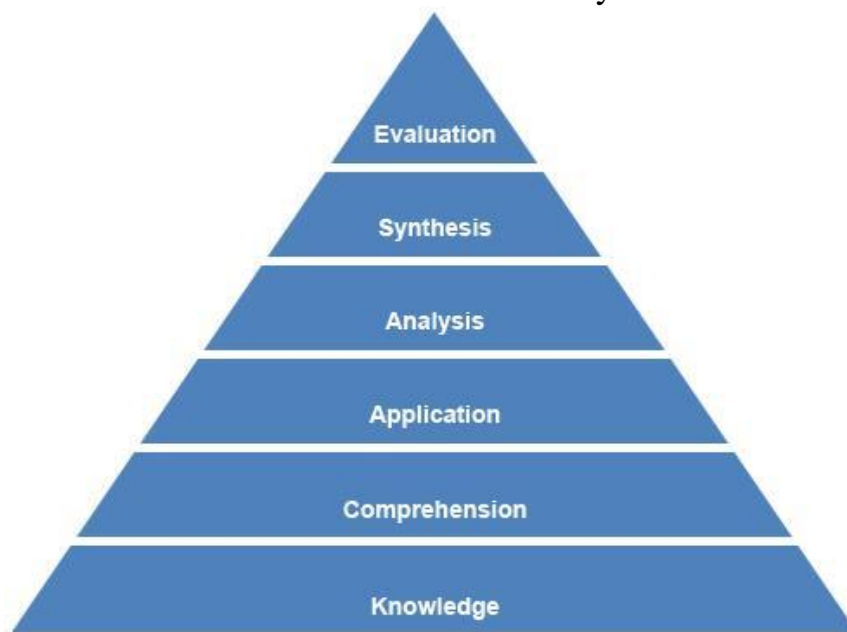
Ключевые слова: Блум, США, образование, оценка, понимание, анализ, таксономия.

Abstract: bloom's taxonomy but you don't know what it is really about and how you can use it. It's actually simpler than it sounds, but to get the most out of it, you need to pay attention

to all the influencing factors. In education, anything that means taking advantage of learning is good.

Keywords: bloom, USA, education, assessment, understanding, analysis, taxonomy.

Ta'lim – bu o'quvchini o'qitish yoki ma'lum bir mavzuni o'rganish jarayonidir. Maqsad - bu odamlarning rivojlanishi, bilimlari, ta'sirchanligi, axloqiy va ijtimoiy imkoniyatlarini yaxshilash. Bizning jamiyatimizda ta'lim bir-biridan bilimlarni uzatish va biz o'zimiz yashaydigan muhitga moslashishimiz va rivojlanishimiz uchun juda muhimdir. Shu tarzda, shu ravishda, shunday qilib odamlar jamiyatni oldinga siljitadigan va turg'un bo'lmagan bilim va ko'nikmalarni o'rganishlari mumkin bo'ladi. Bendjamin Blum (1913-1999) Amerikalik mashhur psixolog va pedagog Benjamin Blum tomonidan asos solingan savol va topshiriqlar tizimi – bilish faoliyati darajalariga asoslangan o'quv maqsadlari taksonomiyasi zamonaviy ta'lim olamida yetarli darajada keng tarqalgan. O'quv maqsadlari taksonomiyasi o'quvchilar o'zlashtirishining ma'lum bir darajasidan darak beruvchi konkret harakatlari, mazmunan obyektlarni tabiiy o'zaro bog'liqlik asosida murakkablashib borishini ketma-ket joylashtirish orqali turkumlashtirilishi yoki tizimlashtirilishi. Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasidir.

Blum taksonomiyasi bosqichlari

Bilish: dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar, mezonlar, yo'nalishlar, kategoriyalar, tasniflar, shuningdek, abstract bilimlar: tamoyillar, aksiomalar, teoremlar, umumlashma fikrlar, strukturalar va shu kabilarni biladi, eslaydi, takrorlaydi, asar voqea-hodisalarini bayon qila oladi.

Tushunish: darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa, o'quvchi faktlar, qoidalar, chizmalar, jadvallarni tushunadi, qayta tuza oladi, o'zgartira oladi (so'zdan raqamga yoki obrazga), mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy tafsiflay oladi.

Qo'llash: darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy emas, noan'anaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni ma'lum bir model, formula, ko'rsatma asosida to'g'ri qo'llaydi.

Tahlil qilish: darajasidagi tafakkurda o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, mantiqiy fikrlash asosida xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini baholaydi.

Sintez: umumlashtirish darajasidagi tafakkurda o'quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalaridagi bilimlardan foydalanadi. Ayrim materiallar asosida butunning, yaxlitning obrazini, ko'rinishini yaratadi. Bu bosqich tegishli natijalardan yangi jadval tuzishga urg'u beruvchi ijodiy xarakterdagi faoliyatni taqozo etadi.

Baholash: mazkur kategoriya yuqorida ko'rsatilgan barcha kategoriyal bo'yicha o'quv natijalarga erishishni va aniq ifodalangan mezonlarga asoslanib baholash mulohazalarini taqozo etadi. Ichki va tashqi mezonlar asosida baholaydi, o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi.

1-bilish darajasi, o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Axborotni takrorlash yoki tanib olish, ma'lumot va ma'lumotlarni esga olish yo'li bilan yodlab olinadigan toifadir. Bilish va fikrlash darajasi past. Ushbu darajada testlar, etishmayotgan belgilarni almashtirish, ta'riflar va nomlarni yodlash yoki takrorlash, jarayonlarning takrorlanishi yoki jarayonlarni takrorlash kabi vazifalar qo'llaniladi.

- ❖ amaldagi atamalar (eslaydi va takrorlaydi);
- ❖ haqiqiy faktlarni biladi;
- ❖ ish tartibini biladi;
- ❖ asosiy tushunchalarni biladi;
- ❖ qoidalarni, qoidalarni biladi.

2-tushunish darajasi, o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Bilim va fikrlash darajasi o'rtacha. O'quv materialini tushunish sifatida quyidagi harakatlar ko'rib chiqilishi mumkin: tarjima - o'quv materialini bitta «tildan» boshqa «tilga» o'tkazish (masalan, matematik formulalarni og'zaki ravishda ifodalash; jadval, diagrammalarda og'zaki ma'lumotlarni taqdim etish va boshqalar); talqin - o'quv materialini «o'z so'zlari bilan», qisqacha tavsif; bashorat qilish – suhbatning nima bo'lishini, uning oqibatlari va natijalarini o'quv materiallari asosida bashorat qilish.

- ❖ faktlarni, qoidalarni, tamoyillarni tushunadi;
- ❖ so'z materialini, sxemalarni, grafiklarni, diagrammalarni o'zgartiradi;
- ❖ og'zaki materialni matematik tushunchalarga aylantiradi;
- ❖ kelajakda ushbu ma'lumotlarning mumkin bo'lgan oqibatlarini tavsiflaydi.

3-qo'llash darajasi o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Bilim va fikrlash darajasi o'rtacha. Ushbu toifaga o'quv materiallarini haqiqiy vaziyatda va mutlaqo yangi vaziyatda qo'llash kiradi. Bunga qoidalar,

usullar, tushunchalar, qonunlar, tamoyillar, nazariyalarning amaliy qo'llanilishi kiradi. Ta'lim natijalari materialning rang darajasidan ko'ra chuqurroq mahorat talab qiladi.

- ❖ konsepsiya va printsiplarni yangi vaziyatlarda qo'llaydi;
- ❖ haqiqiy vaziyatlarda qonunlar va nazariyalarni amalda qo'llash;
- ❖ usul yoki ish oqimi to'g'ri ishlatilganligini bildiradi.

4-tahlil qilish darajasi o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Bilim va fikrlash darajasi eng yuqori darajadir. O'quv materialining tuzilishini aniq qilish uchun uni tarkibiy qismlarga ajratib, butun qismlarni ajratib oling, butunning qismlari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlang, butunning qanday tashkil etilganligini his qiling. Ushbu kategoriya, o'quv materialining mazmunini idrok etishdan tashqari, uning ichki tuzilishi qanday shakllanganligini ham anglatadi.

- ❖ yashirin (ko'rinmas) narsalarni ochib beradi;
- ❖ fikrni rivojlantirishdagi xato va kamchiliklarni aniqlaydi.

5-sintez darajasi o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Bilim va fikrlash darajasi eng yuqori darajadir. O'quv materialining elementlaridan INNOVATION tabiatning bir butunini (natijasini) yig'ish. Yangi natija sifatida biz ta'lim materiallarini mutlaqo boshqacha tartibga soluvchi xabarni (hisobot, nutq), ish rejasini, sxemalarni eslatib o'tamiz. Bunday o'quv natijalari yangi mazmun va yangi tuzilmalarni yaratadigan ijodiy faoliyatdan foydalanishni talab qiladi.

- ❖ qisqa ijodiy ish (insho) yozadi;
- ❖ eksperiment uchun o'z rejasini taqdim etadi;
- ❖ har qanday muammoni hal qilish uchun o'z bilimlaridan ijodiy foydalanadi.

6-baholash darajasi o'qitish maqsadining asosiy kategoriyalari

Bilim va fikrlash darajasi eng yuqori darajadir. Ushbu daraja oldingi toifalarning o'rganish natijalariga erishishni anglatadi.

- ❖ o'quv materialining tuzilish mantig'ini yozma ravishda baholaydi;
- ❖ ichki yoki tashqi mezonlar asosida o'quv materialining ahamiyatini aniqlaydi;
- ❖ qaror va xulosalarning faktlarga bog'liqligini aniqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Anderson L.V. i Kratvol D.R. (2001) Таксономия обучения, преподавания и оценки: пересмотр таксономии образовательных целей Блума. Longman.
2. Xolboyev, N. A. o'g'li. (2023). INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(18 SPECIAL), 277–279. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5415>

DARS JARAYONLARINI TASHKIL QILISHDA MUAMMO VA MUAMMOLI VAZIYATLAR TIZIMINI YARATISH QOIDALARI

N.A. Xolboyev

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada keys-stadi metodi va uning afzalliklari haqida hamda o'qitishning usullari va texnikasi, teskari aloqa usullari va vositalari, keys turlari va ularning o'ziga xosliklari tushuncha berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim turi, ta'lim shakli, case study, aralash ta'lim.

Аннотация. В этой статье представлен обзор метода тематического исследования и его преимуществ, а также методов и приемов обучения, методов и инструментов обратной связи, типов кейсов и их особенностей.

Ключевые слова: тип обучения, форма обучения, прикладные исследования, смешанное обучение.

Annotation. This article provides an overview of the case study method and its benefits, as well as teaching methods and techniques, feedback methods and tools, case types and their features.

Keywords: type of education, form of education, case study, blended learning.

Ushbu metod dastlab 1920-yilda Garvard biznes maktabida qo'llanilgan. Garvard biznes maktabining o'qituvchilari biznes yo'nalishidagi aspirantura bo'limi uchun to'g'ri keladigan darsliklarning mavjud emasligini tez anglydilar. Ushbu masalani yechish uchun biznes maktabining o'qituvchilari tomonidan qo'yilgan dastlabki qadam etakchi biznes amaliyotchilaridan intervyu olish hamda mana shu menejrlarning faoliyati, unga ta'sir etuvchi omillar yuzasidan batafsil xisobot yozish bo'ldi. Ma'ruza tinglovchilarga u yoki bu tashkilot to'qnash kelgan konkret vaziyat, ushbu vaziyatni tahlil etish va mustaqil ravishda yoki jamoa bo'lib munozara tashkil etish asosida uning yechimi topish tarzida taqdim etilar edi. Keyinchalik keys metodi biznes yo'nalishidagi ta'lim muassasalarida keng targ'ib etilgan. Hozirgi kunda esa, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish nuqtai nazaridan mazkur metod tarafdorlari ko'payib bormoqda.¹⁹³

Keys-stadi metodining kategorial apparati: Keys-stadi ta'lim metodining kategorial apparatini shakllantirish undan foydalanishning samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatini beradi hamda ta'lim jarayonida metodning texnologiyalashtirishga imkon beradi. Keys-stadi metodining asosiy tushunchalari qatoriga "vaziyat" va "tahlil", ushbu ikki tushunchaning uyg'unlashuvidan kelib chiqqan "vaziyat tahlili" kiradi. Falsafiy nuqtai nazardan "vaziyat" atamasi o'z ichiga bir qator kontekstlarni birlashtiradi. Shuning uchun, ushbu atama yuqori darajadagi barqarorsizlik bilan tavsiflanuvchi va o'z tarkibida bir qator ziddiyatlarga ega bo'lgan muayyan holat sifatida izohlanishi mumkin. Vaziyat aksariyat hollarda o'zgarish moyilligiga ega bo'lib, uning o'zgarishi ushbu vaziyatda ishtirok etuvchi sub'ektlarning faoliyatiga ko'p jihatdan bog'liq

---

¹⁹³ Golish L.V., Fayzullayeva D.M., Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. TDIU.-Toshkent 2010 y. 148 b.

bo'ladi.¹⁹⁴ Vaziyat insonlar ta'siriga nisbatan ochiq bo'lib, insonlarning xatti-harakatlari esa ushbu vaziyatda o'z maqsadlariga erishishlari va qiziqishlarini qondirishlariga bog'liq bo'ladi.

Keyingi yillarda oliy ta'lim tizimida ham "interfaol usullar", "breynstorming", "keys-stadi"lar, "treninglar"¹⁹⁵kabi qator yangi atamalar ishlatila boshlandi. Ushbu usullarning ijobiy ham-da ayrim murakkab tomonlari to'g'risida o'quv qo'llanmalar, kitob-lar ham paydo bo'ldi. Psixologlarning o'tkazgan tadqiqotlaridan shu narsa ma'lumki, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirayotgan odam eshitganlarining faqat 10 foizini, ko'rganlarining 50 foizini, nihoyat, bevosita amaldagi bajargan ishlarining 90 foizini xo-tirada saqlab qoladi. Axborot oqimi shiddatli bo'lgan hozirgi davrda ta'lim olayotganlarga yetkazilayotgan yangiliklarning asosiy qismi o'zlashtirilishiga harakat qilinmasa, boshqa ma'lumotlar girdobida keraklisi g'arq bo'lishi turgan gap.

Hozirgi zamon talabasiga ta'lim berishning o'ziga xos jihatlaridan biri kun sayin ta'lim tizimining takomillashib borishi bilan bir qatorda, professional kadrning shaxsiy sifatleri, u egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka hamda ko'nikmalarga bo'lgan talablar ham ortib borayotganligidir. Zero, bugunning mutaxassi-si davlat ta'lim standartlari o'z ichiga olgan murakkab bilimlar majmuini ongiga singdirib olishi uchun auditoriyada o'qigan o'quvchi-professor ma'ruzalarni sust o'zlashtiruvchi bo'lishi bilan cheklanishi sira mumkin emas.¹⁹⁶

Keys-stadi metodining yana bir bazaviy kategoriyasi bu "tahlil (analiz)"dir. Tahlil etish kategoriyasi ob'ektni xayolan bo'laklarga bo'lish yoki ilmiy tadqiq etish sifatida tushunilishi mumkin. Analizning turli tasniflari mavjud bo'lib, umumiy ma'noda analiz tasnifini quyidagicha aniqlashtirish mumkin: tizimli analiz, korrelyatsion analiz, faktorli analiz, statistik analiz va boshqalar. Analizning ushbu barcha turlari keys-stadi metodi doirasida qo'llanilishi mumkin bo'lib, mazkur holat metodning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Keys-stadida vaziyatni anglash, tafakkur qilish jarayonida amalga oshishi mumkin bo'lgan bir qator analitik faoliyat turlari ishtirok etishi mumkin. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan yuqori darajadagi metodologik madaniyatni talab etadi.¹⁹⁷

Keys turlari va ularning o'ziga xosliklari: Keys-stadining muammoli vaziyatining determinatsiyasi asosiy manbalari turlicha tasnifga ega bo'lishi mumkin. Keys-stadini tuzishning amaliyotida asosan bir manbaning usutunlik qilishi kuzatiladi. Ushbu yondashuv, manbalarning ta'siriga ko'ra, keys-stadi texnologiyasi doirasida keyslarni tasnifiga asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Bunda amaliy keyslarni ajaratish mumkin, ular mutlaq hayotiy vaziyatlarni tavsiflaydi; bundan tashqari ta'limiy keyslar guruhini ham ajratish mumkin, ularning asosiy vazifasi ta'lim berishdir; ilmiy-tadqiqotchilik keyslari, tadqiqotchilik faoliyatini yuzaga keltirish maqsadini ko'zlovchi keyslar sarasiga kiradi.

---

¹⁹⁴ Abduqodirov A.A., Karimov Q.M., Yuldoshev A.I., "Aniq fanlarni o'qitishda keys texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti" "Fan va texnologiya". – T.: 2015y. -184b.

¹⁹⁵ Ishmuxamedov R, Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod". 2008 y.

¹⁹⁶ Kayumova N.A. Bo'lajak informatika o'qituvchilariga keys texnologiyasi va undan foydalanish metodikasini o'rgatish. Ta'lim texnologiyasi. Toshkent, 2007y. -№2.- B. 7-8.

¹⁹⁷ Muxamedov O'.X., Usmonboyeva M.H., Rustamov S.S. Ta'limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar.

Amaliy keyslarning asosiy vazifasi – hayotiy vaziyatni mukammal darajada aks ettirishdir. Mohiyatan ushbu keyslar toifasi vaziyatning amaliy modelini shakllantiradi. Keys-stadi metodi o'zida ta'limiy funktsiyani mujassam etsada, turli keyslarda ushbu funktsiyaning namoyon bo'lish darajasi xilma-xil bo'ladi. Shuning uchun ta'limiy funktsiyasi etakchilik qilayotgan keyslar hayotni o'ziga xos tarzda aks ettiradi. Ayni shunday xususiyatlar tadqiqotchilikka doir keyslarga ham xos bo'lib, uning asosiy mazmunini insonning vaziyatga tegishli yangi ma'lumotga va unda o'zini tutishning yangi usullariga ega bo'lish tashkil etadi. Uning ta'limiy funktsiyasi ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini modellashtirish metodi vositasida egallashdan iborat bo'ladi. Shuning uchun bunday keyslar texnologiyasidan kadrlarga dastlabki kasbiy bilimlarni berishda emas, bevosita kadrlar malakasini oshirishda, ya'ni mukammal kasbiy ko'nikma va malakalarga ega, tadqiqotchilik faoliyatiga tayyor sub'ektlar bilan ishlashda foydalanish maqsadga muvofiq.

Keys topshiriqlarini ishlab chiqish qoidalari: Keys-stadi metodi o'zida quyidagi afzalliklarni va boshqa o'qitish metodlaridan ajralib turuvchi jixatlariga ega: 1) u yoki bu ijtimoiy-iqtisodiy tizim modelining mavjudligi hamda ushbu model holatining muayyan vaqt birligi ichida tahlil etilishi; 2) muammo yechimini aniqlashga jamoaviy tarzda erishish. Muammoning yechimida turli muqobil javoblarning mavjudligi. Yagona yechimning mantiqan mavjud emasligi; 3) muammo yechimini izlashda yagona maqsadning qoyilishi; 4) Faoliyatni baholashning guruhiy tizimining mavjudligi.

Har qanday keys quyidagi strukturaga ega bo'ladi: vaziyat– muammo, hayotdan misol; vaziyatning konteksti – xronologik, tarixiy, joy konteksti, harakat ishtirokchilari o'ziga xosliklari; muallif tomonidan keltirilgan izoh; keys-stadi metodi bilan ishlashda topshiriqlar va savollar to'plami; ilova.

O'quvchilar tomonidan keysni yechish bosqichlari: Jahon tajribasi ko'rsatishicha, agar o'quvchilarning keysni hal etish texnologiyasi ikki bosqichdan iborat bo'lsa, ta'limiy maqsadlarga erishishda yanada ko'proq samaraga erishish mumkin:

Birinchi bosqich – keysni hal etish boyicha individual (auditoriyadan tashqari) ish.

Ikkinchi bosqich – keys bilan birgalikda jamoa bo'lib (auditoriyada) ishlash.

Keysni echish natijalarini kichik guruhlar tomonidan taqdimotini o'tkazish:

1) real vaziyat yechimiga doir o'z variantlarini taqdim etadilar;

2) tanlangan harakatlar yo'lini izohlaydilar va yechimning to'g'riligini asoslaydilar;

3) boshqa guruh a'zolarining savollariga javob beradilar va o'z takliflarini asoslaydilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar). T.: „Iste'dod“. 2008 y.

2. Kayumova N.A. Bo'lajak informatika o'qituvchilariga keys texnologiyasi va undan foydalanish metodikasini o'rgatish. Ta'lim texnologiyasi. Toshkent, 2007y. -№2.- B. 7-8

MATEMATIKA DARSLARIDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANISHNING O'RNINI GEOGEBRA ILOVASI MISOLIDA

N.A. Xolboyev

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika darslarida mobil ilovalardan foydalanish va uning ahamiyati haqida ma'lumotlar va ularni yechish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, mobil ilovalar, geogebra, planimetriya, streonometriya.

Abstract. This article provides information about the use and importance of mobile applications in mathematics classes and the steps to solve them.

Аннотация. В этой статье представлена информация об использовании и важности мобильных приложений на уроках математики, а также о шагах по их решению.

Aniq fanlarning o'qitilish sifati va samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik texnologiyalarni zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlari asosida 3 turdagi o'quv mashg'ulotlariga: ya'ni ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda keltirilganlarni kompleks holda qo'llash tavsiya etiladi. Zamonaviy metodlar va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar o'quvchilarda mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirish bilan birga ularning qobiliyatlarini rivojlantirish, raqobatbardosh yetuk mutaxassis bo'lish hamda ijobiy kasbiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

Zamonaviy ta'limning global tendensiyalaridan biri o'quv jarayonida mobil qurilmalardan (smartfonlar, planshetlar va boshqalar) foydalanish hisoblanadi. Turli fan yo'nalishlarida mobil qurilmalardan foydalanish va o'quv jarayonini tashkil etish misollarini tavsiflovchi nashrlar tobora ko'payib bormoqda. Pedagogik hamjamiyat o'quv amaliyotiga mobil qurilmalarni joriy etishning zamonaviy formatlarini ishlab chiqmoqda. Mobil texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish va motivatsiyani uyg'otadi, bu albatta ta'lim samaradorligi va sifati oshishiga olib keladi. Bularning barchasi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ustuvor bo'lgan fazilatlar - ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muloqot qobiliyatlari, jamoada ishlash qobiliyatlari chegaralarini kengaytiradi.

Matematika fanini o'qitishda zamonaviy kompyuterlardan foydalanish jahon amliyotida juda keng qo'llanilmoqda. Zamonaviy dasturlar matematik tasavvurni shakllantirishda o'quvchilar uchun juda katta rol o'ynamoqda. Kompyuter dasturlaridan tashqari mobil ilovalar ham juda katta tezlik rivojlanmoqda. Kompyuterlar uchun yaratilgan yangi dasturlar ko'p vaqt o'tmay mobil telefonlar uchun ham yaratilmoqda. Hozirgi kunda ko'pchilik o'quvchilar mobil telefonga ega ekanligi ularning axborot olish imkoniyati juda katta ekanligini bildiradi. Ular kompyuterga ega bo'lmasa ham yangi dasturlarning mobil telefoni orqali foydalanish imkoniyatini beradi.

Masalan, “Smart Protractor” mobil ilovasi smartfon yoki planshet yordamida ob’jekt burchagi yoki qiyaligini o‘lchash imkonini bersa, “Ruler” mobil ilovasi esa oddiy chizg‘ich bilan bir xil amallarni bajarish imkonini beradi.

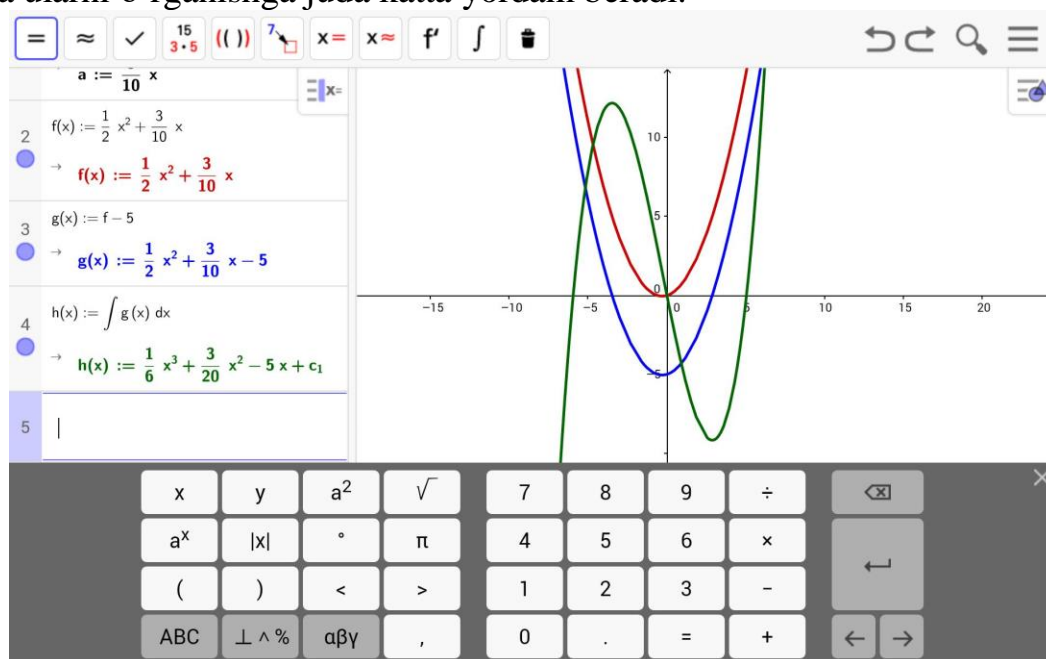
Mobil qurilma ixtisoslashgan va universal ilovalar bilan ishlash vositasidir.

Hozirgi vaqtda o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda matematika va informatika darslarida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lgan maxsus mobil ilovalar ham, universal ilovalar ham yetarlicha.

Matematika va informatika darslarida o‘z-o‘zini nazorat qilish va bilimlarini oshirishga hizmat qiladigan dasturlar sifatida foydalanishga imkon beruvchi ba’zi maxsus mobil ilovalarni na’mina sifatida ko‘rsatamiz. Masalan, “Uzunlik o‘lchovlari”, “Yuza o‘lchovlari”, “Massa o‘lchovlari” kabi nazariy materialni o‘rganishda matematika darslarida “Birlik konvertori” mobil ilovasining imkoniyatlaridan foydalanish mumkin. Masalan «Tenglamalar tizimlarini yechish» mobil ilovasi tenglamalar tizimlarini yechish bilan bog‘liq bo‘lgan ilova bo‘lib, tenglamalar mavzusi bo‘yicha matematika darslarida o‘z-o‘zini tekshirish va bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

Matematika darslarida geometrik shakllarni yasashga, funksiyalar grafiklari bilan ishlashga yordam beradigan talaygina yangi dasturlar mavjud bo‘lib, ular o‘quvchilarga 3D modellarni ko‘chirish, aylantirish, masshtablash, ularni istalgan burchakdan ko‘rish, virtual ob’ektlarni birlashtirish va ajratish hamda olingan natijalarni o‘rganish kabi imkoniyatlarni taqdim etadi.

Shunday dasturlardan biri Geogebra Classic dasturidir. Geogebra Classic dasturi nafaqat geometriya fanini o‘rganishda balki funksiyalar grafiklarni yasash hamda ularni o‘rganishga juda katta yordam beradi.

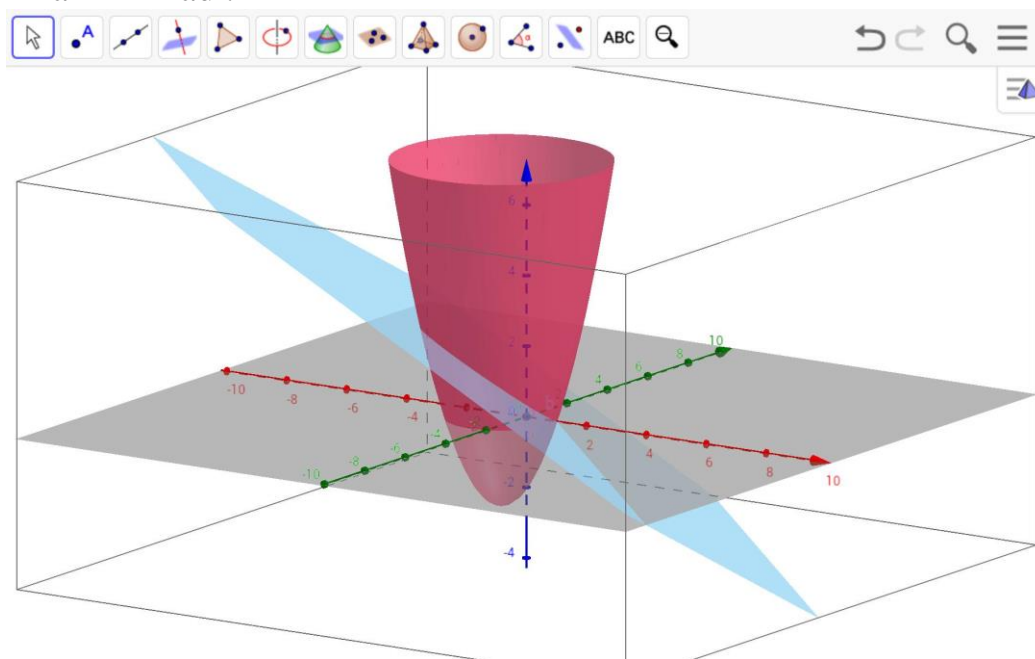

1-rasm

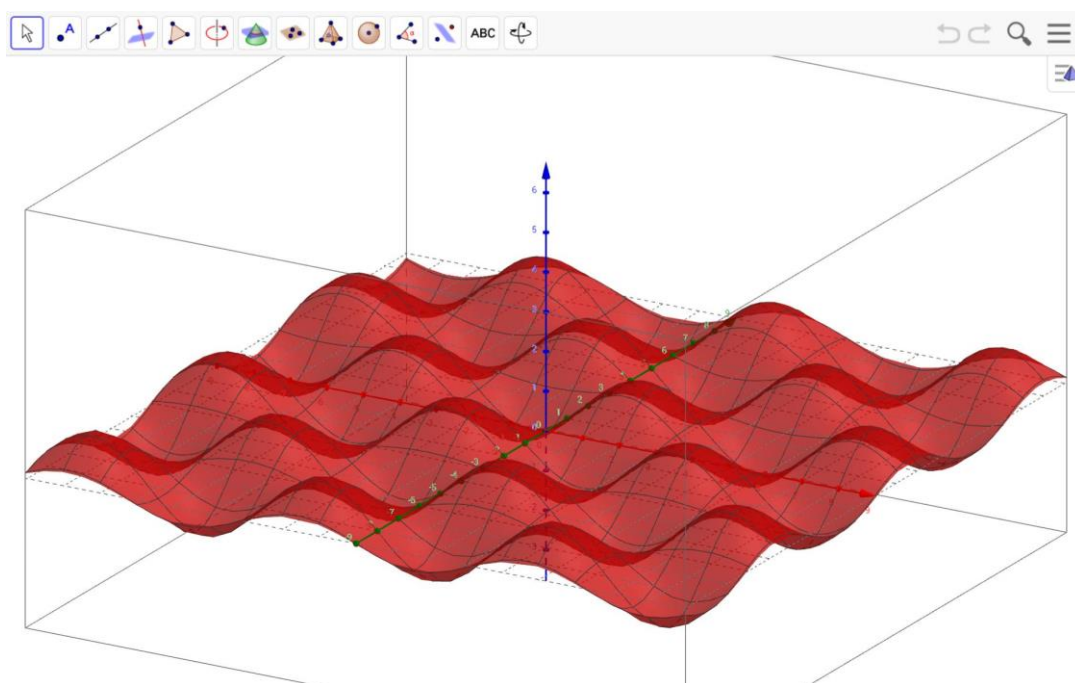
Geogebra Classic dasturi orqali berilgan funksiyaning grafigini yasash orqali funksiyaning aniqlanish soxasi, qiymatlar sohasi, assimptotasi, funksiyasi hosilasi hamda bir nechta funksiyalar grafiklarini bir chizmada aks ettirish imkoniyatlari

mavjud. Dastur imkoniyatlari o'quvchida funksiya mavzusi bo'yicha bilimlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Geogebra dasturining geometriya fanini o'rganishda o'rni juda sezilarli. Chunki ushbu ilova orqali yasash mumkin bo'lgan figuralar aslidek mukammal ko'rinadi.

2-rasm

3-rasm

Geometriya darslarida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollar o'rnida mana shunday mobil ilovalardan foydalanish darslarni yanada qiziqarli va tushunarli bo'lishiga yaqindan beradi. Zamon shiddat bilan rivojlanayotgan ayni paytda o'qituvchilar ham zamon bilan hamnafas tarzda yangi ilovalarni bilishlari o'qituvchining zamonaviyligi hamda yangi bilimlarga intilishi ta'lim jarayonining

samaradorligi oshishi omilidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. "Ta'limda innovasion texnologiyalar" Amaliy tavsiyalar. T.: "Iste'dod" jamg'armasi – 2008.
2. Raskina I.I., Kurganova N.A. "Использование мобильных устройств на уроках математики и информатики" "Актуальные проблемы методики обучения информатике и математике в современной школе" 2019 у.
3. Xolboyev N. A. (2023). INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(18 SPECIAL), 277–279. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5415>

TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI TALABALARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

M.P. Masharipov

“Profi University”, “Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrası o'qıtuvchısı

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda keng ommolashayotgan web, bulutli texnologiyalar, buyumlar interneti (Internet of Things, IoT), kengaytirilgan haqiqat (AR), virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR) hamda ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan maqsadli foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish omillari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiya, ta'limda raqamli texnologiya, bulutli texnologiya, narsalar interneti (Internet of Things, IoT); kengaytirilgan haqiqat (AR); virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR)

Аннотация. Цифровые технологии, облачные технологии, использование цифровых технологий в образовании, инструменты цифровой системы образования, преимущества цифровых технологий, Интернет вещей (IoT), дополненная реальность (AR), виртуальная реальность (Virtual Reality, VR).

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровые технологии в образовании, облачные технологии, Интернет вещей (IoT); дополненная реальность (AR); виртуальная реальность (Виртуальная реальность, VR).

Abstract. Digital technology, cloud technologies, use of digital technology in education, digital technology education system tools, advantages of digital technology, Internet of Things (IoT), augmented reality (AR), virtual reality (Virtual reality, VR).

Keywords: digital technology, digital technology in education, cloud technology, Internet of Things (IoT); augmented reality (AR); virtual reality (Virtual reality, VR)

Global raqamli tamaddun, eksponensial jarayonlar, sun'iy intellektga asoslangan ishlab chiqarish, smart-texnologiyalar, mehnat bozorida global raqobat, inson kapitali sifatiga talablarning oshishi jamiyat hayotining asosiy sohalarida (ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy) tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisod shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim xizmatlarini taklif qilish, INNOVATION tafakkur, ta'lim oluvchining hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi anglash motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilash, yangi mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, raqobatbardosh, ijtimoiy faol mutaxassislarini tayyorlashni taqozo etadi.

Bugungi kunda texnologiyaning rivojlanishi inson hayotidagi barcha jarayonlarni texnologik qulay usulda amalga oshirish imkoniyatini bermoqda, bu esa yoshlarni texnologiyalarga bo'lgan qiziqishini yanada oshirib bermoqda. Shular bilan bir qatorda texnologiyaning rivojlanishi tashkilot va muassasalarda yangi ish o'rinlarini yaratilishiga sabab bo'lmoqda, masalan SMM, Finansiy, AKT bo'limlari va boshqalar. Bunday rivojlanish natijasida biz yoshlarni AKT savodxonligi va dasturlash bo'yicha yangi zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishimiz lozim bo'ladi. Yoshlar kelajakda qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar AKT savodxonligiga ega bo'lishi shart. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda biz boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quv mashg'ulotlarida AKT imkoniyatlaridan maqsadli foydalangan holda amalga oshirishimiz ta'lim jarayonini sifat-samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida AKT imkoniyatlaridan keng foydalanishimiz ta'lim jarayonida quyidagi:

- O'quvchilarni diqqatini jalb qilish;
- O'quvchilarni darsga ko'rgazmalilik orqali qiziqtirish;
- Fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirish;
- O'quvchilardagi motivatsiyani oshirish;
- O'zlashtirishi past o'quvchilarni faolligini oshirish;
- O'quvchilarni o'z ustida ishlashga jalb qilishi
- Mustaqil ishlash va ko'proq axborotga ega bo'lishi;
- O'quvchilarni o'qituvchi tomonidan nazorat qilish va baholashdagi qulaylik va boshqlarga imkon beradi. Shuni aytish joyizki darslarda AKTlaridan foydalanish o'quvchilarda berilayotdan materiallarni 75% tushunushlari va eslab qolishlariga mustahkam zamin bo'ladi.

Bulardan tashqari hozirda mobil ilovalarda ta'limiy o'yinlarni turli xillarini topishimiz va ulardan maqsadli foydalanishimiz mumkin. Mobil ilovalarni google play ilovasidan quyidagi dasturlarini yuklab olib, mobil ilovadagi o'yinlar va ilovalardan televizor orqali foydalanish ham ta'lim jarayonini mazmuni yanada oshiradi. Bular, WI-FI Direct standarti orqali, Miracast simsiz uzatish standarti orqali, MiraScreen adapter orqali, Wi-Fi aloqa orqali, Bluetooth simsiz tarmog'i orqali, Chromecast google raqamli pleyeri orqali, SMART TV dasturi orqali foydalanishimiz mumkin bo'ladi. Mashg'ulotlarda AKTlardan foydalanish orqali o'quvchilarda AKT va ulardan foydalanish, yangi dasturiy vositalarni yaratishga zamin yaratamiz. Bugungi kunda kundalik hayatimizdagi ko'plab ishlarimizni raqamli amalga oshiriamiz, to'lovlar, o'tkazmalar, buyumlar inetrneti va boshqalar. Darslarda AKT lardan foydalanish ham o'quvchilarni IT sohasiga bo'lgan qiziqishlarini yuksaltirib boradi. Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: Bu – xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy ho'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini,

bulutli texnologiyalarni. On-line ta'lim, virtual ta'lim, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot etishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Biz bu maqolada ta'lim tizimida raqamlashtirishni o'rniga to'xtalib o'tamiz.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ta'lim jarayonida quyidagi yangilanishlar vujudga kelmoqda:

- Raqamli o'quv qo'llanmalar;
- AR, VR
- AI-Sun'iy intellekt
- Metaverse

Raqamli darslik va o'quv qo'llanmalar- Bu o'quvchilar uchun mavjud o'quv dasturi mazmuniga (kitob tipidagi o'quv adabiyotlari) glossariy, multimedia materiallari, baholash savollari, chuqur o'rganish uchun qo'shimcha o'quv materiallarini qo'shish orqali yaratilgan va tashqi materiallar bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan o'quv qo'llanmadir. Ularning imkoniyatlari quyidagicha.

Kattalashtirish – ko'rib chiqayotgan sahifani kattalashtirish, yaqinlashtirish mumkin.

Ma'lumotlarni saqlash – darslikda qayd etilgan barcha ma'lumotlarni saqlab qo'yish mumkin.

Belgilash va yozish – kerakli joylarni belgilab olish, qaydlar yaratish yoki chizish mumkin.

Daftar – o'z qaydlarini yozish uchun matn va rasmlarni qo'shish mumkin.

Qidirish – qidiruv tizimi orqali qidirish va tegishli natijalarni ko'rsatish mumkin.

Hamjamiyat – o'rganish haqidagi fikrlarni boshqalar bilan bo'lishish mumkin.

AR, VR (Augmented Reality, Virtual Realty). AR- to'ldiruvchi borliq. Haqiqiy dunyoga virtual obyektlar yoki grafikalarini superimpozit qiluvchi texnologiya.

Misol uchun: QuiverVision, Quiver Education, Coloring Packs dasturlarini keltirib o'tishimiz mumkun.

VR -vertual borliq. Haqiqiy dunyoga virtual obyektlar yoki grafikalarini superimpozit qiluvchi texnologiyadir.

Sun'iy intellect (AI)

- Odamday tushunadi, odamday gapiradi;
- Bizga yoqadigan narsalarni biladi;

➤ Mashinalarni odamlar kabi fikrlab yaratadi.

Sun'iy intellektdan (AI) foydalanish holatlari. Misol uchun:

[Clova Note] – Sizga yozishga yordam beradigan sun'iy aql ovozni tanib olish dasturi;

[So'z buluti]- Sizga yozishga yordam beradigan sun'iy aql ovozni tanib olish dasturi;

[Google lens]- Ijodiy intellekt lentasi, o'simlik nomlari va turli ma'lumotlarni topadigan sun'iy aql qidiruv xizmati.

Bunday imkoniyatlarning kengayib borishi natijasida albatta ta'lim tizimida ham o'zining munosib ijobiy natijalarni beradi. Texnologiya taraqqiyoti albatta inson omillari uchun yaratiladi. Kelgusi faoliyat albatta texnik jarayonlarni bilish va ulardan oqilona foydalanishga qaratiladi. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari multimediyalar, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalari, smart doska, proyektorlar rolini sun'iy intellekt bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi hammamizga ma'lum.

Masalan, hozirda kundalik hayotimizda foydalanilayotgan on-line to'lovlar, zoom dasturlarida ta'lim berish, on-line ta'lim olish, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar va boshqalar raqamli texnologiyalarga misol bo'ladi.

Demak, raqamli ta'limda:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtda ta'lim olish imkoniga ega;

- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;

- ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi;

- vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi;

- "raqamli dunyo"da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega

bo'lishgi kabilar. Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o'stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi.

Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o'z ustida ko'proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi. Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda: bor-yo'g'i yigirma yil ichida raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50 foizini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o'zgartirishga muvaffaq bo'ldi.

Masalan, sog'liqni saqlash sohasida sun'iy intellektdan foydalanishga asoslangan ilg'or texnologiyalar inson hayotini saqlab qolish, kasalliklarni aniqlash va umr ko'rish davomiyligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ta'lim sohasida virtual o'quv muhiti va masofaviy ta'limning ta'minlanishi talabalarga boshqa imkoniyatga ega bo'lmagan dasturlarda qatnashish imkonini berdi. Bundan tashqari, lokcheynga asoslangan tizimlardan foydalanish orqali davlat xizmatlaridan foydalanish qulay bo'ladi, ularni ta'minlovchi institutlar mas'uliyatini oshiradi va sun'iy intellektdan foydalanish natijasida jarayonlar kamroq byurokratik bo'ladi. Katta ma'lumotlar, shuningdek, yanada moslashuvchan va aniq siyosat va dasturlarga olib kelishi mumkin. Quyida raqamli texnologiyalarni bazilariga to'xtalib o'tamiz: bulutili texnologiyalar – internet foydalanuvchisiga on-layn xizmat sifatida kompyuter resurslarini taqdim etiladigan ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalaridir.

Raqamli texnologiyalar – narsalar interneti (Internet of Things, IoT). Raqamli axborotga asoslangan asosiy texnologiyalardan biri bu narsalar internetidir. Ko'pgina maishiy texnikaning elektr tarmog'iga ulanganligi odatiy holdir, lekin asta-sekin jismoniy dunyoning tobora ko'proq ob'ektlari Internetga ulanadi, bu esa ma'lumot to'plash va hatto ushbu ob'ektlarni masofadan turib boshqarish imkonini beradi.

Darhaqiqat, Internetda ob'ekt va tashqi dunyoning turli parametrlarini o'z ichiga olgan va Internet orqali ob'ektni boshqarish imkonini beruvchi jismoniy ob'ektning virtual nusxasi paydo bo'ladi. Narsalar internetiga misol qilib, inoteatrdagi royektor kabi qurilma texnik qo'llab-quvvatlash xizmatiga aniqlangan nosozlik va rejadan tashqari ta'mirlash doirasida almashtirilishi kerak bo'lgan ehtiyot qismlar ro'yxati haqida signal yuboradi.

Raqamli texnologiyalar - kengaytirilgan haqiqat (AR). Eng istiqbolli - bu virtual dunyodan real dunyoga ob'ektlarni qo'shish imkonini beruvchi to'ldirilgan reallik texnologiyasi. Tasavvur qiling-a, ko'chada yurib, atrofingizdagi narsalar va odamlar haqida qo'shimcha ma'lumotni ko'rasiz. Kengaytirilgan haqiqat misollari allaqachon mavjud va faol qo'llanilmoqda, ba'zi istiroxat bog'larida siz jismoniy dunyodagi ob'ekt va virtual dunyo o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatadigan belgilarni allaqachon ko'rishingiz mumkin.

To'ldirilgan reallik elementlariga ega o'yinlar faol tarqalmoqda, kiyim-kechak sotiladigan do'konlarda virtual oyna va jihozlash xonalari mavjud, to'ldirilgan reallik allaqachon avtomobillarda sinovdan o'tkazilmoqda. Shu bilan birga, to'ldirilgan reallik texnologiyalaridan faol foydalanish yo'lida hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar ham mavjud. Masalan, geopozitsiyani aniqlash vositalarining aniqligi hali ham etarli emas yoki jismoniy dunyo ob'ektlarini ularning virtual nusxalari bilan bog'lash uchun kompyuterda ko'rish texnologiyalari nomukammal. Biroq, ishonch bilan aytish mumkinki, yaqin kelajakda ushbu texnologiya yutuq bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar - virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR). Insonning virtual haqiqatda bo'lishiga imkon beruvchi texnik qurilmalarning paydo bo'lishi ushbu texnologiyani ko'ngilochar sohada talabga aylantirdi. Virtual haqiqatning dubulg'alari va kostyumlari, ixtisoslashtirilgan xonalar sizga noma'lum dunyoga

kirishga imkon beradi, bu sizning barcha harakatlaringiz virtual olamdan javob berish uchun dasturlashtirilgan, bu sizga o‘zingizni 100% ga cho‘mish imkonini beradi.

Xulosa ta’lim sohasida VR o‘quvchilarning bilim olish uslubini o‘zgartiradi. Sinf xonalarida VR dan foydalanish o‘quvchilarga bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o‘rganishga yordam beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqat ta’lim tizimiga joriy etilishi mamlakat ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o‘ynaydi. Zamonaviy ta’limni tashkil etish va ta’lim samaradorligini ortishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent – 2016. Sh.Mirziyoyev. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. Toshkent – 2016.
2. Sh.Mirziyoyev. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. Toshkent – 2016.
3. S.S.Jumanazarov, M.Masharipov va boshqalar “Ta’lim jarayoniga AKT”. T.:2019-yil.
4. A.Mahkamov, M.Masharipov “Ta’lim jarayoniga AKT qo‘llash”. T.:2021-yil.

FOIZGA DOIR MASALALARNING BA’ZI SOHALARGA TATBIQLARI

Z.O‘. Pardayeva
JDPU katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta va kasb-hunar maktablarida o‘quvchilarda foiz tushunchasiga doir masalalar yechish bo‘yicha ko‘nikma hosil qilish va moliyaviy savodxonligini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisod, bank, tadbirkor, bozor, foiz, asosiy summa, aksionerlik jamiyati, ustama, yillik foyda.

Аннотация. в данной статье рассматриваются задачи формирования навыков решения задач на проценты а также финансовой грамотности у учащихся средних и профессиональных школ.

Ключевые слова: экономика, банк, предприниматель, рынок, проценты, размер прибыли, акционерное общество, премия, годовая прибыль.

Annotation. In this article, the issues of creating skills in solving problems related to the concept of interest and forming financial literacy among students in general secondary and vocational schools are highlighted.

Key words: economy, bank, entrepreneur, market, percent, principal amount, stock market, raise, annual profit.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti talablariga asosan har bir inson moliyaviy savodxonlikka ega bo‘lishi lozim. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida bank va savdo tizimiga bog‘iq faoliyatga har bir inson duch keladi. Aynan shu talablarga muvofiq respublikamizda ta’lim sohasida muhim o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev shu masala yuzasidan quyidagi

so'zlarni ta'kidlagan: "Bizning yana bir muhim vazifamiz – kichik biznes va tadbirkorlik sohasini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, mamlakatimiz iqtisodiy qudratini, yurtimizda tinchlik va barqarorlik, ijtimoiy totuvlikni mustahkamlashdan, bu soha ulushini yanada oshirish uchun qulay shartsharoitlar yaratib berishdan iborat. Nega deganda, tadbirkor nafaqat o'zini va oilasini, balki xalqni ham, davlatni ham boqadi. Men takror bo'lsa ham, aytishdan hech qachon charchamayman, ya'ni, xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi".

Yurtimizda tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash va rivojlantirish yuzasidan qabul qilingan tegishli qarorlar asosida o'rta maktab o'quv dasturlariga bosqichma – bosqich o'quv fanlari qo'shilgan. Xususan, o'rta maktab 11-sinf o'quv dasturiga kiritilgan Tadbirkorlik asoslari fani o'quv rejasida Bank kreditlari mavzusini o'qitishda foiz, murakkab foiz tushunchalarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ma'lumki bozor munosabatlari xo'jalik yuritish tizimi o'z qonuniyatlariga ega. Bu qonuniyatlardan samarali foydalanish, ularni hayotga tatbiq etish bozor munosabatlarini shakllantirishda asosiy va muhim ahamiyatga egadir. Yurtimizning istiqboli yoshlar qo'lida ekan, ularni iqtisodiy bilimlar, ya'ni bozor munosabatlariga oid matematik bilimlar bilan qurollantirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Quyida iqtisodda keng qo'llaniladigan matematik tushuncha – foizlar va ularga doir bir nechta masalalarga to'xtalmoqchimiz. Foizga doir masalalarni echa olish katta ahamiyatga ega, chunki foiz tushunchasi turmushda va fanning turli sohalarida keng qo'llaniladi. Umumta'lim maktablarida bu mavzu asosan 5-6 sinfda o'tiladi va o'quvchilarning yosh hususiyatlari tufayli to'liq o'zlashtirish imkonini bermaydi. Keyinchalik bu mavzuga alohida soatlar ajratilmagan. Foizga doir masalalar, asosan, kimyo fanida qo'llanila boshlaydi, matematikada esa takrorlashga doir masalalarda va qiyinroq masalalar doirasida qaraladi, xolos. Buning natijasida foiz tushunchasining universalligi muammolari va uning qo'llanish doirasining xilma-xilligi o'quvchilar tomonidan darhol unutiladi. Quyida murakkab foizning hayotimizda qo'llanilishi haqida so'z yuritamiz.

Asosiy summaga foydaning asosiy foydaning foizni qo'shib, keyinchalik foydani olingan foyda bilan asosiy so'mmaning yig'indisi bo'yicha hisoblanishiga ***murakkab foiz*** deyiladi.

Murakkab foiz formulasi –foйда foizlarining qo'shilishi nuqtai nazardan yakuniy summani hisoblash formulasidir.

Murakkab foizni hisoblanshning sodda usuli. Murakkab foizni hisoblashga misol ko'raylik. Faraz qilaylik, siz bankka 10% li ustama bilan 10 000 so'mni bir yil muddatga qo'ydingiz, deylik. Bir yildan so'ng, sizning hisobingizda $10000 + 10000 \cdot 0.1 = 11000$ so'm bo'ladi. Sizning foydangizni 1000 so'm tashkil etadi. Agar siz 11 000 so'mni ikkinchi yilga ham 10% foyda bilan qoldirsangiz, ikki yildan so'ng bankda $11000 + 11000 \cdot 0.1 = 12100$ so'm pulingiz bo'ladi.

Bunda birinchi yildagi foyda (1 000 so'm) asosiy summa (10 000 so'm) ga qo'shildi va ikkinchi yil uning o'zi ham foyda keltira boshladi. Uchinchi yili ikkinchi yildagi foyda asosiy summaga qo'shiladi va yana yangi foydani keltirib chiqaradi va x. k.

Foizni yuqoridagi hisoblash murakkab foiz nomi bilan ataladi. Murakkab foiz murakkab foiz formulasi deb ataluvchi

$$y = x \cdot (1 + p\%)^n$$

formula bilan ham hisoblanadi (bu erda y - yakuniy summa, x - boshlang'ich summa, $p\%$ - ustama foiz /100, n – muddatlar miqdori, yil (oy, kvartal).

1-misol. Bankka 10% li yillik ustama bilan 5 yilga 50 000 so‘m qo‘yildi 5 yildan so‘ng bu summa necha summani tashkil etadi

Murakkab foiz formulasi bo‘yicha hisoblasak, bu miqdor

$$y = 50000 \cdot \left(1 + \frac{10}{100}\right)^5 = 80525.5 \text{ so‘mni tashkil etadi.}$$

2-misol. 2 holni ko‘raylik.

1. *Oddiy foiz* - 50 000 so‘mni 20% li ustama bilan 15 yilga investetsiya qildingiz. Qo‘shimcha mablag‘ kiritmaysiz va har yili foydani o‘zingizga olib qolasiz.

2. Murakkab foiz - 50000 so‘mni 20% li ustama bilan 15 yilga investitsiya qildingiz. Qo‘shimcha mablag‘ kiritmaysiz va har yili foyda asosiy summaga qo‘shib boriladi.

Foizning hayotimizda turli kasbiy sohalarida qo‘llanilishi, bu tushunchani turli yo‘nalishdagi turli xil kasb-hunar maktablarida o‘qitishda qanday masalalarda foydalanish mumkinligini qaraylik.

Moliya, bank ishi, buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishidagi kasb - hunar maktablari uchun:

1. Bank yiliga 3% ustama to‘laydi. Necha yildan so‘ng bankka qo‘yilgan summa ikki marta ortadi?

2. Bankka 10%li yillik ustama bilan 5yilga 50000so‘m qo‘yildi. 5yildan so‘ng bu summa necha so‘mni tashkil etadi?

3. Agar bir oyga 10%li ustama bilan 10000so‘mni 12 oyga qo‘yilsa yakuniy summa qancha bo‘lishini hisoblang.

4. Aksionerlik jamiyati o‘z aksiyalarini har bir avvalgi oyga nisbatan 243%, 412%, 629%ga oyma oy oshirish foizlari bo‘yicha yaqin 3oylik kotirovkalarni e‘lon qildi. Bu davr mobaynida aksiya kotirovkalarining kutiladigan o‘rtacha oylik oshishi qanday?

Oziq ovqat texnologiyasi, qishloq xo‘jalik mahsulotlarini saqlash va dastlabgi qayta ishlash texnologiyasi, kimyoviy texnologiya yo‘nalishdagi kasb - hunar maktablari uchun:

1. 70% i suvdan iborat bo‘lgan olma quritilganda o‘zining 60% vaznini yo‘qotadi. Quritilgan olmada necha foiz suv bo‘ladi?

2. 120 gramm 30%li shakarli eritmaga qancha suv qo‘shilsa, 20%li eritma hosil boladi?

3. Makaron qutisida 13%li namlikda massasi 500gr db yozib qo‘yilgan. Agar makaron 25%li namlikda saqlansa uning massasi qanday boladi?

4. Yangi uzilgan mevalarda 72%, quritilganda 20% suv boladi. 40kg yangi uzilgan mevaning qancha meva qoqisi olish mumkin

5. 15%li tuz bolgan 600gr eritmaga qancha suv qo‘shilsa, 10%li eritma hosil bo‘ladi

Yer usti transport tizimlari (transport turlari boyicha), servis (transport), transport inshootlarining ekspluatatsiyasi (transport turlari bo‘yicha) yo‘nalishidagika kasb-hunar maktablari uchun:

1. Mashinist poyezd tezligini yo‘lning bir qismida 25%ga kamaytirdi. Yo‘lning bu bo‘lagini bosib o‘tish uchun necha foizga ko‘p vaqt ketadi?

2. Shahar avtoinspeksiyasida shahardagi engil avtomashinalar oxirgi uch yil mobaynida yiliga 15% ga ko‘payganligini hisobladi. Agar shunday davom etsa, 5yilda avtomashinalar soni necha martaga ko‘payadi?

Ekologiya va atrof muhit muhofazasi, yog'ochsozlik sanoati texnologiyasi, mashinalari va jihozlari, fermer xo'jaligini boshqarish va yuritish yo'nalishidagi kasb hunar maktablari uchun:

1. Ish unumdorligini 25%ga oshirishdi ishni bajarish uchun ketadigan vaqt nacha foizga kamayadi?

2. Agar 1ga erda 6mln dona bug'doy maysasi o'sishi kerakligi ma'lum bo'lsa hamda urug'likning ekish uchun yaroqliligi tekshirilganda 1000 dona urug' massasi 40gr, urug'likning tozaligi 97% va unib chiqishi 93% bo'lsa, bug'doy urug'ining ekish me'yorini aniqlang.

Ba'zi masalalarning yechimlarini taqdimotlar orqali ko'rsatish ham ancha samaraliroq bo'ladi. Foiz tushunchasining hayotimizda va turli kasbiy sohalarda qo'llanishini o'quvchilarga taqdimotlarda namoyish qilish orqali:

- axborotni taqdim qilish shaklini qulaylashtirishga (dars vaqti tejaladi);
- ko'rgazmalilik darajasini ortishiga;
- Teskari aloqaga tez erishishga;
- Darsning ilmiy va madaniy talablariga va o'quvchilarning talablariga mos kelishiga;
- O'quv materialiga emotional munosabatni yaratishga;
- O'quvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishga;
- O'quv jarayonini individuallashtirishni amalga oshirishga erishish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirzaahmedov M., Haydarov B. "Algebra va analiz asoslari", Toshkent, O'qituvchi-2017, 48-53 bet

2. Pardayeva Z.O'. Maktab o'quvchilarining matematika darslarida moliyaviy savodxonligini oshirish haqida 1-2 bet

3. Abduhamidov A.A., Nasimov N.A., Nosirov U.M., Xusanov J.X. Algebra va matematik analiz asoslari, Toshkent, O'qituvchi-2001,65-68 bet

4. G'afurov U., Sharipov Q. Tadbirkorlik asoslari, 11-sinf darsligi. Toshkent, O'zbekiston-2018,80-85 bet

TA'LIM JARAYONLARI VA ELEKTRON TA'LIMNI BOSHQARISH TIZIMINI TAHLIL QILISH VA ISHLAB CHIQUISH

M.N. Ibroximova

Andijon mashinasozlik instituti stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy talablarga muvofiq, o'quv jarayoni murakkablashib borayotgan bir vaqtda, ta'limda o'quv vositalaridan foydalanish o'zlashtirishni osonlashtirib, qiziqarlilik jihatini oshirmoqda. Elektron ta'lim texnologiyasining rivoji elektron o'qitish tizimida ta'lim strategiyasining tuzilishi va har bir o'quvchi uchun o'quv materiallarini yakka tartibda taqdim etish kabi imkoniyatlarni bermoqda. Hozirgi davrda ta'limning elektron shakli jadal rivojlanib borayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Bu holat elektron ta'lim tizimi va ko'plab boshqa ishlab chiqarish vositalarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Elektron ta'lim tizimi foydalanuvchiga o'quv materiallari va ulardan olingan bilimlarni test topshiriqlaridan foydalanib, tekshirish imkoniyatini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: o'qitish modeli, ekspert, axborotlashtirish, electron darslik, giprmatn, o'quv ishlanma.

Аннотация. В соответствии с современными требованиями, в то время, когда учебный процесс усложняется, использование образовательных средств в образовании облегчает обучение и повышает интерес. Развитие технологий электронного образования предоставляет такие возможности, как структура образовательной стратегии в системе электронного образования и обеспечение учебными материалами каждого обучающегося индивидуально. В настоящее время мы наблюдаем бурное развитие электронной формы образования. Такая ситуация привела к появлению электронной системы образования и многих других инструментов производства. Система электронного обучения предоставляет пользователю возможность проверить учебные материалы и полученные из них знания с помощью тестовых заданий.

Ключевые слова: модель обучения, эксперт, информация, электронный учебник, гипертекст, образовательная разработка.

Annotation. In accordance with modern requirements, at a time when the educational process is becoming more complicated, the use of educational tools in education makes learning easier and increases the aspect of interest. The development of electronic education technology provides such opportunities as the structure of the educational strategy in the electronic education system and the provision of educational materials for each student individually. Currently, we are witnessing the rapid development of the electronic form of education. This situation led to the emergence of the electronic education system and many other production tools. The e-learning system provides the user with the opportunity to check educational materials and knowledge obtained from them using test tasks.

Keywords: teaching model, expert, information, electronic textbook, hypertext, educational development.

Hozirgi avtomatlashtirilgan ta'lim tizimi sifatini baholash uslublari o'qish jarayoni natijalari nuqtai nazaridan, o'qitish tizimlarini baholashga, shuningdek, ushbu uslublar umumiy bo'lib, paydo bo'lgan va elektron ta'lim tizimi hayot siklining turli bosqichlari sifatini boshqarishga yetarli darajada imkon bermaydi. Shu sababli ham elektron ta'lim tizimi sifatini baholash mezonlari va usullari o'qitish jarayoni sifatini boshqarishni amalga oshirishga imkon beruvchi, joriy etish va foydalanish bosqichlarini ishlab chiqish zarur. O'qitishning barcha xususiyatlari mujassamlangan ishlanmaning uslubi va o'rganilayotgan fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini baholashda darajalarga ajratish tizimining ishlashi hamda o'lchov xususiyatlarini aniqlashtirish zarurati yuzaga keladi.

Mazkur qoidalar birinchi navbatda, tizim bilan uning ishlash natijalari bo'yicha o'qitish modelining o'zidagi o'zgarishlarni kuzatishni talab etadi. O'qitish modeli quyidagi: ta'lim maqsadi haqida; o'quv kursi doirasida o'rganuvchining bilimi haqida (o'quv kursining joriy holati); nazorat savollari va vazifalar tanlovi hamda o'quv materiallarini uzatish asoslari haqida; o'quvchilar bilan ishlash natijalari bo'yicha o'qitish modelining o'zgarishi qoidalari haqida axborotlarni jamlashi kerak. Har bir o'rganuvchiga tizimning boshlang'ich sozlanishni ajratish va o'rganuvchi bilan kelajakda ishlash uchun baza paydo qilishda ko'plab o'quv materiallari va tizim bilan ishlashda o'ziga maqsad berilgan bo'lishi zarur. Keng tarqalgan o'qitish modellari quyidagi: overlayli; har xillilik; o'zgarishlilik jihatlaridan iborat. Bunday modellarni qurishda ikki asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin.

Ekspert o'qitish tizimlaridagi o'qitish modellari mazmunida o'rganuvchilar bilan tizim muloqoti jarayonini boshqarish xususiyatlari ahamiyatiga asoslangan

barcha qoidalar va ko'rsatkichlar majmuasi tushuniladi. Boshqa turdagi o'qitish tizimlaridagi o'qitish modellarida o'qitilayotgan fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ajratish va o'quvchilarning tizim bilan ishlash ko'rsatkichlari majmuasi tushuniladi. Shunga qaramay, o'qitish modelini ko'rsatkichlar majmui sifatida tushunish — bu juda ham tor tushuncha bo'lgan bo'lardi. Ushbu xususiyatlar majmui uslublarsiz o'z ma'nosini yo'qotadi. Shunday qilib, o'qitish modelini mazkur majmuaning barcha usublari va o'qitish xususiyatlari yig'indisining yaratilishi sifatida ta'riflash mumkin.

Ekspert o'qitish tizimlarida bu qoidalar ushbu soha mutaxassislari bilan o'quvchilar muloqotining yuqori sifatda imitatsiya qilishga imkon beruvchi aniq dasturiy ta'minotiga bog'liq. Biroq adaptiv o'qitish tizimlari aniq dasturiy ta'minotga mo'ljallangan bo'lmasligi mumkin, chunki o'qitish modelida ko'rsatilgan qoidalar boshqacha bo'lishi kerak. Birinchi navbatda, bu qoidalarga muvofiq tizim bilan ishlash natijalari bo'yicha o'qitish modeli o'z o'zgarishlarini namoyon etishi kerak. Bu o'qituvchilarga mazkur modellarni shakllantirishni boshqarishga, shuningdek, dasturlashni algoritmik sozlanishlarsiz amalga oshirishga imkon beradi.

Elektron darslik – kompyuter texnologiyalariga asoslangan ta'lim metodlaridan foydalanishga mo'ljallangan o'qitish vositasi bo'lib, imdan mustaqil ta'lim olishda va o'quv materiallarini har tomonlama samarali o'zlashtirishda foydalanish mumkin. Elektron darslikda fanning o'quv materiallari taiabaga interfaol usullar bilan, psixologik va pedagogik jihatlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, audio va video animatsiyalar imkoniyatlaridan o'rinli foydalaniladi.

Elektron darslik (o'quv qo'llanma) ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan, zamonaviy informatsion texnologiyaning mahsuli hisoblanadi. Elektron darsliklar yangi ta'lim shakli-masofaviy ta'limning asosiy o'quv-uslubiy yadrosini tashkil etadi. O'qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy informatsion-pedagogik texnologiyalar, jumladan, elektron darsliklardan foydalanish alohida o'rin egallaydi. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini yuqori saviyada tashkil qilish uchun davlat ta'lim standartlari hamda xalqaro ta'lim standartlariga to'liq javob bera oladigan o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash masalasi dolzarb hisoblanadi.

Amaliy sharoitda, eskirgan konsepsiyalar elektron darslik sifatida talqin etishga harakat qilinayotgan elektron mahsulotlar disketlarda elektron shaklda mavjud bo'lgan matnlar va o'quv materiallari va boshqalarjning yaratilishiga olib keladi. Lekin aslida, bular kam samarali vositalardir, chunki ular elektron darsliklar emasdir. Shuning uchun, elektron darslikka tegishli tushunchalami aniqlab olish maqsadga muvofiqdir. Darslik-talaba uchun zaruriy qurol, chunki u darsliklarsiz fan bo'yicha mustahkam va keng qamrovli bilim va malakalarga ega bo'la olmaydi.

Insoniyat tarixida darslik kabi yosh avlodga bilimlarni ketma-ket yetkazuvchi qulay vosita yaratilmagan. Bizning davrimizda kompyuterli, audisvizual va boshqa yangi o'qitish vositalari qanchalik rivojlanib borishiga qaramasdan, darsliklar o'z ahamiyatini hali yo'qotgan emas, chunki u eng samarali

hamda eng ko'p tarqalgan pedagogik model va o'rganish vositasi bo'lgan va shunday bo'lib ham qoladi. Elektron darslik (hattoki, u eng yaxshi deb hisoblanganda ham) an'anaviy (bosma) o'quv adabiyotlar o'rnini egallay olmaydi. Elektron darslikning mavjud bo'lishi nafaqat oddiy darslikni o'qib-o'rganishni almashtirmasligi, balki o'quvchilarda kitob o'qishga qiziqish uyg'otishi kerak. Shuning uchun ham elektron darslik yaratish uchun yaxshi yozilganlarining mavjud bo'lishi yetarli emas ekan. Uni navigatsiyalar (gipermatnlami tuzib chiqish) bilan jihozlash va illyustrativ materiallar (multimediva vositalarini qo shgan holda) bilan boyitish va kompyuter ekramda jozibali ko'rinishlarda akslanirishga erishish kerak. Elektron darslik suratli matnga va ma'lumotnomaga aylanib qolmasligi kerak.

Elektron darslik eng muhim bo'lgan tushunchalarni, fikrni va keltirilgan misollarni tushunish va eslab qolishni maksimal osonlashtirishi, oddiy darslikka qaraganda, o'quv jarayoniga inson miyasining eshitish, ko'rish, emocional xotira kabi barcha imkoniyatlaridan hamda kompyuterli tushuntirishlardan foydalangan holda kirib borishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanapi marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq, Toshkent, 2016.566.

2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016-yil 7-dekabr Toshkent, Uzbekiston, 2017. 48-6.

3. Zulfixarov I.M., Mamadaliyeva N.B. Matematika fanidan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari // Muhammad Al-Xorazmiy izdoshlari, –Urganch. 2018. –250 b.

4. Zulfixarov I.M. Matematikadan amaliy mashg'ulotlarda axborot-kommunikasiya texnologiyalarining o'rni // o'zmu HABARLARI, –Toshkent.

5. Xolmaxamatovich I.X. (2023). TALABALAR UCHUN ELEKTRON DARSLIKLARNI MOBIL ILOVASINI ISHLAB CHIQUISH TAHLILI. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 469-473.

6. Xolmaxamatovich I.X. (2023). AXBOROT VA KOMMUNIKACIION TEXNOLOGIYALAR BILAN BIRGALIKDA TA'LIM SIFATINI YAXSHILASH VA INNOVATSION G'OYALARNI AMALDA QO'LLASH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(2), 270-272.

7. Mirzayeva D., & Usmoniy Z. (2024). KITOB LARNI SOTISH UCHUN MOBIL PLATFORMA YARATISH. Research and Implementation, 2(4), 263–266. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/rai/article/view/2377> doi 10.5281/zenodo.10890487

8. Mirzayeva D. AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHDA LOGISTIKA SOXASINI AHAMIYATI, Research and implementation: Том 2 № 2 (2024)

9. Ibroximova M. (2024). AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING ZAMONAVIY USULI VA VOSITALARI. Research and Implementation, 2(2), 151–158. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/rai/article/view/2266>

10. Ibroximova M. (2022). TA'LIMNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI BU RIVOJLANISHMI YOKI INQILOB?. Journal of Integrated Education and Research, 1(4), 457–461. Retrieved from <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/259>

MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI FANINING BO'LAJAK O'QITUVCHILAR KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDAGI O'RNI

S.A. Usarov
JDPU

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak matematika o'qituvchilari kasbiy tayyorgarlik jarayonida matematik kompetentligini qanday oshirish tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, kompetentli shaxs.

Аннотация. В данной статье представлены идеи о том, как повысить математическую компетентность будущих учителей математики в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, компетентное лицо.

Abstract. This article provides ideas on how to improve the mathematical competence of future mathematics teachers in the process of professional training.

Key words: competence, competence, competent person.

Hozirgi ta'lim sohasida katta o'zgarishlar bo'layotgan bir davrda ta'lim oluvchilar psixologiyasini o'rganish bilan birga, o'qituvchi o'z faoliyatiga psixologik yondashuvi va bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda motivatsion ta'sir ko'rsatishi lozim. Shaxsga ta'lim va tarbiya berishda nafaqat ta'lim oluvchiga ta'limning yo'naltirilishi, balki o'qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorligi muhimdir. Bunday hollarda o'qituvchining kasbiy kompetentlik darajasiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi.

Oliy ta'limning zamonaviy tizimda bitiruvchining ma'lumoti sifatining asosiy ko'rsatkichi uning kasbiy kompetentligidan iboratligi bilan tavsiflanadi. Psixologik lug'atlarda pedagogning kasbiy kompetentligi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat, uning ahamiyati va uni amalga oshirishda qo'llaniladigan bilim va ko'nikmalar to'plami bilan aniq maxsus masalalarga munosabat sifatida ta'riflanadi.

Matematika o'qituvchisining kasbiy kompetentligi quyidagi komponentlardan iborat: mazmunli (maxsus matematik bilimlarga egalik), texnologik (matematika o'qitish usullariga egalik), shaxsiy (shaxsning ayrim xususiyatlariga egalik). «Matematika» va «Matematika o'qitish metodikasi» ta'lim yo'nalishi o'quv rejalarida o'qitish ko'zda tutilgan «Matematika o'qitish metodikasi» kursi matematika o'qituvchilarini tayyorlashda va ularda kasbiy kompetentlikni shakllantirishda alohida o'ringa ega.

Matematika o'qituvchisi kasbiy tayyorgarligining yangi sifatiga ega bo'lish uchun matematika o'qitish metodikasi kursining nazariy asoslari va uni qurishning qo'shimcha tadqiqotlari zarur. Ular bo'lajak matematika o'qituvchisi mahoratining shakllanishiga va umumiy pedagogik madaniyatini takomillashtirishga yordam beradi.

Matematika va informatika yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabarda matematik kompetensiyalarni shakllantirishda Matematika o'qitish metodikasi fanining ahamiyati juda katta. Matematik kompetensiyalarni shakllantirish

xususiyatiga ko‘ra ularni quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin:

- Kompetensiyalarni shakllantirish matematik nazariyalar, bayonotlar, muammolar va boshqalarning murakkabligiga qarab darajalarga bo‘lish zarurligini anglatadi. Matematika fanlari bilimlaridan tegishli darajada – asosiy, yuqori, rivojlangan darajada foydalana olish;

- abstraktsiya qobiliyatini, shu jumladan individual rasmiy nazariyalarni mantiqiy rivojlantirish va ular o‘rtasida aloqa o‘rnatish qobiliyatini namoyish etish;

- matematik bayonotlar va ularning dalillari, muammolari va yechimlarini aniq va ravshan taqdim eta olish;

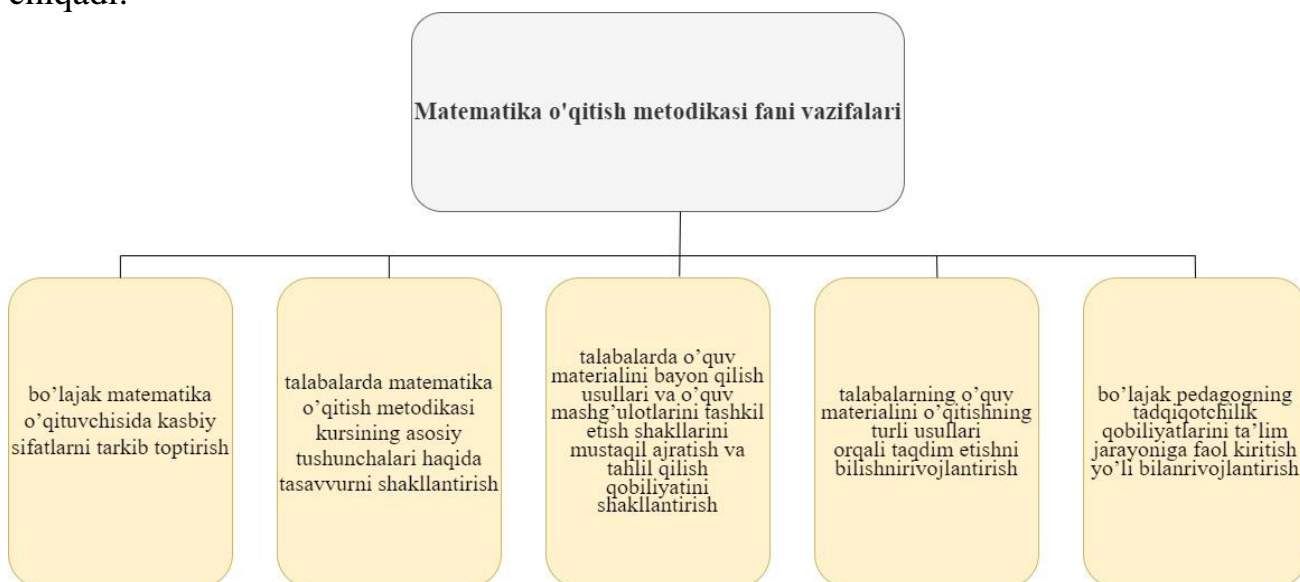
- matematikaning turli sohalaridagi matematik muammolarni hal qila olish, bu esa fikrlashning o‘ziga xosligini talab qiladi.

Matematik kompetensiyalar rivojlanish davomida bo‘lajak Matematika fani o‘qituvchilarida:

- boshqa fan yo‘nalishlari nuqtai nazaridan qo‘yilgan eng oddiy muammolarni matematik tilga tarjima qila olish;

- matematik tilda matematik bo‘lmagan nuqtai nazardan qo‘yilgan o‘rta darajadagi murakkablikdagi muammolarni shakllantira olish kompetensiyalari ham shakllanib boradi.

Matematika o‘qitish metodikasi kursining bo‘lajak o‘qituvchilarda reflektiv predmetli faoliyat asosida reproduktiv va lokal- modellashtiruvchi xarakterli amaliy bilimlarini shakllantirish, rivojlantirish, o‘quv va kasbiy faoliyat motivlarini shakllantirish kabi maqsadlari bo‘lajak pedagogning kompetentligiga bevosita dahldor hisoblanadi. Bu maqsadlardan esa, kursning quyidagi vazifalari kelib chiqadi:

Har qanday ixtisoslik bo‘yicha zamonaviy mutaxassisda umumkasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning asosini, axborotni qidirish, to‘plash, qayta ishlash, tuzatish va qo‘llashni maqsadli amalga oshirishga tayyorgarlik va qobiliyatlilikni ko‘zda tutuvchi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tashkil etadi. Turli sohalarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan jadal foydalanishga yo‘naltirilgan mutaxassislarni tayyorlash

jarayoni jiddiy takomillashtirilishi lozim. Chunki, hozirgi tayyorgarlik doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyasi kompetentlikni ta'minlab bermaydi.

Bugungi kunda yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash muhim muammo sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Shunday ekan, ushbu talablardan kelib chiqqan holda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, turli soha egalarini tayyorlash dolzarb muammolardan hisoblanadi. Shu sababli yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo'lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart-sharoitlar orasida o'qituvchi kasbiy kompetentligini ta'lim va tarbiya jarayonlariga tatbiq etishi muhim omil hisoblanadi. Shunga ko'ra yosh avlod ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, yangicha o'qitish texnologiyalarini ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog'lik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish hamda psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchidan kompetentlik, ayniqsa, turli xil sharoitlarda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi psixologiyasini to'g'ri baholay olish bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik kompetentlikning yuqori darajada bo'lishi talab qilinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Andreev A.L. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа педагогика // Педагогика. - М. - 2005. - № 4. -С.19-26.
2. Mahmudov A.X. Uzluksiz ta'lim jarayoniga kompetentlik yondashuvini joriy qilishning didaktik asoslari // Uzluksiz ta'lim. - 2012. - № 4. 8-12 betlar.
3. Usarov S. "Bo'lajak matematika fani o'qituvchilarida mantiqiy savodxonlikni shakllantirish omillari". 5th - International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education 2022.

USING INTERNET SAYTS RESOURCES FOR TEACHING

U.R. Ergasheva, S.Muhammadjonova

Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti
"Ingliz tilini o'qitish metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi va talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda zamonaviy Internet texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligini muhokama qilinadi, shuningdek, sinfda ham, talabalarning mustaqil ishlarida ham chet tillarini o'rganishda veb-texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Muallif chet tilini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida turli xil nuqtai nazarlarni tahlil qiladi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ijobiy ta'sirining yorqin misollari bilan qo'llab-quvvatlanadigan ushbu masala bo'yicha har tomonlama pozitsiyani bildiradi. Muallifning fikricha, veb-resurslardan foydalangan holda o'qituvchilar talabalarning o'zaro va ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradilar, chunki talabalar nafaqat mavzu bo'yicha, balki video konferentsiyalar yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali ham yozma, ham og'zaki muloqot qilishlari mumkin. lekin kundalik muloqot holatlarini kashf qilish, xuddi shu mavzuga yaqin. iloji boricha Real hayotiy aloqa.

Kalit soʻzlar: internet resurslari, veb-texnologiyalar, kommunikativ texnologiyalar, Internet texnologiyalari, multimedia, talabalarning mustaqil ishi, ijtimoiy tarmoqlar, chet tillarini oʻqitish.

Аннотация. В настоящей статье рассматривается актуальность применения современных интернет-технологий в обучении иностранному языку, а также анализируется важность и эффективность использования веб-технологий в изучении иностранного языка как на уроке, так и в самостоятельной работе учащихся. Автор статьи анализирует различные точки зрения на целесообразность применения информационных технологий в обучении иностранному языку и выражает целостную позицию по данному вопросу, подкрепляя наглядными примерами положительного эффекта в ходе использования современных технологий. Автор считает, что используя веб-ресурсы, преподаватели значительно упрощают процесс коммуникации учащихся как между собой, так и с носителями языка, так как студенты получают возможность общаться как письменно, так и устно посредством видео конференций или социальных сетей, при этом не только на темы по предмету, а открывая для себя ситуации ежедневного общения, максимально приближенные к коммуникации в реальных условиях.

Ключевые слова: интернет-ресурсы, веб-технологии, коммуникативные технологии, интернет-технологии, мультимедийные средства, самостоятельная работа студентов, социальные сети, обучение иностранному языку.

Annotation. This article discusses the relevance of the use of modern Internet technologies in the teaching of foreign languages and also analyzes the importance and effectiveness of the use of web technologies in the study of foreign languages both in class and in the independent work of students. The author analyzes different points of view on the expediency of using information technology in the teaching of foreign language and expresses a comprehensive position on this issue, supported by illustrative examples of the positive effect of using modern technology. The author believes that using web resources, teachers greatly simplify the process of communication of students both among themselves and with native speakers, as students are able to communicate both in writing and orally through video conferences or social networks, and not only on the subject matter but discovering situations of daily communication, as close to real-life communication as possible.

Keywords: internet resources, web technologies, communicative technologies, Internet technologies, multimedia, student's independent work, social networks, foreign language teaching.

Discussion. In recent years in the field of foreign language teaching the question of the importance and expediency of using Internet resources in foreign language education has been increasingly raised, which implies not only analyzing the use of new technical means, but also researching the positive and negative sides of the introduction of innovative forms and methods of teaching [5].

Modern methods of teaching foreign languages are connected with the ongoing technological progress, as well as with the technological renewal of the learning process. Recent advances in high technology and the spread of the global Internet provide foreign language teachers, methodologists, and students themselves with tremendous opportunities for further improvement of the teaching process [6].

That is why it is so important to improve the methodology of using computer information technologies in teaching English. Modern information technology is becoming part of the learning process. Computer technologies and the English

language class are an actual direction that requires modern approaches and innovative solutions.

Modern pedagogical technologies such as collaborative learning, project methods, the introduction of modern information technologies and Internet resources can help bring to life a person-centered approach to learning, provide individualization and differentiation of training, taking into account the capabilities of children and their level of learning.

The possibilities of Internet resources are endless. The universal Internet creates conditions for obtaining any important information for students and teachers from anywhere in the world: country study material, announcements from the life of young people, notes from printed editions and magazines, etc. At English lessons with the help of the Internet you can solve the whole range of didactic tasks: to form reading skills, improve the knowledge of written language, enrich the vocabulary of students, create motivation in teenagers to learn English.

The idea of introducing Internet technologies in the course of theoretical and practical classes in a foreign language, according to E. Y. Sokolova, has been widely spread among teachers, methodologists around the world. The didactic aspects of computerization of education have been developed by well-known scientists and educators E. G. Azimov, V. P. Bepalko, B. S. Gershunsky, I. O. Loginov, E. I. Mashbitz, R. P. Mil-rud, E. S. Polat, N. F. Talizina, I. V. Robert, A. V. Khutorskoy and others [1].

Scientists believe that the expediency of using the Internet is due to the fact that information technology provides a time- and money-saving method of learning a foreign language that meets the needs of students in an information society. Web resources provide the opportunity for foreign language learners to be in constant contact with native speakers, up to 24 hours a day, thereby introducing the learner in a continuous process of active use of a foreign language, as well as allowing them to choose the time and place of training, its options, types and even a teacher, a native speaker, depending on the needs of a particular learner.

The famous American scholar David Crystal in his publication "Language and the Internet" identifies several reasons for the advisability of using the Internet in foreign language teaching [3]. He argues that one reason is that the linguistic nature of online communication is necessary to improve language learning. Another reason for the effectiveness of using the Internet in foreign language teaching, according to the scholar, is that web-based resources create beneficial conditions for writing instruction because online resources provide an audience for written communication. The next reason put forward by David Crystal is that communicating online increases students' motivation to learn a live language several times, and there is a positive effect of the large amount of time students spend online [3].

Considering different opinions about the benefits of using Internet resources in teaching foreign languages, we refer to the opinions of foreign researchers. For example, in the recommendations for teachers at Cambridge University, M. Warschauer states that the Internet is one of the factors contributing significantly to the promotion of the use of computers for language education [2]. According to the

scholar, with the appearance of the Internet language learners got a great opportunity to communicate with other students or native speakers of the language being studied all over the world with minimum expenses and time. In addition, M. Warschauer highlights one of the advantages of using computers and the Internet in the practice of teaching and learning languages specifically for teachers, arguing that the Internet and live language communication have now become a single process, constantly available to the target audience of foreign language learners [6]. As a result, one of the main advantages of the introduction of web technologies is to provide the teacher with a huge variety of learning resources, materials, technologies through the Internet. It is through the Internet that teachers now have the opportunity to easily obtain various materials for teaching students, as well as discover all the most modern methods of teaching a foreign language, used both in Uzbekistan and in the countries of the target language.

Having analyzed the popularity of Internet resources in foreign language teaching, we come to the conclusion that it is necessary to classify and structure the possibilities of using the Internet in foreign language teaching, as they really ensure the effectiveness and interest of students in mastering a foreign language. The use of ICT in the course of teaching a foreign language has an impact on the professional growth of the teacher, his ability to “keep up with the times”, which in turn is reflected in a significant increase in the quality of education of students and their knowledge of the foreign language [3].

Conclusion. In conclusion, it should be emphasized that the Internet provides many opportunities to improve the quality of teaching a foreign language and to create incentives for learning. It is an excellent assistant in the organization of the learning process, namely in teaching various types of speech activity; but despite the many obvious advantages of the Internet, many experts who actively use it in their teaching practice and advocate the introduction of new technologies in the educational process, emphasize the need for rational, methodologically justified, strictly dosed, proportionally differentiated depending on the aspect and purpose of teaching use of the Internet in the classroom.

The didactic potential of the Internet is very great. It can become a means of achieving educational goals, both for the student and for the teacher. In this case, the teacher becomes an assistant doing the work that is most organic to the modern educational context. The Internet does not replace the teacher but becomes one of the most important means of teaching a foreign language in the modern stage.

References:

1. Akramova N. M., Nigmatullina, A. S., & Galiakberova, A. R. (2019). Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms. *Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniya*, (11-2), 53-55.
2. Bogomolov A. N. *Virtual'naya sreda obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu: lingvokul'turologicheskii aspekt*. M.: MAKS Press, 2008. 319 s.
3. Crystal, D. (2002). Language and the Internet. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 45(2), 142-144. <https://doi.org/10.1109/TPC.2002.1003702>

5. Rinatovna, G. A., Shamsunovna, N. A., & Muzaffarovna A. N. (2019). Using information and communication technologies to develop writing competence of students at the lessons of the English language. Vestnik nauki i obrazovaniya, (20-3 (74)). 8-10.

6. Erenchinova E. B. (2014). Ispol'zovanie seti Internet pri obuchenii inostrannomu yazyku. In INNOVATIONnye pedagogicheskie tekhnologii: materialy Mezhdunar. nauch. konf. (g. Kazan', oktyabr' 2014 g.). Kazan', 325-327.

7. Nizamova R. A. (2018). Obuchenie angliiskoi leksike v tekhnicheskome vuze. Voprosy nauki i obrazovaniya, (5 (17)), 66-68.

ЗАМОНАВИЙ САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ БИЗНЕС МОДЕЛИ

В.П. Мелиев

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби таянч доктаранти
“Profi University” “Иқтисодиёт ва аниқ фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси

Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган ислохотлар, жумладан рақамли трансформацияга эътибор устувор аҳамият касб этмоқда. Хусусан, саноат корхоналарида импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этишда технологик ва илм-фан сиғимкорлиги жиҳатидан юқори бўлган инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш имконини берувчи рақамли трансформация амалиётини шакллантириш бугунги кунда долзарб илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган муаммолардан биридир. Ушбу вазиятни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимиз миллий иқтисодиёти, жумладан, иқтисодиётнинг турли тармоқларида хўжалик фаолияти юритаётган корхоналар бошқаруви амалиётига инновацион бошқарувнинг самарали механизмларини татбиқ этишга алоҳида эътибор берилмоқда. Ушбу вазифани ҳал этишда жаҳон амалиётида корхоналар рақамли бошқарувини ташкил этишнинг моделларини ўрганиш, қиёсий таҳлил қилиш асосида мамлакатимиз иқтисодиётининг, кимё саноати корхоналарининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда рақамли техноогиялар бизнес моделини ишлаб чиқиш зарур.

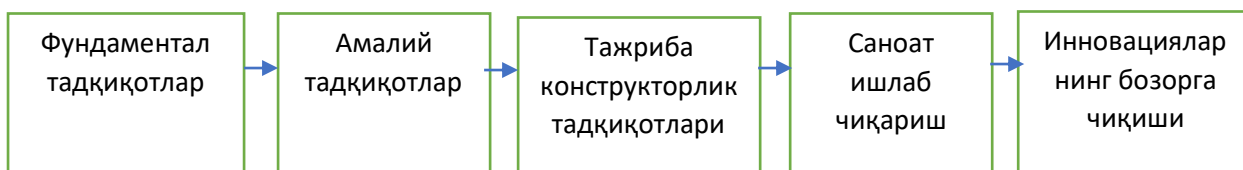
Бизнес модели - бу ташкилот фаолиятини режалаштириш, назорат қилиш ва тузатиш учун фойдаланиладиган, ишлаб чиқариш, маркетинг ва сотишда ходимлар, истеъмолчилар ва ҳамкорлар ўртасидаги муносабатларни белгиловчи бизнес жараёнлари тузилишидир¹⁹⁸. Бизнес модели - бу ташкилот муваффақиятининг асосий омилларини баҳолашга ёрдам бериш учун мўлжалланган бизнеснинг мантиқий, диаграмматик тавсифидир.

Ўрганишларимизга кўра, корхоналар инновацион бошқарувини ташкил этишнинг илк бизнес моделлари XX асрнинг 30 йилларида ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу модел иқтисодий адабиётда “Технологик туртки” деб номланган. Бунда илм-фан соҳасидаги фундаментал тадқиқотлар натижаларининг босқичма-босқич истеъмолчиларга етказиш тартиби илмий

---

¹⁹⁸ Муаллиф таърифи

асосланган. Хусусан, Иқтисодчи олим Й. Шумпетер ўз илмий тадқиқотларида инсонлардаги ижодкорликка бўлган интилишни инновацион жараёнларни ҳаракатлантирувчи омил сифатида баҳолаган.¹⁹⁹

1-расм. Корхоналар инновацион бошқарувини ташкил этишнинг “Технологик туртки” модели, 1930 й.²⁰⁰

Иқтисодий адабиётда 1930 йилларда “Технологик туртки” модели асосида корхонада инновацион бошқарувни ташкил этиш ва унинг самарали амал қилиши корхона бошқарувиға таъсир кўрсатувчи ички омиллар билан боғлиқ бўлган (1-расмға қаранг). Кейинчалик ишлаб чиқариш муносабатлари ривожланиб боргани сари саноат корхоналари ўртасида технологияларни узатиш жараёнлари жадаллашиб бориб, ишлаб чиқариш муносабатларини ташкил этиш жараёнларида технологик босимнинг кучайиши натижасида 1960 йилга келиб, корхоналар инновацион бошқарувини ташкил этишнинг “Талабнинг чизиқли тортилиш” модели ишлаб чиқилган (2-расмға қаранг).

2-расм. Саноат корхоналари инновацион бошқарувини ташкил этишнинг “Талабнинг чизиқли тортилиш” модели, 1960 й.²⁰¹

XX асрнинг 80 йилларидан кейинги даврда корхоналар инновацион бошқарувини ташкил этишда инновацион жараёнлар ва билимларни ўзаро алоқадорликда бошқаришга асосий эътибор қаратди. Натижада корхона инновацион бошқарувини ташкил этишнинг бешинчи интерактив моделлари шаклланди. Бунда корхонанинг инновацион функцияларини унинг ташкилий тузилиши таркибига кирувчи бўлинмаларида параллел равишда бажарилишини бошқаришга қаратилди. Хусусан, корхоналар инновацион

¹⁹⁹ Шумпетер й. Теории экономического развития. / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995й. – 540 с.

²⁰⁰ Miller R., Blais R.A. Modes of innovation in six industrial sectors // IEEE Transactions on Engineering Management. – 1993. - № 40 (3). – P. 264-273.; Cooper R.G. Third-Generation New Product Process // Journal of Product Innovation Management. – Vol. 11, - № 1. – January 1994. – P. 3-14

²⁰¹ Miller R., Blais R.A. Modes of innovation in six industrial sectors // IEEE Transactions on Engineering Management. – 1993. - № 40 (3). – P. 264-273.; Cooper R.G. Third-Generation New Product Process // Journal of Product Innovation Management. – Vol. 11, - № 1. – January 1994. – P. 3-14;

бошқарувини ташкил этишнинг Япон моделида корхона инновацион фаолиятида қатнашувчи унинг таркибий гуруҳлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик муносабатларини тартибга солиш ва уларни бошқаришнинг ўзига хос услубиёти шаклланди. Бунда нафақат корхона инновацион фаолияти натижаларидан ички фаолият иштирокчилари, балки, бундан манфаатдор бўлган истеъмолчилар, таъминотчилар ва бошқа манфаатдор гуруҳларга инновацион фаолиятнинг ижтимоий самарадорлиги нуктаи назаридан ўзаро боғлиқликдаги бошқарув модели шаклланди (3-расмга қаранг).²⁰²

XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларига келиб дунё мамлакатлари ўртасида инновацияларни узатиш жараёнлари жадал ривожланди. Жумладан, 2000 йилларнинг бошларида ишлаб чиқариш жараёни глобал миқёсга эга бўла бориб, глобал қўшилган қиймат концепцияси вужудга келди ва қўшилган қийматни жамланиш механизмига турли мамлакатлар қўшила бошлади.

Глобал қўшилган қиймат занжирида технологик ривожланиш даражасидан қатъий назар турли мамлакатлар қатнаша бошлади, бироқ уларнинг аниқ занжирга қатнашиш даражаси ва ўрни, ушбу занжирдан максимал даромад олиш имконияти турлича бўлди. Жаҳонда глобал қўшилган қиймат занжирининг ривожланиши корхоналар инновацион бошқарувини янги моделлари шаклланишига олиб келди. Натижада корхоналарда инновацион бошқарувни амал қилишининг анъанавий шаклларида босқичма-босқич воз кеча бошлади.

²⁰² Imai K., Nonaka I., Takeuchi H. Managing the New Product Development Game. The Uneasy Alliance / K. Clark and R. Hayes (Eds.). – Boston: Harvard Business School Press, 1985. <https://hbr.org/1986/01/the-new-new-product-development-game>

3-расм. Корхона инновацион бошқарувини ташкил этишнинг бешинчи авлод интерактив модели, 1990 й.

Хулоса ва таклифлар. Таклиф этилаётган корхоналар бошқарувини ташкил этишнинг “Кооперациялашган кўп босқичли очик инновацион” модели корхона инновацион фаолиятини барқарорлигини таъминлаш имконини беради ва беш босқични ўз ичига олади.

Таклиф этилаётган корхоналар бошқарувини ташкил этишнинг “Кооперациялашган кўп босқичли очик инновацион” модели универсал характерга эга бўлиб, миллий иқтисодиётнинг турли тармоқларида хўжалик фаолияти юритаётган корхоналар амалиётига жорий этилиши мумкин. Шунингдек, мазкур моделдан мамлакатимизда корхоналар инновацион фаолиятини ташкил этиш жараёнида фойдаланиш орқали узок муддатли истикболда нафақат саноат корхоналари, балки яхлит иқтисодиётни барқарор инновацион ривожланиш йўлига ўтказиш, жумладан, мамлакатимизнинг глобал қўшилган қиймат занжиридаги иштирокини ошириш имкониятига эришилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли «Рақамли Ўзбекистон – 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида фармони.
2. Parida, V.; Sjödin, D.; Reim, W. Reviewing Literature on Digitalization, Business Model Innovation, and Sustainable Industry: Past Achievements and Future Promises. *Sustainability* 2019, *11*, 391. <https://doi.org/10.3390/su11020391>
3. Khin Ho, “Digital transformation of Business Models in the bank sector: a multiple case study”, Johannes Kepler University Linz, october 2020 y
4. Urbach & Röglinger, 2019; Zaki, 2019, Digitalization Cases - How Organizations Rethink Their Business for the Digital Age, Springer International Publishing, Cham, Switzerland ISBN: 978-3-319-95272-7
5. Акбердина В.В. Трансформация промышленного комплекса России в условиях цифровизации экономики / Journal of new economy. – 2018. – Т. 19. – №. 3. – С. 82-99.
6. Linden G. Dedrick J. Kraemer K.L. Innovation and job creation in a global economy: the case of Apple's iPod. *Journal of International Commerce and Economics*. -2011. № 3. <https://www.rrojasdatabank.info/innovation.pdf>
7. Чесбро Г. Открытые инновации. Создание прибыльных технологий/ пер. с англ. В.Н. Егорова -М.: Поколение, 2007 – 336 с.

XORIJDA SHAXS KOMMUNIKATIV XULQ-ATVORI TADQIQOTLARNING OB'YEKTI SIFATIDA

M.T. Raimdjanov

Alfraganus University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs kommunikativ xulq-atvori xorij olimlarining izlanishlari, nazariy tahlil, kommunikativ vaziyatlardagi ustanovkalar haqida turli soha vakillarining qarashlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: xulq-atvor, muloqot, adresat, pragmatik, kommunikatsiya

Аннотация. В этой статье четко освещаются размышления восточных мыслителей о морали и моральных ценностях, а также анализируется влияние этих размышлений на духовность нашей молодежи.

Ключевые слова: порядочность, мораль, поведение, ценность

Annotation. This article clearly highlights the contemplative thoughts of Eastern thinkers on ethics and moral values, in addition to analyzing the impact of these reflections on the spirituality of our youth.

Keywords: etiquette, morality, behavior, value

Jahonda shaxsning internet tarmog'idagi kommunikativ faoliyati, kommunikativ xatti-harakatlari normalari va qoidalarini amalga oshirish, turli forumlar, ijtimoiy tarmoqlar insonning turli ehtiyojlarini, shu jumladan aloqa, identifikatsiya qilish, o'zini o'zi tasdiqlash ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar, Internet hamjamiyatlari, forumlar, chatlarda ko'pincha foydalanuvchi shaxsiga turli yo'llar bilan ta'sir qiluvchi qarama-qarshi, tasdiqlanmagan ma'lumotlarni taklif qiluvchi kontentlar ham mavjud. «Kommunikativ xulq-atvor» tushunchasi, shuningdek, «kommunikativ me'yorlar», «kommunikatsiya», «tarmoq kommunikatsiyasi» kabi unga o'xshash tushunchalar filologiya, semiotika falsafa, sotsiologiya va psixologiya fanlarining o'rganish predmeti hisoblanadi.

I.A. Sternin [9, 10] filologik yondashuv doirasida kommunikativ xulq-atvor muammolari bo'yicha yetakchi tadqiqotchi hisoblanadi. Olim kommunikativ xulq-atvorni umumiy til (tillar) va faoliyat turini birlashtirgan lingvomadaniy umumiylikka hamda alohida individga ham xos bo'lgan fenomen sifatida ko'rib chiqishni taklif qildi. Kommunikativ xulq-atvor, tadqiqotchining fikricha, ma'lum bir ijtimoiy guruhdagi muloqot an'analari va me'yorlari yig'indisidir [12].

I.A. Sternin kontseptsiyasi doirasida kommunikativ vaziyatga xos bo'lgan umummadaniy, vaziyatli, guruhli, individual me'yorlar ajratib ko'rsatildi. [12].

Umummadaniy me'yorlar – barcha lingvomadaniy birlikka xos bo'lgan, vaziyatli me'yorlar esa mazkur birlikning alohida kichik guruhlariga xos bo'lgan qoida va me'yorlarni ifodalaydi.

Guruhli kommunikativ xulq-atvor kommunikatsiyaning shaxsiy xususiyatlarini amalga oshirishga yordam beradigan individual xulq-atvordan farqli holda ma'lum bir ijtimoiy guruhda qabul qilingan me'yor va qoidalarning amalga oshirilishini nazarda tutadi.[12]

I.A.Sternin, Yu.A. Sorokin, Yu.E. Proxorovlarning ilmiy asarlarida alohida e'tibor kommunikativ xatti-harakatlarning yo'nalishiga qaratilgan. Shu tariqa, olimlar quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

- retseptiv kommunikativ xulq-atvor: ma'lum bir ijtimoiy-madaniy guruhga mansub kommunikativ jarayon ishtirokchilarining xatti-harakatlarini idrok etish va talqin qilish;

- me'yoriy kommunikativ xulq-atvor: jamiyatda qabul qilingan kommunikativ xulq-atvor me'yorlari va qoidalariga rioya qilish;

- jamiyatda qabul qilingan kommunikativ xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini buzish natijasida nome'yoriy(me'yordan og'ishgan) kommunikativ xatti-harakatlar [11]

Me'yorilik va nome'yorilik haqidagi tasavvurlar tarmoqqa nisbatan juda dolzarbdir. I.A. Sterninning kontseptsiyasi real makonga qaratilgan bo'lishiga qaramay, u Internet misolida ham qo'llaniladi. Ushbu kontseptsiyaga ko'ra, onlayn hamjamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalarning odatiy (juz'iy, tipik) buzilishi behayo leksika postinglari (yozishmalari)da, buzqunchi kontentlarda, shuningdek, nizolarni qo'zg'atishga qaratilgan haqoratli xabarlarini joylashtirishda ifodalanadi.

I.A. Sternin sotsiologik, psixologik va aralash tadqiqotlarda kommunikativ xatti-harakatni tavsiflashda keng qo'llaniladigan vaziyatli, aspektual, parametrik kabi filologik modellar kontseptsiyasini taklif qildi,

Bizning tadqiqotimiz uchun kommunikantlar (muloqotga kirishuvchilar) ning yoshi, jinsi, ijtimoiy xususiyatlarini, shuningdek, kommunikativ xulq-atvorga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish imkonini beruvchi aspekt modeli qiziqish uyg'otadi [12]:

- adresat (so'zlovchi) omillari: jinsi, yoshi, kasbiy mansubligi, adresant (tinglovchi) bilan munosabatlarning o'ziga xosligi, suhbatdoshlar soni, dialogning lokalizatsiyasi (yoyilishi).

Tadqiqot doirasida ushbu omil foydalanuvchining Internet faoliyatiga jalb etilishi, amalga oshirilgan kommunikatsiyalar sonini mustaqil belgilashi bilan o'zaro chambarchas bog'liq.

– ijtimoiy-mavzuiy omillar: muloqot mavzusi, kommunikativ chegaralar, ta'qiqlar, muloqotdagi qiyinchiliklar (so'zlovchining tinglovchi tomonidan tushunishidagi qiyinchilik).

Ushbu omilga qiziqish shu bilan belgilanadiki, ko'pincha, Internet foydalanuvchilar ma'lumotni idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelgan holda, noto'g'ri xulosalar chiqarishi yoki dastlab ma'lumotni buzib idrok etishi bilan belgilanadi, bu esa umuman muloqot o'rnatishga ta'sir qiladi;

-muloqotning kommunikativ-strategik omili: o'zini-o'zi taqdim qilish xususiyatlari, suhbatdoshga nisbatan xulq-atvorning o'ziga xos xususiyatlari. Bu omil obro'sizlantirish, bo'ysunish, empatiya, suhbatni nazorat qilish istagida ifodalanadi;

- pragmatik omillar: e'tiborni jalb qilish xususiyatlari, qiziqishni saqlab qolish (rag'batlantirish), suhbatni tugatish, nutqning minnatdorchilik, kechirim so'rash, baholash, ta'qiqlash, salomlashish kabi ko'rinishlari;

- noverbal xatti-harakat omillari. Internet maydonida bu omil ham mavjud va memlar, stikerlar, kulgichlar, shaxsiy sahifa dizayni, avatarlar va boshqalarda ifodalanadi.

Biroq, ushbu modelning aniq jozibadorligiga qaramasdan, u yoki bu kommunikativ xulq-atvorni keltirib chiqaradigan kognitiv, affektiv va motivatsion omillar yetarli darajada ko'rib chiqilmaydi.

Boshqa olimlar tomonidan kommunikativ xulq-atvor ni fanlararo yondashuv asosida tahlil qilish imkonini beruvchi bir qator tamoyillar taklif qilindi (N.A. Lemyaskina, I.E. Moskalev, L.V. Kulikova va boshqalar), masalan, tizimlilik tamoyili doirasida kommunikativ xulq-atvorni omillar to'plami, (ijtimoiy-madaniy, psixologik va h.) parametrlar bilan belgilanuvchi yagona tizim sifatida ko'rib chiqish mumkin. [5, 8, 2, 3, 4].

Biroq, keltirilgan misollarda Internet makonidagi kommunikativ xulq-atvorning psixologik jihatlari o'rganilish doirasidan chetda qolgan, bu esa shubhasiz, ushbu fenomenni tadqiq qilish doirasini toraytiradi.(kengaytirishni taqozo etadi.)

Boshqa tadqiqotchilarning fikricha (T.M. Dridze, I.I. Xaleeva) muloqot kommunikativ maqsadga erishishning ikkita strategiyasini o'z ichiga oluvchi bevosita matnli faoliyatdan iborat. Bular kommunikantning bilimlari va g'oyalari vositasida amalga oshiriladigan kognitiv va turli lisoniy shakllarda ifodalangan lingvistik strategiyalardir. [1, 13]

Ushbu kontsepsiya tadqiqotimiz uchun dolzarb bo'lgan kommunikativ xulq-atvorning kognitiv strategiyasini o'z ichiga oladi. Biroq, shaxsning o'zi, muloqot maqsadi va uning asosiy o'zgarishlari (variatsiyalari) tadqiqot doirasidan tashqarida qoldi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, shuni ta'kidlash mumkinki, shaxsning kommunikativ xulq-atvori filologik tushunchalar nuqtai nazaridan yaxlit jarayonni ifodalaydi. Bu jarayon doirasida shaxsiy va guruhli o'zaro munosabatlar qoidalarini hisobga olgan holda verbal va noverbal ma'lumotlar almashinish amalga oshiriladi;

Kommunikativ xulq-atvor nafaqat axborot almashinuvini, balki muloqot ishtirokchilarining ayrim xususiyatlarini aniqlash qobiliyati va kommunikativ vaziyat talablarini hisobga olgan holda o'zini o'zi taqdim etishni ham nazarda tutadi.

Semiotik tadqiqotlar doirasida R.O. Yakobsonning ilmiy ishlarini qayd etamiz. Yu.M. Lotman, U.Eko [15, 6, 14]. R.O. Yakobson o'z kontsepsiyasida barcha kommunikativ belgilar (axborot birliklari) umumiy xususiyatlarga ega, ammo bir xususiyat ikkinchisidan ustun ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, tanish tasvirlar, so'z birikmalari, jargon so'zlar foydalanuvchilarga yangi tushunchalar (kontent)ni idrok etish va tushunish imkonini beradi [15].

Shunday qilib, R.O. Yakobson muloqotning funksional kontsepsiyasini taklif qildi. U har qanday nutqiy muloqot tasvirlanayotgan hodisani kommunikativ jarayon ishtirokchilari va ularning xususiyatlariga bog'liq holda uslublash va o'zgartirishga qodir deb hisoblagan. Ta'riflangan hodisaning o'zgarishi kommunikativ jarayon ishtirokchilarining maqsadlariga, hissiy - kontekstual mazmuniga, muloqotni qabul qiluvchilarning xususiyatlariga, to'siq va ta'qiqlarning mavjudligiga qarab sodir bo'ladi [15].

Ushbu kontsepsiyaga diqqat bilan e'tibor qaratib, ta'riflangan hodisalarning o'zgarishi va ushbu jarayon ishtirokchilarning maqsadlariga bog'liqligi- Internet foydalanuvchilarining kommunikativ xulq-atvoridagi farqlarda namoyon bo'lishini ta'kidlaymiz. Masalan, onlayn hamjamiyat a'zolari o'rtasida ziddiyatni qo'zg'atadigan foydalanuvchi ko'pincha ma'lumotlarni bo'rttirib yuboradi, uni tajovuzkorlik, kinoya va boshqa elementlar bilan taqdim etadi.

Mojaro qo'zg'atishni maqsad qilmagan, lekin unga o'zi kirgan foydalanuvchi o'zining subyektiv tajribasi orqali neytral ma'lumotni emotional rangga bo'yagan holda o'tkazib yuboradi.

Muloqotning bu kontsepsiyasi adresat va adresant o‘zaro ta’sir qiladigan kommunikativ maydon mavjudligini nazarda tutadi. Nutqiy muloqot (akt), muallifning fikriga ko‘ra, quyidagi funktsiyalarni o‘z ichiga oladi: konativ funktsiya (adresat(gapiruvchi) adresant (qabul qiluvchi)ni chaqiradi, unga murojaat qiladi), murojaat (referentiv) funktsiyasi (kommunikativ akt va kontekstni bog‘laydi), fatik funktsiya (adresat(gapiruvchi) va adresant (qabul qiluvchi) o‘rtasidagi aloqani tekshirish; odatiy, marosim murojaatlari); metalingvistik funktsiya (so‘zning o‘ziga xosligini aniqlash, adresat(gapiruvchi)ning adresant (qabul qiluvchi)ni tushunishini tekshirish); poetik funktsiya (xabarning mazmuni uchun emas, balki haqiqat uchun muloqot).

Yu.M. Lotmanning muloqotning semiotik tadqiqotlari bizni shubhasiz qiziqtiradi.[6] Muallifning fikriga ko‘ra, semiotik makon madaniyatning ekvivalenti bo‘lib, quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: lingvistik muloqot (verbal, noverbal), kommunikantlar (adresat, adresant). Semiotik makonni yaratish uchun assimetriya, ba’zan dichotomiyaga ega bo‘lish muhimdir. Shuni ta’kidlash kerakki, kommunikativ nosimmetrikliklar va dixotomiyalarning mavjudligi ma’lumotni noto‘g‘ri qabul qilish natijasida yuzaga keladi, bu kommunikativ xulq-atvorning kognitiv tarkibini ko‘rib chiqish muammosini dolzarblashtiradi [7].

Yu.M. Lotman, R.O. Yakobsonning kontsepsiyasini tanqid qilar ekan, adresat va adresant o‘rtasida kodlangan ma’lumotlardan tashqari, tarix, o‘ziga xosliklar va muayyan muammolar mavjudligini taxmin qiladi. Yu.M. Lotmanning fikriga ko‘ra, kommunikativ jarayonda adresat va adresant o‘rtasida noekvivalentlik ishtirok etadi, bu esa buyruqlarning oddiy uzatilishi bilan bir qatorda kommunikativ vaziyatni yuzaga keltiradi.

Muallif kommunikativ harakat ishtirokchilari o‘rtasida umumiy lingvistik va kognitiv universalliklar mavjudligini, lekin ular mutlaq emasligini ta’kidlaydi. Ushbu kontsepsiya tarmoqdagi kognitiv universallar haqidagi g‘oyalarga qarama-qarshi bo‘lishiga qaramay, adresat va adresantning ekvivalent emasligi turli xil bilish ko‘nikmalarga ega bo‘lgan foydalanuvchilarning o‘zaro ta’siri doirasida namoyon bo‘ladi.

Masalan, yangi foydalanuvchi tajribali foydalanuvchidan farqli o‘laroq onlayn – makonda har doim ham hazil va slenglardan foydalana olmaydi, bu esa o‘zaro ta’sir jarayonida tushunmovchilikka olib keladi [15].

Yu.M. Lotman, U.Eko kommunikativ aloqada vizual xususiyatlar muhim ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu nuqtai nazarning muhimligini e’tiborga olib, tarmoqdagi onlayn muloqotning verbal tavsifii ma’lum tashqi atributlar (foydalanuvchilarning statuslari, avatarlar, ularning soni va taqdimoti, xabarlarining mazmuni va chastotasi (tez-tez almashib turishi), repostlar, boshqa foydalanuvchilar uchun sahifaga kirish imkoniyati) bilan ifodalanadi deb hisoblaymiz. [14, 6, 7].

Misol uchun, foydalanuvchining boshqa foydalanuvchilar bilan bog‘lanishni istamasligi ko‘pincha sahifaga kirishni cheklash, xabarlar yuborish va devorga? sharhlar yuborish orqali ifodalanadi. Etnik o‘ziga xoslik, o‘z navbatida, vizual aloqada (internet foydalanuvchisining etnik mansubligiga mos atributlar) kuzatilishi mumkin.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta'kidlash lozimki, semiotik tushunchalar konsepsiyasi nuqtai nazaridan shaxsning kommunikativ xulq-atvori kommunikativ sohada adresat va adresant o'rtasidagi verbal va noverbal o'zaro ta'sirni ifodalaydi, unda ishtirokchilarning har biri o'z tajribasi, qarashlari, tasavvurlariga ko'ra ma'lumotlarni kodlaydi, va o'zlari joylashgan universal axborot makonidan foydalangan holda koddan chiqaradi. Biroq, semiotik konsepsiyalarning ko'p qirrali mazmundorligiga qaramay, shaxsning kommunikativ xulq-atvorni shakllantiradigan psixologik xususiyatlari tadqiqot doirasidan tashqarida qoldi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Дридзе.Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии - М.: Наука,1984.-232 с.
2. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль Эффективное речевое общение (базовые компетенции). - 2014. – С. 233-235.
3. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме Красноярск: КГПУ им. В.П. Астафьева, 2006. – 392 с.
4. Куликова Л.В. Политическая коммуникация: опыт мультимодального и критического дискурс-анализа – Красноярск: СФУ, 2017. – 166 с.
5. Лемяскина Н.А. Развитие языковой личности и ее коммуникативного сознания: - Воронеж, 2004. - 469 с.
6. Лотман Ю.М. Семиосфера – Санкт-Петербург: 2000. – 704 с.
7. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и топологии культуры СПб.: Академический проект, 2002, 2002. – 544 с.
8. Москалев И.Е. Сети научных коммуникаций: междисциплинарный подход Философия науки. - 2005. - № 11. - С. 196-211.
9. Стернин И.А. Коммуникативное поведение младшего школьника, Н.А.Лемяскина. - Воронеж, 2000. - 195 с
10. Стернин И.А. О понятии коммуникативного поведения - Halle. - 1989. - С. 279-282.
11. Стернин И. А. Очерк американского коммуникативного поведения - Воронеж: Истоки, 2001. - 206 с.
12. Стернин И.А. Теоретические проблемы описания коммуникативного поведения, У. Д. Камбаралиева - 2018. - № 2(16) - С. 20-34.
13. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков): - Москва, 1984. - 232 с.
14. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию пер. В. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. - 432 с.
15. Якобсон Р.О. Язык и бессознательное, К. Голубович, Д. Епифанова; составл., вст. слово К. Чухрукидзе. - М.: Гно-зис, 1996. - 248 с.

INFORMATIKANI O'QITISHDA DASTURLASH SOHASIDAGI MUAMMOLAR

N.R. Zaynalov, M.A. Vafayev, M.M. Eshonkulova
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Samarqand filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta ta'limdagi informatika fani doirasida mavjud muammolar ko'rib chiqilgan. Keltirilgan aniq fikrlar va tavsiyalar informatika darsliklarini

tubdan isloh qilishni taqozo etilishi va buning natijasida yosh o'quvchilarimizning ushbu sohaga bo'lgan qiziqishini ortishiga erishish mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: informatika, Dasturlash, Innovatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы содержания учебника по информатике для средних школ. Приведенные наброски и предложений позволит коренным образом изменить содержание этого предмета, что приведет в будущем к повышению интереса к этому предмету со стороны молодых учащихся.

Ключевые слова: информатика, Программирование, Инновация.

Annotation. This article discusses the problems of the content of a textbook on computer science for secondary schools. The outline and proposals will allow for a fundamental change in the content of the subject, which will lead in the future to an increase in interest in the subject by young students.

Keywords: informatics, Programming, Innovation.

Umumiy o'rta ta'lim va akademik litseylarda informatika fanini o'qitish holati hozirgi zamon va taraqqiyot talablariga deyarli javob bermaydi. Shu bilan birga metodologik masalalarga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Informatika fanining uzluksiz ta'limga mos keladigan asosiy konseptual modelining yo'qligi ushbu fanni o'qitish samaradorligiga to'sqinlik qilmoqda.

Mamlakatimizda dasturlash sohasini rivojlantirishga qaratilgan yosh dasturchilar tanlovi, olimpiada va onlayn tanlovlar o'tkazilmoqda. Mazkur tadbirlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ommalashtirish bilan birga, boshqa bir qator muammolarni hal etishga ham xizmat qilmoqda.

O'quvchilar kompyuterda ishlash tajribasiga ega. Biroq, kompyuter bilan haqiqiy munosabatda bo'lish uchun uning «tilini» bilish kerak. Kompyuterda muammoni hal qilish uchun avval algoritm yaratish va keyin uni kompyuter tushunadigan qoidalar yordamida yozish kerak. Ushbu ko'rsatmalar to'plami dastur deb ataladi. Dasturni yaratish jarayoni murakkab va algoritmik fikrlash qobiliyatini talab qiladi. Qaysi dasturlash tilidan foydalanishni tushunish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 2-noyabr kuni xalq ta'limi tizimini yanada rivojlantirish borasidagi islohotlar samaradorligini oshirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazdi. Unda quyidagi e'tiroz bildirildi: "Umumta'lim maktablarida axborot texnologiyalarining joriy etilishini ham qoniqarli deb bo'lmaydi. Misol uchun, ba'zi maktablarda informatika fani hali hamon eski dasturlash tili asosida o'tilmoqda, bir qator kompyuter jihozlari yaroqsiz holga kelib qolgan". Bir qarashda sezilarsiz bo'lgan ushbu kamchilik, yillar davomida to'planib juda katta muammolarga olib keldi. Ma'lumki, har bir hodisaning sodir bo'lish sababi juda ko'p omillarga bog'liq bo'ladi. Bu omillar to'planib sodir bo'layotgan hodisaning ro'y berishini keltirib chiqaradi.

Ayni paytda ta'lim sifatini oshirishda har bir o'qituvchi zimmasiga alohida mas'uliyat yuklangan. Fan-texnika taraqqiyoti, fundamental fanlarga bo'lgan qiziqish ortib borayotganini hisobga olib, har bir dasturlash tilini yangi sharoitda o'rgatish va ularga zamonaviy texnologiyalarni qo'llash zarur. Ushbu muammoni hal qilish uchun hozirgi vaziyatni engib o'tish kerak. Shu nuqtai nazardan, uchta narsani yodda tutish kerak:

1.Oʻrta maktablarda informatika fanlari mazmuni dasturlash tili va tegishli mavzularni oʻz ichiga olishi kerak.

2.Ushbu kurs uchun dasturlash tilini tanlashda amaliy muammolar, tizimli dasturiy taʼminot va web kabi jihatlarni hisobga olishingiz kerak.

3.Dasturlash tilining barcha imkoniyatlari qamrab olinishi kerak.

Yuqoridagilarni hisobga olsak, dasturlash tilini tanlash murakkab masala ekanligi ayon boʻladi. Oʻtmishga nazar tashlasak, maktablardagi dasturlash tillari vaqt oʻtishi bilan oʻzgarganini koʻramiz. Bu bir qancha sabablarga koʻra sodir boʻldi: dasturlash paradigmasining oʻzgarishi, ishlashga boʻlgan talablarning oshishi, qoʻllash doirasining kengayishi, kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi, axborot texnologiyalarining turli sohalarining paydo boʻlishi va boshqalar. Bunday tillarga Fortran, Basic va Pascal tillarini misol qilib keltirish mumkin. Ushbu tillarning uzluksiz rivojlanishi davom etishini inobatga olish va informatika fanida ularni nazarda tutish deyarli amalga oshirilmay qoldi. Bundan tashqari, ushbu fan boʻyicha ishlab chiqilgan oʻquv dasturlarining mantiqiy asoslarining yoʻqligi talabalarni savodsiz qiladi. Tushunarli boʻlishi uchun, agar biz matematika fanini faqat kalkulyatorida hisob-kitob qilishni oʻrgatsak edi, unda qanday achinarli vaziyatga tushgan boʻlar edik.

Shu oʻrinda, informatika darsliklaridagi kamchiliklar katta muammolarga olib kelmoqda, masalan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarorida keltirilgan. Unda Shavkat Mirziyoyev axborot texnologiyalari sohasidagi qator muammolarni maʼlum qildi, shulardan biri – bu “...kiberxavfsizlik sohasidagi nazorat tizimi ... mukammal emasligi...” taʼkidlab oʻtilgan. Ushbu kamchiliklarni bartaraf qilish uchun dasturlash texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash sifatini oshirishdagi ahamiyatiga alohida eʼtibor berish zarur. Shu bois boʻlsa kerak taʼlim sifatini baholash mexanizmi ham ishlab chiqildi [1]. Ammo yuqoridagi muammoning yechimi bunda emas. Birinchi navbatda informatika sohasidagi darsliklarni tubdan mazmunan oʻzgartirish talab etiladi. Chunki maktab darsliklari taʼlim sifatini oshirishda birinchi manba hisoblanadi. Bugungi kunda ushbu muhim manbalar yaratilishi va ularning sifati haqida turli fikr-mulohazalar bildirilmoqda. Albatta, bu tabiiy holat va oʻz navbatida foydali hamdir. Shu sababli bu kabi qarashlar soha mutaxassislarining oʻz ishiga boʻlgan masʼuliyatini oshirish, xato va kamchiliklar ustida ishlashiga ijobiy taʼsir etadi.

Hozirgi nashr etilgan darsliklarga nazar tashlaydigan boʻlsak, ular bevosita DTS va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan boʻlib, yangi oʻquv dasturlariga mos va dizayn jihatdan sifatli nashrga tayyorlangan. Demak, birinchi muammo bu DTS ni qayta ishlab chiqish zarur. Bunda kompetensiyaga emas, balkim bilimlarni shakllantirishga eʼtibor qaratilishi lozim. Masalan, 6-sinf oʻquvchilari uchun informatika yoʻnalishidagi darslikda matn bilan ishlash asoslari berilgan, albatta, bu kompetensiya va u oʻquvchilarni aqliy rivojlantirmaydi. Umuman fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmagan darslik kimga kerak? Matn bilan ishlashni oʻquvchilar dasturlash jarayonida ham oʻrganib olishadi va buning uchun ularning qimmatli vaqtlarini yoqotish shart emas. Shu bois, bu jarayonda maktab

o'qituvchilarining fikr-mulohazalarini o'rganish va ularning yangi sharoitga tayyorlash talab etiladi.

Dasturlash jarayoni bevosita san'atga o'xshab ketadi. Bunda ham dasturlovchi oddiy harflar va belgilar orqali o'z tasavvurida yaratadigan olami bu dasturdir. Dasturni ishga tushirganda Siz o'ylagan narsalar qay darajada bajarilishini his qila boshlaysiz, hech qachon xayolingizga kelmagan xatoliklar paydo bo'la boshlaydi. Siz fikrlashni boshlaysiz, algoritmni o'zgartirasiz, yaxshilaysiz va yangi algoritmlarni kashf qilasiz. O'quvchilar dasturlash jarayonida ijodiy fikrlashni, murakkab vaziyatlarni yakka tartibda yoki jamoa bo'lib bartaraf etishni o'rganadi, eng so'nggi texnologiyalarni o'zlashtirib, ularni o'z dasturiy mahsulotlarida qo'llashga harakat qiladi. Bularning hammasi o'quvchilarni aqliy rivojlanishiga sabab bo'ladi.

E'tibor bering, bularning barchasi INNOVATION faoliyatning o'zidir, chunki innovatsiya, bu-yanada mukammalroq holatga o'tish uchun yaratiluvchi yangiliklardan iborat bo'lib, o'ylab topish, ishlab chiqarish va ixtiro qilish lozim bo'lgan yangi vosita, yangi usul, yangi mahsulot, yangi texnologiyalar demakdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning —"Innovatsiya – bu kelajak degani" so'zlari katta ma'noga ega bo'lib, innovatsiya kelajakda jamiyat talab qilgan iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, ilmiy-texnik yoki boshqa turdagi samaraga erishish maqsadida ilmiy yangiliklarni joriy etishning yakuniy natijasi bo'lib hisoblanadi.

Aytish joizki, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning [2] keltirilgan qarori bu boradagi ishlarni zamon talabi darajasida takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni kunda mazkur qarorning 3-ilovasi bilan "2018-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar" dasturi ishlab chiqilgan. Unga muvofiq, darslik va ilmiy-metodik adabiyotlar yaratish, nashrga tayyorlash va tajriba sinovdan o'tkazish tartibi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilmoqda. Kelgusida maktab darsliklarini ushbu tartib asosida yaratish ko'zda tutilgan.

Binobarin, maktab darsliklari sifatini ta'minlash bugungi kunning muhim vazifasidir. Farzandlarimizning bilimini kengaytirish, ma'naviy kamoloti va shakllanishida ushbu darsliklar muhim ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislarning asosiy maqsadi yuqori sifatli, mazmunli va ishonchli ilmiy xulosalar asosida darsliklar yaratishdan iborat.

Shunday qilib, informatika fanidan maktab darsliklarini tubdan yangilash, ularni nafaqat matematik hisob-kitoblar, balki til imkoniyatlarini namoyon etuvchi misollar bilan ham boyitish zarur. Maktab darsliklariga qaysi dasturlash tilini kiritishni asosiy muammo qilmasdan, bevosita maktab darsliklarini tubdan yangilash talab etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2018 yil 8 dekabrda gi №997 sonli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori.

2. "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2018 yil 5 sentabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori.

TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALAR VA ULARNING TAVSIFI

M.S. Ziyoyeva

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik dasturiy vositalarning tavsifi keltirilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, pedagogik dasturiy vositalar, virtual borliq, test dasturlari, mashq dasturlari, o'rgatuvchi dasturlar, iSpring, Hot Potatoes.

Аннотация. В данной статье описаны педагогические программные средства. Также уделяется внимание вопросам эффективного использования педагогических программных средств в образовательном процессе высших учебных заведений.

Ключевые слова: электронное обучение, педагогическое программное обеспечение, виртуальное присутствие, тестовые программы, программы упражнений, обучающие программы, iSpring, Hot Potatoes.

Abstract. This article describes pedagogical software tools. Also, attention is paid to the issues of effective use of pedagogical software tools in the educational process of higher education institutions.

Key words: e-learning, pedagogical software, virtual presence, test programs, exercise programs, training programs, iSpring, Hot Potatoes.

Jahonning eng rivojlangan mamlakatlarining tarixiy tajribasi shundan dalolat beradiki, ular mustaqillik va taraqqiyot yo'liga qadam qo'yishlari bilan asosiy e'tibor va mablag'larni, birinchi navbatda, ta'lim tizimini yaxshilashga, yoshlarni o'qitish va tarbiyalashga sarflaganlar. Negaki, har qanday jamiyat kelajagini, birinchi navbatda, aynan ta'lim sifati belgilab beradi. Shu boisdan ham so'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim sifatini yaxshilash uchun ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizda 2023-yilga "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nom berilishi ham bejiz emas albatta[4, 4]. Prezident Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlab o'tganidek, "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir" [4,5].

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim sohasida hozirgi davrda amalga oshirilgan islohotlar o'z aksini topdi va uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari, jumladan oliy ta'lim tizimi zimmasiga jahon andozalariga mos, iste'molchilar talabiga javob beradigan, yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdek ulkan vazifa yuklatilgan. Shuningdek, 46-moddada "axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda INNOVATION shakllari va usullaridan foydalanishi" pedagog xodimlarning majburiyati sifatida belgilangan [1, 20].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining o'ziga xosligidan kelib chiqib, ta'lim

jarayonida xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish vazifa etib belgilangan [2].

Hozirgi kunda kredit-modul tizimi sharoitida o'quv jarayonini raqamli ta'lim texnologiyalarga asoslangan pedagogik dasturiy vositalar yordamida tashkil etish eng istiqbolli yo'nalishlardan biri sanaladi. Oliy ta'lim tizimida o'qitiladigan o'quv materiallarini zamonaviy dasturiy vositalar yordamida tayyorlash, undan foydalanib o'qitishni tashkil etish talabalarning imkoniyatlarini kengaytiradi. Albatta zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalari asosida o'qitish ishlarini takomillashtirish, ommalashtirish, elektron ta'lim texnologiyalari bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o'rganish ta'lim samaradorligini oshirishga olib kelishi shubhasiz.

Ochiq ta'lim tizimini rivojlanishi, o'quv jarayonining individuallashtirishga e'tibor qaratilishi, o'quv faoliyati motivatsiyasini o'zgarishi o'quv jarayonini tashkil etish talablarini, birinchi navbatda o'quv jarayonning o'quv-metodik va axborot ta'minotini kengaytirish, ta'lim oluvchilar bilish faoliyatini faollashtirishni elektron ta'lim nashrlari asosida amalga oshirishni talab etadi [6].

"2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish maqsad qilingan [3]. Ushbu strategiyadagi maqsadni amalga oshirish uchun oliy ta'lim tizimida zamonaviy axborot kommunikation texnologiyalardan foydalangan holda ayniqsa interaktiv pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan keng foydalanib, o'quv adabiyotlarning elektron resurslarini yaratish bugungi kun uchun dolzarb masaladir.

Bugungi kunda ta'lim oluvchilarning zamonaviy talablarga mos bilim olishini ta'minlash maqsadida barcha o'quv muassasalari ta'lim muhitida INNOVATION texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa ta'limiy resurslarning elektron nashrlarini yaratishda interfaol pedagogik dasturiy vositalarning o'rni va ahamiyati kattadir. Ta'lim jarayonida pedagogik dasturiy vositalarni yaratishda qo'llanilayotgan va qo'llanilishi zarur bo'lgan elektron resurslar manbalariga o'quv materiallari: elektron darslik, elektron o'quv qo'llanma, audio va videodarslar, nazorat topshiriqlari, nostandart elektron testlar, kataloglar, turli xil interaktiv mashqlarni yaratuvchi dasturiy vositalarni misol keltirishimiz mumkin.

Avvalo pedagogik dasturiy vositalar va ularning imkoniyatlari haqida qisqacha to'xtalib o'taylik.

Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomotlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi [5, 14]. Pedagogik dasturiy vositalar zamonaviy o'qitish vositasi bo'lib, ularning tarkibiga o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy ma'lumot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha va yordamchi vositalar kiradi [9, 14].

I.V.Robert pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlarini quyidagicha ko'rsatib o'tadi:

- foydalanuvchining individual ish suratini ta'minlash imkoniyati;

- foydalaanuvchi va shaxsiy kompyuter orasida darhol teskari aloqani ta'minlash imkoniyati;
- imitatsiyali-modellovchi faoliyatni bajarish imkoniyati;
- ham real, ham ekranda o'z aksini topgan obyektlar va jarayonlarni boshqarish imkoniyati;
- interaktiv rejimda ishlash imkoniyati;
- o'rganilayotgan obyektlar, hodisalar va jarayonlarni turli vizuallashtirish vositalaridan foydalanish imkoniyati [7, 35].

Hozirgi kunda pedagogik dasturiy vositalarning quyidagi turlari keng tarqalgan.

1. O'rgatuvchi dasturlar – o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida ta'lim oluvchilarning faoliyatini boshqaruvchi amaliy dasturlardir. O'rgatuvchi dasturlar - yangi materialni talabalar tomonidan o'rganish, o'zlashtirish uchun mo'ljallangan bo'lib, ular maxsus dasturlar asosida ishlab chiqiladi. Masalan, Autoplay, Adobe Flash, Html, Javascript, Micromedia, Dramweaver, Delphi, VisualBasic, C++ Builder ba boshqa zamonaviy dasturlash tillari shular jumlasiga kiradi [8, 76].

2. Test dasturlari - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi. Hozirgi ta'lim jarayonida **easyQuizzy, iSpring QuizMaker, My Test, Ayren** kabi universal test dasturlaridan keng foydalaniladi. Ayniqsa iSpring QuizMaker dasturi orqali 11 xil turdagi nostandart testlarni yaratish mumkin. Ushbu test dasturlari bir tanlovli, ko'p tanlovli, qiyosiy, tartibli, sonli, muvofiqlikni aniqlash kabi imkoniyatlarga ega. Hozirgi kunda o'quv jarayonida ko'p hollarda o'qituvchi tomonidan talabalarga berilayotgan joriy, oraliq va yakuniy nazorat topshiriqlari yuqoridagi test dasturlari asosida tashkil etilmoqda. Chunki mazkur dasturlar orqali yaratilgan testlar talabalarning darslarga bo'lgan qiziqishlarini oshirib, motivatsiyasini kuchaytirish orqali o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

3. Mashq dasturlari – interfaol didaktik elektron o'yinlar va mavzuga doir topqirlik mashqlari. Hozirgi kunda ko'plab rivojlangan mamlakatlarning o'quv jarayonida turli xil ta'limiy dasturiy vositalarning imkoniyatidan keng foydalaniladi. Jumladan iSpring, Hot Potatoes dasturi orqali topshiriqlar beriladi. iSpring dasturining interfaol didaktik mashqlar yaratish imkoniyati keng bo'lib, dastur orqali 3D kitoblar, lug'at va kataloglar yaratish mumkin. Masalan oliy ta'lim muassasalarida barcha fanlardan mustaqil ta'lim topshiriqlarini qog'oz shaklidan voz kechib, elektron shakldagi 3D o'lchamli kitoblarni yaratish orqali bajarsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi.

O'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar. Pedagogika ta'limida mavjud bosma ta'lim vositalari (darslik, o'quv va metodik qo'llanmalar, jadvallar, daftarlar)ning virtual imitacion modellarini yaratish (elektron darslik, elektron qo'llanma, elektron jadvallar, elektron daftarlar), video va audio materiallarni tinglash, ko'rish orqali fikrlashga, tahlil qilishga yo'naltirish, real bo'lmagan modellashtirilgan elektron daftarlarda interaktiv mashqlarni bajarish jarayoni virtual mavjudlik deb qaralishi mumkin. Mazkur dasturlar orqali virtual lababratoriyalar, virtual sayohatlar tashkil etish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, kredit-modul tizimi sharoitida o‘quv jarayonini raqamli ta’lim texnologiyalarga asoslangan pedagogik dasturiy vositalar yordamida tashkil etish eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri sanaladi. Zero, pedagogik dasturiy vositalarni ta’lim jarayonida qo‘llash, o‘qituvchining ta’lim berish imkoniyatlarining oshishiga, boshqa tomondan talabalarning ijodiy faoliyatini faollashishiga, amaliy tajribasini yuksalishiga, ilmiy yangilikka qiziqishiga va kasbiy kompetensiyalarini shakllanishiga katta hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. T.: 2019, 8 oktabr. <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘jallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60 sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-5841063>
4. Mirziyoyev Sh.M. “Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi”. 22.12.2022-y. <https://president.uz/oz/lists/view/5774>
5. Pozilova Sh., Pedagogik dasturiy vositalar fanidan ma‘ruza mashg‘ulotlari bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. –Toshkent, 2019. –172-b.
6. Бурцева Г. Обучить с помощью электронных средств: это возможно! [Электронный документ] / Г. Бурцева (<http://pedsovet.su/publ/26-1-0-739>). 10.01.2010
7. Роберт И.В., Панюкова С.В., Кузнецов А.А., Кравцова А.Ю. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. Учебно-методическое пособие. М.: «Дрофа», 2007, 35 с. <https://textarchive.ru/c-1769810-pall.html>
8. Сулопов Б.М. Электрон таълим муҳитида ахборот коммуникация технологиялари фанини ўқитишнинг методик таъминотини такомиллаштириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Тошкент, 2019 –170 б.
9. Эргашева Г.С. Биология таълимида интерактив дастурий воситалардан самарали фойдаланишни такомиллаштириш. Монография. – Тошкент, “Фан ва технология”, 2017.- 218 б. <https://kitobxon.com/uz/kitob/biologiya-ta'limida-interaktiv-dasturiy-vositalardan-effektiv-foydalanishni-takomillashtirish>

MATERIALS FOR TEACHING CULTURE (INTERNET, PICTURES, REALIA, FILMS, SIGNS)M

A.S. Toshmatov, F.S. Raimjonova
Fergana State University

Annotation. In today's interconnected world, teaching culture has become an essential component of education, facilitating the appreciation and understanding of diverse cultural practices, beliefs, and values. To effectively engage learners, educators must employ materials that resonate with students and provide immersive experiences. This article examines the potential of various materials, including the internet, pictures, reality, movies, and characters, as valuable resources for teaching culture. We explore their unique attributes, discuss their educational benefits, and provide practical suggestions for their integration into the classroom.

Keywords: culture education, internet resources, pictures, virtual reality, movies, characters, intercultural understanding.

Аннотация. В современном взаимосвязанном мире преподавание культуры стало важным компонентом образования, способствующим осознанию и пониманию разнообразных культурных практик, убеждений и ценностей. Чтобы эффективно вовлечь учащихся, преподаватели должны использовать материалы, которые находят отклик у учащихся и обеспечивают захватывающий опыт. В этой статье рассматривается потенциал различных материалов, в том числе Интернета, изображений, реальности, фильмов и персонажей, как ценных ресурсов для обучения культуре. Мы изучаем их уникальные особенности, обсуждаем их образовательные преимущества и даем практические предложения по их интеграции в класс.

Ключевые слова: культурологическое образование, интернет-ресурсы, картинки, виртуальная реальность, фильмы, персонажи, межкультурное взаимопонимание.

Annotatsiya. Bir-biriga bog'langan bugungi dunyoda o'qitish madaniyati turli xil madaniy amaliyotlar, e'tiqodlar va qadriyatlarni anglash va tushunishga yordam beradigan ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Talabalarni samarali jalb qilish uchun o'qituvchilar talabalar bilan rezonanslashadigan va qiziqarli tajribani ta'minlaydigan materiallardan foydalanishlari kerak. Ushbu maqola turli materiallar, jumladan, Internet, tasvirlar, voqelik, film va personajlarning madaniy o'rganish uchun qimmatli manbalar sifatidagi imkoniyatlarini o'rganadi. Biz ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganamiz, ta'lim afzalliklarini muhokama qilamiz va ularni sinfga integratsiya qilish bo'yicha amaliy takliflar beramiz.

Kalit so'zlar: madaniy ta'lim, Internet resurslari, rasmlar, virtual haqiqat, filmlar, qahramonlar, madaniyatlararo tushunish.

Cultural education plays a pivotal role in fostering global citizenship, empathy, and intercultural understanding. To engage students effectively, educators need to utilize a wide range of materials that align with their interests, preferences, and learning styles. This article explores the potential of internet resources, pictures, virtual reality, movies, and fictional characters as effective tools for teaching culture. The internet offers an abundance of resources that can immerse students in different cultural contexts. Online platforms, such as cultural websites, blogs, and social media, provide access to authentic cultural artifacts, stories, and experiences. Educators can leverage these resources to foster cultural appreciation, promote research skills, and encourage critical thinking. Pictures, whether photographs or illustrations, possess a unique ability to capture cultural nuances and evoke emotions. Visual representations can be employed to explore cultural diversity, historical events, and societal norms. By analyzing and discussing pictures, students can develop their observational skills, interpret visual cues, and engage in meaningful cross-cultural dialogues. Virtual reality (VR) technology offers immersive experiences that transport students to different cultural environments, enabling them to engage with cultural practices firsthand. VR simulations can recreate historical events, traditional festivals, or daily life in foreign countries, providing students with a deeper understanding of cultural contexts and fostering empathy. Movies possess the power to transport audiences to different times, places, and cultural perspectives. By incorporating culturally relevant films into the curriculum, educators can stimulate students' imagination, enhance their cultural awareness, and encourage critical analysis of societal issues depicted in the movies. Fictional characters, both in literature and popular media, can serve as cultural ambassadors. By analyzing and empathizing with diverse characters, students can gain insights into different cultural perspectives, values,

and traditions. This approach promotes empathy, cultural sensitivity, and the development of intercultural communication skills. This section provides practical suggestions for educators on how to effectively integrate internet resources, pictures, virtual reality, movies, and characters into their teaching practice. It includes strategies for selecting and evaluating materials, designing interactive activities, and fostering student engagement.

The internet is a vast and powerful resource for teaching culture in language classrooms. It provides access to a wide range of information, multimedia resources, and interactive tools that can engage students in cultural topics and enhance language learning. Here are some tips for using the internet effectively as a teaching tool:

1. Use reliable sources: Encourage students to use reliable sources when researching cultural topics online. Provide guidelines and resources for evaluating the reliability of online sources, such as scholarly articles, reputable news sources, and government websites.
2. Incorporate multimedia resources: Incorporate multimedia resources, such as images, videos, podcasts, and interactive tools, into your lessons. These resources can provide a more engaging and immersive experience of cultural topics and help students retain information better.
3. Use social media: Use social media platforms to connect with other educators and cultural experts, share resources and ideas, and engage students in online discussions and activities related to cultural topics.
4. Create online assignments and assessments: Use online tools to create assignments and assessments that promote critical thinking and language practice. For example, ask your students to create a blog post or podcast on a cultural topic, participate in an online forum or debate, or create a digital poster or infographic.
5. Encourage independent learning: Encourage students to explore cultural topics independently online. Provide guidance on how to search for information effectively, evaluate sources, and avoid plagiarism.

Conclusion: Teaching culture requires a diverse range of materials that can captivate students' interest and provide authentic cultural experiences. The internet, pictures, virtual reality, movies, and characters offer educators valuable tools to enhance cultural education, promote global awareness, and cultivate empathy among learners. By incorporating these materials strategically into the curriculum, educators can create enriching and transformative learning experiences that prepare students to thrive in an interconnected world.

References:

1. Yuldashev O.T. "On the mechanisms of preparing future teachers for innovative activity". *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 824-827.
2. Yuldashev O.T. "Cohtinyity of innovative educational technologies and educational effectiveness". *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 821-823.
3. Dosmatov T.G. "Requirements for the creation of new pedagogical technologies in education of youth students" *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 814-817.
4. Dosmatov T.G., Oktamova I.D. "Combined aggregate for working the soil before planting" *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.12 (2023): 873-876.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЯЗЫКОВОЕ ОБУЧЕНИЕ

Г.А. Хамидуллаева (PhD), М.Тохтаева

Чирчикский государственный педагогический университет

Abstract. This article explores the impact of information and communication technologies (ICT) on modern education and the process of language learning. The authors consider various aspects of ICT adoption in educational practices, including the use of online interactive platforms, multimedia resources, social media, and language learning software. Particular attention is paid to the benefits, challenges and perspectives associated with the use of ICT in the context of education and language learning.

Keywords: information and communication technologies, education, language learning, online platforms, multimedia resources, social networks, software, technology integration, advantages, challenges, perspectives, results, obstacles, strategies, research.

Аннотация. Данная статья исследует влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на современное образование и процесс языкового обучения. Авторы рассматривают различные аспекты внедрения ИКТ в образовательные практики, включая использование интерактивных онлайн-платформ, мультимедийных ресурсов, социальных сетей и программного обеспечения для обучения языкам. Особое внимание уделяется преимуществам, вызовам и перспективам, связанным с использованием ИКТ в контексте образования и языкового обучения.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, образование, языковое обучение, онлайн-платформы, мультимедийные ресурсы, социальные сети, программное обеспечение, интеграция технологий, преимущества, вызовы, перспективы, результаты, препятствия, стратегии, исследования.

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim va til o'rganish jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ta'sirini o'rganadi. Mualliflar ta'lim amaliyotiga AKTni joriy etishning turli jihatlarini, jumladan, interaktiv onlayn platformalar, multimedia resurslari, ijtimoiy tarmoqlar va til o'rgatuvchi dasturiy ta'minotlardan foydalanishni o'rganadi. Ta'lim va til o'rganish sharoitida AKTdan foydalanishning afzalliklari, muammolari va istiqbollari alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim, til o'rganish, onlayn platformalar, multimedia resurslari, ijtimoiy tarmoqlar, dasturiy ta'minot, texnologiya integratsiyasi, afzalliklar, muammolar, istiqbollar, natijalar, to'siqlar, strategiyalar, tadqiqotlar.

Как отметил Президент Шавкат Мирзиёев, «Все большее значение приобретает ускорение реализацию проектов и проектов в области информационно-коммуникационных и телекоммуникационных технологий. Мы должны четко осознавать, что трудно достичь наших долгосрочных целей без радикального и позитивного влияния на широкое использование современных ИКТ во всех секторах экономики и в нашей повседневной жизни. Мы должны в течение короткого за короткий срок не только устранить существующие недостатки во многих видах информационных услуг, но и войти в число передовых стран с высоким уровнем развития информационных и коммуникационных технологий». [1;3]

С появлением и стремительным распространением информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) произошло радикальное изменение в

методах обучения и преподавания во всем мире. Интернет и его повсеместная доступность через различные устройства, такие как ПК, смартфоны и планшеты, стали неотъемлемой частью образовательного процесса для учителей и учеников.

ИКТ, интегрированные в компьютеры, претерпели значительную эволюцию, перейдя от стационарных и автономных устройств к персональным гаджетам, которые коренным образом меняют способы получения, обработки и передачи знаний. Внедрение ИКТ в образование открывает широкие возможности для учащихся, повышая эффективность учебного процесса. Педагоги, в свою очередь, получают доступ к разнообразным инновационным методикам преподавания.

За последнее десятилетие использование ИКТ в преподавании и изучении иностранных языков стало мировым приоритетом. Технологии предоставляют учащимся беспрецедентные возможности для погружения в культуру носителей языка и изучения новых лингвистических форм. Американский совет по преподаванию иностранных языков (ACTFL) подчеркивает положительное влияние ИКТ на процесс освоения языков.

Так, использование интерактивных онлайн-уроков и программных симуляторов позволяет учащимся практиковаться в разговорной речи с носителями языка в реальном времени. Онлайн-словари и переводчики делают процесс перевода более быстрым и точным. Кроме того, виртуальные учебные среды предоставляют доступ к аутентичным материалам на иностранном языке, например, новостям, фильмам и песням.

Ключевую роль в учебном процессе с применением ИКТ выполняют учителя. Их умение интегрировать технологии в контекст обучения и адаптировать свои методы преподавания имеет решающее значение. Несмотря на растущую роль ИКТ в образовании, исследования показывают, что хорошо организованное учебное пространство и квалифицированные педагоги по-прежнему незаменимы.

Интеграция ИКТ в обучение требует переосмысления традиционных подходов к преподаванию и обучению, а также внедрения новых педагогических стратегий, ориентированных на развитие цифровых навыков учащихся. Учителя должны быть готовы к использованию инновационных технологий, обеспечивая при этом сохранение высокого качества образовательного процесса.

В будущем ИКТ будут продолжать играть доминирующую роль в образовании, обеспечивая более персонализированные и интерактивные учебные возможности. Платформы искусственного интеллекта (ИИ) будут использоваться для анализа данных учащихся и индивидуальной адаптации учебных планов.

Дополненная и виртуальная реальность (AR/VR) создадут захватывающие среды обучения, позволяя учащимся исследовать мир и взаимодействовать с ним на совершенно новом уровне. Облачные технологии облегчат сотрудничество между студентами и преподавателями,

обеспечивая доступ к образовательным ресурсам из любого места и в любое время.

Использование ИКТ в образовании открывает множество возможностей для всех заинтересованных сторон. При разумном внедрении и поддержке технологий образовательный процесс может стать более увлекательным, эффективным и доступным для всех. Интеграция ИКТ в языковое обучение, в частности, способствует созданию у учащихся подлинного и значимого межкультурного опыта.

Таким образом, внедрение информационно-коммуникационных технологий оказывает значительное воздействие на современное образование и языковое обучение. Они способствуют повышению доступности образовательных ресурсов, улучшению качества обучения и мотивации студентов. Онлайн-платформы, мультимедийные ресурсы и социальные сети предоставляют широкие возможности для интерактивного обучения и развития навыков коммуникации. Однако, необходимо преодолевать вызовы, такие как обеспечение равного доступа к технологиям и обучение преподавателей. Для успешной интеграции технологий в образование требуется разработка эффективных стратегий и сотрудничество между различными субъектами образовательной сферы. Дальнейшие исследования помогут оптимизировать использование технологий с целью достижения максимальной эффективности в образовательном процессе.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М., Постановление «О мерах по коренному улучшению условий жизни радикальное развитие информационных технологий в Республике Узбекистан». ПП-357-сон 22.08.2022. О мерах по поднятию на новый уровень сферы информационно-коммуникационных технологий в 2022-2023 годах <https://lex.uz/tu/docs/6166541>

2. Антипова, М. В. Формирование ИКТ-умений школьников на уроках русского языка и литературы [Текст] / М. В. Антипова // Наука и культура России : материалы IX международной научно-практической конференции, посвященной Дню славянской письменности и культуры памяти святых равноапостольных Кирилла и Мефодия : сб. статей / сост. А.В. Ковтунов (пред.) и др. – Самара : СамГУПС, 2012.

3. Апатова, Н.В. Информационные технологии в школьном образовании [Текст] / Н. В. Апатова. – Москва : Школа-Пресс, 2002.

4. Бабич, И.Н. Новые образовательные технологии в век информации [Текст] / И. Н. Бабич // Материалы XIV Международной конференции «Применение новых технологий в образовании» – Троицк : МОО «Фонд новых технологий в образовании «Байтик», 2003.

SHAXS BEFARQLIGINI BARTARAF ETISHDA MA'NAVYI ISLOHOTLAR O'RNI

U.M. Kenjayev

Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs befarqligini oldini olishda, inson kamoloti, hayotning mohiyati, ilm va tafakkurning inson kamolotiga ta'siri, ruhiy-ma'naviy va axloqiy

tarbiyasining ahamiyati va vatanparvarlikni shakllantirish yo'llari to'g'risida fikr-mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, Yangi O'zbekiston, vatanparvarlik, islohotlarga daxldorlik, fuqarolik burchi.

Аннотация. В данной статье изложено мнение о способах предотвращения личностного безразличия, зрелости человека, сущности жизни, влиянии науки и мышления на зрелость человека, значении духовно-нравственного и нравственного воспитания и путях формирования патриотизма.

Ключевые слова: образование, Новый Узбекистан, патриотизм, вовлеченность в реформы, гражданский долг.

Abstract. In this article, there is an opinion on the ways to prevent personal indifference, human maturity, the essence of life, the influence of science and thinking on human maturity, the importance of spiritual, moral and moral education and the ways of forming patriotism.

Key words: education, New Uzbekistan, patriotism, involvement in reforms, civic duty.

Jamiyatdagi jarayonlardan to'kis xabardorlik ularga bo'lgan qiziqish, ularda ishtirok etish istagining yuksalishiga sabab bo'ladi. Bu qiziqish kishilarda dahldorlik tuyg'usini rivoj toptiradi va yuz berayotgan voqea va hodisalarga befarq bo'lmaslikka chorlaydi. Shaxs befarqligi juz'iy alomatlarining bugungi ijtimoiy va shaxsiy oqibatlarini ko'rsatadiki, unga e'tiborsizlik yaqin kelajakda, bir tomondan, ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarining sekinlashishiga, ikkinchi tomondan, shaxs ma'naviy yuksalishining zaiflashuviga, uchinchi tomondan esa, shaxsning ijtimoiy voqelikdan uzilib qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy hayotning turli jabhalariga mutanosib ravishda shaxs xabardorligi turli shakllarga tasniflanadi. Jumladan, shaxsning iqtisodiy, ekologik, siyosiy, huquqiy, ijtimoiy, madaniy, mafkuraviy xabardorligi haqida gapirish mumkin. Ularning har biri nafaqat jamiyat, balki shaxsning o'zi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Jamiyat a'zolarining unda kechayotgan voqea va hodisalardan xabardorligi darajasi oshgani sayin ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlash, fuqarolarni yagona maqsad atrofida birlashtirish, mavjud muammolarni samarali hal qilish, ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirish imkoni kengayaveradi. Shuningdek, xabardorlik meyorini oshgani sayin shaxsning ham ma'naviy yuksalishi jarayoni optimallashtiradi.

Shaxs befarqligiga barham berish uchun xabardorlikning quyidagi shakllari meyorini oshirish taqozo qilinadi:

*Birinchi*dan, shaxs befarqligiga barham berishning dastlabki omili uning iqtisodiy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Iqtisodiy xabardorlik deganda shaxsning jamiyatda kechayotgan iqtisodiy jarayonlar xususida ma'lumotga egaligi, ularning mazmun-mohiyatiga doir tizimli bilimlarni egallaganligi, iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishga taalluqli bo'lgan tajribalarni o'zlashtirganligi nazarda tut-ladi. U, bir tomondan, inson iqtisodiy ongining shakllanganligi darajasini ko'rsatuvchi mezonlardan biri hisoblanadi. Ikkinchi tomondan esa, uning vositasida shaxsning iqtisodiy faoliyatga tayyorligi meyorini aniqlash mumkin.

*Ikkinchi*dan, shaxs befarqligiga barham berishning yana bir omili uning ekologik xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Ekologik xabardorlik deganda shaxsning mamlakatda hukm surayotgan ekologik vaziyatga doir

ma'lumotlarga egaligi, ekologik munosabatlarning mazmun-mohiyati haqidagi bilimlar va zamonaviy g'oyalarni egallaganligi, ekologik muammolarni bartaraf etishga qaratilgan sa'y-harakatlarning mazmunidan voqifligi nazarda tutiladi. Ekologik xabardorlik shaxs ekologik ongining muhim komponentlaridan biridir. Unga qarab, shaxs ekologik madaniyatining shakllanganligi darajasini aniqlash mumkin.

Uchinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning muhim omili uning siyosiy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Siyosiy xabardorlik – shaxsning siyosiy jarayonlarga doir xabarlardan, turfa siyosiy bilimlardan, siyosiy faoliyat ko'rsatish imkonini beradigan norma va tamoyillardan voqifligini ifodalovchi tushunchadir. U shaxs siyosiy ongining gnoseologik jihatini tashkil qiluvchi muhim elementlardan biri hisoblanadi. Siyosiy xabardorlik shaxsning maqbul va samarali siyosiy faoliyat olib bo-rishiga zamin hozirlaydi. Chunki voqealar va jarayonlarga doir axborotlarni o'zlashtirmasdan, tizimli siyosiy bilimlarga ega bo'lmasdan, jamiyatda qabul qilingan siyosiy norma va tamoyillar bilan tanishmasdan turib, nafaqat professional siyosiy faoliyat bilan shug'ullanib bo'lmaydi, balki oddiy fuqaro sifatida ado etilishi lozim bo'lgan siyosiy amallarni ham bajarib bo'lmaydi.

To'rtinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning salmoqli omili uning huquqiy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Huquqiy xabardorlik shaxsning xuquqiy norma va qoidalarga doir bilimlaridan, bu normalarni ishlab chiqish va qabul qilish protseduralari haqidagi tasavvurlaridan, qonun doirasida faoliyat ko'rsatish tajribalaridan tarkib topadi. Uning jamiyat uchun ham, shaxs uchun ham ahamiyati beqiyos. Fuqarolar huquqiy xabardorligining yuqoriligi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish imkoniyatlarini keskin oshiradi. Boshqa jihatdan esa, huquqiy xabardorlik inson faoliyatini huquqiy makon doirasida saqlab turadi, uni har qanday huquqbuzarlik hollaridan sug'urta qiladi.

Beshinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning yana bir omili uning axloqiy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Axloqiy xabardorlik deganda shaxsning jamiyatda qaror topgan va hukm surayotgan axloqiy normalar haqida ma'lumotga egaligi, axloqning ijtimoiy ahamiyatiga doir bilimlarni o'zlashtirganligi, axloqiy komillikka yetaklovchi tajribalardan voqifligi nazarda tutiladi. Axloqiy xabardorlik pirovardida shaxs axloqiy qadriyatlari tizimining shakllanishiga poydevor yaratadi hamda axloqiy faoliyat yo'nalishlarini belgilab beradi. Xabardorlikning o'zga shakllari kabi u ham turli ma'rifiy va tarbiyaviy vositalar yordamida shakllantiriladi. Kishilarning axloqiy xabardorligi darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda ma'naviy-axloqiy muhit ham sog'lom tus oladi. Aksincha, axloq normalaridan bexabarlik shaxs aloqiy degradatsiyasining ham, jamiyat axloqiy tanazzulining ham dastlabki nuqtasidir.

Oltinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning o'ziga xos omili uning estetik xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Estetik xabardorlik bo'lmasa, insonning estetik ongi rivojlanmaydi, uning xulq-atvori va yurish-turishi, mehnat va maishiy faoliyati go'zallik va garmoniyadan yiroq bo'ladi.

Yettinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning navbatdagi omili uning madaniy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Shaxsning madaniy

xabardorligi uning til, adabiyot va san'at, tarix, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analar, insoniyat va millatning madaniy merosi haqidagi tasavvurlarini o'z ichiga oladi. Uning negizida shaxsning turli madaniy vaziyatlarga moslashish, madaniy faoliyat bilan mashg'ul bo'lish, o'z millati qadriyatlarini izzatlash, o'zga millat vakillari madaniyatiga sabr-toqat bilan munosabatda bo'lish malakalari shakllanadi. Turli millat va elatlar, davlat va mamlakatlar o'rtasidagi aloqalar tobora murakkablashib borayotgan bugungi vaziyatda madaniy xabardorlikning ahamiyati ayniqsa ortmoqda. Chunki aynan uni yuksaltirish orqali millatlararo madaniy aloqalarni takomillashtirish mumkin bo'ladi.

Sakkizinchidan, shaxs befarqligiga barham berishning yana bir omili uning mafkuraviy xabardorligi darajasini oshirish bilan bog'liq. Mafkuraviy xabardorlik inson tafakkuri, e'tiqodi va faoliyatining asosini tashkil etuvchi mafkuraviy tushunchalar, tamoyillar va qadriyatlardan voqiflikni anglatadi. Mafkuraviy xabardorligi katta inson turli mafkuralar mazmuni va maqsadlari, tarixi va bugungi holati haqida yetarlicha bilimga ega bo'ladi. Bundan tashqari, mafkuraviy xabardorlik turli mafkuraviy jarayonlarni tahlil qilish va taqqoslash, ularga o'z yondashuvini shakllantirish imkonini beradi. U shaxsni axborotlarni tanqidiy qabul qilishga, ular asosida o'z ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirishga odatlantiradi. Buning aksi o'laroq, mafkuraviy bexabarlik mafkuraviy jarayonlar mohiyatini tushunib olishni qiyinlashtiradi, shaxs mafkuraviy hushyorligini susaytiradi. Natijada jamiyat a'zolarini yagona milliy g'oya atrofida birlashtirish, ularni g'ayriinsoniy g'oyalar ta'siridan himoyalash imkoniyatlari kamayib ketadi. Shu sababdan jahonning ko'plab mamlakatlarida fuqarolar mafkuraviy xabardorligini oshirish masalasi nafaqat shaxs ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi chora, balki mamlakat xavfsizligini mustahkamlovchi omil sifatida ham baholanmoqda. Chunki, davlat rahbari ta'kidlaganidek, "fikrlar xilma-xilligi sharoitida, aholining turli tabaqalari vakillarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli yangilanish va islohotlar samarasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan, milliy g'oya asosidagi umumiy yondashuv va tasavvurlar yetarlicha shakllanmagan. Turli mafkuraviy poligonlar ta'sirida yuz berayotgan xatarli jarayonlar mohiyatini anglash darajasi pastligi, bu haqda bilim va yaxlit tasavvurning shakllanmaganligi esa, ushbu yo'nalishdagi tahdidlarga qarshi kurash va jamiyatimizni g'oyasizlashish xavfidan saqlashga qaratilgan ishlarni takomillashtirish vazifasini o'rta qo'yimoqda" [2].

"Sir emaski,- deb yozadi Prezident Sh.M. Mirziyoyev,- hozirgi vaqtda odamlar "mafкура" degan so'zga biroz hadiksirab qaraydi, uni demokratik jamiyatga begona deb hisoblaydi" [3]. Shuni inobatga olgan holda mafkuraviy ishlarning asosiy maqsadi jamiyat a'zolarining mafкура ijtimoiy ahamiyati haqidagi qarashlarini o'zgartirish bilan bog'liq bo'lmog'i lozim.

Xulosa qiladigan bo'lsak, shaxs befarqligiga barham berish uchun eng avvalo uning jamiyatdagi jarayonlardan xabardorligi darajasini oshirish, shu maqsadga xizmat qiladigan ijtimoiy mexanizmlarni takomillashtirish zarur bo'ladi. Bunda xabardorlik deganda insonning jamiyatda yuz berayotgan turli jarayonlar, voqealar, hodisalar haqida ma'lumotga egaligi, ularning rivojlanishi qonunlaridan voqifligi, ularda ishtirok etishga doir tajri-balarni o'zlashtirganligi nazarda tutiladi.

Jamiyat a'zolarining iqtisodiy, ekologik, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, madaniy, mafkuraviy xabardorligi darajasining oshirilishi ulardagi befarqlik alomatlariga barham beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. J.4.- T.:O'zbekiston, 2020.- B.111-112.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi.- T.:O'zbekiston, 2021.- B.293-294

**TEXNIKA OLIY O'QUV YURTLARIDA KOMPYUTER
TEKNOLOGIYASI VOSITALARI ASOSIDA O'QITISH**

M.X. Suyarova, O.A. Uralov
Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya. Maqolada texnika oliy o'quv yurtlarida kompyuter texnologiyasi vositalari asosida o'qitish hamda elektron o'quv majmua va darsliklarga qo'yiladigan asosiy talablar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, kompyuterli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kompyuterli o'qitish vositalari, elektron o'quv majmua, elektron darslik, virtual tajriba, elektron o'quv-uslubiy nashrlar.

Abstract. The article discusses the main requirements for teaching in technical universities based on computer technology tools, as well as for electronic educational complexes and textbooks. Also, the main features and advantages of computer-based teaching technology are revealed.

Keywords: computer teaching tools, electronic educational complex, electronic textbook, virtual experience, electronic teaching-methodical publications.

Аннотация. В статье рассматриваются основные требования к преподаванию в технических вузах на базе средств компьютерных технологий, а также к электронным учебным комплексам и учебникам. Также раскрыты основные особенности и преимущества компьютерной технологии обучения.

Ключевые слова: компьютерные средства обучения, электронный учебный комплекс, электронный учебник, виртуальный опыт, электронные учебно-методические издания.

Bugungi texnika oliy o'quv yurtlarida professor – o'qituvchilaridan talabalarning mustaqil ishlash faolligini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jamiyatimizda muhim o'rinni egallashi bilim uzatilish va qabul qilishining yangi shakllari va vositalarini ishlab chiqishini taqozo etadi. Bunday shakllardan biri kompyuterli o'qitish texnologiyalari asosida o'qitishdir. Elektron ta'lim zaxiralari vositalari asosida ta'lim berish kompyuterli o'qitish texnologiyasi deb yuritiladi [1,6]. Kompyuterli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari quyidagilardan iborat:

- o'qitish jarayonida axborot ma'lumotlari va zaxiralarining faol holatdagi integratsiyasining ta'minlanishi;
- talabalarning ta'lim olishga qiziqishining faolligining ortishi;

- ta'lim olishning qulayligi va natijaviyligi ta'minlanishi;
- kompyuterli texnologiya ta'lim oluvchining mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ishlab chiqarish jarayoniga yo'naltirilganligi.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasini joriy etishda asosan elektron o'quv uslubiy majmualar va elektron o'quv darsliklardan foylaniladi [8]. Elektron o'quv majmua va darsliklar (EO'MD) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) kursni o'rganish bo'yicha nazariy materiallar;
- 2) masala va mashqlarni yechish uchun amaliy mashg'ulot bo'yicha praktikum;
- 3) kursni o'rganish bo'yicha (tajriba ishlarini) bajarish uchun uslubiy ko'rsatmalar;
- 4) izohli lug'at va atamalar;
- 5) tarqatma materiallar, nazorat uchun testlar va umumiy nazorat savollari;

EO'MDlar fanning mazmuni va mohiyatiga diqqatni jalb etgan holda ko'p sondagi ma'lumotlarni qarab chiqish va ko'proq amaliy mashg'ulotlarni bajarishga imkon yaratadi [7]. Talaba bilim oluvchilarni murakkab hisoblashlar va almashtirishlardan xalos etadi. O'rganishning barcha bosqichlarida o'z-o'zini test orqali tekshirib ko'rish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. EO'MD tajribali prof - o'qituvchi vazifasini, cheklanmagan tushuntirishlarni, sanoqsiz takrorlashlarni, eslatishlarni taqdim etgan holda bilimlar taqdim etadi [2,3].

EO'MDda talabalarning bilim va ko'nikmalarini baholash hamda nazorat qilish uchun tuzilgan avtomatlashtirish dasturlari mavjud bo'lishi zarur. EO'MD talabalarda real borliqning rivojlanishi qonunlarini tushunish, talabalarni mamlakatimizda bo'layotgan islohotlar, boyliklardan faxrlanishiga o'rgatadi. O'z Vatanini ko'z qorachig'idek asrash, bir so'z bilan aytganda, talabalarning huquqiy madaniyatini shakllantiruvchi his-tuyg'usini kamol toptirishi uchun xizmat qilishi kerak [4]. Elektron o'quv majmua va darslikda jamiyat taraqqiyoti, inson kamolotida yaratuvchanlik, mehnatning tutgan o'rnini ko'rsatishga alohida ahamiyat beriladi.

EO'MD mazmuni o'quv dasturiga muvofiq ravishda yoritilishi, ayni paytda har bir mavzuni bayon etishda undan ma'lum darajada chetga chiqishi, me'yorlangan bilim va ko'nikmalarni puxta o'zlashuvini ta'minlashi lozim. Shuning bilan bir qatorda fan asoslarining muhim tomonlari, talabalarning amaliy faoliyatida egallagan bilimlardan muvaffaqiyatli Elektron o'quv majmua va darsliklarda mukammal bayon etiladi [5].

Xulosa qilib aytganda, EO'MD o'quv dasturi va elektron o'quv-uslubiy nashrlarga qo'yilgan talablarga javob berishi, o'rganilayotgan fan mazmunini ochib berishi kerak. O'quv-uslubiy maqsadlarga erishishi uchun yetarli bo'lgan hajmga va yetarli illyustrativ elementlarga ega bo'lishi (ya'ni kompyuterning multimediali va boshqa imkoniyatlaridan imkon qadar ko'proq foydalanish), zarurat tug'ilganda tashqi WEB-manbalarga va resurslarga murojat qilish imkoni bo'lishi maqsadga muvofiq. Talabaning yoritilgan materialni o'zlashtirish darajasini mustaqil baholashi uchun o'z-o'zini tekshirish imkonini beruvchi nazorat savollariga ega bo'lishi hamda talabalarning huquqiy bilimini, madaniyati va yangi g'oyalar shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Taylakov N.I., Kulanov I.B. Elektron o'quv majmualar va ularni yaratishga qo'yiladigan talablar. Uzluksiz ta'lim, 2008. №3. 8-13-b.
2. Taylakov N.I., Allamberganova M. Interaktiv o'quv majmualarni yaratish bosqichlari. Xalq ta'limi. – T., 2010. №2. 24-27.
3. Mustofoqulov J. A., Hamzaev A. I., Suyarova M. X. RLC Zanjirining matematik modeli va uni “multisim” da hisoblash //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 11. – С. 1615-1621.
4. Kh S. M., Mustafakulov A. A. Creative Problems in Electromechanics //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – С. 695-700.
5. Суярова М. и др. Методические основы решения творческих задач //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1676-1678.
6. Мустафакулов А. А. и др. Исследование аморфизации структуры кристаллов кварца при облучении люминесцентным методом //«Узбекский физический журнал». – 2018. – Т. 20. – №. 2. – С. 134-136.
7. Суярова М. Х. и др. Успешное развитие и эффективное функционирование телекоммуникационных систем республики Узбекистан //наука, образование, инновации: актуальные вопросы и современные аспекты. – 2021. – С. 67-69.
8. Суярова М. Х., Мустафакулов А. А. Творческие задачи по электромеханике //«инновацион иктисодиёт: муаммо, таҳлил ва ривожланиш истиқболлари» Халқаро илмий-амалий анжуман илмий мақолалар тўплами 20-21 май 2021 й. – С. 418.

CHET TILLARINI O'RGANISHDA SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

E.Sh. Mamayev

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt tizimlarining chet tillarini o'rganishdagi ahamiyati va qo'llanilishi tahlil qilingan, jumladan Duolingo va Google Translate kabi platformalar misolida. Maqola, sun'iy intellektning til o'rganish jarayonini qanday yaxshilashi va o'qituvchi hamda o'quvchilar uchun qulayliklar yaratishini ko'rsatadi. Shuningdek, sun'iy intellektning ta'limdagi ahamiyati va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan.

Abstract. This article analyzes the importance and application of artificial intelligence systems in learning foreign languages, including through platforms like Duolingo and Google Translate. The article demonstrates how artificial intelligence can improve the language learning process and create conveniences for teachers and students. Additionally, the significance of artificial intelligence in education and the prospects for future development are examined.

Аннотация. Эта статья анализирует роль и применение систем искусственного интеллекта в изучении иностранных языков, включая платформы, такие как Duolingo и Google Translate. В статье показано, как искусственный интеллект может улучшить процесс изучения языков и создать удобства для учителей и учащихся. Также обсуждаются значимость искусственного интеллекта в образовании и перспективы его будущего развития.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, chet tillarini o'rganish, individual yondashuv, ta'lim texnologiyalari, Duolingo, Google Translate, til ko'nikmalarini kengaytirish, o'rganish jarayonini kuzatib borish, interaktiv o'rganish, ta'limdagi innovatsiyalar.

Key words: artificial intelligence, learning foreign languages, individual approach, educational technologies, Duolingo, Google Translate, expanding language skills, monitoring the learning process, interactive learning, innovations in education.

Ключевые слова: искусственный интеллект, изучение иностранных языков, индивидуальный подход, образовательные технологии, Duolingo, Google Translate, расширение языковых навыков, наблюдение за процессом обучения, интерактивное обучение, инновации в образовании.

Chet tillarini o'rganish bugungi globalizatsiya va tezkor muloqot asrida juda muhimdir. Sun'iy intellekt (SI) tizimlari, o'z navbatida, ta'lim sohasida, ayniqsa chet tillarini o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola sun'iy intellekt tizimlarining chet tillarini o'rganishdagi o'zni va ahamiyati tahlil qiladi, shuningdek, bu borada so'nggi tadqiqotlar va ularning ilmiy asoslari ko'rib chiqilgan.

Sun'iy intellektning chet tillarini o'rganishdagi afzalliklari

Sun'iy intellektning chet tillarini o'rganishdagi asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. **Individual yondashuv:** SI tizimlari o'quvchining bilim darajasiga va o'rganish tezligiga moslasha oladi, shuningdek qiyinlik darajasini va ta'lim materiallarini individual sozlash imkonini beradi.

2. **Til ko'nikmalarini kengaytirish:** Sun'iy intellekt tizimlari, masalan chatbotlar va virtual o'qituvchilar, talabalarga doimiy amaliy mashg'ulotlar taklif etish orqali til ko'nikmalarini mustahkamlashda yordam beradi.

3. **O'rganish jarayonini kuzatib borish:** SI asosidagi platformalar o'quvchilarning bilim darajasini aniq kuzatib borish imkonini beradi, bu esa o'qituvchilarga ta'lim jarayonini yanada samarali boshqarishga yordam beradi.

Amaliy qo'llanilishi va misollar

Zamonaviy SI tizimlarining chet tillarini o'rganishdagi qo'llanilishiga misollar:

- **Duolingo:** Bu platforma sun'iy intellekt texnologiyasidan foydalangan holda tillarni o'rganishni oson va qiziqarli qilish maqsadida yaratilgan. Foydalanuvchilar uchun o'yin uslubidagi mashqlar va darajali darslar taklif etadi.

- **Google Translate:** Bu tarjimon vositasi tezkor va aniq tarjimalar taklif etish orqali tillarni o'rtasidagi kommunikatsiya to'siqlarini bartaraf etishda katta yordam beradi.

Tadqiqotlar va ilmiy asoslar

Chet tillarini o'rganishda SI tizimlarining samaradorligi ko'plab tadqiqotlar orqali isbotlangan. Masalan, 2021 yilda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, SI asosidagi tillarni o'rganish platformalaridan foydalanish talabalar orasida til o'rganish motivatsiyasini oshiradi va o'rganish samaradorligini yaxshilaydi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) tizimlari ta'lim sohasida, ayniqsa chet tillarini o'rganishda, keng imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, birlamchi tilni avtomatlashtirish usuli kabi yondashuvlar, o'rganilayotgan tilni ona tili bilan integratsiyalash imkoniyatini beruvchi texnologik dasturlar orqali til o'rganish jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. Birlamchi tilni avtomatlashtirish usuli, o'quvchilarning ona tili bilimlaridan foydalanib, yangi tilni o'rganishda yuzaga

kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni kamaytirishga qaratilgan. Ushbu metod o'quvchilarga yangi so'zlar va tushunchalarni o'zlarining ona tillaridagi ma'nolar bilan bog'lay oladigan tarzda taqdim etish imkonini beradi, natijada til o'rganish jarayoni tezlashadi va samaraliroq bo'ladi.

Sun'iy intellekt dasturlari, birlamchi tilni avtomatlashtirish usuli kabi yondashuvlar bilan birga ishlatilganda, til o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va jalb qiluvchi bo'ladi. Misol uchun, AI dasturlari o'quvchilarning bilimini kuzatib borish, individual o'quv rejalarini tuzish va o'rganilayotgan til bo'yicha interaktiv mashqlar taqdim etish orqali o'quvchilarni faol o'rganish jarayoniga jalb etadi. Shuningdek, bu texnologiyalar, o'quvchilarga o'zlarining bilimlarini mustaqil ravishda baholash imkoniyatlarini yaratib, ularning o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Birlamchi tilni avtomatlashtirish usulining afzalligi shundaki, u til o'rganishni faqat nazariy bilimlar bilan cheklab qolmay, amaliyotga ham keng miqyosda integratsiyalash imkonini beradi. Bu usul talabalarga yangi tilni ona tili bilan uzluksiz aloqada o'rganish orqali til baryerlarini engishga yordam beradi. Kelajakda bu yondashuv yanada takomillashtirilib, til o'rganuvchilarga yanada ko'proq imkoniyatlar yaratib berishi mumkin, bu esa global miqyosda til o'rganishni yanada oson va samarali qiladi.

Natijada, sun'iy intellektning birlamchi tilni avtomatlashtirish usuli kabi ilg'or til o'rganish metodlari bilan integratsiyasi, chet tillarini o'rganish sohasida katta yutuqlarga erishilishiga olib keladi. Bu integratsiya, o'quvchilarga til o'rganishda yanada yaxshi natijalarga erishish imkonini beradi, ularning motivatsiyasini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada samarali bo'lishida yordam beradi.

Sun'iy intellektning chet tillarini o'rganish sohasidagi ta'siri inkor etib bo'lmaydigan darajada katta va ijobiydir. Ushbu texnologiyalar ta'lim metodlarini tubdan o'zgartirishga qodir va o'quvchilarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish imkonini beradi. Kelajakda bu soha yanada rivojlanib, yanada ko'p imkoniyatlarni ochib berishi kutilmoqda, bu esa global miqyosda til o'rganishni yanada oson va samarali amalga oshirishda yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. I.Bowker. computer-aided translation technology. A practiced introduction. Ottawa. University of Ottawa Press. 2002
2. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
3. Pearson. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications. Retrieved from <https://www.pearson.com/content/dam/one-dotcom/one-dot-com/global/Files/news/news-announcements/2019>
4. Semantris от Google: как ИИ помогает учить английский играючи [Электронный ресурс]. Сообщество IT-специалистов Хабр [официальный сайт]. URL: <https://habr.com/ru/company/englishdom/blog/520618/>
5. Warren, P. (no date) A brief history of artificial intelligence (1956 to now), Codementor. Available at: <https://www.codementor.io/@paulwarren/a-brief-history-of-artificial-intelligence-1956-to-now-mgoracvnx>

CHET TILLARINI O'RGANISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING QO'LLANILISH USULLARI

E.Sh. Mamayev

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali

Annotatsiya. Axborot texnologiyalari yordamida chet tillarini o'rganish jarayoni muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada interaktiv dasturlar, onlayn kurslar va mobil ilovalar kabi turli texnologik yechimlar tahlil qilingan. Ta'lim muassasalari va individual o'rganish uchun ushbu texnologiyalarning qo'llanilishi va ularning afzalliklari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, chet tillarini o'rganish, interaktiv dasturlar, onlayn kurslar, mobil ilovalar, ta'lim muassasalari, shaxsiy o'rganish.

Abstract. Information technologies play a crucial role in foreign language learning. This article analyzes various technological solutions such as interactive programs, online courses, and mobile applications. The application of these technologies in educational institutions and for personal learning, as well as their advantages, are discussed.

Key words: information technology, foreign language learning, interactive programs, online courses, mobile applications, educational institutions, personal learning.

Аннотация. Информационные технологии играют важную роль в изучении иностранных языков. В данной статье анализируются различные технологические решения, такие как интерактивные программы, онлайн-курсы и мобильные приложения. Рассматривается применение этих технологий в учебных заведениях и для самостоятельного изучения, а также их преимущества.

Ключевые слова: информационные технологии, изучение иностранных языков, интерактивные программы, онлайн-курсы, мобильные приложения, учебные заведения, самостоятельное обучение.

Zamonaviy dunyoda chet tillarini o'rganish ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda, bu esa axborot texnologiyalarining (AT) ta'lim sohasida, xususan, tillarni o'rganishda qo'llanilishini kengaytirishga turtki bermoqda. Ushbu maqolada chet tillarini o'rganish jarayonida axborot texnologiyalarining qo'llanilish usullari va ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

1. Axborot texnologiyalarini qo'llash usullari:

- **Interaktiv dasturlar:** Duolingo, Babbel, Rosetta Stone kabi dasturlar tillarni interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. Bu dasturlar foydalanuvchilarga grammatika, leksika va talaffuz bo'yicha mashqlarni bajarish imkonini yaratadi.

- **Onlayn kurslar va platformalar:** Coursera, Udemy, edX kabi platformalar turli universitetlar va tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan tillar kurslarini o'z ichiga oladi. Bu kurslar video darslar, testlar va interaktiv mashqlarni o'z ichiga oladi.

- **Mobil ilovalar:** Tillarni o'rganish uchun maxsus ishlab chiqilgan mobil ilovalar (masalan, Tandem, HelloTalk) tillarni amaliyotda qo'llash va native speakerlar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

2. Axborot texnologiyalarining afzalliklari:

- **Moslashuvchanlik:** Foydalanuvchilar o'zlarining qulay vaqtlarida darslarni o'tashlari mumkin.

- **Interaktivlik:** Texnologiya tillarni o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va jalb qiluvchi qiladi.

- **Keng qamrov:** Internet orqali dunyo bo'ylab turli tillarni o'rganish imkoniyati mavjud.

3. **Qo'llanilish sohalari va natijalari:**

- **Ta'lim muassasalari:** Maktablar va universitetlar ATni o'quv dasturlariga keng miqyosda joriy etmoqda.

- **Shaxsiy o'rganish:** Foydalanuvchilar mustaqil ravishda tillarni o'rganishlari uchun ko'plab resurslar mavjud.

- **Korporativ ta'lim:** Kompaniyalar xodimlarining chet tillarini o'rganishini qo'llab-quvvatlash uchun ATdan foydalanmoqdalar.

Axborot texnologiyalari yordamida chet tillarini o'rganish jarayoni katta o'zgarishlarga turtki bo'lmoqda va bu sohada qo'llaniladigan usullar turli xil shakllarni o'z ichiga oladi.

Eng avvalo, interaktiv dasturlar mavjud bo'lib, bu dasturlar Duolingo, Babbel, Rosetta Stone kabi nomlar bilan tanilgan. Ular foydalanuvchilarga tillarni o'rganishda interaktiv va o'ziga jalb qiluvchi tajriba taklif etishga qaratilgan. Bu dasturlar, o'zlarining ko'p qirrali funksiyalari orqali, foydalanuvchilarga grammatika, leksika va talaffuz kabi til asoslarini chuqur o'rganish imkoniyatini beradi. Mashqlar turli darajadagi murakkabliklarga ega bo'lib, foydalanuvchining bilim darajasiga moslasha oladi.

Keyingi yondashuv onlayn kurslar va ta'lim platformalaridir. Coursera, Udemy, edX kabi platformalar orqali foydalanuvchilar dunyo bo'ylab turli universitetlar va tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan til kurslariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu kurslar odatda video darslar, turli xil testlar va interaktiv mashqlarni o'z ichiga oladi va o'rganuvchilarga mukammal ta'lim tajribasini taqdim etadi.

Mobil ilovalar ham tillarni o'rganishda muhim ro'l o'ynaydi. Tandem va HelloTalk kabi ilovalar foydalanuvchilarga dunyo bo'ylab boshqa til o'rganuvchilar va native speakerlar bilan bog'lanish imkonini beradi. Bu ilovalar, o'rganuvchilarga real vaqtda muloqot qilish va tillarni amaliyotda qo'llash orqali til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalari chet tillarini o'rganishda yuqorida tilga olingan usullardan tashqari bir qator afzalliklarni ham taqdim etadi. Masalan, moslashuvchanlik tufayli foydalanuvchilar o'zlarining qulay vaqtlarida va istalgan joyda darslarni o'zlashtirishlari mumkin. Shuningdek, texnologiyalar yordamida interaktiv va qiziqarli o'quv materiallari orqali tillarni o'rganish jarayonini yanada o'ziga jalb qiluvchi qiladi. Internet orqali esa dunyo bo'ylab turli tillarni o'rganish imkoniyati mavjud, bu esa o'rganuvchilarga keng ko'lamli resurslardan foydalanishga imkon beradi.

Bu texnologiyalar nafaqat individual o'rganuvchilarga, balki ta'lim muassasalari va korporativ miqyosda ham keng qo'llanilmoqda. Maktablar va universitetlar o'quv dasturlariga ATni joriy etish orqali o'quv jarayonini boyitmoqdalar. Shuningdek, ko'plab kompaniyalar ham xodimlarining chet tillarini o'rganishini qo'llab-quvvatlash uchun ushbu texnologiyalardan foydalanmoqdalar.

Axborot texnologiyalarining chet tillarini o'rganishda qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishga, o'quv jarayonini diversifikatsiyalash va o'rganuvchilarning qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, bu usullar ta'limni yanada samarali va

moslashuvchan qilish imkonini beradi. Kelajakda ATning bu sohadagi roli yanada oshishi kutilmoqda, chunki texnologiya rivoji davom etmoqda va yangi pedagogik yondashuvlar qo'llab-quvvatlanmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'.Hoshimov, I. Yoqubov. "INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI" (o'quv qo'llanma) Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003
2. Jalolov J.J Chet til o'qitish metodikasi.- T.: O'qituvchi, 2012
3. Shabanov D Chet tilini o'qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalari. Toshkent, 2009
4. Bekmuratova U.B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" Toshkent, 2012

MATEMATIK MODELLARNI QURISHDAGI ASOSIY TAMOYILLAR

N.F. Isayev
JDPU

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematik modellarni qurishdagi asosiy tamoyillar mazmuni, axborotli va matematik modellarni amaliyotga tatbiq qilish haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: modellashtirish, dasturlash, matematik model, obyekt, algoritm.

Аннотация. В данной статье изложено содержание основных принципов построения математических моделей, понятия информационных и математических моделей на практике.

Ключевые слова: моделирование, программирование, математическая модель, объект, алгоритм.

Annotation. In this article, the content of the main principles in the construction of mathematical models, the concepts of informational and mathematical models in practice are given.

Key words: modeling, programming, mathematical model, object, algorithm.

Har qanday jismoniy yoki boshqa hodisani o'rganishda birinchi navbatda muammoning sifat tavsifi olinadi. Modellashtirish bosqichida sifat ifodasi miqdoriy ko'rinishga aylanadi. Shu bilan birga, o'zgaruvchilar orasidagi funksional bog'liqliklar aniqlanadi va kirish ma'lumotlarining har bir varianti uchun tizimning chiqish ma'lumotlari topiladi. Model yaratish norasmiy protsedura hisoblanadi. Bu ko'p jihatdan tadqiqotchining tajribasiga bog'liq va har doim eksperimental materialga asoslanadi. Model hodisalarni to'g'ri aks ettirishi kerak, ammo bu etarli emas. Foydalanish uchun qulay bo'lishi kerak. Shuning uchun modelni taqdim etish shakli va uning yordamida jarayon yoki hodisani tavsiflashda batafsillik darajasi tadqiqot maqsadlariga va bevosita tadqiqotchiga bog'liq.

Eksperimental materialni rasmiylashtirish matematik modelni qurishning yagona usuli emas. Muhim rolni umumiy modellardan alohida modellarni tavsiflovchi modellarni olish o'ynaydi. Shunday qilib, Prandtl chegara qatlami modeli yanada umumiy model - Navier-Stokes tenglamalaridan kelib chiqadi, bu asimptotik modeldir; Bugungi kunda matematik modellarni qurish juda keng bilim sohalarini qamrab oladi. Ko'pgina tamoyillar va yondashuvlar ishlab chiqilgan

bo'lib, ular umumiy xususiyatga ega.

Ilmiy tahlilning asosiy vazifasi haqiqiy harakatlarni aqliy jihatdan maqbul bo'lganlar to'plamidan ajratish va tanlash tamoyillarini shakllantirishdir. Bu yerda harakat atamasi keng ma'noda qo'llaniladi: umuman o'zgarish, moddiy obyektlarning har qanday o'zaro ta'siri. Materiya tashkil etilishining uchta darajasini ajratish odatiy holdir: jonsiz, tirik va fikrlash (materiyaning eng yuqori tashkiloti).

Jonsiz materiya darajasida tanlashning asosiy tamoyillari materiya, impuls, energiya va burchak impulslarining saqlanish qonunlari hisoblanadi.

Har qanday modellashtirish asosiy (fazali) o'zgaruvchilarni tanlashdan boshlanadi, ular yordamida saqlanish qonunlari yoziladi. Ammo saqlanish qonunlari bitta harakatni ajratib ko'rsatmaydi va tanlovning barcha tamoyillarini tugatmaydi. Har xil qo'shimcha cheklash shartlari juda muhim: chegara, boshlang'ich va boshqalar. Boshqa tanlov tamoyillari (masalan, minimal energiya sarfi yoki barqarorlik shartlari printsipti) mumkin bo'lgan harakatlar to'plamini yanada toraytiradi.

Jonli materiya darajasida jonsiz materiya uchun amal qiladigan harakatni tanlashning barcha tamoyillari o'z kuchini saqlab qoladi. Shuning uchun bu erda ham modellashtirish jarayoni saqlanish qonunlarini qayd etishdan boshlanadi. Biroq, asosiy o'zgaruvchilar boshqacha bo'lib chiqadi.

Tirik materiyaning deyarli barcha o'zaro ta'siri dinamikdir, ya'ni, vaqtga bog'liq va doimo o'zgarib turadi. Bundan tashqari, o'zaro ta'sirlar ko'pincha texnologiyada teskari aloqa deb ataladigan xususiyatga ega. O'zaro ta'sirlar jarayonning ba'zi ta'sirlari o'z manbasiga yoki oldingi bosqichga qaytishi bilan tavsiflanadi. Natijada, bu effektlar kuchaytiriladi yoki o'zgartiriladi. Teskari aloqa ijobiy (ta'sir kuchaygan) yoki salbiy (zaiflashtirilgan ta'sir) bo'lishi mumkin. Demak, biologik tizimlarni tavsiflashda saqlanish qonunlari va qayta aloqa tizimiga asoslanish kerak.

Materiyani tashkil etishning ijtimoiy darajasida mutlaqo yangi hodisa - mehnat faoliyati paydo bo'ladi. Shuning uchun bunday modellarni qurish uchun inson mehnat faoliyati atamalaridan (iqtisodiy atamalar) foydalanish kerak.

Ba'zi hollarda jarayonni o'rganishda ma'lumotlarning yetishmasligi tufayli chiqish va kirish o'zgaruvchilari o'rtasidagi funksional bog'liqlikni olish mumkin emasligi aniqlanishi mumkin. Keyin mutaxassislarning fikridan foydalanishingiz kerak.

Amaliy tahlilda matematik modellardan foydalanishning nisbiy afzalliklari va kamchiliklarini qayd etamiz.

Matematik modellarning afzalliklari shundaki, ular aniq, mavhum va ma'lumotni mantiqiy jihatdan bir ma'noli tarzda yetkazib beradi. Modellar aniqdir, chunki ular eksperiment o'rnatish yoki kerakli kuzatishlarni amalga oshirish orqali haqiqiy ma'lumotlar bilan taqqoslanadigan bashorat qiladilar. Modellar mavhumdir, chunki matematikaning ramziy mantig'i barcha begona ma'nolarni hisobga olmaganda, mulohaza yuritishning deduktiv mantig'i uchun muhim bo'lgan elementlarni ajratib oladi.

Matematik modellarning kamchiliklari ko'pincha matematik apparatning

murakkabligida yotadi. Natijalarni matematika tilidan real hayot tiliga tarjima qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ehtimol, matematik modelning eng katta kamchiliklari, agar u aslida yangi faktlarga mos kelmasa ham, muayyan modelni o'jarlik bilan himoya qilish orqali muammoning o'ziga kiritilishi mumkin bo'lgan buzilishlar bilan bog'liq. Ba'zan, bir qator psixologik jihatlar tufayli, muallif umidsiz bo'lib chiqadigan modeldan voz kechishi qiyin.

Matematik modellashtirish shu qadar qiziqarli mashg'ulotki, "modelchi" uchun haqiqatdan uzoqlashish va matematik tillarni suniy mavhum obyektlarga qo'llash orqali o'zini tutishi oson. Shu sababli, amaliy matematikada modellashtirish keng tadqiqot strategiyasining faqat bir bosqichi ekanligini unutmash kerak.

Matematik modellashtirish aniq fanlardagi turli amaliy masalalarni yechishda muvaffaqiyat bilan qo'llanib kelinmoqda. Matematik modellashtirish uslubi masalani xarakterlaydigan u yoki bu kattalikni miqdor jihatdan ifodalash, so'ngra bog'liqligini o'rganish imkoniyatini beradi.

Uslub asosida matematik model tushunchasi yotadi. *Matematik model* deb o'rganilayotgan obyektни matematik formula yoki algoritm ko'rinishida ifodalangan xarakteristikalari orasidagi funksional bog'lanishga aytiladi.

Kompyuter ixtiro etilganidan so'ng matematik modellashtirishning ahamiyati keskin oshdi. Murakkab texnik, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarni yaratish, so'ngra ularni kompyuterlar yordamida tatbiq etishning haqiqiy imkoniyati paydo bo'ldi. Endilikda obyekt, ya'ni haqiqiy tizim ustida emas, balki uni almashtiruvchi matematik model ustida tajriba o'tkazila boshlandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ablazov Lazizbek Abdiquosimovich. The main concepts and tools for imitation modelling. Electronic scientific journal "Digital Economy and Information Technologies". 131-bet.
2. Isayev N.F. Kompyuterda imitatsion modellashtirishning imkoniyatlari va samaradorligi. "Education, Science and Innovative Ideas in the World". International Scientific Electronic Journal. Issue No. 14. Part-1. February 2023.
3. Ablazov Lazizbek Abdiquosimovich. Imitatsion modellashtirishning asosiy konsepsiya va vositalari. "Raqqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari" elektron ilmiy jurnali. 131-bet.
4. N. Ravshanov, F.M.Nuraliyev, B. Yu. Palvanov. Matematik va kompyuterli modellashtirish asoslari. Ma`ruzalar to'plami (uslubiy qo'llanma). II-qism. Toshkent-2016
5. Имитационное моделирование производственных систем / под ред. А. А. Вавилова. – М.: Машиностроение, 1983.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ, ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Д.А. Пак, Е.В. Ловыгина, Р.Г. Каримов, М.Абдурахмонов, Б.А.
Юнусбоев

Джизакский государственный педагогический университет,
Джизакская музыкальная художественная школа №8,
Джизакский политехнический институт

Аннотация. В данной работе рассматривается актуальная проблема современного образования - эффективное использование компьютерных технологий в подготовке будущих педагогов. Автор анализирует текущее состояние образовательной практики и выявляет основные проблемы, связанные с неэффективным использованием существующих педагогических методик и технологий. В работе предоставляются аргументы в пользу интеграции компьютерных технологий в учебный процесс.

Ключевые слова: инновационные, образование, педагогика, компьютерные, технологии, методики, обучение, эффективность, будущее, адаптация.

Abstract. This paper examines a pressing problem of modern education - the effective use of computer technologies in the training of future teachers. The author analyzes the current state of educational practice and identifies the main problems associated with the ineffective use of existing pedagogical methods and technologies. The work provides arguments in favor of integrating computer technology into the educational process.

Keywords: innovative, education, pedagogy, computer, technology, methods, training, efficiency, future, adaptation.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi - bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'rib chiqiladi. Muallif ta'lim amaliyotining hozirgi holatini tahlil qilib, mavjud pedagogik usul va texnologiyalardan samarasiz foydalanish bilan bog'liq asosiy muammolarni aniqlab beradi. Ishda kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish foydasiga dalillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion, ta'lim, pedagogika, kompyuter, texnologiya, usullar, o'qitish, samaradorlik, kelajak, moslashish.

Введение. Современная педагогика сталкивается с необходимостью постоянного обновления образовательных методик и стратегий, чтобы соответствовать требованиям современного мира. В рамках этого контекста особенно важным становится внедрение инновационных психологических стратегий и эффективное использование компьютерных технологий в подготовке будущих педагогов. Эти инструменты могут значительно улучшить качество обучения и подготовить специалистов, готовых к вызовам современного образования²⁰³.

Одной из основных проблем в образовании является неэффективное использование существующих педагогических методик и технологий, что приводит к недостаточной подготовке будущих педагогов к работе в современной образовательной среде. Традиционные методы обучения часто

---

²⁰³ Ахметова Л.В. Социально-педагогическая адаптация и профессиональное развитие личности в педагогическом вузе // Вестник ТГПУ 2010. № 4. С. 131.

не отвечают потребностям современных учащихся, а также не учитывают разнообразие их индивидуальных потребностей и стилей обучения²⁰⁴.

Для решения этой проблемы необходимо внедрение инновационных психологических стратегий, которые учитывают психологические особенности обучающихся и способствуют их эффективному обучению. Кроме того, эффективное использование компьютерных технологий в подготовке будущих педагогов может значительно улучшить процесс обучения, сделав его более интерактивным, доступным и адаптивным.

Одной из ключевых методик, способствующих инновационным изменениям в подготовке будущих педагогов, является интеграция компьютерных технологий в учебный процесс. Это может включать в себя использование виртуальных классов, онлайн-курсов, образовательных приложений и программного обеспечения, а также использование методов дистанционного обучения и адаптивных образовательных платформ. Интеграция компьютерных технологий в учебный процесс представляет собой широкий спектр подходов и методик, направленных на использование современных информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательной деятельности. Эта методика охватывает различные аспекты обучения и может быть адаптирована к разным предметным областям, возрастным категориям учащихся и целям обучения. Программы, приложения и интерактивные онлайн-ресурсы могут предоставлять учащимся доступ к более привлекательным и динамичным учебным материалам. Это включает в себя интерактивные учебники, веб-сайты с образовательным контентом, мультимедийные презентации и другие формы обучающих материалов. С использованием компьютерных технологий можно создавать адаптивные образовательные программы и платформы, которые учитывают индивидуальные потребности, способности и темпы обучения каждого учащегося. Это позволяет предоставлять персонализированный подход к обучению и повышает эффективность учебного процесса²⁰⁵.

Методология: Интеграция инновационных психологических стратегий и компьютерных технологий в подготовку будущих педагогов.

Суть методики:

Эта методика направлена на эффективное использование инновационных психологических стратегий и компьютерных технологий в подготовке будущих педагогов. Она основывается на идее объединения современных психологических методов с инструментами компьютерных технологий для создания обучающей среды, способствующей развитию

---

²⁰⁴ Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. *И новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития* (pp. 142-143).

²⁰⁵ Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЯ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ В ОБЛАСТИ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОО. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 624-627.

педагогических навыков и психологической готовности к преподавательской деятельности²⁰⁶.

Шаги методики:

Анализ потребностей: Проведение исследования для выявления потребностей студентов-педагогов и требований современной образовательной среды.

Разработка программы: На основе результатов анализа создание программы, включающей в себя как классические педагогические методики, так и инновационные психологические стратегии, а также использование компьютерных технологий.

Интеграция: Слияние выбранных стратегий и технологий в рамках обучающего процесса, создание современной образовательной среды, способствующей активному участию студентов и развитию их профессиональных навыков.

Обучение: Проведение обучающих сессий, нацеленных на ознакомление студентов с инновационными психологическими стратегиями и компьютерными технологиями, а также на их практическое применение в образовательном процессе.

Оценка и коррекция: Проведение оценки эффективности методики с помощью анализа результатов обучения студентов и их уровня подготовленности к педагогической деятельности. Внесение корректив в программу на основе обратной связи и выявленных недостатков.

Результаты. После внедрения данной методики ожидается значительное повышение эффективности подготовки будущих педагогов за счет:

Улучшения уровня педагогических навыков студентов на основе интеграции современных психологических стратегий.

Увеличения мотивации и заинтересованности студентов в обучении благодаря использованию компьютерных технологий.

Улучшения адаптации к современной образовательной среде и требованиям цифровой эпохи.

Получения позитивных результатов в оценке и уровне удовлетворенности студентов и преподавателей.

Предварительные оценки показывают, что использование данной методики может привести к повышению эффективности обучения на 25-30% и улучшению показателей усвоения материала на 20-25%. Также ожидается увеличение уровня удовлетворенности студентов от обучения на 15-20%.

Заключение. Инновационные психологические стратегии и эффективное использование компьютерных технологий в подготовке будущих педагогов представляют собой важные направления развития современной педагогики. Их внедрение может значительно улучшить качество обучения и подготовить педагогов к успешной работе в

---

²⁰⁶ Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). Развитие компетенции у будущих педагогов ДОО в области информационных технологий. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 628-631.

современной образовательной среде, отвечая потребностям и вызовам современного мира.

Литература:

1. Ахметова Л.В. Социально-педагогическая адаптация и профессиональное развитие личности в педагогическом вузе // Вестник ТГПУ 2010. № 4. С. 131.
2. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. In *НОВАЯ НАУКА: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ* (pp. 142-143).
3. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЯ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ В ОБЛАСТИ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОО. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 624-627.
4. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОО В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 628-631.
5. Зайнутдинова Л.Х. Создание и применение электронных учебников (на примере общетехнических дисциплин): монография. Астрахань: Изд-во ЦНЭП, 1999. 364 с.
6. Никифоров В.И., Сурыгин А.И. Теория и практика высшего профессионального образования. Термины, понятия и определения. СПб.: Изд-во Политех. ун-та, 2009. 141 с.
7. Пак, Д. А. (2020). КРЕАТИВНОСТЬ КАК СПОСОБНОСТЬ К ПОИСКУ НОВЫХ ПОДХОДОВ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ. In *Colloquium-journal* (No. 34-3, pp. 47-48). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості= Голопристанский районный центр занятости.
8. Пак, Д. А. (2021). МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИВАЮЩИХ ИГР ДЛЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ.
9. Пак, Д. А., & Абдурахманов, А. М. (2021). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ. *ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАУКИ И ОБЩЕСТВА*, 140.
10. Пак, Д. А., & Абдурахманов, А. М. (2021). МНОГОКРАТНОЕ ИНТЕРАКТИВНОЕ ЧТЕНИЕ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ. In *ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 178-179).
11. Рафиев, Ф. А., & Пак, Д. А. (2022). ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ. *РАЗРАБОТКА И ПРИМЕНЕНИЕ НАУКОЕМКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ*, 139.
12. Сазонова З.С., Матвеева Е.В. Информационно-образовательное пространство новой педагогики // Высшее образование в России. 2011. № 2. С. 98-103.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ.

М.Ш. Бадалова

Самаркандкий филиал Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий

Аннотация. Использование искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения (МО) в образовании становится все более распространенным, особенно в контексте обучения иностранным языкам. Данный материал представляет обзор и анализ

роли ИИ и МО в персонализированном обучении иностранным языкам. В статье рассматриваются традиционные методы обучения, их ограничения, а также принципы персонализированного обучения. Далее приводится обзор технологий и инструментов ИИ для обучения языкам, таких как автоматическое определение уровня знаний студента, адаптивные курсы и чат-боты для практики разговорной речи. На примере популярных образовательных платформ, таких как Duolingo, Babbel и Rosetta Stone, анализируется успешное применение ИИ в обучении языкам. В заключении обсуждаются вызовы и перспективы использования ИИ и МО в образовании, а также предлагаются рекомендации для практики и будущие направления исследований.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, машинное обучение, персонализированное обучение, иностранные языки, проблемы обучения языкам, автоматическое определение уровня знаний, чат-боты для обучения языкам, виртуальные ассистенты, безопасность данных.

Annotatsiya. Ta'limda sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (ML)dan foydalanish, ayniqsa, chet tillarini o'qitish kontekstida tobora keng tarqalgan. Ushbu materialda AI va MLning chet tillarini shaxsiy o'rganishdagi roli haqida umumiy fikr va tahlil berilgan. Maqolada an'anaviy o'qitish usullari, ularning cheklovlari, shuningdek shaxsiylashtirilgan ta'lim tamoyillari muhokama qilinadi. Quyida talabalar malakasini avtomatik aniqlash, adaptiv kurslar va nutq amaliyoti uchun chatbotlar kabi til o'rgatish uchun sun'iy intellekt texnologiyalari va vositalari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Duolingo, Babbel va Rosetta Stone kabi mashhur ta'lim platformalari misolida til o'qitishda sun'iy intellektidan muvaffaqiyatli foydalanish tahlil qilingan. Xulosa AI va MLni ta'limda qo'llash muammolari va istiqbollarini muhokama qiladi va amaliyot va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, mashinani o'rganish, shaxsiylashtirilgan o'rganish, chet tillari, til o'rgatish muammolari, bilim darajasini avtomatik aniqlash, til o'rganish uchun chatbotlar, virtual yordamchilar, ma'lumotlar xavfsizligi.

Annotation. The use of artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) in education is becoming increasingly common, especially in the context of foreign language teaching. This material provides an overview and analysis of the role of AI and ML in personalized learning of foreign languages. The article discusses traditional teaching methods, their limitations, as well as the principles of personalized learning. The following is an overview of AI technologies and tools for language teaching, such as automatic detection of student proficiency, adaptive courses, and chatbots for speaking practice. Using the example of popular educational platforms such as Duolingo, Babbel and Rosetta Stone, the successful use of AI in language teaching is analyzed. The conclusion discusses the challenges and prospects of using AI and ML in education, and offers recommendations for practice and future research directions.

Keywords: Artificial intelligence, machine learning, personalized learning, foreign languages, problems of language teaching, automatic determination of knowledge level, chatbots for language learning, virtual assistants, data security.

В последние годы, в связи с быстрым развитием и широким использованием компьютерных наук, область искусственного интеллекта (ИИ) вошла в новую эпоху развития, что оказало революционное воздействие на образ жизни и трудовую деятельность человека. Роль ИИ в сфере обучения иностранным языкам постоянно растет, внося изменения в методы, содержание и концепции обучения. Исследование иностранных языков тесно связано с нейронауками, что позволяет легко внедрять ИИ в образовательный процесс. Примеры такого применения включают в себя машинный перевод, диалоговое взаимодействие с машинами и робототехнику в образовании. Эти технологии изменяют традиционные методы обучения, влияют на роль

преподавателей и системы оценки. В условиях стремительного развития информационных технологий, использование ИИ в образовании становится неотъемлемой частью образовательного процесса, способствуя эффективности и эффективности обучения иностранным языкам. Эта статья анализирует методы обучения и оценки, а также рассматривает измененную роль преподавателей. Ее цель - изучить построение системы обучения иностранному языку на основе ИИ и его влияние на улучшение качества и глубины обучения языку, чтобы сформировать эффективную модель взаимодействия.

Использование искусственного интеллекта (ИИ) в изучении языков обладает рядом преимуществ и недостатков:

Преимущества:

1. Персонализированное обучение: ИИ может адаптировать обучающий материал под индивидуальные потребности каждого учащегося, учитывая его уровень знаний, скорость обучения и предпочтения.

2. Доступность: Платформы и приложения с использованием ИИ обычно доступны онлайн, что делает обучение более доступным и гибким для учащихся в любом месте и в любое время.

3. Освоение навыков: ИИ может помочь студентам практиковать различные навыки, такие как говорение, аудирование, чтение и письмо, предлагая контент, специально нацеленный на развитие этих умений.

4. Мгновенная обратная связь: Автоматизированные системы с использованием ИИ могут предоставлять мгновенную обратную связь о произношении, грамматике и правильности ответов, что помогает учащимся быстрее улучшать свои навыки.

Недостатки:

1. Ограниченность контекста: ИИ может иметь ограниченное понимание контекста и культурных аспектов языка, что может привести к неправильному переводу или интерпретации определенных выражений.

2. Отсутствие эмоциональной связи: В отличие от общения с реальным преподавателем, обучение с использованием ИИ может лишить студентов возможности развивать эмоциональную связь и понимание культурных особенностей языка.

3. Ограниченность в способах обучения: Некоторые студенты могут предпочитать традиционные методы обучения, такие как занятия с преподавателем или групповые занятия, и чувствовать дополнительное ограничение при использовании только онлайн-платформ.

4. Технические проблемы: Работа с технологиями ИИ может вызывать технические проблемы, такие как сбои программного обеспечения, проблемы с интернет-соединением и другие, что может препятствовать нормальному процессу обучения. Понимание этих преимуществ и недостатков позволяет эффективно использовать искусственный интеллект в обучении языкам, учитывая их ограничения и преимущества.

Алгоритм использования искусственного интеллекта при изучении иностранных языков. Сбор данных: Первый этап включает сбор различных

данных, таких как тексты, аудио- и видеозаписи, учебные материалы и т. д. Эти данные будут использоваться для обучения алгоритмов ИИ. Второй этап Обработка и предварительная обработка данных: Полученные данные подвергаются предварительной обработке, включая очистку от шума, нормализацию, токенизацию и т. д., чтобы алгоритмы могли эффективно работать с ними.

Обучение моделей машинного обучения:** На этом этапе используются различные методы машинного обучения, такие как нейронные сети, алгоритмы классификации и регрессии, для создания моделей, способных понимать и анализировать языковые данные. Разработка приложений и платформ: На основе обученных моделей создаются приложения и платформы для обучения языкам. Эти приложения могут включать в себя функции автоматического перевода, распознавания речи, генерации упражнений, мониторинга прогресса студентов и т. д. Персонализация и адаптация: С помощью алгоритмов ИИ платформы обеспечивают персонализированный подход к обучению, адаптируя контент и упражнения под уровень знаний, скорость обучения и предпочтения каждого студента.

Предоставление обратной связи: Платформы с использованием ИИ предоставляют студентам мгновенную обратную связь о правильности ответов, произношении и прогрессе, что помогает им лучше понимать свои ошибки и улучшать свои навыки. Постоянное обновление и улучшение: Обученные модели постоянно улучшаются и обновляются на основе обратной связи от пользователей и новых данных, что позволяет платформам стать более эффективными и адаптированными к потребностям пользователей.

Этот алгоритм представляет общий подход к использованию искусственного интеллекта при изучении иностранных языков, и конкретные методы и технологии могут различаться в зависимости от конкретной платформы или приложения.

Список литературы:

1. Goldberg, Y. (2016). A Primer on Neural Network Models for Natural Language Processing. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 57, 345-420.
2. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... & Polosukhin, I. (2017). Attention is All You Need. In *Advances in Neural Information Processing Systems* (pp. 5998-6008).
3. Brown, P. F., Della Pietra, V. J., Della Pietra, S. A., & Mercer, R. L. (1993). The mathematics of statistical machine translation: Parameter estimation. *Computational Linguistics*, 19(2), 263-311.

	SO‘Z BOSHI	4
1.	ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДАГИ МУАММО ВА ЕЧИМЛАР Ғ.Б. Шоумаров, “Profi University” ректори, психология фанлари доктори, академик; У.Д. Қодиров, Сурхондарё вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази директори, психология фанлари доктори, профессор	6
2.	ПЕДАГОГ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ Х.И. Ибраимов Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий- тадқиқот институти директори, педагогика фанлари доктори, академик	10
3.	ТА’ЛИМ ВА ИLM-FAN SOHALARIDA XOTIN-QIZLAR ROLI N.M. Egamberdiyeva “Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, professor	13
4.	КАСБИЙ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА А.Ғ. Турғунбоева Наманган давлат педагогика институти, психология фанлари бўйича фасафа доктори (PhD), доцент	18
5.	МАКТАВ ВА OILA HAMKORLIGINING SAMARADORLIK MEZONLARI VA KO‘RSATKICHLARI N.M. Dalimova “Profi University” “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)	21
6.	XORIJYIY TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODLARNING AHAMIYATI S.Eshmo‘minova “Profi University” 1-kurs talabasi	24
7.	ПОКРОВИТЕЛИ СВЕТА Х.Абдумаликова	26

BIRINCHI SHO‘BA
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SIFAT VA
SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY
TENDENSIYALARI

1. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QUVCHILARINI PIRLS – XALQARO BAHOLASH DASTURIGA TAYYORLASH**
G.A. Mamatova
“Profi University”, PhD, dotsent 28
2. **KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA BADIYY ADABIYOT NAMUNALARIGA QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YO‘NALISHLARI**
B.U. Mingbayeva
“Profi University” “Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim metodikalari” kafedrasini v.b dotsenti 32
3. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TA‘LIM SAMARADORLIGINI YANGI SIFAT DARAJASIGA KO‘TARISH OMILLARI**
M.Yu. Yuldasheva
“Profi University” “Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasini mudiri 36
4. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QUVCHILARINING KREATIV FIKRLASH QOBILİYATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJRIBALARINING O‘RNI VA RO‘LI**
L.B. Axmedova
Profi University “Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasini dotsent vasifasini bajaruvchi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) 40
5. **ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБУЧЕНИИ**
М.Ф. Левкина
старший преподаватель кафедры «Педагогика, психология и методики начального образования» НЦОПНМ г.Ташкента 43
6. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH METODIKASI MODULINI TAKOMILLASHTIRISHDA LOYIHAVIY TA‘LIMNING AHAMIYATI**
N.M. Mansurova 46

Nordik xalqaro universiteti katta o'qituvchisi

7. **RASM CHIZISH VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TASVIRIY ILLUSTRATSIYA YARATISHGA O'RGATISH**
O.A. Maxmudova
"Maktabgacha, boshlang'ich ta'lim" kafedrası
dotsenti, PhD "Profi University" 48
8. **Ya.A. KOMENSKIYNING PEDAGOGIK G'OYALARI**
S.A. Maxmudova, X. Madaliyeva
Qo'qon universiteti o'qituvchisi,
Maktabgacha ta'lim 2-kurs talabasi 51
9. **BOLALARNING MUSIQIY TARBIYASIDA KARL ORFNING METODIKASI**
S.A. Maxmudova, Sh. Najmiddinova
Qo'qon universiteti o'qituvchisi,
maktabgacha ta'lim 2-bosqich talabasi 54
10. **ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И ПРОДУКТИВНОСТИ В ДОШКОЛЬНОМ И НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**
З.С. Мустафаева
Преподаватель, Джизакского государственного педагогического университета в г. Джизак 58
11. **BO'LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR**
M.Muzaffarova
"Profi University" maktabgacha ta'lim 3-kurs talabasi 60
12. **BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUSIQA FANINING O'RNI VA AHAMIYATI**
S.I. Sunnatova
JDPU o'qituvchisi 63
13. **VIZUAL TEXNOLOGIYALAR – BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA NUTQIY TAYYORLASHNING QULAY USULI**
F.B. Tashmuhamedova
"Profi University" "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrası
o'qituvchisi 66
14. **BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA SHAKLLANAYOTGAN NUTQ MADANIYATINING AXLOQIY TARBIYAGA TA'SIRI** 69

N.R. Turanazarova

Jizzax davlat pedagogika universiteti, stajyor o‘qituvchi

15. **СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**
O.A. Raxmanova
преподаватель в «Profi University», магистр 72
16. **BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA KOMPETENTLI YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISH**
A.A. Urazimbetova
PhD, Profi University 75
17. **BUGUNGI KUNDA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SIFAT SAMARADORLIGINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI**
D.A. O‘rozboyeva
“Profi University”, o‘qituvchi 79
18. **MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTI TARBIYACHISINING KASBIY KOMPETENSIYASI**
G.Xamidova, M.Begimova
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha ta‘lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi va talabasi 82
19. **MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOSLIGI**
G.Xamidova, M.Begimova
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha ta‘lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi va talabasi 84
20. **MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNING IZCHILLIGI HAMDA UZLUKSIZLIGI**
G.Xamidova, M.Begimova
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha ta‘lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi va talabasi 86
21. **BOLALARGA ASOSIY ILMIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA BOSHLANG‘ICH MAKTAB OMILI**
Celal Alġan
Nizomiy nomidagi TDPU magistranti 88
22. **BOLALAR MUSIQA VA SAN‘AT MAKTABLARI O‘QUVCHILARIDA MUSIQIY QOBILIYATLARNI** 91

SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK METODIKASI

O.I. Kimsanov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Musiq ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi

23. **BOLALARDA MUSIQA TERAPIYASI ORQALI PEDAGOGIK MAHORATNI OSHIRISH**
M.G‘. Fatxullayeva
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Musiq ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi
96
24. **MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASASIDA MUSIQA MASHG‘ULOTLARINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA OLIB BORISH**
M.M. Xalilova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
“Musiq ta’limi” kafedrasida katta o‘qituvchisi
99
25. **PEDAGOGIK TA’LIM KLASTERIDA MUSIQA FANINING BOSHQA FANLAR BILAN INTEGRATSIYASI**
J.S. Qayumov
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Musiq ta’limi” kafedrasida katta o‘qituvchisi
103
26. **BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATSIYALASHGAN TA’LIM**
A.M. Sultanova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
“Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi” kafedrasida o‘qituvchisi
105
27. **MAKTABDA MATEMATIKANI O‘QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI**
S. Imomberdiyev
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti o‘qituvchisi
108
28. **JAHON TA’LIM TAJRIBASIGA ASOSLANIB STEAM-TEXNOLOGIYASIDAN MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA FOYDALANISH USULLARI**
Sh.Sh. Xudayberganov
Urganch davlat pedagogika instituti magistratura bo‘limi boshlig‘i,
“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasida dotsenti v.b., pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
X.Sh. Abdullayeva
111

Urganch davlat pedagogika instituti, maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 2-kurs talabasi

29. **BOSHLANG'ICH TA'LIMNI INTEGRATSIYALASH**
I.B. Madraximova
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi
N.Abdumurodova, Q.Qahhorjonova
CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabalari
117
30. **NUTQIY KOMPETENSIYALARNI O'QISH DARSLARI**
ORQALI SHAKLLANTIRISH MASALALARI
L.B. Abdullayeva
Nukus innovatsion instituti assistent o'qituvchisi
119
31. **BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA XXI ASR**
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH VA XALQARO
BAHOLASH DASTURLARINING AHAMIYATI
Y.T. Axmadjonova
Jizzax politexnika instituti o'qituvchisi
121
32. **TA'LIM JARAYONIDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN**
FOYDALANISHNING TA'LIM SAMARADORLIGIGA
TA'SIRI
A.A. Sotbarov, Z.M. Jalilova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fakulteti katta
o'qituvchisi, talaba
125
33. **TA'LIMNING KREDIT-MODUL TIZIMIDA MAKTABGACHA**
TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MUSTAQIL
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH
M.S. Nimatova
TAFU "Pedagogika" kafedrası tadqiqotchisi
128
34. **BOLALARNI XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI**
VOSITASIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI
M.Usmanova, Sh.Mamadaminova
JDPU dotsenti va 3-kurs talabasi
131
35. **MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA**
BOLALARGA RASM CHIZISHDA GEOMETRIK
SHAKLLARDAN FOYDALANISH METODIKASI
A.M. Olimov
Qo'qon universiteti, "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi
135

36. **BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA INTEGRATSION MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR**
N.R. G‘oyibnazarova
 Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalara o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi 139
37. **UMUMTA‘LIM MUASSASALARIDA KIMYO FANINI O‘QITISH JARAYONIDA PISA TADQIQOTINING O‘RNI VA ROLI**
G.Q. Meliqo‘ziyeva
 Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti 141
38. **O‘YINCHOQLAR TARIXI VA UNING BOLA HAYOTIGA AXLOQIY-TARBIYAVIY TA‘SIRI**
J.Atamurodova, M.Qurbonova
 JDPU o‘qituvchisi va talabasi 145
39. **O‘QUVCHILAR BILIMINI TURLI METODLAR VOSITASIDA OSHIRISH (O‘zbet tili (ona tili) darslari misolida)**
S.Sh. Matkarimova
 “Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi” kafedrasida o‘qituvchisi
N.Z. Kozimova
 CHDPU Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabasi 147
40. **BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY AN‘ANALARI**
Q.X. Alqorov
 Jizzax davlat pedagogika universiteti,
 “Texnologik ta‘lim va tasviriy san‘at fanlari” kafedrasida katta o‘qituvchisi
M.T. Allamuradova
 Jizzax viloyati Baxmal tumanidagi 43-sonli umumta‘lim maktabining texnologik ta‘lim o‘qituvchisi 150
41. **MAKTABGACHA TA‘LIMDA BOLA TARBIYASINING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI**
Q.X. Alqorov
 Jizzax davlat pedagogika universiteti,
 “Texnologik ta‘lim va tasviriy san‘at fanlari” kafedrasida katta o‘qituvchisi
H.A. Allamuradov
 Jizzax davlat pedagogika universiteti, tyutor 154
42. **MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA‘LIM BERISHDA STEAM TA‘LIMINING MOHIYATI** 156

M.X. Qilichova, D.B. Isroilova
JDPU “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi va talabasi

43. **STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH**
M.X. Qilichova, M.H. Poyonova
Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi va talabasi 159
44. **IXTISOSLASHTIRILGAN SAN’AT VA MADANIYAT MAKTABLARIDA FORTEPIANO IJROCHILIGINI TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH**
G. Vohidova
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
“Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrası o‘qituvchisi 162
45. **MAKTABGACHA TA’LIM FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISH VA REJALASHTIRISHNING MUHIM JIHATLARI**
M.F. Yakubova
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi 164
46. **MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FAZOVIIY TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIIY TA’LIM METODLARIDAN FOYDALANISH USULLARI**
X.B. Rahmonqulova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 167
47. **OILADA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA FARZANDLARNI TARBIYALASH**
M.A.Yakubova, M.Begimova
JDPU “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası dotsenti va 3-kurs talabasi 170
48. **УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА МАКТАБГАЧА ВА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ УЗВИЙЛИГИ**
Х.Б. Рахмонкулова
Жиззах давлат педагогика университети 176
49. **THE IMPORTANCE OF GAME ACTIVITIES IN INCREASING THE INTEREST OF PRESCHOOL CHILDREN**
J. Atamurodova
JDPU teacher 179

50. **KICHIK MAKTAB YOSHI DA VRIDAGI BOLALARDA
GIPERAKTIVLIKNING O‘ZLASHTIRISHGA TA’SIRI**
S.A. Usmanova, F.T. Gayipberganova
Toshkent amaliy fanlar universiteti 181
51. **MAKTABGACHA TA’LIMDA MASHG‘ULOT SIFATINI
OSHIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH**
J.S. Saidov, U.Sh. Xo‘jaqqulova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 185
52. **MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SAVODGA
O‘RGATISHDA O‘YIN TEXNOLOGIYASIDAN
FOYDALANISH**
J.S. Saidov, B.I. Karimova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 188
53. **KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARNING
PSIXOLOGIK HOLATLARI**
Y.E. Sobirov, F.T. Madaliyeva
TAFU 190
54. **MATEMATIKA O‘QITISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI
VA METODLARI**
G.E. Nurimbetova
“Profi University” “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasining matematika
fani o‘qituvchisi 194
55. **BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI
RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASI MOHIYATIGA
E’TIBOR YANGI DAVR TALABI**
N.K. Qaytarova
“Profi University” o‘qituvchisi 199
56. **YANGI O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG KADRLAR
TAYYORLASH ISTIQBOLLARI VA UNING
MEXANIZMLARI**
J.N. Mamadjanov
Toshkent davlat yuridik universiteti 202
57. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLAR
DARSLARINI TASHKILLASHDA ZAMONAVIY
YONDASHUVLAR**
I.S. Shodiyeva
Farg‘ona viloyati Yozyovon tumani, 12-sonli umumta’lim maktabi 205

58.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FIKRNI YOZMA IFODALASH O.O. Parpiyev Qo‘qon universiteti	207
59.	INKLUZIV TA‘LIMDA BOLALAR IJTIMOIYLASHUV MUAMMOLARINI YENGILASHTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGNING O‘RNI M.R. Dilshodova Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti	211
60.	BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TARBIYA JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI D.A. Qayumova, A.A.Qayumov Oqdaryo tumani 12-sonli umumta‘lim maktabi, TATU Samarqand filiali	214
61.	MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTI TABIAT BURCHAGIDA BOLALAR MEHNATINI TASHKIL ETISH USULLARI D.S. Toshtemirova, B.M.Abdug‘aniyeva JDPU	217
62.	MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION FAOLIYATNING ASOSIY YO‘NALISHLARI Sh.U. Mingbayeva Navoiy shahar 21-sonli davlat maktabgacha ta‘lim tashkiloti	219
63.	XALQARO TADQIQOTLARDA FINLANDIYA TA‘LIM TIZMINING O‘RNI I.B. Madraximova, A.O. Yusupova CHDPU	224

IKKINCHI SHO‘BA
BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION
HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

1. **MAS‘ULIYAT HISSI SHAKLLANISHINING**
AYRIM PSIXOLOGIK JIHATLARI
U.D. Qodirov
Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish
milliy markazi direktori, psixologiya fanlari doktori, professor
226
2. **BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI FAOLIYATGA**
TAYYORLASHDA YONDASHUVLAR
N.X. Voxidova
Nizomiy nomidagi TDPU “Pedagogika” kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori
230
3. **ПРОБЛЕМА АККУЛЬТУРАЦИИ ИНОСТРАННЫХ**
СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ
М.М. Насимджанова
и.о доцент, (PhD) кафедры «Педагогика и психология»
университета «Profi»
233
4. **PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR JAMIYATIMIZ**
TARAQQIYOTIGA XIZMAT QILADI
A.R. Baxriyev, ped. f. d., professor v.b.
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
236
5. **ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ**
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ
ОФИЦЕРОВ ЗАПАСА
Р.М. Медетова
Заведующий отделом УзНИИПН,
доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,
А.А. Анорбоев
Доцент Учебного центра военной подготовки
Национального университета Узбекистана, подполковник
239
6. **TURKISTON JADIDLARINING G‘OYAVIY QARASHLARI**
VA FAOLIYATIDA XOTIN-QIZLAR MUAMMOLARI
G.Q. Karimova
“Profi University” Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar
bo‘yicha prorektori, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent
243

7. **РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ВУЗАХ
УЗБЕКИСТАНА**
Д.Р. Рахманова
канд. пс. наук, доцент кафедры «Педагогика и психология»,
Profi University 246
8. **MILLIY TARBIYANING TARKIBIY TUZILISHI VA UNI
YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISH YO‘LLARI**
К.А. Mamatqulova, PhD
Profi University 249
9. **THE PRIORITY OF TRAINING IN THE SPIRIT OF
MILITARY PATRIOTISM IS TO EDUCATE FUTURE
RESERVE OFFICERS
IN A NATIONAL AND COMBAT SPIRIT**
Kh.Yu. Boboev
Senior lecturer of the Military training center of the National
university of Uzbekistan, associate professor, lieutenant colonel 252
10. **HARBIY XIZMATCHILARINING TA’LIM SIFATINI
TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY
ASOSLARI – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**
Z.R. Jabbarov
O‘zbekiston milliy universiteti Harbiy
tayyorgarlik o‘quv markazi o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik 257
11. **TEXNOLOGIYA FANINI MODERNIZATSIYALASHDA
ZAMONAVIY TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARNING
O‘RNI**
O‘.O. Toxirov, v.b. dotsent
Yangi asr universiteti 260
12. **TARBIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA IJTIMOIIY FAOL
O‘QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH
IMKONIYATLARI**
N.U. Nurmatova, PhD
Profi University 265
13. **COOPERATIVE LANGUAGE LEARNING (CLL) IN
TEACHING ENGLISH LANGUAGE**
Z.Q. Abduqodirova
Profi University, Lecturer department of “Languages” 268
14. **CRITICAL THINKING READING IN HIGHER EDUCATION**
Kh.Adkhamova 271

Profi University, Lecturer department of “Languages”

15. **ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА**
А.Ж. Алламуратова
к.ф.н, доц., преподаватель кафедры языков, Profi University 274
16. **СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СЕРГЕЯ ДОВЛАТОВА)**
С.Б. Бекмурзаева
Преподаватель кафедры языков, Profi University 277
17. **O‘QUVCHILARGA TEXNOLOGIYA FANI DARSLARIDA UY-RO‘ZG‘OR BUYUMLARINI YASASHNI O‘RGATISH TEXNOLOGIYASI**
O‘.O. Toxirov, v.b.dotsent
Yangi asr universiteti 279
18. **ADABIY TA’LIMDA KOMIL INSON TARBIYASINI O‘RGANISHNING UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK MASALALARI**
Sh.T. Dusanova
Angren shahar 2-son kasb-hunar maktabining ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi 282
219. **TA’LIM SIFATINI OSHIRISHNING INNOVATSION USULLARI**
N.M. Mamatqulova
Bektemir tumanidagi 290-sonli umumta’lim maktabining tarix fani o‘qituvchisi 287
20. **ALISHER NAVOIY ASARLARI MATNI USTIDA ISHLASH USULLARI**
N.M. Oymatova
“Profi University”, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
“Tillar” kafedrası v.b.dotsenti 289
21. **TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODIKALARNING AHAMIYATI**
N.K. Sabirova
“Profi University”, “Tillar” kafedrası o‘qituvchisi 294
22. **ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ** 299

ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ

С.Б. Эргашева
“Profi University”

23. **TALABALARDA BADIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI**
O.G'. Yunusov
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 301
24. **IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA MUSIQA DARSLARINING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI**
A.M. Syomkina
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 304
25. **KOMPETENTLIKKA YO‘NALTIRILGAN KEYS TOPSHIRIQLAR**
Sh.R. Qo‘qonboyeva
Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, p.f.f.d (PhD)
B.M. Kukonboyev, I.M. Raxmonova
Farg‘ona viloyati, Furqat tumani kasb-hunar maktabi fizika fani o‘qituvchilari 308
26. **SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGLAR BOSHQARUV FAOLIYATIGA XOS IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK QARASHLARI**
S.B. Saidqulov
A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti stajyor-tadqiqotchisi 310
27. **KOMPETENTLIKKA YO‘NALTIRILGAN KLASSIK TOPSHIRIQLAR**
Sh.R. Qo‘qonboyeva
Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, p.f.f.d (PhD)
B.M. Kukonboyev, I.M. Raxmonova
Farg‘ona viloyati, Furqat tumani kasb-hunar maktabi fizika o‘qituvchilari 314
28. **NOTALASHTIRISH VA KOMPYUTER DASTURLARIDA ISHLASH FANINI O‘QITISHDA SIBELIUS DASTURI ORQALI TALABALARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI**
A.I. Umarova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Musiqqa ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi 317

29. **O‘QUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI**
D.Sh. Ko‘makova
Toshkent amaliy fanlar universiteti “Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi 319
30. **OLIV PEDAGOGIK TA‘LIMDA JADID MA‘RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN DIDAKTIK QADRIYATLARNI O‘RGANISH DOLZARBLIGI**
N.T. Jalilova
Profi University, “Tillar” kafedrası o‘qituvchisi 325
31. **O‘QITUVCHILARNING NUTQ MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH – IJTIMOIV ZARURAT SIFATIDA**
Z.Raxmonova
NamDU mustaqil tadqiqotchisi 328
32. **PEDAGOGIK OLIV TA‘LIM MUASSASALARI TALABALARINING IJODIV FIKRLASH USULLARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIVATLARI**
N.X. Ernazarova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 328
33. **TA‘LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARINI PEDAGOGIK FAOLIVATGA TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR**
N.P. Nizamova
Profi University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri 335
34. **OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR VA ZIDDIYATLAR**
Z.Xusanbayeva, G.Erkayeva
TAFU, “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi, TAFU talabasi 339
35. **PEDAGOG SHAXSIDA FRUSTRATSION TOLERANTLIK IFODALANISHINING PSIXOLOGIK MOHIYATI**
N.N. Nurmatov
Nizomiv nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi 342
36. **NOTO‘LIQ OILALARDA TARBIYALANAYOTGAN KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDAGI OILAVIV** 350

QADRYATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

N.X. Djumanova

Alfraganus universiteti

Pedagogika fakulteti magistranti

37. **TO‘LIQ BO‘LMAGAN OILADA QIZ BOLANI
TARBIYALASHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK
XUSUSIYATLARI**
M.M. Eshpulatova
Profi University 355
38. **O‘SMIRLIK DAVRIDA GAZLAYTING KO‘RINISHLARI**
N.Usmonova, Sh.Пuosjonov
Qo‘qon universiteti “Ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi va talabasi 358
39. **ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА АРТ
ПЕДАГОГИКАНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ**
Х.Х. Ҳайдаров
ЎзДСМИ “Педагогика ва психология” кафедраси ўқитувчиси 364
40. **MALAKALI PEDAGOG ISH FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK
YONDASHUVLARNING AHAMIYATI VA O‘RNI**
N.I. Ataboyev
Toshkent amaliy fanlar universiteti 368
41. **BOJXONA INSTITUTI KURSANTLARI KASBIY
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH**
M.S. Qodirov
Bojxona qo‘mitasining Bojxona instituti “Psixologik tayyorgarlikni
rivojlantirish” markazi boshlig‘i, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD) 370
42. **O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI VA
KOMPETENSIYAVIY XUSUSIYATLARI**
J.X. Razaqov
Surxondaryo viloyati PУМО‘ milliy markazi 374
43. **O‘SPIRINLARDA KASB-HUNAR TANLASH
MUAMMOLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH**
S.X. Asilova, X.Farxodova
Qo‘qon universiteti Ta’lim fakulteti o‘qituvchisi va talabasi 377
44. **ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ
СТУДЕНТА – БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА**
Д.А. Абдуганиева 380

Международная исламская академия Узбекистана,
Докторант

45. **OLIY PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHNING MUAMMO VA YECHIMLARI**
R.N. Bekmirzayev f.-m. f. d., professor,
F.Q. Tugalov dotsent, B.N. Shermatov dotsent, H.O. Valiyeva
talaba
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Samarqand davlat universiteti 383
46. **ТАЛАБАЛИК ДАВРИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЕТУКЛИК ИСТЕЪДОДНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛИ СИФАТИДА**
Г.Г. Кувондиқова
Profii University, “Педагогика ва психология” кафедраси доценти
в/б, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) 386
47. **ИЧКИ ИШЛАР ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ**
О.А. Хўжакулов
Наманган вилояти Ички ишлар бошқармаси бошлиғининг ўринбосари, подполковник 389
48. **ТА’ЛИМ СИФАТИНИ BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI**
М.А. Yakubova
Nizomiy nomidagi TDPU, mustaqil izlanuvchi (PhD), Toshkent shahar Mirzo Ulug‘bek tumani 256-sonli umumta’lim maktabi direktori 396
49. **ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ**
Э.Р. Муртазин
Ассистент Джизакского политехнического института
Д.Р. Муртазина
Магистр направления «Теория и история педагогики»
Джизакский государственный педагогический университет 399
50. **KONSULTATIV PSIXOLOGIYA PSIXOLOGIK MASLAHATNI TADQIQ ETUVCHI ZAMONAVIY YO‘NALISHI SIFATIDA**
Sh.S. Ablusamatova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 402

51. **ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНОЙ ЛИЧНОСТИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ**
Т.А. Орлова, К.А. Байрамова
 д.п.н., и.о. доц., кафедры «Физика и методика её преподавания»
 ТГПУ имени Низами, студентка 1 курса “Profi University” 406
52. **O‘QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH IXTISOSLASHTIRILGAN TA’LIM MISOLIDA**
M.A. Pazilov
 Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti 408
53. **O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISH MASALALARI**
N.T. Xudaybergenova
 Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahar Xalq ta’limi bo‘limiga qarashli 13-sonli umumta’lim maktabining amaliyotchi psixologi 412
54. **SEMINAR MASHG‘ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING “KOUCHING” SHAKLI**
K.A. Mamatqulova, PhD
 Profi University 414
55. **OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING O‘SMIR TARBIYASIDAGI PEDAGOGIK JIHATLARI**
Q.D.Yusupov
 Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi 418
56. **TIBBIYOT VA SUN’IY ZAKO**
S.N. Mahmudov
 “Profi University” Axborot tizimlari va texnologiyalari yo‘nalishi talabasi 421
57. **BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA HAMKORLIKDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH**
G.I. Xasanova, D.Abdullayeva
 Jizzax davlat pedagogika universiteti 424
58. **BOSHQARUV PSIXOLOGIYASIDA LIDERLIK MASALASINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI**
B.R. Avlaqulov 426

Toshkent amaliy fanlar universiteti

59. **TA'LIM JARAYONIDA TALABALAR O'ZINI O'ZI FAOLLASHTIRISHI MUAMMOSINING MAHALLIY MUHITDA O'RGANILISHI**
A.N. Qurbonboyev, PhD
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 432
60. **O'QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA O'ZBEK MILLIY HARAKATLI O'YINLARINING AHAMIYATI**
K.R. Abdullayeva, PhD
Namangan davlat universiteti 434
61. **INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA "MEN" KONSEPSIYASINI SHAKLLANTIRISH ORQALI BOLANING IJTIMOIYLASHUVIGA ERISHISH VA BU AMALIYOTDA OILANING O'RNI**
X.N. Toshmatova
Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani
18-umumiy o'rta ta'lim maktab amaliyotchi psixologi 436
62. **SMART-ПОДХОД К ОБРАЗОВАНИЮ: ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**
Н.М. Абдуллаева
Доцент университета Perfect, доктор философии (PhD) в области педагогических наук 439
63. **YOSH RAHBARLARDA STRESSGA BARDOSHLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA VOSITALARI**
Л.У. Инагамова
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси "Бошқарув маҳорати" кафедраси мудири в.б.,доцент 444
64. **ПРОЯВЛЕНИЕ ЗАЩИТНОГО И СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ**
С.М. Туйчиева
Кандидат психологических наук, доцент
Ташкентский университет прикладных наук 448
65. **O'QITUVCHINING KASB AXLOQINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING AHAMIYATI** 451

R.X. Boymirzayeva

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti Davlat huquqi va boshqaruvi kafedrası katta o'qituvchisi

66. **ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗА**
Н.Х. Валиева
Преподаватель НУУз 453
67. **PSIXOLOGIYADA KASBIY SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI TADQIQ ETILISHINING ZARURATI**
I.A. Yusupjonova, PhD
Andijon davlat universiteti 456
68. **PSIXOLOGNING KASBIY O'ZIGA XOS IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**
A.T. Akbaraliyeva
Toshkent amaliy fanlar universiteti 459
69. **ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД КАК В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К УСЛОВИЯМ ВУЗА**
Р.А. Хайдарова
Ташкентский государственный университет востоковедения 462
70. **КРЕАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**
А.А. Шаюсупова
к.п.н., доцент Profi University 465
71. **BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QITISHDA TA'LIM INTEGRATSIYASI VA INNOVATSIYASI**
U.T. Ahmadjonova
Jizzax politexnika instituti 468
72. **ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ**
Р.А. Хайдарова
Ташкентский государственный университет востоковедения 471
73. **SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA AXLOQ VA AXLOQIY QADRIYATLAR MASALASINING YORITILISHI**
G'D. Mamatkulov 475

Alfraganus universiteti

74. **BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA
INNOVATSION HAMDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR**
O.Sh. Baymurzayeva, F.T. Cnindaliyeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti 478
75. **LUQMON BO‘RIXONNING “SIRLI MUALLIM” QISSASIDA
O‘QITUVCHI SHAXSI**
N.Kiryigitova, Z.Xudoyberdiyeva
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti o‘qituvchisi va talabasi 482
76. **YOSHLARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI
SHAKLLANTIRISHDA QATAG‘ON QURBONLARI
MEROSINING O‘RNI**
J.A. Yo‘ldoshev
Toshkent Amaliy fanlar universiteti 485
77. **O‘QUVCHI SHAXSINING SHAKLLANISHIDA
MULOQOTNING O‘RNI**
S.O. Qalmuratov
Qoraqalpog‘iston Respublikasi 12-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi 487
78. **BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHGA
INNOVATSION YONDASHUV**
B.M. Isayev
Andijon mashinasozlik instituti 490
79. **KREDIT TEXNOLOGIYASI SHAROITIDA
TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIM SIFATINI OSHIRISH
MEXANIZMI**
M.Q. Samandarova
Xalqaro Nordik universiteti 493
80. **PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHDA IJTIMOYIY-
PSIXOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH AKTUAL
MUAMMO SIFATIDA**
A.Sh. Abdullayev
Profi University 496
81. **TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH**
B.B. Abdug‘aniyev p.f.f.d (PhD), Sh.Sh. Nu‘monova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 499

82. **PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI**
Sh.S. Abdusamatova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 502
83. **IJTIMOIIY FANLARNING PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI O‘RNI**
N.I. Choriyeva
Profi University 505
84. **BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING ILMIY DUNYOQARASHI SHAKLLANISHI HAQIDA YEVROPA VA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING FIKRLARI**
D.Q. Abdullayeva
NamDPI 508
85. **INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA HAMKORLIKDA TARBIYALASH TEXNOLOGIYALARI**
Z.O. Ismatova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 511
86. **KOMPETENSIYALI PEDAGOGLARNI TAYYORLASH BUGUNGI KUNNING DOLZARB MASALALARIDAN BIRIDIR**
E.Kuldashev, S.Yokubjonov
Andijon mashinasozlik instituti 513
87. **TALABALARDA GURUHDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TRENINGLARNING O‘RNI**
O.A. Otajonova, psixol. f.n.
Profi University 516
88. **XONDAMIRNING HAYOTI VA UNING “XULOSAT UL-AXBOR” ASARI HAQIDA**
A.K. Polvanov
TMC instituti 520
89. **PSIXOLINGVISTIK QARASHLARNING SHAKLLANISHI VA TILNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI**
Sh.A. Axmedov
Toshkent amaliy fanlar universtiteti 522
90. **PSIXOLOGIK TRAVMA VA ULARNING SABABLARI** 525

N.I. Qobilova
Jizzax davlat pedagogika universiteti

91. **INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA PEDAGOGIK RISK LARNI MINIMALLASHTIRISH TAMOYILLARI**
Sh.B. Xalmuratova
Nukus davlat pedagogika instituti 527
92. **MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARI TUZISHDA DIDAKTIK YONDASHUVDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK USULLARI**
J.H. Smetova
Toshkent amaliy fanlar universiteti 530
93. **ALISHER NAVOIYNING "MAHBUB UL-QULUB" ASARIDAGI TURKIY QATLAMNI IFODALOVCHI IJTIMOY-SIYOSIY LEKSIKANING TAHLILI**
SH.T. O'TAMURODOV, A.H. ADILOVA
Jizzax davlat pedagogika universiteti 533
94. **YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O'RNI**
M.T. Fayzullayev
Jizzax davlat pedagogika universiteti 535
95. **BOSHQARUV JARAYONINING AYRIM JIHATLARI**
M.B. Abdulxayeva
A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy tadqiqot instituti 537
96. **O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL O'QITISH METODLARI**
G.X. Baratova
Sh.Rashidov tumani 5-sonli umumta'lim maktabi 540
97. **INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA FANLARNI O'QITISH**
L.S. Baratov
Jizzax politexnika instituti 542
98. **ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ**
М.М. Комилова, Н. М. Махкамбаева
Ташкентский университет прикладных наук 545

99. **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ**
Д.А. Пак, Е.В. Ловыгина, Р.Г. Каримов, .М.Абдурахмонов, Б.А. Юнусбоев
 Джизакского государственного педагогического университет,
 Джизакская музыкальная художественная школа №8,
 Джизакского политехнический институт 549
100. **HARBIY TA'LIM TIZIMIDA KADRLAR TAYYORLASH STRATEGIYASI**
Sh.B. Zoxidov
 Chirchiq davlat pedagogika universiteti 552
101. **ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ ОБ ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ**
М.М. Комилова
 старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук, самостоятельный соискатель НИИ педагогических наук им. Т. Н. Кары Ниязи 556
102. **BO'LAJAK FILOLOG MUTAXASSISLARNING TERMINOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI O'RNI**
М.А. Hojiyeva, G.Soliyeva
 Qo'qon davlat pedagogika instituti 560
103. **БЎЛАЖАК ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ШАКЛЛАНИШИДА ПОЗИТИВ ТАФАККУРНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ**
Ш.Қ. Саттарова, доцент (PhD)
 Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети
Ф.А. Расулова
 Чирчиқ шаҳар касб-ҳунар мактаби ўқитувчиси 563
104. **ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИННОВАЦИОН МЕТОДЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ СИФАТИДА**
У.У. Абдурахмонов
 Тошкент Амалий фанлар университети 569
105. **ЁШЛАРДА РАҚОБАТБАРДОШЛИК СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ СОЦИОЛОГИК ТАЛҚИНИ**
Д.А. Рахмонов, PhD 572

Тошкент амалий университети
Н.Ж. Назарова
Тошкент давлат транспорт университети

106. **ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСИ: СТРУКТУРАВИЙ-ФУНКЦИОНАЛ ЁНДАШУВ**
Р.С. Самаров психол.ф.н., Д.А. Рахмонов, PhD
Тошкент амалий университети 582
107. **ТАҲДИДБАРДОШ ЖАМИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ**
У.Қ. Акбаров
Термиз давлат педагогика институти 578
108. **ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ**
З.Р. Исламова
ТГПУ им. Низами 582

UCHINCHI SHO‘BA
TILLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION
METODIKALARNING AHAMIYATI

1. **XORIJIY TILLARNI O‘RGANISHDA ZAMONAVIY METODLAR VA ULARNING QO‘LLANILISHI**
N.I. Xursanov – PhD, G.Muxtorova
Renessans ta’lim universiteti 586
2. **DEVELOPING AND RECOGNIZING SKILLS, TRANSFERABLE SKILLS, PERSONAL AND ACADEMIC SKILLS**
L.Adizova
Profi University 591
3. **ELEVATING LANGUAGE LEARNING THROUGH THE POWER OF INNOVATIVE TEACHING METHODS**
M.A. Alibekova
Jizzakh pedagogical University 593
4. **CHET TILINI O‘RGATISHDA KO‘RGAZMALILIK**
R.S. Shodiyev, F.Yu. Ergashova
Toshkent amaliy fanlar universiteti 597
5. **TECHNOLOGIES OF USING ALTERNATIVE ASSESSMENT IN THE ENGLISH CLASSES**
Z.Qudratova
Profi University 600
6. **DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH**
D. Sandibayeva
Lecturer, Profi University, department of “Languages” 603
7. **BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA INTEGRATSION YONDASHUV TEXNOLOGIYASIDAN FODALANISHNING METODOLOGIK ASOSI**
G.I. Xasanova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 606
8. **O‘ZBEK TILI DARSLARIDA INTERFAOL O‘QITISH USULLARI**
N.E. Qodirova
Profi University 608

9. **TIL VA JAMIYAT ALOQALARIDA IKKI TILLILIK**
G.Q. Safarova, PhD
 Profi University 611
10. **XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA AN‘ANAVIY VA INNOVATSION TA‘LIM METODLAR**
M.A. Fayzullayeva
 Jizzax shahridagi 10-umumta‘lim maktabi ingliz tili o‘qituvchisi 614
11. **МЕТОДЫ ПЕРЕДОВОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СТУДЕНТОВ В ТЕХНИЧЕСКОЙ СФЕРЕ**
S.Yokubjonov
 Andijon mashinasozlik instituti 617
12. **ENHANCING INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE IN ASPIRING ENGLISH LANGUAGE EDUCATORS: A COMPREHENSIVE EXPLORATION**
B.E. Madaliyev 620
13. **LESSON TRACKING-AS A TOOL FOR ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION**
U.R. Ergasheva, N.I. Isroilova
 Fergana State University 629
14. **DESIGNING DATA COLLECTING TOOLS: OBSERVATION**
U.R. Ergasheva, S.F. Raimjonova
 Farg‘ona davlat universiteti 632
15. **ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА**
Н.М. Дилова
 Ташлакский район Ферганской области 635
16. **“SIRLI MUALLIM” QISSASIDA RAMZIYLIK VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI**
D.D. Do‘stqulova 639
17. **DESIGNING EFFECTIVE ACTIVITIES TO ENHANCE LESSON COMPLETION: A SCIENTIFIC APPROACH**
U.R. Ergasheva, M.Z. Hokimova
 Fergana State University 641
18. **INNOVATIVE APPROACHES IN TECHNICAL SCIENCES AND THEIR DEVELOPMENT** 644

S.B. Atajonova¹(PhD) D.Ph.E.Sc¹, R.Nishonova²
Andijan Machine-Building Institute

19. **CULTURE AND LANGUAGE**
A.S. Toshmatov, M.S. Madaminova
Fergana State University 646
20. **OGAHIY G‘AZALLARINI “TURFA ZAKOVATLAR”**
NAZARIYASI ASOSIDAGI TAHLILI
M.O. Fayzullayeva
TAFU 648
21. **INNOVATIVE TEACHING METHODS OF ENGLISH**
D.N. Yakubova
English teacher of “Renaissance University” 652
22. **MAKTAB DARSLIKHLARI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA**
MUMTOZ ADABIYOT NAMUNALARINI O‘RGATISH
SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA
Z.B. Kurbanova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 655
23. **ULUG‘BEK HAMDAMNING “SO‘Z” HIKOYASIDA**
RAMZIYLIK, IJTIMOYLIK VA FALSAFIYLIK
N.Kiryigitova, D.Boymurotova
JDPU o‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi 657
24. **THE IMPORTANCE AND USE OF METHODS IN TEACHING**
FOREIGN LANGUAGES.
S.Shermamatova, Yo.Mamadaliyeva
Fergana State University 659
25. **IMPORTANCE AND METHODS OF FORMATION OF**
INDEPENDENT LEARNERS
M.A. Turayeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti 662
26. **ACOMPARATIVE STUDY OF TERMS RELATED TO**
CHILDREN'S DISEASES IN ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGES
X.N. Murtazayeva
Termez branch of Tashkent medical academy 665
27. **THE SPIRIT OF RENEWAL IN THE WORKS OF KAMIL**
KHOREZMI 667

N.A. Bo‘tayeveva

A.Qodiriy in the name of JDPU External section, “In preschool and elementary schools, teacher of the “distance education” department”

29. **THE IMPORTANCE OF TEACHING PRONUNCIATION TO ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE EFL LEARNERS**
S.O‘. Shermamatova, M.Z. Rajabova
Fergana State University 671
30. **REVOLUTIONARY APPROACHES IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE**
D.B. Turdiboyeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti 674
31. **WAYS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT THROUGH THE EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN**
N.A. Saidkulov
Gulistan State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of “Social Sciences and Art Studies” 675
32. **THE ROLE OF GAMES IN CLASSROOM**
U.R. Ergasheva, SH.B. Akramova
Fergana State University 678
33. **USING GAMES IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES**
S.O‘. Shermamatova , SH.B. Akramova
Fergana State University 681
34. **STORYTELLING AS AN EFFECTIVE METHOD FOR TEACHING ENGLISH IN DISTANCE EDUCATION**
U.R. Ergasheva, G.Nomozova
Farg‘ona davlat universiteti 683
35. **THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES**
S.Sh. Temirov
An English teacher of military institute of information communication technologies and signals 686
36. **THE POWER OF CONTENT- BASED LEARNING: UNDERSTANDING ITS BENEFITS**
U.R. Ergasheva, S.I. Rahmonaliyeva
FerSu 689
37. **THE CATEGORY OF MOOD IN ENGLISH** 691

- U.R. Ergasheva, J.Odiljonova**
Farg‘ona davlat universiteti
38. **THE ROLE OF AUTHENTIC VIDEOS IN TEACHING ENGLISH**
R.U. Narbekova
Jizzax davlat pedagogika universiteti 695
39. **USING INTERNET WEBSITE RESOURCES FOR**
U.R. Ergasheva, S.Muhammadjonova
Farg‘ona davlat universiteti 698
40. **THE ROLE OF PHONETICS IN ENGLISH LANGUAGE**
U.R. Ergasheva, Z.L. Tursunaliyeva
Farg‘ona davlat universiteti 702
41. **МИФОЛОГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ДЕРЕВА В ПЬЕСЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ «ФЕДРА»**
Э.С. Халикова (PhD), Д.Шерханова
Чирчикский государственный педагогический университет 704
42. **ДЕТЕКТИВНАЯ И ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА РУССКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ**
Э.С. Халикова (PhD), С.Абдиханова
Чирчикский государственный педагогический университет 707
43. **ТВОРЧЕСТВО БОРИСА ПОПЛАВСКОГО В КОНТЕКСТЕ НЕМЕЦКОГО РОМАНТИЗМА**
Э.С. Халикова (PhD), У.Уктамова
Чирчикский государственный педагогический университет 711
44. **ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКЕ СИМВОЛИСТОВ: ПОЛЬ ВЕРЛЕН И ВАЛЕРИЙ БРЮСОВ**
Э.С. Халикова (PhD), Н.Музрובה
Чирчикский государственный педагогический университет 714
45. **ТРАНСФОРМАЦИЯ МОТИВА МИФОЛОГИЧЕСКОЙ НОЧИ В ЛИРИКЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА**
Э.С. Халикова (PhD), М.Тохтаева
Чирчикский государственный педагогический университет 718
46. **К ВОПРОСУ О ЕСЕНИНСКОЙ ТРАДИЦИИ В ПОЭЗИИ А. ПЕЛЕВИНА**
Э.С. Халикова (PhD), Х.Бекниёзова
Чирчикский государственный педагогический университет 722

47. **ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ И МОТИВЫ В ПОЭЗИИ СЕРГЕЯ КЛЫЧКОВА**
Э.С. Халикова (PhD), Т.Нарбаева
Чирчикский государственный педагогический университет 726
48. **ПРОСТРАНСТВА ЛАКЕЙСКОЙ, ПЕРЕДНЕЙ, ПРИХОЖЕЙ И ГОСТИНОЙ В РУССКОЙ ЭПИГРАММЕ ПУШКИНСКОЙ ЭПОХИ**
Э.С. Халикова (PhD), Л.Суннатова
Чирчикский государственный педагогический университет 729
49. **ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ»**
Э.С. Халикова (PhD), А.Асролова
Чирчикский государственный педагогический университет 733
50. **ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ**
Э.С. Халикова (PhD), Д.Тельманова
Чирчикский государственный педагогический университет 736
51. **СНИЖЕННАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**
Г.З. Наркузиева, Ш.Абдужалолова
Чирчикский государственный педагогический университет 740
52. **ФУНКЦИИ ВЫСОКОЙ И СНИЖЕННОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ**
Г.З. Наркузиева, З.Аширова
Чирчикский государственный педагогический университет 743
53. **ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ**
Г.З. Наркузиева, С.Атабекова
Чирчикский государственный педагогический университет 745
54. **ПОНЯТИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ И ТЕХНИКИ РЕЧИ**
Г.З. Наркузиева, А.Бекбаева
Чирчикский государственный педагогический университет 749
55. **ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «АРХАИЗМ» И ЕГО ОСНОВНЫЕ ВИДЫ**
Г.З. Наркузиева, Н.Джалолова 753

Чирчикский государственный педагогический университет

56. **НОВАЯ ЖИЗНЬ СТАРЫХ СЛОВ: АРХАИЗМЫ В
СОВРЕМЕННЫХ КОНТЕКСТАХ.**
Г.З. Наркузиева, Р.Эгамбергана
Чирчикский государственный педагогический университет 756
57. **ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ
РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**
Г.З. Наркузиева, А.Эгамназаров
Чирчикский государственный педагогический университет 760
58. **ЭТАПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ
РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**
Г.З. Наркузиева, Д.Халимова
Чирчикский государственный педагогический университет 762
59. **ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЛОВАРЯ В НАСТОЯЩЕЕ
ВРЕМЯ.**
Г.З. Наркузиева, А.Хайдаралиев
Чирчикский государственный педагогический университет 765
60. **ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКИ МОЛОДЕЖНОГО
СЛЕНГА**
Г.З. Наркузиева, Д.Каримова
Чирчикский государственный педагогический университет 767
61. **К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКАХ ИДЕАЛИСТИЧЕСКИХ
ПОСТРОЕНИЙ ПОЗДНЕГО ГОГОЛЯ**
Г.З. Наркузиева, М.Мейлиева
Чирчикский государственный педагогический университет 771
62. **МИНОЛОГИИ МОСКОВСКИХ СЛУЖИТЕЛЕЙ В
КОНТЕКСТЕ ЖАНРА ХРИСТИАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**
Г.И. Тангирова, М.Насивалиева
Чирчикский государственный педагогический университет 773
63. **О ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ ДРЕВНЕРУССКИХ
ПАМЯТНИКОВ-ЦИКЛОВ**
Г.И. Тангирова, З.Обидова
Чирчикский государственный педагогический университет 776
64. **ОБРАЗ ТОЛПЫ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО
«БЕСЫ»**
Г.И. Тангирова, Ф.Ортикбоева
Чирчикский государственный педагогический университет 779

65. **ОТОБРАЖЕНИЕ ВОЕННЫХ ПОХОДОВ КНЯЗЯ ВЛАДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА 981-985 гг. В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»**
Г.И. Тангилова, Х.Отакулова
 Чирчикский государственный педагогический университет 783
66. **РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОДНОМ МОТИВЕ «МАЛЕНЬКОЙ ТРАГЕДИИ» «МОЦАРТ И САЛЬЕРИ» А.С. ПУШКИНА**
Г.И. Тангилова, А.Равшанова
 Чирчикский государственный педагогический университет 786
67. **СЛОВЕСНАЯ ИГРА В РОМАНЕ «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» А.С. ПУШКИНА**
Г.И. Тангилова, Х.Рахимбердиева
 Чирчикский государственный педагогический университет 789
68. **СМЫСЛОВАЯ НАГРУЗКА БЕЛОГО И ЧЁРНОГО ЦВЕТА В «ТАИНСТВЕННЫХ ПОВЕСТЯХ» И.С. ТУРГЕНЕВА**
Г.И. Тангилова, М.Режабоева
 Чирчикский государственный педагогический университет 792
69. **ТРИ ВОЗРАСТА КАТЕРИНЫ В ДРАМЕ А.Н. ОСТРОВСКОГО «ГРОЗА»**
Г.И. Тангилова, О.Толанова
 Чирчикский государственный педагогический университет 795
70. **ТЕМА «КАВКАЗСКИХ ПЛЕННИКОВ» В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**
Г.И. Тангилова, А.Усипбекова
 Чирчикский государственный педагогический университет 798
71. **НЕКОТОРЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕРМИНОВ**
М.А. Шукурова, Ж.Хасанов
 Чирчикский государственный педагогический университет 801
72. **МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И АКТУАЛЬНОСТЬ ЭТИХ МЕТОДОВ НА ДАННЫЙ МОМЕНТ**
М.А. Шукурова, Н.Юлдошева
 Чирчикский государственный педагогический университет 805
73. **СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ АНТИТЕЗЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА** 809

- М.А. Шукурова, А.Исмоилова**
Чирчикский государственный педагогический университет
74. **СТРУКТУРНЫЕ И ПОНЯТИЙНЫЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКА**
М.А. Шукурова, Г.Абдуллаева
Чирчикский государственный педагогический университет 812
75. **ОБРАЗ ГОРОДА В РАННИХ РАССКАЗАХ Л. АНДРЕЕВА**
М.А. Шукурова, М.Акбаралиева
Чирчикский государственный педагогический университет 815
76. **СРАВНЕНИЕ ОБРАЗА АЗАЕЛЛО В РОМАНЕ «МАСТЕР И МАРГАРИТА» С ОБРАЗОМ АЗАЕЛЬ В КНИГЕ ЕНОХА**
М.А. Шукурова, Р.Балтабаева
Чирчикский государственный педагогический университет 819
77. **МОДЕЛИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ**
М.А. Шукурова, Д.Чоршанбиева
Чирчикский государственный педагогический университет 823
78. **РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**
М.А. Шукурова, М.Элмуродова
Чирчикский государственный педагогический университет 826
79. **РАЗВИТИЕ УСТНОЙ РЕЧИ СРЕДСТВАМИ КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**
М.А. Шукурова, А.Хайитов
Чирчикский государственный педагогический университет 829
80. **ТЕМА ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ А.Ю. ШАДРИНОВА**
М.А. Шукурова, Ш.Исломова
Чирчикский государственный педагогический университет 833
81. **АНГЛИЙСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.С. ПУШКИНА**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), Ф.Абдужабборова
Чирчикский государственный педагогический университет 836
82. **АРХАИЗМЫ В РУССКОЙ ПОЭЗИИ Ф.И. ТЮТЧЕВА**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), Ш.Исламова
Чирчикский государственный педагогический университет 838

83. **СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), А.Жабборова
Чирчикский государственный педагогический университет 841
84. **ЗНАЧЕНИЕ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ**
Г.А. Хамидуллаева, (PhD), С.Салохиддинова
Чирчикский государственный педагогический университет 844
85. **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕПОЛНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ А.АХМАТОВОЙ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), Д.Серкабоева
Чирчикский государственный педагогический университет 847
86. **РОЛЬ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С. ПУШКИНА**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), Н.Тилаганова
Чирчикский государственный педагогический университет 851
87. **СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), М.Турдиева
Чирчикский государственный педагогический университет 854
88. **СПОСОБЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОМОНИМИИ И ПОЛИСЕМИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), С.Убайдуллаева
Чирчикский государственный педагогический университет 857
89. **ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СФЕРЕ ИНТЕРНЕТ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), Н.Жумаев
Чирчикский государственный педагогический университет 860
90. **БЕЛЛЕТРИСТИКА В ТВОРЧЕСТВЕ (Л. УЛИЦКАЯ)**
Н.Ф. Шагиева, Н.Жумаев
Чирчикский государственный педагогический университет 862
91. **ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СУЩНОСТЬ ПОСТМОДЕРНИЗМА**
Н.Ф. Шагиева, З.Маллаева
Чирчикский государственный педагогический университет 867
92. **КРИТИКА СЕТЕВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ** 869

- Н.Ф. Шагиева, Д.Рустамбоева**
Чирчикский государственный педагогический университет
93. **МЕМОУАРЫ. МЕМОУАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
Н.Ф. Шагиева, М.Абдуллаева
Чирчикский государственный педагогический университет 872
94. **ОСОБЕННОСТИ ПРОЗЫ Л. ПЕТРУШЕВСКОЙ**
Н.Ф. Шагиева, А.Аъзамов
Чирчикский государственный педагогический университет 875
95. **«ПЕРЕХОДНЫЕ ЭПОХИ» И ФЕНОМЕН МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**
Н.Ф. Шагиева, А.Элмуродова
Чирчикский государственный педагогический университет 879
96. **РОЛЬ ИКОНОГРАФИИ В КОНСТРУИРОВАНИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯХ МИФА О ПУШКИНЕ В ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА**
Н.Ф. Шагиева, Р.Гулматова
Чирчикский государственный педагогический университет 882
97. **ТВОРЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ**
Н.Ф. Шагиева, С.Исакова
Чирчикский государственный педагогический университет 886
98. **ФАНФИКШН В СЕТЕВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**
Н.Ф. Шагиева, М.Лутфуллаева
Чирчикский государственный педагогический университет 888
99. **ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ДЕТАЛЬ В ПРОЗЕ А. СОЛЖЕНИЦЫНА 1990-Х ГОДОВ**
Н.Ф. Шагиева, Ч.Норбутаева
Чирчикский государственный педагогический университет 891
100. **ПРИКЛАДНАЯ ЛИНГВИСТИКА В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТА**
М.Т. Юнусова, Б.Раджабов
Чирчикский государственный педагогический университет 894
101. **КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНТА**
М.Т. Юнусова, О.Сададдинова
Чирчикский государственный педагогический университет 897

102. **ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ К РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ЯЗЫКУ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ**
М.Т. Юнусова, И.Сайфиева
 Чирчикский государственный педагогический университет 901
103. **НАУЧНЫЙ СТИЛЬ РЕЧИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ**
М.Т. Юнусова, С.Султанова
 Чирчикский государственный педагогический университет 905
104. **ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА РАННЕМ ПЕРИОДЕ РАЗВИТИЯ РЕБЁНКА**
М.Т. Юнусова, Г.Суюнова
 Чирчикский государственный педагогический университет 909
105. **СТАДИИ ОСМЫСЛЕНИЯ ТЕКСТА: ОТ ОТДЕЛЬНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ К ЦЕЛОСТНОМУ ТЕКСТУ**
М.Т. Юнусова, Г.Усмонжонова
 Чирчикский государственный педагогический университет 913
106. **УРОКИ ЧТЕНИЯ ДЛЯ ВСЕХ: ЦЕЛЬ, СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДЫ**
М.Т. Юнусова, К.Худайбергганов
 Чирчикский государственный педагогический университет 916
107. **ОВЛАДЕНИЕ ЯЗЫКОМ КАК ПРОЦЕСС ОСВОЕНИЯ ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ**
М.Т. Юнусова, Н.Зоитова
 Чирчикский государственный педагогический университет 920
108. **ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГРАММАТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО**
М.Т.Юнусова, А.Жабборова
 Чирчикский государственный педагогический университет 924
109. **КРЕАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ РКИ В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ**
М.Т. Юнусова, Н.Музрабова
 Чирчикский государственный педагогический университет 928

110. **TURKIY XALQLAR TA'LIM TIZIMI SHAKLLANISHIGA HISSA QO'SHGAN ALLOMALARIMIZ IJODIDAN**
S.B. Allayorova, Sh.X. Ergashev
 CHDPU 933
111. **ПРОЕКТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ КАК ОДНА ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ**
Г.У. Аекеева
 Ст. преподаватель кафедры «Методика преподавания языков»,
 Национальный центр обучения педагогов новым методикам,
 г. Нукус, Республика Каракалпакстан 936
112. **TEACHING THEORITICAL GRAMMAR IN SEMINAR CLASSES. USING "CONCEPT MAPPING" TECHNIQUE TO TEACH THE MORPHEMS**
R.O. Ermatova, F.Mamarajabov
 Termez branch Tashkent Medical Academy 939
113. **AUTHENTIC READING MATERIALS**
U.Ergasheva, D.Nuraliyeva
 FerSu 942
114. **CHET TILI O'QITISH METODIKASI PRINSIPLARI**
N.M. Turdaliyeva
 Farg'ona davlat universiteti 945
115. **USING GAME METHOD IN TEACHING ENGLISH TO ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS**
M.M. Umaraliyeva, D.V. Shukhratalieva
 Ferghana State university 948
116. **CHET TILINI O'RGATISHDA KO'RGAZMALILIK**
R.S. Shodiyev, F.Yu. Ergashova
 Toshkent amaliy fanlar universiteti 951
117. **DESIGNING AN EFFECTIVE SURVEY FOR STUDENT FEEDBACK: METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS AND BEST PRACTICES**
U.R. Ergasheva, M.B. Hamdamova
 Fergana State University 954
118. **INVESTIGATING SPEAKING PROBLEMS OF SECONDARY SCHOOL PUPILS**
Sh.Sh. Voxobjonova
 Fergana State University 957

119. **THE IMPORTANCE AND USE OF METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES**
S.Shermamatova, Yo. Mamadaliyeva
 Fergana State University 960
120. **TYPES OF SYNTACTIC RELATION IN A SENTENCE**
U.R. Ergasheva, M.Z. Rajabova
 Fergana State university 963
121. **IMPLEMENTING VOCABULARY IN LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE**
Q.Khujaakhmatova, N.Nishonboyev
 Samarkand State University 966
122. **O‘ZBEK VA NEMIS MAQOLLARIDA AYOL OBRAZINING SHAKLLANISHI**
Sh.N. Ubaydullayev p.f.n., dotsent,
Namangan davlat pedagogika instituti 968
123. **ICT IS REALLY IMPORTANT IN TEACHING ENGLISH**
S.Shermamatova, M.N. Qodirberdiyeva
 Fergana State University 972
124. **CHET TILLARINI O‘QITISHDA INRTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI**
Sh.A. Israilova
 Andijon davlar chet tillari instituti 974
125. **THE ROLE AND IMPORTANCE OF EXACT SCIENCES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN THINKING AND POTENTIAL**
M.G. Ergasheva
 Teacher of Andijan Institute of Mechanical Engineering 977
126. **THE ROLE OF AUTHENTIC VIDEOS IN TEACHING ENGLISH**
R.U. Narbekova
 Jizzax davlat pedagogika universiteti 980
127. **XORIJIY TIL O‘RGANUVCHILAR TURLARI: METODLAR VA ULARNING QO‘LLANILISHI**
G.Muxtorova, N.I. Xursanov
 Renessans ta’lim unversiteti 984

128. **ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ АУДИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**
Л.Б. Хурсанова
Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои
988
129. **РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**
Н.И. Хурсанов
Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доц. и.о.
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
993
130. **УПРАВЛЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕМ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**
А. Джанабаева
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза
997
131. **НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ЗООНИМЛИ МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ**
К.Х. Мансурова
Наманган давлат университети
1000

TO‘RTINCHI SHO‘BA
ANIQ VA IJTIMOIIY FANLARNING
PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI O‘RNI

1. **ИНТЕРНЕТГА ТОБЕЛИК ВА БУНИНГ НАТИЖАСИДА
КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН МУАММОЛАР**
Н.Э. Хошимов
Profi University
1004
2. **“DONISHMAND”, “DONO”, “FAYLASUF”,
“FALSAFASHUNOS” TUSHUNCHALARINING IJTIMOIIY-
FALSAFIY MOHIYATI VA VOQELIKDA NAMOYON
BO‘LISH XUSUSIYATLARI**
L.E. Вахранов (PhD)
“Profi University” dotsenti
1008
3. **НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕОРИИ МАТРИЦ В
ЭКОНОМИКЕ**
Н.Т. Парпиева
“Profi University”, кандидат физика-математических наук,
доцент кафедры “Дошкольная и начальная образования”
1012
4. **UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA
GEOMETRIYA FANINI O‘QITISH JARAYONIDA
AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI**
K.S. Pardayeva, Sh.O. Qalandarova
Profi University
1014
5. **QURILISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH**
M.M. Yuldashev
Andijon mashinasozlik institute
1016
6. **FANLARARO INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA
BO‘LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY
KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING
ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**
G.A. Umarova, p.f.n.
Andijon mashinasozlik instituti
1019
7. **ФИЗИКА ФАНИ РИВОЖИГА ҲИССА ҚЎШГАН
ОЛИМНИНГ НУРЛИ ЙЎЛИ**
Д.Б. Холматова
“Profi University”
1023
8. **BO‘LAJAK SOTSIOLOGLARDA IJTIMOIIY**
1027

KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

X.A. Yulbarsova

Farg‘ona davlat universiteti, “Sotsiologiya” kafedrası dotsenti

9. **TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA
MATEMATIKADAN O‘QUV MASHG‘ULOTLARINI
LOYIHALASHTIRIB O‘QITISH METODIKASI**
I.M. Zulfixarov
Andijon mashinasozlik institute
1030
10. **DORIXONALAR MA’LUMOTLAR BAZASINI
AVTOMATLASHTIRISH VA LOYIHALASH**
D.U. Mirzayeva, A.A. Botiraliyev
Andijon mashinasozlik insituti “Axborot texnologiyalari” kafedrası
stajyor o‘qituvchisi va 3-kurs talabasi
1034
11. **AXBOROTLI VA MATEMATIK MODELLAR**
N.F. Isayev
JDPU
1036
12. **INTERAKTIV USULLAR VOSITASIDA TA’LIM-TARBIYA
SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI**
N.A. Ismatov
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi
1039
13. **TEXNIK TIZIMLARDA TARMOQ XAVFSIZLIGI**
M.X. Xoshimova
Andijon mashinasozlik instituti “Axborot texnologiyalari” kafedrası
assistenti
1042
14. **NEW STAGE OF TRANSITION TO MARKET ECONOMY IN
UZBEKISTAN. ECONOMICS AND MATHEMATICS**
B.Q. Mamasidiqov
Andijan Institute of Mechanical Engineering
1045
15. **O‘ZBEKISTONDA BOZOR IQTISODIYOTIGA O‘TISHNING
YANGI BOSQICHIDA IQTISODIYOT VA
MATEMATIKANING O‘RNI**
B.Q. Mamasidiqov
Toshkent moliya instituti assistenti
1047
16. **BLOOM TAKSONOMIYASI VA UNING BOSQICHLARI**
N.A. Xolboyev
Jizzax davlat pedagogika universiteti
1050

17. **DARS JARAYONLARINI TASHKIL QILISHDA MUAMMO VA MUAMMOLI VAZIYATLAR TIZIMINI YARATISH QOIDALARI**
N.A. Xolboyev
 Jizzax davlat pedagogika universiteti 1054
18. **MATEMATIKA DARSLARIDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANISHNING O‘RNI GEOGEBRA ILOVASI MISOLIDA**
N.A. Xolboyev
 Jizzax davlat pedagogika universiteti 1057
19. **TA’LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI TALABALARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH**
M. P. Masharipov
 “Profi University”, “Iqtisodiyot va aniq fanlar” kafedrasida o‘qituvchisi 1060
20. **FOIZGA DOIR MASALALARNI BA’ZI SOHALARGA TATBIQLARI**
Z.O‘. Pardayeva
 JDPU katta o‘qituvchi 1065
21. **TA’LIM JARAYONLARI VA ELEKTRON TA’LIMNI BOSHQARISH TIZIMINI TAHLIL QILISH VA ISHLAB CHIQUVCHI**
M.N. Ibroximova
 Andijon mashinasozlik instituti stajyor o‘qituvchisi 1068
22. **MATEMATIKA O‘QITISH METODIKASI FANINING BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDAGI O‘RNI**
S.A. Usarov
 JDPU 1072
23. **USING INTERNET SAYTS RESOURCES FOR TEACHING**
U.R. Ergasheva, S.Muhammadjonova
 Farg‘ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti
 “Ingliz tilini o‘qitish metodikasi” kafedrasida o‘qituvchisi va talabasi 1074
24. **ЗАМОНАВИЙ САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ БИЗНЕС МОДЕЛИ**
В.П. Мелиев 1078

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби таянч докторанти
“Profi University” “Иқтисодиёт ва аниқ фанлар” кафедраси катта
ўқитувчиси

25. **XORIJDA SHAXS KOMMUNIKATIV XULQ-ATVORI
TADQIQOTLARNING OB’YEKTI SIFATIDA**
M.T. Raimdjanov
Alfraganus University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası katta
o‘qıtuvchisi 1081
26. **INFORMATIKANI O‘QITISHDA DASTURLASH
SOHASIDAGI MUAMMOLAR**
N.R. Zaynalov, M.A. Vafayev, M.M. Eshonkulova
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Samarqand filiali 1086
27. **TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK DASTURIY
VOSITALAR VA ULARNING TAVSIFI**
M.S. Ziyoyeva
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti o‘qıtuvchisi 1090
28. **MATERIALS FOR TEACHING CULTURE
(INTERNET, PICTURES, REALIA, FILMS, SIGNS)M**
A.S. Toshmatov, F.S. Raimjonova
Fergana State University 1093
29. **ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА
СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЯЗЫКОВОЕ
ОБУЧЕНИЕ**
Г.А. Хамидуллаева (PhD), М.Тохтаева
Чирчикский государственный педагогический университет 1096
30. **SHAXS BEFARQLIGINI BARTARAF ETISHDA MA’NAVIY
ISLOHOTLAR O‘RNI**
U.M. Kenjayev
Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi 1098
31. **TEXNIKA OLIY O‘QUV YURTLARIDA KOMPYUTER
TEKNOLOGIYASI VOSITALARI ASOSIDA O‘QITISH**
M.X. Suyarova, O.A. Uralov
Jizzax politexnika instituti 1102
32. **CHET TILLARINI O‘RGANISHDA SUN’IY INTELLEKT
TIZIMLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI**
E.Sh. Mamayev 1104

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali

33. **CHET TILLARINI O‘RGANISHDA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARINING QO‘LLANILISH USULLARI**
E.Sh. Mamayev
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali
1107
34. **MATEMATIK MODELLARNI QURISHDAGI ASOSIY
TAMOYILLAR**
N.F. Isayev
JDPU
1109
35. **ИННОВАЦИОННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
СТРАТЕГИИ, ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ
БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ**
**Д.А. Пак, Е.В. Ловыгина, Р.Г. Каримов, .М.Абдурахмонов,
Б.А. Юнусбоев**
Джизакский государственный педагогический университет,
Джизакская музыкальная художественная школа №8,
Джизакский политехнический институт
1112
36. **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ
ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**
М.Ш. Бадалова
Самаркандкий филиал Ташкентского университета
информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий
1115

**G‘.B. SHOUMAROV, Z.A. SHAUMAROVA,
G.Q. KARIMOVA, D.B. XOLMATOVA**

**O‘ZBEKISTONDA PEDAGOG
KADRLARNI TAYYORLASHNING
MUAMMO VA YECHIMLARI**

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK
ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI
26-27-aprel**

**Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» garniturası. Ofset usulida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 60,25. Nashr bosma tabog‘i 17,0.
Tiraji 500. Buyurtma №001.**

**Profi
University**

Profi University - Think out of the box